LOUIS DE ROUVROY

vévoda de Saint-Simon

PAMĚTI

Díl III

Smrt dědiců trůnu

1710–1715

Francouzské Tomy 8–11 podle vydání A. Chéruela (Hachette, 1856)

Autograf vévody de Saint-Simon (podpis „Le duc de St Simon“)

STARÉ TEXTY

www.stare-texty.cz

Obsah

K tomuto vydání 1

Tom osmý (1710–1711) **3**

Kapitola první 4
Kapitola druhá 20
Kapitola třetí 38
Kapitola čtvrtá 52
Kapitola pátá 64
Kapitola šestá 76
Kapitola sedmá 89
Kapitola osmá 103
Kapitola devátá 113
Kapitola desátá 132
Kapitola jedenáctá 149
Kapitola dvanáctá 161
Kapitola třináctá 174
Kapitola čtrnáctá 184
Kapitola patnáctá 197
Kapitola šestnáctá 214
Kapitola sedmnáctá 230
Kapitola osmnáctá 242
Kapitola devatenáctá 258
Kapitola dvacátá 268
Přílohy vydavatele (edice 1856) 281

Tom devátý (1711) **289**
Kapitola první 290
Kapitola druhá 305
Kapitola třetí 314
Kapitola čtvrtá 334
Kapitola pátá 345
Kapitola šestá 358
Kapitola sedmá 369
Kapitola osmá 390
Kapitola devátá 407
Kapitola desátá 424
Kapitola jedenáctá 448
Kapitola dvanáctá 463
Kapitola třináctá 487
Kapitola čtrnáctá 502
Kapitola patnáctá 520
Kapitola šestnáctá 534
Kapitola sedmnáctá 545
Kapitola osmnáctá 560
Přílohy vydavatele (edice 1856) 573

Tom desátý (1711–1713) **580**
Kapitola první 581
Kapitola druhá 594
Kapitola třetí 614
Kapitola čtvrtá 631
Kapitola pátá 654
Kapitola šestá 667
Kapitola sedmá 679
Kapitola osmá 692
Kapitola devátá 712
Kapitola desátá 726
Kapitola jedenáctá 738
Kapitola dvanáctá 750
Kapitola třináctá 771
Kapitola čtrnáctá 784
Kapitola patnáctá 797
Kapitola šestnáctá 813
Kapitola sedmnáctá 826
Kapitola osmnáctá 838

Kapitola devatenáctá 849
Kapitola dvacátá 861
Přílohy vydavatele (edice 1856) 872

Tom jedenáctý (1713–1715) **882**
Kapitola první 883
Kapitola druhá 893
Kapitola třetí 901
Kapitola čtvrtá 912
Kapitola pátá 922
Kapitola šestá 936
Kapitola sedmá 946
Kapitola osmá 959
Kapitola devátá 972
Kapitola desátá 987
Kapitola jedenáctá 1000
Kapitola dvanáctá 1014
Kapitola třináctá 1026
Kapitola čtrnáctá 1038
Kapitola patnáctá 1052
Kapitola šestnáctá 1065
Kapitola sedmnáctá 1085
Kapitola osmnáctá 1103
Kapitola devatenáctá 1126
Kapitola dvacátá 1138
Kapitola dvacátá první 1151
Kapitola dvacátá druhá 1171
Přílohy vydavatele (edice 1856) 1185
Tiráž 1197
O Starých textech 1198
O zakladateli 1199
Volné šíření 1200

K tomuto vydání

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1675–1755), přišel ke dvoru Ludvíka XIV. jako šestnáctiletý mladík a strávil v jeho blízkosti více než třicet let. Své Paměti psal po celý život a v jejich konečné podobě je dokončil až ve stáří. Vznikl z nich jeden z nejrozsáhlejších a nejživějších svědeckých záznamů evropských dějin: den po dni, portrét po portrétu zachycují versailleský dvůr, válečná tažení, intriky, sňatky i úmrtí na přelomu 17. a 18. století až do doby Regentství.

Tento svazek je **třetím dílem** úplného českého překladu. Obsahuje francouzské Tomy 8–11 vydání, které podle Saint-Simonova rukopisu uspořádal historik Adolphe Chéruel (Paříž, Hachette, 1856), a pokrývá léta **1710–1715**. Jsou to roky, kdy se během jediného roku zhroutila celá posloupnost na francouzský trůn: v dubnu 1711 zemřel na neštovice Monseigneur, velký dauphin, v únoru 1712 během několika dní vévodkyně a vévoda z Bourgogne a po nich jejich starší syn; roku 1714 je následoval vévoda z Berry. Saint-Simon, jenž v mladém dauphinovi viděl naději na obnovu království, líčí tyto události zblízka a s hlubokým zármutkem, stejně jako pomluvy, které z jejich smrti obviňovaly vévodu z Orléans. Vedle nich zachycuje konec války o španělské dědictví – vítězství u Denainu a mír v Utrechtu a Rastattu –, sňatek vévody z Berry, spor o konstituci *Unigenitus*, povýšení králových levobočků na princ krve se způsobilostí nastoupit na trůn a poslední měsíce Ludvíkovy vlády až do ledna 1715. Rozdělení do kapitol odpovídá francouzské předloze; v čele každé kapitoly je přeložen přehled jejího obsahu, jak jej podle autorova rukopisu sestavil francouzský vydavatel. Ke každému tomu jsou připojeny přílohy, které do svazků zařadil francouzský vydavatel.

Díl lze číst samostatně. Osoby, které v něm vystupují, jsou při prvním výskytu v tomto dílu znovu představeny ve vysvětlivce, i když se o nich čtenář dočetl už v předchozích dílech. U hlavních postav uvádí vysvětlivka navíc i jejich další osudy: způsob a příčinu smrti, a padl-li dotyčný v boji nebo byl-li popraven, vězněn či svedl-li souboj, i bližší okolnosti; u žen manžela a děti.

Poznámky pod čarou jsou trojího druhu:

- **Poznámka vydavatelů (edice 1856)** — poznámky francouzského vydání, přeložené;
- **Ediční poznámka** — upozornění českého vydání (omyly v předloze, nejasná místa, opravy dat);
- **Vysvětlivka** — výklad osob, institucí a reálií pro dnešního českého čtenáře.

Francouzská šlechtická jména převádíme ustáleným způsobem („vévoda z Beauvilliers“, „paní z Maintenon“); dvorské tituly, které česky nemají přesný ekvivalent, ponecháváme v původní podobě (Monsieur, Madame, Monseigneur, pan Princ, pan Vévoda).

Překlad pořídila umělá inteligence (Claude, Anthropic) a každá kapitola prošla úplnou kontrolou proti francouzskému originálu. Přes veškerou péči mohou v textu zůstat nepřesnosti; upozornění na ně jsou vítána.

Tom osmý (1710–1711)

Kapitola první

První rozhovor mezi čtyřma očima s vévodou z Orléans, jemuž navrhuji, aby se rozešel s paní z Argentonu. — Novoroční ceremoniál synů a vnuků Francie. — Pokračování téhož rozhovoru. — Píšu Besonsovi na kancléřově stole, a proto se musím kancléři svěřit se svým záměrem; ten jej schvaluje. — Dohoda mezi Besonsem a mnou. — Druhý rozhovor s vévodou z Orléans, s maršálem z Besons jako třetím.

První čtyři dny roku 1710 vyplnily věci, které si zaslouží jakýsi deník, protože kromě podílu, který jsem na nich měl, se staly základem celé řady významných událostí. První den toho roku, který připadl na středu, přivedl vévodu z Orléans[1] zpět ke dvoru kvůli obřadům a návštěvám tohoto dne. Viděl jsem ho po královýchch[2] nešporách; hned mě odvedl do své tmavé zadní pracovny u galerie, kde byl rozhovor zprvu přerývaný a bouřlivý, jak to obvykle bývá po dlouhé nepřítomnosti, a pak jsem se ho zeptal, jak to u něho vypadá s králem, s Monseigneurem[3] a s královskými osobami. Odpověděl mi dost do větru, ani dobře, ani špatně, a když jsem namítl, že to není dost, řekl mi, že v Saint-Cloud uspořádal slavnost pro bavorského kurfiřta[4], kde bylo mnoho dam, mimo jiné paní z Arco, matka rytíře Bavorského[5], a kde nepovažoval za nic špatného, že tam nechal přijít i paní z Argentonu[6]; že to král přesto vzal nepříznivě a po několika dnech mrzutosti mu to vytkl; že to pak přešlo a že je s ním jako obvykle. Zeptal jsem se ho, co tím výrazem *jako obvykle* míní, protože mi

1. **Vysvětlivka:** Filip II. Orleánský (1674–1723), syn Monsieura, bratra Ludvíka XIV., a Madame (Alžběty Šarloty Falcké), do roku 1701 vévoda z Chartres; Saint-Simonův blízký přítel. Po smrti Ludvíka XIV. byl v letech 1715–1723 regentem za nezletilého Ludvíka XV.; zemřel 2. prosince 1723 ve Versailles na mrtvici.

2. **Vysvětlivka:** Ludvík XIV. (1638–1715), francouzský král od roku 1643, samostatně vládnoucí od roku 1661. Jeho manželka Marie Terezie Španělská zemřela roku 1683; z jejich dětí se dospělosti dožil jen Monseigneur. Zemřel 1. září 1715 ve Versailles na sněť nohy.

3. **Vysvětlivka:** Monseigneur je Ludvík, velký dauphin (1661–1711), jediný přeživší legitimní syn Ludvíka XIV. a otec vévody z Bourgogne, španělského krále Filipa V. a vévody z Berry. Zemřel 14. dubna 1711 v Meudonu na neštovice, ještě před svým otcem.

4. **Vysvětlivka:** Maxmilián II. Emanuel (1662–1726), bavorský kurfiřt, spojenec Ludvíka XIV. ve válce o španělské dědictví. Po porážce u Höchstädtu (1704) přišel o své země a pobýval v Nizozemí a ve Francii; Bavorsko mu bylo vráceno až mírem roku 1714.

5. **Vysvětlivka:** Paní z Arco byla milenkou bavorského kurfiřta a matkou jeho nemanželského syna, zvaného rytíř Bavorský.

6. **Vysvětlivka:** Paní z Argentonu, rozená slečna ze Séry (nar. 1684), bývalá dvorní slečna Madame, byla od počátku 18. století milenkou vévody z Orléans, s nímž měla syna, rytíře d'Orléans; roku 1706 se stala hraběnkou z Argentonu.

po čtyřech měsících nepřítomnosti nic nevysvětloval, načež začal mluvit páté přes deváté jako člověk, který se bojí jít do hloubky. Naléhal jsem, a když viděl, že vím víc, zeptal se mě, co mi o tom kdo řekl. Usoudil jsem, že mu nemám zamlčet, co jsem se dozvěděl. Řekl jsem mu otevřeně, že vím z dobrého zdroje, že je s králem velmi špatně, a tak špatně, že hůř už to být nemůže; že král je proti němu rozhořčen ve všem všudy; že Monseigneur je rozhořčen nekonečně víc a dává to najevo s mnohem menšími ohledy; že po jejich příkladu se od něho většina lidí odvrací a že jsem se o tom všem dozvěděl tolik nepříjemných podrobností, že se mu přiznávám, že jsem z toho zoufalý. Pozorně mě vyslechl, chvíli nechal řeč ležet a pak připustil všechno, co jsem mu právě řekl. Dodal, že dobře cítí, že to jsou následky dojmu, který zanechala jeho španělská aféra[7], jež byla přes svou prostotu otrávena darebáky; že naštěstí je v tom, že s tím nemůže nic dělat a že všechno musí spravit čas. Pevně jsem se na něho podíval a odpověděl, že jsou věci, které čas smaže, a jiné, které čas vtiskuje stále hlouběji; že jeho španělská aféra patří bohužel k tomuto druhému druhu, jak svou povahou, tak podle zkušenosti, která mu velmi citelně ukazuje, že je od krále a Monseigneura vzdálenější než první den poté, co ta aféra veřejně skončila; že k tomu, aby to postřehl, nepotřebuje žádné úvahy a že tuto smutnou pravdu nelze popřít.

Filip, vévoda z Orléans (1674–1723), synovec Ludvíka XIV. a pozdější regent. Rytina J. M. Bernigerotha. Rijksmuseum, Amsterdam.

7. **Vysvětlivka:** Španělská aféra (1709): ve Španělsku byli zatčeni agenti vévody z Orléans, který tam předtím velel francouzským vojskům, a vévoda byl podezírán, že se pro případ odchodu Filipa V. ze Španělska připravuje sám získat španělský trůn. Ludvík XIV. věc nedal soudně projednat, ale vévoda upadl u dvora do hluboké nemilosti.

Při těchto slovech se hluboce zahleděl do sebe a přiznal mi to. Připustil, jak rozpačitě se cítí s nimi a jak nesví jsou oni s ním, což jeho rozpaky ještě zdvojovalo a stále víc ho od nich vzdalovalo. Využil jsem toho, abych z něho vytáhl stejné přiznání o tom, jak ho úplně všichni opustili, což po tom prvním nebylo těžké. Stěžoval si mi na to dost hořce, a protože do toho vmísil i jistou rozmrzelost, připomněl jsem mu, že v době tak despotické, jako je tato vláda, celý dvůr a jeho prostřednictvím celý svět řídí své kroky podle hnutí, která neustále hledá v králi, prvním hybateli všech věcí; že je to často nízkost, obvykle lichotnictví, ale že zde jde o oprávněný strach, protože každý je až příliš dobře zpraven o příčině králova chování k němu, tak odlišného od toho, jaké bylo vždycky; a že ať je samota, kterou zakouší, sebetvrdší, sebepodivnější a sebeneslýchanější, nemůže to nikomu rozumně zazlívat ani doufat v její konec jinak než změnou králova postoje k němu, která by přinejmenším navenek strhla s sebou i změnu postoje Monseigneura a všech ostatních. Tato prudká odpověď uvrhla prince do zdrcení, které mě dojalo a dodalo mi odvahy. Vešel jsem k němu s předsevzetím přivést ho k tomu, aby se mi otevřel, abych ho vyzkoumal a zdálky mu nahodil slova, kterým by mohl porozumět, ale ne s úmyslem prolomit ledy. V tu chvíli jsem ze sebe setřásl všechen strach a všechny dřívější ohledy a rozhodl jsem se chopit se příležitosti, kdyby se mi sama a vhod naskytla, jak jsem předvídal, že se může stát, a jak se také skutečně o několik okamžiků později naskytla.

Vévoda z Orléans, proniknutý obrazem jeho postavení, který jsem mu právě vylíčil a který si tehdy sám před sebou nemohl zastírat, po dlouhém hlubokém mlčení vstal a začal přecházet po pokoji. Vstal jsem také, a opřen o stěnu jsem ho pozorně sledoval, když tu zvedl hlavu, povzdechl si a zeptal se mě: „Co tedy dělat?“ – jako člověk, který po hlubokém přemýšlení věří, že odpovídá okamžitě. Tu jsem, vida tak krásnou a tak přirozenou příležitost, bez váhání sáhl po ní. „Co dělat,“ odpověděl jsem pevným a významným tónem, „co dělat? To dobře vím, ale nikdy Vám to neřeknu, a přece je to to jediné, co je třeba udělat.“ – „Ach, dobře Vám rozumím,“ odpověděl jako zasažený bleskem, a opakuje „dobře Vám rozumím“, vrhl se na židli na druhém konci pracovny. V tu chvíli jsem si byl jist, že mi skutečně porozuměl, sám omráčen mocnou ranou, kterou jsem právě zasadil, obrátil jsem se trochu ke stěně, abych se sám vzpamatoval a ušetřil ho rozpaků z toho, že je v těch prvních okamžicích pozorován. Mlčení bylo dlouhé; slyšel jsem, jak se prudce vrtí na židli, a se znepokojením jsem čekal, kudy se rozhovor znovu rozběhne. Mezitím se do zmítání těla začaly mísit vzdechy, a usoudiv z toho, že na celém tom neklidu mají větší podíl palčivé úvahy než suchý hněv, obrátil jsem se k němu a s rozpačitě sklopenýma očima jsem přerušil mlčení, které už bylo příliš dlouhé, a abych urychlil zápas, který jsem v něm tušil, řekl jsem mu, že to, co mi uklouzlo, je výsledkem dohody mezi Besonsem[8] a mnou,

8. **Vysvětlivka:** Jacques Bazin, markýz z Besons (1646–1733), generálporučík, od roku 1709 maršál Francie, důvěrník vévody z Orléans, pod nímž sloužil ve Španělsku.

o nichž jsem se domníval, že jsme ti dva muži, kteří jsou k němu nejtěsněji připoutáni a kteří mu právě tímto podávají velmi význačný důkaz; že proniknut tím, co jsem se dozvěděl hned, jak jsem vystoupil z kočáru po návratu z La Ferté[9], a co mi bylo opakováno ze všech nejspolehlivějších a nejvýznamnějších míst, kam jsem mohl dosáhnout, obracel jsem se na všechny strany, abych hledal východisko z jeho zhoubného a pohřbeného postavení; že jsem nedokázal objevit žádné jiné; že zdrcen tím, jak je to obtížné, svěřil jsem se se svou myšlenkou maršálu z Besons, který se jí vřele chopil jako jisté, ale jediné záchrany; že jsme se rozhodli přijít mu ji navrhnout společně a smluvili jsme si schůzku u mne v Paříži, abychom se na všem dohodli, ale že obtížnost podniku nás oba vylekala úvahami, které jsme mezitím učinili, a tak jsme se shodli, že se každý zvlášť pokusíme přivést ho k řeči, využít jeho otevřenosti a zajít tak daleko, jak to na místě uznáme za vhodné, a že kdyby se příležitost naskytla, bude jí využito, a ten z nás dvou, komu se to přihodí, prozradí spiknutí i svého společníka. Po tomto krátkém vylíčení jsem zmlkl; jeho tělesný neklid to nezvýšilo, ale vzdechy ano, a jeho mlčení se prodloužilo. Trochu jsem se odvrátil, abych mu ponechal víc volnosti, a čas od času jsem jednoslabičně pronášel, jako bych povzbuzoval sám sebe: „Nic jiného nezbývá, to jsou jediné dveře," a jiná podobná slova. Konečně po dlouhé době vévoda z Orléans vstal, přišel ke mně a s hořkostí, kterou nelze vylíčit, mi řekl: „Co mi to navrhujete?" – „Vaši velikost," řekl jsem mu, „a jediný prostředek, jak se dostat zpátky tam, kde máte být, a výš, než jste kdy byl." Po několika okamžicích jsem dodal: „Ach, kéž by tu byl Besons!" Chvíli neodpovídal, pak mi řekl, ale tónem velmi zahloubaným do sebe: „Ale on tu je." – „Cože," řekl jsem, „ve Versailles?" – „Ano," řekl mi, „zdá se mi, že jsem ho dnes ráno viděl u krále." – „Nuže, pane," odvětil jsem, „chcete pro něj poslat?" Chvíli neodpovídal; naléhal jsem, svolil. Hned jsem vyšel a řekl jeho lidem, že žádá maršála z Besons.

Zatímco jsme čekali na odpověď, ohlásili monseigneura vévodu z Bourgogne[10]: je zvykem, že na Nový rok synové Francie oplácejí vnukům Francie – nikoli však žádnému princi krve – návštěvu, kterou od nich ráno přijali s novoročním přáním. Vyšli jsme z pracoven, abychom ho přivítali. Návštěva proběhla vestoje v ložnici a trvala méně než čtvrt hodiny. Vévoda z Orléans se při ní tak dobře ovládal, že bych nikdy nic netušil, kdybych nevěděl, co se právě odehrálo. Po návštěvě prošli pracovnou vévody z Orléans do pracovny vévodkyně z Orléans[11] k téže návštěvě; ode dveří jsem

9. **Vysvětlivka:** La Ferté-Vidame, Saint-Simonův zámek a panství západně od Paříže, kam se autor uchyloval na venkov.

10. **Vysvětlivka:** Monseigneur vévoda z Bourgogne je Ludvík Francouzský (1682–1712), nejstarší syn Monseigneura (Velkého Dauphina) a tedy vnuk Ludvíka XIV. Byl otcem budoucího Ludvíka XV. Zemřel — spolu se svou manželkou a starším synem — roku 1712, ještě před svým dědem, takže se sám francouzským králem nikdy nestal. Zemřel 18. února 1712 v Marly na spalničky.

11. **Vysvětlivka:** Françoise-Marie de Bourbon (1677–1749), dříve slečna z Blois, legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní z Montespan, od roku 1692 manželka vévody z Orléans. Z jejich dětí se dospělosti

zahlédl vévodkyni z Villeroy[12] a zavolal jsem ji, aby mi dělala společnost v té pracovně vévody z Orléans, kde jsem zůstal sám. Přišla napůl zamračená a říkala, že má vévodkyni z Orléans příliš ráda, než aby snesla být v té pracovně. Odpovídal jsem žerty. Když slyšela, že návštěva končí, navrhla mi, abych šel k ní na večeři s jejím manželem a s vévodou z La Rocheguyon, abychom si popovídali. Chtěl jsem se omluvit, protože jsem byl zadán u Pontchartraina; ale vzala to nelibě a nechtěla se vrátit dovnitř, dokud jsem jí neslíbil, že k ní přijdu.

Když šel vévoda z Orléans přivítat monseigneura vévodu z Bourgogne, slyšel jsem, že mu přinesli odpověď, že maršála z Besons nenašli, a že řekl, ať jdou k Voysinovi[13], kde často bývá. Počkal jsem, až se vrátí z vyprovázení monseigneura vévody z Bourgogne, odhodlán jemně pokračovat v útoku a nenechávat ho příliš sobě samému. Netrvalo dlouho a vrátil se. Zeptal jsem se ho, zda má odpověď od Besonse; řekl mi, že se vrátil do Paříže; a když jsem nad tím projevil mrzutost jako nad nepříjemnou nehodou, odpověděl mi, jako by byl o něco méně nesvůj, že se to vždycky dá napravit. Nejprve jsem měl chuť navrhnout mu, aby pro něj poslal do Paříže; ale podle jeho výrazu a odpovědi jsem se obával, že by mi řekl, abych nic takového nedělal, a rozhodl jsem se o maršálovi už nemluvit, ale napsat mu ještě týž večer, což se mi vyplatilo. Jemně jsem vévodu z Orléans vrátil k řeči, kterou přerušila návštěva, méně proto, abych na něj naléhal, než abych ho na ni přivykl. Připomněl jsem mu, že takové poměry nemohou trvat celý život; že dospěl do věku, kdy se to velmi nehodí; že počet let a okázalost, s jakou se tento poměr udržoval, mu už nedovolují v něm dál pokračovat; že postavení, v němž se nachází, určuje okamžik, kdy s ním skončit; že si může vzpomenout, že jsem se ho v tomto ohledu skoro nikdy nedotkl, a že těch dvakrát nebo třikrát, co mi to uklouzlo, to bylo velmi jemně; že by mě nikdy nenapadlo navrhnout mu výslovně rozchod, nebýt naléhavé potřeby, kterou jsem v tom viděl a která konečně přemohla všechny mé obavy a odpor, jež byly takové, že by měl násilí, které si činím, pokládat za největší úsilí, jímž mu mohu dokázat svou oddanost. Vyslechl všechno, aniž mě přerušil jinak než hlubokými vzdechy, a když jsem přestal mluvit, řekl mi, že dobře chápe, že takové návrhy nikdo nečiní s potěšením; že dobře cítí, co mě k tomu vedlo, i jaký mi je za to zavázán. Spokojen, že jsem to hned napoprvé dotáhl tak daleko, nechtěl jsem věci příliš uspěchat, abych svému záměru neuškodil tím, že ho snad odradím.

---

dožil syn Ludvík (pozdější vévoda z Orléans) a několik dcer, mezi nimi pozdější vévodkyně z Berry a španělská královna Luisa Alžběta.

12. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Villeroy, rozená Le Tellier, dcera ministra Louvoise, byla manželkou vévody z Villeroy, syna maršála; vévoda z La Rocheguyon, syn pana z La Rochefoucauld, měl za manželku její sestru, a byl tedy švagrem vévody z Villeroy. Pontchartrain je zde Jérôme Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu, státní sekretář pro námořnictvo, syn kancléře.

13. **Vysvětlivka:** Daniel François Voysin (1655–1717), od června 1709 státní sekretář války po Chamillartovi, chráněnec paní z Maintenon, od roku 1714 kancléř; zemřel 2. února 1717.

Nechal jsem rozhovor uvadat, abych dal prostor vnitřním úvahám, a tlačen časem jsem se rozloučil; chtěl mě zdržet, ale protože jsem měl svůj záměr, řekl jsem mu, že mám ještě něco na práci, protože jsem cestou z La Ferté Versailles skoro jen projel; a že ostatně už bude brzy čas, aby šel navštívit Monseigneura k paní princezně de Conti[14], kam Monseigneur navzdory své náklonnosti k paní Vévodkyni[15] chodil každý večer ze zbytku zvyku a ohleduplnosti.

Za nedostatku něčeho lepšího, protože útočiště, které mi nabídl kancléř[16], ještě nebylo připraveno, šel jsem do jeho pracovny, a když jsem ho tam zastihl samotného, požádal jsem ho o dovolení napsat na jeho stole naléhavý vzkaz. Napsal jsem v něm Besonsovi dvěma slovy, že věc byla právě načata, že ho prosím, aby se nazítří dostavil na královu mši, že mu všechno povím a že se spolu dohodneme, jak dokončit tak nezbytné dílo. Když jsem dopisoval, vstoupili do pracovny spolu vévoda z Tresmes[17] a maršál z Tessé[18], a kancléř před nimi zazvonil, aby dal vzkaz zapečetit. Napsal jsem adresu a šel jsem ho odnést jednomu ze svých lidí, aby s ním hned vyrazil. Pánové, kteří právě vešli, dobře viděli, že mám něco na práci, nepochybovali, že s kancléřem, a chvíli po mém návratu odešli. Nechali mě s ním samotného a tím mě postavili před nutnost svěřit se mu. Byl velmi překvapen, velmi chválil mou myšlenku, mou odvahu i můj záměr; obavy mé matky a mé ženy, třebaže je sám pokládal za oprávněné, odmítl kvůli vznešenosti toho díla a důležitosti, jakou mělo pro postavení vévody z Orléans, takové, že je nesmí zastavit žádný ohled, aniž si však příliš sliboval úspěch, navzdory úspěchu tohoto prvního dne. Odtud jsem šel na večeři k vévodkyni z Villeroy, která mi po vstání od stolu v jiném pokoji, zatímco její manžel a švagr ještě nepřišli tam, kde jsme byli, znovu řekla slovíčko o své nechuti k místu, kam mě pozvala. Dal jsem se do smíchu a odpověděl jsem, že tahle nálada jí možná už dlouho nevydrží; že to, co ji odtud odhání, se mi nelíbí o nic méně, a že jsem tam, kde mě viděla, možná nebyl nadarmo. „No tohle," odvětila prudce, „to jsou mi krásné naděje, mů-

14. **Vysvětlivka:** Paní princezna de Conti je zde Marie-Anne de Bourbon (1666–1739), legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní de La Vallière, od roku 1685 bezdětná vdova po princi de Conti Ludvíku Armandovi; Monseigneur k ní jako k nevlastní sestře léta chodíval.

15. **Vysvětlivka:** Paní Vévodkyně je Louise-Françoise de Bourbon (1673–1743), dříve slečna z Nantes, legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní z Montespan, starší sestra vévodkyně z Orléans a manželka pana Vévody (Ludvíka III. Bourbonského); jejím synem byl pozdější první ministr Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu. V této době k ní Monseigneur silně lnul.

16. **Vysvětlivka:** Kancléř je Louis Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu (1643–1727), dříve generální kontrolor financí a státní sekretář, kancléř Francie v letech 1699–1714; otec státního sekretáře Pontchartraina.

17. **Vysvětlivka:** Vévoda z Tresmes, syn vévody z Gesvres (dříve markýz z Gesvres), guvernér Paříže.

18. **Vysvětlivka:** René de Froulay, hrabě z Tessé (1648–1725), rodák z Maine, maršál Francie od roku 1703; v letech 1693–1696 tajně vyjednával jménem Ludvíka XIV. s vévodou savojským a roku 1707 bránil Toulon.

žete mi něco takového říct?“ Nato vešli oba vévodové a dali jsme se do hovoru o docela jiných věcech.

Nazítří ve čtvrtek 2. ledna, když jsem se oblékal, dostal jsem odpověď maršála z Besons. Pohled na dopis mě zamrzel, protože jsem si myslel, že je to omluva; když jsem ho otevřel, byl jsem spokojenější. Psal mi, že jsem nejlepší přítel na světě a že na schůzku přijde. Šel jsem na královu mši a v galerii jsem potkal Besonse, který na mě čekal. Velice jsem ho překvapil vyprávěním o tom, co se stalo předchozího dne. Hlasitě žasl nad mou smělostí, a třebaže se mu věci zdály mnohem pokročilejší, než by se byl odvážil doufat, žádný úspěch si ještě nesliboval; ale souhlasil, že je třeba rázně pokračovat v tom, co jsem tak důrazně začal, a především se pokusit dosáhnout toho, co jsme si předsevzali, nepovolit a nespustit vévodu z Orléans z očí, dokud ho nepřimějeme k tomuto velkému přemožení sebe sama, anebo dokud neuznáme, že to nedokážeme. Když se král vrátil do svých pokojů, šli jsme s Besonsem k vévodovi z Orléans. Novoroční zvyk tam přivedl několik lidí, které brzy vyřídil, a zavřel se s námi v téže zadní pracovně, kde jsem s ním mluvil předchozího dne. Když jsme tam chtěli vejít, kdosi požádal Besonse o slovo, a vévoda z Orléans se na mě mezitím s úsměvem podíval: „Přiznejte se,“ řekl mi, „že jste poslal pro Besonse.“ Také jsem se usmál a přiznal jsem mu to; dodal jsem, že jsem mu to měl chuť navrhnout už včera, ale když jsem uvážil, že by mi snad řekl, abych nic takového nedělal, raději jsem mu svůj záměr zamlčel, a že jsem od něho tak spěšně odešel proto, abych maršálovi napsal včas, aby můj vzkaz dostal dřív, než se uloží. Princ připustil, že jsem ho prohlédl a že kdyby byl o tom záměru věděl, byl by mě prosil, abych nic takového nedělal. V tu chvíli se Besons vrátil. Vešli jsme do zadní pracovny a posadili jsme se.

Tu jsem se ujal slova, a obraceje se k maršálovi, vylíčil jsem mu podruhé, co se stalo předchozího dne, ne proto, abych ho poučil o tom, co už věděl, ale abych otevřel téma a předložil je tak třetí osobě, aniž by to vypadalo, že je znovu omílám vévodovi z Orléans, jemuž jsem je ovšem chtěl dát znovu slyšet. Besons pohlédl na prince, zeptal se ho, co soudí o příteli, jakým se já ukazuji, řekl mu, jaké rozhodnutí jsme spolu z mého podnětu učinili, a že protože jsme pak zcouvli, chválí a obdivuje mou odvahu, že jsem je provedl. Pak připojil krátkou, ale přesnou a silnou úvahu, aby ho přiměl k rozhodnutí, a zmlkl, aby nechal mluvit jeho. Řeči vévody z Orléans nebyly nic souvislého, jen výkřiky člověka, který trpí podivné násilí a který si sám násilí činí, aby je snesl. Když jsem ho nechal chvíli snít, vzdychat a naříkat, řekl jsem mu, že já sám trpím stejně jako on, že musím zaútočit na tak citlivé místo; že už z toho samého by měl usoudit, do jaké míry nevyhnutelné nutnosti ve všech ohledech se dostal, aby se přemohl; že jsem odjel na venkov ve velkých starostech o postavení, v jakém jsem ho zanechával u dvora i ve společnosti, ale že po návratu jsem byl zdrcen bolestí, když jsem se dozvěděl, jak k horšímu se věci za ty čtyři měsíce posunuly; že už nejde o to, chlácholit se, že musí uvážit, že jeho stav se stal nesnesitelným; že se z něho musí dostat jakoukoli cestou a že každá cesta je mu uzavřena kromě té, kterou jsem

mu předložil; že je tvrdá, krutá, ale jediná; že se ostatně jednou přece musí rozejít s tou, která ho drží pod svým jhem; že tak dlouhý a tak okázalý poměr ho strhl do bezedné propasti; že nadešel den, kdy se z ní má vytrhnout, a že jen na něm záleží, aby si z té propasti udělal stupeň cti, přízně a slávy, který ho v okamžiku vynese výš, než kdy byl. Maršál opakoval tato poslední slova, ujišťoval je a tleskal jim, a tak jsme chvíli setrvávali, posílajíce si míč jeden druhému, abychom příliš silným naléháním nepopudili a dali prostor strávit to, co bylo řečeno, i to, v čem jsme dál tlačili tím, že jsme mluvili jeden k druhému, ale také aniž bychom k sobě mluvili příliš dlouho.

Po dosti dlouhém mlčení se nás vévoda z Orléans zeptal, ale díval se přitom na mne, jak to myslíme a čím ho chceme vynést tak vysoko – krokem, o kterém dost dobře chápe, že by se mohl do jisté míry líbit králi, ale který nemá nic společného s věcmi, jež ho uvrhly do citelné nemilosti, protože od začátku toho poměru a před těmi jinými věcmi se s ním dlouho držel znamenitě, a krokem navíc, který se nikoho netýká? Jak ho tím tedy chceme vytáhnout ze všeho, čím ho zahrnuli, jak u dvora, tak pokud jde o společnost? Protože jsem tu řeč první otevřel já a protože vévoda z Orléans, jak se zdálo, adresoval svou otázku spíše mně než maršálovi, usoudil jsem, že je na mně, abych odpověděl a postavil tento argument do plného světla, z jehož síly – jak jsem podle samotné otázky dobře cítil – mohu získat velkou pomoc. Ujal jsem se tedy slova a řekl jsem, že opustí-li život, který už tak dlouho pohoršuje i ty, kdo málo dbají na své svědomí a dbají jen na čest před světem, zbaví se výtek, které si tím životem přivodil, i všech těch, které mu byly přičítány po dobu jeho trvání; že prudká vášeň o ničem nepřemýšlí a nechá se strhnout ke všemu, co z ní plyne; že jeho zvědavost na budoucnost[19], o níž se domníval, že udělala malý dojem a že je dávno zapomenuta, se v poslední době obnovila a vzrostla do té míry, že je pokládána za zločin prvního řádu, za ohavnou bezbožnost a těmi nejpříznivějšími zraky za slabost, která nesmírně poškozuje vše, co se o něm soudilo velkého a pevného; že je považován za člověka sužovaného palčivou žízní po vládě, zrozenou sice z jeho cti-žádosti, ale vnuknutou věcmi, které mu byly ukázány při provozování té zvědavosti a které jedni přijímají s hrůzou, druzí s pohrdáním, ale všichni jako to, co mu vneslo do hlavy ty pyšné myšlenky, jež se nemohou snést s rozumným mužem, a tím méně s dobrým poddaným; že odtud se odvozují kořeny jeho španělské aféry s nejzlověstnějšími úvahami a důsledky a ještě mnoho jiných věcí, které jsem si netroufal mu rozvinout; naléhal na mne – a to jsem právě chtěl.

Když jsem se tomu dost dlouho bránil, abych ještě víc podráždil jeho zvědavost a připravil ho na to, že uslyší strašlivé zrůdnosti, řekl jsem mu, že když mi to přikazuje a když je ještě v takovém stavu, že potřebuje vědět všechno, i to, co se mu nikdo neodvažuje říci, ať se tedy dozví, že se roztrušovalo – a darebáci i ti, kdo byli příliš vzdáleni

19. **Vysvětlivka:** Vévoda z Orléans se zabýval chemií a pokusy nahlédnout do budoucnosti prostřednictvím věštců a médií, což dávalo podnět k pomluvám o čarování a jedech.

a vůbec ho neznali, tomu až příliš věřili –, že je dohodnut s vídeňským dvorem, že se ožení se španělskou královnou vdovou[20], jejíž velký poklad peněz a drahokamů mu poslouží k tomu, aby si proklestil cestu na španělský trůn, aniž by příliš zatížil spojence; že aby toho dosáhl, zapudí svou ženu; že autoritou císaře[21], všemocného v Římě díky strachu, který nahnal papeži[22], dá svůj sňatek zrušit jako hanebný a uzavřený pod násilným nátlakem, a následně prohlásit své děti za levobočky; že protože od španělské královny vdovy nemůže čekat potomstvo, vyčká, až jí čas a věk přinesou smrt, a pak se ožení s paní z Argentonu, které duchové slíbili korunu; že, abych mu nic nezamlčel, je dvojnásob šťastný, že mu vévodkyně z Orléans přestála neduhy a nebezpečí těhotenství a šestinedělí, z nichž se právě dostala[23], protože kromě jejího zachování umlčuje její uzdravení hanebně ty zločince, kteří se nebáli roztrušovat, že byla otrávena; že není pro nic za nic synem Monsieura[24] a že se chystá oženit se svou milenkou.

Při tomto strašném vyprávění se vévody z Orléans zmocnila hrůza, kterou nelze popsat, a zároveň bolest, kterou nelze vyjádřit, z toho, že je trhán tak drsně a tak zvláštně krutým způsobem. Několikrát vykřikl, a já, který jsem chtěl vypít ten kalich jedním douškem a nemuset k němu znovu přikládat rty, jsem mu vždycky zadusil hlas v samém zárodku, abych měl čas říci všechno najednou. Když jsem skončil, zmlkl jsem, a vévoda z Orléans také, zcela bez sebe. Besons, zdrcený tím, co právě slyšel, měl oči upřené na parkety, o nichž mi později řekl, že se domníval, že se pod ním propadají, a hrůzou se jimi neodvážil pohnout. Ne že by nevěděl nic z toho, co jsem právě řekl – rozebírali jsme to spolu a to nejstrašnější jsem se dozvěděl právě od něho –, ale když slyšel, jak to tomuto princi bez obalu vykládám, nevěděl už, kde mu hlava stojí. Po několika okamžicích ticha je vévoda z Orléans přerušil nejhořčejšími nářky nad tímto vrcholem nepravosti lidí schopných vymyslet si takové zločiny, záměry stejně nesmyslné jako barbarské, jen aby se odvážili ho z nich obvinit, a nad nevídanou zlobou či zvířecí hloupostí těch, kdo takovým hrůzám propůjčovali sluch a jazyk k jejich šíření. Usoudil jsem, že musím nechat těmto tak oprávněným nářkům několik

---

20. **Vysvětlivka:** Španělská královna vdova je Marie Anna Falcko-Neuburská (1667–1740), vdova po Karlu II. Španělském, sestra císařovny Eleonory, a tedy teta císaře Josefa I.; roku 1706 byla z Toleda odvezena do Bayonne.

21. **Vysvětlivka:** Císař Josef I. (1678–1711), syn Leopolda I., císař od roku 1705, bratr arcivévody Karla, protivníka Filipa V. ve Španělsku. Zemřel 17. dubna 1711 ve Vídni na neštovice.

22. **Vysvětlivka:** Papež Klement XI. (1700–1721); v letech 1708–1709 vtrhla císařská vojska do Papežského státu a papež musel na počátku roku 1709 uznat arcivévodu Karla za španělského krále.

23. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Orléans porodila 11. prosince 1709 dceru Luisu Alžbětu, pozdější španělskou královnu.

24. **Vysvětlivka:** Monsieur, Filip I. Orleánský (1640–1701), bratr Ludvíka XIV. a otec vévody z Orléans. Jeho první manželka Henrietta Anna Stuartovna zemřela roku 1670 náhle a u dvora se tradovalo, že byla otrávena; narážka míří na tuto pověst.

okamžiků a maršálovi, zdrcenému tím, že slyší takové věci vyprávět do očí, čas, aby se trochu vzpamatoval. Když trochu přišel k sobě, přidal své nářky, ale několika slovy potvrdil, jak veřejné ty strašné řeči jsou. Konečně jsem se vrátil ke své řeči, z níž jsem dosud pronesl jen část.

Řekl jsem vévodovi z Orléans, že teď, když nezastřeně vidí příčiny toho, proč ho svět opustil a proč se od něho král a jeho rodina tak nesmírně odvrátili, postřehne jedním pohledem i souvislost mezi přetržením toho zhoubného pouta a obnovením celého svého postavení; že přetrhne-li svazky, na něž se pro jejich trvání a pro účinky, které se jim připisovaly, pohlíží už jen s všeobecnou hrůzou a rozhořčením a které by vždycky byly přinejmenším vydány všem černým výkladům, jež by z nich zločinci chtěli vytěžit, padnou s příčinou i její účinky, a zbaven tohoto poměru bude čistý od jakéhokoli zločinu i podezření. I na tomto místě jsem udělal přestávku, abych do něho úvahu tak nepříjemnou svou pravdivostí a silou vpravoval postupně a s co nejmenším odporem a abych ho nepopudil tím, že bych ho zahrnul ranou za ranou. Maršál z Besons, který dosud mnoho neřekl, se dal víc do řeči, a protože stačilo jít cestou, kterou jsem prorazil silou paží, bušil i on silně a přesně. Vévoda z Orléans, rozhořčený a sklíčený nejednou velmi živou bolestí, neříkal nic, a už to bylo hodně, že poslouchal. Mluvili jsme s maršálem jako jeden k druhému, každý chválil některé slovo, které řekl jeho společník, aby je tím silněji vštípil, ale mírněji, než kdybychom se stále obraceli přímo k princi, a nechávali jsme rozhovor dost upadat, abychom méně unavovali toho, pro něhož jediného se vedl. Tu vévoda z Orléans, jako by se probouzel z hlubokého spánku, vykřikl s hořkým nářkem: „Ale jak se k tomu odhodlat a jak jí to řeknu?“ Toto slovo, které mu vyrvala síla přesvědčování, potvrdilo mou naději. Dychtivě jsem se ho chopil a odpověděl jsem pevným tónem, že je příliš rozumný, aby necítil, jak nutné je toto rozhodnutí rychle učinit a stejně rychle provést; že jde-li jen o způsob – věc, kterou jsem se mu dosud neodvážil načít, ale která není o nic méně podstatná k projednání pro jeho velikost a slávu –, prosím ho, aby měl ještě trpělivost vyslechnout mě v tomto ohledu; že můj názor je, a věřím, že i Besonsův, že by bylo stejně zbytečné jako nebezpečné, aby se rozešel s paní z Argentonu, zůstane-li v Paříži: nebezpečné proto, že by se nikdy neudržel, aby ji znovu neviděl, a znovu ji vidět a znovu s ní navázat by bylo jedno a totéž; zbytečné proto, že i kdyby ji neviděl, což je předpoklad nemožný, bylo by přinejmenším stejně nemožné přesvědčit o tom krále a svět, takže by mu celé jeho úsilí bylo k ničemu.

Při těchto slovech se mě prudce zeptal, co tedy chci, aby udělal, a jak by se mohl s jakou tváří vyhnout tomu, aby ji viděl alespoň proto, aby se s ní rozešel, když by se s ní nerozcházel ani z omrzelosti, ani z nespokojenosti s ní. Odpověděl jsem s výrazem chladného klidu, že je-li rozhodnut ji znovu vidět, ať už jakkoli, je celý tento zápas zbytečný; a maršál, který se zároveň ujal slova, to dobře rozvedl, rozohnil se a uzavřel, že znovu ji vidět by znamenalo novou smlouvu, jistější, silnější a trvalejší než ta první; ať se proboha nedá přemoci touto slabostí, které by navěky litoval; že

chce-li ji rozhodně znovu vidět, ať se vzdá jakékoli myšlenky na rozchod s ní, anebo je-li dost šlechetný, aby se v tomto bodě přemohl, ať se nevystavuje jisté porážce a ať se především chrání jít za ní, ba i jí napsat. Podpořil jsem tuto tak spasitelnou radu, jak nejlépe jsem uměl, a k obtížím a důvodům, které se snažil namítat, jsem dodal, že tento způsob je dokonce ze všech nejméně urážlivý, protože svědčí o lásce tak obávané, že se člověk neodváží vystavit pohledu na tu, která ji zažehla, když se rozhodl ji uhasit. Odtud jsem se vrátil ke své řeči a řekl jsem mu, že když jsou s ponecháním paní z Argentonu v Paříži při rozchodu s ní spojena samá nebezpečí a když on, ať je sebevětší pán, nemá moc ji odtud vypovědět, a i kdyby ji měl, neslušelo by mu ji vůči ní uplatnit, právě to mu ukazuje cestu, kterou se má dát, a zároveň mu poskytuje všechny prostředky k úplnému návratu do přízně; že musí zajít za králem a říci mu, že k němu přichází jako do útočiště před sebou samým; že nezměrná vášeň, které se celý oddal, se mu příliš znelíbila jak svou vlastní nevázaností, tak všemi zhoubnými následky a neštěstími, jež byly jejími plody; že už nemůže dál žít v nemilosti, kterou ve vlastních očích tolik zasluhuje; že se mu tedy vrhá do náruče se svou dřívější důvěrou v jeho dřívější dobrotu, aby mu odpustil všechna příkoří, která mu jeho výstřelky způsobily, a aby pomohl jeho slabosti vymanit se z poměru, který – jak cítí – sám přetrhnout nedokáže a který ho prosí rozbít; že ho žádá, aby využil této chvíle, kdy se ho zmocnil záblesk rozumu a povinnosti, a dal paní z Argentonu nařídit, aby opustila Paříž, aby mohl, podpořen odloučením, udržet své rozhodnutí i krok, který činí, aby se dostal z propastí, do nichž ho láska svrhla. Dodal jsem, že bude-li takto mluvit ke strýci, který ho něžně miloval a dal mu toho všemožné důkazy, k tchánovi rozhořčenému nad neštěstím své dcery, jemuž tím ukáže jeho konec, ke králi, kterého lze snadno získat důvěrou, a k muži, který má až příliš neblahou zkušenost s mocí a plody vášnivé lásky, dojme ho tím vším najednou natolik, že z něho v okamžiku udělá otce marnotratného syna; že vím ostatně, že jednou z věcí na světě, které krále ve španělské aféře proti němu nejvíc rozhořčily, byla něžná náklonnost, kterou k němu vždycky cítil a o níž doufal, že je vzájemná, protože u něho pozoroval a pociťoval jistou volnost v chování k sobě, nekonečně větší než u svých dětí, a ta se mu nesmírně líbila; že zlost nad tím, že se zmýlil v představě, která mu byla milá, ho proti němu strašlivě popudila; že se tak jednou mimo jiné vyjádřil k paní z Maintenon[25], když k ní vešel plný té věci, rty se mu chvěly hněvem, když jí ty stížnosti přednášel, a mluvil o tom jako o neštěstí, které ho nesmírně bolí; že útěk ke králi, něžný, dojemný, důvěřivý, který všechno přizná, aniž co řekne, a pod závojem svých rozpaků skryje všechno, co není dobré ani vhodné vysvětlovat, bude mít sílu vzkřísit v králi jeho dřívější city k němu, o nichž ho toto jednání přesvědčí, že byly dobře založené, a to s uspokojením tím užitečnějším, že se zbaví výčitky, kterou si sám či-

25. **Vysvětlivka:** Françoise d'Aubigné, markýza z Maintenon (1635–1719), vdova po básníku Paulu Scarronovi, s nímž neměla děti, vychovatelka královských dětí s paní z Montespan; kolem roku 1683 se s Ludvíkem XIV. tajně oddala. Zemřela 15. dubna 1719 v Saint-Cyru.

nil, že se dal oklamat náklonností, která nebyla; a bude polichocen ve svém citlivém místě, až uvidí, jak se mu synovec vrhá do náruče, aby ho vysvobodil z pouta, které sám nemá sílu rozbít, a přitom si s tímto uspokojivým návratem sebelásky uvědomí, že ta oběť byla přinesena jedině jemu; že z těchto příznivých nálad se v něm snadno zrodí mínění, že všechny chyby, nejtěžší obvinění, zavrženíhodná a podezřelá zvědavost i španělská aféra byly následky, chyby a účinky tak silné vášně a tak prudké lásky, jejíž celá slabost se mu ukáže způsobem, jakým se z ní vytrhne, což mu ještě zalichotí.

Vévoda z Orléans neměl trpělivost vyslechnout víc, aniž by mě přerušil. „Cože!" řekl mi, „Vy chcete, abych na ni" (na paní z Argentonu) „svalil všechnu nepravost, která mi byla přičítána, a abych z toho vyvázl na její účet? Což nestačí rozejít se, odhodlám-li se k tomu, a ještě ji vydávat? Nehledě na to, že pokud jde o španělské záležitosti, na nichž neměla žádný podíl, bylo by to nespravedlivé; a promiňte mi, řeknu-li Vám, že se divím, že jste to právě Vy, kdo mi otvírá takové dveře." – „Láska Vás zaslepuje, pane," odpověděl jsem mu, „a propůjčuje Vám jemnocit, s nímž se, přiznávám, nebojím pustit do boje, jen budete-li mě v bodě pro Vás tak zásadním ochoten poslouchat s nedůvěrou k sobě samému. Cítíte, že chci z paní z Argentonu udělat obětního kozla starého zákona, a Vy se proti tomu ježíte jako proti návrhu, který by Vás pošpinil. Nebráním se, že je to můj záměr; pan maršál bude naším soudcem." Vévoda z Orléans znovu vykřikl a naléhal na maršála, aby promluvil; ten po mnoha oklikách, jimiž nic neřekl, konečně prohlásil, že se mu to příčí. Nevzdal jsem se a chtěl jsem, aby mi porozuměli, a řekl jsem, že v žádném možném případě se nesmí dělat to, aby člověk získal výhodu na úkor druhého, natož lží, což je nekonečně horší, když ten druhý byl s námi ve svazku, ale že zde nic takového není. Že pravda zůstává na obou stranách netknutá; že škoda je na jedné straně nulová, výhoda na druhé nekonečná, a že když se věci mají přesně takto, nevidím v tom žádný důvod k úzkostlivosti co do cti, poctivosti ani jemnocitu. Oba se shodli na zásadě a nechali na mně, abych ji uplatnil. Pokračoval jsem tedy a zeptal se prince, zda může popřít, že ho jeho láska zcela odvedla od všech rodinných povinností i od všech povinností poddaného krále, tak vznešeného a s nímž se tak dobře zacházelo, a uvrhla ho do temného, odloučeného života s hromadou malých lidí, mezi zábavy nedůstojné jeho postavení i ducha, do marnotratnosti, která otřásla pevnými základy toho, čemu se u soukromníků říká jmění. Zeptal jsem se ho, zda může popřít, že právě tato láska ho znovu ponořila hlouběji a soustavněji než kdy předtím do té zvědavosti, kterou předtím ze svého domu vykázal a která byla vykládána tak zlověstně, a zda to, co se o ní oprávněně a pravdivě roztrušovalo, a to i z jeho vlastních úst, nedalo podnět k nejhorším přídavkům a nejzhoubnějším výkladům, které se o ní šířily.

Přiznal mi tyto věci bez okolků, a na základě tohoto přiznání jsem si vzal právo uzavřít, že je tedy doslova pravda, že ho jeho láska uvrhla do největších výstředností, do zhoubných následků, do nepořádků, do neštěstí a do propastí; že to není jen příliš pravdivé, ale i příliš známé a příliš notorické; že tedy, bude-li ke králi mluvit tak, jak

mu navrhuji, neřekne mu nic nepravdivého ani nového; že ho tedy v tomto ohledu nemá nic zastavit; že pokud jde o obavu, aby paní z Argentonu neublížil, zdá se mi ta obava nesmyslná; že odloučena od něho a mimo Paříž, což je jedno a totéž, nevidím, co nepříjemného by ji mohlo potkat; že se jistě postará o její pohodlné živobytí kromě toho, co jí už dal; že ukončení styku nemusí znamenat ukončení ochrany; že sám král byl ve svém životě příliš zamilovaný, než aby nechápal jemnost a povinnost takového postupu; že jednat jakkoli proti paní z Argentonu, i odloučené od jeho synovce, by znamenalo jednat proti synovci samému a krutě ho pošpinit, což je velmi vzdáleno něžnému a upřímnému sblížení, které je jediným cílem, jejž sleduji; že je tedy jasné, že paní z Argentonu se nemá čeho bát, ale naopak může doufat v mnohem lepší, od způsobu, jakým jsem mu navrhl utéci se ke králi a mluvit s ním; a že pokud jde o výhodu, kterou z toho vévoda z Orléans získá, nechci jiného soudce než jeho samého; pokud jde o španělskou aféru, ta není toho druhu, aby se o ní dalo znovu mluvit, a nemůže tedy s žádnou slušností králi říkat, že na ní paní z Argentonu měla, nebo neměla podíl; jeho oprávněné a slušné rozpaky, až bude s králem mluvit o svém rozchodu, mu nedovolí zacházet do podrobností; že říkat mu, že jeho milenka je příčinou tohoto a ne tamtoho, by bylo směšné a nesmyslné, a protože ho ve skutečnosti a podle jeho vlastního přiznání strhla do všeho kromě španělské aféry, nic není užitečnější, nic není víc v pořádku, víc na místě a víc mimo dosah sebemenšího poranění jemnocitu a cti než mluvit s králem v té neurčitosti, jakou jsem mu nastínil; že kdyby pak král ve své mysli připojil ke všemu ostatnímu i španělskou aféru, protože on sám nic nevyjádří, a tu nejméně ze všeho, a protože paní z Argentonu se z toho v ničem nemůže stát nic horšího ani lepšího, nevidím, jakou úzkostlivost by si z toho mohl dělat ani proč by se měl připravovat o tak velké dobro, jako je dokonalé usmíření s králem, s nímž nemůže nemluvit tak, jak to vidím já, chce-li se k němu utéci s jistým a nekonečně nezbytným úspěchem, protože věci došly tak daleko, že rozejít se jen kvůli rozchodu by bylo velmi málo, kdyby k potěšení otce nepřidal králi i potěšení otce rodiny, strýce, a především krále a pána.

Přeli jsme se o tom dost dlouho, a protože Besons nedával najevo, že se úplně vzdává, uzavřel jsem, že nevidím, jaká úzkostlivost by mohla zbývat, když je paní z Argentonu v bezpečí, lež vyloučena, pravda zachována a každá výhoda zajištěna, aniž by se nepatrnost té úzkostlivosti mohla opírat o jakýkoli postřehnutelný základ ve způsobu, jak této výhody dosáhnout, který je naprosto pravdivý, spravedlivý a čestný. Vévoda z Orléans stále tvrdil, že je v tom dvořanský úskok, a maršálova přímost, jednou naježená, si jen s obtížemi zvykala na můj způsob myšlení, načež mě napadlo zeptat se jich, co je na tom pohoršuje. Besons chtěl odpovědět, ale protože nemohl najít po ruce nic, co by se dalo, abych tak řekl, uchopit, a cítil v tom naopak bezpečí pro paní z Argentonu, skutečnou pravdu ve věci a oslnění, jež s sebou strhne i španělskou aféru, přestal se trápit; a vévoda z Orléans se se mnou od té doby nejednou shodl, že se přel jen proto, aby spor protáhl a zatím odvrátil skutečný předmět

rozhovoru. Tehdy přestal odporovat, aniž by se přiznal poražen; a když prohlásil, že tento spor bude mít smysl teprve tehdy, až se rozhodne o hlavním bodě (o rozchodu), k čemuž vůbec nebyl rozhodnut, upadl znovu do velmi hlubokého mlčení, které maršál nepřerušil a které jsem já nechtěl rušit tak brzy po tak živém obnovení rozhovoru.

Brzy jsem však postřehl, že vévoda z Orléans nejen mlčením velmi trpí, ale že se zmítá mezi tím, zda promluvit, či nepromluvit. Pak mu unikaly začátky slov, které nějaké úsilí zadrželo napůl vyslovené, a když se to několikrát opakovalo, dodalo mi to odvahy říci mu, že dobře vidím, že si chce před námi ulevit od nějakého trápení, které ho znepokojuje; že ho nenutím, aby to udělal, ale že ho prosím, aby uvážil, že je mezi svými dvěma nejspolehlivějšími služebníky a ve stavu, který nevyžaduje žádné zdráhání. Nic neodpověděl a já zmlkl. Po dost dlouhém a prudkém vnitřním zápase nám jakoby náhle řekl, že po dlouhém váhání cítí naléhavou potřebu říci nám něco, co mu působí nekonečné trápení, ale že stav, v němž se uvnitř nachází, a úplná důvěra, kterou k nám má, ho nutí to vyslovit; že mezi vším, co se v něm bije proti tomu, k čemu se ho snažíme přesvědčit, je jednou z věcí, které ho nejvíc trápí, jeho domácnost a život, do něhož by se rozchodem znovu vrátil. Znovu jsem se ujal slova. Řekl jsem mu, že jsem začal cítit, co ho zmítá mezi mluvením a mlčením, ještě než to slovo pustil; že jsem se z úcty neodvážil dát mu to znát, ale že jsem nadšen, že se konečně rozhodl otevřít se tak opravdovým a tak upřímným služebníkům; a pak, pouštěje se do věci, řekl jsem mu, že se nedivím, že se mu nechce pouštět do způsobu života, který je mu zcela neznámý a jehož sladkosti neměl nikdy čas poznat.

Toto slovo zachytil s jakýmsi zanícením a přiznal se nám k nesmírné nechuti ke své ženě, takové, že se necítí schopen ji kdy přemoci. Pohlédl jsem na maršála, a obraceje se k němu, řekl jsem, že na tohle jsem byl připraven nejvíc a že mě to také nejméně uvádí do rozpaků; že je zcela přirozené, že vévoda z Orléans, oženěný proti své vůli, podněcovaný k nechuti k svému manželství právě těmi, jejichž autorita ho před ním měla chránit proti autoritě králově, anebo s tou nechutí bojovat, když už ho přivedli tak daleko, že v tom manželství viděl největší neštěstí svého života[26], který pak padl do špatných rukou, jež ho ze zištnosti nebo z lichotnictví v té nechuti nejen utvrzovaly, ale přesvědčily ho, že dávat ji najevo je podstatnou součástí jeho důstojnosti a slávy, který se pak ponořil do přechodných, ale neustálých výstředností a nakonec se pohřbil ve vášni, jež zaměstnávala celé jeho srdce i všechen jeho čas – že je, pravím, nejen přirozené, ale nevyhnutelné, že když všechno spolupůsobilo k vytvoření a upevnění tak nebezpečné nechuti, stala se takovou, jak nám ji vévoda z Orléans líčil; ale že je věcí zdravého rozumu, moudrých úvah a obecných i zvláštních ohledů zničit zhoubné dílo vášní, špatných rad a času tak dlouho prožitého ve zvyku těchto

26. **Vysvětlivka:** Sňatek s legitimovanou královou dcerou prosadil roku 1692 Ludvík XIV.; matka vévody, Madame, jej nesla s velkou nelibostí.

citů a osvojit si city zcela opačné, v nichž jedině najde svůj klid a svou pravou slávu spolu s pevnou velikostí své vlastní rodiny.

Besons tyto řeči nesmírně podpořil, chválil vévodkyni z Orléans a dal mi příležitost chválit ji také; ale tyto chvály, místo aby měly dobrý účinek, vévodu z Orléans podrážděly a uvrhly ho znovu do jeho dřívějšího mlčení plného neklidu a rozpaků. Nakonec se z něho vyhrnulo (a tady byla důvěrnost i důvěra plná, úplná, jasná, nezamlčující ani věci, ani jména) a řekl nám, co bychom si byli přáli neslyšet, ale co bylo přece jen velmi šťastné, že nám řekl. Maršál se vrhl na obecnosti, velmi pravdivé, ale já jsem měl to štěstí, že jsem díky náhodám mně zcela zvláštním, ale naprosto přirozeným a spolehlivým, našel důvody tak případné a důkazy tak jasné a přesné, že vévoda z Orléans ustoupil jejich síle, nemohl se ubránit tomu, aby nebyl přesvědčen, a v různých odpovědích mi nemohl nic namítnout, než že bych mu o jeho ženě nic zlého neřekl, ani kdybych něco věděl. „Ne, pane," odpověděl jsem mu a hleděl na něho zaníceně, „zcela jistě bych Vám nic neřekl; ale také bych s Vámi nemluvil tak určitě, jak mluvím, kdybych o tom nebyl nejen hluboce přesvědčen, ale kdybych měl sebemenší podezření, že by se jí mohlo něco přičíst, protože říkat Vám o ní něco zlého, i kdyby to byla pravda, by byla hrozná podlost, a snažit se Vás v její prospěch přesvědčit o lži, a to rozhodujícími a určitými fakty, které by byly proti pravdě a proti mému svědomí, by byl jiný druh zrady. Kdybych tedy viděl, že máte bohužel pravdu, spokojil bych se s tím, že Vám ji nepřiznám, a vyvlékl bych se z rozpaků, jak bych mohl, obecným žvaněním, které se vždycky najde; ale rozhodně bych se chránil předkládat určité věci a důkazy, které by se stejně příčily pravdě, cti i svědomí, jež u mne jdou a mají jít před vším ostatním."

Toto tak jasné, tak pevné a zároveň tak upřímné tvrzení prolomilo jeho poslední okop; nedokázal ani skrýt radost, že může s jistotou počítat s tím, že byl zlomyslně oklamán. Rozhovořil se o té podivné kapitole ještě víc, a poražen ve věci samé, nastavil nám pěkně záda, abychom ho porazili ještě víc, pokud jde o nehodné a zločinné původce. Jmenoval nám paní Vévodkyni[27], paní z Argentonu a několik dalších zkažených žen, většinou důvěrných přítelkyň své milenky, a my jsme ho zahanbili za to, že jim uvěřil, když jejich pověst jim zasluhovala tak málo víry i v případě osob jim lhostejných, a čím méně teprve při tak citelném zájmu, jaký měly na tom, aby mezi paní jeho ženu a něho vnesly co největší odcizení. Besons pak mluvil důstojně a dost dlouho v témže smyslu. Dodal jsem potom, že by měl tento den navěky žehnat, kdy mu náhoda poskytla odpovědi a důkazy, proti nimž není námitky, a kdy jeho rozum, k tomu donucený, musel uznat své chyby a spasitelně jich litovat. Smělejší po tom, co jsem odstranil nejjedovatější příčinu jeho nechuti, vrátil jsem se ke chvále paní jeho ženy, při níž jsem se rozhovořil výmluvně. Vyzdvihl jsem její trpělivost s

27. **Vysvětlivka:** Paní Vévodkyně byla vlastní sestrou vévodkyně z Orléans (obě byly dcerami krále a paní z Montespan); mezi sestrami panovala dlouholetá řevnivost.

jeho chováním k ní, přesné zdržování se jakékoli stížnosti, živý zájem, který brala na jeho slávě, její trápení a její úsilí v jeho španělské aféře, užitečnost královy něhy k ní v té nepříjemné příležitosti, a rozšířil jsem se o všech těchto bodech. Besons mi velmi dobře sekundoval a vévoda z Orléans všechno vyslechl s velkou trpělivostí. Pak jsme mu oba začali vychvalovat sladkost a cenu šťastného manželství; a protože jsme o něm oba mluvili z té nejsladší zkušenosti, udělali jsme na něho velký dojem.

V tomto stavu jsme ho opustili, tlačeni hodinou už velmi pozdní, proti jeho vůli a po pravdě velmi unaveni tak tvrdou a tak podivnou prací. Zapřísahal nás, abychom ho neopouštěli v tom strašném boji, do něhož jsme ho zavlekli; a ujistili jsme ho, že jakmile poobědváme, neodložíme návrat k němu. Při odchodu mi Besons řekl, že jsem ten nejlepší a nejsmělejší přítel, jakého si lze představit, že ho síla toho, co jsem řekl, několikrát roztřásla, až mu to vyrazilo dech, a přiznal, že to bylo nutné, aby se násilím vyrvalo, v co se jinak nedalo doufat a v co sám ještě sotva doufal. Slíbil mi, že si dodá odvahy, aby mou sílu podpořil, jak nejlépe dovede, řekl mi, že je především nutné zabránit tomu, aby princ odjel do Paříže, kde by jediný okamžik zvrátil celou naši práci, a snažit se dokonce nespustit ho z očí až do konce. Rychle jsme se rozešli, abychom lidem vévody z Orléans nedávali podnět k přemýšlení a dohadům víc, než jak jsme se později dozvěděli, že je už vyvolalo tak dlouhé zasedání po mém včerejším; a dohodli jsme se, že se vrátíme, jakmile poobědváme, a strávíme s vévodou z Orléans celý den.

Kapitola druhá

Třetí rozhovor s vévodou z Orléans, s maršálem z Besons jako třetím. — Vévoda z Orléans žádá paní z Maintenon o setkání. — Rozhovor mezi čtyřma očima mezi Besonsem a mnou. — Překvapivá zvláštnost, která mě přivede k přísaze a potom k podivnému svěření. — Rozchod vévody z Orléans s paní z Argentonu. — Rozmluvy mezi Besonsem a mnou. — Dary vévody z Orléans paní z Argentonu při rozchodu. — Překvapení vévodkyně z Villeroy a její řeči se mnou.

V té přestávce jsem si uvědomil, že se mi v našem rozhovoru mezi čtyřma očima předešlého dne zdálo, že vévoda z Orléans příliš spoléhá na své blízké příbuzenství s králem a se syny Francie. Přiznal mi totiž, že když s ním král mluvil o španělské aféře, aby s ní skoncoval, a dával najevo, že věří všemu, co mu chtěl říci, učinil tak málo slovy, s důrazem a vážností, a poradil mu, aby promluvil také s Monseigneurem; ten mu odpověděl slovo od slova stejně jako král, jenže ještě mnohem vážněji a chladněji. Tato shoda tak podobných odpovědí mu podle jeho slov připadala smluvená, a odtud pojal podezření, že tak stejná a tak odměřená odpověď pochází od lidí, kteří nejsou přesvědčeni. A když na mě naléhal, že monseigneura vévodu z Bourgogne shledal dosti příznivě nakloněným a paní vévodkyni z Bourgogne[1] zcela, odpověděl jsem mu, že tento princ byl stejně dotčen a stejně přísný jako král a Monseigneur, ale obměkčila ho jeho choť, která, ač to nesla neméně těžce než oni, přece se je snažila usmířit z ohledu ke svému strýci a z přátelství k paní vévodkyni z Orléans; že se však hluboce mýlí, jestliže se kvůli tomu všemu domnívá, že je s ní zadobře; že musí uvážit, že jednala jako matka, která chce vyrvat syna z rukou spravedlnosti, a ačkoli ví, že je vinen, řekne a udělá vše, co může, aby jeho dostala z nesnází a sebe z hanby, pevně odhodlána potrestat ho pak v soukromí a dát mu bez nebezpečí pocítit celé své rozhořčení. Toto přirovnání mu připomnělo, že ji prosil, aby za něho poděkovala španělské královně[2] za umírněnost jejích dopisů v té věci, že odpověď měla dorazit už před několika měsíci, aniž o ní slyšel, a že skutečně shledává paní vévodkyni z Bourgogne od konce té španělské aféry k sobě mnohem zdrženlivější, než

1. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Bourgogne je Marie Adelaida Savojská (1685–1712), dcera savojského vévody Viktora Amadea II. a Anny Marie Orleánské, dcery Monsieura — proto je vévoda z Orléans jejím strýcem. Od roku 1697 manželka vévody z Bourgogne, miláček Ludvíka XIV. a paní z Maintenon; s vévodou měla tři syny: dva vévody z Bretaně, kteří zemřeli v dětství (1705 a 1712), a budoucího Ludvíka XV. (nar. 15. února 1710). Zemřela 12. února 1712 ve Versailles na spalničky.

2. **Vysvětlivka:** Španělská královna je Marie Luisa Savojská (1688–1714), mladší sestra vévodkyně z Bourgogne, od roku 1701 manželka Filipa V.; z jejích synů vládli ve Španělsku Ludvík I. a Ferdinand VI. Zemřela 14. února 1714 v Madridu na tuberkulózu.

byla, dokud trvala. Tyto úvahy, které se mi vybavily, mě rozhodly zbořit mu všechny zbývající úkryty, pokud jde o přátelství, jímž si chtěl lichotit.

Pln těchto myšlenek jsem se vrátil k vévodovi z Orléans krátce před třetí hodinou; zastihl jsem ho v jeho pokoji v mezipatře a Besons už byl u něho. Viděl mě přicházet s potěšením, posadil mě mezi sebe a maršála, jemuž jsem složil poklonu za jeho pohotovost, a zeptal jsem se, jak daleko jsou. „Pořád u téže věci," řekl mi, „a v témž zápase." Odpověděl jsem, že už je tedy konečně čas skoncovat s touto nerozhodností a učinit dobré rozhodnutí, jak se dostat z nejtrapnějšího a nejnebezpečnějšího postavení, v jakém se kdy mohl ocitnout princ takového postavení, a hned jsem nadhodil, jak málo mu zbývá opory, protože i ta, která pro něho ve španělské aféře udělala nejvíc, mu od té doby ve všem ostatním úmyslně odpírá pomoc. Dlouze jsem se o tom rozhovořil, aniž mě vévoda z Orléans přerušoval jinak než vzdechy a přesedáváním v křesle, jako člověk, který se sám se sebou velmi trápí.

V tu chvíli vstoupila Mademoiselle[3] a za ní paní z Maré, její vychovatelka; objala pana otce, který ji vášnivě miloval od jejího nejútlejšího dětství, a dala se s ním do hovoru, a já s paní z Maré. Byla to má příbuzná a velmi dobrá přítelkyně. Řekl jsem jí potichu, ať svou princeznu odvede, protože přerušuje něco, co je třeba dovést do konce. Nemusela se tím obtěžovat, neboť chvíli nato ji vévoda z Orléans poslal pryč, a hned jsme se zase posadili.

Tato návštěva mi poskytla příležitost chopit se nových zbraní a posloužit si otcovskou něhou. Věděl jsem od vévody z Orléans, že s ním král už téměř před dvěma lety sám od sebe mluvil o Mademoiselle jako o partii, která by se mohla hodit pro vévodu z Berry[4]. Zeptal jsem se vévody z Orléans, co s ní zamýšlí; že je jí přes čtrnáct let a vypadá ještě starší, takže mi připadá, že mu už musí začínat být na obtíž; že po velkých nadějích, které mu král tak přirozeně vzbudil na zaopatření tak pevné pro jeho vlastní velikost i pro velikost jeho syna, a ještě tak příjemné, protože by ho s dcerou nerozdělil sňatek do ciziny, mu musí každý jiný zeť než vévoda z Berry připadat jako pád; že se však sám přivedl do stavu, v němž se všechny tyto vyhlídky rozplynuly, a že nevidím žádný jiný prostředek, jak je oživit, než rozchod, a to způsobem, jaký jsem mu navrhl. Vévoda z Orléans už se nebránil proti způsobu, nýbrž jen proti rozchodu, a to spíš s úzkostí než s příkrostí, což mi dodalo odvahy jít ještě dál. Zeptal jsem se ho tedy, zda by, kdyby se k tomu konečně odhodlal, nepromluvil s paní z Maintenon. Chvíli mi neodpovídal, pak řekl, že kdyby k tomu došlo, musel by s ní přirozeně promluvit. Tu jsem naléhal, aby se s ní vyslovil týmž způsobem, jaký jsem

---

3. **Vysvětlivka:** Mademoiselle je Marie Luisa Alžběta Orleánská (1695–1719), nejstarší žijící dcera vévody z Orléans. Dne 6. července 1710 se provdala za vévodu z Berry; z manželství nezůstaly žádné přeživší děti. Zemřela jako vdova roku 1719 v zámku La Muette.

4. **Vysvětlivka:** Vévoda z Berry je Karel Francouzský (1686–1714), třetí syn Monseigneura a nejmladší vnuk Ludvíka XIV. Od roku 1710 manžel Mademoiselle, dcery vévody z Orléans. Zemřel 4. května 1714 v Marly na následky zranění, které utrpěl při lovu.

mu radil vůči králi, ale aby se před ní s důvěrným výrazem šířeji rozhovořil o své bolesti nad tím, jak to mezi ním a králem stojí, aby se rozplýval v něze a vděčnosti k němu, aby jí dobře vštípil, že jedině tato něha z něho vyrvala tuto oběť, spolu s nadějí, že se tak bolestným úsilím vrátí do králových milostí a do jeho někdejší důvěrnosti, a aby zdůraznil, že žádný jiný ohled by ho k tomu nebyl přiměl.

Velmi dobře na tuto úvahu přistoupil, a maršál také. Využil jsem toho a rozhovořil se o tom, jak málo platí řádný život a rozvážné, vyrovnané chování ke králi a k ní; že oba mají stálou zálibu v obrácencích a kajícnících ze světa; že všude je plno bezúhonných lidí, i ve věcech, které jsou jim po chuti, kteří nikdy ničeho nedosáhli, kdežto příjemné kariéry, mnohé pevné a některé dokonce oslnivé, udělali lidé, které nenáviděli a pohrdali jimi, lidé zkažení vším nejbídnějším a nejhanebnějším, co může chování nahromadit, jejichž obrácení polichotilo jejich samolibosti a které na těch osobách odměnili; že tomu ještě napomáhá nevzdělaná zbožnost svým nesprávně uplatňovaným ohledem na Boží milosrdenství k hříšníkům, jež z nich dělá oběti vypočítavé ctižádosti, která často nastupuje na místo lásky k rozkoším a mění prostopášnost v horlivou přítomnost u dvora, jejíž stálost by bez povšimnutí strádala, kdežto obrácení bývá naopak téměř vždy odměněno; že pro něho, zbloudilého až do té míry, v jaké se nachází, zbývá jako jediná záchrana tato nápodoba; a že ho zapřísahám, aby s užitkem uvážil, že už nemá ani jedinou chvíli nazbyt, má-li se k ní uchýlit, a že každá z nich je pro něho nesmírně drahocenná.

Maršál mě ze své strany podpořil, ale zřetelně a s hrůzou jsem viděl, že vévoda z Orléans je méně zdolaný, než když jsme ho ráno opouštěli, a že během naší krátké nepřítomnosti neblaze nabral dech. Naléhal jsem tedy na něho a zeptal se, zda začne u krále, nebo u paní z Maintenon. Odpověděl mi s rozhodností, jakou jsem v předchozích dvou rozhovorech u něho nepostřehl, že ještě vůbec nejde o to, aby se mohl rozhodnout, ale že kdyby se rozhodnout měl, promluvil by nejprve s paní z Maintenon; že by jí tím projevil víc přátelství a důvěry a zavázal by ji, aby to u krále lépe vyzdvihla, než kdyby s ní mluvil až potom; že by od ní dokonce mohl, když jí svěří své rozhodnutí, dostat užitečné rady, jak se před králem vyslovit, a ještě víc podpory, neboť zavázána důvěrou a úctou, s jakou by se řídil jejími radami, by si pokládala za čest dát mu je co nejvýhodnější a navázat s ním do budoucna jakési spojenectví, z něhož by mohl mít mnoho výhod. Besons a já jsme jeho důvody zvážili a shledali je velmi moudrými a velmi rozumnými, ale zároveň mě vylekalo, že tak volně uvažuje člověk, kterého jsme zanechali v takovém stavu, že nebyl schopen žádné úvahy.

Velmi jasně jsem pochopil, že vévoda z Orléans během naší nepřítomnosti nabral proti nám sil, a z toho jsem vycítil, že nevybojujeme-li rozchod tentokrát jako útokem, nebude už v něj po dlouhé noci až do příštího dne, kdy by se rozhovor mohl obnovit, možno doufat; že nám snad úplně vyklouzne, buď tím, že se přes noc rozhodne poslouchat jen lásku a zavře nám ústa, až se ráno pokusíme znovu zaútočit, nebo že zvolí ještě bezpečnější východisko a my ho, až ho půjdeme hledat,

zjistíme odjetého do Paříže. Tato úvaha, která mě náhle zasáhla a kterou jsem zvažoval se vším soustředěním své mysli, zatímco Besons rozvíjel důvody, proč promluvit s paní z Maintenon dříve než s králem, mě přiměla sebrat všechny své síly a vyrvat vypětím krvavé vítězství, aniž bych už cokoli šetřil. Nechal jsem tedy Besonse mluvit, jak dlouho chtěl, a když skončil, setrval jsem v hlubokém mlčení. Přemýšlel jsem zatím o tom, co mám říci, a pravda je, že jsem se přitom třásl.

Konečně, když dosti dlouho nikdo nepromluvil, smutně jsem se na vévodu z Orléans podíval a řekl mu, že ať jakkoli trpí zápasem, do něhož jsme ho uvedli, prosím ho, aby byl pevně přesvědčen, že náš zápas je přinejmenším stejně strašný; že on musí bojovat jen s láskou, a připouštím, že to je pro člověka tak vášnivě zamilovaného hrozné, ale ať nám neodpírá zamyslet se nad strašlivou bolestí, kterou pociťuje pravý přítel, když musí příteli působit žal, zraňovat mu srdce na nejcitlivějších místech, říkat mu věci tvrdé, nepříjemné, palčivé, rvát ho, uvrhovat ho v zoufalství krajním násilím a důvody tohoto násilí, které jsou krutější podstatněji a téměř stejně citelně jako násilí samo; oč více, když se to neodehrává mezi rovnými přáteli, nýbrž mezi lidmi tak nepoměrnými, jako jsme byli my vůči němu, a tím tak zvyklými na úctu, na úslužnost, na veškerou ohleduplnost, na nejpečlivější vyhýbání se i nejmenším věcem, které by se mohly nikoli přímo znelíbit, ale jen méně líbit — zvláště když se s touto hlubokou úctou k postavení pojí jiná, mnohem niternější, která zdržuje nekonečně víc než ta první, protože se rodí z obdivu a úcty k duchu, k rozhledu a k mnoha ctnostem toho přítele, jež zvyšují čest, sladkost a vděčnost takového přátelství; že podle toho má změřit velikost našeho zápasu a podle velikosti našeho zápasu velikost nutnosti, která nás přiměla se do něho pustit a která nás v něm drží s jakousi ctí, jíž se nelze vzdát; že ho pro Boha prosíme, aby o tom ráčil uvážit a nezdrtil nás nesmírnou tíhou bolesti, že jsme tak dlouho a tak krutě bojovali nadarmo; že si může vzpomenout, že jsem se dvakrát v různých chvílích odvážil prohodit k němu několik slov o tomto rozchodu, s velkou obezřetností a téměř jednoslabičně; že potřetí jsem si troufl dospět až k druhé větě, a když se zatvářil jen o maličko méně vlídně, ihned jsem se zarazil a změnil řeč; že má tedy porovnat tehdejší krajní zdrženlivost s naprostým opakem nynějška a vyvodit z toho, že mě k tomu přiměla a v tom udržela jedině ta nejtvrdší a nejnaléhavější nutnost; že ho ještě jednou prosím, aby o tom spasitelně uvážil, aby se sám neopustil v bezedné propasti jen proto, že nemá sílu se z ní vyprostit, a nás neuvrhl v zoufalství, že ho v ní vidíme zahynout bez jakékoli naděje na záchranu. Pak jsem se obrátil k maršálovi a vybídl ho, aby naléhal také a nenechával tíhu tak zásadní věci jen na mé nedostatečnosti. Potom jsem zmlkl, abych nabral dech a odvahu a abych z princovy odpovědi a držení těla vypozoroval, co tak dojemná řeč způsobila. Besons, pohnut tím, co jsem právě řekl, chtěl také promluvit v témž smyslu. Uvedl připomínky plné správnosti, ale příliš umírněné na stav, v jakém jsme se nacházeli. Rozum vévody z Orléans byl už přesvědčen, nebo nebylo prostředku, jak ho přesvědčit, po všem, co jsme mu doložili. Šlo už jen o to, pohnout

vůlí spoutanou vášní, která nad ní tyransky vládla, a tento násilný zákrok nutně potřeboval sílu a prudkost. Vévodovi z Orléans uklouzlo, když se obracel k Besonsovi, že rozejde-li se se svou milenkou, bude to jen pod podmínkou, že ji uvidí a sám ji na to připraví; na to Besons zvolal, že s takovým předsevzetím se s ní nejenže teď nerozejde, ale že ji nikdy neopustí; že má-li tolik potíží učinit spasitelné a vynucené rozhodnutí v její nepřítomnosti, co by bylo z úvah v její přítomnosti? že láska by je v okamžiku zničila, že by mu jeho úsilí posloužilo jen jako trofej a k rozkoši, s jakou by se jí znovu a bez výhrad oddal; že je nesmyslné představovat si, že by mohl odolat slzám a laskání, a že koncem toho všeho bude nová smlouva, hanebnější, trvalejší a ještě nebezpečnější než ta, kterou je třeba zrušit, stejně krutá pro jeho přátele a zhoubná pro něho.

Po těchto prudkých výměnách nastalo velké mlčení. Zapůsobily na vévodu z Orléans dojmem, který jsem brzy postřehl na jeho sklíčenosti a jakési hořkosti, které jsem u něho postrádal, když jsem ho slyšel tak volně uvažovat o tom, že promluví s paní z Maintenon dříve, než půjde za králem. Zpozoroval jsem dokonce jakousi zmatenost, z níž jsem pochopil, že je příznivá chvíle využít jeho rozrušení co největším úsilím; a tak jsem se sám znovu povzbudil a přerušil mlčení, když jsem je nechal chvíli trvat, chválou, kterou jsem považoval za nutnou, abych připravil cestu tomu, co jsem po ní hodlal říci; a když jsem usoudil, že je čas přejít k jiné řeči, řekl jsem mu, že je stejně podivné jako žalostné, že nechává zmarnit tak velké schopnosti, a že on, jediný muž královské krve, který by svými radami, kdyby se dostal do postavení, v němž by se ho tázali, a svými vojevůdcovskými schopnostmi, kdyby se znovu dostal do stavu, kdy by je mohl uplatnit, mohl zachránit království svých předků, se chce zaživa pohřbít v nevázanosti a v zapomnění, které by samy uvrhly i toho nejprostšího soukromníka do hanebné tmy, z níž není návratu — oč víc prince jeho postavení, který má kromě prostopášností napravovat ještě tolik jiných neštěstí; že se už konečně nemohu zdržet, abych ho neupozornil na několik ohledů, které jsem až dosud nedokázal ze sebe vypustit, ale že ho miluji a vážím si ho natolik, že bych se pokládal za příliš vinného, kdybych, když jsem je až do konce šetřil a nevidím žádný plod všeho, co jsem mu řekl i co jsem mu zamlčel, mu konečně neřekl všechno, i za cenu, že se mu znelíbím a že se mu budu zdát příliš smělý; neboť bych nikdy nemohl doufat v klid sám se sebou, kdybych si nechal výčitku, že jsem mu neřekl všechno a že jsem ho z falešné úcty opustil v propasti, z níž bych ho podle správného mínění, jaké o něm mám, byl nakonec vytáhl, kdybych k němu nebyl měl tyto proradné ohledy.

Po tomto úvodu jsem prudce vstal a obrácen s rozhodným gestem k vévodovi z Orléans jsem mu řekl, že mu tedy už nemohu zamlčet spravedlivé rozhořčení veřejnosti, která poté, co do něho vkládala nejvyšší naděje a měla k němu největší a nejdelší shovívavost, obrátila ony naděje v pohrdání a onu shovívavost v jakousi zuřivost, z níž vzniká všeobecné a neslýchané rozpoutání proti němu, stejně prudké u největších prostopášníků jako u lidí nejpřísnějších mravů; že na všechno je čas a způsob; že

jeho prostopášnost byla snášena z ohledu na jeho věk a na to, co jinak má cenu; ale že svět se už konečně unavil, když vidí, že tato prostopášnost, která se už před tolika lety změnila v naprostou bezuzdnost, se stále víc prohlubuje; že ji nemohl změnit ani věk, ani duch, ani rozhled, ani vysoké úřady; že se z ní stalo nejen souložnictví, ale veřejné soužití; nikdo už nemohl snést u vnuka Francie, jemuž je třicet pět let, to, co by vrchnost a policie už dávno potrestaly u kohokoli, kdo by nebyl takového postavení, že je chráněn před podobnými prostředky, jimiž se lidé uvádějí do pořádku, nebo by ho aspoň zbavily možnosti urážet celé království strašlivým pohoršením svého života; že k chování tak hanebně trvalému přidal neopatrnosti tak choulostivé a tak ožehavé povahy, tak těsně spojené s nespoutanou nevázaností jeho života, že na něho padl vrchol vší hrůzy, a padl tak přirozeně, že ať byl na podstatě těch neopatrností jakkoli nevinen, bylo přece pravda, že člověk musel být velmi dobře zasvěcen a velmi ochoten mu věřit, aby o nich nepojal to nejzlověstnější mínění, které počínaje králem, Monseigneurem, královskými osobami a ostatními nejpřednějšími našlo přístup do mysli všech a vyvolalo všeobecné odcizení hraničící se zuřivostí; že veřejnost, rozhořčená, že se zmýlila v nadějích, které do něho vkládala, a navíc rozhořčená, že v tak žalostné době nemá, do koho by je vložila, je proto stejně nakloněna nezachovávat vůči němu už žádnou míru, bude-li dál svou zatvrzelou bezuzdností nezasluhovat žádnou, jako se k němu rychle vrátit, uvidí-li, že je schopen obratu, tím, že roztrhne tak hanebná pouta, mlčky přizná své chyby důstojnou změnou chování a života a zaslouží si to upřímnou a vytrvalou oddaností svým povinnostem; že takto a nijak jinak se očistí od poskvrn, které ho znetvořily; že odvaha, s níž to učiní, překvapí a strhne veřejný souhlas, který s radostí vyzdvihne zásluhu jeho nového života radostí z toho, že vidí znovu ožívat své naděje.

Zatímco jsem takto mluvil, nesmírně pozorně jsem vévodu z Orléans propaloval pohledem a zpozoroval jsem, že má prudkost na něho činí hluboký dojem. Přesto jsem se zarazil, abych dal Besonsovi příležitost pomoci mi na něho naléhat, a posadil jsem se jako člověk, který řekl všechno. Nebylo však mým úmyslem tím skončit, a tím méně, když jsem pocítil slabost maršála, který si mě měřil od hlavy k patě a nebyl schopen jiné úvahy než strachu, jaký pojal ze síly mé řeči, ani jiné odvahy než k roztřesenému jednoslabičnému souhlasu. Krajní bázeň, kterou jsem na něm zpozoroval, mě donutila nahradit nedostatek jeho pomoci. Zeptal jsem se vévody z Orléans s úzkostným výrazem, zda se neodhodlá a nechce-li poslat k paní z Maintenon požádat o slyšení na zítřejší ráno. Chvíli s odpovědí váhal, pak mi řekl, že se k tomu ještě nemůže odhodlat. To slovo *ještě* mi dodalo velké naděje. Obrátil jsem se k maršálovi; naléhal jsem, aby nyní naléhal on, abych se nakonec příliš prudkou dotěrností nestal nenáviděným. Promluvil, ale slabě, a rychle uzavřel, že k mým slovům není co dodat, ať jde o jejich sílu, správnost či pravdivost; a ve zmatku, do něhož ho, jak jsem dobře viděl, uvrhlo zděšení, jsem usoudil, že udělal mnoho, když mi přisvědčil, třebaže tak stroze, tak určitě.

Naléhal jsem tedy dál na to poselství, a když jsem cítil, že princ měkne a ohýbá se pod tíhou mé prudkosti, usoudil jsem, že ji musím ještě vystupňovat, a znovu jsem vstal a řekl mu, že mi musí dovolit ještě toto slovo: že odjakživa viděl a dosud vidí lesk, třpyt a nádheru, které provázejí ministry, vrchní velitele armád a ty, jimž král projevuje pevnou úctu a přátelství svou důvěrou a svými dobrodiními; že jejich zářivé postavení je předmětem závisti jedněch, ctižádosti druhých a tužeb všech; že jeho původ přirozeně rozmnožuje jeho dvůr o tyto velké osobnosti i o jejich vlastní dvůr; že ho králova přízeň a důvěra často povznesly nad ně vlivem a vždy mocí a že z těchto rozdělovatelů milostí, tak často zpupných, udělaly jeho dvořany a jeho úslužné přisluhovače, plné úcty, bázně a podřízenosti; že na druhé straně vidí také velmože, které jejich původ, rodiny, zaopatření a hodnosti tak přirozeně předurčovaly k výsadám jejich stavu, a kteří jsou ponížení svými prostopášnostmi, u dvora pro svou nicotnost neznámí, ponecháni vlastní hanbě a bídě, odmítaní i těmi nejubožejšími společnostmi, předmětem králova i veřejného odsudku a pohrdání, dovedení až do podivného stupně, kdy jsou pod úrovní ran, jež se jim ani neráčí zasadit; několik takových jsem mu jmenoval, které vidí přes tolik výhod pohřbené v blátě, a po těchto obrazech, které jsem vykreslil co nejživěji, jsem se vévody z Orléans zeptal, kterým z prvních nebo druhých by se raději podobal. Dodal jsem, že se nesmí klamat hrubým přeludem; že čím víc ho jeho blízkost trůnu oslnivě povyšuje a usnadňuje mu připojit k této přirozené nádheře nádheru, kterou si jiní vypůjčují z úcty, přízně a důvěry společného pána všech, z vysokých úřadů, z vlivu a z moci, tím níž ho naopak nedostatek těchto věcí, a to nedostatek způsobený nevázaností a špínou jeho života, srazí pod ony velmože pohřbené pod troskami své zpustlé nicotnosti, do pohrdání tím krutěji hlubokého, že by bylo neslýchané a právem vyvolané; že je nyní na něm, který se oběma rukama dotýká těchto dvou různých stavů, aby si jeden z nich zvolil na celý život, protože po tolika promarněných letech, a nově od španělské aféry, onoho nového mlýnského kamene, který ho nově ještě víc zavalil, by poslední klesnutí zapečetilo kámen hrobu, v němž by se zaživa uzavřel a odkud by ho pak žádná lidská pomoc, ani jeho vlastní, ani nikoho jiného, nemohla vytáhnout. Tuto tak důraznou řeč jsem zakončil omluvami a chválou a úvahou o nesmírné škodě, jakou je občanská smrt prince jeho postavení, jeho věku a jeho schopností, a pak jsem se prudce obrátil k maršálovi a obořil se na něho, že mě nechává dělat všechno a že mě samotného vydává všemu nevděku.

Tu mi vévoda z Orléans poděkoval naříkavým tónem, z něhož jsem poznal, jak hluboký dojem jsem v jeho duši vyvolal, a ještě mnohem víc, když vstal z křesla a začal Besonsovi vyčítat, že s ním mluví příliš měkce. Maršál se vymlouval, že mu nenechávám nic k řečení, a já mu schválně živě odpověděl, že má horlivost mě nutí říkat všechno, protože vidím, že ačkoli si myslí totéž co já, přece se neodvažuje promluvit. Tato podivná hádka nám oběma poskytla příležitost vložit do řeči ještě nové silné úvahy a živé ohledy. Vévoda z Orléans se mezitím znovu posadil. Navrhl jsem

mu ještě, když jsem ho viděl otřeseného, aby poslal k paní z Maintenon; Besons se ho zeptal, zda chce, aby zavolal někoho z jeho lidí; já jsem začal ten čin chválit, jako bych nepochyboval, že ho vykoná, a abych ho k němu ještě víc povzbudil, mluvil jsem o sladkosti, kterou člověk pociťuje po namáhavém a šlechetném úsilí. Zatímco jsme takto rozprávěli, Besons a já spolu navzájem, neodvažujíce se už na něho útočit přímo po podivném útoku, který právě podstoupil, velmi nás překvapilo, že najednou vstal z křesla, prudce běžel ke dveřím, otevřel je a hlasitě zavolal, aby ho jeho lidé slyšeli.

Přiběhl jeden z nich a jemu potichu nařídil, aby šel k paní z Maintenon a zeptal se, zda a v kolik hodin by s ní mohl zítra ráno mluvit. Hned se vrátil a vrhl se do křesla jako člověk, kterému docházejí síly a který je u konce. Nejistý, co právě udělal, jsem se ho hned zeptal, zda poslal k paní z Maintenon. „Ech, ano, pane," řekl mi se zoufalým výrazem. V tu ránu jsem se mu vrhl kolem krku a děkoval mu se vší spokojeností a radostí, jakou si lze představit. Řekl mi, že není docela jistý, zda s paní z Maintenon promluví; nato ho Besons, který mu také projevil své nesmírné uspokojení, vybízel, aby necouval, když učinil rozhodnutí tak bolestné, ale tak spasitelné. Spokojil jsem se s tím, že jsem ho v tom podporoval tím, že jsem uklidňoval Besonse. Řekl jsem mu, že vévoda z Orléans, přesvědčen silou našich důvodů a odhodlán učinit si toto tak nutné násilí, neudělal krok, který ho tak silně zavazuje, proto, aby pak couvl; že jeho srdce ještě buší, ale že já své konečně otevírám nejsladším nadějím. Besons a já jsme chvíli vedli hovor, chválili rozhodnutí, obdivovali odvahu, litovali bolestí, se vším soucítili, pobízeli ke slávě, uvažovali o pevnosti, jistotě a sladkosti klidu a míru po bouři, a tak jsme prince nepřímo posilovali, aniž jsme se na něho obraceli, abychom ho neodradili. Do našeho hovoru se příliš nezapojoval, ale ke konci ještě řekl Besonsovi, že ho příliš šetřil, že dobře cítí, jak krajně potřebuje, aby na něho bylo prudce naléháno, a mně znovu poděkoval za mou sílu a otevřenost, s jakou jsem s ním mluvil. To mě povzbudilo k dobrým nadějím a k tomu, abych ho ještě pobízel, ale jen obecně. Řekl jsem mu jen, že jsem považoval za svou povinnost předložit mu bez obalu všechny pravdy, které jsem pokládal za nezbytné, aby je poznal. Krátce nato se zeptal, kolik je hodin, a bylo devět večer. Chtěl jako obvykle jít navštívit Monseigneura k paní princezně de Conti. Požádal jsem ho o svolení zůstat s Besonsem v jeho pokoji v mezipatře, protože ani on, ani já jsme neměli byt ani místo, kde bychom mohli o takové věci pohovořit; odešel. Zavřel jsem dveře a maršál a já jsme se znovu posadili.

Zeptal jsem se ho, co soudí o výsledku našeho strašného odpoledne; řekl mi upřímně, že přes vyžádané slyšení nepovažuje nic za jisté, a já jsem ho ujistil, že ačkoli bych se, přísně vzato, neodvážil za nic ručit, shledávám, že věci pokročily. Uvažovali jsme o podivuhodných překážkách, na které jsme narazili; přiznal mi, že už ho skoro nepovažoval za zamilovaného; já jsem připustil, že ačkoli jsem byl pevně přesvědčen, že je ještě velmi zamilován, nemyslel jsem si, že by tento zápas mohl být

v čemkoli blízký tomu, co jsem v něm zakusil já. Stěžoval jsem si mu přátelsky, ale s hořkostí, jak málo pomoci mi poskytl a že jsem byl nucen mluvit téměř sám a sám říkat nejtvrdší věci. Omluvil se mi a upřímně mi přiznal, že obdivuje sílu a smělost, jakou jsem měl, že dobře pocítil, jak byla nutná, že mu výsledek ještě ukazuje, že na ní jediné všechno záviselo; ale že za nic na světě by nebyl řekl ani zdaleka nic z toho, co s hrůzou vyslechl; že jsem ho vyděsil tak, že nevěděl, kam se schovat; že jsem ho často přiváděl z míry, ať jsem pravdy, které jsem tak tvrdě zasazoval, předem i potom sebevíc okořenil. Potom jsme obdivovali nesmírnou moc pobloudění, která tohoto prince uvrhla do tak hluboké propasti a stála ho tak prudký zápas, a ještě víc nesrovnatelnou dobrotu, mírnost a trpělivost, s níž vyslechl tolik věcí obrovských svou tvrdostí; a snadno jsme se shodli na tom, jaká hrozná škoda je, že se princ tolika velkých a milých schopností, schopný i z hloubi, do níž se ponořil, vyslechnout tak drsný a tak ohromující hlas pravd, které jsme mu dali slyšet, vrhl do propastí, nad nimiž jsme ho oplakávali; shodli jsme se, že méně než kdykoli předtím smí být ponechán sám sobě byť jen na jedinou možnou chvíli. Nepřestali jsme si také navzájem stěžovat na svou nesmírnou únavu těla i ducha a domluvili jsme si schůzku v galerii během královy večeře, abychom se dohodli, co nám zbývá udělat. Dostavili jsme se přesně.

Zeptal jsem se maršála, zda neví, jakou odpověď dala paní z Maintenon. Řekl mi, že od té doby, co jsme ho opustili, neviděl ani vévodu z Orléans, ani nikoho z jeho lidí. Upozornil jsem ho, jak je důležité o tom vědět, a poprosil ho, aby se laskavě šel k princi informovat, zatímco já na něho počkám na témž místě, kde jsem s ním mluvil. Besons tam šel a hned se vrátil s tím, že paní z Maintenon vzkázala vévodovi z Orléans, že ho bude zítra očekávat celé dopoledne, ale že vévoda z Orléans se tuto odpověď ještě nemohl dozvědět. Nato jsem Besonsovi navrhl, podle téže naší zásady, aby vévodu z Orléans doprovodil, až vyjde od krále, k němu domů, byl přítomen, až mu bude odpověď vyřízena, vzal si ji za východisko a znovu ho vybídl, aby svůj spasitelný záměr statečně provedl, a ve smyslu, na němž jsme se dohodli, ho neopouštěl, dokud neulehne, aby byl nazítří u jeho ranního vstávání, znovu s ním dobře promluvil, pokusil se ho dovést k paní z Maintenon a potom přišel na královu mši, kde bychom se sešli a domluvili, co dál. Slíbil mi, že to všechno přesně udělá, a nato jsme se rozešli.

Nazítří, v pátek 3. ledna, jsem Besonse nenašel ani v galerii, ani v královských pokojích; král vyšel na mši a vévoda z Orléans osm nebo deset kroků před ním. Nedočkavě jsem chtěl vědět, zda viděl paní z Maintenon, přistoupil jsem k němu, a ačkoli jsem mluvil tiše a neodvažoval se nic jmenovat, zeptal jsem se ho, zda viděl tu ženu. Odpověděl mi tak umírajícím *ano*, že se mě zmocnil strach, že ji viděl nadarmo, takže jsem se ho zeptal, zda s ní mluvil. Na další *ano*, podobné prvnímu, se mé rozrušení zdvojnásobilo. „Ale řekl jste jí všechno?“ — „Ech, ano,“ odpověděl, „řekl jsem jí všechno.“ — „A jste spokojen?“ pokračoval jsem. — „Víc už to nejde,“ řekl mi. „Byl

jsem u ní skoro hodinu, byla velmi překvapena a nadšena.“ Tu udělal dosti dlouhou přestávku vzhledem k cestě, která stále ubývala, pak, když mi dvakrát nebo třikrát chtěl něco říci a zase se zarazil, smutně se na mě podíval, jakoby schválně, a najednou mi řekl, že ho něco ohledně mě trápí, že mi to musí říci, ale že mě z přátelství prosí, abych mu odpověděl upřímně a podle pravdy. To mě překvapilo.

Ujistil jsem ho, že před ním nic nezastřu. „Jde o to,“ řekl mi, stále tiše, „že ta žena se mnou mluvila úplně jako Vy; ale co mě zarazilo, je, že mi říkala tytéž věci, tytéž věty, až do téhož uspořádání a týchž slov jako Vy. Nemluvila snad s Vámi a neměl jste nějaké pověření působit na mě?“ — „Pane,“ řekl jsem mu, „nemám ve zvyku přísahat, ale přísahám Vám při Tom, k jehož příbytku se blížíme (a byla to kaple), a při všem, co je nejsvětější, že jsem s Vámi mluvil sám od sebe; že kdokoli, ať přímo, nebo nepřímo, nebo jakýmkoli způsobem, na tom neměl žádný podíl, a že pokud jde o tu ženu či krále, nejenže se mnou nemluvili ani mi nic nevzkázali, ale nemohou ani vědět slovo z toho, co se stalo; a po této velké přísaze, kterou Vám skládám proti svému zvyku, se odvažuji Vám říci, že byste mě měl znát dost dobře na to, abyste mi uvěřil na slovo.“ Vzdychl, vzal mě za ruku a řekl: „Dobrá, věřím Vám; ale děláte mi radost, že se mnou mluvíte, jak mluvíte, neboť Vám přiznávám, že tato shoda mezi Vámi a tou ženou, které král všechno říká a která vládne státu, mi připadala tak podivná, že mě zarazila.“ — „Pane, ještě jednou,“ pokračoval jsem, „buďte klidný, neboť Vám opakuji, že Vám říkám tu nejpřesnější a nejčistší pravdu.“ — „Dobrá,“ odpověděl mi znovu, „nemám nejmenší pochybnost.“

Tribuna, do níž jsme už o několik kroků vstoupili, nás rozdělila. Byl svátek svaté Jenovéfy, což mě zavazovalo zůstat na králově mši, abych byl potom volný. Konec moteta a modlitba za krále po posledním evangeliu mi umožnily vyjít z tribuny dřív než král a jít hledat Besonse, kterého jsem našel o dvě místnosti dál. Ačkoli jsem novinky znal, zeptal jsem se ho na ně v naději, že mu vévoda z Orléans po odchodu od paní z Maintenon vyprávěl svůj rozhovor. Ale řekl mi, že nic neví; že ho včera večer odvedl od krále k němu domů, že dnes ráno byl u jeho ranního vstávání, stále ho vybízel, jak jsme se dohodli, doprovodil ho až ke dveřím paní z Maintenon, tam ho nechal a pak se dozvěděl, že u ní zůstal dlouho, a víc že neví. Řekl jsem mu, že ho tedy poučím, a když jsem mu vyprávěl, co mi vévoda z Orléans řekl cestou na královu mši, dodal jsem, že mi řekl tu nejpřekvapivější věc na světě, která mě přiměla složit mu přísahu, a vylíčil jsem mu, co se stalo.

Maršála to ani na okamžik nevzrušilo a řekl mi s tou jistou příkrostí, kterou někdy plodí přesvědčení, že stačí odpovědět vévodovi z Orléans jedinou velmi prostou a velmi pravdivou věc, totiž že pravda je jen jedna, a proto se ocitla v ústech paní z Maintenon přesně tak jako v mých. Když jsme byli u toho, prošel kolem král, vracející se z kaple do svých pokojů, a nechal nám jen tolik času, abychom si dali schůzku okamžitě u vévody z Orléans, abychom tam nešli spolu. Ačkoli jsem se v galerii zdržel jen okamžik, našel jsem už Besonse v pokoji vévody z Orléans, který ještě nebyl

zpátky a přišel až za dobrou půlhodinu. Navrhl jsem Besonsovi, abychom vešli do kabinetu, zavřeli jsme za sebou dveře a tam jsme se oba dali do uvažování. Vévoda z Orléans nám předešlého dne řekl, že promluví-li s králem, bude to jedině těsně před jeho obědem, protože to je nejen jeho nejobvyklejší hodina, ale také nejpřirozenější chvíle, kdy může být s ním v jeho kabinetech sám; dohodli jsme se tedy, že zůstaneme s vévodou z Orléans až do té hodiny, abychom ho podpírali, posilovali a přiměli ho dokončit, co začal. Maršál připouštěl, že věc pokročila nad všechno očekávání, ale nedokázal se rozhodně odvážit počítat s jejím dovršením u krále. Já jsem se neodvažoval za ni určitě ručit; ale ani jsem si nedovedl představit, že by nám po tak velkém kroku, učiněném u paní z Maintenon, vyklouzla.

Zatímco jsme takto rozprávěli, přemýšlel jsem pro sebe o podivné přiléhavosti situace, v níž jsem každou chvíli očekával soukromé slyšení u krále, a to za okolnosti tak vhodné k tomu, aby potvrdila podezření, které mi vévoda z Orléans právě projevil. Když jsem to dobře uvážil, zvítězil ve mně jemný smysl pro čest a poctivost nad pýchou a politikou dvořana, kterému je tak zatěžko ohnout se natolik, aby ukázal svou nemilost a kroky, jimiž se ji snaží ukončit; takže ačkoli jsem před touto záležitostí neměl s Besonsem ani spojení, ani ten nejlehčí styk, a ten náš netrval víc než dvanáct dní, usoudil jsem, že mu musím svěřit své tajemství a poradit se s ním, zda ho mám vyjevit vévodovi z Orléans; řekl jsem mu, jak se mnou věci stojí a že každou chvíli očekávám své slyšení, ale aniž jsem mu prozradil, jak jsem ho dosáhl. Přímost tohoto jednání ho překvapila a dojala. Radil mi, abych se s tím vévodovi z Orléans svěřil, a ujistil mě, že ať už vévoda podezříval cokoli, zná mě příliš dobře na to, aby si po tom, co jsem mu řekl a odpřisáhl, jen na okamžik myslel, že by mezi králem a mnou mohla být o něm vůbec řeč. Na jeho radu jsem se k tomu rozhodl. Když jsme spolu byli půl hodiny, kdosi si přišel pro Besonse, který vyšel a nechal mě v kabinetu samotného.

Velmi krátce nato, když jsem byl ještě sám, vstoupil vévoda z Orléans, který přicházel od Madame[5], a hned mě odvedl do svého zadního kabinetu. Postavil se zády ke krbu, aniž pronesl slovo, jako člověk, který je bez sebe. Když jsem se na něho chvíli díval, usoudil jsem, že bude lepší obtěžovat ho otázkami, než ho nechat takto samotného v kritických chvílích, které tak velice potřebovaly podporu, protože za dvě hodiny nastávala chvíle, kdy měl mluvit s králem, aby se rozešel se svou milenkou. Zeptal jsem se ho tedy, zda je s paní z Maintenon opravdu spokojen a zda skutečně přistoupila na to, co jí řekl; odpověděl mi tak krátkým *ano*, že jsem se ho rychle zeptal, zda je pevně rozhodnut jít ke králi krátce před jeho obědem; jeho odpověď mě velmi polekala. Řekl mi týmž tónem, že nepůjde. „Jak to, pane," zvolal jsem rozhodně, „Vy nepůjdete?" — „Ech, ne, pane," odvětil se strašlivým vzdechem, „všechno je ho-

5. **Vysvětlivka:** Madame je Alžběta Šarlota Falcká (1652–1722), druhá manželka Monsieura, králova bratra, matka vévody z Orléans a Alžběty Šarloty, vévodkyně lotrinské; proslulá svou rozsáhlou korespondencí. Zemřela 8. prosince 1722 v Saint-Cloud.

tovo.“ — „Všechno je hotovo?“ pokračoval jsem živě, „jak to myslíte? Všechno je hotovo tím, že jste mluvil s paní z Maintenon?“ — „Ech, ne,“ řekl, „mluvil jsem s králem.“ — „S králem!“ zvolal jsem, „a řekl jste mu, co jste mu chtěl říci později?“ — „Ano,“ odpověděl, „řekl jsem mu všechno.“ — „Ach, pane,“ zvolal jsem znovu v nadšení, „je to hotovo, jak Vás mám rád!“ a vrhl jsem se mu kolem krku: „jak jsem rád, že Vás vidím konečně vysvobozeného; a jak jste to udělal?“ — „Bál jsem se sám sebe,“ odpověděl mi. „Byl jsem od té doby, co jsem mluvil s paní z Maintenon, tak prudce rozrušen, že jsem se bál vydat se celému dopoledni, a když jsem se konečně pevně rozhodl, odhodlal jsem se pospíšit si a dokončit to. Vrátil jsem se po mši do králova kabinetu...“ Tu ho přemohla bolest, hlas se mu zadusil a propukl ve vzdechy, vzlyky a slzy. Ustoupil jsem do kouta. Za chvíli vstoupil Besons; ten výjev a hluboké mlčení ho ohromily. Sklopil oči a postoupil jen málo. Dával jsem mu znamení, kterým neporozuměl; pak se trochu vzpamatoval a očima se mě zeptal, co se děje. Nakonec jsme se k sobě tiše přiblížili a já mu řekl, že je hotovo, že vévoda z Orléans zvítězil, že mluvil s králem.

Maršál byl překvapením a radostí tak omráčen, že chvíli zůstal oněmělý a nehybný; pak se vrhl k vévodovi z Orléans, poděkoval mu, blahopřál mu a rozplakal se radostí. Potom jsme zmlkli a nechali dosti dlouho mlčení rozrušení vévody z Orléans, který se šel vrhnout do lenošky a který, chvíli strnulý, chvíli krutě zmítaný, se projevoval jen divokým mlčením nebo proudem vzdechů, vzlyků a slz, zatímco my, sami rozrušení a dojatí tak prudkým stavem, jsme tlumili svou radost, neodvažovali se spolu mluvit a stěží jsme mohli uvěřit, že tak spasitelný rozchod je dokonán. Pozvolna jsme však mezi sebou mlčení přerušili. Maršál a já jsme začali vévodu z Orléans litovat, chválit jeho šlechetné úsilí, a tak se ho oklikou pokoušet trochu uklidnit v prudkosti těchto prvních chvil. Potom jsme se, abychom ho trochu rozptýlili, osmělili zeptat se ho, co mu paní z Maintenon řekla. Odpověděl nám, že k němu slovo od slova pronesla všechny mé řeči, a to tak stejné, v témž pořadí a týmiž výrazy, že se domníval, že se mnou mluvila. Připomněl jsem mu, co jsem mu o tom řekl a odpřisáhl cestou na královu mši, a on mi znovu opakoval, že nemá nejmenší pochybnost, ale že ta zvláštnost byla tak veliká, že bylo odpustitelné, když si to myslel; nato s ním Besons velmi dobře promluvil v témž smyslu, jak mi o tom řekl předtím.

Usoudil jsem, že tato příležitost je ta pravá, abych se mu svěřil se slyšením, které jsem očekával u krále, s otevřeností, kterou mi radil Besons. Vévoda z Orléans to přijal výborně, a dokonce mi řekl s přátelstvím, jehož zdvořilost mě v jeho stavu překvapila, že by si přál, aby tím, co mu právě řekl, krále naladil natolik, aby mě vyslechl příznivěji. Přivedli jsme ho znovu k jeho slyšení u paní z Maintenon. Řekl nám, že byla jeho rozhodnutím nesmírně překvapena a zároveň nadšena; že ho ujistila, že tento krok mu získá u krále lepší postavení než kdy předtím; že mu radila, aby s ním promluvil sám, spíše než aby za něho mluvila ona nebo kdokoli jiný; a že mu slíbila, že tu oběť u krále vyzdvihne tak, aby jí nemusel nikterak litovat, a postará se,

aby se s paní z Argentonu zacházelo tak, jak si to jen může přát, a jak sama považuje za spravedlivé, bez královského zapečetěného listu či něčeho podobného, a aby se mohla uchýlit do kláštera, na statek nebo do města, jaké si sama zvolí, aniž by byla dokonce povinna zůstávat na jednom místě. To bylo také to, co jsem vévodovi z Orléans řekl, že považuji za rozumné, pokud by nejela panovat do jeho apanáží, a co on sám schválil stejně jako já. Řekl nám také, že paní z Maintenon slíbila poslat pro vévodkyni z Ventadour, aby s ní všechno domluvila (a jaká to postava pro dvorní dámu Madame a pro vychovatelku dětí Francie!), a že by udělal dobře, kdyby s ní o tom promluvil. Odtud mě má netrpělivost přiměla, navzdory přerušování slzami a častým výbuchům bolesti, zeptat se ho, jak je spokojen s králem. „Velmi špatně," odpověděl mi. Byl jsem tím do krajnosti překvapen a dotčen a chtěl jsem vědět, jak to proběhlo.

Řekl nám, že šel po mši za králem do jeho kabinetu, a protože se dusil tím, co mu měl říci, poprosil ho, aby přešel do jiného kabinetu, aby mu mohl říci slovo mezi čtyřma očima; že král, poplašený takovým návrhem v době, kdy nebyl zvyklý vídat ho ve svém kabinetu, se ho s přísným a nadutým výrazem zeptal, co od něho chce; že trval na rozhovoru mezi čtyřma očima; že ho král, ještě vážnější a zamračenější, odvedl do druhého kabinetu; že mu tam oznámil své rozhodnutí, vyvolané bolestí, že se mu nelíbí, a poprosil ho, aby dal paní z Argentonu vzkázat, ať opustí Paříž, a ušetřil ji bolesti zlého zacházení a hanby vyhnanství a královského zapečetěného listu, která by mohla padnout jen na něho samého; že král se zdál velmi překvapen, ale nikterak potěšen; že ho pochválil, ale chladně, a řekl, že už dávno měl s tak pohoršlivým životem skoncovat; že je ochoten dát paní z Argentonu vypovědět z Paříže bez písemného rozkazu; že uvidí, co v té věci bude moci udělat; načež ho král náhle opustil jako člověk nepřipravený na neobvyklé slyšení, který se bál, aby po tomto prohlášení nenásledovala nějaká žádost, k níž nechtěl nechat prostor. Ačkoli se mi tento výklad velmi nelíbil, přece jsem doufal, že králův chlad pochází méně z nepřekonatelné nechuti než ze špatně zvolené chvíle a z překvapení, což byly dvě věci na světě, které ho nejvíc popuzovaly; a doufal jsem, že rozvaha nad velikostí té oběti, nad tím, že byla naprosto nezištná, neboť ji neprovázela žádná žádost ani náznak čehokoli, nad tím, že pomine příčina i následky nevázaností všeho druhu a důvody k bolesti paní vévodkyně z Orléans, přivede tohoto prince do postavení, jaké měl mít u krále, u všech královských osob, alespoň navenek u Monseigneura, a v důsledku toho i u světa. Přál jsem si to tím víc, čím méně jsem stavěl na paní z Maintenon, než jsem mu dal najevo, a čím méně jsem důvěřoval dobrému přijetí, jakého se mu u ní dostalo, i dobrým službám, které mu slíbila. V takové příležitosti bylo třeba mnoho klamného zdání, a dokonce i jakési zdánlivé skutečnosti; jiné chování by příliš otevřelo oči. Bylo dokonce třeba, aby se v tom zmýlil i král, aby ztratil všechnu nedůvěru a aby jí zůstala tím volnější ruka ke zlým službám, které by mu chtěla prokázat jindy.

Neblahý španělský vtip[6] nebyl z těch, které se odpouštějí, a pan du Maine[7] jí byl příliš důvěrně drahý, než aby přispěla k tomu, aby se královo přátelství a důvěra k vévodovi z Orléans, který ho převyšoval ve všech ohledech kromě úskočnosti, obratnosti a ducha tohoto druhu, zvětšily, nebo dokonce jen obnovily. Udělal jsem tedy, co jsem mohl, abych vévodu z Orléans uklidnil, pokud jde o krále, oběma důvody, které jsem uvedl; a Besons a já jsme nic neopomenuli, abychom ho uklidnili a utěšili. Mlčení a hovory se střídaly v různých obměnách.

Vévoda z Orléans nám řekl, že právě podal Madame zprávu o tom, co udělal, a že to velmi schválila, ale že ho přivedla do zoufalství tím, jak špatně mu mluvila o paní z Argentonu. Dokonce se při vyprávění rozhořčil a já se rozhořčil s ním, protože při bídném způsobu, jakým s touto milenkou vždy jednala a jak se k ní chovala ohleduplně, nepříslušelo jí o ní mluvit špatně, tím méně ve chvíli rozchodu, což jsou okamžiky, které musí respektovat i ti nejpřísnější. Odvážil jsem se ho zeptat, zda by nebyl schopen sdělit paní choti zprávu, která se jí tak blízce týká; ale při tom jménu se rozkřikl, že ji aspoň celý den neuvidí, že by byla příliš ráda a že by její radost byla nesnesitelná. Skromně jsem mu odpověděl, že podle všeho, co jsem o ní slyšel, ji považuji za neschopnou upadnout do téže chyby jako Madame, ale naopak spíš ochotnou sdílet jeho trápení, pokud jde o něho, než mu projevit netaktní a velmi nemístnou radost. Odmítl to s tak velikou nechutí, že jsem se neodvážil říci víc. Přesto jsem po nějaké přestávce opatrně zavedl řeč znovu na dvojí radost, kterou toto nové úsilí udělá králi. Nepochodil jsem lépe. Zavřel mi ústa tím, že mi řekl, že tato kapitola byla ráno probrána mezi ním a paní z Maintenon, že přistoupila na jeho odpor a radila mu, aby paní vévodkyni z Orléans celý den neviděl, nechce-li ji vidět proti své vůli.

Změnil jsem řeč. Besons také mluvil a my jsme se, abych to řekl správně, snažili jen žvanit, abychom vnějším hlukem spíše než pevností věcí omámili bolest, které ještě nebyl rozum přístupný. Ačkoli byly dveře zavřeny pro návštěvy, přicházeli lidé, které tam přiváděl začátek nového roku a sváteční volno. Takoví byli první prezident a královští zástupci parlamentu a ostatních nejvyšších soudních dvorů a několik jiných předních soudců, kteří přicházeli v různých chvílích a za nimiž musel princ jít do svého pokoje, kam vstoupili. Lze si představit, jak podivně to přišlo nevhod. Přesto je všechny přijal ve dveřích svého kabinetu, aby byl víc ve stínu, pohovořil s nimi, byl k nim vlídný a ukázal nám sílu, jaké je schopno málo lidí, ale pod níž pak znovu klesal v krutém návalu bolesti. Využil jsem jedné z těch přestávek a zeptal se Besonse, co soudí o tomto dni. Přiznal mi nadšeně, že ho naplňuje tím živější radostí,

---

6. **Vysvětlivka:** Narážka na posměšný přípitek, který vévoda z Orléans pronesl ve Španělsku roku 1708 při večeři na účet paní z Maintenon a princezny des Ursins; byl jim donesen a paní z Maintenon mu ho nikdy neodpustila.

7. **Vysvětlivka:** Pan du Maine je Louis-Auguste de Bourbon, vévoda du Maine (1670–1736), nejstarší legitimovaný syn Ludvíka XIV. a paní z Montespan; paní z Maintenon ho vychovala a byl jejím miláčkem.

čím méně v něj doufal, a to tak málo, že stěží ještě dokáže uvěřit tomu, co vidí a slyší; a blahopřál mi k tomu jako k plánu, který vzešel z mé představivosti, a k provedení, které bylo dílem mé odvahy, k čemuž jsme byli jen on a já v takovém postavení, aby to bylo možné, ale on by to nebyl dokázal ani zahájit, natož dovést do konce. V jiné přestávce jsme uvažovali o tom, jak král rozchod přijal, což nás právem znepokojovalo a co nás ještě pevněji přivedlo k závěru, jak důležité a naléhavé bylo skoncovat s tak zhoubným způsobem života, který věci dovedl tak daleko, že tento rozchod, po němž se tolik toužilo, byl přijat s tak malým uspokojením. Snadno jsme se shodli, že to vyžaduje velkou a stálou opatrnost a velmi pozorné a vytrvalé chování, které by ho nakonec stálo neméně než rozchod sám. Pochopili jsme, jak velice se vévoda z Orléans musí mít na pozoru před léčkami všeho druhu, které mu budou nastraženy, zvláště z dílny paní Vévodkyně, po tom, co nám o ní sám řekl, zatímco paní vévodkyně z Orléans s ní žila se všemi možnými ohledy přátelství a s ohledy na postavení až nerozumnými, neboť rozdíl v postavení, který vyvolal nenávist, již nic nedokázalo utlumit, se měl znovu rozhořet tím víc kvůli sváru o nárok paní vévodkyně z Orléans dát svým dcerám přednost před manželkami princů krve, o němž budu brzy mluvit. Konečně jsme pochopili, že nic by vévodovi z Orléans neprospělo víc než úzké spojení s paní chotí, jak proto, aby mu doma poskytla rozptýlení a dobré rady, tak proto, aby si získal krále změnou, která by mu byla tak milá. V další přestávce jsme pomysleli na sebe, abychom unikli zuřivosti kliky paní z Argentonu, paní Vévodkyně a její vlastní, a všech, kdo by byli rozzuřeni, až uvidí vévodu z Orléans vráceného na dobrou cestu, do vážnosti světa, do králových milostí a k důsledkům, jaké by tyto věci mohly mít.

Maršál mi projevil, že se velmi obává, že nás už prozradilo početné služebnictvo, které vidělo, jak jsme se během těch tří dnů vévody z Orléans drželi — první den já sám, další dva on a já —, a kterému jistě neuniklo rozrušení a bolest jejich pána, a že až uvidí, jak se rozchod rodí, nezmýlí se a připíšou ho nám, a skrze ně celý svět. Proti tomu nebylo léku. Slíbili jsme si jen, že nic nepřiznáme, budeme mlčet a necháme říkat, čemu nebudeme moci zabránit, aniž bychom to hanebně zapírali, ale zachováme mlčení. Já zvlášť jsem se musel obávat mnoha nepřátel, kteří všichni jistě velice nelibě nesli, že se vévoda z Orléans vrací do postavení, v jakém měl být, zejména pan Vévoda a paní Vévodkyně, s nimiž jsem byl v otevřené roztržce. Kromě toho jsem se obával, že kdyby král zjistil, jaký podíl jsem měl na odloučení vévody z Orléans od jeho milenky, mohla by po neplodné čtyřiadvacetihodinové vděčnosti následovat nebezpečí, že na mě budou svaleny chyby, kterých by se v budoucnu mohl dopustit, i ty, které by mu mohli připsat, neboť úvaha všemocných tohoto světa je až příliš přirozeně a příliš obvykle tato: kdo má na někoho dost velký vliv, aby ho přiměl k velkému kroku proti jeho zálibě a zvyklostem, má ho dost i na to, aby ho, kdyby chtěl, odvrátil od všech ostatních věcí, které se mu přičítají. Ale tato nebezpečí, na která jsem tehdy nepomýšlel poprvé a která neměla nade mnou moc zastavit mě v

ctnostném záměru a jeho provedení, neměla ani moc vyděsit mě poté, co jsem se jim dobrovolně a vědomě vystavil. Činit, co je dobré a poctivé, dobrými a poctivými cestami, zachovávat pak moudré a uměřené chování, nezatěžovat se gordickými uzly prozíravosti a opatrnosti, které jsou ze své povahy nerozvázatelné, nechat svět mluvit, dělat a jednat a odevzdat se Prozřetelnosti — to je zásada, která se mi u dvora vždy zdála velmi užitečná, jen když se jí nezneužívá a drží se jí tak, jak ji předkládám.

Vévoda z Orléans, který se k nám vrátil, zbaven návštěv, o nichž jsem mluvil, nám řekl, že paní z Argentonu zajišťuje čtyřicet pět tisíc livrů ročního důchodu, jehož téměř celá jistina bude patřit synovi, kterého s ní měl, uznal a dal legitimovat a který se pak stal španělským grandem, velkým převorem Francie a generálem galér, s opatstvím Hautvillers[8] (neboť nejlepší ze všech stavů ve Francii je nemít žádný a být levobočkem); že kromě tohoto jmění zůstávají jeho milence šperky, stříbro a nábytek za víc než čtyři sta tisíc livrů; že bere na sebe všechny její dluhy až do dne rozchodu, aby ji nemohl obtěžovat žádný věřitel a aby jí všechno, co má, zůstalo volné, což dělalo ještě velké částky; a že se domnívá, že s těmito výhodami nemůže ani ona sama nárokovat větší štědrost. Přesahovala dva miliony a mně připadala ohromná, ale chválil jsem ji; nešlo o to, abych mohl říci něco jiného. Ať byl princ sebemocnější, taková trhlina ho měla učinit rozumným.

Než jsme od něho odešli, Besons, k tomu pobízen mnou, který jsem se po svých dvou pokusech už neodvažoval mluvit o paní vévodkyni z Orléans, učinil třetí, který se zdařil. Vévoda z Orléans mu konečně slíbil, že ji během dne navštíví a oznámí jí svůj rozchod. Tato povolnost mi velmi ulevila vzhledem k záměrům, které jsem vyložil. Bylo půl jedné; opustili jsme ho, on aby šel k vévodkyni z Ventadour, jak se ráno dohodl s paní z Maintenon, my abychom konečně popadli dech. Besons mi při odchodu řekl, že už nemůže a že odjíždí do Paříže schovat se v ústraní svého domu, dokud potrvá první rozruch kolem rozchodu, a uchránit se všech otázek a řečí.

Rozloučil jsem se s ním v galerii vévody z Orléans a šel jsem k vévodkyni z Villeroy, kterou jsem zastihl u toalety samotnou se svými komornými. Hned při vstupu jsem ji poprosil, aby je poslala pryč, což jsem si u ní často dovoloval. Jakmile vyšly, řekl jsem jí, že věc je hotova. „Ale jděte, hotova!“ odpověděla mi pohrdavě, neboť dobře pochopila, co jí chci říci, protože jsem ji neviděl od naší večeře předevčírem; „neuvěřím tomu, dokud nepromluví s králem. Slíbí Vám to a neudělá nic. Věřte mi,“ dodala, „jste jeho přítel, ale já ho znám lépe než Vy.“ — „Řekla jste všechno?“ pokračoval jsem s úsměvem; „jde o to, že dnes ráno mluvil s paní z Maintenon a s králem a že rozchod je uzavřen.“ — „Ale jděte, pane!“ odpověděla mi živě, „možná Vám řekl, že to udělá, a neudělá nic.“ — „Ale,“ odvětil jsem, „říkám Vám ještě jednou, že to udělal a že od něho právě přicházím.“ — „Cože, je to hotovo?“ řekla v nadšení; „ale

8. **Vysvětlivka:** Jde o rytíře d'Orléans, Jeana-Philippa (1702–1748), legitimovaného syna vévody z Orléans a paní z Argentonu, pozdějšího velkého převora Francie a generála galér; opatství Hautvillers je benediktinské opatství v Champagni.

hotovo, dokonáno, přetrženo bez návratu?“ — „Ech, ano!“ odvětil jsem, „madam, hotovo a stokrát hotovo. Neříkám Vám ani dohady, ani báchorky, říkám Vám zřetelně, že je to hotovo.“ Nikdy jsem neviděl ženu tak šťastnou ani takovou, které by radost víc bránila uvěřit tomu, co slyší. Po tomto rozrušení se mě úpěnlivě vyptávala, jak se to stalo. Vyprávěl jsem jí stručný obsah a to nejnutnější z toho, co jsem právě vylíčil, a jména a podrobnosti, které jsem zde považoval za vhodné vynechat, o nichž jsem soudil, že jsou důležité pro jednotu, kterou jsem si přál nastolit mezi manželem a manželkou, a které jí tedy nezůstaly utajeny. Vévoda z Villeroy, který přišel jako třetí, usoudil stejně. Vyprávění bylo často přerušováno údivem a výkřiky vévodkyně z Villeroy.

Ona mi zase potom vyprávěla, že jí paní vévodkyně z Orléans předešlého dne řekla, s jakou neklidnou zvědavostí se snaží zjistit, co se děje u jejího pana manžela, o jehož úzkosti, slzách a o tom, jak jsme ho Besons a já obléhali, se dozvěděla; že když jí ona (vévodkyně z Villeroy) vyprávěla, avšak aniž tomu přikládala váhu, slovo, které jsem jí řekl, když jsem od ní odcházel po večeři, paní vévodkyně z Orléans jí řekla, že je-li někdo s to přimět jejího pana manžela k rozchodu s milenkou, jsem to já; že se mě často snažila pozornostmi přiblížit k sobě a ochočit, aniž by se jí to podařilo — a to byla pravda, nikdy jsem k ní nechodil jinak než při nevyhnutelných příležitostech ke zdvořilostním návštěvám —, takže při tom zůstala, ale přece byla ráda, že s vévodou z Orléans je důvěrně spjat muž cti a ducha, od něhož si navzdory mému odstupu od ní nemyslela, že by se měla čeho obávat. Rozjařena vlastní radostí mi sdělila, že radost paní vévodkyně z Orléans bude tím živější, čím víc než kdy jindy byla zdrcena nudou a bolestí z drzé vlády paní z Argentonu a z jednání, které z ní vyplývalo, a čím víc než kdy jindy ztratila naději, že kdy skončí; že v zoufalství tak smutného postavení vyčerpala všechny možné cesty, jak se pokusit vlivem, svědomím a soucitem dosáhnout vyhnání paní z Argentonu, aniž by se král či paní z Maintenon dali sebeméně pohnout; že jí z té strany už nezbývala žádná naděje, ani ze strany vévody z Orléans, který, když někdy k milence ochladl, stal se tím vášnivějším a tím víc se jí oddával, takže zoufalství princezny nebylo nikdy prudší, úplnější a bezvýchodnější než ve chvíli tohoto vysvobození. Na tuto důvěrnost jsem odpověděl, že pro paní vévodkyni z Orléans je velmi šťastné, že neuspěla a že králova něha narazila na jeho moudrost; že paní z Argentonu, vyrvaná vévodovi z Orléans z moci úřední, by ho z lásky a snad stejně tak z pýchy podráždila tak, že by ho dohnala až k nejkrajnějším výstřelkům; že by jen velmi těžko věřil v nevinu paní choti; že toto podezření, jakmile by mu jednou vstoupilo do mysli, by bylo zničilo jeho rodinu a učinilo z paní vévodkyně z Orléans nejnešťastnější princeznu Evropy. Potom mi vévodkyně z Villeroy vychvalovala paní vévodkyni z Orléans, její ducha, rozvážnost, spolehlivost, jistotu jejího přátelství, vděčnost, kterou mi dluží a kterou plně pocítí, a velmi mě vybízela k úzkému spojení s ní.

Na to všechno jsem odpověděl všemi zdvořilostmi, které byly tehdy na místě. Poprosil jsem ji, aby jí řekla, že v touze dosáhnout odloučení vévody z Orléans od paní z Argentonu bych byl měl za to, že velmi oslabuji síly, kterých jsem potřeboval, kdybych, odpovídaje na její vstřícné kroky, měl čest ji navštěvovat; že tato opatrnost se stala dvojím štěstím díky tomu, že se mi podařilo vyvést vévodu z Orléans z omylu, pokud jde o ni, v tajných věcech (které zde neuvádím a které jsem svěřil vévodkyni z Villeroy), neboť on by mi přes všechny mé důkazy, podezíravý jak byl, nebyl mohl věnovat touž důvěru, kdybych byl s jeho paní chotí zadobře, jakou mi věnoval proto, že jsem s ní nebyl nijak; že nyní, kdy už s ním není třeba zachovávat rovnováhu, jako jsem to činil dosud, když jsem neviděl ani jeho paní choť, ani jeho milenku, budu té první rád dvořit a vynaložím všechnu péči, abych dál pracoval na úplném usmíření; ale že se domnívám, že je třeba dál zachovávat touž opatrnost, že ještě není čas, abych měl čest ji navštívit, že po tom, co se právě stalo, je třeba nějakého odstupu, aby se věci připravily; ale že ji (vévodkyni z Villeroy) mezitím prosím, aby paní vévodkyni z Orléans vyřídila atd., to jest spoustu zdvořilostí, a hlavně aby od ní vymohla nejhlubší tajemství, o což jsem neměl obavy, jak pro její vlastní zájem, tak pro povahu věci. Pak jsem jí vyprávěl, jak jsem se předešlého večera bavil u paní ze Saint-Géranu nad krajními nářky, jaké tam vedla paní ze Saint-Pierre nad neštěstím paní vévodkyně z Orléans pro onu tyranii paní z Argentonu, jíž už nebylo naděje na konec — konec, o němž jsem věděl, že je rozhodnut a že vypukne dávno předtím, než uplyne čtyřiadvacet hodin.

Kapitola třetí

Král mi určuje hodinu mé audience. — Besons, povolaný vévodkyní z Orléans, mi tlumočí její první díky. — Opatření, jak oznámit rozchod paní z Argentonu. — Původ, osudy a povaha slečny z Chausseraye. — Audience, kterou mi poskytl král. — Úspěch mé audience. — Paní z Argentonu se dozvídá, že ji vévoda z Orléans opouští. — Poprask u dvora i ve světě kvůli rozchodu. — Králova radost z rozchodu; vévoda z Orléans se s ním usmiřuje, s Monseigneurem nikoli. — Mám pověst, že jsem rozchod způsobil, a podivnou náhodou jsem zcela odhalen. — Důvěrné spojení mezi vévodkyní z Orléans a mnou. — Můj první rozhovor s ní. — Politika vévody z Noailles, kterého je těžké získat zpět pro vévodu z Orléans. — Nancré; jeho povaha.

Blížila se hodina králova oběda; odešel jsem od vévodkyně z Villeroy, abych tam šel, a abych ji nechal obléknout, neboť se chystala k paní vévodkyni z Orléans, kde se nemohla dočkat, až s ní v klidu dá volný průchod své radosti. Byl to, jak jsem řekl, pátek 3. ledna, a čtvrtý den, kdy jsem se ukazoval před králem v očekávání audience, kterou Maréchalovi[1] slíbil mi poskytnout; a začínal jsem být znepokojen, že nepřichází. Oběd jsem zastihl už pokročilý, postavil jsem se zády k zábradlí a ke konci zákusku jsem přistoupil k rohu králova křesla a řekl mu, že ho prosím, aby se laskavě rozpomněl, že mi dal naději na milost vyslechnout mě. Král se ke mně obrátil a se zdvořilým výrazem mi odpověděl: „Kdy budete chtít. Mohl bych to klidně udělat hned teď, ale mám práci a bylo by to příliš krátké," a za chvíli se ke mně obrátil znovu a řekl mi: „Ale zítra ráno, jestli chcete." Odpověděl jsem, že jsem tu od toho, abych čekal na jeho chvíle a jeho milosti, a že budu mít tu čest dostavit se k němu nazítří ráno. Tento způsob odpovědi se mi zdál dobrým znamením: vlídný výraz, nikoli otrávený, a chuť vyslechnout mě v klidu. Maréchal, kancléř i paní ze Saint-Simon[2] o tom byli přesvědčeni stejně jako já.

Když jsem odcházel od králova oběda a procházel kolem bytu paní vévodkyně z Orléans, s překvapením jsem potkal maršála z Besons, který od ní vycházel a o němž jsem si myslel, že je už v Paříži nebo těsně před ní. Měl ve zvyku ji občas navštěvovat. Řekl mi, že ho dala zavolat, znepokojená vším, co se k ní doneslo od služebnictva. Jí přiznal celou věc a zdvojnásobil radost, kterou v ní vzbudily jisté pověsti, které potvrdila Madame: ta se cestou ze mše zastavila u ní a o rozchodu jí pověděla. Maršál mi

1. **Vysvětlivka:** Georges Mareschal (1658–1736), od roku 1703 první chirurg krále, Saint-Simonův přítel; u krále mu tuto audienci vyprosil.

2. **Vysvětlivka:** Marie-Gabrielle de Durfort (1678–1743), dcera maršála z Lorges, autorova manželka od roku 1695. Měli dceru Charlotte, pozdější kněžnu z Chimay, a dva syny, Jacquese-Louise, vidama z Chartres, a Armanda-Jeana, markýze z Ruffecu.

řekl, že jí zhruba vylíčil hlavní fakta, a popsal mi ji jako unesenou nejživější radostí a plnou vděčnosti ke mně, o níž mě ho prosila ujistit. Besons byl tak zkroušený rozruchem, který měl nastat, a tak spěchal, aby se uklidil do bezpečí u sebe doma, že se se mnou odvážil zůstat jen pár okamžiků, aby nás někdo neviděl spolu, jako bychom byli oba provedli nějakou lumpárnu. Protože hlavní věc byla hotová, nechtěl jsem ho zdržovat a nechal jsem ho utéct.

Celé odpoledne jsem strávil s panem vévodou z Orléans, který byl dojat neméně živě než téhož rána. Řekl mi, že paní z Maintenon dala zavolat vévodkyni z Ventadour, jakmile od ní odešel; že ji pověřila, aby paní z Argentonu dala na srozuměnou, oč jde; načež se on a vévodkyně dohodli, že dají zavolat Chausseraye, pro niž poslal svůj cestovní kočár do Madridu[3], kde měla domek a kde se právě zdržovala; a ta nemeškala přijet. Pověření se jí zdálo velmi tvrdé, ale prosby a slzy vévodkyně z Ventadour, její důvěrné přítelkyně, ji nakonec přiměly, aby šla jejich společné dobré přítelkyni oznámit změnu jejího osudu.

Chausseraye byla velká a tlustá dívka, která měla nesmírně ducha, rozumu a rozhledu a jejíž celý duch byl obrácen k intrikám, k pletichám, ke štěstí. Nebyla vůbec nic. Jmenovala se Le Petit de Verno. Její otec měl v Poitou bídný malý statek, který se jmenoval Chausseraye. Byl to patrně pěkně urostlý chlapík, který nikdy nevytáhl paty ze svého malého panství ani z jeho okolí. Ovdovělá markýza z La Porte-Vezins, která bydlela poblíž na svých statcích v tom kraji, se do něho zamilovala a vzala si ho. Zemřela roku 1687 a zanechala tuto dceru. Z prvního manželství měla syna, který zemřel jako generálporučík loďstva s velkou pověstí a byl to velmi čestný muž. Vévoda z Brissacu, otec maršálky z Villeroy, maršálka z La Meilleraye a paní z Bironu, matka maršála-vévody z Bironu, bratr a sestry paní z Vezins, pohoršení tímto druhým sňatkem, ji nikdy nechtěli vidět, a manžela ještě méně, takže slečna z Chausseraye dlouho žila v úzkostech, v zapomnění a v bídě. Pan z La Porte-Vezins, její nevlastní bratr z matčiny strany, kterého to mělo pohoršovat víc než kohokoli z příbuzenstva, se nad ní slitoval a dokázal, že tu podivnou sestřenici začali přijímat. Svou postavou a duchem si je brzy získala; nikdy nebylo tvora tak obratného, tak úlisného, tak lichotivého bez podbízivosti, tak jemného a tak falešného, který by rychleji poznal své lidi a věděl, jak je vzít. Nevěděli si s ní rady, a aby ji trochu vyspravili a dali jí chleba, maršál z Villeroy, který, jak jsme tu viděli víc než jednou, zmohl u vévodkyně z Ventadour všechno, a to z dobrého důvodu, ji jejím prostřednictvím dostal za dvorní slečnu k Madame, kterou oslnili tím sestřenectvím. Tam si pod ochranou paní z Ventadour tuto paní získala tak dokonale, že byla celý život její nejdůvěrnější přítelkyní, a protože se jejich mravy podobaly víc než jejich duch, byla její rádkyní v množství věcí, z nichž před ní po celý život neutajila ani jedinou.

---

3. **Vysvětlivka:** Madrid — zámek, který dal postavit František I. v Boulogneském lesíku u Paříže; nejde o španělské hlavní město.

Milostné pletky a potom intriky a důvěrné přátelství s paní z Ventadour jí získaly přátele a vážnost, až k tomu, že se s ní ve společnosti počítalo. Od ministrů dostala vždy všechno, co chtěla. Barbezieux, kancléř Pontchartrain už od doby, kdy měl finance, Chamillart jí nic neodmítli. Dokázala si ochočit i Desmaretse a Voysina a obohatila se jejich prostřednictvím. Ale něco úplně jiného to bylo za regentství, kdy dostala několik milionů. Byla důvěrnou přítelkyní paní z Argentonu, kterou dobře poznala u paní z Ventadour, a přítelkyní celé té sebranky, od níž měla zábavu, a peníze od pana vévody z Orléans. Madame opustila už dávno, když zestárla, ale zůstala s ní v tak dobrých vztazích, že ji ve Versailles stále soukromě navštěvovala a že ji i Madame občas chodila navštívit. Stejně jako paní z Ventadour se stala pobožnou, ale intrikovala o nic méně. Je neuvěřitelné, do kolika věcí se pletla. Celý život hrála, kolik jen mohla, a prohrála doslova miliony. Král s ní jednal dobře a víc než jednou jí daroval značné částky. U Bloina a u předních komorníků měla neomezený vliv a občas se dokonce vídala s paní z Maintenon. Znal jsem ji velmi dobře; poznal jsem ji u paní z Nogaretu a paní z Urfé, jejích sestřenic, od nichž se ve Versailles po ránu ani nehnula. Byla výtečnou společnicí a díky svým vlivným přátelům věděla tisíce věcí z každodenních dějin. Byl jsem s ní na přátelské noze a vyhledávali jsme se; ale zpozoroval jsem, že rozchod pana vévody z Orléans s paní z Argentonu mi ji velmi pokazil, a když později mohla, poznal jsem v ní nebezpečnou nepřítelkyni. Budu mít příležitost mluvit o ní jinde.

Nazítří v sobotu 4. ledna, posledního z oněch čtyř dnů, pro mě svými následky tak důležitých, jimiž začal ten rok 1710, šel jsem ke konci králova vstávání a viděl jsem ho přejít od klekátka do kabinetu, aniž mi co řekl. Byla to dvorská hodina, kdy jsem obvykle nechodil. Spokojoval jsem se tím, že jsem ho viděl jít na mši a vracet se z ní; neboť od jednoho dlouhého záchvatu dny se oblékal skoro celý na lůžku, kde obsluha nenechávala mnoho místa. Když bylo dáno heslo, ti, kdo měli právo vstupu do kabinetu, vyšli a všichni se šli bavit do galerie až do jeho mše. V ložnici obyčejně zůstával jen kapitán tělesné gardy ve čtvrtletní službě, jehož modrý sluha upozorňoval, když král chtěl vyjít dveřmi kabinetu do galerie na mši; kapitán pak vstupoval do kabinetu, aby ho doprovázel. Když bylo heslo dáno a lidé se rozešli, zůstal jsem v ložnici sám s kapitánem tělesné gardy. Byl to Harcourt, který se dost podivil, že mě tam vidí vytrvávat, a zeptal se mě, co tam dělám. Protože měl vzápětí vidět, jak mě volají do kabinetu, nedělal jsem žádné potíže a řekl jsem mu, že mám pro krále slovo a že myslím, že mě před mší vezme do kabinetu. Otec Tellier, jehož skutečná práce s králem se konala v pátek, zůstal s králem; brzy nato vyšel a téměř hned poté vyšel z kabinetu Nyert, první komorník ve čtvrtletní službě, rozhlédl se a řekl mi, že mě král volá.

Vstoupil jsem ihned do kabinetu. Našel jsem tam krále samotného, sedícího na dolním konci stolu rady, což byl jeho zvyk, když chtěl s někým mluvit pohodlně a bez spěchu. Když jsem k němu přistoupil, poděkoval jsem mu za milost, kterou mi

ráčil prokázat, a svou poklonu jsem trochu protáhl, abych lépe pozoroval jeho výraz a jeho pozornost; výraz mi připadal přísný, pozornost úplná. Odtud jsem, aniž mi odpověděl jediné slovo, přešel k věci. Řekl jsem mu, že jsem už nedokázal dál žít v jeho nemilosti (to slovo jsem vždy obcházel nějakým opisem, abych ho nepoplašil, ale zde ho pro stručnost použiji), aniž bych se odvážil zjistit, čím jsem do ní upadl; že se mě možná zeptá, podle čeho jsem usoudil na změnu jeho přízně ke mně; že bych odpověděl, že když jsem byl čtyři roky na všech cestách do Marly[4], připadalo mi, že jejich odepření je jejím znamením, které mě velmi bolelo, jednak pro nemilost samu, jednak proto, že jsem byl po ty dlouhé doby zbaven cti dvořit se mu. Král, který do té chvíle nic neřekl, mi s povýšeným a naduřelým výrazem odpověděl, že to nic neznamená a že to z jeho strany nic neprozrazuje. I kdybych nebyl věděl, na čem s tím odepřením jsem, výraz a tón odpovědi by mi byly dostatečně prozradily, že upřímná není; ale musel jsem ji přijmout tak, jak mi ji dával: řekl jsem mu tedy, že to, co mi činí tu čest říci, mi přináší velkou úlevu, ale že když mi poskytuje tu čest, že mě vyslechne, prosím ho, aby dovolil, abych si před ním ulehčil srdce, to byl můj výraz, a abych mu řekl různé věci, které mě nesmírně trápí a o nichž vím, že mi u něho prokázali velmi zlé služby; od té doby totiž, co se rozšířily pověsti — o nichž mi můj věk a má nedostatečnost nedovolovaly věřit, že jsou podložené, ale které se hodně šířily —, že na mě pomýšlel pro velvyslanectví v Římě (byly zcela skutečné, jak jsme viděli jinde, ale tak se mluvit muselo, protože mi to nedal nabídnout, dokud nebylo jisté jmenování kardinála z La Trémoille; a jakmile k němu došlo, přestal tam chtít velvyslance posílat), vzplanuly proti mně závist a žárlivost tak, jako proti člověku, z něhož by se mohlo něco stát a kterého je třeba zarazit včas; že od té doby jsem nemohl nic říci ani udělat nevinně; že dokonce ani mé mlčení nevinné nebylo a že pan d'Antin[5] mě nepřestával napadat. „D'Antin!" přerušil mě král, ale mírnějším tónem, „ten mi Vaše jméno nikdy ani nevyslovil." Odpověděl jsem, že toto svědectví mi působí citelnou radost, ale že mě d'Antin ve společnosti při každé příležitosti tak pozorně pronásledoval, že jsem se nemohl nebát jeho zlých služeb u něho.

Na tomto místě mě král, který se už začal vyjasňovat, s tváří ještě otevřenější a s jakousi laskavostí a téměř spokojeností, s níž mě poslouchal, přerušil, když jsem začínal další řeč slovy: „Je tu ještě jeden člověk...", a řekl mi: „Ale to je tím, pane, že mluvíte a že kritizujete; proto se mluví proti Vám." Odpověděl jsem, že si velmi dávám pozor, abych o nikom nemluvil zle; že mluvit zle o Jeho Veličenstvu, to bych byl raději mrtev, a přitom jsem se mu zaníceně podíval přímo do očí; že pokud jde o ostatní, třebaže se velmi krotím, je těžké, aby příležitosti občas nezavdaly podnět

4. **Vysvětlivka:** Marly — menší královský zámek nedaleko Versailles; pozvání na králův pobyt tam („cesty do Marly") platilo u dvora za znamení zvláštní přízně.

5. **Vysvětlivka:** Louis-Antoine de Pardaillan de Gondrin, markýz d'Antin (1665–1736), jediný legitimní syn paní z Montespan, dvořan v králově přízni, od roku 1708 ředitel královských staveb; vévodou se stal roku 1711.

mluvit trochu přirozeně. „Ale," řekl mi král, „Vy mluvíte o všem, o záležitostech, myslím o těch neblahých záležitostech, s hořkostí..." Tu jsem já zase přerušil krále, neboť jsem zpozoroval, že ke mně mluví stále laskavěji; řekl jsem mu, že o záležitostech obvykle mluvím velmi málo a s velkou opatrností; ale že je pravda, že když mě někdy popíchly nepříjemné nezdary, unikly mi z plnosti srdce úvahy a výtky; že se mi přihodila jedna příhoda, která proti mému očekávání způsobila velký rozruch a která mi také nejvíc uškodila; že ho učiním jejím soudcem, abych ho velmi pokorně poprosil za odpuštění, jestliže se mu znelíbila, anebo aby, posoudí-li ji příznivěji, viděl, že vinen nejsem.

Věděl jsem bezpečně, že s mou sázkou o Lille[6] bylo nesmírně a zhoubně zneužito; byl jsem odhodlán ji králi vylíčit a chopil jsem se zde příležitosti, kterou mi k tomu pěkně poskytl, ale s lehkostí, jaká se před ním slušela, pokud šlo o osoby, které v ní hrály roli. Pokračoval jsem tedy a řekl jsem mu, že za obléhání Lille, dotčen tím, jak důležité je město udržet, zoufalý, s jakou rychlostí se v něm nepřátelé opevňují a s jakou pomalostí se jeho armáda dává do pohybu, když byli jeden za druhým vypraveni tři kurýři s rozkazem vytáhnout na pomoc, a podrážděn tím, že jsem neustále slýchal ujišťování o zrušení obležení, tak slavném a tak nutném, které jsem považoval za nemožné kvůli času, jejž ta pomalost poskytovala nepřátelům, aby se před touto obavou zcela zajistili, mi v hněvu při jedné z těch hádek ujelo, že jsem se vsadil o čtyři pistole, že Lille nebude osvobozeno a že padne. „Ale," řekl král, „jestliže jste mluvil a sázel jen ze zájmu o věc a z hněvu, že se nedaří, není na tom nic zlého, naopak, je to jen dobře; ale kdo je ten druhý člověk, o kterém jste mi chtěl mluvit?" Řekl jsem mu, že je to pan Vévoda[7]; král o něm mlčel a neřekl mi, jako u d'Antina, že s ním o mně nemluvil; a já jsem mu několika slovy, jak jen jsem mohl, aniž bych vynechal cokoli užitečného, vyložil skutečnosti a jednání paní z Lussanu[8]; a jako jsem se u sázky o Lille pečlivě vyhnul tomu, abych mu jmenoval Chamillarta, Vendôma a monseigneura vévodu z Bourgogne, vyhnul jsem se zde se stejnou péčí tomu, abych mu jmenoval paní Vévodkyni, jeho dceru, abych se tím lépe obořil na pana Vévodu. Řekl jsem tedy králi, že se nepouštím do podstaty záležitosti paní z Lussanu, abych ho jí neobtěžoval, ale že pan kancléř a celá rada, pan první prezident a celý parlament, k němuž byla věc podána, byli tak pobouřeni, že jí za to udělili nepříjemné důtky;

---

6. **Vysvětlivka:** Za obléhání Lille spojenci roku 1708 se Saint-Simon vsadil, že město nebude osvobozeno. Pomocné armádě velel vévoda z Bourgogne s vévodou z Vendôme, kteří se o postup přeli; ministrem války byl Chamillart. Sázka byla u dvora vykládána proti Saint-Simonovi.

7. **Vysvětlivka:** Pan Vévoda je Ludvík III. Bourbonský, vévoda z Bourbonu (1668–1710), vnuk Velkého Condého, syn pana Prince (Jindřicha Julia, † 1709) a manžel paní Vévodkyně, králové legitimované dcery.

8. **Vysvětlivka:** Paní z Lussanu, dvorní dáma paní Princezny (manželky pana Prince), vedla se Saint-Simonem soudní spor o dědictví po slečně z Portes, jeho příbuzné; Saint-Simon proti ní vydal tištěnou obhajobu. Pan Princ je zde Jindřich Julius Bourbonský, princ de Condé, zemřelý 1. dubna 1709.

že protože mě ta žena všude napadala všemi možnými lžemi, byl jsem nucen bránit se pravdami, sice kousavými, ale spravedlivými a nutnými; že než jsem je zveřejnil, prosil jsem pana Prince, aby si je vyslechl; že jsem mu je přečetl a on to shledal zcela v pořádku, abych je zveřejnil; že jsem se nikdy nemohl dostat k paní Princezně ani k panu Vévodovi; že je podivné, aby se pan Vévoda zajímal o záležitost dvorní dámy paní Princezny víc než sám pan Princ, který paní z Lussanu za to pořádně vyhuboval; že konečně Jeho Veličenstvo pokládá za dobré, aby jeho poddaní vedli denně spory proti němu samému, a že by bylo podivné, kdyby se člověk nesměl bránit lžím paní z Lussanu, jejíž místo by bylo víc než první v království, kdyby jí dávalo právo soudit se a lhát bez odpovědi. Dodal jsem, že mi to pan Vévoda od té doby nikdy neodpustil, že nebylo příležitosti, kdy bych to nebyl poznal, a že je hrozné, že když jsem byl přirozeně nepřítomen a v La Ferté, jak bývalo mým zvykem o Velikonocích, a ani jsem nevěděl, že pan Princ umírá, řekl pan Vévoda Jeho Veličenstvu při záležitosti plášťů, že je škoda, že tu nejsem, že bych se pořádně činil.

Král, který mě nechal všechno dopovědět a na němž jsem zpozoroval, že jsem na něj zapůsobil, mi s výrazem a způsobem člověka, který chce poučit, odpověděl, že však mám pověst člověka, který je prudký v otázkách postavení, že jsem se do mnoha takových věcí vmísil, že jsem ostatní ponoukal a stavěl se do jejich čela. Odpověděl jsem, že se mi to sice občas stalo a že jsem ani tím nemyslel, že bych dělal něco, co by se mu mohlo nelíbit, ale že ho prosím, aby se rozpomněl, že od záležitosti se sbírkou[9], o níž jsem mu podal zprávu, tedy už čtyři roky, jsem se nezapletl do žádné záležitosti jakéhokoli druhu. Dvěma slovy jsem mu připomněl, jak se to s ní mělo i se záležitostí princezny z Harcourtu; a když jsem mu řekl, že jsem měl důvod věřit, že s ní byl spokojen, přisvědčil a sám od sebe mi o ní řekl věci, které mi ukázaly, že si ji dokonale pamatuje; načež jsem neopomněl mu říci, že lotrinský dům na to nezapomněl a nepřestal mi to od té doby dávat najevo. Vrátil jsem se hned k tomu, od čeho jsem se odchýlil, a dodal jsem, že čtyři roky, kdy jsem se do ničeho nevměšoval, jsou přece dost na to, aby si na mě pan Vévoda, jemuž jsem nikdy nic neudělal, nevzpomínal v době mé nepřítomnosti, kdy jsem na nic takového ani nepomýšlel. Důvěrný tón, který jsem si osvojil v té vsuvce o Lotrinských a při návratu k panu Vévodovi, a výraz pozornosti, otevřenosti a laskavosti bez nudy, který jsem viděl na králi, mě přiměly dodat, že se mohu do ničeho nepouštět, jak chci, neboť během mé poslední nepřítomnosti, z níž jsem se právě vracel, mi z mnoha míst psali, že se o mně nesmírně mluvilo kvůli tomu, co se přihodilo mezi kočáry paní Mantovské a paní z Montbazonu, a že si troufám se ho zeptat, co mohu udělat, abych se vyhnul takovým zlomyslnostem a řečem, které se vedou bezdůvodně, když jsem byl dlouho nepřítomen a o příhodě těch dam jsem neměl ani potuchy. „To Vám ukazuje," řekl

9. **Vysvětlivka:** Záležitost se sbírkou: dámy lotrinského domu se vyhýbaly tomu, aby při mších v královské kapli vybíraly sbírku na chudé, a vévodkyně pak začaly odmítat totéž; král z toho viníkem činil Saint-Simona, který se mu při audienci obhájil.

mi král a nasadil skutečně otcovský výraz, „na jaké noze jste ve společnosti, a musíte uznat, že tu pověst si trochu zasloužíte. Kdybyste nikdy neměl spory o postavení, nebo aspoň kdybyste se v těch, které nastaly, a v otázkách postavení vůbec, neukazoval tak prudký, nemohlo by se to o Vás říkat. To Vám také musí ukázat, jak moc se tomu všemu musíte vyhýbat, aby to, co se o tom může říkat, utichlo, a abyste tu pověst rozptýlil rozvážným a soustavným chováním v těchto věcech a nedával proti sobě záminku.“ Odpověděl jsem, že právě to jsem také neustále dělal po čtyři roky, jak jsem mu před chvílí měl tu čest říci, a že to budu neustále dělat i nadále, ale že ho aspoň prosím, aby viděl, jak malý podíl jsem měl na těch posledních věcech, z nichž jsem přesto nevyvázl o nic lacineji; že mám takový strach, abych se neocitl v tahanicích a sporech, zvláště před ním, že mu tedy musím nyní říci pravý důvod, který mě přiměl zrušit cestu do Guyenne, kterou mi dovolil podniknout; že tím důvodem byly podivné uzurpace maršála z Montrevelu v mém guvernérství[10], které byly takové, že jsem tam nemohl jet, dokud nebudou rozhodnuty; že pan maršál z Boufflers[11], který v Guyenne vrchně velel a jemuž jsem vyložil své důvody, rozhodl v můj prospěch a myslel, že mu pan z Montrevelu rád uvěří; ale že protože ten trval na tom, aby rozhodlo Jeho Veličenstvo, raději jsem nechal propadnout své záležitosti, které mou přítomnost velmi potřebovaly, a nechal maršála z Montrevelu dál si přisvojovat všechno, co se mu zlíbilo a zlíbí, než abych tím Jeho Veličenstvo obtěžoval, tak daleko jsem měl ke všem hádkám, a zvláště k tomu, abych jimi unavoval jeho.

Králi se ta řeč tak zalíbila, že ji několikrát přerušil pochvalnými jednoslabičnými slovy, aby nenarušil nit mého výkladu, a na jeho konci mě pochválil ještě víc a pohodlněji mi přitakal, aniž se ovšem jakkoli pouštěl do těch sporů v Guyenne, tak se ošklivil všechna projednávání a tak raději nechával, aby si všechno kdekdo přisvojoval a aby se vše smíchalo, často i ke zjevné škodě svých záležitostí, než aby slyšel o té věci mluvit, a zvláště o nějakém rozhodnutí. Mluvil jsem s ním také o své dlouhé nepřítomnosti, kterou jsem strávil ze žalu, že se domnívám, že jsem u něho v nemilosti; a toho jsem využil, abych se rozplýval méně v uctivostech než v projevech náklonnosti, o své oddanosti k jeho osobě a o svém přání líbit se mu ve všem, a zašel jsem v tom až k jakési důvěrnosti a otevřenosti srdce, protože jsem podle jeho výrazu, jeho řečí, jeho tónu a jeho způsobů cítil, že jsem si to mohl dovolit. Také je přijal s otevřeností, která mě překvapila a která mi nedovolila pochybovat, že jsem se u něho dokonale napravil. Dokonce jsem ho prosil, aby ráčil dát mě upozornit, kdyby se k němu o mně doneslo něco, co by se mu mohlo nelíbit, že se hned dozví pravdu, buď aby prominul mé nevědomosti, nebo pro mé poučení, anebo aby viděl, že nejsem

---

10. **Vysvětlivka:** Saint-Simon zdědil po otci guvernérství pevnosti Blaye na Gironde v Guyenne; maršál z Montrevelu, velitel v Guyenne, si tam osoboval jeho pravomoci.

11. **Vysvětlivka:** Louis-François, vévoda a maršál z Boufflers (1644–1711), obránce Lille 1708, roku 1709 velel ústupu od Malplaquetu; Saint-Simonův přítel. Zemřel 22. srpna 1711 ve Fontainebleau.

vinen. Když viděl, že už nejsou žádné body k projednání, vstal od stolu. Tu jsem ho poprosil, aby na mě pamatoval s bytem, protože si přeji dál mu pilně dvořit; odpověděl mi, že žádný není volný, a s napůl úklonou, usměvavou a vlídnou, se vydal ke svým dalším kabinetům; a já jsem po hluboké úkloně odešel týmiž dveřmi, jimiž jsem vešel, po více než půlhodinové audienci, nanejvýš příznivé, a daleko přesahující vše, v co jsem mohl doufat.

Šel jsem rovnou k Maréchalovi, jak se slušelo, abych mu vylíčil všechno, co se právě odehrálo a co jsem dlužil jedině jemu; byl tím nadšen a předpovídal z toho to nejlepší; odtud ke kancléři, jemuž mi králova mše dala čas všechno vyprávět. Pozorně zvážil každou věc a byl tak překvapen tím, jak král sestoupil do všech podrobností, jeho odpověďmi, jeho přerušováním a pak jeho opětovným navazováním, že mě ujistil, že nezná ani čtyři muže u dvora, ať jsou jakéhokoli druhu, s nimiž by se král takto zachoval. Nabádal mě k velké obezřetnosti, k velké pilnosti, k dobré naději a ujistil mě, že jelikož zná krále tak, jak ho zná, takřka naruby, mohu počítat nejen s tím, že v něm proti mně nezůstal žádný dojem, ale i s tím, že je rád, že mu žádný nezůstal, a že jsem u něho velmi dobře zapsán. Nejvíc mě překvapilo, a ještě víc mi dodalo důvěry, že se s tím shodoval názor pana z Beauvilliers[12], a dokonce i jeho slova: že nezná jiného člověka, před nímž by se král takto otevřel a takto se do věci pustil.

Nelze vyjádřit radost těch přátel a s jakou šíří kancléř probíral kapitolu mého odchodu ode dvora, jejž jeho obratnost zastavila, a jak silně jsem cítil a dával mu najevo, jak jsem mu za to zavázán. Pak jsem šel vysvobodit paní ze Saint-Simon z úzkosti, kterou jsem proměnil ve velkou radost. Byla to ona, kdo na mě nasadil kancléře a všechny mé přátele a kdo mě tím, jak jsem řekl, donutil k tomuto poslednímu prostředku, jehož úspěch byl takový, že se ke mně král od té doby až do své smrti choval nejen dobře, ale s vyznamenáním na můj věk nápadným, a bez přerušení; říkám na můj věk, ačkoli třicet pět let, kterých jsem měl dosáhnout, už nebylo mládí, ale v poměru k němu to bylo ještě málo, zvláště u člověka bez úřadu a bez příležitosti k důvěrnému styku s ním; a to je poklad, jakým je rozumná a ctnostná žena. Tehdy se mi přiznala k té krajní králově nechuti vůči mně, o níž se dozvěděla od paní vévodkyně z Bourgogne a kterou přede mnou rozumně tajila, abych se sám ještě víc nevzdaloval. Moudře také usoudila, že když se obrátila na tu princeznu, která ji tak dobře přijala, je jí povinna podat zprávu o tom, co se právě odehrálo; princezna jí na to projevila velkou radost a všemožnou laskavost. Protože nebylo nic vzácnějšího než králova audience pro ty, kdo s ním neměli přirozený soukromý styk, ta, kterou jsem právě měl, a zvláště její délka, vzbudila víc rozruchu, než jsem si přál. Nechal jsem lidi mluvit a mlčel jsem, protože nikdo není povinen skládat účty ze svých záležitostí. Maréchal mi o dva dny později řekl, že mě král před ním velmi chválil a

12. **Vysvětlivka:** Paul, vévoda z Beauvilliers (1648–1714), státní ministr, Colbertův zeť, vychovatel královských vnuků a Saint-Simonův nejbližší přítel u dvora.

projevil všemožnou spokojenost s mou audiencí. Vraťme se nyní k panu vévodovi z Orléans, s nímž jsem strávil i celé toto odpoledne.

Chausseraye den předtím zajela rovnou k vévodkyni z Ventadour ve Versailles a pak k paní z Argentonu v Paříži, kde ji nezastihla, a dozvěděla se, že odjela hrát a večeřet k princezně z Rohanu, odkud se vrátí až velmi pozdě; načež jí vzkázala, že s ní musí mluvit a že na ni čeká u ní doma. Protože paní z Argentonu s návratem nijak nespěchala, slečna z Chausseraye pro ni poslala znovu a přiměla ji přijet. Řekla jí, že to, co jí musí oznámit, je tak vážné, že by si byla přála, aby to měl na starosti někdo jiný; a s takovými okolky, jako když se oznamuje něčí smrt, jí dlouho nebylo rozumět. Konečně jí porozuměla. Slzy, křik a vytí se rozléhaly domem a oznámily početnému služebnictvu konec jeho blaha; a služebnictvo nebylo o nic pevnější než jeho paní. Po dlouhém mlčení se Chausseraye dala do řeči, jak nejlépe uměla, a zdůrazňovala štědrost, ohleduplnost, s níž se upustilo od jakéhokoli písemného rozkazu, svobodu v celém království kromě Paříže a apanáží. Paní z Argentonu, zoufalá, ale pomalu povolnější, požádala, aby se mohla na první dobu uchýlit do opatství Gomerfontaine v Pikardii, kde byla vychována a kde měla sestru řeholnici. Byl povolán abbé z Thésut, tajemník rozkazů pana vévody z Orléans, důvěrný přítel celé té sebranky, o němž budu mít příležitost mluvit později, a pak poslán do Versailles s dopisem paní z Argentonu pro pana vévodu z Orléans a s dalším pro vévodkyni z Ventadour, kterou prosila, aby kvůli tomuto útočišti zašla za paní z Maintenon.

Zatímco jsem byl u pana vévody z Orléans s dvěma nebo třemi z jeho předních dvořanů a bavili jsme se, abychom ho rozptýlili, jak jsme mohli, vstoupil abbé z Thésut a řekl mu něco do ucha. V tu ránu jsem uviděl, jak se mu tvář velmi změnila. Chvíli přemýšlel, vstal, odešel s abbém na druhý konec mezipatra, pak zavolal mě, načež ostatní odešli. Když jsme zůstali sami ve třech, zeptal se mě pan vévoda z Orléans úzkostně, zda jsem kdy viděl takovou tvrdost, vysvětlil mi žádost o Gomerfontaine i její důvod, a sotva mi řekl o odmítnutí, propadl jakémusi vzteku a zuřivosti a oddal se lítosti, že neutekl ode mě a od Besonse do náruče své milenky v noci před rozchodem, jak byl tisíckrát v pokušení. Když jsem té bouři nechal chvíli volný průběh, upozornil jsem ho, že než se takto oddá rozpoutané zuřivosti, je třeba trochu lépe zjistit, oč jde; že je-li věc taková, jak mu ji vylíčili, nemohu popřít, že má důvod se zlobit, a že se zlobím stejně jako on, ale že ho prosím, abychom mohli chvíli rozvažovat. Zeptal jsem se abbého z Thésut, co si představují, že se má s paní z Argentonu stát, a proč ji nechtějí nechat odejít na místo tak přirozené, kde by mohla nalézt útěchu, poučení i příklady. Odpověděl mi, že paní z Maintenon má ráda abatyši a klášter Gomerfontaine, kam posílala slečny ze Saint-Cyru, že s ním má své záměry a nechce, aby jí ho paní z Argentonu zkazila. Řekl jsem panu vévodovi z Orléans, který mezitím ze všech sil běsnil, že bude litovat, že se tak trápil pro takovou maličkost; že vidím jen dvě věci, které by mu mohly působit trápení a týkat se paní z Argentonu:

písemný rozkaz, o němž ví jistě, že ho nedostane, a omezení její svobody, které tu nevidím; a že kdyby mi chtěl věřit, vsadil bych cokoli, že bude spokojen.

Jen s námahou jsem ho přivedl k rozumu. Nakonec svolil k mému návrhu napsat paní z Maintenon. Když napsal první dvě slova, opřel se v křesle dozadu, řekl mi, že nedokáže myslet, natož psát, a že mě prosí, abych dopis napsal já. Zdvořile jsem to nabídl abbému z Thésut a pak jsem ho napsal. Oběma se líbil, abbé mu ho diktoval, vévoda ho napsal, vlastní rukou připsal adresu a poslal ho po Imbertovi, svém prvním komorníkovi, když už byl král u paní z Maintenon, což jsem chtěl, aby ho viděl. Imbert ho odevzdal důstojníkovi gardy, který tam držel stráž. Ten ho donesl paní z Maintenon; ale král se zeptal, od koho dopis je, dozvěděl se to a vzal si ho, a to bylo to, co jsme si přáli. Celý večer jsem pak, zůstav s ním mezi čtyřma očima, snášel jeho palčivý stesk a poprvé v životě jsem viděl dopisy paní z Argentonu. Pan vévoda z Orléans jí napsal, a jen s námahou jsem dosáhl toho, že se napříště psaní úplně zdrží. Po večeři řekl král panu vévodovi z Orléans, že jeho dopis viděl, že Gomerfontaine možné není, protože si to paní z Maintenon nepřeje, z důvodů, které jsme znali a které mu zopakoval; ale že kromě tohoto místa není žádné, kam by jeho milenka nemohla volně jet a kde by nemohla zůstat, jak dlouho nebo jak krátce by se jí zlíbilo. To vše provázely projevy přátelství a výraz zcela odlišný od toho, jaký vyvolala nevhodně zvolená chvíle a překvapení, když mu rozchod oznámil.

Paní z Argentonu zůstala v Paříži jen čtyři dny poté, co jí to Chausseraye šla oznámit. Odjela k svému otci, který žil na svém statku nedaleko Pont-Sainte-Maxence, a rytíř d'Orléans, její syn, zůstal v Palais-Royal. Toto odloučení rozvázalo všechny jazyky. Přítelkyně paní z Argentonu se nad ním rozhořčovaly jako nad urážkou, protože si netroufaly křičet proti rozchodu samému. Vévodkyně z Ventadour, od přírody mírná a krom toho držená na uzdě dvorem, se spokojila s pláčem. Ovdovělá vévodkyně z Aumontu, její sestra, se tolik nekrotila. Přepjatě pobožná, chvílemi bezuzdná hráčka, a často obojí zároveň, a vždycky zlá, byla nejlepší přítelkyní paní z Argentonu a donutila vévodkyni z Humières, svou snachu, aby se s ní přišla podívat na její odjezd. Vévodkyně z La Ferté a paní z Bouillonu se také velmi rozčilovaly, a celá spodina Paříže a Palais-Royal bez míry. Nepřátelé pana vévody z Orléans, zvláště paní Vévodkyně a všechno, co k ní patřilo, to vzali jinak. Rozšiřovali, že král naletěl; že vévoda, jsa u konce sil pod tvrdým, drahým a rozmarným jhem své milenky, si u něho z rozchodu udělal falešnou zásluhu a hanebnou čest; že způsob, jakým do toho krále zatáhl, byl kouskem nízkého a prohnaného dvořana; že oběť je hodna politování, ale že pan vévoda z Orléans, unavený rozumným životem, brzy naváže nějaký nový poměr. Lhostejní a rozumní, kterých byla největší část, nemohli upřít chválu rozchodu ani souhlas se způsobem, jak se udál. Dva miliony se jim zdály nepřiměřenou štědrostí. Nechat paní z Argentonu v Paříži s rizikem, že s ní vévoda znovu naváže, nebo aspoň že to každý den bude dávat podnět to říkat a věřit tomu, jim připadalo proti všemu zdravému rozumu, a nemožné ji odtamtud dostat bez královy

autority; tedy že bylo naprosto nutné svěřit mu rozchod hned na počátku; a pokud jde o způsob, jak ji přimět k odjezdu, shledali v něm všechny možné ohledy.

Král, jak jsem právě řekl, když se vzpamatoval z překvapení nad nevhodně zvolenou chvílí, se oddal největší radosti a projevil ji panu vévodovi z Orléans hned nazítří; od té doby s ním zacházel stále lépe a lépe. Paní z Maintenon si netroufla k tomu v těch začátcích trochu nepřispět; jezuité, které si tento princ získal, mu v tom velmi dobře posloužili. Paní vévodkyně z Bourgogne v tom sama od sebe dokázala divy; a monseigneur vévoda z Bourgogne také, poháněn vévodou z Beauvilliers. Jedině Monseigneur zůstal vůči němu takový, jaký byl, neustále popuzován kvůli španělské aféře paní Vévodkyní a vším, co ho obklopovalo, uměle a panovačně. Naděje provdat nejstarší dceru paní Vévodkyně za pana vévodu z Berry ještě zdvojnásobovala jejich úsilí udržet Monseigneura v tomto krajním odcizení.

Uplynulo několik dní, kdy se nemluvilo o ničem jiném než o tomto rozchodu, který veřejně platil za mé dílo, aniž se Besonsovi přičítal téměř nějaký podíl. Stále jsem to popíral, i před svými blízkými přáteli, jednak abych veškerou čest ponechal panu vévodovi z Orléans, jednak abych se vyhnul vzteku všech, kterým to ze zištných důvodů bylo nemilé, a z oprávněné obavy, abych neukázal svůj vliv na mysl prince, o němž nebylo jisté, že ho lze vždy přivést, kam si člověk přeje, ani že vždy zůstane bez chyb. Tímto chováním jsem však nezískal nic, leda to, že jsem se nikdy nepřiznal. Každý zůstal přesvědčen o pravdě a já jsem se domníval, že příčinou bylo služebnictvo pana vévody z Orléans, které vyprávělo, co vidělo o mých dlouhých a neustálých soukromých rozhovorech s ním těsně předtím. Ale přihodila se mi ještě jiná nepříjemnost, kterou jsem nemohl předvídat a která do věci zasvětila právě ty, před nimiž mi nejvíc záleželo ji utajit. Panu vévodovi z Orléans jsem velmi radil, aby vyhledal přední osobnosti, které se těší úctě a vážnosti ve společnosti a mají i vliv. S tímto úmyslem se trochu sblížil s maršálem z Boufflers, a aby si ho ještě víc získal, mluvil s ním upřímně o svých chybách, přiznal mu je, důvěrně s ním rozebíral chování, k němuž se do budoucna rozhodl, a nakonec se mu otevřel natolik, že mu vylíčil všechno, co se odehrálo při jeho rozchodu s milenkou. O tom všem ho požádal, aby zachoval tajemství, kromě mne a vévody z Noailles, který se v těch prvních lednových dnech vracel z Roussillonu.

Maršál, můj důvěrný přítel, nadšen, že se dozvěděl, že jsem původcem i vykonavatelem díla tak dobrého, tak nesnadného, a o němž věděl, jak velmi leží na srdci králi a paní z Maintenon, která s ním o tom sama často mluvila se zuřivostí, nepochyboval, že mi prokáže výbornou službu, když jí svěří, že jsem to byl já sám, kdo dal paní z Argentonu vyhnat. Nesmírně mě překvapil, když mi vyprávěl o přiznání, které mu učinil pan vévoda z Orléans, a mnohem víc tím, že to řekl paní z Maintenon. On zase nebyl o nic méně překvapen mým chladem při tom vyprávění a zeptal se mě na příčinu. Řekl jsem mu ji; ale protože měl víc přímosti než ducha a skutečné znalosti dvora, kam přišel až v pokročilém věku a už v předních vojenských hodnostech, mé

důvody se mu nezamlouvaly a horlil proti nespravedlnosti, kdyby se z toho dobrého, k čemu jsem pana vévodu z Orléans přiměl, dělal důvod přičítat mi, že nezabráním tomu zlému, co by mohl v budoucnu udělat. Co řekl, bylo vypuštěno, a vypuštěno z přátelských pohnutek; když jsem tedy viděl, že věc je bez nápravy, nechtěl jsem se marně přít a poděkoval jsem mu, jak nejlépe jsem uměl. Král ani paní z Maintenon, s níž jsem se nikdy nestýkal, se mnou o tom nikdy nemluvili, ani mi nic nevzkázali; ale podle jednoho králova projevu, o kterém bude řeč později, téměř nemohu pochybovat, že se to dozvěděl.

Když byl rozchod takto dokonán a uzavřen, pomyslel jsem na to, abych z něho pro pana vévodu z Orléans vytěžil všechny výhody, jaké jen byly možné, a žádnou jsem v každém ohledu nepokládal za lepší než tu, abych ho v tak příznivé chvíli těsně spojil s jeho paní chotí. Byl nesmírně spokojen s tím, jak rozchod přijala. Svou radost krotila s umírněností a moudrostí, které se nikdy nezpronevěřila a která měla velkou sílu přivést pana vévodu z Orléans zpět k ní. Protože mi to přiznal hned v prvních dnech a já jsem cítil, že jeho nevrlost změkla, pospíšil jsem si využít těchto čerstvých příležitostí a jeho nudné a trapné nečinnosti v té náhlé změně života, abych ho připoutal k paní vévodkyni z Orléans. Usoudil jsem pak, že bych jim mohl být užitečný, a řekl jsem mu, že jsem až dosud dával tak trochu veřejně najevo, že ji nikdy nenavštěvuji, stejně jako ostatní princezny, k nimž jsem chodil jen na okamžik při zvláštních příležitostech; že teď, když je už nic nerozděluje, je na něm, aby mi předepsal, jak se mám v tomto ohledu chovat, a na mé oddanosti k němu, abych se tím řídil. Okamžitě mě požádal, abych ji navštěvoval, s naléhavostí, která mě překvapila. Řekl mi, že to je věc, o kterou mě chtěl požádat; dodal, že by byl nesmírně rád, kdyby se pouto, které je mezi ním a mnou, rozšířilo i na ni; a rozvedl to obšírně v důvodech a přáních.

Mezitím na mě ona velmi naléhala, abych ji navštívil. Pověřila vévodkyni z Villeroy, aby mi dala najevo její netrpělivost, a to mnohokrát, totiž každý den, a aby mi řekla, jak silně cítí, co jsem pro ni udělal. Totéž řekla s velkými výlevy srdce také paní ze Saint-Simon, která ji často navštěvovala; ale bez jakýchkoli podrobností s ní mluvila slovy nejživější vděčnosti. Když jsem tedy nechal uplynout několik dní, během nichž na mě pan vévoda z Orléans stále naléhal, abych ji navštívil, domluvil jsem se s vévodkyní z Villeroy na hodině, kdy tam přijdu, protože se se mnou chtěla vidět soukromě. Když mě jednoho večera po její hře ohlásili, těch několik důvěrných dam, které tam zůstaly, odešlo. Byla ve svém kabinetu na malém denním lůžku, v rekonvalescenci po porodu španělské královny[13]. Přinesli mi stoličku k ní a já jsem se posadil. Tam mezi čtyřma očima mi řekla tolik vlídného, že se to nedá vylíčit. Radost a vděčnost se vyjadřovaly výběrem slov tak přesným, tak výstižným a tak silným, že mě to překvapilo. Měla to umění dát mi na srozuměnou všechno, co ke mně cítí za to, co

13. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Orléans porodila 11. prosince 1709 dceru Louise-Élisabeth, která se roku 1722 provdala za španělského následníka Ludvíka a roku 1724 se stala španělskou královnou; Saint-Simon ji nazývá podle pozdějšího postavení.

jsem pro ni udělal a co zde není napsáno, aniž jí uniklo cokoli, co by bylo trapné pro ni nebo pro mě; a já jsem se zachraňoval uctivostmi a neurčitými zdvořilostmi. Zvlášť mi děkovala, že jsem jí tak dobře posloužil, aniž jsem ji kdy předtím znal, a vychvalovala šlechetnost — neboť to byl výraz, který použila — s níž jsem se jí vyhýbal jen proto, abych ji tím lépe vysvobodil. Nebylo ujišťování, kterého by mi nedala, o věčném přátelství, památce a vděčnosti, a zavazujících a silných výrazů, kterých by nepoužila, aby mě osobně požádala o mé přátelství. Pak mi, stále se trochu červenajíc, neboť se jí to v průběhu jejích díků stalo víckrát, a půvabně, řekla, že budu možná překvapen, že ona, která oprávněně neměla pověst důvěřivé osoby, se mnou mluví zcela otevřeně hned při prvním setkání, ale že mé důvěrné přátelství s panem vévodou z Orléans a to, co jsem právě udělal, to dovolují, ba dokonce vyžadují. Po této malé předmluvě se se mnou opravdu pustila do úvah plných té největší důvěry o tom, jak se má pan vévoda z Orléans chovat, aby se vymanil ze stavu, do něhož se dostal.

Byl jsem nesmírně překvapen, když jsem v ní pocítil tolik ducha, rozumu a správného úsudku, z čehož jsem v duchu ještě pevněji vyvodil, že nemám šetřit žádné péče, abych muže a ženu spojil co nejtěsněji, jak jen budu moci, pevně přesvědčen, kromě množství jiných důvodů, že nikde nenajde lepšího rádce než v ní. Hned při tomto prvním setkání jsme se tedy dohodli na různých věcech, pevně odhodláni postupovat společně, abychom pana vévodu z Orléans vrátili do společnosti, v čemž jsme však narazili na větší obtíže, než jsme si mysleli; ale aspoň se mi dosti snadno podařilo ho s ní spojit a přimět ho, aby s ní žil tak příjemně, a dokonce tak důvěrně, jak to jen v něm bylo, k velkému překvapení dvora a k velké zlosti paní Vévodkyně a jeho dalších nepřátel, kteří to ani nedokázali skrýt. Když jsem se tak stal původcem tohoto svazku, stal jsem se také jeho stálým nástrojem a byl jsem v něm třetím, se stejnou důvěrou a důvěrností u každého z obou. Jejich nepřátelé se začali obávat jeho účinků a moji začali rozhlašovat, že tu loďku řídím já.

Jedna z věcí, na nichž jsem považoval za nutné nejvíc pracovat, bylo dosáhnout toho, aby si pan vévoda z Orléans znovu získal společnost. Dělal jsem, co jsem mohl, abych ho přiměl ke krokům, které k tomu byly nutné, za pomoci paní vévodkyně z Orléans a s podporou velké a veřejné změny k lepšímu v králově postoji k němu; ale byl ještě tak zplašený, že se stejně bál samoty jako společnosti, a nemohl se odhodlat poskytnout prostředky a příležitosti, jimiž by se dal znovu obklopit lidmi. Vévoda z Noailles býval s nimi oběma v nejužší důvěře; od španělské aféry se od nich velmi vzdálil, zvláště od pana vévody z Orléans. Byl to on, jak jsem řekl jinde, kdo mu dal Flotta; tvrdil, že o té aféře nikdy nic nevěděl; obával se, že by se v ní mohl ocitnout jako zúčastněný, kvůli Flottovi, kdyby ve stejném poutu pokračoval; vzdálil se pod záminkou, že princ v rozruchu kolem té aféry příliš těžil z toho, že mu toho člověka dal on; mezi nimi se odehrálo ještě něco jiného; zkrátka, nikdy jsem se nedozvěděl, jak to bylo doopravdy, ani od prince, ani od vévody, s nímž jsem dlouho žil v nejtěs-

nějším spojení, které však začalo až později. Nárok dcer paní vévodkyně z Orléans vůči manželkám princů krve už vznikl; vévoda z Noailles se do něho v prvních chvílích hluboko zapojil, a ať dělal cokoli, aby se skryl, nemohl zabránit tomu, aby se to paní Vévodkyně, s níž byl ve velmi dobrých vztazích, nedozvěděla a nebyla tím dotčena až k výčitkám a pak k chladu. Přání smířit se s ní mělo snad podíl na jeho jednání s panem vévodou z Orléans. Byl už u dvora osobností díky přátelství a důvěře paní z Maintenon a díky svým úřadům, a paní Vévodkyně nebyla nerada, že se s ním smířila. Tytéž důvody vzbudily v paní vévodkyni z Orléans a ve mně přání získat ho zpět. Vždy s ní zůstal ve velmi dobrých vztazích a ona se domnívala, že pan vévoda z Orléans vůči němu není v právu; sama z toho byla v rozpacích a velmi si přála, aby se tomu všemu udělal konec.

Nancré byl velmi spjat s paní z Argentonu a ve velmi zlých vztazích s paní vévodkyní z Orléans, která měla velký důvod být s ním víc než nespokojena. Byl to šibal s velkým duchem, obratný a světaznalý, příjemný ve styku i ve společnosti, ale nebezpečný darebák, abych neřekl ničema, k čemuž měl nedaleko, který se rád pletl do všeho, jehož životem byla intrika a který, nemaje ani duši, ani city, leda předstírané, chtěl stoupat a být počítán, k čemuž mu byly dobré všechny prostředky. Rozchod a pan vévoda z Orléans, smířený co nejlépe se svou paní chotí a obracející se k vážnosti, ho velmi uváděli do úzkých. Patřil k přátelům vévody z Noailles; mluvil s ním o té roztržce a slíbil mu, co nedokázal splnit.

Pan vévoda z Orléans, který na Nancrého spolehlivost nespoléhal, se od maršála z Besons dozvěděl, že s ním o tom vévoda z Noailles mluvil, a chopil se té příležitosti, aby mu tento druh vyjednávání svěřil. Besons jednal a shledal u Noaillese velmi suchou, uctivou zdrženlivost. Paní vévodkyně z Orléans ho přijala u sebe se zdrženlivostí, která se nedala rozehřát. Byl velmi spjat s maršálem z Boufflers a také s Besonsem; patrně se od nich dozvěděl, jaký podíl jsem měl na rozchodu. Domníval se také, nebo věděl, že mi není neznámé, jaký stín padl mezi pana vévodu z Orléans a něho, takže ačkoli jsem s ním neměl žádný styk ani spojení, třebaže jsem byl odjakživa ve velmi dobrých vztazích s jeho matkou, zpozoroval jsem, že kolem mě krouží, a nakonec se mnou promluvil jako člověk, který je plný a chce se vylít a ukázat, že je v právu. Přesto mě to překvapilo; ale protože všechno, co se ke mně o něm už dlouho donášelo, se mi líbilo, přibližoval jsem se k němu tou měrou, jakou se on přibližoval ke mně. Mluvil se mnou obecně o své záležitosti s panem vévodou z Orléans a prosil mě, aby mi ji směl v klidu vylíčit. Já, který jsem s tím vším neměl co dělat, leda zhruba, z přání vidět je sblížené, jsem se tomu žádanému rozhovoru jemně vyhnul. Přesto se mezi nimi vytvořilo trochu víc styku, ale velmi odměřeného, neboť [pan z Noailles] dokonce přiznával, že obnovil své ohledy vůči paní Vévodkyni, takže se neuznalo za vhodné na něho víc naléhat, nýbrž počkat na něco lepšího od dobrodiní času a využít ho, až to bude možné.

Kapitola čtvrtá

Pletichy paní z Maintenon u krále. — Zmařené kroky, jak učinit maršála z Besons vychovatelem vévody z Chartres. — Jezuitské vyšetřování. — Okázalý rozkol v rodině pana Prince kvůli závěti, která se dostává před soud. — Nucené verbování ze strany pana Vévody. — Král zakazuje dětem pana Prince jakýkoli doprovod k soudu. — Úsilí vévodkyně z Orléans sblížit mě s vévodou du Maine. — Postavení paní ze Saint-Simon, vévodkyně z Lauzunu a moje vůči vévodovi a vévodkyni du Maine. — Podivná příhoda, která rozkmotří paní du Maine s vévodkyní z Lauzunu, a její následky. — Sňatek mladého vévody z Brancasu se slečnou z Moras. — Letos žádné novoroční dary králi ani od krále.

Rozepsal jsem se podrobně o své audienci u krále, abych ho lépe ukázal na skutečnostech a jednotlivých věcech; proto sem připojím ještě jednu, která tomuto záměru velmi odpovídá a kterou nám vyprávěl vévoda z Noailles[1], přes všechnu svou zdrženlivost vůči vévodovi z Orléans. Když jsme v těch dnech byli ve třech, on, vévoda a já, v princově kabinetu, stočil se rozhovor na paní z Maintenon. Myslím, že nám její synovec chtěl dát pocítit, jak důvěrné je jeho postavení u ní, a to touto příhodou, kterou nám vyprávěl a která dobře vystihuje krále i povahu vlivu jeho nejdůvěrnějších. Řekl nám, že ačkoli je v praxi pravda, že paní z Maintenon u krále zmůže všechno, neméně pravda je, že to téměř nikdy nebývá přímou cestou a že si nikdy ničím není jistá; že aby dosáhla toho, co chtěla, velmi pečlivě dbala, aby to bylo navrženo odjinud, a sama si vyhrazovala, že to podpoří, až s ní o tom král promluví — a on s ní mluvil vždycky o všem; touto oklikou, která před králem skrývala její přání, toho vždy dosáhla, takže on zůstával v naprosté nevědomosti, že věci, které tak procházely, vycházely původně od ní a byly mu předkládány jinými cestami. Proto potřebovala mít ministry ve své naprosté závislosti, aby jí v této hře pomáhali; a tu hrála s ještě větší opatrností, šlo-li o její příbuzné, vůči nimž měl král nekonečnou ostražitost — jeho nedůvěra však neměla jiný účinek než o to lstivější obcházení. Potvrdil nám to tím, co se mu přihodilo teprve nedávno.

Při svém sňatku dostal nástupnictví v guvernérství Roussillonu po svém otci a v guvernérství Berry po svém tchánovi, toto druhé však s podmínkou, že je prodá, jakmile na něj připadne, a výtěžek uloží jako část věna své ženy. Když k tomu došlo, nemohl najít kupce. Obava, že by za to v případě smrti ručil vlastním jměním a že by guvernérství bylo uděleno bezúplatně, ho přivedla na myšlenku listiny „brevet de re-

1. **Vysvětlivka:** Adrien Maurice, vévoda z Noailles (1678–1766), syn maršála z Noailles, od roku 1698 manžel Françoise Charlotte d'Aubigné, neteře paní z Maintenon — proto zde „její synovec". Později (1734) se stal maršálem Francie.

tenue“, která by ho z té nesnáze vyvedla. Promluvil o tom s paní z Maintenon; jeho důvody se jí zamlouvaly, ale odmítla o tom mluvit s králem. Když na ni naléhal, řekla vévodovi z Noailles otevřeně, že to, co po ní chce, je ten pravý způsob, jak jeho věc pokazit; že musí sám krále o tu milost požádat, král že jí to jistě poví, a ona to pak dobře podpoří — a takto že ručí za úspěch; a tak ji také dostal. Zde nebylo místo rozvádět úvahy, které se lépe uplatní dále. Vévoda z Orléans pomýšlel v těch prvních dnech na uskutečnění plánu, který mi svěřil hned při jeho zrodu a který jsem velmi schvaloval; a tím začne tento princ vystupovat ve skutcích. Na nejednom místě bylo vidět, jak mu byl Besons oddán a kolik od něho získal ochrany a služeb, dokonce i k své maršálské holi. Besonsovy zásluhy a oddanost ho stejnou měrou učinily žádoucím pro vévodu i vévodkyni z Orléans jako vychovatele pro vévodu z Chartres[2], ještě než se stal maršálem Francie, a toto povýšení jim ho ještě velmi zvýšilo. Besons, chudý, nevysokého rodu, starý, pozdě ženatý a s velkou rodinou, jinak skromný a vděčný, nebyl v postavení, aby mu cokoli odmítl; vévoda s ním o tom promluvil a Besons mu odpověděl s veškerou moudrostí a s větším důvtipem, než se od něho dalo čekat, a zachoval tak spravedlivou rovnováhu, že si podržel plnou volnost. Hned nato se zvlášť poradil s kancléřem, jemuž byl blízkým příbuzným a přítelem, a se mnou.

Kancléř, vždy málo nakloněný vévodovi z Orléans a mající své důvody přát korunním hodnostářům, byl pro odmítnutí. Já jsem se naopak klonil k přijetí, ačkoli jsem se měl na pozoru před svou náchylností k zájmům vévody z Orléans ve věci, která ode mne vyžadovala upřímnou radu muži, jenž mi důvěřoval a o radu mě žádal. Řekl jsem mu tedy, že to místo je vskutku hluboko pod hodností, k níž ho povznesly jeho zásluhy; že však musí uvážit, že markýz z Chevrières, muž vynikajícího rodu (Mitte de Miollens), který jako generálporučík — hodnost tehdy velmi vzácná — často vrchně velel celým sborům, který s dobrou pověstí prošel nejpřednějšími velvyslanectvími a byl rytířem Řádu Svatého Ducha, což tehdy znamenalo mnohem větší vyznamenání, byl vychovatelem mladého prince de Condé, otce onoho hrdiny[3], a vybral ho Jindřich IV.; že namítne-li se, že ten princ byl tehdy dědicem koruny, lze zase odpovědět, že Jindřich IV. byl tak dobře schopen mít děti, že je měl o šest let později — ty, které vidíme na trůně a od nichž vévoda z Chartres pochází tak zblízka; že je třeba přiznat, že Chevrières ve své době vážil dobře tolik co naši dnešní početní maršálové Francie; že vévodové nyní zastávají úřady, jimiž prostí maršálové Francie na počátku této vlády pohrdali — svědkem maršál z Aumontu, který od chvíle, kdy

2. **Vysvětlivka:** Vévoda z Chartres je zde Ludvík Orleánský (1703–1752), syn vévody z Orléans, narozený 4. srpna 1703; vévodou z Orléans se stal po otcově smrti roku 1723.

3. **Vysvětlivka:** Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646), otec Velkého Condého („onoho hrdiny“). Až do narození budoucího Ludvíka XIII. (1601) byl jako nejbližší příbuzný Jindřicha IV. předpokládaným dědicem trůnu.

se jím stal[4], přestal vykonávat svůj úřad kapitána tělesné gardy a funkci, kterou přenechal svému třináctiletému synovi, se ujal přechodně znovu jen na prosbu královny matky za nepokojů; svědky páni z Estrades, z Navailles a z La Vieuville, vévodové na breve nebo maršálové Francie — druhý z nich obojí —, kteří byli postupně vychovateli nynějšího vévody z Orléans; že se tedy nelze držet staré váhy věcí; že má početnou rodinu, malé jmění a zasloužilou ženu, které by toto místo mohlo otevřít cestu k jiným, aby po jeho smrti rodinu udržela; že po zralé úvaze soudím, že bude-li mluvit král, a jinak ne, je pro něho toto místo žádoucí.

Besons, skromný až k mým rozpakům, mi otevřeně řekl, že mu maršálská hůl nepomotala hlavu ani mu nedala zapomenout, kým se narodil; že už sám cítil všechno, co jsem mu říkal o jeho rodině; že pamatuje na všechno, čím je zavázán vévodovi z Orléans; že ho ta volba musí těšit jako projev úcty a důvěry; že mi přiznává, že by nebyl nerad, kdyby ho k tomu král vybídl, ale že se zároveň nedomnívá, že by po poctě, k níž ho král povznesl, směl přijmout něco jinak než z jeho ruky; to že mu bude i omluvou u kolegů, kdyby se jim to nelíbilo — a k nim že je také povinen mít příliš ohledů, protože má tu čest, že až k nim vystoupal, než aby si nepřál šetřit je se vší možnou pozorností. Přiznal se mi také ke kancléřovu opačnému názoru, o němž jsem už věděl od kancléře samého; zdálo se mi však, že se jím přes všechnu úctu k němu není rozhodnut řídit.

Za tohoto stavu věcí šlo o to, promluvit o tom s králem a předtím mu připravit cestu prostřednictvím paní z Maintenon a jezuitů. Ti, oddaní vévodovi z Orléans, jak jsem už řekl, se tomu nevzepřeli. Avšak od té doby, co byl v úřadě otec Tellier[5], nepouštěli se do ničeho, dokud se dobře neujistili proti jakémukoli podezření z jansenismu. Ať byl Besons sebevíc nevzdělaný, sebevíc voják a světák, nebyl v jejich očích čistý, protože vychoval všechny své děti doma a dosud je tam držel, aniž kterékoli dal do jejich kolejí, a protože jeho bratr, arcibiskup z Bordeaux, nebyl jejich sluhou pro všechno — ačkoli s nimi nikdy neměl spor, ba byl s nimi dobře —, muž nauky, které nemohli nic vytknout a jejíž síla spočívala méně v teologii než ve věcech časných a v otázkách duchovní jurisdikce, v nichž byl velmi zběhlý a čímž si získal autoritu na shromážděních duchovenstva; byl ostatně stejně vstřícný, jako jeho bratr nebyl. Pátrání dopadlo tak, že se otec Tellier propůjčil ke všemu, co se chtělo. Tyto pletichy však nemohly zůstat tak utajeny, protože trvaly nějakou dobu, aby se kvůli jisté pomalosti a nediskrétnosti vévody z Orléans neprozradily a věc se nerozkřikla dřív, než se o ní začalo jednat s králem.

---

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Maršál z Aumontu se stal vévodou teprve v prosinci 1665. (Poznámka Saint-Simonova.)

5. **Vysvětlivka:** Otec Michel Le Tellier (1643–1719), jezuita, od roku 1709 zpovědník Ludvíka XIV., úhlavní nepřítel jansenistů, tj. stoupenců přísného augustiniánského učení o milosti, které jezuité potírali.

Zesnulý pan Princ[6] a pan Vévoda sondovali u různých osob, které platily za lidi vznešeného rodu, i u jiných, kteří se vypracovávali ve vojsku, kvůli místu vychovatele mladého vévody d'Enghien, ačkoli oni sami ani pan Princ, onen hrdina, žádného vychovatele toho druhu neměli, nýbrž jen prosté šlechtice ze svých domácností. Když je všichni odmítli, viděli se nuceni prohlásit, že chtějí být vychovateli toho mladého prince sami a dát k němu pod sebou jednoho ze svých šlechticů bez titulu, což také skutečně provedli. Dali k němu muže rozvážného, rozumného, se světem dobře obeznámeného, velmi poctivého a velmi statečného, který se jmenoval La Noue. Byla škoda, že tento vychovatel neměl takové štěstí na svěřence, jako měl svěřenec — marně — na vychovatele. Pan Vévoda a paní Vévodkyně, poplašeni novým a tak velkým vyznamenáním, které by je předstihlo, a maršálové Francie, žárliví na svou hodnost, se dali do pohybu, který krále předešel; ten, ve vztahu k maršálům vrtkavý — jednou je povyšoval nad jejich náležitou míru, jindy je příliš ponižoval —, byl právě v takové chvíli, kdy jim přál, či spíš byl nakloněn zachovat rovnost mezi dvěma princi krve, svými vnuky po svých levobočných dcerách, a tato vlastnost u něho daleko převažovala nad vlastností prasynovce.

V tak nejasné situaci promluvil vévoda z Orléans s králem se svou až příliš obvyklou nedbalostí a narazil na odpor, o němž se domníval, že ho dokáže překonat. Kdyby byl v tu chvíli nastrčil Besonse ke dveřím kabinetu a uvedl ho dovnitř, což bylo snadné, nevěřím, že by král odolal naléhání jednoho a ochotě druhého, soudě už podle toho, jak se bránil. Tato opatrnost však byla zanedbána a vévoda z Orléans k tomu přidal ještě klid, s nímž čekal, až král Besonse najde a promluví s ním. Maršál, s nímž nebylo dohodnuto nic než věc sama, byl v Paříži, kam mu vévoda z Orléans nic nevzkázal, ať jsem dělal, co jsem dělal; takže když jsem se tam o několik dní později zajel podívat, šel jsem k Besonsovi, řekl jsem mu, co se stalo, a naléhal jsem na něho, aby jel do Versailles. Jel tam okamžitě, a jakmile ho král zahlédl, uvedl ho do svého kabinetu. Tam mu v rozhovoru, dokonce chladném, zopakoval, co mu řekl vévoda z Orléans, přidal pro maršála vlídná slova, ale řekl mu zcela jasně, že nechce pokořit maršály Francie, že mu nic nepřikazuje a že mu ponechává plnou volnost.

Besons, velmi překvapen, odpověděl s pokornou skromností vším, čeho bylo třeba, aby z krále vylákal aspoň něco, co by zavánělo rozkazem; když však viděl, že se král stále vrací k témuž, a navíc dodal, že se zdržuje rozkazu i s ohledem na prince krve, moudrý Besons dostatečně pochopil, že si král nepřeje, aby přijal; že kdyby za těchto okolností přijal, popudil by proti sobě bez jakékoli záštity jak prince krve, tak maršály Francie; a vyvlékl se z toho ke své lítosti tím, že králi řekl, že kdykoli, a tím spíš v hodnosti, do níž ho povznesl, nemůže nic přijmout než od Jeho Veličenstva samého. Hned nato podal o tom rozhovoru zprávu vévodovi z Orléans, který, pova-

6. **Vysvětlivka:** Pan Princ je zde Jindřich Julius Bourbonský, princ de Condé (1643–1709), syn Velkého Condého, zemřelý 1. dubna 1709; o jeho dědictví se vede spor popisovaný níže.

žuje za jedinou skutečnou překážku úmysl, jejž mohl král mít, použít Besonse v čele svých armád, se domníval, že všechno urovnal, když králi řekl, že nehodlá dopustit, aby tomu jeho syn byl překážkou, a že se spokojí se zimami, dokud se králi bude líbit maršála zaměstnávat.

Vévoda i vévodkyně z Orléans byli stejně překvapeni a pokořeni, když viděli, že jsou odbyti v naději, která už prosákla na veřejnost a která jim velmi lichotila. Král, v rozpacích před nimi, se vymluvil na maršály Francie a dobře se střežil zmínit se o princích krve, aby ještě nerozdmýchal nenávist, která už hořela víc než dost a příliš otevřeně; a aby věc zmírnil, omlouval se tím, že pro to není příklad. Odpovědí na to bylo nespočet, a navíc existoval příklad přesný, nedávný a domácí. Maršálka z Grancey, když byla vychovatelkou sestry vévody z Orléans, vévodkyně lotrinské, byla jí pak i u dcer vévody z Orléans. Zemřela v tomto úřadě a paní z Maré, její dcera, která jím byla dosud, měla po ní nástupnictví. Vévodovi ani vévodkyni z Orléans nepřišla na mysl tato tak rozhodující odpověď ani žádná jiná a zůstali bez řeči. Rozhodli se vévodovi z Chartres, kterému ještě nebylo šest a půl roku, vychovatele vůbec nedávat. Princové krve a maršálové Francie se tomu pod vousy dost nahlas smáli; avšak maršál z Villeroy[7], když se od své snachy dozvěděl, že si vévoda a vévodkyně z Orléans velmi stěžovali, že se v té věci hodně angažoval, popřel, že by se do toho jakkoli míchal, a pověřil ji, aby jim vyřídila, že ačkoli má tu čest být vévodou a pairem a také maršálem Francie, ale z doby, kdy se maršálové jmenovali s větším výběrem, není nijak zamilován do hodnosti, kterou sdílí s Montesquiouy a se zástupem podobných, na nichž mu tak málo záleží, že tomu, co se s nimi děje, nevěnuje nejmenší pozornost. Bylo to skrývat dvořanskou podlost pod směšnou chvástavostí — po tom, jak naložil se svou holí, tak osudnou pro Francii, a kvůli níž byl tehdy dosud v nemilosti. Nikdo jí nebyl bláznivěji posedlý než on, a pozoroval jsem, že ti, kdo si ji nejméně zasloužili, byli vždy ti, jimž nejvíc pomotala hlavu. U tohoto to bude vidět i dále.

Smrt pana Prince uvrhla jeho rodinu do velkého zmatku, o němž je načase promluvit pro velké a dlouhé následky, které tyto rozbroje měly. Učinil závěť velmi výhodnou pro pana Vévodu, svého jediného syna, a jeho dcery se domnívaly, že mají velké důvody si na ni stěžovat; jejich rozbor je zde zbytečný. Paní Princezna[8], které zůstalo nesmírné jmění, a to i takové, s nímž mohla volně nakládat, udělala jako dobrá

---

7. **Vysvětlivka:** François de Neufville, vévoda z Villeroy (1644–1730), maršál Francie od roku 1693, králův přítel z mládí. V únoru 1702 byl při přepadení Cremony zajat princem Evženem a do října 1702 držen v zajetí (v Innsbrucku a ve Štýrském Hradci); 23. května 1706 utrpěl drtivou porážku u Ramillies, po níž upadl v nemilost. Později byl vychovatelem Ludvíka XV.; zemřel roku 1730 v Paříži. Jeho snachou byla vévodkyně z Villeroy, dcera Louvoisova.

8. **Vysvětlivka:** Paní Princezna, Anna Falcká (Anne Henriette Julie de Bavière, 1648–1723), vdova po panu Princi. Její dcery: paní princezna de Conti, Marie Thérèse Bourbonská (1666–1732), vdova po princi de Conti († 1709); paní du Maine; slečna z Enghien, Marie Anne (1678–1718), od května 1710 vévodkyně z Vendôme.

společná matka všechno, co mohla, aby v rodině nastolila mír, avšak s malým důvtipem a malou silou. Bála se všech svých dětí a nikdy se neodvážila promluvit jako matka, která má co dát i vzít a která, navrhuje-li rozumné řešení, chce, aby se jí poslouchalo. Král se do toho ochotně vložil a neměl o nic větší úspěch, neboť povaha věcí poskytovala stranám zdánlivé obrany, z nichž žádná nechtěla slevit. Od zdvořilostí k chladu, od chladu k rozhořčení uplynula krátká doba a každý se rázně připravil k soudu. Skutečnými vůdci sporu byli na každé straně pan Vévoda a paní princezna de Conti, nejstarší z jeho sester. Pan a paní du Maine zachovávali jisté ohledy, ale drželi se neochvějně paní princezny de Conti. Slečna z Enghien, jejíž práva byla zachována úkony jejích sester, se jich nezřekla, jinak však zůstala neutrální po boku paní Princezny. Doba od smrti pana Prince až do této chvíle uběhla v plánech na smír, v jednáních sem a tam, v poradách, pak v obsílkách a lhůtách, na jejichž konci nastal osudný okamžik začít doopravdy soudně jednat. Každý hledal mocné přímluvy, a vévoda du Maine se všemi svými ohledy neméně pečlivě než ostatní.

Pan Vévoda, který se obával jeho vlivu, si umínil vynaložit převahu svého rodu a své autority a proti svému zvyku ho napadlo dát deset nebo dvanáct dní před prvním soudním líčením v Paříži velkou večeři pro mnoho lidí od dvora. V zápalu hostiny pil na jejich zdraví a chtěl, aby pili na jeho. Snížil se k lichotivým zdvořilostem, které nebyly zrovna v jeho stylu, a hned nato jim řekl, že má v jejich přátelství takovou důvěru, že doufá, že ho u soudu neopustí a že mu neodepřou slib, že ho budou doprovázet na všechna líčení, z nichž se rozhodl nevynechat žádné; a že podle těch, kdo tam s ním budou, rozpozná své pravé přátele, podle těch, kdo nepřijdou, lidi, kteří jeho přáteli nejsou, a podle těch, kdo tam budou doprovázet jeho odpůrce, své nepřátele. Překvapení a rozpaky z tak přímé a tak nečekané řeči, která byla naverbováním v plné formě, vyvolaly hluboké mlčení. Pozvaní se na sebe dívali, každý čekal, až se někdo ujme slova, nikdo se neodvážil. Pan Vévoda, nyní zase on překvapen tak výmluvným mlčením, je nechal chvíli trvat, pak je přerušil novým naléháním, které z celé společnosti konečně vyrvalo závazek, jejž už nemohla odmítnout, aniž by ho skutečně urazila. Jak jej vynutila jen síla, tak se také zdál velmi tíživý těm, kdo se ocitli v této vrši.

Nikdo pana Vévodu neměl rád, nikdo si nechtěl popudit jeho paní sestry a ještě méně pana du Maine. Nespokojen s tímto úlovkem nového druhu, začal pan Vévoda otevřeně verbovat lidi, aby ho doprovázeli, a to způsobem, který jeho zuřivá povaha činila hrozivým a který probudil jeho odpůrce. Princezna de Conti štěkala dost marně; ale vévoda a vévodkyně du Maine získali zdvořilostí a obratností víc lidí a dovedli šetrně a výhodně využít obecného mínění, že tichá náklonnost krále je na jejich straně. Tato opatření na obou stranách nadělala velký hluk a uvrhla dvůr do takových rozpaků, že už nikdo nemohl doufat, že zůstane neutrální, aniž by urazil obě strany, ani že se přidá k jedné, aniž by si krutě popudil druhou. Nakonec král,

oprávněně soudě, že následky toho všeho nemohou být dobré, náhle zakázal oběma stranám jakékoli verbování k soudu.

Téhož dne, kdy byl ten zákaz vydán, mi vévodkyně z Orléans, s níž jsem byl dost dlouho o samotě, řekla, že pan du Maine je v nejistotě, na kterou stranu se při této příležitosti postavím; že mi otevřeně říká, že jelikož je s ním nyní zase velmi sblížena, velmi by ji potěšilo, kdybych chtěl být na jeho straně; že přede mnou neskrývá, že pan du Maine, který věděl o přátelském poměru, jaký jsem s ní navázal, ji požádal, aby se mnou o tom promluvila; a hned nato, aniž mi dala čas odpovědět, mi vyřídila jeho jménem nekonečné zdvořilosti pro mne a pro paní ze Saint-Simon a další podobné od vévodkyně du Maine; že se oba nemohou utěšit, že se od nich paní ze Saint-Simon, kterou si nekonečně váží a ctí — to byl její výraz —, vzdálila, ačkoli udělali všechno, co na nich záviselo, při aféře vévodkyně z Lauzunu[9], k níž došlo před čtyřmi nebo pěti lety, aby si ji osobně udrželi všemi možnými vyznamenáními a pozornostmi; a že doufají přinejmenším, že nebudou-li ji moci vídat tak často, jak si to, jak neustále dávali najevo a jak nepřestanou dávat najevo, přejí, budeme o tomto jejich přání přesvědčeni a nebudeme se chtít zavazovat proti nim.

Odpověděl jsem vévodkyni z Orléans po spoustě zdvořilostí, že k ní budu mluvit se stejnou otevřeností; že jsem byl rozhodnut, ještě než král promluvil tak, jak právě učinil, snažit se všemi prostředky zachovat neutralitu, přesvědčen, že při takové volbě člověk málo zaváže ty, za něž se postaví, a že si nesmiřitelně znepřátelí ty, proti nimž se vysloví; ale že nastane-li nemožnost zůstat neutrální, nebudu váhat a otevřeně se přidám ke straně pana du Maine, ačkoli s ním nemám žádné styky; že by bylo jen na mně, abych si to u ní přičetl k zásluze, a že bych byl opravdu rád, kdybych se mohl vyslovit podle jejího přání, ale že — abych k ní mluvil zcela otevřeně — mám pádnější a naléhavější pohnutku, totiž způsob, plný ohledů, míry a úcty, jakým se ke mně pan a paní du Maine zachovali v aféře paní z Lussanu[10], aféře, kvůli níž se proti mně tak podivně rozkřičeli pan Vévoda a paní Vévodkyně. Že na rozdíl v tomto jednání nezapomínám a že ji prosím, aby ujistila pana a paní du Maine — kteří byli tehdy s panem Vévodou tak spjati, a ten paní z Lussanu vždy miloval a chránil, až jí i dceru provdal —, že jim tu vzpomínku projevím při každé příležitosti.

Vévodkyně z Orléans se při této odpovědi velmi rozzářila; zdálo se mi, že ji nečekala. Hodně mi mluvila o úctě a vážnosti pana du Maine ke mně, a především jeho i paní du Maine k paní ze Saint-Simon, a to v nejnabubřelejších výrazech. Zeptala se mě, proč se paní ze Saint-Simon od paní du Maine tolik stáhla, s naléhavostí která

---

9. **Vysvětlivka:** Vévodkyně (paní) z Lauzunu, Geneviève-Marie de Durfort, mladší sestra paní ze Saint-Simon (proto níže „má švagrová"), od roku 1695 manželka vévody z Lauzunu. O „aféře" vypráví autor dále v této kapitole.

10. **Vysvětlivka:** Paní z Lussanu, manželka pana z Lussanu, rytíře řádu ve službách domu Condé, byla protivnicí Saint-Simona ve sporu o dědictví slečny z Portes; pan Vévoda a paní Vévodkyně se v něm postavili proti autorovi.

mi připadala tím spíš jako pověření, že na mne nadmíru naléhala, abych ji k ní zase přiblížil, a to s tak výslovnými nabídkami od muže i ženy, že jsem byl překvapen a v rozpacích. Řekl jsem jí, že po aféře vévodkyně z Lauzunu by bylo obtížné, a ve společnosti dokonce málo slušné, aby její sestra, s níž byla tak důvěrně spjata, jednala jinak. Naléhala na mne všemi kroky, které oba vůči paní ze Saint-Simon učinili; ty jsem nemohl popřít a jen s krajní námahou jsem se vyvlékl z obnovení styků, o něž — jak jsem až příliš dobře cítil — měla za úkol a velkou touhu usilovat; v tom jsem zůstal zdvořile pevný, že o tom nechci slyšet a že paní ze Saint-Simon i já zůstaneme s panem a paní du Maine v poměru, v jakém jsme byli, avšak se všemi zdvořilostmi, jaké mě jen napadly.

Mezi panem du Maine a mnou se od té doby odehrálo tolik závažných věcí, a tolikrát, za králova života i po něm, že se zde budu méně bát opakování některých rysů, které se snad najdou už dříve, než toho, že bych se dostatečně nerozepsal o kapitole, která je pro své následky důležitá a musí být dobře vysvětlena. Je tedy třeba vědět, že vévodkyně du Maine žila u dvora v prvních letech svého manželství velmi v ústraní. Trávila tam život ve svém pokoji mezi knihami a učenci, a to z bláznivé zlomyslnosti pana Prince, který jí nahnal ohromný strach ze žárlivosti pana du Maine a z jeho divošské povahy, a zároveň namluvil panu du Maine, že jeho paní je velmi zvláštní, oddaná tomuto způsobu života a studia, a že by ji přivedl k zoufalství, kdyby jí navrhl, aby ho změnila. Čas, který všechno odhalí, a nuda tohoto života, která se paní du Maine stala nesnesitelnou, dali muži i ženě poznat, že oba trpí samotou kvůli tomu druhému a že tento podivný a směšný podvod byl dílem výstřední zlomyslnosti pana Prince.

Když tedy oba vystřízlivěli ze svého omylu a žili v největší svornosti na světě, myslela paní du Maine už jen na to, jak si vynahradit ztracený čas, a pan du Maine jen na to, jak jí k tomu poskytnout všechny možné prostředky. Hned nato už u ní nebylo nic než galantní zábavy, neobvyklé plesy, slavnosti a představení. Aby svůj dům ozdobila, přilákala k sobě, co mohla, nejlepší společnosti. Zvlášť se usilovalo o vévodkyni z Lauzunu a pan du Maine vůči ní činil všechny vstřícné kroky s veškerou možnou horlivostí. Pan z Lauzunu[11] a on spolu měli nejednu záležitost. Pan z Lauzunu stále počítal s tím, že ho tolik velkých statků z Mademoiselleina majetku, které mu postoupil, aby se dostal z Pignerolu, zaváže přinejmenším k tomu, aby použil svého vlivu u krále a vrátil ho do jeho přízně a snažil se mu to vynahradit. Kromě toho byl příliš dvořanem, než aby na takovou vstřícnost nepřistoupil jako na jakýsi návrat štěstěny; a tak byla paní z Lauzunu brzy u všeho v Sceaux, které pan du Ma-

11. **Vysvětlivka:** Antonin Nompar de Caumont, vévoda z Lauzunu (1633–1723), proslulý dvořan. Když mu král roku 1670 zakázal sňatek s „velkou Mademoiselle" (Anna Marie Ludovika Orleánská, vévodkyně z Montpensier, králova sestřenice), upadl v nemilost a v letech 1671–1681 byl vězněn v pevnosti Pignerol. Mademoiselle dosáhla jeho propuštění tím, že panu du Maine postoupila hrabství Eu a knížectví Dombes.

ine právě koupil a které bylo příležitostí ke zdvojnásobení slavností a radovánek na místě, které se k nim tak hodilo; a paní du Maine, která chtěla žít pro sebe, tam začala trávit všechna léta, ačkoli pan du Maine, jehož slepá oddanost k ní byla vždy nejvyšší, se tam odvažoval přespat jen velmi zřídka, kvůli nesmírné stálé přítomnosti, kterou král vyžadoval od svých nemanželských dětí ještě víc než od ostatních. Král tam při cestách do Fontainebleau a zpět přespával, a někdy i dvě noci, a nejvznešenější dámy ze společnosti paní du Maine, ale ve velmi malém počtu, bývaly žádány, aby jí přijely pomoci dělat honneurs. Tento poměr paní z Lauzunu tam přivedl i paní ze Saint-Simon, které se od nich dostalo nejvstřícnějšího přijetí a nejzřetelnější pozornosti; a právě při těchto zastávkách v Sceaux začala paní ze Saint-Simon pozorovat zvláštní přízeň vévodkyně z Bourgogne a vcházet do jejího důvěrného okruhu. Pan a paní du Maine se neomezili na paní ze Saint-Simon; když ji přiměli k několika pobytům v Sceaux, začali mi činit tisíceré vstřícné kroky — mně, který jsem je nikdy nenavštěvoval. Má švagrová toho byla dlouho pověřena. Unaveni tím, že to nic nepřinášelo, naléhali na paní ze Saint-Simon, aby mě do Sceaux přivedla. Dlouho jsem se vymlouval, stále aniž jsem je navštívil, až jsem je jednou ve Versailles náhodou potkal, když oba nastupovali do kočáru, aniž bych se mohl vyhnout; oba ke mně přistoupili a svými výčitkami a naléháním mě uvedli do krajních rozpaků.

Tolik tak neobvyklých vstřícných kroků, tolik a tak překvapivé umíněnosti, aby si ochočili člověka, který jim nemohl být k ničemu při žádné z jejich zábav a byl ještě méně důležitý, protože jsem tehdy ve společnosti navenek hrál jen malou roli, mi nakonec začalo být podezřelé. První vstřícné kroky jsem pokládal za zdvořilost vůči své ženě a své švagrové; ale taková zarputilost, místo chladu a odmítnutí, jež si zasloužily mé nevyčerpatelné vytáčky, a to stále bez jediné návštěvy, mi připadala jako plod promyšleného záměru. Vždy jsem se bál sblížit se s nimi, ze strachu před vévodou du Maine, jehož pověst nebyla dobrá, a neméně i kvůli jeho postavení, které ve mně vyvolávalo bezděčný odpor, jejž jsem nedokázal překonat. Říkal jsem si, že se přemáhat, abych podlehl tolika návrhům, a žít, když podlehnu, s lidmi, které bych nemohl upřímně mít rád, by bylo proti poctivosti neméně než proti mé povaze. Dohnán do krajnosti jejich neslýchanou vytrvalostí jsem se obával, že se mě snaží k sobě připoutat, aby zjistili mé smýšlení o mnoha věcech, a samými lichotkami mě vehnat do trapných pout mezi přátelstvím a otázkou postavení, v domnění, že časy nejsou vždy stejné. Tyto úvahy mě rozhodly nedat se nahlodat a zůstat, kde jsem byl. Podrobnosti, do jakých jsem byl velmi živě a velmi dlouho tlačen, by se zdály neuvěřitelné každému, kdo viděl, čím byl pan du Maine v té době a jak marně se kolem něho dralo to nejvýznačnější, co bylo. Tak jsem na tom byl s oběma, aniž jsem je kdy navštívil jinak než při oněch vzácných zdvořilostních příležitostech, kdy k nim chodil celý dvůr z povinnosti a jen na chvíli, když došlo k příhodě, kterou je nutné vylíčit.

Řekl jsem už jinde, že když král sestavil seznam pro každou cestu do Marly, ukazoval ho večer předem po své večeři ve svém kabinetu princeznám, které si podle po-

řadí mezi sebou vybíraly dámy, jež chtěly vzít s sebou, a dávaly je o tom zpravit po odchodu z kabinetu, kolem půlnoci. Brávaly vždy tytéž. Paní ze Saint-Simon například jezdila vždy s vévodkyní z Orléans, paní z Lauzunu s paní du Maine, a při návratu do Versailles se tytéž s nimi vracely. Dvakrát nebo třikrát se stalo, že ve dnech, kdy se vracelo do Versailles, chtěla vévodkyně z Bourgogne hrát v salonu, zdržela paní z Lauzunu, která dost hrála vysokou hru, a odvážela ji do Versailles sama, protože všichni odjeli dřív, než její hra skončila. Paní du Maine, rozmazlená bezmeznou povolností pana du Maine, se stala jakýmsi velmi rozmarným božstvem, které se domnívalo, že jemu náleží všechno, takže samo už nikomu nic nedluží. Skutečnost byla taková, že její prudkost ve všem, co chtěla, byla tak krajní, že pan du Maine se v ustavičném strachu, aby se jí nepomátla hlava, obětoval na svém jmění i na veškeré slušnosti. Viděl se ruinován divadly a slavnostmi, aniž by se odvážil říct jediné slovo, dělal při nich honneurs jako přední sluha domu a navenek tleskal tomu, za co se před světem červenal a co ho vnitřně přivádělo k zoufalství. Paní du Maine tedy nelibě nesla, že paní z Lauzunu, kterou přivezla do Marly, odjíždí zpět s jinou, ačkoli tou jinou byla vévodkyně z Bourgogne. Stěžovala si na to vévodkyni z Lauzunu tónem přátelství, z něhož však byl cítit tón domnělého provinění. Pan z Lauzunu, který znal její moc nad manželem, s nímž se nechtěl rozkmotřit, i nedostatek míry u této princezny, dostal strach. Paní z Lauzunu se toho obávala rovněž, takže se napříště, jak jen mohla, útěkem nebo výmluvou vyhýbala tomu, aby v Marly zůstávala hrát s vévodkyní z Bourgogne ve dnech, kdy se vracelo do Versailles.

Stalo se, že jednoho z těch dnů ji vévodkyně z Bourgogne chtěla tak bezpodmínečně zdržet a začala s tím tak brzy, že se nedala odbýt žádnou výmluvou a nechtěla pochopit nesnáz, do níž vévodkyni z Lauzunu uvrhne, ať jí ta namítala cokoli. Má švagrová už neměla co odpovědět ani jiné východisko než jít to říct paní du Maine. Vzkaz byl zprvu přijat chladně, vzápětí však stoupl příliv, a hle, vévodkyně du Maine se pustila do výčitek — na jedné straně ohledně přátelství, na druhé ohledně pletich, jimiž si chce získat přízeň vévodkyně z Bourgogne tím, že jí, paní du Maine, chybí v úctě —, až jí řekla, že si napříště může hledat, kdo ji bude vozit do Marly, pokud tam vůbec ještě pojede, a rozešla se s ní tím, že se k ní obrátila zády tím nejpanovačnějším a nejpohoršlivějším, či spíše nejbláznivějším způsobem. Ať byla má švagrová sebelépe připravena na špatné přijetí, žena jejího postavení si nedokázala představit, že by mohla být vystavena takovému výstupu. Hněv jí vzal řeč a vehnal jí slzy do očí.

V tomto stavu se vrátila do salonu, kde vévodkyni z Bourgogne vylíčila všechno, co se jí právě přihodilo, rozvážně a skromně, ale také bez vynechání jediného slova. Vévodkyně z Bourgogne, která neměla ráda vévodkyni du Maine, od níž se jí dostávalo málo povinných projevů úcty a která ji při této příležitosti — jak cítila — málo šetřila, vzala urážku, jako by byla učiněna jí samé, dala si volný průchod vůči paní du Maine, ujistila vévodkyni z Lauzunu, že o tom promluví s králem, a dotčena výčitkou ohledně Marly jí řekla, že se uvidí, zda tam bude jezdit méně, a slíbila jí, že ji

tam bude vždy brát s sebou; a vskutku od té doby už žádnou cestu nevynechala, a vždy s vévodkyní z Bourgogne. Rozruch byl velký. Ještě téhož večera promluvila vévodkyně z Bourgogne s králem a s paní z Maintenon. Král pana du Maine kvůli jeho ženě pořádně vyplísnil a paní z Lauzunu velmi pochválil. Velmi ji pochválila i paní z Maintenon, ostatně málo spokojená s paní du Maine, která — ve zlém s paní Vévodkyní, ačkoli tehdy velmi spjatá s panem Vévodou, ve zlém také s paní princeznou de Conti a jinak málo oblíbená — se ocitla opuštěná.

Hned nazítří po návratu do Versailles poslala paní z Chambonas, svou dvorní dámu, k paní ze Saint-Simon s prosbou, aby k ní laskavě přišla, a jako záminku uvedla nevolnost, která jí brání vyjít. To se nedalo odmítnout. Jakmile ji uviděla vstoupit, odvedla ji do svého kabinetu, kde rozhovor mezi čtyřma očima trval přes dvě hodiny. Po nanejvýš zdvořilém úvodu jí vylíčila celou záležitost, ovšem přistřiženou a upravenou tak, aby byla méně nesnesitelná, odsoudila se ve všem a do posledního bodu, omlouvala se však tím, že cítíc se dotčena v přátelství přítelkyní, kterou něžně miluje, přestala znát samu sebe, tu, s níž mluvila, i váhu toho, co říkala; nevynechala nic, aby se pokusila věci napravit, zahrnula paní ze Saint-Simon ve všem a všemi způsoby, zapřísahala ji nejsilnějšími slovy, ba ještě silnějšími, aby ji toto neštěstí vůči ní neochladilo, a k tomu přidala všechno, co nekonečná výmluvnost a důvtip mohou vložit do úst tomu, kdo cítí celou svou vinu a vidí, že padá zcela a velmi těžce na něj. Paní ze Saint-Simon, vážná a odměřená, odpověděla zdvořilostmi, už se nechtěla účastnit žádné z jejích zábav a vídala ji od té doby jen velmi zřídka. Celý dvůr se proti paní du Maine silně postavil. Pan du Maine šel k vévodovi z Lauzunu, zastihl ho doma, zašel pak k paní z Lauzunu, šel tam ještě jednou a nevynechal nic z toho, co mohl říct a udělat. Paní z Lauzunu, vůči níž od té doby vždy okázale projevoval největší ohledy, paní du Maine už znovu nenavštívila. Velmi dlouho potom k ní zašla na okamžik při jedné veřejné příležitosti, kdy k ní chodil celý dvůr se zdvořilostní návštěvou, a jinak ji už znovu nespatřila; i to se stalo po jakémsi vyjednávání s jejím manželem, který to jako podlézavý dvořan chtěl. Kromě toho, že se tato příhoda obrátila zcela ve prospěch mé švagrové, shledal jsem, že jsem na ní mnoho získal tím, že mě vysvobodila ze všeho, o čem jsem nechtěl slyšet. Nejokázalejší ohledy pana a paní du Maine k nám přesto nepřestaly být nadále velmi zřetelné, a tak jsme na tom s nimi byli v době onoho rozhovoru vévodkyně z Orléans se mnou o sporu o dědictví po panu Princi.

Paní du Maine právě uzavřela podivný sňatek jakéhosi stvoření z ničeho, které se vetřelo do Sceaux, nevím kudy, a které bylo dost hezké, ale mělo důvtipu, lichocení a intrik nadmíru. Udělala si z ní svou oblíbenkyni. Říkala si slečna z Moras a její jméno bylo Fremyn. Její otec, který nashromáždil jmění, si dal nový nátěr úřadem prezidenta parlamentu (*à mortier*) v Metách. Její matka, dcera Cadeaua, obchodníka se suknem v Paříži, měla bratra radu parlamentu. Paní du Maine namluvila synovi vévody z Brancasu, že z tohoto sňatku bude mít hory doly, a otce zlákala penězi, takže

ten místo aby dal synovi jmění, sám dostal tučnou sumu, aby ten pěkný sňatek uzavřel. Nejkurióznější bylo, že větší část věna sestávala z mlýnských kamenů na prodej. Přesto se sňatek konal u paní du Maine, která tuto urozenou vévodkyni představila v prvních dnech tohoto roku.

Král letos nerozdal novoroční dary, které od něho jeho rodina dostávala každý rok, a čtyřicet tisíc pistolí, které si bral na své vlastní, dal rozdělit na potřeby flanderských hranic, což se ještě nikdy nestalo; ostatně nedostatek všeho druhu dosáhl krajní míry.

Kapitola pátá

Podívaná na maršály z Boufflers, z Harcourtu a z Villars. — Výbuch maršála z Boufflers kvůli Villarsovým listinám pairie. — Villars dosáhne toho, že je Harcourtovi zakázáno dát se přijmout za paira dříve než on. — Harcourta raní lehká mrtvice a odjíždí do lázní. — Ctižádost, pletichy a nemoc maršála z Huxelles. — Du Bourg jmenován velitelem v Alsasku. — Návrat abbého z Polignaku z Říma. — Podivné tajemství a zvláštní přiznání, které mi o něm učinil vévoda z Beauvilliers. — Maršál z Huxelles a abbé z Polignaku zplnomocněnci pro mír v Geertruidenbergu. — Falešnost maršálova. — Nízká neslušnost u maršála z Huxelles, ještě větší u abbého z Polignaku. — Protektoři korun; výklad tohoto pyšného jména. — Kardinál Ottoboni nevhodně učiněn protektorem Francie; to přiměje Benátky přerušit styky s králem. — Návrat abbého z Pomponne. — Povaha Ottoboniho. — Podvod Chavignardů, zvaných Chavigny, a co se z nich stalo. — Narození krále Ludvíka XV. — Sňatek vévody z Luynes se slečnou z Neuchâtel. — Sňatek vévody z Louvigny s jedinou dcerou vévody z Humières. — Sňatek Broglieho s dcerou Voysinovou. — Sňatek Gacého s dcerou maršála z Châteaurenault; dostává po otcově odstoupení jeho guvernérství. — Vévoda z Beauvilliers dává svůj úřad prvního šlechtice komory vévodovi z Mortemartu, svému zeti.

Maršálové z Boufflers, z Harcourtu[1] a z Villars[2] byli po část této zimy světu na odiv: první jako příklad toho, jak málo si králové a jejich ministři cení ctnosti a služeb, které přerostly míru odměn; druhý, očekávaný jako věštec a jediný mudrc, opřený o paní z Maintenon a o Voysina, mířil na ostatní ministry, aby je svrhl, a už nesnesl žádné odklady, aby vstoupil do rady, do níž se tolikrát pomýšlel vlomit. Držel všechny v napětí a vystupoval s vahou a autoritou, které se při vší jeho bystrosti nevzdalovaly drzosti, třebaže mu tleskala většina dvora i společnosti. Třetí, jehož nesrovnatelné štěstí nalezlo pro něho samého ty nejpodivnější výhody ve zhoubné prohře bitvy, pošetile svedené a ještě nesmyslněji rozestavené, triumfoval nad tím, kdo napravoval jeho chyby, s nejvyšší nestoudností — a to v samotném apartmá a mezi samotným nábytkem prince de Conti a princezny, jeho matky, která tím byla dotčena do živého, stejně jako pan Vévoda, ačkoli byl se sestrou rozkmotřen; a pýcha princů

1. **Vysvětlivka:** Henri d'Harcourt (1654–1718), vévoda od 1700, maršál Francie od 1703, pair od 1709; jako velvyslanec v Madridu (1697–1700) připravoval nástup Filipa V. Po mrtvici, o níž je řeč níže, zůstal churavý; zemřel roku 1718 v Paříži.

2. **Vysvětlivka:** Claude Louis Hector de Villars (1653–1734), maršál Francie od 1702, vévoda od 1705, pair od 1709; v prohrané bitvě u Malplaquet (11. září 1709) byl těžce raněn do kolena. Roku 1712 zvítězil u Denain. Zemřel na nemoc 17. června 1734 v Turíně za tažení války o polské následnictví.

krve, vystupňovaná tak vysoko, se přitom neodvážila vůli krále odporovat jediným slovem. Co by byl řekl princ de Conti, děd, a starý Villars, který se právem domníval, že dosáhl vrcholu cti a štěstí, když se stal jeho štolbou, kdyby byli mohli vidět snachu a vnuka onoho prince vystěhované proti jejich vůli kvůli Villarsovu synovi, a jak se neodvažují nenechat mu svůj nábytek?[3]

Tam tento syn štěstěny přijímal dav dvořanů právě s blahosklonností a dá se říci, že si tam držel vlastní dvůr: ustavičné hry, slavnosti, hostiny, velmi často večer královská hudba. Romantický hrdina svou roli plně udržoval. Mluvil jen tirádami z divadelních her a pronášel řeči tak překvapivé, že jimi často uváděl do rozpaků svou početnou společnost. Jeho vtipné výpady byly ustavičné; žádný si neodpíral. Lehátko, z něhož shlížel na přítomné, se podobalo pódiu Tabarinovu. Paní z Maintenon ho často navštěvovala v soukromých hodinách. Jednou, když u něho zastihla jeho syna, kterému tehdy bylo osm let, a pohladila ho, maršál jí řekl, že ho její laskavost nakonec zkazí, a s žertovným výrazem, který mu byl vlastní, dodal, že „hrdinové si snadno zvykají na laskavost velkých královen". Sto podobně silných výstřelků, i když jiného druhu, tisíc řečí o válce, o míru, o vládě i o sobě samém, z nichž by se člověk roztřásl, prošlo jako veselé nápady a roztomilosti. Zkrátka obyčejné oči ho považovaly za blázna, který utekl z klece, kdežto ti, na nichž všechno záviselo, v něm viděli jedinou záchranu, jež má jen drobné nedostatky. Voysin k němu často nosil své desky s věcmi k vyřízení, Desmarets také, jednotlivě a někdy i spolu. Z role diktátora mu nebylo odepřeno nic. Rozhodoval o plánech i o opatřeních. Zapomnění i povýšení lidí bylo v jeho rukou. Tento zářivý stav mu přesto nebránil myslet na listiny své pairie.

Prezident z Maisons, jeho švagr, mu je sestavil a Villars do nich dal napsat o svých službách všechno, co chtěl. Měl tu drzost dát do nich vložit, že nebýt jeho zranění, byla by bitva u Malplaquet vyhrána, a různé jiné věci ke své chvále, které stejnou měrou hanobily pravdu i slávu maršála z Boufflers. Pontchartrain, jemuž byly listiny předloženy k vyhotovení, s tím posečkal a dal o tom vědět Boufflersovi, který, raněn až do hloubi duše, se rozzuřil. Vrhl se na Villarse veřejně až k urážkám; mluvil o tom se všemi i s ministry. Tento muž tak rozvážný, tak umírněný, tak bázlivý vůči králi se přestal ovládat. Prohlašoval nahlas před každým, kdo to chtěl slyšet, že si bude stěžovat králi, a nedostane-li se mu spravedlnosti, je rozhodnut ji žádat v plném parlamentu, obrátit se na pairy, vznést odpor proti Villarsovým listinám a hájit svou věc sám před pairy a celým shromážděným parlamentem. Už po dlouhá léta nezazněla v ničích uších tak smělá slova. Také to způsobilo nesmírný poprask, a to takový, že se král neodvážil odepřít muži tak užitečně proslulému spravedlnost, kterou žádal tak

3. **Vysvětlivka:** Jde o versailleské apartmá rodu Conti. Princ de Conti je zde Ludvík Armand II. (1695–1727), jehož otec František Ludvík zemřel v únoru 1709; jeho matka Marie Thérèse Bourbonská byla sestrou pana Vévody (Ludvíka III., vévody z Bourbonu). „Princ de Conti, děd" je Armand Bourbonský, princ de Conti (1629–1666), bratr Velkého Condého; starý Villars, otec maršálův, býval v jeho službách.

nahlas. Villars, vyděšený, ačkoli se vznášel v oblacích, pocítil tehdy celou tíhu ctnosti a pravdy. Neodvážil se s Boufflersem střetnout, popřel všechno, oč se ve svých listinách pokusil, a aby zastřel králův rozkaz, poslal své listiny Boufflersovi sám; ten v nich škrtl všechno, co chtěl, a co škrtl, zůstalo vypuštěno i ve vyhotovení, které pořídil Pontchartrain a které bylo Boufflersovi ukázáno.

Villars se přesto u sebe veřejně a den co den rozplýval v úctě k maršálovi z Boufflers, v poníženosti, v chvalách, posílal mu četné vzkazy s holdy a omluvami a spolkl tuto urážku v celém jejím rozsahu. Vyjednávalo se a nakonec se dosáhlo toho, že Boufflers po tolika poklonkováních Villarse navštíví, když takto zvítězil nad jeho triumfem. Byl přijat s hlubokou úctou a poníženostmi, které přijal vážně, jako pán, jenž ráčí přijmout poplatek. Ze všeho toho jednání vzešla nenávist, kterou Boufflers, příliš přímý, někdy dával najevo i nepříliš slušně a kterou Villars uzavřel v sobě pod rouškou holdů a poníženosti; k roztržce však nedošlo, a to díky krajní zdrženlivosti Villarse, který se už neodvážil s ním střetnout, a Boufflersově ohledu, aby neuváděl krále do rozpaků.

Na tento skandál hned navázal další, který však zdaleka nebyl hnán tak daleko. Harcourt, registrovaný vévoda o pět let dříve než Villars a původu tak odlišného, velmi netrpělivě snášel, že se onen stal pairem dříve než on a že on sám toho dosáhl jen při té příležitosti. Nebyly mu neznámé naše vzájemné nároky na přednost, pana z La Rochefoucauld a moje; chtěl si obratně zjednat stejné vůči Villarsovi. Umínil si tedy, že se dá přijmout do parlamentu na témže zasedání, na němž budou registrovány jeho listiny pairie; a aby to proklouzlo hladce, neriskoval jejich předložení dříve, než budou registrovány listiny Villarsovy, které byly starší než jeho. Jakmile však registrovány byly, chystal se svůj záměr provést, jako by na nic nemyslel. Naneštěstí pro něj o tom Villars dostal zprávu; slyšel také o mé při s panem z La Rochefoucauld, ale neznal ji. Požádal mě, abych mu ji vysvětlil; byla to věc, kterou nebylo možno odmítnout. Nato je hned celý bez sebe, dělá velký hluk a spisem, který poslal králi, mu vykládá Harcourtův záměr a nemožnost, do níž ho jeho zranění stavělo, dát se přijmout; načež žádal jedno ze dvou, aby se vyhnul procesu podobnému mému: buď královský patent registrovaný v parlamentu, který by mu zachoval celé jeho starší pořadí vůči pairům mladším než on, kteří by snad byli přijati do parlamentu před ním, jak jej kdysi za své nezletilosti obdržel pan z Bouillonu; nebo ústní zákaz maršálovi z Harcourtu dát se přijmout dříve, než bude přijat on sám. Žádost se králi zdála tím spravedlivější, že ho ušetřila jednání, které by ho postavilo do nesnází mezi těmito dvěma muži, i procesu, jehož rozhodování nenáviděl. Harcourt tedy dostal tento zákaz z králových úst, byl tím vzteky bez sebe a Villars se nijak nezdržoval, aby nad ním triumfoval. Velmi málo dní nato Harcourta ranila mrtvice, která uvrhla jeho velké záměry i jeho přátele do velkého zmatku a která ho místo vlomení do rady poslala do lázní v Bourbonne, neschopného čemukoli se věnovat, ačkoli si stále podržel své určení za generála rýnské armády, jako předešlého roku.

Maršál z Huxelles[4] velel jako vrchní velitel v Alsasku od roku 1690, od dubna, po smrti Montalově, a každé tažení sloužil jako generálporučík v rýnské armádě až do roku 1703, kdy byl při jmenování maršálů Francie, které král provedl v lednu, a při té příležitosti jsem se o něm rozepsal dost na to, abych neměl co dodat. Ozdoben řádem a maršálskou holí dosáhl všeho, kam ho vojenské povolání mohlo dovést. Jeho záliba ho k velení armádám nijak netáhla. Vidět ze Štrasburku generála armády, kterého musel ve svém velení poslouchat, byl-li starší než on, a nebyl-li, domlouvat se s ním způsobem, který se podřízenosti velmi podobal, bylo pro něho hořkostí. Od roku 1690 neopustil břehy Rýna v létě ani v zimě až do doby, kdy se stal maršálem Francie, a i potom tam první léta zůstával. Hořel touhou přiblížit se ke dvoru, aby se domohl štěstí. Chtěl vstoupit do rady, aspoň aby se s ním radili a aby něčím byl. Jeho velkým cílem bylo stát se vévodou a cílem prvního štolby, aby byl jmenován v jeho listinách. K tomu bylo třeba být u dvora a natrvalo; ale vzdát se víc než sto tisíc livrů ročního důchodu opuštěním Alsaska znamenalo zaplatit velmi draho za málo podložené naděje. Ohmatával si půdu několika cestami do Paříže; prodlužoval je a zařídil to tak dobře, že mu bylo dovoleno se tam usadit, aniž se vzdal velení v Alsasku, které za něho vykonával du Bourg, takže ta provincie měla jednoho guvernéra a dva placené velitele.

Huxelles, usazený v Paříži, vedl výtečný stůl, aby měl společnost, málo vycházel, aby byl vyhledáván, spřátelil se s prezidentem de Mesmes přes prvního štolbu, svého důvěrného přítele, a přes tohoto prezidenta s panem du Maine, u něhož byl stálým hostem u stolu. Paní z Beringhen ho vychválila slečně Choinové a on se o ni staral tak, že každý den svého života posílal její fence králičí hlavy a jiné pamlsky (a je třeba poznamenat, že bydlel v ulici Neuve-Saint-Augustin naproti vévodovi z Tresmes a slečna Choinová vedle Petit-Saint-Antoine). Dvořil se Vaudemontovi a jeho neteřím a tak se zasvětil u Monseigneura, aniž ho ovšem často vídal v soukromí, a veřejně velmi zřídka; Monseigneur ho pokládal za nejlepší hlavu Francie a za muže, který nechce nic než svůj klid. Na druhé straně se dvořil Harcourtovi, který ho uvedl k paní z Caylus, aby dosáhl až k paní z Maintenon. Harcourt se ho jako soka nebál, znal ho příliš dobře, ale chtěl z něho udělat ozvěnu a strašáka na ministry, proti nimž mu bylo dobré všechno; proto byl Huxelles velmi zadobře s Voysinem, jakmile ten nastoupil do úřadu. To vše se dělo potají. Protože tolik důležitých styků nic nepřinášelo, upadal pomalu do trudnomyslnosti, která zčernala, napadla jeho zdraví a vzbudila obavy o jeho rozum. Byl skoro rok doma a nechtěl vidět nikoho kromě prvního štolby, jeho ženy a jednoho nebo dvou dalších, před nimiž své slabosti neskrýval. Lé-

4. **Vysvětlivka:** Nicolas du Blé, markýz z Huxelles (1652–1730), maršál Francie od 1703; zplnomocněnec v Geertruidenbergu (1710) a v Utrechtu (1712–1713), za regentství předseda rady pro zahraniční věci. Zemřel roku 1730 v Paříži. Saint-Simon zde píše „po smrti Montalově", ale hrabě z Montalu zemřel až roku 1696; velitelem v Alsasku, po jehož smrti roku 1690 Huxelles velení převzal, byl Joseph de Pons, baron z Montclaru († 1690).

kaři dlouho nevěděli, co z toho bude, protože cítili, že toto uzdravení nezávisí na jejich umění. Jeho přátelé se dali do pohybu, aby mu opatřili léky, které potřeboval, vytáhli ho jako na kladce do Marly[5] a ulevili mu, ale ještě ne úplně. V takovém stavu byl, když šlo o jmenování zplnomocněnců pro konference v Geertruidenbergu.[6]

Torcy, důvěrný přítel abbého z Polignaku,[7] ho, jak jsme viděli, vytrhl z bezprostředního a velmi nebezpečného ohrožení tím, že ho poslal pryč ze země; a abbé z toho s touže oporou dokázal vytěžit mnoho, aby si zajistil kardinálský klobouk. Když to bylo hotovo, a po dlouhé době nepřítomnosti, zatoužil se přiblížit. Torcy, který ho určil k práci na míru, aby mu stále dával práci, mu opatřil povolení podniknout na několik měsíců cestu ke dvoru, aniž opustil svůj úřad auditora Roty,[8] v němž zářil, a aby ho měl kam poslat daleko, kdyby k tomu došlo. Přijel koncem předešlého roku a král ho přijal docela dobře, dvůr velmi dobře, zejména dámy. Tento návrat mi vynesl důvěrné sdělení.

Je třeba si vzpomenout na rozhovor, který jsem o něm měl s vévodou z Beauvilliers (viz výše), a na to, jak přijal, co jsem mu řekl. Nikdy od té doby jsme se jeden druhému nezmínili o abbém z Polignaku ani o ničem, co by se tomu mohlo blížit. Můj návrat do Marly byl jedním z prvních plodů audience, kterou mi král udělil. Při první cestě, kterou jsem tam podnikl, když jsem jednoho večera šel pobesedovat s vévodou z Beauvilliers a o abbém z Polignaku nebyla ani zmínka, vévoda se na mě najednou upřeně zadíval, usmál se a řekl mi, že se mi musí s něčím svěřit; že je to zadostiučinění, které mi dluží a kterému už nemůže odolat. Nedovedl jsem si představit, co mi chce říci. „Vzpomínáte si dobře," řekl mi, „na rozhovor, který jsme spolu měli v tomto pokoji před čtyřmi lety o abbém z Polignaku? Byl jste totiž prorokem. Musím Vám přiznat, že se mi do puntíku stalo, co jste mi předpověděl, a že abbé z Polignaku, který se s monseigneurem vévodou z Bourgogne sblížil přes vědy a vídal ho často o samotě, mě od něho úplně vzdálil." Vykřikl jsem, on mě umlčel. „Vyslechněte všechno," řekl mi. „Netrvalo dlouho, než jsem si toho všiml. Chtěl jsem si ho zase přiblížit, a vzdálil jsem ho ještě víc. Žádné porady, ba ani úvahy, i má přítomnost mu byla na obtíž. Pan z Chevreuse na tom byl stejně. Rozhodl jsem se, že s ním už nebudu mluvit o ničem, že budu odpovídat dvěma slovy, když na mě pro-

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo, které Saint-Simon už použil ve smyslu vytáhnout kladkou (*poulier*).

6. **Vysvětlivka:** Mírová jednání v holandském Geertruidenbergu (březen–červenec 1710) ztroskotala, protože spojenci žádali, aby Ludvík XIV. sám pomohl vojensky vyhnat svého vnuka Filipa V. ze Španělska.

7. **Vysvětlivka:** Melchior de Polignac (1661–1742), diplomat a učenec, autor latinské básně *Anti-Lucretius*; jako velvyslanec v Polsku prosazoval neúspěšnou kandidaturu prince de Conti (1697) a po návratu byl vypovězen do svého opatství. Od 1706 auditor Roty v Římě, kardinálem jmenován roku 1712.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Co je soudní dvůr Roty, viz výše, v poznámce.

mluví, že budu konat službu jen natolik, aby si veřejnost ničeho nevšimla, a setrval jsem ve svých funkcích jako ten nejodměřenější cizinec, nic nenamítal a mluvil jen tehdy, když jsem měl odpovědět. To, pane, račte vědět, trvalo skoro rok. Konečně se přiblížil, oteplil se, zjistil, že ho má zdrženlivost tíží, několikrát si ohmatával půdu. Viděl jsem ho přicházet, vždy uctivě, bez nejmenšího otevření, až mě jednoho krásného dne vzal do svého kabinetu a otevřel se mi. Přijal jsem, co mi řekl, jak jsem měl, a řekl jsem mu přitom, co jsem považoval za svou povinnost o oddanosti a důvěře; že mě k němu poutá jen srdce a touha po jeho dobru a po dobru státu, a nic jiného; a že vidí, že jsem se dovedl stáhnout úměrně k němu a držet se v úctě a v pouhém výkonu svého úřadu. Tehdy, v tomto návratu přátelství a důvěry, mi přiznal, že to byl abbé z Polignaku, kdo ho vzdálil; že je to velmi nebezpečný kouzelník, siréna…“ — „Nuže, pane,“ přerušil jsem ho, „to jste ještě měl tu svou krutou lásku k bližnímu, že jste mu v tu chvíli, kdy jste k tomu měl tak skvělou příležitost, pořádně nezakroutil krkem?“ — „Ó, co se toho týče,“ řekl mi, „to by nebyla láska k bližnímu, to by bylo opuštění monseigneura vévody z Bourgogne a nedostatek lásky k němu; proto Vás mohu ujistit, že jsem mu kvůli němu samému dal pocítit všechno, co jsem v té věci byl povinen; a když tomu říkáte zakroutit krkem, můžete počítat s tím, že jsem jej abbému z Polignaku zakroutil tak dobře a tak dokonale, že se po celý svůj život k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne už nevrátí.“

Velmi jsem ho za to chválil jako muže, který sám sebe překonal; načež jsem si dovolil trochu ho vyplísnit, že nechce lidi poznávat a nesnese, aby mu je dali poznat jiní. Připomněl jsem mu náš rozhovor v dolní části zahrad v Marly o volbě monseigneura vévody z Bourgogne pro flanderskou armádu s panem z Vendôme, učiněné, ale ještě neoznámené, a řekl jsem mu, že proroctví, které jsem mu tehdy o ní vysloveil a které se brzy naplnilo nad všechna očekávání, i toto, jehož plné naplnění mi teď přiznával, by ho měla učinit povolnějším k naslouchání, k víře a k opatrnosti. Uznal to, a je pravda, že už dlouho před tímto přiznáním se méně ježil při mých řečech, podle jeho mínění málo laskavých k bližnímu, a velmi ochotně mi věřil, což se od té doby vůči mně jen víc a víc stupňovalo. Zeptal jsem se ho potom, jak je na tom vévoda z Chevreuse; řekl mi, že návrat je u něho stejně úplný a z téže doby jako u něho samého. Zvláštní je, že si počínali s takovou opatrností, že si nikdo, ani ti nejdůvěrnější sluhové, nikdy nevšiml této tak velké změny po celou její dlouhou dobu. Posloužila jen k tomu, že se oba vévodové s monseigneurem vévodou z Bourgogne sblížili ještě důvěrněji; a to trvalo až do jeho smrti.[9]

Abbé z Polignaku byl po svém návratu z Říma značně zaražen okázalým chladem monseigneura vévody z Bourgogne, který si ho na veřejnosti ničím nevšímal a v soukromí ho nepřijal. Dobrý duchovní se bál horšího, než jak tomu bylo, a proto

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O abbém z Polignaku viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 8).

se držel v trapné zdrženlivosti. Brzy však byl vysvobozen volbou maršála z Huxelles a jeho samého k cestě do Geertruidenbergu; v té věci odkazuji na Doklady, kde se předběžná jednání o tomto vyslání i vyjednávání až do jeho přerušení nacházejí do všech podrobností.[10] Řeknu tu jen, že maršál z Huxelles, který umíral nečinností a kterého toto jmenování vyléčilo, chtěl budit dojem, že ho tam posílají proti jeho vůli, zatímco Harcourt, Voysin a paní z Maintenon ho vychvalovali a pan du Maine mu pomáhal. V den, kdy byl s abbém z Polignaku oznámen v radě, Monseigneur řekl, že nevěří, že by maršál chtěl tento úkol přijmout, a že kromě toho, že je starý a nemocný (starý vůbec nebyl a nemocný byl jen vztekem, že není ničím a nic nedělá), mu nedávno řekl, že by raději přišel o ruku, než aby jeho jméno zůstalo pro potomstvo podepsáno pod mírem, jaký ukončí tuto válku. V Dokladech i v dalším průběhu se uvidí, že tato útlocitnost byla jen pro Monseigneura a ve snaze dodat si ceny: liška a kyselé hrozny, kdyby se na něj nepomyslelo, a dát se prosit, kdyby se na něj pomyslelo.

Kancléř, důvěrný přítel prvního štolby a příbuzný Huxellesův, a Voysin vychvalovali jeho schopnosti; Desmarets, jeho přítel, také. Král, předem získaný paní z Maintenon a panem du Maine, souhlasil, stejně jako oba ostatní ministři, kteří se přidali sborem; pak král, napřímiv se, dodal, že nevěří, že by odmítl, až se dozví, že on, král, nepřijme žádnou omluvu, a že chce, aby mu to bylo řečeno, a že nechce být odmítnut. Téhož dne odjížděl kancléř do Paříže. Jakmile tam dorazil, dal zavolat maršála, vylíčil mu, co se odehrálo v radě, a bez námahy ho přiměl k přijetí. Maršál už o tom dostal dopis od Torcyho, který téhož dne ještě přijel k němu s Desmaretsem a dvě hodiny s ním rozmlouvali. Abbé z Polignaku, který s ním neměl žádné styky, ho navštívil o dva dny později. Maršál mluvil s králem v jeho kabinetu jen půl čtvrthodiny, jak mi vyprávěl první štolba, který nad tím byl velmi pohoršen, a abbé z Polignaku s ním nemluvil vůbec. Král mu řekl slovo mimochodem u paní z Maintenon. Nebudu se tu dotýkat ničeho z toho, co se najde v Dokladech; řeknu jen, že na stížnosti Holanďanů, že jde o jmenování okázalé svými osobami, kdežto oni chtěli jen nenápadné, se sáhlo k dětinské lsti, nejpotupnější, jaká byla možná. Maršál z Huxelles dostal zákaz dávat na cokoli svůj erb, aby neukazoval ani své maršálské hole, ani řádový řetěz, a abbé z Polignaku zákaz vystupovat jinak než v šatech kavalíra. To nezakrylo ani jejich jména, ani jejich postavení; jen to snížilo hodnost, kterou jim král k vyjednávání dával, a velmi rozesmálo spojence, kteří se tak nízké povolnosti posmívali.

Všechno, co následovalo, odpovídalo tomuto smutnému začátku. Jestliže korunní hodnostář takto zastřený byl velmi neobvyklou podívanou, maškaráda abbého z Polignaku byla podívanou ještě podivnější. I bez toho se shledávalo všelijak nepatřičným užít duchovního a auditora Roty k tomu, aby svoloval, jak bylo nevyhnutelné, k mnoha věcem škodlivým katolickému náboženství při všech

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz Torcyho Paměti.

navráceních, k nimž bylo třeba přistoupit; muže, který měl veřejně nominaci anglického krále na kardinálství, králem přijatou, k tomu, aby podepsal vydědění a proskripci tohoto prince a jeho potomstva ve prospěch uzurpátora, protestanta a jako protestanta; konečně osobu potrestanou vyhnanstvím hned po návratu z polského velvyslanectví, vyhnanstvím, které trvalo velmi dlouho. Ve všem ostatním odkazuji na Doklady, které plně uspokojí. Všechno bylo dohodnuto s Bergeyckem, který přijel do Versailles naschvál a vrátil se do Flander v době odjezdu našich dvou zplnomocněnců.

Současně se snášela ještě jedna dost nepříjemná věc. Kardinál Medicejský, když složil klobouk, aby se oženil, jak bylo řečeno, uvolnil protektorát korun Francie a Španělska, který zastával. Katolické koruny mají v Římě každá svého protektora — podivné jméno vůči koruně; ale kardinálové, odedávna zvyklí být netvory velmi obtížnými svým panovníkům a svým národům, a ještě mnohem víc církvi, si po uzurpování věcí přisvojili i jména a králové je nechali dělat s nevídanou netečností. Tito pánové se tedy chtějí míchat do záležitostí, a mohou to činit jen podřízeně, jako všichni ostatní, kdo by jimi byli pověřeni; chtějí z toho čest, vážnost i zisk, ale nechtějí obvyklé jméno; jejich funkce je třeba zahalit vznešeností jména, které imponuje, ačkoli každý ví, co znamená. Tak se kardinál, který je placen, aby se staral o všechno, co prochází konzistoří za určitý národ, nazývá protektorem toho národa; a odtud protektor koruny francouzské, španělské atd. Na něho se obracejí bankéři u římské kurie kvůli vyřizování beneficií a jiných věcí, které procházejí konzistoří, kde mu přísluší navrhovat a preconizovat biskupství, a zabývá se také mnoha věcmi, které jdou přes kancelář, penitenciárii a signatury. Král, maje tedy vybrat protektora, upřel zrak na kardinála Ottoboniho.[11] Několik důvodů mu v tom mělo zabránit.

Jeho strýc, kterého pan z Chaulnes učinil papežem a který sliboval hory doly ohledně franšíz a jiných důležitějších bodů, jež krále rozkmotřily s jeho předchůdcem Inocencem XI., který už dávno nevydával do Francie žádné buly, nedodržel slovo a vysmál se Francii jako pravý Pantalone; takže ji přiměl přistoupit na všechno, co chtěl, i na to, co by bylo všechno urovnalo i s Inocencem XI. Tento synovec tedy neměl být osobou natolik milou, aby dostal takové vyznamenání, od dvora tak vytrvalého, který náš dvůr zdolává jen svou ustavičnou vytrvalostí, s níž se u naší lehkomyslnosti nesetkává. Ten kardinál byl rozhazovač, který při velkém jmění, velkých beneficiích a nejvyšších úřadech římského dvora byl tam opovrhován pro nepořádek ve svých výdajích, záležitostech, chování a mravech, ačkoli byl velmi duchaplný, a dokonce schopný v záležitostech a příjemný ve styku. Konečně byl Benátčan a král měl všechny důvody na světě stěžovat si na chování jeho republiky za italské války. Kromě toho se nemělo přehlížet, s jakou žárlivostí benátská politika zakazuje svým

11. **Vysvětlivka:** Pietro Ottoboni (1667–1740), Benátčan, kardinál od 1689 a vicekancléř římské církve, prasynovec papeže Alexandra VIII. (Saint-Simon ho volně nazývá strýcem); proslul jako mecenáš umění a rozmařilec.

poddaným jakoukoli oddanost kterémukoli panovníkovi, ať je kdokoli, a jak to nedávno znovu ukázala při nominaci kardinála Grimaniho císařem a při úřadech, které mu císař svěřil, ať už měli Benátčané z tohoto panovníka jakýkoli strach a ať k němu chovali jakkoli krajní ohledy. A tomu se zde touto nominací vystavilo. Ottoboni váhal ji přijmout, ne že by po ní velmi netoužil, ale z úcty ke svým pánům a v naději, že je přiměje souhlasit. To se mu nepodařilo. Stáli pevně, odmítli krále, který se snížil k tomu, že je prosil. Král, který se nechtěl dát zahanbit, naléhal na Ottoboniho, aby se přes to přenesl. Ottoboni se ocitl v nesnázích a celý ten zápas trval dost dlouho. Nakonec, sveden tučnými opatstvími, překročil Rubikon. Benátčané ho vyškrtli ze Zlaté knihy,[12] dali do klatby, zakázali s ním jakýkoli styk i jeho nejbližším a svému velvyslanci v Římě zakázali ho navštěvovat. Abbé z Pomponne, velvyslanec v Benátkách, přes něhož toto vyjednávání šlo, opustil Benátky a odebral se do Florencie, a benátský velvyslanec v Paříži dostal rozkaz odjet a odjel bez audience na rozloučenou; zanedlouho pak dorazil do Paříže a do Versailles.

Současně se stala velmi podivná příhoda, která krále značně dopálila. Jeden drobný prokurátor u soudu v Beaune v Burgundsku se jmenoval Chavignard a měl dva dosti urostlé syny.[13] Studovali u jezuitů, kteří je vzali pod svou ochranu. Od Chavignarda k Chavignymu není ve výslovnosti daleko. Rod Chavigny-le-Roi, starobylý, slavný, skvěle spřízněný, byl už dávno vymřelý. Ti dva bratři uznali za vhodné jej vzkřísit a vydávat se za jeho členy, a jezuité je jako takové uvádět. Přišli do Paříže pod tímto krásným jménem jako mladší synové z dobrého rodu, kteří však nic nemají a hlásí se ke svým příbuzným; k těm je jezuité uvedli a zavedli je mezi své přátele. Pan ze Soubise, který věřil, že se nemůže stát obětí klamu jinak než z vlastní vůle, a měl dobré důvody o tom být přesvědčen, se jí tentokrát stal doopravdy; vzal za dobré, co mu jezuité řekli, a ochotně představil králi pány z Chavigny jako své příbuzné a opatřil jim zaměstnání. Vévodkyně z Duras, dcera prince z Bournonvillu, který zemřel jako podporučík gendarmů gardy, získala z postupu v této hodnosti na prodej korouhev v téže kompanii. Pan ze Soubise ji opatřil jednomu z obou bratrů, který dostal také souhlas ke koupi malého místa královského místodržitele v Touraine. Vynaložil prý to málo, co měl, a vyškemral peníze mezi přáteli, aby si opatřil toto postavení a vydal se na cestu za štěstím. Navštěvovali všechny a každý je rád přijímal pro jméno, postavu i způsoby, které předváděli. Druhý bratr dostal krátce nato opatství s osmnácti až dvaceti tisíci livrů ročního důchodu, aby pomohl bratrovi vydržet u dvora a ve válce, kde loni vykonal tažení u gendarmů.

---

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rejstřík, do něhož se zapisovala jména benátských patricijů.

13. **Vysvětlivka:** Bratři Chevignardové (Chavignardové) z Beaune; jeden z nich, Anne-Théodore, se pod jménem Chavigny stal francouzským diplomatem. Se starým rodem Chavigny-le-Roi ani se státním sekretářem Chavignym z doby Ludvíka XIII. neměli nic společného.

Tak tučné opatství se neuvolňovalo každý den. Toto se uvolnilo teprve té zimy a vzbudilo takovou závist, že štěkalové, pobouření tím, že bylo takto uděleno, začali pátrat, kdo je ten abbé z Chavigny, a zjistili, kdo je. Opatřili si důkazy a rozhlásili je s takovým hlukem, že vyvedli z omylu všechny. Král, dotčen tak smělým podvodem, jemuž tak dokonale naletěl, dal v Římě zadržet buly, jmenoval jinou osobu, nařídil druhému bratrovi, aby se zbavil korouhve ve prospěch hraběte z Pons za šedesát tisíc livrů, ačkoli ji koupil za osmdesát tisíc, i svého místa královského místodržitele v Touraine, a dal oběma zakázat, aby se mu kdy ukázali na oči. Trest se ještě zdál mírný. Byli to dva chlapíci velmi duchaplní, plní intrik a úskoků, smělí, úlisní a na svůj věk velmi vzdělaní. Okamžitě zmizeli a zalezli pod vodu. Kdo by nevěřil, že navždy, po takové hanbě? Tato potupa je nic nestála unést. Dali se v Holandsku na špehování. Torcy jich bez králova vědomí používal, a protože byli, zvláště ten s korouhví, nesmírně duchaplní a obratní, byl s nimi velmi spokojen. Objevili se dokonce v Utrechtu za mírových konferencí. Po králově smrti dál intrikovali.

Později se stali nástroji abbého Duboise v mnoha věcech, potom jeho důvěrníky a tím, čemu by se obecnou řečí říkalo jeho zatracené duše. Ten, který býval abbé, chtěl něco pevného. Nestyděli se dát mu souhlas ke koupi úřadu prezidenta parlamentu (*à mortier*) v Besançonu, kde si počínal s překvapivou drzostí a nestoudností, a stále se nazýval Chavigny. Druhý, pod jménem rytíř z Chavigny, navenek mírnější a úlisnější, pokračoval ve svých intrikách. Abbé, později kardinál Dubois, ho používal na různých místech, pak ve Španělsku, v Řezně, v Anglii, a nyní je, když stud dávno spolkl, velvyslancem Francie v Portugalsku po návratu z Dánska, kde byl mimořádným vyslancem. Všude se zná jeho historie, všude je jí zneuctěn, všude jsou pobouřeni, že ho vidí s hodností velvyslance, všude se říká, že ti, kdo používají takového nástroje, to mohou dělat jen v úmyslu klamat; a přesto se drží, u dvora jsou s ním spokojeni a je tam dobře přijímán v přestávkách mezi svými posláními, kdy tam přijíždí. Není to jedna z těch pravd, které nejsou pravděpodobné? A aby se tomu nasadila koruna, jejich historie byla v Morériho slovníku pod heslem Chavigny-le-Roi, a oni měli dost vlivu, aby dosáhli zákazu ji zařadit do posledního vydání, které z něho vyšlo.

V sobotu 15. února byl král probuzen v sedm hodin, tedy o hodinu dříve než obvykle, protože paní vévodkyni z Bourgogne přicházely porodní bolesti. Spěšně se oblékl, aby se k ní odebral. Nedala mu dlouho čekat. V osm hodin, tři minuty a tři vteřiny přivedla na svět vévodu z Anjou, který je nyní vládnoucím králem Ludvíkem XV.,[14] což způsobilo velkou radost. Princ byl ihned nouzově pokřtěn kardinálem z Janson přímo v pokoji, kde se narodil, a potom odnesen na klíně vévodkyně z Ventadour v královských nosítkách do svého apartmá, provázen maršálem z Boufflers a

14. **Vysvětlivka:** Ludvík XV. (1710–1774), třetí syn vévody z Bourgogne, králem od smrti svého pradědečka Ludvíka XIV. roku 1715; zemřel na neštovice 10. května 1774 ve Versailles. „Pan bratr" je jeho starší bratr, vévoda z Bretaně (1707–1712).

tělesnou gardou s důstojníky. Krátce nato mu La Vrillière přinesl modrou stuhu a celý dvůr ho šel navštívit, dvě věci, které se velmi nelíbily jeho panu bratrovi, a ten se nijak nezdržoval, aby to dal najevo. Paní ze Saint-Simon, která byla v pokoji paní Dauphine,[15] byla náhodou mezi všemi přítomnými dámami jednou z prvních, kdo novorozeného prince viděl. Porod i jeho následky proběhly velmi šťastně.

Zároveň byly uzavřeny dva sňatky, na nichž jsem měl velký podíl. Vévoda z Chevreuse se při vší své pronikavé, uspořádané a metafyzické inteligenci tak dokonale zruinoval tím, že chtěl své záležitosti spravovat sám a stále směřovat k lepšímu, že nebýt guvernérství Guyenne, neměl by z čeho žít. V Dampierre udělal mnoho krásných věcí. S nekonečnými náklady a nesmírnými odškodněními pobřežním vlastníkům dal vykopat kanál od svých lesů u Montfortu a Saint-Léger až k Mantes, aby po něm plavil své dříví volně až do Seiny; tímto kanálem nikdy neproteklo ani vědro vody. Potom dal vydláždit celý svůj les, aby z něho vyvážel dříví, bez jakéhokoli užitku, a nakonec utrpěl velký úpadek svých obchodníků se dřívím. Hledal bohatou nevěstu pro vévodu z Luynes, syna zesnulého vévody z Montfortu, svého nejstaršího syna, ačkoli byl ještě velmi mladý. Onen levoboček posledního hraběte ze Soissons, prince krve, o němž jsem mluvil jinde a kterého si paní z Nemours vybrala za svého dědice, zanechal dvě dcery s dcerou maršála-vévody z Luxembourgu. Starší měla osmdesát tisíc livrů ročního důchodu v krásných statcích a měla jen jednu sestru, která měla mít skoro tolik, nadto drahokamy a jiné věci, které mohly ještě očekávat od paní z Nemours; ta měla oči jen pro ně a vůli jen k tomu, aby vzala všechno svým přirozeným dědicům. Pan z Luxembourgu, jejich strýc, zeť pana a paní z Chevreuse z prvního manželství, bezdětný, s nimi stále udržoval nejdůvěrnější spojení. Tento sňatek sjednal; jmění, vzhled mladé ženy i strana matčina byly takové, jaké si lze jen přát.

Vévoda z Humières, můj nejstarší a důvěrný přítel, provdal svou jedinou dceru za nejstaršího syna vévody z Guiche. Vzhledem k tomuto urozenému a bohatému sňatku dosáhli toho – poprvé, co se kdy stalo –, že se vévoda z Guiche vzdal svého vévodství, ačkoli vévoda z Grammontu, jeho otec, který se ho vzdal v jeho prospěch, ještě žil a chodil a jezdil po světě; byly to tedy tři generace najednou vévodové a pairové na témže vévodství-pairii.

Za nějaký čas nato byly uzavřeny dva další. Voysin provdal nejstarší ze svých tří dcer za nejstaršího syna Broglieho, který dlouho velel v Languedocu a byl švagrem zesnulého prezidenta Lamoignona a slavného Bâvilla. Vdova po Lamoignonovi byla rozená Voysinová, sestřenice ministra, který tento sňatek uzavřel.

Gacé, syn maršála z Matignonu, vdovec po své sestřenici téhož jména a bezdětný, se znovu oženil s dcerou maršála z Châteaurenault, a byl to velmi nešťastný sňatek.

---

15. **Vysvětlivka:** Míněna vévodkyně z Bourgogne, která se paní Dauphine stala až po smrti Monseigneura v dubnu 1711; Saint-Simon ji nazývá pozdějším titulem.

Dostal guvernérství La Rochelle a kraje Aunis, jehož se vzdal maršál z Matignonu, jeho otec.

Pan z Beauvilliers učinil současně věc velmi proti mé chuti, a dělal jsem všechno možné, abych ho od ní odvrátil. Šlo o to, že s královým souhlasem dal svůj úřad prvního šlechtice komory vévodovi z Mortemartu, svému zeti, přednostně před vévodou ze Saint-Aignan, svým bratrem. Domníval se, že tuto odměnu dluží své dceři, kterou velmi miloval, za velké jmění, které po ztrátě svých synů dal svému bratrovi; to, co jejich smrt přinášela mladé vévodkyni z Mortemartu, spolu s hodností španělského granda, se mi zdálo dostatečnou náhradou. Ale útlocitnost pana z Beauvilliers nemohla být přemožena všemi mými důvody. Byl velmi vděčný svému zeti a vévodkyni z Mortemartu, své švagrové, za to, jak se zachovali, když ho sami naléhavě žádali, aby pro vévodu ze Saint-Aignan udělal mnoho. Tato vévodkyně z Mortemartu byla po vévodkyni z Béthune velkou duší gnóze[16] a nejmilejší arcibiskupovi z Cambrai, který ze své diecéze řídil všechna tato svědomí. Bylo to tedy i mínění vévody z Chevreuse; a velkou roli hrál i ohled na vévodkyni z Beauvilliers, která se s největší přátelskostí na světě propůjčila ke všemu, co chtěl vévoda z Beauvilliers pro svého bratra udělat. Viděl jsem tuto volbu s bolestí, a ta později způsobila velkou bolest i jim samým a nepodařilo se jí, jak doufali, vytáhnout vévodu z Mortemartu z temnoty a z prostopášnosti ani učinit šťastnější jeho ubohou ženu, která si to tolik zasloužila.

16. **Vysvětlivka:** Saint-Simonovo posměšné označení okruhu zbožných přívrženců Fénelona a paní Guyonové (kvietismu), k němuž patřili vévodové z Beauvilliers a z Chevreuse a jejich rodiny.

Kapitola šestá

Šaškoviny Courcillona, jemuž znovu řežou stehno. — Smrt vévodkyně z Foix. — Smrt Fléchiera, biskupa z Nîmes. — Smrt, povaha a závěť remešského arcibiskupa Le Telliera. — Kardinál z Noailles provizorem Sorbonny. — Smrt Vassého. — Smrt paní z Lassay. — Smrt paní z Vaubecourt. — Smrt abbého z Grandpré; jeho podivná přezdívka. — Smrt pana Vévody. — Chování paní Vévodkyně. — Podivná nehoda, která potkala hraběte z Toulouse. — Jméno a celá pozůstalost pana Vévody dány jeho synovi. — D'Antin pověřen správou jeho úřadů, potom jeho majetku a jeho vedením. — Saintrailles a jeho povaha. — Povaha pana Vévody. — Krajní pýcha vévodkyně z Orléans; její nárok na přednost jejích dcer před manželkami princů krve. — Kroky v tomto sporu a jeho pravá příčina. — Obratný nárok vévodkyně du Maine mít jako teta přednost před svými neteřemi. — Králův rozsudek mezi provdanými a svobodnými princeznami krve ve prospěch prvních, v němž činí i jiná rozhodnutí týkající se jeho krve. — Mechanika králova času po večeři. — Král oznamuje svůj rozsudek stranám, potom radě a zveřejňuje jej teprve o několik dní později, aniž mu dá jakoukoli formu. — Breve pro vévodkyni du Maine na zachování postavení svobodné princezny krve.

Už jinde jsem mluvil o Courcillonovi,[1] originálu, jakému nebylo rovno, s velkým duchem a s duchem plným ozdob, s nevyčerpatelnou zásobou veselosti a žertu, s nespoutanou prostopášností a s drzostí, která se ničeho nezastyděla. Když mu po bitvě u Malplaquetu uřízli stehno, tropil podivné kousky. Operaci asi provedli špatně, protože mu je v tuto dobu museli ve Versailles uříznout znovu. Řez šel tak vysoko, že nebezpečí bylo velké. Dangeau,[2] velký a prozíravý dvořan, a jeho žena, kterou paní z Maintenon velmi milovala a která se účastnila všech důvěrných královských společností, svého syna všelijak obcházeli, aby ho přivedli ke zpovědi. To ho obtěžovalo. Svého otce dobře znal. Aby se toho dotírání se zpovědí zbavil, předstíral, že na jejich narážky přistupuje, a řekl otci, že když už to musí být, chce to udělat co nejlépe; prosí ho tedy, aby mu přivedl otce de La Tour, generála Oratoře, ale aby mu nenavrhoval nikoho jiného, protože je rozhodnut jít jen k němu. Dangeau se zachvěl od hlavy až k patě. Právě viděl, jak velkou nelibost vzbudila přítomnost téhož otce u smrti pana

1. **Vysvětlivka:** Philippe-Egon de Courcillon (1687–1719), jediný syn Dangeauův; v bitvě u Malplaquetu (11. září 1709) byl těžce raněn do nohy.

2. **Vysvětlivka:** Philippe de Courcillon, markýz z Dangeau (1638–1720), dvořan povýšený hrou v karty a přízní královských milenek; autor proslulého dvorského deníku (*Journal de Dangeau*), souběžného pramene k Pamětem. Jeho bratr, o němž je dále řeč, je abbé z Dangeau, člen Francouzské akademie a gramatik.

prince de Conti a pana Prince;[3] nikdy se neodvážil vystavit stejnému nebezpečí ani sebe, ani syna pro případ, že by se uzdravil. Od té chvíle se o zpovědi z jeho strany už nemluvilo a Courcillon, kterému šlo jen o tohle, o ní také už nemluvil, a když se uzdravil, dělal si z toho skvělé historky. Dangeau měl bratra abbého, akademika, gramatika a pedanta, nejlepšího člověka na světě, ale velmi směšného. Courcillon, když viděl otce u svého lůžka velmi zarmouceného, se dal do smíchu jako blázen a poprosil ho, aby šel kousek dál, protože při pláči dělá tak legrační grimasu, že on se smíchy umírá. Odtud přešel k tomu, že jestli umře, abbé se jistě ožení, aby udržel rod; a vylíčil ho s chocholem a v kavalírském úboru tak, že se nikdo z přítomných nemohl ubránit smíchu až k slzám. Ta veselost ho zachránila a dostal podivné svolení chodit ke králi i všude jinam bez kordu a bez klobouku, protože jedno i druhé mu překáželo, když měl skoro celé stehno dřevěné; s ním pak bez ustání vyváděl šaškoviny.

V tuto dobu také několik lidí zemřelo. Nejdříve vévodkyně z Foix, které bylo líto všem, a velmi panu z Foix. Byla to sestra Roquelaurova; umírajíc mu dala napsat a prosila ho, aby odpustil své dceři a knížeti z Léonu,[4] a on jí vyhověl. Paní z Foix byla ta nejhezčí hrbatá žena, jakou bylo možno vidět, vysoká, kdysi tančila dokonale a měla tolik půvabu, že by si člověk ani nepřál, aby hrbatá nebyla; u dvora málo, zato hodně ve velkém světě a u hry, nesmírně zábavná bez nejmenší zlomyslnosti, a nikdy jí nebylo víc než patnáct, ani v pětapadesáti letech, kdy bezdětná zemřela.

Biskup z Nîmes zemřel ve své diecézi. Byl to Fléchier,[5] který býval podvychovatelem Monseigneura, proslulý svou učeností, svými spisy, svými mravy a životem pravého biskupa. Ač velmi starý, bylo ho v celém Languedocu, a zvláště v jeho diecézi, velice líto a oplakávali ho.

Ve stejné době zemřel mnohem větší prelát, po kterém zůstalo méně lítosti. Byl to arcibiskup z Remeše,[6] o němž jsem už nejednou mluvil. Měl opatství Saint-Remy v Remeši, Saint-Thierry u Remeše, které dal připojit ke svému arcibiskupství jako náhradu za povýšení Cambrai, dříve sufragánního biskupství remešského, na arcibiskupství, k čemuž náhrada dána nebyla, dále Saint-Étienne v Caen, Saint-Bénigne v Dijonu, Breteuil a ještě několik dalších. Byl komturem řádu, děkanem rady, mistrem královy kaple, provizorem Sorbonny a nejstarším arcibiskupem ve Francii. K tomu, co jsem už jinde řekl o jeho kariéře a povaze, dodám, že – jansenista podle

---

3. **Vysvětlivka:** Otec de La Tour, generál oratoriánů, stál u úmrtního lože prince de Conti († 22. února 1709) i pana Prince († 1709); král, který Oratoř podezíral z jansenismu, to nesl nelibě.

4. **Vysvětlivka:** Kníže z Léonu, nejstarší syn vévody z Rohanu, se roku 1708 oženil s nejstarší dcerou vévody z Roquelaure bez souhlasu jejích rodičů.

5. **Vysvětlivka:** Esprit Fléchier (1632–1710), kazatel proslulý pohřebními řečmi (mj. o Turennovi), člen Francouzské akademie, od roku 1687 biskup v Nîmes.

6. **Vysvětlivka:** Charles-Maurice Le Tellier (1642–1710), arcibiskup remešský, syn kancléře Michela Le Telliera a bratr ministra Louvoise. Zemřel 22. února 1710 ve věku 67 let; Saint-Simonův údaj „v šedesáti devíti letech" je omyl.

jména, nepřítel jezuitů, učený ve všem, co se týkalo jeho stavu po stránce duchovní i světské – byl při svém duchu velmi neobvyklou směsí. Hrubý a nadutý do krajnosti byl ve věci svého původu pokorný až k rozpakům; byl velmi z velkého světa, nádherný, a přitom lakomý; štědrý v almužnách, každý rok dost dlouho sídlil ve své diecézi, sám ji spravoval a navštěvoval, a byla to diecéze nejlépe vedená v království a nejlépe zásobená nejvýtečnějšími lidmi všeho druhu, které uměl vybírat, připoutat k sobě, zaměstnávat a dobře odměňovat; přitom byl velmi z dvora a z nejvyššího světa, velký hráč, obratný v záležitostech a velmi zběhlý ve svých vlastních; byl spjat s nejučenějšími a nejsvatějšími z episkopátu a milován a vážen v Sorbonně, kterou chránil a velmi dobře řídil.

Byl to muž velmi soudný a měl talent vládnout. Vévodové z Aumontu a z Humières, bratři po otci, z nichž první byl synem sestry tohoto preláta, měli velké majetkové spory, které je dlouho rozhořčovaly, a nakonec je svěřili k rozhodnutí arcibiskupovi z Remeše, jehož skvělé zdraví v poslední době poněkud ochablo. V sobotu 22. února dával té věci poslední tečku a pracoval na ní od sedmi hodin ráno, když kolem jedné hodiny odpoledne řekl svému sekretáři, že je mu zle a že ho velmi bolí hlava. Za chvíli se natáhl v křesle a zemřel, v šedesáti devíti letech. Markýza z Créqui, jeho neteř, přicházela právě v tu chvíli s ním poobědvat; zdála se málo pohnutá a ještě méně dojatá. Jeho přátelství k ní přitom nebylo bez pohoršení. Kromě velkých a neustálých darů jí celý rok hradil výdaje domácnosti a daroval jí dům i s celým zařízením. Proto s ní také trávil život, když byl v Paříži, k velké žárlivosti všech svých ostatních dědiců. Všichni byli okamžitě povoláni i s notáři a s paní z Louvois, jeho švagrovou. Když dorazili, chtělo se hledat závěť. Nebylo třeba se namáhat, markýza z Créqui ukázala, kde je. Při čtení se zjistilo, že markýzu z Créqui ustanovil univerzální dědičkou a abbého z Louvois vykonavatelem závěti. Tomu odkázal nádherné stříbro ze své kaple a krásnou tapiserii; řeholníkům od Svaté Jenovéfy v Paříži svou knihovnu, nejkrásnější v Evropě, jakou měl soukromník; a svůj pařížský dům dětem zesnulého pana z Louvois, svého bratra. Své rodové jmění přeměnil tak, že z něj nezbylo nic než ten dům; a protože nepochyboval, že jeho závěť bude napadena, jen co to bude trochu možné, zařídil vše tak dobře, že to při sebevětší vůli nebylo možné. Markýza z Créqui tak získala dva miliony. Tato závěť nepřispěla k utišení pohoršení a malý zármutek markýzy z Créqui ke zmírnění rozhořčení. Byly tam zbožné odkazy a slušné odměny pro služebnictvo. Paní z Louvois šla týž den žádat krále o úřad kaple pro abbého z Louvois; ale kvůli strýci i kvůli sobě samému byl u jezuitů zapsán červeným písmem a z té velké pozůstalosti nedostal nic. Provizorem Sorbonny se stal kardinál z Noailles a děkanem rady Marillac.

Krátce nato ztratil první štolba, švagr markýzy z Créqui, svého zetě Vassého, který byl velmi mladý a zanechal děti; a Lassay ztratil svou třetí nebo čtvrtou ženu, levobočkovou dceru pana Prince, která měla trochu pomatenou hlavu a zanechala mu dceru.

Ve stejné době zemřela také bezdětná paní z Vaubecourt, sestra Amelota, velvyslance ve Španělsku atd., vdova po Vaubecourtovi, generálporučíkovi, který padl v Itálii. Byla ještě krásná; kdysi o ní bylo slyšet a stále byla velmi z velkého světa, ale nikdy z dvora.

Zemřel také starý abbé z Grandpré. Byl bratrem zesnulého hraběte z Grandpré, generálporučíka a rytíře řádu z roku 1661, a maršála z Joyeuse. Byl to jakýsi hlupák a měl k tomu i celé vystupování, ale přesto dával znát svůj původ a chodil všude. Měl jen bídné malé opatství a neměl svěcení. Jeho tělo nebylo jako jeho duch; dámy mu kdysi daly přezdívku abbé Quatorze, tedy Čtrnáctka, která mu zůstala, a ten zázrak se stal tak všeobecně známým, že jeho výjimečnost omlouvá hanbu, že to tu uvádím.

Jiná smrt svět vyděsila a zároveň mu ulehčila. Pan Vévoda, celý zaujatý svým procesem, jehož přelíčení mělo začít první pondělí postní, trpěl podivnou nemocí, která mu občas působila nejasné záchvaty podobné padoucnici i mrtvici; trvaly krátce a on je tajil tak pečlivě, že vyhnal jednoho ze svých lidí, protože o nich mluvil s dalšími sluhy. Už nějaký čas ho neustále, často prudce bolela hlava. Tento stav kalil úlevu, kterou cítil z vysvobození od velmi nepříjemného otce a od švagra, který mu v mnohém ohledu ustavičně působil neštěstí a často zoufalství celého života. Paní Princezna, k níž choval jakousi úctu a jakousi náklonnost, na něho naléhala, aby myslel na Boha a na své zdraví. Pod tíhou jejích domluv jí slíbil obojí, ale až po masopustu, který chtěl věnovat zábavám. Na masopustní pondělí přivolal do Paříže paní Vévodkyni kvůli přímluvám a slyšením u soudců a mezitím proto, aby jí a mnoha dámám dal dvě večeře a vodil je celou noc z pondělka na úterý i celou noc masopustního úterý po plesech. K večeru v pondělí zajel do paláce Bouillon a odtud k vévodovi z Coislinu, svému odvěkému příteli, který už byl dost nemocný; neměl s sebou pochodně a za kočárem jen jednoho lokaje. Když na zpáteční cestě od Coislinových přejížděl Královský most, bylo mu tak zle, že zatáhl za šňůru a vzal lokaje k sobě dovnitř; chtěl od něho vědět, jestli nemá zkřivená ústa – a neměl je – a vzkázal po něm kočímu, aby zastavil u malého schodiště k jeho šatně, aby vešel domů zezadu a nespatřila ho velká společnost, která byla na večeři v paláci Condé. Cestou ztratil řeč i vědomí; přece však ještě naposledy něco zablekotal, když ho lokaj s jedním čističem podlah, který se tam nahodil, vytáhli z kočáru a donesli ke dveřím jeho šatny, které byly zamčené. Tloukli na ně tak dlouho a tak silně, že je slyšeli všichni v paláci Condé a přiběhli. Hodili ho do postele. Narychlo přivolaní lékaři i kněží vykonali svou službu marně. Jiné známky života než strašlivé grimasy už nedal a takto zemřel kolem čtvrté hodiny ranní v masopustní úterý.

Paní Vévodkyně uprostřed ozdob, maškarních kostýmů a celé té pozvané velké společnosti, celá bez sebe překvapením i tou podívanou, v ničem neztratila duchapřítomnost. Ač byla s panem du Maine ve zlém, cítila, že ho potřebuje; a tak krátce poté, co pana Vévodu uložili do postele, poslala pro něho do Versailles, pro hraběte z

Toulouse[7] a pro paní princeznu de Conti, jejich sestru, a nevzkázala nic vévodovi ani vévodkyni z Orléans, s nimiž byla ve zlém a od jejichž vlivu nemohla nic čekat. Lze si domyslet, že nezapomněla na d'Antina. Přesto trochu poplakala, zatímco na ně čekala. Nikdo nevěřil, že ty slzy vyvolala něha, ale spíš bolestná vzpomínka, která ji už rok tajně trápila, a vysvobození, které přišlo příliš pozdě. Paní princezna de Conti, její švagrová, vyrozuměná o tom, co se děje, přijela do paláce Condé se svými dětmi, zůstala dost dlouho v předpokojích mezi lokaji, vrátila se do kočáru, aniž opustila dům, a pak znovu přišla do předpokojů. Maršálka z Estrées vdova, velká přítelkyně paní Vévodkyně, ji tam zastihla a uvedla ji dovnitř, přestože se zdráhala a říkala, že při tom, jak to mezi ní a jejím bratrem vypadá, se neodvažuje ukázat. Paní Vévodkyně, po prvním úleku stále plně ovládající sama sebe, ji přijala velmi vlídně. Brzy nato přijela z Versailles druhá princezna de Conti, která právě uléhala, když jí přišel vzkaz od paní Vévodkyně. V paláci Condé se zdržela krátce. Pan Vévoda právě skonal; odvezla paní Vévodkyni do Versailles. U Chaillot potkaly pana du Maine, který k nim přistoupil do kočáru, a u Chaville hraběte z Toulouse, který také přistoupil a vrátil se s nimi.

Nehoda, která ho potkala, nadělala hodně hluku a zrodila písničky, a tím to skončilo. Kurýr paní Vévodkyně ho doma nezastihl a nikdo z jeho lidí nemohl nebo nechtěl říci, kde je, ani mu dát vědět. A přitom nebyl daleko: v krásném vypůjčeném bytě s velmi krásnou dámou nejvyššího rodu, jejíž manžel bydlel v tomtéž bytě – rozděleném na dva krásné – a celý den tam vedl nejokázalejší dům na světě, ale přes svou žárlivost, chvílemi až hlučnou, nebyl s to je jít přistihnout; a dáma si byla zřejmě mlčením jistá. Všichni si odpočinuli u paní Vévodkyně, kam dorazily i její děti. Paní princezna de Conti šla vzbudit Monseigneura, a když se blížila osmá hodina ranní, přišli vyrozumění vévoda a vévodkyně z Orléans k paní Vévodkyni a všechno mezi nimi proběhlo velmi vlídně. Vévoda z Orléans, pan du Maine a hrabě z Toulouse šli k prvnímu probuzení krále, kam chvíli po nich dorazil i Monseigneur.

Král, překvapený, že je vidí v tak neobvyklou hodinu, se zeptal, co se děje. Za všechny promluvil pan du Maine a král hned dal vévodovi d'Enghien[8] guvernérství, úřad a penzi jeho otce a prohlásil, že se bude jmenovat pan Vévoda jako on. Vrátili se k paní Vévodkyni oznámit jí tyto milosti a hned nato zavedli nového pana Vévodu, aby počkal na krále v jeho kabinetech, a tam ho králi představili. Tomuto princi, jehož citlivost nebyla v paláci Condé nijak povznášející, bylo přes sedmnáct let. Král dovolil, aby u něho konal službu velmistra, ale nechtěl mu svěřit skutečný výkon tohoto úřadu ani burgundského guvernérství, a po dohodě s paní Vévodkyní pověřil

7. **Vysvětlivka:** Hrabě z Toulouse, Louis-Alexandre de Bourbon (1678–1737), druhý legitimovaný syn Ludvíka XIV. a paní z Montespan, admirál Francie.

8. **Vysvětlivka:** Ludvík Jindřich Bourbonský (1692–1740), syn pana Vévody, od této chvíle sám „pan Vévoda"; v letech 1723–1726 první ministr Ludvíka XV.

d'Antina správou jednoho i druhého, jeho majetku a jeho vedením, což bylo oznámeno o několik dní později. Paní Princezna byla v Maubuissonu; k tomuto domu si uchovala velkou náklonnost, přestože tam už nebyla její slavná teta. Přijela ve spěchu a o smrti svého syna se dozvěděla z toho, že ji navzdory jejímu křiku nezavezli do paláce Condé, ale k ní domů do Malého Lucemburského paláce, do domu, který si po smrti pana Prince nádherně vystavěla a tehdy ještě dokončovala. Okamžitě poslala ke králi Saintraillese s prosbou, aby ráčil zjednat v její rodině mír. Král jí slíbil, že se o to přičiní, a nařídil Saintraillesovi, aby zůstal u pana Vévody, tak jako byl u otce, jehož stáj řídil. Byl to rozvážný a duchaplný muž, hodně zapletený do nejlepší společnosti, která ho však zkazila tím, že ho povznesla nad jeho skromné postavení a udělala z něho důležitého až k drzosti. Byl to docela prostý a statečný šlechtic, ale ani zdaleka to nebyl Poton, což je jméno slavného Saintraillese.

Smrt básníka Santeuila za zasedání burgundských stavů, neslýchaná příhoda hraběte z Fiesque v Saint-Maur a ještě jiné věci, které jsou výše roztroušeny, už dávají o panu Vévodovi představu. Byl to muž znatelně menší než ti nejmenší muži, který, aniž byl tlustý, byl všude obtloustlý, s hlavou k údivu velkou a s obličejem, který nahánět strach. Říkalo se, že to zavinil jeden trpaslík paní Princezny. Měl sinalou žlutou barvu, výraz skoro vždycky zuřivý, ale za všech okolností tak pyšný a tak troufalý, že se člověk jen těžko dokázal na něj zvyknout. Měl ducha, sečtělost, zbytky výtečného vychování, zdvořilost, a když chtěl, i půvab; jenže chtěl velmi zřídka. Neměl lakotu, nespravedlnost ani nízkost svých předků, ale měl celou jejich statečnost a ve válce prokázal píli i rozum. Měl ale také celou jejich zlomyslnost a všechnu jejich obratnost ve zvyšování svého postavení rafinovanými uzurpacemi, a ještě víc troufalosti a prudkosti než oni, když šlo o to něco uchvátit. Jeho zvrácené mravy se mu zdály ctností a podivné pomsty, které nejednou vykonal a za něž by obyčejný člověk tvrdě pykal, výsadou jeho velikosti. Jeho krutost byla krajní a projevovala se ve všem. Byl to mlýnský kámen stále v pohybu, před nímž se utíkalo a před nímž ani jeho přátelé nebyli nikdy v bezpečí – jednou krajními urážkami, jindy krutými žerty do očí a písničkami, které uměl skládat na místě, které braly kůži i s masem a nikdy se nesmazaly; také mu bylo splaceno stejnou mincí, a ještě krutěji. Přátele neměl žádné, jen důvěrnější známé, většinou podivně vybrané a většinou neznámé, jakým byl on sám, nakolik to člověk takového postavení vůbec mohl být. Tihle domnělí přátelé před ním prchali; on se za nimi honil, aby unikl samotě, a když vyslídil nějakou jejich hostinu, spadl na ni jako komínem a vyčinil jim, že se před ním schovávali. Několikrát jsem viděl pana z Met, pana z Castries a jiné, jak byli zoufalí.

Tato divoká povaha ho vrhla do ustavičného zneužívání všeho a do samolibosti nad tímto zneužíváním, která ho činila nesnesitelným, a – kdyby se ten výraz hodil na prince krve – do onoho druhu zpupnosti, pro niž byli tyrani nenáviděni víc než pro svou tyranii samu. Domácí trampoty, ustavičné výbuchy nejzuřivější žárlivosti, palčivé bodání z pocitu, že je ustavičně marná, nepřetržitý protiklad lásky a manžel-

ské zuřivosti, trýzeň bezmoci u muže tak prudkého a tak nezměrného, zoufalství ze strachu před králem a z toho, že jeho vlastní otec dával přednost panu princi de Conti před ním v srdci, v mysli, ba i v chování, zuřivost nad láskou a všeobecným obdivem k témuž princi, zatímco on sám zakoušel od veřejnosti jen největší odstup a cítil, že je metlou svého nejbližšího okolí, vztek nad postavením vévody z Orléans a nad postavením levobočků, ať už si z něj dokázal přisvojit jakýkoli prospěch – všechny ty Fúrie ho bez ustání trýznily a učinily ho hrozným jako ta zvířata, která se zdají zrozena jen k tomu, aby požírala a válčila s lidským pokolením; proto také byly urážky a výpady jeho oddechem, z něhož si jeho nesmírná pýcha udělala zvyk a v němž si libovala. Ale jakkoli byl obávaný, ještě víc byl rozdrásaný. Na posledních burgundských stavech, které vedl po smrti pana Prince, se přemohl a snažil se působit přístupněji. Soudil tam spravedlivě a se zdáním dobroty; úspěšně se zasadil o provincii a vydal dobrá policejní nařízení; ale s parlamentem jednal nedůstojně kvůli výsadám, jaké jeho otec nikdy neměl a které mu po řadě urážek vyrval. Kdo tohoto prince znal, nenajde zde jeho portrét přehnaný, a nebylo nikoho, kdo by jeho smrt nepovažoval za osobní úlevu pro všechny.

O smrti pana Vévody jsem se dozvěděl, když jsem se probudil ve Versailles, kde jsem byl; šel jsem na královu mši, kde jsem se dozvěděl, co se v té věci stalo a jak bylo naloženo s jeho pozůstalostí. Pak jsem šel k vévodovi z Orléans, který co nejrychleji vyřídil několik soustrastí a odvedl mě do svého kabinetu, kde na něho vévodkyně čekala, až vyprázdní svou komnatu od těch, které tam soustrasti přivedly. Tam, ve třech s nimi, mi vylíčili, co se odehrálo mezi nimi a paní Vévodkyní při návštěvě, kterou jí toho rána vykonali, a pak mezi králem a vévodou z Orléans o záležitosti jeho dcer s princeznami krve. Protože jsem o ní dosud řekl jen velmi letmo a jen mimochodem slovo, je třeba o ní promluvit obšírněji, avšak do podstaty věci vstoupit jen natolik, aby byla srozumitelná; ta se podrobně najde mezi Doklady, totiž spisy podanými králi z obou stran, dopisy psanými jemu a paní z Maintenon, rozhodnutí vydané králem, úvahy a poznámky – samé věci, které by zde tvořily příliš dlouhou odbočku.

Je třeba vědět, že vévodkyně z Orléans byla snad tím nejpyšnějším, co bylo na světě, a zároveň osobou, která měla nejvíc záměrů a nejvíc vytrvalosti v mysli a houževnatosti ve svých přáních. Narozena, jak byla, měla být spokojena, že vidí sama sebe v postavení tolik vyšším, než měly její sestry, provdané přitom jako první svého původu za prince krve. Toto postavení vnučky Francie, které se omezovalo na ni samu, jí však bylo jen ostnem k uzurpacím, jaké neustále viděla páchat své bratry i prince krve vůči všem ostatním. Pomyšlení, že její děti budou jen princi krve, jí bylo nesnesitelné, a od přání, aby měly zvláštní postavení nad princi krve, k plánu je vytvořit nebylo daleko. Vymyslela tedy třetí stav mezi korunou a princi krve pod jménem pravnuků Francie a vzala si do hlavy, že jej vytvoří a prosadí.

Vévoda z Orléans, s nímž o tom mluvila, to zprvu považoval za směšné. Byl tehdy jakoby pohřbený s paní z Argentonu, a protože se to netýkalo ani jeho milenky, ani jeho způsobu života, jeho lhostejnost a přirozená povolnost ho zvolna dovedly k tomu, že nechal zkoušet, co neschvaloval, a nakonec se do toho dal zatáhnout i sám. Dětský věk vévody z Chartres vylučoval jakoukoli příležitost projevit nároky v jeho případě, ale jejich nejstarší dcera dorůstala věkem a ještě víc postavou do doby, kdy se dívka takzvaně představí a uvede ke dvoru a do světa. Prvním krokem k postavení nad princi krve bylo odlišit se od nich, a k tomu bylo třeba přinejmenším začít tím, že je bude předcházet. Co se týkalo dcer, nebylo potíží díky prvorozenectví orléanské větve; ale v případě manželek princů krve a jejich vdov, což bylo totéž, tkvěla nesnáz. Ve Francii nebylo v žádném stavu příkladu, že by mezi osobami téhož postavení a téhož stavu nepředcházely manželky všude dcery, a tento zvyk se mezi princeznami krve všech větví vždy dodržoval. Nezdálo se moudré strhnout najednou masku z nároku na nové a neznámé jméno a postavení pravnuků Francie. Vévodkyně z Orléans se bála příliš vyplašit; chtěla je však vytvářet pozvolna a postupovat po stupních od jednoho nároku k druhému, a začala tedy tím, že požadovala, aby její dcery předcházely manželky princů krve jen z titulu prvorozenectví, aby pak, až tento bod vyhraje, dospěla po příčkách ke zbytku. Proto dceru nepředstavila ani neukazovala, aby měla čas se zařídit.

Dala jí v Palais-Royal říkat prostě Mademoiselle, protože od sňatku paní Lotrinské už nikdo toho jména nebyl. Z Palais-Royal se toto pojmenování rozšířilo po Paříži a svět si na ně zvykl; princové krve víc než ostatní, potěšeni, že princezna krve přebírá jméno, jehož se dosud užívalo jen pro dvě vnučky Francie. Postupem času se zcela ujalo; král k tomu nic neřekl a nechal to být, a pak by vévodkyně z Orléans velmi nelibě nesla, kdyby někdo nazval její dceru jinak. Odkládání jejího uvedení a jisté drobné ceremonie, dodržované u ní, ač v tom nejužším soukromí, kde ji drželi zavřenou, a s nimiž se nikdo nesmířil, začaly vyvolávat reptání, a když to proniklo ven, princové krve zbystřili a mlčky se měli na pozoru. Konečně se naskytly k podpisu svatební smlouvy soukromých osob. Mademoiselle, ač nepředstavená a ne ve světě, byla už ve věku, kdy je mohla podepisovat, a tady se nárok na přednost projevil. Vévodkyně z Orléans nechtěla, aby se podepsala až za manželkami princů krve, a ty se tím silně pobouřily; Mademoiselle tedy, aby jim nemusela ustoupit, nepodepsala žádnou z těch smluv, a nárok tak byl vznesen. Nadělalo to velký hluk a vneslo velkou zahořklost mezi vévodkyni z Orléans a paní Vévodkyni, do čehož se dost nevhodně vmísily jejich přítelkyně. Když věc propukla, bylo třeba ji hájit. Z obou stran se psaly spisy, zdvojovaly se odpověďmi a replikami s velmi malou mírou. Tak daleko věci byly, když pan Vévoda zemřel, a král rozhodnutí stále odkládal pro svou přirozenou nechuť a ze strachu, že pohněvá ty, které odsoudí. V rodě Condé byla ještě jiná rozepře.

Vévodkyně du Maine[9] si uchovávala postavení princezny krve, ale nevzala si breve, které by jí je přiznávalo, jak to učinila paní z Longueville a ostatní princezny krve provdané za jiné než za prince krve. Jejím skrytým důvodem bylo podepřít vnější postavení prince krve, jehož požíval její manžel, a dospět k nároku, že je princem krve, a změnit své postavení princezny krve-dcery na postavení provdané princezny krve, totiž manželky prince krve, neboť je ve všem stejné, kromě předností mezi nimi. Tento přechod bylo snadné podniknout. Bez potíží šla za slečnou z Condé, svou starší sestrou, dokud ta žila; slečnu z Enghien, svou mladší sestru, předcházela bez potíží. Ale když paní Vévodkyně představila své dcery a uvedla je ke dvoru a do světa, nárok musel vyjít najevo. Paní du Maine se proto vyhýbala tomu, aby se s nimi setkávala, a protože už setřásla jho dvora, oddala se docela slavnostem a zábavám, nehnula se ze Sceaux a žila jen pro sebe, dost dlouho se tomu soupeření vyhýbala, aniž si toho kdo příliš všiml; ale svatební smlouvy soukromých osob ji prozradily, jako prozradily vévodkyni z Orléans kvůli Mademoiselle. Přesto se neodvážila mluvit o postavení pana du Maine; ponechala stranou, zda je, či není manželkou prince krve, a přišla s tvrzením, že jakožto sestra pana Vévody nemá ustupovat jeho dcerám, vůči nimž je o stupeň výš v otcovském příbuzenství, a nepodepsala už žádnou svatební smlouvu. Ten nárok byl neslýchaný, a to všechno bylo spíchnuto tím hůř, že dokud svatební smlouvy podepisovala, podepisovala je vždy nad svým manželem, což by nebylo, kdyby byl princem krve – tak jako pan princ de Conti je všechny podepisoval nad svou chotí, která byla nejstarší dcerou pana Prince.

Abych se vrátil k záležitosti Mademoiselle: všechno, co se odehrálo před smrtí pana Vévody, se stalo dříve, než jsem se stýkal s vévodkyní z Orléans, a vévoda z Orléans se tím zabýval tak málo, že mi o tom sotva mimochodem řekl pár slov, kterým jsem věnoval ještě méně pozornosti. Toho rána, kdy pan Vévoda zemřel, když jsem byl sám s vévodou a vévodkyní z Orléans, mi tedy nejprve vyložili, jak dobře proběhla jejich návštěva u paní Vévodkyně, a pak mi řekli, že jsou toho názoru využít této příležitosti a ukončit spor o postavení svých dcer, který trvá už příliš dlouho; že v tomto duchu mluvil vévoda z Orléans hned toho rána s králem a představil mu, že jeho spravedlnost vyžaduje rozhodnout a jeho dobrota to učinit právě při příležitosti, kdy by všechna přerušená nepřátelství mohla zůstat uhašena, kdyby bylo odstraněno dřevo, které ten oheň živí; že dokud je bude tento spor dráždit, nelze mezi nimi doufat v nic pevného; že jejich postavení nepřipouští žádný jiný důvod rozkolu; že to, co se mezi nimi právě odehrálo, způsobí, že jakékoli rozhodnutí bude přijato s mírnou poslušností; že král, zřejmě dotčen jeho důvody, mu řekl, ať si dá pozor, že

9. **Vysvětlivka:** Vévodkyně du Maine, Anne-Louise-Bénédicte de Bourbon (1676–1753), dcera pana Prince a sestra pana Vévody, od roku 1692 manželka pana du Maine; měli mj. syny prince z Dombes a hraběte z Eu. Pro účast na Cellamarově spiknutí byla 1718–1720 držena v zajetí v Dijonu. Proslula slavnostmi na svém zámku v Sceaux.

by ho mohl také odsoudit, na což vévoda odpověděl jen dalším naléháním, aby rozhodl. To byl předmět porady. Můj názor byl, že nic není pro ně horšího, než když se nerozhodne, protože prozatímní stav je proti nim, založený na odvěkém zvyku; že tedy, i bez rozsudku, zůstávají odsouzeni, neboť Mademoiselle se nemůže nikde setkat s manželkami princů krve, protože je nemůže předcházet, a ze stejného důvodu nepodepisuje žádnou svatební smlouvu. Dodal jsem, že ať rozhodnutí dopadne jakkoli, vždycky se postaví na nohy, protože i kdyby svůj nárok pro dcery prohráli, totéž rozhodnutí určí přednost vévodkyně z Orléans před dcerami, které bude mít vévoda z Berry; myslel jsem také – v čemž jsem se hrubě mýlil –, že ačkoli král vévodovi z Orléans řekl, že by ho mohl odsoudit, neudělá to, protože kdyby to byl musel udělat, nebyl by odolal všemu naléhání, jímž ho pan Princ a pan Vévoda žádali o rozhodnutí v době, kdy byl vévoda z Orléans u něho v největší nemilosti; a to byl i názor vévody a vévodkyně z Orléans. Dohodli jsme se tedy, podle mého návrhu, že vévoda z Orléans o tom řekne jen slovo paní z Maintenon, aby si ji naklonil a neunavoval ji, a další slovo ještě králi, než zasedne k obědu. Hned po obědě jsem se k nim vrátil zjistit, jak na tom jsou.

Vévodkyně z Orléans ulehla, aby přijímala soustrast nad smrtí pana Vévody, a vévoda z Orléans a já jsme s ní sami u jejího lůžka probírali, co zbývá udělat. Řekl mi, že paní z Maintenon, která neobědvala doma, zastihnout nemohl a že se mu král nezdál být proti tomu, aby rozhodl. Usoudili jsme, že je třeba paní z Maintenon naklonit a osvěžit jí paměť dopisem. Sepsali jsme jej všichni tři, já jsem držel pero, a potom jsem s vévodou z Orléans přešel do jeho kabinetu, abych mu jej nadiktoval. Napsal jej a okamžitě odeslal, a já jsem si ze zvědavosti strčil koncept do kapsy; najde se mezi Doklady. Odtud jsem šel vylíčit stav věcí panu z Beauvilliers, který mi slíbil, že promluví s monseigneurem vévodou z Bourgogne; k němu odpoledne zašel vévoda z Orléans a dlouho s ním rozmlouval. Princ mu řekl, že je pro to, aby se rozhodlo, ale že ho nemůže ujistit, zda bude pro něho. Pak spolu přátelsky mluvili o sňatku vévody z Berry s Mademoiselle.

Král po své mši navštívil paní Vévodkyni, náramně truchlící ve svém lůžku, a hodně jí domlouval, aby dovršila a uhasila veškerou zahořklost mezi vévodkyní z Orléans a sebou a aby se chopila této dojemné příležitosti, kdy vévoda a vévodkyně z Orléans pro ni udělali tolik a s takovou vlídností. Král se v jejich rozkolu necítil dobře. Jeho touha vidět jej ukončený ho přiměla, že to, co v ten den na obou stranách nechala říci a udělat jen pouhá slušnost, považoval za upřímný obrat. Dotčen navíc tím, co mu vévoda z Orléans řekl o rozhodnutí, a ještě víc jeho dopisem paní z Maintenon, který viděl, usoudil, že příznivější shodu okolností nenajde, protože jednou bude stejně nutné rozhodnout, a že v těchto prvních chvílích sblížení budou strany povolnější a přijmou jeho rozhodnutí mírněji než kdykoli jindy. Plný této myšlenky vešel k večeru k vévodkyni z Bourgogne, než šel k paní z Maintenon – jak to činil několikrát denně od chvíle, kdy ležela v šestinedělí po porodu dnešního krále –, a

proti svému zvyku po prvních okamžicích poslal všechny ven. V pokoji zůstali jen paní z Maintenon, Monseigneur, monseigneur vévoda z Bourgogne a princezna ve svém lůžku, k němuž všichni přistoupili, zatímco král poslal pro vévodu z Berry.

Král vyložil skutkový stav i to, co mu během dne řekl vévoda z Orléans, a paní z Maintenon to, co jí napsal; všichni se shodli, že je třeba rozhodnout. Král, který si spisy znovu nepřečetl, byl plný jednoho posledního, který mu před několika dny dal zesnulý pan Vévoda. Chtěl jej dát k nahlédnutí vévodovi z Orléans s možností na něj odpovědět; ten však ze své lenosti a lhostejnosti usoudil, že jedno i druhé je zbytečné, že to mohou být jen opakování a že nemusí nic přidávat ke spisům, které už podal. Ten poslední spis tedy vůbec neviděl, a právě ten přitom krále přesvědčil proti nároku Mademoiselle. Král tento sklon trochu projevil, ale ponechal plnou volnost věc rozebírat a hlasovat, protože ve skutečnosti mu bylo dost jedno, která z jeho dvou levobočných dcer zvítězí. Monseigneur, odedávna dobře poučený a nově znovu nabádaný, který vévodu z Orléans nenáviděl, aniž se v tom krotil, a byl v tom bez ustání utvrzován, a který měl rád paní Vévodkyni, hlasoval vší silou pro manželky princů krve. Monseigneur vévoda z Bourgogne, na něhož působily starší a pevnější zásady než zásady obou stran ve spisech, podpořil týž názor. Lze nepochybovat, že vévoda z Berry nepřišel s jiným. Když bylo rozhodnuto, král uvážil, že už jednou rozhodl o přednosti svých dcer před Madame, což nechtěl měnit, a protože chtěl také vévodkyni z Orléans dát nějakou útěchu, učinil vévodovi z Berry tu zdvořilost, že se ho zeptal, zda by mu nebylo zatěžko ustoupit dcerám monseigneura vévody z Bourgogne; ten hned odpověděl, že by mu nebylo. Bylo tedy ustanoveno, že neprovdané dcery Francie budou předcházet manželky svých mladších bratrů, s výjimkou Dauphine nebo přímé dcery Francie; ale že vnučky Francie, jsou-li neprovdané, budou předcházeny manželkami synů Francie, že tedy vévodkyně z Orléans bude mít jistou přednost před dcerami vévody z Berry, a že manželky princů krve budou předcházet všechny dcery vnuků Francie a princů krve, starších než jejich manželé.

Potom přišel na řadu článek o vévodkyni du Maine, o němž chtěl král rozhodnout současně. Proto bylo stanoveno, že rozhodnutí vysloví, že princezny krve-dcery se budou předcházet podle prvorozenectví, čímž padala novota, kterou si paní du Maine nárokovala, totiž předcházet jakožto teta neprovdané dcery zesnulého pana Vévody, svého bratra, protože je nad nimi o stupeň; a že vnučky Francie, které se provdají za prince krve nebo za někoho, kdo jím není, a princezny krve, které se provdají za jiného než za prince krve, si své postavení neuchovají bez breve, které by jim je přiznávalo. Tak padala machinace paní du Maine ve prospěch jejího manžela, který přes všechen svůj vnější vzhled prince krve princem krve nebyl; a král řekl, že vévodkyni du Maine nechá vyhotovit breve k zachování jejího postavení, pokud by je už neměla. Byla tedy prohlášena za to, čím byla, totiž za princeznu krve-dceru, ač provdanou, s místem podle svého prvorozenectví za svými neteřemi. O všem se mezi nimi radili, kromě článku o dcerách Francie, který král po zdvořilosti prokázané vé-

vodovi z Berry nedal k poradě, a kromě rozdílu, který chtěl učinit mezi dcerami a vnučkami Francie, aby tím povznesl ty první a zavděčil se vévodkyni z Orléans; toho si vévoda z Berry nevšiml a oba ostatní princové se neodvážili na to upozornit.

Když bylo vše takto jednomyslně dohodnuto a rozhodnuto, král uložil mlčenlivost až do prohlášení, které učiní po své večeři. Aby bylo lépe pochopeno, co se tam odehrálo, je třeba dvěma slovy vysvětlit mechaniku každodenního času po večeři. Král, když vstal od stolu, se zastavil necelou osminu hodiny, zády opřen o balustrádu ve své ložnici. Nacházel tam v kruhu všechny dámy, které byly při jeho večeři a které tam přicházely čekat chvilku předtím, než vstal od stolu, kromě dam s právem sedět, které vycházely až po něm a které za princi a princeznami, kteří s ním večeřeli, přicházely jedna po druhé udělat poklonu a doplňovaly stojící kruh, kde jim ostatní dámy nechaly velkou mezeru; muži všichni vzadu. Král se bavil tím, že si všímal šatů, držení těla a půvabu poklon, prohodil nějaké slovo k princům a princeznám, kteří s ním večeřeli a kteří uzavírali kruh po obou jeho stranách, pak se uklonil dámám vpravo i vlevo, což ještě jednou nebo dvakrát opakoval při odchodu, s nevšedním půvabem a majestátem, někdy, ale velmi zřídka, při průchodu na některou promluvil, vešel do prvního kabinetu, kde se zastavil, aby vydal heslo, a pak postoupil do druhého kabinetu, přičemž dveře z prvního do druhého zůstávaly dokořán. Tam se posadil do křesla; Monsieur, dokud žil, do jiného; vévodkyně z Bourgogne, Madame – ale až po smrti Monsieura –, vévodkyně z Berry po svém sňatku a tři levobočné dcery, paní du Maine, když byla ve Versailles, na taburetky po obou stranách v pravém úhlu. Monseigneur, monseigneur vévoda z Bourgogne, vévoda z Berry, vévoda z Orléans, oba levobočci, zesnulý pan Vévoda jako manžel paní Vévodkyně, dokud žil, a potom oba synové pana du Maine, když trochu povyrostli, a d'Antin, od té doby, co měl správu staveb, všichni stáli. Pan z O jakožto bývalý vychovatel hraběte z Toulouse se čtyřmi prvními komorníky, Chamarande, který si zachoval právo vstupu, čtyři první komorníci šatny, první komorníci Monseigneura a obou princů, jeho synů, kastelán Versailles a modří hoši[10] byli v Psím kabinetu, který přiléhal k tomu, kde byl král; dveře mezi nimi zůstávaly dokořán a v nich stáli ti přednější, z nichž někteří zůstávali v prvním kabinetu s dvorními dámami princezen, které byly s králem, s oběma dámami paláce vévodkyně z Bourgogne, které měly ten den službu, a s dámami šatny dcer Francie. Z prvního kabinetu i z Psího kabinetu bylo tedy vidět a slyšet, co se říkalo a dělalo v kabinetu, kde byl král, který tam po příchodu nacházel prince a princezny, kteří měli toto právo vstupu a s ním nejedli. Nový pan Vévoda a pan princ de Conti po svém sňatku toto právo vstupu dostali: jeden jako syn paní Vévodkyně, druhý jako její zeť. Všude to bylo stejné, podle rozložení místností, jen v Marly se dámy, které přiváděla vévodkyně z Bourgogne, zdržovaly po večeři v králově

10. **Vysvětlivka:** Modří hoši byli pokojoví sluhové v modrých livrejích, kteří obsluhovali v královských komnatách; Psí kabinet (*cabinet des Chiens*) byla místnost ve Versailles, kde byli chováni královi psi.

kabinetu s dvorními dámami, a ve Fontainebleau byl jen jediný velmi velký kabinet, kde všichni právě jmenovaní zůstávali s králem; dvorní dámy, které byly vévodkyněmi, seděly hned vedle princezen a v řadě za nimi, ostatní stály nebo seděly na zemi na parketách, kde se nedávala poduška ani maršálce z Rochefortu; komorníci se tam zdržovali málo a ze zdvořilosti jen po několika.

Když je tohle jasné: král, jakmile vešel do druhého kabinetu, zavolal vévodu a vévodkyni z Orléans a hraběte z Toulouse, a místo aby se jako obvykle posadil, šel na ně počkat do jednoho kouta kabinetu, kde jim oznámil, co rozhodl. Vévoda z Orléans, málo schopný brát si věci k srdci, který se do té záležitosti spíš nechal zatáhnout, než by se do ní pustil, se snadno spokojil; vévodkyně z Orléans neodpověděla ani slovo. Odtud šel král, provázen hrabětem z Toulouse, do jiného kouta, kam zavolal paní princeznu de Conti, svou dceru, jedinou z princezen krve, která tam byla, a také jí oznámil rozhodnutí; zdála se překvapená a velmi potěšená. Nakonec král, stále s hrabětem z Toulouse, přešel na další místo, kam zavolal vévodu a vévodkyni du Maine a také jim řekl, co se jich týká; oba se zdáli velmi pokořeni. Potom se král šel jako obvykle posadit a doba v kabinetu až do ukládání ke spánku proběhla velmi vážně.

Nazítří, na Popeleční středu, prohlásil král ráno své rozhodnutí v radě, kde se mu velmi tleskalo, a potom i veřejnost. Dodal, že je celé napsal vlastní rukou, ale že na něm chce ještě něco upravit. Sestavil je tak, že děti v přímé linii, i když nejsou dětmi králů, byly prohlášeny za syny a dcery Francie, což se například týkalo vévody z Berry; a mlčky potvrdil nový stav a postavení vnuků a vnuček Francie. Všechno zůstalo jako v tajnosti až do 12. téhož měsíce března, kdy král dal své rozhodnutí, psané vlastní rukou, o jedenácti článcích, Pontchartrainovi,[11] protože jako státní sekretář měl ve svém úseku královský dům; ten je vyhotovil a sám podepsal. Král nechtěl žádné jiné formality, ani svůj podpis, aby jeho rozhodnutí, takto docela holé, bez pečeti, bez podpisu ostatních státních sekretářů, bez registrace v parlamentu, vyjadřovalo spíš jeho všemohoucnost; to je aspoň jediný důvod, který se dal vymyslet. Zároveň dostal Pontchartrain rozkaz vyhotovit pro vévodkyni du Maine breve o zachování postavení a poct princezny krve-dcery, o které si dobře hleděla nežádat a bez kterého by se tak ráda obešla.

Bylo přece jen pozoruhodné, že den smrti pana Vévody už sám tím přivedl na svět to, co za jeho života nedokázal vymoci všechen jeho vliv a vliv pana Prince, všechna jejich horlivost a naléhání a všechna obratnost paní Vévodkyně. Ta trochu zapomněla na svůj tak čerstvý stav vdovy, když velmi zřetelně dávala najevo, jak ji těší, co právě získala, v čemž se paní princezna de Conti, její sestra, ukázala mnohem zdrženlivější. Paní Vévodkyně dokonce přijímala blahopřání od svých důvěrných přátel, což v Paříži napodobily paní Princezna a paní princezna de Conti.

---

11. **Vysvětlivka:** Jérôme Phélypeaux, hrabě z Pontchartrainu (1674–1747), syn kancléře, státní sekretář pro námořnictvo a královský dům.

Kapitola sedmá

První přímé kroky k sňatku Mademoiselle s vévodou z Berry.

Den po tomto rozhodnutí jsem viděl vévodu z Orléans vycházet z králova kabinetu, právě když jsem vcházel do jeho ložnice; počkal jsem na něj a zeptal se ho, jak to s nimi vypadá. „Prohráli jsme," řekl mi do ucha, a vzav mě za paži, dodal: „Pojďte se mnou za vévodkyní z Orléans." Myslel jsem, že bude rozhořčená, a nechtěl jsem tam vůbec jít, ale odvlekl mě tam. Zastihli jsme ji ve výklenku jejího malého tmavého pokoje do galerie, se stolkem před sebou a s kávou. Jakmile jsem na ni pohlédl, její slzy, které skoro ani neoschly, se rozproudily znovu. Zůstal jsem u dveří, abych mohl potichu odejít; hned to vycítila, zavolala mě zpátky a přinutila mě posadit se. Tam jsme si naříkali do sytosti, pak mi dala přečíst dopis, který vlastní rukou napsala paní z Maintenon a v němž jí vylíčila svá trápení a naléhala na sňatek Mademoiselle s vévodou z Berry, aby byl aspoň ujednán a ohlášen, když se k němu ještě nechtělo hned přikročit. Nikdy jsem neviděl dopis tak silný, tak krásný, napsaný s takovou přesností, jemností a obratností, a přitom při vší výmluvnosti tak prostý a přirozený. Vévoda z Orléans mi vyprávěl, jak bylo rozhodnutí vyneseno a jak jim pak bylo předešlého večera v kabinetu oznámeno. Vévodkyni z Orléans a mně dodal, že se právě před králem slovem zmínil o sňatku Mademoiselle, který by ho ze všeho utěšil; král mu na to místo jakékoli odpovědi řekl jen: „To Vám věřím," suchým tónem a s hořkým a posměšným úsměvem, což nás zarmoutilo dočista.

Vévodkyně z Orléans předstírala migrénu, aby nemusela nikoho vidět, ani Mademoiselle, kromě jedné chvilky k večeru; hned ji poslala pryč a dala ji držet zavřenou v jejím pokoji. Nazítří odjela do Saint-Cloud, aby utekla před lidmi, a paní Vévodkyni uviděla až třetího dne. Její bolest byla taková, že ji viděli všichni a že nebyla schopna rady ani sebeovládání. Kromě hořkosti, že prohrála, a zlosti, že paní Vévodkyně zvítězila, cítila ještě jinou, niternější, kterou si netroufala dát najevo: viděla totiž, jak tímto jediným úderem padají všechny ty plány na jméno a hodnost pravnuků Francie, a viděla své děti pevně a trvale ustanovené a prohlášené za prince krve bez jakéhokoli odlišení od ostatních princů krve — a to ji bodalo v nejhlubším nitru duše. Rozhodla se trucovat, vzdálit se králi, držet Mademoiselle víc než kdy jindy v ústraní a podlehnout ve všem zoufalství, které ji ovládlo a které halila závojem politiky, aby prý krále uvedla do rozpaků a přiměla ho přistoupit ke sňatku, po němž toužila. Vévoda z Orléans, nekonečně méně dotčený a tentokrát mnohem rozumnější než ona, se jejímu názoru vzpíral, ale nakonec mu musel na nějaký čas ustoupit. Byl půst, král chodil třikrát týdně na kázání, kde princezny sedávaly podle pořadí; zatvrdila se v tom, že Mademoiselle tam být nesmí. Abych tuto záležitost dovyprávěl najednou:

chtěla si udělat cestu do Paříže, jednak aby se králi vzdálila nápadněji a neobvyklejším způsobem, jednak aby hledala útěchu v plném užívání Palais-Royalu a dvora v Paříži, poprvé v životě, díky porážce paní z Argentonu. Úspěch předčil její naděje: vládla tam dvoru vévody z Orléans, který si jí předtím sotva všímal, a její komnaty se nevyprázdnily od všeho, co bylo nejpřednějšího. Unesena stavem tak skvělým a pro ni tak novým, často mi dávala najevo, jak je citlivá ke všemu, co jsem pro ni udělal. Slušnost, která jim tak brzy po smrti pana Vévody bránila ukazovat se veřejně v Opeře, jí připravila nové potěšení. Chodila tam do malé lóže, zřízené kdysi schválně pro paní z Argentonu, nad níž triumfovala ve všech ohledech, a vévoda z Orléans a ona mě přiměli chodit tam s nimi.

Osm dní uplynulo v této nádheře, po nichž bylo nutno vrátit se do Versailles, kde tato cesta nebyla nijak zazlívána. Vévodkyně z Orléans však nebyla o nic povolnější. Vévodkyně z Villeroy u ní neuspěla; a vévodkyně z Bourgogne, která se rozhodla s ní promluvit a učinila tak s velkým důvtipem, přátelstvím a obratností, nepochodila o nic lépe. Viděla, že toto počínání kazí všechno, co se týká sňatku Mademoiselle s vévodou z Berry, a ona si ho přála z důvodů, které budou vidět v pravý čas. Vévodkyně z Orléans pevně trvala na tom, že přečká Velikonoce, aniž Mademoiselle ukáže; po nich už nebylo veřejné místo, kde by princezny vystupovaly podle pořadí. Vévoda z Orléans, který cítil váhu tohoto počínání vzhledem k sňatku, s ní o tom jednoho dne v mé přítomnosti mluvil důrazněji než obvykle a pomalu se rozohnil, proti svému zvyku, až do té míry, že se dotkl jejího původu způsobem, který ji velmi zarmoutil a mě velmi uvedl do rozpaků. Zvolil jsem mlčení a využil první chvíle, kdy jsem mohl, abych z tohoto kabinetu přešel do kabinetu vévody z Orléans. Ten tam brzy nato přišel, ještě celý rozzlobený, a já, který jsem tam byl také, jsem si troufl mu pořádně vyčinit.

Druhého dne ráno jsem byl nucen jít k vévodkyni z Orléans, abych si s ní o samotě promluvil. Připomněla mi včerejší řeči; přiznal jsem se jí ke všemu, co jsem o nich vévodovi z Orléans hned poté řekl. Několik dní nato mě v galerii zastavil pan z Beauvilliers, kterému na sňatku také velmi záleželo, aby mi vyložil, jak je pro tuto věc důležité, aby se Mademoiselle ukázala; že je dobře zpraven, že tato zatvrzelost padá s velkou zlobou na hlavu vévodkyně z Orléans; že se jí využívá, aby se v králi, a dokonce i ve vévodkyni z Bourgogne, vzbudil strach z téže zatvrzelosti a z její povýšenosti; že ví, že dojem už se začal vytvářet; že není chvíle k zahození, aby ji na to upozornil, a že mě zapřísahá, abych to udělal okamžitě, aniž bych jeho jméno vyslovil. Vyprávěl jsem mu, do jaké míry se tato věc vévodkyni z Orléans vzpříčila v hlavě, jaké byly marné i pokusy vévodkyně z Bourgogne, a že po tom, co mu říkám, považuji všechno za zbytečné a že bych se jen zprotivil. Ať jsem říkal cokoli, trval na svém tak, že jsem okamžitě poslechl. Zastihl jsem vévodkyni z Orléans samotnou. Nechala mě všechno dopovědět, chladně mi poděkovala a se zlostí, kterou dusila zdvořilost, mi řekla, že ji to nezviklá.

Čtyři dny nato si vévodkyně z Bourgogne dala zavolat Mademoiselle a s mateřskou dobrotou jí vylíčila, co riskuje kvůli marné zlosti své matky, která na vyneseném rozhodnutí nic nezmění; zapřísahala ji, aby u matky uplatnila všechen svůj důvtip a všechen svůj vliv a vymohla si, že se smí ukázat. Toto poslední úsilí mělo plný účinek. Byl jsem velice překvapen, že Mademoiselle šla na první kázání po tomto napomenutí, oblečená podle svého pořadí. Téhož dne jsem šel k vévodovi z Orléans, který mě zavedl k vévodkyni z Orléans. Našli jsme ji v posteli celou v slzách a plakala pak celý den. Nechtěla Mademoiselle vidět jinak než převlečenou a dlouho si nemohla zvyknout na její velký dvorní šat. Přesto ji šla představit královským osobám a potom ji poslala k princeznám krve. Paní Vévodkyně byla tak laskavá, že ji div nezulíbala, a paní princezna de Conti se k ní zachovala s velmi zdvořilou lehkostí. Od té doby se Mademoiselle občas ukázala, aby si zachovala zásluhu, že se podřídila králově rozhodnutí. Tak toto rozhodnutí, uspěchané okolnostmi, které krále přesvědčily, že ukončí všechny rozbroje mezi jeho dcerami, jen zvětšilo trpkost mezi oběma sestrami, kterou jejich nároky na vévodu z Berry pro jejich dcery brzy vyhnaly na vrchol. Vévodkyně z Orléans se bude v dalším vyprávění vracet tak často, při různých významných příležitostech, že jsem pokládal za svou povinnost rozepsat se o skutcích, které ji lépe než slova začínají ukazovat.

Při pitvě pana Vévody nalezli v hlavě jakýsi výrůstek neboli cizí těleso, které ho, když dorostlo jisté velikosti, usmrtilo. Král nařídil, aby jeho pohřební obřady byly ve všem mnohem skromnější než obřady pana Prince, který měl hodnost prvního prince krve. Pan princ de Conti,[1] jemuž nesl vlečku markýz z Hautefortu, v doprovodu vévody z La Trémoille, jemuž nesl vlečku jeden šlechtic, šel jménem krále pokropit tělo svěcenou vodou s obřady, které byly popsány jinde. Titíž příbuzní, kteří byli pozváni k obřadům pana Prince, doprovázeli nového pana Vévodu při přijetí pana prince de Conti a srdce k jezuitům. Tělo bylo bez obřadů převezeno do Vallery,[2] kde byl přítomen jen nový pan Vévoda; cestou přespal v Saint-Ange, krásném a zvláštním sídle Caumartinově, kde zesnulý pan Vévoda přespal stejně tak, když necelý rok předtím prokazoval tutéž poslední službu svému otci. Zádušní mše ani pohřební řeči nebylo. Nikdo nedbal o zesnulého pana Vévodu natolik, aby se obtěžoval tou první, a látka té druhé by byla velmi nesnadná. Po návratu z této cesty dal král nového pana Vévodu pod poručnictví d'Antinovo co do správy jeho jmění, jako už pod ním byl co do jeho úřadů, ve shodě s paní Vévodkyní, a zakázal mu přespávat mimo místa, kde bude, bez dovolení. Měl přístup do kabinetu po večeři jako syn paní Vévodkyně, a d'Antin byl také pověřen dohlížet na jeho chování.

---

1. **Vysvětlivka:** Zde nový princ de Conti, Ludvík Armand II. Bourbonský (1695–1727), syn prince de Conti zesnulého v únoru 1709; o jeho otci je řeč dále („smrt pana prince de Conti").

2. **Vysvětlivka:** Vallery, zámek v Burgundsku, pohřebiště princů z rodu Condé; Saint-Ange, zámek, kde se po cestě přenocovalo, patřil rodině Caumartinů.

Jeho prostřednictvím poslala paní Vévodkyně králi portfej zesnulého pana Vévody, který se týkal královské domácnosti, kde chtěl zesnulý odstranit mnoho zlořádů a rozkrádání.[3] D'Antin, málo nakloněný vévodovi z Beauvilliers, na tom několikrát pracoval s králem sám a král propustil a suspendoval několik hofmistrů a upravil spoustu věcí; tak i Livry,[4] první hofmistr, podstoupil velké nebezpečí, ačkoli jeho úřad ve všem, co se týká královské kuchyně, od dob Guisů, velkých hofmistrů, už na onom úřadě nezávisel; ale vévoda z Beauvilliers, jehož sestru si Livry vzal bez věna, se ho zastal tak povýšeně a pevně, proti svému zvyku, že Livry vyvázl s několika lehkými úpravami, když se předtím bál, že bude vyhnán spolu se dvěma hofmistry, kteří dostali rozkaz své úřady prodat.

Paní Vévodkyně znovu upadla do zármutku, který všechny překvapil. Svým důvěrnicím říkala, že se nálada pana Vévody vůči ní od jisté doby velmi změnila, a jiným, méně důvěrným, netajila — aby se to doneslo —, že ho ztrácí za tak zlých okolností, pokud jde o její jmění a o stav jejích záležitostí i záležitostí jejích dcer, že neví, co si počne, a svou chudobu přitom náležitě rozhlašovala. Dostala věnem milion, spoustu drahokamů a vdovský důchod dvacet pět tisíc livrů atd., a s tím vším shledávala, že nemá z čeho žít. V dalším vyprávění se ukáže, jak nesmírně si ona a její rodina dokázali přilepšit. Svými uplakanými způsoby vyrvala z krále, a to dosti proti jeho vůli, pozdě a nerad, penzi třicet tisíc tolarů. Monseigneur, celý unesený radostí, jí tu zprávu šel oznámit; tu slzy oschly a dobrá nálada se docela vrátila. Přijímala všechny ceremoniální návštěvy. Ležela na lůžku ve vdovském šatu, lemovaném a podšitém hermelínem, jaký mají vévodkyně vdovy, a jako ony měla roušku (*couvre-chef*). Je to zvláštní pokrývka hlavy, nízká, z prostého holandského plátna, která zahaluje hlavu, aniž je přes ni ještě něco jiného, splývá široce na ramena, která také zahaluje, a je velmi dlouhá, ale o hodně kratší než hermelínová vlečka šatu, a její délka se řídí délkou vlečky. Vévodkyně jsou poslední, které mají právo na obojí. Vlečka královny měří jedenáct loktů, dcery Francie mají devět, vnučky Francie sedm, princezny krve pět, vévodkyně tři. Vynález hodnosti vnuček Francie způsobil, že vlečka královny i vlečka dcer Francie narostly každá o dva lokty. Vlečky bez smutku, při královských sňatcích a jiných podobných obřadech, mají u týchž osob stejnou délku; tehdy místo roušky, kterou tytéž nosí jako vdovy, mají závoj (*mante*), totiž gázu nebo zlatou či stříbrnou síťku připevněnou vzadu na hlavě, která se znovu upíná na ramenou, splývá na zem přes vlečku a trochu ji přesahuje, ale je mnohem užší a nezakrývá ani postavu.

---

3. **Vysvětlivka:** Zesnulý pan Vévoda byl jako jeho otec a děd velkým hofmistrem Francie (*grand maître de la maison du roi*), tedy nejvyšším představeným královské domácnosti; úřad přešel na jeho nezletilého syna a spravoval jej za něj d'Antin.

4. **Vysvětlivka:** Livry, první králův hofmistr (*premier maître d'hôtel du roi*), měl na starosti královský stůl a kuchyni. Saint-Simon připomíná, že tato část služby nepodléhala velkému hofmistrovi od dob, kdy tento úřad drželi Guisové.

Nový pan Vévoda přijímal návštěvy rovněž, v dlouhém plášti, v komnatách zesnulého pana Vévody. U dveří obou ležely hromady smutečních závojů a dlouhých plášťů, od nichž nebyl nikdo osvobozen. Ti, kdo si je přinesli z domu, i ti, kdo si je vzali teprve u dveří, muži i ženy, si s nimi počínali se stejně okázalou neslušností, jaká se projevila při návštěvách po smrti pana Prince. Pan Vévoda ani paní Vévodkyně nedali najevo, že by si toho všimli. Pan Vévoda přijímal všechny vestoje a každého vévodu a každé cizí kníže přesně doprovázel až na samý konec svých komnat. Stejně tak pan du Maine, kterého bylo také vidět v dlouhém plášti, a paní du Maine v závoji, a ti vůči okázalé neslušnosti v úboru byli stejně shovívaví jako pan Vévoda a paní Vévodkyně. Slečny, dcery paní Vévodkyně, byly v závojích v její ložnici a doprovázely všechny vévodkyně a cizí kněžny ke dveřím ložnice, a paní z L'Aigle,[5] dvorní dáma paní Vévodkyně, až na konec předpokoje.

Od záležitosti paní z Lussanu[6] jsem neměl nejmenší důvod si na paní Vévodkyni stěžovat. Co jí tehdy uklouzlo, to hlasitě popřela. Velmi okázale prokazovala paní ze Saint-Simon všemožné zdvořilosti, pokaždé když ji potkala v době, kdy jsme k ní nechodili, a jí samé i na můj účet. Když jsme ji navštívili po smrti pana Prince, ještě je zdvojnásobila. Neměla žádný podíl na podlosti, které se zesnulý pan Vévoda dopustil vůči mně v mé nepřítomnosti při smrti pana Prince a při záležitosti plášťů a která nás přiměla znovu k nim přestat chodit. Usoudili jsme tedy, že máme veškerou nepravost nechat na zesnulém panu Vévodovi samém, a požádali jsme paní z L'Aigle, aby jí řekla, že jsme ji při jejím posledním šestinedělí nenavštívili kvůli zesnulému panu Vévodovi, s náležitými slovy. Paní z L'Aigle byla dcerou pana z Raré, který spolu s celou svou rodinou vždy choval velkou přátelskou náklonnost k mému otci a k mému strýci. Její manžel byl s mým otcem odjakživa zadobře a byl jeho sousedem v La Ferté. Byla to naše velká přítelkyně, zvlášť důvěrná, žena velmi rozumná a duchaplná, které si všichni velice vážili. Úkolu se ráda ujala, a tak jsme navštívili paní Vévodkyni, která se ukázala velmi potěšena. Od té doby jsme ji navštěvovali vždy při příležitostech, paní ze Saint-Simon velmi zřídka; víc už jsme neměli nijakou příležitost si na ni stěžovat. Chtěl jsem dovyprávět najednou, co se jí týkalo za jejího vdovství a ve vztahu ke mně, abych se k tomu už nemusel vracet.

Pan du Maine, rozhořčený rozhodnutím mezi princeznami krve, které podráželo příčku, již mu jeho paní obratně připravovala, aby se sám vyšplhal až k postavení prince krve, a z níž ho toto rozhodnutí i listina zachovávající paní du Maine její pořadí shazovaly, usoudil, že může využít královy slabosti pro svou bolest. Shledal příležitost příhodnou, protože hrací stůl byl vymetený. Smrt pana prince de Conti,

---

5. **Vysvětlivka:** Paní z L'Aigle vystřídala v úřadě dvorní dámy paní Vévodkyně paní z Moreuil; její manžel byl sousedem Saint-Simonova otce v La Ferté-Vidame.

6. **Vysvětlivka:** Paní z Lussanu, ve službách domu Condé, byla Saint-Simonovou protivnicí ve sporu o dědictví slečny z Portes; paní Vévodkyně se tehdy o Saint-Simonovi nešetrně vyjádřila, což pak popřela.

pana Prince a pana Vévody zanechala jen děti, z nichž nejstaršímu bylo sedmnáct let, právě byl zahrnut přízní a byl v rukou d'Antinových; vévoda z Orléans byl lhostejný, nedbalý, špatně zpravený, sotva usmířený s králem i se svou paní, která byla levobočkem srdcem i náklonností víc než sám pan du Maine. Nebylo tedy přímých zájmů ani osob větších, než byl on, které by ho mohly uvést do nesnází; a pokud jde o syny Francie, nestálo krále nic přeskočit je snožmo, aniž by se kdo z nich, počínaje Monseigneurem, odvážil říct slovo. A pokud jde o všechny ostatní, byl to dvůr zničený, zvyklý na všemožná jha a předhánějící se v lichotkách a podlostech. Pomyslel si tedy, že využije času a dosáhne pro své děti najednou všeho, čeho on sám dosáhl na poctách a hodnosti postupně, nepozorovanými stupni, a stupni tolikrát naroubovanými jeden na druhý — uzurpacemi, zaváděním zvyklostí, ústními potvrzeními, konečně skutečnostmi už existujícími, jako bylo jeho zasedání v parlamentu takové, jaké tam měl.

Jeho hlavní pákou byla paní z Maintenon, která ho vychovala, které obětoval paní z Montespan,[7] kterou od té doby vždy šetřil se vším uměním, v němž byl velmistrem, a která ho také milovala něžněji než kterákoli chůva a kterákoli kojná a s úplnější oddaností. Jejím prostřednictvím se vyšvihl z ničeho k velikosti, v níž se nacházel a kterou paní Scarronová, z níž se stala královna, shledávala podivuhodně spravedlivou. Z týchž pohnutek vešla do jeho přání ohledně velikosti jeho dětí i do snadnosti, kterou jí v tom ukázal, vzhledem k bezvýznamnosti princů krve, mrtvých nebo dětí, a ke bezvýznamnosti dvora docela podrobeného a zotročeného. Nedalo mu práci ji přesvědčit, že ze strany synů Francie ani vévody z Orléans není třeba se obávat sebemenší potíže při sebemenším projevu královy vůle. Ať měl král pro své levobočky, a pro tohoto nade všechny ostatní, jakoukoli slabost, ať byl a chtěl být jakkoli absolutní, bylo možno pozorovat, že kromě sňatků svých dcer a guvernérství a úřadů svých synů všechno, co pro ně jinak udělal, udělal jen pozvolna, bez formy, bez čehokoli psaného, uzurpací zvyklostí, na několikrát, a vždy stržen dál, než sám cítil, až do chvíle, kdy jej proces pana z Luxembourgu, který vyvolal proces pana z Vendôme,[8] přiměl obnovit mrtvě narozený edikt Jindřicha IV., jako by nečinil nic nového; a když své dva syny pouhou zvyklostí upevnil uvnitř svého dvora ve všem vnějším postavení princů krve, dal jim je stejně tak i ve svých armádách a chtěl jim na-

7. **Vysvětlivka:** Françoise-Athénaïs de Rochechouart, markýza z Montespan (1640–1707), manželka markýze z Montespanu (z manželství syn d'Antin), dlouholetá milenka Ludvíka XIV. a matka pana du Maine, hraběte z Toulouse, paní Vévodkyně a vévodkyně z Orléans; zemřela roku 1707 v lázních Bourbon-l'Archambault. Děti z poměru s králem tajně vychovávala paní Scarronová, pozdější paní z Maintenon, která ji pak v králově přízni vytlačila.

8. **Vysvětlivka:** Roku 1694 vedl maršál z Luxembourgu proces o pořadí své pairie a vévoda z Vendôme, vnuk levobočka Jindřicha IV., si přitom nárokoval přednost před ostatními pairy; král tehdy legitimovaným synům a jejich potomkům přiznal pořadí hned za princi krve. Louis-Joseph, vévoda z Vendôme (1654–1712), byl jedním z hlavních francouzských vojevůdců války o španělské dědictví; zemřel náhle ve Vinaròsu ve Španělsku.

konec podrobit i velvyslance, což se neobešlo bez odporu, který dosud trvá u nunciů, kteří se stávají kardinály, a který byl nakonec u všech ostatních překonán, ale vždy bez psaní a bez formy. Nic není tak výmluvné jako odpor, který měl k sňatku pana du Maine, z důvodu, který k tomu uvedl, a jako to, co řekl maršálovi z Tessé, když odjížděl do Itálie, kde měl zastihnout pana z Vendôme v čele armády. Všechny tyto věci jsou zde zaznamenány v pravý čas, i jakým způsobem a jak daleko se potom ve všech těchto skutcích odchýlil, jakoby proti své vůli, k novým velikostem v jejich prospěch, a kvůli nim i v prospěch pana z Vendôme. Při této příležitosti tomu bylo stejně: týž odpor, týž pohled na nehoráznost, která mu byla navrhována, a nakonec totéž stržení, jakoby proti jeho vůli, a vždy téměř bez formy. Boj netrval dlouho, neboť začal až po 4. březnu, dni smrti pana Vévody a rozhodnutí o pořadí princezen krve mezi sebou, a skončil 16. téhož měsíce vítězstvím pana du Maine.

Když bylo o věci rozhodnuto mezi králem, paní z Maintenon a jím, bylo třeba ji ohlásit; a toto ohlášení vyvolalo nejnovější a nejpodivnější scénu celé této dlouhé vlády — pro toho, kdo znal krále a věděl, jaké bylo opojení jeho všemohoucnosti. Když v sobotu večer 15. března po večeři vstoupil ve Versailles do svého kabinetu a obvyklým způsobem vydal heslo, vykročil vážně do druhého kabinetu, postavil se ke svému křeslu, aniž se posadil, pomalu přejel očima celou společnost a řekl jí, aniž by se k někomu obrátil, že dává dětem pana du Maine stejnou hodnost a stejné pocty, jichž požívá pan du Maine; a bez okamžiku přestávky odkráčel na nejvzdálenější konec kabinetu a zavolal Monseigneura a vévodu z Bourgogne. Tam se poprvé v životě tento tak hrdý panovník, tento tak přísný a tak vládnoucí otec ponížil před svým synem a vnukem. Řekl jim, že protože mají po něm oba jeden po druhém vládnout, prosí je, aby přijali hodnost, kterou dává dětem vévody du Maine, aby to darovali něžnosti, o níž si lichotí, že k němu chovají, a něžnosti, kterou on sám cítí k těmto dětem a k jejich otci; že jim je, starý jak je a s vědomím, že jeho smrt nemůže být daleko, naléhavě doporučuje, se vší naléhavostí, jíž je schopen; že doufá, že je po něm budou chtít chránit z přátelství k jeho památce. Tuto dojemnou řeč protahoval dost dlouho, a oba princové, trochu pohnutí, s očima upřenýma k zemi, přitisknutí jeden k druhému, strnulí úžasem nad věcí i nad řečí, nepronesli jediné slovo. Král, který zřejmě čekal víc a chtěl je k tomu přinutit, zavolal pana du Maine; a když ten k nim přišel z druhého konce kabinetu, kde zatím panovalo nejhlubší ticho, vzal ho král za ramena, a opíraje se o ně, aby ho přiměl co nejhlouběji se před oběma princi uklonit, jim ho představil, opakoval jim v jeho přítomnosti, že po své smrti očekává od nich veškerou ochranu pro něj, že je o ni se vší naléhavostí prosí, že doufá v tuto milost od jejich dobré povahy a od jejich přátelství k němu a k jeho památce, a skončil tím, že na to od nich žádá jejich slovo.

V tu chvíli se oba princové na sebe podívali a skoro nevěděli, zda to, co se děje, je sen, či skutečnost, ale přesto ani slovem neodpověděli, dokud, ještě živěji králem naléháni, nezakoktali něco, co neznamenalo nic určitého. Pan du Maine, zmatený

jejich zmatkem a velmi trápený tím, že z jejich úst nevychází nic jasného, se chystal obejmout jim kolena. V tu chvíli je král se slzami v očích poprosil, aby pana du Maine v jeho přítomnosti laskavě objali a ujistili ho tím znamením svého přátelství. Odtud pokračoval v naléhání, aby mu dali své slovo, že neodejmou tuto hodnost, kterou právě vyhlásil, a oba princové, čím dál ohromenější tak neobyčejnou scénou, zase zablekotali, co mohli, ale nic neslíbili. Nechci se zde pouštět do komentování tak veliké chyby ani toho, jak malou sílu by mělo slovo, které by takto byli dali. Spokojuji se tím, že píšu, co jsem slovo od slova věděl od vévody z Beauvilliers, jemuž vévoda z Bourgogne druhého dne vylíčil vše, co se událo, a co mi tento vévoda ještě téhož dne vyprávěl. Vědělo se to také od Monseigneura, který to řekl svým důvěrníkům a netajil se před nimi, jak velmi ho ta hodnost pohoršuje. Vévodu du Maine nikdy neměl rád, vždy ho zraňoval rozdíl v králově srdci a v jeho důvěrnosti, a zažil v mládí doby, kdy vévoda du Maine, aniž se dopustil skutečných nedostatků úcty, Monseigneura příliš nešetřil, naprosto na rozdíl od hraběte z Toulouse, který si získal jeho přátelství. Pokud jde o ubohého vévodu z Bourgogne, netrvalo dlouho a dobře jsem věděl, co si o této nové nehoráznosti myslí, a jednomu ani druhému nebylo líto, že je v tomto ohledu prohlédli — další velmi podivná chyba. Po té chybě, totiž po tomto posledním beztvarém blekotání obou princů, se král, nemaje už naději na nic víc, vrátil, aniž dal najevo jakoukoli nespokojenost, ke svému křeslu, a kabinet ihned nabyl své obvyklé podoby.

Jakmile se král posadil, hned postřehl zachmuřenost, která tam panovala. Pospíšil si říci o té hodnosti ještě slovo a dodat, že by byl rád, kdyby mu každý projevil svou spokojenost tím, že ji vysloví vévodovi du Maine, kterého pak okamžitě každý obklopil a dost vážně mu blahopřál, až i hrabě z Toulouse, jeho bratr, jehož se tatáž pocta týkala, až na něj dojde řada, ale pro něhož byla stejně nová jako pro všechny ostatní. Rozdíl věku a ducha, který dával vévodovi du Maine velkou převahu nad hrabětem z Toulouse, nepřispěl k nijak velké vnitřní jednotě; navzájem se navštěvovali zřídka; slušnost se zachovávala, ale přátelství bylo chladné, důvěra žádná, a pan du Maine vždy budoval svou velikost, a tím i bratrovu, aniž se ho radil, a dokonce aniž mu o tom řekl. Zdravý rozum, čest a přímost srdce hraběte z Toulouse mu činily jednání vévodkyně du Maine nesnesitelným. Ona si toho dobře všimla; proto ho také neměla ráda a nepřispívala k tomu, aby hraběte z Toulouse, jehož se bála, sblížila s vévodou du Maine, jehož povolnost vůči ní, nemající mezí, hrabě neschvaloval a jehož povýšenosti se přitom nevyhnul: zbytek večera v kabinetu byl krátký a nevlídný.

Zpráva se rozšířila druhého dne a dozvěděli se, že vše, co o tom bude psaného, je pouhý záznam v knize ceremoniáře,[9] v nepřítomnosti velmistra ceremonií, který té zimy sloužil na hranicích, v těchto slovech:

„Král, jsa ve Versailles, ustanovil, že napříště děti pana vévody du Maine budou mít jakožto vnuci Jeho Veličenstva stejnou hodnost, stejné pocty a stejné zacházení, jichž dosud požíval řečený pan vévoda du Maine, a Jeho Veličenstvo mi nařídilo učinit o tom tuto zmínku v mé knize." To říká všechno a neříká nic a nevyjadřuje vůbec nic, kromě toho, že to odkazuje na zvyklost, v níž bylo vévodu du Maine vidět, aniž vysvětluje, jakou a z jakého titulu; ale velmi mnoho naznačuje tím, že to zdůvodňuje slovy „jakožto vnuci Jeho Veličenstva", a tímto absolutním výrazem „vnuci", k němuž nic nepřidává.

Nikdy nebylo nic přijato veřejností tak sklesle; nikdo u dvora se o tom neodvážil říct nahlas slovo, ale každý si o tom šeptal do ucha a každý to nenáviděl. Lidé si ještě nezvykli na hodnost pana du Maine, a už ji viděli přecházet na jeho děti. Bylo dobře vidět, že námitky by byly nejen zbytečné, ale zločinné; a jakmile proniklo, co se událo při vyhlášení v kabinetu, a lidé se dozvěděli, že král vyzval k blahopřání panu du Maine, nebylo nikoho, kdo by se z toho odvážil vyvléknout. Proti prvním hodnostem daným panu du Maine se hlučně protestovalo; při tomto vrcholu se nikdo neodvážil říct jediné slovo a dav se hnal k němu se smutnou tváří a pouhou úklonou, která připomínala spíš veřejné pokání než blahopřání. Byl jsem teprve docela nedávno usmířen s králem a při slyšení, které jsem u něho měl, mě velmi nabádal, abych byl velmi umírněný ve všem, co se týká mé hodnosti. Ta byla tím, co král právě učinil, krutě zraněna; nikdy jsem nechodil k levobočkům při žádném z povýšení, jimiž je král rozmnožil. Viděl jsem vévody, cizí knížata a všechny bez rozdílu tam chodit; pochopil jsem, že kdybych se odlišil tím, že tam nepůjdu, jejich hodnost ani radost bych nezmenšil, a sám bych se znovu zničil, a to mnohem víc, než jsem byl zničen předtím. Rozhodl jsem se tedy vypít tento kalich a šel jsem jako ostatní, a pokud možno uprostřed mnoha jiných, udělat před panem a paní du Maine suchou úklonu, a hned jsem se otočil. Bylo tam najednou tolik lidí, že nevěděli, komu se věnovat, a zatímco blahopřáli těm prvním, kteří jim byli po ruce, a doprovázeli je, ostatní odtékali, a mezi nimi jsem unikl i já. Podlost a strach přivedly lidi na myšlenku jít také k hraběti z Toulouse; a tytéž úvahy, které mě přivedly k panu a paní du Maine, mě dovedly i k němu. Nezastihl jsem ho; a když jsem cestou zpět přecházel přes malé Mramorové nádvoří, potkal jsem d'O,[10] kterého jsem požádal, aby panu hraběti z Toulouse vyřídil, že jsem u něho byl s blahopřáním. „K čemu, pane, bla-

9. **Vysvětlivka:** Ceremoniářem (*maître des cérémonies*) byl Desgranges; velmistrem ceremonií byl Thomas de Dreux, markýz z Brézé (úřad držel 1701–1749).

10. **Vysvětlivka:** Markýz z O, dříve vychovatel hraběte z Toulouse a jeho blízký spolupracovník u námořnictva; jeho manželka paní z O byla dámou vévodkyně z Bourgogne.

hopřání?“ odpověděl mi d’O se svým chladem a se svou nadutostí. Odvětil jsem, že to, co bylo právě učiněno pro pana du Maine, se ho týká dost zblízka, aby se toho účastnil. „Jakže,“ odvětil d’O se svraštělým výrazem, „k tomu, že bude napříště stát za dětmi pana du Maine?“ V mém překvapení jsem mu řekl, že mi připadá, že pro své vlastní děti na tom získává dost, aby rád stál za svými synovci. Tu ke mně d’O přistoupil, upřeně se na mě zadíval jako člověk, který spěchá učinit prohlášení, a řekl: „Pane, buďte přesvědčen, že pan hrabě z Toulouse nemá žádný podíl na tom, čeho dosáhl pan du Maine; že pan hrabě z Toulouse nemá děti a nečiní si nárok na nic pro ty, které mít bude, že je spokojen se svou hodností a že nechce víc.“ Opustil jsem d’O v krajním překvapení.

Byl to člověk, s nímž jsem neměl ani nejmenší styky a kterého jsem nikde nevídal; s jeho ženou jsem jich neměl víc já ani paní ze Saint-Simon. Byl to pohrdavý farizej, mluvící nanejvýš jednoslabičně, a připadalo mi, že se horlivě chopil příležitosti vysvětlit se mi v tom, nač jsem se ho neptal, a říct mi věc tak udivující. Šel jsem ji okamžitě vyprávět vévodovi a vévodkyni z Villeroy, přátelům muže i ženy; co mé překvapení dovršovalo, bylo, že ať byl d’O k panu hraběti z Toulouse jakkoli osobně i služebně připoután, byl ještě víc člověkem paní z Maintenon, a dokonce pana du Maine. Vévoda a vévodkyně z Villeroy mi tu hádanku vysvětlili; ale nevěřím, že znali její pravé čtení; svou domněnku řeknu později. Vyprávěli mi, že když vévoda mluvil o svém záměru s bratrem, nedokázal ho přesvědčit; že hrabě z Toulouse dokonce udělal, co mohl, aby ho od něho odvrátil, ať už proto, že měl tehdy k ženitbě daleko a jeho osobní pořadí vůči synovcům by bylo nepatrné, nebo proto, že cítil, že věc je tak silná, že by jednoho dne mohla strhnout i jejich vlastní hodnost. Jisté je, že tato záležitost mezi nimi způsobila znatelný chlad. Co jsem si o tom myslel později — neboť v tu chvíli jsem to ještě nevěděl —, je, že věc se octla na vážkách kvůli tomu, co bude hned vylíčeno, a to, spolu s prohlášením tak nemístným a tak horlivým od člověka tak málo horlivého mluvit, a to vůči jinému, kterého znal jen podle jména a od vidění a který se ho na nic neptal ani nic nevykládal, mě přimělo věřit, že šlo o politiku a že hrabě z Toulouse chtěl nechat bratra samotného v síti a nesdílet ji s ním. Zde tedy, co se stalo. Od jednoho k druhému se brzy rozneslo, jaké jsou názory Monseigneura a vévody z Bourgogne. Sami tak strašlivou chybu dovršili tím, že potvrzovali, co se o tom povídalo, až do té míry, že ubohé vévodkyni z Bourgogne uklouzlo, že tato hodnost nevydrží pod Monseigneurem, a pod nimi, až budou pány, je-li to možné, ještě méně. Dvůr, dusící se mlčením, které zprvu zachovával, a cítě takovou oporu, povolil reptání, a v okamžiku se reptání stalo všeobecným, veřejným a velmi málo umírněným. Po obou dědicích koruny se proviňovali všichni. A tak, protože se nikdo nebál trestu vzhledem k všeobecnosti spoluviníků, zašla nevázanost velmi daleko.

Král byl příliš dbalý toho, aby byl zpraven o sebemenších věcech, než aby nevěděl o této záplavě řečí, tím méně o rozmrzelosti Monseigneura a vévody z Bourgogne,

navzdory všemu tak novému, čeho vůči nim použil; zmocnila se ho zachmuřenost a lítost. Pan du Maine se toho zachvěl a s ním paní z Maintenon, kteří ho viděli v okamžiku, kdy odvolá, co právě učinil. Dali se tedy směle do protitahu: vychvalovali králi poslušnost, i vnitřní, kterou si získal a která nebyla nikdy lépe vyjádřena než horlivostí davu, jenž chodil blahopřát panu du Maine, radostí, kterou všichni projevovali nad milostí, již právě udělil, a veřejným potleskem, jehož se jí dostávalo. Touto lstí pan du Maine využil poct vyrvaných zotročenému dvoru, lichotil králi v tom, nač byl nejcitlivější, a přivedl ho do stavu, kdy už nevěděl, čemu věřit.

Den po mých návštěvách u levobočků a tři dny po vyhlášení jsem šel ráno k paní z Nogaretu,[11] která mi dala vzkázat, že by mi chtěla dopoledne něco říct. Byl jsem velmi udiven, když mi řekla, že ji vévodkyně z Bourgogne pověřila, aby ode mne jejím jménem a otevřeně zjistila, co zakládá mé tak důvěrné spojení s panem du Maine, a že by také ráda věděla, co si myslím o hodnosti, která byla právě dána jeho dětem. Já jsem zase byl zvědav, kde vévodkyně z Bourgogne k tomu spojení přišla a co ji mohlo uvést v pochybnost o tom, co si o té hodnosti myslím. Paní z Nogaretu mi řekla, že když předešlého večera bděla u vévodkyně z Bourgogne, která byla ještě v šestinedělí,[12] a mluvily o té hodnosti s pohoršením, jaké si zaslouží, řekla jí vévodkyně, že král, trápený tím, jak málo se jí tato novota zamlouvá, jí přehnaně vylíčil jednomyslný souhlas; že vévoda du Maine je zahrnut zdvořilostmi dvora; a že pak s otevřenějším výrazem a s naprostým zalíbením dodal, že dokonce i já jsem navštívil vévodu du Maine a ujistil ho o potěšení, které mi působí jeho spokojenost. Usmál jsem se s hořkou zlostí nad tím, jak bylo prostituováno mé jméno, aby podepřelo prostituci celé Francie. Vyprávěl jsem paní z Nogaretu, co se mi přihodilo s vévodkyní z Orléans a s panem du Maine před smrtí pana Vévody ohledně sporu o dědictví po panu Princi, jak se pan a paní du Maine chovali k paní ze Saint-Simon a ke mně a jak jsme se chovali my k nim; odtud jsem se s ní rozhovořil o tom, co si myslím a cítím o hodnosti, kterou jsem nenáviděl u otce, a tím spíš pokračující v jeho dětech; rozvedl jsem, co na ní dávají najevo ona i oba princové dědicové, a důvody, které mě přinutily jít při této příležitosti k panu a paní du Maine poprvé v životě takovým způsobem, kde, ať si o tom král myslel cokoli, pan du Maine nemohl slyšet ani zvuk mého hlasu; a poprosil jsem paní z Nogaretu, aby celý tento rozhovor vyřídila vévodkyni z Bourgogne, což velmi přesně učinila.

Princezna mezitím, když na ni paní z Maintenon kvůli té hodnosti naléhala, zůstala pevná a překvapila ji tím víc, že ani netušila, že by o těchto věcech něco věděla, a shledala ji vyzbrojenou velmi dobrými důvody, které ji uvedly do rozpaků. Chtěla

---

11. **Vysvětlivka:** Paní z Nogaretu, dáma paláce a jedna z důvěrnic vévodkyně z Bourgogne, s níž byl Saint-Simon v přátelském styku.

12. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Bourgogne porodila 15. února 1710 svého třetího syna, vévodu z Anjou, pozdějšího Ludvíka XV.

od ní za každou cenu vědět, co se o tom ve světě skutečně říká, a vévodkyně z Bourgogne ji neklamala; král a ona tedy zůstali ve velkých starostech, a to tak, že tato hodnost byla už na pokraji odvolání. Ale nakonec byla dána, vyhlášena, zveřejněna; král nechtěl vypadat, že ustupuje, snažil se nasytit lichotivými úskoky pana du Maine, a hodnost zůstala. Ujetí se jí nedalo dlouho čekat, a aby pohoršení bylo úplné, stalo se to na kázání. Hrabě z Toulouse, který navštívil své synovce ceremoniálně a ti mu nedali přednost tak, jak to činí princové krve mezi sebou, přestal chodit na kázání, aby tam nemusel být za nimi, a vrátil se tam teprve po jakémsi vyjednávání. Paní Princezna a paní princezna de Conti, její dcera, přijely v téže době do Versailles přijmout královu návštěvu po smrti pana Vévody. Paní Princezna mu poděkovala za milosti, které prokázal jejímu vnukovi, a ne bez začervenání připojila poděkování za ty, které právě prokázal dětem paní du Maine a které je stavěly naroveň dětem jejího syna.

Ještě jedním slovem objasním, co se mne týká v souvislosti s touto podivnou hodností, a vysvětlím, jak vévodkyně z Bourgogne přišla na to, že jsem s panem du Maine tak spojen. Když král a paní z Maintenon mluvili o této hodnosti u lůžka této princezny, všichni tři sami, a paní z Maintenon napínala všechno své umění, aby své dílo obhájila proti lítosti, která se krále zmocnila a kterou jí vyčítal, předkládala mu, jak jen mohla, nával u pana du Maine a radost blahopřání, a dodala, že i já jsem mu šel projevit svou radost. Král si to dal zopakovat, a když ho ujistila, že jí to řekl pan du Maine, teprve tehdy král nasadil onen výraz klidu a zalíbení, obrátil se k vévodkyni z Bourgogne a řekl jí, že když tam byl i tenhle, pak na tom, co udělal, asi není tolik k vytknutí — jako by se tím utěšoval. Vévodkyně z Bourgogne neodpověděla nic a paní z Maintenon pokračovala ve svých řečech, aby ho utvrdila. Tuto podrobnost mi paní z Nogaretu vylíčila den po své otázce, když mi oznamovala, jak vévodkyni z Bourgogne vyřídila mé sdělení. Nevím, proč mi to neřekla už den předtím. Dozvěděl jsem se od ní, že vévodkyně z Bourgogne s potěšením vyslechla, co jí ode mne vyřídila, a že byla ráda, že se nemýlila v úsudku, který si o mně ohledně té hodnosti učinila.

Dovyprávějme najednou, co se týká pana du Maine a jeho dětí. To, čeho pro ně právě dosáhl, a ještě mnohem víc ten tak překvapivý způsob, jakým král mluvil v jejich i v jeho prospěch k oběma princům, svému synovi a vnukovi, a jenž byl jeho povaze tak podivně vzdálen, mu ukázaly jeho síly, jak skrze něho samého, tak skrze paní z Maintenon, nad všechno, co by si byl mohl myslet. Využil toho tedy a dokázal, skrze ni i sám, vylíčit králi chlad obou princů — abychom neřekli nic víc — uprostřed řečí pro ně tak dojemných a tak nových, a oprávněnou obavu, kterou z toho musí mít; tak, že dokázal krále přesvědčit, že aby ukázal, že nelituje toho, co právě učinil, a aby upevnil hodnost a pocty, které dává jeho dětem, je nutné dát jim autoritu a moc. Dosáhl o pět týdnů později, totiž na Velikonoční čtvrtek 24. dubna, nástupnictví ve svém úřadě generálního plukovníka Švýcarů a Graubündenských pro prince z

Dombes, svého nejstaršího syna, desetiletého, a pro hraběte z Eu,[13] kterému bylo šest, nástupnictví v úřadě velmistra dělostřelectva. Bylo to velké a rychlé obnovení pohoršení a reptání, ale nijak to nezmenšilo poddanost. Celý dvůr šel k panu a paní du Maine, kteří zároveň dostali krásné apartmá zesnulého arcibiskupa z Remeše v zámku — další velmi okázalá zvláštnost, neboť žádný princ krve, ani děti samotného Monsieur, je nedostaly než v mnohem pokročilejším věku.

Šel jsem tedy jako ostatní jednoho rána k panu du Maine a počítal jsem, že se tam jako minule jen ukážu a uteču pod ochranou davu. Zastihl jsem ho obklopeného preláty ze shromáždění duchovenstva,[14] a jakmile jsem se objevil, ustoupil jsem. Pan du Maine okamžitě poprosil ty preláty, aby mu dovolili říct mi slovo, a přikulhal ke mně tak, že jsem se nemohl vyhnout těm lidem, kteří mi to řekli a ukázali mi ho. Vrátil jsem se tedy k němu a on mě zavedl ke krbu v hloubi své ložnice, odkud všichni vyšli a kde jsme zůstali sami. Tam mi řekl, že už velmi dlouho hledá příležitost projevit mi všechnu svou vděčnost za všechno, čím je mi zavázán, za způsob, jakým jsem laskavě odpověděl na to, co mi vévodkyně z Orléans řekla o sporu o dědictví po panu Princi; že mě prosí, abych počítal s tím, že tuto milost, které se mu ode mne dostalo, nikdy nezapomene, a že nebude příležitosti, kterou by horlivě nevyhledával, aby mi ukázal, jak je jí dojat; že mu dlužím spravedlnost věřit, že na mě vždy hleděl se zvláštní úctou a stále si přál čest mého přátelství; že vévodkyně du Maine má tytéž city; že by si nade všechno přál, abychom se mohli někdy volně vídat; pak náhle přešel na paní ze Saint-Simon a za sebe i za svou paní mi řekl všechno možné, ale výrazy tak plnými, tak silnými, tak výmluvnými a hlavně tak podivně zdvořilými, že jsem už viděl, že nebudu mít ani chvíli, ani možnost odpovědět. Přesto jsem tak učinil, jak nejlépe jsem dokázal, a ujistil jsem ho také, že nezapomenu jeho jednání ani jednání vévodkyně du Maine při záležitosti paní z Lussanu. Myslel jsem, že tím, když skončím, budu mít po všem, a chtěl jsem odejít. Následovaly nové chvály na paní ze Saint-Simon, nová přání paní du Maine i jeho po přátelství, jako je její, jak by se jím cítili poctěni; neboť žádný výraz nebyl šetřen ani pro ni, ani pro mne; všechno, co paní du Maine udělala, aby si je zasloužila a potom zachovala, přičemž se oklikou dotkl záležitosti paní z Lauzunu; a že tolik spěchal, abych se o všech těch citech dozvěděl, že poprosil vévodkyni z Orléans, aby mi je vyjádřila, dokud to nebude moci učinit sám. Ona nic z toho neudělala, ať už zapomněním, nebo spíše proto, že to vše směřovalo k navázání styků a přátelství s námi, a ona už při prvním rozhovoru se mnou o tom dobře vycítila, že nechceme ani jedno, ani druhé.

---

13. **Vysvětlivka:** Synové pana du Maine: Louis-Auguste, princ z Dombes (1700–1755), a Louis-Charles, hrabě z Eu (1701–1775); hraběti z Eu tedy bylo v dubnu 1710 osm let, nikoli šest, jak uvádí text (stejně Chéruel).

14. **Vysvětlivka:** Shromáždění duchovenstva (*assemblée du clergé*) bylo pravidelné shromáždění zástupců francouzské církve, které mimo jiné povolovalo králi tzv. dobrovolný dar.

S velkou námahou jsem se vyprostil od pana du Maine záplavou žvanění, neurčitých poklon a nejzdvořilejších řečí, jaké jsem dokázal, avšak bez čehokoli určitého, aniž bych se do čehokoli pouštěl, a tím méně do nějakého závazku spojení, před nímž jsem se měl velmi na pozoru, a konečně jsem odešel zavalen nejživějšími a nejnaléhavějšími zdvořilostmi. Vyhnul jsem se těm, které mi podle mého odhadu chystala vévodkyně du Maine, jež byla obklopena lidmi a chtěla mě k sobě přivolat; omluvil jsem se, že nechci rušit dámy, a hned jsem odešel. Paní ze Saint-Simon zastihla pana a paní du Maine spolu a ti ji zase předháněli, kdo ji víc zahrne, a nezapomněli na nic naléhavého, ba i úskočného, aby se s námi spojili. Vyprostila se z toho stejně jako já, s velkou námahou; z těchto způsobů jsme nemuseli nijak dlouho soudit, že je nic nepřiměje ztratit ze zřetele ten záměr a tu touhu, tak neobyčejnou a tak vytrvalou, spojit se s námi, a to nás utvrdilo v našich dřívějších předsevzetích v tomto ohledu. Neviděl jsem je o nic víc, totiž jen při příležitostech úmrtí, sňatků a jiných podobných, nezbytných a velmi vzácných, a paní ze Saint-Simon téměř o nic častěji. V dalším vyprávění bude vidět, že jsem se nerozepsal zbytečně o těchto dotěrných ucházeních pana vévody a paní vévodkyně du Maine, k nimž mi tak nehorázné rozšíření hodnosti už tak nenáviděné nemohlo vnuknout mnoho přátelství.

Uzavřeme tuto smutnou látku jinou, stejně málo útěšnou, totiž přijetím Villarse do parlamentu; ten si proti nejstálejšímu zvyku nevzal za svědka svého života a mravů žádného paira[15] a touto zvláštností dal podnět k veřejné debatě, zda to udělal z úcty, či z hanby, nebo ze strachu, že bude odmítnut. Stěží jsem se dokázal rozhodnout zúčastnit se tak ponižujícího obřadu. Byl jsem tam svědkem zlomyslnosti vévody z La Meilleraye, který zahrnoval pana du Maine otázkami, proč pan hrabě z Toulouse, který chodíval do parlamentu vždy s ním, přišel tentokrát zvlášť; pan du Maine byl přes všechen svůj důvtip v nadmíru velkých rozpacích; a ten druhý, který se tím bavil a dobře věděl o chladu, jejž mezi ně vnesla hodnost dětí, dopřával toho potěšení i celé společnosti. Jakmile bylo přijetí vykonáno a parlament odešel do bufetu, odešel jsem a nedokázal jsem zůstat na velkém slyšení. Villars pozval všechny paire k sobě na oběd. Byl jsem pozván jako ostatní a omluvil jsem se; potom jsem se dozvěděl, že tam skoro nikdo nebyl.

15. **Vysvětlivka:** Nový pair při přijetí do parlamentu předkládal svědectví o svém „životě a mravech“, obvykle od jiného paira. Villars, vévoda od roku 1705, byl povýšen na paira roku 1709 po bitvě u Malplaquetu.

Kapitola osmá

Vendôme, o něhož Španělsko znovu žádá jako o generála, se smutně žení se slečnou z Enghien. — Smrt vévody z Coislinu; jeho povaha. — Neslýchaná překážka, kterou král klade biskupovi z Met v nástupnictví do hodnosti jeho bratra. — Podnět, příčina a konec této překážky. — Oděv a způsob podpisu pana z Met. — Španělští biskupové, kteří se stali grandy dědictvím, už nenosí jméno svého biskupství. — Smrt, příhody, povaha a podivínství maršálky z La Meilleraye. — Rod Cossé.

Ty měsíce březen a duben byly pro levobočky šťastné. Španělsko znovu naléhalo, aby dostalo pana z Vendôme,[1] který se tady viděl bez vyhlídek, odsunutý do velké samoty v Anetu, a hořel touhou dostat povolení odjet tam; vyjednal si je, jak už bylo řečeno jinde, s princeznou des Ursins[2] a dával na tom trvat. Mezitím, když se viděl zbaven pana Prince i pana Vévody, doufal, že už nebude žádná překážka jeho sňatku se slečnou z Enghien; ten jí vnukli pan a paní du Maine, ale nemohli ho prosadit, dokud byli naživu pan Princ, a dokonce i pan Vévoda. Bylo jí třicet tři let a byla nesmírně ošklivá; život prožila v ústraní paláce Condé v tom nejkrutějším útlaku, a proto si přála, jen aby odtamtud vyvázla, jakýkoli sňatek. Útlak skončil s panem Princem, ale nuda trvala s paní Princeznou, od níž se nemohla dostat jinak než provdáním. Pan du Maine chtěl pro pana z Vendôme princeznu krve, aby levobočkům dodal ještě víc lesku. Pana z Vendôme, který se nikdy nechtěl oženit, lákala čest stát se zetěm pana Prince a dráždilo ho, že ho pro jeho nemilost nepřijal pan Princ za zetě, ani pan Vévoda za švagra. Všechny tyto důvody ho pohnuly uzavřít ten sňatek po jejich smrti. Bylo to dílo pana du Maine; král s tím souhlasil a sňatek byl vyhlášen 26. dubna.

Jestliže bylo zapotřebí ctižádosti, aby se někdo odhodlal vzít si slečnu z Enghien, bylo zapotřebí velké odvahy, aby si někdo vzal pana z Vendôme, který byl skoro bez nosu a jehož nejzkušenější lékaři dvakrát nedokázali vyléčit. Ale oběma bylo všechno dobré, jí proto, aby měla jmění a volnost, jemu z marnivosti, aby ukázal, že je i v tom

1. **Vysvětlivka:** Louis-Joseph, vévoda z Vendôme (1654–1712), pravnuk Jindřicha IV. po legitimovaném synovi Césarovi z Vendôme, vojevůdce v Itálii, Flandrech a Španělsku; po porážce u Oudenaarde (1708) upadl v nemilost a žil v ústraní na svém zámku Anet. Roku 1710 se oženil s Marií Annou Bourbonskou, slečnou z Enghien (1678–1718), dcerou pana Prince; manželství zůstalo bezdětné. Zemřel 11. června 1712 ve Vinaròsu ve Valencii, podle dobových svědectví na následky přejedení; pohřben je v Escorialu.

2. **Vysvětlivka:** Anne-Marie de La Trémoille, princezna des Ursins (1642–1722), vdova po princi z Chalais a po vévodovi z Bracciana, *camarera mayor* španělské královny a skutečná vládkyně madridského dvora, dokud ji roku 1714 nevypověděla nová královna Alžběta Farnese.

stavu zdraví a nemilosti dost velký pán, aby se oženil s princeznou krve; koupil si ji celým svým jměním, které jí odkázal svatební smlouvou pro případ, že zemře před ní bez dětí, k čemuž všechno nasvědčovalo a jak se také skutečně stalo. Paní Princezna a paní Vévodkyně se o tom sňatku dozvěděly teprve od pana du Maine, a to jako o věci ujednané, kterou král chce. Paní Princezna se rozplakala, marně se dovolávala památky pana Prince, s níž se příliš nepočítalo, a protože nemohla nic zabránit, nechala všechno udělat a nechtěla už o tom slyšet. Paní Vévodkyně se nadýmala a zlobila, ale to bylo všechno; nad švagrovou neměla žádnou moc. Pan du Maine se o všechno postaral: o svatební smlouvu, o ohlášky i o svatbu. Způsob, jakým se to všechno odbylo, ukázal, jak je pan z Vendôme ztracený. Stěží dostal povolení přijet o tom promluvit s králem do Versailles; a to pod podmínkou, že se bude zdržovat hlavně ve svém pokoji a nebude tam nikoho přijímat, a skoro nikdo se tam také neukázal. Jeho rozhovor s králem byl suchý a krátký a hned nato se vrátil do Anetu. Nedostal ani dovolení přijet dát podepsat svou svatební smlouvu. Pan du Maine ji předložil k podpisu sám, aniž ho kdo z té či oné strany doprovázel, a král si přál, aby se využilo doby, kdy pobývá v Marly, a svatba se konala v Sceaux, bez slavnosti, bez hluku, v co největší skrytosti; o zásnubách ve svém kabinetu nechtěl ani slyšet. Svatební smlouva tedy byla podepsána v Marly 13. května tímto tajným způsobem.

Pan z Vendôme přijel z Anetu rovnou do Sceaux ve čtvrtek 15. května a týž večer byl se slečnou z Enghien zasnouben, oddán a uložen na lože; přítomni byli paní Princezna, pan Vévoda, jeho bratr hrabě z Charolais, paní princezna de Conti[3] se synem a s dcerami, pan a paní du Maine se svými dětmi a několik služebníků, a nikdo jiný. Jakmile byla o půlnoci odsloužena mše, všichni princové a princezny krve odjeli a už se nevrátili. Pan z Vendôme zůstal druhý den, v pátek, v Sceaux jen s panem a paní du Maine, jejich dětmi a služebnictvem a s novomanželkou, a v sobotu ji tam nechal a vrátil se do Anetu. Ani jeden z nich nedostal žádné blahopřání od krále ani od kohokoli z královské rodiny; o tom sňatku se ani nemluvilo, bylo to, jako by se nestal. Pan du Maine se vrátil ke dvoru, jakmile mohl, a paní z Vendôme se vrátila k paní Princezně, dokud nebude připraven dům velkého převora v Templu,[4] který byl ve velkém nepořádku; velký převor sám byl mimo království. Jaký lesk by měla tahle svatba o několik let dříve, a jaký kontrast se zářivými návraty pana z Vendôme z Itálie! Bylo zpozorováno, že pan z Vendôme, který se se všemi těmi princi a princeznami krve, již se dostavili na jeho svatbu, předtím nesetkal, jim tam neřekl ani to nejmenší zdvořilé slovo. Byl tam jako na svatbě někoho jiného a potom v Anetu, jako by zapomněl, že je ženatý.

---

3. **Vysvětlivka:** Zde Marie Thérèse Bourbonská (1666–1732), dcera pana Prince a sestra nevěsty, vdova po princi de Conti († 1709); její syn je Ludvík Armand II., nový princ de Conti.

4. **Vysvětlivka:** Velký převor Philippe z Vendôme (1655–1727), bratr vévody z Vendôme, velký převor Francie maltézského řádu; jeho sídlem byl palác v pařížském Templu. Po bitvě u Cassana (1705) upadl v nemilost a pobýval mimo Francii.

Vévoda z Coislinu[5] svého přítele pana Vévodu dlouho nepřežil. Byl to jediný člověk, který si pana Vévodu podmanil, který mu nic neodpustil a který na něj občas vypálil strašlivou salvu, aniž se pan Vévoda odvážil ceknout. Byl to muž velmi duchaplný, krajně podivínský a bavilo ho vypadat ještě podivínštěji, než ve skutečnosti byl; vtipný s vážnou tváří a aniž se o to snažil, vždy jízlivý, velmi zábavný, ale také zlomyslný a nebezpečný, který si nic neodepřel, který pohrdal válkou, z níž už dávno odešel, i dvorem, kam skoro nikdy nechodil, a byl proto špatně zapsán u krále, z čehož si příliš nedělal; patřil do velkého světa, který spíše vyhledával jeho, než on jej, a do nejlepší společnosti. Zakládal si na tom, že nikdy nikoho nepozdraví první, a říkal to tak legračně, že se tomu člověk musel jen smát. Když král dokončil Trianon, jak je dnes, všichni se hrnuli na něj podívat. Roquelaure se vévody z Coislinu zeptal, jak se mu líbí; ten mu řekl, že se mu nijak nelíbí, protože ho neviděl. „Já vím proč," odpověděl mu Roquelaure, „protože Trianon nepřišel navštívit první tebe." Musím ještě vyprávět tuto příhodu s vévodou z Coislinu. Jemu, jeho švagrovi vévodovi ze Sully a panu z Foix přišlo na mysl zajít do parlamentu, a tak na mě naléhali, abych šel s nimi, že jsem nemohl odmítnout; je to jediný případ, kdy jsem tam byl bez nutnosti. Pan z Foix, který byl líný a probdíval noci ve společnosti, nepřišel, takže jsem seděl mezi oběma švagry.

Le Nain, tehdy děkan parlamentu a jeden z nejváženějších pro svou poctivost, přesnost a znalosti, referoval o značném sporu, v němž šlo o čtyřicet tisíc franků nákladů řízení, a navrhl náklady vzájemně započíst; první hlasy se shodovaly s názorem zpravodaje. Jednalo se za zavřenými dveřmi, při malém slyšení; slyšeli jsme tedy všechno, protože se hlasovalo z místa bez vstávání. Le Meusnier, starý rada, rovněž duchovní a velmi schopný, ale pověsti víc než pochybné, vyslovil jako první názor, že náklady se mají zaplatit. Několik radů se k němu přidalo a jiní ne, neboť ve věci samé byli všichni jednomyslně pro návrh zpravodaje. A tu se vévoda z Coislinu dá do smíchu a říká mi, že je třeba udělat rovnost hlasů a že bude legrační vidět, jak si velká komora půjde dát rovnost rozhodnout k některé vyšetřovací komoře.[6] Myslel jsem, že žertuje, ale když jsem viděl, jak pozorně sleduje a počítá hlasy na obou stranách a jak mě nutí, abych rovnost udělal, to jest abych se připojil k názoru menšiny, zeptal jsem se ho, jestli se nestydí chtít lidi stát čtyřicet tisíc livrů jen pro svou zábavu; že nevědomí, jací jsme, se musíme přidat k mírnějšímu názoru, zvlášť když za něj ručí muž tak přesný, osvícený a bezúhonný, jako byl Le Nain, který věc dobře prostudo-

5. **Vysvětlivka:** Pierre du Cambout, vévoda z Coislinu († 1710), syn vévody z Coislinu († 1702) a synovec kardinála z Coislinu, přítel pana Vévody. Zemřel 7. května 1710 bez potomků; vévodství přešlo na jeho bratra, biskupa z Met.

6. **Vysvětlivka:** Velká komora (*grand'chambre*) byla nejvyšší komora pařížského parlamentu, vyšetřovací komory (*chambres des enquêtes*) komory nižší. Rovnost hlasů (*partage*) znamenala, že věc musela rozhodnout jiná komora. Započíst náklady (*compenser les dépens*) znamenalo, že každá strana nese své náklady sama.

val. Vysmál se mi a pořád opakoval, že to bude legrace a že si ji nenechá ujít. Z lítosti nad těmi stranami, z nichž jsme žádnou neznali, jsem si zajistil vévodu ze Sully, který svého švagra odsoudil a slíbil mi, že bude pro započtení nákladů. Hlasovali jsme poslední a všichni tři jsme dodrželi slovo. Vévoda z Coislinu, který podle svého počtu viděl, že rovnost udělá, když se přidá k Le Meusnierovi, se k němu přidal. Já jsem se potom připojil k Le Nainovi a po mně vévoda ze Sully. První prezident Harlay,[7] který také počítal a viděl rovnost hlasů, se začne dívat na prezidenty parlamentu, říká jim, že je tu rovnost, a pak sboru domlouvá, jak je taková nehoda v soudním dvoru, jako je velká komora, neslušná; že je třeba snažit se sjednotit na jednom názoru; že jeho názor je náklady započíst; a že dá hlasovat znovu. Zatímco se hlasovalo, vévoda z Coislinu pukal smíchy a já ho napomínal, aby se spokojil s potěšením, které si dopřál, a nehnal věc do krajnosti. Nikdy o tom nechtěl slyšet, pevně rozhodnut názor změnit, nebo nezměnit, podle toho, co poslouží k rovnosti. Byl znovu pro názor Le Meusnierův, vévoda ze Sully a já pro názor zpravodaje, první prezident také; a zase rovnost.

Tu první prezident, velmi rozzlobený, mluvil skoro čtvrt hodiny, snažil se pánům připomenout jejich čest, aby se vyhnuli hanbě jít si dát rovnost rozhodnout k vyšetřovacím komorám, prohlásil, že dá hlasovat potřetí a že pro zkrácení, protože důvody byly dostatečně vyslechnuty, postačí, když každý řekne, zda je pro názor zpravodaje, nebo Le Meusnierův. Ďábel tomu chtěl, aby rovnost trvala, ačkoli několik radů změnilo názor podle toho, jak počítali hlasy až k sobě, aby se rovnosti vyhnuli, a pan z Coislinu pořád pro zaplacení nákladů. Neštěstí bylo, že s jedním hlasem navíc pro Le Meusniera by už rovnost nebyla. Harlay, který si to dobře spočítal a který se na vévodu z Coislinu, jehož jediný hlas nakonec ten zmatek způsobil, díval černě, vyložil sboru stav věci a snažil se ho obměkčit ve prospěch stran, které prohrávaly a které by jediný hlas stál buď rovnost hlasů, pro sbor urážlivou, nebo o čtyřicet tisíc livrů víc. Mluvil marně; na jeho opakované domluvy nikdo neodpověděl, takže když viděl, že je nakonec nutné rozhodnout, dal přednost domnělé cti velké komory před měšcem těch ubohých stran, prohlásil, že aby se vyhnul rovnosti, přidává se k názoru Le Meusnierovu, a vyhlásil rozsudek s odsouzením k nákladům. Vynadal jsem vévodovi z Coislinu, co jsem mohl, ale on byl nadšený a umíral smíchy.

Byl všeobecně známý jako impotentní, a právě proto se ruinoval s jednou herečkou, která jím vládla až do jeho smrti a které se jeho rodina a těch pár lidí, kteří s ním mohli mít co do činění, dvořili. Byl dlouho vdovcem po sestře d'Alègra, který pak zemřel jako maršál Francie, a tu učinil velmi nešťastnou. Jeho dědici byli pan z

7. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay (1639–1712), první prezident pařížského parlamentu v letech 1689–1707; příhoda se tedy odehrála před rokem 1707.

Met[8] a vévodkyně ze Sully, jeho bratr a sestra. Zemřel v Paříži v době sňatku pana z Vendôme, když byl král v Marly, kde jsem při té cestě byl i já. Zpráva o jeho smrti tam přišla mezi polednem a jednou hodinou. Hodnost přecházela samým právem na pana z Met, jeho jediného bratra, a o tom se pak mluvilo.

Hrabě z Roucy, který bez zdravého rozumu, ale se spoustou hrubosti, horlivosti a podlézavosti patřil ke všemu u Monseigneurova dvora, a ačkoli nebyl vážen, zvlášť od Höchstädtu, nebyl s králem v příliš špatných vztazích, byl také, s výrazem dobráka a bez okolků ke všem, a zvlášť ke sluhům, kterým se to velmi líbilo, nejzávistivějším ze všech lidí a skrytě nejhloupěji pyšným. Pohoršilo ho, že se pan z Met má stát vévodou a pairem. Šel za Monseigneurem a řekl mu, že bude legrační vidět biskupa z Met s kordem a s chocholem z per; a protože měl co dělat s člověkem stejně schopným, jako byl sám, nalhal mu ty hlouposti, že pan z Met jakožto kněz a biskup nemůže být vévodou a pairem; jako by k tomu bylo třeba nosit kord a chochol z per a jako by nebyli biskupové-pairové,[9] kteří zasedají v parlamentu v oděvu, jenž je jim vlastní. Odtud šel na konec oběda monseigneura vévody a paní vévodkyně z Bourgogne s týmiž řečmi, které je tak snadno nepřesvědčily. Monseigneur vévoda z Bourgogne se jemu i jeho nemastným a zlomyslným vtipům vysmál a ochotně dokázal, což bylo krátké a snadné, že pan z Met může a musí po bratrovi převzít hodnost, protože ji zdědil ze zákona, protože je synem toho, pro něhož bylo vévodství zřízeno, a protože není mrtev pro svět žádným zločinem ani řeholním slibem. Ze závistivců a nevědomců, jimiž jsou dvory plné, se jich našlo hodně, kteří hraběti z Roucy přizvukovali, aniž kdokoli dokázal uvést cokoli jiného než tu směšnou hloupost s kordem a chocholem z per, která by sotva oklamala malé děti.

Pan z Met nebyl s hrabětem z Roucy ve zlém a nikdy mezi nimi nebylo nic sporného; ale také měl svůj díl podivínství mladšího syna, nebyl dobrák, nebyl všemi oblíben a jeho církevní kariéra proti němu popudila mnoho lidí toho stavu, ačkoli většina z nich neměla na dosah stolec, jako jsou Mety, ani úřad, jako byl jeho. Celý den uplynul tímto sporem ve společnostech a v salonu; ale večer bylo velké překvapení, když se lidé dozvěděli, že král v tom dělá potíže, že Monseigneur je po večeři v kabinetu silně podpořil a že monseigneur vévoda z Bourgogne tam stejně důkladně jako marně hájil pana z Met. Druhý den dostal pan z Met přes Pontchartraina od krále zákaz užívat titulu, odznaků, postavení či poct vévody, dokud si král nedá o jeho věci podat zprávu. Pan z Met marně naléhal, aby byl aspoň někdo touto věcí pověřen; nic nepořídil. A unaven čekáním v tak smutném postavení dal sejmout svůj erb ze stříbrného nádobí, z kočárů a odevšad, kde byl, protože se neodvažoval

8. **Vysvětlivka:** Henri-Charles du Cambout de Coislin (1664–1732), mladší bratr vévody z Coislinu, dříve abbé z Coislinu, první almužník krále a od roku 1697 biskup z Met.

9. **Vysvětlivka:** Biskupové-pairové byli církevní pairové Francie, jimž pairství náleželo z titulu jejich stolce (arcibiskup z Remeše, biskupové z Laonu, Langres, Beauvais, Châlons a Noyonu, od roku 1674 též arcibiskup pařížský jako vévoda ze Saint-Cloud); v parlamentu zasedali v duchovním oděvu.

nosit vévodský plášť a nechtěl se ho zříci; a ze vzteku náhle odjel do své diecéze. Nemohl ani pomyslet na to, že by dosáhl, aby někdo byl jeho věcí pověřen a podal o ní králi zprávu, a ještě méně, aby byl sám vyslechnut. Král, ač málo poučený, velmi dobře věděl, že tu není nejmenší potíž a že pan z Met je vévodou a pairem ze zákona od okamžiku bratrovy smrti; ale byl na pana z Met rozzuřen, a to tak, že to nechtěl dát najevo, a byl nadšen z té hlouposti hraběte z Roucy a z hluku, který vyvolala mezi nevědomým lidem, jenž na všechno žárlí. Chopil se jí, a protože nemohl panu z Met udělat nic horšího, takto ho krutě potrestal pod záminkou, že nechce nic uspěchat, a pod záminkou objasnění, o něž vůbec nestál, ale jehož záminku mohl protahovat, jak dlouho se mu zlíbí, a tím i zoufalství pana z Met, který z toho onemocněl a který z toho opravdu a doopravdy málem přišel o rozum a měl k tomu velmi blízko. Jeho provinění, o kterém teď budu vyprávět, bylo dvojí.

Král, který kardinála z Coislinu[10] velmi miloval a choval k němu až do jeho smrti otevřenou úctu, jež sahala, a zcela právem, až k ctění, se potom dal získat otcem Tellierem, který ve shodě se Svatým Sulpiciem, aby mohl orleánskou diecézi plenit podle libosti, krále přesvědčil, že ten kardinál byl jansenista a že ve své diecézi dosadil na místa samé lidi, které je třeba vyhnat. Byli to muži prvotřídních zásluh v každém ohledu, jako takoví známí a oblíbení, a velmi oddaní kardinálovi. Byli vyhnáni a někteří vypovězeni. Celá diecéze křičela. To pronásledovatele, v jejichž čele stál orleánský biskup Fleuriau, ještě víc rozhořčilo. Dali odstranit kardinálův náhrobek, protože lidé si zvykli chodit se u něj modlit; a násilím zamezili tomuto zbožnému zvyku, který začal hned po jeho smrti a který byl jen důsledkem pověsti, jíž se těšil po celý život. Pan z Met, který ty vyhnané a vypovězené duchovní chránil, jak jen mohl, ztratil všechnu trpělivost, když byl odstraněn náhrobek jeho strýce, zvlášť když o tom předtím důrazně a marně mluvil s králem. Uklouzla mu slova, která byla donesena a přiotrávena, a to právě těmi, jichž se nejvíc týkala, a kteří krále vtáhli do svého sváru a do své zášti. Druhý bod proti panu z Met byl, že když se jednoho dne ocitl s vévodou z La Rocheguyon, vévodou z Villeroy a s pány z Castries v době, kdy se začala zcela odkrývat nová kaple, která byla dokončena,[11] šli se na ni podívat a vzali s sebou Fornara.

Ten Fornaro byl domnělý sicilský vévoda, velmi duchaplný, kterého pan z La Feuillade[12] přivezl s sebou ze Sicílie; kam se od amnestie neodvážil vrátit, protože byl obviněn, že otrávil svou ženu. Bydlel u pana z La Feuillade, dokud ten žil, a doprovázel jeho syna v mládí jako vychovatel; viděl jsem ho s ním u sebe v tomto postavení;

---

10. **Vysvětlivka:** Pierre du Cambout, kardinál z Coislinu (1636–1706), biskup z Orléansu a velký almužník Francie, strýc vévody z Coislinu a pana z Met; proslul zbožností a dobročinností.

11. **Vysvětlivka:** Zámecká kaple ve Versailles, stavba Julese Hardouina-Mansarta, dokončená a vysvěcená roku 1710.

12. **Vysvětlivka:** Zde François d'Aubusson, maršál z La Feuillade (1631–1691), otec nynějšího vévody z La Feuillade; roku 1678 velel francouzským vojskům na Sicílii při jejím vyklizení.

a přesto dostával něco od krále, co mu pan z La Feuillade zařídil. Po smrti pana z La Feuillade našel způsob, jak se vetřít k panu z La Rochefoucauld,[13] ale nebydlel u něho; a právě tam, odkud se už nehnul, začal hrát šlechtice. Kreslil dokonale, měl velké znalosti architektury a vybraný vkus pro všechny druhy staveb, zvlášť pro velké budovy. V Liancourtu udělal půvabné schodiště na místě, kam se nikdy nepodařilo umístit ani to nejošklivější. To mu získalo pověst; pan z La Rochefoucauld se jím nadchl a vychvaloval ho. Dostal ho do Marly, a to na seznam jako ostatní dvořany. Král s ním občas mluvil o svých stavbách a fontánách, takže Mansart dostal žárlivost a strach. Byl obviňován, že donáší, a vskutku ho pan z La Rochefoucauld vyhnal ze svého domu kvůli něčemu, co tam bylo řečeno mezi třemi nebo čtyřmi osobami, z nichž nikdo jiný než Fornaro nemohl být podezírán, a co se král dozvěděl a panu z La Rochefoucauld vytkl; a hned nato Fornarovi zdvojnásobil penzi; ten zůstal ve Versailles s králem v lepších vztazích než předtím a jezdil častěji do Marly, ale všichni se mu vyhýbali a pohrdali jím.

Když tedy pan z Met šel, jak jsem řekl, s těmi pány a s Fornarem, aby viděl, co o ní soudí, a aby si ji s ním lépe prohlédl, novou kapli, roztrpčený orleánskými záležitostmi a ohromen množstvím, nádherou a leskem zlata, maleb a soch, nemohl se zdržet poznámky, že by král udělal mnohem lépe a mnohem bohulibější dílo, kdyby zaplatil svým vojskům, která umírají hlady, než aby hromadil tolik skvostných věcí za cenu krve svých národů, které hynou bídou pod tíhou daní; a byl by tuto mravní úvahu ještě dál rozváděl, nebýt pana z Castries, stejně váženého, jako byl on neopatrný, který ho zarazil a nahnal mu strach z Fornara; ale řekl už dost, a hned ten večer to král věděl slovo od slova. Dopisy, které pan z Met psal přátelům, když byl od těch orleánských záležitostí v Metách, nebyly o nic diskrétnější. Od té doby, co pan z Louvois nalezl ono zhoubné tajemství, jak porušovat veřejnou důvěru a tajemství listovní,[14] král vždy viděl výpisy z dopisů, a to byly nové důvody k hněvu, které ho dráždily tím víc, že zdržován povahou cest, jimiž byl zpravován, ho nechtěl dát najevo. Proto se téměř celý rok kochal krutou pomstou na panu z Met tím, že jeho postavení držel v nejistotě a nechtěl o tom slyšet, a potom se mu vysmíval. Když konečně usoudil, že to už nelze déle udržet bez příliš zjevné nespravedlnosti, dal jednoho rána panu z Met vzkázat přes Pontchartraina, že nepotřebuje o jeho věci žádné objasnění; že nikdy nepochyboval, že je smrtí svého bratra vévodou a pairem ze zákona; že měl své důvody, proč jednal tak, jak jednal; ale že nyní souhlasí, aby přijal titul, odznaky, postavení a pocty vévody a paira; a že mu také dovoluje, aby se dal v

13. **Vysvětlivka:** Pan z La Rochefoucauld je v době Pamětí František VII. (1634–1714), velký lovčí a velký mistr šatny, králův oblíbenec; Liancourt byl jeho zámek.

14. **Vysvětlivka:** François-Michel Le Tellier, markýz z Louvois (1641–1691), válečný ministr Ludvíka XIV.; zařídil tajné otevírání a opisování soukromé korespondence na poště, z níž král dostával výpisy. Zemřel náhle 16. července 1691 ve Versailles krátce poté, co odešel z královy kabinetu; pitva uvedla „plicní apoplexii" a pověsti o otravě nepotvrdila.

této hodnosti přijmout do parlamentu, kdy bude chtít. Byl tehdy ve Versailles a já také. Okamžitě mi to vzkázal, protože mi byl velmi vděčný za způsob, jakým jsem se ho zastal. Hodinu nato šel králi poděkovat, ale nedokázal z něho vytáhnout vůbec nic o důvodech, které měl. Byl přijat zdvořile, a to bylo všechno. Ihned přijal všechno, co měl přijmout hned v okamžiku smrti svého bratra, a připravil se, že se dá přijmout do parlamentu.

Tam narazil na zádrhel, který nemohl čekat. Jeho oděv zpochybnili soudci, a dokonce i vévodové, z nichž mnozí nic nevědí a nic se naučit nechtějí; tvrdili, že se smí objevit jen v rochetě a mozetě, protože je pairem sám za sebe, a ne pro svůj stolec. Ta námitka byla o to nesmyslnější, že „církevní pair" je jen jméno, a ne věc, protože co do hodnosti není mezi duchovními a laiky vůbec žádný rozdíl, a oděv jedněch i druhých tudíž nemůže být jiný než týž pro všechny, podle stavu duchovního nebo laického. A tak po několika sporech a několika dnech odkladu nakonec zvítězil rozum a pan z Met byl přijat v oděvu církevního paira a jiný už nikdy nenosil. Zprvu se také podepisoval „vévoda z Coislinu, biskup z Met". Brzy nato „biskup z Met" vypustil a podepisoval se už jen „vévoda z Coislinu". Biskupové se nad tím pohoršovali, on se jim vysmál, ale povyk, který kvůli tomu dělali, ho přiměl připojovat „biskup z Met", když psal biskupům, což v žádném jiném dopise nedělal, a často to vynechal i v dopisech jim a navykl je na to. Nevím, proč si nedal říkat „vévoda z Coislinu". Španělští biskupové to nikdy neopomenou, když se stane, že se stanou grandy dědictvím (podle stolce žádní grandi nejsou), jak jsem viděl u biskupa z Cuenky, kterému se říkalo jen „vévoda z Abrantes". Myslím, že protože cítil, že je s králem ve zlém, neodvážil se to riskovat, ani — jsa prvním případem biskupa, který se stal vévodou dědictvím — se odvážit novoty nosit to jméno.

V téže době zemřela maršálka z La Meilleraye[15] ve věku osmdesáti osmi let. Byla tetou z otcovy strany maršálky z Villeroy a vévody z Brissacu, mého švagra, a v té souvislosti jsem (viz výše) mluvil o jejím bláznovství ohledně jejího rodu a o jejím nápadu s čapkou, kterou ho přiměla dát do erbu a kterou po něm někteří napodobili, nevím proč. Lze také neznat příčinu tohoto obrovského opojení vlastním rodem. Rod se velmi proslavil za Františka I. a jeho dětí slavnými muži, které vydal, a velkými úřady, které zastávali. Ale půjde-li se dál do minulosti, zjistí se, že maršál z Gonnoru a jeho starší bratr maršál z Brissacu,[16] tak proslulý válkami v Piemontu, otec hraběte z Brissacu, tak slavného na svůj věk, a prvního vévody z Brissacu, mar-

15. **Vysvětlivka:** Marie de Cossé (asi 1622–1710), druhá manželka Charlese de La Porte, maršála z La Meilleraye († 1664), bratrance kardinála Richelieua a velmistra dělostřelectva.

16. **Vysvětlivka:** Rod Cossé-Brissac: René de Cossé, „tlustý Brissac", manžel Charlotte Gouffierové; jeho synové Charles I. de Cossé, maršál z Brissacu († 1563), a Artus de Cossé, maršál z Gonnoru († 1582); synové Charlesovi Timoléon, hrabě z Brissacu (padl 1569), a Charles II., maršál Francie a první vévoda z Brissacu († 1621). Gouffierové: Artus, pán z Boisy, velmistr Francie; Adrien, kardinál z Boisy; Guillaume, pán z Bonnivetu, admirál Francie, padl u Pavie 1525.

šála Francie za Ligy, který byl v této hodnosti potvrzen, když vpustil Jindřicha IV. do Paříže, uplatnili svým nadáním přízeň své matky, sestry velmistra Francie, kardinála z Boisy a admirála z Bonnivetu, kteří u Františka I. mohli všechno a jejichž bratrancem byl Anne de Montmorency, pozdější velmistr Francie a konetábl. Tato Gouffierová, která si vzala jejich otce, tak známého pod jménem tlustý Brissac, byla vychovatelkou dětí Francie a zařídila potom svému manželovi místo jejich vychovatele, velkého panetiéra a velkého sokolníka a guvernéra Anjou a Maine. To všechno je slavné, ale výš se jít nesmí. Otec a děd tohoto tlustého Brissaca, který byl posměváček, duchaplný muž, obratný a milovník dobré kuchyně, byli ve službách dobrého krále Reného,[17] jeden jako guvernér hradu Beaufort, druhý jako senešal Provence; jejich ženy z těch nejprostších, jejich statky nic, a dál nic souvislého, a i v tom jen štolbové s nejmenšími úřady, bez známého rodokmenu, a ten nesahá před rok 1386. To nedělá velký původ. Poslední sňatky vévodů z Brissacu obou větví jsou ubohé, a oni sami od posledního maršála stejně ubozí jako ty sňatky. Tato poznámka mi uklouzla, protože od smrti krále nevidím nic jiného než lidi, kteří se jmény osobností té doby, z jejichž rodu pocházejí nebo se za ně vydávají, a ještě starších, ale po nichž už měli jen samé mezery ve všem, se staví na koturny, oslňují hlupáky a dávají si naprosto směšné vzezření. Starobylost, souvislá posloupnost, léna, sňatky, úřady, aspoň s jistým trváním, v nejstarších známých dobách, to zakládá skutečnou velikost, a ne věci moderní, pomíjivé, a u těch, o nichž mluvím, od té doby bez pokračování a bez stopy po slavném muži, jímž se zaštiťují a od něhož většinou ani nepocházejí. Ale vraťme se k maršálce z La Meilleraye.

Mluvilo se před ní o smrti rytíře Savojského, bratra hraběte ze Soissons a slavného prince Evžena, který zemřel velmi mladý, velmi náhle, velmi prostopášný a velmi obtížený obročími, a moralizovalo se o tom. Chvíli poslouchala, pak s výrazem přesvědčení a jistoty řekla: „Já jsem přesvědčena, že u člověka takového původu si to Bůh dvakrát rozmyslí, než ho zatratí.“ Všichni vyprskli smíchy, ale od jejího názoru ji neodvrátili. Její marnivost byla krutě potrestána. Ráda se omlouvala, že se provdala za maršála z La Meilleraye, jehož byla druhou ženou a s nímž neměla děti. Po jeho smrti se zamilovala — snad už předtím, snad až potom — do Saint-Rutha,[18] kterého znala jako pážete svého manžela, vzala si ho a dobře se střežila, aby sňatek nezveřejnila a nepřišla tak o taburetku. Saint-Ruth byl docela prostý šlechtic, velmi chudý, velký a urostlý, kterého všichni znali; nesmírně ošklivý — nevím, jestli se takovým stal až po sňatku. Byl to velmi statečný muž, který si ve válce osvojil schopnosti a s vyznamenáním to dotáhl na poručíka tělesné gardy a generálporučíka. Byl ale také

17. **Vysvětlivka:** René z Anjou (1409–1480), vévoda z Anjou, hrabě provensálský a titulární král neapolský, zvaný „dobrý král René“.

18. **Vysvětlivka:** Charles Chalmot de Saint-Ruth († 1691), generálporučík; padl roku 1691 v Irsku jako velitel francouzsko-jakobitského vojska v bitvě u Aughrimu.

velmi hrubý, a když mu maršálka z La Meilleraye pila krev, chopil se hole a zmlátil ji. Tak to šlo dál, až maršálka, která to už nemohla vydržet, požádala krále o slyšení, přiznala se mu ke své slabosti a hanbě, vylíčila mu své neštěstí a dovolávala se jeho ochrany. Král jí laskavě slíbil, že zjedná pořádek. Ve svém kabinetu Saint-Ruthovi pořádně vyčinil a zakázal mu s maršálkou špatně zacházet. Bylo to silnější než on. Nové stížnosti maršálky. Král se doopravdy rozzlobil a Saint-Ruthovi pohrozil. To ho na nějaký čas zkrotilo. Ale zvyk sahat po holi byl v něm tak silný, že znovu zvítězil. Maršálka se vrátila ke králi, který viděl, že Saint-Ruth je nenapravitelný, a byl tak laskav, že ho poslal do Guyenne pod záminkou velitelství, pro něž tam nebyla jiná potřeba než ta, aby se od něho maršálka dostala. Odtud ho král poslal do Irska, kde padl, a děti neměl.

Maršálka z La Meilleraye bývala dokonale krásná a byla velmi duchaplná. Poplela hlavu kardinálovi de Retz,[19] a to až k takovému bláznovství, že chtěl ve Francii všechno obrátit vzhůru nohama, na čemž pracoval, seč mohl, aby krále přivedl do takové potřeby, že by ho donutil vynaložit v Římě všechno na to, aby mu — ač byl knězem a vysvěceným biskupem — získal dispens ke sňatku s maršálkou z La Meilleraye, jejíž manžel žil, byl s ní ve velmi dobrých vztazích, těšil se velké důvěře dvora, byl muž prvotřídních zásluh a zastával nejvyšší úřady. Takové bláznovství je neuvěřitelné, a přece se stalo.

19. **Vysvětlivka:** Jean-François Paul de Gondi, kardinál de Retz (1613–1679), koadjutor pařížského arcibiskupa a jeden z vůdců Frondy, autor proslulých Pamětí.

Kapitola devátá

Vracím se s králem do Marly. — Rozhovor o vévodovi z Bourgogne mezi vévodou z Beauvilliers a mnou; vévoda si o něm ode mne vyžádá písemnou rozpravu.

Šestinedělí vévodkyně z Bourgogne, po němž přišel půst, drželo krále několik měsíců ve Versailles, aniž by podnikal cesty do Marly. Vydal se tam nazítří po Bílé neděli, 28. dubna, a zůstal tam do soboty 17. května. Odjel jsem se podívat do La Ferté; paní ze Saint-Simon se na tuto cestu přihlásila. Byla to první cesta, kterou tam král podnikl od audience, kterou mi poskytl. Byli jsme na ni vybráni. Přijel jsem do Marly z La Ferté a od té doby jsem až do královy smrti vynechal jedinou, a to i z těch, jichž se paní ze Saint-Simon nemohla zúčastnit; a hned při té první jsem si všiml, že se mnou král mluví a vyznamenává mě víc, než to činil u lidí mého věku bez úřadu a bez důvěrnosti s ním. Během této cesty byla podepsána svatební smlouva pana z Vendôme, který se pak oženil v Sceaux, a zemřeli vévoda z Coislinu[1] a maršálka z La Meilleraye, jak jsem už vyprávěl.

Navrácen takto ke svému obvyklému způsobu života, rozmlouval jsem často s ministry, kteří patřili k mým přátelům, a s předními dvořany, kteří k mým přátelům rovněž patřili o žalostném stavu věcí, který přede mnou netajili a o němž smýšleli stejně jako já. Několik dní po návratu do Versailles jsem si zajel strávit den do Vaucressonu, což se mi stávalo často. Vévoda z Beauvilliers si tam upravil to nejrozkošnější útočiště na světě; trávil tam obvykle čtvrtek a pátek každého týdne a učinil je nepřístupným všem kromě své nejužší rodiny a nanejvýš čtyř nebo pěti přátel, kteří tam směli volně jezdit. Když jsme spolu mezi čtyřma očima rozmlouvali v jeho zahradě, přišla řeč nenápadně na monseigneura vévodu z Bourgogne a já jsem mu netajil, co si myslím o jeho počínání. Ačkoli jsme o tom s vévodou z Beauvilliers mluvili často, náhoda chtěla, že nikdy tak obšírně a že ho moje názory na tu věc nikdy tak nezasáhly. Rozhovor se pak stočil jinam a ze zahrady a z toho dlouhého rozhovoru mezi čtyřma očima jsme vyšli, teprve když se podávalo k obědu. Když jsme vstali od stolu, vévoda z Beauvilliers, který o našem rozhovoru přemýšlel, mě požádal, abych se s ním ještě jednou prošel zahradou, abych mu znovu zopakoval o monseigneurovi vévodovi z Bourgogne totéž, o čem jsem s ním mluvil před jídlem, a abych k tomu přidal, co by mě napadlo, když budeme mít víc času a klidu než ráno. Bránil jsem se, protože to nemohl zapomenout a protože jsem měl za to, že jsem řekl zhruba všechno, co se dalo říci. Naléhal a já poslechl. Rozhovor byl velmi dlouhý a málo mi v něm odporo-

1. **Vysvětlivka:** Pierre du Cambout, vévoda z Coislinu (1664–1710), syn vévody Armanda († 1702) a synovec kardinála z Coislinu; nezaměňovat s jeho otcem.

val. Když byl vyčerpán, navrhl mi, abych sepsal, co si myslím o počínání toho prince a co by podle mého soudu měl napravit a doplnit. Návrh mě překvapil; naléhal, bránil jsem se a zeptal jsem se ho, co tím zamýšlí. Odpověděl mi, že taková rozprava by mohla monseigneurovi vévodovi z Bourgogne velmi prospět, nebo přinejmenším posloužit jemu samému (vévodovi z Beauvilliers), až bude s princem mluvit. Bránil jsem se ještě víc a vymlouval jsem se na nebezpečí prozradit takovým lidem, že je člověk tak dobře zná. Uklidňoval mě v tom, seč mohl, poukazem na ctnost a způsob myšlení monseigneura vévody z Bourgogne; a nakonec jsme uzavřeli dohodu: já, že to napíšu, on, že mého spisu bez mého souhlasu nijak neužije. Tak jsme se rozešli a připojili se ke společnosti v domě, já stále překvapen tím, co ode mne žádal, odhodlán však vyhovět mu rozpravou, kterou by bylo možno ukázat monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Pustil jsem se do ní o několik dní později.

Zhruba polovinu jsem napsal s tím úmyslem, aby se dala princi ukázat, ale potom se mi pero v prstech stočilo jinam, protože nebylo možné vynechat velmi potřebné věci. Tehdy jsem se tomu poddal, ale s předsevzetím, že několik míst, která se mi přesto zdála nepostradatelná, vyjmu, kdyby jí pan z Beauvilliers chtěl dát princi číst. Ponechal jsem si její opis, který — ačkoli je trochu dlouhý — neodkážu mezi Doklady, nýbrž vložím sem, protože dává hluboké poznání monseigneura vévody z Bourgogne. Je adresován vévodovi z Beauvilliers. Jeho první řádky ukazují, při jaké příležitosti vznikl; a najdou-li se v něm úvahy, příklady a přirovnání, které jsou po chuti málokomu, je to proto, že rozprava určená k tomu, aby přesvědčila monseigneura vévodu z Bourgogne, musela být přizpůsobena jeho vkusu a jeho duchu, a také duchu vévody z Beauvilliers, který byl mnohem jistější a prostší skrupulí, než byl tehdy ještě princův; oba byli náchylnější nechat se zasáhnout tímto druhem úvah než jinými, jaké jsou po chuti každému.[2]

Rozprava o monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, 25. května 1710, adresovaná vévodovi z Beauvilliers, který si ji ode mne vyžádal

Jestliže se Vám náš rozhovor ve Vaucressonu zdál zasluhovat tolik pozornosti, že si přejete vidět ho rozvedený za obvyklé meze rozmluvy ve stínu Vašich stromů, která se snadno vytratí, jakmile člověk vejde do domu, učiním to tím ochotněji, že jde o prince, v němž se odvažuji soupeřit s Vámi samým v úctě, v něžné oddanosti a v obdivu k jeho vzácným ctnostem, nedotčeným světem, takže nic z toho, co si myslím, Vás nemůže urazit; a protože se tajný výlev mé horlivosti pro jeho osobu — horlivosti od státu neoddělitelné, neboť se zrodila z dobra státu — omezí jen na Vás, ulevím si tím, že Vás poslechnu a že Vám bez příkras vyložím, co si myslím.

Jsem pevně přesvědčen, že málokteré století zrodilo prince, do něhož by Bůh tak štědře vlil tolik pevných ctností a tolik velkých nadání, jaké vidíme v monseigneurovi

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 8).

vévodovi z Bourgogne: ducha živého, rozsáhlého, správně soudícího, soustředěného, pronikavého, pracovitého, od přírody nakloněného k obtížným vědám, toužícího po všem pátrat a plného poctivosti ve svém bádání. To je ono bohaté pole, které Vám bylo svěřeno ke vzdělání a které jste — za pomoci té nejschopnější ruky[34] ve všech oborech, zvláště nebem stvořené pro umění vychovávat prince — šťastně připravil ke všemu, co se od něho mohlo očekávat, aby napravil hluboká neštěstí nejkrásnějšího království Evropy, jež ho má jednoho dne poslouchat. Příroda, která si libuje v tisíci různých hrách, přimísila do jeho povahy prudkost, která se u mladého prince tohoto postavení dlouho zdála hrozivá; ale milost, která si také libuje v krocení přírody, v něm působila tak mocně, že její dílo může platit za zázrak — pro neuvěřitelnou změnu, kterou v něm vykonala za tak krátký čas, uprostřed nejprudšího vření mládí a navzdory všem nesčetným překážkám, které jako by věk, postavení a zvláštní okolnosti nashromáždily, aby jí upíraly vítězství; a toto vítězství, upevněné řadou let, aniž by ho kterákoli z těch nebezpečných a stále trvajících překážek dokázala nahlodat, zbavuje veškeré obavy o jeho trvání a pevnost. V tomto stavu by nebylo co si přát, kdyby se vše, co je v něm velkého, vzácného, podivuhodného a vybraného v každém ohledu, ukazovalo stejně otevřeně, jak by mu bylo snadné to činit, a kdyby drobnosti, ponechané i těm největším mužům, aby ostatním připomínaly, že jsou jen lidé, a chránily je před modloslužbou, byly méně vidět. Nebudu se tedy zdržovat tím, abych Vám vykresloval portrét tohoto prince, který by přesahoval síly nejlepších malířů a který je Vám tak dokonale znám. Spokojím se jen s tím, že se dotknu některých jeho rysů, kde mě k tomu látka přiměje, abych ji lépe osvětlil a abych Vám lépe předložil podstatu svých myšlenek, pokud jde o věci samy o sobě i o smýšlení světa, v němž mě nutnost a smutná nečinnost mého postavení nechávají pohybovat se víc než Vás a vystavují mě víc jeho hloupostem.

Protože povinnosti krále jsou nekonečné, nezdá se, že by pro ty, které Bůh povolává na trůn právem jejich zrození, bylo štěstím nastoupit na něj příliš brzy; a protože ve všech stavech, ať jakéhokoli postavení, má soukromý život připravovat k úřadům a člověk se má zabývat jen tím, aby se stal hodným těch, k nimž přirozeně vede povolání, v němž se ocitl — neboť by bylo stejně zbytečné jako pro dosah lidského ducha příliš nesmírné usilovat najednou o to, stát se schopným všech možných úřadů —, zdá se, že princ, jemuž je souzena koruna velkého státu, se má po celou dobu, kdy ji ještě nenosí, zabývat jen tím, aby se stal schopným unést její tíhu všemi znalostmi, které vyžaduje; a protože je jich nekonečně mnoho, aby z nich správně vybral ty nejdůležitější, jist, že jejich osvojení mu bohatě nahradí všechny ostatní a že hlavní věc

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Fénelon, arcibiskup z Cambrai, jeho učitel. (Poznámka Saint-Simonova.)

4. **Vysvětlivka:** François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651–1715), od 1689 učitel vévody z Bourgogne, od 1695 arcibiskup z Cambrai, autor *Telemacha*. Ve sporu o kvietismus byl roku 1697 vykázán do své diecéze a papež roku 1699 odsoudil jeho *Výklad zásad svatých*; zemřel v Cambrai 7. ledna 1715.

spočívá jen v moudrosti tohoto výběru, a když jej učinil, v ustavičném úsilí naučit se dokonale tomu, co si předsevzal znát. Nezdá se však o nic méně nutné připojit k této první části ještě druhou: totiž užít tohoto druhu studia tak, aby se princ nespokojil s tím, že se stane schopným svrchované moci, nedokáže-li ještě přesvědčit ty, kdo jednou budou jeho poddanými, že už je a že bude stále víc hoden jim vládnout.

Nic neobsáhne lépe oba tyto tak zásadní zřetele najednou, než když se ke znalosti věd, které ducha nejprve otevírají a později jej brousí, a — což je pro prince mnohem důležitější — ke znalosti dějin jeho země, která v sobě zahrnuje mnoho věcí, připojí, pravím, znalost lidí; bez ní ani ten nejvynikající a nejosvícenější duch, ani ta nejpečlivější a nejbdělejší opatření nemohou ochránit před nejhustšími temnotami, které, rozprostřeny nade vším nevědomostí o nástrojích všeho, totiž o lidech, strhují do omylů, před nimiž nic nemůže uchránit, které žádná jiná znalost nemůže nahradit a jejichž veškeré následky se stávají propastmi všeho druhu. Není tedy malou výhodou pro prince, který má vládnout, žít dost dlouho jako poddaný, ve věku rozvahy, aby mohl poznávat lidi díky jakési důvěrnosti a styku s nimi, které lesk diadému obvykle odstraní nebo zastře, a využít času, jehož nejistá délka nemálo přispívá k tomu, že mu dovoluje vidět lidi zhruba takové, jací jsou. Protože totiž od prince, který má ještě daleko k rozdělování milostí, mohou pro přítomnost i budoucnost doufat jen s nejistotou, a přesto se k němu často a důvěrně přibližují, jejich svoboda a přirozená netrpělivost, nespoutané naléhavostí bezprostředních záměrů a často se projevující při příležitosti, jen těžko dlouhodobě odolají tomu, aby je neukázaly otevřeně takové, jací jsou, a tím prince nesmírně poučují o nich samých i o ostatních.

Tato úvaha, špatně vyložená, ale s jejíž pravdivostí by, myslím, nesouhlasil málokdo, mě vede k tomu, abych si postěžoval na dvě věci: na jednu skutečnou a na druhou, totiž na účinek, který ta první vyvolává. Monseigneur vévoda z Bourgogne při životě, jaký vede, nemůže poznat lidi, a tudíž nemůže být jimi poznán, a ve skutečnosti poznán není. Jeho čas se dělí jen mezi dva druhy zaměstnání: jedna, odpovídající jeho zálibě, ho uzavírají do vážnosti a skryté samoty jeho kabinetu; druhá, uložená mu svazky jeho postavení, obrací tak, že ho od tohoto dvojího poznání lidí — tak doporučeníhodného a jediného základu dobrého užití všech ostatních — vzdalují o nic méně než ta první. Je čas, který má být věnován hlavně soukromému poučení z knih, a ten čas nemá být omezen na věk, který vymaňuje ze jha vychovatelů a učitelů; má sahat ještě o celá léta dál, aby se člověk naučil užívat studií, která vykonal, poučovat se sám, v klidu trávit pokrm, který přijal, stát se schopným vážnosti a práce, vycvičit ducha k zálibě v dobrém a pevném a udělat si z toho hradbu proti lákadlu rozkoší a zvyku rozptylovat se, které nikdy neudeří tak silně jako v prvních letech svobody. Ale tento druhý čas studia byl už vyplněn tak šťastně, že prodlužovat jej přes jeho spravedlivé meze znamená krást čas jiným druhům zaměstnání, pro něž tato měla být jen přípravou. Je tedy čas shromažďovat a je čas rozdávat, a právě ten druhý už dávno nastal, aniž by to monseigneur vévoda z Bourgogne, jak se zdá, uznával, a

uniká mu s nekonečnou škodou. Kdyby dětství prince dokázalo proniknout k důvodům rozmanitých lekcí, které se mu postupně dávají, poznal by, že úmyslem jeho učitelů je jen dát mu znalost různých věd, stejně potřebných k tomu, aby mu otevřely ducha, daly mu soustředění a pevnost, přivykly ho práci a vážnosti a uchránily ho před trapnou nevědomostí; že však jejich záměrem nikterak není hnát ho později k těmto vědám a nechat ho promarnit čas určený k nejvyšším úkonům lidského ducha tím, že se sám stane mistrem v těchto vědách, které jsou samy o sobě neužitečné pro vše, čím má být, a nepochybně škodlivé, kdyby je, unášen svou zálibou a snadností, dále pěstoval; neboť dny jsou omezeny na určitý počet hodin a duch na určitou míru soustředění, a on by nebezpečně převracel řád svého stavu a svého určení, kdyby stavěl vědy na místo jiných věcí, které ho mají zaměstnávat výhradně. Co dětství prince proniknout nedokáže, má učinit zralý věk; a jakmile dosáhl dostatečné znalosti věd, má se mít na pozoru před jejich lákadlem, vážit napříště jejich cenu na spravedlivé váze odpovídající jeho stavu, a spokojen, že jich užil k účelu, k němuž mu byly předloženy, má v pokračování studia vidět už jen překážku velkým úkolům, k nimž je jeho duch povolán, a zábavu málo důstojnou jeho rodu; přičemž si ponechá úctu k vědám samým a k jednotlivcům, kteří, zrozeni pro ně, v nich učinili šťastné a užitečné pokroky — stejně vzdálen těm, kdo si svou nevědomost vynahrazují nesmyslným pohrdáním vědami a pyšným pohrdáním učenci, jako těm, kdo, nemajíce díky svému stavu jiného protivníka než zahálku, vyplňují tu svou znamenitě nejcennějšími prostředky, jak ozdobit a zaměstnat svého ducha.

Ať si monseigneur vévoda z Bourgogne uchoval jakoukoli skromnost uprostřed tak velkého množství rozsáhlých a hlubokých znalostí, v nichž daleko předčí všechny, kdo jim nevěnovali dlouhá zvláštní studia, nemůže si přece nepřiznat, že jich nabyl nekonečně víc, než potřebuje, a tudíž že má obrátit svou zvídavost a své úsilí k oněm jiným věcem, pro které se narodil a jen kvůli nimž se měl vzdělávat. Je jako řemeslník, který má zhotovit nějaké ruční dílo a sám si vyrobil všechny nástroje a pomůcky, jež k práci na něm může potřebovat; má se do něho pustit bez prodlení, jakmile se zásobil vším, co potřeboval, a marně i ke škodě by odkládal práci, kdyby si po dokončení všech nástrojů chtěl vyrábět ještě další podobné, aniž by jich měl zapotřebí.

K tomuto přirovnání lze, jak se zdá, vztáhnout příliš velké lpění monseigneura vévody z Bourgogne na jeho kabinetu a jeho příliš velkou povolnost k zálibě, kterou si uchovává ve studiu věd, a k potěšení o nich mluvit. Několik vzácných slov při vhodných příležitostech sluší v ústech prince, který je vzdělaný a chce vědy a učence povzbuzovat a ctít; ale když je jimi člověk plný a příliš si v nich libuje, snadno v tom přestřelí a dá podnět k reptání dvora, který je sice nevzdělaný, ale přece ví, že to není věc velkého prince a že ho to příliš odvádí od toho, čemu se má hlavně věnovat.

Bylo by si tedy přát, aby monseigneur vévoda z Bourgogne trávil méně času ve svém kabinetu, a když tam vykoná povinnosti křesťana, aby veškerou svou samotu vyplňoval jen četbou dějin a věcí, které se vztahují k tomu, čím mohou knihy přispět

k poznání lidí a k umění vládnout, a několika poznámkami o tom, krátkými, ale obsažnými; a aby tento druh zaměstnání pokládal za svou jedinou záležitost, za jedinou, kvůli níž smí uniknout zrakům dvora, a dodám bez obav: za jakousi modlitbu, která u člověka jeho postavení není před Bohem méně cenná než nejlepší modlitba těch, které jejich stav od ní neodvádí. Takto naplněn tímto studiem, tak přiměřeným lidské přirozenosti, k němuž se ona kloní ochotněji než k jakémukoli jinému, našel by monseigneur vévoda z Bourgogne lék, který potřebuje proti roztržitosti, již abstraktní vědy živí a kterou svět jen velmi nerad promíjí i těm největším mužům, a ještě mnohem méně těm, kdo se mají stát pány všech; svět i každý jednotlivec proto pokládají jejich roztržitost za krádež na svém nabytém majetku — myslím tím pozornost k nim: že s nimi princ mluví, že jim odpovídá, už jen to, že si jich všimne, že je aspoň výrazem a chováním odliší, zkrátka že o nich ví. Je to mince tak užitečná princům, pružina tak mocná u poddaných, jakýsi dluh, který sebeláska vymáhá tak přísně a o němž je pro prince tak výhodné, že je takto vymáhán; roztržitost jej však ruší, přinejmenším tím, že mu bere oběh, protože se splácí s malým půvabem, a to svět, který je po této minci tak lačný, vykládá ještě hůř, neboť chápe, jak málo by princi měla stát. Méně času věnovaného kabinetu a užitého cenněji, jak jsem právě řekl, by poskytlo mnohem víc času veřejnému životu, který jediný vytváří vzájemná pouta mezi princem a dvorem, v němž má princ vidět zkrácený obraz státu, a tím i víc příležitostí a prostředků poznávat lidi z nich samých, čehož se nabývá jen stykem s nimi. Čím víc povinností musí monseigneur vévoda z Bourgogne plnit, protože mu Bůh ještě dopřává drahocenný život krále a Monseigneura, tím lépe musí hospodařit s časem, který má na úkor svého kabinetu věnovat světu, aby stačil na své povinnosti poddaného a syna i na ty, k nimž ho jeho rod zavazuje vůči dvoru a světu; neboť musí pilně docházet ke dvěma dvorům, a přitom pečlivě udržovat svůj vlastní. Má tu výhodu, že na chování Monseigneura ke králi vidí, co sám má činit vůči oběma, a přistupuje k tomu tak přirozeně, že lépe si přát nelze; kdyby chtěl k úctě a horlivé přítomnosti poddaného přidat trochu víc volnosti syna a vnuka, zvýšil by důstojnost a slušnost svého chování k nim a líbil by se jim neméně, kdyby jim dal příležitost k vlídnějšímu sblížení s ním. To by, aniž by cokoli přidalo k přátelství a důvěře, které už nemohou být úplnější, snad přineslo víc toho, co lze dobře vyjádřit jen slovy „cítit se dobře a volně“, a lichotilo by jim citelněji onou úctou plnou vroucnosti, jaká je dovolena jen dětem králů. Je to jemný a laskavý lék proti ostýchavosti, před níž by ho měl chránit jeho rod a něžnost, s jakou je k němu přistupováno, a které jeho vstup do rad a všechno důvěrné sdílení záležitostí, jež s tím souvisí, už dávno neměly ponechat žádné útočiště. Monseigneur vévoda z Bourgogne s tím nedávno učinil pokus při posledním jmenování generálů[5]; ten nebyl o nic méně příjemný králi než jemu sa-

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ancenis, nyní vévoda z Béthune, tehdy polní mistr pluku Bourgogne, povýšen na brigádního generála jen na jeho prosbu; Monseigneur za celý svůj život tolik nedosáhl. (Poznámka Saint-Simonova.)

mému, přinesl mu nekonečnou čest mezi oním malým počtem lidí, kteří se o něm dozvěděli, a má mu být příjemným příkladem, aby ho utvrdil v takovém jednání, které bude napříště se svou obvyklou moudrostí opakovat.

Co bylo právě řečeno o dvou velkých povinnostech monseigneura vévody z Bourgogne, platí ještě silněji o jiných, nepřímých povinnostech, které mu ty první ukládají a jimiž tak příjemně dovršuje plnění těch hlavních; bylo by to úplné pro něho i pro osoby[67], jichž se týkají, kdyby se chtěl volněji snažit sbližovat se s nimi stále víc a činit to s přirozeností, která by je dokonale okouzlila — a dá se říci, že to dluží minulým věcem a vzpomínce na to, co se zde odehrálo v průběhu posledního tažení a zimy, která po něm následovala[89].

Mezi tolika zářivými milostmi, jimiž nebe zahrnulo tohoto prince, lze tvrdit, že žádná mu nemá přinášet víc radosti a pomoci než princezna, s níž je spojen nejsvatějšími a nejněžnějšími pouty. Protože zde jde jen o monseigneura vévodu z Bourgogne, zadržím výlev svého srdce a přirozený sklon své mysli, pokud jde o vévodkyni z Bourgogne. Budu o ní mluvit jen ve vztahu k jejímu choti a nebudu se po všem velkém a vznešeném, co jsem o něm řekl, obávat předložit mu ji ve více než jedné věci za příklad. A abych ještě přidal toto slovo k tomu, co bylo řečeno o povinnostech: s jakým půvabem ona plní všechny své, a jak se jí za to právě tím dostává vzájemné odplaty! Touha být milována jí vnuká ušlechtilou péči a pozornost, která jí získala všechna srdce. Živá, vlídná, přístupná, otevřená s moudrou mírou, soucitná, zarmoucená, způsobí-li sebemenší nepříjemnost, důstojně plná ohledů ke všem, kdo se k ní přibližují, je jejich ustavičnou rozkoší a předmětem touhy, i nezištné, všech, kdo jsou jí nejvzdálenější. To se nedá bez velkého ducha, ale velký duch k tomu nestačí; a proto by monseigneur vévoda z Bourgogne, který ho sám má tolik, mohl tyto dary u své choti uvážit a nepohrdat jejich napodobením a jejími půvaby, ustavičnými ve všem.

Je tak velkým štěstím umět vychutnat štěstí, které člověk má, že je nutno s nadšením vidět, jak dobře se princ s princeznou cítí; ale bylo by si také přát, aby — když jí věnuje všechen čas, s nímž mají být oba spokojeni a na nějž mají být tak žárliví, a když k jejich úplnému soukromí připojí, co slušnost ještě vyžaduje pro jeho vlastní dvůr — jeho vlastním příkladem byla udržována odměřenější střední cesta mezi vážností a dobrotou, mezi volností důvěrného styku a příliš osobovanými familiárnostmi, a

---

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Paní z Maintenon a slečna Choinová. (Poznámka Saint-Simonova.)

7. **Vysvětlivka:** Marie-Émilie Joly de Choin (1670–1732), bývalá dvorní slečna princezny de Conti, Monseigneurova milenka a podle obecného přesvědčení jeho tajná manželka; v Meudonu měla velký vliv na jeho okolí.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Nemilost pana z Vendôme. (Poznámka Saint-Simonova.)

9. **Vysvětlivka:** Narážka na tažení 1708 ve Flandrech, kde vévoda z Bourgogne velel spolu s vévodou z Vendôme; po porážce u Oudenaarde (11. července 1708) a ztrátě Lille svalovala Vendômova klika vinu na prince a vedla proti němu u dvora i v Paříži otevřenou kampaň.

aby tento příklad zajistil, že mu mladé dámy[10] budou prokazovat úctu, kterou mu dluží na každém místě a v každé době a kterou žádná veselost neomlouvá u té, která z ní vybočí, ani u toho, kdo to snáší, a tím méně u toho, kdo na to navyká. Trocha pozornosti, aby je k této povinnosti pomalu vracel chladným a udiveným výrazem, kdykoli se od ní odchýlí, občas vážným, ale vždy zdvořilým vzezřením, kdy je to namístě, a trochu delším okázalým mlčením a vážností vůči těm, které by to potřebovaly — což by zároveň poučilo ostatní, které by toho byly svědky —, by je brzy napravila všechny a mělo by mnohem znamenitější účinek, než si snad kdo představuje.

Je-li pravda, že tyto domácí maličkosti jsou opravdu důležité, oč důležitější je dbát, aby navenek neunikla gesta málo důstojná věku a postavení! Nepřestávám se rozhořčovat nad zhoubným užitkem, jaký z nich svět činí, a ustavičně sténám, když vidím, že ještě pořád mouchy utopené v oleji, hroznové bobule rozmačkané v zamyšlení, ropuchy roztrhané střelným prachem, mechanické hříčky, nevhodně provozovaná míčová hra a hra s opeřeným míčkem[11] a bezděčně pronášené příliš žertovné řeči dodávají troufalou váhu útokům z Flander a že příliš ustavičná zábava s roztaveným voskem a především načmárané kresby[12][13] rozmnožují drzosti pohoršlivými dohady. Čím jsou tyto maličkosti drobnější a čím nevinněji vypadají, tím hlouběji zraňují a tím víc rodí rouhání; to je pravda, kterou nelze dost vštěpovat a která musí jít ruku v ruce s nejpevnějšími a nejpodstatnějšími pravdami, neboť takové je jho nejvyšší velikosti, že se v ní vše zvětšuje a že i ta nejprostší nepozornost se ihned obrací v příznaky, které se snadno rozléhají na všechny strany — tím spíš, když častost těchto maličkostí může platit za zvyk, když princ, který se jim poddává, se navíc uspořádáním svých dnů činí těžko viditelným a když tím ve skutečnosti zůstává nepoznán.

Toto uspořádání dnů je u monseigneura vévody z Bourgogne takové, že nelze popřít, že jeho život plyne buď v kabinetu, nebo v hloučku žen. Svět, shovívavý k neřestem, které sám zakouší, by stěží prominul takovou výhradně ženskou společnost i princi, kterého by k ní vedly jeho rozkoše. Oč překvapivější ji tedy shledává u monseigneura vévody z Bourgogne, o jehož přísné odměřenosti ví až příliš dobře, ač ji není s to obdivovat?

Právě toto uspořádání by tedy bylo nejdůležitější rozbít jako špatné a škodlivé samo o sobě, a navíc jako překážku toho nejlepšího, totiž onoho tak podstatného poznání lidí, jemuž tato ustavičná přítomnost mezi ženami, která přinejmenším ni-

---

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tři sestry z rodu Noailles, všechny tři dámy paláce. (Poznámka Saint-Simonova.)

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Během obléhání Lille. (Poznámka Saint-Simonova.)

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ty figurky abbého Genesta. (Poznámka Saint-Simonova.)

13. **Vysvětlivka:** Charles-Claude Genest (1639–1719), abbé, básník a dramatik, člen Francouzské akademie, blízký okruhu vévodkyně du Maine; pro svůj mimořádně dlouhý nos byl častým terčem posměchu.

čemu nenaučí a přitom ztrácí drahocenný čas, stojí jako trvalá závora. A abych přešel k některým podrobnostem, jež tato velká látka vyžaduje: bylo by nesmírně žádoucí, aby se monseigneur vévoda z Bourgogne nespokojoval s tím, že drží smíšený dvůr při hře — kterou bylo přesto výborné zavést a kterou je velmi vhodné udržovat, aby měl příležitost mluvit a být k lidem vlídný —, nýbrž aby si také navykl na důvěrnější a poučnější styk s muži, což je možné jen v soukromých rozhovorech, které by mu získaly mysli a srdce, umožnily mu do nich proniknout a skutečně by ho dávaly poznat ostatním. Příležitostí k tomu bude ustavičně dost, jen bude-li upřímná vůle plodem přesvědčení o nesmírné důležitosti a nutnosti to činit. Rád se prochází: proč si má dělat vězení z houfu, který ho při tom doprovází, a proč si z něho nevezme někoho — jednou vynikajícího generálporučíka, pak jiného, méně vynikajícího, který však bude důkladně znát nejasné okolnosti nějakého tažení; jindy velmože, který v sobě bude mít ještě něco jiného než své jméno; potom muže pera, který vedl nějaká jednání; zkrátka jednou jedny, jindy jiné, ale téměř vždy někoho, s nímž by sám vykročil mimo svůj dvůr? A dávaje se od důstojníka tělesné gardy následovat v takové vzdálenosti, aby nemohl slyšet, ať rozmlouvá s tím, koho si vzal, a ještě víc nechá rozmlouvat jeho samého, dbaje, aby se cítil volně a především v bezpečí, a odměňuje pozorností i ty nejmenší věci, které mu řekne. Tak princové dobývají z nitra lidí, s úsilím, uměním a rozlišováním, pravdy velké i malé, ale vždy více či méně důležité; tak se učí rozeznávat, k čemu se lidé hodí, těžit z jejich vědění, povah a zájmů, rozlišovat věci od zdání, mírnit rozvážnou důvěru rozvážnou nedůvěrou, mít se na pozoru před překvapeními, úskoky a nástrahami, ustavičnými léčkami princů, kteří nemají jiný prostředek, jak jim uniknout; tak se dozvídají, co často jen oni sami nevědí, a vyhýbají se jedu tím, že rozmnožují kanály, které k nim vedou; odhalují rozhled, záliby, přátele, nepřátele a kliky lidí; zachycují okamžiky, kdy je síla všech těch různých věcí přiměje proti jejich vůli prozradit se v předivu rozhovoru, a nenápadně je pak ženou do mlhy vášně, která se v nich rozehřívá; a tím, že je v ničem neodbývají, přitahují a využívají jejich důvěry, která se tak těžko odpírá princi, jenž nepohrdá ji vyhledávat.

Když princ mluví jen s jedním mužem, představa oblíbence okamžitě poleká; ale když se rozhovory množí a jejich výběr se zakrývá zdáním lhostejnosti, a když princ především pečlivě rozmlouvá s lidmi z opačné strany nebo opačného smýšlení, obava mizí: lidskost a přístupnost přitahují, dobrota okouzluje; ctnosti, znalosti, celý duch, celý zdravý rozum a veškeré jejich užití se odhalují, a odhalujíce se, budí obdiv, zahanbují nevědomost i darebáctví a šíří se od jedněch k druhým, k nimž se tyto rozhovory od jednoho k druhému donášejí; a touto tak snadnou cestou princ poznává a je poznáván, a využívaje obecné touhy se k němu přiblížit, získává si srdce a mysl těch, s nimiž mluví, a skrze ně i těch, s nimiž nemluví; těžko se dá oklamat či zmýlit, počítá především správně a pozorným spojováním všeho, co slyší, upírá zrak k dobrému a pravdivému, nakolik je dáno to zde na zemi odhalit, a hlavně se vyléčí ze smrtelného mínění, že pravda je pro prince neproniknutelná — jejich úděl by byl už tím

příliš politováníhodný, kdyby mohli jednat vždy jen poslepu. Tím také ubude naděje a smělosti prince klamat a přibude nebezpečí v tom, ubude pokusů a možností je ovládat, přibude soutěživosti v tom, stát se schopným a dobře jednat; zkrátka je to plodný zdroj všeho dobra bez jakéhokoli nebezpečí; čas vždy dobře užitý, ať by se v některých z těch rozhovorů občas objevila jakákoli neplodnost — nemůže se totiž stát, aby z nich nebylo vždy co sklidit. Všechny se snadno prodlužují i zkracují, ba i odkládají podle princovy libosti, ale všechny také mají mít nějaký cíl, buď otevřeně předložený, nebo obratně do rozhovoru uvedený; a především nemluvit s člověkem vždy o jeho řemesle; a jak aby se něčemu přiučil, tak aby ho prozkoumal, přivádět ho několikrát na současné záležitosti, na politiku, vnitřní i zahraniční správu, obchod, válku na souši i na moři, na různé osobnosti, zkrátka vždy na nějakou významnou látku, rozvíjet úvahy a někdy je přiostřit tím, že vlídně udržuje nějaký spor.

Je velkým omylem namlouvat si, že lidé často nebývají velmi dobře poučeni o mnoha věcech, které nepatří k povolání, jemuž se zvlášť zasvětili. Duch a zdravý rozum vedou ke všemu a sahají na všechno; a ačkoli je to nepořádek, není vzácné najít lidi prostředné ve svém řemesle, kteří jsou lepší a poučnější, když mluví o jiných věcech, někdy dokonce vynikající. Je tedy věcí princovy trpělivosti, aby se nedal odradit a snažil se, rozplétaje lidi, vytěžit z nich všechno, co lze, o všech věcech; věcí jeho dobrého ducha, aby v tom rozlišoval, a jeho zdravého rozumu, aby se nedal věcmi příliš snadno ohromit, a především aby byl pevně přesvědčen, že jeho čas nemůže být užit znamenitěji než při tomto pátrání, které v něm vytváří vědu věd a základ dobrých rozhodnutí, jež pak učiní sám se sebou, když shrne, co se dozvěděl, a dobře vše roztřídí. Někdy by si monseigneur vévoda z Bourgogne velmi vhodně mohl povolat do svého kabinetu jednou jednoho, jindy jiného muže; ale to by, jak se zdá, mělo být mnohem vzácnější a vyhrazeno předním osobnostem nebo těm, kdo se vracejí z nějakého významného vojenského nebo diplomatického úkolu. Dodám ještě, že volnost rozhovoru mezi čtyřma očima tu přinese větší užitek než rozhovory ve dvou nebo ve třech, které se zdají dobré jen pro salon v Marly a pro podobná veřejná místa, kde lze tímto způsobem využít zahálky. Novinky a příležitosti, které pomalu dávají vznikat jedna druhé, mohou snadno posloužit jako začátek a jakoby úvod k těmto rozmanitým rozhovorům; ale jejich duší a věrnou pečetí musí být především hluboké tajemství, i o nejlhostejnějších věcech, které by v nich byly řečeny; bez toho by se staly horšími než neužitečnými.

Monseigneur vévoda z Bourgogne je tak dlouho zvyklý tajemství zachovávat a jeho spolehlivost je tak známá, že to pro něho není žádná obtíž. Pokud jde o ostatní, plně by na tom šlo o jejich zájem, a různé rozhovory s různými osobami by byly dobrým prostředkem, jak zjistit, zda by tajemství zachovávali věrně, a jak se k nim podle toho chovat — buď stejně, nebo s větší zdrženlivostí, nebo vyloučením toho, kdo by se proti němu provinil. Ale protože záměrem těchto rozhovorů nemá pro prince v žádném případě být, aby se v nich sám otevíral, a protože v nich musí ustavičně

bdít, aby zůstal tak uzavřený, jak jen lze, aniž by příliš odpuzoval, nemůže nikdy podstupovat žádné riziko. Netřeba říkat, že lichocení, vždy smrtelný jed, by se v těchto rozhovorech stalo jedem dvojnásobným a že princ, který je navazuje, se před ním nemůže mít nikdy dost na pozoru ani je dost přísně vypuzovat, i tvrdými odpověďmi, jakmile by je postřehl; a téměř totéž říkám o příliš daleko hnané povolnosti. Když by byl čas takto rozdělen, monseigneur vévoda z Bourgogne, který má tolik a tak dobrého ducha, rozumu, správného úsudku, osvícenosti a znalostí, by část svých dnů zaměstnával příjemně a s nekonečným a dvojím užitkem. Když nevyjde procházka, k níž by takové počínání brzy přitáhlo vše nejlepší, co je, může si vzít jednoho muže stranou do kouta některé místnosti salonu v Marly nebo galerie ve Versailles, zavolat tam dva, někdy tři najednou, poštvat je proti sobě, nechat je rozmlouvat, trochu je obratně rozpálit a sbírat jako včely nejlepší šťávu z těchto různých květů. Ale především by bylo třeba vykázat z těchto rozmluv veškerou vědu, všechnu mechaniku, všechny lovy a všechny maličkosti, které je třeba si ponechat pro veřejné rozhovory a hovory, a mít při nich na zřeteli jen ten dvojí, ale stonásobný užitek, který jsem se snažil vylíčit.

A jestliže se tato praxe, kterou nelze dost vyzdvihnout a o níž se dosud všude čte, že byla praxí všech velkých mužů pověřených nějakou vládou nebo k ní určených svým rodem, zdá být ve Francii už dosti dlouho v zániku, víme, že jsou cesty velkých princů, které jsou předkládány spíše k obdivu než k následování, a že skryté jednání velkých králů musí být v některých případech uctíváno mlčením a úctou, jež má v sobě cosi náboženského a jež je právě proto nad napodobení. Vracím se tedy k tomu, že tímto častým a důvěrným stykem člověk odhalí, kam směřuje obecné smýšlení a převažující úvahy a názory světa a na jakých základech, a užitek, který se z toho vytěží, je nekonečný. Princ projevuje vážnost a přístupnost, které mu pomalu, i proti vůli lidí, s nimiž mluví, činí jejich hruď jaksi průhlednou, zatímco úcta, která drží na uzdě otázky a přílišnou volnost ostatních, mu vůči nim zachovává všechny závoje přes jeho vlastní. Lidé, kteří se domnívají, že jsou žádáni o radu, se snadno nechají strhnout k živému zájmu o prince a o záležitosti státu, a tato nálada se šíří od jedněch k druhým. Ani ti, kdo mají k těmto rozhovorům nejméně přístupu, se jí stěží ubrání, polichoceni v druhých — jakmile se k nim dostane víc lidí — tím, co by si přáli pro sebe; a nelze se domnívat, že by tento zájem náklonnosti nebyl pro stát nesmírně užitečnou oporou i v dobách největšího blahobytu.

Při provádění těchto tak důležitých rozhovorů se však objevuje velká obtíž: totiž obava, kterou příliš úzkostlivá zbožnost vnuká monseigneurovi vévodovi z Bourgogne před každým rozhovorem, který se netočí výhradně kolem věd a maličkostí; ta mu ustavičně spoutává jazyk i uši a jeho ducha drží v trapné tísni, která ho zkracuje a brání mu v jeho hlavním užití, jež by záviselo jen na něm. Jeho ohled na lásku k bližnímu ho vede k úplné nevědomosti o vadách bližního, a často i o jeho ctnostech, a strach, aby lásku nějak neporušil nebo k tomu nedal podnět, dospívá až k hrůze,

kterou by představení nejsvětějších klášterů pokládali u sebe za nebezpečnou i pro malou a prostou správu, jíž jsou na čas pověřeni. Bůh, který dopouští vady a neřesti v lidech a který zakazuje pomluvu, ba i utrhání na cti, jim přece dal oči, aby viděli, a uši, aby slyšeli; a jeho prozřetelnost, jejíž moudrost je nevýslovná a která tak rozmanitě zařídila rozmanité druhy úkolů lidského ducha, často jedněm přikazuje, co druhým zakazuje, a vytváří touto rozmanitostí podivuhodnou harmonii, směřující stejně k jeho slávě jako k dobru společnosti lidí, jíž jsou státy. Má-li tedy obyčejný člověk vidět a slyšet jen skrze lásku, která všemu věří a všechno snáší, a jestliže přesné plnění této povinnosti vytváří mír a svornost, mohli bychom očekávat stejné ovoce od téhož jednání, věrně zachovávaného těmi, kdo jsou nyní pověřeni nějakým druhem správy, a ještě těmi, do jejichž rukou je nebo jednou bude vložena svrchovaná správa království? Zmatek, chaos, krajní zla, nástrahy, hrubé omyly, úskoky, ohromná nevědomost, zkrátka nesčetné nepořádky, které by z toho vzešly, bijí tak živě do očí, že je zbytečné zdržovat se důkazy a že je nutno uzavřít: tato bdělost, tak důrazně doporučovaná těm, kdo zastávají úřad, spočívá především v tom, být dobře poučen o tom, co lidé stojí; a toho nemohou nikterak dosáhnout, aniž by se na ně vyptávali, aniž by o nich mluvili, aniž by jim o nich někdo řekl dobré i zlé v celém rozsahu; a pak je na nich, aby hledali pravdu mnohonásobnými informacemi a zkoumáním, do něhož vloží všechnu rozlišovací schopnost, jíž — ať mají jakkoli mnoho ducha a správného úsudku — mohou být schopni jen tehdy, otevřou-li všechny své uši dobrému i zlému a svá ústa všem otázkám a všem nepřímým řečem, které je mohou různými cestami dovést k poznání pravdy. Jestliže tedy podřízená místa — neříkám jen poskytují tento druh dispenzu v užívání přikázání lásky kvůli lásce samé, neboť ta se dluží veřejnosti na úkor jednotlivce, ale jestliže tato místa ukládají tento nutný a nezbytný zákon —, je třeba uzavřít, že zavazuje mnohem přísněji ty, jejichž úřady jsou vyšší, a to úměrně jejich úřadu a jeho důležitosti, a víc než všechny ostatní prince, kteří jsou svým rodem určeni vládnout, zvláště když jejich věk dospěl ke schopnosti nést své povinnosti a když jsou povoláni k záležitostem státu.

Právě zřejmost a síla této spravedlivé úvahy mají monseigneura vévodu z Bourgogne nikoli zbavit jeho skrupulí ohledně lásky k bližnímu, nýbrž přimět ho, aby je zaměnil za jiné, a zavázat ho, aby onu lampu, jíž tak pečlivě osvětluje všechny záhyby svého srdce a svědomí, nesměroval už k přísnému zkoumání toho příliš úzkostlivého „víc nebo méně“, co mu o někom uniklo nebo co v jeho přítomnosti uniklo jiným, nýbrž ke všemu, co měl vědět a co mu ušlo touto nebezpečnou záměnou skrupulí — nevědomost o tom nevede k ničemu menšímu než k tomu, co bylo řečeno výše, a ke ztrátě onoho tak drahocenného času, kdy je možno nabýt poznání lidí a sdělit jim své, dříve než mu Bůh k tomu zmenší prostředky tím, že ho povolá na trůn, jak jsem se to snažil vysvětlit na začátku této Rozpravy.

Tuto tak jistou zásadu, že láska se dluží veřejnosti na úkor jednotlivce, nemůže tedy monseigneur vévoda z Bourgogne nikdy dost rozjímat. Objeví v ní, že to, co je

většině lidí mezi sebou zakázáno jako řeči zbytečné, marné, rozptýlené, lehkovážné, jako utrhání na cti, pomluva a prohřešek proti lásce, že to vše, pravím, jsou nečisté pokrmy starého zákona, dovolené v novém a v určitých případech přikázané; chci říci, že užívání toho všeho, řízené přímostí jeho úmyslu a nutností a břemenem jeho stavu, je mu dovoleno i přikázáno, a dovoleno i přikázáno ostatním vůči němu, neboť mu dluží veškerou pravdu a veškeré informace z úcty k tomu, čím je, a z lásky, kterou dluží veřejnosti a státu, k jehož kormidlu ho postavil sám Bůh a které nemůže držet se zavázanýma očima pod žádnou záminkou, ať se zdá jakkoli svatá, aniž by se v tom okamžiku stal odpovědným státu a povinným skládat účty Králi králů, který ho oděl ctí a slávou pod výslovnou podmínkou, že dostojí všem jejich břemenům a povinnostem, z nichž nejdůležitější a nejustavičnější je být dobře zpraven o lidech, aby jich vhodně užíval. Cítím, že princ velmi citlivý na lásku k bližnímu by se mohl snadno polekat toho, co je vzhledem k jeho citlivosti řečeno poněkud příkře, totiž přirovnání k nečistým pokrmům, které se staly dovolenými a někdy přikázanými; nemá však od tohoto výrazu oddělovat úvahu o smyslu, v němž je předložen: ten ponechává udavačství a zlomyslným službám všechnu hrůzu, která je má vždy pronásledovat a zavrhovat, a zároveň zachovává moudrou a nutnou volnost pravdy a světla, která má být pohnutkou informací, jež je třeba vyhledávat, a duší užívání, jež se z nich má činit.

Tato látka rozhovorů, která mě jaksi nepozorovaně přivedla k tomu, co se jim mohlo namítat s ohledem na lásku k bližnímu, mi poskytuje tak přirozenou příležitost říci, co si myslím o zbožnosti monseigneura vévody z Bourgogne, že bych se nedomníval, že plním, co jsem si předsevzal, kdybych se — jakkoli jsem jen světský člověk — neodvážil vyjevit i o ní své myšlenky. Tento Boží dar, tak velký, tak svatý, tak užitečný i k dobré správě věcí tohoto světa pro časné blaho tohoto světa samého, tento dar tak vzácný, tak žádoucí u každého člověka, je ještě žádoucnější úměrně moci a vyvýšenosti lidí; je to dar, který s mimořádnou vznešeností učí velké krále, že jsou stvořeni jen pro dobro a štěstí svých národů a že nic není stvořeno zvlášť pro ně víc než pro posledního z jejich poddaných. Je to také dar, který je učí vynikajícím způsobem uplatňovat onu spravedlnost, jež se vztahuje na všechno a kterou jsou tak přísně dlužni Bohu i lidem, který je učí poznávat svou malost uprostřed tolika velikosti a uplatňovat pokoru s majestátní vlídností, jež zvyšuje jejich svrchovanou důstojnost i před lidmi a získává jim hold jejich srdcí spolu s hojnějším požehnáním nebes. Nelze se tedy bez pošetilosti dívat lhostejnýma očima na tento velký dar u monseigneura vévody z Bourgogne, za nějž je nutno vzdávat Bohu — kromě obecných důvodů — nekonečné díky za podivuhodný účinek, který v něm vyvolal, jak bylo poznamenáno na začátku této Rozpravy, a bez něhož by i největší libertini mohli jeho velké vlastnosti obdivovat stejně, ale milovali by je méně a báli by se jich víc. Jsem tedy velmi vzdálen nejen těm, kdo se nestydí si na ni stěžovat, ale i těm, kdo by mu jí přáli méně, a pevně se domnívám, že není poddaného v tomto království,

který by — i kdyby hleděl jen na své časné dobro — neměl Bohu za zbožnost monseigneura vévody z Bourgogne vzdávat díky stejně nebo skoro stejně jako tento princ sám; avšak toto mocné přesvědčení mé mysli ji neuzavírá úvahám, které lze učinit o přísnosti, jež je s ní spojena a kterou by bylo možno přirovnat k jakési lehké trpkosti velmi lahodného ovoce. Abych tuto důležitou látku vysvětlil, je nutno dovolit si některé podrobnosti, když jsem napřed položil několik zásad, které lze přijmout.

Nesmíme je zde hledat jinde než u Ducha Svatého samého, v božském Písmu, kde je psáno, že silní mají snášet slabé — nařízení tak přiměřené lásce k bližnímu, o níž byla řeč před chvílí —, a jinde, že je třeba být moudrý se střídmostí. „Moudrý" zde má, jak se mi zdá, zahrnovat zbožnost, dobré skutky a vůbec všechno, co patří k oné moudrosti, která v sobě obsahuje vše, co je moudrostí před Bohem. Kdo jen trochu rozjímá o těchto dvou místech, brzy uvidí, jak se obě navzájem podpírají a jak úzce spolu souvisejí. Že silní mají snášet slabé — neznamená to neděsit je příliš suchými zásadami a jednáním příliš lpícím na liteře a na skrupulích a na jakési přesnosti, kterou nemohou nést všichni? A zachovávat střídmost i v moudrosti — neznamená to nehnat ji za hranici toho, co obyčejní lidé a slabí mohou snadno učinit? Tak se moudrý představený má na pozoru před horlivostí svých řeholníků, a zatímco má oči otevřené nad vším, co je skutečným příkazem řehole, zavírá je nad velkým množstvím maličkostí, které ji činí tvrdší a které se zavedly postupně a při různých příležitostech; a aniž by se jich výslovně zříkal, protože jsou zbožné, ačkoli pocházejí odjinud než od zakladatele, dbá z lásky, aby je sám nezachovával příliš přesně, aby svým příkladem nezarmoutil až k zmatku slabé ve své komunitě, kteří stěží dosahují předepsaných a nezbytných řádů, třebaže jim zůstávají věrni, a kterým by se znechutily kvůli tomuto přídavku, který k nim nepatří a jehož tíha by je děsila. Hle tedy ona střídmá moudrost, která snáší slabé, a ona síla, která šetří ty, kdo to potřebují, i v klášterech, a jež vytváří nejlepší představené; a kdo měl jen náhodou příležitost navštěvovat některé řeholní domy, nalezl tam mnoho velmi chválených a pro svůj úspěch velmi doporučeníhodných příkladů toho, co se odvažuji tvrdit. Je-li tomu tak mezi oběťmi pokání, skrytými v tajemství Boží tváře, které nic neodvrací od toho, aby k němu spěly ze všech sil, jakou shovívavost teprve dluží světským lidem příklady, které, vykreslujíce toho, kdo má být navždy jejich pánem, jim ho činí úctyhodným buď drsně, nebo vlídně, přitahují je nebo zastrašují, odpuzují je různými ohledy nebo je zvou mocnou přístupností! K těmto pravdám je třeba připojit ještě jednu: že zbožnost, která patří všem stavům, má být každým stavem praktikována jinak a že je tím dokonalejší, čím úměrněji je odměřena — ne sama v sobě, ale ve svém provádění a ve svých účincích — stavu, k němuž je člověk povolán. Že jeden řeholník má užívat své zbožnosti jinak než jiný řeholník z jiného řádu nebo i jiný z jeho vlastního, je jisté, neboť různé řehole jsou různě zaměřeny na činnost a na rozjímání, na samotu a na poučování druhých, a jednotlivci v nich na to, aby na různých stupních úřadů spravovali jiné, a na to, aby byli spravováni. Z toho plyne, že

kdyby všichni vykonávali svou zbožnost stejným způsobem — kdyby jezuité chtěli být poustevníky a kartuziáni učit, a tak dále, a kdyby se představení nořili do pokory a podřízení bděli nad svými bratry a kárali je —, tak svatý pramen by vydával jen jed podivného zmatku, který by v ničem nepřispíval ke slávě Boží a ke spáse lidí. Je-li tedy pravda, že různé řehole a různé úřady v řeholních domech mají zbožnost v nich různě usměrňovat, tatáž nutnost platí ještě výslovněji v různých stavech světa, jejichž povinnosti a funkce, protože jsou tak rozdílné, musí také zbožnost každého obracet tak rozdílně. Zbožnost prince, a k tomu tak blízkého žezlu, ho má vést ke všemu, co ho může učinit hodným žezla, a dávat ho jako takového poznat všem; nejdůležitější a nejjistější cestou k tomu je ono dvojí poznání lidí všemi prostředky, jimiž jej lze nabýt, a dojem vážnosti a úcty, který se stejně čerpá ze všech princových činů a zároveň se na ně zpětně přenáší, takže je velmi pravdivé říci, že tato vzájemnost je taková, že princ se stává úctyhodným úměrně zásluhám svých činů a princovy činy jsou úctyhodné rovněž úměrně jeho vlastní zásluze. Nemůže tedy nikdy dost bedlivě dbát na to, z čeho se tká předivo jeho života; a ať je jakkoli velký, jakkoli vznešený, jakkoli vysoko nad obyčejnými lidmi díky mimořádným ctnostem, má šetřit jejich slabost tím, že se sníží k zachování jakési úměrnosti s nimi; a protože je povolán být jednou obrazem Božím, nemá pohrdat tím, aby před nimi zahalil svou tvář, aby je jas světla, jímž září, nevyděsil a nezahubil, jako je psáno, že z tohoto důvodu se takto zahalil sám Bůh, když se zjevoval některým ze svého lidu; a jako Bůh tím nic neztratil ze své neměnnosti, nemá se ani princ touto moudrou a nutnou blahosklonností obávat nějakého oslabení svých ctností. Tak tedy méně pravidelná přítomnost na bohoslužbách o všech nedělích a všech svátcích v roce by monseigneurovi vévodovi z Bourgogne neubrala před Bohem nic z cudné rozkoše, kterou nachází v naslouchání zpěvu Jeho chval, a tím, že by se víc přiblížil obyčejným lidem, učinil by je schopnějšími obdivovat na něm hlavní věci, které tvoří podstatu náboženství. Tak by méně přísné vyhýbání se jistým slavnostem, které byly ve všech staletích nutné pro zábavu a majestát velkých dvorů, učinilo jeho zbožnost milejší, neodvažuji se říci méně hroznou. Tak by jasnější čelo, volnější vzezření, cosi hbitějšího při jistých příležitostech rozšířilo srdce, která pohled na opak s obavou svírá. Tak by vroucnější a vlídnější umění spojovat vysokou zbožnost se slušností věku a postavení, s tím, co se sluší na velkého prince — řekl bych i na syna — v některých případech, připojilo k zásluze úmyslu vítězství nad odporem, zásluhu souladu s jeho stavem, vlídné a láskyplné blahosklonnosti k druhým, zkrátka onoho závoje přes jas jeho tváře, který lidé bez něho tak těžko snášejí, abych neřekl, že ho snést nemohou; a dodalo by ctnosti půvab a vlídnost, které by ji před Bohem nesnížily a nekonečně by ji povznesly před lidmi, neboť by je učinily schopnými obdivovat ji a milovat s nadšením — ctnost tehdy zbavenou těch přísných vrásek, toho téměř bezděčného mračení, té tísně pedanterií, které nejsou ctností a které, naroubovány na ni, zahánějí v její přítomnosti všechno na útěk a hloubí u lidí, kteří na ní závisejí, nejhlubší přetvářku. Zasévají tam odpor-

nou a hojnou pokrytost a všechny ostatní tak nebezpečné proměny, které působí zájem a ctižádost u dvořanů a u těch, kdo chtějí něčeho dosáhnout nebo se aspoň zalíbit. Odtud se mezi princem a lidmi zvedá zeď, která je tím neproniknutelnější, že její povaze, nejhustší ze všech, napomáhá ona obava urazit lásku, která s klidným svědomím potlačuje všechny prostředky, jak prorazit masky; a tím hyne dřív, než se může zrodit, ono dvojí poznání lidí — povinnost přitom pro prince tak velká a tak přední.

Nestačí mi však, že jsem se snažil vyložit vznešenost a nutnost princovy povinnosti poznávat lidi, nepokusím-li se vylíčit také vznešenost a nutnost princovy povinnosti dávat se lidem poznat, čehož jsem se dosud nemohl dotknout dost důrazně. Není nikoho, kdo by nesouhlasil, že z představy, kterou si lidé o princi utvoří působením zvědavých pohledů, jež jím pronikají, a úvah, které k tomu přidá soustředění, se utvářejí veškeré kroky dvora a skrze něj i státu, které se k princi v jakémkoli ohledu vztahují; že se každý povzbuzuje či ochabuje v dobrém jednání podle míry (mluvím o většině, na níž záleží), podle míry užitečnosti nebo neužitečnosti, kterou v tom vidí pro svůj zájem; že si buď navyká na práci, nebo se spokojuje se zdáním, podle toho, co soudí, že je nutné nebo že stačí; že měře svou úctu a svou horlivost tím, co si o princi myslí, má je obě živé nebo vyhaslé, a právě tak jejich účinky, podle toho, co ho jeho mínění nebo zkušenost učí, že je nejvýhodnější; a že z tohoto zdroje všeho dobra i všeho zla, jímž je úcta k princi a mínění o něm, plyne pro prince veškeré počínání všech, kdo v kterémkoli oboru tvoří stát, který k němu vzhlíží. Tyto pravdy, tak velké a tak pevné, jak je činí rozum a zkušenost všech staletí, potřebují jen trochu rozjímání, aby se pocítila celá jejich váha a celý jejich dosah, aniž by bylo třeba sahat k obšírnějšímu výkladu, a vyžadují jen trochu pozornosti monseigneura vévody z Bourgogne; ta mě nutí ke krátkému zkoumání, které mě často stálo mnoho hořkých úvah. Abychom do něho vstoupili s užitkem rovnou, bylo by nesmírně žádoucí, aby tento princ, který se nezměnil a který je tak stále hoden, aby se k němu nikdo neměnil, porovnal sebe samého během svých dvou prvních tažení[14] a po celou dobu, která po nich následovala, až do svého odjezdu na to poslední, se sebou samým během tohoto posledního tažení a od té doby. Nikdy proslulý princ waleský[15], jehož příliš brzy přetržený osud oplakává ještě dnes celá Evropa se stejnými výlevy jako Anglie, nebyl skutečnějším miláčkem svých blízkých, nejsladší nadějí své země a předmětem nejpozornějšího obdivu všech velkých mužů své doby a všech cizích zemí, než byl monseigneur vévoda z Bourgogne v těch prvních dobách. Všechno, co ještě dýchá, je toho svědkem, a jeho skromné oči se nemohly ubránit tomu, aby to samy nepo-

14. **Vysvětlivka:** Roku 1702 ve Flandrech pod vedením maršála z Boufflers a roku 1703 na Rýně, kdy dobyl Brisachu; posledním je tažení 1708 ve Flandrech.

15. **Vysvětlivka:** Jindřich Frederik Stuart (1594–1612), nejstarší syn Jakuba I. Anglického, oslavovaný jako velká naděje své země; zemřel osmnáctiletý na tyfus.

střehly. Co se tedy stalo od té doby, co mohlo oslabit tolik lesku a co učinilo tuto záři méně živou na všech místech, i těch nejodlehlejších, kam pronikla? Praktikování zbožnosti, to nejprostší, jaké radí sama pravda, avšak tak odporující postavení monseigneura vévody z Bourgogne, že se domnívám, že mohu bez troufalosti tvrdit, že z tohoto ctnostného počínání, které je pro obyčejné lidi vrcholem všech ostatních, nemá být bez obav, že z něho bude jednou skládat účty před Bohem.

Budu se dobře střežit, abych neupadl do krutých podrobností, které by ve mně znovu otevřely ještě krvácející rány — o tom, co se odvažuji nazvat z obou stran stejně útoky: z jedné strany drzosti, z druhé trpělivosti —, a jejichž trest dopadl příliš těžce na tuto druhou stranu, aniž by ten, který opožděně stihl onu první, přinesl cokoli pevného kromě nejsilnějších a nejněžnějších ovací srdcí, nejživější naděje a obdivu a nejskvělejší, ale i nejpevnější slávy, které budou vždy provázet mladou, ale úctyhodnou princeznu, jež, tak ustavičně a tak stále citlivá ke slávě svého choti, zvítězila sama, stejně velká před Bohem jako před lidmi, nečekaným obratem, který způsobila jen ona[16] — čin tak přiměřený postavení, do něhož ji Prozřetelnost postavila, a jímž tak důstojně splnila všechny jeho rozmanité a nejdůležitější povinnosti. Právě na tytéž povinnosti měly monseigneura vévodu z Bourgogne jeho vlastní povinnosti naléhavě upomínat, a na to, co od něho vyžadovaly po celou dobu tohoto tažení v hodnosti a na místě, které zastával; zachování úcty a posvátných práv jeho rodu mu bylo tak přísně uloženo vším, co má dobře pochopená zbožnost nejnezbytnějšího, a on dal podnět i odvahu myslet si, že na to tehdy ani potom nepomýšlel. Následky tohoto opomenutí jsou takové, že největší pozornost monseigneura vévody z Bourgogne se k němu má ustavičně obracet jako k tomu nejdůležitějšímu, co má a co kdy mít bude, neboť nic nevystavuje prince větším ani ustavičnějším nebezpečím než neštěstí, že se sám zjevně stal spoluviníkem veřejného mínění, doma i v cizině, že buď není citlivý, nebo že si z toho, aby citlivý nebyl, udělal náboženskou povinnost. Zašel bych příliš daleko, kdybych řekl víc; ale nesmírná důležitost této látky, kterou nelze dost pochopit, mě přinutila zajít tak daleko, jak to činím, a jak jsem přinejmenším nemohl nezajít.

Je to ona láska k řádu, která zachovává každému stavu, co mu náleží — ne z lpění, ze záliby nebo ze sebelásky, ale z úcty k vůli Boží, vyslovené němým, ale stále trvajícím slovem vzájemných povinností různých stavů, a z lásky k oné rozdělující spravedlnosti, která musí ustavičně bdít, která je tak doporučována těm, kdo jsou oděni mocí, a bez níž se celá harmonie stavů pomalu podivným způsobem znetvořuje a převrací až ke zhoubnému bodu. Nedbalost v udržování řádu, zpozorovaná u prince, ať z jakéhokoli ohledu, se brzy stává mocnou hybnou silou zmatku, který se zvrhává ve zkázu; a není pohnutky, ať je sama o sobě jakkoli svatá, která by mohla sloužit za

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Konečný pád vévody z Vendôme. (Poznámka Saint-Simonova.)

omluvu před Bohem nebo před lidmi. Ale je třeba klást meze hojnosti a důležitosti této látky, která je nevyčerpatelná a která se velkému princi nabízí téměř v každém okamžiku ustavičnými příležitostmi k rozjímání i k praxi.

Jednou z věcí na světě, jíž se má princ určený k vládě nejpečlivěji vyhýbat, je mínění druhých, že ho něco příliš silně zasáhlo a že všechny své známosti a všechny své volby měří jen tím; a že dojem, který svět získal z velké zbožnosti monseigneura vévody z Bourgogne, ho nepřestane přesvědčovat, že tento princ posuzuje schopnost, ba i způsobilost lidí jen podle toho, kolik zbožnosti jim přičítá, a že pro jakýkoli úřad dává přednost zbožnému muži bez jiného důvodu než jeho ctnosti. Stačí tuto myšlenku předložit holou, aby se ukázaly její zhoubné následky ve skutečnosti, kdyby toto mínění bylo podložené a kdyby se skutečně uskutečňovalo, nebo i kdyby, ač nepravdivé, nepřestávalo mezi lidmi převládat. Právě to zasluhuje veškerou možnou péči a pozornost, aby se světu odňal dojem tak nebezpečný a tak snadno plodící všemožné velké nepříjemnosti.

Nelze dost zveličit zhoubnou víru, které se všude dostalo oné údajné konzultaci na Sorbonně, nebo aspoň u několika jednotlivých doktorů, z příkazu monseigneura vévody z Bourgogne: totiž zda je, nebo není za nynějších okolností dovoleno vést válku proti španělskému králi[17]. Popírat tuto věc v Paříži a na venkově — lidé se prudce ohradí a prý nestrpí, aby jim někdo něco nalhával; popírat ji u dvora, před osobami obojího pohlaví — usmějí se a pohrdavě změní řeč. Je-li člověk s nimi důvěrnější, vyjadřují soucit s hlupáky, kteří tomu nechtějí věřit, a často končí rozhořčením. Jejich tvrdošíjnost se opírá o častost a délku rozhovorů monseigneura vévody z Bourgogne s jeho zpovědníkem[18], jemuž se přeje dlouhý život, protože si ho lidé váží a obávali by se jiného. Toto místo se pokládá za první v princově radě a v budoucnu v radě krále, jímž jednou bude. S úzkostí se myslí na to, že ministerstvo už nebude oddělitelné od teologie, že záležitosti, milosti, zkrátka všechno se stane věcí svědomí a náboženství; a smutně se obrací zrak k posledním princům z rakouského rodu, kteří nosili španělskou korunu. K těmto obavám dobrých lidí se přidávají zlomyslné úvahy darebáků. Každá odpověď je vyloučena, zapovězena, zbytečná; a to jsou ty hluboké nepříjemnosti toho, že princ není lidem znám.

To má našeho prince mocně vybízet, aby už neztratil ani okamžik a ze všech sil usiloval o dosažení onoho tolikrát opakovaného dvojího poznání lidí, aby k němu došel všemi možnými prostředky, aby si z toho učinil zákon z náboženské zásady a aby své náboženství tak uzavřel do přesných mezí toho, co mu vzhledem k jeho

---

17. **Vysvětlivka:** Na mírových jednáních 1709–1710 žádali spojenci, aby Ludvík XIV. pomohl vypudit ze Španělska svého vnuka Filipa V., případně i zbraní; šířila se proto fáma, že vévoda z Bourgogne dal teology posoudit, zda je dovoleno vést válku proti vlastnímu bratrovi. Filip V. (1683–1746), druhý vnuk Ludvíka XIV., byl španělským králem od roku 1700 a zemřel 9. července 1746 v Madridu na mrtvici.

18. **Vysvětlivka:** Jezuita Isaac Martineau (1650–1720), zpovědník vévody z Bourgogne, který po princově smrti sepsal spis o jeho ctnostech.

stavu ukládá, že se oprostí od všeho, co není jeho podstatou, onou sladkou svobodou dětí Božích, která se z nitra šíří do věcí vnějších. Ať přestane stavět pod kbelec ono čisté a zářivé světlo, které sám Bůh, když ho jím oděl, postavil na nejvyšší svícen; ať se tedy ukáže vším, čím skutečně je, a — abych neupadl do opakování spravedlivých chval, jimiž tato Rozprava začala a jimiž má skončit — ať si je jist, že se ukáže, jako kdysi Titus[19], rozkoší lidského pokolení, a že, aniž by ztratil cokoli ze svatosti svatého Ludvíka, se ukáže stejně velkým jako poslední králové, jeho slavní a velkomyslní předkové; že k tomu stačí, aby to opravdu chtěl, neboť jde jen o to, odhalit světu pravdu a skutečnost toho, co je v monseigneurovi vévodovi z Bourgogne v takové hojnosti.

Tak naléhavě jste chtěl, abych Vám napsal své myšlenky o monseigneurovi vévodovi z Bourgogne a abych Vám zároveň podal zprávu o těch, které o tomto princi převládly ve světě, že jsem nepokládal za dovolené vynechat cokoli ze svých ani z mínění veřejnosti. Poznamenal jsem na začátku, že zahálka, která se stala údělem mého stavu, mě vede do světa víc než Vás a vystavuje mě tomu, abych slyšel jeho hlouposti. Jste mi svědkem, jak často a jak živě mě rozčilovaly, pokud jde o monseigneura vévodu z Bourgogne; a kromě veřejnosti, které jsem se v tom nebál, mám toho tolik svědků, kolik mám blízkých přátel a předních osob obojího pohlaví, s nimiž žiji v důvěrném styku. Nyní je na Vaší hluboké moudrosti a Vašem soudném rozlišování, abyste posoudil, co jste mě přinutil předložit Vašim očím, a na mně, abych se tomu bez výhrad podřídil. Látka je taková, že k tomu, abych Vám dal tento tak mimořádný důkaz své naprosté poslušnosti, není třeba menší ani méně staré úcty, než jakou jsem Vám zasvětil. Užití bude, prosím, jen pro Vás; a důvěra, kterou mi dlouhý a milý zvyk velí k Vám mít, spolu s Vaším zvykem neproniknutelně střežit největší státní tajemství, mi dovoluje bez obav spoléhat na to, že toto tajemství nebudete střežit o nic méně svědomitě než ona, neboť sám dobře posoudíte, že pro mne má nekonečnou důležitost.

19. **Vysvětlivka:** Římský císař Titus (vládl 79–81), kterého Suetonius nazývá „láskou a rozkoší lidského pokolení“.

Kapitola desátá

Náčrt tehdejší podoby vévody z Bourgogne. — Úspěch této Rozpravy. — Intrika kolem sňatku vévody z Berry. — Překážky proti Mademoiselle. — Příčiny mé stranickosti v otázce tohoto sňatku. — Důvod mého rozhodnutí vytvořit kliku pro Mademoiselle. — Vévoda a vévodkyně z Orléans. — Vévoda a vévodkyně z Bourgogne. — Vévodkyně z Villeroy. — Paní z Lévi. — Pan a paní z O, oklikou. — Vévoda du Maine, oklikou. — Vévodové a vévodkyně z Chevreuse a z Beauvilliers. — Jezuité. — Skrytý uzel spojení otce Telliera s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers. — Maršál z Boufflers.

Krátký rozbor této Rozpravy[1] nebude pro další výklad zbytečný. Nejprve je třeba říci, že monseigneur vévoda z Bourgogne se narodil s povahou, z níž šla hrůza. Byl prudký až tak, že chtěl rozbíjet hodiny, když odbíjely hodinu, která ho volala k něčemu, co nechtěl, a že se nejpodivnějším způsobem rozčiloval na déšť, když mu překážel v tom, co chtěl dělat. Odpor ho přiváděl k zuřivosti: toho jsem byl v jeho raném mládí často svědkem. Mimoto ho vášnivá chuť táhla ke všemu, co je zakázáno tělu i duchu. Jeho posměch byl tím krutější, čím byl duchaplnější a jízlivější, a všechno směšné vystihoval s přesností. To vše ještě přiostřovala živost těla i ducha, která přecházela v prudkost a která mu v té první době nikdy nedovolila naučit se něčemu jinak než tak, že dělal dvě věci najednou. Všechno, co je rozkoš, miloval s prudkou vášní, a to vše s pýchou a povýšeností, jaké nelze vyslovit; nebezpečný navíc tím, že dobře rozeznával lidi i věci, že postřehl slabinu každé úvahy a že uvažoval silněji a hlouběji než jeho učitelé. Ale jakmile prudkost přešla, zmocnil se ho rozum a nade vším vyplul; cítil své chyby, přiznával je, a někdy s takovou zlostí, že to vyvolalo nový záchvat zuřivosti. Duch živý, činný, pronikavý, zatvrzující se proti obtížím, doslova vynikající v každém oboru. Zázrak je v tom, že během velmi krátké doby z něho zbožnost a milost udělaly jiného člověka a proměnily tolik tak hrozivých vad v ctnosti přesně opačné. Všechny chvály v této Rozpravě je tedy třeba brát doslova.

Tento princ, který měl vždycky zálibu a nadání pro všechny abstraktní vědy, je postavil na místo zábav, jejichž přitažlivost v něm stále trvala a pro kterou se jim se strachem vyhýbal, i těm nejnevinnějším. To spolu s otroctvím lásky k bližnímu, smím-li si dovolit ten výraz, u nováčka, který se zpočátku ve všem žene k dokonalosti a nezná meze věcí, a s ostýchavostí, která ho všude uváděla do rozpaků, protože v každé chvíli nevěděl, co říci a co dělat, mezi Bohem, kterého se bál čímkoli urazit, a světem, s nímž se kvůli tomuto ustavičnému sevření míjel, ho uvrhlo do té samoty

1. **Vysvětlivka:** Rozprava o monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, kterou Saint-Simon sepsal na žádost vévody z Beauvilliers a jejíž plné znění je otištěno v předchozí kapitole.

Vévoda z Bourgogne (1682–1712), v pozadí versailleské zahrady. Dílna Bernarda Picarta, 1702. Rijksmuseum, Amsterdam.

bez mezí; jen o samotě se totiž cítil volný a jeho duch a vědy mu poskytovaly víc než dost, aby se v ní nenudil, nehledě k tomu, že mu tam mnoho času zabírala modlitba. Násilí, které si učinil nad tolika vadami, a to vesměs prudkými, ta touha po dokonalosti, neznalost, bázeň a nedostatek soudnosti, který vždycky provází téměř začínající zbožnost, ho vedly k přehánění v pravém opaku jeho vad a vnukly mu přísnost, která vyčnívala ve všem a dodávala mu strnulý vzhled a často, aniž to sám zpozoroval, vzhled cenzora; to od něho Monseigneura vzdalovalo čím dál víc a zlobilo i samotného krále. Uvedu z tisíce jednu příhodu, která sice vyšla z výborné zásady, ale krále dohnala k nepříčetnosti a pobouřila celý dvůr; bylo to před dvěma nebo třemi lety. Byli jsme v Marly, kde se na Tři krále konal ples; monseigneur vévoda z Bourgogne se na něm nechtěl ani ukázat, a dal to najevo dost brzy na to, aby král, kterému se to nelíbilo, měl čas s ním o tom mluvit, nejprve žertem, potom trpčeji a nakonec vážně a dotčeně, že ho jeho vnuk odsuzuje. Vévodkyně z Bourgogne, její dámy, ba ani pan z Beauvilliers – nikdo s ním nic nepořídil. Uzavřel se do odpovědi, že král je pánem, že si nedovoluje nic z toho, co král dělá, kárat, ale že Zjevení Páně je trojí svátek, a zvláště svátek křesťanů, pro povolání pohanů a pro křest Ježíše Krista, a že nemyslí, že by jej měl znesvětit tím, že by se odvrátil od soustředění, jež tak svatému dni dluží, kvůli podívané, která je nanejvýš snesitelná ve všední den. Marně se mu představovalo, že když dal dopoledne i odpoledne bohoslužbám a ještě další hodiny modlitbě ve svém kabinetu, může a má večer věnovat úctě a ochotě poddaného a syna: všechno bylo zbytečné, a kromě doby, kdy večeřel s králem, byl celý večer zavřený sám ve svém kabinetu.

S touto přísností si ze své výchovy uchoval puntičkářství a lpění na liteře, které se rozlévalo na všechno a které tížilo jeho samého i všechny lidi kolem něho; mezi nimi byl vždycky jako člověk, který je v nesnázích a spěchá od nich pryč, jako by měl na práci něco docela jiného, a který cítí, že ztrácí čas a chce ho lépe využít. Na druhé straně se velmi podobal mladým seminaristům, kteří, celý den sevření sledem svých cvičení, si to o přestávce vynahrazují všemi rámusy a všemi dětinskostmi, jaké svedou, protože jakákoli jiná zábava je v jejich domech zakázána. Mladý princ byl vášnivě zamilován do vévodkyně z Bourgogne; oddával se jí jako muž přísně zdrženlivý vůči všem ostatním, a přesto se v jejich důvěrném kroužku bavil s mladými dámami, často jako seminarista o přestávce, ony pak s bezhlavou a troufalou mladostí. V tomto krátkém výkladu se tedy najdou důvody mnoha míst Rozpravy, kterou jsme právě přečetli a jimž by se bez tohoto objasnění nedalo snadno porozumět, a zvláště důvod, proč jsem se rozepsal ve zbožných úvahách: chtěl jsem tak trochu obrátit ke světu zbožnost tohoto prince, který nebyl schopen naslouchat, natož se podvolit, jiným důvodům než důvodům samé zbožnosti.

Jeho první dvě tažení mu byla nesmírně příznivá v tom, že vzdálen předmětům své krajní ostýchavosti i předmětu své lásky byl víc sám sebou a ukazoval se otevřeněji, osvobozen od pout lásky k bližnímu válečnými věcmi a vším, co s nimi souvisí,

které v průběhu těch tažení tvořily neustálý námět řečí a hovorů; takže s duchem, otevřeností a pronikavostí, jaké přitom projevil, vzbudil ty nejvyšší naděje. Třetí tažení se mu stalo osudným, jak jsem vyprávěl na svém místě, protože záhy, a čím dál víc, pocítil, že má co činit – věc stejně nestvůrná jako pravdivá – se silnějším, než je on sám, u dvora i ve společnosti, a že domýšlivý Vendôme, podporovaný klikami, o nichž již byla řeč, se chopil princovy slabosti a dohnal svou drzost do krajnosti. Tou princovou slabostí byla ta tak nemístná ostýchavost, ta tak špatně pochopená zbožnost, která tak podivně udělala z kladiva kovadlinu a z kovadliny kladivo, z čehož se už potom nedokázal vzpamatovat.

To je v několika slovech všechna látka mé Rozpravy, v níž se po zasloužených chválách, vpletených i jinde, aby prošlo to, co po nich následuje, snažím ukázat, jak má monseigneur vévoda z Bourgogne užívat svého kabinetu, jak ho zneužívá a že z něho nevzejde nic z toho, co tam pro své soukromé vzdělání dělá snad nejpřiměřenějšího svému postavení. Když jsem se pokusil ukázat, co tam má dělat za mnohem kratší dobu, než tam tráví, přecházím k boji proti jeho ostýchavosti a – smím-li si dovolit ten výraz – proti té špatné noze, na které je s králem a Monseigneurem, se světem, ze všech sil, a navíc s paní z Maintenon a se slečnou Choinovou, což jsou věci tak zásadní; konečně k boji proti jeho věčné samotě se samotnou vévodkyní z Bourgogne, kterou jinak upřímně chválím, a s tou spoustou žen, které nepatřičně zneužívají jeho dobroty, jeho roztržitosti, jeho zbožnosti a jeho málo slušných veselostí, které tak silně páchnou seminářem. Když jsem promluvil o nepatřičnostech jiných vůči němu, přecházím k jeho vlastním, a tu se mi pero v prstech obrací, zasaženému nesmírnými přehmaty, k nimž došlo ve Flandrech, a odtud všude, chybami tohoto druhu, jimž jejich trvalost přidává neblahou váhu. Zdržuji se u toho však co nejméně a přecházím k hlavnímu předmětu své Rozpravy, jímž je znalost lidí; rozepisuji se o ní se svobodou rovnou nutnosti a pouštím se do podrobností o prostředcích, protože je potřeba prince k tomu vést jako za ruku a vzít mu příležitost i záminku, že neví, jak se do toho pustit. Zároveň velmi dobře cítím, že to, co navrhuji s takovou silou a v takovém rozsahu, je zcela v rozporu se zvykem krále, u něhož se staří ministři a po nich noví ničeho nebáli víc a nic neničili s větší péčí, úsilím a důmyslem; proto to zastírám, jak mohu, tím, že se vrhám do apoteózy, skrze niž lze cítit, že mě tento příklad nepřesvědčuje. Až potud je Rozprava srozumitelná všem lidem ze společnosti.

Způsob myšlení monseigneura vévody z Bourgogne, tak přísný, tak lpící na liteře, a zbožnost vévody z Beauvilliers, byť zcela jinak utvářená a rozumná, mě přinutily pustit se tu do rozboru, který je po chuti jen málokomu, ale bez něhož by předcházející nemohlo vniknout do hlavy princově ani tak snadno do mysli jeho bývalého vychovatele. Potřeboval jsem nějaký rozbor pomluvy, abych prince přivykl rozmlouvat s lidmi, a rozbor zbožnosti, abych ho mnišskými přirovnáními připravil vyslechnout mě o jeho chování ve Flandrech během posledního tažení a ještě po návratu a

pocítit všechny jeho hluboké nevýhody. Tato příprava mi byla naprosto nezbytná, abych se odvážil dotknout se nevýhod mínění, k němuž dal podnět, totiž že nic necení a neměří jinak než zbožností a že se mu všechno stává případem svědomí. Lidé byli skutečně tak přesvědčeni, že dal o španělské válce vyžádat dobrozdání, aby si podle názoru teologů utvořil svůj názor pro radu, že se ho král zeptal, jak se věc má, a nemálo ho překvapila princova jasná a přesná odpověď: že ho to vůbec nenapadlo. To mě přimělo pojednat dvěma slovy o nepatřičnosti jeho dlouhých a častých rozhovorů se zpovědníkem, a jako jsem pochválil učitele, abych hned od začátku lépe připravil půdu pro všechno, co jsem měl říci, pochválit také tohoto zpovědníka, abych neurazil kajícníka, a lépe mu vtloukl do hlavy význam úvah a srovnání vlád posledních španělských králů; a tím vším se vracím k velkým nevýhodám toho, když člověka lidé neznají. Rozpravu uzavírají chvály, jako jí začínají. To je nezbytné zmírnění před vším, co bylo třeba říci, i po něm. Ale milost, která začala rychlými zázraky, brzy dokonala své dílo a udělala z něho dokonalého prince. Malichernosti, skrupule a vady zmizely a nezůstala než dokonalost v každém ohledu. Ale běda! Dokonalost není pro tento svět, který jí není hoden. Bůh ji ukázal, aby ukázal svou dobrotu a svou moc, a pospíšil si ji odejmout, aby odměnil své dary a potrestal naše zločiny.

Tuto Rozpravu, jejíchž pravd jsem byl plný, jsem brzy hodil na papír. Nic jsem v ní neopravil od prvního tahu pera a přečetl jsem ji vévodovi z Beauvilliers tak, jak ji tu lze vidět. Smím říci, že se mu nesmírně líbila. Z celého jejího přediva mi rozporoval jen dvě věci: přísnou účast na bohoslužbách o svátcích a nedělích, kterou mi nakonec ustoupil, a divadelní představení, která jsem u něho nikdy neprosadil. Pochválil celý rozbor pomluvy a zbožnosti; byl úplně mého názoru, pokud jde o styk s lidmi, jak jsem jej navrhoval; schválil všechno, co jsem řekl o panu z Vendôme, kterého jsem se vyhnul jmenovat, a o chování monseigneura vévody z Bourgogne za jeho posledního flanderského tažení a po návratu. Jedním slovem, celá Rozprava byla po jeho chuti. Chtěl si ji přečíst podruhé; já jsem ho zase poprosil, aby zvážil místo o mouchách, ropuchách a podobných žertících, které mi samému připadalo příliš ostré; souhlasil, ale tyto věci mu připadaly tak důležité, aby byly důrazně vylíčeny, že nemohl svolit k tomu, aby se to místo vypustilo ani aby se zmírnilo. Upozornil jsem ho na článek o zpovědníkovi, ale on vykřikl na souhlas.

Po tomto přezkoumání šlo o to, jak s Rozpravou naložit, a tu se strhl nejdelší a nejprudší spor, jaký jsem s ním kdy měl. Chtěl Rozpravu ukázat princi, a to pod mým jménem, a prostě mu vyprávět, jak si ji ode mne vyžádal. Vykřikl jsem, jak je to nebezpečné; a po dlouhém zápase nedosáhl on, abych s tím souhlasil, ani já, aby od toho záměru upustil, takže mi navrhl, abychom se obrátili na vévodu z Chevreuse.[2]

---

2. **Vysvětlivka:** Charles-Honoré d'Albert, vévoda z Chevreuse (1646–1712), zeť Colbertův a švagr vévody z Beauvilliers (oba měli za manželky Colbertovy dcery), s nímž tvořil u dvora „jedno tělo" a byl spolu s ním nejbližším rádcem vévody z Bourgogne. Zemřel v Paříži 5. listopadu 1712 po krutých bolestech při žaludeční nemoci; podle Saint-Simona pitva ukázala proděravělý žaludek.

Ten byl v Paříži, kde ho zdržoval velký proces vévodkyně z Luynes proti Matignonovi, a my v Marly, za téhož pobytu, o němž jsem už mluvil. Přijal jsem toto třetí řešení spíš s úmyslem získat čas a poradit se, než abych vyhověl přání pana z Beauvilliers, i kdyby s ním byl názor pana z Chevreuse zajedno. Paní ze Saint-Simon se velmi zlobila kvůli závazku, k němuž jsem se ve Vaucressonu nechal strhnout, protože se bála, že až Rozpravu napíšu, nebudu už jejím pánem. Zlobila se ještě mnohem víc, když se dozvěděla, jak vášnivě ji chce vévoda z Beauvilliers ukázat, a ze všech sil se tomu bránila; zmítal jsem se mezi jejím trápením a jejím velkým rozumem, tolikrát vyzkoušeným, a svou nesmírnou úctou k panu z Beauvilliers, při té příležitosti, po pravdě řečeno, ve všem přiostřenou trochou hloupé ješitnosti. Dohodli jsme se, ona a já, že se podřídíme názoru jednoho muže z okruhu našich přátel, který se k poradě o této věci výborně hodil svou poctivostí, rozumem, znalostí světa a zvláště znalostí monseigneura vévody z Bourgogne; byl to Cheverny, kterého k němu král přidělil a o němž jsem se už několikrát zmínil. Rozpravu jsme si tedy přečetli mezi sebou ve třech. Já jsem byl odměněn chválou a paní ze Saint-Simon souhlasem. Shledal jako ona, že je velmi nebezpečné ukázat ji tomu, pro koho jediného byla napsána, a to i po částech a beze jména, protože jsem v ní byl až příliš poznatelný podle stylu, protože vévoda z Beauvilliers ji nemohl žádat od nikoho jiného než ode mne, a podle horlivosti pro prince, podle důvěrné znalosti jeho osoby, podle té netrpělivosti nad flanderskými věcmi a nad pomluvami, podle tak zvláštní znalosti dvora, kterou byla prostoupena. Dohodli jsme se tedy, že ať by oba vévodové říkali a chtěli cokoli, nedovolím, aby byla Rozprava vydána monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, který by, jakkoli byl svatý, snad netrpělivě snášel, ne-li nyní, tedy aspoň později, že je pro mé oči tak průhledný a ještě víc, že je kárán ve věcech, které by nezměnil a jejichž změnu bylo stěží možno doufat.

Když bylo toto moudré rozhodnutí přijato, podrobil jsem se zkoušce vévody z Chevreuse, jemuž jsem poslal opis, aby měl dost času o něm přemýšlet. Dílo velmi schválil, ale naštěstí byl toho názoru, že se nemá předávat, čímž jsem se dostal z nesnází; odsoudil mě však k tomu, abych jim svůj opis nechal, s naprostou zárukou, že nevyjde z jejich rukou, a abych svolil, že aniž by se zmínili o mně nebo o Rozpravě samé, mohou princi čas od času a v dlouhých odstupech podstrčit jednotlivé vytržené kousky, což se mohlo dít bez nebezpečí. Pan z Beauvilliers se tomu podřídil a já také, když Cheverny a paní ze Saint-Simon usoudili rovněž, že takto to nemá žádnou nevýhodu. Oba vévodové se nikdy nedozvěděli, že jsme paní ze Saint-Simon a já Chevernyho do tohoto tajemství zasvětili. Takové je neštěstí i těch nejlepších princů a těch, kdo nejvíc dbají o svou spásu, své umrtvování a své sebezničení: že jsou schopnější snášet potupy až do krajní nepatřičnosti a nebezpečí než nejspasitelnější a nejuměřenější napomenutí svých nejoddanějších služebníků.

Nyní je čas vyložit mocnou intriku, která rozdělila celý dvůr. Je třeba vrátit se hodně nazpět, protože začala dlouho před tím vším, a sledovat ji až do konce, abych

ji nepřerušoval vpletenými zprávami o tom, co se mezitím dělo u armád, jejichž rozličné úspěchy nesnesou odklad.

Při příležitosti rozchodu vévody z Orléans s paní z Argentonu a úpravy pořadí princezen krve mezi sebou jsem se lehce dotkl touhy vévody a vévodkyně z Orléans provdat Mademoiselle za vévodu z Berry, toho mála, co se v té věci odehrálo, téže vášně paní Vévodkyně pro slečnu z Bourbonu[3] a podrobněji nenávisti paní Vévodkyně k vévodovi a vévodkyni z Orléans, spojenectví vévodkyně z Orléans s vévodkyní z Bourgogne a krajního a vzájemného odcizení této princezny a paní Vévodkyně. Tyto dva poslední body jsou obšírně pojednány při výkladu o klikách za tažení, kdy bylo ztraceno Lille, a na všechny tyto věci je nutno si vzpomenout, aby bylo dobře rozumět tomu, co bude vyprávěno.

Překážky, které stály v cestě tomuto sňatku Mademoiselle, byly stejně četné jako závažné. Obecně: doba nejprudší a nejnešťastnější války, krajní bída království, která brala prostředky na nejnaléhavější potřeby, výdaje na svatbu, apanáž, kterou bylo třeba poskytnout, dvojí dvorská domácnost, kterou bylo třeba vydržovat, věk a povaha vévody z Berry, mírného a krále se nadmíru bojícího, kterému bylo teprve dvacet čtyři let a který mezi několika začátky milostných pletek ještě nedokázal žádnou ani rozvinout, ani vést, ani dovést do konce, což mělo rozptýlit skrupule; věk a svazek monseigneura a vévodkyně z Bourgogne, který jim dal děti a sliboval jim je ještě na dlouho; konečně tak přirozený výhled na sňatek s cizinkou, nesrovnatelně slušnější, který mohl posloužit za záminku ke sblížení s císařem nebo k odtržení Portugalska, jež bylo v nynější válce pro Španělsko tak nebezpečným trnem. Zvláště pak: osobní postavení vévody z Orléans, k němuž se král docela nevrátil, kterému paní z Maintenon nikdy neodpustí ten krutý španělský vtip; ohled na španělského krále, stále přesvědčeného, že se mu ve shodě se spojenci chtěl zmocnit koruny; mínění veřejnosti a dvora ve Francii, které se tohoto názoru nevzdalo a které, už tak zamračené nad tím, že vidí všechny své legitimní prince tolik smíšené s levoboky, by bylo ještě mnohem víc nad smíšením, které by sahalo tak blízko k trůnu; konečně šlo o syna Monseigneurova, a to o jeho oblíbeného syna: o Monseigneura, který od španělské aféry ustavičně, až nepatřičně dával najevo svou nenávist k vévodovi z Orléans, kterého ovládali osobní nepřátelé tohoto prince, a to nepřátelé, kteří, majíce tentýž nárok na sňatek vévody z Berry, by se odhodlali ke všemu, aby sňatek Mademoiselle zmařili prostřednictvím Monseigneura, proti jehož vůli by bylo nutno věc prosadit. Nedávné a nadále udržované spojenectví, které mezi paní z Maintenon, slečnou Choinovou a Monseigneurem navázaly pletichy, jež svrhly Chamillarta, a nový vliv, který se u tohoto prince na krále, jeho otce, ukázal při rozruchu kolem toho pádu – to vše se spojovalo proti Mademoiselle a nezdálo se, že by se to dalo překonat; žádný

3. **Vysvětlivka:** Slečna z Bourbonu, dcera zesnulého pana Vévody a paní Vévodkyně, kterou chtěla paní Vévodkyně provdat za vévodu z Berry.

státní důvod, a rodinný ještě méně, pokud to vůbec bylo možné, při tomto odporu Monseigneurově a této urážce španělského krále, žádný ohled, který by na sňatek naléhal; a kdyby mír neposkytl nevěstu cizí, což se nedalo předpokládat, domácí se vždycky snadno najde v jedné ze tří větví legitimní krve. Konečně, po tom, z čeho byl vévoda z Orléans ve Španělsku obviněn, se zdálo při jeho nadání a duchu nebezpečné udělat z něho tchána vévody z Berry pro tu či onu dobu.

Tolik a takových překážek obecných i zvláštních, z nichž ani na jedinou neměli vévoda a vévodkyně z Orléans co odpovědět, je drželo v ledové nečinnosti a ve stavu touhy bez naděje, a to byla první ze všech překážek, které bylo nutno překonat; všechny jsem je měl v mysli živě a zřetelně před sebou. Budu tu dále mluvit o sobě se stejnou pravdivostí jako o jiných. Citelný zájem mě vedl k tomu, abych si sňatek Mademoiselle vášnivě přál; viděl jsem, že všechno směřuje ke sňatku slečny z Bourbonu. Kromě toho, že byla dcerou zesnulého pana Vévody, nemohl jsem paní Vévodkyni odpustit, jak se ke mně zachovala v aféře paní z Lussanu;[4] a jakkoli jsem vůči ní projevil ohleduplnost při příležitosti smrti pana Vévody, bylo těžko možné, aby mi ona odpustila, jak jsem se odvážil oplatit jí její jednání, a mé důvěrné spojení s tím, co ona a její klika nejvíc nenáviděly – klika, která ke mně od flanderských věcí pojala největší odpor, a jen d'Antin, kterého od ní v tom nebezpečném článku vzdálila politika, byl stejně pozorný, aby mi škodil, jak pro věci minulé, tak pro mé svazky, které mu byly docela protivné. Už tak jsem se dost obával nynějšího postavení paní Vévodkyně u Monseigneura, oč víc po sňatku jejich dětí, který by ji u něho vynesl k velikosti a moci bez mezí pro přítomnost a pro budoucnost by jinou cestou dospěl k tomu, oč se klika pokoušela flanderskými útoky, a zároveň by rozdrtil vévodu a vévodkyni z Orléans i mne, jak pro mé spojení s nimi a s monseigneurem vévodou z Bourgogne, tak i mne osobně.

Zároveň jsem uvažoval, že kdyby byla dána přednost Mademoiselle, mohl by být vliv a přízeň paní Vévodkyně u Monseigneura vyvážen; a že kdyby se už za této vlády učinila dobrá a moudrá opatření pro budoucnost, nebylo by nemožné zmařit její velké naděje na vládu a spojením Monseigneurových dětí ochromit tu hrozivou kliku, která se už projevila s tak zločinnou drzostí, a dokonce ji podrobit synům domu. Ocitl jsem se tak na osudné rozcestí: buď uvidím už teď, a ještě víc za budoucí vlády, to, co mi bylo nejvíc nepřátelské, nebo ty, k nimž jsem byl nejvíc připoután, na vrcholu nebo v propasti, s osobními důsledky dvou tak rozdílných stavů, nepočítaje zoufalství nebo triumf a podíl, jaký jsem mohl mít na odvrácení jednoho a dosažení druhého. Nebylo jich zapotřebí tolik, aby to mocně podnítilo člověka velmi citlivého, který uměl tak dobře milovat a nenávidět, jak jsem to celý život až příliš uměl. Zdržovala mě jediná věc: krajní touha po sňatku s cizinkou, který, pří-

4. **Vysvětlivka:** Spor o dědictví po slečně z Portes, v němž proti Saint-Simonovi vystupovala paní z Lussanu, ve službách domu Condé, s podporou paní Vévodkyně; Saint-Simon o něm vyprávěl dříve.

hodný pro vévodu z Berry i pro stát, by uchránil tuto ratolest tak blízkou koruně té poskvrny levobočkovství, která mi byla hrůzou a která mohla jen posílit levoboky, jejichž postavení mi bylo tak protivné.

Za tohoto vážení ve své mysli jsem věnoval všechnu péči tomu, abych věci dobře prozkoumal, a jasně jsem viděl pletichy paní Vévodkyně, která obsazovala všechny přístupy a nic nezanedbávala, aby zajistila, uspíšila, ba přímo uspěchala sňatek slečny z Bourbonu. Sama dala králi vymluvit představu cizí princezny a král se nechal strhnout k tomu, že projevil nechuť k ní, protože mír byl příliš vzdálený na to, aby se až do té doby odkládalo oženit prince zdravého a statného, jehož záliba v ženách mu působila skrupule nad tím, co by z toho mohlo vzejít, a protože, nepřítel jakékoli myšlenky na sebemenší a sebekratší omezení, považoval za pohodlnější vybírat ve své rodině než venku. Pochopil jsem tedy, že zatímco já, oklamán touhou a nadějí na sňatek s cizinkou, budu nechávat ubíhat čas, sňatek slečny z Bourbonu bude potichu postupovat a jednoho rána nám, a mně zvláště, spadne na hlavu, aby mě jako mlýnský kámen rozdrtil a rozmačkal prince, k nimž jsem byl připoután, tak, že by se už nikdy nevzpamatovali. Jasně jsem viděl, že se levobočkovství nemohu vyhnout, jakmile jsme byli zahnáni k dobrovolné nutnosti domácího sňatku, a to mě přimělo jednat.

Když jsem toto rozhodnutí velmi zrale přijal, prošel jsem si v mysli všechny obecné i zvláštní překážky, abych si navykl, aby mě neděsily, a abych hledal prostředky, jak je překonat. Prozkoumal jsem jejich rozličné druhy; vážil jsem je, zvažoval jsem je každou zvlášť i dohromady; pronikl jsem je všechny, abych si utvořil plán postupu, jak na ně zaútočit otevřeně nebo je obejít bokem podle jejich rozličné povahy: jedny bylo nezbytné zvrátit, kolem druhých, příliš silných, projít a dotknout se jich jen v tom, co bylo nevyhnutelné; byl jsem přesvědčen, že sám musím nejdříve uvěřit v možnost úspěchu, než o ní budu moci přesvědčit jiné, a to i ty, kdo na ní měli veškerý zájem. Pochopil jsem také, že všechny mé kombinace musí být v mé hlavě a dobře rozpleteny a že musíme být všichni přesvědčeni a zajedno, dříve než uvedeme do pohybu jakýkoli stroj. Smutná, ale ustavičná zkušenost s většinou hlavních událostí mě už dávno přesvědčila, že to pevné, podstatné a velké si vyměnilo místo s maličkostí, s malicherností, s chvilkovým pohodlím; že nejdůležitější účinky už dlouho vždycky vycházely z tohoto posledního zdroje, a pochopil jsem, že z toho mohu v tomto případě vytěžit velký prospěch.

Největším důvodem proti Mademoiselle byl sňatek s cizinkou, pro nějž mluvilo všechno. Proti tomu nebylo třeba bojovat, z důvodů, které byly právě uvedeny. Král ho nechtěl, a od úvah, které by mu o tom mohli předložit ti, které k tomu opravňoval jejich původ nebo jejich místo v radě, nebylo čeho se bát. Hluboké mlčení, které král vždycky zachovával vůči všem z nich o těchto vnitřních věcech své rodiny, o nichž rozhodoval sám a nikomu se nesvěřoval, v tom plně uklidňovalo; pokud jde o ostatní překážky, pochopil jsem, že není jiného prostředku než postavit kliku proti klice a

potom se utkat obratností a silou. Základem všeho byli vévoda a vévodkyně z Orléans, kteří se marně vyčerpávali touhami a utápěli je v hluboké nečinnosti. Živě jsem jim postavil před oči, jak se věci mají ze strany paní Vévodkyně, bez ohledů jsem jim dal pocítit, jaké by bylo jejich postavení, už za této vlády, kdyby uspěla, a oč horší potom; podráždil jsem jejich pýchu, žárlivost a vzdor – kdo by věřil, že jsem tohle všechno u nich potřeboval? – a tím, že jsem je podněcoval nejmocnějšími pohnutkami, jsem je konečně přivedl k tomu, že byli schopni porozumět svému nejnaléhavějšímu zájmu. Přirozená, ale krajní lenost vévodkyně z Orléans tentokrát povolila, méně snad tomuto velkému zájmu než mocné řevnivosti vůči tak nepřátelské sestře; a když byl tento první krok učiněn, domluvili jsme se, ona a já, jak si pomoci vévodou z Orléans.

Tento princ se vším svým duchem a se svou láskou k Mademoiselle, která od prvního okamžiku jejího narození neochabla, byl jako nehybný trám, který se hýbal jen našimi zdvojenými silami, a takový byl od začátku do konce celé té velké záležitosti. Často jsem v duchu přemýšlel o tomto neuvěřitelném chování vévody z Orléans, jehož lhostejnost jsem nedokázal skloubit s touhou, s potřebou a s tolika a tak mocnými důvody, které ho pobízely, aby se do díla živě pustil; přesto když jsem mu často, dlouze a důrazně, za přítomnosti vévodkyně z Orléans, předložil všechny mocné ohledy, které ho měly podnítit, nepropůjčil se potom k sebemenšímu kroku, a tak mařil všechny naše plány. Jakkoli málo soustavnosti měl v duchu, jakkoli mu byla vrozená měkkost, jakkoli málo byl schopen skutečně jednat podle plánu, jakkoli lehká a slabá byla jeho vůle ve všech věcech, nelze uvěřit, že by tyto vady způsobily u něho chování tak překvapivé, samo o sobě tak podivné a pro nás tak od základu nepříjemné; a vždycky jsem měl podezření, že protože o své španělské aféře věděl víc než kdokoli jiný, tato uzda ho nejen zdržovala, ale tak plně ho přesvědčovala, že je nepřekonatelnou překážkou sňatku, o který šlo, že se jen nedbale a v lehkých opakováních propůjčoval k tomu, k čemu jsme ho často naléhavě pobízeli, jsa, jak se domníval, jist naprostou zbytečností každého kroku a každé péče, aniž nám však chtěl přiznat pravou příčinu; a aby to před námi lépe skryl, jednal slabě, když byl až do jisté míry popoháněn, místo aby nám jednou provždy vyjevil svůj pravý důvod k beznaději a docela nás zastavil, aby si ušetřil lítost, která by byla zjevnější. To mi způsobilo tvrdou a krajní práci, protože u něho nebylo nikdy možné přestat zabírat ze všech sil ani se dát odradit jeho ustavičnými nevhodnostmi, které několikrát málem všechno zmařily.

Čím méně opory jsem viděl v tom, kdo na věci měl největší zájem, tím víc jsem se snažil najít ji jinde a utvořit a řídit mocnou kliku, a z několika různých udělat jedinou, která by si mocně vytkla cíl, k němuž jsem směřoval – mocně, pravím, pro svůj vlastní zájem, první, či spíše jedinou hybnou sílu všech pohybů u dvorů. Vévodkyně z Bourgogne, spojená s vévodkyní z Orléans a v nejhorších vztazích s paní Vévodkyní, měla víc než jeden zájem na tom, aby Mademoiselle dostala přednost před slečnou

z Bourbonu. První bil do očí každému, kdo znal postavení vévodkyně z Bourgogne vůči paní Vévodkyni a postavení paní Vévodkyně u Monseigneura, o jehož vůli zcela rozhodovala a která, opětovně s ním spojená sňatkem jejich dětí, by si přisvojila moc, pod níž by se všechno sklonilo za jeho vlády, a už i za této; vévodkyně z Bourgogne by pozvolna upadla do odcizení s Monseigneurem, které, prohloubené špatně pochopenou zbožností monseigneura vévody z Bourgogne a nechutí, kterou k němu Monseigneur pojal od flanderských věcí a která byla od té doby pečlivě živena, by je oba uvrhlo do propasti, kterou jim klika, o níž byla řeč, tak smělo začala kopat. K tomuto velkému zájmu se přidával ještě jiný, rovněž velmi citelný a mající své opodstatnění.

Vévodkyně z Bourgogne znala krále dokonale a nemohla nevědět, jakou moc nad jeho myslí má novost, s níž sama udělala tak šťastnou zkušenost. Musela se tedy obávat jiné sebe samé, chci říci princezny v témž stupni příbuzenství s králem jako ona, která, mladší než ona, by ho mohla bavit novými a dětskými žertíky, jež se jí samé tak dobře osvědčily, ale které se už k jejímu věku příliš nehodily, ač si jimi ještě pomáhala, a které by jí tím méně slušely, čím víc by se hodily pro jinou; že ta druhá, jí rovná hodností, důvěrnými společnostmi a výsadami blízkosti, by měla právo jich užívat stejně jako ona, ba možná víc, kdyby se v tom král zalíbil; že vedena svou matkou, paní Vévodkyní, by byla o všem zpravena, nedala by žádnou nevhodností ničím podnět k výtkám, neměla by jako ona manžela, kterého je třeba podpírat, a že sama podporována Monseigneurem a tou strašnou klikou, která chtěla zničit monseigneura vévodu z Bourgogne a nemohla to učinit, aniž by zničila i ji, popuzená vůči němu touhou vládnout a vůči ní touž příčinou a vášní, která se k ní proti ní přidala od té doby, co ona prozatím zmařila její záměry a svrhla její hlavní nástroj – její švagrová by se stala nebezpečným vyzvědačem v nejvnitřnějším jejím nitru, skrze niž by se ty nejnevinnější věci obracely v jed, palčivou a panující sokyní, na niž by se všechno usmívalo s ohledem na budoucnost, rovnou, s níž by se bylo nutno ve všem měřit a počítat, a konečně manželkou oblíbeného syna, jehož volný život se otci i dědovi líbil, protože se k němu hodil – oběma, kteří se cítili stísněni s monseigneurem vévodou z Bourgogne, s jeho skrupulemi, jeho puntičkářstvím a jeho odloučeným a skrytým životem v liteře jeho zbožnosti.

Tyto dva velké zájmy, které se týkaly stejně příjemného jako závažného, přítomnosti i budoucnosti, a zároveň všeho nejdůležitějšího, co v životě může být, a jimiž byla vévodkyně z Bourgogne schopna být dotčena víc než kterákoli jiná osoba jejího věku a postavení, bylo nicméně třeba jí důrazně vštípit, aby je neudusily malichernosti a zábavy všedních dnů. Sama od sebe tyto věci obecně dobře cítila, i to, že je pro ni podstatné mít za švagrovou jen princeznu, která by jí nemohla a nechtěla stát v cestě a nad níž by měla jistou vládu. Ale ať měla jakýkoli rozum a soudnost, nebyla schopna sama od sebe dost živě pocítit celou důležitost těchto věcí skrze bouřlivost svého mládí, sled a koloběh postupných povinností, zastínění, jímž ji zaslepovala její

důvěrná a klidná přízeň, velikost postavení, které čekalo na korunu, a nepřetržitost zábav, které rozptylovaly ducha i dny; jinak mírná, lehká a povolná, snad až přespříliš. Cítil jsem, že nejvíc síly a pomoci získám z účinku těchto úvah na ni, z toho, jak by je dovedla dobře uplatnit u krále a ještě víc u paní z Maintenon, kteří ji oba milovali nade všechno; a cítil jsem také, že vévodkyně z Orléans by neměla ani půvab, ani sílu potřebnou k tomu, aby jí to dobře vštípila, kvůli svému příliš velkému zájmu.

Obrátil jsem se tedy k jiným, vhodnějším nástrojům, které by rovněž měly na přednosti Mademoiselle své osobní zájmy. Vévodkyně z Villeroy mi k tomu připadala nesmírně vhodná pro všechno, co jsem o ní vyprávěl, a pro rozhodnost často nepříliš vzdálenou hrubosti, která, spojena se zdravým rozumem, někdy nahrazuje ducha a zasazuje rány silněji a užitečněji než víc ducha s větší mírou. Byla už dávno zpravena o přáních vévodkyně z Orléans; dal jsem jí pocítit, že tato přání jsou příliš malátná a jak naléhavé je jednat rázně, a z této strany jsem s velkým úspěchem doplnil všechno ostatní. Paní z Lévis[5] mi připadala jako další, trojnásob významný nástroj. Spojovala nesmírně mnoho ducha s rozhodností, která, trochu ovládaná náladou, se rovnala rozhodnosti vévodkyně z Villeroy a někdy ji i převyšovala. Jsouc s paní Vévodkyní v skoro stejně špatných vztazích jako ona a odedávna v dobrém poměru s vévodkyní z Orléans, která na ni brala ohled, byla svým zájmem nakloněna Mademoiselle. Mimoto byla nadmíru citlivá na přátelství a tehdy ve velmi dobrých vztazích s vévodkyní z Bourgogne; zájem této princezny, který ji plně zasáhl, ji rychle přivedl ke všemu, co jsem od ní chtěl. Dva další důvody mi ji činily ještě užitečnou. Navzdory svému věku měla už tehdy ke všemu přístup u paní z Maintenon; a náhoda, či lépe řečeno Prozřetelnost chtěla, že ačkoli byla osobně ve velmi špatných vztazích s vévodkyní z Bourgogne a kvůli své rodině velmi vzdálená paní z Maintenon, obě si ji přiblížily, potom si ji oblíbily, až do té míry, že dospěla k důvěrnosti s princeznou a ke vší důvěrnosti, jakou bylo možno doufat u paní z Maintenon. Druhý důvod byl, že byla ve své rodině, která mohla mít na sňatek velký vliv, něžně milována, vážena, ctěna a brána v potaz a byla připouštěna k jejím poradám. Byla mi výtečnou pomocnicí u vévodů a vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers, takže jsme spolu často domlouvali věci, které jim nebylo radno předkládat příliš syrově, ani vždycky toutéž rukou.

Z těchto dvou žen vzešel třetí nástroj, sice slabý pro ustavičnou snahu šetřit všechny najednou a pro rozsáhlou politiku, který nám však, použit podle svého nadání, posloužil. Byla to paní z O,[6] kterou mocné důvody udržovaly mezi dámami v nejdůvěrnějším zasvěcení vévodkyně z Bourgogne. D'O posloužil také, svým

5. **Vysvětlivka:** Paní z Lévis, dcera vévody z Chevreuse a sestra vévody z Montfortu, tedy neteř vévodkyně z Beauvilliers; odtud její vliv v rodině obou vévodů.

6. **Vysvětlivka:** Paní z O byla dámou paláce vévodkyně z Bourgogne; její manžel, markýz z O, byl dříve vychovatelem hraběte z Toulouse, odtud jejich vazby na legitimované syny.

chladným a hlubokým způsobem. Byl oddán vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers. Byl jim zavázán v mnoha věcech, nade všechno tím, že unikl pádu po návratu z tažení u Lille. Hrabě z Toulouse byl v nitru víc nakloněn vévodkyni z Orléans než paní Vévodkyni; a pan du Maine ještě mnohem víc, protože od smrti pana Prince viděl v této sestře už jen nepřítelkyni.

Tento důvod byl velkým nástrojem v rukou vévodkyně z Orléans a pana z O k tomu, aby vyvolali strach pana du Maine, který ze všech vášní měl nad ním ve všech ohledech největší moc. Ukázali mu peklo otevřené pod jeho nohama sňatkem slečny z Bourbonu: všechny jeho nároky na dědictví po panu Princi[7] bez naděje, jeho postavení do budoucna velmi nejisté, jeho nástupnická práva na úřady velmi ohrožená a postavení jeho dětí ztracené – samé věci, v nichž by nenávist paní Vévodkyně neměla velkou potíž uspět, už teď, pokud jde o proces, za účasti, kterou by vévoda z Berry a dokonce i Monseigneur už neskrývali, a v budoucnu, pokud jde o ostatní, při odporu, který proti tomu Monseigneur projevil a který nedokázaly zlomit ani nejdojemnější královy prosby, pro krále tak neobvyklé. Protože tedy šlo jen o to jednat u krále v temnotách rozhovorů mezi čtyřma očima, k nimž měl každý den několik příležitostí, a stejně tak u paní z Maintenon, u níž zmohl všechno a kterou vídal o samotě, kolikrát chtěl, jeho vlastní spása ho tím mocněji uvedla do pohybu, že už tehdy pojal úmysl dát si za to zaplatit na hotovosti sňatkem, který neotálel navrhnout a naléhat, aby byl dojednán, podepsán a ohlášen: sňatkem jedné ze sester Mademoiselle se svým synem, který by se tak stal švagrem vévody z Berry; to mě stálo mnoho manévrování, abych to odvrátil. Taková byla klika žen, tak důležitých u dvorů a tak nepřetržitě u našeho. Myslel jsem, že to stačí, abych z této strany své záměry dobře naplnil, a že tajemství, které bylo duší a spásou této záležitosti, nesnese, aby se do ní přibíralo víc lidí. S d'Oovými ani s panem du Maine jsem v té věci neměl žádný styk; ale vzkazoval jsem mu všechno, co jsem chtěl, prostřednictvím vévodkyně z Orléans a od ní jsem znal všechny jeho kroky, avšak nikdy jsem nepronesl ani slovo o postavení, k němuž jsem nechtěl projevit sebemenší náklonnost, abych si zůstal celý a svobodný pro šťastnější časy; spokojil jsem se s procesem o dědictví po panu Princi a s nenávistí, které dal propuknout, jejíž všechny oprávněné důsledky bily do očí, aniž bych musel kterýkoli z nich rozvádět. Pokud jde o d'Oovy, nikdy jim nebylo řečeno mé jméno, ale řídil jsem je v hrubých rysech prostřednictvím vévodkyně z Villeroy, která mi přesně podávala zprávu o všech podrobnostech, jež šly od ní k nim a od nich k ní; a ona i já jsme zachovávali tutéž jemnost a totéž mlčení o postaveních, která jí byla neméně odporná než mně. Zvláštní je, že jsem skoro všechno musel vymyslet, předžvýkat a vést i se samotnou vévodkyní z Orléans a často ji ještě s námahou vytrhovat z její lenosti.

---

7. **Vysvětlivka:** Po smrti pana Prince (Jindřicha Julia, † 1. dubna 1709) vznikl o jeho dědictví spor mezi jeho dcerami, mezi nimi vévodkyní du Maine, a větví jeho syna pana Vévody, kterou po jeho smrti zastupovala paní Vévodkyně.

Jakkoli jsem byl s těmito pružinami spokojen, usoudil jsem, že je třeba přidat ještě jiné a chopit se všech možných stran. Ačkoli všechna něha paní z Maintenon patřila panu du Maine a vévodkyni z Bourgogne a ačkoli neměla ráda paní Vévodkyni, která setřásla její jho, jakmile mohla, od té doby ji vždycky zanedbávala, aby se do něho znovu nezapletla, a které dokonce uklouzly posměšky na její účet, obával jsem se ve věci tohoto sňatku dohod, které od velké aféry Chamillartova pádu trvaly mezi ní a Monseigneurem, jejích svazků navázaných v téže době se slečnou Choinovou a její někdy bázlivé zdrženlivosti vůči králi. Obával jsem se také paní z Caylus, její neteře, jejího miláčka a srdce, která ji dokonale znala, která měla všechen možný důvtip a obratnost, kterou zábavy, milostné pletky a potom i pevnější záměry odjakživa poutaly k paní Vévodkyni, díky ní byla zadobře s Monseigneurem a se vším, co ho ovládalo, ale velmi pevně a skrytě, a která si z toho všeho chtěla udělat oporu po své tetě a ještě víc po králi. Pochopil jsem tedy, že se nesmí nic opomenout, protože vévoda z Berry byl pevností, kterou dobudeme jen podkopem a útokem; a mocně jsem promluvil k vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers a k vévodkyním, jejich manželkám, které na ně měly velký vliv, zvláště paní z Beauvilliers. Těm jsem vylíčil od kořene sahající rozkol dvora, jistou propast monseigneura vévody z Bourgogne, kdyby převládla slečna z Bourbonu, a v důsledku toho budoucí nebezpečí pro stát, nevyhnutelnou nenávist mezi oběma bratry, dosud jejich péčí tak svornými, která by byla dílem jejich manželek a jejich vynuceného postavení, krajní nebezpečí čekání na sňatek s cizinkou, jemuž byl král docela odcizen, při tak pokročilých pletichách paní Vévodkyně, a konečně, aby je pobídl ke spěchu, skrupuli nechávat déle bez manželky prince ve věku a se zdravím vévody z Berry. Těžiště mé argumentace spočívalo na těchto úvahách. Přimísil jsem k nim úvahu o úplném uhašení všeho, co mohlo ještě zbývat ze španělské aféry, a i v mysli samotného vévody z Orléans, každé nové myšlenky, kterou by v jiných dobách mohla vzbudit velikost paní Vévodkyně a jeho vlastní útlak. Ukázal jsem v dálce, na účet tohoto prince, co by mohl způsobit návrat paní des Ursins, kdyby ji neštěstí španělského krále přivedlo zpět do Francie, o čemž se už potají mluvilo; a obracel jsem se na lidi, kteří si nepřáli, aby ta žena měla na našem dvoře volné pole. V témž duchu jsem s nimi mluvil o paní Vévodkyni a o d'Antinovi, jejich otevřených nepřátelích, a cítil jsem, že nemluvím k hluchým. Zkrátka jsem si je zajistil, dostal jsem od nich přiznání jejich obav i přání; konečně jsem je uvedl do pohybu, já jsem je v té věci měl v moci, oni se mnou ve všem jednali ve shodě a skoro denně mi podávali zprávu o svých krocích. To nebylo málo s lidmi tak přísně odměřeného systému, s postupy tak hlubokými, tak vyměřenými a tak obtížnými, mnichy, kteří složili profes lhostejnosti a bezmoci, ale kteří si někdy vzpomněli, že na ni nesložili sliby.

Když jsem se zmocnil této strany, sáhl jsem po jiné, která nebyla o nic méně důležitá: byli to jezuité. Záležitost mého římského velvyslanectví, v níž byl d'Antin marně mým soupeřem, mě naučila, jak ho nenávidí; a všechno, co vynaložili, aby ho vylou-

čili, až do té míry, že o tom věděl, mi ručilo za to, že se ho ještě mnohem víc bojí. Byl jsem dobře zpraven, že k paní Vévodkyni nechovají menší odpor ani menší obavy. Nemohl jsem nevědět, že mají dost rádi vévodu z Orléans, o což jsem se postaral pečovat. Myslel jsem tedy, že bude snadné těchto šťastných sklonů využít. Dosáhl jsem u vévody a vévodkyně z Orléans, aby se se svými přáními svěřili otci du Trévoux. Tento jezuita byl až do Monsieurovy smrti jeho zpovědníkem. Vévoda z Orléans, jehož život se nesrovnával s úřadem takového hodnostáře, mu přesto ponechal titul i požitky, aby s ním prováděl jmenování do opatství a jiných obročí svého apanážního panství, k němuž mu král dal právo po smrti Monsieura.

Tento otec du Trévoux, šlechtic z Bretaně z dobrého rodu, byl malý, dosti směšný človíček, dobrák, kterého bylo možno získat přátelstvím a důvěrou, velmi málo duchaplný a dosti omezeného rozumu, který však přes to všechno byl důvěrným přítelem otce Telliera a měl k němu plný přístup – u toho, kdo měl přátel tak málo i ve svém vlastním řádu. Ale byly jen určité věci, které mohli vévoda a vévodkyně z Orléans říci této úzké hlavě, a jiné, které by v jejich ústech ztratily svůj půvab a svou sílu. To jsem hojně a užitečně doplnil prostřednictvím otce Sanadona, jiného důvěrného přítele otce Telliera, ale bez jejich vědomí, protože jsem jim nechtěl ukázat všechny své pružiny, ač jsem je uváděl v chod pro ně, abych je neochromil a neuspal tím, že by příliš spoléhali na můj důmysl. Dal jsem tedy tomuto otci porozumět týmž věcem, jaké oni říkali otci du Trévoux, ale důrazněji. Opatřil jsem je výkladem ze všeho, co jsem k nim mohl přidat, zvláště z toho, co se mohlo týkat zájmu jezuitů, vzbudit v nich kvůli nim samým chuť na sňatek Mademoiselle a co největší strach ze sňatku slečny z Bourbonu. Protože jsem mluvil s člověkem, který u mne požíval plné důvěry, učinil jsem to otevřeně a bez míry; a protože jsem skutečně mluvil pravdu, nebál jsem se ji předložit docela nahou a v celé její drsnosti. Stejným způsobem to přešlo k otci Tellierovi; a ačkoli jsem k němu měl dobrý přístup, tyto věci na něho z úst dobře poučeného a mně dobře nakloněného jezuity udělaly docela jiný dojem než z mých. Přesto jsme o tom spolu, on a já, v tomto duchu často mluvili.

Jezuité, jimž není nic lhostejné, a nejméně věci velké, to jest otec Tellier a ta tak úzká rada, neznámá dokonce i ostatním jezuitům, jíž se mezi nimi řídí všechno velké a důležité, si tuto věc oblíbili jako svou vlastní a sami se připravili všechno s námi domlouvat a podílet se na poradách i na provádění. Stali se tedy velmi mocným nástrojem, a s tou šťastnou okolností, že byl sám od sebe ve velké shodě s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, a to skrze nejtajnější a nejcitlivější zákoutí kliky. Připomeňme si tu, že za bouře kvietismu[8] se tento politicky obratný řád rozdělil. Většina, s otcem

8. **Vysvětlivka:** Spor o kvietismus (1694–1699) mezi Fénelonem, arcibiskupem z Cambrai („pan z Cambrai"), a Bossuetem; Fénelonova kniha *Výklad zásad svatých* byla roku 1699 v Římě odsouzena a Fénelon zůstal vykázán do své diecéze.

de La Chaise,[9] otcem Bourdaloue, otcem La Rue, zkrátka jezuité dvora a velkého světa, byla proti panu z Cambrai, ale bez činů. Malý počet, a to, co lze nazvat jejich tajným sanhedrinem, byl pro tohoto preláta a pod rukou mu sloužil ze všech sil. Tak nebyly mocnosti Říma a Francie popuzeny a dobří otcové přesto šli za svým. Tito zůstali s panem z Cambrai důvěrně spojeni, a skrze ně ve skutečnosti celý řád. V této stranické důvěrnosti zaujímal otec Tellier vždy první místa a svazek byl tím těsnější, čím méně byl znám, a to nejvíc přispělo k tomu, že si ho oba vévodové vybrali za králova zpovědníka. Dozvěděl jsem se to až později, ale v době těchto pletich kvůli sňatku jsem o tom byl dokonale zpraven, a v tom byl tajný uzel svazku otce Telliera s oběma vévody, z něhož shoda jejich záměrů ve prospěch Mademoiselle čerpala sílu, které si nevšimli ani ti, kdo byli do intriky kolem sňatku zasvěceni nejhlouběji.

Když jsem jednou rozmlouval s vévodou z Orléans o jeho tehdejším odjezdu do Itálie, přešla řeč na pana z Cambrai. Princi uklouzlo, že kdyby se nějakou z těch náhod, které si nelze ani představit, stal pánem vlády, a tento prelát byl naživu a stále vzdálen, první kurýr, kterého by vypravil, by šel k němu, aby ho povolal a dal mu podíl na všech záležitostech. To slovo nepadlo nadarmo. Pečlivě jsem je sdělil oběma vévodům, v jejichž srdci a mysli založilo vlídnost, která stále klíčila a kterou se mi podařilo dovést až k oddanosti, v jejímž hlubokém, ale důvěrném tajemství jsem byl mezi nimi já jediný; ta by však tak ctnostné lidi nepřiklonila ke sňatku Mademoiselle, kdyby měli sebemenší záblesk naděje na sňatek s cizinkou a kdyby velmi zřetelně neviděli nebezpečné následky sňatku slečny z Bourbonu pro monseigneura vévodu z Bourgogne, pro celou nejbližší královskou rodinu i pro stát; ačkoli zvláště pan z Chevreuse měl už dost svazků s vévodou z Orléans díky těm, které s ním měl jeho nebohý syn, vévoda z Montfortu,[10] díky zálibě v týchž vědách a díky disputacím, jimž se vévoda z Chevreuse nevyhýbal, protože je všechny obracel k náboženství, k němuž chtěl vévodu z Orléans přivést zpět. Tak málo známý, tak jistý a tak hluboký soulad všech těchto pružin, z rozličných a tak skrytých pohnutek, byl velmi vzácným štěstím. Dobře jsem se střežil odhalit všechny jejich nitky a jejich sílu lenosti vévodkyně z Orléans nebo nedbalosti a nediskrétnosti vévody z Orléans.

S těmito pomocníky jsem si chtěl ještě pomoci osobností, která, jakkoli upadla u krále, si uchovávala všechnu svou oprávněnou vážnost ve společnosti a týž přístup k paní z Maintenon a která, jednou dobře přesvědčena ve prospěch Mademoiselle, byla schopna zasadit velké rány. Byl to maršál z Boufflers. Kromě těchto pádných důvodů byl jsem rád, že ho přitáhnu do jednoty záměrů s vévodou z Beauvilliers a pozvolna je připravím k tomu, aby se pevně spojili do budoucna; že ho tak jemně

---

9. **Vysvětlivka:** P. François de La Chaise (1624–1709), jezuita, zpovědník Ludvíka XIV. od roku 1675 až do své smrti.

10. **Vysvětlivka:** Honoré-Charles d'Albert, vévoda z Montfortu, nejstarší syn vévody z Chevreuse, velitel lehké jízdy gardy; padl roku 1704 u Landau.

odvedu od kliky velmožů a vezmu jim veškerou možnost maršála použít, kdyby, vyčenichavše podkop z nějakého zájmu nebo jen z touhy zkřížit plány vévodovi z Beauvilliers, dostali chuť Mademoiselle uškodit. Nedalo mi práci přesvědčit Boufflerse, svého tak zvláštního přítele, už nakloněného vévodovi z Orléans tím, že se mu svěřil se svým rozchodem s paní z Argentonu a s tím, co ho provázelo. Ještě jiný důvod ho vrhl na stranu Mademoiselle: d'Antin byl přítelem maršála z Villars. Viděli jsme na svém místě, jak se d'Antin v kabinetech a v rozhovoru s králem obořil na druhý Boufflersův dopis o bitvě u Malplaquetu,[11] že jsem se to hned dozvěděl a že jsem na to Boufflerse upozornil, když přijel z Flander. Nebylo mu neznámo d'Antinovo důvěrné spojení s paní Vévodkyní, takže nadšen, že nachází pádné důvody pro sňatek Mademoiselle, mi dal slovo, že jí bude ze všech sil sloužit. S maršálem z Boufflers bylo pohodlné to, že slíbit a dodržet a dobře provést pro něho bylo jedno a totéž a že se svými důvěrnými přáteli, jako jsem byl já, otevřeně říkal, co může, do jaké míry a jak, takže se s ním nedělaly mylné kroky, když byl s ním člověk v takovém vztahu a když on vůbec ochotně nějaké kroky činil.

Takové byly stroje a kombinace těchto strojů, které mé přátelství k těm, k nimž jsem byl připoután, má nenávist k paní Vévodkyni a má pozornost k mému přítomnému i budoucímu postavení dokázaly objevit, sestavit a uvést do chodu přesným a odměřeným pohybem, s přesnou souhrou a silou páky, jež doba půstu začala a dovršila, jejichž všechny kroky, nesnáze a pokroky jsem znal ze všech těchto rozličných stran, které se mi zodpovídaly, a které jsem také každý den znovu natahoval ve vzájemném rytmu.

---

11. **Vysvětlivka:** Bitva u Malplaquetu (11. září 1709), nejkrvavější střetnutí války o španělské dědictví, v němž Villars a Boufflers ustoupili před Marlboroughem a princem Evženem; po Villarsově zranění vedl Boufflers spořádaný ústup.

Kapitola jedenáctá

Obratnost vévodkyně z Bourgogne. — Prudký výrok Monseigneura proti sňatku Mademoiselle, který sňatku velmi poslouží. — Omezení tabulí v Marly, kde král už nestravuje dámy. — Paní Vévodkyně v Marly hned v první době svého vdovství; dosáhne toho, že tam smí mít své dcery. — Marly nabídnuto a odmítnuto pro Mademoiselle. — Důvody a kroky k urychlení sňatku. — Bázlivost vévody z Orléans, který se nemůže odhodlat mluvit s králem a sotva se zaváže, že mu napíše. — V Marly není na zámku ubytován žádný muž. — Dopis vévody z Orléans králi o sňatku. — Stručný rozbor dopisu. — Drobné změny v dopise a proč. — Potíže s odevzdáním dopisu králi. — Podivná bázlivost vévody z Orléans, který jej nakonec odevzdá. — Úspěch dopisu.

Ke konci postu vévodkyně z Bourgogne, která sondovala krále i paní z Maintenon, shledala, že paní z Maintenon je věci dobře nakloněna a král se jí nebrání. Jednoho dne, kdy přivedli Mademoiselle ke králi na návštěvu k paní z Maintenon, kde se náhodou ocitl i Monseigneur, ji vévodkyně z Bourgogne pochválila, a když Mademoiselle odešla, odvážila se s onou svobodou a lehkovážností, kterou občas záměrně a s rozmyslem používala, prohlásit, že to by byla pravá žena pro vévodu z Berry. Při tom slově Monseigneur zrudl hněvem a prudce odpověděl, že by to bylo velmi vhodné jako odměna vévodovi z Orléans za jeho španělské aféry. Jak ta slova dořekl, prudce odešel a zanechal společnost velmi udivenou; nic takového nečekala od prince obvykle tak lhostejného a vždy tak umírněného. Vévodkyně z Bourgogne, která tak mluvila jen proto, aby Monseigneura vyzkoušela v přítomnosti ostatních, byla obratná a smělá až do konce. Obrátila se s polekaným výrazem k paní z Maintenon: „Teto," řekla jí, „řekla jsem nějakou hloupost?" Král, dotčen, odpověděl místo paní z Maintenon a s žárem prohlásil, že jestli to paní Vévodkyně bere takhle a pokouší se Monseigneura ovládnout, bude mít co dělat s ním. Paní z Maintenon věc obratně přiostřila úvahami o té prudkosti tak neobvyklé u Monseigneura a řekla, že ho paní Vévodkyně přiměje ještě k leččemu jinému, když už to s ním dotáhla tak daleko. Rozhovor, všelijak přerušovaný a znovu navazovaný, pokračoval vzrušeně a s úvahami, které slečně z Bourbonu[1] uškodily víc, než jí prospělo Monseigneurovo přátelství k paní Vévodkyni.

Tato příhoda, kterou se vévodkyně z Orléans hned dozvěděla od vévodkyně z Bourgogne a kterou mi vylíčila, jakmile se o ní dozvěděla, mě utvrdila v mém přesvědčení, že je třeba naléhat a vzít věc na Monseigneurovi útokem tím, že se v králi

1. **Vysvětlivka:** Slečna z Bourbonu, Louise-Élisabeth Bourbonská (1693–1775), dcera pana Vévody a paní Vévodkyně, kterou paní Vévodkyně chtěla provdat za vévodu z Berry; roku 1713 se provdala za prince de Conti.

probudí uražená ctižádost proti paní Vévodkyni; dát mu pocítit, že vláda této princezny nad Monseigneurem by vedla k tomu, že by se s ním těžko zacházelo, a čím spíš, kdyby si na něm vymohla sňatek jejich dětí; že se nesmí promeškat žádná příležitost, jak králi dobře vštípit obavu, že bude muset začít počítat s Monseigneurem, ohlížet se na paní Vévodkyni, neodvažovat se jim nic odepřít — ne z toho, co by chtěl Monseigneur, ale z toho, co by ho paní Vévodkyně přiměla chtít; že on, který byl ve své rodině vždy absolutním a nerušeným pánem, by se ve svém věku ocitl pod poručnictvím, spoután okovy, které by se, jednou uzurpovány, jen dál rozmáhaly. Stejně nutné jsem pokládal vystrašit paní z Maintenon, kterou paní Vévodkyně tak nenáviděla, a původně i Monseigneur: paní Vévodkyně by se časem ke králi přiblížila přes něho, přes jejich dceru, přes pletichy a úskoky d'Antinovy; vliv paní z Maintenon u krále by tím slábl, a i bez toho kvůli vodítkům, na nichž by se ocitl sám král. Celou tuto obavu jsem dal vnuknout vévodkyni z Bourgogne, a to i kvůli ní samé, prostřednictvím vévodkyně z Villeroy a paní z Lévis;[2] monseigneurovi vévodovi z Bourgogne prostřednictvím pana z Beauvilliers; paní z Maintenon prostřednictvím maršála z Boufflers; samotnému králi prostřednictvím otce Telliera — a všechny tyto baterie zabraly.

Když věci stály takto, usoudil jsem, že je třeba nechat je uležet a rozžvýkat, nekazit je nevčasnou horlivostí, a hlavně nedráždit paní Vévodkyni nějakými pohyby, na něž by ji to uklouznuté slovo, tak silně zdůrazněné Monseigneurem, upozornilo, a nechat ji usnout v důvěře ve vlastní síly a v pohrdání silami, které stály proti ní. Se všemi těmi opatřeními jsme se dostali do Svatého týdne. Využil jsem tuto obvyklou dobu k cestě do La Ferté, odkud jsem se vrátil rovnou do Marly; byl to první pobyt v Marly, na který se král vydal po audienci, kterou mi poskytl, jak jsem vyprávěl na svém místě. Opakuji to zde, aby data celé této velké intriky byla jistější. Po příjezdu jsem se dozvěděl o malém poplachu, který mě nevylekal, ale který jsem využil k tomu, abych dal vévodkyni z Bourgogne znovu a stále důrazněji vštípit všechno, co bylo pravda, pokud jde o ni a o monseigneura vévodu z Bourgogne, a čím jsem ji zpočátku získal, aby se o Mademoiselle silně zajímala, jak už bylo vysvětleno. Dozvěděl jsem se totiž, že jednoho večera, když na ni paní z O[3] kvůli Mademoiselle naléhala možná víc, než bylo rozumné, projevila netrpělivě sklon k sňatku s cizí princeznou; a dej Bůh, aby se byl mohl uskutečnit! Byl by to býval i můj sňatek, jak jsem řekl výše, ale zároveň jsem tam uvedl důvody, které ho činily nemožným, a nemožným se stával tehdy stále víc, jak pletichami paní Vévodkyně, tak opatřeními ve prospěch Mademoiselle; nebudu tedy o tom nic opakovat.

---

2. **Vysvětlivka:** Paní z Lévis, dcera vévody z Chevreuse a sestra vévody z Montfortu, přítelkyně Saint-Simonova.

3. **Vysvětlivka:** Paní z O, manželka markýze z O, dáma vévodkyně z Bourgogne.

Když jsem přijel do Marly, zastihl jsem tam všechno ve zmatku: krále rozmrzelého tak, že to nedokázal skrýt — jeho, vždy takového pána sám nad sebou i nad svou tváří —, a dvůr v domnění, že jde o nějaké nové neštěstí, které se nikdo neodhodlá oznámit. Čtyři nebo pět dní tak uběhlo; nakonec se zvědělo a uvidělo, oč jde. Král se dozvěděl, že Paříž a celá veřejnost velmi reptá na výdaje za Marly v době, kdy nebylo čím uhradit ani ty nejnezbytnější výdaje vynucené a nešťastné války, a tentokrát se tím urazil víc než při tolika jiných příležitostech, kdy dostal tytéž zprávy, aniž by k tomu byl nějaký zvláštní důvod, nebo aspoň žádný nedošel až ke mně. Jeho zlost však byla tak velká, že paní z Maintenon měla co dělat, a to dvakrát, aby mu zabránila vrátit se okamžitě do Versailles, ačkoli tento pobyt byl ohlášen nejméně na osmnáct dní. Skončilo to tak, že po těch čtyřech nebo pěti dnech král s výrazem hořké radosti prohlásil, že už nebude v Marly živit dámy; že tam bude napříště obědvat sám u své malé tabule jako ve Versailles; že bude každý den večeřet u stolu o šestnácti místech se svou rodinou a zbylá místa obsadí dámy, které budou vyrozuměny už ráno; že princezny z jeho rodiny budou mít každá stůl pro dámy, které s sebou přivedou, a že paní Voysinová a paní Desmaretsová[4] povedou každá jeden, aby si všechny dámy, které nebudou chtít jíst ve svém pokoji, mohly vybrat, kam půjdou. S trpkostí dodal, že v Marly už nebude stavět nic než drobnosti pro zábavu a že tímto způsobem, když tam nebude utrácet víc než ve Versailles, bude mít aspoň potěšení, že tam bude moci pobývat, jak dlouho bude chtít, aniž by mu to kdo mohl mít za zlé. Zmýlil se od začátku do konce a nikdo jiný než on se tím nedal oklamat — pokud se vůbec oklamat dal, leda v tom, že si myslel, že tím lidem něco namluví.

Bylo třeba zřídit stoly, jako ve Versailles, pro nižší složku těch, kdo tam měli stravu u dvora a kdo dosud žili ze zbytků ze tří stolů, které se až dosud ráno i večer prostíraly v jednom z malých salonů pro krále a dámy. Princezny potřebovaly kuchyně a další příslušenství, a co se pro ně zabralo, bylo hned nutno nahradit novými stavbami, které byly velmi rozsáhlé, aby se tam mohlo vozit více lidí. Dílny a názvy se změnily, ale d'Antin nechal práce pokračovat pod jinou podobou. Úspora byla ve skutečnosti nulová, nepřátelé se tomuto omezení posmívali s urážlivou škodolibostí, stížnosti poddaných neustaly a přerušování běhu záležitostí, často důležitých a naléhavých, se jen zvětšilo tím, že se tyto pobyty, jimiž si král takto zamýšlel získat úplnou volnost, prodlužovaly a množily.

Paní Vévodkyně, která chtěla mít Monseigneura stále na dosah a znala nebezpečí, jaké přináší přerušení neustálého styku, si proti veškeré slušnosti vymohla, že v prvních dvou měsících svého smutku bude na všech pobytech v Marly. Nešlo to bez potíží, ovšem z jediného důvodu: král chtěl, aby jeho stoly byly vždy plné a nikdo u nich nechyběl (a omezil je teprve v prvním týdnu tohoto pobytu v Marly), a pro-

4. **Vysvětlivka:** Manželky obou ministrů: Daniela Voysina, od roku 1709 státního sekretáře války, a Nicolase Desmaretse (1648–1721), Colbertova synovce, od roku 1708 generálního kontrolora financí.

tože mu také záleželo na tom, aby byl salon vždy živý a plný, obával se, že byt paní Vévodkyně, z něhož mohla vycházet jen přes králův kabinet po jeho večeři, bude odvádět pozornost a jedno i druhé tím značně prořídne. Slíbila nato co nejdiskrétnější ohleduplnost a král ustoupil, protože viděl, že musí buď povolit, nebo zakázat, a k tomu se odhodlat nechtěl. Omezení stolů, které tak brzy následovalo po začátku tohoto pobytu, dalo paní Vévodkyni volnější ruku i do budoucna. Chtěla mít v Marly slečnu z Bourbonu a slečnu z Charolais,[5] ty dvě ze svých šesti dcer, které byly vychovávány u ní a které měly ve Versailles pro obě dvě mizerný malý byt úplně nahoře, od té doby, co ho Cavoye[6] opustil kvůli bytu pana z Duras. Paní Vévodkyně jako důvod uváděla úsporu, stav svých financí a náklady na to, aby měla pro dcery ve Versailles během pobytů v Marly stůl a oddíl své domácnosti. Král svolil. Měla jiné důvody: chtěla jimi Monseigneura bavit; nahradit jimi to, co jí znemožňoval její stav vdovy; přivyknout krále jejich tvářím, protože bylo sotva možné, aby s ním často nevečeřely; odvést Monseigneura, který si u ní v těch prvních dobách nemohl hrát a který se nudil u paní princezny de Conti, od toho, aby se uchyloval k vévodkyni z Bourgogne, a pomocí dcer, které by kolem něho v salonu bzučely, mu překazit chvilkové důvěrné rozhovory, jež mohl mít s vévodkyní z Bourgogne a jež bývají tak užitečné, není-li jiných, protože jiné takoví lidé ve své rodině navazovat neumějí; a konečně je s ním udržet při hře u paní princezny de Conti, své věčné oběti, která doufala, že se k Monseigneurovi přiblíží, když bude paní Vévodkyni sloužit podle jejích přání, a která byla na pohled v salonu jejím druhým já; tam paní Vévodkyni se svou kabalou neunikla ani ta nejmalichernější věc, která se v něm udála.

Jakmile to bylo povoleno, navrhl král, který chtěl vždy udržovat rovnováhu mezi svými dcerami, vévodkyni z Orléans, aby byla Mademoiselle na všech pobytech v Marly. Mademoiselle byla ve Versailles a její postavení vůči princeznám krve bylo upraveno; žádná potíž tedy nebyla. Tento návrh se stal předmětem porady mezi vévodou a vévodkyní z Orléans a mnou. Když jsme dobře probrali pro a proti, shodli jsme se všichni tři na tom, že necháme Mademoiselle ve Versailles a nebudeme si dělat starosti z toho, že slečna z Bourbonu bude trávit dny v tomtéž salonu a často u téhož herního stolu jako vévoda z Berry, nechá se obdivovat dvorem, bude poletovat kolem Monseigneura a přivykne krále sobě. Žádná z těchto maličkostí její sňatek nezpůsobí; ale mít Mademoiselle v Marly mohlo zmařit ten její — byla by vystavena všem úskokům, jaké by jí nastrojila zlomyslnost tak zainteresovaná a tak známá, a všem nejfalešnějším či nejnečekanějším aférám, které by jí táž zloba připravila, podporovaným onou troufalou kabalou a samým Monseigneurem, a to před

---

5. **Vysvětlivka:** Slečna z Charolais, Louise-Anne Bourbonská (1695–1758), další z dcer pana Vévody a paní Vévodkyně.

6. **Vysvětlivka:** Louis de Cavoye, velký maršál ubytovacích služeb královského domu, dvořan z prostšího rodu, jenž si díky matčiným vlivným stykům vydobyl mimořádné postavení u dvora.

očima vévody z Berry, kterému by ji znechutili, i krále, kterého by uvedli do rozpaků a kterého by nesmírně obtěžovala vysvětlování a stížnosti, jež by vévodkyně z Bourgogne nemohla vždy ustát a jež by unavily slabou paní z Maintenon — to vše věci pro sňatek velmi nebezpečné a riskovat je bylo zcela zbytečné. Usnesli jsme se tedy poděkovat a na odděleném životě Mademoiselle nic neměnit; a toto odmítnutí bylo velmi schvalováno.

V tomto stavu věcí mě zarazilo, jak důležité je jít rychle kupředu. Plně jsem pocítil sílu těchto nových opatření paní Vévodkyně a předvídal jsem, že čím víc času se ztratí, tím méně bude Mademoiselle přát. Vévodkyně z Bourgogne, na niž jsem dal naléhat, byla téhož názoru; otec Tellier, s nímž jsem se často radil a který trávil v Marly každý týden dva dny, smýšlel stejně; pan z Beauvilliers také. Jednoho dne, kdy byla vévodkyně z Orléans lehce indisponována, šel se mnou nahoru do jejího pokoje, kde v koutě stranou od společnosti otevřeně probral tuto věc mezi vévodou z Orléans a mnou, a já jsem z toho měl radost v naději, že to tohoto prince povzbudí. Maršál z Boufflers byl téhož mínění a užitečně naléhal na paní z Maintenon. Zařídil jsem, aby vévodkyně z Orléans, která nebyla ve stavu sejít dolů, dala vévodkyni z Bourgogne prostřednictvím vévodkyně z Villeroy poprosit, aby k ní přišla nahoru. Říkám, že jsem to zařídil, protože tato princezna se — ať z lenosti, nebo z ostýchavosti — i při nejvroucnější touze dala pohnout jen silou. Vévodkyně z Bourgogne k ní nahoru přišla. Rozhovor mezi čtyřma očima trval přes hodinu.

Časté důvěrné rozhovory vévodkyně z Villeroy, paní z Lévis, pana a paní z O a vévodkyně z Bourgogne mezi sebou navzájem, a zvláště mé rozhovory u vévodkyně z Orléans v kteroukoli hodinu, i když byly méně nápadné, daly zvědavému a zahálčivému dvořanstvu látku k řečem; to, a k tomu onen dlouhý rozhovor vévodkyně z Bourgogne u vévodkyně z Orléans, znepokojilo paní Vévodkyni; a výsledek byl, že Monseigneur se vůči vévodovi z Orléans mračil ještě víc než obvykle, vůči vévodkyni z Bourgogne se nadýmal a ke králi se ukazoval zamyšlenější a chladnější, aby byl méně přístupný. To vše mě stále víc popohánělo. Když jsme všechno důkladně promysleli a já se ujistil o úspěchu různých pokusů i o paní z Maintenon, navrhli jsme s vévodkyní z Orléans vévodovi z Orléans, aby promluvil s králem. Nejdřív se naježil, ale když jsme na něj den a půl skoro bez ustání dotírali a on nám nemohl odolat, vyzbrojeným, jak jsme byli, míněním a souhlasem vévodkyně z Bourgogne, paní z Maintenon, pana z Beauvilliers, maršála z Boufflers a otce Telliera, řekl nám upřímně, že neví, jak se do toho pustit, že sňatek sám o sobě je směšné navrhovat v čase války a bídy a sňatek jeho dcery je bláznivější a nesmyslnější než kterýkoli jiný. Vévodkyně z Orléans byla tímto tak jasně odmítavým přiznáním podivně ohromena; mne jen rozzlobilo.

Odpověděl jsem, že se každý den páchá tolik bezdůvodných hloupostí, že může klidně doufat v jednu ve svůj prospěch a nenechat se zdržet od toho, aby o ni požádal, když je pro něj tak důležitá. Nic jsem tím nezískal. Po dlouhém sporu nám upřímně

řekl, že nemá ani tvář, ani odvahu promluvit, a že kdyby to v takovém rozpoložení udělal, udělal by to tak špatně, že by svou věc jen pokazil. Bez toho se však věc nedala posunout dál, než kam už byla dovedena, a šlo o to ji urychleně dotáhnout, nemá-li být nenávratně zmařena. Když to došlo až sem a vévodkyně z Orléans byla, abych tak řekl, zkamenělá úžasem a bolestí, rozhodl jsem se: navrhl jsem vévodovi z Orléans, když je tak zatvrzele odhodlán s králem nemluvit, aby mu aspoň napsal a dopis mu odevzdal sám. Tento návrh vrátil vévodkyni z Orléans život i řeč; přitakala té radě, kterou sama předložila hned zpočátku, když šlo o návrh promluvit, a já jsem se jí tehdy bránil jako mnohem slabší než mluvené slovo a vrátil jsem se k ní, až když jsem neviděl jiné východisko. Vévodkyně z Orléans byla vždy přesvědčena, že dopis, který zůstane a který se dá v soukromí příznivě nakloněných lidí přečíst víckrát, má větší cenu než řeč. Úspěch ukázal, že měla pravdu. Vévoda z Orléans svolil. Bál jsem se, že si to rozmyslí, a naléhal jsem, aby napsal hned. Bydlel stále dole v prvním pavilonu na straně kaple, nahoře s ním pan Princ nebo pan princ de Conti, po jejich smrti pan z Beauvilliers. Při příštím pobytu se to změnilo. Dostal natrvalo byt v zámku, nahoře, navazující na byt své ženy; v zámku — řečeno mimochodem — nebydleli z mužů nikdy jiní než synové Francie a kapitán tělesné gardy ve čtvrtletní službě a z vdaných žen jen dcery Francie a nakonec vévodkyně z Orléans. Dokud král žil, nebylo tomu jinak, leda ve prospěch vévody a vévodkyně z Orléans.

Když vévoda z Orléans odcházel, řekla mi vévodkyně z Orléans ustaraně: „Opustíte ho?“ a pak: „Nenapíšete to vy?“ Chtěla, abych ten dopis napsal já. Šel jsem tedy za vévodou z Orléans, který, když přišel k sobě — kde nikdy neměl ani pero, ani inkoust, ani papír —, požádal své lidi o psací potřeby, a ti mu přinesli velmi špatné. Navrhl mi, abychom dopis psali spolu; ale hned u prvního řádku mě to obtěžovalo, ukázal jsem mu, jaká z toho plyne nevýhoda, a poprosil ho, aby on napsal svůj dopis a já jiný; že si potom vybere, nebo opraví a doplní, co bude chtít; a nato jsem se dal do psaní. Kolem poloviny svého dopisu, který jsem psal rychle jedním tahem, jsem náhodou, když jsem namáčel pero do inkoustu, zvedl oči k němu a viděl jsem, že nenapsal ani slovo od chvíle, kdy jsme přestali psát spolu, a že rozvalený v křesle se dívá, jak klidně píšu. Řekl jsem mu na to jedním slovem svůj názor a psal dál. Jako důvod mi řekl, že není o nic víc schopen psát než mluvit. Nechtěl jsem se přít. Tento dopis, který sňatek prosadil a který lépe než portréty vykresluje králův vnitřní svět tím, jakým obratem se vyjadřuje, aby ho prosadil, jak se také stalo, si z těchto důvodů zaslouží, aby byl vložen sem, a ostatně není tak dlouhý, aby se musel odkázat do Dokladů. Zde je, tak jak jsem ho napsal jedním tahem pera v přítomnosti vévody z Orléans, jak jsem právě řekl:

„Sire, mnohé myšlenky mě už dlouho zaměstnávají a pronikají, takže si už nemohu odepřít předložit je Vašemu Veličenstvu, protože Vám nemohou být nemilé, a protože v poslední době různé příležitosti tak zvětšily v mém srdci i v mé mysli city, které v nich vzbudily, že je nemohu nesložit k nohám Vašeho Veličenstva s onou dů-

věrou, kterou vnuká Vaše dávná laskavost, a smím-li to dodat, i krev; a činím tak písemně z obavy, že mám srdce tak plné, že bych se byl bál mluvit k Vám příliš rozvláčně. Před dvěma lety, Sire, ve mně Vaše Veličenstvo vzbudilo lichotivé naděje na sňatek vévody z Berry s mou dcerou. Ráčilo mi říci, že v Evropě není žádná cizí princezna, která by se pro něho hodila, a já si troufám dodat, že ani Francie mu žádnou nemůže nabídnout na úkor mé dcery. Od té doby žiji v tomto rozumném přání, které jste ve mně sám ještě posílil. Vidím však, že čas plyne a že za jeho plynutí s potěšením zahrnujete svou rodinu novými dobrodiními. Jaké milosti najednou pro paní Vévodkyni — její penze, penze jejího syna, úřad velmistra Francie a guvernérství Burgundska![7] Jaká přízeň pro pana du Maine — nástupnictví v úřadech generálního plukovníka Švýcarů a Graubündenských a velmistra dělostřelectva pro jeho děti a postavení, které je staví na roveň mně! Učinil jste mě jeho švagrem a já se z jeho výhod těším; ale budiž mi dovoleno připomenout Vám se vší úctou, že stav mé rodiny je takový, že kdybych zemřel, nebylo by v moci Vašeho přátelství dát jí podobné důkazy, neboť pocty, které mám od Vás, by na ni nepřešly, a protože nemá ani guvernérství, ani úřad, nemůže být ničím obdařena; moje děti by tak byly ve skutečnosti mnohem menší, ačkoli rodem tolik předcházejí ostatní a jsou stejně jako oni Vašimi vnuky. Co tedy je v moci Vašeho Veličenstva učinit pro ně a pro mne, ne-li sňatek, o němž nemohu pochybovat, že je Vám po chuti, protože jste mi ho ráčil první zmínit; sňatek, který spojí všechny Vaše děti a zajistí mým ochranu, ať jsou jinak sebevíc bez prostředků, a do jehož uskutečnění jsem bez ustání mezi strachem a nadějí? To jsou, Sire, mé otcovské důvody, které se mě citelně dotýkají; ale mám jiné, které mi leží na srdci ještě mnohem živěji a svírají mi je tak, že byste se jistě přičinil, abyste mi vrátil klid, kdybyste věděl o všem, co trpím. Nedávno jste zahrnul celou svou rodinu dobrodiními a jen já sám jsem z toho vyňat. Snažil jste se utěšit paní du Maine v zármutku, který si chtěla dělat kvůli svému postavení; jen já sám jsem při Vašem přijímání stále postaven na roveň princům krve. V osobě svých dcer jsem odsouzen, pokud jde o postavení, které jsem pro ně pokládal za oprávněné žádat. Dusím svůj zármutek z poslušnosti a abych Vám prokázal tím hlubší úctu. Nic mě však neutěšuje a nic nepostupuje v jediné věci, která by to mohla učinit. Co si o tom mohu myslet, Sire, než se obávat, že nejsem u Vašeho Veličenstva v takové přízni, jakou si, smím-li to říci, zasluhuje mé srdce k Vám, nebo že se staví jiná překážka, kterou už dlouho vidím, jak se uměle tvoří a stejně uměle zvětšuje? Neboť co se týče okolností doby, všechno, i tyto poslední příklady, ukazuje, že jste příliš veliký, příliš absolutní, příliš pánem, než aby podobný důvod zastavil to, co chcete učinit; a protože stav evropských princezen je takový, že sňatek vévody z Berry nemůže mít na mír žádný vliv, Vaše přátelství a Vaše autorita mohou nalézt nezbytné prostředky,

7. **Vysvětlivka:** Po smrti pana Vévody (4. března 1710) přešly na jeho syna Ludvíka Jindřicha, nového pana Vévodu, otcovy úřady velmistra Francie a guvernéra Burgundska.

jak v můj prospěch, jako jste to učinil pro ostatní, překročit okolnosti doby. Mé neštěstí je tedy takové, že mlčení o tomto sňatku mohu přičíst už jen buď Vaší vůli — a z toho bych zemřel bolestí —, nebo odporu, který se se vší možnou zlobou a lstí neustále vzbuzuje proti mně u toho, koho by jeho dobrota, přirozená spravedlnost a dávné přátelství ke mně k tomu učinily zcela neschopným, nebýt vlivu tak velkého, jehož ustavičný růst neslibuje nic jiného než rozkol ve Vašem rodě, který nic neuhasí, stanu-li se jeho obětí — a to zvláště v době, kdy by, teď nebo nikdy, nikdo neměl chovat žádnou zbylou hořkost. Je to tedy, Sire, má krajní a uctivá něžnost k Vaší osobě a má oddanost k osobě Monseigneura, co mě víc než cokoli jiného vede k přání vidět se sblížen s Vaším Veličenstvem i s ním těmi nejužšími a nejdůvěrnějšími pouty, jež by kromě toho ukončila veškerou nevraživost a daly by mi příležitost spojit se svou druhou dcerou s paní Vévodkyní, čímž by se její syn spojil s vévodou z Berry poctou podobnou té, jaké se dostane i mému synovi. Tyto úvahy jsou takové, že doufám, že konečně dojmou dobré srdce Vašeho Veličenstva, a prosím Vás o to se vší naléhavostí, jaké jsem schopen, s nejhlubší úctou, Sire, Vašeho Veličenstva nejponíženější atd.“

Snažil jsem se do toho dopisu vměstnat všechno, co mohlo vést k rychlému rozhodnutí: úvod dojemný úctou, důvěrou a připomínkou, že myšlenka tohoto sňatku vzešla zprvu od krále; potom výčet ohromných dobrodiní tak nedávno vylitých na paní Vévodkyni a na pana du Maine; srovnání s vlastní nuzností vévody z Orléans, silné, ale zlehka podané, přičemž se král jemně upomíná, že ho on sám oženil, a velikost jeho rodu ve srovnání s nimi se ukazuje jen jakoby mimochodem; opírat nárok jen o to, že jeho děti jsou zároveň králova vnoučata — nejmocnější lichotka, jakou lze na krále použít. Pokouším se s mírností a sebezapřením odkrýt různé křivdy týkající se postavení a ukázat, že za vše nemůže být jiné odškodnění než tento sňatek. Odtud přecházím k něžnostem, jaké slušejí synovci a zeti tak vysoko postavenému, a předkládám vládu paní Vévodkyně nad Monseigneurem právě s takovou silou, jaká je nutná, aby byla pocítěna, a s mírou, jaká je vhodná, aby od pisatele odvrátila hořkost; z čehož po chvále, omluvě Monseigneura a výlevu něhy k němu náhle vyvstává hrozba, která, aniž cokoli vyslovuje, říká všechno, a říká to se silou, aniž by však mohla urazit; odtud se dopis vrací ke svornosti, navrhuje ji učinit skutečnou dalším sňatkem a tím zmírňuje vše silné, co mu uniklo, ale ponechává ty živé představy v plné síle a náhle končí nejnaléhavějšími něžnostmi, aby se tento sňatek konečně uzavřel.

Jakmile byl dopis hotov, přečetl jsem ho vévodovi z Orléans, který ho — ať upřímně, nebo z lenosti — shledal obdivuhodným a nechtěl v něm nic měnit. Protože jsem ho napsal rychle a drobným písmem, jehož používám, když chci psát rychle a stačit vlastním myšlenkám, nedůvěřoval jsem špatným očím vévody z Orléans; dal jsem mu ho tedy, abych viděl, zda ho dobře přečte. Byla to moudrá opatrnost. Nedokázal ho přečíst, takže jsem šel domů pořídit opis, který by přečíst mohl, se slibem, že mu ho ještě téhož večera přinesu k vévodkyni z Orléans. Když

jsem ho dokončil, bylo pozdě. Zastihl jsem už u stolu Pontchartraina, u něhož jsem měl večeřet a kterého jsem hned po večeři opustil, abych šel k vévodkyni z Orléans. To byly dvě nepříjemnosti, kterým se nedalo vyhnout a které mě mrzely. Pontchartrain byl nesnesitelně zvědavý, velký slídil a vyzvídač, u svých nejlepších přátel stejně jako u ostatních; můj příchod, když už se sedělo u stolu, a odchod ihned po jídle zbystřily pozornost jeho i jeho společnosti, ačkoli na mně za večeře nemohli nic postřehnout, a později mě nešetřil otázkami, jež mu nepřinesly ani to nejmenší světlo. Druhá byla, že jsem zjistil, že se král už odebral na noc. To bylo příčinou, že jsem se nechtěl zdržet u vévodkyně z Orléans, kde na mě ona i vévoda z Orléans netrpělivě čekali. Chtěli mě zdržet, abych jim dopis přečetl, ale spokojil jsem se s tím, že jsem jim nechal opis, který jsem pro ně pořídil, a nechtěl jsem být spatřen, jak od ní odcházím tak pozdě. Nic jsem tím nezískal. Zvědělo se to a vzbudilo to zvědavost, ta však byla málo uspokojena. Druhý den mi oba podrobněji poděkovali.

Vévoda z Orléans dopis opsal, opis, který měl ode mne, spálil a jeho dopis byl už zapečetěný. Řekli mi, že trochu zkrátili úvod, vynechali zmínku o králově přijímání a zmírnili onu větu „příliš veliký, příliš absolutní, příliš pánem“, a že jinak byl opsán slovo od slova. Kdyby byli udělali jiné změny, byli by mi je řekli rovněž; vložil jsem tedy sem svůj dopis a tyto změny vyznačil. Úvod, který zkrátili, jsem napsal tak, jak byl, abych krále připravil a nepolekal; přijímání — křivdu, která se ovšem dotýkala mne, ale neméně urážela postavení vévody z Orléans — jsem tam uvedl, abych dal králi pocítit, že tento princ je ponižován kvůli ostatním, a tím víc ho podnítil k jedinému odškodnění, které mu mohl dát; okamžitě jsem pochopil dvojí důvod, proč to vévodkyně z Orléans dala vypustit: zájem jejího syna, kterého od doby, kdy bylo vydáno nařízení proti jejímu nároku pro dcery, nemohla doufat učinit ničím víc než princem krve; a zájem levobočků, ve všem postavených na roveň princům krve, který jí byl ještě mnohem dražší než zájem jejího syna — věc nestvůrná, která se však v dalším vyjeví zcela jasně. Proč byla zmírněna ona věta, jsem nepochopil, tím spíš, že nic králi nelichotilo víc než představa jeho moci a její okázalé předvádění a že šlo právě o to, ho v tomto bodě podráždit, aby se odhodlal Monseigneura přinutit; ale protože byl dopis opsán a zapečetěn a tyto změny v podstatě neměnily nic důležitého z toho, co bylo třeba předložit, nedal jsem vůbec najevo, že je neschvaluji. Vévodkyni z Orléans velmi dojal výčet milostí nově udělených paní Vévodkyni a panu du Maine, zmínka o váze té moci paní Vévodkyně nad Monseigneurem, a zvláště hrozba smíšená s něhou; a od účinku tohoto dopisu si mnoho slibovala.

Potom šlo o to dopis králi odevzdat, a to nebyla malá věc. Byla s ním důvěrně seznámena vévodkyně z Bourgogne a skrze ni paní z Maintenon — s dopisem, rozumí se, ne se skutečným autorem — a obě ho schválily, ale naléhaly, aby byl odevzdán.

Totéž důvěrné sdělení dostal i otec Tellier prostřednictvím otce du Trévoux,[8] aby to bylo touto cestou zavazující víc než mou, protože to přicházelo čistěji od vévody a vévodkyně z Orléans. Zpovědník slíbil, že bude jednat v tomto smyslu. On a já jsme se o tom radili a slovo dobře dodržel. Svěřil jsem se s tím také panu z Beauvilliers kvůli monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Dál se to nedostalo, aby se tajemství lépe zachovalo v okruhu toho, co bylo k úspěchu nezbytně nutné. Aby se dopis mohl odevzdat, bylo třeba najít chvíli, kdy by král i paní z Maintenon, jakkoli dobře nakloněná byla, měli dobrou náladu; kdy by ona strávila den v Marly, neboť skoro každý den jezdila do Saint-Cyru[9] a v ty dny ji král viděl jen večer; kdy by byl v Marly otec Tellier, který tam přijížděl jen ve středu nebo často až ve čtvrtek a zůstával do soboty; a konečně zabránit tomu, aby odevzdání dopisu viděl d'Antin, který byl stále v kabinetech a který by se při kroku tak neobvyklém jistě poplašil a pojal podezření a hned by je předal Monseigneurovi a paní Vévodkyni, které bylo nade všechno třeba udržet v klidném pocitu bezpečí, jejž nabyli. Sladit tolik věcí najednou bylo velmi obtížné. Náhoda je však všechny nabídla v pátek a následující sobotu, aniž by se krajní ostýchavost vévody z Orléans vůči králi odvážila jich využít, ačkoli měl dopis stále v kapse.

Mezitím vévodkyně z Bourgogne neustále naléhala na vévodkyni z Orléans, jak za sebe, tak za paní z Maintenon. O týden později, v pátek ráno, jsem se od Maréchala[10] dozvěděl, že král je zdráv a že byl s nimi při svém prvním malém vstávání veselý; že paní z Maintenon celý den nevyjde ze svých pokojů — měla totiž ještě jiný malý byt s tribunou nad kaplí, kterému se říkalo Odpočinek, zcela soukromou svatyni, kam se často chodila schovávat, když nejela do Saint-Cyru. Otec Tellier byl v Marly jako každý pátek; a velkým štěstím si d'Antin zajel na skok do Paříže. Zastihl jsem vévodu z Orléans v salonu, právě když král, vracející se ze mše, vcházel k paní z Maintenon, jak to v Marly dělal vždycky, když tam ráno byla. Řekl jsem vévodovi z Orléans, co jsem se dozvěděl, a zeptal se ho, jak dlouho ještě je rozhodnut nosit dopis v kapse. Řekl jsem mu, že jsem dobře zpraven, že vévodkyně z Bourgogne, a dokonce i paní z Maintenon jeho liknavost velmi kárají. Upozornil jsem ho, že lidé podle jeho zamyšleného a rozpačitého výrazu poznávají, že má něco v hlavě, a že návštěva a rozhovor mezi čtyřma očima vévodkyně z Bourgogne u vévodkyně z Orléans i naše různé důvěrné rozhovory byly velmi zpozorovány. Chtěl, a neodvažoval se. Tak jsme se dobré tři čtvrtě hodiny přeli v tomto salonu, plném v tu hodinu těch nejvýznamnějších dvořanů, kteří nás viděli a o nichž jsem umíral strachy, aby si nás nevšimli. Nakonec

---

8. **Vysvětlivka:** Otec du Trévoux, jezuita, do roku 1701 zpovědník Monsieura; vévoda z Orléans mu ponechal titul a požitky svého zpovědníka (viz předchozí kapitola).

9. **Vysvětlivka:** Saint-Cyr, ústav pro výchovu dívek z chudé šlechty nedaleko Versailles, který založila paní z Maintenon (1686) a kam se ráda uchylovala.

10. **Vysvětlivka:** Georges Maréchal (1658–1736), první chirurg Ludvíka XIV.

král přešel od paní z Maintenon k sobě a salon se vyprázdnil do malého salonu mezi oběma a do jeho pokoje. Tehdy jsem vší silou naléhal na vévodu z Orléans, aby šel dopis odevzdat. Vykročil k malému salonu, pak se zase obrátil zády ke žlabu. Já jsem ho stále pobízel, tlačil jsem ho ramenem k malému salonu, obcházel jsem ho, abych ho znovu dostal mezi ten malý salon a sebe, když od něho odbočil, a tahle hra se opakovala tolikrát, že jsem byl jako na trní kvůli těm několika lidem z nižších vrstev, kteří zůstali ve velkém salonu, a kvůli dvořanům, kteří nás z malého salonu mohli velkými prosklenými dveřmi vidět, jak se takhle točíme. Přesto jsem dokázal, že jsem ho silou řečí, obcházení a ramene vstrčil do malého salonu a odtud ještě s námahou až ke dveřím králova pokoje, které byly dokořán. Tehdy už nebylo cesty zpět, musel jít až do kabinetu. Zbývalo, zda se tam konečně odváží dopis odevzdat.

Vstoupil jsem pomalu, abych nešel pokojem s ním, a zamířil jsem k oknu nejblíže kabinetu, v jehož výklenku mi udělali místo na skládací stoličce; posadil jsem se tam vedle maršála z Boufflers, s panem z Bouillonu, panem z La Rochefoucauld,[11] vévodou z Tresmes a prvním štolbou, a čekali jsme, až král vyjde, aby se převlékl a šel do svých zahrad. Neseděl jsem tam ani tři nebo čtyři otčenáše, když jsem s překvapením viděl vycházet vévodu z Orléans, který rychle prošel pokojem a zmizel. Jen jsem vstal a zase se s ostatními posadil, ve velké nejistotě, co se mohlo za tak krátkou chvíli stát. Král dost dlouho nevycházel. Nakonec vyšel, převlékl se a šel na procházku, kam jsem ho následoval. Jak při jeho oblékání, tak na procházce jsem pozorně sledoval jeho vystupování. Nikdy nikdo nebyl víc pánem svého chování; protože však nebylo možné, aby tušil, že někdo z jeho okolí ví, že mu vévoda z Orléans měl odevzdat dopis, chtěl jsem vidět, zda bude veselý, nebo vážný a zahloubaný. Neshledal jsem na něm nic z toho, byl úplně jako obvykle, takže jsem zůstal ve velké nejistotě, co se s dopisem stalo. Po několika okruzích se král zastavil u kapřího bazénu, na straně paní Vévodkyně. Vévoda z Orléans se k němu připojil, aniž by se k němu příliš přiblížil. Zakrátko se král obrátil, aby se procházel jinde. Zůstal jsem vzadu, vévoda z Orléans také, oba netrpěliví si promluvit. Řekl mi, že dopis odevzdal; že se ho král zprvu překvapeně zeptal, co od něho chce; že mu odpověděl: nic, co by mu mohlo být nemilé, že to uvidí z dopisu a že to není věc, o níž by s ním mohl snadno mluvit; že na tuto odpověď mu král, už vlídněji, řekl, že si ho pozorně přečte, načež vévoda odešel, aby nenechal vychladnout první zvědavost; a že když byl u dveří, trochu otočil hlavu a viděl, že král dopis otevírá. Když to bylo řečeno, připojili jsme se znovu ke konci královu průvodu, abychom se v něm ztratili a ukázali se každý zvlášť. Cítil jsem velkou úlevu, že je tak velká věc hotova, a přiznávám, že jsem nikoli bez vzrušení čekal na úspěch své práce.

---

11. **Vysvětlivka:** Pan z La Rochefoucauld je v době Pamětí František VII. (1634–1714), velký lovčí a velký mistr šatny, králův oblíbenec; autor Maxim František VI. († 1680) byl jeho otec.

Čekání nebylo dlouhé. Druhý den jsem se od vévody z Orléans dozvěděl, že mu král řekl, že jeho dopis četl dvakrát; že si zasluhuje velkou pozornost; že mu udělal radost tím, že mu napsal, místo aby s ním mluvil; že si přeje mu vyhovět, ale že Monseigneur bude dělat potíže a že si vybere vhodnou chvíli, aby s ním o tom promluvil. Zároveň jsem se od vévodkyně z Orléans dozvěděl, že král dopis četl už v pátek večer u paní z Maintenon, mezi ní a vévodkyní z Bourgogne; že se mu líbil, chválil ho a schválil přání i důvody, které obsahoval; že ho paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne silně podpořily; že jejich potíží byl Monseigneur, o němž spolu dlouze uvažovali, a dospěli k závěru, že je třeba získat jeho souhlas mírností a přátelstvím, dobře si vybrat čas, žádný neztrácet a že má mluvit král, aby tím spíš donutil Monseigneura, který mu ještě nikdy na nic neřekl ne. Celé toto vyprávění měla vévodkyně z Orléans od vévodkyně z Bourgogne. O několik dní později jsme se od otce du Trévoux dozvěděli, že král o dopise mluvil s otcem Tellierem v témž smyslu, jak jsem právě řekl; že ho zpovědník v tomto smýšlení utvrdil, posílil ho, pokud jde o Monseigneura, a přesvědčil ho, aby vše skončil co nejdřív. V této šťastné situaci jsem byl toho mínění, aby vévoda a vévodkyně z Orléans nic nepokazili naléhavostí, kterou tak výslovný králův závazek činil horší než zbytečnou, a aby se chovali vyrovnaně a zdrženlivě, aby neprobudili paní Vévodkyni a její lidi a nenarušili jejich dokonalý pocit bezpečí, zatímco se jim pod nohama nabíjela mina, aniž by to zpozorovali, doutnák už hořel a výbuch nemohl být daleko. Uvěřili mi. Jejich radost, kterou navenek tlumili, neměla obdoby; ta moje se jí vyrovnala, ale nebyla bez hořkosti.

Kapitola dvanáctá

Naléhání vévodkyně z Orléans na mne, aby se paní ze Saint-Simon stala dvorní dámou její dcery, až bude vévodkyní z Berry. — Kroky, jak se vyhnout místu dvorní dámy. — Slyšení, které vévodkyně z Bourgogne poskytla paní ze Saint-Simon ohledně místa dvorní dámy. — Osobní postavení vévodkyně z Orléans vůči Monseigneurovi, sotva lepší než postavení vévody z Orléans. — Záměr sblížit vévodu a vévodkyni z Orléans se slečnou Choinovou. — Zajímavý rozhovor mezi čtyřma očima o tom a o vnitřním dvoře Monseigneura mezi Bignonem, důvěrným přítelem Choinové, a mnou.

Hned v prvních dobách, kdy se s tímto sňatkem začalo skutečně hýbat, se mě vévodkyně z Orléans zeptala tónem příliš výmluvným, než aby se dal nepochopit, koho by bylo možné ustanovit dvorní dámou její dcery, kdyby se stala vévodkyní z Berry.[1] Okamžitě jsem tedy pochopil, kam míří, a schválně jsem jí pevným a zvýšeným hlasem odpověděl, ať jen ten sňatek uskuteční, o dvorní dámu že se potom postará víc než dost a nouzi o ni mít nebude. Rázem zmlkla, vévoda z Orléans neřekl ani slovo a já jsem okamžitě převedl řeč jinam. Od té chvíle až do doby, kdy se věc dala naplno do pohybu, mi o dvorní dámě už nemluvila; ale dva dny předtím, než jsem napsal dopis, o němž byla právě řeč, když ležela v posteli a já byl s ní mezi čtyřma očima uprostřed velmi důležitého rozhovoru o sňatku, náhle mě přerušila a upřeně se na mě zadívala: „A pokud jde o tohle — jestli se ta věc podaří, byli bychom příliš šťastni, kdybychom za dvorní dámu měli paní ze Saint-Simon.“ — „Madame,“ odpověděl jsem jí, „tak mluvíte z laskavosti k ní. Je příliš mladá a k tomu úřadu naprosto nezpůsobilá.“ — „A proč?“ skočila mi do řeči a pustila se do její chvály ve všech ohledech.

Chvíli jsem ji poslouchal, pak jsem ji zase přerušil já a ujistil ji, že se paní ze Saint-Simon pro to místo vůbec nehodí; a začal jsem jí jmenovat jiné, ty, které měla nejblíže ve své důvěře nebo ve svém okruhu. Na každé našla něco, co jí vytknout, a já jsem to postupně marně vyvracel. U jedné z nich, s níž byla velmi důvěrně spřátelena a která byla i mou velkou přítelkyní, mi dala na srozuměnou, že v jejím životě bylo krátké období, které se nesrovnává s dohledem nad mladou princeznou. Usmál jsem se a řekl, že právě proto se k tomu hodí tím lépe; že nic není vzácnějšího než půvabná žena bez milostných pletek, ale že mít v životě jedinou, vedenou skromně a skončenou bez návratu a bez recidivy, je tak neobyčejné, že to musí platit za zcela mimořád-

1. **Vysvětlivka:** Dvorní dáma (*dame d'honneur*) stála v čele ženské domácnosti princezny a odpovídala za její dvůr; u velmi mladé princezny na ní spočíval i dohled nad jejím chováním.

nou zásluhu. Teď se usmála vévodkyně z Orléans; odpověděla mi, že pro tu dámu nemohlo být nic výhodněji podáno než to, co říkám, ale že jí musím také přiznat, že půvabná žena, která nikdy neměla milostnou pletku ani nebyla v podezření, stojí vysoko nad tou, jež měla jen jednu; že je to věc ještě mnohem vzácnější a že paní ze Saint-Simon je právě taková. Tu pravdu jsem uznal, ale hned jsem se stáhl k věku a k malé způsobilosti v tomto ohledu a pokračoval jsem ve jmenování dalších a dalších, a ona nepřijala žádnou. Využil jsem toho, abych jí řekl, že je také příliš náročná, a že jí, abych ulehčil její i své paměti, přinesu seznam všech titulovaných dam, protože dobře chápu, že po podivném a tak novém příkladu obou dvorních dam Madame nebude nikdo pro vévodkyni z Berry chtít jinou; že mezi tolika jich nutně musí být několik velmi vhodných a že se o tom sama přesvědčí. Načež jsem hned převedl řeč jinam.

Druhý den jsem k ní šel se seznamem v kapse, odhodlán dát jí dobře na srozuměnou, že mé odpovědi nebyly skromnost, ale zdvořile podané rozhodné odmítnutí. Zastihl jsem u ní velmi malou a velmi důvěrnou společnost; k tomu, abychom se vrátili k včerejší řeči, by však bylo zapotřebí být mezi čtyřma očima. Opatrně jsem stočil hovor na velký počet taburetek, zcela přirozeně jsem docílil, že se začaly jmenovat, a pod záminkou, že ulehčím paměti, jsem vytáhl seznam z kapsy s tím — a přitom jsem se vévodkyni z Orléans pozorně díval do očí —, že jsem ho tam zapomněl od té doby, co jsem ho před několika dny potřeboval. Přečetl jsem ho a uložil zpět do kapsy, když jsem jí takto ukázal, že své slovo dodržuji pohotově, nakolik to šlo, aniž bychom byli sami; a po tom, co jsem právě udělal, jsem byl odhodlán nezačínat o tom s ní znovu jako první: musela dobře rozumět, co si o tom myslím, a rozuměla tomu víc než dost, ale rozhodla se tomu nerozumět. Tento tak prudký a tak otevřený opakovaný útok mě velmi znepokojil, a paní ze Saint-Simon ještě víc. Ona i já jsme se stejně štítili místa, které bylo rodem i hodností tak hluboko pod námi; a přestože jsme chápali, že královská pýcha na ně dosadí jedině ženu s taburetkou, nechtěli jsme přinejmenším, aby toto ponížení dopadlo na nás. Usoudili jsme tedy, že je namístě učinit opatření včas: já jsem měl promluvit otevřeně s vévodou z Beauvilliers a paní ze Saint-Simon s vévodkyní z Bourgogne, neboť říkat víc vévodkyni z Orléans po tom, co se s ní odehrálo, by nezastavilo ani její přání, ani její kroky, a naopak by to jen vedlo k tomu, že by jednala za našimi zády a ještě usilovněji.

Jakmile jsme to rozhodli, připomněl jsem vévodovi z Beauvilliers, co jsem mu řekl před dvěma lety, když se — a ne zcela bez důvodu — věřilo, že se vévoda z Berry ožení s anglickou princeznou.[2] Vylíčil jsem mu, co se odehrálo mezi vévodkyní z Orléans a mnou; znovu jsem mu vyjádřil svou i paní ze Saint-Simon nechuť k takovému místu. Ujistil jsem ho, že kdyby nám je chtěli dát, odmítneme je; a zapřísahal jsem ho, aby

2. **Vysvětlivka:** Ludovika Marie Stuartovna (1692–1712), dcera Jakuba II. a sestra Jakuba (III.), žila s matkou v exilu v Saint-Germain.

tu myšlenku odvrátil, kdyby k ní dospěli ti, kdo mají nebo si osobují právo vybírat, a kdyby mu ji sdělili; on nás schválil a slíbil mi to. Po návratu do Versailles jsme svou věc pod pečetí zpovědního tajemství vyložili kancléři. Velmi ho udivilo, že sňatek už pokročil tak daleko. Vévodovi z Orléans byl odcizen celým způsobem jeho života a ještě víc jeho španělskou aférou. Ostatně smýšlel zdravě, pokud jde o sňatek s cizí princeznou, takže mi hodně vyčítal, že jsem tak úspěšně pracoval, a sotva se uklidnil, teprve když jsem mu dal pocítit, jak jistý a bezprostřední by bez tohoto sňatku byl sňatek slečny z Bourbonu,[3] která je stejně jako Mademoiselle dcerou levobočky, což on právem nemohl snést. Shledal, že smýšlíme důstojně, když to místo dvorní dámy nechceme, a moudře, když v tom činíme opatření včas.

Vévodkyně z Bourgogne už po mnoho let bez přerušení projevovala paní ze Saint-Simon pevné přátelství a vždy jí dávala jeho důkazy. Kancléř velmi schválil, aby se za tohoto stavu věcí obrátila na ni. Paní ze Saint-Simon ji tedy požádala o slyšení, a to tak, aby se o tom pokud možno nikdo nedozvěděl; a aby tajemství lépe uchovala, použila k tomu paní Cantinové, první komorné, spíše než dam paláce, s nimiž jsme byli tak spřáteleni, protože jsme se chtěli vyhnout jejich zvědavosti. Slyšení bylo poskytnuto, jakmile se o ně požádalo. Paní ze Saint-Simon přišla k vévodkyni z Bourgogne v jedenáct hodin dopoledne, právě když vstávala z postele; ta ji okamžitě uvedla do svého kabinetu a posadila ji vedle sebe na malou pohovku. Po úvodní zdvořilosti jí paní ze Saint-Simon řekla, že jelikož je jejím jediným útočištěm, a útočištěm vždy osvědčeným, přichází ji s důvěrou požádat o milost, ale s naléhavou prosbou, aby jí nebyla odepřena; že dlouho váhala, ale věc spěchá, a nemůže se obávat, že by porušila věrnost tajemství, neboť jde o sňatek, který si ona sama přeje a sama uskutečňuje… Při těch slovech ji vévodkyně z Bourgogne přerušila a dychtivě ji objala: „Sňatek vévody z Berry," řekla, „a Vy chcete být dvorní dámou? Už jsem na to myslela. Musíte jí být." — „Právě o to, abych jí nebyla, Vás přicházím poprosit."

Nelze vypovědět, jak byla vévodkyně z Bourgogne touto odpovědí ohromena. Po chvíli mlčení se zeptala na důvod nechuti, která ji tolik překvapila, a řekla jí, jak velice ji to udivuje. Paní ze Saint-Simon odpověděla, že se jí snad bude zdát podivné, že takto u ní předbíhá ve věci, k níž ještě příležitost nenastala, a kvůli místu, o němž by ona sama byla ze všech nejdál od domněnky, že jí je chtějí dát; že pokud jde o příležitost, je ode mne, který jsem v té věci tak hluboko, zpravena o tom, jak blízko už je; že pokud jde o místo, nemůže pochybovat, že si ji na ně vévodkyně z Orléans přeje, po všem, co mi řekla — a podrobně jí to vylíčila; že se tedy neobává, že by mluvila naprázdno o jednom či druhém, ani že by se v obojím obracela na nepravou osobu, a přichází k ní včas a se vší naléhavostí, jíž je schopna, požádat ji, aby ji uchránila místa, které já nechci a ona ještě mnohem méně; že všechna její touha se omezuje na místo

3. **Vysvětlivka:** Slečna z Bourbonu — Luisa Alžběta Bourbonská (1693–1775), dcera pana Vévody a paní Vévodkyně, pozdější princezna de Conti, tedy vnučka Ludvíka XIV. po jeho legitimované dceři; strana paní Vévodkyně ji prosazovala za manželku vévody z Berry.

dámy paláce u ní; že jí patří celé její srdce a všechna její úcta; že nemůže hledět k jiné než k ní ani snést, aby byla postavena jinam; a že kdyby se dámou paláce nestala, bude spokojena a šťastna, když jí bude dál dvořit, jen aby neměla závazek jinde. Vévodkyně z Bourgogne ji nato zahrnula všemi myslitelnými projevy přátelství. Potom jí řekla, že z přátelství k ní a ve vlastním zájmu, protože počítá s její oddaností a má k ní zalíbení i důvěru, na ni pomyslela jako na dvorní dámu hned, jak viděla, že se sňatek nejspíš uskuteční; že jelikož tato švagrová, dcera vévody a vévodkyně z Orléans, je jejím dílem a její volbou, počítá s tím, že s ní bude hodně žít, a tedy hodně žít i s tou, která bude její dvorní dámou, a mít s ní důvěrný styk, nezbytný v tisíci věcech; že dvorní dáma, s níž by se necítila zcela volně, by ji tedy velmi omezovala, a taková, na jejíž opravdovou oddanost by se nemohla spolehnout, by jí byla neustále na obtíž; že s tímto záměrem upřela zrak na ni jako na jedinou, která by se na to místo hodila a měla k ní tyto vlastnosti; že pokud jde o místo dámy paláce, je pravda, že by se pro ni už nehodilo poté, co byla dvorní dámou vévodkyně z Berry; ale že vévodkyně du Lude,[4] už tak churavá, není věčná; že by ji mohla velmi dobře a velmi důstojně nahradit; že si to vroucně přeje a že i s tímto záměrem ji chtěla učinit dvorní dámou vévodkyně z Berry, aby tím odstranila překážku jejího mládí a mezitím ji přiblížila králi, kdyby sama brzy potřebovala jinou dvorní dámu.

Po poděkování odpověděla paní ze Saint-Simon, pokud jde o místo její dvorní dámy, že druhé místo by ji od něho spíš vzdálilo, než přiblížilo; a když jí vévodkyně z Bourgogne živě odvětila, že chce, aby se vědělo — a vévodkyně z Berry jako první, až nějaká bude —, že vévodkyně z Berry je tu od toho, aby jí postoupila své dámy, kdykoli se jí zlíbí je chtít, paní ze Saint-Simon jí předestřela, že kdyby ten úřad nezastávala tak, jak by se od ní očekávalo, znamenalo by to vyloučení z prvního místa; a kdyby naopak uspěla, byl by to důvod nechat ji tam; že tedy v žádném ohledu nemůže přijmout myšlenku, že by jí toto místo mohlo posloužit k získání jiného, na něž se nikdy neodvážila ani pomyslet, protože se vždy omezovala na to, aby k ní byla zvlášť připoutána místem dámy paláce. Pak se stáhla ke své nezpůsobilosti, kterou vévodkyně z Bourgogne vyvracela všemi možnými projevy úcty; načež jí paní ze Saint-Simon důrazně vyložila nesmírný rozdíl mezi tím, dobře zastávat povinnosti dvorní dámy u ní, které už teď není třeba nic říkat, ale jen zajistit, aby byla dobře obsluhována, a doprovázet ji, a mezi úřadem u princezny, které ještě není patnáct let, u níž by bylo nutné stát se vychovatelkou a odpovídat za její chování tolika různým osobám i veřejnosti; že necítí sílu ani schopnost tyto rozličné povinnosti dobře plnit, a ještě méně pokory, aby snášela výtky za ně; že má-li to štěstí, že se sama chová tak, aby to světu bylo vhod a aby ji soudili schopnou dobře vést někoho jiného, tolik se bojí tíhy tohoto očekávání, že spokojena s tím míněním, které o ní chtějí mít, chce u toho

4. **Vysvětlivka:** Vévodkyně du Lude, vdova po vévodovi du Lude, byla od roku 1696 dvorní dámou vévodkyně z Bourgogne.

zůstat a nic neriskovat; že kromě toho, vedle její nepřekonatelné nechuti vládnout a odporovat — protože se nelze vyhnout tomu, že by dítěti bylo třeba mnoho věcí říkat a mnoho ho nutit dělat proti jeho chuti —, se nemůže smířit s tím, aby platila za hloupou, kdyby nedosáhla toho, co je třeba, ani s tím, aby se tím, že toho dosáhne, stala trnem v oku princezny, k níž by byla přidělena; a že se s tím nikdy nesmíří. Vévodkyně z Bourgogne neopomněla nic, se vším možným uměním a důvtipem, aby tyto důvody vyvrátila; a nakonec jí řekla, že jelikož má Mademoiselle u dvora otce, matku i babičku, a nad nimi všemi ještě ji, vezmou na sebe péči o její chování i o chování její dvorní dámy.

Po spoustě argumentů zůstala paní ze Saint-Simon pevná. Přiznala jí, že se dále obává, že kdyby se při plnění jejích rozkazů ohledně chování princezny i svého vlastního s budoucí vévodkyní z Berry rozhádala, nesetkala by se u ní s velkým souhlasem; a že kdyby se pak princezna polepšila nebo jí věci vylíčila jinak, ona sama by ji nakonec z mírnosti, z ochoty a z přátelství ke své švagrové začala kárat a ochladla by ve své úctě a laskavosti k ní. Proti této nové námitce postavila vévodkyně z Bourgogne na jedné straně ujišťování, na druhé výčitky, že ji pokládá za schopnou takové slabosti a takové lehkomyslnosti. Když na tom dlouho trvala, ukázala prstem přímo na jádro věci a dala najevo, že dobře chápe, že ona i já považujeme to místo za nedůstojné nás; když se k tomu paní ze Saint-Simon skromně a stručně rozhovořila,[5] řekla jí vévodkyně z Bourgogne, že je třeba žít podle doby; a že ostatně, pokud jde o přítomnost, ona i její švagrová budou rovny v hodnosti i ve všem ostatním. Když se o tom chvíli přely a když přece jen uznala, co paní ze Saint-Simon řekla, předestřela jí naše postavení u dvora, nepřátele, které tam mám, nemilosti všeho druhu, které jsem zakusil, a za jak dlouho a s jakou námahou jsem se z nich dostal; že toto místo by bylo mocným štítem, snadnou cestou, jak se dát lépe poznat, jak být králi blíž a mít jisté výhody všeho druhu. Dlouze se rozhovořila o těchto výhodách, které by muž mého ducha mohl solidně rozvinout. Dodala, že je lichotivé, že jsem byl vybrán pro římské velvyslanectví[6] ve věku, v jakém jsem v době té volby byl, a že ona je ve svém věku pokládána za tak vhodnou pro místo, o něž nyní jde, první u dvora, které je třeba obsadit, protože místo u ní samé není volné; že se tak dobře ví, že jsme do Říma jet nechtěli; že to spolu s naší nechutí k místu dvorní dámy, o něž jde, by krále popudilo a právem by se zeptal, co tedy vlastně chceme, když dva první a nejvýznamnější úřady pro muže a pro ženu, které celý dvůr v každém věku závidí a po nichž touží, se nám nezdají vhodné, a to v situaci věku a postavení, v níž se nacházíme; že závist a žárlivost světa by proti nám křičely ještě mnohem hlasitěji; zkrátka, ať si to dobře roz-

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Text rukopisu jsme věrně zachovali, ačkoli se slovo *étendue* („rozhovořila se“) zdá nepřesné; předchozí vydavatelé je nahradili slovem *défendue* („bránila se“).

6. **Vysvětlivka:** Roku 1705 byl Saint-Simon určen za velvyslance v Římě; jmenování se nakonec neuskutečnilo.

myslíme a ať pochopíme, že odmítnutí se neodpouští a zlomilo by nám vaz navždy. Po poděkování úměrném laskavosti, s níž vstupovala do celého projednání této věci, paní ze Saint-Simon uznala, že odmítnutí by nás skutečně utopilo bez návratu; že právě proto, aby se mu vyhnula, se na ni obrací, neboť jsme koneckonců pevně odhodláni odmítnout, kdyby to došlo až tak daleko. Po několika dalších obecnějších řečech jí vévodkyně z Bourgogne řekla, že nevidí jinou dvorní dámu, kterou by bylo možné ustanovit a která by se hodila nejen jí, ale i k tomu místu; a vše skončilo po mnoha projevech přátelství tím, že vévodkyně z Bourgogne nakonec paní ze Saint-Simon slíbila, že se pokusí zabránit, aby jí bylo místo nabídnuto, když jsme ona i já tak tvrdošíjně odhodláni odmítnout, čemuž nerozumí; že se nicméně může stát, že se věc udělá bez ní, nebo že i kdyby se dělala s ní, nebude mít moc ničemu zabránit, ale že v dobré víře slibuje, že pro to udělá vše, co bude moci, ačkoli je to proti jejímu vkusu i proti jejímu mínění.

Po tak příznivém a tak dlouhém slyšení — trvalo totiž až přes půl jednou — vyšla paní ze Saint-Simon z kabinetu a v pokoji zastihla toaletu a dámy, které tam čekaly, aby se dvořily, což ji velmi mrzelo, zvláště kvůli dámám paláce, našim důvěrným přítelkyním, které tam byly; ale tajemství, které svou povahou nebylo naše, jsme pevně uchovali. Paní ze Saint-Simon mi vylíčila své slyšení, s nímž jsme byli velmi spokojeni, oba přesvědčeni, že vévodkyně z Bourgogne vévodkyni z Orléans zastaví; že se volba bez ní neuskuteční; že spolehlivá, jaká byla, a když dala své slovo, je bude chtít i moci dodržet; takže v plné a oprávněné naději, že jsme nebezpečí odvrátili ze všech stran, a protože princové nemívají ve zvyku brát lidi násilím na místa, po nichž se tolik jiných nestydí vzdychat, a to i veřejně, počítali jsme s tím, že máme klid. Skutečně jsme neopomněli žádnou z možných cest, jak toto místo od sebe odvrátit, žádný z nejlepších, nejsilnějších a nejpřímějších prostředků, jichž bylo možné užít předem, ale včas; a tak, navrácen klidu a duševní volnosti, jsem se znovu věnoval péči o to, aby nevychladlo, co bylo o sňatku tak dobře přijato, ani kroky — z naší strany vesměs tak správné a tak sladěné —, jimiž jsme jej chtěli uspíšit, zatímco paní Vévodkyně a její lidé, tak jistí Monseigneurem a tak málo zpraveni o našich pletichách, žili v dokonalém bezpečí.

Už od konce pobytu v Marly nás královy rozpaky ohledně Monseigneura, velké a upřímné, uváděly do velkých rozpaků i nás samé. Šlo o sňatek Monseigneurova syna, o sňatek domácí a soukromý, na němž neměl žádný podíl ani prospěch míru, ani čest či výhoda státu, a v němž tudíž otec padesátiletý měl mít slovo tím větší. Viděli jsme, jak daleko měl osobně k tomu, aby vévodovi z Orléans přál, jak dalece byl vydán napospas těm, jejichž dvojím zájmem bylo tuto nechuť živit a zvětšovat, a jaký byl ten dvojí zájem. Nyní je třeba říci, že vévodkyně z Orléans s ním nebyla o mnoho lépe sama za sebe, s tím rozdílem proti jejímu manželovi, že to byla čistě její vina, a to z těch vin, které se nejvíc dávají pocítit; to je třeba vysvětlit. Monseigneur, s princeznou de Conti velmi ochladlý, jejíž nuda a kyselost mu působily ustavičnou nevolnost, nevěděl, co si počít, protože tito princové, a on víc než kdokoli, nemají

horšího místa k pobytu než doma. D'Antin — mluvím o dávné době —, který měl o vévodkyni z Orléans možná lepší mínění než o paní Vévodkyni, ho chtěl obrátit k té první; a v naději, že z její vděčnosti sklidí plody spojení pro ni tak výhodného, neopomněl nic, aby je navázal.

Monseigneur se nemohl jinak vymanit z ustavičného útočiště, které si už tolik let udělal u princezny de Conti a z něhož aféra slečny Choinové právě vypudila všechnu důvěru a příjemnost, než tím, že si zřídí jiné útočiště u jedné z obou dalších levobočků, a tehdy mu bylo jedno, u které z nich, neboť se ve všem řídil méně vlastní volbou než náhodou nebo podnětem druhých. Vévodkyně z Orléans, kterou měla tak šťastná příležitost okouzlit, viděla — opojena svou velikostí a svou tělesnou i duševní leností — jen nudu, ochotu, zábavy, které by musela pořádat, a tělesnou námahu, kterou by musela snášet při honech, návštěvách Opery a malých výletech. Už by nebyla božstvem, k němuž se chodí klanět, ale kněžkou vyššího božstva, jehož chrámem by se stal její dům. Její pýcha se tomu nedokázala podvolit, snad ještě méně než její lenost. Pohrdání jí uzavřelo mysl pro jakoukoli politiku a pro jakýkoli výhled do budoucnosti, kterou věk a zdraví krále ukazovaly jako velmi vzdálenou; žádné děti, které by bylo třeba zaopatřit; myslet na potřeby budoucnosti bylo pod její úroveň. Byla hluchá k d'Antinovu volání a tak chladná k opakovaným Monseigneurovým návrhům, přijímala ho u sebe s takovou malátností a nedbalostí, že to brzy zpozoroval s rozhořčením, na něž nikdy nezapomněl, a oddal se paní Vévodkyni, která ho přijala se všemi půvaby, hrami a smíchem a myslela jen na to, jak takového štěstí využít a připoutat si Monseigneura tak, aby se stala úplnou paní jeho času i jeho mysli; a podařilo se jí to co nejdokonaleji. Tak vévodkyně z Orléans dobrovolně darovala své sestře, s níž tehdy ještě nebyla ve zlém, dokonalou důvěrnost, která se mezi Monseigneurem a jí navázala, otevřela dveře jejímu triumfu a všemu, co z něho potom vzešlo proti ní samé, a sobě je zavřela; a dlouhá léta zahnívala na své pohovce nejen bez lítosti nad tak nesmírnou chybou, ale s pyšným a pohrdavým zalíbením, že se jí dopustila. Ještě potom záleželo jen na ní, aby se s Monseigneurem sblížila u paní Vévodkyně, kam ho d'Antin, když ona odmítla, úplně vehnal; ale tytéž ubohé důvody, které jí bránily chtít ho u sebe, a k tomu jistá nevole, že vidí sestru z toho těžit, ji od toho znovu odvrátily. Potom přišlo odcizení a posléze nepřátelství obou sester, které se nakonec dovršilo příležitostmi, jež se naskytly a z nichž jsem se o některých zmínil, a v nichž Monseigneur, docela po svém, těžkopádně a lhostejně, nezůstal tak docela neutrální. Vévodkyně z Orléans se tak viděla nucena pokračovat z rozumu a z nutnosti v tom, co jí dalo začít hnutí mysli, které nelze nenazvat pošetilostí. V tomto postavení vévody a vévodkyně z Orléans vůči Monseigneurovi, každého zvlášť i obou dohromady tak nepříznivém, jsem v duchu nepřestával přemítat, jakými prostředky by se daly otupit v tom princi tolik naježené ostny a jak ho učinit schopným, aby se dobrovolně podvolil sňatku dcery dvou osob, jimž byl tak silně odcizen. Cítil jsem krajní nebezpečí kroků, které by samy od sebe upozornily protivnou kliku, aby mys-

lela na sebe a na slečnu z Bourbonu. Na druhé straně začínala věc nepozorovaně vystrkovat růžky všemi těmi pohyby, které se v Marly nedaly utajit; a byl jsem velmi udiven, když mě první štolba,[7] s nímž jsem byl ve velmi volném styku, jednou odpoledne, kdy tam nikdo nebyl, potkal ve dveřích královy předsíně na galerii, zastavil mě, řekl mi, že mi má co blahopřát, a že se dobře ví, že já dojednávám sňatek Mademoiselle s vévodou z Berry. Vyvlékl jsem se z toho pokrčením ramen, zkrácením řeči a obdivem nad tím, jaké pěkné pověsti kolují. Pověstí nebylo ani v nejmenším; byl to průsak k muži vždy velmi dobře zpravenému, a já jsem se velmi bál, aby nepronikl dál, což nám bylo novým důvodem přidat do kroku. Nedokázal jsem se přesvědčit, že by král věc mezi sebou a Monseigneurem odbyl s takovou autoritou a tak rychle, aby paní Vévodkyně a její lidé neměli čas se obrátit; a nenacházel jsem způsob, jak bez zhoubných úskalí oženit Monseigneurova syna proti vůli takového otce, kdyby ten otec, sám od sebe rozhořčený a prudce poháněný všemi, kdo nad ním měli veškerou moc, svůj odpor vynuceným souhlasem mlčky ještě zvětšil; a vévodkyni z Orléans jsem už dříve rozhořčeně řekl svůj názor na její chování k Monseigneurovi a na způsob, jakým se k němu v důsledku toho stavěla, o němž mi sama vyprávěla.

Když jsem v duchu přešel k prozkoumání osob protivné kliky, abych zjistil, zda by se z ní nedal někdo odloučit, kdo by nám mohl mocně posloužit u Monseigneura, uvážil jsem, že d'Antin, tak důvěrně spjatý s paní Vévodkyní tolika starými i novými pouty a tak velkou shodou života, mravů a ducha, není nástroj, jaký potřebujeme; slečna z Lislebonne a její sestra[8] ještě méně, se vším, co jsme zde víc než jednou viděli o jejich záměrech, jejich vysokých pletichách a jejich rozsáhlých plánech. Nakonec jsem neviděl jiné východisko, pokud vůbec nějaké mohlo být, než slečnu Choinovou, která měla nad Monseigneurem dost moci a byla dost nezávislá na klice i na samotné paní Vévodkyni, aby se odvážila, kdyby chtěla, podniknout to, že ho učiní přístupnějším sňatku Mademoiselle; a usoudil jsem, že by snad nebylo nemožné ji k tomu přimět tím, že jí dám pocítit, že jde o její zájem. Pojal jsem tedy úmysl projednat tuto věc — nejprve ji jen ohmatat, pak ji rozebrat více či méně do hloubky podle toho, jak bych viděl průchod, ale aniž bych se vůbec zmínil o sňatku — s Bignonem, intendantem financí,[9] nejdůvěrnějším přítelem a důvěrníkem, jakého Choinová měla, a také velkým přítelem mým, jehož jsem už jednou s úspěchem použil

---

7. **Vysvětlivka:** První štolba — Jacques-Louis de Beringhen (1651–1723), první královský štolba.

8. **Vysvětlivka:** Slečna z Lislebonne a její sestra paní z Espinoy, dcery pana z Lislebonne z lotrinského domu a nemanželské dcery vévody Karla IV. Lotrinského, patřily k nejužšímu okruhu Monseigneura; Saint-Simon je nazývá „obě Lotrinské".

9. **Vysvětlivka:** Bignon, intendant financí, synovec kancléře Pontchartraina, byl nejdůvěrnějším přítelem slečny Choinové.

jako protijedu u ní, a jejím prostřednictvím u Monseigneura, když mě aféra paní z Lussanu[10] rozkmotřila s paní Vévodkyní.

Navrhl jsem ten záměr vévodkyni z Orléans, které se velmi zalíbil, a potom vévodovi z Orléans, který ho rovněž schválil. Oba jej probrali, pak i já s nimi. Usoudili, že ten pokus je z jejich strany přinejmenším slušný a uctivý; že při rozumném postupu se nic neriskuje; že čas tlačí. Dali mi tedy plnou moc mluvit jejich jménem. Sešel jsem se tedy s Bignonem v onom pokoji, který mě kancléř, jeho strýc, přiměl přijmout u sebe na zámku, a tam jsem s ním mezi čtyřma očima hovořil o intrikách a klikách, které rozdělovaly dvůr. Navedl jsem ho na kliky nejužšího Monseigneurova dvora. Jako by ode mne k němu jsem mu mluvil o tom, jak málo opětování vévoda z Orléans s takovou bolestí pociťuje od Monseigneura; zároveň jsem mu vychvaloval opětování ze strany krále a paní z Maintenon, které je den ode dne důvěrnější. Řekl jsem mu, že vévoda a vévodkyně z Orléans mají ke slečně Choinové nekonečnou úctu; že je pravda, že na tom má jistý podíl jejich úcta k Monseigneurovi, ale že je také pravda, že vše, co je vidět a co se doslýchá o tak moudrém, tak uměřeném, tak nenápadném chování této osoby a o tak podřízeném a tak důvěrném způsobu, jímž udržuje Monseigneura v dobrém s králem, o ní budí vysoké mínění a zažehuje ve vévodovi a vévodkyni z Orléans upřímnou touhu ji vidět a stát se jejími přáteli; že vím, jak pečlivě se vyhýbá okázalosti a světu, ale že když v poslední době byla ochotna navázat styky se zesnulým princem de Conti,[11] ačkoli ten byl navenek s králem tak špatně, a navíc tak dobře se svou švagrovou, bylo by ještě vhodnější, kdyby byla slečna Choinová ochotna navázat styky s vévodou a vévodkyní z Orléans, kteří jsou nyní tak svorní a tak dobře s králem i s paní z Maintenon, s níž je ona sama tak dobře. Bignon mi opatrně odpověděl řečmi o nekonečné obezřetnosti, s jakou slečna Choinová zachovává ústraní a odstup. Dobře jsem věděl, do kolika věcí je zapletena a s jakou volností u sebe, ve svém domku v ulici Saint-Antoine, pořádá plný dvůr toho nejdůležitějšího, kam nebyl připuštěn, kdo chtěl, nýbrž podle vkusu a výběru osob, a ne ze strachu, že by jich viděla příliš mnoho; ale nebyla to chvíle přít se a odporovat. Přistoupil jsem tedy poslušně na to, co chtěl, abych nepohoršil ducha plného sebe a nanejvýš průměrného, z něhož jediného jsem si mohl udělat nástroj. Touto metodou jsem ho krůček po krůčku dovedl k přiznání různých věcí, a zejména k plnému podílu, jaký ta dívka měla na všem, co Monseigneur u krále podnikl proti Chamillar-

10. **Vysvětlivka:** Paní z Lussanu, za svobodna Raimondová, ve službách domu Condé, stála proti Saint-Simonovi ve sporu o dědictví slečny z Portes; paní Vévodkyně se v něm postavila na její stranu.

11. **Vysvětlivka:** Zesnulý princ de Conti — François-Louis Bourbonský (1664–1709), dlouho v králově nemilosti; jeho švagrovou je tu míněna princezna de Conti, vdova po jeho starším bratru, která slečnu Choinovou vyhnala.

tovi,[12] bez čehož by, jak mi řekl, tento ministr nikdy nebyl ze svého místa vyhnán. Z toho, co mi Bignon řekl, totiž že tak jednala ve shodě s paní z Maintenon, jsem si vzal podnět, abych mu předestřel, že jelikož paní z Maintenon něžně miluje vévodkyni z Orléans a nyní upřímně chrání vévodu z Orléans, nic by se pro slečnu Choinovou nehodilo víc, než vyjít vstříc přáním přátelství, k nimž jí dává příklad paní z Maintenon a před ní sám král, který se ke svému synovci tak dokonale navrátil; že s ním, jenž je můj přítel, půjdu ve prospěch jeho přítelkyně ještě dál; že ho mohu ujistit, že by tím udělala něco příjemného králi a nekonečně příjemného paní z Maintenon; a že, abych před ním neměl žádné výhrady, se nebudu rozpakovat vyčerpat celou látku. Řekl jsem mu tedy, že nynější spojení slečny Choinové s paní Vévodkyní a spojení obou se slečnou z Lislebonne a paní z Espinoy a s celou tou stranou je jen zdánlivé a nemůže přetrvat déle než panování, za něhož žijeme. Že všichni dohromady usilují ovládat prince, který je všechny, dokud je jen dauphinem, nutí se snášet, aby se udrželi a nepouštěli se do předčasného zápasu; ten by však vypukl v okamžiku, kdy by se tento princ stal králem, protože každý by se pak chtěl chopit kormidla. Potom jsem se podle libosti rozhovořil o obou Lotrinských, jednak abych z něho něco vytáhl, jednak abych v něm, a jeho prostřednictvím v jeho přítelkyni, vzbudil o nich ty nejzlověstnější myšlenky, které však byly pravdivé a podložené, a to od kořene. Nedošel jsem v tom příliš daleko, když se usmál a řekl mi, že pokud jde o ty dvě, slečna Choinová je zná zhruba takové, jak mu je líčím; že s nimi žije se všemi vnějšími projevy přátelství a onoho starého spojení, které není vhodné přetrhnout, ale že, dobře přesvědčena, jak se jí v pravý čas odvděčí, k nim už dávno nemá skutečnou důvěru a jeho přítelkyně se jistí; že je tedy zbytečné mu o tom říkat víc, protože on je dobře zná, a jeho přítelkyně ještě lépe, a to v tom smyslu, v jakém o nich mluvím.

Nesmírně jsem se v duchu rozradoval nad tak cennou kapitolou a nad jistotou o tak důležitém smýšlení, ačkoli jsem už něco z toho tušil od biskupa z Laonu, bratra Clermonta, který se kvůli Choinové zničil, když ji princezna de Conti vyhnala.[13] Stočil jsem rychle řeč tam, kam jsem chtěl; dal jsem se do paní Vévodkyně, ale s mírou, abych zdáním nenávisti nezdiskreditoval, co jsem chtěl vnuknout. Zvolil jsem stejný obrat jako u obou Lotrinských, a se stejnou pravdivostí; řekl jsem, že Monseigneur, stane-li se králem, zažehne v srdci paní Vévodkyně tak silnou a tak prudkou vůli vládnout sama — vůli, kterou se už dávno ze všech sil chystá uspokojit a která už začíná dost prosakovat —, že slečna Choinová by marně doufala, že ji dokáže zmírnit jinak, než že jí odejme prostředky; že díky důvěrnosti a vládě nad Monseigneurem, které den ode dne nabývá větší, spolu s výhodami své hodnosti by se stala pro slečnu Cho-

12. **Vysvětlivka:** Michel Chamillart (1652–1721), od roku 1699 generální kontrolor a od roku 1701 i státní sekretář pro válku; finance ztratil roku 1708 a v červnu 1709 byl propuštěn i z válečného úřadu; zemřel 14. dubna 1721 ve svém pařížském domě.

13. **Vysvětlivka:** Clermont (z větve Chattes), praporečník gardové jízdy, byl milencem slečny Choinové; po odhalení jejich dopisů roku 1694 byl poslán do vyhnanství. Jeho bratr byl biskupem z Laonu.

inovou velmi nebezpečnou, ať už je ta dívka pro Monseigneura čímkoli; že si může vzpomenout, co jsem mu už dávno řekl o útoku, který proti ní u Monseigneura podnikla s takovou smělostí, i když s malým úspěchem, a který dobře prozradil její nejtajnější myšlenky; a že slečna Choinová má a bude mít v ní tu nejhrozivější nepřítelkyni, jakou kdy najde; že velký zájem vládnout sama z ní takovou učiní, ať by vůči ní Choinová činila jakákoli opatření a ať by si myslela, že je činí. Bignon si velmi dobře vzpomněl na příhodu, kterou jsem mu kdysi vyprávěl a kterou, jak mi tehdy řekl, vyřídil své přítelkyni, na niž to v té době zapůsobilo. Ale přesto mi řekl, že slečna Choinová naprosto počítá s přátelstvím paní Vévodkyně, o němž se domnívá, že nemusí pochybovat; že on sám nevěří, že by se v tom mýlila nebo že by od ní mohla být oddělena; přitom se mnou přece jen souhlasil v tom, jak podložené je, co jsem mu předkládal o tak velké vůli paní Vévodkyně vládnout absolutně, a tudíž sama, a o tak velkých výhodách této vůle, jakmile koruna padne na hlavu Monseigneura; a v tomto přiznání jsem, jak se mi zdálo, zahlédl, že srdce slečny Choinové má na tom důvěrném spojení s paní Vévodkyní menší podíl než rozum, který, cítě neuvěřitelnou Monseigneurovu náklonnost k této sestře — Bignon mi ji velmi zdůraznil —, nepokládal za bezpečné nechat v ní vzniknout jakékoli podezření ohledně jejich důvěrnosti, když paní Vévodkyně byla stále přítomna, ona téměř stále nepřítomna a princezna de Conti ještě živořila ze zbytků slušnosti a ohledů. Zda tuto vnitřní jednotu s paní Vévodkyní vyvolávalo v Choinové srdce, či rozum, nebylo snadné jasně proniknout; a ačkoli mi tato alternativa nemohla být lhostejná pro vzdálené časy, pro nynější cíl to vycházelo nastejno; a v jádru, přání stranou, ať měla slečna Choinová jakékoli důvody bát se paní Vévodkyně, veškerý zdravý rozum, veškerá moudrost a veškerá rozvaha velely, aby ji v postavení, v němž se jedna i druhá nacházely, šetřila tak dokonale, že by jí odňala jakékoli podezření, nedůvěru i žárlivost; a toho u osoby tak duchaplné a tak pozorné, jako byla ona — se zdánlivě lehkovážným vzezřením, že myslí jen na to, jak se bavit a bavit sebe i ostatní —, nemohla dosáhnout jinak než úplným oddáním se jí pro přítomnou dobu; a právě to jsem se chtěl pokusit otřást. S tímto záměrem jsem se dál šířil o celém nebezpečí moci paní Vévodkyně, o tom, jak málo má srdce, víry a zásad všeho druhu, a v chvále na chování slečny Choinové k ní; ale namítl jsem Bignonovi, že uprostřed toho všeho by skutečné oddání se jí bylo vrcholem neprozřetelnosti; že se mi zdá, že aniž by urazila paní Vévodkyni, mohla by přistoupit na nějaké spojení s vévodou a vévodkyní z Orléans, a to tím bezpečněji, že ani nyní kvůli Monseigneurovu přátelství, ani v jiných dobách kvůli kormidlu všech věcí by s nimi nemusela zápasit; že mohou nastat okolnosti, kdy by jí toto spojení bylo užitečné; že je dobře s monseigneurem vévodou a vévodkyní z Bourgogne, což bude pro ni vždy důležité pěstovat, ať už je čímkoli, a pěstovat stále lépe; že ví, jak špatně spolu vycházejí vévodkyně z Bourgogne a paní Vévodkyně a jak spolu nutně musejí vycházet špatně, a naopak jak úzké spojení poutá vévodkyni z Bourgogne a vévodkyni z Orléans; že ať se stane cokoli, to je to, co trůn obklopuje

nejblíže; že vévoda z Orléans je jediný muž královské krve, který má věk a zkušenost, aby mohl hrát roli, a který, vzdálen od Monseigneura úskoky paní Vévodkyně, dříve či později najde ve svém původu, ve svém postavení muže, o němž se ví, že je mužem, a ve svém spojení s monseigneurem vévodou a vévodkyní z Bourgogne prostředky, jak se s Monseigneurem sblížit; že jsou-li tedy věci skutečně takové, jak mu je líčím, nemůže popřít, že by pro slečnu Choinovou bylo přinejmenším bezpečné a slušné, a dokonce dobré, nechat se oslovit vévodou a vévodkyní z Orléans — on, abych to řekl ještě jednou, je tak dobře s králem, tak důvěrně s monseigneurem vévodou a vévodkyní z Bourgogne, tak vlídně přijímán paní z Maintenon, s níž je sama slečna Choinová tak dobře — a aspoň se seznámit s osobami tohoto postavení, které jí v žádné době nemohou stínit, a pak se s nimi spojit více či méně, podle toho, jak by jí to vyhovovalo a jak by to uznala za vhodné.

Bignon tak silně shledal, že mluvím rozumně, že se se mnou pustil do rozboru osobností vévody a vévodkyně z Orléans. Napojen tím, co mu našeptávali nepřátelé, netajil se přede mnou, že se slečna Choinová vévody z Orléans bojí a jinak o něm smýšlí málo příznivě. Odpověděl jsem mu na to s jistou otevřeností, která se mu líbila a která, aniž by tomu princi ublížila, dodala ostatním mým slovům víc důvěryhodnosti. Pak jsem mu řekl, že chápu, že slečnu Choinovou může trápit spojení, které se tak dlouho jevilo mezi vévodou z Orléans a princeznou de Conti, ale že mu po pravdě říkám, že už také dávno vystřídal užší přátelství jen zbytek zdvořilosti a slušnosti; že musí chápat, že kromě odcizení, které vyvolal spor o hodnost Mademoiselle, ubohá role, kterou princezna de Conti hrála u paní Vévodkyně, vévodu z Orléans nesmírně ochladila; že dokonce při posledním pobytu v Marly, odkud jsme právě přijeli, vévoda z Orléans, když vstoupil k princezně de Conti, ji nesmírně uvedl do rozpaků, protože ji zastihl mezi čtyřma očima s paní z Bouzols,[14] tak důvěrnou přítelkyní paní Vévodkyně, jak spolu velmi blízko u sebe píší u stolu jako při důležité poradě; že po prvním zmatku se princezna de Conti vymlouvala, že píše odpověď princi z Monaka, který jí napsal o smrti pana Vévody a jemuž ještě neodpověděla, ačkoli se jí vévoda z Orléans na nic neptal, a bez jakékoli pravděpodobnosti, dva měsíce po smrti pana Vévody, a aniž by paní z Bouzols měla s panem z Monaka nějaké spojení. Bignon věnoval této maličkosti, kterou mi náhoda vhod poskytla, dost pozornosti, abych mohl doufat, že toto zdánlivé přátelství zraňuje jeho přítelkyni víc než cokoli jiného; ale poté, co mi stále znovu opakoval, jak se bojí povahy vévody z Orléans, mluvili jsme velmi do hloubky o povaze vévodkyně z Orléans, k níž, jak mi řekl, má slečna Choinová jen úctu, a pak jsme probírali, jak by se mohly vidět, což pro tuto princeznu přece jen představovalo obtíž. Brzy jsem ji odstranil, když jsem ho ujistil, že pojede do Paříže, kdykoli bude slečna Choinová chtít, a že obě, budou-li ve stejném městě, se brzy dohodnou na místě, kde se uvidí. Nakonec mi Bignon řekl,

14. **Vysvětlivka:** Paní z Bouzols, sestra Torcyho, byla důvěrnicí paní Vévodkyně.

že ať má sebevětší odpor k tomu, plést se se svou přítelkyní do jakékoli záležitosti — a ona k tomu nemá menší a často mu to dala najevo —, vše, co mu říkám, se mu zdá tak dobré, pro ni tak málo zavazující, tak užitečné pro svornost a jednotu všech předních osob a samo o sobě tak rozumné, že ochotně vezme na sebe podat o tom zprávu své přítelkyni, a to za dvou podmínek: první, že jí mě jmenuje, aby, jak mi řekl, dodal svým slovům větší váhy a nehrál s ní nekalou hru; druhou, že vévoda a vévodkyně z Orléans, o nichž dobře vycítil, že mě k tomu vedou, až je uvidí, když jim bude dvořit nebo jinde, budou i před ním samým předstírat, že nevědí, že by měl na něčem z toho podíl. Jedno jsem mu dovolil a druhé slíbil, načež mě ujistil, že neprodleně udělá vše, co bude moci, aby svou přítelkyni přesvědčil, aby se aspoň sešla s vévodkyní z Orléans, ale že jelikož Monseigneur toho dne odjíždí do Meudonu, kde se má zdržet osm nebo deset dní, nebude moci svou přítelkyni tak brzy vidět. Dohodl se se mnou, že jakmile ji uvidí, pošle mě pozvat k obědu, abychom se vyhnuli i zdání schůzky, a že nevynechám, abych se dozvěděl odpověď.

Po tak dlouhém, tak důvěrném a tak do hloubky vedeném rozhovoru jsem pojal jisté naděje, a vévoda a vévodkyně z Orléans ještě větší. Neobešlo se to bez společného podivu nad tím, v jakém ponížení se žilo, a nad nikdy dost neobdivovanou zvláštností té všeobecné potřeby všech lidí, i těch nejbližších trůnu, jít ke králi přes paní z Maintenon a k Monseigneurovi přes slečnu Choinovou, a to zároveň s pokorou návrhů z jedné strany, s pýchou zdrženlivosti z druhé a s nutností i nejistotou tajného a obtížného vyjednávání, aby se za jakoukoli cenu dosáhlo slyšení a aby dvě stvoření tak nízkého původu ráčila u sebe poskytnout několik vzácných chvil dychtivým a opakovaným přáním toho nejdůležitějšího, nejvyššího a koruně nejbližšího, co bylo. Nechtěl jsem vévodu z Orléans poplašit odporem, který k němu ta Choinová pojala, ale svěřil jsem to vévodkyni z Orléans.

Kapitola třináctá

Král rozhodnut pro sňatek. — Nešikovný krok vévodkyně z Orléans obratně napravený. — Vévoda a vévodkyně z Orléans zcela odmítnuti v jakémkoli styku se slečnou Choinovou. — Porada v Saint-Cloud. — Obavnosti rozšiřované o vévodovi z Orléans a o Mademoiselle. — Král přiměje Monseigneura svolit ke sňatku. — Paní Vévodkyně atd. ve vzrušení. — Vyhlášení sňatku. — Ohebnost d'Antinova. — Vévoda a vévodkyně z Orléans přijati Monseigneurem velmi dobře, paní Vévodkyní velmi špatně.

Věc se však podle mého gusta příliš vlekla. Nepočítal jsem s tím, že slečnu Choinovou od paní Vévodkyně odtrhnu, a ještě méně s tím, že by se to — v tom nedoufatelném případě, že by k odtržení došlo — stalo dost rychle, aby se z ní dal udělat nástroj ve prospěch Mademoiselle. Mým cílem nebylo nic jiného než otupit jejich důvěrnost, zasít obavy a mráčky, které by péčí a časem houstly, a mezitím ji učinit méně horlivou pro sňatek slečny z Bourbonu. Asi sedm nebo osm dní poté, co jsme se vrátili z Marly, jsem naléhal na vévodu z Orléans, aby s králem promluvil, aspoň pár slovy, o dopise, který mu odevzdal. Po mnoha prosbách to jednoho rána udělal. Téhož rána, když jsem byl v malém pokoji vévodkyně z Orléans sám s ní, vešel tam vévoda z Orléans, právě od krále, a celý radostný nám vyprávěl, že jakmile otevřel ústa, král mu skočil do řeči a odpověděl mu, že ho jeho dopis o jeho dobrých důvodech úplně přesvědčil a že mu chce dát plné zadostiučinění; ať s tím počítá, že chce sňatek jeho dcery se svým vnukem uskutečnit; že teprve hledá příležitost promluvit o tom náležitě s Monseigneurem, protože předvídá jeho odpor a chce jej za každou cenu zlomit; že také dobře cítí, že odklady by překážku jen zvětšovaly, ale ať to nechá na něm a nedělá si starosti, že to udělá dobře a brzy.

Tak příznivá a tak rozhodná odpověď nás naplnila radostí. Usoudili jsme, že aby se král zavázal čím dál víc, aniž by byl obtěžován dalším naléháním, zastihne ho vévodkyně z Orléans večer téhož dne u paní z Maintenon, až tam přijde, kde nebýval skoro nikdo, kdo by jí byl na obtíž; že mu tam poděkuje, jako za věc už hotovou, za to, co ráno řekl vévodovi z Orléans. Protože tam bez nějaké záležitosti chodit nebývala zvyklá, paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne, která tam byla jako obvykle, se jí s překvapením zeptaly, co ji přivádí. Její vlastní překvapení bylo nesmírné, když jí obě řekly, ať se svého úmyslu rozhodně vystříhá, protože by krále udivil a její věc by úplně pokazil. Král přišel tak rychle, že jí nestihly říct víc, a když ji tam zastihl, uvedl ji do ještě větších rozpaků otázkou, co tam pohledává. Paní z Maintenon se v tu ránu ujala slova za ni a odpověděla, že ji přišla navštívit trochu pozdě; a vévodkyně z Orléans přidala několik slov o tom, jak těžké je zastihnout ji samotnou mezi jejím návratem ze Saint-Cyru a královým příchodem k ní. Král jí řekl, že když už přišla, může se

chvíli posadit. Viděla tam několik dam, buď dam paláce, nebo z důvěrného okruhu paní z Maintenon, které neuvolnily místo a neodešly jako obvykle do velkého kabinetu, a přes všechno své rozrušení měla dost duchapřítomnosti, aby je svedla na falešnou stopu. Mluvila potichu s paní z Maintenon o svých dvou mladších dcerách, které se rozhodla dát do kláštera, a s pomocí záminky, kterou jí poskytla lehká nedoslýchavost paní z Maintenon, mluvila potichu s tajemným výrazem tak, aby dámy zaslechly pár slov o jejích dcerách a o klášteře; a paní z Maintenon, která hned pochopila, oč jí jde, jí v tom sama pomáhala. Zakrátko dala vévodkyně z Bourgogne vévodkyni z Orléans znamení, ať odejde, a ta odešla nesmírně zmatená a nevěděla, co si myslet: mezi tím, co jí ráno řekl vévoda z Orléans, a tím, co se jí právě přihodilo na místě tak dobře zasvěceném, které se jejích zájmů tak hluboko ujalo.

Ještě téhož večera seděla u večeře u stolu vedle vévodkyně z Bourgogne a potom s ní byla v kabinetu. Vyjasnila si to s ní a dozvěděla se, že všechno, co jí vévoda z Orléans řekl, je pravda; že král o tom stejnými slovy mluvil s paní z Maintenon i s ní, ale že mu tolik záleželo na tom, aby nic nevyšlo najevo, že obě usoudily, že ho pohorší, když ji najde u paní z Maintenon, protože by to vzbudilo řeči, a ještě víc, když k němu promluví; proto jí poradily, ať to nedělá; a král se skutečně zatvářil nespokojeně, když ji tam zastihl. Vévodkyně z Bourgogne dodala, že král už několik dní Monseigneura obchází, aby s ním promluvil; že pozoruje, jak to Monseigneur cítí a vyhýbá se mu mezi čtyřma očima a jak se mu zdá zamyšlený a nadutý; že to krále trápí a uvádí do rozpaků a že si proto přeje, aby se nepodnikl žádný krok, který by paní Vévodkyni ještě víc vyburcoval, a aby jí tak dal příležitost uklidnit se z toho, co ji poplašilo na pohybech za posledního pobytu v Marly, a Monseigneurovi příležitost být k němu méně ostražitý a zamračený. Návštěva vévodkyně z Orléans pravda okamžitě vzbudila rozruch, ale její duchapřítomnost tomu odpomohla. Úmysl dát dcery do kláštera zaslechlo v tom ovzduší tajemnosti několik dam a hned to platilo za účel návštěvy. Takto se to doneslo i ke mně od dam paláce, mých přítelkyň, a vévoda a vévodkyně z Orléans a já jsme se tomu dobře nasmáli.

Král se vrátil do Marly v pondělí 26. května, a je to jediný pobyt, který jsem zmeškal od slyšení, jež mi poskytl. Vévoda a vévodkyně z Orléans, kterým jsem tam velmi chyběl, mi často psali a několikrát mě nechali přijet do Étoile a do Saint-Cloud k neformálním jídlům, aby měli příležitost se mnou mluvit, aniž by schůzky dávali na odiv. Jednu takovou jsem měl v Saint-Cloud na den Nanebevstoupení (29. května), ale protože mě Bignon pozval k obědu, což bylo znamení odpovědi, na němž jsme se on a já domluvili, dal jsem to vědět vévodovi z Orléans a poprosil ho, ať se nají beze mě, ale ať na mě počká, až od oběda odejdu, že mu přijedu říct, co jsem se dozvěděl. Šel jsem k Bignonovi brzy. Dokončil něco, co dělal ve své pracovně, a potom mě zavedl do své galerie. Tam mi řekl, že slečně Choinové vyprávěl hlavní věci z našeho rozhovoru, a to ty, které nejspíš mohly vést k tomu, aby navázala styk s vévodou a vévodkyní z Orléans; že se cítí jejich přáním velmi zavázána, ale že ji už tak lidé vidí

až příliš, a proto nechce rozmnožovat ani počet, ani lesk těch, s nimiž se stýká; že jedni jsou její osobní přátelé, druzí lidé, s nimiž si Monseigneur přál, aby se stýkala; že nikoho nového nevídá z vlastního popudu, nýbrž jen skrze Monseigneura, a to z jeho vlastní vůle, aniž by to sama navrhovala — a spoustu podobných falešných výmluv a řečí; že ho dokonce vyhubovala, že se toho pověření ujal. Potom se mi otevřel víc a řekl mi upřímně, že se natolik bojí povahy vévody z Orléans, že by se s ním za nic na světě nespojila, a že ostatně on sám je s Monseigneurem příliš zle, než aby si to troufla; že pokud jde o vévodkyni z Orléans, váží si jí a ráda by se s ní stýkala, ale vzhledem k tomu, jak je na tom s paní Vévodkyní a jak je tato se svou sestrou zle, myslela by, že by se proti ní těžce provinila, kdyby navázala styk s její nepřítelkyní; že ať jí Bignon o paní Vévodkyni řekl cokoli, nedokázal jí otřást a že není možné ji od ní byť sebeméně odtrhnout; že ať už slečna Choinová mohla na paní Vévodkyni poznat cokoli, tolik si chválí její přátelství a péči, že je přesvědčena, že je to všechno upřímné; zkrátka že mu o vévodovi a vévodkyni z Orléans zavřela ústa a zakázala mu o nich kdy ještě mluvit, a to ne s nevolí a hněvem, ale naopak přátelsky, jako někdo, kdo se v té věci rozhodl tak pevně, že ho nic nemůže přimět ke změně, a proto s tím nechce být obtěžován. To stačilo, aby zavřelo ústa i mně. Bignonovi jsem velmi poděkoval; nepřál si, abych tyto podrobnosti vévodovi a vévodkyni z Orléans tlumočil, ale zato abych jim jasně řekl, že se slečna Choinová uctivě omlouvá, že je nemůže vídat, protože vyhledává ústraní, a to se spoustou krásných zdvořilostí, a abych jim dal na srozuměnou, že každý další pokus je napříště zbytečný. Řekl jsem Bignonovi ještě pár slov v duchu našeho rozhovoru ve Versailles, aby nezůstal přesvědčen, že jeho přítelkyně má pravdu — a skutečně přesvědčen nezůstal —, a tím jsme tu řeč ukončili a já jsem na této straně se svým záměrem skončil. Během oběda jsem se tvářil vesele jako obvykle, zůstal jsem potom ještě chvíli se společností, aby na mně nebylo znát žádné spěchání, a pak jsem se vrátil domů, vzal šestispřeží a odjel do Saint-Cloud. Zastihl jsem tam vévodu a vévodkyni z Orléans u stolu s Mademoiselle a několika dámami v nejhezčí menažerii na světě, hned u mříže aleje blízko vesnice, která měla vlastní zahradu, rozkošnou, podél aleje. To všechno patřilo pod jménem Mademoiselle paní z Maré, její vychovatelce. Posadil jsem se a bavil se s nimi; ale netrpělivost vévodovi z Orléans nedovolila vyčkat, aby se mě nezeptal, jestli jsem docela spokojen a docela v dobré náladě. „Tak napůl," odpověděl jsem mu, abych nerušil jídlo, ale on hned vstal od stolu a odvedl mě do zahrady.

Tam jsem mu podal zprávu o nezdaru vyjednávání a tím vyprávěním, ač šetrným, jsem ho velmi zarmoutil. Vrátil se ke stolu a potichu promluvil s vévodkyní z Orléans; zbytek jídla byl smutný a zkrácený. Když se vstávalo od stolu, odvedla mě do kabinetu, kde jsem byl dost dlouho sám s ní a kam za námi ke konci přišel vévoda z Orléans. Řekl jsem jim, že tahle netrpělivost dozvědět se a tenhle smutek po tom, co se dozvěděli, se nehodí ke společnosti ani k služebnictvu, vzbudí řeči a stane se předmětem zvědavosti; že je třeba jít se projít a teprve potom o tom uvažovat. Vévoda

z Orléans, vždy ve všem krajní, řekl, že je mu to jedno; a o věci samé nám vykládal, že půjde sázet zelí na své statky — řeči, které nikam nevedly a které u něho bývaly obvyklé, kdykoli byl nespokojen; vévodkyně z Orléans byla na mé straně. Nakonec jsme s velkou námahou prošli menažerii, kterou mi ukázali, a odtud jsme se jeli projet kaleší po zahradách Saint-Cloud. K večeru, když jsme vystoupili v zahradách oranžérie, procházeli se tam oba chvíli sami se mnou stranou. Řekl jsem jim, že kvůli tomu všemu nesmějí ztrácet odvahu; že jsme hned od počátku věci pochopili, že se jí zmocníme jedině útokem; že mě potom ta myšlenka se slečnou Choinovou napadla jako věc, o kterou stojí za to se pokusit, ale na niž je velmi málo jisté spoléhat; že to byla v podstatě zdvořilost, kterou to stvoření i sám Monseigneur mohli přijmout jen v dobrém, i když byla odmítnuta; že nejlepší je, že jsem se o sňatku držel dokonale zavřený a krytý a nedal o něm zavanout ani sebemenšímu závanu; že v podstatě máme na své straně veškerou sílu a autoritu, protože oni mají vévodkyni z Bourgogne, paní z Maintenon i samotného krále, kteří se pro sňatek prohlásili, a král se o něm s vévodou z Orléans jasně vyjádřil; že právě těmito cestami je třeba jít, a to jít rázně; že toto ukazuje dvě věci: za prvé, že je ztracen, nedojde-li k sňatku; za druhé, že odloží-li se, nedojde k němu nikdy, a proto je na něm, aby podle toho zařídil svá opatření. Nevyložil jsem jim podrobnosti, o nichž mě Bignon zavázal mlčet, ale řekl jsem jim dost, aby celou věc dobře pocítili. S vévodou a vévodkyní z Orléans jsem se byl domluvil, že se paní z Maintenon a vévodkyni z Bourgogne svěří se svým krokem u slečny Choinové, ale aniž by jmenovali mne nebo cestu, kterou ten krok šel. Obě ho schválily a král, kterému to řekly, ho schválil také. Můj důvod, proč jsem to radil, byl ten, abychom jim projevili závislost a naprostou důvěru, a tak je zavázali čím dál víc, a kdyby se krok nezdařil, abychom v nich vzbudili větší strach z Monseigneurovy nechuti a ze svornosti i moci kliky, která ho ovládala. Důrazně jsem tedy vévodovi a vévodkyni z Orléans radil, aby toho odmítnutí co nejvíc využili. Vštěpoval jsem jim, jak nejdůrazněji jsem uměl, že pokud během zbytku tohoto pobytu v Marly sňatek neprosadí, nedojde k němu nikdy, protože králova horlivost ochabne, jeho rozpaky vůči Monseigneurovi porostou, dojem z dopisu, který krále rozhodl, se vzdálí a vymizí, Monseigneur se prostřednictvím paní Vévodkyně a meudonské společnosti,[1] kde byla ta Choinová stále, utvrdí a věc takto odsunutá se rozplyne nenápadným vyprcháváním; že právě proto, že oni budou oprávněně rozmrzelí, dotčení a nespokojení, stanou se králi na obtíž, a ten, v rozpacích před nimi kvůli tomu, co jim naznačil, a rozhořčený, že vidí naplno, jak se neodvažuje s Monseigneurem mluvit ani na něm něco žádat, se jim úplně vzdálí, takže když už jsou na tom zle v přítomnosti, mají myslet na to, co se z nich může stát v budoucnosti, zvláště kdyby táž slabost na jedné straně a táž síla kliky na druhé prosadily sňatek slečny z Bourbonu, o čemž se dalo

1. **Vysvětlivka:** Meudonská společnost (*les Meudons*) — Saint-Simonův výraz pro důvěrný okruh Monseigneura na jeho zámku v Meudonu, kde měla slečna Choinová rozhodující slovo a kde vládla klika paní Vévodkyně.

jen málo pochybovat. Po tak důrazném výkladu, který oba bez nejmenší námitky schválili, se vévodkyně z Orléans vrátila do zámku, aby napsala otci du Trévoux. Šel jsem s vévodou z Orléans za společností, která se za chvíli rozprchla.

Vévoda z Orléans si odešel stranou s Mademoiselle a já náhodou s paní z Fontaine-Martel.[2] Byla mou velkou přítelkyní a velmi oddaná jim oběma, a jak jsem vyprávěl na svém místě, právě ona mě znovu sblížila s vévodou z Orléans. Ze všeho, co tam viděla, dobře vycítila, že je něco na pořadu, a nepochybovala, že jde o sňatek Mademoiselle. Řekla mi to, aniž bych jí odpověděl nebo jí příliš zdrženlivým výrazem dal důvod tomu věřit. Využila toho, že se vévoda z Orléans prochází s Mademoiselle, a důvěrně mi řekla, že by udělal dobře, kdyby ten sňatek urychlil, vidí-li k tomu cestu, protože není nic tak strašného, co by si lidé nevymysleli, aby mu zabránili; a aniž by se dala příliš pobízet, prozradila mi, že se roznášejí ty nejstrašnější věci o otcově lásce k dceři. Vstaly mi z toho vlasy na hlavě. V tu chvíli jsem mnohem živěji než kdy předtím pocítil, s jakými ďábly máme co do činění a jak naléhavé je věc dovést do konce. To způsobilo, že když jsme se dost dlouho procházeli i po setmění, chytil jsem vévodu z Orléans, když se vracel do zámku, a řekl mu, ať ještě jednou dobře rozváží své záležitosti, že pro něho není žádné záchrany, nedojde-li k sňatku, a že ať s tím pevně počítá, a stejně tak ať počítá s tím, že pokud ho během zbytku tohoto pobytu v Marly neprosadí až k oznámení, nedojde k němu nikdy.

Ať už tím, co předcházelo, nebo tímto živým opakovaným naléháním, přesvědčil jsem ho a opustil jsem ho povzbuzenějšího a odhodlanějšího jednat, než jsem ho kdy viděl. Zdržel se nevím kde v domě. Udělal jsem ještě několik koleček po parteru s paní z Maré, svou příbuznou a odjakživa přítelkyní, když mi přišli říct, že mě paní z Fontaine-Martel žádá v zámku. Když jsem tam vešel, uvedli mě do kabinetu, kde psala vévodkyně z Orléans. Byla to ona, kdo si pro mě pod tím cizím jménem poslal. Paní z Fontaine-Martel jí mezitím pověděla o té hrůze, kterou mě zmrazila, a vévodkyně z Orléans o tom se mnou chtěla promluvit. Společně jsme naříkali nad neštěstím mít co do činění s takovými fúriemi. Ujišťovala mě, že by to nemělo ani zdání pravděpodobnosti ani u cizí ženy, natož u dcery, kterou vévoda z Orléans něžně miloval od jejích dvou let, kdy si při jedné její těžké nemoci málem zoufal a bděl u ní dnem i nocí, a že od té doby byla ta něha stále stejná a daleko větší než ta, kterou choval ke svému synovi. Shodli jsme se, že mluvit o tom s vévodou z Orléans by bylo nejen kruté a zbytečné, ale i nebezpečné, abychom nezvětšili jeho rozpaky a trápení, ale také že není ani minuta k ztracení, aby se sňatek dovedl do konce. Nakonec odjeli s pevným odhodláním zdvojnásobit sílu i odvahu, aby sňatek uspíšili, a vynaložit poslední úsilí k velmi rychlému uzavření.

---

2. **Vysvětlivka:** Paní z Fontaine-Martel, vdova po Fontaine-Martelovi († 1706), prvním štolbovi vévodkyně z Orléans, patřila k důvěrné společnosti orleánského dvora.

Hned nazítří, v pátek, dobře využili u vévodkyně z Bourgogne a u paní z Maintenon tvrdošíjného odmítnutí slečny Choinové, které jsem jim přinesl do Saint-Cloud, a to se prostřednictvím vévodkyně z Bourgogne a paní z Maintenon dostalo ke králi se vším potřebným kořením ještě téhož večera v pátek. Druhý den ráno, v sobotu, promluvil vévoda z Orléans s králem a zeptal se ho, s takovou smělostí, která mu někdy nebyla proti mysli, když nešlo o to mu odporovat, k čemu má ve svých kabinetech d'Antina, který tam byl pořád a který byl tak zadobře s Monseigneurem, jestli by se mu nehodil k tomu, aby ho přivedl k rozumu. Král ten návrh odmítl s tím druhem pohrdání vůči d'Antinovi, který by lidi zvenčí přesvědčil, že je ten člověk ztracen, ale který u zasvěcených a znalců jen posiloval mínění o vlivu téhož muže, jenž dospěl k naprosté důvěrnosti a jehož zdánlivé opovržení sloužilo jen k tomu, aby zakrylo celou jeho moc právě před tím, kdo v dobré víře, že jím pohrdá, a chtěje to občas při důležitých příležitostech dát najevo i druhým, byl vůči němu tím méně ostražitý a čím dál víc vydán napospas autoritě, kterou si nad ním nechal osobovat. Ale král, takto naléhaný, aniž by to bral ve zlém, a tímto návrhem využít d'Antina dotčen ve vlastních rozpacích vůči Monseigneurovi, které jasně viděl prohlédnuté a jejichž následků se obával, znovu a tak určitě slíbil svému synovci, že neprodleně zakročí, že nebylo co namítnout.

A skutečně, druhý den ráno, v neděli, se král konečně zmocnil Monseigneura ve svém kabinetu, kde mu po krátkém úvodu sňatek navrhl. Udělal to tónem otce smíšeným s tónem krále a pána, zmírněným něhou s tak přesnou a tak odměřenou mírou, že to jen usnadnilo souhlas a nedodalo odvahy k odporu — způsob vzácný, ale králi velmi obvyklý a snadný, kdykoli ho chtěl použít. Monseigneur váhal, koktal; král naléhal a využíval jeho zmatku. Do větších podrobností nevstupuji, protože víc se ke mně nedoneslo. Nakonec Monseigneur svolil a dal králi slovo, ale požádal ho o milost, aby oznámení o několik dní odložil a dal mu čas přivyknout si a definitivně se rozhodnout, než věc vyjde najevo. Král dal poslušnosti i odporu svého syna ten neomezený čas, o který žádal, a ještě jednou si vzal jeho slovo, aby se vyhnul všem námitkám a všemu úsilí kliky, poprosil ho, aby se přemohl co nejdřív, a aby mu dal vědět, jakmile bude moci oznámení snést.

Když byla rozhodující rána takto zasazena, král, nesmírně spokojený, to o půl hodiny později řekl svému synovci, dovolil mu donést tu dobrou zprávu vévodkyni z Orléans, svolil, aby o tom promluvil s vévodkyní z Bourgogne a s paní z Maintenon, ale jen s nimi a potají, a ve všem ostatním mu uložil naprosté mlčení v řeči, a dokonce i ve výrazu tváře. Vévoda z Orléans mu objal kolena, neboť byl s ním sám, vyjádřil mu svou oprávněnou vděčnost a snažně ho prosil, aby mu neodepřel předat tu velkou radost Mademoiselle dřív, a ručil mu za její mlčenlivost. Když to dosáhl, upozornil ho uctivě, ale bez naléhání, aby ho nestavěl do úzkých, jak velký důvod by měla Madame si na něho stěžovat, kdyby ji nezasvětil. Král svolil, aby to pod stejným tajemstvím řekl i jí, ale aby ji jeho jménem požádal, ať s ním samotným o tom

nemluví. Vévoda z Orléans šel hned k Madame, která si nikdy nedělala naději, že by se ten sňatek mohl podařit, a o všech podniknutých krocích naprosto nic nevěděla, a ta byla rázem zaplavena nejvyšší radostí; odtud vystoupil k vévodkyni z Orléans, kde se za zavřenými dveřmi oddali spolu své vlastní. Brzy nato odjeli oba do Saint-Cloud a vrátili se brzy, toužíce vidět, jak bude oznámení zveřejněno.

D'Antin vyčenichal někdy mezi čtvrtkem a nedělí — neboť data jsou tu důležitá —, že vévoda z Orléans odevzdal králi dopis, který mu napsal, a když se to dozvěděl, zvolal, že nechápe, jak to mohl udělat, aby ho odevzdal v jeho nepřítomnosti, tak ho ta skutečnost zasáhla. To byl rys, který se k nám brzy donesl a který nám naplno ukázal, jak bedlivě vévodu z Orléans v králových kabinetech špehuje a hlídá ze strachu před sňatkem. Ten čtvrtek byl přitom den, kdy mi Bignon sdělil zápornou odpověď slečny Choinové, kterou jsem téhož dne hned odvezl do Saint-Cloud, a následující neděle je den, kdy král promluvil s Monseigneurem a vymohl si na něm slovo ohledně sňatku. Mezi těmito dvěma dny jsem nedokázal zjistit, kterého dne se d'Antin dozvěděl, že vévoda z Orléans králi odevzdal dopis; ale určitě to bylo až v ten čtvrtek nebo v jeden z obou následujících dnů. Podle toho, co následovalo a co vyložím na svém místě, nemohu pochybovat, že ta Choinová, které mě Bignon chtěl jmenovat a já mu to, jak jsem řekl, dovolil, spěchala upozornit Monseigneura a paní Vévodkyni na krok, který k ní vévoda a vévodkyně z Orléans učinili, skrze mne a za Bignonova zprostředkování.

Tyto zprávy, které následovaly ránu za ranou tak pěkně v taktu, po nedávných pohybech, jichž si všimli za minulého pobytu v Marly, vyburcovaly kliku; a protože jí na tajemství nezáleželo, leda co do původu jejích zpráv, uniklo komusi z nich dost na to, aby se už v sobotu večer, v předvečer neděle, kdy král konečně promluvil s Monseigneurem, v salonu velmi potichu šuškala jakási tlumená a nejistá zpráva o sňatku jako o věci, která se chystá, ale zůstala mezi nejbystřejšími a nejzasvěcenějšími. Monseigneur, který se poprvé v životě neodvážil králi vzepřít, si od něho ten neomezený odklad oznámení vyžádal snad kvůli rozpakům, v nichž se ocitl vůči paní Vévodkyni a její klice, která byla po tom, co jsem právě vyložil, ve velkém neklidu, ale měla daleko k tomu, aby věřila, že je něco rozhodnuto, a protože chtěl mít čas je na to připravit. Ať je tomu jakkoli, v pondělí 2. června, nazítří po dni, kdy král poprvé promluvil s Monseigneurem, si král ráno vzal stranou vévodu z Berry a zeptal se ho, jestli by se rád oženil. Umíral touhou, jako dítě, které si myslí, že se tím stane větším mužem a svobodnějším, a v němž se tu touhu z obou stran pečlivě živilo. Ale monseigneur vévoda z Bourgogne a hlavně obratnost vévodkyně z Bourgogne, s níž žil v nejdůvěrnějším přátelství a důvěře, ho už dávno udržovali v tajném strachu ze slečny z Bourbonu a v touze po Mademoiselle. Na královu otázku se tedy usmál a skromně mu odpověděl, že v té věci vyčká všeho, co se mu zlíbí udělat, bez dychtivosti i bez odporu. Král se ho potom zeptal, jestli by neměl odpor k tomu, aby se oženil s Mademoiselle, jedinou ve Francii, dodal, která se pro něho hodí, protože za

nynějších okolností se nedá pomýšlet na žádnou cizí princeznu.[3] Vévoda z Berry odpověděl, že králi s radostí uposlechne. Král mu hned oznámil, že má v úmyslu sňatek neprodleně uskutečnit a že Monseigneur s ním souhlasí, ale zakázal mu o tom mluvit. Od krále odešel vévoda z Berry s Monseigneurem a monseigneurem vévodou z Bourgogne štvát vlka, a hon byl dokonce dost dlouhý.

Ten den strávili vévoda a vévodkyně z Orléans opět v Saint-Cloud. Bylo už tehdy horko a král vycházel na procházku později. Monseigneur s ním o sňatku znovu nemluvil, ale d'Antin to uhodl, nebo se to dozvěděl od Monseigneura, a obratně se dal do toho, aby oznámení urychlil a udělal si z toho zásluhu. V tomto ročním období věnoval král první chvíle odpoledne u sebe ministrovi, který v zimních dnech pracoval s ním večer u paní z Maintenon; pak se procházel, vracel se k ní pozdě a pracoval tam sám, a často vůbec ne. D'Antin, zaujatý svým plánem, vešel zadním vchodem do kabinetů, jakmile byla práce skončena. Odvážil se tam několika náznaků, po nichž mu král o sňatku řekl. Zatleskal tomu s tím nadšením lichotky, které měl tak dobře v moci a které ho tak málo stálo i u věcí, jež ho nejvíc zlobily, a s tou volností, kterou si dovedl tak vhod osobovat, řekl králi, že neví, proč se dělá tajemství z věci tak vhodné a dokonce už tak prozrazené, že právě v tu chvíli, kdy z ní dělá tajemství ve svém kabinetu, si o ní šeptá do ucha spousta lidí v salonu. V tu chvíli vešel do kabinetu Monseigneur, buď zcela přirozeně při návratu z honu, nebo po dohodě s d'Antinem, aby mu zajistil vděk a sám si ušetřil námahu znovu mluvit s králem o věci, která mu byla tak málo příjemná. Král a d'Antin pokračovali v tom rozhovoru před ním. To dalo králi příležitost i odvahu zeptat se ho, co si o tom myslí, a hned dodat, že když se věc začíná vědět, mohli by rovnou jít, ještě před procházkou, požádat Madame o ruku. Monseigneur se k tomu nechal strhnout, jako se nechal strhnout k sňatku, tentokrát však bez odporu.

Král okamžitě poslal pro monseigneura vévodu z Bourgogne, jemuž pro formu řekli, co dobře věděl, a hned nato vyšli všichni tři druhým kabinetem, naproti jehož dveřím byly dveře pokoje Madame, s malým salonem mezi nimi, a vešli k ní. Zatímco se čekalo na monseigneura vévodu z Bourgogne, d'Antin vyšel, šel se vesele ukázat do salonu, kde řekl, co se děje, aby to řekl jako první, a když zahlédl skleněnými dveřmi salonu jednoho svého lokaje v malém salonu Perspektivy, kde všichni sluhové čekali na své pány, poslal ho pěšky do Saint-Cloud, aby tam tu zprávu od něho vyřídil ústně, a neztrácel tak čas sedláním koně a psaním. Jakmile řekl, co věděl, nahrnulo se všechno, co bylo v salonu, k dveřím malého salonu u kaple v takové tlačenici, že se tam lidé dusili, kdo uvidí krále projít tam a zpátky. Madame, která jako obvykle psala a která věděla, co se má stát, už nepochybovala, že ta chvíle nastala, jakmile k ní uviděla vejít krále, Monseigneura a monseigneura vévodu z Bourgogne. Král ji

3. **Vysvětlivka:** Francie byla od roku 1701 ve válce o španělské dědictví s většinou evropských dvorů, takže sňatek s princeznou z ciziny nepřipadal v úvahu.

formálně požádal o ruku Mademoiselle. Lze si představit, zda ji přislíbila a jaká byla její nesmírná radost. Král poslal pro vévodu z Berry a představil ho Madame jako zetě. To všechno bylo velmi krátké; král se vrátil svými kabinety k sobě a odtud do svých zahrad. Jakmile ho tam lidé viděli vejít, celý dvůr se vrhl k Madame a odtud k Monseigneurovi a k vévodovi z Berry, každý dychtivý ukázat se a ještě víc vyčíst něco z tváří. Tak málo lidí a od tak nedávna o tom mělo pouhá podezření, že toto náhlé oznámení uvrhlo všechny do největšího úžasu. Jedni zuřili, a to až po nejlhostejnější lidi u dvora i ve městě; ten sňatek nikdo neschvaloval, z důvodů, které jsem vyložil hned na začátku vyprávění o této mocné intrice. Ale jsou věci, z nichž nelze a nemá se skládat účty, a pak je třeba nechat lidi mluvit. Takový byl blesk, který udeřil do paní Vévodkyně tak zčistajasna[4] hned při první cestě jejích dcer do Marly. Nevím, co se u ní v těch podivných chvílích dělo; draze bych byl zaplatil skrýš za tapiserií. Vévoda a vévodkyně z Orléans se vraceli ze Saint-Cloud, když potkali toho d'Antinova lokaje, který je zastavil a pak pokračoval v cestě k Mademoiselle.

Lze si představit, jakou úlevu pocítili vévoda a vévodkyně z Orléans. Po příjezdu šli rovnou k Monseigneurovi, který seděl u sebe u stolu při jídle po návratu z honu s dámami a se svými syny, princi. Zbaven tíhy toho, aby věc vyšla najevo, a v jádru dobrák, nechtěl se králi znelíbit zbytečnou nevlídností; když je uviděl vejít, nasadil tedy výraz nejen veselý, ale přímo rozzářený; objal je a dal je obejmout svým synům, přičemž jim toho druhého představil jako jejich zetě, a chtěl, aby je objali i nejváženější hosté u stolu. Posadil vévodkyni z Orléans vedle sebe, sedmkrát nebo osmkrát ji vzal za ruce, pětkrát nebo šestkrát ji objal, připíjel tchánovi, tchyni a snaše, nazývaje je těmito jmény, pronášel na jejich zdraví přípitky ke společnosti, a ačkoli vévoda a vévodkyně z Orléans u stolu neseděli, přiměl je, aby připili jemu a odpověděli na přípitky ostatních. Zkrátka, nikdy nebylo vidět Monseigneura tak veselého, tak zaměstnaného, tak něčím naplněného. Jídlo se protáhlo, přípitky se opakovaly, zkrátka dokonalé veselí. Vévoda a vévodkyně z Orléans nebyli v životě tak překvapeni jako tímto tak nečekaným přijetím. Lze věřit, že jim nedalo práci předvádět divy radosti, vděčnosti a úcty. Vévodkyně z Bourgogne, která tam zůstala po celou dobu, všechno oživovala, a monseigneur vévoda z Bourgogne měl takovou radost ze sňatku i z toho, jak dobře byl přijat, že si přihnul, až vedl tak rozjařené řeči, že jim druhý den sám nemohl uvěřit. Monseigneur to dohnal tak daleko, že chtěl druhý den vzít vévodu z Berry do Saint-Cloud za Mademoiselle; ale král, rozvážnější, řekl, že je třeba, aby ona napřed přišla navštívit jeho, že jí vévodu z Berry představí sám a že to bude až pozítří, aby byl jeden den na přípravu setkání.

Když skončilo jídlo po honu a návštěva, šli vévoda a vévodkyně z Orléans k paní Vévodkyni, aby jí oznámili sňatek, na němž jí ve skutečnosti tolik záleželo. Ať se v těch prvních chvílích bála blahopřání a zvědavců, nebo nevěděla, kam se podít, jak

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tak znenadání (*si à l'improviste*).

se to v takových krizích úzkosti stává, vyšla ze svých komnat a procházela se po zahradách jen s velmi malým doprovodem. Vévodkyně z Orléans promluvila první a omluvila se jí, že jí to nemohla říct dřív, protože přijíždí ze Saint-Cloud a právě vyšla od Monseigneura. Poděkování bylo ledové až mrazivé. Vévoda z Orléans se trochu ujal slova, aby oběma ulehčil; potom vévodkyně z Orléans, aby zmírnila ty první chvíle, či spíše aby jednala v souladu s dopisem vévody z Orléans králi, který sňatek rozhodl, řekla paní Vévodkyni, že v tak příjemné věci jí působí novou radost to, že v jejich rodinách je s kým si navzájem tak čestné spříznění oplatit. Paní Vévodkyně se v tu chvíli neovládla: „Cože! Vaše dcera?“ odpověděla kyselým tónem; „můj syn je zatím příliš špatná partie, jeho záležitosti jsou v podivném nepořádku, všechno se mu upírá a ještě se neví, co mu z majetku zbude, a Vaše dcera je příliš mladá, aby se mohla vdávat.“ Vévodkyně z Orléans — podle mého názoru až příliš dobrá, že tuto nabídku vůbec učinila, a příliš mírná, že v ní pak pokračovala — odvětila, že pan Vévoda[5] bude mít vždy dost, aby ji uspokojil, což zopakoval i vévoda z Orléans, a vévodkyně z Orléans připojila věk své dcery. Paní Vévodkyně se přela, aby ji udržela za příliš mladou, a obě to dohnaly až k datům a letopočtům; paní Vévodkyně, poražena, uzavřela ještě kyseleji, že svého syna ještě dlouho ženit nechce. Několik chvil ticha vystřídal hovor o dešti a pěkném počasí. Vévodkyně z Orléans řekla, že má mnoho práce, a poprosila paní Vévodkyni, aby považovala její návštěvu za vykonanou, protože šla právě k ní, když ji potkala v zahradě. Paní Vévodkyně se vrhla do zdvořilostí a řekla, že k ní neprodleně přijde nahoru. Vévodkyně z Orléans ji prosila, aby to nedělala, vévoda z Orléans také, nakonec si vzájemně prominuli návštěvy a rozešli se — paní Vévodkyně s úlevou, že se aspoň vůči své sestře zachovala drze, a ta se od srdce smála té zuřivosti, která dospěla tak daleko, že ji nedokázala skrýt. Zbytek tohoto krásného dne vévody a vévodkyně z Orléans pomíjím; ale tato návštěva u paní Vévodkyně mi připadala příliš zábavná a příliš pozoruhodná, než abych ji nevylíčil.

5. **Vysvětlivka:** Pan Vévoda zde — Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), syn paní Vévodkyně; po smrti svého otce v březnu 1710 se stal panem Vévodou.

Kapitola čtrnáctá

Paní z Blansacu, její vzácné útočiště a její vzácné dědictví. — Kariéra jejích dětí. — Dozvídám se o vyhlášení sňatku vévody z Berry s Mademoiselle. — Podívaná v Saint-Cloud. — Prudké, poslední a marné naléhání vévodkyně z Orléans na mne kvůli místu dvorní dámy. — Opomenutí ohledně audience, kterou vévodkyně z Bourgogne poskytla paní ze Saint-Simon. — Představení Mademoiselle v Marly. — Porada krále, paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne o dvorní dámě. — Pověsti v Marly o paní ze Saint-Simon a rozruch. — Kancléř podle stavu věcí mění názor na místo dvorní dámy. — Výhrůžné varování našich přátel. — Vévodkyně z Bourgogne nás dává varovat před nebezpečím odmítnutí a vyzvat, abychom přijeli do Versailles. — Pod silným tlakem se rozhodujeme přijmout. — Spiknutí všech královských osob, které chtějí paní ze Saint-Simon. — Podivný rozhovor šeptem mezi vévodou z Orléans a mnou. — Vévodkyně z Bourgogne se mnou dává mluvit o nebezpečí odmítnutí. — Přímost a dobrota této princezny. — Mé velmi otevřené řeči k vévodovi a vévodkyni z Orléans o místě dvorní dámy.

Téhož pondělí 2. června jsme paní ze Saint-Simon a já jeli na oběd do Saint-Maur[1] k paní z Blansacu,[2] které paní Vévodkyně půjčila malý zámek, totiž dům, který zesnulý pan Vévoda získal z úpadku La Touanna a uzavřel jej do svých zahrad. Kdo byla paní z Blansacu, jsem jinde vysvětlil dost. Dodám jen, že když projedla přes dva miliony ze svého jmění nebo z jmění Nangise, svého syna z prvního manželství, a co víc, aniž ona či Blansac kdy dávali najevo nějaké výdaje, vypůjčila si tento dům, aby tam pila mléko k léčení, a zůstala v něm dvacet let, aniž z něho vyšla; ke konci života se vrátila do Paříže, kde zbohatla dědictvím po panu z Met, který jí až do smrti říkal a dával říkat, že jí nic neodkáže, a přitom jí — zatímco ji o tom přesvědčoval — odkázal všechno, jak se ukázalo z jeho závěti. Oba synové paní z Blansacu, z prvního i z druhého manželství, měli víc štěstí než otec a matka. Nangis zemřel jako maršál Francie, rytíř řádu a rytíř cti královny, která mu plně důvěřovala; druhý, kromě onoho velkého jmění po panu z Met obohacený i jinými cestami, z nichž žádnou nezanedbal, získal vévodské breve, když se oženil s dcerou vévody z La Rochefoucauld. Tuto krátkou odbočku, dost nevhodně umístěnou, je mi třeba prominout; nevěděl bych však, kam lépe umístit její zvláštnost.

1. **Vysvětlivka:** Saint-Maur-des-Fossés, místo jihovýchodně od Paříže, kde měl rod Condé zámek.

2. **Vysvětlivka:** Paní z Blansacu, dcera maršálky z Rochefortu, byla z prvního manželství matkou markýze z Nangis; jejím druhým manželem byl Blansac (Charles de La Rochefoucauld), polní maršál, který roku 1704 podepsal kapitulaci v Blindheimu, bratr hraběte z Roucy.

Když jsme se vraceli ze Saint-Maur, kde jsme strávili téměř celý den s abbém z Verteuil, bratrem vévody z La Rochefoucauld, kterého jsme tam s sebou vzali, a já jsem kolem sedmé večer přišel domů, našel jsem lístek od vévody z Orléans, který přinesl jeden z jeho lidí krátce po poledni, jak se mi za tohoto pobytu v Marly často stávalo. Lístek jsem otevřel teprve tehdy, když jsem vyšel nahoru k matce a byl tam sám s ní a s paní ze Saint-Simon; adresa byla psána rukou vévody z Orléans, uvnitř bylo velmi krátké psaní rukou vévodkyně z Orléans, jehož první tři slova zněla: *Veni, vidi, vici*.[3] Dodávala, že jistě poznám, že je nadiktoval vévoda z Orléans, a aniž řekla víc, ukládala mi mlčení až do vyhlášení, které na sebe nedá dlouho čekat. Po prvním výbuchu radosti, na níž měla paní ze Saint-Simon z jakési tajné předtuchy podíl jen ze zdvořilosti, jsem se začal znepokojovat odkladem vyhlášení. Zatímco jsem uvažoval, co je mohlo zdržet, ohlásili mi pěšího sluhu vévody z Orléans, který mi bez dopisu přišel jménem Mademoiselle oznámit vyhlášení jejího sňatku; poslala ho ke mně v okamžiku, kdy se to sama dozvěděla od lokaje, kterého k ní z Marly vyslal d'Antin. Teprve tehdy byla má radost úplná: triumf a bezpečí těch, k nimž jsem byl připoután, překvapení a krajní vztek těch, k nimž jsem připoután nebyl, sebeláska z takového úspěchu, na němž jsem měl tolikerým způsobem tak hlavní podíl, naprostá změna, která z toho vyplývala pro mé nynější i budoucí postavení — to vše mi lichotilo najednou. Hned jsem napsal vévodovi a vévodkyni z Orléans, kteří mi druhý den ráno, v úterý, vzkázali, abych za nimi týž den časně přijel do Saint-Cloud.

Tato cesta se velmi lišila od té poslední, kdy jsem jim přinesl zamítavou odpověď Choinové. Paní ze Saint-Simon a já jsme zastihli Saint-Cloud rozezvučené radostí. Skvělý dav tam už byl; všichni mi spěchali projevit radost: každý mi blahopřál, byl jsem bez ustání obklopen. Při tak překvapivém přijetí jsem si skoro připadal jako ten, komu se přichází blahopřát. Většina mi o té velké věci mluvila jako o mém díle, což jsem nikdy nedal najevo, že slyším. Obklopen, objímán, strháván sem i tam — a paní ze Saint-Simon se toho dostalo plnou měrou také —, byl jsem protlačen těmi rozlehlými pokoji, v jejichž hloubi byla Mademoiselle s paní princeznou de Conti, jejími dcerami a skupinou významných osob, které se sem sjely z Marly a z Paříže. Jakmile mě Mademoiselle zahlédla, vykřikla, přiběhla ke mně, políbila mě z obou stran, hned mě vzala za ruku, nechala všechny stát, odvedla mě ze salonu do oranžérie, která k němu přiléhá, a prošla jí celou. Tam, volná od té velké společnosti, která nás viděla jen zdálky, se rozplývala v díkůvzdáních, nad nimiž jsem byl tak překvapen, že jsem zůstal bez odpovědi. Vycítila to, a v domnění, že mě z rozpaků vytrhne, mě do nich vrhala čím dál víc, když mi vyprávěla hlavní věci, které jsem v souvislosti s jejím sňatkem udělal nebo poradil; a korunu tomu nasadila sdělením, že jí vévoda z Orléans všechno průběžně vyprávěl; že jí nikdy nic z toho, co se v té věci dělo, nezůstalo uta-

3. **Vysvětlivka:** „Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem" — slova, jimiž Caesar roku 47 př. n. l. oznámil své rychlé vítězství nad pontským králem Farnakem u Zely.

jeno; že právě proto skoro vždy odcházela z kabinetu vévodkyně z Orléans, jakmile jsem do něho vstoupil, a dřív, než jí to někdo řekl; a přiznala mi, že často pozorovala mou tvář, když jsem k těm rozhovorům přicházel a když jsem od nich odcházel.

Při tak udivujícím vyprávění jsem nemohl popřít pravdivost faktů ani se zdržet zvolání nad tím, jak snadno jí pan otec takové důvěrnosti svěřuje. To vše přerušovaly projevy nejživější vděčnosti, jejichž duchaplnost, půvab, výmluvnost, důstojnost a přesnost výrazů mě překvapily neméně, promísené návaly radosti a radostným rozrušením, které přede mnou nekrotila. Řekla mi, že jsem o mnohé přišel a že jí bylo líto, že jsem tu nebyl před půlhodinou; že za ní přišla paní Vévodkyně se svými dcerami, aby jí blahopřály; že se ta dobrá teta snažila zastřít své rozrušení tak předstíranou radostí, že se tím její vlastní radost ještě zvětšila; že jí představila své dcery už s jakýmsi uctivým výrazem a prosila ji, aby jim zachovala svou přízeň, načež jí ona zlomyslně odpověděla, že je bude mít vždycky stejně ráda jako dosud — a dodala ke mně se srdečným smíchem, že ji to nebude stát velkou námahu. Paní Vévodkyně svou návštěvu zkrátila, když vyjádřila politování, že nezastihla vévodu a vévodkyni z Orléans v Saint-Cloud, a odešla jakoby s dychtivostí vymanit se z tak krutého postavení. Mademoiselle mi řekla, že ji doprovodila a zlomyslně si dávala záležet, aby jí všude postoupila pravou stranu i přednost ve dveřích, ačkoli byly všechny otevřené, a že to paní Vévodkyně tak dobře pocítila, že jí jakoby přátelsky vyčítala, proč s ní jedná tak obřadně; a ona si dopřála potěšení, že od toho až do konce neupustila.

Potom mi vyprávěla, jak jí vévoda z Orléans oznámil její štěstí, jak věrně zachovala tajemství, a nakonec o d'Antinově krásném vzkazu, jemuž se velmi posmívala a na jehož základě mi hned poslala zprávu, protože věděla o všem, co jsem pro tu věc udělal. Nelze si představit, kolik věcí se mezi čtyřma očima řeklo, zatímco jsme se půl hodiny procházeli po té oranžérii. Přerušila nás vévodkyně z La Ferté, a tak jsme se hned ocitli zase uprostřed společnosti, kterou jsem vzápětí opustil, abych šel blahopřát Madame; ta právě psala a přijala mě se slzami radosti. Paní ze Saint-Simon byla mezitím obklopena davem a blahopřáním i lidmi, kteří jí otevřeně blahopřáli k něčemu jinému — k tomu, že se stane dvorní dámou budoucí vévodkyně z Berry. Skromně odpovídala, že je k tomu nezpůsobilá, poukazovala na svůj věk, na své překážky a na velký počet jiných vhodných osob, a přitom dala tak zřetelně najevo, co sama cítí, že jí paní z Châtillon řekla, že se tedy sama pokládá za příliš mladou; načež velmi upřímně odpověděla, že ano. Mademoiselle, která ji sotva znala, jí prokazovala všechny myslitelné pozornosti a lichotky; zkrátka mínění o místě, které má zaujmout, se mezi tím ženským národem dvora tak rozšířilo, že ji zahrnovali podlézáním, až se za ně styděla a měla s nimi soucit, a její obavy se obnovily. Jela s několika málo dámami v kaleši naproti vévodovi a vévodkyni z Orléans, kteří se vraceli ze Sceaux, kam jeli oznámit sňatek. Veselí bylo velké, pospíšili si, aby dámy vzali do svého kočáru, a tak dojeli až na nádvoří. Všechno se tam sběhlo; jakmile mě zahlédli, pro-

pukli v radostné výkřiky, a když vystoupili, následovala opakovaná objetí a vzájemná blahopřání.

Obklopil je vznešený dav. Madame a Mademoiselle se s nimi setkaly a sestoupily, aby se s nimi procházely a ukázaly se lidu, jímž se hemžilo nádvoří i zahrady. Když nastupovali do kaleše, naléhavě mě prosili, abych na ně počkal, aby se se mnou, jakmile se trochu zbaví tak početného dvora, mohli pobavit a otevřeně se rozhovořit; a já se zatím procházel v dobré a početné společnosti. Jakmile se rozloučili s Madame, která se časně vracela do Marly, vzkázali mi, abych za nimi přišel nahoru do zahrad nad oranžérií. Jakmile mě uviděli, opustili hlouček, který je obklopoval, přišli ke mně, poodešli daleko ode všech a tam mi vyprávěli vše, co se odehrálo v Marly a co jsem vylíčil výše, abych zachoval časový sled jednotlivých věcí. Rozplývali jsme se blahem jako v přístavu po přestálých nebezpečích, s potěšením jsme probírali tisíc věcí, radost jedněch, překvapení a vztek druhých, bavili jsme se neuvěřitelnou ohebností d'Antinovou, a především jsme se nemohli nabažit řečí o tak překvapivém Monseigneurově jednání; a já jsem je neúnavně nabádal, aby ho využili ke sblížení s ním a chopili se těchto prvních tak příznivých chvil. Potom mi řekli, že král nedá budoucím manželům ani vlastní domácnost, ani apanáž až do míru a že zatím budou jíst u vévodkyně z Bourgogne a používat královo služebnictvo a královy ekvipáže.

Za stálého hovoru mě nepozorovaně zavedli úplně na druhou stranu parteru, kde nikdo nebyl, velmi daleko od místa, kde se ke mně připojili, a ještě dál od společnosti, kterou opustili; a tu se k ní vévoda z Orléans náhle vrátil a nechal mě o samotě s vévodkyní z Orléans.

Posadila se na lavičku, která tam byla, a vyzvala mě, abych se posadil vedle ní. Ať jsem s nimi měl jakoukoli volnost, nikdy jsem — kromě rozhovorů, kdy jsem byl s nimi sám a šlo o ně samé — neopouštěl úctu, přesvědčen, že ať takoví lidé poskytují jakoukoli důvěrnost, je se s nimi v jádru lépe a volněji, když se člověk takto chová, a že slušnost takového chování souvisí i s tím, co člověk dluží sám sobě. Ačkoli jsem měl právo sedět a před vévodou a vévodkyní z Orléans jsem vždy sedával, nemyslel jsem, že bych se měl posadit na tutéž lavičku mezi čtyřma očima s ní, zvláště když nás přes celý ten velký parter viděli všichni, kdo zůstali na druhé straně; zůstal jsem tedy stát proti ní. Vsedě dokončila jakýsi krátký zbytek rozhovoru započatého cestou k lavičce, a pak najednou, bez jakékoli souvislosti, která by vedla k tomu, kam chtěla dospět, mi řekla, že teď, když se sňatek uskuteční, jde o dvorní dámu; že jsem dost špatně přijal, co mi o tom nejdřív naznačila a pak výslovněji navrhla pro paní ze Saint-Simon; že od té doby se mnou o tom už nemluvila, ale že teď, kdy je třeba se rozhodnout, mi upřímně říká, že nevidí jinou, kterou by si mohla přát. Odpověděl jsem jí poděkováním a dodal jsem, že jsem s ní o tom mluvil upřímně; že se paní ze Saint-Simon na to místo vůbec nehodí; že nemá potřebný věk; že nemá zdraví na tu námahu ani schopnosti vést tak mladou princeznu, ani volnost kvůli našim domácím záležitostem a našemu postavení vůči mé matce; že jsem nesmírně vděčný za

laskavost, kterou nám projevuje, ale že bychom se jí špatně odvděčili, kdybychom jí neodpověděli stejně upřímně; že je mnoho jiných, které by se k tomu velmi hodily a na které může obrátit zrak. Odvětila mi, že když o tom dobře přemýšlela, vzhledem k malé chuti, kterou ve mně k tomu místu viděla, nenašla žádnou bez nevýhod a se všemi žádoucími vlastnostmi kromě paní ze Saint-Simon, kterou si, jak se mi přiznala, přeje jedině a vášnivě. Opakoval jsem totéž, a ona mi u každého bodu skákala do řeči: „Ale to je naše věc, abychom posoudili, jestli ji takovou chceme, a Vaše, abyste posoudil, jestli nám ji chcete dát."

Když jsme se takto přeli dobrou čtvrthodinu, řekla mi, že její jméno kvůli poctě a její zásluhy a pověst kvůli důvěře jsou vše, co si přejí; že potom bude úřad vykonávat jen natolik a takovým způsobem, jak bude moci a jak se jí bude líbit. Nic nemohlo být lichotivějšího a způsob, jakým to říkala, slovům ještě přidával; ale já jsem setrval na svých omluvách, takže když se na mě chvíli smutněji dívala, řekla mi: „Dobře vidím, oč jde: druhé místo Vám nevyhovuje," a v tu chvíli jí oči zrudly a zalily se slzami, sklopila je a zůstala ve velkých rozpacích; já v nich byl méně, než jsem měl být, protože jsem byl pevně rozhodnut. Na to, co řekla o druhém místě, jsem neodpověděl nic, protože právě v tom skutečně vězel náš důvod, a stáli jsme proti sobě mlčky, já i ona, po dobu dobrých dvou Miserere. Nakonec jsem nevěděl lépe, jak své odmítnutí upevnit a přitom šetřit úctu povinnou její hodnosti i našemu přátelství, než vystoupit z toho mlčení schválně nesouvisející a zcela nemístnou poznámkou. „Madame," řekl jsem jí najednou pevným tónem, „Mademoiselle má mnoho ducha a neslyšel jsem, že by ho vévoda z Berry měl tolik co ona. Musí se k němu vetřít, jak nejlépe umí; bude ho ovládat." Pak jsem začal mluvit páté přes deváté a mluvit jen proto, abych mluvil, a pokračoval jsem dost dlouho, až se vévodkyně z Orléans vzpamatovala, přemohla své rozpaky i svou dotčenost, s námahou zatlačila slzy, přistoupila na to, co jsem říkal, pěti nebo šesti slovy, pak prudce vstala, řekla, že je čas vrátit se, a mlčky kráčela ke kočáru, dokud někoho nepotkala.

Dav se rychle přiblížil; a aniž mi řekla slovo, zdvořile se mi uklonila a nastoupila do kočáru s vévodou z Orléans a s paní z Castries;[4] a všichni tři se vrátili do Marly, myslím, ne bez řeči o tom, co se právě se mnou odehrálo. Pak jsem se zase vmísil do velké společnosti, a po několika málo procházkách jsme se paní ze Saint-Simon a já rozloučili s Mademoiselle a vrátili se do Paříže, oba méně zaujati skvělou podívanou, kterou jsme právě viděli, než tím, co se mi právě přihodilo s vévodkyní z Orléans. Všichni, kdo tehdy byli na druhé straně parteru s vévodou z Orléans a s Mademoiselle, měli oči upřené na nás, a on víc než kdokoli jiný, jak jsem dobře zpozoroval. Paní ze Saint-Simon i mě velmi překvapila tato vytrvalost po odmítnutích, z nichž jedno bylo obecné a druhé tak určité, která jsem dal vévodkyni z Orléans — první

4. **Vysvětlivka:** Paní z Castries, dcera maršála z Vivonne a neteř paní z Montespan, manželka Castriese, synovce kardinála Bonzi, byla dámou šatny vévodkyně z Orléans.

ve Versailles, druhé tak výslovné v Marly —, a to, že se po tom všem při vší své povýšenosti a hrdosti vystavila třetímu v Saint-Cloud, v den svého triumfu. Dobře jsme vycítili, že tento poslední pokus byl domluven mezi ní a vévodou z Orléans, který mě dobře znal a počítal s tím, že s ní nemám tutéž volnost jako s ním, nýbrž mnohem víc zdrženlivosti, a že tedy, vydán jí mezi čtyřma očima, budu méně pevný a méně ve střehu; proto mě jako do léčky zavedli na druhou stranu zahrady, kde nikdo nebyl, a on se hned nato vzdálil, aby mě s ní nechal samotného a vydal mě rozpakům, aniž se sám dosud odvážil o tom místě dvorní dámy se mnou jen otevřít ústa. Z toho všeho jsme usoudili, že odmítnout nebylo možné ani jasněji, ani uctivěji, než jsem to udělal, a že by bylo velmi obtížné, aby po tom ještě dál naléhali. Byli jsme čím dál spokojenější s opatřeními, která jsme tak včas učinili u pana z Beauvilliers a u vévodkyně z Bourgogne; a pokud jde o audienci u ní, vidím, že touha zkrátit to, co se týká jen mě, mě vedla k tomu, že jsem vynechal jednu podstatnou část, kterou zde doplním.

Když paní ze Saint-Simon marně vyčerpala všechny důvody nezpůsobilosti a věku a všechny důvody osobní oddanosti vévodkyni z Bourgogne, uchýlila se ke svému chatrnému zdraví, k domácím starostem, které jsem vždy nechával ležet zcela na ní, a k věku mé matky, která zcela po právu a důvodně vyžadovala její stálou přítomnost, neslučitelnou s tou, jakou žádá místo dvorní dámy tak mladé princezny. Tyto tři dobré důvody dokonce zveličila daleko nad jejich pravou míru, a přesto nenašla vévodkyni z Bourgogne povolnější. Pokud jde o zdraví, odpověděla jí, že se od ní nebude žádat víc, než bude moci a chtít dělat; že dáma šatny je tu od toho, aby bez reptání, přinejmenším bez opory, nesla všechny únavné povinnosti, které by dvorní dáma jejího druhu nechtěla snášet; pokud jde o záležitosti, že je velmi chvályhodné, že se jim věnuje, a ujistila ji o všech dovolených, jaké si bude přát, i k nepřítomnosti a k cestám do La Ferté, které král za pobytů v Marly nebude mít za zlé; a pokud jde o mou matku, že tato povinnost má vždy předcházet všem ostatním; že se jí bude věnovat svobodně a že ona sama za to vše ručí a bere to na sebe. Paní ze Saint-Simon odvětila, že to vše je dobré v teorii, ale že v praxi je třeba uznat, že by to bylo nemožné; a uvedla příklad všech ostatních dvorních dam, na což vévodkyně z Bourgogne stále odpovídala těmi nejlaskavějšími výjimkami, a nakonec, jak jsem uvedl, ustoupila jen proto, abychom se nezničili úplně odmítnutím, k němuž viděla paní ze Saint-Simon odhodlánu, ať jí řekla cokoli.

Všechny tyto věci nás měly uklidnit, neboť nebyla opomenuta žádná cesta ani žádný důvod a vše bylo učiněno včas. Paní ze Saint-Simon, která má sklon jen málo doufat v to, po čem touží, se však nemohla zbavit neklidu kvůli krajní touze, kterou jsme u nich všech viděli, dokud nebude jmenována nějaká dvorní dáma. To se nedalo

dlouho odkládat, neboť sňatek byl vyhlášen a s jeho slavením se čekalo jen na příchod papežského dispensu.[5]

Hned v den vyhlášení sňatku odjeli do Říma dva kurýři: jeden přes Turín, kterého vévoda z Orléans adresoval panu Savojskému, jemuž byl navzdory válce sňatek oznámen a který byl zároveň požádán, aby kurýra bezpečně a rychle propustil tam i zpět; druhý pro všechny případy přes Marseille, po moři. Pan Savojský však při této příležitosti jednal se vší možnou zdvořilostí a se vší možnou rychlostí.

V úterý, které bylo nazítří po tom, co jsem právě vyprávěl o Saint-Cloud, jela Mademoiselle na oběd do Marly s vévodou a vévodkyní z Orléans, aniž se s kýmkoli viděla. Po jídle ji zavedli k Madame a odtud zadními chodbami ke králi, kterého zastihli v jeho velkém kabinetu obklopeného Monseigneurem, monseigneurem vévodou a vévodkyní z Bourgogne, vévodou z Berry a jen nejvyššími dvorními hodnostáři obojího pohlaví. Šly za nimi dvorní dámy a dámy šatny Madame a vévodkyně z Orléans a paní z Mare, vychovatelka Mademoiselle. Madame představila Mademoiselle králi; ta se mu vrhla k nohám, král ji hned zdvihl a objal a vzápětí ji představil Monseigneurovi, monseigneurovi vévodovi a vévodkyni z Bourgogne a vévodovi z Berry, kteří ji všichni políbili, a potom celé společnosti. Král, aby odstranil všechny rozpaky, s tím půvabem, jaký měl ve všem, zakázal Mademoiselle říci komukoli slovo a vévodovi z Berry s ní mluvit a setkání rychle ukončil. Vévodkyně z Bourgogne zavedla Mademoiselle na chvíli ukázat do salonu, kde se shromáždilo vše, co bylo v Marly, a pak ji odvedla k paní z Maintenon. Odtud šla Mademoiselle k Madame a odjela přespat do Versailles, kam se pozítří, ve čtvrtek, vrátil i král, proti zvyku, neboť se vracel vždy v sobotu. Důvodem bylo, že letnice připadly na následující neděli 8. června a král vždy vykonával svou pobožnost v předvečer.

Paní ze Saint-Simon a já jsme dlouho váhali, zda jet či nejet do Versailles, dokud nebude dvorní dáma. Usoudili jsme však, že by bylo příliš nápadné neukázat se před králem při příležitosti, při níž by slušnost v podobném případě vedla i k soukromé osobě, a při níž úcta přiváděla ke dvoru i ty, kdo tam jinak jezdili už jen při skutečně závažných příležitostech. Když jsme ten den, ve středu, obědvali, kancléř — který spolu se synem přijel do Paříže, protože nebyly rady, jež se nikdy nekonaly ve čtvrtek, v pátek a v předvečer letnic — nás vzkazem požádal, abychom se u něho po obědě zastavili, protože s námi musí mluvit; a tohle jsme se od nich dozvěděli. Večer v den vyhlášení sňatku se v malém pokoji paní z Maintenon mezi ní, králem a vévodkyní z Bourgogne mluvilo o dvorní dámě. Král navrhl vévodkyni z Roquelaure.[6] Jinde jsme viděli, že k ní král kdysi choval víc než zalíbení a že jí vždy zachovával přátelství

5. **Vysvětlivka:** Snoubenci byli dvojnásob příbuzní: oba byli vnoučaty Ludvíka XIV. (Mademoiselle po jeho legitimované dceři, vévodkyni z Orléans) a zároveň pravnoučaty Ludvíka XIII.; k sňatku proto bylo třeba papežského dispensu.

6. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Roquelaure, rozená slečna z Lavalu, byla manželkou Antoina Gastona, vévody z Roquelaure, generálporučíka.

a vážnost. Právě proto ji paní z Maintenon neměla ráda a byla by krajně rozhořčena, kdyby ji viděla nutně připuštěnou ke všemu, zejména k soukromým večerům, jak by se s tímto místem stalo. Byla to osoba nesmírně povýšená, panovačná, intrikánská, jejíž velkopanské a nadutě povýšené chování odpuzovalo všechny, a přitom krajně podlézavá a nejponíženější lichotnice, takže jí všichni velmi pohrdali. Paní z Maintenon toho všeho využila, usmála se a odpověděla, že nelze lépe vybrat, je-li úmyslem přivést celou společnost k zuřivosti, neboť ji nikdo nemůže vystát. Král se s překvapeným výrazem zeptal vévodkyně z Bourgogne, zda je to pravda; ta to potvrdila, načež král řekl, že na ni tedy nemá smysl myslet.

Nato vytáhl z kapsy seznam vévodkyň a zastavil se u paní z Lesdiguières, vdovy po starém Canaplesovi, o němž jsem mluvil na svém místě, a dcery vévody z Vivonne, bratra paní z Montespan.[7] Byla to osoba velmi mírná, záslužná, ctnostná a nesmírně duchaplná, s oním svérázným způsobem řeči, tak příznačným pro Mortemarty, která však v životě neviděla dvůr ani svět a žila s velmi malým jměním ve velké zbožnosti, takřka bez styku s lidmi. D'Antin, její vlastní bratranec a důvěrný přítel, o ní králi hodně mluvil; král o ní řekl mnoho dobrého, ale že se nehodí kvůli jansenismu, z něhož byla trochu podezřelá. Byla to samomluva, na niž nikdo neodpověděl ani slovem.

Protože mé vévodství následovalo v pořadí velmi těsně po vévodství Lesdiguières, padl král hned nato na jméno paní ze Saint-Simon a řekl, že v celém seznamu, který právě přelétl očima, nevidí jinou než tuto. „Co tomu říkáte, madam?" obrátil se na paní z Maintenon. „Slýchal jsem o ní vždy mnoho dobrého; myslím, že se bude velmi hodit." Paní z Maintenon odpověděla, že si to myslí také, že ji vůbec nezná, ale že o ní vždy slyšela všechno dobré ve všech ohledech a nikdy nic zlého v žádném. „Ale," dodala, „tady je vévodkyně z Bourgogne, která ji zná a řekne Vám víc." Vévodkyně z Bourgogne odpověděla chladně, pochválila ji, ale uzavřela tím, že neví, zda by se dobře hodila. „Ale proč?" řekl král a naléhal na každou vlastnost a každou pochvalu, která zazněla, a vévodkyně z Bourgogne se všemi souhlasila, ale vždy dodávala, že si nakonec nemyslí, že by se hodila. Král, překvapen, naléhal na její ducha; a vévodkyně z Bourgogne, která nechtěla paní ze Saint-Simon uškodit, nýbrž jí jen posloužit po svém tím, že od ní to místo odvrátí, povolila v otázce ducha jako méně důležitého než ostatní vlastnosti; načež král, obtěžován těmi námitkami, odvětil, že ho tolik ani není třeba, když se sejde tolik jiných vlastností, a zahnal vévodkyni z Bourgogne do takových úzkých, že jí uklouzlo, že pochybuje, že by přijala. Král, téměř dotčen, živě odvětil: „Ó! Odmítnout, to tedy ne, až se jí to řekne, jak se patří, a že to chci já." Vévodkyně z Bourgogne ho prosila, aby se ještě podíval do svého seznamu, a řekla, že tam jistě najde nějakou, která se bude hodit lépe. Král jej s důrazem prošel

7. **Vysvětlivka:** Paní z Lesdiguières, dcera maršála z Vivonne, neteř paní z Montespan a sestra paní z Castries, byla manželkou Canaplese, bratra maršála z Créqui, který po smrti mladého vévody z Lesdiguières (1703) zdědil jeho vévodskou hodnost.

znovu a uzavřel, že tam vůbec není jiná než paní ze Saint-Simon a že zkrátka musí být dvorní dámou ona. Protože ho však mrzelo, že nenašel jinou, neboť se domníval, že vévodkyně z Bourgogne paní ze Saint-Simon nechce, zeptal se jí, zda má proti ní něco. Odpověděla, že ne, ale tak, aby ta jeho pochybnost úplně nezmizela. Věc dvorní dámy tím pro tentokrát skončila.

K tomuto vyprávění Pontchartrain dodal, že od okamžiku vyhlášení sňatku všichni nahlas říkali, že paní ze Saint-Simon bude dvorní dámou, ale nikdo, že bychom si to přáli, mnozí, že to nebudeme chtít, a někteří dokonce, že odmítneme; a že se od té doby o ničem jiném nemluvilo. Řekl nám také, že vévoda a vévodkyně z Orléans okázale roztrušovali, že mi napsali a poslali posla v okamžiku, kdy si byli sňatkem jisti, a že se netajili všemožným úsilím o to, aby se paní ze Saint-Simon stala dvorní dámou, a to až tak, že mu vévoda z Orléans otevřeně řekl, že v tom napíná všech svých pět smyslů; a když se ho Pontchartrain zeptal, zda si je jist mým smýšlením, protože vystavit mě odmítnutí by znamenalo mě zničit, vévoda z Orléans mu odpověděl, že má naprostou pravdu, že dobře ví, že já žádat nechci, ale že přijmu, bude-li se chtít. Nato Pontchartrain, který se rád do všeho míchal, ačkoli byl znepokojen tím, že od nás nemá zprávy, i chladností paní z Lauzunu v této věci, naléhal na dámy paláce z řad našich přítelkyň, aby vévodkyni z Bourgogne povzbudily; ta však odpověděla paní z Nogaretu, že neví, co dělat, když ví, co ví.

Pontchartrain se chtěl pustit do domlouvání. Velmi stroze jsem ho zarazil výpadem, že se vždycky plete do toho, do čeho mu nic není; že chladnost paní z Lauzunu a naše mlčení mu měly dát pochopit, co si myslíme, protože jsme byli, paní ze Saint-Simon i já, dost velcí na to, abychom sami přišli na to, že bude třeba dvorní dámy, a abychom napsali jemu i svým přátelům, kdybychom si to místo přáli. Chtěl se hájit tím, co mu řekl vévoda z Orléans, na což jsem odvětil, že po tom, co jsem řekl vévodkyni z Orléans a o čem nemohl nevědět, jsem si nedovedl představit takové jednání ani tu všeobecnou řeč světa tak hloupě zaměstnaného. Slzy paní ze Saint-Simon mu řekly ještě víc, takže jsem nikdy neviděl člověka udivenějšího. Nato jsme přešli do kancléřova kabinetu; ten byl udiven sotva méně než jeho syn — ačkoli dobře věděl, že to místo nechceme, překvapily ho slzy a můj hněv. Několika slovy nám zopakoval, co se událo u paní z Maintenon, a dodal, že bezpečně ví, že od té doby málem přišel rozkaz přijmout. Paní ze Saint-Simon, rozhořčená, mu zopakovala vše, co jsme podnikli, abychom se tomu místu vyhnuli, o čemž jeho syn, který byl přítomen, nevěděl, i má tři tak rozhodná a tak jasná odmítnutí vévodkyni z Orléans při všech třech jediných příležitostech, kdy se mnou o tom mluvila, zatímco vévoda z Orléans se to neodvážil ani jednou. Velmi jsem si tam ulevil proti němu za to, co v té věci dělal proti mé vůli, o níž nemohl nevědět, a za to, že řekl, že přijmu, ačkoli nemohl pochybovat o opaku.

Kancléř nechal vybouřit hněv na jedné straně a slzy na druhé a pak nám řekl, že věci jsou nyní v takovém stavu, že ho přiměly změnit názor; že v odmítnutí vidí ne-

bezpečí tak jisté a tak málo napravitelné, že s ním už nemůže souhlasit. Dal nám pocítit, jak málo je na to král zvyklý a jak citlivě by to nesl; že tento zločin vůči němu by byl svou povahou nenapravitelný a trvalý; že bychom se ocitli v horším stavu než kdy předtím, v nemilosti, jejíž celou tíhu by nám král s potěšením a pečlivě dával pocítit, nám i našim, ve všech věcech; že čím víc sám od sebe pomyslel na paní ze Saint-Simon, čím nověji jsem se u něho vrátil do přízně, čehož byla tato volba velkým znamením, čím víc viděl, že si paní ze Saint-Simon přejí všechny zúčastněné strany a že je jednomyslně jmenována za všeobecného souhlasu, tím rozpačitěji by vybíral jinou, tím cizejší, nepohodlnější a vynucenější by mu ta jiná byla, tím víc by byl rozhořčen a tím raději by svou pomstu zostřoval; kdežto jestliže ochotně ustoupíme jeho zálibě a jeho vůli, všechen náš odpor, který dobře zná, se nám obrátí v oběť, ve vděk, ve vyznamenání a ve všechno dobré; a že v tak krajní situaci není o čem váhat. V této poradě a v tomto sporu uběhly dvě hodiny; skončily tím, že jsme se nakonec rozhodli jet přespat do Versailles, a nepodaří-li se nám bouři mírně zažehnat, nenechat se jí zdrtit odmítnutím, které by nás zničilo bez náhrady. Odjeli jsme tedy od kancléře. Cestou nás zastavil vévoda z Charostu, který se vracel z Marly, a sdělil nám zhruba totéž, a že ho naši přátelé pověřili, aby nám při našem příjezdu řekl, že nevidí žádnou střední cestu mezi odmítnutím a naší zkázou.

Na zámku jsme neměli jiné ubytování než onen pokoj, kde jsme pobývali přes den a který mě kancléř přinutil přijmout u sebe od té doby, co jsme po Chamillartově pádu vrátili byt vévody z Lorges. Vystoupili jsme tedy u paní z Lauzunu. Vévodkyně z Bourgogne, která v sále gard, jímž procházela po návratu z Marly, poznala podle livreje jednoho našeho lokaje, si ho zavolala a dvakrát se ho ptala, zda paní ze Saint-Simon přijede ten večer; potom, když hrála s Monseigneurem u paní princezny de Conti a viděla, že přišli něco říci paní z Lauzunu, jí s radostí řekla, že jsme podle toho, co jí ten lokaj řekl, zřejmě přijeli. Šlo totiž o to, že čtyřikrát nařídila paní z Lauzunu, aby jejím jménem vzkázala paní ze Saint-Simon, ať v žádném případě nezapomene být ve Versailles hned večer po návratu z Marly; ať dobře uvážíme, co chceme udělat, že jí bude nabídnuto místo dvorní dámy; a že ona i já jsme zničeni bez dna a bez náhrady, jestliže je odmítneme. Dopis nedošel vinou nedbalosti a lenosti sluhů; dozvěděli jsme se o něm teprve z vyprávění paní z Lauzunu a z jejího překvapení, že se ztratil.

Nebudu opakovat hněv, slzy a úvahy. Dozvěděli jsme se tam spolu s potvrzením ostatního jednu novou věc: když byla vévodkyně z Bourgogne v Marly sama ve svém pokoji s vévodkyněmi z Villeroy a z Lauzunu a s vévodou z Berry a mluvili o události dne, zeptala se ho otevřeně, koho by jmenoval dvorní dámou, kdyby volba byla ponechána jemu. Bránil se s rozpaky. Aby je rozptýlily, ujistily ho obě dámy, že se nebudou zlobit, uslyší-li ho jmenovat jinou než sebe, a naléhaly, aby se vyslovil. Nakonec, zahnán do úzkých, bez váhání řekl, že paní ze Saint-Simon je ta, které by dal přednost a kterou si jedině přeje. Vévodkyně z Bourgogne řekla po něm totéž. To

vše mohlo být lichotivé, ale táhlo nás to za ohlávku tam, kam jsme nechtěli. Bylo třeba jít navštívit vévodkyni z Bourgogne do onoho večerního kabinetu paní z Maintenon. Sotva se tam obě sestry objevily, byly obklopeny. Vévodkyně z Bourgogne, která už svou touhu ani na veřejnosti nijak nekrotila, připojila své blahopřání k ostatním. Paní ze Saint-Simon v rozpacích odpovídala, že si z ní dělají legraci; vévodkyně z Bourgogne jí tvrdila, že to tak bude. Králova večeře přinesla další salvy. Abych se jim vyhnul, nevyšel jsem celý večer od paní z Lauzunu. Byl jsem tak dotčen tím, co mi Pontchartrain řekl o vévodovi z Orléans, že jsem, abych se s ním nerozešel, potřeboval všechny ohledy na dávné přátelství, na jeho naléhavý zájem, který převážil, a na postavení, do něhož jsem se viděl nucen vstoupit a které mě k němu nevyhnutelně přiblíží čím dál víc.

Nazítří jsem ho zastihl, jak kráčel před králem, který šel na mši. Hned se ke mně připojil a řekl mi do ucha — poprvé v životě, co se mnou o tom kdy mluvil —: „Víte, že se o Vás pro nás hodně mluví?“ — „Ano, pane,“ odpověděl jsem velmi vážně, „a slyším to s krajním překvapením, protože nic se k nám nehodí méně.“ — „Ale proč?“ odvětil v rozpacích. — „Protože,“ odpověděl jsem, „když to chcete vědět, druhé místo nám nesluší a nikdy slušet nebude.“ — „Ale odmítnete?“ řekl. — „Ne,“ řekl jsem se zápalem, „protože nejsem jako kardinál z Bouillonu“ (jehož zrada, o níž budu mluvit, byla právě dokonána).[8] „Jsem králův poddaný a musím ho poslouchat; ale je třeba, aby rozkázal, a pak poslechnu, ovšem s nejživější bolestí, jaké jsem schopen, kterou Vaše postavení otce princezny otupí jen stěží a která nám nezabrání v strašlivé hořkosti.“ Za tohoto rozhovoru jsme se blížili ke kapli. Za námi v patách šel monseigneur vévoda z Bourgogne; přiblížil se ještě víc, aby slyšel, co mu mé rozrušení vzbuzovalo zvědavost slyšet, a usmíval se, neboť jsem otočil hlavu a viděl ho. Vévoda z Orléans neodpověděl. Ale protože mých úvah přibývalo, zeptal jsem se ho, když jsme se blížili ke kapli, zda aspoň pomýšlí na rozumnou dámu šatny. Obával jsem se paní z Caylusu kvůli její tetě a z mnoha jiných důvodů;[9] když jsem mu ji jmenoval, řekl mi, že doufá, že to nebude ona.

Vstup na tribunu ukončil tento podivný rozhovor. Po mši jsem šel nahoru k paní z Nogaretu. Jakmile mě uviděla, řekla mi, že mě netrpělivě očekávala; že ji vévodkyně z Bourgogne pověřila, aby se mnou mluvila o místě dvorní dámy a předestřela mi ty a ty věci, tytéž, které řekla paní ze Saint-Simon ve svém kabinetu; především aby mi dobře dala na srozuměnou, že jsem zničen do základů a bez náhrady, já i moji, jestliže odmítnu; že král ví, že to místo nechci; že když hledal, kdo by je mohl zastávat,

---

8. **Vysvětlivka:** Kardinál z Bouillonu, od roku 1700 v králově nemilosti (neuposlechl rozkaz k návratu z Říma) a poté ve vyhnanství ve svých opatstvích, uprchl v květnu 1710 z Arrasu k nepřátelskému vojsku obléhajícímu Douai, usadil se ve spojenci obsazeném Tournai a dopisem králi vypověděl poslušnost; Saint-Simon to nazývá zradou (*félonie*).

9. **Vysvětlivka:** Paní z Caylusu, rozená de Villette, byla blízkou příbuznou a chovankou paní z Maintenon, která ji vychovala; proto Saint-Simon mluví o „její tetě“.

nenašel žádnou jinou než paní ze Saint-Simon; že si umanul (to byl ten výraz), aby přijala; a že by mě zničila nejen dotčenost z odmítnutí, ale i to, že by byl nucen vybrat jinou, kterou nenacházel, a přinucen vzít ji nemilou a proti své vůli; což by mi nikdy neodpustil a s potěšením by mi ve všem dával pocítit tíhu své nemilosti. Tu se mi paní z Nogaretu přiznala, že jí vévodkyně z Bourgogne na konci pobytu v Marly vyprávěla celou svou audienci s paní ze Saint-Simon a řekla jí, že když na ni král kvůli paní ze Saint-Simon krajně naléhal, nemohla se z toho dostat bez lži nebo bez poškození paní ze Saint-Simon jinak než přiznáním našeho odhodlání odmítnout, nad čímž se král podmíněně velmi rozhněval — totiž pokud bychom na tom trvali —, kdežto přijetí by na něho naopak mělo zcela jiný účinek.

Vyprávěl jsem paní z Nogaretu vše, co se v té věci odehrálo mezi vévodkyní z Orléans a mnou a před chvílí ještě mezi vévodou z Orléans a mnou; mé vyslovené slovo, že poslechnu, udělalo paní z Nogaretu velkou radost vzhledem ke krajnímu nebezpečí, v němž nás viděla. A vskutku bylo to nebezpečí bez východiska ze všech stran, přítomných i budoucích, protože si to místo všichni vzali do hlavy s takovou vůlí nebo s takovým zájmem, že by je dotčenost z odmítnutí urazila všechny tak, že by se z toho už nikdy nevzpamatovali, a protože Monseigneura, jediného z nich, kdo se toho neúčastnil, vedlo vše, co mi bylo nejnepřátelštější, a ti, nadšeni odmítnutím pro sebe samé, by nám je u něho přesto přičetli za zločin. Hrozby nemohly být četnější, lépe vštípené, ani přicházet zřetelněji z první ruky; a je třeba přiznat, že při tak naprosté závislosti, do níž král uvedl všechny, by bylo šílenstvím vzpírat se tak pevné, tak celistvé a k tomu tak všeobecné vůli. Brzy nato jsem se od téže paní z Nogaretu dozvěděl, že vévodkyně z Bourgogne se jí v první chvíli, kdy ji pak zahlédla, dychtivě zeptala, zda mě viděla a s jakým výsledkem; že byla nadšena, když se dozvěděla, že se nezničíme; že to spěchala říci králi, aby ho zbavila starosti, protože nic ho neuvádí do tak trpkého neklidu jako obava, že nebude poslechnut, a že se mu skutečně velmi ulevilo a byl nám nekonečně vděčný. Odpoledne jsem šel k vévodkyni z Orléans, kterou jsem zastihl v kabinetu vévody z Orléans s ním. Jakmile mě uviděla, řekla mi s výrazem plným radosti, že stále doufá, že nás bude mít. Velmi vážně jsem odpověděl, že mi dovolí doufat až do konce v opak; že úcta mi brání opakovat jí, co jsem ráno řekl vévodovi z Orléans, a že on jí to, jak myslím, jistě vyřídil. Přiznala to a na tom zůstala. Využil jsem té příležitosti, abych s ní o tom promluvil jednou provždy. Řekl jsem jí tedy, že je pravda, že druhé místo se nám nesmírně příčí, ať je může jakkoli zmírnit ohled na to, že princezna je jejich dcera; že nezávisle na tolika jiných důvodech, pro něž je nám to místo tíživé, není stvořeno ani pro náš rod, ani pro naši hodnost; že paní z Ventadour a paní z Brancasu, které k tomu podivně prošlapaly cestu,[10] obě udivily krále, dvůr i svět, který, počínaje králem, o tom nemlčel; že si na to však král

10. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Ventadour a po ní vévodkyně z Brancasu (od roku 1703) přijaly jako vévodkyně místo dvorní dámy Madame, což se dosud nevidělo.

nakonec zvykl a podle těchto příkladů chtěl pro svou vnučku vévodkyni; avšak že se paní z Ventadour i paní z Brancasu do toho obě vrhly, aby našly chléb, který jim naprosto chyběl, a ještě víc, aby našly útočiště před pronásledováním svých manželů, z nichž jeden byl víc než žárlivý a druhý víc než výstřední — dvě nejnaléhavější pohnutky, které se na nás, chválabohu, vůbec nevztahují a které by nám, ani kdyby se týkaly jiných dam stejné hodnosti, tu věc nijak nevylepšily. Snažila se vyzdvihnout rozdíl mezi tím, být od všeho odloučena s královou švagrovou, a být u všeho s manželkou jeho vnuka; mezi tím, doprovázet princeznu ve věku Madame, a mít ve věku paní ze Saint-Simon tu důvěru, že je postavena k princezně ve věku budoucí vévodkyně z Berry; a vším, co se dalo říci s co největším půvabem a lichotivostí. Opakoval jsem jí, že zkrátka je to druhé místo, které nic nemůže učinit prvním; že budu až do konce doufat, že jím paní ze Saint-Simon nebude, ale že pro případ, že by ji tam postavila absolutní nutnost poslušnosti, jsem rád, že jí jednou provždy řeknu, co si o tom stejně myslíme paní ze Saint-Simon i já, aby to dobře věděla a aby se k tomu nemuselo vracet, protože nic se mi nezdá tak nemístné ani tak nevhodné jako dávat najevo, že člověk svému místu dělá čest a že je má v nechuti a v opovržení; že tedy po tom všem, co si dovoluji jí říci, s ní o tom už nikdy mluvit nebudu; že paní ze Saint-Simon, bude-li nucena je přijmout, se bude snažit plnit jeho povinnosti, jako by jí bylo milé, a ničemu se nebude vyhýbat víc než napodobování maršálky z Rochefortu.[11] Maršálka totiž, oprávněně přesvědčena, že svému místu dvorní dámy vévodkyně z Orléans dělá velkou čest, ji trápila stížnostmi a výčitkami; a protože jsem viděl, že se věc stává nevyhnutelností, chtěl jsem po tolikerém projevu odporu a po tak upřímném vyslovení našeho názoru odvrátit obavu z něčeho podobného. Přimísil jsem také spoustu přátelských výčitek za vše, co v této věci podnikli navzdory našemu odporu; a protože bylo třeba žít s nimi napříště v nutném a stálejším spojení než kdykoli předtím, považoval jsem za moudré nevstupovat do toho levou nohou a neriskovat roztržku, která by místu samo o sobě nepříjemnému jen vzala vše, co mohlo jinak, nakolik to bylo možné, vyvážit naši nechuť a k čemuž jsem viděl všechno tak úplně připraveno. Vévodkyně z Orléans se příkladu své dvorní dámy zasmála a neukázala se ani v nejmenším dotčena tolika tvrdými pravdami, aniž do toho rozhovoru vévoda z Orléans vložil jediné slovo.

---

11. **Vysvětlivka:** Maršálka z Rochefortu, vdova po maršálovi z Rochefortu a přítelkyně Louvoisova, byla dvorní dámou vévodkyně z Orléans (tehdy ještě vévodkyně z Chartres) od jejího sňatku roku 1692.

Kapitola patnáctá

Důvody tak pevné vůle učinit paní ze Saint-Simon dvorní dámou vévodkyně z Berry. — Pikle, aby toto místo nebylo dáno paní ze Saint-Simon. — Jejich zvláštní bezvýslednost. — Paní z Maintenon povýšeně odmítá Monseigneurovi paní z Caylus jako dámu šatny. — Navrhuji paní z Cheverny za dámu šatny a dovedu to velmi blízko k cíli. — Kdo to byla. — Domluvy a výhrůžky maršála z Boufflers se vším zdáním královského pověření. — Důvody, které paní z Cheverny vylučují. — Paní z La Vieuville tajně vybrána. — Králova obava, že ho odmítnu. — Král se mnou mluví ve svém kabinetu a prohlašuje tam paní ze Saint-Simon dvorní dámou budoucí vévodkyně z Berry. — Jak ji přijal král a královské osoby. — Jdu k paní z Maintenon; její roztomilá poklona. — Přídavky k místu dvorní dámy. — Markýza z La Vieuville prohlášena dámou šatny budoucí vévodkyně z Berry. — Její původ a povaha; a jejího manžela. — Vévoda z Orléans pokořen Španělskem. — Tahanice o to, kdo ponese vlečku závoje. — Povolnost vévody z Orléans. — Křest jeho dcer. — Zásnuby. — Sňatek vévody z Berry a Mademoiselle. — Hostina, k níž jsou poprvé připuštěny děti pana du Maine, stejně jako k podpisu smlouvy. — Vévoda z Beauvilliers má jako vychovatel přednost před vévodou z Bouillonu, velkým komořím, při podání košile vévody z Berry králi. — Návštěva a zármutek anglické královny a princezny. — Paní z Mare umíněně odmítá být dámou šatny. — Její zaopatření. — Příliš rozumné příčiny tohoto odmítnutí. — Smutné úvahy.

Bylo by těžké pochopit, jak to, že král a ostatní královské osoby nebyly našimi odmítnutími odrazeny ani natolik dotčeny, aby přešly k jiné volbě. Nelze si zastírat, že se pokládaly za zcela zvláštní druh, oddělený od ostatních lidí, neustále utvrzovány v tomto sladkém omylu horlivostí, poctami, strachem a jakýmsi zbožňováním, jichž se jim od všech ostatních lidí dostávalo, dvorským opojením, které se zcela upínalo k tomu, obětovat vše, jen aby se zalíbilo, a které se především zabývalo tím, jak jejich záliby studovat, uhodnout a předejít, a na úkor rozumu, často i něčeho víc, se jim obětovat všemožným lichocením, podlézavostí a sebezapřením. Bylo tedy velmi s podivem vidět osoby tak absolutní, tak zvyklé vidět, jak se jim vše plazí u nohou a předchází jejich nejmenší přání, jak až do takové krajnosti umíněně trvají na tom, abychom přijali místo, které budilo všeobecnou závist, a jak dokonce uvádějí do pohybu tolik strojů, výhrůžek i lichotek, aby nás nevydaly napospas hněvu, který by v kterémkoli jiném případě měl ten nejrychlejší účinek. Ale mocný důvod přehlušil všechny ostatní ohledy.

Král chtěl paní ze Saint-Simon přiblížit své soukromé společnosti už od chvíle, kdy po smrti paní z Montgon dostala místo dámy paláce paní de La Vallière. Později

jsme se dozvěděli, že ho po šest týdnů nechával neobsazené proto, že je určil paní ze Saint-Simon, a že doufal tímto odkladem unavit vévodkyni z Bourgogne, která, stržena Noaillesovými a důvody žen jejich věku, tolik naléhala, aby dostala paní de La Vallière, že jí král nakonec vyhověl. Bylo štěstí, že jsem o to místo tehdy žádal, neboť se o našem odporu k tomuto místu rozhlašovalo, že i místo dámy paláce pokládám za nehodné vévodkyň. Bylo to ubohé naříčení. Královna jich měla několik; měla dokonce slečnu z Elbeufu, paní z Armagnacu, princeznu Bádenskou, dceru princezny krve a manželku svrchovaného německého knížete, které se ve službě dam paláce v ničem nelišily od ostatních, bez přednosti, bez rozlišení, promíšeny s dámami paláce vévodkyněmi, bez sporů a bez nároků na pořadí, ve vší rovnosti spolu. Kromě této dobré vůle chtěl král — kterého k sňatku přibližujícímu levobočky k vévodovi z Berry do téhož stupně, jako by to učinil sňatek se slečnou z Bourbonu, přivedla jen povolnost smíšená s obavou z kliky paní Vévodkyně (a to byla jeho velká a tajná hybná síla) — tento sňatek doprovodit jen věcmi příjemnými těm, kdo ho k němu přivedli, a prospěšnými jejich zájmům. Nic pro ně nebylo důležitější než mít na tomto místě osobu, jejíž odjakživa neposkvrněná ctnost, dobrý rozum, úsudek a sklony by se shodovaly na žádoucí výchově.

Musím vyslovit tuto pravdu: nebylo ženy, která by si kdy zasloužila a požívala plnější, jednomyslněji uznávanou a pevnější pověst než paní ze Saint-Simon ve všem, co tvoří zásluhu nejpočestnějších a nejctnostnějších žen. Nebylo také žádné, která by s ní zacházela s větší mírností a skromností, která by byla ve věku, v němž byla, obecněji ctěna a přitom více milována; tak dalece, že ani ty nejméně zdrženlivé mladé ženy o ní nesmýšlely jinak a neměly z ní dokonce ani strach, navzdory rozdílu mravů a chování. Její pevná zbožnost, která v žádné době neochabla, nikoho neodpuzovala, tak málo jí bylo znát a tak výlučně byla jen pro ni samu. Tolik vzácných věcí pohromadě vrchovatě naplňovalo všechny požadavky výchovy a s výhodou nahrazovalo počet let. Původ, spříznění, okolí, jména a hodnost nesmírně lichotily pýše a sebelásce, takže se v této volbě nenacházelo vůbec nic, co by v každém ohledu plně neuspokojovalo.

Důvěrné přátelství, které mě pojilo s vévodou a vévodkyní z Orléans, služby, které jsem jim prokázal, a podíl, který jsem měl na sňatku, činily tuto volbu mimořádně vhodnou. Velmi zřetelná laskavost vévodkyně z Bourgogne a její přání mít paní ze Saint-Simon, má oddanost vévodovi z Bourgogne, o němž se už tehdy vědělo, že není nevděčný, a mé víc než důvěrné spojení se vším, co tohoto prince nejpřednějším a nejdůvěrnějším způsobem obklopovalo, přidávaly k vší vhodnosti nekonečně mnoho. Pečeť tomu vtiskovalo mé odedávna tak vzdálené postavení vůči paní Vévodkyni a celému tomu vnitřnímu dvoru Monseigneura, které ještě vyhrotil podíl — oni o něm věděli až příliš dobře, jak budu mít brzy příležitost povědět —, jejž jsem měl na vyřazení slečny z Bourbonu a na štěstí Mademoiselle. Nezbývala jim jiná naděje než mít příležitost dopadnout na novou dceru Francie, a tehdy na-

nejvýš záleželo všem, kdo ji takovou učinili, na tom, mít u ní dvorní dámu, která by nejenže měla vlastnosti požadované pro tento úřad, ale která by navíc — ať by se v budoucnu paní Vévodkyni a té klice přihodilo cokoli zářivého — nebyla schopna dát se nalomit jakýmikoli zvláštními zájmy; a to se nemohlo s touž jistotou nalézt u žádné jiné, jak pro ctnost a poctivost paní ze Saint-Simon, tak pro osobní odstup, sotva schopný jakékoli změny, mezi námi a touto klikou. Byly to, jak jsem vždycky věřil, tyto mocné důvody, které přiměly vévodu a vévodkyni z Orléans, aby se ničím nedali odradit a aby — smím-li užít toho výrazu — dohnali zarputilost, až kam jen mohla zajít, jen aby paní ze Saint-Simon získali.

Vévodkyně z Bourgogne měla ve svém postavení vůči paní Vévodkyni a této klice, jak bylo vylíčeno, zahrnuta tímto sňatkem, který byl navíc jejím dílem, tytéž důvody, a k tomu ještě důvody vlastního pohodlí, jak to před paní ze Saint-Simon netajila. Ti, kdo vévodu z Bourgogne obklopovali s největší vahou, smýšleli téměř stejně, protože odstupy i zájmy byly tytéž. Král se svou dávnou předpojatostí, kterou nic nezničilo od aféry s místem dámy paláce, puzen pletichami vévodkyně z Orléans, jist si tím, že paní ze Saint-Simon je vévodkyni z Bourgogne přinejmenším velmi milá, zpraven snad tím, co jsem vyprávěl o maršálovi z Boufflers, o celém podílu, který jsem měl na rozchodu vévody z Orléans s paní z Argentonu — a se svou pamětí jistě nezapomněl, co jsem mu řekl o zesnulém panu Vévodovi při lednové audienci, kterou jsem vylíčil —, zvyklý na tvář paní ze Saint-Simon z pobytů v Marly a z toho, že ji často vídal v doprovodu vévodkyně z Bourgogne, což byly věci zvyku, které na něho nesmírně působily: to vše vytvořilo hromadu důvodů, které ho nejen přiměly, ale rozhodly; a jakmile se jednou vyslovil a byl o odmítnutí zpraven tím, že vévodkyni z Bourgogne zahnal do úzkých, zatvrdil se, že tento druh popření nepřipustí, a chtěl, aby se ho tak pevně uposlechlo, že došel až k tomu, že nešetřil výhrůžkami a dal nás před nimi varovat ze všech stran. Říkám „dal varovat“, protože k tomu několikrát úmyslně poskytl příležitost a snad, jak se brzy uvidí, i něčím důraznějším.

Nebylo potřeba nic menšího než tak mocný shluk věcí a zájmů, aby to převážilo nad hněvem z našich odmítnutí a nad veškerým uměním, jež bylo vynaloženo, aby je podpořilo, a které jsem odhalil několik dní poté, co byla paní ze Saint-Simon jmenována. Paní Vévodkyni, d'Antinovi a celé té důvěrné klice, rozhořčeným sňatkem, uklouzlo, že je všechno ztraceno, stane-li se paní ze Saint-Simon dvorní dámou — ať už jim šlo o to, mít tam někoho, koho by mohli využít, nebo alespoň někoho přístupného, nebo konečně neutrálního, nemohou-li nic lepšího. Pokládali za rozhodující tah zabránit jí, aby se jí stala. Uchazeči a dvorští zvědavci, kteří na toto místo hleděli jinýma očima než my a kteří po něm toužili pro sebe nebo pro své, nepřátelé, o něž nikdy není nouze, zkrátka všichni, zaujatí obavou, aby mi toto místo neotevřelo cestu k něčemu lepšímu, si lámali hlavu, jak ho od nás odvrátit. Z nedostatku něčeho lepšího hledali útočiště v bezúhonnosti života paní ze Saint-Simon: slídili, ke které straně se kloní, kdo je jejím zpovědníkem, a měli za to, že ji jistě vyloučí, když zjistili,

že je jím už dlouhá léta pan z La Brue, farář od Saint-Germain-l'Auxerrois, jehož na to místo dosadil a chránil kardinál z Noailles[1] a který byl podezříván z jansenismu.

Tento zločin byl u krále ze všech nejneodpustitelnější a nejjistěji vylučoval ze všeho. Patřit do farnosti Saint-Sulpice, trávit život u dvora, nikdy nepřestat žít zbožně, třebaže bez vývěsního štítu, a nezpovídat se ani ve své farnosti u Saint-Sulpice, ani ve Versailles, ani u jezuitů, nýbrž odjakživa chodit k tomuto cizímu a tak podezřelému faráři — to se jim zdálo úplným důkazem, který dovedli dobře uplatnit. K jejich neštěstí zastihlo toto obvinění, předložené králi, krále tak rozhodnutého pro paní ze Saint-Simon, že ho jen znepokojilo — jeho, jemuž by nebylo třeba víc, aby už nikdy nechtěl o této volbě, byť už učiněné, ani slyšet, kdyby na ní tak umíněně nelpěl, což u něho bylo zcela neobvyklé; a bez dalšího pátrání by byla věc vyřízena: to už zlomilo vaz mnoha lidem, kteří netušili jak ani proč, a u něho to byla zkušenost naprosto jistá. Nezanedbalo se nic, aby se podezření na faráře potvrdila, ale našla se jen pěna, která se neuchytila. Přesto se z těch věcí vytěžilo, co se dalo. Král se znepokojil, ale tím to skončilo, a proti svému zvyku v takových věcech se chtěl přesvědčit. Obrátil se na otce Telliera, a nemohl se poradit s podezíravějším nepřítelem sebemenšího přeludu.

Otec Tellier si byl mnou jist díky mé dávné důvěře k otci Sanadonovi, svému příteli z téhož řádu; věděl od něho, v jaké svornosti jsme paní ze Saint-Simon a já žili ode dne naší svatby. Byl se mnou zasvěcen do tajemství sňatku, který jsme přivedli ke zdaru; dvořil se mi, jak jsem o tom už jinde začal něco říkat, kvůli vévodovi z Bourgogne a jeho nejdůvěrnějšímu okolí, s nímž mě věděl nerozlučně spjatého od chvíle, kdy jsem byl u dvora. Přešel tedy u krále pana z La Brue jen zlehka; neřekl o něm mnoho dobrého, ale ani nic, co by ho poškodilo, protože k tomu nebylo látky; za mne se jasně zaručil a skrze mne i za paní ze Saint-Simon, protože věděl, že jsme jednotni ve všech věcech. Utvrdil krále ve volbě, kterou si předsevzal, a ujistil ho, že v žádném ohledu není lepší volby; takže se jed obrátil v lék, a to, co bylo tak zlomyslně předloženo, aby paní ze Saint-Simon vyloučilo z tohoto místa a povahou obvinění i z jakékoli naděje a jakékoli přízně, způsobilo pravý opak.

O tomto pevném krytí ze strany otce Telliera jsem se dozvěděl teprve dlouho poté od vévody z Orléans. Bylo mu zatěžko mi to přiznat i to přede mnou zatajit — aby příliš neodhalil tento druh inkvizice, ostatně už tehdy dobře známý, a aby také neztratil zásluhu, kterou si u mne získal, tím větší, že jsem ji nemohl uhodnout a že bez této dobré služby bychom se znovu ocitli ztraceni, aniž bychom věděli proč, a jistě bez návratu. Lze si představit vztek kliky, že minula tak přesně mířenou ránu, která byla navždy a tak trvale jistá. Před jmenováním do toho místa jsme o těchto machinacích sice něco zavětřili, ale jen velmi povrchně. Farář od Saint-Germain, který

1. **Vysvětlivka:** Louis-Antoine de Noailles (1651–1729), bratr maršála z Noailles, od roku 1695 arcibiskup pařížský a od roku 1700 kardinál; jezuité a otec Tellier ho podezírali ze sympatií k jansenistům.

neprahl po vznešených kajícnicích, ale byl k paní ze Saint-Simon připoután úctou, se ji snažil přesvědčit, aby ho opustila, s ohledem na následky tohoto druhu podezření na celý život a bez nápravy; ale ani jí, ani mně nic takového nepřišlo na mysl, protože jsme byli oba přesvědčeni o svobodě a prostotě, s jakou se má jednat ve věcech duchovních, které nikdy nemají souviset s časnými, tím méně na nich záviset. Po jejím jmenování na ni podnikali nepřímé útoky, aby změnila zpovědníka, ale netrvaly dlouho, protože jim jemně, ale pevně dala pocítit, že jsou marné. Jiného nikdy neměla, dokud tento moudrý a svatý kněz žil, tedy ještě téměř čtyřicet let. Tak se chovají náboženské strany, když se do toho vmísí panovníci.

Když jsme se konečně po všem, co jsem vylíčil, s hořkostí rozhodli ustoupit násilí, začali jsme myslet na to, jak se vyhnout dámě šatny, s níž bychom museli počítat. Paní z Caylus byla kvůli své tetě jediná taková. Měla přesně všechny důvody opačné těm, které vedly k volbě paní ze Saint-Simon: odjakživa byla spjata s paní Vévodkyní, a v poslední době, nakolik jí to zákazy její tety dovolovaly; touto princeznou a Harcourtem, svým bratrancem, byla uvedena dost hluboko k Monseigneurovi, aby si v něm vytvořila oporu pro budoucnost, a dokonce i pro přítomnost, kdyby se to stalo, až tety nebude. To bylo velmi vzdáleno toho, co pro stručnost nazvu celou naší klikou. Vévodkyně z Bourgogne se jí navíc bála a nemohla ji vystát, poštvaná snad prudkou a otevřenou žárlivostí vévodkyně z Villeroy na stále trvající zálibu jejího manžela v paní z Caylus, třebaže začala dlouho před jejím manželstvím, a jejíž rozruch způsobil, že byla paní z Caylus od dvora vyhnána. Vévodkyně z Orléans dobře pochopila, že bude na toto místo pomýšlet, a kvůli paní z Maintenon byla v rozpacích, jak jí v tom zabránit, ačkoli se ještě nedokázala rozhodnout pro nikoho.

Tyto rozpaky netrvaly dlouho: sdělila mi, že jakmile byl sňatek ohlášen, mluvil Monseigneur s paní z Maintenon v její prospěch o toto místo; že paní z Maintenon byla rozhořčena touto oklikou své neteře, která, místo aby s ní promluvila sama, myslela, že to prosadí přímluvou takové váhy, a že jí v hněvu uklouzlo, že si přeje, aby Monseigneur věděl, že kdyby chtěla, aby paní z Caylus nějaké místo dostala, měla by dost vlivu, aby toho dosáhla bez něho; ale že se jí nikdy nestane, aby ji po životě, jaký vedla, nechala dosadit na jakékoli, a vydala se tak posměchu, že se o ní bude říkat, že dosazuje svou neteř k mladé princezně, aby ji vycvičila v tom, co sama provozovala a pro co byla s hlukem vyhnána. Tato řeč z úst zbožné ženy, údajně kající, trochu zapomínala na trám v oku a na třísku z evangelia. Paní z Caylus, která se to dozvěděla — a nebylo to řečeno s jiným úmyslem —, z toho onemocněla. Neodvažujíc se už v té věci o nic pokoušet, v nic doufat, ani dát tetě najevo svůj zármutek, vynahradila si to tajně u svých nejdůvěrnějších přátel těmi nejtrpčími nářky.

Napadlo mě udělat dámou šatny ženu Chevernyho, o němž jsem už nejednou mluvil a který byl můj dobrý přítel. Původ a postavení manžela u vévody z Bourgogne a tak blízké okolí ženy mohly uspokojit pýchu, a ostatní bylo jako na přání. Žena byla dcerou starého Saumeryho a sestry pana Colberta, tedy sestřenicí a záro-

veň velkou přítelkyní vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers. K tomu byla obeznalá se světem, ačkoli ve Versailles, kde byla stále, chodila jen velmi málo mezi lidi; měla mnoho ducha i rozumu, byla příjemná v rozhovoru a velmi dobře se uplatnila ve Vídni a v Kodani, kde byl její manžel vyslancem a velvyslancem. Mluvil jsem o tom s panem a paní z Beauvilliers, kteří, když viděli nebezpečí, nás velmi horlivě přemlouvali, abychom se rozhodli přijmout. Byli mým nápadem nadšeni; ostatně zapadal do jejich plánu úzce spojit budoucí vévodkyni z Berry s vévodou a vévodkyní z Bourgogne, k čemuž bylo důležité sestavit tento nový dvůr z předních lidí, kteří by měli tytéž cíle. Nebylo jim ani lhostejné, aby se skládal z lidí jim velmi oddaných, nakolik to bude možné, aniž by to bylo vidět, podle jejich zásady obsáhnout všechno, pokud je to nic nestojí a pokud si toho nikdo nevšimne. Jakmile bylo o této volbě rozhodnuto mezi námi a panem a paní z Chevreuse, promluvil jsem o ní s vévodou a vévodkyní z Orléans. Ti užili Chevernyho, aby skrze du Monta sondovali Monseigneura. Ačkoli se to nepodařilo, vděk jim zůstal, takže paní z Cheverny byla přijata, sotva byla navržena. Vévodkyně z Bourgogne do toho hned nazítří ochotně vstoupila, když s ní o tom promluvily vévodkyně z Orléans a paní z Lévis, a rozhodnutí bylo vzápětí učiněno mezi vévodkyní z Bourgogne a paní z Maintenon. Cheverny, ačkoli starý a bezdětný, svolil s radostí, ze záliby ve dvoře a ze zvyku na něj. Nikdy nebyla žádná partie tak rychle a tak dobře sjednána.

Když to bylo hotovo, měli jsme za to, že jsme svou povinnost víc než splnili tím, že jsme ustoupili a zůstali tři dny ve Versailles, kde jsme se nemohli nikde ukázat, aniž bychom museli snášet nepříjemné gratulace. Řekl jsem vévodovi a vévodkyni z Orléans, a dali jsme vzkázat i vévodkyni z Bourgogne, že už to nemůžeme vydržet, a vrátili jsme se do Paříže v předvečer Letnic; tam jsme si dobře zatarasili dveře a paní ze Saint-Simon se z toho všeho zármutku a z tak podivného násilí cítila velmi špatně. Po týdnu jsem se, pronásledován svými přáteli, vrátil do Versailles sám. Na konci Sèvreského mostu mě zastavil maršál z Boufflers, který se vracel do Paříže, a přiměl mě vystoupit, aby se mnou promluvil stranou. Ráno mi napsal, že má nepřítomnost u dvora se už nedá udržet, aniž by působila velmi nevlídně. Potvrdil mi totéž, pak mi dal najevo, že král má obavy, zda uposlechnu; že ho tato nejistota stále uráží, ať mu vévodkyně z Bourgogne řekla cokoli; a nato mě začal napomínat, jako by šlo o něco nového, a dávat mi jasně na srozuměnou, že odmítnutí by mě nenávratně zničilo, a to s tak výraznými tóny a výrazy zamlčování, a stále dodávaje, že dobře ví, co říká, a dobře ví, proč mi to říká, že jsem nepochyboval, že ho tím král výslovně pověřil. Maršál věděl, že jsem se konečně rozhodl; potkával mě na cestě do Versailles, proto mi přece psal; neměl mi tedy co říci — proč mě tedy zastavovat, napomínat, vyhrožovat mi? Neboť mi ještě řekl, že mě pošlou tak daleko a do tak nepohodlných poměrů, že budu mít dlouho čeho litovat. Proč všechny tyto řeči, nyní už zbytečné, spolu s tou královou nejistotou, kdyby mu to král nebyl nařídil a nepřikázal mu dobře se ujistit o poslušnosti, kterou se tolik bál vystavit nebezpečí?

Ve Versailles jsem se dozvěděl, že jmenování dvorní dámy zdržuje nerozhodnost ohledně dámy šatny. Paní ze Saint-Simon se odvážila zůstat v Paříži jen pár dní po mně. Byli jsme zatím velmi nesví mezi různými pohledy, rozličnými řečmi a jistě i zlými službami, které vždycky prší na lidi, o nichž se právě mluví. To mě přimělo naléhat na vévodu a vévodkyni z Orléans, aby učinili konec těmto obtížným průtahům. Brzdou byla stále dáma šatny; vévodkyně z Bourgogne a paní z Maintenon si umanuly paní z Cheverny.

Při všech svých přednostech měla odpudivou tvář, s níž se král, který hodně dával na vzhled, nedokázal smířit. Ona i její manžel prodělali v Dánsku kurděje, z nichž vyvázne málokdo z domácích a ještě mnohem méně cizinců. Oba tam nechali téměř všechny zuby a možná by byli udělali lépe, kdyby si nepřivezli ani jeden. Tato vada spolu s velmi zarudlou, žilkovanou pletí působila něco velmi nepříjemného u ženy, která už nebyla mladá a která přitom měla duchaplnou tvář. Zkrátka to byla tvář, na kterou si král, na takové věci velmi citlivý, nikdy nedokázal zvyknout. Byla to jediná námitka, která by pro kohokoli jiného než pro krále námitkou nebyla. Paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne, které nechtěly nikoho jiného než ji a které počítaly s tím, že tím, jak zatarasí cestu všem ostatním, tento rozmar překonají, se zmýlily. Tím, jak pozorně využívaly každé příležitosti mluvit s ním ve prospěch paní z Cheverny, ho od ní definitivně odvrátily. Usoudil, že je to klika v její prospěch; to byla věc, kterou nenáviděl nejvíc, které se nejvíc bál a v níž byl nejsoustavněji klamán. Řekl to dokonce otevřeně paní z Maintenon a vévodkyni z Bourgogne, které mu to nikdy nedokázaly vymluvit. Nakonec, unaven tímto zápasem, jim prohlásil, že nemůže snést, aby měl tvář paní z Cheverny neustále ve své družině a často u svého stolu a ve svých kabinetech, a rozhodl se pro paní z La Vieuville, o níž bylo zároveň rozhodnuto. Jakmile se to stalo, chtěl ohlásit volbu paní ze Saint-Simon a ohlásil ji v neděli ráno 15. června. Vévoda z Orléans mi na konci královy mše řekl, že to král právě udělá, a o dvě hodiny později mi vyprávěl, že před mší, když byl s králem a Monseigneurem v kabinetech a mluvili o tom, se ho král ještě se zbytkem nejistoty zeptal: „Ale Váš přítel — já ho znám, bývá někdy podivínský —, neodmítne mě?"; že když ho uklidnilo, co mu řekl o mém přirovnání ke kardinálovi z Bouillonu, mluvil král o mé prudkosti v různých věcech neurčitě, ale s uznáním, přesto jako by v tom ohledu byl v rozpacích a přál si, abych si na to dával pozor, což svému synovci jistě řekl jen proto, aby se mi to doneslo; že Monseigneur mluvil podobně, ale zdvořile; že on sám, chápaje se příležitosti, řekl, že od té doby, co je o tomto místě řeč, nepochybuje, že mi prokázali zlé služby jako tehdy při velvyslanectví v Římě,[2] načež král otevřeně odpověděl, že to je dobrý zvyk dvořanů. Nato šli na mši.

---

2. **Vysvětlivka:** Roku 1705 byl Saint-Simon určen za velvyslance v Římě; jmenování se nakonec neuskutečnilo.

Když se král vracel ze mše, zavolal si mě v galerii, řekl mi, že se mnou chce mluvit, a ať jdu za ním do jeho kabinetu. Tam postoupil k malému stolku u zdi, vzdálen od všech, kdo byli v tomto kabinetu, nejbližším ke galerii, kudy vešel. Tam mi řekl, že vybral paní ze Saint-Simon za dvorní dámu budoucí vévodkyně z Berry; že je to zvláštní známka úcty, kterou chová k její ctnosti a zásluze, když jí ve dvaatřiceti letech svěřuje tak mladou princeznu, která je mu tak blízká, a známka také toho, že je zcela přesvědčen o tom, co jsem mu před několika měsíci řekl, když mě k sobě tak velmi přibližuje. Uklonil jsem se jen zdrženlivě a odpověděl, že jsem dojat ctí důvěry k paní ze Saint-Simon v jejím věku, ale že mi největší radost působí ujištění, které dostávám od Jeho Veličenstva, že je přesvědčeno a spokojeno. Po této lakonické odpovědi, která mu se vší úctou dávala pocítit, co si o tom místě myslím já sám, mi dost dlouho říkal všemožné laskavosti o paní ze Saint-Simon a o mně, jak to uměl lépe než kdokoli na světě, když byl vděčný, a zvláště když předkládal nepříjemné sousto, které chtěl, aby člověk spolkl. Pak se na mě podíval pozorněji, s úsměvem, který se chtěl zalíbit: „Ale," dodal, „musíte držet jazyk za zuby," tónem důvěrnosti, který jako by ji žádal i ode mne, a stejným tónem jsem mu také odpověděl, že jsem ho dobře držel, zvláště v poslední době, a že ho budu dobře držet vždycky. Usmál se ještě rozjasněněji, jako člověk, který dobře rozumí, kterému se ulevilo, že nenarazil na odpor, jehož se tolik obával, a který je spokojen s tímto druhem volnosti, jakou nalezl a díky níž mu lépe chutná oběť, kterou cítí, aniž by mu z ní zaléhalo do uší. Zároveň se otočil zády ke zdi, na niž předtím hleděl, trochu ke mně a já k němu; a vážným a vznešeným, ale zvýšeným hlasem řekl shromážděným: „Paní vévodkyně ze Saint-Simon je dvorní dámou budoucí vévodkyně z Berry." Hned nato sborový potlesk volbě a chvála zvolené; a král, aniž se zmínil o dámě šatny, odešel do svých zadních kabinetů.

Okamžitě jsem šel na druhý konec kabinetu k Monseigneurovi, který tam přijel z Meudonu na radu, a s mírnou úklonou jsem mu řekl, že mu tu skládám svou poklonu, než ji budu moci vykonat v Meudonu. Odpověděl mi, ale chladně, když mě zdravil, že má z této volby velkou radost a že si paní ze Saint-Simon povede velmi dobře. Chtěl jsem pak jít k vévodovi z Bourgogne, který stál opodál, ale on mi vyšel napůl cesty vstříc, a aniž mi dal čas promluvit, řekl mi rozzářeně a tiskl mi ruku, že vím, jak velký podíl na mně vždycky bral a bere, že nic nemohlo být víc po jeho chuti než tato volba; a zahrnuje mě laskavostmi a paní ze Saint-Simon chválou, odvedl mě na konec kabinetu, kde jsem se jen stěží vymanil z toho, co se tam na mé cestě shromáždilo. Rychleji jsem to vyřešil tím, že jsem vyšel dveřmi do galerie, které mi otevřeli; pak, vzpomenuv si, že kancléř je s ministry v králově ložnici a čeká na radu, šel jsem mu povědět, co se právě stalo, neboť pan z Beauvilliers byl přítomen. Početná společnost mě div neudusila, jak to v takových chvílích bývá. Vyprostil jsem se z ní s námahou a zdvořile, ale vážně, a až do konce jsem pohrdl tím, abych dával najevo radost, kterou jsem necítil, tak jako jsem se pečlivě vyhnul jakémukoli slovu

díků vůči králi a Monseigneurovi a tak jako jsem se mu vyhýbal vůči všem; o jejich nanejvýš horlivém přijetí nebudu mluvit.

Okamžitě jsem paní ze Saint-Simon vzkázal, že je jmenována a ohlášena. Tato zpráva, ač tak předvídaná, ji zasáhla skoro, jako by předvídaná nebyla. Když chvíli podlehla slzám, musela se vzchopit a přijet se obléknout k vévodkyni z Lauzunu, kde byly navzdory opatřením dveře často vyráženy. Obě sestry šly k vévodkyni z Bourgogne, která byla u své toalety a velmi spěchala na oběd do Meudonu, kde jí Monseigneur ne bez příčiny často vyčítal, že přijíždí pozdě. Veřejné přijetí bylo takové, jaké si lze představit, přijetí vévodkyně z Bourgogne obdivuhodné. Když vstávala, aby šla na mši, zavolala si ji, vzala ji za ruku a takto ji vedla až na tribunu. Řekla jí, že ať má jakoukoli radost, že ji vidí tam, kde si ji přála, chce, aby byla přesvědčena, že jí posloužila tak, jak si to ona přála; že kvůli tomu pro ni přinesla tu největší oběť, jakou bylo možné přinést, protože po ní vášnivě toužila, a přece udělala všechno, aby od toho krále odvrátila, a to až tak, že si král nějakou dobu myslel, že proti ní něco má; že byla ovšem ve velkých rozpacích, protože ji měla příliš ráda, a pravdu také, než aby jí chtěla uškodit, a protože s ní měla záměr, o němž jí mluvila, totiž aby nastoupila po vévodkyni du Lude, nevěděla dobře, co uvést, aby zabránila králi dát jí místo, které jí určil; že přesto nic nezanedbala, aby jí až do konce dostála slovu, protože přátelům se má sloužit podle jejich gusta a pro ně, ne pro sebe — to byl její výraz; že ji ostatně dala varovat před naší zkázou, kterou při odmítnutí viděla jako jistou; že je velmi ráda, že jsme se dokázali dát v tom poradit; že konečně, když už se věc stala, nemůže před ní skrývat svou radost, a to tím svobodněji, že ji, ještě jednou, po pravdě ujišťuje, že proti své vůli udělala až do konce vše, co mohla, aby toto místo od ní odvrátila, jedině aby jí dostála slovu; že teď, když se věc obrátila jinak, má z toho velkou radost pro sebe, pro princeznu, k níž ji dávají, i pro ni samu, protože věří, že je to pro nás dobré a že nás to bude čím dál víc vést k věcem příjemným a lepším.

Celá ta dlouhá cesta uplynula v podobných projevech laskavosti a přátelství, mezi nimiž, protože princezna stále mluvila, mohla paní ze Saint-Simon jen stěží vyjádřit svou vděčnost. Vévodkyně z Bourgogne skončila tím, že by ji byla zavedla ke králi, nebýt té hodiny, protože ji čekají v Meudonu. Madame se rozplakala radostí, když viděla paní ze Saint-Simon vstupovat k sobě. Vždycky si jí mimořádně vážila, ačkoli se s ní stýkala jen při řídkém dvoření. Neubránila se, aby jí při jedné královské večeři, když se paní de La Vallière stala dámou paláce, neřekla, že je tím rozhořčena, ale že vždycky dobře věděla, že nebudou mít dost zdravého rozumu, aby jí to místo dali. Vévodu a vévodkyni z Orléans paní ze Saint-Simon u nich doma nezastihla, byli už u Mademoiselle, kde je našla. Veselí tam dostoupilo až k nadšení. Mademoiselle dokonce řekla v soukromí paní z Lévis, že tato volba činí její štěstí úplným.

Vévodkyně z Orléans se nenabídla, že paní ze Saint-Simon zavede ke králi; to nás překvapilo. Šla tam s vévodkyní z Lauzunu, právě když skončila rada. Král je přijal ve svém kabinetu. K tomu, co král paní ze Saint-Simon řekl o její zásluze, její ctnosti

a o bezpříkladné výjimečnosti takové volby v jejím věku, nelze nic dodat. Mluvil pak o jejím původu, o její hodnosti, zkrátka o všem, co může lichotit. Projevil jí plnou důvěru, shledal, že mladá princezna má velké štěstí, že se dostala do takových rukou, bude-li umět toho využít, a prodloužil rozhovor na dobrou čtvrthodinu, přičemž mluvil téměř stále on; paní ze Saint-Simon málo, skromně a s neméně pozorností, než jakou jsem měl já, aby svými výrazy plnými úcty dala pocítit, že se cítí poctěna jen důvěrou a že jen k ní vztahuje své díky. Vévoda z Bourgogne, u něhož ji navštívila, ji zahrnul vším možným; a vévoda z Berry nevěděl, jak jí dostatečně projevit svou radost. Večer šla k paní z Maintenon, opět se svou sestrou. Když jí začala něco říkat, paní z Maintenon ji přerušila vším nejzdvořilejším a nejpochvalnějším, co se dalo říci o volbě v jejím věku, a skončila ujištěním, že gratulovat je třeba králi a budoucí vévodkyni z Berry k dvorní dámě, jejíž původ a hodnost tomuto místu tolik ctí. Návštěva byla krátká, ale plnější, než lze vypovědět. Byl jsem velmi překvapen, že paní z Maintenon tak jasně cítila a vyslovovala, jakou čest paní ze Saint-Simon jejímu úřadu prokazuje. Ještě mnohem víc nás překvapilo, že to potom často opakovala, a to nejsilnějšími slovy, v přítomnosti i v nepřítomnosti paní ze Saint-Simon, a vícekrát i samotné vévodkyni z Berry; tak pravda je, že jsou pravdy, které si i přes veškerý útlak proklestí cestu až do svatyní sebevíc protichůdných.

Téhož dne se Madame, Mademoiselle a dokonce i vévoda z Berry, kteří mě přijali s nesmírnou radostí, všichni tři stejně otevřeně vyslovili i vůči mně o cti — doslova tímto slovem — a o uspokojení, které cítí z volby, po níž jedině toužili. Odpoledne jsem jel s panem z Lauzunu do Meudonu, kde mě Monseigneur přijal zdvořileji a otevřeněji než ráno.

Večer po návratu mě velmi vážně upozornili, že musím jít k paní z Maintenon. Nevkročil jsem k ní od chvíle, kdy jsem tam byl s davem dvořanů při svatbě vévodkyně z Noailles. Paní ze Saint-Simon ani já jsme s ní nikdy neměli žádný styk, ani nepřímo, a nikdy jsme ho nevyhledávali. Nevěděl jsem ani, jak její pokoj vypadá. Musel jsem dát na radu. Šel jsem tam ještě téhož večera. Jakmile jsem se objevil, uvedli mě dovnitř. Byl jsem nucen poprosit komorníka, aby mě k ní dovedl, a ten mě tam postrčil jako slepce. Našel jsem ji ležet v jejím výklenku a u ní maršálku z Noailles, paní kancléřovou, paní ze Saint-Géranu, které mě všechny nijak neděsily, a paní z Caylus. Když jsem se přiblížil, vysvobodila mě z rozpaků poklony tím, že promluvila první. Řekla mi, že je na ní, aby mi blahopřála ke vzácnému štěstí a neslýchané výjimečnosti mít ženu, která má ve dvaatřiceti letech tak uznávanou zásluhu, že je za všeobecného souhlasu vybrána za dvorní dámu patnáctileté princezny, což jsou věci bez příkladu a pro manžela tak sladké, že mi nemůže dost blahopřát. Odpověděl jsem, že právě za toto svědectví jí nemohu dost poděkovat; pak, pohlédnuv na společnost, jsem hned dodal s nenuceným výrazem, že podle mého jsou nejkratší návštěvy nejuctivější, a uklonil jsem se k odchodu. Od té doby jsem tam už nikdy nevkročil. Paní z Maintenon mi s úklonou řekla, ať si dobře vychutnám štěstí, že mám takovou ženu, a s

půvabným úsměvem hned dodala, ať jdu k paní z Noailles, která se mnou má co vyřizovat. Řekla to, když mě slyšela ohlašovat, a dobírala si ji, že vždycky každého zachytí. Paní z Noailles mě skutečně zachytila, když jsem odcházel, a chtěla se mnou za výklenkem mluvit o jakémsi úřadu na mých statcích. Řekl jsem jí, že jinde, kolik jen bude chtít, ale ať mě odsud nechá odejít, protože tu už vidím jen samou vodu. Dali jsme se do smíchu, a tak jsem z té velké návštěvy vyvázl.

Nazítří v pondělí, na samém konci dopoledne, jela paní ze Saint-Simon se svou sestrou do Meudonu. Monseigneur byl pod kaštany a přišel je přivítat ke kočáru. To byl jeho způsob důvěrnosti, když byl na tomto místě, k lidem, s nimiž byl důvěrný. Ačkoli s paní ze Saint-Simon byla jeho důvěrnost víc než skrovná, prokázal jí všechny zdvořilosti, jaké mohl, a provedl ji po tom krásném místě. Hodina oběda se blížila. Biron a Sainte-Maure, s Monseigneurem velmi důvěrní, mu řekli, že by nebylo zdvořilé dámy nepozvat. Monseigneur odpověděl, že se to mezi tolika muži neodvažuje; že nicméně on a dvorní dáma jim budou dobrou gardedámou; a že navíc má přijet vévoda z Bourgogne, který je gardedámou víc než kdokoli jiný. Zůstaly tedy. Oběd byl velmi veselý, Monseigneur jim dělal hostitele. Pro dvorní dámu se nadchl, jako se v Marly nadchl pro sňatek; pily se jejich přípitky a vévoda z Bourgogne si vedl skvěle. Po obědě si vzal paní ze Saint-Simon na chvilku stranou a mluvil s ní o svém pevném záměru, a o záměru vévodkyně z Bourgogne, aby nastoupila po vévodkyni du Lude. Paní ze Saint-Simon se odtud vrátila tak udivená, ale tak málo polichocená, že si nemohla zvyknout na myšlenku, že už není naděje, jak se vyhnout tomu, být dvorní dámou.

Ti, kdo nás měli nejméně rádi, nejzávistivější a nejžárlivější, ti, kdo se nejvíc báli, aby nás toto místo nevyneslo k jiným, a kdo nejvíc kuli pikle, aby na ně dostali jiné, všichni se rozpoutali v potlesku, chvalozpěvech, projevech oddanosti a přátelství, a to s takovou přemírou, že jsme nepřestávali hledat, co se nám to stalo, a žasnout, že tak skromné místo uvedlo do pohybu tolik lidí všeho druhu, jen aby nás zahrnuli vším, co si nemysleli, a tím, o čem také rozumně nemohli věřit, že nás přesvědčí. Ale taková je bída podrobeného dvora. Je však třeba říci, že tato volba byla schválena tak všeobecně, jak málo byl schválen sňatek, a že k tomuto všeobecnému přívalu ujišťování přispěla neochvějná horlivost, s níž ji proti naší vůli prosadil král a všechny královské osoby, které se netajily ani svým přáním, ani našimi odmítnutími; což bylo v každém ohledu něco bez příkladu.

Král přidal všechna ostatní koření, aby to místo učinil méně nesnesitelným, aniž jsme o tom řekli nebo dali naznačit sebemenší slovo. Prohlásil, že dokud vévoda z Berry zůstane vnukem nebo synem krále, jsou místa vévodkyně du Lude a paní ze Saint-Simon rovnocenná. Chtěl, aby služné bylo ve všem stejné a stejného druhu, totiž 20 000 livrů, čímž se dáma šatny vyrovnala hraběnce z Mailly a vyneslo jí to rovněž 9 000 livrů služného. Věnoval zvláštní péči tomu, aby nám zařídil nejpříjemnější byt ve Versailles. Vystěhoval kvůli tomu d'Antina a vévodkyni Sforzovou, aby nám ze

dvou bytů udělal jeden úplný pro každého z nás. Přidal k tomu kuchyně na nádvoří pod ním, což je na zámku velmi vzácná věc, protože jsme od té doby, co jsme byli u dvora, vždycky dávali obědy a často i večeře. Zároveň král prohlásil, že celá ostatní domácnost budoucí vévodkyně z Berry bude zřízena podle vzoru domácnosti Madame. Veškeré vyznamenání se tedy dostalo paní ze Saint-Simon a dámě šatny, která z něho kvůli ní těžila, a to způsobilo nový rozruch. Osobní zájem jen málo přispěl k rozsahu, jaký jsem dal vyprávění o intrice tohoto sňatku a o tom, co se odehrálo kolem volby paní ze Saint-Simon; rozvinutí věci a rozličné zájmy osob a klik, zvláštnost mnoha podrobností a přirozené vylíčení dvora v jeho nitru mi připadaly jako kuriozity dosti poučné, abych z nich nic nevynechal.

V den, kdy byla paní ze Saint-Simon ohlášena, vzkázala paní z Maintenon vévodkyni z Ventadour, aby dala paní z La Vieuville vědět, že je dámou šatny budoucí vévodkyně z Berry. Přijela ještě téhož večera do Versailles. Král ji viděl až nazítří, a to veřejně, v galerii cestou na mši. Nikde nebyla přijata v soukromí a všude chladně, dokonce i u Monseigneura, ačkoli ji chránila a uváděla paní z Espinoy. Paní z Maintenon byla k ní ještě otevřenější. Přerušila její díky a ujistila ji, že jí ani nikomu jinému nic nedluží a že ji chtěl jedině král sám. Byla to šlechtična z Pikardie, která se jmenovala La Chaussée d'Eu, tak jako La Tour d'Auvergne, protože pocházela z části hrabství Eu, která zasahuje do Pikardie. Byla krásná, chudá, bez ducha, ale počestná, vychovaná v domácnosti u paní z Nemours, kde jí říkali slečna z Arrez[3] a kde se do ní zamiloval pan z La Vieuville a oženil se s ní; měl děti ze své první ženy, která se zalíbila králi, když byla dvorní slečnou královny, a byla sestrou hraběte z La Mothe,[4] o němž bylo až příliš řečí při obléhání Lille a potom. Paní z La Vieuville byla, jak už bylo jinde řečeno, důvěrnou přítelkyní paní z Roquelaure a byla zadobře s paní z Ventadour, paní z Elbeufu, paní z Espinoy a slečnou z Lislebonne. Jejím uměním byla neustálá snaha zalíbit se všem, lichocení bez míry a talent vetřít se ke všem, z nichž doufala něco vytěžit, ale to bylo všechno; jinak byla zaujata svými záležitostmi, s oddaností, jakou dává nouze a postavení druhé ženy, která nalezne děti z prvního manželství a záležitosti v nepořádku; často byla u dvora a klepala na všechny dveře, zřídka v Marly. Přišla hned a několikrát k paní ze Saint-Simon, s velkými poklonami a nekonečnou úctou. Neznali jsme ji a měli jsme ji za dobrou a mírnou ženu; doufali jsme, že s ní tam bude stejně snadné vyjít jako s kteroukoli jinou. Zkušenost nám brzy ukázala, že zištnost a podlézavost bez špetky ducha, která by je vyvážila, jsou špatnou společností. Ta ubohá žena si svým chováním přivodila taková ostrá přitažení uzdy,

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jérôme, pán z La Chaussée d'Eu, užíval titulu hraběte z Arrestu. Saint-Simon píše Arrez, a ne Aurez, jak bylo vytištěno v předchozích vydáních.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O slečně z La Mothe-Houdancourt, která byla jednou z dvorních slečen královny Anny Rakouské, viz poznámku na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 8).

že úplně ztratila hlavu, aniž se jí od kohokoli dostalo pomoci či útěchy, a nakonec si po mnoha ponížených a slzách vyprosila odpuštění od paní ze Saint-Simon.

Její manžel byl jakési těžkopádné a nadmíru nudné hovado, které u dvora nikoho nenavštěvovalo a s nímž nikdo nemluvil, ačkoli byl vlastním bratrancem maršálky z Noailles, děti bratra a sestry. Při své první svatbě dostal guvernérství Poitou a úřad rytíře cti královny s právem nástupnictví po svém otci. Jeho otec byl rovněž velmi ubohý člověk, který díky přízni svého otce dostal vévodské breve a zemřel roku 1689 jako vychovatel vévody z Chartres, pozdějšího vévody z Orléans, měsíc poté, co se stal rytířem řádu. Byli to velmi drobní šlechtici z Bretaně, jejichž jméno bylo Coskaër, málo nebo vůbec neznámí před rokem 1500, kdy je do Francie přivedla Anna Bretaňská. Vnuk toho, kdo přišel, se dobře oženil, stal se velkým sokolníkem po hraběti z Brissacu a zanechal jediného syna, který s otcovým úřadem udělal velké štěstí. Byl prvním kapitánem tělesné gardy Ludvíka XIII., rytířem řádu a roku 1623 vrchním správcem financí. Dal vyhnat Puysieuxe, státního sekretáře, jemuž vděčil za své štěstí, a kancléře ze Sillery, Puysieuxova otce, a bylo mu splaceno touž mincí. Kardinál z Richelieu, kterého uvedl do státních záležitostí, ho brzy nato vytlačil a dal ho obvinit z mnoha zpronevěr spolu s Bouhierem, nástupcem Beaumarchaisovým, pokladníkem státní pokladny, jehož byl zetěm. Byl uvězněn, potom opustil království a byl proti němu veden proces v nepřítomnosti. Po smrti Ludvíka XIII. velmi těžil z náklonnosti a ochrany, jíž se nenávist královny matky ke kardinálovi z Richelieu, a ještě výš, chlubila vůči všem, s nimiž se za vlády Ludvíka XIII. zle nakládalo. Byl soudně navrácen do všech svých statků a všech svých úřadů, dokonce i do úřadu nad financemi, a on i jeho syn byli jmenováni vévody na breve, čehož užíval jen rok, neboť zemřel 2. ledna 1653. Jeho syn, který zemřel jako vychovatel vévody z Chartres, koupil rok před otcovou smrtí guvernérství Poitou od vévody z Roannais, když ho přiměli, aby se ho vzdal, a o dvanáct let později úřad rytíře cti královny od markýze z Gordes. Kdysi měli statek v Artois. Nevím, odkud je napadlo přijmout jméno a erb La Vieuville; nevidím žádné spříznění ani nic jiného, co by k tomu mohlo dát podnět, leda to, že volba byla dobrá a měla mnohem větší cenu než jejich vlastní. Ale nic tím nezískali; tento dobrý a starobylý rod z Artois a Flander je nikdy neuznal a každý ví, že k němu nepatří. Vévoda z Orléans se uprostřed své radosti ocitl v rozpacích kvůli Španělsku, kde nemohl pochybovat, že se sňatek kvůli němu nebude líbit. Bylo těžké, aby se vyhnul tomu, oznámit jej tam. Neodvažuje se v tom jednat sám od sebe, odvážil se poradit se s králem, který také nebyl bez rozpaků. Po několika dnech uvažování mu poradil, aby se prostě držel zvyklosti. Vévoda z Orléans tedy napsal španělskému králi a královně,[5] kteří mu ani jeden, ani druhý neodpověděli, ale oba

5. **Vysvětlivka:** Filip V. a jeho manželka Marie Luisa Gabriela Savojská (1688–1714), sestra vévodkyně z Bourgogne. Ve Španělsku vévodovi z Orléans nezapomněli podezření, že usiloval o španělskou korunu (španělská aféra 1709).

odepsali vévodkyni z Orléans. Vévoda z Alby[6] okázale přišel blahopřát vévodkyni jednoho dne, kdy byl vévoda z Orléans v Paříži, a jemu nedal nejmenší známku života. V Madridu se dokonce v řečech o sňatku příliš nešetřilo. Madame, která si se španělskou královnou dopisovala, jí marně dávala na srozuměnou, že to přičítá princezně des Ursins; a španělská královna probírala tuto kapitolu s vévodkyní z Bourgogne s takovou lehkostí a půvabem, jaké se jen mohly snoubit s hořkým rozmrzením, které chtělo být pocítěno. Vévodu z Orléans to živě bolelo a ponižovalo, ale neodvážil se dát průchod sebemenší stížnosti. Dispense se očekávaly každou chvíli a šlo už jen o rychlé slavení sňatku. Při těchto obřadech se dodržuje jeden zvyk, který se vztahuje až na svatby vévodkyň, ale který ony v poslední době nechaly upadnout: snoubenka nosí závoj (*mante*), který jsem nedávno popsal v souvislosti s vdovským oděvem paní Vévodkyně. Vlečku tohoto závoje nese při zásnubách osoba stejného postavení, a když žádná není, ta, která se mu nejvíc blíží. Tehdy nebyla žádná dcera ani vnučka Francie; úkol tedy připadal první z princezen krve. Dcery vévody z Orléans byly dány do Chelles,[7] připadalo to tedy přirozeně slečně z Bourbonu. Lze si představit, co tomu řekla paní Vévodkyně a ona sama, které tolik doufaly v tento velký sňatek právě pro tutéž princeznu, které by v takovém případě nesla závoj Mademoiselle, a která se nyní ocitala v nutnosti nést ho jí. Byl to žal, který nedokázaly snést, a dokonce se odvážily dát to dost hlasitě najevo, tak dalece, že se pustilo do oběhu, že se lze bez závoje obejít, když ho nikdo nechce nést; neboť paní Vévodkyně nebyla povolnější co do slečny z Charolais než co do slečny z Bourbonu. Byly tu sice ještě dcery paní princezny de Conti, ale to by bylo příliš nápadné. Dvůr zatím se zlomyslnou pozorností čekal, co z této půtky, která se začínala hodně vzdouvat, vzejde, když král, který sňatek uskutečnil, ale nechtěl rozhněvat Monseigneura ani přivést do zoufalství paní Vévodkyni — ta rozhlašovala, že vévodkyně z Orléans dala své dcery do kláštera jedině proto, aby jí vyvedla tento kousek —, král, pravím, zeptal se vévody z Orléans, zda je nenechá přijet na svatbu jejich sestry.

Vévoda z Orléans, slabý, povolný, spokojený nad všechno očekávání a nejvzdálenější nenávisti a zlomyslnosti ze všech lidí, zapomněl na všechno, co mu v té věci bylo řečeno, a na všechno, co slíbil vévodkyni z Orléans. Místo aby se z toho vyvlékl skromností, snahou vyhnout se výdajům a ještě spíš obavou, aby je podívaná na tuto nádheru nerozptýlila, svolil, že je nechá přijet. Neodvážil bych se říci, že na tak nemístné povolnosti měla podíl ubohá touha udělat jim tu radost. Vévodkyně z Orléans, zoufalá, vymyslela, jak tento návrat svých dcer, které byly dosud jen nouzově pokřtěny, zastřít doplněním křestních obřadů; a dala je dva dny před zásnubami

6. **Vysvětlivka:** Don Antonio Martín de Toledo, vévoda z Alby, španělský velvyslanec ve Francii od roku 1703.

7. **Vysvětlivka:** Královské opatství benediktinek v Chelles u Paříže. Šlo o slečnu z Chartres, Louise-Adélaïde Orleánskou (1698–1743), pozdější abatyši v Chelles, a slečnu z Valois, Charlotte-Aglaé Orleánskou (1700–1761), pozdější modenskou vévodkyni.

podržet na křtu Monseigneurovi a Madame a vévodkyni z Bourgogne a vévodovi z Berry. Tak slečna z Chartres, později abatyše v Chelles, nesla při zásnubách závoj, při nichž oba synové pana du Maine poprvé podepsali svatební smlouvu na základě své nové hodnosti.[8]

Nazítří v neděli 6. července byl sňatek kolem poledne slaven v kapli kardinálem z Janson,[9] velkým almužníkem. Dva královští almužníci drželi nebesa; přítomni byli král, královské osoby, princové a princezny krve a levobočci; mnoho vévodkyň na svých poduškách, hned za princeznami krve; a vévodové z La Trémoille, z Chevreuse, z Luynes, jeho sedmnáctiletý vnuk, z Beauvilliers, z Aumontu, z Charostu, vévoda z Rohanu a několik dalších na svých; nikdo z cizích knížat, ale cizí kněžny na svých poduškách mezi vévodkyněmi; tribuny byly všechny skvěle zaplněny a tam jsem se usadil, abych mohl na obřad pohodlně shlížet; dole mnoho dam za poduškami a mužů za dámami. Po mši přinesl farář svou matriku na královo klekátko, kde se podepsal on a jen královské osoby; ale žádný princ ani princezna krve, kromě dětí vévody z Orléans. Tehdy paní ze Saint-Simon odešla ze své podušky, která byla vlevo na kraji schodů presbytáře, a postavila se za vévodkyni z Berry, která šla podepisovat. Když podpisování skončilo, dali se všichni do pohybu, aby vyšli z kaple. Mezi Madame a vévodkyní z Berry, která se dost půvabně zdráhala, došlo k mnoha zdvořilostem, a Madame ji nakonec vzala za ramena a postrčila ji před sebe. Odtud šel každý obědvat k sobě, král ke své malé tabuli a novomanželé k vévodkyni z Bourgogne, která potom až do večera pořádala velkou hru v salonu, jenž spojuje galerii s jejími komnatami, kam se sešel celý dvůr.

Král, který ráno i odpoledne zasedal ve státní radě a večer jako obvykle pracoval u paní z Maintenon, přišel v hodinu večeře k vévodkyni z Bourgogne, kde našel vše, co mělo patřit k hostině, připraveno v místnosti s oválným oknem (*œil-de-bœuf*), sousedící s královou ložnicí, u stolu ve tvaru podkovy, k němuž se o několik okamžiků později posadili. Bylo jich dvacet osm, seřazených podle svého pořadí vpravo a vlevo, král sám uprostřed ve svém křesle, se svou kazetou (*cadenas*).[10] Hosté, kteří tam večeřeli, a nechyběl ani jeden, byli: Monseigneur, vévoda a vévodkyně z Bourgogne, vévoda a vévodkyně z Berry, Madame, vévoda a vévodkyně z Orléans, vévoda z Chartres, paní Princezna, hrabě z Charolais — neboť pan Vévoda byl u armády ve Flandrech —, obě princezny de Conti, slečna z Chartres a slečna z Valois, pozdější modenská vévodkyně, slečna z Bourbonu a slečna z Charolais, paní du Maine a paní z Vendôme, princ de Conti, kterého jsem měl uvést dříve, a jeho dvě sestry, pan du

8. **Vysvětlivka:** Princ z Dombes a hrabě z Eu, synové pana du Maine; roku 1710 jim král udělil tytéž hodnosti a pocty, jaké měl jako legitimovaný syn jejich otec.

9. **Vysvětlivka:** Toussaint de Forbin-Janson (1631–1713), kardinál od roku 1690, od roku 1706 velký almužník Francie.

10. **Vysvětlivka:** *Cadenas* — ozdobná schránka s příborem, solničkou a ubrouskem, výsada panovníků a nejvyšších osob u stolu.

Maine, jeho dva synové a hrabě z Toulouse, paní velkovévodkyně, kterou jsem zapomněl uvést za vévodkyní z Orléans. Do místnosti hostiny nevstoupila žádná titulovaná dáma s právem sedět a jen velmi málo jiných se tam ukázalo, žádní vévodové ani cizí knížata, několik dalších mužů od dvora.

Když vstal od stolu, odebral se král do nového křídla, do komnat novomanželů. Celý dvůr, muži i ženy, ho očekával ve špalíru v galerii a následoval ho spolu se všemi, kdo byli u večeře. Kardinál z Janson požehnal lože. Ukládání netrvalo dlouho. Král podal vévodovi z Berry košili. Pan z Bouillonu si činil nárok ji podat jako velký komoří; pan z Beauvilliers jako vychovatel měl královo rozhodnutí na své straně a podal ji. Já jsem držel svícen a byl jsem překvapen, že pan z Bouillonu neodešel a díval se, jak se ta košile podává. Vévodkyně z Bourgogne podala košili nevěstě, předanou paní ze Saint-Simon, jíž král prokázal ty nejvybranější zdvořilosti. Když novomanželé ulehli, zatáhli pan z Beauvilliers a paní ze Saint-Simon každý ze své strany závěs, ne bez trochy smíchu nad takovou společnou funkcí. Nazítří ráno šel král po mši k vévodkyni z Berry. Když usedla ke své toaletě, představila jí paní ze Saint-Simon celý dvůr a jmenovala jí ho jako cizince a dala jí políbit titulované muže i ženy, načež k této toaletě přišly královské osoby a princové a princezny krve. Po obědě, jako předešlého dne, táž hra v témž salonu, kde měly podle královského rozkazu být všechny dámy přítomny ve slavnostním úboru jako předešlého dne, aby přijaly anglickou královnu a princeznu;[11] neboť anglický král byl stejně jako předešlého roku u armády ve Flandrech.

Královna a princezna, její dcera, šly nejprve navštívit Monseigneura, který hrál u paní princezny de Conti, pak k paní z Maintenon, kde byl král. Potom přišla královna do toho salonu navštívit vévodu a vévodkyni z Bourgogne a skončila návštěvou u novomanželů, odkud se vrátila do Chaillot, načež už o svatbě vůbec nebylo řeči. Anglická královna a princezna, které si vždycky lichotily nadějí na tento sňatek, jenž byl dokonce, jak myslím, že jsem řekl, už málem uzavřen, nijak nehodnotily stav věcí střízlivě. Byly zdrceny. Proto je král chtěl ušetřit svatby, a dokonce celého obřadu návštěvy, který proto upravil tak, jak bylo právě vylíčeno.

Hluboký smutek paní Vévodkyně ji rovněž ušetřil celé té podívané. Monseigneur řekl paní ze Saint-Simon, že mu udělá radost, umožní-li paní Vévodkyni, ještě v prvním smutku, na chvíli vidět vévodkyni z Berry v soukromí, což bylo rychle vykonáno. Návštěva byla krátká. Paní ze Saint-Simon byla zahrnuta poklonami a omluvami, že ji vdovský stav zdržel od toho, aby ji navštívila. Následující středu se jelo do Marly. Král, který dal vévodkyni z Berry velmi skromný dar ve šperkách, nedal vévodovi z Berry nic. Ten měl tak málo peněz, že první dny pobytu nemohl hrát. Vévodkyně

---

11. **Vysvětlivka:** Marie Modenská (Marie Beatrix d'Este, 1658–1718), vdova po Jakubu II., žila s dcerou Ludovikou Marií Stuartovnou (1692–1712) v exilu v Saint-Germain. Anglickým králem je míněn její syn Jakub (III.) Stuart, který se tažení ve Flandrech účastnil jako dobrovolník pod jménem rytíř svatého Jiří.

z Bourgogne to řekla králi, který, vědom si stavu, v němž byl sám, se s ní poradil o tom, že mu nemá co dát víc než pět set pistolí, a ty mu dal s omluvou na nepřízeň doby, protože vévodkyně z Bourgogne s právem usoudila, že to málo je lepší než nic a než nemoci hrát.

Tento pobyt v Marly znamenal návrat obou sester vévodkyně z Berry do Chelles a uvolnění paní z Mare. Byla vychovatelkou dětí Monsieura s právem nástupnictví po své matce, maršálce z Grancey, pak po ní samostatně, a zůstala jí i u dětí vévody z Orléans, ve velké vážnosti. Král a paní z Maintenon počítali s tím, že bude dámou šatny vévodkyně z Berry, kterou vychovala a k níž se zdála velmi připoutána, a Mademoiselle k ní. Madame a vévoda a vévodkyně z Orléans to chtěli. Nikdy ji k tomu nebylo možné přimět, ať byly naléhavé a dlouhé prosby, jimiž ji všichni, až po paní z Maintenon, zahrnovali, sebevětší. Je třeba vědět, že maršálka z Grancey byla sestrou Villarceaua,[12] u něhož paní z Maintenon strávila tolik letních měsíců a pak s ním v Montchevreuil, a na kterého si celý život uchovala tak drahou vzpomínku, jak jsem jinde řekl. Teprve po umíněných a opakovaných odmítnutích paní z Mare byla jmenována dáma šatny. Vymlouvala se na svůj věk, své zdraví, svůj klid, svou svobodu. Odešla tedy, k lítosti všech, a zvláště naší. Byla mou příbuznou a odjakživa mou důvěrnou přítelkyní, měla mnoho vážených přátel a ještě víc rozumu a úsudku než ducha. Dostala dary, od krále penzi 2 000 tolarů, byt v Lucemburském paláci, a ponechala si svůj byt v Palais-Royal, své zařízení v Saint-Cloud a 12 000 livrů služného od vévody z Orléans s titulem vychovatelky jeho dcer, o jejíž povinnosti se už nestarala.

Netrvalo nám dlouho, než jsme odhalili příčinu jejího umíněného odporu zůstat u vévodkyně z Berry. Čím víc se tato princezna dávala poznat — a nijak se v tom nekrotila —, tím víc jsme shledávali, že paní z Mare měla pravdu, tím víc jsme obdivovali, jakým zázrakem péče a opatrnosti nic neproniklo ven, tím víc jsme cítili, jak slepě se jedná v tom, po čem se nejvášnivěji touží a jehož úspěch stojí nejvíc trápení, námahy a radosti; tím víc jsme naříkali nad neštěstím, že se nám podařila věc, kterou bych, místo abych ji podnikl a sledoval tak, jak jsem to učinil, byl mařil s ještě větší horlivostí — i kdyby z toho měla mít prospěch slečna z Bourbonu a nic o tom nevědět —, kdybych byl věděl polovinu čtvrtiny, co pravím, tisícinu toho, čeho jsme byli tak nešťastnými svědky. Víc o tom zatím neřeknu a v dalším povím jen to, co se nebude dát zamlčet; a mluvím o tom tak brzy jen proto, že to, co se později přihodilo tolika podivnými způsoby, začalo vystrkovat růžky, a dokonce se už trochu rozvíjet hned při tomto prvním pobytu v Marly. Je nyní čas vrátit se tam, odkud jsme vyšli, abychom nepřerušovali souvislé vyprávění o tomto sňatku.

---

12. **Vysvětlivka:** Louis de Mornay, markýz z Villarceaux; na jeho zámku trávila Françoise d'Aubigné, pozdější paní z Maintenon, v době svého vdovství po Scarronovi opakovaně letní měsíce.

Kapitola šestnáctá

Archiv státních listin. — Rozdělení generálů armád stejné jako posledně. — Villars upadne u krále v nemilost a hned se zase vzchopí. — Vzácná příhoda se dvěma protichůdnými dopisy Montesquiouovými, která Villarse s ním rozkmotří. — Douai obleženo; Albergotti uvnitř. — Berwick poslán prozkoumat, co se děje u flanderské armády. — Odměna předem. — Rychlý vzestup Berwicka, který je učiněn vévodou a pairem. — Podivná klauzule jeho listin a její příčina. — Podivné jméno dané jeho vévodství, a proč. — Anglický zvyk. — Berwick v Dauphiné; po návratu přijat jako vévoda a pair. — Podivná roztržitost Caumartinova při hostině po tomto přijetí. — Kaple ve Versailles vysvěcena kardinálem z Noailles, pařížským arcibiskupem, který zvítězí nad údajným vynětím. — Smrt vévodkyně de La Vallière, karmelitky atd., po níž princezna de Conti drží smutek. — Smrt Sablého. — Smrt a povaha maršála z Joyeuse. — Villars guvernérem Met. — Smrt markýze z Renti a jeho sestry maršálky z Choiseul. — Stav armády a flanderské hranice a obléhání Douai. — Nezdařený pokus na Ypry. — Drobná akce v Lutychu. — Douai se vzdává. — Albergotti rytířem řádu atd. — Béthune obleženo; uvnitř guvernér du Puy-Vauban. — Béthune se vzdává. — Odměny. — Nezdařený pokus na Menin. — Návrat našich zplnomocněnců. — Směšná příhoda maršála z Villars a Heudicourta. — Villars chce jet do lázní. — Harcourt, velící na Rýně, povolán ke dvoru; je přijat jako vévoda a pair v parlamentu. — Odjíždí velet flanderské armádě. — Aire a Saint-Venant obleženy. — Goesbriant v Aire. — Mnoho bojů. — Ravignan porazí konvoj. — Listenois a Béranger padli, rytíř z Rothelinu těžce raněn. — Aire a Saint-Venant se vzdávají. — Goesbriant rytířem řádu. — Tažení ve Flandrech, na Rýně a v Dauphiné skončena, aniž se ve dvou posledních cokoli stalo.

Až hluboko do panování Ludvíka XIV. se za žádného krále nikdo nestaral o to, aby se shromažďovaly listiny týkající se státu, s výjimkou té jejich části, kterou je nejméně důležité udržet v tajnosti, totiž financí; ty mají soudní formy, a proto měly i své rejstříky a veřejná úložiště v účetní komoře. Louvois byl první, kdo si uvědomil nebezpečí, že depeše a instrukce, které král a jeho ministři posílali generálům armád, guvernérům a jiným válečným velitelům, a dokonce i intendantům pohraničních provincií, a stejně tak listy, které od nich docházely králi a ministrům, zůstávají v rukou těchto soukromých osob a po nich v rukou jejich dědiců a často i jejich sluhů, kteří jich mohli nebezpečně zneužít, a někdy se dostanou až k máslařkám, z jejichž rukou se už zvědavcům přihodilo vykoupit velmi důležité kusy. Ačkoli války, o nichž v těch listinách šlo, byly tehdy už skončeny, a někdy i velmi dávno, mohli v nich ti, proti nimž je Francie vedla, najít nebezpečné vysvětlení mnoha hádanek a objasnění

mnoha temných míst, na nichž záleželo, aby nevyšla najevo, a snad i zaplacených zrad, jejichž odhalení by bylo pro dotčené rodiny ještě osudnější — a najít v nich také podnět, jak se proti nim příště lépe zajistit.

Tyto úvahy — nelze pochopit, proč nenapadly naše krále a jejich ministry dříve — zaujaly pana z Louvois. Vyhledal všechno staré tohoto druhu, co se dalo získat, dával si podobné listiny průběžně odevzdávat a dal je po ročnících uložit v archivu v Invalidovně, kde se tento pořádek od té doby pečlivě dodržuje, takže kromě zachování tajemství máme odtud i spolehlivé podklady, z nichž lze s užitkem čerpat. Tentýž nedostatek byl ještě nebezpečnější v oblasti diplomatických jednání; věc je tak zřejmá, že ji není třeba vysvětlovat. Croissy, pověřený zahraničními věcmi, se Louvoisovým příkladem probral. Napodobil ho při vyhledávání minulých listin i v tom, že si dával průběžně odevzdávat písemnosti týkající se jeho resortu, ale tím to skončilo.

Jeho syn Torcy[1] navrhl v březnu tohoto roku králi zřídit pro tyto listiny veřejný archiv a král to shledal velmi vhodným. Torcy pro krále získal pavilon kláštera Petits-Pères u náměstí des Victoires, protože se z jeho zahrady vcházelo do jejich zahrady, na jejímž druhém konci stojí tento pavilon, zcela oddělený a vzdálený od kláštera, odloučený ode všeho, a kam lze vejít přímo z ulice. Dal tam v krásném pořádku uložit celý tento pozoruhodný a důležitý archiv, v němž ministři a velvyslanci nacházejí tolik poučení a který se pečlivě doplňuje až do dnešního dne, takže i dědicové ministrů těchto resortů a jejich hlavních úředníků a sekretářů jsou povinni do něho odevzdat všechno, co se najde v kancelářích a v pracovnách státních sekretářů, když o úřad přijdou smrtí nebo jinak. Archiv každého resortu má na starosti hlavní úředník, požívající zvláštní důvěry, pod úřadujícím státním sekretářem, a odpovídá tam za všechno. Pontchartrain pak totéž udělal pro svůj resort námořnictva a královského domu. Lze říci, že toto zařízení nepatří k nejmenším ani k nejméně důležitým, která byla za panování Ludvíka XIV. vytvořena; bylo by však žádoucí, aby tyto ostatní archivy byly umístěny stejně bezpečně a stejně natrvalo jako archiv válečný.

Král, který provedl početné vojenské jmenování, určil k týmž armádám tytéž generály. Vévoda z Noailles odjel zavčas do Roussillonu; vévoda z Harcourtu užíval lázní v Bourbonne a měl se tam vrátit v květnu, aby odtud odjel k rýnské armádě. Mezitím pobýval, aby se vyhnul cestě, v Pallier, zámku hraběte z Tavannes, kam dostal Besons rozkaz zajet k poradě s ním a potom převzít velení armády, dokud on nepřijede, a pak u ní zůstat pod ním.

Villars, vybraný pro Flandry, kde celou zimu velel maršál z Montesquiou,[2] který mu měl během tažení být zástupcem, hleděl s nelibostí na břemeno, které si měl

1. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Colbert, markýz z Torcy (1665–1746), synovec velkého Colberta, syn Charlese Colberta, markýze z Croissy (1625–1696), a jeho nástupce v úřadu státního sekretáře pro zahraniční věci (1696–1715); jeho manželkou byla dcera ministra Pomponna.

2. **Vysvětlivka:** Pierre de Montesquiou, hrabě z Artagnan (asi 1640–1725), byl bratrancem proslulého mušketýra Charlese de Batz de Castelmore, zvaného d'Artagnan, jenž později posloužil Alexandru Du-

vzít na bedra. Vystoupal na nejvyšší a nejneuvěřitelnější vrchol přízně a důvěrnosti, bohatství, poct a velikosti, a proto se domníval, že si poprvé v životě může dovolit vyslovit několik pravd; neměl už totiž čeho dosáhnout, a tyto pravdy, které budou nemilé, ho měly předem zbavit odpovědnosti. Řekl jich tedy mnoho Desmaretsovi[3] a Voysinovi o žalostném stavu pevností, skladů, posádek, o zásobování pro tažení, o nedostatcích všeho druhu, o bídném stavu vojska i důstojníků, o jejich platech a žoldu. Nespokojen s účinkem svých výtek, odvážil se je přednést v celé jejich syrovosti paní z Maintenon a dokonce samotnému králi. Mluvil s nimi s doklady na stole, důkazy a fakty, které se nedaly popřít.

Když se ta osudná opona zvedla, zdál se jim ten pohled tak ohavný a všechno tak nesmírně svízelné, že pro ně bylo snazší se rozhněvat než odpovídat na řeč v ústech Villarsových tak novou — v ústech toho, kdo všeho, čeho chtěl, dosáhl jen tím, že jim říkal a opakoval, že všechno je v dobrém stavu a jde báječně. Právě častost a smělost těchto lží způsobily, že v něm viděli svou jedinou naději a že mu všechno dávali a všechno promíjeli, protože jedině on všechno shledával dobrým a bral všechno na sebe, aniž kdy řekl něco nepříjemného, a naopak dával všechno doufat, neboť všechno shledával snadným. Když ho teď viděli mluvit jazykem ostatních, a to všech ostatních, rozplynula se naděje v ty zázraky spolu se všemi vnadidly, jimiž je pro sebe tak výhodně ukolébával. Tehdy se na něho začali dívat jinýma očima, vidět ho tak, jak ho svět vždycky viděl, shledávat ho směšným, pošetilým, nestoudným, lhářem, nesnesitelným, vyčítat si tak rychlé a tak obrovské povýšení z ničeho, vyhýbat se mu, odstrkovat ho, dávat mu pocítit, co si o něm myslí, a nechávat to vidět i ostatní.

Teď se polekal zase Villars. Jeho záměrem bylo ve stínu svého zranění a tolika nedostatků, jejichž napravování vyžadovalo plné zdraví, užívat v klidu celého svého štěstí a vyhnout se nesčetným trnům a veškeré tíži úřadu, který mu v bodě, kam dospěl, už nemohl nabídnout žádné další stupně k vystoupání; zároveň si však chtěl zachovat neztenčený vliv, přízeň, vážnost, důvěrnost a takovou důvěru, aby se s ním radili a aby měl vliv na přijímaná rozhodnutí a na rozkazy posílané různým armádám, aby se stal soudcem úderů i počínání generálů a aby si u krále zvyšoval vážnost svými sebevědomými řečmi o válce, jejichž provedení by nebylo jeho starostí. Když ucítil tak velkou změnu vůči sobě, s níž opojení jeho pýchy a štěstí nepočítalo, viděl s hrůzou, čemu se vystavil a co by se z něho mohlo stát bez úřadu, přízně a vlivu, bez příbuzných a přátel, kteří by ho mohli chránit proti tolika nepřátelům a závistníkům, či spíše proti celé veřejnosti, kterou neustále provokoval a urážel a kterou jeho vzestup popudil. Rozhodl se náhle, a protože ho stud nikdy v ničem nezastavil,

---

masovi jako předloha pro postavu z „Tří mušketýrů“. Sám Pierre de Montesquiou se později, roku 1709, stal maršálem Francie.

3. **Vysvětlivka:** Nicolas Desmarets (1648–1721), synovec Colbertův, od roku 1708 generální kontrolor financí.

nestyděl se ani teď rázem změnit řeč a vrátit se k té, která tak dobře posloužila jeho kariéře. Využil chvil nejistoty, komu svěřit tvrdé velení ve Flandrech, které bylo určeno jemu a které mu chtěli vzít právě ve chvíli, kdy se je chystal převzít. S drzostí, která mu byla vrozená, se uchýlil k lichotkám, ke lstem, ke lžím, k zlehčování obtíží, k posměchu nebezpečím, k tomu, aby v sobě nabízel lék na všechno a všechno dělal snadným.

Hrubost toho obratu bila do očí, ale nesnáz vybrat jiného generála svírala hrdlo, a šťastný Villars se z bláta vyhrabal. Tím to neskončilo: když se po tak prudkém otřesu znovu pevně usadil ve třmenech, odvážil se veřejně vydávat za Římana, který na vrcholu všeho opouští klid, zdraví a všechno, co může lichotit, který už nemá po čem toužit, a který navzdory zranění, jež mu jen s velkou námahou dovolovalo vsednout na koně, spěchá na pomoc státu a králi, jenž ho zapřísahal, aby se podvolil nutnosti a nebezpečí nynější situace. K těmto chvástavým řečem dodával, že obětuje vlasti lázně, které by ho byly uchránily před trvalým zmrzačením, a vedl o tom tolik pohoršlivých řečí, že vévoda z Guiche, který jel do lázní kvůli zranění nohy, utrženému rovněž u Malplaquet, ale mnohem méně vážnému než Villarsovo, vztáhl všechny ty řeči na sebe a nikdy mu to neodpustil.

Maršál odjel s ohledem na své zranění k hranicím v kočáře a po krátkých denních etapách. Za jeho cesty se přihodila příhoda, která by byla velmi zábavná, kdyby nebyla na účet státu. Maršál z Montesquiou, který shromažďoval armádu u Cambrai, který, jak jsem řekl, strávil zimu ve Flandrech a který maršálu z Villars, určenému už tehdy, aby tam s ním vedl tažení, tamní nepořádky nezastíral, napsal králi divy o dobrém stavu všech věcí. Král měl z těch dobrých zpráv takovou radost, že tuto Montesquiouovu depeši poslal Villarsovi. Náhoda chtěla, že tento kurýr dostihl Villarse na cestě dvě hodiny poté, co dostal od Montesquioua dlouhý dopis plný hořkosti a nejznepokojivějších podrobností o všem, co chybělo pevnostem, skladům, vojsku, zkrátka na všech stranách.

Villars, mnohem méně překvapen tím jedním dopisem než tím druhým, dlouho neváhal; okamžitě poslal králi zpět kurýra, kterého od něho právě obdržel, a svěřil mu dopis, o němž jsem právě mluvil, i ten, který mu byl poslán; k těmto dvěma navzájem si odporujícím listům téhož data a od téhož člověka pouze připojil lístek králi a jiný Voysinovi, v nichž je prosil, aby posoudili, kterému z obou dopisů mají přikládat větší víru, a pokračoval v cestě, nadšen štěstím, že může na účet někoho jiného a tak přirozeně předložit tytéž pravdy, které ho přivedly tak blízko nemilosti a pádu, a ukázat celou tíhu břemene, které na sebe bral. Pozdější události u krále účinek tohoto vzácného protikladu neukázaly; ale celá věc se okamžitě rozšířila zásluhou samotného Villarse, který se dobře střežil, aby o ní mlčel, a pozdvižení bylo strašlivé. Oba maršálové spolu o tom nemluvili, ale lze si představit, jakou svornost mezi ně tato příhoda vnesla, a jaké divadlo to bylo pro armádu, která k nim beztak neměla ani úctu, ani náklonnost, neboť ani jeden z nich se nijak nesnažil si ji získat.

Princ Evžen[4] a vévoda z Marlborough,[5] kteří mír nechtěli a jejichž cílem bylo proniknout do Francie — jeden z osobní pomsty vůči králi a aby si dělal stále větší jméno, druhý aby získal poklady, což byla u každého z nich hlavní vášeň —, se rozhodli využít krajní slabosti a rozvratu našeho vojska a našich pevností a dovést během tohoto tažení své výboje co nejdál. Albergotti, generálporučík, a Dreux, polní maršál, dostali rozkaz odebrat se do Douai, kde sotva stačili zařídit to nejnaléhavější, a už byli obklíčeni a v noci ze 4. na 5. května byly otevřeny zákopy. Pomereu, bratr zesnulého státního rady a bývalý kapitán ve francouzské gardě, dostal toto guvernérství, když odcházel z činné služby. Svědomitě zajistil všechno, co mohl. Nelibost z toho, že se ve vlastní pevnosti vidí pod cizím velením, pokládal za menší zlo než krok opustit ji ve chvíli obléhání. Přenesl se tedy přes všechny jiné ohledy a byl Albergottimu po celé obléhání velkou a užitečnou pomocí. Posádka tam byla početná a vybraná, válečné střelivo i potraviny hojné; všechno se tam chystalo ke krásné obraně. Pan Vévoda byl už u armády, anglický král[6] tam přijel pod obvyklým jménem a inkognitem rytíře ze Saint-Georges, právě když byl maršál z Villars v postavení, z něhož mohl s nepřáteli svést bitvu.

Král, rozladěný svými neustálými ztrátami, si vášnivě přál vítězství, které by zbrzdilo záměry nepřátel a mohlo změnit stav smutného a ponižujícího jednání, jež se vedlo v Geertruidenbergu.[7] Nepřátelé však byli dobře rozestaveni. Villars ztratil, když k nim dorazil, krásnou příležitost je porazit. Celá jeho armáda si té chyby všimla; včas ho na ni upozornilo několik generálů i maršál z Montesquiou, ale nechtěl jim věřit, a teď se neodvažoval pokusit se je napadnout po opatřeních, k nimž jim nechal dost času. Armáda nad tak hrubou chybou velmi naříkala. Villars, v rozpacích z pocitu, že armáda nenaříká neprávem, zaplatil to drzostí a svými ošumělými chvástavými řečmi mluvil jen o tom, jak nepřátelskou armádu spolkne, zatímco ve skutečnosti už nevěděl, odkud se k ní přiblížit. V této krizi, kterou nesvornost obou maršálů a nedostatek úcty a náklonnosti vojska velmi zhoršovaly,

---

4. **Vysvětlivka:** Evžen Savojský (1663–1736), syn hraběte ze Soissons a Olympie Manciniové; když ho Ludvík XIV. odmítl přijmout do francouzských služeb, vstoupil roku 1683 do služeb císařových a stal se jedním z největších vojevůdců své doby. Zemřel neženatý 21. dubna 1736 ve Vídni, ve spánku.

5. **Vysvětlivka:** John Churchill, vévoda z Marlborough (1650–1722), vrchní velitel anglických a spojeneckých vojsk ve válce o španělské dědictví (Höchstädt 1704, Ramillies 1706, Oudenaarde 1708, Malplaquet 1709), bratr Arabelly Churchillové, matky vévody z Berwicku. Jeho manželkou byla Sarah Jenningsová, dlouholetá důvěrnice královny Anny. Po první mrtvici roku 1716 se stáhl z veřejného života; zemřel 16. června 1722 ve Windsoru po další mrtvici.

6. **Vysvětlivka:** Anglickým králem je tu míněn Jakub František Eduard Stuart (1688–1766), syn sesazeného Jakuba II., kterého Francie uznávala za anglického krále Jakuba III.; od roku 1708 vystupoval jako rytíř ze Saint-Georges a sloužil jako dobrovolník ve francouzské armádě.

7. **Vysvětlivka:** V Geertruidenbergu v Holandsku jednali od března do července 1710 francouzští zmocněnci, maršál z Huxelles a abbé z Polignaku, se zástupci Spojených provincií o mír; jednání ztroskotala na požadavku, aby Ludvík XIV. vlastními vojsky vyhnal svého vnuka Filipa V. ze Španělska.

uznal král za vhodné poslat do Flander Berwicka[8] jako usměrňovatele porad a trochu i jako diktátora armády, ale bez jiného velení než toho, které mu dávala jeho služební starobylost maršála Francie, a to ještě v armádě, u níž byl jen na průjezdu. Až bude bitva svedena, nebo až se usoudí, že se svádět nemá, měl rozkaz ihned se vrátit a o všem podat zprávu, a pak se postavit do čela armády v Dauphiné, kde se tažení kvůli sněhům a horám zahajovalo později než jinde.

Už však téměř nebylo zvykem cokoli podnikat bez odměny, která by podniku předcházela a zajistila osobní úspěch toho, kdo jím byl pověřen. Nový zvyk, zhoubný pro stát i pro krále, který tímto způsobem udělal z ničeho několik obrů velikostí a trpaslíků činů, jichž se od té doby ani neráčil použít, až na několik, a to ještě jen znovu a pro velmi citelný nedostatek jiných. Byli jsme ve zlatém věku levobočků. Berwickovi bylo teprve osmnáct let, když přišel roku 1688 s králem Jakubem II. při anglické revoluci do Francie. Ve dvaadvaceti letech byl naráz jmenován generálporučíkem a jako takový sloužil roku 1692 u flanderské armády, aniž předtím prošel jakoukoli hodností, a sloužil jen jako dobrovolník. Ve třiatřiceti letech velel jako vrchní velitel francouzské a španělské armádě ve Španělsku s patentem generála armády a ve čtyřiatřiceti si svým vítězstvím u Almansy[9] zasloužil, aby byl učiněn španělským grandem a rytířem Zlatého rouna. Od té doby vždy velel armádám jako vrchní velitel nebo ve velkých provinciích, až byl v únoru 1706 jmenován maršálem Francie, a to sám, když mu ještě nebylo šestatřicet let. Byl anglickým vévodou, a ačkoli anglickým vévodům ve Francii nepřísluší žádné postavení, král je přiznal těm, kdo následovali krále Jakuba, který Berwickovi udělil Podvazkový řád těsně před revolucí. To bylo věru rychle a dobře hnát štěstí kupředu za krále, který lidi tohoto věku považoval za děti, ale u levobočků, stejně jako u bohů, na věku nehleděl.

Už před rokem žádal Berwick, který chtěl všechno nahromadit na své hlavě a rozdělit to mezi své děti, aby byl učiněn vévodou a pairem. Krále, kterého čas od času přepadaly záchvaty štědrosti s touto hodností, již tolik znehodnotil, přepadala i období skrblictví. Berwick narazil na jedno z nich a neuspěl. Při příležitosti, o níž mluvím, vycítil, že je pokládán za nepostradatelného, a chopil se té chvíle; dal najevo, že nemůže odjet nespokojen, a dal se jmenovat vévodou a pairem. Berwick měl z prvního manželství jen jednoho syna a z druhého několik synů a dcer. Pokud jde o Anglii, byl jako židé, kteří stále čekají na Mesiáše: i on si stále lichotil nadějí na převrat, který vrátí Stuartovce na trůn, a jeho tedy k jeho statkům a poctám. Byl synem sestry vévody z Marlborough, který ho měl velmi rád a s nímž se souhlasem krále i

---

8. **Vysvětlivka:** James FitzJames, vévoda z Berwicku (1670–1734), nemanželský syn Jakuba II. Anglického a Arabelly Churchillové, sestry Marlboroughovy; od roku 1688 ve francouzských službách, maršál Francie (1706), vítěz od Almansy (1707). Padl 12. června 1734 při obléhání Philippsburgu, kde mu při obhlídce zákopů utrhla hlavu dělová koule.

9. **Ediční poznámka:** Bitva u Almansy se odehrála 25. dubna 1707, kdy bylo Berwickovi (nar. 1670) třicet šest let, nikoli třicet čtyři.

anglického krále udržoval tajnou korespondenci, při níž byli všichni tři napáleni, ale která Berwickovi sloužila k udržování jiných styků v Anglii a k tomu, aby tam chystal své plány, takže doufal ve své osobní navrácení práv dokonce i pod zavedenou vládou. Z tohoto důvodu dosáhl neslýchané milosti, že si směl vybrat, které z jeho dětí po něm zdědí jeho grandezu, a dokonce svou volbu měnit, jak často bude chtít. Ze stejného důvodu se odvážil navrhnout — a měli tu hanebnou slabost mu to povolit — výslovné vyloučení svého nejstaršího syna v listinách o svém vévodství-pairii, do nichž dal povolat všechny syny z druhého manželství.

Jeho plánem bylo zahrnout nejstaršího syna hodností vévody z Berwicku a všemi svými anglickými statky, druhého učinit vévodou a pairem a třetího španělským grandem; ve Španělsku ho chtěl oženit a usadit. Tři synové dědičně povýšení ke třem nejvyšším hodnostem tří prvních království Evropy — nutno uznat, že to ve čtyřiceti letech nebyla špatná cesta, nehledě na všechno ostatní, co měl; ale Anglie mu selhala. Marně se jí celý život nadmíru zavděčoval, dvořil se jejím ministrům, přijímal všechny významné Angličany, kteří projížděli Francií, a pěstoval úzké přátelství s jejími velvyslanci ve Francii — nikdy nedosáhl navrácení práv, takže když pro nejstaršího syna po jeho vyloučení z hodnosti vévody a paira nezbylo ve Francii žádné východisko, obrátil se pro něho ke grandeze, usadil ho ve Španělsku a oženil ho tam se sestrou vévody z Veraguy, který potom zemřel bez dětí a zanechal této sestře a jejím dětem přes sto tisíc tolarů ročního důchodu, s paláci, nábytkem a šperky v hojnosti a s největšími statky. Budu mít příležitost o tom mluvit podrobněji. Pohoršení nad královou povolností k tomuto rodinnému uspořádání, které vkládalo na hlavu mladšího syna první hodnost království hned po jeho otci a nejstaršího vyhrazovalo naději na hodnost anglickou, bylo velké; ale nastal čas obludností. Berwick koupil Warties, nevalný statek u Clermontu v Beauvaisis, a dal jej povýšit pod barbarským a hanebným jménem Fitz-James: další slabost, kterou pro něho měli. Král, který věc připustil, byl tím jménem pobouřen a v mé přítomnosti se vévody z Berwicku zeptal, proč je zvolil; ten mu to bez nejmenších rozpaků vysvětlil, a důvod je tento:

Angličtí králové, když legitimují své děti, jim dávají jméno a erb, které přecházejí do anglického parlamentu i na jejich potomstvo. Erb, který je vždy anglický, má různé rozlišující přídavky; jméno se mění. Tak vévoda z Richmondu, levoboček Karla II., dostal jméno Lennox; vévodové z Clevelandu a z Graftonu, od téhož krále, jméno Fitz-Roy, což znamená syn krále; vévoda ze Saint-Albans, rovněž od téhož krále, jméno Beauclerk; konečně vévoda z Berwicku, syn Jakuba II., který byl vévodou z Yorku, když ho zplodil, ale králem, když ho legitimoval a učinil vévodou, jméno Fitz-James, což znamená syn Jakubův; takže rodovým jménem jeho potomstva je toto jméno a jeho vévodství-pairie ve Francii je francouzsky vévodství syna Jakubova a vévodové, v témž jazyce, vévodové a pairové synové Jakubovi. Nelze se ubránit smíchu nad směšností toho jména, kdyby se užívalo francouzsky, ani podivu nad skandálem, že bylo ve Francii uloženo anglicky. Parlament se neodvážil nebo

neráčil ceknout. Všechno bylo zaregistrováno bez nejmenší námitky proti jménu i proti klauzuli; Berwick neodjel, dokud to nebylo hotovo a dovršeno, a ihned potom odjel do Flander. Našel tam nepřátelskou armádu tak výhodně postavenou a opevněnou, že se bez obtíží přiklonil k obecnému mínění velitelů i generálů královské armády, že už není čas pomýšlet na útok. Moudře a každého zvlášť se otázal na jejich názor na to, co se dosud stalo, a shledal je jednotnými v tom, že Villars promarnil nejkrásnější příležitost na světě nepřátele napadnout. Berwick, jehož poslání nezahrnovalo nic víc než se o všem dobře poučit, nebyl pryč ani tři týdny. Jeho zpráva krále i ty, kdo do ní pronikli, velmi zdrtila. Brzy nato zasvětily dopisy z armády do tajemství celý svět, který se proti tomuto matamorovi ve slovech velmi pobouřil.

Vévoda z Berwicku nebyl u dvora zpátky o mnoho déle než čtyřiadvacet hodin a odjel do Dauphiné, a proto mohl být přijat jako vévoda a pair v parlamentu teprve následujícího 11. prosince. Na porušení časového pořadí u této události tak málo záleží, že zde vylíčím příhodu, která se při té příležitosti stala a jejíž krátká mezihra si zaslouží, aby nebyla zapomenuta. Účastnili jsme se toho přijetí v hojném počtu, se zvláštností, že jsme měli v čele levobočky a levobočátka a na samém konci za námi všemi anglického levobočka; byla to látka k úvahám o tom, jak se na onom ostrově zachovávají zákony a jakou pevnou, solidní a stálou ochranou, a o převracení všech našich zákonů *ad nutum*, na pouhé kývnutí. Vévoda z Tresmes, Berwickův přítel a jako guvernér Paříže zvyklý na slavnosti, dal po odchodu z parlamentu hostinu, na níž se sešla většina vévodů a mnoho dalších významných osob, mezi nimi Caumartin, státní rada a intendant financí, který se hojně pohyboval u dvora a v nejvybranější společnosti, byl velkým přítelem vévody z Tresmes a strýcem jeho snachy.

Věděl mnoho a podával to příjemně, až byl velmi zajímavou studnicí vědomostí; byl výřečný a duchaplný, měl vzezření domýšlivosti, budící respekt velkopanskými způsoby a pěknou postavu, ačkoli byl v jádru dobrák, a po svém dokonce uctivý. Nevím, jakou podivnou roztržitostí se u stolu pustil do vyprávění o bizarním procesu jednoho levobočka, v němž byl kdysi jedním ze soudců, a rozšiřoval se o obtížích, které se všechny točily kolem tohoto druhu původu, a o přísnosti zákonů vůči levobočkům, kterou rozvíjel s důrazem a se souhlasem. Každý sklopil oči a strčil do souseda v hlubokém mlčení, které Caumartin považoval za pozornost k neobvyklosti případu a k půvabu svého přednesu. Vévoda z Tresmes ho víckrát chtěl zarazit; pokaždé ho Caumartin zastavil, zvýšil hlas a pokračoval. To vyprávění trvalo dobré tři čtvrtě hodiny. Všichni se dusili jídlem a žvýkáním, nikdo se neodvážil napít ze strachu z bezděčného výbuchu smíchu; umírali jsme smíchy a ze stejné obavy jsme se neodvažovali na sebe podívat. Caumartin, zaujatý svým příběhem a potěšením, že má slovo, si takového nehorázného přešlapu vůbec nevšiml. Berwick, na něhož se jako na hrdinu dne často obracel, dobře pochopil, že úplně zapomněl, kdo je, a nijak se neurazil, ale ubohý Tresmes byl z toho tak bez sebe, že mu pot stékal z obličeje. Je pravda, že krajní směšnost tak dokonalé a tak dlouhé scény mě nesmírně bavila,

očima i ušima i úvahami o kontrastu mezi dopolednem a samotnou hostinou na oslavu tohoto triumfu levobočků a důrazným vystavením celé jejich hanby a jejich nicotnosti.

Když byla nová kaple konečně zcela dokončena a obdivována králem i všemi dvořany, strhl se velký spor o to, kdo ji vysvětí. Kardinál z Janson, velký almužník, se vším, co spadá pod jeho úřad, tvrdil, že je vyňata z pravomoci místního ordináře, uváděl mnoho titulů a důkazů a tvrdil, že tento obřad přísluší jemu. Kardinál z Noailles,[10] diecézní arcibiskup, se držel obecného práva, uváděl, že sloužil v kapli před králem s křížem neseným před sebou a že při všem, co se dělo v králově přítomnosti, při sňatcích, křtech atd., byl vždy přítomen versailleský farář ve štóle, stejně jako při pohřebních průvodech, které odtamtud vycházely; a dovolával se králova smyslu pro spravedlnost, jeho zbožnosti a jeho lásky k pořádku a pravidlům. Zvítězil, protože byl ještě zadobře s ním i s paní z Maintenon a oba ho hluboce ctili; a obřad vykonal ve čtvrtek 5. června ráno v přítomnosti monseigneura vévody z Bourgogne. Duchovenstvo kaple se kvůli tomu dost rozohnilo, ale mezi oběma kardinály proběhl spor zdvořile a skromně. Hned nato byla stará kaple zbořena a užívalo se už jen této. Navzdory tomuto rozhodnutí si kaple uhájila všechny své nároky a farář svůj zvyk být přítomen ve štóle, jako byl později při sňatku vévody z Berry a při všech ostatních, a při křtech jako dříve. Je ovšem pravda, že od té doby žádný pařížský arcibiskup v kapli nesloužil kvůli obtížím s jeho křížem, navzdory dřívějšímu příkladu kardinála z Noailles; a jediný případ, kdy v ní sloužil jeho nástupce, při svátku řádu, byl, když byl teprve jmenován do Paříže a ještě neměl buly, takže byl bez kříže a bez nároku dát si ho před sebou nosit.

Paní de La Vallière[11] zemřela v této době u karmelitek v ulici Saint-Jacques, kde složila sliby 3. června 1675 pod jménem sestra Marie od Milosrdenství, ve třiceti jedna letech. Její štěstí u krále a stud nad ním; skromnost a dobrota, s nimiž je nesla; poctivost jejího srdce bez jakékoli jiné příměsi; všechno, co podnikla, aby zabránila králi zvěčnit památku své slabosti a svého hříchu uznáním a legitimováním dětí, které s ní měl; co vytrpěla od krále a od paní z Montespan;[12] její dva útěky od dvora, první k benediktinkám v Saint-Cloud, kam si pro ni král osobně přijel, odhodlán dát roz-

10. **Vysvětlivka:** Louis-Antoine de Noailles (1651–1729), od roku 1695 arcibiskup pařížský, od roku 1700 kardinál, bratr maršála z Noailles.

11. **Vysvětlivka:** Louise de La Vallière (1644–1710), milenka Ludvíka XIV. v šedesátých letech 17. století, od roku 1667 vévodkyně de La Vallière; roku 1674 vstoupila ke karmelitkám, kde přijala jméno sestra Louise od Milosrdenství. Nebyla provdána; z jejích dětí s králem se dospělosti dožila Marie Anne, pozdější princezna de Conti, a Ludvík, hrabě z Vermandois (1667–1683), který zemřel šestnáctiletý za tažení ve Flandrech.

12. **Vysvětlivka:** Françoise-Athénaïs de Rochechouart de Mortemart, markýza z Montespanu (1640–1707), milenka Ludvíka XIV. po paní de La Vallière; manželka pana z Montespanu, s nímž měla syna, pozdějšího vévodu d'Antin. Z jejích dětí s králem byli legitimováni mimo jiné vévoda du Maine, hrabě z Toulouse, paní Vévodkyně a vévodkyně z Orléans. Zemřela 27. května 1707 v lázních Bourbon.

kaz klášter zapálit, druhý k sestrám od Navštívení v Chaillot, kam král poslal pana z Lauzunu, svého kapitána tělesné gardy, s ozbrojenou mocí, aby klášter vylomil, a ten ji přivedl zpět; to tak dojemné veřejné rozloučení s královnou, kterou vždy ctila a šetřila, a ta tak pokorná prosba o odpuštění, kterou k ní vkleče u jejích nohou před celým dvorem vznesla, když odcházela ke karmelitkám; pokání tak vytrvalé po všechny dny jejího života, daleko nad přísnost její řehole; to důsledné vyhýbání se úřadům v klášteře, ta neustálá vzpomínka na její hřích, to stálé odloučení od jakýchkoli styků a od vměšování do čehokoli — to vše jsou věci, které z větší části nespadají do mé doby nebo jen málo do mého tématu, stejně jako víra, síla a pokora, jež projevila při smrti svého syna, hraběte z Vermandois.

Paní princezna de Conti jí vždy prokazovala velkou pozornost a péči, které ona odmítala a zkracovala, jak jen mohla. Její přirozená křehkost nesmírně trpěla upřímnou tvrdostí jejího tělesného i duševního pokání a velmi citlivým srdcem, z něhož skrývala, co mohla. Zjistilo se však, že to dohnala až tak daleko, že se celý jeden rok zcela zdržela pití, a to ji přivedlo na pokraj smrti. Její neduhy se zhoršovaly; nakonec zemřela na kýlu ve velkých bolestech, se všemi známkami veliké svatosti, uprostřed řeholnic, jimž byla pro svou mírnost a své ctnosti potěšením a mezi nimiž se považovala a stále prohlašovala za poslední, nehodnou žít mezi pannami. Paní princezna de Conti byla o její nemoci, která proběhla velmi rychle, zpravena až v posledním okamžiku. Přispěchala a dorazila jen proto, aby ji viděla umírat. Zprvu se zdála velmi zarmoucená, ale brzy se utěšila. Přijímala kvůli této ztrátě návštěvy celého dvora. Očekávala i královu, a velmi se pozorovalo, že k ní nepřišel.

Choval k paní de La Vallière suchou úctu a ohled, o nichž se navíc vyjadřoval zřídka a stroze. Chtěl však, aby ji královna i obě paní Dauphine navštěvovaly a aby jí nabídly sedadlo, jí i paní z Épernonu, ačkoli byly řeholnicemi, jakožto vévodkyním, jimiž bývaly; myslím, že jsem to už jinde poznamenal. Její smrt ho zjevně jen málo dojala a řekl dokonce proč: pro něho prý zemřela v den, kdy vstoupila ke karmelitkám. Děti paní z Montespan byly velmi pokořeny těmito veřejnými návštěvami přijímanými při této příležitosti — ony, které se při podobné příležitosti neodvážily přijmout žádnou okázalou. Ještě mnohem víc je to pokořilo, když viděly paní princeznu de Conti, jak proti všemu zvyku dává kvůli prosté řeholnici, byť matce, černě potáhnout kočáry — ony, které žádnou matku neměly a které se z toho důvodu neodvážily ani na sobě nosit sebemenší znamení smutku při smrti paní z Montespan. Král nemohl tuto milost, která mu nebyla příliš po chuti, odepřít paní princezně de Conti, jež ho o ni naléhavě prosila. Ostatní levobočci tak utržili urážku, kterou prosté cizoložství uštědřilo dvojnásobnému, z něhož vzešli, a která před očima celého světa zviditelnila obludnou hrůzu jejich víc než temného původu; velmi krutě je to zasáhlo. Jiná smrt, k níž došlo zároveň, se zdála méně drahocenná před Bohem a nadělala ve světě méně hluku. Byla to smrt Sablého, syna Serviena, vrchního správce financí, který nahromadil tolik pokladů a tolik jich vynaložil na zkrášlení Meudonu,

kde dal zasypat vesnici a postavit ji znovu opodál, aby mohl vybudovat onu obdivuhodnou terasu, tak ohromující rozlohou i výškou. Servien provdal svou dceru za vévodu ze Sully, bratra vévodkyně du Lude, a zanechal dva syny, Sablého a abbého Serviena, oba proslulé svou podivnou prostopášností, při velkém duchu, velké roztomilosti a vzdělanosti. Sablé prodal Meudon panu z Louvois, nakonec i statek Sablé Torcymu, všechno prohýřil, žil v ústraní a byl znám jen z prostopášných příhod a tím, že se dal zmrzačit a že zlomil vaz šlechtické hotovosti z Anjou, kterou vedl k maršálu z Créqui. Tak rychle hynuly rody ministrů, dokud nepřišli na umění zaopatřovat své děti na úkor velmožů v prvních dvorních úřadech po těch nejvyšších.

Zemřel také maršál z Joyeuse, ve věku přes osmdesát let, bez dětí z manželství s dívkou z vlastního rodu, s níž se oženil, po níž ovdověl a která nebyla šťastná. Vypadal zcela jako hunský král. Měl ducha, urozenost, hrdost a velkou statečnost. Byl výborný generál, zvláště jezdectva, velmi dobrý k vedení křídla, ale pokud jde o armádu, jíž nikdy nevelel jako vrchní velitel jinak než přechodně a náhodou, točila se mu z toho hlava, a ostatním také, pro jeho bezradnost a hrubost, která ho činila nepřístupným. Byl dost chudý, mladší bratr zchudlého staršího bratra, výborného generálporučíka, zvaného hrabě z Grandpré, rytíře řádu od roku 1661, který zemřel už dávno, obvykle vláčel svou modrou stuhu pěšky pro nedostatek povozu a nezanechal dětí. Tento maršál z Joyeuse byl jakýsi dravec a lupič, který loupil, co mohl, aby to nádherně projedl. Dostal guvernérství Met a metského kraje po smrti vévody z La Ferté. Dva dny po jeho smrti bylo dáno maršálu z Villars, s ponecháním patnácti tisíc livrů platu, protože přišel o guvernérství Freiburgu.

Markýz z Renti ho brzy následoval, ve velké zbožnosti a od jisté doby ve velkém ústraní. Byl synem onoho markýze z Renti, který žil a zemřel v pověsti svatosti, a bratrem maršálky z Choiseul, která ho přežila jen o několik měsíců. Byl to velmi statečný, poctivý a dvorný muž, ducha průměrného a dosti nesnadného, ačkoli velmi dobrák; ale prudký, ve válce co do schopností průměrný, avšak čestný a zcela nezištný. Byl generálporučíkem a generálním místodržitelem Franche-Comté, kde mu dost nevhodně skoro nenechali velet; ten titul se však stal titulem vylučujícím. Nebyl bohatý a zanechal syna, rovněž velmi statečného a poctivého muže, kterého však krajní potíže se zrakem velmi brzy odvedly ze služby a téměř i ze světa.

Maršál z Villars našel armádu shromážděnou u Cambrai. Čítala padesát sedm praporů a dvě stě šedesát dvě eskadrony; kromě toho byly obsazeny všechny pevnosti. Tyto jednotky však nebyly zcela úplné, a to ani pokud jde o důstojníky. Už měsíc se jim vyplácel žold a dostávaly snesitelný chléb a trochu masa. Albergotti se v Douai dobře bránil. Vévoda z Mortemartu tam velel výpadu, který v zákopech nadělal velký zmatek, zabil mnoho lidí a sám téměř nikoho neztratil. Útok byl ovšem také prudký a na obou stranách se usilovně pracovalo pod zemí na kladení min a na jejich zneškodňování. Kromě vojsk, která obléhala, byla nepřátelská armáda stejně silná jako královská a pokusila se o úder na Ypry. Nepřátelé se domnívali, že si získali jednoho

velitele průzkumného oddílu z posádky a že s jeho pomocí pevnost přepadnou. Ten velitel to oznámil Chevillymu, který tam velel, a na jeho rozkaz se do podniku zapojil. Nepřátelé, plní důvěry ve svou dohodu, vyslali ze své armády dva tisíce jezdců či dragounů, z nichž každý vezl za sebou na koni pěšáka, pod záminkou, že posilují své posádky v Lille a v Meninu; a velitel oddílu jel s dvanácti či patnácti muži dost blízko před nimi, v čele. Dostavil se k závoře, kterou mu otevřeli, a zároveň bylo jeho dvanáct či patnáct mužů zajato. Oddíl se blížil; byl však včas varován náhodným výstřelem z pušky jednoho vojáka milice, který byl v předsunutých dílech a vystřelil. Při tom zvuku se oddíl domníval, že je prozrazen, a zastavil se. Hned nato se stáhl. Palba, kterou na ně pevnost vedla ze všech stran, jim zabila nebo zranila asi padesát mužů. Ten velitel oddílu za to dostal malou penzi a patent podplukovníka. Jiný z našich velitelů průzkumných oddílů vyrazil o několik dní později z Namuru, dokázal se vplížit do Lutychu, zmocnil se strážnice u brány, vyrazil na náměstí, zabil toho, kdo tam velel, zajal celou stráž, vyplenil dům císařova ministra a dům jednoho Holanďana, který ve městě velel, a vrátil se s dosti velkou kořistí a padesáti zajatci, aniž tam ztratil víc než jednoho muže.

Mezitím obléhání Douai pokračovalo. Dne 20. června tam došlo ke značné akci. Nepřátelé se zmocnili jednoho ravelinu. Dreux a vévoda z Mortemartu je z něho vyhnali. Vrátili se a usadili se na bermě,[13] kde je všechny vyhodila do povětří včas odpálená mina. Ztratili asi dva tisíce mužů; vrátili se však potřetí a zmocnili se nároží tohoto díla. O dva dny později se zmocnili dvou ravelinů; a protože průlom byl velmi široký, dal Albergotti 25. vytlouct na buben znamení ke kapitulaci. Vévoda z Mortemartu přivezl králi kapitulaci, která byla zcela taková, jakou si Albergotti přál. Průlom byl tak široký, že jím mohly projít dva prapory vedle sebe. Král, spokojený s touto krásnou obranou a zvyklý prostituovat řetěz Svatého Ducha jako vojenskou odměnu, učinil Albergottiho rytířem řádu; Dreuxe, zraněného posledního dne obléhání, generálporučíkem; a posádce udělil jiné odměny. Albergotti zároveň dostal guvernérství Saarlouis, uprázdněné už nějakou dobu smrtí Choisyho; a vévoda z Mortemartu se stal polním maršálem.

Nepřátelé, když nově dobyté město opravili a zásobili, neztráceli čas a podnikali další výboje, protože Villars se jim zdál bezmocný, aby jim v tom zabránil. Vytáhli k Béthune a 24. tam otevřeli zákopy. Velel tam du Puy-Vauban, guvernér pevnosti, se čtyřmi tisíci muži posádky. Víc jich nechtěl a byl dostatečně vyzbrojen a zásoben. Hned v noci po otevření zákopů provedl výpad, zabil jim osm set mužů a ztratil velmi málo. Došlo k mnoha srážkám zblízka; ale po krásné obraně dal du Puy-Vauban 28. srpna znamení ke kapitulaci a dostal ji takovou, jakou chtěl. Měl červenou stuhu; král k ní přidal velkokříž a k tomu tisíc tolarů navíc do doby, než

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Berma byl pruh země široký tři až čtyři stopy mezi valem a příkopem; zachycovala hlínu, která se sesouvala z valu, aby příkop nebyl zasypán.

se uprázdní první místo, což bylo zcela proti jeho zvyku, a udělil odměny předním mužům posádky. Úplně na konci tohoto obléhání se podnikl pokus o úder na Menin. Vyslaná vojska byla průvodci špatně vedena. Místo aby dorazila v noci, zaskočil je den, a vrátila se, jak přišla.

Úplně na počátku tohoto obléhání se vrátili z Geertruidenbergu naši zmocněnci, spolu ve vztazích víc než chladných. Přijeli jednoho rána do Marly, kde s nimi král spolu s Torcym dost dlouho rozmlouval ve své pracovně. Co se o tom najde v Dokladech, mi brání říci zde víc.

Maršála z Villars potkala velmi směšná příhoda, která nadělala v armádě i u dvora velký hluk. Jeho zranění, nebo okázalost, kterou s ním dělal, ho nutily často držet nohu na koňském krku, zhruba jako dámy. Jednou mu v nudě, kterou ve své armádě trpěl, uklouzlo, že ho už velmi omrzelo jezdit na koni jako ty k... z družiny vévodkyně z Bourgogne, což byly, mimochodem, všechny mladé dámy dvora a dcery paní Vévodkyně. Takový výrok, pronesený uprostřed vyjížďky generálem armády, který nebyl oblíben, se brzy rozletěl z jednoho konce tábora na druhý a dlouho netrvalo, než doletěl ke dvoru a do Paříže. Dámy-jezdkyně se urazily, ostatní se jich zastaly; vévodkyně z Bourgogne jim nemohla odepřít, aby se neukázala podrážděná a nestěžovala si. Villars se to brzy dozvěděl a měl velké starosti z takového přírůstku tak obávaných nepřátel, jehož jeho tažení nebylo zapotřebí. Umínil si zjistit, kdo ho prozradil. Pátral tak dobře, že se bez pochyby dozvěděl, že to byl Heudicourt, kdo to napsal; a o to víc ho to dopálilo, že aby se zalíbil jeho matce, tomu zlému andělu paní z Maintenon, a jeho sestře paní z Montgon, vzal ho do svého domu, chránil ho a — věc u maršála velmi podivná — mu často peníze nejen půjčoval, ale přímo dával, protože jich měl vždycky velký nedostatek pro svůj špatný způsob života a pro lakotu svého otce, který ve svém věku všechno projídal s děvkami.

Stará paní z Heudicourt a její dcera už nebyly naživu, ale Heudicourt, kterému král kvůli jeho zesnulé matce na přímluvu paní z Maintenon velmi přál, zůstal jako dítě domu všude, kde byl maršál z Villars. Byl to chlapík velmi duchaplný, který vynikal v zesměšňování, v nejpeprnějších žertech a v nejnesmrtelnějších písních, a který, rozmazlený přízní, jež ho vždycky držela, se kvůli nikomu neomezoval a právě touto přízní i smělostí a ostrostí svého jazyka si zjednal strach. Neměl duši, byl velký opilec a prostopášník, vůbec ne zbabělec, a měl ohyzdnou postavu ošklivého satyra. V tomto ohledu si nedělal iluze; ale protože nemohl doufat v milostné úspěchy, ochotně je usnadňoval druhým, byl v tomto počestném obchodu spolehlivý a získal si tím mnoho přátel z květu dvora a ještě víc přítelkyň. Pro kontrast s jeho zlomyslností se mu neříkalo jinak než „malý dobrák"; a malý dobrák byl u všech pletich, mnohé vedl a byl jich živou kronikou. Dámy u dvora se o něho přetahovaly a ani jedna by se s ním neodvážila rozkmotřit, počínaje těmi nejvyššími. Tato ochrana, o níž všichni věděli, ho činila ještě smělejším, takže se maršál z Villars ocitl v krajních

rozpacích. Když to však dobře promyslel, uchýlil se k drzosti, která mu vždy tak užitečně sloužila.

Za tím účelem si dal zavolat asi patnáct generálů, všech významných svou vahou v armádě nebo svými konexemi u dvora, a s nimi Heudicourta. Když věděl, že všichni dorazili, vyšel ze svého pokoje a šel tam, kde byli, spolu s dalšími lidmi, které tam přivedla náhoda — jak se jich u generála vždycky hemží všeho druhu —, protože chtěl udělat veřejnou scénu. Tam se nahlas zeptal každého z těch, které si zavolal, jednoho po druhém, zda si vzpomínají, že by byl řekl to a to, což zopakoval. Albergotti, který se vrátil k armádě, když po odchodu z Douai strávil osm či deset dní v Paříži a u dvora, se jako šibal ujal slova první a odpověděl, že si vzpomíná, že tak mluvil o markytánkách a o táborových děvkách, a nikdy o nikom jiném. Nangis, princ z Rohanu, princ Karel, syn pana Velkého, a všichni ostatní, nadšeni tak skvělou nabídkou, se k ní jeden po druhém připojili a potvrdili ji až do posledního. Tu Villars, s úlevou, jakou si lze představit, naléhal, aby věc ještě lépe potvrdili a upevnili, a pak, vybuchnuv proti vynálezci tak hrozné pomluvy a proti podvodníkovi, který ji napsal ke dvoru, obrátil se k Heudicourtovi a zacházel s ním tím nejkrutějším způsobem na světě. Malý dobrák, který nepředvídal, že bude odhalen, ani scénu, v níž se ocitl, byl podivně zaražen a chtěl se bránit; ale Villars předložil důkazy, které se nedaly vyvrátit. Tu ten ničema, zahnaný do kouta, svou hanebnost přiznal a měl tu drzost přistoupit k Villarsovi, aby s ním mluvil potichu; ale maršál ucouvl, odstrčil ho s výrazem rozhořčení a řekl mu, ať mluví nahlas, protože s darebáky jeho druhu nechce mít nic soukromého. Tu se Heudicourt vzpamatoval a oddal se vší své nestoudnosti. Tvrdil, že nikdo z těch, kdo tu byli a které Villars vyslýchal, se mu neodváží do očí znelíbit, ale že všichni dobře znají pravdu o věci tak, jak ji napsal; že snad udělal chybu, když ji ke dvoru poslal, ale že si nepředstavoval, že by věc řečená v tak početné společnosti a na tak veřejném místě mohla zůstat tajná, a že neudělal hůř, když ji napsal, než tolik jiných, kteří mohli udělat totéž.

Maršál, rozlícený hněvem, když slyšel tak smělou a přinejmenším tak pravděpodobnou odpověď, mu vyčetl svá dobrodiní a jeho ničemnost. Dodal, že i kdyby věc byla pravdivá, nebylo by od něho o nic menším zločinem ji rozhlásit než si ji vymyslet, po všem, čím mu byl zavázán; vyhnal ho ze své přítomnosti a o několik okamžiků později ho dal zatknout a odvést na hrad v Calais. Tato prudká scéna nadělala v armádě i u dvora stejně hluku jako to, co ji způsobilo. Maršálovo důsledné a veřejné počínání bylo schváleno. Král prohlásil, že mu ponechává Heudicourtův osud na vůli; paní z Maintenon a vévodkyně z Bourgogne, že ho opouštějí; a jeho přátelé přiznávali, že jeho provinění je neomluvitelné. Karta se však brzy obrátila. Po prvním omráčení se omluva malého dobráka zdála platná dámám, které měly své důvody mít ho rády a bát se ho popudit; zdála se platná i v armádě, kde maršál nebyl oblíben. Několik z těch, které tak veřejně vyslýchal, dalo na srozuměnou, že v překvapení, v němž se ocitli, se nechtěli zaplést. Došlo se až k nízkému rozboru, že takový způsob

jízdy maršála a jeho údajný výrok se nemohly týkat markytánek a ostatních žen u armád, které všechny jezdily obkročmo, na rozdíl od dam, zvláště těch, které jezdily na koni s vévodkyní z Bourgogne. Zpochybňovalo se dokonce právo generálů armády zjednávat si sami spravedlnost na svých podřízených ve věcech osobních, do nichž služba vůbec nezasahovala: zkrátka Heudicourt zůstal po propuštění z Calais, kde nebyl dlouho, navzdory maršálovi módním malým dobrákem. Tolik věcí se maršálovi v tomto tažení obrátilo zle, že se rozhodl odjet do lázní. Usiloval o to tak, až toho dosáhl.

Harcourt, který teprve přijel do Štrasburku, když lázně užil zcela pohodlně, dostal rozkaz vrátit se a svolení vykonat cestu v kočáře po krátkých denních etapách. Několik dní po příjezdu se dal přijmout jako vévoda a pair v parlamentu. Zůstal přes měsíc v Paříži a pak odjel v kočáře po krátkých etapách do Doullens, kde měl schůzku s maršálem z Villars; a odtud jeden k flanderské armádě, druhý přímo do Bourbonne, aniž se zastavil v Paříži nebo u dvora, což se zdálo dosti neobvyklé a nepříliš milé. Tak jednoho kulhavého nahradil jiný a generál stejně málo schopný námahy jako ten, po němž nastupoval. Jeden začal, druhý skončil Bourbonne; a Harcourt Flandrami, kterým se zprvu vyhnul.

Našel v armádě velké dezerce a nepřátele zároveň před Aire a Saint-Venantem. Chevilly, který velel v Yprech, zpravený, že nepřátelé vypravují z Gentu velký konvoj, vyslal v noci ze své pevnosti polního maršála Ravignana s dvěma tisíci pěti sty muži. Ravignan zastihl konvoj u Vive-Saint-Éloi; bylo tam čtyřicet pět balandrů[14] naložených válečným střelivem a potravinami, které na břehu doprovázelo třináct set mužů, z toho osm set Angličanů, a šest set jezdců. Ravignan na ně prudce zaútočil; těch třináct set mužů bylo všech pobito, utopeno nebo zajato, a jezdectvo, které se dalo včas na útěk, ztratilo nejméně polovinu. Syn hraběte z Athlone a téměř všichni přední důstojníci byli zajati. Po této výpravě Ravignan odvedl své vojsko do bezpečné vzdálenosti, spálil čtyřicet pět balandrů a dal vyhodit do povětří třináct set tisíc liber prachu, které zničily vesnici Vive-Saint-Éloi. Mělo se za to, že tato akce stála nepřátele téměř tři miliony.

Aire a Saint-Venant se stále bránily. Při obou obléháních došlo k velkým akcím. Zákopy u Aire byly otevřeny zároveň na dvou místech 12. září. Velel tam Goesbriant, Desmaretsův zeť, a podnikal velké výpady. Také rytíř ze Selve jich podnikal v Saint-Venantu; při jednom z nich padl Listenois. Rytíř z Rothelinu měl u Aire prostřelena obě stehna a u Saint-Venantu padl Béranger, plukovník pluku Bugey, velmi vážený. Ten pluk dostal jeho bratr a Listenoisův pluk zase bratr Listenoisův. Goesbriant donutil nepřátele vzdát se útoku ze strany hradu a dvakrát i vápenek, které ležely před díly pevnosti, ale které sám při třetím útoku opustil. Odrazil je také z kryté cesty, které se chtěli zmocnit, a tam padl druhý syn hraběte z La Mothe. Byli odraženi ještě

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ploché lodě.

2. listopadu, a to až třikrát, při velkém útoku, který podnikli, ale nakonec Goesbriant 8. listopadu kapituloval a dosáhl všech podmínek, které žádal. Zároveň vydal pevnůstku Saint-François, protože do ní neměl jaké potraviny dát. Saint-Venant se vzdal už o něco dříve. Tak skončilo tažení ve Flandrech, které bylo posledním tažením vévody z Marlborough.[15] Armády přešly do pícovacích ubikací a hned nato do zimních ubikací. Pan z Harcourtu měl během tohoto obléhání jakési menší podezření na mrtvici, z čehož nic nebylo. Konec tažení mu přišel vhod; maršál z Montesquiou zůstal na celou zimu velet ve Flandrech, odkud se všichni generálové, kteří nebyli v zimě zaměstnáni, i ostatní důstojníci záhy vrátili. Goesbriant se stal stejně jako Albergotti rytířem řádu; a jeho posádka dostala hojnost odměn.

Na Rýně se tažení celé neslo v poklidném hledání obživy a skončilo současně s flanderským. Vévoda z Berwicku strávil své tažení v šarvátkách a pozorování. Pan Savojský se tažení vůbec nezúčastnil. Byl nespokojen s císařem a dokonce mu pohrozil, že bude myslet na své vlastní zájmy. Odškodnění v podobě odtržení nějaké části Milánska bylo předmětem, který udržoval neshody a který mu, aby si ho vynutil, zabránil vyvinout toho roku velké úsilí. Nyní je třeba podívat se, co se dělo jinde, čímž nebylo vhodné přerušovat vyprávění o flanderském tažení, ze stejného důvodu, z jakého je třeba vylíčit jedním dechem tažení španělské a roussillonské, o nichž bude řeč potom.

15. **Ediční poznámka:** Marlborough vedl ve Flandrech ještě tažení roku 1711 (průlom linií Ne plus ultra a dobytí Bouchainu); velení byl zbaven teprve na konci roku 1711.

Kapitola sedmnáctá

Postavení kardinála z Bouillonu. — Stav rodiny kardinála z Bouillonu a jeho představy na tom vystavěné. — Kardinál z Bouillonu, rozzuřený prohraným sporem, pobývá v Montrouge [a] v Ormessonu. — Útěk kardinála z Bouillonu, kterého princ z Auvergne dovede k nepřátelské armádě, kde se mu dostane všech možných poct. — Pošetilý dopis kardinála z Bouillonu králi. — Rozbor tohoto dopisu.

Kardinál z Bouillonu[1] chřadl nudou a vztekem ve svém vyhnanství, jehož konec nebyl v dohledu, třebaže zmírnění, kterého dosáhl, mu dodalo nadějí. Neschopen dopřát si jakýkoli klid, strávil celou tuto vynucenou nečinnost v klášterní válce. Chtěl udržet, ba i rozšířit svou pravomoc opata z Cluny nad reformovanými mnichy. Ti, využívajíce jeho nemilosti, nevynechali nic, aby setřásli jho, které jim dřívější přízeň dala zakusit. Byly to tedy samé spory na obou stranách o to, co mniši nazývali přehmaty a kardinál vzpourou. Nebylo pochyb, že opat z Cluny je generálem tohoto řádu a bezprostředním představeným kongregace. Nebylo však pochyb ani o tom, že je třeba být mnichem, aby člověk mohl být generálem a vykonávat jeho pravomoc. Velikost tohoto opatství, s nesmírným počtem obročí, která obsazovalo, způsobila, že si je přisvojili mocní světští páni. Kardinálové, první ministři, princové krve, kteří je drželi v komendě,[2] si nárokovali stejná práva jako řádní opati; a spor, s proměnlivými úspěchy, neustal až do doby, kdy opatství dostal kardinál z Bouillonu.

Rozdělení, které do něho vnesla reforma, ve všem zcela oddělená od starých řeholníků, spory ještě rozmnožilo. Ti staří, stejně málo reformovaní jako jejich opati, drželi téměř všichni s ním proti reformovaným; a vášnivá touha po klášterních obročích a po obročích vyhrazených řeholníkům byla jablkem sváru, z něhož opat dovedl těžit. Odtud zdvojení úřadů i jejich držitelů, zdvojení obročí, jedněch udělených opatem, druhých zvolených řeholníky; a celá hydra procesů a sporů mezi nimi, do nichž byl opat vždy zatažen a téměř vždy v nich byl stranou. Viděli jsme, jaký poprask vyvolal kardinál z Bouillonu proti Vertamontovi, prvnímu prezidentovi Velké

1. **Vysvětlivka:** Emmanuel Théodose de La Tour d'Auvergne, kardinál z Bouillonu (1643–1715), kardinál od roku 1669, velký almužník Francie od roku 1671 a od roku 1700 děkan posvátného kolegia; strýc prince z Auvergne. Roku 1700 neuposlechl králův rozkaz k návratu z Říma, roku 1701 mu byl rozsudkem státní rady odňat Řád Svatého Ducha a poté žil ve vyhnanství ve svých opatstvích; roku 1710 uprchl k nepříteli a zemřel ve vyhnanství v Římě 2. března 1715; pohřben je v kostele Sant'Andrea al Quirinale.

2. **Vysvětlivka:** Opatství v komendě drželi světští duchovní i laici (opati komendátoři), kteří pobírali jeho příjmy, aniž byli mnichy; řádní opati (*abbés réguliers*) byli naproti tomu sami řeholníky.

rady,[3] kvůli velmi důležitému rozsudku, o němž tvrdil, že jej tento soudce zfalšoval. Obnovil své stížnosti proti Velké radě, a to i v procesu, na němž závisela velká část jeho pravomoci. Tvrdil, že tento soud pobírá penzi od benediktinského řádu, jehož všechny spory mu byly přikázány, a že žádná z protistran řádu tam nemůže dojít spravedlnosti. Věc zašla tak daleko, že dlouho ležela před králem a kardinál doufal, že bude evokována a souzena v radě depeší.[4] Kancléř shledal, že jde o čest soudcovského stavu, má-li se tato záležitost dostat před krále, a že po takovém poprasku nemůže zůstat soudcem ani Velká rada; zvolil tedy prostřední cestu a navrhl králi, aby ji postoupil velké komoře v Paříži. Kardinál, tímto postoupením velmi zarmoucený, přesto vynaložil krajní úsilí svého vlivu prostřednictvím rodiny, která soudce obcházela, jak jen mohla, a stavěla se k nim, když přicházeli do soudní síně; nemyslel jsem si, že bych jim měl odmítnout jít tam s nimi. Záležitost trvala dlouho a navzdory všemu tomu úsilí byla prohrána. To byla ta poslední kapka, po níž přeteče příliš plná sklenice, a ta dovršila rozhodnutí, které kardinál z Bouillonu už dlouho převaloval v hlavě a které provedl za obléhání Douai.

Než se pustíme do tohoto vyprávění, je třeba připomenout si, jak to vypadalo s rodinou kardinála z Bouillonu, abychom lépe porozuměli představám, jimž se oddal. Jeho babička, druhá žena maršála z Bouillonu, byla dcerou slavného zakladatele republiky Spojených provincií[5] a sestrou falcké a braniborské kurfiřtky.[6] Jeho matka byla z rodu Berghes,[7] který byl vždy dobře spřízněn a zaujímal přední místo mezi nejvyšší šlechtou Nizozemí, ačkoli pocházel v přímé mužské linii od Jana, pána z Glimes, levobočka Jana II., vévody dolnolotrinského, to jest brabantského, legitimovaného listinou císaře Ludvíka Bavora, vydanou 27. srpna 1344 ve Frankfurtu. Hraběnka z Auvergne, první žena jeho bratra a jediná, s níž měl děti, byla dědičkou markýzství Bergen op Zoom po své matce, rozené z Witthemu, a otec této hraběnky z Auvergne byl synem Jana Jiřího, hraběte z Hohenzollernu, kterého císař Ferdinand III. povýšil

---

3. **Vysvětlivka:** Velká rada (*grand conseil*) byla královský soudní dvůr s celostátní působností, jemuž příslušely mimo jiné spory o obročí a spory řeholních řádů.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rada, v níž se projednávaly vnitřní záležitosti království a odkud se vypravovaly depeše guvernérům, intendantům a jiným úředníkům pověřeným správou provincií. Viz poznámku o královských radách (viz výše).

5. **Vysvětlivka:** Vilém I. Oranžský, zvaný Mlčenlivý (1533–1584), vůdce povstání Nizozemí proti Španělsku a zakladatel republiky Spojených provincií; zavražděn roku 1584 v Delftu. Totéž „slavný princ oranžský" níže — nikoli jeho pravnuk Vilém III.

6. **Ediční poznámka:** Alžběta Nasavská, dcera Viléma I. Oranžského, byla sestrou falcké kurfiřtky Luisy Juliany; braniborské kurfiřtky (Alžběta Šarlota Falcká a Luisa Henrietta Oranžská) byly jejími neteřemi, nikoli sestrami.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Éléonore-Catherine-Fébronie de Berg čili Berghes, zemřela 14. července 1657. Často se o ní mluví v Pamětech kardinála de Retz.

na říšského knížete.[8] Druhá žena téhož hraběte z Auvergne byla z rodu Wassenaer, z nejvyšší holandské šlechty, jednoho z nejlépe spřízněných rodů, který velmi často zastával vysoké úřady republiky. Princ z Auvergne, jeho synovec, se poté, co zběhl, jak bylo řečeno, oženil v Bruselu se sestrou vévody z Arembergu.[9] To byla příbuzenství, která kardinálovi dávala velké naděje na straně Nizozemí; a princ Evžen byl synem sestry vévodkyně z Bouillonu, kardinálovy švagrové. Z jeho dvou sester se jedna provdala za vévodu z Elbeufu, z čehož vzešli vévoda a princ z Elbeufu; druhá za strýce bavorského kurfiřta a paní Dauphine z otcovy strany, který zemřel bez dětí roku 1705, a ona rok nato, rovněž v Německu.

Od všech těchto příbuzenství si sliboval dost vlivu ve Spojených provinciích, v Nizozemí a ve Vídni, aby princi z Auvergne, kterého v tomto přeludu přemluvil ke zběhnutí, zjednal tak velké postavení, které by ho — s pomocí vojenské služby a hodností i jeho statků v oněch zemích — vyneslo až k místodržitelství jakožto potomka slavného prince oranžského, jehož památka je dosud tak drahá republice, kterou založil. V tomto přeludu přiměl svou sestru Bavorskou, která byla bohatá, k sepsání závěti, jíž odkázala všechen svůj majetek princi z Auvergne na úkor pana z Bouillonu a jeho dětí, a pro případ, že by princ z Auvergne neměl žádné potomstvo, bavorskému rodu. Kardinálovým záměrem bylo obohatit tohoto prince z Auvergne a jeho větev a touto substitucí, která se bavorského rodu týkala, zainteresovat bavorský rod na něm, na jeho majetku a na jeho větvi. Opájel se tedy těmito představami a šťastnými opatřeními, která připravil, aby jim zajistil úspěch, zatímco bloudil od opatství k opatství, zabíjel čas cestováním po krátkých denních úsecích a válčil se svými mnichy. Zároveň s péčí, která mohla platit za lakotu, šetřil velké příjmy, jež mu plynuly z nesmírných obročí a z rodového jmění, kterého se nikdy nechtěl vzdát; a hromadil na budoucí eventuality, k nimž ho sváděla nuda a zlost nad jeho postavením a na něž chtěl být vždy připraven. V tomto duchu převedl mnoho peněz do ciziny a ponechal si jen to nezbytné, co se dalo snadno přenášet, a drahokamy, aby mohl kdykoli udělat cokoli, co by chtěl.

V těchto myšlenkách, rozhořčen, že nevidí konce svého vyhnanství ani přehmatům svých mnichů, využíval zmírnění vyhnanství, které mu dovolovalo jezdit sem a tam, jen se příliš nepřibližovat, a vydal se ze svých burgundských opatství do opatství Saint-Ouen v Rouenu; a na této cestě si vymohl svolení zastavit se na několik dní v okolí Paříže, ovšem bez vstupu do města. Kromě potěšení, že tam uvidí rodinu a přátele, doufal, že toto nové zmírnění ovlivní jeho proces, připravený k rozhodnutí ve velké komoře, a dá mu možnost bdít nad ním s větším úspěchem. Usadil se tedy

---

8. **Ediční poznámka:** Jana Jiřího z Hohenzollernu povýšil na říšského knížete roku 1623 císař Ferdinand II., nikoli Ferdinand III.; omyl je už u Saint-Simona.

9. **Vysvětlivka:** François-Egon de La Tour d'Auvergne, princ z Auvergne, syn hraběte z Auvergne a synovec kardinála z Bouillonu; roku 1702 zběhl k nepříteli, vstoupil do holandských služeb a v Paříži byl oběšen *in effigie*.

na několik dní ve vesnici Montrouge a tam se dozvěděl, že svůj proces naprosto prohrál a nenávratně ztratil veškerou pravomoc nad reformovanými mnichy clunyjské kongregace, vůči nimž mu nezůstalo o nic víc než všem opatům komendátorům v království. Vztek, do něhož při té zprávě upadl, nelze vylíčit. Zuřivost, nadávky, výbuchy a křik všechny vyděsily: přestal se ovládat a oddal se nejprudšímu zoufalství; ani čtyřiadvacet hodin nedokázalo tak prudké rozrušení utišit. Le Nain, zpravodaj v jeho věci, generální prokurátor, pozdější kancléř, jehož mínění a návrhy mu nebyly příznivé, celý parlament — to vše bylo předmětem jeho kleteb. Nazítří se přepravil přes Seinu přívozem u Invalidovny a odjel do Ormessonu ke Coulangesovi, který mu byl velmi oddán.

Právě v té době se podnikal pokus o jeho návrat; dokonce se zdálo, že mu král nebude dlouho odporovat; ale chvíle k tomu ještě nenastala a tento odklad, který se sešel se ztrátou procesu, mu dokonale popletl hlavu a uspíšil jeho rozhodnutí. V Montrouge viděl jen své synovce z Auvergne a lidi, kteří spravovali jeho záležitosti. V Ormessonu nechtěl vidět nikoho kromě týchž, dvou či tří důvěrných přátel a několika jezuitských hlavounů, jako byli otcové Gaillard a de La Rue, kteří mu byli úplně oddáni, a i ty nechal dlouho čekat, než je přijal, ať už z povýšenosti, nebo z rozmaru. Zůstal v Ormessonu asi čtrnáct dní, během nichž patrně připravil všechna opatření ke svému útěku, a téměř přitom nevycházel ze svého pokoje. Protože směl volně navštěvovat všechna svá opatství, změnil cestu do Normandie na cestu do Pikardie, krátce se zdržel v Abbeville a dojel do Arrasu, kde měl opatství Saint-Vaast; odtud, předstíraje, že jede navštívit své opatství Vigogne, vyrazil ve svém kočáře, cestou nasedl na koně a cválal na smluvené místo, kam však dorazil o několik hodin pozdě.

V Arrasu se dost brzy zjistilo, že uprchl, aby za ním mohl být vyslán oddíl; málem mu padl do rukou, ale tím, jak sem a tam kličkoval, narazil nakonec na silný oddíl nepřátelské jízdy, s nímž ho hledal jeho synovec, velmi znepokojený, kam se poděl. Tam v tomto prvním okamžiku svobody vychrlil, co mu tolik let leželo na srdci. Jakmile byli dost daleko, aby byli v bezpečí, sesedl se synovcem v jedné vesnici, kde se spolu poradili; pak znovu nasedli na koně a dorazili k nepřátelské armádě.

Ihned ho přišli pozdravit princ Evžen a vévoda z Marlborough a představit mu výkvět armády. Požádali ho o heslo, on jim je dal a oni je přijali; jedním slovem, prokazovali mu a dávali mu prokazovat nejvyšší pocty. Taková změna postavení se zdála velmi sladká tomuto tak pyšnému a tak rozjitřenému duchu a podivuhodně mu nadmula sebevědomí. Svým novým hostitelům se odvděčil řečmi, které jim byly nejmilejší: o bídě Francie, kterou mu jeho časté cesty po provinciích ukázaly na vlastní oči, o její neschopnosti vést dál válku, o chybách, kterých se v ní dopustila, o špatné vládě, o všeobecné nespokojenosti, o krajním vyčerpání a zoufalství lidu; zkrátka je bavil jen tím, co jim mohlo lichotit, a nevynechal nic z toho, čeho je schopna proradnost a nevděk, v nichž se tak ohromná hromada dobrodiní obrátila v jed a v naději

na podstavec k nové a nezávislé velikosti — v témž duchu zrady, který oživoval jeho předky a který jim vybudoval ono ohromné jmění, jehož nesmírná postavení nedokázala získat ani uspokojit ani je, ani jejich potomstvo. Král se o tomto útěku dozvěděl z balíčku adresovaného Torcymu, který kardinál nechal v Arrasu na svém stole. Byl to dopis králi s prostou adresou pro Torcyho o dvou slovech. Tento dopis je tak obludným plodem drzosti, šílenství a zrady, že si pro svou vzácnost zaslouží, aby byl na tomto místě vložen. Výstřední je i sám sloh, který tím, jak se v něm hromadí všechno, čím toto srdce a tato hlava přetékaly, činí dopis sotva srozumitelným: „Sire, posílám Vašemu Veličenstvu tímto dopisem, který mám tu čest Vám psát po deseti a více letech utrpení těch nejneslýchanějších, nejnespravedlivějších a nejméně zasloužených, provázených po celou tu dobu z mé strany tou nejstálejší a snad až přehnanou — nejen vůči světu, ale i vůči Bohu a Jeho církvi — trpělivostí a nejhlubším mlčením; posílám, pravím, Vašemu Veličenstvu s velmi hlubokou úctou dobrovolné vzdání se, které nikdo nemůže pokládat za přiznání zločinu, jehož jsem se nedopustil, svého úřadu velkého almužníka Francie a své hodnosti jednoho z devíti prelátů-komturů Řádu Svatého Ducha,[10] který má tu čest mít Vaše Veličenstvo za hlavu a velmistra, jenž v den svého pomazání přísahal na svatá evangelia přesné zachovávání stanov řečeného řádu, v jejichž důsledku přikládám k tomuto dopisu stuhu a kříž Řádu Svatého Ducha, které jsem z úcty a podřízenosti k Vašemu Veličenstvu vždy nosil pod šaty od rozsudku, jejž Vaše Veličenstvo vyneslo proti mně, nepřítomnému a nevyslyšenému, ve své státní radě (*conseil d'en haut*)[11] dne 11. září 1701. V důsledku těchto dvou vzdání se, která dnes Vašemu Veličenstvu posílám, beru si tímto zpět svobodu, kterou mi přirozeně dává můj původ cizího knížete, syna panovníka, závislého jen na Bohu, a má hodnost kardinála-biskupa svaté římské církve a děkana posvátného kolegia, biskupa z Ostie, prvního suffragána římské církve: svobodu světskou i církevní, které jsem se dobrovolně zbavil jen dvěma přísahami, jež jsem roku 1671 složil do rukou Vašeho Veličenstva, první za úřad velkého almužníka Francie, prvního ze čtyř velkých úřadů domu a koruny Vašeho Veličenstva, a druhou přísahu za hodnost jednoho z devíti prelátů-komturů Řádu Svatého Ducha, kterýchžto přísah jsem vždy velmi věrně a velmi nábožně dostál, dokud jsem obě tyto hodnosti držel, jichž se dnes dobrovolně zbavuji, a to s takovou věrností k rozkazům a vůli Vašeho Veličenstva ve všem, co nebylo v rozporu se službou Bohu a Jeho církvi, že bych si přál mít

---

10. **Vysvětlivka:** Řád Svatého Ducha (ordre du Saint-Esprit), založený roku 1578 Jindřichem III., byl nejvyšším francouzským rytířským řádem s přísně omezeným počtem členů. Jeho odznakem byla modrá stuha („cordon bleu"), nošená přes rameno.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Státní radu (*conseil d'en haut*) nelze zaměňovat s královskými radami, o nichž byla řeč v poznámce (viz výše). Státní rada se skládala jen z malého počtu ministrů. Záležitosti v ní přednášeli státní sekretáři, kdežto v královských radách tato funkce příslušela dvorním referendářům. V době, o níž mluví Saint-Simon, tvořili státní radu král, dauphin, kancléř, vévoda z Beauvilliers a státní sekretář, který věc přednášel.

podobnou věrnost vůči Božím rozkazům a Jeho vůli, o což se budu po zbytek svých dnů jedině snažit, a budu přitom sloužit Bohu a Jeho církvi na prvním místě po nejvyšším, na něž mě božská prozřetelnost postavila, ač velmi nehodného; a v tomto postavení, které mě poutá jedině ke Svatému stolci, ujišťuji Vaše Veličenstvo, že jsem a až do posledního dechu svého života budu s hlubokou úctou, jež náleží královskému majestátu, Sire, Vašeho Veličenstva nejponíženější a nejposlušnější služebník. Podepsán kardinál z Bouillonu, děkan posvátného kolegia."

Ačkoli tento dopis obsahuje tolik hloupostí, nestoudnosti a šílenství jako slov, nelze se zdržet, abychom jej trochu nerozebrali. Předně je třeba mít dobrý dech a dobrou paměť, aby se člověk dostal až na konec první věty, a namáhat se, aby rozpletl neustálé proplétání jejích vsuvek a jejího tak zavěšeného smyslu. V této větě je tolik nepravdy a nadutosti jako drzosti. Vytrpěl prý pronásledování, která si troufá vyčítat králi jako nejnespravedlivější, nejneslýchanější a nejméně zasloužená. To mu tedy říká, a to přímo jemu, že je tyran, neboť je třeba jím být, aby člověk nechal nejnespravedlivěji a neslýchaným způsobem trpět kohokoli, kdo si to nezasloužil. Ale jaká jsou ta utrpení? Král dlouho snášel podívanou na veřejnou neposlušnost na prvním jevišti Evropy a všechny možné pletichy, jimiž se kardinál snažil získat pro sebe podporu papeže a celého posvátného kolegia, kteří ho kárali a smáli se mu; nakonec mu zabavil jeho světské důchody a hladem ho donutil, aby konečně splnil rozkaz k návratu do Francie, který mu dal; tam mu byly důchody vráceny a za veškerý trest byl vykázán do svých opatství.

To jsou tedy ta tak nespravedlivá, tak neslýchaná utrpení, která vytrpěl, jak dodává, s trpělivostí přehnanou vůči světu, Bohu a Jeho církvi. Ale jak se toto vyhnanství týká Boha a Jeho církve? Kde je urážka Boha, kde újma církve? Jakou účast na tom mohla mít ona? A pokud jde o svět, kde je pohoršení? To spočívá celé, stejně jako hřích, v neposlušnosti a v zápasu neposlušnosti dovedeném tak daleko a s takovým hlukem, a ne v trestu, který se stal nezbytným, aby byl donucen poslechnout, a který byl hned nato zmírněn uvolněním jeho důchodů a omezen na prosté vyhnanství doma v jeho opatstvích, tedy pro laika na jeho statcích; a ta přehnaná trpělivost, s níž to snášel — jak by to byl udělal, aby ji neměl? A jaký vděk si za ni může nárokovat? Posílá prý své dobrovolné vzdání se a velmi dbá, aby je uchránil zdání přiznání zločinu, jehož se nedopustil. Byl kardinálem z královy nominace a byl pověřen jeho záležitostmi v Římě; zároveň sám přiznává, že králi složil přísahu. V tomto postavení upadne u krále v nedůvěru a nemilost a král ho odvolá. Navzdory mnoha opakovaným a nanejvýš přesným rozkazům tvrdošíjně zůstává v Římě, odvažuje se zpochybňovat, zda je kardinál povinen poslouchat svého krále, nevynechá nic, aby přiměl římský dvůr postavit se na stranu záporné odpovědi, a poskytuje tuto veřejnou podívanou zápasu s králem.

V kterém století, v které zemi by to nebyl zločin, a to zločin urážky majestátu, nejtěžší hned po zločinu nejvyššího stupně? Rovná se vzpouře se zbraní v ruce, ne-

boť nebylo jeho zásluhou, že ze své soukromé záležitosti neudělal záležitost státu a náboženství a nevyzbrojil pro sebe římský dvůr. S jakým čelem se tedy opovažuje popírat tento zločin, tak dlouhý a tak veřejný, až do té jemnosti, že se pojišťuje proti zdání mlčky učiněného přiznání svým vzdáním se? A toto vzdání velmi pečlivě zdůrazňuje jako dobrovolné a zároveň uvádí datum, kdy od něho bylo požadováno: z tohoto data je však patrné, že vůli krále v této věci neuposlechl téměř deset let a rozsudku, který ho hodnosti zbavil, devět let, neboť když se při vší své pýše neodvážil dál nosit řád poté, co u něho byl králův velvyslanec, aby mu tento rozsudek oznámil a dal jej vykonat, měl tu dětinskost a ubohost, kterou zde přiznává a kterou nelze nazvat jinak, že nosil pod šaty, co se už neodvažoval ukazovat navrch, a projevil tak na jedné straně svou malost a slabost a na druhé svou pýchu a zatvrzelost. Poslat po deseti letech takového počínání své vzdání se, a to při útěku z království — lze tomu říkat dobrovolné vzdání se? Není to spíš výsměch, a neříká tím králi ve skutečnosti, že je dobrovolné jen proto, že z něho nic nedokázalo je dostat, dokud je dát nechtěl, a že je dává jen proto, že opouští království a chce je dát? A aby k tomu přidal urážku všeho druhu, vloží do dopisu králi starou modrou stuhu, špinavou a umaštěnou, se svým křížem Svatého Ducha, neboť stuha byla doslova taková.

Nabubřelost hodností, jichž se vzdává, si nezaslouží než posměch. Každý ví, že když Jindřich III. zakládal řád, chtěl vyznamenat Jacquesa Amyota,[12] svého vychovatele a vychovatele zesnulého krále, svého bratra, který byl odměněn biskupstvím v Auxerre a úřadem velkého almužníka Francie; a tak byl úřad velkého čili jediného almužníka řádu natrvalo spojen s úřadem velkého almužníka Francie, a to bez povinnosti předkládat jakékoli důkazy urozenosti, protože Amyot je předložit nemohl; že tedy od té doby být velkým almužníkem a nosit řád je vždy jedno a totéž, bez čehokoli odděleného či odlišného; a že tudíž velký almužník, ať je sám o sobě nebo svým úřadem jakkoli velký, není ničím jiným než úředníkem řádu a není jeho devátým prelátem, neboť těch osm, kteří všichni předkládají důkazy, se dělí napůl na kardinály a biskupy. Je to tedy velmi dětinský patos, co tu kardinál z Bouillonu předvádí, a velmi zbytečná vata, když uvádí, že král je velmistrem řádu a že při svém pomazání přísahal na jeho stanovy; podle stanov lze rytíře řádu degradovat za určité zločiny, zejména za zradu, urážku majestátu atd., čehož je mnoho velkých příkladů; tím spíše je v králově moci zbavit úředníka řádu jeho úřadu, čehož je rovněž mnoho příkladů, a požadovat od něho, aby se ho vzdal. Tento posledně jmenovaný případ trval přes patnáct let u pana z Châteauneuf-Phélypeaux, státního sekretáře, zapisovatele řádu, který řád nosil místo Castille:[13] ten byl celou tu dobu i déle ve vyhnanství, protože se odmí-

12. **Vysvětlivka:** Jacques Amyot (1513–1593), překladatel Plútarchových Životopisů, vychovatel Karla IX. a Jindřicha III., biskup z Auxerre a velký almužník Francie.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde o Jeannina de Castille, a nikoli o provincii Kastilii, jak se předpokládalo ve vydání Sautelet, kde byla věta v tomto smyslu opravena takto: *au lieu de Castille, où il fut tout ce temps-là exilé* (místo do Kastilie, kde byl celou tu dobu ve vyhnanství).

tal úřadu vzdát, a přitom řád už nenosil a nikdy ho už nenosil od té doby, co se po patnácti nebo šestnácti letech úřadu vzdal; a to je děd z matčiny strany prince z Harcourtu, který přijal jméno Guise. Ale příklad Amyotův se na kardinála z Bouillonu hodí ještě lépe: stejně nevděčný jako on se oddal Lize. Jindřich IV., když se začal stávat pánem, mu odňal úřad velkého almužníka, a tím i řád, a dal jej slavnému Renaudovi de Beaune, tehdy arcibiskupovi z Bourges, později ze Sens, který mu právě udělil rozhřešení a podal mu přijímání v kostele opatství Saint-Denis.

U člověka, který prožil u dvora tolik jako kardinál z Bouillonu, je těžké pochopit, co tím chce říci, když tu svůj úřad vydává za první ze čtyř velkých úřadů králova domu a koruny. Předně mu lze bez okolků upřít, že by úřad velkého almužníka byl korunním úřadem, aniž by to on nebo kdokoli jiný mohl dokázat nebo ukázat sebemenší stopu toho. Tyto úřady mají to zvláštní výsadní postavení, že je jejich držitelům nelze proti jejich vůli odejmout jinak než soudní cestou a pro zločin. Když byl Amyot zbaven úřadu, byla Liga ještě dost mocná, aby ho podpořila a aby Jindřichu IV. působila potíže, kdyby bylo třeba soudního řízení. O tom však nebyla ani řeč a Amyot zůstal zbaven úřadu a vypovězen do své diecéze po zbytek svých dnů, které trvaly ještě několik let. Za druhé, co chce kardinál z Bouillonu říci svými čtyřmi úřady králova domu a koruny, z nichž ten jeho je prvním? Zapomněl snad, že nic není odlišnějšího než korunní úřad a velké úřady králova domu, z nichž se žádný nikdy těmto úřadům nevyrovnal? Za třetí, kde vzal, že jsou jen čtyři, a které to podle jeho počtu jsou? Konetábl a podle novodobého zvyku generální maršál; kancléř a z tolerance strážce pečetí; velmistr Francie, velký komoří, maršálové Francie, admirál, velký štolba, ačkoli je starší než admirál, který kráčí uprostřed maršálů Francie, generální plukovník pěchoty a velmistr dělostřelectva — to jsou korunní hodnostáři. Je jich tedy, jak vidno, víc než čtyři, a nemyslím, že by se kterýkoli z nich dal přesvědčit, aby ustoupil velkému almužníkovi. Pokud jde o velké úřady králova domu, jako jsou první šlechtici komory, vychovatelé nezletilých králů a synů Francie, první velitelé jednotek královy gardy a velký mistr šatny, i těch je víc než čtyři, a nebyli by o nic povolnější než korunní hodnostáři, aby ustoupili velkému almužníkovi. Nevíme tedy, co chce kardinál z Bouillonu říci, nebo spíš to neví on sám; ale jeho nadutost je tak všeobecná, že se chlubí, že tento úřad vykonával velmi věrně a velmi nábožně: to je nesmysl, který mu jeho krajní pýcha zakryla — věrně, v okázalé a velmi zločinné neposlušnosti po deset let, a podle jeho vlastního mínění byl tehdy stále velkým almužníkem, protože se úřadu nevzdal; nábožně — takové svědectví mu nevydaly ani jeho mravy, ani dvůr, ani svět. Tolik k osobě; přejděme nyní k původu.

V důsledku těchto vzdání se úřadu a řádu, které chce stále od sebe oddělovat, aby se marně vyvyšoval, si podle toho, co píše králi, bere zpět svobodu, kterou mu dává jeho původ cizího knížete, syna panovníka, závislého jen na Bohu, a jeho hodnost kardinála atd.; to znamená, že jde o manifest adresovaný králi ve formě dopisu, jímž mu ohlašuje svou domnělou nezávislost a svůj naprosto dokonalý nevděk; útočí na

majestát svého panovníka tím, že se zříká své vrozené vlastnosti poddaného, a dopouští se tak zločinu urážky majestátu v plném rozsahu.

Nebudu opakovat, co bylo vyloženo (viz výše) o povaze lén Bouillon, Sedan atd., o postavení těch, kdo je jako páni těchto lén drželi, o tom, jakým způsobem přešla do rodiny kardinála z Bouillonu, o postavení, které zaujímal jeho děd, první držitel těchto lén, předtím a potom, co je držel, o postavení větve rodu La Marck, která je držela před ním, a konečně o tom, jakým způsobem jeho otec dosáhl oné ohromné směny těchto lén a hodnosti cizího knížete. Je tam jasně vidět lenní závislost těchto lén na Lutychu a na opatství Mouzon a to, že jen násilí, a žádný jiný titul, způsobilo, že díky ochraně Jindřicha IV., tak nehodně oplacené, zůstala tato léna dědovi kardinála z Bouillonu. Z toho plyne, že z těchto titulů nebyli jeho děd ani otec nikdy panovníky ani knížaty, že tedy on není ani cizím knížetem, ani synem panovníka a že lže svému králi s nejvyšší nestoudností. Nemá tedy žádnou svobodu, kterou by si mohl z tohoto titulu vzít zpět vzdáním se svého úřadu, a zůstává tím, čím byl předtím, totiž francouzským šlechticem z provincie Auvergne jménem La Tour, takovým, jaký byl předtím, a tudíž králův poddaný jako všichni ostatní šlechtici této provincie, která náleží koruně. A jestliže jeho otec na základě směny už tak podivně nehorázné, že ji za tolika let králova všemocného panování a veškeré přízně pana z Bouillonu nebylo možné v parlamentu úplně registrovat, jestliže tedy otec kardinálův dosáhl pro své potomstvo a pro svého bratra hodnosti cizího knížete navzdory křiku a odporu šlechty, která jim ji dala odejmout, a ta jim pak byla vrácena, což parlament vždy soustavně ignoroval — je to milost velmi nespravedlivá, ale v králově moci, a toto dobrodiní nedává propuštění ze stavu poddaného a nemůže změnit původ. Kardinál z Bouillonu tu tedy ukazuje nejvyšší stupeň pomatení, jehož se vždy pečlivě vyvarovali ti, jejichž původ ze skutečných a vládnoucích panovníků nemohl být zpochybněn: například Guisové, kteří se v nejhrozivějším lesku své moci, jež je mohla vynést na trůn, nikdy neváhali prohlásit se za poddané, a to dokonce v době, kdy se odvážili nechat Jindřicha III. pokládat za zbaveného koruny a Jindřicha IV. za nezpůsobilého k nástupnictví. Kdyby představa kardinála z Bouillonu mohla být pravdivá — ne u francouzského šlechtice, jako je on, ale například u knížete z lotrinského rodu —, plynulo by z toho, že ať by měl ve Francii jakýkoli majetek, vzdáním se úřadů, jež by držel, by si vzal zpět onu svobodu, které se dovolává kardinál z Bouillonu, a plnou nezávislost; z čehož by vyplývalo, že by si králové nikdy nemohli být jisti těmi, kdo jsou takového původu, neboť ti by díky němu mohli kdykoli rozhodnout, zda zůstanou jejich poddanými, nebo už jimi nebudou.

Kardinál z Bouillonu dodává, že se této svobody dobrovolně zbavil přísahou velkého almužníka a že si ji vzdáním se tohoto úřadu bere zpět. Ještě jednou: nemluvím o francouzském šlechtici, jako je on, mluvím o knížeti takového původu, za jakého se opovažuje vydávat a jakým není. Kdyby to, co tu říká, bylo pravdivé — on, který měl majetek ve Francii, on i jeho příbuzní, a nikde jinde nic —, pak by knížata z lotrin-

ského rodu usazená ve Francii, která tu mají veškerý svůj majetek, nebyla králi poddána, neboť několik z nich nemá ani úřad, ani guvernérství, a tudíž nejsou z tohoto titulu vázáni žádnou přísahou: tento paradox je stejně nový jako nepochopitelný. Ale kdo a komu jej tak drze předkládá? Šlechtic pocházející z provincie Auvergne, jehož předkové nikdy neměli ani si nenárokovali sebemenší vyznamenání či přednost před kterýmkoli z dobrých rodů této provincie, až po děda kardinála z Bouillonu, když dostal Sedan a Bouillon, a jemuž ji nikdo nikdy nepřiznal, ani předtím, ani potom. A komu? Jednomu z největších králů, kteří kdy ve Francii vládli, svému panovníkovi, od něhož jeho otec dvakrát obdržel hodnost vévody a paira; jeho strýc[14] nejvyšší vojenský úřad, guvernérství provincie a úřad generálního plukovníka jízdy, oba poté, co málem zvrátili stát, oba poté, co žili z abolicí;[15] jeho starší bratr úřad velkého komořího a guvernérství své vlastní provincie, s nástupnictvím pro svého syna, který se brzy nato ukázal tak nevděčným; jeho druhý bratr jiné guvernérství provincie a úřad generálního plukovníka jízdy; oni všichni hodnost cizího knížete; a on sám ohromnou hojnost těch největších a nejneobvyklejších obročí, kardinálský klobouk ve věku, který ho přivedl až k děkanství, a úřad velkého almužníka spolu s nejvýraznější přízní. Z této neslýchané hromady největších dobrodiní, vylitých na dvě generace bratrů, si kardinál z Bouillonu kuje zbraně proti tomu, od něhož je má, a to v řeči k němu samému. Zde se zastavíme, protože vrchol nevděku stejně jako drzosti daleko přesahuje vše, co by se dalo říci.

Nespokojen s tak obludnou pýchou, vrací se s tou nejubožejší domýšlivostí k rozdvojování svého kardinálství, aby rozmnožil jeho velikost. Být děkanem posvátného kolegia — není to být kardinálem, není to být biskupem z Ostie, není to být prvním suffragánem Říma, a může být cokoli z toho odlišné či oddělené? Ale tady teprve opojení vyniká: je to první místo po nejvyšším. Mluví ke králi tak, jako mluvil k sedlákům v La Ferté, když tam strávil dva měsíce a když po mši, kterou tu a tam sloužil ve farním kostele, je při odchodu nutil obdivovat ne velikost tajemství, které právě slavil, ale svou vlastní — jeho, který je kníže a který zaujímá první místo po nejvyšším; ať si ho dobře prohlédnou, dodával, protože nic takového ve svém kostele nikdy neviděli a po něm se tam nic takového nikdy nestane. Lid mu nerozuměl; farář, který byl duchaplný, a slušní lidé v místě se tomu mezi sebou smáli a litovali ho. Ať byla hodnost kardinála povýšena do jakékoli výše, odstup mezi papežem a jejich děkanem zůstal tak velký, že tento oblíbený výraz kardinála z Bouillonu, který neu-

14. **Vysvětlivka:** Henri de La Tour d'Auvergne, vikomt z Turenne (1611–1675), nejslavnější maršál Ludvíka XIV., od roku 1660 generální maršál; za Frondy stál nějaký čas proti dvoru, stejně jako jeho bratr, otec kardinálův. Padl 27. července 1675 u Sasbachu, kde ho při obhlídce nepřátelských pozic zasáhla dělová koule.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Abolice byly listiny panovníka vydávané ve velké kanceláři, jimiž z plnosti své moci rušil a vymazával zločin, který svou povahou nebyl prominutelný, a prominul trest stanovený zákonem.

stále opakoval každému, nemohl nikomu imponovat a mohl ukázat jen prázdnotu a pomatenost jeho hlavy.

Celý konec dopisu je jen urážka obměňovaná několika způsoby, jeden drzejší než druhý. Dovolává se v něm své věrnosti králově rozkazům a vůli a přidává k tomu tuto poctivou a uctivou výhradu: ve všem, co nebylo v rozporu se službou Bohu a Jeho církvi. To tedy znamená, a říká to samému králi, že král byl schopen chtít věci, které s tím byly v rozporu, a že mu je dokonce poroučel. Ještě zde zdůrazňuje svou věrnost; ale byla snad ona zdrojem všech pletich, jichž použil, aby se dal zvolit biskupem v Lutychu proti tak výslovné vůli a zákazům krále, že o to přišel jen proto, že se tomu král postavil tak rozhodně, že dal kapitule prohlásit, že dává přednost komukoli jinému než kardinálovi z Bouillonu, který měl hlasy, dokonce i kandidátovi podporovanému rakouským domem, což kapitulu přimělo změnit názor a kardinál z Bouillonu o tento stolec přišel?[16] Byla snad jeho věrnost pohnutkou, která ho vedla k tolika lstem a machinacím, aby oklamal papeže i krále, jednoho skrze druhého, a přesvědčil jednoho i druhého, že je nezbytné jmenovat kardinálem jeho synovce jako protiváhu vévody sasko-zeitzského, kterého vehementně prosazoval císař a proti jehož jmenování se král stavěl ještě rozhodněji — podvod, na nějž papež i král tak dobře naletěli, že vyšel najevo teprve prohlášením krále papeži, že by byl raději, kdyby papež jmenoval vévodu sasko-zeitzského samotného, než aby k tomu svolil za cenu jmenování abbého z Auvergne? A tehdy ani ještě dlouho potom se vévoda sasko-zeitzský kardinálem nestal. Kardinál z Bouillonu byl tehdy v Římě pověřen královými záležitostmi a zneužíval jeho důvěry v tak obrovské míře. Konečně, abychom se omezili jen na něco: byla snad věrností k nejvýslovnějším rozkazům krále, jehož záležitostmi byl v Římě stále ještě pověřen, celé jeho počínání ve věci štrasburského koadjutorství a v aféře pana z Cambrai? A po tak podivných a tak veřejných kouscích se chlubit svou věrností, a ještě s výčitkou!

Nespokojen s tak neuvěřitelnou nestoudností, tento biskup, tento kardinál, tento první suffragán římské církve, tento muž, který si tak nábožně vyhrazuje to, co by ji v králových rozkazech mohlo zranit, se nebojí připojit to nejhroznější rouhání přáním, které vzápětí vyslovuje, totiž mít k Božím rozkazům a vůli stejnou věrnost, jakou měl k rozkazům králově. Prohlášení, které následuje, je téže povahy, vzhledem k úmyslům a pohnutkám, které ho vedly k útěku z království: prohlašuje, pravím, že se bude po zbytek svých dnů snažit sloužit jedině Bohu a Jeho církvi na místě — a tady tak pošetile parafrázuje a rozmnožuje velikost tohoto místa —, na něž ho prý postavila Prozřetelnost, ač nehodného. Toto poslední slovo je jediná pravda, která mu v celém tom dopise unikla. Ale je to král, komu říká, že ho tam postavila Prozřetelnost, týž král, který ho jmenoval kardinálem ve věku, jenž ho přivedl až

16. **Vysvětlivka:** Lutyšským biskupem byl roku 1694 zvolen Josef Klement Bavorský, kolínský arcibiskup a bratr bavorského kurfiřta.

k děkanství, týž král, navzdory jehož odvolání se v Římě, kde vedl jeho záležitosti, tak lstivě a potom s veřejnou neposlušností držel zuby nehty, dokud děkanství nezískal. Dodává pak, že toto postavení ho poutá jedině ke Svatému stolci, to jest osvobozuje ho od jakéhokoli jiného pouta, i od pouta ke králi, který ho jmenoval kardinálem a od něhož on i jeho příbuzní mají všechno; ale konec dopisu, k němuž tak dospívá, se vyznačuje dvěma prohlášeními, která nesou zločin na čele ještě zřetelněji než všechno ostatní. Ujišťuje krále, že bude až do posledního dechu svého života, s nejhlubší úctou, jež náleží královskému majestátu, jeho nejponíženějším a nejposlušnějším služebníkem. Tento výraz úcty, jež náleží královskému majestátu, svou zvláštností a jasností krále velmi zřetelně upozorňuje, aby se nemýlil v úctě, kterou k němu chová, a nepovažoval za určené své osobě to, co náleží jen jeho koruně; a nakonec tím, že vypouští slovo poddaný, upírá si tuto vlastnost ještě důrazněji, než to učinil v celé té změti svého dopisu, který, ač je to velký galimatyáš, může platit za mistrovské dílo nevděku, drzosti a šílenství.

Kapitola osmnáctá

Úvaha o postavení cizího knížete; jeho počátek. — Světské statky kardinála z Bouillonu zabaveny. — Králův rozkaz parlamentu, aby proti němu vedl proces. — Chování jeho rodu. — Králův dopis kardinálovi z La Trémoille. — Úvahy o tomto dopise. — Na kardinála z Bouillonu atd. vydá parlament zatykač, potom se náhle zastaví a řízení upadne. — Úvaha o francouzských kardinálech. — De Bar, padělatel Bouillonů, se zabije v Bastile. — Baluze sesazen a vypovězen. — Usnesení rady, které odsuzuje k rozmělnění jeho Genealogické dějiny rodu Auvergne, *stojí za přečtení. — Právo kardinála z Bouillonu udělovat obročí svěřeno místním ordinářům. — Každá památka údajného knížectví odstraněna z králova rozkazu z farních matrik dvora a z opatství Cluny a Saint-Denis. — Nové zrady kardinála z Bouillonu v Tournai. — Vévoda z Bouillonu v dobrém s králem; jeho žena a synové ve zlém, a také jeho synovci. — Vévoda z Bouillonu mluví s králem a s kancléřem. — Když psal králi, nikdy se nepodepsal jako poddaný a ani nyní nemohl být přiměn, aby se k tomu přiznal. — Články o rodu Bouillonů navržené králi, aby je dal jeho jménem předložit parlamentu. — Spravedlnost a užitečnost těchto článků. — Podvodné a zločinné vyškrtnutí v rejstřících parlamentu. — Král nařizuje generálnímu prokurátorovi d'Aguesseauovi, aby na základě těchto článků postupoval v parlamentu, který se vytáčí a rod Bouillonů zachrání. — Nevěrnost Pontchartrainova ve prospěch kardinála z Bouillonu. — Úvahy. — Smrt prince z Auvergne. — Král zakazuje jeho příbuzným nosit po něm smutek a přiměje bratra abbého z Auvergne vzdát se kanovnictví v Lutychu. — Kardinál z Bouillonu se činí opatem v Saint-Amand navzdory bulám vydaným na králův návrh pro kardinála z La Trémoille. — Král si marně přeje zrušit koadjutorství v Cluny. — Původ, kariéra a sňatek prince z Berghes s dcerou vévody z Rohanu. — Prohra vévody z Mortemartu ve hře. — Tajemník maršála z Montesquiou přechází k nepříteli se svými šiframi.*

Takové je nebezpečí knížecí hodnosti udělované francouzským šlechticům — hodnosti, kterou před mocí Guisů neznali ani příslušníci svrchovaných rodů, a u šlechticů neznámé až do vlády Ludvíka XIV.

Jakmile se stanou knížaty, začnou se stydět, že zůstávají poddanými. Vikomt z Turenne byl stejně jako jeho předkové věrný Jindřichu IV. a velmi dobře mu sloužil až do chvíle, kdy mu tento panovník opatřil Bouillon a Sedan. Tím začaly jeho

zrady,[1] z nichž se pak skládal zbytek jeho života i života jeho dvou synů, jak poznamenávají všechny dějiny, a jichž jeho synové zanechali teprve proto, že bylo obtížné v nich pokračovat, a pro nestvůrné výhody, které jim opatřil kardinál Mazarin, když se ve svých osobních obavách chtěl o ně opřít. Takové je také nebezpečí, dovolí-li se lidem této nebezpečné hodnosti uzavírat sňatky s cizinou. Ale tyto úvahy, které se hojně nabízejí, zde nemají dostávat víc místa. Ačkoli to bylo jako komáří kousnutí do slona, král se cítil hrozně dotčen. Pomstu měl ve svých rukou. Ten dopis dostal 24. května; nazítří 25. jej předal d'Aguesseauovi, generálnímu prokurátorovi,[2] upozornil ho, že je celý psán vlastní rukou kardinála z Bouillonu, a nařídil mu, aby jej přednesl v parlamentu a podal tam návrh, aby byl kardinál z Bouillonu souzen jako vinný zradou. Král zároveň vydal ve své nejvyšší radě usnesení, které do skončení řízení u parlamentu vzalo všechny kardinálovy světské statky do králových rukou a prohlásilo, že jeho dopis je ještě zločinnější než jeho útěk. Jeho synovci, přesně zpraveni, přijeli téhož dne 25. do Versailles. Zprvu se neodvážili předstoupit před krále. Ministři, k nimž zašli, jim řekli, že to udělat mohou. Nebyli přijati nijak zle. Král jim řekl, že je lituje, že mají tak pomateného strýce. Paní z Bouillonu,[3] která v Paříži byla nebo hrála nemocnou, napsala králi poklonu plnou ducha a obratnosti — brzy se ukáže, proč tento dopis od ženy, jejíž manžel byl králi tak na dosah, ženy, kterou král neměl rád a která k němu ani dvakrát do roka nezašla vzdát mu úctu; ale všechno bylo domluvené, a pan z Bouillonu[4] se nacházel v Évreux, kam pro něj poslali, a když přijel, našel to všechno hotové, aby se tím mohl řídit při dalších krocích. Dne 26. napsal král kardinálovi z La Trémoille, který vedl jeho záležitosti v Římě, a poslal mu opis [dopisu] kardinála z Bouillonu, aby o něm podal zprávu papeži; je nezbytné vložit sem tento králův dopis kardinálovi z La Trémoille. „Můj bratránku, dávno bych již byl kardinálovi z Bouillonu odpustil jeho neposlušnost vůči mým rozkazům, kdybych směl jednat jako soukromá osoba ve věci, v níž šlo o královský majestát. Ten mi však nedovoloval nechat bez trestu zločin poddaného, který se proviňuje proti své hlavní povinnosti vůči svému pánu, a mohu dodat i vůči svému dobrodinci; vše, co jsem mohl učinit, bylo postupně zmírňovat tresty, které si zasloužil. Nejenže jsem mu tedy ponechal užívání jeho důchodů, když se vrátil do mého království, ale později jsem mu dovolil změnit pobyt, když mi předložil důvody, které měl k odchodu z míst, kde jsem mu určil sídlo. Nakonec jsem mu, aniž mě o to vůbec žádal, udělil svo-

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Zločin, jehož se vazal dopustil proti věrnosti, kterou byl povinen svému pánu.

2. **Vysvětlivka:** Henri-François d'Aguesseau (1668–1751), od roku 1700 generální prokurátor pařížského parlamentu, od roku 1717 kancléř Francie.

3. **Vysvětlivka:** Marie-Anne Manciniová (1649–1714), neteř kardinála Mazarina, manželka vévody z Bouillonu; roku 1680 byla pro zapletení do aféry s jedy vypovězena ze dvora.

4. **Vysvětlivka:** Godefroy-Maurice de La Tour d'Auvergne († 1721), vévoda z Bouillonu, velký komoří Francie, synovec maršála z Turenne a starší bratr kardinála z Bouillonu.

bodu odebrat se do kterékoli provincie a na kterékoli místo království, jež by se mu zalíbilo, jen bude-li ve vzdálenosti třiceti mil od Paříže; a když, aby si zkrátil cestu, projel na samém okraji tohoto města a zdržel se v jeho okolí, nebránil jsem tomu. Předstíral, že jede do Normandie vyřídit nějaké záležitosti a že se potom odebere do Lyonu, avšak nakonec usoudil, že musí dát poznat skutečný důvod a jediný cíl své cesty. Místo aby jel do Rouenu a pak do Lyonu, jak ujišťoval svou rodinu, pobyl dosti dlouho v Pikardii, potom projel Arrasem a odebral se k vojsku mých nepřátel podle týchž záruk, které si zajistil s tím ze svých synovců, jenž v témže vojsku právě slouží a jenž již na počátku této války dal příklad zběhnutí, který jeho strýc nyní následoval. Kardinál z Bouillonu, napodobiv ho v útěku, mi navíc napsal dopis, jehož opis Vám posílám. K potrestání jeho pýchy by mi stačilo ponechat tento dopis úvahám veřejnosti, je však třeba příkladu přesnější spravedlnosti vůči poddanému, který k neposlušnosti přidává zapomnění na svůj stav a nevděk za dobrodiní, jimiž jsem zahrnul jeho osobu i jeho rod; a hodnost, do níž jsem ho povýšil, mě nezprošťuje povinnosti splnit vůči němu první povinnosti královského úřadu. Nařizuji svému pařížskému parlamentu, aby proti němu zakročil podle zákonů. Sdělte dopis, který mi napsal, a zpravte Jeho Svatost o tom, jakým způsobem přešel k mým nepřátelům, neboť je nutné, aby papež tak zřejmými důkazy poznal povahu člověka, který se prohlašuje za nezávislého. Dej Bůh, aby tato bezmezná ctižádost, podepřená jen vznešenou představou děkana kardinálů, nezpůsobila jednou v Církvi nějaký zmatek; neboť co lze očekávat od poddaného zaujatého názorem, že záleží jen na něm, zda se vymaní z poslušnosti svého panovníka? Postačí, že místo, jímž je kardinál z Bouillonu nyní oslněn, se mu zdá nižší, než odpovídá jeho rodu a nadání, a bude považovat všechny cesty za dovolené, aby dosáhl nejvyšší hodnosti v Církvi, až bude mít příležitost hledět na její lesk zblízka; je totiž důvod se domnívat, že jeho úmyslem je odebrat se do Říma. Pochybuji, že by se to dělo po dohodě s Jeho Svatostí, a kdyby s ní byl učinil nějaká tajná ujednání, jsem přesvědčen, že by brzy litovala souhlasu, který by mu byla dala. Ať je tomu jakkoli, mým úmyslem je, abyste po příjezdu kardinála z Bouillonu do Říma s ním neudržoval žádný styk a abyste ho pokládal nejen za vzbouřeného poddaného, ale za člověka, který se svým zločinem chlubí. Ihned upozorněte Francouze, kteří jsou v Římě, stejně jako Italy oddané mým zájmům, aby se vůči němu řídili rozkazy, jež Vám dávám; a nato prosím Boha, aby Vás, můj bratránku, měl ve své svaté a vznešené ochraně."

Tento dopis se setkal s malým souhlasem; lidé shledávali velmi málo slušným, že na manifest tak urážlivý, jakým byl dopis kardinála z Bouillonu králi, tak velký panovník, tak citlivý na svou autoritu, podnikal v Římě tak slabé předběžné kroky a odpovídal jakoby dalším manifestem, který sestupoval k tak nízkým podrobnostem při ospravedlňování vyhnanství kardinála z Bouillonu; že dával najevo obavu z dohody s papežem o cestě do Říma a že tomu, když to už ukázal, nestavěl do cesty nic jiného než přeludné podezření ohledně pontifikátu, jímž se papež nemohl nijak

vzrušit. Za stavu, v jakém se kardinálové nacházeli, nebylo možné doufat, že římský dvůr schválí řízení proti jednomu z nich, a navíc proti jejich děkanovi. Tato spěšnost a tento ponížený způsob, jak římský dvůr předem získávat, byly dobré jen k tomu, aby mu daly pocítit vlastní sílu, místo aby se jednalo a nechalo se ho běžet za námi. Kardinál z Bouillonu z toho zpyšněl ještě víc; o řízení, jímž mu hrozili, napsal prezidentovi z Maisons dopis ještě prudší než ten, který napsal králi, a dal sepsat spisy téhož ražení o domnělé nedotknutelnosti kardinálů vůči veškeré světské spravedlnosti v jakémkoli případě, a dokonce vůči jakékoli jiné spravedlnosti než papežově spolu s celým posvátným kolegiem.

Parlament, jemuž byl proces svěřen, vydal zatykač na kardinála z Bouillonu, na pana z Certes, šlechtice z jeho služebnictva, kterého hojně používal ke svým pletichám a který při této příležitosti s velkou smělostí jezdil sem a tam, a na jednoho jezuitu, který se do toho silně zapletl; ale když bylo třeba jít dál, zarazila ho obtížnost řízení a ona nedotknutelnost kardinálů, potvrzená tolika příklady, přes něž se králové nemohli přenést — ti, kdo si chtěli zjednat spravedlnost, toho dosáhli jen tím, že se uchýlili k násilí, jehož příklady nejsou vzácné a o nichž Řím moudře mlčel, vyjma popravu kardinála z Guise,[5] protože se Řím viděl podepřen hrozivou mocí Ligy. Jezuité, odjakživa oddaní Bouillonům, potajmu podporovali toto nebezpečí vším svým vlivem; politika i svědomí se spojily v tom, aby se nedostaly do sporu s Římem, takže po všem tom hluku i tento proces, třebaže byl oznámen papeži, jak jsme právě viděli, padl vysílením a vyprchal takřka neznatelným vypařením. Krásné naučení nejmocnějším panovníkům, kteří místo aby si v Římě vytvořili stranu tím, že tam dají svou nominaci, a to z těch, kdo ji dostanou, z těch, kdo v ni doufají, a ze všeho, co k nim patří — lidí stále na místě, o všem zpravených, jednajících v jejich službě a bdělých při úmrtí papežů nad všemi pletichami, které po něm následují —, povyšují své poddané k velikosti, jež je pro jejich zájmy neužitečná, protože jsou z Říma nepřítomni, nemají tam příbuzné, přátele ani frakci a hodí se jen k tomu, aby shrábli tři nebo čtyři sta tisíc livrů ročního důchodu z obročí, z jehož osminy by se Ital cítil víc než odměněn. [Francouzský kardinál] je ve Francii mužem papeže proti králi, státu a francouzské církvi; stává se hlavou a tyranem duchovenstva, příliš často i ministerstva, je vázán cizími pouty zájmu a ochrany, troufá si na všechno, protože je nedotknutelný, mocně zaopatří svou rodinu, a když všechno získal, může potom se vztyčenou hlavou páchat všechny zločiny, jaké se mu zlíbí, aniž by za kterýkoli z nich mohl být kdy potrestán.

Po tolika hluku se přešlo k pokořením citelnějším, než by snad bylo řízení, které by se nevykonalo. Vzpomnělo se na řízení komory v Arsenalu proti padělatelům a na její rozsudek z 11. července 1704 proti prokázanému a přiznanému padělku proslu-

5. **Vysvětlivka:** Louis de Lorraine, kardinál z Guise, bratr vévody z Guise, vůdce Ligy; byl zabit 24. prosince 1588 na zámku v Blois na rozkaz Jindřicha III., den po svém bratrovi.

lého kartuláře z Brioude a proti Jeanu-Pierru Barovi, jeho výrobci, který, když viděl, že ho zklamala naděje na ochranu a beztrestnost, kterou mu dal kardinál z Bouillonu a jeho rodina, kteří ho k té práci najali, rozbil si hlavu o zdi své cely v Bastile — jak jsem se dozvěděl od Maréchala, který byl povolán, aby ho šel navštívit, a jemuž neutajil zoufalství, jež ho k tomu dohnalo —, a o dva dny později na to zemřel. Lidé se rozhořčili na Baluze[6] a na tu skvostnou genealogii vystavěnou na tomto podvodu, kterou dal pod svým jménem s privilegiem vytisknout v Paříži s názvem *Genealogické dějiny rodu Auvergne* — o tom všem jsem mluvil v příslušné době. Pocítilo se, jak nehorázná byla povolnost tak odporující pravdě i rozsudku Arsenalu, a pokusilo se to napravit usnesením královské rady z 1. července 1710, které není neužitečné sem vložit. „Poněvadž bylo králi v jeho radě předloženo, že v knize nazvané *Genealogické dějiny rodu Auvergne*, vytištěné v Paříži u Antoina Dezalliera, dva svazky in folio, se pan Baluze, autor těchto dějin, nejen odvážil vyslovit různá tvrzení bez jakéhokoli dostatečného důkazu, ale navíc, aby podložil několik skutečností uvedených proti vší pravdě, vložil do svazku důkazů několik listin a písemností, které byly prohlášeny za podvržené rozsudkem komory v Arsenalu z 11. července 1704, což je počin tím zavrženíhodnější, že kromě pohrdání rozsudkem tak průkazným a vydaným s tak důkladnou znalostí věci nemůže být takové dílo sepsáno jinak než k podpoře zločinného a dlouho chystaného uchvácení nejzavrženíhodnějšími úskoky a k oklamání veřejnosti ve věcech tak důležitých, jakými jsou práva či nároky velkých rodů království; a poněvadž je nutné tomu zjednat nápravu, po zvážení všeho král ve své radě nařídil a nařizuje, že privilegium udělené Jeho Veličenstvem k tisku řečených *Genealogických dějin rodu Auvergne* ze dne 8. února 1705 bude odvoláno a zrušeno a že budou přesně vyhledány všechny výtisky řečeného díla, které budou roztrhány a rozemlety na papírovinu. Jeho Veličenstvo ukládá panu d'Argensonovi, státnímu radovi a policejnímu poručíkovi v Paříži, aby dbal na provedení tohoto usnesení a do týdne o tom podal zprávu panu kancléři. Dáno ve státní radě za přítomnosti Jeho Veličenstva, konané ve Versailles 1. dne července 1710. Podepsán Phélypeaux."

Toto usnesení bylo vytištěno v mnoha výtiscích, které se rozdávaly plnými hrstmi, každému, kdo je chtěl, aby věc byla tím průkaznější. To málo z rodového majetku, co kardinál z Bouillonu nemohl ukrýt, bylo okamžitě zabaveno; světské statky jeho obročí byly zabaveny již dříve, a 7. července vyšlo královo prohlášení, které kardinála z Bouillonu zbavilo všech jeho práv udělovat obročí a přiřklo je

6. **Vysvětlivka:** Étienne Baluze (1630–1718), učenec a historik, dlouholetý knihovník Colbertův a profesor kanonického práva na Královské koleji; z pověření kardinála z Bouillonu sepsal *Genealogické dějiny rodu Auvergne*, opřené mimo jiné o podvržený kartulář z Brioude.

biskupům, v jejichž diecézi se ta obročí nacházela. Zároveň byl Baluze zbaven své profesorské stolice na Královské koleji[7] a vypovězen na druhý konec království.

Ale nic z toho nešlo k jádru věci; ukazovalo to jen v protikladu nedůstojnou povolnost v jednu dobu — privilegium udělené té knize navzdory dřívějšímu rozsudku Arsenalu — a bezmocný hněv v jinou. Krále podněcovali proti nespravedlnosti, nepořádku a zneužívání, jež přinášely tyto hodnosti cizích knížat udělené francouzským šlechticům, a on to vyslyšel; vydal rozkazy k prohlídce opatství Cluny a všech pomníků pýchy, které tam kardinál z Bouillonu odedávna hromadil jako jakési základní kameny pro budoucnost: jakožto potomek vévodů z Guyenne podle podvrženého kartuláře z Brioude, vyrobeného oním de Barem, pocházel prý po meči od zakladatelů Cluny. To byla odjakživa jeho chiméra, kterou nakonec, pro nedostatek důkazů a jakékoli pravdy či pravděpodobnosti, podepřel tímto nechvalně proslulým padělkem. Mezitím v dobách své přízně a moci rozmnožil v Cluny listiny a znamení tohoto falešného původu pod záminkou dobrodiní ze své strany a vděčnosti mnichů; dal tam převézt těla svého otce, své matky a několika svých synovců a pod záminkou zbožnosti si z jejich hrobů dělal doklady a pomníky velikosti, se vším možným uměním, smělostí a nádherou.

Parlament vydal 2. ledna 1711 rozsudek, jímž pověřil lyonského generálního poručíka, aby toto opatství prohlédl a dal v něm úplně přeškrtat a vymazat vše, co bylo jakýmkoli způsobem, v pomnících či v písemnostech, takové povahy; a to bylo plně vykonáno. Král dal z Paříže, Fontainebleau, Saint-Germain a Versailles přinést všechny farní matriky, v nichž byl knížecí titul, který si tam kardinál z Bouillonu přisvojoval při křtech a sňatcích vykonaných u dvora jako velký almužník, vyškrtnut, přeškrtnut a opatřen poznámkou na okraji. Dne 15. července tohoto roku 1710 byl do opatství Saint-Denis poslán královský zapečetěný list spolu s předními úředníky královské správy staveb, aby byly odstraněny erby Bouillonů všude, kam je umístili v kapli, kde je pohřben pan z Turenne; to bylo vykonáno dosti povrchně. Když zemřel a král tolik vykonal pro jeho památku, nechtěl, aby se pocty zahrnující hrdinu proměnily v doklady pro jeho rod: v Saint-Denis výslovně zakázal všechno, co by jen trochu zavánělo knížetem, zejména tento titul kdekoli, a dokonce i to, aby se u jeho hrobu či v jeho kapli kdekoli trpěly jeho erby, ať celé, nebo rozeseté; a proto Bouillonové nechtěli ani nápisy na rakvi, ani náhrobní nápis venku. Ale později, tím, že se lísali k mnichům, otevírali měšec, byli povolní při udílení obročí a konečně tu kapli trochu vyzdobili, vklouzly erby rodu, celé i rozeseté, na hrob a na oltář, na klenbu a do oken, ba i erb kardinála z Bouillonu s kloboukem, jakožto toho, kdo nesl náklady.

Tyto rány Bouillony velmi bolely; ale nebyla doba si stěžovat, nýbrž tiše ustupovat, aby nebylo hůř, a pod zdánlivou přísností provedení využít slabosti a malé

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Veřejné vzdělávací zařízení, které neslo postupně jména Kolej tří jazyků (latiny, řečtiny a hebrejštiny), Královská kolej a Collège de France. Pod tímto posledním jménem je známo dodnes.

věrnosti lidí ze správy staveb k zachování stop, až přijdou jiné časy, kdy by mohli ještě jednou zkusit to, co tam umístili poprvé. Kardinál z Bouillonu nad všemi těmito opatřeními vybuchl prudčeji než kdy jindy. Již předtím zachovával tak málo mírnosti, že pontifikálně sloužil v katedrále v Tournai při *Te Deum* za dobytí Douai a že z tohoto města, kde se usadil, napsal dlouhý dopis panu z Beauvau, který byl jeho biskupem, když bylo dobyto, a který nechtěl ani zpívat *Te Deum*, ani skládat přísahu, ani tam zůstat, ať se ho k tomu přední velitelé snažili přimět jakkoli; a tímto dopisem ho kardinál z Bouillonu nabádal, aby se vrátil do Tournai a podřídil se tam nynějšímu panství, a nešetřil v něm žádným jedem.

Tato pátrání ve farních matrikách dvora a v opatstvích Cluny a Saint-Denis, po nichž tak rychle následovaly nové výbuchy kardinála z Bouillonu, uvrhla vévodu, jeho bratra, do podivných obav z následků, jaké by to mohlo mít. Bylo o tom vedeno mnoho porad v jeho rodině i s jeho nejdůvěrnějšími přáteli. U krále měl zásluhu padesáti let služby a důvěrnosti, zásluhu nejnižšího lichocení a velké pilnosti v docházení ke dvoru; a nad ty, jež u krále tolik platily, měl ještě jednu, která jim dodávala ještě větší váhy: měl totiž velmi málo ducha. S uměním a poddajností se sklonil pod bouřemi, které si přivodili kardinál a vévodkyně z Bouillonu a které, ač se ho nikdy přímo netýkaly, ho přesto nejednou strhly s sebou do vyhnanství. To všechno krále dojímalo; říkal, že je to dobrák; ničeho se od něho neobával; litoval ho kvůli jeho příbuzným a zvykl si chovat k němu úctu a přátelství. Jeho nejstarší syn zemřel již dávno ve zbytku hluboké nemilosti; vévoda z Albretu byl člověk, kterého král nikdy neviděl a neměl rád, rytíře z Bouillonu ještě mnohem méně. Ten byl nezměrně zhýralý a stejně drzý, ničím se nedal omezit a o králi říkal, že je to starý venkovský šlechtic na svém zámku, kterému zbyl už jen jeden zub, a ten že si schovává na něj. Několikrát byl vypovězen a uvězněn, a nebyl proto o nic rozumnější. Hrabě z Évreux, který se králi velmi zalíbil díky přátelství hraběte z Toulouse a který měl při mnohem menším duchu než jeho bratři víc rozumu a obratnosti, od tažení u Lille už nesloužil; trucoval a u dvora se téměř neukazoval. Z hraběte z Auvergne zbyli ve Francii jen dva synové, oba kněží, oba bez ducha: starší plný ctižádosti a malicherných pletich, a ještě víc zhýralosti, která ho vylučovala ze společnosti počestných lidí, ve všech ohledech velmi opovrženíhodný a opovrhovaný; mladší, který tyto neřesti neměl, byl jakýsi obskurní tupec, který se s nikým nestýkal. Pan z Bouillonu tedy neměl ve své rodině jinou pomoc než sám sebe.

V této tísni se obrátil na kancléře a potom jednoho rána na samého krále, kterého zastihl v posteli, s pohodlím, časem a důvěrností mezi čtyřma očima, jaké skýtá výsada velkého práva vstupu, kdy se každý z té nepatrné hrstky, která je má, uchýlí na druhý konec pokoje, nebo dokonce vyjde ven, jakmile vidí, že někdo z nich chce s králem mluvit. Tam pan z Bouillonu bědoval nad svým postavením a nad bláznovstvím svého bratra, vyčerpal se v chvalách na krále, v díkůvzdáních za jeho dobrodiní, a zvláště v uznávání svého poddanství, protože to bylo jen ve slovech, v poklonách, a

ještě mezi čtyřma očima; prosil, naléhal a zapřísahal krále, aby zastavil účinky svého hněvu a kvůli jednomu viníkovi, kterého měla jeho rodina to neštěstí zplodit, nepotupil jeho rod. Král, chvíli chladný a mlčenlivý, potom ponenáhlu přiveden zpět ke své dřívější laskavosti poddajností tolika přítulných řečí, mu odpověděl, že si nepřeje nic víc než nadále odlišovat jeho osobu a rodinu od jeho vzbouřeného a zločinného bratra, ale že vzpoura jeho bratra zasahuje celý jeho rod tím, že mu svým dopisem na základě svého rodu upřel, že je jeho poddaným, a že on tuto urážku nemůže strpět, aniž by ji odplatil; a že je na samém vévodovi, aby uvážil, co může udělat, aby se dalo předejít tomu, co toto upření zasluhuje. Pan z Bouillonu, takovými laskavými slovy velmi ulehčen, zdvojnásobil svá ujišťování a svou snůšku poklon, poprosil krále, aby mu dovolil o tom s někým promluvit, a jmenoval mu kancléře. Král svolil a vévoda od té chvíle doufal, že z této nebezpečné záležitosti vyvázne dobře.

Neotálel a šel ke kancléři. Král ho již zpravil a kancléř to před ním netajil; a protože velmi dobře uměl rozlišovat věci od slov a řečí, slova vůbec nezkoušel a navrhl věci. Skutečnost byla — a ta skutečnost je nepochopitelná —, že se vévoda z Bouillonu se všemi nadávkami, které králi na svého bratra říkal, nepovažoval o nic víc než on za jeho poddaného; a měl právo mít takové mínění, protože nikdy, když králi psal, nenapsal slovo „poddaný“, a toto opomenutí se mu až dosud bez jakékoli potíže trpělo. A právě o to teď šlo a k tomu ho chtěli přimět; a právě aby udržela tento zvyk v této krizi, chopila se paní z Bouillonu příležitosti a napsala králi. Nehledě na lenně závislou a nikdy svrchovanou povahu Sedanu a Bouillonu, nehledě na způsob, jakým tato léna připadla dědovi a otci pana z Bouillonu a zůstala jim, nehledě na všechny zrady, pro něž je ztratili, a na způsob, jakým se jich král zmocnil — vesměs věci, které svrchovanost vévodů z Bouillonu naprosto ničily —, otec tohoto vévody s nimi s králem uzavřel směnu[8] tak nesmírně výhodnou ve všech ohledech, že si neměl nač stěžovat, a tento vévoda ještě méně za celou dobu, co z ní požíval. Spolu s hodností cizího knížete mu svrchovanost, i kdyby byla existovala, nemohla zůstat, protože se Bouillonu a Sedanu dobrovolně vzdal a byl jich zbaven a král je držel na základě směny. Pouhé užitkové panství,[9] které bylo panu z Bouillonu ponecháno, na tom nic neměnilo; ani slovo o právech, účinku či výhradě svrchovanosti ani o osobním postavení svrchovaného panovníka, ani ve smlouvě o směně, ani v breve o hodnosti cizího knížete. Pan z Bouillonu neměl žádný důvod, ani tu nejlichější záminku, aby nebyl a nepřiznával se být poddaným krále — on, vévoda a pair, velký komoří, který neměl za hranicemi království ani píď půdy, ani on, ani jeho děti.

---

8. **Vysvětlivka:** Smlouvou z roku 1651 postoupil Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, otec nynějšího vévody, králi Sedan a Raucourt a dostal za ně mimo jiné vévodství Albret a Château-Thierry a hrabství Auvergne a Évreux; se směnou souviselo i přiznání hodnosti cizích knížat jeho rodu.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tj. příjmy z pozemků, oddělené od práv svrchovanosti.

Kancléř při tak pádných důvodech nezapomněl na žádný, aby ho přesvědčil, že nemá žádnou záminku, aby se tomuto postavení vymykal, a král, při tom, co se dělo, už žádnou, aby to dál trpěl; vylíčil mu všechny nepříjemné důsledky, které ho mohly za jeho odpor stihnout a které měl všechny král v rukou; pokusil se ho přimět, aby se uznal za králova poddaného písemným prohlášením podepsaným jím, jeho dětmi a jeho synovci — vše bylo marné. Pan z Bouillonu neznal nic horšího než toto přiznání a doufal všechno ve vlastní poddajnost, v poddajnost otce Telliera, v onu směs laskavosti a slabosti, kterou k němu král choval, a zvláště v jeho malou vytrvalost v takových záležitostech, s níž měl tolikrát šťastné zkušenosti. Jeho rodina, v níž měl přece každý tak osobně špatné vztahy s králem, se přesto bála nenapravitelných blesků a naléhala na něho, aby s ohledem na nebezpečí a tíseň okolností vydal prohlášení navržené kancléřem; ale on odolal stejně jí jako svým nejdůvěrnějším přátelům a s rozhořčením jim odpověděl, že se s ním jedná příliš špatně, než aby k tomu svolil. To špatné zacházení tedy spočívalo ve vyškrtnutí Barových padělků a knížecího titulu na pomnících, o nichž jsem mluvil, a v odstranění toho ze Saint-Denis, co tam král nikdy nechtěl dovolit, co výslovně zakázal, když tam dal pohřbít pana z Turenne, a co tam proti jeho rozkazům později podvodně umístili. V každé jiné zemi než ve Francii by toto drzé odmítnutí pana z Bouillonu samo stačilo, aby je zdrtilo, a zvláště aby je navždy připravilo o tuto knížecí hodnost, která podpírala jejich chiméru a kterou toto nestoudné odmítnutí uskutečňovalo, nakolik to bylo v jejich moci, a kdyby se trpělo, nakolik to bylo v moci krále, pokud jde o věc, které chyběl jakýkoli základ pravdy, ale která proto nebyla o nic méně nebezpečná.

Proto bylo, aniž by se dál otálelo u prohlášení navrženého a odmítnutého panem z Bouillonu s pevností, jež odhalovala dno jeho srdce, a které by, i kdyby je byl vydal, vždy mohlo platit za plod jeho strachu a jakéhosi násilí, králi navrženo zvolit cestu právnější a prostou jakéhokoli podezření, protože odpovídala zákonům, pravidlům a formám: aby totiž generální prokurátor obeslal pana z Bouillonu, jeho děti a jeho synovce, aby vyslechli výrok:

„I. Že Sedan je lénem Mouzonu a podlénem koruny, jak je patrno z jeho povahy, z královského patentu Karla VII. z roku 1454, vydaného jakožto svrchovaným pánem Mouzonu, na němž Sedan závisel, a z rozsudku vyneseného v souladu s tímto patentem v Mouzonu roku 1455, a že neexistuje v žádné době žádný titul ani důkaz nezávislosti Sedanu; II. Že Bouillon je původně v lenní závislosti na Remeši a je podlénem koruny, kterážto lenní svrchovanost byla roku 1127 získána od Renauda, arcibiskupa remešského, Alberonem, lutyšským biskupem a pánem Bouillonu, a že lutyšští biskupové, když přešel z jejich rukou na rod La Marck, nikdy nepostoupili lenní svrchovanost, ba ani pozemkové vlastnictví, jež nepřetržitě až do dnešního dne požadovali a vymáhali; III. Že Sedan, Bouillon, a potom Raucourt, Jametz a Florenville — tato tři poslední léna bez jakéhokoli zdání nezávislosti či nároku na ni sama o sobě — přešla koupí od rodu Braquemontů a od lutyšských biskupů na rod La

Marck; IV. Že rod La Marck si na základě těchto lén nikdy nečinil nárok na svrchovanost a činil úkony v opačném smyslu, s výjimkou otce dědičky, první a bezdětné manželky děda pana z Bouillonu a kardinála, jeho bratra, který se prohlásil za nezávislého; a že nikdo z této větve La Marck-Bouillon neměl ani si nečinil nárok, ve Francii ani kdekoli v Evropě, na knížecí titul či na jakoukoli knížecí hodnost; V. Že tato léna Bouillon, Sedan a jejich příslušenství byla pokládána a nazývána jen prostými panstvími a jejich držitelé jen pány až do zmíněného otce dědičky, který si jako první bez titulu a bez schválení přivlastnil titul knížete sedanského, a že pokud jde o Bouillon, nikdy nebyl a dosud není vévodstvím, nýbrž prostým panstvím; VI. Že řečená léna nepřešla z rodu La Marck na rod La Tour ani koupí, ani dědictvím, ani na základě jakéhokoli titulu, který by mohl předložit, nýbrž jedině ochranou krále Jindřicha IV.; VII. Že řečená léna v rukou rodu La Tour nezměnila svou povahu a že tento rod si na jejich základě nemůže činit nárok na víc, než si činil rod La Marck; VIII. Že potomstvo Acfreda, vévody z Guyenne a hraběte z Auvergne, je dávno vymřelé; IX. Že rod La Tour neprávem uchvátil, přijal a ke svému jménu La Tour připojil jemu cizí jméno Auvergne a potom je samo dosadil na místo svého, aniž by k tomu mohl předložit jiný titul než onen podvržený kartulář z Brioude, vyrobený jistým de Barem, odsouzeným jako padělatel, který se k tomu přiznal, přičemž kartulář byl prohlášen za podvržený a jako takový odsouzen rozsudkem komory zasedající v Arsenalu z 11. července 1704; X. Že tato novota ve jméně není starší než otec kardinála z Bouillonu; XI. Že příslušníkům rodu La Tour bude zakázáno nadále užívat jména Auvergne samotného nebo připojeného k jejich jménu a že jméno Auvergne samotné nebo připojené k jejich jménu bude vyškrtnuto či přeškrtnuto ve všech dosud sepsaných listinách, smlouvách a jiných písemnostech, kde bude nalezeno a po nichž bude pátráno; XII. Že tytéž zákazy a táž opatření budou učiněny, pokud jde o erb Auvergne, aby nezůstala stopa po tak přeludném nároku:

XIII. Že páni z rodu La Tour jsou francouzští šlechtici, poddaní krále jako všechny ostatní šlechtické rody království, a že se tak budou všichni nazývat, tak se budou přiznávat a tak se budou podepisovat; XIV. Že řečení páni z La Tour nepocházejí nijak od Acfreda, vévody z Guyenne a hraběte z Auvergne, jehož potomstvo je dávno vymřelé, a že na základě lén a panství Bouillon, Sedan atd. nemohou činit nárok na kvalitu a titul knížete, a proto budou tyto tituly a kvality přeškrtány a vyškrtnuty všude, kde je přijali, jak výše uvedeno, a bude jim zakázáno je v budoucnu přijímat či užívat; XV. Že řečení páni z rodu La Tour budou odsouzeni ke všem nápravám, pokutám a náhradám škody za to, že si přivlastnili jména, erby, tituly, zvyklosti a nenáležité nároky bez práva i bez zdání práva, jim zcela cizí, a k tomu postrádali jakýkoli titul."

Důkazy těchto patnácti článků, které jsou zběžně načrtnuty výše, byly důkladně prozkoumány dříve, než byly tyto články navrženy. Všechny směřovaly k úpl-

nému zničení chiméry nezávislosti, svrchovanosti a knížectví; mířily kardinálovi z Bouillonu přímo k srdci víc, než cokoli, co by bylo možné podniknout proti jeho osobě, i kdyby ji měli v moci a nebránil jim štít kardinálské hodnosti. Všechny tyto články byly pravdivé, spravedlivé, důsledné, nic nepřeháněly; držely se jádra věci, o niž šlo mezi králem a Bouillony, a postupovaly podle zásad vzatých *ex visceribus causae*[10] a podle jejich přirozených důsledků. Zároveň nijak nenapadaly směnu v žádné její části, nedotýkaly se ani hodnosti cizího knížete, kterou parlament nezná a která je milostí krále, jež nepotřebuje jiný základ než jeho vůli, když se mu zlíbí, aby byla k některým milostivější, než je spravedlivá ke všem ostatním — a která u rodu Rohanů nemá za záminku ani chiméru nějakého Acfreda, ani nároky na svrchovanost.

Tyto články patřily zcela do nejryzejší pravomoci parlamentu; a bylo naprosto úkolem generálního prokurátora, muže krále a veřejného cenzora, podat tam svou stížnost. Hned při prvním kroku by se obeslaní páni z Bouillonu ocitli v nutnosti odpovědět. Kdyby se byli cítili bez prostředků, jak soudně obhájit uchvácení, jichž se domohli svou přízní a svými pletichami — a není pochyb, že by se ocitli v naprosté bezmoci — a kdyby byli přisvědčili, byla by celá jejich chiméra zničena, a to jejich vlastním přiznáním, které by navždy zůstalo v rejstřících parlamentu. Kdyby se byli přes tuto bezmoc pokusili odpovědět, není rovněž pochyb, že by byli odsouzeni s tím větší slavností a jejich chiméra, zničená a nenávratně zavržená, by byla trestem pro ně a naučením pro jiné, bez sebemenšího podezření z nátlaku či násilí; a pak by bylo na králi, aby uvážil, zda je mu vhod ponechat jim při tom všem, co se s nimi v té věci dělo, hodnost cizích knížat. V Dokladech se najde spis o rodech Lotrinských, Rohanů a La Tour, který byl v té době narychlo vyžádán a sepsán a který by byl lepší, kdyby na něj bylo víc než dvakrát dvacet čtyři hodin. Konečně proces mezi králem a pány z Bouillonu, nikoli o pozemky a peníze, jaké vede se svými poddanými každý den, ale kvůli postavení poddaného, kvůli účinku jeho vlastních milostí, kvůli účinku falešného původu na jedné straně a vynuceného převodu bez titulu na straně druhé, navíc směněného pro krále velmi nevýhodně, a jehož povahou je podléno jeho koruny, by byl velmi podivnou podívanou a dokonale by ukázal, že chiméra byla jen na čas a že skutečné nároky na provincie jakožto otcovské dědictví se schovávaly na jiné časy; ponechávám na úsudku čtenáře, jak důležité a nebezpečné je k takovým věcem dávat příležitost.

Ale jestliže smělost a umění pánů z Bouillonu dokázaly vůči králi vše, co jsem právě vylíčil, i pokud jde o pomníky, které si postupně zřídili ve farních matrikách dvora, v opatství Cluny a proti nejvýslovnějším opatřením a rozkazům krále i v opatství Saint-Denis, zde je kousek, který bylo provést mnohem obtížnější. Již bylo řečeno, že hodnost a jméno cizího knížete parlament nezná, neboť ten uznává za kní-

10. **Vysvětlivka:** Latinsky „z útrob věci“, tj. ze samé podstaty projednávané věci.

žata jen knížata krve způsobilá k nástupu na trůn; proto tato hodnost, kterou král pánům z Bouillonu udělil u svého dvora, nemohla být zapsána v parlamentu, a král na to nikdy ani nepomyslel; ať je jakkoli mocný, není pánem jmen ani původu, není pánem titulů pozemků starších než on, ani ochuzování své koruny, ani své domény, a ještě méně, je-li to vůbec možné, své nejvyšší lenní svrchovanosti, ani účinků, které s těmito věcmi spojuje právo; nemohl tedy a nikdy nemůže nikomu darovat žádnou z těchto věcí, ani dát takový dar ověřit v parlamentu, jak také skutečně žádný z nich nezapsal; ale protože se názvy domnělé svrchovanosti a knížectví Sedanu, Bouillonu atd. nacházejí v té části směny, která je zapsána, je v ní slovo „domnělé" vyškrtnuto. Tento výmaz, který je svévolným činem a byl trpěn, však dokazuje jen svévoli, vliv, který zjednal shovívavost, a smělost neslýchanou a bezpříkladnou, stejně jako bezúčinnou, protože v rejstřících parlamentu se nikdy nevymaže a nemůže vymazat ani jediné slovo jinak než na základě usnesení rady nebo rozsudku parlamentu, který to nařizuje, a okrajové poznámky vedle, která uvádí datum a rozhodnutí, jež výmaz nařídilo; a protože tu není ani okrajová poznámka, ani rozhodnutí, které by vyškrtnutí slova „domnělé" nařídilo, plyne z toho, že je to čirý svévolný čin a že tento výmaz je ze všeho práva neplatný.

Těchto patnáct článků bylo tedy předloženo králi spolu s důvody jejich použití, jak bylo právě vysvětleno. Pocítil jejich spravedlnost a důležitost a pochopil také, že ověřená smlouva o směně se týká jen pozemků daných do směny, povýšení Albretu a Château-Thierry na vévodství-pairie, výhrady pouhého užitkového panství Bouillonu a prominutí zločinů zrady a jiných, kdežto hodnost cizího knížete, rovněž udělená, ale nikdy neověřená a ani nezpůsobilá k tomu, aby byla k ověření parlamentu předložena, zůstávala stále v jeho královských rukou jako věc jeho vůle, ať ji odejmout, či ponechat, ať by v této záležitosti padl jakýkoli rozsudek, neboť ta hodnost nemohla být jejím předmětem. Spokojen tedy, pokud jde o žárlivou péči o svou autoritu, povolal Pelletiera, prvního prezidenta, a d'Aguesseaua, generálního prokurátora, jemuž nařídil postupovat tak, jak bylo právě vysvětleno.

Tento generální prokurátor, tak osvícený, tak vážený, tak přísných mravů, byl shodou okolností důvěrným přítelem vévody z Albretu, jehož život a mravy tak málo odpovídaly jeho vlastním; a toto přátelství, navázané už v jejich rané mladosti, se od té doby udržovalo tak dobře, že vévoda z Albretu neměl ve svých záležitostech jiného rádce než d'Aguesseaua, a že v jeho sporu o substituci, který s takovým hlukem vedl proti svému otci vévodovi z Bouillonu, to byl d'Aguesseau, tehdy generální advokát, kdo tam s otevřeným hledím dělal všechno, a to do té míry, že se pan z Bouillonu, když ztratil naději na smír, neodvážil riskovat rozsudek u pařížského parlamentu a dal proces z královy moci — král se tehdy poprvé v životě uvolil ukázat se stranický a říci to — odkázat k parlamentu v Dijonu. Generální prokurátor přijal královy rozkazy s velkou úctou a s mnoha ujišťováními o poslušnosti; brzy začal vyvolávat potíže; dostal nové rozkazy; byly opakovány; chtěl je slyšet od krále samého.

Nezalekl se pevnosti, kterou mu král podruhé projevil ve své vůli. Rozmnožil potíže tak, že vzbudil podezření o svém úmyslu, a potvrdil je týmž počínáním. Ten, přes nějž šlo vše mezi králem a d'Aguesseauem, unaven tak podivným postupem, zmařil dvě audience, které si d'Aguesseau vyjednal, a když nemohl zabránit třetí, byl při ní jako třetí přítomen, na vše odpověděl, vše urovnal, a rozhořčen tím, co se už nedalo zastírat podle toho, co viděl na generálním prokurátorovi, ho vystrčil z králova kabinetu téměř za ramena.

Abychom tomu všemu dobře porozuměli, je třeba vědět, že v celé této záležitosti byly tři cesty: ten, koho nejmenuji, který mimořádně vydal královy rozkazy pro Cluny; Pontchartrain, jakožto státní sekretář pro královský dům, který jimi byl přirozeně pověřen pro Saint-Denis a který to provedl s takovým hlukem a zároveň s takovou stranickostí ve prospěch Bouillonů — za velkou čest si právem pokládal, že si vzal dceru jejich sestřenice z prvního kolena —, že na to ten, kdo vydal rozkazy pro Cluny, krále upozornil a vzal mu rozkazy pro generálního prokurátora, které mu podle jeho úřadu měly přirozeně připadnout; a kancléř, svým úřadem vůči parlamentu, který v tom, jako ve všem ostatním, myslel a cítil zcela opačně než jeho syn. Generální prokurátor pokračoval ve svých potížích, a když se zdálo, že je přitlačen ke zdi, vymyslel nové — ne co do samé věci a jejího jádra, které to nepřipouštělo, ale co do sta vedlejších maličkostí, z nichž skládal celé svazky spisů v podobě odůvodněných otázek, s úmyslem krále unudit a přimět ho, aby věc pustil, jako člověk, který dobře znal půdu. Konečně, když bylo všechno ujednáno a dohodnuto, dal písemně slovo tomu, kdo mu předával královy rozkazy, a také kancléři, že půjde kupředu bez dalších potíží, a oni pokládali věc za jistou, když se o tři dny později vrátil s novým spisem, v němž jako z dálky a se stejně malým základem jako dobrou vírou ukazoval, jakou účast by spojenci, zpychlí svými úspěchy a podněcovaní kardinálem z Bouillonu, mohli vzít na Bouillonu a Sedanu. Tento spis byl opět plný potíží, obratně zamotaný, úmyslně rozvláčný a objemný, takže král, jemuž bylo nutno jej předložit, nakonec unaven a vyčerpán, ztratil trpělivost a raději ustoupil tak vytrvalé a tak dotěrné umíněnosti, než aby ten obsáhlý spis četl a rozebíral, a dal přednost tomu, odložit provedení svých rozkazů.

Kancléř, rozlícený hněvem jak nad věcí, tak nad tím, že generální prokurátor porušil slovo, které mu tak nedávno dal písemně, s ním jednal jako s nějakým nicotným královým prokurátorem u podřadného soudu. Ten druhý ho nešetřil o nic víc; oba mu vytkli jeho nevěrnost a zradu svěřené povinnosti. Byl zdrcen hanbou a zoufalstvím, ale nepochybně se utěšoval tím, že zachránil svého dobrého přítele a jeho rod před tak jistou zkázou. První prezident, jehož mínění a vůle postupovat byly vždy stálé, ale jehož slabost ducha příliš podléhala slabosti těla, si musel vyčítat, že nebyl dost pevný, či spíše že se neukázal tak pevným, jakým v té věci vnitřně byl. Byl jediný z parlamentu, kdo o tomto tajemství věděl, a to znalo jen velmi málo lidí. Ten, koho nejmenuji, byl můj velmi důvěrný přítel, takže mi den po dni nedal o ničem

zůstat v nevědomosti, a kancléř rovněž ne. Doufalo se, že se k tomu bude možné vrátit nějakou jinou cestou: příležitost se brzy naskytla zajetím lodi naložené penězi, nábytkem a písemnostmi kardinála z Bouillonu; ale Pontchartrain, zaprodaný Bouillonům, který měl námořnictvo ve svém resortu, zajetí ututlal a dal kardinálovi všechno vrátit. Takový byl konec záležitosti tak hlučné, na níž měl král, stát a vše, co jej tvoří, tak velký zájem, a hněvu a hrozeb tak veřejných a tak spravedlivých tak absolutního krále proti vzbouřenci, k němuž se v tomto bodě celý jeho rod fakticky jednoznačně připojil; tak jsou obsluhováni králové, kteří s nikým nemluví, a království, která jsou spravována jako naše.

Kardinál z Bouillonu nemohl dlouho spřádat své velké plány s Holandskem; dva měsíce po svém útěku ztratil prince z Auvergne,[11] toho synovce, pro něhož nepomýšlel na nic menšího než na místodržitelství Spojených provincií. Ten zemřel na neštovice v posledních dnech července a zanechal svého strýce v nejnevýslovnějším žalu; to byl počátek jeho pádu v Nizozemí, z něhož se pak už nedokázal pozvednout, a to ani v Itálii. Tento zběh zanechal jen dceru, která nás brzy přivede zpět ke kardinálovi z Bouillonu. Dlouho potom se provdala za falckraběte ze Sulzbachu, a z tohoto manželství, které trvalo krátce, protože oba zemřeli mladí, vzešel dnešní princ ze Sulzbachu, který se chystá nastoupit ve všech zemích a v hodnosti falckého kurfiřta.[12] Král, vnitřně dotčen, zakázal panu z Bouillonu a všem příbuzným prince z Auvergne nosit po něm smutek a řekl mu zcela bez obalu, že je považován za mrtvého ode dne, kdy byl rozsudkem parlamentu pro své zběhnutí oběšen *in effigie* na náměstí Grève. Lidé si dovolili šeptem pokládat to za malicherné a za znamení bezmocného hněvu. Zároveň dal nařídit bratrovi abbého z Auvergne, aby se zbavil kanovnictví, které měl v Lutychu. V tomto bodě aspoň a v otázce smutku byl uposlechnut.

Král před nějakou dobou dal kardinálovi z La Trémoille bohaté opatství Saint-Amand ve Flandrech a ten na ně obdržel buly. Toto opatství potom padlo do moci nepřátel při postupu jejich výbojů. Kardinál z Bouillonu, který už nepočítal s žádným ze svých opatství ve Francii, přišel ke konci roku — abych to tu řekl najednou — na to, dát se zvolit jeho opatem menší částí mnichů. Dvaadvacet jiných proti této volbě protestovalo. Bylo přesto zvláštní podívanou vidět tohoto prvního suffragána římské církve, tohoto děkana kardinálů, který už podle toho, co píše králi, nezávisí na nikom než na Bohu a na své hodnosti a který už chce myslet jen na službu Bohu a jeho Církvi, jak se dává zvolit proti papežským bulám a navzdory papeži i tomu, komu bylo opatství uděleno se zbraní v ruce požívá důchody opatství jedině pod ochranou kacířů.

---

11. **Vysvětlivka:** François-Égon de La Tour d'Auvergne (1675–1710), syn hraběte z Auvergne a synovec kardinála z Bouillonu; roku 1702 zběhl k Holanďanům a sloužil jako generál v jejich vojsku, za což byl pařížským parlamentem odsouzen a oběšen *in effigie*.

12. **Vysvětlivka:** Karl Theodor Falcko-Sulzbašský (1724–1799), vnuk prince z Auvergne po matce; od roku 1742 falcký kurfiřt, od roku 1777 i bavorský.

Mnichy z Cluny potají podnítili, aby hledali, zda nejsou nějaké prostředky, které by jim daly příležitost napadnout koadjutorství abbého z Auvergne; král dokonce svolil, aby věděli, že by mu to bylo příjemné — další znamení bezmocného hněvu, když má člověk v rukou, spravedlivě a rozumně, všechno, čeho je třeba k nejtrvalejší a nejcitelnější pomstě. Věc byla zřejmě tak dobře zajištěna, že se to nepodařilo.

Princ z Berghes, o jehož rodu jsem mluvil v souvislosti s matkou kardinála z Bouillonu, přijel na začátku tažení od flanderské armády, aby se oženil s dcerou vévody z Rohanu, které se vévoda chtěl lacino zbavit. Jeho otec byl guvernérem Monsu, když jej král dobyl. Tento princ byl velmi ošklivý a odporný mužíček na těle i na duchu, ducha měl velmi málo; ale měl sestru, kanovnici v Monsu, krásnou, dobře urostlou a velmi vznešeného vzezření, která se jmenovala slečna z Montigny, neměla nic a do níž se zamiloval bavorský kurfiřt, když opustil paní z Arco, matku hraběte Bavorského, a miloval ji až do své smrti. Pro bratra své milenky získal kompanii tělesné gardy španělského krále v Bruselu, Řád Zlatého rouna a nakonec grandezu. Zemřel bez dětí o několik let později; a jeho sestra se stala velkou dámou, o níž ještě není čas mluvit.

Než opustíme Flandry, je třeba říci, že vévoda z Mortemartu[13] přijel přivézt králi kapitulaci Douai a podat mu zprávu o obléhání. Lidé se divili, že člověk tak význačný, a svým úřadem tak blízký králi, přijal tak smutné poslání, jehož se navíc zhostil tak špatně, že tím král byl ze své laskavosti v rozpacích. Měl jsem tuto zmínku zařadit hned za dobytí Douai; je to opomenutí, které napravuji.

Když se vrátil k flanderské armádě, začal mezi čtyřma očima hrát lomber s panem z Isenghien, který ho hrál dost špatně a hráčem nebyl ani v nejmenším. Je to tentýž, který se o mnoho let později stal maršálem Francie. Zábava brzy nabrala na objemu, protože pana z Mortemartu popudilo, že mu štěstí nepřeje. Tak to šlo dál, že tím, jak rozmnožoval sezení, zavíral pana z Isenghien u sebe a zvyšoval sázky proti vůli pana z Isenghien, který vyhrával a který se při vší slušnosti na světě neodvažoval odmítnout, navzdory jeho domluvám i domluvám přihlížejících, pan z Mortemartu prohrál — kolik, to nikdy nechtěl říci, a pan z Isenghien mu nakonec dal příležitost se vyhrát zpátky — téměř sto tisíc franků. Ta prohra vzbudila v armádě velký rozruch. Pan z Isenghien, jehož poctivost byla známa a který nebyl ani hráč, a už vůbec ne obratný, si při svém štěstí počínal co nejlépe a nejčestněji.

Lidé byli pohoršeni, že je někdo schopen prohrát tolik při hře, jako je lomber. Král byl velmi pohoršen a dvůr o tom nemlčel. Pan z Beauvilliers byl zoufalý z té věci, z jejích následků i ze všeho, co ho nutila předvídat.

Nebyl to první krutý žal, který mu tento zeť způsobil, a nebyl ani poslední. Jeho dcera, už tak nešťastná, byla v jiném stavu; ze zármutku potratila a ocitla se na samém

---

13. **Vysvětlivka:** Louis de Rochechouart, vévoda z Mortemartu (1681–1746), první šlechtic komory, zeť vévody z Beauvilliers.

prahu smrti. Pan z Beauvilliers se mi velmi důvěrně svěřil se všemi svými bolestmi. Nechal jsem ho, aby o tom začal sám, kvůli tomu, co se odehrálo mezi jeho zetěm a mnou ohledně paní ze Soubise, o čemž jsem vyprávěl na svém místě.

Placení také vzbudilo mnoho řečí. Vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers se příliš doslova drželi rozvráceného stavu záležitostí vévody z Mortemartu a důvodu svědomí, podle něhož měly mít přednost dluhy u obchodníků a řemeslníků, kteří trpěli, a u lidí, kteří půjčili svůj majetek, před dluhem pocházejícím ze hry a z velké prohry; sklidili za to spoustu výtek a mnoho řečí lidí, zatímco pan z Isenghien si dál zasluhoval souhlas a chválu tím, že si nadále počínal co nejlépe. Nemohl jsem se zdržet, abych pány z Chevreuse a z Beauvilliers neupozornil na rozruch a účinek takového jednání, a dalo mi velkou práci, abych jim vysvětlil, jak je čest zainteresována na rychlém placení dluhů ze hry a jak je v tom svět neúprosný. Nakonec pan z Mortemartu, z něhož obléhání Douai udělalo polního maršála, postoupil panu z Isenghien svůj pluk k prodeji, a pokud jde o zbytek částky, vzal si pan z Beauvilliers takové lhůty, jaké chtěl, a nakonec vše zaplatil.

Jiná příhoda tam byla nepříjemnější: tajemník maršála z Montesquiou, dávno podplacený princem Evženem, se nakonec začal bát, že bude odhalen, a docela ke konci tažení zmizel a odešel do Douai se všemi šiframi a papíry svého pána. Všechny šifry byly změněny, ale nebylo možné pochybovat, že všechno, co se pokládalo za nejtajnější, tajné pro nepřítele nebylo.

Kapitola devatenáctá

Umění a pletichy otce Telliera při udílení obročí. — Mailly, arcibiskup z Arles, přechází do Remeše. — Janson arcibiskupem z Arles. — Le Normand biskupem z Évreux. — Turgot biskupem ze Séez. — Dromesnil biskupem z Autunu, potom z Verdunu. — Abbé z Maulevrier; jeho rodina; jeho povaha. — Smrt abbého z Langeronu. — Kardinál Gualterio vyvěsí francouzský znak na bránu svého paláce v Římě. — Smrt paní z Caderousse; její a jejího manžela původ a povaha. — Avignonští vévodové; co to je. — Smrt civilního poručíka Le Camus; jeho povaha. — D'Argouges civilním poručíkem. — Smrt Lavienne, prvního králova komorníka. — Smrt markýzy z Lavalu. — Smrt Denonvilla. — Vévodkyně z Luynes vyhrává velký spor proti Matignonovi. — Smrt markýze z Bellefonds. — Markýz du Châtelet guvernérem a kapitánem ve Vincennes. — Večeře v Saint-Cloud. — Pokus nepřátelského loďstva na Agde a na přístav Cette, bez úspěchu. — Situace ve Španělsku. — Paní des Ursins lehce předstírá, že je opustí. — Pan z Vendôme znovu vyžádán Španělskem. — Španělský král v Aragonii v čele své armády; Villadarias pod ním. — Vévoda z Mediny Celi zatčen, odvezen do Segovie, potom s Flottem do Bayonne. — Drobné úspěchy Španělů. — Starhemberg rozbije ležení armády španělského krále, která ustupuje pod Zaragozu. — Vendôme odjíždí do Španělska, u dvora je přijat chladně a vévodkyní z Bourgogne špatně.

Nahromadilo se mnoho obročí k udělení. Otec Tellier, který všechno dělal potají a v ničem nenapodoboval otce de La Chaise, odstranil, jak jen mohl, obvyklé lhůty jejich obsazování, jimiž byly dny králova přijímání, aby uvedl žadatele do zmatku, aby nezastihl krále předem nakloněného někomu, za koho by se někdo přimluvil včas, a aby byl při rozdělování volnější a víc jeho pánem. Vylučoval, seč mohl, každého známého člověka a každého, kdo měl jméno, a chtěl jen otrhance a služebníky na všechno, lidi temné, kteří byli na tisíc mil vzdáleni tomu, aby dosáhli toho, co se jim dávalo, kteří se bez výhrady oddávali vůli zpovědníkově, naslepo, a ani ji neznali, a lidi, kteří se navíc potom neodvážili ani hlesnout. Už tehdy měl své záměry, které začínal připravovat, a proto si své lidi vybíral, jak nejlépe uměl.

V polovině července se tedy dozvědělo, že bylo uděleno několik biskupství a velký počet opatství, vše dohromady za dvě stě čtyřicet tisíc livrů; ale dozvídalo se to jen pomalu, s úmyslem provést jmenování podle jeho gusta, o němž dobře cítil, že nebude po gustu veřejnosti ani nikoho jiného. Bál se pozdvižení, jež by vyvolaly seznamy, jak se dříve vydávaly; zrušil je, jak z tohoto důvodu, tak proto, aby nebyl nucen zveřejněním seznamu a poděkováním králi dát jmenovaným to, co jim bylo určeno, kdyby v tom neshledal svůj prospěch, a aby v takovém případě mohl v králi vzbudit nějaký skrupul, který by určení změnil. Takže rozdělení se dalo dohromady jedině tak, že se

sbíralo, kdo komu chodí děkovat, nebo jen zřídka od zúčastněných, jimž to otec Tellier řekl; rozdělení se jmenovaným oznamovalo ústně nebo písemně, kdy se ctihodnému otci zlíbilo jim to říct nebo napsat, a ten si někdy takové jmenování podržel *in petto* měsíc i šest neděl — hluboká lest, kterou netrpělivost dvora nikdy nedokázala strávit.

Z tohoto jmenování si někteří z těch, kdo v něm dostali podíl, zaslouží, aby byli zmíněni zde, kvůli věcem, které se o nich v pravý čas uvidí. Pan z Mailly, můj přítel, arcibiskup z Arles,[1] se rozkmotřil, a to na nože, s kardinálem z Noailles na jednom shromáždění duchovenstva.

Štěstí Noaillesů mu leželo v hlavě napříč. Jeho švagrová byla jen neteří paní z Maintenon z druhého kolena; skutečná neteř se provdala za vévodu z Noailles.[2] Výslužky a přízeň, které z toho plynuly, naplňovaly arcibiskupa z Arles žárlivostí — jeho, který, jak jsem už jinde řekl, mířil, třebaže s tak malými prostředky a vyhlídkami, ke kardinálskému klobouku, a který zuřil, že jeho švagrová nevynesla jeho rodu vévodství a všelijaké štěstí. Chtěl tedy na shromáždění vystupovat vůči kardinálovi z Noailles jako rovný s rovným,[3] dobíral si ho, dělal mu protivu, sháněl a podněcoval proti němu, koho mohl. Úspěch jeho přáním neodpovídal: kardinálova přízeň byla dosud nedotčená; v duchovenstvu ho milovali a vážili si ho; byl v něm ctěn a šetřen; nikdo si ho nechtěl kvůli maličkostem znepřátelit. Kardinál, který viděl arcibiskupovu nevrlost, se ho pokusil získat zpět mírností, zdvořilostí a rozumem; arcibiskupa to dopálilo ještě víc a přinutil kardinálovu dobráckou a smířlivou povahu, aby mu odpověděla s pevností a autoritou, které mu zavřely ústa, ale naplnily mu srdce nenávistí, jež mu nikdy neodpustila.

V tomto úmyslu pomstít se, a v úmyslu opatřit si proti kardinálovi záštitu, vrhl se víc než kdy jindy do náruče jezuitům, jimž celý život horlivě dvořil. Nezapomněl s nimi mluvit o kardinálovi z Noailles, a společná nenávist k němu ho těsně spojila s otcem Tellierem. Ten našel v arcibiskupovi z Arles všechno, co si jinak mohl přát, aby ho mohl dobře využít proti kardinálovi z Noailles: slavné jméno, spříznění s paní z Maintenon, švagrovou, která byla dámou šatny vévodkyně z Bourgogne, arcibiskupa už poněkud služebně starého. Bylo třeba postavit ho na místo, odkud by se dal použít, a k tomu ho dostat z Provence; to ho přimělo převést ho do Remeše — a

---

1. **Vysvětlivka:** François de Mailly (1658–1721), arcibiskup z Arles od roku 1697, od roku 1710 arcibiskup z Remeše, kardinál od roku 1719.

2. **Vysvětlivka:** Švagrovou je míněna paní z Mailly, rozená ze Sainte-Hermine, dáma šatny vévodkyně z Bourgogne. Skutečná neteř paní z Maintenon, Françoise Charlotte d'Aubigné, se roku 1698 provdala za Adriena Maurice, tehdy hraběte z Ayen, nyní vévodu z Noailles.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Pairer* — postavit se na roveň.

nikdy jsem neviděl člověka tak šťastného, jako byl ze všech možných důvodů tento nový vévoda a pair.[4]

Kardinál z Janson žil s jezuity v dobrém, aniž v čemkoli smýšlel jako oni; chtěli se odvážit něčeho v jeho diecézi a vtáhnout do toho krále, který, jelikož v těchto věcech viděl jen jejich očima, se tomu poddal; ale měli co dělat s mužem zahrnutým vším a povzneseným nade vše svými mravy, svým postavením a svým chováním u dvora i ve své diecézi. Vzal věc s krajní povýšeností, a když s ním chtěl mluvit král, jehož důvěru měl odedávna a právem, odpověděl mu tak pevně, že král zrovna zmlkl a jezuité si od té doby k němu zachovávali bázeň a úctu.

Měl synovce u Svatého Sulpicia, velmi svatého kněze, ale dokonale hloupého, hrubě nevzdělaného a nejvíc prosáklého všemi malichernostmi Svatého Sulpicia ze všech, kdo tam kdy byli vychováni. Takový člověk se otci Tellierovi zdál vhodný, aby z něho udělal arcibiskupa z Arles, aby se dobře smířil s kardinálem z Janson, nebo si aspoň u krále udělal zásluhu tím, že mu navrhne jeho synovce a udělá z něho rázem arcibiskupa, a to v jeho vlastním kraji. Král, kterému se ta volba velmi zamlouvala, chtěl to kardinálovi z Janson oznámit sám. Ten, jsa přímý a pravdivý, místo aby poděkoval, vykřikl, řekl králi, že abbého z Janson nezná: že není stvořen k tomu, aby byl biskupem, že i být kaplanem venkovského faráře by pro něj bylo ještě příliš, a prosil krále, aby mu věřil, a chce-li mu projevit nějakou laskavost, aby dal jeho synovci na živobytí nějaké opatství s deseti nebo dvanácti tisíci livrů důchodu, což by pro něho bylo pravé Peru a k ničemu by ho to nezavazovalo. Kardinál mohl říkat a dělat, co chtěl, a to opakovaně, král ho velmi chválil, ale trval na svém, a abbé z Janson se stal arcibiskupem z Arles.

Nîmes dostal abbé z La Parisière, který se svému ochránci dobře odvděčil a který se proslavil zločiny stejně, jako se jeho předchůdce Fléchier proslavil svým duchem, vzácnou výmluvností, rozsáhlou učeností a svým biskupským životem a ctnostmi.

Le Normand dostal Évreux. Byl to člověk pro otce Telliera jako stvořený, školomet z nejspodnější lůzy, který tím, že nejprve opakoval, pak vedl třídu, potom přednášel, se vyznal v té tvrdé vědě škol a v církevním kličkování, jehož procesy velmi dobře ovládal. Nevím, kdo ho představil kardinálovi z Noailles, který z něho udělal svého officiála[5] a který ho deset nebo dvanáct let nato hanebně vyhnal pro značné zrady, na něž přišel a k nimž ho navedli jezuité, kteří ho za ně odměnili tímto biskupstvím.

Abbé Turgot, králův almužník, dostal Séez, a maršál z Boufflers dostal Autun pro svého příbuzného, abbého z Dromesnil, který později přešel do Verdunu a postavil tam od základů nejrozsáhlejší a nejskvělejší biskupský palác, jaký ve Francii je.

---

4. **Vysvětlivka:** Arcibiskup z Remeše byl zároveň vévodou a pairem Francie a korunoval francouzské krále.

5. **Vysvětlivka:** Officiál byl soudce biskupského církevního soudu (oficialátu), jmenovaný biskupem.

Autun byl před více než rokem dán abbému z Maulevrier, který jej vrátil, aniž si vyzvedl buly, a dostal opatství Moutiers-Saint-Jean se čtrnácti tisíci livrů důchodu, ve svém kraji, v Burgundsku, kromě toho, co už měl. Tento abbé z Maulevrier byl vysoký vyzáblý muž, bledý jako mrtvý, kterého nesou do hrobu, jmenoval se Andrault a byl bratrem slečny z Langeronu, která byla ve službách paní Princezny a měla v paláci Condé velkou váhu. Byl strýcem Langerona, generálporučíka námořnictva, a abbého z Langeronu, tak oddaného panu z Cambrai, který byl vyhnán spolu s ním, strávil zbytek života u pana z Cambrai v jeho nejdůvěrnějším přátelství a zemřel tam koncem tohoto roku. Tito Andraultové jsou tak bezvýznamní, že ačkoli je ve Francii všechno takřka zničeno více než povolnou shovívavostí všude, kde je třeba důkazů urozenosti, nevím, jak se jim podařilo dostat se do kapituly svatého Jana v Lyonu,[6] kde byl abbé z Maulevrier téměř celý život sakristiánem, což je tam hodnost.

Původně byl almužníkem paní Dauphine Bavorské a byl s ní velmi zadobře. Po její smrti dostal místo králova almužníka. Nikdy se nevěnoval svému povolání a byl docela nevzdělaný, ale velký mistr v kličkách a intrikách. Byl důvěrným přítelem otce de La Chaise, zcela oddán jezuitům, v důvěrném přátelství s panem z Cambrai, a tudíž do jisté míry i s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, s nimiž se však stýkal jen s velkou mírou.

Byl mírný, zdvořilý, lichotivý, uctivý, úslužný, ochotný; chtěl být zadobře s celým světem a měl významné přátele obojího pohlaví. Velmi zadobře s Chamillartem, potom stejně tak s Voysinem, Desmaretse si úplně ochočil; byl z přátel Pontchartrainových a s kancléřem jen zdvořile, protože ten mu nedůvěřoval; výborně dále se všemi Villeroyi. Ale při všem svém medu, při vší touze vetřít se, do všeho se plést, o všem vědět, mít důvěru velkých i malých — neboť v tom všem byl stejný ve městě jako u dvora, a ještě i v duchovenstvu —, byl to člověk, kterému se nesmělo šlapat na kuří oko, prchlivý a nebezpečný, který neodpouštěl a byl schopen všech druhů podkopů.

Jeho důvěrné styky s jezuity a s panem z Cambrai ho od základu vzdálily kardinálovi z Noailles, třebaže jemu i všem Noaillesům s velkým šetřením dvořil. Dvakrát po sobě zastával úřad agenta duchovenstva, a byl proto potom promotorem shromáždění duchovenstva.[7] V tomto úřadě měl spory s kardinálem z Noailles, jehož nepřátelé, jeho vlastní přátelé, toho využili, aby ho popichovali, takže věci došly až k drzosti z jeho strany, která, příliš vyhnaná do očí, mu vynesla nepříjemné zacházení, jež se dotklo jeho cti. Ta aféra mu ve světě nesmírně uškodila a velmi tam klesl, navzdory svým oporám. Otec de La Chaise nikdy nedokázal přimět krále, aby z něho

6. **Vysvětlivka:** Kanovníci lyonské katedrály svatého Jana nesli titul hrabat lyonských a při přijetí museli prokázat starou šlechtickou urozenost.

7. **Vysvětlivka:** Generální agenti duchovenstva, dva a volení na pět let, hájili zájmy francouzské církve u krále a úřadů v době mezi shromážděními duchovenstva.

udělal biskupa: jeho intriky, jeho spojení s panem z Cambrai se králi nelíbily, a také ten velký počet přátel.

Byl před více než rokem obviněn z těsné a tajné korespondence s panem z Cambrai; král o tom mluvil s otcem Tellierem se zlostí; věc byla důkladně prošetřena. Otec Tellier, který ho podporoval dvojnásob, kvůli jezuitům i kvůli panu z Cambrai, mu u krále vymohl slyšení, při němž se ze všeho očistil, a otec Tellier využil chvíle, aby z něho udělal biskupa.

Abbé z Maulevrier byl starý a chudý jako kostelní myš, měl rád dobré jídlo a hru; cítil, že jeho čas pro biskupský úřad minul, že by v něm nic nesvedl a že by se ve své diecézi jen nudil. Chtěl být biskupem už jen pro čest, tak jako se před příchodem Pána Ježíše vdávaly Židovky, aby ze sebe sňaly pohanu. Nikdy tedy nechtěl nic jiného než být jmenován, pevně odhodlán, jak to také udělal, vrátit biskupství, aniž za ně zaplatí bulu.

Zůstal s kardinálem z Noailles rozkmotřen. Kromě jeho aféry s ním jsem nikdy neslyšel, že by ho někdo obviňoval z falešnosti nebo z jakéhokoli nečestného kousku, a nikdy jsem neviděl, že by se rozkmotřil nebo ochladl s kterýmkoli ze svých přátel; ale v očích většiny světa se z té aféry s kardinálem z Noailles nikdy zcela nevzpamatoval. Byl stále zadobře s kardinálem z Bouillonu a velmi spjat s kardinály z Coislinu a z Janson a s většinou velkých prelátů.

Obě velká opatství byla udělena: Saint-Remi v Remeši kardinálu Gualteriovi, který vyvěsil francouzský znak na bránu svého paláce v Římě; a opatství Saint-Étienne v Caen kardinálu z La Trémoille.

Zapomněl jsem zmínit smrt paní z Caderousse ze začátku tohoto roku, bezdětné, poslední z rodu Rambures. Byla to žena, která nejezdila ke dvoru, ale v Paříži hodně žila ve společnosti a při hře. Její manžel, který se jmenoval Cadard a chtěl se jmenovat Ancezune, byl šlechtic z hrabství avignonského,[8] který nosil titul vévody z Caderousse, a nebyl tím o nic dál.

Byl totiž vévodou avignonským, a tito avignonští vévodové, které jmenuje papež, jsou všude neznámí, dokonce i v Římě, kde nemají, stejně jako jinde, ani hodnost, ani poctu, ani jakékoli vyznamenání. V Avignonu je mají u vicelegáta a v celé této legaci. Je to věc, s níž papežové nešetří a která se dost obvykle dává za peníze.

Caderousse byl lenoch, vysoký, urostlý, velmi duchaplný a vzdělaný, který sloužil skoro jen dámám a jen na okamžik patřil k dvorské společnosti. Dlouhá plicní nemoc, nad níž lékaři písemně zlomili hůl a z níž ho vyléčil Caretti, o němž jsem mluvil jinde — a který si to písemné prohlášení od nejslavnějších pařížských lékařů vyžádal, než se léčby ujal —, začala Carettimu zjednávat tu velkou proslulost, kterou pak měl a kterou korunovalo vyléčení pana z La Feuillade.

---

8. **Vysvětlivka:** Avignon a hrabství Venaissin byly papežskou državou uvnitř Francie, spravovanou papežským vicelegátem.

Caderousse strávil život v Paříži, dost v nejlepší společnosti, důvěrný přítel paní z Bouillonu a velký přítel pana z La Rochefoucauld, navzdory tomu, že žili každý jinde. Rád se do všeho pletl, rád všechno věděl, hlavně poučoval a mudroval, a přinejmenším stejně rád si půjčoval, od koho mohl, a málokdy vracel, a to všechno s nejvybranějšími způsoby na světě. Hodně se oddal zbožnosti a bylo radost slyšet ho kázat mravy. Mnoho prohrál ve hře. Přesto všechno byl vážen a brán v potaz a měl mnoho přátel. Žil velmi dlouho a vždy velmi chudě.

Le Camus, civilní poručík,[9] zemřel v té době. Byl to nejskvělejší zevnějšek soudce na světě; byl také dobrým soudcem a poctivým mužem, ochotným, a měl mnoho přátel; ale byl domýšlivý do té míry, že se mu lidé smáli a litovali ho. Byl bratrem prvního prezidenta berního soudu a kardinála Le Camus, a když říkal „můj bratr kardinál", nadýmal se, až to byla radost. Pelletier si ze svého ústraní vyžádal tento úřad pro d'Argouges, jemuž bylo teprve dvacet šest let a který byl synem jeho dcery a d'Argouges, státního rady, jenž zemřel mnohem později jako děkan rady. Král, který Pelletierovi nic neodpíral, mu ho dal.

Lavienne, první králův komorník, zemřel rovněž, ve věku přes osmdesát let. Tuto postavu z královského soukromí jsem jinde vylíčil dost na to, abych o ní zde neříkal víc. Jeho syn Chancenay měl na jeho úřad právo nástupnictví a je dosud prvním komorníkem.

Stará markýza z Lavalu zemřela v osmaosmdesáti letech. Byla nejstarší dcerou kancléře Séguiera, sestrou vévodkyně ze Sully, později z Verneuil, matkou — z prvního manželství — vévody, kardinála a rytíře z Coislinu a z druhého maršálky z Rochefortu. Byla velmi duchaplná a zlá. Zanechala ohromné jmění biskupovi z Met, svému vnukovi. O ní a o jejích sňatcích jsem jinde mluvil dostatečně.

Zemřel také Denonville, statečný a ctnostný šlechtic, který byl generálním guvernérem Kanady, kde velmi dobře sloužil, dal se oblíbit a získal důvěru všech divochů. Ale u dvora, kde z něho pan z Beauvilliers udělal podvychovatele Monseigneurových dětí, nebylo nic tak plochého. Neměl štěstí ani na ženu, ani na děti.

Vévodkyně z Luynes vyhrála proti Matignonovi spor o čtrnáct nebo patnáct set tisíc livrů o dědictví po paní z Nemours. Zvláštní je, že Matignon jej jednomyslně vyhrál u komory žádostí paláce a jednomyslně prohrál u velké komory. Šlo o to, kdo dostane ty statky. Matignon tedy přišel jen o tuto velkou část dědictví, kromě toho, co z něho už dostal.

Markýz z Bellefonds, vnuk maršálův, zemřel docela mladý; zanechal syna v plenkách a uprázdněné guvernérství a kapitánství ve Vincennes, které měl po svém otci, zeti vévody Mazarina, který mu je předal. Král nechtěl vidět seznam žadatelů, který byl slavný a početný, a na prosbu vévodkyně z Bourgogne, podporovanou paní z

9. **Vysvětlivka:** Civilní poručík pařížského Châteletu předsedal civilnímu soudu prvního stupně pro Paříž.

Maintenon, je dal markýzi du Châtelet, kterého zavázal k něčemu ve prospěch dítěte a kterého za cenu jakéhosi snížení příjmů zbavil péče o vězně v donjonu a jejich stravování. Vyneslo mu to přesto osmnáct tisíc livrů důchodu.

Markýza du Châtelet byla dcerou maršála z Bellefonds, dámou paláce vévodkyně z Bourgogne, ženou celoživotní ctnosti, mírnou, milou a všeobecně uznávanou, která konala svou službu a do ničeho se nepletla. Ona i její manžel, který byl velmi statečný a velmi čestný muž, také velmi ctnostný, byli velmi chudí. Lidé si všimli, že to byla jediná z dam paláce, a ze všech nejvíc stranou, která od dvora dostala nějakou milost. Maršálka z Bellefonds, která z chudoby bydlela ve Vincennes, dostala breve, které jí tam zajistilo byt.

Lehce přejdu příhodu, která, naroubována na několik jiných, nadělala hluku, ať se ji snažili zadusit sebevíc. Vévodkyně z Bourgogne uspořádala večeři v Saint-Cloud s vévodkyní z Berry, z níž se paní ze Saint-Simon omluvila. Vévodkyně z Berry a vévoda z Orléans, ale ona mnohem víc než on, se tam opili tak, že vévodkyně z Bourgogne, vévodkyně z Orléans a všichni, kdo tam byli, nevěděli kudy kam. Byl tam vévoda z Berry, jemuž se řeklo, co se dalo, a stejně tak početné společnosti, kterou velkovévodkyně[10] bavila jinde, jak nejlépe uměla. Účinek vína, horem i dolem, byl takový, že se o ni báli, a přitom ji z opilosti nevyvedl, takže ji bylo nutné v tom stavu odvézt do Versailles. Všichni lidé od povozů to viděli a nemlčeli o tom; přesto se podařilo utajit to před králem, Monseigneurem a paní z Maintenon.

Nepřátelské loďstvo, které koncem července křižovalo u pobřeží Languedocu, vysadilo na břeh šestnáct set mužů, kteří dobyli malé opevnění zřízené před přístavem Cette.[11] Roquelaure poslal kurýra do Perpignanu požádat o pomoc vévodu z Noailles a jiného ke králi, který tam poslal tři prapory. Roquelaure, který nechtěl odvolat vojsko, jež drželo na uzdě Vivarais a Cévenny, spěchal do Cette s Bâvillem a s třiceti muži. Zjistili, že nepřátelé se zmocnili i Agde, v čemž jim obyvatelé mohli zabránit pouhým zavřením bran. Vévoda z Noailles přispěchal sám včas s vojskem, které nepřítele velmi snadno vyhnalo z přístavu Cette se zbraní v ruce, tři až čtyři sta jich zabilo, asi stovku zajalo; a mnoho se jich utopilo, když se ve spěchu znovu naloďovali. Vévoda z Noailles přivedl tisíc pěších a osm set jezdců. Nepřátelé vylodili tři tisíce mužů v Cette nebo v Agde, které současně opustili, a to bez jakékoli škody. Pánové z Noailles a z Roquelaure tam ztratili jen dva granátníky.

Je čas přejít k událostem ve Španělsku. Byly tohoto roku tak důležité, že jsem usoudil, že je nemám přerušovat; je tedy třeba vrátit se k prvním měsícům, abychom viděli celý jejich sled až do konce. Ten bude srozumitelnější, když si předtím přečteme v Dokladech o smutném výsledku Torcyho cesty do Haagu a o nehorázných

---

10. **Vysvětlivka:** Velkovévodkyní je míněna Marguerite-Louise d'Orléans (1645–1721), dcera Gastona Orleánského a manželka toskánského velkovévody Cosima III., od něhož se vrátila do Francie.

11. **Vysvětlivka:** Cette je dnešní Sète, přístav na pobřeží Languedocu nedaleko Agde.

a víc než barbarských nárocích lidí odhodlaných zmařit každou cestu k míru, kteří si lichotili, že všechno uchvátí — o čemž se točilo a na čem ztroskotalo celé to nedůstojné vyjednávání v Geertruidenbergu. Tam se ukáže, v jakém nebezpečí bylo Španělsko, ponechané vlastní slabosti, jemuž Francie byla v tom stavu, do něhož klesla, s to pomoci jen stěží, sama v nesnázích, jak se ubránit, a jež dávala přednost tomu, ponechat si naději, že dosáhne míru, který se stal tak naléhavě nutným, a Španělsko ve skutečnosti opustit, než aby nechala trvat nepřekonatelnou překážku, kterou spojenci kladli tím, že tuto tvrdou podmínku předepisovali způsobem, jaký se přijmout nedal.

To přimělo krále, aby odstranil i pouhé zdání, ukázat, že odtamtud odvolává dokonce i paní des Ursins; a paní des Ursins, aby se chovala zcela jako osoba, která se chystá odjet a bere si už jen měsíc nebo šest neděl, aby svůj odjezd úplně zařídila. Tak to napsala našemu dvoru, který se postaral, aby se to rozneslo. Pochybuji však, že by tu takové rozhodnutí bylo skutečně přijato; a myslím, že lze bez omylu tvrdit, že paní des Ursins na to nikdy vážně nepomýšlela, ani Jejich Katolická Veličenstva. Bylo to jen vyhovění, které se dalo odložit a pak zrušit, jako se po onom oznámení skutečně stalo, že se o tom už nemluvilo.

Na druhé straně se ve Španělsku úplně nedostávalo generálů. Pan z Vendôme se chopil příležitosti, aby jí využil. Postavení, v němž se nacházel a které se mu den ze dne prohlubovalo, mu bylo čím dál nesnesitelnější. Doufal, že dá-li se vyžádat španělským králem, král si oddychne, že ho tam může pustit, aby se ho zbavil. Dal to najevo princezně des Ursins, která na své straně doufala, že když ho dostane, ukáže spojencům, že Francie se stále podstatně zajímá o události za Pyrenejemi. Právě ono královo ulehčení skutečně rozhodlo věc pana z Vendôme; ale tato okázalá ukázka nepřátelům, která z toho plynula, byla tím, co jeho vyslání zdrželo, dokud se v Geertruidenbergu neukázalo, že v mír není co doufat. O této žádosti Španělska o pana z Vendôme jsem už mluvil. Byla obnovena v březnu tohoto roku; a koncem téhož měsíce odjel španělský král z Madridu, aby se postavil do čela své armády v Aragonii.

Villadarias byl vybrán, aby jí pod ním velel. Byl to jeden z jejich nejlepších a nejstarších generálů, který dlouho sloužil ve Flandrech za předchozí vlády a který velmi dobře bránil Charleroi, když je roku 1693 dobyli maršálové z Luxembourgu a z Villeroy. Tehdy nosil jméno Castille. Později dostal titul markýze z Villadarias a nejvyšší vojenskou hodnost generálního kapitána. Byl nasazen při obléhání Gibraltaru, který maršál z Tessé nedokázal dobýt, a od té doby se stáhl domů do Andalusie. Byl starý a velmi čestný muž.

Jen velmi málo dní předtím byl zatčen vévoda z Mediny Celi a odvezen na hrad v Segovii. Paní des Ursins ho uvedla do vládních záležitostí, když z nich vyhnala všechny, kdo měli podíl na závěti Karla II., a ještě jiné, s nimiž se rozkmotřila, aby se neříkalo, že žádný Španěl na nich nemá podíl, a aby se sama kryla štítem jména ve Španělsku ctěného. Zasvětila ho do mnoha důvěrných věcí, a on, aby se uchytil,

se jejím přáním poddajně podroboval. Nakonec ho to omrzelo a chtěl vystrkovat růžky na vlastní pěst. Nevím, zda byl nějaký jiný zločin. Ať je to jakkoli, byl dán na hrad určený pro státní zločince, kde byl také Flotte, s nímž byl po nějaké době převezen třiceti tělesnými gardisty na hrad v Bayonne, když arcivévoda dosáhl úspěchů, o nichž bude řeč. Jakmile byl zatčen, byli čtyři komisaři, lidé od soudu, pověřeni vést jeho proces.

Španělský král jel ze Zaragozy do Léridy, kde ho obyvatelstvo i jeho armáda přijali s velkým jásotem; s armádou překročil 14. května Segre a postupoval s úmyslem oblehnout Balaguer. Velké deště, které strhly mosty a rozvodnily tuto řeku, plán zmařily a přiměly armádu vrátit se k Léridě. Když se k ní o měsíc později připojily jednotky přišlé z Flander, vytáhla vyhledat nepřátelskou armádu, kterou však v jejím postavení u Agramuntu nemohla napadnout. Spokojili se tím, že poslali Mahonyho s velkým oddílem vyčistit kraj od několika městeček, kde arcivévoda zřídil velké sklady; ty byly zabrány i s pěti tisíci uniforem, které čekaly na jeho vojsko z Itálie; a Mahony se po této malé výpravě vrátil ke španělskému králi do Bellpuigu. Markýz z Bay velel malé armádě v Extremaduře. Dal Montenegrovi vzít ztečí Mirandu do Douro; ten místo dobyl a zajal guvernéra, posádku i tři sta válečných zajatců, které tam hlídali. Je to dost významná portugalská pevnost, která otevřela provincie Trás-os-Montes a Entre Douro e Minho kontribucím.

Mezitím se hrabě Starhemberg,[12] který prodělal nemoc, jíž se v těchto počátcích využilo, zotavil dřív, než se myslelo, rychle stáhl své oddíly z kvartýrů, vtrhl doprostřed kvartýrů armády španělského krále, některé přepadl a porazil a přinutil tuto zaskočenou armádu ustoupit k Zaragoze. Španělský král vjel do města, kde zůstal churav, a vypravil kurýra, aby zdvojnásobil své naléhání u krále o pana z Vendôme. Tento neúspěch padl celý na Villadariase. Byl obviněn z neopatrnosti a z nedbalosti. Byl poslán domů a markýz z Bay povolán z portugalských hranic, aby ho v Aragonii nahradil.

Král se tu špatnou zprávu i nové naléhání ohledně vévody z Vendôme dozvěděl od vévody z Alby v prvních dnech srpna. V Geertruidenbergu bylo všechno přerušeno. Bylo tedy na místě vyhověno a pan z Vendôme povolán. Celá tato katalánská aféra stála jen asi tisíc mužů zabitých nebo zajatých a nějaká zavazadla. Nepřátelé tam také ztratili nějaké lidi, mezi jinými jednoho prince z Nassau a lorda Carpentera, generálporučíka;[13] největší škodu tak napáchaly zděšení a zmatek.

Vévoda z Vendôme, který prostřednictvím princezny des Ursins ve Španělsku a pana du Maine zde už několik měsíců neustával ve snaze dostat se do Španělska, se na to předem potají připravil a byl hotov k odjezdu, jakmile k tomu dostal svolení.

---

12. **Vysvětlivka:** Guido Starhemberg (1657–1737), velitel císařských vojsk ve Španělsku; 27. července 1710 porazil u Almenaru armádu Filipa V.

13. **Ediční poznámka:** George Carpenter u Almenaru nepadl, byl jen raněn; zemřel roku 1732.

Byl tedy k této cestě povolán. Trocha dny a poslední domácí opatření ho zdržely několik dní. Do Versailles přijel v úterý 19. srpna ráno. Pan du Maine vyjednal s paní z Maintenon, že přivede Vendôma k vévodkyni z Bourgogne. Okolnosti se jim zdály příznivé. Jet do Španělska, vyžádán králem a královnou, její sestrou, a jet tam, aniž by vévodkyni z Bourgogne viděl, bylo velmi nepříjemné. Vévoda du Maine, následován Vendômem, přišel tedy téhož dne k toaletě vévodkyně z Bourgogne. Souběh úterka, dne cizích diplomatů, a předvečera odjezdu do Marly způsobil, že u toalety bylo velmi mnoho mužů i dam. Vévodkyně z Bourgogne před nimi povstala, jak to vždy činila před všemi princi krve a jinými knížaty a před všemi vévody a vévodkyněmi, hned se jako obvykle zase posadila; a po tomto prvním pohledu, který se nedal odepřít, ona, která byla u toalety stejně jako všude jinde všímavá a hovorná a velmi málo zaujatá svým šatem a zrcadlem, upřela oči do něho a nepromluvila ani slovo k nikomu. Pan du Maine a pan z Vendôme, přilepený k jeho boku, zůstali velmi vyvedeni z míry, aniž se pan du Maine, jinak tak nenucený a obratný, odvážil pronést jediné slovo. Nikdo se k nim nepřiblížil a nikdo s nimi nepromluvil. Zůstali tak dobrou polovinu čtvrthodiny ve všeobecném tichu celé komnaty, která na ně upírala oči. Nedokázali to vydržet déle a nenápadně se vytratili.

Toto přijetí jim nebylo natolik příjemné, aby přesvědčilo Vendôma vystavit se opakování, až se půjde rozloučit, a to opakování ještě trapnějšímu, protože by byl vévodkyni z Bourgogne políbil, jako to činí všichni princové krve a jiná knížata, vévodové a maršálové Francie, kteří se loučí nebo přijíždějí z tažení či z dlouhé cesty. Nevím, zda se nebál neslýchané potupy odmítnutí; ať je to jakkoli, spokojil se pokusem, který právě učinil, a odjel, aniž se s ní rozloučil.

Monseigneur vévoda z Bourgogne s ním jednal dost slušně, to jest mnohem lépe, než by se slušelo. Vévoda z Alby, Torcy a Voysin ho navštívili. Toho dne se jako obvykle ukázal u krále, a nazítří ve středu měl po králově obědě v jeho kabinetu dost dlouhé slyšení, rozloučil se s ním a odjel do Paříže. Od své svatby tam pobyl jen čtyřiadvacet hodin, aby navštívil paní Princeznu. Paní z Vendôme nebyla v Anetu, kde se on stále zdržoval, takže neměli čas se spolu blíže seznámit.

Kapitola dvacátá

Bitva u Zaragozy, v níž je španělská armáda poražena. — Vévodové z Vendôme a z Noailles v Bayonne; Monteil ve Versailles. — Vévoda z Noailles jede s vévodou z Vendôme za španělským králem do Valladolidu. — Stanhope prosadí proti Starhembergovi pochod na Madrid. — Dvůr s velkým průvodem ustupuje z Madridu do Valladolidu. — Divy královny a lidu. — Velkodušnost starého markýze z Mancery. — Odvaha dvora. — Zázraky Španělů. — Arcivévoda v Madridu smutně provolán a přijat. — Mancera odmítá složit přísahu, uznat arcivévodu i se s ním setkat. — Chvála Španělů, kteří staví novou armádu. — Drzost Stanhopea vůči Starhembergovi, který ustupuje do Toleda. — Vévodové z Vendôme a z Noailles ve Valladolidu současně s dvorem. — Král jde s Vendômem do čela své armády; královna do Vitorie; vévoda z Noailles do Versailles a odtud do Roussillonu. — Jeho armáda. — Šest nových generálních kapitánů armády. — Paredes a Palma, grandi, přecházejí k arcivévodovi, který se osobně uchyluje do Barcelony. — Další páni zatčeni. — Starhemberg při odchodu z Toleda vypálí jeho krásný palác. — Španělský král, na tři dny v Madridu, tam navštíví markýze z Mancery. — Léčka nastražená Starhembergem. — Stanhope atd. přemoženi a zajati v Brihueze. — Bitva u Villaviciosy prohraná Starhembergem, který ustupuje do Katalánska. — Krásný čin hraběte ze San Esteban de Gormaz. — Úvahy o těchto dvou akcích a o podivném chování vévody z Vendôme. — Zúñiga vyslán ke králi. — Marné úsilí Vendômovy kliky. — Španělský dvůr skoro celou zimu v Zaragoze. — Stanhope zničen a zbaven svých úřadů. — Vévoda z Noailles obkličuje Gironu. — Ubohé lichocení abbého z Polignaku o Marly. — Amelot marně znovu vyžádán Španělskem, které nechce abbého z Polignaku.

Starhemberg[1] mezitím využil svých výhod: napadl španělské vojsko téměř pod Zaragozou a na hlavu je porazil. Bay[2] je ve chvíli, kdy k němu přijel převzít velení, zastihl v takovém zděšení, že si od něho mnoho nesliboval; a skutečně celá pěchota, složená skoro jen z milice, odhodila zbraně, jakmile byla napadena. Valonská garda a těch několik dalších sborů nemohly odolávat samy, byly poraženy a jízda byla rozražena; ta si přitom vedla nejméně špatně. Zkrátka, dělostřelectvo, zavazadla, všechno bylo ztraceno a porážka byla úplná. Padl tam vévoda z Havré, plukovník valonské gardy. K tomuto neštěstí došlo 20. srpna. Španělský král zůstal churav v Zaragoze, odkud byl bitvě přítomen jako svědek, a ihned se spěšně vydal na cestu do Madridu.

1. **Vysvětlivka:** Guido hrabě Starhemberg (1657–1737), císařský polní maršál; od roku 1708 vrchní velitel císařských vojsk ve Španělsku, předtím jeden z hlavních velitelů v Itálii.

2. **Vysvětlivka:** Alexandre Maître, markýz z Bay, rodák z Franche-Comté, generál ve španělských službách, dosud velitel na portugalské hranici.

Bay shromáždil osmnáct tisíc mužů a s nimi ustoupil do Tudely, aniž ho od bitvy nepřítel jakkoli znepokojoval.

Pan z Vendôme se o tom dozvěděl na cestě a jako obvykle opatrně, pokud šlo o něho samého, se méně staral o to, aby se pokusil věci napravit, než o to, aby si dopřál čas počkat, až se vyjasní, dříve než se jich osobně ujme. Táhl tedy v Bayonne čas, jak se dalo. Vévoda z Noailles dostal rozkaz zajet tam za ním a dohodnout s ním opatření pro akci na katalánské straně. Odtamtud poslali ke králi Monteila, aby přijal jeho rozkazy k jejich poradě, a aby tak získali čas, než se vrátí. Byl to polní mistr, který v malé armádě vévody z Noailles zastával úřad ubytovatele. Do Marly přijel 7. září; téhož dne byl dosti dlouho v kabinetu, kam ho uvedl Voysin a kam byl povolán i Torcy. Monteil odjel 9. a zastihl pány z Vendôme a z Noailles ještě v Bayonne. Po jeho příjezdu vévoda z Noailles rozhlásil, že jede s panem z Vendôme za španělským králem, a skutečně s ním cestoval až do Valladolidu, kde se s králem setkali.

Arcivévoda[3] se po bitvě spojil s hrabětem Starhembergem a v jeho přítomnosti se velmi vášnivě rokovalo o tom, jak postupovat. Starhemberg radil táhnout přímo proti malé armádě, kterou Bay zanechal na portugalské hranici pod markýzem z Richebourgu, porazit ji, což by nestálo víc než cestu, usazovat se krok za krokem ve středu Španělska, aby měli Portugalsko v zádech a námořní přístavy po boku a na dosah, ponechat v Aragonii malý sbor, dostatečný k tomu, aby udržel podrobené kraje a postavil se poražené armádě, přičemž by tento malý sbor měl za sebou Barcelonu a Katalánsko, tak velice jim oddané: pevný postup, který by v krátké době dovršil zkázu záležitostí španělského krále, nechal by mu volnou jen stranu k Bayonne, přetínal každé jiné spojení, a tak by se krok za krokem zmocnili celého Španělska s opěrnými body, jimiž by nebylo možné otřást, které by nenechaly žádné východisko a uvnitř země žádnou možnost hnout se ve prospěch španělského krále.

Stanhope[4] byl naproti tomu toho mínění, že je třeba jít rovnou na Madrid, přivést tam arcivévodu, dát ho tam provolat španělským králem, zdělit celé Španělsko obsazením jeho hlavního města a odtud jako ze středu se rozšiřovat podle potřeby a příležitosti.

Starhemberg připustil, že tento postup je skvělý, ale tvrdil, že je málo užitečný, a navíc nebezpečný. Uváděl velkou vzdálenost Madridu od hranic Portugalska, od Katalánska, od moře a od jejich skladišť; že toto město ani žádné sousední nemá opevnění a v celé té krajině Nové Kastilie že není jediný pevný hrad; neúrodnost země, kde by nenalezli žádné zásoby, neboť by je našli odklizené nebo spálené; oddanost tam-

3. **Vysvětlivka:** Arcivévoda Karel (1685–1740), mladší syn císaře Leopolda I. a bratr císaře Josefa I., jako „Karel III." uchazeč o španělský trůn proti Filipu V.; po bratrově smrti roku 1711 císař Karel VI. Zemřel 20. října 1740 ve Vídni po krátké nemoci, podle tradice po požití jedovatých hub.

4. **Vysvětlivka:** James Stanhope (1673–1721), velitel anglických vojsk ve Španělsku, později přední ministr Jiřího I.

ního lidu Filipu V.; konečně nemožnost udržet Madrid a udržet se v tomto středu, a ztrátu času tak drahocenného, který bylo třeba dobře využít.

Tyto důvody byly bezpochyby rozhodující, ale Stanhope, který vrchně velel anglickým a holandským vojskům, bez nichž ta armáda nebyla ničím, prohlásil, že rozkazy jeho královny[5] zní táhnout na Madrid přednostně před vším ostatním, pokud to události umožní; že nestrpí, aby se zvolil jiný postup, jinak že odejde se svými pomocnými sbory. Starhemberg, který se bez nich nemohl obejít, nedokázal Stanhopeovu neústupnost zlomit, protestoval proti tak nerozumnému rozhodnutí a jako slabší ustoupil.

Bylo to čekání na arcivévodu a tento spor, který následoval po jeho příjezdu, co je od bitvy zdrželo, aniž udělali jediný pohyb — hlavní chyba, a záchrana trosek armády, kterou právě porazili.

Jakmile Starhemberg z donucení svolil, učinili všechna opatření k provedení plánu, který nahnal velký strach, ale který španělského krále zachránil.

Zděšení, už tak v Madridu velké, se tam stupňovalo do krajnosti, jakmile už nebylo možné pochybovat, že tam arcivévodova armáda dorazí. Král se rozhodl opustit místo, které nebylo možné bránit, a odvézt s sebou královnu, prince[6] a rady. Toto rozhodnutí dovršilo zoufalství. Grandové prohlásili, že budou krále a jeho osud následovat všude, a jen velmi málo jich v tom selhalo; odjezd následoval čtyřiadvacet hodin po tomto prohlášení. Královna s princem v náručí se ukázala na balkóně paláce a promluvila k lidu, který se sběhl ze všech stran, s takovým půvabem, silou a odvahou, že je neuvěřitelné, jaký to mělo úspěch. Dojem, jaký si ten lid odnesl, se rozšířil všude a okamžitě zachvátil všechny provincie.

Dvůr tedy podruhé opustil Madrid uprostřed nejžalostnějšího nářku, vycházejícího z hloubi srdce nesmírného množství lidu, který chtěl jít s králem a královnou a sbíhal se z města i z celého okolí; a teprve s veškerou autoritou a veškerou vlídností, jakou bylo možné vynaložit, se dal přemoci a samotnou svou oddaností přesvědčit, aby se každý vrátil domů.

Markýz z Mancery, o němž jsem už nejednou mluvil, nejváženější pán ve Španělsku pro svou ctnost a pro vysoké úřady, které zastával, chtěl jet také, ačkoli mu bylo přes sto let.[7] Král a královna, když se to dozvěděli, mu to s mnoha projevy přízně

---

5. **Vysvětlivka:** Anna Stuartovna (1665–1714), anglická královna od roku 1702 (od unie se Skotskem roku 1707 královna Velké Británie), dcera Jakuba II.; manželka prince Jiřího Dánského († 1708); žádné z jejích dětí ji nepřežilo, poslední, vévoda z Gloucesteru, zemřel roku 1700 v jedenácti letech. Zemřela 1. srpna 1714 v Kensingtonu po mrtvici.

6. **Vysvětlivka:** Ludvík (1707–1724), prvorozený syn Filipa V. a Marie Luisy Savojské, princ asturský; roku 1724 krátce španělským králem jako Ludvík I.

7. **Vysvětlivka:** Antonio Sebastián de Toledo, 2. markýz z Mancery († 13. února 1715 v Madridu), bývalý místokrál Nového Španělska (1664–1673) a člen Státní rady; rok jeho narození udávají prameny různě (asi 1608 až 1625), Saint-Simonův údaj o věku proto nelze potvrdit ani vyvrátit.

vzkázali zakázat; odpověděl úctou a poklonami a odjel v nosítkách, neboť jiný povoz by nesnesl, s rizikem pomalosti, nepřátelských oddílů, nebezpečí, a dokonce i toho, že bude opuštěn. Takto urazil několik mil; ale král a královna, když jim to oznámili, mu poslali vzkaz, jak hluboce je dojímá jeho horlivost a tak vzácná oddanost, ale s tak přesnými rozkazy, aby ho přiměli k návratu, že nemohl neuposlechnout. Učinil tak s ujišťováním, jak lituje, že mu poslušnost bere čest zemřít pro svého krále, což bylo nejlepší využití, jaké mohl udělat z tohoto zbytku života, aby korunoval tolik let, jež strávil ve službách svých králů, a které ho nyní zrazovaly svou přemírou a délkou, neboť z něho činily svědka toho, co by byl chtěl vykoupit vší svou krví.

Útočištěm tohoto zarmouceného dvora se stal Valladolid; a dvůr v tomto zmatku, nejstrašnějším, jaký kdy zažil, neztratil ani úsudek, ani odvahu. Vzepřel se osudu a nezanedbal nic, aby si opatřil všechny pomoci, jakých bylo v takové krajnosti možné dosáhnout. Třicet tři grandů podepsalo dopis králi, který mu dali předat vévodou z Alby, aby ho ujistili o své věrnosti Filipu V. a požádali ho o vojenskou pomoc.

Mezitím bylo ve Španělsku vidět nejvzácnější a největší příklad věrnosti, oddanosti a odvahy, a zároveň nejvšeobecnější, jaký kdy byl spatřen nebo o jakém se kdy četlo. Preláti i nejnižší duchovenstvo, páni i nejnižší lid, obročníci, měšťané, obce společně a jednotlivci každý zvlášť, šlechta, lidé od soudů i od obchodu, řemeslníci, všichni se sami od sebe vysáli do poslední kapky svého jmění, aby co nejrychleji postavili nové vojsko, zřídili skladiště, dopravili hojnost všech druhů zásob dvoru a všem, kdo jej následovali. Každý podle svých možností dal málo nebo mnoho, ale nic si nenechal; zkrátka nikdy celý národ nevyvinul tak překvapivé úsilí, bez daně a bez žádosti, s jednomyslností a souladem, které působily a uskutečňovaly všechno ze všech stran zároveň.

Královna prodala všechno, co mohla, sama někdy přijímala i deset pistolí, aby vyhověla horlivosti dárců, a děkovala za ně se stejnou vroucností, s jakou jí byly tyto částky nabízeny, velké pro ty, kdo je dávali, protože si nic nenechávali. Každou chvíli říkala, že chce vsednout na koně a postavit se se synem v náručí do čela vojska. Těmito řečmi a svým chováním si získala všechna srdce a byla v tak neobyčejné krajnosti velmi užitečná.

Arcivévoda mezitím dorazil se svou armádou do Madridu. Vtáhl tam vítězoslavně a byl tam provolán španělským králem násilím svých vojsk, která táhla třesoucího se corregidora ulicemi; ty byly všechny pusté, většina domů bez obyvatel, a ti málo, kdo ve městě zůstali, zatarasili dveře a okna domů a zavřeli se v zadních částech, co nejdál od ulic, aniž se vojáci odvážili je vyrazit, ze strachu, aby nevyhnali do krajnosti viditelné a všeobecné zoufalství, a v naději, že lidi přilákají a získají vlídností. Arcivévodův vjezd nebyl o nic méně smutný než jeho provolání. Sotva bylo slyšet několik slabých provolávání, a tak vynucených, že je arcivévoda ve zjevném úžasu sám nechal ustat. Neodvážil se ubytovat v palácích ani ve středu města, nýbrž na jeho okraji, a ani tam nespal víc než dvě nebo tři noci.

Poslal Stanhopea, aby pozval starého markýze z Mancery, aby ho navštívil; ten se omluvil svým více než stoletým věkem, načež mu arcivévoda poslal téhož generála znovu s přísahou a s rozkazem, aby mu ji dal složit. Ale Mancera odpověděl s největší pevností, že ví, jakou úctu je povinen arcivévodovu rodu, i jakou věrnost svému pánu, králi, v níž ho nic nepřiměje selhat ani uznat jiného; a hned nato zdvořile požádal Stanhopea, aby odešel, protože potřebuje klid a musí ulehnout. Víc už se mu o tom nemluvilo a jemu ani jeho lidem nebylo učiněno nic zlého. Ani město neutrpělo skoro žádnou škodu. Starhemberg dbal na přísnou kázeň, z níž byla cítit shovívavost, dokonce i úcta a náklonnost, aby se pokusil získat si obyvatele. Jejich armáda však mezitím hynula všemi druhy bídy. Ze země se do ní nic nedováželo, žádné zásoby pro lidi ani pro koně, a ani za peníze se jim nic nedodávalo. Prosby, hrozby, tresty, všechno bylo naprosto zbytečné; nebylo jediného Kastilce, který by se necítil zneuctěn, kdyby jim prodal tu nejmenší věc nebo nechal něco tak, aby se to dalo vzít.

Tak se tento velkodušný lid, bez jakékoli jiné možné pomoci než své odvahy a své věrnosti, udržel uprostřed svých nepřátel, jejichž armádu nechal zahynout, a zázraky nepochopitelnými zároveň postavil novou, dokonale vyzbrojenou a zásobenou, a vrátil tak sám a podruhé korunu na hlavu svého krále, se slávou, jež bude navždy příkladem všem národům Evropy — tak pravdivé je, že nic se nevyrovná síle, která je v srdci národa, když jde o pomoc a o obnovení vlády králů.

Stanhope, který nemohl nepoznat pevnost Starhembergova názoru hned od první chvíle jejich sporu, nebyl úspěchem ani v nejmenším uveden do rozpaků. Uprostřed arcivévodova vjezdu do Madridu mu drze uklouzlo, že teď, když se s ním vidí v tomto městě, svou věc vykonal, neboť splnil rozkazy své královny; že teď je to věc Starhembergova a jeho obratnosti, aby je z nesnází vyvedl; že se uvidí, jak se do toho pustí, na čemž jemu pramálo záleží. Tento krok se jim skutečně zdál tak kluzký, že po deseti nebo dvanácti dnech se rozhodli vzdálit se z Madridu směrem k Toledu, přičemž odtamtud nebylo odneseno nic než několik královských tapisérií, které se Stanhope nestyděl odnést a u nichž měl ještě tu hanbu, že si je dlouho neponechal. Tento kousek ničemnosti mu vytýkali i jeho vlastní lidé.

Vendôme a Noailles dorazili do Valladolidu 20. září, téměř současně s dvorem. Vendôme se zdržoval v Bayonne a potom na cestě pod různými zdravotními záminkami, aby se dal víc žádat a mezitím lépe viděl, jakým směrem se věci ubírají. Byl překvapen, když je po tak veliké pohromě nalezl v takovém stavu, v jakém je uviděl. Královna několik dní nato, když věděla, že arcivévoda je v Madridu, odjela s princem a s radami do Vitorie, aby byla na dosah Francie a jista, že tam může přejít, kdykoli bude chtít. Současně poslala všechny své drahokamy do Paříže vévodovi z Alby, aby jí na ně poslal všechny peníze, jaké na ně dokáže sehnat. Vévoda z Noailles se po dvou nebo třech dnech pobytu a porad vydal zpět do Katalánska a v Toulouse ho zastihl kurýr, který ho povolal ke dvoru, aby králi podal zprávu o stavu věcí ve Španělsku a o

rozhodnutích přijatých ve Valladolidu. Do Marly přijel 14. října, měl u krále mnoho dlouhých audiencí a 28. odjel, aby v Perpignanu očekával oddíl, který mu měl na rozkaz poslat vévoda z Berwicku z Dauphiné, kde sněhy ukončily tažení. Armáda vévody z Noailles čítala celkem padesát eskadron a čtyřicet praporů, nepočítaje posádky pevností, a pod ním pět generálporučíků.

Španělský král jmenoval ve Valladolidu šest generálních kapitánů, což je ve Španělsku nejvyšší vojenská hodnost: markýze z Aytony, španělského granda; vévodu z Popoli, Itala, španělského granda; hraběte z Las Torres a markýze z Valdecañas, Španěly; hraběte z Aguilaru, španělského granda, o němž jsem často mluvil a o němž budu mít ještě příležitost mluvit, a pana z Thouy, francouzského generálporučíka. Odjel ihned po královně a po vévodovi z Noailles a s vévodou z Vendôme a dvanácti tisíci muži, plně doplněnými, dobře vyzbrojenými a dobře placenými, táhl k Salamance, zatímco hrabě Starhemberg dával kolem Toleda zvedat zemní opevnění; arcivévoda pak při odchodu z Madridu nařídil všem dámám, které tam zůstaly a jejichž manželé následovali španělského krále a královnu, aby se odebraly do Toleda pod trestem konfiskace statků a movitého majetku.

Markýz z Paredes a hrabě z Palmy, synovec zesnulého kardinála Portocarrera a muž, s nímž paní des Ursins tak ustavičně špatně zacházela, oba španělští grandové, přešli k arcivévodovi. Nejstarší syn vévody ze Saint-Pierre byl zatčen; a markýz z Torrecusy, neapolský španělský grand, byl zatčen také, obviněn, že chtěl arcivévodovi vydat Tortosu. Arcivévoda odjel 11. listopadu z okolí Madridu, vzal si slabý jízdní doprovod a zamířil do Aragonie, kterou jen projel, a odtud do Barcelony.

Starhemberg se v Toledu dlouho nezdržel, ale při odchodu z města vypálil nádherný palác, který tam v maurském slohu postavil Karel V. a který se nazýval Alcázar; byla to nenapravitelná škoda. Tvrdil, že požár vznikl nešťastnou náhodou, a obrátil se k Aragonii.

Protože už nic nebránilo španělskému králi, aby navštívil své věrné poddané v Madridu, opustil na několik dní armádu a 2. prosince vjel do Madridu uprostřed nesmírného množství lidu a za neuvěřitelného provolávání. Sesedl u Panny Marie z Atochy,[8] o níž budu mluvit jinde a která je hlavním poutním místem města, a odtud mu trvalo tři hodiny, než dojel k paláci, tak obrovská byla tlačenice. Město mu darovalo dvacet tisíc pistolí. Během tří dnů, které tam strávil, učinil věc ve Španělsku téměř neslýchanou, která se tam setkala s nejvřelejším a nejvšeobecnějším souhlasem: navštívil markýze z Mancery v jeho domě, a ten div neumřel radostí. Tuto návštěvu provázely všechny projevy úcty, vděčnosti a přátelství, tak spravedlivě náležející ctnosti, odvaze a věrnosti tohoto tak ctihodného starce, a všechna možná vyznamenání. Král s ním mluvil o samotě o své nynější situaci, o svých plánech a o všem,

8. **Vysvětlivka:** Madridský dominikánský klášter s uctívanou soškou Panny Marie z Atochy, nejvýznamnější mariánské poutní místo města a cíl královských děkovných návštěv.

čím mu mohl projevit svou plnou důvěru, potom nechal vstoupit vznešené osoby, aniž dovolil markýzovi vstát z křesla. Při odchodu ho objal a nikterak nepřipustil, aby ho markýz vyprovodil třeba jen o krok za práh svého pokoje. Nevím, zda nějaký španělský král vůbec někoho navštívil od dob Filipa II., který zašel za slavným vévodou z Alby,[9] když umíral; ten mu, když ho viděl vstupovat do svého pokoje, řekl, že je příliš pozdě, a obrátil se na druhou stranu, aniž s ním chtěl dál mluvit. Čtvrtého dne po svém příjezdu do Madridu král znovu odjel a vrátil se k panu z Vendôme a ke své armádě.

Tento panovník, téměř od základu zničený, bloudící, na útěku, bez peněz, bez vojska, bez zásob, viděl se skoro naráz v čele dvanácti nebo patnácti tisíc mužů dobře vyzbrojených, dobře ošacených, dobře placených, s hojností potravin a střeliva a s penězi — díky náhlému všeobecnému spiknutí neotřesitelné věrnosti a příkladu nemající oddanosti všech stavů jeho poddaných, díky jejich důmyslu a úsilí, jedno tak úžasné jako druhé. Jeho nepřátelé naproti tomu, kteří v Madridu triumfovali nad jeho porážkou, jež by pro kohokoli jiného byla bez východiska, hynuli nedostatkem všeho, ustupovali krajem, který se proti nim vzbouřil, který raději nechal sebe vypálit, než aby jim dodal tu nejmenší věc, a který nedával milost žádnému z jejich opozdilců už na pět set kroků od jejich vojska. Vendôme, v nejvyšším údivu nad změnou tak nečekanou, ji chtěl využít a pojal plán spojit se s extremadurskou armádou, kterou Bay držel pohromadě, příliš slabou, aby se mohla postavit Starhembergově armádě, ale přece schopnou ji unavovat a pod záštitou jejích pohybů proniknout až ke králi. Vykonal tedy mnoho rychlých a odvážných pohybů, aby toto spojení uskutečnil, a Starhemberg, zbavený osoby arcivévody, pomýšlel jen na to, jak mu zabránit.

Znal dobře vévodu z Vendôme, protože ho při jeho návratu z Tyrolska předešel o mnoho pochodů, přešel před ním pět řek a navzdory jemu se spojil s vévodou savojským, jak jsem vyprávěl na svém místě.[10] Celý zaujatý tím, jak mu obratně a bděle nastražit léčky, snažil se ho vlákat doprostřed své armády a postavit ho do takové pozice, aby mu mohl náhle zakroutit krkem, aniž by mohl uniknout. S tímto úmyslem rozmístil svou armádu do táborů, k nimž byly všechny přístupy snadné, které byly blízko sebe a mohly si navzájem rychle a snadno přispět na pomoc, všude dobře vydal rozkazy a do Brihuegy umístil Stanhopea se všemi jeho Angličany a Holanďany. Brihuega je malé opevněné město, jehož hrad byl navíc dobrý, a umění k němu přidalo vše, co čas dovolil. Leželo v čele všech táborů jeho armády a u vstupu do rovinatého kraje, kterým bylo nutné projít, aby se král mohl spojit s Bayem. Starhemberg zároveň mohl být kdykoli posílen svou extremadurskou armádou, která se dala do

9. **Vysvětlivka:** Fernando Álvarez de Toledo, 3. vévoda z Alby (1507–1582), vojevůdce Karla V. a Filipa II., místodržitel Nizozemí; nezaměňovat s nynějším vévodou z Alby, velvyslancem v Paříži.

10. **Vysvětlivka:** Na přelomu let 1703 a 1704, po přechodu Viktora Amadea II. na stranu spojenců, provedl Starhemberg pochod z Lombardie do Piemontu a navzdory Vendômovi, který se vracel z výpravy do Tyrolska, se se savojským vévodou spojil.

pohybu ve stejné chvíli, kdy Bay vyrazil se svou, a která neměla ani tu vzdálenost, ani žádnou z obtíží, s nimiž se Bayova armáda potýkala při spojování s armádou španělského krále.

Vendôme mezitím s dobře zásobenou armádou, která každým dnem rostla posilami, jež každý pán, každý prelát, každé město posílali, jakmile byly připraveny, táhl stále proti Starhembergovi, maje za cíl jen své spojení, a navzdory nepřízni ročního období nacházel všude své ubikace dobře zásobené jako v nejlepších časech, díky zázrakům péče a horlivosti těchto nesrovnatelných Španělů. Dostal zprávu o tom, v jaké situaci je Starhemberg, ale tak, jak si Starhemberg přál, aby ji dostal, totiž aby věřil, že Stanhope je nevhodně vysunut, že je ho možné přepadnout a že je příliš vzdálen od Starhembergovy armády, než aby mu mohla včas přispět, a tedy aby byl v pokušení pustit se do snadného kousku, který by mu otevřel cestu ke spojení s Bayem. A skutečně se to tak Vendômovi jevilo. Urychlil pochod, učinil opatření a 8. prosince odpoledne se přiblížil k Brihueze, vyzval ji ke kapitulaci, a když se odmítla vzdát, připravil se k útoku.

Hned nato byl velmi překvapen, když zjistil, že je tam tolik vojska a že ve víře, že má co dělat jen s málo upraveným stanovištěm, se ocitl zapleten před pevností. Nechtěl couvnout a nebylo by to asi pro něho ani zcela bez následků. Začal tedy hromovat se svými obvyklými výrazy, stejně neslušnými jako urážlivými, předvádět odvahu a dělat vše, co bylo v jeho silách, aby povzbudil svá vojska k urychlení dobytí, tak odlišného od toho, jak si je představoval, a navíc tak nebezpečného, kdyby se nechalo vléci.

Tíha omylu však doléhala čím dál víc, jak plynuly hodiny a jak přicházely zprávy o nepříteli, a Vendôme, jemuž se už dva útoky nepovedly, vsadil vše na jednu kartu a nařídil třetí útok. Zatímco se k němu 9. prosince dělala opatření, dozvěděli se, že Starhemberg táhne proti španělskému králi se čtyřmi nebo pěti tisíci muži, tedy s dobrou polovinou méně, než jich ve skutečnosti vedl. V této úzkosti Vendôme neváhal hrát o španělskou korunu v kostky: urychlil vše k útoku a sám mezitím se španělským králem vzal všechnu jízdu a vytáhl na výšiny, po nichž přicházela nepřátelská armáda.

Během tohoto pochodu zaútočila všechna pěchota na Brihuegu všemi silami a celá najednou. Každý z útočníků, vědom si krajního nebezpečí té chvíle, se do toho vrhl s takovou statečností a prudkostí, že město bylo přes tvrdošíjný odpor dobyto, s velmi značnými ztrátami útočníků. Obležení, kteří se stáhli do hradu, ihned kapitulovali, to znamená, že se posádka, složená z osmi praporů a osmi eskadron, vzdala jako válečný zajatec, a s ní Stanhope, její generál, Carpenter a Wills, generálporučíci, a dva brigádní generálové, všechno jejich dělostřelectvo, zbraně, střelivo a zavazadla; a právě tam Stanhope, tak vítězoslavný v Madridu, vyvrhl zpět tapisérie španělského krále, které vzal v jeho paláci.

Zatímco se tato kapitulace sjednávala s rukojmími vyslanými z hradu, přišly různé zprávy o pochodu hraběte Starhemberga, které bylo třeba s krajní pozorností tajit před těmito rukojmími, neboť ti by mohli jednání přerušit a hrad by se bránil, kdyby věděli, že jejich osvoboditel je míli a půl od nich, jak už skutečně byl, a že s nástupem noci pokračuje v pochodu, poté co si se svými vojsky trochu odpočinul. Noc přesto proběhla klidně. Nazítří ráno 11.[11] se pan z Vendôme ocitl v jiné nesnázi: šlo zároveň o to vytáhnout vstříc Starhembergovi, který už byl velmi blízko, a postarat se o odchod početné posádky z Brihuegy, která tam zůstala přes noc zavřená a kterou bylo třeba odeslat do Staré Kastilie. To vše se přesto zdařilo velmi šťastně. Pluky španělské a valonské gardy zůstaly v Brihueze až do úplného vyklizení; a když Vendôme, stále táhnoucí proti Starhembergovi, viděl, že se schyluje k boji, poslal spěšně pro svou pěchotu do Brihuegy s rozkazem nechat tam jen čtyři sta mužů.

Tehdy rozvinul svou armádu k bitvě na dosti rovné pláni, na mnoha místech však přehrazené nízkými zídkami nasucho, velmi nevýhodnými pro jízdu. Hned nato začala z obou stran pálit děla a téměř okamžitě se obě linie španělského krále daly do pohybu k útoku. Bylo tehdy půl čtvrté odpoledne, a je třeba poznamenat, že zimní dny jsou ve Španělsku o něco méně krátké než v našich krajích. Bitva začala v tu chvíli pravým křídlem jízdy, které rozrazilo jejich levé křídlo, zahnalo je na útěk, vrhlo se na několik jejich praporů, rozrazilo je a zmocnilo se baterie, kterou tyto prapory měly po své levici. Okamžik nato levé křídlo španělského krále napadlo jejich pravé křídlo, podniklo několik útoků, tlačilo a bylo opakovaně zatlačováno, nakonec nepřítele odrazilo, dostalo se do týla jejich pěchoty a spojilo se s jízdou pravého křídla španělského krále, která porazila a rozrazila nepřítele na své straně, v týlu té pěchoty jejich pravého křídla, jež velmi rázně bojovala s jízdou našeho levého křídla a tlačila ji na zálohu. Touto zálohou byla valonská garda, která právě dorazila z Brihuegy. Prorazila obě linie nepřítele i jeho záložní sbor a zahnala vše, co se před ní ocitlo, daleko za bojiště. Španělský střed však ustupoval a levé křídlo jeho jízdy neprorazilo nepřátelské pravé křídlo. Pan z Vendôme to postřehl natolik, že usoudil, že je třeba pomýšlet na ústup k Torije, a vydal k tomu rozkazy. Vydal se tam se španělským králem a velkou částí vojska. Na tomto ústupu dostal zprávu, že markýz z Valdecañas a Mahony[12] napadli nepřátelskou pěchotu s jízdou, kterou měli pod svým velením, těžce ji pocuchali a zmocnili se bojiště, velkého počtu zajatců a dělostřelectva, které nepřítel opustil. Zprávy tak příjemné a tak málo očekávané přiměly vévodu z Vendôme, aby se se španělským králem a s vojsky, která je následovala, znovu vydal na pochod a postoupil, než se rozední, na výšiny u Brihuegy, aby se vrátil na bojiště a spojil se

11. **Ediční poznámka:** Brihuega kapitulovala večer 9. prosince 1710 a bitva u Villaviciosy se odehrála 10. prosince 1710; údaj „11." (tak i v Chéruelově vydání) odporuje datu bitvy i vlastnímu sledu vyprávění (útok a kapitulace 9. prosince).

12. **Vysvětlivka:** Daniel O'Mahony († 1714), irský důstojník, proslulý obranou Cremony roku 1702, poté generál ve španělských službách.

tam s oběma vítězi. Ti tam velmi blízko nepřítele zformovali jízdní sbor, a tím nepřítelem bylo pět nebo šest praporů a stejně tolik eskadron, které zůstaly na bojišti, nevědouce, kam ustoupit, a které si spěšně probily cestu, přičemž opustily dvacet děl, dva moždíře, své raněné a zavazadla, jež vítězná jízda večer vyplenila a úplně rozmetala po bojišti. Ihned se za troskami armády vyslaly oddíly. Mnoho uprchlíků, opozdilců a vozů bylo zajato; ale hrabě Starhemberg ustoupil v dobrém pořádku se sedmi nebo osmi tisíci muži, protože měl náskok celé noci. Jeho zavazadla a většina vozů jeho armády a jeho střeliva padly vítězi za kořist.

Nesmí se zapomenout na jeden jednotlivý čin, jehož zbožnost, odhodlání a statečnost si zaslouží nehynoucí chválu. Když se chystal třetí útok na Brihuegu, hrabě ze San Esteban de Gormaz,[13] španělský grand, generál a generální kapitán Andalusie, se postavil k nejpřednějším granátníkům. Kapitán, který jim velel, překvapen, že tak vznešený muž chce jít s ním, mu namítl, jak hluboko pod jeho úrovní toto místo je. San Esteban de Gormaz mu chladně odpověděl, že ví o tom všechno, co by mu mohl říci, ale že vévoda z Escalony, jeho otec, obvykleji nazývaný markýz z Villeny, je už velmi dlouho zajatcem Císařských, nedůstojně držen v Pizzighettone s okovy na nohou, aniž by byli kdy ochotni slyšet o jakémkoli výkupném; že v Brihueze jsou přední císařští a angličtí generálové; že je odhodlán je zajmout, aby osvobodil svého otce, nebo při tom zemřít. Vnikl s tímto oddílem do města, dokázal divy, vlastní rukou zajal několik z těch generálů a zakrátko je vyměnil za svého otce, který byl zajat v Gaetě jako místokrál Neapole se zbraní v ruce, jak jsem vyprávěl na svém místě.

Budu mít příležitost jinde mluvit o tomto proslulém otci a synovi, kteří oba zemřeli jeden po druhém jako nejvyšší hofmistři krále, což nemá ve Španělsku obdoby. Zejména otec byl ztělesněná ctnost, statečnost, skromnost a zbožnost, nejváženější a nejuctívanější pán ve Španělsku, a, což je v té zemi velmi vzácné, velmi učený.

Počítaje posádku Brihuegy, stálo to nepřítele jedenáct tisíc mužů padlých nebo zajatých, jeho střelivo, dělostřelectvo, zavazadla a velký počet praporců a standart. Španělský král ztratil dva tisíce mužů. Thouy, ačkoli byl při útoku na Brihuegu těžce raněn do ruky, která mu zůstala zmrzačená, chtěl být přesto i v bitvě, která byla nazvána bitvou u Villaviciosy podle městečka velmi blízko. Velmi se v ní vyznamenal a sloužil velmi užitečně. Byl dokonce zajat, ale brzy nato propuštěn, když mezi nepřáteli začal propukat zmatek. Pro určení polohy je třeba říci, že Brihuega leží mezi Sigüenzou a Guadalajarou, blíže k té druhé, která je na cestě do Francie, dvacet pět našich mil na této straně Madridu, jedeme-li cestou na Pamplonu.

Když člověk uváží krajní nebezpečí, a tentokrát, kdyby to dopadlo zle, bez východiska, jemuž byl osud španělského krále při této příležitosti vystaven, ještě dnes se nad tím chvěje. Pomoc, kterou nalezl v srdci a odvaze věrných a velkodušných

---

13. **Vysvětlivka:** Mercurio Antonio López Pacheco (1679–1738), hrabě ze San Esteban de Gormaz, syn markýze z Villeny, vévody z Escalony; po otci 9. markýz z Villeny a jako on nejvyšší hofmistr Filipa V.

Španělů po své porážce u Zaragozy, byla nečekaným zázrakem, který by se, kdyby byl ještě jednou promarněn, už nedal napravit. Od Francie se při druhé katastrofě dalo čekat ještě méně. Její vyčerpání a její ztráty jí nedovolovaly pustit se do pozvedání takových trosek. Lichocena temnými myšlenkami na mír, jehož krajní potřeba každou chvíli rostla s neschopností bránit se sama, byla by viděla ztrátu španělské koruny jako osvobození od otřesných podmínek, že k ní má sama přispět, které jí byly ukládány, aby dosáhla toho hanebného a tvrdého míru, po němž tak prudce toužila. Místo aby šetřil síly jako zázrakem sebrané a obnovoval věci pozvolna, aniž by je všechny najednou vydával nejkrajnějším nahodilostem, nerozvážnost pana z Vendôme ho žene, aby se střemhlav vrhl do nastražené léčky. Jeho nedbalost si nedá tu práci, aby se dověděl něco o místě, které chce vzít útokem z chůze. Místo stanoviště najde pevnost, když už má nos na ní; místo nějakého slabého předsunutého oddílu narazí na silnou posádku, které velí druhá, ale nejmocnější osoba nepřátelské armády, a tu armádu na dosah, aby na něho během útoku udeřila. Tehdy začíná vidět, do čeho se pustil, vidí dvojí nebezpečí dvojí akce, kterou musí svést zároveň — proti Stanhopeovi, kterého je třeba zdolat zuřivým útokem poté, co odtud byl dvakrát odražen, a proti Starhembergovi, kterému je třeba jít vstříc a porazit ho; a pokud se mu to nepodaří, nechat jim jistě španělskou korunu, a snad i osobu Filipa V., jako cenu za své šílenství. Zázrak se dovršuje, Brihuega je dobyta bez něho, a bez něho je vyhrána bitva u Villaviciosy. Druhá hrubá chyba: ten jeho stoupenci tolik vychvalovaný válečnický zrak se zakalí, nevidí úspěch, postřehne jen lehké zakolísání středu. Tento hrdina, který u Oudenaarde tak urážlivě křičí proti nezbytnému ústupu, ho tady uspěchá s tím, co najde vojska po ruce. A tentýž muž, který u Cassana věřil, že je vše ztraceno, který se sám uchýlí do usedlosti vzdálené od místa boje, kde smutně přemítá, kudy se zachránit z tohoto nezdaru, a kde se od Albergottiho, který ho tam po dlouhém hledání konečně objeví, dozví, že bitva je vyhrána, který na jeho slovo pobodne koně a jede se ukázat jako vítěz, tentýž muž se v samotné Torije, kam se uchýlil a kam už dorazil, dozví, že bitva je vyhrána, vrací se tam s vojsky, která odtamtud odvedl, a když se rozední, spatří všechny známky vítězství. Nestydí se ani za svůj hrubý omyl, ani za podivné nevčasné provedení svého ústupu, ani za to, že zachránil Starhemberga nepřítomností vojsk, která s sebou odvedl, aniž by se staral, co bude s ostatními. Křičí, že zvítězil, s nestoudností, na kterou ještě nezvykl Španělsko tak, jako zvykl Itálii a Francii, a které se proto Španělsko nedalo oklamat; takže poté, co přivedl španělského krále na vlásek od úplné záhuby, promeškal ještě tímto slepým ústupem příležitost skončit válku jedinou ranou zničením Starhembergovy armády, která by mu nemohla uniknout, kdyby nebyl odvedl vojska, a která díky této hrubé chybě měla možnost ustoupit a před sebou celou noc, a to dlouhou, aby se uspořádala a sebrala vše, co mohla, k svému posílení. Takový byl hrdinský čin tohoto velkého válečníka, po němž Španělsko tak toužilo, aby je vzkřísil, a první ukázka jeho schopností hned po příjezdu.

Jakmile Vendôme přivedl španělského krále s jeho vojsky zpět na bojiště a jakmile už nemohli pochybovat o svém štěstí, byl ke královně vypraven kurýr. Její smrtelná úzkost se v tu chvíli proměnila v tak velikou radost, že okamžitě vyšla pěšky do ulic Vitorie, kde se všechno rozeznělo jásotem, stejně jako v celém Španělsku a zvláště v Madridu, který dal najevo neobyčejné známky radosti. Don Gaspar de Zúñiga, bratr vévody z Béjaru, dvaadvacetiletý mladík, který na svůj věk mnoho sloužil ve Flandrech, byl vypraven ke králi, jemuž španělský král vzkázal, že mu nemůže poslat nikoho, kdo by mu lépe podal zprávu o akci, v níž se velmi vyznamenal. A skutečně ji podal takovou, že král i všichni obdivovali její přesnost, důkladnost, jasnost a skromnost. Budu mít příležitost mluvit o něm jinde; měl jsem čas a pohodlí rozmlouvat s ním a vyptávat se ho, jak jsem chtěl, u vévody z Lauzunu, hned po jeho příjezdu do Versailles, kde jsem s ním obědval. Nezatajil ani králi, ani veřejnosti nic z toho, co bylo právě vyloženo o vévodovi z Vendôme, jehož klika se tentokrát marně pokusila triumfovat. Byl odhalen, byl v nemilosti: jeho klika si nemohla zastírat, co o tom král ví a co si o této poslední záležitosti myslí; neodvážila se ozvat u dvora a stěží ve společnosti. Spokojila se se svými obvyklými pletichami v pařížských kavárnách a v provinciích, které neznaly podrobnosti a na které zapůsobila hrubě vzato vyhraná bitva. Bergeyck přijel na krátkou návštěvu do Versailles a tam se tuto velkou novinu dozvěděl.

Španělský král táhl k Sigüenze, kde zajal čtyři nebo pět set mužů, kteří unikli z bitvy, a nějaká zavazadla, mezi nimiž byla i zavazadla hraběte Starhemberga, která mu španělský král zdvořile poslal zpět. Tento generál se, jak mohl, dostal do Katalánska; španělský král odvedl svou armádu do Aragonie a usadil se v Zaragoze, kde strávil část zimy a kam za ním po dosti dlouhé době přijela královna.

Všechno padlo na Stanhopea v krajním rozhořčení, jaké spojenci pojali nad tímto tak podivuhodným zvratem; útočníci byli jen o velmi málo silnější než to, co měl v Brihueze, a byla tam hojnost válečného střeliva i potravin a dostatek dělostřelectva; místo bylo dobré a on znal Starhembergův záměr a věděl, proč ho tam umístil; sedm nebo osm hodin odporu navíc by zajistilo úspěch a rozdrtilo vše, co španělskému králi zbývalo vojska i prostředků. Starhemberg, rozhořčený tak odlišným výsledkem, který docela změnil tvář věcí, hlasitě křičel proti Stanhopeovi, který mohl v hradě ještě dlouho vydržet. Několik předních důstojníků, kteří tam byli s ním, Starhembergovy stížnosti podpořilo; ani sám Stanhope se příliš neodvážil svou chybu popírat. Byl nucen požádat o dovolenou, aby se šel hájit. Byl špatně přijat, zbaven všech vojenských hodností v Anglii i v Holandsku, a on i ostatní důstojníci, kteří byli stejně jako on pro kapitulaci, nebyli bez obav o svou degradaci i o svůj život.[14]

14. **Ediční poznámka:** Stanhope zůstal ve španělském zajetí až do roku 1712; vojenských hodností zbaven nebyl, a po nástupu Jiřího I. roku 1714 se stal státním sekretářem a později předním ministrem.

Vévoda z Noailles oblehl Gironu 15. prosince. Toto tažení, které patří spíše do roku 1711 než do tohoto, bude odloženo tam, abychom se vrátili k věcem, které se udály a které zde byly přerušeny, abychom nepřerušovali důležitý sled španělských událostí. Měli chuť poslat tam jako velvyslance abbého z Polignaku. Ten se zatím po svém návratu z Geertruidenbergu skvěl v Marly. Král mu ukazoval své zahrady jako nově příchozímu. Déšť procházku zaskočil, ale nepřerušil ji. Král se za to abbému z Polignaku, který byl toho dne hostem, zdvořile omluvil. Ten odpověděl se vším svým půvabem, že déšť v Marly nemáčí. Myslel si, že řekl něco skvělého; ale královo zasmání, výraz dvořanů a jejich řeči po návratu do salonu mu ukázaly, že řekl jen mdlou a plochou hloupost. Španělsko o něho nestálo a naléhavě žádalo zpět Amelota,[15] který tam měl tak dokonalý úspěch: nedostalo ani jednoho, ani druhého.

15. **Vysvětlivka:** Michel-Jean Amelot (1655–1724), státní rada, francouzský velvyslanec ve Španělsku v letech 1705–1709, který tam fakticky řídil vládu Filipa V.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Kardinál z Polignaku

(K Tomu 8, kap. 5.)

Kardinál z Polignaku patří k postavám, na nichž Saint-Simon dal volný průchod své jízlivosti; často se k němu vrací, opakuje tytéž historky a nevynechá jedinou příležitost, aby snížil kardinálovy diplomatické schopnosti. Aniž bych se pouštěl do obhajoby tohoto preláta, je dobré poznamenat, že jiní současníci vyslovili o kardinálu z Polignaku mínění zcela opačné. Uvedu mezi jinými markýze d'Argenson,[1] který byl za Ludvíka XV. ministrem zahraničních věcí a který rozhodně nehřeší přemírou shovívavosti. Takto mluví o kardinálu z Polignaku:[2] „Vídám občas pana kardinála z Polignaku a pokaždé ve mně vzbuzuje tytéž city obdivu a úcty. Zdá se mi, že je posledním z velkých prelátů galikánské církve, který pěstuje výmluvnost latinskou stejně jako francouzskou a jehož učenost je velmi rozsáhlá. Jen on jediný ještě z těch, kdo zaujali místo mezi čestnými členy Akademie krásné literatury, rozumí jazyku učenců, kteří ji tvoří, a mluví jím. O učených věcech se vyjadřuje s půvabem a ušlechtilostí, které jsou mu vlastní. Kardinálův rozhovor je stejně skvělý jako poučný. Ví o všem a všechno, co ví, podává jasně a půvabně; o vědách a učených předmětech mluví tak, jako Fontenelle napsal své *Světy*: nejabstraktnější a nejsušší látku zpřístupňuje lidem z velkého světa i ženám a podává ji slovy, jimiž je dobrá společnost zvyklá hovořit o nejobyčejnějších předmětech svých rozhovorů.

„Nikdo nevypráví půvabněji než on, a vypráví rád; ale i ty nejprostší historky nebo učené postřehy, které by v ústech jiného působily co nejmdleji, nabývají v jeho ústech půvabu díky kouzlu jeho postavy a krásné výslovnosti. Věk ho o některé z těchto posledních předností připravil, ale zachoval si jich dost, zvláště když si člověk připomene, při kolika velkých příležitostech se zaskvěla jeho nadání i jeho přirozený půvab. Můj strýc, biskup z Blois, který byl zhruba jeho vrstevníkem, mi často vyprávěl o jeho mládí. Nikdy nikdo neprošel studiemi skvěleji; nejenže jeho latinská

1. **Vysvětlivka:** René-Louis de Voyer de Paulmy, markýz d'Argenson (1694–1757), syn policejního poručíka d'Argensona, ministr zahraničních věcí v letech 1744–1747; jeho paměti a deník vyšly až posmrtně.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti markýze d'Argenson*, s. 210 a násl..

cvičení a překlady byly výborné, ale zbýval mu ještě čas i lehkost, aby pomáhal spolužákům, či spíš dělal úkoly místo nich, takže se v koleji d'Harcourt,[3] kde studoval, přihodilo, že všechny čtyři práce, které získaly obě ceny a obě čestná uznání, byly vesměs jeho dílem. Když byl na téže koleji ve filozofii, chtěl ve svých veřejných tezích hájit Descartův systém, který se tehdy prosazoval jen velmi ztěžka. Vedl si znamenitě a porazil všechny stoupence starých názorů. Protože však staří doktoři univerzity velmi nelibě nesli, že bojoval proti Aristotelovi, a nechtěli udělit akademické hodnosti nepříteli Alexandrova učitele, svolil, že bude hájit jinou tezi, v níž odvolal, co předtím tvrdil, a nechal zase Aristotela zvítězit i nad samotnými karteziány.

„Sotva byl promován doktorem teologie, vzal ho kardinál z Bouillonu s sebou do Říma na konkláve roku 1689, na němž byl zvolen papež Alexandr VIII. Jakmile abbé z Polignaku vešel ve známost v tomto hlavním městě křesťanského světa, které bylo tehdy střediskem nejhlubší učenosti a nejrafinovanější politiky, byl tam všeobecně oblíben a vážen. Francouzští kardinálové a francouzský velvyslanec usoudili, že nikdo není způsobilejší než on, aby přivedl papeže k rozumu ohledně článků proslulého shromáždění kléru z roku 1682.[4] Byla to pilulka, kterou bylo těžké dát římské kurii spolknout; přesto si s tím duch a výmluvnost abbého z Polignaku poradily. Byl pověřen, aby tu zprávu sám přinesl do Francie, a měl při té příležitosti soukromou audienci u Ludvíka XIV., který o něm francouzsky řekl totéž, co papež Alexandr VIII. řekl italsky: ‚Tento mladý muž má umění přesvědčit o čemkoli, co chce; zprvu se tváří, že s člověkem souhlasí, a je opačného mínění, ale vede ho ke svému cíli s takovou obratností, že nakonec má vždycky pravdu.' Ještě nedovedl tuto velkou záležitost do konce, když ho papežova smrt povolala zpět do Říma. Zúčastnil se ještě konkláve, na němž byl zvolen Inocenc XII., a vrátil se do Francie následujícího roku, 1692.

„Asi o dva roky později ho král jmenoval velvyslancem v Polsku, a to za velmi choulostivých okolností. Jan Sobieski umíral; Ludvík XIV. chtěl v Polsku nejen udržet svůj vliv, ale dokonce dát králi Janovi za nástupce knížete oddaného Francii. Princ de Conti[5] se nabídl a Ludvík XIV. velmi tajně pověřil abbého z Polignaku, aby se postaral o jeho zvolení navzdory královně vdově,[6] která byla Francouzka, ale jak se rozumí, stranila svým dětem, a navzdory jakékoli opačné klice. Abbé, který své instrukce držel v přísné tajnosti, přijel na Sobieského dvůr rok před jeho smrtí. Okouzlil všechny Poláky tím, s jakou lehkostí mluvil latinsky. Byli by ho měli za vyslance

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Nyní lyceum Saint-Louis.

4. **Vysvětlivka:** Shromáždění francouzského kléru přijalo roku 1682 tzv. Čtyři galikánské články, které omezovaly papežovu moc nad králem i nad francouzskou církví; Řím je odmítl.

5. **Vysvětlivka:** François-Louis de Bourbon, princ de Conti (1664–1709), roku 1697 zvolený částí polské šlechty polským králem.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dcera markýze z Arquien.

od dvora císaře Augusta, kdyby ho neslyšeli mluvit francouzsky s královnou, která se dala svést jeho postavou a duchem, ale nemohla se kvůli němu vzdát zájmů své rodiny. Sobieski zemřel a sešel se generální sněm, aby mu zvolil nástupce.

„Výmluvnost abbého z Polignaku, sliby a naděje, jimiž Poláky mámil, měly zprvu takový úspěch, že velká část národa s primasem v čele provolala králem prince de Conti; ale v tutéž chvíli způsobily peníze, které rozdal saský kurfiřt,[7] že došlo k dvojí volbě, v níž byl zvolen tento německý kníže. Oba uchazeči o korunu přijeli podpořit svou stranu a dál užívali prostředků, které jim zprvu přinesly úspěch; ale kurfiřtovy prostředky byly účinnější a pevnější: měl peníze, a dokonce i vojsko. Princ de Conti naproti tomu, když se mu u francouzského dvora dostalo královských poct, připlul na jediné francouzské lodi ke Gdaňsku a zdržel se tam šest týdnů, avšak bez jiných prostředků, jak uplatnit legitimitu své volby, než byl dobrý vzhled a výmluvnost abbého z Polignaku. Tyto zdroje se brzy vyčerpaly; princ de Conti i sám abbé se museli vrátit do Francie.

„Ačkoli byli u dvora Ludvíka XIV. příliš spravedliví a příliš osvícení, než aby necítili, že to nebyla velvyslancova vina, jestliže jeho poslání nemělo slavnější výsledek, byl přesto na čtyři roky vypovězen ode dvora.[8] Využil toho času dobře k rozmnožení svých znalostí, které už tak byly veliké. Konečně byl roku 1702 poslán znovu do Říma jako auditor Roty. Našel tam nové příležitosti zaskvít se a vzbudit obdiv a byl za to odměněn tím, že ho anglický král Jakub navrhl na kardinála.[9]

„Už se chystal této hodnosti užívat, když byl za velmi kritických okolností povolán zpět k francouzskému dvoru. Roku 1710 ho přiměli, aby se spolu s maršálem z Huxelles odebral do Geertruidenbergu s pověřením nabídnout nepřátelům Ludvíka XIV. jménem samého panovníka, že se podrobí nejponižujícím podmínkám, jen aby válka skončila. Bohužel všechen duch a všechna výmluvnost budoucího kardinála tam ztroskotaly. Konečně byl o dva roky později jmenován zplnomocněncem na proslulém kongresu v Utrechtu, a je třeba poznamenat, že už tehdy byl v Římě jmenován kardinálem *in petto*; ale ačkoli v Holandsku každý věděl, kdo je, nenosil ani duchovní titul, ani duchovní šat; chodil oblečen jako světský člověk a říkalo se mu pan hrabě z Polignaku. V tomto stavu a v tomto inkognitu sledoval všechna utrechtská jednání až do chvíle podpisu smlouvy; tehdy však prohlásil, že nemůže podepsat vyloučení z trůnu panovníka, jemuž vděčí za kardinálský klobouk. Odešel a přijel k francouzskému dvoru užívat kardinálských poct.

---

7. **Vysvětlivka:** Fridrich August I. Saský (1670–1733), od roku 1697 polský král jako August II.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ve svém opatství Bonport.

9. **Vysvětlivka:** Jakub František Eduard Stuart (1688–1766), syn sesazeného Jakuba II., kterého Ludvík XIV. uznával za anglického krále Jakuba III.; utrechtský mír jej z anglického trůnu vylučoval.

„Když byl po smrti Ludvíka XIV. vypovězen do svého opatství Anchin ve Flandrech,[10] třásli se ti dobří flanderští mniši, když ho viděli přijíždět do svého kláštera; ale plakali a byli zoufalí, když od nich po smrti kardinála Duboise a regenta odcházel. Nebyli schopni posoudit jeho zásluhy jakožto krasoducha ani pochopit cokoli z jeho učenosti; ale shledali, že je mírný a laskavý; a místo aby je plenil, vyzdobil jejich kostel a obnovil jejich dům.

„Po smrti Klementa XI. se musel vrátit do Říma a zúčastnil se konkláve, na nichž byli zvoleni Inocenc XIII., Benedikt XIII. a Klement XII. Za prvních dvou pontifikátů byl pověřen francouzskými záležitostmi v Římě. Toto město bylo vždy nejkrásnějším jevištěm jeho slávy; řekl by člověk, že se s ním do svého hlavního města vrací stará římská velikost. On sám se odtamtud vracel jakoby obtížen kořistí Říma, podrobeného jeho duchem a výmluvností; a lze doslova říci, že při své poslední cestě přenesl kus starého Říma až do Paříže, když ve svém paláci umístil sbírku antických soch a památek vyňatých z rozvalin paláce prvních císařů.

„Ještě jednou: nemohu vidět kardinála z Polignaku, abych si nepřipomněl všechno, co vykonal a čemu se naučil za více než šedesát let; zůstávám před ním takřka v extázi a v obdivu nad vším, co říká. Lidé shledávají, že jeho tón zestárl stejně jako jeho postava. Je pravda, že jeho tón vyšel z módy; ale není to snad proto, že jsme odvykli slyšet mluvit o vědě a učenosti, že nás pan kardinál z Polignaku začíná nudit? Vždyť jinak nikdo nepojednává o těchto věcech s menší pedanterií než on: cituje-li, je to vždy k věci, protože má podivuhodnou paměť, která mu dodává látku, aby udržel rozhovor o všech bodech, ať se mluví o čemkoli. Pokud jde o mne, který jsem studiemi prošel, ale ještě se musím mnohému naučit, přiznávám, že jsem nikdy nedostal příjemnější lekce než ty, které dává v rozhovoru."

II. Slečna z La Mothe-Houdancourt

(K Tomu 8, kap. 15.)

Slečna z La Mothe-Houdancourt,[11] o níž Saint-Simon mluví (v kap. 15 tohoto tomu), vzbudila roku 1661 u dvora živou pozornost a byla pokládána za nebezpečnou sokyni slečny de La Vallière. Paměti té doby jsou plné těchto podrobností. Paní de Motteville vypráví, že král, který tehdy pobýval v Saint-Germainu, si zvykl chodit do bytu královniných dvorních slečen. „Protože mu vstup do jejich pokoje," dodává, „zakazovala přísnost dvorní dámy,[12] rozmlouval často se slečnou z La Mothe-Houdancourt otvorem v přepážce z jedlových prken, který mu to umožňoval."

---

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Markýz d'Argenson byl v době vypovězení kardinála z Polignaku intendantem v Hainautu; je pravděpodobné, že z té doby pochází jeho známost s ním.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jmenovala se Anne-Lucie de La Mothe-Houdancourt; provdala se za rytíře z La Vieuville.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dvorní dámou byla tehdy vévodkyně z Navailles.

Také Bussy-Rabutin mluví o slečně z La Mothe ve svých *Milostných dějinách Galů* (*Histoire amoureuse des Gaules*). Když vylíčil scénu žárlivosti mezi Ludvíkem XIV. a slečnou de La Vallière, dodává: „Král následujícího dne uviděl slečnu z La Mothe, která je veselá kráska, velmi příjemná a velmi duchaplná. Řekl jí mnoho velmi lichotivých věcí; byl stále u ní, často vzdychal a učinil dost pro to, aby se ve světě říkalo, že je do ní zamilován, a aby o tom přesvědčil i její paní matku, která dceru plísnila, že neopětuje vášeň tak velikého panovníka. Všechny přítelkyně maršálky se sešly, aby se o tom poradily, a když se shodly, že už nežijeme v hloupé prostotě našich otců, vyhubovaly té roztomilé dívce, co jen mohly. Ona však chovala v srdci tajnou náklonnost k markýzi z Richelieu, a proto bez potěšení viděla lásku, kterou jí král projevoval."

Mladý Brienne podává ve svých Pamětech[13] podrobnosti o této vášni slečny z La Mothe k markýzi z Richelieu, ale neuvádí, jak skončila. Dozvídáme se to z anonymních dopisů z té doby: psala je jedna dáma od dvora Pellissonovi,[14] který doprovázel Fouqueta do Bretaně. „Od Vašeho odjezdu se u tohoto dvora nestalo nic významného kromě toho, že královna matka[15] dala slečně z La Mothe propuštění. Rozkaz oznámit jí to dostal pan z Guitry v předvečer králova odjezdu.[16] Královna matka si přála, aby se to stalo bez rozruchu a aby La Mothe odešla pod záminkou nemoci nebo z nějakého jiného důvodu. Ona však šla nazítří časně ráno k paní Hraběnce,[17] a když přizvaly k poradě paní z Lionne, bylo rozhodnuto, že se pohne královna,[18] aby se u královny matky za ni přimluvila. Když bylo toto rozhodnutí přijato, hledaly se prostředky, jak královnu k té prosbě přimět. Usoudilo se, že nejlepší cestou je Molina;[19] tou cestou se vydaly a k ní byl vyslán abbé z Gordes. Molina slíbila, že se vynasnaží ze všech sil a že královnu pohne k činu.

„A vskutku, když se královna matka vracela z procházky, byla jménem královny požádána, aby sama vstoupila do jejího bytu; a když tam byla, královna ji naléhavými slovy prosila, aby La Mothe odpustila. Řekla jí, že dobře ví, že nemá ráda milostné pletky; že jestliže La Mothe po tomto odpuštění nebude žít v nejpřísnější řádnosti

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti Louise-Henriho de Loménie, hraběte z Brienne*, sv. II, s. 173–174 (vydání z roku 1828).

14. **Vysvětlivka:** Paul Pellisson (1624–1693), spisovatel a tajemník vrchního správce financí Nicolase Fouqueta; v září 1661 byl spolu s ním v Nantes zatčen.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Anna Rakouská.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Král odjel do Nantes 1. září 1661.

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Olympie Manciniová, hraběnka ze Soissons. Tvrdilo se, že tato Mazarinova neteř chtěla dát králi za milenku slečnu z La Mothe místo slečny de La Vallière.

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Marie Terezie.

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Molina byla jednou z žen přidělených ke službě Marii Terezii. Paní de Motteville o ní mluví ve svých Pamětech.

a nebude příkladem dvorním slečnám královny matky i jejím vlastním, bude první, kdo bude královnu matku prosit, aby ji vyhnala. Když viděla, že všechna tato výmluvnost je marná, dala ze svého kabinetu vyjít La Mothe, celé v slzách, která tam byla zavřená celé odpoledne; ta se vrhla k nohám královny matky, a ta — buď že se bála, že se obměkčí, nebo, jak sama později řekla, protože jí nechtěla vyčítat její špatné chování — přešla do velkého kabinetu královny a šla se dívat na velmi špatnou španělskou komedii.

„Od té doby dala La Mothe královnu matku prostřednictvím královny prosit, aby jí dovolila odejít do Val-de-Grâce; to jí královna matka odepřela, protože prý tam chodí příliš mnoho lidí. Dali ji do Chaillot.

„Důvod její nemilosti se vypráví různě. Jedni říkají, že napsala dopis, v němž markýze z Richelieu nazývá zrádcem a věrolomníkem, protože ji opustil, a že tento dopis byl zachycen; druzí, že markýz chtěl s ní ten poměr znovu navázat a že se toho obávali; že jí napsal dopis něžnější než všechny, které jí kdy předtím psal, a že se vědělo, že jej napsal. Vyprávějí se o ní podivné historky, a proto chce vstoupit do kláštera, který jí vybere královna matka, neboť jinak by se nemohla očistit."

Dne 7. září se táž osoba v dopise Pellissonovi znovu vracela k nemilosti slečny z La Mothe: „Na příhodu slečny z La Mothe, kterou dala vyhnat paní z Beauvais,[20] složili čtyři ošklivé verše. Řekl mi je dobrý pan z La Mothe.[21] Je v nich jedno sprosté slovo; ale na tom nesejde, nedala jsem je tam já:

> Víš, příteli, nějakou novinu
> o tom, co se děje u dvora?
> — Povídá se, že ta kupl...
> vyhnala slečnu lásky.

Všichni viní pana markýze z Richelieu."[22]

III. Hraběnka ze Soissons (Olympie Manciniová)

(K Dílu II, Tomu 6, kap. 22.)

Mezi osobami, které Saint-Simon znal jen málo a které posuzoval s přehnanou přísností, nesmíme zapomenout na hraběnku ze Soissons (Olympii Manciniovou); mluví o ní ve svých Pamětech často, mimo jiné při příležitosti její smrti (v Dílu II,

---

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Paní z Beauvais, velmi známá svými milostnými dobrodružstvími, byla první komornou královny Anny Rakouské (v Pamětech ji Saint-Simon píše „paní z Beauvois", viz Díl II a Tom 9, kap. 2).

21. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde tu o La Mothe Le Vayera, o němž se v tomto dopise mluví několikrát, stejně jako o Ménagovi, Boisrobertovi a Nublém.

22. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tyto dva dopisy byly zabaveny s Pellissonovými papíry, když jej král dal zatknout zároveň s Fouquetem. Jsou uloženy v Císařské knihovně mezi rukopisy fondu Baluze.

Tomu 6, kap. 22). Pan Amédée Renée ve svém důmyslném a učeném díle o Mazarinových neteřích (*Les Nièces de Mazarin*) opravil v tomto posledním místě několik omylů. Saint-Simon říká (tamtéž), že se hraběnka ze Soissons „usmířila a návratu dosáhla tím, že se vzdala svého úřadu, který byl dán paní z Montespan". Potom dodává: „Hraběnka ze Soissons se po návratu ocitla ve zcela jiném postavení, než z jakého padla." Pan Amédée Renée upozorňuje,[23] že se svého úřadu vzdala teprve mnohem později, roku 1680, v době, kdy Olympie uprchla z Francie, a že úřad nebyl dán, nýbrž že jej prodala paní z Montespan za dvě stě tisíc tolarů. Paní z Montespan po něm toužila po celou dobu, kdy byla královou oblíbenkyní, a dostala jej teprve, když se blížila její nemilost.

Závažnější je tvrzení týkající se otrávení Marie Luisy Orleánské, španělské královny,[24] z něhož Saint-Simon obviňuje hraběnku ze Soissons (tamtéž). Tvrdí, že tato princezna zemřela krátce poté, co vypila ledové mléko, které jí přinesla Olympie Manciniová, a nezapomene srovnat osud Luisy Orleánské s osudem její matky Jindřišky Anglické. Viděli jsme (v Dílu I, Tomu 3, kap. 9), že nic nebylo méně jisté než otrávení Madame. Pan Amédée Renée dokazuje, že stejně tak je třeba pochybovat o Saint-Simonových tvrzeních o otrávení její dcery.[25] Omezím se na shrnutí tohoto místa jeho knihy a často je budu i doslova citovat.

„Saint-Simon," říká,[26] „si tuto anekdotu o otráveném mléce přivezl ze své cesty do Španělska; bezpochyby jí uvěřil, aniž se blíže zabýval nepravděpodobností té historky. Královna, které se mléko obstarává potajmu jako ta nejnedostupnější věc, a která si je dává přinést od cizí princezny, místo aby se obrátila na svého hofmistra — nepodobá se to arabské pohádce? Ostatně není nijak divné, že pověsti o travičství, které už dříve kolovaly o hraběnce ze Soissons, daly ve Španělsku podnět k novým podezřením a k jakési lidové legendě. Ve vyšších kruzích však nenacházíme nikoho kromě Saint-Simona, kdo by tento zločin přičítal Olympii. Prozkoumejme svědectví současníků. Falcká princezna, vévodkyně z Orléans,[27] která byla nevlastní matkou španělské královny, věří v otravu stejně jako Saint-Simon, ale o mléce s ledem u ní není ani zmínka; tvrdí, že mladá královna byla otrávena v ústřicích, což by věc mohlo snadno zredukovat na pouhou nehodu. Dále říká, a nepříliš věrohodně, že jed opatřil dvěma francouzským komorným hrabě z Mansfeldu. O hraběnce ze Soissons tu není řeč."

---

23. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Les Nièces de Mazarin*, s. 200, poznámka.

24. **Vysvětlivka:** Marie Luisa Orleánská (1662–1689), dcera Monsieura a Jindřišky Anglické, od roku 1679 manželka Karla II. Španělského; zemřela náhle v únoru 1689.

25. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tamtéž, s. 225 a násl.

26. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Les Nièces de Mazarin*, s. 226.

27. **Vysvětlivka:** Alžběta Šarlota Falcká (1652–1722), druhá manželka Monsieura a matka regenta, vévody z Orléans.

Pan Amédée Renée probírá všechny autory, kteří o této události mluvili. Paní de La Fayette vypráví, že jed byl podán v šálku čokolády;[28] Mademoiselle[29] rovněž věří v otravu,[30] ale o hraběnce ze Soissons nemluví; Dangeau vypráví, že král u večeře řekl: „Španělská královna zemřela otrávena v úhořové paštice; hraběnka z Pernitz a komorné Zapata a Nina, které jedly po ní, zemřely na týž jed." Konečně, máme-li věřit Louvillovi, který si pro své postavení v Madridu zaslouží největší důvěru, „není pochyb, že tato pozoruhodná princezna, která zemřela otrávena roku 1689, zaplatila životem za marnou moc, kterou si dokázala získat nad svým chotěm".[31] Ze všech současníků, kteří o tomto otrávení mluví, je tedy Saint-Simon jediný, kdo z tohoto zločinu obvinil Olympii Manciniovou, hraběnku ze Soissons; a protože jeho vyprávění je i jinak nepravděpodobné, prokázal historik Mazarinových neteří skutečnou službu, když je podrobil přísné kritice.

28. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti paní de La Fayette*, sbírka Petitot, sv. LXIV, s. 75 a násl.

29. **Vysvětlivka:** Anne-Marie-Louise d'Orléans, vévodkyně z Montpensier (1627–1693), dcera Gastona Orleánského a sestřenice Ludvíka XIV., zvaná Velká Mademoiselle.

30. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti Mademoiselle*, sbírka Petitot, sv. XLIII, s. 389 a násl.

31. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti Louvillovy*, sv. II, s. 22.

Tom devátý (1711)

Kapitola první

Lotrinský princ trevírským koadjutorem. — Smrt a povaha kardinála Grimaniho. — Smrt a rod vévodkyně modenské; smutek za ni. — Smrt a jmění knížete ze Salmu. — Smrt hraběte z Noailles. — Smrt a povaha paní z Ravetot; její rod a rod jejího manžela. — Smrt, rod a podivínství abbého z Pompadour. — Desátek. — Otec Tellier přesvědčuje krále, že veškerý majetek jeho poddaných patří jemu. — Vysvětlení finanční rady. — Monseigneur a vévoda z Bourgogne rozladěni desátkem. — Výpad vévody z Bourgogne proti finančníkům. — Du Mont mě varuje před nejbláznivější pomluvou proti mně, které Monseigneur uvěřil. — Nepochopitelná důvěřivost tohoto prince. — Paní ze Saint-Simon se obrací na paní vévodkyni z Bourgogne, která Monseigneura úplně vyvede z omylu a vysvobodí mě z nesnází.

Pan Lotrinský s pomocí císaře přinutil trevírskou kapitulu, aby strpěla přijetí jeho bratra;[1] říkám přinutil, protože tato kapitula i kapitula mohučská, zmoudřelé příkladem kapituly kolínské — a v tom podporované veškerou říšskou šlechtou —, která už dávno nemá arcibiskupa jinak než z bavorského rodu, od té doby co se tato knížata do kapituly dostala, už nechtějí ve svých kapitulách trpět žádná knížata; právě toho se trevírská kapitula obávala od bratra lotrinského vévody a právě to ji také potkalo. Vídeňský dvůr nasadil prosby i hrozby; pan Lotrinský vyjednával a rozhazoval peníze plnými hrstmi. Arcibiskup, jímž byl jakýsi baron z Orgbreichtu[2] a jemuž bylo pětasedmdesát let, byl získán; pletichy strhly kanovníky a bratr lotrinského vévody byl koncem září zvolen koadjutorem.

Hned nato ztratil císař jednoho ze svých nejbezuzdnějších přívržen̄ců v osobě kardinála Grimaniho,[3] který neznal jiného boha než službu jemu, jemuž zločiny nic nestály a který za ně byl zvlášť odměněn neapolským místokrálovstvím; tam zemřel k velkému uspokojení toho království, které krutě tyranizoval, i papeže a celého Říma, jemuž podivným způsobem a bez jakýchkoli ohledů poroučel. Týž panovník ztratil

1. **Vysvětlivka:** Pan Lotrinský je Leopold Josef (1679–1729), lotrinský vévoda, jemuž rysvický mír roku 1697 vrátil jeho zemi, manžel Alžběty Šarloty Orleánské, sestry vévody z Orléans. Jeho bratr Karel Josef Lotrinský (1680–1715), biskup olomoucký a osnabrücký, se roku 1711 stal trevírským arcibiskupem a kurfiřtem.

2. **Vysvětlivka:** Míněn Johann Hugo von Orsbeck (1634–1711), trevírský arcibiskup a kurfiřt od roku 1676; Saint-Simon jeho jméno zkomolil.

3. **Vysvětlivka:** Vincenzo Grimani, benátský kardinál ve službách Habsburků, od roku 1708 místokrál neapolský; zemřel v Neapoli roku 1710.

také svou švagrovou, vévodkyni modenskou;[4] bylo jí teprve devětatřicet let a byla o dva roky starší než císařovna; obě byly dcerami vévodkyně hannoverské, o níž jsem, stejně jako o zesnulé kněžně ze Salmu, mluvil při vyprávění o tom, co je přimělo opustit Francii; manžel kněžny ze Salmu[5] také velmi brzy nato zemřel. Zastával u vídeňského dvora nejpřednější úřady; byl vychovatelem císařovy osoby a sjednal jeho sňatek se svou neteří; nespokojenost ho před několika lety přiměla vzdát se všech svých úřadů i dvora; odešel na své statky a zemřel v Cáchách. Paní Princezna byla sestrou jeho manželky i vévodkyně hannoverské. Král nosil za paní Modenskou smutek čtyři nebo pět dní. Pan Modenský měl tu čest být jeho příbuzným.

Mladý hrabě z Noailles zemřel na neštovice v Perpignanu. Z mnoha bratrů, které vévoda z Noailles měl, zbýval už jen on. Vévoda mu dal svůj jezdecký pluk a mladý hrabě byl také generálním místodržitelem v auvergneském guvernérství. To vynáší jen 8 000 livrů důchodu. Král dal obojí vévodovi z Noailles.

Zemřela také paní z Ravetot.[6] Byla to ztráta pro její přátele, jichž měla mnoho, obojího pohlaví a většinou vysokého rodu; byla to ztráta i pro společnost, v níž se hodně pohybovala a těšila se v ní vážnosti. Říkalo se jí krásná a dobrá a byla obojím, k tomu duchaplná, půvabná a bez jakékoli strojenosti či afektovanosti. Kdysi patřila úzce ke dvoru Monsieura. Byla dcerou Pertuise, někdejšího kapitána gardy pana z Turenne, který si získal úctu a vážnost a zemřel jako guvernér Meninu. Jméno jejího manžela bylo Canouville — bohatí šlechtici starého rodu a dobře spřízněnní, z Horní Normandie. Maršál z Grammontu měl nejstarší dceru, jednookou, kulhavou a velmi ošklivou, která nechtěla jít do kláštera. Nevěda, co s ní, provdal ji téměř za nic za Ravetota; po jeho smrti si to rozmyslela a stala se karmelitkou. To je tchyně té, o níž mluvím. Manžel byl velmi statečný muž, který hodně pil, byl velmi hloupý a velmi prostopášný, zruinoval se a zemřel jako generálporučík; zanechal jen dceru, neboť jeho jediný syn zemřel dávno před ním neženatý, když předtím přišel o svou kariéru dvanácti- nebo patnáctiletým vězením za to, že se bil s Armentièresem,[7] který později zemřel jako první šlechtic komory vévody z Orléans.

---

4. **Vysvětlivka:** Šarlota Felicitas Brunšvicko-Lüneburská (1671–1710), manželka modenského vévody Rinalda d'Este; její mladší sestra Amálie Vilemína byla manželkou císaře Josefa I.

5. **Vysvětlivka:** Karl Theodor Otto, kníže ze Salmu (1645–1710), vychovatel a nejvyšší hofmistr Josefa I. Jeho manželka Ludovika Marie, vévodkyně hannoverská Benedikta Jindřiška a paní Princezna Anna byly sestry, dcery falckého prince Eduarda a Anny Gonzagové.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon píše Ravetot; správná podoba je však Raffetot, jméno vesnice v departementu Dolní Seina (Seine-Inférieure).

7. **Vysvětlivka:** Armentières (d'Armentières) z rodu Conflans, nejstarší ze tří bratrů Conflansů, později první šlechtic komory vévody z Orléans. O jeho souboji s Pertuisem v mládí a o dlouhém věznění obou v citadele vypráví Saint-Simon v Dílu II (tom 6, kap. 22) a jejich propuštění z vězení zaznamenal k roku 1702 (tom 4, kap. 3); syn paní z Ravetot pocházel po matce z rodu Pertuis. Příčinu souboje Saint-Simon neuvádí.

Současně zemřel abbé z Pompadour a bylo po něm méně lítosti. Byl to mužík, který ještě v pětaosmdesáti nebo šestaosmdesáti letech pobíhal po městě a nikdy nehrál sebemenší roli. Jeho otec a jeho bratr byli rytíři řádu, v letech 1633 a 1661. Jeho otec se oženil velmi rozdílně: nejprve s jednou Montgommeryovou, potom s jednou Rohan-Guéménéovou, s žádnou z nich neměl děti; nakonec s jednou Fabriovou, s níž je měl. Jeho nejstarší syn byl otcem paní ze Saint-Luc a paní z Hautefortu a tento abbé, jejich strýc z otcovy strany, byl posledním z této větve, která byla starší. Měl lokaje skoro stejně starého, jako byl sám, a tomu platil kromě mzdy ještě tolik a tolik na den, aby se za něho modlil jeho breviář; lokaj ho pak mumlal v koutě předpokojů, kam jeho pán chodil. Abbé se tím zřejmě pokládal za vyrovnaného, patrně podle příkladu kanovníků, kteří platí zpěváky, aby za ně chodili zpívat do chóru. Měl ještě dalšího bratra, jehož syn zanechal jen paní z Courcillonu; její jediná dcera, vdova po synovi maršála a vévody z Chaulnes, se znovu provdala za prince z Rohanu a nemá děti ani z jednoho, ani z druhého manželství. Nemožnost dosáhnout míru, vyzkoušená až příliš ponižujícím způsobem, a vyčerpanost, v níž se království nacházelo, uvrhly krále do nejkrutějších úzkostí a Desmaretse do nejzhoubnější tísně. Papíry všeho druhu, jimiž byl obchod zaplaven a které všechny víceméně ztratily důvěru, tvořily chaos, z něhož nebylo vidět východisko: státní úpisy, státní poukázky, poukázky generálních výběrčích, poukázky na daň *taille*, poukázky na *ustensile* znamenaly zkázu soukromníků, které král nutil, aby je od něho brali jako platbu, a kteří na nich ztráceli polovinu, dvě třetiny i víc, a to u krále stejně jako u ostatních. Tyto srážky obohacovaly peněžníky a finančníky na úkor veřejnosti a peníze přestaly obíhat, protože chyběla hotovost, protože král už nikomu neplatil a pořád jen bral a protože to, co bylo hotových peněz mimo jeho ruce, leželo dobře zamčeno v truhlách finančníků. Kapitace zdvojnásobená a ztrojnásobená podle libovůle intendantů provincií, zboží a potraviny všeho druhu zatížené dávkami ve výši čtyřnásobku své hodnoty, daně ze zámožných a jiné všeho druhu a na všechny možné věci — to všechno drtilo šlechtice i nešlechtice, velmože i duchovní, aniž by to, co z toho připadlo králi, mohlo stačit; král cedil krev ze všech svých poddaných bez rozdílu, vymačkával z nich i hnis a obohacoval nekonečnou armádu daňových nájemců a zaměstnanců těchto rozličných druhů daní, v jejichž rukou zůstávala největší a nejčistší část výnosu.

Desmarets, jemuž král nakonec musel ve věcech financí svěřit veškerou důvěru, přišel na to, že nad tolik daní zavede ještě onen královský desátek ze všech statků každé obce i každého soukromníka v království, který kdysi navrhli maršál z Vaubanu jedním a Boisguilbert druhým způsobem,[8] jak jsem tehdy vyložil, jako daň jedinou a prostou, která by stačila na všechno, plynula by celá do královských truhel a díky

8. **Vysvětlivka:** Sébastien Le Prestre, markýz z Vaubanu (1633–1707), proslulý stavitel pevností, maršál Francie od roku 1703. Jeho spis *Královský desátek* (1707), navrhující nahradit dosavadní daně jedinou daní z veškerých příjmů, byl z rozhodnutí královské rady zakázán; Vauban zemřel v Paříži 30. března 1707 na zápal plic, několik týdnů po zákazu spisu (usnesení rady ze 14. února 1707). Pierre Le

níž by se zrušily všechny ostatní daně, i *taille*, a to i se svým jménem. Na témže místě bylo vidět, a s jakým výsledkem, že se finančníci při tom zachvěli, ministři zařvali, s jakou klatbou byl ten návrh zavržen a do jaké míry byli ti dva výteční a schopní občané kvůli němu zničeni. Na to je třeba si zde vzpomenout, neboť Desmarets, který tento systém neztratil ze zřetele — nikoli jako úlevu a lék, což je ve finanční nauce neodpustitelný zločin, ale jako přírůstek —, se k němu nyní uchýlil.

Aniž komukoli řekl slovo, vypracoval svůj návrh a dal jej prozkoumat a vybrousit výboru, který k tomu výslovně a výhradně sestavil z Bouvilla, státního rady, manžela své sestry; Nointela, státního rady, bratra své manželky; Vaubourga, státního rady, svého bratra; Bercyho, intendanta financí, svého zetě; Harlaye-Cœliho, dvorního referendáře, svého důvěrníka, později zemřelého jako státní rada a intendant Paříže; a ze tří finančních mistrů. Těmto tak dobře vybraným lidem tedy připadlo věc zpracovat, řídit její provedení a sepsat k ní edikt. Jediný Nointel z nich se zhrozil tak nestvůrného vydírání a pod záminkou práce ve výboru pro zásobování armád, který měl na starosti, se z účasti v tomto výboru omluvil; následoval ho jeden ze tří daňových nájemců, v němž zřejmě ještě zůstával jakýsi zbytek duše. Lidé se divili, že se z toho nestáhl Vaubourg, muž velmi poctivý a zbožný, který z úzkostlivosti odešel z intendantských úřadů, v nichž dlouho a dobře sloužil.

Tito komisaři tedy pracovali vytrvale a s velkou námahou, aby překonali obtíže, jež se vynořovaly ze všech stran. Bylo především třeba vymoci od každého poctivé, jasné a přesné přiznání jeho jmění, jeho pohledávek a dluhů a povahy toho všeho. Bylo třeba vyžadovat k tomu spolehlivé důkazy a najít prostředky, jak se nedat oklamat. Kolem těchto bodů se točily všechny obtíže. Za nic se nepokládalo zoufalství z této daně samé v tak ohromném množství lidí všech stavů a jejich beznaděj z toho, že budou nuceni sami vyzradit tajemství svých rodin, hanbu tak velkého počtu z nich, nedostatek jmění nahrazovaný pověstí a úvěrem, jejichž ztráta je měla uvrhnout do nevyhnutelné zkázy, zkoumání majetkových poměrů každého, rozvrat rodin těmito krutými odhaleními a touto lampou nesenou k jejich nejhanebnějším místům; jedním slovem víc než vlastní bratranec těch bezbožných sčítání lidu, která vždy pobuřovala Stvořitele, způsobila, že těžce dolehla jeho ruka na ty, kdo je dali provést, a téměř vždy přivodila okázalé tresty.

Méně než měsíc stačil důvtipu těchto lidumilných komisařů, aby kyklopovi, který je tím pověřil, podali řádnou zprávu o tomto vlídném projektu. Prošel s nimi edikt, který k němu sepsali, celý naježený blesky proti provinilcům, kteří by byli usvědčeni, který však nebral žádný ohled na břemena, jež statky nesou ze své povahy; a od té chvíle už šlo jen o to, jak ho prosadit.

Pesant de Boisguilbert (1646–1714), generální poručík při rouenském soudu a ekonom, navrhoval podobnou reformu a byl za svůj spis roku 1707 poslán do vyhnanství do Auvergne.

Tu Desmarets králi tuto záležitost předložil a dovedl si tím u něho získat přízeň; ale král, jakkoli byl zvyklý na nejobludnější daně, se přece jen této zalekl. Už dlouho neslyšel mluvit o ničem jiném než o nejkrajnější bídě; tento přírůstek ho znepokojil až k tak zjevnému zarmoucení, že si toho jeho vnitřní komorníci v kabinetech všimli několik dní po sobě, a to natolik, že si dělali starosti, takže Maréchal,[9] který mi celou tuto zvláštní příhodu vyprávěl, se odvážil promluvit s ním o tom smutku, který na něm pozoroval a který už několik dní trval tak, že se bál o jeho zdraví. Král mu přiznal, že pociťuje nekonečné trápení, a vymlouval se neurčitě na stav věcí. Po osmi nebo deseti dnech, stále ve stejné sklíčenosti, nabyl král opět svého obvyklého klidu. Zavolal si Maréchala a mezi čtyřma očima mu řekl, že teď, když se mu ulevilo, mu chce prozradit, co ho tak silně trápilo a co jeho trápení ukončilo.

Tu mu vyprávěl, že krajní nouze jeho záležitostí ho donutila k strašlivým daním; že stav, do něhož se dostaly, ho staví před nutnost je velmi značně zvýšit; že ho kromě soucitu velmi trápily výčitky svědomí, že takto bere majetek všem lidem; že se nakonec svěřil otci Tellierovi, který si vyžádal několik dní na rozmyšlenou a vrátil se s dobrozdáním nejzkušenějších doktorů Sorbonny, jež jasně rozhodlo, že všechny statky jeho poddaných jsou jeho vlastním majetkem a že když si je bere, bere jen to, co mu patří;[10] že přiznává, že mu toto rozhodnutí velmi ulevilo, sňalo z něho všechny výčitky a vrátilo mu klid a pokoj, který ztratil. Maréchal byl tak ohromen, tak zděšen, když to vyprávění slyšel, že nedokázal vypravit ani slovo. Naštěstí pro něho ho král opustil, jakmile mu to dopověděl, a Maréchal zůstal chvíli sám na témže místě a skoro nevěděl, kde je. Tato příhoda, kterou mi vyprávěl několik dní nato, ještě skoro v prvním leknutí, nepotřebuje komentář; ukazuje, aniž je třeba to říkat, co je to za krále, který se vydá do rukou takového zpovědníka a mluví jen s ním, a co se stane se státem vydaným do takových rukou.

Nyní je třeba říci, co byla rada financí a co se v ní dělalo — a dělá se tam totéž ještě dnes. Král ji zasedal každé úterý dopoledne a ještě v sobotu dopoledne; ale sobotní zasedání v Marly vždy odpadalo. Kromě Monseigneura a monseigneura vévody z Bourgogne, kteří chodili do všech rad, ji tvořili kancléř, protože býval generálním kontrolorem; vévoda z Beauvilliers jako předseda rady financí; Desmarets jako generální kontrolor; a dva státní radové jako radové královské rady financí, jimiž tehdy byli Pelletier de Sousy a d'Aguesseau, otec dnešního kancléře. Je třeba si zde vzpomenout na to, co bylo jinde vyloženo o zřízení zbytečného úřadu předsedy této rady, když Colbert, aby zničil Fouqueta a stal se pánem financí, přemluvil krále, aby zrušil

---

9. **Vysvětlivka:** Georges Mareschal (1658–1736), od roku 1703 první chirurg Ludvíka XIV., který mu důvěřoval; Saint-Simonův blízký přítel.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ludvík XIV. sám říkal svému synovi (*Œuvres de Louis XIV*, sv. I, s. 67): „Musíte být přesvědčen, že králové mají přirozeně plné a svobodné právo nakládat se všemi statky, které drží jak lidé církve, tak světští, aby jich užívali v každé době jako moudří hospodáři, to jest podle obecné potřeby svého státu."

úřad vrchního správce financí a vykonával jeho funkci sám.[11] Tato rada tedy trávila téměř všechen čas podpisy a schvalovacími doložkami, které král připojoval a vydával místo vrchního správce, rozhodováním sporů mezi soukromníky, které tam přivedla jejich povaha nebo vůle ministra, a odvoláními proti rozhodnutím rady pro kořisti, týkajícím se nepřátelských, avšak obchodních lodí; tuto radu zasedal u sebe pan hrabě z Toulouse a odvolání proti jejím rozhodnutím přicházela do rady financí, kde je přednášel Pontchartrain a kam jen pro tyto věci přicházel hrabě z Toulouse s hlasem rozhodujícím. Všechny ostatní věci tam přednášel generální kontrolor a hrabě z Toulouse ani Pontchartrain u toho nebyli. Nic jiného se tam neprojednávalo ani nerozhodovalo. Všechno, čemu se říká finanční záležitosti — daně, dávky, poplatky, vyměřování všeho druhu, nové i zvyšování starých, správa příjmů všeho druhu —, to všechno vyřizuje generální kontrolor sám u sebe s jedním intendantem financí, jehož úkolem je být jeho úředníkem, někdy jen s daňovým nájemcem. Je-li věc do jisté míry významná, přednese ji králi generální kontrolor sám při své práci s ním mezi čtyřma očima, takže vycházejí usnesení rady ve finančních věcech, která nikdy neviděla nic jiného než kabinet generálního kontrolora, i nejzhoubnější fiskální edikty, které rovněž nebyly předloženy nikde jinde; a ty státní sekretář nemůže odmítnout podepsat ani kancléř opatřit vidimací a zpečetit, aniž je viděl, na pouhý podpis generálního kontrolora; a ti, kdo zasedají v radě financí, se o nich nedozvědí nic, dokud nejsou tyto listiny vytištěny a nestanou se veřejnými, stejně jako všichni soukromníci, kteří mají k záležitostem nejdál. Tak se to dělo tehdy a tak to pokračuje i od té doby až do dnešního dne.

Zavedení kapitace bylo navrženo a prošlo radou financí bez projednání, jak jsem to v příslušném místě vyprávěl — zvláštnost, kterou si vynutila obludnost tohoto druhu sčítání. Táž obludnost, ještě zdvojená, přiměla Desmaretse k témuž obřadu, či spíše k téže hře. Král, jemuž otec Tellier a jeho sorbonnské dobrozdání ulevili, už nepochyboval, že všechny statky jeho poddaných jsou jeho a že co z nich nebere a co jim nechává, je čistá milost. Proto už neměl žádné zábrany brát je všemi rukama a všemi způsoby; schválil tedy desátek[12] navíc ke všem ostatním dávkám, daním a mimořádným opatřením a Desmaretsovi zbývalo už jen ho provést. A tak v úterý dopoledne 30. září vstoupil Desmarets do rady financí s ediktem o desátku ve svém vaku.

Už několik dní každý věděl, že puma je ve vzduchu, a chvěl se před ní s oním zbytkem naděje, který se zakládá jen na přání, a celý dvůr stejně jako Paříž čekal v

---

11. **Vysvětlivka:** Po zatčení vrchního správce financí Nicolase Fouqueta (1661) zrušil Ludvík XIV. jeho úřad (*surintendant*) a zřídil královskou radu financí, které formálně předsedal sám; úřad předsedy rady financí byl čestný a skutečnou správu financí vedl Colbert, od roku 1665 jako generální kontrolor.

12. **Vysvětlivka:** Daň desátek (*dixième*) zavedla královská deklarace ze 14. října 1710; postihovala desetinou příjmy ze všech statků, úřadů a živností bez rozdílu stavu a přidávala se ke všem dosavadním daním. Zrušena byla roku 1717.

zachmuřeném smutku, co z toho bude. Mluvilo se o tom šeptem, a přestože tento projekt, který se chystal vylíhnout, byl už úmyslně zveřejněn, nikdo se neodvažoval mluvit o něm nahlas. Členové rady financí do ní toho dne vstoupili a nevěděli o nic víc než veřejnost, ani to, zda se věc vůbec dotkne stolu této rady.

Když se všichni posadili a Desmarets vytahoval ze svého vaku tlustý sešit, ujal se slova král a řekl, že nemožnost dosáhnout míru a krajní obtíže při vedení války přiměly Desmaretse hledat mimořádné prostředky, které se mu jeví dobré; že mu o nich podal zprávu a že on, král, byl téhož mínění, ačkoli velmi nerad, že je přiveden k takovým řečem; že nepochybuje, že i oni budou podobného mínění, až jim to Desmarets vysvětlí.

Po tak rozhodné předmluvě, tak odporující králově zvyku, pronesl Desmarets dojemnou řeč o zarputilosti nepřátel a vyčerpání financí, krátkou a plnou autority, kterou zakončil tím, že mezi tím, nechat království napospas jejich zbraním, nebo užít jediných prostředků, které zbývají, považuje — sám jiné nezná — za méně kruté užít jich než strpět, aby nepřítel vnikl do všech francouzských provincií; že jde o uložení desátého groše bez výjimky osoby; že kromě uvedeného důvodu nemožnosti v tom každý ještě najde svůj prospěch, protože tato dávka, pro každého skromná ve srovnání s tím, co má od krále v rentách a dobrodiních (ale kromě této křiklavé nespravedlnosti vůči nim — kolik lidí nemělo nic od krále ani u krále!), zajistí napříště jejich řádné vyplácení, a tím obnovu prostředků pro všechny soukromníky a pro celek oběh, který vrátí jakousi malou hojnost a pohyb peněz; že se snažil předejít všem nesnázím jak pro krále, tak pro jeho poddané a že tito pánové to lépe posoudí z četby samotného ediktu, kterou se chystá přednést, než ze všeho, co by o tom mohl říci dalšího. Hned, aniž čekal na odpověď, začal edikt číst, přečetl jej od začátku do konce jedním dechem bez jakéhokoli přerušení a pak zmlkl.

Když se nikdo neujímal slova, otázal se král na mínění d'Aguesseaua, který jako poslední člen rady měl mluvit první. Tento důstojný soudce odpověděl, že věc se mu zdá tak nesmírně důležitá, že o ní nemůže tak hned na místě vyslovit své mínění; že by si k tomu musel u sebe doma dlouho číst edikt, jak co do věci samé, tak co do formy, a proto prosí krále, aby ho od hlasování o něm osvobodil. Král řekl, že d'Aguesseau má pravdu; že zkoumání, které žádá, je však zbytečné, protože věc nemohla být zpracována důkladněji, než jak to udělal Desmarets, který je toho mínění, že se má tento edikt vydat, a to tak, jak ho právě slyšeli; že to je také mínění jeho, krále, jemuž o něm Desmarets podal zprávu, a že by tedy bylo jen ztrátou času o tom dál jednat.

Všichni mlčeli kromě vévody z Beauvilliers, který, sveden synovcem svého tchána Colberta, jejž pokládal za věštce ve finančních věcech, a dojat tím, že se došlo až k nemožnému, řekl několika slovy, že ačkoli uznává, jak je tato pomoc tíživá, nemůže ji nedat přednost před tím, aby viděl, jak nepřítel pustoší Francii, ani neshledat tuto cestu spásnější i pro ty, kdo na ni nejvíc doplatí.

Tak byla odbyta tato krvavá záležitost a hned nato podepsána, zpečetěna, zapsána za přidušeného vzlykotu a vyhlášena za nejtišších, ale nejžalostnějších nářků. Vybírání ani výnos zdaleka nebyly takové, jak si to v onom výboru lidožroutů představovali, a král také nezaplatil nikomu ani o jediný groš víc než předtím. Tak se rozplynula v dým tato krásná úleva, ta jakási malá hojnost, ten oběh a pohyb peněz, jediný utišující prostředek krásné Desmaretsovy řeči. Všechny podrobnosti, které jsem právě vylíčil, jsem znal hned nazítří od kancléře. Několik dní po vyhlášení ediktu se rozšířilo, že se mu v radě financí rázně postavil; to mu přineslo velkou čest, ale mnohem opravdovější čest si zjednal tím, že tuto nepravdu otevřeně odmítl. Každému, kdo s ním o tom mluvil, přiznával, že naprosto mlčel, že mu nebyla dána možnost říci k tomu jediné slovo, že je tomu dokonce rád, protože nic z toho, co by mohl říci, by nezměnilo rozhodnutí takové váhy, napevno přijaté, o němž s nimi mluvili jen pro formu, což byl obřad, který ho dokonce překvapil. Ostatně se netajil tím, že tento hrozný vynález odsuzuje se vší hořkostí, jakou si zasloužil lék, který se obrátil v jed.

Maršál z Vaubanu zemřel žalem z toho, jak dopadla jeho horlivost a jeho kniha, jak jsem vyprávěl v příslušném místě. Ubohý Boisguilbert, který přežil vyhnanství, jež ho stála jeho kniha, upadl do krajního zármutku z toho, že se tím, že myslel jen na blaho státu a na všeobecnou úlevu všech jeho údů, ocitl v roli nevinného původce návrhu tak ohavného vydírání — on, který si desátý groš vymyslel a navrhl jen z nenávisti k *taille* a ke každému vydírání a k jejich úplnému zničení; a vytrvale tvrdil, že tento desátý groš přidaný k ostatním vydíráním nevynese téměř nic pro nedostatek oběhu a odbytu, který působil neschopnost platit; a skutečnost brzy ukázala, že se nemýlil. Tak se každý člověk, bez jakékoli výjimky, ocitl napospas vydřiduchům, nucen s nimi propočítávat a projednávat vlastní dědictví, přijímat jejich potvrzení a jejich ochranu pod nejhroznějšími tresty, ukazovat veřejně všechna tajemství své rodiny, sám vynášet na denní světlo domácí hanbu, ukrývanou až dosud pod záhyby nejmoudřejších a nejrozmanitějších opatření; většina pak musela, a to marně, dokazovat, že oni sami, vlastníci, nepožívají ani desetiny výnosu ze svých statků. Celý Languedoc, ačkoli pod jhem galejního dozorce (*comite*)[13] Bâvilla, nabídl jako celek, že odevzdá králi všechny své statky bez výhrady, bude-li mít zaručeno, že si z nich smí ponechat desetinu volnou a prostou všech břemen, a žádal o to jako o milost. Návrh nejenže nebyl vyslyšen, ale byl pokládán za urážku a tvrdě pokárán. Bylo tedy až příliš zjevné, že většina platila za tento jediný desátek pětinu,[14] čtvrtinu, třetinu svých statků, a že tedy byla přivedena do nejkrajnější nouze. Zachránili se jen finančníci, díky svým neznámým portfejím a ochraně sobě podobných, kteří se stali pány všech

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Comites*, a nikoli *comités*, jak bylo vytištěno v několika dřívějších vydáních, byli dozorci nad prací galejníků.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pátou část. Pětinou (*quint*) se zvlášť nazývalo lenní právo, které vybíral vrchní lenní pán pokaždé, když statek, který byl lénem jeho panství, přešel na nového vlastníka.

statků Francouzů všech stavů. Zastánci desátého groše všechny tyto hrůzy jasně viděli, aniž byli schopni se jimi dát pohnout.

Několik dní po vyhlášení ediktu šel Monseigneur, což bylo velmi neobvyklé, obědvat do Zvěřince se svými syny princi a jejich manželkami a s několika málo dámami. Tam se monseigneur vévoda z Bourgogne, méně stísněný než obvykle, rozhovořil o finančnících, řekl, že o nich musí mluvit, protože už je má až po krk, horlil proti desátému groši a proti tomu množství jiných daní, vyjádřil se víc než tvrdě o finančnících a daňových nájemcích, ba i o lidech z finanční správy, a tímto spravedlivým a svatým hněvem připomněl svatého Ludvíka, Ludvíka XII., Otce lidu, a Ludvíka Spravedlivého. Monseigneur, pohnut tímto svého druhu výbuchem svého syna, který u něho byl tak neobvyklý, se k němu také trochu přidal a projevil hněv nad tolika vyděračstvími, stejně škodlivými jako barbarskými, a nad tolika lidmi z ničeho, kteří tak nestvůrně zbohatli z této krve; a oba nesmírně překvapili ty nečetné svědky, kteří je slyšeli, a trochu je potěšili nadějí, že se v nich skrývá nějaká pomoc.

Ale rozhodnutí už padlo; skutečným nástupcem Ludvíka XIV. byl syn „sklepní krysy“,[15] který za své dlouhé a zhoubné vlády přidal ke všemu, co se v tomto oboru předtím vymyslelo, a který publikány a jejich rozsáhlé armády uvedl v hrůzu, a jeli to možné, i ve čest — úctou, kterou jim prokazoval, neomezenou mocí a vlivem, které jim dal, odporným respektem, který jim museli prokazovat i ti nejvyšší a všichni ostatní, a milostmi a vyznamenáními dvora, církve a armády, o něž se dělili s velmoži, ba dokonce s předností, ačkoli až do té doby se k žádnému z nich nikdo z nich neodvážil ani pozvednout oči.

Nyní je třeba promluvit o nové pumě, která mi spadla na hlavu, a vylíčit, co jsem jinde jen naznačil o neuvěřitelné důvěřivosti Monseigneura.

Je třeba si připomenout, co jsem řekl o du Montovi,[16] o důvěře, kterou k němu Monseigneur choval, a o tom, jak trvale pamatoval na to, co můj otec udělal pro jeho otce. Je třeba dále uvést, že král v pondělí 2. června v Marly oznámil sňatek vévody z Berry a že téhož dne šel požádat Madame o ruku Mademoiselle; že v neděli 15. června byla paní ze Saint-Simon v králově kabinetu ve Versailles jmenována dvorní dámou budoucí vévodkyně z Berry, způsobem, o němž bylo vyprávěno; že v neděli 6. července se sňatek konal ve versailleské kapli; že ve středu nato, 9. července, odjel král do Marly až do soboty 2. srpna; že se tam vrátil ve středu 20. srpna až do soboty 13. září;

---

15. **Vysvětlivka:** Míněn kardinál André-Hercule de Fleury (1653–1743), fakticky hlavní ministr Ludvíka XV. v letech 1726–1743, syn výběrčího daní z Lodève. „Sklepní krysa“ (*rat de cave*) je posměšné označení zřízence nápojové daně, který kontroloval sklepy.

16. **Vysvětlivka:** Du Mont, Monseigneurův štolba a důvěrník; Saint-Simonův otec kdysi prokázal službu jeho otci, a du Mont byl proto Saint-Simonovi vděčně nakloněn.

že se tam vrátil ještě ve středu 8. října až do soboty 18. téhož měsíce;[17] konečně že se tam vrátil v pondělí 3. listopadu až do soboty 15. téhož měsíce a že toho roku vůbec nejel do Fontainebleau, zdržen nepříjemnými záležitostmi a nákladností té cesty. To jsou čtyři pobyty v Marly od sňatku paní vévodkyně z Berry a toho roku už potom žádný další nebyl.

Několik dní po začátku druhého pobytu v Marly, když jsem se s králem vracel ze mše, du Mont v úžině dveří malého salonu u kaple vyčkal chvíle, kdy nebude zpozorován, zatahal mě za šaty, a když jsem se otočil, položil si prst na ústa a ukázal mi na zahrady, které leží dole pod Řekou, to jest pod onou nádhernou kaskádou, kterou kardinál Fleury dal zničit a která byla naproti, za zámkem. Zároveň mi du Mont pošeptal do ucha: „K loubím." Tato část zahrady byla loubími obklopena, s palisádami, které zakrývaly výhled na to, co se v těch loubích dělo; bylo to nejméně navštěvované místo v Marly, které nikam nevedlo a kde se i odpoledne a večer jen zřídka kdo procházel.

Znepokojen tím, co ode mne du Mont s takovým tajemstvím chce, došel jsem nenápadně ke vchodu do loubí, kde jsem, sám neviděn, vyhlížel jedním z otvorů, až se objeví. Proklouzl tam od rohu kaple a já jsem mu šel naproti. Když se ke mně připojil, poprosil mě, abychom se vrátili směrem k Řece, abychom byli ještě víc stranou, a tam jsme se postavili k nejhustší palisádě, daleko od otvorů, abychom byli pod těmi loubími ještě lépe skryti. Tolik okolků mě překvapilo a vylekalo; ale vylekal jsem se mnohem víc, když jsem se dozvěděl, oč jde.

Po několika slovech vděku za mého otce a přátelství ke mně mi du Mont řekl, že mi přišel dát největší důkaz obojího, avšak se dvěma podmínkami: první, že nedám ani v nejmenší věci na světě nijak najevo, že bych věděl cokoli z toho, co mi poví; druhou, že toho nijak neužiji, dokud mi to on sám neřekne, a to ve shodě s ním; a já jsem mu dal slovo na obojí. Tu mi řekl, že dva dny po sňatku vévody z Berry vešel ke konci dopoledne do Monseigneurova kabinetu, kde byl Monseigneur úplně sám a tvářil se velmi vážně; že ho, rovněž úplně sám, následoval zahradou — do níž Monseigneur vcházel okny ze svých kabinetů — k paní princezně de Conti, k níž Monseigneur vcházel také z terasy versailleské Oranžerie okny jejího bytu; i ji zastihl samotnou v jejím kabinetu; že jí Monseigneur hned při vstupu řekl tónem proti své povaze velmi rozohněným a jakoby otázkou, že je tu tedy pěkně klidná; což ji překvapilo natolik, že se ho s úlekem zeptala, jestli jsou nějaké zprávy z Flander a co se stalo. Monseigneur odpověděl dotčeně, že žádné zprávy nejsou, kromě toho, že jsem prý řekl, že teď, když je sňatek vévody z Berry uzavřen, je třeba dosáhnout vyhnání paní Vévodkyně i jí a že potom budeme podle libosti vládnout tomu dobrému hlupákovi — mluvil tak o sobě; že tedy nemá být tak jistá ani tak klidná. Pak najednou, jako by

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simonova data jsme přesně zachovali; v předchozích vydáních byla pozměněna.

se bičoval, aby se ještě víc rozzlobil, pronesl všechno, co by taková řeč zasloužila, přidal hrozby a řekl, že vévodu z Bourgogne dobře varuje, aby se mne bál, aby mě od sebe vzdálil a úplně se ode mne odvrátil. Tato jakási samomluva trvala dost dlouho, aniž jsem se dozvěděl, co na to paní princezna de Conti řekla; ale podle du Montova mlčení v této věci, podle nevole, kterou nad tím sňatkem projevovala, a podle téměř všech, kdo ji obklopovali, jsem neměl důvod věřit, že by se snažila něco zmírnit. Du Mont, jediný třetí přítomný, přimknutý ke zdi, se chvěl a neodvažoval se promluvit ani slovo, a výjev skončil teprve příchodem Sainte-Maura, kvůli němuž se rázem změnil předmět hovoru.

Nelze pochopit, jaký účinek na mne tato zpráva měla. Mezi mnoha pocity převládl úžas; podíval jsem se na du Monta, zeptal se ho, jak je možné si takové udání vůbec představit, jak se ho někdo mohl odvážit a jak mu bylo možné uvěřit, a poprosil jsem ho, aby mi řekl, jakou oklikou a jakým způsobem by se dalo králi navrhnout a dosáhnout, aby vyhnal své dvě dcery, princezny krve, které miloval a které Monseigneur miloval ještě víc; a zda by člověk nemusel být bláznivější než ti nejzavřenější blázni, aby pojal tak naprosto nesmyslný a tak dokonale nemožný záměr; ještě bláznivější, aby se tím chlubil a říkal to; a víc než ďábel, aby si to vymyslel a přišil to někomu, kdo přinejmenším nikdy neplatil za blázna ani za snílka. Zeptal jsem se ho také, co si myslí o tom, kdo se o tom dal tak snadno přesvědčit. Du Mont mi přiznal, že všechno, co říkám, je pravda a naprosto zřejmé; ale že pomluva je přesto spáchána a přijata. Neodvážil jsem se zabíhat hlouběji do Monseigneurovy důvěřivosti, spokojen, že mi du Mont pokrčením ramen a několika slovy, která mu ulétla, dal najevo, že si o ní myslí totéž co já.

Po prvním překvapení, které ve mně bylo nejsilnějším pocitem, jsem spatřil propast, kterou mi vykopali pod nohama, a zeptal jsem se du Monta, co s tím dělat. „Zatím vůbec nic," řekl mi; „neodvážil jsem se Vás varovat dřív, protože jsem byl jediným svědkem toho výjevu u paní princezny de Conti, a chtěl jsem nechat uplynout čas; ještě nenastala chvíle něco dělat. Počkejte, až Vás upozorním, a já to pečlivě udělám." — „Ale, pane," odpověděl jsem mu, „co jsem já proti rozzuřenému Monseigneurovi, když jsem pořád na stejných místech jako on, kromě Meudonu? Co si tu počnu v salonu v jeho přítomnosti? Jak se odvážit chodit mu k němu vzdávat úctu, a jak se odvážit ji nevzdávat, než mě upozorníte a než najdeme způsob, jak mu domluvit, se všemi těmi ďábly, kteří ho obsedají a kteří ho v té náladě budou udržovat, zvláště s těmi, kdo se odvážili ho zneužít tak, že mu namluvili nesmysl, příliš silný i pro šestileté dítě?" — „To všechno je velmi nepříjemné," odvětil mi du Mont; „nežádejte o Meudon, tady v salonu se k Monseigneurovi skoro nepřibližujte, choďte k němu jednou za čas, ale choďte; dosud jste na něm nic nezpozoroval; budete-li se k němu takto chovat, nic si k Vám nedovolí, to je všechno, co Vám mohu říci." Pak mi znovu a znovu kladl na srdce, abych přesně dodržoval obě podmínky, které mi dal slíbit, ve spěchu přijal mé díky a utekl, kudy přišel, ve strachu, aby ho někdo nezahlédl.

Zůstal jsem ještě dost dlouho procházet se pod těmi loubími a přemítat o té nehoráznosti zločinu, o mínění, jaké museli ti, kdo ji vymysleli, mít o princi, u něhož se odvážili doufat, že mu ji namluví, a jehož o ní tak dobře přesvědčili, a nořit se do úvah, co by se z člověka mohlo stát za krále ovládaného takovými ďábly a neschopného nespolknout nejhrubší a nejhmatatelnější nesmysly. Když jsem se vzpamatoval, nevěděl jsem, jak se z tohoto vymotat, a tím méně, jak čelit všem dalším, které se týmž lidem zalíbí vymyslet a navléknout na toho ubohého prince. Odešel jsem k sobě v celé té tísni, kterou si lze snadno představit a kterou jsem svěřil jen paní ze Saint-Simon; ta byla ohromena a vyděšena neméně než já. Přesně jsem dodržoval chování, které mi du Mont předepsal.

K Monseigneurovi jsem chodil dost zřídka, a dokonce v Marly jsem se kolem něho pohyboval jen velmi málo, protože ta klika, která ho ovládala a o níž jsem už nejednou mluvil, se celá skládala z lidí, kteří mě dokonale nenáviděli. Neměl jsem tedy s Monseigneurem žádnou důvěrnost; do Meudonu jsem jezdil dost zřídka; takže chování, které jsem musel zachovávat, bylo pro okolí nepostřehnutelné. Nikdy jsem se nedozvěděl — a ještě za to chválím Boha —, kdo Monseigneurovi namluvil tuto tak krutou hloupost, a v celé té mužské i ženské tlupě oné kliky jsem nedokázal rozpoznat nikoho určitého ani na nikoho zaměřit podezření. Spory o hodnost s oběma dámami z Lislebonne a s jejich strýcem panem z Vaudemontu, Řím ve vztahu k d'Antinovi, to, co se odehrálo se zesnulým panem Vévodou a s paní Vévodkyní, a nadto ještě flanderské záležitosti z nich všech udělaly mé osobní nepřátele. Viděli, jak jsem se navzdory všem jejich pletichám u krále znovu vzkřísil; chvěli se vztekem, že jsem nezůstal ztracen; mé důvěrné spojení s vévodou a vévodkyní z Orléans rozdmýchávalo jejich nenávist; a konečně sňatek vévody z Berry přivodil, že pohár přetekl. Ačkoli podrobnosti zůstaly neznámé, až příliš prosáklo, že jsem jej dojednal já, a krok, který jsem učinil skrze Bignona u Choinové tak krátce před oznámením sňatku, je o tom definitivně přesvědčil, ačkoli jsem si dobře dal pozor, abych ve všem, co se mezi Bignonem a mnou odehrálo, nedal nic takového tušit. Mé tak důvěrné vztahy s kancléřem, s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers — ty dva nenáviděli dokonale — a s tolika dalšími předními osobami obojího pohlaví je děsily, a víc než to všechno je, jak jsem vycítil z toho, co o tom řekl Monseigneur, děsilo to, co se začínalo rodit důvěrného mezi monseigneurem vévodou z Bourgogne a mnou a co oči tak pronikavé a tak pozorné začínaly v té temnotě zahlédat; a to je odhodlávalo odvážit se všeho a podniknout cokoli.

V situaci tím krutější, při nutnosti zachovat du Montovo tajemství, čím byla budoucnost hrozivější, než byla přítomnost nepříjemná a tísnivá, jakkoli byla, jsem jednoho rána, docela ke konci téhož pobytu, zastihl du Monta v salonu. Po hojném opakování toho, jak absurdní je ta pomluva, a ujišťování o úctě k Monseigneurovi jsem mu navrhl, aby mu řekl, že když jsem se dozvěděl, co je mi u něho připisováno, a když ho pokládám už předem za krále, nemohu v takovém stavu zůstat a že jsem du

Monta poprosil, aby mi u něho vyprosil milost, abych s ním směl čtvrt hodiny mluvit, nebo aby přijal jako oběť přinesenou jeho nespravedlivému hněvu, že se odeberu do Guyenne, dokud mi nedovolí dokázat mu nesmyslnost tak černé pomluvy. Du Mont nemohl neschválit mou netrpělivost vymanit se z té podivné záležitosti, ani úctu, s jakou jsem se do toho pouštěl. Slíbil mi, že s Monseigneurem obšírně promluví, ale řekl to s výrazem mnohem méně otevřeným, jako člověk, jemuž to bylo nepříjemné, protože byl svědkem toho výjevu. Byl to muž velmi málo duchaplný, bázlivý a velmi opatrný, který se bál všeho a vším se znepokojoval. Řekl mi, že ještě není čas, že se toho chopí, jakmile to uzná za vhodné, a omezil se na to, že mě nabádal k trpělivosti, k mlčenlivosti a k chování, které jsem mu slíbil.

Monseigneur přecházel salonem a viděl mě mluvit s du Montem mezi čtyřma očima. Byl jsem tomu rád v naději, že se ho zeptá, co jsem mu říkal, a že toho du Mont bude moci využít k tomu, po čem jsem toužil. Králova mše ukončila náš rozhovor.

Tento pobyt v Marly byl, jak jsem řekl, druhý od sňatku. Od opatrnosti a slabosti du Montovy jsem si sliboval málo; pomýšleli jsme tedy, paní ze Saint-Simon a já, že si pomůžeme odjinud, jakmile mi to du Mont dovolí; ale protože to, co jsme se rozhodli udělat, se nedalo snadno provést kvůli mechanice, která je ve všech dvorských věcech tak podstatná, a protože jsme byli ostatně unaveni tak trapnou situací a chtěli jsme nedat vychladnout slibům volnosti, abychom na ni včas navykli a zařídili se tak, že si ji budeme brát, měla paní ze Saint-Simon krátce před třetím pobytem v Marly slyšení u vévodkyně z Bourgogne, což od sňatku už nemohlo budit pozornost.

Poprosila ji, aby pro ni vymohla od krále svolení strávit tento pobyt v Marly, který měl být krátký, v La Ferté, tak aby byla při návratu zpět ve Versailles. To nečinilo žádné potíže, ale vzbudilo velký rozruch a velkou závist pro tu výsadu. Žádná dvorní dáma, ani dvorní dámy královských nemanželských dcer, neměla volnost vzdálit se byť jen na dva dny, a toto otroctví se zvykem stalo zákonem. Paní ze Saint-Simon užívala této volnosti moudře, ale užila jí několikrát a byla jediná, jíž byla přiznána, a ta jí dokonce vyšla ku prospěchu; odjeli jsme si tedy odpočinout a přemýšlet do La Ferté a tam jsme dospěli k rozhodnutí, o němž budu hned mluvit.

Po našem návratu do Versailles podnikl král třetí cestu do Marly od sňatku. Kolem poloviny pobytu mě du Mont jako poprvé zatahal, když jsme se vraceli z královy mše, a ukázal mi na loubí. Hned jsem ho tam šel čekat. Tam mi řekl, že teď už podle něho mohu dát s Monseigneurem promluvit, protože od toho, nač mě upozornil, uplynulo dost času, abych se to mohl dozvědět i odjinud, a aby on sám zůstal mimo podezření, že to byl on; že nicméně, když to dobře uvážil, nemyslí si, že by se mohl odvážit mluvit s Monseigneurem sám, protože byl svědkem toho výjevu, ale že kdyby s ním Monseigneur, plný toho, co by mu kdo v té věci řekl v můj prospěch, o tom mluvil, chopí se příležitosti a řekne o mně to nejlepší. Připomněl jsem mu, s jakou úzkostlivou a tak obtížnou přesností jsem dodržel obě podmínky, které ode mne žádal; nedal jsem najevo, že bych pociťoval jeho slabost a bázlivost, protože z lidí nelze

dostat víc, než co v nich je, a služba, kterou mi svým upozorněním prokázal, nebyla o nic menší; a abych mu zachoval úplnou věrnost, navrhl jsem mu, že dám s Monseigneurem promluvit vévodkyni z Bourgogne; velmi to schválil. Přesto jsem se ho ještě zeptal, zda by tato cesta byla Monseigneurovi milá, a on mě o tom ujistil. Slíbil jsem mu, že ho zpravím o výsledku, a tak jsme se rozešli s mnoha projevy přátelství a s jeho naléhavým doporučením, abych se vůči Monseigneurovi i nadále choval stejně, dokud nebude moci být úplně vyveden z omylu.

Nemožnost najít někoho, kdo by byl dost naším přítelem a zároveň dost blízko Monseigneurově důvěrnosti, aby s ním promluvil, nás obrátila k vévodkyni z Bourgogne. Paní ze Saint-Simon u ní měla slyšení, při němž jí vyprávěla, co bylo právě vylíčeno, aniž jí jmenovala du Monta; povzbudila ji poukazem na sňatek, z něhož se dělal zločin a na němž ona měla tak podstatný podíl, a dala jí pocítit, i pokud jde o ni samu a o monseigneura vévodu z Bourgogne, v jakém nebezpečí je každý kvůli neuvěřitelné důvěřivosti Monseigneura, vydaného bez výhrad takovým ničemům. Vévodkyni z Bourgogne se to živě dotklo; pocítila celé to nebezpečí, plně přijala všechno, co jí paní ze Saint-Simon řekla, mluvila s ní s veškerým zájmem a přátelstvím, přijala s tisícerou laskavostí její prosbu, aby s Monseigneurem promluvila, a slíbila jí, že k tomu vyčká vhodné chvíle a promluví s ním tak obšírně, jak si věc zasluhuje, jak sama o sobě, tak vzhledem ke mně. Za patnáct nebo dvacet dní byla tak pozorná, že řekla paní ze Saint-Simon, která se jí o tom už nezmínila, aby nebyla netrpělivá; že dosud nenašla příležitost promluvit obšírně, ale že se může spolehnout, že ji hledá a nepromešká ji. To trvalo až do doby po čtvrtém a posledním pobytu v Marly, odkud se král vrátil v sobotu 15. listopadu.

Nazítří, v neděli, odjel Monseigneur na několik dní do Meudonu. Do Versailles přijel následující středu, 19. listopadu, na státní radu, po níž se vrátil na oběd do Meudonu a vzal s sebou, mezi čtyřma očima, vévodkyni z Bourgogne. Tam s ním promluvila, jistá si časem, tím, že je sama a že nemůže být vyrušena. Začala o paní ze Saint-Simon, která také jela na oběd do Meudonu s Monseigneurovými syny a s vévodkyní z Berry. Když ji Monseigneur velmi chválil, řekla mu princezna, že ji přesto přivádí do zoufalství. Byl velmi překvapen a zeptal se jak. Tu s ním otevřeně promluvila o aféře, kterou mi u něho nastrojili. Přiznal ji a znovu se rozhněval. Nechala ho všechno vypovědět a pak se ho zeptala, zda o tom je opravdu vážně přesvědčen; odtud mu obratně řekla, že paní ze Saint-Simon má velmi ráda, že o mne sama nijak nedbá, ale že kvůli němu samému nemůže snést, aby ho viděla obětí tak hrubého výmyslu; že není představitelné, aby člověk s nejmenší znalostí dvora — a tím méně člověk, kterého mu líčili jako tak neklidného, tak plného ducha a znalostí, tak nebezpečného — si mohl vzít do hlavy tak nesmyslný záměr, jako je dosáhnout vyhnání dvou vdov po princích krve ode dvora, které on i král, jejich otec, tak milovali, a tím méně to říkat; a že na první pohled tomu nemůže uvěřit nikdo, kdo má aspoň trochu rozumu. Víc nebylo třeba, aby se ten ubohý princ přesvědčil o hlouposti výmyslu,

který tak snadno spolkl, a aby se v něm rázem zrodil stud, že tak plně skočil do tak hrubě nastražené pasti. Ihned to v dobré víře přiznal, ve všem s ní souhlasil a řekl, že o tom tolik nepřemýšlel, protože ho přemohl hněv.

Využila toho, aby v něm vzbudila podezření vůči osobám, které k němu měly tak málo úcty, že ho vystavily hněvu tak málo opodstatněnému a tak velice jim vhodnému, a aby mu představila, že při tom, čím je, se nemůže dost mít na pozoru před falešnými udáními a před lidmi, které by při nich přistihl, a to ještě tak hrubých. Neodvážila se ho zeptat, kdo to byl, a spokojila se s tím, že mu řekla, že všichni, kdo k němu mají přístup, mě nenávidí, jedni kvůli hodnosti, druzí z jiných důvodů. Nechala ho změnit téma, s čímž si pospíšil, když mu předtím dostatečně dala pocítit, jak neuctivé, troufalé, ničemné a neuvěřitelné bylo to udání a jak hanebné a nebezpečné pro něho bylo, že mu uvěřil, aniž mu věnoval sebemenší pozornost.

Vévodkyně z Bourgogne nedala paní ze Saint-Simon v Meudonu nic najevo; ale ve Versailles jí ještě téhož večera celý ten rozhovor zopakovala a paní ze Saint-Simon jí za něj poděkovala tak, jak si zasloužila tato služba, prokázaná s takovou silou, duchem, laskavostí a úspěchem. Jakmile jsem mohl du Monta vidět, řekl jsem mu, ale bez podrobností, že vévodkyně z Bourgogne promluvila skvěle a podařilo se jí vyvést Monseigneura z omylu, čemuž se, jak se mi zdálo, velmi potěšil. Pan z Beauvilliers a kancléř, kteří měli velké starosti, když mě věděli v té bažině, se velmi radovali, že jsem z ní venku, a velmi schvalovali rozhodnutí, které jsem si předsevzal: zachovávat vůči Monseigneurovi, u něhož jsem mohl kvůli jeho pekelnému okolí jen ztratit a nic získat, totéž chování, jaké jsem zachovával od té příhody, a nechat tak ty počestné lidi, kteří mě do toho dostali, věřit, že v tom stále jsem, abych v nich nevzbudil chuť k nějakému jinému výmyslu, který by mě snad u prince tak snadno věřícího a tak zcela v jejich rukou zničil, aniž bych o tom mohl být varován.

Kapitola druhá

Abbé z Vaubrunu povolán zpět po deseti letech vyhnanství. — Jeho rod, jeho povaha. — Bula, která odsuzuje jezuity kvůli čínským obřadům. — Pět mužů navíc v každé pěší kompanii. — Daň na lichváře. — Přerazení mince a zisk z něho. — Zřícení mostu v Moulins. — Pustošení Loiry. — Velký převor unesen jakýmsi císařským partyzánem. — Apanáž a domácnost pana [vévody] a paní vévodkyně z Berry. — Vzácný omyl. — Benoist, kontrolor králova stolu, nebezpečný člověk. — Králův skrupule ohledně prodejnosti úřadů jeho almužníků. — Paní z La Rochepot velmi podivně připuštěna jako manželka kancléře pana vévody z Berry v Marly ke stolu a do kočárů paní vévodkyně z Bourgogne. — Paní vévodkyně z Bourgogne jedinou nezávislou paní své domácnosti. — Návrat generálů. — Fervaques opouští službu. — Smrt lorda Greffina. — Smrt Spanheimova. — Smrt vévodkyně z Mantovy a smutek za ni. — Domnělý výrobce zlata. — Boudin; jeho postavení a jeho povaha. — Plesy, slavnosti a zábavy u dvora po celou zimu.

Abbé z Vaubrunu, který byl deset let ve vyhnanství, v posledních letech s povolením pobývat v Paříži, avšak nepřiblížit se ke dvoru, dostal konečně svolení přijít se poklonit králi, a to v den návratu do Versailles z poslední letošní cesty do Marly. Jmenoval se Bautru a pocházel z nejdrobnější a nejnovější měšťanské vrstvy v Tours.

Jeho otec Vaubrun byl bratrem Nogenta, který padl jako mistr šatny při přechodu přes Rýn a měl za manželku sestru pana z Lauzunu, dále bratrem rytíře z Nogentu a té Montaubanové, oné falešné kněžny, o níž jsem se několikrát zmínil. Jejich otec se domohl jmění velkým důvtipem a úslužností ke konci vlády Ludvíka XIII.[1] a zejména za nezletilosti Ludvíka XIV. a stal se kapitánem stráže brány.

Nogent dostal po jeho smrti jeho úřad a potom i úřad mistra šatny, aby si bez věna vzal sestru pana z Lauzunu, která byla dvorní slečnou královny matky. Vaubrun se oženil s dcerou Serranta, bratra svého otce, který byl velmi bohatý a býval dvorním referendářem; ten ještě žil, bylo mu osmdesát pět či šest let a žil na odpočinku v Serrantu v Anjou, kde abbé z Vaubrunu strávil své vyhnanství. Vaubrun padl jako generálporučík v boji u Altenheimu, při onom krásném a proslulém ústupu, který vedl můj tchán[2] po smrti pana z Turenne.

---

1. **Vysvětlivka:** Ludvík XIII. (1601–1643), francouzský král od roku 1610, otec Ludvíka XIV. a Monsieura; od roku 1615 manžel Anny Rakouské. Zemřel 14. května 1643 v Saint-Germain-en-Laye po dlouhé nemoci.

2. **Vysvětlivka:** Saint-Simonův tchán Guy Aldonce de Durfort, vévoda z Lorges (1630–1702), maršál Francie a synovec vikomta z Turenne; po Turennově smrti roku 1675 převzal velení a vyvedl armádu

Zanechal dvě dcery – starší se roku 1688 stala druhou manželkou vévody z Estrées, druhá, o níž jsem mluvil v souvislosti s jejím únosem, byla později zavřena u anunciátek v Saint-Denis, kde složila sliby – a jediného syna, ovšem naprostého trpaslíka a velmi kulhavého, který se kvůli těmto přirozeným vadám dal na církevní dráhu. Přes své křivé nohy a hlavu k vystrašení si u žen počínal velmi troufale a myslel si, že má pro ně velké nadání. Měl vědomosti, mnoho ducha, málo nebo vůbec žádný úsudek, velkou smělost a znalost světa, v němž chtěl všechno vědět, při všem být, do všeho se plést; klepal na všechny dveře, byl úslužný, uctivý, podlézavě poslouhoval všem, kdo byli u moci, často i těm, kdo byli navzájem nepřáteli, a vždy hned, jakmile se k moci dostali, a vtíral se ke všem, kdo něco znamenali. Bláznivá ctižádost a vášeň pro velký svět ho přiměly koupit si úřad předčitatele, aby se dostal ke dvoru. Intriky byly jeho živlem, ale byl v nich nebezpečný, neopatrný a vůbec nespolehlivý, a proto se ho báli, vyhýbali se mu a pohrdali jím. Oddal se kardinálovi z Bouillonu, jehož intriky ho přivedly do vyhnanství, a jeho vlastní intriky s jezuity ho přivedly zpět. Nakonec se stal slepě oddaným nástrojem pana a paní du Maine, kteří ho však k ničemu nedovedli. Celý život zuřivě toužil stát se biskupem.

V té době vyšla papežská bula[3], která zcela jasně rozhodla všechny spory misionářů a jezuitů v Číně o čínských obřadech na počest Konfucia, předků a dalších: prohlásila je za modlářské, zakázala je, odsoudila jezuity za jejich toleranci a praxi v té věci, schválila postup zesnulého kardinála z Tournonu[4], jehož utrpení, vytrvalost a smrt v ní byly velice chváleny, a ostře pokárala úskoky a neposlušnost jezuitů. Tato bula je nepokořila tolik, jako je rozzuřila; obcházeli ji a pak ji otevřeně přeskočili snožmo. O těchto věcech bylo napsáno tolik, že o nich nebudu říkat víc. Zmiňuji se o této bule jen jako o zdroji všeho rozruchu, který nastal brzy poté a jehož pronásledování trvá dodnes a jen nabývá na zuřivosti. V pravý čas promluvím o tomto mistrovském díle ďábla a jezuitů[5], a zvláště otce Telliera.

---

zpět přes Rýn, přičemž svedl boj u Altenheimu. Jeho dcera Marie-Gabrielle se roku 1695 stala autorovou manželkou. Zemřel 22. října 1702 v Paříži.

3. **Vysvětlivka:** Jde o dekret papeže Klementa XI. z 25. září 1710, který potvrdil dřívější zákaz čínských obřadů (1704) a pochválil kardinála z Tournonu; spor s konečnou platností uzavřely až buly *Ex illa die* (1715) a *Ex quo singulari* (1742).

4. **Vysvětlivka:** Charles-Thomas Maillard de Tournon (1668–1710), papežský legát vyslaný do Číny, aby tam prosadil zákaz čínských obřadů, kardinál od roku 1707. Zemřel 8. června 1710 v Macau, kde ho portugalské úřady držely v domácím vězení.

5. **Vysvětlivka:** Narážka na bulu *Unigenitus* papeže Klementa XI. (8. září 1713), která odsoudila 101 vět z Quesnelových *Mravních úvah o Novém zákoně* a vyvolala ve Francii dlouholeté spory; Saint-Simon ji přičítá jezuitům, zvláště králově zpovědníkovi otci Tellierovi.

Zavedení desetiny[6] dalo podnět k tomu, aby se veškerá pěchota rozmnožila o pět mužů na kompanii. Byla také uvalena daň na lichváře, kteří velmi vydělali na obchodování s královými papíry, to jest na tom, že využívali tísně lidí, jimž je král dával jako platbu. Těmto lidem se říkalo ažiotéři a jejich počínání – podle toho, v jaké tísni byli držitelé úpisů, dávali například tři nebo čtyři sta livrů, a často ještě většinou v naturáliích, za úpis na tisíc franků –, toto počínání, pravím, se nazývalo ážio. Z této daně se zamýšlelo vytěžit nějakých třicet milionů. Mnoho lidí na ní hodně vydělalo; nevím, zda na tom byl nejlépe král. Brzy nato byla přeražena mince, což přineslo králi velký zisk a jednotlivcům i obchodu nesmírnou škodu. Odjakživa se pokládalo za velmi velké neštěstí, a za něco ještě horšího, sahat na obilí a na minci. Desmarets navykl lidi na machinace s mincí, pan Vévoda a kardinál Fleury[7] na machinace s obilím a na uměle vyvolaný hlad.

Most, který Mansart postavil v Moulins přes Allier, byl strhnut, sotva byl dokončen, jak jsem vylíčil na svém místě. Postavil tam jiný a ujišťoval, že vydrží až do nejvzdálenějšího potomstva. Stál přes osm set tisíc livrů. Hned na samém počátku letošní zimy ho odnesla povodeň Loiry, která svým pustošením stála království přes deset milionů a za kterou, jak bylo vysvětleno jinde, vděčilo vlivu vévody z La Feuillade[8]. Velký převor[9], který znovu odešel ze země, jak bylo vylíčeno na svém místě, se po dlouhém bloudění usadil v Benátkách. Protože se mu nikde nelíbilo, vydal se úplně na konci října provětrat svůj neklid a vypravil se na cestu do Lausanne ve Švýcarsku. Jakýsi bandita jménem Massenar, který však měl císařské pověření a jehož syn byl před několika měsíci zajat a uvězněn v Pierre-Encise za otcovy i své vlastní zločiny, přepadl velkého převora na cestě, rychle s ním přešel Rýn, zavřel ho na jednom císařském hradě a prohlásil mu, že s ním bude zacházet přesně tak, jak se bude zacházet s jeho synem. Velký převor dostal povolení vzkázat to hraběti du Luc, královu velvyslanci ve Švýcarsku, který o tom podal zprávu po kurýrovi. Nezdálo se, že by tou zprávou byl král příliš pohnut nebo že by na ní kdokoli bral velký podíl.

---

6. **Vysvětlivka:** Desetina (*dixième*) byla nová přímá daň ve výši desetiny ze všech příjmů, postihující i šlechtu a privilegované; zavedla ji královská deklarace ze 14. října 1710 na úhradu válečných výdajů.

7. **Vysvětlivka:** Narážka na pozdější dobu: pan Vévoda je zde Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), první ministr Ludvíka XV. v letech 1723–1726, nikoli pan Vévoda doby vyprávění; kardinál André-Hercule de Fleury (1653–1743) řídil po něm vládu Ludvíka XV. až do své smrti ve vysokém věku 29. ledna 1743 v Issy.

8. **Vysvětlivka:** Louis d'Aubusson, vévoda z La Feuillade (1673–1725), zeť ministra Chamillarta, generál, později (1724) maršál Francie; Saint-Simon mu na dřívějším místě Pamětí přičetl vinu na škodách, které působily povodně na Loiře.

9. **Vysvětlivka:** Velký převor je Philippe de Vendôme (1655–1727), mladší bratr vévody z Vendôme, velký převor maltézských rytířů ve Francii; po svém neúspěchu v Itálii roku 1705 upadl v nemilost a opustil Francii.

Neustálé vypůjčování komorních úředníků, králových gard i stolu vévodkyně z Bourgogne, k němuž byli vévoda a vévodkyně z Berry stále nuceni, nakonec svou dotěrností omrzelo natolik, že místo aby se čekalo na mír, který se zdál ještě tak vzdálený, rozhodl se král proti svému původnímu úmyslu dát svému vnukovi apanáž. Penze byly přiznány v téže výši, jakou měli Monsieur a Madame, ale apanáž byla zcela jiná. Královna matka, která Monsieura něžně milovala a byla regentkou, stanovila jeho apanáž bez jakékoli míry; u této se upadlo do opačné krajnosti. Příjem nestačil ani na výdaje domácnosti v jejím základním rozsahu; na mimořádné výdaje, tak často nevyhnutelné, nebyly žádné prostředky; nedostali ani ten nejmenší kus nábytku ani žádný dům ve městě či na venkově, a teprve po nějaké době jim byl v Paříži dán Lucemburský neboli Orleánský palác. Apanáž tvořila vévodství Angoulême a Alençon s jakýmsi drobným rozšířením a kraj Ponthieu, s právem obsazovat všechna obročí královské nominace kromě biskupství, stejně jako u zesnulého Monsieura; těch obročí tam však bylo málo a byla malá.

Když bylo vše hotovo a vyřízeno, vyslali páni z Abbeville, kteří si pro svou dávnou věrnost a služby vymohli a uchovali výsadu sami střežit krále, když projíždí jejich městem, a nepřijímat do něj žádné vojsko, poselstvo s prosbou, aby z toho ohledu bylo jejich město z apanáže vyňato a ponecháno přímo koruně. La Vrillière, státní sekretář, do jehož úřadu to patřilo, o tom podal zprávu králi; ten byl nesmírně překvapen, když se dozvěděl, že Abbeville patří k apanáži, a zeptal se proč. Otázka vyzněla podivně; ještě podivnější však byl jeho údiv, když na odpověď řekl, že nevěděl, že je v ní Ponthieu, ani že Abbeville je jeho hlavním městem. Dodal, že ten kraj příliš páchne střelným prachem, než aby mohl být dán jako apanáž, a dal ho z ní vyjmout.

Berry by se místo něho, ba hned zpočátku, hodilo lépe než kterýkoli jiný díl, protože princ nesl jeho jméno. Při zkoumání se však zjistilo, že veškeré jeho korunní panství je zastaveno rodu Condé. Sáhlo se tedy k hrabství Gisors a k některým okolním územím, aby nahradila Ponthieu; a protože jména Angoulême a Alençon byla zprofanována levobočkem Karla IX. a synem posledního vévody z Guise, který zemřel jako dítě[10], dal král vystavit pro svého vnuka královský patent, aby nosil jméno vévody z Berry, které dostal při narození, ačkoli tam neměl žádný majetek. Když byla záležitost apanáže vyřízena, daly se do prodeje úřady v domácnosti vévody a vévodkyně z Berry. Protože tam chtěli mít zvučná jména, šlo to dost pomalu. Pro nevelký význam té věci ji tu vyřídím najednou.

Vévoda z Beauvilliers, který byl jako bývalý vychovatel vévody z Berry jediný, kdo měl právo být prvním šlechticem jeho komory, mohl s tímto úřadem volně naložit. Protože se počet úřadů i jejich služné řídily původním stavem domácnosti zesnulého Monsieura, udělal pan z Beauvilliers ze svého úřadu dva. Jeden zcela daroval

10. **Vysvětlivka:** Vévodou z Angoulême byl Karel z Valois (1573–1650), nemanželský syn Karla IX.; vévodou z Alençonu byl titulován František Josef Lotrinský (1670–1675), syn posledního vévody z Guise a paní z Guise, roz. Alžběty Orleánské, který zemřel ve čtyřech letech.

svému bratrovi, vévodovi ze Saint-Aignan, jehož rod a ještě víc hodnost nesmírně lichotily vévodovi a vévodkyni z Berry, a druhý prodal markýzi z Béthune, Desmaretsovu zeti, pozdějšímu vévodovi ze Sully. Rytíř z Roye koupil jeden ze dvou úřadů kapitána tělesné gardy. Clermont-d'Amboise, zeť pana z O, vzal druhý; Montendre úřad kapitána Sta Švýcarů.

Rasilly, kterého podporoval vévoda z Beauvilliers – ten ho kdysi učinil podvychovatelem princů – a který od konce této služby neodstoupil od vévody z Berry ani na krok, s neuvěřitelnou námahou při vyjížďkách, honech a bděních, z králova rozkazu a bez služného, byl za to odměněn krásným darem úřadu prvního štolby, o který se za velmi vysokou cenu ucházeli lidé nejpřednějšího postavení.

Celý dvůr této milosti tleskal, protože si ji zasloužil a protože si dokázal získat všeobecnou lásku, úctu a vážnost. Vévodkyně z Berry, která tam chtěla mít větší jména, nad tím hořce plakala a svou zlost před nikým neskrývala. Je však pravda, že Rasilly byl šlechtic starého rodu, velmi dobrého původu a dobře spřízněný, generální místodržitel své provincie, a že jeho předkové jím bývali v dobách, kdy se jím nemohl stát kdokoli ani za peníze.

Tak vybíravá nebyla tato princezna u La Haye, štolby vévody z Berry, jemuž zdarma vymohla úřad prvního lovčího a brzy nato přiměla vévodu z Berry, aby mu koupil úřad prvního komořího, který mu dával místo v jeho kočáře a u jeho stolu, když jedl s muži. Napřímil se pyšněji a prohlížel se v zrcadle s ještě větším zalíbením. Byl dobře urostlý, ale vysoký, strnulý jako prkno, a s obličejem jako odřeným, na němž ostatně nebylo nic krásného. Měl štěstí ve více než jednom ohledu a byl víc oddán své nové paní než svému pánovi. Král se velmi rozhněval, když se dozvěděl, že si vévoda z Berry na tento dar vypůjčil.

Pons a Monchy, lidé z dobrého rodu, koupili dva úřady mistrů šatny. Champignelle, šlechtic dobrého původu a zeť zesnulého Denonvilla, prvního podvychovatele princů, vzal úřad prvního hofmistra a zastával ho velmi čestně. Syn barona z Beauvois a oné paní z Beauvois, tolik důvěrné první komorné královny matky, o nichž jsem mluvil jinde, koupil úřad kapitána stráže brány. Král ho kdysi přiměl vzdát se kapitánství v Grenelle, Montrouge atd. ve prospěch Bontempse, a to z černé zlomyslnosti Benoista, kontrolora králova stolu.

Byl to hrubý tlouštík, který sloužil celý rok, syn kuchaře Ludvíka XIII. Svou horlivostí a péčí o králova jídla si s ním vytvořil takovou důvěrnost, že se ho bál celý dvůr, dokonce i Livry, a že si ho hleděli i pan Princ a pan Vévoda. Tomu malému Beauvoisovi často dost nemístně nadával kvůli zvěřině, a ten se ohradil. Benoist pak nechával jeho zvěřinu ležet, chválil ostatní kapitány honiteb, kteří jí posílali brzy a hodně, stěžoval si, že z tohoto nemůže nic dostat, obvinil ho, že ji prodává, a dokázal to tak dobře, že krále rozhněval a Beauvoise zničil. Dobře cítím, že sama o sobě je to ta nejposlednější maličkost, než aby se vyprávěla; ale charakterizuje a vykresluje.

Abbé Turgot, králův almužník, byl právě vysvěcen na biskupa ze Séez a hledal kupce pro svůj úřad. Kromě něho už jen abbé Morel měl svůj úřad koupený; král je všechny postupně vykoupil z úzkostlivé obavy před simonií[11]. Myslel si právem, že se tyto úřady kupují, aby si jimi kupující vydláždil a zkrátil cestu k opatstvím a k biskupství, a že to tedy znamená kupovat je nepřímo. Tato úvaha učinila biskupa ze Séez prvním almužníkem vévody z Berry za větší část ceny jeho úřadu, jejíž zbytek mu doplatil král. Byl to velmi dobrý a čestný člověk.

Coettenfaovi, svému dávnému příteli, jsem opatřil úřad rytíře cti vévodkyně z Berry, bez srovnání nejkrásnější a ze všech nejpohodlnější na výkon, který přirozeně vedl k tomu stát se rytířem řádu. Byl generálporučíkem, a to z těch dobrých, a prvním důstojníkem lehké jízdy, kterýžto úřad prodal. Protože jsem si příliš pospíšil, nedostalo se mu snížení ceny, které o něco později, když už byl do úřadu uveden, zavedla obtížnost prodeje. Rytíř z Hautefortu koupil úřad prvního štolby; bratr jeho otce jím byl u královny. Bylo zvláštní vidět zároveň jeho s tímto úřadem u dcery Francie a jeho bratra jako štolbu hraběte z Toulouse, který si přitom ještě hrál na důležitého. Saumery, bratr podvychovatele princů, ale člověk přímý, prostý a čestný, který se po dlouhé službě nudil na odpočinku, koupil úřad prvního hofmistra a zastával ho velmi poctivě.

Úřad prvního almužníka zůstal dlouho neprodán, stejně jako nesčetné drobné úřady. Nakonec se jím stal abbé z Castries, bratr rytíře cti vévodkyně z Orléans, nyní arcibiskup z Albi a komtur Řádu Svatého Ducha, a to až velmi dlouho potom.

Voysin, využívaje své přízně a nevěda si rady se svou nejstarší dcerou, kterou velmi miloval a která byla odevšad vyloučena, protože se provdala za muže z úřednického stavu, La Rochepota, syna velmi bohatého La Berchèra, dal mu koupit úřad kancléře vévody z Berry a namluvil králi, že jí s tím může prokázat milost a připustit ji do kočárů a ke stolu vévodkyně z Bourgogne, a tím ji brát do Marly, což bylo velmi neobvyklé.

Zároveň učinil král pro vévodkyni z Bourgogne to, co nepřiznal ani královně, ani paní Dauphine[12]. Ponechal jí úplnou správu záležitostí její domácnosti a volné

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Kupčení s posvátnými věcmi a zvláště s církevními hodnostmi. Fleury (*Institution au droit ecclésiastique*, III. díl, kap. 11) vymezuje případy simonie: prodávat nebo kupovat kázání nebo udílení svátostí tak, že se odmítá vyučovat, křtít či udělit rozhřešení z hříchů jinak než za jistou cenu; prodávat svěcení biskupů, kněží, jáhnů nebo jiných služebníků církve, a tudíž i udílení církevních úřadů a důchodů s nimi spojených. „Kánony dále pokládají za simonii požadovat něco za povolení vyučovat (jde zde o náboženské vyučování), za vstup do kláštera, jehož cílem má být jen pokání a křesťanská dokonalost, za svěcení kostelů atd."

12. **Vysvětlivka:** Královna je Marie Terezie Španělská (1638–1683), dcera Filipa IV., od roku 1660 manželka Ludvíka XIV.; z jejích šesti dětí se dospělosti dožil jen Monseigneur. Zemřela 30. července 1683 ve Versailles na následky abscesu v podpaží. Paní Dauphine je Marie Anna Kristina Viktorie Bavorská (1660–1690), od roku 1680 manželka Monseigneura a matka vévodů z Bourgogne, z Anjou (Filipa V.) a z Berry; zemřela 20. dubna 1690 ve Versailles po dlouhé nemoci.

nakládání se všemi úřady a místy, a to aniž by mu z čehokoli skládala účty: jedním slovem neomezenou paní. Prohlásil to nahlas, řekl, že jí v tom dostatečně důvěřuje a že by byla schopna i obtížnějších a důležitějších věcí. Tato velmi význačná přízeň vzešla od něho samého. Vévodkyně z Bourgogne by si to u něho navždy pokazila, kdyby se o ni jen nepatrně pokusila. Lze věřit, že s tak výjimečnou přízní dovedla obezřetně zacházet; a že kdykoli to, o čem měla rozhodnout, nebylo docela drobné, znala krále příliš dobře, aby cokoli udělala bez něho, byla si však tehdy jista jeho souhlasem i toho, že jí tu ohleduplnost ocení.

Berwick, vyhnaný sněhy, se vrátil první, když předtím oddělil část svých vojsk pro Roussillon. Pak se vrátil Harcourt, po něm Besons a všichni důstojníci jejich armád, které se uložily do zimních ležení. Také Villars přijel z lázní v Bourbonne. Goesbriant byl přijat jako ministrův zeť a dostal spolu s řádem penzi dvacet tisíc livrů do doby, než se uvolní první guvernérství.

Fervaques, plukovník pluku Piémont a brigádní generál pěchoty s dobrou pověstí, opustil službu. O těchto Bullionech jsem mluvil jinde v souvislosti s kočárem Madame, do něhož jednou vstoupila jeho matka, paní z Bullionu, za peníze, které dala paní z Ventadour, aniž by to však vedlo k něčemu dalšímu. Byla to velmi panovačná žena, která přiměla syna odejít ze služby, uražena tím, že se po Douai nestal polním maršálem, ačkoli byl brigádním generálem teprve od zimy. Král se tím cítil velmi dotčen. Kdyby mu byl někdo řekl, že tento Fervaques bude jmenován generálem, jako by službu nikdy neopustil, a roku 1724 rytířem řádu, byl by podivně udiven a pohoršen, stejně jako byla celá Francie. Král ho potrestal na měšci. Pluk Piémont ho stál sto tisíc livrů, král stanovil jeho cenu na sedmdesát pět tisíc. Mohli se nad tím malým švihnutím proutkem zlobit, ale byli příliš bohatí, aby se starali o dvacet pět tisíc livrů.

Lord Greffin, zajatý s markýzem z Lévis na moři při pokusu o výpravu do Skotska[13], kdy jsem se o něm čestně zmínil, zemřel v Londýně ve vysokém věku přirozenou smrtí; čas od času dostával odklad svého rozsudku a jistotu, že jej bude dostávat vždy. Tehdy se o něm řeklo dost, takže nemám co dodat.

Spanheim, tak známý v učenecké republice a neméně známý svými diplomatickými jednáními a úřady, zemřel v téže době v Londýně ve věku osmdesáti čtyř let[14], s hlavou stejně jasnou jako kdykoli dřív a v dokonalém zdraví až do konce. Dlouho byl v Paříži vyslancem braniborského kurfiřta a ve stejné funkci přešel do Londýna, když se kvůli španělskému dědictví věci zkomplikovaly.

---

13. **Vysvětlivka:** Nezdařená jakobitská výprava, při níž mělo francouzské loďstvo v březnu 1708 vysadit ve Skotsku Jakuba Františka Eduarda Stuarta; jakobita Edward Griffin, lord Griffin, byl tehdy zajat Angličany a odsouzen pro velezradu.

14. **Ediční poznámka:** Ezechiel Spanheim (1629–1710), ženevský rodák, učenec a numismatik, braniborský (pruský) vyslanec v Paříži a od roku 1702 v Londýně, kde zemřel roku 1710; bylo mu tedy osmdesát let, ne osmdesát čtyři.

Také vévodkyně z Mantovy[15] zemřela v Paříži, v rozpuku mládí a s krásou, která slibovala pevné zdraví, 16. prosince. Její nemoc byla dlouhá a ona ji dovedla šťastně využít. Od svého podivného sňatku vedla velmi smutný život; žádný z krásných plánů vévodkyně z Elbeufu ani z jejích velkých nároků pro ni se nezdařil. Po svém návratu vedla v Paříži život velmi smutný. Neměla dětí a od manžela nedostala nic. Ten měl tu čest být s králem spřízněn, a král proto vzal černý smutek na pět či šest dní.

V těchto posledních dnech roku se objevil jeden z těch dobrodruhů a podvodníků, který tvrdil, že zná velké tajemství výroby zlata. Boudin, první lékař Monseigneura, ho nechal pracovat u sebe, pod svým dohledem a pod zámkem. Za nějaký čas ho uvidíme jako smělou a nebezpečnou postavu na člověka jeho druhu. Je dobré o něm říci slovo, když se tu přirozeně nachází po ruce. Postavou byl stejně *boudin* – jelito – jako jménem, syn králova lékárníka, jehož si nikdo nikdy nevážil. Studoval medicínu, byl pracovitý, zvídavý a učený. Kdyby byl vytrval v píli a vážnosti, byl by z něho skvělý a dobrý duch. Ten měl ostatně nesmírně ozdobený literaturou a historií a ducha měl nekonečně mnoho, přirozeného ražení, plného půvabu, živosti a pohotových odpovědí, a byl tak bezprostředně zábavný, že nikdo nebyl ustavičně zábavnější, aniž by se o to kdy snažil. Stal se děkanem pařížské lékařské fakulty, lékařem krále a nakonec prvním lékařem Monseigneura, s nímž byl co nejlépe zadobře. Podmanil si pana Fagona, tyrana medicíny a neomezeného pána lékařů, natolik, že s ním dělal, co chtěl, a chodil k němu v kteroukoli hodinu, ačkoli Fagon žil vždy za stovkou závor. Fagon nenáviděl tabák tak, že ho pokládal za jed; Boudin mu věnoval lékařskou tezi proti tabáku a celou ji obhájil v jeho přítomnosti, přecpaný tabákem, který měl vždycky plné prsty, s tabatěrkou v ruce a s umazaným obličejem. U kohokoli jiného by to Fagona rozzuřilo; jemu prošlo všechno. Člověk tak dobré společnosti brzy uspěl u dvora, kde nemohl nikomu vzbudit závist. Patřil k důvěrným večeřím pana Vévody i k večeřím pana prince de Conti. Kdekdo ho chtěl mít, muži i ženy nejvyššího postavení a nejlepší společnosti, a nemohl ho mít kdokoli – staří k obědu, mladí na svých zábavách; byl prostopášný a zhýralý do krajnosti, labužník, s nímž byla radost sedět u stolu, a to vše s upřímností a vtipem, které okouzlovaly. Takto byl Boudin brzy zkažen. Ostatně to byl smělý, troufalý chlapík, který si málo co odpíral a nešetřil nic, když se nebál odvety nebo když byl vyprovokován; zdomácněl, a tím brzy velmi zdrzl. Takto zasvěcen do nejvybranější společnosti, pustil se do intrik a věděl o mnoha tajných a důležitých dvorských věcech a měl v nich podíl.

Maršál z Villeroy se v době své skvělé přízně jednou ráno, když Monseigneur bral projímadlo, dal před Monseigneurem do vtipkování na jeho účet. Jeho velkopanské způsoby se Boudinovi nelíbily a odpověděl úsečně. Maršál pokračoval; ten druhý

15. **Vysvětlivka:** Zuzana Jindřiška Lotrinská-Elbeufská, dcera vévody z Elbeufu a vévodkyně z Elbeufu, roz. z Navailles (zmíněné dále), od roku 1704 manželka posledního mantovského vévody Ferdinanda Karla Gonzagy.

neváhal ani chvíli a odbyl ho tak drze, že přítomní zůstali zaraženi a maršál oněměl a byl pobouřen. Monseigneur, který maršála neměl rád a bavil se svým lékařem, jenž byl zadobře s ním i se vším, co ho obklopovalo, neřekl ani slovo. Po chvíli ticha maršál odešel a Monseigneur se dal do smíchu. Příhoda se okamžitě roznesla a nic dalšího z ní nebylo.

Ačkoli Boudin své řemeslo miloval, docela v něm zrezivěl, protože si už nedával tu práci navštěvovat nemocné; jeho zvídavost po všemožných lécích a tajných prostředcích ho však neopustila. Byl v tom té nejlepší víry na světě a spílal fakultě, která o nich nechce nic slyšet a nechává lidi umírat podle svých pravidel. Miloval chemii, byl v ní učený a také dobrý praktik, ale šel dál: dal se na zlatodějství. Vzal si do hlavy, že kámen mudrců není nemožné nalézt, a se vší svou učeností a důvtipem se v tom nechal stokrát napálit. Stálo ho to mnoho peněz, a ačkoli je měl velmi rád, nebylo mu pro to nic líto; opouštěl zábavy i nejlepší společnost kvůli svým destilačním přístrojům a kvůli podvodníkům, kteří ho šidili. Tisíckrát podveden, nechal se tisíckrát znovu nachytat. Sám se tomu vysmíval, i svým strachům, protože se bál všeho a vyprávěl o tom ty nejkomičtější historky. Tento výrobce zlata ho bavil a nakonec podvedl jako ti ostatní a stál ho hodně peněz, jichž velmi litoval, neboť k jejich hromadění nezanedbával žádný z prostředků, jež mu mohla poskytnout jeho přízeň. Velmoži i ministři s ním počítali a jednali s ním opatrně jako s velmi nebezpečným člověkem; a on také, pokud nebyl vyprovokován, věděl, s kým má co do činění, a rovněž s nimi jednal obezřetně. Pevně se držel meudonské kliky a dosti i kliky velmožů.

Hned od začátku prosince král prohlásil, že chce, aby se ve Versailles hrálo divadlo a konala apartmá i tehdy, když bude Monseigneur v Meudonu, proti obvyklému zvyku. Zřejmě se domníval, že musí udržovat dvůr v zábavách, aby tím lépe skryl navenek, a kdyby to šlo, i uvnitř, rozvrat a krajní tíseň státních záležitostí. Z téhož důvodu byl masopust zahájen brzy a celou zimu se u dvora konalo množství plesů všeho druhu, z nichž manželky ministrů pořádaly velmi skvělé, jakési slavnosti, pro vévodkyni z Bourgogne a celý dvůr; Paříž však proto nezůstala o nic méně smutná ani provincie méně zpustošené.

Kapitola třetí

Princ de Conti, Médavy, du Bourg, Albergotti, Goesbriant přijati za rytíře řádu. — Zvláštnosti týkající se prince de Conti. — Goesbriant guvernérem Verdunu. — Sňatek Châtillona s jednou z Voysinových dcer. — Kolínský kurfiřt v Paříži a u dvora slouží mši pro paní vévodkyni z Bourgogne. — Jeho podivný apríl. — Smrt trevírského kurfiřta. — Porta vyhlašuje válku Rusku. — Nangis plukovníkem králova pluku. — Smrt, rod a povaha Feuquièrova. — Úvaha o sprostáctích. — Smrt a povaha Estradesova; jeho původ. — D'Antinův nárok a proces o hodnost vévody a paira z Épernonu. — D'Antin dostává od krále svolení svůj proces zahájit. — Lest a úskočnost jeho řeči. — Královy pokoje v Marly. — Pevné a početné odhodlání bránit se. — Rozumná a smělá rada Harcourtova. — Příčiny pevnosti. — Přijatá opatření. — Odmítám vedení záležitosti a dávám je svěřit vévodům z Charostu a z Humières. — Podepsán odpor proti d'Antinovi. — Podivné počínání vévody z Mortemartu. — D'Antinova poddajnost. — Králova stranickost pro d'Antina, marná. — Ubohé počínání La Feuilladovo. — Vzpurní vévodové. — Aiguillon. — Král dává v parlamentu prohlásit svou nestrannost. — Zvláštní neklid vévody z Beauvilliers při přijetí vévody ze Saint-Aignan, svého bratra.

Tento rok začal obřadem, při němž byli pasováni na rytíře řádu pan princ de Conti[1], Médavy a du Bourg, dlouho poté maršálové Francie, Albergotti a Goesbriant.

Panu princi de Conti ještě nebylo patnáct let. Jeho paní matka přesto už dlouho žádala o řád pro něho s krajní naléhavostí. Princové krve jej mají dostávat ve dvaceti pěti letech; ale král, který jej dal hraběti z Toulouse, když mu ještě nebylo čtrnáct, nevěděl, co odpovědět na tento příklad, jímž se oháněl pan du Maine v důvěrném spojenectví, do něhož ho s paní princeznou de Conti přivedly záležitosti dědictví po panu Princi[2]. A tak díky levobočkům, kteří postupně všechno převrátili a všechno znetvořili, dostávali princové krve řád bez ohledu na věk jako synové Francie; to znamená, že když se se syny koruny a se syny cizoložství zacházelo co do věku zcela stejně, nemohli princové krve zůstat z téže výhody vyloučeni.

Uvedení pana prince de Conti bylo další novotou, stejně podivnou. Kmotři mají být téhož postavení jako ten, koho uvádějí. Když se rytířů nedostává, jako roku 1661

1. **Vysvětlivka:** Ludvík Armand II. Bourbonský, princ de Conti (1695–1727), syn prince Františka Ludvíka de Conti († 1709) a Marie Terezie Bourbonské, dcery pana Prince.

2. **Vysvětlivka:** Po smrti pana Prince (Jindřicha Julia Bourbonského, † 1709) vznikl o jeho dědictví spor mezi rodinou pana Vévody (po jeho smrti roku 1710 ji vedla paní Vévodkyně) a sestrami pana Vévody, princeznou de Conti a vévodkyní du Maine; pan du Maine stál při své manželce.

a 1688, nehledí se na to, protože to jinak nejde, a synové Francie jsou bez rozdílu kmotry všech nových rytířů, jak na ně přijde řada; ale když je rytířů dost, vrací se k pravidlu, které se vždy zachovávalo. Prince de Conti tedy měli uvést dva princové krve, jenže z princů krve byl rytířem řádu jen pan Vévoda[3]. Rozum tedy žádal, aby se jako druhý kmotr vzal ten, kdo se jim co nejvíc blíží, a aby jím byl pan du Maine, nebo, pokud by mu v tom bránila chromá noha, hrabě z Toulouse, neboť jim nikde ve Francii nechybělo z postavení princů krve nic než v parlamentu nepatrné maličkosti, a do téhož postavení byly povýšeny i samy děti pana du Maine. Přesto král kvůli rozepři mezi paní Vévodkyní a panem du Maine o dědictví po panu Princi, která byla už tehdy velmi prudká, váhal dát pana du Maine do dvojice s panem Vévodou. Na poctu princům krve se dal pan Vévoda spojit s vévodou z Orléans; ale hodnost vnuka Francie, tak nedávná a tak odlišná od hodnosti princů krve, se s tím snášela ještě méně než pan Vévoda s panem du Maine. Aby se to rychle uťalo, vystoupilo se až na samý vrchol, aby tu nebylo s čím poměřovat; nezastavilo se ani před syny Francie, ačkoli mezi nimi a princem krve žádný poměr být nemůže, a uvedení provedli Monseigneur a vévoda z Bourgogne.

O zbývajících čtyřech jsme už viděli, při jaké příležitosti byli jmenováni a do jaké míry se toto vyznamenání dvora, nejvyšších hodností a nejvznešenějšího rodu stávalo od Louvoise a jeho jmenování roku 1688 čím dál víc vojenskou odměnou. První dva nosili řád už dlouho, dokud nemohli být přijati. Při této příležitosti byli k přijetí povoláni: jeden ze Štrasburku, kde velel na celé rýnské hranici, druhý z Grenoblu, kde velel na celé savojské hranici. Druzí dva byli právě jmenováni a řád začali nosit, až když byli přijati. První dva se brzy nato vrátili ke svému velení a Goesbriant odjel velet do Saint-Omer. Král mu dal penzi dvacet tisíc livrů, dokud se neuvolní první guvernérství. To bylo to nejmenší pro zetě toho, kdo ty penze vyplácel[4]. Goesbriant na guvernérství Verdunu nečekal dlouho; opatřila mu je Feuquièresova smrt.

Voysin provdal svou druhou dceru za hraběte z Châtillonu, syna a synovce obou prvních šlechticů komory Monsieura a vévody z Orléans, kteří by jistě nevěřili jeho horoskopu, kdyby jim byl předpověděl štěstí, v němž je dnes a které jeho strýc, Monsieurův oblíbenec, měl ještě čas spatřit několik let před svou smrtí v sedmaosmdesáti či osmaosmdesáti letech, kdy už dávno žil na odpočinku ve své provincii. Místo dvou set tisíc livrů, které král před touto poslední válkou dával dcerám svých ministrů, dostal Voysin pro dceru, jako je od té doby dostávají i oni, penzi deset tisíc livrů.

---

3. **Vysvětlivka:** „Pan Vévoda" je zde Ludvík IV. Jindřich Bourbonský (1692–1740), syn Ludvíka III. Bourbon-Condé, předchozího pana Vévody, který zemřel v březnu 1710, a paní Vévodkyně.

4. **Vysvětlivka:** Goesbriant byl zetěm generálního kontrolora Desmaretse, který měl jako ministr financí na starosti i výplatu penzí.

Kolínský kurfiřt[5], který přijel z Valenciennes do Compiègne navštívit bavorského kurfiřta, dorazil do Paříže v prvních dvou či třech dnech tohoto roku. Hned nato měl u krále audienci inkognito a stejně tak šel rovnou k vévodkyni z Bourgogne, kde byl přítomen i vévoda z Bourgogne. Kurfiřt se několik týdnů bavil v Paříži a pak přijel po obědě do Meudonu. Monseigneur zasedl ke stolu ve svém křesle na obvyklém místě, bez *cadenasu*[6], protože v Meudonu ho nikdy neměl, a jako obvykle s nařaseným ubrouskem na ubruse pod svým příborem; obsluhoval ho du Mont a pití mu podávali s podšálkem. Kolínský kurfiřt si sedl naproti Monseigneurovi mezi dvořany, na stejném sedadle jako oni; a toto místo naproti Monseigneurovi nebylo místem princů krve ani ničím vyznačeno. Neměl pod příborem ubrousek ani zvláštní příbor, obsluhoval ho úředník kuchyně a pil bez podšálku jako všichni ostatní dvořané. Chodil s Monseigneurem po celém domě; Monseigneur v úzkých dveřích šel před ním bez jakékoli zdvořilosti a kurfiřt se zastavoval a s uctivým výrazem mu uhýbal, a když na něho mluvil, říkal mu vždy Monseigneur — zvyk, který se tak ujal, že ani král ho jinak neoslovoval, a když o něm mluvil, říkal mu častěji Monseigneur než „můj syn"; ale „pan dauphin" neříkal nikdy.

Dva dny nato, a bylo to v úterý 3. února, přijal král kurfiřta ve své pracovně a ten odtamtud odešel sloužit mši pro vévodkyni z Bourgogne. Rád ji sloužil, tichou i zpívanou, a rád vykonával všechny možné úkony. Vévodkyni z Bourgogne velmi prosil, aby jeho mši vyslechla. Sloužil ji u hlavního oltáře kaple, tichou, a jako obyčejný biskup. Vévodkyně z Bourgogne byla nahoře na tribuně, aby se vyhnula korporálu, který jí kněz na konci mše přinášel k políbení, když byla dole, a aby ta mše vypadala jako obyčejná mše; ale kurfiřt se jí hluboce uklonil, když přistupoval k oltáři a když od něho odcházel, a skláněl se jako obyčejný kaplan při *Dominus vobiscum* a při požehnání. Když přistupoval k oltáři a když od něho odcházel, přijímala vévodkyně z Bourgogne jeho hlubokou úklonu vstoje a odpovídala mu velmi zřetelnou poklonou. Madame byla touto mší pobouřena a dobře si dala pozor, aby na ní nebyla. Kurfiřt se jí ostatně mohl obejít; ale nejenže ji sám navrhl, nýbrž na ní naléhal a dal najevo, že by ho vévodkyně z Bourgogne urazila, kdyby mu ji odmítla. Nebylo obřadu, který by nerad vykonával. Ba rád i kázal, a lze si představit, jak kázal. Jednou na prvního dubna ho napadlo vystoupit na kazatelnu; dal tam pozvat všechno, co bylo ve Valenciennes, a kostel byl úplně plný. Kurfiřt se objevil na kazatelně, rozhlédl se po shromáždění na všechny strany a pak najednou začal křičet: „Apríl! Apríl!" a jeho kapela mu s množstvím trubek a tympánů odpověděla. On se mezitím schoval

---

5. **Vysvětlivka:** Josef Klement Bavorský (1671–1723), bratr bavorského kurfiřta, kolínský arcibiskup a kurfiřt a zároveň lutyšský biskup. Ve válce o španělské dědictví stál jako jeho bratr na francouzské straně, přišel o své země a žil ve francouzském exilu, převážně ve Valenciennes.

6. **Vysvětlivka:** *Cadenas* — ozdobná schránka s příborem, solničkou a ubrouskem, výsada panovníků a nejvyšších osob u stolu.

a odešel. To jsou německé žerty, a k tomu knížecí; přítomní se jim sice velmi nasmáli, ale přesto byli dost udiveni.

Když odsloužil mši pro vévodkyni z Bourgogne, obědval u vévody z Villeroy a pak jel navštívit paní z Maintenon do Saint-Cyru; ta mu dala paní z Dangeau, aby ho provedla po všech třídách slečen a doprovázela ho po celém domě. Ráno se rozloučil s králem, který mu dal vyplatit mnoho peněz a propustil ho velmi spokojeného. O dva dny později se dozvěděl o uprázdněném kanonikátu v Lutychu, kde byl rovněž biskupem; galantně jej dal nabídnout paní z Dangeau pro hraběte z Löwensteinu, jejího bratra, kolínského kanovníka a velkého děkana štrasburského, který zemřel mnohem později jako biskup v Tournai; a kanonikát byl s královým svolením přijat. Kolínský kurfiřt odjel 7. února do Compiègne a odtamtud se vrátil do Valenciennes.

O několik dní později přišla zpráva o smrti trevírského kurfiřta[7]. Bratr pana Lotrinského tak nebyl koadjutorem dlouho; a kapituly v Mohuči a v Trevíru, tak odhodlané po vzoru kolínské kapituly dát si pozor na ctižádost knížat a žádné mezi sebe nepřijímat, upadly do téže nesnáze, Trevír hned a Mohuč později, neboť tamním koadjutorem byl velmistr Řádu německých rytířů, bratr falckého kurfiřta a ovdovělé císařovny.

Švédský král[8] ze svého útočiště v Benderu dokázal Portu natolik pohnout ve svůj prospěch, že se od des Alleurs, který po Fériolovi převzal velvyslanectví v Cařihradě, dozvědělo, že sultán vyhlašuje válku a hodlá s armádou tří set tisíc Turků, Tatarů či kozáků vyhnat Moskvany a Sasy z Polska a znovu dosadit švédského krále a krále Stanislava. Tato zpráva, která mohla mít vliv na císařovy záležitosti, přinesla trochu úlevy.

Král, unavený tím, že jeho pěší pluk je v dost špatném stavu, dal guvernérství Landrecies du Barailovi a jmenoval ho polním maršálem. Ten byl podplukovníkem, když král pluk, jak bylo řečeno, odňal Survillovi a dal jej du Barailovi, jemuž jej zase vzal a dal Nangisovi. Zdálo se to velkým počátkem kariéry vzhledem ke všem podrobnostem, které plukovník tohoto pluku často probíral mezi čtyřma očima s králem, jenž se pokládal za zvláštního plukovníka tohoto pluku se stejnou zálibou jako mladík, který právě vyšel z mušketýrů.

Feuquières v té době zemřel. Byl starým generálporučíkem, nesmírně a chladnokrevně statečným, mnohem duchaplnějším, než se obvykle bývá, vzdělaným a sečtělým, a s takovou znalostí válečného umění, že by ho dovedla ke všemu, kdyby mu

---

7. **Vysvětlivka:** Trevírský arcibiskup a kurfiřt Jan Hugo z Orsbecku zemřel v lednu 1711; nastoupil po něm jeho koadjutor Karel Josef Lotrinský, bratr lotrinského vévody Leopolda. Koadjutorem v Mohuči byl Franz Ludwig Falcko-Neuburský, velmistr Řádu německých rytířů.

8. **Vysvětlivka:** Karel XII. (1682–1718), švédský král od roku 1697. Po porážce u Poltavy (1709) uprchl na osmanské území a pobýval v Benderu na Dněstru, odkud se vrátil až roku 1714. Padl 11. prosince 1718 při obléhání norské pevnosti Fredriksten, zasažen v zákopech kulkou do hlavy; zůstal svobodný a bezdětný.

jeho svrchovaná zlomyslnost dovolila aspoň trochu skrývat, že nemá ani srdce, ani duši. Viděli jsme tu a tam v tomto vyprávění několik rysů, z nichž byl celý jeho život utkán. Byl to člověk, který v armádě nesloužil nikdy jinak než s úmyslem jí velet, zmocnit se vrchního velitele, přivlastnit si všechno a pohrávat si se všemi generály i důstojníky; a protože nenašel vrchního velitele, který by se jeho jhu podvolil, stával se jeho nepřítelem, a navíc nepřítelem státu, když mu, jak jen mohl, mařil všechny podniky. O takových zločinech by se dala napsat kniha; proto už velmi dlouho nesloužil, protože ho žádný velitel nechtěl ve své armádě, když to s ním už všichni zkusili. Zanechal Paměti o válce, které by byly v tomto žánru mistrovským dílem a jsou napsány učeně, jasně, přesně a vznešeně, kdyby jako vzteklý pes nerozsápal, a často bezdůvodně, všechny vojevůdce, pod nimiž sloužil. Proto také zemřel chudý, bez odměny a bez přátel. Měl jen penzi šest tisíc livrů, kterou král ponechal jeho rodině. Jejich jméno je Pas[9], dobrá a stará pikardská šlechta. Jeho otec padl, když byl už velmi blízko maršálské hole, k níž rychle a ctnostně spěl; a jeho děd vynikl v nejdůležitějších vyjednáváních své doby a v jeho šlépějích začínal kráčet Rebenac, bratr tohoto Feuquièra, když zemřel; a přesto na štěstěně nikdy nic nezískali kromě guvernérství Verdunu, které bylo dáno Goesbriantovi. Jeho syn zemřel brzy po něm bez dětí; a jeho jediná dcera, jejíž matka byla dcerou markýze z Hocquincourtu, rytíře řádu a syna maršála, a která zdědila po všech svých bratrech, přinesla všechen svůj majetek jakémusi Seiglièrovi, jehož hanebný život zneuctil dokonce i nízkost jeho původu a jehož matka, dcera markýze ze Soyecourtu, rytíře řádu a velkého lovčího, rovněž zdědila po svých dvou bratrech, kteří oba padli neženatí v bitvě u Fleurus; a tak se urozené dcery dávají sprosťákům, protože si je berou bez věna, a pak po nich mají všechen majetek jejich rodů! Tento proslulý Soyecourt zemřel jako uprchlík v Benátkách, jeho žena brzy po něm; a jejich syn dostal pluk, zatímco ti nejurozenější lidé ho od kardinála Fleuryho dostat nemohou: *Similis simili gaudet*. To se najde ve všem. Už nejsou žádní Hocquincourtové, kteří jsou z rodu Monchy, ani žádní Pasové. Rebenac zanechal jen paní ze Souvré, manželku Telliera převlečeného za Souvrého; a jejich třetí bratr zemřel velmi starý, bez dětí s dcerou Mignarda, toho slavného malíře, který ji pro její krásu namaloval na několika místech galerie ve Versailles a v několika dalších svých dílech.

Estrades zemřel téměř současně. Byl nejstarším synem onoho maršála z Estrades, tak schopného ve svém řemesle a tak proslulého počtem, významem a úspěchem svých vyjednávání, který zemřel v únoru 1686 v sedmdesáti devíti letech jako vychovatel tehdejšího vévody z Chartres. Maršál právě uzavřel a podepsal mír v Nijmegenu roku 1678.

---

9. **Vysvětlivka:** Rod Pas de Feuquières: markýz Antoine de Pas de Feuquières (1648–1711), generálporučík a autor známých vojenských *Pamětí*, a jeho bratr François de Pas, hrabě z Rebénacu (1649–1694), diplomat (vyslanec v Berlíně a v Madridu). Souvré je bratr Barbezieuxe, tedy syn Louvoise.

Ihned vyslal tohoto syna ke králi. Syn se v Bruselu zdržel u milenky, a dal tak oranžskému princi, který byl zoufalý z míru, jenž kladl meze jeho moci v Holandsku, čas svést bitvu u Saint-Denis[10] s panem z Luxembourgu, který nic takového nečekal, protože pokládal mír za uzavřený, a zprávu o něm dostal od krále až nazítří. Oranžský princ ji měl v kapse už před bojem, ale doufal, že mír vítězstvím zvrátí, a pokud nezvítězí, že z míru bude těžit.

Estrades dal za pravdu i přísloví *Filii heroum noxæ*. Vedl po celý život nenápadný život, s malým stykem se světem, s málo přáteli a ještě menší vážností. Zásluhy jeho otce, který dokázal sjednat tak důležitou smlouvu o námořní pomoci generálních stavů k dobytí Dunkerque, jehož guvernérství dostal po maršálovi z Rantzau, mu po otcově smrti vynesly toto guvernérství i doživotní úřad starosty Bordeaux. Jeho syn, který se stal generálporučíkem, ochotně doprovázel syny pana du Maine do Uher, kde padl před Bělehradem roku 1717, a zanechal děti, které se ve světě neprosadily.

Maršál z Estrades měl dva syny, kteří stáli za víc než ten nejstarší: rytíře z Estrades, přiděleného k tehdejšímu vévodovi z Chartres, který padl v čele svého pluku u Steinkerque roku 1692 a byl by se stal hodným svého otce; a abbého z Estrades, o němž bude řeč jinde.

O předcích maršála z Estrades není známo nic dál než jeho děd. Jeho otec, muž statečný a rozvážný, který sloužil Jindřichu IV. proti Lize, byl postupně vychovatelem hraběte z Moretu, levobočka Jindřicha IV., vévodů z Mercœuru a z Beaufortu a nakonec vévodů z Nemours, z Guise a z Aumale. Matka maršálova otce byla dcerou rady parlamentu v Bordeaux a jisté Jeanne, zvané de Mendoza, která byla židovského původu ze Španělska. Jinde už byla řeč o směšném zvyku oné země dávat Židům, kteří přestoupí na víru a jimž je člověk kmotrem, nejen své křestní jméno, jako všude, ale i jméno svého rodu a svůj erb, které se pak stávají jménem a erbem židovského kmotřence a jeho potomstva. Otec nebo děd této Jeanne Mendozy tak získal jméno a erb Mendoza po svém kmotrovi a pan z Estrades jimi ozdobil svůj erb a po něm i jeho potomstvo. Od maršála z Estrades máme výborné Paměti.

Nyní je čas přejít k procesu, který d'Antin rozpoutal kvůli stejně bláznivým jako zatuchlým chimérám o starém vévodství-pairii Épernon[11], k nesrovnatelným obratnostem, jimiž to vypadalo, jako by králi i vévodům prokazoval milost tím, že se jím chce stát, a k ediktu, který při této příležitosti pod záminkou milostí a dobrodiní zasadil jakoby poslední ránu hodnosti, kterou král nepřestával chtít srážet a jejímž

10. **Vysvětlivka:** Bitva u Saint-Denis u Mons (14. srpna 1678), v níž Vilém Oranžský, pozdější anglický král Vilém III., napadl francouzské vojsko maršála z Luxembourgu, ačkoli francouzsko-nizozemský mír byl v Nijmegenu podepsán už 10. srpna.

11. **Vysvětlivka:** Vévodství-pairii Épernon zřídil roku 1581 Jindřich III. pro svého oblíbence Jeana-Louise de Nogaret de La Valette, prvního vévodu z Épernonu; vymřela smrtí jeho syna Bernarda roku 1661. D'Antin odvozoval svůj nárok od sestry prvního vévody, jejímž potomkem byl přes rody Goth (Rouillac) a Zamet, a od práv, která převzal po slečně z Rouillacu.

údělem bylo dostávat rány kyjem při každém sporu o přednost, který proti vévodům vyvolaly chiméry a ctižádost. Toto vyprávění, které nemůže být krátké a může mít i nudné části, tolik poslouží k vylíčení lstí jednoho dvořana, žárlivosti ostatních, úskoků levobočků, málo známého nitra dvora a velmožů a k odhalení základů, na něž se mělo navazovat, a příprav velkých událostí u dvora i v nitru státu, že nebude mezi nejméně zajímavými svého druhu.

Viděli jsme při procesu o přednost zesnulého pana z Luxembourgu pokus, který Estréesové podnikli ve prospěch slečny z Rouillacu, aby se toto vévodství Épernon obnovilo v její osobě, a hrabě z Estrées, který se pak stal zetěm pana z Noailles, si ji měl v případě úspěchu vzít. Když tento pokus selhal, uzavřel s ní zesnulý pan z Montespanu všechny listiny potřebné k tomu, aby po ní dědil její statek Épernon i její nároky, a nic neopomněl, aby je udržel v tajnosti, ačkoli se nedokázal zdržet, aby se ve svých panstvích v Guyenne, kde žil, nepokusil užívat jména vévoda z Épernonu a neztropil se tam pro smích. Zemřel s těmito představami a d'Antin se jimi odjakživa živil.

Když konečně se zhoubnou oporou provinilé plodnosti své matky dosáhl přízně a důvěrnosti, pocítil svou sílu a uvěřil, že je s to dosáhnout, aby ho král vyslechl a aby se ho báli ti, na něž chtěl zaútočit. Zvolil si Marly jako místo, které mu bylo ještě příznivější. Vyčkal na svou chvíli v kabinetech a našel ji v sobotu 10. ledna tohoto roku. Tam řekl králi, že on, zahrnutý jeho milostmi, by si nepočínal slušně, kdyby jej obtěžoval kvůli novým, ale že jelikož král je nejspravedlivějším z králů, pokládá za svou povinnost vůči Jeho Veličenstvu i vůči sobě samému upozornit jej, že z jeho strany trpí křivdu, o níž se nemůže domnívat, že by si ji král uvědomoval, neboť když jeho samého zahrnul dobrodiními, nemůže věřit, že by ji chtěl způsobit i tomu nejneznámějšímu ze svých poddaných. Po tomto krásném úvodu řekl králi, že jeho zvykem je ponechávat každému volný průchod spravedlnosti a do záležitostí soukromníků mezi sebou se nevměšovat; že on však má záležitost, v níž jde o celé jeho štěstí, která se krále nijak netýká a kterou zastavila jen jeho autorita; že tou záležitostí je nárok na hodnost vévody a paira z Épernonu, o kterou po svém otci usiloval poslední markýz z Rouillacu a kterou vliv vévodů, jimž hrozila prohra, pozastavil zásahem královy autority; že král pak měl tu dobrotu povolit slečně z Rouillacu, aby tuto při obnovila, a její úspěch by byl jejím zaopatřením; že potíže, pro její pohlaví vždy nepříjemnější, a velká zbožnost slečny z Rouillacu ji přiměly zvolit si svatý klid, v němž zemřela; že on převzal její práva spolu s jejím dědictvím v dobách, kdy se příliš neodvažoval žádat o spravedlnost; že nyní, kdy se pokládá za natolik šťastného, že se ty doby změnily, nežádá jinou milost než tu, kterou král nikomu neodpírá, totiž aby mu dovolil uplatnit své právo; že král nebude ničím obtěžován; že to bude obyčejný proces před velkou komorou; že otázku velmi důkladně zkoumal sám i dal zkoumat; že je nepochybná, a navíc že ačkoli musí počítat s odpory, vynasnaží se svým chováním zasloužit si takový odpor, na který si nebude muset stěžovat; že ostatně pro každého z vévodů je

tak malá věc ustoupit o krok a pro něho tak velké štěstí stát se jejich druhem a zároveň jejich předním, že neví, zda se mu mnozí budou opravdu vážně stavět na odpor; že když se tak stane vévodou a pairem bez milosti, nebude moci nikdo jeho příkladem odůvodňovat, aby Jeho Veličenstvo obtěžoval; že dost spoléhá na jeho dobrotu, aby si troufl lichotit si, že král nebude nerad, uvidí-li ho v tomto postavení, aniž by ho to cokoli stálo.

To znamenalo dotknout se krále na citlivém místě, poté co mu bod po bodu nalhal všechna fakta, která uvedl, a vložil do své řeči všechno umění nejjemnějšího a nejzkušenějšího dvořana. Byla pravda, že když si d'Antin krále podmanil, byl mimo dosah odmítnutí. Jenže zprostituování hodností a francouzská opovážlivost k nim hnaly lidi, které král nechtěl ani jmenovat, ani si je znepřátelit. Ale nejvnitřnějším důvodem, který d'Antin dobře vycítil, byla králova žárlivost vůči jeho oblíbencům: bál se zdání, že mu vládnou, stejně tak, jako jim ochotně přenechával skutečnost. D'Antinova tak zářivá přízeň nepotřebovala v očích světa nový přírůstek; a on dokázal tímto obratným tahem, tak přizpůsobeným královu vkusu, krále tak hluboko vtáhnout do svých zájmů, že se královská stranickost jen stěží udržela v nějakých mezích. Mluvit v tomto smyslu a dosáhnout svého bylo tedy jedno a totéž, a stalo se to dřív, než se to vůbec rozkřiklo.

Nazítří, v neděli, jsem vešel do salonu kolem hodiny, kdy král vycházel na mši. Nejprve jsem zamířil k jednomu z krbů, kde se ohříval La Vrillière s kýmsi, už nevím s kým. Sotva jsem se k nim připojil, sdělil mi La Vrillière novinu. Sklonil jsem hlavu a pokrčil rameny. Zeptal se mě, co si o tom myslím. Odpověděl jsem mu, že triumf nad takovými oběťmi, jako jsme my, sotva bude něco stát. O chvíli později jsem na druhé straně salonu uviděl vévody z Villeroy, z Berwicku a z La Rocheguyon, kteří spolu všichni tři hovořili, a jakmile mě zahlédli, zavolali mě. Nejenže tu věc věděli, ale znali i celou d'Antinovu řeč, jak jsem ji uvedl.

Král měl v Marly jen dvě pracovny, a ta druhá byla ještě rozdělena na dvě kvůli noční stolici, jejíž prostor byl na úkor zbytku pracovny, který mu dával světlo, dost velký, aby se tam král po večeři zdržoval se svou rodinou. Takže vnitřní komorníci, jichž byly tyto pracovny plné a jejichž dveře byly vždy dokořán, viděli všechno, co se tam dělo, a všechno slyšeli. Bloin, který d'Antina neměl rád, neztratil z jeho řeči ani slovo a převyprávěl ji vévodům z Villeroy a z La Rocheguyon, svým důvěrným přátelům, kteří u něho skoro každý večer večeřeli.

Jakmile jsem k nim přišel, převyprávěli mi ji a zeptali se na můj názor. Odpověděl jsem jim jako předtím La Vrillièrovi. Velmi mě překvapilo, když jsem viděl, jak se tím všichni tři rozčilují a ptají se mě, zda jsem se rozhodl nebránit se. Odpověděl jsem malátně, že udělám jako ostatní; a po pravdě jsem byl opravdu rozhodnut nechat všechno být, kvůli zkušenostem, které jsem s takovými věcmi měl, a kvůli tomu, co mě v nich potkalo a co se tu nachází na několika místech. Ale našel jsem u nich

odhodlání, které to mé trochu oživilo, ovšem aniž by mě vyvedlo z mezí, o nichž jsem soudil, že je nemám překročit.

Řekli mi, že právě mluvili s maršály z Boufflers a z Harcourtu, kteří stejně jako oni pomýšleli na spravedlivou a ráznou obranu; že d'Antin, který schválně vyšel z kabinetů, jim právě oznámil, čeho dosáhl; že k tomu přidal nekonečné projevy úcty, mimo jiné, že kdyby bylo možné oddělit od jeho nároku starobylost, pokládal by si za příliš velkou čest být posledním z nás, a všechny možné projevy ohleduplnosti a krásné řeči o postupu v té záležitosti, které tu vynechávám; že mu odpověděli se zdvořilostí, jakou jeho poklona vyžadovala, ale s nejzřetelnější pevností, pokud jde o obranu, že jsou k ní odhodláni; že by bylo hanbou dát najevo strach z jeho přízně a nedůvěru v právo; že já jsem ten, kdo se v takových záležitostech vyzná nejlépe, protože jsem vedl tu proti panu z Luxembourgu a zabránil té o Aiguillon; že nepochybujíce o mé odvaze přicházejí ke mně s prosbou, abych se k nim připojil a řekl jim, co je třeba dělat. Dodali, že nelze pochybovat, že král bude na d'Antinově straně; že d'Antin doufá, že se nenajde nikdo, kdo by se mu odvážil postavit, což by král jistě rád viděl, ale že by to byla ta nejhorší zbabělost; že se musíme všichni dobře dohodnout a postupovat stejným krokem; že když se to stane, král se neodváží dát nám najevo nelibost ani kvůli samotnému d'Antinovi popudit všechny, kdo ho obklopují v nejpřednějších úřadech a kteří by, spojeni, nahnali oblíbenci polovinu strachu; že je třeba začít tím, že se shromáždí ti, kdo jsou v Marly, a tento příklad mocně zapůsobí na ostatní. Zejména La Rocheguyon trval na tom, že ustoupit by znamenalo vzdát se pře, která proti panu z Luxembourgu dosud probíhá, a otevřít dveře všem možným nárokům; a dychtivě se chytil návnady té záležitosti s panem z Luxembourgu, kterou jsem chladně utrousil v hovoru. Velmi tedy naléhali, aby se dozvěděli můj názor, a především, jak do toho jít, abychom se dobře a pevně bránili.

Podle toho, co právě řekli o králi, jsem vycítil, že ve všem ostatním mluví upřímně. Řekl jsem jim tedy, ale aniž bych vyšel z klidu, že jsem rád, když je vidím v smýšlení, o němž by je zkušenost celého mého života neměla nechat pochybovat, že je i mým; ale že se jim zároveň přiznávám, že má vlastní zkušenost mi činí jejich zápal nezbytným, aby se znovu rozhořel můj; že když chtějí vědět, co je třeba dělat, a neztratit ani chvíli, prvním nutným krokem je podepsat námitku proti tomu, aby byl kdokoli přijat jako vévoda a pair v hodnosti Épernon, a dát ji doručit generálnímu prokurátorovi a vrchnímu písaři parlamentu, čímž už nebude třeba se obávat žádného překvapení; druhým utvořit si poradní sbor, a ten nejlepší podle mého názoru je vzít, co zbylo z našeho sboru proti panu z Luxembourgu; a že se nabízím, že se o tyto dva přípravné kroky postarám. Zapřísahali mě, abych to udělal, s tisícerým ujišťováním o odvaze a jednotě.

Ihned jsem dopisem z domova splnil závazek, který jsem právě na sebe vzal. Když jsem se vracel do zámku, potkal jsem pana z Beauvilliers, který se mi vrhl k uchu a řekl mi, abych se neoddělo val od ostatních vévodů, abych proti d'Antinovi dokonce dělal

všechno, co budu moci, ale abych se navenek držel v mezích slušnosti a umírněnosti, a že totéž řekl svému bratrovi a svému zeti. To byl právě můj záměr; ale přesto mě ta rada od muže tak umírněného, zvláště v podobných záležitostech, překvapila a povzbudila.

Když jsem přišel do salonu, ti tři, kteří se mnou mluvili a které jsem tam zanechal, mi oznámili, abych za půl hodiny přišel k maršálovi z Boufflers, kam se měli dostavit. Přišli tam i vévodové z Tresmes a z Harcourtu. Podal jsem jim zprávu o tom, co jsem právě udělal, a velmi jsem je potěšil sdělením, že vévodové z Mortemartu a ze Saint-Aignan budou s námi, se souhlasem vévody z Beauvilliers, tím spíš, že vévoda z Mortemartu, jak nám tam vévoda z Villeroy řekl, odpověděl jemu, když s ním mluvil, že se poradí se svým tchánem. Probírali jsme seznam vévodů, s nimiž bylo či nebylo možné počítat. Každý se ujal, že napíše svým přátelům, kromě těch, kdo měli vévodství dědičná po přeslici, ačkoli je měl uklidnit příklad pana z Richelieu proti panu z Luxembourgu. Pak se mluvilo o tom, jak se máme chovat u dvora.

Bylo rozhodnuto, přičemž slovo vedl pan z Harcourtu, že d'Antina odbudeme zdvořilostmi; že prohlásíme svou jednotu a své odhodlání se bránit; že nebudeme dávat najevo, že tušíme, že by si král, ať by dělal cokoli, mohl přát něco proti nám, abychom ho touto dobrovolnou hluchotou přinutili k zřetelnějším krokům, o nichž jsme dobře věděli, že je d'Antin se vší svou přízní nevymůže proti lidem, z nichž mnozí měli ke králi tak blízko v jeho záležitostech nebo kolem jeho osoby, nehledě na královo obvyklé chování v podobných záležitostech, kdy si zakládal na nestrannosti. Pak se probíraly kroky u soudu. Šlo o to, dát vedení té záležitosti nějakou podobu.

Podal jsem zprávu o tom, jak byl veden proces proti panu z Luxembourgu. Bylo uznáno za vhodné napodobit jej v tomto procesu ve všem. Pan z Harcourtu velmi zdůrazňoval nutnost zvolit mezi námi jednoho či dva, kteří by měli vedení záležitosti a udržovali ji v pohybu svou péčí a přítomností, a kteří by měli plnou moc jednat a podepisovat za všechny, kdyby bylo třeba, aby se v naléhavých chvílích neztrácel čas; a pak navrhl, aby mě požádali, zda bych se toho laskavě neujal. Nebylo mi těžké poznat, že se o věci mezi nimi jednalo už před shromážděním a že byla rozhodnuta. Všichni zatleskali a k nejnaléhavějšímu pozvání připojili všechnu obratnost a nejlichotivější zdvořilost, aby podnítili mou odvahu. Odpověděl jsem skromně, pevně rozhodnut nepřijmout úkol, jehož nutnost i nevýhody jsem dobře předvídal, stejně jako to, že mi bude nabídnut. Naléhali na mě výmluvně. Namítl jsem, že má neustálá přítomnost u dvora mi nedovoluje být dost v Paříži, abych záležitost sledoval tak zblízka, jak je třeba. Když jsem viděl, že je nic neuspokojuje, řekl jsem jim, že tyto společné záležitosti se mi osobně nevyvedly natolik dobře, abych se znovu pouštěl do jejich vedení; že mi navíc zvláštní důvody, které mě nejednou postavily proti panu d'Antinovi, nedovolují dobrovolně se vystavit nové příležitosti; že je prosím, aby mé omluvy nepřičítali lenosti ani změkčilosti, nýbrž nutnosti, kterou nelze překonat.

Tak jsme se rozešli, spokojeni s opatřeními přijatými v tak krátké chvíli, ale ti pánové s mým odmítnutím velmi málo, přes všechny možné zdvořilosti.

Taková pevnost v době tak ubohé slabosti a mezi dvořany tak servilními, kteří jasně viděli, že král je proti nim, měla své důvody, které jsem ve svém překvapení bez námahy odhalil. Vévodové z Villeroy a z La Rocheguyon odjakživa chovali k d'Antinovi dokonalé pohrdání, a tak okaté, že d'Antin, jehož politikou vždy bylo si nikoho neznepřátelit, si jim na to často stěžoval prostřednictvím třetích osob a někdy i sám; a protože to nemělo úspěch, vzniklo z toho nepřátelství, a dost málo zastřené, které rozdmýchala žárlivost v Monseigneurově důvěrné společnosti a které v obou švagrech, kteří ještě předtím, než jimi byli, a po celý život byli vždy jedno, a pan z Liancourtu s nimi, dovršila d'Antinova zjevná přízeň u krále. Harcourt, jejich velký přítel a ještě větší přítel prvního štolby, který d'Antina potají nenáviděl a navíc mu nemohl odpustit úřad nad královskými stavbami, na který měl důvod počítat, přijal jejich smýšlení o to snáz, že v d'Antinovi viděl nebezpečného soupeře pro královu radu a překážku, aby se do ní dostal. Boufflers, tak přímý a tak dbalý hodnosti, nezapomněl na d'Antinovy zlé služby v době bitvy u Malplaquetu; a Villars, spjatý s d'Antinem z opačného důvodu, se nikdy neodvážil opustit společenství zájmů, které mu dělalo tak obrovskou čest. Tresmes, nevím proč, se narodil se šlechetným smýšlením a navíc měl Harcourta za kompas; a Berwick, velmi anglický, nemohl snést převrácení pořadí hodností.

Náš poradní sbor byl utvořen za čtyřiadvacet hodin a sepsaná námitka mi byla poslána. Byla to zvláštní náhoda, že d'Antinův sbor byl týž, jaký měla paní Vévodkyně ve věci dědictví po panu Princi, a náš týž, jaký proti ní postavily její švagrové. Když jsem přišel na královu mši, řekl jsem těm pánům, že mám námitku. Když král po mši vešel k paní z Maintenon, dali páni z Tresmes a z Harcourtu vyjít všem, kdo byli v předpokoji, a zavřít dveře. Tam jsem týmž, co předešlého dne, podal zprávu o utvoření našeho sboru a o přijatých opatřeních, a bylo ujednáno, že se námitka předloží k podpisu vévodům, kteří jsou v Marly. Tančilo se tam a král tam k tomu vzal mladé lidi, mimo jiné vévodu z Brissacu. Upozornil jsem, že v jeho věku by jeho podpis navíc nebo méně neměl velkou váhu a že by naopak velmi zkomplikoval věc, kdyby ho napadlo poradit se předtím se svým strýcem Desmaretsem a ten s králem, a kdyby pak podpis odmítl. Proto se s ním o tom nemluvilo.

Pak se znovu otevřel bod, který předešlého dne zůstal nerozhodnut, totiž vedení záležitosti, a naléhali na mě, abych se ho ujal, nesrovnatelně silněji než předtím. Čím víc jsem o tom za těch čtyřiadvacet hodin přemýšlel, tím víc jsem se utvrdil ve svém rozhodnutí, ale také v úmyslu držet otěže zpoza závěsu. Když jsem tedy uplatnil omluvy, které jsem už uvedl, řekl jsem jim, že to není proto, že bych odpíral svůj čas či svou péči; že budu dokonce chodit na schůze našeho sboru, jak nejčastěji budu moci; ale že když se nemohu oddat tomu, co si ode mne přejí, soudím, že jsou mezi našimi druhy dva velmi schopní, kteří mě mohou zastoupit a jsou natolik mými

přáteli, že budou ochotni využívat mých rad v průběhu úkolu, o který podle mého názoru mají být požádáni; a navrhl jsem jim vévody z Charostu a z Humières, jejichž prostřednictvím jsem rozhodně počítal, že budu záležitost řídit, jako bych se jí byl ujal sám. Dodal jsem, že protože d'Antin útočí na všechny vévody, nemají vévodové verifikovaní[12] o nic méně spravedlivý důvod k obraně než pairové; že verifikovaným bude lichotit, budou-li mít podíl na vedení záležitosti; a když jsem řekl, co jsem pokládal za vhodné o těch, které jsem navrhoval, ujistil jsem je, že ačkoli je pan z Humières starší než pan z Charostu, v pairské při mu bez obtíží všude postoupí přednost. Tyto důvody, a přiznám-li to, i důvod vlivu, který bych s těmito pány měl na vedení záležitosti, je přiměly, aby se na tom usnesli. Ani jeden z nich nebyl v Marly; rozhodlo se, že se jim to navrhne po návratu do Versailles, a usneslo se, že se námitka podepíše ještě ten den.

Byla datována v Paříži, kvůli těm, kdo tam byli a chtěli by ji podepsat nazítří, dříve než bude doručena, jak se také stalo právě nazítří d'Aguesseauovi, generálnímu prokurátorovi, a vrchnímu písaři parlamentu. Podepsali ji: vévodové z La Trémoille, ze Sully, ze Saint-Simon, z Louvigny, z Villeroy, z Mortemartu, z Tresmes, z Aumontu, z Charostu, z Boufflers, z Villars, z Harcourtu a z Berwicku, pairové; La Rocheguyon za sebe a za pana z La Rochefoucauld, paira a slepce; Humières a Lauzun, verifikovaní. Nepokládalo se za vhodné dát ji podepsat více vévodům, aby se další ponechali pro dodatečné připojení.

Vévoda z Villeroy mě upozornil, abych téhož dne večer přišel k vévodovi z La Rocheguyon, aby se tam ještě projednalo nevím už co. Když jsem vcházel, navrhlo se počkat na vévodu z Mortemartu. Znal jsem ho od své příhody s ním kvůli paní ze Soubise příliš dobře, než abych před ním o čemkoli mluvil; řekl jsem to společnosti, ovšem s ohledem na zetě vévody z Beauvilliers, a spokojil jsem se s upozorněním, že to není spolehlivý člověk.

La Rocheguyon a Villeroy, který o tom ovšem věděl víc než jeho švagr, to pokládali za rozmar a tvrdili, že ať je Mortemart jakkoli bláznivý a lehkomyslný, neudělá nic nevhodného v záležitosti, na níž má stejný zájem a do níž vstoupil ochotně. Vtom vešel. Ti pánové mu dali podepsat námitku a svěřili mu ji, aby ji dal podepsat Villarsovi a pak mi ji ještě téhož večera v salonu nenápadně předal, a důrazně mu uložili, aby zachoval tajemství o samotné námitce. Bránil jsem se, abych ji přebíral na tak veřejném místě. Přesto se to rychle odbylo a hned nato vévodu z Mortemartu poslali pryč pod záminkou, aby urychlil podpis, kterého se ujal, ve skutečnosti však proto, aby mi nechali volnost mluvit. Když jsme skončili, vrátil jsem se do salonu. Brzy nato jsem tam zahlédl pana z Mortemartu uprostřed hloučku mladých lidí, jak velmi vážně mluví s panem z Gondrinu, nejstarším synem d'Antinovým. Potichu jsem se

12. **Vysvětlivka:** Vévodové verifikovaní (*ducs vérifiés*) měli dědičné vévodství, jehož zřizovací listiny registroval (verifikoval) parlament, ale nebyli pairy Francie; na rozdíl od vévodů na breve se jejich titul dědil.

přiblížil zezadu, zaslechl jsem zdvořilosti a vzdálil jsem se. Krátce nato ke mně přišel vévoda z Mortemartu s papírem v ruce a nahlas, uprostřed salonu a přede všemi mi řekl, že maršála z Villars nemohl najít, a že mi ho vrací. Kousek byl dokonalý. Nechtěli jsme, aby se ukázalo, že mezi námi existuje jiné opatření než prosté rozprávění, a tím méně, aby d'Antin věděl dříve než z doručení, že jsou nějací odpůrci, kteří a kolik jich je. To všechno bylo vévodovi z Mortemartu dobře vysvětleno a tajemství mu bylo důrazně uloženo; a já, který jsem se víc než kdokoli z ostatních bál, že se v tom ukážu, jsem se viděl takto vystaven na odiv v salonu, a to přímo u lansquenetu. Dal jsem se na ústup a Mortemart za mnou, volaje: „Tak tady, tady!" s papírem odkrytým v ruce, až do malého salonu Perspektivy plného lidí a lokajů. Tam jsem mu ho hrubě vzal, aniž bych mu řekl jediné slovo; odešel jsem domů a ještě jsem se musel namáhat, abych ho téhož večera dal podepsat Villarsovi.

O hodinu později Gondrin prozradil veřejnosti naši námitku i se zdvořilostmi, které mu prokázal vévoda z Mortemartu. Vévoda z Villeroy byl kvůli tomu rozzuřen víc než kdokoli z nás, a s větším důvodem než kdokoli, protože měl víc důvodů mu nedůvěřovat po tom, co se o něm dozvěděl ode mne. Každý z nás se o něm vyjádřil bez ohledů; a bylo rozhodnuto nedůvěřovat mu stejně jako samotnému d'Antinovi a vyloučit ho ze všech našich schůzí, na žádné z nichž se ostatně potom ani neodvážil ukázat, ba ani se na záležitost vyptávat. D'Antin si na své straně podal syna kvůli tomu, že zkompromitoval jejich bratrance, jako by se to bylo odehrálo mezi čtyřma očima. Dozvěděl se tak, že existuje námitka, a ačkoli mohl znát jen malý počet těch z Marly, kdo podepsali, byl přesto udiven, že se mu někdo odvážil postavit, a že proti sobě nachází otevřeně vysoké úřady a vliv. Ne že by byl předtím okázale nerozhlašoval, že kdyby měl syna poctěného touto hodností, přiměl by ho, aby se mu postavil na odpor; ale ten Gaskoněc mluvil co nejdál od toho, co si myslel. Pouštěl tuto řeč pro všechny případy jako výraz mírnosti a spravedlnosti, aby viděl, jak ji svět přijme, a aby ozdobil svou při, kdyby zbabělost byla taková, jakou doufal, totiž jednomyslné mlčení, nebo mlčení porušené jen tak malým počtem lidí a tak nevelké vážnosti, že by mohl triumfovat ještě víc.

Tento tak nečekaný začátek ho přiměl, aby se pokusil zchladit první žár projevy královy stranickosti, které by zastrašily a zabránily dál prosazovat opatření, která viděl přijatá.

Přátelé na mě naléhali, abych po vzoru ostatních se stejným zájmem prokázal d'Antinovi nějakou zdvořilost; těžko jsem se k tomu odhodlával, ale udělal jsem to. Nepronikl jsem, jaký mohl být jeho úmysl, ale kdybych byl já oblíbencem, nezahrnul by mě větší a hlubší úctou ani přehnanějšími díky za zdvořilost, kterou jsem mu laskavě prokázal; a nespokojil se s tím, přišel ke mně domů, aby je zopakoval, ačkoli já jsem u něho nebyl. Okázale rozhlašoval mou zdvořilost vůči němu a uspokojení, které z ní pociťuje; chlubil se jí před králem, a hned se mi to doneslo: byl jsem tím nesmírně překvapen a mnoho lidí bylo také. Mezitím se k němu stačila donést naše

doručená námitka; šestnáct jmen, která v ní našel, ho definitivně přimělo užít svého vlivu. Král na procházce mluvil o d'Antinově nepřítomnosti a v té souvislosti o záležitosti, kvůli níž byl nepřítomen. Vybral si vévodu z Villeroy, kterého zřejmě počítal, že nejvíc uvede do rozpaků, a zeptal se ho nespokojeným výrazem a tónem, zda bude mezi odpůrci; jistě ne proto, že by nevěděl, jak se věci mají. Vévoda odpověděl, že jich už je řada, že věc je pro něho příliš důležitá, než aby mezi nimi nebyl, a že myslí, že jich bude ještě víc. Král opáčil, že d'Antin svou záležitost velmi pečlivě konzultoval a že ji pokládá za nepochybnou; a aniž se už na někoho obracel zvlášť, snažil se rozhovor prodloužit, aby vyvolal odpovědi, na které by mohl odpovědět. Ale Villeroy, spokojený, že neustoupil, se držel toho, co bylo mezi námi ujednáno, a byl hluchý a němý.

Nazítří vévoda z Tresmes musel snést tutéž otázku a dal tutéž odpověď. Král řekl, že se aspoň nemá spoléhat na průtahy a že se má jít poctivě k rozsudku. Potřetí mluvil král o záležitosti obecně, a obraceje se opět k vévodovi z Villeroy, řekl mu, že nechápe, jak by se někdo mohl d'Antinovi stavět na odpor, že jeho nárok se nikoho netýká, kromě několika starších, před nimiž by se ocitl, což by ostatní ani nepocítili, a že na tom, být o stupeň výš nebo níž, nikomu nezáleží. Villeroy odpověděl, že na tom záleží každému, protože ten krok navíc nebo méně byl odjakživa tím, co bylo lidem nejdražší; že to dopadá na nové stejně jako na staré; že navíc by d'Antinův nárok otevřel dveře spoustě dalších; že každý se přece soudí i o lenní závislost, tím spíš o to, co náleží k první hodnosti království. Král, který čekal jen to, že svého člověka omráčí, a tím nepochybně odpůrce zastraší a zbrzdí, na tak důstojnou odpověď nic neodvětil. Přestal dokonce v té při cokoli dávat najevo, ne že by se mohl zdržet, aby o ní ještě občas nemluvil, ale obecně a už bez jakékoli stranickosti. Dobře jsme poznali, jak velká byla, a jak spasitelné bylo rozhodnutí, které jsme v tom ohledu přijali, protože kdybychom byli povolili a mluvili jako podlí dvořané, kteří se chtějí zalíbit, byli bychom bez pomoci odzbrojeni, zatímco když jsme postupovali, jak jsme se usnesli, král, odrazený ve svých pokusech a na stráži před pověstí, že mu někdo vládne, se z této obavy nikdy neodvážil jít dál, a ze stejného důvodu brzy vyhlásil nestrannost. Nyní je spravedlivé ukázat hned, kteří vévodové si dokázali zachovat sebeúctu, kteří byli zbabělci a kteří nakonec zběhové. Vévodové z Ventadour, z Montbazonu, z Lesdiguières, z Brissacu, z La Rochefoucauld, z La Force, z Valentinois, ze Saint-Aignan a z Foix, pairové, a La Feuillade a Lorges, verifikovaní, se k nám připojili. Velmi nás překvapilo, když jsme se dozvěděli, že pan z Luxembourgu, který byl poslán do Normandie kvůli jakési vzpouře, jež ho zdržovala v Rouenu, pokládá d'Antinův nárok za tak podivný, navzdory svému vlastnímu, který nebyl o mnoho méně podivný, že se k nám proti němu připojil, ale zároveň se připravil obnovit svůj proces o přednost.

La Feuillade, méně jednotný a víc sám sobě podobný, se k nám připojil a zdálo se, že upřímně. Brzy nato ho však svedl abbé z Lignerac, kterého na něho poslal d'Antin, a hledal, jak by vycouval. Vzal si za záminku, že pairové, kteří jsou méně

staří, než je on vévodou, by ho v listinách a podáních pairského procesu předcházeli. Tento výmysl, z něhož ho, kdyby byl skutečný, měl vyléčit příklad ostatních verifikovaných vévodů, kteří se k nám připojili, nebylo možné udržet. Několik dní poté, co v tom ustoupil, předložil vévodovi z Charostu nárok na pairii a starobylost z titulu Roannais, který si vymyslel, protože neměl ani zdání opodstatnění. Dobrý Charost, který na tu návnadu skočil, byl natolik povolný, že mu odpověděl, že mu v ničem nechceme ublížit a že je na něm, aby zvážil svůj zájem. Věděl jsem o pletichách abbého z Lignerac a o tom, že se jimi d'Antin chlubí. Mluvil jsem o tom u sebe doma důrazně s paní Dreuxovou i o tom, jak málo úspěchu má tento postup ve společnosti; a trochu jsem se vysmál tomu, že La Feuillade v situaci, do níž upadl od Turína, pomýšlí na uplatnění toho, na co jeho otec za své dlouhé přízně zapomněl. Dodal jsem, že je k smíchu vidět člověka přes čtyřicet let, který za své krátké slávy kvůli ničemu urazil d'Antina v Meudonu tím nejkrutějším způsobem a který se od svých neúspěchů okázale zřekl dvora, jak nic neopomíjí, aby se k němu znovu přichytil, až k té hanebnosti, že jedná proti svému podpisu, který máme v rukou, aby si koupil ochranu téhož d'Antina, který by ho se starou zášti jen pohrdal a smál se mu, až by ho využil, jak by se mu zachtělo. Rozvedl jsem to s malým ohledem na La Feuillade a s malou starostí z naší strany, zda ho budeme mít či ne, ale z přátelství k Chamillartovi, kterého by následky velmi zarmoutily. Zároveň jsem jí sdělil, že jelikož víme, jak chce d'Antin u soudu využít toho zběhnutí, je mezi námi pevně rozhodnuto, že naši advokáti při přelíčení vyloží, a to byla pravda, důvody a pohnutky každého ze zběhů, bez jakýchkoli ohledů na lidi, kteří jich mají tak málo k nám i k sobě samým. O dva dny později si La Feuillade stěžoval, že mu bylo špatně porozuměno a že se s ním zacházelo přísně. Aniž by se blíže vysvětlil, prohlásil, že nikdy neměl v úmyslu se od nás oddělit, a dal nám to formálně oznámit. Za několik dní jsem ho zastihl u Chamillarta, kterého jsem pravidelně navštěvoval každý den, kdy jsem byl v Paříži. La Feuillade mě tam požádal o rozhovor mezi čtyřma očima. Zamotal se do dlouhého vysvětlování, do zbytečných ujišťování a do nekonečných osobních poklon.

Přijal jsem to všechno za dobré; nakonec ho strach udržel s námi, ale po první platbě o tom už nechtěl ani slyšet a neviděli jsme ho ani na schůzích, ani při obcházení soudců, ani při jakémkoli kroku v tomto procesu. Tímto chováním si popudil ty, které ve skutečnosti opouštěl a kteří se ve společnosti nijak nekrotili; a společnost jim přizvukovala o člověku málo váženém a málo oblíbeném, protože zneužil své přízně a vlastní vinou o ni přišel a způsobil státu velkou škodu. Starou d'Antinovu nenávist neusmířil, natož aby si získal jeho pomoc, protože se neodvážil postavit se na jeho stranu, a dokonce i prostředník Lignerac byl shledán velmi směšným.

Vévodové, kteří se svých vévodství vzdali (*démis*), neměli způsobilost jednat, a tak nemohli než zůstat nečinní; duchovní pairové byli ponecháni jako soudci, ačkoli nám ti tři vévodové nabídli své připojení, a pan z Met ještě nebyl v situaci, aby mohl cokoli dělat. Vévoda z Noailles nikdy neodpověděl ani slovo maršálům z Boufflers a

z Harcourtu, kteří mu o tom nejednou psali. Kardinál, jeho strýc, měl tehdy na práci docela jiné věci. Vévoda z Uzès si počínal úplně jinak: d'Antinovi otevřeně vzkázal, že jakožto jeho švagr, a tehdy v Languedocu, bude mlčet pod záminkou, že o ničem neví, ale že kdyby d'Antina napadlo dát ho obeslat, jak to zamýšlel udělat se všemi, aby je přinutil k výslovnému prohlášení, učiní své prohlášení proti němu; a d'Antin se pak vůči němu neodvážil jít dál. Pan z Elbeufu, který stál nad všemi pravidly slušného jednání, nebo spíš pod nimi, si v záležitosti pana z Luxembourgu počínal velmi nevyrovnaně a velmi jinak než jeho otec, který se vždy horlivě a v plné shodě s ostatními angažoval v této záležitosti i v podobných, které se za jeho doby naskytly a které se nedotýkaly nároků jeho rodu. Pan z Elbeufu jako jediný ze všech pairů svého rodu se nedal přijmout v parlamentu a nestyděl se podle se ucházet o přízeň tím, že se ústně prohlásil pro d'Antina. Vévoda z Chevreuse, kterého stále zdržovala jeho představa o starém Chevreuse a nová, přinejmenším stejně málo podložená, o Chaulnes, zůstal stranou, jako to udělal v záležitosti pana z Luxembourgu, a totéž dal udělat i mladému vévodovi z Luynes, svému vnukovi. Vévodové z Richelieu a z Rohanu, tak horliví proti panu z Luxembourgu, nepokládali za vhodné vstoupit do této záležitosti. Jejich počínání v oné věci ovšem bylo tak těžko snesitelné a jejich nynější vliv tak nepatrný, že jsme se snadno utěšili, že s nimi nemáme nic společného. Viděli jsme je při vyprávění o oné záležitosti. Pan z Rohanu se zprvu rozohnil a stěžoval si, že nebyl vyzván, jako byli někteří jiní, aby podepsal námitku hned zpočátku, a dával to za vinu mně. Pravda byla, že se to navrhovalo v Marly u maršála z Boufflers a že jeho výstřednosti mě přiměly, abych od toho při tomto prvním podepisování odradil. Dozvěděl jsem se o jeho stížnostech, řekl jsem své důvody, které se mu nelíbily, zůstal uražen a jen přihlížel, a my jsme na tom víc získali než ztratili. Pan z Fronsacu následoval pana z Richelieu, svého otce. Pan z Bouillonu, který se při procesu pana z Luxembourgu tak dokonale zesměšnil svou chimérou o starém Albretu a Château-Thierry, jež mu zabránila se k nám připojit, dal tušit tutéž výmluvu, aniž by se ji však odvážil vyslovit. Pochopili jsme, že v kritické situaci, do níž ho přivedl skandál kardinála z Bouillonu, počítal s tím, že bude potřebovat každého, a neodvažoval se popudit d'Antina, od jehož přízně mohl něco doufat i se něčeho obávat. Vévoda z Estrées, věrný krčmě a herně, tam v klidu vyčkával událostí, pokud o té záležitosti vůbec věděl. Pan Mazarin, nepřítomný a stále ve třetím nebi, se k věcem pozemským nesnížil. Vévoda z La Meilleraye, jeho syn, tak odlišného života i mravů, který však nikdy nevkročil ke dvoru, se postavil na d'Antinovu stranu, aniž sám věděl proč, a vysloužil si posměch. Vévoda z Duras, který od svého sňatku neznal nic jiného než Noaillesovy, tak spjaté s d'Antinem, se neodvážil vystoupit proti němu. Přilnul k hraběti z Toulouse a požádal, aby mohl sloužit v Katalánsku pod vévodou z Noailles, který ho dost nedůstojně poslal se zprávou o dobytí Girony. Byl s nimi v postavení přátel toho druhu, které člověk snáší, aby jich mohl zneužívat. To mě u muže jeho rodu, jeho hodnosti a tak blízkého paní ze Saint-Simon často rozčilo-

valo. Toto chování vůči d'Antinovi mě dopálilo natolik, že mi uklouzlo, že nic jiného nelze čekat od nosiče pláště pana hraběte z Toulouse a kurýra pana vévody z Noailles. Dozvěděli se to a byli z toho zdrceni. Vévoda z Châtillonu, navzdory kroku vévody z Luxembourgu, svého bratra, se vymlouval na svůj proces proti nám, aby do tohoto nevstoupil. Vévoda z Noirmoutiers otevřeněji prohlásil, že jelikož je slepý, bez dětí a bez naděje, že nějaké bude mít, nemá v tom žádný zájem. Přesto jsme se do těch pánů z naší strany důrazně opřeli, a oni se tím ocitli ve velkých rozpacích. Páni z Charostu a z Humières vedli záležitost s takovou soustavností a souhrou, že to bylo nesmírně užitečné a že si tím zasloužili veškerou vděčnost zúčastněných.

Zde by bylo místo vyložit d'Antinův nárok a důvody proti němu; bylo by to dlouhé a snad i nudné. Také by to příliš přerušilo sled látky. Toto vysvětlení se najde vhodněji mezi Doklady, stejně jako vysvětlení Matignonova nároku na vévodství Estouteville[13]. Matignon přišel o tento statek ve velkém procesu proti vévodkyni z Luynes, dědičce vévodkyně z Nemours. Pak jej zpětně koupil a vznesl nárok na hodnost. Sepsal jsem o tom memorandum, které jsem dal kancléři; na základě zprávy, kterou o tom podal králi, bylo povolení k pokračování odepřeno. V Dokladech se uvidí nesmyslnost podobných nároků. Připojil bych tam i to, co se týká nároku na Aiguillon, který není o nic lépe podložený; ale protože byl po této vládě přednesen parlamentu, navzdory odmítnutí zesnulého krále a ediktu o vévodstvích, o němž bude řeč, uspěl proces, který jsme z naší strany špatně hájili a o který se přimlouvala paní princezna de Conti, jež z něho veřejně udělala svou věc, ve prospěch Aiguillonu, stejně jako zhruba v téže době carevna uspěla s Kuronskem[14], a to z týchž důvodů, které ani jedna, ani druhá nijak nezastíraly. Tištěná procesní pojednání, ač špatná, tedy dostatečně ukazují, oč šlo, abych jimi nemusel rozšiřovat Doklady.

Vše, co zbývá pro tuto chvíli dodat o d'Antinově záležitosti, je to, že naše společné a okázalé obcházení soudců proti němu ho velmi udivilo a že byl zcela vyveden z míry, pokud jde o královu stranickost, o níž dokázal obratně přesvědčit parlament. Maršálové z Boufflers a z Harcourtu o tom spolu mluvili s králem jako lidé jejich druhu, a tak dobře, že král nebyl nerad, že se z toho mohl vyvléci prohlášením naprosté nestrannosti. Prohlásil ji hned prvnímu prezidentovi s příkazem, aby ji jeho jménem vyřídil svému sboru. Páni z Charostu, z Humières a já jsme se postarali, abychom se ujistili o jejím provedení, když jsme zašli k prvnímu prezidentovi, který nám to potvrdil, a abychom získali naprostou jistotu od několika soudců, kteří

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** „Viz Doklady o Épernonu a o Estouteville." (Poznámka Saint-Simonova.) — Dřívější vydavatelé tuto pasáž vypustili od slov „Toto vysvětlení" až po „rozšiřovat Doklady". **Ediční poznámka:** V předloze (Wikisource) je k této poznámce omylem připojen i Saint-Simonův odstavec „Kromě všech věcných důvodů…"; podle Boislislova vydání (t. XX, s. 301–304) patří do hlavního textu před slova „Udrželi jsme to v tajnosti", kam jej v tomto vydání vracíme.

14. **Vysvětlivka:** Ruská carevna Anna Ivanovna prosadila roku 1737 zvolení svého oblíbence Ernsta Johanna Birona kuronským vévodou.

nám potvrdili, že první prezident to sboru jménem krále oznámil jasně a určitě. Tak přesné prohlášení, tak odporující představám, které d'Antin vštípil parlamentu, a ještě mnohem víc, a jimiž naplnil veřejnost, která byla vzápětí informována o pravdě, velmi změnilo tvář záležitosti. Jména lidí v přízni, ve vysokých úřadech, vrchních velitelů armád, důvěrníků a lidí pověstných, která se ocitla mezi námi, převážila nad d'Antinem, jakmile se král tak jasně a tak hlasitě vyjádřil. Námitky nepřípustnosti (*fins de non-recevoir*) proti d'Antinovi velmi přidaly k věcné slabosti jeho nároků. Veřejnost upustila od názoru, který si udělala, že při oblíbence je při krále, a parlament začal shledávat, že má aspoň soudit při, a už ne jen osoby.

Kromě všech věcných důvodů se v Dokladech uvidí, že statek Épernon byl prodán Armenonvillovi; že d'Antin s ním dal prostřednictvím Monseigneura promluvit tak bez obalu, že mu jej Armenonville prodal zpět; že tento manévr byl zakryt všemi možnými úskoky, až k tomu, že od notářů vyzvedli oba originály obou kupních smluv a spálili je, protože prodej vévodství podle práva ruší a vévodství pak může přejít jen dědictvím na toho, kdo má k jeho hodnosti nejjasnější právo. To si chtěl d'Antin zajistit. Odhalení obou prodejů ho velmi překvapilo, jeho a ještě víc Armenonvilla, a oba je vyděsilo rozhodnutí, k němuž jsme dospěli a které jsme netajili, totiž že je dáme vzít pod přísahu. V Dokladech se dále najde, že listina o zřízení Épernonu obsahovala ustanovení, jímž z něho byl vyloučen každý neurozený, to znamená, že vzala-li si žena oprávněná hodnost zdědit neurozeného, nemohl tento neurozený ani jeho potomstvo v hodnosti nastoupit a hodnost tímto ustanovením zanikala. D'Antinův nárok pocházel od jeho babičky Christine Zametové, matky pana z Montespanu, která byla dcerou slavného Sébastiena Zameta, tak známého za Jindřicha IV., jenž se žertem nazýval pánem milionu sedmi set tisíc tolarů, což byla tehdy pro soukromou osobu obrovská částka. Tento bohatý finančník měl za manželku jednu Gothovou, sestru a tetu Rouillaců, jejichž matka byla sestrou slavného vévody z Épernonu a zemřela dříve, než se stal vévodou. Abychom se zde tedy drželi jen neurozenosti a vše ostatní odkázali do Dokladů, tito Zametové pocházeli z prostého lidu v Lucce, zbohatli bankovnictvím a nikdy se za nic jiného nevydávali. Napsal jsem tedy kardinálu Gualteriovi, aby prostřednictvím svých přátel a autoritou velkovévody, s nímž byl v důvěrném přátelství, dal vyhledat vše, co by mohlo právně prokázat tuto neurozenost, dal to ověřit Luckou republikou a poslal mi to.

Udrželi jsme to v tajnosti mezi čtyřmi či pěti z nás, ze strachu, aby se záměr neprozradil a aby jej d'Antin nezmařil prostřednictvím Torcyho nebo samotného krále, aniž by se při tom ukázal, a také proto, abychom měli potěšení mu tu bombu naservírovat znenadání uprostřed parlamentu. Věci nedošly až k rozsudku, jak se uvidí dále. Nyní je třeba tuto látku zakončit jedním zděšením vévody z Beauvilliers, které nebylo bez důvodu.

Postoupil své vévodství bratrovi, když ho ženil, a ten od té chvíle požíval postavení i poct, aniž by o tom kohokoli napadlo vůbec mluvit. Toho roku ho dal 22. ledna

přijmout jako paira v parlamentu a chtěl být se svou rodinou při obřadu přítomen v lóži (*lanterne*)[15]. Když jsem toho rána vcházel do velké komory, s překvapením jsem zastihl vévodu z Beauvilliers, jak na mě čeká za dveřmi; jakmile jsem jimi prošel, vzal mě za ruku a odvedl do kouta. Tam mi řekl, že na mě netrpělivě čekal, v krajním znepokojení kvůli zprávě, která k němu dorazila teprve poté, co přišel do Justičního paláce, ale kterou mu zdvojnásobili z několika stran. Upozornili ho, že několik členů parlamentu, a dokonce i několik pairů, je rozhodnuto vystoupit proti přijetí jeho bratra, s odůvodněním, že vévodkyně z Beauvilliers může zemřít dříve než on, on se může znovu oženit a mít syna; že tento syn by podle práva vylučoval svého strýce, a přesto by byl sám vyloučen přijetím téhož strýce, jehož potomstvo si nárokovalo nástupnictví. Pan z Beauvilliers, velmi znepokojený námitkou, která se zdála přijatelná, se mě zeptal, co mu radím.

Chvíli jsem přemýšlel a pak jsem mu řekl, že obřad, který začal příchodem pairů a který bude pokračovat příchodem princů krve a ostatních pairů, nelze odložit ani přerušit; že jsem o tom, co mi sděluje, neslyšel ani slovo; že jen stěží věřím, že by v tom bylo víc než nějaké plané řeči, a vůbec žádný záměr či přijaté rozhodnutí o budoucím a nahodilém případu, který není pravděpodobný a nikoho se nedotýká; že navíc zastavit přijetí v jeho přítomnosti, když je tím, čím je, a přijetí muže, který s královým souhlasem požívá postavení a poct své hodnosti, se mi zdá v době, v níž žijeme, velmi silným krokem, zvláště když k němu nikoho nepodněcuje žádný zájem. „Ale přesto, co dělat, když se to stane?" přerušil mě vévoda velmi ustaraně. „Tohle," řekl jsem mu, „a ručím za úspěch; ale ještě jednou, neuvěřím, že se ozve jediný hlas, dokud ho neuslyším; jestliže se to však stane, budu velmi přesně počítat hlasy pro a proti, a myslím, že i v tom případě budou hlasy proti tak vzácné, že nebude stát za to je vyvracet; jestliže to přece jen bude nakonec nutné, počkám, až na mě přijde řada mluvit. Pak řeknu, že mě překvapuje, že by někdo ve sboru mohl dělat obtíže s přijetím toho, koho král tak veřejně uznal za schopného a hodného, když jemu i Vám povolil postoupit a přijmout vévodství, když mu dal požívat postavení a poct a když mu povolil dát se přijmout; že možný případ, který je základem vznesené námitky, je případ chimérický a za takový uznaný i králem, který by se byl zastavil u postoupení, kdyby mu přikládal sebemenší váhu, a že parlament nemá dávat najevo větší úzkostlivost při provedení, než jakou měl král při povolení; že konečně, aby se rozptýlily všechny pochybnosti, má soud ve svých rejstřících zcela obdobný příklad, ne co do příčiny, ale co do účinku, který jako by byl stvořen právě k tomu, aby sloužil za příklad a vzor toho, co by se mělo udělat, kdyby navrhovaný případ nastal. Že vévodkyně z Halluinu se provdala za nejstaršího syna prvního vévody z Épernonu, který byl jako vévoda a pair z Halluinu přijat v parlamentu; že po osmi letech se tito

15. **Vysvětlivka:** *Lanterne* — lóže s mřížkou nebo zasklením ve velké komoře pařížského parlamentu, odkud mohly vybrané osoby sledovat zasedání, aniž by zasedaly mezi soudci.

manželé rozešli, a protože neměli děti, dohodli se, že dají své manželství zrušit; že se pak vévodkyně z Halluinu znovu provdala za syna maršála ze Schombergu, později rovněž maršála Francie, který se z titulu tohoto manželství stal také vévodou z Halluinu a pairem Francie a byl v této hodnosti přijat v parlamentu, ačkoli si ji onen první manžel zachoval v celém rozsahu, protože postavení a pocty nabyté na základě titulů se neztrácejí; že u dvora, při obřadech, měl první manžel přednost před druhým; že v parlamentu, kde se mohl uznávat vždy jen jediný nositel titulu, zaujal místo ten z obou, kdo přišel první, a druhého, když přišel po něm, zastavil ve velké komoře první soudní sluha a řekl mu, že pan vévoda z Halluinu už zasedá, a ten se hned vrátil; že kdyby předvídaný případ nastal, věk strýce a synovce by byl příliš rozdílný, aby způsobil nějaké nesnáze; ale že konečně by jejich postup byl zcela upraven jak u dvora, tak v parlamentu příkladem obou vévodů z Halluinu; že pokud jde o nástupnictví, není pochyb, že syn strýce by nemohl být vévodou na újmu svého bratrance jednak podle znění zřizovací listiny, jednak proto, že nelze být vévodou, aniž člověk podle práva drží statek povýšený na vévodství, který by podle práva připadl onomu domnělému synovi, jehož narození by samo o sobě zvrátilo a zrušilo všechna otcova darování.“ Tento příklad, o kterém vévoda z Beauvilliers nevěděl, a myslím, že ani mnoho jiných, mu nesmírně ulehčil. Vrátil se do své lóže a já jsem se posadil na své místo.

Brzy poté, co jsem tam byl, jsem zpozoroval jakési pohyby, lidi, kteří spolu šeptali; a protože pairové, kteří přicházejí postupně, procházejí mezi těmi, kdo už sedí, aby zaujali místa podle svého pořadí, ocitl jsem se nejprve vedle vévodů z La Meilleraye a z Villeroy, kteří, zřejmě nabádáni několika lidmi, mi skutečně tu námitku předložili. Odmítl jsem ji jako směšnou; postrašil jsem je králem, kterého by chtěli poučovat, a nakonec jsem uvedl pány z Halluinu, což je přimělo nastražit uši. Nevím, zda se to mezitím, než začala zpráva, a během ní, šířilo po lavicích; ale ať je tomu jakkoli, neozval se ani jediný hlas. Vévoda ze Saint-Aignan byl přijat zcela obvyklým způsobem a pan z Beauvilliers odtamtud odešel velmi rád a velmi spokojen.

Kapitola čtvrtá

Dobytí Girony. — Brancas jmenován jejím guvernérem. — Estaires a Beaufremont rytíři Zlatého rouna a vévoda z Noailles španělským grandem první třídy, který odjíždí do Španělska, jehož armáda se může shromáždit až v srpnu. — Deset tisíc livrů penze od španělského krále paní z Rupelmonde, jejíž manžel padl u Brihuegy. — Smrt vévody z Mediny Celi. — Smrt markýze z Leganés. — Smrt prince Medicejského, dříve kardinála. — Bergeyck v Paříži, odjíždí do Španělska, odkud ho princezna des Ursins brzy pošle zpět. — První sňatek vévody z Fronsacu, který je brzy nato zavřen pro nápravu do Bastily. — Štěstí paní z Villefort. — Štěstí slečny z Pincré, která se vdává za syna paní z Villefort. — Sňatek jednoho z mladších synů rodu Nassau-Siegen se sestrou markýze z Nesle. — Rod Saint-Germain-Beaupré a sňatek s dcerou Doubletovou, která se plete do všeho. — Krutý výrok prvního prezidenta Harlaye oběma bratrům Doubletům. — Pohyby v procesu o dědictví po panu Princi. — Pan Vévoda prohrává na celé čáře svůj proces proti paním svým tetám, a to s nepříjemnými dohrami. — Smrt a krátká chvála maršála z Choiseul. — Rytíř z Luxembourgu guvernérem Valenciennes. — Smrt Boileaua-Despréauxe. — Smrt nejstaršího syna maršála z Boufflers, jehož právo nástupnictví přechází na mladšího.

V posledních dnech předešlého roku jsme viděli, jak vévoda z Noailles po bitvě u Villaviciosy zahájil obléhání Girony a jak dostal velkou posilu z armády maršála z Berwicku, protože sněhy ukončily tažení v Savojsku. Obléhání už začínalo pokračovat kupředu, když prudká bouře, po níž následovala velká povodeň, rozmetala tábor i obléhací práce, přivedla armádu na pokraj hladu a málem pevnost zachránila. Úsilí, s nímž se tato tak nepříjemná pohroma napravovala, bylo veliké; krále velmi znepokojila a obléhání značně zdržela. Dolní město bylo dobyto útokem se zbraní v ruce; 23. ledna kapitulovalo horní město s podmínkou, že se i s oběma pevnůstkami vzdá 30., nepřijde-li mu pomoc. Starhemberg na to ani nepomyslel; posádka odtáhla s vojenskými poctami.[1] Planque, který přinesl první zprávu, byl za to jmenován brigádním generálem; a vévoda z Duras přinesl zprávu o vyklizení pevnosti, jejíž guvernérství dostal hned markýz z Brancasu, k velkému pohoršení Španělů.

Hrabě z Estaires zanesl zprávu o tomto dobytí španělskému králi a dostal za ni Zlaté rouno; a zároveň dostal Beaufremont to, které uvolnila smrt jeho bratra Listenoise, jenž padl v Aire. Zároveň byl také vévoda z Noailles jmenován španělským grandem první třídy. U dvora se to vědělo hned. Maršálka z Noailles, nadšená tímto

1. **Ediční poznámka:** Vydání 1856 tiskne „23. února"; Boislislovo vydání (t. XX, s. 309) čte podle rukopisu „23. ledna", což odpovídá skutečnosti: horní město Girony kapitulovalo 23. ledna 1711 a obě pevnůstky byly podle kapitulace vyklizeny 31. ledna.

novým povýšením svého syna, přijímala blahopřání; ale král shledal blahopřání i grandezu velmi špatnými. Od té doby, co se věci obrátily k horšímu a co se viděl nucen toužit po míru i za cenu, že španělského krále opustí, byl se španělským králem dohodnut, že ten už nebude udílet grandezy ani Zlaté rouno Francouzům; byl tedy velmi pohoršen třemi milostmi, o nichž jsem právě vyprávěl, a dal to najevo. Maršálka z Noailles a její rodina z toho zkoprněli, vyvrhli přijatá blahopřání zpátky a nevěděli, kde jim hlava stojí, až nakonec král, usmířený paní z Maintenon, bez jejíhož vědomí by se toho paní des Ursins nebyla odvážila, konečně svolil, a blahopřání se znovu skládala a přijímala.

Vévoda z Noailles zásobil Gironu, rozdělil armádu, strávil měsíc v Perpignanu a odtud odjel do Zaragozy a ke španělskému dvoru, kde zůstal několik měsíců. Brzy nato tam poslali dvacet šest praporů a třicet šest eskadron, jimž měl vévoda z Noailles velet samostatně, avšak pod rozkazy pana z Vendôme, a španělský král se měl včas postavit do čela armády. Ve Španělsku však po předchozích pohromách a vypětích chybělo všechno do té míry, že se vojska nemohla dát do pohybu před koncem srpna a že vévoda z Noailles, místo aby byl ve Španělsku aspoň trochu generálem, byl tam jen dvořanem.

Navzdory podivuhodné tísni, v níž se věci té země nacházely, paní z Rupelmonde, jejíž ubohý manžel padl ve španělském vojsku u Brihuegy a zanechal jí syna, dokázala tak obratně intrikovat u obou dvorů, vzbudit soucit paní z Maintenon a pomoci si Desmaretsem, tchánem své sestry, že dostala od španělského krále penzi deset tisíc livrů.

Vévoda z Mediny Celi zemřel jako vězeň v Bayonne[2] brzy poté, co tam byl převezen; bylo to v prvních dnech února. Jím skončil druhý rod nositelů tohoto titulu, pocházející od levobočka Gastona Phébuse, hraběte z Foix, který se oženil s dědičkou rodu La Cerda. Markýz z Priega, už více než jednou španělský grand, syn starší sestry vévody z Mediny Celi, přijal jeho titul a dědil jeho statky i grandezy. Jmenuje se Figueroa; připojuje k tomu jméno Córdoba.

Několik dní nato zemřel v Paříži, v čestném vyhnanství po vězení ve Vincennes, markýz z Leganés, jemuž paní des Ursins namluvila, že se v Buen Retiru, jehož byl guvernérem, našla velká zásoba zbraní, a dala ho zatknout a jako balík odeslat do Francie, jak jsem o tom vyprávěl na svém místě. Nikdy se proti němu nevedlo vyšetřování, tím méně se našly důkazy, a v Paříži složil do rukou vévody z Alby, španělského velvyslance, všechny přísahy, jaké se po něm chtěly. Byl místokrálem Katalánska a guvernérem Milánska, generálním kapitánem španělského dělostřelectva a státním radou, po pravdě řečeno velmi rakouského smýšlení. Nakonec se lidé styděli držet ho ve Vincennes, vězení mu tam ulehčili, nakonec mu dovolili zůstat v Paříži,

2. **Ediční poznámka:** Vévoda z Mediny Celi zemřel 26. ledna 1711 jako vězeň v citadele v Pamploně, nikoli v Bayonne.

ale u dvora ho vidět nechtěli a poslat ho zpět do Španělska se neodvážili. Byl vdovec a bezdětný. Jeho grandezy a statky zdědil hrabě z Altamiry. Byla by to příliš dlouhá odbočka, kdybych tu mluvil o původu a postavení těchto dvou pánů; budu mít příležitost o nich mluvit, až se rozepíšu o Španělsku v souvislosti se svým velvyslanectvím v Madridu.

Ve stejné době zemřel bratr toskánského velkovévody, ten, který odložil kardinálský klobouk, aby se oženil s jednou Gonzagovou z Guastally, s níž neměl děti, a o němž byla řeč při cestě španělského krále do Neapole.[3] Jako kardinál držel opatství Saint-Amand, a když se ženil, vyhradil si z něho třicet tisíc livrů důchodu. Byl za něho na několik dní černý smutek.

Bergeyck, který španělskému králi vždy sloužil s takovou věrností a schopností v čele všech jeho záležitostí ve Flandrech a kterého si španělský král povolal k sobě, projížděl Paříží a měl několik audiencí u krále. Věřilo se, a král by si to byl velmi přál, že bude mít velký podíl na vládě ve Španělsku; ale čím schopnější kdo byl, tím menší měl naději se k ní dostat, dokud tam vládla princezna des Ursins, která dokázala Bergeycka zablokovat a brzy poslat pryč, tak jako odtamtud vyhnala a pak trvale odstavila tolik jiných.

Vévoda z Fronsacu[4] se oženil s jedinou dcerou zesnulého pana z Noailles, bratra kardinálova, a třetí manželky vévody z Richelieu, svého otce; ti dva tento sňatek svých dětí dohodli už při vlastní svatbě. Tomuto malému vévodovi z Fronsacu bylo tehdy sotva šestnáct let a byl to ten nejhezčí tvor tělem i duchem, jakého bylo možno spatřit. Otec ho už uvedl ke dvoru, kde si ho paní z Maintenon, stará přítelkyně pana z Richelieu, jak jsem řekl jinde, hýčkala jako vlastního syna, a proto mu paní vévodkyně z Bourgogne i všichni ostatní, až po krále, prokazovali všechnu možnou laskavost. Dokázal na to odpovídat s takovým půvabem a počínat si s takovým důvtipem, jemností, nenuceností a zdvořilostí, že se brzy stal miláčkem dvora. Otec mu pustil uzdu volně; jeho zjev okouzlil dámy. Zjev jeho manželky, který přitom neměl nic nepříjemného, ho neokouzlil. Vydán světu se vším, co je třeba, aby se líbil a nestál za nic, natropil tolik hloupostí, že méně než tři měsíce po svatbě přiměl otce k jiné hlouposti, totiž dát ho zavřít do Bastily. Bylo to místo, s nímž se tak dobře seznámil, že ho tam uvidíme nejednou.

Uzavřel se jeden malý sňatek, který by se tu snad měl vynechat, ale jehož zvláštnosti si zaslouží, aby tu našel místo: totiž sňatek Villeforta s Jeannettou. Nezní to slibně, a přece z toho něco bude. Je třeba představit osoby. Villefortova matka byla

---

3. **Vysvětlivka:** Francesco Maria Medicejský (1660–1711), mladší bratr toskánského velkovévody Cosima III., se roku 1709 vzdal kardinálské hodnosti a oženil se s Eleonorou Gonzagovou z Guastally, aby zachránil vymírající rod Medicejských; zemřel v únoru 1711.

4. **Vysvětlivka:** Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis (1696–1788), syn vévody z Richelieu, po otcově smrti (1715) sám vévoda z Richelieu a později maršál Francie; proslul jako svůdník a dvořan a byl několikrát vězněn v Bastile.

krásná, vznešeného vzhledu a pěkné postavy; ztratila manžela, štábního důstojníka v nevím už které pevnosti; neměla nic než děti, nebo jen velmi málo, o co se s nimi dělit. Byla duchaplná a uměla intrikovat, ale bez milostných pletek, a byla ctnostná. Měla jakési zvláštní doporučení k paní z Maintenon a díky němu se jí podařilo být jí představena. Paní z Maintenon, stejně jako král, byla ze všech lidí na světě ta, kterou nejvíc dokázal získat zevnějšek. Skromný, zarmoucený, nešťastný vzhled této ženy ji dojal. Opatřila jí penzi, vzala ji pod zvláštní ochranu, shledala ji duchaplnou; zevnějšek ji podržel. Její manžel byl řádný šlechtic a ona šlechtična. Paní z Maintenon jí neříkala jinak než „moje krásná vdova" a udělala ji jednou ze dvou podvychovatelek dětí Francie.

Jeannette byla bretaňská šlechtična jménem Pincré; její otec zemřel a zanechal ženu bez chleba s hromadou malých dětí. Matka, dohnaná k žebrotě, přišla s nimi, jak mohla, a vrhla se na kolena před kočár, v němž paní z Maintenon jela do Saint-Cyru. Paní z Maintenon byla dobročinná, dala si o té nešťastné rodině podat zprávu, něco jim dala, umístila děti podle jejich věku, kam mohla, a jednu docela malou holčičku si vzala k sobě a dala ji ke svým komorným, než budou hotové její důkazy urozenosti a než dospěje do věku, kdy bude moci vstoupit do Saint-Cyru. To dítě bylo velmi hezké; bavilo komorné paní z Maintenon svým štěbetáním a brzy bavilo i ji samu. Král ji několikrát zastihl, když ji právě posílali pryč, pohladil ji, ona se ho nezalekla, byl nadšen, že našel hezké malé dítě, které se ho nebojí, zvykl si s ní laškovat, a to tak, že když přišla řeč na to, dát ji do Saint-Cyru, nechtěl o tom slyšet. Když trochu povyrostla, byla ještě zábavnější a hezčí a projevila důvtip a půvab spolu s diskrétní a rozvážnou důvěrností, která nikdy neobtěžovala. Mluvila s králem o všem, kladla mu otázky a žertovala s ním; tahala ho za šaty, když viděla, že má dobrou náladu, hrála si dokonce s jeho papíry, když pracoval, ale to všechno s úsudkem a mírou. Stejně si počínala s paní z Maintenon a dokázala si získat lásku všech jejích lidí. Paní vévodkyně z Bourgogne si ji nakonec hleděla, dokonce se jí bála a podezírala ji, že vše donáší králi. Přesto nikdy nikomu neublížila. Sama paní z Maintenon jí začala vyčítat příliš mnoho důvtipu a úsudku a to, že k ní král příliš přilnul. Strach a žárlivost ji přiměly, aby se jí slušně zbavila sňatkem; navrhovala králi ženichy, ale on na každém něco našel. To ji ještě víc popohnalo. Nakonec dojednala sňatek se synem své krásné vdovy. Král dal Jeannettě už několikrát peníze; dal jí je i na tento sňatek a jejímu manželovi, který byl kapitánem jízdy, guvernérství Guérande v Bretani s příslibem prvního uprázdněného pěšího pluku. Paní z Maintenon se domnívala, že se jí zbavila, ale zmýlila se. Když bylo všechno ujednáno, král jí velmi vážně oznámil, že sňatek schvaluje jen pod podmínkou, že Jeannette zůstane i po svatbě u ní, docela tak jako dosud, a nedalo se nic dělat. Kdo by uvěřil, že rok nato se stala jedinou útěchou prázdných chvil jejich soukromí, a to až do konce králova života! Svatba se konala v noci v kapli, večeři dala paní Voysinová, novomanželé spali u paní z Villefort, kde paní vévodkyně z Bourgogne podala noční košili paní d'Ossy, neboť toto

jméno Jeannette od té doby nesla. Její manžel byl později jedním ze šlechticů rukávu dnešního krále[5] a prosadil se ve válce.

Markýz z Nesle měl sestru, která kvůli substituci starých Maillyů neměla skoro nic, stárla na vdávání a o závoji nechtěla ani slyšet. Našel pro ni jednoho z nejmladších potomků mladší větve rodu Nassau-Siegen, který neměl ani na kalhoty a sloužil ve Flandrech v nějaké nepatrné podřízené hodnosti ve gardě španělského krále. Jméno zalichotilo Maillyům a ti ten sňatek uzavřeli; hlad si v něm vzal žízeň, byl velmi nešťastný a poskytl světu spoustu výstupů.

Zároveň oženil Saint-Germain-Beaupré svého syna s dcerou Doubleta de Persan, rady parlamentu, velmi bohatého, který měl bratra, rovněž radu, jenž si říkal Doublet de Grouy.[6] Jednou se dali ohlásit u prvního prezidenta Harlaye[7] pod těmito panskými jmény. První prezident se jim nejprve hluboce uklonil, pak si je změřil od paty až k hlavě, a dělaje, že je předtím nepoznal, řekl jim: „Masky, já vás znám," a obrátil se k nim zády; nechal je zahanbené před celým svým slyšením. Tahle Doubletová, která byla bohatá a měla ráda společnost, začala hrát vysoko, vetřela se k paní Vévodkyni a měla víc štěstí než babička jejího manžela, dcera prezidenta Le Bailleula a sestra matky maršála z Huxelles. O těchto dvou sestrách jsem už mluvil jinde. Babička se přes všechny své přátele a přítelkyně, jichž měla mnoho, nikdy nedopracovala k tomu, aby jedla s králem nebo jezdila v královských kočárech.[8] Její vnukova žena toho dosáhla velmi rychle a jezdila do Marly. Otec byl guvernérem Marche; nikdy nedělal nic jiného, než že nudil lidi, mezi nimiž se jeho žena, rovněž z úřednického rodu, nikdy neukazovala a skoro mezi nimi nežila. Král otci dovolil předat guvernérství synovi, stejně nudnému jako on, ale mnohem méně známému a dnavému, který se skoro nikdy nikde neukázal. Maršál Foucault byl bratrem jeho děda, tedy manžela té Le Bailleulové. Než se stal maršálem Francie, nesl jméno du Doignon; byl pážetem kardinála z Richelieu, který ho později jako člověka důvěry přidělil k vévodovi z Fronsacu, jehož udělal admirálem, a du Doignona viceadmirálem. Byl u něho, když vévoda padl roku 1646 před Orbetellem. Du Doignon se bez okolků vrátil a zmocnil se Brouage, a protože tehdy bylo módou diktovat dvoru podmínky, udržel se tam a vzdal se Brouage jen

---

5. **Vysvětlivka:** Šlechtici rukávu (*gentilshommes de la manche*) byli šlechtici přidělení k osobě krále v dětském věku. „Dnešním králem" je v době psaní Pamětí Ludvík XV.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz sv. V, s. 384 francouzského vydání, kde je tato příhoda vyprávěna. Druhý z bratrů je tam mylně nazván Doublet de Croï.

7. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay (1639–1712), první prezident pařížského parlamentu v letech 1689–1707, proslulý jízlivým vtipem.

8. **Vysvětlivka:** Právo jíst u královského stolu a jezdit v králových kočárech patřilo k dvorským poctám, jichž se dostávalo jen dámám ze starých šlechtických rodů; žena z úřednického rodu jich dosahovala jen výjimečně.

výměnou za maršálskou hůl, kterou dostal v březnu 1652; zemřel v Paříži, svobodný, ve čtyřiceti třech letech, v říjnu 1659,[9] aniž by od té doby ještě nějak vynikl.

Spor o dědictví po panu Princi, přerušený smrtí pana Vévody, se nepodařilo urovnat smírem, a všechno úsilí paní Princezny, které se nedostávalo ani bystrosti, ani pevnosti, ztroskotalo na snaze nastolit v rodině mír.[10] Musela s nelibostí přihlížet, jak se jí jediná dcera, která jí zbyla, vymkla sňatkem, jenž nemohl být po jejím gustu a který, uzavřen přičiněním pana a paní du Maine, ji vyvedl z matčina domu i z neutrality, aby se přidala na stranu svých paní sester a svého vlastního zájmu. Paní Vévodkyně dělila čas mezi Paříž, kde se této záležitosti věnovala, a dvůr, kde ji péče o to, aby se ovládáním Monseigneura stávala stále vlivnější, držela ve střehu nade vším, a kde snaha bavit ho u sebe podivuhodně zmírnila pravidla smutku prvního roku jejího vdovství.

Lze si domyslet, že na obou stranách byli najati nejlepší advokáti a že si na obou stranách udělali věc cti z vítězství. Král oběma stranám zakázal, aby se dávaly doprovázet, jak bylo řečeno, a aby nechávaly za sebe orodovat. První zákaz byl dodržen, druhý nahlodán tajnými přímluvami, o něž se usilovalo na obou stranách. Levobočkovství se mi příčilo, a paní Vévodkyni jsem po všem, co tu bylo vyprávěno, také nemohl nic přát. Zůstal jsem tedy pouhým divákem pod ochranou králova rozkazu. Paní Vévodkyně jako ubohá vdova, sužovaná svými švagrovými, které podle ní chtěly zruinovat její děti, navštívila několikrát své soudce v jejich domech; chodila skromně se svými dcerami, slečnami, se svou dvorní dámou a s jedinou dcerou své dvorní dámy jako doprovodem svých dcer, řídila se hodinami, kdy bylo možno pány soudce zastihnout, skládala jim poklony, do své pře se mnoho nepouštěla, ale tím víc se rozšiřovala o tom, aby v nich vzbudila soucit: nehorázností požadavků, které byly vznášeny, a rozptýlením velkého jmění pana Prince, kdyby jim bylo vyhověno; vážností jeho poslední vůle; počtem a útlým věkem svých dětí; hodností nejstaršího z nich; ztrátami, které ji bez opory vydávaly napospas útiskům jejích švagrových, s pohrdáním její svatební smlouvou i závětí a ctí společného otce, kterou jediná hájila proti tak tvrdým útokům. Pan Vévoda v doprovodu pana hraběte z Charolais, svého bratra, ještě dítěte a nejkrásnějšího na světě, konal zvlášť tytéž povinné návštěvy u pánů soudců a dojímal je méně svými slovy, jimž nikdy nebyl mocen, než pokořeným po-

9. **Ediční poznámka:** Vydání 1856 tiskne „v říjnu 1649"; Boislislovo vydání (t. XX, s. 329) čte „1659" a k maršálské holi poznamenává, že místo března 1652 se má číst březen 1653. Louis Foucault de Saint-Germain-Beaupré, hrabě du Daugnon (asi 1616–1659), viceadmirál od roku 1639, maršál Francie 1653, zemřel 10. října 1659.

10. **Vysvětlivka:** Dědictví po panu Princi (Jindřichu Juliovi Bourbonském, † 1709) žalovaly jeho dcery, princezna de Conti (Marie Terezie Bourbonská, vdova po princi Františku Ludvíkovi de Conti) a vévodkyně du Maine, proti jeho vnukovi; za ten rod jednala paní Vévodkyně, vdova po panu Vévodovi Ludvíku III. († 4. března 1710), za svého syna, nynějšího pana Vévodu Ludvíka IV. Jindřicha. Jedinou dcerou, která paní Princezně zbývala, byla slečna z Enghien, od roku 1710 manželka vévody z Vendôme.

stavením domu Condé před nimi, domu, který býval tak obávaný parlamentem i státem a jehož celé jmění bylo nyní v jejich rukou. Na oplátku za tolik skromnosti se dvůr jen ozýval tím, jaké má paní Vévodkyně dobré právo a jakou má moc je prosadit. Tam se nikdo nemohl vynadivit, odkud se mohou brát tak troufalé požadavky proti sestře, tolik milované padesátiletým dauphinem, který stál tak blízko trůnu a tak otevřeně se za ni stavěl. Paní princezna de Conti tam platila za nerozumnou fúrii, za princeznu krve z Paříže, s níž se nikdo nenamáhá mluvit, a její děti za takové, které mohou žít jen ve stínu ochrany dětí paní Vévodkyně a které, zavřené ve svém předměstí Saint-Germain, rostou v ústraní pod dohledem pomatené matky, jejíž chování k paní Vévodkyni by jim zničilo celý život, kdyby si na její velkomyslnosti nevyprosily odpuštění chyb, které je mohl do jisté míry omlouvat jejich věk. Pan du Maine, kterého se víc báli, a proto mu víc šetřili, byl prý v této záležitosti, tak jako ve všem ostatním, jen nedobrovolně povolným mužem své paní manželky, která prý paní Vévodkyni příliš nenáviděla, než aby byla schopna rozumu a aby dovolila panu du Maine řídit se jím. Život v Sceaux, podivná směsice stolovníků, slavnosti, představení a zábavy toho místa byly vystavovány posměchu, a štiplavé vtipy padaly i na odloučený život paní z Vendôme, a dokonce i na její zevnějšek.

Taková byla nálada u dvora a v té části města, která všechnu svou zásluhu zakládá na napodobování dvora. Všichni, kdo obklopovali Monseigneura, i všichni, kdo ho chtěli obklopovat nebo se k němu aspoň přiblížit, a s nimi i většina lidí, kteří se nechávají unášet proudem, mluvili stejnou řečí; všichni se předháněli, aby paní Vévodkyni posloužili a aby si ze své horlivosti udělali zásluhu. Obávaný triumvirát[11] se vydatně činil, a Monseigneur, jakkoli byl zvyklý poslušně se řídit sebemenším pokynem krále, nedokázal paní Vévodkyni odepřít tento stranický tah: dovolit, aby se jeho vznešené jméno šeptem vyslovovalo do uší jejích soudců.

Avšak soudcovský stav parlamentu je docela jiný než úřednictvo královské rady. Ten první nemá s dvorem žádné styky, tak jako od něho nemá žádné naděje. Nemá podíl na intendanturách, na místech státních radů ani na skvělých úřadech, které úřednictvo rady oddávají honbě za kariérou. Parlamentní stav není nijak lhostejný k tomu, aby si za své pevné a omezené postavení vynahradil pohrdáním těmi, kdo rozdělují milosti, a příležitosti k tomu jsou mu tím vzácnější, čím řidčeji se naskytnou.

Tento duch se ukázal i při této příležitosti, kdy strana princezen neprome̊škala dráždit odvahu soudců řečmi a předčasným triumfem strany paní Vévodkyně. Tyto princezny, horlivě se účastnící porad se svými advokáty a horlivě orodující, to vše konaly s okázalostí, ale přidaly k tomu i něco podstatného: samy hájily svou při, kterou dokonale znaly. Zůstávaly u každého soudce celé hodiny a často i déle a soudce byl unesen, jak jsou dobře zpravené. Pan du Maine je navštěvoval zvlášť a probíral s

11. **Vysvětlivka:** Saint-Simon tak nazývá kliku kolem Monseigneura: paní Vévodkyni, slečnu Choinovou a sestry z Lillebonne.

nimi znovu, co se řeklo při návštěvách princezen. Sám pracoval na písemných podáních a skrytými, ale důraznými přímluvami zajišťoval své práci úspěch. Jeho vliv u krále nebyl parlamentu neznám, stejně jako králova skutečná náklonnost k tomuto milovanému synovi, což zapůsobilo na ty, kdo počítali s přítomností; a po pravdě řečeno, zvláště poslední léta pana Prince seznámila veřejnost s téměř celým jeho životem tak, že všechno, co se s velmi nepatřičnou nevázaností přednášelo o stavu jeho mysli, lidi spíš přesvědčilo, než pohoršilo. Bylo s podivem, jak málo lidí zůstalo neutrálních. Král, který neutrálně působit chtěl, se často nedokázal ubránit tomu, aby mu neuklouzla, snad i úmyslně, polovičatá slova, která tento ráz nezachovávala a která nemohla zabránit Monseigneurovi, aby se na druhé straně stavěl čím dál otevřeněji, jak se věc chýlila ke konci. Vyvolala několik střetů, které ještě zvýšily rozhořčení. Paní Vévodkyně se cítila poškozena a v řečech se nijak nekrotila, zatímco její odpůrci dokázali mlčet a kráčet ke svému cíli.

Když byla pře slavnostně projednána, a to tak dlouho, jak se oběma stranám zlíbilo, promluvil generální advokát Joly de Fleury[12] za velkého potlesku a navrhl rozhodnutí ve prospěch princezen. O hodinu později, neboť hlasování bylo dlouhé a za zavřenými dveřmi, byl jeho návrh potvrzen; ale rozsudek šel ještě dál. Pan Vévoda prohrál všechno, co se po něm žádalo, všemi hlasy kromě čtyř, jejichž váha sama byla považována za velmi lehkou. Je snadné pochopit, jaká byla radost vítězů a jaký vztek paní Vévodkyně. Okamžitě ulehla v paláci Condé a celý den nechtěla nikoho vidět.

D'Antin, který si spíš jako obratný dvořan než jako společný bratr zachoval dokonalou rovnováhu, zůstal v Justičním paláci, aby se o rozsudku dozvěděl hned v tu chvíli. Během zasedání tajně vyslal ke králi tři kurýry, takže král se to dozvěděl první; nedal však nic znát, když mu zprávu přinesl Chambonnas jménem vévody du Maine. Král se ovládal, jak jen mohl, ale jakkoli dlouhý byl jeho zvyk být pánem sám sebe, umět se ovládat a dokonale se maskovat, radost ho prozradila a prosvítala skrze slova přátelství, společná oběma stranám.

Monseigneur, který byl v obavách, jež se už ani nenamáhal skrývat, dal svou zlost najevo v celé její šíři. Žasl nad výsledkem; ptal se každého, koho viděl, co si o tom myslí, trápil se jmény hlavních soudců, shledal rozsudek špatným, velmi se znepokojoval žalem paní Vévodkyně a stavem záležitostí jejích dětí, poslal jí vzkaz, večer v kabinetu se nijak nezdráhal dát svou zlost najevo panu du Maine a nechal ji několik dní po sobě znát všem.

Vévodkyně z Orléans, které pan du Maine okamžitě poslal kurýra, mi to dala v tutéž chvíli vědět. Rozsudek zanechal paní Vévodkyni k rozmotání kruté dohry, které měly závažné následky.

---

12. **Vysvětlivka:** Guillaume-François Joly de Fleury (1675–1756), generální advokát pařížského parlamentu, od roku 1717 generální prokurátor.

Pan du Maine se dlouho radil v paláci Conti o jejich společných záležitostech, které z rozsudku vyplývaly, a odtud šel k paní Princezně. S onou upřímností, kterou u něho všichni znali, ji ujistil, že nemůže pociťovat radost z události, která působí zármutek paní Vévodkyni, a přidal všechny ty zdvořilosti, které se tak snadno pronášejí, když člověk zvítězil a plave v radosti. Paní Princezna mu neradila, aby v těchto prvních chvílích navštívil paní Vévodkyni, a vzala na sebe vyřídit jí jeho zdvořilosti. Přijel přespat do Versailles, kde prohlásil, že žádná blahopřání nepřijme, se skromností, která nikoho neoklamala.

Paní Vévodkyně věnovala v Paříži několik dní svému žalu a svým záležitostem. Dlouho se vzpamatovávala z nezdaru, který triumvirát i Monseigneur označili za urážku. Hledalo se, jak znovu navázat na smír, aby se předešlo hydře procesů, která se z tohoto rozsudku rodila; ale nové rozhořčení bylo nepřekonatelnou překážkou.

Stoupenci paní Vévodkyně se neudrželi a pustili se do řečí, které nezůstaly bez odpovědi, a její útěchou bylo, že se jednou prostřednictvím Monseigneura pomstí za urážky advokátů. Pan du Maine mi o několik dní později v Marly vyprávěl, že strana paní Vévodkyně proti němu chrlí urážky a rozhlašuje, že nasadil milenky i zpovědníky a že na svou stranu zburcoval i jansenisty, na památku starého paláce Conti.[13] Vítězná strana šla poděkovat soudcům, a dokonce i advokátům svého poradního sboru, kteří jásali radostí.

Dne 15. března jsem ztratil přítele, na něhož budu vzpomínat celý život, z těch přátel, jací se už nenacházejí, a o němž jsem se tu při různých příležitostech zmiňoval. Byl to maršál z Choiseul,[14] nejstarší z maršálů Francie (a bylo jich tehdy ještě sedmnáct), rytíř řádu a guvernér Valenciennes. Ačkoli byl nejvznešenějšího rodu, bez jmění a bez příbuzných nevděčil za nic než své ctnosti a svým zásluhám, obojímu tak velikému, že se navzdory velmi malému duchu udržel proti pronásledování Louvoise a jeho syna, s hrdostí, jakou nikdy neprojevil k nikomu jinému, a s odvahou, kterou projevoval stejnou při všech příležitostech svého života. Pravdivost, spravedlnost, nezištnost uprostřed největší nouze, důstojnost, čest a vyrovnanost ho provázely celý život a získaly mu mnoho přátel a veřejnou úctu. Všude s ním počítali, ačkoli neměl vliv; král si ho vážil, ačkoli neměl vyznamenání ani milosti; všude ho rádi přijímali, ačkoli nebyl zábavný; neměl jiných nepřátel a závistivců než nepřátele samotné ctnosti, kteří se to ani neodvažovali ukázat, a ministry, kteří stejnou měrou nenáviděli a obávali se schopnosti, odvahy a vznešeného rodu. Na více místech výše jsme viděli, jakým byl vojevůdcem; těšil se také úctě a náklonnosti armád. Jakkoli

---

13. **Vysvětlivka:** Armand Bourbonský, princ de Conti († 1666), a jeho manželka Anna Marie Martinozziová († 1672), prarodiče dětí paní princezny de Conti, se v posledních letech obrátili k přísné zbožnosti a byli příznivci jansenistů.

14. **Vysvětlivka:** Claude, hrabě z Choiseul (1632–1711), maršál Francie od roku 1693, v letech 1695–1697 velitel rýnské armády; v mládí sloužil u Velkého Condého a následoval ho do Flander. Zemřel 15. března 1711 bezdětný; jeho manželkou byla sestra markýze z Renti.

byl chudý, o nic nežádal. Nikomu nezáviděl, o nikom nemluvil zle; a dokázal vyjít s ročními příjmy bez dluhů, se skromným a prostým vybavením i stolem, který však uspokojoval ty nejpočestnější lidi a k němuž se lidé nejvyššího postavení u dvora pokládali za čest být pozváni a zasednout. Bylo mu sedmdesát sedm let a nezahazoval se ani u dvora, kde se ukazoval jen ve vzácných chvílích z povinnosti, ani ve společnosti, kde se ukazoval stejně zřídka; ale doma míval dobrou společnost; a lze říci, že uprostřed zkaženého světa ctnost v něm zvítězila nade všemi půvaby a nad přízní, o niž usiluje. Zemřel s velkou pevností, s jasnou hlavou, kterou si zachoval celý život, a se zdravým tělem, aniž byl vlastně nemocen, a přijal všechny svátosti s velkou zbožností. Pan Princ,[15] kterého následoval do Flander jako tolik jiných, si ho vždy velmi zvlášť cenil. Nezanechal dětí se sestrou markýze z Renti, kterou ztratil, ale s níž byl už mnoho let rozloučen od stolu i lože a měl s ní oddělený majetek.

Rytíř z Luxembourgu dostal hned potom guvernérství Valenciennes.

Ve stejné době zemřel Boileau-Despréaux,[16] tak známý svým duchem, svými díly a především svými satirami. Lze říci, že právě v tomto žánru vynikl, ačkoli to byl jeden z nejlepších lidí na světě. Byl pověřen sepsat královy dějiny; ukázalo se, že na nich skoro nepracoval.

O několik dní později postihlo maršála z Boufflers kruté neštěstí. Jeho nejstaršímu synovi bylo čtrnáct let; byl hezký, dobře stavěný, sliboval všechno a u dvora měl skvělý úspěch, když ho tam otec představil králi, aby mu poděkoval za nástupnictví v generálním guvernérství Flander a ve zvláštním guvernérství Lille, které mu král udělil. Potom se vrátil do jezuitské koleje, kde byl na internátě. Nevím, jakou klukovinu tam provedl s oběma syny d'Argensonovými. Jezuité chtěli ukázat, že se nikoho nebojí a na nikoho neberou ohled, a zmrskali toho chlapce, protože od maršála z Boufflers opravdu neměli čeho se bát; ale velmi se vystříhali udělat totéž oběma ostatním, ačkoli byli stejně vinni, lze-li to tak nazvat, protože museli den co den počítat s d'Argensonem, velmi vlivným policejním poručíkem, kvůli knihám, jansenistům a nejrůznějším věcem a záležitostem, na nichž jim velmi záleželo. Malého Boufflerse, plného odvahy, který neprovedl nic víc než oba d'Argensonové, a to spolu s nimi, zachvátilo takové zoufalství, že ještě týž den onemocněl. Odnesli ho k maršálovi, kde nebylo možné ho zachránit. Srdce bylo sevřené, krev zkažená; objevily se purpurové skvrny, za čtyři dny bylo po všem. Lze si představit, v jakém stavu byl otec a matka. Král, který tím byl dojat, nenechal je ani žádat, ani čekat. Poslal jim řádného šlechtice krále, aby jim vyjádřil, jakou účast bere na jejich ztrátě, a vzkázal

15. **Vysvětlivka:** „Pan Princ" je zde Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský, 1621–1686), který za Frondy přešel do španělských služeb a válčil ve Flandrech proti Francii.

16. **Vysvětlivka:** Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711), básník a kritik, autor *Satir* a *Básnického umění* (1674); roku 1677 byl spolu s Racinem jmenován královským historiografem.

jim, že totéž nástupnictví dává mladšímu synovi, který jim zbyl. Co se jezuitů týče, všeobecné pobouření bylo nesmírné, ale nic dalšího z toho nevzešlo.

Kapitola pátá

Počátek aféry, z níž vzešla konstituce Unigenitus. *— Španělské drobnosti. — Maillebois, který zůstal jako rukojmí v Lille, odtud uprchl. — Podivný konec abbého z La Bourlie v Londýně. — Sňatek Lassayův; jeho rod. — Děti pana du Maine jako princové krve v kapli. — Smrt ovdovělé vévodkyně z Aumontu; její povaha. — Smrt a rod paní z Châteauneuf. — Mé rozpaky vůči Monseigneurovi a jeho vnitřnímu dvoru.*

Téhož měsíce března se zrodily první počátky aféry, z níž vzešla konstituce *Unigenitus*, tak osudná pro církev i pro stát, tak hanebná pro Řím, tak zhoubná pro náboženství, tak výhodná pro jezuity, pro sulpiciány, pro ultramontány, pro nevědomce, pro lidi z ničeho, a především pro všechny druhy darebáků a ničemů; její následky, vedené pokud možno podle vzoru následků zrušení nantského ediktu, zasely všude nepořádek, nevědomost, klam a zmatek, a to s násilím, které trvá dodnes, pod jehož útlakem se celé království chvěje a sténá a které po více než třiceti letech nejbezuzdnějšího pronásledování pociťuje v každém oboru a v každém povolání jako tíhu, jež doléhá na všechno a stále víc ztěžkává. Budu se dobře střežit, abych se pouštěl do dějin teologických, ba i do dějin omezených na fakta a postupy; už tato druhá část by sama vydala na několik svazků. Bylo by si přát, aby o učení, kde se hromadí mnohá opakování, vyšlo pro veřejnost svazků méně a aby jich vyšlo víc o dějinách zrodu, průběhu a vzrůstu této strašlivé aféry; o jejích následcích, o jejích odnožích, o jednání a postupech obou stran; o kariérách a jměních, i světských, které z ní vzešly a které jí byly zničeny; a o tak rozsáhlých a tak ohromných účincích otevření této Pandořiny skříňky, jež tolik přesáhly naděje jedněch i údiv druhých a jež umlčely zákony, soudy a pravidla, aby uvolnily místo vojenské inkvizici, která nepřestává zaplavovat Francii královskými zatykači a ničit veškerou spravedlnost. Omezím se na to málo z dějin, co se odehrálo před mýma očima a někdy i mýma rukama, abych o této látce pojednal tak, jak jsem se snažil pojednat o všech ostatních, a to, co jsem neviděl ani se nedozvěděl od účastníků, přenechám perům poučenějším, lepším a méně líným.

Abychom porozuměli tomu málu, co bude čas od času vyprávěno o aféře, která tak převážně zaměstnávala celý zbytek vlády Ludvíka XIV., nezletilost Ludvíka XV. a celou vládu kardinála Fleuryho, skrytou za pana Vévodu a po jeho pádu otevřenou, je třeba si připomenout mnoho věcí, které jsou roztroušeny v těchto Pamětech a které by bylo příliš dlouhé a příliš nudné zde opakovat, ale které je nutno dvěma slovy znovu předložit, aby se na ně čtenář rozpomněl a mohl si je snadno vybavit na roztroušených místech, kde jsou vylíčeny. Především je třeba si připomenout bouři kvietismu, nemilost pana z Cambrai; nebezpečí, v němž se ocitli vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers, které bylo krajní a jen utužilo pouta jejich oddanosti tomuto pre-

látovi; triumvirát proti němu;[1] tajné jednání jezuitů, jejichž většina i oficiální představitelé se proti němu prohlásili, aniž mu tím uškodili, kdežto temný a tajemný sanhedrin mu sloužil ze všech sil, a spojenectví, které z toho vzešlo; co bylo řečeno o Svatém Sulpiciovi, o Bissym,[2] biskupovi z Toulu, potom z Meaux a kardinálovi; konečně o otci Tellierovi, a tedy i o stavu episkopátu, pečlivě obsazovaného lidmi bez jména, bez vzdělání, mnohdy bez svědomí a bez cti, a z nichž někteří byli veřejně zaprodáni nejotevřenější ctižádosti a nejdokonalejší poslušnosti strany, která je mohla povýšit; čínskou aféru, tak nepříjemné postavení jezuitů v této věci a tak osobní podíl, jaký na ní měl otec Tellier; nenávist jezuitů, i jeho vlastní, ke kardinálovi z Noailles; tak úspěšné využití, jaké vždy dokázali udělat z jansenismu; konečně povahu kardinála z Noailles a to, co jsme viděli o povaze krále a paní z Maintenon.

Když si tyto věci připomeneme v duchu i v paměti, snadno pochopíme krajní touhu otce Telliera zachránit jezuity před potupou, jíž je vydávalo jejich odsouzení v čínské věci, a srazit kardinála z Noailles. K zasazení dvou tak mocných ran bylo třeba okázalé aféry, která by se dotýkala Říma v tom, co má nejcitlivějšího, a v níž by Řím nemohl doufat v nic jiného než v ochranu otce Telliera. Neustále se zabýval hledáním prostředků k tomu a přípravou vhodné chvíle. Čínská aféra, která mu už nedovolovala otálet, jeho podnik urychlila; měl v něm za jediné rádce, s naprostým vyloučením všech ostatních, i jezuitů, jen otce Doucina a Lallemanta,[3] stejně lstivé, stejně falešné a stejně záludné jako on sám, o nichž bylo prokázáno, že je zločiny nic nestojí, jezuity stejně zuřivé jako on a stejně rozvášněné proti kardinálovi z Noailles, který otci Doucinovi pro jisté výstřelky dal odebrat penzi od duchovenstva, kterou si Doucin vyzískal v době slabosti a nemilosti posledních let Harlaye, arcibiskupa pařížského. Oba tito jezuité bydleli v Paříži v profesním domě svého řádu, kde bydlel i otec Tellier; a všichni tři byli svou prudkostí, svou záludností a svou zlobou tajným postrachem všech ostatních jezuitů, i těch nejzarytějších a nejvíce oddaných záměrům, smýšlení a zájmům Tovaryšstva.

I okolnosti se otci Tellierovi zdály příznivé. Skrze pana z Cambrai měl vévody z Chevreuse a z Beauvilliers; měl Pontchartraina, protože ten stál proti svému otci; a z nízké vypočítavosti měl d'Argensona; skrze tyto dva muže mohl dávat donášet králi všechno, co se mu hodilo, aniž by se sám ukázal. Příbuzenský svazek a osobní spojení

---

1. **Vysvětlivka:** Fénelonovými hlavními odpůrci ve sporu o kvietismus byli Bossuet, biskup z Meaux († 1704), Noailles, tehdy arcibiskup pařížský, a Godet des Marais, biskup z Chartres († 1709), duchovní vůdce paní z Maintenon; Fénelonův *Výklad zásad svatých* byl na jejich naléhání roku 1699 odsouzen papežem.

2. **Vysvětlivka:** Henri-Pons de Thiard de Bissy (1657–1737), biskup z Toulu, od roku 1704 biskup z Meaux (nástupce Bossuetův), kardinál od roku 1715; patřil k nejhorlivějším zastáncům konstituce *Unigenitus*.

3. **Vysvětlivka:** Jezuité Louis Doucin a Jacques-Philippe Lallemant, teologové a autoři polemických spisů proti jansenistům a otci Quesnelovi.

kardinála z Noailles s paní z Maintenon mu už nepřekážely. V té proměnlivé mysli se už opotřebovaly. Po panu z Chartres nastoupili u ní tři muži: jeho nástupce v biskupství a synovec, kvůli Saint-Cyru, který však ve svých sedmadvaceti nebo osmadvaceti letech u ní byl takřka ještě ve věku, kdy dostával z její ruky bonbony; La Chétardie, farář od Saint-Sulpice, její zpovědník, o jehož krajní prostoduchosti jsme se už jinde zmínili; a Bissy, biskup z Meaux, kterého jí zesnulý pan z Chartres dal jako svého Elizea, kterého ona na stejném základě přijala za svého a který byl, aniž to postřehla, s tělem i duší na prodej a k službám jezuitům pro svou kariéru, a ještě zvláště otci Tellierovi a jeho dvěma pomocníkům. Bylo to pokračování jeho tajných pletich v Římě o purpur z doby, kdy byl v Toulu; a přimkl se k nim od svého přeložení do Meaux tím víc, že ho okázalá důvěra paní z Maintenon činila v jejich očích velmi významným, stejně jako oni byli významní pro něho, jakožto náhrada za prostředky, jak v Římě dospět k cíli, o něž ho připravilo přeložení, jímž skončily jeho spory s panem Lotrinským. Ať byl s paní z Maintenon jakkoli zadobře, pařížský stolec kardinála z Noailles a jeho příbuzenství s ní, zbytek vážnosti a důvěrnosti, který mu nemohla odepřít, naháněly biskupovi z Meaux stále strach, a z tohoto zájmu nebyl o nic méně horlivý ve snaze kardinála z Noailles zničit než sám otec Tellier. Když měli zajištěny všechny tyto strany, episkopát jim žádný strach nenaháněl. Zde je třeba si připomenout vliv, jehož se zesnulý pan z Chartres zmocnil na jmenování biskupů za posledních let otce de La Chaise, a jakými ubohými lidmi biskupské stolce obsadil, a to s nejlepšími úmysly na světě; a otec Tellier ho ve zhoubných volbách ještě přetrumfl, a to záměrně a promyšleně. Proto většinou biskupů pohrdli a nepochybovali, že zastraší a strhnou s sebou téměř všechny ostatní.

Nesmíme také zapomínat, že při vší nechuti a obavách, jež chovali lidé od Saint-Sulpice k jezuitům, a při žárlivosti a nenávisti jezuitů k nim se zcela shodovali ve všem, co se týkalo jansenismu, který nenáviděli, a Říma, který zbožňovali: jedni z nejmocnějšího zájmu, druzí z nejhrubší nevědomosti. Proto jezuité v této aféře vodili Saint-Sulpice na vodítku, kam se jim zlíbilo, se zavázanýma očima, a používali ho ke všemu, k čemu chtěli.

Když byl plán sestaven a opatření učiněna, bylo rozhodnuto vyvolat bouři, aniž by se při tom ukázali, a nechat ji dopadnout na knihu nazvanou *Mravní úvahy o Novém zákoně* od otce Quesnela[4] a vybrat z ní vydání schválené kardinálem z Noailles, tehdy biskupem-hrabětem z Châlons. Kdo byl otec Quesnel, o němž byla v těchto Pamětech několikrát řeč a který je ostatně tak všeobecně znám, bylo by zbytečné vysvětlovat. Tuto knihu schválil velký počet prelátů a teologů. Jedním z nich byl proslulý Vialart, předchůdce kardinála z Noailles v Châlons. Jeho nástupce, který

4. **Vysvětlivka:** Pasquier Quesnel (1634–1719), oratorián, po smrti Antoina Arnaulda přední muž jansenistů, který žil v exilu v Bruselu a v Amsterdamu; jeho *Mravní úvahy o Novém zákoně* vycházely od roku 1671 v postupně rozšiřovaných vydáních. Félix Vialart de Herse (1613–1680), biskup z Châlons, schválil jejich první podobu.

stejně jako celá francouzská církev choval velkou úctu k prelátovi tak proslulému zbožností a učeností, neváhal na základě téhož schválení a bez dalšího zkoumání dát i své schválení novému vydání, které z ní vyšlo. Už víc než čtyřicet let tato kniha vzdělávala celou církev, aniž by se setkala s nejmenším odporem. Bissy, biskup z Toulu, kterého jsme viděli dosáhnout tak velkého postavení a jmění na její účet, ji doporučil celé své diecézi; a pastýřským listem, vyhlášeným, vytištěným a vydaným zvlášť k tomu účelu, uložil všem svým farářům, aby měl každý z nich jeden výtisk, a ujistil je, že při nemožnosti mít více knih, do níž je stavěly jejich skromné prostředky, jim postačí tato jediná, aby v ní pro sebe i pro poučení svých farníků nalezli veškeré učení a veškerou zbožnost, jichž je jim třeba. Otec de La Chaise ji měl stále na stole; a když mu o ní někteří lidé kvůli jménu autora mluvili s překvapením, odpověděl jim, že má rád dobré a správné, ať pochází odkudkoli; že mu jeho zaměstnání neponechávají čas na četbu; že tato kniha je pokladnicí výtečného učení a zbožnosti; že ji chce mít stále po ruce právě proto, aby si vynahradil nedostatek volného času, protože kdykoli má pár chvil, otevře ji a vždy v ní nalezne něco, čím se vzdělá a poučí.

Zdálo by se, že kniha tak všeobecně čtená a ceněná po tolik let, jejíž kvalitu a bezpečnost ohlašoval hned na prvních stránkách tak velký počet proslulých schvalovatelů, měla být chráněna před jakýmkoli úmyslem ji napadnout; ale příklad úspěchu, jehož bylo dosaženo proti knize pana Arnaulda *O častém přijímání*,[5] ještě slavnější jménem svého autora, počtem, hodností a pověstí svých schvalovatelů i ohlasem, s nímž byla přijata a čtena, dodal otci Tellierovi jistoty proti podobným obavám, a nepochyboval, že ji dá napadnout zároveň s kardinálem z Noailles jakožto s tím, kdo ji schválil.

K tak smělému úderu použil dvou mužů co nejneznámějších, nejosamělejších a nejbezvýznamnějších, aby k nim byl méně snadný přístup a aby byli více v jeho naprosté závislosti. Champflour, biskup z La Rochelle,[6] byl sama nevědomost a hrubost, neuměl nic jiného než být pošetile ultramontánní, byl za to v době článků duchovenstva z roku 1682 poslán do vyhnanství a Saint-Sulpice a jezuité, spojení ve prospěch tohoto mučedníka své oblíbené věci, ho nakonec jako z děla vystřelili do La Rochelle. Druhý byl Valderies de Lescure, méně nevědomý, ale stejně hrubý a stejně ultramontánní jako onen, stejně oddaný jezuitům, kteří z něho udělali biskupa z Luçonu, prudký, vznětlivý a od přírody rozněcovač sporů: tento chudý a

5. **Vysvětlivka:** Antoine Arnauld (1612–1694), přední teolog jansenistů; jeho kniha *O častém přijímání* (*De la fréquente communion*, 1643), schválená řadou biskupů a doktorů Sorbonny, vyvolala dlouholetou polemiku s jezuity.

6. **Vysvětlivka:** Étienne de Champflour, biskup z La Rochelle, a Jean-François de Valderies de Lescure, biskup z Luçonu. „Články duchovenstva z roku 1682" jsou čtyři články Deklarace francouzského duchovenstva z 19. března 1682, které omezovaly moc papeže vůči králi a obecným koncilům a hájily svobody galikánské církve.

drobný šlechtic, onen úplná nicka; a oba ponoření do nejdokonalejšího zapomnění a bez styků s kýmkoli.

Aby je vycvičili v tom, co po nich chtěli, poslali jim kněze jménem Chalmet, odchovance Saint-Sulpice, zdokonaleného v Cambrai a dobře poučeného proslulým Fénelonem, který si sliboval svůj návrat a vše nejlichotivější, co by z něho mohlo plynout, od pádu toho ze svých tří přemožitelů, který ještě zbýval, a od podpory otce Telliera — sám měl oporu ve svých starých přátelích, kteří však v jeho prospěch nemohli otevřít ústa. Tento Chalmet byl duchaplný a prudký, pedant tvrdý a zarputilý, oddaný ultramontánním zásadám Saint-Sulpice, oddaný panu z Cambrai a bez výhrad vydaný jezuitům, zvláště otci Tellierovi. Odjel tedy tajně do Saintonge, usadil se střídavě v La Rochelle a v Luçonu a, v těch začátcích velmi skryt, často je oba ve své přítomnosti sváděl dohromady a vštěpoval jim učení, ale tak tvrdě a tak zpupně, že si na tak svévolného vychovatele často stěžovali, a od té doby ty stížnosti velmi často opakovali, s malým úsudkem a malou diskrétností, pokud jde o jejich čest.

Dal jim sepsat společný pastýřský list, odsuzující *Nový zákon* otce Quesnela, a to vydání schválené kardinálem z Noailles, tehdy biskupem-hrabětem z Châlons, s tak zřetelnou výtkou proti tomuto prelátovi jakožto podporovateli kacířů, že ho v ní nikdo nemohl nepoznat, a v nejživějších barvách, bez jakéhokoli šetření. Tento spis, který byl vlastně poplašným zvonem, nebyl určen k tomu, aby zůstal pohřben v diecézích Luçon a La Rochelle. Nejenže byl poslán do Paříže, kterou jím zaplavili, ale proti všem církevním i policejním pravidlům byl vylepen všude, a hlavně na dveřích chrámu a arcibiskupského paláce v Paříži; a tím se o něm kardinál z Noailles a celá Paříž poprvé dozvěděli.

Oba biskupové měli každý jednoho synovce v semináři Saint-Sulpice, na svůj věk velmi hloupé chlapce, stejně jako jejich strýcové neschopné čehokoli bez cizího popudu, tím méně tak důrazného, tak rychlého a tak smělého zveřejnění tohoto pastýřského listu, jež prozrazovalo dohodu mezi několika lidmi. Kardinál z Noailles, tak podivně potupený dvěma venkovskými biskupy, se dopustil zásadní chyby, když napodobil psa, který kouše kámen, jenž po něm hodili, a nechá být ruku, která jej mrštila. Povolal představeného semináře Saint-Sulpice a nařídil mu, aby ty dva mladíky vykázal ze svého domu, jakmile se tam vrátí. Představený poukazoval na pohoršení, jaké vyvolá tak náhlé propuštění, na ctnost obou duchovních, na újmu, kterou to způsobí jejich pověsti. Nic nebylo vyslyšeno. Farář od Saint-Sulpice, kterého představený po svém návratu z arcibiskupství zpravil, doufal ve větší účinek svého vlivu. Jeho zbožnost a prostota nebyly uchráněny nadutosti, kterou mu dodávala úplná důvěra paní z Maintenon a vážnost smíšená s obavami, jež z ní plynula. Běžel do arcibiskupství plný této sebedůvěry; byla zklamána. Vrátil se plný rozhořčení. Bylo nutno okamžitě uposlechnout. Stalo se však, že se paní z Maintenon dotklo, jak malý ohled projevil kardinál z Noailles k jejímu drahému duchovnímu vůdci, čehož dokázal Bissy, biskup z Meaux, dobře využít.

Toto vyhnání nadělalo velký hluk. Kardinál podal králi zprávu o urážce, které se mu dostalo, a žádal ho o spravedlnost. Král jeho trápení chápal, ale dal mu na srozuměnou, že začal tím, že si ji zjednal sám; a věc se protahovala vinou kardinálovy přirozené pomalosti a odkladů jeho audiencí, konaných jednou za týden, které nepovažoval za nutné předbíhat.

V těchto mezidobích krále popuzovali; ten stále odkládal, ale kardinála měl rád a vážil si ho. Otec Tellier přímo a ten z Meaux skrze paní z Maintenon krále zdržovali, kardinál na něho naléhal jen vlažně a nepochyboval, že ve věci tak do nebe volající dosáhne spravedlnosti; mezitím posílali oběma biskupům hotový dopis pro krále k podpisu; král ho dostal od otce Telliera, jemuž byl adresován jako přirozenému ministrovi všech biskupů a který ho králi předložil jako úkon svého úřadu, jejž nebylo možno odmítnout.

Dopis byl stejně zuřivý jako obratný, a to společný od obou biskupů. Stačilo na něj vrhnout pohled — brzy totiž vyšel na veřejnost —, aby bylo vidět, že ta dvě zvířata s mitrou se na něm podílela jen podpisem a že pochází od nejobratnějšího a nejjemnějšího dvořana a zároveň od nejzlomyslněji rozvášněného pisatele. Když krále zahrnuli chválami a přirovnali ho pro jeho lásku k církvi a pro ochranu, kterou jí poskytuje, ke Konstantinovi a Theodosiovi, žádali ho o tuto ochranu nikoli pro sebe, padlé mu k nohám, ani pro své synovce, nýbrž pro církev, pro episkopát, pro svobodu dobrého učení, a o spravedlnost proti útoku, jímž je kardinál z Noailles chtěl potlačit, když na příkladu jejich synovců ukázal, co může čekat každý, kdo je podezřelý z obrany dobré věci, aniž by v tom byl usvědčen, tak jako jejich synovci nebyli usvědčeni z rozšiřování ani z vylepování jejich pastýřského listu. Po dlouhé a důrazné prosopopeji proti otci Quesnelovi a jeho *Mravním úvahám o Novém zákoně*, schváleným kardinálem z Noailles, vylíčili toho kardinála jako nepřítele církve, papeže i krále, podobného oněm biskupům císařského města za Konstantina a jeho prvních nástupců, kteří vše pod svou mocí přiváděli k chvění a pod nimiž sténali pravověrní biskupové. Dopis byl dlouhý a celým svým stylem se držel na výši, s uměním, které prosvítalo skrze lest. Tento portrét tak nepodobný povaze, životu, mravům i jednání kardinála z Noailles a rozvášněnost celého spisu odhalovaly nahé tajemství nepravosti a zcela prozrazovaly, že dopis tak smělý, tak jemný a tak silný nebyl sepsán v La Rochelle ani v Luçonu, [nýbrž] v nesnázích, jak zakrýt útok podniknutý z pouhé svévole, s nejnepravidelnějším a nejurážlivějším rozruchem; jeho umění bylo vynaloženo na to, aby se využilo vyhnání synovců ze semináře Saint-Sulpice k podráždění krále tak žárlivého na svou autoritu a aby se změnila podstata sporu, přešlo do útoku a kardinál byl zatlačen do obrany.

To se mu také skutečně stalo. Se stížnostmi na urážky v pastýřském listu byl přijat dobře; vyhnání synovců mu bylo spíše připomenuto než vyčteno; ale když chtěl vznést stížnosti na dopis, král, kterého měli čas popudit a připravit, se suše vrátil k synovcům s trpkou výčitkou, že si zjednal spravedlnost sám, místo aby ji očekával

od něho. Přesto, ačkoli se chytil na tak hrubý háček, zůstal král ještě víc pohoršen drzostí obou biskupů. Dal kardinálovi najevo, že cítí, jak málo byl spor o knihu nutný a jak málo očekávaný po tak dlouhé době nepřerušené dobré pověsti tohoto díla a že jim nejde ani tak o knihu jako o jeho osobu.

Byla to druhá a velmi těžká chyba kardinála, že na tuto audienci nepřinesl pastýřský list a dopis.

Kdyby králi z nich přečetl jen několik hlavních míst plných urážek a úskočnosti, kdyby je dokázal okomentovat, využít královy nálady v té věci, dát mu pocítit kliku, touhu vyvolat rozruch a jak málo byli dva ubozí venkovští biskupové sami od sebe schopni zplodit takový záměr a provést jej s tolika uměním, okázalostí a povýšeností, přiměl by krále zakročit tak, že by aféra byla hned v zárodku udušena. Ale kardinál, pomalý, mírný, málo zrozený pro dvůr a pro politiku, plný důvěry ve své svědomí a v to, čím byl sám o sobě i u krále, se spokojil s tím, že na konci audience uvedl věci tam, kde byly před dopisem obou biskupů, a nepochyboval, že dostane náležité zadostiučinění, takové, jaké mu král slíbil, když s ním o tom mluvil poprvé.

Pak přišel na řadu se svou audiencí otec Tellier. Měl příležitost znovu krále podráždit v otázce jeho autority a ochrany, kterou je povinen prelátům bezvýznamným a opuštěným, jimž hrozí, že budou pronásledováni pro dobré učení. Biskup z Meaux ze své strany zapracoval u paní z Maintenon tak, že když se kardinál z Noailles o týden později vrátil k audienci, byl velmi překvapen, že mu král v této věci zavřel ústa a prohlásil, že když si bez něho zjednal spravedlnost sám, ať se z toho dostane, jak bude chtít, aniž by ho do toho dál zatahoval, a že to je vše, co může nadto pro něho udělat. Právě sem chtěli dospět ve prospěch obou biskupů, kteří si stěžovali jen proto, aby unikli tomu, co si zasloužila urážka, které se dopustili, a kteří, takto propuštěni bez rozsudku, byli po tak veřejné pomluvě, a to ve věcech víry, postaveni naroveň kardinálovi z Noailles, navzdory tolika a tak velkým nepoměrům.

V této nepříjemné situaci řekl kardinál králi, že když ho vydává pomluvě a urážkám, aniž by si byl mohl zasloužit nebo tušit, co se mu přihodilo, prosí ho alespoň, aby mu dovolil se bránit; a odešel se suchým svolením, aby učinil vše, co uzná za vhodné.

Za dva dny vydal krátký a důrazný pastýřský list, v němž chtěl ukázat různé omyly v listu obou biskupů. Nazval jej v něm pamfletem sepsaným pod jejich jménem, a dosti nevhodně v něm prohlásil, že je za něco takového nepovažuje schopné; vystoupil proti neklidu doby ve věcech učení a proti svévoli některých biskupů vměšovat se do cizí žně a pod tresty stanovenými právem zakázal četbu tohoto listu, který různými způsoby zostudil. Zdálo se, že má právo takto postupovat, když ho král opustil a dal mu svolení, a že to bylo vzhledem k povaze věci ještě s mírou. Přesto to byl nový zločin, za který mu byl doručen zákaz jezdit ke dvoru, nebude-li tam povolán.

Oba biskupové, to jest ti, kdo je strkali dopředu, využili úspěchu svých pletich a napsali znovu. Hébert z kongregace Misie[7] si jako farář ve Versailles získal velkou a zaslouženou pověst. Kardinál z Noailles mu dal udělit biskupství v Agenu navzdory konstitucím této kongregace, které jejím členům biskupský úřad zapovídají. Ve své diecézi, jež patřila do téže církevní provincie jako diecéze obou biskupů, konal divy. Napsal jim výborný dopis, učený a velmi zbožný, v němž jim s velkou biskupskou skromností předložil, jak krajně nesprávně jednají, když uvádějí církev ve zmatek a osobně útočí na kardinála z Noailles.

Mezitím jeho nepřátelé nespali a pracovali na tom, aby mu vzbudili další. Objevil se pastýřský list Bergera de Malissoles, biskupa z Gapu, méně hrubý, ale stejně kousavý, který kardinál zakázal dalším listem, jako to udělal s listem obou biskupů. Potom napsal krásný dopis biskupovi z Agenu, obsahující dějiny všeho, co se stalo, ale s mírou a skromností, jež jej ještě pozvedaly; ten byl jakoby jeho manifestem a byl rozšířen všude. Aféra sama o sobě pobouřila všechny, kdo nebyli oddáni jezuitům nebo kariéře anebo zaslepeni zneužíváním jansenismu k tomu, aby se očernil a zničil, kdo se komu zlíbil. Tento manifest získal i zbytek lidí, kteří zůstávali neutrální, a měl takový účinek, že útočníci, kteří se domnívali, že už kardinála z Noailles omráčili, se ho polekali a o to účinněji mysleli jen na to, jak využít všech svých výhod a jak ho na tak dobré cestě dále tlačit. U toho pro tuto chvíli zůstanu; je čas vrátit se k jiným věcem.

Španělsko, jak jsem už předem řekl, toho roku přineslo málo událostí. Jeho neuvěřitelné úsilí je příliš vyčerpalo, než aby mohlo novými úspěchy využít těch, které toto úsilí přineslo proti vší naději; a nepřátelé, poražení proti vší své naději, nebyli po krátkém triumfu s to se znovu vzchopit. Opustili Balaguer, kde měli jen dvě nebo tři stovky mužů, na zprávu, že bude obležen. Brzy nato dobyl generálporučík Muret Seu d'Urgell; ale krátce potom se dal guvernér Mirandy do Douro, důležité pevnosti na portugalské hranici, podplatit a prodal Portugalcům za velkou sumu peněz pevnost i tisíc mužů, které v ní měl. Brzy nato se na Sicílii zmocnili Rakušané Palerma[8].

Maillebois, syn Desmaretsův,[9] z něhož jeho žena a kardinál Fleury dlouho poté udělali tak velkou a tak smutnou postavu, byl stále v Lille, kde od dobytí města zůstával podle kapitulace jako rukojmí spolu s jedním válečným komisařem za to, co se dlužilo městským úředníkům a měšťanům. Dozvěděli se, že je chtějí, aby urychlili placení, zavřít do citadely, v rozporu se zněním kapitulace. Utekli a dostali se do

---

7. **Vysvětlivka:** François Hébert (1651–1728), kněz kongregace Misie (lazarista), farář ve Versailles, od roku 1704 biskup z Agenu.

8. **Ediční poznámka:** K dobytí Palerma nedošlo. Podle Dangeauovy zprávy (6. 5. 1711) bouře rozehnala rakouskou eskadru z Neapole a dvě lodi zahnané do Palerma Španělé zajali; Saint-Simon zprávu zkreslil.

9. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste-François Desmarets, markýz z Maillebois (1682–1762), od roku 1741 maršál Francie; za války o rakouské dědictví velel bez úspěchu v Německu a v Itálii.

Arrasu s eskortou, kterou jim maršál z Montesquiou poslal napůl cesty naproti. Z Arrasu napsali hraběti z Albemarlu, který velel ve Flandrech za nepřátele, a vysvětlili mu své jednání; a odtud přijel Maillebois ke dvoru, kde s ním král dlouho mluvil ve svém kabinetu, jen v přítomnosti Desmaretse. Na cestě potkal Survilla, rovněž rukojmí v Tournai, odkud dostal povolení zajet si domů a kam se právě vracel. Maillebois ho upozornil na své dobrodružství a nahnal mu strach, že bude zavřen do citadely v Tournai, takže se Surville vrátil domů do Pikardie a čekal tam na králova rozhodnutí v té věci.

Zmínil jsem se jinde o abbém z La Bourlie, bratru Guiscardově, který, ač měl několik obročí a žádný důvod k nespokojenosti, přešel do Holandska a do Anglie, sliboval v Cévennách divy, které nesplnil, a šířil po Languedocu velmi pobuřující pamflety. Zrádce své vlasti nebyl o nic věrnější těm, jimž se zaprodal. Nevím, do čeho se proti vládě zapletl, ale koncem března byl v Londýně v parku St James's zatčen na rozkaz královny pro podezřelé styky. Odvedli ho k St Johnovi, státnímu sekretáři; tam ze stolu v předpokoji, aniž si toho kdo všiml, popadl kapesní nožík; vstoupil do kabinetu, kde ho očekávali vévodové z Ormondu, z Buckinghamu a z Argyllu a oba státní sekretáři Harley a St John.[10] První z nich ho vyslýchal. Místo odpovědi mu zasadil nožíkem dvě rány do břicha, které naštěstí jen lehce sklouzly. Vrhli se na toho šlechetného pána, který utrpěl tři rány kordem; musili ho svázat, aby ho mohli ošetřit ve vězení Newgate, kam ho odvedli. Požádal o rozhovor mezi čtyřma očima s vévodou z Ormondu, který za ním přišel. Ten nešťastník tam za několik dní zemřel, aniž by chtěl přijímat potravu nebo mluvit, a na zranění, která si sám způsobil.

Lassay v té době oženil svého syna se svou sestrou. Jejich jméno je Madaillan, až příliš známé z dějin života proslulého vévody z Épernonu na jeho sklonku. Lassay vystřídal všechna možná řemesla, o nichž paní Vévodkyně složila píseň, která je líčí velmi zábavně a málo lichotivě. Tehdy netušila, co se jí později přihodí s jeho synem.

Otec byl ženatý několikrát, a pokaždé špatně. Za druhé se oženil s dcerou lékárníka, kterou si chtěl vzít také lotrinský vévoda Karel IV. a od čehož ho bylo možno odvrátit jen násilím. Lassay ji ztratil a v zoufalství své lásky se uchýlil do nejhlubší samoty poblíž domu pro nevyléčitelně nemocné a oddal se velké zbožnosti. Několik let ho utěšilo. Přepadla ho nuda, upravil si dům a hledal, jak se vrátit do společnosti. Byl duchaplný, sečtělý a statečný; v armádě sloužil málo a potom, ještě před svým odchodem do ústraní, si hrál na venkovského šlechtice. Cesta princů de Conti do

10. **Ediční poznámka:** K útoku došlo 8. března 1711 podle anglického (juliánského) kalendáře, tj. 19. března podle gregoriánského, při výslechu před výborem královské tajné rady. Robert Harley (1661–1724), od května 1711 hrabě z Oxfordu a lord nejvyšší pokladník, byl tehdy kancléřem pokladu, nikoli státním sekretářem (tím byl v letech 1704–1708); státním sekretářem byl Henry St John (1678–1751), pozdější vikomt Bolingbroke. Guiscard zemřel ve vězení Newgate na následky zranění.

Uher[11] se mu zdála vhodná k tomu, aby se ze samoty dostal úplně. Protože tam jeli proti králově vůli, byli velmi osamoceni. Hodil se jim každý; Lassay je následoval. Po návratu, když jeden zemřel a druhý byl ve vyhnanství v Chantilly, přimkl se Lassay k panu Vévodovi[12], vetřel se do jeho skrytých zábav, byl v nich pohodlným účastníkem a intrikoval marně, ale co mohl. Oženil se s levobočnou dcerou pana Prince, která po několika letech zemřela pomatená. Navštěvoval dvůr, aniž by kdy k němu dokázal patřit.

Jeho syn sloužil v armádě a byl brigádním generálem pěchoty, nikoli bez nadání a s velkým duchem. Skrze otce se ocitl ve spojení s domem Condé. S opičí tváří byl dokonale urostlý. Zalíbil se paní Vévodkyni zhruba v době svého sňatku se svou tetou; měla ho po ruce; poměr mezi nimi se stal co nejdůvěrnějším a co nejpodivněji veřejným. Zcela otevřeně se stal pánem paní Vévodkyně a správcem všech jejích záležitostí. Po zbytek králova života nad tím ležel jakýsi závoj z gázy; král to přesto dobře viděl, ale ke konci nechával mnoho věcí plynout, aby se nemusel zlobit a namáhat; po jeho smrti však už žádné míry nebylo. K tomu se vrátíme v pravý čas.

To přineslo jeho otci řád při jmenování roku 1724, tak hojném na podivné volby. Lassay otec se dožil vysokého věku jako mdlý a bezuzdný lichotník kardinála Fleuryho, který jeho chvály hltal plnými doušky a byl mu za ně nanejvýš vděčný. Ten ubohý lichotník se křečovitě držel světa, který obtěžoval, a zemřel nakonec jako člověk, který opustil Boha pro svět. Z prvního manželství měl dceru, která se provdala za posledního z tohoto starobylého a slavného rodu Coligny, o němž bude řeč později. S lékárníkovou dcerou měl syna a s levobočnou dcerou pana Prince a Montalaisové, o níž tak vtipně mluví paní de Sévigné ve svých dopisech, měl dceru, kterou provdal za syna pana z O. Byla záletná, potom pomatená a zemřela v paláci Condé. Zanechala jen dceru, krásnou jako den, které Lassay, oplývající miliony a bez dětí i příbuzných, dal ohromné věno, aby se provdala za syna vévody z Villars-Brancas; svatba se konala u paní Vévodkyně jakožto její nemanželské praneteře. Je to snad jedna z nejmenších hanebností, do nichž tento vévoda z Villars-Brancas upadl.

Děti pana du Maine[13] triumfovaly celý svatý týden v hodnosti princů krve. Radost pana a paní du Maine z toho byla velká, zalíbení, jaké v tom našel král, nesmírné, pohoršení ještě větší.

---

11. **Vysvětlivka:** Ludvík Armand I., princ de Conti, a jeho bratr František Ludvík, princ de La Roche-sur-Yon, odjeli roku 1685 bez králova souhlasu bojovat proti Turkům do Uher. Ludvík Armand zemřel ještě téhož roku na neštovice; František Ludvík (pozdější princ de Conti, † 1709) upadl po návratu do nemilosti a byl vypovězen do Chantilly.

12. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík III. Bourbon-Condé (1668–1710), od prosince 1686 pan Vévoda, manžel paní Vévodkyně; jeho otec Jindřich Julius byl od té doby pan Princ.

13. **Vysvětlivka:** Synové pana du Maine Ludvík August, princ z Dombes (1700–1755), a Ludvík Karel, hrabě z Eu (1701–1775).

Ovdovělá vévodkyně z Aumontu zemřela na Boží hod velikonoční dosti náhle, v jednašedesáti letech, sedm let vdovou a ve své rodině málo oplakávána. Byla starší sestrou vévodkyň z Ventadour a z La Ferté a z dětí měla jen vévodu z Humières. Byla to velká a tlustá žena, která měla víc vznešeného vzezření než krásy; panovačná, zlá, nesnášenlivá, velká hráčka, velká pobožnůstkářka oddaná duchovním vůdcům. Bývala velmi ve velkém světě a u dvora, kde se už mnoho let neukazovala; byla bohatá a velmi lpěla na svém majetku. Král jí dával penzi deset tisíc livrů. Poslal řádného šlechtice krále, aby vyjádřil soustrast vévodům z Humières a z Aumontu a vévodkyním z Ventadour, z La Ferté, z Aumontu a z Humières. Monseigneur, monseigneur vévoda a vévodkyně z Bourgogne, vévoda a vévodkyně z Berry a Madame navštívili vévodkyni z Ventadour. O zrušení návštěv u vévodkyň a cizích kněžen jsem mluvil jinde; tato návštěva byla vykonána kvůli jejímu postavení vychovatelky dětí Francie a kvůli tomu, že byla dcerou maršálky z La Mothe, která bývala jejich vychovatelkou. Madame tam šla z přátelství a jako k té, která bývala její dvorní dámou.

Paní z Châteauneuf zemřela o několik týdnů později, v pětapadesáti letech, ve Versailles, kde se téměř nehnula ze svého pokoje a kde strávila život velmi osaměle. Byla neobyčejně tlustá, nejlepší žena na světě, jedenáct let vdova po státním sekretáři a matka La Vrillièra. Byla dcerou Fourcyho, člena Velké rady, a Armenonvillovy nevlastní sestry z prvního manželství, pozdějšího strážce pečetí; ta byla o víc než dvacet let starší než on a znovu se provdala za Pelletiera, pozdějšího státního ministra a generálního kontrolora financí, který udělal Armenonvillovi kariéru.

Toho roku připadla velikonoční neděle na 5. dubna. Následující středu 8. jel Monseigneur po radě obědvat do Meudonu v *parvulo*[14] a vzal s sebou paní vévodkyni z Bourgogne mezi čtyřma očima. Co znamenala tato *parvulo*, bylo vysvětleno jinde. Dvořané se přihlásili k pobytu v Meudonu, který měl trvat osm dní, až do pobytu v Marly ohlášeného na následující středu. Já jsem odjel už v pondělí svatého týdne, abych byl v Marly téhož dne jako král. Pobyty v Meudonu mi působily podivné nesnáze. Od té vzácné Monseigneurovy důvěřivosti, o níž bylo vyprávěno a kterou mu paní vévodkyně z Bourgogne vymluvila, až se za ni styděl, jsem se neodvážil vydat se do Meudonu: bylo to pro mne místo zamořené démony. Paní Vévodkyně, zbavená ohledů svého prvního roku vdovství, se tam vrátila vládnout a vodila tam své dcery; d'Antin tam vládl; slečna z Lislebonne a její sestra tam otevřeně panovaly; to byli moji osobní nepřátelé; ovládali Monseigneura; jistě jen jim jsem vděčil za ten hloupý a drzý *výmysl*,[15] kterým Monseigneura obalamutili a který ho přivedl do tak velkého hněvu. Když byl on schopen se na něj chytit a oni schopni si jej troufnout

14. **Vysvětlivka:** *Parvulo* se nazývaly Monseigneurovy důvěrné pobyty v Meudonu s malou, vybranou společností.

15. **Vysvětlivka:** Míněna pomluva vylíčená v kapitole první tohoto tomu: Monseigneurovi bylo namluveno, že Saint-Simon po sňatku vévody z Berry prohlásil, že je třeba dosáhnout vyhnání paní Vévodkyně a paní princezny de Conti a potom Monseigneurovi vládnout podle libosti.

vymyslet a plně s ním uspět, na co jsem se nemusel připravit! Všechno, co tam bylo, leželo u jejich nohou, myslelo jen na to, jak se jim zalíbit, a mohlo doufat jen skrze ně; a tudíž já jsem se měl čeho obávat, jakmile by se tak mocným nepřátelům hodilo vymyslet proti mně na své půdě nějakou novou černotu; slečna Choinová, skutečná úřadující milenka, k nim zachovávala krajní opatrnost a veškeré ohledy, neviditelná víla, k níž se nikdo nepřibližoval, a já méně než kdokoli, a jíž jsem byl neznámý, takže jsem od ní nemohl nic očekávat; a jako jediná pomoc du Mont, bez síly a bez ducha. Nemohl jsem pochybovat, že mě chtějí zničit, po té ukázce, kterou jsem zakusil; a to, co je proti mně popouzelo, nebylo takové povahy, aby se otupilo, tím méně aby mě s nimi mohlo kdy usmířit. To, co se stalo vůči zesnulému panu Vévodovi a paní Vévodkyni, záležitosti hodnosti vůči oběma Lotrinským a jejich strýci, tomu Vaudemontovi; římská záležitost d'Antinova a znovu jeho nárok na Épernon; flanderské věci, mé důvěrné spojení s těmi, které nemysleli na nic jiného než zničit, s monseigneurem vévodou a s vévodkyní z Bourgogne, s vévodou a vévodkyní z Orléans, s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers; podíl, který mi připisovali na sňatku vévody z Berry, jenž jejich vzteku dodal korunu: to bylo příliš, a bez jakékoli protiváhy, než abych tento dvůr nepovažoval za plný nebezpečí a propastí, které se proti mně ježily.

Postrkoval jsem tedy čas ramenem, pokud šlo o pobyty v Meudonu, v nesnázích s Monseigneurem i se společností, protože jsem se tam nikdy neukazoval, a v ještě větších rozpacích, abych tam riskoval nějaký pobyt. Jestliže mi tato neustálá přítomnost působila takové starosti, oč nepříjemnější úvahy přicházely: vyhlídka na budoucnost, která se každým dnem přibližovala, která posadí Monseigneura na trůn a která skrze tahanice mezi těmi, kdo jím vládli a kdo by ho pak chtěli ovládat s vyloučením ostatních, zcela jistě vynese s ním na trůn jedny či druhé z týchž nepřátel, kteří nedýchali pro nic jiného než pro mou zkázu a jimž by pak stačilo jen ji chtít! Z nedostatku něčeho lepšího jsem se držel odvahou. Říkal jsem si, že člověk nikdy nezakusí všechno dobré ani všechno zlé, které má zdánlivě největší důvod předvídat. Doufal jsem tak proti vší naději v nejistotu, která je vlastní věcem tohoto života, a tak jsem trávil čas, pokud jde o budoucnost, ale v krajních rozpacích, pokud jde o přítomnost, kvůli Meudonu.

Odjel jsem si tedy během těchto velikonočních čtrnácti dní snít a odpočinout si po libosti daleko od společnosti a od dvora, který kromě Monseigneurova dvora neměl pro mne nic jiného než úsměvy; ale tento trn, a to bez léku, mě krutě bodal, když se Bohu zalíbilo mě ho zbavit ve chvíli nejméně očekávané. V La Ferté jsem měl jen pana ze Saint-Louis, starého brigádního generála jízdy, velmi váženého králem, panem z Turenne a všemi, kdo ho viděli sloužit, který žil už třicet let v ústraní v opatském domě v La Trappe, kde vedl velmi svatý život; a jednoho šlechtice z Normandie, který býval kapitánem v mém pluku a byl mi velmi oddán. Procházel jsem se s nimi celé dopoledne v sobotu 11., v předvečer Bílé neděle, a krátce před obědem jsem vešel

sám do svého kabinetu, když mi tam kurýr, kterého mi poslala paní ze Saint-Simon, odevzdal její dopis, z něhož jsem se dozvěděl o Monseigneurově nemoci.

Kapitola šestá

Monseigneurova nemoc. — Král v Meudonu. — Král se necítí dobře mimo své domy; paní z Maintenon ještě méně. — Kontrasty v Meudonu. — Versailles. — Trhovkyně z rybího trhu v Meudonu dobře přijaty. — Zvláštní rozhovor s paní vévodkyní z Orléans u mne. — Podívaná v Meudonu. — Monseigneur na pokraji smrti. — Smrt Monseigneurova. — Král odjíždí do Marly. — Podívaná ve Versailles. — Překvapivé slzy pana vévody z Orléans.

Když tento princ, jak jsem řekl, jel den po velikonočních svátcích do Meudonu, potkal v Chaville kněze, který nesl Nejsvětější svátost nemocnému, a vystoupil s paní vévodkyní z Bourgogne z kočáru, aby před ní poklekl a poklonil se jí. Zeptal se, ke kterému nemocnému ji nesou; dozvěděl se, že ten nemocný má neštovice. Bylo jich všude mnoho. On sám je prodělal jen v lehké, prchavé podobě, a to jako dítě; velmi se jich bál. Zasáhlo ho to a večer řekl Boudinovi, svému prvnímu lékaři, že by se nedivil, kdyby je dostal. Den však přesto proběhl úplně obvyklým způsobem.

Nazítří, ve čtvrtek 9., vstal, aby jel štvát vlka; ale při oblékání se mu udělalo slabo a klesl do křesla. Boudin ho dal znovu uložit na lůžko. Celý den byl kvůli stavu pulzu děsivý. Král, kterého o tom Fagon[1] zpravil jen zlehka, se domníval, že to nic není, a po obědě se jel projít do Marly, kde dostal několikrát zprávy z Meudonu. Monseigneur vévoda a paní vévodkyně z Bourgogne tam poobědvali a nechtěli Monseigneura ani na chvíli opustit. Princezna přidala k povinnostem snachy všechen půvab, který v ní byl, a podávala Monseigneurovi všechno vlastní rukou. Srdce nemohlo být zkormouceno tím, co jí rozum ukazoval jako možné; ale péče a horlivost proto nebyly o nic méně patrné, a to bez nádechu strojenosti nebo komedie. Monseigneur vévoda z Bourgogne, zcela prostý, zcela svatý, zcela naplněný svými povinnostmi, je plnil nad míru; a přestože už bylo silné podezření na neštovice a tento princ je nikdy neměl, nechtěli se od Monseigneura ani na chvíli vzdálit a opustili ho jen kvůli králově večeři.

Na základě jejich vyprávění poslal král nazítří, v pátek 10., do Meudonu tak přesné rozkazy, že se hned po probuzení dozvěděl, v jak velkém nebezpečí se Monseigneur nachází. Předchozího večera, když se vracel z Marly, řekl, že nazítří ráno pojede do Meudonu a zůstane tam po celou dobu Monseigneurovy nemoci, ať bude jakéhokoli druhu; a skutečně tam odjel hned po mši. Při odjezdu zakázal svým dětem tam jezdit. Zakázal to obecně každému, kdo neprodělal neštovice, s laskavou ohleduplností, a všem, kdo je prodělali, dovolil, aby mu chodili do

1. **Vysvětlivka:** Guy-Crescent Fagon (1638–1718), od roku 1693 první lékař Ludvíka XIV.

Meudonu dvořit, anebo tam nejezdili, podle míry svého strachu nebo podle toho, jak se jim to hodilo.

Du Mont poslal pryč několik z těch, kdo byli na této cestě do Meudonu, aby tam mohl ubytovat královu družinu, kterou král omezil na svou nejužší službu a na své ministry, aby tam s nimi mohl pracovat, s výjimkou kancléře, který tam nespal. Paní Vévodkyně a paní princezna de Conti[2], každá jen se svou dvorní dámou; slečna z Lislebonne, paní z Espinoy a slečna z Melunu[3], jakožto osoby obzvlášť oddané Monseigneurovi, a slečna z Bouillonu[4], protože se nehnula od svého otce, který jel s králem jako velký komoří, přijely do Meudonu před králem a byly jedinými dámami, které tam zůstaly a které večer jídaly s králem; obědval sám jako v Marly. Nemluvím o slečně Choinové, která tam obědvala už od středy, ani o paní z Maintenon, která za králem přijela po obědě s paní vévodkyní z Bourgogne. Král nechtěl, aby se vévodkyně z Bourgogne přiblížila k Monseigneurovým pokojům, a poslal ji dost rychle zpátky. Tak tedy stály věci, když mi paní ze Saint-Simon poslala kurýra; lékaři si přáli, aby to byly neštovice, o nichž byli všichni přesvědčeni, přestože se ještě neprojevily.

Budu dál mluvit o sobě se stejnou pravdivostí, s jakou pojednávám o jiných a o věcech, se vší přesností, jaké jsem schopen. Vzhledem k postavení, v jakém jsem byl vůči Monseigneurovi a jeho důvěrnému dvoru, si každý snadno domyslí, jaký dojem na mě ta zpráva udělala. Z toho, co mi bylo o Monseigneurově stavu sděleno, jsem pochopil, že se věc, ať v dobrém, nebo ve zlém, brzy rozhodne; v La Ferté se mi žilo velmi pohodlně; rozhodl jsem se tam vyčkat zpráv z toho dne. Poslal jsem kurýra zpátky k paní ze Saint-Simon a požádal ji o dalšího na příští den. Strávil jsem ten den v neurčitém pohybu, v přílivu a odlivu, který hned získává, hned ztrácí půdu, kdy jsem člověka a křesťana držel na stráži proti člověku a dvořanovi, uprostřed toho množství věcí a představ, které se mi v tak kritické chvíli nabízely a které mi dávaly zahlédnout nečekané, náhlé vysvobození, a to v té nejpříjemnější podobě, pokud jde o další vývoj.

Kurýr, na něhož jsem netrpělivě čekal, přijel nazítří, na Bílou neděli, časně odpoledne. Dozvěděl jsem se od něho, že neštovice se projevily a probíhají tak dobře, jak jen bylo možno si přát; a uvěřil jsem tomu tím spíš, že jsem se dozvěděl, že předchozího dne, tedy v sobotu před Bílou nedělí, paní z Maintenon, která v Meudonu

---

2. **Vysvětlivka:** Paní princezna de Conti je v této kapitole Marie-Anne Bourbonská (1666–1739), legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní de La Vallière, vdova po princi Ludvíku Armandovi I. de Conti († 1685), Monseigneurova nevlastní sestra a důvěrnice; nikoli Marie Thérèse Bourbonská, vdova po princi François-Louisovi de Conti († 1709).

3. **Vysvětlivka:** Slečna z Melunu, sestra zesnulého knížete z Espinoy, patřila spolu se slečnou z Lislebonne a paní z Espinoy k nejdůvěrnějšímu okruhu Monseigneura.

4. **Vysvětlivka:** Marie-Élisabeth de La Tour d'Auvergne († 1725), neprovdaná dcera vévody z Bouillonu, velkého komořího.

nevycházela ze svého pokoje a měla tam za jedinou společnost paní z Dangeau[5], s níž jídala, odjela hned ráno do Versailles, poobědvala tam u paní z Caylus, kde se viděla s paní vévodkyní z Bourgogne, a do Meudonu se nevrátila nijak brzy.

Pokládal jsem Monseigneura za zachráněného a chtěl jsem zůstat doma; přesto jsem dal na radu, jak jsem to dělal celý život a vždy jsem s tím dobře pochodil. Nerad jsem dal rozkaz k odjezdu na příští den, tedy na pondělí po Bílé neděli, 13. dubna, a skutečně jsem časně ráno odjel. Když jsem přijel do La Queue, čtrnáct mil od La Ferté a šest od Versailles, přistoupil k mému kočáru, právě když jsem přepřahal, jeden finančník, jmenoval se La Fontaine a znal jsem ho velmi dobře, neboť jsem ho celý život vídal v La Ferté jako správce Senonches a dalších statků zesnulého pana Prince v tomto okolí. Jel z Paříže a z Versailles, kde mluvil s lidmi paní Vévodkyně; řekl mi, že se Monseigneur má co nejlépe, a to s podrobnostmi, podle nichž se dal pokládat za člověka mimo nebezpečí. Přijel jsem do Versailles plně přesvědčen o tomto názoru, který mi potvrdila paní ze Saint-Simon i všichni lidé, s nimiž jsem se setkal, takže se už člověk obával jen kvůli zrádné povaze tohoto druhu nemoci u padesátiletého a velmi tělnatého muže.

Král zasedal ve své radě a večer pracoval se svými ministry jako obvykle. Monseigneura navštěvoval ráno a večer a několikrát i odpoledne, a vždy dlouho v uličce u jeho lůžka. Toho pondělí, kdy jsem přijel, poobědval brzy a jel se projít do Marly, kam za ním přijela paní vévodkyně z Bourgogne. Cestou na okraji versailleských zahrad uviděl monseigneury, své vnuky, kteří tam na něho přišli počkat, ale které k sobě nenechal přiblížit, a zavolal na ně pozdrav. Paní vévodkyně z Bourgogne neštovice prodělala, ale nebylo na ní znát nic.

Král se cítil dobře jen ve svých sídlech a nerad pobýval jinde. Z této záliby byly jeho pobyty v Meudonu vzácné a krátké a pouze ze zdvořilosti. Paní z Maintenon se tam cítila ještě víc nepatřičně. Ačkoli její pokoj byl všude svatyní, kam nevstupovaly než ženy z nejužšího důvěrného okruhu, potřebovala všude ještě jiné útočiště, naprosto nepřístupné, leda paní vévodkyni z Bourgogne, a i té jen na okamžik a samotné. Tak měla pro Versailles a pro Marly Saint-Cyr, a v Marly ještě ten Odpočinek, o němž jsem mluvil jinde; ve Fontainebleau svůj dům ve městě. Když tedy Monseigneur vypadal tak dobře, a tudíž se počítalo s dlouhým pobytem v Meudonu, dostali královští čalouníci rozkaz zařídit Chaville, dům zesnulého kancléře Le Telliera, který Monseigneur koupil a připojil k meudonskému parku; a právě do Chaville určila paní z Maintenon svá denní útočiště.

Král nařídil na středu přehlídku žandarmů a lehké jízdy, takže všechno, jak se zdálo, šlo podle přání. Hned po příjezdu do Versailles jsem napsal panu z Beauvilliers do Meudonu a požádal ho, aby řekl králi, že jsem se kvůli Monseigneurově ne-

---

5. **Vysvětlivka:** Paní z Dangeau, rozená hraběnka z Löwensteinu, manželka markýze z Dangeau, dáma paláce a důvěrná přítelkyně paní z Maintenon.

moci vrátil a že bych byl do Meudonu přijel, kdybych se jako ten, kdo neprodělal neštovice, nenacházel v postavení, na něž se vztahuje zákaz. Vyřídil to, napsal mi, že můj návrat byl velmi na místě, a jménem krále mi zopakoval zákaz jezdit do Meudonu, a to jak pro mne, tak pro paní ze Saint-Simon, která neštovice také neprodělala. Tento zvláštní zákaz mě ani v nejmenším nezarmoutil. Paní vévodkyně z Berry, která je prodělala, nedostala výsadu vídat krále jako paní vévodkyně z Bourgogne; oba jejich manželé je neprodělali. Z téhož důvodu nesměl krále vídat vévoda z Orléans; ale paní vévodkyně z Orléans, na niž se to nevztahovalo, dostala svolení jezdit za ním, čehož však užívala velmi střídmě. Madame ho nevídala, ačkoli pro ni neplatily žádné důvody k vyloučení, které se v královské rodině – s výjimkou obou synů Francie, o něž se oprávněně bál – vztahovalo jen na ty, na koho král chtěl.

Meudon sám o sobě měl rovněž své kontrasty. Choinová tam byla ve své podkrovní komůrce; paní Vévodkyně, slečna z Lislebonne a paní z Espinoy se nehnuly z Monseigneurova pokoje, a samotářka do něho vstupovala, jen když tam nebyl král a když se paní princezna de Conti, která tam byla rovněž velmi pilně, odebrala k sobě. Tato princezna dobře vycítila, že by Monseigneura krutě omezovala, kdyby mu v tom nedala volnost, a učinila to s velmi dobrou grácií. Hned ráno toho dne, kdy přijel král (a ona tam už spala), řekla Monseigneurovi, že už dávno ví, co se v Meudonu nachází; že v úzkosti, v jaké byla, nemohla žít mimo tento zámek, ale že není správné, aby toto přátelství bylo obtížné; že ho prosí, aby si počínal zcela volně a poslal ji pryč, kdykoli se mu to bude hodit; a že ona sama bude dbát, aby nikdy nevstoupila do jeho pokoje, aniž by věděla, zda ho může navštívit, aniž by ho uvedla do rozpaků. Tato poklona se Monseigneurovi nesmírně zalíbila. Princezna se tohoto chování skutečně věrně držela a poslušně se řídila radami paní Vévodkyně a obou Lotrinských, kdy je vhodné odejít, a to bez nádechu rozmrzelosti či nucenosti. Pak se vracela, když to bylo možné, bez sebemenší nevrlosti, čímž si zasloužila opravdovou chválu.

Šlo tu o slečnu Choinovou, která v Meudonu figurovala spolu s otcem Tellierem zcela podivným způsobem. Oba inkognito, každý zapuzený do své podkrovní komůrky, každý obsluhovaný o samotě ve svém pokoji, viděni jen těmi, bez nichž to nešlo, a přece všem známí, s tím rozdílem, že slečna vídala Monseigneura dnem i nocí, aniž by vkročila jinam, kdežto zpovědník chodil ke králi a všude, kromě Monseigneurových pokojů a všeho, co k nim přiléhalo. Paní z Espinoy nosila sem a tam pozdravy mezi paní z Maintenon a slečnou Choinovou. Král ji neviděl. Myslel si, že paní z Maintenon ji navštívila, a zeptal se jí na to trochu pozdě. Dozvěděl se, že ne, a neschválil to. Paní z Maintenon proto pověřila paní z Espinoy, aby se za ni slečně Choinové omluvila a vyřídila jí, že doufá, že se uvidí – podivná poklona z jednoho pokoje do druhého pod touž střechou. Nikdy potom se už neviděly.

Versailles skýtalo jiný výjev: monseigneur vévoda a paní vévodkyně z Bourgogne tam otevřeně drželi dvůr, a tento dvůr se podobal prvnímu záblesku jitřenky. Byl tam shromážděn celý dvůr, celá Paříž se tam hrnula; a protože diskrétnost a opatr-

nost nikdy nebyly francouzské, přicházel tam celý Meudon a lidem se věřilo na slovo, že ten den nebyli u Monseigneura. Ranní vstávání a ukládání ke spánku, oběd a večeře s dámami, veřejné rozhovory po jídle, procházky, to byly chvíle, kdy se dvořilo, a pokoje nemohly pojmout ten dav. Kurýři každou čtvrthodinu, kteří znovu obraceli pozornost ke zprávám o Monseigneurovi, průběh nemoci podle přání a nesmírná snadnost naděje a důvěry; touha a horlivost všech zalíbit se novému dvoru, majestátnost a veselá vážnost u mladého prince a mladé princezny, vlídné přijetí všech, ustavičná pozornost, aby promluvili s každým, a vstřícnost v tom davu, vzájemná spokojenost; vévoda a vévodkyně z Berry takřka bez významu. Tak uplynulo pět dní; každý bez ustání myslel na budoucí nahodilosti a snažil se předem přizpůsobit jakékoli události.

V úterý 14. dubna, den po mém návratu z La Ferté do Versailles, měl král, který se, jak jsem řekl, v Meudonu nudil, ráno jako obvykle radu financí a proti svému zvyku odpoledne radu depeší, aby vyplnil prázdnou chvíli. Šel jsem navštívit kancléře, když se z této rady vrátil, a podrobně jsem se ho vyptával na Monseigneurův stav. Ujistil mě, že je dobrý, a řekl mi, že mu Fagon řekl právě tato slova: „že věci jdou podle jejich přání a nad jejich naděje". Kancléř mi připadal plný důvěry; a já jsem mu uvěřil tím snáze, že s Monseigneurem vycházel mimořádně dobře a že nezaháněl všechnu obavu, ale neměl jinou než tu, kterou vzbuzuje sama povaha tohoto druhu nemoci.

Pařížské trhovkyně z rybího trhu[6], věrné přítelkyně Monseigneurovy, které se už vyznamenaly při onom prudkém zažívacím záchvatu, jenž byl pokládán za mrtvici, předvedly nyní druhý díl své horlivosti. Téhož rána přijely v několika najatých kočárech do Meudonu. Monseigneur je chtěl vidět. Vrhly se k nohám jeho lůžka, které několikrát políbily; a uchváceny tak dobrými zprávami, vykřikovaly ve své radosti, že půjdou potěšit celou Paříž a dají zpívat *Te Deum*. Monseigneur, který nebyl lhostejný k těmto projevům lásky lidu, jim řekl, že ještě není čas; a když jim poděkoval, nařídil, aby jim ukázali jeho dům, pohostili je obědem a poslali je zpátky s penězi.

Když jsem se od kancléře vracel nádvořími domů, uviděl jsem paní vévodkyni z Orléans, jak se prochází na terase nového křídla; zavolala na mě, ale já jsem dělal, že ji nevidím ani neslyším, protože s ní byla ta kněžna z Montaubanu[7], a došel jsem do svého bytu s myslí plnou těch dobrých zpráv z Meudonu. Ten byt byl v horní galerii nového křídla, kterou stačilo skoro jen přejít, a člověk byl v bytě pana vévody a paní vévodkyně z Berry, kteří ten večer měli u sebe dávat večeři panu vévodovi a paní

---

6. **Vysvětlivka:** *Harengères* — prodavačky ryb (doslova slanečků) z pařížských tržnic, které při událostech v královské rodině tradičně přicházely ke dvoru projevit svou oddanost. Narážka na dřívější Monseigneurovu prudkou indispozici z přejedení, kterou dvůr zprvu pokládal za mrtvici.

7. **Vysvětlivka:** Kněžna z Montaubanu, rozená Bautru, vdova po markýzi z Rannes, provdaná za knížete z Montaubanu (bratra pana z Guéméné) z rodu Rohanů; Saint-Simon se k ní všude staví s opovržením. Člen „la" před jménem (*la Montauban*) vyjadřuje v předloze despekt.

vévodkyni z Orléans a několika dámám; paní ze Saint-Simon se omluvila, protože jí bylo trochu nevolno.

Byl jsem ve své pracovně sám s Coettenfaem teprve krátce, když mi ohlásili paní vévodkyni z Orléans, která si přišla popovídat, než nastane hodina večeře. Šel jsem ji přijmout do pokojů paní ze Saint-Simon, která byla venku a brzy nato se vrátila a připojila se k nám jako třetí. Princezna i já jsme, jak se říká, hořeli touhou se vidět a promluvit si v této situaci, o níž jsme oba smýšleli tak stejně. Nebyla to ještě ani hodina, co se vrátila z Meudonu, kde se viděla s králem, a bylo tehdy osm hodin večer téhož úterý 14. dubna.

Zopakovala mi týž výraz, jehož užil Fagon a který jsem se dozvěděl od kancléře. Vylíčila mi důvěru, která vládla v Meudonu; vychvalovala mi péči a schopnosti lékařů, kteří nezanedbávali ani ty nejmenší léky, jimiž obvykle nejvíc pohrdají: přeháněla nám jejich úspěch; a abych mluvil upřímně a přiznal tu hanbu, ona i já jsme spolu naříkali nad tím, že Monseigneur v jeho věku a při jeho tloušťce unikne tak nebezpečné nemoci. Uvažovala smutně, ale s tím vtipem a s těmi tóny po mortemartovsku[8], že po takovém pročištění krve už nezbývá ani ta nejmenší ubohá nadějička na mrtvici; že naděje na zažívací záchvaty je beznadějně zmařena od té doby, co se jich Monseigneur začal bát a co dal lékařům vládu nad svým zdravím; a dospěli jsme víc než malátně k závěru, že se teď musí počítat s tím, že tento princ bude žít a vládnout dlouho. Odtud nekonečné úvahy o zhoubných průvodních jevech jeho vlády, o marnosti nejlépe podložených zdání u života, který sliboval tak málo a který nacházel svou záchranu a své trvání v lůně nebezpečí a smrti. Jedním slovem, povolili jsme si uzdu, ne bez jistých skrupulí, které tento neobvyklý rozhovor tu a tam přerušovaly, ale které ona s malátně žertovným obratem vždy zase stočila zpět k věci. Paní ze Saint-Simon, docela zbožně, tyto podivné řeči brzdila, jak mohla; ale brzda praskala, a tak se vedl velmi zvláštní boj mezi svobodou citů, z lidského hlediska pro nás velmi rozumných, které nám však přesto dávaly pocítit, že nejsou v souladu s náboženstvím.

Tak nám třem uplynuly dvě hodiny, které nám připadaly krátké, ale které ukončila hodina večeře. Paní vévodkyně z Orléans odešla ke své paní dceři a my jsme přešli do mého pokoje, kde se mezitím shromáždila dobrá společnost, která s námi povečeřela.

Zatímco ve Versailles, a dokonce i v Meudonu, panoval takový klid, všechno se tam měnilo. Král několikrát za den navštívil Monseigneura, který byl citlivý k těmto projevům přátelství a ohledu. Při odpolední návštěvě, před radou depeší, byl král tak zasažen neobvyklým otokem obličeje a hlavy, že návštěvu zkrátil a že mu při od-

8. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Orléans byla dcerou Ludvíka XIV. a paní z Montespan, rozené Rochechouart-Mortemart; osobitý, jemně jízlivý vtip a způsob řeči tohoto rodu („mortemartovský duch“) byl u dvora příslovečný.

chodu z pokoje ukáplo několik slz. Uklidňovali ho, jak jen mohli; a po radě depeší se procházel v zahradách.

Monseigneur však už nepoznal paní princeznu de Conti, a Boudin se tím znepokojil. Sám princ znepokojen byl odjakživa. Dvořané ho navštěvovali jeden po druhém, ti nejdůvěrnější se od něho nehnuli dnem ani nocí. Ustavičně se jich vyptával, zda se při této nemoci obvykle bývá v takovém stavu, v jakém se cítí on. Ve chvílích, kdy na něho nejvíc působilo to, co mu říkali, aby ho uklidnili, zakládal na tomto pročištění naděje na život a zdraví; a při jedné takové příležitosti se mu vymklo přiznání paní princezně de Conti, že se už dlouho cítí velmi špatně, aniž to chtěl dát najevo, a v takovém stavu slabosti, že minulý Zelený čtvrtek nedokázal při bohoslužbě udržet v rukou svůj *Svatý týden*[9].

Kolem čtvrté hodiny odpoledne, během rady depeší, se mu přitížilo, takže Boudin navrhl Fagonovi, aby povolali další lékaře ke konziliu, představil mu, že oni, dvorní lékaři, kteří nikdy nevidí žádnou zhoubnou nakažlivou nemoc, s ní nemohou mít zkušenost, a naléhal na něho, aby rychle povolal lékaře z Paříže; ale Fagon se rozzlobil, nedal na žádné důvody, umíněně odmítal kohokoli zavolat a tvrdil, že je zbytečné vystavovat se sporům a odporování, prohlašoval, že oni si poradí stejně dobře a lépe než jakákoli pomoc, kterou by mohli přivolat, a chtěl konečně Monseigneurův stav utajit, přestože se z hodiny na hodinu zhoršoval a kolem sedmé večer si toho začínali všímat někteří sluhové, a dokonce i někteří dvořané. Ale v těchto věcech se všechno chvělo před Fagonem. Byl tam, a nikdo se neodvážil otevřít ústa, aby varoval krále nebo paní z Maintenon. Paní Vévodkyně a paní princezna de Conti, stejně bezmocné, se snažily samy sebe uklidnit. Nejpozoruhodnější bylo, že se rozhodlo nechat krále usednout k večeři dřív, než by se poplašil nasazením silných léků, a nechat ho dovečeřet, aniž by ho kdo vyrušil a o čemkoli zpravil; on totiž, spoléhaje na Fagona a na všeobecné mlčení, věřil, že je Monseigneur v dobrém stavu, přestože ho odpoledne shledal oteklého a změněného a velmi ho to trápilo.

Zatímco král takto klidně večeřel, těm, kdo byli v Monseigneurově pokoji, se začala točit hlava. Fagon a ostatní hromadili léky na léky, aniž čekali na jejich účinek. Farář, který si každý večer, než se odebral domů, chodil pro zprávy, našel proti obyčeji všechny dveře otevřené a sluhy bez sebe. Vstoupil do pokoje, a když viděl, oč jde, a to až příliš pozdě, běžel k lůžku, vzal Monseigneura za ruku, mluvil s ním o Bohu; a když viděl, že je plně při vědomí, ale téměř neschopen mluvit, vytáhl z něho, co mohl, jako zpověď, na kterou dosud nikdo ani nepomyslel, a předříkával mu úkony lítosti. Ubohý princ zopakoval několik slov zřetelně, ostatní nezřetelně, bil se v prsa, stiskl faráři ruku, zdálo se, že je proniknut nejlepšími city, a s kajícím a toužebným výrazem přijal od faráře rozhřešení.

---

9. **Vysvětlivka:** *Semaine sainte* — modlitební kniha s texty bohoslužeb Svatého týdne.

Mezitím král vstával od stolu a málem se skácel naznak, když se před ním objevil Fagon a celý rozrušený na něho vykřikl, že je všechno ztraceno. Lze si představit, jaká hrůza se všech zmocnila při tak náhlém přechodu od naprosté jistoty k nejzoufalejší krajnosti.

Král, sotva při smyslech, se okamžitě vydal do Monseigneurových pokojů a velmi příkře zarazil netaktní horlivost několika dvořanů, kteří ho chtěli zadržet, se slovy, že chce ještě vidět svého syna a zda už opravdu není pomoci. Když se chystal vstoupit do pokoje, postavila se mu do cesty paní princezna de Conti, která v té krátké chvíli od odchodu od stolu stihla k Monseigneurovi přiběhnout, aby mu zabránila vejít. Dokonce ho rukama odstrkovala a řekla mu, že teď už musí myslet jen na sebe. Tu král, téměř omdlévající z tak náhlého a úplného zvratu, klesl na pohovku, která stála u vchodu ze dveří kabinetu, jímž přišel a který vedl do pokoje. Ptal se na zprávy každého, kdo odtamtud vycházel, a téměř nikdo se mu neodvážil odpovědět. Když scházel k Monseigneurovi – bydlel totiž nad ním –, poslal pro otce Telliera, který si právě lehl; byl brzy oblečen a v pokoji; ale už nebyl čas, jak potom tvrdili všichni služebníci, třebaže jezuita, snad aby krále utěšil, ho ujistil, že udělil rozhřešení dobře podložené. Paní z Maintenon, která ke králi přispěchala a seděla na téže pohovce, se snažila plakat. Pokoušela se krále odvést, jehož kočáry už byly připraveny na nádvoří, ale nebylo možné ho k tomu přimět, dokud Monseigneur nevydechl naposled.

Tato agonie bez vědomí trvala téměř hodinu od chvíle, kdy byl král v kabinetu. Paní Vévodkyně a paní princezna de Conti se dělily mezi péči o umírajícího a o krále, k němuž se často vracely, zatímco zmatená lékařská Fakulta, sluhové bez sebe a bzučící dvořané do sebe vráželi a ustavičně se pohybovali, takřka aniž by změnili místo. Konečně přišla osudná chvíle. Vyšel Fagon a dal ji na srozuměnou.

Král, velmi zarmoucený a velmi trápený tím, že se Monseigneur nevyzpovídal, se trochu ošklivě obořil na tohoto prvního lékaře a pak vyšel, odváděn paní z Maintenon a oběma princeznami. Pokoje byly v přízemí, v úrovni nádvoří; a když se chystal nastoupit do kočáru, uviděl před sebou Monseigneurův berlínský kočár. Pokynul rukou, aby mu přistavili jiný kočár, neboť pohled na tento mu působil bolest. Nebyl tím však zaujat natolik, aby, když spatřil Pontchartraina, nezavolal ho a neřekl mu, ať vyrozumí svého otce a ostatní ministry, aby se nazítří ráno, trochu později, dostavili do Marly na obvyklou středeční státní radu. Nebudu tuto chladnokrevnost komentovat a spokojím se s tím, že zaznamenám krajní údiv všech svědků i všech, kdo se o tom doslechli. Pontchartrain odpověděl, že jelikož jde jen o běžné záležitosti, bylo by lepší radu o den odložit, než krále obtěžovat. Král souhlasil. S námahou nastoupil do kočáru, podpírán z obou stran, a hned po něm paní z Maintenon, která si sedla vedle něho; paní Vévodkyně a paní princezna de Conti nastoupily po ní a posadily se na přední sedadlo. Dav Monseigneurových úředníků a služebníků se vrhl na kolena po celé délce nádvoří, po obou stranách, kudy král projížděl, a s podivným kvílením na něho volali, aby měl slitování s nimi, kteří přišli o všechno a umírají hlady.

Zatímco Meudon byl plný hrůzy, ve Versailles bylo všechno klidné a nikdo neměl ani nejmenší tušení. Měli jsme po večeři. Společnost se po nějaké chvíli rozešla a já jsem rozmlouval s paní ze Saint-Simon, která se dosvlékala, aby si šla lehnout, když vstoupil celý vyděšený jeden bývalý komorník, jemuž zjednala místo pokojového sluhy u paní vévodkyně z Berry a který tam obsluhoval u stolu. Řekl nám, že z Meudonu musely přijít špatné zprávy; že monseigneur vévoda z Bourgogne právě poslal někoho, aby pošeptal něco do ucha panu vévodovi z Berry, jemuž v tu ránu zrudly oči; že hned vstal od stolu a že po druhém, velmi rychlém poselství se stůl, u něhož zůstala společnost, ve spěchu zvedl a všichni přešli do kabinetu. Tak náhlá změna mě nesmírně překvapila. Hned jsem běžel k paní vévodkyni z Berry; nikdo už tam nebyl; všichni odešli k paní vévodkyni z Bourgogne; spěchal jsem rovnou tam.

Našel jsem tam celé Versailles shromážděné nebo právě přicházející; všechny dámy v nedbalkách, většinou už připravené jít spát, všechny dveře otevřené a všechno ve zmatku. Dozvěděl jsem se, že Monseigneur přijal poslední pomazání, že je bez vědomí a bez jakékoli naděje a že král vzkázal paní vévodkyni z Bourgogne, že odjíždí do Marly, a ať na něho počká na třídě mezi oběma stájemi, aby ho při průjezdu viděla.

Ta podívaná upoutala všechnu pozornost, jakou jsem jí mohl věnovat uprostřed rozličných pohybů své duše a toho, co se mi naráz vynořilo v mysli. Oba princové a obě princezny byli v malém kabinetu za uličkou u lůžka. Toaleta k ukládání ke spánku byla jako obvykle připravena v pokoji paní vévodkyně z Bourgogne, plném celého dvora ve zmatku. Chodila sem a tam z kabinetu do pokoje, než nastane chvíle, kdy půjde ke královu průjezdu; a její držení těla, vždy s týmž půvabem, bylo držením rozrušení a soucitu, které každý, jak se zdálo, pokládal za bolest. Prohodila nebo odpověděla v chůzi tu tomu, tu onomu několik vzácných slov. Všichni přítomní byli skutečně výmluvnými postavami; stačilo mít oči, bez jakékoli znalosti dvora, aby člověk rozeznal zájmy vepsané do tváří, nebo prázdnotu těch, kdo nebyli ničím zúčastněni: ti byli klidní sami v sobě, ostatní proniknuti bolestí nebo vážností a pozorností k sobě samým, aby skryli své ulehčení a svou radost.

Mým prvním pohybem bylo vyptávat se víc než jednou, jen stěží věřit té podívané a těm slovům; potom obava, že na tolik poplachu je příčina příliš malá; nakonec obrat k sobě samému při pomyšlení na bídu společnou všem lidem a na to, že i já se jednou ocitnu u bran smrti. Radost však prosvítala skrze chvilkové úvahy náboženské a lidské, jimiž jsem se snažil přivést k rozumu. Mé osobní vysvobození mi připadalo tak velké a tak nečekané, že se mi zdálo, s evidencí ještě dokonalejší, než je pravda, že stát v takové ztrátě všechno získává. Mezi těmito myšlenkami jsem proti své vůli cítil zbytek obavy, že se nemocný z toho dostane, a strašně jsem se za to styděl.

Takto ponořen do sebe jsem přesto nezapomněl vzkázat paní ze Saint-Simon, že by bylo vhodné, aby přišla, a pronikal jsem svými skrytými pohledy každou tvář, každé držení těla, každý pohyb, kochal se jimi ve své zvědavosti, živil jimi představy,

které jsem si o každé postavě utvořil a které mě nikdy příliš neklamaly, a vyvozoval jsem správné domněnky z pravdivosti těch prvních pohnutí, jichž je člověk tak zřídka pánem a která se tak pro toho, kdo zná mapu dvora a lidi, stávají jistými ukazateli[10] vztahů a citů, jež jsou ve všech jiných, klidných časech nejméně viditelné.

Viděl jsem přicházet paní vévodkyni z Orléans, jejíž majestátní a odměřené vystupování neříkalo nic. Vešla do malého kabinetu, odkud brzy nato vyšla s vévodou z Orléans, jehož čilost a neklidný výraz prozrazovaly spíš pohnutí z té podívané než jakýkoli jiný cit. Odešli, a to zaznamenávám schválně kvůli tomu, co se brzy nato odehrálo v mé přítomnosti.

Po několika okamžicích jsem z dálky, u dveří malého kabinetu, uviděl monseigneura vévodu z Bourgogne s výrazem velmi pohnutým a trápeným; ale pohled, který jsem na něho prudce vrhl, mi v něm neukázal nic něžného, jen hluboké zaujetí zasažené mysli.

Komorníci a komorné už nediskrétně křičeli a jejich bolest dobře dokazovala, oč všechno tento druh lidí přijde. Kolem půl jedné přišly zprávy od krále; a hned jsem viděl paní vévodkyni z Bourgogne vycházet z malého kabinetu s monseigneurem vévodou z Bourgogne, jenž tentokrát vypadal dojatěji, než se mi zdálo poprvé, a který se hned vrátil do kabinetu. Princezna si vzala ze své toalety šál a čepec, vestoje a s rozhodným výrazem, prošla pokojem s očima sotva zvlhlýma, ale prozrazena zvědavými pohledy, které kradmo vrhala na obě strany, a provázena jen svými dámami odešla po velkém schodišti ke svému kočáru.

Když vyšla ze svého pokoje, využil jsem chvíle a šel jsem k paní vévodkyni z Orléans, u níž jsem hořel netrpělivostí být. Když jsem k ní vstoupil, dozvěděl jsem se, že jsou u Madame. Prošel jsem až tam přes jejich pokoje. Potkal jsem paní vévodkyni z Orléans, jak se vrací k sobě, a ta mi s velmi vážným výrazem řekla, ať se s ní vrátím. Vévoda z Orléans zůstal. Posadila se ve svém pokoji a vedle ní vévodkyně z Villeroy, maršálka z Rochefortu a pět či šest důvěrných dam. Mezi tolika lidmi jsem se zatím nemohl dočkat; paní vévodkyně z Orléans, které to bylo neméně obtížné, vzala svíci a odešla do místnosti za svým pokojem. Šel jsem tedy pošeptat slovo vévodkyni z Villeroy; ona i já jsme o této události smýšleli stejně. Šťouchla do mě a tiše mi řekla, ať se dobře ovládám. Dusil jsem se mlčením mezi nářky a vyprávěnými údivy těch dam, když se ve dveřích kabinetu objevil vévoda z Orléans a zavolal mě.

Následoval jsem ho do jeho zadního kabinetu dole u galerie, on blízko mdlobám a já s nohama roztřesenýma ze všeho, co se dělo před mýma očima i ve mně. Posadili jsme se náhodou proti sobě; ale jaký byl můj úžas, když jsem hned nato uviděl, jak mu z očí kanou slzy. „Pane!“ vykřikl jsem a v tom krajním překvapení jsem vstal. Hned mi porozuměl a odpověděl mi zlomeným hlasem a s opravdovým pláčem: „Máte

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon napsal *indictions*, patrně místo *indications* (náznaky, známky). Nepokládali jsme za správné nahradit toto slovo slovem *inductions* (úsudky), jak to učinili předchozí vydavatelé.

pravdu, že se divíte, a já sám se divím; ale ta podívaná dojímá. Je to dobrý člověk, s nímž jsem prožil svůj život; jednal se mnou dobře a přátelsky, dokud ho nechali a dokud jednal sám od sebe. Dobře cítím, že zármutek nemůže trvat dlouho; za několik dní najdu všechny důvody k útěše ve stavu, do něhož mě s ním přivedli; ale teď dojímá všechno, krev, blízké příbuzenství, lidskost, a útroby se pohnou.“ Pochválil jsem ten cit, ale přiznal jsem mu, jak nesmírně mě překvapuje vzhledem k tomu, jak to s Monseigneurem měl. Vstal, strčil hlavu do kouta, nosem napřed, a hořce a se vzlyky plakal, což bych byl nikdy nevěřil, kdybych to neviděl. Po chvíli ticha jsem ho napomenul, aby se uklidnil. Připomněl jsem mu, že se bude muset neprodleně vrátit k paní vévodkyni z Bourgogne a že kdyby ho tam viděli s uplakanýma očima, nebylo by nikoho, kdo by se mu nevysmál jako velmi nemístné komedii, vzhledem k tomu, jak celý dvůr věděl, že to s Monseigneurem má. Udělal tedy, co mohl, aby slzy zastavil a aby si oči dobře osušil a upravil. Ještě na tom pracoval, když mu oznámili, že paní vévodkyně z Bourgogne přijíždí a že se paní vévodkyně z Orléans chystá vrátit k ní. Šel se k ní připojit a já jsem je tam následoval.

Kapitola sedmá

Pokračování podívané ve Versailles. — Směšná příhoda jednoho Švýcara. — Hrůza Meudonu. — Zmatek v Marly. — Povaha Monseigneurova. — Otázka, zda se Monseigneur oženil se slečnou Choinovou. — Monseigneur bez zalíbení, bez volnosti, bez vlivu u krále. — Monsieur i Monseigneur zemřeli rozhořčeni na krále. — Monseigneur málo ve Versailles. — Povolný ve věcech korunovace. — Monseigneur a paní z Maintenon si velmi vzdáleni. — Monseigneurův důvěrný dvůr. — Monseigneur, víc než chladný k [vévodovi] a paní vévodkyni z Bourgogne, má rád pana vévodu z Berry a dobře jedná s paní vévodkyní z Berry. — Monseigneur nakloněn vévodům proti princům. — Monseigneur velmi pravdivý; slečna Choinová také. — Monseigneurův odpor k zamýšlenému spříznění s levobočkovskou krví. — Nezištnost slečny Choinové. — Monseigneur oddán památce a rodině vévody z Montausier. — Monseigneurovy lásky. — Směšná příhoda. — Monseigneur nemá rád pana du Maine a dobře jedná s hrabětem z Toulouse. — Více či méně soukromý dvůr Monseigneurův. — Hanebnosti maršála z Huxelles. — Monseigneurovy nechuti. — Odtažitost od [vévody] a paní vévodkyně z Bourgogne. — Pan [vévoda] a paní vévodkyně z Berry zadobře s Monseigneurem. — Náčrt a plány paní vévodkyně z Berry. — Monseigneurova náklonnost ke španělskému králi. — Zkrácený portrét Monseigneura.

Vévodkyně z Bourgogne, zastavená v aleji mezi oběma stájemi, čekala na krále jen velmi krátce. Jakmile se přiblížil, vystoupila a šla k dvířkám jeho kočáru. Paní z Maintenon, která seděla právě na té straně, na ni zvolala: „Kam jdete, madame? Nepřibližujte se; jsme zamoření morem.“ Nevím, jaký pohyb král udělal; neobjal ji kvůli nakaženému vzduchu. Princezna se v tu ránu vrátila do svého kočáru a jela zpátky.

Krásné tajemství, které Fagon[1] uložil o stavu Monseigneura, oklamalo všechny tak dokonale, že se vévoda z Beauvilliers po radě depeší vrátil do Versailles a přespal tam, což od Monseigneurovy nemoci nemíval ve zvyku. Protože vstával velmi časně, uléhal vždy kolem desáté, a ulehl, aniž by cokoli tušil. Nedlouho nato ho probudil vzkaz vévodkyně z Bourgogne, která pro něho poslala, a do jejích pokojů dorazil krátce předtím, než se vrátila od králova průjezdu. Našla oba prince a vévodkyni z Berry s vévodou z Beauvilliers v tom malém kabinetu, kde je zanechala.

Po prvních objetích při návratu, který říkal všechno, vévoda z Beauvilliers, když viděl, jak se v té malé místnosti dusí, je převedl přes ložnici do salonu, který ji odděluje

1. **Vysvětlivka:** Guy-Crescent Fagon (1638–1718), od roku 1693 první lékař Ludvíka XIV.; řídil i léčbu Monseigneura, který v dubnu 1711 v Meudonu podlehl neštovicím.

od galerie a který byl před nějakou dobou od galerie oddělen dveřmi, aby z něho byl velký kabinet. Otevřela se tam okna a oba princové, každý se svou princeznou po boku, usedli na jednu pohovku u oken, zády ke galerii; všichni ostatní byli v salonu rozptýleni, vsedě i vstoje, páté přes deváté, a nejdůvěrnější dámy seděly na zemi u nohou princů nebo poblíž jejich pohovky.

Tam, v ložnici i po celých pokojích, se dalo zjevně číst ve tvářích. Monseigneur už nebyl; vědělo se to, říkalo se to, vůči němu už nic nikoho nesvazovalo, a ty první chvíle byly chvílemi prvních hnutí, vylíčených přirozeně a v tu chvíli osvobozených od veškeré politiky – i když s rozvahou – zmatkem, rozrušením, překvapením, tlačenicí a nepřehledným divadlem té noci, v níž se sešlo tolik lidí.

V prvních místnostech bylo slyšet tlumené bučení sloužících, zoufalých ze ztráty pána, jako stvořeného právě pro ně a k tomu, aby je utěšil v jiné ztrátě, na kterou mysleli jen s hrůzou a která se touto stávala jejich vlastní. Mezi nimi bylo vidět i jiné, z nejčilejších lidí předních dvořanů, kteří přiběhli pro zprávy a na nichž bylo dobře znát, z kterého krámu jsou metaři.

Dál začínal dav dvořanů všeho druhu. Největší počet, totiž hlupáci, vzdychali až z paty, a s pohledem zbloudilým a suchým chválili Monseigneura, ale pořád stejnou chválou, totiž dobrotou, a litovali krále, že ztratil tak dobrého syna. Nejprohnanější z nich, anebo nejváženější, se už starali o královo zdraví; byli sami se sebou spokojeni, že si uprostřed takového zmatku zachovali tolik soudnosti, a nenechávali o tom nikoho na pochybách, tak často to opakovali. Jiní, opravdu zarmoucení a z kliky, kterou rána zasáhla, hořce plakali, anebo se ovládali s úsilím, které bylo stejně snadno poznat jako vzlyky. Nejsilnější z nich, anebo nejpolitičtější, s očima upřenýma do země a schovaní po koutech, hluboce přemítali o důsledcích události tak málo očekávané, a mnohem víc o sobě samých. Mezi těmito různými druhy zarmoucených žádné nebo jen málo řečí, rozhovor žádný, občas nějaké zvolání, které vyrazila bolest a na které občas odpověděla bolest sousední, slovo za čtvrt hodiny, oči zachmuřené nebo vyděšené, pohyby rukou méně řídké než bezděčné, jinak téměř úplná nehybnost; prostě zvědavých a lhostejných téměř nikdo, kromě hlupáků, jimž byla dána žvanivost, otázky a s nimi zdvojené zoufalství zarmoucených a obtíž pro ostatní. Ti, kdo už tuto událost pokládali za příznivou, mohli svou vážnost hnát až k zachmuřenému a přísnému držení těla, celé to byl jen průsvitný závoj, který nebránil dobrým očím postřehnout a rozeznat všechny jejich rysy. Ti stáli na místě stejně houževnatě jako ti nejdojatější, ve střehu před míněním, před zvědavostí, před vlastní spokojeností, před vlastními hnutími; ale jejich oči nahrazovaly malý neklid jejich těla. Změny postoje, jako u lidí, kteří špatně sedí nebo nepohodlně stojí; jakási péče vyhýbat se jeden druhému, ba i setkat se pohledem; chvilkové příhody, které z takových setkání vznikaly; jakési nevím co volnějšího v celé osobě, navzdory snaze se držet a ovládat; cosi živého, jakési jiskření kolem nich je prozrazovalo, ať chtěli nebo nechtěli.

Oba princové a obě princezny, které seděly po jejich boku a pečovaly o ně, byli nejvíc vystaveni plnému pohledu. Monseigneur vévoda z Bourgogne plakal z pohnutí a upřímně, s mírným výrazem, slzami přirozenosti, víry a trpělivosti. Vévoda z Berry, právě tak upřímně, jich roněl spousty, ale slzy takříkajíc krvavé, tak velká byla jejich hořkost, a nevydával vzlyky, nýbrž výkřiky, ba skučení. Občas zmlkl, ale jen tím, jak se dusil, a pak znovu propukl, a s takovým hlukem, tak mocně připomínajícím vynucenou trubku zoufalství, že většina přítomných při těch tak bolestných návalech propukala také, ať z bodnutí hořkosti, nebo z bodnutí slušnosti. Došlo to tak daleko, že ho museli svléknout přímo tam a opatřit léky a lidi z lékařské fakulty. Vévodkyně z Berry byla celá bez sebe; brzy se uvidí proč. Nejhořčí zoufalství měla s hrůzou vepsané ve tváři. Bylo v ní vidět jako napsanou zuřivost bolesti, ne z lásky, ale ze zištnosti; suché, ale hluboké a divoké přestávky, potom proud slz a bezděčných, a přece zadržovaných gest, která prozrazovala krajní hořkost duše, plod hlubokého přemítání, jež tomu právě předcházelo. Často ji probouzely výkřiky manžela, byla hned připravena mu pomoci, podepřít ho, obejmout, podat mu něco k čichání; bylo vidět živou péči o něho, ale hned nato hluboké propadnutí do sebe sama a pak proud slz, které jí pomáhaly dusit výkřiky. Vévodkyně z Bourgogne také utěšovala svého manžela, a šlo jí to snáz, než aby nabyla potřeby být utěšována sama; přece však bylo dobře vidět, že – aniž by předváděla cokoli falešného – dělá, co může, aby dostála naléhavé povinnosti cítěné slušnosti, která se však vzpírá té největší potřebě. Časté smrkání odpovídalo na výkřiky prince, jejího švagra. Několik slz, vyvolaných tím divadlem a často pečlivě udržovaných, poskytovalo látku umění kapesníku, jak zarudit a zduřit oči a zamazat si tvář, a přitom kradmý pohled často bloudil po shromáždění a po tom, jak se kdo drží.

Vévoda z Beauvilliers stál vedle nich s klidným a chladným výrazem, jako by se nic nestalo nebo šlo o obyčejné divadlo, a dával rozkazy k úlevě princů, aby dovnitř vcházelo málo lidí, ačkoli dveře byly otevřeny každému, zkrátka ke všemu, čeho bylo třeba, bez spěchu, aniž se v čemkoli zmýlil, ať v lidech, nebo ve věcech; řekli byste, že slouží jako obvykle při králově vstávání nebo u malé tabule. Tento klid trval bez sebemenší změny; byl stejně daleko od toho, aby z víry projevoval potěšení, jako od toho, aby skrýval i tu trochu zármutku, kterou cítil, aby vždy zachoval pravdu.

Madame, znovu oblečená, ve velkém dvorním šatu, přišla s hlasitým nářkem, aniž dobře věděla, proč to jedno ani to druhé, zalila je všechny slzami, když je objímala, rozezněla zámek novým křikem a poskytla podivné divadlo princezny, která se uprostřed noci znovu obléká do obřadního šatu, aby přišla plakat a křičet mezi zástup žen v nočním negližé, skoro jako na maškarní zábavě.

Vévodkyně z Orléans se vzdálila od princů a usedla zády ke galerii u krbu s několika dámami. Protože kolem ní bylo všechno velmi tiché, ty dámy se od ní pomalu vzdálily a udělaly jí tím velkou radost. Zůstala u ní jen vévodkyně Sforzová, vévodkyně z Villeroy, paní z Castries, její dáma šatny, a paní ze Saint-Simon. Nadšeny svou

volností se k sobě přisunuly v hloučku podél jednoho nočního lůžka s nebesy, těsně k němu; a protože na ně všechny událost, která tam svolala tolik lidí, působila stejně, začaly si o ní v tom hloučku spolu volně a potichu povídat.

V galerii i v tom salonu stálo několik nočních lůžek, jako po celých velkých pokojích, kvůli bezpečnosti; spali na nich Švýcaři ze stráže pokojů a čističi parket a byla připravena jako obvykle ještě před zlými zprávami z Meudonu. Uprostřed nejživějšího rozhovoru těch dam ucítila paní z Castries, která se lůžka dotýkala, že se hýbe, a velice se polekala, neboť se lekala všeho, ačkoli měla mnoho ducha. Za okamžik uviděly, jak tlustá, skoro nahá paže náhle zvedla závěs a ukázala jim pořádného tlustého Švýcara mezi dvěma prostěradly, napůl probuzeného a docela užaslého, který velmi dlouho poznával, s kým má co do činění, a upřeně si je prohlížel jednu po druhé; nakonec usoudil, že se mu před tak vznešenou společností nehodí vstávat, zalezl zpátky do postele a závěs zatáhl. Ten dobrák si zřejmě lehl dřív, než se kdokoli o čemkoli dozvěděl, a od té doby spal dost tvrdě, aby se probudil teprve teď. Nejsmutnější divadla bývají dosti často provázena nejsměšnějšími kontrasty. Tenhle rozesmál některou dámu tam kolem a vévodkyni z Orléans i těm, s nimiž rozmlouvala, nahnal trochu strachu, že je bylo slyšet. Když si to však rozmyslely, uklidnil je spánek a hrubost toho člověka.

Vévodkyně z Villeroy, která se k nim teprve právě přidávala, se o něco dříve vtěsnala do malého kabinetu s hraběnkou z Roucy a několika dámami paláce, k nimž se paní z Lévis neodvážila přiblížit, protože smýšlela až příliš stejně jako vévodkyně z Villeroy. Byly tam, když jsem přišel.

Ještě jsem chtěl pochybovat, ačkoli mi všechno ukazovalo, jak se věci mají, ale nemohl jsem se odhodlat tomu uvěřit, dokud mi to slovo nevysloví někdo, komu se dalo věřit. Náhoda mi přivedla do cesty pana z O[2]; zeptal jsem se ho a on mi to řekl bez obalu. Když jsem to věděl, snažil jsem se z toho nemít velkou radost. Nevím dost dobře, zda se mi to podařilo, ale přinejmenším je pravda, že ani radost, ani bolest neotupily mou zvědavost a že jsem se – dbaje pečlivě, abych zachoval veškerou slušnost – necítil ničím zavázán hrát roli truchlícího. Už jsem se nebál další palby z meudonské citadely ani krutých výpadů její nesmiřitelné posádky a ovládal jsem se méně než před královým průjezdem do Marly, abych si volněji prohlížel celou tu početnou společnost, upíral oči na ty nejdojatější i na ty méně dojaté s rozdílným zaujetím, sledoval pohledem jedny i druhé a všechny je kradmo propichoval.

Je třeba přiznat, že pro toho, kdo se dobře vyzná v důvěrné mapě dvora, poskytují první podívané na vzácné události tohoto druhu, tak zajímavé z tolika různých hledisek, nesmírné uspokojení. Každá tvář vám připomíná starosti, intriky a pot, vynaložené na postup v kariéře, na vytváření a posilování klik; obratnost, s jakou se

2. **Vysvětlivka:** Markýz z O, manžel paní z O, bývalý vychovatel (guvernér) hraběte z Toulouse a člen jeho okolí.

lidé drželi a jiné odstrkovali, prostředky všeho druhu, jež k tomu nasadili; více či méně pokročilá spojenectví, odcizení, chlad, nenávisti, zlé služby, pletichy, vstřícné kroky, ohledy, malichernosti a podlosti každého z nich; zmatení jedněch uprostřed cesty, uprostřed nebo na vrcholu jejich nadějí; ohromení těch, kdo se z nich plně těšili, váha, kterou táž rána dodala jejich protivníkům a opačné klice; síla pružiny, která v tom okamžiku žene jejich pletichy a dohody ke zdaru, nesmírné a nečekané uspokojení těchto – a já jsem k nim patřil mezi ty nejpřednější –, zuřivost, kterou z toho pojímají ostatní, jejich rozpaky a vztek, že to musejí skrývat. Rychlost očí, které létají všude a zkoumají duše, využívajíce prvního zmatku z překvapení a náhlého rozvratu, spojování všeho, co se přitom postřehne, údiv, že u některých nenacházíme to, co jsme od nich čekali, protože jim chybí srdce a dost ducha, a u jiných víc, než jsme si mysleli – celá ta spousta živých předmětů a tak důležitých věcí skýtá tomu, kdo si to umí vychutnat, potěšení, které, ať se stává sebeméně trvalým, je jedním z největších, jaké lze u dvora zažít.

Tomuto potěšení jsem se tedy v duchu oddal docela, a to tím bezvýhradněji, že jsem se ve vysvobození velmi skutečném ocitl úzce spojen a spoután s předními hlavami, které neměly pro své oči žádné slzy. Užíval jsem si jejich výhody bez protiváhy a jejich uspokojení, které zvyšovalo mé vlastní, které upevňovalo mé naděje, které je povznášelo, které mi zajišťovalo klid, k němuž jsem bez této události viděl tak málo vyhlídek, že jsem nepřestával mít strach ze smutné budoucnosti; a naopak, jako nepřítel – z hlediska spojenectví, a skoro i osobně – předních postav, které tato ztráta drtila, jsem prvním živě vrženým pohledem viděl všechno, co jim unikalo, a všechno, co je ještě zdrtí, s potěšením, které nelze vylíčit. Měl jsem různé kliky tak pevně vtisknuté do hlavy, jejich pododdíly, jejich záhyby, jejich různé postavy a jejich stupně, znalost jejich cest, jejich pružin, jejich rozličných zájmů, že by mi ani několikadenní přemítání nebylo všechny tyto věci rozvinulo a představilo jasněji než tento první pohled na všechny ty tváře, které mi připomínaly ještě i ty, které jsem neviděl a které nebyly z nejméně dychtivých se tím pokochat.

Zastavil jsem se tedy trochu, abych si prohlédl divadlo v různých místnostech toho rozlehlého a hlučného bytu. Tento nepořádek trval dobrou hodinu, a vévodkyně du Lude se při něm vůbec neukázala, protože ji na lůžku držela dna. Nakonec pana z Beauvilliers napadlo, že je čas vysvobodit oba prince od tak obtížného obecenstva. Navrhl jim tedy, aby se vévoda a vévodkyně z Berry odebrali do svých pokojů a aby se lidé vzdálili z pokojů vévodkyně z Bourgogne. Tento návrh byl hned přijat. Vévoda z Berry se tedy vydal na cestu, zčásti sám a občas opřený o svou choť, s nimi paní ze Saint-Simon a hrstka lidí. Šel jsem za nimi zpovzdálí, abych svou zvědavost nevystavoval na odiv déle. Princ chtěl spát u sebe, ale vévodkyně z Berry ho nechtěla opustit; dusil se tak, a ona také, že u nich nechali celou lékařskou fakultu, plně vybavenou.

Celou noc strávili v slzách a v křiku. Vévoda z Berry se tu a tam ptal na zprávy z Meudonu a nechtěl pochopit, proč se král uchýlil do Marly. Občas se vyptával, zda už není naděje, chtěl tam posílat pro zprávy; a teprve dost pozdě dopoledne mu byla stažena ta neblahá opona z očí, tak těžko se přirozenost a vlastní zájem dávají přesvědčit o krajních neštěstích, na něž není léku. Nelze vylíčit stav, v jakém byl, když to nakonec pocítil v celém rozsahu. Stav vévodkyně z Berry nebyl o mnoho lepší, což jí však nebránilo, aby o něho nepečovala, jak jen to bylo možné.

Noc monseigneura vévody a vévodkyně z Bourgogne byla klidnější; ulehli dosti pokojně. Paní z Lévis princezně pošeptala, že když nemá důvod být zarmoucena, bylo by hrozné vidět ji hrát komedii. Ona velmi přirozeně odpověděla, že ji bez jakékoli komedie dojímá soucit a to divadlo a že ji drží v mezích slušnost, a nic víc; a skutečně se v těch mezích držela pravdivě a důstojně. Chtěli, aby několik dam paláce strávilo noc v jejich ložnici v křeslech. Závěs zůstal otevřený a ta ložnice se rázem stala Morfeovým palácem. Princ a princezna rychle usnuli, jednou či dvakrát se na okamžik probudili; pravda je, že vstali dost časně, a dost poklidně. Zdroj vody u nich vyschl, slzy se pak už vracely jen řídké a slabé, a to jen při příležitostech. Dámy, které v té ložnici bděly a spaly, vyprávěly svým přátelům, co se tam dělo. Nikoho to nepřekvapilo; a protože už nebylo Monseigneura, nikoho to také nepohoršilo.

Paní ze Saint-Simon a já jsme po odchodu od vévody a vévodkyně z Berry byli ještě dvě hodiny spolu. Spát nás poslal spíš rozum než potřeba, ale spánku bylo tak málo, že jsem v sedm ráno byl na nohou; ale přiznejme si, takové nespavosti jsou sladké a taková probuzení chutnají.

V Meudonu vládla hrůza. Jakmile král odjel, všichni lidé od dvora, kteří tam byli, jeli za ním a nacpali se do kočárů, které tam byly, a do těch, které tam vzápětí přijely. V jediném okamžiku byl Meudon prázdný. Slečna z Lislebonne a slečna z Melunu[3] vyšly nahoru ke slečně Choinové, která, zavřená ve své podkrovní komůrce, teprve začínala propadat neblahé úzkosti. Nevěděla vůbec nic, nikdo se nepostaral, aby jí smutné zprávy oznámil. O svém neštěstí se dozvěděla teprve z křiku. Obě přítelkyně ji strčily do najatého kočáru, který tam náhodou ještě stál, nastoupily s ní a odvezly ji do Paříže.

Pontchartrain zašel před odjezdem nahoru k Voysinovi. Jeho lidé mu jen těžko otvírali a on sám tvrdě spal; ulehl bez jakéhokoli zlého tušení a byl při tom probuzení nesmírně překvapen. Hrabě z Brionne byl překvapen ještě mnohem víc. On i jeho lidé ulehli ve stejné důvěře a nikdo si na ně nevzpomněl. Když po probuzení ucítil to velké ticho, chtěl se jít zeptat na zprávy a nenašel nikoho, až se v tom úžasu konečně dozvěděl, co se stalo.

---

3. **Vysvětlivka:** Slečna z Melunu, sestra zesnulého knížete z Espinoy, patřila stejně jako obě Lislebonne k nejdůvěrnějšímu okruhu Monseigneura.

Celý ten zástup nižších úředníků Monseigneurovy domácnosti a mnoho dalších bloudilo celou noc po zahradách. Několik dvořanů odešlo každý zvlášť pěšky. Rozprchnutí bylo úplné a rozptýlení všeobecné. U těla zůstali nanejvýš jeden či dva sluhové; a – což je velmi hodno chvály – La Vallière[4] byl jediný z dvořanů, který ho, když ho neopustil za života, neopustil ani po smrti. Jen s obtížemi našel někoho, kdo by došel pro kapucíny, aby se přišli u těla modlit. Zápach sílil tak rychle a tak mocně, že nestačilo otevřít okna, sahající až k zemi jako dveře na terasu, a La Vallière, kapucíni a ta hrstka nižších lidí, která zůstala, strávili noc venku. Du Mont a jeho synovec Casau, zdrceni nejkrajnější bolestí, se zavřeli v budově kapitánství. Ztráceli všechno po dlouhém životě plném drobných služeb, pilnosti a práce, neseném nejlichotivějšími a nejrozumnějšími nadějemi, a těmi nejdéle trvajícími, které jim v jediném okamžiku unikly. Teprve k ránu byl du Mont s to dát několik rozkazů. Litoval jsem ho z přátelství.

Spoléhalo se na takovou důvěru, že nikoho ani nenapadlo, že by král mohl jet do Marly. Také tam nenašel nic připraveno; žádné klíče od bytů, sotva pár zbytků voskových svic, a dokonce lojových. Král byl v tomto stavu přes hodinu s paní z Maintenon v jejím předpokoji, s paní Vévodkyní, s paní princeznou de Conti, s paní z Dangeau a paní z Caylusu, která přispěchala z Versailles ke své tetě. Ale tyto dvě dámy se z ohleduplnosti zdržovaly v tom předpokoji jen málo, tu a tam; to, co jelo za králem a co přijíždělo jedno za druhým, bylo v salonu ve stejném zmatku a nevědělo, kde přenocovat. Dlouho se tápalo potmě, pořád bez ohně, a klíče byly pořád popletené a ztracené, jak byli sluhové celí ztracení. Ti nejodvážnější z těch, kdo byli v salonu, pomalu strkali nos do předpokoje, a paní z Espinoy nebyla z posledních; a jeden po druhém se tam ukázali všichni, kdo přijeli, hnáni zvědavostí a touhou, aby si někdo všiml jejich horlivosti. Král, zatlačený do kouta, seděl mezi paní z Maintenon a oběma princeznami a dlouze, opakovaně plakal. Konečně byla otevřena ložnice paní z Maintenon, což ho od té dotěrnosti vysvobodilo. Vešel tam s ní sám a zůstal tam ještě hodinu. Potom šel spát, když už byly skoro čtyři ráno, a nechal ji, aby si mohla oddychnout a přijít k sobě. Když král ulehl, každý se konečně dozvěděl, kde bude bydlet; a Bloin dostal rozkaz rozhlásit, že ti, kdo by si přáli ubytování v Marly, se mají obrátit na něho, aby o tom podal zprávu králi a uvědomil vyvolené.

Monseigneur byl spíš velký než malý, velmi tlustý, ale ne příliš zavalitý, s velmi vznešeným a ušlechtilým vzhledem, bez jakékoli hrubosti, a měl by velmi příjemnou tvář, kdyby mu pan princ de Conti, ten naposledy zemřelý[5], nešťastnou náhodou nezlomil nos, když si spolu jako děti hráli. Byl velmi krásně světlovlasý, tvář měl všude

---

4. **Vysvětlivka:** Charles-François de La Baume Le Blanc, markýz de La Vallière (1670–1739), synovec Louise de La Vallière, později vévoda z La Vallière; patřil k Monseigneurovu stálému okolí.

5. **Vysvětlivka:** François-Louis Bourbonský, princ de Conti (1664–1709), Monseigneurův vrstevník, vychovávaný spolu s ním; vynikající voják, roku 1697 zvolený polským králem, trůnu se však neujal. Zemřel 22. února 1709 v Paříži.

velmi zarudlou od slunce a větru a velmi plnou, ale bez jakéhokoli výrazu; nejkrásnější nohy na světě, chodidla neobyčejně malá a hubená. Při chůzi stále tápal a došlapoval nadvakrát; měl stále strach, že upadne, a nechával si pomáhat, jakmile cesta nebyla dokonale rovná a hladká. Na koni seděl velmi dobře a vypadal na něm velkolepě, ale odvážný na něm nebyl. Casau před ním při honu jezdil napřed; ztratil-li ho z očí, myslel si, že je všechno ztraceno; jezdil skoro jen krátkým cvalem, často čekal pod stromem, co bude s honem, pomalu ho hledal a vracel se. Velmi rád jídal, ale vždy bez nepřístojnosti. Od té velké poruchy trávení, kterou zprvu pokládali za mrtvici, jídal pořádně skoro jen jednou denně a velmi se krotil, ačkoli byl velký jedlík jako celá královská rodina. Téměř všechny jeho portréty jsou mu velmi podobné.

Monseigneur, velký dauphin (1661–1711). Pieter van Schuppen podle Françoise de Troy, 1684. Rijksmuseum, Amsterdam.

Povahu neměl žádnou; dost zdravého rozumu, bez jakéhokoli ducha, jak se ukázalo při záležitosti se závětí španělského krále[6]; povýšenost, důstojnost od přírody, vzhledem i napodobováním krále; umíněnost bez míry a tkanivo uspořádaných malicherností, které tvořily celé tkanivo jeho života; mírný z lenosti a z jakési tuposti; v jádru tvrdý, s vnější dobrotou, která se týkala jen podřízených a sluhů a projevovala se jen přízemními otázkami. Byl k nim neuvěřitelně familiární, jinak necitelný k bídě a bolesti druhých, v tom snad spíš obětí lhostejnosti a napodobování než zlé

6. **Vysvětlivka:** Karel II. Španělský odkázal závětí z října 1700 všechny své říše Monseigneurovu druhému synovi, vévodovi z Anjou, pozdějšímu Filipu V.; v radě, která v listopadu 1700 rozhodovala o jejím přijetí, se Monseigneur nezvykle rozhodně vyslovil pro přijetí.

povahy; neuvěřitelně mlčenlivý, a tudíž velmi tajnůstkářský, až do té míry, že se věřilo, že s Choinovou nikdy nemluvil o státních záležitostech, snad proto, že jim oba moc nerozuměli. Těžkopádnost na jedné straně a strach na druhé utvářely v tomto princi zdrženlivost, která má málo obdob; zároveň byl ješitný do krajnosti, což je u dauphina žárlivého na úctu zábavné říci, a téměř výhradně pozorný a citlivý na všechno, co mu příslušelo, a všude. Jednou řekl slečně Choinové, když s ním mluvila o tom jeho mlčení, že slova lidí, jako je on, mají velkou váhu a zavazují také k velkým nápravám, nejsou-li uvážená, a že proto velmi často raději mlčí, než aby mluvil. Bylo to také rychlejší pro jeho lenost a dokonalou lhostejnost; a tato znamenitá zásada, kterou však přeháněl, byla zřejmě jedním z ponaučení krále nebo vévody z Montausier[7], které si zapamatoval nejlépe.

Ve svých soukromých záležitostech byl krajně pořádný; sám si zapisoval všechny výdaje, které šly z jeho kapsy. Věděl, kolik ho stojí i ty nejmenší věci, přestože nesmírně utrácel za stavby, za nábytek, za klenoty všeho druhu, za pobyty v Meudonu a za vlčí smečku[8], neboť si nechal namluvit, že má rád lov na vlky. Velmi rád hrával o vysoké sázky všeho druhu, ale od té doby, co se dal do stavění, se omezil na hry s mírnými sázkami. Jinak byl lakomý nad všechnu slušnost, až na velmi vzácné příležitosti, které se omezovaly na několik penzí pro sluhy nebo pro několik nevýznačných služebníků; ale dost almužen dával faráři a kapucínům v Meudonu.

Je nepochopitelné, jak málo dával Choinové, své tak milované. Nepřesahovalo to čtyři sta louisdorů za čtvrtletí, ve zlatě, ať měly jakoukoli hodnotu, celkem tedy šestnáct set louisdorů ročně. Dával jí je sám, z ruky do ruky, aniž kdy přidal nebo se přepočítal o jedinou pistoli, a nanejvýš jednu nebo dvě tabatěrky do roka, a i na ty hleděl velmi pozorně.

Je třeba učinit té dívce spravedlnost a uznat také, že je těžké být nezištnější, než byla ona, ať už věděla, že u tohoto prince je to nutné, nebo spíš proto, že to měla v povaze, jak se ukázalo v celém tkanivu jejího života. Stále ještě je záhadou, zda byla vdaná. Všichni, kdo byli nejdůvěrněji zasvěceni do jejich tajemství, vždy důrazně protestovali, že nikdy žádný sňatek nebyl. Nikdy to nebyla nic jiného než tlustá tmavovlasá ženská s tupým nosem, která přes všechen výraz ducha a také hravosti vypadala jen jako služka a která dávno před touto událostí neobyčejně ztloustla a k tomu zestárla a páchla. Ale vidět ji na *parvulo* v Meudonu v křesle před Monseigneurem, v přítomnosti všech, kdo tam měli přístup, kdežto vévodkyně z Bourgogne a vévodkyně z Berry, která tam byla brzy uvedena, seděly každá na taburetce; slyšet ji před Monseigneurem a celým tím důvěrným kruhem říkat, když o nich mluvila, „vévod-

7. **Vysvětlivka:** Charles de Sainte-Maure, vévoda z Montausier (1610–1690), od roku 1668 vychovatel (guvernér) Monseigneura, proslulý přísností a přímostí; jeho jediná dcera se stala vévodkyní z Uzès.

8. **Vysvětlivka:** *Équipage du loup* – smečka psů s lovčím personálem k honu na vlky; hon na vlky byl Monseigneurovou hlavní zábavou.

kyně z Bourgogne“ a „vévodkyně z Berry“ a „vévoda z Berry“; vidět, jak oběma dcerám domu často odpovídá úsečně, napomíná je, vytýká jim jejich úpravu a někdy i jejich vystupování a chování a říká jim to – to všechno se dá těžko nepovažovat za tchyni a za obdobu paní z Maintenon. Pravda je, že neříkala *mignonne* („miláčku“), když mluvila s vévodkyní z Bourgogne, která jí říkala *mademoiselle*, a ne *ma tante* („teto“); ale to byl také veškerý rozdíl proti paní z Maintenon. Ostatně mezi nimi se to nikdy neujalo stejně. Paní Vévodkyně, obě Lislebonne a celý ten důvěrný kruh tomu byli na překážku; a vévodkyně z Bourgogne, která to cítila a byla nesmělá, byla v Meudonu stále stísněná a jako v kazajce, kdežto mezi králem a paní z Maintenon se těšila veškerému pohodlí a veškeré volnosti. Vidět dále slečnu Choinovou v Meudonu za tak nebezpečné nemoci, jak navštěvuje Monseigneura několikrát denně, a krále, že to nejen ví, ale že se ptá paní z Maintenon – která v Meudonu stejně jako jinde nikoho nenavštěvovala a k Monseigneurovi snad nevešla ani dvakrát –, ptá se jí, pravím, zda viděla Choinovou, a nelíbí se mu, že ji neviděla, místo aby ji dal ze zámku vykázat, jak se to v takových případech dělá vždycky – to je další důkaz sňatku, tím větší, že paní z Maintenon, sama vdaná, která tak okázale dávala najevo cudnost a zbožnost, neměla, a král také ne, žádný zájem zachovávat v tom ohledu příklad a ohledy, kdyby žádné svátosti nebylo; a nevidíme, že by přítomnost slečny Choinové kdykoli způsobila sebemenší rozpaky. Toto nepochopitelné pouto, ve všem tak podobné poutu královně, až na vzhled milované osoby, je snad jediným bodem, v němž se syn podobal otci.

Monseigneur, takový duchem, jak byl právě vylíčen, nedokázal mít prospěch ze znamenité výchovy, které se mu dostalo od vévody z Montausier a od Bossueta a Fléchiera, biskupů z Meaux a z Nîmes. Těch pár světel, jestli je vůbec kdy měl, naopak zhaslo pod přísností tvrdé a strohé výchovy, která dala první váhu jeho přirozené nesmělosti a poslední stupeň odporu ke všemu druhu – ne práce a studia, nýbrž rozptýlení ducha, takže podle vlastního přiznání od té doby, co byl zbaven učitelů, nikdy v životě nečetl nic než pařížskou rubriku *Gazette de France*, aby se tam podíval na úmrtí a sňatky.

Všechno v něm tedy přispělo – přirozená nesmělost, tvrdé jho výchovy, dokonalá nevědomost a nedostatek rozhledu – k tomu, že se před králem třásl, a král ze své strany nezanedbal nic, aby tento strach udržoval a prodlužoval po celý jeho život. Vždy král, téměř nikdy otec; a když mu velmi zřídka nějaké otcovské rysy unikly, nebyly nikdy čisté a bez příměsi královské moci, ani v těch nejsoukromějších a nejdůvěrnějších chvílích. I takové chvíle o samotě byly vzácné a byly to jen chvilky, téměř vždy v přítomnosti levobočků a vnitřních komorníků, bez volnosti, bez pohodlí, vždy ve strnulosti a v úctě, aniž by se kdy odvážil něco riskovat nebo si něco přisvojit, zatímco denně viděl, jak obojí s úspěchem dělá vévoda du Maine, a jak si vévodkyně z Bourgogne v kdejaké soukromé chvíli běžně dovoluje ty nejdůvěrnější žerty a s králem ty nejvolnější, někdy až přehnané familiárnosti. Cítil k nim za to tajnou žárlivost, která

mu však nepřidávala volnosti. Duch mu nic nepropůjčoval tak jako panu du Maine, synovi ostatně osoby, nikoli královské moci, a v tak nepoměrném postavení, že se ho král nemusel mít na pozoru. Nebyl už ve věku vévodkyně z Bourgogne, které se dětinskosti ještě promíjely ze zvyku a pro půvab, který do nich vkládala. Zbývalo mu tedy jen postavení syna a nástupce, což bylo právě to, co krále drželo ve střehu a jeho samého pod jhem. U krále tedy neměl ani stín vlivu. Stačilo dokonce, aby projevil zalíbení v někom, a ten člověk pocítil škodlivý odraz; a král tak žárlivě dával najevo, že Monseigneur nic nezmůže, že neudělal nic pro nikoho z těch, kdo se snažili dvořit mu zvlášť horlivě, ba ani pro žádného z jeho meninů, ačkoli je vybral a jmenoval sám král, a ten by dokonce velmi nelibě nesl, kdyby Monseigneura s velkou pilností nedoprovázeli. Vyjímám d'Antina, který byl výjimkou nesrovnatelnou s nikým, a Dangeaua, který jí byl jen podle jména, který byl ostatně vázán na krále a jehož manželka byla v nejdůvěrnějším přátelství s paní z Maintenon. Ministři se neodvažovali k Monseigneurovi přiblížit a on se také, jak se zdálo, nikdy nevystavoval tomu, aby je o něco žádal; a byl-li někdo z nich nebo z význačných dvořanů s ním zadobře, jako kancléř, pan První, Harcourt, maršál z Huxelles, skrývali to s krajní pečlivostí a Monseigneur jim v tom vycházel vstříc. Kdyby na to král přišel, pokládal by to za kliku. Člověk se mu stal podezřelým a byl ztracen. To byla příčina tak zjevného odcizení k panu z Luxembourgu[9], jež nedokázala nikdy překlenout ani důvěrnost jeho úřadu, ani nutnost svěřovat mu velení armád, ani úspěchy, kterých v něm dosáhl, ani všechny lichotky a podlosti, jichž použil; proto také Monseigneur, když ho někdo naléhavě žádal, aby se za někoho přimluvil, upřímně odpovídal, že by to byl způsob, jak mu všechno zkazit.

Občas mu na to unikly jednoslabičné hořké stížnosti, někdy poté, co ho král odmítl, a vždy úsečně; a když naposledy v životě odjel do Meudonu, odkud se už nevrátil, přijel tam tak rozhořčen odmítnutím velmi nepatrné věci, o kterou krále žádal pro Casaua – ten mi to vyprávěl –, že se mu zapřisáhl, že se už nikdy pro nikoho nevystaví, a ve své zlosti ho utěšoval nadějemi na příznivější časy, až to příroda zařídí, což pro něho bylo, jako by řekl: zázrakem. Mimochodem tedy podotkněme, že Monsieur i Monseigneur oba zemřeli v chvílích, kdy byli na krále rozhořčeni.

Plný podíl, který měl Monseigneur už po mnoho let na všech státních tajemstvích, neměl nikdy žádný vliv na záležitosti; věděl o nich, a to bylo vše. Tato strohost, a snad také jeho malá chápavost, ho od nich držely stranou, jak jen to šlo. Pilně však chodil do státní rady; ale ačkoli měl tentýž přístup do rady financí a do rady depeší, nechodil tam téměř nikdy. Pokud jde o soukromou práci krále s ministry, o

9. **Vysvětlivka:** François-Henri de Montmorency-Bouteville, vévoda z Luxembourgu (1628–1695), maršál Francie a kapitán tělesné gardy, vítěz od Fleurus (1690), Steenkerque (1692) a Neerwinden (1693). Roku 1680 byl v souvislosti s aférou jedů několik měsíců vězněn v Bastile a poté vypovězen ode dvora, kam se směl vrátit v červenci 1681; zemřel 4. ledna 1695 ve Versailles pátého dne nemoci na zápal plic (jeho smrt líčí Saint-Simon v Dílu I).

té pro něho nebylo ani řeči, a kromě velkých novin mu žádný ministr nikdy o ničem nepřišel podat zprávu; tím méně vojevůdci nebo ti, kdo se vraceli z poslání v cizině.

Tento nedostatek vlídnosti a vážnosti, tato závislost, až do smrti, kvůli níž se neodvažoval udělat ani krok mimo dvůr, aniž by to králi řekl, což se rovnalo žádosti o svolení, způsobovaly, že se Monseigneur u dvora necítil dobře. Plnil tam povinnosti syna a dvořana s nejpřesnější pravidelností, ale vždy stejně, aniž by cokoli přidal, a s výrazem uctivějším a odměřenějším než kterýkoli poddaný. To všechno dohromady způsobovalo, že mu Meudon a volnost, které tam užíval, připadaly rozkošné; a ačkoli záleželo jen na něm, aby si často všiml, že krále tato častá odloučení trápí, jak samotným odloučením, tak odloučením dvora, zejména v létech, kdy dvůr kvůli válce nebyl početný, nikdy nedal nic najevo a na svých cestách nic nezměnil, ani co do jejich počtu, ani co do jejich trvání. Ve Versailles býval velmi málo a pobyty v Marly, když se příliš protahovaly, často přerušoval několikadenními pobyty v Meudonu. Z toho všeho lze posoudit, jaká mohla být něžnost jeho srdce; ale úcta, uctívání, obdiv a napodobování ve všem, co bylo v jeho silách, byly zjevné a nikdy se nezapřely, stejně jako strach, bázeň a chování.

Tvrdilo se, že měl nesmírný strach, aby krále neztratil. Není pochyb, že tento cit projevoval; ale smířit jeho pravdivost s pravdami, které tu byly právě uvedeny, se nezdá snadné. Jisté v každém případě je, že několik měsíců před jeho smrtí, když ho vévodkyně z Bourgogne navštívila v Meudonu, vystoupila do svatyně jeho mezipatra, provázená paní z Nogaretu, která tam měla přístup díky Bironovi i sama za sebe, a že tam našly Monseigneura se slečnou Choinovou, s paní Vévodkyní a s oběma Lislebonne, velmi zaměstnané u stolu, na němž ležela velká kniha rytin z korunovace, a Monseigneura, jak si je velmi pozorně prohlíží, vysvětluje je společnosti a s potěšením přijímá poznámky, které se ho v té věci týkaly, až mu říkali: „Tohle je tedy ten, kdo Vám připne ostruhy, tenhle Vám podá královský plášť, to jsou pairové, kteří Vám vsadí korunu na hlavu," a tak dále, a že to trvalo velmi dlouho. Dozvěděl jsem se to o dva dny později od paní z Nogaretu, která byla velmi udivena – i tím, že příchod vévodkyně z Bourgogne tuto zvláštní zábavu nepřerušil –, neboť ta neprozrazovala tak velký strach, že ztratí krále a stane se jím sám.

Nikdy nedokázal mít paní z Maintenon rád, ani se sklonit k tomu, aby něčeho dosahoval jejím prostřednictvím. Chodil ji na chvíli navštívit po návratu z těch několika tažení, kterých se zúčastnil, nebo při velmi vzácných příležitostech; nikdy ne v soukromí; občas k ní na okamžik vešel před večeří, aby tam doprovodil krále. I ona se k němu chovala velmi stroze a dávala mu cítit, že ho má za nic. Společná nenávist obou sultánek k Chamillartovi a potřeba všeho, aby byl svržen, je sblížily, jak bylo řečeno, a učinily zázrak, že do toho mocně vtáhly Monseigneura; ten by se toho ale nikdy neodvážil bez všemocného popudu té své, bez jisté opory té druhé a bez všeho, co se do toho vložilo. Proto také toto sblížení od té doby jen chladlo a pozvolna se vzdalovalo.

Vedle slečny Choinové měl skutečnou důvěru ve slečnu z Lislebonne a díky důvěrnému spojení obou sester i v paní z Espinoy. Téměř každé ráno chodil k té první na čokoládu. To byla hodina tajemství, naprosto nepřístupná komukoli, kromě jediné paní z Espinoy. Spíš jejich zásluhou než sám od sebe udržoval zbytek vážnosti a styků s paní princeznou de Conti, a dokonce přátelství s paní Vévodkyní, které podporovaly zábavy, jež u ní nacházel. Odtud také ona přednost vévody z Vendôme před princem de Conti, k jehož smrti byl tak nepřístojně lhostejný. Tak uznávané zásluhy prince krve, spojené s důvěrností skoro společné výchovy a se zvykem celého života, by měly u Monseigneura, až by se stal králem, příliš velkou váhu, kdyby se původní přátelství zachovalo, a sestry, které chtěly vládnout, toho prince jemně odstrčily. Tentýž důvod byl, jak bylo řečeno, základem té hrozné kliky, jejíž účinky propukly za tažení u Lille a které byly od té doby pečlivě udržovány v mysli Monseigneura, jemuž byla přirozeně vzdálená strnulost a přísnost mravů monseigneura vévody z Bourgogne – odcizení, které vůči oběma udržovala nenávist paní Vévodkyně k vévodkyni z Bourgogne. Z opačných důvodů měl rád vévodu z Berry, kterého tato klika podporovala, aby ho oddělila od monseigneura vévody a vévodkyně z Bourgogne, a to tak, že po všem jejich odporu a vzteku proti jeho sňatku byla vévodkyně z Berry hned nato přesto připuštěna na *parvulo*, aniž o to vůbec žádala, a bylo s ní tam zacházeno velmi dobře.

Při vší té nadvládě obou Lislebonne nad Monseigneurem je přece pravda, že nepřijímal všechny jejich rozmary, ať už díky Choinové, která je, třebaže je šetřila, dobře znala a nedůvěřovala jim, jak mi řekl Bignon, nebo díky paní Vévodkyni, která jim jistě nedůvěřovala o nic víc a která nebyla ani v nejmenším zaujata pro jejich nároky. Znepokojen v tomto ohledu kvůli budoucnosti, použil jsem biskupa z Laonu, abych se skrze Choinovou dozvěděl, co si Monseigneur myslí o sporu vévodů s knížaty. Byl bratrem Clermonta, který se kvůli ní zničil, když ji paní princezna de Conti vyhnala, a oba bratři s ní zůstali v nejdůvěrnějším spojení. Dozvěděl jsem se od něho, že Monseigneurovi občas, třebaže zřídka, unikly věci, které ukazovaly, že veškerá moc, kterou nad ním obě sestry měly, nesahá tak daleko, aby ho naklonila jejich postavení tolik, jak by si byly přály, a že když ho slečna Choinová na prosbu biskupa v té věci zvlášť vyzkoumala, vyjádřil se velmi příznivě pro postavení vévodů a proti křivdám, o nichž byl přesvědčen, že je utrpěli. Byl neschopen nejen lži, ale i přetvářky, a Choinová právě tak málo, zvlášť vůči biskupovi, před nímž, stejně jako před Bignonem, neskrývala své tajné smýšlení o slečně z Lislebonne a paní z Espinoy.

Tato odpověď pana z Laonu mi připomněla odpověď, kterou dal Monseigneur králi, když ho král, jak jsem vyprávěl, našel ve svých zadních kabinetech, hned po onom slyšení, které jsem si u něho v jeho kabinetu vymohl ve věci záležitosti se sbírkou; když o tom král s Monseigneurem mluvil se spokojeností, tento princ, jemuž jsem byl přinejmenším velmi lhostejný a kterého jsme z naší strany vůbec nepoučili, mu řekl, že dobře ví, že jsem měl pravdu.

Slečna Choinová po jeho smrti tvrdila a trvala na tom (neboť za jeho života z ní nic nevyšlo), že byl stejně proti sňatku se slečnou z Bourbonu jako proti sňatku s Mademoiselle, protože nemohl snést, aby se s jeho krví mísila krev levobočků. Možná to byla pravda. Vždycky projevoval trvalý odpor proti všem jejich výhodám a neuniklo mu nic výrazného ve prospěch slečny z Bourbonu pro sňatek s vévodou z Berry. Ale moc paní Vévodkyně nad ním byla tak úplná a tak pevně podepřená mocí všech, kdo ho ovládali, a celá klika byla tak sjednocena ve prospěch slečny z Bourbonu a ukazovala se v tom tak jistou, že by ho k tomu bez pochyby přivedla, kdyby už k tomu přiveden nebyl, jak bylo tolik důvodů se domnívat – a toto mínění Mademoiselle tak užitečně posloužilo. Choinová dokonce později přiznala, že sama byla proti oběma z téhož důvodu levobočectví. Pokud jde o sňatek s Mademoiselle, o tom není pochyb. Z toho, co se odehrálo mezi Bignonem a mnou, bylo vidět, jak daleko měla k vévodovi z Orléans. Pokud jde o druhý, mohlo se docela dobře stát, že ji výhledy do budoucnosti vedly k obavám přidat paní Vévodkyni tuto váhu spojení a vlivu; ale její tehdejší svazky s ní byly, podle toho, co sama přiznala Bignonovi a on mi vyřídil, tak nutné, tak velké, tak důvěrné, že je velmi pochybné, zda by se byla mohla vyhnout tomu, aby tím byla stržena, a zda by se – zvlášť když ji tak zblízka hlídal tak velký zájem, jak paní Vévodkyně, tak obou Lislebonne, které na tom měly pro své zájmy stejný podíl jako paní Vévodkyně sama, tak d'Antina, v té věci jim zcela oddaného – slečna Choinová odvážila dát najevo, že je proti, a zda by se u tak slabého a tak mocně obklopeného prince odvážila riskovat odpor proti tomuto stále přítomnému proudu, ona, která tak často nebyla nablízku.

Nesmí se zamlčet jeden krásný rys této tak zvláštní dívky či ženy. Monseigneur, když se chystal převzít velení flanderské armády v tažení po tom lillském, kam však nakonec nejel, sepsal závěť a v ní odkázal slečně Choinové velmi značný majetek. Řekl jí to a ukázal jí zapečetěný dopis pro ni, který se o tom zmiňoval a který jí měl být odevzdán, kdyby se mu něco přihodilo. Byla tím nesmírně dojata, jak lze snadno usoudit, tímto projevem náklonnosti a prozíravosti, ale neměla pokoje, dokud ho nepřiměla hodit před jejíma očima závěť i dopis do ohně; a prohlásila, že kdyby měla to neštěstí, že by ho přežila, i tisíc tolarů ročního důchodu, které si našetřila, bude pro ni ještě příliš. Po tom všem je s podivem, že se v Monseigneurových papírech nenašlo žádné opatření.

Ať byla jeho výchova sebetvrdší, zachoval si přátelství a vážnost ke slavnému biskupovi z Meaux a opravdovou úctu k památce vévody z Montausier, tak pravdivé je, že ctnost si vynucuje úctu lidí navzdory jejich zálibám a jejich lásce k nezávislosti a svobodě. Monseigneur dokonce nebyl lhostejný k potěšení projevovat ji všem z jeho rodiny, až po staré služebníky, které u něho znal. Je to snad jedna z věcí, které při různých příhodách jeho života nejvíc udržely v Monseigneurově přízni d'Antina, jehož manželka byla dcerou vévodkyně z Uzès, jediné dcery vévody z Montausier, a kterého Monseigneur vášnivě miloval. Projevil to také vůči Sainte-Maurovi, který, za-

pletený do nesnází ve svých záležitostech a právě se chystající oženit, dostal od Monseigneura penzi, aniž o ni žádal, s těmito laskavými slovy, která však princi dělala tolik cti: „že nikdy neopomene jméno a synovce pana z Montausier." Sainte-Maure se ukázal té milosti hoden. Jeho sňatek se rozbil a nikdy se neoženil. Vrátil penzi, která byla dána jen kvůli sňatku. Monseigneur ji vzal zpět; neřeknu, že by bylo bývalo lepší mu ji ponechat.

Byl to snad jediný muž z dobré rodiny, kterému pomohl z vlastní kapsy. Proto byl s ním také spjat důvěrnými svěřeními, dokud měl Monseigneur milenky, které mu král příliš netrpěl. Místo nich měl spíš chvilková a skrytá ukojení než milostné pletky, jichž byl málo schopen, a ta mu obstarávali du Mont a Francine[10], Lulliho zeť, kteří spolu tak dlouho drželi Operu.

Při té příležitosti si nemohu odepřít uvést ukázku jeho jemnocitu. Zachtělo se mu jedné z těch stvoření, velmi hezké. V domluvený den byla uvedena ve Versailles do jednoho předního kabinetu s jinou, ošklivou, která ji měla doprovázet. Monseigneur, upozorněn, že tam jsou, otevřel dveře, vzal tu, která stála nejblíž, a táhl ji za sebou. Bránila se; byla to ta ošklivá, která dobře viděla, že se mýlí; on si naopak myslel, že se upejpá, strčil ji dovnitř a zavřel dveře; ta druhá se zatím smála omylu a potupě, kterou podle svého očekávání měla její společnice utrpět, až bude poslána pryč a ona povolána. Velmi brzy nato vešel du Mont, který, velmi udiven, že ji tam vidí, a k tomu samotnou, se jí zeptal, co tam dělá a co se stalo s její přítelkyní. Vyprávěla mu tu příhodu. Du Mont hned bouchá na dveře a křičí: „Tahle to není; mýlíte se." Žádná odpověď. Du Mont buší znovu, opět bez úspěchu. Nakonec Monseigneur otevře dveře a vystrčí své stvoření ven. Du Mont se mu tam představí s tou druhou a říká: „Tak tady ji máte. – Věc je vyřízena," řekl Monseigneur, „to bude na jindy," a znovu zavřel dveře. Kdo byl zahanben a rozzloben? Ta, která se smála, a ještě víc než ona du Mont. Ošklivá měla z omylu prospěch, ale neodvážila se jim vysmívat; hezká byla tak dotčena, že to vyprávěla svým přátelům, takže zakrátko znal tu historku celý dvůr.

Raisinová, slavná a velmi krásná herečka, byla jediná z nich, která vydržela a ve své skrytosti měla nějakou úlohu. Brali na ni ohled. A maršál z Noailles[11] se ve svém věku a při své zbožnosti nestyděl ji navštěvovat a posílat jí ve Fontainebleau ze své tabule všechno nejlepší. Se všemi těmi stvořeními neměl Monseigneur žádné děti kromě jediné dcery s touto, která byla dosti skrovně vydržována v Chaillot u augustiniánek. Ta dcera byla po jeho smrti provdána paní princeznou de Conti, která se o ni starala,

---

10. **Vysvětlivka:** Jean-Nicolas de Francine (1662–1735), zeť skladatele Jeana-Baptisty Lulliho, po jeho smrti (1687) ředitel Královské hudební akademie, tj. pařížské Opery, kterou nějakou dobu vedl spolu s du Montem.

11. **Vysvětlivka:** Anne-Jules, vévoda z Noailles (1650–1708), maršál Francie od roku 1693, otec dnešního vévody z Noailles a bratr kardinála z Noailles; zemřel 2. října 1708 ve Versailles; podle Saint-Simonova líčení v Dílu II (tom 6, kap. 21) ho při jeho nesmírné tělnatosti zabilo ztučnění.

za jednoho šlechtice, který ji brzy nato ztratil. Ta porucha trávení, kterou pokládali za mrtvici, učinila všem těmto stykům konec. Při jeho odporu k levobočectví je pravděpodobné, že by žádné z těchto dětí nikdy neuznal. Nikdy nedokázal snést pana du Maine, který ho v prvních dobách příliš nešetřil a byl kvůli tomu v posledních dobách ve velkých starostech a úzkostech; s hrabětem z Toulouse jednal dosti přátelsky, protože ten se mu celý život velmi snažil zalíbit a prokazoval mu velkou úctu. Z dvořanů s ním byli nejlépe nebo nejdůvěrněji d'Antin a hrabě z Mailly, manžel dámy šatny, ale ten už byl dávno mrtev. Byli to v malém dva soupeři o přízeň, jako ve velkém pan princ de Conti a pan z Vendôme. Vévodové z Luxembourgu, z Villeroy a z La Rocheguyon, a ti na základě vážnosti a jisté důvěry; Sainte-Maure, hrabě z Roucy, Biron a Albergotti – to byli ti vyznamenávaní a zjevně oblíbení. Staří páni méně, a ti ho u něho navštěvovali velmi zřídka: pana z La Rochefoucauld, maršály z Boufflers, z Duras, z Lorges, Catinata[12] přijímal vlídněji a familiárněji; se zesnulým panem z Luxembourgu a s Clermontem, bratrem pana z Laonu, to byla důvěrnost, o tom jsem mluvil jinde; dále maršál z Choiseul, rovněž s vážností; ke konci maršál z Huxelles, ten to však skrýval jako Harcourt, kancléř a první štolba; ten ho uvedl ke slečně Choinové, která si ho oblíbila tak, že tomu propadla, a přesvědčila Monseigneura, že je to nejschopnější člověk na světě na cokoli. Měla fenku, do níž byla celá blázen, a maršál z Huxelles jí každý den posílal od brány Gaillon, kde bydlel, pečené králičí hlavy až k Malému Saint-Antoine, kde bydlela ona a kam maršál často chodil a kde byl přijímán a pokládán za orákulum. Den po Monseigneurově smrti posílání králičích hlav přestalo a slečna Choinová ho od té doby už nikdy neviděla ani o něm neslyšela. Nakonec, když přišla k sobě, všimla si toho, ba dokonce si na to stěžovala jako na člověka, na kterého měla důvod spoléhat a kterého velmi pozvedla v Monseigneurově vážnosti a důvěře. Maršál z Huxelles se to dozvěděl; vůbec ho to neuvedlo do rozpaků a chladně odpověděl, že neví, co tím myslí, že ji viděl jen velmi zřídka a velmi zběžně a že Monseigneur ho sotva znal. Byl to člověk, který se tajně, ale podlůji a hrabivěji než kdokoli jiný, hnal za vším, co ho mohlo kamkoli dovést, a nerad se zatěžoval zbytečnou vděčností. Přesto se to rozkřiklo a nedělalo mu to čest.

Monseigneur měl u celého dvora jen dva muže, které neměl rád, a tento odpor mu nebyl vnuknut jako odpor k Chamillartovi a k několika dalším: ti dva muži byli maršál z Villeroy a pan z Lauzunu; byl nadšen, kdykoli se o nich vyprávěla nějaká dobrá historka. Maršála šetřil víc, ale ne natolik, aby to maršála často neuvádělo do rozpaků. Pokud jde o druhého, Monseigneur se nedokázal ovládnout; a pan z Lau-

12. **Vysvětlivka:** Jacques-Henri de Durfort, vévoda z Duras (1625–1704), maršál od roku 1675, starší bratr autorova tchána maršála z Lorges; zemřel 12. října 1704 v Paříži. Nicolas de Catinat (1637–1712), maršál od roku 1693, vítěz od Staffardy (1690) a od La Marsaglie (1693); zemřel 22. února 1712 na svém statku v Saint-Gratien. Claude, hrabě z Choiseul (1632–1711), maršál od roku 1693, zemřel 15. března 1711 v Paříži, podle Saint-Simonova líčení v kapitole čtvrté tohoto tomu bez vlastní nemoci, v sedmdesáti devíti letech.

zunu, na rozdíl od maršála, si z toho nic nedělal. Nepodařilo se mi zjistit, kde k nim ten odpor pojal. Velmi výrazný odpor měl k vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers, ale ten byl účinkem kliky, k níž přistupovala naprostá odlišnost mravů.

Z toho, co bylo vyprávěno o Monseigneurově nepochopitelné důvěřivosti ve věcech, které se týkaly mne, a o snadnosti, s jakou ho z ní vévodkyně z Bourgogne vyvedla, až se za to styděl, lze snadno poznat, jakého ražení byl jeho duch a jeho úsudek; proto také ti, kdo ho obklíčili a kdo měli tak snadnou hru vtlouci mu do hlavy cokoli chtěli, neměli žádnou námahu držet ho stranou od monseigneura vévody z Bourgogne a vzdalovat ho od něho čím dál víc, z onoho velkého zájmu, který byl už nejednou vyložen. Lze také posoudit, jaká by byla vláda takového prince vydaného do takových rukou. Rozkolu mezi oběma princi si všímal celý dvůr. Synovy mravy, jeho zbožnost, jeho píle ve vzdělávání, jeho nadání, jeho duch, to vše, co by otce tolik uspokojovalo, byly samé nedostatky, protože to byly samé důvody k obavám, že by měl podíl na vládě pod otcem, který by znal jejich cenu. Pověst, která z toho vznikala, byla dalším důvodem k obavám. Způsob, jakým s ním začínal jednat král, byl důvodem k žárlivosti, a to vše bylo čím dál víc využíváno. Mladý princ tím proplouval s úctou a mírností, které by získaly kohokoli jiného než otce, jenž viděl a cítil jen cizíma očima. Vévodkyně z Bourgogne sdílela nemilost svého manžela, a jestliže si osobovala víc volnosti a familiárnosti než on, snášela také strohosti a někdy tvrdosti, před nimiž mladého prince chránila jeho opatrnost. S Monseigneurem se stýkal spíš jako dvořan než jako syn, bez soukromí, bez rozhovorů mezi čtyřma očima; a bylo snadno vidět, že když povinnost splnil, Monseigneura nevyhledával a že mu bylo lépe kdekoli jinde než u něho. Paní Vévodkyně toto odloučení velmi prohloubila, zvláště od sňatku vévody z Berry; a ačkoli Monseigneur už předtím začal jednat s vévodkyní z Bourgogne méně dobře, tvrději za lillského tažení, a hlavně po vypuzení vévody z Vendôme z Marly a z Meudonu, od sňatku se ohledy zachovávaly ještě méně. Ne že by obratná princezna neveslovala proti proudu s pílí a půvabem, které by byly schopny odzbrojit i oprávněnou zášť, a že by se jí často nedařilo Monseigneura chvílemi získat zpět; ale osoby, které ho obsedly, pokládaly tání jeho ledů za příliš nebezpečné pro své plány, než aby strpěly, aby se dcera domu vrátila do přízně, takže monseigneur vévoda z Bourgogne byl zbaven pomoci, kterou z té strany míval dříve skrze ni, a oba se ocitali den ode dne dál od sebe a méně schopni se sblížit. Věci došly v tom ohledu krátce před Monseigneurovou smrtí dokonce tak daleko – kvůli výletu do Zvěřince, který přijal a který byl zrušen –, že vévodkyně z Bourgogne se konečně rozhodla vyzkoušet jiné prostředky než trpělivost a ochotu, jichž do té doby jediných užívala, a dala oběma Lislebonne pocítit, že to bude klást za vinu jim, kdykoli se jí ze strany Monseigneura dostane nějakých nepříjemností. Celá klika se při té hrozbě roztřásla, méně kvůli budoucnosti než kvůli přítomné době, kterou královo zdraví slibovalo ještě dlouhou. Ani je nenapadlo pustit kořist, závisela na tom jejich budoucnost tak promyšlená; ale chování pro přítomnost se pro ně

tímto malým rysem netrpělivosti a rázností stávalo ožehavým. Obě sestry usilovaly o vysvětlení, které jim bylo odepřeno. Paní Vévodkyně se zalekla o sebe a d'Antin si přitom prožil nepříjemné čtvrthodinky. Monseigneur se pokusil to, co se stalo, urovnat zdvořilostmi, o nichž se vědělo, že byly vynuceny, ale na výletu, který se neuskutečnil, trvali; a po nějaké době nepřirozeného bezvětří se věci vrátily do svého běhu, ovšem s trochu větší opatrností, která však sloužila méně k tomu, aby ukázala nápravu, než aby čím dál víc odhalovala nebezpečí.

Viděli jsme v souvislosti s flanderskými událostmi, že táž klika, která s takovým zápalem, drzostí a vytrvalostí pracovala na tom, aby vévodkyni z Bourgogne u Monseigneura zničila a monseigneura vévodu z Bourgogne úplně potlačila, se neméně snažila zvětšovat přátelství, které v Monseigneurovi živila shoda mravů a zálib k vévodovi z Berry, od něhož se pro výhledy do budoucnosti nebylo čeho obávat; a viděli jsme od té doby, že ať byli všichni jakkoli rozzuřeni jeho sňatkem, zařídili, aby Monseigneur s vévodkyní z Berry jednal dobře, až do té míry, že ji dal hned připustit, aniž o to žádala, do té svatyně *parvula*. Chtěli tak zahladit podezření, že mají v úmyslu vzdálit všechny děti domu, a pokusit se rozdělit oba tak svorné bratry a zasít mezi ně žárlivost. Polovina se jim podařila tou nejnečekanější cestou, ale to hlavní jim nevyšlo. Důvěrná jednota bratrů nemohla nikdy z jedné ani z druhé strany utrpět sebemenší újmu, ať se k tomu použilo jakýchkoli strojů, i domácích. Ale vévodkyně z Berry se ukázala stejně zlá jako oni a stejně plná záměrů. Vévoda z Orléans často nazýval vévodkyni z Orléans paní Luciferovou; a ona se tomu spokojeně usmívala. Měl pravdu, byla by zázrakem pýchy, kdyby neměla dceru; ale tato dcera ji daleko předčila. Teď není čas líčit portrét ani jedné, ani druhé; o vévodkyni z Berry se spokojím ve dvou slovech s tím, co je nutné vysvětlit k věci, o niž jde.

Byla zázrakem ducha, pýchy, nevděku a pošetilosti, a byla jím také v prostopášnosti a umíněnosti. Sotva byla týden vdaná, začala se ve všech těchto bodech rozvíjet, což nejvyšší falešnost, která v ní byla a na kterou byla dokonce pyšná jako na znamenitý talent, po nějakou dobu přece jen zahalovala, když jí to nálada dovolila, ale ta ji často ovládala. Brzy se poznalo, jak ji hněvá, že se narodila z matky levobočka a že jí byla – ač s nekonečnými ohledy – držena v mezích; jak pohrdá slabostí vévody z Orléans a jak spoléhá na moc, kterou nad ním nabyla; jaký odpor pojala ke všem osobám, které měly podíl na jejím sňatku, protože ji pobuřovalo pomyšlení, že by mohla být někomu zavázána, a brzy nato měla tu pošetilost, že to nejen přiznávala, ale chlubila se tím. Nemeškala tedy jednat podle toho. A hle, jak se na tomto světě pracuje s hlavou v pytli a jak jsou lidská prozíravost a moudrost zmateny i v úspěších, po nichž se nejrozumněji toužilo a které se pak ukážou těmi nejhoršími! Všechny stroje tohoto sňatku mířily ke dvěma hlavním cílům: jedním bylo zabránit sňatku se slečnou z Bourbonu, z tolika a tak podstatných důvodů, jaké jsme viděli; druhým zajistit tak šťastnou, tak žádoucí, tak pevně stmelenou jednotu mezi oběma bratry a vévodkyní z Bourgogne, která byla pevným štěstím a velikostí státu, pokojem a blažeností krá-

lovské rodiny, radostí a klidem dvora a která, nakolik to bylo možné, kladla uzdu všemu, čeho bylo třeba se obávat od vlády Monseigneura. Z toho, co bylo poznamenáno o slečně Choinové, vychází, že sňatek se slečnou z Bourbonu by se snad vůbec neuskutečnil, a místo ní se dosadí fúrie, která myslí jen na to, jak zničit všechno, co ji zaopatřilo, jak rozeštvat bratry, jak zničit svou dobrodinku proto, že jí je, jak se oddat jejím nepřátelům proto, že jsou nepřáteli monseigneura vévody a vévodkyně z Bourgogne, a jak si slibovat, že bude ovládat Monseigneura jako dauphina i jako krále prostřednictvím osob rozzuřených proti jejímu sňatku a plných nenávisti k vévodovi a vévodkyni z Orléans, osob, které usilovaly a neustále usilovaly o zničení monseigneura vévody a vévodkyně z Bourgogne, aby samy ovládaly Monseigneura i stát, až by se stal jeho pánem, a které jistě nebyly s to přenechat vévodkyni z Berry plod svého potu, svých tak dlouhých a tak vytrvalých prací a tolika věcí, které lze nazvat zločiny, jen aby se dostaly ke kormidlu a řídily je bez soupeře. Takový byl přece moudrý, snadný a poctivý plán, který si vévodkyně z Berry vzala do hlavy hned po svatbě. Viděli jsme, že po celou dobu pletich kolem jejího sňatku před ní vévoda z Orléans nic netajil. Poznala tak vnitřní obraz dvora, kliku, která ovládala Monseigneura, a smutné postavení monseigneura vévody a vévodkyně z Bourgogne vůči němu. Tak výrazný rozdíl v postavení vévody z Berry, který postřehla, jakmile se vdala, a hned nato i ve svém vlastním, lichotky, jichž se jí dostávalo od celé kliky, příjemnosti, jichž užívala na *parvulo*, kde byla svědkem rozpaků, strohostí a tvrdostí, které tam snášela vévodkyně z Bourgogne, ji utvrdily v krásném úmyslu, který si vzala do hlavy, a v tom, aby na něm pracovala bez ztráty okamžiku.

Z toho, co bylo právě řečeno, lze posoudit, že nebyla ani mírná, ani povolná k prvním radám, které jí chtěla dávat vévodkyně z Orléans; vzpírala se s jízlivostí, a jsouc si jista, že s vévodou z Orléans udělá, cokoli bude chtít, neváhala hrát si vůči své paní matce na cizí osobu a na dceru Francie. Roztržka na sebe nenechala čekat a jen se neustále zhoršovala. S vévodkyní z Bourgogne se zachovala jinak, ale v podstatě stejně; ta s ní počítala, že ji povede a bude s ní zacházet jako se svou dcerou, ale moudře rychle stáhla svá vojska a nechtěla se už do ničeho plést, aby se vyhnula sváru a aby jí vévodkyně z Berry nenadělala nepříjemnosti u vévody z Berry, kterého vždy milovala a s nímž jednala jako se svým bratrem a který jí to oplácel naprostou důvěrou a nejupřímnější úctou. Tato obava byla až příliš opodstatněná, ačkoli se jakékoli příležitosti k tomu předcházelo.

Plán vévodkyně z Berry vyžadoval svár mezi oběma bratry. Aby ho dosáhla, musela začít tím, že ho zasije mezi švagra a švagrovou. To bylo nesmírně obtížné. Ve vévodovi z Berry se tomu stavělo na odpor všechno: rozum, přátelství, ochota, zvyk, zábavy, potěšení, rady a podpora u krále a u paní z Maintenon, důvěrný vztah k monseigneurovi vévodovi z Bourgogne. Ale vévoda z Berry byl přímý, dobrý a pravdivý; o falešnosti ani o lsti neměl ani tušení; měl málo ducha a při tom všem málo zkušenosti se světem; konečně byl do vévodkyně z Berry bláznivě zamilován a neu-

stále obdivoval její ducha a výmluvnost. Podařilo se jí tedy pozvolna vzdálit ho od vévodkyně z Bourgogne, a to mezi nimi dovršilo míru. To byly oběti velmi příjemné klice, které se chtěla zalíbit a které se oddala. Tam se nacházela, když Monseigneur zemřel; a to ji uvrhlo do té zuřivosti bolesti, kterou nikdo z těch, kdo nebyli zasvěceni, nemohl pochopit. Najednou viděla své plány rozplynuté v dým, sebe samu podřízenou princezně, které se odvděčila nejčernějším, nejvytrvalejším a nejbezdůvodnějším nevděkem, která byla rozkoší krále a paní z Maintenon a která bez protiváhy začne vládnout předem, než přijde skutečnost. Neviděla už rovnost mezi bratry kvůli nepoměru, který přinášelo postavení dauphina. Klika, které obětovala svou duši, byla pro budoucnost ztracena a pro přítomnost se pro ni stávala víc než neužitečnou; bez pomoci ze strany urážené matky i ze strany otce, slabého a lehkomyslného, u krále nedostatečně znovu upevněného a v jádru špatně zapsaného u paní z Maintenon, odkázaná na to, aby závisela na dauphinovi a dauphině ve velkém i v příjemném, v užitečném i v marném, a aby měla vážnost a postavení jen do té míry, nakolik jí je budou ochotni propůjčit; a jedinou oporou u nich jí byl vévoda z Berry, kterého téměř rozeštvala s tou, která měla tak rozhodující vliv na krále, na paní z Maintenon a na monseigneura vévodu z Bourgogne ve všem, co nebylo státními záležitostmi. Cítila dále, že vévodu z Berry bude velmi snadné od ní odlišit, a navíc si mohla říci mnoho věcí, které ji vůči němu vystavovaly velkým nebezpečím, jen kdyby někoho napadlo jí to trochu oplatit, což bylo velmi dobře možné a zcela beztrestné; proto mu také projevovala tolik péče a tolik něhy a uprostřed svého zoufalství dokázala jejich společnou bolest vůči němu obrátit ve svůj prospěch. Bolest vévody z Berry byla celá z přátelství, z něhy, z vděčnosti za tu, kterou vždy zakoušel od Monseigneura, snad i ze svého nynějšího postavení vůči vévodkyni z Bourgogne, a z toho, že od vévodkyně z Berry dost převzal, aby pocítil celý rozdíl mezi synem a bratrem dauphina a krále, a později prázdnotu, kterou v potěšeních a zábavách jeho života zanechal Meudon a výlety s Monseigneurem.

Španělský král trval v Monseigneurově srdci díky obvyklému citu, kdy víc milujeme ty, pro něž jsme hodně vykonali a u nichž nejsme s to zakusit nevděk ani vděčnost. Klika, která se z tak daleka neměla čeho obávat a která byla navíc spojena, jak jsme viděli, s princeznou des Ursins tak úzce, jak byla, Monseigneurovo přátelství k tomuto princi pečlivě živila a tím, že je podněcovala vůči dvěma z jeho synů, ho zbavovala jakéhokoli podezření, že by měla nějaké zlé úmysly, pokud jde o její chování k nejstaršímu, o němž Monseigneur viděl jen to, co se kolem něho v té věci dělo.

Z tohoto dlouhého a zajímavého podrobného líčení vyplývá, že Monseigneur byl bez neřesti i ctnosti, bez jakéhokoli rozhledu i vědomostí, od základu neschopný je nabýt, velmi líný, bez obrazotvornosti i plodnosti, bez vkusu, bez výběru, bez soudnosti, zrozený pro nudu, kterou přenášel na ostatní, a k tomu, aby byl koulí kutálející se nazdařbůh z cizího popudu, umíněný a malicherný ve všem až do krajnosti, s tou neuvěřitelnou snadností dát se zaujmout a uvěřit všemu, jakou jsme viděli; vydaný

do těch nejzhoubnějších rukou, neschopný se z nich vymanit ani si toho všimnout, pohlcený svým tukem a svou temnotou, a že by byl, aniž by měl jakoukoli vůli škodit, zhoubným králem.

Kapitola osmá

Pohřeb [Monseigneura]. — Paní z Maintenon vůči Monseigneurovi a vůči [vévodovi] a paní vévodkyni z Bourgogne. — Povaha králova zármutku. — Jeho rozkazy ohledně toho, co následovalo po Monseigneurově smrti. — Jeho zaměstnání v prvních dnech. — Dvanáct tisíc livrů penze slečně Choinové, s níž nový dauphin a paní Dauphine dobře jednají. — Stísněnost jejího života. — Moudrost jejího chování po Monseigneurově smrti; není opuštěna. — Princezna de Conti se marně chce smířit se slečnou Choinovou. — Du Mont právem dobře obdařen, a také Casau. — Anglická princezna dává na neutrálním místě přednost paní Dauphine. — Smutek za Monseigneura s potahováním načerno. — Postavení pana [vévody] a paní vévodkyně z Berry. — Obě křídla dveří se u synů a dcer Francie otevírají jen pro syny a dcery Francie. — Hněv paní vévodkyně z Berry. — Bouře, která se snesla na paní vévodkyni z Berry. — Přiznává paní ze Saint-Simon své podivné plány, zmařené Monseigneurovou smrtí, a ta ji nabádá, aby nic neopomněla k usmíření s paní Dauphine. — Paní vévodkyně z Berry se smiřuje s paní Dauphine. — Služba pana [vévody] a paní vévodkyně z Berry u dauphina a paní Dauphine. — Zvláštní rada paní z Maintenon paní Dauphine. — Vévoda z La Rochefoucauld si činí nárok na šatnu nového dauphina a prohrává jej proti vévodovi z Beauvilliers. — Podřízenost a umírněnost dauphinova; chce být jmenován a oslovován Monsieur, a ne Monseigneur. — Marly znovu zalidněno. — Châtillon a Beauvau dosahují práva potahovat načerno. — Zvláštní smutek za Monseigneura. — Levobočkové dosahují toho, že je při Monseigneurově smrti navštěvují jako syny Francie. — Pláště a smuteční závoje v Marly. — Nepřístojnost a dokonalý zmatek. — Burleskní lest paní Princezny. — [Dauphin] a paní Dauphine ve smutečním závoji a plášti v Saint-Germain. — Zahraniční vyslanci ve Versailles, kde korporace pronášejí řeči k dauphinovi, jejž parlament z králova rozkazu oslovuje Monseigneur.

Purpura, která se přidala k neštovicím, na něž Monseigneur zemřel, a rychlý rozklad, který po ní nastal, vedly k úsudku, že otevřít jeho tělo by bylo stejně zbytečné jako nebezpečné. Do rubáše ho uložily, jak jedni tvrdili, šedé sestry, podle jiných leštiči podlah ze zámku, podle dalších sami klempíři, kteří přinesli rakev. Přehodili přes ni starý příkrov z farnosti; a nikdo ho nedoprovázel kromě těch, kdo tam zůstali, to jest jen La Vallière[1], několik nižších služebníků a meudonští kapucíni, kteří se u těla

1. **Vysvětlivka:** Charles-François de La Baume Le Blanc, markýz, později vévoda de La Vallière († 1739), synovec Louise de La Vallière, a tedy bratranec paní princezny de Conti; patřil k Monseigneurovu nejbližšímu okolí.

střídali v modlitbách; nebyla tam žádná smuteční výzdoba ani jiné světlo než několik svící.

Zemřel kolem půlnoci z úterý na středu; ve čtvrtek ho odvezli do Saint-Denis v králově kočáře, na němž nebylo nic smutečního a z něhož vyňali přední sklo, aby jím prošel konec rakve. Nastoupil do něj meudonský farář a kaplan, který měl u Monseigneura službu v tom čtvrtletí. Za ním jel další králův kočár, rovněž bez jakéhokoli smutku; dozadu do něj usedli vévoda z La Trémoille, první šlechtic komory, který neměl ten rok službu, a pan z Met, první almužník; dopředu Dreux, velmistr ceremonií, a abbé z Brancasu, čtvrtletní almužník u Monseigneura, později biskup z Lisieux a bratr maršála z Brancasu; dále jelo několik mužů tělesné gardy, lokajové a dvacet čtyři králových pážat s pochodněmi. Tento velice prostý průvod vyjel z Meudonu kolem šesté nebo sedmé hodiny večer, přejel most v Sèvres, projel Boulogneským lesíkem a přes pláň u Saint-Ouen dorazil do Saint-Denis, kde bylo tělo hned spuštěno do královské hrobky, bez jakéhokoli obřadu.

Takový byl konec prince, který téměř padesát let jen dával jiným podnět ke spřádání plánů, zatímco sám vedl na samém kraji trůnu vždycky soukromý, abych neřekl temný život, a to tak, že se v něm nenajde nic pozoruhodného kromě vlastnictví Meudonu a toho, čím jej zkrášlil. Lovec bez potěšení, skoro požitkář, ale bez vkusu, kdysi vášnivý hráč, aby vyhrával, ale od té doby, co stavěl, jen pohvizdující v koutě salonu v Marly a ťukající prsty do tabatěrky, s očima vytřeštěnýma na jedny i druhé, téměř aniž se díval, bez rozhovoru, bez zábavy, řekl bych klidně bez citu a bez myšlenky – a přesto díky velikosti svého postavení středobod, duše a život nejpodivnější, nejstrašnější, nejhlubší a navzdory svým odnožím nejjednotnější kliky, jaká existovala od Pyrenejského míru, který zpečetil definitivní konec nepokojů vzešlých z králova nezletilství[2]. Zdržel jsem se u tohoto téměř nepopsatelného prince poněkud dlouho, protože ho nelze dát poznat jinak než podrobnostmi. Uvádět je všechny by nemělo konce. Ta látka je ostatně dost zajímavá, aby dovolila rozepsat se o dauphinovi tak málo známém, který nikdy nebyl ničím a ničeho se neúčastnil, ač tak dlouho a tak marně čekal na korunu, a na němž se nakonec přetrhl provaz tolika nadějí, obav a plánů. Z toho, co bylo o Monseigneurovi roztroušeně vyloženo, bylo už předem vidět, jaký dojem udělala na královské osoby i na přední osobnosti, na dvůr i na veřejnost ztráta prince, jehož celá zásluha spočívala v narození a celá váha v těle. Nikdy jsem se nedozvěděl, čím si získal tržnice a pařížský lid, ledaže by to byla ona nezasloužená pověst dobroty, o níž jsem se zmínil. Jestliže se paní z Maintenon cítila osvobozena smrtí Monsieura, tím spíše se tak cítila smrtí Monseigneura, jehož celý vnitřní dvůr jí byl vždycky velmi podezřelý. Nikdy k sobě necítili nic než velkou vzájemnou odtažitost, on se v její přítomnosti cítil stísněně, ona s ním jednala od-

2. **Vysvětlivka:** Pyrenejský mír (1659) ukončil válku Francie se Španělskem; nepokoji z doby králova nezletilství je míněna Fronda (1648–1653), povstání parlamentu a velmožů proti vládě regentky Anny Rakouské a kardinála Mazarina.

měřeně a neustále ho bedlivě pozorovala a zjišťovala jeho nejtajnější myšlenky, nebo lépe řečeno ty, které mu byly vnuknuty, přičemž jí paní z Espinoy dělala vyzvědačku, jak se později ukázalo a jak jsem jinde uvedl jeden podivný a originální příklad, a možná dvojitou vyzvědačku pro oba. Paní z Maintenon se od tažení u Lille osobně velmi sblížila s monseigneurem vévodou z Bourgogne a byla ve skutečnosti vůči paní vévodkyni z Bourgogne, a ona vůči ní, jako dobrá a něžná matka a jako nejlepší, nejvděčnější a nejoddanější dcera; jejich povýšení považovala za záruku své velikosti, za klid a ochrannou hráz svého života a svého postavení, ať by se stalo cokoli. Pokud jde o krále, nikdy nebyl člověk, který by tak snadno plakal, tak nesnadno se rmoutil a tak rychle se vrátil do svého zcela přirozeného stavu. Ztráta syna, který v padesáti letech nebyl vůči němu nikdy starší než šest let, ho jistě musela hluboce zasáhnout. Unavený tak smutnou nocí zůstal velmi dlouho v posteli. Paní vévodkyně z Bourgogne, která přijela z Versailles, čekala na jeho probuzení u paní z Maintenon a obě za ním šly do postele, jakmile se probudil. Potom vstal jako obvykle. Jakmile byl ve svém kabinetu, vzal vévodu z Beauvilliers a kancléře do okenního výklenku, prolil tam ještě několik slz a dohodl se s nimi, že jméno, postavení a pocty dauphina mají od té chvíle přejít na monseigneura vévodu a paní vévodkyni z Bourgogne, které už nadále nebudu nazývat jinak. Potom rozhodl, co se týkalo Monseigneurova těla, způsobem, který byl vylíčen, převzal jeho pokladnici a klíče, které mu přinesl du Mont, upravil, co se týkalo malého počtu osobních služebníků zesnulého prince, pověřil kancléře rozdělením skromného dědictví mezi tři princeny, své vnuky, a sestoupil pak až k tomu, že vlčí lovecký průvod snížil na rozsah, jaký měl při svém prvním zřízení. Přijetí těch, kdo ho obvykle do Marly doprovázeli, a dalších, které si vybere ze seznamu žadatelů, odložil na příští neděli. Do té doby nechtěl, aby do Marly vstoupil kdokoli kromě těch, kdo tam s ním přijeli; jen paní Dauphine dostala svolení navštěvovat ho tam s velmi malým doprovodem, a to aniž by tam jedla nebo spala, aby se ti, které přivezl s sebou, mohli vyvětrat a převléknout. Zároveň poslal vévodu z Bouillonu, velkého komořího, do Saint-Germain, aby anglickému králi, královně a anglické princezně oznámil ztrátu, kterou utrpěl. Procházel se ve svých zahradách a paní Dauphine se vrátila strávit s ním část večera u paní z Maintenon. Tato princezna tam byla každý večer i v následujících dnech, a dokonce i na jeho procházce. Ve čtvrtek se král zabavil seznamy pro Marly. Přidělil dauphinovi tytéž meniny, jaké měl Monseigneur, a dovolil d'Antinovi, aby místo, které měl on, předal svému synovi.

Pověřil ho, aby šel jeho jménem ujistit slečnu Choinovou o jeho ochraně a doručil jí penzi dvanáct tisíc livrů. Ona o nic nežádala, ani nedala vyslovit své jméno. Monseigneur dauphin a paní Dauphine jí poslali vyřídit všemožné projevy přátelství a oba jí prokázali tu čest, že jí napsali. Její žal byl mnohem kratší a méně prudký, než by se bylo čekalo. To velmi překvapilo a přesvědčilo lidi, že měla podíl na mnohem menším počtu věcí, než se myslelo. Její život byl nesmírně stísněný. Musela se zodpovídat z téměř všech lidí, s nimiž se stýkala; nikdy neměla kočár, celou její domácnost

tvořilo pět nebo šest služebníků; nikdy se neukazovala na žádném veřejném místě, a pokud někam šla, bylo to nanejvýš do pěti nebo šesti domů lidí, s nimiž se přátelila, kde měla jistotu, že nenarazí na nikoho jiného; stále byla připravena k odjezdu, nejen na všechny cesty do Meudonu, ale i na všechny obědy bez přenocování, na které tam Monseigneur jezdil. Jezdila vždy den předem sama s komornou v najatém kočáře, v prvním, jaký se namanul, pozdě večer, aby dorazila v noci před dnem, kdy Monseigneur přijížděl, a stejně tak se v noci vracela, když odjel. V Meudonu bydlela nejprve v Monseigneurových pokojích v mezipatře, později ve velkém bytě nahoře, který obývala paní vévodkyně z Bourgogne, když král podnikal cesty do Meudonu. Ale ať bydlela kdekoli, nikdy nevycházela ze svého bytu, leda brzy ráno na mši do kaple a někdy v létě kolem půlnoci, aby se nadýchala vzduchu. Zpočátku tam vídala jen tři nebo čtyři zasvěcené osoby. Postupně se to dost rozšířilo; ale ačkoli se z toho stalo veřejné tajemství, totéž zavírání, totéž skrývání, totéž oddělení trvalo stále stejně. K této vnější stísněnosti se přidávala stísněnost ducha a jednání vůči královské rodině, vůči onomu vnitřnímu dvoru Monseigneura, o němž bylo tolik řečí, i vůči Monseigneurovi samému, která nebyla bez trnů ani bez nudy. Slyšel jsem o ní mluvit některé její přátele jako o osobě duchaplné, bez ctižádosti a bez jakéhokoli zištného zájmu, bez touhy něčím být nebo se do něčeho plést, velmi slušné, ale veselé, od přírody nenucené, která měla ráda dobrý stůl a rozhovor. Takový nátlak, a to po celý život, je velmi tíživý pro toho, kdo má takovou povahu a kdo si od něho nic neslibuje; a přetržení řetězu přinese útěchu dost brzy.

Byla odjakživa důvěrnou přítelkyní La Croixe, bohatého generálního výběrčího v Paříži, velmi poctivého člověka, a na výběrčího daní, který má takový přístup, skromného. Bydlela jakoby s ním v části domu přiléhajícího k Petit-Saint-Antoine. Zůstala tam bydlet po zbytek svého života se stejným služebnictvem, jaké měla, aniž by se víc stýkala se společností. Nebylo vinou paní Dauphine, že její penze nebyla dvacet tisíc livrů. Paní Vévodkyně, slečna z Lislebonne, paní z Espinoy, důvěrníci z meudonského mezipatra, Noaillesové a několik dalších přátel si od smrti Monseigneura až do její vlastní, která přišla teprve o deset nebo dvanáct let později, vytrvale zakládali na tom, že ji často navštěvují; a ona žila celou tu dobu velmi tiše a byla velmi zdrženlivá ve všem, co se týkalo minulosti. Navzdory všemu, co musela kvůli ní zakusit paní princezna de Conti, jak bylo na svém místě vidět, tato princezna se o několik let později všemožně snažila usmířit se s ní a navštěvovat ji, ale Choinová o tom nikdy nechtěla ani slyšet – tak podivné účinky plodí nesmírná přízeň a představy, jaké si o ní lidé všech stavů vytvářejí.

Guvernérství Meudonu bylo zároveň potvrzeno du Montovi spolu s penzí, která s penzemi, jež už měl, a s jeho platem činila přes třicet tisíc livrů ročního důchodu – smutné trosky tolika a tak oprávněných nadějí. Casau dostal zadarmo úřad prvního ubytovatele vévody z Berry, který naštěstí pro něho ještě nebyl prodán. Du Mont, poctivý člověk, jakým byl, snášel netrpělivě Monseigneurův chlad k monseigneurovi

vévodovi z Bourgogne a odvážil se nejednou je sblížit; princ na to nezapomněl. Neopovrhl tím, aby mu za to poděkoval nejlaskavějšími slovy, k čemuž ho vévoda z Beauvilliers velmi pobízel, a přidal k tomu dar prstenu za dva tisíce pistolí, který Monseigneur obvykle nosil. Jiný, velmi krásný prsten dal La Croixovi, než mu budou splaceny značné zálohy, které Monseigneurovi poskytl a jejichž přímluvcem chtěl dauphin být.

Téhož čtvrtka, v den Monseigneurova pohřbu, přijal král bez obřadu návštěvu anglické královny. Přijela z Versailles, kde byla rovněž navštívit Monseigneurovy děti s anglickou princeznou; dala ji tam posadit na požehnání, které s nimi vyslechla, pod paní Dauphine, protože byla dědičkou jen možnou, a ne předpokládanou jako dauphin. Princezna zůstala v Marly v královnině kočáře kvůli nezdravému vzduchu, kvůli němuž zůstal anglický král v Saint-Germain.

V pátek šel král střílet do svého parku. V sobotu zasedal ve finanční radě a na výšinách nad Marly provedl přehlídku žandarmů a lehké jízdy. Večer pracoval s Voysinem u paní z Maintenon. Týž den učinil zvláštní rozhodnutí. Stanovil, že ačkoli sám smutek nenosí, potrvá smutek rok; a že princové krve, vévodové, cizí knížata, korunní hodnostáři a vysocí hodnostáři jeho domácnosti dají černě potáhnout kočáry[3], jako to dělají, když tak činí on sám – což nedělali, když nenosil smutek za paní Dauphine Bavorskou. Provázel jsem krále v jeho samotě až do neděle, kdy se Marly opět obvyklým způsobem zaplnilo. Neméně zajímavé bude podívat se, jak to v týchž dnech vypadalo ve Versailles.

Lze si představit, že se tam té první noci téměř nespalo. Pan dauphin a paní Dauphine vyslechli spolu mši velmi časně. Přišel jsem ke konci a doprovodil je do jejich pokojů. Jejich dvůr byl velmi malý, protože se nečekalo, že budou tak čilí. Princezna chtěla být v Marly, až se král probudí. Oči měli dokonale suché, ale velmi odměřené, a z jejich chování bylo znát, že je méně zaměstnává Monseigneurova smrt než jejich nové postavení. Úsměv, který jim unikl, když spolu tiše a velmi zblízka hovořili, mi to definitivně prozradil. Protože přitom úzkostlivě zachovávali, jak to také činili, všechny ohledy slušnosti, nebylo možné jim to mít za zlé, ani aby to po všem, co bylo vidět, bylo jinak. Jejich první péčí bylo ještě více upevnit jednotu s vévodou z Berry, obnovit jeho někdejší důvěru a důvěrnost s paní Dauphine a pokusit se vším, co jen může být vlídné, přimět paní vévodkyni z Berry, aby zapomněla na své provinění vůči nim, a zmírnit jí novou nerovnost, kterou Monseigneurova smrt mezi jeho děti vnesla. V tomto laskavém duchu pana dauphina a paní Dauphine nic nestálo přemáhání, a hned téhož dne navštívili vévodu a vévodkyni z Berry v posteli, jakmile se dozvěděli, že jsou vzhůru, což bylo velmi brzy, a odpoledne se tam paní Dauphine vrátila ještě jednou. Vévoda z Berry, jehož náklonnost k monseigneurovi

3. **Vysvětlivka:** Při velkém dvorském smutku si ti, kdo k tomu měli právo, dávali černým suknem potáhnout kočáry (a smutečně vybavit pokoje); toto právo (*draper*) příslušelo jen králi příbuzným a nejvyšším hodnostářům a bylo ceněným vyznamenáním.

jeho bratrovi nebylo možné otřást, byl uprostřed svého zármutku nesmírně dojat těmito tak rychle projevenými přátelskými pozornostmi, tak vzdálenými od rozdílu, který mezi nimi měl nastat, a nadmíru ho zahrnuly zejména projevy paní Dauphine, o nichž se zdravým rozumem a ještě lepším srdcem cítil, že si je už nějakou dobu nezasloužil v tak dokonalé míře.

Paní vévodkyně z Berry se vytasila s duchaplností, slzami a řečmi. Její srdce, a to i srdce princezny, pokud nějaké měla, zdrcené vším, co tu nebudu opakovat a co bylo vyloženo výše, se v hloubi zachvívalo, že má přijímat projevy čisté velkorysosti. Nemístná odvaha, která šla až k násilí a kterou náboženství nekrotilo, jí nenechávala jiné city než zuřivost. Aby se udržela na uzdě, ukolébávali ji tím, že se musí přemáhat hlavně proto, aby dosáhla tak velkého sňatku, po němž bude volná a bude si moci dělat, co se jí zlíbí; a ona tato poučení vzala doslova. Protože úplně ovládala vévodu z Orléans i manžela v prvním opojení jeho vášně, nedalo jí práci setřást matku, příliš moudrou na to, aby se vystavovala tomu, co jí bylo až příliš dobře známo. Madame neznamenala odjakživa u dvora ani v rodině nic: kromě vnějších povinností žádná tchyně, a tchán, dokud žil, bezvýznamný nebo příznivě nakloněný. Dvorní dáma, velmi zarmoucená tím, že jí je, která tu funkci musela přijmout z donucení, vykonávala z ní jen to, co sama chtěla, kromě ceremoniálu, a velmi výslovně prohlásila, že nebude její vychovatelkou. Celá ta úloha tedy připadla na paní vévodkyni z Bourgogne, pro její přátelství s paní vévodkyní z Orléans a pro její důvěrný vztah s paní z Maintenon; byla ve svém věku nadšená, že se stala ochránkyní někoho jiného, a počítala tím spíš, že si z ní udělá svou panenku, že ji sama vynesla k velikosti, v níž se nacházela.

Brzy se přepočítala. Tisíce podrobností o tom, ač byly ve své době zajímavé, ztrácejí v jiných, vzdálenějších dobách na ceně a pokazily by vážnost toho, co se tu vykládá. Stačí říci, že jedna, ač vlídná a dobrá, byla možná příliš dítětem na to, aby někoho vodila na šňůrce, a že druhá, která nebyla nic z toho, nesnesla mít šňůrku, ať byla sebevolnější a sebelehčí. Vztek, že je jen součástí dvora někoho jiného, netrpělivost nad projevy úcty, omezení daná hodinami, tíha závazků, potíží a hlavně vděčnosti se špatně snášely s dojmem naprosté volnosti, v níž byla vychována, s jejími nespořádanými zálibami, s jejími náladami při povaze, jaká byla nastíněna, a ještě zkažené škodlivou četbou. Představa, že nemá co ztratit, a představa, že bude hrát roli na úkor monseigneura vévody a paní vévodkyně z Bourgogne, když se oddá meudonským postavám, dokonaly zkázu a rozkmotřily obě švagrové tak, že se už nemohly vystát, a to pro samé výlevy nálady a nejzlomyslnější výpady paní vévodkyně z Berry; obě proto považovaly za vysvobození, že už spolu nemusejí obědvat, když byly ustaveny dvě domácnosti, a králové služebníci za velkou úlevu, že už nemusejí obsluhovat novomanželku.

Jedna příhoda z tisíce dá o tom ukázku. Nový dveřník králova pokoje měl u ní jednoho rána službu, když na konci její toalety přišla paní vévodkyně z Orléans kvůli

nějaké úpravě šatů. Dveřník, roztržitý a nezkušený, otevřel obě křídla dveří. Paní vévodkyně z Berry zrudla a třásla se vztekem; svou paní matku přijala velmi chladně. Když matka odešla, zavolala si paní ze Saint-Simon, zeptala se jí, zda si všimla dveřníkovy drzosti, a řekla jí, že chce, aby ho na místě suspendovala. Paní ze Saint-Simon uznala, že šlo o chybu, ujistila ji, že dá pokyn, aby se už nikdo nemýlil a aby se obě křídla otevírala jen pro syny a dcery Francie, jak bylo pravidlem a jak si nikdo jiný nečinil nárok na tuto poctu, kterou ve skutečnosti neměl; ale suspendovat králova dveřníka, který nepatřil jí a sloužil jí jen zapůjčený, a to ještě za to, že prokázal příliš velkou poctu její paní matce, a jednou jedinkrát, kdy se to stalo, to ať laskavě dovolí, aby se spokojila s napomenutím, které mu za to udělí. Paní vévodkyně z Berry trvala na svém, plakala, zuřila; paní ze Saint-Simon ji nechala mluvit, mírně dveřníka pokárala a poučila ho o jeho ceremoniálu.

Když byly domácnosti ustaveny, dvůr, který u paní vévodkyně z Bourgogne nacházel hry, smích, vyznamenání a naděje, se nerozdělil a nechal velmi osamělou paní vévodkyni z Berry, u níž nic z toho nenacházel; ta to dala za vinu paní vévodkyni z Bourgogne a dokázala to tak, že vévodu z Berry strhla na svou stranu a rozkmotřila ho s ní. Podle vlastního přiznání paní vévodkyně z Bourgogne ji nikdy nic tak nezasáhlo jako toto odcizení a tato zatrpklost bez příčiny a bez důvodu u prince, s nímž vždycky žila v nejdůvěrnějším a nejúplnějším porozumění. Několik vážných a příliš veřejných nehod, které potkaly paní vévodkyni z Berry, nad jejímž vedením paní vévodkyně z Bourgogne mírně dala ruce pryč už před touto poslední příhodou, se doneslo až ke králi a k paní z Maintenon a otevřelo jim oči. Ta, rozhořčená, že se tak hrubě zmýlila, nedokázala mlčet, a paní vévodkyně z Bourgogne, dohnaná k zoufalství tím, že je rozkmotřena s vévodou z Berry jen zlomyslností paní vévodkyně z Berry, a po všem, co od ní jinak musela snést, konečně prolomila mlčení, které do té doby zachovávala. Věci spěly k výbuchu; ale král, který chtěl ve své rodině žít v klidu a být v ní milován, doufal, že strach paní vévodkyni z Berry napraví, a chtěl se spokojit tím, že bude vědět, že o všem ví a že tentokrát nechce dát nic najevo. Tato šetrnost přesvědčila paní vévodkyni z Berry, že se jí buď nikdo neodváží poručit, nebo že nikdo neví, jak na to. Místo aby přestala, pokračovala ještě bezuzdněji a dospěla tak daleko, že se hořlaviny, které si sama připravila, najednou vzňaly a způsobily v Marly velký výbuch.

Byl jsem tehdy sám na krátké cestě do La Ferté. Paní ze Saint-Simon, upozorněná na bouři, která se chystala propuknout, se bála, že ji zasáhne také, protože se držela v mlčení. Monseigneur byl tehdy plný života a zdraví. Obrátila se na paní vévodkyni z Bourgogne a na její radu měla rozhovor s paní z Maintenon, z něhož se s překvapením dozvěděla, že té uniklo jen máloco, a od níž odešla velmi spokojená. Potom usoudila, že musí říci slovo paní vévodkyni z Berry. Princezna, tím rozhořčenější, že neviděla možnost uniknout, se pustila do čeho mohla, a v domnění, že paní ze Saint-Simon v tom má prsty, jí chtěla odpovědět příkře. Říkám schválně, že chtěla,

protože paní ze Saint-Simon jí k tomu nedala čas. Přerušila ji, ujistila ji především, že na tom nemá žádný podíl a do ničeho se nezapletla, že se dokonce o ničem nedozvěděla jinak než od lidí, ale že protože měla starost o sebe samu, když se vždycky držela v mlčení, promluvila s paní vévodkyní z Bourgogne a s paní z Maintenon; pak dodala, že princezna možná neví, jakým způsobem byla k ní dosazena, jak málo se to hodilo k našemu rodu, k naší hodnosti, k našemu jmění a k našemu spojenectví; že je dobře, aby se to dozvěděla jednou provždy; že kdyby si to jen trochu přála, odešla by od ní se stejným uspokojením, s jakým k ní vstoupila s odporem po mnoha odmítnutích, a za svědky uvedla paní vévodkyni z Bourgogne a vévodu a vévodkyni z Orléans. Řekla jí také, jak tomu skutečně bylo, že protože její chování nebylo takové, v jaké doufala, využila příležitosti výbuchu, k němuž došlo bez jejího přičinění, aby se pokusila odejít; že ji paní vévodkyně z Bourgogne a paní z Maintenon zapřísahaly, aby na to nemyslela; a že protože se to stalo před čtyřiadvaceti hodinami, mají to obě ještě dost v paměti, aby se jich mohla zeptat na pravdu. Vévoda z Orléans, který k tomu přišel, věc urovnal, jak nejlépe mohl.

Paní vévodkyně z Berry paní ze Saint-Simon nepřerušila, ale pukala vzteky, že se vidí na pokraji přísného pokárání, a její pýcha jen netrpělivě snášela, co slyšela. Odpověděla nicméně s vynucenou zdvořilostí, že chce zůstat přesvědčena, že paní ze Saint-Simon do ničeho nezasáhla, když to říká. Paní ze Saint-Simon ji pak nechala s vévodou z Orléans, rozhořčená, že tam nejsem, a s horoucí touhou odejít, proti vůli všech ostatních, ať se s ní jednalo sebedůstojněji a sebelichotivěji. Promluvila také s Madame, s níž byla vždycky ve velmi dobrých vztazích, a s paní vévodkyní z Orléans, s níž se vídala neustále, a potom čekala, co bude s bouří.

Bouře se strhla nazítří. Král si před obědem zavolal paní vévodkyni z Berry do svého kabinetu. Domluva byla dlouhá a toho druhu, který člověk nechce mít práci opakovat. Odpoledne musela jít k paní z Maintenon, která nemluvila tak hlasitě, ale neméně pevně. Snadno si lze představit, jaký dojem to v paní vévodkyni z Berry definitivně zanechalo vůči paní vévodkyni z Bourgogne, na niž padla všechna její zášť. Netrvalo dlouho a viděla, že paní ze Saint-Simon na tom neměla žádný podíl, a promluvila s ní o tom jako člověk, který chce a umí dát najevo, že odčiňuje své podezření.

Tento výbuch se stal veřejnou novinkou, která princeznu, jež ho zakusila, uvrhla do čím dál většího zoufalství. Samota kolem ní se zvětšila a nepříjemností jí bylo málo ušetřeno. Občas se namáhala získat zpět trochu půdy; ale odpor, který tyto snahy provázel, jim dodával tak nevalný půvab a byly ostatně přijímány tak chladně, že se ze všech stran stávaly novými důvody k odcizení.

Taková byla situace paní vévodkyně z Berry, když Monseigneur zemřel, a takové byly příčiny krajního zoufalství, do něhož ji tato ztráta uvrhla. V přemíře svého žalu byla tak lehkomyslná, abych mluvil střídmě, že se paní ze Saint-Simon přiznala k plánům, které si vymyslela a k nimž spěla s onou strašnou klikou, jež ovládala Mon-

seigneura, a které jsem už dříve vyložil. Paní ze Saint-Simon, ohromená, že slyší tak podivné projekty, se jí snažila ukázat, jak málo měly opodstatnění, abych neřekl jejich nesmyslnost, hrůznost a pošetilost, a přimět ji, aby se chopila dojemné příležitosti a sblížila se se švagrovou, která byla dobrá, vlídná, snadno se s ní žilo, která ji provdala a která byla navzdory všemu, co se od té doby stalo, svou povolností taková, že by se dala získat zpět, kdyby se to dobře navléklo; jenže právě nutnost to udělat, a udělat to dobře, rozdrážděla hrdost té, která cítila, že má vůči ní stejně mnoho provinění jako potřeb, pokud jde o zajištění i o příjemnost života. Tato síla nutnosti bourila onu povýšenou hrdost a krajní odpor sklonit se, byť jen naoko. Byla zvyklá na stejné postavení, a jméno a postavení dauphiny, které mělo mezi nimi vytvořit tak velký rozdíl, dovršovaly její zoufalství a odpor, abych užil příliš mírného výrazu. Nebyla schopna ohlédnout se za sebe a uvědomit si, odkud vyšla, aby vystoupila tam, kde se teď viděla; stejně tak nebyla schopna smířit se s tím, že co se právě stalo, se muselo stát dříve či později, a ještě mnohem méně s tím, že tato převaha, která ji tak trápila, je jen stupněm, po němž švagrová vystoupí na trůn a stane se královnou, a ona sama nebude mít ani tu čest být její první poddanou; nemohla snést nový stav, v němž se ocitla. Po mnoha nářcích, slzách a výbuších, tísněná nesčetnými důvody, na něž nebylo odpovědi, a ještě více svými potřebami, které navzdory sobě cítila v celém jejich rozsahu, slíbila paní ze Saint-Simon, že druhý den, ve čtvrtek, půjde k nové paní Dauphine, požádá ji o slyšení v jejím kabinetu a udělá tam všechno, co bude moci, aby se s ní usmířila.

Ten čtvrtek byl den, kdy Monseigneura odvezli do Saint-Denis, a s ním všechny krásné plány paní vévodkyně z Berry. Dodržela slovo a provedla to opravdu velmi dobře. Její laskavá švagrová jí celou cestu urovnala a promluvila první. Podle toho, co obě o tomto rozhovoru mezi čtyřma očima vyprávěly každá zvlášť, jednala a mluvila paní Dauphine, jako by to ona urazila paní vévodkyni z Berry, jako by jí byla vším zavázána a jako by od ní všechno očekávala; a paní vévodkyně z Berry se rovněž překonala. Rozhovor trval přes hodinu. Vyšly z kabinetu s přirozeným výrazem vzájemné spokojenosti, který potěšil poctivé lidi stejně, jako se nelíbil těm, kdo doufají jen v rozkol a nepořádek. Vévoda a vévodkyně z Orléans měli z tohoto usmíření nesmírnou radost a vévoda z Berry byl tak spokojen, že se tím jeho zármutek velmi zmírnil. Něžně miloval monseigneura dauphina a měl ještě velmi rád paní Dauphine; bylo pro něj smrtelným nátlakem chovat se k ní tak, jak to paní vévodkyně z Berry vyžadovala. Této příležitosti se chopil z celého srdce a jako opravdu dobrák; a když je paní Dauphine navštívila odpoledne téhož dne, kdy ráno k usmíření došlo, vzala si vévodu z Berry stranou a spolu se rozplakali dojetím. Co se stalo ráno, bylo tu z její strany potvrzeno se vší půvabností, která jí byla tak vlastní; ale ze strany paní vévodkyně z Berry se brzy objevil kámen úrazu: totiž poskytnout službu monseigneurovi dauphinovi a paní Dauphine.

U nich se počítalo s tím, že s touto povinností se nebude otálet. Hodilo se to dokonce, po tak rychlém usmíření a po návštěvách, které starší tak málo šetřil a tak často opakoval u mladšího. Když však paní ze Saint-Simon téhož čtvrtka, poté co od nich paní Dauphine odešla, chtěla oběma naznačit, aby druhý den šli podat košili, on monseigneurovi dauphinovi, ona paní Dauphine, paní vévodkyně z Berry se zuřivě ohradila a tvrdila, že mezi sourozenci se taková služba nedluží, že příklad Monsieura, strýce zesnulého Monseigneura, pro ně příkladem není, a velmi se rozkřičela proti této povinnosti, kterou nazývala lokajstvím. Vévoda z Berry, který věděl, že se to dluží, a jehož srdce ho ve všem táhlo k monseigneurovi dauphinovi a paní Dauphine, udělal všechno, co mohl, aby ji přivedl k rozumu důvody i lichocením. Rozzlobila se na něj, zle s ním zacházela, řekla mu, že by jím nanejvýš pohrdala, kdyby se podrobil něčemu tak otrockému, a odtud přešla k pláči, ke vzlykům a k pokřiku, takže vévoda z Berry, který počítal, že druhý den půjde k rannímu vstávání monseigneura dauphina, se to neodvážil udělat ze strachu, aby se s ní nerozkmotřil.

Hluk, s nímž se tato hádka odehrála, vzbudil zvědavost, která věc brzy vyčenichala, protože paní vévodkyně z Berry jí byla tak plná, že o ní mluvila všude. Hned byly dámy paní Dauphine celé vzhůru, jako by šlo o věc, která se téměř dotýkala jejich cti, a celá záležitost se stala veřejnou.

Vévoda z Orléans přispěchal na pomoc vévodovi z Berry, který se v této prudkosti skoro neodvažoval nic říci. Ani jeden z nich nepochyboval o povinnosti a o pravidle; oba, tak rádi usmíření, cítili nebezpečí nové roztržky, jistou potupu, jíž se princezna vystavovala, kdyby od krále dostala rozkaz a pokárání, a účinek, jaký by tak nepodložená umíněnost za takových okolností vyvolala uvnitř i navenek. Celý následující pátek se spotřeboval na to, aby ji přemluvili. Nakonec strach z rozkazu, z domluvy a z potupy z ní vyrval svolení, aby vévoda z Berry řekl, že podají košili a poskytnou službu, ale pod podmínkou odkladu, aby se k provedení mohla odhodlat.

Chtěla odklad i pro vévodu z Berry, ale princ byl tak rád, že je v té věci volný, že chtěl panu dauphinovi posloužit v sobotu ráno. Pan dauphin a paní Dauphine o tom ani necekli. Ale dauphin, aby prokázal svému bratrovi zdvořilost, odmítl nechat si od něho posloužit, dokud se oba neuvidí s králem. Uviděli se s ním následující neděli a nazítří v pondělí šel vévoda z Berry schválně k večernímu ukládání monseigneura dauphina a podal mu košili; a ten, v okamžiku kdy ji přijal, svého bratra něžně objal.

Paní vévodkyně z Berry potřebovala ještě několik dní, aby se odhodlala. Nakonec bylo nutné s tím skoncovat. Šla k toaletě paní Dauphine, podala jí košili a na konci toalety jí podala podnos[4]. Paní Dauphine, která nikdy nedala najevo, že by tušila cokoli z toho, co se kolem toho odehrálo, ani že by si všimla tak nepatřičného

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Sale* byl podnos z pozlaceného stříbra, na němž se královně a princeznám podávaly krabičky, pouzdra, hodinky, vějíř atd., přikryté vyšívaným taftem, který se nadzvedl, když se jim tyto předměty podávaly.

odkladu, přijala tyto služby se vší představitelnou půvabností a se všemi nejpřirozenějšími známkami přátelství. Nesmírná touha po sladkosti svornosti přiměla paní Dauphine velkoryse přejít i tuto novou výstřednost, jako by to místo paní vévodkyně z Berry byla ona, kdo na tom mohl všechno získat nebo ztratit.

Poznamenal jsem, že paní Dauphine jezdila každý den za králem do Marly. Dostala tam od paní z Maintenon radu, která jistě zasloužila jisté překvapení, tím spíš, že to bylo hned při její druhé návštěvě, to jest hned nazítří po Monseigneurově smrti, kdy šla za králem k jeho probuzení a pak ještě večer k paní z Maintenon: radu, aby se poněkud pečlivěji strojila, protože nedbalost jejího úboru se králi nelíbí. Princezna se nedomnívala, že by teď měla myslet na úbor; a i kdyby ji to napadlo, byla by se s velkým důvodem domnívala, že se dopouští velkého prohřešku proti slušnosti, který by jí byl odpuštěn tím méně, že tím, co se právě stalo, ze všech stran příliš získávala, než aby se v tom neměla na pozoru sama před sebou. Druhý den o sebe tedy dbala víc; ale protože ani to ještě nestačilo, přivezla si nadcházejícího dne s sebou, čím se ozdobit, a potají se tím vystrojila u paní z Maintenon, kde to stejně tak odložila, než se vrátila do Versailles, aby, aniž by urazila králův vkus, nepohoršila vkus světa, který by se jen stěží dal přesvědčit, že v tak nevčasné péči o sebe je jen ochota vyhovět. Hraběnka z Mailly, která přišla na nápad vozit si ozdoby s sebou, aby si je u paní z Maintenon brala a odkládala, a paní z Nogaretu, které obě měly Monseigneura rády, mi to vyprávěly a byly tím dotčeny. Z toho, a z obvyklých zaměstnání a zábav, které, jak bylo vidět, hned zase zaujaly svá místa v královských dnech, aniž se na něm projevil jakýkoli nátlak, lze usoudit, že byl-li jeho žal hořký, měl také osud těch, jejichž prudkost dává tušit, že nebudou mít dlouhého trvání.

Hned nato vznikl dost směšný spor o šatnu nového dauphina, o níž chtěl pan z La Rochefoucauld[5] rozhodovat, jako to dělal u šatny královy, z titulu svého úřadu velkého mistra šatny. Ač byl starý a slepý, rád ještě držel a uchovával, co měl, a uváděl, že vůči novému dauphinovi nežádá nic jiného, než co měl a bez potíží vykonával za Monseigneurova života. Zapomněl nepochybně, že do šatny tohoto prince se začal plést teprve po smrti pana z Montausier[6], který si ji dával ulehčovat svou dcerou, vévodkyní z Uzès, a zapomněl i na hněv, do něhož se ke konci života vévody z Montausier král dostal proti ní, daleko nad to, co ta věc zasluhovala, kvůli jednomu Monseigneurovu oděvu, v době kdy se král rozhodl vypudit cizí sukna a dopomoci k oblibě jedné francouzské manufaktuře, jejíž sukna byla celá proužkovaná. Pamatuji se, že jsem je nosil jako všichni ostatní a že to bylo velmi ošklivé. Proužky na Monseigneurově oděvu nevypadaly docela jako ostatní, a král měl velmi přesné oko; po

5. **Vysvětlivka:** Pan z La Rochefoucauld je zde František VII. (1634–1714), velký lovčí a velký mistr šatny, dávný králův oblíbenec, v té době už slepý; syn autora Maxim.

6. **Vysvětlivka:** Charles de Sainte-Maure, vévoda z Montausier (1610–1690), byl Monseigneurovým vychovatelem; jeho jediná dcera Marie-Julie se provdala za vévodu z Uzès.

přezkoumání se ukázalo, že sukno je cizí a padělané a že paní z Uzès na to naletěla. Vévoda z Beauvilliers se dovolával svého úřadu a svých jmenovacích listin prvního šlechtice komory a mistra šatny prince, jehož byl vychovatelem, a posledního příkladu vévody z Montausier. Víc nebylo třeba a vévoda z La Rochefoucauld vyšel naprázdno.

Král hned v prvních dnech své samoty dal vévodovi z Beauvilliers, který jezdil každý den do Marly, na srozuměnou, že by nerad viděl, kdyby nový dauphin jezdil do Meudonu. To stačilo, aby princ prohlásil, že tam nevkročí a že se nevzdálí z míst, kde bude král; a skutečně tam od té doby nepodnikl ani jedinou procházku. Král mu chtěl dávat padesát tisíc livrů měsíčně, jako je měl Monseigneur; pan dauphin poděkoval. Měl jen šest tisíc livrů měsíčně, spokojil se s tím, že je zdvojnásobil, a víc nechtěl. Byl to kancléř, kdo jako generální kontrolor dal Monseigneurův příjem zvýšit až na tuto částku. Tato nezištnost se veřejnosti velmi líbila. Pan dauphin nechtěl pro sebe vůbec nic zvláštního a trval na tom, že v tomto ohledu zůstane takový, jaký byl za Monseigneurova života. Tato znamení moudré a uměřené vlády vzbudila velké naděje.

Vyložil jsem jinde velmi nedávné a rafinované zavedení umění princů krve a jejich předních služebníků nechat se oslovovat *Monseigneur*, které se, jako všechny jejich ostatní pocty, postavení a vyznamenání, brzy stalo společným s levobočky. Nic tak nepohoršovalo monseigneura vévodu z Bourgogne, kterého až do té doby nikdy nikdo neoslovoval jinak než *Monsieur* a kterého začali oslovovat *Monseigneur* jen z mánie oslovovat tak všechny... Proto jakmile se stal dauphinem, dal o tom s králem promluvit paní Dauphine; pak, ještě než odjel do Marly, prohlásil, že nechce být nazýván Monseigneur jako Monseigneur, jeho otec, nýbrž pan dauphin, a v oslovení jinak než *Monsieur*. Dokonce na to dbal a opravoval ty, kdo si na to zpočátku nezvykli. To prince krve trochu uvedlo do rozpaků; ale pod záštitou vévody z Berry a vévody z Orléans si podrželi *Monseigneur*, které by jim monseigneur dauphin nebyl ponechal, kdyby se stal pánem.

V neděli 18. dubna[7] skončila králova samota v Marly. Královská rodina a vyvolení ze žadatelů znovu zaplnili toto místo, které bylo čtyři celé dny tak osamělé. Oba synové Francie a jejich manželky tam přijeli spolu po požehnání vyslechnutém ve Versailles; všichni čtyři vešli k paní z Maintenon, kde byl král, a ten je objal. Setkání trvalo jen chvíli; princové se šli nadýchat čerstvého vzduchu do zahrad; král večeřel s dámami a obvyklý život začal znovu, s výjimkou hry. Dvůr vzal smutek téhož dne a smutek byl stanoven na rok, jako za otce.

Rozdíly podle postavení v nošení smutku na vlastní osobě se během posledních deseti či dvanácti let postupně scvrkly v nic. Viděl jsem je dříve zachovávat; všechno

7. **Ediční poznámka:** Neděle připadla roku 1711 na 19. dubna (Monseigneur zemřel v noci z úterý 14. na středu 15. dubna); následující pondělí 20. dubna uvádí text dále správně. Totéž datum, neděli 19. dubna, má pro znovuotevření Marly Dangeauův deník; „18 avril" stojí už v Chéruelově vydání.

se omezilo na rozdíl v potahování kočárů načerno, který se až do tohoto smutku držel podle pravidel. Několik nižších hodnostářů královy domácnosti, jako kapitáni honiteb a jiní, si je při tomto smutku přisvojilo; a protože se ráda viděla zmatenost, která rušila rozdíly, nechali je dělat. Hrabě z Châtillonu toho využil, aby si ukul rozdíl zcela nový, na který jeho předkové ani zdaleka nepomysleli. Voysin, jeho tchán, vyložil králi velikost rodu Châtillonů, bretaňské vévodství, na něž si rod činil nárok a které několik let držel[8], jeho dvanáct nebo třináct přímých sňatků s královským domem, dokonce se syny a dcerami Francie, počet nejvyšších korunních úřadů, které rod zastával, a nesmírná léna, která vlastnil: dobře se vyvaroval dodat, že z celé té nádhery na jeho zetě nepadal žádný nebo téměř žádný odlesk, protože jeho matka i babička z otcovy strany pocházely z nejnižší chátry; že všechny slavné větve Châtillonů už dávno vymřely, že větev jeho zetě neměla podíl na žádné z velikostí ostatních a že pokud pocházel ze dvou dcer z větve Dreux, z nichž druhá byla dokonce dcerou hlavy větve Beu a následkem nespravedlnosti doby nebyla na stejné úrovni jako ostatní z královské krve, bylo to před oddělením jeho větve; že totéž platilo o obou úřadech nejvyššího hofmistra a velmistra vod a lesů; ještě lépe se vyvaroval zmínit se o panu z Boisrogues, otci otce svého zetě, který byl stolníkem pana Gastona spolu s du Rivauem, který byl později u jeho Švýcarů a kterého vliv slečny ze Saujonu na Gastona nakonec učinil kapitánem díky sňatku její neteře, ale Boisrogues zůstal stolníkem. Voysin jistě nemluvil o sporu o legitimitu či nemanželský původ, který mi vévoda z Orléans nejednou potvrdil, ani o tom, že Châtillonové už dávno vymřeli. Voysin byl ministr a oblíbenec, a to i paní z Maintenon: mluvil s králem mezi čtyřma očima, s ní jako třetí, požádal, aby jeho zeť směl dát kočáry potáhnout načerno, protože má tu čest být králi příbuzný, a nebyl mu příbuzný v žádném stupni; ale neměl nikoho, kdo by mu odporoval, a jeho zeť kočáry načerno potáhnout dal.

Tato novota probudila La Vallièra a paní princeznu de Conti kvůli Beauvauům, jejichž příbuzenstvím se oba s až příliš dobrým důvodem velmi honosili. Babička paní de La Vallière, matky paní princezny de Conti a sestry otce La Vallièra, byla velmi podivnou shodou okolností z rodu Beauvau.

Šestá babička krále z otcovy strany byla z rodu Beauvau[9] a král byl se všemi Beauvauy příbuzný v osmém stupni. Příbuzenství bylo velmi vzdálené, ale aspoň existovalo, a v tom nebylo srovnání s panem z Châtillonu, který neměl ani jeho zdání a kterému bylo dovoleno dát kočáry potáhnout načerno. Na základě tohoto příkladu a této šesté babičky dosáhla paní princezna de Conti také toho, že Beauvauové smějí

8. **Vysvětlivka:** Karel z Blois z rodu Châtillonů držel jako manžel dědičky Jany z Penthièvre Bretaň ve válce o bretaňské dědictví (1341–1364); padl roku 1364 v bitvě u Auray.

9. **Vysvětlivka:** Isabelle de Beauvau, manželka Jana VIII. Bourbonského, hraběte z Vendôme, byla praprababičkou Jindřicha IV. a v šesté generaci předkyní Ludvíka XIV.

dát kočáry potáhnout načerno, na což až dosud stejně jako Châtillonové nikdy nepomysleli.

Král prohlásil, že po tři měsíce neopustí Marly kvůli nezdravému vzduchu rozšířenému ve Versailles a že v pondělí 20. dubna přijme v Marly němé kondolence od všech v dlouhých pláštích a smutečních závojích, ať od lidí, kteří byli v Marly, nebo od těch, kteří byli v Paříži. Pan du Maine, který, jak bylo vidět, neztrácel čas a smrti jediných princů krve, kteří byli ve věku a v postavení, aby tomu zabránili, využil ve prospěch postavení princů krve pro své děti, se po Monseigneurově smrti cítil daleko volněji, neboť Monseigneur toto nové postavení jeho dětí přijal tak špatně a nebyl spokojen ani s jeho vlastním. Měl víc než dost důvodů bát se, že o ně za jeho vlády přijde, a bylo vidět, že se Monseigneur v tom vůči němu nijak nepřemáhal, i jaké bylo jeho mlčení a mlčení monseigneura vévody z Bourgogne, když se před nimi král takřka ponížil, aby je přiměl to schválit a získal od nich nějaké slovo, tak vytrvale odpírané, a předváděl jim pana du Maine, aby je obměkčil. Po Monseigneurově smrti měl vévoda du Maine co dělat už jen s monseigneurem vévodou z Bourgogne. To bylo až příliš. Ale proč nedoufat, že se dočká i jeho konce, tak jako se dočkal konce otcova, a mezitím pobízet svého koníčka? Znal slabost a lhostejnost vévody z Orléans, jehož syn byl dítě, viděl, jaký je vévoda z Berry. Cítil, že s paní z Maintenon se už nemusí ničeho bát, aby se v přítomnosti povznesl tak vysoko, jak jen bude moci, a budoucnost svěřil své obratnosti a svému štěstí.

Vévoda z Tresmes měl ten rok službu; to už byla jedna výhoda, a dokázal ji využít. Při velké poctivosti a bezúhonnosti neměl Tresmes ani nejmenší záblesk ducha kromě zběhlosti v mravech dvora a velkého světa, a byl naprosto nevzdělaný ve všem. K tomu byl větším lokajem než kterýkoli rozený lokaj a dychtivější dvořit se a líbit se než nejplošší venkovan. S těmito vlastnostmi se stal mužem pana du Maine.

Jemu příslušelo přijímat a vydávat rozkazy k těmto smutečním poklonám. Předložil králi otázku, zda se mají jít složit i jeho nemanželským dětem jakožto bratrům a sestrám Monseigneura. Král, který měl vždycky odpor k oněm postupným krokům, jimiž byl pro ně krok za krokem dovlečen ke všemu proti svému přesvědčení, jak bylo neustále vidět, shledal návrh vévody z Tresmes zprvu směšným. Neodpověděl však naprostým záporem, jen dal najevo, že se mu to nelíbí. Pan du Maine, který s tím na základě všech podobných zkušeností počítal, vypustil vévodu z Tresmes teprve v neděli, aby nezbýval čas, ale aby dal králi příležitost promluvit o tom večer s paní z Maintenon. Navzdory této lsti se tam nic nerozhodlo, ale znamenalo hodně, že to nebyl zápor a že paní z Maintenon udělala dost, aby věc zůstala na vážkách. Byla na nich ještě v pondělí ráno, v den těchto poklon. Ale mezi radou a malou tabulí pan du Maine, podporovaný svým věrným pomocníkem, zvítězil a vévoda z Tresmes, když si od krále vyžádal rozkaz, jej ihned vyhlásil. Překvapení bylo tak velké, že si to skoro každý nechal zopakovat.

Okamžik vyhlášení byl zvolen přesně. Král usedal ke stolu, všichni už u stolu seděli nebo se k němu chystali usednout a obřad začínal ve dvě hodiny, to jest hned po obědě; nebyl tedy čas uvažovat, a tím méně něco podniknout; a poslechlo se se slepou a bolestnou poslušností, na kterou byli všichni tak zvyklí.

Touto obratností byli levobočci úplně postaveni naroveň synům a dcerám Francie a plně s nimi srovnáni: kámen připravený pro další stavbu, jejíž dokončení se už král docela nedožil.

Téhož dne, v pondělí 20. dubna, dal král ve půl třetí otevřít dveře svých kabinetů vpředu i vzadu. Vcházelo se jeho ložnicí. Byl v obvyklém oděvu, ale s kloboukem pod paží, stál a pravou rukou se opíral o stůl ve svém kabinetu, který byl nejblíž dveřím do ložnice. Pan dauphin a paní Dauphine, vévoda a vévodkyně z Berry, Madame, vévoda a vévodkyně z Orléans, paní velkovévodkyně, paní Princezna, paní Vévodkyně, její dva synové a dvě dcery, pan du Maine a hrabě z Toulouse se postupně, jak vcházeli, rozestavili do velkého půlkruhu pod králem, všichni v dlouhých pláštích a smutečních závojích, kromě vdov, které je nenosí a mají jen malý závoj. Paní princezna de Conti vdova ležela nemocná v posteli, druhá princezna de Conti zůstala se svými dětmi v Paříži kvůli nákaze neštovic ve vzduchu a paní du Maine se svými dětmi ze stejného důvodu v Sceaux. Celá Paříž, oděná k pohřbu stejně jako celé Marly, plnila salony a královu ložnici. Nejprve vešlo v řadě dvanáct nebo patnáct vévodkyň, pak titulované i netitulované dámy, jak se zrovna sešly, a cizí kněžny, které přišly pozdě, proti své obvyklé bdělosti, se mezi ně přimísily; po dámách vešel arcibiskup z Remeše, za nímž šlo asi patnáct vévodů, a tato dvě čela průvodu šla v pořadí podle stáří hodnosti; potom všichni titulovaní i netitulovaní muži, cizí knížata a preláti, smíšeni nahodile. Čtyři nebo pět otců či synů z rodu Rohanů se zařadilo spolu za sebou podle pořadí stáří zhruba doprostřed průvodu; několik urozených lidí, kteří si tohoto strojeného počínání všimli, je přerušilo, takže byli všichni promícháni a tak také vešli do kabinetu. Šlo se přímo ke králi jeden po druhém a v odstupu od něho se mu udělala hluboká poklona, kterou velmi znatelně opětoval každé titulované osobě, muži i ženě, a ostatním vůbec ne. Po této jediné pokloně se šlo pomalu do druhého kabinetu, odkud se vycházelo malým salonem u kaple. Smuteční závoj a dlouhý plášť byly vyznamenáním vyhrazeným lidem určitého postavení, ale toto vyznamenání zmizelo s tolika jinými, a to tak, že před králem prošli lidé, které neznal ani on, ani nikdo z půlkruhu, a ani nikdo ze dvora nedokázal říci, kdo to byl, a takových bylo několik. Přimísili se mezi ně i lidé z talárového stavu, což se zdálo stejně podivné.

Je těžké, aby rozmanitost tváří a pestrobarevnost ustrojení mnoha lidí, kteří nejsou stvořeni k tomu, aby ho nosili, neposkytla nějaký směšný předmět, který vyvede z míry i nejpečlivěji nacvičenou vážnost. To se stalo i při této příležitosti, kdy se král chvílemi jen stěží ovládal a kdy jednou dokonce podlehl spolu s celým shro-

mážděním, když kolem procházel nevím už který ubožák, kterého jeho ustrojení napůl opouštělo.

Když bylo u krále všechno skončeno, a trvalo to dlouho, všichni, kdo měli být navštíveni, se rozešli, aby každý u sebe přijímal návštěvy. Navštíveni nebyli nikdo jiní než synové a dcery Francie, levobočci a levobočky, a vévoda z Orléans jako manžel paní vévodkyně z Orléans, což působilo komicky. Ti nižší stářím nebo postavením šli k vyšším, kteří jim návštěvu neoplatili, kromě Madame, která byla jako vdova po dědovi paní Dauphine a babička paní vévodkyně z Berry navštívena syny a dcerami Francie, vévoda a vévodkyně z Orléans však navštíveni nebyli. Šlo se tedy na tuto obchůzku, jak kdo mohl. Vcházelo se a vycházelo páté přes deváté, jen se procházelo, jedněmi dveřmi dovnitř a druhými ven, kde byly vedlejší východy. Tak tomu bylo u paní Vévodkyně, a za přispění této výhody i lsti paní Princezny, velmi pohotové chopit se svých výhod, a to zcela zbožně. Když se vycházelo od paní Vévodkyně vedlejším východem z jejího kabinetu, nalezla se tam paní Princezna, která se nabízela společnosti, aby přijímala poklony, které jí nebyly ani povinny, ani nařízeny. Lidé byli tak překvapeni, že mnozí prošli, aniž ji viděli, a ještě mnohem více jich dělalo, že ji nevidí. Oba malí princové krve se tam neukázali.

Vévoda du Maine a hrabě z Toulouse přijímali návštěvy společně v ložnici pana du Maine, kam se vcházelo po rovině, přímo ze zahrady. Měli svůj zisk a chtěli se ukázat skromní a pozorní, aby nikomu nepůsobili námahu chodit zvlášť ke každému z nich. Pan du Maine se rozplýval v rozpačitých omluvách za námahu, kterou si lidé dávali, a dřel se, aby vyprovázel titulované osoby a aby jich vynechal co nejméně. Hrabě z Toulouse také pečlivě vyprovázel, ale bez strojenosti.

Zapomněl jsem na paní z Vendôme, která se u krále také ukázala v řadě s ostatními, ale nebyla navštěvována, protože levobočkovský původ jejího manžela pocházel z dávnější doby[10]. Nezaujala se svou paní matkou žádné postavení v záloze, aby uchvacovala poklony kolemjdoucích.

Ani král, ani navštívení princové a princezny se neposadili, ani za sebou neměli sedadla. Kdyby se sedělo u těch, u nichž se sedět má, nebylo by u každého z nich celý den konce; a sedadla, na nichž by se nesedělo, by v přemíře tlačenice a v malých místnostech lidi porážela.

Nazítří, v úterý 21. dubna, jeli pan dauphin a paní Dauphine, vévoda a vévodkyně z Berry, Madame, vévoda a vévodkyně z Orléans odpoledne v jednom kočáře do Saint-Germain, všichni ve smutečních závojích a dlouhých pláštích. Šli rovnou k anglickému králi, kde se neposadili, potom ke královně, kde se posadili do šesti křesel; vévoda a vévodkyně z Orléans a pan du Maine každý na skládací stoličku. Pan du Maine je tam šel očekávat, aby si užil této pocty a postavil se tam naroveň vnu-

10. **Vysvětlivka:** Vévoda z Vendôme byl vnukem Césara z Vendôme, legitimovaného syna Jindřicha IV. a Gabriely d'Estrées; paní z Vendôme, rozená Marie Anne Bourbonská, byla dcerou pana Prince a paní Princezny.

kovi Francie. Královna se omluvila, že je nepřijímá ve smutečním závoji, nýbrž jen v malém závoji, protože aspoň ve Francii vdovy smuteční závoj nenosí při žádné příležitosti; dodala, že jí to král zakázal. Tato omluva byla vrcholem zdvořilosti. Král, velmi pozorný, aby anglická královna nepocítila nic ze své smutné situace, by se byl dobře vystříhal dovolit, aby si vzala smuteční závoj a anglický král dlouhý plášť, aby přijali velký obřadní smutek za dauphina, který nebyl králem. Když vstali, chtěli jít k anglické princezně; ale královna je zadržela a poslala pro ni. Spokojila se tím, aby byla návštěva vyznačena. Znovu se neposadili. Princezna, která byla kvůli královně bez smutečního závoje, nemohla mít před ní křeslo, ani synové a dcery Francie nemohli být bez křesla před královnou sedící ve svém, ani si podržet svá křesla v přítomnosti anglické princezny sedící na skládací stoličce. Návštěva tak skončila. Z celého dvora ze Saint-Germain se žádná dáma neukázala ve smutečním závoji a žádný muž v dlouhém plášti kromě jediného vévody z Berwicku, kvůli jeho francouzským hodnostem.

Následující pondělí, 29. dubna[11], odjel král kolem jedenácté dopoledne do Versailles, kde přijal kondolence všech cizích diplomatů; po nich mnoha řeholních řádů; a po obědě u malé tabule proslovy parlamentu, účetní komory, berního soudu, mincovního soudu a města Paříže. Spor o přednost mezi Velkou radou a parlamentem si vyžádal hodinovou přestávku, po níž přišla Velká rada rovněž se svým proslovem a za ní Univerzita a Francouzská akademie, za niž velmi dobře promluvil Saint-Aulaire[12]. Parlament šel s proslovem také k monseigneurovi dauphinovi; první prezident mu nechtěl zamlčet, že s proslovem k němu přichází a oslovuje ho Monseigneur z králova rozkazu. Tato drzá maličkost by zasluhovala úvahy.

Všichni, kdo složili kondolence nebo pronesli proslov ke králi, prokázali tytéž pocty i monseigneurovi dauphinovi a paní Dauphine. Král se k večeru vrátil do Marly.

---

11. **Ediční poznámka:** Pondělí následující po úterý 21. dubna 1711 připadlo na 27. dubna (29. duben byl středa); podle Dangeauova deníku odjel král do Versailles přijmout kondolence skutečně v pondělí 27. dubna. „29 avril" stojí už v Chéruelově vydání.

12. **Vysvětlivka:** François-Joseph de Beaupoil, markýz ze Saint-Aulaire, básník, od roku 1706 člen Francouzské akademie; nezaměňovat se stejnojmenným plukovníkem padlým roku 1709.

Kapitola devátá

Smrt a povaha vévodkyně z Villeroy. — Smrt císaře Josefa. — Princ Evžen nezadobře s jeho nástupcem. — Smrt paní de Vaubourg a paní Turgotové. — Smrt Caravasova. — Sňatek obou Beauvauových dcer s Beauvauem a Choiseulem. — Obnovení aféry Épernon. — Mnoho podobných nároků připravených vyrazit. — Jejich dojem na strany procesu o Épernon. — Starý návrh nařízení o vévodstvích-pairiích z roku 1694; jeho tehdejší osud. — Zvrácenost prvního prezidenta Harlaye, který jej sepsal. — Vévoda z Chevreuse po dohodě s d'Antinem získává kancléře pro nařízení podle tohoto vzoru. — Kancléř mi svěřuje tu myšlenku i starý návrh. — Důvody, které mě k tomu přimějí, aniž bych předvídal jeho zhoubnost, a pracuji na tom sám s kancléřem. — Starý návrh a mé poznámky k němu. — Milost substituce udělená vévodovi z Harcourtu toto nařízení rozjíždí. — Moudrost a upřímnost Harcourtova vůči mně ve věci levobočků. — Přibírám do tajemství maršála z Boufflers, které je omezeno na jedné straně na nás dva a v obecných rysech na Harcourta, na druhé na Chevreuse a v obecných rysech na d'Antina, a to bez jakéhokoli vzájemného sdělování. — Harcourt mluví s králem a věc se rozjíždí. — Chiméry Chevreuse a Chaulnes. — Vévoda z Beauvilliers chiméry neschvaluje; nemohu ho však přizvat do tajemství nařízení. — Tajemství všeho, co se kolem nařízení dělo, jedině mezi kancléřem a mnou. — Smělý a rafinovaný tah nejprohnanějšího dvořana, d'Antina, který mluví s králem. — Král pozastavuje přelíčení o nároku na Épernon, které mělo právě začít.

Zároveň jsem ztratil přítelkyni, jíž jsem velmi litoval: byla to vévodkyně z Villeroy, o které jsem už nejednou mluvil. Byla to osoba přímá, přirozená, upřímná, spolehlivá a mlčenlivá, která si bez ducha dokázala u dvora zjednat postavení a ovládnout manžela i tchána. Byla ve všem hrdá, zvláště pokud šlo o hodnost, a přitom byla ke svému původu, ba i k původu svého manžela, tak přesně a tak veřejně spravedlivá, že tím často uváděla do rozpaků. Byla velmi nevyrovnaná, ačkoli já sám jsem to na ní nikdy nepoznal. Měla své nálady, styk s ní byl drsný a tvrdý. V tom se velmi podobala své rodině. Odedávna byla v nejdůvěrnějším přátelství s vévodkyní z Orléans a ve velké důvěře u paní Dauphine[1], které ji obě měly rády a zároveň se jí bály. Měla přátele i přítelkyně; zasloužila si je. Byla dobrou, živou a spolehlivou přítelkyní a prolomit s ní ledy nestálo nic. Stávala se osobností a začínalo se s ní počítat. Její velmi zvláštní tvář byla v dolní části ošklivá, zvláště při smíchu, a v celé horní části okouzlující. Vážná a nastrojená, vysoká, jak byla, ač měla boky a ramena příliš

1. **Vysvětlivka:** Paní Dauphine je zde vévodkyně z Bourgogne: po Monseigneurově smrti (14. dubna 1711) se její manžel vévoda z Bourgogne stal dauphinem. Král se po synově smrti uchýlil do Marly; odtud „prvních dnech králova ústraní".

vysoko, neměl nikdo tak vznešené vzezření a nikdo tolik nezdobil slavnosti a plesy, kde nebylo krásky, a to i mnohem větší krásky, než byla ona, kterou by nezastínila. Několik měsíců před smrtí, stále v dokonalém zdraví, říkala paní ze Saint-Simon, že je příliš šťastná; že ať se obrátí kamkoli, její štěstí je dokonalé; že ji to nesmírně děsí a že tak vysněný stav jistě nemůže trvat; že ji stihne nějaká katastrofa, kterou nelze předvídat, anebo že brzy zemře. Stalo se to druhé. Její manžel zastupoval jako kapitán tělesné gardy maršála z Boufflers, který zůstal v Paříži kvůli smrti svého syna. Nesmírně se bála neštovic, které ještě neprodělala. Přesto chtěla, aby ji paní Dauphine vzala s sebou do Marly v oněch prvních dnech králova ústraní, pod záminkou, že jede navštívit manžela. Nic z toho, co jí kdo mohl říct, ji od toho neodvrátilo — tak dokážou drobná dvorská vyznamenání poplést hlavu. Dostala tam smrtelný strach, hned nato onemocněla neštovicemi a zemřela na ně ve Versailles. Abbé z Louvois a vévoda z Villeroy se s ní zavřeli. Ten první byl neutěšitelný, ten druhý nebyl dlouho a brzy si užíval potěšení, že se považuje za vymaněného z poručnictví. Nebyl k tomu zrozen; jeho otec si ho zakrátko znovu podrobil svému jhu.

Současně zemřel ve Vídni na touž nemoc císař a nezanechal po sobě mnoho lítosti. Byl to panovník prchlivý, násilný, duchem i schopnostmi pod průměrem, který se ke své matce císařovně choval s velmi malým ohledem, ačkoli ji ustanovil regentkou, ke své manželce císařovně s malou něhou a ke svému bratru arcivévodovi s malým přátelstvím a malou úctou. Jeho dvůr byl bouřlivý a i ti největší si tam nebyli jisti svým postavením. Princ Evžen byl snad jediný, kdo jeho smrtí ztratil. Měl veškerou jeho důvěru a s arcivévodou byl ve velmi špatném poměru, neboť ten mu přičítal vinu za skrovnou pomoc, jakou dostával z Vídně, a nemohl mu odpustit, že odmítl jet do Španělska. Tato nevole byla jen zalepena nutností a okolnostmi; ale princ Evžen se s ním už nikdy dobře nesmířil. Bylo mezi nimi jen vnější zdání bez přátelství a bez důvěry, a pokud šlo o vážnost a vliv, jen tolik, kolik se mu nedalo odepřít, ať princ Evžen dělal cokoli, a až do smrti se v tom neúnavně a marně namáhal. Císařova smrt byla velkou ranou a jedním z oněch nečekaných štěstí, která vedla k míru a k zachování španělské monarchie. Nebudu se zdržovat těmito velkými důsledky, protože patří k tomu, co se dělo v Anglii k přípravě mírové smlouvy podepsané v Utrechtu a pak s novým císařem[2], a protože se tyto věci najdou lépe v Dokladech, než bych je mohl vylíčit já, neboť jsou tam podány mistrovskou rukou; řeknu zde jen, že Torcy hned nato zajel za bavorským kurfiřtem do Compiègne, kde s ním strávil jeden den.

Voysin ztratil paní de Vaubourg, svou sestru, ženu zasloužilou, jejíž manžel, státní rada schopný a velmi ctnostný, byl bratrem Desmaretsovým. Toto pouto je udržovalo pospolu a jeho přetržení mělo mezi nimi následky. Pelletier de Sousy ztratil také paní Turgotovou, svou dceru, kterou vášnivě miloval, a to plným právem. Jeho zeť

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Karel VI. byl korunován císařem ve Frankfurtu 22. prosince 1711. O dokladech, na které zde Saint-Simon odkazuje a které se nacházejí v Torcyho Pamětech, už byla řeč.

byl hrubián, kterého v intendantských úřadech nikdy nemohl vystát a kterého nikdy nedokázal udělat státní radou. Syn tohoto zetě se jí stal[3], a to s velkou pověstí, poté co si získal veliké jméno bezúhonností a schopnostmi v úřadu kupeckého prévôta, a to v dobách velmi obtížných.

Zemřel také starý Caravas, který všude lhal, co mu hrdlo stačilo. Byl to Gouffier a jakousi příhodou, nevím jakou, se kdysi v Holandsku oženil s tetou z otcovy strany toho Ripperdy[4], jehož náhlé povýšení na prvního ministra Španělska, rychlý pád a konec nadělaly ve světě tolik hluku.

Beauvau, který býval kapitánem tělesné gardy Monsieura a který se už dávno velmi nenápadně stáhl ode dvora a téměř i ze světa, měl jen dvě velmi bohaté dcery. Provdal je obě v této době: jednu za hraběte z Beauvau, který zemřel mnohem později jako generálporučík, guvernér Douai a rytíř řádu z roku 1724; druhou za markýze z Choiseul, jediného z tohoto velkého rodu, kdo byl zámožný.

Zde by bylo místo podat nový obraz dvora po proměně divadla, která tak dokonale rozvrátila celou scénu; ale nový obraz, který nastoupil, souvisí tak úzce se všemi dalšími událostmi, že je vhodné jej odsunout až za vylíčení jedné záležitosti, příliš důležité, než aby se dala vynechat, ať je jakkoli dlouhá a nudná, a která měla tolik vztahu k jiným dobám; tím spíše, že začala ještě před Monseigneurovou smrtí, a přesto byla odložena až k době svého ukončení, abychom ji nepřerušovali. Musíme se tedy vrátit o kus zpět. Kromě důležitosti se v ní najde i několik zajímavých rysů.

Jde o d'Antinovu záležitost, kterou je třeba znovu vzít a dovést až k jejímu konci. Nebyla to jediná, o niž mohlo jít. Na patnáct přeludů, jeden nesmyslnější než druhý, se chystalo vylíhnout. Tyto smyšlenky čekaly na výsledek d'Antinovy věci, aby se buď odložily na jindy, nebo, kdyby jeho věc uspěla, vstoupily do kolbiště s důvěrou, že je král i soudci ochotně podporují, aby se ukázalo, že i ten, kdo není oblíbencem, vyhrává pře proti všem možným pravidlům. Probíhající procesy byly: proces pana z Luxembourgu[5], který jej právě znovu uvedl do soudního běhu zároveň s tím, jak se připojil k odpůrcům d'Antinova nároku; a já jsem už jednal, abych se pokusil zrušit rozsudek bez síly a bez míry, který získal, a vrátit ho k dřívější úzké volbě mezi jeho novým zřízením a tím, že pairem vůbec nebude. Tuto záležitost jen letmo přecházím, neboť byla tak dobře vyložena na začátku těchto Pamětí i v tištěných spisech

---

3. **Vysvětlivka:** Michel-Étienne Turgot, kupecký prévôt v letech 1729–1740, později státní rada; otec pozdějšího generálního kontrolora Turgota.

4. **Vysvětlivka:** Johan Willem Ripperda (1682–1737), nizozemský dobrodruh, který ve španělských službách roku 1725 dosáhl postavení prvního ministra Filipa V.; roku 1726 padl, byl uvězněn v Segovii, uprchl a zemřel v Maroku.

5. **Vysvětlivka:** Pan z Luxembourgu je zde vévoda Charles-François-Frédéric de Montmorency-Luxembourg, syn maršála z Luxembourgu. Maršál si od roku 1691 nárokoval starobylost vévodství-pairie Piney z roku 1581 a vedl o přednost proces se staršími vévody a pairy, mezi nimiž byl i Saint-Simon; proces je vylíčen v Dílu I.

obou stran, které má každý v rukou; a dále proces mezi panem z La Rochefoucauld a mnou. Ty, které ještě nebyly zahájeny, ale byly zcela připraveny k zahájení: spor o Aiguillon a spor o Estouteville.

Přeludy dosud skryté, které však neméně netrpělivě čekaly na příležitost vystoupit jako nároky, byly: nárok na starobylost Chevreuse ze zřízení ve prospěch Lotrinských a nárok na Chaulnes, oba v hlavě a vůli vévody z Chevreuse; nárok na starobylost Rohanu po dědovi vévody z Rohan-Chabot z matčiny strany; nárok na první zřízení Albretu a Château-Thierry, od něhož pan z Bouillonu nemohl upustit a jemuž se, jak jsme viděli jinde, první prezident Harlay tak krutě vysmál přímo do očí. Dokonce i Bissyům opojení z přízně, jíž se těšil jejich biskup z Meaux, natolik zatočilo hlavou, že si nárokovali hodnost Pont-de-Vaux; a pět nebo šest dalších téhož druhu, které by díky násilným výkladům, údajně použitelným u vévodství po přeslici[6], přicházely v úvahu, a které upadly do bláta sňatky a sňatky dalších pokolení už uzavřenými.

To nás děsilo, že dojde k úplnému převratu veškerého pořádku a všech pravidel mezi námi, k dovršení všeho ponížení přenášením těchto hodností bez míry; a i kdybychom proti nim uspěli, čekal nás bídný život plný kliček, procesů a sporů, protože nikdo by neopomněl hledat kličky a vytáčky, jak od sebe odvrátit odsouzení svého souseda, ba i sobě podobného, a směle se vydávat za případ jiného druhu. A přece to nejlepší, co nás mohlo potkat, bylo vítězit v boji a strávit se v bojích.

Nepřestávali jsme si stěžovat na tyto hromady nároků a procesů, které nám kvůli d'Antinovi visely nad hlavou a které jeho příklad oživil; a využívali jsme této záplavy, abychom zdůraznili, jak důležité je ponechat věci v pravidlech odjakživa zachovávaných a uznávaných. D'Antin si toho všiml, a také toho, že nám to, co jsme v tom ohledu uváděli, není bez užitku, a dokázal se obratně otočit a chytit ten míč na odskoku, aby ho sám s výhodou použil. Kromě všeho špatného na jeho věci samé, o čemž byl vždycky přesvědčen, jak nám později přiznal, cítil krajní nesnáz, do níž se měl dostat kvůli našim námitkám nepřípustnosti, nad jejichž objevením se nemohl dost vynadivit; byly dílem Vesinse, jednoho z našich nejlepších advokátů. Zrušující důvod, totiž nerovný sňatek se Zametem, z něhož jediného odvozoval své domnělé právo, byl bez odpovědi; a nemohl být klidný ani kvůli tomu, jak nabyl Épernon, což byla další zrušující skutečnost. Monseigneur, který v tom měl prsty, mu to mohl tvrdě vyčíst a dát jeho meudonským nepřátelům, kteří začínali mít navrch, příležitost obvinit ho před tímto princem, že zneužil jeho přízně ke koupi, jejíž účel mu nesdělil, a tak ho pořádně posunout po svahu dolů. K tomu se přidávala králova mr-

6. **Vysvětlivka:** „Vévodství po přeslici" (*duché femelle*) — sporná právní konstrukce, podle níž by hodnost vévody a paira mohla přecházet i na dceru a jejím prostřednictvím na jejího manžela, na rozdíl od obvyklého dědění po meči; jádro právní argumentace ve sporu o přednost vévodů z Piney-Luxembourgu.

zutost nad jeho nepřítomností, která se mohla snadno obrátit v nechuť nebo ve zvyk obejít se bez něho v maličkostech, z nichž dokázal tak obratně těžit.

Dost ostrá srážka, kterou měl u dveří Dongoise, vrchního písaře parlamentu, s vévody z Charostu a z Berwicku kvůli procesním postupům — naši ji dohnali dosti daleko kvůli jakýmsi průtahům, na něž si chtěl stěžovat, ačkoli nás k nim sám donutil léčkou —, dále povýšenost, s jakou jsme to nakonec všichni vzali, změna nálady ve společnosti, ba i u dvora, a tichý šum z justičního paláce, který mu nebyl příznivý, to vše dohromady ho už od postu postrašilo natolik, že v duchu zoufal nad úspěchem a bál se, že ztratí ještě něco jiného než svůj proces.

Tytéž věci zapůsobily podobně na vévodu z Chevreuse, pokud šlo o něho; byl od přírody bázlivý a kolísavý a v trnech, na které narážel oblíbenec, viděl napsáno své vlastní odsouzení. Ačkoli byli nepřáteli co do kliky i ve všem ostatním, v těchto věcech byli oba spojeni — taková je moc zájmu i nad nejpoctivějšími lidmi, jakým byl Chevreuse —, a tak se rozpomněl na obecné nařízení, projektované za procesu zesnulého pana z Luxembourgu, a doufal, že pomocí d'Antinova vlivu toto nařízení znovu oživí a že spolu s ním prosadí i svého druhého syna jako vévodu z Chaulnes, za to, že se vzdají svých nároků na starobylost Épernonu a Chevreuse. Tento bod, tak neblaze zásadní, si zaslouží, aby byl poněkud podrobněji vysvětlen od svého počátku.

Když byl roku 1694 proces, který pan z Luxembourgu zahájil proti svým starším, v plném proudu, byl vypracován návrh, o kterém jsem ještě dlouho nato nic nevěděl a který ve formě králova prohlášení upravoval sporná přenášení hodnosti vévody a paira; téměř úplně vylučoval ženy, ale s touto návnadou pro vévody je zároveň drtil ustavením vysokého postavení královských nemanželských dětí. Harlay, první prezident[7], který mířil (*papegeoit*)[8] na úřad kancléře, jejž dosud zaujímala Boucheratova mrtvola; který jako generální prokurátor otevřel cestu tím, že dal legitimovat rytíře z Longueville[9], později zabitého, aniž byla jmenována matka; který za tuto ohavnou službu dostal opakovaný slib pečetí — ten chtěl, podlý a hnusný otrok zločinu a přízně, sklidit plody svého díla tímto neslýchaným korunováním oněch dětí, které by bez něho a bez jeho lstivého a smělého vynálezu nutně byly dětmi pana z Mon-

---

7. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay (1639–1712), generální prokurátor a v letech 1689–1707 první prezident pařížského parlamentu; Saint-Simon ho nenáviděl pro jeho podíl na procesu pana z Luxembourgu a na povýšení levobočků.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Papegeait pour la place* znamená „mířil na ten úřad". Sloveso, jehož Saint-Simon užívá, pochází ze slova *papegai*, které označovalo ptáka z lepenky nebo z malovaného dřeva, jenž se umisťoval na konec tyče nebo kůlu k nácviku střelby z luku, z kuše nebo z arkebuzy.

9. **Vysvětlivka:** Rytíř z Longueville byl nemanželský syn Karla Pařížského Orleánského, vévody z Longueville († 1672). Jeho legitimace bez uvedení jména matky, vdané ženy, posloužila jako vzor pro legitimaci dětí Ludvíka XIV. a paní z Montespan, jejíž manžel byl naživu. Padl roku 1688 při obléhání Philippsburgu.

tespanu, anebo snad nalezenci, protože by nebylo možné uvést ani otce, ani matku. Toto prohlášení tedy bylo vymyšleno mnohem méně kvůli míru a kvůli tomu, aby se přenášení vévodství po přeslici vytyčily pevné a přesné hranice, než kvůli velikosti levobočků. Harlay k němu získal souhlas pana z Luxembourgu a jeho syna. Ale návrh byl tolikrát obracen, přemílán a upravován, že jej král, jemuž takové věci nikdy nebyly po chuti, opustil, jakmile shledal, že je kratší cestou vojenštější, takovou, jak už byla vylíčena, dát svým nemanželským synům, a brzy nato i jejich potomstvu v osobě vévody z Vendôme, ohromnou přednost[10], která se mu tehdy zdála vrcholem jejich velikosti a jeho všemoci, ale stala se jen podstavcem hrozných zázraků tohoto druhu, které jsme od té doby viděli.

Vévoda z Chevreuse po dohodě s d'Antinem promluvil s kancléřem. Vzbudil v něm touhu po slávě díla, které by skoncovalo se všemi těmi nepříjemnými spory; a snad se dotkl i jeho slabé stránky dvořana, toužícího usnadnit svému pánu cestu k tomu, aby své nemanželské děti povyšoval stále výš, a dovršit štěstí jeho oblíbence, a získat si tak tyto velké osobnosti přítomné doby. Získaný kancléř o tom nejprve se mnou mluvil se vší otevřeností, ale s přísným uložením mlčenlivosti. Probírali jsme tu věc a přiznám ke své hanbě, nebo k hanbě jiných, že protože jsem si nedovedl představit, že by se pro levobočky dalo najít ještě něco nad to, co už měli, nepřišlo mi na mysl, že by z nařízení, které se mohlo dostat na přetřes, měli jiný prospěch než potvrzení všeho, co už drželi, což k jejich právu ani k jejich požitku nic nepřidávalo. Tím jsme začali.

Kancléř mi dal dobře a bez potíží porozumět, že lžící na boty pro toto prohlášení (to byl jeho výraz) bude nevyhnutelně zájem levobočků, králova *causa sine qua non* ve všech těchto věcech; ale se svým hloupým předpokladem, který on podpořil, a myslím, že tehdy v dobré víře, jsem usoudil, že je lepší za tuto cenu vyjít naráz dobrým prohlášením z tolika sporů, než se v nich nechat strávit. Myslel jsem, že vytrhnout navždy všechny kořeny sporů o přednost mezi námi nás uchrání před rozkoly, které mezi nás tak často vnikaly, a že nás jednou provždy zbavit ctižádosti po přeslici nás zbaví nepořádků a nedůstojných nástupnictví, které dovršovaly zmatek. Viděl jsem v tom hráz proti oblíbencům současným i budoucím, o to žádoucnější, že králův věk vzbuzoval obavy, že se najdou takoví, kteří toho dokážou směle využít; a je pravda i to, že mě nakonec rozhodl můj osobní klid, protože tíha všech záležitostí tohoto druhu vždycky padala na mne, zcela nebo z největší části, jak práce, které jsem se nemohl ubránit, tak nenávist, která z ní plynula, s malou nebo žádnou pomocí a oporou.

---

10. **Vysvětlivka:** Prohlášením z roku 1694 dal král svým legitimovaným synům, panu du Maine a hraběti z Toulouse, přednost před všemi vévody a pairy hned za princi krve; táž přednost byla vzápětí přiznána i vévodovi z Vendôme, vnukovi Césara z Vendôme, legitimovaného syna Jindřicha IV. Saint-Simon to vylíčil v Dílu I.

Když jsem byl o tom sám v sobě pevně rozhodnut, a to právem, na základě našich vnitřních bíd, s nimiž jsem měl až příliš neustálou zkušenost, šlo o to, pustit se do práce. Aby to bylo k užitku, ukázal mi kancléř návrh prvního prezidenta Harlaye. Prozkoumali jsme jej spolu; a aby to šlo lépe, svěřil mi jej, abych si pořídil opis a na tomto opisu udělal své poznámky, abychom je pak spolu probrali a na základě tohoto starého návrhu se dohodli na novém, který by nám vyhověl moudrými a spravedlivými zákony a výhodami, jež by nás, nakolik to doba připouštěla, odškodnily za potvrzení velikosti levobočků, s jehož vyslovením v tomto nařízení bylo nutno počítat.

Aby bylo lépe rozumět tomu, co z toho vzešlo, nebude ani nevhodné, ani nezajímavé vložit sem, místo abych to odkázal do Dokladů, tento starý návrh prvního prezidenta Harlaye s poznámkami, které jsem připojil ke každému článku o tom, co je podle mne třeba změnit, vypustit nebo doplnit; starý návrh na jedné polovině stránky, mé poznámky na druhé, naproti každému článku, tak jak jsem jej předal kancléři. Tento starý návrh byl dohodnut mezi kancléřem, tehdy generálním kontrolorem, státním sekretářem královského domu a ministrem, prvním prezidentem Harlayem a d'Aguesseau, tehdy generálním advokátem, dnes kancléřem; z králova rozkazu byl sdělen vévodovi z Chevreuse a jím revidován — ten prý ztratil opis, který z něho měl —, a ten s ním za sebe souhlasil, stejně jako za sebe pánové z Luxembourgu, otec a syn; roku 1696 byl mezi nimi ustálen v tomto znění: STARÝ NÁVRH.[11]

I. Princové krve budou všude ctěni podle úcty, která náleží jejich původu, a v důsledku toho budou mít právo vstupu, zasedání a rozhodujícího hlasu v pařížském parlamentu ve věku … let, a to jak při slyšeních, tak při poradách, bez jakékoli formality.

Tento první článek by bylo možno vypustit jako zcela zbytečný.

II. Nemanželské děti králů, které budou legitimovány, a jejich děti a mužští potomci, kteří budou držet vévodství-pairie, budou mít právo vstupu, zasedání a rozhodujícího hlasu v uvedeném soudním dvoře ve věku … let, složí-li obvyklou přísahu pairů, se zasedacím místem bezprostředně za princi krve a pod nimi, a budou tam, stejně jako na všech jiných místech, předcházet všechny vévody a paire, i kdyby jejich vévodství-pairie byla mladší než vévodství-pairie vévodů a pairů.

---

11. **Ediční poznámka:** Saint-Simon otiskl starý návrh a své poznámky ve dvou sloupcích proti sobě, s římskou číslicí článku mezi nimi. V předloze (Wikisource) jsou oba sloupce převedeny do souvislého textu chybně (články, poznámky i číslice rozházeny, slova rozdělena). V tomto vydání následuje podle původní sazby za každým článkem návrhu (I–IX) Saint-Simonova poznámka k němu; čísla, která v návrhu nebyla vyplněna (věk, částky), označujeme výpustkou … jako v předloze.

Tento druhý článek by bylo možno vypustit jako zcela zbytečný. Existuje o tom výslovné prohlášení, které tehdy ještě nebylo a které je zapsáno a od té doby potvrzeno ustáleným užíváním.

III. Vévodové a pairové budou mít mezi sebou pořadí a zasedací místo ode dne rozsudku o zápisu listin o zřízení vévodství-pairie, které drží, provedeného v pařížském parlamentu, a budou do uvedeného parlamentu přijímáni ve věku pětadvaceti let obvyklým způsobem.

Vévodství Brancas není verifikováno v pařížském parlamentu, a je to jediné takové z existujících. Pochází od zesnulého krále a mnoho by ztratilo, kdyby mělo brát pořadí od zápisu, který by bylo třeba nyní provést v pařížském parlamentu podle znění tohoto třetího článku. Navrhnout, aby k němu byla jako odškodnění připojena pairie, s tím, že by se zařadilo na úplný konec zápisem vévodství-pairie v pařížském parlamentu a zápis v parlamentu v Aix by pozbyl platnosti, by se nikdo neodvážil. Jsou závažné důvody stanovit pořadí pairů ke dni přijetí obdarovaného do parlamentu; den zápisu by stanovil pořadí verifikovaných vévodů, kteří nejsou pairy. Pokud jde o věk, nelze popřít nepatřičnost a nevýhody příliš mladého věku, ale nelze popřít ani to, že pro paire není stanoven o nic víc než pro prince krve; svědkem toho je zesnulý vévoda z Luynes, přijatý v patnácti letech, a mnoho jiných. Protože tedy věk nelze stanovit, aniž by se zavedla novota dotýkající se zájmů, a protože pairové nejpokročilejšího věku nevědí o právu o nic víc než nejmladší — a studium práva je hlavním důvodem, proč byl stanoven věk pro soudcovské úřady, ale pairové mu nejsou nijak podrobeni —, zdá se, že vhodným kompromisem by bylo stanovit věk přijetí pairů na dvacet let, na rozdíl od soudců. Vypustí-li se oba první články, bylo by užitečné doplnit do tohoto článku, že pairové budou mít vstup, zasedání a rozhodující hlas jak při slyšeních, tak při poradách, aby se předešlo dvojznačnosti, kterou by mohl způsobit odlišný nebo nevyslovený výraz.

Bylo by nutné, aby se uťalo tisíc nových a neudržitelných obtíží, doplnit, že pairové budou ve všech parlamentech království zachovávat týž způsob vstupu do zasedací síně a odchodu z ní, jaký obvykle zachovávají v pařížském parlamentu, řádném soudním dvoře pairů a prvním ze všech parlamentů, jehož příklad nemůže a nesmí žádný jiný odmítnout.

IV. Slova „právní nástupci“ (*ayant cause*) nebudou mít žádný účinek v listinách o zřízení vévodství-pairií dosud udělených, do nichž byla vložena, a nebudou se už vkládat do žádných budoucích listin.

Výraz posvěcený dlouhým užíváním a ve skutečnosti podstatný není třeba rušit, nýbrž mu jen dát obecný výklad pro všechny listiny, jak vydané, tak budoucí, který by byl pevný a jistý. Je tedy třeba vyjádřit, že slovy „právní nástupci“ míní udělitel

muže pocházející z obdarovaného, kteří jsou jeho jména a rodu, v jakémkoli stupni a v jakékoli pobočné linii, se zachováním pořadí větví a prvorozenství mezi nimi, aby se hodnost zachovávala a trvala v mužských potomcích obdarovaného jeho jména a rodu, dokud zbude jediný muž pocházející z obdarovaného jeho jména a rodu.

V. Obecné klauzule ve prospěch žen, vložené dříve do některých listin o zřízení vévodství-pairií, nebudou mít účinek leč ohledně těch, které budou z obdarovaného pocházet a budou jeho jména a rodu[12], a pod podmínkou, že se provdají za osoby, které král uzná za hodné této pocty a jejichž sňatek Jeho Veličenstvo schválí královským patentem adresovaným parlamentu.

K tomuto článku, v němž není třeba měnit ani slovo, doplnit, že ze sňatku dcery, která podle znění uvedeného článku učiní svého manžela vévodou a pairem, vzejde vévodský rod po meči, to jest že v osobě syna této dcery se vévodství-pairie po přeslici stane vévodstvím po meči, takže nástupnictví v hodnosti bude ve všem podobné nástupnictví v kterékoli jiné hodnosti vévody a paira, která nikdy nebyla po přeslici a byla zřízena jen ve prospěch mužů.

Vyjádřit, zda zeť bude mít totéž pořadí jako tchán, nebo pořadí od data královského patentu adresovaného parlamentu k jeho sňatku, a tedy následně od svého přijetí, je-li pairem, což stanoví pořadí tohoto vévodství, jež se tím stalo vévodstvím po meči. Zdá se, že s tímto omezením vévodství po přeslici by se zeti mohlo ponechat pořadí jeho tchána; rozumí se, že tento edikt bude mít zpětný účinek ve všech svých bodech a článcích. Pokud jde o dcery dcer, to je věc, kterou je třeba navždy vyloučit a zakázat jako bránu neblaze otevřenou nepříjemnostem, proti nimž je tento edikt především spásný.

VI. Dovolit těm, kdo mají vévodství, aby z nich zřídili substituci navěky nebo pro větší počet osob, než jsou dvě kromě ustanoveného dědice, jak předepisuje moulinské nařízení, čl. 59, a to hlavní sídlo s jistou částí jejich důchodu ve výši až ... renty, k nimž zůstane připojen titul a hodnost vévodství-pairií, aniž by mohly podléhat jakýmkoli dluhům nebo srážkám, ať jsou jakéhokoli druhu, po zachování formalit předepsaných nařízeními pro zveřejňování substitucí.

Bylo by mnohem vhodnější, aby po vzoru španělských majorátů tento edikt stanovil, že každé zřízení vévodství s sebou nese věčnou substituci povýšeného statku, to jest hlavního sídla a určitého počtu farností v okolí, které dávají důchod patnáct tisíc livrů renty, s výsadou, kromě výsad obsažených v tomto šestém článku, že tento důchod nebude moci být obstaven z žádného důvodu; jestliže existují celá vévodství, která tolik nevynášejí, tím hůř pro jejich držitele, kteří je však budou moci zvětšit nákupy; jestliže se najdou vévodové tak zadlužení, že by toto ustanovení poškodilo je-

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Lze dodat: ledaže by se králi zalíbilo rozšířit svou milost výslovnou klauzulí i na dcery dcer. (Poznámka autora uvedeného návrhu.)

jich věřitele, dát malým komisařům velké komory pařížského parlamentu pravomoc převést zástavní právo věřitelů na volný majetek vévodovy manželky a zařídit, aby vévodství mohlo požívat výhody tohoto ustanovení, které, jakmile bude známo, nemůže už do budoucna nikomu škodit, zajišťuje i největším marnotratníkům skromnou obživu k udržení jejich hodnosti a zbavuje rody nedbalosti mnoha vévodů, kteří by této milosti nevyužili, kdyby byla jen nabídnuta a otevřena podle libosti, jak je tomu v tomto šestém článku. Je známo, že léna s hodností mají v celém Německu zhruba všechny tyto výhody; že italská léna nelze, přesně řečeno, za taková považovat, kromě skutečných suverénních panství; a že anglická jsou jen jména a prázdné tituly, které ti, kdo je nosí, nikdy nedrží.

VII. Dovolit mužským potomkům obdarovaného v přímé linii, aby vévodství-pairii vyplatili od dcer, které budou jeho vlastnicemi, uhradí-li jim cenu do ... podle sazby ... násobku současného důchodu.

Ženy musí být povinny náhradu ceny přijmout, a ta má být stanovena podle sazby hluboko pod výnosem statku a splatná smlouvou o zřízení[13]. Velmi obtížné provádění tohoto článku by odpadlo díky věčné zákonné substituci navržené k předchozímu článku.

VIII. Nařídit, aby ti, kdo budou chtít vznést nějaký spor ve věci vévodství-pairií a pořadí, poct a předností, které král udělil vévodům a pairům, knížatům a velmožům svého království, byli povinni každý zvlášť předložit Jeho Veličenstvu zájem, který v tom podle svého tvrzení mají, aby od něho obdrželi svolení jej uplatňovat a aby Jeho Veličenstvo mohlo samo rozhodnout, uzná-li to za vhodné, nebo rozhodnutím své státní rady odkázat strany, aby jednaly a byly souzeny v jeho parlamentu; a pokud by strany poté, co tam bude odkázán jeden návrh, chtěly vedle něho vznést jiné, od prvního odlišné, aby byly povinny obdržet od Jeho Veličenstva nová svolení.

Dobře. Jen ať se nevydává žádné rozhodnutí, které by, už tím, že by bylo rozhodnutím (*arrêt*), napadalo právo a hodnost soudního dvora pairů, nýbrž ústní králův rozkaz nebo královský zapečetěný list parlamentu, anebo dopis státního sekretáře královského domu prvnímu prezidentovi, generálnímu prokurátorovi a prvnímu generálnímu advokátovi pařížského parlamentu, vyjadřující z králova rozkazu jeho vůli. Zdá se spravedlivé přiznat verifikovaným vévodům, kteří nejsou pairy, a verifikovaným vévodstvím bez pairie tytéž výhody jako vévodům a pairům a vévodstvím-pairiím a zahrnout je do tohoto ediktu, ledaže by věčně substituovaný důchod verifikovaných vévodství, která nejsou pairiemi, mohl být snížen na deset tisíc livrů renty.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Smlouva o zřízení renty.

IX. Nařídit konečně, aby pan z Luxembourgu měl své pořadí od roku 1662.

Budiž, ale s tím, že se řekne „a chtějíce s ním zacházet příznivě“ atd., protože ani toto pořadí není dnes nenapadnutelné a nemá se zpochybňovat to, co je může a má napadnout; panu z Luxembourgu je samo o sobě zcela lhostejné, jakými slovy si toto pořadí zachová, jakmile si je zachová, a jsou-li to slova pro něho čestná.

Takový byl starý návrh a takové poznámky, které jsem k němu připojil; to bylo z mé strany brzy hotovo, ale ne tak brzy dohodnuto mezi kancléřem a mnou. Než vylíčím tento spor, který přerušila má velikonoční cesta do La Ferté a pak Monseigneurova smrt, je vhodné vysvětlit, jak se ta věc mezi námi rozjela.

Vévoda z Harcourtu, vždy pozorný ke svým záležitostem, žádal v té době o milost, která dala všemu podnět. Šlo o královo prohlášení, které by při nástupnictví v jeho vévodství-pairii dávalo přednost všem jeho mužským potomkům s vyloučením všech potomků po ženské linii, aby se předešlo nepříjemnosti s dědičkami starších větví, které tím, že jako nejbližší příbuzné odnášely statek, znemožňovaly mužským potomkům mladších větví, buď právě tím, nebo příliš vysokou cenou, získat zemi, bez jejíhož držení nemohou nabýt hodnosti, která tak na nich nutně zaniká, jak se to nedávno málem stalo vévodům z Brissacu a z Duras. Král souhlasil; ale forma nebyla snadná, protože Harcourt, který chtěl pracovat důkladně, se snažil, aby byla taková, aby obyčejové právo Normandie, kde leželo jeho vévodství, nemohlo jindy jeho dílo narušit.

Když jsem tedy souhlasil, dovolil mi kancléř promluvit o tom s Harcourtem, který kvůli pouštění žilou na noze, jež se špatně zavíralo, nevycházel z pokoje v bytě kapitánů tělesné gardy ve čtvrtletní službě, kterou vykonával za maršála z Boufflers, zdrceného bolestí nad smrtí svého syna, a kterou brzy nato převzal vévoda z Villeroy, aby se Harcourt mohl připravit na odjezd do Bourbonne a na Rýn.

Harcourt nacházel v mém návrhu dvojí výhodu, protože milost, o kterou žádal, se stávala mnohem jistější výslovným článkem obecného ediktu a protože se viděl zbaven toho, aby byl protistranou oblíbence. Ale můj údiv byl nesmírný, když jsem slyšel tohoto důvěrného dvořana paní z Maintenon a pana du Maine, jemuž se, jak jsem věděl, zaprodal kousky té nejhlubší podlosti, jak mi bez okolků říká, že pokud lze doufat v královo prohlášení jen za cenu, že se v něm potvrdí výhody levobočků (neboť to byl jeho vlastní výraz, a pronesený tónem rozmrzelosti), nemůže z toho vzejít nic dobrého. Odpověděl jsem, že toto potvrzení k tomu, co mají, nic nepřidává, a proto nám víc neuškodí. „Vidíte, pane,“ odvětil mi zaníceně, „vycházím s nimi velmi dobře a jsem jejich služebníkem; ale přiznávám Vám, že jejich postavení je pro mne nesnesitelné. Pro tuto chvíli nezbývá než mlčet, ale v jiných dobách se to všechno musí svrhnout, tak jako se vždycky převracejí věci násilné a nenáviděné, tak jako postavení Joyeuse a Épernona skončilo s Jindřichem III. a jako i u nich samých

skončilo postavení dobráka Vendôma s Jindřichem IV.[14] To musíme mít stále před očima jako to nejdůležitější, neboť právě to nás nejpodstatněji zraňuje. S tímto záměrem, který nesmíme nikdy ztratit ze zřetele, tedy nemohu být pro to, aby prošlo prohlášení, které posiluje to, co je už až příliš silné a co máme zničit. Mluvím k Vám otevřeně," dodal s jasnější tváří, snad když vycítil můj údiv; „vím, že s Vámi lze takto mluvit; všichni, v nichž zbyl kousek cítění, nemohou smýšlet jinak."

Jakkoli jsem byl omráčen tak nečekanou upřímností, přiznal jsem mu, že ohledně levobočků cítím totéž trápení jako on, nadšen, že ho v této věci shledávám docela jiným, než jsem měl důvod se domnívat. Trochu jsme se o tom otevřeně rozhovořili a já jsem se v duchu tajně obdivoval všemu, co skrývají záhyby srdce pravého dvořana. Potom jsem mu řekl, že ač jsem zcela jeho mínění co do budoucnosti, myslím, že nemusím být téhož mínění co do přítomnosti, protože kdyby to, co bylo učiněno, nemělo obstát, nedalo by se počítat s tím, že by jedno potvrzení víc nebo míň bylo spásou nebo zkázou postavení tohoto druhu; že pokud by se později dala svrhnout, článek ediktu, o kterém mu mluvím, nebude významnější než zapsaná prohlášení, která se jich výslovně týkají, ani než jejich držba; že tento článek, posuzovaný pak týmž pohledem, a to pohledem zdravým, by se dal z ediktu vyjmout, aniž by se porušilo jeho tělo, jehož ustanovení, samo o sobě spravedlivé, by si zachovalo plnou sílu a nikoho nezraňovalo; a že na tento vliv můžeme snadno počítat, budeme-li ho mít dost, abychom uspěli v tak významné věci, jako je přivést levobočky k rozumu a na místo podle stáří jejich vévodství mezi námi; že pokud naopak zůstanou tím, čím byli učiněni, bude to pro nás dost velké neštěstí, než abychom k němu chtěli přidat ještě to, že se připravíme o edikt tak výhodný pro všechno ostatní, a dal jsem mu pocítit celou jeho důležitost. Tato úvaha jím otřásla a druhý den se jí podvolil.

Nechtěl jsem jít dál, aniž bych od kancléře dostal svolení svěřit se maršálovi z Boufflers, k němuž jsem choval něhu a úctu syna k otci a který se mnou už mnoho let žil v naprosté důvěře. Kancléř svolil a já jsem maršála přesvědčil touž úvahou, která získala toho druhého. Potom šlo o to, věc zahájit. Jak na to, bylo rozhodnuto na jedné straně mezi Boufflersem, Harcourtem a mnou, kteří jsme jediní z d'Antinových odpůrců znali tajemství, na druhé straně mezi Chevreusem a d'Antinem, a kancléř stál uprostřed mezi námi a sloužil nám v tom jako spojka, aniž by nám sděloval něco z jedné strany na druhou. Postup byl tento: začít žádostí, kterou Harcourt podal pro své vévodství, a při té příležitosti znovu oživit starý návrh. Harcourt, když se uzdravil, navštívil kancléře a promluvil s králem, jako by chtěl svou žádost podepřít tímto starým návrhem, o kterém prý nejasně slyšel. Král mu řekl, že takový návrh skutečně byl a ať o něm promluví s kancléřem a s vévodou z Chevreuse, kteří si na něj oba

14. **Vysvětlivka:** Jindřich III. dal svým oblíbencům, vévodům z Joyeuse a z Épernonu (obě vévodství-pairie zřízena roku 1581), přednost před ostatními vévody a pairy; Jindřich IV. obdobně vyznamenal svého legitimovaného syna Césara, vévodu z Vendôme (1594–1665), syna Gabrielly d'Estrées, děda pozdějšího vévody z Vendôme.

musí pamatovat. Hned nato král mluvil o tomto starém návrhu s kancléřem, udiven a rozmrzelý, že se o něm někteří vévodové dozvěděli, když mu o něm Harcourt mluvil. Kancléř mu připomněl, že z jeho rozkazu byli do něho zasvěceni vévoda z Chevreuse a zesnulý pan z Luxembourgu, odkud se to mohlo rozšířit k několika dalším. Král, tímto upokojen, se kancléře zeptal, zda z toho ještě něco má; a když mu ten řekl, že všechny papíry pečlivě uschoval, dostal rozkaz je znovu prohlédnout, aby mu o nich mohl podat zprávu. Tak daleko jsme byli, když se společnost rozešla na Svatý týden, po němž následoval velikonoční týden a hned nato Monseigneurova nemoc a smrt; po ní se nám zdálo nepatřičné zahajovat naše přelíčení a odložili jsme je o něco později, ve shodě s d'Antinem a s prvním prezidentem. Využiji této přestávky, abych stručně vyložil zájem vévody z Chevreuse, který si nárokoval dva, oba naprosto žalostné.

Bez rozepisování o ohromném vzestupu Luynesů a o jejich rodokmenu, každý ví, že pánové z Luynes, z Brantes a z Cadenetu[15] byli bratři; že nejstarší se stal vévodou a pairem z Luynes a konetáblem; že pan z Brantes se stal sňatkem vévodou a pairem z Piney-Luxembourgu, o čemž bylo obšírně mluveno na svém místě při procesu o přednost, kterou si nárokoval maršál-vévoda z Luxembourgu; a že pan z Cadenetu, který se oženil s dědičkou z Ailly, byl učiněn vévodou a pairem z Chaulnes, když už byl maršálem Francie. Z toho plyne, že byl strýcem vévody z Luynes a prastrýcem vévody z Chevreuse. Toto zřízení je z března 1621, osm měsíců před konetáblovou smrtí. Pan z Chaulnes zanechal dva syny. Starší, zeť prvního maršála z Villeroy, zemřel bezdětný. Jeho mladší bratr se tak stal vévodou z Chaulnes. Proslul svou schopností na svých různých velvyslanectvích, byl guvernérem Bretaně, pak Guyenne, a často jsme se o něm zde na různých místech zmínili. Byl tedy bratrancem vévody z Luynes, otce vévody z Chevreuse. Když se tento vévoda z Chevreuse na začátku roku 1667 oženil se starší dcerou pana Colberta, daroval pan z Chaulnes celé své jmění druhému synovi, který by se z tohoto manželství narodil, pro případ, že sám nebude mít děti. Ten případ nastal roku 1698 a vidam z Amiens, druhý syn vévody z Chevreuse, zdědil jmění pana z Chaulnes, velmi zatížené dluhy, jichž se zesnulý nestaral svého dědice zbavit, a vévodství Chaulnes zaniklo. Pan z Chevreuse byl vnukem konetáblovým a nepocházel z prvního vévody z Chaulnes; vévodství Chaulnes bylo zřízeno jen pro obdarovaného a pro muže z něho pocházející, nikdo jiný k němu povolán nebyl; nic tedy není zjevnějšího než jeho zánik pro nedostatek mužských dědiců pocházejících po meči z obdarovaného. Pan z Chevreuse byl navíc ze jmění posledního vévody z Chaulnes osobně vyloučen svou vlastní svatební smlouvou, podle níž bylo darováno druhému synovi, kterého bude mít; takže ze všech možných důvodů nelze pochopit, na čem mohl pan z Chevreuse zakládat ná-

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tři bratři, o nichž Saint-Simon mluví, byli: Charles d'Albert, vévoda z Luynes, Honoré d'Albert, pán z Cadenetu, a Léon d'Albert, pán z Brantes v hrabství Venaissin, a nikoli z Brancasu, jak bylo vytištěno v předchozích vydáních.

rok na hodnost Chaulnes pro sebe samého, a také pro svého druhého syna, hodnost, jejíž vévodství sám nemohl držet a k níž ani on, ani jeho děti nebyli povoláni a z jejíhož prvního vévody nepocházeli. Silou ducha a touhy, bezmeznými výklady slov *successeurs et ayants cause* (nástupci a právní nástupci), užitých ve zřizovací listině Chaulnes stejně jako ve všech ostatních; jemnými, násilnými a falešnými úvahami; silou mnohonásobných dedukcí a spletitých sofismat přesvědčil pan z Chevreuse, oklamán vlastním srdcem a svým přílišným duchem a obratností, nejprve sám sebe, že má právo on a po něm jeho druhý syn, a pak o tom chtěl přesvědčit ostatní.

Pokud jde o Chevreuse, fakta jsou tato: tato země byla povýšena ve prospěch posledního syna pana z Guise, zabitého za posledních generálních stavů v Blois v prosinci 1588[16]. Tento poslední syn, tak známý pod jménem vévoda z Chevreuse, jím byl, jak se nepřesně říká, na breve od roku 1612, kdy bylo zřízení provedeno pro něho a jeho mužské potomky, až do roku 1627, kdy bylo toto vévodství-pairie zapsáno. Tento vévoda z Chevreuse se oženil s Marií de Rohan, vdovou po konetáblovi z Luynes a matkou vévody z Luynes, otce vévody z Chevreuse, o němž je řeč; a je to ta paní z Chevreuse, která tolik vynikla a natropila tolik hluku, zvláště za nepokojů v době nezletilosti Ludvíka XIV. S tím Lotrinským měla jen dvě dcery, z nichž ani jedna nebyla provdána. Přežila tohoto druhého manžela, dostala vévodství Chevreuse na úhradu svých nároků z manželství a darovala je vévodovi z Luynes, svému synovi z prvního manželství. Vévoda z Luynes je dal svému synovi při sňatku a ten díky vlivu svého tchána Colberta dosáhl nového zřízení Chevreuse ve svůj prospěch jako vévodství bez pairie, které bylo hned verifikováno. Vyvozovat z toho pairii a starobylost pana z Chevreuse-Lotrinského, ba dokonce starobylost zřízení vévodství bez pairie, zapsaného roku 1555 pro kardinála Karla Lotrinského, které jeho smrtí zaniklo, je nepochopitelné.

O nesmyslech těchto přeludů by se dala napsat celá kniha. A přece to byly tyto přeludy, které pana z Chevreuse vždy táhly na stranu všech, které se objevily, a pokud ne k tomu, aby se jich otevřeně ujímal a připojoval se k nim, tedy alespoň k tomu, aby zdánlivě zůstával neutrální, ve skutečnosti však byl jejich příznivcem a obhájcem.

Žil jsem s ním v nejdůvěrnějším a nejvzájemnějším přátelství a důvěře. Nebylo mu tedy neznámo, že zájem hodnosti obecně a zájem mého pořadí zvlášť u mne v tomto ohledu převáží nad každým jiným citem a nad každým jiným ohledem; chtěl se mě tedy pokusit přesvědčit a v různých dobách nic neopomněl, aby mě strhl veškerým svodem přátelství spojeným se svodem rozumových důvodů.

Shledal mě neochvějným. Co se týče přátelství, řekl jsem mu, že bych byl velmi rád, kdyby pro svého druhého syna získal nové listiny, ale že nemohu zradit svou

16. **Vysvětlivka:** Jindřich Lotrinský, vévoda z Guise (1550–1588), řečený Zjizvený, vůdce Ligy, byl z rozkazu Jindřicha III. zavražděn na zámku v Blois 23. prosince 1588, za zasedání generálních stavů. Jeho syn Claude Lotrinský (1578–1657) se stal vévodou z Chevreuse; nebyl však synem posledním — po otcově smrti se roku 1589 narodil ještě François-Alexandre, rytíř z Guise († 1614).

hodnost tím, že bych přimhouřil oko nad tak škodlivým zneužitím, jakým by bylo tak rozsáhlé a tak široké nástupnictví v hodnosti, jaké si nárokoval. Co se týče rozumových důvodů, rozplétal jsem jeho sofismata, která zde nebudu opakovat, abych neprodlužoval toto vyprávění o nesmyslech tak suchopárných a tak vyšpekulovaných, a navíc zbytečných, neboť ten nárok se neodvážil formálně vystoupit. Řeknu jen, abych o tom dal představu, že jsem ho jednoho dne mimo jiné hnal od nesmyslu k nesmyslu, k nimž ho jeho úvaha nutně vedla, až k tomu, že mi tvrdil, že vévoda a pair, jehož vévodství by leželo v oblasti téhož obyčejového práva, v níž leží Chaulnes, a který by měl dva syny, by mohl právem a bez jakékoli obtíže upravit oba podíly tak, že by starší měl co do množství majetku všechny výhody prvorozenství, a mladší by přesto byl vévodou a pairem na jeho úkor tím, že by mu vévodství-pairie připadla do podílu, aniž by se starší čímkoli provinil nebo tomu mohl zabránit. Někdy ho tak hrubé důsledky, z nichž se nedokázal vymanit, trochu zahanbily; ale jeho způsob uvažování, jemný do krajnosti, ho ve vlastních očích znovu posiloval, bránil mu poddat se přímému a pravému rozumu a nechával mu volnost, aby s naprostou upřímností dál hájil tu nejžalostnější ze všech tezí. Skončil jsem s ním tím, že jsem mu řekl, že je zbytečné se o tom dál přít; že pokud ten proces zahájí, musí počítat s tím, že mě najde proti sobě ze všech mých sil, aniž bych ho proto měl méně rád; a že největším důkazem, jaký jsem mu toho mohl dát, je mé upřímné přání, aby pro svého druhého syna uspěl novými listinami. Tento projev přátelství byl ode mne skutečně veliký; a on cítil jeho cenu, protože dokonale znal můj krajní odpor k našemu rozmnožování a krajní oprávněnost tohoto odporu.

Zůstali jsme tedy takto mlčky ohledně Chaulnes, na němž mu záleželo mnohem víc než na starobylosti Chevreuse, kterou viděl jen ve vzdálené budoucnosti; já jsem se před ním měl na pozoru ohledně Épernonu a někdy jsem mu na jeho otázky o tom rovnou odmítl jakoukoli odpověď; jinak jsme však byli ve všem, co se těchto věcí netýkalo, stejně úzce spojeni a v stejně naprosté důvěře jako předtím.

Jakkoli byli pan z Chevreuse a pan z Beauvilliers ve všem jedno — neboť říci spojeni je příliš málo —, ten druhý byl daleko od toho, aby schvaloval přeludy svého švagra; viděli jsme to na radě, kterou mi dal, aniž jsem si o ni řekl, abych se nároku na Épernon postavil moudře, ale pevně, a na téže radě, kterou podle svých slov dal svému bratrovi[17], který byl věrně na naší straně. Ale pro svou jinak naprostou jednotu s panem z Chevreuse ho nechtěl kárat a držel se v tom natolik stranou, že při více než odcizení, které panovalo mezi ním a kancléřem, nemohlo být ani řeči o tom, abych s ním mluvil o nařízení, o něž šlo, ačkoli jsem před ním neměl žádné tajemství. Tak daleko jsme byli, když po Monseigneurově smrti nastal konečně čas zahájit naše

17. **Vysvětlivka:** Míněn je vévoda ze Saint-Aignan, Beauvilliersův nevlastní bratr, na něhož Beauvilliers převedl své vévodství-pairii.

přelíčení o nároku na Épernon, nebo všechno ukončit nařízením ve formě prohlášení nebo ediktu, o kterém jsem mluvil.

Vévoda z Chevreuse a pan d'Antin si to vášnivě přáli z důvodů, které jsem vylíčil, a já jsem si to přál neméně z důvodů, které jsem uvedl. Tajemství, jak jsem řekl, bylo uzavřeno mezi těmi dvěma na jedné straně, maršály z Boufflers a z Harcourtu a mnou na straně druhé, a kancléřem — středním bodem obou stran, které spolu komunikovaly jen jeho prostřednictvím; a nakonec se uzavřelo výhradně mezi kancléřem a mnou samým, pokud jde o všechno, co se v té věci dělo. Maršál z Boufflers odjel nemocen do Paříže, jakmile proběhla přehlídka tělesné gardy; Harcourt odjel dost pozdě do Bourbonne a odtamtud na Rýn, a uvidíme, proč jsem neměl naspěch s ním mluvit; d'Antin a já jsme nebyli v takovém poměru, abychom spolu rozmlouvali o záležitostech; zbyl jediný vévoda z Chevreuse, s nímž jsem mohl mluvit, ale tak obecně, že jsem neměl volnost přiznat mu, že znám návrh prvního prezidenta Harlaye, natož všechno, co se na tomto základě dělo. Takové tajemství mi kancléř uložil a ponechal mi jen prostou volnost mluvit s panem z Chevreuse obecně, jako někdo, kdo dobře ví, že se na nařízení myslí, a kdo si je přeje, ale nic víc.

Byli jsme v Marly. Tento pobyt všechno zpomaloval a ztěžoval a byl mi neustálou překážkou. Kancléř, vášnivě zaujatý svým sídlem v Pontchartrainu, do Marly téměř nejezdil a přijížděl tam jen na zasedání rad. Od středy do soboty byl na svém milovaném venkově, zbytek týdne ve Versailles, aby mohl být dopoledne na radě v Marly a vracet se k obědu do Versailles. V pondělí, které měl volné, předsedal dopoledne radě stran a odpoledne pečetění[18], takže u něho ve Versailles bylo přístupné téměř jen úterní odpoledne. Měli jsme spolu mnoho co projednávat, takže všechno bylo přerušované a zdržované a neustále nás to nutilo psát si dopisy. Vévodové z Charostu a z Humières byli v Paříži; to mě zachraňovalo z oprávněných rozpaků, že musím mít zavřená ústa před důvěrnými přáteli ve společné věci, kteří drželi kormidlo épernonské záležitosti a vůči nimž jsem přesto musel zachovat přísnou zdrženlivost až do konce.

D'Antin, kterého kancléř nakonec informoval o rozkazu, jejž dostal od krále ohledně starého návrhu poté, co o něm s králem mluvil Harcourt, věc podpořil smělým kouskem rafinovaného dvořana. Svou záležitost rozjel ujišťováním krále, že ho jako o jedinou milost žádá jen o svolení, které nikomu neodpírá, vést svůj proces. To ho nijak nezarazilo, když se mu hodilo změnit řeč. Řekl králi, že jeho proces je nepochybný, ale že se přesto domnívá, že by jeho vliv těžko obstál proti našemu; že mu také velmi vadí dvě další věci: zdlouhavost, která by ho připravila o neustálou přítomnost u jeho osoby, v níž spočívá všechna jeho povinnost a všechno jeho štěstí;

---

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O radě stran už byla řeč (viz výše). Kancléř držel pečeť se státními radami a dvorními referendáři a po jejich zprávě pečetil edikty a prohlášení, šlechtické listy, listiny o legitimaci atd. Mohl odmítnout nařízení předložená k zapečetění, byla-li shledána odporujícími zákonům království. Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 9).

a rozhořčení, které by proti němu obrátilo všechny vévody, jeho, který se snaží jen vycházet dobře se všemi; že ať je jeho věc sebelepší, přiznává, že by mu vždy bylo proti mysli, kdyby za své povýšení vděčil spravedlnosti své věci, místo aby je dostal z královy milosti a štědrosti, což by byla jediná věc, která by ho potěšila; že by ho toto potěšení dojalo natolik, že by mu z celého srdce obětoval veškerou starobylost, kterou měl důvod očekávat, a že by se viděl se stokrát větší radostí posledním pairem z královy dobroty a v přízni ostatních než druhým díky šťastnému výsledku svého procesu; že to, ještě jednou, neznamená, že by ho nepovažoval za nepochybný; že právě přijíždí z Paříže, kde mluvil s nejlepšími hlavami parlamentu, které ho o tom ujistily (lhal velmi vědomě, jak později přiznal); ale že je mu tak nemilý tento život plný cest a vzdálenosti od něho, že je tak zvyklý nemít nic jiného než od něho, že se odvažuje ho zapřísahat, aby ukončil všechna jeho trápení a dal mu jako milost poslední místo mezi vévody a pairy, kde je přesvědčen, že mu náleží druhé. Toto, řečeno několik měsíců poté, co pro rozjetí své věci tvrdil pravý opak, a řečeno ve chvíli, kdy se pohnulo se starým návrhem nařízení, dalo králi volnost uspokojit všechny a postavilo ho na cestu, po níž ho bylo možno vést, kam se chtělo. D'Antinovi neodpověděl nic určitého; ale ani mu nepřipomněl, že ho zpočátku ujišťoval, že ho nebude žádat o milost; potom s ním sám od sebe mluvil o tomto starém návrhu, čehož se d'Antin, dokonale připravený, chopil tak, že si nechal nařídit, aby o tom jednal s vévodou z Chevreuse a s kancléřem.

Když návnada zabrala, představil kancléř králi, že je vhodné pozastavit přelíčení, která měla začít o nároku na Épernon, pokud by chtěl znovu navázat na dřívější postup ohledně nařízení; a ačkoli král nebyl ještě rozhodnut, s odkladem souhlasil. Kancléř to ihned oznámil prvnímu prezidentovi, královským zástupcům a stranám. Mezi d'Antinovými odpůrci a jejich advokáty to vyvolalo velký údiv. Nevěděli, čemu tento mocenský zásah přičíst; ani nepochybovali o tom, že je to kousek oblíbence znepokojeného obratem, který jeho věc vzala. Jediné, co jsem mohl udělat, abych je uklidnil, bylo říci vévodům z Charostu a z Humières, aby se neznepokojovali, a našim advokátům, aby byli dobré mysli.

Kapitola desátá

Projednávání návrhu nařízení mezi kancléřem a mnou. — Nehorázná a ctižádostivá šalba prvního prezidenta Harlaye. — Výrok prvního maršála z Villeroy. — Prosazuji, aby edikt zahrnul i verifikované vévody. — Přátelství mě získává pro nové listiny pro Chaulnes a kancléř se k nim ochotně přiklání. — S námahou ho v tom udržuji, když ho sofismata vévody z Chevreuse začnou dráždit. — Kancléř pracuje na nařízení sám s králem. — Jeho nechuť k vévodům a její příčina. — Ničemnost prvního prezidenta Harlaye ohledně korunovace a rozmnožování levobočků. — Navrhuji velmi chabou náhradu dvojího místa pro pairy, kteří se vzdali hodnosti. — Král, jedině kvůli své autoritě, nakloněn panu z La Rochefoucauld proti mně. — Chaulnes rozjeto. — Spis opírající se výhradně o královu autoritu, který mi vynese přednost před panem z La Rochefoucauld. — Nedostatek holdu; vysvětlení a nutnost tohoto aktu. — Střídání nařízené do rozsudku a zahájené losováním. — Proslulá předběžná rozhodnutí krále ve prospěch pana ze Saint-Simon. — Zvláštní počínání mezi vévody ze Saint-Simon a z La Rochefoucauld při přijetí prvního z nich do parlamentu a po něm. — Další zcela nedávné předběžné rozhodnutí krále ve prospěch pana ze Saint-Simon. — Králova autorita nakloněna panu ze Saint-Simon. — Divoká registrace listin o zřízení La Rochefoucauld. — Dopisy pana vévody ze Saint-Simon panu kancléři; pana kancléře panu vévodovi ze Saint-Simon; pana vévody ze Saint-Simon panu kancléři. — Objasnění některých míst mých dopisů. — Zajímavá anekdota o registraci La Rochefoucauld.

Tehdy jsme se kancléř a já dostali k důkladnému rozboru onoho starého návrhu prvního prezidenta Harlaye, který jsem si opsal a opatřil poznámkami a který měl posloužit za základ nařízení, jež se mělo vydat. První článek se stal prvním předmětem sporu: byl to článek o princích krve, mlhavý, nepatřičný a neříkající nic. Právě proto jsem se obával, že by v něm bylo skryté schválení uzurpací vůči nám, o jejichž počtu a nespravedlnosti se pan princ de Conti tak upřímně vyslovoval; a aniž jsem se o tom kancléři svěřil, trval jsem na tom, že článek, který nic neupravuje, protože v tom ohledu tehdy nebylo co rozhodovat, je zbytečný, a tím samým i neslušný. Kancléř mi odpověděl, že když se nutně musí mluvit o legitimovaných, nelze mlčením pominout legitimní. Tuto nutnost jsem neviděl. O princích krve nešlo vůbec: nebylo pro ně co potvrzovat jako pro levobočky, když už se chtělo této příležitosti k tomu využít; ale tato slušnost nemluvit o těch druhých, aniž by byli nejprve zmíněni ti první, se kancléři zdála rozhodujícím důvodem. Protože tento první článek ve skutečnosti nic nestanovil, příliš jsem na svém netrval; zkusil jsem však dosáhnout vypuštění druhého, který obsahoval potvrzení, o němž jsem právě mluvil, a s nímž by první padl

sám od sebe. Ale kancléř, pevný ve své zásadě, že právě tento článek bude lžící na boty celého nařízení, mi vzal veškerou naději, že by mohl být vypuštěn, a obrátil jsem se k tomu, abych ho dal sestavit tak, aby přinejmenším nedodával novou sílu tomu, co bylo pro levobočky učiněno, a aby potvrzení, když už se tomu nedalo vyhnout, bylo co nejprostší a co nejoslabenější. Třetí článek poskytl hojnou látku. Harlay tímto návrhem myslel jen na svou ctižádost. Měl opakovaně dané slovo, že se stane kancléřem za své dobré služby levobočkům. Lesk pana z Luxembourgu, podporovaného plnou přízní pana z Chevreuse, ho oslnil natolik, že se dopustil onoho stranického jednání, pro něž byl v tomto sporu o přednost odmítnut jako podjatý a pro něž jsme se s ním všichni otevřeně rozešli. Byl tehdy v největším rozkolu, v němž se vévoda z La Rochefoucauld projevoval jako jeden z nejrozhořčenějších. Harlay se ho pro pečeti obával a chtěl si ho znovu získat touž cestou, která ho od něho odvrátila. Byl dobře obeznámen s otázkou přednosti, která byla mezi ním a mnou, a aniž dal najevo, že na ni myslí, sestavil tento třetí článek tak, aby mě uškrtil, aniž bych se toho obával, a aby se tím s panem z La Rochefoucauld usmířil. Protože tento článek byl předmětem různých kroků, k nimž se bude třeba vrátit nejednou, přejdu k ostatním, aniž bych se u tohoto nyní zdržoval, leda u toho, co se mě zvlášť netýká.

Shledával jsem spravedlivým, aby vévodství byla verifikována jen v Paříži, soudním dvoře pairů a prvním ze všech parlamentů; proto jsem, aniž bych měl sebemenší vztah k Brancasům, navrhl to, co je vidět v poznámce k tomuto článku. Ale protože se věci s králem upravovaly mnohem víc podle záliby než podle zásad, nechalo se to stranou, jakmile přestalo jít o registraci, jak se uvidí v dalším. Věk obsažený v tomto článku vyvolal velký spor mezi kancléřem a mnou. Přijetí pairů mu nikdy podrobeno nebylo; nemohl jsem snést, aby mu podrobeno bylo, a to jen proto, aby to posloužilo za stupeň k vyznačení levobočků a princů krve nad nimi, kteří přes všechny své uzurpace nemohou popřít, že do parlamentu vstupují jen jako pairové a přes všechna svá vyznamenání jako pairové stejní jako všichni ostatní. Důvod věku u právníků, který nemá s pairy nic společného, jsem rozvinul v celé jeho síle.

Neštěstí bylo, že ten, proti němuž jsem se přel, byl soudcem i stranou. Muž zákona, soudce, kterého v něm tento rozdíl zraňoval, cítil, že je v postavení, kdy jej může zničit; dobře si dal pozor, aby tak příznivou příležitost neprominul, a když už nemohl dosáhnout víc, aby pairy co do věku postavil na roveň soudcům.

Starý maršál z Villeroy[1] říkával s obdivuhodným rozumem, že by pro sebe raději měl za prvního ministra svého nepřítele, ale muže urozeného, než měšťáka, který by byl jeho přítelem. Já jsem se zde ocitl právě v tomto případě.

Kancléř, který mě chtěl od toho odvrátit, se co nejvíc opíral o nepatřičnost, a někdy i nevýhodu toho, aby někdo mohl hlasovat v nejdůležitějších věcech dříve,

1. **Vysvětlivka:** Starý maršál z Villeroy je Nicolas de Neufville (1598–1685), vychovatel mladého Ludvíka XIV., otec nynějšího maršála z Villeroy.

než dosáhne věku, který je moudře předepsán k tomu, aby mohl nakládat se svými vlastními soukromými záležitostmi. Namítl jsem krajní řídkost těchto příležitostí k soudění pro pairy a neustálé užívání prominutí věku u soudců, kteří soudí každý den svého života. Marně jsem se dovolával nespravedlnosti nerovnosti vůči princům krve a levobočkům a úplné rovnosti se soudci, do té doby neslýchané; mluvil jsem k hluchému zahalenému do svého taláru, který mu byl dražší než spravedlnost, rozum či přátelství, a bylo třeba přejít k dalším článkům.

Se čtvrtým a pátým, které se týkaly právních nástupců a vévodství po přeslici, jsem byl brzy hotov. Byla to za ty tři první velmi skrovná náhrada, ale opak by byl v tak nešťastné době velmi škodlivý; a jestliže jsme na tom nic nezískali, byli jsme aspoň chráněni před tím, abychom na tom tratili. Byla v nich výslovně uvedena jen slyšení pařížského parlamentu; obával jsem se následků opomenutí tohoto druhu, podle příkladu toho, které nás vinou tehdejších pairů posléze vyloučilo z rady stran. Dal jsem tedy, a bez obtíží, připojit radu, to jest písemná řízení, a k pařížskému parlamentu ostatní parlamenty.

Pak jsem se pokusil, aby se tím skoncovalo s hloupými obtížemi, které dělají některé jiné parlamenty ohledně způsobu vstupu na zasedání a odchodu z něho, a aby se připojilo slovo, které by je všechny vázalo ke způsobu, jímž pairové vstupují na zasedání a odcházejí z něho v pařížském parlamentu, nejstarším a vzoru všech ostatních. Ale tu se znovu ozval soudce se svým drahocenným talárem a odpověděl mi, že to jsou věci cizí látce, o niž v tomto nařízení jde, a že se král nemůže pouštět do takových malicherností — výraz velmi oblíbený u těch, kdo nemají co nepříjemného snášet. Tak jsem měl proti sobě ve věcech parlamentu muže taláru a ve věcech týkajících se princů krve či levobočků dvořana, a bojovat s ním bylo příliš nerovné. Tyto dva články a dva následující se nijak nedotýkaly princů krve, levobočků ani taláru. Byly to přesto ty důležité, aby se skoncovalo se všemi spory o přednost a abychom byli chráněni před přívaly přízně a nároků všeho druhu, které v hodnosti převracejí veškeré právo a veškerý pořádek; proto mi v nich kancléř také snadno vyhověl. Upravili jsme je tak výhodně, jak jsem chtěl, a ještě lépe, nejen pokud jde o právní nástupce, ale i o dcery, kde byl zeť vyloučen ze starobylosti tchánovy. To byly dva velké body. O šestém se velmi dlouho jednalo, ne kvůli kancléřovu rozmaru, ale pro obtížnost jeho povahy. Mé mínění bylo, že pouhá možnost substituce je nedostatečná u vévodů lhostejných, nerozumných nebo zadlužených, a mým záměrem bylo zachovat hodnost i její statek navždy všem povolaným, uchránit je před nedbalostí jejich předků až do vymření rodu a zároveň opatřit vévodům aspoň z čeho žít i při největším úpadku jejich majetku, s leskem jejich hodnosti, z jehož pevnosti by čerpali svou obživu. Je třeba říci ke cti kancléře, že na tyto úmysly dokonale přistoupil a že jen nepřekonatelné překážky provedení, plynoucí z obtíží věci samé, které nebylo možné vyřešit, zabránily substituci ze zákona již zřízením a omezily ji na pouhou možnost vévodů ji zřídit, které jsme dali co největší rozsah, aby se naplnily všechny úmysly,

jež jsem právě vyložil. O sedmém článku se rovněž velmi dlouho jednalo. Chtěl jsem nižší sazbu; spravedlnost vyžadovala vyšší a podvolil jsem se. Kancléř šel dál než já, nesmí se mu ta čest upírat. Myslel jsem jen na prvního muže v pořadí dědické posloupnosti; kancléř sám od sebe rozšířil možnost nuceného vyplacení dcery na každého muže povolaného k hodnosti, každého v jeho pořadí, odmítnou-li to z nedbalosti nebo z nemožnosti dříve povolaní muži, což bylo rozšíření velmi výhodné pro zachování hodností v potomstvu obdarovaného. Osmý článek mezi námi dvěma prošel bez obtíží, až na to, že jsem se tak rozhodně postavil proti formě usnesení královské rady pro postoupení sporů o vévodské nároky parlamentu, že jsem dosáhl vypuštění této formy usnesení rady. Mým důvodem bylo, že soudci královské rady nejsou v těchto věcech příslušní. Devátý článek šel sám od sebe. Nárok na staré zřízení Piney byl předchozími články zaniklý. Pořadí jeho nového zřízení z roku 1662, učiněného pro zesnulého maršála z Luxembourgu, bylo stanoveno tímto článkem; a zároveň do něho bylo zahrnuto nové zřízení a nové pořadí d'Antinovo. To první bylo pohnutkou starého návrhu, to druhé jeho opětovného předložení. Článek obě tyto záležitosti ukončoval, a od té doby, co padl obludný rozsudek nespravedlivého Maisonse, o němž byla svého času řeč, bylo ožehavé dát soudně prohlásit Piney za zaniklé z prvního i druhého zřízení — což byla nicméně věc, které jsme se chystali věnovat veškerou péči, kdyby nás toho tohle nebylo zbavilo.

Až dosud šlo vůbec jen o pairy a starý návrh se nijak nezmiňoval o vévodech pouze verifikovaných, neboli dědičných, jak se jim nesprávně říká, neboť pairové jsou dědiční také. Spravedlnost, zostřená zájmem rodu paní ze Saint-Simon, mě přiměla na ně pomyslet, a to kvůli hlavě jejího rodu, jejímu bratranci, kvůli jejímu bratru a jejímu švagrovi, kteří byli všichni tři verifikovanými vévody. Navrhl jsem tedy kancléři, aby se na konec ediktu připojil článek, který by do něho zahrnul vévody pouze verifikované, nakolik toho byli schopni. Nedělal mi v tom žádné obtíže.

Když jsme se na tom všem dohodli, přešel jsem ke své vlastní věci, totiž ke starobylosti, která se měla stanovit buď podle data registrace listin, jak to proti mně tvrdil pan z La Rochefoucauld a jak to obsahoval starý návrh prvního prezidenta Harlaye, aby se mu zalíbil a znovu si ho přiblížil, anebo, jak jsem tvrdil já, podle data přijetí obdarovaného do parlamentu. Výklad důvodů obou stran odkládám na později, abych nepřerušoval souvislé vyprávění o nařízení. Zde stačí říci, že jsem kancléře přesvědčil o svém právu. Potom jsem otevřel to, co se týkalo pana z Chevreuse.

To byla jedna z velkých epizod. Starobylost Chevreuse z lotrinského zřízení nebyla to nejnaléhavější; Luynes byl starší. Naléhavým bodem bylo Chaulnes. To přestalo existovat od roku 1698, kdy zemřel poslední vévoda z Chaulnes; a vidam z Ami-

ens[2], druhý syn pana z Chevreuse, mezitím marně čekal a podle svého pana otce trpěl, a on s ním, velkou nespravedlností, aniž by se však ten či onen dosud odvážil soudně vystoupit, aby tuto hodnost převzal. Kancléř a já jsme se brzy shodli, že tento nárok nelze obhájit. Tu jsem mu řekl, že je to podstatná příležitost vzpomenout si na osobní přátelství, které mezi ním a panem z Chevreuse vždy bylo, a vybízel jsem ho, aby mu v této tak důležité věci posloužil a jeho druhému synovi vymohl nové listiny s novým pořadím. Kancléř se nedal prosit a odpověděl mi s otevřenou tváří, že je rád, že mě vidí takto smýšlet, a že mu to samo v té věci ulehčuje. Rozmlouvali jsme o tom, jak na to; shodli jsme se, že jediný způsob je nepředkládat králi ten nárok jako tak špatný, aby v něm zůstal jakýsi ocásek spravedlnosti, a ukončit jej novým zřízením, pro což mi kancléř slíbil udělat vše, co bude v jeho silách.

Paní ze Saint-Simon odjela z Marly s horečkou; zůstala od té doby v Paříži, dosti churavá, a jezdil jsem ji tam navštěvovat, jak nejčastěji jsem mohl. Vévoda z Chevreuse tam byl také; velmi nevhodně pro své záměry s Chaulnes se tomuto pobytu v Marly vyhnul, s čímž král nebyl příliš spokojen, neboť on, který byl skutečně ministrem, ač inkognito, potřeboval k těmto nepřítomnostem svolení, které mu král nedával rád. Zmocnil se ho neklid; přišel za mnou do Paříže a dal se do mě se svými obvyklými rozvláčnostmi; já jsem mu bez okolků řekl, že jeho nárok na Chaulnes je neobhajitelný a že nebude mít horlivějšího odpůrce než mne, pokud se ho pustí soudně hájit. Hned jsem dodal, že abych mu dokázal opravdovost svého přátelství, slibuji mu všechny dobré služby, bude-li jich potřebovat k novým listinám; a řekl jsem mu, co se o tom odehrálo mezi kancléřem a mnou, ale bez jediného slova, které by se jen přiblížilo k nařízení. Tato upřímnost ho okouzlila; tisíckrát mi děkoval a prosil mě, abych kancléře v tomto dobrém úmyslu podporoval. Jakmile ode mne odešel, dal se do psaní spisu, který nestál za nic, protože jeho nárok neměl naprosto žádný základ. Poslal ho kancléři. Úvahy v něm byly natolik vydestilované, že ho rozčilily, a ještě víc rozhovor, který s ním měl ve Versailles, kam za ním zašel, takže bylo velmi zapotřebí, abych kancléře z té špatné nálady, která ho popadla, zase vyvedl. Nechtěl jsem tím znepokojovat pana z Chevreuse, ačkoli si toho trochu všiml.

Kancléř zatím pracoval s králem. Tato nezvyklá schůzka mezi čtyřma očima vzbudila pozornost všech, kteří, když k této zvláštnosti připočetli odročení, jež postihlo naši při s d'Antinem, nepochybovali, že šlo právě o ni. Kancléř navrhl králi, aby návrh nařízení sdělil několika vévodům a aby se na něm s nimi pracovalo, když jde o to vydat zákon pro ně tak důležitý. Král se nad tím návrhem naježil a odpověděl s dosti oprávněným pohrdáním jejich schopností v záležitostech a obtížností najít několik z nich, kteří by těmto věcem dost dobře rozuměli. Kancléř mu jich několik jmenoval, mezi jinými mne, a využil té příležitosti, aby své přátelství uplatnil, aniž by je příliš

2. **Vysvětlivka:** Vidam z Amiens, Louis-Auguste d'Albert, druhý syn vévody z Chevreuse, pozdější vévoda z Chaulnes a maršál Francie. Vévodství-pairie Chaulnes vymřelo roku 1698 smrtí vévody z Chaulnes, bývalého velvyslance v Římě, a vévoda z Chevreuse si je nárokoval pro svého syna.

ukázal. Dokonce na tom dosti pevně trval; ale král zůstal neotřesitelný ve svých zvyklostech, ve svých předsudcích a ve svých *mazarinovských* podezíravostech o autoritu, které ho popouzely proti vévodům, jejichž hodnost mu byla nenávistná pro svou vnitřní velikost, svou povahou nezávislou na vnějších nahodilostech. Vždycky ho děsila a trápila kvůli dojmům, které mu o ní vštípil onen italský první ministr[3] pro svůj vlastní zájem a které mu bez ustání dával vštěpovat prostřednictvím královny matky, což ho učinilo tak trvale nepřátelským, že se nezastavil ani před nejcitelnějšími nespravedlnostmi, ba i při mnoha příležitostech přiznanými.

Návrh, tak jak jsme se na něm kancléř a já dohodli, sdělil kancléř prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi. Pelletier[4], který nebyl žádný velký učenec, se na něj jen podíval na svém venkovském sídle, kam odjel, a hned ho poslal zpět. D'Aguesseau napsal dlouhé tlachání, které, abychom řekli pravdu, nic neznamenalo. Kancléř, spokojen se svým zdvořilostním sdělením, šel dál za svým cílem.

Pan z Chevreuse, ostražitý vůči této králově práci s kancléřem o samotě, mu poslal další spis. Tento spis nebyl správný ve svých zásadách a nebyl poctivý ve svých úvahách, které všechny vedly k jeho cílům, jak mi kancléř napsal s nechutí, ba s hořkostí. Dodal, že mu pan z Chevreuse, když mu ho dával, řekl, aby mu dodal váhy, že mě přivedl téměř ke shodě ve všem. Nic takového nebylo, a dokázal jsem to říci jednomu i druhému. Ať se takové tvrzení musí zdát jakkoli podivné tomu, kdo vévodu z Chevreuse neznal, jsem přesvědčen, že klamal sám sebe a že tím, jak si přál, jak si představoval, jak se přesvědčoval, věřil všemu, co si přál, a všemu, o čem se přesvědčil o věci, o sobě a o druhých. Přesto jsem se nemohl zdržet, abych s ním o tom nepromluvil důrazně, ale zároveň jsem s námahou podpíral rozmrzelého kancléře, který chtěl nechat pana z Chevreuse jednat samotného, ponechat ho jeho sofismatům a všemu, co z nich dokáže vytěžit, bez jiné pomoci pro jeho věc.

Co ho u kancléře ještě víc kazilo, bylo to, že jelikož dobře tušil, že jde o nařízení, protože o něm sám mluvil, obtěžoval ho, aby vyzvěděl jeho mínění, a ještě aby dostal k nahlédnutí starý návrh, který viděl v době, kdy jej první prezident Harlay sepsal, o němž dobře usuzoval, že bude sloužit za základ toho, co se chystalo, ale z něhož mu v paměti zůstalo jen hrubě a nedokonale. Kancléře to obtěžovalo tím víc, že mu nechtěl ani sdělit starý návrh, ani tím méně dát nahlédnout cokoli z toho, co do připravovaného díla vejde, ani z toho, co podle jeho mínění vejít mělo.

Já sám jsem nebyl obléhán o nic méně pokaždé, když jsem přijel do Paříže, a dalo mi nemálo práce bránit se příteli tak důvěrnému, tak nade mnou vynikajícímu věkem i postavením a tak obratnému ve vyzvídání, který se domníval, že mi kancléř

---

3. **Vysvětlivka:** Kardinál Mazarin (1602–1661), první ministr za regentství Anny Rakouské a v prvních letech vlády Ludvíka XIV., až do své smrti roku 1661.

4. **Vysvětlivka:** Louis Le Peletier, syn bývalého generálního kontrolora, od roku 1707 první prezident pařížského parlamentu jako nástupce Harlayův.

všechno sděluje a nic přede mnou netají. Marně se snažil; nikdy ze mě nedostal nic než rady k jeho věci a velmi horlivé a velmi vytrvalé služby u kancléře, které nebyly zbytečné.

Kancléř pracoval s králem třikrát mezi čtyřma očima. Dozvěděl jsem se od něho po této třetí práci, že si král vzpomněl na dva články ze starého návrhu prvního prezidenta Harlaye, které jsem v opisu, jejž mi kancléř sdělil, neviděl: to byly dva poslední údery blesku. První bylo zastupování šesti starých pairů při korunovaci[5], přisouzené — s vyloučením pairů[6] — všem princům krve a v jejich nedostatku legitimovaným pairům, aniž by k němu mohli být připuštěni ostatní pairové jinak než při nedostatečném počtu jedněch i druhých. Druhým bylo přiznání legitimovaným, kteří by měli několik vévodství-pairií, aby je mohli rozdělit mezi své syny, kteří by se tak stali vévody a pairy a založili tolik kmenů vévodů a pairů, s pořadím, poctami a výsadami nyní přiznanými legitimovaným, nad všemi ostatními pairy staršími, než jsou oni.

Co jsem pocítil nad dvěma novotami zároveň tak nepředstavitelnými a tak zhoubnými, by bylo těžké vylíčit. Přel jsem se s kancléřem, který mi ukázal článek o korunovaci v konceptu toho prokletého Harlaye, který prý získal teprve nedávno. Připomínal jsem mu starobylost úlohy pairů, stejně starou jako korunovace sama a dosud nepřerušenou; že nikdy nebyla korunovace, při níž by pairové, pokud nějací byli, nesloužili, i když bylo princů krve víc, než bylo k této vznešené službě třeba. Připomněl jsem mu přednost pairů podle starobylosti před princi krve při korunovacích Jindřicha II. a jeho synů. Dokázal jsem mu, že onen tak spravedlivý zákon, jímž Jindřich III. činí všechny prince krve pairy z titulu narození a dává jim přednost před všemi ostatními pairy[7], nezpůsobil v jejich úlohách při korunovaci žádnou změnu. Vyložil jsem mu podstatu, důvod a ducha tohoto velkého obřadu z dějin a se vším, co je na něm obrazného, na čem se nelze dohodnout[8].

Učinil jsem mu zřejmým, jak málo pevná by byla korunovace vykonaná všemi mužskými příbuznými krále dědičného a monarchie, která jediná podléhá salickému zákonu. Zahanbil jsem ho hanebností tak vznešeného zastupování levobočky, a to z titulu levobočků. Zkrátka jsem nevynechal nic z toho, co mi mohla vnuknout nejpatetičtější bolest a nejmocněji probuzená znalost věci.

---

5. **Vysvětlivka:** Při korunovaci francouzských králů v Remeši se zastupovalo šest starých světských pairů — vévodové burgundský, normandský a akvitánský a hrabata z Toulouse, Flander a Champagne —, jejichž léna byla dávno sloučena s korunou nebo zanikla; jejich úlohy vykonávali princové krve a vévodové a pairové.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** S vyloučením pairů.

7. **Vysvětlivka:** Míněn edikt Jindřicha III. z prosince 1576, podle něhož princové krve zasedali v parlamentu jako pairové z titulu svého narození a předcházeli všechny ostatní pairy bez ohledu na starobylost jejich pairií.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis má *convenir*, a nikoli *disconvenir*, jak bylo vytištěno v předchozích vydáních.

Ale tu jsem v něm našel zároveň soudce i dvořana, a nakonec jsem se před ním jen stěží ovládl. Ujišťoval mě, že tato vzpomínka přišla od krále samotného a že ho nemohl odvrátit od tohoto článku o nic víc než od toho druhého, při čemž si dobře myslím, že nevyčerpal všechno své úsilí. Zkusil jsem na něho zapůsobit počtem a vahou našich ztrát. Když jsem konečně viděl, že nic nezískávám, obrátil jsem se k tomu, abych ho prosil, aby návrh nařízení zastavil. Tu padaly z obou stran velké rány. On nemohl snést tento návrh a já jsem od něho nemohl upustit. Tvrdil jsem mu, že tato rána míří přímo do srdce a že když se v takové míře útočí na všechno, co bylo na hodnosti nejstaršího, nejvznešenějšího a nejvlastnějšího, nemůže být nic dobré. On vypočítával výhody všech sporů, které odpadají díky článkům o právních nástupcích a o dcerách, a díky článkům o substitucích a o nuceném vyplacení dědiček. Uznal jsem výhodu těchto článků; ale dodal jsem, že nejen tyto, ale i nařízení sepsané mnou samým v plné svobodě a zcela podle mé vůle, avšak s podmínkou tohoto článku o korunovaci, by nám mohlo být jen naprosto odporné. Naléhal jsem na něj, aby s králem o tom znovu promluvil; král sám často říkal, že kromě princů krve je třeba pairů, aby při korunovaci zastupovali staré pairy, a dal by se tedy přivést zpět ve věci, kterou nikdy nemůže zažít. Kancléř byl otřesen; slíbil mi dokonce veškerou pomoc; ale podle odpovědi, kterou jsem od něho dostal nazítří na dopis, jímž jsem své naléhání zdvojnásobil, jsem měl důvod se domnívat, že muž taláru, docela klidný ohledně nehoráznosti, která se talárů netýkala, nechal krále jednat jako dvořan, který se chce zalíbit a dobře cítí, že to není na jeho útraty.

S tímto článkem, spíše pro pokročilou hodinu ukončeným než vyčerpaným, jsme přešli k druhému. Je tak podivný, tak obludný a tak překvapivý, že je zbytečné se o něm rozepisovat, když jsem ho vyložil. Byl vnuknut vévodou du Maine, s nímž král nejprve o tom, oč šlo, mluvil a který se nijak nešetřil, aby z toho vytěžil. Rozhovořil jsem se s kancléřem o moci dané levobočkům jakožto levobočkům, kterou by vykonávali nezávisle na králi, o výsadě z titulu znásobené hodnosti, které by jistě neprome̊škali, což by v účinku vycházelo nastejno jako edikt Jindřicha III., který učinil prince krve rozenými pairy, zkrátka o obludném postavení, které by co do počtu i co do věcí už nemělo mezí. Nakonec jsem zmlkl, neboť jsem dobře viděl, že to, co bylo vymyšleno, vyžádáno a uděleno pro vévodu du Maine ve prospěch jeho levobočkovství, už král nemůže opustit, protože z něho dělal modlu své lásky a své pýchy. Spokojil jsem se tedy s nějakou náhradou. Všechny bylo těžké z krále vymáčknout, tak žárlivého na hodnost, kterou bez ustání okleštoval, a který by se plašil před každým navrácením, zvláště kdyby se dotýkalo někoho jiného. Tato úvaha mě přiměla navrhnout náhradu velmi skrovnou, která nikoho nepostihovala: bylo to dvojí místo v parlamentu pro pairy, kteří se vzdali hodnosti, spolu s jejich syny, kteří se jejich vzdáním stali pairy.

Upozornil jsem kancléře, že tato novota nejde nikomu na útraty, že pairové, kteří se hodnosti vzdali, se svým vzdáním připravují jen o místo v parlamentu; že to pro

ně tedy nic neměnilo, ani pro jejich pořadí, starobylost, přednost a pocty na kterémkoli jiném místě, protože je jejich vzdání nevylučovalo z žádného obřadu ani z toho, aby všude požívali toho, co měli před svým vzdáním; že verifikovaní vévodové svým vzdáním nic neztrácejí, protože v něm nelze ztratit nic než vstup do parlamentu, který nemají; že by to dokonce v parlamentu nebylo samo o sobě nic nového, protože prezidenti parlamentu (*à mortier*), kteří postupují své úřady synům, nejsou tím připraveni o nic jiného než o možnost předsedat jako hlava, ale jinak požívají svého místa, své starobylosti a svého rozhodujícího hlasu; že totéž by se mohlo učinit ve prospěch pairů, chce-li se zachovat zdání, ne-li spravedlnosti, když se od ní vůči nim odchyluje tak násilným a tak neslýchaným způsobem. Kancléř o tom příliš nesporoval. Přesto namítl, že otec a syn nemohou zasedat spolu. Zeptal jsem se ho, proč toto vyloučení, když neplatí pro talár; že jen v tom je spravedlivé, aby s pairy otcem a synem bylo nakládáno jako se soudci otcem a synem; že budou-li téhož mínění, jejich hlasy se započtou jen za jeden, a budou-li mínění rozdílného, hlas propadne. Dodal jsem, že je to jen rozšíření práva, které náleželo několika, na všechny; že páni z Richelieu, z Bouillonu a Mazarin měli každý dvě vévodství-pairie; že ti dva poslední se jedné z nich vzdali; že to tedy byli dva otcové a dva synové, kteří zasedali spolu v parlamentu, kdykoli se jim zlíbilo a zlíbí, bez jakékoli možnosti tomu zabránit a aniž by kohokoli až do této chvíle napadlo spatřovat v tom sebemenší nevýhodu. Kancléř mi neměl co odpovědět; uznal návrh za velmi rozumný a slíbil mi, že udělá všechno, co dokáže, aby prošel.

Když byl tento bod vyřízen, řekl mi, že král nemohl přijmout mé důvody proti panu z La Rochefoucauld, ať mu říkal cokoli; že králova odpověď byla, že by tím byla dotčena jeho autorita, a že na tom pevně setrval.

Člověk méně citlivý, než jsem byl já, by měl těchto tří bodů v jediném rozhovoru dost. Tento poslední, který by se mě, kdyby byl sám, nesmírně dotkl, na mě přesto neudělal velký dojem, tak bolestný byl dojem obou ostatních. Ty útočily na tolik věcí, kdežto má záležitost se hodnosti téměř nedotýkala. Přesto jsem svou věc s kancléřem hájil a on místo jakékoli odpovědi souhlasil a pokrčil rameny, přiznal se mi, že je na mé straně, že s králem bojoval, jak jen to bylo možné, že králova odpověď na podstatu a na právo byla nulová a že odpovídal jen ze samotného zájmu o svou autoritu. Prosil jsem kancléře, aby mě nepokládal za poraženého, ani sebe ne, když mou věc předkládá; řekl jsem mu, že když ji shledává dobrou podle podstaty, práva, pravidel a spravedlnosti, které se královských práv nijak nedotýkají, a já jsem tedy zbaven nutnosti přesvědčovat jeho, protože jak sám přiznal, přesvědčen je, obrátím se k tomu, abych krále přesvědčil v otázce jeho autority, jak jen dokážu, dalším spisem, o němž jsem dobře předvídal, že ho neshledá dobrým; ale aby si vzpomněl na ten první, který za dobrý shledal, a aby onoho, který se chystám napsat, užil ve prospěch toho druhého, neboť jen tudy mohu uspět.

Skončili jsme článkem o Chaulnes, o němž mi řekl, že ho dosti šťastně nastartoval. Po tomto rozhovoru v jeho kabinetu ve Versailles, který trval přes tři hodiny, jsem odešel v takovém rozpoložení srdce i ducha, jaké si lze snadno představit. Jakmile jsem přišel domů, dal jsem se do práce na spisu, o němž byla právě řeč. Byl jsem rozmrzelý; odbyl jsem ho za dvě hodiny, abych ho hned poslal kancléři, který měl neprodleně pracovat s králem a pokusit se s touto novou pomocí můj nárok znovu postavit na vodu. Ta obratnost se zdařila; je taková, že ji vkládám sem spíše než do Dokladů. Je to spis kuriózní pro poznání Ludvíka XIV., který mi jen na základě tohoto kusu přiznal všude přednost před panem z La Rochefoucauld. Zde je.

„Tímto spisem se nezamýšlí vstupovat do podstaty otázky. Klade si jen za cíl podat velmi stručně dějiny toho, co se odehrálo mezi držiteli těchto dvou vévodství-pairií od jejich zřízení až po dnešek, a připojit na potřebných místech krátké úvahy, z nichž, jak se doufá, vyplyne se zřejmostí, že tato otázka nikdy nebyla otázkou, a že jestliže ji ohled na pana z La Rochefoucauld až dosud udržel nerozhodnutou, všechna, dokonce i králova předběžná rozhodnutí mu byla zjevně a jednotně nepříznivá. Je jen dobré jedním slovem připomenout, že kdyby bylo třeba obšírnějšího poučení a vstupu do podstaty věci, je se připraveno tomu vyhovět spisem zcela hotovým už před sedmi nebo osmi lety a doplnit ještě tento spis, nebude-li shledán dostatečným, aniž by se žádala hodina odkladu.

„Zřízení La Rochefoucauld je z roku 1622. Registrace je z roku 1631. Zde se se zbožným mlčením pomíjejí příčiny tak dlouhého odkladu a způsob, jakým byla tato registrace provedena. Ani jedno, ani druhé by věci pana z La Rochefoucauld nebylo příznivé; a kdyby tato poznámka, jakkoli jednoslabičná, nebyla nezbytná, aby se ukázalo, že tu nejde o zneužívání nedbalosti pana z La Rochefoucauld, nebyla by se o ní činila vůbec zmínka.

„Rádi bychom ještě mohli zamlčet jinou nesnáz, která dokonce uvrhla pana vévodu ze Saint-Simon do velkých rozpaků, když musel dát na této záležitosti pracovat, aby z ní nevytěžil výhodu pro pana z La Rochefoucauld příliš zhoubnou. Je to nedostatek holdu vzdaného králi. Zřízení vévodství, markýzství nebo hrabství, a podstatněji ještě vévodství-pairie, je vždy navrácením léna, které vazal drží, do rukou krále; král, když je převzal, mu je vrací spolu s hodností, kterou ho zřízením obdarovává za podmínek v něm obsažených, které jsou vzájemné, totiž cti a výhody pro poddaného, holdu a služby vůči pánovi, z nichž hlavní, dávající bytí ostatním, je vždy hold. Zřízením král svého poddaného obdarovává, holdem poddaný přijímá podmínky a podrobuje se jim, bez nichž mu král nemíní nic dát a poddaný nic přijmout. To není pochybné. V holdu nově obdarovaného poddaného tedy spočívá celá forma; síla a skutečnost účinku zřízení a obdarování, bez nichž by věci zůstaly nicotné a jako by se nestaly, protože poddaný nečiní ze své strany to, co se vyžaduje k přijetí milosti, kterou mu jeho panovník prokazuje, totiž přijmout ji z jeho ruky a uznat ho v tomto ohledu za svého zvláštního pána. Tento úkon holdu se může vykonat jen

trojím způsobem: buď samotnému králi osobně, což se stalo velmi vzácným, nebo místo Jeho Veličenstva jeho kancléři, který k tomu účelu zaujímá jeho místo, anebo ještě v účetní komoře. Zůstává o tom slavnostní listina panovníkovi i novému vazalovi, která je titulem změny jeho léna v hodnost vznešenější a v lenní svrchovanost vznešenější, neboť tehdy toto zřízené léno nepodléhá už nikomu než koruně; a je to nástroj, který veřejnosti oznamuje změnu, jež nastala v lénu a v jeho držiteli, protože zřízení bez toho je jen svědectvím králova nedokonaného úmyslu, jakmile poddaný opomenutím holdu, tak podstatné podmínky, nepřijímá milost svého pána a nezavazuje se pod jeho jho novou přísahou a úkonem poslušnosti, služby a věrnosti.

„A přece se nenajde, že by to zesnulý pan vévoda z La Rochefoucauld byl kdy učinil, králi, jeho kancléři ani účetní komoře, ačkoli je to věc tak podstatná, že se nebojíme tvrdit, že hodnost vévody a paira by mohla být panu z La Rochefoucauld právem upírána; nic nemůže tento nedostatek zahladit než králova dobrota, kdyby mu přiznala nové pořadí, když by nyní vzdal svůj hold; a právě tuto podivnou nesnáz se pan ze Saint-Simon všemi prostředky snažil zastřít, aby nevyvolal otázku tak nepříjemnou pro velmože, jehož si váží a jehož vždy vytrvale ctil. Aby toho dosáhl, byl pan ze Saint-Simon nucen říci, že když zesnulý pan z La Rochefoucauld skládal obvyklým způsobem přísahu při svém přijetí do parlamentu, tato přísaha v sobě zahrnovala hold, který tedy byl vzdán nanejvýš teprve v tomto okamžiku; a stejně tak, že účetní komora, zřízená tak zvlášť pro lenní slib a hold, lenní přiznání a soupisy[9] koruny, ho pro nedostatek holdu nemohla uznat dříve než tehdy, a to dva měsíce nato, když u ní bylo jeho zřízení verifikováno, to jest roku 1637.

„O dva roky dříve, totiž roku 1635, 2. února, bylo učiněno zřízení Saint-Simon a bylo registrováno. Zesnulý pan vévoda ze Saint-Simon vzdal svůj lenní slib a hold; byl přijat do parlamentu jako vévoda a pair a zesnulý pan vévoda z La Rochefoucauld proti tomu ohledně svého pořadí nevznesl žádnou námitku. Je pravda, že když byl přijat o dva roky později, nárokoval si přednost, a není o nic méně pravda, že ji nikdy nemohl získat, ačkoli je to věc, která se tak snadno přiznává prozatímně těm, jejichž právo se shledává lepším, až do konečného rozsudku, jak se to v pairii stalo při tolika příležitostech a jak toho dosud trvá příklad v záležitosti pana z Luxembourgu. Pan vévoda z Retz se vůči panu vévodovi z La Rochefoucauld nacházel v témž případě

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O holdu a obřadech, které jej provázely, už byla řeč (viz výše). Lenní přiznání (*aveu*) bylo rovněž jakýmsi holdem, jímž se dotyčný uznával za pánova člověka. Zde je formule lenního přiznání převzatá z *Grand coutumier* (sv. II, s. 31): „Přísaháš mi, že mi od této chvíle zachováš víru a věrnost jako svému pánu a že se budeš držet jako člověk takového stavu, jakého jsi; že mi budeš platit mé dluhy (to, co je mi dlužno) a povinnosti dobře a věrně, kdykoli je budeš povinen platit, a nebudeš usilovat o věci, pro něž bych ztratil poslušnost tvou a tvých dědiců, ani neodejdeš z mého soudu, leda pro odepření práva a špatný rozsudek. V každém případě uznáváš můj soud pro sebe i pro své dědice." Soupis (*dénombrement*) bylo prohlášení, které byl každý vazal povinen učinit svému pánovi do čtyřiceti dnů po holdu. Musel obsahovat výčet všech pozemků a práv, která na pánovi závisela. Pán měl rovněž čtyřicet dní na to, aby přesnost soupisu ověřil.

a dohodli se spolu, aniž bylo možné zjistit důvod, že se budou předcházet střídavě. Takové dohody jsou možné pro dvorské obřady, uzná-li to král za dobré, ale v parlamentu je třeba titulu. To bylo příčinou královského breve ze 6. září 1645, které až do rozsudku nařídilo toto střídání, jehož slavnostní počátek byl při *lit de justice* následujícího dne; a protože na tom stranám záleželo, kterou z nich přednost začne, rozhodl los proti panu z La Rochefoucauld. Přesnější rovnováhu si nelze představit; od té doby střídání trvalo vždy. Retz vymřel; Saint-Simon zůstal v tomto zájmu sám, a ten se v současnosti netýká žádného jiného vévody než pánů z La Rochefoucauld a ze Saint-Simon.

„Tato otázka se králi vždy zdála, ne-li zcela jistá, [aspoň] natolik příznivá pro pana ze Saint-Simon, to jest pro první přijetí, že od Jeho Veličenstva vzešla dvě velká a proslulá předběžná rozhodnutí při jednom z jeho nejvznešenějších úkonů. Když král na konci roku 1663 povýšil čtrnáct velmožů do hodnosti pairů Francie, konalo Jeho Veličenstvo své *lit de justice* a v jeho přítomnosti dal registrovat zřízení a přijmout nové pairy jednoho po druhém v pořadí, které se rozhodl jim dát. Pan vévoda z Bouillonu byl učiněn vévodou a pairem o několik let dříve s doložkou o první starobylosti Château-Thierry a Albretu, kterou parlament při registraci smlouvy o směně Sedanu upravil na den data této smlouvy, aby zmírnil starobylost, která by ho postavila do čela všech vévodů a pairů, a dal mu na způsob náhrady starobylost neobvyklou a stanovil ji před registrací jeho listin a před jeho prvním přijetím; což král shledal tak spravedlivým, vzhledem k mládí pana z Bouillonu, pozdějšího velkého komořího Francie, a zároveň tak dobře pocítil, že by svou starobylost ztratil, kdyby se o to nepostaralo jinak, že dal panem kancléřem vyhlásit při témž *lit de justice* výslovný rozsudek k zachování jeho pořadí ke dni uvedeného data. A ještě víc: pan maršál z La Meilleraye, jeden ze čtrnácti nových pairů, byl tehdy nepřítomen, v Bretani ve službě krále. Jeho Veličenstvu se nezdálo spravedlivé, aby jeho nepřítomnost byla na újmu pořadí, které mu určilo, totiž čtvrtého mezi ostatními, a byl vynesen ještě další rozsudek k zachování jeho pořadí. Nutno přiznat, že nic není formálněji ve prospěch pana ze Saint-Simon než tyto dva tak slavnostní rozsudky v téže a přesně téže otázce, vzešlé od krále samotného, zasedajícího na svém *lit de justice*, konaném jedině kvůli pairům.

„Když roku 1702 dnešní pan ze Saint-Simon pomýšlel s královým svolením, že se dá přijmout do parlamentu, prosil pana vévodu z La Rochefoucauld, aby se tam dostavil a předešel ho, aniž by se zkoumalo, kdo měl poslední střídání, k čemuž pokročilý věk zesnulého pana ze Saint-Simon a mládí tohoto už dávno nedávaly příležitost. Pan z La Rochefoucauld byl tou zdvořilostí, která byla jistě velká, dojat, ale byl v rozpacích. Byli jsme v Marly. Pan vévoda ze Saint-Simon zajel do Paříže navštívit pana prvního prezidenta Harlaye, který se ho zeptal, jak to udělá s panem vévodou z La Rochefoucauld. Pan ze Saint-Simon mu řekl o zdvořilosti, kterou mu prokázal a která odstraňuje veškeré rozpaky; ale nemálo ho překvapila odpověď tohoto soudce,

který si zakládal na tom, že mu nic není neznámo. Tato odpověď byla, že pořadí pairů mezi sebou v parlamentu nezávisí na nich a že to žádnou obtíž neodstraňuje. Pan ze Saint-Simon byl mladý: obával se příkladů nepříjemných odpovědí tohoto prvního prezidenta. Tím méně se jim chtěl vystavit, že ze zkušenosti se svými záležitostmi věděl, že od procesu pana z Luxembourgu je s ním na velmi špatné noze a že se on navíc snažil prostřednictvím zesnulé paní z La Trémoille usmířit s panem z La Rochefoucauld, kterého s ním týž proces rozkmotřil. Pan ze Saint-Simon tedy mlčel a nepovažoval za vhodné ho dráždit zmínkou o breve z roku 1645, které parlament registroval a o němž tento soudce nevěděl nebo vědět nechtěl, a odešel, aniž by mu na to cokoli odpověděl. Když se týž večer vrátil do Marly, dozvěděl se od zesnulého pana vévody z La Trémoille, že pan z La Rochefoucauld si přeje, aby byl spor mezi nimi rozsouzen. Pan ze Saint-Simon prosil pana z La Rochefoucauld, aby se mu upřímně vyjádřil, a ten mu řekl, že protože Retz vymřel, věk a stav rodiny zesnulého pana ze Saint-Simon vždy vedly k úsudku, že jeho hodnost vymře rovněž, že tato úvaha vždy zarazila každou myšlenku na rozsudek, ale že nyní stav věcí, který se změnil, mění i jeho smýšlení a že si přeje, aby byla věc rozsouzena. Potom mluvili o způsobu, jak si vzájemně počínat, a pan z La Rochefoucauld chtěl rozhodčí z řad pairů. Pan ze Saint-Simon mu připomněl, že jedině příslušnými soudci jsou sám král nebo parlament a že žádný jiný rozsudek nemůže nikdy být pevný; ale nebylo možné ho přesvědčit, a oba se shodli na sedmi soudcích, jimiž byli páni z Laonu, ze Sully, z Chevreuse, z Beauvilliers, z Noailles, z Coislinu a z Charostu. Pan ze Saint-Simon trval na tom, aby byl aspoň jeden soudce zpravodajem. To pan z La Rochefoucauld rovněž odmítl, takže se ujednalo, že pan z Laonu bude předsedat a zároveň podávat zprávu a že namísto doručování budou opisy listin a spisů, jichž by se chtělo užít, odevzdávány stranami podepsané panu z Laonu a sdělovány jedné straně od druhé panem z Laonu, který bude mít pravomoc omezit lhůtu, v níž mu je bude třeba vrátit.

„Když král věci v tomto stavu schválil, žádal pan ze Saint-Simon čas, aby si prošel záležitost tak zastaralou, kterou počítal nechat ve střídání, dokud se to bude líbit panu z La Rochefoucauld, a počítal, že se mu to bude líbit vždycky. Tehdy se pan ze Saint-Simon zarazil a dostal se do velkých rozpaků nad opomenutím lenního slibu a holdu ze strany zesnulého pana z La Rochefoucauld, které nahradil, jak bylo řečeno výše, aby si nezpůsobil tu bolest, že by připravil pana z La Rochefoucauld o tak staré pořadí a donutil ho zařadit se na konec všech vévodů tím, že by mu upřel, jak by k tomu měl až příliš dobrý důvod, platnost jeho hodnosti.

„Když byl pan ze Saint-Simon připraven, oznámil to panu z Laonu, aby to řekl panu z La Rochefoucauld, a ten dlouho požadoval, aby pan ze Saint-Simon sdělil své listiny první. Pan ze Saint-Simon odpověděl, že začít náleží panu z La Rochefoucauld, protože to je on, kdo už nechtěl střídání a kdo si přál rozsudek; že i kdyby předložil jen šest řádků obsahujících jeho holý nárok spolu s jeho zřizovacími listi-

nami a jeho dalšími souvisejícími listinami, pan ze Saint-Simon se s tím spokojí a odpoví. Po dosti dlouhé době, nevíme z jaké pohnutky, prohlásil pan z La Rochefoucauld panu z Laonu, když mu odevzdal svůj nárok zcela holý ve dvanácti řádcích, že nemá žádné listiny ani důvody, které by předložil, a že už o tom nechce slyšet; neodvážíme se říci, že se odbyl náladou, ale nemůžeme zamlčet, že se neodbyl žádným důvodem. Je tomu sedm nebo osm let, co věci na tom zůstaly, aniž by se pan z La Rochefoucauld dostavil při jakékoli příležitosti ke střídání, a nebyl dokonce ani při přijetí pana vévody ze Saint-Simon, který si především přál zachovat si čest přátelství pana vévody z La Rochefoucauld a o jejich záležitosti od té doby nemluvil, takže zůstala, kde byla.

„Dvě krátké poznámky tento spis spojí.

„První: Že nelze říci, že by mezi pány ze Saint-Simon a z La Rochefoucauld nebyl jistě existující a velmi starý spor, opětovně zahajovaný a odkládaný v různých dobách mezi jejich otci a potom jimi samými; „Že o něm král měl ve všech dobách znalost tak skutečnou, že od Jeho Veličenstva vzešlo breve o zavedení střídání v parlamentu, které vylučuje jakoukoli prozatímní přednost, a dva rozsudky při plném *lit de justice*, které jsou formálním předběžným rozhodnutím, a to tím nejpřesnějším, jaké může být, ve prospěch pana ze Saint-Simon; „Že zcela nedávno král na žádost pana maršála z Villars, aby mu přiznal rozsudek podobný rozsudkům pro Bouillona a La Meilleraye, anebo aby zabránil tomu, aby byl pan maršál z Harcourtu přijat jako pair do parlamentu dříve, než mu jeho zranění dovolí, aby byl přijat sám[10], zvolilo Jeho Veličenstvo tuto druhou možnost, což není o nic menší předběžné rozhodnutí ve prospěch pana ze Saint-Simon než ta dvě ostatní.

„Z toho plyne, že král ve všech dobách pohlížel na tuto otázku jako na skutečnou a velmi důležitou otázku a několika slavnostními úkony, které od Jeho Veličenstva vzešly až do zcela nedávné doby, jako na otázku velmi příznivou pro pana vévodu ze Saint-Simon. Tolik o věci samé.

„Druhá poznámka se týká královy autority.

„Nic by se víc nepříčilo povinnosti vazala k jeho pánovi, a ještě mnohem hůř poddaného k jeho panovníkovi, než požívat účinku milosti, kterou je to, co kníže dává, bez složení lenního slibu a holdu, který je poutem předepsaným samotnou jeho milostí a protiplněním za milost, jež poddaný, když ji přijímá, vrací knížeti, který ho ctí novým titulem, v jehož důsledku je mu lenním slibem a holdem z tohoto důvodu nověji a těsněji podroben, oddán a věrný. A přece právě to panu z La Rochefoucauld chybí a mohlo to být nahrazeno jen jeho pairskou přísahou složenou roku 1637, dva roky po holdu zesnulého pana vévody ze Saint-Simon a po jeho přijetí do parlamentu, které tento hold následovalo.

---

10. **Vysvětlivka:** Maršálové z Villars a z Harcourtu byli oba povýšeni na pairy roku 1709; Villars byl v září 1709 těžce raněn do kolena v bitvě u Malplaquet, a nemohl se proto dát přijmout do parlamentu. Kdo by byl přijat dříve, získal by přednost.

„Nic by méně vyznačovalo královu autoritu než stanovení pořadí pairů podle data registrace jejich listin, a zvlášť nic by jí nebylo víc odporné než stanovení pořadí pana z La Rochefoucauld podle data registrace jeho listin. Co do prvního bodu je jisté, že by to znamenalo brát pořadí z autority parlamentu, který si vždy nárokoval moc registraci listin připustit, odložit, urychlit nebo zamítnout a který se to často odvážil učinit; co do druhého bodu jde přesně o tento případ, protože listiny La Rochefoucauld byly registrovány v době nemilosti zesnulého pana z La Rochefoucauld a proti známé králově vůli, když král tehdy nebyl v Paříži. Tato skutečnost je jistá a pan z La Rochefoucauld, který se dobře pamatuje, jak se to stalo, protože to často slýchal vyprávět u sebe doma, to nepopře.

„Zbývá tedy, má-li se učinit věc slušící královské autoritě, stanovit pořadí podle data listin nebo podle přijetí obdarovaného do parlamentu, když se právě ukázala nepatřičnost stanovit je podle data registrace listin. Učinit to podle data jejich vyhotovení je nemožné, protože neregistrované listiny vyjadřují jen královu vůli neúčinnou a neuskutečněnou, z níž vzniká jen to, čemu se nevlastně říká vévoda na breve[11], jakým je dosud pan z Roquelaure, to jest člověk, kterého parlament neuznává za vévodu a paira, který nemá žádné pořadí, který požívá jen několika poct, jež nemohou přejít na jeho syna bez nové milosti, a jehož listiny nejsou s to stanovit mu pořadí mezi těmi, k nimž nemůže patřit, dokud jeho listiny zůstávají bez verifikace.

„Pořadí starobylosti lze tedy stanovit jen podle přijetí obdarovaného, a to ze dvou velkých důvodů: první proto, že teprve tehdy je hodnost úplná a dovršená, aniž by k ní bylo možné připojit cokoli dalšího z toho, co k ní náleží, jak by se zřejmě ukázalo, kdyby se vstoupilo do podstaty. Druhý proto, že teprve tehdy je králova vůle, nedostačující vyhotovením zřizovacích listin a ne vždy následovaná jejich registrací, a zvláště při registraci listin La Rochefoucauld, jediným pravidlem tohoto přijetí, pro něž se nenajde žádný příklad proti vůli králů. Teprve tehdy tedy působí nezávisle na všem ostatním moc této svrchované vůle, která marně zřídila, které se při registraci ne vždy vyhovuje a která, i kdyby se jí vyhovělo, by dávala prostřednictvím parlamentu to, co sama bez jeho součinnosti dát nemohla; ale která jediná podle svého zalíbení odkládá nebo urychluje přijetí do parlamentu toho, koho učinila pairem Francie, a tímto úkonem ho drží ve svých rukou v napětí, jak dlouho se jí zlíbí, a drží tak jeho osud ve vzduchu, ačkoli je dovršen a, jak se zdá, určen onou cizí mocí registrace; a dovoluje jen, aby se každý pairský úkon na obdarovaném skutečně dovršil a naplnil, kdy ona chce, touto poslední milostí jeho prvního přijetí do parlamentu, která korunuje všechny ostatní, jež jsou k ní jen příslušenstvím, a teprve tehdy ukazuje státu nového přísedícího a rádce, kterého si zvolila, velkým vazalům koruny druha, kterého přijali z její všemohoucí ruky, a všem jejím poddaným rozeného soudce, kterého nad ně po-

---

11. **Vysvětlivka:** „Vévoda na breve“ (*duc à brevet*) byl osobní, nedědičný titul udělený královským listem (brevetem), na rozdíl od skutečného „vévody a paira“ (*duc et pair*) — nositel užíval vévodského titulu a poct, ale neměl místo mezi pairy Francie u parlamentu.

výšila. Teprve tehdy je hodnost předložena jako úplná a pořadí starobylosti v tomto rodě navždy stanoveno posledním aktem plné vůle, který závisí jen na samotném králi, bez součinnosti parlamentu a aniž by kdo jiný než královský majestát přiložil ruku k dílu, nyní celému a dokonalému.

„To by ještě nepřemožitelněji dokázalo více času a volnosti vstoupit podrobněji do podstaty předmětu sporu, který probíhá mezi pány ze Saint-Simon a z La Rochefoucauld, jak co do práva samého, tak co do skutečností v příkladech. Toto však stačí přinejmenším, ne-li k tomu, aby se král rozhodl ve prospěch své autority a své nesdílné moci, předběžných rozhodnutí vzešlých od samotného Jeho Veličenstva ve všech dobách a s velkou slavností a dobroty věci pana ze Saint-Simon samé o sobě, tedy aspoň k tomu, aby to odvrátilo jeho dobrotu, a odvažujeme se dodat i jeho spravedlnost, od toho, aby v té věci něco rozhodl, aniž by mu prokázal tu milost, že ho vyslechne, ne-li sám, tedy aspoň prostřednictvím těch, na něž by to chtěl přenést, z nichž pan ze Saint-Simon nebude mít nikoho za podjatého, neboť důvěřuje v dobrotu a ve spravedlnost svého práva."

Dva dopisy, které jsme si kancléř a já napsali, nyní vnesou do dalšího průběhu této záležitosti všechno světlo, jehož je třeba. První je ze dne následujícího po tom, kdy jsem se od něho ve Versailles dozvěděl o článcích o korunovaci a o rozmnožení levobočků na tolik pairů, kolik by měli pairií; druhý z doby hned poté, co jsem dokončil výše uvedený spis. Bylo to 3. května v Paříži, kam jsem přijel přespat.

„Přiznávám se Vám, pane, že jsem se včera vrátil zarmoucenější, než Vám mohu vylíčit, a že když jsem pomyslel na novou a strašlivou ránu obecnou, pomyslel jsem i na svou vlastní. Dnes ráno jsem sepsal spis o své záležitosti, tak krátký a přesný, jak jsem dokázal, a právě jsem Vám napsal dopis určený k ukázání, odměřený, jak nejlépe jsem uměl, abych ho k němu připojil. D'Antin řekl tu věc panu z Chevreuse — vždyť se ji dozvěděl bez Vás —, a ten mi ji řekl, jak jsem Vám o tom včera podal zprávu; doufal jsem, že můj spis bude včas načisto přepsán, abych Vám ho mohl dnes večer přinést, ale můj loudavý sekretář nemůže skončit. Přesto by pro mne bylo velmi důležité mít tu čest s Vámi promluvit, a vidím, že Vaše dny jsou tak obsazené, že nevím kdy. Jet do Pontchartrainu se mi v této situaci nezdá příliš vhodné, a nevidím nic jiného než příští sobotu, jako včera ve Versailles, což je dlouho a stísněně; zatím Vám pošlu svůj spis, a bude mi velmi líto, že ho necháte číst samotného. Mezitím poroučejte svému služebníkovi, němému jako ryba, který bude obecně i zvlášť rozdrcen jako bídná hlína. Jaký krásný nářek by se nad tím dal pronést, při kterém bych ještě oprášil latinu a citáty, ale Vy byste řekl, že bych je tím znesvětil! Dovolte mi aspoň hluboce zdvojené *heu!* a přijměte ujištění o dokonalé oddanosti a vděčnosti."

Kancléř, který jako soudce a dvořan pokládal oba nové články o korunovaci a o levobočcích za nic; který doufal, že jako jakousi náhradu za ten druhý prosadí dvojí místo pairů, kteří se vzdali hodnosti; dotčený tím, že nedokázal prosadit mou přednost před panem z La Rochefoucauld, o jejíž spravedlnosti byl přesvědčen; a který

chtěl přesvědčit sebe, a ještě víc nás, že bychom měli být přecpáni a pokládat se za zahrnuté ostatními články, mi okamžitě poslal můj dopis zpátky, rozložil jeho druhý list a napsal mi na něj tuto odpověď: „Dovolte mi, pane, tento způsob odpovědi jen pro tentokrát a pro zkrácení, a dovolte mi také Vám v několika slovech vyčinit, než to bude víc. Nestydíte se, že nejste nikdy spokojen s tím, co si myslí druzí? Budete vždycky ve všech věcech stranický? Budete se vždycky plazit v řadách stran, aniž byste kdy vstoupil do ducha zákonodárce? To dílo je dobré, já je za takové považuji a hájím, a tak dobré, že právě proto, že je až příliš dobré, snad neprojde; a toto dobré dílo je pro Vás strašlivou ranou obecnou a ranou zvláštní, která Vás rmoutí nad všechna slova. Co rozumíte tím dopisem určeným k ukázání? Komu bych ho chtěl nebo mohl ukázat? Ne, pane, jedině příští sobota je proveditelná; celé století rozhovoru by se Vám zdálo stísněnou chvilkou, kdyby neskončil tím, že by se dospělo k Vašemu mínění. Pošlete mi zatím svůj spis, pane; usnadní to jeho druhé čtení s Vámi a učiní je srozumitelnějším. Buďte vždycky velmi němý, ale povznášejte se v duchu pravdy a neponižujte se pod hlínu, abyste ztratil jeden vlas ze své paruky, když získáváte celou. Dovolte mi zase já hluboce zdvojené *heu!* nad chybami přítele, kterého si tak vážím jako Vás a který je tak milý ve všem ostatním.“ Tyto dva dopisy podivuhodně charakterizují ty, kdo je napsali, a přinejmenším stejně dobře toho, s nímž měli co činit: dva následující to ukážou ještě lépe. Zde je kancléřův dopis z 5. května.

„Přečetl jsem, pane, a znovu přečetl se vší pozorností a s potěšením, jaké takové čtení skýtá člověku, jako jsem já, a se všemi zastávkami a opakovanými úvahami, jaké taková látka vyžaduje, jak Váš dopis, tak Váš spis, tak Váš výtah ze spisu. Dopis Vám vracím. Důvody tohoto vrácení jsou v mé včerejší odpovědi. Zbytek si nechávám; je pro mne, s Vaším dovolením; Vy máte jeho pramen ve svém duchu, koncepty ve svých papírech. To, co si nechávám, mi bude náhradou za to všechno, a to je pro mne mnoho. Co se týče otázky, jsem na Vaší straně, pane; už jsem Vám to řekl, můj hlas bude vždy ve Váš prospěch. Co Vás překvapí, je, že by to nebylo pro Vaše důvody. Váš první a velký důvod, který vyvozujete z lenního slibu a holdu, není podle zásad lenního práva pravdivý, a Váš poslední velký důvod, který vyvozujete ze zájmu samotných králů, je po pravdě jen hříčka ducha a sofisma stejně nebezpečné, jako je tak dobře obrácené, jak jen může být, a tak ušlechtile a umně pojaté, jak si jen lze představit. Ale kde po tisíci a tisíci letech diskuse, abych o tom už neříkal víc, shledáváte, podle Vašeho včerejšího výrazu, že tato diskuse je stísněná, když se prohlašuji za Vás a nikdy od tohoto mínění neustoupím, pokud se mě budou ptát na mé mínění? Ale když už jsem všechno přednesl a nezbývá mi než psát, co mi diktují, a poslouchat, mohu jednat jinak? Ostatně, upřímně řečeno, když je celé dílo samo o sobě tak dobré a tak žádoucí, že Vy sám souhlasíte, aby se rozhodly dva existující spory bez vyslechnutí stran a předešlo se dvanácti, které se chystají vylíhnout, bez přizvání kterékoli ze stran, můžete ve spravedlnosti, ve cti a ve svědomí žádat, aby se vzkřísil ten Váš, zapomenutý parlamentem stejně jako samotným králem, a aby se zvrátil

návrh ediktu takové důležitosti, podle Vašeho vlastního přiznání dobrý ve všem, co je po Vaší chuti, a který se netýká Vašeho malého zájmu, jemuž chcete, aby všechno ustoupilo? Odvolávám se k ušlechtilosti Vašeho srdce a k Vašemu přímému rozumu, pane; jste občanem dříve, než jste vévodou, jste poddaným dříve, než jste vévodou, jste sám sebou stvořen k tomu, abyste byl státníkem, a vévodou jste jen díky jiným. Abyste mě ve mém mínění ještě víc utvrdil, dejte mi, zapřísahám Vás, opis breve z roku 1645; vysvětlete mi dobře rok 1622, 1631 a přijetí z roku 1637. Vidím, že z přemíry lásky k bližnímu o tom ve svém spisu výmluvně mlčíte. Já, který nejsem ani výmluvný, ani milosrdný, pokud vím, Vás prosím, abych se tu historku dozvěděl ve všech jejích bodech a ve všech podrobnostech. Víte stejně dobře jako já, čím vším jsem Vám, pane."

Zde je má odpověď na tento dopis, z Marly, 6. května.

„Dostal jsem dnes ráno, pane, čest Vašich dvou posledních dopisů, jednoho, který se vrátil z Paříže, a druhého přímo sem; ctím v nich to hubování a miluji v nich ducha, dovolte mi tu volnost výrazu. S díkůvzdáním přijímám schůzku v sobotu ve Versailles. Jsem nadšen, že jste si dal tu práci všechno přečíst, a nemohu odkládat, abych Vám velmi pokorně nepoděkoval za objasnění, která ode mne žádáte. Budu mít tu čest Vám je v sobotu přinést i s Vaším dopisem samým, abyste, aniž byste si musel připomínat svůj spis, viděl, zda na všechno odpovídám. Příliš bych se musel rozepisovat o tom, co mi ráčíte říci lichotivého; kdybych se u toho zastavil, příliš bych se nadmul. Raději se zastavím u výtky a podám Vám krátce a upřímně zprávu o svém smýšlení, jako se vydává počet ze své víry.

„Co se týče mého smýšlení, odpusťte mi, jestliže se vší úctou zůstávám zdrcen tím, co se týká korunovace, a jestliže jsem příliš stranou sporu, nebuďte sám zákonodárcem jinak než tak, že se postavíte na místo [těch], na něž zákony dopadají. Je to naše nejvlastnější, nejstarší, nejvznešenější úloha, z níž nás nic nemůže utěšit a na kterou bych si ostatně osobně netroufal činit si nárok. Nepláču tedy nad sebou, ale nad ranou hodnosti. Jinak je všechno tak znamenitě dobré, že kdyby se přistoupilo na mé mínění, aby celý zbytek prošel tak, jak je nyní, anebo aby celý ten zbytek zůstal, jako by se nestal, dal bych ho raději podepsat, zapečetit a registrovat dnes večer než zítra ráno, přestože druhý článek je obecně nepříjemný a přestože jiným článkem ztrácím osobní při, kterou upřímně pokládám za nespornou a kterou i Vy sám shledáváte dobrou a spravedlivou. Posuďte, pane, zda to znamená lpět na svých soukromých zájmech, a mluvím k Vám ve vší pravdě.

„Co se týče mého spisu, smím Vám říci, že se nepokládám za zcela poraženého v otázce nedostatku a nutnosti holdu a že kdyby o to šlo a kdybyste se mnou chtěl jednat tak, jak jednal Corneille se svou neotesanou služkou[12], myslím, že byste mé

12. **Ediční poznámka:** Historka o autorovi, který předčítal své hry služce a podle jejích reakcí posuzoval jejich účinek, se tradičně vypráví o Molièrovi a jeho služce, nikoli o Corneillovi; Saint-Simon zde zřejmě obě osoby zaměnil.

mínění neshledal tak nerozumným? Vím, že velkým a nesporným důvodem je důvod úřadů a úředníků, ale protože nebyl přijat, když byl předložen lépe, než bych to dokázal já za sto let, vynechal jsem ho. Pokud jde o to, co nazýváte sofismatem o autoritě králů, dovolte, abych Vám navrhl výraz silnější a pravdivější: je to falešný důvod; ne že by úvaha v něm nebyla správná a jistá, ale proto, že otázka se nemá rozhodovat touto cestou; a přece se proti mně rozhoduje jedině s ohledem na autoritu. Když ji mám na své straně, nemám pravdu, že ji vykládám? A když je má věc dobrá a spravedlivá, nemám odstranit obtíž, kvůli níž ji prohrávám, a uchopit svého soudce za to místo, jímž jediným je přístupný, a naléhat na ně tím, že řeknu, co je, když jen podle toho budu souzen, bez jakéhokoli ohledu na jakýkoli jiný důvod?

„Pokud mi namítáte, že je ode mne nespravedlivé žádat, abych byl vyslechnut, když schvaluji, aby tolik jiných bylo souzeno bez vyslechnutí, jedno slovo Vám ukáže, pane, že mi to nemá být vytýkáno.

„Z celého toho počtu nárokovatelů, kteří se chystají vylíhnout, nikdo nikdy nezahájil spor, jen jeden k tomu dostal svolení, a dosud ho poprvé nevyužil, takže je stále ve stavu ostatních, kteří mají nároky, ale nikdy neměli spor. Ty ať se soudí nařízením bez vyslechnutí — co mohou namítat? Jejich nároky jsou v jejich hlavách; je snad povinností je předpokládat a rozebírat myšlenkové výtvory, které nemají ani prvotní existenci, a není naopak velmi dobře učiněno, když se přeludům a myšlenkovým výtvorům odejme veškerá možnost existovat? Ale pokud jde o ty, jejichž nároky jsou s královým souhlasem soudně vyneseny na světlo, vyloženy soudcům buď přirozeným, nebo k tomu povoleným, kde je soud věcí zaneprázdněn a strany mají moc dát mezi sebou rozhodnout, nezdá se spravedlivé vytvořit mezi nimi článek, aniž by se k nim přihlíželo; a to bylo skutečně shledáno tak málo spravedlivým králem i Vámi samým, že byl vyžádán souhlas zesnulého pana z Luxembourgu a ten byl dán k bodu, který se ho týkal v nařízení navrženém v jeho době, a proto souhlas jeho syna už dnes není potřebný, neboť se na tom od té doby nic nezměnilo. Pan d'Antin vede spor, který je dokonce dosud zcela nedotčen; chce se jeho souhlas, vyhoví se mu, on přistoupí, budiž. Nebyl bych nešťastný, kdybych se, když jsme ve sporu jen ti dva a já, jediný ocitl v zacházení jako ti, kdo žádný spor nemají, oni otázáni a uspokojeni, já odsouzen a oběšen, abych tak řekl, s milostí na krku, já, který mám spor projednávaný v parlamentu, s příslušností nařízenou králem a registrovanou v parlamentu, se dvěma královými předběžnými rozhodnutími při plném *lit de justice*, obnovenými právě teď při příležitosti pánů z Villars a z Harcourtu, zatímco pan z Luxembourgu s předběžným rozhodnutím proti sobě v podobě prozatímní přednosti před ním a pan d'Antin, který není ani vévodou, a s obhajobami jen připravenými, a ne zahájenými, jsou šetřeni; takže jeden zůstává pairem, což by mu jinak bylo velmi nejisté, a to pairem, který předchází víc než polovinu ostatních; a druhý se jím stává, ten druhý, pravím, který přes všechnu svou přízeň vidí svůj spor prohraný, bude-li se soudit.

„Ještě jednou, pane, až na bod o korunovaci raději prohraji svou záležitost a nechám nařízení projít; ale jaká je to nemožnost, aby nařízení prošlo a abych já ji neprohrál, když mne Vaše srdce i Váš duch ctí, jedno svým přátelstvím, druhý svým hlasem a svým přesvědčením, že mé právo je dobré? A chce-li se, abych proti rozumu prohrál, nemohl bych za to být odškodněn? A protože nemám ani úřad, ani guvernérství provincie, ani šedivé vousy jako pan z Chevreuse, ruku na srdce, nemám větší právo než on obdržet výměnou milost pro jednoho ze svých synů tím, že se vzdám práva svého pořadí? Dovolte mi, abych Vás prosil, abyste nepokládal za výstřednost tuto myšlenku, kterou lze obrátit více než jedním způsobem, a abyste uvážil, že za všech nynějších okolností by bylo tvrdé, kdyby se na člověka třicetišestiletého hledělo jako na dítě.

„Kromě toho, co mi řekl pan z Chevreuse, zpravený d'Antinem o nařízení, mi pan vévoda z Orléans řekl, že ví od samotného d'Antina, že bude učiněn vévodou a pairem. Nestačí to, aby se člověk, který je na místě, mohl obávat o svou druhou při a obrátit se kvůli ní na Vás, o němž se ví, že jste neobvykle pracoval s králem, i když jste to činil se vší možnou opatrností? „Ale toho je na dopis příliš a na dodatek ke spisu dost. Dovolte, abych Vás prosil, abyste to zvážil s dobrotou a opakovanou úvahou. Co se týče tajemství, zachovávám je tak, že ačkoli jste mi po celou dobu této věci dovolil říkat všechno panu z Harcourtu, naposledy jsem s ním přesto zacházel jako s ostatními, to jest jako s pány z Chevreuse a z Charostu, jimž jsem stále říkal, že jsem z Vás o Vaší práci s králem nemohl nic vytáhnout a že Vám Jeho Veličenstvo zakázalo o tom promluvit jediné slovo. Co mě přimělo si takto počínat s panem z Harcourtu, byl citlivý bod korunovace a to, že jsem se cítil jistější, že pana z Harcourtu, jakkoli je rozvážný, zadržím, když mu ho zamlčím, a abych mu ho zamlčel, když mu zamlčím každou podrobnost, než když mu ho řeknu. Počítejte tedy, pane, ať se stane cokoli, s mou věrností, s nevýslovnou vděčností a s oddaností bez míry."

Nyní je třeba vysvětlit dvě věci: mou zmínku o panu vévodovi z Orléans v souvislosti s d'Antinem a mou myšlenku na jednoho ze svých synů.

Král, jak jsme viděli, odmítl jakékoli sdělení návrhu nařízení několika vévodům, které mu kancléř navrhl, [mezi jinými] i mně, a počítal s tím, že nevíme, co se v té věci děje. Proto mi kancléř vrátil ten dopis pro krále, určený k ukázání, který jsem mu napsal. Živost jeho stylu ukazuje, jak nemožným shledával mu ho ukázat, protože by mu tím zároveň ukázal, že jsem v tom namočen. Dokud o tom král nevěděl, nemohl jsem se ozvat, a na tom mi nesmírně záleželo, abych ho udržel mezi jeho náklonností k panu z La Rochefoucauld a jeho předpojatostí ve věci jeho autority proti mé při; protože takový, jaký byl, přece jen chtěl zachovávat jisté ohledy a byl jimi vázán, což byl jeho pravý důvod, proč odmítl sdělení několika z nás. Jakmile však věc prosakovala a já mohl citovat, co mi o ní řekl pan vévoda z Orléans, mohl jsem se otevřeně obrátit na kancléře a on mohl o tom podat zprávu králi, aniž by se musel obávat čehokoli osobně, protože to byl d'Antin, kdo mluvil s panem vévodou

z Orléans, a tento princ, kdo mi to vyřídil. Uvolňoval jsem tedy kancléři ruce a dával mu možnost říci králi bez rozpaků, co by uznal za vhodné.

Co se týče mých dětí, krajně překvapen tím, jak král odpověděl kancléři na mou otázku přednosti, obával jsem se, že tuto představu o jeho autoritě nebude možné vyvrátit, protože se mu tak hluboko vtiskla do hlavy. Přišlo mi tedy na mysl, když mi to kancléř vyprávěl, pokusit se krále přimět k ústupu obtížnějším ekvivalentem, anebo tento ekvivalent získat, čemuž bych byl bez porovnání dal přednost: totiž učinit svého druhého syna vévodou a pairem, když už se bez důvodu jednalo o tom, učinit jím syna pana z Chevreuse, a také d'Antina, a za to se už s králem nepřít a nechat mu potěšení a klid, aby dal vyhrát spor svému příteli panu z La Rochefoucauld, a to podle toho, co pokládal nikoli za spravedlnost, na niž nikdy neměl co odpovědět a ani se jí nedovolával, ale za svou autoritu, kterou vždy stavěl do popředí. Kancléř tuto myšlenku nezavrhl a pokládal jsem ji za tím lepší, že jsem viděl krále v nynějším rozmaru takové povolnosti k rozmnožování těchto hodností, že šlo jen o to, vyrobit k tomu lžíci na boty. Na druhé straně jsem se ještě obával umírajícího vlivu pana z La Rochefoucauld. Neduhy ho už nějakou dobu odloučily od honů a od cest, ale ne od toho, aby čas od času nevpadal do králova kabinetu, kam se dával vodit kvůli zájmu nějakého sluhy nebo kvůli nějaké jiné tlachanině, kde velmi často vymáhal svou prudkostí na králi, co chtěl a co král často také nechtěl; ten krčil rameny pod ochranou jeho slepoty a nakonec povolil, zčásti ze soucitu a ze starého přátelství, zčásti aby se ho zbavil. Obával jsem se tedy králova strachu z pokřiku toho starého slepce, který by mu jistě nepřestal dělat výstupy, jakmile by se dozvěděl, že je odsouzen, a který by mi vším tím sténáním, hubováním a křikem možná dal ještě co dohánět. To vše mě tedy přivedlo k úsudku, že můj návrh není hloupý, budu-li ostatně hájit své právo, ale v králově duchu, to jest omezím-li se na to, abych jeho autoritu postavil na svou stranu. Ale protože tento způsob boje se hodil jen pro něho samého a jinak by ho nikdo ani nevymyslel, ačkoli každodenní zkušenost učila, že jakýkoli jiný je u něho zbytečný, ať šlo o jakoukoli příležitost, kde si představoval, že by jeho autorita mohla být sebeméně dotčena, považuji za vhodné předložit zde stav otázky, která byla mezi panem z La Rochefoucauld a mnou, a skutečné důvody obou stran, na nichž jediných měl každý osvícený a spravedlivý soudce svůj rozsudek založit. Kromě toho, že je záležitost už zde nutně načata, nebude vyprávění tak dlouhé, aby se oddělovalo od toho, co už o ní bylo řečeno, a odkazovalo do Dokladů, zvláště když je v časovém pořádku začít je historkou, o jejíž úplné objasnění mě kancléř, jak jsme viděli, požádal a která proto musí mít zde své místo.

Roku 1622 bylo hrabství La Rochefoucauld zřízeno Ludvíkem XIII. jako vévodství-pairie. Touto milostí se pan z La Rochefoucauld[13] stal tím, čemu se nevlastně říká vévoda na breve[14].

Státní nepokoje, v nichž se páni z La Rochefoucauld, starší i mladší větve, velmi zvlášť vyznamenali proti králům od Jindřicha II. až po Ludvíka XIV., a až po jeho oblíbence pana vévodu z La Rochefoucauld včetně, s nímž jsem měl ten spor k rozhodnutí; nepokoje, pravím, které ve státě nastaly, strhly toho, v jehož prospěch se zřízení stalo, proti tomu, kdo ho jím poctil, a znemožnily mu dát je verifikovat v parlamentu. Byl stále v témž postavení, to jest v Poitou, ve vyhnanství, poté co se zapletl proti králi, když byl kardinál z Richelieu[15], tehdy první ministr, učiněn vévodou a pairem a chtěl být v této hodnosti přijat do parlamentu téhož dne a hned po registraci svých listin.

Zatímco se k tomu přikročovalo, za shromážděného parlamentu a pairů na místech, stál kardinál z Richelieu u krbu velké komory, jak je zvykem tam stát, dokud nepřijde první soudní sluha oznámit, že je čas jít složit přísahu. Lze si představit, že byl obklopen velkou družinou a početnou společností.

Pan Princ[16] zatím seděl s ostatními pairy na svém místě, a to s dvojím úmyslem. Jeho záměrem bylo odplatit tahem stejně odvážným jako důležitým služby, které on a jeho lidé obdrželi od pana z La Rochefoucauld a jeho předků, a měl-li dar proroctví, i ty, které měli jeho synové obdržet od syna a vnuka pana z La Rochefoucauld. Nejenže chybělo svolení k registraci jeho listin, ale existoval výslovný a opakovaný králův zákaz parlamentu ji provést. Pan Princ ve srozumění s prvním prezidentem Le Jayem a s Lamoignonem, radou velké komory, otcem prvního prezidenta Lamoignona, se spikl, že odvážně využije nejzmatenější a nejnečekanější chvíle k tomu, aby prosadil registraci listin La Rochefoucauld, a jako takovou chvíli vybrali okamžik mezi registrací listin Richelieu a zprávou o kardinálově životě a mravech k jeho přijetí, počítajíce dobře s tím, že v hluku a tlačenici, které takové úkony vždy provázejí, nikdo nic nebude tušit a ani si nevšimne tahu, který chtěli provést.

Když bylo všechno domluveno s malým počtem těch, kdo měli být a také byli na zasedání, aby dali podnět ostatním, pan Princ, aniž by čekal, až druhý zpravodaj, pro vyšetření života a mravů, otevře ústa, aby se dospělo k přijetí kardinála z Riche-

---

13. **Vysvětlivka:** Zde je míněn František V., první vévoda z La Rochefoucauld (1588–1650), děd pana z La Rochefoucauld doby Pamětí (Františka VII.); jeho syn byl František VI., autor Maxim. V citovaném spisu je to „zesnulý pan z La Rochefoucauld".

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O vévodech na breve (viz výše).

15. **Vysvětlivka:** Armand Jean du Plessis, kardinál z Richelieu (1585–1642), první ministr Ludvíka XIII. od roku 1624; vévodou a pairem byl učiněn roku 1631.

16. **Vysvětlivka:** Pan Princ je zde Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646), otec Velkého Condého a prince de Conti. Syn pana z La Rochefoucauld, František VI., stál za Frondy na straně Velkého Condého.

lieu, a až se vystoupí na horní sedadla, aby se vyslechl advokát a generální advokát a kardinál tam byl přijat, jak se tehdy činilo; pan Princ, pravím, pohlédl na prvního prezidenta, který, věda, co se chystá, nijak nespěchal udělit tomuto zpravodaji slovo, a zeptal se, zda tu není ještě nějaká jiná registrace, protože se mu zdá, že nějaká je. Le Jay, zděšený v okamžiku provedení, odpověděl velmi tiše, že je tu registrace listin La Rochefoucauld, už starých, které však král vždy zastavoval. „Ale jděte," odvětil pan Princ, „to je staré a obehrané, ručím Vám, že král už na to nemyslí"; a hned dodal, obraceje se k Lamoignonovi: „Nemá je tu někdo?" Lamoignon smekne a ukáže je. V tu chvíli pan Princ, posiluje Le Jaye svými pohledy, řekl Lamoignonovi: „Podejte nám o nich zprávu, pan první prezident si to přeje." Lamoignon si to nedal říci dvakrát. Pustí se do čtení listin, odbude je co nejrychleji a potom se dvěma slovy vysloví pro jejich registraci. Soudci, z nichž tři čtvrtiny o králově zákazu je registrovat nevěděly a z nichž téměř nikdo v tom ruchu davu, který naplňoval velkou komoru, nemohl slyšet tak krátký rozhovor pana Prince s prvním prezidentem, hlasovali kývnutím baretu se zbytkem zasedání, jak je při těchto registracích obvyklé, a přičítali spěch, s nímž se postupovalo, snaze co nejvíc zkrátit čekání prvního ministra na předvolání k přijetí. Neměli čas ani nepomysleli na to, aby si uvědomili, že kdyby za tím nebylo něco neobvyklého, bylo by slušné přikročit k přijetí kardinála z Richelieu dříve, než se provede tato druhá registrace, aby se ho nenechávalo tak dlouho čekat a aby byl, až bude přijat a na svém místě, také jejím soudcem. Rozsudek o verifikaci listin La Rochefoucauld byl vynesen hned po hlasování, a tato velká záležitost byla tak vybojována, abych neřekl ukradena, prvnímu ministrovi přímo pod nosem, přítomnému ve velké komoře, který na nic takového nemyslel a který si mezi vším tím davem a hlukem, jímž byl u toho krbu obklopen, stále myslel, že se projednává jeho věc. Hned po vynesení rozsudku o registraci La Rochefoucauld se přikročilo k tomu, co se týkalo kardinálova přijetí; kardinál složil přísahu a celý obřad se dokončil.

Při odchodu z justičního paláce se dozvěděl, co se stalo, a nemohl tomu uvěřit. Povolal si prvního prezidenta, který se vymlouval na pana Prince, ale přesto neunikl tvrdé důtce. Pan Princ s ním byl nějakou dobu rozkmotřen a nemilost pana z La Rochefoucauld se prohloubila, ale registrace tím nezůstala o nic méně provedena a dokonána. To je to, co pana z La Rochefoucauld čím dál víc připoutalo k panu Princi a jeho děti k jeho dětem; to je to, co vytvořilo dědičnou důvěrnost pánů z La Rochefoucauld s Lamoignony; to je to, co prodloužilo vyhnanství pana z La Rochefoucauld daleko za konec všech nepokojů a za smíření všech, kdo se jich účastnili. Toto vyhnanství trvalo ještě, když roku 1634 byly vydány nové zřizovací listiny pro Retz ve prospěch zetě po tchánovi, s novým pořadím, a když na počátku roku 1635 byl můj otec učiněn vévodou a pairem, a oba byli verifikováni a přijati do parlamentu bez sebemenší námitky ze strany pana z La Rochefoucauld, který si zřejmě ještě nepředstavoval, že by je mohl předcházet, a byl velmi rád, že má svou hodnost zajištěnu. Když se potom vrátil do přízně, dal se roku 1637 přijmout a nárokoval si přednost

před panem z Retz a mým otcem. Tak vznikla otázka mezi přednostním právem registrace na jedné straně a přednostním právem prvního přijetí do parlamentu na straně druhé. Je čas ji vyložit v celém jejím světle, když jsme vyprávěli skutečnosti, staré i nové, od vzniku tohoto sporu. Nebudeme se zdržovat přespříliš rozvláčnými spisy obou stran, omezíme se na to, co je čistě nezbytné k objasnění otázky.

Kapitola jedenáctá

Krátké a podstatné vysvětlení otázky přednosti mezi prvním přijetím paira v parlamentu a datem registrace pairie. — Povaha hodnosti. — Co odjakživa určovalo starobylost pořadí pairů, vždy ji určovalo a určuje ji i dnes. — Padlá falešná a nepřístojná námitka data každého následného přijetí. — Hodnost vévody a paira smíšená, lenní i úřední, a jediná svého druhu. — Nabyvatel a jeho potomstvo povoláni a uvedeni spolu s ním do hodnosti paira, na rozdíl od kteréhokoli jiného úředníka. — Pokračování ediktu. — Dopis pana vévody ze Saint-Simon panu kancléři. — Dopis pana kancléře panu vévodovi ze Saint-Simon. — Dozvídám se od kancléře rozhodnuté články ediktu. — Svěřuji vévodovi z Beauvilliers a vévodovi a vévodkyni z Chevreuse, že Chaulnes bude znovu zřízeno pro jejich druhého syna. — O ediktu se v hrubých rysech začíná proslýchat. — Pohyby Matignona a Rohanů; jejich zájem. — Dopisy pana vévody ze Saint-Simon panu kancléři, pana kancléře panu vévodovi ze Saint-Simon. — Edikt prošel, a od kancléře se dozvídám všechny jeho články tak, jak v něm jsou. — Dvojí místo zamítnuto a Chaulnes odloženo, ačkoli byly povoleny. — D'Antin, přijatý do parlamentu jako vévoda a pair, zve na hostinu ze všech cizích jen mne. — Král dává najevo spokojenost, že jsem tam byl. — D'Antinova obratnost a nestoudnost. — Moudrost a důstojnost Boufflersova. — Matignonova bolest a jeho spor s vévodou z Chevreuse. — Vévoda z La Rocheguyon si stěžuje kancléři na edikt; chce se proti němu domáhat svého proti mé přednosti, což jeho i vévodu z Villeroy vůči mně zcela a navždy ochladí. — Nepříjemná úloha vévody z Luxembourgu při ediktu; je v Rouenu, a proč.

Nebudeme opakovat, co bylo vyloženo v předchozím spise o lenním slibu a holdu, který je — nechť se to nelíbí prvnímu pohledu pana kancléře — argumentem bez odpovědi; nebudeme se zdržovat ani u tří královských předchozích rozhodnutí, která si každá strana může vyložit ve svůj prospěch, ačkoli je zřejmé, že výklad, který z nich vyvozuje pan ze Saint-Simon, má mnohem větší sílu a je mnohem přirozenější. Zastavíme se jen u skutečných argumentů obou stran, které, aniž vybočí z jádra otázky, mají být jediným předmětem rozhodnutí: mezi přednostní registrace zřizovacích listin, kterou hájí pan z La Rochefoucauld jako pravidlo a měřítko starobylosti, a přednostní prvního přijetí nového paira, povýšeného do této hodnosti paira Francie, v parlamentu, o níž pan ze Saint-Simon tvrdí, že určuje pořadí starobylosti mezi pairy Francie.[1]

1. **Vysvětlivka:** Saint-Simon se zde vrací k jádru svého sporu o přednost s panem z La Rochefoucauld, který měl rozhodnout chystaný královský edikt o vévodstvích-pairiích (1711): zda pořadí pairů

Pan z La Rochefoucauld tvrdí, že registrace zřizovacích listin vytváří, stvrzuje a uskutečňuje hodnost, kterou do té doby král pouze chce a která je tak málo uskutečněna, že ten, kdo má zřizovací listiny neregistrované, má jen pocty, aniž pairem skutečně je, bez pořadí a bez nástupnictví pro své potomky — vše věci, jež se nabývají jedině registrací zřizovacích listin; a ta podle závěru, který z toho vyvozuje, tím, že hodnost uskutečňuje, zároveň určuje i její pořadí starobylosti.

Na potvrzení této zásady dodává, že kdyby se přijala zásada, podle níž pořadí starobylosti určuje první složení přísahy a přijetí nově povýšeného paira v parlamentu, měnilo by se pořadí pairů mezi sebou při každém přijetí paira; z toho by vyplývalo, že syn nejstaršího z nich by se ocitl posledním ze všech, a nastalo by neustálé střídání pořadí podle dat přijetí, o jakém mezi pairy nikdy nikdo neslyšel a které by je v tom postavilo na roveň nejobyčejnějším úřadům a nejnižším funkcím.

Všechny tyto důkazy jsou jen rozvláčné a málo průkazné úvahy, deklamace a spousta sofismat, které nic nepřidávají k prostému podání obou tvrzení, jak jsme je právě předložili. Jejich zdánlivá pravdivost oslní každého, kdo nejde do hloubky; já sám jsem jí byl nějaký čas podlehl. Vděčím abbému Le Vasseurovi, který se dlouho a užitečně staral o záležitosti mého otce i mé až do své smrti, jež nastala, jak jsem řekl jinde, roku 1709, za to, že mě za to zahanbil. Nechtěl jsem se přít, protože jsem nevěřil, že mám pravdu, a když jsem věc prostudoval, styděl jsem se, že jsem se tak hrubě mýlil.

Abychom vyvrátili obě tvrzení pana z La Rochefoucauld, je třeba vrátit se k povaze hodnosti, jejíž starobylost má být určena u těch, jež jí král poctí, a podívat se, co ji určovalo za dávných časů. Nikoho ať nepřekvapí zásada, kterou je nutno položit, neboť je naprosto jistá. Hodnost paira je jediná a táž, jaká byla ve všech dobách monarchie; její držitelé se už nepodobají. Pokud jde o tuto nepodobnost, souhlasíme, ať se zajde jakkoli daleko; pokud jde o okleštění práv pairie, rovněž. To je dílo časů a králů; ale ani králové, ani časy ji nedokázali zničit; co z ní zbývá, je stále tatáž dávná hodnost, táž, jaká byla vždycky, a tato pravda září i v jejím obnažení. Bylo zapotřebí zjevné nespravedlnosti nového zákona, aby byli princové krve a levobočci při úkonech korunovace upřednostněni před ostatními pairy, aniž se ten zákon odvážil ostatní z nich vyloučit; a tito princové krve a tito levobočci tam vystupují jako pairové, jedni z titulu narození podle ediktu Jindřicha III.,[2] druzí jako držitelé pairií, jimiž jsou nadáni a jež jim byly propůjčeny. Ještě v jejím posledním úpadku, za nejžárlivějšího a nejmocnějšího z králů, bylo podle jeho vlastního přiznání zapotřebí účasti pairů, které z jeho pověření pozval každého u něho doma velmistr ceremonií,

---

určuje datum registrace zřizovacích listin v parlamentu, nebo datum prvního přijetí nového paira v parlamentu.

2. **Vysvětlivka:** Jindřich III. roku 1576 stanovil, že princové krve mají jako pairové přednost před všemi ostatními pairy bez ohledu na stáří jejich pairií.

k velké lítosti a zlosti onoho měšťáka, který nic neopomněl, aby toho byl zproštěn; pozváni, pravím, aby se dostavili do parlamentu ke vzájemným zřeknutím francouzské a španělské koruny ze strany princů, kteří měli právo je zdědit[3] — pro nezbytnou účast pairie při velkých sankcích státu. Pro stručnost mluvíme jen o tom, co je tak nedávné a spadá do doby největšího úpadku této hodnosti; čím dále bychom se vraceli, tím vznešenější důkazy pravdy, kterou tvrdím, bychom nalezli. Zřizovací listiny jsou v tom ve všem výslovné, a to i svými výjimkami, a biskupové-pairové[4] jsou ještě dnes přesně a právě tíž, jakými byli v každé době, co do statků i co do původu, co do jádra i podstaty hodnosti, takže to nejsou mluvící obrazy toho, čím kdysi byli, nýbrž pravdy, skutečnosti a samotná existence; co do hodnosti se rovnají šesti starým světským pairům, ač jsou jim jinak tak nepoměrní. Je-li tato pravda pro danou otázku přijata — a snad bude jinde dokázána obšírněji —, je třeba podívat se, jak se upravovala starobylost mezi těmito dávnými pairy.

Dvanáct prvních pairů[5] nemá žádné zřízení; to tedy jejich pořadí neurčovalo. Ani v době, kdy už se zřizovací listiny vydávaly, neexistoval soudní dvůr takový, jaký dnes známe pod jménem parlament, kde by mohly být registrovány; registrace, která neexistovala, tedy pořadí pairů neurčovala. Vyplývá z toho, že se toto pořadí neřídilo ani datem zřízení, ani datem registrace. Je tedy třeba hledat jinde, co určovalo jejich pořadí, neboť mezi nimi bylo vždycky určeno; a z toho, co bylo právě vyloženo, pan z La Rochefoucauld vyvodí, že to není první přijetí nového paira v parlamentu, protože parlament v dnešní podobě, který přijímá a registruje, v dobách, o nichž mluvíme, neexistoval; a i to je zcela jisté. Je však stejně jisté, že ve všech dobách existovala formalita, kterou všichni prošli a dosud procházejí, jejíž náležitosti a vnějšek se s časem měnily, ale jejíž podstata a skutečnost zůstala vždy tatáž; a touto formalitou je manifestace. Dříve než se psaly listiny — což je zřízení —, dříve než se předkládaly určitému soudu k přijetí — což je registrace —, musel přece existovat nějaký způsob či forma, jak pairy činit, neboť pairové už tehdy byli. Bylo také nutné, aby tito pairové měli mezi sebou pevné pořadí, neboť je mezi sebou už tehdy měli; a tímto způsobem či formou nemohlo být nic jiného než úkon, jímž byl určitý pán veřejně představen ve shromáždění ostatních téhož stupně, jímž se tam prohlásilo jeho povýšení k týmž právům, funkcím, pořadí, poctám, vyznamenáním, výsadám

---

3. **Vysvětlivka:** Zřeknutí Filipa V. práv na francouzský trůn a vévodů z Berry a z Orléans práv na trůn španělský byla zapsána v pařížském parlamentu za účasti pairů 15. března 1713; Saint-Simon tu tedy zmiňuje událost pozdější než rok 1711, o němž vypráví. Velmistrem ceremonií byl tehdy Thomas Dreux, markýz z Brézé, Chamillartův zeť, kterého Saint-Simon pro jeho úřednický původ nazývá měšťákem.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O biskupech-pairech a vůbec o pairiích viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 9).

5. **Vysvětlivka:** Dvanáct starých pairů Francie: šest světských (vévodové burgundský, normandský a akvitánský, hrabata flanderský, champagneský a toulouský) a šest duchovních (arcibiskup remešský a biskupové z Laonu, Langres, Beauvais, Châlons a Noyonu).

atd. jako ostatních; jímž byl usazen mezi ně, to jest pod posledního z nich, ale v téže řadě a na téže úrovni; jímž byl přibrán k týmž poradám a týmž soudům, které byly předmětem jejich shromáždění. Jedině tímto způsobem, dříve než nastaly pozdější zvyklosti zřizovacích listin a registrací, mohli králové prohlásit povýšení některého ze svých poddaných a vazalů k první hodnosti své koruny: tím, že skutečně veřejně ukázali rozeného rádce a přísedícího koruny, sobě druha a, jak se tehdy říkalo, ostatním pairům spolupaira, velkým vazalům soudce atd., aby byl od té chvíle a napříště za takového uznáván. Že pak později přibylo to, čemu se říká zřízení, a ještě později to, čemu se říká registrace, na staré zvyklosti nic nezměnilo. Vždy bylo třeba nově povýšeného paira veřejně představit a uvést do jeho úřadu. Že se k tomu později připojily nové formality — přísaha, pak tatáž přísaha pozměněná, poté vrácená do původního stavu, potom předchozí šetření o životě a mravech, pak změna tohoto šetření týkající se katolického náboženství atd. —, to vše jsou náležitosti, věci přidané, připojené, souběžné, ale ne věc sama, manifestace, uvedení do úřadu, které trvá stále stejné a které není ničím jiným než tím, co dnes známe pod jménem první přijetí v parlamentu. K tomuto prvnímu přijetí se tedy musíme obrátit jako k pokračování — dosud nepřerušenému a nesporovanému — toho, co od nejdávnějšího starověku až po nás trvale a neměnně určovalo starobylost pairů všech věků, a nikoli k novodobým zvyklostem, jež mohla zavést moudrá správa, kterými však nemohla nahradit to, co je odnepaměti známým pravidlem, a jediným, jakým mohlo být, až do těchto nových zařízení, jež přidala pouze vnější věci, ale beze vší změny, natož zničení podstatné povahy věcí. To stačí, aby bylo patrno, jak bezpodstatný je nárok pana z La Rochefoucauld na přednost verifikace či registrace, což je totéž. Dále je třeba ukázat, oč — je-li to vůbec možné — ještě méně[6] je podložena jeho námitka o neznámém střídání pořadí pairů podle data každého přijetí v téže pairii, kdyby se pořadí starobylosti určovalo prvním přijetím v parlamentu. Právě tuto odpověď pan z La Rochefoucauld předvídal, a proto se tolik zdráhal vést spor před parlamentem a autoritou svého věku a své přízně prosadil způsob rozhodnutí, který mohl být sám o sobě dobrý, ale neměl obdoby a který by zájem parlamentu na tom, aby sám soudil tyto závažné pře, jistě zmařil.

Nelze nepoukázat na nepatřičnost — v ústech paira Francie — tvrzení, které pan z La Rochefoucauld předkládá jako důsledek mylné zásady, již položil a jejíž slabost jsme právě dokázali: že kdyby se starobylost mezi pairy odvozovala od prvního přijetí v parlamentu, měnila by se při každé změně držitele téže pairie podle různých dat různých přijetí. Padla-li jeho zásada data registrace jako měřítka starobylosti, padá i důsledek. Právě jsme viděli, že starobylost mezi nimi odedávna určovala manifestace nového paira. Tato manifestace je pro každý rod a pokolení paira jen jedna, neboť

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon chce říci, že námitka, o níž bude mluvit, je ještě méně podložená než nárok, o němž byla řeč v předchozí větě.

hodnost je dědičná; následná přijetí v každém pokolení tedy už nejsou manifestací, nýbrž jen nástupnictvím, ohlášeným a manifestovaným v prvním z rodu, a to nemůže zvrátit ustálené pořadí téže pairie, která zůstává na místě, jež zaujímal první z tohoto pokolení. To je samo o sobě zřejmé, je to zřejmé z ustálené praxe od nejdávnějšího starověku až dosud, a je to zřejmé také proto, že v tak velkém množství chimér a nároků, jež byly čas od času vzneseny ohledně pořadí pairů mezi sebou a nástupnictví v této hodnosti, je pan z La Rochefoucauld první a jediný, kdo si vymyslel toto převracení pořadí při každém přijetí v téže pairii — neudržitelný a obludný důsledek zásady postrádající jakýkoli základ, jehož nesmyslnost nyní dokážeme ještě zvláštním způsobem, totiž ze zásad a z povahy hodnosti vévody a paira Francie.

Nelze popřít, že je to svou zvláštní a jedinečnou povahou hodnost smíšená, lenní i úřední. Vévoda je velký vazal, pair je velký hodnostář. První má veškerou věcnou stránku — bezprostřední lenní závislost na koruně, přímou soudní pravomoc atd.; druhý veškerou stránku osobní, tedy funkce při korunovaci, v parlamentu atd.; oba mají pořadí, pocty atd. Právě tato smíšenost tvoří jedinečnou hodnost, která by se bez úřadu nemohla odlišit od verifikovaných vévodů a bez léna od korunních hodnostářů; která má co do léna i co do úřadu zákony společné s ostatními velkými lény a velkými úřady, a také zákony vlastní jen sobě; léno i úřad jsou stejně podstatnými a ustavujícími součástmi, bez nichž by hodnost nemohla existovat, ba nemohla by být ani myšlena, jsou tedy téže podstaty a působí v jednom nezbytnou plnost lenní svrchovanosti, ve druhém nezbytnou plnost funkcí. K oběma patří pořadí a pocty, které jsou jejich slušícími, nikoli podstatnými součástmi, průvodními jevy a doprovodem, jež byly odjakživa s hodností spojeny, ale netvoří ji, takže by bez nich mohla existovat i být myšlena. Takové jsou zákony hodnosti samy o sobě, spolu s několika dalšími, které k projednávané otázce nic nepřinášejí. Zákony společné s ostatními velkými lény jsou: registrace, od té doby, co je zavedena, ke stvrzení hodnosti a k zajištění jejího držení obdarovanému a jeho potomstvu podle znění listin; s ostatními velkými úřady pak: být veřejně připuštěn k přísaze úřadu a ujmout se skutečného držení s ustanovenými formalitami. Hodnost vévody a paira, jakkoli je svou povahou ve státě nesmírná, nemá v tom žádnou výjimku ani co do léna, ani co do úřadu, a pan z La Rochefoucauld, který by to tvrdil marně, nemůže ohledně úřadu popírat to, co hájí ohledně léna. Z toho plyne, že splnil-li zákon co do léna, zajistil sobě i svému potomstvu hodnost léna v celku a možnost úřadu; co do úřadu však zůstal u pouhé možnosti, dokud sám nesplnil zákon, odjakživa uložený každému hodnostáři pro každý úřad: být do něho přijat přísahou a osobním převzetím držby, což je podstatně nutné a co ho úřadu ujímá, prohlašuje a manifestuje jako hodnostáře. Formality více či méně staré nebo proměnlivé, které přijetí doprovázejí, jsou jen jeho průvodními jevy a jeho povahu nemění; a právě toto přijetí ve všech dobách určovalo pořadí pairů mezi sebou, kteří se na tom bez přerušení shodovali od nejstarších dob až po naše. Z tohoto výkladu plyne, že splnit zákon lén registrací, a nikoli zákon

úřadů přijetím, neznamená být v držení ani učinit v sobě celistvou a úplnou hodnost smíšenou z léna a úřadu, která má svou existenci z obou zcela rovným dílem; a že tudíž pořadí této hodnosti, ač je zajištěna, nemůže být v tomto stavu určeno, a určeno není. Z toho se dokazuje, že ten, kdo poté, co onen druhý splnil jeden z těchto zákonů, a dříve, než splnil i druhý, splnil sám oba, že ten, pravím, učinil svou hodnost v sobě celistvou a úplnou, že je velkým hodnostářem dříve než onen druhý, ba i velkým vazalem dříve než on; neboť oba nebyli učiněni zvlášť vévody a zvlášť pairy dvěma různými a oddělenými zřízeními, nýbrž vévody a pairy každý jedním a týmž zřízením, a onen druhý, jakkoli je registrován, nemůže být platně a skutečně velkým vazalem, dokud neučinil, co je třeba, aby byl i velkým hodnostářem, protože je učiněn obojím zároveň jednou a touž smíšenou hodností velkého léna a velkého úřadu, jejíž existenci tvoří léno a úřad společně a nedílně a jejímiž jsou rovnocennými, společnými a souběžnými podstatnými součástmi, takže dokud nejsou obě tyto věci stejně dovršeny a splněny podle svých zákonů, nelze o žádné z nich říci, že je dovršena opravdu a ve skutečnosti. Přejděme nyní k domnělé obtíži, kterou vznesl pan z La Rochefoucauld, totiž ke změně pořadí starobylosti pairů téže pairie podle data postupných přijetí těchto pairů v parlamentu; a pojednejme o ní výslovně, ačkoli jde o myšlenku zcela novou, která musí padnout sama od sebe po tom, co bylo právě vyloženo, a kterou pan z La Rochefoucauld zavrhl dříve, než si ji vymyslel, vším, co spolu s námi prohlásil proti vévodstvím-pairiím po přeslici o způsobu nástupnictví v hodnosti vévody a paira. Jediné slovo obtíž rozetne. K úřadu paira je povolán nejen obdarovaný, ale s ním jedním a týmž povoláním i všichni jeho mužští potomci do nekonečna, dokud a pokud rod trvá, kdežto ke všem ostatním úřadům, ať jsou jakékoli, je povolána jediná osoba a nikdo jiný s ní; a v tom je podstatný a přirozený rozdíl mezi úřadem paira a všemi ostatními úřady koruny i všemi jinými, ať jsou jakékoli, ve Francii bez jediné výjimky. Z toho neodvratně plyne, z práva odvozeného z povahy věci a potvrzeného zvyklostí všech dob až po dnešek, že právě toto první přijetí určuje pořadí starobylosti pro všechny, kdo jsou k němu tímto povoláním postupně povoláni, a následné přijetí každého z nich v něm nemůže způsobit žádné převrácení. Abychom se o tom přesvědčili, stačí si připomenout, co bylo vyloženo. Manifestace neboli uvedení pairů do jejich úřadu je to, co určovalo jejich starobylost dříve, než existovalo zřízení, registrace a registrující soud. Je to tedy, jak jsme viděli — abychom nic neopakovali —, to, co ji mělo určovat i později a co ji také vždy určovalo bez jediného opačného příkladu či nároku. Tím, že ji určuje pro obdarovaného, určuje ji v něm a skrze něho celému jeho potomstvu, povolanému spolu s ním, s ním uvedenému, uznanému a manifestovanému, způsobem stejně neměnným a pro tento úřad jedinečným, na rozdíl od všech ostatních, takže pro všechny postupné dědice téže pairie je vše dovršeno. Po splnění této podstatné věci zbývají každému dědici téže pairie ještě formality, avšak formality prosté, které jsou čímkoli, jen ne podstatou hodnosti, nýbrž věcmi čistě osobními, přidanými, měněnými a obměňovanými

v různých dobách, aby se zjistilo, zda je dědic — pair po právu i ve skutečnosti nezávisle na tom všem — osobně způsobilý vykonávat její funkce. Proto přísaha, šetření o životě a mravech a ostatní formality, které jsou mu osobně uloženy, nemohou změnit jeho pořadí starobylosti, protože žádná z nich mu nepropůjčuje nic nového, všechny jsou toho neschopny a jsou přidány jen proto, aby se zajistilo důstojné vykonávání toho, co v jeho osobě nedostává nově, nýbrž co má v sobě podstatně a neodlučitelně. Taková je tedy zvláštní a jedinečná povaha hodnosti paira Francie, jejíž úřad je jeden a týž v celém povolaném potomstvu, a která proto nemůže změnit pořadí první starobylosti obdarovaného, z něhož vychází, na rozdíl od všech korunních úřadů a všech ostatních úřadů a hodnostářů ve Francii, ať jsou jakékoli, kteří, jelikož jsou k úřadu povoláni vždy jen jednotlivě, nutně mění pořadí starobylosti při každé změně osoby. Myslím, že jsem otázku vyložil tak zřejmě, že není třeba se u ní déle zdržovat. Sledujme nyní její rozhodnutí a vraťme se k ediktu.

Několik dní tak vzrušené doby uplynulo v nečinnosti, protože se přerušila králova práce s kancléřem. Snažil jsem se toho volna u kancléře využít; a protože místní odloučení a jeho zaměstnání, o nichž jsem se zmínil jinde, činily styk nepohodlným, napsal jsem mu z Marly 11. května tento dopis. Abychom mu rozuměli, je třeba říci, že výroční zádušní mše za Ludvíka XIII. se každoročně konala v Saint-Denis, jako se koná dosud, a že jsem na ní po příkladu svého otce nikdy nechyběl.[7] Toho roku byla posunuta na 13. května, protože na 14., její přirozený den, připadlo Nanebevstoupení.

„Nikdy, pane, mi výročí zesnulého krále nepřišlo tak nevhod, ačkoli mě jednou přimělo překonat skutečnou horečku, podruhé začínající spalničky a potřetí docela otevřenou ránu na paži. Tentokrát musí dobrodinec opět zvítězit nad dobrodiním a do Saint-Denis ponesu srdce rozříznuté a bušící. Toto poslední násilí na sobě pocítím neméně bolestně, ale je to hold až příliš právem náležitý. Kdybych dal na sebe, odjel bych zítra pozdě a zastavil se ve Versailles; ale nedůvěřuji náhodám, které všechno prozradí, a než přijde čtvrtek, odvažuji se Vás požádat o čtyři řádky o smrti či o životě, zítra večer, abych buď děkoval Bohu, nebo žádal na svém pánovi spravedlnost vůči jeho synovi. Zachraňte nám především korunovaci, naše nejcitlivější nitro; potom pamatujte, aby návrh prošel s co nejvíce mými poznámkami; *deinde* na bod o zasedání otců a synů současně i v nepřítomnosti jednoho z nich; konečně na mou vlastní věc, k níž máte dopis určený k předložení, rozbor onoho spisu určený k předložení a konečně i vysvětlení k obojímu, rovněž určená k předložení — neboť spis sám by byl příliš dlouhý, aby se mohl ukázat —, a druhý dopis jako doplněk spisu. Pamatujte také laskavě, že má věc závisí na královské autoritě, kterou jsem získal na svou stranu úvahou, jež je sama o sobě pravdivá a kterou soudce nebude pokládat za věci cizí,

7. **Vysvětlivka:** Ludvík XIII. zemřel 14. května 1643. Saint-Simonův otec Claude de Rouvroy (1607–1693) byl jeho oblíbencem a roku 1635 od něho dostal vévodství-pairii Saint-Simon; odtud v následujícím dopise „dobrodinec“ a „dobrodiní“.

ačkoli jí cizí je, nýbrž za jediný důvod rozhodnutí; a nezapomeňte, že sám věříte, že kdyby se proti mně tvrdošíjně trvalo, náhrada pro mne v mém druhém synovi sice nemusí být pokládána za něco, v co lze pevně doufat, ale nesmí být ani pokládána za chiméru, kterou se nelze odvážit navrhnout. Nebylo by po tom všem troufalostí připomínat Vám Chaulnes v novém zřízení[8] — z Vašeho přátelství, nikoli z Vašeho vlastního přesvědčení? Odpusťte mi, pane, všechna tato opakování, Vy, který znáte a ovládáte až příliš dobře všechny body, jež zde řadím podle svého přání jedny před druhé v pořadí, v jakém jsem je uvedl. Zítřejší termín (rozhodující práce s králem) mě naplňuje mrazením i potem. Za svou duši říkám se vší odevzdaností, jaké jsem schopen, své *In manus* Bohu,[9] a říkám je Vám, pane, za tuto hodnost, nejdražší a nejcennější kostru ze všech statků, které mám ze štědrosti králů. Konečně nezbývá než se odevzdat vůli Boží, Vašim pádným a živým úvahám, působení milosti nebo přirozenosti a, ať se stane cokoli, vděčnosti a oddanosti k Vám, pane, o nichž mi tyto jedinečné příležitosti dávají pocítit, že mohou proniknout, je-li to možné, hlouběji než srdce. Co se týče tajemství, je, pane, a bude naprosté."

Hned po odchodu od krále, nazítří 12., mi kancléř napsal tento lístek: „Ještě dnes Vás nemohu vysvobodit z předpeklí, pane. Snášejte své temnoty ještě několik dní; ale snášejte je s nadějí, že z nich brzy vyjdete s prospěchem; a jestliže se Vám slunce nebude zdát tak příznivé, jak byste si přál, budete se mýlit, nemýlím-li se, a velmi se mýlit. Jsem Váš, pane, ale pod podmínkou, že se v ničem mýlit nebudete."

O dva dny později, tedy v sobotu, jsem se vracel do Marly přes Versailles, kde jsem se s kancléřem v klidu sešel. Tam jsem se dozvěděl, že ho můj spis o králově autoritě přivedl zpět k mému stanovisku a že pořadí bude určeno přijetím obdarovaného, a už ne registrací listin; tak jsem, poté co jsem svou při prohrál s důvody pro mne nepřemožitelnými, které nedokázaly ani zapůsobit, ani nalézt odpověď, vyhrál ji s jinými, k projednávané věci zcela nepatřičnými, které však pohnuly prvním hybatelem soudce; a hle, k čemu je dobré být dobře zpraven a dobře obsloužen. Poděkoval jsem tisíckrát kancléři, který rozhovor touto zprávou zahájil, patrně aby mě uklidnil ohledně zbytku, a neobešlo se to bez úvah o pohnutkách rozsudků. Pak mi řekl, že dvojí zasedání otce a syna, i společně, nakonec po velkých debatách prošlo s ohledem na novou milost pro potomstvo legitimovaných. I tento bod mě potěšil. Jed byl až na konci, chci říci bod o korunovaci, na němž podle kancléřova ujištění ze všech sil trval, ale marně; král setrval pevně jedině z ohledu na levobočky. Tu jsem dobře pocítil, že jde o věc rozhodnutou a bez jakékoli naděje na zvrat, a po prvních výbuších, které

---

8. **Vysvětlivka:** Vévodství-pairie Chaulnes zaniklo roku 1698 smrtí bezdětného vévody z Chaulnes; statek přešel na vévodu z Chevreuse. Šlo o nové zřízení pro Chevreusova druhého syna Louise-Auguste d'Albert d'Ailly (1676–1744), synovce vévody z Beauvilliers (oba vévodové měli za manželky Colbertovy dcery); uskutečnilo se v říjnu 1711.

9. **Vysvětlivka:** *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum* — „Do tvých rukou, Pane, poroučím svého ducha" (Lk 23,46), poslední slova Kristova na kříži, užívaná jako modlitba umírajících.

jsem nedokázal zadržet, jsem se ve zbytku ovládl, abych se vyhnul nesnesitelným domluvám v té věci. Když jsem se dozvěděl, že články o dědění po přeslici, o právních nástupcích atd., články o substituci a o zpětném výkupu mužskými potomky, jak jsme je navrhli, i Chaulnes byly rozhodnuty příznivě, vyptal jsem se na důvody, proč nařízení stále zůstává tajné. Kancléř se mi přiznal, že žádný neuhodne, protože viděl věc už desetkrát připravenou k vyhlášení, leda že by král snad zamýšlel ukázat tento návrh vévodovi du Maine dřív, než bude prohlášen, aby v něm mohl ještě něco změnit, kdyby v něm ten milý syn našel ještě něco k přání. Už to mi způsobilo velké starosti kvůli tomu mála dobrého, co v něm bylo. Naléhal jsem na kancléře, aby tu věc dokončil, jakmile k tomu uvidí sebemenší příležitost; a vrátil jsem se do Marly, zdrcen korunovací, v silném podezření ohledně dvojího zasedání a klidný, pokud jde o mou vlastní věc, z důvodu, který mi ji dal vyhrát poté, co jsem ji prohrál.

Když jsem přijel do Marly, nemohl jsem se zdržet, abych nesvěřil vévodovi z Beauvilliers, o jehož hluboké mlčenlivosti jsem věděl, tajemství, které mu mělo způsobit tolik radosti. Už ležel. Odhrnul jsem mu závěs postele a řekl jsem mu pod tajemstvím, jímž jsem si u něho byl tak jist, že jeho synovec bude učiněn vévodou a pairem. Zachvěl se radostí. Zdálo se mi, že ho naplňuje radost z mé radosti i z podílu, který jsem měl na věci, po níž tolik toužil, ale o jejíž chabé opodstatněnosti věděl stejně dobře jako já, jak mi to často přiznal předtím i potom. Nic dalšího, co se ho tak bezprostředně netýkalo, jsem mu svěřit nechtěl a šel jsem napsat paní ze Saint-Simon, která byla ještě v Paříži. Hned nazítří ráno poslala prosit vévodkyni z Chevreuse, naši velmi blízkou sousedku, aby k ní přišla. Naplnila ji nejcitlivější radostí a nejživější vděčností ke mně, když jí sdělila splnění jejích nejvyšších přání, pod úplným tajemstvím, s výjimkou vévody z Chevreuse, který jí neprodleně přišel projevit totéž.

Mezitím se o nařízení začalo proslýchat. Měl jsem z toho obavy kvůli věci samé a ještě víc kvůli svému vlastnímu postavení u kancléře; ale král mluvil s d'Antinem a ten s jinými, jak jsme si vzápětí ověřili. Načež velký rozruch Matignonův[10] a celé jeho družiny. Sňatek jeho jediného, nesmírně bohatého syna s dcerou prince z Rohanu byl dohodnut pod podmínkou, že se stane vévodou z Estouteville, a Rohanové pro to nešetřili sil. Obával jsem se této nepříjemnosti tím víc, že se 17. května nic neprohlásilo, ačkoli kancléř s králem znovu pracoval, a podle toho, co mi řekl, naposledy. Neklid mě přiměl napsat mu z Marly do Versailles tento lístek: „Zůstal jste, pane, čtvrt hodiny sám s králem po radě, a nezůstal jste na další, odpolední, která trvala hodinu a půl a překazila hon, psy i nešpory. Státní záležitosti ctím a odvracím od nich mysl; ty ostatní, které měly být dnes prohlášeny, mě svým mlčením trápí. Že by paní z Ventadour byla včera všechno zmátla se svým nesmyslným Estoutevillem, nebo chce král, aby se registrace provedla pro obecnou část dřív, než se cokoli prohlásí?

10. **Vysvětlivka:** Jacques Goyon, hrabě z Matignonu, bratr maršála z Matignonu a Chamillartův přítel. Usiloval o vévodský titul spojený s normandským statkem Estouteville, kdysi vévodstvím; jeho jediný syn se nakonec roku 1715 oženil s dědičkou knížat z Monaka a stal se vévodou z Valentinois.

Zkrátka, pane, změnilo se něco zcela nebo zčásti, a bude se toto věčné předpeklí vzývat stále znovu? Odpusťte mi, prosím, všechny tyto otázky; ale vězte, prosím, že pan z La Rocheguyon a páni z Cheverny a z Gamaches mi dnes mluvili o nařízení, které je těsně před vyhlášením, aby učinilo přítrž všem nárokům, a o d'Antinovi v závěsu, na což jsem odpověděl s přirozenou nevědomostí. Někdo však přece musel promluvit, a lichotím si, že mi dobře věříte, že jsem to nebyl já. Nikdo nemluví o podrobnostech, jen o věci zhruba. Zítra po obědě jedu do Paříže a budu na mučidlech, nesmilujete-li se nade mnou čtyřmi řádky. Připravuji se na všechno a jsem Váš, pane, se vší možnou oddaností."

Lístek mi byl ihned vrácen s touto odpovědí na protější straně listu.

„Buďte klidný, pane, vše je odloženo na úterý. Co se dnes změnilo, je málo. Velké zásady trvají stále: nic z toho, co zahrnujete do odkladu, do něho nespadá. Je třeba se rozhodnout. Chce se a nechce se, a to je vše. Neznám předmět, podrobnosti ani výsledek rady, o které mluvíte, pane. Nedivím se, že Vám ti pánové řekli, co Vám řekli. Je to až příliš veřejné. Podstatné je, aby se nevědělo o podrobnostech, neboť ty by nepochybně urazily stejně, jako je celek lhostejný. Jsem zcela Váš, pane."

Mimochodem budiž řečeno, že kurýr z Anglie, který přijel během králova oběda a po kancléřově odjezdu, způsobil, že se rada sešla znovu bez něho; král mu pak na příští radě dal přečíst depeši i odpověď. Taková byla nepohodlnost Marly.

Onen 17. den byla neděle, den státní rady. Pondělí jsem prožil v neklidu kvůli tomu mála, co mi kancléř napsal, že se změnilo. Jeho řeč mě naučila, že málo je v této věci mnoho. V úterý 19., v den finanční rady a první po nedělní radě, dokončila edikt čtvrthodina kancléřova rozhovoru s králem mezi čtyřma očima. Kancléř ho dal hned nato ve Versailles vyhotovit v náležité formě, zapečetil ho a poslal do parlamentu, kde byl registrován pozítří, ve čtvrtek 21. května. Zašel jsem za kancléřem do Versailles a dozvěděl se od něho, že to málo, co mi napsal, že bylo vypuštěno, bylo: dvojí zasedání pairů, kteří se své pairie vzdali, a Chaulnes; že král, poté co obojí povolil, se nakonec nedokázal odhodlat k dvojímu zasedání, a že ačkoli už měl o Chaulnes vyslovit slovo, jak to s kancléřem rozhodl, odbyl to řečmi a jistou nadějí, aniž se dal přesvědčit, aby to hned provedl. Poslední kancléřův lístek ve mně vzbudil pochybnosti o dvojím zasedání; byl jsem na to připraven. Nebyl jsem připraven na neurčitý odklad Chaulnes a mrzelo mě to tím víc, čím víc jsem s tím počítal a čím víc radosti jsem z toho způsobil panu z Beauvilliers a skrze paní ze Saint-Simon panu a paní z Chevreuse. Dohody pana z Chevreuse ho nejednou přišly draho. Kdyby byl v Marly, byla by jeho věc jistě vyřízena, jak jsem mu to také dovedl důrazně vytknout. Neručím za to, že mu toto zklamání na poslední chvíli[11] nevysloužila králova nevole nad jeho nepřítomnostmi. Jisté je, že od chvíle, kdy byla věc při práci s kancléřem povolena, už nekolísala; ale král se kochal tím, že tuto nejistotu protahoval a nechal

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Zklamání (vysvětlení výrazu *tire-laisse*).

ji trvat několik měsíců. Edikt způsobil jako obvykle rozruch a byl námětem hovorů, jako bývají věci nové; ztráceli jsme na něm příliš, abychom byli spokojeni, získávali jsme na něm příliš, abychom dávali najevo nelibost, a ve věci, která se tak osobně týkala krále a byla hotová, jsme zvolili moudré chování střízlivé, skromné a skoupé na řeči, ba i na odpovědi. Kancléř, nadmíru spokojený se svým ediktem, shledával, že bych měl být spokojen i já, protože jsem na něm vyhrával dva procesy společné a jeden vlastní; ale žádný zisk mi nemohl vynahradit první dva články. Edikt má v rukou každý,[12] proto jsem ho mezi Doklady vynechal.

Šel jsem d'Antinovi blahopřát. Nevím, zda na něho změna tváře dvora po Monseigneurově smrti ve vztahu ke mně nějak zapůsobila, ale ačkoli se mnou od samého počátku té záležitosti mluvil se zdvořilostí, jež hraničila s úctou, při této návštěvě mě jí přímo zahrnul. Neotálel využít milosti, kterou si tak obratně dokázal zjednat. Byl registrován a přijat v parlamentu týž den, 5. června. Potom uspořádal u sebe velký oběd, na který bylo pozváno jen asi patnáct osob, muži a ženy z jeho rodiny nebo z jeho nejdůvěrnějších přátel. Charost a já jsme byli jediní dva cizí, a Charost s ním přitom odjakživa žil ve vojsku. Mně, jak bylo vidět, k tomu s ním chybělo všechno. Nespokojil se s tím, že mě dal pozvat u mne doma a že mě sám pozval v salonu v Marly; naléhal na mne ještě v parlamentu, během občerstvení v bufetu, tak usilovně, že nebylo možné se tomu vyhnout. Prokazoval mi při hostině a ve svém domě pocty s neobyčejnou pozorností; a když jsem se vrátil do Marly, snadno jsem podle laskavostí, které se mi král snažil projevit, poznal, že jsem se mu zalíbil tím, že jsem na tom obědě byl. Oblíbenec položil své vévodství-pairii na svůj statek Antin. Jako hbitý a jemný dvořan prohlásil, že toto jméno je pro něho příliš šťastné, aby je měnil. Mohl dodat, ač byl zcela jiného původu než oblíbenec Jindřicha III., že jméno Épernon, které ten učinil tak velkým a slavným, by pro něho i jeho potomky bylo příliš těžké udržet.[13] Dopustil se kousku neprozíravosti, jaký nemá obdoby ani mezi Gaskoňci: odvážil se požádat maršála z Boufflers, aby byl jedním z jeho svědků.[14] Maršála to urazilo, aniž se odvážil odmítnout věc, která se neodmítá, ale nechtěl podepsat obvyklé formulářové svědectví, které mu přinesli. Sepsal vlastní a ukázal mi je, abych mu řekl svůj názor. Obdivoval jsem na něm, jak ctnost dokáže nahradit všechno. Bez čehokoli hrubého se v něm nedopustil žádné lži; a vždycky jsem si přál mít z něho opis, tak se mi líbilo.

---

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz tento edikt ve sbírce *Anciennes lois françaises* od Isamberta, sv. XX, s. 565–569.

13. **Vysvětlivka:** Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda z Épernonu (1554–1642), oblíbenec Jindřicha III. D'Antin se zprvu domáhal starého vévodství-pairie Épernon; král mu nakonec místo toho zřídil nové vévodství-pairii Antin (1711).

14. **Vysvětlivka:** Před přijetím nového paira v parlamentu se konalo šetření o jeho životě a mravech; svědci podepisovali svědectví o jeho bezúhonnosti a katolické víře.

Matignon byl zoufalý. Vbil si do hlavy chiméru Estouteville, kterou doufal uskutečnit sňatkem svého syna s dcerou prince z Rohanu; bláznivější chiméry nebylo, a spokojím se s tímto slovem, protože o ní byla řeč jen v jejich plánu. Jen kvůli tomu se pustil do velkého procesu proti vévodkyni z Luynes. Prohrál jej, aniž ztratil svůj záměr ze zřetele; a vstoupil do jednání o smír, aby mu statek Estouteville zůstal, a to za draze zaplacenou shovívavost. Právě tato záležitost, blízko uzavření, zdržela pana z Chevreuse od cesty do Marly. Tímto smírem nám chystal proces, kterému edikt uťal kořeny, ale byl přítelem chimér tohoto druhu a v tom smíru nacházel velký zisk. Jeho obvyklá liknavost a jeho požadavky, podle Matignonova soudu přemrštěné, věc protahovaly, ale ani jeden z nich ji nechtěl přerušit, jeden ze zištnosti, druhý z ctižádosti; oba doufali, že toho druhého přivedou ke svému stanovisku. Při těchto vyjednáváních věc vázla až do doby ediktu a byla uzavřena a podepsána teprve dva dny před jeho vyhlášením. Pan z Chevreuse, zpravený d'Antinem, tehdy dobře viděl, že už není času nazbyt; a Matignon, nadšen, že má konečně Estouteville, a laciněji, než doufal, pospíšil si věc dokončit. Tři dny po podpisu se dozvěděl o ediktu a jeho obsahu, který mu bral veškerou naději na jediné využití Estouteville, kvůli němuž se o ně tak draze dohodl. Tu tedy spustil křik. Tvrdil, že vévoda z Chevreuse spěchal tak náhle s uzavřením jen ze strachu, že po ediktu by už bylo pozdě, a že on sám byl krutě poškozen ve věci, kterou uzavřel jen kvůli cíli panu z Chevreuse známému, a o němž pan z Chevreuse v době uzavření věděl, že už nemůže být dosažen. Pan z Chevreuse, jako vždy klidný, moudrý a chladný, nechal ho křičet a tvrdil ze své strany, že Matignon na tom ještě finančně vydělal to, co on sám ochotně obětoval míru a svému klidu. Rohanové, zklamaní ve svých nadějích, vzali zpět své slovo, které bylo dáno jen pro případ úspěchu oné chiméry; a protože se styděli, že tak veřejně hájili Matignonův zájem proti panu z Chevreuse, s nímž byli tak blízce spřízněni, v procesu, který Matignon prohrál, nechtěli se do jeho stížností plést. Tak pevně založená pověst pana z Chevreuse oslabila všechno, co chtěl Matignon říkat, a nesmírné bohatství, které tento získal z Chamillartovy bezvýhradné přátelské oddanosti, učinilo svět k jeho nezdaru velmi nemilosrdným.

Měsíc po registraci ediktu mi kancléř vzkázal, že by rád se mnou pohovořil o návštěvě, kterou přijal od vévody z La Rocheguyon. Ten si mu trpce stěžoval jménem pana z La Rochefoucauld i svým vlastním na rozhodnutí, které edikt v naší otázce přednosti učinil v můj prospěch, a sdělil mu, že o tom zamýšlejí mluvit s králem. Kancléř mu namítl rozsudky ve věcech Bouillon a La Meilleraye, vynesené na *lit de justice*, nedávný edikt a králův záměr rozhodnout v něm tento proces spolu se všemi ostatními. La Rocheguyon trval na svém. Kancléř se kryl, ale netajil před ním, že stav otázky zná. Onen, v úmyslu vytěžit z toho aspoň něco, nadhodil cosi, co směřovalo k téže úpravě, jaká platí mezi vévody z Uzès a z La Trémoille — věc nesmyslná, protože naši otcové nebyli učiněni zvlášť vévody a potom pairy jako otcové pánů z Uzès a z La Trémoille. Skončil tím, že trval na svém, a nabídl spisy, které dá připra-

vit. Kancléř mu řekl, že je to na něm, a zdvořile ho vyprovodil. Věc tehdy zůstala při tom. Její pokračování, které panu z La Rocheguyon nevyšlo, uvidíme v pravý čas. Ale tato záležitost, jež přišla po smrti vévodkyně z Villeroy, úplně ochladila přátelství a úzký styk, které dosud trvaly mezi vévody z Villeroy, z La Rocheguyon a mnou. Styk se postupně omezil na obvyklou společenskou slušnost a u toho už zůstal až do jejich smrti o dlouhá léta později. Pan z Luxembourgu[15] sehrál při příležitosti ediktu úlohu, kterou by si s trochou ducha nebo paměti byl ušetřil. Viděli jsme, že návrh, který posloužil za základ ediktu, vypracoval první prezident Harlay ve shodě s d'Aguesseauem, pozdějším kancléřem, a s nynějším kancléřem, tehdy státním sekretářem a generálním kontrolorem; že Harlay byl rádcem, přítelem, abych neřekl zaprodanou duší maršála z Luxembourgu, a to tak, že se zostudil křiklavou a veřejnou stranickostí, jejíž nejbezohlednější nespravedlnosti nás donutily žádat o jeho vyloučení pro podjatost; konečně že maršál z Luxembourgu, jemuž byl tento návrh s královým svolením sdělen v tom, co se ho týkalo, stejně jako panu z Chevreuse, s ním plně souhlasil, a neučinil tak, aniž si dobře prověřil svou při, a ne bez rady prvního prezidenta Harlaye. Maršál z Luxembourgu žil se svým synem v neobyčejné jednotě a důvěře, kterou mu syn plně oplácel, a tato důvěrnost nebyla nikomu neznámá. Syn se tedy o návrhu dozvěděl zároveň se svým otcem a s vévodou z Chevreuse, svým tchánem, který s nimi byl v nejdůvěrnějším spojení a byl jejich rádcem. Syn měl v tom, co se jich v návrhu týkalo, týž zájem jako otec a jeho souhlas byl dán spolu s otcovým. Když byl edikt rozhodnut, byl syn v Rouenu. Došlo tam k nepokojům kvůli obilí. Courson,[16] intendant v Rouenu, syn Bâvillův, měl veškerou jeho povýšenost a tvrdost, ale nic dalšího si od něho nevzal. Byl to hlupák, surovec, nevzdělanec, lenoch, pyšný, drzý spoléháním na otcův vliv a oporu, a především neobyčejně chamtivý. Tyto vlastnosti, z nichž neměl rozum zakrýt ani jednu, proti němu poštvaly celou provincii. Nedostatek obilí, který se ukázal jako umělý a byl odhalen, vzbouřil město; to se přesvědčilo, že Courson vyvolává krajní drahotu, aby na ní vydělal, a dohnáno do krajnosti jeho chováním stejně jako jeho činy, a když se mu nejednou docela nedostalo chleba, obrátilo se nakonec proti němu a bylo by ho ukamenovalo, kdyby neutekl z domu; pronásledován stále ulicemi, utekl nakonec k prvnímu prezidentovi. Voysin a jeho žena, přátelé pana z Luxembourgu už z Flander, se chopili této příležitosti, aby mu zjednali svolení, které se guvernérům provincií dávalo tak zřídka, odjet tam vykonávat svůj úřad. Voysin, v prvním rozkvětu svého postavení a přízně, je snadno získal. Pan z Luxembourgu se tam patrně cítil dobře, nebo chtěl krále přivyknout tomu, že ho vidí v Normandii i bez nutnosti;

15. **Vysvětlivka:** Pan z Luxembourgu je zde vévoda Charles-François-Frédéric de Montmorency-Luxembourg (1662–1726), syn maršála z Luxembourgu († 1695), zeť vévody z Chevreuse a guvernér Normandie.

16. **Vysvětlivka:** Urbain-Guillaume de Lamoignon de Courson, intendant v Rouenu a potom v Bordeaux, syn Nicolase de Lamoignon de Bâville (1648–1724), proslulého intendanta Languedocu.

zůstal tam tedy i poté, co bylo vše uklidněno, což se podařilo jen tím, že se skutečně postaralo o obilí a že se Rouenu i provincii odňal tak nenáviděný intendant. Jiný by byl přinejmenším vyhnán, od té doby co talár chrání před každým jiným trestem; ale syn Bâvillův měl zvláštní výsadu pustošit a plenit provincii za provincií. Poslali ho do Bordeaux, kde se s ním znovu setkáme.

Je třeba si ještě připomenout, že když d'Antin zahájil svou při, přidal se k nám pan z Luxembourgu proti němu, a že zároveň proti nám obnovil svou vlastní, kterou nechal dlouho spát, což byla současně podivná rozpolcenost. Když byl edikt rozhodnut, kancléř, zamilovaný do svého díla a toužící učinit je co nejvíce přijatelným pro všechny, připomněl králi souhlas, který dal zesnulý pan z Luxembourgu k návrhu, jenž ve vztahu k němu obsahoval přesně totéž ustanovení jako edikt, a na tomto základě mu navrhl, aby mu dovolil napsat o tom synovi. Nedal se odradit odmítnutím, kterého se mu dostalo, po několika dnech se k tomu vrátil a prosadil to. Napsal tedy panu z Luxembourgu co nejzdvořileji, aby ho pohnul k dobrému přijetí rozhodnutí, které kdysi schválil jeho otec i on sám. Osm nebo deset dní zůstal bez odpovědi. Král, netrpělivý, aby se dozvěděl, jak to pan z Luxembourgu přijal, a který tuto výměnu dopisů dovolil jen nerad, se urazil zdržením odpovědi a nařídil kancléři, aby napsal znovu, a to úsečně. Kancléř, rozmrzelý z výtky, kterou mu to vyneslo od krále, poslechl velmi přesně. Pana z Luxembourgu, kterého první dopis velmi překvapil a uvedl do takových rozpaků ohledně odpovědi, že ji tak dlouho neodeslal, uvedla do mnohem větších rozpaků opětovná výzva a tón, v jakém ji shledal psanou. Odpovědět však musel, ale strávil ještě pět nebo šest dní skládáním dopisu plného zmatených řečí a malicherných důvodů. Kancléře to dotklo do živého. Jeho promrhaná zdvořilost, výsledek zcela opačný, než o jakém nepochyboval, a výtka krále, který se na něho rozzlobil kvůli zbytečnému sdělení, jež dopadlo tak špatně, uvedly pána i ministra do špatné nálady. Král chtěl, aby kancléř odpověděl tvrdě, a ten neměl žádné potíže tento rozkaz splnit. Pan z Luxembourgu, který byl bez jakéhokoli ducha, ale velmi pyšný a nadmíru citlivý, byl rozhořčen; neodvážil se odpovědět stejným tónem. Jeho zlost se zdvojnásobila, když uviděl edikt se svým jménem uvnitř a svou při podle svého soudu prohranou. Svět nesoudil stejně; souhlas jeho otce, s nímž jeho vážnost poklesla, vyvolal nepříjemné srovnání, a soudilo se, že má štěstí, když takto vyvázl ze špatného procesu, který ho mohl stát jeho hodnost vévody a paira z Piney a srazit ho na jeho vlastní hodnost verifikovaného vévody. Monseigneurova smrt ho dokonale připravila o jeho vážnost. Viděli jsme jinde, při příležitosti hluku, s nímž paní princezna de Conti propustila slečnu Choinovou, jak úzce byli otec i syn spjati v kabale s ní i s Clermontem, jejím milencem, který byl kvůli tomu zničen.[17] Toto spojení, které stále trvalo, zasvětilo pana z Luxembourgu do všeho u Monseigneura,

17. **Vysvětlivka:** Clermont z větve Chattes, praporečník gardové jízdy, se z vypočítavosti ucházel o slečnu Choinovou; když princezna de Conti roku 1694 odhalila jejich korespondenci, propustila ji ze svého domu a Clermont musel opustit dvůr i armádu. Saint-Simon to vylíčil v Dílu I.

za jehož vlády si mohl slibovat mnoho; byl ještě v prvním zármutku ze ztráty všech svých nadějí, když ho tento edikt dorazil.

Kapitola dvanáctá

Velká změna u dvora po Monseigneurově smrti a její různé dojmy. — Vévoda du Maine. — Vévoda du Maine těžce nemocen v Marly. — Princezna de Conti. — Klika. — Vévoda z Vendôme. — Vaudemont a jeho neteře. — Slečna z Lislebonne abatyší v Remiremontu. — Paní Vévodkyně. — Princ z Rohanu. — Cizí knížata. — D'Antin. — Huxelles, Beringhen, Harcourt, Boufflers, Sainte-Maure, Biron, Roucy, La Vallière. — Vévodové z Luxembourgu, z La Rocheguyon, z Villeroy. — La Feuillade. — Ministři a finančníci. — Kancléř a jeho syn. — La Vrillière. — Voysin. — Torcy. — Desmarets. — Vévoda z Beauvilliers. — Fénelon, arcibiskup z Cambrai. — Jednota pana z Cambrai a celého malého stádce. — Vévoda z Charostu a jeho matka. — Vévoda a vévodkyně ze Saint-Simon. — Chování vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers. — Vévoda z Chevreuse. — Dauphin. — Paní z Maintenon nic ministrům, vše dauphinovi. — Ministři pracují u dauphina.

Nikdy nebyla změna větší ani zřetelnější než ta, kterou způsobila smrt tohoto prince. Ačkoli byl od trůnu ještě vzdálen pevným zdravím krále, ačkoli neměl žádný vliv a sám o sobě neskýtal žádnou naději, stal se středem všech nadějí i obav všech význačných osob, a to díky času, který měla obávaná klika, aby se zformovala, upevnila a docela se ho zmocnila, aniž by si s tím dělala starosti králova žárlivost, před níž se všechno třáslo; neboť jeho péče neráčila sahat za hranice jeho života, během něhož se právem ničeho nebál.

Už jsme viděli, jak rozdílný dojem ta smrt vyvolala v postavení i v srdci nového dauphina a jeho choti, v srdci vévody z Berry a v mysli jeho choti, v situaci vévody a vévodkyně z Orléans a v duši paní z Maintenon, která se pro přítomnost zbavila všech ohledů a pro budoucnost všech trnů.

Pan du Maine sdílel tytéž pocity z celého srdce se svou bývalou vychovatelkou, z níž se stala jeho nejněžnější a nejoddanější ochránkyně. S Monseigneurem byl v jádru odjakživa špatně, jak už bylo řečeno, a prudce se třásl při tom, jak tento princ — viděli jsme to — přijímal jednotlivé stupně jeho povýšení, a nakonec zvláště povýšení jeho dětí. Ani ze strany nového dauphina a paní Dauphine nebyl v tom ohledu nijak klidný, ale jedna a jedna jsou dvě. Zbaven všech princů krve, kteří byli ve věku a postavení, z čehož tak brzy a tak vydatně dokázal těžit, a nyní i Monseigneura, kterého ovládala paní Vévodkyně, pocítil úlevu, jejíž nesmírnou radost se ani nenamáhal skrývat. Měl příliš dobré oči, než aby si nevšiml, že paní Dauphine ví o všem, jak ve všem, co se stalo ve Flandrech, vydatně chránil vévodu z Vendôme, a než aby necítil, co si nový dauphin podle svých zásad myslí o velikosti, kterou si vybudoval, a že úskočností snadno nezíská ty, kdo na něho měli a podle všeho budou mít největší

vliv; ale králův dobrý stav mu dával naději, že jeho zaslepenost vůči němu potrvá ještě dlouho a že mezitím mohou přijít některé z těch šťastných náhod, které korunují štěstí. Lehkomyslná povaha vévody z Orléans se mu nezdála ani tak překážkou jako spíš příležitostí, jak z ní tak či onak vytěžit. Povaha vévody z Berry nebyla s to ho znepokojit, ale rozhodl se neopomenout nic, aby ve vévodkyni z Berry nenašel nepřítelkyni, a obratně si ji předcházel.

Začínal okoušet tak sladký klid, když ho několik dní nato v Marly v noci zachvátila podivná nemoc: jeho komorník ho slyšel chroptět a našel ho v bezvědomí. Křičel o pomoc. Vévodkyně z Orléans přiběhla v slzách; paní Vévodkyně a její dcery ze slušnosti a mnoho lidí, aby se zalíbili, v naději, že se král o jejich horlivosti dozví. Pana du Maine pustili žilou a zahrnuli ho léky, protože žádný nezabíral. Fagon, jemuž sotva dvě hodiny stačily, aby se po kouscích oblékl, přišel kvůli svému nočnímu pocení až po čtyřech. Ze všech byl v té chvíli nejpotřebnější, protože tu nemoc znal z vlastní zkušenosti, i když ho nikdy nezachvátila tak prudce. Pouštění žilou a většinu léků velmi zle pokáral.

Radili se, zda probudit krále, a většinou hlasů prošlo, že ne. Dozvěděl se o všech nočních poplaších při malém vstávání, kdy už se značně utišily; hned jak byl oblečen, šel toho drahého syna navštívit a první dva nebo tři dny u něho byl dvakrát denně, potom každý den jednou, dokud nebyl docela zdráv.

Paní du Maine byla zatím v Sceaux, uprostřed slavností, které si strojila. Zvolala, že by zemřela, kdyby pana du Maine v tom stavu viděla, a ze svého kouzelného paláce se nehnula. Pan du Maine, zvyklý všechno, co dělala, poníženě schvalovat, toto chování velmi schválil a jel ji navštívit do Sceaux, jakmile mohl chodit.

Paní princezna de Conti byla ta, která Monseigneura nejvíc oplakávala a která na tom nejméně ztratila. Velmi dlouho ho ovládala sama a pánovitě. Dámy z Lislebonne, které se od ní nehnuly, se o něj s ní postupně rozdělily, ale s velkou uctivou opatrností. Vláda slečny Choinové pohltila všechno, co zbylo její paní, k níž Monseigneur choval už jen zdvořilost provázenou nudou a často nechutí, kterou zábava nalézaná u paní Vévodkyně jen zvětšovala. Paní princezna de Conti tedy už mnoho let nic neznamenala a nesla hořkost, že slečna z Lislebonne, její chráněnka a přítelkyně, má v moci Monseigneurova volná dopoledne u sebe, ve svatyni zapečetěné pro každého kromě paní z Espinoy, kde se projednávaly důvěrné věci; že slečna Choinová, její nevěrná služebná, se stala královnou Monseigneurova srdce i duše; a že paní Vévodkyně je s nimi důvěrně spjata, ve všem s nimi a s Monseigneurem do trojice, a ovládá ho u sebe před očima celého dvora. Musela se všem těm osobám podvolovat, nic nevidět, líbit se jim; a přes své nálady, svou povýšenost a svou zatrpklost se tomu podřídila a byla tak dobrá, že ji to zasáhlo tak, že se dvě nebo tři noci po Monseigneurově smrti málem udusila, takže se zpovídala marlyskému faráři.

Bydlela nahoře v zámku. Král ji šel navštívit. Schodiště bylo nepohodlné; dal je za pobytu ve Fontainebleau zbořit a postavit velké a pohodlné. Už přes deset let neměl

příležitost v Marly vystupovat nahoru, a bylo třeba takové ojedinělé příležitosti, aby to nové schodiště vyzkoušel.

Paní princezna de Conti se uzdravila na naše útraty. Měli jsme natrvalo druhý pavilon na straně Marly, dole pro nás, nahoře pro pana a paní z Lauzunu. Je k zámku stejně blízko jako první a nemá jeho hluk; přestěhovali nás, aby druhý pavilon dostala paní princezna de Conti sama se svou dvorní dámou. Ačkoli nesnášela vzduch a vlhko, dala mu přednost před svým bytem v zámku, aby si snadným přístupem přilákala víc lidí, a pořádala tam od té doby své velké dny se starší generací dvora, kterou tam shromáždila a která tam za nedostatku něčeho lepšího a pro pohodlí stále otevřeného útulku úplně zdomácněla.

Snadno lze posoudit zoufalství a zděšení té mocné kliky, tak dobře zorganizované, kterou opovážlivost dovedla k úkladům, o nichž bylo vyprávěno. Ačkoli se dědic koruny, kterého srazila k zemi, nakonec zase zvedl a jeho choť, spojená s paní z Maintenon, se pomstila hlavnímu aktérovi tak neuvěřitelného výstupu, klika se držela pevně, vládla Monseigneurovi, nebála se, že by jí unikl, udržovala ho v co největším odcizení od syna a snachy, v tajné zlosti nad Vendômovou nemilostí, a slibovala si, že s ním usedne na trůn a za jeho vlády dědice zničí. Bůh fouká na lidské záměry; v okamžiku je převrací a beznadějně je podřizuje tomu, pro jehož pád nic neopomněly ani nešetřily. Jaký vztek, ale jaký rozptyl! Vendôme se zachvěl ve Španělsku, kam se uchýlil jen jakoby mimochodem. Od té chvíle se rozhodl postavit si tam své stánky natrvalo a zříci se Francie po tom, o co se pokusil, a po tom, co ho z ní vypudilo. Ale válka, díky níž počítal, že se stane nepostradatelným, nemohla trvat věčně. Dauphin a španělský král se vždycky něžně milovali; jejich odloučení na tom nic nezměnilo; španělská královna, která tam mohla všechno, byla sestrou jeho nepřítelkyně a byla s ní důvěrně spjata; až pomine potřeba, mohlo se jeho postavení smutně změnit; jeho jedinou záchranou bylo spojit se co nejúžeji s princeznou des Ursins a stát se jejím dvořanem — on, který dřív diktoval zákony našim ministrům a našemu dvoru. Brzy uvidíme, co z toho vzešlo.

Ten Vaudemont[1] se cítil ztracen. U krále byl od Chamillartova pádu mnohem méně zadobře a nezůstal mu už žádný ochránce. Torcy mu nikdy nedůvěřoval a Voysin odpovídal na všechny vstřícné kroky, jimiž ho zahrnoval, jen suchými zdvořilostmi. S ministry neměl úzké styky a s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers byl jen v té nejvolnější zdvořilosti, pokud vůbec. Tessé, s nímž se dobře zacházelo, ale kterého paní Dauphine prohlédla, a maršálka z Estrées, kterou si získal jinými oklikami, měli příliš slabá záda, aby ho podrželi u paní Dauphine, tak spravedlivě rozhořčené na jeho neteře i na něho, tak spjatého s panem z Vendôme a s Chamillartem. Maršálky z Estrées měla nakonec dost. Paní de La Vallière, nejduchaplnější a nejnebezpeč-

1. **Vysvětlivka:** Charles-Henri Lotrinský, princ z Vaudemontu (1649–1723), nemanželský syn lotrinského vévody Karla IV., bývalý španělský guvernér Milánska; strýc slečny z Lislebonne a paní z Espinoy, jejichž matka byla jeho sestrou.

nější z Noaillesů, jí odňala přízeň i důvěru a neměla nic společného s klikou, která táhla pod praporem Choinové a měla se stále na pozoru před vším, co souviselo s její bývalou paní. Vaudemont tedy už žil skutečně jen z všemocného vlivu svých neteří na Monseigneura, který mu dával přímý vliv u něho a další odleskem očekávání budoucnosti. Když se tento provaz přetrhl, nevěděl, čeho se chytit; čistě rakouské počínání lotrinského vévody na něho od Chamillartova odchodu trochu dopadalo. Ačkoli navenek nikdo nevěnoval pozornost tak výrazným okolnostem spiknutí strojeného ve Franche-Comté, o nichž jsem vyprávěl a které zmařilo vítězství hraběte du Bourg a ukořistění Mercyho skříňky[2], přesto to tohoto Protea ještě víc odsunulo stranou.

Slečna z Lislebonne, hluboce zasažená tak hlubokým pádem osobním i společným a příliš si jistá, jak si stojí u paní Dauphine a u všech, kdo měli k dauphinovi důvěrný přístup, se nemohla odhodlat, pyšná, jak byla, k tomu, aby se vláčela u dvora, kde celý život vládla. Její strýc a ona se proto rozhodli odjet strávit léto do Lotrinska, aby unikli tomuto prvnímu neklidnému období a dopřáli si čas vytvořit si zcela nový životní plán.

Té víle přispěchalo na pomoc štěstí. Neštovice odnesly panu Lotrinskému jedno za druhým několik dětí, mimo jiné asi sedmi- nebo osmiletou dceru, kterou před dvěma lety po smrti paní ze Salmu nechal zvolit abatyší v Remiremontu[3]. Toto postavení se strýci a neteři zdálo prknem po ztroskotání: vznešený a počestný stav pro starou pannu, velmi důstojné útočiště bez nucení, jakýsi venkovský dům pro případ, že by tam chtěla jet, bez povinnosti stálého pobytu a bez nutnosti zříci se Paříže a dvora, a záminka, jak se odtamtud podle libosti vzdálit; k tomu čtyřicet tisíc livrů ročního důchodu pro tu, která jich měla málo a přišla o Monseigneurovy povozy a o všechna pohodlí, jež z něho měla. Stačilo jí si to postavení přát; sotva přijela do Lotrinska, byla hned zvolena.

Její sestra, matka rodiny, mírnější a povolnější, neměla za to, že má tytéž důvody se vzdálit; její řemeslo špehovat pro paní z Maintenon, o němž jsme předem viděli podivnou ukázku, jí zajišťovalo ochranu a vážnost, jejíž pružina byla neznámá, ale která byla patrná. Neuvažovala tedy o tom, že by dvůr opustila, což také odpovídalo politice její sestry a jejího strýce. Paní z Espinoy spíš oznámila, než by žádala o svolení k Remiremontu pro svou sestru, a svolení prošlo s lehkostí, jaká u nich byla obvyklá. Slečna z Lislebonne přijala jméno paní z Remiremontu, jímž ji budu napříště nazývat v tom málu, co o ní budu mít dále zmínit.

---

2. **Vysvětlivka:** Hrabě du Bourg porazil 26. srpna 1709 u Rumersheimu v Alsasku císařského generála Mercyho; v jeho zavazadlech byla nalezena korespondence o spiknutí, jež mělo vydat Franche-Comté císařským.

3. **Vysvětlivka:** Remiremont ve Vogézách v Lotrinsku, proslulá kapitula šlechtických kanovnic, jejichž abatyše nesla titul říšské kněžny. Slečna z Lislebonne byla zvolena abatyší roku 1711.

Remiremontská záležitost proběhla tak náhle, že jsem večer, kdy bylo svolení dáno, přišel do salonu po královské večeři, aniž jsem o tom cokoli věděl. Byl jsem překvapen, když ke mně, sotva vyšla z králova kabinetu, zamířila paní Dauphine, s níž jsem nebyl nijak důvěrný, a s pěti nebo šesti dámami svého dvora, s nimiž byla důvěrnější, mě se smíchem obklopila, zatlačila do kouta a dala mi hádat, kdo je abatyší v Remiremontu. Pořád jsem couval; a smích rostl nad mým překvapením z otázky, která se mi zdála tak mimo všechny souvislosti, a nad tím, že jsem si nedokázal představit, koho jmenovat. Nakonec mi řekla, že je to slečna z Lislebonne, a zeptala se mě, co tomu říkám. „Co tomu říkám, madame?" odpověděl jsem jí také se smíchem, „jsem tomu velmi rád, jen když nás jí to tady zbaví, a pod tou podmínkou bych totéž přál i její sestře." — „To jsem si myslela," odvětila princezna a odešla, smějíc se z celého srdce. O dva měsíce dřív by k tomu jednak nemohla být příležitost, jednak by takové prohlášení nebylo na místě, ačkoli mé city nebyly neznámé. Tehdy, když pominuly první chvíle, kdy se ta smělost přece jen rozlehla, se o tom už ani nemluvilo.

Paní Vévodkyně byla zprvu pohřížena v bolesti. Spadla ze svých nejrozsáhlejších nadějí a ze skvělého života, vždy příjemně zaměstnaného, který jí kladl dvůr k nohám; s paní z Maintenon byla špatně, s paní Dauphine rozkmotřena nenávratně a otevřeně, s panem du Maine v otevřené nenávisti, s vévodkyní z Orléans na tom podobně, se svými švagrovými ve sporu, bez nikoho, o koho by se mohla opřít, se synem osmnáctiletým, se dvěma dcerami, které se jí už vymykaly pro volnost, kterou jim nechala, a se zbytkem dětí ještě malých; ocitla se v tom, že litovala pana Prince i pana Vévody, jejichž smrt jí kdysi tolik ulehčila.

Tehdy se jí do mysli a do srdce neustále vracel tak drahý obraz prince de Conti; její náklonnost by už nenarazila na žádnou překážku a tento princ s tolika nadáními, která závist nechala ležet ladem, smířený krátce před smrtí s paní z Maintenon, důvěrně spjatý s dauphinem minulými událostmi a celý život s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers a s arcibiskupem z Cambrai, spojený s paní Dauphine společnou nenávistí k Vendômovi a tím, jak se choval a co říkal za lillského tažení, by se brzy stal rozhodčím dvora a později i státu. Byl jediný, komu paní Vévodkyně zůstala věrná, a ona byla jediná, k níž nebyl přelétavý; byl by jí vzdal hold svou velikostí a ona by zářila jeho leskem. Jaké zoufalé vzpomínky — a za všechnu útěchu Lassay syn[4]! Za nedostatku něčeho lepšího se k němu připoutala bez míry a ta náklonnost trvá ještě po víc než třiceti letech.

Tak dobře podložený zármutek však navenek brzy přestal; nebyla stvořena pro slzy, chtěla se omámit, a aby se rozptýlila, vrhla se do zábav a brzy i do radovánek, až do krajní neslušnosti vzhledem ke svému věku a stavu. Hledala v nich, jak utopit své

4. **Vysvětlivka:** Léon de Madaillan de Lesparre, hrabě z Lassay (1683–1750), syn markýze z Lassay, dlouholetý důvěrník a milenec paní Vévodkyně.

žaly, a podařilo se jí to. Princ z Rohanu[5], který vložil milion do paláce Guise, z něhož se v jeho rukou stal obdivuhodný palác, pro ni pořádal slavnosti pod záminkou, že jí chce ukázat svůj dům.

Jinde jsme viděli, jak úzce byl spjat s paními z Remiremontu a z Espinoy; tento svazek ho připoutal i k paní Vévodkyni. Její pád, stav, do něhož uváděl její záležitosti proces o dědictví po panu Princi, a počet dětí, které měla, v něm vzbudily naději, že hodnost a postavení jeho syna, jeho bratra a jeho rodu, spolu s tím palácem a s nesmírným jměním, by mohly paní Vévodkyni svést k tomu, aby se jedné ze svých dcer zbavila skoro za nic ve prospěch jeho syna, a že vzpomínka na jeho matku by u krále ještě mohla dost zmoci, spolu s ochranou paní z Espinoy u paní z Maintenon, aby se odstranila novodobá překážka sňatků s královskou krví.

Zdvojnásobil tedy hru, péči, slavnosti a horlivost vůči paní Vévodkyni. Využil svého skvělého postavení u Monseigneura a u těch, kdo ho ovládali, aby se přiblížil paní Dauphine ohromnou hrou, vytrvalou přítomností a neomezenou úslužností, které v té chvíli zdvojnásobil; a vysoké mínění, které měl o svém zevnějšku, ho kdysi přimělo odvážit se galantností prostřednictvím své sestřenice, té kněžny z Montaubanu, čemuž se paní Dauphine velmi vysmála, ale jen velmi v soukromí, a jednala s ním vždy s vyznamenáním a důvěrně kvůli Monseigneurovi a jeho okolí. Tím pomýšlel zajistit své hodnosti cizího knížete velkou a trvalou ochranu. Zděšení padlo na všechny ty cizí uzurpace, které všechno očekávaly od Monseigneura skrze své lidi, kteří ho obléhali, a které se cítily nenávratně ztraceny s novým dauphinem, jehož smýšlení se obávaly, i s těmi, kdo na něho měli největší vliv. Viděli jsme, že pokud jde o otce, mohli se ve svých představách zmýlit, ale u syna byly správné: četba ho naučila, co dovedou, a jeho spravedlnost, pevný úsudek a soudnost nemohly snést řád lidí, kteří vzešli z nepořádku, jím byli utvořeni a jím se drželi.

Princ z Rohanu u paní Vévodkyně se svými záměry neuspěl; rychle zabrzdil. Dal si dobrý pozor, aby nedal najevo nelibost příliš okatým jednáním, které by vyneslo na světlo, co tak pečlivě chtěl skrýt; ale když už od ní neměl záměry ani potřebu, pozvolna se stáhl, aniž ji přestal navštěvovat, a paní z Remiremontu a paní z Espinoy, které s ní už nemusely počítat, se od ní pozvolna také značně stáhly. Co se stalo se slečnou Choinovou, jsme viděli výše.

D'Antin, u krále lépe zapsán než kdy jindy, který hned po Monseigneurově smrti dosáhl vrcholu svých přání i štěstí, nepotřeboval k útěše dlouhé úvahy. Za lillského tažení jsme viděli, s jakou poddajnou obratností se dokázal vetřít do důvěry paní Dauphine, kterou od té doby nezanedbával a od níž doufal v mocnou protiváhu proti mravům nového dauphina a proti víc než odcizení, které bylo mezi ním a těmi, kdo na tohoto prince měli největší vliv. Počítal, že králův dobrý stav mu dá

5. **Vysvětlivka:** Hercule-Mériadec de Rohan-Soubise (1669–1749), syn paní ze Soubise, o níž se tradovalo, že bývala milenkou Ludvíka XIV.; palác Guise v pařížském Marais dal přestavět (dnešní palác Soubise). Jeho bratrem byl štrasburský koadjutor, pozdější kardinál z Rohanu.

čas, aby se dauphinovi přiblížil a snad si získal ty, kterých se nejvíc obával. Monseigneurova smrt ho osvobodila od velmi namáhavé povinnosti být stále u něho, která mu brala drahocenný čas u krále, a z níž nemohl nic ubrat jako sluha přijatý pod podmínkou, že bude sloužit dvěma pánům. Byl zbaven nadvlády paní Vévodkyně, nyní právě proto nucené počítat s ním, a navíc všech nezbytných a často velmi obtížných machinací, jimiž se udržoval zadobře se všemi osobami té kliky, která ovládala Monseigneura a jejíž pododdíly dávaly zasvěcencům mnoho práce, pokud chtěli jako d'Antin také figurovat s nimi; a on už nejednou okusil jejich žárlivost a povýšenost. Konečně doufal, že svou přízeň rozmnoží nedělenou přítomností u krále, která mu dodá váhy u nového dvora a dá mu prostředky, aby do něho časem pronikl. Stále pomýšlel na vstup do rady, neboť kdy kdo viděl šťastlivce, který by si řekl: „Už dost"? Přívrženci kliky nebo lidé, kteří byli s Monseigneurem zvlášť zadobře a mysleli si, že za jeho vlády dosáhnou postavení nebo štěstí, ti všichni měli svůj díl bolesti nebo pádu. Maršál z Huxelles byl zoufalý a neodvážil se to dát najevo, ale aby se udržel, potichu si pletichami navázal spojení s panem du Maine. První štolba, který se styděl ohlédnout, odkud vzešel jeho otec, a krášlil se svou matkou a svou ženou, se nejednou opovážil usilovat o to, aby se stal vévodou, a od Monseigneura nečekal nic menšího, takže byl zarmoucen jako člověk, který přišel o své štěstí. Harcourt, který byl dál než oni všichni, se utěšil snáz než kdokoli jiný. Měl paní z Maintenon zcela na své straně, jeho štěstí bylo úplné a už dávno se dokázal tajně dostat do přízně paní Dauphine, kdežto oba předchozí k ní neměli žádnou spojku, ani k dauphinovi, a byli velmi vzdáleni těm, kdo měli k němu nejblíž — v tom posledním bodě byli na tom stejně jako Harcourt. Boufflers, který měl k Monseigneurovi dost blízko, aby si mu stěžoval na chlad — abych neřekl nic víc —, jehož se mu od krále neustále dostávalo od té doby, co toužil po konetáblském meči, a který u něho nacházel příznivý sluch, ho oplakával z přátelství jako čestný muž. K novému dauphinovi, který dovedl ctnost lépe poznat a ocenit, měl ještě blíž. Velmi jsem ho sblížil s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers; dal jsem si s tím práci a podařilo se mi to natolik, že jsem si od toho sliboval užitek. Boufflers tedy mohl jen získat, protože ho kromě toho vážila paní Dauphine, s paní z Maintenon byl stále velmi zadobře a byl na vrcholu štěstí.

Z nižší třídy přišel Sainte-Maure, který byl dobrý jen ke hře, opravdu o své štěstí. La Vallière byl ve všech ohledech příliš svázán s paní princeznou de Conti, než aby mnoho čekal od prince v rukou slečny Choinové; oženil se s tou z Noaillesů, která měla nejvíc ducha, rozumu, obratnosti, rozhledu, machinací a intrik, která vládla svému kmeni, s níž se u dvora počítalo a která byla v největší důvěře nové paní Dauphine; k tomu smělá, podnikavá, ale s rozmary a velmi náladová. Biron[6]

6. **Vysvětlivka:** Charles-Armand de Gontaut, markýz z Bironu (1663–1756), generálporučík, zajatý v bitvě u Oudenaarde (1708); roku 1723 se stal vévodou a pairem a roku 1734 maršálem Francie.

a Roucy, kteří, aniž byli meniny, byli odjakživa Monseigneurovi velmi oddáni a jezdili s ním na všechny cesty, se domnívali, že jejich štěstí je ztraceno. Roucy měl pravdu; bylo třeba být Monseigneurem, aby si z něho člověk udělal jakéhosi oblíbence. Biron, zajatý u Oudenaarde, měl dosud otevřenou cestu války; je dnes vévodou a pairem, jak v pravý čas uvidíme, a nejstarším z maršálů Francie. Byl bratrem paní z Nogaretu a paní z Urfé, důvěrných přítelkyň paní ze Saint-Simon i mých, a synovcem pana z Lauzunu, od něhož se nehnul. Sblížil jsem ho s panem z Beauvilliers a podařilo se mi ho u něho dobře uvést; z té tak důležité strany a skrze svou sestru u paní Dauphine mohl od nového dvora něco doufat.

Tři muži stranou mohou mít ještě místo zde: vévodové z La Rocheguyon, z Luxembourgu a z Villeroy. Viděli jsme, jaká pouta vázala pana z Luxembourgu k Monseigneurovi, od něhož si mohl slibovat významné postavení, nakolik ho byl schopen. Jinak se ničeho nedržel; neboť kromě několika výhod v Normandii ho Voysin nemohl dovést dál. Král na něm vážil jen jeho jméno. Zachoval si přátele svého otce a byl velmi ve velkém světě, ale to bylo všechno, navzdory přátelství pana z Chevreuse, který dobře cítil, že se z něho nedá nic vytěžit. Byl tak velkým pánem, že se mohl utěšit sám v sobě. Ještě víc je to třeba říci o obou ostatních, kteří díky svým úřadům měli postavení pro sebe důležitější a pevnější. Tytéž dopisy, o nichž jsem tu kdesi mluvil a které způsobily jejich nemilost[7], z níž se osobně u krále nikdy úplně nevzpamatovali, je dobře uvedly u Monseigneura, kromě zvyku a skoro stejného věku; ale neměli u něho tatáž křídla jako pan z Luxembourgu a stejně jako on ztratili prince de Conti, svého důvěrného přítele, jehož smrt je vydala napospas panu z Vendôme a jeho lidem. Ten tu už nebyl, ale trval tu skrze jiné a po králově smrti by se jistě vrátil. Ne že by s ním byli osobně špatně; ale důvěrní přátelé zesnulého prince de Conti nemohli být nikdy jeho přáteli. Tito dva švagři s tak velkým postavením tedy neutrpěli tak velkou ztrátu.

Čtvrtý se ocitl v novém zmatku. Byl to La Feuillade. Po návratu od Turína byl ztracen, snažil se přimknout k Monseigneurovi a využít té krátké doby, kdy Chamillart zůstal v úřadě, aby se opřel o slečnu z Lislebonne a o pana z Vendôme. Jinde jsme viděli, že pronikl až ke slečně Choinové. V Meudonu ho kromě toho držela hra. Jezdil na všechny cesty, aniž však u Monseigneura něčeho dosáhl. Přesto s tak mocným okolím počítal, že si za něho štěstí zase přivábí. Pro zbytek králova panování si zoufal; a pro to, které mělo následovat, měl všechno, co bylo třeba, aby mu bylo ještě vzdálenější; proto byl velmi zarmoucen.

Dva druhy lidí, velmi příbuzné, i když velmi nepoměrné, byli zarmouceni až do hloubi srdce: ministři a finančníci. Při zavedení desetiny jsme viděli, co si nový dauphin myslí o těch druhých a jak otevřeně se o tom vyjadřoval. Mravy, svědomí,

---

7. **Vysvětlivka:** Roku 1685 byly zachyceny dopisy, které mladí dvořané psali princům de Conti, tehdy na vojně v Uhrách, s posměšky na krále a paní z Maintenon; mezi pisateli byli i La Rocheguyon a markýz z Alincourtu, pozdější vévoda z Villeroy, kteří za to upadli v nemilost.

vzdělání, všechno v něm pro ně bylo velmi jistou příčinou nejživějšího strachu. Strach ministrů nebyl o mnoho menší. Monseigneur byl princ, jakého potřebovali, aby vládli jeho jménem, s ještě větší mocí, je-li to možné, než jakou si už přivlastnili, ale s mnohem menšími ohledy. Na jeho místo viděli přicházet mladého prince vzdělaného, pilného, přístupného, který bude chtít vidět a vědět a který měl, spolu s vůlí, jíž už se tušilo, všechno, čeho bylo třeba, aby je držel nízko a aby byli opravdu ministry, to jest vykonavateli, a už vůbec ne nařizovateli, tím méně rozdělovateli. Cítili to a už začali trochu ztišovat hlas — lze posoudit, s jakou bolestí.

Kancléř ztrácel všechen plod náklonnosti, kterou si dokázal získat hned při svém vstupu do financí a kterou měl možnost i péči velmi pečlivě pěstovat skrze svého synovce Bignona, skrze du Monta, z něhož si tisícerými službami udělal přítele, a skrze slečnu z Lislebonne a paní z Espinoy, které si rovněž zavázali, takže si mohl lichotit, že za Monseigneura, který mu projevoval přátelství a vyznamenání, bude první osobou ve státních záležitostech a bude mít hlavní vliv u dvora, k jehož udržení a k velkému rozmachu v prvenství svého úřadu jeho nadání stačilo. Výměna za to, co nastupovalo, byla velmi odlišná. Nic se tam na něho neusmívalo. Byl pokládán za nepřítele jezuitů a byl silně podezírán z jansenismu; s vévodou z Beauvilliers se rozkmotřil hned při svém vstupu do financí a nebyli spolu ani v zdvořilých stycích kvůli střetům v radě, kde se zřídka shodli a kde střety v římských věcech zacházely někdy daleko, a to ze strany kancléře bez ohledů; navíc se otevřeně, ba s vášní stavěl proti arcibiskupovi z Cambrai po celou dobu jeho aféry a v jejích důsledcích. Bylo toho příliš, při povaze přímé, suché a pevné, aby se nepokládal za ztraceného a aby mu přátelství, které se udrželo mezi ním a vévodou z Chevreuse, mohlo být oporou; a dobře to cítil.

Jeho syn, stejně všeobecně nenáviděný, jako byl matematicky odporný, dokázal ještě se stát zároveň obávaným i opovrhovaným, vyčerpat dokonce i podlézavost nejservilnějšího dvora a rozkmotřit se s jezuity, ačkoli dával okázale najevo důvěrné přátelství s nimi, a to tím, že s nimi v tisíci věcech zle zacházel; zašlo to tak daleko, že místo aby mu byli vděčni za inkvizici a otevřené pronásledování, které s neobyčejnou pílí vedl proti všemu, o čem se domníval, že by mohlo zavánět jansenismem, přičítali to jeho zálibě v tom, škodit.

Byl to strašák nové paní Dauphine, která se nešetřila, aby mu u krále uškodila. Uvedu z mnoha jeden případ. Jednoho večera, když Pontchartrain odcházel z práce s králem, vešla paní Dauphine z velkého kabinetu do ložnice. Paní ze Saint-Simon šla za ní s jednou nebo dvěma dámami. Nedaleko místa, kde Pontchartrain stál, spatřila velké odporné plivance plné tabáku: „Ach, to je hrůza!“ řekla králi, „to je ten Váš odporný jednooký; nikdo jiný než on nedokáže takové ohavnosti,“ a odtud se na něho vrhla ze všech stran. Král ji nechal mluvit, potom jí ukázal na paní ze Saint-Simon a upozornil ji, že by ji její přítomnost měla zdržet. „Ale co!“ odpověděla, „ona to neřekne jako já, ale vím jistě, že si myslí totéž. Ostatně kdo si myslí něco jiného?“

Nato se král usmál a vstal, aby šel k večeři. Nový dauphin si o něm nemyslel o nic lépe, stejně jako všichni, kdo k němu měli blízko. Byl to tedy další mlýnský kámen zavěšený na krk otci, který cítil celou jeho tíhu; a paní z Maintenon, odedávna rozkmotřená s otcem, jak jsme v pravý čas viděli, neměla syna o nic raději než princezna.

La Vrillière[8] byl oblíben, protože s dobrou vůlí prokazoval laskavosti při vzácných příležitostech, které mu jeho úřad mohl skýtat; ten však měl jen provincie bez jiného odboru[9]. On i jeho žena, spolu i každý zvlášť, byli s Monseigneurem velmi zadobře; byli důvěrnými přáteli du Monta a u slečny Choinové dospěli k důvěrnému přátelství, v čemž jim velmi pomohli první štolba a ještě víc Bignon. Ztráta tedy byla nesmírná. Jinak se držel jen kancléře, s nímž žil jako syn; a toto tak přirozené spojení mi bylo překážkou, abych ho sblížil s vévodou z Beauvilliers, o což jsem se marně snažil. Paní z Mailly, jeho tchyně, neměla dost silná záda, aby ho podržela. Měl domácí neštěstí, o němž byl tak moudrý, že o něm jediný u dvora nevěděl, a to neštěstí kopalo jeho zkázu. Paní z La Vrillière, terč paní Dauphine, nad ní už mnoho let pošetile a bez ohledů triumfovala. Došlo i na výstupy a paní Dauphine nenáviděla nic na světě tolik jako ji. To všechno věštilo smutnou budoucnost.

Voysin bez jakékoli jiné ochrany než paní z Maintenon, bez umění, bez obratnosti, bez ohledu na kohokoli, zabořený do svých papírů, opojený svou přízní, suchý, abych neřekl hrubý, v odpovědích a drzý v dopisech, měl ve svůj prospěch jen pletichy své ženy; a oba neměli žádné spojení s novým dvorem, byli příliš noví, než aby si získali přátele, a muž málo schopný si je získat, snad ještě méně si je udržet, a to v místě ze všech nejzáviděnějším, pro něž se nejsnáze dal najít nástupce.

Torcy, mírný a uměřený, měl pro sebe dlouhou zkušenost se státními záležitostmi, státní tajemství a tajemství pošty, mnoho přátel a tehdy žádné nepřátele. Byl bratrancem vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers a zetěm Pomponnovým, k němuž páni z Chevreuse a z Beauvilliers chovali naprostou důvěru a úctu, jež hraničila s uctíváním. Kromě toho neměl žádné spojení s Monseigneurem ani se zasaženou klikou. Takové postavení se zdálo vůči novému dvoru šťastné, ale byla to jen kůra. Ve skutečnosti byl Torcy s vévody a vévodkyněmi z Chevreuse a z Beauvilliers jen ve zdvořilých stycích; ani příbuzenství, ani ustavičný a nezbytný styk v úředních věcech nedokázaly roztavit led, který mezi nimi vznikl. Vídali se jen z nutnosti úředních věcí nebo ze zdvořilosti, a ani tato chladná zdvořilost nebyla dovedena příliš daleko. Torcy a jeho žena žili v nejdokonalejší shodě. Paní z Torcy, náladová a povýšená, neráčila své smýšlení dost zastírat. Její jméno je činilo ještě podezřelejším; a cosi víc než vliv, který získala na svého manžela, ho činilo vinným

8. **Vysvětlivka:** Louis Phélypeaux, markýz z La Vrillière (1672–1725), státní sekretář od roku 1700, z téhož rodu Phélypeaux jako kancléř Pontchartrain; jeho manželkou byla Françoise z Mailly, dcera paní z Mailly, dámy šatny paní Dauphine.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jaké byly odbory státních sekretářů ve staré monarchii, viz v poznámkách na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 9).

po jejím vzoru, a tudíž v očích obou vévodů nebezpečným v ministerstvu. V radě neustupoval ve věcech římských, kde s veškerou mírností hájil silou a znalostí názory, k nimž se potom přikláněl kancléř a které dávaly podnět k jeho střetům s vévodou z Beauvilliers, jenž přitom velmi trpěl podrobnými důvody jednoho, podepřenými silou a autoritou druhého. Paní z Torcy byla méně oblíbená než Torcy a nové paní Dauphine byla spíš vzdálená než blízká, protože se k ní nikdy nenutila, tím méně ke komukoli jinému. Přesto měla přátele, stejně jako Torcy, ale z nich nikdo nemohl být pro budoucnost žádnou oporou kromě jeho sestry[10] skrze paní Vévodkyni, která by jim mohla dát důvod litovat Monseigneura.

Desmarets okoušel dost dlouho nejhlubší nemilost, aby mohl učinit užitečné úvahy, a byl s takovou námahou a obtížemi vytažen znovu na hladinu, že se měl naučit poznávat přátele své osoby a rozlišovat ty, které úřady dávají vždycky, ale kteří trvají jen tak dlouho jako ony. Měl dost ducha a rozumu, aby mu v tom ohledu nic nechybělo pro správné jednání, a přece mu to naprosto chybělo. Ministerstvo ho opojilo. Myslel si, že je Atlas, který nese svět a bez něhož se stát neobejde; dal se svést novými dvorskými přáteli a ty z doby své nemilosti považoval za nic.

Jinde jsme viděli, že můj otec, a já po jeho příkladu, jsme patřili k těm hlavním a že jsem mu velmi posloužil u Chamillarta, jak aby se vrátil do financí, tak aby se stal jeho nástupcem v úřadě generálního kontrolora. Viděli jsme, že o tom věděl, a všechno, co se o tom mezi ním a mnou odehrálo. Po prohlášení, které jsem mu učinil a které jsem přesně dodržel, mu tedy se mnou mělo být dvojnásob volně. Přesto jsem brzy zpozoroval, že chladne; sledoval jsem bedlivě jeho chování ke mně, abych si nespletl, co mohlo být nahodilé u člověka zatíženého trnitými záležitostmi, s tím, co jsem tušil. Mé podezření se stalo jistotou, která mě přiměla se od něho úplně stáhnout, ovšem aniž bych dal cokoli najevo. Vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers si toho stažení všimli; mluvili se mnou o tom, naléhali na mě; přiznal jsem jim skutečnost i příčinu. Snažili se mě přesvědčit, že Desmarets je ke mně týž a že si nemám všímat chladu a roztržitosti, které mu působí jeho neveselá zaměstnání. Často mě vybízeli, abych k němu chodil; nechával jsem je mluvit a nic jsem neměnil na tom, co jsem si předsevzal. Nakonec, unaveni mou tvrdohlavostí, mě za posledního pobytu ve Fontainebleau jednoho dopoledne vzali s sebou a odvedli mě k Desmaretsovi na oběd. Bránil jsem se; chtěli to: poslechl jsem a řekl jsem jim, že tedy budou mít to potěšení přesvědčit se sami. Chlad a nevšímavost ke mně byly opravdu tak nápadné, že mi to oba vévodové, dotčení, přiznali a uznali, že mám pravdu, když jsem se s ním přestal vídat.

Sami brzy zakusili totéž. Čest být jejich bratrancem byla Desmaretsovou největší ozdobou a jejich postavení mu bylo oporou i nesmírnou okrasou. Nutný úřední styk s nimi byl dalším poutem. Konečně to byli oni, kdo ho silou paží, skrze Cha-

10. **Vysvětlivka:** Marie-Françoise Colbert de Croissy, markýza z Bouzols, Torcyho sestra, důvěrná přítelkyně paní Vévodkyně.

millarta i sami, vytáhli z hanby a vrátili mu čest i místo v ministerstvu. Přes tolik tak závažných důvodů k oddanosti a jednotě je postavil na stejnou úroveň, na jaké jsem s ním byl já. Vídali se jen čas od času ze vzácné zdvořilosti a s velmi malou výměnou v úředních věcech, které se nedalo docela vyhnout, s vévodou z Beauvilliers, od něhož jsem se zhruba v té době dozvěděl, že ani on, ani vévoda z Chevreuse s ním už o ničem nemluví a že s ním ztratili všechen kontakt.

Zašel tak daleko, že otevřeně pronásledoval vidama z Amiens[11] a kvůli vidamovi i lehkou jízdu; vidam se s ním otevřeně rozešel. O nic lépe nejednal s Torcym, jeho matkou a sestrou, u nichž býval stálým stolovníkem od svých prvních návratů z Maillebois až do svého vstupu do ministerstva, a přivedl všechny tři k tomu, že se s ním přestali vůbec vídat. Kancléř, který sice pro něho neměl úspěch, ale který u krále prolomil první led, aby ho povolal zpět do financí v době, kdy byl generálním kontrolorem, byl ze všech ministrů jediný, kdo nedostal odplatu, takže si nemohl nic vyčítat co do nevděku — a to v úřadě a s divokou povahou, které nebyl pánem, jež ho činila obávaným i u žen, a s leností, která všechno zdržovala.

Tak zvrácené chování mu nedávalo dobré vyhlídky do budoucna, a jeho malý přístup k Monseigneurovi a k jeho důvěrnému dvoru způsobil, že na tom, co právě zmizelo, nic neztratil. Taková byla při Monseigneurově smrti situace ministrů. Nyní je třeba přejít k situaci vévody z Beauvilliers a těch, kteří v této velké změně našli svou oporu, a potom uvidět účinky těchto kontrastů.

Na první pohled se na scéně objevilo málo lidí. Ani ti nebyli téměř patrní, kromě těch hlavních nebo nejnápadnějších, pro politickou opatrnost, do níž se halili; ale lze si domyslet, že o podíl na přízni těch hlavních i těch ostatních, které se podařilo rozpoznat, byla tlačenice. Lze si také představit, jaké city choval vévoda z Beauvilliers, snad jediný člověk, k němuž Monseigneur pojal opravdovou nechuť, a to takovou, že ji nedokázal zastřít, a která byla neustále velmi pečlivě živena. Zato Beauvilliers viděl nečekané povýšení svého svěřence, kterému bylo tajným potěšením, že jím dosud je, a veřejnou ctí to ukazovat, a nic ho v tom nedokázalo změnit. Poctivý muž v lásce ke státu, dobrý člověk v touze po šíření ctnosti a pod touto mocnou záštitou další pan z Cambrai v Beauvilliersovi se viděl s to užitečně sloužit státu i ctnosti, připravit návrat toho drahého arcibiskupa a jednou z něho učinit ve všem svého spolupracovníka. Přes nejčistší upřímnost a zbožnost dával zbytek lidskosti, od člověka neoddělitelný, tomuto muži okusit nečekané uvolnění srdce i ducha, volnost pro užitečné záměry, které se nyní naplňovaly jakoby samy od sebe, zkrátka jakousi diktaturu, tím chutnější, čím byla vzácnější a plnější, méně očekávaná a méně odporovaná, a která se skrze něho rozlévala na jeho blízké i na ty, které si vybral. Pronásledovaný uprostřed nejskvělejšího štěstí a, jak jsme tu viděli na nejednom místě,

---

11. **Vysvětlivka:** Vidam z Amiens, Louis-Auguste d'Albert (1676–1744), druhý syn vévody z Chevreuse, pozdější vévoda z Chaulnes a maršál Francie; jako kapitán-poručík velel lehké jízdě královské gardy.

zatlačený někdy až na samý okraj propasti, stál nyní najednou na nejpevnější skále; a možná se nedíval bez jistého zalíbení na tytéž vlny, jejichž prudkost ho několikrát málem odnesla, jak se už mohou jen tříštit u jeho nohou. Jeho duše se však zdála vždy ve stejné rovnováze; táž moudrost, táž umírněnost, táž pozornost, táž mírnost, táž přístupnost, táž zdvořilost, týž klid, bez nejmenšího vzepětí povýšenosti, roztržitosti či horlivosti. Jiná příčina, jeho hodnější, ho naplňovala jásotem. Byl si jist jádrem nového dauphina a předvídal jeho triumf nad myslí i srdci, jakmile bude volný a na svém místě; a tomu se s námi tajně oddával ve svém citu. Chevreuse, jedno s ním po celý jejich život, se s ním radoval touž radostí a nacházel pro ni tytéž důvody, a jejich rodiny si gratulovaly k upevnění štěstí a lesku, které se brzy ukázalo. Ale ze všech nejcitelněji se ta událost dotkla Fénelona, arcibiskupa z Cambrai. Jaká příprava! Jaké přiblížení jistého a úplného triumfu, a jaký mocný paprsek světla náhle pronikl příbytkem temnot! Tento prelát, uzavřený už dvanáct let ve své diecézi[12], v ní stárnul pod zbytečnou tíhou svých nadějí a viděl roky plynout v jednotvárnosti, která ho mohla jen přivádět k zoufalství. Králi byl stále odporný a nikdo se neodvážil vyslovit před ním jeho jméno, ani v lhostejných věcech; paní z Maintenon byl ještě odpornější, protože ho zničila; více než kdokoli jiný byl terčem strašné kliky, která vládla Monseigneurovi, a neměl jinou oporu než neměnné přátelství svého svěřence, který se sám stal obětí té kliky a podle obvyklého běhu přírody jí měl být příliš dlouho, než aby si vychovatel mohl lichotit, že se toho dožije, a tedy že vyjde ze svého stavu smrti pro svět. V mžiku se ten svěřenec stává dauphinem; v dalším mžiku, jak hned uvidíme, dosahuje jakéhosi předběžného panování. Jaký přechod pro ctižádostivce! Představili jsme ho už v době jeho nemilosti. Jeho slavný *Telemach*[13], který ji prohloubil víc než cokoli jiného a učinil ji nevyléčitelnou, ho vykresluje podle života. Byly to úlohy jeho svěřence, které mu ukradli, spojili a vydali bez jeho vědomí v době, kdy jeho aféra vrcholila. Pan z Noailles, který, jak jsme viděli, nechtěl nic menšího než všechny úřady vévody z Beauvilliers, tehdy říkal králi i každému, kdo chtěl slyšet, že musel být nepřítelem jeho osoby, kdo to sepsal. Ačkoli jsme tu už pronikli tak daleko v poznání preláta, který i z hloubi své nemilosti nahnal tolik strachu a který byl v každém postavení tak zvláštní postavou, nebude zbytečné o něm říci ještě slovo.

Koketnější než všechny ženy, ale v podstatných věcech, a ne v malichernostech, měl vášeň líbit se a stejně se staral o to, aby si získal sluhy jako pány a nejmenší lidi jako významné osoby. Měl k tomu nadání jako stvořená: mírnost, schopnost vlichotit se, přirozený půvab, který plynul jako ze zdroje, ducha snadného, důmyslného, květnatého, příjemného, jehož kohoutek měl takřka v ruce, aby ho nalil přesně v jakosti a

12. **Ediční poznámka:** Fénelon byl do své diecéze vykázán roku 1697; na jaře 1711 tak uplynulo téměř čtrnáct let, nikoli dvanáct.

13. **Vysvětlivka:** *Dobrodružství Telemacha, syna Odysseova*, Fénelonův výchovný román napsaný pro vévodu z Bourgogne; vyšel roku 1699 bez autorova svolení a byl čten jako skrytá kritika vlády Ludvíka XIV.

v množství přiměřeném každé věci a každé osobě. Přizpůsoboval se a byl všem vším; postava velmi zvláštní, ale vznešená, nápadná, pronikavá, přitažlivá; snadný přístup pro všechny; rozhovor nenucený, lehký a vždy slušný, styk okouzlující; zbožnost snadná, vyrovnaná, která nikoho neplašila a vzbuzovala úctu; dobře uvážená štědrost; nádhera, která neuráží a která se rozlévala na důstojníky a vojáky, zahrnovala rozsáhlou pohostinnost a co do stolu, nábytku a ekvipáží zůstávala ve spravedlivých mezích jeho postavení; stejně úslužný jako skromný, tajný v pomoci, kterou bylo možné skrýt a které bylo bez počtu, svižný a jemný v té ostatní, až se stával zavázaným těm, jimž ji poskytoval, a dokázal je o tom přesvědčit; nikdy dotěrný, nikdy žádné poklony, ale zdvořilost, která, ač zahrnovala všechny, byla vždy odměřená a přiměřená, takže se každému zdálo, že platí jen jemu, s tou přesností, v níž jedinečně vynikal. Obratný zvláště v umění snášet utrpení, přisvojoval si z toho zásluhu, která dodávala plný lesk jeho vlastní zásluze a vnášela obdiv k němu a oddanost do srdcí všech obyvatel Nizozemí, ať byli kdokoli, i do všech panství, která se o ně dělila, jejichž lásku a úctu měl. Až do jiného způsobu života, který nikdy nespouštěl z očí, užíval celé sladkosti toho současného, které by možná litoval v lesku, po němž stále toužil, a užíval jí s tak zdánlivým klidem, že kdo by nevěděl, čím byl a čím se ještě mohl stát, ani nikdo z těch, kdo k němu měli nejblíž a vídali ho nejdůvěrněji, by si toho nikdy nevšiml.

Přes tolik vnějšího pro svět se neméně věnoval všem povinnostem biskupa, který by neměl nic jiného na starosti než spravovat svou diecézi a nic by ho od toho neodvádělo. Návštěvy nemocnic, štědré, ale uvážlivé rozdílení almužen, duchovenstvo, komunity — nic mu neuniklo. Každý den sloužil ve své kapli mši, často sloužil slavné bohoslužby, sám zastával všechny své biskupské funkce, aniž se kdy dal zastoupit, a občas kázal. Na všechno nacházel čas a nevypadal zaneprázdněně. Jeho otevřený dům, a stejně tak jeho stůl, vypadal jako dům flanderského guvernéra a zároveň jako palác opravdu biskupský; a stále u něho bydlelo mnoho vznešených vojáků a mnoho prostých důstojníků, zdravých, nemocných i raněných, na jeho útraty a obsluhovaných, jako by tam byl jen jeden; a on býval obvykle přítomen poradám lékařů a chirurgů a vedle toho u nemocných a raněných zastával službu nejdobročinnějšího pastýře, často i po domech a po nemocnicích; a to vše bez opomenutí, bez malichernosti, vždy předcházivě a s otevřenýma rukama. Proto byl všemi zbožňován. Tato podivuhodná vnější stránka však nebyla celým jím.

Aniž se pokoušíme ho prozkoumat do hloubky, lze směle říci, že nebyl bez péče a bez úsilí o všechno, co ho mohlo znovu přichytit a dovést k nejvyšším místům. Důvěrně spojen s tou částí jezuitů, v jejichž čele stál otec Tellier, kteří ho nikdy neopustili a podporovali ho dokonce nad své síly, věnoval svá poslední léta psaní spisů, které, ostře napadené otcem Quesnelem a mnoha jinými, jen utužily pouta užitečného spojenectví, jímž doufal otupit králův hněv. Mlčení v církvi bylo přirozeným údělem biskupa, jehož nauka byla po tolika hluku a sporech slavnostně odsouzena.

Měl příliš ducha, než aby to necítil; ale měl příliš ctižádosti, než aby nepokládal za nic tolik hlasů pozvednutých proti původci zavrženého dogmatu a jeho dogmatickým spisům, a mnoho jiných, které ho nešetřily, pokud jde o pohnutku, již osvícený svět dost zřetelně tušil.

Šel ke svému cíli, aniž se odchýlil napravo či nalevo; dával svým přátelům příležitost odvážit se občas vyslovit jeho jméno, lichotil Římu, který k němu byl tak nevděčný, dosáhl toho, že ho celé Tovaryšstvo Ježíšovo pokládalo za preláta velké ceny, pro něhož se nemá nic šetřit. Podařilo se mu získat si La Chétardieho, faráře od Saint-Sulpice, slabomyslného duchovního vůdce, ba přímo vychovatele paní z Maintenon.

Uprostřed těch bojů perem se Fénelon, neměnný v mírnosti svého jednání a ve své vášni být milován, dobře vyvaroval toho, aby se pustil do války činů. Nizozemí se hemžilo jansenisty nebo lidmi za ně pokládanými. Zvláště jeho diecéze a samo Cambrai jich bylo plné. Jedno i druhé jim bylo místem stálého útočiště a pokoje. Šťastni a spokojeni, že tam nacházejí klid pod nepřítelem pera, nevzrušovali se ničím, co se týkalo jejich arcibiskupa, který jim, ač tak odporoval jejich nauce, ponechával veškerý klid. Svou dogmatickou obranu přenechali jiným a nijak nenarušili všeobecnou lásku, kterou všichni chovali k Fénelonovi. Tak jemným jednáním neztratil nic ze zásluhy mírného a pokojného preláta, ani z nadějí biskupa, od něhož si církev měla všechno slibovat a v jejímž zájmu bylo pro něho všechno udělat.

Taková byla situace arcibiskupa z Cambrai, když se dozvěděl o Monseigneurově smrti, o rozletu svého žáka a o moci svých přátel. Nikdy nebylo pouto pevnější a neměnnější než pouto tohoto malého stádce stojícího stranou. Bylo založeno na důvěrné a věrné důvěře, která sama byla podle jejich mínění založena na lásce k Bohu a k jeho církvi. Byli to skoro všichni lidé velké ctnosti, velcí i malí, až na velmi málo těch, kteří měli jen její kůru, kterou ostatní pokládali za ctnost samu. Všichni měli jen jeden cíl, který žádná nemilost nedokázala zvrátit, všichni jen jeden odměřený a rytmický postup k tomuto cíli, jímž byl návrat jejich mistra z Cambrai, a mezitím nežít a nedýchat než pro něho, nemyslet a nejednat než podle jeho zásad a přijímat jeho rady ve všem jako výroky samého Boha, jehož byl kanálem. Čeho všeho není schopno okouzlení tohoto druhu, které zmocnivši se srdce nejpoctivějších lidí, ducha lidí, kteří ho měli mnoho, vkusu a nejvroucnějšího přátelství nejvěrnějších osob, se v nich ještě zbožštilo pevným, starým a stálým přesvědčením, že v tom spočívá zbožnost, ctnost, sláva Boží, opora církve a osobní spása jejich duší, čemuž v dobré víře všechno ostatní podřizovali! Z tohoto výkladu snadno vidíme, jak mocnou pružinou byl arcibiskup z Cambrai pro vévody z Chevreuse a z Beauvilliers a pro jejich choti, kteří všichni čtyři byli jedno srdce, jedna duše, jeden cit, jedna myšlenka. Snad to byl tento jediný ohled, který zabránil vévodovi z Beauvilliers odejít do ústraní po smrti jeho dětí, a když dokončil vnitřní zabezpečení své rodiny, a konečně při různých příležitostech, kdy jsme ho tu viděli tak blízko záhuby. Vévoda z Chevreuse i

on měli úplnou zálibu a sklon k ústraní. Byl v nich tak úplný, že jejich život se mu blížil až do té míry, že to s jejich úřady nebylo slučitelné; ale vroucnost jejich touhy být užiteční ke slávě Boží, církvi a vlastní spáse jim v nejlepší víře na světě vnukla, že jsou povinni zůstat v úřadech, z nichž by jim nemohlo nic uniknout, co se týkalo návratu jejich duchovního otce. Nepotřebovali méně transcendentní důvod, podle svého mínění, aby všechno zkoušeli, přes všechno přecházeli a zažehnávali bouře, jen aby si jednou nemuseli vyčítat zločin, že se stali neužitečnými pro dílo v jejich očích tak hlavní, k němuž jim neznámé pružiny Prozřetelnosti mohly poskytnout příležitosti, i když v něm už tak dlouho nedokázali zahlédnout ani nejmenší světélko.

Náhlá změna, kterou přinesla Monseigneurova smrt, se jim zdála tím velkým dílem Prozřetelnosti, výslovně pro pana z Cambrai, tak vytrvale očekávaným, aniž věděli odkud a jak se naplní: odměnou spravedlivého, který žije z víry, doufá proti vší naději a je vysvobozen v nejnečekanější chvíli. Ne že bych je byl o tom všem slyšel cokoli říkat; ale kdo je viděl jako já v jejich soukromí, viděl v celé předivu jejich života, jednání a smýšlení takovou shodu, že přisuzovat jim tyto city neznamená je zkoumat, nýbrž je dobře znát. Zamlklí ve všem, co se mohlo těchto věcí dotýkat, uzavření mezi sebou, starými učedníky, s podivuhodnou mlčenlivostí a věrností, aniž získávali a přijímali jakékoli proselyty ze strachu, že by toho litovali, užívali opravdové svobody jen spolu, a ta svoboda jim byla tak sladká, že jí dávali přednost přede vším; odtud, víc než z čehokoli jiného, ta víc než bratrská jednota vévodů a vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers; odtud sňatek vévody z Mortemartu, syna učednice bez bázně, bez míry a bez zábran[14]; odtud ta nepropustná ústraní na konci každého týdne ve Vaucressonu s velmi malým počtem vybraných, neznámých učedníků, kteří se tam navzájem střídali; odtud ta klášterní klauzura, která je provázela i uprostřed dvora; odtud ta oddanost nade všechno novému dauphinovi, pečlivě vychovanému a udržovanému v týchž citech. Pokládali ho za nového Ezdráše[15], za obnovitele chrámu a lidu Božího po zajetí.

V tomto malém stádci byla učednice z prvních dob, vychovaná panem Bertauem, který pořádal shromáždění v opatství na Montmartru, kde byla od mládí vyučována a kam chodila každý týden s panem z Noailles, který se dokázal včas stáhnout: byla to vévodkyně z Béthune, která od té doby stále rostla ve ctnosti a kterou paní Guyonová[16] uznala za hodnou být její oblíbenkyní. Byla to duše velká par excellence, před níž měl úctu i sám pan z Cambrai a která ji zase měla před ním jen z pokory a pro roz-

---

14. **Vysvětlivka:** Vévoda z Mortemartu (Louis de Rochechouart) se roku 1703 oženil s dcerou vévody z Beauvilliers. Jeho matka, vévodkyně vdova z Mortemartu, třetí Colbertova dcera, patřila k nejhorlivějším přívrženkyním paní Guyonové.

15. **Vysvětlivka:** Ezdráš, starozákonní kněz a znalec Zákona, který po babylonském zajetí vedl v Jeruzalémě obnovu náboženského života Židů.

16. **Vysvětlivka:** Jeanne-Marie Bouvier de La Motte, paní Guyonová (1648–1717), mystička, jejíž kvietistickou nauku hájil Fénelon.

díl pohlaví. Toto spolubratrství učinilo z dcery vrchního správce financí Fouqueta nejdůvěrnější přítelkyni tří Colbertových dcer a jeho zeťů, kteří ji chovali v největší úctě.

Vévoda z Béthune, její manžel, byl jen laický bratr, kterého trpěli kvůli ní; ale vévoda z Charostu, její syn, sklidil všechny plody blaženosti své svaté matky. Přesná poctivost, mnoho cti a všechno, co k tomu mohl silou paží přidat ctnosti, ovšem povýšené veškerou oddaností panu z Cambrai, jakou bylo lze očekávat od syna matky učednice, tvořily základ povahy tohoto syna, jinak prosáklého krajní ctižádostí, žárlivostí jí úměrnou a velkou láskou ke světu, v němž se hodně pohyboval a pro nějž byl velmi způsobilý; duch velkého světa, žádný pro záležitosti, žádné vzdělání jakéhokoli druhu, ani v pobožnosti, kromě té, která byla vlastní malému stádci, a neuvěřitelná tělesná pohyblivost; věrný svým přátelům a velmi schopný přátelství, a překvapivě mlčenlivý navzdory tomu nesnesitelnému přívalu slov, dědičnému u nich z otce na syna. Byl snad jediný, kdo dokázal spojit celoživotní veřejné vyznávání zbožnosti s úzkým stykem s libertiny své doby a s přátelstvím většiny z nich, kteří ho všichni vyhledávali a měli ho, kolikrát jen mohli, na svých večírcích, kde nedocházelo k prostopášnostem, a nejen aniž by se posmívali jeho zbožným zvykům, tak odporujícím jejich vlastním (mám na mysli nejlepší a nejskvělejší společnost dvora a armád), ale se svobodou a důvěrou, zdržováni dokonce ohledem na něho, a aniž tím trpěla jejich veselost či volnost. Byl velmi dobrý společník a dobrý stolovník, statečný, veselý a často s velmi zábavnými řečmi a výrazy. Živost temperamentu mu dávala vášně, kterým jeho zbožnost s námahou kladla uzdu, ale která nad nimi silou paží brala vrch, a které často dávaly s ním podnět ke žertům.

Pan z Beauvilliers si kdysi velmi přál, abychom se Charost a já spřátelili; a to přátelství, které vzniklo, se rozvinulo až do největší důvěrnosti, která mezi námi od té doby vždy trvala. Pana z Cambrai jsem znal jen od vidění; sotva jsem vstoupil do světa, když jeho přízeň upadala; nikdy jsem nebyl uveden do tajemství malého stádce. Byl jsem tedy u vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers v tomto ohledu hluboko pod vévodou z Charostu, který z toho, jak brzy uvidíme, sklidil užitek; a přece zůstal u nich jen u důvěry v jejich gnózi[17], kdežto já jsem měl jejich úplnou důvěru ve všem, co se týkalo státu, dvora a dauphinova jednání. O své gnózi se mnou nemluvili; ale byli ke mně otevření ve své oddanosti a obdivu k panu z Cambrai, v touhách a opatřeních týkajících se jeho návratu. Dampierre a Vaucresson mi byly kdykoli otevřené; neznámí spolužáci se tam přede mnou volně ukazovali a stejně tak tam rozmlouvali; a byl jsem jediný, kdo, nejsa zasvěcen do jejich gnóze, požíval s nimi tohoto druhu důvěry a volnosti. Už mnoho let předtím jsem zpozoroval, že Charost zdaleka nebyl v jejich důvěře tak daleko jako já, podle mnoha věcí, v nichž si mi stěžoval na jejich

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo gnóze, převzaté z řečtiny, znamená poznání par excellence; odtud jméno gnostiků pro kacíře, kteří tvrdili, že existují dvě křesťanství: jedno pro lid, druhé pro zasvěcence.

zdrženlivost a o nichž jsem ho nechával v nevědomosti, že mi je svěřili; a ani potom jsem neviděl, že by v tom u nich pokročil, kdežto mně říkali všechno a ve všem se se mnou radili.

V údivu nad tímto rozdílem u člověka o tolik staršího než já a nad tím druhem tak mocného přátelství s nimi jsem často hledal jeho příčiny. Jeho činorodost byla jen tělesná; ve světě se pohyboval mnohem víc než já, ale věděl málo a téměř nesledoval, co se v něm dělo tajného a důležitého. Neznal tedy dvorské pletichy, které mi odhalovalo mé spojení s hlavními aktéry obou pohlaví a moje snaha den co den rozplétat, poznávat a sledovat všechny tyto věci, vždy zajímavé, obvykle užitečné a často velmi platné.

Paní ze Saint-Simon byla rovněž zcela v důvěře pánů a paní z Chevreuse a z Beauvilliers, kteří měli vysoké mínění o její ctnosti, o jejím chování a o povaze jejího ducha. S nimi jsem měl volnost říci jim všechno, což by se stejně nehodilo ke zbožnosti vévody z Charostu; konečně jsem měl příležitosti, které jsme tu viděli, upozornit je na věci velmi málo zjevné a nejkrajnější důležitosti, kterým nakonec uvěřili až podle událostí; a to dovedlo do posledního stupně jejich otevřenost vůči mně ve všem, neboť navíc ve všem poznali mé nejstálejší a nejvěrnější přátelství, dávající jim přednost přede všemi.

Bylo to tedy velmi sladké a velmi čisté potěšení ocitnout se jako jediný muž u dvora v nejdůvěrnějším přátelství a v nejúplnější důvěře s těmi, kdo výlučně, nad všechny ostatní a bez obavy z nezdaru budou mít tak velké postavení u dvora a tak mocný vliv na nového dauphina, který bude udávat tón všem věcem. Čím známější bylo mé důvěrné spojení s oběma vévody, tím víc jsem se měl na pozoru před každým příliš spokojeným, a tím spíš důležitým zevnějškem, a tím víc jsem dbal, aby se mé chování a můj život ve všech ohledech držely ve svém obvyklém běhu.

V této velké změně scény se tedy zpočátku objevily jen dvě osoby v postavení, aby z ní těžily: vévoda z Beauvilliers a skrze něho vévoda z Chevreuse, a třetí v dálce, arcibiskup z Cambrai. Na ty dva první se najednou všechno usmálo, všechno se kolem nich tlačilo a každý býval odjakživa jejich přítelem. Ale dvořané u nich neměli co dělat s oněmi houbami nových ministrů, vytaženými v okamžiku z prachu a postavenými ke kormidlu státu, stejně neznalými záležitostí jako dvora, stejně zpychlými a opojenými, neschopnými odolat těmto úlisnostem a zřídka k nim vůbec pojmout nedůvěru, kteří mají tu nadutost přičítat své zásluze to, co se prodává jen přízni. Tito dva, aniž cokoli změnili na skromnosti svého zevnějšku nebo na uspořádání svého života, mysleli jen na to, jak co nejvíc uniknout podlézavostem nahromaděným u jejich nohou, jak využít svých osvědčených přátel, jak se upevnit u krále zdvojnásobenou přítomností, jak se stále pevněji ukotvit u svého dauphina, jak ho dovést k tomu, aby se ukázal takový, jaký byl, aniž by hlavně vypadalo, že ho vedou, a jak docílit toho, aby se jak co do úcty a srdcí, tak co do autority od svého otce úplně lišil.

Nezapomněli se pokusit přiblížit paní Dauphine, nebo ji aspoň od sebe neodstrkovat. Byla od nich vzdálena velkým protikladem sklonů a jednání; byla jim vzdálena i skrze paní z Maintenon. Jejich ctnost, podle jejího vkusu přísná, protože z ní znala jen kůru, jí naháněla strach jejich vlivem na dauphina; ještě přímeji se jich bála kvůli choulostivějšímu bodu, a to právě tomu, který ji měl k nim opravdu připoutat, kdyby se vším svým duchem dovedla rozpoznat účinky pravé zbožnosti, pravé ctnosti a pravé moudrosti, které spočívají v tom, s největší péčí a nejkrajnější opatrností — viděl jsem ty dva vévody často s tím velmi zaměstnané — dusit a skrývat všechno, co může narušit pokoj a klid manželství. Tak se tedy třásla před nepříjemnými zprávami z místa, které jí bylo odedávna nejbezpečnější. Všechny tyto důvody způsobily chlad a nevolnost, které ani všechen duch a přízeň paní z Lévis nedokázaly překonat a kterých si ti dva páni a jejich choti brzy všimli, přes ohledy a vážnost, které jim princezna nemohla odepřít, ale jejíž smýšlení pečlivě živili Noaillesové a hraběnka z Roucy, pokud to ona dokázala, která, ač každých osm dní přistupovala k přijímání, nikdy neodpustila vévodovi z Beauvilliers ani jeho lidem, že hlasovali proti ní v tom velkém sporu, který vyhrála před králem proti panu z Ambres, o němž jsem mluvil jinde, a v němž se paní z Maintenon proti svému zvyku tak mocně postavila za ni a za vévodkyni z Arpajonu, její matku.

Jaro, kdy se shromažďují armády, dalo v Cambrai velmi zřetelně postřehnout změnu, která nastala u dvora. Cambrai se stalo jedinou cestou ze všech různých končin Flander. Všichni dvořané, generálové i méně známí důstojníci, kteří tam sloužili, tudy projížděli a zdržovali se tam, jak nejdéle mohli. Arcibiskup tam měl takový dvůr, a tak horlivý, že ho to přes jeho radost trápilo ze strachu před ohlasem a špatným účinkem, kterého se obával ze strany krále. Lze posoudit, s jakou vlídností, s jakou skromností a s jakou soudností přijímal tolik poct, a jak si blahořečili ti rafinovaní, kteří ho už dávno při svých cestách do Flander navštěvovali a šetrně si ho předcházeli.

Opravdu to vzbudilo velký rozruch; ale prelát si počínal tak obratně, že ani král, ani paní z Maintenon nedali tento sběh lidí nijak najevo; nejspíš o něm nechtěli vědět. Pokud jde o vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, král, zvyklý je mít rád, vážit si jich a mít v ně důvěru i přes tvrdé zvraty, které někdy zakusili, se jejich novým leskem nemohl dát vyplašit, ať už k němu nepronikl, což je velmi těžko uvěřitelné, nebo spíš proto, že ho nebylo možné od jeho citů k nim odvrátit. Ani paní z Maintenon nedala v tom ohledu nic najevo.

Už léta předtím uvedl vévoda z Beauvilliers vévodu z Chevreuse do důvěry dauphinovy a navykl ho pokládat je oba za jedno. Přirozená vlídnost a mírnost Chevreusova ducha, jeho vědění a jeho způsob vědět a vyjadřovat se, jeho květnaté názory, i když náchylné k bloudění, byly vlastnosti jako stvořené, aby se zalíbily tomuto mladému princi, s nímž měl často dlouhé rozhovory mezi čtyřma očima, a které ho uvedly tak hluboko do jeho důvěry, že ho pan z Beauvilliers často užíval

k věcem, o nichž se domníval, že je vhodnější, aby je předložil jeho švagr než on sám. Protože byli jedno, všechno mezi nimi šlo týmž duchem, plynulo z týchž zásad, směřovalo k témuž cíli a vzájemně se mezi nimi dvěma konzultovalo; takže princ měl jediného vůdce ve dvou různých osobách a nabyl velké záliby a důvěry ve vévodu z Chevreuse, který mu už dlouho směl říkat všechno, co si o něm myslel a co si přál ohledně jeho jednání, a vždy s mezihrami z historie, vědy a zbožnosti; ale převaha v důvěře, v přátelství a veškerá úcta zůstaly celé vévodovi z Beauvilliers.

Lze věřit, že tito dva muži nedali v princi ochladnout jeho živým citům k arcibiskupovi z Cambrai. Zpovědník byl s nimi v tomto bodě zajedno a ve všech ostatních se jim zcela podřizoval; a až dosud nebyl do tohoto důvěrného nitra prince připuštěn žádný čtvrtý. První starostí obou vévodů bylo přimět ho k ještě větší opatrnosti, k ještě zřetelnější úctě a podřízenosti, k dvořanské přítomnosti u krále, tak přirozeně žárlivého a jako takového už v různých příležitostech svým vnukem poznaného.

Dauphin, podporovaný podle přání svou obratnou chotí, která sama měla u krále veškerou důvěrnost a vlastnila srdce paní z Maintenon, zdvojnásobil své úsilí u ní; a ona, v nadšení, že nachází dauphina, s nímž může jistě počítat, místo jiného, který ji neměl rád, se mu oddala, a právě tím mu oddala i krále. Prvních čtrnáct dní dalo všem v Marly pocítit tak neobyčejnou změnu v králi, který byl ke svým legitimním dětem tak zdrženlivý a vůči nim tak velice králem.

Volnější po tak velkém kroku se dauphin osmělil vůči společnosti, které se za Monseigneurova života obával, protože, ať byl jakkoli vysoko postaven, snášel od ní posměšky, jimž se tleskalo. To mu dávalo onu ostýchavost, která ho zavírala v kabinetu, protože jen tam se cítil v bezpečí a volně; to ho činilo nespolečenským a vzbuzovalo obavy o budoucnost, zatímco, terčem svého otce a tehdy snad i samotného krále, spoután kromě toho svou ctností, terčem opovážlivé kliky, nepřátelské a mající zájem nepřátelskou být, a jejích přívrženců, kteří tvořili většinu a jádro dvora, lidí, s nimiž musel ustavičně žít, konečně terčem světa vůbec, jakožto světa, vedl život tím temnější, čím byl nutně víc na očích, a tím krutější, že mu neviděl konce.

Když se král docela vrátil k sobě, když se opovážlivá klika úplně rozptýlila smrtí otce, téměř nepřítele, jehož místo zaujímal, když byl svět plný úcty, pozornosti a horlivosti, osoby jemu nejvíc protivné ve služebném postoji, ono jádro dvora v poddanosti a ve strachu, lidé veselí a lehkomyslní, nikoli nepatrná část velkého dvora, mu skrze jeho choť leželi u nohou a jeho krokům byla kromě toho jistota zaručena paní z Maintenon — tu bylo vidět toho prince ostýchavého, nespolečenského, uzavřeného do sebe, tu přesnou ctnost, to nemístné vědění, toho strnulého člověka, cizince ve vlastním domě, ve všem nuceného, všude rozpačitého; bylo ho vidět, pravím, jak se po stupních ukazuje, pozvolna rozvíjí, odměřeně se dává společnosti, je v ní volný, majestátní, veselý, příjemný, jak v určitých chvílích vládne salonu v Marly a předsedá kruhu shromážděnému kolem sebe jako božstvo chrámu, které cítí a s

dobrotou přijímá pocty smrtelníků, na něž je zvyklé, a odměňuje je svými sladkými vlivy.

Pozvolna se o honu mluvilo už jen při vypouštění psů nebo ve chvíli návratu. Nenucený rozhovor, ale poučný a s výběrem a přesností mířený, okouzlil moudrého dvořana a ostatní přiměl k obdivu. Vhodné úryvky z historie, přivedené bez umělosti přirozenými příležitostmi, žádoucí přirovnání, ale vždy diskrétní a jen naznačená, aniž je sám vyslovil, nenucené mezihry, někdy i žertovné, plynoucí jako ze zdroje a bez hledání, záblesky vědění, ale vzácné, a jakoby vyrážející z bezděčné plnosti — to všechno najednou otevřelo oči, uši i srdce. Dauphin se stal dalším princem de Conti. Žízeň zalíbit se měla u mnohých menší podíl na horlivosti, s jakou ho obklopovali, jakmile se ukázal, než žízeň slyšet ho a čerpat z něho poučení, rozkošné půvabem a mírností přirozené výmluvnosti, která neměla nic hledaného, přesností ve všem a ještě víc útěchou, tak potřebnou a tak žádoucí, že vidí budoucího pána tak schopného jím být svým základem i tím, jak ukazoval, že ho dokáže užít.

Vlídný všude, plný pozornosti k hodnosti, k rodu, k věku a k zásluhám každého, k věcem tak dlouho zneuctěným a smíšeným s nejsprostší dvorskou chátrou, pravidelný v tom, aby každé z nich prokázal zdvořilost, která jí patřila, a co se k tomu dalo s důstojností přidat, vážný, ale bez vrásek, a zároveň veselý a nenucený — je neuvěřitelné, s jakou úžasnou rychlostí byly strženy obdiv ducha, úcta rozumu, láska srdce a všechny naděje, s jakou prudkostí byly svrženy mylné představy, které si o něm lidé udělali a chtěli udělat, a jaký byl prudký vír změny, která všude nastala ve vztahu k němu.

Veřejná radost způsobila, že se o tom nedalo mlčet a že se lidé jeden druhého ptali, zda je to opravdu týž člověk a zda je to, co vidí, sen nebo skutečnost. Cheverny, jeden z těch, jimž byla otázka položena, nenechal nic k odpovědi. Odpověděl, že příčinou takového překvapení je, že lidé tohoto prince neznali, a ani ho znát nechtěli; že on sám ho shledává takovým, jakého ho vždycky znal a viděl v soukromí; že teď, když mu přišla svoboda ukázat se v celé své přirozenosti a ostatním ji vidět, se jeví tím, čím vždycky byl; a že tato spravedlnost mu bude prokázána, až zkušenost trvání tu pravdu ukáže.

Ode dvora do Paříže a z Paříže až do hloubi všech provincií se tato pověst rozletěla tak rychle, že ti nemnozí, kdo byli k dauphinovi od dávna připoutáni, se jeden druhého ptali, zda mohou věřit tomu, co se k nim ze všech stran doneslo. Ať byl tak ohromný úspěch jakkoli podložený, nesmí se věřit, že se dal připsat celý divům mladého prince. Dvě věci k němu velmi přispěly: nesmírná a tak podivně daleko hnaná opatření té kliky, o níž jsem tolik mluvil, jak toho prince ve všech ohledech očernit, od Lille ustavičně udržovaná, aby proti němu vytvořila veřejné mínění, o něž by se mohla opřít u Monseigneura a sklidit z něho plody, které si od něho slibovala už od odjezdu na to tažení, kdy bylo osnováno spiknutí, aby ho na něm zničila; a kontrast pružiny, když spadla tíha, která mu drtila ramena, načež ho bylo vidět znovu napří-

meného, nesmírný úžas, který vyvolal týž kontrast mezi míněním, které si o něm lidé utvořili, a tím, co nemohli nevidět, a pocit důvěrné radosti každého, podle jeho nejcitelnějšího zájmu, z toho, že vidí svítat jitřenku, která už se blížila a slibovala tolik řádu a štěstí po tak dlouhém zmatku a tolika temnotách.

Paní z Maintenon, nadšená z tohoto potlesku z přátelství ke své paní Dauphine i z vlastního zájmu moci počítat s dauphinem, který se začínal stávat nadějí a potěšením veřejnosti, se snažila vytěžit z něho u krále všechno, co mohla. Ať chtěla dávat najevo jakkoli velký obdiv ke všemu, co bylo podle královy chuti a vůle, a ať zachovávala vůči všem jeho ministrům jakékoli ohledy, jejich despotismus a způsob, jakým ho vykonávali, se jí velmi nelíbily. Její nejdůvěrnější lidé při vzácných příležitostech odhalili její nejtajnější smýšlení v tom ohledu (které v ní Harcourt velmi posílil) — někdy z dobře mířených polovičatých posměšků, v nichž vynikala, někdy z několika vážnějších, i když stejně přidušených slov o špatnosti této vlády. Domnívala se tedy, že sobě zjedná výhodu, státu dobro a králi úlevu, když způsobí, aby si zvykl nechávat dauphina připravovat záležitosti, ponechávat mu vyřízení některých z nich, a tak pozvolna přenést na něho většinu a to nejtěžší z věcí, pro něž se vždycky ukazoval tak schopným a do nichž byl zasvěcen, protože zasedal ve všech radách, kde už dlouho mluvil s velkou přesností a soudností. Počítala, že tato novota učiní ministry pilnějšími, pracovitějšími, hlavně povolnějšími a opatrnějšími. Chtít a udělat bylo pro ni ve věcech vnitřních, které se svou povahou daly zdaleka a postupně s obratností připravit, vždy jedno a totéž.

Král, už nakloněnější svému vnukovi, se méně bránil potlesku, kterého se mu dostávalo před jeho očima, než se to zdálo při potlesku za jeho první tažení. Bloin a ostatní komorníci vnitřních pokojů, oddaní panu z Vendôme, už neměli tento předmět ani Monseigneura za zády. Byli ve strachu a v chvění; a pan du Maine, zbavený jejich podpory, se už neodvážil otevřít ústa ani riskovat, že by ho paní z Maintenon odhalila jako odpůrce. Král tedy byl bez těchto mocných protivah, které předtím tolik pletichařily v jeho nejtajnějších a nejvolnějších hodinách.

Moudré a povolné jednání tohoto uctivého a pilného vnuka ho připravilo k tomu, aby byl přístupný vnukáním paní z Maintenon, takže ať už si lidé začínali zvykat na zalíbení, které král nacházel v dauphinovi, celý dvůr byl nesmírně překvapen, když ho jednoho rána zdržel samotného dosti dlouho ve svém kabinetu a týž den nařídil svým ministrům, aby chodili pracovat k dauphinovi, kdykoli si je zavolá, a i bez zavolání, aby mu chodili podávat zprávu o všech záležitostech, o nichž jim to jednou provždy nařídí.

Není snadné vylíčit ohromný rozruch, který u dvora vyvolal rozkaz tak přímo odporující vkusu, duchu, zásadám a zvyklostem krále, až dosud tak stálým, a který právě tím projevoval důvěru k dauphinovi, jež nesměřovala k ničemu menšímu než mu mlčky svěřit velkou část nakládání se záležitostmi. Byla to rána hromu pro ministry, jimiž byli tak omráčeni, že nedokázali skrýt svůj úžas ani zmatek.

Byl to opravdu velmi hořký rozkaz pro lidi, kteří, vytaženi z prachu a náhle vyneseni k nejjistější a nejvyšší moci, byli tak zvyklí vládnout naplno pod královým jménem, místo něhož se někdy odvažovali dosadit i své vlastní; kteří byli zvyklí klidně a bez odporu dělat a ničit kariéry, s úspěchem útočit na ty nejvyšší, být pány i nejrodovějšího majetku kohokoli, s plnou autoritou nakládat s vnitřními i vnějšími záležitostmi státu, podle libosti rozdělovat veškerou vážnost, každý trest a každou odměnu, směle o všem rozhodovat pouhým *král si to přeje*; kteří byli v naprostém bezpečí i vůči svým kolegům, z nichž se nikdo neodvážil otevřít před králem ústa o čemkoli, co by se mohlo týkat jejich osoby, jejich rodiny nebo jejich správy, pod trestem, že by se ihned stal výstražnou obětí pro každého, kdo by se toho odvážil; a kteří tudíž měli plnou volnost zamlčet, říci a obrátit králi všechny věci, jak se jim hodilo — zkrátka králové ve skutečnosti a téměř i v okázalosti. Jaký pád pro takové lidi, mít ve všem počítat s princem, který měl paní z Maintenon na své straně a který se u krále stal silnějším než oni v jejich vlastním hájemství; s princem, který už neměl nic mezi sebou a trůnem; který byl schopný, pracovitý, osvícený, s duchem přesným a nadřazeným; který od té doby, co zasedal v radě, získával na velkém, už hotovém základu; jemuž nic nechybělo, aby je prohlédl; který s těmito vlastnostmi měl dobré srdce, byl spravedlivý a miloval řád; který měl soudnost, pozornost a píli věci sledovat a rozplétat; který uměl věci obracet a pronikat do hloubky; který se spokojoval jen s věcmi, a ne se slovy; který rozhodně chtěl dobro pro dobro; který všechno vážil na vahách svého svědomí; který bude díky snadnému přístupu a zvídavosti záměrné a zásadové poučován mnoha kanály; který bude umět věci srovnávat a oceňovat, nedůvěřovat a důvěřovat v pravou chvíli díky správné soudnosti a moudré pozornosti, a mít se na pozoru před nástrahami ze všech stran; který, maje srdce krále, měl i jeho sluch v kteroukoli hodinu; a který, kromě dojmů, jež si o nich utvoří pro dobu, kdy bude jejich pánem, byl už nyní s to usvědčit faleš a dvojakost a vnést světlo stejně pronikavé jako nevídané do hustoty temnot, které s takovým uměním vytvořili a zhustili a které stejně tak udržovali.

Povýšení prince a stav dvora už nepřipouštěly lék klik; a veřejná radost z rozkazu, který vracel tyto krále do stavu poddaných, který kladl uzdu jejich moci a dával nápravu proti zneužívání, jehož se dopouštěli, jim nenechávala žádné východisko. Nezbylo jim tedy než sklonit pro změnu oni ramena, ta ramena ztuhlá do tvrdosti železa. Šli všichni, s výrazem odsouzenců, ujistit dauphina o vynucené poslušnosti a o předstírané radosti z rozkazu, který dostali.

Princ bez potíží prohlédl, co oni sami měli takovou potíž skrýt. Přijal je s laskavostí a vážností, probral s nimi podrobně jejich den, aby jim určil hodiny nejméně nepohodlné vzhledem k nutnosti práce a vyřizování, a při tomto prvním projevu podřízenosti s nimi nejednal o záležitostech; ale neodkládal začít s nimi pracovat u sebe.

Torcy, Voysin a Desmarets byli ti, na něž tato tíha padla, pro důležitost svých odborů. Kancléř, který žádný neměl, s tím neměl nic společného. Jeho syn, když viděl, jak tam ostatní pilně pracují, by byl také rád, kdyby byl povolán. Doufal, že se tím přiblíží princi, a velmi mu záleželo na důležitém vzezření; ale jeho námořnictvo bylo na dně a udavačství z pařížských podrobností, jimiž bavil krále každé pondělí na útraty všech a jejichž veškerou nenávist mu d'Argenson obratně nechal přivlastnit, nebyly dauphinovi po chuti ani věcí, na niž by chtěl ztrácet čas. Kromě toho mu byla osoba Pontchartrainova nepříjemná, jak brzy uvidíme, a nepodařilo se mu dosáhnout povolání ani najít bez něho něco, s čím by se odvážil jít podat zprávu, čímž byl velmi pokořen. La Vrillière měl jen běžné podrobnosti svých provincií, tudíž žádnou látku pro tuto práci; odborem jeho úřadu bylo takzvaně reformované náboženství a vše, co se týkalo hugenotů. To všechno upadlo od důsledků odvolání nantského ediktu, takže neměl žádný odbor.

Zde by bylo místo promluvit o postavení, v němž jsem se ihned ocitl u dauphina, a o důvěrné důvěře týkající se přítomnosti i budoucnosti a všech opatření, která s ní souvisela, do níž jsem byl přijat mezi vévodou z Beauvilliers, dauphinem a vévodou z Chevreuse. Ta látka je zajímavá a poutavá, ale zavedla by příliš daleko po dlouhé odbočce, kterou vyvolala Monseigneurova smrt a její důsledky a d'Antinova záležitost s ediktem, který z ní vzešel. Je třeba vrátit se k vyprávění až k cestě do Fontainebleau. K tomu, co nyní odkládám, se vrátím později.

Kapitola třináctá

*Cesta vrchních velitelů k armádám. — Permangle poráží a pálí velký konvoj. — Vévoda z Noailles se svými vojsky u španělského krále pod Vendômem. — Španělská královna stižena krticí. — Bonac střídá Blécourta u španělského dvora. — Marly s hrou a ve své obvyklé podobě; příčina jeho neobvyklého prodloužení. — První sňatek Belle-Île. — Sňatek Montboissiera se slečnou z Maillé. — Sňatek Parabère se slečnou z La Vieuville. — Krátká návštěva bavorského kurfiřta v Marly. — Smrt Langerona, generálporučíka námořních sil. — Smrt, povaha, potomstvo a tituly vévody z Alby, španělského velvyslance ve Francii; jeho dědictví. — Amelotův syn prezidentem parlamentu (*à mortier*). — Důstojná králova vzpomínka na služby Molého, prvního prezidenta a strážce pečetí. — Bergeyck v Marly, povolán do Španělska. — Cesta anglického krále po království. — Velký převor v Solothurnu. — Smutek za císaře odložen, a jeho příčina. — Španělský král dává bavorskému kurfiřtovi, co mu zbývá v Nizozemí; ten projíždí Marly na cestě do Namuru a posílá hraběte z Albertu do Španělska; hrabě z La Marck doprovází kurfiřta z králova pověření, bez diplomatické hodnosti. — Gassion poráží ve Flandrech dvanáct praporů a deset eskadron; jeho zásluhy a jeho původ. — Zakončení mimořádného shromáždění duchovenstva; obdivuhodná a smělá řeč Nesmonda, arcibiskupa z Albi, ke králi. — Král ukazuje dauphina duchovenstvu. — Zádušní obřady za Monseigneura v Saint-Denis a v Notre-Dame. — Dauphinovy divy v Paříži. — Žádný vévoda tam není, ačkoli si to král přál. — Zřízení důstojníků pobřežní stráže. — Pontchartrain toho zneužívá i mého přátelství, klame mě, osobuje si, co mi patří, a já se s ním rozcházím. — Velmi pečlivá uzurpace státních sekretářů. — Hloupost z přátelství. — Černá zrada Pontchartrainova. — Podivné počínání Pontchartraina, který mě chce obalamutit skrze Aubantona. — Pontchartrainova nestoudnost a rozpaky. — Kancléř hájí proti mně krádež svého syna. — Trápení a návrh Pontchartrainových. — Mé chování k nim.*

Maršál z Villars odjel do Flander časně, s úmyslem oblehnout tam Douai. Maršál z Montesquiou k tomu učinil nezbytná opatření, ale k provedení dojít nemohlo. Villars se vrátil ke dvoru až do doby zahájení tažení, kdy se tam znovu vypravil převzít velení armády. Mezitím dostal Permangle, polní maršál, který velel v Condé, zprávu, že nepřátelský konvoj s potravinami je na Šeldě a chystá se vplout do Scarpe pod ochranou dvou praporů a jednoho generála. Permangle tam vytáhl s osmi sty muži, oba prapory porazil, jejich velitele zajal a z třiceti šesti bélander[1], z nichž každá nesla sto tisíc liber nákladu, jich dvacet pět spálil.

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ploché lodě.

Pan z Harcourtu odjel v prvních květnových dnech do lázní Bourbonne. Maršál z Besons byl už ve Štrasburku; do Harcourtova příjezdu velel rýnské armádě, a vévoda z Berwicku brzy nato odjel do Dauphiné.

Na Teru bylo ponecháno jen několik pěších pluků. Vévoda z Noailles zůstával u španělského krále od té doby, co k němu odjel po dobytí Girony; a armáda, která mu byla určena, přešla do Aragonie, kde dostal rozkaz velet jí buď samostatně, nebo spojenou s armádou pana z Vendôme, avšak pod jeho velením, tak či onak, podle toho, co Vendôme uzná za vhodné pro službu španělskému králi.

Zdraví španělské královny bylo už několik měsíců podlomené: na krku jí naběhly žlázy, které se pozvolna zvrhly v krtici; měla časté návraty horečky, ale přesto se neméně věnovala obnově pořádku ve státních záležitostech.

Bonac, synovec Bonreposův, odjel do Španělska vystřídat Blécourta, o němž byla často řeč.

Dne 8. května začal v salonu v Marly znovu lansquenet a ostatní hry; salon byl bez těchto zábav od Monseigneurovy smrti velmi opuštěný. Paní Dauphine se, když nemohla nic lepšího, dala do hry na husu, ale v soukromí u sebe. Ještě osm nebo deset dní v salonu nehrála. Nakonec všechno v Marly nabylo obvyklé podoby. Neštovice, které sužovaly Versailles, zdržely krále v Marly přes svatodušní svátky, a to poprvé. Žádný obřad řádu se nekonal; a z téhož důvodu tam zůstal i na Boží tělo.

Belle-Île, který si navzdory tolika střídavým osudům zjednal tak ohromující postavení, a to jako vnuk vrchního správce financí Fouqueta[2], se před odjezdem k armádě oženil se slečnou ze Sivracu z rodu Durfortů. Byla bohatá, nesmírně ošklivá a ještě víc bláznivá. Zaslepeně se do něj zahleděla a neučinila ho šťastným ani otcem. Jeho štěstí ho jí po několika letech zbavilo a neštěstí Francie ho mnohem později znovu oženilo. Montboissier se zároveň oženil se slečnou z Maillé, krásnou, bohatou a velmi duchaplnou. Mnohem později nastoupil po svém bratranci Canillacovi, rytíři řádu z roku 1728, jako kapitán druhé kompanie mušketýrů.

Parabère se rovněž oženil, a to s dcerou paní z La Vieuville, dámy šatny vévodkyně z Berry; ta o sobě brzy po svatbě dala mluvit a nakonec tak veřejně žila s vévodou z Orléans a po něm s tolika jinými[3].

Bavorský kurfiřt, za nímž Torcy z králova příkazu zajel do Compiègne, aby mu donesl zprávu o císařově smrti, jakmile ji obdržel, a aby s ním jednal, přijel o něco později strávit několik dní ve venkovském domě nedaleko Paříže, který si vypůjčil. O dva dny později přijel kolem půl třetí do Marly (bylo to 26. května); vystoupil v bytě, který obýval zesnulý Monseigneur. Po čtvrthodině přešel do králova kabinetu, kde

---

2. **Vysvětlivka:** Charles-Louis-Auguste Fouquet, hrabě z Belle-Île (1684–1761), vnuk vrchního správce financí Nicolase Fouqueta, zatčeného roku 1661; za Ludvíka XV. maršál Francie (1741), vévoda a ministr války.

3. **Vysvětlivka:** Marie-Madeleine de La Vieuville, markýza z Parabère (1693–1755), za regentství jedna z nejznámějších milenek vévody z Orléans.

ho zastihl s oběma syny Francie, s paní Dauphine a se všemi dámami této princezny. Rozhovor se tam vedl vestoje, při otevřených dveřích, asi čtvrt hodiny, načež všichni vyšli a král zůstal s kurfiřtem dost dlouho sám, za zavřenými dveřmi. Kurfiřt pak přišel do salonu, kde na něj čekali pan dauphin a paní Dauphine. Rozhovor trval vestoje ještě nějakou chvíli a pak se kurfiřt vrátil do svého domku. Král mu navrhl, aby přijel pozítří na hon; přijel, po honu se v témže bytě převlékl a následoval krále do zahrad; král ho vzal samotného k sobě do svého vozíku a dlouho se projížděli po horních částech Marly. Po návratu byl dost dlouho s králem sám v jeho kabinetu. Pak přišel do salonu; paní Dauphine tam hrála lansquenet a posadila ho vedle sebe. Kolem osmé šel na večeři k d'Antinovi s vybranou společností; večeře byla veselá a trvala tři hodiny. Zdálo se, že odjíždí do svého domku velmi spokojen; odtud se vrátil do Compiègne přes Liancourt.

Téhož dne zemřel v Sceaux na mrtvici Langeron, generálporučík námořních sil a velmi dobrý námořník, ačkoli nebyl ani tlustý, ani starý. Byl velmi oddán panu a paní du Maine a jeho rodina rodu Condé, zvláště jeho sestra paní Princezně. Byl bratrem abbého z Langeronu, který nedávno zemřel v Cambrai.

Vévoda z Alby, španělský velvyslanec, zemřel den předtím po dosti dlouhé nemoci. Velvyslancem byl už několik let a získal si tu velkou pověst moudrosti, ducha, rozvážnosti a schopností; byl také velmi poctivý a zbožný. Získal si úctu a důvěru krále i ministrů a všeobecnou vážnost. Stýkal se s nejlepší společností, žil nádherně a s velkou zdvořilostí a důstojností. Španělský král dal zaplatit všechny jeho dluhy a po čtyři měsíce vyplácel vévodkyni z Alby velvyslanecké služné; neodjela, dokud nebylo všechno zaplaceno. Tělo bylo odesláno do Španělska.

Jeho jméno je Toledo, odvozené od města Toleda, ale spojené se jménem Álvarez, aby se tento rod, jeden z prvních ve Španělsku, odlišil od několika jiných rodů, které je rovněž nesou spolu s jinými jmény. Jan II., král kastilský, daroval roku 1430 tomuto rodu město Alva, kterému my říkáme *Albe* a které leží nedaleko Salamanky, s dalšími statky, jako hrabství. Třetí hrabě z Alby byl roku 1469 Jindřichem IV. povýšen na vévodu z Alby; a to je v přímé mužské linii praděd slavného vévody z Alby[4], místodržitele v Nizozemí za Filipa II., který zemřel roku 1582 a zanechal dva syny. Starší, který byl jmenován vévodou z Huescy, zemřel bezdětný až po svém mladším bratru, jehož syn po něm nastoupil. Ten se oženil s Antoinettou Enríquez de Ribera, jejíž bratr zemřel bezdětný; přinesla do rodu svého manžela svůj majetek i své jméno. Tak byl tento šestý vévoda z Alby a z Huescy z vlastního práva, po matce, dědičce rodu Beaumontů, tak proslulého v Navaře a v Aragonii, hrabětem z Lerínu a dědičným konetáblem a kancléřem Navarry, a po manželce vévodou z Galistea, hrabětem

4. **Vysvětlivka:** Fernando Álvarez de Toledo, 3. vévoda z Alby (1507–1582), vojevůdce Karla V. a Filipa II.; v letech 1567–1573 místodržitel v Nizozemí, kde proslul krutým potlačováním povstání.

z Osorna atd.[5] Byl dědem vévody z Alby, který zemřel v Madridu tak zvláštním způsobem, o čemž se vyprávělo krátce [po] příjezdu Filipa V. do Madridu; a synem tohoto vévody je ten velvyslanec ve Francii, o jehož smrti je zde řeč. Už jinde jsme viděli, kdo a jaká byla vévodkyně z Alby a že ztratili svého jediného syna v Paříži. Markýz del Carpio, bratr otce vévody z Alby, po něm zdědil jeho grandezy a statky.

Španělským grandem byl po své manželce, dceři a dědičce dona Gaspara de Haro, markýze del Carpio a z Eliche, hraběte-vévody z Olivaresu, velvyslance v Římě, který zemřel jako místokrál neapolský; ten byl synem proslulého dona Luise de Haro, který s kardinálem Mazarinem vyjednal Pyrenejský mír a který po svém strýci z matčiny strany, hraběti-vévodovi z Olivaresu, zdědil statky, hodnosti i úřad prvního ministra. Tento markýz del Carpio, jehož manželka byla dcerou sestry admirála Kastilie, se jí nechal strhnout na stranu arcivévody; byli ve Vídni, kde provdali svou dceru za bratra vévody z Infantada, který se přidal ke stejné straně.

Po dlouhé době se vrátili do Madridu, kde tento vévoda z Alby pomáhal vévodovi del Arco, kmotrovi mého druhého syna, konat obřadní povinnosti v den jeho přikrytí[6]. Tehdy budu mít příležitost mluvit o několika dalších grandech z tohoto rodu Toledů, k němuž patřil i onen ctihodný markýz z Mancery, o němž už byla několikrát zmínka.

Amelot, jemuž jeho velvyslanectví, v nichž tak dobře sloužil, a zvláště to španělské, které mu nic nevyneslo, ačkoli ho postavilo na dosah všeho — dostal konečně pro svého syna úřad prezidenta parlamentu (*à mortier*) po Champlâtreuxovi, který zemřel na mrtvici, když se oblékal, aby šel na d'Antinovo přijetí, a nezanechal nikoho, kdo by byl ve stavu či ve věku úřad převzít; neboť král stále pamatoval na prvního prezidenta Molého, strážce pečetí[7], a ponechával jim tento úřad, dokud v rodině byl někdo, komu ho dát; později se do ní vrátil. Bergeyck, cestou z Flander do Španělska, kam ho španělský král naléhavě povolával a odkud ho paní des Ursins ještě naléhavěji spěchala zase poslat pryč, byl dosti dlouho u krále v soukromí a jednotlivě u ministrů.

---

5. **Ediční poznámka:** Vévodský titul udělil Jindřich IV. Kastilský roku 1472 Garcíovi Álvarezovi de Toledo, 2. hraběti z Alby. Saint-Simon zde slučuje dvě generace: hrabětem z Lerínu po matce Briandě de Beaumont byl 5. vévoda Antonio († 1639); s Antonií Enríquez de Ribera se oženil až jeho syn Fernando, 6. vévoda († 1667), děd vévody zemřelého roku 1701.

6. **Vysvětlivka:** Saint-Simon byl v letech 1721–1722 mimořádným velvyslancem v Madridu a obdržel tam grandezu, kterou přenesl na svého druhého syna, markýze z Ruffecu. „Přikrytí" (*couverture*) byl obřad, při němž nový grand poprvé nasadil v králově přítomnosti klobouk.

7. **Vysvětlivka:** Mathieu Molé (1584–1656), první prezident pařížského parlamentu a od roku 1651 strážce pečetí; jeho potomci, páni z Champlâtreux, zastávali úřad prezidenta parlamentu; zde zemřelý Champlâtreux je jeho pravnuk Jean-Baptiste-Mathieu Molé († 5. června 1711, ve 36 letech), syn prezidenta Louise Molého († 1709).

Anglický král[8] se v téže době vydal na cestu po království, zřejmě znuděn svými smutnými taženími inkognito a ještě víc pobytem v Saint-Germain za války. Za touto cestou se tušilo nějaké tajemství, ačkoli žádné nebylo. S malou družinou jel nejprve do Dijonu, pak do Franche-Comté, do Alsaska a navštívit německou armádu; odtud přes Lyon do Dauphiné k armádě vévody z Berwicku, prohlédnout si provensálské přístavy a vrátit se přes Languedoc a Guyenne.

Velký převor, polapený, jak jsem v příslušné době zaznamenal, konečně dostal svobodu na čestné slovo, že neopustí Solothurn, dokud nedosáhne propuštění toho lotra, Massenarova syna, vězněného v Pierre-Encise, což král nechtěl povolit.

Král nosil o několik dní déle smutek za děti paní Lotrinské, z lenosti převlékat se, což nerad dělal, protože každou chvíli počítal s tím, že vezme smutek za císaře; ale císařovna matka, která vládla do arcivévodova příjezdu, se v dopise, jímž mu oznamovala jeho smrt, velmi nevhodně zmínila o radosti, kterou bude mít ze shledání se svým druhým synem, španělským králem atd., se všemi jeho tituly[9]. To smutek pozastavilo a král jí dopis vrátil.

Saint-Frémont odvedl velký oddíl z flanderské armády do Německa. Nepřítel tam vyslal ještě větší, a protože se proslýchalo, že ho tam povede osobně princ Evžen, vyslal se další, aby ho předešel. Zároveň se dozvědělo, že španělský král dává bavorskému kurfiřtovi do plné svrchovanosti vše, co mu ještě v Nizozemí zbývalo. Z pevností to byly jen Lucemburk, Namur, Charleroi a Nieuwpoort; bylo mu to slíbeno už dávno. Kurfiřt přijel zároveň do domku Moreauových, bohatých obchodníků se suknem, ve vsi Villiers u Paříže, odkud přijel do Marly a vystoupil v bytě zesnulého Monseigneura; Torcy ho tam vyhledal a dlouho s ním jednal. Pak ho odvedl do králova kabinetu, kde kurfiřt zůstal do pěti hodin a odkud vyšel s velmi spokojeným výrazem. Odtud se jelo na štvanici na jelena. Po honu hrál kurfiřt v salonu s paní Dauphine lansquenet a v deset šel na večeři k d'Antinovi. Vrátil se přespat do Villiers a za tři nebo čtyři dny odjel do Namuru.

Hraběte z Albertu poslal poděkovat do Španělska a starat se tam o své záležitosti. Zároveň odjel hrabě z La Marck sloužit u bavorského kurfiřta jako polní maršál a jako ministr bez veřejného pověření. Velmi brzy nato porazil Gassion u Douai dvanáct nepřátelských praporů a deset eskadron, na něž udeřil ve dvě hodiny po půlnoci. Svůj pochod velmi dobře utajil a nepřítel ho nečekal. Zabil jim čtrnáct nebo patnáct set mužů a přivedl dvanáct nebo třináct [set] koní. Tento Gassion byl prasynovcem

---

8. **Vysvětlivka:** Jakub František Eduard Stuart (1688–1766), syn sesazeného Jakuba II., uznávaný Ludvíkem XIV. za anglického krále (Jakub III.); žil s matkou na dvoře v Saint-Germain a pod jménem rytíře ze Saint-Georges se účastnil tažení ve Flandrech. Zemřel v Římě.

9. **Vysvětlivka:** Císařovna vdova Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská (1655–1720), matka Josefa I. a arcivévody Karla; po Josefově smrti (17. dubna 1711) vládla jako regentka, dokud se Karel nevrátil ze Španělska. Titulem „španělský král" označila arcivévodu, kterého Ludvík XIV. za španělského krále neuznával.

maršála z Gassionu a odešel od tělesné gardy, v jejímž čele stanul, aby mohl sloužit volně a naplno jako generálporučík a dosáhnout maršálské hole. Byl to vynikající generál a velmi čestný muž.

Mimořádné shromáždění duchovenstva, které končilo, přišlo do Marly pronést řeč ke králi. V jeho čele stál kardinál z Noailles, jeho jediný předseda. Slova se ujal Nesmond, arcibiskup z Albi[10], a já jsem z jeho řeči neztratil ani slovo. Jeho proslov se kromě nevyhnutelného úskalí opakovaného a rozhazovaného kadidla týkal soustrasti nad Monseigneurovou smrtí a látky, kterou se shromáždění zabývalo. K prvnímu bodu řekl s dostatečnou výmluvností, co se o něm říci dalo, a nic nepřeháněl. Ve druhém překvapil, ohromil, strhl; nelze vylíčit, s jakou jemností se dotkl skutečného násilí, jímž byl vymáhán jejich takzvaný dobrovolný dar[11], ani s jakou obratností dokázal mísit chválu krále s naplno rozvinutou přísností daní. Když pak přešel výslovněji k duchovenstvu, odvážil se probrat všechny smutné účinky tak dlouhého a nepřetržitého vydírání na posvátnou část stáda Ježíše Krista, která druhé části slouží za pastýře, a neváhal říci, že by se pokládal za vinna nejtrestuhodnějším zanedbáním povinnosti, kdyby — místo aby napodobil sílu biskupů, kteří mluvili ke špatným panovníkům a k pohanským císařům, on, jenž stojí u nohou nejlepšího a nejzbožnějšího ze všech králů — před ním zatajil, že lidu chybí chléb slova, a dokonce chléb života, chléb andělů, pro nedostatek prostředků k vychování pastýřů, jejichž počet se natolik ztenčil, že je postrádají všechny diecéze, aniž vědí, kde je vzít. Tento odvážný výpad rozvedl se silou a s obdivuhodnou obratností chvály, aby ho učinil stravitelným. Král poděkoval způsobem lichotivým pro toho, kdo tak dobře mluvil. Neopovrhl tím, že do své odpovědi vmísil jakési omluvy a zdvořilosti k duchovenstvu. Skončil tím, že ukázal prelátům na dauphina, který stál vedle něho, a řekl, že doufá, že tento princ svou spravedlností a svými schopnostmi učiní všechno lépe než on, a přidal něco dojemného o svém věku a o své nedaleké smrti. Dodal, že tento princ vynahradí duchovenstvu to, co ho neštěstí doby přinutilo vymáhat na jeho oddanosti a dobré vůli; tentokrát z něho vytáhl osm milionů mimořádného příspěvku. Celé shromáždění bylo odpovědí dojato a nemohlo se vynachválit nebývalé svobody té řeči a obratnosti kadidla, jímž ji arcibiskup dokázal obalit. Král se nezdál nijak dotčen a pochválil ji arcibiskupovi souhrnně a několika málo slovy, ale lichotivými, a dauphin se zdál dojat a zarmoucen tím, co o něm král řekl. Král dal všem prelátům a poslancům druhého řádu vystrojit velký oběd a potom přistavit malé vozíky, aby se mohli jet podívat na zahrady a vodotrysky.

---

10. **Vysvětlivka:** Henri de Nesmond (1655–1727), arcibiskup z Albi, později z Toulouse, proslulý kazatel.

11. **Vysvětlivka:** Francouzské duchovenstvo bylo osvobozeno od přímých daní a místo nich odhlasovávalo na svých shromážděních králi „dobrovolný dar" (*don gratuit*); jeho výše se ve skutečnosti řídila královou potřebou.

Při zahajovací řeči, kterou pronesl kardinál z Noailles, král ukázal duchovenstvu na dauphina a řekl: „Hle, princ, který svou ctností a zbožností učiní církev ještě kvetoucnější a království šťastnějším.“ I to bylo v Marly.

Dauphin byl velmi dojat a hned po králově odpovědi odešel do pokoje přijmout řeč týchž poslanců, kterou pronesl kardinál z Noailles; ten ho tituloval Monseigneur, aniž dodal, jako to učinil první prezident v čele deputace parlamentu, že tak činí z výslovného králova rozkazu. Řeč byla krásná a odpověď krátká, moudrá, zdvořilá, skromná a přesná. Paní Dauphine je pak přijala u sebe; slovo vedl opět kardinál z Noailles. Vraťme se k Monseigneurovým pohřebním obřadům.

Viděli jsme (viz výše), že povaha nemoci, na kterou zemřel, nedovolila žádné obřady a že jeho pohřeb musel být hned uspěchán. Na čtvrtek 18. června byla stanovena zádušní mše v Saint-Denis, kde byli jako obvykle přítomni duchovenstvo a svrchované dvory. Smutek vedli dauphin, vévoda z Berry a vévoda z Orléans. Dauphinovu vlečku nesl vévoda z Beauvilliers, jediný první šlechtic dauphinovy komory; asistovali mu Sainte-Maure, jeden z Monseigneurových meninů, a d'O, menin dauphinův. Vlečku vévody z Berry nesli Béthune-Orval, později vévoda ze Sully, tehdy první šlechtic komory vévody z Berry, a Pons, mistr jeho šatny. Vlečku vévody z Orléans nesli Simiane a Armentières, oba první šlechtici komory vévody z Orléans; měl jich tedy dva jako vévoda z Berry, a tato rovnost se zdála neobvyklá. Protože nebyl pohřeb, nebyly ani obřadní insignie[12], a tudíž ani nikdo, kdo by je nesl. Sloužil arcibiskup-vévoda z Remeše, pozdější kardinál z Mailly, a Poncet, biskup z Angers, tam přednesl velmi ubohou pohřební řeč.

Král si přál, aby byli přítomni vévodové, a už to málem nařídil. Pak ho zdržely potíže se zasedacím pořádkem; ale protože si stále přál, aby tam šli, dal to najevo. Přispěl jsem k tomu, aby nešli, takže tam kromě vévody z Beauvilliers, kterého k tomu zavazoval jeho úřad, nebyl ani jeden. Nelibě se to neslo a král se ukázal trochu dotčen tím, že žádný z těch, kdo byli v Marly, onoho dne nezmizel, a ještě víc, když se dozvěděl, že se v Saint-Denis žádný jiný nenašel. Nikdo nic neodpověděl; věc se nechala plynout a stejně se postupovalo i při zádušní mši v Notre-Dame, kde nebyl ani jeden vévoda.

Bylo to v pátek 3. července. Smutek vedli titíž tři princové. Vévoda z Berry a vévoda z Orléans měli tytéž nosiče vleček. Dauphinovu nesl vévoda z Beauvilliers; asistovali mu d'Urfé, Monseigneurův menin, a Gamaches, menin dauphinův. Duchovenstvo a svrchované dvory byly přítomny jako obvykle. Tři princové se převlékli v arcibiskupském paláci a šli pěšky ve slavnostním průvodu od arcibiskupství k hlavnímu portálu Notre-Dame, jímž vstoupili. Sloužil kardinál z Noailles a otec La Rue, jezuita, vytěžil z tak hubeného námětu pohřební řeč, která definitivně zdrtila řeč

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O obřadních insigniích (*honneurs*) užívaných při korunovaci, při křtu, při pohřbech princů atd. již byla řeč v poznámce (viz výše).

biskupa z Angers. Kardinál z Noailles pak tři prince pohostil skvostným obědem; dauphin ho posadil ke stolu, a s ním i pány, kteří ho doprovázeli. Překonal sám sebe v pozornostech a zdvořilostech, ale odměřených s rozlišováním. Chtěl, aby všechny dveře byly otevřené a aby se k němu tlačil i dav. S některými z toho lidu promluvil s vlídností, která mu nic neubrala z vážnosti vyžadované smutnou slupkou obřadu; a celý ten zástup definitivně okouzlil péčí, kterou dal věnovat jedné těhotné ženě, jež se tam nerozvážně vecpala: poslal jí z mísy, při níž nedokázala skrýt nesmírnou chuť, která ji přepadla. Při jeho průjezdu Paříží zněly jen jásavé výkřiky a chvály, které se z centra brzy přenesly i do smýšlení provincií: tak pravda je, že ve Francii stojí její prince málo, aby je tam lid téměř zbožňoval. Král chování vévodů při této druhé mši dobře postřehl, ale nedal nic znát. Konec tohoto obřadu znamenal i zmírnění v salonu v Marly, který nabyl obvyklé podoby, jak bylo řečeno předem.

Nyní je čas přejít k situaci, v níž jsem se ocitl vůči novému dauphinovi; ta odhalí mnoho velkých stránek tohoto prince a mnoho zajímavých věcí. Nejprve však musím přetrpět vycpávku, které bych se rád vyhnul, ale kterou, jak se brzy ukáže, je nevyhnutelné předeslat zajímavějšímu vyprávění.

Je třeba si připomenout, co bylo řečeno (viz výše) o uzurpování práv guvernéra Blaye, jichž se maršál z Montrevelu jako vrchní velitel v Guyenne neustále dopouštěl[13]; ta mi zabránila tam odjet, když jsem se roku 1709 pro nechutnosti, které jsem tehdy podrobně vylíčil, rozhodl navždy odejít od dvora, a nakonec skončila tím, že mě k němu koncem toho roku a začátkem následujícího připoutala víc než kdy jindy, jak jsem vyprávěl u těch let. Chamillart, než přenechal Desmaretsovi generální kontrolu financí, vydal edikt o zřízení dosud neznámých úřadů, vojenských, ale dědičných, k velení pobřežní stráži, totiž sedlákům, jejichž farnosti leží při pobřeží obou moří omývajících Francii a kteří jsou bez jakéhokoli jiného odvodu než povinnosti a nutnosti dané jejich polohou povinni za války střežit své pobřeží a vydat se tam, kde je jich třeba. Toto zřízení bylo, jako všechna ostatní fiskální zřízení tohoto druhu, okořeněno všemi vnadidly práv a výsad, způsobilými vylákat mnoho peněz z lehkomyslných a nerozvážných Francouzů, kteří se nedokázali vyléčit z honby za těmito vábničkami, ačkoli je na jejich nicotnost tak neustále upozorňuje posměch, jemuž jsou držitelé v radě stále vystaveni, jakmile si tam stěžují, že jsou rušeni ve svých výsadách, a to, že se jim po uzavření míru ruší i tituly, které si koupili.

Tento fiskální lektvar byl ihned svěřen Pontchartrainovi, aby z něho vytěžil, co bude moci, na úhradu toho, co se dlužilo námořnictvu.

Ten, dychtivý uzurpovat a rozšiřovat svou vládu, shledal tuto záležitost velmi vhodnou k rozmnožení svých výbojů. Vzal si za východisko, že mu byla dána jako náhrada za velmi zadržené prostředky námořnictva, a právě z toho vyvodil důvod

13. **Vysvětlivka:** Saint-Simon zdědil po otci († 1693) guvernérství pevnosti Blaye na Gironde pod Bordeaux; maršál z Montrevelu jako vrchní velitel v Guyenne zasahoval do jeho guvernérských práv.

ji rozšířit a ponechat ji ve své moci; dal si vydat návrh ediktu a změnil ho, rozšířil a upravil, jak se mu zlíbilo. Neopomněl do něj vpašovat klauzuli, podle níž budou tito noví důstojníci pobřežní stráže poslouchat jedině guvernéry, vrchní velitele a generální místodržitele provincií a budou podléhat admirálovi a resortu námořnictva. Vypustil klauzuli, která omezovala zřízení na místa, kde byla stráž pobřeží odedávna obvyklá; a nespokojil se s tím, že do něj zahrnul celé obrovské pobřeží obou moří, přidal ještě oba břehy řek, které do nich ústí, a to daleko proti proudu, a pojistil se tím, že u každé z nich vyjmenoval místa, až kam se to má vztahovat. Zřídil tak kapitány pobřežní stráže nejen podél obou moří, ale prostřednictvím říčních břehů i hluboko ve vnitrozemí, a vydal všechny tyto kraje napospas příkořím a sekýrování těch, jimž tyto úřady udělil.

Nevěděl jsem o tom všem nic, dokud Pontchartrain své dílo dokonale nedovršil a dokud mi tehdy bez jakéhokoli vysvětlení neřekl, že bych udělal dobře, kdybych si pro pobřežní stráž svého guvernérství vyhledal někoho, kdo by mi vyhovoval. Pokládal jsem tu radu za touhu najít odbyt pro své zboží a nijak jsem se tím neznepokojoval. Dost dlouho potom mi o tom mluvil znovu a naléhal, abych mu někoho našel, aby mi nějaký náhodou přišlý neznámý člověk nezpůsobil nepříjemnosti. Odpověděl jsem mu, že ať tento úřad pobřežní stráže převezme kdokoli, nemůže se vyhnout tomu, aby v něm podléhal mým rozkazům, a že je mi tedy celkem jedno, kdo jím bude. Víc mi neřekl a věc tehdy tím skončila.

Později jsem chtěl dát Chamillartem upravit své právo a nároky maršála z Montrevelu, abych měl s věcí pokoj; Montrevel se neodvážil odmítnout a hned postoupil milice z Blaye. Ty odjakživa podléhaly výhradně pravomoci mého otce a jejich důstojníci dostávali patenty vydávané jeho jménem. Pan z Louvois, s nímž otec nikdy nebyl zadobře a který o tomto zvyku dobře věděl, nikdy nepomyslel na to, aby jej zpochybnil. Chamillart, ač byl můj přítel, byl víc státním sekretářem než Louvois. Dal mi na srozuměnou, že král by se s tímto zvykem nesmířil, ačkoli se s ním vždycky smiřoval, ale s nímž se — po způsobu státních sekretářů — nemohl smířit sám ubohý Chamillart; řekl mi však, že stačí, abych jmenoval, a že na základě mého jmenování bude listina vyhotovena v jeho kancelářích.

Tehdy Pontchartrain, který potajmu a s velkou pozorností sledoval vývoj mých sporů s maršálem z Montrevelu a na jehož otázky jsem bez nedůvěry odpovídal, protože jsem v tom neviděl žádný jeho zájem, mi řekl, že když je už nutné vyhotovit na základě mého jmenování listinu královým jménem, pak — protože smýšlel stejně jako Chamillart a z téhož zájmu — má být vyhotovena v kancelářích námořnictva, a ne v kancelářích války; opíral se o to, že tito mnou jmenovaní důstojníci budou sloužit pod La Motte d'Ayranem, kapitánem řadové lodi, kterého určil za kapitána pobřežní stráže pro Blaye a celý ten kraj, a že podle znění ediktu tito kapitáni pobřežní stráže podléhají admirálovi a resortu námořnictva. Chamillart naopak pokládal tyto milice za pozemní vojsko, jakým vždycky byly, a opíral se o srovnání s milicemi bou-

logneského kraje, který leží při moři a měl kapitána pobřežní stráže z tohoto nového zřízení; tyto milice přesto zůstaly pozemním vojskem a patenty jejich důstojníků se vyhotovovaly v kanceláři války na základě jmenování pana z Aumontu, guvernéra Boulogne. Tito dva státní sekretáři, odedávna vůči sobě rozhořčení a nesmiřitelní, tvrdošíjně trvali na svých nárocích i na tom, aby o nich rozhodl král.

Nejkratší a nejjednodušší by bylo nechat mě postupovat podle starého zvyku, který nikdy nebyl zpochybněn, a vyhnout se tomuto novému sporu mezi nimi tím, že by mi nechali vydávat patenty mým jménem; ale tato moudrost nevyhovovala společnému uzurpování ve prospěch jejich úřadů na úkor mého, ačkoli jsem byl s oběma tak důvěrně spjat. Stejně dobře by se ze sporu vyvlékli, kdyby přijali můj návrh nechat listiny vyhotovit v kancelářích La Vrillièra, státního sekretáře, do jehož resortu patřila Guyenne. Ani jeden o tom nechtěl slyšet ani ustoupit od svého nároku. Chamillart by v přízni, v níž tehdy byl, a opřen o příklad Boulogne, zvítězil a Pontchartrain by z toho měl celé ponížení. Znamenalo by to rozeštvat mé dva přátele, kteří si byli takovými nepřáteli; usoudil jsem tedy, že musím své jmenování odložit. Kancléř a jeho syn mi za to poděkovali a zdálo se, že oceňují přátelství, s nímž jsem tuto oběť přinesl, ač jsem byl proti Montrevelovi tak podrážděný a tolik mi záleželo na tom, abych se znovu ujal svých milic a o to zmenšil spory, o nichž se mezi námi mělo rozhodnout. V této situaci uplynul čas až do Chamillartova pádu, jak jsem, myslím, na svém místě vyprávěl, a Montrevel naprosto odmítl podřídit se rozhodnutí maršála z Boufflers.

Mezitím jsem chtěl využít toho, že Voysin je v Chamillartově úřadě nový a o tomto sporu nebude mít tušení, a nechat listiny vyhotovit v kancelářích námořnictva. Přerušovaný život dvora, sňatek vévodkyně z Berry se vším, co této velké události předcházelo a co po ní následovalo, a tisíc jiných řetězců okolností protáhly mé jmenování až do zimy před Monseigneurovou smrtí. Chtěl jsem tedy konečně skončit věc, jejíž odklad byl neslušný, a dokonce škodlivý pro službu. Jaké však bylo mé překvapení, když mi Pontchartrain ve chvíli, kdy jsem se chystal jmenovat, oznámil, že je to právo kapitána pobřežní stráže, a hned dodal, že La Motte d'Ayran je bude vykonávat jen s mým souhlasem, takže on bude mít jen zdání a já si ponechám skutečnost.

Měl jsem tolik rozumu, že jsem se ovládl a snížil se k tomu, abych hájil svou věc. Uvedl jsem patenty svého otce, které jsem mohl předložit; právo od nepaměti a jasnost tohoto práva doloženou postoupením samého Montrevela, který, tak činný a neústupný v nárocích, se ho musel sám od sebe vzdát, ačkoli ho předtím tak horlivě hájil; podivný protiklad v tom, že bych byl zbaven tak jistého práva člověkem, který mi byl nutně podřízen, práva, jež jsem vykonával nezávisle na guvernérovi provincie, kterého ve všem zastupoval vrchní velitel. Neopovrhl jsem ani tím, abych mu řekl, že je pro něj čestnější vyhotovovat listiny na základě mého jmenování než na základě jmenování kapitána pobřežní stráže; konečně jsem mu připomněl oběť, kterou jsem

mu přinesl, když jsem po tři roky odkládal své jmenování, jež mi ani on, ani Chamillart nepopírali, ale každý z nich chtěl na jeho základě vyhotovovat listiny; díky, které mi on i kancléř vzdali za to, že jsem je nerozeštval s tímto ministrem v době jeho tak převažující přízně; a nedůstojný plod, který z toho sklízím ztrátou svého práva, což bylo to nejhorší, co jsem mohl čekat od nepřítele na jeho místě — od něho, který byl v této věci samé, a obecně tak blízkým příbuzenstvím a tak dlouhým, tak důvěrným a z jeho strany tak osvědčeným přátelstvím, tak osobně zavázán hledět, jak mou pravomoc v Blaye rozšířit, a ne mě zbavovat té, kterou jsem tam měl právem, zvykem a odjakživa. Nic z toho nebylo popřeno; ke každému bodu jsem dostal výslovné přiznání; a přece jsem mluvil ke skalám.

Pontchartrain se zaštítil výslovným ustanovením ediktu, a právě tím na sebe bral nový zločin, neboť edikt úmyslně změnil a rozšířil. Bránil jsem se všeobecně známou skutečností, že tyto edikty, vydávané jen proto, aby se získaly peníze, nemají účinek proti držbě a titulům, a často ani proti tomu, co titul nemá. Uvedl jsem příklad pana z Aumontu pro Boulogne, pobřeží naproti Anglii, zatímco já jsem byl od ní tak daleko a tak hluboko ve vnitrozemí, a příklad různých ediktů o zřízení městských úřadů, kterých se daňoví nájemci chtěli zmocnit v Blaye, kde jsem vždycky uhájil juráty jmenované mnou[14].

Pontchartrain odvětil, že edikty nesmějí škodit službě; že služba vyžaduje, aby milice z Boulogne, tak blízké hranici, tam nadále sloužily, což pro ně znamenalo výjimku z ediktu; to však neplatilo pro Blaye, výslovně uvedené v ediktu pro kapitána pobřežní stráže, totiž v pozdějším dodatku k ediktu, který dal připojit; že to, co se mi přihodilo s juráty z Blaye, dobře ukazuje, že bych byl mohl mít stejný úspěch i s ediktem o pobřežní stráži, kdybych si byl včas stěžoval, ale že je nyní pozdě. Odpověděl jsem, že o jurátech jsem promluvil teprve tehdy, když daňoví nájemci chtěli tyto úřady v Blaye prodat, a dlouho poté, co byly edikty vydány; že Chamillart a pak Desmarets mi jeden po druhém dali za pravdu, jakmile jsem o to požádal, ačkoli k tomu nebyli povinni tak, jako byl povinen on skutečným a podstatným závazkem právě v této věci, který mi nyní předkládal jako nepřekonatelnou překážku. Tato poslední slova, pronesená s ohněm, vzala Pontchartrainovi řeč. Uchýlil se k ujišťování, že mu na mé spokojenosti tolik záleží, že pro ni udělá i nemožné, a že si o tom promluvíme jindy. Trapnost jeho postupu a ubohost jeho důvodů ho nutily hledat, jak ukončit rozhovor, který pro něj bylo tak těžké vést. Rozhořčení, které ve mně každou chvílí rostlo nad podvodem tak připraveným a s tak černým nevděkem tak podivně provedeným, nepotřebovalo další podněcování. I já jsem tedy hledal jen to, jak rozhovor ukončit.

Ohlásil jsem vycpávku a musím upozornit, že ještě není u konce, ale že je naprosto nezbytná pro věci, které po ní budou následovat a které za ni odškodní. Abych v ní

14. **Vysvětlivka:** Juráti (*jurats*) byli městští konšelé v Bordeaux a v dalších městech Guyenne.

pokračoval: paní ze Saint-Simon, stejně překvapená jako já tím, co jsem jí vyprávěl, ale jako vždy moudřejší, mě nabádala, abych nedával nic najevo, abych s Pontchartrainem žil jako obvykle, nechal ten rozmar odpočinout a vyprchat a nevěřil, že by mohl tvrdošíjně trvat na nároku, na kterém mu muselo tak málo záležet a v němž viděl, jak jsem citlivý. Učinil jsem, jak si přála, zvyklý z přátelství a ze šťastné zkušenosti řídit se jejími radami.

Po nějaké době s ním promluvila. Rozplýval se v uctivosti, ale bez čehokoli pevnějšího. Brzy nato mi v Marly řekl, že je rozhodnut udělat vše, aby mě uspokojil; že však podle něho bude lepší o věci nejednat spolu; a že mě prosí, abych byl tak laskav a vyslechl v té věci Aubantona, jednoho ze svých prvních úředníků. Svolil jsem, aniž jsem se pouštěl hlouběji do věci.

O dva dny později ke mně Aubanton jednoho rána přišel. Trpělivě jsem vyslechl lichotivou rétoriku, která mi měla zalíbit to, co mi Pontchartrain navrhl. Byl jsem ochoten vyložit tytéž důvody, které jsem výše zkrátil. Aubanton na ně neměl co odpovědět, leda se mě pokusit přesvědčit, že díky nezbytnosti mého souhlasu mám jádro věci a kapitán pobřežní stráže svým jmenováním slupku. Byl jsem ochoten mluvit ještě zdvořile. Odpověděl jsem, že zdravý rozum, prozíravost i zvyk velí upravovat trvalé věci způsobem, který je rovněž trvalý; že rád nepochybuji, že žádné jmenování kapitána pobřežní stráže nebude vyhotoveno bez mého souhlasu, dokud budeme Pontchartrain a já — on v postavení vyhotovovat, já souhlasit, nebo nesouhlasit —, ale že se to může změnit proměnlivostí všech věcí tohoto světa, a pak bych byl napálen jiným státním sekretářem, který by se necítil vázán týmiž ohledy; že i s Pontchartrainem samým by tyto ohledy mohly mít tisíc nepříjemných doher, kdybychom se kapitán pobřežní stráže a já neshodli ve výběru; že je tedy kratší a jednodušší nechat mě i nadále požívat mého práva a že po tom všem, co jsem v této věci tak osobně udělal pro Pontchartraina, nemohu věřit, že by mu byl kapitán pobřežní stráže milejší než já, a to až tak, že by ho obohatil tím, co vezme mně. Zdvořilosti z mé strany, ale s velkou pevností, a uctivost a ujišťování ze strany Aubantonovy ukončily tuto zbytečnou návštěvu. Naléhal na mě, abych mu poskytl ještě jedno slyšení a sám vymyslel nějaké řešení, které Pontchartrain jistě přijme s nadšením.

O týden později přišel Aubanton znovu s hojnými poklonami ke všemu. Mezitím jsem přemýšlel o nějakém řešení, jak se dostat z nesnází, aniž bych všechno ztratil a aniž bych se rozešel. Zdržovala mě úcta ke dvacetiletému svazku, k památce té, jejíž příbuzenství jej vytvořilo[15], k důvěrnému vztahu s kancléřem a paní kancléřovou, jimž jsem do té doby o tom všem neřekl ani slovo, abych vyčkal rozuzlení; a tyto ohledy spoutaly můj hněv nad postupem tak dvojakým a tak nedůstojným. Dal jsem je tedy Aubantonovi pocítit a řekl jsem mu, že mě přivedly k řešení, v němž dávám

15. **Vysvětlivka:** Míněna zesnulá první manželka Jérôma Pontchartraina, Éléonore-Christine de La Rochefoucauld-Roye, sestřenice paní ze Saint-Simon (dcera sestry maršála z Lorges); přes ni vzniklo blízké příbuzenství a přátelství Saint-Simona s Pontchartrainovými.

v sázku tolik, že sám žasnu, že jsem se k němu mohl odhodlat, ale že zvítězilo přátelství: přijmout, aby důstojníky milic z Blaye jmenoval kapitán pobřežní stráže, s tím, že jmenování bude vyhotoveno jen s mým souhlasem, jak navrhoval Pontchartrain, ale připojit k tomu alespoň, aby tento souhlas zůstal pevný a nezbytný, požadavek mé doložky (*attache*) na vyhotovených listinách, po vzoru — ve velmi malém — doložky generálního plukovníka jízdy na patentech všech důstojníků jízdy. Aubanton mi duchaplně dal najevo, že se mu řešení velmi líbí, a zároveň, že nedoufá, že bude přijato. Odešel a smluvil si den pro odpověď.

Odpověď byla taková, jakou Aubanton předvídal. Řekl mi, že Pontchartrain se neodvažuje vyhotovovat listiny v neobvyklé formě bez svolení krále, a nemyslí si, že by pro mě bylo vhodné krále o ně žádat. Odpověděl jsem Aubantonovi zvýšeným tónem, aniž jsem však opustil zdvořilost vůči němu a skromnost, pokud jde o mne, že mě nepřekvapuje, že taková záležitost má takový konec od chvíle, kdy si z ní Pontchartrain udělal svou vlastní věc; že je to odměna za dvacet let přátelství a za mou ochotu v Chamillartově době, abych neřekl víc; že po této oběti, kterou tehdy tak dobře ocenil, a při tak blízkém příbuzenství, na které mohl trochu spoléhat, mi provedl kousek, jaký bych nemohl čekat od žádného jiného státního sekretáře na jeho místě, k němuž bych byl v naprosté lhostejnosti; že dobře chápu jádro potíže, totiž že pod rouškou podřízeného a nenápadného jmenování prováděného kapitánem pobřežní stráže, který je mu tolik po ruce, by z těchto míst udělal odměny pro své lokaje; že je tak velká vzdálenost mezi rozsahem moci jeho úřadu a tak úzkými hranicemi mého guvernérství, že mě přesto překvapuje, že mu mohlo záležet na tom, aby ji rozmnožil tím, co vezme mně, a dokonce to tak obratně, tak dlouho a tak temně připravoval; že dokud jsem se domníval, že mám co do činění jen s fiskálním ediktem a s kapitánem pobřežní stráže, hájil jsem své důvody pro jejich zjevnou správnost; že nyní konečně vidím jasně a nemohu již přehlížet to, co jsem si sám před sebou tak dlouho zastíral, a vím příliš dobře, jak nesmírný je nepoměr mezi vlivem Pontchartrainova místa a vlivem vévody a paira a člověka mého druhu, abych se rozhodl s ním zápasit; že v celém rozsahu cítím snadné vítězství, které nade mnou vyhrává, i temné prostředky, které mu je krok za krokem zjednávaly; že ustupuji s plným vědomím své bezmoci, ale že ustupuji-li, ustupuji ve všem a nikdy již nebudu chtít o milicích z Blaye slyšet, ať by šlo o cokoli.

Aubanton, vyděšen prohlášením tak odměřeným — neboť jsem se zcela ovládal —, ale tak jasným a tak výmluvným ve slovech, v tónu, v celém mém vystupování a snad i v ohni, který mi vyšlehl z očí, vynaložil zbytek své výmluvnosti, aby mě získal zpět. Rozkládal přede mnou Pontchartrainovu úctu a přání; obratně mi vylíčil, že když se vzdám i kázně a velení nad milicemi z Blaye, působím si škodu, k níž mě nic nenutí a která by se mi mohla později zdát příliš ukvapená. Z jeho řeči i z jeho držení jsem vycítil nesmírný stud, který mu působilo jeho ubohé poslání, i následky, které — ač byl prvním úředníkem jedné pětiny francouzského krále — dokázal dobře před-

vídat. Celou mou odpovědí byl prostý úsměv a to, že jsem vstal. Tehdy mě zapřísahal, abych věc nepovažoval za skončenou; přerušil jsem ho zdvořilostmi k jeho osobě a ujištěním, jak rád jsem ho poznal, a tak jsem ho vyprovodil.

Kypěl jsem hněvem a rozhořčením a dal jsem si několik dní. Pak, veden stále týmiž pohnutkami, jsem chtěl zneužít své trpělivosti a zároveň se pokochat rozpaky tak ubohého lupiče. Řekl mi přerývanými slovy, že se pokládá za velmi nešťastného, že mé přátelství má cenu nemožného. Odpověděl jsem dosti otevřeně, že je podle mne mnohem méně cenné; že zřejmě mluvil s Aubantonem; že je-li tomu tak, je věc vyčerpána a nemá smysl o ní jednat. Odvětil zmateně několika poloviČatými slovy o dávnosti našeho přátelství. Řekl jsem mu prostě, že nikdy nežádám to, co nelze; že ustupuji ve všem a že potom už není o čem mluvit. Nato mi dal volnou ruku, abychom se obrátili, na koho budu chtít. Dobře jsem věděl, jaký rozsudek mohu mezi ním a mnou čekat u tak servilního dvora; odpověděl jsem tedy, že skončená věc soudce nepotřebuje. Tehdy mi navrhl svého otce; neměl jsem sílu ho odmítnout. Do té doby nikdo nevěděl, co se mezi námi děje. Řekl jsem už dříve, co mi bránilo, abych to rozhlásil, a on se zase dobře střežil ukazovat svou tkáň hanebností.

Když jsme se vrátili do Versailles (neboť kancléř se v Marly ukazoval jen na radě), vyložil jsem mu, co od Chamillartova pádu nevěděl. Neváhal mi znovu poděkovat za odklad mého jmenování před tímto pádem; pak pronesl dlouhou předmluvu o své malé shovívavosti k synovi, o jeho chybách, jeho hloupostech, o tom, jak dokonale je zná a jak dokonale ho trápí, a odtud mi zopakoval všechny jeho důvody, propletené sofismaty, která měl znamenitě po ruce, kdykoli je potřeboval; promísil je autoritou a nakonec tvrdil, že žádám po jeho synovi nemožné. Mé nesmírné překvapení mě připravilo o jakoukoli odpověď. Řekl jsem mu jen, že se pokládám za vinného jedině v tom, že jsem v Chamillartově době nejmenoval bez ohledů; ale slova mi úplně uvízla v hrdle, když odpověděl, že bych byl udělal dobře, kdybych byl tehdy jmenoval, a myslel jsem už jen na to, jak se dostat ke dveřím.

Na různých místech jsme viděli, v jakém přátelství a v jaké vzájemné důvěře jsem s kancléřem žil a s jakou obratností mi ve shodě s paní ze Saint-Simon zabránil odejít koncem roku 1709 od dvora, kde jsem se nyní nacházel v nejpříjemnější situaci a, jak se brzy uvidí, v nejlichotivějších a nejpevněji založených nadějích. Tento kontrast se stavem, v němž bych se ocitl v ústraní, do něhož jsem chtěl odejít, ve mně vůči němu udusil hněv nad tím, že ho vidím podporovat zradu jeho syna, ovšem jen proto, abych jej celý obrátil na syna; takže jsem druhý rozhovor s kancléřem skončil slovy, že věc je vyčerpána, že se navzájem nepřesvědčíme, že už neodpovím ani slovo na nic, co by mi o tom mohl říci, ale že mi jistě dovolí setrvat v mém rozhodnutí nikdy v ničem neslyšet o milicích z Blaye a nechat jeho syna a jeho kapitána pobřežní stráže, ať s nimi udělají, co se jim zlíbí. Kancléř tu francouzštinu pochopil; odpověděl mi rozpačitě a s jistým studem, že dělám špatně, ale že jsem pánem.

On, paní kancléřová a Pontchartrain velmi naléhali na paní ze Saint-Simon, aby mě přiměla koupit kapitánství pobřežní stráže v Blaye, a brzy se ukázalo, že nepředvídali, do jakých rozpaků je uvrhne má pevnost, kterou nečekali, a že by byli rádi, kdyby se nebyli angažovali tak daleko — totiž syn v tak ošklivé záležitosti, kterou jako obvykle naplánoval a vedl bez otcova vědomí, a otec v tom, že ho v ní podpořil, když se o ní dozvěděl, aby byl mezi námi dvěma rozhodčím.

Aby se dostali z tak špatné situace, navrhli paní ze Saint-Simon, aby si od toho, koho jí jmenují, vypůjčila kupní cenu tohoto kapitánství — ať už by to byl skutečný věřitel, nebo by jen propůjčil své jméno, aby zakryl jejich měšec —, s výslovnou podmínkou, že se jako veškerým úrokem z dlužné částky spokojí se služným spojeným s úřadem, aniž bychom mu je museli nahradit, kdyby nebylo vypláceno; že za veškerou zástavu bude mít jen sám úřad, a to na své riziko, kdyby byl zrušen nebo špatně či vůbec nevyplácen, aniž by po nás kdy mohl cokoli žádat; a že sám ponese všechny daně, zvýšení služného a všechny ostatní věci, jimiž se tato nová zřízení den co den zatěžovala, aniž bychom se na tom museli jakkoli podílet: zkrátka abych byl ochoten přijmout úřad, aniž bych sáhl do měšce a aniž bych mohl podstoupit jakékoli riziko.

Byl jsem tak rozhořčen, že jsem o tom dlouho nechtěl ani slyšet. Nakonec jsem z ohledu na paní ze Saint-Simon svolil, ale pod podmínkou, že mi o tom nikdy nebudou mluvit, ani předtím, ani potom, co věc bude hotova — a ona se neuskutečnila.

S Pontchartrainem jsem se od této podivuhodné záležitosti vídal zřídka a vážně, a tak to mezi námi bylo v době Monseigneurovy smrti. S kancléřem jsem žil zcela jako obvykle; nepřinesla mezi nás sebemenší ochlazení, jak je vidět z toho, co bylo vyprávěno o nároku Épernonu a Chaulnes a o ediktu z roku 1711 — tolik nade mnou zmohla vděčnost. Brzy se ukáže, že se tím neomezila.

Kapitola čtrnáctá

Lesk vévody z Beauvilliers. — Příčiny jeho naprosté důvěry ke mně, kromě přátelství. — Rozbor dvora mezi ním a mnou. — Torcy. — Desmarets. — La Vrillière. — Voysin. — Pontchartrain otec a syn. — Povaha Pontchartrainova. — Zachraňuji ztraceného Pontchartraina. — Pojímám záměr upřímného smíření mezi vévodou z Beauvilliers a kancléřem. — Zvláštní náhoda ohledně jansenismu. — Pontchartrain zachráněn vévodou z Beauvilliers. — Rozhovor o Pontchartrainových s Beringhenem, prvním štolbou. — Jeho povaha. — Jednota a nejdůvěrnější shoda mezi vévody a vévodkyněmi z Beauvilliers, z Chevreuse a ze Saint-Simon. — Chování posledního z nich k dauphinovi a jeho způsob, jak se u něho držet. — Můj názor na jansenismus, jansenisty a jezuity.

Vévoda z Beauvilliers si okázale užíval tak změněného postavení svého svěřence; byl zbaven starostí, které mu působil Monseigneurův dvůr, i opatrnosti vůči králi, neboť panovník projevoval svému vnukovi důvěru a tu ještě upevňovala náklonnost a zájem paní z Maintenon, nesmírně potěšené kvůli své paní Dauphine a tím, že má dauphina, na něhož se může za všech okolností bezpečně spolehnout. Beauvilliers tedy začal chodit se vztyčenější hlavou a méně skrývat, že nastal čas, kdy se s ním začne počítat; projevoval se uvolněněji a s méně odměřenou volností; jeho řeči se mnou byly pevnější a jemu samému zcela cizí. Zpozoroval jsem nečekanou změnu, jaké jsem ho nepovažoval za schopna; viděl jsem muže upevněného, rázného, činorodého, který jde přímo k věci a zbavuje se pout. Prošel se mnou celý dvůr, aniž se ježil nad mou upřímností v portrétech a aniž se se mnou přel. Pamatoval si, že jsem mu vždycky a za všech okolností mluvil správně; zkušenost ho naučila, že znám lidi lépe než on, jehož jeho dobročinnost a jeho uzavřenost vzdalovaly od toho, aby je viděl a poznával. Můj názor na Harcourta, má předpověď o abbé z Polignaku, po níž následoval tak málo uvěřitelný výsledek, a předpověď o lillském tažení, tak přesně splněná v ohromných důsledcích, mu nevyšly z mysli a naklonily jeho mysl ve všem ke mně. Byl si jist mou mlčenlivostí, troufám si říci i mou pravdomluvností a poctivostí; nemohl pochybovat o mé plné důvěře, o mé oddanosti, o mé bezvýhradné a v každé zkoušce obstávající příchylnosti k němu a o přátelství, které ho stavělo nade všechny, a to po více než šestnáct let, co jsem byl u dvora a co nás má touha po spříznění s ním těsně spojila. Mluvil se mnou tedy bez výhrad a nepoměr věku a postavení už nebránil úplné otevřenosti ve všech věcech, která byla plně vzájemná a nepřetržitá.

Toto naše společné zkoumání celého dvora směřovalo k tomu, abychom probrali, koho je dobré k dauphinovi přiblížit a koho od něho vzdálit. Přišlo na řadu i město, to jest úřednictvo — ne proto, abychom přibližovali nebo odstraňovali lidi, jejichž

postavení to nepřipouštělo, nýbrž abychom se spolu dohodli, neboť mě k tomu přizval, a abychom dauphinovi dobře doporučili ty, které bychom pokládali za způsobilé k úřadům, a naopak se vyjádřili o ostatních. Čtyři nebo pět dlouhých rozhovorů krátce po sobě, které jsme spolu vedli mezi čtyřma očima — což poznamenávám proto, že vévoda z Chevreuse u nich nebyl —, tuto důležitou věc víceméně uzavřelo.

Následoval další rozhovor mezi čtyřma očima, v němž se vévoda vypovídal o všech, kdo se podíleli na vládě. Už dávno jsem ho upozorňoval na důvěrné spojenectví, které se podle mne tvořilo mezi d'Antinem a Torcym. Jeho hlavním nástrojem byla paní z Bouzols, Torcyho sestra, ohyzdná na pohled, ale plná půvabu a ducha, zdatná v intrikách a odjakživa v nejdůvěrnějším přátelství s paní Vévodkyní. Velmi mu napomohlo i přátelství, které se začínalo ukazovat mezi d'Antinem a slečnou z Tourbes[1], které jen rostlo a trvalo po celý jejich život. Byl to další ďábel ducha, který rád vládl, důvěrná přítelkyně Torcyho a jeho sestry, svým bratrům maršálovi a abbé z Estrées příliš nakloněná nebyla a po celý život patřila docela paní Vévodkyni. Nic nebylo vévodovi z Beauvilliers protivnější než tato klika paní Vévodkyně, která ještě dýchala, a nežli osobně d'Antin. Vévoda a Torcy si byli vzdáleni, ale jako lidé moudří a umírnění; zdání mezi nimi bylo zachováno; vévoda z Chevreuse je udržoval, ačkoli vychladl stejně jako jeho švagr; dvůr si toho ve své představě nevšiml, byl zvyklý na neobyčejnou jednotu celé Colbertovy rodiny; byl svědkem jednoty obou vévodů s Pomponnem od jeho návratu až do jeho smrti, plné důvěry. Úřední styk a zachovávání slušnosti zakrývaly před zaujatým světem, i před těmi nejbdělejšími, pravý stav jejich vzájemných vztahů, a oni sami se starali tento závoj udržovat navenek svým chováním; ale pravý stav byl tento.

Viděli jsme, jak krajní byla zbožnost vévody z Beauvilliers a jak bezvýhradně byl oddán paní Guyonové, a především panu z Cambrai a celému tomu malému stádci, což ho nejednou málem zahubilo, aniž se od nich byť jen trochu dal odpoutat; a následkem toho také jezuitům a sulpiciánské straně, které pana z Cambrai nikdy a v žádné době neopustily. Odtud slepota ve věcech Říma a jansenismu, která mu nedovolovala nic vidět ani nic slyšet. Čím více král stárl, tím více jeho slabost, která v těchto věcech, jimž hluboce nerozuměl, neměla nikdy protiváhu, propadala jezuitům a — skrze paní z Maintenon — jejím duchovním vůdcům; tím více tedy získával půdu Řím na jedné straně a jezuité na druhé, a tím bezuzdněji se do toho vrhal pan z Beauvilliers; a velký proud těchto věcí začal hlavně od Pomponnovy smrti a neustále sílil. Torcy o tom smýšlel zcela jinak. Znal neocenitelnou cenu zachování práv koruny, svobod školy a svobod gallikánské církve; neméně znal úskoky jezuitů a hrubost sulpiciánů. V těchto věcech tedy v radě často oponoval vévodovi z Beauvilliers. Byl mimořádně vzdělaný, měl mnoho ducha, cti, poctivosti a rozhledu; byl

1. **Vysvětlivka:** Slečna z Tourbes (Élisabeth-Rosalie d'Estrées), dcera maršála Jeana z Estrées († 1707), sestra maršála (Victora-Marie) a abbé z Estrées, kteří jsou zmíněni v téže větě.

však moudrý, zdrženlivý, ba i nesmělý a říkal jen to, co bylo třeba říci, mírně a s mírou, ba i s úctou, ale říkal to dobře, protože měl dar řeči i dar psaní; a téměř vždy byl rozum na jeho straně. Pan z Beauvilliers, který hlasoval jako předposlední z ministrů, se potil krví, když Torcyho poslouchal, a ještě více, když měl vyvracet jeho názor, který víc než velmi často strhl ostatní ministry. Cítil, že bude muset snést palbu kancléře, který hlasoval hned po něm a nešetřil ho, někdy až do neslušnosti; takže považoval Torcyho v těchto věcech za jedno s kancléřem, za toho, kdo mu dodává zbraně, jichž kancléř proti němu prudce užíval, a kancléř vůbec přidával k Torcyho důvodům váhu svého ducha, své volnosti a své autority. U pana z Beauvilliers se tomu říkalo být jansenistou, a být jansenistou bylo u něho něčím ještě odpornějším a nebezpečnějším než být protestantem.

Torcy měl vůči němu ještě dva zločiny: jeden, že nikdy neměl žádné spojení s panem z Cambrai; druhý, že byl manželem paní z Torcy[2], která nad ním opravdu měla skutečnou moc, jež ze srdce přecházela na rozum. Ona sama ho měla mnoho a také mnoho věděla. Přitom byla otevřená a nedovedla dobře skrývat své smýšlení, které bylo zcela v souladu s jejím jménem. Ne že by byla neopatrná, a tím méně že by něco vystavovala na odiv, ale dalo se to poznat. V očích pana z Beauvilliers to tedy byla jakási kacířka, která kazila svého manžela a držela ho příliš zblízka a příliš zkrátka, než aby bylo možno doufat, že ho obrátí, nebo jen učiní méně odporujícím či povolnějším.

Pan z Chevreuse nebyl, navzdory tomu, že se odřekl Port-Royal, kde byl vychován, tak zaujatý jako jeho švagr. Byl v tomto ohledu velmi podivně složený. Neméně oddaný paní Guyonové, především panu z Cambrai a celé jeho gnózi, uchoval si ze svého vychování dokonalou nechuť k jezuitům, kterou pečlivě skrýval, při níž jsem ho nejednou přistihl a kterou mi při tajemství a důvěře, jež mezi námi panovaly, nezapíral; byl tudíž vůči nim stále ve střehu, a jakožto hlubší než pan z Beauvilliers méně podléhal výbojům Říma — říkám méně, protože jim podléhal ještě hodně. K těm lidem z Port-Royal, kterých se zřekl, se v něm úcta a náklonnost nedala vymazat. Přiznal mi to skoro o všech, a přestože jim v teorii přisvědčoval, v praxi jim odporoval. Tuto směs nelze vysvětlit, ale byl takový, jak ho líčím. Tento způsob bytí spolu s jeho přirozenou mírností, s jeho odměřeným duchem, tak přirozeně nakloněným dělat smírčího rozhodce[3], a s tím, že neměl příležitost k protichůdným názorům v radě, do níž nechodil, ač byl skutečně a opravdu ministrem, ho od Torcyho vzdalo-

---

2. **Vysvětlivka:** Catherine-Félicité Arnauld de Pomponne, dcera ministra Pomponna, Torcyho manželka. Rod Arnauldů (Antoine Arnauld, Angélique Arnauld) byl oporou Port-Royal a jansenismu; proto Saint-Simon říká, že její smýšlení bylo „v souladu s jejím jménem".

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Smírčím rozhodcem (*amiable compositeur*) se nazýval rozhodce, který ukončoval spor mezi stranami za spravedlivých podmínek, aniž se uchyloval k přísnosti práva.

valy méně než vévodu z Beauvilliers a vedly ho k tomu, aby mezi nimi zachovával všechna zdání, když už nemohl víc.

Torcy, který dokonale cítil všechno, co svět v tomto rodinném nitru neviděl, nebyl na omylu, když se chtěl opřít o d'Antina, a ten, který zespodu klepal na dveře rady, měl pravdu, když se spojoval s mužem, jehož úřad mu mohl poskytnout prostředky, aby se mu otevřely. Já, který jsem toto nitro znal, jsem zároveň nebyl překvapen, že vévoda z Beauvilliers, když se mnou probíral ministry, dal na přetřes jako prvního Torcyho a mluvil o něm jako o muži, kterého je naprosto nutné propustit.

Vzhledem k tomu, s kým byl spojen, a v postavení, které mi nedávalo žádný styk s ním ani žádnou potřebu ho, jsem ho tehdy znal jen tak, jak člověk zná každého; nikdy jsem k němu nechodil; ani on mi nikdy nevyšel vstříc, ačkoli jsme měli společné přátele. Nebyl jsem s ním spokojen kvůli vévodovi z Orléans, a mám-li říci všechno, jeho lhostejnost ke mně se mi nelíbila. Neujal jsem se ho tedy u pana z Beauvilliers, který šel dál a zeptal se mě, koho by podle mne bylo možno dosadit na jeho místo.

Nejlepší by byl zajisté Amelot[4], ale byl příliš spjat s princeznou des Ursins, a tudíž příliš zadobře s paní z Maintenon, než aby to byl muž pro pana z Beauvilliers, a ani pro mne vzhledem k vévodovi z Orléans, kterého jsem chtěl stále víc spojovat s dauphinem: navrhl jsem tedy Saint-Contesta[5], který byl mým dobrým přítelem, a to přátelstvím z otce na syna. Byl to muž velmi duchaplný a nanejvýš jemný pod těžkopádným zevnějškem, pilný, pracovitý, který při nejryzeji měšťanských způsobech přesto velmi dobře znal svět, dvůr i lidi, a který ve svém metském intendantství vždy uspěl v záležitostech a jednáních, jež velmi často vedl s falckým kurfiřtem, s trevírským kurfiřtem, s lotrinským vévodou a s několika drobnými knížaty z okolí; byl mírný, přizpůsobivý, úlisný a dovedl obratně dojít k cíli a uspokojit při tom ty, s nimiž jednal. Pan z Beauvilliers ho znal a dosti si ho cenil a můj nápad velmi schválil, takže to mezi námi zůstalo jako ujednané.

Kvůli Desmaretsovi jsme se přeli. Vévoda byl, jak jsem už poznamenal, tak daleko, že se mu už o ničem neodvažoval mluvit. Nemohl si tedy zastírat jeho nesnesitelnou povahu ani jeho nesmírný nevděk, ale tyto vady se nedotýkaly náboženství. Nedával žádný podnět k podezření z jansenismu, a když upadl v nemilost arcibiskup z Cambrai, byl ještě velmi daleko od návratu do světa: jsa čist v bodech, které byly pro vévodu tak zásadní, zachraňovaly ho i jiné. Byl Colbertovým synovcem, vychovaným ve financích v jeho škole; převzal od něho, jak se mělo za to, jeho zásady a pravidla. Platil za nejschopnějšího muže ve financích; a konečně pan z Beauvilliers ho dostal zpět na hladinu za cenu potu, času a vesel, a ať s ním měl jakékoli zkušenosti, nemohl

4. **Vysvětlivka:** Michel-Jean Amelot, státní rada, francouzský velvyslanec ve Španělsku v letech 1705–1709, kde úzce spolupracoval s princeznou des Ursins.

5. **Vysvětlivka:** Dominique-Claude Barberie de Saint-Contest (1668–1730), dvorní referendář, od roku 1700 intendant v Metách, později státní rada; roku 1714 byl jedním z francouzských zplnomocněnců při mírových jednáních v Badenu.

se rozhodnout zničit vlastní dílo a všechno, co jsem uvedl, bylo marné. Nikdy nenašel nikoho lepšího, koho by dosadil na jeho místo; a trval na tom, aby tam zůstal.

Snadno jsme se shodli na La Vrillièrovi. Souhlasil se mnou, že to, co tento státní sekretář dělal, a i kdyby měl na starosti víc, dělal velmi dobře a že není třeba hledat lepšího.

Voysin se nám oběma zdál stejně nutné propustit: žádná schopnost, dvorská poctivost, nikoho nezná, tvrdost a hrubost, oddaná kreatura paní z Maintenon až do posledního sebezapření. Chtěl jsem vévodu vyzkoušet ohledně Chamillarta a jeho odpověď mě vzdělala, ba dojala: řekl mi, že je jeho přítelem čtyřicet let a že toto pouto sám utužil sňatkem své neteře s jeho synem; že zná jeho poctivost, obstávající v každé zkoušce, a jeho rozhled, mnohem převyšující představu, kterou si o něm lidé udělali; ale že považuje dauphina za nepřekonatelnou překážku jeho návratu; a kromě toho že má Chamillart dvě vady, které pokládá za neslučitelné s dobrem státu a z nichž ho ví nenapravitelným, a s nimiž by si dělal velké svědomí ho znovu dosadit: nepřekonatelnou umíněnost, o níž mi vyprávěl případy, které mě udivily, ač jsem tu umíněnost dobře znal a některé z nich jsem uvedl, a přátele, od nichž nebyl s to ustoupit a jejichž zaslepená obliba byla nesmírně nebezpečná. S tou druhou jsem měl dokonalou zkušenost, která je tu rozeseta na nejednom místě. Byl jsem zarmoucen s tím větší hořkostí, že jsem byl přesvědčen a že jsem se musel vzdát nesmírné radosti, že přispěji k tomu, aby se přítel znovu dostal do sedla; to ostatně už nebylo možné po tom, co jsem vysvětlil o flanderských věcech, nehledě na všechno ostatní. Navrhl jsem tedy La Houssaye[6], kterého jsem neznal, ale podle toho, co se ke mně doneslo o jeho počínání v alsaském intendantství, kde působil; a bylo třeba intendanta z pohraničí a od vojsk; a pan z Beauvilliers to schválil.

Ohledně Pontchartraina jsem nalezl smýšlení nejzhoubnější, jaké mohlo nejvíc lichotit smýšlení, které si u mne zasloužil, ale které mě zděsilo, protože měl otce, s nímž mě pojilo přátelství, vděčnost a nejdůvěrnější důvěra, matku, kterou jsem opravdu miloval a ctil, a protože mu jeho žena, tak blízká příbuzná té mé a s ní tak dokonale spojená, zanechala děti. Viděl jsem jejich osud, viděl jsem kancléře buď propuštěného, nebo odcházejícího z vlastní vůle s dýkou v srdci, jak přežívá své ohromné štěstí, vydán na pospas hrůze nad svým synem a nicotě svých vnuků. Svou zášť a její příčiny jsem skrýval, a před vévodou z Beauvilliers víc než před kýmkoli jiným, vzhledem k tomu, v jakém vztahu ke kancléři jsem ho znal.

Otevřel se mi o otci i o synovi víc, než to dosud učinil, neboť se otevřel úplně. Řím, jansenismus a nade všechno krajní rozdíl v názoru na osobu a nauku pana z Cambrai dokončily zpevnění zdi, která se mezi vévodou a jím začala zvedat už od kancléřova nástupu do čela financí. Šarvátky v radě byly ustavičné. Kromě toho, čeho jsem se zde

---

6. **Vysvětlivka:** Félix Le Peletier de La Houssaye, intendant v Alsasku, později (1720–1722) generální kontrolor financí.

nedávno dotkl, kancléř si v nich často pomáhal lehkostí, která mu byla vlastní a která mu získávala smějící se na jeho stranu. Šel někdy až k neslušným a občas pohoršlivým výpadům, které vyváděly z míry vážnost, jež v těchto věcech měla málokdy pravdu. Ani jinde nebyl kancléř umírněnější; několikrát dokonce došli až tak daleko, že si přestali prokazovat běžné povinnosti vzájemné zdvořilosti, a ačkoli tak daleko tehdy nebyli, nebyli spolu o nic lépe, přestože vévoda z Chevreuse a kancléř zůstali stále přáteli. Starý rozkol, který se od té doby jen prohluboval, přiměl už tehdy vévodu z Beauvilliers stáhnout z námořnictva ty, které tam chránil a které tam dosadil za Colberta a Seignelaye. Rány se staly tak ustavičnými a tak hlubokými, že si tito dva muži nedokázali odpustit a že jejich nenávist byla veřejná. Vévoda si se vší svou zbožností a opatrností dovoloval v tomto ohledu víc, než čeho byl od přírody schopen. Jist si králem i svým svěřencem ve věcech, které tvořily předmět jejich sporů, bránil se obvykle povýšeně a občas vmetl kancléři do tváře věci a skutečnosti, které ho přiváděly do rozpaků, a pak na něj směle dotíral. Dozvěděl jsem se tehdy od vévody z Beauvilliers tisíce podrobností, které přede mnou jeho tak úzkostlivá opatrnost dosud tajila a které mi kancléř z ohledu ke mně, vzhledem k více než důvěrnému spojení, v němž mě s vévodou věděl, rozhodně nechtěl říkat — ne z nedostatku důvěry, neboť mi jí dennodenně projevoval dost, aby mi nedovolil nevědět, v jakém stavu spolu jsou. Ačkoli vnitřní odloučení Pontchartraina od jeho otce často přecházelo až navenek a ačkoli ohledy, které zachovával k panu z Beauvilliers, byly nanejvýš uctivé, v hloubi duše ho neměl o nic raději, a tato hloubka byla dobře patrná.

Skotský podnik[7], který jsem vylíčil na příslušném místě a jehož smutný konec mu byl právem přičítán, se mu stal neodpustitelným hříchem u vévody z Beauvilliers a vévody z Chevreuse, který byl jeho původcem a hybatelem; mimoto jim ho jeho zhoubná povaha dokonale zprotivila. Něco z toho jsme viděli (viz výše) — jak málo ho paní Dauphine u krále šetřila a jak ji král, jinak tolik zaujatý pro své ministry, nechával s oblibou mluvit. Nebude však zbytečné ho představit blíže: protože je už dávno pro svět úplně mrtev, budu o něm mluvit, ač ještě žije, jako o člověku, který už není.

Byl prostřední postavy, obličej měl dlouhý, buclatý[8], s velmi tlustými rty, odpudivý, zohyzděný neštovicemi, které mu vyteklo jedno oko. Skleněné, jímž ho nahradil, stále slzelo a dodávalo mu falešný, drsný, zachmuřený výraz, který zprvu nahánět strach, ale ještě ne tolik, kolik ho nahánět měl. Měl ducha, ale dokonale zvráceného, a k tomu trochu vzdělání a jakýsi nátěr dějepisu; byl pilný, dobře znal své námořnictvo, byl dosti pracovitý a chtěl se jevit mnohem pracovitějším, než byl. Jeho zvrhlá po-

7. **Vysvětlivka:** Nezdařený pokus o vylodění Jakuba Františka Eduarda Stuarta ve Skotsku na jaře 1708 s podporou francouzského loďstva; Pontchartrain za výpravu odpovídal jako státní sekretář pro námořnictvo. Plán výpravy prosadil u kancléře Pontchartraina vévoda z Chevreuse, jak Saint-Simon vylíčil dříve; proto jej zde nazývá jejím původcem.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Mající tlusté tváře.

vaha, kterou nic nedokázalo ani v nejmenším zmírnit ani napravit, prosvítala všude; miloval zlo pro zlo a nacházel zvláštní potěšení v tom, že ho páchal. Prokázal-li někdy něco dobrého, bylo to s chvástáním, které tomu ubralo všechnu zásluhu a stávalo se synonymem výčitky; a ještě si to dal draze zaplatit odmítáním a obtížemi, jimiž se ježil ve všem, i v těch nejobyčejnějších věcech, a způsobem, jakým to dělal, který urážel, ba i potupoval a který mu dělal nepřátele z téměř všech, jež chtěl zavázat. Navíc byl černý, zrádný, a ještě si v tom liboval; jemný v pátrání, ve sledování, ve vyzvídání a především ve škození. Pedant jako školní regent, se všemi vadami a vší odpudivostí člověka narozeného v ministerstvu a nesmírně rozmazleného.

Styk s ním byl nesnesitelný pro brutální autoritu, kterou si v něm osoboval, a pro jeho neúnavné otázky; myslel si, že se mu všechno náleží, a všechno vyžadoval se vší drzostí tvrdého pána. Dělal se dozorcem nad chováním každého a žádal z něho počty; běda tomu, kdo ho na to z potřeby nebo ze zbabělosti navykl; byl to řetěz, který se dal přetrhnout jen tím, že se s ním člověk rozešel. Kromě toho, že byl zlý, byl ještě zlomyslný a pronásledovatel až do pekel, když si na někoho zasedl; jeho řeči nezapíraly nepříjemnosti, jimiž byl celý prošitý. Byly věčně rozděleny do tří bodů, a ustavičně se s uspokojením ptal, zda se dobře vyjadřuje; s kýmkoli, pán rozhovoru, skákal do řeči, vyptával se, bral slovo i tón, s každou chvíli vynuceným smíchem, z něhož se chtělo plakat. Vyjadřování těžkopádné, nevrlé, plné opakování, s výrazem převahy postavení i ducha, z něhož se zvedal žaludek a který zároveň pobuřoval. Zvědavý na vnitřní a skryté poměry všech rodin a na intriky, závistivý a žárlivý na všechno a ve svém námořnictvu jako dozorce nad svými galejníky. Žádný důstojník, ani generál, ani pro maličkosti, nebyl chráněn před jeho výpady v plné veřejné audienci, a žádný muž ani žena ode dvora před jeho panovačnými způsoby. Říkal lidem ty nejnepříjemnější věci s rozkoší a tvrdě je káral jako školní mistr pod záminkou přátelství a ve formě rady.

Jeho slastí bylo klást léčky a radostí jeho srdce prokazovat špatné služby. Ve střehu především před svým otcem a matkou a jejich přáteli a proti všem laskavostem a potěšením, jež si od něho mohli přát, si v tom dokonce zakládal, aby se nezdálo, že je pod jejich rákoskou, a to do té míry, že si kancléř a paní kancléřová udělali pravidlem nic od něho nežádat ani mu nic nedoporučovat, a netajili se tím, protože odmítnutí bylo jisté. Vůbec triumfoval, když mohl odmítnout a dělat tajnosti i z těch nejmalichernějších věcí, a především se žejit obtížemi u věcí, které jich snesly nejméně. Důležitost mu motala hlavu, jeho hlodajícím červem bylo, že není ministrem; jinak byl neschopný společnosti, zábavy, obyčejného rozhovoru; vždy plný svých funkcí a svých zaměstnání, a s kýmkoli, mužem i ženou, pánem svých chvil a hodin a tyranem své rodiny a svých důvěrníků. Jeho první žena, tak dokonalá ve všem, na to nakonec zemřela, tolik byla ctnostná. Druhá ji pomstila.

Viděli jsme jeho počínání vůči hraběti z Toulouse, panu z O a maršálovi z Estrées[9]. Manželky obou posledně jmenovaných ho zničily u paní Dauphine a u dauphina u všech, kdo se k nim mohli přiblížit. Paní z Maintenon, která měla velmi ráda jeho první ženu a která si vždy uchovala zálibu a osobní úctu k paní kancléřové, ho nemohla vystát. U krále se držel jen zlomyslnou zábavou, kterou mu poskytovala udání z Paříže, jež spadala do jeho úřadu a jež mu způsobila nejednu potyčku s d'Argensonem, policejním poručíkem, kterého chtěl držet pod sebou jako malého kluka. D'Argenson věděl víc než on; obratně se zmocnil královy důvěry a skrze ni tajemství Bastily a důležitých pařížských věcí; vzal je Pontchartrainovi, jemuž jako obratný muž ponechal jen udání o hloupostech žen a o pošetilostech mladých lidí. Tak na něho přesunul to, co bylo na jeho úřadu nenáviděné, především běžné zatykače, a uchoval si zásluhu u mnoha významných lidí všech stavů, že vysvobodil jejich blízké z jeho spárů, buď tím, že mu jejich příběhy dokázal vyfouknout, nebo tím, že u krále zmírnil a napravil, co ten pokazil. Jezuité, sulpiciáni atd. pokládali d'Argensona za svou věrnou oporu a sloužili mu jako takové u krále a u paní z Maintenon; kdežto, jak už bylo řečeno, k Pontchartrainovi chovali jen odpor, tak neochotně jim sloužil, a hon, který nepřestával pořádat na sebemenší podezření z jansenismu, přičítali jen potěšení, které mu působilo páchat zlo. Zvláštnost tak odporné povahy mě přiměla, abych se o ní rozepsal; pokračování ukáže ještě víc, jak to bylo nutné. Při tolika neřestech a tolika drzosti byl udivujícím způsobem pravdomluvný o svém původu; neříkal o něm všechno, ale říkal, že byli drobnými měšťany z Montfort-l'Amaury, a to stačilo, aby přiváděl do zoufalství La Vrillièra, který si na tom velmi nevhod zakládal. Viděl jsem mezi nimi dvěma občas velmi zábavné scény. Jako státní sekretář byl sama pýcha.

Vévoda z Beauvilliers mi uvedl většinu těchto věcí a já jsem postupně cítil, že jsou pravdivé. Hořce si mi na něho stěžoval; a mé odrážení výpadů přijímal jen velmi chabě. Viděl jsem ho v jeho rozhodnutí tak pevného, že jsem nepovažoval za vhodné narážet na něj tvrdošíjným odporem; proto jsem to jen přešel a usiloval jen o to, abych nechal otevřený konec, který by mi umožnil o tak choulostivé věci ještě jednat. To dávalo příležitost, aby se jeho představy uklidnily, a mně, který jsem je snadno odhadl, čas, abych ho obrátil a pokusil se je změnit; mluvili jsme tedy o jiných věcech a Pontchartrain se mezi námi dvěma tři až čtyři dny znovu na přetřes nedostal.

Byl to vévoda, kdo mě při jedné královské procházce odvedl stranou, abychom se prošli spolu mezi čtyřma očima, a kdo se k té věci hned vrátil, a viděl jsem dobře, že to dělá úmyslně. Můj úmysl byl docela připraven; jeho byl strhnout mě záplavou důvodů, které všechny byly až příliš dobré; nechal jsem ho říci všechno, co chtěl. Naléhal na mě mnoha Pontchartrainovými věcmi a skutky: jeho podivnou povahou,

9. **Vysvětlivka:** Saint-Simon dříve líčil, jak Pontchartrain jako státní sekretář pro námořnictvo škodil hraběti z Toulouse, admirálovi Francie, a jeho rádcům na moři, panu z O a maršálovi z Estrées (dříve maršál z Cœuvres).

jeho zlomyslností, jeho špatnými službami, jeho uspokojením z páchání zla, jeho potěšením ze škození, jeho neochotou prokazovat dobro a jeho nechutí dobře jednat, jeho vášní rozšiřovat svou moc a osobovat si cizí, jeho snahou všechno před sebou ponižovat, veřejnou nechutí k němu, jeho nehodným jednáním s nesčetnými lidmi všech stavů a těmi nejvýznamnějšími. Nic nového mi tím neříkal, a s tím posledním bodem jsem měl zkušenost tu nejpodivnější a nejčerstvější. Neobešlo se to bez vnitřního boje, když jsem ji v tak rozhodující chvíli potlačil.

Když toho řekl dost, odpověděl jsem mu, že ačkoli nemám sílu vlivu ani vůli, i kdybych tu moc měl, se mu kdy v čemkoli stavět na odpor, přesto se nemohu odhodlat vydat mu kancléřova syna, jakkoli nedokonalého, ba ještě horšího, jak jsem sám uznával. Mluvil jsem s ním dojemně o své vděčné oddanosti otci a o své něže k vnukům.

Tento způsob odporu proti muži od přírody dobrému a plnému citu ho přiměl k zamyšlení. Zpozoroval jsem, že začíná kolísat mezi nelibostí nad tím, že mě vidí tak pevného, a jakýmsi uspokojením z důvodu, který jsem mu právě přiznal a rozvedl. Přesto ještě naléhal a já jsem odpovídal ve stejném tónu, aniž bych ho rozladil falešnými a hrubými zápory, ale tak, že jsem se ho ptal, zda pokládá Pontchartraina za naprosto nenapravitelného; neodpověděl, já jsem mlčel a on chvíli zůstal zticha, jako by o něčem v duchu rozjímal.

Vyšel z toho tím, že mi řekl, že navzdory všem mým obhajobám, které měly váhu jen pro mne samotného, mi chce říci, že Pontchartrain je právě ve velmi velkém nebezpečí; že z lásky ke mně, když se tak tvrdošíjně snažím ho chránit, mi chce ještě říci, že dauphin ho nemůže vystát; že paní Dauphine přísahala, že ho zničí, puzena všemi ve svém okolí, veřejným hlasem, vlastní nechutí i samotnou paní z Maintenon, která, odedávna rozhádaná s otcem, nemohla osobně snést syna pro zvláštní odpor, jaký v ní vzbudily jeho způsoby a vše, co se o něm k ní doneslo; že jen král se v tom zdá lhostejnější, ale že dobře cítí všechny Pontchartrainovy vady a nezdá se, že by chystal velký odpor proti tolika a takovým bateriím, připraveným spustit palbu. Vévoda dodal, že pokud jde o něho, kdyby byl náchylný k pomstě, mohl bych dobře posoudit, co by si myslel a co by udělal; ale že bez citu, který mu křesťanství zakazuje, je puzen vším, co vidí, a vším, co se k němu o Pontchartrainovi den co den donáší; že jeho pád, k němuž by stačilo jen nechat věci běžet, nemůže pokládat za nic jiného než za veřejné dobro a prospěch státu; že když tak smýšlí, je na Pontchartrainovi, bude-li na to mít čas, aby změnil své chování tak rychle, aby ho přesvědčil, že je napravitelný, a potom že se uvidí, co bude vhodné vůči němu učinit.

Protože jsme spolu vždy mluvili pod nejbezpečnějším tajemstvím a bez zábran, zeptal jsem se ho, zda to, co mi říká, je hrozba něčím, co je možné vzhledem k tomu, co už existuje, nebo bouře plně zformovaná a záměry učiněné a připravené propuknout. Odpověděl mi jasně, že to druhé. Zachvěl jsem se a neodvažuje se naléhat na podrobnosti té věci, spokojil jsem se s tím, že jsem ho zapřísahal, aby poskytl krátkou

lhůtu, než zničí muže, který aspoň tak dobře zná své námořnictvo a po němž by se možná vinou nástupce ještě stýskalo.

Nikdy jsem se nedozvěděl, kdo to byl, ale domníval jsem se, že vyhlédnutým mohl být Desmarets. Velmi dobře se uvedl u krále, ještě lépe u paní z Maintenon, a to kouzlem financí a zálibou, kterou ona začínala pociťovat k jeho ženě — ačkoli se vrátil do úřadu proti vůli té víly, která chtěla Voysina, ji však usmířil úřad státního sekretáře po Chamillartovi, který dala získat Voysinovi. Desmarets měl na své straně paní Dauphine díky pletichám své ženy a díky péči, s jakou se snažil peněžně zalíbit všem, kdo k ní měli opravdu blízko. Výše jsme viděli, že jeho zuřivá povaha a jeho nevděk nedokázaly od něho odpoutat vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, a z jakých příčin u něho setrvávali; a právě tento soubor okolností mě přesvědčil, že to byl Desmarets, koho chtěli vynést k plnosti úřadů jeho strýce Colberta.

Na mé naléhání, které jsem vystupňoval co nejvíc, mi pan z Beauvilliers dovolil upozornit Pontchartraina, aby ovládal svou povahu ve svých audiencích i vůči všem, aby přednášel před králem s menším sklonem ke zlému, aby podával zprávu v radě depeší o záležitostech, které měl na starosti, se zálibou méně nakloněnou přísnosti, a uvést mu blíže některé z nich, které mi vévoda vysvětlil, v nichž jeho tvrdé a ke zlému nakloněné způsoby, jak v této radě, tak v jeho audiencích, a dokonce i při jeho práci mezi čtyřma očima s králem, při níž byla paní z Maintenon vždy přítomna, zanechaly nepříznivé dojmy a živě se donesly zpět; zakázal mi však jít dál a dát mu postřehnout, odkud mohu mít své zprávy. Poděkoval jsem vévodovi z Beauvilliers jako za laskavost prvního řádu za to, co mi dovolil učinit, a znovu jsem ho zapřísahal, aby bouři odložil, dokud neuvidí plody těchto rad. K ničemu se nechtěl zavázat; zdálo se mi, že se bojí potěšení z pomsty, že ho tato zásada přiměla trochu se mému naléhání poddat a že právě proto a ze skromnosti odolal uspokojení, které by mu působilo dát mi najevo, jak velký vliv má na Pontchartrainův osud. Právě to mi otevřelo naději. Tak skončil tento důležitý rozhovor.

Dal mi podnět k velkým úvahám. Kromě těch, které jsem už vyložil o postavení kancléře a jeho vnuků, kdyby byl jeho syn vyhnán, jsem cítil ještě, že kdyby byla tato rána odražena — pokud by se mi to vůbec podařilo —, nebyli by stále v žádném bezpečí. Pontchartrain, takový, jaký byl, by se nedokázal dlouho ovládat; jeho recidivy by se staly smrtelnými, s tou všeobecnou hrůzou, kterou si tak právem přivodil, a s tím krajním odcizením, abych neřekl víc, které stále trvalo mezi jeho otcem a vévodou z Beauvilliers v novém a pevném postavení, v němž se tehdy ten druhý nacházel. Celý život jsem si co nejvroucněji přál vidět je pevně usmířené, ale tak, jak si člověk někdy přeje věci vysněné a nemožné. Dva muži ve všem tak nepodobní, kromě poctivosti a lásky ke státu, neměli nic, v čem by se spolu mohli snést. Jejich styky, jejich záměry, jejich názory, jejich povahy byly tak protichůdné, že k tomu nebylo co dodat, a dokonce i náboženství se u dvou velmi poctivých mužů, způsobem, jakým je jeden i druhý chápali, stalo velmi mocným důvodem odporu. A přece jsem v nové podobě,

kterou dvůr nabyl, viděl kancléře a jeho syna ztracené bez tohoto upřímného usmíření, a jeho nutnost se mi zdála tak prokázaná, že ať se mi zdálo jakkoli nemožné a vysněné, vzal jsem si do hlavy, že se odvážím na něm pracovat. Bez tohoto jediného léku jsem neviděl pro kancléře žádný způsob, jak obstát v nové a trvalé podobě, kterou dvůr nabyl, a v radostném stavu svého vlastního postavení jsem nenacházel jiný trn než krajní trápení, které kalilo všechnu mou radost, vidět své dva nejdůvěrnější přátele v takovém vzájemném postavení, že jeden by byl tím druhým neomylně zničen a zahlazen. Nebylo třeba méně mocného pohnutí, aby mě přimělo podniknout dílo tak blízké nemožnosti, které krajní nutnost tehdy poprvé přestala nechat mě považovat za bláznovství.

Hned téhož večera, když hosté od večeře od Pontchartraina odešli, jsem vstoupil k němu, kam jsem už nechodil důvěrně, ba jen velmi zřídka. Hodina ještě zvětšila jeho překvapení; řekl jsem mu hned při příchodu, s vážným a chladným výrazem, že ačkoli nemám ve zvyku mu udílet lekce a že mám důvod být tomu vzdálenější než kdy jindy, mám mu přesto říci věci, od nichž se nemohu osvobodit; aby se mě neptal ani na mé důvody, ani odkud beru to, co mu mám říci; aby se spokojil s tím, že se dozví, že mě nemůže poslouchat s dostatečnou pozorností ani se dost pečlivě snažit, aby z toho bez odkladu vytěžil. Po tak důrazné předmluvě jsem mu řekl, jako bych byl jeho původcem, všechno, co jsem měl dovoleno mu říci, a to jedním dechem jako lekci naučenou nazpaměť. Byl jsem vyslechnut se vší pozorností, jakou vyžadovala má předmluva a látka, která po ní následovala. Pontchartrain snadno vycítil, že zvláštní skutečnosti, které jsem mu uvedl, mi mohly přijít jen z důležitých míst. Chtěl se v některých věcech omlouvat, v jiných se přiznal a sváděl to na svou povahu. Odpověděl jsem, že u mne je to všechno zbytečné, že jeho věcí je vytěžit z toho, co právě slyšel, a mou jít spát, a nato jsem ho opustil stejně příkře, jako jsem k němu přišel. Druhý den jsem vévodovi z Beauvilliers podal zprávu o tom, co jsem Pontchartrainovi řekl. Zvětšil můj strach tím, co mi dal nahlédnout o bezprostřednosti pádu, a přesto souhlasil, že vyčká, co přinese moje domluva.

Několik dní nato, když jsem se po půlnoci procházel ve třech s dauphinem a abbé z Polignaku, stočil se rozhovor na holandskou vládu, na její snášenlivost ke všem sektám a brzy i na jansenismus. Obratný abbé si nenechal ujít příležitost a řekl vše, co bylo třeba, aby se zalíbil. Dauphin mi dal příležitost dosti se do rozhovoru zapojit. Mluvil jsem podle svého přesvědčení a bez strojenosti. Procházka se za nejkrásnějšího počasí na světě protáhla dlouho do noci a s dauphinem jsem se rozloučil, když se chystal vrátit do zámku. Co si o této věci myslím, vyložím jinde, protože bude v dalším hrát roli ve více než jedné věci, i v mém způsobu nazírání a v mém postavení u dauphina. Hned nazítří ráno mě pan z Beauvilliers zastavil v salonu a vyprávěl mi, že mu dauphin právě s velkou radostí řekl, že podle řečí, které ode mne předešlého večera na své procházce slyšel, mě pokládá za vzdáleného jansenismu; a hned se mě zeptal, o čem byla řeč, protože mu to dauphin nestačil vysvětlit. Když jsem mu o

tom podal zprávu, řekl mi, že dauphina v tomto mínění o mně úplně utvrdil, a to skutečně uvolnilo jeho důvěru ke mně ve všech možných věcech; a hle, co způsobí náhody.

Způsobila také to, že mi vévoda při těchto řečech hned nato řekl, že dauphin silně podezírá Pontchartraina z jansenismu — jeho, který se u krále vlichocoval horlivostí v tom pronásledování. Útlocitnost pana z Beauvilliers byla v tom ohledu tak podivná, že po tom, co mi sám řekl, že jezuité a sulpiciáni přičítají pronásledování, jemuž Pontchartrain vystavoval jansenisty, jeho zlovolné zálibě, jsem ho nemohl odvrátit od jeho podezření jinak, než že jsem se mu za Pontchartraina v té věci zaručil a ujistil ho, že ve všem se lišíce od jeho otce, jsou spolu dokonale rozdílní i v názoru na jezuity a na Oratoř. Pontchartrainův styk s otcem de La Tour[10], generálem Oratoře, v době smrti jeho ženy a ještě několik měsíců potom, tato podezření rozšířil; ale ujistil jsem vévodu, jak to byla pravda, že Pontchartrain s krajní neslušností zanechal styku s otcem de La Tour jako špinavé košile a od té doby o něm už ani neslyšel. Viděli jsme se znovu téhož dne k večeru. Mezitím se pan z Beauvilliers na mé slovo zaručil dauphinovi za Pontchartraina ohledně jansenismu. Svěřil mi to, a byla to první dobrá služba, kterou mu u tohoto prince prokázal. Odtud mi vévoda řekl, že nechápe dvě věci, je-li Pontchartrain v té věci takový, jak jsem ho tak důrazně ujišťoval: jednak že je jezuitům velmi podezřelý, jednak jak to, že záležitost jednoho orleánského duchovního je v jeho rukou tak špatně vedena; že jezuité přičítají jeho zálibě v páchání zla jeho ochotu špatně nakládat s jansenisty, které posílali do vyhnanství nebo zbavovali úřadů, a přesto se mají před ním na pozoru, protože jim odporuje, jak jen může; a že tento duchovní, tak odporující jansenistům a čerpající odtud všechnu svou podporu, nemůže být hůř obsloužen, než jak ho obsluhuje Pontchartrain ve věci připojení jednoho obročí, které je přitom pro dobrou stranu velmi podstatné. Dosti se nad tím rozohnil a sám od sebe mi dovolil upozornit Pontchartraina, ale jako ode mne samého, na smýšlení jezuitů vůči němu; že mu velmi záleží na tom, aby je změnil opačným chováním; a ohledně toho duchovního mu říci, už ne jako ode mne, nýbrž jeho jménem jako radu, aby jeho záležitost přednesl v příští radě depeší, aby jí dal příznivý obrat, a dodat, že je to pro něho důležitější, než si myslí.

Téhož večera kolem půlnoci jsem vykonal u Pontchartraina druhou návštěvu, docela podobnou té první, jejíž hodina a tón ho nepřekvapily o nic méně a věci, o něž šlo, ještě mnohem víc než při té první. Při té první snad tušil, odkud mu mé rady přicházejí. Při této druhé to už nemohl nevědět. V drzosti to byl první člověk na světě, když se lidí nebál; a první také v podlézavosti, v níž ho nikdo nepřekonal, úměrně své potřebě a svému strachu. Lze tedy posoudit, co všechno mě prosil vyřídit panu

10. **Vysvětlivka:** Otec de La Tour byl generálem kongregace oratoriánů (Oratoře), kterou jezuité a jejich přívrženci podezírali z jansenismu.

z Beauvilliers, jak se začal chovat k jezuitům a jak dopadla záležitost orleánského duchovního.

Pan z Beauvilliers s tím byl tak spokojen, že svolil, abych mu řekl, ale jako ode mne samého, v hrubých rysech, v jakém nebezpečí je u dauphina, a jakými prostředky se mu může pozvolna přiblížit — vesměs opačnými jeho povaze a jeho obvyklým způsobům. Vévoda zašel až tak daleko, že mě pověřil mu říci, že mu zjedná příležitosti pracovat s dauphinem, že ho na ně předem upozorní a poučí ho, jak se při nich chovat.

Navštívil jsem tedy hned Pontchartraina potřetí; nikdy jsem neviděl člověka tak unešeného. Připadal si utopený a zachráněný v jediném okamžiku a jeho ujišťování, jak vůči panu z Beauvilliers, tak vůči mně, nebrala konce. Co se mne týče, věděl jsem dobře, co si o nich myslet, protože to bylo tři týdny poté, co ke mně poslal Aubantona[11]; také jsem je pro sebe přijal s tím nejpohrdavějším chladem a dal jsem mu volbou svých nemnoha slov pocítit, jak nicotný podíl má jeho osoba na nečekané záchraně, kterou jsem mu zjednával.

Vévoda dodržel slovo; Pontchartrain byl upozorněn a poučen; a protože pan z Beauvilliers v tom nechtěl být vidět, byl jsem stále prostředníkem mezi nimi pod nejúplnějším tajemstvím. Pontchartrain pracoval u dauphina; vévoda věci připravil. Princ byl spokojen. Tak to trvalo po zbytek pobytu v Marly, který nás jedním tahem přivedl do Fontainebleau, aniž jsme se vrátili do Versailles, kvůli nezdravému vzduchu.

Mezitím a ke konci pobytu v Marly jsem si vzal stranou prvního štolbu, ne abych mu svěřil cokoli z toho, co bylo právě vyprávěno, nýbrž abych ho po svém využil k zamýšlenému usmíření.

Byl to vysoký muž, chladný, nepříliš duchaplný, ale velmi rozumný, velmi moudrý, velmi spolehlivý, velmi umírněný, který tím, že se u dvora narodil a strávil tam život, jako syn muže, jenž byl mistrem svého řemesla a těšil se mimořádné vážnosti, a sám zasvěcený do nejtajnějších kabinetů Le Tellierova, Louvoisova a Barbezieuxova, s nimiž byl skrze svou ženu tak blízce spřízněn a kteří ho do všeho zasvěcovali, nabyl velké znalosti dvora a světa, měl tam velkou váhu, mísil se do mnoha věcí a stal se tam nakonec jakousi osobností. Odjakživa byl zadobře s králem, míval s ním občas soukromá setkání; a měl umění být zadobře se všemi ministry a důvěrně s kancléřem, který k němu měl velkou důvěru. Mluvil jsem o něm při příležitosti Monseigneurovy smrti, od něhož si mnoho sliboval, a nic od nového dvora, s nímž neměl žádné spojení, a s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers dokonce něco méně než nic, kvůli starému pomazání Louvoisovců, tak nepřátelských ke

---

11. **Vysvětlivka:** Aubanton, první úředník námořnictva, Pontchartrainův prostředník v jednání o milicích v Blaye (viz kap. 13).

všemu, co bylo colbertovské, a kvůli tomu, že všechny jejich styky a jejich způsoby byly docela odlišné.

Domníval jsem se tedy, že je to jediný člověk, jehož bych mohl využít, abych kancléře napadl kvůli jeho chování k vévodovi z Beauvilliers. Řekl jsem mu, že jsa přítelem pana z Beauvilliers i kancléře do té míry, jako jsem jím byl, vidím odjakživa jejich odcizení s krajní bolestí, že jsem se až dosud spokojoval s tím, že se nad ním v duchu rmoutím; ale že v nové podobě, kterou dvůr právě nabyl a která se den ode dne upevňuje, nemohu klidně spát, jako jsem spával, dokud jejich nepřátelství nemohlo být osudné ani jednomu z nich; že dauphin se rychle stává pánem věcí a skrze něho jeho vychovatel, který jím bude bez míry, až jeho svěřenec nastoupí po králi; že nynější nebezpečí je velké pro veřejnou nenávist, kterou si Pontchartrain přivodil; a i kdyby se udržel po zbytek této vlády, což se mi zdálo velmi obtížné, zdálo se mi nemožné, aby vydržel déle; že kdyby padl, nevidím, co by se mohlo stát s otcem vyhnaného muže u dvora, kde by všechen vliv byl proti němu, kde by přežil své štěstí i sám sebe a kde by mu ani slušnost, ani jeho vlastní povaha nedovolily zůstat a vystavovat se nebezpečí, že bude sám vyhnán kvůli nějaké příhodě týkající se Říma a jansenismu a že mu bude dosazen strážce pečetí; že marně se spoléhá na autoritu svého úřadu, na svého ducha, na své schopnosti, na svou pověst, protože nenapadnou jeho, nýbrž jeho syna, který nemá žádný z těchto štítů, který se stal všem trnem v oku a jehož pád by sklidil veřejný potlesk.

Beringhen Pontchartraina dokonale znal; přiznal mi pravdivost toho, co jsem mu líčil, i svůj krajní strach z toho, co jsem předvídal, a naléhal na mne, abych pracoval na usmíření tak zásadním pro štěstí otce i syna, jako jediný člověk, který se o ně může pokusit díky přátelství a důvěře, jež ke mně vévoda i kancléř stejně a úplně chovali. Odpověděl jsem mu, že je to má největší touha, ale že bych pracoval marně, dokud se kancléř bude s vévodou v radě ustavičně potýkat a jinde se vůči němu nebude krotit; že tak živí nenávist — abych mluvil otevřeně — dávno zakořeněnou, že ji den co den zvětšuje, místo aby myslel na to, jak ji otupit, v čemž přitom spočívá jeho spása i spása jeho rodiny; že je na něm, Beringhenovi, jeho příteli, který mu nebude podezřelý kvůli panu z Beauvilliers, s nímž, jak dobře věděl, neměl žádné spojení, aby mu otevřel oči ohledně nebezpečí, že uvidí zaniknout celé to ohromné jmění a postavení, které si vybudoval; a aby mu dal pochopit, že to stojí za to, aby se přemohl a podrobil se nutnosti doby; že až ho přivede k opravdové změně chování v tomto ohledu, pokusím se ji využít u pana z Beauvilliers, pozvolna je sblížit, a odtud je nakonec usmířit, bude-li to v mých silách.

První štolba, buď nesmělý, jak od přírody byl, nebo zoufaje, že by přiměl k rozumu kancléře, tak prudkého a rozhodného, jak ho znal, nebo opravdu v časové tísni, mi řekl, že bude mít málo času, aby s kancléřem dostatečně promluvil, neboť ten nebyl v Marly, přijížděl tam jen na zasedání rady, v ty dny se vracel na oběd do Versailles a ostatní dny trávil v Pontchartrainu; že požádal krále o dovolení odjet za

několik dní k sobě do Armainvilliers a že tam stráví téměř celý pobyt ve Fontainebleau, kam se dvůr co nevidět chystal. Skončil tím, že na mě znovu naléhal, abych pracoval na tak dobrém díle, které nikdo jiný než já nemůže vykonat, a já tím, že jsem ho vybízel, aby aspoň před odjezdem promluvil, a promluvil bez šetrnosti. Pokračování toho uvidíme brzy ve Fontainebleau; než tam dvůr dovedeme, je třeba vrátit se k věcem, které této cestě předcházely.

Na mnoha místech těchto Pamětí bylo možno roztroušeně vidět, k jakému stupni důvěrnosti a plné důvěry jsem dospěl s vévodou z Beauvilliers, s vévodou z Chevreuse a s vévodkyněmi, jejich manželkami. Ti všichni žili v témž přátelství s paní ze Saint-Simon, a — což bylo u osob tak všeobecně uzavřených a odměřených snad jedinečné — v té nejúplnější důvěře a volnosti, založené na úctě k její ctnosti a na zkušenosti s moudrostí a dobrotou jejího ducha a jejího chování, a to, je-li to možné, ještě víc než na tom, čím pro mne byla, a na tom, co věděli, že jsem já pro ni. Je tedy třeba pochopit, že tyto tři páry tvořily skupinu, která si nic netajila, která se o všem radila, která byla v tomto ohledu pro kohokoli nepřístupná a jejíž styk byl nejen ustavičný, ale každodenní, a často víckrát za den, když jsme byli na týchž místech; a velmi zřídka se stávalo, abychom byli odloučeni, protože Vaucresson byl velmi blízko a já jsem ode dvora skoro nevycházel, a paní ze Saint-Simon také ne. Toto spojení, navázané už dávno, ale postupně utužované a rozmnožované, dospělo k tomuto poslednímu stupni dlouho před Monseigneurovou smrtí, jak bylo možno postřehnout z různých míst těchto Pamětí.

Za tohoto stavu pan z Beauvilliers už dlouho nepřestával vzbuzovat ve svém svěřenci, nad jehož duchem i srdcem měl veškerou moc, úctu, přátelství a zálibu ke mně. Po řadu let nevynechal žádnou příležitost. Viděli jsme, že jsem pocítil účinek toho při příležitosti římského velvyslanectví, a jiný, tak velice zřetelný, když se vrátil z lillského tažení. Smutný stav, v němž se pak tak dlouho nacházel, přidal na opatrnosti, kterou mi moudrý vychovatel vždy předepisoval. Pamatujeme se, do jaké situace tohoto prince stavěla meudonská klika a jak velmi se mu odcizil i sám král, nad to, jak tomu bylo už předtím pro tak odloučený a tak uzavřený život jeho vnuka, který ho už tehdy s Monseigneurem velmi rozladil. V žádné z těch dob se nepochybovalo, že vévoda z Beauvilliers má tohoto mladého prince v moci; hloubka mé důvěrnosti s vévodou byla neznámá, ale spojení bylo příliš silné a styk příliš ustavičný a příliš volný s tak uzavřenými lidmi, než aby nevyšlo najevo.

Být nanejvýš opatrný a ve střehu, to byl vévodův převládající rys. Nenávist paní z Maintenon a otřesy, které zakusil i od samotného krále, ještě přidávaly okovy jeho přirozené nesmělosti. Bál se podezření, že ovládá svého svěřence, bál se žárlivosti a pronikavých pohledů, které na mne byly upřeny od té volby pro Řím. Chtěl mě pozvolna uvést do důvěry mladého prince, ale nechtěl, aby z toho bylo cokoli vidět. Ještě zdvojnásobil opatrnost od lillského tažení, kdy jsem se tak hlasitě vyslovil a kvůli čemuž jsem byl na čas ztracen. Připomínám všechna tato data a fakta roztroušená

v těchto Pamětech, abych je všechna najednou předložil před oči a ukázal důvody chování, které mi vévoda z Beauvilliers po dohodě s princem předepsal.

K princi jsem v hodinách dvorních přijetí chodil jen zřídka a nakrátko, dost na to, aby se nezdálo nic strojeného, a dost málo na to, aby nebylo možno podezírat nejen důvěrnost, ale ani jakýkoli záměr se k němu přiblížit; celkově víc nedbalosti než dvoření. Z toho důvodu mě princ u sebe příliš nevyznamenával a nedopřával mi o mnoho víc, než byl zvyklý dopřávat lidem mého druhu; ale často mi výmluvný pohled, kradmý úsměv řekly vše, co jsem si přál vědět.

Kromě té převahy, že mě u něho ustavičně a promyšleně podporoval vévoda z Beauvilliers a také vévoda z Chevreuse, bylo při povaze tohoto prince to, co bylo vidět z mé povahy na tkanivu obvyklého chování celého mého života, nevšední výhodou, abych se mu zalíbil. Miloval život pilný, vyrovnaný a pokojný, vážil si jednoty v rodinách, cenil si přátelství, která dělala čest; a v těch, jak jsme viděli, jsem měl vždycky štěstí. Mé mládí nemělo nic, co by ho mohlo odcizit nebo zarazit. Všechna má zvláštní spojení byla s osobami, které mu byly téměř všechny milé, buď přímo, nebo nějakou oklikou; má nepřátelství a má odcizení s těmi, které mu většinou stály v opozici, a velmi často přímé, což se stalo přirozeně a bez jakékoli strojenosti. Po celý život jsem byl zadobře s jezuity, ačkoli jsem měl spojení vždy jen s jedním najednou, ale spojení jedinečné, až do smrti posledního, který přežil zesnulého krále; počítali mě mezi své přátele, jak jsme viděli u otce Telliera a jak uvidíme ještě víc. Byl jsem, jak jsme také viděli, důvěrným přítelem biskupa z Chartres Godeta. To byly spolehlivé štíty proti nebezpečnému podezření z jansenismu; a to, co jsem vyprávěl o onom rozhovoru s dauphinem v přítomnosti abbé z Polignaku v marlyských zahradách, tu jistotu zpečetilo. Můj postoj v tomto ohledu se v dalším bude vracet příliš často, než aby nezasluhoval vysvětlení, když se k tomu naskýtá tak přirozená příležitost.

Slavný opat z La Trappe[12] byl v tom mým kompasem, stejně jako v mnoha jiných věcech, v nichž bych si nesmírně přál, abych byl býval měl praxi stejně jako teorii.

Každou stranu v církvi i ve státě pokládám za odpornou. Není jiné strany než strany Ježíše Krista. Pokládám také za kacířské proslulých pět vět[13], přímé i nepřímé, a za takovou každou knihu bez výjimky, která je obsahuje. Věřím také, že jsou osoby, které je pokládají za dobré a pravdivé, které jsou mezi sebou spojeny a tvoří stranu. Tak tedy z žádného hlediska nejsem jansenista.

Na druhé straně jsem důvěrně oddán, a ještě víc ze svědomí než z té nejzdravější politiky, tomu, co je velmi nevhodně známo pod jménem svobod gallikánské církve, protože tyto svobody nejsou ani výsady, ani ústupky, ani uzurpace, ani dokonce

---

12. **Vysvětlivka:** Armand-Jean Le Bouthillier de Rancé (1626–1700), opat kláštera La Trappe a obnovitel přísné cisterciácké řehole (trapisté), byl Saint-Simonovým duchovním rádcem a přítelem.

13. **Vysvětlivka:** Pět vět o milosti, vyvozených z Jansenova díla *Augustinus* (1640), které papež Inocenc X. odsoudil roku 1653 jako kacířské; jansenisté uznávali jejich odsouzení, ale popírali, že je Jansenius skutečně učil.

svobody vzniklé zvykem a trpěním, nýbrž ustavičná praxe všeobecné církve, kterou církev ve Francii žárlivě uchovala a hájila proti výbojům a uzurpacím římské kurie, které zaplavily a ujařmily všechny ostatní a svými nároky způsobily náboženství nekonečné zlo. Říkám římské kurie z úcty k římskému biskupovi, jemuž jedinému zůstalo jméno papež, který je podle víry hlavou církve, nástupcem svatého Petra, prvním biskupem, s nadřazeností a jurisdikcí z božího práva nad všemi ostatními, ať jsou kdokoli, a jemuž jedinému náleží péče a dohled nade všemi církvemi světa, jakožto náměstku Ježíše Krista par excellence, to jest prvnímu ze všech jeho náměstků, jimiž jsou biskupové. K tomu dodávám, že pokládám římskou církev za matku a učitelku všech ostatních, s níž je třeba být ve společenství; učitelku, *magistra*, a nikoli paní, *domina*; ani papeže za jediného biskupa, ani za biskupa univerzálního, řádného a diecézního ve všech diecézích, ani za toho, kdo jediný má biskupskou moc, z níž by vyplývala na ostatní biskupy, jak to chce vydávat za článek víry inkvizice, kterou pokládám za ohavnou před Bohem a prokletou před lidmi.

Podpis proslulého formuláře[14] pokládám za velmi zhoubný vynález, snesitelný však, drží-li se člověk přesně míru Klementa IX., jinak neudržitelný. Z toho plyne, že jsem velmi daleko od toho, abych věřil, že je papež neomylný, v jakémkoli smyslu se to bere, nebo že je nadřazen, či dokonce roven ekumenickým koncilům, jimž jediným přísluší definovat články víry a které jediné se v ní nemohou mýlit.

O Port-Royal smýšlím docela tak, jak se o něm zesnulý král s povzdechem vyjádřil Maréchalovi (viz výše): že to nejsvětější, nejčistší, nejučenější, nejpoučnější, nejpraktičtější, a přitom nejvznešenější, ale i nejosvícenější a nejjasnější, co poslední staletí vydala, vzešlo z této školy a z toho, co je známo pod jménem Port-Royal; že jméno jansenismus a jansenista je hrnec sazí nanejvýš pohodlný k tomu, aby se zahubil, kdo se komu zlíbí, a že z tisíce lidí, po nichž se jím hází, si to možná nezaslouží ani dva; že nevěřit tomu, co se římské kurii zlíbí si nárokovat ve věcech duchovních, a dokonce i světských, nebo vést život prostý, odloučený, pracovitý a skromný, nebo být spojen s osobami tohoto druhu, stačí k tomu, aby člověk utržil skvrnu jansenisty; a že tento rozsah neodůvodněných podezření, tak pohodlný a tak užitečný pro toho, kdo je vnuká a kdo z nich těží, je krutou ranou náboženství, společnosti i státu.

Jsem přesvědčen, že jezuité jsou nanejvýš užiteční, omezí-li se na službu, kterou jim určil svatý Ignác. Tovaryšstvo je příliš početné, než aby v sobě nechovalo mnoho svatých — a takové jsem poznal —, ale také příliš početné, než aby v sobě nechovalo mnoho jiných. Jejich politika a jejich žárlivost způsobily a dosud působí velká zla; jejich zbožnost, jejich péče o vzdělávání mládeže a šíře jejich rozhledu a vědění také působí velká dobra.

---

14. **Vysvětlivka:** Formulář odsuzující pět vět v Jansenově smyslu, který museli duchovní a řeholnice podepsat (vyžadován od 60. let 17. století). Takzvaný Klementův mír (1668–1669), uzavřený za papeže Klementa IX., dočasně ukončil spor tím, že připustil podpis s výhradou v otázce faktu.

To stačí pro člověka mého stavu; sestupovat do dalších podrobností by znamenalo z něho vystoupit i překročit meze toho, o čem se zde pojednává; ale není to příliš vzhledem k věcem, k jejichž nutnému vyprávění se blížíme. To, co jsem právě vyložil, neuspokojí ty, kdo tvrdí, že jansenismus a jansenisté jsou smyšlená hereze a smyšlení kacíři, a ještě méně jistě uspokojí ty, jimž je předpojatost, nevědomost nebo zájem ukazují všude. Co mě nesmírně udivilo, je, jak předpojatost, která pana z Beauvilliers stavěla na tuto druhou stranu, mu mohla dovolit, aby se se mnou snášel do té míry, jak to činil, a bez nejmenšího mráčku po celý svůj život, při úplné upřímnosti, kterou jsem k němu v tomto ohledu vždy choval, stejně jako ve všech svých ostatních názorech o všech ostatních věcech.

Kapitola patnáctá

Osobní postavení vévodkyně ze Saint-Simon u dvora. — Opatrnost mého chování. — Šťastně sonduji dauphina. — Krátký kradmý rozhovor s dauphinem. — Dauphin se mnou mezi čtyřma očima. — Hodnost: vláda, ministerstvo. — Krásné a oprávněné naděje. — Porada mezi vévodou z Beauvilliers a mnou. — Další rozhovor dauphina se mnou mezi čtyřma očima. — Tajemství těchto rozhovorů. — Hodnost: princové, princové krve, legitimovaní princové. — Krásná slova dauphina o levobočcích. — Porada mezi vévodou z Beauvilliers a mnou. — Pevná důležitost vévody z Beauvilliers. — Úplná shoda mezi ním a mnou. — Rozdílnost názorů mezi vévodou z Beauvilliers a mnou ohledně Monseigneurova dědictví. — Způsob, jakým se s ním naložilo; krajní nepřístojnost, která se při tom v Marly stala.

Na různých místech těchto Pamětí bylo vidět, jak mohla paní ze Saint-Simon počítat s přízní paní vévodkyně z Bourgogne a jak trvale zamýšlela, aby nastoupila po vévodkyni du Lude[1]. Místo, které byla nucena zastávat u paní vévodkyně z Berry, ji přivedlo do všech důvěrných společností; čím víc ji viděli zblízka, tím víc si jí cenili, tím víc ji měli rádi, a smím-li to říci podle všech těch téměř korunovaných hlav, ba i podle krále a paní z Maintenon, tím víc ji ctili a vážili si jí; a výstřelky princezny, k níž ji přidělili proti její vůli, jen posílily dojem v prospěch jejího velkého rozumu, rozvahy, správnosti jejího úsudku i jejího jednání, moudrosti, vyrovnanosti, skromnosti a ctnosti celého přediva jejího života — ctnosti ryzí a vždy důsledné, která, přísná k sobě samé, byla laskavá a vráskami svými vůbec neodpuzovala. Vyhledávaly ji vždy i ty, které od ní věkem a chováním stály nejdál a které se jí nejednou přišly vrhnout do náruče, aby jim poradila a pomohla jim z nebezpečí a z domácích bouří, do nichž je jejich chování uvrhlo. Tolik milých a pevných vlastností jí získalo přátelství a důvěru mnoha významných osob a takovou pověst, že nikdo nebyl v tomto ohledu šťastnější než ona; a tu si lze vzpomenout na radu, kterou mi tři ministři, aniž se mezi sebou jakkoli domluvili, dali, když jsem byl vybrán pro Řím[2]: abych jí všechno sděloval a řídil se jejími radami. Dauphin, který se s ní často vídal při důvěrných zábavách, a to stále od sňatku pana vévody z Berry, pojal k ní velkou úctu, přátelství, ba i důvěru, což mi u něho bylo další velmi silnou oporou, kterou vévoda z Beauvilliers vždy posiloval, jak z přátelství, tak ještě víc z mínění, jaké o ní měl. Všechno mě tedy neslo k důvěře a ke svobodnému, důvěrnému přátelství s dauphinem.

1. **Vysvětlivka:** Vévodkyně du Lude, roz. Marguerite-Louise de Béthune, vdova po vévodovi du Lude, byla od příjezdu Marie Adelaidy Savojské do Francie (1696) její dvorní dámou.

2. **Vysvětlivka:** Roku 1705 byl Saint-Simon určen za velvyslance v Římě; ke jmenování nakonec nedošlo.

Když se smrtí Monseigneura dvůr změnil, šlo pro mne o to změnit i chování k novému dauphinovi. Pan z Beauvilliers se mnou o tom promluvil hned zpočátku, usoudil však, že tato změna se smí dít jen velmi pozvolna, a tak, aby si na ni lidé zvykli, aniž by se polekali. V různých dobách jsem unikl podivným zlomyslnostem; musel jsem počítat s tím, že se na mne budou upírat pohledy úměrně závisti, a že jejím nebezpečím mohu uniknout, jen když zahalím své nové postavení, tolik změněné proměnou celé dvorské scény; a proto se k princi otevřeně přibližovat jen pomalu, podle toho, jak se jeho záštita vůči mně upevní, to jest podle toho, jak poroste v králově důvěře a ve vlivu na věci veřejné i ve společnosti. Přesto jsem pokládal za vhodné vyzkoušet ho hned v prvních dnech jeho nového rozletu. Jednoho večera jsem se k němu připojil v zahradách v Marly, kde ho doprovázelo málo lidí, a nikdo, kdo by mě omezoval; využil jsem jeho vlídného přijetí a řekl jsem mu jakoby mimochodem, že mnoho důvodů, které mu nejsou neznámé, mě až dosud drželo v nezbytném odstupu od něho, že nyní doufám, že budu moci s menším omezením následovat svou oddanost a náklonnost, a že si lichotím, že mu to bude milé. Odpověděl mi rovněž potichu, že skutečně někdy existují důvody, které zdržují; že se domnívá, že pominuly; že dobře ví, jaký vůči němu jsem; a že s potěšením počítá s tím, že se teď budeme vídat volněji z jedné i z druhé strany. Zapisuji přesně slova jeho odpovědi pro neobyčejnou zdvořilost těch, jimiž končí. Pokládal jsem ji za šťastný úspěch návnady, která zabrala, jak jsem si předsevzal. Pomalu jsem se začal pilněji účastnit jeho procházek, ale neprovázel jsem je celé, leda když je nerozmnožoval dav nebo nebezpeční lidé, a mluvil jsem při nich volněji. Zůstal jsem zdrženlivý, pokud šlo o návštěvy u něho, kde byla společnost, a přibližoval jsem se k němu v salonu podle toho, jak se mi to tam hodilo.

Předal jsem mu za procesu náš spis proti d'Antinovi a neopomněl jsem mu prohodit slovo o naší hodnosti, jíž jsem ho znal velmi nakloněného, a to ze zásady. Spis si přečetl a byl velmi rád, kvůli některým z nás, že ho shledal velmi dobrým a d'Antinovu při neudržitelnou. Nebylo mi rovněž neznámo, co si myslí o formě státní vlády a o mnoha věcech, které s ní souvisejí; a jeho názory na to byly přesně moje vlastní a názory vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, od nichž jsem byl dobře poučen. Měl jsem to příliš dobře nachystané, abych se nepokusil z toho vytěžit mnoho. Dával jsem tedy pozor, abych zachytil všechno, co by mě mohlo přirozeně přivést k tomu, abych se dal do věci, a netrvalo dlouho, než jsem k tomu našel chvíli.

O několik dní později, když jsem byl v salonu, viděl jsem tam vstoupit dauphina a paní Dauphine spolu a opětovně spolu hovořit. Přiblížil jsem se k nim a zaslechl jsem poslední slova. Ta mě podnítila zeptat se prince, oč jde, ne přímo, ale s jistou uctivou volností, kterou jsem si už osoboval. Odpověděl mi, že jedou do Saint-Germain poprvé od té doby, co je dauphinem, to jest na obvyklou návštěvu po té v dlouhém

plášti a ve smutečním závoji; že to mění ceremoniál vůči anglické princezně[3]; vysvětlil mi to a s živostí zdůraznil povinnost nenechat nic ztratit ze svých oprávněných práv. „Jakou mám radost," odpověděl jsem mu, „že Vás vidím takto smýšlet, a jak máte pravdu, že dbáte na tyto druhy pozorností, jejichž zanedbání všechno zatemňuje!" Pokračoval zaníceně a já jsem využil nejživější chvíle, abych mu řekl, že má-li on, tak velký a jehož postavení je tak nesporné, pravdu, když na to dbá, oč víc máme pravdu my ostatní, jimž se všechno upírá a často i všechno bere, aniž si sotva troufáme si stěžovat, když se rmoutíme nad svými ztrátami a snažíme se udržet. Pustil se do toho se mnou tak, že se stal advokátem naší věci, a skončil tím, že mi řekl, že pokládá naše obnovení za spravedlnost pro stát důležitou; že ví, že jsem v těchto věcech dobře poučen; a že mu udělám radost, když s ním o tom někdy pohovořím. V tu chvíli se znovu připojil k paní Dauphine a odjeli do Saint-Germain.

Skutečnost, která dala podnět k tomuto krátkému, ale důležitému otevření, spočívala v tom, že za Monseigneurova života paní vévodkyně z Bourgogne všude na neutrální půdě[4] ustupovala anglické princezně; ale že jako choť předpokládaného dědice, jíž se stala Monseigneurovou smrtí, měla napříště všude na neutrální půdě mít přednost před touž anglickou princeznou, která nebyla předpokládanou dědičkou bratra, jenž bude mít děti a který dokonce ještě nebyl ani ženatý. Za několik dní nato pro mne dauphin poslal. Vešel jsem šatnou, kde mě čekal du Chesne, jeho první komorník, velmi poctivý muž, spolehlivý a mající jeho důvěru, aby mě uvedl do jeho kabinetu, kde byl dauphin sám. Do mého poděkování se mísilo leccos o mém minulém i nynějším chování a o mé radosti ze změny jeho postavení. Pustil se do věci jako člověk, který se méně bojí otevřít se, než podlehnout marnivosti svého nového lesku. Řekl mi, že až dosud se snažil jen zaměstnávat se a vzdělávat; že se do ničeho nevměšoval a nepokládal za správné nabízet se ani předstupovat sám od sebe; ale že od té doby, co mu král nařídil seznamovat se se vším, pracovat u sebe s ministry a ulehčovat mu, pokládá všechen svůj čas za náležející státu a veřejnosti a za krádež všechno, co by z něho ukradl věcem veřejným nebo tomu, co by ho mohlo vést k tomu, aby se jim stal dorostlým; že si proto nedopřává zábavu jinak než pro odpočinek, a aby měl ducha způsobilejšího znovu užitečně začít po uvolnění, jehož příroda potřebuje. Odtud se rozhovořil o králi, mluvil o něm s nesmírnou něhou a velkou vděčností a řekl mi, že se cítí velmi úzce zavázán přispívat k jeho ulehčení, když král má v něho tu důvěru, že si to přeje. Velmi jsem souhlasil s tak důstojnými city, ale s obavou, zda se něha, vděčnost a úcta nezvrhají v nebezpečný obdiv. Prohodil jsem několik slov o

---

3. **Vysvětlivka:** Anglická princezna Ludovika Marie Stuartovna (1692–1712), dcera Jakuba II., žila s matkou, anglickou královnou vdovou Marií Modenskou, na stuartovském dvoře v Saint-Germain-en-Laye. Bratrem, o němž je níže řeč, je Jakub (III.) Stuart, tehdy dosud svobodný.

4. **Vysvětlivka:** Neutrální půda (*lieu tiers*) je místo, které nepatří žádné ze setkávajících se osob; tam se přednost řídila jen hodností.

tom, že král neví o mnoha věcech, o nichž se sám připravil o možnost se dozvědět a k nimž by jeho dobrota jistě nezůstala lhostejná, kdyby k němu mohly dojít.

Tato struna, takto lehce dotčená, ihned vydala silný zvuk. Princ po několika slovech úvodu o tom, že ví od pana z Beauvilliers, že se mnou lze bezpečně mluvit o všem, přiznal pravdivost toho, co jsem říkal, a hned se vrhl na ministry. Rozhovořil se o bezmezné moci, kterou si osobovali, o moci, kterou získali nad králem, o nebezpečném užití, které z ní mohou učinit, o nemožnosti dostat cokoli ke králi nebo od krále ke komukoli jinak než jejich prostřednictvím; a aniž kohokoli z nich jmenoval, dal mi velmi jasně najevo, že tato forma vlády je zcela proti jeho vkusu a jeho zásadám. Pak se něžně vrátil ke králi a stěžoval si na špatnou výchovu, jaké se mu dostalo, a na zhoubné ruce, do nichž postupně padl; že tím, pod záminkou politiky a autority, z nichž všechna moc a všechen užitek připadaly jen ministrům, bylo jeho srdce, přirozeně dobré a spravedlivé, ustavičně odváděno z pravé cesty, aniž to zpozoroval; že dlouhý zvyk ho na těchto jednou nastoupených cestách utvrdil a učinil království velmi nešťastným. Pak se s pokorou obrátil k sobě a dal mi mnoho důvodů, abych jej obdivoval. Potom se vrátil k chování ministrů a já jsem toho využil, abych ho přivedl k jejich uzurpacím vůči vévodům a vůči lidem nejvyššího postavení. Při tomto vyprávění unikl jeho zdrženlivosti hněv; rozpálil se nad oslovením *monseigneur*, které nám odpírají a které vyžadovali od všech netitulovaných, s výjimkou úřednické šlechty.

Nedokážu vylíčit, do jaké míry ho tato drzost pobouřila, a toto rozlišení, tak pošetile příznivé pro měšťanstvo proti nejvyšší šlechtě. Nechal jsem ho mluvit, jak abych se těšil z důstojných citů toho, kdo měl tak blízko k tomu, aby z nich mohl učinit pravidla a zákony, tak abych se sám poučil, kam až ho jeho rozohněná spravedlivost může dovést. Pak jsem se vrátil k počátkům převrácení veškerého řádu a řekl jsem mu, že čirou náhodou se mi zachovaly tři dopisy mému otci[5] od pana Colberta[6], ministra, generálního kontrolora financí a státního sekretáře, který mu psal *monseigneur*. Zdálo se, že ho to potěšilo, jako by se ho to samého týkalo. Nařídil mi, abych pro ně poslal, a obdivoval smělost tak úplné změny. Probrali jsme to; a protože rád věci zkoumal do hloubky a vracel se, jak nejdál mohl, k pramenům, dal se do vzniku úřadů státních sekretářů, jejichž chudičký původ ho znovu překvapil, ačkoli mi sám výkladem, do něhož se o tom pustil, ukázal, že se v tom nemá co učit[7].

---

5. **Vysvětlivka:** Claude de Rouvroy, první vévoda ze Saint-Simon (1607–1693), oblíbenec Ludvíka XIII., vévoda a pair od roku 1635.

6. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), od roku 1661 řídil královské finance, od roku 1665 jako generální kontrolor financí, od roku 1669 byl i státním sekretářem královské domácnosti a námořnictva; jeho dcery se provdaly za vévody z Chevreuse a z Beauvilliers. Zemřel v Paříži 6. září 1683 na záchvat ledvinové koliky způsobený močovým kamenem; pohřben byl v pařížském kostele Saint-Eustache.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz na konci svazku poznámku o původu státních sekretářů (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 9).

To všechno bylo látkou přes hodinu trvajícího rozhovoru; odvedla nás od té, kterou jsme měli probírat, ale způsobem důležitějším než ta látka sama, jíž byla látka tohoto rozhovoru všechno, jen ne cizí. Dauphin mi nařídil, abych mu dal vědět, až budu mít ty tři dopisy pana Colberta mému otci, a řekl mi, že zároveň se vrátíme k látce, kterou zamýšlel probrat a od níž ho tato odvedla.

Je těžké vyjádřit, co jsem cítil, když jsem od dauphina odcházel. Otevírala se přede mnou skvělá a blízká budoucnost. Viděl jsem prince zbožného, spravedlivého, dobrotivého, osvíceného a hledajícího, jak se stát takovým čím dál víc, a viděl jsem, že u něho nic neznamená to, co je marné — věc u takových osob vždy tak podstatná. Poznal jsem touto zkušeností i jiný div, u nich neobvyklý: že úcta a přesvědčení o oddanosti, jednou jím pojaté a odedávna živené, odolaly nepoužívání a úplnému přerušení styku. Slastně jsem vychutnával důvěru tak vzácnou a tak plnou, a to hned při první příležitosti rozhovoru mezi čtyřma očima, o věcech nejzásadnějších. Poznal jsem s jistotou, že se ze zásady změní způsob vlády. Bez přeludů jsem zahlédl pád těch kladiv státu, všemocných nepřátel velmožů a šlechty, kterou rozdrtili na prach u svých nohou a která, oživena dechem z úst tohoto prince, až se stane králem, znovu získá svůj řád, své postavení a svou hodnost a přivede ostatní zpět do jejich přirozeného postavení. Tato touha po obnovení řádu a hodnosti vůbec byla po celý můj život hlavní z mých tužeb a daleko převyšovala touhu po jakémkoli osobním štěstí. Pocítil jsem tedy všechnu sladkost tohoto výhledu a vysvobození z otroctví, které mi bylo potají nesnesitelné a jehož netrpělivost často prosakovala navzdory mně.

Nemohl jsem si odepřít okouzlující srovnání Monseigneurovy vlády, na niž jsem hleděl jen se všemi možnými hrůzami, obecnými i osobními, s pevnými slastmi předvlády jeho syna a brzy jeho skutečné vlády, který mi tak brzy začal otevírat své srdce a zároveň cestu k nejlépe podložené naději na všechno, co si člověk mého druhu mohl nejoprávněněji předsevzít, když nechtěl nic než řád, spravedlnost, rozumné dobro státu a jednotlivců, a to cestami poctivými, čestnými a takovými, kde by se poctivost a pravda mohly ukázat. Rozhodl jsem se zároveň tuto přízeň, která by, kdyby ji někdo zpozoroval, byla tak způsobilá všechny vyděsit a poštvat proti mně, velmi pečlivě skrývat, ale v tomto bezpečí ji pěstovat a obezřetně si opatřovat taková slyšení, v nichž bych se tolik mohl dozvědět, zasít, jemně vštípit a upevnit se; ale měl bych za to, že se dopouštím krádeže a splácím nevděkem, kdybych opomenul plně vzdát hold za tuto přízeň tomu, jemuž jsem za ni vděčil úplně. Jsa ostatně, jak jsem byl, jist, že vévoda z Beauvilliers má paklíč k srdci i k duchu dauphina, nemyslel jsem, že se dopouštím nevěry, když mu půjdu vyprávět všechno, co se mezi tímto princem a mnou právě odehrálo; a přesvědčil jsem se, že upřímnost této daně udrží její látku a poslouží mi radami, jak v ní dobře řídit své chování. Šel jsem tedy ihned sdělit tento rozhovor vévodovi z Beauvilliers. Byl jím neméně nadšen než já sám.

Tento vévoda, přes svou vynikající zbožnost, takřka z jiného světa, přes bázlivost, která příliš páchla okovy, a přes úctu ke králi, jež se příliš málo lišila od klanění, které

náleží jen Bohu, nebyl o nic méně než já proniknut vědomím o tom, co je špatného na způsobu vlády, na lesku moci ministrů a na způsobu, jak ji vykonávají — ministrů, kteří byli každý ve svém úřadě, a dokonce i mimo něj, absolutními králi; zkrátka nebyl o nic méně vévodou a pairem než já sám. Byl udiven tak velkou otevřeností vůči mně a překvapen tak velkým účinkem toho, co sám s takovou péčí zasadil a pěstoval v můj prospěch v duchu svého chovance. Jeho ctnost a jeho ohledy, které ho vůči princi držely na uzdě, prince vůči němu svazovaly, takže se mi zdálo, že ho sotva kdy slyšel mluvit tak jasně. Byl jsem tím překvapen nanejvýš, ale vyplývalo mi to z celého jeho chování a z toho, jak po mně žádal, abych opakoval, co se týkalo moci ministrů a špatné výchovy krále. Přiznal mi dokonce svou radost nad těmito dvěma kapitolami s prostotou, z níž jsem pochopil, že ačkoli se o dauphinově smýšlení nedozvěděl nic nového, výrazy pro něho přece nové byly a že princ k němu nebyl tak jasný a snad nezašel tak daleko. Další vývoj mi to dal pocítit ještě lépe; neboť ať už mu jeho osobní povaha ukládala meze, které si nemyslel, že smí překročit, nebo je chtěl překračovat jen pozvolna — snad jako pán, který raději jede za svým štolbou na jistých úsecích cesty —, brzy se se mnou začal domlouvat, aby v několika věcech postupoval ve shodě, potom podle toho i sám od sebe; zdálo se, že je velmi citlivý k plné a závislé důvěře, s jakou jsem se k němu v tom choval, a pevně odhodlaný využít svého nového postavení. Za několik dní jsem měl další slyšení. Je třeba jednou provždy říci, že obvykle du Chesne, zřídka pan z Beauvilliers, někdy dauphin potichu na procházce mě zpravoval o hodině, kdy se k němu mám dostavit, a že když jsem já chtěl slyšení, řekl jsem to du Chesnovi, který si ihned vyžádal rozkaz a dal mi vědět. Ať to bylo později kdekoli, ve Fontainebleau, ve Versailles, v Marly, vcházel jsem vždy potají šatnou, kde du Chesne dbal, aby mě očekával vždy sám a ihned mě uvedl, a aby mě opět sám očekával při odchodu, takže si toho nikdy nikdo nevšiml, kromě jednou paní Dauphine, jak to vylíčím na svém místě; ta to však dokonale udržela v tajnosti.

Předložil jsem dauphinovi ty tři dopisy pana Colberta mému otci, o nichž jsem mluvil. Vzal je, dlouho si je prohlížel, všechny tři přečetl a zajímal se o šťastnou náhodu, která je zachovala a ochránila před bezvýznamností jejich obsahu. Prozkoumal jejich data a znovu se vrátil k drzosti ministrů (tohoto výrazu nešetřil) a k neštěstí velmožů. Předsevzal jsem si hlavně vyzkoušet ho ve všem, co se týká naší hodnosti; snažil jsem se tedy jemně přerušovat všechny řeči, které se od tohoto cíle odchylovaly, vracet k němu rozhovor a provádět jej všemi různými kapitolami. Shledal jsem ho velmi poučeného o podstatě naší hodnosti, o jejím vztahu ke státu a ke koruně, o všem, co k tomu poskytují dějiny, dost poučeného o několika jiných věcech, které se jí týkají, málo nebo vůbec ne o jiných, ale proniknutého citelným zájmem státu, majestátu francouzských králů a prvenstvím jejich koruny na tom, aby se tato první hodnost království udržela a obnovila, a touhou to učinit.

Zasáhl jsem ho v tom tím, co jsem v něm postřehl citlivého na tuto věc při jeho první návštěvě v Saint-Germain s paní Dauphine od Monseigneurovy smrti. Připomněl jsem mu tak podivnou novotu nároků bavorského kurfiřta vůči Monseigneurovi v Meudonu, ačkoli tam byl inkognito. Postavil jsem je proti dosud stálému zvyku a proti tomu, co nám dějiny poskytují o králích, kteří se spokojili s rovností se syny Francie. Přivedl jsem ho k přirozeným úvahám o nesmírné škodě, kterou snášení těchto zlořádů působí králům a jejich koruně a která pak dopadá i na věci nejpevnější oslabením představy o jejich velikosti. Ukázal jsem mu velmi jasně, že stupni těchto pádů jsme byli my, kteří, ponížení doma a opuštěni v cizině, dáváme svými potupami podnět k potupám samého trůnu, ponížením toho nejvyššího, co z něho vychází, a tím, jak málo si toho cizinci takto zvykají vážit. Vyložil jsem mu novotu uzurpací, jichž se vůči nám dopustili kurfiřti, jeho strýcové[8], jakým omylem k tomu došlo a jak to zůstalo, načež se bavorský kurfiřt brzy nato odvážil nárokovat si dokonce přednost po pravici Monseigneura a udržovat se v tom pomocí *mezzo-termine*, ačkoli byl inkognito, protože zpozoroval, že stačí nárokovat a podnikat. Přešel jsem potom ke srovnání španělských grandů s vévody pairy a vévody verifikovanými, což mi poskytlo krásné pole, a zároveň k politice Karla V., pečlivě napodobované španělskými králi, jeho nástupci, který nespokojen s tím, že jejich hodnost tak vysoko povznesl ve svých državách, využil jejich rozšíření a rozptýlení po různých částech Evropy a autority, kterou mu jeho moc získala v Římě a u jiných dvorů, aby jim tam zjednal nanejvýš vyznačené postavení, jehož tam dosud požívají a které nesmírně slouží k tomu, aby se španělské koruně dostávalo úcty i mimo její državy. Od tohoto příkladu jsem přešel k příkladu rozsáhlého užitku, který papežové dokázali pro svou světskou velikost vytěžit z velikosti, k níž povznesli kardinály, jejichž hodnost lze doslova nazvat chimérou, neboť nemá nic nutně církevního, nemá ani svěcení, ani jurisdikci, je tedy laická mezi duchovními a duchovní mezi laiky, bez jiné pevnosti než práva volit papeže a zvyku být jeho hlavními státními ministry. Procházeje se pak Anglií, u severských králů a po celé Evropě, dokázal jsem bez námahy, že jediná Francie ze všech států, z nichž se Evropa skládá, snáší v osobách svých velmožů to, co žádný z ostatních nikdy nestrpěl, dokonce ani císařský dvůr, ačkoli se to na něm tolika skutečnými knížaty jen hemží, a že také jediná Francie na to málem zahynula, i s panující dynastií, k čemuž mi Liga nade všechny příklady poskytla všechny důkazy.

Dauphin, činně pozorný, si oblíbil všechny mé důvody, často je za mne dokončoval a dychtivě přijímal dojem všech těchto pravd. Byly probírány příjemně a poučně. Kromě Ligy nebyla zapomenuta nebezpečí, jež stát a králové tak často podstoupili, až po Ludvíka XIV. včetně, zradami a úklady knížat nepravých i pravých, a výsady,

8. **Vysvětlivka:** Matka nového dauphina, paní Dauphine Marie Anna Bavorská († 1690), byla sestrou bavorského kurfiřta Maxmiliána II. Emanuela a kolínského kurfiřta Josefa Klementa.

které jim to místo trestu vyneslo. Dauphin, nesmírně poučený o všech těchto dějinných skutečnostech, při jejich výkladu vzplanul a naříkal nad nevědomostí a nedostatkem úvahy u krále. Všech těchto různých látek jsem se téměř jen dotýkal, když jsem je dauphinovi postupně předkládal, a pak jsem ho následoval, abych mu nechal potěšení mluvit, dát mi vidět, že je poučený, dát mu příležitost, aby se přesvědčoval sám, rozohňoval se, zaujímal se, a sobě příležitost poznat jeho city, jeho způsob chápání a přijímání dojmů, abych tohoto poznání využil a týmiž cestami snáze rozmnožil jeho přesvědčení a jeho zápal. Když jsem to však u každé věci učinil, snažil jsem se méně rozvádět úvahy a odbočky než ho vést k jiným předmětům, abych mu ukázal umírněnost, která by povzbudila jeho rozum, jeho spravedlnost, jeho přesvědčení vzešlé z něho samého a jeho důvěru; a také abych měl čas vyzkoušet ho všude a jemně a pevně ho prosytit svými city a názory na každou z těchto látek, jež byly všechny odlišné v rámci téže věci. Nezapomněl jsem mimochodem uštědřit panu z Espinoy výraz „kníže-učeň", i panu z Talmontu a jiným takovým, kvůli pravdivosti výrazu a abych si pomohl směšností, která často velmi slouží i nejvážnějším záměrům. Nanejvýš spokojen s tím, co dauphin smýšlel o hodnostech cizích knížat, o „peru" a o úřednictvu, které mělo rovněž svou krátkou kapitolu, předložil jsem nový edikt z tohoto roku 1711, vydaný v souvislosti s d'Antinem o vévodstvích[9].

Probral jsem s dauphinem, od přírody zvídavým a toužícím poznávat a učit se, probral jsem, pravím, s ním různé nároky, které k ediktu daly podnět. Učinil jsem to jen zběžně, abych mu vyhověl, v úmyslu přejít co nejdříve k prvním dvěma článkům tohoto ediktu a rozvést je podle toho, jak otevřeně mě bude poslouchat. Přivedl jsem tedy prince k nim. Mé překvapení a mé uspokojení byly veliké, když jsem ho při pouhé zmínce viděl ujmout se slova, sám a se zápalem mi vyložit nespravedlnost těchto prvních dvou článků a odtud ihned přejít k uzurpacím princů krve a rozhovořit se o nehoráznosti nového postavení levobočků. Uzurpace princů krve byly jedním z bodů, v nichž jsem ho shledal nejlépe obeznámeného se stavem těchto princů o sobě i se stavem naší hodnosti, a zároveň dokonale spravedlivého, jak se mi jevil ve všech ostatních. Vyložil mi velmi jasně jedno i druhé s onou ušlechtilou, prostou a přirozenou výmluvností, která okouzlovala i v nejsušších látkách, oč víc v této. Velmi spravedlivě a rozumně připouštěl myšlenku, kterou měl Jindřich III.[10] ze slušnosti: dát možným dědicům koruny dědičné, a to výhradně po meči, přednost a výsadní postavení před těmi, kdo, ač jsou ve státě nejvyšší, nemohou přece nikdy setřást postavení poddaných; ale nezapomínaje ani, že před Jindřichem III. měly naše hodnosti přednost před královskou krví, která jimi nebyla oděna a která do té doby

9. **Vysvětlivka:** Edikt z května 1711 o vévodstvích a pairiích, vydaný v souvislosti s d'Antinovým nárokem na vévodství Épernon; jeho první dva články se týkaly postavení princů krve a legitimovaných synů krále jako pairů.

10. **Vysvětlivka:** Jindřich III. (král 1574–1589) přiznal ediktem vydaným v Blois v prosinci 1576 princům krve přednost před všemi pairy bez ohledu na stáří jejich pairií.

tak málo dbala na toto krásné výlučné právo nastoupit na trůn, že mladší synové starších větví všude ustupovali hlavám mladších větví, které se přitom mohly stát poddanými těch mladších synů, před nimiž měly přednost, vzpomněl si dobře sám od sebe, že přednost a výsadní postavení nemohly být zavedeny jinak než tak, že se veškerá královská krev po meči předpokládala a učinila pairem z práva, bez zřízeného statku, z práva prvorozenství, a to starším než všichni ostatní, tím, že se jí odvozovalo stáří od Huga Kapeta, přičemž se zároveň zrušila jakákoli přednost mezi princi krve z jiného důvodu než z jejich prvorozenství.

S těmito přesnými a pravdivými znalostmi nemohl dauphin snést ponížení naší hodnosti právě těmi, kdo se jí tak dobře posloužili ke svému povýšení, jakkoli tak spravedlivému. Vyslovil se tedy velmi proti uzurpacím, kterých se vůči ní princové krve dopustili; nade všechny nemohl snést, že edikt přiznal princům krve zastupování starých pairů při korunovaci, s vyloučením pairů. Dokonale cítil všechnu výrazovou sílu různých obrazů tohoto vznešeného obřadu a dal mi velmi jasně zpozorovat, že chce být korunován tak, jak byli korunováni jeho předkové. Protože byl méně poučen o dobách a příležitostech uzurpací princů krve vůči pairům než o uzurpacích samých, hovořil jsem s ním o tom k jeho velkému potěšení, a více jsem dbal na to, abych ho následoval a odpovídal na jeho otázky, a tak udržoval jeho zápal a zvědavost, než abych mu vyprávěl a vedl souvislý výklad. Maje se na pozoru před ubíháním času, když jsem usoudil, že je pro tentokrát o princích krve dostatečně poučen, posloužil jsem si velikostí levobočků, která tolik přispěla k rozmnožení velikosti princů krve, abych dauphina přivedl k legitimovaným. Byla to struna, které jsem chtěl, aby se dotkl první, abych podle zvuku, jaký jí vydá, poznal tón, který mám v této věci zvolit. Má citlivost na všechno, co nám odňali, a dauphinova úcta ke králi, jeho dědovi, mi byly stejně podezřelé, takže jsem, pozorně ho následuje v otázce princů krve a ostatní mu jen ukazuje, dlouho nemohl přivést tam, kam jsem chtěl. Konečně na to přišel sám od sebe. Zvolil tišší tón a odměřenější slova, zato však výmluvnější výraz tváře — neboť mé oči pracovaly se stejným úsilím jako mé uši —, a začal krále omlouvat, chválit, mluvit o neštěstí jeho výchovy a o neštěstí stavu, do něhož se dostal, že nemůže nikoho vyslechnout. Odporoval jsem jen výrazem a držením těla, abych mu skromně dal pocítit, jak plně toto neštěstí dopadá na nás. Dobře porozuměl této němé řeči a povzbudil mě, abych mluvil. Začal jsem tedy jako on chválou krále a stížnostmi, které na to on sám vznesl, a dospěl jsem konečně k neblahým důsledkům, které z toho vyplývaly.

Posloužil jsem si, ne bez důvodu, zbožností, příkladem, novým pokušením, přidaným k pokušení věci samé, které by vrhalo všechny ženy do náruče králů, pohoršením z úplné rovnosti mezi synem svátosti a synem dvojího cizoložství[11], to jest po

---

11. **Vysvětlivka:** Legitimovaní synové Ludvíka XIV. a paní z Montespan; v době jejich narození byl král ženatý s Marií Terezou a paní z Montespan provdaná za markýze z Montespan — odtud „dvojí cizoložství".

dvou pokoleních rovností dokonalou, rovností legitimního i nelegitimního potomstva králů, jak to bylo už vidět mezi panem vévodou z Chartres a dětmi pana du Maine[12]; a tyto poznámky nebyly nikterak mdlé.

Dauphin, spokojený se svým úvodem a snad i s mým, a potom podnícený mými slovy, mě přerušil a rozohnil se. Toto přítomné užití ho živě zasáhlo. Začal mluvit o rozdílu mezi původem, který všechno, co jej tak vysoko vyznačuje, čerpá z vrozené způsobilosti nastoupit na trůn, a původem, který vděčí jen svůdnému a pohoršlivému zločinu, jenž s sebou nenese nic než hanbu. Prošel různé a četné stupně, po nichž levobočci (neboť toto slovo bylo často užito) vystoupili až na úroveň princů krve, a které ve svůj prospěch zvedly tuto úroveň o tolik dalších stupňů na náš účet. Znovu probral bod o korunovaci uvedený v ediktu; a jestliže se mu u princů krve zdál nesnesitelný, u legitimovaných se mu zdál odporný, téměř svatokrádežný. Při tom všem se však často vracel k úctě, ba i k dojetí a soucitu s králem, což mě nutilo často obdivovat správné spojení dobrého syna a dobrého prince v tomto tak osvíceném dauphinovi. Ke konci, soustředěn sám do sebe, mi řekl: „Je to velké neštěstí mít takové děti. Až dosud mi Bůh prokazuje milost, že jsem této cesty vzdálen; nesmím se tím vypínat. Nevím, co se se mnou stane později. Mohu upadnout do všelijakých výstředností — prosím Boha, aby mě od nich uchránil! — ale věřím, že kdybych měl levobočky, velmi bych se střežil vychovávat je takovým způsobem, a dokonce je uznávat. Ale to je cit, který mám nyní z milosti, kterou mi Bůh prokazuje; protože si člověk není jist, že si ji zaslouží a bude ji mít vždycky, je třeba se v tom aspoň spoutat tak, aby už nebylo možné do těchto neblahostí upadnout."

Tak pokorný a zároveň tak moudrý cit mě okouzlil; chválil jsem ho ze všech sil. To vyvolalo další projevy jeho zbožnosti a pokory; načež, když se rozhovor vrátil ke svému předmětu, řekl jsem mu, že se ví, jakou nelibost mu způsobily poslední pocty, které pan du Maine získal pro své děti[13]. Nikdy nemohlo být nic výmluvnějšího, než byla jeho němá odpověď: celá jeho osoba nabyla obnovené živosti, kterou, jak jsem viděl, jen s námahou krotil. Výraz jeho tváře a několik posunků, které unikly zdrženlivosti, jíž ho vázal výslovný králův nesouhlas, výmluvně svědčily o tom, jak netrpělivě snáší tyto nestvůrné pocty a jak krátce by za jeho vlády trvaly. Viděl jsem dost, abych od toho všechno doufal, ba abych se mu to odvážil i dát najevo; a velmi dobře jsem poznal, že se mu líbím.

Konečně, když rozhovor trval přes dvě hodiny, vrátil mě souhrnně ke ztrátám naší hodnosti a k důležitosti je napravit a dal mi najevo, že by byl rád, kdyby o nich byl důkladně poučen. Na začátku rozhovoru jsem mu řekl, že by byl překvapen po-

12. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Chartres (nar. 1703), syn vévody z Orléans, pocházel z královské krve legitimní linií (po Monsieurovi), kdežto děti pana du Maine byly vnuky Ludvíka XIV. linií nemanželskou.

13. **Vysvětlivka:** Večer 15. března 1710 král (viz Tom 8, kap. 7) přiznal synům pana du Maine, princi z Dombes a hraběti z Eu, stejné postavení a pocty, jaké měl jejich otec.

čtem a mírou našich ztrát, kdyby je viděl všechny jedním pohledem. Navrhl jsem mu nyní, že je vyhledám a předložím mu je; nejenže s tím souhlasil, ale zaníceně mě prosil, abych to udělal. Požádal jsem ho o trochu času, abych mu nedal nic, co by nebylo velmi přesné, a ponechal jsem mu volbu uspořádání: podle povahy věcí a látek, nebo podle dat ztrát. Zvolil druhé, ačkoli pro něho méně přehledné a pro mne pracnější; hned na místě jsem mu to připomněl, ale on na té volbě trval, a mně příliš záleželo na tom, abych mu v tom posloužil podle jeho přání, než abych šetřil svou námahu. Vynechávám zde díky, které jsem mu vzdal za čest jeho důvěry, i všechno lichotivé, co mi ráčil říci. Při rozloučení mi dal volnost vídat ho veřejně jen tolik, kolik budu pokládat za vhodné a bezpečné, a soukromě, kdykoli si budu přát, abych s ním pohovořil o tom, co mu budu chtít říci.

Není těžké si představit, v jakém nadšení jsem z tak zajímavého rozhovoru odcházel. Důvěra dauphina spravedlivého, osvíceného, tak blízkého trůnu a už se na něm podílejícího nenechávala nic k přání pro přítomné uspokojení ani pro naděje. Blaho a řád státu a potom obnova naší hodnosti byly ve všech dobách mého života nejžhavějším předmětem mých tužeb, které daleko za sebou nechávaly touhu po vlastním štěstí. Všechny tyto předměty jsem nacházel v dauphinovi; viděl jsem se v postavení, kdy mohu přispět k těmto velkým dílům a zároveň se povznést, a s trochou rozvahy se dostat do klidného držení tolika a tak vzácných výhod. Nemyslel jsem tedy už na nic jiného, než abych se stal hodným té důvěry a věrným spolupracovníkem na těch dílech.

Nazítří jsem vévodovi z Beauvilliers podal zprávu o tom, co se mezi dauphinem a mnou odehrálo. Spojil svou radost s mou; nebyl nijak překvapen dauphinovým smýšlením o naší hodnosti, zvláště o levobočcích. Už dříve jsem dobře věděl, jak jsem tehdy vylíčil, že se dauphin vůči němu vyslovil v době, kdy byly dětem vévody du Maine přiznány ony pocty; zde jsem ještě lépe viděl, že se spolu o levobočcích dobře vyslovili a že ho pan z Beauvilliers o naší hodnosti velmi poučil. Dohodli jsme se stále pevněji na úplné shodě ve všem, co by se týkalo dauphina a látek, které se probíraly v mých dvou rozhovorech s ním; že ho budu vídat spíš na jeho procházkách než v dvorních hodinách u něho, protože tam budu volnější je provázet i opouštět, pozorovat, mluvit nebo mlčet podle toho, co se tam naskytne; že budu dbát, abych při králově procházce nepřicházel ani neodcházel spolu s dauphinem a abych s ním v králově přítomnosti nemluvil; zkrátka na všem, co rozvaha může vnuknout, abych se vyhnul jakémukoli rozruchu, stále víc se vpravoval do přízně a co nejlépe využil toho, co se mi tak vlídně naskytlo. Upozornil mě, že s dauphinem mohu mluvit o všem bez jakékoli obavy a že to mám dělat podle toho, jak uznám za vhodné, protože je dobré ho tomu přivyknout; skončil tím, že mě povzbudil k práci, k níž jsem se zavázal: byly to plody toho, co pro mne u dauphina dlouho předem připravoval a potom vykonal. Jeho přátelství a úcta ho přesvědčily, že důvěra, kterou by ke mně

tento princ mohl pojmout, bude užitečná státu i princi, a byl si mnou tak jist, že to bylo, jako by zasvěcoval své druhé já.

Připravoval a řídil dauphinovu zvláštní práci s ministry; ani oni sami to nemohli dost dobře nevědět. Stará zášť paní z Maintenon ustupovala přítomné potřebě muže, kterého nedokázala svrhnout, který se k ní vždy choval se stejně pevnou jako skromnou mírou, který nebyl schopen zneužít toho, čím mu dauphin byl, a od něhož se pro budoucnost ničeho nebála, jsouc si dobře jista vděčností tohoto prince, který cítil, že jí vděčí za královu důvěru a za vliv, k němuž ho král začínal povznášet, a jsouc si ostatně jista paní Dauphine jako sama sebou, z lásky k níž přivedla krále až k tomuto bodu. Král tedy, který už u paní z Maintenon nenacházel trpkost ani úklady proti panu z Beauvilliers, následoval svůj sklon ze zvyku, z úcty a z důvěry a nebyl nijak dotčen tím, co bylo ministrům tíživé a co stavělo vévodu do tak přednostního postavení uvnitř a tak významného navenek. Ačkoli se u dvora nevědělo, kam až sahá můj důvěrný styk s ním, a vůbec nic o mých soukromých schůzkách s dauphinem, přesto se na mne hledělo, zkoumalo mě a počítalo se se mnou úplně jinak než dosud. Báli se mne a dvořili se mi. Usiloval jsem o to, abych se zdál vždy týž, zvláště nezaměstnaný, a abych se měl na pozoru před jakýmkoli důležitým vzezřením a před vším, co by mohlo odhalit cokoli z toho, do čeho se tolik závistivců a zvědavců snažilo proniknout; ani svým nejdůvěrnějším přátelům, ani samému kancléři jsem nedal vidět víc než slupku, kterou jsem nemohl skrýt.

Vévoda z Beauvilliers byl téměř každý den dlouho zavřený s dauphinem a většinou si ho dauphin zval. Probírali spolu hlavní záležitosti dvora, záležitosti státní a zvláštní práci ministrů. Mnoho lidí, kteří na to vůbec nemysleli, tam procházelo přehlídkou v dobrém i ve zlém, a téměř vždy byli předtím, než se o nich jednalo mezi ním a dauphinem, přetřásáni mezi vévodou a mnou. Stejně tomu bylo s množstvím důležitých záležitostí, a zvláště s těmi, které se týkaly chování tohoto prince; o jedné z nich se mezi vévodou a mnou rozpoutal velký spor, v němž jsem nemohl ustoupit ani ho přesvědčit, a týkala se Monseigneurova dědictví.

Král měl na okamžik chuť dědit, ale brzy si uvědomil, že by to bylo příliš podivné. S dědictvím se naložilo jako s dědictvím nejprostšího soukromníka, a kancléř a jeho syn byli jako komisaři pověřeni, aby sami učinili to, co při úmrtí soukromých osob činí řádní soudci. Meudon a Chaville, které vynášely asi čtyřicet tisíc livrů ročního důchodu, a nábytek a drahokamy za jeden milion pět set tisíc livrů tvořily všechno, co bylo k rozdělení, a z toho bylo třeba zaplatit tři sta tisíc livrů dluhů. Španělský král se ve svých zájmech spolehl na krále a dal najevo, že by za to, co mu má připadnout, dal přednost nábytku. Bylo tam ještě nekonečné množství klenotů a drobností všeho druhu. Král chtěl, aby barevné drahokamy připadly dauphinovi, protože koruna jich měla málo, a naopak hodně diamantů. Pořídil se tedy soupis a odhad veškerého movitého majetku a tři podíly: nejkrásnější nábytek a křišťály připadly španělskému králi a diamanty panu vévodovi z Berry spolu s jedním zařízením. Všechny

klenoty a méně cenný nábytek, který byl kvůli Meudonu nesmírný, se prodaly v dražbě na zaplacení dluhů. Prodejem byli pověřeni du Mont a meudonský správce panství; prodej tohoto méně cenného nábytku a nejobyčejnějších šperků se konal v Meudonu. Hlavní klenoty, a bylo jich dost velké množství, se prodávaly s nepatřičností, která snad nemá obdoby. Bylo to v Marly, v pokojích paní Dauphine, v její přítomnosti, někdy i v přítomnosti pana dauphina, z ochoty k ní, a po celou druhou polovinu pobytu v Marly to byla odpolední zábava. Celý dvůr, princové a princezny krve, muži i ženy, tam vcházeli otevřenými dveřmi; každý přihazoval v dražbě; prohlíželi se předměty, smálo se, klábosilo, zkrátka pravý soupis pozůstalosti, opravdová dražba. Dauphin si nevzal téměř nic, ale dal několik darů osobám, které byly oddány Monseigneurovi, a uvedl je tím do rozpaků, protože za života toho prince neměl důvod je mít rád. Tento prodej zavinil několik malých šarvátek mezi paní Dauphine a panem vévodou z Berry, kterého k tomu někdy popichovala paní vévodkyně z Berry, protože toužili po týchž kusech. Došlo to dokonce dost daleko kvůli tabáku, kterého tam bylo velké množství a vynikajícího, protože Monseigneur ho hodně šňupal, takže do toho musel zasáhnout pan z Beauvilliers a několik nejdůvěrnějších dam; a tentokrát neměla pravdu paní Dauphine, která se nakonec dokonce velmi vlídně omluvila. Podíl pana vévody z Berry se stal spornou věcí, protože dostal apanáž, jejíž listinu Monseigneur i on podepsali, což znamenalo jeho zřeknutí se dědictví po králi a po Monseigneurovi, jako by z něho byl už předem uspokojen. Tak to bylo rozhodnuto před králem, který mu zároveň rozšířením apanáže dal všechno, co by mu bylo z jeho podílu připadlo, kromě zařízení a diamantů. Zatímco se to všechno projednávalo, dal král urychlit dělení a prodej nábytku, ze strachu, aby ten z jeho dvou vnuků, jemuž zůstane Meudon, nechtěl Meudonu užívat a tak znovu nerozdělil dvůr.

Tato obava byla planá. Viděli jsme, že pokud jde o dauphina, mohl být v tom ohledu plně klidný, a pokud jde o pana vévodu z Berry, ten by se nebyl odvážil mu znelíbit; družina mladšího prince, i kdyby Meudonu užíval, by dvůr nezmenšila, zvláště jakmile by se tam zpozorovalo, že účastí na těchto pobytech se člověk králi nedvoří. Tento princ, který v celé své apanáži neměl žádné sídlo, si vášnivě přál Meudon, a paní vévodkyně z Berry ještě víc. Byl jsem toho mínění, aby mu dauphin daroval celý svůj podíl; žil z koruny, než na jeho hlavu přejde; tímto darem by tedy nic neztratil; naopak by získal potěšení, vděčnost, ba i slušnost značného dobrodiní, plného půvabu pro pana jeho bratra a pro paní vévodkyni z Berry, které by jistě sklidilo všeobecný souhlas. Pan z Beauvilliers, jemuž jsem to řekl, mě nemálo překvapil opačným názorem. Jeho důvod, který mi vyložil, byl ten, že nic by nebylo nebezpečnější než dát panu vévodovi a paní vévodkyni z Berry příležitost a pokušení k vlastnímu dvoru, který by se králi nanejvýš nelíbil a který, nanejvýš odložený až po jeho smrti, by oba bratry rozdělil a stal se zdrojem, ne-li sváru, tedy aspoň malé jednoty; že je třeba, aby starší požíval všech svých výhod a aby mladší byl na něm stále závislý; že je lepší, aby byl chudý, dokud se jeho bratr nestane králem, a teprve pak

přijímal projevy jeho štědrosti, než aby, předčasně zabezpečen, byl pak s to se bez nich obejít, a v důsledku toho si jeho dobrodiní málo zasluhoval; že mít Meudon a nedávat ani nejmenší známku, že ho chce užívat, bude pro dauphina jistým prostředkem, jak se nesmírně zalíbit králi; zkrátka, že Meudon se hodí dauphinovi, že v něm má svůj podíl a svůj přednostní podíl[14], a k tomu i podíl španělského krále, když mu dá výměnou nábytek a jiné věci, a že kdyby se ukázalo, že na něm má něco pan vévoda z Berry, je třeba ho za to odškodnit diamanty.

Tato politická úvaha se mi zdála velmi násilná a nemohla mi vejít do hlavy. Hájil jsem proti vévodovi převahu dobrodiní nad nutností vůči synovi Francie; slušnost zmírnit pevnými prvotinami přátelství onen velký rozdíl, který smrt otce mezi bratry nastolila, i ten úplný, jehož vyhlídka se začínala dávat pocítit; užitečnou jistotu otupit zárodky trpkosti mezi nimi tím, že se využije jedinečné příležitosti obdarovat bratra dříve, než se stane jeho králem; nepoměr výhody pomyslné na jedné straně a velmi skutečné na druhé, i nepoměr dojmu, jaký by svět pojal z chování suchého, tvrdého, ulpívajícího na liteře, anebo plného velkorysosti a něhy; nemožnost udržet bratra na svém budoucím dvoře jinak než tím, že nebude mít dům jinde, který by mu však dříve či později bylo nutné dát, ne jako milost, ale jako věc zcela nezbytnou; hojnost prostředků, stále nových, které koruna poskytuje k obdarování bratra, jenž měl navíc tak špatnou apanáž a jemuž by Meudon potřebu milostí spíše zvětšil než zmenšil, jak bylo vidět, že Saint-Cloud byl zdrojem potřeb pro Monsieura, tak ohromně zaopatřeného apanáží, a pro krále ustavičným prostředkem, jak ho držet, čehož dokázal tak dobře využít; konečně, že nezávisle na oběti užívání Meudonu dauphin, usazený a udržovaný, jak byl, v plné králově důvěře a zakotvený už svým dědem ve výkonu, ba zčásti i v rozhodování o věcech veřejných, nebude mít nedostatek příležitostí a každodenních prostředků, jak se mu zalíbit a stále víc se upevnit v jeho srdci, v jeho mysli a v celé správě. Zdálo se mi a zdá se mi dosud, že má úvaha o tom byla správná a pevná. Také se stala úvahou všech, ale pana z Beauvilliers nepřesvědčila.

Meudon zůstal dauphinovi a se vším, co se týkalo tohoto dědictví, se naložilo stejně přísně. Nepřineslo to ve světě čest ani dobrý dojem u pana vévody a paní vévodkyně z Berry, před nimiž jsem se dobře střežil dát v tom ohledu cokoli zahlédnout. Princi však nebyl lhostejný majetek, kterého měl v poměru ke svým nákladům málo a který utrácel s velmi malou mírou, popoháněn navíc paní vévodkyní z Berry, pyšnou až k prchlivosti a srdcem už tak vzdálenou dauphinovi a zvláště paní Dauphine. Moudře mlčeli, nenapadlo je, že by vévoda z Beauvilliers měl na této záležitosti jakýkoli podíl, a brzy prodali mnoho diamantů ze svého dědictví, aby zaplnili díry, které už jejich rozmary v jejich hospodaření vyhloubily.

---

14. **Vysvětlivka:** Přednostní podíl (*préciput*) je část pozůstalosti, kterou si oprávněný dědic vybírá předem, před rozdělením zbytku mezi dědice.

Kapitola šestnáctá

Často vídám dauphina mezi čtyřma očima. — Dauphin, sám se mnou, překvapen paní Dauphine. — Mé postavení vůči paní Dauphine. — Zásluhy paní ze Saint-Simon jsou mi velmi užitečné. — Nechuť paní z Maintenon ke mně; na čem založená. — Snažím se spojit pana vévodu z Orléans s dauphinem. — Vnitřní poměry královské rodiny a můj vztah k ní. — Dávám panu vévodovi z Orléans podivnou radu, které on ještě podivněji použije u paní své dcery. — Rozcházím se s ním a pak se s ním nechám usmířit, a s paní vévodkyní z Berry jsem od té doby velmi chladně. — Králova nevole vůči panu vévodovi z Orléans. — Nebezpečné pletichy vévody du Maine, který chystá sňatek svého syna se sestrou paní vévodkyně z Berry. — Snažím se spojit pana vévodu z Orléans s dauphinem a s vévodou z Beauvilliers, [spojení], které se mi podaří.

Dauphina jsem často vídal mezi čtyřma očima a hned potom jsem vévodovi z Beauvilliers vyřizoval, co se tam odehrálo. Využil jsem jeho rady a mluvil jsem s princem o všem. Ani jeho zdrženlivost, ani jeho láska k bližnímu se ničeho nezalekly; nejenže snadno a volně přistoupil na všechno, co jsem nadhodil o věcech i o osobách, ale ještě mě v tom povzbuzoval a uložil mi, abych mu podával zprávy o mnoha věcech a lidech. Dával mi spisy, já mu je vracel se zprávou, kterou si ode mne vyžádal; dával jsem mu jiné, které si nechával a o nichž pak se mnou rozmlouval, když mi je vracel. Pokaždé když jsem šel na tato slyšení, nacpal jsem si všechny kapsy spoustou papírů, a když jsem procházel salonem, často jsem se v duchu smál, že tam vidím spoustu lidí, kteří se v tu chvíli nacházeli v mých kapsách a kteří ani zdaleka netušili, jak důležité jednání se o nich chystá.

Dauphin tehdy bydlel v tom ze čtyř velkých bytů v úrovni salonu, který byl kvůli nemoci paní princezny de Conti, jak jsem poznamenal při Monseigneurově smrti, za příští cesty do Fontainebleau probourán, aby se tam umístilo velké schodiště, protože král jen s obtížemi vystupoval k ní po malých křivolakých schůdcích, tehdy jediných. Princova ložnice byla na tomto místě; postel stála nohama k oknům; v uličce u postele na straně krbu byly dveře do temné šatny, kudy jsem vcházel; mezi krbem a jedním z obou oken malý přenosný pracovní stolek; naproti obvyklým vstupním dveřím, za pracovním křeslem a stolkem, dveře do další místnosti na straně paní Dauphine; mezi oběma okny prádelník, který byl jen na papíry.

Než se dauphin posadil ke svému stolku a nařídil mi, abych si sedl naproti, těsně k němu, bývalo vždy několik okamžiků rozhovoru. Když jsem s ním byl už volnější, dovolil jsem si mu v těchto prvních chvílích rozhovoru vestoje říci, že by udělal dobře, kdyby zastrčil závoru u dveří za sebou. Řekl mi, že paní Dauphine nepřijde a že tohle nejsou její hodiny. Odpověděl jsem, že samotné princezny bych se nebál, ale velmi

bych se bál doprovodu, který ji vždycky provázel; byl umíněný a nechtěl to udělat. Neodvážil jsem se na něj dál naléhat; sedl si ke stolku a nařídil mi, abych si sedl také. Sezení bylo dlouhé a po něm jsme si roztřídili papíry. Dal mi některé ze svých, abych si je dal do kapes, vzal si některé z mých, některé zamkl do prádelníku, a místo aby jiné zamkl do stolku, nechal je ležet na něm a dal se do hovoru, zády ke krbu, s papíry v jedné ruce a s klíči v druhé. Stál jsem u stolku, jednou rukou jsem na něm hledal nějaké papíry a v druhé jsem držel jiné, když se najednou naproti mně otevřely dveře a vešla paní Dauphine.

Ten první pohled nás všech tří — neboť byla, chvála Bohu, sama —, ten úžas, to držení nás všech tří mi nikdy nevyšly z paměti. Upřené oči a nehybnost soch, mlčení, rozpaky stejně u všech tří trvaly déle než pomalu odříkaný *Pater*. Princezna je přerušila první. Řekla princi velmi nejistým hlasem, že netušila, že je v tak dobré společnosti, a usmála se na něj a pak na mne. Stačil jsem se také usmát a sklopit oči, než dauphin odpověděl. „Když už mě tu zastihujete, madame," řekl jí s týmž úsměvem, „tak odejděte." Chvíli na něj hleděla a usmívala se na něj ještě víc a on na ni; pak pohlédla na mne, stále s úsměvem a volněji než napoprvé, pak se otočila na podpatku, vyšla a zavřela dveře, za něž nepostoupila dál než na hloubku jejich ostění.

Nikdy jsem neviděl ženu tak ohromenou; nikdy — odvážím se toho nehezkého slova — jsem neviděl muže tak zkoprnělého, jako byl princ, i ještě po jejím odchodu; nikdy žádný muž — neboť je třeba říci všechno — neměl takový strach, jaký jsem zprvu měl já, ale ten se uklidnil, jakmile jsem viděl, že ji nikdo nenásleduje. Jakmile zavřela dveře: „Nuže, pane," řekl jsem dauphinovi, „kdybyste byl ráčil zastrčit závoru?" — „Měl jste pravdu," řekl mi, „a já jsem se mýlil. Ale nic zlého se nestalo, byla naštěstí sama a ručím Vám za její mlčení." — „Nemám o to žádnou starost," řekl jsem mu (a přece jsem ji věru měl), „ale je to zázrak, že byla sama. S její družinou byste z toho Vy vyvázl nanejvýš s nějakým pokáráním, ale já bych byl bez pomoci ztracen." Znovu uznal svou chybu a čím dál víc mě ujišťoval o mlčení. Zastihla nás nejen mezi čtyřma očima, o čemž nikdo na světě neměl nejmenší tušení, ale přímo při činu, jak se říká, s lupem v ruce. Dobře jsem chápal, že nebude chtít dauphina vystavit, ale obával jsem se, že se snadno někomu svěří, a z toho pak vyzrazení tajemství. Přesto bylo tak dobře zachováno, nebo svěřeno, bylo-li vůbec, tak spolehlivým osobám, že z něho nikdy nic neproniklo. Dál jsem nenaléhal. Dokončili jsme — já cpaní do kapes, princ ukládání našich papírů. Zbytek rozhovoru byl krátký a odešel jsem šatnou, jak jsem přišel a jak jsem to dělal vždycky, a tam na mne čekal jen du Chesne. Pan z Beauvilliers, jemuž jsem příhodu vyprávěl, když jsem mu podával zprávu o práci, nejprve zbledl a vzpamatoval se, když jsem mu řekl, že paní Dauphine byla sama; velmi pokáral neopatrnost se závorou, ale i on mě ujistil o mlčení.

Od tohoto přistižení se na mne paní Dauphine často usmívala, jako by mi to chtěla připomenout, a dávala mi najevo zřetelnou pozornost. Měla velmi ráda paní ze Saint-Simon a nikdy jí o tom nepromluvila. Mne se v celku bála, protože se velmi

bála vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers, jejichž vážné a přísné způsoby nebyly jejími způsoby, a nebylo jí neznámo mé důvěrné a staré spojení s nimi. Jejich mravy a jejich vliv na dauphina jí byly na obtíž; odpor paní z Maintenon k nim ji neuklidnil; králova důvěra k nim a jejich volnost k němu, jakkoli bázlivá, ji také tísnily. Obávala se jich, zvláště pana z Beauvilliers, v té nejchoulostivější věci u svého manžela, a snad i u krále[1]; a nevěděla — a nikdo se jí to neodvážil říci —, jak velmi byl zaujat strachem z toho, čeho se od něho obávala a co ji mohlo potkat od jiných, i všemi možnými opatřeními, jež bylo moudré učinit, aby tomu zatarasil každou cestu. Pokud jde o mne, který jsem tomu byl stejně vzdálen a koho se v tomto ohledu neměla důvod obávat, nikdy jsem s ní nebyl v žádné důvěrnosti. K té mohlo dojít stěží jinak než při hře, a já jsem nehrál; jinou cestou velmi obtížně, a ani jsem o to neusiloval. Toto mé spojení s oběma vévody a můj vážný život v ní, protože byla bázlivá, vytvořily onu obavu, k níž mohla přispět i paní z Maintenon, která mě neměla ráda; nedošlo to však až k odcizení, a to díky jiným, rovněž velmi úzkým stykům, jaké jsem měl s dámami, jimž důvěřovala, jako byla vévodkyně z Villeroy a jako byla vévodkyně z Orléans, paní z Nogaretu a některé další; mimoto byla lehkomyslná a skutečný odpor ke mně by jí nedovolil chtít, aby paní ze Saint-Simon nastoupila po vévodkyni du Lude, jak si to přála, a podnikat k tomu všechny přípravné kroky a oklikami ji k tomu dovést. Dauphin si to přál neméně. Netajil se tím ani před ní samotnou; nabyl k ní důvěry z úcty k její ctnosti a vyrovnanému chování a přátelství pro příjemnost a mírnost, zvláště pro spolehlivost jejího společenství, kterou neustále poznával v důvěrnosti soukromých společností a zábav s paní vévodkyní z Bourgogne, odjakživa, a ještě mnohem víc od sňatku paní vévodkyně z Berry; ten totiž, protože paní ze Saint-Simon nutně zapojil do všeho, co se dělo v jejich nejužším kruhu, vytvořil větší důvěrnost a ukázal jim spojení ctnosti, mírnosti, moudrosti, velkého rozumu a diskrétnosti, které je okouzlilo, při výkonu úřadu, jejž povaha paní vévodkyně z Berry činila neméně obtížným než její temperament, a které jí získalo největší vážnost této princezny, a to bez jakéhokoli podezření, a zároveň veškeré přátelství a důvěru pana vévody z Berry; a to vše udržováno úctou a vážností, kterou k ní v každé době velmi zřetelně projevovali král a paní z Maintenon, všeobecnou náklonností a neporušenou pověstí, kterou si získala a udržovala u dvora od té doby, co tam byla, a to bez úsilí, zvláště bez podlézání či čehokoli, co by po něm zavánělo, a s velkou důstojností, která jí spolu s míněním, jaké si o ní svět utvořil, vždy zjednávala zvláštní úctu a která mi byla po celý můj život velkou oporou a mocnou pomocí.

Právě jsem řekl, že paní z Maintenon mě neměla ráda. Tehdy jsem to jen tušil, a tato věc si zaslouží, abych se u ní na chvíli zdržel, i za cenu nějakého opakování. Nenáviděla mě už dlouho, aniž bych si to od ní zasloužil. Řekl mi to Chamillart po

1. **Vysvětlivka:** Narážka na koketování vévodkyně z Bourgogne s mladými dvořany, zvláště s markýzem z Nangis a s hrabětem z Maulévrier, o němž Saint-Simon vyprávěl v dřívějších částech Pamětí.

smrti krále; do té doby mi o tom nedal tušit sebemenší věc. Řekl mi tehdy, že když pracoval na tom, aby mě usmířil s králem a vrátil mě do obvyklého běhu cest do Marly[2], nemusel ani tak získávat jeho, jako bojovat s paní z Maintenon, a to tak, že se s ní kvůli tomu dostal do sporů, a to i prudkých, aniž by ji kdy dokázal přimět, aby na mne změnila názor, nebo z ní proti mně vytáhnout něco jiného než obecná místa a všeobecnosti; takže tím měl všechny potíže světa, velmi dlouho musel pracovat u krále a nakonec to prosadil, král však svolil nerad a jen z ochoty k němu, protože paní z Maintenon byla vždy a soustavně proti. Chamillart mi toto tajemství nechtěl prozradit z věrnosti a ze skromnosti, snad také proto, aby mě neuvrhl do trápení a do nesnází, na něž neviděl lék, a přiznal se mi k tomu konečně, když už nebylo co šetřit. Tento opožděný objev, když už k ničemu nemohl posloužit, mi ukázal, že mé podezření mě neklamalo, ačkoli nesahalo až k tomu, co jsem se tehdy dozvěděl.

Tušil jsem, že pan du Maine, když konečně vyčerpal své neuvěřitelné vstřícné kroky vůči mně, které jsme viděli (viz výše), a rozhořčen, že se mu nepodařilo mě k sobě připoutat, ba ani mě ochočit, mě potají pokládal za svého nepřítele a za nebezpečného pro svou hodnost, o níž jsem soudil, že je cílem jeho neúnavného a nepochopitelného dvoření i dvoření paní vévodkyně du Maine; a že v tomto smýšlení vnukl paní z Maintenon onen odpor, který jsem cítil a o němž mi Chamillart nakonec řekl, že je to skutečná nenávist. Neměl jsem u ní nikoho, nikdy jsem nepomýšlel se k ní přiblížit; nic nebylo tak obtížné jako přístup k ní, žádná příležitost se mi nenaskytla, a abych nic nezamlčel, nikdy jsem o to nestál, protože to, čím byla, a mnoho věcí, které dělala, ve mně vzbuzovaly krajní odpor k ní. Mé důvěrné spojení s vévody z Chevreuse a z Beauvilliers na jedné straně, s vévodou z Orléans na druhé, a ještě s kancléřem, jen dále zhoršilo smýšlení této podivné víly vůči mně; a jistě i její zlé služby, nechápu, jak jsem jim mohl uniknout, stejně jako službám Nyerta, Bloina a předních sluhů[3], kteří všichni patřili panu du Maine a před nimiž mě často varoval a hájil Maréchal[4]. Nemohu tedy dosud pochopit, odkud se mi dostalo, a ještě méně, jak mohla stále trvat vážnost, i osobní, kterou mi král vždy projevoval od slyšení, jež mi u něho Maréchal zjednal (viz výše), až do své smrti, ani jak odolal tak důvěrnému okolí, které mi bylo tak nepřátelské, a to v krizích, které jsme od toho slyšení viděli, i v těch, které uvidíme dále. Někdy si zakládal na vrtochu a na jistých věcech proti paní z Maintenon. Pan du Maine, bázlivý a zdrženlivý, nechával na ní a na sluhách, aby mi škodili. Nikdy jsem se nedozvěděl, že by mi u krále výslovně a otevřeně uškodil. Postupoval vždycky jen skrytě, a uvidíme, že ke mně osobně vždy zachovával ohledy

2. **Vysvětlivka:** Marly, menší královský zámek nedaleko Versailles, kam král jezdil s vybranou společností; pozvání na tyto „cesty do Marly" bylo znamením přízně, jeho odepírání znamením nemilosti.

3. **Vysvětlivka:** Nyert a Bloin byli první komorníci krále; s ostatními předními sluhy měli ke králi každodenní důvěrný přístup.

4. **Vysvětlivka:** Georges Mareschal (Maréchal, 1658–1736), od roku 1703 první chirurg Ludvíka XIV., Saint-Simonův přítel.

ve všem, čím mohl dát najevo svou krajní touhu znovu se ke mně přimknout a svou bezmeznou trpělivost, s níž ho nikdy neomrzel jeho malý úspěch u mne.

Mezi tolika obecnými i osobními věcmi, které mě zaměstnávaly, mě nemálo zaměstnávalo, jak dobře spojit vévodu z Orléans s dauphinem a za tím účelem jej spojit s vévodou z Beauvilliers. Všechno mi k tomu napomáhalo, kromě jeho samého a jeho dcery, což je s podivem pochopit, tím spíš, že tento princ cítil, jak je to vhodné a potřebné, a přál si to. Tak nesmírný závazek z onoho velkého sňatku, který uzavřel, spojení, které z něho zůstávalo plně zachováno mezi paní Dauphine a vévodkyní z Orléans, spojení, které po svém trvalo mezi vévodou z Orléans a vévodou z Chevreuse, veřejná a nepřerušená přízeň tohoto prince k arcibiskupovi z Cambrai a jezuitská strana, s níž si vždy prospěšně udržoval dobré vztahy, to vše byly velké kroky k cíli, který jsem si předsevzal. Překážky nebyly o mnoho menší. Mravy vévody z Orléans, jeho záliba chlubit se svými zhýralostmi a bezbožností, krajně nemístné indiskrétnosti v tomto ohledu odpuzovaly dauphina a nesmírně odrazovaly jeho bývalého vychovatele.

Ze strany krále byl ostatně jako v šněrovačce — králi bylo chování jeho synovce odporné víc než v jednom ohledu, a tento další ohled bude hned vysvětlen —, a šněrovačku ještě dvojnásob utahovala nenávist paní z Maintenon k vévodovi z Orléans, kterou neotupil sňatek jeho dcery, a to ani v době, kdy jej sama sjednávala.

Tento sňatek, který měl být střediskem sjednocení, se mezi nimi všemi stal pochodní svárů. Viděli jsme zde (viz výše) několik rysů strašné povahy vévodkyně z Berry, jejíž milostné pletky, podivně vedené a ještě podivněji rozšířené, nebyly zdaleka její nejhorší stránkou ve srovnání s ostatními. Viděli jsme její nevděk a bláznivost jejích záměrů. Povýšení jejího švagra a švagrové, jimž vděčila za všechno, v ní jen probudilo žárlivost, zlost a vztek; a to, že je potřebovala, hnalo výbuchy těchto vášní do krajnosti. Vychována v odporu k vévodkyni z Orléans a v pohoršení nad vadou jejího původu, přestala se ovládat, jakmile byla provdána. Ačkoli za to, čím se stala, vděčila své matce a původu své matky, ačkoli od ní neustále dostávala všechno přátelství a žádné omezení, tato nenávist a toto pohrdání se každou chvíli projevovaly nejpohoršlivějšími scénami, které matka ještě tlumila, jak mohla, a které přesto dceři často vynesly spravedlivá a tvrdá kárání od krále, a dokonce i od Madame, která si přitom nikdy nedokázala zvyknout na původ své snachy; a tato kárání, která ji na čas krotila, ještě zvětšovala zlost a nenávist. Kromě odvážné a prudké povahy se cítila silná svým manželem a svým otcem.

Vévoda z Berry, od přírody dobrý, mírný a povolný, byl do ní nesmírně zamilován, a kromě toho, že ho láska zaslepovala, děsily ho její výbuchy. Vévoda z Orléans, jak v dalším uvidíme až příliš, byl sama slabost a falešnost. Tuto dceru miloval od jejího narození víc než všechny své děti a nepřestával ji milovat čím dál víc; také se jí bál; a ona, protože cítila tuto dvojí převahu, kterou měla nad jedním i druhým, ji neustále zneužívala. Vévoda z Berry, přímý a pravdivý, ale velmi zamilovaný, jehož

duch a výmluvnost se zdaleka nevyrovnaly duchu a výmluvnosti vévodkyně z Berry, se často dával strhnout proti tomu, co si myslel a chtěl, a když se jí odvážil odporovat, snášel ty nejstrašnější scény. Vévoda z Orléans, který ji téměř vždy neschvaloval a téměř vždy se o tom zcela otevřeně vyjadřoval vévodkyni z Orléans a jiným, i samotnému vévodovi z Berry, před ní neobstál o nic víc než on, a pokud se domníval, že ji přivede k rozumu, nadávky ji nic nestály: jednala s ním jako s otrokem, takže pak myslel jen na to, jak ji usmířit a dosáhnout jejího odpuštění, které mu dávala draze zaplatit. Tak obvykle dával za pravdu jí i vévodkyni z Orléans v předmětech jejich rozepří nebo ve věcech, které jedna dělala a druhá neschvalovala, a byl to bludný kruh, z něhož ho nebylo možné vyvést. Trávil s ní denně mnoho času, zvláště mezi čtyřma očima v jejím kabinetu.

Viděli jsme (viz výše), že svět velmi záhy začernil otcovské přátelství, kterého by se bez nešťastných okolností zuřivých klik nikdy nikdo nechytil[5]. Žárlivost na tak velký sňatek, jemuž tyto kliky nedokázaly zabránit, se obrátila ve snahu, aby přišel vniveč; a neustálá přítomnost otce, nešťastně od přírody nečinného, jehož přirozené a odjakživa trvající přátelství nacházelo zábavu v duchu a rozhovoru jeho dcery, dala satanským jazykům volné pole. Jejich řeči byly doneseny až k vévodovi z Berry, který si ze své strany chtěl volně užívat společnosti své ženy, obtěžovalo ho, že tam má téměř vždy tchána jako třetího, a odcházel nespokojen. Tyto řeči ho navíc velmi zasáhly; doneslo se to k paní ze Saint-Simon a ke mně (stalo se to až po návratu z Fontainebleau, pokud jde o to, co budu vyprávět a co se týká mne, ale nepovažoval jsem za správné se k tomu vracet dvakrát). Roztržka, k níž mohlo dojít mezi zetěm a tchánem z důvodu tak lživého, ale tak ohavného, se nám zdála tak závažná, že ji bylo třeba rychle odvrátit.

Už jsem se pokoušel vévodu z Orléans odvrátit od toho, aby tolik vysedával u své dcery, což obtěžovalo vévodu z Berry, a nepodařilo se mi to. Usoudil jsem tedy, že musím naléhat ještě důrazněji; a vida svůj malý úspěch, učinil jsem mu náležitou předmluvu a pak jsem mu řekl, co mě donutilo na něho v tom naléhat. Byl tím omráčen, rozkřikl se nad hrůzou tak černého naříčení a nad ničemností toho, že je někdo donesl až k vévodovi z Berry. Děkoval mi za službu, že jsem ho na to upozornil, a řekl, že skoro nikdo jiný než já mu ji nemohl prokázat. Nechal jsem ho, aby z toho sám vyvodil závěr, který se z té věci nabízel pro jeho chování. Odehrálo se to mezi ním a mnou ve Versailles kolem čtvrté hodiny odpoledne. Kromě paní ze Saint-Simon věděla jen vévodkyně z Orléans, co se chystám udělat, a velmi mě k tomu naléhavě pobízela.

Nazítří mi paní ze Saint-Simon vyprávěla, že když se večer předtím vracela s vévodkyní z Berry z večeře a z králova kabinetu do jejích pokojů, vévodkyně prošla

---

5. **Vysvětlivka:** Narážka na pomluvy, které šířili nepřátelé vévody z Orléans, že má s dcerou krvesmilný poměr.

rovnou do své šatny a zavolala ji tam; že jí tam rozzlobeně a úsečně řekla, že se velmi diví, že ji chci rozeštvat s vévodou z Orléans; a že když paní ze Saint-Simon projevila překvapení, řekla jí, že nic není pravdivějšího; že ji od něho chci vzdálit, ale že to nedokážu; a hned jí vyprávěla, co jsem řekl panu jejímu otci, který měl tu laskavost, že jí to hodinu nato vyřídil. Paní ze Saint-Simon, ještě překvapenější, ji pozorně vyslechla až do konce a odpověděla jí, že ta strašná pověst je veřejná, že ona sama, jakkoli je lživá a ohavná, si může domyslet, jaké důsledky by mohla mít, a uvážit, zda nebylo důležité, aby o ní byl vévoda z Orléans zpraven, a že jsem podal takové důkazy své oddanosti k nim a svého přání jejich jednoty a štěstí jich všech, že není možné, aby mohla mít sebemenší opačné podezření; skončila prudce poklonou a odešla, aby se šla vyspat. Ten kousek mi připadal neslýchaný.

Odpoledne jsem to šel vyprávět vévodkyni z Orléans. Dodal jsem, že poučen tak překvapivou zkušeností, budu mít napříště tu čest vídat vévodu z Orléans tak zřídka a tak střídmě, že se vyhnu i rizikům, která je nejméně možné předvídat; a že pokud jde o vévodkyni z Berry, beru jednou provždy na vědomí vzácné mínění, jaké se jí o mně zalíbilo pojmout. Vévodkyně z Orléans byla pobouřena. Začala o té věci říkat všechno, co si zasloužila, ale zároveň ji omlouvat otcovou slabostí k dceři a zapřísahat mě, abych neopouštěl vévodu z Orléans, který kromě mne neviděl žádného poctivého člověka, jenž by mohl mluvit s ním upřímně a pravdivě. Příčina roztržky ji polekala. Každodenní užitek, který jsem jí u něho přinášel, a jemu samému, smím-li to říci, od té doby, co jsem je usmířil, ji ještě víc vyděsil tím, že by o něj přišla. Netajila přede mnou ani jedno, ani druhé a rozvinula všechnu svou výmluvnost, která nebyla průměrná, aby mě přesvědčila, že přátelství má tuto lehkomyslnost odpustit, jakkoli těžce vážila. Zkrátil jsem návštěvu, nijak jsem nespěchal ji opakovat a přestal jsem se stýkat s vévodou z Orléans. Oba z toho byli velmi ustaraní. Mluvili o tom s paní ze Saint-Simon. Vévodkyně z Berry, kterou pan její otec patrně vyplísnil, se pokusila u ní zalátat, co jí řekla, ačkoli dost nevlídně. Vévodkyně z Orléans mě dala prosit, abych k ní přišel. Znovu tam spustila svou výmluvnost a vévoda z Orléans mě tam překvapil. Omluvy, řeči, všechno nejdojemnější, co se dá říci. Dlouho jsem setrvával na ledu mlčení, pak úcty; nakonec jsem se rozzlobil a vyjádřil jsem se k němu co nejsvobodněji. Tento tón jim byl méně nepříjemný než ten první; zdvojnásobili omluvy, prosby, sliby věrnosti a mlčení do budoucna. Přátelství, neodvážil bych se říci soucit s jeho slabostí, mě svedlo. Nechal jsem se strhnout nadějí, kterou jsem vkládal v dobrý účinek této lekce, a abych to zkrátil, usmířili jsme se, ale s vnitřním a pevným rozhodnutím nechat ho žít s jeho dcerou, aniž bych s ním o tom kdy mluvil, a být s ním velmi zdrženlivý ve všem, co se jí jinak týkalo.

Od té doby, co jsem vévodkyni z Berry prohlédl, vídal jsem ji velmi zřídka a vzdal jsem se jakékoli důvěrnosti s ní. Ale chodívala mě občas vyhledat do mého pokoje pod záminkou, že jde k paní ze Saint-Simon, a zdržovala mě tam celé hodiny mezi čtyřma očima, když se ocitla v nesnázích. Po této příhodě jsem k ní dlouho nevkročil

a jinde jsem se k ní choval tak chladně, že jsem ji odnaučil chodit mě vyhledávat. Později, abych nic příliš nedával najevo, chodil jsem na její veřejnou toaletu jednou za dva měsíce, pokaždé na několik okamžiků; a dokud žila, nesblížil jsem se s ní víc, navzdory mnoha přímým i nepřímým vábením, která se často opakovala a jimž jsem vytrvale odolával. To je jednou provždy, co bylo třeba vysvětlit o tomto vnitřním životě královské rodiny a o mém vztahu k nim všem. Vraťme se nyní tam, odkud jsem vyšel.

Záblesk rozumu a víry, který se u vévody z Orléans objevil po rozchodu s paní z Argentonu[6], netrval dlouho, ačkoli byl nějakou dobu upřímný a snad z politických důvodů protažen až do sňatku vévodkyně z Berry, který po tomto rozchodu následoval za pět nebo šest měsíců. Nuda, zvyk a špatná společnost, kterou vídal na svých cestách do Paříže, ho strhly; znovu se pustil do zhýralosti a bezbožnosti, ačkoli bez nové oficiální milenky a bez rozepří s vévodkyní z Orléans, kromě těch, které působila vévodkyně z Berry. Mezi otcem a dcerou se soutěžilo, kdo se směšněji a ostřeji vysměje mravům a náboženství, a to často před vévodou z Berry, který byl velmi zbožný, považoval ty řeči za velmi podivné a bral tak nelibě, jak se jen odvážil, výpady, které na něj v tom směru činili a které nikdy neuspěly.

Králi nic z chování jeho synovce neušlo. Velmi ho pohoršil jeho návrat ke zhýralosti a k pařížským společnostem. Jeho neustálé návštěvy u dcery a jeho náklonnost k ní na něj svalily neustálou nelibost, kterou král k ní pociťoval, i často okázalá příkoří, která působila své matce, již král miloval jako otec a ochránce a z lásky k níž uzavřel tento sňatek navzdory veškerému odporu Monseigneura. Úskoky pana du Maine nenechaly nic uniknout ani vychladnout. Otevřeně se ukazoval málo, ale hrál dobráka, když litoval sestru, s níž ho nenávist druhé sestry úzce spojila[7]. Přední sluhové mu dobře sloužili; a paní z Maintenon vládl tím jistěji, neboť jsme viděli, a ještě lépe uvidíme dále, do jaké míry zaslepení ho milovala a jak velmi nenáviděla vévodu z Orléans. Pan du Maine měl své důvody. Pracoval na tomto sňatku ze strachu ze sňatku se slečnou z Bourbonu; ale když byl sňatek uzavřen, nechtěl, aby se mu v soukromí krále, které bylo ve volných hodinách a pro ty, kdo měli právo vstupu, stejně důvěrné jako jeho vlastní dům, tento princ, postavený tak vysoko nad ním, vyrovnal v zábavě, přiblížil se mu v přátelství a zastínil ho vážností, jaké on sám nemohl dosáhnout, a aby se mu postavil tváří v tvář. Jiný velký zájem ho ještě vedl k tomu, aby krále od tohoto prince co nejvíce vzdálil. Jedním z jeho motivů pro sňatek vévodkyně z Berry byl i sňatek jedné sestry této princezny s princem z Dombes. Hlavní překážka byla odstraněna plnou hodností prince krve, kterou pro své děti získal. Vévodkyně z Or-

6. **Vysvětlivka:** Slečna ze Séry, od roku 1706 hraběnka z Argentonu, dlouholetá milenka vévody z Orléans, s níž se rozešel roku 1710; Saint-Simon se o tento rozchod sám zasazoval.

7. **Vysvětlivka:** Vévodkyně z Orléans a paní Vévodkyně, obě legitimované dcery Ludvíka XIV. a paní z Montespan, spolu byly ve sporu; jejich bratr pan du Maine stál na straně vévodkyně z Orléans.

léans, sama levobočkem a zaměstnaná výhradně velikostí svých bratrů a synovců, si to vášnivě přála. Posloužila si tímto výhledem u pana du Maine, aby ho přiměla jednat ve prospěch sňatku vévodkyně z Berry; netajila to přede mnou, ale přesto o tom se mnou nemluvila jinak než jako o pobídce pro bratra, ačkoli jsem viděl až na dno jejích přání.

Myslím také, že tento záměr měl velký podíl na nepochopitelné vytrvalosti tak hledaných ohledů pana du Maine ke mně, protože neviděl jinou překážku než vévodu z Orléans, a protože si člověk vždycky hodně slibuje od svého ducha, od svých úskoků a od hlouposti těch, které chce zdolat, snad nezoufal, že získá mne, a skrze mne vévodu z Orléans, ať jsem měl jakýkoli zájem kvůli své hodnosti zabránit tomu, aby se hodnost jeho dětí tak dobře upevnila. Ze všech těchto věcí vyplývala králova nespokojenost s vévodou z Orléans a odcizení vůči němu, které neustále rostly, snad méně kvůli jeho vlastnímu chování než kvůli chování vévodkyně z Berry. Hrubé obrysy toho všeho nebyly neznámé vévodovi z Beauvilliers, a to ho ještě vzdalovalo od spojení, které jsem chtěl vytvořit mezi ním a vévodou z Orléans. Viděl jsem cíl pana du Maine. Chtěl vévodu z Orléans srazit co nejhlouběji, aby mu u krále nezbyla jiná záchrana než sňatek prince z Dombes; a protože věděl, že je jedinou překážkou tohoto záměru a zároveň sama slabost, oddával se cestě, od níž si sliboval tak velký úspěch. Ale čím lépe jsem viděl tento cíl a přiléhavost této černé politiky k jeho dosažení, tím víc jsem cítil krajní nutnost posílit vévodu z Orléans spojením s panem z Beauvilliers, které by přivodilo spojení dauphina s ním a které by, jsouc upřímné, vévodu z Orléans v mnoha věcech krotilo, dodalo mu vážnosti a časem by uzdilo vévodkyni z Berry, méně podporovanou panem jejím otcem, otupilo by minulé věci v tomto vnitřním životě královské rodiny a do budoucna by je uspořádalo zcela jinak; a vzhledem k vlivu, jehož dauphin den ode dne nabýval, zvláště když smýšlel o levobočcích tak, jak smýšlel, pokládal jsem toto spojení za jednu z největších posil, jakých se mohlo dostat slabosti vévody z Orléans, a za zneplatňující překážku sňatku, který by učinil prince z Dombes švagrem vévody z Berry; ten by sám neměl sílu ani vliv, aby mu zabránil, a vévodkyně z Berry by se ještě mnohem méně odvážila o něm vůbec otevřít ústa, v postavení, do něhož se u krále dostala.

Puzen těmito úvahami, vyložil jsem důrazně vévodovi z Beauvilliers jejich důležitost a jak je nutné nedat se ničím odradit, aby nám neunikl tak hlavní plod, který jsme si slibovali od sňatku vévodkyně z Berry, totiž sjednocení královské rodiny; že čím víc jsme se zmýlili v osobě této princezny, tím víc je třeba se vzepřít, abychom odvrátili a napravili jeho nevýhody, k čemuž je jediným prostředkem ten, který mu navrhuji; že ho prosím, aby uvážil, zda může najít jiný, a aby porovnal nesnáz, s níž je spojeno jej přijmout, s nebezpečím jej zanedbat. Vylíčil jsem mu převahu, kterou by mu toto spojení mohlo dát nad povolností, slabostí, a dodal jsem bázlivostí vévody z Orléans, jehož duch a chování, krocené a pozvolna vedené jeho vlivem, který s sebou nesl vliv dauphinův, a proto by vážil dvojnásob, by mohly nabrat zcela jiný

směr a pak tomuto tak žádoucímu sjednocení rodiny prospívat stejně, jako mu nyní škodily; že jakkoli je nyní vévoda z Orléans z nečinnosti slabý a lehkovážný, jeho tak těsná blízkost, kterou mu dal sňatek, z něho stále činí prince, který nemůže být lhostejný, a v budoucnu ještě mnohem méně než za života krále, před nímž se všechno chvělo. Že kromě tohoto důvodu mi nemůže upřít ani ten, že má ducha vynikajícího ve všech oborech, schopného dosáhnout všeho, čeho by chtěl, jakmile by ho chtěl použít; že jeho tažení tuto pravdu ukázala a ta by se rozvinula mnohem víc, až by ho, osvobozeného od králova jha, omrzelost životem znuděným nicotou a neužitečností, k níž je nyní odsouzen, a osten nálad a ctižádostivého a fantastického ducha jeho dcery přiměly k touze, aby s ním za nové vlády počítali; a zda bychom pak nelitovali, že jsme, když jsme mohli, nezískali pro sebe a pro tak nutné sjednocení to, co bychom pak nalezli tak protivné a v takovém případě vždy více či méně na obtíž. Sílu těchto úvah jsem okořenil silou mínění, o němž věděl, že je pan z Chevreuse v hloubi má o tomto princi, s nímž se odjakživa čas od času vídal mezi čtyřma očima; a dobře jsem si dal pozor, abych nevynechal to, co nemohl nevědět, totiž jak vévoda z Orléans vždy smýšlel, a to nahlas, o panu z Cambrai. Konečně jsem nezapomněl mu naznačit, že dějinné události, umění a vědy, o nichž dauphin rád rozmlouval, jsou látkou vždy připravenou a nikdy nevyčerpanou, v níž je vévoda z Orléans mistrem, o níž dovede mluvit jasně a velmi příjemně a která by mezi nimi byla vážnou zábavou, jež by se oběma velmi líbila a nemálo by posloužila tak rozumnému záměru, jaký jsme si předsevzali. Tolik důvodů otřáslo vévodou z Beauvilliers, který byl pohnut od prvních slov, ale na mou prosbu mě nechal všechno říci bez přerušení. Se vším souhlasil, ale zároveň mi namítl mravy a podivné řeči, které vévodovi z Orléans někdy unikaly před dauphinem a které ho od něho nesmírně odcizovaly; a bez námahy mi ukázal, že tato indiskrétnost je překážkou, která jejich spojení staví do cesty nejpevnější závoru. Cítil jsem to příliš, než abych to mohl popřít, ale naléhal jsem na něho pod podmínkou, že se tato překážka odstraní, a viděl jsem muže, který se v nitru za této podmínky vzdal. Tu jsem se zastavil, protože jsem cítil, že všechno závisí na tom, že jde tedy o to pracovat na tom přede vším ostatním, a že, znaje lehkomyslnost vévody z Orléans a ten odporný hrdinský postoj bezbožnosti, který předstíral mnohem víc, než jej v hloubi měl, si nemohu ručit za úspěch.

Neotálel jsem a pustil se do něho, a neměl jsem žádnou potíž přimět ho, aby upřímně uznal všechny pevné výhody, které by kromě okamžité vážnosti našel ve svém spojení s dauphinem, a v tom, co od něho bylo neoddělitelné, ve spojení s vévodou z Beauvilliers. Od souhlasu jsem ho snadno dovedl k touze, kterou jsem považoval za vhodné zostřit obtížností, o níž sám dobře cítil, že vyplývá z jeho mravů a jeho chování. V témž rozhovoru jsem ho s tím úmyslně dlouho pohazoval sem a tam. Když jsem usoudil, že jsem ho dostatečně rozpálil a dostatečně uvedl do rozpaků, abych mohl doufat, že ho přivedu, kam jsem chtěl, až mu navrhnu řešení, které jsem si připravil, řekl jsem mu, že se zdržuji napomínání ohledně jeho mravů a jeho

domnělých názorů, které v hloubi mít nemůže a v nichž klame sám sebe; že ví až dost dobře, co si o tom všem myslím, a že ani mně už není neznámo, jak marně bych na něho naléhal, aby je změnil; že proto se domnívám, že by mohl dosáhnout spojení, po němž má tak naléhavé důvody toužit, za menší cenu; že prostředek k tomu má ve svých rukou a je snadný, ale že kdyby se rozhodl jej použít, nesmí ho to omrzet; a že v tom případě se domnívám, že brzy uvidí jeho úspěchy, které, budou-li pozorně sledovány a udržovány, ho mohou dovést ke všemu, co si od toho může přát. Tak jsem ho stále víc podněcoval a nechával jsem mu volnost, pokud šlo o nešťastný základ jeho života; ze stejného důvodu jsem mu dal draze zaplatit vysvětlení této cesty a snadného prostředku, který jsem mu navrhoval, aniž bych mu ho řekl. Nakonec, když jsem mu jemně vyčetl, že ho toho nepovažuji za schopného, nechal jsem se přemoci a řekl jsem mu, že všechno spočívá ve dvou bodech: zaprvé mít se neustále na pozoru před sebeméně nevázanou řečí v přítomnosti dauphina a u paní princezny de Conti, kam dauphin občas chodil a odkud by se k němu takové řeči mohly donést; že jeho indiskrétnost v tomto ohledu mu tohoto prince odcizuje nebezpečněji a mnohem dál, než si dovede představit, a že to, co mu o tom říkám, není mínění, ale vědění; že opačná zdrženlivost by se mu tak líbila, že by ho pozvolna obrátila, protože by mu vzala podnět k hrůze, kterou pociťoval z těchto věcí i z toho, kdo je pronášel, a tudíž i strach a pouta, do nichž ho jeho přítomnost uváděla, a ty by se změnily v pohodu a volnost, až by ho zkušenost naučila, že ho může poslouchat bez pohoršení a bez skrupulí se oddávat jeho rozhovoru, jehož látku by mezi nimi udržovala umění, vědy a dějinné věci a který by z něho pozvolna vypudil všechnu tíseň a nechal v něm jen příjemnost. Druhým bodem bylo jezdit méně často do Paříže, provozovat tam zhýralost aspoň za zavřenými dveřmi, když už je natolik nešťastný, že ji chce provozovat, a uložit sobě i těm, kdo ji s ním provozovali, dost kázně, aby o ní druhý den ráno nebyla řeč.

Zalíbil se mu prostředek, který nijak nesahal na jeho zábavy; slíbil mi, že se jím bude řídit. Byl mu věrný, zvláště pokud šlo o řeči v přítomnosti dauphina nebo ty, které se k němu mohly donést. Vyřídil jsem vévodovi z Beauvilliers, co jsem vykonal. Dauphin brzy zpozoroval tuto změnu a řekl to vévodovi, od něhož se to doneslo ke mně. Pozvolna se sblížili; a protože se pan z Beauvilliers obával každé zjevné novoty a nebyl zvyklý vídat vévodu z Orléans, všechno mezi nimi šlo přese mne, a po tomto pobytu v Marly, kde vévoda z Chevreuse nebyl, přes něho a přese mne, jednou přes jednoho, jindy přes druhého.

Kapitola sedmnáctá

Spis o ztrátách hodnosti vévody a paira atd. — Dauphin se mnou mezi čtyřma očima. — Aféra kardinála z Noailles postoupena králem dauphinovi. — Příčiny tohoto postoupení. — Rozbor mezi vévodou z Beauvilliers a mnou ohledně preláta, kterého navrhnout dauphinovi, aby pod ním pracoval na aféře kardinála z Noailles. — Cesta do Fontainebleau přes Petit-Bourg. — Králova tvrdost v rodině. — Hrabě z Toulouse stižen kamenem. — Králova hudba na mši paní Dauphine. — Upřímně a trvale usmiřuji vévodu z Beauvilliers s kancléřem. — Rod a smrt prince z Nassau, místodržitele Fríska. — Smrt Penautiera; kdo to byl. — Smrt vévody z Lesdiguières, s níž zaniká toto vévodství-pairie. — Devět tisíc livrů penze z Lyonu vévodovi z Villeroy. — Smrt Pelletiera, bývalého ministra a generálního kontrolora. — Smrt Phélypeauxe, státního rady, kancléřova bratra. — Smrt Serranta a rytíře z Maulevrier; jejich rod. — Smrt princezny z Fürstenbergu; její rod, její povaha. — Rod jejího manžela. — Taburetka jí byla pozdě obratně opatřena. — Sňatek rytíře z Luxembourgu se slečnou Harlayovou. — Smrt kardinála z Tournonu. — Smrt a povaha maršála z Boufflers. — Nebezpečí, které mi při tom hrozí. — Smutný konec života. — Ohavnost lékařů. — Šlechetnost maršálky z Boufflers, která sotva přijímá od krále penzi dvanáct tisíc livrů.

Uprostřed všech těch starostí a záležitostí bylo třeba pracovat na spisu o našich ztrátách, jak si jej ode mne dauphin vyžádal. Odjakživa jsem je shromažďoval, nakolik jsem mohl, i s příležitostmi, které je způsobily. Tu zvídavost jsem měl od nejranějšího mládí; od té doby jsem ji neustále sledoval; ustavičně jsem se snažil poučit se o nich od starých vévodů a vévodkyň, kteří byli ve své době u dvora nejvíc doma a nejlépe zpraveni; ověřit si u jiných, co jsem se od nich dozvěděl, a hlavně získat pro sebe poslední jistotu od lidí bez titulu, starých, vzdělaných, zběhlých ve zvyklostech dvora a společnosti, kteří tam hodně pobývali a viděli věci na vlastní oči, a od starých předních sluhů. Jedny i druhé jsem naváděl na stopu a v rozhovoru je nenápadně přiměl vyprávět, co jsem si z nich zamýšlel vytáhnout. Zapisoval jsem si to průběžně; měl jsem tedy všechen materiál, k němuž jsem průběžně připojoval i ztráty z mé doby, jichž jsem byl svědkem spolu s celým dvorem. Bez takového náskoku by mi byla sbírka nemožná a pátrání by mě zavedlo příliš daleko. Ale uspořádání, jaké si dauphin přál, bylo přesto prací dlouhou a namáhavou. Nikdo mi v ní nemohl pomoci. Pan z Chevreuse opět nebyl v Marly. Pan z Beauvilliers byl příliš zaměstnán; neodvážil jsem se použít ani písaře; přesto jsem s tím byl ke konci pobytu hotov. Pan z Beauvilliers mohl tu práci projít jen zběžně. Pan z Chevreuse, jemuž jsem ji poslal, ji prozkoumal důkladně. Potom jsem ho z Marly zajel navštívit do Dampierre, kde

jsem přespal jednu noc. Zdál se s ní spokojen a nic v ní neopravil. Připojil jsem k ní krátkou předmluvu určenou dauphinovi. Celé to dílo se najde mezi Doklady. Od doby, kdy bylo dokončeno, by se k němu dal napsat podivný dodatek.

Připojil jsem spis, který mohl být mnohem lepší, kdyby nebyl napsán tak narychlo, ale který jsem pokládal za správné předložit dauphinovi v celé jeho původní podobě a vysvětlit mu, při jaké příležitosti vznikl. Bylo to v době, kdy kardinál z Bouillonu odešel ze království a poslal králi svůj drzý dopis; tehdy si jej ode mne maršál z Boufflers vyžádal o domech lotrinském, bouillonském a rohanském, a to tak spěšně, že jsem jej napsal nadvakrát během jediného dne. Myslel, že ho bude moci použít v kritické chvíli; nepoužil ho vůbec — to je vždy osud všeho, co se týká vévodské hodnosti. Upozornil jsem dauphina, že přehled změn, k nimž došlo v naší hodnosti za této vlády, je připraven k předložení. Připojil jsem k němu ve prospěch vysoké šlechty dopis, který král napsal svým velvyslancům a jiným vyslancům u cizích dvorů 19. prosince 1670 o zrušení sňatku Mademoiselle s panem z Lauzunu[1], protože mým záměrem, jak už bylo možno vidět, nebylo o nic méně ji vyzdvihnout než poukázat na úpadky naší hodnosti.

Jakkoli byl dauphin zaměstnán záležitostí, z níž se později zrodila proslulá bula *Unigenitus* a kterou mu král zčásti předal, určil mi hodinu ve svém kabinetu. Stálo mě dost práce schovat po kapsách všechno, co jsem mu měl donést, tak aby nebylo znát, jak jsou nacpané. Několik papírů uložil mezi své nejdůležitější, ostatní k jiným, které nebyly o nic méně důležité, a já jsem zatím obdivoval čistý a přesný pořádek, v němž je všechny udržoval navzdory tak častému stěhování dvora, které mu nebylo nejmenší starostí. Dříve než je zamkl, chtěl přelétnout očima náš úpadek a zděsil se počtu článků. Jeho údiv ještě mnohem vzrostl, když jsem mu několika slovy naznačil obsah posledního článku, který zahrnoval nesčetné věci, z nichž mohlo být stejně tolik dalších článků, ale které jsem shrnul dohromady, abych ho méně unavil a aby to nevypadalo jako celý svazek. Přečetl jsem mu předmluvu a vysvětlil mu prameny, z nichž jsem čerpal, co předcházelo mé době. Obdivoval rozsah práce, uspořádání a pohodlnost obou různých rejstříků; poděkoval mi za námahu, kterou jsem s tím měl, jako bych na tom sám nebyl zainteresován; opakoval mi, že když jsem si to tak přál, nemůže litovat námahy, kterou mi způsobil chronologický pořádek, jejž si ode mne vyžádal a který jsem tak jasně nahradil uspořádáním rejstříků — nezatajil jsem mu, že mě právě to stálo nejvíc práce. Řekl jsem mu, že u prince povrchního a méně dychtivého věcem důkladně porozumět a znát je do hloubky bych se byl dobře chránil předložit obě díla najednou, aby se nespokojil s rejstříky a jejich výtahy; ale že doufám, že to, co jsem udělal pro jeho úlevu a pro okamžité ukojení první zvědavosti, nebude překážkou k četbě celých článků, v nichž najde ještě docela jiné věci,

1. **Vysvětlivka:** Mademoiselle je zde „velká Mademoiselle“, Anna Marie Ludovika Orleánská, vévodkyně z Montpensier (1627–1693), sestřenice Ludvíka XIV. Král jí v prosinci 1670 povolil sňatek s Lauzunem, ale po několika dnech svůj souhlas odvolal.

než mohly výtahy obsáhnout. Dal mi slovo, že to všechno ve Fontainebleau přečte od začátku do konce, že to přečte, aby si tím naplnil hlavu, a že si o tom potom se mnou promluví. Dodal, že to odkládá do Fontainebleau, kam se mělo brzy jet, jen proto, že je kromě běžných věcí zavalen záležitostí, kterou mu král předal téměř celou a která ho zaměstnávala tím víc, že se v ní jednalo o náboženství.

Neuznal jsem za vhodné prodlužovat slyšení, k jehož předmětu jsem neměl co dodat a v němž jsem neviděl, že by byl ochoten mluvit se mnou o něčem jiném. Protože se dál nesvěřil se záležitostí, která ho tolik zaměstnávala, a vskutku až příliš, spokojil jsem se tím, že jsem ho pochválil za čas, který jí byl ochoten věnovat, a v hrubých rysech mu vyložil, jak žádoucí by bylo, aby rychle skončila, a jak nebezpečné jsou vášně a půtky, které by ji protahovaly a zatemňovaly. Odpověděl mi na to se svou obvyklou pokorou k sobě samému a s laskavostí ke mně, načež jsem odešel. Hned potom jsem šel podat zprávu o tomto krátkém slyšení vévodovi z Beauvilliers; byl nadšen tím, jak proběhlo; ale stejně jako dauphin byl celý pohlcen záležitostí, o níž se mi princ právě letmo zmínil.

Rozumí se, že to byla záležitost kardinála z Noailles, z níž se později zrodila proslulá konstituce *Unigenitus*; čtenář si tu vzpomene, co o ní bylo dříve řečeno a vysvětleno (viz výše). Temní strůjci tohoto hlubokého pletiva, nanejvýš spokojeni, že je tak dobře vedli a že kardinála z Noailles zatlačili do obrany, z níž mu u krále dokonce dělali zločin, byli přesto v starostech, když viděli, že se ten kardinál vrátil ke dvoru a dostal u krále docela příznivé slyšení, ačkoli předtím dosáhli toho, že mu bylo zakázáno se tam ukazovat — zákaz byl tedy krátkého trvání. Král, zmítaný kouzly svého zpovědníka, jež na straně paní z Maintenon podporovala kouzla biskupa z Meaux a podrážděná nemotornost La Chétardieho, faráře od Saint-Sulpice[2], odporoval jen stěží ze své staré záliby v kardinálovi z Noailles a z úcty, kterou k němu pojal a která šla až k velebení. Postřehli, že ať dělají jakékoli pokroky, kardinálova přítomnost je buď mate, nebo aspoň uvádí krále do nevolnosti, která je držela v šachu. Lék, který na to našli, byl dát záležitost předat dauphinovi, když mu král předával tolik jiných, když se z králova přání a k jeho úlevě s autoritou vměšoval do všech a když všichni ministři pracovali u tohoto prince. Král, unavený touto záležitostí, na tento návrh snadno přistoupil. Nařídil tedy dauphinovi, aby pracoval na jejím ukončení, aby ho ušetřil podrobností a podával mu o ní zprávu jen v hrubých rysech, a to jen tehdy, bude-li to nutné.

Nic se nepřátelům kardinála z Noailles nehodilo lépe. Byl jediný, kdo zůstal naživu ze tří prelátů, kteří bojovali proti arcibiskupovi z Cambrai za bouře kvietismu

2. **Vysvětlivka:** Joachim Trotti de La Chétardie (1636–1714), farář pařížské farnosti Saint-Sulpice, duchovní rádce paní z Maintenon.

a kteří ho u dvora svrhli a v Římě dali odsoudit[3]. Už to jediné slovo vysvětluje, jak se hodilo předat nynější záležitost dauphinovi, oddanému naprosto vévodovi z Beauvilliers a hodně i vévodovi z Chevreuse , stále stejně vášnivě oddanému svému dávnému učiteli, vychovanému ve všech jejich zásadách o věroučných otázkách a jemuž doufali vštípit i stejné smýšlení o Římě a o nesmírných hrůzách jansenismu a jansenistů. Dauphin přitom víc než jednou ukázal v plné radě a okázale, ve velmi důležitých záležitostech, které tam jezuité měli svým jménem, že spravedlnost a jeho vlastní úsudek převáží nad jakoukoli náklonností; ale počítali, že v této záležitosti získají obojí, když mají za zády tak mocně oba vévody, tak spjaté s otcem Tellierem. Když jsem o tom několik dní nato rozmlouval s vévodou z Beauvilliers, s nímž jsem jel z Marly do Saint-Germainu, o předání této záležitosti dauphinovi, snadno jsme se shodli, že je třeba mu navrhnout nějakého biskupa, aby na ní pod ním pracoval a vykonával vůči stranám jeho příkazy, a probírali jsme preláty, kteří by se k tomu mohli hodit. Jmenoval jsem mu bývalého biskupa z Troyes[4]. Na něj mě přivedlo několik důvodů. Byl to muž duchaplný a učený, který měl navíc znalost a mluvu světa, v němž byl velmi zběhlý; vynikal na všech shromážděních duchovenstva, kde často sjednotil mínění; u dvora se ocitl v důležitých a velmi protichůdných svazcích, aniž padlo podezření na jeho poctivost. V církevních záležitostech si udržel dobré vztahy se všemi i s jezuity; v této byl nový, protože se už řadu let vzdal úřadu a žil v ústraní v Troyes; konečně jeho přímost a zbožnost nemohly být podezřelé při zcela kajícném životě, který si zvolil zcela dobrovolně a v němž vytrvával už tak dlouho. Všechny ty vlastnosti spolu s duchem uhlazeným, mírným, povolným, přístupným, vemlouvavým, jaký byl vlastně jeho, se mi zdály jako stvořené pro záměry úřadu, o nějž šlo. Vyložil jsem ty důvody panu z Beauvilliers, který proti nim neměl co namítnout, kromě toho, že pan z Troyes je přítelem kardinála z Noailles; a od toho jsem ho nemohl odvrátit, ať jsem mu namítal cokoli. Přešel jsem tedy k jinému a mluvil jsem s ním o Besonsovi, arcibiskupovi z Bordeaux, rovněž přístupném, velmi vzdělaném, váženém, přeloženém z Aire do Bordeaux otcem de La Chaise, zkrátka příteli jezuitů, který nemohl být podezřelý.

Vévoda ten návrh neodmítl, ale mluvil se mnou o Bissym, biskupovi z Meaux, jako o nejvhodnějším k práci pod dauphinem. Ten ještě nesňal masku; udržoval s kardinálem z Noailles uctivě dobré vztahy, zatímco ve všem ve shodě s otcem Tellierem ho tajně podřezával u paní z Maintenon. Ostře jsem se tedy postavil proti této volbě a řekl jsem mu, co jsem věděl o ctižádosti a pletichách tohoto preláta v Římě, když byl biskupem v Toulu, o příčinách jeho tvrdošíjného odmítnutí arcibis-

3. **Vysvětlivka:** V kvietistickém sporu vystoupili proti Fénelonovi Bossuet, biskup z Meaux († 1704), Godet des Marais, biskup z Chartres († 1709), a Noailles, tehdy arcibiskup pařížský; Fénelonovy *Maximes des saints* byly v Římě odsouzeny roku 1699.

4. **Vysvětlivka:** François Bouthillier de Chavigny († 1731), biskup z Troyes od roku 1678; roku 1697 se biskupství vzdal ve prospěch synovce a žil v Troyes v kajícném ústraní.

kupství v Bordeaux, které by ho vytrhlo z jeho prostředí, a mnoho jiných věcí, které nebudu opakovat a které se většinou nacházejí jinde (viz výše). Tu se mi pan z Beauvilliers přiznal, že o něm už mluvil s dauphinem; a když jsem se ohradil ještě víc a pak mu mírněji vytkl zbytečné rozebírání, když je volba už učiněna, otřásl jsem jím a zahlédl jsem možnost přidat k tomu z Meaux toho z Bordeaux pro tuto práci pod dauphinem. Teď ještě není čas říci o této záležitosti víc. Král byl v Marly od smrti Monseigneura, totiž přijel tam z Meudonu v noci ze 14. na 15. dubna, a zdržel se tam, jak jsem už poznamenal, kvůli nezdravému vzduchu — Versailles bylo plné neštovic — a s ohledem na prince, své vnuky. Byl v Marly celé tři měsíce a odjel odtud ve středu 15. července, když tam odbyl radu a poobědval; projel Versailles, kde na chvíli vystoupil do svých komnat, a jel přenocovat do Petit-Bourgu k d'Antinovi a nazítří do Fontainebleau, kde zůstal do 14. září. Tuto maličkost, k níž došlo při příležitosti této cesty, bych vynechal, kdyby nepomáhala stále víc vystihnout povahu krále. Paní vévodkyně z Berry byla poprvé těhotná, skoro ve třetím měsíci, cítila se velmi zle a měla dost silnou horečku. Pan Fagon shledal velmi nevýhodným, kdyby jí cestu o několik dní neodložili. Ani ona, ani pan vévoda z Orléans se o tom neodvážili promluvit. Pan vévoda z Berry o tom bojácně utrousil slovo a byl špatně přijat. Paní vévodkyně z Orléans, ještě bojácnější, se obrátila na Madame a na paní z Maintenon, které, ač ani jedna neměla paní vévodkyni z Berry nijak zvlášť ráda, shledaly tak riskantním nechat ji odjet, že o tom s podporou Fagona promluvily s králem. Bylo to marné. Nedaly se odradit a ten spor trval tři nebo čtyři dny. Skončil tím, že se král doopravdy rozzlobil a že se na základě ústupku cesta konala lodí místo v králově kočáře.

Uskutečnit to dalo další práci: vymoci, aby paní vévodkyně z Berry odjela z Marly 13., přenocovala v Palais-Royal, 14. si tam odpočinula a 15. se nalodila, aby dorazila do Petit-Bourgu, kde měl ten den nocovat král, a 16. přijela jako on do Fontainebleau, ale stále po řece. Pan vévoda z Berry dostal svolení jet s paní manželkou; ale král mu rozzlobeně zakázal vycházet z Palais-Royal kamkoli, i do Opery, a to oběma, ačkoli se tam z Palais-Royal chodilo, aniž se vyšlo ven, po rovině z komnat do lóží pana vévody z Orléans. Dne 14. jim král pod záminkou, že se posílá zeptat, jak se mají, dal tytéž zákazy zopakovat, a to i panu [vévodovi] a paní vévodkyni z Orléans, jimž je dal už při jejich odjezdu z Marly. Zašel tak daleko, že je dal i paní ze Saint-Simon, pokud jde o paní vévodkyni z Berry, a přikázal jí, aby ji nespustila z očí, což jí bylo jeho jménem zopakováno ještě v Paříži. Lze si představit, že jeho rozkazy byly přesně vykonány. Paní ze Saint-Simon se nemohla ubránit tomu, aby nezůstala a nespala v Palais-Royal, kde jí dali komnaty královny matky. Po celou dobu, co tam byli, se tam hrálo vysoko, aby se pan vévoda z Berry utěšil ve svém vězení.

Kupecký prévôt dostal rozkaz připravit pro cestu lodě; měl tak málo času, že byly špatně vybrány. Paní vévodkyně z Berry se nalodila 15. a přijela s horečkou v deset hodin večer do Petit-Bourgu, kde se král zdál rozzářený tak přesnou poslušností.

Nazítří ji paní Dauphine viděla nastupovat na loď. U melunského mostu to málem skončilo neštěstím; loď paní vévodkyně z Berry narazila, málem se převrhla a s velkým rachotem se rozevřela, takže byli ve velmi velkém nebezpečí. Vyvázli z toho se strachem a zdržením; vystoupili ve velkém zmatku ve Valvinu, kde na ně čekaly jejich vozy, a do Fontainebleau přijeli ve dvě hodiny po půlnoci. Král, nadmíru spokojen, ji nazítří ráno navštívil v krásných komnatách královny matky, které vždy obývali zesnulý anglický král a anglická královna a po nich Monseigneur. Paní vévodkyně z Berry, kterou od příjezdu nutili ležet v posteli, potratila a v úterý 21. července kolem šesté ráno porodila dceru. Paní ze Saint-Simon to šla oznámit králi hned při jeho prvním probuzení, dřív než byli povoláni ti, kdo mají velké právo vstupu; nezdál se tím příliš dojat, a poslušnosti dosáhl. Vévodkyně z Beauvilliers v doprovodu markýzy z Châtillonu, kterou určil král — jedna jako vévodkyně, druhá jako dáma z urozeného rodu —, měly tu otravnou povinnost odvézt plod do Saint-Denis. Protože to byla jen dcera, utěšili se, a také tím, že šestinedělí nemělo žádné zlé následky. Pan hrabě z Toulouse, jehož už dva měsíce v Marly sužovaly velké bolesti močového měchýře, tam ke konci už skoro nikoho nepřijímal. Král ho víckrát navštívil, ale chtěl také, aby jel do Fontainebleau zároveň s ním. Ačkoli nesnesl žádný povoz a ještě méně jízdu na koni, vykonal tu cestu lodí a téměř nemohl vycházet ze svého pokoje, ani jen ke králi, a to velmi zřídka, po celou dobu pobytu ve Fontainebleau. Tak nic nemohlo osvobodit od cest a tak dával král svým lidem zakusit, že je nade vším. Po příjezdu prokázal paní Dauphine tu galantnost, že na její mši posílal celou svou hudbu, jak předtím chodila na mši Monseigneura. Dauphinovi na tom, aby ji měl na své mši, nijak nezáleželo; slýchal ji obvykle časně a vždy v takovém soustředění, které by se s hudbou sotva snášelo, tím spíš, že ji měl velmi rád. Bylo to vyznamenání, o něž paní Dauphine nežádala; velmi ji potěšilo a ukázalo dvoru velkou úctu k ní.

Jakmile jsme byli ve Fontainebleau, přemýšlel jsem stále víc, jak bych mohl dosáhnout upřímného usmíření vévody z Beauvilliers s kancléřem; s prvním jsem dál mluvil o synovi, aniž jsem mu kdy jmenoval otce, a vyzdvihoval jsem u něho synovo obrácení poslušností, kterou projevoval naprosto ve všem, co jsem mu od vévody vyřizoval. Viděl jsem vévodu tak spokojeného, že jsem usoudil, že je čas ho docela vyzkoumat, abych měl jistotu, že syn zůstane v úřadu, v což jsem měl velké naděje, ale ještě ne plnou jistotu, po níž jsem toužil. Provedl jsem to při jednom rozhovoru v Jelení galerii; vévoda od ní měl klíč, vcházelo se do ní zdola od jeho schodiště a tam obvykle rád mluvil mezi čtyřma očima a procházel se bez obav, že ho někdo vyruší. Po několika slovech o Pontchartrainovi jsem z něho vytáhl to rozhodující slovo, že bude-li se s Pontchartrainem dát vyjít, je pro to nechat ho v úřadu, když už v něm je, dokonce spíš než tam dosadit jiného, lepšího, jen aby se zabránilo sesazení. Velmi jsem panu z Beauvilliers poděkoval a utvrdil jsem ho, jak jsem nejlépe uměl, v rozhodnutí, pro něž jsem se tolik nadřel. Když jsem měl jistotu, že Pontchartrain nebezpečí unikl a že bude-li se k vévodovi dál chovat, jak se choval — a strach mu nedovolí

zakopnout —, nemá se už čeho bát a vděčí za svou záchranu vévodovi z Beauvilliers, usoudil jsem, že nastala chvíle pokusit se o velký úder, který jsem chystal; pochopil jsem však, že je-li usmíření vůbec možné, bude jen vynucené a takříkajíc proti vůli obou.

Vévoda byl příliš oprávněně rozhořčen a příliš si byl vědom své síly, než aby chtěl slyšet o kancléři; a ten byl příliš pobouřen, když viděl, že všechna přízeň a moc, s nimiž tak rozumně počítal za Monseigneura a z nichž už předem velkou část požíval, přešly smrtí toho prince na vévodu z Beauvilliers, než aby snesl, aby se s ním mluvilo o ponížení sklonit se před tímto mužem, na něhož si zvykl útočit a jejž si zvykl nenávidět, a svolit, že mu učiní první krok.

Pln svého nápadu jsem jednou odpoledne zašel do kancléřství, kde bydlel, v hodinu, kdy jsem ho mohl zastihnout samotného a kdy nás nikdo nevyruší. Měl podél svých komnat a na stejné úrovni malou soukromou zahradu, kterou nazýval svou Kartouzou a která jí vskutku připomínala; rád se v ní procházel sám a často se mnou mezi čtyřma očima. Jakmile mě viděl vstoupit do svého kabinetu, odvedl mě do té zahrádky, dychtivý popovídat si po našem dlouhém odloučení v Marly, a protože do Fontainebleau právě přijel a viděl jsem ho tam jen jeden nebo dva večery mezi lidmi. Tam jsem se ho po dost krátkém, neurčitém rozhovoru lidí, kteří se všeho jen dotýkají, protože si mají mnoho co říci, zeptal — v souvislosti s prací ministrů u dauphina a s novou velikostí vévody z Beauvilliers, jež ho velmi trápila —, zda ví o všem, co se odehrálo v Marly, a zda mu o tom jeho syn podal zprávu. Podle toho, co mi řekl a co se jeho věci nijak netýkalo, jsem se na kancléře podíval a zeptal se, zda mu syn neřekl nic zvláštnějšího a zajímavějšího. Ujistil mě, že ne, a zvědavě čekal, co tím myslím. „Ach, nuže tedy, pane," pokračoval jsem, „dozvězte se tedy, o čem nevíte kvůli své ustavičné nepřítomnosti v Marly a kvůli své vášni pro Pontchartrain, odkud byste se nejraději nehnul, a čemu vás snad toto chování vystavuje: Váš pan syn byl na krok od toho, aby byl vyhnán. — Ach," odpověděl mi a pokrčil rameny, „při tom, jak se chová, a při hloupostech, kterých se každý den dopouští, je to neštěstí, které očekávám každou chvíli." Pak se ke mně velmi rozrušeně obrátil: „Ale vyprávějte mi to tedy," dodal, „a jak to s ním je." Řekl jsem mu, oč šlo, a všechno, co jsem pokládal za nejschopnější ho vylekat, dával jsem ale pozor, abych mu neukázal nic, co by ho mohlo přimět jen trochu pochybovat o vévodovi z Beauvilliers, a nechával jsem ho naopak v domnění, že jde o účinek jejich nenávisti a vévodova nového vlivu, což vícekrát prudce vyjádřil. Dlouho jsem ho držel mezi dvěma ohni, jako jeho syn mezi nimi skutečně dlouho byl, a jeho v netrpělivosti, jak to skončí a jak to s jeho synem je, a schválně jsem tu netrpělivost vystupňoval až k nejvyššímu zděšení. Pak jsem mu řekl, že je zachráněn; že se tentokrát už nemá čeho bát a že mám dokonce důvod se domnívat, že by ho mohl podporovat ten, kdo ho zachránil. Hle, kancléř si oddechne, objímá mě a dychtivě se ptá, kdo může být ten šlechetný přítel, jemuž vděčí za záchranu svého postavení. Nespěchal jsem s odpovědí, abych ho ještě víc

podráždil, a vrátil jsem se ke krajnímu a bezprostřednímu nebezpečí, z něhož bylo vysvobození téměř neuvěřitelné. Kancléř se jen třásl netrpělivostí a ptal se mě ráz na ráz na jméno toho, jemuž za všechno vděčí a jemuž chce být bez míry oddán po celý život. Ještě jsem ho provedl tím, jak nesmírný je to závazek a jaké city mu kancléř i celá jeho rodina dluží; a když se mě znovu zeptal, kdo to tedy je a zda mi ho nikdy neprozradím, pohlédl jsem na něho upřeně a přísně, což mi vůči němu příliš nepřísluší, ale co jsem pokládal za nutné si tentokrát osobovat: „Jak budete užaslý," řekl jsem mu, „až uslyšíte to jméno, které byste měl líbat; a jak se budete stydět! Ten muž, kterého bez příčiny nenávidíte, na něhož všude neustále útočíte, zkrátka pan z Beauvilliers," — a přitom jsem zvýšil hlas a vrhl na něho ohnivý pohled — „je ten, na němž jen záviselo, aby Vašeho syna nechal vyhnat, stačilo jen nechat věcem volný průběh, a který ho zachránil a ještě ho upevnil v úřadu. Co na to řeknete, pane?" dodal jsem jedním dechem. „Věřte mi, jděte se schovat. — Co na to řeknu," odpověděl kancléř hlasem přerývaným dojetím, „je, že jsem navždy jeho služebníkem a že není nic, co bych neudělal, abych mu to dokázal;" pak se na mě podíval a s povzdechem mě objal: „To je ovšem Vaše dílo, v tom Vás poznávám; ach, jak to cítím! Ale od pana z Beauvilliers je to obdivuhodné v postavení, v jakém je, a při tom, jak spolu vycházíme. Zapřísahám Vás, jděte za ním, řekněte mu, že se mu vrhám k nohám, že objímám jeho kolena, že jsem jeho po celý život; ale předtím Vás zapřísahám, vyprávějte mi všechny ty podrobnosti, z nichž jste mi řekl jen to hlavní."

Tu jsem už nedělal žádné potíže: vylíčil jsem mu velmi obšírně to, co jsem pokládal za nutné zde zkrátit, a už jsem nešetřil tajemství, které mi uložil pan z Beauvilliers a které jsem pak skrze sebe uložil Pontchartrainovi, když vévoda později chtěl, abych s ním jeho jménem mluvil. Tento velmi přesný, ale pečlivě podložený a do podrobností vylíčený výklad uvrhl kancléře do studu, do zmatku, do lítosti, do obdivu, do vděčnosti, jaké byly hodny muže jeho přímosti a jeho ducha. Zdvojnásobil díky, které mi vzdával za tak význačnou službu, kterou jsem prokázal jemu i jeho synovi, a to v době, kdy jsem s ním byl tak nespokojen; ale že on si to musí pamatovat po celý život a ve všem se podrobit, jak budu chtít. Odpověděl jsem kancléři, že pokud jde o mne, je to vůči němu jen splácení mých dluhů, ale že veškerou svou vděčnost má obrátit k vévodovi z Beauvilliers, který, ač od něho a často i od jeho syna zakusil jen jízlivost a nepříjemné jednání, ho přesto zachránil z čiré šlechetnosti, z náboženského přemáhání, aniž byl k tomu sebeméně povinen, když stačilo jen mlčet a nechat ho padnout, a to navíc v době, kdy je třeba přiznat, že ho nepotřeboval a podle všeho lidského zdání nikdy nebude potřebovat ani jeho, ani jeho syna.

Kancléř zcela otevřeně připustil, že by ho nikdy nenapadlo, že tam najde svou záchranu; stejně tak se poddal veškerému studu, který jsem v něm ještě chtěl vzbudit za jeho předsudky a jeho chování k panu z Beauvilliers, znovu dodal, že mu chce být navždy a bez míry oddán a že se nemůže dočkat, až se to vévoda dozví od něho samého. Prosil jsem ho, aby s tím počkal, dokud vévodu nepřipravím na to, že jsem vyzradil

jeho tajemství, a — což jsem mu neřekl — aby byl ochoten přijmout jeho hold a usmířit se s ním. Zapřísahal mě, abych neztrácel ani okamžik a ujistil vévodu, že je mu bez výhrady oddán; že ho prosí, aby mu ve vážných věcech ponechal svobodu názoru v radě, ale že až na to se vždy přikloní k jeho mínění, kdykoli to bude možné; že to nikdy neopomene ve věcech, které nebudou skutečně důležité, a že nebude-li se moci ve věcech důležitých vždy přiklonit k jeho mínění, řekne prostě to své, aniž se s ním kdy bude přít nebo hádat; zkrátka že vévoda celým jeho chováním uvidí, jak přesně dostojí svým závazkům a jak věrná a úplná bude v každém ohledu jeho oddanost a vděčnost.

Šel jsem rovnou k vévodovi z Beauvilliers, jemuž jsem bez obalu vylíčil celý rozhovor, který jsem právě vedl. Zčervenal a s jistým malým hněvem se mě zeptal, kdo mě o to žádal. Odvětil jsem mu, že já sám; že mu netajím, že mým přáním a nakonec i záměrem vždy bylo usmířit ho s kancléřem, jehož nebezpečí kalilo všechnu radost mého života. Krátké, ale živé rozvedení v tomtéž smyslu, které jsem připojil, vévodu uklidnilo natolik, že mi byl vděčen, ne za tu věc, ale za cit, který mě k ní vedl. Hned jsem mu dost snadno vysvětlil, že mu v jeho postavení nejen vůbec nic nehrozí, ale že ta tak bezplatná a tak málo zasloužená šlechetnost k němu připoutá kancléře i jeho syna závazkem takové povahy, že se od něho nikdy nebudou moci odloučit, a ušetří mu námahu dokonat zkázu jednoho a nutně pokračovat v práci na zkáze druhého — syna jsem pokládal jen za vedlejšího —, ale že jakmile se upřímně spojí s otcem, jsem přesvědčen, že v něm najde zdroje, které mu budou vždy ulehčením a stanou se velmi užitečnými státu. Vévoda, zcela obměkčen, mi uložil skromné pozdravy pro kancléře a vzkaz, že je rád, že může jemu i jeho synovi ukázat, jak se v něm mýlili; že závazky, které chce přijmout pro radu, jsou příliš silné; že je správné, aby si v ní oba zachovali plnou svobodu; že z ní je třeba odstranit jen jízlivost a prudkost; a že ho ujišťuje, že bude vždy, nakolik to bude moci, nakloněn tomu, o čem usoudí, že by mu mohlo být milé.

Hned nato jsem si na vévodovi a vzápětí na kancléři vymohl, že stranou všech vzájemných předsudků budou o záležitostech týkajících se Říma a otázky jansenismu mluvit v radě umírněně, že tam sice řeknou všechno, co bude k věci a k jejich mínění, ale tak, aby si navzájem projevovali vzájemnou úctu i v těch věcech, které se jich obou tolik dotýkaly a tak protichůdným způsobem. Dostal jsem na to slovo od obou, a ochotně, a oba je od té doby vždy velmi přesně dodržovali. Dobře jsem se střežil sdělit kancléři, jak mě vévoda z Beauvilliers zprvu přijal; všechno ostatní jsem mu řekl. Hořel nedočkavostí, aby to velké usmíření s ním sám zpečetil; ale vévoda, vždy a někdy až příliš opatrný, chtěl odklad deseti nebo dvanácti dnů, aniž jsem chápal proč. Měl jsem podezření, že jelikož byl zaskočen a jako by k tomu donucen, myslel si, že ten čas potřebuje, aby se vůči kancléři zcela přemohl a neudělal nic nevlídně. Kancléř to však vůbec netušil, ale jeho netrpělivost ho přiměla poprosit mě, abych vévodu snažně požádal o svolení, aby při první radě využil té malé dlouhé a temné

chodbičky, která měla na jedné straně pokoj prvního komorníka ve čtvrtletní službě a na druhé rozlehlou skříň a byla jediným vchodem z předpokoje do králova pokoje, a aby tam, až tam budou procházet skoro zároveň, se k němu přitiskl, vzal ho za ruku a vyjádřil mu aspoň touto němou řečí to, co mu ještě nesměl volně říci. Vévoda svolil a tak se to i stalo.

Po deseti nebo dvanácti dnech mi pan z Beauvilliers uložil, abych kancléře upozornil, že k němu nazítří po obědě přijde s vévodou z Chevreuse, který s ním potřebuje mluvit, a — což mě velmi překvapilo — abych ho požádal, aby mu před tímto třetím, před nímž přitom nic netajil a který byl kancléřovým zvláštním přítelem, nic nedával najevo; nechtěl ani, abych při tom byl. Návštěva proběhla jen zdvořile, i když s větší vřelostí, než jaká mezi nimi do té doby bývala. Když skončila, požádal vévoda z Beauvilliers vévodu z Chevreuse, aby ho nechal s kancléřem samotného. Tu přišly díky z jedné strany, objetí a ujišťování o upřímném přátelství z obou. Kancléř se nijak nezdráhal přiznat, že je ve všech bodech poražen a ve všech ohledech zavázán. Aby to zkrátili, odvolali se na všechno, co jsem jim tlumočil od jednoho k druhému; dohodli se, že jejich usmíření zůstane tajné, aby se předešlo řečem a dohadům; a rozešli se nesmírně spokojeni jeden s druhým. Vévoda z Chevreuse čekal na svého švagra, s nímž odešel, a kancléř zařídil, aby byl zastižen sám a aby u něho během jejich návštěvy nikdo nebyl. Vévoda i kancléř mi oba vylíčili, co se tam odehrálo, a oba mě požádali, aby jejich styk dál procházel mnou. Oba mi také dlouho vyprávěli, jak to mezi nimi chodí v radě.

Kancléř a jeho žena mi nepřestávali děkovat. Pontchartrain, povolný z nutnosti, v níž mě potřeboval, ze strachu i ze studu, mi neřekl ani slovo o kapitánství pobřežní stráže v Blaye, ani já jemu. Obdivoval jsem tu houževnatost, a měl jsem tehdy všechny trumfy v ruce, abych ho přiměl ustoupit, ale nechtěl jsem se o tom ani v nejmenším zmínit, ani jim dát věřit, že by tak malý předmět mohl mít jakýkoli podíl na záměru namáhavého díla, které jsem právě vykonal. Jeho úspěch mi přinesl tu nejcitelnější a nejčistší radost; a měl jsem i tu, že toto přátelství mých dvou nejdůvěrnějších přátel trvalo opravdové, věrné, celistvé, bez mezer a bez vrásek, dokud žili. Paní z Beauvilliers z toho měla nakonec velkou radost a dala mi to najevo, stejně tak pan a paní z Chevreuse, jimž to pan z Beauvilliers netajil. Svět o tomto usmíření dlouho nevěděl. Tak změněné chování obou těch mužů v radě otevřelo nakonec oči ostatním ministrům a pozvolna potom i dvořanům. Nové zřízení vévodství Chaulnes, o tři měsíce pozdější než to všechno, bylo nějakou dobu pokládáno za příčinu smíru, kterého si všimli teprve dlouho nato; ale nakonec časem všechno vyjde najevo a přišlo se i na skutečný původ. Před prvním štolbou jsem z toho nemohl dělat tajemství po tom, co mezi ním a mnou o tom proběhlo. Usmíření bylo dovršeno během prvních čtrnácti dnů ve Fontainebleau; jeho pobyt v Armainvilliers mu tu radost oddálil až skoro do konce pobytu.

Princ z Nassau, dědičný místodržitel provincií Frísko a Groningen, utonul při přeplavbě přes Moerdijk[5]. Kvůli dešti se mu nechtělo vystoupit z kočáru a přestoupit do jiného plavidla než do toho, na něž ho nalodili. Koně se splašili a způsobili všechen zmatek. Zahynuli s ním jen dva nebo tři lidé. Od smrti krále Viléma, který ho učinil dědicem všeho, čeho jen mohl, přijal jméno prince oranžského. Pensionář Heinsius, všemocný v Holandsku a nejspolehlivější a nejoddanější chráněnec krále Viléma, ho chtěl učinit místodržitelem republiky. Byl urostlý, duchaplný, pilný, vlídný, oblíbený; na svůj věk sliboval nesmírně mnoho; oženil se se sestrou hesensko-kasselského lankraběte, pozdějšího švédského krále. Zanechal ji těhotnou s jediným synem, který rovněž nese jméno prince oranžského, který se oženil s dcerou anglického krále Jiřího II., který je hrbatý a velmi ošklivý, ale má mnoho ducha a ctižádosti a nic neopomíjí, aby dosáhl místodržitelství republiky, od něhož se však zdá být ještě dost daleko[6].

Penautier zemřel ve velmi vysokém věku v Languedocu. Z malého pokladníka se stal pokladníkem duchovenstva a pokladníkem languedockých stavů a nesmírně zbohatl. Byl to vysoký muž, velmi urostlý, velmi galantní a velmi okázalý, uctivý a velmi úslužný; měl mnoho ducha a velmi se pohyboval ve společnosti; byl také zapleten do aféry Brinvilliersové a jedů, která natropila tolik hluku, a uvězněn ve velkém nebezpečí života[7]. Je neuvěřitelné, kolik lidí, a to z nejpřednějších, se pro něho angažovalo, v čele s kardinálem Bonzi, tehdy ve velké přízni, a ti ho z toho vysekali. Ještě dlouho potom si podržel své úřady i přátele; a ačkoli jeho pověst tou aférou velmi utrpěla, zůstal ve společnosti, jako by žádnou neměl. Z jeho kanceláří vzešlo mnoho finančníků, kteří udělali velké jmění. Jmění Crozata, jeho pokladníka, zná celý svět.

Vévoda z Lesdiguières zemřel v Paříži v osmdesáti pěti letech bezdětný a s ním vymřelo toto vévodství-pairie[8]. Byl to slabomyslný dvořan, bratr vévody a maršála z Créqui, kteří byli čímkoli jiným. Mluvil jsem o něm pod jménem Canaples, které nosil v době, kdy dvorstvo paní vévodkyně z Bourgogne jelo do Lyonu jí naproti — tam velel —, a při příležitosti jeho sňatku. Jeho žena, která měla mnoho z ducha

---

5. **Vysvětlivka:** Johan Willem Friso, kníže Nasavsko-Dietzský (1687–1711), dědičný místodržitel Fríska a Groningenu, dědic Viléma III.; utonul 14. července 1711 při přeplavbě přes Hollands Diep u Moerdijku (*Mordick*).

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Úřad místodržitele byl zrušen po smrti Viléma III. roku 1702; obnoven byl teprve ve prospěch Viléma IV.

7. **Vysvětlivka:** Pierre-Louis Reich de Penautier, generální výběrčí duchovenstva a pokladník languedockých stavů, byl roku 1676 obviněn v procesu s travičkou markýzou z Brinvilliers a vězněn, nakonec však propuštěn. Markýza z Brinvilliers byla roku 1676 v Paříži sťata a její tělo spáleno za otrávení otce a bratrů.

8. **Vysvětlivka:** Alphonse de Créqui, hrabě z Canaples, zdědil vévodství-pairii Lesdiguières roku 1703 po smrti mladého vévody z Lesdiguières.

Mortemartů, se dopustila té hlouposti, že ho oplakávala. Hodně se jí vysmívali: „Co chcete," řekla, „ctila jsem ho jako otce a milovala jako syna." Vysmívali se jí ještě víc; už si netroufla plakat. Strávila život ve velkém omezení u paní z Montespan; tento manžel ji omezoval ještě víc; při vší své duchaplnosti byla ze své svobody v rozpacích. Měl devět tisíc livrů od města Lyonu, které král dal vévodovi z Villeroy. Canaples, bratranec Villeroyů, dostal jejich přičiněním velení v Lyonu po lyonském arcibiskupovi, bratru starého maršála z Villeroy, který mu dal od města přidělit dvanáct tisíc livrů. Canaples je dostal, když po něm nastoupil. Velení mu bylo odňato pro samé slabomyslnosti. Maršál z Villeroy dal na jeho místo dosadit Rochebonna s tisícem tolarů, a devět tisíc livrů, které byly ponechány Canaplesovi, jsou ty, které dostal vévoda z Villeroy.

Pan Pelletier, který byl ministrem a generálním kontrolorem financí, zemřel v Paříži ve věku přes osmdesát let[9]. O něm jsem mluvil dost v době jeho krásného odchodu do ústraní, které obdivuhodně vydržel. Měl velkou penzi, vídal občas krále zadními dveřmi, a ten s ním vždy jednal s velkou úctou a přátelstvím; od něho dosáhl všeho, co chtěl, od svého odchodu do ústraní, i nejvýznamnějších postavení v úřednictvu pro svou rodinu.

Kancléř ztratil také svého bratra, zmoženého mrtvicemi, kterého měl velmi rád, ačkoli to nebyl žádný velký učenec, ale velmi poctivý muž, nesmírně bohatý díky své ženě. Bratr z něho udělal intendanta Paříže, jímž už nebyl, a státního radu. Zanechal děti, které ani jejich bohatství, ani jejich příbuzenstvo nedokázaly zachránit před jejich malými schopnostmi a před naprostou bezvýznamností.

Zemřel také starý Serrant, nesmírně starý, ve svém krásném domě Serrant v Anjou, kam se už před mnoha lety uchýlil. Byl dvorním referendářem a vrchním správcem Monsieura. Byl to Bautru, měšťan z Tours, nesmírně bohatý, strýc a tchán Vaubruna, děd abbého z Vaubrunu a vévodkyně z Estrées. Jeho vnuk, rytíř z Maulevrier, Colbert po jeho druhé dceři, zemřel zároveň na neštovice, velmi oblíbený, vážený a oplakávaný ve vojsku, kde se velmi vyznamenal a velmi mladý se stal polním maršálem. Jeho otec, bratr pana Colberta, zemřel podivně, jako rytíř řádu, žalem, že se nestal maršálem Francie, což si zasloužil. Pan z Louvois, aby mu v tom zabránil, nemoha udělat nic horšího, mu dal roku 1688 udělit řád.

V téže době zemřela také princezna z Fürstenbergu. Viděli jsme (viz výše), kdo byl její manžel, který byl posledním ze svého rodu, jednoho z prvních a nejstarších hraběcích rodů říše, a jehož otec byl povýšen na knížete a byl bratrem štrasburského biskupa a kardinála z Fürstenbergu. Princezna z Fürstenbergu byla jedinou a velmi bohatou dcerou Lignyho, dvorního referendáře, a sestry staré Tambonneauové a matky vévody a kardinála z Noailles. Bývala nesmírně hezká, krásně stavěná, a ačkoli

9. **Vysvětlivka:** Claude Le Peletier (1631–1711), Colbertův nástupce ve funkci generálního kontrolora financí (1683–1689) a státní ministr; roku 1697 se uchýlil do ústraní.

kulhala, což nijak neskrývala, byla jednou z nejlepších tanečnic své doby. Byla to nejlepší a nejmilejší žena na světě, v němž se hodně pohybovala, a nesmírně zábavně naivní. Byla důvěrnou přítelkyní vévodkyně z Foix a ve Versailles s ní bydlela a spala. Jednoho večera, kdy se paní z Foix velmi dlouho bavila hrou u pana Velkého, našla princeznu z Fürstenbergu v posteli; ta jí naříkavým hlasem řekla, že umírá, a to doopravdy. Paní z Foix přistoupí, ptá se jí, co jí je; ta říká, že neví, ale že od té doby, co je dvě hodiny v posteli, jí bijí tepny, třeští jí hlava a potí se, až je celá promočená, zkrátka že je jí velmi zle a že omdlévá. Paní z Foix je v tom ve velkých starostech, a protože nemá jinou postel, jde druhou uličkou u lože, aby si lehla na kraj. Když se opatrně soukala dovnitř, aby přítelkyni neobtěžovala, narazí na velmi horké dřevo; vykřikne; přiběhne komorná se svíčkou; najde ohřívák zvaný mnich[10], jímž jí ohřívali postel, který Fürstenbergová necítila a který ji svým žárem uvedl do stavu, v němž byla. Paní z Foix se jí pořádně vysmála, a nazítří celý dvůr.

Nevím, jak si ji mohl vzít Němec z rodu, z jakého pocházel její manžel. Po několika letech ji opustil a vrátil se do Německa, kde se stal prvním ministrem saského kurfiřta a plnomocným místodržitelem kurfiřtství, když byl ten panovník v Polsku. Jeho žena nikdy nesedávala a ani si to nenárokovala. Kardinál z Fürstenbergu, tehdy ve velké přízni, předstíral, že si ji jeho synovec žádá. Dlouho balila a loučila se: když už měla odjet, dal kardinál z Fürstenbergu králi najevo svůj zármutek nad poměrem svého synovce k jeho ženě, kterou se pro nerovný sňatek neodvážil vzít s sebou do Německa; že jeho povinnosti mu nedovolují starat se o jeho domácí záležitosti; že jeho rod vymírá; že ho tyto důvody nutí povolat ji k sobě, aby se už do Francie nevrátila; že by to pro něho byla velká útěcha a pro jeho synovce velký prostředek, jak zajistit jeho ženě dobré přijetí, kdyby jí král při odjezdu ráčil prokázat tu milost a dovolil jí usednout při své večeři; že o to žádá jen při rozloučení a jen jedenkrát. Král, zvyklý ničeho neodpírat muži, který mu tak dobře sloužil a tolik a tak nebezpečně pro něho trpěl, to za této podmínky povolil. Usedla tedy, ale dobře se chránila rozloučit se. Cesta se zdála odložena. Hned nato Monsieur, který ji měl velmi rád, odklad omluvil a zároveň králi vyložil, že nepokračovat s touto taburetkou až do odjezdu by bylo horší, než kdyby ji byl odmítl. Kardinál z Fürstenbergu zase, že jeho neteř, když se jí dostalo té cti, se už nemůže u dvora ukázat, aniž by jí byla ponechána; a že kdyby tam už nechodila, její manžel by si myslel, že ji vyhnali, a že by je to rozeštvalo. Při všech těch machinacích jí taburetka zůstala, cesta se oddalovala, a pak se nepozorovaně vypařila. Zůstala po zbytek života v Paříži a u dvora sedící. Neměla syny a její starší dcera neměla děti s princem z Isenghien, kterého brzy zanechala jako vdovce. Její druhá dcera se provdala za Seignelaye, jak jsme ve své době viděli, a měla s ním je-

10. **Vysvětlivka:** Mnich (*moine*) byl dřevěný rám s nádobou se žhavými uhlíky, který se vkládal pod přikrývky k ohřátí postele.

dinou velmi bohatou dceru, která se provdala za vévodu z Luxembourgu, maršálova vnuka; a její třetí za hraběte z Lannoy v Normandii.

Právě v té době se rytíř z Luxembourgu, nejmladší syn maršála, sám o dvacet tři let později maršál Francie, oženil s jedinou dcerou Harlaye, státního rady, jediného syna zesnulého prvního prezidenta Harlaye[11], která byla bohatou dědičkou.

V téže době došla do Říma i sem podivná zpráva o smrti kardinála z Tournonu, legáta *a latere* v Číně a v Indiích. Způsobila po celé Evropě ohromný rozruch. Jeho poslání, jeho úspěch, jeho svatá, ale ohavná katastrofa jsou tak známé a všude vytištěné, že se zdržím vstupovat do této obrovské záležitosti, která je ostatně zcela cizí látce těchto Pamětí, leda abych upozornil na obdivuhodné časové sladění tohoto mučednictví se zrodem záležitosti buly *Unigenitus*. Maršál z Boufflers zemřel ve Fontainebleau ve věku šedesáti osmi let. Je o něm v těchto Pamětech tak často řeč, že o něm nezbývá skoro nic říci. Nic není překvapivějšího než to, že při tak malém duchu a duchu tak dvořanském — avšak ne vůči ministrům, proti nimž se dovedl dobře udržet — si zachoval poctivost bez nejlehčí skvrny, šlechetnost dokonale ryzí, ušlechtilost ve všem prvního řádu a ctnost opravdovou a upřímnou, které ustavičně zářily v celém průběhu jeho jednání a jeho života. Byl přesně spravedlivý k zásluhám a činům druhých, bez ohledu na osoby a bez rozdílu, a to i na vlastní útraty; dobrý a obratný v omlouvání chyb; odvážný v chápání se příležitostí, jak znovu postavit na nohy lidi v nejhorší nemilosti. Měl nesmírnou vášeň pro stát, pro jeho čest a jeho prosperitu; neměl o nic menší z obdivu a vděčnosti pro slávu a osobu krále. Nikdo neměl raději svou rodinu a své přátele a nebyl přesněji čestným mužem a věrnějším všem svým povinnostem. Lidí cti a dobrých důstojníků si zvlášť vážil, a při nádheře hodné krále dovedl být, nakolik mohl, uměřený a neobyčejně nezištný; byl citlivý k úctě, přátelství a důvěře. Diskrétní a mlčenlivý v nejvyšší míře a vždy vzácně skromný, což mu však nebránilo, aby si byl při vzácných příležitostech, o nichž jsme slyšeli, vědom své ceny a dal ji těžce pocítit tomu, kdo si vůči němu příliš troufal. Všechno čerpal ze své lásky k dobru, z výtečné přímosti svých úmyslů a z práce všeho druhu nad běžné síly, která z něho navzdory malému rozsahu jeho rozumu často vydobyla spisy, projekty a úřední dopisy velmi správné a velmi rozumné, z nichž mi několik ukázal. Já jsem mu také sděloval některé své, a jeden velmi důležitý měl ve své kazetě, když mi dali zprávu, že je na tom tak zle, že nazítří zemřel. Do té doby jsem doufal a nechtěl jsem mu dát najevo znepokojení. Běžel jsem k němu ve strachu z pečetí a soupisu pozůstalosti; řekl jsem mu, že vzhledem ke stavu, v jakém ho nacházím, doufám v nejlepší; ale že jelikož je ta nemoc vážná, nebude dlouho moci se věnovat ničemu vážnému, a já budu mezitím potřebovat svůj spis — udělá mi radost, když mi jej vrátí, a já mu

---

11. **Vysvětlivka:** Achille de Harlay, hrabě z Beaumontu (1668–1717), státní rada, jediný syn Achilla III. de Harlay, prvního prezidenta pařížského parlamentu (1689–1707, † 1712); jeho dcera Louise-Madeleine (1694–1749) se 7. září 1711 provdala za Christiana-Louise de Montmorency-Luxembourg, maršála Francie od roku 1734.

jej potom znovu dám, kdy bude chtít. Ta řeč ho nijak nerozrušila, zavolal svou ženu, která přijela předevčírem, požádal ji, aby přinesla jeho kazetu, otevřel ji, vyňal z ní ten papír a vrátil mi ho.

Řekl jsem už, že služba tak vzácná a tak šťastná, kterou prokázal v bitvě u Malplaquet, mu zatočila hlavou natolik, že se odvážil žádat o konetáblský meč, a po odmítnutí o úřad generálního plukovníka pěchoty, rovněž zrušený a ještě nebezpečnější. Odmítnutí tohoto úřadu, ještě strohější, ho rozhořčilo; zapomněl na své odměny, viděl jen odmítnutí, v kontrastu se vším, čím byl zahrnut maršál z Villars jako cenou za tutéž bitvu a za tažení, v němž byly všechny druhy zásluh na jeho straně a na straně Villarsově všechny myslitelné nezásluhy: to ho přivedlo k zoufalství. Král se ho přesytil jako ctižádostivce, který je nenasytný, a nijak se nepřemáhal, aby to skryl. Boufflers miloval krále, jak se miluje pán; bál se ho, obdivoval ho, zbožňoval ho téměř jako boha. Pocítil, že dojem je učiněn, a brzy nato, že je nenapravitelný. Upadl z toho do palčivé, hořké a chmurné trýzně, pro kterou celé své postavení pokládal za nic a která ho pomalu uvrhla do neduhů, jimž lékaři vůbec nemohli porozumět. Marně jsem ztrácel čas a úsilí, abych ho utěšil; neboť mi tajil jen své žádosti, než je podal, ale ne jejich smutný výsledek. Stěžoval si občas Monseigneurovi, který si ho vážil a snažil se ho utěšit; často monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, a ještě i potom, co se stal dauphinem, který ho měl rád a vážil si ho a s náklonností ho v jeho nemoci navštívil. Vracel se z krátké cesty do Paříže, když ho zachvátila; za čtyři nebo pět dní ho přivedla na práh smrti. Jeden mastičkář mu dal lék, který ho pocením téměř vyvedl z nebezpečí a přísně zakázal jakékoli projímadlo. Nazítří ráno ho fakulta, velmi udivená, že ho nachází v tak dobrém stavu, přemluvila k projímadlu, které ho ještě týž den zabilo, s příznaky, které dobře ukázaly, že to po léku, který užil, byl jed, a které nedělaly čest těm, kdo mu je dali. Byl všeobecně oplakáván a jeho chvála zněla ve všech ústech, ačkoli jeho vážnost úplně upadla. Král o něm mluvil pěkně, ale málo, a pocítil nesmírnou úlevu. Maršálku z Boufflers odnesli k vévodkyni z Guiche, kde ji dauphin a paní Dauphine navštívili. Chtěla hned nato odjet do Paříže a nedovolila, aby se pro ni o cokoli žádalo, což dokonce rozhořčeně odmítla. Přesto byly jejich záležitosti velmi zapletené a několik dní nato ji přiměli přijmout od krále penzi dvanáct tisíc livrů.

Kapitola osmnáctá

Charost kapitánem tělesné gardy zásluhou dauphina. — Domingue; kdo to byl, a jeho výrok o Charostovi k paní Dauphine. — Příčina Charostova úřadu. — Štěstí tří Charostů. — Zajímavá příčina sňatku starého Charosta. — Příčina milostivé taburetky kněžny z Espinoy. — Kníže z Espinoy rytířem řádu mezi šlechtici roku 1661. — Zlatý most postavený Charostům, aby se vzdali úřadu kapitána tělesné gardy, a jeho příčina. — Důležitá obratnost starého Charosta. — Lauzunova zlomyslnost vůči vévodovi z Charostu a její příčina. — Důvod, který vedl k obnovení verifikovaných vévodů bez pairie. — Lítost Ludvíka XIII. nad povýšením Paříže na arcibiskupství. — Příčina, která učinila Charosta vévodou a pairem. — Důvod, který připravil Harlaye, arcibiskupa pařížského, o kardinálský klobouk a učinil ho vévodou a pairem. — Důležitost práv vstupu. — Lsti Harlaye, arcibiskupa pařížského, zmařené Charostem. — Záměr vévody z Beauvilliers a dauphina učinit mě vychovatelem vévody z Bretagne. — Charostovo štěstí zcela završeno. — Tažení v Německu. — Tažení v Savojsku. — Tažení ve Flandrech. — Opovážlivost prince Evžena a Marlborougha. — Obrovské chyby Villarsovy. — Nestoudnost Villarsova, který falešně, rázně a veřejně usvědčuje ze lži maršála z Montesquiou, a ten to spolkne. — Contadesova cesta ke dvoru; jeho povaha. — Obléhání Bouchainu; Ravignan uvnitř; jeho osobní postavení; jeho povaha. — Bouchain se vzdává; posádka zajata; šlechetnost nepřátel vůči Ravignanovi. — Konec tažení ve Flandrech. — Villars u dvora přijat dost dobře, a proč.

O uprázdněný úřad se ucházelo několik uchazečů. Odvážil jsem se přihlásit mezi ně dopisem, který jsem předal králi. Hned se ke mně doneslo, že se mu zalíbil natolik, abych mohl doufat; ale pan z Beauvilliers, bez něhož jsem nic důležitého nepodnikal a který mě k tomu pro všechny případy povzbudil, mi tu naději brzy zmenšil. Maršál zemřel 22. srpna. V pátek ráno 4. září pracoval král jako obvykle s otcem Tellierem a pak poslal pro dauphina. Řekl mu, že ve svém věku už nemá vybírat pro sebe lidi, kteří by jemu sotva sloužili, nýbrž lidi, kteří budou sloužit dauphinovi po celý svůj život; že mu tedy chce dát kapitána tělesné gardy podle jeho přání a nařizuje mu, aby mu upřímně řekl, kterému z uchazečů dává přednost. Dauphin mu dal náležité odpovědi a pak mu jmenoval vévodu z Charostu[1] jako toho, kdo je mu nejmilejší, a v tu chvíli ho dostal. Král pak přešel k paní z Maintenon; dal tam zavolat Charosta, udělil mu úřad s listinou „brevet de retenue“ na pět set tisíc livrů, aby z ní zaplatil

1. **Vysvětlivka:** Armand de Béthune, vévoda z Charostu (1663–1747), syn vévody z Béthune a Fouquetovy dcery, přívrženkyně paní Guyonové; roku 1722 se stal vychovatelem Ludvíka XV.

tolik, kolik jí měl maršál z Boufflers, řekl mu, že tuto přednost vděčí dauphinovi, jemuž nechal volbu, a nařídil mu, aby tu zprávu ihned poslal svému otci, kterému udělá velkou radost.

Charost byl generálporučík, ale už dlouho nesloužil. Nebyl s králem ani na takové noze, aby se ho uchazeči o úřad museli obávat; bylo to tedy nesmírné překvapení a podivné bzučení, a zároveň událost, která celému dvoru vštípila velkou úctu k dauphinovi a dokonalé přesvědčení o tom, co všechno zmůže. Jistý Domingue, nosič pláště[2] paní Dauphine, který si k ní mohl hodně dovolit, jí běžel tu novinu oznámit. Odvážil se dodat, že jí k ní blahopřeje se vší možnou radostí, protože pan z Charostu, když se stal kapitánem tělesné gardy, aspoň nebude vychovatelem monseigneura vévody z Bretagne[3]. Uvidíme, že nebyl prorokem; ale paní Dauphine se tomu smála a přisvědčila mu, stejně jako ty z jejích důvěrnic, které tam byly a od nichž jsem to věděl. Tento Domingue byl muž duchaplný a vzdělaný, vysoko nad svým stavem, a všichni s ním jednali dobře a s ohledem. Přišel jako malé dítě ze Španělska se svým otcem v družině královny, jíž otec sloužil, a on také, když vyrostl, pak bavorské dauphině a nakonec této při jejím sňatku. Měla k němu laskavost, která sahala až ke skutečné důvěře. Mluvil s ní přitom jako poctivý muž, mezi čtyřma očima velmi upřímně, a často na ni zapůsobil. Přilnul k ní natolik, že se nechtěl oženit, aby se nedělil, a ona mu za to byla vděčná; nakonec ho její smrt zasáhla tak, že se nemohl utěšit. Upadl do neduhů, které ho za necelý rok dovedly do hrobu, aniž téměř vyšel ze svého pokoje nebo chtěl vidět kohokoli jiného než toho, koho potřeboval pro své svědomí.

Když jsem úřad nedostal já, byl jsem nadšen, že připadl jednomu z mých nejdůvěrnějších přátel. On i já jsme si ho navzájem přáli. Nikdy jsem neviděl člověka tak šťastného, jak z věci samé, tak ze způsobu. Dauphin se přes všechnu svou skromnou zdrženlivost zdál nesmírně spokojen, a paní Dauphine také, ale jen tak mimochodem: viděli jsme, jaké postavení měla vévodkyně z Béthune v malém stádci pana z Cambrai a mezi učedníky paní Guyonové a jakou vážnost z toho u dauphina plynula vévodovi z Charostu, jejímu synovi, skrze vážnost pana z Cambrai a skrze vévody z Chevreuse a z Beauvilliers, což mu vyneslo tento úřad. Ačkoli toto štěstí nebylo nijak zjevné a stejně málo očekávané, uvidíme ho dosáhnout ještě vyššího a ještě méně čekaného jím samým i kýmkoli jiným. To mě přivádí k malé odbočce o zvláštním a pozoruhodném vzestupu těchto pánů z Charostu.

---

2. **Vysvětlivka:** Nosič pláště (*portemanteau*) byl dvorský úředník, který opatroval klobouk, rukavice, hůl a kord svého pána či paní.

3. **Vysvětlivka:** Monseigneur vévoda z Bretagne, Ludvík (1707–1712), syn dauphina a paní Dauphine; po smrti rodičů v únoru 1712 byl krátce sám dauphinem a zemřel 8. března 1712 na spalničky.

Hrabě z Charostu, děd tohoto, byl čtvrtým, ale na místě druhého syna bratra prvního vévody ze Sully, oblíbeného ministra Jindřicha IV.[4] Tento bratr, který byl katolík, proslul četnými a důležitými velvyslanectvími, úspěchy, jichž v nich dosáhl, i významnými funkcemi ve vojsku; rytířem Řádu Svatého Ducha se stal roku 1609[5] a zemřel ve čtyřiaosmdesáti letech roku 1649. Charost, jeho mladší syn, nemohl od něho čekat velký majetek. Proslulý spor, který hrabě ze Soissons vedl proti princi de Condé[6] a v němž se pan ze Sully u Jindřicha IV. ujal Condého obhajoby — čímž krále učinil stranickým — a jehož úspěch hrabě ze Soissons oblíbenci nikdy neodpustil, založil důvěrné přátelství mezi panem ze Sully a L'Escalopierem, kterého dal jmenovat zpravodajem v tom sporu a kterému za to vymohl odměnu v podobě úřadu prezidenta pařížského parlamentu (*à mortier*). L'Escalopier měl velmi bohatou dceru, kterou pan ze Sully, jenž zemřel teprve koncem prosince 1641, provdal v únoru 1639 za hraběte z Charostu, svého synovce. Tento hrabě z Charostu se ukázal jako muž zásluh, který se velmi vyznamenal ve všech válkách své doby a vždy v nich zastával významné funkce. Přimkl se ke kardinálu z Richelieu, až se stal jeho chráněncem; tato ochrana mu vynesla úřad kapitána tělesné gardy, jehož se roku 1634 vzdal hrabě z Charlus, praděd vévody z Lévis, a o dva roky později Calais.

Kardinál Mazarin, který si zakládal na tom, že má rád a podporuje všechny, kdo byli zvlášť oddáni kardinálu z Richelieu, vyhledal přátelství hraběte z Charostu a získal mu velkou vážnost u královny matky a pak u krále, kteří ho vždy pokládali za muže s hlavou na místě a statečného a za muže věrnosti nade vši zkoušku. Učinil si zásadou zůstávat zajedno se všemi, kdo kdysi patřili ke kardinálu z Richelieu, jemuž vždy říkal svůj pán a jehož portrétů měl spoustu, ačkoli jeho památka nebyla královně matce milá. Mnoho utratil a měl rád přízeň, ač byl velmi čestný muž. Ožení tedy počátkem roku 1657 svého syna s jedinou dcerou pana Fouqueta[7] z prvního manželství, který tehdy stál na vrcholu ministerské moci a přízně. Jeho vlastní přízeň vymohla roku 1662 taburetku z milosti, díky níž se uskutečnil sňatek jeho dcery s knížetem z Espinoy, který na to ani nepomyslel a který byl spolu s ním jmenován rytířem řádu roku 1661, a to mezi šlechtici, bez jakýchkoli nároků, a neměl jich nikdy až do své smrti. Smrt kardinála Mazarina, která brzy následovala po sňatku, jejž

---

4. **Vysvětlivka:** Maximilien de Béthune, vévoda ze Sully (1560–1641), hugenot a ministr financí Jindřicha IV. Jeho mladší bratr Philippe de Béthune († 1649) byl katolík a francouzský diplomat.

5. **Ediční poznámka:** Philippe de Béthune byl rytířem Řádu Svatého Ducha jmenován při promoci 31. prosince 1619, za Ludvíka XIII.; rok 1609 je Saint-Simonův omyl.

6. **Vysvětlivka:** Karel Bourbonský, hrabě ze Soissons, zpochybňoval legitimitu svého synovce Jindřicha II. Bourbonského, prince de Condé, narozeného roku 1588 až po otcově smrti, a tím i jeho přednost mezi princi krve.

7. **Vysvětlivka:** Nicolas Fouquet (1615–1680), vrchní správce financí od roku 1653; 5. září 1661 byl zatčen, odsouzen k vyhnanství, které král změnil v doživotní vězení, a zemřel roku 1680 v pevnosti Pignerol.

Charost uzavřel pro svého syna, byla ještě mnohem těsněji následována nemilostí, či spíše zkázou Fouqueta, kterou tento umírající první ministr doporučil.

Colbert, jeho intendant, kterého doporučil jako velmi schopného muže, se brzy pozvedl na troskách vrchního správce financí. Le Tellier a on, ačkoli byli nepřátelé, byli pevně zajedno ve zkáze Fouqueta, kterou uspíšili a dovedli do hloubky, a zůstali zajedno i v tom, aby ji ze všech stran zpečetili. Ve strachu z jeho návratu hleděli s krajním neklidem na to, jak živě nesli starý Charost a jeho syn Fouquetovo neštěstí a jak málo si dělali starosti se zachováním sebemenší opatrnosti ve svých řečech a v tom, co pro něho podnikali. Syn byl kapitánem tělesné gardy s právem nástupnictví po otci; nepřišli o nic ze své důvěrnosti ani vážnosti u krále a u královny a oba milovali, vážili si a vyznamenávali otce jako starého služebníka nade vši zkoušku, což se přenášelo i na syna. Oba ministři se nemohli cítit v bezpečí ani co do Fouqueta, ani co do sebe samých, dokud si ti dva muži udrží úřad, který jim dával tak volný a nepřetržitý přístup. Král a královna jeho matka, tahaní z obou stran, by si byli oddechli, kdyby ten úřad viděli v jiných rukou; ale protože si byli příliš jisti jejich věrností a příliš zvyklí na jakousi úctu k otci, nedokázali se odhodlat je ho zbavit. Na obou ministrech tedy bylo, aby sáhli k vyjednávání, a dostali svolení postavit jim zlatý most.

Charost, starý dvorský mazák, vycítil, že jim nakonec neodolá, že se nakonec stane králi na obtíž a bude nucen s nechutí a za to, co mu budou ochotni dát, udělat to, co teď mohl učinit s dobrou tváří, když sám kladl podmínky a když si svou vážnost a důvěrnost uchová, ba ještě rozmnoží. Dohoda tedy zněla, že pan z Duras mu zaplatí cenu jeho úřadu a bude jím obdařen; že pan z Charostu dostane zdarma jediné generální místodržitelství Pikardie, Boulonnais a Znovudobyté země s vrchním velením v provincii; že jeho syn, který se vzdá svého nástupnického práva ve prospěch pana z Duras, dostane nástupnictví v tomto generálním místodržitelství i v guvernérství Calais a že otec i syn budou zároveň oba učiněni vévody na breve; ale to nebylo vše: otec chtěl od krále dvě věci, obrátil se na něho přímo a obě dostal. První byl lístek celý psaný a podepsaný králem vlastní rukou, obsahující výslovné slovo a slib, že z jakékoli příčiny neučiní nikoho pairem Francie, aniž by jím učinil Charosta, otce nebo syna, a to dřív než kohokoli jiného, takže by měl přednost služebního stáří před tím či těmi, které by král chtěl jmenovat. Druhou věcí bylo breve „d'affaires" pro otce a jedno pro syna[8], to jest menší právo vstupu, než měli první šlechtici komory, ale mnohem větší než všechna ostatní. Tato tak vzácná a cenná cesta k nepřetržitému a důvěrnému přístupu nebyla ani trochu po chuti oběma ministrům, kteří by jí byli rádi zabránili, kdyby mohli, ale Charost tento poslední bod vyřídil zkrátka přímo s králem jako litkup, bez něhož nemohl obchod uzavřít s dobrým srdcem ani se vzdát úřadu, který ho ke králi tak přibližoval, aniž si pro sebe i pro syna zajistil přístup ještě

8. **Vysvětlivka:** Breve „d'affaires" opravňovalo vstoupit ke králi i ve chvílích, kdy sedal na tzv. *chaise d'affaires*, tedy na pokojovou toaletu; patřilo k nejdůvěrnějším právům vstupu.

bližší. Lístek byl věcí zásadní a krajním projevem vážnosti. Je to jediný slib jakékoli milosti, který kdy král dal písemně. Brzy uvidíme, jakou důležitost měla ta práva vstupu i ty sliby a jak to byl tah obratného muže. Zemřel roku 1681 v sedmasedmdesáti letech, a stále ve velké vážnosti.

Nelze opomenout, že Calais a generální místodržitelství Pikardie byly a dosud jsou soustem o osmdesáti tisících livrů ročního důchodu, nepočítaje v to velké postavení. Charost, jeho syn, sloužil s vyznamenáním a udržel si u krále důvěrný přístup: neobešlo se to bez lehkého zatmění. Byl v Calais, když tam přijela anglická královna s princem waleským[9]. Pan z Lauzunu, který je zachránil z Anglie a doprovodil, pojal v Pignerolu krajní odpor k nešťastnému Fouquetovi, kterého tam zastihl a zanechal. Ta nenávist se přenesla i na jeho rodinu a nikdy z ní neustoupil. Ač měl být zcela zaujat svým návratem do přízně díky štěstí tak jedinečnému a tak nepředstavitelnému, nebyl o nic méně zaujat snahou Charostovi uškodit. Podal králi o Charostovi tak nepříznivou zprávu ve všem — o tom, jak přijal anglickou královnu, o stavu Calais i o střežení pevnosti —, že Charost musel s nelibostí přihlížet, jak tam přijel jako velitel Laubanie, týž, který si mnohem později získal tolik slávy obranou Landau. Charost se vrátil a on i Lauzun spolu léta nemluvili a dlouho se ani nezdravili.

Laubanie se k Charostovi choval jako velmi galantní muž, jakým byl, se vší ohleduplností a úctou, a učinil si čestnou povinností zjednat mu spravedlnost a rozptýlit nepříznivé dojmy, které si král utvořil. Podařilo se mu to a Charost se vrátil ke králi jako dřív. Viděl v různých dobách vznikat několik vévodů verifikovaných — pana z La Feuillade, pana z Chevreuse, pana z La Rocheguyon, pana z Duras, maršála z Humières — a stěžoval si na to. Král, který je nedělal pairy, aby nemusel jmenovat Charosta, mu vždy chladně odpovídal, že si stěžuje neprávem, že pairy nedělá, a Charost na to vskutku neměl co namítnout, ale viděl, že si z něho král tropí šašky. Nakonec zvítězila přízeň, jíž se těšil Harlay, arcibiskup pařížský[10]. Byl vévodou na breve od dubna 1674 a hořel netrpělivostí spojit se svým stolcem pairství. Není to teprve dnes, co se králové nechávají strhnout k chybám, i když je vidí. Kardinál Gondi vyrval Ludvíku XIII. souhlas k povýšení svého pařížského biskupství na arcibiskupství. Řím, jak má ve zvyku, dlouho váhal, aby si dal tím dráž zaplatit milost, která ho tak málo stála. Mezitím Ludvíkovi XIII. v té věci otevřeli oči: pochopil, že nemá zájem zvětšovat moc stolce svého hlavního města a těch, kdo jej budou zastávat, a byl o tom tak přesvědčen, že vypravil do Říma kurýra, aby tu záležitost zmařil: kurýr do-

9. **Vysvětlivka:** Anglická královna Marie Modenská uprchla v prosinci 1688 po svržení Jakuba II. se svým půlročním synem, princem waleským Jakubem (III.), do Francie; útěk zorganizoval a královnu doprovázel pan z Lauzunu, který se tím vrátil do přízně Ludvíka XIV.

10. **Vysvětlivka:** François de Harlay de Champvallon (1625–1695), arcibiskup pařížský od roku 1671, oblíbenec Ludvíka XIV. Povýšením pařížského stolce na vévodství-pairství (Saint-Cloud) přibylo k šesti starobylým církevním pairstvím (arcibiskup z Remeše, biskupové z Laonu, Langres, Beauvais, Châlons a Noyonu) sedmé.

razil den po konzistoři, na níž povýšení prošlo; kardinál Gondi se stal arcibiskupem pařížským, ač byl předtím jeho biskupem[11], a pečlivě se dbalo, aby nevyšlo najevo, že o čtyřiadvacet hodin později by Paříž nikdy nebyla metropolí.

Zde šlo o tutéž nevýhodu na poli světském, a ještě větší, protože tento stolec měl na poli církevním už všechno. Jeho prelát, kterého měl král rád, byl vévodou na breve; byly to pocty pro jeho osobu, s nimiž se měl tím spíše spokojit, že jeho nástupci mu nebyli ničím a jejich hodnost nijak neozdobovala jeho rodinu. Také král se mohl spokojit s tímto vyznamenáním, jedinečným v duchovenstvu a osobním, které mu udělil, nestarat se o jeho nástupce a obávat se zvětšit moc, kterou mu kardinál z Retz[12] dal dost pocítit, a učinit sedmé pairství věčným; přesto zvítězila přízeň a král se rozhodl povýšit pařížský stolec na pairství; zároveň nechtěl jmenovat Charosta; doporučil tedy arcibiskupovi pařížskému přísné tajemství, s úmyslem, aby byl registrován a přijat v jediném okamžiku a aby se o milosti vědělo teprve z toho, a pak se nějak vypořádat s Charostovým křikem.

Arcibiskup mohl svou záležitost vést sebetišeji a první prezident a generální prokurátor mu v tom z králova příkazu pomáhat, ale zřizovací listiny podléhají spoustě formalit; Charost byl na stráži, dostal větrem o tom, co se chystá, promluvil o tom s králem, který kličkoval a pospíšil si, aby se ho zbavil. Charost, tím ještě jistější, že se věc chystá a že ho chtějí obejít, se nedal odradit; pustil se do krále na konci malého ukládání, kde ti nečetní, kdo měli toto právo vstupu, vždy zachovávali vzájemnou ohleduplnost a všichni odešli, jakmile se jeden z nich chystal promluvit s králem, když dával dobrou noc, aby ho s ním nechali o samotě. Tam se král, chystající se ulehnout, nemohl vymlouvat na práci ani přejít do jiné místnosti; musel vyslechnout až do konce lidi ve velmi malém počtu, většinou ve vysoké hodnosti, a všechny vyznamenané důvěrnými výsadami a téměř všechny svými úřady. Král, takto chycený do pasti, se začal procházet po pokoji s Charostem, který ho s lístkem v ruce vyzval, aby dostál svému slovu jako nejčestnější muž ve svém království. Král nemohl závazek popřít, ale dal se do vyzdvihování služeb arcibiskupa, které si svou povahou tím spíše žádaly okázalou a bezprostřední odměnu z jeho ruky, že byly nepřekonatelnou překážkou té, kterou mu chtěl zjednat prostřednictvím Říma, kde byly návrhy shromáždění duchovenstva z roku 1682, jemuž předsedal, tak nenáviděny[13], že pa-

---

11. **Ediční poznámka:** Pařížské biskupství povýšil na arcibiskupství papež Řehoř XV. bulou z 20. října 1622. Pařížský biskup Henri de Gondi, kardinál z Retz, zemřel v srpnu 1622, ještě před vydáním buly; prvním arcibiskupem se stal jeho bratr Jean-François de Gondi, který kardinálem nebyl. Saint-Simon oba bratry slučuje.

12. **Vysvětlivka:** Jean-François Paul de Gondi, kardinál z Retz (1613–1679), synovec prvního pařížského arcibiskupa a jeho koadjutor, jeden z vůdců Frondy proti Mazarinovi a královskému dvoru.

13. **Vysvětlivka:** Shromáždění duchovenstva roku 1682 přijalo pod Harlayovým předsednictvím Prohlášení čtyř článků o svobodách galikánské církve, které omezovalo papežskou moc ve Francii; Řím je odsoudil.

pež, který nemohl nesplnit nominaci, již mu král dal pro jmenování na návrh korun, ji už tolik let tvrdošíjně stále odkládal a raději už za svého pontifikátu nekonal žádná jmenování, než aby dal arcibiskupovi klobouk. Charost shledal tyto důvody velmi dobrými, ale dodal, že nijak nesvědčí pro jeho vyloučení ani pro to, aby král zapomněl na služby jeho otce i jeho vlastní a jedinkrát v životě porušil slavnostní slib, který mu předkládal psaný jeho vlastní rukou a který sám uznával za takový.

Král tvrdil, že arcibiskup má z důvodů, které právě vyložil, projít sám, ale s ujištěním, že už nejmenuje žádného paira, aniž dostojí danému slovu. Charost trval na svém a po půlhodině odešel, velmi nespokojen s výsledkem tak dlouhého sporu. Měl s králem ještě tři další, velmi brzy po sobě, všechny ve stejnou hodinu, všechny stejně dlouhé nebo delší, všechny při procházení. Při posledním sklidil odměnu za svou vytrvalost. Král mu řekl, že by mu byl udělal velkou radost, kdyby přijal jeho důvody a spolehl se na něho, že to bude jindy, ale konečně, protože se nechce vzdát slova, které od něho má, chce mu je dodržet, a že může z jeho pověření uvědomit prvního prezidenta a generálního prokurátora, aby si v té věci vyžádali jeho rozkazy, a že může také učinit opatření k tomu, co má udělat sám ze své strany. Lze si představit, že neztrácel čas; sám mi vyprávěl tyto podrobnosti i ty, které budou následovat, a řekl mi, že bez svého práva vstupu a bez možnosti přinutit krále, aby ho na konci malého ukládání vyslechl o samotě, jak dlouho chtěl, by své pairství nikdy nevybojoval.

Arcibiskup pařížský, který počítal s vyznamenáním, že bude sám, chtěl být aspoň prvním z obou a tajně učinil všechna opatření. Charost nebyl o nic méně pozorný a o nic hůř zpravován než při povýšení samém. Vrátil se ke králi, opět při malém ukládání, opět s lístkem v ruce; stěžoval si na arcibiskupův záměr získat výhodu a ukázal králi, že jeho slovo ho zavazuje k tomu, aby byl prvním z těch, které jmenuje, stejně jako k tomu, aby nejmenoval nikoho bez něho. To hlavní bylo povoleno, vedlejší neobstálo. Král sice mlčky přivolil k překvapení, které mu chtěl arcibiskup připravit, ale jakmile bylo odhaleno a vzneseno jako stížnost, neobstálo. Král slíbil Charostovi, že arcibiskupa zadrží, a ten byl skutečně registrován a přijat v parlamentu teprve osm dní po něm. Ale byla tu ještě další lest, v níž Charost arcibiskupa pronásledoval až do konce. Arcibiskup, rozhořčený, že nedokázal zabránit, aby se Charost stal pairem zároveň s ním, a ještě dotčenější, že se mu nepodařilo prosadit, aby jeho pairství prošlo jako první, se snížil k tomu, že se chtěl vyhnout aspoň skutečnému ustoupení v pořadí, a proto chtěl — což se nikdy nedělá — být přijat potají bez účasti jakéhokoli paira. Měl však znovu tu smůlu, že byl odhalen a vypuzen i z tohoto posledního zákopu. Charost, stále na číhané, byl opět varován. Dozvěděl se, kterého dne se má tajné spiknutí uskutečnit; během čtyřiadvaceti hodin si zajistil tolik pairů, kolik jen mohl, a ti s ním přišli do velké komory v sedm hodin ráno, právě když se mělo začít s arcibiskupovou záležitostí. Zastihli tam jeho samého, jak čeká, jak bývá zvykem u pairů, kteří mají být přijati, a složili mu poklony, bez nichž by se byl rád obešel. Jeho

překvapení a vztek se nedaly skrýt. Ti pairové hned zaujali svá místa a arcibiskup musel zaujmout své pod vévodou z Charostu.

Tato příhoda byla pro arcibiskupa velmi směšná a Charost měl úplné zadostiučinění. Vévodou na breve se stal se svým otcem roku 1672 a pairem s arcibiskupem pařížským roku 1690. Rytířem řádu byl od roku 1688. Nátěr, jímž ho pan z Lauzunu u krále natřel a který ještě nebyl smyt, jako byl později, se velkou měrou podílel na všem, co musel v této pro něho tak zásadní příležitosti překonat. Svého syna, kvůli němuž je tato odbočka, oženil roku 1680 s jeho sestřenicí, dcerou knížete z Espinoy a jeho první ženy; zemřela o tři roky později a zanechala mu dva syny. Znovu se oženil o osm let později s jednou Lametovou, jedinou dcerou Baula, guvernéra Doullens, po němž pak dostal guvernérství. Měl už po otci nástupnická práva na Calais, na Pikardii atd. Generálporučíkem královských vojsk se stal roku 1702 a od té doby téměř nesloužil. Jeho otec se roku 1697 vzdal vévodství v jeho prospěch. Otec rád chodil do parlamentu a často s sebou táhl svého bratrance vévodu z Estrées. Kardinál z Estrées vtipně říkával, že v tom je kus L'Escalopiera[14]. Když se vévodství vzdal, chodil tam ještě přes rok, protože se jeho syn nedal v parlamentu přijmout. Král to nakonec nelibě nesl, vévoda z Charostu byl v parlamentu přijat a jeho otec, který při svém odstoupení přijal jméno vévoda z Béthune, tam už chodit nemohl. Dále uvidíme pokračování tohoto vzestupu. Pan z Beauvilliers, který vévodu z Charostu pokládal za způsobilého jen pro vnější věci, ve skutečnosti mu nikdy nic nesvěřoval a odjakživa ho velmi přiblížil dauphinovi právě na tomto základě, ho chtěl stejně tak umístit u něho, odměnit tak velmi důvěrné spojení jeho matky, podpořit celé malé stádce a mít v tomto předním úřadě člověka, který by byl jejich i jeho a který by neobvyklostí té milosti ukázal dauphinův vliv.

Se mnou měl jiné záměry, které mi záhy vyložil a v nichž mě brzy nato utvrdil sám dauphin. Šlo o to učinit mě vychovatelem monseigneura vévody z Bretagne, narozeného 8. ledna 1707, až bude ve věku, kdy vyjde z rukou žen; toto místo bylo tím pravděpodobnější, že král přenechá dauphinovi rozhodnutí o něm, když mu právě přenechal rozhodnutí o jiném předním místě, které se ho netýkalo ani tak přímo, ani tak důvěrně. Bůh, jenž rozfoukává lidské plány, nedopustil, aby se tento uskutečnil. Brzy uvidíme, jak je tento mladý princ pohřben s veškerou nadějí a štěstím národa, se všemi půvaby, kouzly a radostmi dvora. Tak Charost díky jedinečným událostem získal zlatý most, který jeho rodině vynesla kompanie gardy za to, že se jí vzdala, navíc tutéž kompanii znovu získal, a uvidíme, že kromě toho, že ji přenesl na syna a vnuka spolu s úřady, které byly odměnou za ni, a s hodností vévody a paira, k níž ho přivedla, dostal ještě i místo, které bylo určeno mně a jehož vyhlídka způsobila, že Charostovi byla dána přednost při obsazení úřadu kapitána tělesné gardy.

---

14. **Vysvětlivka:** Narážka na úřednický původ: matka vévody z Béthune byla dcerou parlamentního prezidenta L'Escalopiera (viz výše), záliba v zasedání parlamentu je tedy podle kardinála dědictvím po předcích z řad soudců.

Rýnská a alpská armáda strávily tažení tím, že se navzájem pozorovaly a zajišťovaly si obživu. Besons, který Harcourtovi velmi ulehčoval, žil na účet nepřítele za Rýnem, zatímco Harcourt zůstal s hlavní částí armády v našich liniích u Wissembourgu, k níž se Besons připojil, když spotřeboval všechnu píci, kterou mohl. Zbytek tažení tam proběhl v tomto klidu až do poloviny října, kdy Harcourt, protože už neviděl nic, čeho by se musel obávat, nechal armádu v pícovních ubikacích pod Besonsovým velením a odjel do lázní Bourbonne.

Berwick, stále v dosti slabé obraně pro nedostatek vojska i prostředků k něčemu lepšímu, byl znepokojován jen chabě; pan Savojský, který velel své armádě, ho mohl vícekrát napadnout s velkou výhodou, ale zdržovala ho podezření a ještě víc jeho nespokojenost. Znepokojilo ho příliš velké oslabení Francie, které příliš vychylovalo rovnováhu, a nemohl od nové vídeňské vlády dosáhnout, aby mu dostála slibům o postoupení území v Lombardii, které vymohl na předchozí, ani z ní dostat placení subsidií, které mu byly dlužny.

Ve Flandrech se princ Evžen a vévoda z Marlborough ve své obvyklé shodě dlouho spokojovali tím, že žili na účet královských zemí a svírali jeho armádu v liniích. Podle toho, co se tam dělo v předchozích letech, se to pro letošek dalo pokládat za laciné vyváznutí, i když velmi hanebné. Přesto se tyto výhody spojencům, ač zcela skutečné, nezdály hodny jejich obvyklých tažení. Marlboroughovi, na vrcholu slávy a nejvyššího štěstí, jakého mohl vojevůdce jeho národa dosáhnout, hrozil zhoubný zvrat[15], který měl naléhavý zájem odvrátit nějakým velkým úderem, jenž by vzpružil jeho stranu a mohl otřást stranou, která mu byla nepřátelská. Princ Evžen, osobně ve špatných vztazích s arcivévodou, jenž nastoupil po svém bratru, a velmi spoutaný novou vídeňskou vládou, měl týž zájem jako Marlborough. Ten byl vlastní každému z nich zvlášť a společně měli zájem na pokračování války, která jim udržovala všechnu autoritu, moc a postavení a denně rozmnožovala jejich nesmírné bohatství, zvláště Marlboroughovo, který byl stejně lakomý jako hrabivý. Tak naléhavé důvody je vrhly do podniku zdánlivě šíleného, který se podařil díky jejich štěstí, jejich troufalosti a nepochopitelnému počínání maršála z Villars[16]. Ten kryl Bouchain. Kromě několika málo pevností, které nám na této tak těžce zkoušené hranici zbývaly, je tato velmi důležitým průchodem, ovládá horní tok řek a otevírá či zavírá velkou krajinu. Aby ji mohli oblehnout, museli obejít celou naši armádu i pevnost dlouhou oklikou a vystavit se všemu při nevyhnutelném přechodu Šeldy. To se oba nepřátelští vojevůdci odvážili podniknout s rizikem bitvy, napůl přepravení nebo hned potom. Villars, který žďímal peníze odevšad, kde mohl, ale

15. **Vysvětlivka:** V Anglii se roku 1710 dostali k moci toryové, nakloněni míru; Marlborough byl na konci roku 1711 zbaven všech úřadů.

16. **Vysvětlivka:** Roku 1711 Marlborough lstí překonal Villarsovy opevněné linie zvané „Ne plus ultra" u Arleux (5. srpna) a pak oblehl Bouchain; byl to jeho poslední velký vojenský úspěch.

vyzvědače platil málo a špatně, byl varován pozdě. Chtěl je pronásledovat. Kdyby si byl pospíšil, byl by s nimi svedl bitvu u Šeldy. Projevil přání napravit tuto chybu, kterou nebylo možné zakrýt, a přišel velmi časně na krásnou rovinu, kde chtěl tábořit. Několik generálů a dokonce i maršál z Montesquiou mu přinesli zprávy, že nepřítel je tak blízko a v tak špatném pořádku, že nikdo nepochyboval, že ho to přiměje na něj zaútočit a na místě napravit příležitost, kterou právě promeškal. Jeho chlad, jeho námitky a jeho zdlouhavost nesmírně překvapily armádu, kde se zprávy o nepříteli rozšířily a vzbudily zápal, který propukl v pokřik a s radostí připomněl starou francouzskou odvahu. Domluvy se opakovaly, naléhaly a zašly až za hranice slušnosti. Villars byl neoblomný; místo všech důvodů drze vychvaloval svou odvahu — o té nikdo nepochyboval — a chvástal se, co udělá zítra. Armáda, zuřivá na něj, nocovala v bitevním šiku a dala se do pohybu až dost pozdě dopoledne, opět s toutéž zdlouhavostí. Mohla pochodovat jak chtěla, nepřítel měl náskok a za svou záchranu vděčil vzácné zdrženlivosti maršála z Villars, jejíž pohnutka zůstala neproniknutelná, neboť ve stavu, v jakém se nepřítel nacházel, nemohl podle přiznání obou armád uniknout porážce.

Villars ohlásil bitvu kurýrem ke dvoru, který pak čtyři dny žil v nejživějším očekávání. Konečně dorazil do Fontainebleau kurýr, kterého Voysin přivedl ke králi, jenž právě dal dobrou noc; dauphin, který se svlékal, se znovu oblékl a všechno se v okamžiku hrnulo ke králi, aby se dozvědělo výsledek bitvy a jména mrtvých a raněných; předpokoj byl plný lidí, kteří si mysleli, že Voysin čte králi podrobnosti, s krajní netrpělivostí čekali, až vyjde, a nakonec se od něho dozvěděli, že k žádné akci nedošlo. Abychom se vrátili k armádě: když Villars viděl, že nepřítel unikl, začal propukat ve výčitky. Generálové, překvapení, jak jen lze být, se po sobě podívali; Albergotti a s ním ještě někdo se ujali slova, aby mu připomněli, že nebylo pro nedostatek jejich nejnaléhavějších domluv, že nepokračoval v pochodu rázněji. Montesquiou, který se cítil uražen víc než ostatní a víc než oni chráněn svou maršálskou holí, mu odpověděl ostřeji než oni; odměnou za tuto pravdu bylo okamžité nařčení ze lži, holé a suché, bez okolků a bez obalu; Montesquiou se zachvěl, otočil se zády, s rukou na jílci kordu, a odešel. Villars, pyšný na tento triumf, jediný v celém tažení, poté co jednu za druhou promeškal dvě tak krásné, tak jisté a tak potřebné příležitosti, se dal do vyzývavého chvástání ještě víc, tím spíš, že po tomto podivném pokusu se už nebál, že mu někdo bude odporovat do očí; ale pravda byla proti němu, zůstávala celá, znala ji celá armáda, a ačkoli Montesquiou nebyl v armádě oblíben, chodila ho navštěvovat celá armáda v zástupech. Villars, když se trochu vzpamatoval, byl konečně velmi v rozpacích; učinil kroky ke smíru s Montesquiouem. Armády stejně jako dvory nemají nedostatek lidí, kteří se rádi předvádějí a horlivě se do všeho vměšují; našli se tací, kteří se ochotně stali prostředníky mezi oběma maršály. Druhý z nich, velmi nerad, že musí proti svému nadřízenému odrážet tak strašnou a tak veřejnou urážku, nebyl nerad, že z toho může vyjít zdánlivými dveřmi lásky k obecnému

dobru v neblahé situaci, podporován pověstí o své statečnosti, která byla víc než ustálená, a útěchou, že má celou armádu za svědka pravdy, kterou hájil. Aby se tak podivná záležitost rychle ukončila, nemohlo být řeči o vysvětlování, které by nebylo možné, ani o omluvě, která by věc jen zhoršila; usoudilo se, že jedinou cestou je tvářit se, že se zapomnělo nebo že se nic nestalo. Hned nazítří se Montesquiou na chvíli ukázal u Villarse a pomalu se zase začali vídat jako obvykle. Abych dokončil všechno, co se této příhody týká: rozšířila se do Paříže a ke dvoru všemi dopisy z armády. Král měl rád Montesquioua, kterého už dlouho občas přijímal zadními vchody a který byl přítelem všech předních komorníků, ale jeho naříčení ze lži ho trápilo mnohem méně než jeho příčina a následky, které z ní viděl v obléhání Bouchainu, jež nepřítel zahájil; nařídil tedy Villarsovi, aby mu poslal dobře zpraveného generála, který by mu podal zprávu o pohybech předcházejících tomuto obléhání. Villars jako dobrý dvořan vybral Contadese, majora pluku gardy, králi dobře známého a velmi uvedeného ve velkém a nejlepším světě, který byl generálním majorem jeho armády. Contades uměl jednat i mluvit, obrátit se v pravou chvíli a velmi dobře věděl, s kým má co do činění; velmi se přimkl k Villarsovi, byl velkým přítelem maršálky a odedávna víc než přítelem paní z Maisons, maršálčiny sestry. Contades přijel 20. srpna do Fontainebleau; nazítří ráno, v pátek, byl po králově mši přiveden k paní z Maintenon, kde s ním zůstali dvě hodiny. Vrátili se tam znovu odpoledne, kdy se Contades rozloučil; potom byl dost dlouho sám s dauphinem v jeho kabinetu a 22. odjel zpět k armádě. Lze si představit, jakou zprávu podal Contades, naladěný, jak byl, vybraný a poučený Villarsem, v přítomnosti paní z Maintenon, která mu byla vždy tak nakloněna, a ministra, který byl méně ministrem krále a státu než ministrem této dámy.

Marlborough, který se nikdy nevydal tak nebezpečné šanci, si veřejně blahopřál, že z ní vyvázl, a myslel už jen na obléhání Bouchainu, které bylo cílem, kvůli němuž se jí vystavil; to také hned nato provedl. Villars zprvu doufal, že pevnost zachrání, když si s ní udrží volné spojení přes bažiny. Posádka byla dobrá, silná, dobře vyzbrojená a zásobená a velel jí Ravignan. Přišel se poradit s maršály; jeho osoba způsobila nesnáz. Byl zajat s posádkou Tournai a propuštěn na čestné slovo. Obtížnost výměn mu bránila sloužit. Vylíčil nešťastnost svého postavení vévodovi z Marlborough, který byl natolik velkorysý, že mu svou odpovědí dovolil sloužit, s upozorněním ovšem, že v tom ručí jen za Angličany, a nikoli za Císařské ani za Holanďany. Toto omezení Ravignana nezastavilo. Byl velmi ctižádostivý a ctižádost mohl ukojit jen válkou. Válku miloval, byl velmi dobrý důstojník a stejného jména jako prezident de Mesmes, který se o něj velmi zajímal. Král ho dobře znal, byl jeho pážetem a král se někdy smál jeho pážecím kouskům a tomu, k čemu ho svedla vášeň pro lov. Neváhal tedy sloužit jako inspektor, jímž byl, a všude, kde mohl, ale aniž byl jako generál zapsán do stavů armád, protože k tomu samotné svolení Angličanů nestačilo. Bylo třeba někoho rozumného, kdo by v létě velel v Bouchainu, a dali ho tam, protože se nevěřilo, že by se pevnost musela obávat obléhání. Když k němu do-

šlo, vyvstala otázka, zda tam Ravignan zůstane. Znamenalo to zcela přímo porušit jeho slovo vůči Císařským a Holanďanům. Je navíc tak velký rozdíl mezi tím, sloužit v řadě uprostřed davu, a ujmout se obrany obležené pevnosti, že Marlborough měl právo shledat, že se tím zneužívá velkorysosti jeho svolení. Válečné zákony nesměřovaly k ničemu menšímu než k tomu, vyjmout Ravignana z jakékoli kapitulace, bude-li pevnost dobyta, a dát ho bez okolků oběsit, čemuž Marlborough, ať by si k němu zachoval jakoukoli dobrou vůli, nebyl s to zabránit. Když se o této věci v táboře důkladně rokovalo, zatímco tam Ravignan byl, bylo rozhodnuto, že jeho čest ani dobrá víra války nesmějí být vystaveny v sázku, a už se uvažovalo, že ještě téhož večera pošlou do Bouchainu jiného velitele; ale Ravignan kladl méně cti do dodržení slova než do toho, aby neodešel z pevnosti, kde velel, před očima nepřítele, který se chystal k obléhání. Naléhal na Villarse, aby ho nechal se tam vrátit, a jeho naléhání bylo tak silné, že Villars, rozlícený obléháním zahájeným kvůli jeho chybám, jehož následky byly pro příští tažení tak hrozné, možná nebyl nerád, že obranu přenechá důstojníku tak zkušenému, jehož houževnatost by ještě podpořila vyhlídka na šibenici.

A tak Villars proti všeobecnému mínění vzal na sebe, že Ravignana pošle zpět, a ten si to nedal dvakrát říkat a hned se tam vrátil.

Spojení s pevností, zřízené s velkými pracemi, se nepodařilo udržet. Albergotti, který je střežil, byl odtamtud vyhnán a tato událost byla pokládána za rozhodující pro obléhání. Vyvolala vzájemná obviňování mezi Albergottim a Villarsem, která zašla velmi daleko. Na samém konci obléhání neopomněl obratný Ital žádnou úlisnost, aby se se svým velitelem usmířil. Navenek už nebylo nic znát; nikdo se nedal oklamat a po návratu si navzájem zasadili všechny rány, jaké mohli, ale se stejnou bezmocí. Villars dělal všemožné okázalé přípravy, jako by chtěl svést bitvu a pevnosti pomoci. Dodnes se neví, zda to skutečně zamýšlel. Chvástání netrvalo dlouho, vzdálil se, aby měl z čeho žít. Mezitím po obraně kratší než měsíc dal Bouchain 13. září bubnovat k vyjednávání a posádka byla jako válečný zajatec odvedena do Tournai. Nepřátelští generálové se se vší možnou velkorysostí rozhodli Ravignana nevšimnout a strávili měsíc opravou pevnosti. Byla tehdy polovina října.

Marlborough spěchal přeplout moře, aby podpořil svou velmi opuštěnou stranu a své vratké štěstí. Princ Evžen, s ním tak nerozlučně spojený týmiž zájmy, nebyl sám bez starostí, jak jsme viděli. Musel v Haagu udržet dobrou vůli Heinsiovu a jejich kliky, všechno tam dohodnout v Marlboroughově nepřítomnosti, a čekala ho vyhlídka na cestu do Německa k novému pánovi a k novému dvoru, s nimiž byl ve zlém. Tak silné důvody, a v tak pokročilé roční době, je přesvědčily, aby tažení ukončili. Naše armáda, nadmíru vyčerpaná a bez užitku, hned následovala jejich příkladu; každý na obou stranách se obrátil k zimním ubikacím. Villars byl přijat dost dobře, protože nebyl nikdo, kdo by ho v příštím tažení nahradil; Montesquiou strávil zimu

na hranici jako v předchozích letech a z důvodu, který byl právě vysvětlen, byl dost málo spokojen s krátkou cestou, kterou podnikl ke dvoru.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Dvanáct pairů Francie

(K Tomu 9, kap. 11.)

V době feudální, a zvláště ve 12. a 13. století, se dvanáct pairů Francie těšilo veliké slávě. Básník Robert Wace,[1] který žil ve 12. století, mluví ve svém *Románu o Brutovi* o

„dvanácti hrabatech veliké moci, jimž se říkalo pairové Francie" (*Douze comtes d'aulte puissance, / Que l'on clamoit les pairs de France.*)

Podle tehdejšího obyčeje přenášeli básníci instituci dvanácti pairů do všech zemí a na dvory všech knížat, jejichž činy opěvovali. Tak v *Románu o Alexandrovi* svolává makedonský král, dříve než zahájí válku proti Peršanům, všechnu svou šlechtu a své rytíře a potom vybírá dvanáct pairů, z nichž jeden má nést královskou korouhev. Také Skotsko a Anglie mají v *Románu o Perceforestovi* svých dvanáct pairů. Tyto básnické legendy dosvědčují, jak velké slávě se dvanáct pairů Francie těšilo. Které osobnosti však ve skutečnosti tvořily tento feudální sbor dvanácti pairů? Bylo mezi nimi šest arcibiskupů či biskupů, tři vévodové a tři hrabata.

Duchovními pairy byli: 1. arcibiskup-vévoda z Remeše, jemuž náleželo právo korunovat francouzské krále; v jeho nepřítomnosti tuto funkci vykonával biskup ze Soissons; 2. biskup-vévoda z Laonu, který při korunovaci králů nesl svatou ampuli; 3. biskup-vévoda z Langres, jemuž byl při téže slavnosti svěřen královský meč; 4. biskup-hrabě z Beauvais; podával králi královský plášť; spolu s biskupem-vévodou z Laonu chodil pro krále do paláce remešského arcibiskupa a přiváděl ho do kostela; tito dva preláti stáli králi po boku, když přijímal pomazání, pomáhali mu vstát z křesla a tázali se shromáždění — na památku dávných voleb barbarských králů — , zda je ochotno uznat knížete za svého panovníka; 5. biskup-hrabě z Châlons nad Marnou; nesl při korunovaci královský prsten; 6. biskup-hrabě z Noyonu; byl mu svěřen královský pás a závěsník meče.

1. **Vysvětlivka:** Wace (asi 1110 – po 1174), anglonormanský básník z Jersey; jeho *Román o Brutovi* (1155) je veršované zpracování legendárních dějin Británie.

V čele světských pairů stál původně vévoda normandský. Matthew Paris,[2] když mluví o dvanácti pairech, praví výslovně: „Vévoda normandský je první mezi světskými pairy a nejvznešenější.“[3] 2. Vévoda burgundský. Když Jan Dobrý daroval roku 1363 burgundské vévodství svému synu Filipu Smělému,[4] přiznal mu první místo mezi pairy Francie; a od té doby si je burgundští vévodové podrželi. Při korunovaci Karla VI. roku 1380 šel Filip Smělý, vévoda burgundský, před svým starším bratrem Ludvíkem z Anjou jakožto *děkan pairů Francie*. Patentní listy Ludvíka XI. ze 14. října 1468 potvrdily výsadu nástupců Filipa Smělého a prohlásily burgundské vévodství za první pairii. Při korunovaci králů nesl burgundský vévoda korunu. 3. Vévoda guyennský čili akvitánský. Jemu byla při této slavnosti odevzdána první čtvercová korouhev čili královský prapor. 4. Hrabě flanderský; nesl při korunovaci jeden z králových mečů. 5. Hrabě ze Champagne. Dávali mu titul falckrabě čili hrabě paláce, protože původně vykonával soudní pravomoc nad všemi palácovými úředníky. Byla mu svěřena druhá královská korouhev čili válečný prapor. 6. Hrabě z Toulouse. Jakožto hrabě z Narbonne si činil nárok na první místo mezi světskými pairy, jeho nárok však nebyl uznán. Při korunovaci nesl královy ostruhy.

II. Státní sekretáři a jejich úřady

(K Tomu 9, kap. 12 a 15.)

Saint-Simon se často vrací k ministrům státním sekretářům, k jejich moci, nedávné a zpočátku slabé, k tomu, jak postupně rostla, a k úřadům svěřeným každému z nich. Nebude zbytečné shrnout pro dnešního čtenáře v krátkosti údaje, které tato Saint-Simonova místa objasní.

Nepatrnost původu státních sekretářů, jak říká Saint-Simon (v Tomu 9, kap. 15), nelze popírat. Původně se jim říkalo *písaři tajemství* (*clercs du secret*), protože od konce 13. století měli za úkol sepisovat usnesení králova tajné rady. Teprve v 16. století se z tohoto skromného postavení vymanili. Florimond Robertet,[5] který byl státním sekretářem za vlády Ludvíka XII., byl první, kdo kontrasignoval nařízení francouzských králů. Roku 1547 stanovil Jindřich II., který tehdy právě nastoupil na trůn, počet státních sekretářů na čtyři a zvýšil jejich služné. Rozdělení jejich působnosti bylo v té době čistě zeměpisné: tak měl Bochetel ve svém úřadě Normandii, Pikardii, Anglii a Skotsko; Clausse Provence, Languedoc, Guyenne, Bretaň, Španělsko

2. **Vysvětlivka:** Matthew Paris (asi 1200–1259), benediktin z kláštera Saint Albans v Anglii, autor latinských kronik.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Dux Normanniæ primus inter laicos et nobilissimus.*

4. **Vysvětlivka:** Jan II. Dobrý (1319–1364), francouzský král od roku 1350; jeho nejmladší syn Filip Smělý (1342–1404) se stal zakladatelem mladší burgundské dynastie z rodu Valois.

5. **Vysvětlivka:** Florimond Robertet († 1527), státní sekretář a finanční úředník Karla VIII., Ludvíka XII. a Františka I.

a Portugalsko; L'Aubespine Champagne, Burgundsko, Bresse, Savojsko, Švýcarsko a Německo; du Thier Dauphiné, Piemont, Řím, Benátky a Orient. Takové rozdělení předpokládalo u každého ministra všestrannou schopnost, anebo ho stavělo do role pouhého písaře korespondence. Takové bylo skutečně postavení ministrů státních sekretářů ještě v 16. století. Jindřich III. se marně pokoušel vymezit jejich funkce zřetelněji nařízeními vydanými v Blois v květnu a v září 1588; nepokoje, které následovaly, ochromily všechny reformy tohoto panovníka.

Teprve v 17. století se ministři začali dělit o úřady královského domu, války, námořnictva a zahraničních věcí. Už za Jindřicha IV. vidíme jednoho ze státních sekretářů pověřeného úřadem královského domu a církevními záležitostmi. Roku 1619 dostal jeden ze státních sekretářů korespondenci se všemi generály a stal se skutečným ministrem války. Le Tellier a jeho syn Louvois[6] dali tomuto úřadu nejvyšší význam. Roku 1626 byly všechny zahraniční záležitosti, do té doby rozdělené mezi čtyři státní sekretáře, sjednoceny v rukou jediného; bylo vytvořeno ministerstvo zahraničních věcí. Richelieu a Mazarin, kteří řídili veškerou zahraniční politiku, do něj dosazovali jen úředníky; po Mazarinově smrti však dal Lionne[7] tomuto ministerstvu význam, který za jeho nástupců jen rostl. Námořnictvo se stalo samostatným úřadem teprve v době, kdy je dostal na starost Colbert.[8] Až do roku 1669 zůstávalo spojeno s úřadem zahraničních věcí. Pokud jde o finance a spravedlnost, ty na státních sekretářích nezávisely. Správu státní pokladny měli na starosti vrchní správci financí (*surintendants*) a po zrušení tohoto úřadu roku 1661 generální kontroloři. Spravedlnost byla podřízena kancléři. Obchod, veřejné stavby, pošty, kolonie a veřejné vyučování netvořily ministerské úřady a nespadaly zvlášť pod žádného ze státních sekretářů. Král s nimi nakládal, jak se mu zlíbilo. Tak veřejné stavby čili generální ředitelství staveb, které patřilo Colbertovi, zároveň generálnímu kontrolorovi financí a státnímu sekretáři námořnictva, byly po jeho smrti dány ministru války Louvoisovi.

Ministra vnitra stará monarchie neměla. Generality, které za Ludvíka XIV. tvořily hlavní správní obvody Francie, byly rozděleny mezi čtyři státní sekretáře, a v tomto uspořádání se znovu objevovala část zeměpisných rozdělení, jež jsme uvedli výše. Tak pod státního sekretáře zahraničních věcí spadaly Horní a Dolní Guyenne, intendance Bayonne, Auch a Bordeaux, Normandie, Champagne, knížectví Dombes, Berry a ta část Brie, která byla připojena ke generalitě Châlons nad Marnou. Ministr státní sekretář královského domu měl ve svém úřadě město a generalitu

6. **Vysvětlivka:** Michel Le Tellier (1603–1685), státní sekretář války od roku 1643 a od roku 1677 kancléř; jeho syn François-Michel Le Tellier, markýz z Louvois (1641–1691), po něm převzal válečný úřad a byl nejmocnějším ministrem Ludvíka XIV. po Colbertově smrti.

7. **Vysvětlivka:** Hugues de Lionne (1611–1671), Mazarinův spolupracovník, od roku 1663 státní sekretář zahraničních věcí.

8. **Vysvětlivka:** Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), od roku 1665 generální kontrolor financí a od roku 1669 státní sekretář námořnictva a královského domu.

Paříž, Languedoc, Provence, Burgundsko, Bresse, Bretaň, hrabství Foix, Navarru, Auvergne, Nivernais, Bourbonnais, Limousin, Angoumois, Marche, Poitou, Saintonge, Aunis, Touraine, Pikardii, Boulonnais atd. Takové byly provincie La Vrillière,[9] o nichž Saint-Simon mluví v tomto svazku (v Tomu 9, kap. 12). Námořní přístavy a kolonie podléhaly ministru námořnictva. Státní sekretář války měl Alsasko, Franche-Comté, Lotrinsko, Dauphiné, Artois, Flandry, Roussillon atd.

Zeměpisná rozdělení, která jsem právě připomněl, prodělala časté změny; toto správní uspořádání však, až na některé úpravy, trvalo až do doby francouzské revoluce. Aby se odstranily nevýhody správy postrádající jednotu, konala se každých čtrnáct dní v králově přítomnosti rada depeší, kde se upravovaly všechny podrobnosti vnitřní správy království. Státní sekretáři pak rozesílali do provincií, které jim byly přiděleny, řády a nařízení usnesené v této radě.

III. Kardinál z Bouillonu – rozsudek parlamentu o mauzoleu v Cluny

(K Tomu 8, kap. 18; srov. Tom 9, kap. 3 a 17.)

Kardinál z Bouillonu[10] sehrál na konci 17. století velkou roli a po několik let byl považován za jednoho z nejslavnějších předních mužů francouzské církve. Jeho pýcha mu nakonec přivodila nemilost, z níž se už nikdy nevzpamatoval. Saint-Simon, který s ním zachází velmi přísně, zdůraznil žalostné činy, k nimž se dal strhnout ješitností a ctižádostí.[11] Úřední dokumenty tvrzení historika potvrzují. Uvedu mezi jinými rozsudek parlamentu z 2. ledna 1711.

„Soud, shlédnuv žádost, kterou mu předložil králův generální prokurátor a v níž se uvádí, že když soud rozsudkem z 5. srpna minulého roku nařídil, aby se generální poručík lyonského senešalství odebral do opatství a kostela v Cluny za přítomnosti substituta králova generálního prokurátora při témže soudě, jak aby tam sepsal protokol a dal pořídit plán mauzolea, které dal kardinál z Bouillonu v tomto kostele zbudovat, i prací, které k němu náležejí, tak aby pořídil výpisy z listin týkajících se tohoto pomníku a pohřebiště rodu La Tour, byl tento rozsudek ve všech svých částech plně vykonán, a to jak přesným popisem, který lyonský generální poručík o těchto dílech pořídil, tak výkresy, které dal nakreslit, tak opisem, který vložil do svého protokolu, všech listin obsažených v registrech Cluny, jež mohly mít vztah k pohřebišti rodu La Tour v kostele tohoto opatství; že generální prokurátor se nebude pouš-

---

9. **Vysvětlivka:** Louis Phélypeaux, markýz z La Vrillière (1672–1725), od roku 1700 státní sekretář, jemuž byla svěřena správa řady provincií.

10. **Vysvětlivka:** Emmanuel-Théodose de La Tour d'Auvergne, kardinál z Bouillonu (1643–1715), synovec maršála z Turenne, velký almužník Francie; roku 1710 opustil bez povolení království a poslal králi urážlivý dopis, načež mu parlament začal vést proces.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz mezi jinými Díl I, Tom 2, kap. 25; Díl II, Tom 5, kap. 17, a Tom 6, kap. 14 tohoto vydání.

tět do dlouhého výkladu důsledků, které lze z tohoto protokolu a ze všeho, co jej provází, vyvodit; raději se spolehne na dojem, který tyto písemnosti učiní na mysl soudu, až je bude zkoumat, než aby tento dojem předjímal slovy, která jsou vždy zbytečná, když věci mluví samy za sebe; že se tedy spokojí s poznámkou, že mezi cizími ozdobami, které podle protokolu lyonského generálního poručíka dal kardinál z Bouillonu bez jakéhokoli oprávnění umístit na několika místech kostela v Cluny, jako je plášť podšitý hermelínem a čepice skoro podobná čepici knížat německé říše, se jak na mauzoleu, tak v listinách týkajících se pohřebiště rodu La Tour nachází celistvost záměru, jehož všechny části stejnou měrou směřují k tomu, aby posvátností hrobu, trvajícího navěky, posvětily a zvěčnily příliš ctižádostivé nároky jeho původce na původ a velikost jeho rodu; to bylo to, co měly sochy, nápisy, ozdoby a celá stavba tohoto mauzolea zvěstovat potomstvu, neboť ten, kdo pojal jeho myšlenku, si bezpochyby lichotil, že si lidé ponenáhlu zvyknou na velkolepé tituly, které tento pomník předpokládá a jejichž důkazem se jednoho dne stane, důkazem, který, když bude dlouho na očích veřejnosti, aniž by byl popírán, bude moci být nakonec pokládán za nepopiratelný; že králův generální prokurátor, který musí počítat mezi své přední povinnosti čestnou nutnost, již mu jeho úřad ukládá, totiž potlačovat každou velikost, která se vypíná nad své zákonné meze, je tím více povinen tak učinit při této příležitosti, že tu nejde o marnou a neplodnou čest, která nepůsobí jiné zlo, než že lichotí pýše toho, kdo si ji osobuje, nýbrž o ctižádost stejně nebezpečnou jako opovážlivou, která zasela do srdce kardinála z Bouillonu ony zásady nezávislosti a ona semena vzpoury, jež nakonec propukla jeho odchodem z království a oním zločinným dopisem, jimiž si zasloužil, aby mu soud vedl proces jako viníku zločinu urážky majestátu; že v nutnosti, v níž se králův generální prokurátor ocitá, vystoupit proti dílu ješitnosti tak rozsáhlé ve svých záměrech a tak zhoubné ve svých účincích, doufá aspoň, že ji nikdy nebude nucen přičítat nikomu jinému než tomu, kdo se až dosud jeví jako její jediný původce, a že dost spoléhá na moudrost a věrnost ostatních příslušníků rodu La Tour, aby věřil, že mezi všemi z tohoto rodu, kteří jsou v království, se nenajde nikdo, kdo by se chtěl stát spoluviníkem cizí viny tím, že by se ji pokusil hájit, a kdo by necítil, že jejich pravá čest spočívá v tom, umět se slavně omezit na pevnou a skutečnou velikost svého rodu, aby ji předali svým potomkům tím čistší, že ji již očistí ode všeho falešného a chimérického, co k ní chtěla přidat cizí smyšlenka; že však spravedlnost, kterou jim v tom králův generální prokurátor podle svého mínění prokazuje, jej nezbavuje povinnosti učinit všechna nezbytná opatření, aby se v dalekých stoletích, která snad nebudou dobře zpravena o tom, co se odehrálo v tomto století, nezneužívalo pohřebiště rodu La Tour v kostele v Cluny a titulů vyrytých na rakvích těch příslušníků tohoto rodu, kteří jsou tam pohřbeni, k oživení nároků, jimž by toto řízení a tyto tituly zdánlivě dávaly nové světlo, k jakémusi druhu nároku, který přízeň okolností v této věci někdy nechává platit za pravdu; že ve všech těchto ohledech uznal králův generální prokurátor za nutné se-

psat návrhy, které mu jeho úřad ukládá podat k protokolu řečeného lyonského generálního poručíka; a protože tento úředník k němu nepřipojil opis rodokmenné tabulky a pěti listin uložených v archivu opatství Cluny k doložení rodopisu rodu La Tour, nemůže králův generální prokurátor, pro něhož je důležité, aby mu tyto listiny byly sděleny, než žádat soud, aby byly doneseny do soudní kanceláře, aby pak v této věci podal návrhy, které uzná za nutné. Z těchto důvodů navrhoval králův generální prokurátor, aby soud ráčil nařídit, že řečené pomníky, mauzolea, sochy, díla a ozdoby k nim náležející, uvedené v protokolu řečeného generálního poručíka, spolu s výkresy a modely řečeného mauzolea, které jsou v kostele a opatství Cluny, a rovněž tituly vyryté na rakvi pana Louise de La Tour,[12] pohřbeného v řečeném kostele, budou neprodleně odstraněny, zničeny a vymazány; rovněž že usnesení generální kapituly Cluny z roku 1685, zapsané na začátku páté strany registru řečené kapituly; usnesení řeholníků řečeného opatství z 24. října 1685, zapsané na třináctém listu registrů kapitulních aktů komunity Cluny, počínajících 2. ledna 1682; akt z 25. října 1692 o přijetí těl zesnulého pana vévody a zesnulé paní vévodkyně z Bouillonu a zesnulého pana Louise de La Tour, jejich vnuka, do kostela v Cluny, a rovněž usnesení ze 14. října 1693, zapsané na dvacátém sedmém listu téhož registru kapitulních aktů řečené komunity, o přijetí srdce zesnulého pana maršála z Turenne,[13] spolu se všemi jinými podobnými akty, jsou-li nějaké, týkajícími se řečeného pohřebiště, budou přeškrtnuty a vymazány, a na jejich okraji bude učiněna zmínka o rozsudku, který o řečené žádosti bude vynesen a který bude mimoto v plném znění zapsán do registru kapitulních usnesení opatství Cluny; aby bylo lyonskému generálnímu poručíkovi uloženo dbát na výkon řečeného rozsudku, za kterýmžto účelem se odebere do řečeného opatství za přítomnosti substituta králova generálního prokurátora u řečeného lyonského senešalství; a dříve než bude rozhodnuto o tom, co se týká tabulky a listin sloužících k rodopisu rodu La Tour nalezených v archivu řečeného opatství, aby bylo nařízeno, že řečená rodokmenná tabulka řečeného rodu a svazek pěti listin uvedených v protokolu řečeného generálního poručíka budou doneseny do soudní kanceláře, a aby bylo řeholníkům, u nichž jsou řečené tabulky a listiny uloženy, uloženo zaslat je tam na první výzvu, která jim bude dána; k čemuž budou donuceni prostředky v takových případech potřebnými a obvyklými; čímž budou zproštěni odpovědnosti; a aby, až se tak stane, byla věc předložena a sdělena generálnímu prokurátorovi, aby podal takové návrhy, jaké bude třeba; soud shlédnuv také protokol o místním šetření generálního poručíka lyonského senešalství, za přítomnosti substituta králova generálního prokurátora u řečeného senešalství, v kostele a

12. **Vysvětlivka:** Louis de La Tour d'Auvergne, princ z Turenne (1665–1692), synovec kardinála z Bouillonu; byl smrtelně raněn v bitvě u Steenkerque roku 1692.

13. **Vysvětlivka:** Henri de La Tour d'Auvergne, vikomt z Turenne (1611–1675), maršál Francie, kardinálův strýc; padl zasažen dělovou koulí u Sasbachu roku 1675.

opatství Cluny ze 13. srpna 1710 a dnů následujících, pořízený k výkonu rozsudku z 5. téhož měsíce, spolu s akty vloženými do protokolu a s plány a výkresy k němu připojenými, pořízenými k výkonu řečeného rozsudku malířem, kterého k tomu účelu z úřední moci jmenoval řečený generální poručík podle řečeného rozsudku, připojeného k řečené žádosti králova generálního prokurátora; vyslechnuv zprávu rady mistra Jeana Le Naina; vše uváživ,

„Soud, přihlížeje k žádosti řečeného králova generálního prokurátora, nařizuje, že řečený pomník čili mauzoleum, sochy, díla a pomníky k němu náležející, uvedené v protokolu řečeného lyonského generálního poručíka, spolu s výkresy a modely řečeného mauzolea, které jsou v kostele a opatství Cluny, a rovněž tituly vyryté na rakvi Louise de La Tour, pohřbeného v řečeném kostele, budou neprodleně odstraněny, zničeny a vymazány; rovněž že usnesení generální kapituly Cluny z roku 1685, zapsané na začátku páté strany registru řečené kapituly; usnesení řeholníků řečeného opatství z 24. října 1685, zapsané na třináctém listu registru kapitulních aktů komunity Cluny, počínajícího 2. ledna 1682; akt z 25. října 1692 o přijetí těl zesnulého vévody a zesnulé vévodkyně z Bouillonu a zesnulého Louise de La Tour, jejich vnuka, do kostela v Cluny, a rovněž usnesení ze 14. října 1693, zapsané na dvacátém sedmém listu téhož registru kapitulních aktů řečené komunity, o přijetí srdce zesnulého maršála z Turenne, spolu se všemi jinými podobnými akty, jsou-li nějaké, týkajícími se řečeného pohřebiště, budou přeškrtnuty a vymazány, a na jejich okraji bude učiněna zmínka o tomto rozsudku, který bude mimoto v plném znění zapsán do registru řečených kapitulních usnesení opatství Cluny; ukládá lyonskému generálnímu poručíkovi dbát na výkon řečeného rozsudku, za kterýmžto účelem se odebere do řečeného opatství za přítomnosti substituta králova generálního prokurátora u řečeného lyonského senešalství; a dříve než rozhodne o tom, co se týká tabulky a listin sloužících k rodopisu rodu La Tour nalezených v archivu řečeného opatství, nařizuje, že řečená rodokmenná tabulka řečeného rodu a svazek pěti listin uvedených v řečeném protokolu řečeného lyonského generálního poručíka budou doneseny do soudní kanceláře soudu; ukládá řeholníkům, u nichž jsou řečené tabulky a listiny uloženy, zaslat je tam na první výzvu, která jim bude dána, k čemuž budou donuceni prostředky v takových případech potřebnými a obvyklými; a až se tak stane, bude věc předložena a sdělena královu generálnímu prokurátorovi, aby podal takové návrhy, jaké bude třeba, a soud, shlédnuv je, nařídí, co bude po právu.“

Tom desátý (1711–1713)

Kapitola první

Úplná porážka cara, vedeného osobně, na Prutu; zachrání se se zbytkem vojska smlouvou a díky lakotě velkovezíra, kterého to stojí hlavu. — Chalais; kdo to byl; odjíždí za princeznou des Ursins do Španělska. — Princezna des Ursins pojímá a prosazuje plán svrchovaného panství pro sebe a toho, jak ho využije; dává si, aniž by se ukázala, postavit nádherné sídlo v Touraine. — Osud tohoto sídla a plánu svrchovaného panství. — Nečinné tažení ve Španělsku. — Smrt markýze z Castel dos Rios, místokrále Peru. — Nastupuje po něm princ ze Santo-Buono. — Don Domingo Guerra povolán zpět do Španělska; jeho povaha; jeho úřady. — Arpajon jmenován rytířem Zlatého rouna. — Návrat z Fontainebleau. — Kardinál z Noailles uvaluje zákaz na několik jezuitů; vidí se s králem a s dauphinem po jejich návratu. — Intriky, jak záležitost protáhnout pod záminkou jejího ukončení. — Dopisy mnoha biskupů králi. — Dauphin ubytován ve Versailles v bytě Monseigneura. — Návrat vévody z Noailles na králův rozkaz; pozdraví krále a je špatně přijat. — Francouzské statky prince z Carignanu zkonfiskovány; penze dvanácti tisíc livrů z nich knížeti z Espinoy. — Přeludy pana z Chevreuse ohrožují nové zřízení vévodství Chaulnes pro jeho druhého syna. — Vidam z Amiens jmenován vévodou a pairem z Chaulnes. — Pokřik dvora. — Dauphin tuto milost neschvaluje. — Neobvyklé přijetí vévody z Chaulnes do parlamentu. — Jmenováni zplnomocněnci pro mír. — Utrecht vybrán za místo jednání. — Návrat generálů, Tallarda ze zajetí v Anglii a krále Jakuba z cest po království. — Hrabě z Toulouse velmi šťastně operován Maréchalem; galerie a velké apartmá zavřeny až do jeho úplného uzdravení. — Smrt a povaha slečny z La Rochefoucauld. — Smrt a povaha Sebvilla. — Smrt, postavení a povaha paní z Grancey. — Smrt a podivuhodné sňatky maršálky z L'Hôpital. — Abbé z Pomponne církevním státním radou. — Sotva znatelné zemětřesení. — Nová tontina. — Velký převor v Lyonu.

V téže době přišla zpráva o carově nezdaru proti velkovezírovi na řece Prutu.[1] Tento panovník, dotčený ochranou, kterou Porta poskytla švédskému králi, jenž se uchýlil do Benderu, chtěl to vyřídit zbraněmi a upadl do téže chyby, která proti němu zahubila švédského krále. Turci ho přes pustiny vylákali až k Prutu, kde mu, když se mu nedostávalo ničeho, nezbývalo než zahynout, nebo vsadit všechno na velmi nerovný boj. Stál v čele šedesáti tisíc mužů; přes třicet tisíc z nich ztratil na místě,

1. **Vysvětlivka:** Petr I. Veliký (1672–1725), ruský car od roku 1682 (zprvu spolu s nevlastním bratrem Ivanem V.), reformátor Ruska a zakladatel Petrohradu, roku 1709 vítěz nad Karlem XII. u Poltavy. První manželku Jevdokiji Lopuchinovou roku 1698 zapudil a poslal do kláštera. Zemřel v Petrohradu v únoru 1725 na onemocnění močových cest. Prutské tažení skončilo v červenci 1711 mírem, jímž Rusko ztratilo Azov.

zbytek umíral hladem a bídou; a on sám byl bez jakéhokoli východiska a nemohl uniknout tomu, aby se se vším, co měl s sebou, nestal zajatcem Turků. V tak tísnivé krajnosti mu žena nízkého původu, kterou odloudil jejímu manželovi, bubeníkovi ve svém vojsku, a s níž se veřejně oženil, když svou manželku zapudil a zavřel do kláštera,[2] navrhla, aby se pokusil velkovezíra získat, aby ho nechal svobodně vrátit do jeho zemí se vším, co z porážky zbylo. Car návrh schválil, aniž doufal v úspěch. Ihned poslal k velkovezírovi s rozkazem promluvit s ním tajně. Velkovezíra oslnilo zlato, drahokamy a mnoho vzácných věcí, které mu byly nabídnuty; přijal je, vzal si je a podepsal s carem mírovou smlouvu, podle níž se car směl nejkratší cestou stáhnout do svých zemí se vším, co ho provázelo, přičemž mu Turci dodají potraviny, jichž měl naprostý nedostatek; car se zavazoval, že vrátí Azov, jakmile dorazí domů, že srovná se zemí všechny pevnosti a spálí všechny lodě, které měl na Černém moři, že nechá švédského krále vrátit se přes Pomořansko a že zaplatí Turkům i tomuto panovníkovi všechny válečné náklady.

Velkovezír narazil v divanu na takový odpor proti uzavření této smlouvy a ministr švédského krále, který ho provázel,[3] tak směle popuzoval proti němu všechny přední muže jeho vojska, že málem byla smlouva zrušena a car se vším, co mu zbylo, stižen osudem zajatce: nebyl schopen sebemenšího odporu. Velkovezírovi stačilo jen chtít, a mohl to ihned provést. Kromě slávy, že by přivedl do Cařihradu cara, jeho dvůr i vojsko, lze si představit, co by to tohoto panovníka bylo stálo; ale jeho bohatá kořist by byla připadla sultánovi a velkovezír ji chtěl raději pro sebe. Prosadil to tedy svou mocí a výhrůžkami a pospíšil si cara vypravit a zároveň se vzdálit. Švédský ministr, pověřený protesty předních tureckých velitelů, spěchal do Cařihradu, kde byl velkovezír hned po svém příjezdu uškrcen.[4] Car nikdy nezapomněl své ženě tuto službu; její odvaha a duchapřítomnost ho zachránily. Úcta, kterou k ní pojal, spojená s náklonností, ho přiměla dát ji korunovat carevnou a zasvěcovat ji do všech svých záležitostí a záměrů. Když nebezpečí unikl, dlouho otálel s vrácením Azova i se zbořením svých pevností na Černém moři. Lodě si ponechal téměř všechny a švédského krále nechtěl nechat vrátit do Německa, což málem znovu rozpoutalo válku s Turkem.

Chalais se ve Fontainebleau rozloučil, aby odjel do Španělska a převzal hůl exempta tělesné gardy ve valonské kompanii, jejímž kapitánem byl pan z Bournonvillu. Paní des Ursins si vždycky uchovávala velkou náklonnost ke svému prvnímu

---

2. **Vysvětlivka:** Kateřina (1684–1727), původem Marta Skavronská, prostá žena z Livonska, která se roku 1702 dostala do ruského zajetí; car se s ní tajně oženil roku 1707 a veřejně roku 1712, roku 1724 ji dal korunovat a po jeho smrti vládla jako carevna Kateřina I. (1725–1727).

3. **Vysvětlivka:** Stanisław Poniatowski (1676–1762), polský šlechtic ve službách Karla XII. a jeho zástupce u osmanského vojska; otec pozdějšího polského krále Stanislava Augusta.

4. **Ediční poznámka:** Velkovezír Baltacı Mehmed paša nebyl uškrcen; koncem roku 1711 byl sesazen a vypovězen na ostrovy v Egejském moři, kde roku 1712 zemřel.

manželovi, k jeho jménu a k jeho příbuzným. Chalais byl jediným synem jeho staršího bratra, který nikdy nevytáhl paty ze své provincie, a tento syn se neukázal ani u dvora, ani ve službě. Otec byl ve velmi stísněných poměrech a syn, který neměl nic, byl tomuto útočišti nadmíru rád; ještě se s ním nejednou setkáme. Kromě této náklonnosti byla paní des Ursins ráda, že bude mít někoho zcela svého, kdo bude záviset jen na ní, kdo nebude moci doufat v nic než od ní a koho nikdo nezná ve Francii ani ve Španělsku.

Nespokojila se s tím, že tam vládne s veškerou autoritou a mocí, a odvážila se pomýšlet na to, aby sama měla čím vládnout. Využila příležitosti daru, jímž španělský král přenechal bavorskému kurfiřtovi to, co v Nizozemí zůstalo v jeho poslušnosti, a dala tam ujednat, že jí kurfiřt dá v těchto zemích panství až do sto tisíc livrů ročního důchodu, aby je doživotně užívala v plné svrchovanosti. Brzy nato bylo s kurfiřtem dohodnuto, že hlavním místem těchto panství, která mají být souvislá a tvořit jediné, bude La Roche v Ardenách a že svrchované panství ponese jeho jméno. Později uvidíme, jak toto svrchované panství nabývalo různých podob, měnilo místo a nakonec se rozplynulo v dým; a trvalo to dlouho. Paní des Ursins si jím byla tak jistá, že na tom postavila krásný plán: vyměnit s králem svrchované panství, které jí bude přiděleno na jeho hranici, a dostat za ně doživotně ve svrchovanosti Touraine a amboiský kraj, které by po ní připadly zpět koruně, opustit Španělsko a přijít tam strávit zbytek svých dní.

S tímto záměrem, který považovala za neselhávající, poslala do Francie d'Aubignyho, onoho tolik oblíbeného štolbu, o němž tu byla řeč už nejednou, s rozkazem připravit jí krásné sídlo, aby je našla zcela připravené ji přijmout. Koupil pole nedaleko Tours a ještě blíže Amboise, bez pozemků a bez panství, protože jako svrchovaná vládkyně provincie je nepotřebovala. Hned začal velmi rychle, ale solidně stavět rozlehlý a nádherný zámek, ohromné hospodářské dvory a obrovské budovy pro služebnictvo, se vším příslušenstvím největších a nejkrásnějších zahrad, jejichž nádheře odpovídalo ve všem i zařízení. Provincie, okolní kraje, Paříž, ba i dvůr nad tím žasly. Nikdo nemohl pochopit tak ohromný náklad na pouhý výletní domek — dům uprostřed pole, bez pozemků, bez důchodů, bez panství, nemůže mít jiné jméno — a ještě méně tak rozlehlou a nádhernou klec pro ptáka, který ji stavěl. Dlouho to byla hádanka a tato pošetilost paní des Ursins se stala, jak uvidíme, první příčinou jejího pádu. O výsledku této chiméry se víc říkat nebude; přesto zadrhla mír tvrdohlavostí španělského krále, jenž ustoupil teprve autoritě krále, který ho přinutil od tohoto článku upustit, a spojenci se mu vždycky s opovržením vysmívali, až o něm nikdy nechtěli v řádném jednání ani slyšet. [Nebudu o tom mluvit víc,] protože tento bod je velmi dobře vysvětlen v Dokladech; ale abych se k tomu už nevracel, je třeba ukázat, co se stalo s tímto obdivuhodným palácem, tak úplně ve všem dokončeným a celým zařízeným dříve, než paní des Ursins ztratila naději, že si v něm bude hrát na svrchovanou paní.

Nikdo si nedovedl představit, že by tak nepatrný človíček, jakým byl d'Aubigny, ať nashromáždil jakékoli bohatství, mohl či se odvážil postavit takovou stavbu pro sebe. Teprve pomalu se temnota protrhla. Začalo se tušit, že ho paní des Ursins nechává jednat a kryje se jeho jménem. Myslelo se, že ve Španělsku může omrzet, nebo že jí Španělsko nakonec omrzí, a že chce dožít ve své vlasti, aniž by se potloukala u dvora nebo v Paříži, když jinde vládla tak despoticky. Ale palác, který byl přitom jen výletním domkem, se pro její odpočinek nehodil; teprve rozruch, který její domnělé svrchované panství vyvolalo po celé Evropě, začal lidem otevírat oči ohledně Chanteloupu — tak se ten palác jmenuje —, o jehož určení se nakonec všichni dozvěděli. Úplný pád této ctižádostivé ženy, o němž bude řeč v pravý čas, jí nedovolil toto krásné sídlo obývat. Zůstalo jako vlastnictví d'Aubignymu, který tam velmi dobře přijímal sousedy, zvědavce či vážené pocestné a už jim netajil, že je nestavěl a nezařizoval ani pro sebe, ani ze svého. Usadil se tam, získal si tam lásku a úctu. Zemřela mu tam žena, která mu zanechala jedinou, velmi mladou dceru; oženil se tedy ještě za života paní des Ursins nebo hned po její smrti, a tato velmi bohatá dcera se provdala za markýze z Armentières, který nyní slouží jako generál a má s ní několik dětí. Sňatek sjednal Orry, už tehdy generální kontrolor.[5] Krátce předtím d'Aubigny zemřel a svěřil Orrymu péči o svou dceru a své jmění, protože to byl syn jeho nejlepšího přítele, onoho Orryho, který byl nejednou ve Španělsku a o němž tu byla nejednou řeč.

Tažení ve Španělsku nebylo nic; došlo jen k bezvýznamným potyčkám. Arcivévoda, příliš oslabený, aby mohl včas cokoli podniknout, myslel jen na odjezd, jakmile zemřel císař, jeho bratr, a peníze mu stačily už jen na výlohy cesty. Panu z Vendôme se jich také nedostávalo, a přesto dlouho namlouval oběma dvorům, že podnikne obléhání Barcelony, k němuž shromažďoval přípravy. Španělský král a královna strávili zimu v Zaragoze a léto zcela neužitečně v Corelle. Vévoda z Noailles, který byl se svými vojsky, jež neměla v Katalánsku co dělat, určen sloužit pod panem z Vendôme, odjel už v březnu ke španělskému dvoru, kde se pan z Vendôme ukázal jen na vzácné okamžiky, pod záminkou příprav k tažení. Nucenost mu nevyhovovala, raději si svobodně vládl a lenošil ve svých ubikacích. Léto a podzim takto uplynuly a úplně na konci se španělský dvůr vrátil do Madridu. Udělil místokrálovství Peru princi Caracciolovi ze Santo-Buono, španělskému grandovi, který přišel o všechny své statky v Neapolsku.

Toto místokrálovství se uprázdnilo smrtí markýze z Castel dos Rios, který byl španělským velvyslancem ve Francii při nástupu Filipa V. na trůn; a do Španělska byl povolán zpět don Domingo Guerra, který býval kancléřem v Miláně, na mimořádně významném místě, o něž přišel od obsazení Milánska císařskými, a byl už dlouho v Paříži. Dostal ve Španělsku nejpřednější místa ve správě záležitostí a nakonec o ně

5. **Vysvětlivka:** Philibert Orry (1689–1747), generální kontrolor financí 1730–1745 (Saint-Simon zde píše o době po roce 1730); jeho otec Jean Orry (1652–1719) řídil na počátku vlády Filipa V. španělské finance jako chráněnec paní des Ursins.

přišel. Byla to velmi dobrá hlava, velmi vzdělaný, velmi zkušený, velký pracant, silně španělský a dosti málo francouzský. Brzy nato byl Arpajon, který sloužil ve Španělsku jako generálporučík a měl tam štěstí ve dvou menších výpravách, jež spočívaly jen na něm, poctěn Řádem Zlatého rouna.

V pondělí 14. září se král vracel z Fontainebleau přes Petit-Bourg a druhý den časně přijel. Kardinál z Noailles, který dostal rozkaz se tam téhož dne dostavit, se objevil při vystupování z kočáru. Hned nato měl u krále dost dlouhé slyšení a pak ještě delší u dauphina. Tento princ na té záležitosti ve Fontainebleau hodně pracoval a já jsem se o jejím vývoji průběžně dozvídal od arcibiskupa z Bordeaux. Měla tehdy dvě stránky: osobní spor mezi kardinálem z Noailles a biskupy z La Rochelle a z Luçonu, do něhož se potom vetřel biskup z Gapu jako čert mezi zázraky, a knihu otce Quesnela, to jest učení, k němuž byl osobní spor jen lžící na boty. Dobře cítili, jak odpudivá je ta lžíce na boty, která se nebude moci udržet a nakonec by zošklivila i spor o učení, kdyby ho podpírali jen tito tři útočníci. Otec Tellier, který ovládal biskupa z Meaux a jeho prostřednictvím protahoval záležitost u dauphina, využil tohoto mezidobí, aby dal králi psát od všech biskupů, které dokázal získat, dopisy plné zděšení nad učením a odsuzující knihu otce Quesnela. Chráněnci jezuitů, slaboši, kteří se neodvážili znelíbit podnikavému zpovědníkovi, lakomci a ctižádostivci dali dohromady počet, který budil respekt. Kardinál z Noailles dostal o těchto pletichách zprávu; všechny vycházely od jezuitů z ulice Saint-Antoine. Jejich hlavními strůjci byli otcové Lallemant, Doucin a Tournemine. Uklouzlo jim několik velmi neopatrných a velmi drzých výhrůžek a jiní mocní pánové je opakovali jako ozvěna. Kardinál z Noailles odňal oněm jezuitům oprávnění zpovídat a kázat, a to vyvolalo nový povyk.

Tak stály věci při návratu z Fontainebleau a dopisy biskupů králi se už chystaly pršet, protože u Saint-Louis[6] bylo zapotřebí času, aby se tentýž slohový úkol sepsal na tolik různých způsobů, rozeslal do diecézí a aby se získal podpis a odeslání. Pan z Meaux mohl působit potíže, jak chtěl, postup byl neudržitelný a pan dauphin jej chtěl skončit, a to tím naléhavěji, že zákaz uložený tomuto malému počtu jezuitů měl přinést nové rozhořčení. Král, jakkoli byl otcem Tellierem zaujat, vyslechl přesto dosti příznivě důvody kardinála z Noailles k tomuto zákazu, přestože se mu nelíbil, a nechtěl, aby bránil tomu, co dauphin rozhodl. Téhož dne to kardinálovi z Noailles vysvětlil a ten se tomu ochotně podrobil. Voysin měl v kapse souhlas oněch tří biskupů; v naději, že kardinál bude dělat nějaké potíže, jejichž nelibost by na něho biskupové svalili, se tím ani v nejmenším nechlubil a přinesl jej dauphinovi teprve o pět dní později.

---

6. **Vysvětlivka:** Jezuitský profesní dům u kostela Saint-Louis v ulici Saint-Antoine v Paříži, sídlo otců Lallemanta, Doucina a Tournemina; Saint-Simon tím míní jezuity, kteří biskupům dopisy připravovali.

Rozhodnutí znělo: tři biskupové vydají společně nový pastýřský list jako odčinění předchozích; před zveřejněním bude zaslán do Paříže, aby jej tam přezkoumaly osoby jmenované dauphinem, poté bude sdělen kardinálovi a bude-li s ním spokojen, bude zveřejněn. Potom mu měl král poslat dopis tří biskupů, který už Jeho Veličenstvo obdrželo, aby ještě více odčinili to, co proti němu napsali; a v žádném z obou listů ani slovo o knize otce Quesnela. Dauphin, který o hlubinách jezuitů a o ctižádosti biskupa z Meaux neměl ani tušení, se domníval, že vše ukončil a že hluk, který se kolem té knihy strhl, utichne spolu s osobním sporem, jemuž přišel na pomoc, anebo že je-li ve stížnostech tak nových na knihu tak dávno schválenou a ceněnou, aniž jí kdo kdy odporoval, opravdu něco skutečného, odbude se to vlídně a slušně mezi usmířenými biskupy. A přece nebylo těžké lest prohlédnout. Pastýřský list, který se teprve měl sepsat a pak podrobit přezkoumání, poskytoval dost příležitosti věc protahovat a vyvolat jakékoli potíže, jaké by si kdo přál; a líbivé mlčení o knize ponechávalo v tomto ohledu plnou volnost i po uskutečněném usmíření, pod krásnou záminkou čistoty učení. Ale dauphin by si pokládal za hřích smýšlet o bližním tak zle. Jak daleko měl k tomu, aby si představil ten počet dopisů, které se tehdy vyráběly, a ono překvapivé dobrodružství, které to ničemné tajemství vyneslo na světlo před zraky veřejnosti a předalo je potomstvu! Dauphin se po příjezdu z Fontainebleau nastěhoval do bytu Monseigneura.

Den po návratu z Fontainebleau se vévoda z Noailles vrátil ze Španělska a poklonil se králi u paní z Maintenon. Dostal k tomu rozkaz. Vysvětlení důvodů odložím až na úplný konec tohoto roku, abych nebyl přerušován vyprávěním o jiných událostech.

Když se král dozvěděl, že princ z Carignanu, syn onoho proslulého němého, sloužil ve vojsku pana Savojského, zabavil mu všechny statky ve Francii a dal z nich roční důchod dvanáct tisíc livrů knížeti z Espinoy, kterému byly rovněž zabaveny statky ve Flandrech. Je to tentýž princ z Carignanu, který se o mnoho let později oženil s levobočkou pana Savojského a hraběnky z Verrue, s níž pak přišel žít a zemřít do Paříže hanebným způsobem; a který tam díky ještě hanebnějším pletichám své manželky získal tolik milionů.

Pan z Chevreuse, kterému jsem důrazně vyčítal jeho nepřítomnosti, jež ho v Marly stály nebezpečný odklad jeho záležitosti s Chaulnes v době ediktu a d'Antinova povýšení, se po celý pobyt ve Fontainebleau usilovně snažil ji znovu rozhýbat. Říkalo se o něm občas, že je nemocný rozumováním; a pravda je, že jím byl v tomto případě tak nemocen, že často potřeboval mou pomoc, aby na to neumřel, to jest, aby jeho záležitost neztroskotala. Chaulnes bylo povýšeno na vévodství-pairii pro maršála z Chaulnes, bratra konetábla z Luynes.[7] Je pravda, že se

7. **Vysvětlivka:** Honoré d'Albert (1581–1649), maršál Francie od roku 1619, bratr Charlese d'Albert, vévody z Luynes (1578–1621), oblíbence Ludvíka XIII. a konetábla Francie; sňatkem s dědičkou Charlotte d'Ailly získal hrabství Chaulnes, povýšené roku 1621 na vévodství-pairii.

to stalo při příležitosti a ve prospěch jeho sňatku s dědičkou rodu Picquigny, která si to dobře uměla připomínat a jíž patřilo i hrabství Chaulnes; ale povýšení nebylo o nic méně mužské a omezené, jako všechna ostatní, která nemají mimořádné a výslovné doložky, na mužské dědice z tohoto manželství, z muže na muže. Oba synové z tohoto manželství, vévodové jeden po druhém, žádné syny neměli; vévodství-pairie tedy zaniklo, anebo nezanikne nikdy žádné, a od smrti posledního vévody z Chaulnes, tak známého svými velvyslanectvími, o něm nebylo řeči. Pan z Chevreuse, velký mistr kvintesencí, o němž jsme viděli, že při procesu pana z Luxembourgu nechtěl být s námi kvůli chiméře o dřívějším povýšení Chevreuse, si sám pro sebe vystavěl jinou na Chaulnes. Myslím, že jsem tu už někde poznamenal, že když se ženil, pan z Chaulnes, bratranec jeho otce, mu zajistil celé své jmění pro případ, že by sám zemřel bez dětí, se substitucí ve prospěch druhého syna, který se z jeho manželství narodí. Ten případ nastal a bylo to provedeno.

Pan z Chevreuse se od smrti pana z Chaulnes psal vévodou z Luynes, z Chaulnes a z Chevreuse. Protože jsem s ním žil v nejvolnější důvěrnosti, vídal jsem u něho často na stole osvědčení pro jezdce lehké jízdy atd., kde tyto tituly stály; a vždycky jsem mu říkal: „Pán vévodství Chaulnes, to ano; ale vévoda ne." Pousmál se, odpovídal jen napůl a říkal, že si na to může činit nárok. Když šlo o edikt, bylo třeba spolu vážněji probrat nárok, z něhož chtěl po vzoru d'Antina udělat lžíci na boty pro svého druhého syna. Tvrdil tedy, že pan z Chaulnes darováním a substitucí svého jmění, a zvlášť Chaulnes, je daroval a zatížil substitucí tak, jak je sám držel, a tudíž i s hodností, které požíval.

Byl bych nekonečný, a docela zbytečně, kdybych se tu zdržoval vyvracením paradoxu tak nesmyslného a tak nového; ale musel jsem s ním jeho novost i nesmyslnost probrat a oddat se nudné úslužnosti nechat plynout jeho dlouhé úvahy. Potom mi předložil zvláštní místní obyčeje, které sice mohly upravovat přechod majetku, ale nikdy a v žádném případě přechod hodností. Nakonec se stáhl k náhradě: vzdá se nároku z prvního povýšení Chevreuse. To znamenalo podpírat jednu chiméru druhou. Chevreuse bylo povýšeno na vévodství-pairii pro pana z Chevreuse, nejmladšího syna vévody z Guise, zabitého za posledních generálních stavů v Blois. Ten se oženil s vdovou po konetáblovi z Luynes, matkou vévody z Luynes, otce vévody z Chevreuse, s nímž jsem mluvil. Jeho babička dostala při smrti tohoto druhého manžela vévodství Chevreuse na úhradu svých vdovských nároků, a to vévodství, tedy statek, přešlo od ní na jejího syna a pak s ostatním jměním na jejího vnuka. Chevreuse, tehdy zaniklé vévodství-pairie, bylo znovu povýšeno, ale bez pairie, a registrováno v parlamentu pro pana z Chevreuse díky přízni pana Colberta, jehož starší dceru si tehdy právě vzal; a pan z Chevreuse si nikdy netroufl nárokovat nic víc.

Dovolil jsem si tedy vysmát se této druhé chiméře stejně jako té první; a velmi jsem mu radil, aby se neopíral o základy tak vratké, nebo lépe řečeno tak naprosto nicotné, nýbrž aby stavěl jedině na přátelství a službách pana kancléře a na zvláštní

laskavosti, kterou k němu choval král a která mu zabránila odmítnout návrh — jejž mu kancléř dovedně předložil — nového povýšení ve prospěch vidama z Amiens, jež nebylo, mezi dvěma přáteli a abych mu řekl pravdu, v žádném smyslu proveditelné ani přijatelné; a aby si nekazil věc chimérickými představami, které by kancléře rozčilovaly a odrazovaly, a přece byl kancléř jediným nástrojem, od něhož mohl doufat v tak ohromné štěstí pro svého syna. Ale mluvil jsem s člověkem, který sám sebe klamal v nejlepší víře na světě a který si mocí metafyziky a geometrie myslel, že učiní pochopitelnými sobě a pak i druhým ty nejfalešnější úvahy, jež podpíral velkým důvtipem a přirozenou výmluvností. Nedokázal se svých chimér vzdát ani se zdržet toho, aby jimi nechtěl přesvědčit kancléře.

Kancléř, který byl živý, jasný, důsledný a přesný, jehož zásady byly jisté a závěry přirozené, sršel, přerušoval, odpovídal suchým ne; a pak si mi stěžoval na člověka, který není spokojen, že se jeho druhý syn stane vévodou a pairem bez jakéhokoli jiného důvodu než z přátelství, a chce, aby to bylo z bláznivých, chimérických, nicotných titulů, člověka, který se nikdy neunaví nesmyslnými úvahami a nikdy nepřestane. Nejednou jsem pana z Chevreuse varoval, že bude rozumovat tak dlouho, až neuspěje. Nic jsem tím nezískal. Byl to člověk chladný, klidný, sebeovládaný, mocný v dialektice, které skoro vždycky zneužíval, který na ni spoléhal, který vždycky doufal a nikdy se nedal odradit, a který navíc, když si o něčem dobře namluvil, že je to tak, poslouchal všechno, co se mu namítalo, s nejhlubším skutečným pohrdáním, třebaže zastřeným vší možnou mírností a zdvořilostí. Tímto počínáním přivedl kancléře do takové krajnosti, že mi několikrát prohlásil, že to už nemůže vydržet, a dvakrát, že o tom už nechce slyšet. Dva dny jsem měl co dělat, abych ho uchlácholil a záležitost znovu navázal. Ale podruhé to bylo tak silné, že kancléř panu z Chevreuse prohlásil, že si může svého syna udělat vévodou a pairem přímo s králem, chce-li, a naložit mu jako soumarovi všechny své krásné úvahy (neboť kancléř, dohnaný do krajnosti, si nechal uklouznout toto slovo); ale že on sám je už unaven ztrácet čas poslouchání týchž nesmyslů opakovaných na sto způsobů, které je nečinily snesitelnějšími, ať je podával s jakoukoli omáčkou, a že o tomto vévodství už nechce slyšet, ani se ujmout toho, aby o něm znovu mluvil s králem.

Pan z Chevreuse, přes všechnu svou chladnokrevnost velmi vyděšený, ke mně hned přišel vyprávět o svém nezdaru a naléhavě mě prosit, abych to napravil. Přiznávám, že na člověka mého věku jsem se vůči němu nezdržel, rozhořčen, že vidím, jak ztrácí a kazí tak nečekaně příznivou záležitost touto neústupnou lpivostí na svém názoru, a navíc tak zjevně nesmyslném. Vyslechl mou salvu. Vysloužil jsem mu i další od pana z Beauvilliers, který ho ve věcech vévodství nepokládal za o nic méně chimérického než já. S touto pomocí, která však dotud působila jen slabě, jsem z něho vymohl slib, že s kancléřem už nebude mluvit, leda aby ho požádal, aby jednal u krále v souladu s tím, co už učinil, a že se nikdy nepustí do žádných jiných podrobností, zvlášť o svých představách o nárocích — a to po ediktu, který kancléř vydal právě

proto, aby je všechny zrušil. S touto zárukou jsem promluvil s kancléřem, kterého jsem jen s velkou námahou přemohl; trvalo to několik dní. Nakonec mi slíbil, že promluví s králem, pod podmínkou, že pana z Chevreuse ani neuvidí. Byl jsem to tedy já, kdo jednal u kancléře sám, ke konci pobytu ve Fontainebleau a na začátku po návratu do Versailles. Záležitost byla konečně povolena těsně před odjezdem do Marly; a den po královu příjezdu tam, což byl čtvrtek 8. října, král oznámil, že činí vidama z Amiens vévodou a pairem z Chaulnes novým povýšením. Nesmírná radost rodiny nebyla čistá; dvůr se zdál zdrcen a nijak se neovládal. Třetí vévodství v domě Albertů, zřízené pro mladšího syna ve věku vidamově, vyvolalo ponižující řeči; a co je mělo zasáhnout ještě víc a co vyvolalo všeobecné překvapení, dauphin se o tom vyjádřil nahlas, s mírou, ale jasně tu milost neschvaloval a nekáral volné řeči, které vyvolala; to mu ve společnosti získalo velkou čest a ukázalo, že ti, s nimiž žil v nejdůvěrnější úctě a důvěře, nebudou s to prosadit věci, které by nepokládal za spravedlivé ani rozumné.

Budiž mi dovoleno věnovat tu několik chvil věcem nicotným a oddechu, pro zvláštnost té příhody, tím spíše, že se nijak podstatně nedotýká člověka, který byl vždycky mým důvěrným přítelem, a že byla navíc naprosto veřejná. Vypovím ji tu hned celou, protože by nestála za to, abych se k ní vracel. Když bylo pro toto povýšení vše vyřízeno a připraveno k přijetí nového vévody z Chaulnes, sešel se parlament v obvyklou hodinu a princové krve i ostatní pairové zaujali svá místa. Pan z Chaulnes, který měl stát uvnitř u dveří velké komory, aby je viděl přicházet a pozdravil je, jak je zvykem, nepřišel. Na místech se hovořilo jeden s druhým a nakonec začala netrpělivost. Po hodině se začalo tušit nějaké neštěstí, a aby takto neuplynulo celé dopoledne, chtěli se konečně dozvědět, co se děje. První prezident poslal soudního zřízence, aby se poptal v paláci Luynes. Ten zastihl vévodu z Chaulnes, jak ho holí; řekl, že si pospíší, a nezdál se nijak rozpačitý kvůli vznešenému shromáždění, které na něho čekalo tak dlouho. Lze si představit, jaký účinek měla zpráva soudního zřízence. Kandidátova toaleta trvala ještě hodně dlouho; nakonec přijel s usměvavou a klidnou tváří. Zpráva o věci už byla přednesena, stačilo jen složit přísahu a zaujmout místo.

Je zvykem, že první prezident pronese k pairovi nového povýšení pozdrav, jakmile usedne na své místo, kdežto pairům přijímaným z titulu nástupnické pairie žádný nepronáší. Tu tedy první prezident sejme baret, obrátí se k místu, kde seděl nový pair, řekne mu pár slov, pokryje hlavu, pokračuje, a na konci se odkryje a ukloní. Pan z Chaulnes hned smekne klobouk, vsune do něho papír, který držel v ruce, rozloží ho v něm a chce z něho číst. Pair, jeho soused, do něho strčí a upozorní ho, aby si klobouk nasadil; Chaulnes se na něho podívá, a když mu to soused zopakuje, pokryje si hlavu a ukáže tak svůj papír celý. To ho vyvede z míry, přesto se pokouší číst. Opakuje: „Pane," zakoktává se; zkrátka ztratí hlavu natolik, že nemůže číst a úplně se zarazí. Shromáždění se nemůže zdržet smíchu. Rozhlédne

se po něm kolem dokola, nakonec se rozhodne, mlčky smekne klobouk, ukloní se prvnímu prezidentovi, jako by končil to, co nezačal, ještě jednou se rozhlédne po shromáždění a dá se do smíchu spolu s ním. Takové bylo přijetí vévody z Chaulnes, na které se nikdy nezapomnělo, protože nikdy nemělo obdoby. Byl pak první, kdo se tomu se všemi smál.

Ménager, velkoobchodník, který se pro svůj důvtip a schopnosti v obchodě stal vyjednavačem,[8] přijel 19. října z Londýna do Versailles k Torcymu, který ho ihned zavedl ke králi k paní z Maintenon. Od něho se vědělo, že královna Anna jmenovala své tři zplnomocněnce pro mír. Maršál z Huxelles a abbé z Polignaku, kteří o tom věděli už dávno, byli prohlášeni za zplnomocněnce krále a s nimi Ménager jako třetí, ve stejné hodnosti, což se zdálo dosti podivné. Byli jmenováni i španělští, a Bergeyck jako druhý. Uvádím jen tato data, protože celé vyjednávání od počátku do konce je dokonale vylíčeno v Dokladech. Místem shromáždění byl Utrecht[9] a králové zplnomocněnci brzy nato odjeli.

Naši vrchní velitelé se vrátili a byli dobře přijati; a brzy po nich Tallard,[10] který byl také přijat velmi dobře. Byl zajatcem v Anglii sedm let od chvíle, kdy byl zajat v bitvě u Höchstädtu, vypovězen do Nottinghamu a přísně střežen, bez dovolení přenocovat jinde a aniž mohl jet do Londýna nebo se vrátit sem na čestné slovo. Tento návrat bez výměny, bez výkupného a bez podmínek byl prvním veřejným projevem dobré vůle královny Anny. Také král Jakub se vrátil do Saint-Germain, když celé léto věnoval prohlídce hlavních provincií království, některých našich armád a několika našich přístavů.

V sobotu 7. listopadu ráno byl hrabě z Toulouse velmi šťastně operován Maréchalem pro kámen. Kámen byl velmi velký a špičatý a operace dopadla dokonale; nenásledovala žádná komplikace a uzdravení bylo úplné. Maréchal za ni dostal deset tisíc tolarů, které se zdráhal přijmout a které mu král na konci léčby nařídil vzít. Kdysi odmítl dva tisíce od Fagona, kterého také operoval pro kámen a dokonale vyléčil, a král mu je zaplatil ze svého. Král byl v Marly od 2. listopadu; předtím hraběte z Toulouse často navštěvoval a velmi se o něho staral. Paní vévodkyně z Orléans a paní Vévodkyně zůstaly po celý tento pobyt ve Versailles u něho. Král, který se 15. vrátil do Versailles, zakázal průchod galerií a velkým apartmá, i princům krve, pro-

---

8. **Vysvětlivka:** Nicolas Mesnager (1658–1714), rouenský velkoobchodník a člen obchodní rady; roku 1711 sjednal v Londýně předběžné mírové články s Anglií a na kongresu v Utrechtu byl třetím francouzským zplnomocněncem.

9. **Vysvětlivka:** Mírový kongres v Utrechtu byl zahájen v lednu 1712; v dubnu 1713 tam Francie podepsala mírové smlouvy s Anglií, Spojenými provinciemi a dalšími spojenci, které spolu s mírem rastattským (1714) ukončily válku o španělské dědictví.

10. **Vysvětlivka:** Camille d'Hostun, hrabě, od roku 1712 vévoda z Tallard (1652–1728), maršál Francie od roku 1703, dříve velvyslanec v Londýně; 13. srpna 1704 byl poražen v bitvě u Höchstädtu (anglicky Blenheim) a zajat, sedm let strávil jako zajatec v Anglii, převážně v Nottinghamu, a vrátil se roku 1711.

tože by hrabě z Toulouse slyšel hluk, a to trvalo až do jeho úplného zotavení. Pro styk mezi oběma křídly to bylo velké nepohodlí, neboť se mohl odbývat jen přes nádvoří. Hrabě z Toulouse se připravil moudře, zbožně a klidně a projevil velmi prostou statečnost. Nezůstaly mu žádné následky a potom honil jeleny jako dřív.

Pan z La Rochefoucauld ztratil nejstarší ze svých tří sester, která byla jen o dva roky mladší než on, byla duchaplná a měla mnoho zásluh, ctnosti a důstojnosti. Byla z nich ta, s níž se v rodině i ve společnosti nejvíce počítalo. O těchto třech dcerách a o jejich společném životě ve stranou položeném koutě paláce La Rochefoucauld jsem mluvil jinde, při příležitosti Gourvillovy smrti.

Ve stejné době zemřel také Sebville; byl generálem a starý. Býval královým vyslancem ve Vídni i jinde. Byl to velmi čestný muž, nikoli bez zásluh a bez schopností.

Zároveň zemřela ještě paní z Grancey, dcera maršála z Grancey, která se nikdy neprovdala a byla starší sestrou paní z Maré, o níž jsem nejednou mluvil. Bývala krásná a ve svém věku si to o sobě myslela stále, díky spoustě líčidla a pudru a ozdobám mládí. Patřila výrazně k velkému světu, byla velmi galantní a dlouho vládla Palais-Royalu — navenek v neplodné roli milenky Monsieura, který měl jiné choutky a myslel si, že je jí po nějaký čas zakryje, ve skutečnosti však díky naprosté moci, kterou měla vždycky nad rytířem Lotrinským. U dvora, který nebyl jejím terénem, se ukazovala málo. Monsieur, aby jí mohlo být říkáno „Madame", z ní udělal dámu šatny španělské královny, své dcery, kterou v této funkci doprovodila až na hranici.

Zemřela také maršálka z L'Hôpital, proslulá svými třemi sňatky, velmi stará, už dávno uchýlená k Malým karmelitkám. Jmenovala se Françoise Mignot. Nevím, zda byla dcerou onoho kuchaře, jehož Boileau proslavil tím, že dokázal pokazit celou hostinu.[11] Nejprve se provdala za Pierra de Portes, pokladníka a generálního výběrčího v Dauphiné. Měla krásu, důvtip, obratnost a tolary, které z ní roku 1653 udělaly druhou ženu maršála z L'Hôpital, tak známého tím, že zabil maršála d'Ancre proti výslovným a opakovaným zákazům Ludvíka XIII., který se chtěl jen zmocnit jeho osoby.[12] Zemřel roku 1660 ve velkém postavení. Maršálka, jeho vdova, která neměla děti, se dovedla zařídit tak, že se potřetí provdala, 14. prosince 1672 ve svém pařížském domě v ulici Fossés-Montmartre, ve farnosti Saint-Eustache, za Jana Kazimíra, postupně polského prince, jezuitu, kardinála a polského krále, který abdikoval a uchýlil se do Francie, kde měl spoustu velkých obročí, mezi jinými opatství Saint-

11. **Vysvětlivka:** Boileau ve své třetí satiře (*Směšná hostina*, 1665) zesměšnil pařížského cukráře a hostinského Mignota.

12. **Ediční poznámka:** Françoise Mignot se roku 1653 provdala za Françoise de L'Hôpital, pána du Hallier (1583–1660), maršála od roku 1643. Concina Conciniho, maršála d'Ancre, zastřelil 24. dubna 1617 při zatýkání z rozkazu Ludvíka XIII. kapitán tělesné gardy Nicolas de L'Hôpital, markýz z Vitry, starší bratr du Hallierův, který se akce rovněž účastnil.

Germain-des-Prés, kde bydlel a kde je pochován.[13] O sňatku se vědělo a byl velmi známý, ale nikdy nebyl prohlášen; ona zůstala paní maršálkou a on si ponechal svá obročí.

Abbé z Pomponne,[14] který se vrátil ze svého velvyslanectví v Benátkách a ze svých jednání v Itálii, smutně stárl v nižším duchovenstvu jako králův almužník. Bylo to trapné pro syna a švagra ministrů, kteří na to nebyli zvyklí a kteří se podle nedávných špatných příkladů domnívali, že první místa v církvi jsou stvořena pro ně. Torcy, jakkoli bázlivý, to už déle nemohl strávit. Na mravech ani na chování jeho švagra nebylo co vytknout; ale král mu netajil svůj nepřekonatelný odpor k tomu, aby dosadil jméno Arnauld na biskupský stolec. Torcy se tedy omezil na východisko, které kancléř opatřil svému synovci abbé Bignonovi, jehož zkažené mravy vyloučily z biskupského úřadu. Místo církevního státního rady, které měl zesnulý arcibiskup z Remeše, nebylo obsazeno. Torcy přiměl krále, aby se o jeho švagrovi znovu vyjádřil; král se vyslovil tak jako už předtím, když toto vyloučení přimělo Torcyho použít abbé z Pomponne v Itálii; ale zároveň o něm mluvil dobře a projevil lítost nad onou zrušující překážkou. Nato Torcy rychle zabočil k místu státního rady a hned je dostal. Abbé z Pomponne se mu za nedostatku lepšího oddal cele a využil té příležitosti, aby se vzdal místa králova almužníka.

Šestého listopadu kolem osmé hodiny večer bylo v Paříži a ve Versailles cítit zemětřesení tak slabé, že si ho dost málo lidí všimlo. Na některých místech směrem k Touraine a Poitou bylo velmi citelné, téhož dne a v tutéž hodinu i v Sasku a v několika sousedních německých městech. V téže době byla v Paříži zřízena nová tontina.[15][16]

Velký převor, který nemohl dosáhnout propuštění Massenarova syna, vězněného v Pierre-Encise — o němž byla řeč při únosu velkého převora, jejž jako odvetu provedl otec tohoto člověka —, dosáhl u Švýcarů postupně jisté svobody; nakonec ji

---

13. **Ediční poznámka:** Jan II. Kazimír Vasa (1609–1672), polský král 1648–1668, zemřel 16. prosince 1672 v Nevers; jeho tajný sňatek s maršálkou není doložen a uvedené datum je s okolnostmi jeho smrti těžko slučitelné. Tělo bylo převezeno do Krakova a pohřbeno na Wawelu, v Saint-Germain-des-Prés je uloženo jeho srdce.

14. **Vysvětlivka:** Henri-Charles Arnauld de Pomponne (1669–1756), syn ministra Pomponna a Torcyho švagr, velvyslanec v Benátkách. Rod Arnauldů byl spjat s Port-Royal a jansenismem (jeho prastrýcem byl Antoine Arnauld), proto ho král nechtěl učinit biskupem.

15. **Ediční poznámka:** Údaj vydavatelů je chybný: Lorenzo Tonti předložil svůj návrh roku 1653 Mazarinovi za vlády Ludvíka XIV. (Ludvík XIII. zemřel 1643); pařížský parlament jej odmítl registrovat a první státní tontina vznikla ve Francii až roku 1689.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tontinou se nazývalo finanční sdružení osob, z nichž každá vložila kapitál do společného fondu, aby z něho pobíraly doživotní rentu vázanou na vlastní život nebo na život někoho jiného, s podmínkou, že úrok bude při každém úmrtí připadat pozůstalým. Jméno tontina pocházelo od Neapolitánce Laurenta Tontina, který roku 1635 získal od Ludvíka XIII. povolení založit v Paříži zařízení tohoto druhu.

získal úplnou a od krále svolení usadit se v Lyonu, ale bez přiblížení ke dvoru nebo k Paříži. Zůstal tam pak po celý zbytek králova života.

Kapitola druhá

Sňatek careviče se sestrou panující císařovny. — Odjezd arcivévody do Itálie a do Německa; arcivévodkyni nechává v Barceloně se Starhembergem. — Molines, Španěl, děkan Roty, suspendován papežem. — Vévoda z Uzedy; jeho rod; jeho grandeza; jeho úřady; jeho zběhnutí; vrací Řád Svatého Ducha. — Jeho život a temný konec. — Pohroma jeho syna ve Vídni. — Setkání pana Savojského s arcivévodou v kartouze u Pavie. — Arcivévoda, zvolený císařem, přijímá v Miláně velvyslance a legáta Imperialiho. — Kdo byl tento kardinál. — Etiketa o zápřezích převzatá ze Španělska. — Císař v Innsbrucku; přijímá tam chladně prince Evžena. — Příčiny jeho nemilosti a její následky až do jeho smutné smrti. — Tortosa nedobyta císařskými. — Sňatek Amelotovy dcery s panem z Tavannes, který kvůli králi nedosáhne grandezy. — Sňatek rytíře z Croissy. — Šest tisíc livrů penze panu z O. — Tři sta tisíc livrů „brevet de retenue" vévodovi z Tresmes, takže jich má celkem pět set tisíc. — Příčiny návratu vévody z Noailles a jeho tajné nemilosti. — Nesnáze a nepříjemné postavení vévody z Noailles u dvora. — Noailles se vrhá k Desmaretsovi. — Noailles rozkmotřen s vévodou a vévodkyní z Orléans, a proč. — Noailles se chce sblížit se mnou. — Povaha vévody z Noailles. — Nechávám se strhnout ke svazku s vévodou z Noailles. — Vévoda z Noailles, rozkmotřený s vévodou a vévodkyní z Orléans, mě prosí, abych ho s nimi usmířil. — Mé důvody to udělat; daří se mi to. — Jeho choulostivá zdrženlivost. — Vévoda z Noailles mi po svém svěřuje příčinu svého návratu ze Španělska a své postavení. — Jeho záměry s touto důvěrností. — Jeho krajní touha přimět mě, abych ho sblížil s vévodou z Beauvilliers, a tím i s dauphinem. — Mé důvody to udělat; daří se mi to. — Můj svazek s kardinálem z Noailles, který se stane důvěrným až do jeho smrti. — Ničemnost spiknutí jezuitů proti kardinálu z Noailles odhalena balíkem abbého ze Saronu jeho strýci biskupovi z Clermontu, který padl do rukou kardinála z Noailles, jenž ho nedokáže využít. — Veřejný pokřik. — Dauphin se netají svým názorem, že je třeba vyhnat otce Telliera, a říká mi to. — Záležitost kardinála svěřena celá dauphinovi, aby ji ukončil. — Velké slovo, které mi řekl ve prospěch kardinála. — Nařizuje mi, abych se důkladně poučil o otázkách svobod gallikánské církve a o záležitosti kardinála z Noailles, a říká mi, že ji chce se mnou definitivně ukončit.

Car, sotva se vymanil z rukou Turků, uzavřel sňatek svého jediného syna, kterého měl s první manželkou, již zapudil a držel v klášteře, s druhou vnučkou starého vévody Ulricha Wolfenbüttelského, sestrou arcivévodkyně, kterou brzy uvidíme jako

císařovnu.[1] Car ten sňatek sjednal v Karlových Varech, kde se léčil u pramenů, a odtamtud odjel do Torgau, aby byl přítomen jeho slavení; byl to neblahý sňatek.

Arcivévoda, který už dlouho nemyslel na nic jiného než na to, aby se ujal rozsáhlého dědictví po císaři, svém bratrovi, aby se znovu shledal s císařovnou, svou matkou, jejímž byl vždy nejmilejším synem, aby byl zase doma ve Vídni, prost starostí a cizinců, mezi nimiž žil jako ve vyhnanství, a aby vládl na týchž místech, kde dosud žil jen v poddanství, se jen stěží vymanil z rukou Katalánců. Zanechal jim jako místokrále hraběte Starhemberga, velitele svých vojsk, kterého mu kdysi dali za rádce a vůdce, jehož si velmi vážil a oblíbil a který si to zasloužil; dále La Corzanu jako kastilského ministra a Perlase, který se stal jeho oblíbencem, jako státního sekretáře a katalánského ministra. Městu Barceloně i celé své straně ve Španělsku dal naději na svůj návrat a konečně vyplul, provázen třemi katalánskými poslanci jménem Corbellone, Pinos a Cardona. Jeho loďstvo čítalo čtyřicet nebo padesát plavidel všeho druhu, anglických, holandských a katalánských. Arcivévodkyni s sebou vzít nemohl; přivedl by tím do zoufalství Katalánce, kteří ji tvrdošíjně chtěli mít v Barceloně jako záruku jeho návratu a střed všech záležitostí, v jejichž čelo ji na dobu své nepřítomnosti pro formu postavil. Jejich manželství bylo, a vždycky potom zůstalo, nesmírně svorné, což je mezi panovníky tak vzácné, a odloučení je stálo mnoho.

Od té doby, co povýšenost markýze z Prié, velvyslance zesnulého císaře v Římě v době, kdy tam byl maršál z Tessé, přinutila papeže – jak jsem tehdy vyprávěl – uznat arcivévodu za španělského krále násilnostmi, jichž se z jeho podnětu dopouštěla císařská vojska v Církevním státě, nebyl v Madridu nuncius, který odtud byl vypovězen, ani španělský velvyslanec v Římě. Molines, děkan Roty, v níž byl auditorem za Kastilii, byl jediným španělským zástupcem v Římě, kde se těšil velké vážnosti.[2] Když se potvrdila pověst o arcivévodově brzkém odjezdu z Barcelony do Itálie, začalo se v Římě mluvit o tom, že se mu pošle legát jako španělskému králi, aniž se počká, až bude zvolen císařem. Molines o tom mluvil s ministry, potom s papežem, který mu nakonec přiznal, že je to rozhodnuto. Molines, Filipu V. velmi oddaný, se nedal odradit a nezapomněl na žádný z důvodů, které mohly odvrátit to, co nazýval urážkou krále, svého pána; nakonec na papeže naléhal tak důrazně a mluvil s ním tak zvysoka, že se papež rozhněval, a aby se zbavil jeho výtek, zakázal mu výkon všech jeho funkcí a zašel dokonce tak daleko, že mu zakázal sloužit mši. Tato aféra vzbudila velký rozruch v celé Evropě a ani Řím, sám neutrální, ji neschvaloval. Molines zůstal

---

1. **Vysvětlivka:** Carevič Alexej Petrovič (1690–1718) se v říjnu 1711 v Torgau oženil se Šarlotou Kristýnou Brunšvicko-Wolfenbüttelskou; ta zemřela roku 1715 krátce po porodu syna, pozdějšího cara Petra II. Alexej, obviněný z velezrady, zemřel roku 1718 v petropavlovské pevnosti po výsleších s mučením. „Arcivévodkyně" je její starší sestra Alžběta Kristýna, manželka arcivévody Karla a pozdější matka Marie Terezie.

2. **Vysvětlivka:** Rota (*Sacra Romana Rota*) je nejvyšší papežský soudní dvůr; některá místa jejích auditorů (soudců) byla vyhrazena katolickým zemím, mezi nimi Kastilii.

doma, hojně navštěvován pro vážnost, které si získal, a už nevycházel, dokud nedostal rozkazy z Madridu. Král si v Římě velmi stěžoval na samu věc i na její příčinu; ale rozhodnutí tam padlo a tento dvůr nebyl z těch, kdo couvají.

Vévoda z Uzedy byl španělským velvyslancem v Římě; pocházel z onoho velkého a početného rodu Acuña y Pacheco, k němuž patří také markýzové z Villeny a vévodové z Escalony, hrabě ze San Esteban de Gormaz, vévodové z Osuny, hrabata z Montija, nynější markýz z Bedmaru a onen proslulý stařec markýz z Mancery, o němž jsem mluvil vícekrát; všichni španělští grandi první třídy a všichni velmi velcí páni. Uzeda byla povýšena na vévodství a Filip III. ji dal nejstaršímu synovi vévody z Lermy, svého prvního ministra, který zemřel jako kardinál a v nemilosti, a zároveň toho syna učinil španělským grandem; tato grandeza pak přecházela z dcery na dceru. Poslední dědička, dcera pátého vévody z Osuny, ji přinesla sňatkem jednomu mladšímu synovi téhož rodu, který se jmenoval hrabě z Montalbánu a který při sňatku přijal jméno a hodnost vévody z Uzedy. Byl šlechticem komory, guvernérem a generálním kapitánem Galicie, potom místokrálem Sicílie, odkud přešel na velvyslanectví v Římě, kde ubytoval Louvilla, když ho Filip V., pobývající v Neapoli, poslal poděkovat papeži, že k němu vyslal legáta. Vévoda z Uzedy byl jmenován rytířem Řádu Svatého Ducha spolu s prvními španělskými grandy, kteří řád krátce nato přijali, a vděčil za to dobrému přijetí, jehož se od něho dostalo Louvillovi, kterého velmi přesvědčil o své oddanosti Filipu V., tehdy upřímné. Ale úpadek jeho záležitostí v Itálii a pád vévody z Mediny Celi, s nímž byl spřízněn a jehož byl důvěrným přítelem, ho tajně vehnaly do rakouské strany, s níž se spojil; a když opustil Řím v době, kdy tamní dvůr uznal arcivévodu za španělského krále, zdržel se v Itálii nejprve kvůli obtížnosti cesty zpět do Španělska; po jeho tajném obratu mu to posloužilo jako záminka zůstat v Itálii, ne však tak věrohodná, aby nevzbudila mnoho podezření o jeho chování a posléze i o jeho věrnosti, neboť tvrdošíjně neuposlechl často opakovaných rozkazů, aby se odebral do Španělska; a byl velmi obviňován, že před dvěma lety zmařil podnik na znovudobytí Sardinie, do jehož tajemství byl zasvěcen.

Průjezd arcivévody Itálií mu poskytl příležitost odhodit masku. Tento princ dorazil 12. října do Sampierdareny, předměstí Janova, kde ho republika skvěle přijala. Vévoda z Uzedy vrátil králi Řád Svatého Ducha, odebral se k arcivévodovi do Janova, veřejně ho uznal za španělského krále a za svého panovníka a přijal od něho jako od krále Řád Zlatého rouna. Přišel tím o své statky ve Španělsku a vídeňský dvůr ho za to nijak neodměnil, nechal ho v Itálii živořit v chudobě a opovržení. Když ho po několika letech omrzelo, že nemůže nic dosáhnout, odešel s rodinou do Vídně, kde zakusil z ještě větší blízkosti totéž opuštění. Zemřel tam s prázdným titulem předsedy Španělské rady, která neměla co spravovat, protože byl uzavřen mír a císař se Španělska zřekl a uznal Filipa V. Jeho syn, po něm vévoda z Uzedy, zůstal ve Vídni a skončil tam nakonec velmi nešťastně ve vězení, pro podivná podezření, a od jeho zatčení už o něm nikdo neslyšel.

Vévoda savojský,[3] jak jsme viděli, velmi nespokojený se zesnulým císařem, si lichotil, že u arcivévody pořídí lépe, a chtěl se s ním při jeho průjezdu setkat; dosáhl u něho audience v určený den v kartouze u Pavie, kudy tento princ na cestě do Milána projížděl inkognito pod jménem hrabě tyrolský.

V Miláně se dozvěděl, že byl 12. října ve Frankfurtu zvolen císařem všemi hlasy kromě hlasů Kolína a Bavorska, které nebyly připuštěny, protože oba tito kurfiřti byli v říšské klatbě; nový císař ten titul ihned přijal. Milán se překonal, aby ho skvěle přijal. Udělil tam s velkou okázalostí audienci kardinálu Imperialimu, legátovi *a latere*. Byl to jeden z nejváženějších členů posvátného kolegia, který měl největší váhu a největší podíl na záležitostech; jeden z nejschopnějších a nejvíce *papabilních*, muž čestný, vzdělaný a velmi důstojný; bohatý a okázalý, ale Francii podezřelý jako syn onoho janovského dóžete, který byl po bombardování nucen přijet, ještě jako dóže, v doprovodu čtyř senátorů prosit krále o odpuštění[4] a který dokázal tento tak ponižující úkol vykonat s duchaplností a důstojností a všem se zalíbit a získat si jejich úctu. Jeho syn, ačkoli velmi rozvážný a uměřený, na tu cestu nezapomněl[5] a až příliš snadno bylo cítit, k újmě jeho nadějí na pontifikát, že je velkým nepřítelem Francie a velkým stoupencem Rakouska; to ho stálo francouzskou exkluzi a tiáru, na jejímž udělení se následující konkláve už shodlo. Své audience dostali také velvyslanci Savojska, Benátek a Janova; měli však rozkaz přijet jen v kočárech o čtyřech koních; patrně to bylo proto, aby se zachovala hodnost španělského krále, který jediný jezdí, kamkoli jede, se šesti koňmi nebo mezky, kdežto velvyslanci, kardinálové a grandi smějí mít jen čtyři. Velvyslanci velkovévody byla audience trvale odepřena, protože se podle arcivévodova mínění ukázal příliš nakloněn oběma korunám. Vše, co bylo v Itálii vznešeného, spěchalo do Milána, aby mu vzdalo poctu.

Arcivévoda jel z Milána přímo do Innsbrucku, kde se zastavil a kam se k němu přijel poklonit princ Evžen; přijetí bylo chladné na muže takového rodu, takových zásluh a takové pověsti, jakým byl tento velký a šťastný vojevůdce; zesnulý císař ho zvlášť miloval a vážil si ho a měl k němu naprostou důvěru. Tento vrtošivý panovník nikdy neměl rád svého bratra arcivévodu a nikdy s ním dobře nezacházel. Arcivévoda měl ve Španělsku od vídeňského dvora ustavičně nedostatek všeho; přičítal to princi

3. **Vysvětlivka:** Viktor Amadeus II. (1666–1732), vévoda savojský od 1675, od 1713 sicilský a od 1720 sardinský král; otec vévodkyně z Bourgogne a španělské královny. Roku 1730 abdikoval ve prospěch syna Karla Emanuela III.; když se roku 1731 pokusil vládu znovu převzít, dal ho syn zatknout a věznit v Rivoli a potom v Moncalieri, kde roku 1732 zemřel.

4. **Vysvětlivka:** Francouzské loďstvo bombardovalo Janov v květnu 1684; dóže Francesco Maria Imperiale Lercari musel roku 1685 osobně přijet do Versailles a prosit Ludvíka XIV. o odpuštění, ačkoli janovské zákony dóžeti zakazovaly opustit město.

5. **Ediční poznámka:** Saint-Simon se mýlí: kardinál Giuseppe Renato Imperiali (1651–1737) nebyl synem dóžete Imperiale Lercariho, nýbrž Michela Imperialiho, knížete z Francavilly, z janovského rodu usazeného v Apulii. Exkluzi mu v konkláve roku 1730, kdy byl blízko zvolení, oznámil jménem Španělska kardinál Bentivoglio.

Evženovi, který měl v takových opatřeních rozhodující slovo, a především mu neodpustil tvrdošíjné odmítání přijet do Španělska řídit a vést tamní válku. Starhemberg, který prince Evžena neměl rád kvůli dvorským intrikám a následkům sporů znepřátelených stran, nesl netrpělivě nedostatek peněz a všeho ostatního, který ho ve všem činil závislým na Angličanech a bral mu prostředky i příležitosti vyznamenat se, pozvednout svou slávu a svou kariéru. Zlobil se za to na prince Evžena a pomstil se mu tím, že mu odcizil arcivévodu. Evžen, který cítil, jak si s tímto princem stojí, se neuklidňoval ani svými vavříny, ani tím, že ho arcivévoda potřebuje. Nebál se ani tak o své úřady jako o autoritu, s níž je byl zvyklý vykonávat. Měl ve Vídni mocné nepřátele, neboť zásluhy, zvláště hojně odměněné, vzbuzují vždycky závist. Proto spěchal za arcivévodou, ještě když byl na cestě, dřív než se k němu připojí lidé z vídeňského dvora. Jeho ponížené projevy, jeho ujišťování i vysvětlování, do nichž se snažil pouštět, však nedokázaly rozpustit led, který v arcivévodovi proti sobě našel ztuhlý; a to mu dodalo nový stupeň horlivosti pro pokračování války, aby zůstal nepostradatelný a oddálil dobu míru, v níž by byl vystaven tisícerým příkořím ve Vídni, kde dosud vládl, ať byl přítomen či nepřítomen; a to ho také vehnalo do oné potupné cesty do Anglie, kde hrál tak podivnou roli, jak je dobře vidět z jejího popisu v Dokladech, v souvislosti s mírovým jednáním.

Malé uspokojení, jehož se mu dostalo v Innsbrucku, mu ohlásilo, co má čekat. Po uzavření míru žil ve Vídni v samých příkořích, pod zdánlivou vážností, v nejvyšších vojenských i civilních úřadech, pod nimiž nakonec s přibývajícími léty podlehl spíš jeho duch než zdraví a vehnal ho k tomu, aby hledal a nalezl konec svého života[6]; to jsem zde chtěl říci dvěma slovy, protože tato událost daleko přesahuje mez, kterou jsem si pro tyto Paměti stanovil. Princ Evžen skrýval svůj zármutek, jak mohl, rychle opustil Innsbruck, aby se vrátil do Holandska a ze vší své moci bránil míru, a aby se pak v Anglii pokusil o podivné věci, jimiž by tam znovu postavil na nohy Marlborougha a s ním válku; sklidil tím jen hanbu a opovržení. Tak se někdy stává, že místo aby si velcí muži stěžovali, že život je příliš krátký, žijí mnohem déle, než by měli. Arcivévoda měl odjet z Innsbrucku tak, aby 18. dorazil do Frankfurtu a 23. tam byl korunován císařem.

Mezitím se Starhemberg pokusil dobýt Tortosu, kde měl jakési tajné spojení. Dal k ní tak rychle a tak tajně přitáhnout tři tisíce mužů, že v noci napadli pevnost na třech různých místech současně, aniž to kdo čekal. Guvernér byl u armády pana z Vendôme. Královský místodržitel pevnosti se bránil tak dobře, že s velmi skrovnou posádkou odrazil všechny tři útoky, znovu dobyl krytou cestu, které se nepřítel zmocnil, zabil mu přes pět set mužů, stejný počet zajal a nějakou dobu ho na ústupu pronásledoval.

---

6. **Ediční poznámka:** Princ Evžen zemřel 21. dubna 1736 ve Vídni ve spánku, ve věku 72 let, po letech nemocí; o tom, že by smrt vyhledával, prameny nic neuvádějí.

Amelot provdal svou dceru za pana z Tavannes, hlavu rodu, který potom dlouho velel v Burgundsku a jehož bratr se stal biskupem-hrabětem z Châlons, arcibiskupem rouenským a velkým almužníkem královny. Amelot, proslulý úspěchem svých velvyslaneckých misí a ve Španělsku zbožňovaný, nedostal za své práce jinou odměnu než úřad prezidenta parlamentu (*à mortier*) pro svého syna, a to po takové pověsti a tak oprávněných nadějích. Pokusil se pro pana z Tavannes, když si bral jeho dceru, získat grandezu, z níž ho samého vylučoval jeho úřednický stav. Našel k tomu u španělského dvora, který paní des Ursins tak despoticky ovládala, veškerou ochotu, jakou mohl čekat. Ale král k tomu nikdy nechtěl svolit. Amelotova doba už minula. Jeho zásluhy navzdory jeho moudrosti a skromnosti příliš polekaly. Tuto anekdotu jsem vysvětlil při jeho návratu ze Španělska.

Torcy rovněž oženil, nebo nechal oženit, svého bratra s dcerou bohatého finančníka Bruneta; ten se z rytíře z Croissy stal hrabětem z Croissy.

Pan z O, který se stal meninem dauphina,[7] dostal penzi šest tisíc livrů a vévoda z Tresmes listinu „brevet de retenue" na tři sta tisíc livrů na svůj úřad prvního šlechtice komory; jednu na dvě stě tisíc livrů už měl, takže jich měl celkem pět set tisíc livrů.

Je čas vrátit se k vévodovi z Noailles. Viděli jsme, že když už pro něho v Katalánsku nebylo co dělat, jeho vojska přešla k armádě pana z Vendôme a on sám se počátkem března odebral do Zaragozy, kde byl španělský dvůr, určen sloužit pod rozkazy tohoto generála. Slabost vojsk a nedostatek mnoha věcí udržely po celé tažení armády v nečinnosti, až na několik drobných podniků, které nenarušily ani lenost Vendômovu, jenž ležel se vší svou armádou v ubikacích, ani horlivé dvoření Noaillesovo, který stále zůstával u španělského krále v Zaragoze a v Corelle. Ctižádost vládnout, usnadněná vážností a přístupem, jichž se synovci paní z Maintenon dostávalo u dvora, který už dříve hojně navštěvoval, spolu s vážností, kterou mu dávalo jeho postavení v armádě – jednu armádu už vedl jako vrchní velitel –, a s důvěrnými vztahy k panu z Vendôme, jejichž původ jsme v příslušné době viděli, svedla vévodu z Noailles k pošetilosti a k pokusu o něco, co ho mohlo jen zničit, místo aby se spokojil s nejlichotivějšími úspěchy, které pevně držel.

V Zaragoze zastihl hraběte z Aguilaru, o němž jsem mluvil vícekrát a který se vzdal úřadu plukovníka pluku španělských gard výměnou za úřad kapitána první kompanie španělské tělesné gardy, který ho více přibližoval králi. Oba se seznámili při předchozích cestách, které vévoda z Noailles podnikl ke španělskému králi. Oba se sobě zalíbili. Navázali spolu přátelství odpovídající jejich nadání, jejich duchu a jejich povaze, která byla dokonale stejnorodá. Nevím, který z nich ten plán vymyslel, ale je jisté, že se ho oba chopili, jednali v naprosté shodě a nezanedbali nic pro úspěch, který z nich podle jejich mínění měl učinit pány španělského dvora a státu.

---

7. **Vysvětlivka:** Menin je šlechtic přidělený dauphinovi jako jeho stálý společník; dauphinem je od dubna 1711 vévoda z Bourgogne.

Královna trpěla krtičnatostí, která ji nakonec přivedla do hrobu. Nemoc jí bránila doprovázet krále na ustavičných honech a projížďkách, držela ji v ústraní jejích pokojů i v dobách, které předtím trávila s králem, činila ji uzavřenější a pro veřejnost mnohem méně přístupnou a nutila ji nosit čepcový účes, který jí zakrýval hrdlo a část obličeje. Oba přátelé dobře věděli, že král se neobejde bez ženy a že je zvyklý nechat se jí ovládat. Namluvili si, že moc, které se těšila princezna des Ursins, se zakládá jen na moci, kterou královna získala nad králem; že ztratí-li ji královna, padne s ní i *camarera mayor*; a soudíce o králi podle sebe, nepochybovali, že královninu nemoc s úspěchem využijí, aby mu ji zošklivili. Po tomto velkém kroku se rozhodli dát mu milenku a lichotili si, že jeho zbožnost ustoupí jeho potřebám. S milenkou z jejich rukou, která by je ustavičně potřebovala jako rádce a oporu, aby se sama udržela, počítali, že ji postaví na místo královny po králově boku a že se sami stanou u dvora a v monarchii tím, čím tam byla princezna des Ursins.

Tento džbán mléka oné dobré ženy,[8] který také stihl týž osud, nedělá čest dvěma hlavám, které se do toho pustily, a ještě méně cizinci, tak skvěle, tak příjemně a tak předčasně zabezpečenému ve své zemi. Hned se dali do díla. Využívali každé chvíle, aby se stále víc vetřeli do králova důvěrného okolí. Aguilar byl ministrem války; zabýval se i financemi. Noailles měl díky svému velení a svému osobnímu postavení u našeho dvora neméně příležitostí a látky než ten druhý k důležitým a soustavným rozhovorům s králem; oba přitom těžili z přízně královny a z podpory paní des Ursins, jimž se dvořili tím horlivěji a poddajněji, čím víc jim záleželo na tom, aby před nimi skryli, co proti nim chystají. Tak to trvalo po celý pobyt v Zaragoze, kde mysleli jen na to, aby se pevně usadili v králově důvěře. Cesta do Corelly, která krále a královnu na krátko místně oddělila, se jim zdála vhodná k zahájení jejich záměru. Vzali krále za jeho slabou stránku, o níž věděli, totiž za starost o zdraví, a pod maskou oddanosti a s poukazem na to, jak důležité je jeho zdraví a život pro stát, ho postrašili, že by se mohl nakazit královninou nemocí, bude-li s ní dál spát, a zašli tak daleko, že ho znepokojovali i tím, že s ní jí. Tato péče o jeho zachování byla přijata dost dobře, aby jim dala naději; pokračovali a naděje rostla; tlačili dál; litovali krále pro jeho potřeby; rozvláčně mluvili o síle těch potřeb a o důvodech nezbytnosti; zkrátka mu navrhli milenku. Až potud šlo všechno dobře, ale slovo milenka poděsilo královu zbožnost a zničilo je. Král je mírně odstrčil, poslouchal je už jen o jiných věcech a už s nimi nemluvil otevřeně. Jeho upjatost a zdrženlivost vůči nim pro ně byla zlým znamením, které nedokázali odvrátit.

Jakmile se král znovu ocitl mezi královnou a paní des Ursins, vyprávěl jim o krásném a lákavém návrhu, který mu učinili dva muži, jež mu ony ustavičně vychvalovaly a o nichž se domnívaly, že jsou jim tak oddaní. Lze si domyslet, jaký účinek to

8. **Vysvětlivka:** Narážka na La Fontainovu bajku *Mlékařka a džbán mléka* (*La Laitière et le pot au lait*): mlékařka Perrette cestou na trh sní o zisku z prodaného mléka, až jí džbán spadne a mléko se rozlije.

vyprávění mělo. Navenek se však nic neprojevilo; chtěly si být jisty svou pomstou. Královna o tom napsala s krajní hořkostí paní Dauphine a princezna des Ursins paní z Maintenon se vším uměním, v němž byla tak velkou mistryní. Ať byli král a paní z Maintenon v duchu sebevíc podrážděni svrchovaností, kterou si paní des Ursins osobovala – o tomto hněvu ještě není čas mluvit jinak než mimochodem –, cítili se zasaženi do živého.

Král byl raněn po stránce náboženské, po stránce ctižádosti a opovážlivosti; paní z Maintenon po stránce všemoci, kterou se domnívala vykonávat ve Španělsku prostřednictvím princezny des Ursins a která byla jejím nejcitlivějším místem; oba nevděkem a tím, co spolu s paní Dauphine nazývali věrolomností muže zahrnutého v tak mladém věku a v takové míře statky, úřady a hodnostmi, velkými funkcemi, vyznamenáními, všemi druhy přízně i jejich důvěrou, jímž si byli nejvíc jisti a který toho tak opovážlivě zneužil. Přátelství, zábava a naprostá důvěra, kterou paní z Maintenon chovala obzvláště k tomuto synovci, na nějž hleděla jako na svého syna, jako na svého přítele, někdy i jako na svého rádce, jako na někoho, kdo je s ní zajedno a nemůže mít jiné zájmy než ona, jí v srdci způsobily hlubokou ránu, která se časem a se změnou poměrů navenek zdála zhojená, ale v hloubi se nezhojila nikdy, ani pokud jde o přátelství, ani o úctu, ani o důvěru, a až do konce jejího života mezi nimi zanechala trapnou nevolnost. Paní Dauphine, vždy obklopená Noaillesy, která si oblíbila hravého, někdy i vážného ducha vévody z Noailles a která mu, aby se zalíbila paní z Maintenon, dovolila přístup k sobě a veřejnou důvěrnost, jaká nebyla nikdy dovolena nikomu jinému než jemu, a která v něm viděla přítele, byla proti němu tím víc pobouřena kvůli královně, své sestře, kterou velmi milovala a s níž byla v ustavičném styku. Byla paní z Maintenon nesmírně vděčna, že vzala věc proti tak blízkému člověku, na nějž byla tak zvyklá, tak hořce, a paní z Maintenon zase jí, že vidí, s jakou vervou se zastává zájmu své sestry. Tato tajná, důvěrná, nejvyšší skupina se tedy jen vzájemně rozněcovala a dráždila a dauphin se k ní připojil jako čtvrtý, při postavení, v jakém k nim byl, s odporem k činu pro tento svět tak pošetilému a pro náboženství tak hříšnému. Odpovědi do Španělska na sebe nedaly čekat a jejich důraznost plně vyhověla španělské královně i princezně des Ursins.

Vévoda z Noailles dostal touž cestou suchý a přesný rozkaz vrátit se okamžitě po obdržení těchto dopisů. Zdání, až dosud dokonale zachovávané, přestalo být šetřeno. Aguilar dostal rozkaz ihned odstoupit ze svého úřadu, který byl vzápětí dán hraběti ze San Esteban de Gormaz, španělskému grandovi po manželce a synovi markýze z Villeny, o nichž jsem mluvil jinde, a zároveň okamžitě odjet do své komendy, kam byl na nějaký čas vypovězen. Vévoda z Noailles během těch několika málo dní, které potřeboval na přípravu cesty, nacházel už jen zavřené dveře a tváře ještě uzavřenější. Přijel, jak jsem řekl, do Versailles dva dny po návratu z Fontainebleau a poklonil se králi u paní z Maintenon; ti ho tam kvůli veřejnosti chtěli přijmout tak, jak ho tam přijímali vždy po jeho návratech. Přijetí však bylo podivně krátké a jiné. Brzy

se podle králova suchého chování k němu, podle jeho zdrženlivosti a rozpaků vůči králi, vůči dauphinovi a zvláště vůči paní Dauphine zpozorovalo, že se v jeho záležitosti stalo něco vážného a velmi neobvyklého, neboť se ještě nevědělo, že dostal rozkaz k návratu, a tím méně proč. Dámy z nejužšího okruhu si všimly, že ho u paní z Maintenon potkávají mnohem méně často a že při těch řídkých příležitostech, kdy ho tam viděly, bije do očí stísněnost a rozpaky synovce a suchost a strohost tety, v naprostém protikladu ke způsobům, jaké u nich až dosud vídaly. Tyto věci trvaly dál a postupně prosákly ven. Vzbudily všeobecnou zvědavost a brzy nato se, ovšem jen mezi nejlépe zpravenými, zjistila příčina nemilosti; já jsem ji zvěděl mezi prvními od oněch dam paláce, jimž se paní Dauphine ráda svěřovala.

Vévoda z Noailles, zaměstnaný jak tím, aby tak nepříjemné postavení zakryl, tak tím, aby v něm hledal pomoc, byl v podivných rozpacích; jeho přirozené prostředky, které ho tak rychle vynesly, mu byly k ničemu: paní z Maintenon byla raněna do srdce ve svém nejdražším zájmu; král samotnou věcí a hořkostí, že se tak hrubě zmýlil, když zahrnoval někoho svými nejvýznačnějšími milostmi; paní Dauphine byla uražena za královnu, svou sestru, i za sebe a ještě si na tom zakládala; dauphin, při své mimořádné zbožnosti, se cítil zaskočen něčím, co odporovalo všem jeho zásadám. Jeho rodina, tak skvělá, tak zabezpečená, tak početná, rozhořčená na něho, že se takto zničil jakoby z rozmaru, pro něho nemohla nic udělat. Jeho matka, výtečná rádkyně, měla vždycky jen samé kličky, které krále a paní z Maintenon stále držely vůči ní ve střehu, a to dosti nezdvořile. Jeho žena, bláznivka, která se paní z Maintenon, ačkoli byla její jedinou neteří, stala nesmírně obtížnou a která se jí zdaleka neodvážila ani otevřít ústa, vídala ji jen odměřeně a skoro vždy jen proto, aby od ní dostala vyhubováno; s paní Dauphine se nikdy nestýkala, ve světě neměla vážnost a svět jí vždycky dovolovali vidět jen hrdlem láhve. Jeho strýc byl u paní z Maintenon ztracen a u krále k tomu měl blízko. Jeho tři sestry, dámy paláce, byly sice s paní Dauphine zadobře, ale paní Dauphine nebyla s to nic vyslechnout. Žádný velmož v úřadě, na nějž by se mohl nebo chtěl obrátit; a pokud jde o ministry, jeho případ nebyl hoden milosti u lidí zásadových a tak hluboce zbožných, jako byli vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers, a byl synem a synovcem lidí, z nichž první mu jejich přízeň zjednat nemohl a druhý, ať udělal cokoli, aby vévodovi z Beauvilliers zachoval jeho úřady na úkor vlastního bratra, zůstával pro ně osudným nepřítelem arcibiskupa z Cambrai.

Biskup z Meaux nebyl tak prostoduchý, aby se pletl do usmiřování paní z Maintenon se synovcem muže, který ho chtěl zničit. Totéž platilo o La Chétardiem, jejím duchovním vůdci,[9] a o otci Tellierovi u krále. Voysin, ubohý otrok paní z Maintenon, by se neodvážil jí znelíbit. Pontchartrain byl zlovolný a bez vlivu i vůle; kancléř měl příliš zlomená záda; Torcy byl sama bázlivost. Desmarets se vévodovi z Noailles

9. **Vysvětlivka:** Joachim Trotti de La Chétardie, farář od Saint-Sulpice v Paříži, duchovní vůdce paní z Maintenon; odlišit od jeho bratra, guvernéra Belfortu.

zdál jediným, od něhož mohl doufat pomoc. Desmarets byl kanec tak zabořený do svého pelechu, že skoro nevěděl, co se děje mimo jeho obor. Počítal jen s paní z Maintenon a věřil jen v ni: o postavení vévody z Noailles neměl ani tušení. Cítil se tedy polichocen, když viděl, jak se mu vrhá do náruče; a i když se o tom postavení mnohem později dozvěděl, byl už s ním tak svázán, že se ho nemohl nebo neodvážil zbavit. Tím, že se vévoda z Noailles tak rychle chopil tohoto spojení, se tedy aspoň na někoho upnul. Pěstoval je pilností, lichotkami a poddajností; generální kontrolor, ministr a muž s vlivem, byl vždy dobrý k mání, zvláště pro toho, kdo nikoho neměl, dokud by nenašel cestu, jak ho využít k usmíření, k čemuž ovšem nedošlo.

Pan z Noailles, který býval velmi zadobře s vévodou a vévodkyní z Orléans, se s nimi rozešel kvůli aféře Renauta, kterého vévodovi dal a kterého předtím měl ve svých službách, a kvůli nějakým třenicím s vévodkyní. V době svého rozkvětu by si z toho, myslím, mnoho nedělal, ale v situaci, v níž se ocitl, mu připadaly ostré i drobty a byl by je chtěl aspoň posbírat. Mé důvěrné spojení s nimi bylo všeobecně známé; platil jsem za srdečného přítele vévody z Beauvilliers, který má jeho naprostou důvěru, ba i vévody z Chevreuse; vědělo se, že s kancléřem jsem na tom stejně. Co se tajného a důvěrného odehrávalo mezi dauphinem a mnou, se nevědělo, ale v té věci jsem byl ve velkém podezření kvůli „lžíci na boty" vévody z Beauvilliers, kvůli výrazu a způsobům, které dauphinovi vůči mně unikaly, když jsem se před ním objevil na veřejnosti, kvůli rozhovorům mezi čtyřma očima, které často vedl v salonu v Marly s paní ze Saint-Simon, a kvůli jejich společnostem, v nichž byla skoro vždy přítomna; ani on, ani paní Dauphine se už nijak nezdráhali projevovat přání, aby nastoupila po vévodkyni du Lude, a to takovým způsobem, že ani vévodkyně, která o tom věděla a mluvila o tom, z toho nemohla být dotčena. Král i svět s ní odedávna jednali s výrazným vyznamenáním, které stále rostlo; já jsem byl u krále dobře zapsán a svět na mě upíral oči. To vše patrně vévodu z Noailles přesvědčilo, že dříve či později jsem člověk, kterého je třeba získat, a nebyl ani čtrnáct dní zpátky, když na mě začal namířovat svá děla.

Vévoda z Noailles, který nyní dosáhl maršálské hole, velení nejpřednějším armádám a ministerského úřadu, bude odteď vystupovat tolik a tolika způsoby, že by bylo těžké jít dál s jasností, aniž ho představím, ačkoli je plný života a zdraví a je o tři roky mladší než já. Je to muž zrozený k tomu, aby udělal největší kariéru, i kdyby ji nebyl našel doma hotovou. Jeho postava, dosti vysoká, ale zavalitá, jeho těžká a pevná chůze, jeho prostý oděv, nanejvýš důstojnický, by chtěly ukazovat nejpřirozenější prostotu; podporuje ji vším tím, co se, pro nedostatek lepšího výrazu, rozumí zdáním bezstarostnosti a kamarádství. Málokdo má víc ducha a víc ducha všeho druhu, víc umění a poddajnosti v přizpůsobování svého ducha duchu jiných a v přesvědčování, kdykoli se mu to hodí, že jej pohánějí tytéž touhy a táž náklonnost jako je samé, a přinejmenším stejně silně jako je, a že se jimi zabývá ještě víc. Vlídný, kdykoli se mu zlíbí, laskavý, přívětivý, nikdy obtěžovaný, ani když je obtěžován nejvíc; veselý, zá-

bavný; vtipný vtipem dobrým a jemným, ale takovým, který nemůže urazit; plodný v půvabných nápadech; dobrý společník u stolu, hudebník; pohotový přijmout za své všechny záliby jiných, bez nejmenší nálady; s talentem říci všechno, co chce, jak chce, a mluvit celý den, aniž by se z toho dalo cokoli vytěžit, a to i uprostřed salonu v Marly a ve chvílích svého života nejneklidnějších, nejtrudnějších a nejtrapnějších. Mluvím tak, protože jsem to mnohokrát viděl, věda, co mi o tom sám předtím řekl, a ve svém úžasu jsem se ho potom ptal, jak to dokáže.

Nenucený, vstřícný, způsobilý k jakémukoli rozhovoru, znalý všeho, mluvící o všem, ducha vzdělaného, ale jen v kůře; takže ve všech oborech vědění mnoho povrchu, ale stačí jen trochu zabrat do hloubky a narazí se na skálu, a pak ho vidíte jako mistra v úmyslném žvanění. Všechny drobné pozornosti, všechny ohledy, všechny nejméně očekávané úsluhy mu plynou samy od sebe vůči tomu, koho chce získat, a množí se, obměňují se s půvabem a roztomilostí, nevysychají a nikdy nezačnou omrzet. Všem vším s překvapivou lehkostí, a v domech nezapomíná zalíbit se i některým starým sloužícím. Výslovnost jasná, libozvučná, přitom přirozená a příjemná; dost elegance, mnoho výmluvnosti, ale je z ní cítit umění, tak jako jeho způsoby, ač plné zdvořilosti a půvabu, přesto prozrazují jakousi přirozenou hrubost; a přitom okouzlující vyprávění, dar vytvářet z ničeho věci pro zábavu, rozjasnit a rozveselit i ty nejvážnější a nejtrnitější záležitosti, aniž se zdá, že ho to něco stojí.

To je bezpochyby mnoho příjemného a velké dvorské talenty; šťastný, kdyby jiné neměl. Ale tady jsou: tolik půvabů, společenského ducha, obcovacích schopností, tolik nástrah přátelství, úcty a důvěry skrývá téměř všechny netvory, jež si básníci vymysleli v Tartaru; propastná hloubka, falešnost odolná každé zkoušce, věrolomnost snadná a přirozená, zvyklá si se vším zahrávat; černota duše, při níž člověk pochybuje, zda vůbec nějakou má, a která dosvědčuje, že v nic nevěří; pohrdání každou ctností, v nejstálejší praxi; a střídavě, podle potřeby a doby, veřejná bezuzdná prostopášnost a nejokázalejší a nejvytrvalejší pokrytectví. Ve všech těchto druzích zločinů muž, který se rozpíná na všechno, podniká všechno, a přistižen při činu se za nic nezastydí a jen tím usilovněji jde za svým; mistr ve výmyslech a pomluvách, který nikdy nevyschne a jen velmi zřídka nemá co říci; který, když je odhalen a bezmocný, se mrštně stáhne jako hadi, jejichž jed si uchovává uprostřed všech nejhnusnějších poníženin, kterých se nikdy nenabaží a jimiž se vás bez ustání snaží znovu získat s pevným úmyslem vás uškrtit; a to vše bez nálady, bez nenávisti, bez hněvu, a to vše vůči přátelům největší důvěry, o nichž přiznává, že nikdy neměl sebemenší důvod si na ně stěžovat, a jimž nepopírá, že jim vděčí za služby prvního řádu. Hlavním hnacím pérem tak neobyčejně vzácné zvrácenosti je nejnezměrnější ctižádost, která ho vede k tomu, aby osnoval to nejčernější, nejhlubší, nejneuvěřitelnější, jen aby zničil vše, čeho se obává jako překážky, a vše, co by mu, třeba i bezděky, mohlo učinit cestu méně jistou a méně hladkou. K tomu obrazotvornost stejně rozsáhlá, plodná i nespoutaná, která obsáhne všechno, všude bloudí, zaplétá se a ustavičně sama sebe kříží, snadno

se stává jeho katem a je stejnou měrou hnána nespoutanou smělostí a brzděna ještě silnější bázlivostí, pod jejichž protikladem úpí, svíjí se, uzavírá se do sebe; neví, co dělat, co si počít, a [jeho bázlivost] ho přesto jen zřídka chrání před jeho zločiny.

Zároveň je to přes všechen svůj duch, své talenty a znalosti člověk od kořene neschopný práce a vyřizování záležitostí. Přemíra obrazotvornosti, množství záměrů, křivolakost všech plánů, které staví v hojném počtu všechny najednou, jejich vzájemné křížení, netrpělivost, s níž je sleduje a rozplétá, mu působí v hlavě zmatek, z něhož se nemůže vymanit. To je ve válce zdrojem tolika zbytečných přesunů, jimiž bez jakéhokoli užitku a tak často v nevhodnou chvíli vysiluje svá vojska: celkově pochody a protipochody, kterým nikdo nerozumí, v podrobnostech oddíly, které odcházejí a vracejí se bez cíle, a vůbec protirozkazy, šest, osm, deset po sobě, někdy během jediné hodiny pro tatáž vojska, často pro celou armádu, aby pochodovala a nepochodovala, což ji přivádí k zoufalství, pohrdání a zkáze. Ve věcech správy se chopí nějakého plánu, sleduje ho týden, někdy až čtrnáct dní nebo tři týdny. Všechno mu ustupuje, všechno se k němu nasazuje, všechno ostatní chřadne v zanedbání, dýchá jen pro ten plán. Jiný se zrodí a vzroste v jeho hlavě, vytlačí ten první, zaujme jeho místo se stejnou horlivostí, uhasí ho třetí, a tak pořád dál. Je to člověk náhlých choutek, fantazie, střídavé prudkosti, který nemá v hlavě žádnou soustavnost kromě pro pikle, úklady, nástrahy a podkopy, které kope a dává vybuchnout pod nohama. V tom je velmi soustavný a vyčerpá v tom všechnu soustavnost, kterou by měl mít pro záležitosti.

Důkazy toho, co se zde čte, uvidíme ve své době; jedny s hrůzou, jiné s veškerým úžasem, jaký mohou vzbudit ty nejpodivnější a nejnesmyslnější návrhy. Konečně – čemu se u muže tolika ducha a tak záhy zaměstnávaného bude stěží věřit – uvidíme ho neschopného sepsat odůvodněný spis o čemkoli a neschopného napsat úřední dopis.[10] Tím, jak rozumuje, mluví, diktuje, vrací se k tomu, opravuje, škrtá, mění, přepracovává, všechno se vypaří, nezbude nic; dny a měsíce plynou, sekretářům se točí hlava, nevzejde nic, ale vůbec nic. Ze vzteku, jde-li o věc, která přece musí existovat a musí se ukázat, se nakonec rozhodne dát ji vypracovat nějakému neznámému člověku, kterého vyšťoural a zavřel pod zámek na půdu a kterému ji ještě často dá desetkrát udělat a předělat, a s nejklidnější drzostí to dílo předloží jako své. Muž zdánlivě tak otevřený, tak milý, jakoby stvořený, aby i těm nejzdrženlivějším házel písek do očí, aby tak přirozeně ukazoval vše, co může získat ze všech možných stran, a aby budil ty nejpříznivější dojmy, dokonce i co do schopností všeho druhu, který zároveň myslí jen na sebe, neudělá jediný krok, ať se zdá sebemalichernější či sebelhostejnější, který by neměl vztah k jeho cíli, který myslí vždy temně a do hloubky, jemuž

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pro ověření této pasáže Saint-Simonových Pamětí by nebylo neužitečné prostudovat papíry maršála z Noailles, z nichž abbé Millot sestavil *Paměti Noaillesovy* (*Mémoires de Noailles*), které jsou součástí všech sbírek pamětí k dějinám Francie. Toto studium by, myslím, prokázalo, že Saint-Simonův soud je přehnaně přísný.

žádný prostředek není zatěžko, který polyká zradu a nepravost jako vodu, který dovede vymýšlet, zdaleka spřádat a sledovat ty nejpekelnější pikle, je jedním z oněch lidí, jež Boží milosrdenství učinilo tak vzácnými, který s černotou největších zločinců nemá ani to, čemu se pro nedostatek výrazu říká ctnost potřebná k vykonání velkých zločinů, ale soustřeďuje v sobě pro ostatní ta největší nebezpečí a líbí se jim jen proto, aby je zahubil, jako sirény básníků. Pokud jde o jeho statečnost, přinejmenším víc než zastíněnou podivnou bázlivostí vojevůdce, ponechávám soud těm, kdo ho viděli při díle. Občas si musel podél linií vyslechnout ledajaký vtip. Jeho ustavičná nerozhodnost a jeho zaměstnání, která ho v armádě i u dvora držela tak zavřeného pod zámkem, mu tam lásku nezískala.

Moje povaha, přímá, upřímná, svobodná, přirozená a až příliš prostá, byla jako stvořená k tomu, aby se chytila do jeho nástrah. Jak jsem řekl, zamířil rovnou ke mně. Viděl jsem jen jeho milou stránku; snadno jsem považoval úctyhodnou kůru za věci samé; ještě nebyl odhalen, přinejmenším jsem o masce nevěděl a ještě jsem nebyl zpraven o příčině jeho návratu. Dobře jsem si domýšlel, že vstřícnost a horlivé ucházení muže, s nímž jsem se nikdy nestýkal a kterého křídla přízně tak ustavičně nesla po skvělých drahách, zatímco já jsem se plazil, nevděčím, jak se říká, svým krásným očím. Věřil jsem, že za mnou vidí vévodu z Orléans, pana z Beauvilliers, snad v dálce i dauphina, a že mě pro všechny případy chce cestou sebrat. Pochopil jsem, že je to rada jeho matky, o níž budu mluvit jinde, která ke mně vždycky chovala přátelství, i když bez příliš úzkého spojení, a která se vždy, jak jen mohla, ale počestnými cestami, snažila mít všechny na své straně a nikoho proti sobě. Svedl mě ten, kdo měl k svádění všechno: ducha, půvab, rozvahu a navenek ta nejvyšší a nejskvělejší postavení všeho druhu.

Odpovídal jsem na jeho vstřícnost, postupně i na jeho svěřování, do nichž jsem ze svého nevkládal nic a do nichž, jak se mi zdálo, on vkládal mnoho ze svého. Jeho tažení a španělské věci posloužily jako úvod; některá ze záležitostí nejužšího dvorského okruhu, které mi často unikaly, protože se odehrávaly u paní z Maintenon, přivedla řeč k důvěře; a když se ta trochu upevnila úvahami o přítomném i budoucím postavení, tento rafinovaný hudebník mi melodicky drnkl na dvě struny, které mu vydaly všechen zvuk, jaký si od nich sliboval: jedna se týkala naší tak pokleslé hodnosti, druhá postavení jeho strýce, k němuž se vrátím zvlášť. Věděl o mně, jako mnozí jiní, že mi velmi leží na srdci naše postavení; přihodily se mi v té věci příhody, které jsem vyprávěl a které nebyly neznámé; a jeho strýc, který stejně jako celá jeho rodina do něho vkládal všechno své zalíbení, mu už řekl, že se o něho zajímám. Viděl jsem se tedy s ním v těchto dvou tak důležitých bodech dokonale zajedno; a člověk by musel, zvláště když mu naslouchal, být takříkajíc v jeho duši, aby si dovedl představit, že by s kardinálem z Noailles nemusel být ve všem a všude zajedno, a to jak pro nejběžnější, tak pro nejnaléhavější zájmy, a že by v druhém bodě nebyl citlivý k tomu, co tvořilo a co nejvíc korunovalo pevnou a kořenovou velikost jeho postavení

a stavu, tak jak mi to říkal, s výrazem prostoty a živosti, které jeho úvahy o tom oživovaly. Tyto dva pilíře našeho pozdějšího přátelství, které se odtud staly základem důvěry, již jsem k němu postupně pojal, přivedl na přetřes až poté, co jim urovnal cestu jinými věcmi, a brzy nato je dovedl dobře využít k tomu, co si předsevzal, a zároveň zvětšit mou důvěru svými důvěrnými sděleními.

První z nich, a nedalo na sebe čekat, se týkalo jeho vztahu k vévodovi a vévodkyni z Orléans. Neprozradil mi nic nového a mohl si to dobře domyslet. Netajil jsem mu to. Přiznal se mi, že ho to uvádí do rozpaků, stěžoval si na ně, ospravedlňoval se přede mnou ohledně jednoho i druhého a netajil, že by mi byl zavázán, kdybych je sondoval a znovu ho s nimi usmířil; ne tolik proto, že by se dalo něco získat u lidí, kteří nemohli vůbec nic, jako proto, aby nebyl rozhádán po navázaném přátelství, a to kvůli příhodě, na níž měl tak malý podíl, jakou byla aféra s Renautem, jejíž nejasnost však byla stejně nepříjemná. Pochopil jsem jeho důvody a slíbil jsem mu promluvit s vévodou a vévodkyní z Orléans, tím ochotněji, že jsem ještě neznal pravou podstatu smutného postavení vévody z Noailles, ačkoli jsem už zahlédl jeho povrch, a nepochyboval jsem, že se s pomocí své tety rychle zase pozvedne; a shledával jsem, že na tomto usmíření mají víc co získat vévoda a vévodkyně z Orléans než on, protože při důvěrném styku s tetou, jaký jsem u něho předpokládal, jim mohl být tak snadno užitečný, třeba jen tím, že by je varoval a odhaloval jim, co se chystá. Takto jsem to předložil jednomu i druhé. Vévodkyně z Orléans na to dost přistoupila; vévoda z Orléans, který se nikdy docela nevzpamatoval ze své španělské aféry a nesl ji těžce, se ukázal nepřístupnější. Toto obléhání trvalo několik dní, nakonec jsem je zdolal. Řekl jsem to vévodovi z Noailles. Velmi mi děkoval, ale potom mi předložil další potíž ze strany své tety, kdyby viděla, že se znovu spojil s vévodou z Orléans, a nekonečnou opatrnost, kterou musí zachovávat vůči ženě tak choulostivé, tak snadno urazitelné, jejíž žárlivost na jakékoli jiné ohledy se vůči němu plašila stejně snadno jako vůči jiným. Tajil přede mnou totiž, v jakém postavení se u ní nachází, a bál se je zhoršit, kdyby pojala podezření, že se, když je s ní na tom tak špatně, vrhá na stranu, kterou tolik nenáviděla, a to bez jejího vědomí, které neměl jak vyzkoumat.

Já, který jsem toto pozadí neznal, jsem tuto bázlivou opatrnost přičetl tomu, že ještě lépe než my, kteří jsme o ní věděli, zná nepřízeň krále a zvláště své tety vůči vévodovi z Orléans; a tato myšlenka mi byla dalším důvodem, abych si přál a urychloval obnovení vztahů, o němž jsem doufal, že by časem mohlo přispět k tomu, aby se otupilo ostří paní z Maintenon a byla vůči vévodovi z Orléans méně nepřátelská, kdyby se jí vévoda z Noailles postavil jako protiváha pana du Maine. V tomto smyslu jsem o tom mluvil s vévodou z Orléans a umírněněji s vévodkyní z Orléans. Oba na to přistoupili a svolili, aby k nim vévoda z Noailles přišel v čase šera a samoty, bez vysvětlování a jako by minulost nebyla, zkrátka na dřívějším základě; aby je vévoda z Noailles nenavštěvoval častěji, než sám uzná za možné, a aby se mezi nimi na veřejnosti nic z této změny neprojevilo. Tak se také stalo. Návštěva proběhla podle toho,

co se ke mně doneslo z obou stran, velmi dobře; další byly velmi řídké. Hůl, kterou vévoda z Noailles převzal 1. ledna,[11] mu posloužila jako další omluva, kterou mě často žádal opakovat.

Spokojen s tímto prvním úspěchem, který živil a zvětšoval naši důvěru, se patrně bál, aby mi čas neodhalil, co přede mnou tajil a co mi čas také prozradil, o čem jsem však nepovažoval za moudré s ním začínat řeč; a víc než to, doufal, že u vévody z Beauvilliers nebudu nesnadnější ani méně úspěšný, než jsem pro něho byl u vévody a vévodkyně z Orléans. Jeho postavení vůči dauphinovi a paní Dauphine ho drželo pod krkem a s vévodou z Beauvilliers na tom nebyl o nic lépe; přitom jen jeho prostřednictvím – neviděl totiž jinou cestu – se mohl přiblížit k dauphinovi a skrze něho k paní Dauphine a pak si skrze své sestry, jimž by to znovu otevřelo ústa, zjednat ochranu paní Dauphine, aby postupně rozpustil led, jímž byla vůči němu ztuhlá paní z Maintenon. To aspoň jsem mohl pochopit z jeho zastřených, přerývaných a spletitých řečí, které následovaly po důvěrném sdělení o zlých službách, jež mu prokázali ve Španělsku, kde ho, aby zničili Aguilara, zničili tady, aniž si to zasloužil, a aniž vůbec věděl, co se mezi Aguilarem a španělským králem odehrálo, protože Aguilar byl tak rychle vyhnán, že odjel do své komendy, aniž ho on mohl vidět, a stejně tak nikdo jiný. Nikdy nepřipustil úmysl dát králi milenku, aspoň co se jeho týče, ani že by o tom kdy slyšel mluvit svého přítele Aguilara; a vždy se jen stěžoval, co ho stojí toto přátelství kvůli žárlivosti na zásluhy, úřady a přízeň jednoho velmože španělského dvora, o němž se myslelo, že se zničí jistěji, když je od sebe neoddělí, a jehož neštěstí na něho dopadlo celou vahou u našeho dvora, aniž ho chtěli vyslechnout u dvora španělského, jehož hněv on tady zcela nevinně nesl.

Viděl jsem muže rozmrzelého, když jsem mu oznámil, že mi jeho příhoda už není novinkou; že jsem považoval za věc své diskrétnosti nedat mu najevo, že o ní vím, a že mě jeho důvěra přesto dojala. Vzal jsem za bernou minci všechno, co mi napovídal o plánu dát španělskému králi milenku a o jeho následcích, o nichž se velmi rozhovořil, i o pošetilosti toho, v co by mohl doufat ve Španělsku, když byl tady tak zabezpečen. Všechny ošklivé případy se dají zapřít. Nepřesvědčil mě proti tomu, co jsem věděl a o čem svědčil hněv nejužšího okruhu, a zvláště jeho tety, předtím k němu tak slepé; ale považoval jsem za moudré na takový vřed netlačit. Považoval jsem tento projev ctižádosti za mladickou nezralost, zkaženou vším, co může v každém věku nejvíc lichotit, a tento šleh bičem za lekci, která ho při všem jeho duchu dovede k zralosti a poučí.

Tyto stížnosti se protáhly několik dní, než dospěl k věci, o níž jsem pak vycítil, že ho k nim přiměla, a teprve když k ní dospěl, mi spletitost jeho řečí dovolila zahlédnout, oč mu jde u vévody z Beauvilliers. Rozhovořil se o jeho zásluhách, o dojmu,

---

11. **Vysvětlivka:** Vévoda z Noailles byl kapitánem tělesné gardy; 1. ledna 1712 nastoupil své služební čtvrtletí, po něž nosil odznak služby, hůl, a stále provázel krále. Neplést s maršálskou holí, které dosáhl až roku 1734.

který na něho jeho ctnost vždy činila; věděl příliš dobře, s kým mluví, než aby v této kapitole nehovořil samou chválu, a uzavřel ji přáním, aby se k němu mohl přiblížit, a vším, co z toho plyne. Jemně mě sondoval, jako by mi nechtěl navrhovat nic nepříjemného; a protože rád mluví a rozvádí, nechal jsem ho ochotně, ať se vyřádí, a přemýšlel jsem zatím, co udělám já sám. Rozhodlo mě přesvědčení, že jediný synovec paní z Maintenon, k němuž až dosud projevovala tak bezvýhradnou zálibu, se nakonec vrátí do její přízně a skrze ni do přízně krále a také paní Dauphine, lehkomyslné, jaká byla, neschopné silného přátelství a ještě méně dlouhé nenávisti, a obklopené Noaillesy v takové míře a z takových stran, jak tomu bylo; pokud jde o budoucnost, že muž tolika ducha, talentů a úřadů, bratr oněch dam paláce a první kapitán gardy, bude vždycky velmi blízko dauphinovi, až se stane králem; že není možné, aby se mu časem nezalíbil; a že pro přítomnost i budoucnost je lepší mít ho na své straně, než mít s ním jednou co činit poté, co jsme odmítli a pohrdli jeho vstřícností. Tato úvaha se mě zmocnila a strhla mě natolik, že jsem byl ochoten pracovat na smíření. Když mě o to požádal a hned na mě naléhal, chtěl jsem ho přesto zase já sondovat. Jeho matka, jako žena moudrá a obratná, dovedla využít mírnosti a vyrovnanosti vévody z Chevreuse, aby se s ním znovu spojila, jakmile přešla ona velká bouře kvietismu. Byl vícekrát buď vybrán pány z Bouillonu a z Noailles, nebo navržen králem, aby urovnal jejich prudké spory o majetkové záležitosti a o postupy, které se týkaly vikomtství Turenne; a pozemků pana z Noailles, jejichž povinnosti i sama lenní svrchovanost byly vzájemně nárokovány a popírány, což je často velmi rozeštvalo. Tyto záležitosti nebyly skončeny a pan z Chevreuse se do nich ještě často vkládal. Zeptal jsem se tedy vévody z Noailles, proč se neobrátí na tak přirozeného prostředníka, který má tak velký vliv na pana z Beauvilliers. Odpověděl mi dost upřímně, že vzhledem k povaze toho, co se mu kladlo za vinu ve Španělsku, k zbožnosti pana z Chevreuse, plné zásad, a k chladu, s nímž se u něho znovu setkal, se domnívá, že u něho potřebuje pomoc sotva méně než u pana z Beauvilliers, a že bych ho dvojnásob zavázal, kdybych o něm chtěl mluvit s oběma. Mluvit s jedním znamenalo mluvit s druhým; v záležitostech ještě méně než ve společnosti se to nedalo oddělit; a nikdy by jeden z nich nerozhodl o vévodovi z Noailles bez druhého. Byl jsem s nimi příliš důvěrně a příliš dlouho, abych to nevěděl, ale chtěl jsem se dozvědět, jak to tehdy bylo mezi vévodou z Noailles a panem z Chevreuse, a dozvěděl jsem se to. Rozhodnut, jak jsem byl, mluvit s jedním, byl jsem rozhodnut mluvit i s druhým, a ujal jsem se toho.

Z díků, kterých se mi za to dostalo, jsem snadno poznal naprostý rozdíl, jaký vévoda z Noailles činil mezi usmířením s nimi a usmířením s vévodou a vévodkyní z Orléans. Jeho výmluvnost mi tu připadala úplně jinak nabroušená a stejně tak jeho naléhání, dokud jsem mu neměl co odpovědět. Přesto jsem cítil, jak velkou dvorskou i náboženskou nechuť měl vévoda z Beauvilliers k synovi zesnulého maršála z Noailles a k synovci kardinála z Noailles a paní z Maintenon. Pan z Chevreuse, který z důvodu, jejž jsem uvedl, byl méně odtažitý, byl ten, na koho jsem se obrátil nejdřív.

Jeho přirozená obratnost ho dost snadno naklonila k úvaze, která rozhodla mne, a připravila ho pak k tomu, aby ji uplatnil u pana z Beauvilliers, na kterého jsem zaútočil potom. Shledal jsem, že jsem se nemýlil. Návrh byl přijat špatně. Trval jsem na tom, aby mě vyslechl až do konce; rozvinul jsem své důvody, chválu toho, co jsem na panu z Noailles shledával, výhody, které mohly z něho plynout, a nevýhody jeho odmítnutí, kdežto v jeho přijetí žádná nevýhoda nebyla. Rozvedl jsem, že nejde o nic konkrétního, jen obecně být s ním na slušné noze všeobecné shovívavosti, vídat ho a občas s ním obecně promluvit, s plnou volností tento lehký styk rozšířit nebo omezit, jak se bude hodit podle doby a příležitostí, a mezitím ho mít jistě na vodítku. Vévoda z Beauvilliers si chtěl vzít několik dní na rozmyšlenou. Zajistil jsem si vévodu z Chevreuse, o němž jsem počítal, že ho v otřesu, do něhož jsem ho uvedl, definitivně přiměje k rozhodnutí, a věc dopadla, jak jsem předvídal.

Pan z Beauvilliers mi tedy dovolil odpovědět vévodovi z Noailles jeho jménem něčím víc než zdvořilostí, ale zároveň mi uložil, abych mu dobře vysvětlil, jak důležité je vyhnout se tomu, aby se z toho stala novinka, nevzbudit zvědavost a neklid a nedat poznat změnu chování jednoho k druhému tím, že by spolu často mluvili, a víc než mimochodem, když se setkají před lidmi na veřejných místech a ve veřejných hodinách, nebo méně než vzácnými návštěvami, při nichž by nebyla dbána opatrnost, aby nebyli svědkové. Pan z Chevreuse, jemuž další průběh turennských záležitostí usnadňoval postoj, se také propůjčil o něco víc. Vyřídil jsem, co mi jeden i druhý uložili [mu říci], s nejpřesnější přesností a zahrnul jsem vévodu z Noailles radostí, kterou tato úzká opatření nemohla zmenšit. Jeho styk s panem z Chevreuse mu nikdy nedokázal otevřít žádný styk s panem z Beauvilliers; a pan z Beauvilliers, do něhož vždycky marně narážel kvůli jeho mladému princi v dobách, kdy ten nic nezmohl, se v jeho nepřítomnosti náhle stal jitřenkou a dauphin zářivým úsvitem, který dával všemu barvy.

Nic nemohlo být živější a výmluvnější než díky, které jsem dostal od vévody z Noailles za to, že jsem mu získal zpět tyto dva velmože, s nimiž bylo nyní třeba počítat, a v budoucnu ještě víc, zvláště s Beauvilliersem, který svými paprsky pronikal celým dvorem. Viděli se tedy a byli jedni s druhými spokojeni natolik, že mi oba vévodové byli za mé prostřednictví vděčni a projevili mi to, a Noailles nevěděl, jak mi vyjádřit přemíru své spokojenosti a vděčnosti. Stavěl si lešení nad své naděje a lichotil si, že touto cestou brzy dospěje až k dauphinovi. Jeho netrpělivost v tom nesnesla odklad. Vyslovil se o tom se mnou a tentokrát už ani nevolil tak opatrný úvod jako poprvé. Řekl mi, že by závazek byl příliš velký, než aby se odvážil si tak brzy po přijetí u vévody z Beauvilliers lichotit, ale že to nechává na mně a že tak významné důkazy přátelství, které ode mne dostává jeden za druhým, mu dodávají důvěru doufat ve všechno. Prozkoumal jsem půdu, ucítil jsem, že vévoda z Noailles se zalíbil; využil jsem toho. Dal jsem vévodovi z Beauvilliers pocítit, co rychlá služba, o kterou se člověk neodváží požádat, přidává k velikosti služby; tato úvaha zabrala a měla účinek.

Hned nato, totiž asi za sedm nebo osm dní, se mlčenlivé a suché chování dauphina k vévodovi z Noailles postupně měnilo; ten mi to přišel ve svém nadšení oznámit se všemi díky pro mne a s výrazy pro vévodu z Beauvilliers, jaké tak rychlý a tak málo očekávaný úspěch vložil do úst člověka, který o to tak usilovně usiloval jako o okamžitou spásu své kariéry a o otevření všech svých nadějí do budoucna. Na neštěstí pro všechno nemá cenu se o tom víc rozepisovat. Vraťme se nyní na chvíli ke kardinálovi z Noailles.

Byl to muž, s nímž mi můj věk a mé postavení neposkytly žádné spojení ani styk. Jeho žalostná slabost při naprostém zničení Port-Royal des Champs a Charmelovo vyhnanství, o němž jsem mluvil v příslušné době, ve mně dokonce vyvolaly odpor k němu. Ale léčka, kterou mu nastražili ti dva biskupové,[12] pokrytecká drzost, jíž byla podporována, zřejmá nevinnost utlačená v jejich sítích nespravedlností, která bila do očí, a tato nevinnost spoutaná trpělivostí, láskou k bližnímu, důvěrou v dobrotu a prostotu své věci a neblahou přirozenou pomalostí, mě popudily proti této nepravosti a spiknutí, které bylo hmatatelné a jehož pokroky stále rostly. Byl jsem důvěrným přítelem několika jeho přátel a přítelkyň, kteří mi o něm často mluvili; a otec Tellier, který mě v té věci svými lstmi osahával, jich neměl dost, aby přede mnou zakryl hrubé podfuky. Měl dost vlivu, aby kardinálovi z Noailles zakázali chodit ke dvoru. To mě natolik pobouřilo, že jsem jednoho rána, když končila jeho audience, šel do arcibiskupského paláce, abych mu vyjádřil, jakou účast beru na trápeních, která mu působí. Byl mou návštěvou nesmírně dojat, a také velmi tím, jak málo jsem se ohlížel, když jsem se u něho ukázal v hodinu tak veřejnou. Projevil mi, jak velmi si cení jednoho i druhého. Pustil se se mnou hluboko do věci a od té chvíle vzniklo mezi námi spojení, které se stále utužovalo a skončilo teprve s ním. Brzy nato dostal povolení vidět krále a teprve dost dlouho potom byla jeho záležitost předána dauphinovi.

Sotva se dvůr vrátil z Fontainebleau do Versailles, podkop, tak umně nabitý, vybuchl se vším účinkem, jaký si od něho podkopníci slibovali. Král byl zavalen dopisy biskupů, pokrytecky se třesoucích o víru, kteří se v krajním nebezpečí, do něhož ji podle nich kardinál z Noailles uváděl, cítili být svým svědomím a pro zachování drahocenného pokladu, jenž jim byl svěřen a z něhož po nich hospodář bude požadovat přísné účty, nuceni vrhnout se k nohám prvorozeného syna církve, ničitele kacířství, Konstantina a Theodosia našich dnů, a prosit ho o ochranu, kterou nikdy neodepřel dobré a svaté nauce. Tento patos, obměňovaný různými způsoby, byl podpořen prolhaným strachem, který jímal ubohé neznámé biskupy, nucené bojovat proti arcibiskupovi hlavního města, ozdobenému římským purpurem, mocnému rodinou, přáteli, přízní a vlivem. Hřmot byl veliký; a král, jemuž otec Tellier ty dopisy kaž-

12. **Vysvětlivka:** Biskupové z Luçonu (Jean-François de Lescure) a z La Rochelle (Étienne de Champflour), kteří roku 1711 vydali společný pastýřský list odsuzující Quesnelovy *Mravní úvahy o Novém zákoně*, dříve schválené kardinálem z Noailles; list byl namířen proti kardinálovi.

dou chvíli předkládal plnými hrstmi a dobře je komentoval, propadl zděšení, jako by náboženství bylo ztraceno. Také paní z Maintenon dostala několik podobných dopisů, které jí biskup z Meaux tím lépe vyzdvihoval, že byl do hry zasvěcen, a paní z Maintenon krále stále víc podněcovala. Ale v nejvyšším bodě tohoto triumfu došlo k nehodě, která by tak mocně vedenou aféru byla zmařila, kdyby se kardinál z Noailles byl uráčil ji využít.

Opakuji zde, že nehodlám rozšiřovat tyto Paměti vyprávěním aféry, která plní foliové svazky, ale jen poznamenat místa, která mi prošla rukama. Odkazuji tedy na ty knihy, pokud jde o to, jak se to stalo, i o všechno ostatní; ale přihodilo se, že do rukou kardinála z Noailles padly: originál dopisu otce Telliera biskupovi z Clermontu, v němž ho naléhavě žádal, aby napsal králi, a aby ho k tomu přiměl, zpravoval ho o stejném kroku, který mu slíbilo mnoho biskupů; hotový vzor jeho dopisu králi, který stačilo dát opsat, podepsat a poslat otci Tellierovi; to, co měl napsat jemu samému jako průvodní dopis; a originál dopisu, který biskupovi psal jeho synovec, abbé Bochart ze Saronu, pokladník Svaté kaple ve Vincennes, když mu posílal ty listy, jež jsem právě uvedl, od otce Telliera, který mu je předal. To odhalovalo osnovu tak zjevně, že ji nebylo čím zakrýt ani zastřít. Kardinálovi stačilo okamžitě se vydat ke králi a, aniž by tyto důležité listiny vydal z rukou, dát mu je přečíst, stručně mu vyložit všechnu jejich hrůzu a ukázat mu důsledky toho, co se tak temně proti němu kuje na úkor klidu krále i církve, požádat ho o spravedlnost obecně a zvlášť o to, aby otce Telliera vyhnal tak daleko, že by o něm už nikdo neslyšel, totéž udělat u paní z Maintenon a pak spustit všechen hřmot, jaký si tak hluboká ničemnost zasloužila. Otec Tellier byl ztracen bez pomoci, biskupové pisatelé usvědčeni, aféra rozprášena a kardinál ve větší vážnosti a jistotě než kdy jindy.

Místo tak snadného a tak moudrého postupu kardinál, plný důvěry v kořist, kterou držel, o ní mluvil, ukazoval ji a čekal na den své audience. Věc prosákla, otec Tellier byl varován a krajní nebezpečí mu dodalo křídel i sil; předešel krále, jak mohl; podařilo se mu to, tak mu byl tento panovník oddán. Kardinál zjistil, že ho protivníci předešli. Jeho úžas a rozhořčení, když viděl krále chladného vůči tak obrovskému a tak zřejmému podvodu, ho omráčily. Nepovšiml si dost, že král je přesto nejistý a otřesený: tady bylo třeba síly, aby zvítězil a nenechal mu osm dní do příští audience, aby se uklidnil a nechal se chytit do nových nástrah svého zpovědníka. Vložil do toho jen mírnost a nářek a ztroskotal tak v přístavu. Otec Tellier, který se přes všechnu svou drzost, lži a lsti třásl, jaký účinek bude mít ta kardinálova audience, se uklidnil, když neviděl žádný. Využil toho jako obratný ničema, který ví, s kým má co do činění. Vyvázl z toho s nejstrašnějším strachem, jaký on i jeho lidé v životě zažili. Pracovali neúnavně u krále a u paní z Maintenon; nějakou dobu se neodvažovali na kardinála z Noailles tlačit ze strachu z veřejnosti, která hlasitě křičela; dali si čas, aby ten křik utichl a aby sami nabrali dech; a odtud pak směle pokračovali v tom, co začali.

Dauphina nebylo možné chytit tak jako krále. On i paní Dauphine o tom mluvili velmi volně a tento princ mi řekl, a říkal to i jiným, že otce Telliera bylo třeba vyhnat. Už koncem pobytu ve Fontainebleau předal král dauphinovi celou záležitost kardinála z Noailles. Pracoval na ní příliš teologicky a myslel jsem, že jsem postřehl, že v této záležitosti pojal velkou nedůvěru k jezuitům, což je jasné z toho, co jsem právě uvedl o jeho slovech o otci Tellierovi, ale také k biskupovi z Meaux. Přesvědčilo mě o tom to, že když jsem s ním naposledy pracoval, což bylo dva dny před návratem z Marly do Versailles a pět nebo šest dní před nemocí, která skosila paní Dauphine, po více než dvouhodinovém sezení, při němž o záležitosti kardinála z Noailles nepadlo ani slovo, začal o ní mluvit, když jsme ukládali papíry, a ten rozhovor byl dosti dlouhý. Řekl mi v něm velmi pozoruhodné slovo. Chválil zbožnost, upřímnost a mírnost kardinála z Noailles: „Nikdy," dodal, „mě nikdo nepřesvědčí, že je jansenista," a rozvedl důkazy svého mínění.

Ten rozhovor skončil tím, že mi nařídil, abych se důkladně obeznámil se vším, co se týká otázky svobod gallikánské církve, a důkladně i se záležitostí kardinála z Noailles, kterou mu král zcela předal, aby ji ukončil, a na níž hodně pracoval; že ji chce ukončit se mnou; a dvakrát nebo třikrát mi doporučil, abych se v těchto dvou bodech dobře vyznal, abych jel do Paříže poradit se s těmi, které budu považovat za nejlepší, a abych si opatřil nejpoučnější knihy o Římu a o našich svobodách, protože chce se mnou na těchto dvou bodech důkladně pracovat a tak ukončit záležitost kardinála, která zacházela příliš daleko a vlekla se příliš pomalu, a ukončit ji se mnou jednou provždy. Nikdy předtím mi tento princ nedal tento záměr ani zahlédnout, ačkoli se mnou o té záležitosti někdy mluvil; a vždycky jsem byl přesvědčen, že ho pojal teprve z odporu a podezření, které v něm vzbudilo odhalení celé hrůzy této intriky objevem onoho balíku abbého ze Saronu. Dal mi slíbit, že se bez odkladu pustím do plnění jeho rozkazů a neztratím ani okamžik, abych byl s to na tom s ním pracovat. Skutečně jsem se chystal kvůli tomu strávit několik dní v Paříži, když mě zadržela nemoc paní Dauphine a za několik dní nato definitivně ta nejosudovější rána, jaká mohla Francii postihnout.[13]

13. **Vysvětlivka:** Paní Dauphine zemřela 12. února 1712 a dauphin, nakažený touž nemocí (spalničkami), 18. února 1712.

Kapitola třetí

Pelletier se vzdává úřadu prvního prezidenta. — Pan du Maine ho zjedná prezidentu de Mesmes. — Původ a vzestup Mesmesů. — Povaha prvního prezidenta de Mesmes. — Naši zplnomocněnci odjíždějí do Utrechtu. — Cardona nedobyta našimi vojsky. — Císař korunován ve Frankfurtu. — Marlborough zbavený úřadů chce opustit Anglii. — Vévoda z Ormondu generálem na jeho místě. — Anglická vojska odvolána z Katalánska. — Správa šatny paní Dauphine odňata hraběnce z Mailly a pak jí špatně vrácena. — Roztržka mezi paní vévodkyní z Berry a paní vévodkyní z Orléans kvůli perlám a kvůli de Vienne, důvěrné komorné, která je vyhnána. — Monseigneurovy drahokamy. — Uvážlivý dar dauphinův. — Soukromé obědy krále; hudba atd. u paní z Maintenon. — Bankéři faraonu vyhnáni z Paříže. — Pobyt v Marly. — Varování před jedem pro dauphina a paní Dauphine, došlá přes Boudina a od španělského krále. — Sňatek princezny z Auvergne s Mésym díky hanebnosti kardinála z Bouillonu. — Smrt paní z Pomponne. — Smrt paní z Mortagne. — Smrt a povaha Tressana, biskupa z Le Mans; jeho synovci. — Smrt abbého ze Saint-Jacques. — Původ a vzestup Aligrů. — Chvála abbého ze Saint-Jacques. — Smrt Gondrina. — Komický protiklad La Vallièra. — Smrt Razillyho a rozdělení jeho úřadů. — Podivné počínání paní vévodkyně z Berry v té věci. — Chvála a smrt maršála Catinata. — Smrt Magnaca. — Smrt Lussana, rytíře řádu.

Tento rok začal změnou na místě prvního prezidenta pařížského parlamentu. Pelletier, průměrný prezident parlamentu (*à mortier*), dobrý nanejvýš k tomu, aby jako ten služebně starší vedl odpolední slyšení, nastoupil na první místo po Harlayovi díky vlivu svého otce, k němuž si král uchoval velké přátelství a vážnost i potom, co odešel z ministerstva. Novému prvnímu prezidentovi chyběly vlastnosti, jichž je na tak pracném a tak důležitém místě třeba. Cítil břímě, které se mu nesnadno neslo a které se mu stalo nesnesitelným po nehodě, o níž jsem vyprávěl na svém místě, kdy se pod ním, když seděl u stolu, propadla podlaha; nikdo při tom sice nebyl zraněn, ale leknutí, které utrpěl, a otřes, k němuž snad došlo v jeho hlavě, ho oslabily natolik, že už nesnesl práci. Od té doby svůj úřad spíš vláčel, než aby ho vykonával, a otec ho v něm držel. Byl velmi bohatý. Jeho úřad prezidenta parlamentu přešel na jeho syna, který se o mnoho let později stal rovněž prvním prezidentem, nevyrovnal se svému otci a stejně jako on se úřadu vzdal. Pelletier neměl nic, co by získal tím, že zůstane na místě. Cítil to, místo ho drtilo, ale otec ho na něm držel. Jakmile otce ztratil, nemyslel už na nic jiného než na to, jak se vysvobodit, a poslal králi svou rezignaci posledního dne roku, který právě skončil. O pět dní později zařídil pan du Maine,

aby úřad dostal prezident de Mesmes,[1] a král chtěl, aby mu to oznámil právě tento drahý syn, pro nějž bylo tak nanejvýš důležité mít prvního prezidenta zcela sobě oddaného. Tento soudní hodnostář se v dalším vyprávění objeví tak často, že je nutné ho poznat a vzít věci z větší dálky.

Tito Mesmesové jsou sedláci z Mont-de-Marsan, kde jich v tomto prvotním stavu zůstalo dost, kteří dodnes platí daň *taille*, navzdory rodokmenu, který si Mesmesové, kteří přišli k majetku, dali vyrobit, vytisknout a vložit všude, kam jen mohli, a tak oklamat svět, ačkoli nebylo možné změnit příbuzenské svazky ani docela zastřít drobné písařské a soudní úřady pod nabubřelostí a parádou jednotlivých článků.[2] Prvním, o kom je jisté, že odložil dřeváky, byl profesor práv na univerzitě v Toulouse, kterého navarrská královna, sestra Františka I., zaměstnávala ve svých záležitostech a vynesla na místo civilního poručíka v Paříži. Jeho syn rovněž přednášel práva v Toulouse, potom byl postupně radou berního soudu, radou Velké rady a dvorním referendářem. Bude lépe znám pod jménem pána z Malassise, které nosil; odtud byl krátký mír, který roku 1570 vyjednal s hugenoty jako druhý vedle prvního maršála z Bironu – ten tehdy ještě nebyl maršálem Francie, ale už kulhal po jednom zranění –, nazván *mírem kulhavým a špatně usazeným* (*paix boiteuse et mal assise*).[3] Byl otcem pána z Roissy, postupně rady parlamentu a dvorního referendáře, který dostal breve státního rady a intendanta financí a který byl otcem tří synů, kteří tento rod mocně pozvedli, a dvou dcer, z nichž starší se provdala za pána Lamberta d'Herbigny, dvorního referendáře, a druhá za Maximiliena de Bellefourière; ta byla matkou markýze ze Soyecourtu, tak módního a velmi oblíbeného, velkého mistra šatny roku 1653, rytíře Řádu Svatého Ducha roku 1661, který roku 1669 koupil od rytíře z Rohanu úřad velkého lovčího. Byl zetěm prezidenta z Maisons, vrchního správce financí, a zemřel v Paříži roku 1679. Oba jeho synové padli roku 1690 v bitvě u Fleurus, oba neženatí; a jejich sestra, provdaná bez věna za Seiglièra Bois-Franc, přinesla svým dětem veškerý majetek Bellefourièrů, Soyecourtů, své babičky, dědičky, a Longueil-Maisonů, jejichž vymření se dožila. Takové bohaté náhody potkávají vždycky dcery z dobrých rodů, kterých se chtějí zbavit bez věna a které se vdávají za lidi nízkého rodu.

Třemi bratry těchto dvou sester, dětmi pána z Roissy a vnuky pána z Malassise, byli pán de Mesmes, pán z Avaux a pán d'Irval.

---

1. **Vysvětlivka:** Jean-Antoine de Mesmes (1661–1723), od roku 1712 až do své smrti první prezident pařížského parlamentu, od roku 1710 člen Francouzské akademie; oddaný stoupenec pana du Maine a v době regentství jeden z hlavních Saint-Simonových protivníků.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *articles* (články) je v rukopise přepsáno a dřívější vydavatelé četli *artistes* (umělci).

3. **Vysvětlivka:** Mír v Saint-Germain-en-Laye (8. srpna 1570), jímž skončila třetí náboženská válka, vyjednali za krále Henri de Mesmes, pán z Malassise, a Armand de Gontaut, baron z Bironu, který kulhal po zranění; odtud slovní hříčka *boiteuse* (kulhavý) a *mal assise* (špatně usazený, zároveň narážka na jméno Malassise).

Pán de Mesmes byl roku 1613 civilním poručíkem v Paříži a roku 1614 poslancem třetího stavu na posledních generálních stavech, které se konaly v Paříži. Zemřel roku 1650 jako prezident parlamentu (*à mortier*) a oženil se[4] s jedinou dcerou Gabriela des Fossés, zvaného La Talée, markýze z Everly, guvernéra Montpellieru a Lotrinska, rytíře Řádu Svatého Ducha z roku 1633. Tato dědička byla v prvním manželství provdána za Gillesa de Saint-Gelais, zvaného Lezignen,[5] s nímž měla jedinou dceru, která se provdala za vévodu z Créqui a byla dvorní dámou královny; z druhého manželství pak měla maršálku a vévodkyni z Vivonne a jednu velmi duchaplnou trpaslici, řeholnici v klášteře Navštívení Panny Marie v Chaillot. Vévodkyně z Créqui a z Vivonne tedy byly sestrami po matce.

Pán z Avaux je onen slavný pan z Avaux,[6] který se na svých velvyslanectvích sám povýšil na hraběte. Vyjednával v Římě, v Benátkách, v Mantově, v Turíně, ve Florencii a u většiny německých knížat; byl velvyslancem v Dánsku, ve Švédsku a v Polsku a zplnomocněncem v Hamburku, v Münsteru a v Osnabrücku, kde měl tolik sporů se Servienem, svým kolegou, který měl u dvora větší vliv než on. Byl zapisovatelem řádu, státním ministrem a vrchním správcem financí, ale tak trochu jen naoko, jak sám přiznává v některých svých dopisech. Servien, jeho metla, který tento úřad zastával spolu s ním,[7] měl veškerou moc. Pan z Avaux se nikdy neoženil a zemřel stejně jako jeho starší bratr roku 1650, několik měsíců po něm.

Pán d'Irval přijal po smrti svého staršího bratra jméno Mesmes a dostal po něm úřad prezidenta parlamentu. Zanechal dva syny. Starší převzal jeho jméno i úřad a oženil se s dcerou Bertranda, pána z La Bazinière, pokladníka státní pokladny a probošta a velmistra ceremonií Řádu Svatého Ducha, který si bez věna vzal slečnu z Barbezières-Chemerault, dvorní slečnu královny. La Bazinière zkrachoval, dostal se do vyšetřování,[8] byl uvězněn v Bastile, zbaven svých úřadů i modré stuhy, kterou mu už nikdy nevrátili. Byl to bohatý, požitkářský a okázalý finančník, který hrál vysokou hru, často hrával s královnou a důvěrně ji uprostřed partie opouštěl a nechával

---

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Prezident de Mesmes se poprvé oženil s Jeanne de Montluc, která zemřela roku 1639; teprve ve druhém manželství si vzal Marii des Fossés.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto jméno se zdá být totéž jako Lésignan neboli Lusignan.

6. **Vysvětlivka:** Claude de Mesmes, hrabě z Avaux (1595–1650), diplomat, spolu s Abelem Servienem francouzský zplnomocněnec na kongresu v Münsteru a Osnabrücku, kde se jednalo o vestfálském míru; pro spory se Servienem byl roku 1648 odvolán. Servien (1593–1659) byl později, od roku 1653, spolu s Fouquetem vrchním správcem financí.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Z tohoto místa by se mohlo zdát, že Servien byl vrchním správcem financí spolu s panem z Avaux. To je omyl. Servien byl jmenován vrchním správcem financí roku 1653 spolu s Fouquetem a zastával tento úřad až do své smrti roku 1659. Panu z Avaux byl Servien přidělen jen na velvyslanectví v Münsteru, kde se vyjednával vestfálský mír.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** La Bazinière byl jedním z finančníků stíhaných roku 1661 v době zatčení a procesu Fouquetova.

ji čekat na dohrání, dokud nesnědl svou svačinu, kterou si dával přinášet do předpokoje a kterou hostil dámy. Byl tak dobrosrdečný a tak úslužný, že mu všechny tyto nemístnosti procházely: velmi galantní, štědrý, nádherný, milovník dobrého stolu a tak oblíbený, že se ho všichni zastávali. Zdálo se jisté, že v jeho věci nešlo o žádné šizení, jen o velký nepořádek, protože nepracoval a nedokázal krotit své výdaje. Nakonec z té věci vyvázl; a ačkoli byl oloupen o majetek a odkázán na skromné poměry, byl po celý zbytek života, který byl ještě dlouhý, všude dobře přijímán a vítán v nejlepší společnosti. Vídal jsem ho u svého otce s pěkným povozem a přes svůj vysoký věk to byl nejupravenější a nejvybranější muž. Zemřel na samém konci roku 1688, patnáct nebo šestnáct let poté, co vyvázl z potíží. Jeho úřad u řádu dostal jeho zeť, který zemřel devět nebo deset měsíců před ním. Zeťův bratr, který se neoženil a který si, přestože byl státním radou z talárového stavu, dával říkat hrabě z Avaux, byl v bratrově úřadu u řádu nejprve nástupcem a potom jeho držitelem, byl velvyslancem v Benátkách, v Holandsku, u krále Jakuba v Irsku, ve Švédsku a znovu v Holandsku a zemřel roku 1709 po druhé operaci močových kamenů. Mluvil jsem o něm jinde.

Starší syn pána d'Irval, prezident de Mesmes, zeť La Bazinièrův, měl tři syny a dvě dcery: nejstaršího, který se letos stal prvním prezidentem; abbého de Mesmes, velmi prostopášného; maltézského rytíře, který jím byl o málo méně, kterého vliv jeho bratra zahrnul obročími a komendami a kterého bratr učinil velvyslancem maltézského řádu; paní z Fontenilles, o níž budu mít v dalším příležitost mluvit, a jednu voršilku. Po tomto nutném podrobném výkladu přejděme k novému prvnímu prezidentovi.

Za otcova života nosil jméno pána z Neuchâtelu. Byl to velký a tlustý muž kolosální postavy, příliš poznamenaný neštovicemi, ale celá jeho postava až po tvář měla mnoho půvabu, stejně jako jeho způsoby, a s věkem i něco majestátního. Veškeré jeho studium patřilo velkému světu, jemuž se zalíbil, a pohyboval se v nejlepších a nejbujnějších společnostech u dvora. Jinak se ničemu nenaučil a byl nesmírně prostopášný, takže k němu otec pojal takový odpor, že se mu syn sotva odvažoval ukázat na oči. Nešetřil ho ranami holí a někdy mu házel talíře na hlavu, i když měl u stolu dobrou společnost, která se mezi ně stavěla a často se je snažila usmířit; ale syn byl nenapravitelný a myslel jen na to, jak se bavit a utrácet. Tento prostopášný život ho svedl dohromady s nejpřednější mládeží, kterou pečlivě vyhledával, a soudní palác a lidi z talárového stavu vídal tak málo, jak jen mohl. Když se po otcově smrti stal prezidentem parlamentu, svůj život příliš nezměnil, ale namluvil si, že je velký pán, a žil na vysoké noze.

Přední lidé, kteří navštěvovali dům jeho otce, blízké příbuzenství s panem z La Trémoille, s panem z Elbeufu a s dětmi paní z Vivonne, která ještě žila a která je spojovala, ho sváděly k domněnce, že je téhož druhu, zkažený, jak byl, týmž druhem lidí, s nimiž vždycky žil. Nezapomněl se sblížit s dvořany, ke kterým se dokázal dostat. D'Antin byl mezi nimi díky svým sestřenicím; a po těchto stupních se dostal až k panu a paní du Maine, kteří pro své plány potřebovali v parlamentu přední

chráněnce a kteří neopomněli si připoutat prezidenta parlamentu. Ten, nadšený, jak dobře ho přijali, se rozhodl udělat si z králova syna a oblíbence mocnou ochranu a oddal se až do poslední nedůstojnosti všem rozmarům paní du Maine. Uvedl k ní i svého bratra rytíře; byli na všech slavnostech v Sceaux, na všech probdělých nocích.[9] Rytíř se nestyděl hrát v divadelních představeních a prezident v nich dělat šaška, za zavřenými dveřmi, mezi asi dvaceti lidmi. Stal se jejím otrokem do té míry, že se neodvážil nenechat všeho a nepřispěchat, a nechal se namalovat v převleku na historickém obraze těchto roztomilostí, spolu se sceauxskými lokaji, vedle švýcara v livreji. Tato směšnost ho ve světě velmi zesměšnila a parlamentu se velmi nelíbila. Cítil to, ale byl v okovech a pro jeho kariérní záměry bylo důležité je nerozbít. Jak postupoval v pořadí služebního stáří mezi prezidenty parlamentu, pochopil, že je čas navštěvovat soudní palác o něco víc a stýkat se se soudci, jimž svým zanedbáváním dal najevo příliš mnoho pohrdání. Nepokládal ani za bezvýznamné snížit se k tomu, že poněkud změnil chování k advokátům, prokurátorům a k trochu významnějším soudním písařům; a přesto kvůli tomu nezchladil své styky s lidmi od dvora a z velkého světa, jejichž tón a způsoby zcela převzal.

Snažil se také nahradit svou nevědomost tím, že se dobře naučil tomu, čemu se říká soudní kolovrátek, a poznal slabou stránku každého z pánů radů, kteří měli ve svých komorách vliv a vážnost. Měl mnoho ducha, velkou duchapřítomnost, snadný, přirozený a příjemný projev; bystrost, pohotové a přiléhavé odpovědi; smělost až k drzosti; neměl ani duši, ani čest, ani stud; švihák v mravech, v náboženství i v jednání; obratný v tom, jak svést na falešnou stopu, klamat a ještě se tomu vysmívat, nastražit léčky, zahrávat si se slovy i s přáteli, nebo jim být věrný, podle toho, jak se to hodilo jeho zájmům; jinak výborný společník, okouzlující stolovník, s vybraným vkusem v nábytku, šperkách, slavnostech, hostinách a ve všem, co svět miluje; velký handlíř a děravá kapsa, který se nikdy netrápil svým rozhazováním, s rukama vždy otevřenýma, ale jen ve velkém, a s obrazotvorností plodnou v tom, jak si na to opatřit; zdvořilý, vlídný, přijímající s rozlišováním a nesmírně domýšlivý, i když s výrazem úcty k opravdové vysoké šlechtě a s nejponíženějšími ohledy k ministrům a ke všemu, co mělo co dělat s dvorem.

Nic nevystihlo jeho hlavní směšnost lépe než jedna z velkého množství koled, které kdosi jednoho roku napadlo složit, aby vylíčil mnoho lidí od dvora a z města, jež jednoho po druhém uváděl k jesličkám. Už si nevzpomínám na sloku, jen na to, že začínala: *Jsem pan de Mesmes*, a končila: *jenž přišel pozvat Jezulátko na večeři v postě*. Dostal po svém strýci úřad u řádu a byt, ne ve Versailles, ale ve Fontainebleau, který měl jeho otec a který si jeho otec ponechal, když se zbavil úřadu králova předčitatele, jejž zastával dosti dlouho. To o tomto soudním hodnostáři prozatím stačí,

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O původu tohoto názvu, daného slavnostem v Sceaux, pojednává jedna z dřívějších poznámek (viz výše).

o muži, který chtěl za každou cenu být urozeným člověkem a dvořanem a který si od těch, kdo jimi skutečně byli a s nimiž se stýkal, jak jen mohl, často nechával tropit posměch.

Pasy pro naše zplnomocněnce dorazily prvního dne tohoto roku. Hned nato měli u krále slyšení, každý zvlášť, a během prvních osmi dnů roku odjeli jeden po druhém do Utrechtu. Současně dal pan z Vendôme Muretovi, generálporučíkovi, podniknout pokus o obléhání Cardony, které bylo nutno dosti rychle a s jistými ztrátami zrušit. Arcivévoda dal převézt pět nebo šest tisíc mužů svých vojsk do Katalánska, protože tušil, že Angličané, které tam zanechal, tam dlouho nezůstanou. Tento panovník přijal ve Frankfurtu císařskou korunu a odjel do Vídně, když předtím napsal Generálním stavům prudký a naléhavý dopis, aby je odvrátil od míru, k němuž, jak viděl, všechno spělo v Anglii, kde se vévoda z Marlborough necítil už v bezpečí a vyžádal si od královny svolení odjet za moře s vévodkyní, svou manželkou, jakmile se oba viděli zbaveni všech svých dvorských i vojenských úřadů a vévoda z Ormondu byl jmenován na jeho místo velitelem vojsk královny ve Flandrech; a krátce nato dostal vévoda z Argyllu, generál anglických vojsk v Katalánsku, rozkaz převézt je zpět přes moře a přivedl je zpět do Anglie.

V prvních dnech tohoto roku potkalo paní z Mailly, dámu šatny paní Dauphine, nepříjemné ponížení. Výdaje na její šatnu převyšovaly zdaleka dvojnásobek výdajů zesnulé královny; a přitom princezně tolik chybělo všechno, co ozdobám dodává pohodlí, novost a půvab, že se o tom mluvilo veřejně a dámy půjčovaly paní Dauphine denně palatinky, rukávníky a všelijaké cetky. Lhostejnost paní z Mailly nechávala všechno na jedné z jejích komorných, která se pokládala za neteř paní z Maintenon, protože její paní jí byla. Desmarets, stále pevněji usazený, měl s dámou šatny neustálé půtky kvůli jejím velkým výdajům a kvůli platbám, které povýšeně urgovala. Omrzelo ho to, promluvil o tom s paní z Maintenon a s králem a ti se poradili s paní Dauphine. Její trpělivost a vlídnost byly po letech mlčení a shovívavosti rovněž vyčerpány, takže správa šatny byla paní z Mailly odňata a svěřena paní Cantinové, první komorné, a komorná paní z Mailly byla vyhnána, protože se ukázalo, že si dobře nahrabala na úkor šatny a obchodníků. Paní z Mailly křičela, plakala, říkala, že ji zneuctívají, a u paní z Maintenon tolik hřměla, že jí asi po čtrnácti dnech vrátili několik maličkostí pro záchranu cti, ale skutečnou moc a vládu nad šatnou už získat zpět nedokázala. Nikdo ji nelitoval; přemíra pýchy, kterou byla plná, jí odcizila všechny, kteří byli navíc pohoršeni tím, že je paní Dauphine tak špatně obsluhována.

Tyto první dny roku přinesly ještě jednu bouři v nejužším kruhu. Paní vévodkyně z Berry, která ovládala otce i manžela, působila své matce všemožná příkoří a sama se nechávala vést jednou ze svých komorných, ženou velmi duchaplnou, ale velmi zlé povahy, která se jmenovala de Vienne a byla dcerou chůvy vévody z Orléans, který si jí také vážil, protože se mu dříve velmi líbila. Zesnulý Monsieur dostal od královny matky perlový náhrdelník, jehož krása a vzácnost platily za jedinečné. Paní

vévodkyně z Orléans ho měla velmi ráda a často se jím zdobila. To stačilo, aby ho paní vévodkyně z Berry chtěla mít, jen aby ho matce vzala; a aby ji ještě víc popíchla, požádala ji o něj, jistá, že bude odmítnuta, a řekla jí, že ho dostane i bez ní, protože nepatří jí, nýbrž vévodovi z Orléans, od něhož ho také skutečně dostala. Mezi nimi došlo k prudké scéně. Paní vévodkyně z Berry okázale nosila ten náhrdelník a ukazovala ho všem. Věci došly tak daleko, že o tom Madame šla mluvit s králem do jeho kabinetu. Neomezila se zřejmě jen na to, jak se jednalo s perlovým náhrdelníkem. Rozpaky a roztržka matky a dcery se projevily na veřejnosti; dcera neunesla králův hněv a zůstala v posteli, kam ji paní Dauphine několikrát přišla domlouvat.

Vévoda z Berry byl příliš zamilovaný, než aby nebyl stejně zarmoucený jako ona, a vévoda z Orléans nevěděl mezi nimi kudy kam. Šlo o mnohem horší věci než o perly. Král chtěl, aby komorná byla vyhnána, a zle se obořil na vévodu z Berry, který se odvážil s ním o tom mluvit. Tento rozkaz přivedl paní vévodkyni z Berry úplně z míry. Připadal jí jako urážka, kterou její pýcha nemohla snést, nehledě na všechno, o co ji tato ztráta připravovala; ale ať plakala, křičela, ječela a spílala otci i manželovi, že ji obětují své slabosti, jak chtěla, bylo nutno poslechnout, vyhnat komornou, jít poprosit o odpuštění matku, které to nikdy neodpustila, a vrátit jí perlový náhrdelník. Paní vévodkyně z Orléans, uspokojená v hlavní věci, ji marně zahrnovala laskavostmi, slíbila jí, že ji usmíří s králem, a dva dny nato ji po večeři zavedla do jeho kabinetu, protože jí král chtěl dát pocítit svou nemilost. Mluvil s ní jako otec, ale jako král a pán, takže jejímu ponížení nechybělo nic než to, aby dokázala být ponížena i uvnitř. Po několika dnech se znovu objevila při králově večeři a na veřejnosti jako obvykle a jen s velkou námahou skrývala vztek, který ji sžíral.

Paní ze Saint-Simon, která se, jak jen mohla, držela stranou od tohoto domácího prostředí, kde se dalo jen prohrát a kde se nic nedalo urovnat, se na celé této příhodě nijak nepodílela, leda tím, že byla co nejméně svědkem slz a záchvatů zuřivosti. Stejně jsem se zachoval vůči vévodovi a vévodkyni z Orléans. Od té doby, co vévoda z Orléans řekl své dceři to, o čem jsem vyprávěl a co ona tak podivně vztáhla na mne, jsem k ní skoro nevkročil a nikdy jsem o ní nemluvil s jejím otcem, který se ani on neodvažoval o ní mluvit se mnou; ale nikdy jsem neviděl člověka, který by se cítil tak nesvůj. Komorné dal penzi a nějaký čas nato ji provdal na venkově. O všem, co se dělo u paní vévodkyně z Berry, by se daly napsat svazky. Vyprávění by jistě překvapilo, ale v podstatě by sotva stálo za námahu a nehodlám z toho vyprávět nic než to, co se provalilo nebo co bylo zvlášť pozoruhodné.

Bylo to ke konci této domácí bouře, kdy du Mont jednoho odpoledne přinesl Monseigneurovy drahokamy, rozdělené do tří dílů podle toho, jak bylo stanoveno o celku a o způsobu dělení celé pozůstalosti. Paní Dauphine sestoupila k dauphinovi, aby si je prohlédla. Dauphin si ze svého dílu vzal dva krásné prsteny; jeden z nich, velké ceny, který Monseigneur velmi často nosil, daroval právě proto velmi laskavým způsobem du Montovi; druhý poslal La Croixovi, onomu důvěrnému příteli slečny

Choinové, o němž jsem mluvil a který Monseigneurovi půjčoval peníze, aniž chtěl brát úroky.

Na začátku tohoto roku si král začal dávat jednou nebo dvakrát týdně přinášet oběd k paní z Maintenon, což se dosud nevidělo a v čemž pokračoval po zbytek života; ale za pěkného počasí se tyto obědy často konaly v Trianonu a v Marly, bez přenocování. Společnost byla velmi malá a stále tatáž: paní Dauphine, která bohužel zažila jen ty první; paní z Maintenon; paní z Dangeau, z Lévis, d'O a z Caylusu, jediná, která nebyla dámou paláce. Nikdo jiný tam nesměl, ani hofmistr, který měl službu. Královi lidé nosili příbory a mísy ke dveřím lidem paní z Maintenon, kteří obsluhovali. Tabule se někdy protáhla o půl hodiny déle než obyčejný oběd. Král tam po obědě zůstával krátce a večer se vracel jako obvykle. Nějaký čas nato tam někdy po obědě, když bylo velmi špatné počasí, hrával s týmiž dámami brelan nebo reversi, o velmi malé sázky; a později někdy i večer v pátky, kdy neměl ministry. To těmto vyvoleným dámám zjednalo velkou vážnost; ale nic jim to nepřineslo, ani svobodu odvážit se v těchto hodinách mluvit s králem o čemkoli, co by se mohlo týkat jich nebo jejich rodin. Po těchto obědech někdy následovala hudba, na kterou se král vracel, když strávil půl hodiny u sebe, a která trvala až asi do šesti hodin. Bylo to ve dnech špatného počasí a zavedlo se to hned od druhého oběda. Někdy se hudba konala večer místo odpoledne a nikdo tam nesměl, stejně jako na ty obědy. Zároveň byla z Paříže vyhnána řada mužů a žen, kteří drželi bank ve faraonu,[10] hře právem přísně zakázané, kterou tento zákrok úplně vymýtil.

V pondělí 18. ledna jel král do Marly. Tuto cestu zaznamenávám schválně. Sotva se tam všichni usadili, Boudin, první lékař paní Dauphine, který ji velmi bavil, který býval lékařem Monseigneura a o němž jsem mluvil jinde, ji varoval, aby si dávala pozor, že má spolehlivé zprávy, že ji chtějí otrávit, a dauphina také, s nímž mluvil stejně; nespokojil se s tím a roztruboval to se zděšeným výrazem uprostřed salonu a všechny vyděsil. Král s ním chtěl mluvit mezi čtyřma očima. Boudin stále tvrdil, že zpráva je dobrá, aniž ovšem věděl, odkud mu přišla, a trval pevně na tomto protimluvu, neboť nevěděl-li, odkud mu zpráva přišla, jak ji mohl posoudit a tvrdit, že je dobrá? Byl to první výbuch, který jeho přátelé zarazili; ale veřejná řeč už byla vypuštěna a opakována. Velmi zvláštní bylo, že sotva čtyřiadvacet hodin po tomto Boudinově varování dostal dauphin podobné varování od španělského krále, který mu je dával neurčitě a aniž někoho jmenoval, ale jako ten, kdo je dobře zpraven. V tomto varování byl jasně zmíněn jen dauphin a paní Dauphine jen nepřímo a nejasně. Aspoň tak se o tom dauphin vyjádřil, a nevím, že by o tom někomu řekl víc. Navenek se dávalo najevo pohrdání věcmi plácnutými do větru, jejichž původ nikdo neznal; ale

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tj. kteří drželi bank v této hazardní hře a hráli sami proti více osobám.

v nejužším kruhu to přesto zapůsobilo a u dvora se uprostřed obvyklých zaměstnání a zábav rozšířila zamlklá vážnost a zděšení.

Kardinál z Bouillonu, přijatý u nepřátel s takovou poctou a slávou, tam postupně upadl v opovržení. Ztratil synovce, na jehož zběhnutí, zaopatření a kariéře postavil ty nejbláznivější naděje. Tento synovec zanechal jen dceru, které tehdy byly tři nebo čtyři roky a která byla dědičkou Bergen op Zoom a dalšího majetku z matčiny strany; matka byla dcerou zesnulého vévody z Arembergu a z Aarschotu, španělského grandu z rodu Ligne, a dcery zesnulého markýze z Grana-Garetto, místodržitele Nizozemí. Dlouhá nezletilost tohoto jediného dítěte ponechávala matce poručenství, správu jeho příjmů a volbu manžela, až bude ve věku. Matka bydlela v Bruselu se svou matkou vévodkyní z Arembergu, které její postavení, bohatství, ctnost a chování získávaly největší vážnost, a se svým bratrem vévodou z Arembergu, který se na své straně netěšil menší; ten se později oženil s jednou Pignatelliovou, sestrou hraběte z Egmontu, stal se oblíbencem prince Evžena a je dnes rytířem Zlatého rouna od posledního císaře, feldmaršálem jeho vojsk, velkým bailli a guvernérem Monsu a Henegavska, generálním polním mistrem rakouského Nizozemí a generálem armády uherské královny, a to ve věku dosud nepříliš pokročilém.[11] Taková matka a takový bratr byli pro princeznu z Auvergne tak silnou oporou, že nemusela s pány z Bouillonu počítat ani při správě majetku, ani při zaopatření své dcery. Kardinál z Bouillonu, kterého u sebe v Bruselu ubytovali, to viděl nerad; upadl do nouze zabavením svých obročí a konfiskací svého majetku a majetek jeho prasynovkyně ho velmi lákal.

Jeden velmi nepatrný šlechtic jménem Mésy, který býval pážetem u pánů z Bouillonu, se stal štolbou princezny z Auvergne, která na něj od nějaké doby hleděla s oblibou. Kardinál si toho všiml, sledoval svá podezření a shledal je velmi dobře podloženými. Sláva domnělého potomka starých vévodů z Guyenne a sláva prvního muže církve po papeži, za něhož se vydával, měla být takovým objevem nesmírně zraněna a ještě víc vylekána jeho možnými následky. Ale ješitnost ustoupila potřebám; vymyslel, že když bude tuto lásku podporovat až ke sňatku a potom ji provalí, zneuctí princeznu z Auvergne hanbou nerovného sňatku tak dokonale, že ztratí poručenství a že toto poručenství připadne jemu na úkor vévodkyně z Arembergu, protože Bergen op Zoom a další statky připadaly dítěti z otcovy strany a převážily by i majetek po matce.

V tomto hanebném záměru promluvil s Mésym, a jakoby z přátelství a ze zájmu o jeho štěstí ho povzbudil, aby se svým dvořením pokračoval a obrátil je směrem k manželství, v čemž mu slíbil veškerou ochranu. Když ho pak Mésy zpravil o svých

---

11. **Vysvětlivka:** Leopold Filip, vévoda z Arembergu (1690–1754), bratr princezny z Auvergne, se oženil s Marií Františkou Pignatelliovou; sloužil v císařské armádě, dosáhl hodnosti feldmaršála a za války o rakouské dědictví velel vojskům Marie Terezie („uherské královny") v Nizozemí. Zmínka ukazuje, že Saint-Simon tuto pasáž psal počátkem 40. let 18. století.

pokrocích, promluvil se svou neteří, jejíž rozpaky se nedají vypsat; využil jich k tomu, aby ji uklidnil a vylákal z ní přiznání její slabosti, litoval ji a zahrnul ji radostí z toho, že nalezla utěšitele a důvěrníka v tom, koho se musela nejvíc obávat. Odtud si s ní postupně hrál na bohabojného muže a na biskupa, aby jí uklidnil svědomí a přitom lichotil její vášni. Namluvil princezně z Auvergne a Mésymu, že jejich sňatek zůstane tajný, a nebude mít tedy žádné nepříjemné následky ani ze strany Bouillonů, ani ze strany Arembergů; nabídl jim, že je oddá sám; přiměl je k tomu a oddal je v paláci Arembergů.

Několik měsíců uplynulo v zanícení lásky, vděčnosti a důvěrnosti. Kardinál si v skrytu blahopřál ke svému zločinu a vysmíval se jejich prostoduchosti, zatímco čekal na svou chvíli. Milenka se domnívala, že je těhotná; to byla ta chvíle, kdy toho využít. Sňatek se rozkřikl; vévoda a vévodkyně z Arembergu byli bez sebe vztekem a rozhořčením a užasli, že kardinála z Bouillonu shledali méně rozhořčeného, než byli oni. Nakonec věc vybuchla naplno. Štolba a jeho paní byli vyhnáni z domu a nevěděli, kam se uchýlit. Kardinál, který měl velký nedostatek peněz, jim potají trochu pomáhal a dal jim na srozuměnou, že navenek nemůže zaujmout jiné stanovisko než vévoda a vévodkyně z Arembergu. Dokud to zůstávalo při tom, měli trpělivost v naději, že jim pomůže; ale brzy šlo o to odejmout poručenství nad vnučkou, na něž si činila nárok vévodkyně z Arembergu, její babička. Kardinál jí ho okamžitě začal upírat; a aby zlepšil svůj nárok, odvážil se hřímat proti nedůstojnosti takového sňatku, který jeho rodu působil takovou potupu a který byl sjednán a dovršen v domě matčiných příbuzných.

Úsudek kardinála z Bouillonu tu selhal, jako ve všech příležitostech jeho života. Aby uchvátil majetek, napadal bdělost vévodkyně z Arembergu, chtěl ji činit odpovědnou za poklesek její dcery a své neteře[12] a potrestat ji tím, že jí odejme poručenství nad dítětem. To ho zničilo – neřeknu na cti, to byl jen přídavek k tomu, co už dávno neměl a co vlastně nikdy neměl, ale ten přídavek byl prudký a krutě se rozlehl všude, kde byli Arembergové a Bouillonové známi. Mésy vyložil celou záležitost, jeho žena ji vyprávěla každému, kdo chtěl poslouchat; vévodkyně z Arembergu je dala soudně vyslechnout; málem byl vyslechnut i sám kardinál. Toto odhalení jeho zločinu, o němž jeho jednání ve věci poručenství už nenechávalo nikoho na pochybách, způsobilo ohromný povyk. Když byl blízko porážky, raději od svého nároku ustoupil a celé poručenství bylo svěřeno vévodkyni z Arembergu, aniž byl kardinál z Bouillonu vůbec brán v potaz. Hanba, kterou ho tato aféra pokryla v útočišti, kde si myslel, že bude vládnout, ho uvrhla do nového zoufalství, které jeho nedostatek prostředků a veřejné opovržení, jímž ho nikdo nešetřil, dovedly do krajnosti.

---

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Eliptická věta, jakých je u Saint-Simona často. Dcera vévodkyně z Arembergu byla neteří kardinála z Bouillonu.

Jeho rodina ve Francii na něj zuřila a všichni, kdo patřili k Arembergům v Nizozemí, ztratili jakoukoli zdrženlivost vůči tak blízkému příbuznému, který jejich pomoc a pohostinnost splácel tak okázalou proradností a tak hanebnou zištností. Tato nová nehoda z něj udělala tuláka, jenž bloudil od města k městu a z místa na místo, aniž věděl, kde se zastavit, až se nakonec usadil nedaleko Utrechtu, kde skoro nikoho nevídal. Oba milenci bloudili zase po svém. Nouze uhasila jejich lásku. Mésy zapomněl na svůj původní stav a hrál si na nevrlého manžela, až svou ženu týral, později ji opustil a každý z nich šel, kam mohl, svou cestou. Malá nezletilá byla vychována vévodkyní z Arembergu, svou babičkou, která ji provdala za falckraběte, mladšího syna sulzbašské větve, jejíž starší členové zemřeli bez mužských potomků. Ani oni sami nežili dlouho, ale zanechali potomstvo, jehož nejstarší je dnes falckým kurfiřtem.

Na začátku tohoto roku zemřely ve vysokém věku dvě velmi rozdílné ženy: paní z Pomponne, vdova po státním ministrovi, tchyně Torcyho a sestra Lavocata, o němž jsem mluvil (viz výše); byla to zbožná žena, žijící v ústraní, která milovala své tolary a nikdy nehrála velkou roli ani na velvyslanectvích, ani za ministerstva svého manžela, ačkoli spolu žili ve velké svornosti. Druhou byla paní z Mortagne, velmi sešlá, jejíž dům i vážnost byly už dávno opotřebované. O této svého druhu víle by bylo mnoho co říci, kdybych o ní už dost nemluvil.

Současně zemřeli také dva duchovní, stejně rozdílní jeden od druhého. Tressan, biskup z Le Mans, který měl úřad prvního almužníka Monsieura po slavném biskupovi z Valence Cosnacovi, zemřelém jako arcibiskup z Aix s modrou stuhou. Tressan byl chlapík velmi duchaplný, zcela obrácený k intrikám a ke kariéře, který měl velký vliv na Monsieura a hrál u něho velkou roli, aniž si tam získal úctu. Nahrabal tam spoustu obročí a žil hodně ve velkém světě. Nakonec se příliš odvážil měřit svůj vliv. Rytíř Lotrinský a markýz z Effiatu s ním nechtěli počítat a on s nimi také ne; byli silnější. Na biskupa se snesla příkoří a brzy i opovržení; bojoval, pak dlouho vrávoral; nakonec musel pustit kořist, aby nebyl vyhnán docela. Prodal svůj úřad abbému z Grancey a ze vzdoru se usadil v Le Mans, odkud ještě řídil, co mohl, a za nedostatku něčeho lepšího i provincii. Tam si nakonec hrál na svatouška a nashromáždil spoustu tolarů. Nezanedbal nic u jezuitů, aby dostal svého synovce za koadjutora, a nacpal ho vším, co mohl dát z kaplí a ohryzků obročí, takže jich ten nashromáždil přes třicet titulů najednou, které na něj kupil jeden po druhém. Toho synovce čekal lepší osud, ale biskup se ho nedočkal a neměl ani důvod v něj doufat, a zanechal tohoto abbého v záplatovaném rouchu a svého druhého synovce ve stoce. Ten sloužil v gendarmerii. Italský vkus, a to zcela nepokrytý,[13] ho vyhnal ze společnosti počestných lidí. Měl mnoho ducha, ale obráceného ke zlému. Uklouzly mu verše, které krále rozhněvaly a vedly k tomu, že byl vyhnán ze služby. Upadl potom do velké bídy, která mu poslou-

13. **Vysvětlivka:** „Italským vkusem" se v dobové francouzštině opisně označovala homosexualita.

žila za kazatele. Uchýlil se do jezuitského noviciátu. Vychází pěšky bez sluhy, velmi špatně oblečený a ještě hůř učesaný, takže ho při jeho krátkozrakosti lidé pokládají za stydlivého chudáka. Kariéra jeho bratra, arcibiskupa rouenského, na jeho osudu nic nezměnila, ale pomohla jeho synovi do tělesné gardy; ten zdědil tutéž básnickou žílu a byl by stihl týž osud jako jeho otec, kdyby vévodu z Ayen, jeho kapitána, s nímž sdílel provinění, bylo možné od něho oddělit. Oba si užili strachu v plné míře. I to bylo na dobu, kdy se to stalo, ještě hodně.

Druhým duchovním byl abbé ze Saint-Jacques, syn a vnuk obou kancléřů Aligre. Vrátím se k němu po krátké zajímavosti o jedinečném případu dvou kancléřů, otce a syna. Dějiny a soukromé paměti z vlády Ludvíka XIII. tak dobře vysvětlují nemilost kancléře ze Sillery,[14] který tak velkolepě vystupoval ve státních záležitostech za Jindřicha IV., jenž ho v prosinci 1606 a v lednu 1607 učinil strážcem pečetí a potom kancléřem, nemilost komtura ze Sillery, jeho bratra, který byl velvyslancem v Římě a ve Španělsku a zemřel jako kněz, a nemilost Puysieuxe, státního sekretáře, kancléřova syna, že ji zde jen zmiňuji. Tento úřad, jehož váha překážela maršálovi d'Ancre, který ovládal Marii Medicejskou, regentku za nezletilosti Ludvíka XIII., přivodil v různých dobách nemilost těm, kdo jím byli obdařeni, a ani Silleryho zásluhy ho před ní neuchránily. Pečeti přecházely do různých rukou a někdy je tytéž ruce držely víc než jednou. Du Vair, Mangot, konetábl z Luynes v posledních pěti měsících svého života, de Vic a Caumartin je měli každý jen krátce. Ludvík XIII., ještě plný dojmů z této praxe své nezletilosti, jíž se držel i poté, co se vymanil z tíživého jha královny matky, se přesto rozhodl po smrti Silleryho, k níž došlo 1. října 1624, obsadit úřad kancléře; nechtěl ale nikoho, jehož zásluhy by mohly vyniknout a nutit s ním počítat. Po Caumartinově smrti dal v lednu 1624 pečeti jednomu ze starých členů rady, protože neměl nikoho lepšího; ten byl právě takový, jakého ho Ludvík XIII. chtěl mít, aby z něho udělal kancléře, a v říjnu téhož roku ho jmenoval Silleryho nástupcem.

Tím starým členem rady byl Aligre. Pocházel z Chartres, byl vnukem lékárníka a synem muže, který na svůj nízký stav zbohatl obchodem, aniž vyšel z domu. Ten dal svého syna do služeb hraběte ze Soissons, po jehož smrti se syn stal správním poručníkem jeho syna.[15] Tato ochrana z něho udělala radu Velké rady, a jako první ze svého rodu, kdo nosil talár, dospěl potom až na státního radu a odtud vystoupil na první úřad talárového stavu z důvodů, které byly právě uvedeny. Nedokázal se v něm dlouho udržet. Královna matka, usmířená s králem, svým synem, chtěla dosa-

14. **Vysvětlivka:** Nicolas Brûlart, markýz ze Sillery (1544–1624), kancléř Francie od roku 1607; roku 1624 mu byly odňaty pečeti a spolu se synem Puysieuxem byl poslán do vyhnanství na své statky.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Správní poručník (*tuteur onéraire*) byl ten, kdo spravoval majetek nezletilého a odpovídal za něj. Čestný poručník (*tuteur honoraire*) naproti tomu jen dohlížel na výchovu nezletilého.

dit své chráněnce. Pečeti byly 1. června 1626 dány Marillacovi[16] a Aligre byl poslán domů do La Rivière, malého domu, který měl pod zámkem Pontgouin, statkem a venkovským sídlem biskupů z Chartres. Aligre zemřel v prosinci 1635 v La Rivière, aniž ho navzdory všem zvratům v držení pečetí kdy opustil, a tento dům La Rivière se v rukou jeho potomstva stal krásným zámkem a malým panstvím.

Je třeba poznamenat, že se oženil s Élisabeth Chapellier, sestrou pana Chapelliera, manželky Jacquese Turpina, otce a matky Élisabeth Turpin, manželky Michela Le Telliera, kancléře Francie;[17] tento kancléř byl tedy bratrancem druhého kancléře Aligra, syna prvního kancléře toho jména. Tento druhý kancléř Aligre byl radou Velké rady, intendantem v Caen, intendantem financí a na okamžik byl spolu s Morangisem přidružen pod titulem ředitele financí. Velmi mlád měl jedno pověření v Benátkách a později další, být jedním z králových komisařů na languedockých stavech, nakonec byl státním radou a děkanem rady a jako takový prvním z komisařů jmenovaných k asistenci při pečetění, když chtěl král po smrti kancléře Séguiera, k níž došlo v Saint-Germain-en-Laye 28. ledna 1672,[18] držet pečeti sám a úřad kancléře neobsadit. Le Tellier, státní sekretář pro válku od roku 1643 a brzy nato velmi mocný státní ministr, vynesl celým svým vlivem svého bratrance Aligra do úřadů, jimiž prošel, ačkoli to byl muž bez jakýchkoli zásluh a schopností a, jak se lidově říká, velmi ubohý člověk. Le Tellier velmi toužil nastoupit po Séguierovi. Louvois, jeho až příliš proslulý syn, byl státním sekretářem s právem nástupnictví; bylo mu tehdy dvaatřicet let; sám za sebe byl jako jeho otec státním ministrem a po smrti pana z Péréfixe, arcibiskupa pařížského, dostal úřad kancléře řádu. Měl pod otcem velký podíl na válce roku 1667 a na výbojích, které tehdy král učinil; na dalších měl podíl ještě úplnější; a v době uprázdnění úřadu kancléře on a jeho otec promýšleli a připravovali všechno pro onu slavnou válku, která byla vyhlášena v dubnu 1672 a po níž následovalo tolik rychlých výbojů v Holandsku.

Tato situace se otci i synovi, kteří si byli navzájem velkou pomocí, zdála příznivá. Přesto, ať už se král nechtěl připravit o otce v důležitých funkcích jeho úřadu na počátku tak velké války, nebo shledával Le Telliera, zvyklý na osmdesátileté kancléře, příliš mladým, protože mu ještě nebylo sedmdesát let, nedokázali to prosadit. Zároveň tlačeni králem, který se chystal odjet a postavit se do čela svých armád a který během velení nemohl nadále držet pečeti, zařídili, aby král dva dny před odjezdem

---

16. **Vysvětlivka:** Michel de Marillac († 1632), chráněnec Marie Medicejské, strážce pečetí 1626–1630; po „dni oklamaných" (listopad 1630) byl zatčen a roku 1632 zemřel ve vazbě v Châteaudunu. Nezaměňovat s pozdějším státním radou Marillacem.

17. **Vysvětlivka:** Michel Le Tellier (1603–1685), od roku 1643 státní sekretář pro válku, kancléř Francie 1677–1685, otec Louvoisův a arcibiskupa remešského; jako kancléř zpečetil v říjnu 1685 edikt z Fontainebleau, kterým byl zrušen edikt nantský, a krátce nato zemřel.

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 10).

dal pečeti Aligrovi, aniž jmenoval kancléře, jakožto služebně nejstaršímu ze státních radů a prvnímu komisaři asistujícímu při pečetění, které vykonával král; tak si podrželi uprázdněné místo a naději je obsadit díky bezvýznamnosti soupeře, který, jsa jim zavázán vším, i pečetěmi samými, by se nemohl a neodvážil zlobit; nebo, kdyby toho dosáhnout nemohli, náhle se obrátit k hotovému strážci pečetí, touto lžící na boty mu snadno zjednat uprázdněné místo a mít tak slaměného kancléře, který by jim pro to, čím jim byl a co jim dlužil, i pro svou slabomyslnost nikdy nemohl působit potíže. Drželi ho tak na provázku dvacet měsíců. Nakonec je nepatřičnost tak dlouhého uprázdnění a obtíže, na které u krále narazili ohledně Le Telliera, přiměly náhle se přiklonit k této druhé možnosti a Aligre byl v lednu 1674 jmenován kancléřem. Byl jím, a stále v úřadu, až do 25. října 1677, kdy zemřel ve Versailles ve věku přes pětaosmdesát let. Le Tellier pak dostal svou odvetu a o čtyři dny později po něm nastoupil. Těšil se z tohoto velkého místa osm let, v přízni a v plném tělesném i duševním zdraví, a zemřel uprostřed své skvělé rodiny ve svém malém domě v Chaville u Versailles 30. října 1685 ve věku třiaosmdesáti let.

Tento druhý kancléř Aligre, který se i se svými dětmi postupně domníval, že se zušlechtí, když změní H na D a bude se jmenovat d'Aligre,[19] měl druhého syna, který se záhy stal řeholníkem mezi řádovými kanovníky a který roku 1643 dostal opatství Saint-Jacques u Provins. Byl to muž duchaplný a vzdělaný, a ještě vynikající ctností, který se uzavřel ve svém opatství. Netrvalo dlouho a ukázala se podivná neschopnost jeho otce na místě kancléře, s nímž jeho sekretáři dělali, co chtěli, a tolik věcí za peníze, že se rodina vylekala a uviděla nutnost poručníka. Cizího člověka se bylo nutno obávat; nejstarší syn, slabomyslnější než otec, se nedokázal dostat dál než na dvorního referendáře a intendanta v Caen; bylo nutno sáhnout po druhém, a jménem krále, které Le Tellier použil, aby abbého ze Saint-Jacques vytáhl z kláštera, ačkoli se bránil, jak mohl, ho postavil ke kancléři a zmocnil ho být přítomen veškeré soukromé práci svého otce, který už nic nepodepsal a nic nerozhodl jinak než v jeho přítomnosti a jehož sekretářům král velmi výslovně zakázal vyhotovit cokoli bez abbého rozkazu ke každé jednotlivé listině. Tímto způsobem byl skutečným kancléřem a strážcem pečetí on, a byl jím výborným v přesnosti, poctivosti a schopnostech a svým duchem, mírností, skromností a snadnou přístupností uspokojil stejně všechny, kdo měli co činit s jeho otcem a s ním.

Po celou řadu let, co u kancléře byl, nevkročil z jeho domu, byl přítomen všemu, aby o všem rozhodoval a všechno řídil, a tu trochu času, kterou mohl ušetřit, věnoval Bohu, uzavřen ve svém pokoji, aniž přitom působil méně volně a méně příjemně ve společnosti v hodinách, kdy v ní byl povinen být. Jakmile otec zemřel, odnesl pečeti králi, jehož chvála a přání ho nedokázaly zdržet, stejně jako ho předtím nedokázaly

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon píše jednou Haligre, jindy Aligre; drželi jsme se pravopisu, který se obecně užívá.

přimět, aby přijal úřady nebo obročí, a tím méně biskupství. Zůstal několik dní, aby podal počet z mnoha věcí své rodině a panu Le Tellierovi, který se stal kancléřem, a vrátil se do Saint-Jacques, odkud ho už nic nedokázalo vyvést. Udržoval tam celou kázeň řehole, aniž od ostatních žádal víc než tuto přesnost, ale sám, aniž se odděloval od svých řeholníků při společných cvičeních, si neodpustil žádný druh askeze a dospěl nakonec k askezi starých anachoretů. Jeho almužny každoročně udivovaly svou hojností v poměru k jeho prostředkům, a tak žil, stále rostoucí v zásluhách, zbožňován ve svém domě a všude zvlášť uctíván, aniž kdy polevil, až do své smrti ve věku devadesáti šesti let, s myslí zcela neporušenou. Délka tak zázračného života v askezích všeho druhu, v mírnosti vedení, v půvabu rozhovoru, když byl nucen mluvit, v moudrosti chování a poučení, byla dalším zázrakem, jaký se nevídal od dob starých pouštních otců, ačkoli uprostřed obyčejné řádové komunity.

D'Antin ztratil svého nejstaršího syna Gondrina, který zanechal děti se sestrou vévody z Noailles, jež se o mnoho let později znovu provdala za hraběte z Toulouse. Byla tak zarmoucená, že onemocněla do té míry, že jí přinesli svátosti. Byla při tom celá její rodina a maršálka z Noailles, její matka, která ji vášnivě milovala, se rozplývala v slzách u nohou její postele, modlila se na kolenou nahlas a z celého srdce k Bohu a v přemíře bolesti mu nabízela sebe i všechny své děti, kdyby je chtěl vzít. La Vallière, který tam byl také, o kus dál, a uslyšel to, tiše vstal, šel k ní a řekl jí nahlas velmi soucitným tónem: „Madame, patří k nim i zeťové?"[20] Nikdo z přítomných neodolal výbuchu smíchu, který se zmocnil všech, i maršálky, k velmi směšnému pohoršení, které se okamžitě rozneslo po celém dvoře; nemocná se brzy zotavila a smálo se tomu o to víc.

Razilly zemřel dosti náhle v Marly. Dostatečně jsem ho představil, když jsem mluvil o úřadu prvního štolby vévody z Berry, který dostal, a o nespravedlivé nevoli, kterou nad tím pocítila paní vévodkyně z Berry. Velké výhody tohoto místa způsobily, že se o ně ucházeli lidé z nejpřednějších rodů. Mezi jinými se o ně přihlásili rytíř z Roye a markýz z Lévis, který zemřel jako vévoda a pair; oba dostali kladný slib z úst paní vévodkyně z Berry, o níž se dobře vědělo, že rozhodne za vévodu z Berry; oba se nám, jeden bez vědomí druhého, svěřili. Paní z Lévis, která měla tak velký podíl na sňatku paní vévodkyně z Berry, podporovaná vévodou z Chevreuse, svým otcem, a vévodou z Beauvilliers, a sama účastnice všech soukromých chvil krále u paní z Maintenon, si nedovedla představit, že by o tom mohlo být pochyb; hrabě a hraběnka z Roucy stejně tak, se zbytkem vlivu pana z La Rochefoucauld a s postavením Pontchartrainů. Zatímco si tím lichotili, d'Antina napadlo promluvit s vévodou a paní vévodkyní z Berry o Sainte-Maurovi, svém bratranci, který zůstal nemocný ve Versailles, a prosadil ho. Oba uchazeči, tak jistí svou věcí díky slibu, který dostali, byli

20. **Vysvětlivka:** La Vallière (Charles-François de La Baume Le Blanc) byl sám zetěm maršálky: byl ženatý s její dcerou Marie-Thérèse de Noailles.

podivně překvapeni a tak dotčeni, že slib rozhlásili, a nespokojeni s málo uměřeným povykem, který o tom nadělali, nezdrželi se a řekli svůj názor paní vévodkyni z Berry, jejíž rozpaky a vztek byly nesmírné, zejména vůči hraběnce z Roucy a paní z Lévis, které s ní mluvily krajně zvysoka, až jí řekly, že po tomto kousku jí už budou jen dělat poklonu na veřejných místech a nikde jinde, protože už nikdy nebudou ji potřebovat ani na ní záviset. Ona si zase stěžovala na nedostatek úcty; ale nikdo ji neměl rád, nikdo si jí nevážil a nikdo s ní nepočítal; vědělo se, jak si stojí u krále, u paní z Maintenon a v podstatě i u paní Dauphine. Král se do toho nemíchal a svět usoudil, že má jen to, co si zasloužila. Přesto se bála soukromých chvil paní z Lévis a nějaký čas nato se s ní chtěla sama sblížit, potom k ní dát promluvit. Její pokusy o sblížení byly odmítnuty s pohrdáním; nikdy jí to neodpustila. Paní z Lévis se tomu vysmívala a zachovávala příliš málo zdrženlivosti v řečech, a dokonce i v chování, když se ocitly na týchž místech. Sainte-Maure musel dát Razillyho dětem čtyřicet tisíc tolarů; všechny byly dobře urostlé, počestné a ve službě a nejstarší dostal generální místodržitelství Touraine, které měl jeho otec.

Mluvil jsem zde tak často o maršálovi Catinatovi, o jeho ctnosti, moudrosti, skromnosti, nezištnosti, o tak vzácné výši jeho smýšlení a o jeho velkých vojevůdcovských schopnostech, že mi nezbývá než říci o jeho smrti ve velmi pokročilém věku, aniž se oženil nebo nabyl jakéhokoli bohatství, v jeho malém domě v Saint-Gratien u Saint-Denis, kam se uchýlil, odkud už několik let nevycházel a kde už skoro nikoho nechtěl přijímat. Svou prostotou, střídmostí, pohrdáním světem, pokojem své duše a vyrovnaností svého jednání tam připomínal ony velké muže, kteří se po nejzasloužilejších triumfech klidně vraceli ke svému pluhu, stále milující svou vlast a málo citliví k nevděku Říma, jemuž tak dobře sloužili. Catinat obrátil svou filozofii k užitku velkou zbožností. Měl ducha, zdravý úsudek, zralou rozvahu a nikdy nezapomněl, jak málo byl. Jeho šaty, povozy, nábytek, dům, všechno bylo krajně prosté; prostý byl i jeho výraz a celé jeho vystupování. Byl vysoký, snědý, hubený, s výrazem zamyšleným, dosti pomalým a dosti skromným, s krásnýma a velmi duchaplnýma očima. Želel okázalých chyb, které viděl bez ustání následovat jednu za druhou, soustavného vymírání veškeré soutěživosti, přepychu, prázdnoty, nevědomosti, směšování stavů, inkvizice dosazené na místo policie; viděl všechna znamení zkázy a říkal, že jen velmi nebezpečný vrchol nepořádku může nakonec do tohoto království vrátit pořádek.

Magnac, generálporučík, inspektor jízdy a guvernér Mont-Dauphin, zemřel v téže době ve velmi vysokém věku. Mluvil jsem o něm víc než jednou, zejména v souvislosti s bitvou u Friedlingenu, kterou Villars, zoufalý pod stromem velmi daleko, považoval za prohranou a kdy mu Magnac oznámil, že ji vyhrál, takže nemám co dodat.

Lussan, který byl ve službách pana Prince, jenž mu roku 1688 z milosti zjednal jmenování rytířem řádu, a o němž jsem rovněž mluvil jinde, zemřel také v téže době ve věku osmdesáti čtyř nebo osmdesáti pěti let.

Kapitola čtvrtá

Paní Dauphine naposledy v Marly. — Pan Vévoda přichází o oko. — Návrat do Versailles. — Velmi podivně ztracená tabatěrka. — Paní Dauphine nemocná. — Paní Dauphine mění zpovědníka a přijímá svátosti. — Smrt paní Dauphine. — Chvála, rysy a povaha paní Dauphine. — Král v Marly. — Dauphin ve Versailles, pak v Marly. — Stav dauphina, kterého vidím naposledy. — Dauphin nemocný. — Dauphin pokládá Boudina za dobře zpraveného. — Boulduc; kdo to byl; soudí, že Boudin byl dobře zpraven. — Smrt dauphina. — Chci všeho zanechat a odejít ode dvora i ze světa; paní ze Saint-Simon mi v tom moudře brání. — Chvála, rysy a povaha dauphina.

Král, jak jsem řekl, odjel v pondělí 18. ledna do Marly. Paní Dauphine se tam dostavila časně s velkým otokem ve tváři a hned po příjezdu ulehla. V sedm hodin vstala, protože král chtěl, aby vedla salon. Hrála tam v domácím oděvu, celá zavinutá v čepci, viděla se s králem u paní z Maintenon krátce před jeho večeří a odtamtud se vrátila do lůžka, kde povečeřela. Nazítří 19. vstala jen proto, aby hrála v salonu a viděla se s králem, a odtamtud se opět vrátila do lůžka a povečeřela v něm. Dvacátého otok splaskl a bylo jí lépe; trpívala jím dosti často, protože měla zkažené zuby. V následujících dnech žila jako obvykle.

V sobotu 30. jeli dauphin a vévoda z Berry s panem Vévodou na nadháňku. Dost mrzlo; náhoda chtěla, že vévoda z Berry stál na kraji velmi velkého a dlouhého rybníka a pan Vévoda na druhé straně, hodně daleko, přímo naproti němu. Vévoda z Berry vystřelil; jedno brokové zrno sklouzlo po ledu, odrazilo se, doletělo až k panu Vévodovi a vyrazilo mu oko. Král se o té nehodě dozvěděl ve svých zahradách. Nazítří, v neděli, šel vévoda z Berry padnout na kolena před paní Vévodkyní. Předchozího dne se tam neodvážil jít, ani od té doby navštívit pana Vévodu, který to neštěstí nesl s velkou trpělivostí. Král ho navštívil v neděli, stejně tak dauphin a paní Dauphine, která tam byla už předchozího dne. Vrátili se tam i nazítří, v pondělí 1. února. Král zašel také k paní Vévodkyni a odjel zpět do Versailles. Paní Princezna, celá její rodina a několik dam, s nimiž se paní Vévodkyně důvěrně stýkala, se usadily v Marly. Vévoda z Berry byl krutě zarmoucen. Pan Vévoda byl dosti dlouho a dosti vážně nemocen, hned nato dostal ještě v Marly spalničky a po jisté přestávce, kdy se uzdravoval, v Saint-Maur neštovice.

V pátek 5. února daroval vévoda z Noailles paní Dauphine velmi pěknou tabatěrku plnou výtečného španělského tabáku; ochutnala ho a shledala ho velmi dobrým. Bylo to ke konci dopoledne; když vešla do svého kabinetu, kam nikdo nechodil, položila tu tabatěrku na stůl a nechala ji tam. K večeru na ni přišla horečka se zim-

nicí. Ulehla a nemohla vstát ani k tomu, aby po večeři šla do králova kabinetu. V sobotu 6. paní Dauphine, která měla horečku celou noc, přesto vstala ve svou obvyklou hodinu a strávila den jako obvykle, ale večer ji horečka zase přepadla. Celou noc trvala jen mírně a v neděli 7. ještě méně; ale kolem šesté večer ji náhle chytila bolest pod spánkem, která nezabírala ani plochu mince za šest sou, ale byla tak prudká, že dala krále, který ji přicházel navštívit, poprosit, aby nevcházel. Tato zuřivá bolest trvala bez ustání až do pondělí 8. a odolala tabáku kouřenému i žvýkanému, velkému množství opia i dvěma pouštěním žilou z paže. Horečka se projevila silněji, když bolesti trochu polevily; paní Dauphine řekla, že trpěla víc než při porodu.

Tak prudký stav vyvolal v její komnatě šuškání o tabatěrce, kterou jí daroval vévoda z Noailles. Když toho dne, kdy ji dostala a kdy na ni přišla horečka, totiž v pátek 5., uléhala, mluvila o ní se svými dámami, velmi chválila tabatěrku i tabák a pak řekla paní z Lévis, aby jí ji došla přinést z kabinetu, kde ji najde na stole. Paní z Lévis tam šla a nenašla ji; a abych to zkrátil: přes všechno možné pátrání ji od chvíle, kdy ji paní Dauphine nechala v kabinetu na tom stole, už nikdo nikdy nespatřil. To zmizení se zdálo velmi podivné hned ve chvíli, kdy se na ně přišlo, ale marné pátrání, které se v něm dále vedlo, a po něm tak podivné a tak rychlé příhody vzbudily ta nejčernější podezření. Nedosáhla až k tomu, kdo tabatěrku daroval, anebo byla tak všeobecně a tak přísně držena na uzdě, že se ho nedotkla. Šuškání se dokonce omezilo na nevelký okruh. Stále se mnoho doufalo od princezny, kterou všichni zbožňovali a na jejímž životě různým způsobem, podle různého postavení těch, kdo ten malý okruh tvořili, závisela jejich budoucnost. Šňupala tabák bez králova vědomí, a to s důvěrou, protože paní z Maintenon o tom věděla; ale bylo by jí to u krále způsobilo opravdovou nepříjemnost, kdyby na to přišel; a právě toho se obávali, kdyby se rozhlásilo, jak podivně se ta tabatěrka ztratila.

V noci z pondělí na úterý 9. února – a pak po celý ten den, během něhož král mnohokrát přistoupil k lůžku – byla velká malátnost, silná horečka, krátká probuzení s obluzenou hlavou a na kůži několik skvrn, které vzbudily naději, že jde o spalničky, protože jich bylo mnoho a v téže době jimi ve Versailles a v Paříži onemocnělo množství známých osob. Noc z úterý na středu 10. proběhla tím hůř, že naděje na spalničky se již rozplynula. Král přišel hned ráno k paní Dauphine, které bylo podáno dávidlo. Účinkovalo, jak si jen bylo lze přát, ale žádnou úlevu nepřineslo. Dauphina, který se nehnul od jejího lůžka, přiměli, aby sešel do zahrad nadýchat se vzduchu, který velmi potřeboval, ale úzkost ho okamžitě přivedla zpět do komnaty. K večeru se nemoc zhoršila a v jedenáct hodin přišel značný nový nápor horečky. Noc byla velmi zlá. Ve čtvrtek 11. února vešel král v devět hodin ráno k paní Dauphine, od níž paní z Maintenon téměř neodcházela, leda v době, kdy byl král u ní. Princezně bylo tak zle, že se rozhodlo promluvit s ní o přijetí svátostí. Ač byla jakkoli zmožená, byla tím překvapena; ptala se na svůj stav, odpovídali jí co nejméně děsivě, ale od návrhu ne-

ustoupili a pomalu jí uváděli důvody, proč to neodkládat. Poděkovala za upřímnost té rady a řekla, že se připraví.

Za malou chvíli se začali obávat záchvatů. Otec La Rue, jezuita, její zpovědník, kterého, jak se vždycky zdálo, měla ráda, k ní přistoupil a nabádal ji, aby se zpovědí neotálela. Podívala se na něj, odpověděla, že mu dobře rozumí, a tím to skončilo. La Rue jí navrhl, aby se vyzpovídala hned, a nedostal žádnou odpověď. Jako muž bystrý vycítil, oč jde, a jako muž dobrý to okamžitě obrátil. Řekl jí, že snad cítí jakýsi odpor zpovídat se jemu, že ji zapřísahá, aby se nijak nepřemáhala, a hlavně aby se v tom ničeho neobávala; že jí ručí, že všechno vezme na sebe; že ji jen prosí, aby mu řekla, koho si přeje, a že pro něj sám dojde a přivede ho. Tu mu dala najevo, že by se ráda vyzpovídala panu Baillymu, knězi misijní kongregace při versailleské farnosti.[1] Byl to vážený muž, který zpovídal to nejpříkladnější, co bylo u dvora, a který, řečeno tehdejší mluvou, nebyl prost podezření z jansenismu, ačkoli to bylo mezi těmi *barbichety* velmi vzácné. Zpovídal paní du Châtelet a paní z Nogaretu, dámy paláce, od nichž o něm paní Dauphine občas slyšela. Ukázalo se, že Bailly odjel do Paříže. Princezna se zdála tím zarmoucena a chtěla na něj počkat; ale když jí otec de La Rue domluvil, že je dobré neztrácet drahocenný čas, který budou moci, až přijme svátosti, užitečně využít lékaři, požádala o jednoho rekolekta, který se jmenoval otec Noël;[2] otec La Rue pro něj okamžitě sám došel a přivedl jí ho.

Lze si představit, jaký rozruch ta změna zpovědníka v tak kritické a tak hrozivé chvíli způsobila a co všechno dala lidem na mysl. Vrátím se k tomu později. Nesmím přerušovat vyprávění tak poutavé a tak neblaze pozoruhodné. Dauphin podlehl. Skrýval svou nemoc, dokud mohl, aby nemusel opustit lůžko paní Dauphine. Horečka, příliš silná, než aby se dala déle tajit, ho zastavila, a lékaři, kteří ho chtěli ušetřit pohledu na hrůzy, jež předvídali, nezanedbali nic, sami i prostřednictvím krále, aby ho udrželi v jeho pokojích a chvíli co chvíli ho tam posilovali smyšlenými zprávami o stavu jeho choti.

Zpověď byla dlouhá. Hned po ní bylo uděleno poslední pomazání a vzápětí svaté viatikum, jemuž šel král naproti k úpatí velkého schodiště. O hodinu později paní Dauphine požádala, aby se nad ní konaly modlitby za umírající. Řekli jí, že v takovém stavu vůbec není, a slovy útěchy ji nabádali, aby se pokusila znovu usnout. Anglická královna[3] přijela časně odpoledne; vedli ji galerií do salonu, který ji odděluje od komnaty, kde ležela paní Dauphine. Král a paní z Maintenon byli v tomto sa-

---

1. **Vysvětlivka:** Kněží misijní kongregace (lazaristé), založené svatým Vincencem z Pauly, spravovali farnost ve Versailles; *barbichets* je Saint-Simonova obvyklá posměšná přezdívka pro lazaristy.

2. **Vysvětlivka:** Rekolekti byli reformní větví františkánů. Paní Dauphine tím odmítla nejen svého zpovědníka, ale i jezuitský řád, z něhož byl i zpovědník králův.

3. **Vysvětlivka:** Marie Beatrix Modenská (1658–1718), vdova po Jakubu II. Stuartovi, žila po svržení svého manžela (1688) s exilovým dvorem v Saint-Germain-en-Laye; z jejích dětí přežily dětství syn Jakub (III.) a dcera Ludovika Marie. Zemřela v Saint-Germain na rakovinu prsu.

lonu, kam nechali vejít lékaře, aby se v jejich přítomnosti poradili; bylo jich sedm, ze dvora nebo povolaných z Paříže. Všichni jednomyslně doporučili pustit žilou z nohy před dalším náporem horečky, a kdyby to nemělo žádoucí účinek, podat ke konci noci dávidlo. Žilou z nohy se pouštělo v sedm hodin večer. Nápor přišel; shledali ho méně prudkým než ten předchozí. Noc byla krutá. Král přišel k paní Dauphine velmi časně. Dávidlo, které užila kolem deváté, mělo malý účinek. Den uběhl v příznacích jeden horší než druhý; vědomí se vracelo jen ve vzácných chvílích. Úplně k večeru se v komnatě, kam pustili mnoho lidí, ačkoli tam byl král, začala blouznit; král krátce předtím, než skonala, odešel, u úpatí velkého schodiště nasedl do kočáru s paní z Maintenon a paní z Caylusu a odjel do Marly. Oba byli v nejtrpčím zármutku a neměli sílu vejít k dauphinovi.

Nikdy nepřišla princezna tak mladá tak dobře poučena a nikdy žádná lépe nevyužila poučení, jichž se jí dostalo. Její obratný otec, který náš dvůr důkladně znal, jí ho vylíčil a naučil ji jediný způsob, jak v něm být šťastná. Mnoho přirozeného a hbitého ducha jí v tom pomohlo a mnoho milých vlastností jí získalo srdce, zatímco její osobní postavení vůči manželovi, vůči králi a vůči paní z Maintenon jí přineslo pocty ctižádosti. Dovedla na tom pracovat od prvních chvil po svém příjezdu; nepřestala v té tak užitečné práci, dokud žila, a neustále sklízela všechny její plody. Mírná, nesmělá, ale obratná, dobrá až k obavě způsobit komukoli sebemenší bolest, a přestože byla tak lehkomyslná a živá, velmi schopná dalekosáhlých záměrů a vytrvalosti na nejdelší trati; nucenost až do stísněnosti, jejíž celou tíhu cítila, jako by ji nic nestála. Vstřícnost jí byla vrozená, plynula z ní samovolně; měla ji dokonce i ke svému dvoru.

Přísně vzato, ošklivá, s povislými tvářemi, příliš vystouplým čelem, nosem, který nic neříkal, s velkými, kousavými rty, s kaštanově hnědými vlasy a obočím velmi pěkně rostlými, s nejvýmluvnějšíma a nejkrásnějšíma očima na světě, s několika zuby, a to všemi zkaženými, o nichž mluvila a jimž se posmívala první, s nejkrásnější pletí a nejkrásnější kůží, s malými ňadry, ale obdivuhodnými, s dlouhým krkem s náznakem voletu, který jí vůbec neslušel špatně, s půvabným, ladným a majestátním držením hlavy a stejným pohledem, s nejvýraznějším úsměvem, s postavou vysokou, oblou, štíhlou, volnou, dokonale stavěnou, s chůzí bohyně kráčející po oblacích; nesmírně se líbila. Půvaby se samy rodily ze všech jejích kroků, ze všech jejích způsobů i z jejích nejvšednějších řečí. Vzhled vždy prostý a přirozený, dosti často naivní, ale okořeněný duchem, okouzloval s onou nenuceností, kterou v sobě měla, až ji přenášela na všechno, co se k ní přiblížilo.

Chtěla se líbit i lidem nejzbytečnějším a nejprostřednějším, aniž se zdálo, že o to usiluje. Člověk byl v pokušení věřit, že patří celá a jen těm, s nimiž právě byla. Její mladá, živá, čilá veselost oživovala všechno a její lehkost nymfy ji nesla všude jako vír, který vyplňuje několik míst najednou a vnáší do nich pohyb a život. Zdobila všechna představení, byla duší slavností, zábav a plesů a uchvacovala tam půvabem, přesností

Vévodkyně z Bourgogne (1685–1712), od roku 1711 paní Dauphine. Dílna Bernarda Picarta, 1702. Rijksmuseum, Amsterdam.

a dokonalostí svého tance. Měla ráda hru, bavila se drobnou hrou, protože ji bavilo všechno; dávala přednost vysoké hře, byla v ní poctivá, přesná, nejlepší hráčka na světě a v okamžiku prohlédla hru každého; stejně veselá a pobavená, když odpoledne předčítala vážné knihy, rozmlouvala o nich a vyšívala se svými vážnými dámami; tak se říkalo nejstarším z jejích dam paláce. Nešetřila ničeho, ani svého zdraví, nezapomněla ani na ty nejmenší věci, a to neustále, aby si získala paní z Maintenon a skrze ni krále. Její povolnost k nim neměla obdoby a ani na okamžik nepolevila. Provázela ji veškerou diskrétností, kterou jí dávala znalost obou, nabytá studiem a zkušeností, pokud jde o míru žertu nebo zdrženlivosti, jež byla na místě. Svou zábavu, své pohodlí, opakuji, i své zdraví – všechno jim obětovala. Touto cestou si s nimi získala takovou důvěrnost, k jaké se žádné z králových dětí, ba ani levobočci, nemohlo ani přiblížit.

Na veřejnosti vážná, odměřená, uctivá ke králi a v nesmělé slušnosti k paní z Maintenon, kterou nikdy neoslovovala jinak než *teto*, aby roztomile smísila hodnost a přátelství. V soukromí štěbetavá, poskakující, poletující kolem nich, hned posazená na opěradle křesla jednoho nebo druhého, hned dovádějící jim na klíně; skákala jim kolem krku, objímala je, líbala, laskala, cuchala, tahala je za bradu, trápila je, přehrabovala se v jejich stolech, papírech, dopisech, otvírala je, někdy je četla proti jejich vůli, podle toho, jak viděla, že mají náladu se tomu smát, a někdy k nim i něco

poznamenala. Byla připuštěna ke všemu, i k přijímání kurýrů, kteří přinášeli nejdůležitější zprávy; vcházela ke králi v kteroukoli hodinu, i na chvíli během rady; byla užitečná i osudná ministrům samým, ale vždy nakloněna vyhovět, posloužit, omluvit, prokázat dobro, ledaže by byla prudce popuzena proti někomu, jako byla proti Pontchartrainovi, jemuž před králem někdy říkala *Váš ošklivý jednooký*, nebo nějakou závažnou příčinou, jako tomu bylo proti Chamillartovi. Byla tak svobodná, že když jednou večer slyšela krále a paní z Maintenon s náklonností mluvit o anglickém dvoře v době, kdy se začalo doufat v mír prostřednictvím královny Anny, dala se do řeči: „Teto, musí se uznat, že v Anglii vládnou královny lépe než králové, a víte proč, teto?“ – a pořád pobíhajíc a poskakujíc: „Protože za králů vládnou ženy a za královen muži.“ Obdivuhodné je, že se tomu oba zasmáli a shledali, že má pravdu.

Nikdy bych se neodvážil zapsat do vážných Pamětí příhodu, kterou se chystám vyprávět, kdyby lépe než kterákoli jiná neukazovala, jak daleko to dotáhla v tom, že si před nimi troufala všechno říct i všechno udělat. Jinde jsem popsal, jak král a paní z Maintenon u ní obvykle sedávali. Jednoho večera, kdy byla ve Versailles komedie, princezna, když se bohatě vymluvila všemi možnými jazyky, uviděla vcházet Nanon, onu bývalou komornou paní z Maintenon, o níž jsem se zmínil víc než jednou,[4] a ihned se postavila, celá ve velkém dvorním šatě, jak byla, a vystrojená, zády ke krbu, opřená o malou zástěnu mezi oběma stolky. Nanon, která měla jednu ruku jakoby v kapse, přešla za ni a jako by poklekla. Král, který byl nejblíž, si toho všiml a zeptal se, co to tam dělají. Princezna se dala do smíchu a odpověděla, že dělá to, co dělává často ve dnech komedie. Král naléhal. „Chcete to vědět,“ odvětila, „když jste si toho dosud nevšiml? Dávám si vodní klystýr.“ – „Cože,“ zvolal král a umíral smíchy, „Vy si tady teď dáváte klystýr?“ – „Ano, opravdu,“ řekla. – „A jak to děláte?“ A už se všichni čtyři smáli z plna srdce. Nanon nosila stříkačku připravenou pod sukněmi, vyhrnula sukně princezny, která je držela, jako by se ohřívala, a vsunula jí klystýr. Sukně spadly zpět a Nanon si stříkačku odnesla zase pod svými; nebylo nic znát. Nevšimli si toho, nebo se domnívali, že Nanon upravuje něco na jejím oděvu. Překvapení bylo nesmírné a oba to shledali velmi zábavným. Zvláštní je, že s tím klystýrem chodila na komedii, aniž měla potřebu ho vypustit, někdy ho dokonce vypustila až po králově večeři a po kabinetu; říkala, že ji to osvěžuje a brání tomu, aby ji v místnosti, kde se hraje komedie, rozbolela hlava z dusna.[5] Ani po odhalení se nijak nezdržovala víc než předtím. Znala je dokonale, a přesto viděla a cítila, co je paní z Maintenon a slečna Choinová.

Jednou večer, když se chystala ulehnout, kde ji čekal monseigneur vévoda z Bourgogne, a štěbetala na nočním stolci s paní z Nogaretu a paní du Châtelet, které mi

---

4. **Vysvětlivka:** Nanon Balbien, dlouholetá důvěrná komorná paní z Maintenon, která pro svůj vliv na paní byla u dvora obletovaná.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Touffeur*: horko.

to nazítří vyprávěly – a právě tam se nejraději svěřovala –, mluvila s nimi s obdivem o štěstí těch dvou víl a pak se smíchem dodala: „Chtěla bych umřít dřív než pan vévoda z Bourgogne, ale přesto vidět, co by se tu dělo; jsem si jistá, že by si vzal šedou sestru[6] nebo vrátnou od sester Navštívení.“[7] Stejně pozorná k tomu, aby se líbila monseigneurovi vévodovi z Bourgogne, jako králi samému, ačkoli často příliš troufalá a příliš spoléhající na jeho vášeň k ní a na mlčení všech, kdo se k ní mohli přiblížit, brala nejživější zájem o jeho osobní velikost a o jeho slávu. Viděli jsme, jak hluboce se jí dotkly události tažení u Lille a jeho následky, co všechno udělala, aby ho pozvedla, a jak mu byla užitečná v tolika tak podstatných věcech, za něž jí byl, jak jsme nedávno vyložili, zcela zavázán. Král se bez ní nemohl obejít. V soukromí mu všechno chybělo, když ji zábavné výlety, které měla podle králova přání, z jeho něhy a ohledu k ní, často podnikat pro své rozptýlení, zdržely od toho, aby byla s ním; a dokonce i při jeho veřejné večeři, když na ní výjimečně chyběla, bylo to znát na mraku vážnosti a mlčení, který zahalil celou královu osobu. Proto, ať měla k takovým výletům jakoukoli zálibu, byla v nich velmi střídmá a vždy si je dávala nařídit. Velmi dbala na to, aby se s králem viděla při odjezdu i po návratu; a když ji nějaký zimní ples nebo letní výlet zdržel přes noc, zařídila vše tak dobře, že šla krále obejmout, jakmile se probudil, a bavila ho vyprávěním o slavnosti.

Tolik jsem se jinde rozepsal o tom, v jaké stísněnosti žila ze strany Monseigneura a celého jeho zvláštního dvora, že z toho nebudu nic opakovat, leda to, že velká část dvora na tom nic nepoznala, tak pečlivě to skrývala nenuceností vůči němu, důvěrností k tomu, co jí v tom dvoře bylo nejvíc nepřátelské, a volností v Meudonu mezi nimi, ovšem s nekonečnou pružností a mírou. Proto to také dobře cítila a od Monseigneurovy smrti si dobře slibovala, že jim to oplatí. Jednou večer ve Fontainebleau, kde byly všechny dámy princezen po večeři v témž kabinetu jako ona a král, švadronila všemi možnými jazyky a tropila sto dětinství, aby pobavila krále, který v tom měl zálibu; tu si všimla, že paní Vévodkyně a paní princezna de Conti se na sebe dívají, dávají si znamení a krčí rameny s výrazem pohrdání a opovržení. Když král vstal a odešel jako obvykle do zadního kabinetu nakrmit své psy, odkud se pak vracel dát princeznám dobrou noc, vzala paní Dauphine jednou rukou paní ze Saint-Simon a druhou paní z Lévis, a ukazujíc jim paní Vévodkyni a paní princeznu de Conti, které stály jen pár kroků opodál, jim řekla: „Viděly jste to, viděly jste to? Vím stejně dobře jako ony, že všechno, co jsem říkala a dělala, nemá zdravý rozum a že je to ubohé, ale on potřebuje hluk a takové věci ho baví;“ a hned, opírajíc se o jejich paže, začala poskakovat a prozpěvovat: „*Hé, já se tomu směju! Hé, já si z nich dělám legraci! A*

6. **Vysvětlivka:** Šedé sestry (*sœurs grises*) – lidové označení Dcer křesťanské lásky svatého Vincence z Pauly podle jejich šedého šatu; ošetřovaly chudé a nemocné.

7. **Vysvětlivka:** *Tourière* — řeholní sestra obstarávající styk kláštera s vnějším světem (vrátná u otáčecí schránky). „Dcery svaté Marie“ jsou řád Navštívení Panny Marie (salesiánky), jehož řeholnice nosily černý šat s křížem na prsou.

budu jejich královnou, a nic po nich nechci, ani teď, ani nikdy, a budou se mnou muset počítat, a budu jejich královnou;“ skákala, vyskakovala a radovala se ze všech sil. Ty dámy na ni potichu volaly, aby mlčela, že ji ty princezny slyší a že všechno, co tam je, vidí, co dělá, a dokonce jí řekly, že je blázen, neboť od nich snesla všechno; ona však skákala ještě víc a prozpěvovala ještě hlasitěji: „Hé, já si z nich dělám legraci! Nic po nich nechci a budu jejich královnou,“ a přestala, teprve když se král vrátil. Běda! Věřila tomu, ta půvabná princezna, a kdo by tomu nevěřil s ní? Bohu se zalíbilo k našemu neštěstí rozhodnout brzy nato jinak. Byla tak daleko od toho, aby na to pomyslila, že na Hromnice, kdy byla ve své komnatě téměř sama s paní ze Saint-Simon – téměř všechny dámy odešly napřed do kaple a paní ze Saint-Simon zůstala, aby ji tam doprovodila na kázání, protože vévodkyně du Lude měla dnu a hraběnka z Mailly tam nebyla a paní ze Saint-Simon je vždy zastupovala –, začala paní Dauphine mluvit o množství lidí od dvora, které znala a kteří zemřeli, pak o tom, co bude dělat, až bude stará, jaký život povede, že z jejích mladých let už zbude jen paní ze Saint-Simon a paní z Lauzunu, že spolu budou rozmlouvat o tom, co viděly a co dělaly; a v tom rozhovoru pokračovala, dokud neodešla na kázání.

Opravdu milovala vévodu z Berry, milovala i vévodkyni z Berry a počítala s tím, že s ní bude zacházet jako s vlastní dcerou. Měla velké ohledy k Madame a něžně milovala Monsieura, který ji miloval stejně a neustále jí obstarával všechny zábavy a všechna potěšení, jaká mohl; a to všechno přešlo na vévodu z Orléans, o něhož projevovala opravdový zájem, nezávisle na svazku, který se později utvořil mezi ní a vévodkyní z Orléans; skrze ni se dozvídali tisíce věcí o králi a paní z Maintenon a pomáhali si jimi. Zachovala si velkou náklonnost k panu Savojskému a paní Savojské, která z ní jiskřila, i ke své zemi samé, někdy i proti své vůli. Její síla a prozíravost se zvlášť ukázaly ve všem, co se odehrálo v době roztržky a po ní.[8] Král měl ohled vyhýbat se v její přítomnosti každé řeči, která se mohla týkat Savojska, a ona všechno umění výmluvného mlčení, které několika vzácně uniklými rysy dávalo pocítit, že je celá Francouzka, ačkoli zároveň dávala pocítit, že ze srdce nemůže vypudit otce ani svou zemi. Viděli jsme, jak úzce byla spjata s královnou, svou sestrou, přátelstvím, zájmy i dopisováním.

Při tolika velkých, výjimečných a tak milých stránkách měla i stránky princezny a ženy – nikoli co do věrnosti a spolehlivosti v zachování tajemství, v tom byla studnou, ani co do ohleduplnosti k zájmům druhých, ale pokud jde o lidštější stíny obrazu. Její přátelství se řídilo jejím stykem, zábavou, zvykem a potřebou; neviděl jsem, že by z toho vyjímala kohokoli kromě paní ze Saint-Simon; sama to přiznávala s půvabem a upřímností, které tu podivnou vadu u ní činily téměř snesitelnou. Chtěla se, jak bylo řečeno, líbit všem; ale nedokázala se ubránit tomu, aby se jí někteří také

8. **Vysvětlivka:** Roku 1703 přešel vévoda savojský Viktor Amadeus II., otec paní Dauphine, ve válce o španělské dědictví od Francie na stranu císaře; následovala válka Francie se Savojskem.

nelíbili. Po příjezdu a ještě dlouho byla držena ve velké odloučenosti, ale už tehdy se k ní přibližovaly staré takzvané kajícnice, jejichž romantický duch zůstal přinejmenším galantní, i když stařecká zchátralost z nich vyhnala rozkoše; postupně, když se pak víc oddala světu, vybíraly se osoby jejího věku, jež ji obklopovaly, většinou méně pro ctnost než podle přízně. Přirozená povolnost princezny se nechávala přizpůsobit osobám, které jí byly nejdůvěrnější; a čehož se nedovedlo využít, stejně ji těšila a stejně volně a pobaveně se cítila při rozumných odpoledních, prokládaných předčítáním a užitečnými rozhovory, to jest zbožnými nebo dějepisnými, se staršími dámami, které u ní byly, jako při svobodnějších a kradmých řečech těch druhých, které ji spíš strhávaly, než že by se jim oddávala, zdržována svou přirozenou nesmělostí a zbytkem jemnocitu. Je však pravda, že to stržení zašlo velmi daleko a že princezna méně milá a méně všeobecně milovaná, abych neřekl zbožňovaná, by se ocitla v krutých nesnázích. Její smrt na tato tajemství dobře ukázala a odhalila celou krutost tyranie, kterou král nepřestával vykonávat nad dušemi své rodiny. Jaké bylo jeho překvapení, jaké překvapení dvora, když v těch tak strašných chvílích, kdy se už člověk bojí jen toho, co po nich následuje, a kdy všechno přítomné mizí, chtěla k přijetí posledních svátostí změnit zpovědníka a dokonce zavrhla celý jeho řád! Jinde jsme viděli, že v nevědomosti byli jen její manžel a král, že paní z Maintenon v ní nebyla a že jí velmi záleželo na tom, aby v ní oba hluboce setrvali, zatímco princezně sama naháněla strach z nich; ale milovala, nebo spíše zbožňovala princeznu, jejíž způsoby a kouzlo jí získaly srdce; bavila jí krále, což jí samé bylo velmi užitečné; sama se jí bavila, a – což je naprostá pravda, ačkoli překvapivá – opírala se o ni a někdy se s ní radila. Při vší té galantnosti se nikdy nezdálo, že by se žena méně starala o svůj vzhled a méně o něj dbala a pečovala; toaletu měla hotovou v okamžiku a i to málo, co trvala, bylo jen kvůli dvoru; o šperky a parádu se starala jen kvůli plesům a slavnostem, a co jich nosila jindy, a to co nejméně, činila jen z ohledu ke králi.

S ní pohasla radost, zábavy, ba i rozptýlení a všechny druhy půvabů; tma pokryla celý povrch dvora; ona jej celý oživovala, vyplňovala všechna jeho místa najednou, zaměstnávala v něm všechno, pronikala celé jeho nitro. Jestliže dvůr po ní přetrval, bylo to už jen proto, aby živořil. Nikdy nebyla princezna tak oplakávána, nikdy nebyla žádná tak hodna toho být oplakávána; proto také žal nad ní nemohl pominout a mimovolná a tajná hořkost z ní trvale zůstala, s hroznou prázdnotou, kterou nebylo možné zmenšit.

Král a paní z Maintenon, proniknuti nejživější bolestí – byla to jediná opravdová bolest, jakou kdy v životě pocítil –, odešli po příjezdu do Marly nejprve k paní z Maintenon; povečeřel sám u sebe ve své komnatě a jen krátce pobyl ve svém kabinetu s vévodou z Orléans a se svými přirozenými dětmi. Vévoda z Berry, celý zaujatý svým zármutkem, který byl opravdový a velký, a ještě víc zármutkem monseigneura svého bratra, který byl nesmírný, zůstal ve Versailles s vévodkyní z Berry, která, unesena radostí, že se vidí zbavena té, jež byla větší a milovanější než ona a jíž za všechno

vděčila, nahradila srdce, jak jen mohla, duchem a držela se dosti dobře. Nazítří ráno odjeli do Marly, aby byli při králově probuzení. Monseigneur dauphin, nemocný a zdrcený nejniternější a nejtrpčí bolestí, nevyšel ze svých pokojů, kde nechtěl vidět nikoho kromě pana svého bratra, svého zpovědníka a vévody z Beauvilliers, který, sám už sedm nebo osm dní nemocný ve svém městském domě, se přemohl a vstal z lůžka, aby šel obdivovat ve svém chovanci všechno veliké, co do něj Bůh vložil a co se nikdy neukázalo tolik jako v tom hrozném dni a ve dnech, které následovaly až do jeho smrti. Bylo to, aniž to tušili, naposledy, co se na tomto světě viděli. Cheverny, d'O a Gamaches strávili noc v jeho pokojích, ale vídali ho jen na okamžiky. V sobotu 13. února ráno na něj naléhali, aby odjel do Marly, aby ho ušetřili hrůzy hluku, který mohl slyšet nad svou hlavou, kde paní Dauphine zemřela. Vyšel v sedm hodin ráno zadními dveřmi svých pokojů, kde se vrhl do modrých nosítek,[9] která ho donesla ke kočáru. Když do nich a pak do kočáru nastupoval, zastihl tam několik dvořanů, spíše netaktních než bdělých, kteří se mu uklonili a které přijal s vlídným výrazem. Jeho tři menini jeli s ním v kočáře. Vystoupil u kaple, vyslechl mši a odtamtud se dal donést v nosítkách k oknu svých pokojů, kudy vešel dovnitř. Paní z Maintenon tam ihned přišla; lze si představit, jaká byla úzkost toho setkání; nedokázala to dlouho vydržet a vrátila se. Musel snášet prince a princezny, kteří tam z ohleduplnosti pobyli jen chvíli, i vévodkyni z Berry a s ní paní ze Saint-Simon, k níž se dauphin obrátil s výrazem, z něhož mluvila jejich společná bolest. Nějakou dobu zůstal sám s vévodou z Berry. Když se blížilo králově probuzení, vešli jeho tři menini a já jsem se odvážil vejít s nimi. Dal mi najevo, že to zpozoroval, s výrazem mírnosti a náklonnosti, který mě pronikl. Ale zděsil jsem se jeho pohledu, zároveň strnulého, upřeného a s čímsi divokým v sobě, změny jeho tváře a skvrn spíš sinalých než načervenalých, kterých jsem si na ní všiml dosti mnoho a dosti velkých a které spatřilo stejně jako já všechno, co bylo v komnatě. Stál, a několik okamžiků nato ho přišli upozornit, že se král probudil; slzy, které zadržoval, se mu koulely v očích. Při té zprávě se beze slova obrátil a zůstal stát. Byli tam jen jeho tři menini, já a du Chesne; menini mu jednou nebo dvakrát navrhli, aby šel ke králi; nepohnul se ani neodpověděl. Přistoupil jsem a dal mu znamení, aby šel, pak jsem mu to tiše navrhl. Když jsem viděl, že stojí a mlčí, odvážil jsem se vzít ho za paži a připomenout mu, že dříve či později bude přece muset krále uvidět; že ho král čeká, a jistě s touhou ho vidět a obejmout; že je půvabnější to neodkládat; a takto naléhaje jsem si dovolil ho jemně postrčit. Vrhl na mě pohled, který pronikal duší, a odešel. Šel jsem za ním několik kroků a pak jsem se odtamtud vzdálil, abych popadl dech. Od té doby jsem ho už neviděl. Kéž milosrdenství Boží dá, abych ho věčně viděl tam, kam ho jeho dobrota bezpochyby umístila! Všechno, co tehdy v Marly bylo, ve velmi malém počtu, bylo ve velkém salonu. Princové, princezny a ti,

9. **Vysvětlivka:** Modrá nosítka (*chaises bleues*) byla ve Versailles nosítka k najmutí, jimiž se dvořané dávali za úplatu nosit po zámku a městě.

kdo měli velké právo vstupu, byli v malém salonu mezi pokoji krále a pokoji paní z Maintenon; ona byla ve své komnatě, a když jí oznámili, že se král probudil, vešla k němu sama přes ten malý salon, a všechno, co tam bylo, vešlo velmi krátce po ní. Dauphin, který vešel přes kabinety, zastihl všechny ty lidi v králově komnatě; král, jakmile ho uviděl, ho zavolal, aby ho něžně, dlouze a opakovaně objal. Ty první tak dojemné chvíle uběhly jen ve slovech velmi přerušovaných slzami a vzlyky.

Král, když se o něco později na dauphina podíval, se zděsil týchž věcí, jichž jsme se zděsili my v jeho komnatě. Zděsilo se všechno, co bylo v králově komnatě, lékaři víc než ostatní. Král jim nařídil, aby mu nahmatali tep, který shledali špatným, jak potom řekli; tehdy se spokojili s tím, že řekli, že není čistý a že by bylo velmi vhodné, aby šel ulehnout. Král ho ještě objal, velmi něžně mu kladl na srdce, aby se šetřil, a nařídil mu, aby šel do lůžka; uposlechl a už nevstal. Bylo dosti pozdě dopoledne; král strávil krutou noc a velmi ho bolela hlava; při svém obědě viděl těch několik významnějších dvořanů, kteří se dostavili. Odpoledne šel navštívit dauphina, jehož horečka stoupla a tep byl ještě horší, zašel k paní z Maintenon, povečeřel sám u sebe a potom jen krátce pobyl ve svém kabinetu s těmi, kdo tam obvykle vcházeli. Dauphin viděl jen své meniny, a to na okamžiky, lékaře, a ty jen krátce, pana svého bratra, dosti často svého zpovědníka, trochu pana z Chevreuse, a strávil den modlitbami a tím, že si dával předčítat zbožné knihy. Sestavil se seznam pro Marly a přijatí byli vyrozuměni, jak se to dělalo po Monseigneurově smrti; přijížděli jeden po druhém.

Nazítří, v neděli, žil král jako předchozího dne. Úzkost o dauphina rostla. On sám před Boudinem, v přítomnosti du Chesna a pana z Cheverny, netajil, že nevěří, že se z toho dostane, a že podle toho, co cítí, nepochybuje, že varování, kterého se Boudinovi dostalo, bylo vykonáno.[10] Vyjádřil se tak víc než jednou, a vždy s nesrovnatelnou odpoutaností, s pohrdáním světem a vším, co je v něm velikého, s odevzdaností a láskou k Bohu. Všeobecné zděšení nelze vylíčit. V pondělí 15. bylo králi pouštěno žilou a dauphinovi nebylo lépe než předchozího dne. Král a paní z Maintenon ho navštěvovali každý zvlášť víckrát za den. Jinak nikdo kromě pana jeho bratra na okamžiky, menini téměř vůbec, pan z Chevreuse trochu; stále předčítání a modlitby. V úterý 16. mu bylo hůř; cítil, jak ho stravuje sžíravý oheň, jemuž horečka navenek neodpovídala; ale tep, hluboký a velmi neobvyklý, byl velmi hrozivý. Úterek byl ještě horší, ale byl klamný; ty skvrny z jeho tváře se rozšířily po celém těle. Pokládali je za spalničkové skvrny. Lichotili si tím, ale lékaři a nejprozíravější lidé u dvora nemohli tak brzy zapomenout, že tytéž skvrny se objevily na těle paní Dauphine, což se mimo její komnatu dozvědělo až po její smrti.

Ve středu 17. se nemoc značně zhoršila. Zprávy o ní jsem měl každou chvíli od Chevernyho, a když mohl Boulduc na okamžik vyjít z komnaty, přicházel se mnou

10. **Vysvětlivka:** Boudin, první lékař paní Dauphine a dříve Monseigneurův, krátce předtím v Marly veřejně prohlásil, že má jisté zprávy o úmyslu otrávit paní Dauphine i dauphina (viz předchozí kapitolu).

mluvit. Byl to výtečný králův lékárník,[11] který po svém otci byl vždy a stále ještě byl i naším, s velkou oddaností, a který věděl přinejmenším tolik co nejlepší lékaři, jak jsme sami poznali, a k tomu měl mnoho ducha a cti, diskrétnosti a moudrosti. Před paní ze Saint-Simon a přede mnou nic netajil. Dal nám víc než jasně na srozuměnou, co si myslí o paní Dauphine; o dauphinovi se mnou mluvil stejně otevřeně už druhého dne. Nedoufal jsem tedy už, ale ukazuje se přece, že člověk doufá až do konce proti vší naději.

Ve středu se bolesti stupňovaly jako stravující oheň ještě prudší; večer, velmi pozdě, poslal dauphin krále požádat o svolení přijmout nazítří velmi časně ráno přijímání, bez obřadu a bez přítomných na mši, která se sloužila v jeho komnatě; ale toho večera se o tom nikdo nic nedozvěděl a dozvědělo se to teprve nazítří dopoledne. Téhož středečního večera jsem šel dosti pozdě k vévodovi a vévodkyni z Chevreuse, kteří bydleli v prvním pavilonu a my ve druhém, oba na straně vesnice Marly. Byl jsem v krajním zoufalství; krále jsem sotva vídal jednou za den. Jen jsem několikrát denně chodil pro zprávy, a to výhradně k panu a paní z Chevreuse, abych viděl jen lidi stejně zasažené jako já a s nimiž jsem mohl být zcela svobodný. Paní z Chevreuse neměla stejně jako já žádnou naději; pan z Chevreuse, vždy vyrovnaný, vždy doufající, vždy vidící všechno v růžovém, se nám pokoušel svými fyzikálními a lékařskými úvahami dokázat, že je víc naděje než obav, s klidem, který mě dopálil a kvůli kterému jsem se na něj obořil dosti nevhodně, ovšem k úlevě paní z Chevreuse a těch několika, kdo byli s nimi. Vrátil jsem se a strávil krutou noc. Ve čtvrtek 18. února ráno jsem se hned časně ráno dozvěděl, že dauphin, který netrpělivě čekal na půlnoc, brzy nato vyslechl mši, přijal při ní přijímání, strávil potom dvě hodiny ve velkém spojení s Bohem, že se mu pak zatemnila hlava; a paní ze Saint-Simon mi potom řekla, že přijal poslední pomazání; nakonec, že zemřel v půl deváté. Tyto Paměti nejsou psány k tomu, aby se v nich podávala zpráva o mých citech. Při jejich četbě, jestli se někdy dlouho po mně objeví, je člověk pocítí až příliš, a také v jakém stavu jsem mohl být já i paní ze Saint-Simon. Spokojím se s tím, že řeknu, že jsme se první dny sotva každý na okamžik ukázali, že jsem chtěl všechno opustit a odejít ode dvora i ze světa a že bylo jen dílem moudrosti, rozvahy a moci paní ze Saint-Simon nade mnou, že mi v tom s velkou námahou zabránila. Tento princ, nepominutelný a později předpokládaný dědic koruny, se narodil hrozný a jeho raná mladost naháněla strach; tvrdý a prchlivý až k nejkrajnějším výbuchům, a to i proti neživým věcem; prudký až k zuřivosti, neschopný snést sebemenší odpor, ani ze strany hodin a živlů, aniž by upadl do takových záchvatů, že bylo se co bát, že se mu v těle všechno roztrhne; nadmíru tvrdohlavý; vášnivě oddaný všem druhům rozkoše, ženám, a – což je vzácné zároveň – i jinému sklonu, právě tak silnému. Neméně

11. **Vysvětlivka:** Gilles-François Boulduc (1675–1742), lékárník a chemik, od roku 1727 člen Akademie věd, syn Simona Boulduca (1652–1729), profesora chemie v Královské botanické zahradě; podle Boislisla se královským lékárníkem stal až roku 1714 nebo 1715.

miloval víno, dobré jídlo, lov se zuřivostí, hudbu s jakýmsi uchvácením a také hru, v níž nesnesl být poražen a v níž bylo s ním krajně nebezpečno; zkrátka vydaný všem vášním a unášený všemi rozkošemi; často divoký, od přírody náchylný ke krutosti; barbarský v posměšcích a ve zesměšňování s přesností, která drtila. Z výše nebes se díval na lidi jen jako na atomy, s nimiž neměl žádnou podobnost, ať byli kdokoli. Sotva páni jeho bratři se mu zdáli být čímsi mezi ním a lidským pokolením, ačkoli se vždy okázale dbalo na to, aby byli všichni tři vychováváni spolu v dokonalé rovnosti. Duch a bystrost z něj zářily na všechny strany. I v záchvatech zuřivosti udivovaly jeho odpovědi. Jeho úvahy vždy směřovaly ke správnému a hlubokému, i ve výbuších hněvu. Hrál si s nejabstraktnějšími znalostmi. Rozsah a živost jeho ducha byly ohromující a bránily mu soustředit se na jedinou věc zároveň, až ho k tomu činily neschopným. Nutnost nechávat ho při studiu kreslit, k čemuž měl velkou zálibu i zručnost a bez čehož bylo jeho studium neplodné, mu možná hodně uškodila na postavě.

Byl spíš malý než velký, s dlouhým a snědým obličejem, horní částí dokonalou, s nejkrásnějšíma očima na světě, s pohledem živým, dojemným, pronikavým, obdivuhodným, obvykle dosti mírným, vždy pronikavým, a s tváří příjemnou, vznešenou, jemnou, duchaplnou až k tomu, že vlévala ducha. Dolní část obličeje, dosti špičatá, a nos dlouhý, vystouplý, ale nijak pěkný, mu tak neslušely; kaštanové vlasy tak kudrnaté a v takovém množství, že se nadměrně čepýřily; rty a ústa příjemné, když nemluvil, ale ačkoli jeho zuby nebyly ošklivé, horní řada příliš vystupovala a téměř překrývala dolní, což při mluvení a smíchu působilo nepříjemně. Měl nejkrásnější nohy a nejkrásnější chodidla, jaké jsem kdy po králi u kohokoli viděl, ale příliš dlouhé, stejně jako stehna, v poměru k tělu. Z rukou žen vyšel rovný. Záhy se zpozorovalo, že se mu postava začíná křivit. Ihned a dlouho se používalo obojku a železného kříže, které nosil, kdykoli byl ve svých pokojích, i před lidmi, a nezapomnělo se na žádnou z her a cvičení, jež ho mohly narovnat. Příroda zůstala silnější. Stal se hrbatým, ale tak výrazně na jedno rameno, že nakonec i kulhal – ne že by neměl stehna a nohy dokonale stejné, ale protože jak to rameno sílilo, nebyla už od obou boků k oběma chodidlům stejná vzdálenost, a místo aby stál kolmo, nakláněl se na stranu. Nechodil proto ani méně snadno, ani méně dlouho, ani méně rychle, ani méně rád, a neměl proto o nic méně rád procházky pěšky a jízdu na koni, ačkoli v sedle seděl velmi špatně. Co musí překvapit, je, že s očima, s tolika tak vznešeného ducha, a když dospěl k nejneobyčejnější ctnosti a k nejvýtečnější a nejpevnější zbožnosti, se tento princ nikdy neviděl takový, jaký byl, pokud jde o postavu, anebo si na ni nikdy nezvykl. Byla to slabost, která nutila mít se na pozoru před roztržitostmi a nediskrétnostmi a která působila potíže těm z jeho lidí, kdo při jeho oblékání a úpravě vlasů tuto přirozenou vadu co nejvíc zakrývali, ale velmi se střežili dát mu pocítit, že vidí, co bylo tak zřejmé. Z toho je třeba usoudit, že člověku není dáno být zde na zemi dokonale dokonalý.

Tolik ducha, a ducha takového druhu, spojeného s takovou živostí, s takovou citlivostí, s takovými vášněmi, a všemi tak prudkými, nebylo snadné vychovávat. Vévoda z Beauvilliers, který stejně cítil potíže i důsledky toho úkolu, předčil v něm sám sebe svou pílí, trpělivostí a rozmanitostí léků. Podvychovatelé mu příliš nepomáhali, a tak si pomohl vším, co našel po ruce. Fénelon, Fleury, podučitel, který vydal tak krásné *Církevní dějiny*,[12] několik šlechticů rukávu, Moreau, první komorník, který vysoko převyšoval svůj stav, aniž by zapomínal, kým je, několik vzácných sluhů z vnitřních pokojů a z lidí zvenčí jediný vévoda z Chevreuse – ti všichni, nasazeni a všichni v témž duchu, pracovali každý pod vedením vychovatele, jehož umění, kdyby se rozvinulo ve vyprávění, by bylo dílem právem stejně zajímavým jako poučným. Ale Bůh, který je pánem srdcí a jehož božský duch vane, kam chce, učinil z tohoto prince dílo své pravice a mezi jeho osmnáctým a dvacátým rokem své dílo dovršil. Z té propasti vzešel princ vlídný, mírný, lidský, umírněný, trpělivý, skromný, kajícný a – tolik a někdy i víc, než jeho postavení snášelo – pokorný a přísný sám k sobě. Celý zaujatý svými povinnostmi, které chápal jako nesmírné, myslel už jen na to, jak spojit povinnosti syna a poddaného s těmi, k nimž se viděl předurčen. Krátkost dní byla celou jeho bolestí. Veškerou svou sílu a útěchu vkládal do modlitby a svou přípravu do zbožné četby. Jeho záliba v abstraktních vědách a snadnost, s níž do nich pronikal, mu zpočátku ukradly čas, o němž brzy poznal, že ho dluží poučení o věcech svého postavení a slušnosti hodnosti, jež je určena k vládě a mezitím k tomu, aby držela dvůr.

Učednictví zbožnosti a obava z vlastní slabosti pro rozkoše ho zpočátku učinily nespolečenským. Bdělost nad sebou samým, jemuž nic neodpouštěl a jemuž se domníval nic nesmět odpustit, ho uzavřela v kabinetu jako v útočišti nedostupném příležitostem. Jak je svět podivný! Byl by jím pohrdal s hrůzou v jeho prvním stavu, a ve druhém byl v pokušení jím pohrdat. Princ to cítil a snášel to; s radostí připjal tento druh potupy ke kříži svého Spasitele, aby sám sebe pokořil v hořké vzpomínce na svou dřívější pýchu. Co mu bylo nejtrapnější, nacházel v tíživých výpadech své nejbližší rodiny. Král se svou zbožností a svou pravidelností jen na povrchu brzy s tajnou nevolí viděl, jak princ toho věku, aniž to chtěl, svým životem kárá ten jeho, jak si odpírá nový psací stůl, aby dal chudým peníze, jež na něj byly určeny, a jak mu skromně děkuje za nové zlacení, jímž mu chtěli omladit jeho malé pokoje. Viděli jsme, jak se ho dotklo jeho příliš tvrdošíjné odmítnutí zúčastnit se o Zjevení Páně plesu v Marly. Byla to vskutku chyba nováčka. Dlužil králi, svému dědovi, tu úctu, řekněme to rovnou, tu láskyplnou blahosklonnost, aby ho nepopouzel tak podivným kontrastem; ale v jádru a o sobě to byl čin velmi veliký, který ho vystavoval

12. **Vysvětlivka:** Claude Fleury (1640–1723), podučitel vévody z Bourgogne a jeho bratrů, autor rozsáhlých *Církevních dějin* (*Histoire ecclésiastique*); neplést s kardinálem Fleurym.

všem následkům nechuti, již v králi vůči sobě vzbuzoval, a řečem dvora, jehož byl ten král modlou a který takovou zvláštnost obracel v posměch.

Monseigneur pro něj nebyl o nic méně ostrým trnem: celý oddaný hmotě a druhým, jejichž politika, a to říkám dlouho před flanderskými pikle, se už toho mladého prince obávala, viděl na něm jen kůru a její drsnost a odcizoval se mu jako kritikovi. Vévodkyně z Bourgogne, polekaná tak přísným manželem, nezanedbávala nic, aby jeho mravy změkčila. Její půvaby, jimiž byl proniknut, politika a nezřízené dotírání mladých dam z její družiny, převlečené ve sto různých podob, vnada zábav a výletů, k nimž nebyl nijak necitelný – to vše se každodenně rozvíjelo. V soukromí kabinetů následovaly domluvy zbožné víly a štiplavé výpady krále, hrubě dávané najevo odcizení Monseigneura, zlomyslné upřednostňování ze strany jeho důvěrného dvora a jeho vlastní, až příliš přirozené upřednostňování vévody z Berry, kterého starší bratr, zacházející se tam s ním jako s obtížným cizincem, viděl mazleného a vítaného s potleskem. Je třeba velmi silné duše, aby člověk takové zkoušky, a to každý den, snášel a neotřásl se; je třeba být mocně podpírán neviditelnou rukou, když se vnější opory odpírají a princ takové hodnosti se vidí vydán nechuti svých nejbližších, před nimiž se všechno sklání, a téměř pohrdání dvora, který se už nedržel na uzdě a který se tajně děsil, že se jednou ocitne pod jeho zákony. Zatímco se však stále víc obracel do sebe z úzkostlivé obavy, aby se neznelíbil králi, neodpudil Monseigneura a nevzbudil v ostatních odpor ke ctnosti, drsná a tvrdá kůra pozvolna změkla, aniž by to poškodilo pevnost kmene. Pochopil konečně, co znamená opustit Boha pro Boha, a že věrné plnění povinností vlastních stavu, do něhož Bůh člověka postavil, je ta pevná zbožnost, která je mu nejmilejší. Začal se tedy věnovat téměř výhradně věcem, které ho mohly poučit o vládnutí; víc se propůjčoval světu, a dokonce s takovým půvabem a tak přirozeně, že se brzy pocítilo, proč se mu dříve odpíral a jak nerad se mu jen propůjčuje; a svět, který si tolik libuje v tom být milován, se začal dávat usmířit.

Ve svém prvním tažení ve Flandrech s maršálem z Boufflers si velmi získal vojsko. Neméně se líbil ve druhém, kdy s maršálem z Tallard dobyl Brisachu; ukazoval se tam všude velmi volně a daleko víc, než si přál Marsin, který mu byl dán za mentora. Musel se před ním zatajit záměr na Landau, aby se vrátil ke dvoru; ten záměr vyšel najevo až potom.[13] Smutné okolnosti následujících let nedovolily poslat ho znovu do čela armád. Nakonec se mělo za to, že jeho přítomnost je tam nutná, aby je povzbudila a obnovila v nich ztracenou kázeň. Bylo to roku 1708. Viděli jsme horoskop, který jsem mu díky znalosti zájmů a intrik postavil před vévodou z Beauvilliers v zahradách Marly, ještě než bylo jmenování veřejně oznámeno, a viděli jsme ten neuvěřitelný úspěch a po jakých rychlých stupních lží, lstí a nezměrné drzosti, s nestoudností v zrazování krále, státu a pravdy do té doby neslýchanou, pekelná

13. **Vysvětlivka:** Tažení roku 1703: po odjezdu vévody z Bourgogne oblehl maršál z Tallard Landau, 15. listopadu porazil u Špýru vojsko jdoucí pevnosti na pomoc a Landau se krátce nato vzdal.

kabala, nejlépe zorganizovaná, jaká kdy byla, zastínila tohoto prince v království, jehož korunu měl nosit, i v otcovském domě, až bylo nenáviděné a nebezpečné tam o něm říct slovo v jeho prospěch. Tato obludná událost byla na svém místě vysvětlena tak dobře, že ji zde jen připomínám. Zkouška tak podivně nová a krutá byla velmi tvrdá pro prince, který viděl všechno spojené proti sobě a neměl na své straně nic než pravdu, zadušenou všemi kouzly faraonových čarodějů; cítil ji v celé její tíze, v celém jejím rozsahu, ve všech jejích ostnech. Snášel ji také s veškerou trpělivostí, pevností a především s veškerou láskou vyvoleného, který ve všem vidí jen Boha, který se pokořuje pod jeho rukou, který se čistí v tavicím kelímku, jejž mu ta božská ruka podává, který mu za všechno vzdává díky, který dovádí velkomyslnost tak daleko, že chce říci nebo učinit jen velmi přesně to, co dluží sobě, státu a pravdě, a který se tak střeží lidských slabostí, že zůstává hluboko pod nejspravedlivějšími a nejsvatějšími mezemi.

Tolik ctnosti nalezlo konečně odměnu už na tomto světě, a to tím čistší, že se princ, zdaleka nepřispívaje k ní, držel ještě hodně v pozadí. Vysvětlil jsem dostatečně vše, co se týká tohoto vzácného převratu, takže se zde spokojím tím, že ho ukážu: ministry a dvůr u nohou tohoto prince, jenž se stal správcem králova srdce, jeho autority ve věcech státních i v udílení milostí a jeho péče o podrobnosti vlády. Tehdy se víc než kdy jindy zdvojnásobeně věnoval věcem vlády a tomu, aby se poučil o všem, co ho k ní mohlo učinit schopnějším. Vyhnal každou zábavu vědami, aby rozdělil svůj kabinet mezi modlitbu, kterou zkrátil, a poučení, které rozmnožil; a život navenek mezi svou horlivou přítomnost u krále, péči o paní z Maintenon, slušnost a svou zálibu v choti a starost o to, aby držel dvůr a byl v něm přístupný a milý. Čím víc ho král povyšoval, tím okázaleji se držel podroben v jeho ruce; čím víc mu král projevoval vážnosti a důvěry, tím lépe na to dovedl odpovídat citem, moudrostí, znalostmi, a zvláště umírněností vzdálenou vší touhy a vší sebelibosti, tím méně pak nejlehčí domýšlivosti. Jeho tajemství i tajemství druhých byla u něj vždy neproniknutelná.

Jeho důvěra ve zpovědníka nesahala až k státním záležitostem; uvedl jsem dva pamětihodné příklady ze dvou věcí pro jezuity velmi důležitých, které předložili králi a proti nimž vystoupil ze všech sil. Nevíme, zda důvěra, kterou by získal k panu z Cambrai, by byla rozsáhlejší; lze o tom soudit jen podle té, kterou měl k panu z Chevreuse, a víc k panu z Beauvilliers než ke komukoli jinému. O těch dvou švagrech lze říci, že byli jedno srdce a jedna duše a že pan z Cambrai byl jejich životem a hybnou silou; jejich odevzdanost k němu byla bez hranic, jejich tajný styk nepřetržitý. Byl ustavičně tázán o radu ve věcech velkých i malých, veřejných, politických i domácích; navíc jejich svědomí bylo v jeho rukou; princ to věděl; a vždycky jsem byl přesvědčen, ovšem bez jakéhokoli jiného podkladu než domněnky, že i princ se s ním skrze ně radil a že skrze ně se udržovalo to tak vysoké a tak známé přátelství, ta vážnost a důvěra k němu. Mohl tedy počítat, a jistě také počítal, že mluví ke všem třem a všechny tři slyší, když mluvil s jedním z nich nebo jednoho z nich poslouchal. Jeho důvěra měla

nicméně mezi oběma švagry stupně; jestliže ji k někomu měl s úplnou odevzdaností, pak to byl jistě vévoda z Beauvilliers. Přesto byly věci, v nichž ten vévoda jeho mínění nenahlodal, například mnohé z těch, které se týkaly římské kurie, jiné, které se týkaly kardinála z Noailles, a některé další věci vkusu a náklonnosti; to jsem viděl na vlastní oči a slyšel na vlastní uši.

S princem jsem byl spojen jen skrze pana z Beauvilliers a nemyslím si, že činím skutek pokory, když řeknu, že po všech stránkách a ve všech ohledech jsem se s ním nedal vůbec srovnávat. Přesto se se mnou často domlouval, aby skrze mě u toho prince něco udělal nebo vyzvěděl, aby mu něco řekl nebo vnukl, někoho k němu přiblížil nebo od něj vzdálil, a řídil se tím, co jsem mu říkal; a víc než jednou, když jsem mu podával zprávu o svých rozhovorech mezi čtyřma očima s princem, mě nechal s překvapením opakovat věci, o nichž mi přiznával, že se mu v nich princ nikdy tolik neotevřel, a jiné, které mu nikdy neřekl. Je pravda, že takové věci byly vzácné, ale byly, a byly víc než jednou. Jistěže to neznamená, že by ten princ měl ke mně větší důvěru. Styděl bych se za to tak, za něj i za sebe, že kdyby byl schopen tak těžké chyby, dobře bych se střežil to dát najevo; ale rozepisuji se o této podrobnosti, kterou nemohl postřehnout nikdo kromě mne, abych vydal svědectví této pravdě: že nejúplnější důvěra tohoto prince, a nejlépe založená na všem, co ji může ustavit a učinit trvale stálou, nikdy nezašla až k odevzdanosti a k takovému splynutí, které se až příliš často stává největším neštěstím králů, dvorů, národů, a dokonce i států.

Úsudek tohoto prince tedy nebyl nikomu podroben, ale jako včela sbíral nejdokonalejší šťávu z nejkrásnějších a nejlepších květů. Snažil se poznávat lidi a čerpat z nich poučení a světlo, které od nich mohl očekávat. Někdy, ale zřídka, se s některými radil, a to jen mimochodem, o zvláštních otázkách; ještě vzácněji tajně o objasněních, která považoval za nutná, ale bez opakování a bez zvyku. Nevím – a to by mi neuniklo –, že by obvykle pracoval s někým jiným než s ministry, a vévoda z Chevreuse jím byl, a s preláty, o nichž jsem mluvil v souvislosti s aférou kardinála z Noailles. Mimo tento okruh jsem byl jediný, kdo k němu měl volný a častý přístup zadními dveřmi, ať z jeho podnětu, nebo z mého. Tam s důvěrou odkrýval svou duši pro přítomnost i pro budoucnost, a přece s moudrostí, se zdrženlivostí a s diskrétností. Nechával se unášet úvahami o plánech, které považoval za nutné, oddával se věcem obecným, zdržoval se ve věcech zvláštních a ještě víc, pokud šlo o jednotlivé osoby; ale protože chtěl i v tom ze mne vytáhnout všechno, co mu mohlo posloužit, obratně jsem mu dával příležitost k únikům, a často s úspěchem, díky důvěře, kterou ke mně stále víc získával a kterou jsem celou dlužil vévodovi z Beauvilliers a v druhé řadě vévodovi z Chevreuse, jemuž jsem nepodával tytéž zprávy jako jeho švagrovi, ale jemuž jsem se přesto velmi často otevíral, stejně jako on mně.

Celý svazek by nestačil k popisu těch různých rozhovorů mezi čtyřma očima, které vedl ten princ se mnou. Jaká láska k dobru! Jaké vysvlečení se ze sebe sama! Jaké hledání! Jaké plody! Jaká čistota cíle, odvážím-li se to říci, jaký odlesk Božství v

té duši bezelstné, prosté a silné, která si, nakolik je to duším zde na zemi dáno, zachovala jeho obraz! Bylo v nich cítit zářit rysy výchovy stejně pracné jako důmyslné, stejně učené, moudré a křesťanské, i úvahy jasnozřivého žáka, který se narodil k vládě. Tam mizely úzkostlivé ohledy, které ho ovládaly na veřejnosti. Chtěl vědět, s kým má a s kým bude mít co činit; sám se do hry vkládal první, aby vytěžil z rozhovoru mezi čtyřma očima bez přetvářky a bez zištnosti. Ale jak rozsáhlý ten rozhovor byl a jak byly půvaby, které v něm byly, zmítány rozmanitostí, do níž se princ rozbíhal, jednak záměrně, jednak unášen zvědavostí a žízní po vědění! Od jednoho k druhému provázel svého člověka po tolika látkách, po tolika věcech, lidech a událostech, že kdo by neměl po ruce, čím ho uspokojit, odešel by velmi nespokojen se sebou a nenechal by ho uspokojeného. Připravit se bylo stejně nepředvídatelné jako nemožné. Právě v těchto improvizacích se princ snažil čerpat pravdy, které si tak nemohly nic vypůjčit odjinud, a vyzkoušet na tak rozmanitých znalostech, jak dalece se může v tomto ohledu spolehnout na volbu, kterou učinil.

Tímto způsobem jeho člověk, který obvykle počítal s jednou látkou, kterou s ním bude projednávat, a s tím, že mu to zabere čtvrthodinu nebo půlhodinu, tam strávil dvě hodiny i víc, podle toho, kolik volnosti k tomu princi čas ponechával. Vždy se vracel k látce, kterou si určil projednat jako hlavní; ale přes vsuvky, které nadhazoval a s nimiž zacházel mistrně a z nichž některé byly dosti často jeho hlavním cílem. Tam žádné žvanění, žádné poklony, žádné chvály, žádné vatové fráze, žádná předmluva, žádné historky, ani ten nejlehčí žert; všechno mělo cíl, všechno záměr, všechno sevřené, podstatné, k věci, k cíli, nic bez důvodu a bez příčiny, nic pro zábavu a potěšení; právě tam láska k obecnému dobru vítězila nad láskou k jednotlivcům a tam se přesně probíralo, co bylo na účet kohokoli; právě tam se plány, uspořádání, změny a volby osob utvářely, uzrávaly a odkrývaly, často už napřed rozžvýkané, aniž by se to zdálo, s vévodou z Beauvilliers, někdy s ním a s vévodou z Chevreuse, kteří však u něj byli oba spolu velmi zřídka. Někdy byla ještě zdrženlivost vůči oběma nebo vůči jednomu či druhému, ačkoli vůči panu z Beauvilliers vzácně; ale ve všem a všude nedotknutelné tajemství v celé jeho hloubce.

Při tolika a tak velkých stránkách dával ten tak obdivuhodný princ přesto vidět kousek člověka, to jest některé vady, a někdy i málo slušné; a právě to se při tolika pevnosti a velikosti dalo jen stěží pochopit, protože se lidé nechtěli rozpomenout, že byl kdysi jen neřestí a vadou, ani se zamyslet nad tou ohromující změnou a nad tím, co ho musela stát, změnou, která z něj udělala prince už tak blízkého vší dokonalosti, že se lidé, když ho viděli zblízka, divili, že jí ještě nedosáhl v plné míře. Jinde jsem se dotkl některých z těchto lehkých vad, které byly navzdory jeho věku ještě dětinskostmi a které se každým dnem napravovaly natolik, že bylo lze rozumně předpovídat, že brzy všechny zmizí. Jedna závažnější, kterou by rozvaha a zkušenost jistě vyléčily, spočívala v tom, že se někdy, ale zřídka, vyskytly osoby, k nimž u něj vážnost a přátelství z náklonnosti, i dosti důvěrné, nešly ruku v ruce. Jeho úzkostlivé ohledy, jeho roz-

paky, jeho malichernosti zbožnosti každým dnem ubývaly a každým dnem v něčem rostl; zvláště byl docela vyléčen z názoru dávat při volbě osob přednost zbožnosti před jakýmkoli jiným nadáním, to jest dělat ministra, velvyslance nebo generála spíš s ohledem na jeho zbožnost než na jeho schopnosti a zkušenosti; vyléčen byl i pokud jde o vliv, který je třeba zbožnosti přiznávat, neboť byl konečně přesvědčen, že velmi poctiví lidé, způsobilí k mnoha věcem, jimi mohou být i bez zbožnosti a že je přesto třeba je využít, a přesvědčen byl také o nebezpečí, že se tím vytvářejí pokrytci.

Protože sám cítil velmi živě, odpouštěl to druhým a nemiloval je ani nevážil si jich proto méně. Nikdy nebylo člověka, který by tak miloval řád nebo ho lépe znal nebo tolik toužil ho ve všem obnovit, odstranit zmatek a postavit lidi i věci na jejich místa. Byl do nejvyšší míry poučen o všem, čím má být ten řád upraven podle zásad, spravedlnosti a rozumu, a dbal, ještě než byl pánem, aby věku, zásluze, urozenosti a hodnosti přiznal rozlišení, jaké každé z těch věcí náleží, a aby je při všech příležitostech dával najevo. Jeho záměry by tyto Paměti příliš prodloužily. Vyložit je by bylo samostatným dílem, ale dílem, nad nímž by člověk umřel žalem. Aniž bych zacházel do tisíce podrobností o tom, jak a s kým, nemohu si přece odepřít uvést z nich zde něco v hrubých rysech. Zničení šlechty mu bylo odporné a rovnost uvnitř ní nesnesitelná. Tato poslední novota, která ustupovala jen hodnostem a která směšovala urozeného se šlechticem a tyto s velmoži, se mu zdála nejvyšší nespravedlností a tento nedostatek odstupňování příčinou blízké zkázy, ničivou pro království veskrze vojenské. Pamatoval si, že ve svých největších nebezpečích za Filipa z Valois, za Karla V., za Karla VII., za Ludvíka XII., za Františka I., za jeho vnuků a za Jindřicha IV. vděčilo za svou záchranu jen této šlechtě, která se navzájem znala a držela se v mezích svých vzájemných rozdílů, která měla vůli i prostředky táhnout státu na pomoc po houfech a po provinciích, bez potíží a bez zmatku, protože nikdo z ní nevystoupil ze svého stavu a nikdo se nezdráhal poslouchat toho, kdo byl větší než on. Viděl naopak, že tato pomoc byla uhašena opakem; není nikoho, kdo by si nezačal osobovat rovnost se všemi ostatními, a tedy už nic uspořádaného, už žádné velení a žádná poslušnost.

Pokud jde o prostředky, byl do hloubi srdce dojat zkázou šlechty, cestami, které se zvolily a stále se v nich pokračuje, aby do ní byla uvržena a v ní držena, i zvrhlostí, kterou bída a míšení krve neustálými nerovnými sňatky, nutnými k tomu, aby měla co jíst, zavedly v srdcích, pokud jde o statečnost, ctnost i smýšlení. Rozhořčovalo ho, že vidí tu tak proslulou, tak slavnou francouzskou šlechtu, jak se stala lidem téměř téhož druhu jako lid sám a liší se od něj jen tím, že lid má svobodu jakékoli práce, jakéhokoli obchodu, ba i zbraní, kdežto šlechta se stala jiným lidem, který nemá jinou volbu než smrtelnou a zničující zahálku, jež ji pro její neužitečnost ke všemu činí obtížnou a opovrhovanou, anebo jít do války nechat se zabít, mezi urážkami úředníků státních sekretářů a sekretářů intendantů, aniž by se ti největší z celé té šlechty svou urozeností a hodnostmi, které je, aniž by je vyňaly z jejího stavu, staví nad ni,

mohli vyhnout tomuto osudu neužitečnosti či ústrkům od pánů pera, když slouží v armádách. Zvláště se nemohl ovládnout proti urážce činěné zbraním, jimiž byla tato monarchie založena a udržena, že je vysloužilý důstojník, často pokrytý ranami, a dokonce generálporučík, který se uchýlil domů s vážností, pověstí, ba i s penzí, tam skutečně zapsán k dani *taille*[14] spolu se všemi ostatními sedláky své farnosti, není-li šlechtic, a to jimi a stejně jako oni, jak jsem to viděl přihodit se starým kapitánům, rytířům svatého Ludvíka s penzí, bez možnosti je od ní osvobodit, zatímco osvobození jsou bez počtu pro nejnižší úřady drobné justice a financí, dokonce i poté, co je jejich držitelé prodali, a někdy dědičná.

Ten princ si nemohl zvyknout na to, že nikdo nemůže dosáhnout toho, aby spravoval stát zcela či zčásti, nebyl-li dvorním referendářem, a že do rukou mládeže z tohoto úřednictva jsou svěřeny všechny provincie, aby je spravovala ve všech oborech, a to sama, každý tu svou podle svého plného a úplného uvážení, s mocí nekonečně větší a s autoritou bez jakéhokoli srovnání svobodnější a úplnější, než jakou kdy měli guvernéři těchto provincií,[15] které však chtěli tak důkladně srazit, že jim zůstal jen titul a pouhé služné; a neméně pohoršlivé mu připadalo, že velení v některých provinciích bylo spojeno, a někdy i trvale připojeno, s místem předsedy parlamentu téže provincie v nepřítomnosti guvernéra a titulárního generálního místodržitele, která byla nutně ustavičná, se stejnou mocí nad vojskem, jakou měli oni. Nebudu opakovat, co si myslel o moci a vyvýšení státních sekretářů a ostatních ministrů a o způsobu jejich vlády. Viděli jsme to nedávno, stejně jako jsme v souvislosti s desetinou viděli, co si myslel a co cítil o financích a finančnících. Nesmírný počet lidí zaměstnaných vybíráním a vymáháním řádných i mimořádných daní a způsob jejich vybírání; ohromné množství soudních úřadů a úředníků všeho druhu; množství procesů, kliček a výloh; nespravedlivost protahování záležitostí, zkáza a krutosti, kterých se při tom dopouští – to byly předměty netrpělivosti, která v něm téměř vzbuzovala netrpělivost mít moc je napravit.

Srovnání, které činil mezi zeměmi se zemskými stavy[16] a ostatními, mu vnuklo myšlenku rozdělit království na části, pokud možno stejně bohaté, nechat každou spravovat jejími stavy, všechny je nesmírně zjednodušit, aby se z nich vypudila tla-

---

14. **Vysvětlivka:** *Taille* – hlavní přímá daň staré Francie, kterou platili nešlechtici; šlechta, duchovenstvo a mnozí držitelé úřadů od ní byli osvobozeni.

15. **Vysvětlivka:** Narážka na intendanty provincií – královské úředníky, vybírané zpravidla z dvorních referendářů, kteří za Ludvíka XIV. fakticky spravovali provincie místo guvernérů.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Zeměmi se zemskými stavy (*pays d'états*) se ve staré monarchii nazývaly ty, které požívaly výsady mít provinční shromáždění, jako Languedoc, Bretaň, Burgundsko, Provence, Artois, Henegavsko, Cambrésis (kraj Cambrai), hrabství Pau neboli Béarn, Bigorre, hrabství Foix, kraj Gex, Bresse, Bugey, Valromey, Marsan, Nébouzan, Čtyři údolí (v Armagnacu), kraj Labourd atd. Stavy Dauphiné, zrušené za Ludvíka XIII., byly obnoveny teprve krátce před revolucí. Země se zemskými stavy odhlasovávaly daň, kterou měly platit, a samy ji rozvrhovaly.

čenice a nepořádek, a z výtahu, rovněž velmi zjednodušeného, ze všech těchto provinčních stavů občas sestavit generální stavy království. Neodvažuji se dokončit velké slovo, slovo prince proniknutého tou myšlenkou: „že král je stvořen pro poddané, a ne poddaní pro něj", jak se nezdráhal říkat veřejně, a dokonce i v salonu v Marly; slovo zkrátka otce vlasti, ale slovo, které by mimo jeho vládu, již Bůh nedopustil, bylo nejhroznějším rouháním. Abych se vrátil ke generálním stavům: nebylo to tak, že by jim přičítal jakoukoli moc. Byl příliš poučen, než aby nevěděl, že tento sbor, ať ho jeho zastupitelská povaha činí jakkoli vznešeným, je jen sborem stěžovatelů, sborem podávajícím remonstrance, a když se králi zlíbí mu to dovolit, sborem podávajícím návrhy. Ale ten princ, který by se cítil dobře v lůně svého shromážděného národa, se domníval, že v tom najde nekonečné výhody: být tam zpraven o neduzích a lécích od poslanců, kteří by znali ty první ze zkušenosti, a radit se o těch druhých s těmi, na něž měly dopadnout. Ale v těchto stavech chtěl uznávat jen tři a v třetím pevně ponechával ten, kdo se, jak se zdálo, v nedávné době chtěl z něj vymanit.[17]

Pokud jde o hodnosti, důstojenství a úřady, viděli jsme, že cizí hodnosti, nebo údajně cizí, nebyly podle jeho vkusu a jeho zásad, a co z toho plynulo pro pravidla pořadí. Nebyl o nic víc nakloněn cizím důstojenstvím. Jeho záměrem také nebylo rozmnožovat první důstojenství království. Chtěl nicméně zvýhodnit nejpřednější šlechtu rozlišujícími poctami. Cítil, jak jsou mezi skutečnými velmoži nemožné a dráždivé, mají-li se odvozovat od urozenosti, a pohoršovalo ho, že jim nelze dát žádné vyznamenání ani odměnu kromě těch prvních, které jsou vrcholem všech. Pomýšlel tedy, po příkladu Anglie, ale ne podle jejího vzoru, na důstojenství ve všem nižší než vévodská: jedna dědičná a různých stupňů, s vlastním pořadím a vlastními poctami; druhá doživotní, svým způsobem podle vzoru vévodů neregistrovaných neboli na breve. Vojáci by je měli také, se stejným záměrem a ze stejného důvodu, pod maršály Francie. Řád svatého Ludvíka by byl mnohem méně obvyklý a Řád svatého Michala by byl vytažen z bláta, do něhož byl uvržen, a znovu uveden ve čest, aby se Řád Svatého Ducha udílel zdrženlivěji. Pokud jde o úřady, nechápal, jak mohl král mít pro své ministry tu povolnost, že dopustil, aby první z nich po velkých úřadech jeho dvora upadly do ponížení, do něhož jeden po druhém všechny upadly. Dauphin by si liboval v tom, aby mu v nich sloužili a obklopovali ho skuteční velmoži, a byl by dodal lesku jiným, nižším úřadům a některé by nově přidal pro osoby urozené, ale méně vynikající. Tento celek, který by ozdobil jeho dvůr i stát, by mu poskytl mnohem více odměn. Neměl však rád odměny trvalé, totiž aby se týž úřad nebo totéž guvernérství stávaly jakoby dědictvím tím, že přecházejí zvykem stále z otce na syna. Jeho záměr postupně vykoupit všechny dvorské a vojenské úřady, aby z nich navždy odstranil prodejnost, nebyl příznivý listinám „brevet de retenue" ani nástupnictví v

17. **Vysvětlivka:** Míněno soudní úřednictvo (*la robe*), které se chtělo vyčlenit ze třetího stavu.

úřadech, které mladým lidem nenechávaly nic, oč by se mohli ucházet a po čem by mohli toužit.

Pokud jde o válku, nemohl strávit povyšování podle pořadí v seznamu,[18] které zavedl Louvois kvůli své vlastní moci, aby směšoval urozenost, zásluhu a nicotu a aby ze všeho, co slouží, udělal lid. Ten princ pokládal tento vynález za zničení soutěživosti, a tedy i touhy snažit se, učit se a konat, a za příčinu těch nesmírných hromadných povýšení, která vytvářejí generály bez počtu, z nichž většinu nelze ani zaměstnat, ani odměnit a mezi nimiž se najde tak málo schopných a nadaných – což sahá nakonec až k těm, které je přece třeba učinit maršály Francie, a mezi nimi až k velitelům armád, a jejichž neblahé následky stát pociťuje, zvláště od počátku tohoto století, protože ti, kdo předcházeli zavedení tohoto pořádku, už nežili nebo už nebyli schopni sloužit.

Tato velká a svatá zásada, že králové jsou stvořeni pro své národy, a ne národy pro krále nebo králům, byla tak hluboko vtištěna v jeho duši, že mu zprotivila přepych i válku. To bylo příčinou, že se někdy o válce vyjadřoval příliš živě, unášen pravdou příliš tvrdou pro uši světa, takže se někdy zlověstně říkalo, že nemá rád válku. Jeho spravedlnost byla opatřena tou neproniknutelnou páskou, na níž spočívá celá její spolehlivost. Dával si tu práci studovat záležitosti, které se měly rozhodovat před králem ve finanční radě a v radě depeší; a byly-li velké, pracoval na nich s lidmi z oboru, od nichž čerpal znalosti, aniž by se stal otrokem jejich mínění. Přistupoval k přijímání nejméně každých čtrnáct dní se soustředěním a pokorou, které udivovaly, vždy s řádovým řetězem, v límci a krátkém plášti. Svého zpovědníka jezuitu vídal jednou nebo dvakrát týdně, a někdy velmi dlouho, což později hodně zkrátil, ačkoli k přijímání přistupoval častěji.

Jeho rozhovor byl milý, pokud mohl, závažný, a to ze záliby; vždy přiměřený těm, s nimiž mluvil. Rád si odpočinul na procházce: tam se tyto vlastnosti nejvíc projevovaly. Byl-li tam někdo, s kým mohl mluvit o vědách, bylo to jeho potěšení, ale potěšení skromné, jen aby se pobavil a poučil, když trochu pojednával a víc poslouchal. Ale nejvíc tam hledal užitek, lidi, které by mohl přimět mluvit o válce a pevnostech, o námořnictvu a obchodu, o cizích zemích a dvorech, někdy o jednotlivých, ale veřejně známých událostech a o otázkách dějin nebo o dávno minulých válkách. Tyto procházky, které ho mnoho učily, mu získávaly mysli, srdce, obdiv a nejvyšší naděje. Na místo představení, která si už velmi dávno odepřel, zavedl drobnou hru, na niž stačily i ty nejskromnější měšce, aby mohl obměňovat a rozdělovat čest hrát s ním a přitom se ukázat všem. Vždy byl citlivý k požitkům stolu a lovu. Lovu se oddával s menšími úzkostmi, ale stolu se pro svou slabost obával, a když se mu oddal, byl u něj výtečným společníkem.

---

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O povyšování podle pořadí v seznamu viz poznámku (viz výše).

Znal krále dokonale, ctil ho a ke konci ho miloval jako syn a dvořil se mu s pozorností poddaného, ale takového, který cítil, kým je. Pěstoval vztah k paní z Maintenon s ohledy, jaké vyžadovalo jejich postavení. Dokud Monseigneur žil, prokazoval mu pečlivě vše, co mu byl povinen. Byla v tom cítit nucenost, ještě víc vůči slečně Choinové, a rozpaky vůči celému tomu meudonskému důvěrnému okruhu. Příčiny toho jsme vyložili tolikrát, že se k nim zde nebudeme vracet. Princ se přinejmenším stejně jako celý svět podivoval, že Monseigneur, který, jakkoli byl hmotařský, měl mnoho hrdosti, si nikdy nemohl zvyknout na paní z Maintenon, vídal ji jen ze slušnosti, a to co nejméně, a přece měl ve slečně Choinové svou Maintenonovou stejně jako král tu svou a podroboval jí své děti neméně, než král podroboval své paní z Maintenon. Své bratry prince miloval něžně a svou choť s největší vášní. Bolest z její ztráty pronikla jeho nejvnitřnější morek. Zbožnost se nad ní udržela na hladině nejohromnějším úsilím. Oběť byla úplná, ale byla krvavá. V tom hrozném zármutku nic nízkého, nic malicherného, nic neslušného. Bylo vidět člověka mimo sebe, který ze sebe vynucoval klidný povrch a podléhal tomu. Jeho dny se tím brzy zkrátily. Byl týž ve své nemoci. Nevěřil, že se z ní dostane, rozmlouval o tom se svými lékaři; netajil, na čem je to přesvědčení založeno, jak bylo řečeno nedávno, a všechno, co cítil od prvního dne do posledního, ho v něm stále víc utvrzovalo. Jaké strašné přesvědčení o konci své choti a o svém vlastním! Ale, veliký Bože, jakou podívanou jsi v něm poskytl, a proč není ještě dovoleno odhalit z ní části stejně tajné a tak vznešené, že je můžeš dát a znát celou jejich cenu jen ty! Jaké následování Ježíše Krista na kříži! A to nejen pokud jde o smrt a utrpení; povzneslo se vysoko nad ně. Jaké něžné, ale klidné pohledy! Jaký přírůstek odpoutanosti! Jaké živé vzlety díkůvzdání za to, že byl uchráněn žezla a počtů, které je z něj třeba skládat! Jaká odevzdanost, a jak dokonalá! Jaká vroucí láska k Bohu! Jaký pronikavý pohled na vlastní nicotu a hříchy! Jaká velkolepá představa o nekonečném milosrdenství! Jaká zbožná a pokorná bázeň! Jaká umírněná důvěra! Jaký moudrý pokoj! Jaká četba! Jaké neustálé modlitby! Jaká vroucí touha po posledních svátostech! Jaké hluboké soustředění! Jaká nepřemožitelná trpělivost! Jaká mírnost, jaká stálá dobrota ke všemu, co se k němu přiblížilo! Jaká čistá láska, která ho pobízela jít k Bohu! Francie konečně padla pod tento poslední trest; Bůh jí ukázal prince, kterého si nezasloužila. Země ho nebyla hodna; byl už zralý pro blaženou věčnost.

Kapitola pátá

Papežské zádušní obřady za dauphina v Římě. — Doba a datum, kdy přestaly v Římě a v Paříži za papeže a za naše krále. — Podivná myšlenka arcibiskupa z Remeše o vévodovi z Noailles. — Proč [byl] ve sporu s Noailles. — Rozpaky otce La Rue, který krále podivně překvapí změnou zpovědníka. — Pohřební výzdoba u paní Dauphine. — Nároky biskupů odmítnuty. — Pravidla těchto věcí. — Polštář a kropáč, komu se dávají a kdo je podává. — Hlasité ohlašování; pro koho. — Stráž dam, a jaká. — První stráž; jak ji král upravil mezi vévodkyněmi a Lotrinskými. — Svěcenou vodou kropí jen několik osob královské krve a hrabě z Toulouse, a nikdo jiný. — Tělo dauphina přeneseno bez obřadu k tělu paní Dauphine. — Slavnostní převezení obou srdcí do Val-de-Grâce. — Vévoda z Bretagne dauphinem. — Madame chodí večer po večeři do králova kabinetu. — Vévoda z Orléans jediný ze všech princů slavnostně kropí svěcenou vodou dauphina. — Slavnostní průvod obou těl do Saint-Denis. — Návrat krále do Versailles, kde cestou vidí zástup smutečních závojů a plášťů, které pak jdou k celé královské krvi bez pořádku a poprvé. — Důvěrnost vévodkyně du Lude. — Král přijímá najednou všechny cizí ministry v pláštích; přijímá smuteční proslovy ostatních. — Krajní nebezpečí obou malých synů Francie, kteří jsou pokřtěni bez obřadu. — Smrt malého dauphina. — Jak byl zachráněn dnešní král. — Tělo a srdce malého dauphina přenesena bez obřadu k tělům a srdcím pana dauphina a paní Dauphine. — Vévoda z Anjou, dnešní král, dědí titul a hodnost dauphina. — Žal vévody z Berry, a ve Španělsku. — Zvláštnost pohřebních obřadů až do Saint-Denis. — Smutek stejně zvláštní jako tyto obřady. — Stav vévody z Beauvilliers a můj. — Dauphinova schránka, která mě uvede do velkého nebezpečí, z něhož mě zachrání obratnost vévody z Beauvilliers.

Zděšení bylo upřímné a všeobecné. Proniklo do cizích zemí i na cizí dvory. Zatímco lid oplakával toho, kdo myslel jen na to, jak mu ulehčit, a celá Francie prince, který chtěl vládnout jen proto, aby ji učinil šťastnou a vzkvétající, panovníci Evropy veřejně oplakávali toho, koho už pokládali za svůj vzor a koho by jeho ctnosti učinily jejich rozhodčím a pokojným a ctěným prostředníkem mezi národy. Papeže to dojalo natolik, že se sám od sebe a bez jakékoli přímluvy rozhodl překročit všechna pravidla a formality svého dvora, a všichni mu za to jednomyslně tleskali. Svolal kvůli tomu zvláštní konzistoř a oplakal v ní nesmírnou ztrátu, kterou utrpěla Církev i celé křesťanstvo; pronesl úplnou chvalořeč na prince, jenž byl příčinou jejich spravedlivého žalu i žalu celé Evropy. Nakonec tam prohlásil, že s ohledem na jeho mimořádné ctnosti a na veřejný zármutek překročí veškeré zvyklosti a sám mu ve své kapli vypraví veřejné a slavné exekvie. Hned také určil jejich den; kolegium kardinálů i celá

římská kurie se jich zúčastnily a všichni tak neobvyklé poctě tleskali. Tato pocta se vždy vzájemně prokazovala papežům ve Francii a našim králům v Římě, nikoli však jejich dětem, a to až do smrti Jindřicha III.[1]

Sixtus V., který otevřel oči slavnému vévodovi z Nevers,[2] když se s ním přijel radit o Lize, který ji sám podporoval jen tak málo, jak jen mohl, a který Jindřicha III. veřejně pochválil, že se zbavil vévody z Guise, se o dva dny později rozzuřil, když se dozvěděl, že stejný osud potkal i kardinála z Guise. Dal Jindřicha III. do klatby, a ať tento král v tom krátkém čase, který mu Guisové potom ještě dopřáli žít, dělal cokoli, zůstal v klatbě i po své smrti, ačkoli v té krátké době, kterou po ráně ještě žil, učinil vše, co mohl, aby zemřel jako dobrý křesťan, ačkoli byl smířen s Církví a přijal všechny svátosti. Všechny kroky, které v Římě podnikla královna, jeho vdova, prostřednictvím slavného d'Ossata, pozdějšího kardinála,[3] všechna obratnost, výmluvnost, síla důvodů a přímluv, jichž tam použil, všechna osobní vážnost, kterou si tam tento velký muž získal, nedokázaly vymoci obvyklé exekvie, jaké se za naše krále konaly. Na oplátku se ve Francii přestaly konat za papeže a od té doby se nekonaly ani na jedné straně. To velmi zvýšilo cenu exekvií, které Klement XI., a to sám od sebe, chtěl vypravit tomuto vznešenému dauphinovi a jimž celý Řím tleskal navzdory svým nejzarputilejším zásadám, jež ho činí tak politicky neměnným ve všem, co se týká ceremoniálu. Bolestné věci mě nutí vrátit se o kus zpět. Paní Dauphine zemřela, jak jsem řekl, ve Versailles v pátek 12. února mezi osmou a devátou hodinou večer. Uchýlil jsem se do svého pokoje, celý zdrcen tou ztrátou; arcibiskup z Remeše,[4] který ke mně chodil v kteroukoli hodinu, tam přišel a zastihl mě samotného. Byl zarmoucen, jako se tomu nikdo nemohl ubránit, a navíc i ztrátou úřadu dámy šatny, který měla hraběnka z Mailly, jeho švagrová, s níž byl odjakživa v důvěrném přátelství. Věděl od ní o příhodě s tabatěrkou.[5] Král odešel teprve před chvílí a arcibiskup byl v pokoji nebohé princezny po celou dobu, co tam král pobyl, a už

---

1. **Vysvětlivka:** Jindřich III. (1551–1589), poslední francouzský král z rodu Valois. 23. prosince 1588 dal na zámku v Blois zavraždit vévodu Jindřicha z Guise, vůdce Ligy, a nazítří jeho bratra kardinála z Guise; 1. srpna 1589 jej v Saint-Cloud probodl dominikánský mnich Jacques Clément a král druhého dne na zranění zemřel.

2. **Vysvětlivka:** Ludvík Gonzaga (Louis de Gonzague, 1539–1595), sňatkem vévoda z Nevers, který se roku 1585 v Římě radil se Sixtem V. o svém postoji k Lize a později se přidal k Jindřichu IV.; neplést s pozdějším vévodou z Nevers z rodu Mancini.

3. **Vysvětlivka:** Arnaud d'Ossat (1537–1604), francouzský diplomat v Římě, od roku 1599 kardinál; přispěl k papežskému rozhřešení Jindřicha IV. (1595). Vdovou po Jindřichu III. byla Louise Lotrinská (1553–1601).

4. **Vysvětlivka:** François de Mailly (1658–1721), dříve arcibiskup z Arles, od roku 1710 arcibiskup z Remeše, od roku 1719 kardinál; bratr zesnulého hraběte z Mailly, a tedy švagr hraběnky z Mailly, dámy šatny paní Dauphine.

5. **Vysvětlivka:** Tabatěrka se španělským tabákem, kterou paní Dauphine krátce před svým onemocněním dostala a která pak z jejího kabinetu záhadně zmizela; Saint-Simon o ní vyprávěl výše.

dlouho předtím. Hned zkraje mi vyprávěl, že vévoda z Noailles, který měl jako kapitán tělesné gardy právě své služební čtvrtletí, tam přišel před králem, že na něm viděl rozpačitý výraz, zvědavý pohled, velmi rozhodný a příliš klidný výrok, že to nemůže trvat dlouho, pozorné zkoumání a cosi velmi strojeného v celém jeho zjevu; že tam zůstal dost dlouho a odešel, aby se velmi brzy nato vrátil s králem, a že přes jeho rozpaky, které trvaly, z něho prosvítala spokojenost; zkrátka mluvil o něm jako člověk, který mu přičítá celé to neštěstí, a řekl mi to přímo.

Je třeba poznamenat, že všichni ti Mailly nemohli vystát Noaillesy; hlodala v nich žárlivost na přednost, kterou Noaillesové měli před nimi u paní z Maintenon, a jejich posedlostí bylo pokládat za velmi špatné, že hraběnka z Mailly, dcera jejího bratrance, s ní nebyla co do jmění postavena dokonale na roveň s jedinou dcerou jejího vlastního bratra. K této řevnivosti, z níž pramenila jejich nenávist, přidával arcibiskup ještě jednu, osobní. Před svým biskupstvím byl zástupcem druhého řádu na shromáždění duchovenstva. Chtěl se prosadit a vydal se jezuitům. Došlo k jedné záležitosti, v níž se hrdě postavil proti kardinálovi z Noailles, který shromáždění předsedal a byl tehdy na vrcholu přízně. Kardinál, překvapen, že mu nějaký abbé vzdoruje do očí, se s ním chtěl dohovořit a slušně ho přivést k rozumu. Abbé tím ostřeji prosazoval svou, a dokonce dosti nemírně. Tu ho kardinál, dotčen, sjel tak, že mu to ten druhý nikdy neodpustil. On sám mi kdysi tu hádku vyprávěl a od té doby mi často dával najevo, že ji nikdy nezapomene. Připomněl jsem mu ji tehdy, aby začal sám sebe podezírat; ale když jsem viděl, že se čím dál víc rozohňuje ve snaze mě přesvědčit, řekl jsem mu, že nikdo nikdy nemůže uvěřit, že by vévoda z Noailles byl schopen tak hrozné ohavnosti, stejně jako že by měl na smrti paní Dauphine jakýkoli zájem – on, s nímž celý život tak dobře zacházela; který měl tři sestry, dámy paláce a její oblíbenkyně; který měl tak velký zájem na životě paní z Maintenon, jež by ve svém věku tu ztrátu těžko snesla; zkrátka kromě těchto průkazných důvodů všechny, na které jsem si dokázal vzpomenout. Nic jsem nepořídil; příčina odvolání vévody z Noailles začínala vycházet najevo. Tvrdil mi, že vévoda chtěl dauphina ovládat bez dělení s kýmkoli a že mu nemohl nabídnout milenku – jako by v tomto druhu záležitostí a důvěry nebyli vévodové z Beauvilliers a z Chevreuse mnohem nepříjemnější překážkou než paní Dauphine. Marně jsem mluvil, arcibiskup si stál pevně na tabatěrce, jejíž příhoda opravdu zůstala nevysvětlitelná. Aspoň jsem ho vybídl, aby tak strašnou myšlenku odsoudil k nejhlubšímu mlčení, a to bez jakékoli výhrady; a opravdu ji v něm udržel. Zemřel však o několik let později, stále o tom přesvědčen; na mě jeho přesvědčení nijak nezapůsobilo. Ti, kdo se nakonec o příběhu s krabičkou dozvěděli, a bylo jich dost, nebyli k tomu podezření o nic náchylnější než já a nikoho nenapadlo cokoli svalovat na vévodu z Noailles. Já sám jsem tomu věřil tak málo, že naše přátelství zůstalo stejné. Ať bylo až do královy smrti sebedůvěrnější, nevím, jak se stalo, že jsme spolu o té osudné tabatěrce nikdy nemluvili.

Ve chvíli, kdy otec La Rue vyšel od paní Dauphine, obeznámen s jejím úmyslem,[6] šel do králova kabinetu a dal mu vzkázat, že s ním musí okamžitě mluvit. Král ho dal uvést. Překonal své rozpaky, jak dovedl, a sdělil králi, co ho přivádí. Nikdo nemůže být zasažen víc, než byl zasažen král. Hlavou mu prolétlo tisíc nepříjemných myšlenek. Nevím, zda mezi nimi našly místo i výčitky svědomí; měly být velké. Krajní stav umírající zadržel rozhořčení, ale volný průchod nechal nevoli. La Rue výhodně využil toho, že nebylo ani chvilky nazbyt, aby tak nepříjemný rozhovor zkrátil.

V sobotu 13. bylo tělo paní Dauphine ponecháno na jejím loži s odkrytou tváří a téhož dne v jedenáct hodin večer otevřeno za přítomnosti celé lékařské Fakulty, dvorní dámy a dámy šatny; v neděli 14. bylo uloženo do rakve na pódium o třech stupních a nazítří, v pondělí 15., takto přeneseno do jejího velkého kabinetu, kde byly oltáře, u nichž se každé ráno bez přestání sloužily mše. Čtyři biskupové v rochetě a mozetě seděli v pravé uličce u lože a střídali se jako dámy; svolávali je agenti duchovenstva. Nárokovali si židle s opěradlem, polštář a kropáč. Ty dvě první věci jim byly odepřeny, dostali jen skládací stoličky a žádné polštáře. Tak dlouho naléhali, až kropáč získali.

Aby bylo tomuto ceremoniálu rozumět – dosud jsem neměl příležitost jej vysvětlit –, v přítomnosti těla těchto princů se smí mít jen to, co by se mělo před nimi zaživa. Před nimi se v kostele sedí na skládacích stoličkách, a to rozhoduje o tom, zda se sedí, i o druhu sedadla; polštář před nimi v kostele nemá nikdo kromě královské krve, levobočků, vévodů a vévodkyň a těch, kdo mají hodnost cizího knížete nebo taburetku z milosti. Proto jen těmto osobám, když přicházejí kropit svěcenou vodou, ať slavnostně, nebo každý zvlášť v dlouhém plášti, předkládají heroldi, kteří stojí ve svých erbovních kabátcích a s heroldskými holemi u rohu při nohou rakve, polštář, jejž drží zdvižený vedle sebe, aby na něm po pokropení vykonaly krátkou modlitbu, a když vstanou, heroldi polštář odnesou. Kropáč podávají heroldi týmž osobám, jimž dávají polštář, a ty jim ho po pokropení vracejí; kropáč podávají také korunním hodnostářům a jejich manželkám a z dvorských úřadů jedině prvním šlechticům královy komory, kteří nejsou vévody, a jejich manželkám, dvorní dámě, není-li vévodkyní, dámě šatny a rytíři cti a jeho manželce, kteří všichni poklekají ke krátké modlitbě bez polštáře. Všechny ostatní osoby, muži i ženy, ať jsou kdokoli, i ve smutečním závoji a v dlouhém plášti, berou kropáč z kropenky samy a po pokropení ho tam samy vracejí, aniž by heroldi hnuli prstem. O všech, kdo mají dostat polštář, jsou heroldi zpraveni tím, že dveřník ode dveří velmi hlasitě ohlašuje jejich jména, jak je vidí vcházet, a nikoho jiného neohlašuje. Královské krvi podává kropáč a zase ho od ní přebírá almužník konající službu, v rochetě. Naproti biskupům sedí šest dam ve smutečních závojích, které se celý den střídají vždy všechny najednou s šesti jinými a každá je o své

6. **Vysvětlivka:** Jezuita otec La Rue byl zpovědníkem paní Dauphine; umírající princezna si přála vyzpovídat se jinému knězi než jemu.

stráži a hodině zpravena jménem krále lístkem od velmistra ceremonií; z těchto šesti dam jsou při každé stráži dvě vévodkyně nebo princezny, střídavě, které nacházejí na prvních dvou místech před svými sedadly dva polštáře (ostatní dámy je nemají); dále dvě dámy paláce, které nejsou vévodkyněmi a dohodnou se mezi sebou; a na dvou dalších místech dvě dámy takového postavení, že směly stolovat s princeznou, to jest s královnou, a jezdit v jejím kočáře. Manželky maršálů Francie, kteří nejsou vévody, se střídají s těmito dámami a mají první z obou míst. Kdyby byli jiní korunní hodnostáři, kteří nejsou vévody, platilo by totéž pro jejich manželky.

Obě titulované dámy první stráže jmenoval král sám. Učinil si politickou zásadu udržovat spory mezi vévody a cizími knížaty, to jest Lotrinskými; neboť ačkoli dal stejnou hodnost pánům z Bouillonu a z Rohanu, nikdy nestrpěl, aby se ti pouštěli do jakéhokoli soupeření s vévody nebo s lotrinským rodem. Myslel si tedy, že udělá skvělý tah, když vybere dvě nejstarší vévodkyně, které se u dvora nacházely, a pod tou záminkou vévodkyni z Elbeufu, vdovu po druhém nejstarším vévodovi a pairovi a zároveň po hlavě lotrinského rodu ve Francii, a vévodkyni ze Sully, a udrží tak svou váhu v rovnováze: vévodům dal najevo, že paní z Elbeufu tu je jako vévodkyně, a to natolik, že k ní přidal ještě jinou vévodkyni; Lotrinským, že první stráž držela nejstarší z jejich rodu, a to právě proto.[7] Přesto je vystřídaly dvě princezny, paní z Lambesc a její teta slečna z Armagnacu, kterým se to příliš nelíbilo, protože to ukazovalo, že první stráž měly vévodkyně. Budu v popisu ceremonií pokračovat v jednom sledu až do odjezdu do Saint-Denis, jednak abych se k nim už nemusel vracet, jednak z jiných důvodů, které se ukážou později.

Ve středu 17. šla Madame kropit svěcenou vodou, doprovázena vévodou z Orléans, paní princeznou de Conti a jejími dvěma dcerami a hrabětem z Toulouse, všichni ve smutečních závojích a dlouhých pláštích, stejně jako jejich průvod. Přijal ji rytíř cti v čele domácnosti paní Dauphine na konci posledního pokoje potaženého černým suknem a odtud ji doprovodil dovnitř. Dvorní dáma při jejím přijetí ani vyprovázení do téhož pokoje nevešla a zůstala stát u vnitřních dveří. Slavnostní kropení se konalo jen od královské krve, proti veškerým dosavadním zvyklostem.

V pátek ráno 19. bylo tělo monseigneura dauphina otevřeno, něco přes dvacet čtyři hodin po jeho smrti, za přítomnosti celé lékařské Fakulty, několika meninů a vévody z Aumontu, kterého k tomu král určil jako vévodu. Jeho srdce bylo hned odneseno do Versailles k srdci paní Dauphine. Téhož dne mezi pátou a šestou byla obě srdce převezena do Val-de-Grâce v Paříži. Chamillart, biskup ze Senlis, první almužník paní Dauphine, který měl zmocnění od kardinála z Janson, velkého almužníka, seděl v prvním kočáře vpravo vzadu a nesl obě srdce; paní Princezna vzadu po jeho levici; paní z Vendôme, její dcera, a slečna de Conti vpředu; vévodkyně du Lude u

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato věta by se mohla zdát nejasná; Saint-Simon chtěl říci, že král dal Lotrinským najevo, že nejstarší z jejich rodu držela první stráž v důsledku svého postavení nejstarší.

jedněch dvířek, vévoda du Maine u druhých. Vévoda z Aumontu jako první šlechtic komory jel za nimi na prvním zadním místě v jednom z kočárů monseigneura dauphina, provázen několika meniny. Následoval kočár pro osobu paní Dauphine, plný jejích dam paláce, z nichž dvě zůstaly na stráži u těla. Tento průvod dorazil do Val-de-Grâce po půlnoci a vše tam bylo skončeno před druhou hodinou; potom se vrátil bez obřadu, a kdo chtěl, zůstal v Paříži. Jakmile tento průvod vyjel z Versailles, bylo tělo monseigneura dauphina, přivezené z Marly bez obřadu, uloženo po pravici těla paní Dauphine na totéž pódium, které bylo rozšířeno. V sobotu 20. vzkázal král vévodkyni z Ventadour, že si přeje, aby monseigneur vévoda z Bretagne[8] napříště nesl jméno a hodnost dauphina; a týž večer uvedl po své večeři Madame do svého kabinetu spolu s princi a princeznami, kteří tam měli ve zvyku chodit až do králova uléhání, a od té doby tam chodila každý večer. V pondělí 22. února šel vévoda z Orléans pokropit svěcenou vodou tělo monseigneura dauphina. Byl tam přijat a doprovázen stejně jako Madame, a to vévodou z Aumontu jako prvním šlechticem komory v čele meninů, kteří se střídavě drželi stráž u těla monseigneura dauphina.

V úterý 23. února byla obě těla převezena z Versailles do Saint-Denis na jednom voze. Král určil vévodu z Orléans, aby doprovázel tělo monseigneura dauphina, a čtyři princezny pro tělo paní Dauphine; byly to paní Vévodkyně, paní z Vendôme a slečny de Conti a z La Roche-sur-Yon. Při snášení těl nesl vévoda z Aumontu jako první šlechtic komory korunu monseigneura dauphina, Dangeau jako rytíř cti korunu paní Dauphine a Souvré, mistr královy šatny, řetěz Řádu Svatého Ducha. Během průvodu, který vyrazil kolem šesté hodiny večer, drželi cípy pohřebních suken almužníci v rochetách a na koních, dva králové a dva paní Dauphine; na její straně jeli na koních rytíř cti a první štolba; vpředu jely tři kočáry. Ve druhém seděl vzadu vévoda z Orléans s vévodou z Aumontu; vpředu d'Antin se Souvrém jako mistrem šatny; Matignon u jedněch dvířek jako menin, kapitán gardy vévody z Orléans u druhých; ve třetím, nejbližším k vozu, čtyři biskupové v rochetě a mozetě, králův almužník konající čtvrtletní službu, v rochetě, a farář z Versailles se štolou. Vzadu tři kočáry: v prvním čtyři princezny s vévodkyní du Lude, a byl to kočár králův; jeden kočár paní Dauphine plný jejích dam; a za ním kočár paní Vévodkyně, v němž seděly dvorní dámy princezen. Průvod začal vjíždět do Paříže branou Saint-Honoré ve dvě hodiny po půlnoci, vyjel branou Saint-Denis ve čtyři hodiny ráno a do Saint-Denis dorazil mezi sedmou a osmou ráno. V Paříži panoval velký pořádek a nebylo žádné zdržení. V sobotu 27. února se král vrátil z Marly do Versailles. Po celý ten pobyt jedl ráno i večer sám ve svém pokoji u své velmi malé tabule. Nepřál si, aby mu dvůr formálně projevoval soustrast, jak se to dělalo při smrti Monseigneura. Dal oznámit, že hned po příjezdu přijme všechny najednou. Princové a princezny krve a levobočci

8. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Bretagne (1707–1712), starší z obou žijících synů vévody a vévodkyně z Bourgogne; dauphinem byl necelé tři týdny a zemřel 8. března 1712 na spalničky (viz níže).

na něj čekali v jeho kabinetech; vévodkyně du Lude a dámy paní Dauphine, rytíř cti a ostatní vysocí úředníci jejího dvora společně u dveří jeho kabinetu; dámy v jeho pokoji, muži v jeho předpokoji a v dalších místnostech až ke dveřím bytu paní z Maintenon. Všichni byli ve smutečních závojích a dlouhých pláštích. Král přijel ve čtyři hodiny, vystoupil malým schodištěm rovnou do svých kabinetů a potom pomalu prošel až k paní z Maintenon, aby si všechny prohlédl. Objal jedině vévodkyni du Lude a řekl jí, že není s to s ní mluvit, ale že se s ní uvidí. O půl hodiny později mu paní z Maintenon vzkázala, ať k ní přijde s dámami paní Dauphine. Ty se tam s králem viděly už bez smutečních závojů. Ke všem promluvil vlídně a potom si ponechal vévodkyni du Lude, kterou nechal posadit a která s ním a s paní z Maintenon dlouho zůstala ve třech. Od té doby ji takto mnohokrát vídal, kdežto na veřejnosti už jen v Marly, když jí zdraví dovolilo tam zajet nebo se účastnit cest. Všichni, kdo tam byli ve smutečních závojích a dlouhých pláštích, se jako v procesí odebrali ke všem princům a princeznám, počínaje vévodou a vévodkyní z Berry a konče hrabětem z Toulouse. Při smrti Monseigneura nikdo k princům a princeznám krve nechodil. Viděli jsme, jakými machinacemi pan du Maine docílil, že se chodilo k levobočkům. Tentokrát se k princům a princeznám krve chodilo bez pořádku a jako ovce. Dlouhé pláště a smuteční závoje se nosily jen ten jediný den.

V úterý 1. března přijal král ve svém kabinetu před mší všechny cizí diplomaty, kteří byli všichni v dlouhém plášti. V sobotu 5. března přijal smuteční proslovy parlamentu, účetní komory, berního soudu a mincovního soudu; za každý soud mluvil jeho první prezident; první prezident berního soudu byl nemocen, a tak mluvil Graville, druhý prezident. Po každém soudu předstoupili královští zástupci soudu, který právě pronesl proslov, a promluvili ústy prvního generálního advokáta; tento zvyk zavedl pan Talon, který zemřel jako prezident parlamentu (*à mortier*), v době, kdy byl generálním advokátem parlamentu. Město mělo proslov poslední a řeč kupeckého prévôta předčila všechny ostatní. Bylo to ráno po mši.

Nazítří, v neděli, ve stejnou hodinu přišla s proslovem Velká rada, protože nechce ustupovat parlamentu a parlament jí ještě méně; a hned po ní Francouzská akademie.

Téhož dne byly obě děti, synové Francie, nemocné už několik dní, velmi zle, s příznaky spalniček, jaké se objevily u dauphina a paní Dauphine. Při narození byly jen nouzově pokřtěny. Král vzkázal vévodkyni z Ventadour, aby nad nimi dala doplnit křestní obřady, za kmotry jim vybrala, koho bude chtít, a dala jim oběma jméno Ludvík. Vzala, co bylo nejvznešenějšího po ruce. Malého dauphina držela sama s hrabětem z La Mothe; a vévodu z Anjou, dnešního krále,[9] markýz z Prie s vévodkyní z

9. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Anjou (1710–1774), třetí syn vévody a vévodkyně z Bourgogne a pravnuk Ludvíka XIV.; vládl jako Ludvík XV. od 1. září 1715 až do své smrti 10. května 1774 ve Versailles, kde zemřel na pravé neštovice.

La Ferté. Nazítří, v úterý 8. března[10], povolali dvorní lékaři pět lékařů z Paříže. Král přesto zasedal ve finanční radě, po obědě šel střílet a večer pracoval s Voysinem u paní z Maintenon. Pouštění žilou a další léky, jichž se použilo, nedokázaly malého dauphina zachránit. Zemřel téhož dne krátce před půlnocí. Bylo mu pět let a několik měsíců a byl dobře rostlý, silný a na svůj věk velký. Dával velké naděje bystrostí a správným úsudkem, které ve všem projevoval; znepokojoval však také tvrdohlavou rozhodností a krajní povýšeností.

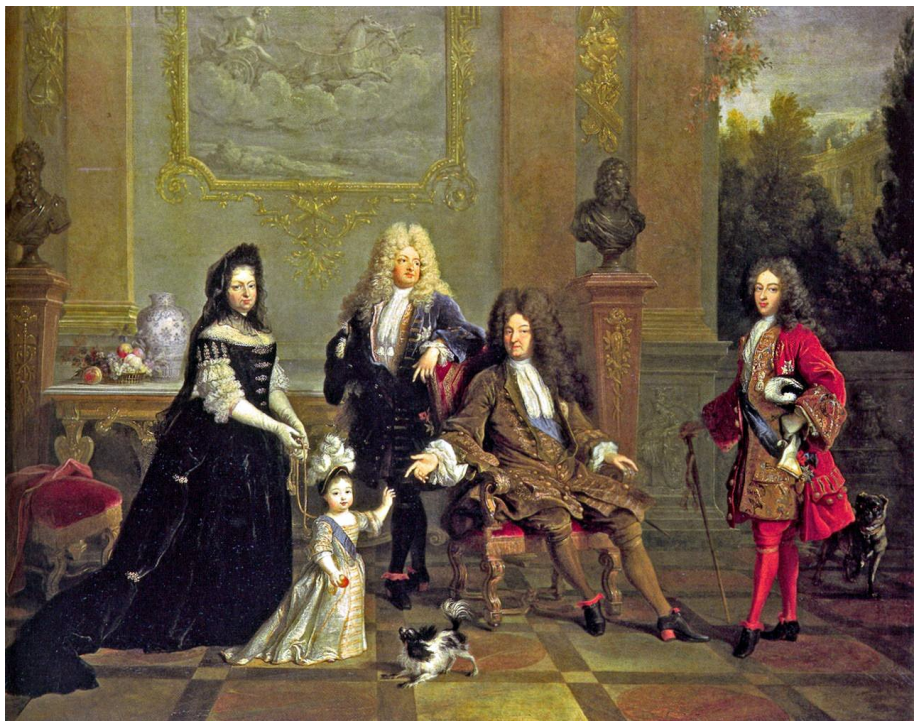
Vévoda z Anjou byl ještě kojen. Vévodkyně z Ventadour se ho s pomocí komorných zmocnila a nedovolily, aby mu pouštěli žilou nebo mu dávali jakékoli léky. Hraběnku z Verrue, otrávenou v Turíně a už blízkou smrti, kdysi zachránil protijed, který měl vévoda savojský. Při svém návratu si ho s sebou přivezla. Vévodkyně z Ventadour ji o něj dala požádat a podala ho jen vévodovi z Anjou, protože jemu žilou nepouštěli a tento lék se s pouštěním žilou nesnese. Byl velmi zle, ale vyvázl a je dnes králem. Později se to dozvěděl a vždy projevoval paní z Verrue i všemu, co se jí týkalo, opravdovou přízeň. Tři dauphinové tedy zemřeli za méně než rok, z nichž jen jeden byl dítě, a během dvaceti čtyř dnů otec, matka a nejstarší syn. Ve středu 9. března bylo tělo malého dauphina otevřeno. V noci a bez jakéhokoli obřadu bylo jeho srdce převezeno do Val-de-Grâce v Paříži a jeho tělo do Saint-Denis a uloženo na totéž pódium s těly dauphina a paní Dauphine, jeho otce a matky. Vévoda z Anjou, nyní jediný, nastoupil po něm v titulu a hodnosti dauphina.

Vynechal jsem, co se odehrálo při králově probuzení po smrti monseigneura dauphina, protože to bylo jen dokonalé opakování toho, co se odehrálo po smrti paní Dauphine a co už bylo vylíčeno. Král vévodu z Berry několikrát něžně objal a řekl mu: „Už tedy mám jen Vás." Princ se rozplýval v slzách; nikdo nemůže být zarmoucen hořčeji ani déle, než byl on. Vévodkyně z Berry se neodvážila prozradit. Držela se dost slušně. V hloubi duše měla nesmírnou radost, že vidí sebe a svého manžela na prvním místě. Zármutek a zděšení nad těmito opakovanými ranami byly ve Španělsku nepředstavitelné.

Při smrti královny, bavorské dauphiny, Monsieura, zkrátka při všech těchto velkých pohřbech, s výjimkou Monseigneurova kvůli neštovicím, které ho zahubily, chodili všichni synové Francie, následováni všemi princi krve a všemi vévody, všichni společně slavnostně kropit svěcenou vodou; a stejně tak společně dcery a vnučky Francie, následovány princeznami krve a vévodkyněmi. Srdce a těla doprovázeli princové krve a vévodové, u princezen pak mnoho princezen, vévodkyň, cizích princezen a urozených dam v několika kočárech; a těla se před převezením do Saint-Denis dlouho držela na stráži. Při těchto pohřbech, ačkoli byly dvojí, a tedy početnější a slavnostnější, protože pro každé tělo se mělo udělat tolik, jako kdyby šlo jen o jedno,

---

10. **Ediční poznámka:** Podle Dangeauova deníku se křestní obřady konaly v pondělí 7. března, nikoli v neděli 6.; datum 8. března je správné.

Ludvík XIV. se svými dědici: Monseigneur, vévoda z Bourgogne a malý princ v péči vévodkyně z Ventadour. Francouzská škola (připisováno N. de Largillièrovi). The Wallace Collection, Londýn.

a tím se zdvojoval veškerý doprovod, se udělal jen slabý odlesk toho, co se vždy dělalo pro jediné tělo, ať jde o délku stráže před převezením, o kropení obou těl zvlášť, nebo o průvody s oběma srdci společně a potom s oběma těly společně. Skutečnou příčinou byl celkem vzato druh těchto podivných úmrtí; a spěch uvolnit Versailles pro krále i jeho vlastní touha už neslyšet mluvit o tak bolestných věcech a nepodněcovat řeči vedly k tomu, že se všechno zkrátilo a zmenšilo, jak obřady, tak počet osob, které se jich měly účastnit. Neobjevil se tam žádný syn Francie ani princ krve, ale král se přesto, navzdory všemu svému zármutku a palčivým starostem, postaral, aby jejich roli sehráli jeho dva nemanželští synové: jeden při průvodu těl[11], druhý při kropení paní Dauphine, v doprovodu Madame, vévody z Orléans a jen tří princezen krve.

Bylo to poprvé, kdy muži a ženy šli slavnostně kropit svěcenou vodou spolu. Jediný vévoda z Orléans šel znovu slavnostně kropit dauphina; to první kropení se týkalo jen paní Dauphine, ještě předtím, než bylo tělo dauphina uloženo vedle jejího. Kropení měli vést zvlášť vévoda a zvlášť vévodkyně z Berry; každého z nich zvlášť měli následovat Madame a vévoda z Orléans, vévodkyně z Orléans, celá královská krev, vévodové a vévodkyně a od jisté doby i lotrinský rod. Dosud se to tak dělo u královny, u bavorské dauphiny, u Monsieura; nepochybuji, že i u jeho první manželky.[12] Je pravda, že u Monsieura nechtěl král pod záminkou onoho soupeření vévodů s lotrinským rodem, které tak miloval, aby kdokoli z nich šel slavnostně; ale jejich manželky tam šly s princeznami krve v průvodu vévodkyně z Bourgogne, kde se stalo to, co jsem tehdy vyprávěl. Doprovod obou srdcí byl smíšený a stejně kusý a podivný: pro jedno tři princezny krve – s nimi měla být dcera Francie a k tomu vévodkyně –, pro druhé místo syna Francie, dvou princů krve a několika vévodů jediný pan du Maine; při průvodu těl jediný vévoda z Orléans z celé královské krve a za veškerý doprovod v jeho kočáře směs dvorských úředníků a dva vévodové, z nichž jeden byl navíc prvním šlechticem komory a v té funkci při těchto obřadech sloužil, druhého bylo možno pokládat za menina. Pro paní Dauphine čtyři princezny krve, bez dcery či vnučky Francie, bez vévodkyň, bez Lotrinských i bez urozených dam, a za jejich kočárem jen jediný kočár pro dámy paláce. Nic nebylo nikdy tak kusé ani tak výstřední, a to do té míry, že ani domácnost paní Dauphine, ani menini nešli slavnostně kropit, to jest první šlechtic komory v čele meninů, dvorní dáma v čele dam paní Dauphine a rytíř cti v čele prvních a hlavních úředníků její domácnosti. Pokud jde o Monseigneura, u něhož se nezachoval ani ten nejmenší obřad, byly toho oprávněnou příčinou neštovice, na které zemřel.

---

11. **Ediční poznámka:** Správně by mělo stát „při průvodu srdcí“: podle Saint-Simonova vlastního líčení (výše i níže) doprovázel vévoda du Maine průvod srdcí do Val-de-Grâce, kdežto průvod těl provázel z královské krve jediný vévoda z Orléans. Slovo „těl“ má i Boislisleovo vydání.

12. **Vysvětlivka:** Henrieta Anna Stuartovna (1644–1670), dcera anglického krále Karla I., první manželka Monsieura.

Vrcholem zvláštností bylo, že král, který při smrti Monseigneura chtěl, aby ti, kdo dávají potáhnout kočáry načerno, když tak činí on, to udělali, ačkoli on sám tento smutek nedržel, nechtěl, aby kdokoli dal potáhnout kočáry načerno za dauphina a paní Dauphine, kromě vévody a vévodkyně z Berry. Protože jejich domácnost potahovala načerno kvůli nim, vznikla otázka ohledně paní ze Saint-Simon, která tvrdila, že potahovat nemusí, oni si však přáli, aby potahovala, a opírali se o příklad vévodkyň z Ventadour a z Brancasu u Madame. Odpovídalo se na to, že tyto dámy, odloučené od svých manželů od stolu a lože i majetkově, měly vlastní ekvipáže, kdežto paní ze Saint-Simon a já jsme spolu žili a vždy žili, a to je případ, kdy ekvipáže manželky patří manželovi. Nato velké vyjednávání. Oni ten černý potah pokládali za čest. Vévoda a vévodkyně z Berry nás o něj žádali tak naléhavě, z přátelství, jako o věc, na níž jim velmi záleží, že jsme jim nakonec museli vyhovět. Takže náš dům byl rozdělen napůl: vše, co patřilo mně nebo bylo společné, bez smutku, a načerno vše, co patřilo paní ze Saint-Simon, což bylo velmi směšné.

Pan z Beauvilliers ležel nemocen ve Versailles a byl ve svém domě ve městě, dole v ulici de l'Orangerie, aby měl víc klidu. Bylo by těžké pochopit nesmírnost jeho bolesti i velikost jeho zbožnosti, odevzdanosti a statečnosti. Neviděl jsem nic, co by bylo tak těžké popsat, tak nemožné dosáhnout a tak hodné obdivu, co by se s tím dalo srovnat. V den smrti našeho dauphina jsem jen na okamžik vyšel z domu, kde jsem se zabarikádoval, abych se připojil ke králi na jeho procházce zahradami; odpoledne totiž procházel nedaleko mého pavilonu. Měla na tom podíl zvědavost. Rozhořčení, že ho vidím skoro jako obvykle, mi na té procházce dovolilo vydržet jen chvilku. Tehdy právě odnášeli tělo dauphina a něco z toho jsem zahlédl z dálky. Uchýlil jsem se zpátky domů a po zbytek pobytu jsem skoro nevycházel, leda abych odpoledne trávil u vévody z Beauvilliers, zavřeného doma, kam skoro nikoho nepouštěl. Přiznávám, že jsem chodil oklikou mezi kanálem a zahradami Versailles, abych došel k paláci Beauvilliers brankou u oranžerie, k níž přiléhal, a vyhnul se pohledu na vše pohřební, co bylo vidět, k čemuž mě žádná povinnost nedokázala přimět přiblížit se. Uznávám tu slabost. Nedržela mě ani zbožnost vévody z Beauvilliers, převyšující vše, ani zbožnost podobná zbožnosti paní ze Saint-Simon, ačkoli oba trpěli neméně. Pravda je, že jsem byl zoufalý. Tomu, kdo bude vědět, kam jsem až dospěl, se ten stav bude zdát méně podivný, než že jsem dokázal tak úplné neštěstí snést. Postihlo mě přesně v témž věku, v jakém byl můj otec, když ztratil Ludvíka XIII.; on se však aspoň své přízně hojně užil, kdežto já – *Gustavi paululum mellis, et ecce morior!*[13] A to ještě nebylo všechno.

Ve schránce dauphina byly spisy, o které mě žádal. Psal jsem je s naprostou důvěrou a on je stejně důvěrně uchovával. Byl jsem v nich tedy dokonale rozpoznatelný.

---

13. **Vysvětlivka:** Slova Jonatanova z 1. knihy Samuelovy (14,43) podle Vulgáty: „Okusil jsem trochu medu, a hle, umírám!" Jonatan, syn krále Saula, nevědomky porušil otcovu přísahu, když ochutnal med, a měl za to zemřít.

Byl mezi nimi dokonce jeden velmi dlouhý, psaný mou rukou, který by sám o sobě stačil, abych byl u krále bez naděje na návrat ztracen. Takové katastrofy si nikdo nedovede představit. Král znal můj rukopis; můj způsob myšlení neznal stejně dobře, ale zhruba ho tušil. Občas jsem k tomu dal podnět a dobří přátelé u dvora to doplnili, jak nejlépe uměli. Toto nebezpečí se přitom dost přímo týkalo vévody z Beauvilliers a poněkud vzdáleněji vévody z Chevreuse. Král, který by mě podle těch spisů okamžitě poznal, by v nich zároveň objevil nanejvýš svobodnou a naprostou důvěru mezi dauphinem a mnou, a to ve věcech nejdůležitějších a jemu nejméně příjemných, a přitom ani netušil, že bych měl ke svému vnukovi blíž než všichni ostatní dvořané. Nebyl by mohl uvěřit, když věděl, jak jsem odjakživa důvěrně spjat s vévodou z Beauvilliers, že by se tento důvěrný a tak tajný styk v záležitostech mezi dauphinem a mnou navázal bez něho; a přesto musel právě on sám odnést králi schránku tohoto prince, po jehož smrti du Chesne okamžitě odevzdal králi klíč. Úzkost byla tedy krutá a dalo se vsadit cokoli, že budu ztracen a vyhnán na celou dobu králova panování. Jaký protiklad mezi otevřeným nebem, které jsem viděl před sebou bez jakéhokoli blouznění, a propastmi, které se mi náhle otevíraly pod nohama! A takový je dvůr a svět! Tehdy jsem zakusil marnost i těch nejžádoucnějších štěstěn, a to vnitřním pocitem, který přesto ukazuje, jak moc na nich člověk lpí. Strach z otevření té schránky mě téměř nezasáhl. Musel jsem se k němu čas od času vracet úvahou. Lítost nad tím, co mi unikalo, a nesrovnatelně víc než ona pohled na to, co ztrácela Francie, a nadevše zmizení toho nesrovnatelného dauphina mi drásaly srdce a ochromovaly všechny schopnosti mé duše. Dlouho jsem chtěl jen uprchnout a už nikdy nespatřit klamnou tvář tohoto světa. I když jsem se rozhodl v něm zůstat, bylo mi přirozené postavení, v němž jsem byl k vévodovi z Berry a vévodovi z Orléans a které by tolik jiných, i z těch největších, tak draze zaplatilo s ohledem na králův věk a na věk malého dauphina, bez chuti – netroufám si říci, že něčím horším – ve srovnání s tím, co už nebylo; a má bolest byla tak málo přístupná útěše a rozumu, že úplně prozradila vše, co jsem dosud tak pečlivě a uvážlivě skrýval, a proti mé vůli ukázala, o co všechno jsem přišel. Paní ze Saint-Simon, neméně citlivá, neméně dojatá a stejně neschopná to skrývat, ale rozvážnější, silnější a celá oddaná Bohu, pociťovala také – díky větší volnosti ducha, větší umírněnosti v náklonnostech a nejmoudřejší prozíravosti – silněji znepokojení kvůli těm papírům. Vévodové a vévodkyně z Beauvilliers a z Chevreuse byli jediní, kdo o tom tajemství věděli, a také jediní, s nimiž se dalo radit. Pan z Beauvilliers se rozhodl schránku nikomu nesvěřit, ačkoli král měl její klíč, a počkat, až mu zdraví dovolí odnést ji osobně, aby se pak, až bude s králem, pokusil ty papíry mezi všemi ostatními jakýmkoli způsobem utajit před jeho zrakem. Ten manévr byl obtížný, protože ani nevěděl, kde ty tak nebezpečné papíry mezi ostatními ve schránce leží, a přesto to byla jediná možnost. Tak strašná nejistota trvala přes čtrnáct dní.

V pondělí, posledního února, přijal král ve svém kabinetu kolem páté hodiny poprvé vévodu z Beauvilliers, který dřív nebyl s to k němu přijít. Můj byt byl dost blízko jeho bytu a ve stejném podlaží; ústil doprostřed galerie nového křídla, rovněž ve stejném podlaží jako velký královský apartmán. Vévoda po návratu zašel ke mně a řekl nám, paní ze Saint-Simon a mně, že mu král nařídil, aby mu nazítří večer přinesl k paní z Maintenon dauphinovu schránku, a opakoval nám, že aniž by si troufal nebo mohl za cokoli ručit, bude velmi pozorně dbát, aby se pokud možno vyhnul tomu, že by král uviděl, co je v ní ode mne; a slíbil nám, že nazítří, po návratu od paní z Maintenon, přijde a poví nám, jak to dopadlo. Lze si představit, jak jsme ho očekávali, a to za pečlivě zavřenými dveřmi. Přišel, a ještě než se posadil, dal nám znamení, že už se nemusíme znepokojovat. Vyprávěl nám, že celá vrchní část schránky, a to v dosti silné vrstvě, se naštěstí ukázala plná změti nejrůznějších spisů a projektů o financích a několika dalších o vnitřních záležitostech provincií, že z nich schválně přečetl králi velké množství, aby ho unavil, a že se mu to podařilo natolik, že se král nakonec spokojil s tím, že slyšel jen jejich názvy, a unaven tím, že nenachází nic jiného, nabyl přesvědčení, že ani spodek nebude zajímavější, řekl, že nestojí za to dívat se dál a že stačí všechny ty papíry hodit do ohně. Vévoda nás ujistil, že si to nedal říci dvakrát, tím spíš, že už na dně zahlédl kousek mého písma, který rychle zakryl, když bral jiné papíry, aby z nich králi přečetl názvy; že jakmile mu to král řekl, nahodil zmateně zpět do schránky papíry, které z ní vytáhl a průběžně kladl na stůl, a šel schránku vysypat dozadu do krbu, mezi krále a paní z Maintenon, přičemž si při vysypávání dobře dával pozor, aby ten spis mé ruky, který byl velký a tlustý, byl zakryt jinými; a že velmi pečlivě dbal, aby kleštěmi zabránil jakémukoli kousku odlétnout, a díval se, až všechno shoří, než od krbu odešel. Objali jsme se ve vzájemné úlevě, která byla v tu chvíli úměrná nebezpečí, v němž jsme byli.

Kapitola šestá

Paní Dauphine otrávena. — Maršál z Villeroy, usmířený s králem, se rázem stane oblíbencem. — Dauphin otráven. — Vévoda du Maine a paní z Maintenon přesvědčují krále i svět, že vévoda z Orléans dal otrávit dauphina a paní Dauphine. — Nástin vévody z Orléans. — Výbuchy lidu proti vévodovi z Orléans. — Všeobecný pokřik proti vévodovi z Orléans. — Chování dvora vůči němu. — Maršál z Villeroy a jiní přední. — Rozpaky vévody z Noailles, který tvrdí, že ho ranila mrtvice, a odjíždí do Vichy.

Hrůzy, jejichž vylíčení už nelze déle odkládat, mi svírají ruku mrazem. Zamlčel bych je, kdyby mě pravda, kterou tak bezvýhradně dlužíme všemu, co píšeme, kdyby mě další hrůzy, které ty první – je-li to vůbec možné – ještě znásobily, kdyby mě rozruch, jenž o nich zazněl po celé Evropě, a kdyby mě nejzávažnější důsledky, k nimž daly podnět, nenutily vyložit je zde jako nedílnou a jednu z nejzávažnějších součástí toho, co se odehrálo před mýma očima. Nemoc paní Dauphine, náhlá, zvláštní, lékařům málo známá a velmi rychlá, za svého krátkého trvání zatemnila mysli, už tak značně otřesené varováním, které Boudin dostal tak krátce předtím a které bylo potvrzeno varováním španělského krále. Králův hněv kvůli změně zpovědníka, který by princezna, kdyby byla zůstala naživu, tvrdě pocítila, ustoupil zármutku nad její ztrátou, snad spíše nad ztrátou veškerého jeho rozptýlení a veškerého jeho potěšení; a zármutek si přál, aby mu byla objasněna příčina tak velkého neštěstí, aby se mohl pokusit uchránit se dalších, anebo se uklidnit ohledně obavy, která ho tížila. Lékařský sbor tedy dostal z jeho úst v té věci nejpřesnější rozkazy.

Zpráva o pitvě nepřinesla nic útěšného: žádnou přirozenou příčinu smrti, zato jiné, v oblasti vnitřních částí hlavy, poblíž onoho osudného místa, kde tolik trpěla. Fagon a Boudin o jedu nepochybovali a řekli to králi bez obalu, v přítomnosti jediné paní z Maintenon. Boulduc,[1] který mě ujistil, že je o tom přesvědčen, a těch několik dalších, s nimiž chtěl král mluvit a kteří byli u pitvy, to potvrdili svým zachmuřeným mlčením. Maréchal byl jediný, kdo tvrdil, že známky jedu jsou jen tak nejednoznačné, že otevřel několik těl, v nichž se našly podobné a o jejichž smrti nikdy nevzniklo sebemenší podezření. Stejně o tom mluvil i se mnou, před nímž nic netajil, dodal však, že by přesto podle toho, co viděl, nechtěl přísahat ani na ano, ani na ne; ale že živit v králi mínění samo o sobě zdrcující, které by mu s ohledem na další následky i na jeho vlastní život už nedopřálo žádného klidu, znamená krále zavraž-

1. **Vysvětlivka:** Gilles-François Boulduc (1675–1742), lékárník a chemik, od roku 1699 člen Akademie věd, syn lékárníka Simona Boulduca (1652–1729).

dit a nechat ho umírat na pomalém ohni. A vskutku, právě to ta zpráva způsobila, a to na dosti dlouhou dobu. Rozhořčený král chtěl zjistit, odkud mohla ta pekelná rána vyjít, a nedal se uklidnit ničím, co mu Maréchal mohl říci; ten se prudce přel s Fagonem a Boudinem, kteří stejně prudce hájili svůj názor v této první zprávě a ani později od něho neustoupili. Boudin, rozhořčený, že přišel o svůj úřad i o princeznu, která k němu byla plná laskavosti, ba i důvěry, a s ní o své naděje, rozhlašoval jako šílenec, že nelze pochybovat, že byla otrávena. Někteří další, kteří byli u pitvy, to pošeptali svým přátelům; za necelých dvacet čtyři hodin tím byl plný dvůr i Paříž. K zármutku nad ztrátou zbožňované princezny se přidalo rozhořčení a k obojímu strach a zvědavost, které vzápětí ještě vzrostly dauphinovou nemocí.

Musím na chvíli přerušit sled těchto hrůz, abych pohovořil o události, která se později stala významnou. Maršál z Villeroy živořil v Paříži a často ve Villeroy v nejhlubší nemilosti od svého posledního návratu z Flander, jehož podrobnosti jsme viděli na svém místě.[2] Ve Versailles se ukazoval jen zřídkakdy, vždy bez přenocování, ve Fontainebleau nanejvýš jednou nebo dvakrát, a tam jen zřídka přespal jednu noc. O Marly už pro něho nebylo ani řeči. Králova strohost, mlčení a výraz, jako by ho jeho pohled trápil, zůstávaly tytéž, ale on se stále držel paní z Maintenon. Jeho nenávist k Chamillartovi, která jim byla společná, mezi nimi znovu oživila dávnou důvěrnost. Soucit ji vedl k tomu, aby ho přijímala ve svém domě ve městě pokaždé, když přijel do Versailles nebo do Fontainebleau. Často si psali; a záliba, která u ní převážila všechno, spolu s krajní tísní ve státních záležitostech ji vedla dokonce k tomu, že se s ním radila a přijímala od něho spisy. Tato tajemství zůstávala skryta většině lidí, ale neunikla nejpozornějším u dvora. Já jsem o nich věděl už dávno; král o nich věděl také. Paní z Maintenon by se neodvážila tajit před ním trvalé počínání, které by mohl odhalit. Doufala, že tím najde příležitosti, jak maršála králi znovu přiblížit, a skutečně mu někdy ukázala některé z jeho spisů, které nechávala podpořit Voysinem. Až dosud však nic neuspělo. Smutná doba teď na paní z Maintenon naléhala kvůli ní samé.

V těch prvních chvílích nesmírné prázdnoty, kterou zanechala ztráta paní Dauphine, činily zármutek a úzkosti, jimiž byl ještě zostřen, krále pro paní z Maintenon tíživým. Bylo nesnadné ho rozptýlit; ona sama byla tak dojatá, tak sklíčená, že v sobě nenacházela žádnou oporu. Oporu, kterou poskytovala práce ministrů u ní, přerušovaly dlouhé přestávky kvůli délce večerů v tomto ročním období a celé dny, kdy bylo příliš ošklivo na vycházku a kdy král vždycky přicházel k ní už před třetí hodinou a odcházel až v deset k večeři. Přizvat někoho do tohoto soukromí s nimi by u krále nebylo snadné a pro ni nebylo snadné vybrat. Ať se cítila u krále jakkoli pevně, všechno se jí zdálo nebezpečné. Pomýšlela sice na to, rozmnožit soukromé

2. **Vysvětlivka:** Po porážce u Ramillies (23. května 1706) byl maršál z Villeroy odvolán z velení ve Flandrech a upadl u krále v nemilost.

hostiny v Marly a v Trianonu ještě víc než u sebe, kvůli pohodlí procházky a aby nezbytná služba přivedla víc tváří, a pořádat tam často hudbu; ale v této nezbytné službě nenacházela u prvních šlechticů komory ani u ostatních velkých dvorních hodnostářů, kteří mohli krále doprovázet, ale tam ho skoro nedoprovázeli, nic, čím by krále rozptýlila. Vévoda z Noailles, nezbytný, protože byl kapitánem tělesné gardy ve čtvrtletní službě, už od svého odvolání ze Španělska neměl ani u krále, ani u ní takové postavení. Maršál z Villeroy se jí zdál jediný, na koho mohla upřít zrak: byl vychován po králově boku; ode dvora se vzdaloval jen kvůli armádám; byl galantním mužem z povolání a chtěl jím být i nadále; nikdo celý život nepatřil k velkému světu víc než on; téměř celý ho strávil v nejdůvěrnějším styku s králem; měli spolu sto historek ze svého mládí a ze své doby, jimiž se král velmi bavil; maršál jich měl všeho druhu, znal historky z města ze všech dob, znal i historky o ženách z pohraničí; vášnivě miloval hudbu, mluvil o lovech; všechny staré intriky dvora i světa měl v živé paměti; byl to celý krámek drobného zboží, z něhož bylo možno hojně čerpat. Především se ho nemusela ničeho obávat; a kdyby získal vliv, byl to člověk vždy spolehlivě v její ruce, s nímž mohla udělat, cokoli by chtěla. Tyto úvahy ji přiměly vynaložit veškeré úsilí, aby ho s králem usmířila. Král zůstával ostražitý vůči Harcourtovi od jeho pokusů dostat se do rady; ostatně u něho nebyla ani dávná důvěrnost, ani samolibé fanfaronství, ani staré historky. Žádný jiný z královых velkých hodnostářů nepřicházel v úvahu pro účel, který si přála. Chopila se tedy vhodné chvíle, vychvalovala služebníky z mládí a z celého života, oddanost, s jakou k němu maršál z Villeroy lnul po celý svůj život, jeho bolest, že se mu znelíbil, délku jeho pokání, jeho zoufalství, že nemůže být u krále v tak pohromných chvílích, sladkost shledání s těmi, s nimiž člověk vždycky žil a o nichž ví jistě, že jejich srdce nemělo na chybách podílu; jedním slovem, dovedla tak dobře mluvit a naléhat, že všichni, kdo byli v Marly, div nepadli úžasem, když tam toho rána, kdy zemřel dauphin, spatřili maršála z Villeroy, a to přijatého králem s veškerou přívětivostí a důvěrností, jakou mu stav jeho srdce a mysli dovolil. Od té chvíle už neopustil dvůr a král s ním zacházel lépe než kdy jindy; hned nato byl přijímán u paní z Maintenon na hudbu, když tam znovu začala, a jen on jediný; jedním slovem stal se oblíbencem krále i paní z Maintenon, a uvidíme, jaké velké a příliš závažné to mělo následky.

Povaha dauphinovy nemoci, to, co si o ní, jak se vědělo, myslel on sám, péče, s níž dal králi doporučit opatrnost k ochraně jeho osoby, rychlost a způsob jeho skonu dovršily zděšení a úzkosti a zdvojnásobily královy rozkazy ohledně pitvy jeho těla. Byla provedena v dauphinově bytě ve Versailles, jak bylo uvedeno. Vyděsila. Jeho životně důležité orgány byly rozbředlé na kaši; jeho srdce, podané vévodovi z Aumontu, aby je držel a vložil do nádoby, už nemělo žádnou soudržnost, jeho hmota jim vytekla mezi rukama až na zem; krev rozložená, zápach nesnesitelný v celém tom rozlehlém bytě. Král a paní z Maintenon netrpělivě čekali na zprávu. Byla jim podána ještě téhož večera u ní, bez jakéhokoli zastírání.

Fagon, Boudin a několik dalších tam prohlásili, že jde o nejprudší účinek velmi jemného a velmi prudkého jedu, který jako nejžhavější oheň stravil celé nitro těla, na rozdíl od hlavy, která nebyla přímo zasažena a která jediná byla velmi citelně zasažena u paní Dauphine. Maréchal, který pitvu provedl, se Fagonovi a ostatním tvrdošíjně postavil. Tvrdil, že tu nejsou žádné jednoznačné známky jedu; že viděl otevřená těla zhruba v témž stavu, u nichž nikdy nevzniklo podezření; že jed, který je zahubil a zabil i dauphina, byl přirozený jed ze zkažení celé krve, rozpálené palčivou horečkou, jež se projevovala tím méně, čím byla vnitřnější; že odtud pocházelo zkažení, které poškodilo všechny orgány, a že se nemají hledat jiné příčiny než tyto, totiž příčiny zcela přirozeného konce, jaký viděl u několika osob, i když zřídka v tak vysoké míře, a který se pak lišil jen víc či méně. Fagon odpověděl, Boudin také, oba trpce. Maréchal se teď rozohnil zase on a pevně trval na svém názoru. Uzavřel to tím, že králi a paní z Maintenon před těmi lékaři řekl, že říká jen pravdu, jak ji viděl a jak ji myslí; že mluvit jinak znamená chtít hádat a zároveň udělat vše pro to, aby král vedl život co nejbolestnější, co nejnedůvěřivější a co nejplnější nejtrapnějších podezření, nejčernějších a zároveň nejzbytečnějších; a že by to vlastně znamenalo ho otrávit. Potom se dal do toho, že ho nabádal, aby se pro svůj klid a pro prodloužení svého života zbavil představ, které jsou samy o sobě hrozné, podle veškeré jeho zkušenosti a znalostí mylné, a které by plodily jen ty nejneurčitější, nejpalčivější a nejbeznadějnější starosti a podezření; a ostře se rozhněval na ty, kdo se mu je snažili vštípit.

Vyprávěl mi pak tuto podrobnost a zároveň mi řekl, že kromě toho, že věřil, že smrt mohla být přirozená, ačkoli o tom vzhledem ke všemu neobvyklému, čeho si všiml, skutečně pochyboval, naléhal hlavně ze soucitu se stavem srdce a mysli, do něhož domněnka o jedu krále uvrhne, a z rozhořčení nad klikou, která se, jak viděl, začala v soukromí kolem krále tvořit už během nemoci, a zvláště od smrti paní Dauphine, aby to celé hodila na krk vévodovi z Orléans; a že mě na to upozorňuje jako svého přítele i jako jeho přítele; neboť Maréchal, který byl člověk opravdový a sama poctivost, sama pravdivost a ctnost sama, byl jinak hrubý a neznal ani sílu, ani míru výrazů, přičemž byl jinak naprosto uctivý a zcela vzdálený toho, aby zapomínal, kým je.

Navzdory svému ústraní jsem se brzy dozvěděl i odjinud, co začínalo prosakovat o vévodovi z Orléans. Ta tlumená, tajná pověst, šeptaná do ucha, nezůstala dlouho v těchto mezích. Rychlost, s jakou naplnila dvůr, Paříž, provincie, nejopuštěnější kouty, nitro nejodloučenějších klášterů, samoty světu nejvzdálenější a nejpustší, konečně i cizí země a všechny národy Evropy, mi připomněla rychlost, s jakou tam byly tak náhle rozšířeny ony černé útoky z Flander proti cti toho, koho nyní oplakával celý svět.[3] Tehdejší klika, tak dobře zorganizovaná, díky níž se všechno, co se jí ho-

3. **Vysvětlivka:** Za flanderského tažení roku 1708, kdy spojenci dobyli Lille, šířila Vendômova klika u dvora i v Paříži pomluvy proti vévodovi z Bourgogne, nynějšímu zesnulému dauphinovi, který armádě velel spolu s Vendômem.

dilo, s nepochopitelným uměním v okamžiku rozšířilo na všechny strany, ta klika, pravím, byla zasažena, jak jsme viděli, a její odporný hrdina odsouzen chodit si hrát na hrdinu do Španělska. Ale ač zasažená, a ač všemi nastalými změnami vyřazená ze hry a bez naděje, rozprášená nebyla. Pan du Maine a ti, kdo z kliky zbyli a dál u dvora vystupovali, jak mohli, Vaudemont,[4] jeho neteř z Espinoy a další zbytky Meudonu, byli naživu. Doufali proti vší naději; vzpírali se osudu, který jim byl tak zjevně nepříznivý. Chopili se tohoto zlověstného obratu, vstali z mrtvých; a s paní z Maintenon v čele, co všechno si neslibovali, a vskutku, kam až nedošli? Viděli jsme – neříkám dauphinovy záměry vůči levobočkům, protože byly tajné –, ale jak velice on i jeho choť nesouhlasili s jejich velikostí, a to i před očima krále (viz výše). Ani jeden z nich se jim od té doby nezdál příznivější. Vévoda du Maine od nich čekal tak málo, že se k nim ani nepřiblížil; a ani sám, ani prostřednictvím paní z Maintenon, jejímž dílem byla jeho velikost a která byla zarmoucenou a rozpačitou svědkyní jejich odporu, a to v míře, jak jsme viděli, ani prostřednictvím samotného krále, který ten odpor tak živě pocítil a tak pokorně snášel, aby jej otupil, se u nich od té doby neodvážil o nic pokusit. Ani prostřednictvím jeho bratra, s nímž byl jen ve vlažném svazku – a právě proto –, který však, jakmile byl jednou povýšen, měl stejný zájem jako on zajistit se, aby nepoklesl, a který, maje se dobře s dauphinem i s paní Dauphine díky společné společnosti a společným zábavám, měl k nim velmi blízko, nebyl v té věci učiněn žádný pokus. Vévodkyně du Maine, v otázkách hodností ještě horlivější než on, je-li to vůbec možné, se nehnula ze Sceaux, kde si hrála na bohyni, a neráčila se přiblížit ke dvoru.

Pan du Maine, nejbázlivější z lidí, ačkoli největší podzemní kutil, žil ve smrtelné úzkosti o všechny své hodnosti a měl ještě dost rozumu na to, aby se třásl i o svá obrovská zaopatření, která by mu sotva nechali, kdyby se podařilo strhnout trůn, který si vystavěl. Jeho děti zatím rostly, král stárnul; bledl hrůzou před vyhlídkou, kterou králův věk činil nepříliš vzdálenou a kterou mu smrtelné úzkosti celé jeho bytosti přibližovaly ještě víc. U dauphina a paní Dauphine neměl nikoho, od koho by mohl kdykoli čekat pomoc; neviděl žádnou nápravu. Jejich smrt pro něho tedy byla tím nejdokonalejším vysvobozením, a to v téže míře, v jaké byla pro celou Francii nejúplnějším neštěstím. Jaká šťastná hvězda! ale jaké mávnutí kouzelného proutku! jaký náhlý přechod od hrůzy z Enkeladova osudu k pevné naději na osud Faethónův, a na to, že jej učiní trvalým![5] Ožil tedy ze všeobecného pláče; ale jako mistr v nejtemnějších uměních – neříkám nejčernějších, protože se ke mně o tom nedonesla žádná

4. **Vysvětlivka:** Charles-Henri Lotrinský, princ z Vaudemontu (1649–1723), levoboček lotrinského vévody Karla IV., do roku 1706 místodržitel Milánska; on a jeho neteře, slečna z Lillebonne a paní z Espinoy, patřili k meudonské klice.

5. **Vysvětlivka:** Enkelados byl obr, kterého bohové po vzpouře giganů pohřbili pod Etnou; Faethón, syn boha slunce Hélia, směl řídit otcův sluneční vůz, nezvládl ho však a zahynul.

zpráva – usoudil, že mu záleží na tom, aby se podezření upřelo na někoho, a navléknout je na vévodu z Orléans pro něho znamenalo dvojnásobný, ba stonásobný zisk.

Uzdravení tohoto prince z nemilosti u krále, dosud nepříliš upevněné, a smrt princů krve ve věku, kdy mohli reprezentovat a mluvit, mu vynesly jeho nesmírné a poslední hodnosti. Zahrnutím téhož prince tak strašlivou pomluvou, podaří-li se mu o ní přesvědčit krále i svět, počítal s tím, že ho zahubí bez návratu tím nejodpornějším a nejpotupnějším způsobem; a kdyby mu tentýž kouzelný proutek, který ho tak šťastně zbavil toho, čeho se nejvíc obával, neprokázal stejnou službu i vůči vévodovi z Berry, mohl si lichotit, že tento princ neodolá mínění královně ani veřejnému; že ho zármutek nad smrtí bratra přiměje bát se toho, koho bude pokládat za jeho vraha, a nenávidět ho; a že až bude tato překážka odklizena, nebude nouze o prostředky, jak obklíčit tohoto prince, takového, jaký byl, a přístupného z tolika stran. Uvrhnout vévodu z Orléans do tak krutého postavení, v němž se hodlal prostřednictvím jeho choti, své sestry, účastnit jeho neštěstí a dát mu skrze ni pocítit cenu své pomoci, bylo prostředkem, jak ho držet zkrátka a dosáhnout sňatku prince z Dombes s jednou z jeho dcer, sestrou vévodkyně z Berry, na čemž až dosud ztroskotaly všechny jeho pletichy, ačkoli je podporovala nejvášnivější přání vévodkyně z Orléans – nedokázala však přemoci odpor vévody z Orléans ani jeho obratnost, s níž se věci vyhýbal, aniž ji odmítl.

Mezi princi krve, samými lidmi ve věku, který se nepočítal, byl vévoda z Chartres, pod křídly otce a matky, narozen v srpnu 1703 a bylo mu teprve devět let; pan Vévoda byl ze srpna 1692, bylo mu dvacet let; hrabě z Charolais z června 1700, nebylo mu ani dvanáct; hrabě z Clermontu z června 1709, byly mu teprve tři roky; a princ de Conti z června 1704, kterému bylo teprve osm let.[6] Mohl tedy počítat jen s panem Vévodou, s nímž ve dvaceti letech král vůbec nepočítal a před králem by se tento princ neodvážil ani ceknout, a paní Vévodkyně také ne. Paní Princezna, která nikdy neměla rozum ani ducha na nic jiného než na modlitbu, se třásla před svou dcerou, vévodkyní du Maine; dokonce králi formálně poděkovala za to, co učinil pro děti pana du Maine; a její druhá dcera, paní princezna de Conti, strávila život v Paříži svými domácími záležitostmi a neodvážila by se ke králi přiblížit. Paní z Vendôme neexistovala, a pro svůj věk vůči králi neexistovaly ani dcery paní Vévodkyně. Bylo to tedy volné pole, jako stvořené pro pana du Maine. Jak z něho dovedl těžit! Paní z Maintenon měla oči jen pro něho; po ztrátě její drahé paní Dauphine se v něm soustředila všechna její něha. Její nenávist k vévodovi z Orléans zůstávala stále stejná; viděli jsme její příčinu i plody. Jejímu tak vytrvale milovanému chovanci tedy nedalo práci přesvědčit ji o tom, co lichotilo této nenávisti a co jemu samému zakládalo všechny naděje, anebo ji přimět, aby o tom nepochybovala a aby to namluvila králi, nebyli-li

6. **Ediční poznámka:** Saint-Simon se mýlí: Ludvík Armand II., princ de Conti, se narodil 10. listopadu 1695, roku 1712 mu tedy bylo šestnáct let.

sami přesvědčeni, a aby tím pobláznila svět. Původce a ochránkyni těchto hrozných pověstí nebylo možno zaměnit; ani on, ani ona se s tím v soukromí neskrývali. Paní z Maintenon se před králem rozzlobila na Maréchala. Uklouzlo jí, že se dobře ví, odkud rána přišla, a jmenovala vévodu z Orléans. Král to s hrůzou schválil, jako by o tom nepochyboval, a oba dali najevo, že se jim nelíbí svoboda, kterou si Maréchal vzal, když se proti tomuto obvinění ohradil. Pan Fagon přitom pokyvováním hlavy schvaloval toto nehorázné tvrzení; a Boudin byl natolik zběsilý, že se odvážil říci, že nelze pochybovat, že to byl tento princ, a drze vrtět hlavou při výpadu, který proti němu Maréchal měl odvahu učinit. Taková byla celá scéna při zprávě o dauphinově pitvě. Vévoda du Maine se o tom mnohokrát vyjádřil ve vnitřních kabinetech krále; a ačkoli se přitom měl na pozoru před komorníky, před nimiž mluvil, víc než jeden z nich, a víc než jednou, to vynesl, a od ucha k uchu se to rozšířilo. Bloin a ostatní ze soukromých pokojů, kteří mu byli nejoddanější, se nebáli rozšiřovat tak hrozné obvinění jako věc, o níž král ani paní z Maintenon nepochybují a o níž jsou sami přesvědčeni, a to spolu s Fagonem, který jim dodával váhy tvrdošíjností svého mlčení a výmluvnými gesty a pohledy, kdykoli se o tom v jeho přítomnosti mluvilo, a s Boudinem, který se stal jejím stejně hanebným jako drzým kazatelem; ti dva drželi ostatní lékaře tak zkrátka, že se nikdo neodvážil říci jediné slovo proti. Tentýž strach brzy zachvátil celý dvůr, jakmile viděl, že všichni, kdo měli k paní z Maintenon nejblíže, o tom řečnili s tím větší silou, že s výrazem hrůzy, strachu a zdrženlivosti; a že všechno to nemnohé, co se drželo vévody a vévodkyně du Maine, celé Sceaux a dokonce i jejich sluhové o tom mluvili nejen otevřeně, ale volali po pomstě proti vévodovi z Orléans a ptali se, zda k ní vůbec dojde, s výrazem rozhořčení a té nejbezuzdnější jistoty. Odtud pak i všechno, co bylo nejvýše postavené a co mělo nejvíc možností chtít se zalíbit a doufat v to, se u dvora chopilo téže smělosti a téhož tónu; a byl to týž názor a tytéž módní řeči, jaké tam v jiném směru panovaly tak rozšířené a tak vládnoucí za tažení u Lille proti princi, kterého teď oplakávali, a se stejným zastrašujícím úspěchem, který odháněl všechny odpůrce a umlčoval je. Maréchal, který mě zpočátku moudře upozornil jen napůl, mi, vida začátek této bouře, vylíčil podrobnosti toho, co se odehrálo u paní z Maintenon v králově přítomnosti, jak jsem to právě vylíčil.

Vévoda z Orléans měl vzhledem k oběma ztrátám, nad nimiž tekly slzy veřejnosti, zájem zcela opačný zájmu vévody du Maine; a kdyby byl nestvůrou vyvrženou peklem, bylo by pro něho velkým tahem zbavit se krále, s nímž se nikdy zcela neusmířil a u něhož si to od sňatku vévodkyně z Berry dokonce velmi pokazil, aby nechal vládnout ty, které nyní oplakávali, a vysvobodil se z moci paní z Maintenon, své nesmiřitelné nepřítelkyně, která mu krále neustále odcizovala a činila mu všechno zlé, co mohla, až mu dokonce, a to i po tom sňatku, vzala u dvora veškerou vážnost. Ještě nenastal čas tohoto prince vylíčit; zde postačí náčrt s ohledem na jeho zájem a na hrůzy obvinění tak strašlivě vymyšleného, tak krutě rozšířeného, s takovým umě-

ním vnuceného a udržovaného – uměním tak málo zaostávajícím za zločinem, který mu byl připisován –, z něhož pan du Maine dokázal vytěžit všechny výhody, jaké od něho očekával, až nad míru svých nadějí, a které by uvrhly stát do zmatku, kdyby se byly dostaly muži méně zbabělému srdcem i odvahou a s méně všeobecně a ve všech ohledech zdiskreditovanými zásluhami.

Dauphin měl vévodu z Orléans odjakživa v oblibě. Už od dauphinova mládí mu ho vychvaloval vévoda z Chevreuse, protože vévoda z Montfortu, jeho nejstarší syn, byl s vévodou z Orléans v důvěrném přátelství a protože pan z Chevreuse sám se s ním dosti často vídal a rád s ním rozmlouval o dějinách, ale hlavně o vědách, často o náboženství, k němuž ho chtěl přivést zpět. Arcibiskup z Cambrai se s ním rovněž vídal a velmi rád s ním pobýval; a vévoda z Orléans si ho zase oblíbil a choval k němu takovou úctu, že se za něho v době jeho nemilosti hlasitě postavil a nikdy pak na tom nic nezměnil. To k němu připoutalo celé to malé stádce, ačkoli mravy byly tak rozdílné; a ví se, co toto malé stádce u dauphina zmohlo, zcela zvlášť arcibiskup z Cambrai, pan z Chevreuse a vévoda z Beauvilliers, který, jsa s nimi jedno, nemohl mít o vévodovi z Orléans jiný názor než oni. Nezávisle na těchto oporách se oba princové často setkávali u krále, zcela obvykle večer u princezny de Conti, kde se uchýlili do kouta, aby mluvili o vědách; a nikdo o nich nedovedl mluvit jasněji, srozumitelněji ani příjemněji než vévoda z Orléans. Bylo to tedy odjakživa takové spojení mezi nimi, že se rádi setkávali a byli spolu nenucení, nakolik toho mohly dosáhnout osoby tak vysokého postavení a tak rozdílného způsobu života. Dauphinův sňatek a svornost tohoto manželství to spojení ještě posílily.

Paní Dauphine byla velmi oddána panu a paní Savojským. Zde našla Monsieura, otce paní Savojské a vévody z Orléans. Ona a Monsieur se, jak jsme viděli, něžně milovali; a tato náklonnost k matce a k dědovi přešla na strýce, o něhož se vždy ráda zajímala, i v dobách, kdy byl na tom u krále a paní z Maintenon nejhůř; ti jí to prominuli kvůli blízkému příbuzenství. Vévoda z Orléans, s nímž zle zacházel Monseigneur i celá ta zhoubná klika, jež Monseigneurovi vládla, a kterého jsem já do Španělska, kde byl, přesně zpravoval o všech útocích za tažení u Lille, se zase po návratu hlasitě postavil na stranu utiskovaného prince; to mezi nimi bylo novým poutem, s paní Dauphine jako třetí. Krátce nato, když španělská aféra přivedla vévodu z Orléans do nejnebezpečnějšího postavení a Monseigneur se stal jejím nejhorlivějším strůjcem, narazil Monseigneur u svého syna na pevný odpor, a to i v radě, a u své snachy na tu nejživější ochránkyni jejího strýce, ačkoli nemohla nevědět, jak přímo tím jde proti tomu, co chtěla a činila paní z Maintenon. Později tato princezna paní z Maintenon získala pro sňatek vévodkyně z Berry, a skrze ni i krále. Její osobní svazek s vévodkyní z Orléans, už dříve navázaný, se stal důvěrným, už nikdy neustal a stále víc se utužoval s vévodou z Orléans, stejně jako mezi jejím chotěm a týmž princem.

Pan z Beauvilliers, tak zdrženlivý, pokud šlo o to vídat se s ním, nebyl zdrženlivý v pěstování přátelství, které pokládal za tak užitečné v královské rodině, a to tak, že mě

ke konci upozornil, že nevázané řeči, jimž se vévoda z Orléans někdy v přítomnosti dauphina oddával, mu mohou jen uškodit a vzdálit ho od něho, a požádal mě, abych mu otevřeně řekl, ať si dá pozor, jako radu od něho, jemuž se dauphin v té věci svěřil. Učinil jsem to, vévoda se napravil, a to tak dobře, že se ke mně touž cestou doneslo, že tato zdrženlivost má velmi dobrý úspěch, že o ní dauphin mluvil s uspokojením s vévodou z Beauvilliers, a ten mě pověřil, abych to řekl vévodovi z Orléans, a tak ho v této pozornosti podpořil a povzbudil. Byl tedy s dauphinem bezprostředně spjat zálibou trvající odjakživa, zábavou učené rozmluvy; tím, co bylo dauphinovi nejbližší, totiž svým postojem k panu z Cambrai, vepsaným jim všem do srdce; blízkým příbuzenstvím a veřejně projevovaným zájmem o něho a přátelstvím ze strany paní Dauphine v nejbouřlivějších dobách, a vzájemně svou veřejnou oddaností k nim v době flanderských útoků. Byl s ním spjat důvěrným přátelstvím jejich chotí, týmiž přáteli a týmiž nepřáteli, sňatkem vévodkyně z Berry, který byl dílem paní Dauphine, společnou nenávistí paní Vévodkyně a meudonské kliky, která je chtěla oba zničit, jedním slovem všemi nejsilnějšími pouty všeho druhu, jaká mohou vytvořit a utužit nejtěsnější a nejdůvěrnější svazky; bez jediné neshody, bez jakékoli mezery a bez čehokoli, co by na tom mohlo něco změnit, neboť chování vévodkyně z Berry ani chování vévody z Orléans v tomto ohledu nevyvolalo ani nejlehčí ochlazení.

Všechny tyto věci a skutečnosti jen ukazuji a probírám, abych je předložil najednou před oči, protože jsou všechny vyprávěny roztroušeně, každá ve svém čase, v těchto Pamětech. Shrnuty zde ukazují, že vévoda z Orléans měl přinejmenším stejně mnoho a stejně jistě všechno získat životem a vládou dauphina a paní Dauphine, jako se vévoda du Maine měl všeho obávat a všechno ztratit, a tento protiklad bije do očí. Měl kromě toho jezuity, kteří se všichni otevřeně hlásili k oddanosti k němu, jak mu to pevně dokázaly smělé služby, které mu otec Tellier prokázal ohledně sňatku vévodkyně z Berry, a kteří za to byli placeni ochranou, kterou jim poskytoval, a rozdílením četných obročí jeho apanáže, která byla všechna, s výjimkou biskupství, v jeho podacím právu. Ať se nyní porovná zájem vévody z Orléans, jehož hodnost a postavení, přinejmenším jeho samého a jeho rodiny, nemohly být v žádném myslitelném případě ohroženy, a který neměl ani úřad, ani guvernérství, on ani jeho syn; ať se porovná se zájmem vévody du Maine, a ať se pak hledá travič. To však není vše. Ať se vzpomene, že Monseigneur udělal vše, aby vévoda z Orléans přišel o hlavu, a jak blízko tomu byl; ať se vzpomene, jak s ním Monseigneur od té doby nepřestával zacházet; a ať se zároveň vzpomene na slzy a vzlyky skryté v koutě onoho zadního kabinetu, kde jsem vévodu z Orléans přistihl v noci, kdy zemřel Monseigneur, na můj nesmírný úžas, na to, jak jsem se ho za ně snažil zahanbit, a na to, co mi na to odpověděl. Jaký protiklad, velký Bože, mezi tímto zármutkem nad smrtí nepřítele, který se už už měl stát jeho pánem, a fraškou, kterou pan du Maine sehrál svým důvěrníkům v hloubi svého kabinetu, když vyšel od krále, kterého právě opustil téměř v agónii,

vydaného lékům hrubého venkovana;[7] pan du Maine napodobil jeho i Fagonovo zahanbení tak přirozeně a tak legračně, že výbuchy smíchu bylo slyšet až na galerii a pohoršily kolemjdoucí. To je pověstná a velmi příznačná událost, jejíž podrobnosti budou uvedeny na svém místě, budu-li žít dost dlouho, abych dovedl tyto Paměti až ke smrti krále.

Avšak zhoubný zevnějšek, s nímž pan du Maine dokázal mocně zacházet, a to s uměním, které mu bylo zvlášť vlastní, mu dobře posloužil. Vévoda z Orléans, ožen-něný z donucení, poučený o nedůstojnosti toho spojení zuřivostí Madame, veřejným hlasem, a dokonce i slabostí Monsieura, učinil zároveň to, čemu se říká vstup do světa. Čím těsněji byla jeho výchova až dosud omezována, tím víc se snažil si to vynahradit. Upadl do prostopášnosti, pro své zábavy si vybíral ty nejvíce bezuzdné; jeho vysoké postavení a mládí mu dávaly vidět všechno dovolené; a namlouval si, že v očích světa napraví to, co podle svého mínění ztratil sňatkem, když bude pohrdat svou chotí a zakládat si na tom, že žije s nejbezuzdnějšími a jako oni. Odtud touha po bezbožnosti a výstřední ješitnost, s níž se k ní otevřeně hlásil; odtud krajní nuda ze všeho kromě okázalé prostopášnosti; obyčejné a rozumné zábavy bez chuti; hluboká nečinnost u dvora, kam nemohl s sebou vláčet svou zhoubnou společnost, a kde přece musel často pobývat; žádná společenská obratnost, jíž by si přitáhl jinou, a vzájemná stísněnost s chotí a se vším, co se k němu přibližovalo, pro kterou dával přednost samotě; a tu samotu nedokázal snést, protože byl příliš zvyklý na hluk.

Tím vehnán k pátrání v uměních, dal se do zlatodějství, nikoli aby se pokoušel dělat zlato, čemuž se vždycky vysmíval, ale aby se bavil zajímavými pokusy chemie. Zřídil si laboratoř co nejlépe vybavenou, vzal si umělce velké pověsti, který se jmenoval Humbert[8] a který neměl o nic méně poctivosti a ctnosti než dovednosti ve svém řemesle. Dával mu provádět a sledovat různé operace, pracoval na nich s ním; ale to vše zcela veřejně, rozmlouval o tom se všemi odborníky u dvora i ve městě a některé z nich někdy vzal podívat se, jak pracuje Humbert i on sám. Kdysi se chlubil, že se pokoušel spatřit ďábla, ačkoli přiznával, že se mu to nepodařilo; ale když se zamiloval do paní z Argentonu a žil s ní, našel u ní jiné zvědavosti, příliš blízké tomu a vydané nebezpečí, že budou vyloženy zlověstněji. V jeho přítomnosti se dotazovali sklenic s vodou na přítomnost i budoucnost. Vyprávěl jsem o tom dosti podivné věci, které mi vylíčil před odjezdem do Itálie, takže se zde spokojím jen s připomenutím těchto neblahých kratochvílí, ať byly sebevíc vzdáleny i té nejmenší představě zločinu. Španělská aféra, z níž se nikdy zcela nevzpamatoval; hrozné pověsti o něm a jeho dceři, jimiž se pokusili zmařit sňatek této princezny s vévodou z Berry, když

---

7. **Vysvětlivka:** Při poslední nemoci Ludvíka XIV. v srpnu 1715, kdy král umíral na sněť nohy, mu po selhání Fagonovy léčby podávali elixír provensálského venkovana jménem Brun (Le Brun).

8. **Vysvětlivka:** Saint-Simon tak píše jméno chemika Wilhelma Homberga (1652–1715), člena Akademie věd, který pracoval v laboratoři vévody z Orléans v Palais-Royal.

už měl být ohlášen; rozruch, jaký jim pak dodala zuřivost kolem této velké záležitosti, příliš malá váha, kterou jim on i ona přikládali, a příliš malá opatrnost v tomto ohledu; konečně i hrozné mínění, které si lidé udělali o Monsieurovi ohledně smrti jeho první manželky,[9] a to, že vévoda z Orléans je synem Monsieura; to všechno vytvořilo onen děsivý celek, jímž dokázali okouzlit krále a oslepit veřejnost.

Veřejnost jím byla, jak jsem poznamenal, napojena tak rychle, že už 17. února, kdy vévoda z Orléans šel s Madame pokropit svěcenou vodou paní Dauphine, říkal dav lidu po celé jejich cestě nahlas proti němu všemožné hlouposti, které on i Madame velmi zřetelně slyšeli, aniž si troufali dát to najevo, ale v trápení, rozpacích a rozhořčení, jaké si lze představit. Byl dokonce důvod obávat se horšího od rozdrážděné a důvěřivé luzy, když 21. února šel sám pokropit svěcenou vodou dauphina. Na své cestě také snášel nejkrutější urážky od lidu, který se nedržel na uzdě, který nahlas vykřikoval nejhorší řeči, který na něho ukazoval prstem s nejhrubšími nadávkami, kterého nikdo nezastavoval a který se domníval, že mu prokazuje milost, když se na něho nevrhne a neroztrhá ho na kusy. Totéž se opakovalo při pohřebním průvodu. Cesty se rozléhaly křikem, v němž bylo víc rozhořčení a nadávek než žalu. V Paříži se přesto potichu učinila některá opatření, aby se zabránilo veřejné zuřivosti, jejíhož vzkypění se bylo v různých chvílích možno obávat. Vynahradila si to gesty, křikem a vším nejkrutějším, co lze vychrlit proti vévodovi z Orléans. U Palais-Royal, kolem něhož průvod prošel, bylo zesílení pokřiku, výkřiků a nadávek tak prudké, že se po několik minut bylo nutno obávat všeho.

Lze si představit, jak velký užitek dokázal pan du Maine vytěžit z veřejného šílenství, z ozvěny pařížských kaváren, z proudu, který strhl salon v Marly i parlament, kde mu první prezident zbožně obětoval své prvotiny[10], ze všeho, co se brzy začalo vracet z provincií a potom z cizích zemí. Seje se jen proto, aby se sklízelo, a žeň předčila všechny naděje. Smrt malého dauphina[11] a zpráva o jeho pitvě byly novou přípřeží, která ještě prudčeji rozdmýchala zuřivost a nevázanost a dala panu du Maine, Bloinovi, oddaným lidem ze soukromých pokojů a paní z Maintenon novou příležitost, jak jich využít, a králi nové sklíčenosti, strachu, nenávisti a neustálé tísně. V tomto krutém stavu ho chtěli mít, aby byl povolnější a aby s ním mohli snáze nakládat. Maršál z Villeroy, ačkoli se celý život tolik vyznačoval přátelstvím Monsieura a úctou vévody z Orléans, rozhodně nehodlal otálet a svůj skvělý návrat své

9. **Vysvětlivka:** Jindřiška Anna Stuartovna (1644–1670), dcera Karla I. Anglického a první manželka Monsieura, zemřela náhle 30. června 1670 v Saint-Cloud; ve dvorské pověsti byla otrávena lidmi z Monsieurova okolí.

10. **Vysvětlivka:** Jean-Antoine de Mesmes (1661–1723), od ledna 1712 první prezident pařížského parlamentu; úřad mu po odstoupení Louise Le Peletiera vymohl vévoda du Maine, jehož byl stoupencem.

11. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Bretaně (1707–1712), druhý syn dauphina a paní Dauphine (prvorozený zemřel roku 1705) a starší bratr budoucího Ludvíka XV., se stal dauphinem po otcově smrti a zemřel 8. března 1712 na spalničky.

ochránkyni splatil hned v hotovosti. Byl stvořen k tomu, aby myslel a věřil jen tak, jak myslela a věřila ona sama, anebo jak to předstírala. Byl příliš hluboko zasvěcen do soukromí dvora, než aby nevěděl o její nenávisti k vévodovi z Orléans a o jejím chůvovském zaslepení vévodou du Maine. Nevrátil se jejím přičiněním proto, aby jim odporoval, ale aby se stal jejich nástrojem a ozvěnou. Vyznamenal se tedy při příležitosti tak důležité, která se stala důležitou i pro něho samého díky jeho příteli Vaudemontovi, Tessému, Vaudemontovu přívrženci, Tallardovi, tak dlouho přívrženci jeho vlastnímu, paní z Espinoy, Rohanům, jeho kompasům, a Harcourtovi, který jím byl jiným způsobem, ale který se svým rozumem a obratností dovedl ve světě zachovat míru, aniž přestal být milý pomlouvačům, jejichž vášně spolu s nimi sdílel.

Vévoda z Noailles držel vlka za uši.[12] Byl ve čtvrtletní službě, a tudíž se ocital ve chvílích důvěrného přístupu u krále a u paní z Maintenon. Čím hůř se u nich cítil, tím víc se bál, že se jim znelíbí, a tím vášnivěji toužil znovu se u nich uchytit. Jednomu i druhé v jeho přítomnosti často uklouzla slova, na něž se neodvažoval chytit, protože se nechtěl znovu rozkmotřit s vévodou z Orléans. Své mlčení zastíral nepohodou, v níž s nimi byl; ale příležitosti byly neustálé. Do 1. dubna bylo ještě daleko; snad ho také tížila ta osudná tabatěrka,[13] ačkoli byla daleko z jeho kapsy. Dostal velmi lehký otok v obličeji, který nebyl provázen žádným příznakem; vydával ho za záchvat mrtvice. Ačkoli ho všichni neustále vídali a nikdo, ani lékaři, na něm nezpozoroval sebemenší náznak, on, na rozdíl od všech postižených mrtvicí, u nichž je jedním z nejobecnějších projevů jejich nemoci to, že ji popírají a nikdy ji nechtějí přiznat, odevzdal v prvních březnových dnech služební hůl a odjel do Vichy, kde dlouho zůstal jako loď v bezvětří, aby nechal vychladnout zuřivost a řeči, které se nakonec nemohou točit stále kolem téhož. Vrátil se dokonale uzdraven, protože neodjel nemocen; a od té doby u něho nebylo řeči o mrtvici ani o sebemenším opatření, které by jí mělo předejít.

---

12. **Vysvětlivka:** Latinské rčení *lupum auribus tenere*: být v postavení, kdy nelze bezpečně ani držet, ani pustit.

13. **Vysvětlivka:** Vévoda z Noailles daroval 5. února paní Dauphine tabatěrku se španělským tabákem, která se téhož dne beze stopy ztratila z jejího kabinetu (viz výše).

Kapitola sedmá

D'Effiat varuje vévodu z Orléans a dává mu zhoubnou radu, kterou on spěšně provede. — Nástin d'Effiata. — Jak se měl vévoda z Orléans chovat. — Vévoda z Orléans zcela opuštěn a sám uprostřed dvora. — Zůstávám mu jediný. — Bráním mu, aby krutě urazil La Feuilladea. — Útoky a pověsti proti vévodovi z Orléans udržované s velkým uměním a bez ustání. — Obavy mých přátel z mého chování k vévodovi z Orléans. — Maréchalova služba vévodovi z Orléans. — Dvě stě třicet tisíc livrů penzí a dvacet tisíc livrů rozdělených v domácnosti dauphina a paní Dauphine. — Smrt Seignelaye; jeho povaha. — Maillebois mistrem šatny, aniž ho to cokoli stojí, a La Salle z toho vytěží dvojnásobek. — Dvanáct tisíc livrů penze Goesbriantovi. — Nástupnictví v guvernérstvích Béarnu, Bayonne atd. vévodovi z Guiche. — Tallard registrovaným vévodou. — Monseigneurův byt dán vévodovi a vévodkyni z Berry; jejich byt synům vévody du Maine; a princi z Dombes nástupnictví v guvernérství Languedocu. — D'Estaing prodává svůj úřad v gendarmerii. — Přelud tohoto sboru o Řádu Svatého Ducha. — Odbočka o domnělém právu synů Francie atd. předkládat králi osoby ke jmenování rytíři řádu. — Komická historka o povýšení d'Étampese do Řádu Svatého Ducha.

Přirozené zřetězení všech těchto věcí mě unáší, je třeba se vrátit. Od chvíle, kdy byl dauphin na skonání, jsem ze svého pokoje vycházel jen na chvíli, abych viděl krále, a abych chodil trávit odpoledne do Versailles k vévodovi z Beauvilliers, který, nemocný na lůžku a proniknutý žalem do té míry, v jaké byl, nevídal téměř vůbec nikoho. Jednoho večera, když jsem se odtamtud vracel, vzkázala mi vévodkyně z Orléans, že se vévodovi z Orléans i jí po mně velmi stýská a že mě oba prosí, abych k nim přišel, protože mi mají něco naléhavého říci. Od veřejného neštěstí jsem je neviděl. Ačkoli se mnou Maréchal mluvil, nebyl jsem natolik pánem svého žalu, abych chodil jinam než k žalu stejnému. Necítil jsem se schopen mluvit, a už vůbec ne uvažovat; mysl jsem měl tak málo volnou a navíc jsem neviděl, co by se dalo podniknout proti tak ukrutné, ale tak šílené pomluvě, ukované v samém lůně té nejněžnější přízně. Poprosil jsem tedy vévodu a vévodkyni z Orléans, aby mi laskavě dovolili odložit návštěvu na příští ráno.

Opravdu jsem tam šel. Vévodkyni z Orléans jsem zastihl zdrcenou. Pověděla mi, že markýz z Effiatu[1] přijel předešlého večera z Paříže, aby je varoval před hroznými řečmi, které se tam všude šíří, a před dojmem, jaký tam všeobecně působí; že král

1. **Vysvětlivka:** Antoine Coëffier de Ruzé, markýz z Effiatu (1638–1719), první štolba Monsieura a spolu s rytířem Lotrinským jeho nejvlivnější oblíbenec.

a paní z Maintenon jsou nejen přesvědčeni zprávou lékařů, ale že věří i všemu, co se proti vévodovi z Orléans říká a co se roznáší s takovou zuřivostí, že ho d'Effiat nepokládal za bezpečného; že se proto přes všechnu ošklivost té věci rozhodl přijet je varovat a naléhat na vévodu z Orléans, aby si o tom s králem promluvil, a to bez odkladu; a že nejprostší, nejjasnější a nejpřesvědčivější cestou je trvat na tom, aby mu král dovolil vydat se sám do Bastily a dát zatknout Humberta[2] a všechny ty z jeho lidí, které by král uznal za vhodné, dokud se věc nevyjasní. „Madame," zvolal jsem, „ach, co tedy zamýšlí vévoda z Orléans?" – „Pane," odpověděla mi, „šel dnes ráno mluvit s králem; zastihl ho velmi vážného a velmi chladného, ba velmi strohého, a mlčícího ke stížnostem, které mu přednesl, i ke spravedlnosti, o niž ho žádal." – „A Bastila, madame," přerušil jsem ji, „mluvil o ní?" – „Ach, ovšemže ano, pane," odpověděla mi, „ale nebylo to přijato. Král se tvářil pohrdavě a ten výraz nezměnil, ačkoli velmi naléhal. Nakonec vévoda z Orléans slevil a žádal aspoň, aby tam byl dán Humbert, vyslechnut a se vším, co z toho plyne. Král to opět dost nevlídně odmítl. Nakonec, po mnoha prosbách, řekl, že ho nedá zatknout, ale že dá do Bastily rozkaz, aby ho přijali, pokud se tam vydá sám." Ještě hlasitěji jsem zvolal proti tak zhoubné radě a proti tomu, jak překotně byla provedena.

Je třeba vědět, že markýz z Effiatu byl muž velmi duchaplný a obratný v pletichách, bez duše a bez zásad, který žil ve veřejné nemravnosti a bezbožnosti, bohatý a zároveň lakomý, se ctižádostí, která vždy hledala, kudy se dostat výš, a které k tomu bylo dobré cokoli; drzý do posledního stupně i k samotnému vévodovi z Orléans, který si – z doby, kdy d'Effiat spolu s rytířem Lotrinským[3], jehož byl slepě oddaným nástrojem, vládl Monsieurovi, jeho dvoru a často i jeho záležitostem jako taktovkou – zvykl se ho bát a obdivovat jeho ducha. S tolika neřestmi, tak odporujícími vkusu a povaze krále a paní z Maintenon, byl u nich v oblibě a jednali s ním s vyznamenáním, protože měl spolu s rytířem Lotrinským podíl na tom, že Monsieur svolil k sňatku svého syna, a syn k němu byl přiveden abbém Duboisem; že se proto vždy udržoval v dobrém s vévodkyní z Orléans; že se potají vydal a zaprodal panu du Maine; a že se díky svému dávnému důvěrnému přátelství s rytířem Lotrinským, odjakživa nejdůvěrnějším přítelem maršála z Villeroy, stal přítelem i jeho, a to tak, že ho maršál obdivoval. Rada, kterou dal, byla tak špatná, zvlášť od muže tak duchaplného a tak dobře znajícího svět, že se mi stala velmi podezřelou.

Tímto postupem se vévoda z Orléans snižoval do postavení nejnižších lidí, ba sluhy z vykradeného domu, místo aby věc vzal z vysoka, jak se sluší na prince jeho hodnosti, jehož se žádné podezření nemůže dotknout, který důstojně vyzývá, ať se

---

2. **Vysvětlivka:** Wilhelm Homberg (1652–1715), chemik a člen Akademie věd, s nímž vévoda z Orléans pracoval ve své laboratoři; jeho chemické pokusy posloužily pomluvě, že vévoda otrávil dauphina a paní Dauphine.

3. **Vysvětlivka:** Filip Lotrinský (1643–1702), rytíř Lotrinský, celoživotní favorit Monsieura.

proti němu předloží či vysloví sebemenší opora nebo sebelehčí zdání, a který by – kdyby veřejně a přesně a spravedlivě porovnal svůj zájem se zájmem pana du Maine, jak jsme to právě viděli – přiměl pana du Maine se vší jeho přízní třást se strachy, zatlačil ho do obrany a možná, jak byl pan du Maine stavěn co do odvahy, by ho donutil uhasit oheň, který zapálil, krále by přiměl, aby s vévodou zacházel šetrně, a paní z Maintenon, aby ho dál nepronásledovala. To bylo třeba udělat hned na začátku, poté co by s hrdostí požádal krále o spravedlnost před všemi, kdo byli po jeho večeři v kabinetu, a nedostal by se mu jí; a aniž by se pouštěl do přímého, natož formálního obvinění, mluvit veřejně a dost důrazně, aby panu du Maine nahnal všechen ten strach a přivedl ho do úzkých i u veřejnosti, už tak proti němu zaujaté a tehdy podrážděné obřími kroky, které právě učinil; zároveň připomenout králi a těm, kdo o tom věděli, a rozšířit, aby se to dozvěděli všichni, onu příhodu, vylíčenou na svém místě, s pokladničkou Mercyho, ukořistěnou, když ho du Bourg porazil v Horním Alsasku[4]; nezapomenout na faráře, správce panství a úředníky na statcích paní z Lislebonne ve Franche-Comté, z nichž jedni byli soudně popraveni a druzí uprchli; hned po této věci, a protože s vídeňským dvorem, který se mírem nejvíc protivil a nejvíc mařil kroky londýnského dvora, nebylo třeba brát žádné ohledy, neostýchat se připomenout, jak snadno si rakouský dům pomáhá jedem, aby se zbavil toho, kdo mu překáží: smrt bavorského kurprince a smrt španělské královny, dcery Monsieurovy[5]; a odtud vyložit temné, ale přece dost jasné místo v dopise prince Evžena Mercymu, nalezeném v jeho pokladničce spolu s jeho instrukcemi o spiknutí ve Franche-Comté: „Jestliže by navzdory všem učiněným opatřením v této výpravě neuspěl a oni by jinak nemohli Francii přivést tam, kam si předsevzali, pak by bylo třeba sáhnout k velkému léku“; velmi snadno parafrázovat tento velký lék a vyložit ho úmrtími, nad nimiž se plakalo, a krajním nebezpečím, v němž se ocitl vévoda z Anjou[6] a které ještě zcela nepominulo – a to proto, aby byl král nedostatkem celé své starší linie donucen povolat zpět španělského krále a jeho děti a přenechat španělskou monarchii rakouskému domu; dodat vše, co by se hodilo k úderu na nevídanou ničemnost těch, kdo se odvažují šířit ohavné řeči, právě tak odporující jeho zájmu jako jeho cti, když jinde se nacházejí řeči tak odpovídající obvyklému zločinu rakouského domu, a dokonce princem Evženem Mercymu ohlášené, nakolik lze ta-

4. **Vysvětlivka:** Bitva u Rumersheimu v Horním Alsasku 26. srpna 1709, v níž hrabě du Bourg porazil císařského generála Mercyho; v jeho ukořistěné pokladničce se našly doklady o chystaném povstání ve Franche-Comté.

5. **Vysvětlivka:** Bavorský kurprinc Josef Ferdinand, určený dědic španělské monarchie, zemřel šestiletý v únoru 1699 v Bruselu; Marie Luisa Orleánská, dcera Monsieura a první manželka španělského krále Karla II., zemřela v únoru 1689 v Madridu. Obě úmrtí provázely pověsti o otravě.

6. **Vysvětlivka:** Vévoda z Anjou, pozdější Ludvík XV. (1710–1774), pravnuk Ludvíka XIV. Po smrti otce (dauphina, dříve vévody z Bourgogne, 18. února 1712) a staršího bratra vévody z Bretaně (8. března 1712) se stal dauphinem a roku 1715 králem; zemřel na neštovice 10. května 1774 ve Versailles.

kové hrůzy ohlásit; tím důrazněji na tom trvat, že podezření bylo dopisem prince Evžena skutečně velmi dobře podloženo a jen o tak málo let mu předcházely oba právě uvedené činy; že tento druh obvinění vídeňského dvora by krále a paní z Maintenon ulehčil v tom, co jim bylo nejdražší, a zapůsobil by na svět, na neutrální, na rozumné lidi; ale také vypustit nejasné výrazy, které by panu du Maine daly co dělat, pokud jde o shodu jeho zájmu, byť v jiných záměrech, se zájmem rakouského domu, což by světu otevřelo oči – vždy se ovšem pečlivě vyhýbat tomu, aby se zavázal k něčemu určitému; a tak by pana du Maine držel ve zděšení a ve velké tísni a krále a paní z Maintenon v náležité opatrnosti.

To by mezi ním a panem du Maine vyvolalo prudkou roztržku; ale taková roztržka by pana du Maine odzbrojila: veřejný a otevřený nepřítel je mnohem méně nebezpečný než miny ustavičně kladené pod nohy, zvlášť nepřítel na vratkém trůnu, který tehdy pobuřoval celý svět, nepřítel tak málo odvážný, jehož celé nebezpečí spočívalo jen v temnotách, do nichž se uměl halit a z nichž si dělal útočiště pro vše, oč se mu hodilo pokusit; a král, navzdory své bezmezné něze k němu a slabosti vůči paní z Maintenon, by se nemohl nemít před ním na pozoru, pokud jde o vévodu z Orléans, a byl by ve velkých rozpacích, má-li ho po tak velké roztržce ještě dál povyšovat. Všechna jeho starost by se obrátila k tomu, jak je usmířit a zabránit násilí. Toho se od pana du Maine nebylo třeba obávat vůči nikomu; oč méně vůči vnukovi Francie tak statečnému, jako byl vévoda z Orléans! Hrabě z Toulouse svého bratra ani nemiloval, ani si ho nevážil a svou švagrovou nenáviděl; oba ho měli za velmi málo. Statečnosti a cti měl mnoho. Je velmi pochybné, že by mu čest dovolila nasadit v tomto případě statečnost z lásky k bratrovi; není pochyb, že by mu král včas a účinně zakázal se do toho plést, při tak nerovné hodnosti a v tak ohavné věci, v níž, ať ta pověst vzešla odkudkoli,[7] byl jeho synovec napadeným, a to nejkrutěji; král by nebyl strpěl, aby se hrabě z Toulouse dopustil takové pošetilosti, jejíž následky by neměly konce a staly by se katem zbytku jeho života; a nanejvýš pravděpodobně by nakonec, a po jeho smrti, vedly k vykořenění jeho levobočků, zvlášť s ohněm rozdmýchaným kvůli dědictví po panu Princi, který by prince krve vehnal na stranu vévody z Orléans. Jeho družina a jeho dům se s družinou a domem levobočků nedaly ani srovnat. Vévoda z Berry byl jeho zeť, tehdy láskou zcela oddaný své choti, která patřila celá svému otci; a onen nízký dvořan tak dychtivý se zalíbit, pokud ho to nestojí žádné nebezpečí, a právě tak i většina světa, by se nebyli snadno postavili proti vévodovi z Orléans v tak krajních okolnostech, při postavení, v jakém byl, i při tom, v jakém věk krále ukazoval do budoucna vévodu z Berry a jeho.

To bylo nepochybně to, čeho se vévoda du Maine obával a co dovedl obratně odvrátit tím, že rychle využil markýze z Effiatu a jeho spásných rad. Ale mluvil jsem s jeho sestrou, která proti němu nepočítala za nic manžela ani děti, ona, ten zázrak

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Stará vazba (*par qui d'où*), která znamená „z kterékoli strany".

pýchy, aniž ho milovala nebo si ho vážila. Dal jsem si tedy dobrý pozor, abych jí z toho, o čem jsem se tu právě rozepsal, nic neukázal. Spokojil jsem se s tím, že jsem radu odsoudil celkově z jiných důvodů, na které jsem dokázal přijít, a ještě víc tak náhlé rozhodnutí. Zatímco jsme takto spolu o samotě hovořili, vešel vévoda z Orléans; nikdy jsem neviděl člověka tak hluboce rozhořčeného a sklíčeného. Zopakoval mi, co jsem právě slyšel o tom, co se mezi ním a králem odehrálo mezi jeho ranním vstáváním (*lever*) a mší, a rozkaz, který po návratu z toho rozhovoru poslal, aby se Humbert vydal do Bastily. Řekl jsem mu, stejně jako předtím vévodkyni z Orléans, co si o tom myslím, ale jen slabě, protože věc už byla hotová a protože stav, v jakém jsem ho viděl, ve mně vzbudil víc soucitu, než mi dovolil doufat v rázná rozhodnutí. Vyřídil jsem jim, co jsem se dozvěděl od Maréchala, ale vynechal jsem vévodu du Maine, o němž jsem mluvil teprve odpoledne mezi čtyřma očima s vévodou z Orléans. Nazítří jsem se od něho dozvěděl, že mu král suše řekl, že si to s Humbertem rozmyslel; že je zbytečné, aby se šel do Bastily vydat, a že by ho tam nepřijali; že když chtěl naléhat, král se k němu obrátil zády a odešel do své šatny a on sám vyšel z kabinetu; takže právě poslal Humbertovi zprávu o této změně – a Humbert, jak jsme se pak dozvěděli, do Bastily na rozkaz, který dostal od vévody z Orléans, už šel a byl odmítnut.

Od těch dnů, kdy věc poprvé propukla v Marly a ve světě, byl vévoda z Orléans nejen všemi opuštěn, ale před ním se u krále i v salonu dělalo prázdno, a když se přiblížil k hloučku dvořanů, každý bez nejmenšího ohledu udělal čelem vzad vpravo či vlevo a šel se shromáždit na druhý konec, takže nemohl k nikomu přistoupit jinak než nenadále, a i potom zůstal hned sám, s tou nejokázalejší nevhodností. Dokonce i dámy na čas opustily vévodkyni z Orléans a některé se k ní už nikdy nevrátily. Když to vévoda tak žalostně zpackal, nezbývalo než nechat bouři přejít; ale bouře byla příliš pečlivě živena, než aby přešla. Udržovala se s týmž strachem z jeho přiblížení, s týmž odcizením až do posledního pobytu v Marly za života krále, kdy tento panovník zjevně chřadl ke konci; a když řeči v Paříži a v provinciích slábly, našli se tam obratní a pozorní vyslanci, kteří je obnovovali, a jiní, kteří jejich ozvěnu nechávali zaznívat u dvora; a to trvalo pořád, a ještě dlouho po králi, s týmž uměním. Jedním slovem, byl jsem jediný, říkám přesně jediný, kdo se s vévodou z Orléans dál stýkal jako obvykle, u něho i u krále, kdo k němu tam přistupoval, kdo si s ním sedal v koutě salonu, kde jsme se jistě nemuseli obávat žádného třetího, kdo se s ním procházel v zahradách, a to na dohled oken krále a paní z Maintenon. Ve Versailles jsem s ním žil v téže každodenní důvěrnosti. Doneslo se mu, že La Feuillade o něm v Paříži mluví co nejurážlivěji; zmocnila se ho zuřivost a měl jsem co dělat, abych mu zabránil dát ho, a to jeho jménem, zbít holí. To je jediný případ, kdy jsem ho viděl v zuřivosti a odhodlaného k takové krajnosti.

Pan z Beauvilliers, kancléř, všichni moji přátelé a přítelkyně mě však ustavičně varovali, že se zničím chováním, které tak odporuje chování všech ostatních i smýš-

lení krále a paní z Maintenon o vévodovi z Orléans; že nerozejít se s ním úplným přerušením styků je věc čestná a dá se strpět; ale žít s ním ustavičně a veřejně, a v zahradách v Marly pod očima krále a celého dvora, je bláznovství vévodovi z Orléans k ničemu, které se může jen nelíbit, a to tak, že mě nakonec zničí. Vytrval jsem; měl jsem za to, že tak vzácná neštěstí jsou právě případem, kdy nejen neopouštíme přátele, nepokládáme-li je za vinné, ale kdy se k nim naopak víc a víc přibližujeme, kvůli vlastní cti, kvůli útěše, kterou jim dlužíme a které se jim od nikoho nedostává, a abychom světu ukázali rozhořčení nad pomluvou. Naléhali velmi často, dávali mi na srozuměnou, že král to nerad vidí, že paní z Maintenon je tím dotčena, nezapomněli na nic, aby mě postrašili. Ke všemu, co mi mohli říci, jsem zůstal necitelný; a nepřestal jsem ani jediný den vídat vévodu z Orléans, obvykle dvě a tři hodiny v kuse. K této látce se brzy vrátíme; je čas pokračovat v událostech tohoto roku. Je jen třeba dodat, že to byl opět Maréchal, kdo zabránil tomu, aby Humbert vstoupil do Bastily.

Král, od něhož vévoda z Orléans právě odešel, když mu přednesl ten návrh pro sebe a byl odmítnut aspoň co do Humberta,[8] vešel do své šatny, kde, celý plný té věci, ji vylíčil Fagonovi a Maréchalovi, které tam zastihl. Maréchal se se svou ctnostnou otevřeností zeptal krále, co o tom nařídil. Na jeho odpověď pochválil upřímnost a přímost vévody z Orléans i královu prozíravost, že mu odepřel jít do Bastily, a nesouhlasil s povolením daným pro Humberta. „Čeho tím chcete dosáhnout, Sire," řekl mu směle, „vyvěsit všude na odiv domnělou hanbu své nejbližší rodiny? A jaký bude konec? Že se nic nenajde a Vy sám z toho budete mít hanbu. A kdybyste nemožnou náhodou – a já bych se zaručil, že ne – našel, co Vás nutí hledat, dal byste stít svého synovce, který má syna od Vaší dcery, a soudně zveřejnit jeho zločin a jeho potupu? A pokud nic nenajdete, jak jistě není co najít, chcete dopustit, aby všichni jeho i Vaši nepřátelé říkali, že se nechtělo najít? Věřte mi, Sire, je to hrozné, ušetřete se toho, odvolejte to povolení hned teď a vyžeňte si z hlavy hrůzy a falešné černé myšlenky, které jsou dobré jen k tomu, aby zkrátily Vaše dny a učinily je velmi bídnými." Toto živé a tak pohotové vystoupení muže, o němž král věděl, že je pravdivý a skutečně oddaný jeho osobě, mělo pro Humberta účinek. Král hned řekl, že má pravdu, že i on povolil kvůli Humbertovi jen pro dotěrné naléhání a že ho do Bastily nevpustí; a několik hodin nato, když se před ním vévoda z Orléans objevil, mu to řekl a nařídil mu, aby Humbertovi vzkázal, ať už na Bastilu nemyslí. Maréchal mi to nazítří vyprávěl a řekl mi, že Fagon a Bloin neřekli ani slovo; objal jsem ho za jeho ctnostnou statečnost, která se tak dobře zdařila, a nenechal jsem ji utajenu před vévodou a vévodkyní z Orléans.

---

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Text rukopisu jsme reprodukovali přesně; je v něm však zjevná chyba, neboť návrh byl přijat aspoň pokud jde o Humberta.

Král dal dvanáct tisíc livrů penze vévodkyni du Lude, ponechal hraběnce z Mailly devět tisíc livrů, které měla, všem dámám paláce jejich šest tisíc livrů každé, paní Cantinové, první komorné, devět tisíc livrů a téměř všem ostatním komorným paní Dauphine služné, které měly; devět tisíc livrů Boudinovi, jejímu prvnímu lékaři, a tři tisíce livrů Dionisovi, jejímu prvnímu chirurgovi. Dal dvanáct tisíc livrů penze Dangeauovi, rytíři cti, stejně tolik maršálovi z Tessé, prvnímu štolbovi, ponechal všem meninům jejich penze po šesti tisících livrech; čtyři tisíce livrů penze Bayardovi, osobnímu štolbovi dauphinovu; deset tisíc livrů du Chesnovi, jeho prvnímu komorníkovi; pět tisíc livrů Bachelierovi, jeho prvnímu komorníkovi šatny; a devět tisíc livrů Dodartovi, jeho prvnímu lékaři. Dal také šest tisíc chůvě posledního dauphina a všechny tyto ženy přidělil k tomu, který zbyl, takže jich měl dvaatřicet. Le Fèvre, generální pokladník paní Dauphine, dostal jednorázově dvacet tisíc livrů, které ho stál jeho úřad.[9]

Seignelay zemřel velmi náhle na jakousi skvrnitou horečku (*pourpre*). Byl ještě velmi mladý, a ačkoli byl velmi tlustý, vynikal v tanci. Získal si lásku a úctu ve válce i u dvora, ochočil si La Salla, od něhož mu po smrti jeho otce, ministra a státního sekretáře, koupili nástupnictví v jeho úřadu mistra královy šatny s výkonem v jeho nepřítomnosti a který ho pokládal za svého syna, a dosáhl velmi zřetelné královy přízně. Byla to opravdová škoda. Byl zetěm kněžny z Fürstenbergu a zanechal jen jedinou dceru, velmi bohatou, dnes vévodkyni z Luxembourgu. La Salle tím podruhé získal svůj úřad a hned jej prodal Desmaretsovi pro jeho syna Mailleboise, dnes rytíře řádu a maršála Francie – úřad sám, nikoli nástupnictví – za pět set tisíc livrů a navíc za okamžité vyplacení tříletého služného z úřadu, které mu dlužili; a ponechal si svůj byt a velké právo vstupu. Desmaretse to nestálo nic; král mu dal dvě stě tisíc livrů a jeho synovi listinu „brevet de retenue“ na zbytek. To nebylo vše: Desmarets zároveň vymohl pro Goesbrianta, svého zetě, rytíře řádu, který měl dobré guvernérství, dvanáct tisíc livrů penze. O několik dní později dal král vévodovi z Guiche nástupnictví po jeho otci v guvernérstvích Dolní Navarry, Béarnu, Bigorre, Bayonne a Saint-Jean-Pied-de-Port, což je kus o téměř sto padesáti tisících livrech ročního důchodu a kde leží všechny jejich statky. Zároveň učinil maršála z Tallard registrovaným vévodou;[10] o pozadí a podrobnostech této poslední milosti jsem se nic nedozvěděl. Snad to bylo ovoce nové přízně maršála z Villeroy; přinejmenším byl nový vévoda vyhlášen den nebo dva po velmi dlouhé audienci, kterou král maršálovi z Villeroy poskytl večer u paní z Maintenon. Zároveň ještě král dal, s nepatrným rozšířením, Monseigneurovy pokoje, které obýval dauphin, vévodovi a vévodkyni z Berry a jejich pokoje oběma

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** [K obsahu v čele kapitoly (v tomto vydání nepřekládanému), který uvádí „dvě stě třicet tisíc livrů penzí“:] Penze, které Saint-Simon vyjmenovává, dávají jen sto tisíc livrů. V obsahu je pravděpodobně chyba.

10. **Vysvětlivka:** Registrovaný vévoda (*duc vérifié*) byl vévoda, jehož vévodství registroval parlament, takže titul byl dědičný, na rozdíl od vévody na breve; pairem však nebyl.

synům vévody du Maine, staršímu pak nástupnictví v otcově guvernérství Languedocu. Bylo tomu téměř dva roky, co on a jeho bratr dostali nástupnictví v dělostřelectvu a u Švýcarů. Staršímu mělo být brzy dvanáct let a mladšímu nebylo víc než sedm a půl.

D'Estaing, generálporučík zásluh a z dobrého rodu, který zemřel jako rytíř řádu, si až dosud ponechával svou kompanii dauphinových žandarmů (*gens d'armes-Dauphin*).[11] Gendarmerie je plodná na přeludy a nároky. La Trousse, polní maršál s touž kompanií, byl jednou z oněch lehkých vah mezi rytíři řádu jmenovanými roku 1688, a to díky ochraně Louvoise, jehož byl příbuzným a důvěrníkem; Villarceaux, brigádní generál s týmž úřadem, totiž s dauphinovou lehkou jízdou (*chevau-légers-Dauphin*), se jím při témže jmenování stal také, protože paní z Maintenon, která byla víc než velmi dobrou přítelkyní jeho otce a vždy jí zůstala, dala otce do jmenování zařadit; a ten, jsa starý a málo u dvora, požádal a dosáhl, aby byl místo něho rytířem řádu jmenován jeho syn. Odtud si gendarmerie vyvodila nárok, že tyto úřady dávají řád: protože dauphin nemá domácnost, tvořily prý tyto dva úřady celou jeho domácnost. Chtěli přehlížet, že dauphin nemá domácnost proto, že je s králem jedno a slouží mu všichni králové úředníci, velcí i malí; a že protože je s králem jedno, má se za to, že je jím ve všem, a proto ze svého titulu nepředkládá žádné rytíře řádu ke jmenování, jako to činí synové Francie, kteří domácnost mají, a první princ krve, který má jakýsi její obraz. Tak d'Estaing, který pro svůj původ, zásluhy a služby nepotřeboval tuto lžíci na boty, aby se stal rytířem řádu, si kompanii kvůli tomu ponechal, v přeludné představě, kterou si gendarmerie utvořila podle dvou příkladů, na něž Monseigneur neměl žádný vliv; a prodal ji, jakmile viděl, že zbyl jen dauphin v útlém dětství. Ale protože se k tomu naskytla tak přirozená příležitost, je dobré říci slovo o těchto předkládáních k řádu.

Synové Francie si jich nárokují dva a rádi by došli až ke třem; dcery Francie aspoň jednoho; vnuci Francie jednoho; vnučky Francie jednoho; první princ krve jednoho; a ostatní princové krve dnes už nepřiznávají, že žádného nemají; a ti, kdo je zvykli mít, přišli od doby ministerstva pana Vévody na to, nárokovat si je při všech jmenováních, která čítají víc než osm rytířů, a narazili na takovou ohleduplnost, že se král pokaždé omezil na tento počet, aby je nerozladil – či spíše kardinál Fleury. Tyto nároky brzy prozkoumáme. Nic z toho, ani nic, co by s tím mělo sebemenší souvislost, není ve stanovách řádu, prvních, druhých ani třetích, což jsou změny a obměny, které byly vysvětleny jinde; nic ani v žádné pozdější kapitule či nařízení; tedy nic psaného, co by mohlo podepřít cokoli z tohoto nároku, v celku ani v kterékoli jeho části. Je tedy třeba přejít ke zvyklosti.

---

11. **Vysvětlivka:** Kompanie žandarmů a lehké jízdy nesoucí dauphinovo jméno patřily k *gendarmerie*, elitní těžké jízdě královského vojska; velitelská místa v nich se kupovala a prodávala.

Jindřich III., zakladatel řádu, provedl deset jmenování a ani v jednom z deseti nenajdeme žádného rytíře předloženého ke jmenování. Vévoda z Alençonu byl přitom jeho bratr, měl domácnost a početný dvůr a v nešťastných dobách hrál větší roli, než hrál Gaston za vlády Ludvíka XIII., a nesrovnatelně větší než Monsieur. Řekne-li se, že vévoda z Alençonu se zřízení Řádu Svatého Ducha vysmíval, že ho nikdy nechtěl přijmout a že okázale nosil jen Řád svatého Michala, z důvodů, které sem nepatří, odpoví se, že co mohlo být dobré pro něho, jehož nový řád nemohl ani poctít, ani vyznamenat, nebylo dobré pro ty, kdo by mohli být jím k jeho získání předloženi a byli by tomu velmi rádi – a on rád, že může jmenovat do řádu, který sám přijmout nechtěl. Ale kromě této úvahy mluví fakt. Vévoda z Alençonu do řádu nikdy nikoho nejmenoval a nezdá se, že by si to kdy nárokoval. Jiných synů Francie nebylo; ale královna Markéta[12] byla sestrou Jindřicha III. a rozešla se s ním jen proto, že s ním byla až příliš zadobře. Navarrský král, její manžel, později nástupce Jindřicha III., byl prvním princem krve. Byl dlouho katolíkem a od Bartolomějské noci pobýval u dvora. Nevidíme ani stopu po žádném rytíři řádu jmenovaném na jejich návrh, ani po žádném nároku z jejich strany. Za Jindřicha III., zakladatele řádu, tedy žádná zvyklost v tomto smyslu.

Jindřich IV. je v šesti jmenováních, která provedl, první, kdo mohl dát podnět ke vzniku tohoto nároku. Stalo se to jedinou věcí, a tu už neopakoval. Dával u svého dvora vychovávat prince de Condé, narozeného jako pohrobek v Saint-Jean-d'Angély, a odňal ho hugenotům a Charlotte de La Trémoille, jeho matce. Dal k němu samé služebnictvo podle svého výběru a zřídil mu zvláštní domácnost; a protože Jindřich IV. neměl děti a žil odloučen od královny Markéty bez úmyslu přijmout ji zpět, pokládal tehdy prince de Condé za dědice koruny. Dal mu za vychovatele pana z Chevrières, jak se mi zdá, ačkoli poslední kniha erbů, jmen a hodností Řádu Svatého Ducha uvádí, že to byl hrabě z Belinu, který byl guvernérem Paříže za Ligu před panem z Brissacu. Ať je tomu jakkoli, jeden byl z rodu Mitte, prošel různými úřady a měl syna, rovněž rytíře řádu z roku 1619, generálního místodržitele Provence, velvyslance v Římě a státního ministra. Druhý byl z rodu Faudoas; oba svým vlastním postavením dostačovali k tomu, aby byli rytíři řádu. Že ten z obou, který byl vychovatelem prince de Condé, nedostal řád v této hodnosti jako předložený, nebo, jak ještě tvrdí, jím jmenovaný, dokazuje to, že v tomto jmenování, čítajícím deset rytířů, byl vévoda z Ventadouru první, pan z Chevrières druhý, pan z Belinu třetí; kdežto rytíř pana Prince by byl poslední, jak jsme to viděli později. Naopak pan z Choisy, rytíř cti královny Markéty, z rodu L'Hôpital, byl sedmý.

---

12. **Vysvětlivka:** Markéta z Valois (1553–1615), dcera Jindřicha II., sestra Jindřicha III. a první manželka Jindřicha IV.; jejich manželství bylo roku 1599 prohlášeno za neplatné.

Nemůže tu tedy už jít o jmenování panem Princem; a pokud jde o jmenování královnou Markétou, není k uvěření, že by si to, když si to nenárokovala za Jindřicha III., usmyslela za Jindřicha IV. Tento panovník jí vždy projevoval největší ohleduplnost od chvíle, kdy svolila k rozloučení jejich manželství, a není divu, že měl i tu ohleduplnost, že jmenoval rytířem řádu jejího rytíře cti; z tohoto jmenování tedy nelze nijak vyvozovat oporu pro ten nárok. Ale nárok se odvozuje až od jmenování roku 1595, v němž byl Claude Gruel, pán z La Frette, dvacátý pátý a poslední. Byl to skutečně velmi drobný šlechtic, jehož úřady ho k tomuto vyznamenání nijak neopravňovaly. Říká se, že byl ve službách hraběte ze Soissons[13] a že když při přijímání řetězu podle formule pronesl *Domine, non sum dignus*,[14] Jindřich IV. se usmál a odpověděl: „Já to vím, já to vím, ale můj bratranec hrabě ze Soissons mě o to prosil." Za prvé, René Viau, pán z Chanlivaut, který v tomto jmenování bezprostředně předcházel La Fretta, nebyl lepší než on ani skvělejší úřady. Za druhé, bylo by podivné, kdyby Jindřich IV., který se tak stranicky postavil za prince de Condé v procesu, jejž proti němu vedl hrabě ze Soissons, jmenoval ve jmenování pětadvaceti rytířů jednoho na návrh hraběte ze Soissons a žádného na návrh prince de Condé, prvního prince krve, o něhož tak zvlášť pečoval, že si ho dal přivézt ke dvoru, aby ho vychovával pod svýma očima, a jehož v listopadu téhož roku přišel parlament sborově pozdravit do Saint-Germain jako dědice koruny na základě královského zapečetěného listu, který mu Jindřich IV. za tím účelem poslal z tábora u La Fère.

Dalo by se říci, že v lednu, kdy se jmenování konalo, princ de Condé ještě možná nebyl u dvora: nebyl by to důvod opomenout jeho právo, kdyby nějaké měl; ale přinejmenším u dvora byl v lednu 1597, kdy při jmenování dvaadvaceti rytířů neměl žádného on ani hrabě ze Soissons. Za třetí, ta historka je mylná. Rytíři Svatého Ducha nikdy při přijímání řádu neříkali *Domine, non sum dignus*. Tato formule není ve stanovách ani v žádném nařízení; nikdy nebyla v užívání a slyšelo se o ní jen kvůli této historce a odpovědi Jindřicha IV., která může být vtipná, ale která – kromě toho, že nemohla být pronesena na formuli smyšlenou, nikdy nevyslovenou – by byla také příliš krutá, aby byla pravděpodobná. Z toho všeho vyplývá, že ani za Jindřicha III., ani za Jindřicha IV. nebylo žádné zvyklosti takového jmenování a že jestliže hrabě ze Soissons dosáhl, aby byl La Frette jmenován rytířem řádu, byla to přízeň a milost udělená na jeho prosbu, a nikoli výkon práva, které neměl a nikdy si nenárokoval.

Ludvík XIII. provedl jen dvě velká jmenování, jedno roku 1619, druhé roku 1633; těch několik ostatních čítalo vždy jen jednoho rytíře. Roku 1619 nevidíme žádného pro Gastona, vévodu z Orléans, jeho bratra; zato otec maršála z Rochefortu, komoří

---

13. **Vysvětlivka:** Karel Bourbonský, hrabě ze Soissons (1566–1612), princ krve, strýc mladého prince de Condé, s nímž vedl spor zmíněný níže; odlišit od pozdějších savojských hrabat ze Soissons.

14. **Vysvětlivka:** „Pane, nejsem hoden" – slova setníka z evangelia (Mt 8,8), opakovaná ve mši před přijímáním.

prince de Condé, byl z devětapadesáti rytířů tohoto jmenování třiapadesátý; baron z Termes, velký štolba Francie s nástupnictvím po svém bratrovi, možná dokonce v úřadu, neboť jím na chvíli byl, a když padl před Clairacem roku 1621, byl úřad velkého štolby vrácen jeho bratrovi – baron z Termes, pravím, šel bezprostředně po něm; Hercule de Rohan, markýz z Marigny, potom z Rochefortu, vlastní bratr vévody z Montbazonu, přišel za ním; potom hrabě z La Rocheguyon; Silly, který byl později vévodou na breve; markýz z Portes, viceadmirál, otec první ženy mého otce; hrabě z La Rochefoucauld, který se později stal prvním vévodou a pairem svého rodu; a poslední markýz z Étampes, velký ubytovatel královského domu. Byl by král jmenoval rytíře řádu pro pana Prince, aniž by jednoho dal Monsieurovi?[15] Ale byla to doba nepokojů a útěku královny matky ze zámku v Blois, kam byla poslána po smrti maršála d'Ancre. To nebránilo právu Monsieura, kdyby nějaké měl; a ten by se s oprávněnou nevolí díval, jak pan Princ vykonává své, zatímco jeho vlastní zůstává nevyužito. Není tedy možné pokládat markýze z Rochefortu v tomto jmenování, a na místě, které v něm zaujal, za jmenovaného princem de Condé. Ve jmenování roku 1633 nevidíme mezi třiačtyřiceti rytíři žádného pro Monsieura, který byl tehdy mimo království, ani pro pana prince de Condé; až potud tedy žádná zvyklost tohoto domnělého práva.

Ludvík XIV. provedl jen dvě velká jmenování, roku 1661 a roku 1688; všechna ostatní se konala jen při zvláštních příležitostech, po dvou, třech, zřídka po čtyřech, kromě jmenování všech maršálů Francie, kteří rytíři nebyli. Do těchto dvou velkých jmenování je tedy třeba klást počátek prvního uplatnění tohoto domnělého práva, to jest po třech králích velmistrech, po velkém počtu jmenování, po dvaaosmdesáti letech od založení řádu. Je pravda, že roku 1661, kdy jmenování čítalo třiapadesát rytířů, měl Monsieur dva rytíře, hrabata z Clère a z Vaillacu, kapitána své gardy, kteří šli bezprostředně po sobě a po nichž následovali ještě čtyři další, kteří jmenování uzavírali a z nichž posledním byl Guitaut, první šlechtic komory pana Prince. Ale buď měl Monsieur jen jednoho, nebo Madame[16] neměla žádného. Opakuji, že je to první příklad; hned uvidíme, že Monsieur u toho nezůstal. Roku 1688, kdy jmenování čítalo sedmdesát rytířů, nebyl pan z La Vieuville, vévoda na breve a vychovatel vévody z Chartres, jmenován na účet Monsieura ani vévody z Chartres, ale na účet krále, o čemž nikdy nebylo pochyb; a markýz z Arcy, rovněž z tohoto jmenování, který se stal vychovatelem téhož prince teprve později, nemohl být připsán na účet Palais-Royal; ale Monsieur měl dva, Madame jednoho a jako čtvrtého prosadil jednoho na účet vévody z Chartres jakožto prvního prince krve, ačkoli byl vnukem Francie s hodností

15. **Vysvětlivka:** Monsieur zde (roku 1619 i 1633) je Gaston Orleánský (1608–1660), mladší bratr Ludvíka XIII.; ve zmínkách o letech 1661 a 1688 jde o Filipa Orleánského, bratra Ludvíka XIV.

16. **Vysvětlivka:** Madame zde (roku 1661) je Jindřiška Anglická (1644–1670), dcera Karla I. a první manželka Monsieura; roku 1688 je Madame jeho druhá manželka Alžběta Šarlota Falcká.

daleko vyšší, než je hodnost princů krve: bylo to jmenování, jímž se předem slibovala svatba vévody z Chartres, za niž se králi zaručil rytíř Lotrinský, jak je vidět na začátku těchto Pamětí, a ten v něm proto dostal přednost před vévody. Bylo tedy třeba vyjít vstříc i Monsieurovi, aniž by se mu ukázalo proč, a vyznamenat markýze z Effiatu, společníka[17] rytíře Lotrinského v tomto obchodu s osobou vévody z Chartres; tak byli d'Effiat, ačkoli se vědělo, jakého je původu, a markýz z Châtillonu jmenováni Monsieurem. D'Effiat byl třiapadesátý a Châtillon čtyřiašedesátý. D'Étampes, který si myslel, že Châtillona předstihne, počkal na Monsieura ukrytý v jeho šatně, a když tam Monsieur vešel, řekl mu nevídané věci o jeho náklonnosti k Châtillonovi, až se odvážil tasit kord a vyhrožovat Monsieurovi, že se na Châtillona vrhne, kdekoli ho potká.

Monsieur, který se bál podivného skandálu, jehož následky by mohly být vzhledem k jeho zálibám nepříjemné, udělal vše, co mohl, aby d'Étampese uklidnil; když konečně viděl, že s ním nic nesvede a že d'Étampes je odhodlán k co největšímu skandálu, nebude-li si jist řádem dřív, než sám z té šatny vyjde nebo Monsieura nechá vyjít, obnovil mu slib, a ať už to bylo jakkoli, ujistil ho, že jím bude, a dal ho jmenovat na návrh vévody z Chartres; a právě od tohoto prince tu historku znám. D'Étampes byl osmašedesátý a bezprostředně předcházel La Rongèra, rytíře cti Madame, kterého jmenovala ona. Lussan šel bezprostředně po něm a byl posledním ve jmenování, nikoli za pana Prince ani z práva, ale na prosbu pana Prince, který uznal, že žádné právo nemá, jak je vyprávěno.

To je tedy první příklad ve prospěch synů a dcer Francie a prvního prince krve. Není divu, že pan Vévoda, všemocný první ministr za mládí krále, který se jako první opovážil dát svým služebníkům jíst s panovníkem a jezdit v jeho kočárech, využil ve svůj prospěch příkladu z roku 1688 při jmenování, které dal roku 1724 králi podepsat celé hotové a do něhož nacpal psa, kočku i krysu. Využil jména Tavannes a jeho úřadu generálního místodržitele největší části Burgundska – Tavannes byl šlechticem jeho komory, což je titul u toho, kdo není prvním princem krve, nový – a zařadil ho do tohoto jmenování jako šestačtyřicátého, a dokonce říkal, že ho nechtěl dát na poslední místo, jako by byl jmenován na jeho návrh. Simiana přijal jako osmačtyřicátého, protože měl slib na návrh zesnulého vévody z Orléans, jehož byl prvním šlechticem komory, ačkoli bez práva, neboť ten princ zemřel; tak se to totiž vyložilo po mnohém sem a tam ze strany dnešního vévody z Orléans, ačkoli spolu vycházeli velmi špatně. Pan z Castries, rytíř cti vévodkyně z Orléans, vdovy po regentovi, byl na její návrh (a je to jediný návrh vnučky Francie) devětačtyřicátý; a Clermont-Gallerande, první štolba vévody z Orléans, prvního prince krve, byl na jeho návrh padesátý a poslední. Z tohoto výčtu, který je přesný, lze posoudit, jakou cenu má nárok navrhovat králi

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Starý výraz (*compersonnier*), který znamená společník. Užíval se zvláště o poddaných v mrtvé ruce, kteří v Burgundsku, Nivernais atd. dávali svůj majetek dohromady.

osoby, aby je učinil rytíři řádu, jakou cenu má rozšíření tohoto nároku a jakou ten zcela pomyslný nárok mít je v každém jmenování, které překročí počet osmi rytířů. Lze posoudit i počet takových jmenování na návrh, který by při málo početných a častých jmenováních brzy vyrovnal jmenování královo a učinil by řád mnohem méně jistým v blízkosti krále než ve službách těchto princů.

Kapitola osmá

Arras bombardován nepřítelem. — L'Écluse dobyto Brogliem. — Ducasse připlouvá s galeonami. — Jeho původ, jeho vzestup, jeho zásluhy; je jmenován rytířem Zlatého rouna. — Smrt a povaha hraběte z Brionne. — Monterrey a Los Balbases; kdo to byli; stávají se kněžími. — Obvyklý důvod této zbožnosti ve Španělsku. — Ve Španělsku přiznán titul Výsosti princezně des Ursins i vévodovi z Vendôme, tomuto s poctami obou donů Juanů. — Vysvětlení těchto poct a rozruchu, který způsobily. — Král v Marly, kde ještě před pohřbem dauphina a paní Dauphine obnovuje hru a obvyklý život. — Löwenstein povýšen na říšského knížete. — Abbé z Vassé; jeho povaha; odmítá biskupství v Le Mans. — Anglický král má v Saint-Germain neštovice; zapuzuje svého zpovědníka jezuitu. — Smrt anglické princezny v Saint-Germain. — Smrt a povaha slečny z Armentières. — Její rodina, její jmění, její dům. — Smrt paní z Villacerfu, vdovy. — Odvážná operace paní Bouchuové. — Smrt, povaha a rodina markýzy z Huxelles. — Smrt a povaha bailliho z Noailles. — Král jmenuje otce La Rue zpovědníkem vévody z Berry a ponechává otce Martineaua pro malého dauphina. — Zveřejněn dauphinův spis o záležitosti kardinála z Noailles. — Zádušní obřady a pohřeb dauphina a paní Dauphine v Saint-Denis. — Podivné vlečky. — Výroční zádušní obřady za Monseigneura v Saint-Denis. — Zádušní obřady za dauphina a paní Dauphine v Notre-Dame. — Duchovenstvo tam dosáhne první úklony odděleně od úklony k oltáři. — Fialová barva kardinálů. — Kardinál z Noailles jí s paní vévodkyní z Berry. — Zádušní obřady v Sainte-Chapelle, kde otec La Rue pronáší pohřební řeč. — Odjíždím na měsíc nebo pět týdnů do La Ferté. — Příčiny této cesty. — Chalais přijíždí ze Španělska zatknout františkána v Poitou; co se s ním stane. — Obnovené ohavné řeči o vévodovi z Orléans. — D'Argensonova obratnost vůči němu. — Paní z Gesvres žádá soudně o zrušení svého manželství pro nemohoucnost. — Odjezd generálů: Villars do Flander, Harcourt a Besons na Rýn, Berwick do Alp, Fiennes do Katalánska. — Sňatek Bissyho se slečnou Chauvelinovou. — Sňatek pana z Meuse se slečnou ze Zurlaubenu. — Smrt, původ, povaha abbého ze Sainte-Croix. — Smrt, rodina a povaha Commingese a rozdělení jeho úřadů. — Smrt a povaha La Fara. — Smrt prezidenta Rouillé. — Smrt abbého z Uzès. — Rohan, biskup štrasburský, jmenován kardinálem. — Pustošení Loiry. — Vévoda z Fronsacu propuštěn z Bastily.

V průběhu března se ve Flandrech udály dvě maličkosti. Nepřítel přitáhl bombardovat Arras, aby spálil zásoby píce, a nezpůsobil téměř žádnou škodu. Maršál z Montesquiou se dozvěděl, že nepřítel umístil osm set mužů do městečka L'Écluse. Broglie, dnes maršál Francie a vévoda, dostal rozkaz, aby je šel napadnout. Cestou narazil na oddíl tří set jezdců, který se při pohledu na něho stáhl pod děla zámku v

L'Écluse. Donutil nepřítele ustoupit do toho zámku, který dobyl, když předtím vzal útokem městečko a opevnění; osm set mužů i tři sta jezdců zajal nebo pobil. Byli jsme tak málo zvyklí na šťastné příhody, že se o této hodně mluvilo.

Mnohem šťastnější událostí byl příjezd Ducasse do La Coruñi s velmi bohatě naloženými galeonami, pro něž se vypravil do Ameriky. Očekávaly se už dlouho, se stejnou netrpělivostí jako obavou z nepřátelského loďstva při zpáteční plavbě. Pro Španělsko, které to nesmírně potřebovalo, to byla velká pomoc, pro obchod, který živořil a kterému už hrozil rozvrat, velká vzpruha, a pro Angličany a Holanďany, kteří na ně tak dlouho číhali s tolika náklady a námahou, nesmírná mrzutost. Dnešní vévoda z La Rochefoucauld, narozený jako čtvrtý mladší syn, který tehdy nesl jméno Durtal a sloužil u námořnictva, byl na Ducassových lodích a Ducasse ho poslal, aby tu velkou zprávu donesl králi. Španělský král z ní měl takovou radost, že udělal Ducasse rytířem Zlatého rouna, k nesmírnému všeobecnému pohoršení. Ať už prokázal jakoukoli službu, nebyla to odměna, jíž měl být zaplacen. O Ducassovi se vědělo, že je synem drobného uzenáře, který v Bayonne prodával šunky. Byl statečný a urostlý; dal se na bayonneské lodě, odplul do Ameriky a stal se tam flibustýrem. Získal tam bohatství a pověst, díky nimž se postavil do čela těch dobrodruhů. V příslušné době jsme viděli, jak užitečně posloužil při výpravě na Cartagenu a jaké spory měl s Pointisem, který ji vedl. Ducasse vstoupil do královského námořnictva, kde se vyznamenal neméně. Stal se tam generálporučíkem a byl by se stal maršálem Francie, kdyby ho věk nechal žít a sloužit; vyšel však z tak daleka, že když dorazil, byl už starý. Byl to jeden z nejlepších občanů a jeden z nejlepších a nejšlechetnějších lidí, jaké jsem poznal; bez jakékoli podlézavosti zapomínal ze všech nejméně, odkud vyšel, a vážil si ho každý, jakmile ho jeho postavení a služby přivedly do styku s dvorem a se společností.

V téže době zemřel muž z lepšího rodu, ale se zásluhami, které by se omezily na šunky, kdyby se narodil otci, který by je prodával. Byl to hrabě z Brionne, zničený dlouhou řadou mrtvic. Byl rytířem řádu z roku 1688 a nejlepším tanečníkem své doby, ačkoli byl jen prostřední postavy a dost tlustý. Byl to celkem poctivý člověk, ale tak omezený a tak plochý, že nic nebylo pod ním. Bylo ho vidět jen na veřejných místech u dvora a doma nepřijímal nikoho; rodina si ho nijak nevážila a ve velké stáji nikdo. Jeho otec, který mu kdysi zajistil nástupnictví ve svých úřadech, ho před dvěma nebo třemi měsíci, jak jsme viděli, téměř donutil, aby se jich vzdal: úřadu ve prospěch svého bratra, guvernérství ve prospěch svého syna. Pan Velký, který nebyl nijak něžný, říkával, že mu vypíjí všechno jeho dobré víno, a velmi ho to zlobilo. Nemusel se tedy namáhat s tím, aby se utěšoval.

V té době se dali dva velmi přední španělští grandové vysvětit na kněze: jedním byl hrabě z Monterrey, druhým markýz z Los Balbases. Monterrey byl druhým synem dona Luise de Haro, který po hraběti-vévodovi z Olivaresu, svém strýci z matčiny strany, převzal moc, přízeň i místo prvního ministra; byl velkým štolbou Filipa

IV. a s kardinálem Mazarinem vyjednal a podepsal Pyrenejský mír a královu svatbu na Bažantím ostrově na řece Bidasoa. Markýzát a grandeza Monterrey přešly sňatky dědiček na několik rodů. Poslední dědička byla z rodu Toledo; vzal si ji markýz z Monterrey, o němž je zde řeč, přijal po ní ten titul a jejím prostřednictvím se stal španělským grandem. Byl šlechticem komory, potom postupně místokrálem Katalánska, generálním guvernérem Nizozemí, členem válečné rady, státním radou (tím, čemu ve Francii říkáme ministr), předsedou Flanderské rady, nakonec upadl v nemilost a byl vypuzen za ministerstva vévody z Mediny Celi; děti neměl.

Los Balbases bylo povýšeno na markýzát v prosinci 1621 pro slavného vojevůdce Ambrogia Spinolu z jednoho ze čtyř předních janovských rodů; jeden z jeho synů byl kardinálem, druhý se oženil s Doriovou, rovněž z jednoho ze čtyř předních janovských rodů, dědičkou vévodství Sesto, a dostal Zlaté rouno. Jeho syn, zeť konetábla Colonny, byl španělským grandem, členem válečné rady, velvyslancem ve Francii při královské svatbě, aby doprovodil královnu, státním radou, to jest ministrem, a nejvyšším hofmistrem královny, druhé manželky Karla II. Jeho syn, zeť osmého vévody z Mediny Celi, byl místokrálem Sicílie. Odtamtud odjel do Janova, kde se dal vysvětit na kněze. Jeho syn, zeť vévody z Alburquerque, je velkým štolbou asturské princezny, dcery portugalského krále, a má pět sester, všechny skvěle provdané. Výsady duchovenstva jsou ve Španělsku takové, že kdo do jeho stavu vstoupí, uchrání svou rodinu před jakýmkoli vymáháním, protože právo na podíl, které si v majetku zachovává, činí exekuci na něj velmi obtížnou a téměř vždy marnou; tyto výsady také vyjímají osoby duchovního stavu ze světské spravedlnosti a znemožňují jejich potrestání. Tyto úvahy, mnohem víc než zbožnost, a u velkých pánů dokonce víc než ctižádost po kardinálském klobouku, přivádějí do duchovního stavu ty, kdo z vysokých úřadů upadnou v nemilost; tak uvádějí svůj majetek do bezpečí a své osoby do jistoty.

Španělsko mělo své Titány, podle vzoru těch francouzských, kteří smrtí dauphina získali neméně než naši. Ještě víc pospíchali, aby z ní vytěžili. Princezna des Ursins, která se už předem pokládala za svrchovanou kněžnu, se nemohla dočkat, aby Španělsku dala pocítit tíhu této svrchovanosti, do té doby neznámou. Neodvážila se to ovšem riskovat bez souhlasu Francie a dobře věděla, jak ho získat a jak si zajistit podporu ve svém neslýchaném podniku proti všeobecnému zoufalství, které jím – o tom nemohla pochybovat – vyvolá: spojit svůj zájem se zájmem vévody z Vendôme a získat pro novou velikost jistou a všemocnou oporu paní z Maintenon a pana du Maine. Jista si touto stranou, vymohla na španělském králi rozkaz grandům, a tedy celému Španělsku, aby ji napříště oslovovali Výsosti, a stejně tak vévodu z Vendôme, jemuž byl vydán patent udělující mu všechny hodnosti, pocty a výsady, jichž požívali oba donové Juanové.

Tato novota vyvolala ve Španělsku nesmírný rozruch a způsobila všeobecnou zlost a zděšení, jejichž příčinu je třeba vysvětlit. Když jsme pojednávali o hodnosti

španělských grandů, viděli jsme, že je na roveň všem panovníkům, kteří nejsou králi; že neustupuje žádnému z nich; a že jestliže savojští vévodové, jako slavný Karel Emanuel, měli ve Španělsku před grandy nějakou vzácnou a velmi nepatrnou přednost, šlo spíš o vyznamenání než o hodnost, zastřené ctí jeho sňatku s infantkou, která byla zase povolána k nástupnictví na trůn; nemluvíme o tom, co se tam odehrálo při cestě Karla I., anglického krále, tehdy prince waleského, protože předpokládaný dědic koruny Velké Británie stojí mimo jakékoli srovnání. Viděli jsme dále, že od sjednocení různých španělských království sňatkem Ferdinanda a Isabely až po Filipa V. byli ve Španělsku jen dva mladší královští synové v mužném věku: bratr Karla V., který tam byl za jeho nepřítomnosti regentem a který potom odešel do Německa, kde se stal králem a císařem a založil císařskou větev panující v německých dědičných zemích; a Ferdinand, syn Filipa III., narozený roku 1609, kardinál a toledský arcibiskup, aniž přijal svěcení, a guvernér Nizozemí, kde zemřel roku 1641, ještě ne dvaatřicetiletý; tedy žádné potomstvo a žádní princové španělského rodu. Uznané levobočky tam měli jen dva, oba jménem don Juan Rakouský, a oba to byly osobnosti, zejména první, syn Karla V., narozený z neznámé matky roku 1543, proslulý vítězstvím v bitvě u Lepanta, který téměř vždy vrchně velel pozemním i námořním vojskům; zemřel neženat roku 1578, ve třiceti pěti letech; druhý don Juan, syn Filipa IV., narozený z herečky roku 1629, zemřel neženat roku 1679, v padesáti letech; byl velkým převorem Kastilie, což je hodnost, s níž je spojena grandeza a sto tisíc tolarů ročního důchodu, a generálem španělských vojsk.[1]

Když Filip IV. v září 1665 zemřel a jeho vdova se stala regentkou za nezletilosti Karla II., která byla dlouhá, vytvořil don Juan proti ní stranu, která jí po dlouhém zápase vyrvala veškerou moc; tu pak don Juan vykonával v plném rozsahu a až do své smrti se těšil veliké vážnosti. Měl jakýsi vlastní dvůr, jako vůdce strany si osvojil velkou nadřazenost nad grandy a dostal titul Výsosti; tomu se grandové, kromě nutnosti doby, podrobili snáz i kvůli postavení levobočků, které je ve Španělsku zvláštní, neboť se tam zachoval tento zbytek maurských mravů a obyčejů. Když jsme mluvili o grandech a o Španělsku, viděli jsme,[2] že levobočci svobodných rodičů dědí, nejsou-li legitimní děti, téměř stejně jako legitimní děti a dokonce se dědictvím stávají španělskými grandy. Je k tomu ovšem třeba dodržet určité snadné formality a nesmějí tomu bránit žádné rodinné překážky, které by před nimi upřednostnily legitimní strýce, tety nebo bratrance a sestřenice. Zkrátka tento první druh levobočků se ve Španělsku od legitimních dětí liší velmi málo. Levobočci ženatého muže a svobodné dívky se od prvních liší jen větším množstvím formalit a omezení; ale i oni

1. **Ediční poznámka:** Don Juan Rakouský, vítěz od Lepanta, se narodil roku 1547 (ne 1543) a zemřel 1. října 1578 ve věku jednatřiceti let. Druhý don Juan, Juan José Rakouský, zemřel 17. září 1679 v Madridu, kde od roku 1677 stál v čele vlády; vydání z roku 1856 zde tiskne chybně „1579", rukopis má 1679.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz pasáže, na něž Saint-Simon odkazuje (viz výše) a které předchozí vydavatelé odsunuli do XIX. svazku; to je donutilo všechny tyto věty pozměnit.

dědí a nastupují do grandez. Don Juan byl tohoto druhého druhu; jeho nástupnické právo na korunu mu tedy usnadnilo získat Výsost, přednost v hodnosti a všechno, co chtěl podniknout, a to udržel díky nepokojům, jejichž byl vždycky duší a vůdcem, a díky veškeré moci a pověsti, které mu z nich potom zůstaly. Podle tohoto vzoru tedy chtěla paní des Ursins povýšit vévodu z Vendôme: zalíbit se tím panu du Maine, jemuž by to byl příklad pro Francii, ačkoli se Francie od Španělska v postavení levobočků tolik liší; potěšit krále a paní z Maintenon v jejich nejcitlivějším bodě; a pod záštitou Výsosti pana z Vendôme prosadit i svou vlastní, načež už jí nedělalo starost zarazit ostatní výhody, na něž by si Vendôme mohl podle příkladu dona Juana dělat nárok, pod záminkou, že nelze všeobecnou nespokojenost hnát do krajnosti. Ta byla nesmírná.

Na dona Juana se ve Španělsku dávno zapomnělo; byl už mrtev, poté co se několik let před svou smrtí uchýlil do jedné komendy. Nikdo si nevzpomínal, že by ho viděl, ani na jeho Výsost. Pan z Vendôme nebyl levobočkem jejich posledního krále a neměl žádné právo na španělskou korunu; nebylo tedy žádné srovnání s donem Juanem. Lidé viděli, že je oslovován Výsosti, on i paní des Ursins, přesně jako nynější královské děti, protože ve Španělsku se neuznává Jasná ani Královská Výsost pro nikoho, bez jakékoli výjimky, a tato rovnost v oslovení s asturským princem a ostatními dětmi byla u paní des Ursins a pana z Vendôme nesnesitelná; mnoho lidí se kvůli ní dobrovolně vzdálilo ode dvora a ze služby, jen aby jim ji nemuseli prokazovat. Ve Francii nebylo rozhořčení o nic menší; paní z Maintenon a pan du Maine byli nadšeni, ale neodvážili se to dát najevo. I král o tom mluvil velmi zdrženlivě. Dovedli to však vynahradit užitečnými úvahami o prospěchu, který z toho lze vytěžit.

Ve středu 6. dubna odjel král do Marly, kde, ačkoli dauphin a paní Dauphine ještě nebyli pohřbeni, obnovil hned následující pátek svou malou hru u paní z Maintenon; chtěl mít salon jako obvykle a přál si, aby v něm vévoda a vévodkyně z Berry vedli veřejnou hru lansquenet a brelan a aby tam byly stoly s různými hrami pro celý dvůr. Netrvalo dlouho a obědval u paní z Maintenon jednou či dvakrát týdně a poslouchal tam hudbu s týmiž důvěrnými dámami. Paní z Dangeau, která k nim patřila, měla tu radost, že se tam dozvěděla, že její bratr hrabě z Löwensteinu, který byl za okupace Bavorska jeho správcem za císaře, byl povýšen na říšského knížete. Zároveň se tam dozvěděli, že abbé z Vassé odmítá biskupství v Le Mans. Byl to po celý život muž veliké ctnosti, kterému nikdy na ničem jiném nezáleželo než na tom, aby jím byl, ale který přesto vídal dobrou společnost a těšil se v ní velké vážnosti: bylo mu přes šedesát let a v tom věku ho biskupský úřad nemohl zlákat, ačkoli biskupství leželo uprostřed statků jeho rodu. Nechtěl jsem toto odmítnutí vynechat pro jeho vzácnost, a také pro vzácnost toho, že byl vybrán muž urozený a takových zásluh. Pro otce Telliera to byl úkaz.

Anglický král[3] dostal v Saint-Germain neštovice. Dali mu přijmout svátosti. Neví se, z jakého důvodu, ale udělal totéž co paní Dauphine a nechtěl svého zpovědníka jezuitu;[4] dal si zavolat faráře z farnosti a tomu se vyzpovídal. Královna, jeho matka, se s ním zavřela a učinila všechna možná opatření, aby princeznu, svou dceru, uchránila před nakažlivým vzduchem. Byla marná; princezna dostala neštovice a zemřela na ně sedmého dne, a to v pondělí 18. dubna. Pro anglickou královnu to byl velký žal, k němuž se přidávala smutná vyhlídka na brzké odloučení od syna, krále, které si vynutí mír, a starost, co s ním bude. Tělo anglické princezny bylo bez obřadů převezeno k sestrám od Navštívení Panny Marie v Chaillot, kam se královna, její matka, často uchylovala. Kvůli neštovicím nemohla přijímat žádné návštěvy.

Slečna z Armentières zemřela v Paříži ve věku přes osmdesát let. Byla to dívka velkých zásluh, ducha a ctnosti, která byla dlouho velmi chudá, potom velmi zbohatla a v obou těchto stavech měla mnoho významných přátel a přítelkyň. Mladou a chudou se jí ujala vévodkyně z Orval, sestra pana z Palaiseau, u níž bydlela většinu svého života a jíž byla zase ona velmi užitečná, když ji viděla upadnout do chudoby. Ke konci se přesto rozešly, pokud jde o bydlení, jako Saint-Romain a Courtin, dva státní radové proslulí svými velvyslanectvími, o nichž byla občas zmínka a kteří z přátelství vždycky bydleli spolu. Slečna z Armentières odkázala vévodkyni z Orval penzi čtyři tisíce livrů, požívací právo ke svému jmění vévodkyni du Lude, své odjakživa důvěrné přítelkyni, a jmění samo panu z Armentières, svému nejbližšímu příbuznému a hlavě svého rodu. Její matka nebyla nic, otec se příliš neuplatnil, ačkoli byl guvernérem Saint-Quentinu a měl pluk; ale jeho otec, rovněž guvernér Saint-Quentinu, byl generálporučíkem, poslancem šlechty za bailliage Vermandois na posledních generálních stavech v Blois roku 1588, velvyslancem u arcivévodů ve Flandrech, rytířem Řádu Svatého Ducha roku 1597 a rytířem cti královny Marie Medicejské. Statek Armentières získal po své manželce, která byla z rodu Jouvenel s přízviskem des Ursins a dědička; a otcem tohoto muže byl onen vikomt z Auchy, kapitán tělesné gardy Karla IX., který hlídal navarrského krále ve Vincennes, získal tam jeho přátelství a kterého Castelnauovy Paměti nazývají chladným a rozvážným a jedním z nejčestnějších mužů své doby.

Slečna z Armentières měla jen jednoho bratra, jehož matka byla rozená Pinartová, dědička velkých statků, mezi jinými Louvois, a jejímž otcem byl onen vikomt z Comblisy, syn státního sekretáře, který zradil Jindřicha IV. a vydal Lize Château-Thierry, jehož byl guvernérem a které bylo tehdy důležitou pevností. Jeho vnuk po

---

3. **Vysvětlivka:** Jakub Stuart (1688–1766), syn sesazeného Jakuba II., uznávaný Ludvíkem XIV. za anglického krále Jakuba III.; žil s matkou, královnou vdovou Marií Modenskou, na zámku Saint-Germain-en-Laye; zemřel 1. ledna 1766 v Římě. Jeho sestra Ludovika Marie, „anglická princezna", se narodila roku 1692 už ve vyhnanství.

4. **Vysvětlivka:** Umírající paní Dauphine se nechtěla zpovídat svému zpovědníkovi, jezuitovi otci La Rue, a vyžádala si jiného kněze; pro jezuity i pro otce La Rue to bylo veřejné pokoření.

dceři promrhal všechno v temném a neznámém životě, oženil se s pouliční courou, s níž neměl děti, a zemřel roku 1704. Zbytky byly přesto ještě dobré. Slečna z Armentières je zdědila, vyrovnala dluhy, uspořádala si věci a ve stáří zbohatla; dovedla toho dobře a čestně využít. Ona a otec toho, jemuž odkázala své jmění, byli dětmi bratranců z druhého kolena. Větev tohoto posledního, rozlišovaná jménem Saint-Remi, žila už dlouho v nouzi. Otec těch, kdo se pozvedli a za regentství vévody z Orléans hráli jistou roli, se roku 1690 stal hlavou svého rodu, když vymřelo všechno, co ještě zbývalo ze starších linií všech větví, a nebylo mu proto o nic lépe. Oženil se s dcerou d'Aguesseaua, mistra účetní komory, po níž získal malý statek Puysieux u Beaumontu směrem k Beauvais; a tento mistr účetní komory, tehdy šlechtic velmi nový, je dědem d'Aguesseaua, kancléře Francie se střídavým štěstím od 2. února 1717, kterým je ještě nyní, po šestadvaceti letech. Saint-Remi zemřel roku 1712 v sedmdesáti devíti letech a jeho žena roku 1721; dočkala se radosti, že viděla štěstí svého synovce, ale ani jeden z nich nikdy nevyšel ze své vesnice, kde se jejich dům velmi podobal chatrči a kde stěží měli z čeho žít. Měli tři syny: nejstarší nesl jméno Armentières; druhého poslali bez haléře jako páže velmistra na Maltu; třetí nesl jméno Conflans, což je jméno jejich rodu. Oba starší se narodili s velkým duchem a touhou se uplatnit. Vzepřeli se osudu a navzdory své chudobě našli způsob, jak číst, vzdělávat se a obohatit ducha vědami a dějinami, k čemuž jim oběma pomáhala velmi dobrá paměť; a byli dost prozíraví, aby všichni tři žili v naprosté svornosti. Conflans a Armentières sloužili ve vojsku.

Conflans, který neměl zdravý rozum, promarnil mládí v citadele, kde byl téměř dvacet let vězněn, protože se v souboji bil s jediným synem Pertuisovým; Pertuis zemřel jako guvernér Kortrijku, byl předtím kapitánem gardy pana z Turenne a těšil se velké vážnosti. Rytíř z Conflans se po návratu ze svých karavan[5] bil v Angoumois nedaleko Ruffecu s jedním šlechticem jménem Ponthieu na pistole a přišel přitom o pravou paži. Armentières se ocitl u pluku nasazeného v La Rochelle, kde velel maršál z Chamilly. Maršálka, která byla velmi duchaplná a byla sama zbožnost a ctnost, shledala, že d'Armentières má ducha i vědomosti. Nadšena, že našla někoho, s kým se dá mluvit, oblíbila si ho, rytíře umístila do jejich milice a pomáhala jim, čím mohla; když se v zimě vracela do Paříže, dala je tam přijet, chválila je, uváděla je u sebe do nejlepší společnosti, která tam vždycky byla, a tak je uvedla do světa; oni to dovedli využít a dát se poznat i jinde.

Nevím, jak se Armentières seznámil a potom spřátelil s paní z Argentonu. Vévoda z Orléans u ní večeříval každý večer, když byl v Paříži; společnost tam bývala dost podivná, a ačkoli byl u své milenky, nebylo snadné ho pobavit. Armentièresův velmi vzdělaný duch a jeho náboženství zhruba téhož ražení jako náboženství vévody z Or-

5. **Vysvětlivka:** Karavanami se nazývaly námořní výpravy, které museli maltézští rytíři vykonat na řádových galérách proti muslimským lodím; byly podmínkou pro získání komendy.

léans přivedly paní z Argentonu k úsudku, že by se jí mohl hodit k zábavě vévody z Orléans. Mluvila s ním o něm jako o svém příteli, s nímž si vévoda dobře porozumí; představila mu ho; Armentières byl u všech večeří a vévoda z Orléans si ho oblíbil. Trvalo to nějakou dobu, během níž Armentières, který se snažil někde zachytit, navázal známosti v Palais-Royal a uvedl se u paní z Jussac, v době, kdy přijížděla do Paříže.

Tato paní z Jussac byla za svobodna společnicí první manželky mého otce, která ji z důvěry dala své dceři, když ji provdala za vévodu z Brissacu, a paní z Jussac na to nikdy nezapomněla. Odtud přešla k paní z Montespan, kde poznala velký svět a nejvybranější společnost. Byla to dobře rostlá žena příjemného vzhledu, která kdysi nepostrádala krásu, ale s duchaplností spojovala ještě víc ctnosti a rozvahy a velkou mírností a obezřetností si získala všeobecnou lásku a úctu. Důvěra, kterou k ní lidé chovali, způsobila, že jí svěřili péči o výchovu slečny z Blois. Ponechali ji v ní i po odchodu paní z Montespan a král ji k ní znovu připoutal, bez titulu, když slečnu z Blois provdal za vévodu z Orléans; dokonce ji doprovázela, když chyběly její dvě dámy. Za pobytu u paní z Montespan se provdala za Jussaca, který byl u pana du Maine v nově zavedeném postavení prvního šlechtice jeho komory, padl v bitvě u Leuze a zanechal jí syna, rovněž později padlého velmi mladého u gendarmerie, a dvě dcery. Vévodkyně z Orléans ji vždycky něžně milovala. Aniž v čemkoli ztratila svou nejzřetelnější oddanost paní z Montespan až do její smrti i její důvěru, dovedla si získat důvěru krále a paní z Maintenon ve všem, co se týkalo vévodkyně z Orléans, a mnoho přátel a vážnosti ve společnosti.

Starší dceru provdala za Chaumonta, plukovníka pěchoty z rodu d'Ambly, který padl jako brigádní generál, bezdětný. Armentières, který si vévodu z Orléans držel prostřednictvím paní z Argentonu, usoudil, že nemůže udělat nic lepšího, než si zajistit i vévodkyni z Orléans, kvůli dvoru a službě. Pomyslel tedy na to, že si vezme mladší dceru paní z Jussac, velmi hezkou, která, s menším duchem než matka, ale s duchem rozvážným a uvážlivým, se jí podobala ve všem. Zařídil to tak obratně, že se sňatek na samém začátku roku 1709 uskutečnil za velmi vzácné součinnosti manželky i milenky. Dostal z toho úřad komořího vévody z Orléans, který mu zaplatil, a pěší pluk s penzemi. Své bratry už předtím uvedl do světa a brzy nato získal úřad komořího i pro staršího z nich, který si na začátku letošního roku vzal starší dceru paní z Jussac, vdovu po Chaumontovi. Později byli jeden po druhém prvními šlechtici komory vévody z Orléans, krátce před regentstvím a během něho, a po smrti obou je vystřídal rytíř, jejich bratr, který na doporučení vévody z Orléans dostal komendu v Pézenas spolu s další. Paní z Conflans byla vychovatelkou dvou nejmladších dcer vévody z Orléans, prohrála jmění v kartách, oslepla a vychovala syna tak, že z něho byl jen darebák, který nakonec odešel do Španělska. Paní z Armentières byla dámou vévodkyně z Berry a potom vévodkyně z Orléans, rozumně vedla dobrý dům, získala si lásku a úctu a dobře vychovala syna, který se oženil s jedinou dcerou d'Aubignyho,

onoho proslulého štolby paní des Ursins, o němž jsem nejednou mluvil; d'Aubigny jí zanechal velké jmění a to nádherné sídlo Chanteloup, které jeho paní určila za místo, kde bude mít svůj dvůr, až se stane svrchovanou kněžnou. Tento poslední Armentières je polním maršálem a s nevelkým duchem velmi pomýšlí na to, jak se vyšvihnout. Rytíř z Conflans, který zůstal prvním šlechticem komory vévody z Orléans i po smrti jeho otce regenta, mu byl vévodkyní z Orléans přidělen za mentora.[6]

S lepším vychováním a méně neotesanou povahou by k tomu byl docela způsobilý, ale ani schopnější muž by v tom neuspěl. Měl tvrdé střety s levobočkem zesnulého regenta a paní z Argentonu[7] kvůli právům, na něž si tento dělal nárok jako velký převor Francie; spor byl hnán daleko a ani jednomu z nich nepřinesl úspěch. Oba šířili tištěné procesní spisy. Vévoda z Orléans je nakonec umlčel a přivedl k jakési slušnosti, takže bailli z Conflans se rozhodl, že se už nebude plést do ničeho, co se bude týkat velkého převora. Slovo sám sobě nedodržel. Šel na kapitulu do Templu; velký převor jí předsedal; bailli z Conflans se s ním chytil; spor se z obou stran rozpálil natolik, že jeden přešel k výčitkám, druhý k nadávkám, až mu nejhrubšími slovy spílal kvůli jeho levobočkovství. Kapitula se tím rozpadla a pohoršení ve společnosti bylo tak velké, že velkého převora vyzval Conflans, synovec baillia, místo něho, protože bailli neměl ruku; velký převor se s ním bil a byl nebezpečně raněn. Po této aféře vévoda z Orléans baillia z Conflans jemně propustil a ten ztratil mnoho z vážnosti, kterou si ve společnosti získal; společnost se pohoršovala nad tím, jak málo – a ještě kvůli maltézským záležitostem, které by jiní hájili slušněji – dbal na vděčnost, kterou on i jeho rodina dlužili za celé své štěstí otci a matce velkého převora. Uchýlil se k paní z Armentières, své švagrové, která zároveň byla velmi z velkého světa, a žije tam ve zbožnosti. Tito Conflansové se prohlašují za potomky po meči rodu Brienne, tak proslulého svou starobylostí, svými velkými lény, velkými sňatky, vysokými úřady, svými konetábly, svými velkými komorníky (*chambriers*)[8] a králi jeruzalémskými a císaři konstantinopolskými, a jako takoví jsou uvedeni v genealogii tohoto rodu, otištěné mezi genealogiemi konetáblů pokračovateli du Fournyho a otce Anselma.

Paní z Villacerfu, vdova po Villacerfovi, který měl na starosti královské stavby a byl s králem tak zadobře, a matka prvního hofmistra paní Dauphine, o niž jsme právě přišli, zemřela velmi stará na pouštění žilou, které jí udělali kvůli několika lehkým záchvatům horečky a při němž jí přeťali šlachu.

Paní Bouchuová, vdova po státním radovi a matka hraběnky z Tessé, měla víc štěstí. Dlouho tajila rakovinu, o níž věděla jen jediná komorná. Se stejným utajením

---

6. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík, vévoda z Orléans (1703–1752), syn regenta, vévodou po otcově smrti roku 1723.

7. **Vysvětlivka:** Jean-Philippe, rytíř d'Orléans (1702–1748), legitimovaný syn regenta a paní z Argentonu, velký převor Francie maltézského řádu a generál galér.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Úřad velkých komorníků (*chambriers*) byl zhruba týž jako úřad komořích (*chambellans*); kromě toho měli na starosti královský poklad.

uspořádala své záležitosti, večeřela ve společnosti, druhý den časně ráno si dala uříznout prs a rodině ani nikomu jinému to nedala vědět dřív než několik hodin po operaci; dokonale se uzdravila. Po tolika odvaze a rozumu jsme ji, ne po mnoha letech, viděli vdát se za vévodu z Châtillonu, beznohého mrzáka, z posedlosti stát se vévodkyní, pro jeho velké jmění, a dlouho potom zemřít na zápal plic, protože si chtěla v té velké zimě zajet do Versailles užít své taburetky.

V téže době zemřela markýza z Huxelles, matka maršála, ve věku osmdesáti pěti nebo šesti let, do té doby se zcela jasnou hlavou a v dokonalém zdraví. Byla dcerou prezidenta Le Bailleula, vrchního správce financí; její otec, bratr, synovec a prasynovec byli všichni prezidenty parlamentu (*à mortier*); v prvním manželství byla vdovou po starším bratrovi Nangisově, otci maršála z Nangis, a celých sedmdesát let z toho pobírala šest tisíc livrů vdovského důchodu. Byla to žena velkého ducha, která bývala krásná a měla milostná dobrodružství, byla vzdělaná a celý život patřila k velkému světu, nikoli však ke dvoru. Byla panovačná a vydobyla si jakési právo autority. Scházeli se u ní lidé ducha a literáti a starci ze starého dvora a ona tam udržovala jakýsi velmi rozhodný tribunál. Přátele a vážnost si uchovala až do konce; její syn, s nímž vždycky jednala zpupně, s ní nikdy nebyl příliš zadobře a téměř ji nenavštěvoval.

Také bailli z Noailles zemřel v Paříži, v arcibiskupském paláci, kam ho kardinál, jeho bratr, před nějakým časem vzal k sobě, protože se jeho záležitosti ocitly ve velkém rozvratu. Měl dvě pěkné komendy a byl velvyslancem Malty. Byl to velmi dobrý a poctivý člověk, prostý, který byl celý život velký prostopášník a ke konci myslel na spásu své duše.

Otec Tellier usoudil, že otec La Rue potřebuje nějaký projev vážnosti po tom, co ho potkalo při smrti paní Dauphine. Král ho tedy jmenoval zpovědníkem vévody z Berry a prohlásil, že pro malého dauphina vyhrazuje otce Martineaua, který byl zpovědníkem toho, jehož ztráta zarmoutila celou Evropu. Zároveň tito otcové, zvyklí ze všeho vytěžit, nadělali velký hluk kolem jednoho memoranda nalezeného v dauphinových papírech o aféře kardinála z Noailles, které mu nebylo nijak příznivé. Poslali je do Říma a dali je vytisknout. Toto memorandum aspoň nebylo nalezeno v jeho skříňce, jak bylo možno vidět výše; mohlo být nalezeno jinde; to se nedá přesně posoudit. Mohu směle ručit za svou přesnost ohledně smýšlení tohoto prince, které jsem vylíčil, a ohledně toho, co se mezi ním a mnou odehrálo, a to ještě tak málo dní před smrtí paní Dauphine, a tedy i před jeho vlastní. Toto memorandum, je-li takové, jak bylo zveřejněno, mohlo pocházet ze začátků aféry, kdy byl pod vlivem pana z Cambrai a předsudků vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers. Mohl na papír napsat argumenty pro a čekat s argumenty proti; zveřejnili ono pro, a pokud se našlo i proti, bylo důkladně zatajeno. K tomuto úsudku mě vede naprostá odlišnost tohoto memoranda od smýšlení, v němž – o tom nemohu pochybovat – tento princ zemřel, a to, že byl zcela neschopen chtít oklamat mne nebo kohokoli jiného lží bez jakéhokoli důvodu či potřeby, když mne chtěl v této záležitosti využít, a byl by v ní

podivuhodně nejednotný sám se sebou, což bylo naprosto v rozporu s jeho povahou. Klika nepřátelská kardinálovi z Noailles přesto, vyzbrojena tím velkým jménem, triumfovala, ale tento triumf, postavený na tak nepevném základě, jak ukazoval už sám obsah spisu v podobě, v jaké jej zveřejnili, neměl dlouhého trvání. Brzy sám od sebe padl, ale vždycky to stačilo k tomu, aby oslnil a získal čas.

V pondělí 18. dubna se v Saint-Denis konaly zádušní obřady a pohřeb obou dauphinů a paní Dauphine, manželky a matky.[9] Vévoda z Orléans a hrabě z Charolais byli princi smutku. Bylo zvláštní, že nebyl třetí. Král, který poslal hraběte z Toulouse ke kropení svěcenou vodou a vévodu du Maine k průvodu jako prince krve, zřejmě shledal příliš silným nechat jednoho z nich vystupovat v Saint-Denis. Byly tam však tři princezny smutku, protože obřad byl dvojí, za prince i za princeznu: vévodkyně z Berry, vedená Coettenfaem, svým rytířem cti, s vlečkou, kterou nesli hrabě z Roucy, Biron a Montendre; paní Vévodkyně, vedená hrabětem z Uzès, s vlečkou, kterou velmi nerovně nesli Montpipeaux, který byl z rodu Rochechouart, a L'Aigle, syn její dvorní dámy; slečna z Bourbonu, vedená Blansacem, s vlečkou, kterou nesli Montboissier a d'Angennes. Princové je nevedli kvůli nestejnému počtu; tak to mělo být; ale vévoda z Berry se rozhodl, že tam půjde, a stal se tak prvním princem smutku. Přesto se nic nezměnilo a princové princezny nevedli. Vévoda z Beauvilliers měl odvahu nést tam vlečku vévody z Berry, za pomoci markýze z Béthune, jeho prvního šlechtice komory, a Sainte-Maura, jeho prvního štolby. Další dvě vlečky už nevím. Čtyři meninové u baldachýnu dauphina, čtyři jiní u baldachýnu paní Dauphine; u dauphiny Bavorské[10] to byli čtyři rytíři řádu, ve špici, s řádovým řetězem, páni z Beuvronu, z Lavardinu, z La Salle a z La Vauguyon. Dangeau, rytíř cti obou v době jejich smrti, zažil pokaždé totéž ponížení, protože první štolba byl maršál Francie. Při smrti dauphiny Bavorské nesl korunu místo něho maršál z Bellefonds, první štolba, a Montchevreuil královský plášť místo maršála. Při smrti této nesl korunu místo Dangeaua maršál z Tessé, první štolba, a d'O plášť místo maršála. Všechno proběhlo s obvyklými obřady a obvyklou účastí.

S pohřební řečí, kterou pronesl Maboul, biskup z Alet, byli lidé docela spokojeni. Pan z Met, první almužník, celebroval; obřad začal kolem jedenácté. Protože je velmi dlouhý, napadlo někoho postavit na kredenční stolek velkou nádobu plnou octa pro případ, že by někomu bylo špatně. Pan z Met, když přijal první ablucí a viděl podle objemu malých konviček, že na druhou zbývá málo vína, požádal o další. Vzali tedy z kredenčního stolku onu velkou nádobu v domnění, že je v ní víno, a

9. **Vysvětlivka:** Dauphin Ludvík, vévoda z Bourgogne, zemřel 18. února 1712, jeho manželka paní Dauphine 12. února 1712 a jejich starší syn Ludvík, vévoda z Bretaně, který se po otcově smrti stal dauphinem, 8. března 1712; dauphinem („malý dauphin") se pak stal jeho mladší bratr, budoucí Ludvík XV.

10. **Vysvětlivka:** Marie Anna Kristina Bavorská (1660–1690), manželka Monseigneura, matka vévody z Bourgogne, Filipa V. a vévody z Berry.

pan z Met, který se chtěl posilnit, řekl, když si nad kalichem omýval prsty, ať nalijí plný. Vypil to jedním douškem a teprve na konci zpozoroval, že vypil ocet; jeho grimasa a nářek vyvolaly kolem něho trochu smíchu a on sám potom svou příhodu vyprávěl, velmi nespokojen. Druhý den jsem šel navštívit pana z Beauvilliers, jemuž tento krutý obřad poškodil zdraví. Řekl jsem mu, když jsem ho objímal: *Tak jste právě pohřbil Francii.* Souhlasil se mnou. Běda! Kdyby byl na světě, oč víc by o tom byl přesvědčen dnes! Dopijme jedním douškem tento hrozný kalich, jen s malým porušením časového pořadí. Přítomnost těl v chóru v Saint-Denis způsobila odklad výročních zádušních obřadů za Monseigneura. Pan z Met je celebroval ve čtvrtek 21. dubna za obvyklé účasti; byli přítomni vévoda z Berry, vévoda z Orléans, páni hrabě z Charolais a princ de Conti; král tam poslal také vévodu du Maine a hraběte z Toulouse.

V úterý 10. května se konaly zádušní obřady v Notre-Dame za pana dauphina a paní Dauphine. Vévoda z Berry, vévoda z Orléans a hrabě z Charolais byli třemi princi smutku; vévodkyně z Berry, slečna z Bourbonu a slečna z Charolais byly princeznami smutku. Tam stejně jako v Saint-Denis to měly být Madame a vévodkyně z Orléans, protože smuteční hosté mají být téže hodnosti jako ti, za něž se smutek drží, nebo nejbližší, není-li táž možná. Ale i princezny krve to berou jako obtížnou povinnou službu a král o to nedbal. Vlečku vévody z Berry nesli podivně: Sainte-Maure, jeho první štolba, Pons, mistr jeho šatny, a – což velmi překvapilo – La Haye, velmi bezvýznamný šlechtic, který se z králova páže stal jeho osobním štolbou a který, když vévoda dostal vlastní dvůr, velel jeho loveckému personálu; nad tím se lidé pohoršovali tím víc, že to bylo dílo vévodkyně z Berry. Vévodovi z Orléans nesli vlečku d'Étampes, kapitán jeho gardy, a mladý Bréauté, mistr jeho šatny, který brzy nato zemřel neženat. Hrabě z Charolais mu byl postaven na roveň, jako tomu bylo v Saint-Denis, a stejně tak princezny krve, které mají mít jen jednoho nositele vlečky. Vlečku hraběte z Charolais nesli Jaucourt, jeho vychovatel, a jeden jeho šlechtic. Princové nevedli princezny, stejně jako v Saint-Denis; vévodkyni z Berry vedli Coettenfao a rytíř z Hautefortu, její rytíř cti a její první štolba, a vlečku jí nesli hrabě z Roucy, Biron a Montendre, titíž jako v Saint-Denis; slečna z Bourbonu, vedená Blansacem, měla vlečku velmi nerovně nesenou hrabětem z Roye, synem Roucyho a synovcem Blansacovým, a L'Aiglem, synem dvorní dámy paní Vévodkyně, její matky. Slečna z Charolais, vedená hrabětem z Uzès, měla vlečku nesenou Châteaurenaultem a d'Angennem. Duchovenstvo získalo, že bylo zdraveno zvlášť, odděleně od oltáře, hned po něm a hned před katafalkem, který dostal dva pozdravy kvůli dvěma tělům. Slečny z Bourbonu dostaly jen jeden pozdrav společně, jako osoby téže hodnosti. Otec Gaillard pronesl krásnou pohřební řeč. Celebroval kardinál z Noailles. Jen on sám byl ve fialových rouchách, protože kardinálové nikdy nenosí černá: puntičkářství pýchy, které sahá až k oltáři. Uspořádal skvělý oběd pro prince a princezny smutku a pro přední dámy. Vévoda a vévodkyně z Berry ho přizvali ke

stolu. Cestou zpět do Versailles navštívil vévoda z Berry pana Vévodu v paláci Condé; ten ještě nebyl s to vyjít ze svého pokoje. V úterý 24. května dala účetní komora sloužit v Sainte-Chapelle velkou zádušní mši za pana dauphina a paní Dauphine. Otec La Rue tam pronesl pohřební řeč, která byla docela pěkná. Lidé se divili, že se toho ujal po tom, co ho potkalo při smrti této princezny; i nezávisle na té události to nebyl úkol pro zpovědníka.

Vraťme se nyní zpět, totiž k oné cestě do Marly, kde, jak jsem řekl, začaly zábavy znovu dřív, než byl v Saint-Denis vykonán pohřeb Francie. Viděli jsme (viz výše) znepokojení mých přátel nad mým ojedinělým chováním k vévodovi z Orléans. Jen se stupňovalo. Nemohl jsem se podvolit jejich radám, které jsem dlouho pokládal za dvorskou slabost. Nakonec mě jejich shoda, ačkoli se většina z nich nemohla domluvit, přiměla k úvahám, aniž bych však o nic méně pohrdal hrozbami králova hněvu a zlosti paní z Maintenon, které jsem nemohl pokládat za tak velké, jak mě o nich chtěli přesvědčit, protože jsem nemohl pochopit, že by o mne víc či míň u vévody z Orléans, jemuž se každý člověk všeho druhu vyhýbal bez ohledů a s nejokázalejší neslušností, mohlo způsobit, aby byl v očích světa méně opuštěný nebo méně vinný. Právě tento poslední bod však byl mým zločinem a příčinou starostí obou vévodů z Beauvilliers a z Chevreuse, kancléře a mých dalších přátel a přítelkyň. Už jsem řekl, že můj nesmírný žal nad ztrátou dauphina vyšel najevo. Prozrazoval se ještě mým ústraním a smutkem; zradil mě. Lidé začali tušit a nakonec zhruba rozpoznali velikost mé ztráty; odvážili se mi o ní mluvit a kondolovat mi, neboť jsem proti své vůli pozvolna přijímal soustrast od nesčetných lidí, z nichž většina přicházela ke mně, kde jsem měl co nejvíc zavřené dveře, a kteří mi pak při setkání říkali, že u mě byli, aby mi vyjádřili účast na velké ztrátě, kterou jsem utrpěl. Marně jsem odbíhal od tématu, odbýval, odpovídal nakonec stručností člověka, který věc přechází a nechce rozumět; nikoho jsem nepřesvědčil a u dvora zůstalo ustáleno, a to veřejně, že mám důvod být velmi zarmoucen jako člověk, který ztratil největší a nejjistější štěstí.

Tato představa, která se v krátké době stala všeobecnou a která patří k těm, jež se nikdy neupevní lépe, než když se je člověk pokusí vyvracet, se u mě nesrovnávala s jinou, která se stala neméně všeobecnou: s domnělým zločinem vévody z Orléans, který vévoda du Maine šířil vším svým uměním a který paní z Maintenon podporovala vší svou nenávistí, všemi svými náklonnostmi, vší svou mocí. Byl jsem příliš znám, než aby si kdo mohl představit, že by mě jakýkoli ohled nebo jakákoli nutnost kdy dokázaly přimět, abych vídal toho, koho bych podezíral z tak ohavného zločinu, natož abych s ním žil denně v důvěrnosti a vzdoroval tímto chováním, jehož zvláštnost mi byla přinejmenším k ničemu, veřejnému křiku, podpíranému veškerou přízní a veškerou mocí, které prince, s nímž jsem se ustavičně stýkal, odsuzovaly k nejúplnější a nejponižující samotě uprostřed společnosti a dvora i v lůně jeho nejbližší rodiny. Byl jsem také příliš blízko princi, jehož oplakávala všechna srdce, i všem, kdo ho nejdůvěrněji obklopovali, a na druhé straně tomu, koho tak mocné důvody

zájmu a nenávisti chtěly rozhodně tímto zločinem rozdrtit, než aby bylo možné, že bych o ničem nevěděl, kdyby proti němu existovalo byť jen sebemenší, i lehké podezření; a to bylo zjevně vyvráceno mým chováním k němu, které nevyvracelo chování těch několika dalších důvěrníků z dauphinova okolí, kteří, protože neměli s vévodou z Orléans žádné styky, na svém chování k němu při této příležitosti nic neměnili.

Pan z Beauvilliers, jak jsem poznamenal, se mu odjakživa vyhýbal a pan z Chevreuse ho vídal jen zřídka a vždy v neobvyklých hodinách. Byl to tedy kontrast, jaký mé chování tvořilo s vládnoucím a převládajícím míněním, a trhlina, kterou v něm mohlo způsobit u všech lhostejných, rozumných a uvažujících lidí, co přímo narážel na tak drahý zájem pana du Maine a na tak okázale projevenou vůli paní z Maintenon. To moji přátelé jasně viděli, to mi dávali pocítit, jak jen mohli, tomu jsem nějakou dobu nechtěl věřit, to jsem konečně velmi zřetelně postřehl a tím jsem stejně dokonale pohrdl. Ne že bych neznal nebezpečí, že si je popudím, a neviděl za nimi krále, jak s nimi sedí v sedle a je jim zcela k dispozici; ale nemyslel jsem, že by má důvěrná vazba s vévodou z Orléans měla z bázně a podlosti posloužit tím, že bych změnil chování, jako nové závaží, které by ho rozdrtilo. Byl jsem víc než zcela chráněn před tím, aby mě s ním spojovali v křiku, který se proti němu zvedal; musel jsem se tedy obávat jen vykonstruovaných sporů, jimiž by mě vzdálili a zničili pod jinými záminkami, a rozhodl jsem se to riziko podstoupit a pečlivě a rozvážně se vyhýbat všemu, čím by se mi dalo něco přišít. Několikrát jsem byl upozorněn, že je král nespokojen, jednou že mě viděl ze svých oken v zahradách se svým synovcem, jindy že se paní z Maintenon diví, že se já jediný z celého dvora odvažuji k němu přistoupit a vídat ho. Ona sama a pan du Maine, který se skrýval pod jejími křídly, byli rádi, když mi tyto věci mohli donést, aby mě znepokojili a přiměli změnit chování k vévodovi z Orléans; trvalo to v době mezi oběma cestami do Marly a velmi to zesílilo za druhé, o níž mluvím a během níž se konal pohřeb v Saint-Denis, protože hlučný křik a urážky lidu při průvodu a ozvěny ve společnosti a u dvora se zdvojnásobily a protože Marly je uspořádáno tak, že mě bylo každý den vidět otevřeně s vévodou z Orléans. Došlo to nakonec tak daleko, že nějaký čas po pohřbu a ke konci pobytu v Marly na mě pan z Beauvilliers naléhal, abych odjel do La Ferté, dokonce ještě před návratem do Versailles, a nechal z dálky zažehnat bouři, kterou viděl se proti mně stahovat. Několik dní jsem se bránil, ale jednoho rána, když jsem byl na králově mši, přišel za paní ze Saint-Simon a řekl jí, že zcela přesně ví, že paní z Maintenon se proti mně chystá vystoupit a že budu bez udání jakéhokoli důvodu vyhnán, jestliže se sám na čas nevzdálím. Hned se zavázal, že mě bude zpravovat o tom, jakým směrem se věci týkající se mě budou ubírat, a že mě vyzve k návratu, jakmile v tom uvidí bezpečí. Zároveň požádal paní ze Saint-Simon, aby vymyslela jakousi šifrovanou řeč, avšak bez šifry, jíž by se mohla posloužit, aby mi dala na srozuměnou, co jí uloží mi za mé nepřítomnosti vzkázat, a zapřísahal ji, aby se to stalo během dne, abych mohl odjet nazítří, jako bych měl v La Ferté naléhavou záležitost, která tam vyžaduje mou

přítomnost; on sám že se postará, aby to řekl králi a aby král schválil, že nedokončím čtyři nebo pět dní, které ještě zbývalo strávit v Marly. Když jsem se vrátil domů, ještě jsem ho tam zastihl. Mnohem živější znepokojení, v němž jsem ho viděl, na mě zapůsobilo méně než jeho absolutní a rozhodný způsob řeči a autoritativní tón, s nímž se vyjadřoval. Nic nebylo méně v jeho povaze a už léta nic tak nového vůči mně. Cizí tajemství bylo u něho neproniknutelné. Jeho tón a výraz mi daly pocítit, co neříkal, a zdálo se mi, že je zvolil schválně, aby mi pod tak živou, tak naléhavou a tak rozkazovačnou radou ukázal rozkaz, který neměl svobodu přiznat. Paní ze Saint-Simon a já jsme neviděli důvod k dalšímu vzdoru. Zbytek dne jsem strávil tím, že jsem nenápadně šířil zprávu o údajné nutnosti své cesty, jako obvykle jsem se ukazoval u dvora, navštívil vévodu a vévodkyni z Orléans a připravil se k odjezdu, jak jsem také druhý den ráno učinil. Nikdy jsem neviděl, aby se velmi přísná tvář tak rychle změnila ve velmi jasnou, jako se to stalo vévodovi, jakmile jsem vyslovil slovo o odjezdu. Nikdy mi o tom víc neřekl a vždycky jsem zůstal přesvědčen, že mi ho poslali král nebo paní z Maintenon a řekli mu, že budu vyhnán, jestliže se podle jeho rady nevyženu sám a po dobrém. Můj odjezd ani má nepřítomnost nevzbudily žádný rozruch, nikdo za tím nic netušil. Byl jsem pečlivě zpravován, ale vždy v hádankách, v podobě rad, o tom, jak se věci mají, abych věděl, zda zůstat, nebo se vrátit. Stejně tak jsem nevěděl, co způsobilo můj návrat, který mi byl stejně oznámen. Má nepřítomnost trvala měsíc nebo pět týdnů a přijel jsem rovnou ke dvoru, kde jsem s vévodou z Orléans žil úplně stejně jako předtím.

Vévoda z Orléans ještě nebyl na konci svých neštěstí. Bylo už příliš, že si jedním až příliš dobrým vtipem znepřátelil dvě všemocné a nesmiřitelné víly. Chalais, muž pro všechno princezny des Ursins, byl jí vyslán na cestu tak tajemnou, že její temnota nebyla nikdy objasněna. Byl osmnáct dní na cestě, inkognito, tajil své jméno a projel ve vzdálenosti dvou mil od Chalais, kde byli jeho otec a matka, aniž by jim dal o sobě vědět, ačkoli s nimi byl velmi zadobře. Tajně kroužil po Poitou a nakonec tam v klášteře v Bressuire zatkl františkána středního věku, který zvolal: „Ach, jsem ztracen!“, jakmile se uviděl zatčen. Chalais ho odvedl do vězení v Poitiers, odkud vyslal do Madridu důstojníka dragounů, kterého s sebou přivezl a který toho františkána znal; jeho jméno se nikdy nedozvědělo, jen to, že to byl skutečně františkán, který se vracel z několika míst v Itálii a v Německu, a dokonce z Vídně. Chalais pokračoval do Paříže a 27. dubna, ve středu, kdy král užil projímadlo, přijel do Marly k Torcymu. Torcy ho odpoledne uvedl do královna kabinetu, kde u krále zůstal půl hodiny, což o tolik zdrželo státní radu, a Chalais hned nato odjel do Paříže. Tolik okázalosti se nedělalo proto, aby se z toho netěžilo, a Chalais se neponížil k řemeslu profousa za ubohým mnichem, aniž by očekával velký ohlas. Vzápětí bylo všechno plné nejstrašnějších řečí proti vévodovi z Orléans, který prý prostřednictvím tohoto mnicha – jenž byl ovšem v době smrti našich princů daleko – je otrávil a chtěl otrávit ještě další. V okamžiku se Paříž ozývala těmito hrůzami; dvůr jim přitakával, provincie

jimi byly zaplaveny a brzy nato i cizí země, s neuvěřitelnou rychlostí, která otevřeně ukazovala, že spiknutí bylo připraveno předem, a s rozšířením, které proniklo až do doupat. Paní des Ursins v tom ve Španělsku nebyla obsloužena o nic hůř než pan du Maine a paní z Maintenon ve Francii. Byl to strašlivý nový příval zuřivosti. Františkána přivezli se spoutanýma rukama i nohama do Bastily, kde byl vydán výhradně d'Argensonovi.[11]

Tento policejní poručík podával králi přímo zprávy o mnoha věcech, k zoufalství Pontchartraina, který, maje Paříž a dvůr ve svém odboru státního sekretáře, zcela marně pukal zlostí, když viděl, jak mu před nosem odcházejí tajné a důležité záležitosti, které z jeho podřízeného dělaly jakéhosi ministra, obávanějšího, váženějšího a uznávanějšího než on sám; d'Argenson si přitom vždycky počínal tak, že si získal velký počet přátel, a to mezi nejpřednějšími, a nadělal si jen velmi málo nepřátel, a to ještě z temných nebo nejnižších vrstev. Vévoda z Orléans nechal tento liják padat, protože ho nemohl zastavit. Všeobecné opuštění to už zvětšit nemohlo; zvykal si na svou samotu, a protože o tom mnichovi nikdy neslyšel, neměl z toho ani nejmenší obavu. Ale d'Argenson, který mnicha několikrát vyslýchal a podával o tom přímo zprávy králi, byl dost obratný, aby se zalíbil vévodovi z Orléans tím, že nenachází nic, co by se ho týkalo, a službami, které mu v té věci u krále prokazoval.[12] Jako obratný muž viděl pošetilost štvanice postrádající jakýkoli základ, jejíž prudkost nemohla zabránit tomu, aby vévoda z Orléans byl velmi předním princem ve Francii za nezletilosti, kterou králův věk dával tušit dost zblízka, a dovedl využít tajemství, které mu jeho úřad poskytl, aby se s ním dostal do stále lepších vztahů, neboť si ho odjakživa pečlivě, i když tajně, hleděl; a toto chování mu, jak uvidíme v příslušné době, vyneslo velké štěstí.

Tento františkán zůstal téměř tři měsíce v Bastile, aniž s kýmkoli mluvil kromě d'Argensona; potom ho Chalais, profous paní des Ursins, sám odvezl z Paříže do Segovie, kde byl uvězněn ve věži na samém vrcholu hradu, odkud měl nejkrásnější vyhlídku na světě, z výšky, která na té straně, kde byl, spadá kolmo jako věže Notre-Dame v Paříži. Byl tam ještě v plném zdraví, s nikým nemluvě, o deset let později, když jsem si šel ten krásný hrad prohlédnout. Dozvěděl jsem se tam, že strašlivě kleje na rakouský dům a na ministry vídeňského dvora a zuřivě se rozčiluje, že ho tam nechávají shnít; že čte jen romány, o které si říká tomu, kdo o něho pečuje; a že tam žije se vším pohoršením, jaké čtyři zdi mohou zločinci dovolit. Tvrdilo se, že se zaprodal k otrávení španělského krále a infantů. Jeho zuřivost proti Vídni by se zdála tomuto mínění nasvědčovat. Převládlo u nejrozumnějších lidí na obou stranách Pyrenejí; ale

---

11. **Vysvětlivka:** Marc-René de Voyer d'Argenson (1652–1721), policejní poručík Paříže v letech 1697–1718, potom za regentství strážce pečetí.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Markýz d'Argenson ve svých Pamětech (s. 191, vyd. 1825) plně potvrzuje, co vypráví Saint-Simon. „Můj otec," píše, „zachoval věrnost, kterou dlužil králi; vedl však přesvědčování tak, že po tomto výslechu byl vévoda z Orléans zachráněn a očištěn."

protože tajemství celé této záležitosti zůstalo tajemstvím, budu se chránit vynést o ní soud, který by nemohl být jistý, ba ani naznačit, na čem by se zakládal. Ten ubožák zemřel dlouho po mém návratu ze Španělska, a to v témž vězení. Chalais se oběma vílám jistě zalíbil tím, že se ujal tak namáhavého úkolu, tak málo slušícího muži jeho urozenosti. Jestliže to posloužilo, jak ony nepochybně tvrdily, k tomu, aby tajemství a jejich ohavné výklady nabyly větší váhy, ve společnosti, ačkoli jí tolik zacpávaly ústa, tato cesta neprospěla tomu, kdo se ponížil k tomu, aby jim dělal profousa.

Dost často se stává, že po nejsmutnějších událostech následuje nějaká nečekaná fraška, která obveselí veřejnost, když na to nejméně myslí. Dům vévody z Tresmes poskytl jednu, která vyvolala podivný rozruch a velmi pobavila společnost. Vévoda oženil svého nejstaršího syna se slečnou Mascraniovou, jak jsem v příslušné době zaznamenal. Byla to jediná dcera dvorního referendáře, který měl nesmírné jmění; neměla už otce ani matku, v době sňatku byla pod poručnictvím abbé Mascraniho, bratra svého otce, a sňatek sjednali Caumartinové, bratři její matky a odjakživa důvěrní přátelé vévody z Tresmes. Když se sňatek uzavíral, nebyla už dítě. Se svým bohatstvím věřila, že bude šťastná; nevěděla, že to není úděl manželek Potierů. Paní z Revelu, bezdětná vdova a nepříliš zámožná sestra vévody z Tresmes, se k němu přestěhovala, aby jeho snachu vedla; ta se však ukázala jako nesnadno ovladatelná a teta jako málo způsobilá k tomuto úkolu. Od nesrovnalostí se přešlo k náladám, potom ke stížnostem, dále k hádkám a právním krokům, nakonec ke krajním prostředkům. Mladá žena měla víc rozumu než Gesvreové a dovedla získat pro sebe celou svou rodinu, až po Caumartiny, kteří se nakonec s Gesvrey rozkmotřili. Utekla ke staré paní z Vertamont, své babičce z matčiny strany, která ji vychovala a zbožňovala ji, a z tohoto útočiště dala doručit žádost o zrušení svého manželství pro impotenci. Procesní spisy z obou stran se jen rojily. Lze si představit, co taková látka poskytne a jaký zdroj sprostot a vtipů. Věc se projednávala před officialitou.[13] Markýz z Gesvres tvrdil, že není impotentní, a protože šlo o skutkovou otázku, bylo nařízeno, aby byl prohlédnut chirurgy a ona porodními bábami, jmenovanými officialitou, kteří o tom podají zprávu; a oba byli skutečně prohlédnuti.

Bylo by obtížné vylíčit scény, které tato aféra vyvolala. Známí a dokonce vznešení lidé se chodili bavit na přelíčení; místa se tam zamlouvala už od časného rána, lidé se tam hrnuli a odtud pocházela vyprávění, která plnila všechny rozhovory. Ubozí Gesvreové div nezemřeli zlostí a hanbou a hořce litovali, že se pustili do takového boje. Trval dlouho, vždy s novými směšnostmi, a skončil teprve se smrtí markýzy z Gesvres. Lidé se zlomyslně domnívali, že nebyla tak docela v neprávu, a její manžel tu domněnku potvrdil tím, že už přes třicet let nepomýšlí na nový sňatek. Nahradil to svým bratrem, který má děti s nejstarší dcerou maršála z Montmorency.

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Soud biskupa, vedený církevním soudcem zvaným officiál.

Generálové odjeli každý k armádě, které měli velet, a s nimi generálové i ostatní důstojníci, kteří v nich měli sloužit: Villars do Flander, Harcourt a Besons na Rýn, Berwick do Dauphiné a do Alp; a Fiennes, generálporučík, nahradil v Katalánsku vévodu z Noailles, na jehož použití se nepomýšlelo.

Bissy, syn generálporučíka a vnuk jednoho z oněch lehkovážně jmenovaných rytířů řádu z Louvoisovy promoce roku 1688, se oženil s dcerou Chauvelina, státního rady. Brzy nato viděl svého strýce ve skvělém postavení a po dlouhých letech veškerou moc a pečeti v rukou bratra své manželky, který skončil jako Ikaros;[14] a z obou těchto štěstí, Bissymu tak blízkých, nezískal nic.

Meuse z rodu Choiseulů se oženil s dcerou Zurlaubena, který padl jako vynikající generálporučík, a sestry Sainte-Maurovy.

Abbé ze Sainte-Croix zemřel ve věku přes devadesát let. Měl šest opatství, převorství, malé guvernérství a královskou smečku na srnce. Byl synem slavného Molého, prvního prezidenta a strážce pečetí, a nikdy nebyl ničím jiným než dvorním referendářem a na nic jiného nemyslel než na lov a na zábavy všeho druhu, až do své smrti, v dokonalém zdraví. Čas od času přicházel ke dvoru, kde s ním král vždycky mluvil a vyznamenával ho kvůli velkým službám jeho otce, na něž král nikdy nezapomněl a které vždycky a vydatně působily ve prospěch všech nositelů tohoto jména.

V téže době zemřeli dva muži nesmírné tloušťky, velkého ducha, slušného vzdělání, cti a statečnosti, oba velmi z velkého světa a oba víc než velmi prostopášní, a zanechali v dobré společnosti jistou prázdnotu: jedním byl Comminges, druhým La Fare. Comminges byl synem a synovcem z otcovy strany Commingese a Guitauta, kteří byli oba guvernéry Saumuru, oba kapitány gardy královny matky, oba rytíři řádu roku 1661, oba velmi spolehliví muži vlády, oba používaní k nejchoulostivějším důvěrným úkolům. Guitaut zemřel náhle v Louvru v osmdesáti dvou letech, roku 1663, aniž byl kdy ženat. Comminges, jeho synovec, nástupce v jeho úřadech a otec toho, o němž je zde řeč, byl po celý život významným mužem. Roku 1646 byl poslán k panu Princi[15] do Flander, v srpnu 1648 měl za úkol zatknout a dopravit do Sedanu slavného radu Broussela;[16] následujícího roku zatknout podezřelé důstojníky královnina pluku; a téhož roku dát 1. a 8. června zastřelit Chambreta a další bordeauxské důstojníky. Spolu se svým strýcem zatkl 18. ledna 1650 v Palais-Royal prince de Condé a prince de Conti a vévodu z Longueville. Zatkl také du Doignona, známého od té doby, co si dal udělit hodnost maršála Francie za vydání Brouage,

---

14. **Vysvětlivka:** Germain-Louis Chauvelin (1685–1762), strážce pečetí a státní sekretář pro zahraniční věci v letech 1727–1737; roku 1737 upadl v nemilost a byl vypovězen z Paříže. Bissyho strýcem byl Henri-Pons de Thiard de Bissy, biskup z Meaux, od roku 1715 kardinál.

15. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík II. Bourbonský, princ de Condé, zvaný Velký Condé (1621–1686); do konce roku 1646 nesl titul vévody d'Enghien.

16. **Vysvětlivka:** Pierre Broussel, rada pařížského parlamentu, jehož zatčení 26. srpna 1648 vyvolalo v Paříži Den barikád, jeden z počátků Frondy.

pod jménem maršál Foucault. Comminges dobyl roku 1650, v dubnu, Saumur na du Montovi, který se ho zmocnil pro pana Prince, a velel v letech 1652 a 1653 v Itálii, v nepřítomnosti hraběte z Harcourtu, a v Katalánsku. Potom odjel jako velvyslanec do Portugalska a do Anglie a zemřel v březnu 1670 v padesáti sedmi letech.

Oženil se s dcerou Amalbyho, rady bordeauxského parlamentu. Jeho matka měla ještě menší cenu, jako všechny ženy těchto Commingesů, až na jednu nebo dvě. Nosili v plném rozsahu jméno a erb Comminges a prohlašovali se za potomky stejnojmenných hrabat. Nikdy však v žádné době nedokázali prokázat žádnou příbuzenskou linii ani spojení a neví se, kým byli před rokem 1440. Comminges, jeho syn, sloužil skoro jen jako dobrovolník a vždy jako králův pobočník; král, navzdory jeho mravům a nevelké horlivosti, ho nikdy neviděl, aby s ním nepromluvil a nejednal s ním s vyznamenáním a důvěrně, kvůli královně matce. Dvořané za králových tažení žertem nazývali bomby a moždíře největší ráže „Comminges", a tak důkladně, že tento název u dělostřelectva zůstal. Comminges ten žert velmi nelibě nesl a nikdy si na něj nezvykl. Byl velmi vysoký a velmi pohledný. Měl pověst, že se tajně oženil se slečnou Doréeovou, bývalou dvorní slečnou paní Vévodkyně, která, když jí už nebyla, bydlela u své sestry, manželky Tambonneaua, prezidenta účetní komory a dlouholetého velvyslance ve Švýcarsku, syna staré paní Tambonneauové, tak velmi z velkého světa, o níž jsem mluvil.

Comminges měl jen jednoho bratra, velmi počestného mládence, který sloužil na moři i na souši, měl ducha a velmi se přátelsky přimkl k hraběti z Toulouse. Býval velmi z velkého světa a všude oblíbený. Poslední léta svého života strávil v ústraní ve velké zbožnosti. Byl maltézským rytířem a měl komendu a opatství. Jejich sestra, stará panna rovněž velkého ducha, ctnosti a dost ze společnosti, se chtěla nakonec usadit, jak se říká o kočích. Vzala si La Traisna, prvního prezidenta bordeauxského parlamentu, velmi důstojného soudce a velkého přítele mého otce, a byla jeho druhou manželkou; děti s ním neměla. Guvernérství Saumuru bylo dáno d'Aubignymu, synovci roueňského arcibiskupa a domnělému bratranci paní z Maintenon, ačkoli byl velmi mladý a guvernérství velmi výnosné a nezávislé na guvernérství provincie. Comminges je dostal po smrti svého otce.

La Fare byl ten druhý nadmíru tlustý. Byl kapitánem gardy vévody z Orléans, předtím Monsieurovy, a měl za to, právem, že udělal velké štěstí. Co by řekl, kdyby viděl štěstí svých dětí: jeden se Zlatým rounem a modrou stuhou, druhý velmi nehodným biskupem-vévodou z Laonu? Měl příliš ducha, aby se za to nestyděl. La Fare byl muž, kterého měl každý rád, kromě pana z Louvois, jehož chování ho přimělo opustit službu. Proto mu žertem přál, aby musel trávit za něho. Byl velký žrout; po těžké nemoci se přežral treskou a zemřel na přejedení. Psal docela pěkné verše, ale nikdy ani ve verších, ani v próze nic proti nikomu. V posledních letech života spal všude. Překvapovalo, že se probouzel naráz a pokračoval v hovoru tam, kde ho zastihl, jako by nespal.

Rouillé, prezident účetní komory, o jehož velvyslaneckých posláních[17] jsem několikrát mluvil a v nichž si vždycky vedl velmi dobře, byl ráno 30. května nalezen mrtev ve své posteli v Paříži svými sluhy, kteří ho šli vzbudit. Ulehl zdráv poté, co večeřel u kněžny z Espinoy. Byl to muž suchý a střídmý v téže míře, v jaké byl jeho bratr, státní rada, žrout, opilec a zhýralec, a stejně rozvážný, jak málo jím byl ten druhý.

Vévoda z Uzès ztratil také svého bratra, abbé z Uzès, štrasburského kanovníka.

V neděli 29. května přijel z Říma kurýr se zprávou o jmenování jedenácti kardinálů, které papež právě provedl: byla to promoce na návrh korun, do níž byl zahrnut i kardinál z Rohanu. Byl to nejkrásnější kardinál Posvátného kolegia; byl ostatně synem lásky.[18] Jeho matka se však radosti z toho nedočkala; možná z toho měla bolest tam, kde byla. O tom nám nepřísluší soudit.

Rozvodněná Loira i letos zpustošila Orléansko a Touraine, utopila mnoho lidí a dobytka a odnesla množství domů. Byly to plody vlivu, jaký měl La Feuillade za Chamillarta, jak jsem v příslušné době poznamenal.

Vévoda z Richelieu, který před nějakou dobou dal svého syna, vévodu z Fronsacu, zavřít do Bastily, zaplatil jeho dluhy a dal ho propustit v domnění, že se dobře polepšil.

---

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Předchozí vydavatelé udělali z Rouilléa prezidenta „účetní komory velvyslanců". Tato údajná účetní komora velvyslanců nikdy neexistovala.

18. **Vysvětlivka:** Armand-Gaston-Maximilien z Rohanu (1674–1749), štrasburský biskup, byl podle soudobé pověsti synem Ludvíka XIV. a své matky, paní ze Soubise (Anne de Rohan-Chabot), která zemřela roku 1709.

Kapitola devátá

Španělská královna porodila prince. — Císař korunován uherským králem v Prešpurku. — Smrt vévody z Vendôme. — Objasnění o pohřbu vévody z Vendôme. — Dámy paláce ve Španělsku. — Smrt, konec a poslední bonmot Harlaye, dříve prvního prezidenta. — Králova zvláštnost vůči ministrům. — Nájezd velkého nepřátelského oddílu do Champagne. — Vyhlášeno příměří mezi Francií a Anglií. — Porto Ercole dobyto nepřítelem. — La Badie vydá Le Quesnoy; je uvězněn v Bastile. — Broglie porazí osmnáct set jezdců. — Emo nedokáže usmířit Benátskou republiku s králem. — Cesta do Fontainebleau přes Petit-Bourg. — Rohan, biskup štrasburský, jmenovaný kardinálem, dostává čepičku a biret. — Paní velkovévodkyni raní mrtvice. — Obléhání Landrecies princem Evženem. — Bitva u Denainu. — Montesquiou dobývá Marchiennes. — Princ Evžen ruší obléhání Landrecies. — Villars dobývá Douai. — Naše wissembourské linie marně ostřelovány. — Katolické kantony, poražené protestantskými kantony, uzavírají mír. — Cassard dobývá, boří, plení a pálí Santiago na Kapverdách. — Výměna markýze z Villeny a prince z Cellamare za Stanhopa a Carpentera. — Smrt nejstaršího syna vévody z La Rocheguyon. — Smrt abbého Tallemanta. — Smrt bratra maršála z Villars a jediného syna hraběte du Bourg; jejich povaha. — Albemarle, zajatý u Denainu, propuštěn na čestné slovo. — Smrt, chování, vzestup, rodina pana ze Soubise. — Španělská urážka, která se nikdy neodpouští. — Smrt markýze ze Saint-Simon. — Smrt paní z La Fayette. — Smrt Cassiniho, velkého astronoma. — Smrt, povaha a učenost Refuge. — Smrt paní Hervalové. — Abbé Servien vypovězen, a proč; jeho povaha a jeho konec. — Pustošení vlků v Orléanais.

Přišla zpráva, že španělská královna 6. června porodila v Madridu prince, jemuž dali jméno don Felipe, a že 22. května byl císař[1] s velkou nádherou korunován v Prešpurku uherským králem.

Vendôme triumfoval ve Španělsku, ne nad nepřáteli té koruny, ale nad Španěly a nad našimi neštěstími. Při svém věku a při věku těch, které jsme oplakávali, se považoval za vyhnance po zbytek života. Jejich smrt mu vrátila nejlichotivější naděje, že se vrátí užívat si k našemu dvoru a že se tu znovu stane osobností, s níž bude opět nutno pořádně počítat. Výsost byla stejně rychlým jako lahodným plodem tak překvapivého vysvobození; přirovnání k donům Juanům bylo hned nato dalším takovým plodem, který ho dokonale opojil slzami Francie, kam, vynesen na tento nový

1. **Vysvětlivka:** Karel VI. (1685–1740), dříve arcivévoda Karel, habsburský uchazeč o španělský trůn; císařem se stal po smrti svého bratra Josefa I. (1711).

podstavec, zamýšlel přijet a hrát si naplno na prince krve s odůvodněním, že tím přivedl Španělsko k zoufalství. Jeho lenost, jeho volný život a jeho zhýralosti prodloužily jeho pobyt na hranici, kde se mohl pohodlněji oddávat všem svým choutkám než v Madridu, kde se sice příliš neomezoval, ale nemohl se vyhnout jakémusi omezení kvůli reprezentaci a nutnosti ukazovat se u dvora. Přijel tam, aby přijal zištné štědrosti všemohoucí princezny des Ursins; ale jak jsem již poznamenal, její záměr se omezoval na obecnou Výsost a spíš na vábničku než na skutečně ustálené požívání výsad obou donů Juanů, které mu dala udělit. Pospíšila si tedy, aby s ním vyřídila, co ve vojenských věcech nutně vyžadovalo jeho přítomnost, a aby ho rychle poslala zpět na hranici. On sám, zahrnutý poctami, na něž si ani netroufal činit nárok, v rozpacích ze samoty, do níž ho uvrhla krajní zlost grandů a velmožů nad tím, jak náhle před ním byli ponížení, a volán zpět do svých ubikací svou leností a svými hanebnými rozkošemi, se velmi rychle a ochotně vrátil. Nebylo tam co dělat. Rakušané, zaskočení a oslabení odchodem Angličanů, měli k útoku daleko; a Vendôme, plovoucí v půvabech svého nového osudu, myslel jen na to, jak si ho užít v hluboké nečinnosti, pod záminkou, že není všechno připraveno k zahájení operací.

Aby byl volnější, oddělil se od generálů a usadil se se dvěma nebo třemi svými nejdůvěrnějšími a se svými sluhy, kteří byli všude jeho nejmilejší společností, ve Vinaròsu, malém, téměř opuštěném městečku daleko ode všeho, na mořském břehu ve valencijském království, aby se tam do sytosti najedl ryb. Dodržel slovo a dopřával si tam všeho podle srdce skoro měsíc. Pocítil nevolnost; snadno se věřilo, že mu stačí jen dieta; ale nemoc se tak rychle a tak podivně zhoršila, když se předtím dost dlouho zdálo, že nic není, že ti, kdo byli u něho, a bylo jich málo, nepochybovali o jedu a rozeslali pro pomoc na všechny strany; ale nemoc na ně nechtěla čekat; náhle se zdvojnásobila s podivnými příznaky. Nedokázal podepsat závěť, kterou mu předložili, ani dopis králi, v němž ho žádal o návrat svého bratra ke dvoru. Všichni, kdo byli kolem něho, utekli a opustili ho, takže zůstal v rukou tří nebo čtyř nejnižších sluhů, zatímco ostatní všechno plenili, nahrabali si a odcházeli. Strávil tak poslední dva nebo tři dny svého života bez kněze, aniž o něm byla vůbec řeč, bez jiné pomoci než jediného ranhojiče. Tři nebo čtyři sluhové, kteří u něho zůstali, když ho viděli v posledním tažení, se zmocnili toho mála věcí, které kolem něho ještě zbyly, a protože nebylo nic lepšího, vytáhli zpod něho jeho přikrývku a matrace. Úpěnlivě na ně volal, ať ho nenechají zemřít aspoň nahého na slamníku, a nevím, zda toho dosáhl. Tak zemřel v pátek 10. června nejpyšnější z lidí, a abych o něm neřekl nic víc, když jsem o něm musel tak často mluvit, nejšťastnější až do posledních dnů. Bylo mu padesát osm let, aniž tak nesmírná a tak slepá přízeň dokázala udělat víc než hrdinu kliky z velitele, který byl velmi špatným vojevůdcem, z poddaného, který se ukázal jako nanejvýš zhoubný, a z člověka, jehož neřesti byly ve všech ohledech hanbou lidstva. Jeho smrt vrátila celému Španělsku život i radost.

Aguilar, přítel vévody z Noailles, který se vrátil z vyhnanství, aby sloužil pod ním, byl silně obviňován, že ho otrávil, a dělal si s obhajobou stejně málo starostí, jako si jich jiní dělali s jakýmkoli vyšetřováním. Princezna des Ursins, která pro svou vlastní velikost tak dobře dokázala těžit z jeho života, netěžila o nic méně z jeho smrti. Pocítila, že se zbavila nového dona Juana v čele španělských vojsk, který tam už nebyl v útočišti a azylu, z nutnosti poddajný pod její rukou, nýbrž naopak, zbaven všeho, co ho tam zahnalo, znovu plně nabýval všech svých dřívějších sil ve Francii, odkud by čerpal veškerou ochranu a moc. Neurážela se tedy radostí, která se bez zábran projevila, ani nejsvobodnějšími řečmi dvora, města, armády a celého Španělska; a tudíž ani král a královna, kteří nedali nic znát. Aby však podepřela, co sama udělala, a laciným způsobem se zalíbila panu du Maine, paní z Maintenon i samému králi, dala nařídit, aby tělo tohoto netvora, ohavného velikostí i štěstím, bylo převezeno do Escorialu[2]. To byla nejvyšší míra poct. Nezemřel v bitvě, a navíc v Escorialu není vidět pohřbeného žádného soukromníka, jako jich je několik v Saint-Denis. Tato pocta tedy byla prokázána z ohledu na pocty, které byly nedávno přiznány jeho původu. To také pana du Maine nadmulo tak, že se nemohl udržet. Ale než budu mluvit o cestě, kterou jsem podnikl do Escorialu, budu-li mít dost života, abych tyto Paměti dovedl až ke smrti pana vévody z Orléans, je třeba vysvětlit zde toto slavné pohřebiště.

Panteon je místo, kam se ukládají jen těla králů a královen, kteří měli potomstvo. Jiné, oddělené místo, ne na stejné úrovni, ale nablízku, upravené jako knihovna, je to, kde jsou uložena těla královen, které potomstvo neměly, a infantů. Třetí místo, které je jakoby předpokojem toho druhého, se nazývá vlastně hnilobna, ačkoli tento název nesprávně nese i to druhé. Jsou v něm vidět jen čtyři bílé zdi a uprostřed dlouhý holý stůl. Ty zdi jsou velmi silné; dělají se v nich výklenky, do každého se uloží jedno tělo a zazdí se tak, že z něho není nic vidět. Když se usoudí, že uplynulo dost času, aby se všechno dostatečně rozložilo a už nemohlo vydávat zápach, zeď se znovu otevře, tělo se vyjme a uloží do rakve, z níž je u nohou něco vidět. Ta rakev se pokryje drahou látkou a přenese do vedlejší místnosti. Tělo vévody z Vendôme bylo v té zdi už devět let, když jsem do toho místa vstoupil; ukázali mi tam místo, kde bylo, a to bylo hladké jako celý zbytek čtyř zdí a bez jakéhokoli označení. Opatrně jsem se zeptal mnichů, kteří mě měli provádět a prokazovat mi pocty, za jak dlouho bude přeneseno do druhé místnosti. Odpověděli jen tak, že se vyhnuli uspokojení této zvědavosti, nechali přitom prosvitnout výraz rozhořčení a nijak se nezdráhali dát mi na srozuměnou, že na to přenesení nikdo nepomýšlí a že když už ho jednou zazdili, může tam zůstat. Nevím, co pan du Maine udělal s nepodepsanou závětí, která mu byla poslána a kterou vzal za svou věc, ale nedokázal od krále dosáhnout žádného projevu ve prospěch pana z Vendôme ani návratu velkého převora, který zůstal v Ly-

2. **Vysvětlivka:** Escorial (El Escorial) — klášter a královský palác severozápadně od Madridu, postavený Filipem II.; v jeho kryptě jsou pohřbíváni španělští králové.

onu až do královy smrti; král však na několik dní vzal černý smutek. Paní z Vendôme získala velké výhody, které jí byly přiznány svatební smlouvou; z nich Anet a Dreux přešly po ní na paní du Maine a ostatní statky byly stejně rozděleny mezi ostatní dědice vévodkyně z Vendôme po její smrti; král si však ihned vzal zpět Vendôme a to, co se ukázalo jako připadající zpět koruně. Velký převor si nečinil nárok na nic a také nic nedostal, protože byl svými sliby maltézského řádu vyloučen z jakéhokoli dědictví. Věřitelé byli spláceni pomalu a se sluhy se stalo, co se dalo. Ještě není čas mluvit o tom, co se stalo s Alberonim. Zhruba v této době si španělská královna, protože už neměla dvorní slečny ani meniny[3], vzala dámy paláce zhruba po vzoru dam paní Dauphine a královny.

Harlay[4], dříve první prezident, o němž jsem měl tolik příležitostí mluvit, zemřel velmi krátce nato v Paříži. Už ho nemusím představovat. Dodám jen, do jakého ponížení se dostal tento pyšný cynik. Najal si dům, jehož zahradní zeď byla společná se zahradou jakobínů z předměstí Saint-Germain, ale v ulici de l'Université, který jim nepatřil, na rozdíl od domů v ulici Saint-Dominique a v ulici du Bac, jimž dávají dveře do své zahrady, aby je lépe pronajali, a tito žebraví mniši z nich mají padesát tisíc livrů ročního důchodu. Harlay, zvyklý na moc, je požádal o dveře do jejich zahrady. Bylo mu odmítnuto. Naléhal, nechal se u nich přimlouvat a nepochodil o nic lépe. Mezitím jim však dali na srozuměnou, že ačkoli tento kdysi tak mocný soudce už sám nic nezmůže, má syna a bratrance, kteří jsou státními radami, s nimiž si nemohou slibovat, že nikdy nebudou mít co dělat, a kteří by jim, i kdyby jim na jeho osobě nezáleželo, mohli z pýchy dát pocítit svou nelibost. Argument vlastního prospěchu je u mnichů nejlepší. Tihle si to rozmysleli. Převor v doprovodu několika předních členů konventu se šel Harlayovi omluvit a říci mu, že smí dát dveře probourat. Harlay, stále týž, se na ně úkosem podíval a odpověděl, že si to rozmyslel a že se bez nich obejde. Mniši, kterým to odmítnutí působilo velké starosti, naléhali; on je přerušil a řekl jim: „Víte, otcové, jsem vnuk Achilla du Harlay, prvního prezidenta parlamentu, který tak dobře sloužil státu a králům a který byl za obranu obecné věci odvlečen do Bastily, kde ho ti ničemové ligisté málem oběsili[5]; nesluší se mi tedy vcházet ani chodit se modlit k Bohu k lidem, kteří nosí roucho Vašeho Jacquesa Clémenta." A hned se k nim otočil zády a nechal je zahanbené. To byl jeho poslední kousek. Upadl do nudy a do bídy návštěv; a protože si stále uchovával všechny své dřívější způsoby — škrobenou vážnost, poklony falešné pokory, strojené řeči a pýchu tu nejobtížnější —

3. **Vysvětlivka:** Meniny (*meninas*) — mladé šlechtičny, které jako společnice sloužily španělské královně a infantkám.

4. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay (1639–1712), první prezident pařížského parlamentu v letech 1689–1707, Saint-Simonův zapřisáhlý nepřítel.

5. **Vysvětlivka:** Achille I. de Harlay (1536–1616), první prezident parlamentu, byl roku 1589 uvězněn v Bastile přívrženci Katolické ligy. Jacques Clément, dominikánský mnich (jakobín), zavraždil téhož roku krále Jindřicha III.

, trápil všechny, které navštěvoval, a chodil dokonce i k lidem, kteří se často načekali a promrzli v jeho předpokojích. Pozvolna mu lehké, ale časté mrtvice svázaly jazyk, takže se mu dalo jen s velkou námahou rozumět a on sám jen s velkou námahou chodil[6]. V tomto stavu nepřestával dělat návštěvy a nevšímal si, že nachází mnoho zavřených dveří. Zemřel nakonec v této bídě a v opovržení, k velké úlevě těch několika, kdo ho z příbuzenství vídali, zvláště jeho syna a jeho služebnictva.

Jednu maličkost tu nelze opomenout, neboť ukáže, jak se král domníval, že musí držet své ministry zkrátka, a jak o to dbal. Hrabě z Uzès, který po onom neblahém pohřbu, o němž jsem mluvil a při němž jsem ho jmenoval, odjel do Španělska, se zastavil v Madridu, když zemřel pan z Vendôme, pod nímž měl sloužit. Sotva tam byl osm dní, španělský král ho poslal zpět ke králi s dopisem, v němž ho žádal o generála, který by velel jeho vojskům. Ze čtyř francouzských generálů, které mu navrhoval, nebyl jmenován žádný, protože si to španělský král brzy rozmyslel a žádného už nechtěl. Hrabě z Uzès přijel 21. června do Marly k Torcymu, který ho zavedl ke králi; král, když odešli z jeho kabinetu, přešel k paní z Maintenon a pracoval tam s Voysinem a Desmaretsem společně, což bylo dost vzácné, aby tam pracoval se dvěma najednou. Během té práce přijel k Torcymu netrpělivě očekávaný kurýr z Anglie; Torcy šel donést depeše králi. Voysin a Desmarets vyšli a čekali mezi dvořany, až Torcy vyjde zase on. A přitom byli oba ministři. Torcy zcela jistě podal o týchž depeších nazítří ráno zprávu ve státní radě v jejich přítomnosti a nejspíš je přečetl celé, protože byly důležité; Voysin a Desmarets o nich řekli svůj názor, stejně jako vévoda z Beauvilliers a kancléř, i sám Torcy; možná, a vše tomu nasvědčuje, jim to, co se právě dozvěděl, řekl sám král, když se k němu, jak se také stalo, vrátili dovnitř, jakmile Torcy vyšel. Ale přesto Torcymu uvolnili místo; král je nezadržel a dvořané, rozptýlení po salonech, byli svědky tohoto obřadu. Dne 17. července bylo ve Flandrech před čelem vojsk obou korun vyhlášeno příměří mezi Francií a Anglií. O měsíc dříve poslal princ Evžen skoro dva tisíce jezdců na nájezd do Champagne; málem zajali arcibiskupa z Remeše, který konal vizitace. Vypálili předměstí Vervins, prošli poblíž Sainte-Menehould, napáchali mnoho škod v Champagne a kolem Met, přešli Mázu u Saint-Mihiel a Moselu u Pont-à-Mousson, odvedli velký počet rukojmí a stáhli se do Trarbachu, aniž je Saint-Frémont nebo Coigny, vyslaní za nimi každý ze své strany, dokázali dostihnout.

Zumzungen, císařský generál, se zmocnil Porto Ercole po statečné obraně jeho guvernéra.

Princ Evžen otevřel zákopy před Le Quesnoy v noci z 20. na 21. června, přes vyhlášenou nečinnost Angličanů, která předcházela příměří s nimi. Jarnac přinesl králi kapitulaci 8. července do Marly. La Badie, který tam velel a vzdal se se svou posádkou jako válečný zajatec, byl maršálem z Villars i celou armádou těžce obviňován, že se

---

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ponechali jsme Saint-Simonův text; dřívější vydavatelé nahradili slovo *marcher* (chodit) slovem *parler* (mluvit).

špatně bránil; dostal od prince Evžena svolení, aby se přijel ospravedlnit ke dvoru, ale jakmile přijel do Paříže, byl uvězněn v Bastile. Broglie mezitím porazil osmnáct set nepřátelských jezdců, kteří byli téměř všichni pobiti nebo zajati. Tyto maličkosti udržovaly náladu.

Emo, *savio grande*[7], byl už několik měsíců v Paříži jako vyslanec Benátské republiky bez oficiálního charakteru, aby se pokusil urovnat roztržku, kterou způsobilo to, že Benátčan kardinál Ottoboni byl vybrán za protektora Francie v Římě a že to proti zákonu své vlasti přijal. Věc však ještě nebyla zralá a Emo se vrátil, aniž čeho dosáhl.

Král odjel ve středu 13. července po státní radě z Marly, na chvíli se zastavil ve Versailles, přespal v Petit-Bourgu a nazítří ve Fontainebleau. Tam dal 20. téhož měsíce kardinálu z Rohanu červenou čepičku, kterou kardinál den předtím obdržel z Říma a přišel mu ji předložit, a o pět dní později biret, který mu přivezl papežský komoří Bianchini. Několik dní předtím postihla v Palais-Royal mrtvice paní velkovévodkyni, která tam pak musela dost dlouho zůstat. Vévoda a vévodkyně z Orléans ji tam nechali, když byla mimo nebezpečí, a odjeli do Fontainebleau.

Princ Evžen oblehl Landrecies. Král, popuzený výhodami, které princ přesto nepřestával získávat, ačkoli přišel o pomoc Angličanů, chtěl toho využít a velmi nelibě nesl, že Villars nechává obléhat a dobývat pevnosti poslední hranice, aniž svede bitvu, aby tomu zabránil. Villars k tomu měl opakované rozkazy. Posílal spoustu chvástavých zpráv a také je šířil, ale tápal, pořád couval a promeškal nejednu příležitost změřit síly s princem Evženem; některé byly tak zjevné, a dokonce tak výhodné na pohled, že celá armáda veřejně reptala. Hledal prý způsob, jak přimět nepřítele zrušit obléhání Landrecies, a král každý den s nejvyšší netrpělivostí čekal kurýry z Flander. Montesquiou uviděl příležitost svést výhodnou bitvu. Král ho dobře znal, protože byl dlouho majorem pluku gardy, inspektorem a potom ředitelem pěchoty, a mnohem víc díky jeho důvěrným stykům s předními sluhy vnitřních pokojů. Tajně vypravil ke králi kurýra s plánem svého záměru, upozornil ho, že je si jist, že Villars ho neschválí, a zdůraznil nutnost využít okolností. Odpověď přišla rychle. Dostal rozkaz pokračovat a svůj plán provést, i proti Villarsově vůli, ale vůči němu si přitom počínat obratně. Hluboké opovržení, které princ Evžen pojal k maršálovi z Villars, ho svedlo k hrubé chybě: vzdálil se od Marchiennes, a dokonce i od Denainu, kde měl své hlavní zásobárny, aby se pohodlněji zásoboval za řekou Écaillon, jež se vlévá do Šeldy u Denainu; ten dal opevnit zákopy a nechal v něm osmnáct praporů a nějakou jízdu. Na tyto zprávy maršál z Montesquiou naléhal na Villarse, aby tam táhl.

Na pochodu se Montesquiou vysunul vpřed s čelem armády, se čtyřmi generálporučíky a čtyřmi polními maršály, a poslal Broglieho, pozdějšího maršála Francie, se zálohou, které velel, aby ukořistil pět set vozů chleba pro nepřátelskou armádu,

7. **Vysvětlivka:** *Savio grande* — člen kolegia, nejužšího vládního sboru Benátské republiky.

což Broglie velmi dobře provedl, a to ještě před útokem na Denain. Montesquiou s tímto čelem armády dorazil k Denainu jako na křídlech, rychle rozestavil vojsko a hned zaútočil na zákopy. Villars táhl zvolna s hlavní částí armády, už rozladěný, že vidí část vojska vpředu s Montesquiouem bez svého rozkazu, a ještě mnohem rozladěnější, když uslyšel zvuk začínající palby. Posílal mu rozkaz za rozkazem, aby se zastavil, neútočil a počkal na něho, a to vše, aniž sám jen trochu pospíšil, protože nechtěl žádnou bitvu. Jeho kolega mu poslal jeho pobočníky zpátky se vzkazem, že víno je natočeno a musí se vypít, a vedl své útoky tak dobře, že dobyl zákopy, vnikl do Denainu, zmocnil se tam veškerého dělostřelectva a zásob, pobil mnoho lidí a mnoho jich zahnal do vody, kde se při pokusu o útěk utopili — mezi nimi byl i hrabě Dohna, který tam velel —, a připravil se, aby se tam pevně udržel, kdyby se princi Evženovi zachtělo ho tam napadnout; ten přicházel se svou armádou z druhé strany řeky, byl svědkem celé akce, sbíral uprchlíky a zastavil se, protože usoudil, že na dobytý Denain nemůže s úspěchem zaútočit.[8]

Plán bitvy u Denainu 24. července 1712. Kolorovaný lept, Amsterdam 1735. Rijksmuseum, Amsterdam.

8. **Vysvětlivka:** Bitva u Denainu (24. 7. 1712) — francouzská armáda dobyla opevněný tábor spojenců u Denainu na Šeldě, přerušila spojení prince Evžena s jeho zásobárnami a obrátila průběh války ve Flandrech; podíl Villarse a Montesquioua na plánu a vedení útoku se v pramenech posuzuje různě.

Tingry, pozdější maršál z Montmorency, předem zpravený Montesquiouem, mezitím vyrazil z Valenciennes a tak dobře hájil most, který byl pro prince Evžena nejkratší cestou, jak udeřit na maršála z Montesquiou, že mu zabránil přejít, donutil ho jít velkou oklikou po druhé straně řeky, kudy jsem právě řekl, a způsobil, že přišel pozdě. Villars, který přijel se zbytkem armády, když už bylo po všem, si narazil klobouk, nadělal krásných řečí k padlým a k nepřátelům za vodou, kteří se stahovali, a vypravil ke králi Nangise, který byl jedním ze čtyř polních maršálů při útoku; Voysin ho uvedl ke králi v úterý 26. července v osm hodin ráno a Nangis dostal hojnost chvály a dvanáct tisíc livrů za cestu. Nepřátelé tam ztratili nesmírně mnoho, maršál z Montesquiou velmi málo. Padl tam v čele svého pluku jediný syn maršála z Tourville, což byla velká škoda; jeho dědičkou zůstala sestra, která se později provdala za pana z Brassacu a stala se dámou vévodkyně z Berry, když jí nějaké dámy přidělili.

Villars, celý omráčený akcí provedenou proti jeho vůli, se tím chtěl spokojit; ale Montesquiou, jistý si králem, se mu vysmál a ještě večer po bitvě, která byla v neděli 24. července, poslal Broglieho s dvanácti prapory na Marchiennes, kde byl zbytek a největší část nepřátelských zásob, a osobně ho následoval s dalšími osmnácti prapory a nějakou jízdou, aniž se mu Villars po tom, co se právě stalo, odvážil formálně postavit. Cestou dobyl Saint-Amand, kde bylo osm set mužů, a opatství Hasnon, kde jich bylo dvě stě. Villars[9], pomocný major pluku gardy a pomocný generální major armády, přijel posledního července do Fontainebleau s množstvím praporců; od něho se dozvědělo, že u Denainu padl jeden ze synů Overkerka, generál, jehož si Holanďané velmi vážili. V pondělí 1. srpna přijel v jednu hodinu odpoledne do Fontainebleau Artagnan[10], vyslaný maršálem z Montesquiou, svým strýcem, se zprávou, že maršál dobyl Marchiennes a zajal jako válečné zajatce všechny, kdo se tam nacházeli. V místě bylo šest praporů, oddíl pěti set mužů z posádky Douai a celý jízdní pluk Waldeck, který měl táhnout k armádě prince Evžena a nestačil odtamtud odejít, než byl obklíčen; šedesát děl; a kromě válečného střeliva a potravin ve skladech sto padesát balander, které jimi byly naloženy na řece; šest z nich vezlo každá dvě stě tisíc liber prachu — a to vše téměř bez ztrát při tomto obléhání. Jeden ze synů maršála z Tessé byl u Denainu těžce raněn v čele pluku Champagne a markýz z Meuse v čele svého.

Montesquiou měl v armádě i u dvora veškerou čest z těchto dvou šťastných akcí, které takříkajíc zlomily kouzlo, jímž jsme byli tak bídně spoutáni, které se právem zdály zázrakem Prozřetelnosti a které učinily konec všem našim neštěstím. Montesquiou měl tolik rozumu, že zůstal moudrý a skromný, nechal Villarse hrát si na chvastouna, čímž se Villars zesměšnil, respektoval otevřenou ochranu, kterou Villar-

---

9. **Vysvětlivka:** Nejde o maršála z Villars, nýbrž o důstojníka pluku francouzské gardy téhož jména.

10. **Vysvětlivka:** Zde synovec maršála z Montesquiou, nikoli sám maršál, který dříve nesl jméno Artagnan.

sovi poskytovala paní z Maintenon, a spokojil se se slávou, v níž se nikdo nemýlil. Ve Fontainebleau propukla záplava radosti, která krále tak potěšila, že za ni poprvé v životě poděkoval dvořanům. Princ Evžen, jemuž chyběl chléb i všechno ostatní, hned nato zrušil obléhání Landrecies a v jeho vojsku se rozmohlo strašlivé zbíhání.

Král zároveň poslal rozkaz zahájit obléhání Douai. V sobotu 10. září přijel do Fontainebleau Aubigny, onen údajný bratranec paní z Maintenon, který právě dostal guvernérství Saumuru a byl brigádním generálem a plukovníkem pluku Royal, a Voysin ho po králově večeři uvedl do jeho kabinetu. Oznámil králi, že když Vieux-Pont 7. dobyl raveliny, 8. bylo bubnem dáno znamení ke kapitulaci a posádka se vzdala jako válečný zajatec. Albergotti, který při obléhání velel, poslal do města osm praporů s Vieux-Pontem jako velitelem a dovolil důstojníkům odvézt si ekvipáže. Sestup do příkopu ještě nebyl proveden. Aubigny dostal za cestu dvanáct tisíc livrů. Princ Evžen se stále držel u Monsu s armádou neschopnou čehokoli a králova armáda šla oblehat Le Quesnoy. Ale musíme se vrátit. Už před nějakou dobou se vzdala pevnost Scarpe a její posádka čtyř set mužů padla do válečného zajetí. Zprávu o tom přinesl králi Saint-Pierre. Vévoda württemberský, velitel císařské armády na Rýně, dostal rozkaz zaútočit na naše wissembourské linie; přiblížil se k nim, ostřeloval je dva dny, aniž jim způsobil nějakou škodu, ztratil dost mužů a stáhl se, načež byly nepřátelské baterie spáleny. To byl jediný válečný čin, k němuž došlo v Německu na jedné i druhé straně.

Ve Švýcarsku došlo k rozbrojům mezi katolickými a protestantskými kantony. Chopily se zbraní; zvítězily protestantské. Ačkoli válka byla velmi krátká, katolické kantony stála draho. Mír mezi nimi byl podepsán v Aarau.

Cassard s eskadrou vyzbrojenou v Toulonu dobyl na hlavním ostrově Kapverd na Portugalcích pevnost a město Santiago, kde bylo dvanáct tisíc mužů schopných nosit zbraň, ačkoli sám vylodil jen tisíc mužů. Guvernér se vzdal pod podmínkou, že za zaplacení šedesáti tisíc piastrů nebude město ani pevnosti poškozeny. Guvernér, biskup a přední obyvatelé však utekli do hor. Tento útěk Cassarda rozzlobil. Vzal si z něho záminku, aby zajal čtyři sta černochů a dvě lodě, které se nacházely na rejdě, odvezl hlavní zboží z města a potom je vyplenil a spálil.

Konečně byli vyměněni váleční zajatci markýz z Villeny, někdy známý také pod jménem vévoda z Escalony, a princ z Cellamare[11]: první za Stanhopa, zajatého, jak jsem uvedl na příslušném místě, u Brihuegy; druhý za generála Carpentera. O obou budu mít v dalším vyprávění tolik co říci, za regentství pana vévody z Orléans a v době svého mimořádného velvyslanectví ve Španělsku, budu-li mít dost života, abych tyto Paměti dovedl do konce, že jsem chtěl jejich výměnu zaznamenat zde. Hned nato dal španělský král Villenovi úřad svého nejvyššího hofmistra, který mu

11. **Vysvětlivka:** Antonio del Giudice, princ z Cellamare (1657–1733), neapolský šlechtic ve španělských službách; jako španělský velvyslanec v Paříži stál roku 1718 v čele spiknutí proti regentovi.

už dlouho držel. Dodám mimochodem, že to byl ve všech ohledech jeden z prvních a největších španělských velmožů a byl ozdoben všemi ctnostmi.

Vévoda z La Rocheguyon ztratil na neštovice svého nejstaršího syna, u arcibiskupa z Cambrai, kam ho převezli. Byl to již třetí nejstarší syn po sobě, kterého mu tato nemoc vzala. Zbývali mu tři synové; nejstarší z nich byl zahrnut opatstvími. Druhým byl pan z Durtalu, který se, jak jsme nedávno viděli, vrátil s Ducassem z Indií a přinesl sem zprávu o připlutí galeon; král mu dal pluk jeho bratra a dnes je vévodou z La Rochefoucauld; a rytíř z La Rochefoucauld, který měl od dětství komendu v Pézenas. Tato smrt způsobila v rodině velký zmatek.

Abbé Tallemant zemřel v téže době, dost starý; litovali ho všichni literáti, a dokonce i dost vážených lidí v církvi a dalších z velkého světa.

Maršál z Villars ztratil na nemoc svého bratra, který sloužil jako generálporučík v jeho armádě a byl guvernérem Gravelines. Byl to velmi poctivý a skromný muž, který se často červenal za maršálovy výstřelky. Byl velitelem eskadry a velmi váženým. Jeho bratr, když se vznesl vysoko, ho převedl z námořní služby do pozemní, kde se, ač dosti nováček, stal dobrým důstojníkem, velmi oblíbeným a osobně váženým. O nějaký čas později ztratil hrabě du Bourg, pozdější maršál Francie, svého jediného syna, brigádního generála jízdy a polního mistra pluku Royal. Získal si dobrou pověst a nezanechal dětí. Pro jeho otce to byla velká bolest. Albemarle, generálporučík nepřátelských vojsk a syn oblíbence krále Viléma[12], byl zajat u Denainu. Princ z Rohanu se s ním důvěrně seznámil a ubytoval ho v Paříži v nádherném paláci, který koupil jeho otec. Albemarle měl na vybranou, zda bude bydlet v Chartres, nebo v Orléansu, on i pět nebo šest významných zajatců, kteří přišli s ním, ale velmi naléhal, aby směl na čestné slovo odjet na některý ze svých statků v Geldersku. Svolení ukázat se u dvora nedostal. Kardinál z Rohanu, který se vrátil do Fontainebleau kvůli přísaze, kterou kardinálové skládají za svá obročí, dosáhl pro něho i pro ostatní zajatce, kteří s ním byli, svobody odjet domů na čestné slovo, a král kardinálovi galantně dopřál, aby jim tu zprávu jako první oznámil on. Stav jeho otce kardinála brzy povolal zpět do Paříže.

Pan ze Soubise se netěšil dlouho z toho, že vidí svého syna oděného do římského purpuru. Zemřel v Paříži 24. srpna, ve věku přes osmdesát jedna let, jako kníže se čtyřmi sty tisíci livrů ročního důchodu, ačkoli se narodil jako šlechtic se čtyřmi tisíci livry důchodu, jak mu občas uklouzlo před několika důvěrnými přáteli v rozjaření nad svým nesmírným štěstím. To štěstí bylo plodem opatrnosti, kterou by chtěl napodobit málokdo, pohrdání předsudky, které nabyly největší síly, poučení, které si vzal z příkladu pana z Montespanu, a toho, že před nenápadnou a napůl skrytou urážkou dal přednost nesmírnému štěstí, jež mu vynesla krása jeho druhé ženy, jeho

12. **Ediční poznámka:** U Denainu byl zajat sám Arnold Joost van Keppel, hrabě z Albemarlu (1670–1718), oblíbenec Viléma III., který tam velel spojeneckému táboru; jeho syn se narodil teprve roku 1702.

tajné srozumění s ní, podivuhodné umění, jímž si ona dokázala uchovat první vliv i poté, co minuly časy, kdy se dal získat, a jednání jeho i její, zcela zaměřené k tomuto cíli, o němž jsem dost mluvil na různých místech těchto Pamětí, stejně jako o nesmírném jmění, postaveních a hodnostech, které jim vynesla, a po jakých stupních; zde tedy musím připojit jen několik vysvětlení o panu ze Soubise, který byl až do svého nejhlubšího stáří nejkrásnějším vojákem a jedním z nejlépe stavěných mužů své doby postavou i tváří a kterému nejméně záleželo na tom, že si vysloužil nejsmrtelnější urážku, jakou může Španěl říci druhému a kterou si ani v nejnižší chátře nikdy neodpustí.

Pamatuji se, že když jsem byl v Madridu, markýz ze Saint-Simon, který se učil španělsky, se ve městě rozzlobil na jednoho z mých kočích, a zatímco chtěl říci něco jiného, nazval ho…[13] Kočí okamžitě zastavil, slezl z kozlíku, hodil mladíkovi v kočáře bič do obličeje a odešel, aniž ho bylo možné přimět, aby dál řídil. Čtyři nebo pět dní trvalo, než mu dali na srozuměnou, že to byl omyl a že se to stalo z neznalosti jazyka i toho, co to slovo znamená; a teprve když ho o tom přesvědčili, podařilo se ho usmířit. Myslím si také, že pan ze Soubise, kterému se tak dobře dařilo, když si to jméno zasloužil, by nesnesl, aby ho jím někdo nazval, protože byl velmi statečný muž a dobrý generálporučík.

Byl synem druhého vévody z Montbazonu a jeho druhé ženy; onen vévoda byl mladším bratrem prvního vévody z Montbazonu. Pan ze Soubise byl vlastním synovcem z otcovy strany markýze z Marigny, později hraběte z Rochefortu, rytíře Řádu Svatého Ducha z roku 1619 mezi šlechtici, a to padesátého čtvrtého z onoho jmenování, které čítalo celkem padesát osm rytířů; byl nevlastním bratrem po otci konetáblové z Luynes, později tak proslulé pod jménem vévodkyně z Chevreuse podle druhého sňatku, a onoho velmi duchaplného knížete z Guéméné, který se stal vévodou a pairem teprve roku 1654 smrtí jejich otce; byl tedy synem oné krásné paní z Montbazonu a švagrem oné princezny z Guéméné, která získala taburetku obratností, o níž jsem vyprávěl (viz výše); obě byly mezi frondéry tak vážené a jejich krása a zištnost vyvolaly tolik intrik, umožnily jim hrát takovou úlohu za nezletilosti Ludvíka XIV. a tolik ovládat tehdejší přední osobnosti. Tato krásná vévodkyně z Montbazonu, matka pana ze Soubise, byla z rodu Avaugourů, bretaňských levobočků, kteří byli známi také pod jmény Goello a Vertus, a matka této Avaugourové byla Fouquetová de La Varenne, dcera onoho proslulého La Varenna, který byl kuchtíkem, potom kuchařem, pak nosičem pláště Jindřicha IV. a Merkurem jeho rozkoší, začal se plést do věcí, až se stal významným, dosáhl návratu jezuitů do Francie a dělil se s nimi o La Flèche — jeho ochraně vděčili za tamní krásnou a bohatou kolej —; mocně zbohatl, po smrti Jindřicha IV. se uchýlil do La Flèche a byl pošetile zasažen,

13. **Vysvětlivka:** Saint-Simon slovo vynechává; jde zřejmě o nadávku *cornudo* (paroháč) — narážku na to, že pan ze Soubise těžil z poměru své ženy s Ludvíkem XIV.

když při lovu se sokolem na straku slyšel, jak z jednoho stromu, na nějž se znovu usadila, říká, křičí a opakuje: *Kuplíř!* — a nikdo ho nikdy nepřesvědčil, že je to nějaká ochočená straka, uprchlá z vesnice, kde se naučila mluvit[14]. Považoval to za zázrak podobný zázraku Balaámovy oslice, za výčitku svého života a hříchů, které mu vynesly jmění. Nechal lovu, ulehl; chytila ho horečka a za dva nebo tři dny na ni zemřel. To je ten tak hanebný a tak blízký kvartýr[15], který způsobil potíže ve Štrasburku[16], z nichž se paní ze Soubise dostala obratností a autoritou, o nichž jsem vyprávěl, když tuto La Varennovou, jejíž jméno je Fouquet — nikoli z rodu vrchního správce financí Fouqueta —, vydávala za La Varennovou z velmi dobrého anjouského rodu, který už tehdy přes sto let vymřel. Pan ze Soubise byl vlastním bratrem, po otci i po matce, druhé ženy vévody z Luynes, který se oženil se sestrou své matky a měl s ní hraběte z Albertu, paní z Verrue a řadu dalších dětí. Byl vlastním strýcem vévody z Montbazonu, který zemřel šílený a zavřený v Lutychu roku 1699, a rytíře z Rohanu, sťatého v Paříži před Bastilou 27. listopadu 1674; konečně prastrýcem knížete z Guéméné a knížete z Montaubanu; tento kníže z Guéméné byl otcem dnešního knížete, zetě prince z Rohanu, syna pana ze Soubise, dále arcibiskupa z Remeše a několika dalších dětí. Při smrti pana ze Soubise se nikdo neodvážil riskovat to, co si on dovolil při smrti své ženy, totiž dát ji odnést přímo do kostela La Merci pod záminkou, že ten kostel je naproti jeho bráně, a tam ji pohřbít. Jeho tělo bylo odneseno do farního kostela jako u všech a odtud do La Merci, jak si přáli. Kardinál z Noailles se postaral, aby se tento svévolný a záludný kousek neopakoval.

V téže době jsem ztratil markýze ze Saint-Simon, příslušníka nejstarší větve našeho rodu. Jeho otec a bratr nenápadně projedli přes čtyřicet tisíc livrů ročního důchodu, aniž vytáhli paty z domu. Tento mladší syn vstoupil, protože nebylo nic lepšího, do pluku gardy, kde se služebním stářím stal kapitánem a brigádním generálem, velmi oblíbený a vážený. Čtyři nebo pět dní předtím se mnou obědval ve Fontainebleau. Představil jsem králi jeho velmi mladého syna, který ještě nesloužil; král mu na místě dal poručickou hodnost v gardě.

Paní z La Fayette zemřela dost mladá na dlouhou mrtvici; byla jedinou, velmi bohatou dcerou Marillaca, děkana rady. Zanechala jen vévodkyni z La Trémoille, svou jedinou dceru. Paní de La Fayette, tak proslulá svým duchem, byla tchyní zesnulé.[17]

---

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon už tuto historku vyprávěl (viz výše).

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento La Varennův kvartýr je ten, který Saint-Simon nazývá *orde* (hnusný) v pasáži, kterou dřívější vydavatelé podivuhodně porušili. Viz výše.

16. **Vysvětlivka:** Saint-Simon naráží na důkaz urozenosti předků (kvartýrů), který vyžadovala štrasburská kapitula při přijetí syna paní ze Soubise, pozdějšího kardinála z Rohanu.

17. **Vysvětlivka:** Zesnulá byla vdovou po René-Armandovi Motierovi, markýzi z La Fayette, synovi spisovatelky paní de La Fayette (1634–1693), autorky *Kněžny de Clèves*.

Cassini, nejschopnější matematik a největší astronom svého století, zemřel v pařížské hvězdárně ve věku osmdesáti šesti let, s neporušenou myslí i zdravím. Pan Colbert, který chtěl ve Francii pozvednout vědy a umění a dal postavit hvězdárnu, přilákal štědrými penzemi několik cizích učenců. Tento vynikal v Boloni, své vlasti; už proslavil své jméno velkými objevy, když ho pan Colbert povolal i s rodinou; potom je značně rozmnožil, a to velmi užitečně pro mořeplavbu. Po celý život zůstal ve hvězdárně, kterou řídil. Jeho syn tam zaujal jeho místo s téměř stejnou pověstí ve Francii i v cizině, kde byli oba přijati za členy nejslavnějších akademií. Tuto vzácnou učenost u obou stejně povyšovala jejich skromnost a poctivost. Onen otec Cassini, kapucín a papežský kazatel, kterého Klement XI. (Albani) téhož roku učinil kardinálem, nesl totéž jméno a byl vzdáleným příbuzným těchto proslulých astronomů.

Refuge zemřel v téže době: byl to velmi poctivý a velmi ctnostný muž, duchaplný, dokonale skromný, velmi statečný a ve válce schopný. Byl služebně starým generálporučíkem, guvernérem Charlemontu a velel v Metách. Byl to nejučenější muž v Evropě ve všech genealogiích, a to všech zemí, od korunovaných hlav až po prosté soukromníky, s pamětí, která se nikdy nemýlila ve jménech, stupních ani větvích, v žádném datu, ve sňatcích ani v tom, co se s kým stalo. Byl v tom velmi zdrženlivý, ale upřímný, když už se rozhodl promluvit. Dá se říci, že jeho paměť děsila. Kurýr, kterého v Metách přijal od jednoho z oněch německých pánů od Rýna, málem upadl naznak, když mu odevzdával zásilku od svého pána. „Mám tu čest ho znát," řekl mu Refuge a hned mu vyložil celý jeho rodokmen. Vedl dům na úrovni, ale byl střídmý a velmi roztržitý. Sluhové toho někdy zneužívali a nosili mu hned po sobě sedm nebo osm sklenek vína, o které nežádal a které bez rozmyslu vypil. Tak se opíjel; a když to přešlo, nechápal, jak se mu to stalo. Byl starý a zanechal dceru provdanou za jediného syna hraběte du Luc a jediného, neženatého syna, stejně ctnostného jako on, stejně statečného, který slouží jako generál s dobrou pověstí, ale který, při téže skromnosti, není takový genealog. Nesmíme opomenout smrt paní Hervalové, ačkoli šlo o osobu čistě z města. Zřídka bylo vidět pohromadě tolik ctnosti, moudrosti a zbožnosti, rovnoměrně udržované po celý život, v nejprostší skromnosti, s tak dokonalou a tak trvalou krásou. Byla sestrou Bretonvilliersa, královského náměstka v Paříži, který právě náhle zemřel, a vdovou po Hervalovi, který velmi zbohatl za pana Fouqueta, potom byl intendantem financí, hodně se pohyboval ve velkém světě a byl největším hráčem své doby. Neměla děti; byla to žena, která se, ačkoli znala svět a měla ducha i uhlazenost, vždy držela velmi v ústraní, odmítla skvělé sňatky, které jí přinášela její krása, ctnost a jmění, z něhož rozdávala velké almužny, a která se už dávno uchýlila do kláštera, kde sotva vídala své nejbližší příbuzné.

Abbé Servien byl vypovězen z Paříže a poslán už si nepamatuji kam. Byl bratrem Sablého a zesnulé vévodkyně ze Sully, všichni děti vrchního správce financí. Nebylo nic tak temného a tak zhýralého jako život těchto dvou bratrů, kteří byli oba výtečnými společníky a velmi duchaplní. Abbé byl v Opeře, kde se v prologu zpíval refrén

přehnaně oslavující krále, který se několikrát opakoval. Abbé, netrpělivý nad takovou podlézavostí, refrén velmi vtipně obrátil v opačný smysl a začal ho nahlas zpívat velmi směšným způsobem, takže diváci tleskali a smáli se, až to umlčelo představení. Vyhnanství netrvalo dlouho; dělal tam nemocného, a opovržení, které se mu za nedostatku něčeho lepšího chtělo ukázat, jeho volnému návratu velmi napomohlo. U dvora se nikdy neukazoval a v Paříži se v slušné společnosti ukazoval málo. Jeho záliby slušné nebyly, ačkoli měl vzdělaného a přirozeně žertovného ducha, s jemným a přirozeným vtipem, aniž kdy vypadal, že si na něj činí nárok. Zemřel, jak žil, bídným způsobem, u jednoho tanečníka z Opery, kde byl zaskočen. Je však pravda, že při takovém životě se svědomitě modlil breviář, stejně jako kardinál z Bouillonu. V této době se objevila záplava vlků, kteří napáchali velké škody v Orléanais; byla tam poslána králova smečka na vlky a obyvatelstvo dostalo povolení chopit se zbraní a pořádat velké množství velkých nadháněk.

Kapitola desátá

Zřeknutí, jež spojenci žádají v nejlepší, nejprůkaznější a nejjistější formě, aby se navždy zabránilo spojení francouzské a španělské monarchie v jedné osobě. — Opatření ohledně těchto forem. — O formách zřeknutí jednáme vévodové z Chevreuse, z Beauvilliers a já, pak i s vévodou z Noailles, který se nabídne, že o tom sepíše spis, dá ho sepsat a nakonec ho vydává za svůj. — Zájem vévody z Berry a vévody z Orléans na pevnosti zřeknutí a jejich forem; v té věci nemají jiného rádce než mne. — Smýšlení vévody z Berry o vévodovi z Beauvilliers. — Na naléhání vévody z Beauvilliers sepisuji spis o formách, jež se mají zřeknutím dát; viz Doklady. — Rozdíl názorů mezi vévodou z Noailles a mnou v jednom bodě forem. — Jeho počínání v té věci. — Vévoda z Noailles získá pro svůj názor vévodu z Chevreuse. — Nebezpečnost jeho způsobu uvažování. — Vévoda z Chevreuse nám navrhne podřídit se názoru vévody z Beauvilliers, který nás svolá k vévodovi z Chevreuse. — Vévoda z Chevreuse a po něm já vykládáme shromáždění své rozdílné důvody. — Vévoda z Beauvilliers se přikloní k mému názoru a vévodu z Chevreuse hodně pokárá; ten se vzdá, a vévoda z Noailles také.

Mír mezi Francií a Anglií byl už zhruba ujednán a Anglie se zaručovala, že k němu přiměje i své spojence. Už nejednou jsem upozornil, že podrobnosti této velké události pomíjím mlčením, protože je čtenář najde mistrně vylíčeny v Dokladech, od Torcyho cesty do Haagu včetně až po podpis míru v Utrechtu. Celou zprávu o tom sepsal sám Torcy a sdělil mi ji; v Dokladech bude její věrný opis. K této tak pozoruhodné části dějin naší doby tedy musím připojit jen to, co v oné důležité zprávě být nemohlo, protože to nebylo součástí vyjednávání, a Torcy to proto nemohl popsat, ačkoli to s mírovou záležitostí přímo souviselo a nebylo mu to neznámé, jak se ukáže.[1] Naše domácí neštěstí, která se jen vršila, dala vzniknout obtížím, o niž se zadrhl mír, v Londýně už dohodnutý, a která jej značně zdržela. Královnu Annu a její radu zarazila úvaha o právu španělského krále nastoupit na francouzský trůn, kdyby se přetrhlo vznešené a drahocenné vlákno, jež jediné jej od něho dělilo, a to, že Anglie ani žádná jiná z válčících mocností nemůže připustit, aby se dvě první koruny Evropy octly na jedné hlavě. Obtíž byla tedy vznesena; král nebyl v postavení, aby jí mohl nevyhovět; bylo tedy nutné pracovat na jejím odstranění tak pevným způsobem, aby k onomu případu nikdy nemohlo dojít a aby v tom všechny mocnosti měly naprostou jistotu. Mocnosti byly oprávněně znepokojeny nedávným příkla-

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz Torcyho Paměti, které jsou součástí všech sbírek pamětí týkajících se dějin Francie.

dem toho, jak to dopadlo se zřeknutím krále, tak slavnostně učiněným Pyrenejským mírem a smlouvou o jeho sňatku, kterou zároveň uzavřeli oba první ministři Francie a Španělska; ti se sešli osobně a podepsali je veřejně po čtyřiadvaceti společných konferencích na hranici obou království, na Bažantím ostrově na řece Bidasoa, a oba králové je pak osobně odpřisáhli, jeden v přítomnosti druhého a veřejně, při svém setkání na témže ostrově, když se sňatek uskutečňoval.[2]

Závěť Filipa V. pro ně nebyla odpovědí.[3] Nezapomnělo se na spisy, které dal král vydat čtyři nebo pět let po Pyrenejském míru, když se po smrti španělského krále zmocnil velké části Španělského Nizozemí a Franche-Comté pod záminkou práv královny;[4] a dělicí smlouva, k níž jediný z celé Evropy odmítl dát souhlas císař,[5] byla dalším velmi pádným důvodem obávat se v tom všeho. Nezapomínalo se ani na třetí: totéž zřeknutí bylo učiněno ve smlouvě o sňatku Ludvíka XIII., a přesto dal Filip V. krátce po svém příchodu do Španělska, na úkor téhož zřeknutí, uznat a obnovit právo vévody z Orléans na španělskou korunu, odvozené vévodou od jeho babičky královny, manželky Ludvíka XIII.[6] Opravdu toho bylo příliš, než aby to celou Evropu nepřimělo učinit opatření a zajistit se pevným způsobem. Ale právě v tom spočívala nesnáz: smlouvy, zřeknutí a přísahy se po těchto příkladech zdály slabou oporou. Hledalo se tedy něco silnějšího; v samé věci to nalézt nešlo, protože mezi lidmi není nic posvátnějšího než právě ty věci, jimž se, jak se zdálo, nedalo důvěřovat; bylo se tedy nutno obrátit k formám a nahradit to co největší slavnostností, jakou jim bude možno dodat.

Dlouho se o tom jednalo, a přestože král nabízel vše, co by se po něm mohlo žádat, aby Evropu uklidnil proti nebezpečí, že by se obě koruny kdy octly na jedné hlavě, ve skutečnosti nechtěl povolit nic — ne proto, aby svým potomkům ponechal zadní vrátka, ale z umíněnosti ve věci své moci, o níž se domníval, že ji jakákoli

---

2. **Vysvětlivka:** Pyrenejský mír mezi Francií a Španělskem sjednali v roce 1659 na Bažantím ostrově na hraniční řece Bidasoa kardinál Mazarin a don Luis de Haro; jeho součástí byl sňatek Ludvíka XIV. se španělskou infantkou Marií Terezií, která se přitom za sebe a své potomky zřekla nároků na španělský trůn. Oba králové se na ostrově setkali v červnu 1660, krátce před svatbou v Saint-Jean-de-Luz.

3. **Ediční poznámka:** Předloha (vydání 1856) má „závěť Filipa V."; kritické vydání (Boislisle, sv. XXIII) čte „závěť Karla II." Míněna je závěť Karla II. Španělského (1700), jíž Filip V. zdědil španělskou korunu a která stanovila, že se španělská a francouzská koruna nesmějí nikdy spojit na jedné hlavě.

4. **Vysvětlivka:** Po smrti Filipa IV. Španělského (1665) uplatnil Ludvík XIV. jménem královny Marie Terezie nárok na část Španělského Nizozemí podle tzv. devolučního práva a v letech 1667–1668 vedl takzvanou devoluční válku; zřeknutí z Pyrenejského míru přitom pokládal za neplatné, protože nebylo vyplaceno věno.

5. **Vysvětlivka:** Dělicí smlouvy (1698 a 1700) uzavřel Ludvík XIV. s Anglií a Nizozemím o rozdělení španělského dědictví pro případ smrti bezdětného Karla II.; císař Leopold I. k druhé z nich nepřistoupil.

6. **Vysvětlivka:** Vévoda z Orléans odvozoval nárok na španělský trůn od své babičky Anny Rakouské, dcery španělského krále Filipa III. a manželky Ludvíka XIII.

forma oslabuje, neboť se jí žádalo právě k podepření této moci a k dodání naprosté pevnosti. Byl tím zasažen na svém nejcitlivějším místě, on, který se stal neomezeným vládcem bez odporu a vyhladil a pohltil až poslední stopy, ba i samotnou představu a vzpomínku na jakoukoli jinou autoritu a jakoukoli jinou moc ve Francii než tu, která vycházela jedině z něho. Angličané, kteří doma takovým zásadám zvyklí nebyli a kteří chtěli bezpečnost pro sebe i pro své spojence — těm by ostatně, i kdyby chtěli, nevymluvili, aby tak důležitý článek přešli lehkomyslně — trvali na svém a navrhli generální stavy království, aby se v nich zřeknutí vyhlásilo a dalo přijmout. Říkali právem, že pro pravdivost věci, a tedy ani pro bezpečnost Evropy, nestačí, aby se španělský král zřekl francouzského království, jestliže se francouzské království zároveň nezřekne jeho a jeho potomstva tím, že jeho zřeknutí přijme a schválí; že tato formalita je nutná k tomu, aby se současně přetrhlo dvojí pouto, jímž byla španělská větev připoutána k Francii, stejně jako Francie ke španělské větvi.

Angličané, zvyklí na své parlamenty, které jsou fakticky jejich generálními stavy, přičítali našim stavům tutéž autoritu. Neznali jejich povahu, a protože ji měřili povahou svých, chtěli zřeknutí podepřít a upevnit autoritou podle svých představ zákonnou, tou největší, jakou bylo možno se dovolávat a jež by královu autoritu podepřela nejpevněji. Ukázat mu, že se lidé obávají slabosti jeho vlastní autority — nelze vyjádřit, jaký účinek měla taková pochybnost na duši panovníka, který byl ve vlastních očích téměř zbožštěn a ve vnitřním a stálém užívání toho nejneomezenějšího despotismu. Dát mu najevo, že se u jeho poddaných hledá autorita, jež má jeho autoritu potvrdit, to byl ten nejcitelnější zločin proti majestátu, jaký mohl koruně hrozit. Angličanům se dala na srozuměnou slabost a neužitečnost opory v autoritě, kterou žádali. Vysvětlila se jim povaha a bezmocnost našich generálních stavů a nakonec pochopili, jak marná by jejich součinnost byla, i kdyby byla povolena.

Říkalo se jim pravda, ale zároveň se pečlivě dbalo, aby se jim neprozradilo, v čem z povahy věci, podle práva a podle příkladu spočívá to, co hledali a nemohli nalézt, anebo snad nalézt nechtěli, kvůli Filipovi z Valois a salickému zákonu.[7] Ať je tomu jakkoli, dlouho se mlátila prázdná sláma: Francie tvrdila, že stačí smlouva o zřeknutí a výslovné a potvrzující prohlášení krále registrované v parlamentu; Angličané odpovídali poukazem na to, jak dopadla zřeknutí, smlouvy a svatební smlouvy Ludvíka XIII. a Ludvíka XIV.; a mír, s Angličany zcela ujednaný a daleko nad naše naděje, zatím zůstával zadrhnutý. Se zřeknutími se ve Francii i ve Španělsku souhlasilo; ve Španělsku nebyla žádná obtíž s formou, jak bude vysvětleno na svém místě; ale všechno vázlo na formě francouzských zřeknutí. To bylo příčinou, proč byl z Londýna vyslán

7. **Vysvětlivka:** Roku 1328, po vymření přímých Kapetovců, přiznali francouzští pairové a velmoži korunu Filipovi VI. z Valois a odmítli nárok anglického krále Eduarda III., jenž byl vnukem Filipa IV. po matce; vyloučení příbuzných po ženské linii se později zdůvodňovalo salickým zákonem. Saint-Simon tím naznačuje, že pravou autoritu v otázkách nástupnictví spatřuje v pairech.

do Fontainebleau Bolingbroke;[8] o jeho osobě, cestě, přijetí a i o nejmenších podrobnostech pojednávají Doklady tak dobře, že se zde zdržím jakékoli zmínky.

Hned od vzniku obtíže se o ní jednalo mezi vévody z Chevreuse a z Beauvilliers a mnou. Za nějaký čas byl jako čtvrtý připuštěn vévoda z Humières[9] a vévoda z Noailles, který si je velmi pečlivě pěstoval od chvíle, kdy jsem ho s nimi usmířil, to navlékl tak dobře, že svolili, aby se do této velké záležitosti zapojil jako pátý. Zakládal si na sečtělosti, na knihovně, na stycích s lidmi důkladně znalými našich dějin a na tom, že je jich sám velmi znalý; a abych řekl pravdu, bylo někdy těžké nenechat se často oslnit jeho duchem, jeho výmluvností a jeho rozsáhlou povrchností. Ale z těch pěti osob byl skutečně poučený jen pan z Chevreuse. Pan z Beauvilliers se tomuto studiu nikdy důkladně nevěnoval a pro množství svých úřadů už dlouhá léta neměl čas ani číst. Pan z Humières si na tom zakládal ještě méně; a pan z Noailles, který ze všeho sloupl jen povrch, nedokázal nikdy proniknout do hloubky v žádném oboru. Nebudu tak smělý ani domýšlivý, abych jmenoval sebe; zcela upřímně se podrobuji úsudku, který si o tom kdo učiní při zkoumání toho, co se o tom najde v Dokladech. Každopádně jsme se snadno shodli na tom, co jsem předložil a co vévoda z Chevreuse schválil a podpořil. Potom však bylo třeba pustit se do podrobností, a to byla práce, která se nehodila k malému volnu vévody z Chevreuse, jenž, jak jsme viděli, byl fakticky ministrem, aniž se tak jevil, a byl celý zaujat státními záležitostmi. Pan z Beauvilliers ve svém oboru a pan z Humières ve svém se toho mohli ujmout ještě méně. Já jsem se cítil na to příliš slabý; takže se vévoda z Noailles sám od sebe nabídl, že sepíše spis, který obsáhne celou látku a vyloží důkazy a důvody celou formu, jak zřeknutí podle přání Angličanů upevnit způsobem pevným, trvalým a zákonným; a v naší přítomnosti slíbil vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers, že bude hotov a připraven, aby jej mohl předat jim i nám před odjezdem dvora do Fontainebleau, a abychom jej pak my pět spolu zkoumali a přečetli.

V tomto mezidobí byl panem z Chevreuse a panem z Beauvilliers připuštěn jako šestý vévoda z Charostu, a byl to poslední, koho mezi sebe přijali. Do cesty zbýval ještě čas. Čas od času jsem se vévody z Noailles ptal, jak pokračuje jeho práce, ptali se ho i ostatní; vždy nás ujišťoval, že pokračuje a že slovo dodrží. Zbývala však největší obtíž: přimět krále, aby s těmito formami souhlasil; a páni z Chevreuse a z Beauvilliers, jejichž zvláštním úkolem to mělo být pro jejich důvěrný styk s ním a především pro jejich postavení jeho ministrů, si s tím dělali velké starosti. Ale protože byli přesvědčeni, že žádné jiné formy nemohou zjednat platnost a jistotu, že tyto jsou jediné a že budou užity jen z králova výslovného rozhodnutí, lichotili si nadějí, že by se mohl

8. **Vysvětlivka:** Henry St John (1678–1751), od roku 1712 vikomt Bolingbroke, státní sekretář královny Anny a jeden z hlavních strůjců utrechtského míru; do Francie přijel v srpnu 1712.

9. **Vysvětlivka:** Louis-François d'Aumont, vévoda z Humières, syn vévodkyně z Aumontu; vévodství z Humières získal sňatkem s dcerou maršála z Humières.

dát přesvědčit, že tím jeho autorita zůstane nedotčena, a že by se nakonec, když ho nutnost míru tolik tísnila a Angličané pevně trvali na tom, že nepůjdou dál, dokud nebudou plně uspokojeni ohledně zákonné trvalosti zřeknutí, mohl rozhodnout ve prospěch tak velikého dobra, které mu jeho vyčerpané síly už nedovolovaly odkládat, a za podmínek tak nesrovnatelných se všemi předchozími, jejichž nabídky měl ještě tak živě na mysli.

Za tohoto stavu věcí na mě naléhali vévoda z Berry a vévoda z Orléans. Vévoda z Orléans mě pokládal za znalého forem nutných k platnosti zřeknutí a snadno o tom přesvědčil i druhého. Vévoda z Orléans, osamocený a od aféry s jedy[10] všemi prchaný, neměl kromě mne nikoho, s kým by mluvil a s kým by se radil. Nezávisle na tom, do jakého postavení ho pan du Maine a paní z Maintenon u dvora a ve společnosti uvrhli, neměl nikoho, s kým by tak choulostivou látku projednal; a vévoda z Berry, nesmírně ostýchavý, pod tvrdým a žárlivým královým jhem, měl s kým o tom mluvit ještě méně. K panu z Beauvilliers neměl tu otevřenost a důvěru jako jeho nesrovnatelný bratr. Stále měl na paměti výchovu, která se mu zdála tvrdá pro jeho malou zálibu ve studiu, pro přísnost, s jakou byl držen v úctě ke staršímu bratrovi, vůči němuž — při nejněžnějším a nejvzájemnějším přátelství — měl sklon si leccos dovolovat, a pro vážnost vychovatele, který byl stále ve střehu a který se z obavy z toho, co by se jednou mohlo stát, zvlášť staral o to, aby ho držel zkrátka, aby si zvykl držet se v mezích závislosti na bratrovi, jemuž bylo souzeno stát se jeho králem. Neviděl přitom všechno, co vychovatel u tohoto bratra dělal, aby mezi nimi udržel rovnost, aby mu dal pocítit tu, kterou mezi ně vložila příroda, dokud prvorozenství nebude moci uplatnit své právo, a i potom slušnost, vlídnost a pevný klid a bezpečí, jaké přináší žít se svým mladším bratrem zároveň jako otec, bratr i přítel. Vévoda z Berry nebyl z jeho rukou ještě dost dlouho, aby toto jednání viděl takové, jaké bylo a jak mělo být posuzováno. Meudon, kde začal poprvé dýchat trochu svobodnějšího vzduchu, nebyl dvůr, který by mu o tom mohl dát rozumné představy; právě tak málo mladé dámy ze dvora jeho rozkošné švagrové, s nimiž trávil své nejvolnější chvíle; a vévodkyně z Berry, taková, jakou ji bylo možno poznat na několika místech těchto Pamětí, byla dobrá jen k tomu, aby ho od vévody z Beauvilliers vzdalovala čím dál víc. V tomto postavení obou princů jsem byl jediný, s kým se mohli a chtěli radit.

Důvěru vévody z Orléans ve mne, kterou přenesl na vévodu z Berry, podporovalo i to, jak příhodné bylo vůči němu mé postavení, díky místu, které král přiměl paní ze Saint-Simon přijmout u vévodkyně z Berry. Oba měli největší zájem na tom, aby se nezřekli španělské koruny pevně a neodvolatelně podle zákonů té země, aniž by byla stejně tak učiněna všechna opatření, jež jim zajistí francouzskou korunu stejně

---

10. **Vysvětlivka:** Po náhlé smrti vévodkyně a vévody z Bourgogne v únoru 1712 se rozšířila pomluva, že je otrávil vévoda z Orléans; dvůr se mu proto vyhýbal.

pevným a neodvolatelným zřeknutím španělského krále a jeho potomstva; a v tom se se mnou radili. Snadno jsem to s nimi oddaloval pod záminkou obtížnosti látky, kterou bylo třeba prohloubit, prodiskutovat a důkladně prostudovat; ale nakonec na mě naléhali, sami tlačeni zprávami z Anglie.

V dobách nečinnosti a volna jsem měl příliš často příležitost besedovat a rozmlouvat o dějinách s vévodou z Orléans, než aby mě mohl pokládat za úplného nováčka v těchto věcech. Netajil to před vévodou z Berry a oba na mě začali živě naléhat. Přesto jsem ještě vytáčel; ale když jsem viděl, že my pět, které jsem jmenoval, jsme zajedno ve formě, jež se má navrhnout, a že jde už jen o spis, jehož se ujal vévoda z Noailles, nemyslel jsem si, že bych měl déle vodit za nos dva prince tak velice zúčastněné, kteří ve mne v té věci vkládali veškerou důvěru a neměli nikoho jiného, v koho by ji mohli vložit. Vyložil jsem tedy, co si o tom myslím, vévodovi z Orléans, který sám velmi dobře znal naše dějiny; a projednávání této důležité látky trvalo několik dlouhých rozhovorů mezi ním a mnou. Vévodu z Berry jsem vídal málo a v soukromí jako vůbec, a protože byl málo poučený, bylo by s ním potřeba víc času. Nechtěl jsem nic, co by mohlo být zpozorováno; vévoda z Orléans, pevně přesvědčený o jedinečné spolehlivosti toho, co jsem mu navrhl, se tedy ujal toho, že o tom zpraví vévodu z Berry, a přesvědčil ho, protože byl přesvědčen sám. Nechtěl jsem, aby se mnou o tom mluvil vévoda z Berry, protože by to mohlo být jen v soukromí, ani vévodkyně z Berry ze stejného důvodu, a také proto, že jsem ji, jak jsem už jinde řekl, vídal už jen velmi zřídka a jen na okamžik a veřejně. Vévoda z Orléans a paní ze Saint-Simon byli prostředníky, kteří to snadno nahrazovali a od nichž jsem se také dozvěděl, jak jsou oba spokojeni a přesvědčeni, že není žádný jiný spolehlivý prostředek než ten, který jsem navrhl vévodovi z Orléans.

Tak se věci měly, když se blížila cesta do Fontainebleau, a vévoda z Noailles svůj spis ještě nedokončil. Omlouval se důležitostí látky a množstvím věcí, které bylo třeba prozkoumat, pak vybrat a uspořádat; ale stále nás ujišťoval, že nám spis bude moci ukázat v prvních dnech králova pobytu ve Fontainebleau, kam jsme všichni jeli zároveň s ním, s rozdílem dvou nebo tří dnů. Podrobnosti se protahovaly a my jsme zjistili, že má ukryté nějaké neznámé lidi úplně nahoře ve svém bytě v Dianině galerii, jež hledí do zahrady; nechával je pracovat a jejich dílo neustále přepracovával, takže nikdy nebylo hotovo. Odhalení před ním nebylo utajeno; nedokázal je zastřít tak dobře, aby věc nezůstala jakoby přiznaná, a byl z toho ve velkých rozpacích.

Pan z Beauvilliers, na nějž Angličané velmi naléhali, už nechtěl na vévodu z Noailles čekat. Požádal mě, abych spis napsal já. Bránil jsem se tomu mnoha důvody, a vskutku jsem si do Fontainebleau přivezl jen málo knih a žádnou, která by mi mohla posloužit k práci, kterou jsem neměl nejmenší důvod očekávat. Marně jsem namítal a uváděl ty nejlepší výmluvy; musel jsem ustoupit autoritě, kterou nade mnou měl. Pustil jsem se tedy do práce na místě, kde jsem neměl žádnou pomoc a kde jsem k ní neměl volnost. Musel jsem být pilně přítomen u dvora v hodinách, na které jsem byl

zvyklý, jíst ve společnosti; a Fontainebleau bylo místo na světě, kde se lidé nejvíc scházeli a nejvíc se navzájem zvali na oběd a na večeři. Musel jsem také čelit společnosti a svým obvyklým známostem, protože se nesmělo dát podezření, že se zabývám něčím vážným. Má práce byla tedy velmi přerušovaná, což je věc na světě nejškodlivější pro dobrou práci, zvlášť v takových látkách. Často jsem se utíkal k nocím.

Nevím, proč jsem byl tehdy sledován víc než obvykle, i když jsem byl sledován vždycky. Paní ze Saint-Simon nemohla toho roku přijet do Fontainebleau kvůli následkům spalniček. Psali jsme si každý den; a ačkoli jsme si poštou nikdy nesdělovali nic než nicotnosti, nedostali jsme jediný dopis, já od ní ani ona ode mne, který by poštou nepřišel velmi zjevně rozpečetěný. To mě přimělo mít se ještě pečlivěji na pozoru, abych nebudil dojem, že se uzavírám, a má práce byla tím ještě kouskovitější a obtížnější. Pan z Beauvilliers bydlel v Dianině galerii naproti vévodovi z Noailles a oba tyto byty jim patřily odjakživa. Já jsem byl na druhém konci zámku, nad částí bytu královny matky, a měl jsem okna, která vedla na nádvoří Bílého koně a na druhé straně na Fontánové nádvoří. Každý večer pan z Beauvilliers přešel celou tu vzdálenost sám, bez lokaje, bez pochodně a bez kohokoli s sebou, po tmě vystoupil po mém dost krátkém schodišti a během královy večeře si ode mne dával předčítat, co jsem od předešlého dne napsal. Býval u mne asi hodinu a vracel se sám, jak přišel. Vévoda z Noailles jediný z nás pěti nevěděl, že na tom pracuji; a vévoda z Beauvilliers byl jediný, kdo viděl, co dělám, dříve než to bylo hotové. Byl s tím spokojen a řekl to ostatním třem. Vévoda z Noailles mezitím nechával své neznámé pomocníky potit se ve svém podkroví; a vzešel z toho nakonec dost krátký spis, právě když se ten můj chýlil k dokončení.

Nebudu zde rozebírat ani jeden, ani druhý; ale tím otevřeněji řeknu, že spis vévody z Noailles byl, až na sloh, velmi průměrný, abych se vyjádřil skromně, a že od něho samého v něm nebylo nic než jen ten sloh. Jeho spis a můj se shodovaly v hlavní a podstatné věci. Můj se nachází v Dokladech. Nadepsal jsem jej: *Stručný spis o formách* atd. Hojnost látky a nutnost důkazů mě tak unesly, že z toho, co mělo být podle mých představ stručné, jsem udělal tlusté dílo. Délka, kterou by měl i pouhý výtah, mi brání, abych z něho sem cokoli vložil, ale je nutné si jej přečíst v Dokladech, aby bylo možno porozumět sporu, o němž budu mluvit a jehož vysvětlení by zde bylo příliš dlouhé. Předpokládám tedy, že jej budu vyprávět někomu, kdo četl údajně *Stručný spis o formách* atd., který je v Dokladech.

Vévoda z Noailles a já jsme při úvahách o věci oba brzy zpozorovali, že je jeden bod, v němž se neshodujeme. Já jsem soudil, že je možno použít jen vévodů-pairů, ba i vévodů verifikovaných, a také korunních hodnostářů. Vévoda z Noailles se domníval, nebo se chtěl domnívat, že je k nim třeba přibrat guvernéry provincií a rytíře řádu, a to kvůli šlechtě, u níž si z toho — jak jsem později až příliš dobře poznal — chtěl už tehdy udělat zásluhu.

Přeli jsme se. Namítl jsem mu bezmocnost generálních stavů, kterou sám přiznával, a tedy i bezmocnost šlechty, která je jen druhým ze tří stavů, z nichž se skládají, a tím spíš tak nepočetného výběru z tohoto druhého stavu. Připomněl jsem mu, že vévodové a korunní hodnostáři sami patří k témuž druhému stavu, ačkoli jsou díky svým lénům a úřadům nutně způsobilí k tomu, co přesahuje moc generálních stavů, které mají jen tu moc, že předkládají králi představy a prosby provincií, jež je vysílají, a návrhy na nápravu potřeb a strastí, s nimiž je provincie pověřily, aby je předložily králi k posouzení. Upozornil jsem ho, jak malou osobní váhu by přidali ti, které chtěl připustit, i kdyby připustitelní byli — ne že by měli být vyloučeni, kdyby mohli vyloučeni nebýt, ale protože svou povahou připustitelní nejsou, není čeho litovat; a že se velmi mýlí, domnívá-li se, že šlechtě zalichotí připuštěním, jaké navrhuje, protože jí může zalichotit jen tehdy, bude-li připuštěna ona sama, nikoli v osobě těch, kdo by byli připuštěni jako guvernéři provincií a rytíři řádu z titulu svého postavení, nýbrž jedině v osobách těch, které by jí samé bylo dovoleno zvolit a vyslat. Dodal jsem, že první ze tří stavů, duchovenstvo, by se pak nechtělo spokojit s duchovními pairy, když se šlechta nespokojí s vévody a korunními hodnostáři, ačkoli jsou z téhož jejího stavu; že by z toho nutně vyplynulo, že i třetí stav, a zvláště parlamenty, by měl tentýž nárok, a tím zdánlivě oprávněnější, že na rozdíl od prvních dvou stavů by z jeho řad byl osobně připuštěn jen kancléř, který k němu navíc jako by už nepatřil díky svému korunnímu úřadu; že by se tím tedy vše vrátilo ke generálním stavům, to jest k něčemu, co nemá žádnou autoritu a co se ukázalo neproveditelné. Na tyto důvody pan z Noailles neodpověděl ničím jiným než tím, že je vhodné uctít guvernéry provincií a rytíře řádu; a já jsem odpověděl, že ve věci takové povahy nejde ani o vhodnost, ani o úslužnost, ale o neotřesitelnou trvalost — danou zákonností — aktu, který má být učiněn, aby zajistil klid království, postavení princů královského domu v nástupnictví na trůn a důvěru mocností, s nimiž nebylo možno uzavřít mír jinak než tak, že se navždy zajistí pokoj Evropy; a toho že lze dosáhnout jen tehdy, omezíme-li se při zákonu, který se má vydat, na ty, kdo k tomu mají moc, a vystříháme-li se toho, abychom jej učinili neplatným tím, že bychom jako zákonodárce připustili ty, kdo nemají nic, co by je za ně mohlo učinit.

Panu z Noailles posloužilo místo odpovědí a důvodů mnoho ducha, řečí a výmluvných slov. Připustil, že lze zůstat u mého názoru; a přesto o tom chtěl se mnou o dva dny později mluvit znovu. Když viděl, že důvody neuspěje, rozhodl se zkusit to autoritou. Šel promluvit s vévodou z Chevreuse, aniž mi o tom řekl slovo. Doufal, že ho získá svou výřečností a že až ho bude mít na své straně, strhne s sebou vévodu z Beauvilliers, a věc tím bude rozhodnuta. A skutečně pana z Chevreuse přesvědčil; ten při vší své učenosti neměl na paměti věci tak dávno zapomenuté, protože nebylo třeba se k nim uchylovat. Pan z Chevreuse o tom se mnou mluvil; a z toho jsem se dozvěděl, že ho pan z Noailles o našem sporu zpravil, i když se ho přesto neodvážil požádat, aby to přede mnou udržel v tajnosti.

Pan z Chevreuse, při vší učenosti, všech vědomostech a vší bezelstnosti, jaké jen člověk může mít, měl sklon uvažovat scestně. Jeho duch, vždy geometrický, ho podle pravidel sváděl z cesty, jakmile vycházel z mylného principu; a protože měl nesmírnou lehkost a mnoho přirozeného půvabu ve vyjadřování, oslňoval a strhával s sebou i tehdy, když bloudil nejvíc, poté co oslnil sám sebe a přesvědčil se, že má pravdu. To se mu stávalo ve vedení jeho vlastních domácích záležitostí, které se domníval ustavičně rozmnožovat a pak napravovat, a které geometricky, podle pravidel a důkazů, zničil, a to ho přivedlo k tak naprostému úpadku, že by umřel hlady, nebýt guvernérství v Guyenne, a po něm i paní z Chevreuse, které nezůstalo nic než penze třiceti tisíc livrů, kterou jí král vyměřil z platu tohoto guvernérství. V jiných záležitostech jsme ho na příslušných místech viděli, jak se staví za pana z Luxembourgu, za d'Antina, za nejpřeludnější nároky, jak se sám kolébá ve snech o starobylosti Chevreuse, o kardinálu Lotrinském a o svém nástupnictví v hodnosti Chaulnes, a to vše silou mylných úvah naroubovaných jedna na druhou, vždy po způsobu geometrů a v té nejlepší víře na světě. To se mu tedy přihodilo i v této záležitosti. Přeli jsme se, nepřesvědčili jsme jeden druhého; bylo však třeba, abychom se všichni ustálili na jednom nebo druhém mínění a pak podle toho postupovali. Vévoda z Noailles už na mě nenaléhal, protože počítal s panem z Beauvilliers, když už získal pana z Chevreuse. Já jsem z mé strany zbytečný spor nevyhledával, ale pokládal jsem za svou povinnost zpravit o této názorové roztržce ostatní tři. Ač byl svazek vévodů z Charostu a z Humières s vévodou z Noailles jakkoli těsný — u prvně jmenovaného od spříznění, k němuž došlo sňatkem jeho jediné dcery s vévodou z Grammontu, a u Charosta hlavně od té doby, co byl kapitánem tělesné gardy —, nedalo mi práci získat je na svou stranu. Vévoda z Noailles se snadno utěšil tím, že nepřesvědčil dva muže, o nichž si nemyslel, že by mohli převážit misky vah; a měl pravdu, když se domníval, že se my tři podřídíme autoritě, jestliže pan z Beauvilliers, jak nepochyboval, bude stržen vévodou z Chevreuse. Pan z Chevreuse mi tedy navrhl, aby se věc projednala v přítomnosti pana z Beauvilliers a aby se všichni podřídili té straně, ke které se přikloní. Svolil jsem s potěšením a ručil jsem za pány z Charostu a z Humières. Vévoda z Noailles, který počítal, že tím zvítězí, rovněž přijal. Už jsem o tom sporu s panem z Beauvilliers mluvil, ale jen zběžně; pan z Chevreuse rovněž. Pan z Beauvilliers, který byl tehdy velmi zaměstnán záležitostmi, nechtěl zbytečně ztrácet čas a jednomu i druhému z nás řekl, že je třeba se sejít a tam rozhodnout a dohodnout se na důvodech obou stran; a na tom základě nám pan z Chevreuse, vévodovi z Noailles i mně, každému zvlášť, navrhl, abychom se podřídili názoru, k němuž se přikloní pan z Beauvilliers. Vévoda z Noailles se mnou potom o tomto návrhu pana z Chevreuse mluvil. On i já jsme jej předložili vévodům z Charostu a z Humières, kteří s ním snadno souhlasili. Věc spěchala a Angličané chtěli vědět, na čem jsou. Pan z Beauvilliers jako ten nejzaměstnanější nám tedy neotálel poskytnout odpoledne, o němž předpokládal, že bude nejvolnější, a chtěl, abychom se sešli v malém pokoji bytu

vévody z Chevreuse, který byl v přízemí v úrovni Fontánového nádvoří, na straně nejbližší kapli, pod částí bytu královny matky. Přišli jsme všichni skoro současně.

Pan z Beauvilliers nechtěl, aby se o tom, proč jsme se sešli, řeklo jediné slovo, dokud nebudou přítomni všichni. Potom požádal společnost, aby se pustila do věci. Bylo na tom, kdo chtěl připustit, aby začal a předložil své důvody, a na tom, kdo chtěl vyloučit, aby je vyvracel; ten tedy mohl mluvit jen po těch druhých. Po krátkém slovu o tom, proč jsme se sešli, se tak pan z Beauvilliers podíval na vévody z Chevreuse a z Noailles a požádal je, aby vyložili, co mají říci. Strhl se mezi nimi krátký zápas ve zdvořilosti, kdo se ujme slova. Pan z Chevreuse je chtěl přenechat panu z Noailles, od něhož pocházel názor, který přijal za svůj. Pan z Noailles z úcty k věku a ke staršinství, k jeho vědomostem, a ještě víc s ohledem na účinek, jaký od něho očekával u vévody z Beauvilliers, mu naprosto chtěl slovo přenechat. Pan z Chevreuse se ho tedy ujal; a abych toto vyprávění neprotahoval, řeknu krátce, že jsem nikdy neviděl hájit špatnou věc s takovým půvabem, duchem, výmluvností a elegancí; a jestliže v důvodech chybělo všechno, dokonalost přednesu a vší pomoci, jakou může poskytnout duch a učenost, byla úplná.

Z nás tří stejného názoru — řeknu otevřeně — připadlo odpovídat mně; měl jsem mezi nimi staršinství, sepsal jsem spis, byl to můj názor, který se stal názorem obou ostatních. Ujal jsem se tedy slova na řadě já a začal jsem rozpaky a studem, jaký pociťuji, že jsem nucen hájit mínění opačné k mínění vévody z Chevreuse, jemuž jsem o to méně šetřil chválou, ohledy a projevy úcty, oč pevněji jsem byl odhodlán nešetřit ho v důvodech. Řekl jsem také krátké a lehké zdvořilé slovo panu z Noailles a pak jsem přešel k věci. Ovládal jsem ji dost na to, abych ovládal i sám sebe. Tón, výrazy, všechno bylo odměřené a skromné; ale důvody, odpovědi a vyvrácení byly vymrštěny s krajní silou, a tu a tam krátké projevy úcty a poklony panu z Chevreuse a nic vévodovi z Noailles. Mezi jinými důvody jsem nezapomněl upozornit, že guvernéři provincií a rytíři řádu, jimiž se král dává doprovázet na svém *lit de justice*,[11] tam zasedají jen na lavici baillis, to jest za radami parlamentu, na straně u oken; že tam jsou bez hlasu, i jen poradního, to jest úplně beze slova; a že tam zůstávají stále s nepokrytou hlavou. Tento kontrast s pouhými radami parlamentu, kteří mají své místo i hlas, jsem rozvedl obšírně, stejně jako kontrast mezi obyčejným *lit de justice*, kde jde nanejvýš o registraci ediktů a královských prohlášení, a jen velmi zřídka o nějaký výklad nebo drobné zákonodárství v otázkách práva či obyčeje, které se u různých soudů chápou různě, a zákonodárstvím tak závažným jako toto, které se týkalo ničeho menšího než nástupnictví na trůn a mělo v něm zavést pořádek po tolik staletí neznámý, odporující praxi tolika staletí, stálé a nepřetržité, a který na úkor všech

11. **Vysvětlivka:** *Lit de justice* bylo slavnostní zasedání parlamentu za osobní přítomnosti krále, při němž král dával registrovat edikty a prohlášení.

zákonů států i soukromých rodin vylučoval z trůnu celou starší větev, jako taková plně uznávanou, ve prospěch mladších.

Ačkoli jsem se omezoval, jak nejvíc to bylo možné, důležitost látky, a ještě víc nutnost rozplést, učinit hmatatelnými a zodpovědět sofismata, vývody a kličky, v nichž vévoda z Chevreuse vynikal a které dovedl zastřít zdáním prostoty a správnosti díky jasnosti, lehkosti a přirozenému půvabu svého projevu, mě přiměly mluvit déle, než bych byl chtěl. Během našich dvou řečí panovalo naprosté ticho a pozornost přítomných byla krajní. Především pan z Beauvilliers z nich neztratil ani slovo. Když jsem skončil, chtěl pan z Noailles něco říci: nebylo to nic, co by si zasloužilo odpověď. Pan z Chevreuse se znovu ujal slova, ale jen jako lehké opakování toho, co už řekl. Pan z Beauvilliers ho nenechal dojít daleko, přerušil ho, řekl mu, že to, co opakuje, už bylo slyšeno, a zeptal se ho, zda má říci něco nového. Pan z Chevreuse připustil, že nových důvodů nemá. Pan z Noailles, aniž čekal na otázku, dal pokynem úklony najevo, že je nemá také.

Vévoda z Beauvilliers se podíval na vévody z Charostu a z Humières, jako by se jich ptal na názor, a ti dvěma slovy řekli, že jsou na mé straně víc než kdy jindy. Tu jsem uviděl div, který mě uvedl do nejvyšších rozpaků a který mě vskutku zahrnul zahanbením. Pan z Beauvilliers velmi několika slovy shrnul podstatu věci a rozdíl obou názorů; a pak se náhle tento muž tak odměřený, tak moudrý, tak skromný, tak zvyklý být s vévodou z Chevreuse v smýšlení i ve všem jedno a podřizovat se mu, proměnil v jiného člověka. Zrudl a zdálo se, že se jen s námahou ovládá. Řekl, že nechápe, jak lze v tom, co nás rozděluje, smýšlet jako pan z Chevreuse, vyložil důvody stručně, ale aniž by vynechal cokoli podstatného, odhalil sofismata s přesností a krajní důkladností; a pak (a v tom je ten div a v tom mě zdrtil stud) se na pana z Chevreuse vrhl jako sokol a jednal s ním jako učitel s malým žákem, který přinese úlohu plnou těch nejhrubších chyb, a všechny mu je s pokáráním ukazuje. Nebudu se šířit o řeči tak vzrušené, v níž nebylo nic opomenuto. Závěr zněl podle mého názoru. Pan z Chevreuse, malý jako žák před svým učitelem, v rozpacích, zahanbený, ale bez rozčilení, krátce souhlasil. Pan z Noailles, ohromený tak, že nevěděl, kde je, zůstal němý.

Když vstával, pan z Beauvilliers se na nás na všechny podíval, aby rozhodnutí potvrdil, a řekl: „Pánové, je tedy mezi námi všechno dohodnuto a přijímá se názor pana ze Saint-Simon," a to s výrazem, který se už blížil jeho obvyklému. Páni z Chevreuse a z Noailles odpověděli, že se mu podřizují; a sotva to slovo zaznělo, vyšel jsem, aniž jsem komukoli řekl slovo, a odebral jsem se do svého pokoje v nejvyšším úžasu, ne z toho, že můj názor zvítězil, ale ze způsobu, jakým se to odehrálo. Krátce poté, co jsem byl ve svém pokoji, přišli tam vévodové z Charostu a z Humières plni téhož úžasu a docela rádi z té dlouhé a prudké výtky. Já, kvůli němuž k ní došlo, jsem z ní byl nanejvýš zarmoucen. Vévoda z Noailles, k němuž se pan z Beauvilliers za celou svou řeč ani jednou neobrátil, ale jemuž už předtím dal najevo, že spis vydávaný za

jeho vlastní, který si dal tolikrát psát a přepisovat, mu připadá žalostný, byl rozezlen, že byl tak důkladně poražen v osobě pana z Chevreuse, a to se mu přes všechno jeho umění nepodařilo před námi dobře skrýt. Pokud jde o pana z Chevreuse, jemuž jsem se den nebo dva vyhýbal, nebylo na něm nikdy nic znát a zůstal vůči panu z Beauvilliers i vůči mně stále stejný, s mírností, prostotou, upřímností a přirozeností opravdu úctyhodnými.

Kapitola jedenáctá

Porady o formách odřeknutí mezi vévodou z Beauvilliers a mnou. — Podstatný rozdíl v platnosti mezi odřeknutím španělského krále a odřeknutím vévodů z Berry a z Orléans. — Král nesnese žádnou jinou formu než obyčejnou registraci. — Krajní trápení vévody z Beauvilliers nad tím, co mu předkládám. — Vévoda z Beauvilliers je čím dál víc v úzkých. — Navrhuji mu neslýchaný způsob, jak z toho ven. — Zcela se podřizuji vévodovi z Beauvilliers. — Mocné prostředky vévodů z Berry a z Orléans, jak podpořit spravedlivé a platné formy ve svůj prospěch. — Přiměji vévody z Berry a z Orléans, aby nechali krále upravit formu odřeknutí bez jakéhokoli odporu. — Povaha, postavení a šibalství Nancrého. — Nebylo jeho a Torcyho zásluhou, že mi u krále kvůli odřeknutím nezpůsobili krutou nepříjemnost. — Vévodové z Hamiltonu a z Aumontu velvyslanci ve Francii a v Anglii. — Velké pocty tomu druhému, který je před svým odjezdem sám jediný jmenován rytířem řádu. — Původ a smrt vévody z Hamiltonu. — Vévoda ze Shrewsbury velvyslancem ve Francii. — Bailli z La Vieuville velvyslancem Malty místo zesnulého bailliho z Noailles. — Letmá návštěva bavorského kurfiřta ve Fontainebleau. — Návrat krále přes Petit-Bourg do Versailles. — Odjezd vévodkyně z Alby do Španělska. — Abbé z Castillonu; kdo to byl. — Ožení se s ní, a jeho vzestup. — La Salle; jeho původ, jeho povaha, jeho vzestup, jeho sňatek. — Několik starých a krátkých historek.

Potom bylo na pánech z Chevreuse a z Beauvilliers, ale hlavně na tom druhém, aby uvážili, jak se do toho pustí, aby se odvážili předložit králi návrh, který by shledal tak urážlivým pro onu moc, kterou zbožňoval a na jejíž zbožštění vynaložil celou svou vládu. Nechali mě v nevědomosti o tom, co se v té věci odehrálo, a já jsem nepovažoval za správné vypáčit to z tak úctyhodných přátel, kteří ke mně ostatně chovali nejdokonalejší důvěru — ať už se ve chvíli, kdy na to přišlo, neodvážili návrh přednést, když půdu dobře oťukali a prozkoumali, což mi dalo tušit jejich mlčení vůči mně, ať už byli odmítnuti bez naděje. Ke konci pobytu ve Fontainebleau mi pan z Beauvilliers oznámil, že král na ty formy nikdy nepřistoupí a že nechce slyšet o ničem jiném než o prosté registraci odřeknutí v parlamentu[1], nanejvýš o tom, že k ní budou povoláni oba dotčení princové a pairové; a ani za to by prý nechtěl ručit.

Řekl jsem mu, že v tom jako ve všem je pánem král, ale že to nebude mít žádnou platnost; že spojenci by byli hodně prostoduší, kdyby se s tím spokojili, a oba do-

1. **Vysvětlivka:** Velká Británie podmínila mír tím, že se Filip V. za sebe a své potomky zřekne nástupnictví ve Francii a vévoda z Berry a vévoda z Orléans nástupnictví ve Španělsku, aby obě koruny nemohly připadnout jednomu panovníkovi. Odřeknutí byla v březnu 1713 zaregistrována v pařížském parlamentu za přítomnosti obou princů a pairů a stala se součástí utrechtského míru.

tčení princové ještě víc, neboť jim to podřezává hrdlo. Ten výraz ho polekal, a tak jsem se vysvětlil. Řekl jsem mu tedy, že ta odřeknutí jsou dvojí a vzájemná; že ve Španělsku je forma veškerého zákonodárství pevná a uznávaná; že táž forma slouží i k uznání krále a jeho dědice, k jeho uvedení na trůn, ke skládání přísah jemu, zkrátka ke všemu nejvznešenějšímu a nejvelebnějšímu, co se má projednat; že tou formou jsou generální stavy známé pod jménem *las cartes*[2], kde zasedají grandové, preláti, šlechta, rady, soudní dvory a poslanci měst, kde předsedá král a kde je vše, co se tam usnese, nezvratné; že právě tam projdou odřeknutí pana vévody z Berry a pana vévody z Orléans, budou přijata a zapsána jako zákon, neodvolatelně pro ně i pro jejich potomstvo, nehledě k tomu, že moc španělských králů, formami vázaná jen málo nebo vůbec, je mohla vyloučit z nástupnictví, tak jako prostá závěť Karla II.[3] povolala k jeho korunám Filipa V.; že je z toho jasné, že vyloučení pana vévody z Berry a pana vévody z Orléans ze španělského nástupnictví nebude chybět nic k veškeré zákonnosti a jistotě, jakou mu lze dát, kdežto vyloučení španělského krále a jeho potomstva z francouzské koruny nezíská ani ten nejmenší stupeň platnosti. Připomněl jsem mu důvody, které ho přesvědčily o nutnosti forem, jež jsem navrhl a které tolik schválil u vévody z Chevreuse, jenž byl rovněž téhož mínění, až na onen malý dodatek, který si vymyslel vévoda z Noailles a který on tak rozhodně odmítl; že z toho všeho vyplyne, že oba princové a jejich potomstvo zůstanou neodvolatelně vyloučeni z jakéhokoli nároku na španělskou korunu, kdežto španělský král a jeho potomstvo si podrží všechna svá práva na korunu francouzskou, protože jeho odřeknutí, učiněné z jeho strany v dobré víře, bude postrádat odřeknutí francouzského národa vůči němu a jeho potomkům, a nebude tudíž ničím jiným než planým klamem, který nikdy nemůže vévodům z Berry a z Orléans zjednat žádné právo na újmu anjouské větve, starší, než je jejich. Rozhovor byl dlouhý; pan z Beauvilliers zůstal přesvědčen, ale bez naděje, pokud jde o krále.

Nazítří jsme se sešli znovu. Vyložil mi naléhavou potřebu míru, neustálé naléhání Angličanů ohledně odřeknutí a nemožnost přemoci krále v bodě, který mu byl tak citlivý jako jeho jediná a výhradní moc; že protože registrace mírových smluv je obvyklá a nesměřuje k tomu, aby jeho moc potvrzovala jiná moc, nýbrž jen k tomu, aby ji vyhlásila, svolí z toho důvodu k registraci odřeknutí jakožto nedílné součásti mírové smlouvy; že by dokonce bylo těžké získat ho pro to, aby se konala odděleně od registrace samotné smlouvy, tedy aby se konaly dvě registrace místo jediné registrace smlouvy; a že předvídá nesmírnou obtíž dosáhnout, aby k ní byli povoláni —

---

2. **Vysvětlivka:** Saint-Simon tu zkomolil slovo *las cortes*, označení stavovských shromáždění španělských království. Filip V. své odřeknutí francouzské koruny učinil v Madridu v listopadu 1712 a předložil je cortes ke schválení.

3. **Vysvětlivka:** Karel II. (1661–1700), poslední španělský Habsburk, chorý od dětství; zemřel bezdětný 1. listopadu 1700 v Madridu a závětí z října 1700 odkázal celou monarchii Filipovi, vévodovi z Anjou, vnukovi Ludvíka XIV.

ne oba princové, protože šlo o ně a o to, aby jejich přítomnost dodala jejich odřeknutí váhy, a Angličané by se jinak nespokojili, ale aby k ní byli povoláni pairové; a to pro tu krajní přecitlivělost na vlastní moc, kterou by vylekalo, kdyby se mu navrhovala věc při registraci smluv neobvyklá, a kterou by naježilo podezření z moci, jež by tu jeho potvrzovala. Pan z Beauvilliers dodal, že odkladem by krále o formách skutečně nezbytných stejně víc nepřesvědčili; že zatím je pro mír všeho se obávat — nesmírné nevole Heinsia a jeho strany, která vládla Spojeným provinciím a mír nechtěla, i zoufalství rakouského domu a všech, kdo se k jeho zájmům přidali, a kteří dělali nemožné, aby jednání zadrhli a rozbili; že pro všechny tyto tak naléhavé úvahy, které mě zapřísahal vzít za své, mě zároveň zapřísahá, abych pro ně získal i oba prince a přesvědčil je, aby se podvolili naprosté nutnosti. Odpověděl jsem, že je na nich, jichž se věc týká, aby se rozhodli sami, a ne na mně, abych se cítil povolán, nebo spíš abych zneužil jejich důvěry ve věci nejdůležitější a nejpodstatnější, jaká se mohla týkat jich a celého jejich potomstva; že jsem jim dokázal, jaké formy odřeknutí španělského krále francouzské koruny jsou jediné, na jejichž platnost a trvalost se mohou spolehnout; že jim nemohu mluvit jinak; že vše, co mohu, je litovat, že nemají po ruce jiného rádce než mne v tak zásadní záležitosti, který by jim mohl navrhnout něco lepšího; ale že jelikož mi mé slabé světlo neukazuje nic jistého kromě forem, o něž jde, nemohu před nimi zamlčet celou jejich nezbytnost.

Vévoda z Beauvilliers se vrátil k nemožnosti, pokud jde o krále; já k tomu, že to není moje věc, ale věc obou princů; a že kdyby dali poučit Angličany a přesvědčili je, což bylo snadné a jisté, že oni sami, princové, nenajdou žádnou jistotu jinde než v navržených formách, Angličané by kvůli bezpečnosti Evropy a míru stáli pevně a nakonec by krále donutili, aby jim vyhověl, jednak kvůli naléhavé potřebě míru, jednak aby nenechal Evropu uvěřit, že se tou předstíranou přecitlivělostí na vlastní moc chce vysmát celé Evropě, a zvlášť Angličanům, jimž vděčil za mír tak nečekaný a tak nutný, a oslnit je planou registrací, která by anjouské větvi ponechávala všechna její práva a možnost, kdyby k tomu došlo, nosit zároveň obě koruny, francouzskou i španělskou, po tolika krvi prolité, aby se tomu zabránilo. Tato řeč, pravdivá a pádná, vévodu z Beauvilliers podivuhodně vyděsila; řekl mi všechno, co mohl; já jsem mlčel. Tak jsme se rozešli.

Když jsem se nazítří ráno oblékal, poslal mě poprosit, abych k němu přišel. Řekl mi, že v té úžině, v níž jsem ho zanechal, nemohl celou noc spát. Znovu mě přemlouval, já jsem zůstal pevný a rozhovor skončil teprve kvůli hodině zasedání rady. Při loučení mě požádal, aby se mnou mohl zase mluvit nazítří u sebe ve stejnou hodinu. Byl jsem v opravdové úzkosti, že se takto poprvé vzpírám muži, kterého jsem celý život považoval za svého otce a svou věštbu a k němuž má vnitřní úcta, něha mého srdce, obdiv mého ducha a vděčnost za vše, co udělal, aby mě vynesl co nejvýš u dauphina, jen umocňovaly co nejúplnější poddajnost vůči němu. Našel jsem ho v ještě trápenějším stavu, než v jakém jsem ho opustil den předtím. Opakoval tytéž

důvody. Zatímco mluvil, mluvil jsem sám k sobě a nakonec jsem se rozhodl vymanit se z toho rozpolcení, v němž jsem se nacházel.

Najednou jsem ho přerušil a s planoucím pohledem jsem mu řekl: „To je mlácení prázdné slámy, pane, opakovat pořád tytéž věci; ušetřete se té námahy, protože Vám prohlašuji, že mě nikdy nepřesvědčí; zvolte však jinou cestu. Jste dávný státní ministr a velmi bohabojný muž, a neřeknu mnoho, když přiznám, že v obojím za Vámi daleko zaostávám. Celý život jsem Vás považoval za svého otce, protože jste mi jím laskavě chtěl být, a má úcta a má důvěra z Vás také vždycky činily mou věštbu. Chci Vám toho dát nejvýraznější znamení a ten nejjedinečnější důkaz, jaký lze člověku dát a jaký bych bez jakékoli výjimky nedal žádnému jinému člověku na zemi, v jakékoli věci. Hleďte, pane, skončeme to; nechte všeho rozumování, protože, opakuji, mě nikdy nepřesvědčíte; zvolte však cestu autority a bez jakéhokoli rozumování mi řekněte zpříma a jasně dvěma slovy: ‚Chci, abyste udělal to a to.' Neodpovím ani slovo; a proti svému úsudku, proti svému nejvnitřnějšímu přesvědčení, proti celému dílu, které jsem vybudoval a které je úplně dokončeno, poslechnu jako dítě a nezanedbám nic, abych zbořil vše, co jsem vystavěl a o čem jsem přesvědčil, aniž bych byl byť na okamžik přesvědčen méně, než jsem kdy byl, a vynaložím všechno, co je ve mně, abych oba prince přivedl ke všemu, co mi budete chtít předepsat; ale nic bez *chci to a vyžaduji to*. Rozumíte věcem státu daleko víc než já, ve zbožnosti a v rozhledu mě převyšujete, je-li to možné, ještě víc; spolehnu se na to a obětuji Vám své nejdražší city a své nejvnitřnější přesvědčení." Během této řeči jsem měl oči upřené do jeho; zvlhly mu slzami. Nikdy jsem neviděl člověka tak zahleděného do sebe ani tak dojatého. Vrhl se mi kolem krku a sotva promluvil: „Ne," řekl mi, „to je příliš, to není spravedlivé, k tomu nemohu svolit." — „Přesto," odvětil jsem, „to, co je sporné mezi Vámi a mnou, nemůže skončit jinak. Nečekejte nic od rozumování, ale počítejte se vším od autority." Na toto nové opakování mého prohlášení odpověděl tisícem něžných slov, slov člověka dojatého do hloubi srdce; a nakonec mi řekl, že si ten den vezme na to, aby to dobře uvážil, a nazítří ve stejnou hodinu a na stejném místě mi řekne, k čemu dospěl. Vrátil jsem se tedy na tu schůzku. Začal vším, co je přátelství s to vyjádřit a co je s to vyjádřit pokora tak velkého a bohabojného muže, kterého velikost mé oběti děsila a který cítil celý její dosah. Řekl mi, že na nic jiného nemyslel včera ani celou noc, kdy nemohl spát; že neví, jak se odhodlat vzít na sebe, co jsem mu navrhoval, a zneužít mé poddajnosti do tak neslýchané míry; a odtud se chtěl vrátit k rozumování. Přerušil jsem ho: „Odcházím, pane," řekl jsem mu a udělal jsem pohyb, jako bych chtěl vstát; „rozumování už neposlouchám; čekám na Vaše rozhodnutí: buď mi ponechte volnost vůči oběma princům, nebo rozhodněte dvěma slovy s autoritou; a vyžente si dobře z hlavy, že by tohle mohlo skončit jinak." Chvíli neodpovídal a já mlčel. Oči se mu znovu zalily slzami. Vrhl se ke mně, aniž co řekl, celý ponořený do sebe. Potom se na mě něžně podíval: „Když tedy není jiné cesty a Vy to bezpodmínečně chcete," řekl mi, ale se skromností, ba se studem,

který se nedá popsat, „musím se tedy chopit jediného východiska, které mi nechávate, ať mě to stojí jakkoli mnoho. Vyžaduji tedy od Vás, abyste se pokusil zbořit, co jste udělal, ne že by to nebylo dobré, ale protože na to král nikdy nepřistoupí a my musíme mír dovést do konce; a abyste oba prince přivedl k tomu, aby se spokojili s registrací za své přítomnosti a za přítomnosti pairů.“ — „Chcete to, pane,“ odvětil jsem, „budete poslechnut. Z mé strany nic nezanedbám; čas od času Vám podám zprávu o tom, co jsem v tom smyslu udělal. U toho pevně zůstaňme, a hlavně už žádné zbytečné rozumování.“ Znovu mě něžně objal, řekl mi vše, čím mi mohl vyjádřit, jaký účinek má na jeho srdce a ducha tak mimořádné odevzdání poddajnosti a jak hluboce jím zůstane proniknut po celý život. Tento rozhovor byl ze všech zdaleka nejkratší a rozešli jsme se.

Úkol, který jsem na sebe bral, byl velmi podivný; rozdmýchával jsem oheň, mluvil jsem o rozumu, pravidlu, zákonech, právech, spravedlnosti a nejhmatatelnějším zájmu, a plně jsem přesvědčil a utvrdil; zbývalo už jen toho využít u Angličanů, kterým se nemohla zamlouvat tak beztvará a povrchní pečeť pro odřeknutí tak důležitá pro celou Evropu i pro ně samé, jakou byla prostá registrace, obvyklá u všech smluv, která žádnou z nich neučinila trvalejší. Neustále uváděli porušení odřeknutí královny[4] ihned po smrti jejího otce, krále Filipa IV., které Španělsko stálo tak velké odtržení Nizozemí a celého Franche-Comté, ačkoli ta odřeknutí byla zaregistrována v parlamentu v rámci Pyrenejského míru a ačkoli je král osobně odpřisáhl a podepsal tváří v tvář králi, svému tchánovi, v přítomnosti obou jejich prvních ministrů a obou dvorů, které byly jejich aktéry i svědky na Bažantím ostrově neboli ostrově Konference. Nedalo se popřít, že ta slavnostnost měla úplně jinou sílu než prostá registrace smlouvy v parlamentu a než registrace odřeknutí zvlášť, o kterou nyní šlo; a přesto se nedalo popřít ani náhlé vpadnutí krále do Flander a do Franche-Comté ihned po smrti krále, jeho tchána, aby se zmocnil práv královny, o nichž dal vydat spisy, navzdory odřeknutí.

Sami Angličané viděli podle dělicí smlouvy, jejímž hlavním iniciátorem byl jejich král Vilém III.[5], co si ve Francii myslí o odřeknutích královny, když už nešlo jako kdysi o prosté nároky na krále, jejího bratra, navzdory všeobecnosti jejích odřeknutí,

---

4. **Vysvětlivka:** Marie Terezie Španělská (1638–1683), dcera Filipa IV., manželka Ludvíka XIV. od roku 1660; při sňatku se podle Pyrenejského míru zřekla nároků na španělské dědictví. Zemřela 30. července 1683 ve Versailles po krátké nemoci (absces v podpaží); z jejích šesti dětí přežil dětství jen Monseigneur. Po smrti Filipa IV. (1665) uplatnil Ludvík XIV. její nároky v devoluční válce (1667–1668).

5. **Vysvětlivka:** Vilém III. Oranžský (1650–1702), místodržitel Spojených provincií a od roku 1689 anglický král, hlavní protivník Ludvíka XIV.; sjednal s Francií dělicí smlouvy o španělském dědictví (1698 a 1700). Zemřel 19. března 1702 na zápal plic po pádu z koně; manželství s Marií II. Stuartovnou († 1694) bylo bezdětné.

nýbrž o nástupnictví v celé monarchii; a celá Evropa, s výjimkou císaře[6], považovala tu dělicí smlouvu za velmi výhodnou v tom, že se v ní Francie spokojovala s částí španělské monarchie, kterou se domnívala moci si nárokovat celou navzdory odřeknutím. K té celé se vrátila díky nečekané závěti Karla II. a díky přání celého španělského národa; a šlo přinejmenším o to, aby se způsobem pevným — k čemuž tyto příklady činily Angličany a jejich spojence tím přecitlivělejšími a obezřetnějšími — zabránilo tomu, aby tentýž francouzský princ mohl v jakémkoli případě vládnout oběma monarchiím a ovládat Evropu tak hrozivou mocí. Angličané nezapomněli, jakou formou rozsudku získal Filip z Valois francouzskou korunu na základě salického zákona proti jejich králi Eduardovi III., který byl mnohem bližší skrze svou matku, dceru Filipa Sličného a sestru králů Ludvíka X. Svéhlavého, Filipa V. Dlouhého a Karla IV. Sličného, kteří zemřeli bez mužského potomstva a kteří byli bratranci Filipa z Valois, neboť byli syny dvou bratrů[7]. Angličané nemohli zapomenout, že Eduard III. uznal moc soudců a platnost rozsudku natolik, že ho ani nenapadlo jej napadnout, že Filipovi z Valois 6. června 1329 v amienském kostele osobně složil hold za to, co držel od francouzské koruny, a že teprve po nějaké době ho napadlo vrátit se se zbraní v ruce proti právu, které uznal, podněcován pletichami proslulého Roberta z Artois, rozhořčeného tím, že byl soudně odmítnut se svým nárokem na hrabství-pairii Artois, v jehož důstojenství a držbě byla potvrzena jeho teta z otcovy strany Mahaut, a navíc zneuctěného důkazem padělku a rozsudkem vyneseným na základě čtyř listin, které dal vyrobit a předložit; to ho vehnalo do náruče Eduarda III., aby se za svůj nezdar pomstil na svém králi a své vlasti. Tolik toho nebylo třeba u lidí tak zvyklých a tak lpících na zákonných a soudních formách, jako jsou Angličané, aby je to přimělo žádat všechny ty formy, které jediné mohly pevně stvrdit odřeknutí tak důležitá pro ně a pro celou Evropu, a v nichž se jejich spojenci spoléhali na ně a na jejich vlastní zájem, ve smlouvě, které se nakonec zmocnili.

Kdyby byli poučeni a pevně přesvědčeni, bylo by na panu vévodovi z Berry a panu vévodovi z Orléans, aby je nechali jednat, aby se v ničem neukazovali, aby králi ponechali podezření, která by chtěl pojmout, ale aby se dobře vyvarovali všeho, co by mu k nim v tomto ohledu mohlo dát podnět; v každém případě, když by velmi pozorně předcházeli všem možným důkazům, aby se jeden jako jeho vnuk, druhý jako jeho synovec utěšili nad výčitkami bez důkazů a nad jeho rozladěním pevností, s jakou by si zajistili vzájemnou platnost svých odřeknutí a odřeknutí španělského

6. **Vysvětlivka:** Císař Leopold I. (1640–1705), císař od roku 1658, otec Josefa I. a arcivévody Karla, pro něhož žádal celé španělské dědictví; zemřel 5. května 1705 ve Vídni.

7. **Vysvětlivka:** Po smrti Karla IV. (1328) připadla koruna Filipovi VI. z Valois, synovi Karla z Valois, bratra Filipa Sličného; Eduard III. Anglický, syn Filipovy dcery Isabely, byl odmítnut, protože ženy nemohly korunu předat. Robert III. z Artois, poražený ve sporu o hrabství Artois se svou tetou Mahaut a usvědčený z padělání listin, uprchl do Anglie a podněcoval Eduarda k válce, z níž vzešla stoletá válka.

krále, neboť král by v takovém případě neměl jinou volbu než snést formy, které by Angličané vyžadovali, nebo mír zmařit, a pak by žádná odřeknutí nebyla, a pokračovat ve válce, kterou ovšem už nebyl s to vést.

Všechny tyto věci jsem měl dobře na paměti, dobře jsem je vštípil oběma princům a byli o nich dobře přesvědčeni. Zbořit to dílo byl smutný podnik. Přesvědčovat proti vlastnímu přesvědčení je podivná nesnáz. Musel jsem však pracovat v souladu s tím, co mě nesmírná váha pana z Beauvilliers u mne přiměla mu slíbit. Podrobné vylíčení by bylo dlouhé a nudné; spokojím se s tím, že řeknu, že jsem začal tím, že jsem oddálil a potom zabránil jakémukoli poučení Angličanů a jakékoli domluvě s nimi. U obou princů jsem se vrátil k úvahám o opatrnosti a bázlivosti, k nebezpečí, že by král mohl tento styk odhalit a že by jim přičetl neústupnost Angličanů a jejich návrhy forem, které by podle jeho přecitlivělých a tak bolestivých předsudků před celou Evropou útočily na jeho tolik milovanou moc a přinutily ho snést potupu, že ji potvrzuje moc jeho poddaných a že se zdá být nezbytná. Naléhal jsem na ně poukazem na zoufalství, do něhož by se král dostal, kdyby měl mír koupit za tuto cenu, nebo pokračovat ve válce, o níž tak přesně věděl, že ji nemůže vést, a jejíž tíha ho přiměla k podmínkám nejpotupnějším a nejškodlivějším, které dokonce viděl pohrdavě odmítnuty, a z níž vycházel díky Anglii, aniž by už bylo řeč o tom, že by mu ukládala jiné než čestné podmínky. Měl jsem co dělat se dvěma princi velmi rozdílnými, ale zcela stejnými v nadměrné bázlivosti. Pan vévoda z Berry, odmala držený velmi zkrátka, byl zvyklý záviset na králi i v těch nejobyčejnějších a nejlhostejnějších věcech a třást se při jeho sebemenším zachmuření. Pan vévoda z Orléans se ho bál o málo méně. Byl navíc tak zdeptaný různými příhodami svého života, že byl stejně vzdálen jako pan vévoda z Berry tomu, aby se vystavil jeho hněvu. To byly zbraně, jichž jsem použil sám proti sobě, abych je přivedl k tomu, co jsem chtěl, a boural přitom, co jsem vystavěl.

Tím jsem se zabýval, když jsem úplně na konci pobytu ve Fontainebleau dostal výstrahu o věci, kterou jsem si tehdy ze všeho na světě zasloužil nejméně. Nancré tam několikrát zajel; dvakrát nebo třikrát zachytil několik slov ze závěrů rozhovorů mezi panem vévodou z Orléans a mnou, přerušených jeho příchodem. Jak jsem na svém místě vyprávěl, získal díky paní z Argentonu úřad kapitána Švýcarů vévody z Orléans, a to proti Saint-Pierrovi, pro něhož ho tehdy chtěla paní vévodkyně z Orléans, která pak Saint-Pierra ze vzdoru udělala svým prvním štolbou proti vůli pana vévody z Orléans; a to způsobilo velké roztržky. Nancré byl pařížský měšťan, který se jmenoval Dreux, z téže rodiny jako Chamillartův zeť; jeho otec však sloužil ve vojsku, stal se generálem, a to s uznáním, a guvernérem ...[8] Oženil se podruhé s dcerou La Bazinièra, o němž jsem mluvil jinde, a ta byla sestrou matky prvního prezidenta de Mesmes, který s nimi důvěrně žil. Nancré měl mnoho ducha. Omrzela ho hod-

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jméno je v rukopisu vynecháno.

nost podplukovníka u nevím už jakého pluku, k níž dospěl podle služebního stáří. Našel tuto branku, jak z ní vyklouznout. Žil v nejtěsnějším svazku se svou nevlastní matkou, starou krasavicí, bohatou a velmi dobře uvedenou v pařížské společnosti. Odstěhovala se k němu do Palais-Royal a udávala tam tón. On sám se vetřel do společnosti, kam jen mohl. Měl, co bylo třeba, aby se v ní líbil, a poctivost ho nezastavila před ničím. Chtěl se prosadit a něčím být; prostředky mu nebyly zatěžko. Vetřel se k panu z Torcy. Hledal tam pověření, aby směl s panem vévodou z Orléans mluvit o odřeknutích. Rozmrzelý, že u Torcyho nemá tu čest, šel mu říct, že jsem to já, kdo, posedlý pairstvím, panu vévodovi z Orléans plete hlavu formami a brzdí mír.

Torcy, s nímž jsem neměl ani ten nejmenší styk a který byl přítelem mnoha lidí, s nimiž jsem se nestýkal, šel králi zopakovat, co mu Nancré donesl. Král v hněvu o tom mluvil s panem vévodou z Berry a jmenoval mu své zdroje. Pan vévoda z Berry mě o tom sám neprodleně zpravil. To mě přimělo poprosit ho, aby souhlasil, abych se s ním už vůbec nevídal, a tak se králi odňala jakákoli záminka, a aby náš styk pokračoval přes paní ze Saint-Simon a pana vévodu z Orléans, přes něž vždycky probíhal, takže jsem pana vévodu z Berry mezi čtyřma očima vídal jen málo a zřídka. S panem vévodou z Orléans jsem nemohl jednat stejně, aniž by to vzbudilo rozruch, a tak jsem se smířil s tím, co by z toho mohlo vzejít. Hořce jsem si mu stěžoval na Nancréovu ničemnost; ten okamžitě utekl do Paříže a dlouho se neukázal. Král mi přesto nedal nic znát; a protože se mi skutečně podařilo přivést oba prince k tomu, aby se spokojili s registrací za přítomnosti pairů, neměl ten Nancréův darebný kousek ani ta Torcyho zlá služba žádné následky. Nechal jsem to padnout a nepovažoval jsem za správné cokoli o tom králi říkat nebo mu dávat říkat.

Ať už spojenci stavěli míru do cesty jakoukoli nevoli a jakékoli překážky, věci s Anglií pokročily natolik, že vévoda z Aumontu byl jmenován, aby tam šel jako velvyslanec, poté co byl vévoda z Hamiltonu prohlášen za velvyslance ve Francii. Pan z Aumontu byl tehdy v úzkém svazku s vévodou z Noailles a se mnou a budu mít příležitost o něm mluvit v dalším vyprávění. Dostal čtyřiadvacet tisíc tolarů služného ročně, čtyřiadvacet tisíc livrů jako náhradu ztráty na kurzu a čtyřiapadesát tisíc livrů na ekvipáže a na tři měsíce předem. Dostal navíc listinu „brevet de retenue“ na pět set tisíc livrů na svůj úřad prvního šlechtice komory a před odjezdem se stal rytířem řádu, sám a mimořádně, při tiché mši. Je to poslední, kterého král jmenoval.

Vévoda z Hamiltonu byl dosti mladý pán, velmi oddaný straně královny a vážený. Byl to Douglas. Anne Hamiltonová, nejstarší dcera posledního Jakuba, markýze z Hamiltonu, se provdala za Williama Douglase, hraběte ze Selkirku. Markýz z Hamiltonu byl Karlem I. povýšen na vévodu a rytíře Podvazku a po rozličných osudech mu byla několik dní po onom nešťastném panovníkovi sťata hlava. Karel II., jeho syn, učinil po svém návratu na trůn vévodou z Hamiltonu onoho hraběte ze Selkirku, zetě posledního vévody z Hamiltonu, který nezanechal syny; a tento nový vévoda z Hamiltonu dostal s důstojenstvím téměř všechny statky svého tchána, které mu byly

navráceny, a přijal jeho jméno a erb. Je to děd nebo praděd toho, o němž je tu řeč[9]. Strana nepřátelská královně, rozzuřená, že nedokázala zabránit míru, se z nedostatku něčeho lepšího spokojila s tím, že jí dělala všechny možné naschvály. Hamilton nedávno vyhrál v plném parlamentu proces proti lordu Mohunovi z opačné strany. Ta strana Mohuna dráždila, jak jen mohla, a téměř proti jeho vůli ho donutila, aby se s Hamiltonem bil. Mohun padl na místě, ale Macartney, který mu dělal sekundanta, vévodu Hamiltona na místě probodl zezadu a utekl[10]. Královna, která vycítila, odkud rána vyšla, byla stejně zarmoucena jako uražena a jmenovala velvyslancem ve Francii vévodu ze Shrewsbury, rytíře Podvazku, jednoho ze svých nejdůvěrnějších ministrů, hlavu rodu Talbotů.

Bailli z La Vieuville, švagr dámy šatny paní vévodkyně z Berry, nastoupil po zesnulém bailli z Noailles jako velvyslanec maltézského řádu a vedl si ve všem velmi vznešeně.

Bavorský kurfiřt se letmo objevil ve Fontainebleau. Přijel z Petit-Bourg, viděl se s králem čtvrt hodiny v jeho kabinetu, při odchodu řekl d'Antinovi, že odjíždí mnohem spokojenější, než doufal, když přijížděl, a vrátil se do Petit-Bourg.

O čtrnáct dní později, totiž ve středu 14. září, odjel král po státní radě přespat do Petit-Bourg a nazítří do Versailles, kde se s ním o několik dní později u paní z Maintenon rozloučila vévodkyně z Alby. Odjela o několik dní později, aniž po sobě zanechala jediný sou dluhů z jejich dlouhého a nádherného velvyslanectví v časech velmi neblahých. Odvezla s sebou malého abbého z Castillonu, který neměl ani na kalhoty a jehož jediným útočištěm byla veřejná místa a veřejné hodiny, kde dokonce mnoho lidí obtěžoval svou přítomností, která byla navíc dosti ošklivá. Byl to Gonzaga, ale z nejmladší z mladších větví, a už několik let tu hledal štěstí. Nevím, jak se seznámil s vévodkyní z Alby; ale velmi brzy po příjezdu do Španělska odložil malý límec a ona si ho vzala. Díky tomu brzy nato dosáhl grandezy a klíče komorníka. Neměli žádné děti. Právě zemřela, když jsem přijel do Španělska[11], kde jsem ho viděl bez nábytku, jen s pelestí a s jedním kapucínem; chtěl přijmout kapucínský hábit. Žal netrval dlouho; když jsem odtamtud odjížděl, byl už znovu ženatý s jednou krasavicí, dcerou prince Caracciola ze Santo-Buono, což je ve Španělsku nesmírně vzácná věc.

---

9. **Ediční poznámka:** James Hamilton, 4. vévoda z Hamiltonu (1658–1712), byl přímo synem Williama Douglase, hraběte ze Selkirku (od roku 1660 vévody z Hamiltonu), a Anny Hamiltonové, dcery prvního vévody popraveného roku 1649; nebyl tedy jeho vnukem ani pravnukem.

10. **Vysvětlivka:** Souboj se odehrál 15. listopadu 1712 (podle anglického kalendáře) v londýnském Hyde Parku; vévoda z Hamiltonu a lord Charles Mohun, whig, se léta soudili o dědictví po hraběti z Macclesfieldu. Oba soupeři na následky zranění zemřeli; zda vévodu probodl Mohunův sekundant George Macartney, zůstalo sporné.

11. **Vysvětlivka:** Saint-Simon byl v letech 1721–1722 mimořádným velvyslancem v Madridu, kde žádal o ruku infantky Marie Anny Viktorie pro Ludvíka XV.

La Salle, o němž jsme viděli, že jedinečnou náhodou podruhé prodal svůj úřad mistra šatny, se začal ve své nečinnosti nudit. Byl to velmi poctivý muž, který měl soudnost a nepostrádal ducha, urostlý a velmi pěkného zjevu, který na vnuka prodavače dřeváků ze senonchského lesa udělal velkou kariéru, ještě s ní nebyl spokojen a sám sebe neposuzoval, jak by se slušelo. Jeden bývalý správce panství La Ferté, kterého jsem tam dlouho vídal a který mého otce přežil o mnoho let, nás poučil o jeho původu. Byl jsem s matkou v La Ferté, když nám otec, povolaný na řádovou kapitulu, poslal seznam rytířů jmenovaných roku 1688. Ten správce byl přítomen, když přišly dopisy a když se seznam četl. U jména La Salle se zeptal, kdo to je, a na odpověď se dal do smíchu a řekl, že to není možné, a nakonec dodal, že jako mladý znal jeho děda, který prodával dřeváky ve velkém, když je v mládí sám vyráběl. Řekl nám, že když na stará kolena zbohatl, koupil si malý statek, který nikdy nevynášel ani tisíc tolarů ročně a neměl žádnou rozlohu, na okraji senonchského lesa, a ten se jmenuje La Salle. Několikrát jsem tudy projížděl; postavili si tam malý zámeček jako z karet, přiměřený hodnotě toho statečku. Syn výrobce dřeváků chtěl jít do války, vyznamenal se tam a podle služebního stáří se dostal do čela gendarmů gardy.

Caillebot odložil toto jméno a jmenoval se La Salle; žil v době, kdy se hodně bojovalo v soubojích; velmi se vytahoval a měl pověst ostříleného rváče, s nímž nebylo radno si zahrávat. Právě kvůli tomu vychloubání ho kardinál Mazarin[12], který se snadno bál a který si také chtěl všude zavazovat lidi, prosadil ke gendarmům, kterým velel Miossens, později tak známý pod jménem maršál z Albretu a tak vážený u dvora i ve společnosti. La Salle mu dokázal tak dobře dvořit a jinak se vydávat za důležitého hrdinu, že dostal kompanii, když ji maršál z Albretu roku 1666 opustil. Svého syna k té kompanii prosadil, přestože byl mladý, neboť se narodil roku 1646; ukázalo se, že má statečnost i smysl pro čest, a stoupal dosti rychle. Pan ze Soubise byl u téže kompanie; vstoupil do ní jako chudý šlechtic, velmi vzdálený představě, že se stane knížetem a velmi bohatým; tento zázrak způsobila krása jeho druhé ženy a královská dobrota[13]. Byl na vrcholu své nejlaskavější přízně, když La Salle zemřel a roku 1672 zanechal kompanii gendarmů uprázdněnou. Pan ze Soubise ji dostal, ale syn jeho předchůdce ho v ní obtěžoval. Pan ze Soubise myslel vždycky daleko dopředu, aby s velkou pomocí, kterou měl doma, zakládal postavení pro svůj rod. Chtěl včas odklidit všechny překážky, aby mohl svůj úřad zajistit své rodině. La Salle dobře sloužil, nechtěl odejít a choval pošetilou naději, že po panu ze Soubise nastoupí. Ta pošetilost mu udělala štěstí; byla to pošetilost vzhledem k vlivu, jaký měla paní ze Soubise;

---

12. **Vysvětlivka:** Jules Mazarin (1602–1661), kardinál, nástupce Richelieuův jako první ministr za regentství Anny Rakouské a v prvních letech vlády Ludvíka XIV.; zemřel po dlouhé nemoci 9. března 1661 ve Vincennes.

13. **Vysvětlivka:** François z Rohanu, kníže ze Soubise († 1712), a jeho druhá manželka Anne de Rohan-Chabot (1648–1709), o níž se tvrdilo, že byla milenkou Ludvíka XIV.; královská přízeň přinesla rodu velké jmění a postavení.

jinak by se ovšem ta naděje mohla opírat o věk pana ze Soubise, který byl o patnáct let starší než on, a o náhody války. Šťastná příležitost, která se naskytla, vyřešila věc pro oba.

Už několik let byl Vardes vyhnán za to, že měl hlavní podíl na aféře, která zničila hraběnku ze Soissons a hraběte z Guiche a která se krále tak bezprostředně dotýkala[14]. Vardes byl oblíbenec, který na sebe svou zradou přivolal větší hněv; byl poslán do Aigues-Mortes, jehož byl guvernérem, se zákazem odtud odjet a s kýmkoli se vídat a s rozkazem zbavit se svého úřadu kapitána Sta Švýcarů gardy. Je to tentýž, který se bil s mým otcem[15]. Byl rytířem řádu z jmenování roku 1661 a byl štěstím tak rozmazlený, že jsem od pamětníků slyšel, že se na svou modrou stuhu poprvé podíval s jakýmsi zalíbením cestou do vyhnanství. Člověk stále doufá. Vardes si lichotil, že po trestu několika let dojde odpuštění, a tvrdošíjně si úřad ponechával, aby se při návratu nenašel oloupený. Nakonec mu dali tak dobře na srozuměnou, že jeho svého druhu vězení skončí jen jeho rezignací, že se odhodlal vypít tento kalich. Pan z Louvois, nepřítel strašný a nesmiřitelný, ale stejně tak dobrý přítel a dobrý příbuzný, se to brzy dozvěděl; dal s Vardesem promluvit Tilladetovi, svému bratranci, kterého už předtím udělal mistrem šatny, a Vardes, nucený prodat, si myslel, že si z Louvoise udělá ochránce. Paní ze Soubise, zpravená z první ruky, se chopila úřadu mistra šatny, který měl Tilladet prodat, aby se zbavila La Salla a odbyla ho kariérou tolik převyšující jeho postavení. Chtít a moci bylo pro ni totéž. Tak La Salle opustil gendarmy a vojenskou službu pro službu u dvora a u osoby krále, roku 1678. Ta služba vyžadovala krajní přítomnost: vstávání, ukládání ke spánku, převlékání na hon nebo na procházku každý den, při odchodu i při návratu, a to každý druhý rok nepřetržitě, u panovníka, který chtěl naprostou pravidelnost. La Salle byl pravidelný a král si ho za to velmi oblíbil, jenže se to stalo nepřetržitým po mnoho let, kdy byl jeho kolegou Lionne, syn státního sekretáře, který na dvoře nikdy nepostavil nohu a kterému to u krále procházelo díky významným službám jeho zesnulého otce a ohledu na Estréesovy, neboť vévoda, synovec kardinála, měl za manželku jeho sestru — až Lionne nakonec úřad prodal Souvrému, synovi zesnulého pana z Louvois. Život tak rozdrobený a nutně vyplněný maličkostmi se La Sallovi často nelíbil. Byl velmi pyšný a posedlý svými zásluhami, a ačkoli jsem s ním měl málo styků — byl to vůbec člo-

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Příhodu, na niž Saint-Simon naráží, podrobně vylíčili současníci. Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 10).

15. **Vysvětlivka:** Šlo o aféru tzv. španělského dopisu: hraběnka ze Soissons, Vardes a hrabě z Guiche dali napsat podvržený dopis, psaný jakoby od španělského krále a určený královně Marii Terezii, který ji měl zpravit o králově poměru s Louise de La Vallière; dopis se však dostal do rukou krále. Po odhalení intriky (1665) byl Vardes uvězněn a vypovězen do Aigues-Mortes, hraběnka ze Soissons a hrabě z Guiche museli odejít od dvora. Souboj Vardese se Saint-Simonovým otcem, Claudem de Rouvroy, vylíčil autor v Dílu I: vzešel ze soudního sporu o uprázdněné beneficium mezi jejich příbuznými, odehrál se za regentství Anny Rakouské u pařížské brány Saint-Honoré a měl vypadat jako náhodná hádka kočích; Vardes byl odzbrojen a zraněn na paži a strávil pak deset nebo dvanáct dní v Bastile.

věk mrzutý, uzavřený, nespolečenský, s nímž je měl málokdo — slyšel jsem ho litovat gendarmů a svého úřadu, který ho, jak říkal, proti jeho vůli vytrhl ze služby a zabránil mu stát se maršálem Francie. Nemaje co dělat, protože už neměl žádné povinnosti a nikdy neměl mnoho styků, odešel nedaleko Dreux na malý statek jménem Montpinçon, jehož dům stál na břehu řeky Eure a jehož zahrady byly často zaplavovány. Upravil si ho k bydlení a pro zábavu; nudil se tam a vydal se na procházku po Dolní Normandii k lidem, které znal. Při jedné z těch návštěv potkal dvacetiletou dívku, hezkou a urostlou, s její matkou, která bydlela v sousedství; jmenovala se slečna z Bénouville. Viděl je večer, kdy tam přijel, a nazítří s nimi obědval. Někdo u stolu se matky zeptal, zda nepomýšlí na to, dceru provdat. Odpověděla, že na to sice myslí, ale že to není snadné, když člověk nemá co dát. Od slova ke slovu řekla, že by si přála najít nějakého staršího muže, který by nehleděl na jmění, ale na to, aby si opatřil společnost a ženu, která by o něho pečovala a plně se mu věnovala; že její dcera je dost rozumná, aby smýšlela stejně a dala přednost takovému sňatku, který by jí zajistil pohodlí, před sňatkem s mladým mužem. Hovor se stočil jinam, La Salle nedal najevo, že by se ho to sebeméně týkalo, ale udělal si své úvahy. Netrvaly dlouho. Ke konci dne se u pána domu informoval, co jsou zač pan, paní a slečna z Bénouville; co se dozvěděl, se mu nezamlouvalo špatně, a slečna mu padla do oka. Usoudil, že když si ji vezme, zažene ze svého života nudu, a hned požádal toho, u něhož se informoval, aby to dceři a matce navrhl. Obě si nazítří ráno myslely, že sní, a stěží uvěřily, že je to myšleno vážně. Modrá stuha starého galána, který o ni žádal bez jakéhokoli věna, jen pod podmínkou, že budou bydlet v Montpinçonu a nikdy nepojedou do Paříže, jim připadala jako otevřené nebe. Rychle poslaly pro otce a během dne bylo vše dohodnuto a ujednáno. La Salle se nato vydal, aby to přijel oznámit králi, a hned se vrátil do Normandie, kde se konala svatba. Manželství bylo velmi šťastné a ta mladá žena s ním žila báječně: ctnost, vstřícnost, péče o to, aby k nim přicházela společnost, a přitom šetrnost. Ve svém kraji si získali lásku a vážnost. La Salle měl šestašedesát let. Dodržel jí slovo, pokud jde o Paříž, ale sám se ve Versailles ukazoval jen dvakrát nebo třikrát do roka a v Paříži ještě méně. Měli syna, který slouží ve vojsku a je ženatý.

Kapitola dvanáctá

Král v Rambouillet. — Smrt státního rady Ribeira; jeho místo dáno La Bourdonnaiemu, jeho zeti. — Smrt Godolphina. — Le Quesnoy vydáno na milost a nemilost. — Bouchain; posádka zajata. — Valory a Varennes guvernéry. — Châtillon brigádním generálem, později vévodou a pairem a vychovatelem monseigneura dauphina. — Ztráta Knokke. — Tažení skončena. — Návrat velitelů armád ke dvoru. — Montesquiou zůstává velet ve Flandrech. — Princezna des Ursins na lázních v Bagnères; Chalais za ní přijíždí; nádhera této dámy. — Nástupnictví v guvernérství Lyonu atd. vévodovi z Villeroy a místodržitelství jeho synům. — Villars guvernérem Provence; Saillant guvernérem Met; Tessé generálem galér. — Bratři Broglieové guvernéry Gravelines a Mont-Dauphinu. — Dangeau dává svému synovi své guvernérství Touraine. — Hrabě z Toulouse a d'Antin kupují své domy v Paříži. — Čtyři sta tisíc livrů zvýšení penze vévodovi z Berry; vstupuje do rady depeší. — Královská hudba při mši paní vévodkyně z Berry. — Hanmer u dvora; podivuhodně přijat; kdo je ten Angličan. — Vévodkyně atd. si v Anglii ponechávají své jméno a hodnost, když se znovu provdají pod úroveň prvního manžela. — Marlborough se uchyluje do Německa: jaké tam bylo jeho říšské knížectví. — Zřeknutí španělského krále francouzské koruny na plném zasedání kortesů. — Něžný dopis, který o tom píše vévodovi z Berry. — Smrt abbého z Armagnacu. — Smrt vévody z Chevreuse. — Historky o jeho rodině, o něm, o vévodkyni, jeho ženě. — Smrt vévody Mazarina. — Historky o něm, o jeho rodině, o jejich vzestupu. — Smrt vévodkyně z Charostu. — Smrt vévody ze Sully. — Berwick v Roussillonu atd. — Chamillart opět vidí krále. — Zplnomocněnci Španělska. — Besons napálen paní vévodkyní z Berry. — Paní z Pompadour vychovatelkou dětí vévody z Berry. — Mouchyová a její sňatek. — Sňatek pana z Meuse se slečnou ze Zurlaubenu. — Hudba a scény z komedií u paní z Maintenon. — Maršál z Villeroy k nim připuštěn. — Záměr s ním. — Guvernérství Guyenne dáno hraběti z Eu. — Počínání vévodů z La Rochefoucauld v jejich rodině. — Stav této rodiny. — Touha, žárlivost, marné úsilí vévodů z La Rochefoucauld o hodnost cizího knížete. — Vévoda z La Rochefoucauld dosáhne oddělení vévodství La Rocheguyon s hodností pro svého druhého vnuka a jeho potomstvo, na úkor staršího. — Tento mladší vévodou díky odstoupení svého otce. — Nové marné úsilí s abbém z La Rochefoucauld, který se pomocí breve chopí meče a jde zemřít do Budína.

Král strávil v prvních říjnových dnech týden u pana hraběte z Toulouse v Rambouillet s velmi skrovným doprovodem. Kromě královna vlastního stolu hradil pan hrabě z Toulouse, a to velkolepě, všechny ostatní výdaje. Král tam udělal něco proti svému zvyku: dovolil La Bourdonnaiemu, aby za ním přijel promluvit, a dal mu

místo státního rady uprázdněné smrtí jeho tchána Ribeira, ačkoli se takovým nástupnictvím uvnitř rodin vždycky vyhýbal. Tchán měl velkou pověst a byl naprosto bezúhonný; zeť si ji získal ve velkých intendanturách.

Tam se také dozvěděli o smrti Godolphina, donedávna velkého pokladníka Anglie, jakéhosi prvního ministra a vůdce whigovské strany, jehož syn se oženil s dcerou vévody z Marlborough; zemřel u něho na venkově po operaci kamene a ti dva muži byli vždycky jedno. Pro královnu a její nové ministerstvo to byla velká úleva, pro stranu, která jí stála v cestě, velká skleslost a pro vévodu z Marlborough poslední rána, kterou mu uštědřil obrat štěstěny.

Král tam dostal také zprávu o dobytí Le Quesnoy po panu z Châtillonu,[1] který později udělal tak velkou a tak málo očekávanou kariéru a kterého k němu přivedl při své pracovní audienci jeho tchán Voysin. Pevnost se vzdala na milost a nemilost. Bylo v ní ještě jedenáct až dvanáct set mužů pod zbraní a našla se tam velká zásoba děl a střeliva. Châtillon byl za tu zprávu jmenován brigádním generálem a Valory dostal guvernérství pevnosti, jejíž obléhací práce řídil. Hned nato oblehl maršál z Villars Bouchain, který se vzdal o málo dní později, posádka jako válečná zajatce. Villars poslal zprávu po hraběti z Choiseul, svém švagrovi, a posádku i s guvernérem do Remeše, protože právě on podnikl v témže tažení výpad do Champagne, který ten kraj velmi vyděsil. Guvernérství Bouchainu bylo vráceno Varennesovi, který je měl předtím. Toto dobytí bylo útěchou za ztrátu pevnůstky Knokke, kterou právě přepadl velitel oddílu z Ostende při otevírání bran, jež provedl pobočník majora bez průzkumu a bez nejmenší opatrnosti. Tak skončila toho roku válka. Armády v Německu a v Savojsku se právě rozešly a maršálové z Harcourtu a z Berwicku přijeli hned nato ke dvoru a zároveň s nimi maršál z Villars. Montesquiou zůstal velet ve Flandrech.

Paní des Ursins podnikla v téže době cestu do Bagnères kvůli otoku kolena, s doprovodem oddílu tělesné gardy španělského krále, jako předchuť suverenity, kterou si slibovala.[2] Chalais za ní přijel z Paříže. Její návrat do Madridu nebyl o nic méně okázalý.

V téže době udělil král několik milostí. Maršál z Villeroy dostal pro vévodu z Villeroy nástupnictví ve svém guvernérství; místo generálního místodržitele téhož guvernérství, které měl vévoda, dostal markýz z Villeroy, maršálův vnuk, a místo královského místodržitele, které měl markýz, jeho bratr. Maršál z Villars obdržel guvernérství Provence; guvernérství Met, které měl dosud, bylo dáno Saillantovi; úřad

---

1. **Vysvětlivka:** Alexis-Madeleine-Rosalie, hrabě z Châtillonu (1690–1754), Voysinův zeť, později vévoda a pair a vychovatel dauphina, syna Ludvíka XV. Nezaměňovat s vévodou z Châtillonu, bratrem vévody z Luxembourgu.

2. **Vysvětlivka:** Princezna des Ursins usilovala o to, aby jí mírová jednání zajistila vlastní suverénní knížectví ve Španělském Nizozemí; tento požadavek Filip V. dlouho prosazoval a zdržoval jím uzavření míru.

generála galér dostal maršál z Tessé, který byl nepřítomen a o nic nežádal, a k tomu listinu „brevet de retenue“ ve stejné výši, jakou měl pan z Vendôme, a služné, které narostlo od Vendômovy smrti. Guvernérství Mont-Dauphinu a Gravelines dostali dva Broglieové, jeden Voysinův zeť, druhý ten, který potom udělal tak velkou kariéru; a Dangeau dostal svolení postoupit synovi guvernérství Touraine a ponechat si přitom jeho pravomoc i služné. La Vrillière, jehož záležitosti byly dost špatné, prodal svůj nádherný palác naproti náměstí Vítězství hraběti z Toulouse a d'Antin koupil jiný, velmi krásný, zhruba v téže čtvrti, který byl postaven pro Chamillarta. Leckoho přece jen překvapilo, že tito dva muži, kteří měli ke králi tak blízko, jeden tím, čím mu byl, druhý svým úřadem a ještě víc svou přízní, a dvořan nad dvořany, kupují takové domy v Paříži. Krátce nato vyrovnal král skromnost apanáže pana vévody z Berry penzí čtyř set tisíc franků a nařídil své hudbě, aby byla každý den přítomna mši paní vévodkyně z Berry stejně jako jeho vlastní, což bylo pro ni i pro pana vévodu z Berry velmi citelné vyznamenání. Vévoda dostal ještě dojemnější: vstup do rady depeší, který byl cestou k ostatním radám.

U dvora se objevila zvláštní postava, které se dostalo překvapivé horlivosti a vyznamenání. Král ho jimi zahrnul, ministři se v tom předháněli a všechno, co bylo u dvora nejvýznačnější, si zakládalo na tom, že ho bude hostit. Byl to Angličan něco přes třicet let, pohledný a výborně urostlý, jménem rytíř Hanmer, a byl velmi bohatý. Oženil se navíc s jedinou dcerou a dědičkou lorda Harringtona, státního sekretáře, vdovou po vévodovi z Graftonu, která se do něho zamilovala a podržela si podle práva jméno a hodnost vévodkyně z Graftonu, jak se v Anglii vždycky činí ve prospěch vévodkyň, markýz a hraběnek, které se jako vdovy znovu provdají pod svůj stav.[3] Hanmer platil za muže velmi duchaplného a vlivného v Dolní sněmovně. Byl velmi oddán tehdejší vládě a měl velmi dobré postavení u královny, která ho celé tažení držela u vévody z Ormondu, aby mu byl tak trochu rádcem. Z Flander přijel sem, zůstal tu měsíc nebo šest týdnů, všude stejně vyhledávaný a zvaný, a odjel odtud do Anglie na zahájení parlamentu. Nevěděl jsem tehdy, proč sem přijel, ani zda byl něčím pověřen, jak by nasvědčovalo přijetí, jehož se mu tu dostalo, a zapomněl jsem se na to později zeptat. Potom už se o něm skoro nemluvilo. Patrně za této vlády v Anglii nehrál žádnou roli ani neudělal kariéru a nepřichytil se ani za vlády následující. Vévodu z Marlborough už v Anglii nezastal; ten ji konečně se svolením opustil a odebral se s velmi malou družinou do Ostende. Zamýšlel se uchýlit do Německa, kde byl knížetem říše, či spíše císaře Leopolda, který mu dal titul knížete z Mindelhe-

3. **Ediční poznámka:** Jde o sira Thomase Hanmera (1677–1746), poslance za toryovskou stranu a v letech 1714–1715 předsedu Dolní sněmovny; Saint-Simon píše „Hammer“. Jeho manželka Isabella byla dcerou Henryho Benneta, hraběte z Arlingtonu (nikoli „Harringtona“), státního sekretáře Karla II., a vdovou po prvním vévodovi z Graftonu, levobočkovi Karla II.

imu bez knížectví, ale zato peníze na koupi statků ve Švábsku, jimž se měl dát titul a jméno Mindelheim; on však peníze podržel a žádné statky nekoupil.[4]

Přijel kurýr ze Španělska s opisem listiny o zřeknutí španělského krále, učiněné 5. listopadu na plném zasedání kortesů za přítomnosti anglického velvyslance. Ten kurýr přivezl také návrh zřeknutí pana vévody z Berry a vlastnoruční dopis španělského krále tomuto princi, ten nejněžnější, nejdůraznější a nejpřesnější, aby mu dosvědčil svou upřímnost při tomto aktu, který vévodu posunul na jeho místo v nástupnictví francouzské koruny, a s jakou radostí ho k tomu přiměla jeho láska k němu. On i pan vévoda z Orléans mi ten dopis ukázali, protože jsem o to požádal. Zdál se mi tak důležitý, že jsem jim velmi doporučil, aby ho pečlivě uschovali jako listinu pro ně nanejvýš významnou; vůbec je to nenapadlo. Přiznali mi to a uznali, že mám naprostou pravdu.

Ke konci tohoto roku zemřelo několik významných osob. Abbé z Armagnacu, který se jel podívat za sestrou do Monaka, tam zemřel na neštovice: bylo mu třicet let, měl dobré mravy a dvě bohatá opatství, než přijde něco lepšího, a pan Velký počítal s tím, že pro něho dostane portugalskou nominaci na kardinálský klobouk, o kterou jeho bratr kdysi přišel lakotou paní z Armagnacu, jež vyvolala ten podivný skandál, který ho odsunul z dosahu všeho.

Smrt pana z Chevreuse, který zemřel v Paříži v sobotu 5. listopadu mezi sedmou a osmou hodinou ráno, mi dává příležitost rozepsat se o osobnosti, která tak trvale a tak svérázně vystupovala na scéně a s níž jsem žil tolik let v nejdůvěrnějším spojení v záležitostech a v nejvolnější důvěrnosti přátelství a společnosti. Ačkoli jsem o něm při různých příležitostech vyprávěl leccos, zbývá toho ještě mnohem víc, než mi rozsah dovolí říci, přestože by ve všem bylo čím se pobavit a možná ještě víc čím se poučit. Narodil se s velkým přirozeným duchem, s půvabem ducha, s chutí k soustředěné práci a se snadností k práci i ke všem vědám, s přesností výrazu bez hledanosti, která plynula sama od sebe, s hojností myšlenek a s lehkostí, s níž je podával a s níž vykládal věci nejabstraktnější či nejspletitější s krajní jasností a nejpřesnější přesností; dostal nejdokonalejší vychování od největších mistrů v tomto oboru, kteří mu dali všechnu svou náklonnost a všechna svá vzácná nadání.

Vévoda z Luynes, jeho otec, neměl o nic méně ducha ani menší snadnost a přesnost v mluvení i psaní, ani méně píle a vědění. Sousedstvím Dampierre se sblížil se samotáři z Port-Royal des Champs, a když mu zemřela první žena, matka vévody z Chevreuse, odešel k nim do ústraní; účastnil se jejich pokání a některých jejich děl a požádal je, aby se ujali vzdělání jeho syna, který se narodil 7. října 1646 a v době matčiny smrti mu bylo teprve sedm let; matka byla pohřbena v Port-Royal des Champs. Ti pánové se mu věnovali se vší péčí z oddanosti k otci a z oddanosti, kterou v nich

4. **Ediční poznámka:** Marlborough byl roku 1704 povýšen na říšského knížete a roku 1705 mu císař Josef I. udělil skutečné knížectví Mindelheim ve Švábsku, zabavené bavorskému kurfiřtovi; o to přišel, když bylo Mindelheim podle míru v Rastattu (1714) vráceno Bavorsku.

k žákovi vzbudil základ mírnosti, rozumnosti a nadání, jejž v něm nalezli a mohli pěstovat. Ústraní vévody z Luynes v Port-Royal des Champs trvalo několik let. Jeho matka, tak proslulá ve všech velkých klikách a stranách své doby pod jménem svého druhého manžela, vévody z Chevreuse, který zemřel bez potomků roku 1657 (ona roku 1679), a která se svým věkem držela kroku se stoletím, velmi těžce nesla, že vidí syna jakoby pohřbeného.[5] Pan z Chevreuse, poslední syn vévody z Guise zabitého na posledním zasedání stavů v Blois roku 1588, s ní vždycky žil v největší svornosti, a protože ona vždycky vášnivě milovala vévodu z Luynes, který s nimi stále bydlel, miloval ho pan z Chevreuse stejně a oběma jim prokázal všechna dobrodiní, jaká mohl. Dal dokonce vévodovi z Luynes svůj úřad velkého sokolníka a své guvernérství Auvergne, které si pan z Luynes dlouho neponechal. Jeho rodina trpěla o nic méně než paní z Chevreuse ústraním, jež jeho nadání činilo pro svět neužitečným. Obrátili se na mého otce, který byl jeho důvěrným přítelem. Ten měl se svými domluvami víc štěstí než oni: pan z Luynes odešel z Port-Royal, ale zachoval si k němu náklonnost a zbožnost. Vrátil se bydlet k matce, a tam ho všechna jeho zbožnost neubránila lásce k vlastní tetě.

Paní z Chevreuse byla dcerou druhého vévody z Montbazonu, bratra prvního vévody, a jedné Lenoncourtové a vlastní sestrou knížete z Guéméné, pozdějšího třetího vévody z Montbazonu, tak proslulého svým duchem, otce čtvrtého vévody z Montbazonu, který zemřel šílený a zavřený v Lutychu, a rytíře z Rohanu, sťatého v Paříži před Bastilou pro zločin urážky majestátu roku 1674, 17. ledna.[6] Otec paní z Chevreuse se podruhé oženil s jednou Avaugourovou neboli z Vertus, z bretaňských levobočků, s níž měl pana ze Soubise, jehož smrt byla vylíčena před nedávnem, a dvě dcery; starší byla abatyší kláštera Nejsvětější Trojice v Caen, potom v Malnoue, a zemřela roku 1682, a o mladší je tu řeč. Byla přesně o čtyřicet let mladší než její sestra vévodkyně z Chevreuse, která se narodila roku 1600, a ona roku 1640. Společného otce ztratily roku 1654 a její matku roku 1657. Paní z Chevreuse ji vychovala a starala se o ni jako o vlastní dceru. Dívka chtěla být řeholnicí a vstoupila dokonce do noviciátu. Vévoda z Luynes, šíleně zamilovaný, zapomněl na všechno, co se v Port-Royal naučil o vášních, a ještě méně myslel na to, co by mu ti svatí a učení samotáři mohli říci o novicce, která byla sestrou jeho matky. Paní z Chevreuse, která se stále bála, že se vrátí do ústraní, z něhož ho s takovou námahou vytáhli, měla takový strach, že ho zoufalství z nemožnosti získat předmět své vášně znovu vžene do samoty, že naléhala na sestru, aby odložila bílý závoj, a penězi, které v Římě zmohou všechno, dosáhla dispenzu k tomuto sňatku; uzavřela ho roku 1661 a byl velmi šťastný. Paní

---

5. **Vysvětlivka:** Marie z Rohanu (1600–1679), vévodkyně z Chevreuse, proslulá intrikánka za Ludvíka XIII. a za Frondy; jejím prvním manželem byl konetábl z Luynes, otec vévody z Luynes, o němž je tu řeč, druhým Claude Lotrinský, vévoda z Chevreuse.

6. **Ediční poznámka:** Louis de Rohan, rytíř z Rohanu, byl sťat před Bastilou 27. listopadu 1674 za účast na spiknutí Latréaumontově, nikoli 17. ledna.

z Luynes byla stejně krásná jako ctnostná. Měla dva syny a pět dcer a zemřela velmi svatě koncem roku 1684, šest let před vévodou z Luynes, který se oženil ještě jednou.

Pan z Chevreuse, dost vysoký, urostlý, ušlechtilé a příjemné postavy, neměl skoro žádný majetek. Nesmírný majetek získal od nejstarší a nejmilejší dcery pana Colberta, s níž se oženil roku 1667. Kromě věna a těch nejustavičnějších a nejcennějších darů vytěžil z ohledu na tento sňatek nové zřízení vévodství Chevreuse, verifikovaného v jeho prospěch, svěřenecké nástupnictví v majetku vévody z Chaulnes, bratrance jeho otce z otcovy strany, jeho úřad kapitána lehké jízdy gardy a nakonec guvernérství Guyenne. Paní z Chevreuse byla brunetka, velmi milá žena, vysoká a velmi urostlá, kterou král hned učinil dámou paláce královny; dovedla se zalíbit jemu i jí, být zadobře s milenkami, ještě lépe s paní z Maintenon, často, proti své vůli, účastnit se všech králových soukromých společností, kde se bez ní necítil dobře, a to všechno bez velkého ducha, s neobyčejnou upřímností a přímostí a s obdivuhodnou ctností, která se nikdy nezapřela. Jinde jsem mluvil o svornosti tohoto manželství; o svornosti, která z vévodkyň z Chevreuse a z Beauvilliers, sester, i z obou vévodů, švagrů, udělala jedno srdce a jednu duši; o cestě do Itálie a do Německa; o panu z Chevreuse a o hodnosti, které tam požíval; o podílu, který oba měli na bouři kvietismu, jež je málem zničila a jež z paní z Maintenon navždy udělala jejich nepřítelkyni; o jejich oddanosti proslulé Guyonové a arcibiskupovi z Cambrai, od nichž je nic nedokázalo odtrhnout; o skutečném, ale tajném ministerstvu vévody z Chevreuse až do jeho smrti a o mnoha jiných věcech, zvláště pokud jde o monseigneura vévodu z Bourgogne, pana vévodu z Orléans a pana prince de Conti; a bylo vidět i nebezpečí, v němž se ocitl, že přijde o svůj úřad.

Na několika místech jsem měl také příležitost mluvit o povaze jeho ducha, o jeho nebezpečném způsobu uvažování, o přímosti jeho srdce a o tom, s jakou opravdovou bezelstností byl někdy přesvědčen o věcech nesmyslných a chtěl o nich přesvědčit i jiné, k čemuž jsem uvedl několik příkladů — ale vždy s onou mírností a vlídnou zdvořilostí, která ho nikdy neopouštěla a která byla tak upřímně vzdálena všemu, co by mohlo zavánět panovačností nebo jen převahou v jakémkoli ohledu. Oklikové úvahy, hojnost hledisek, rychlé, ale přirozené stoupání po žebříku vyvozování, jehož chybu nepoznával, byly zcela jeho naturel a jeho zvyk. Podával je tak jasně, s takovou silou a obratností, že člověk byl ztracen, jestliže ho nezastavil hned na začátku, protože jakmile mu někdo připustil dvě nebo tři tvrzení, která se zdála prostá a která vyvozoval jedno z druhého, hnal svého protivníka na útěku až do konce; ten cítil, že je to oslňující nepravda, a přece v tom nenacházel spáru, do níž by mohl vrazit slovo námitky. Z přirozenosti zamilovaný do křivolakých cest v úvahách, ale vždy v té nejlepší víře na světě, se přece jen dost pozdě do jisté míry odpoutal od nauky Port-Royal — dovedl totiž namíchat podivné směsi —, aniž by ztratil úctu k němu, zálibu v něm, tajný, ale pevný odpor k jezuitům, a zvláště jeho mravy, přímost, lásku k pravdě, ctnosti a zbožnost. Právě tato záliba v nepřirozených úvahách ho vydala s

oddaností, která trvala po celý jeho život, kouzlům Guyonové a květům pana z Cambrai; právě to zničilo jeho majetkové poměry i zdraví a právě to by ho docela jistě víc než kohokoli jiného, ale bez jakékoli zištnosti, zaujalo pro Lawův systém, kdyby se toho byl dožil.[7]

Dampierre, z něhož udělal okouzlující místo, sveden zálibou i pomocí pana Colberta, který mu uprostřed podniku chyběl, ho začal tížit. Jeho úcta k otci ho zruinovala, neboť zaopatřil všechny své sestry z druhého manželství, za něž ručil, a svolil k výhodám, i když malým, pro své bratry, rovněž z druhého manželství, kteří bez této dobroty nemohli na nic činit nárok. Utrpěl úpadky obchodníků se svým dřevem; patřily mu všechny lesy chevreuseské, les Saint-Léger a jiné přilehlé. Vymyslel si, že vydláždí cestu, po níž by se dřevo z těch lesů snadno odváželo, ale když byla dlažba hotová, nebyl o nic dál. Obrátil se pak k tomu, že vybuduje kanál, po němž by se dřevo mohlo plavit volně až do Seiny. Udělal z něho dobré dvě třetiny a pak zjistil, že jím nikdy nepoteče ani sud vody. Výkupy pozemků, odškodnění a výdaje byly nesmírné; ocitl se zavalen spory a dluhy a nakonec musel prodat les Saint-Léger a mnoho pozemků a jiných lesů hraběti z Toulouse, který tím svůj statek Rambouillet zdesaterónásobil, ale kvůli nimž se z Dampierre stal skoro dům bez příslušenství. Několikrát také prováděl a znovu prováděl směny se Saint-Cyr, a proto byl titul a starobylost Chevreuse přenesen na Montfort-l'Amaury; zkrátka byl téměř bez prostředků, když mu z Boží milosti spadlo do klína guvernérství Guyenne, aniž na ně pomyslel, jak jsme viděli v příslušné době. Se zdravím zacházel stejně. Dnu měl od devatenácti let, aniž si ji kdy zasloužil, ale byla v rodě. Odstrašil ho příklad otce; ani ten si ji nezasloužil o nic víc, a byl jí zmožen, a později jeho bratři ještě víc. Podrobil se tedy životosprávě, která se mu osvědčila proti dně, kterou míval jen zřídka a slabě, i jako ochrana před nemocemi, ale kterou přehnal a která ho zabila. Pan z Vendôme, který s ním někdy jídal v Marly v prvních dobách, kdy král rád viděl, že se chodí ke stolu velkého hofmistra, říkal králi žertem, že se pan z Chevreuse celé jídlo otravuje čekankovou vodou, jen aby měl na konci potěšení vypít plnou číši vína s cukrem a muškátovým oříškem. A tak to skutečně dělal. V záležitostech i ve zdraví bylo u něho lepší největším nepřítelem dobrého.

Nikdy nikdo nevlastnil svou duši v takovém pokoji jako on; jak praví žalm, nesl ji ve svých rukou. Zmatek v jeho záležitostech, nemilost za bouře kvietismu, která ho málem svrhla, ztráta jeho dětí, ztráta toho dokonalého dauphina — žádná událost ho nedokázala vzrušit ani vytrhnout z jeho zaměstnání a z jeho obvyklého stavu, a přece měl srdce dobré a něžné. Všechno obětoval Bohu, jehož nikdy neztrácel z očí, a podle toho řídil svůj život a celý sled svých činů. I ke svým sluhům byl mírný, skromný a zdvořilý; v soukromí mezi přáteli a v nejužší rodině byl veselý a výborný

7. **Vysvětlivka:** Finanční systém Skota Johna Lawa (1716–1720) — banka vydávající papírové peníze spojená s Mississippskou společností; skončil krachem roku 1720, který zruinoval mnoho akcionářů.

společník, bez jakékoli strojenosti vůči sobě i vůči jiným, jejichž zábavu a potěšení měl rád; byl však tak uzavřený pro své vnitřní pohrdání světem a pro zálibu a zvyk ve své pracovně, že ho odtud téměř nebylo možné vytáhnout a že většina dvora nevěděla, že vede stůl stejně jemný jako hojný. Přicházel k němu vždycky až kolem mezichodu. Rychle tam snědl kousek králíka, něco grilovaného, zkrátka to, co mělo nejméně šťávy, a při ovoci několik sladkostí, o nichž se domníval, že jsou dobré pro žaludek, se zváženým kouskem chleba, z něhož byla vyňata střída. Chtěl jíst tak, aby mohl po odchodu od stolu pracovat stejně snadno jako předtím; a skutečně se hned nato vracel do své pracovny. Večer, krátce před půlnocí, snědl nějaké vejce nebo nějakou rybu vařenou ve vodě nebo na oleji, i v masité dny. Všechno dělal pozdě a dost pomalu. Pro svou osobní potřebu neznal hodiny ani čas a často se mu v tom ohledu přiházely příhody, které nás v úzkém soukromí bavily a s nimiž ho pan z Beauvilliers nešetřil, přes všechnu svou úctu k němu v obvyklém běhu života.

Koně pana z Chevreuse bývali často zapřaženi dvanáct nebo patnáct hodin v kuse. Jednou, když se to stalo ve Vaucressonu, odkud chtěl jet na oběd do Dampierre, omrzelo kočího a potom i forejtara je hlídat; bylo to v létě. Kolem šesté večer omrzelo čekání i koně a ozval se rachot, který otřásl vším. Všichni se seběhli; našli rozbitý kočár, rozštípanou velkou bránu, proražené mříže zahrad, které uzavíraly strany nádvoří, rozbité závory, zkrátka spoušť, jejíž oprava trvala dlouho. Pan z Chevreuse, kterého ten povyk ani na okamžik nevyrušil, byl celý udivený, když se to dozvěděl, a pan z Beauvilliers se dlouho bavil tím, že mu to vyčítal a žádal od něho náhradu škody. Jiná příhoda, kterou pan z Chevreuse nesnášel, se mu přihodila rovněž ve Vaucressonu a uváděla ho do opravdových, ale k pohledu zábavných rozpaků, kdykoli mu ji někdo připomněl. Kolem desáté dopoledne mu ohlásili jakéhosi pana Sconina, který býval jeho správcem a který se dal na věci pro sebe výnosnější, v nichž mu pan z Chevreuse byl ochráncem. Vzkázal mu, aby se prošel po zahradě a vrátil se za půl hodiny. Pokračoval v tom, co dělal, a na svého člověka dokonale zapomněl. Kolem sedmé večer mu ho ohlásí znovu. „Za okamžik," odpověděl bez vzrušení. Za čtvrt hodiny ho zavolá a dá ho uvést. „Ach, můj ubohý Sconine," řekne mu, „velmi se Vám omlouvám, že jsem Vás připravil o celý den. — Ani v nejmenším, monseigneure," odpoví Sconin, „protože mám tu čest Vás znát už mnoho let, pochopil jsem dnes ráno, že půlhodina by mohla být dlouhá; jel jsem do Paříže, vyřídil jsem tam před obědem i po obědě několik svých záležitostí a právě se vracím." Pan z Chevreuse zůstal jako opařený. Sconin o tom nemlčel, ani lidé pana z Chevreuse. Pan z Beauvilliers se tím bavil, a jakkoli byl pan z Chevreuse na takové žerty zvyklý, nesnesl, když se ta historka znovu vytáhla. Uvedl jsem tyto dvě, které se mi vybavily dřív než sto jiných téhož druhu, o nichž by se nedalo skončit, ale chtěl jsem je sem zapsat, protože jsou pro něho příznačné.

Kancléř říkal o obou švagrech, že jsou, jak tomu skutečně bylo, „jedno srdce a jedna duše; co jeden myslí, to druhý hned myslí stejně, ale pokud jde o provedení,

má pan z Beauvilliers dobrého anděla, který ho chrání, aby v ničem nejednal jako pan z Chevreuse, ať myslí sebeshodněji s ním". Tak to přesně bylo. Uvidíme to, až bude řeč o panu z Beauvilliers; a je nepochopitelné, že dva muži, tak protichůdní v běžném, ale ustavičném jednání, prožili celý život spolu, aniž se opustili, v nejdůvěrnějším a nejnerozlučnějším svazku, který se ani na okamžik nepřerušil. Žili na stejných místech, v Marly bydleli spolu a ve Versailles velmi blízko sebe, ustavičně spolu jedli a nebylo dne, kdy by se neviděli dvakrát, třikrát i čtyřikrát; zkrátka ten svazek byl takový, že důvěrnost s jedním, ba i přijetí do užší společnosti, nemohly být s jedním, aniž by byly zároveň s druhým, a stejně tak s jejich manželkami.

Pan z Chevreuse psal snadno, příjemně a obdivuhodně dobře a stručně, co do slohu i co do rukopisu, a to druhé je stejně vzácné. Byl ve své rodině a u svého služebnictva nejen milován, ale zbožňován, a vždy přívětivý, laskavý a ochotný. Kdo ho neznal důvěrně, tomu se jevil vzpřímený, upjatý, strojený a úhledný, což se blížilo pedantství a což ve spojení s tím, že vůbec nevycházel do společnosti, lidi odpuzovalo. Během letošního pobytu ve Fontainebleau mi on a paní z Chevreuse navrhli vyjížďku do Courances. Šel jsem k němu, a protože jsem do jeho pokoje vcházel s naprostou důvěrností, překvapil jsem ho tam u skříně, jak potají pije sklenici chinového vína; zčervenal a prosil mě pro všechno na světě, abych o tom nic neříkal. Slíbil jsem mu to, ale namítl jsem mu, že se chinou bez jídla zabíjí. Když jsem na něho naléhal, přiznal se mi, že to pije už několik měsíců kvůli žaludku, a já jsem viděl a věděl, že si přitom ještě ubírá jídla. Řekl jsem mu k tomu všechno, co jsem mohl, a předpověděl jsem mu, že si prorazí žaludek. Nejhorší bylo, že se pomalu začal přiklánět k Cornarově dietě, která tomu Benátčanovi velmi prospěla, ale mnoho jiných zabila, mezi nimi pana z Lionne, proslulého státního ministra.[8] Netrvalo to dlouho; onemocněl v Paříži, snášel krajní bolesti s neuvěřitelnou trpělivostí a odevzdaností, přijal svátosti s nejvroucnější zbožností a zemřel pokojně a klidně uprostřed svých bolestí, při plném vědomí jako za plného zdraví, uprostřed své rodiny. Otevřeli ho a našli prorazený žaludek.

Jestliže se pan z Chevreuse, jak jsme viděli jinde, snažil ulehčit si okovy, když je nemohl zpřetrhat, a prodlužovat své pobyty v Dampierre na úkor cest do Marly, aby tam žil Bohu a sobě s větším volnem a svobodou; a jestliže poté, co po různých výtkách krále, které mírně přecházel, aniž by se odchýlil od svého cíle, musel s ním král nakonec promluvit jako přítel, který ho chce mít po ruce kvůli běhu svých záležitostí, a jako pán, který chce, aby ho poslouchali a sloužili mu, nebyla ani paní z Chevreuse o nic víc oslněna vyznamenáními a soukromými společnostmi, kde ji král stále chtěl mít. Mladý věk, postava, tanec, vystupování a hra u stolu ji uvedly do všeho hned po sňatku; a s přímostí a upřímností, jaké u dvora neměl nikdo jiný,

8. **Vysvětlivka:** Benátčan Luigi Cornaro (asi 1467–1566) proslul spisem o střídmém životě, v němž doporučoval velmi skromnou a přesně odměřenou stravu. Hugues de Lionne (1611–1671) byl státním sekretářem pro zahraniční věci Ludvíka XIV.

se dovedla zalíbit zároveň královně, králi i jeho milenkám, nejen bez podlézavosti, ale aniž by se o to hnala. Její ctnost a zbožnost, která byla po všechny doby jejího života stejně opravdová jako ona sama, se stala dalším zdrojem přízně, když si král a paní z Maintenon zakládali na zbožnosti, která z této ženy udělala div, jejž jsme tak dlouho viděli, a skoro tomu nebylo možné uvěřit. Navzdory nenávisti, kterou od aféry s kvietismem pojala a uchovala k pánům z Chevreuse a z Beauvilliers, ačkoli předtím měla mnohem raději druhého z nich než jeho švagra, se nemohla ubránit tomu, aby stále neměla ráda paní z Chevreuse; a od té doby, co ztratila všechnu naději je svrhnout, ji o nic méně horlivě než král zvala do jejich soukromých společností. Paní z Chevreuse, která nebyla o nic méně odpoutaná než její manžel ani o nic méně toužící žít pro Boha a pro sebe, využila velmi dlouhé choroby k tomu, aby se uzavřela, pod záminkou, že už nemůže nosit šněrovačku, bez níž se dámy nemohly nikde před králem objevit, ani v róbě, ani v županu. Král, unavený její nepřítomností, udělal, aby ji získal zpět do svých soukromých společností, to, co nikdy neudělal pro žádnou jinou. Chtěl, aby se vrátila do Marly s prominutím všeho, co bylo veřejné, a aby tam i ve Versailles chodila večer za ním k paní z Maintenon bez šněrovačky a docela, jak sama bude chtít, pro své pohodlí, k jejich soukromým obědům a ke všem jejich důvěrným společnostem. Dal jí, jak bylo řečeno, penzi třiceti tisíc livrů ze služného guvernérství Guyenne. Penzi dvaceti tisíc mělo velmi málo dam a vyšší ani jediná. Její žal, který byl takový, jaký si lze představit, ale který byl jako ona sama statečný a celý v Bohu, jí byl oprávněným důvodem k odloučení, které však přece musela přerušovat na opakovaná pozvání, ne do společností, ale aby navštívila krále v soukromí. Po smutku to protahovala, ale nemohla se vyhnout společnostem a soukromým setkáním. Králova smrt zpřetrhala její okovy; prohlásila se za mrtvou; osvobodila se od všech světských povinností; žila v paláci Luynes a v Dampierre se svou rodinou, s velmi úzkým kruhem příbuzných, které nebylo možné vyloučit, a velmi blízkých přátel. Spala nesmírně málo, trávila dlouhé dopoledne modlitbami a dobrými skutky, shromažďovala rodinu u jídla, které bylo vždy vybrané, i když ne příliš okázalé, a vždycky ji překvapovaly projevy úcty, jež jí svět nikdy nepřestal prokazovat, ačkoli ona sama neprokazovala žádné. Byla patriarchou své rodiny, jejím potěšením, svorností a pokojem a připomínala život prvních patriarchů. Nikdy nebyla žádná žena tak právem zbožňována svými blízkými ani tak vážena světem až do konce svého života, který přesáhl osmdesát let, v plném zdraví těla i ducha, a který byl pro její přátele a rodinu příliš krátký. Po její smrti se ukázalo, co se předvídalo. Ta rodina, tak svorná a tak shromážděná kolem ní, se brzy rozešla. Zemřela v létě roku 1732 ve všeobecné úctě, stejně svatě a stejně statečně, jako viděla umírat pana z Chevreuse, uprostřed nejhořčích slz všech svých blízkých.

Vévoda Mazarin zemřel na svých statcích, kam se uchýlil před více než třiceti lety.[9] Bylo mu přes osmdesát a pro nikoho to nebyla ztráta — tak dalece převrácenost ducha, dovedená do jistého stupně, zkazí i ty nejznamenitější věci. Slyšel jsem od současníků, že nebylo možné mít víc ducha ani příjemnějšího; že byl výborný společník a velmi vzdělaný; nádherymilovný, se vkusem ve všem, statečný; v nejdůvěrnějším přátelství s králem, který ho nikdy nedokázal přestat mít rád a dávat mu to najevo, ať dělal cokoli, aby byl víc než zapomenut; laskavý, přívětivý a zdvořilý ve styku; sám o sobě mimořádně bohatý; syn maršála z La Meilleraye, jednoho z nejzasloužilejších mužů, s nejtrvalejší přízní a nejváženějšího ve své době, po němž převzal guvernérství Bretaně, Nantes, Brestu, Port-Louis a Saint-Malo a úřad velmistra dělostřelectva, tehdy neomezený. Jeho otec se bránil, jak mohl, vůli kardinála Mazarina, svého důvěrného přítele, který si jeho syna vybral jako nejbohatší partii, jakou znal, aby z něho udělal svého dědice a dal mu své jméno a svou neteř. Maršál, který byl ctnostný, říkal, že ho ten majetek děsí a že jeho nesmírnost zavalí a zahubí jeho rodinu; nakonec musel ustoupit.

V soudním sporu, který měl pan Mazarin po smrti své ženy se svým synem, bylo na plném zasedání velké komory prokázáno, že mu přinesla dvacet osm milionů. Měl navíc guvernérství Alsaska, Brisachu a Belfortu a velké fojtství v Haguenau, které samo vynášelo třicet tisíc livrů ročně. Král ho povolal do všech svých rad, dal mu právo vstupu prvních šlechticů komory a vyznamenával ho ve všem. Zapomínám na guvernérství Vincennes.

Generálporučíkem byl od roku 1654 a měl všechny předpoklady stát se maršálem Francie a velitelem armády. Zbožnost, vždy tak užitečná a tak způsobilá zhodnotit dobré nadání, mu převráceností jeho ducha otrávila všechno, co měl od přírody a od štěstěny. Jeho vinou se jeho žena toulala po světě k nejhoršímu pohoršení; stal se pro svět směšným a pro krále nesnesitelným vidinami, které mu chodil vykládat o životě, jaký vede se svými milenkami.[10] Uchýlil se na své statky, kde se stal kořistí mnichů a pobožnůstkářů, kteří využívali jeho slabostí a čerpali z jeho milionů. Zmrzačil nejkrásnější sochy, zamazal nejvzácnější obrazy, úřady mezi svým služebnictvem losoval, takže se kuchař stal jeho správcem a čistič parket tajemníkem. Los podle něho vyjadřoval vůli Boží. Na zámku Mazarin, kde právě byl, vypukl požár. Všichni se seběhli, aby ho uhasili, a on je vyháněl — ty lumpy, kteří se opovažovali stavět se proti Boží vůli.

---

9. **Ediční poznámka:** Armand-Charles de La Porte, vévoda Mazarin (1632–1713), zemřel podle známých údajů 9. listopadu 1713 na zámku La Meilleraye, tedy o rok později, než sem jeho smrt klade Saint-Simon.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vévoda Mazarin jednoho dne prohlásil králi, že ho archanděl Gabriel varoval, že ho stihne neštěstí, jestliže se rychle nerozejde s paní de La Vallière. *Paměti abbého de Choisy*, sbírka Petitot, sv. LXIII, s. 207. Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu 10).

Měl radost, když s ním někdo vedl spory, protože když prohrál, přestal držet majetek, který mu nepatřil; když vyhrál, ponechal si s klidným svědomím to, co se od něho žádalo. Zoufalými činil úředníky na svých statcích podrobnostmi, do nichž se pouštěl, a nesmysly, které je chtěl nutit dělat. Na všech svých statcích zakázal dívkám a ženám dojit krávy, aby od nich vzdálil hříšné myšlenky, které by jim to mohlo vnuknout. O všech jeho bláznovstvích by se nedalo skončit. Chtěl dát svým dcerám vytrhat přední zuby, protože byly krásné, aby si v nich příliš nelibovaly. Nedělal nic jiného, než že jezdil ze statku na statek; a několik let vozil všude, kam jel, tělo paní Mazarinové, které si dal přivézt z Anglie. Takto se zbavil většiny svých tolika milionů a ponechal si jen guvernérství Alsaska a dvě nebo tři guvernérství jednotlivých míst. Byl to dost vysoký a tlustý muž, pohledný, na němž bylo, jak se mi zdálo, když jsem ho jednou viděl u svého otce v době, kdy se roku 1688 stal rytířem řádu, znát ducha. Od svého odchodu na statky se v Paříži a u dvora objevil už jen třikrát nebo čtyřikrát na několik dní a král ho vždy přijímal s výrazem přátelství a zvláštního vyznamenání. Teď je třeba připojit pro zajímavost slovo o muži a o osudu tak neobyčejném. Jeho rodové jméno bylo La Porte. Tvrdí se, že je dostali odtud, že jejich předek byl vrátným (*portier*) u jednoho rady parlamentu, jehož syn se stal velmi proslulým advokátem v Paříži; ten byl docela jistě dědem maršála z La Meilleraye. Tento advokát La Porte byl advokátem maltézského řádu a sloužil mu tak užitečně, že řád z vděčnosti přijal z milosti jeho druhého syna, který se stal mužem vynikajících zásluh a komturem v La Madeleine u Parthenay. Tento La Porte, který velmi zbohatl, byl také advokátem pana z Richelieu. Nabyl nějakého majetku v jeho sousedství a přilnul k jeho rodině natolik, že když viděl, že pan z Richelieu projedl všechen svůj majetek[11] a zanechal svůj rod zruinovaný, vzal si syna, kterého po sobě zanechal, za zetě; ten se s touto pomocí vzchopil a zemřel roku 1590 ve čtyřiceti dvou letech jako rytíř Svatého Ducha, kapitán tělesné gardy a prévôt královského dvora (*prévôt de l'hôtel*), čemuž se nesprávně říká velký prévôt Francie. Jeho žena zemřela už roku 1580.[12] To byli otec a matka kardinála z Richelieu a dalších dětí, o něž tu nejde. Advokát La Porte přežil zetě i dceru. Měl u sebe písaře, který měl jeho důvěru, kterého nechal přijmout za advokáta a který se jmenoval Bouthillier. Umíraje mu odkázal svou praxi a svěřil mu své vnuky Richelieuovy, kteří už neměli příbuzné. Bouthillier se o ně staral jako o vlastní děti, a odtud pochází štěstí Bouthillierů.

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Doslovné znění rukopisu. Smysl je: když viděl, že pan z Richelieu projedl všechen svůj majetek atd.

12. **Ediční poznámka:** Suzanne de La Porte, matka kardinála z Richelieu, zemřela až roku 1616; přežila tedy svého manžela Françoise du Plessis († 1590) i svého otce, advokáta La Porte.

Barbin, o němž se tolik mluvilo za regentství Marie Medicejské,[13] byl drobným královským prokurátorem v Melunu, muž duchaplný a intrikánský. Jindřich IV. býval často ve Fontainebleau; Barbin hořel touhou do něčeho se vetřít, ale byl příliš malý človíček, aby pronikl k ministrům. Za tohoto nedostatku se začal dvořit Leonoře Galigai, ženě Conciniho, pozdějšího maršála d'Ancre, která přišla s královnou z Itálie, byla její první komornou a už tehdy u ní zmohla všechno. Dvořil se Leonoře drobnými dárky ovoce, lákal ji na svačiny do svého domku u Melunu a vetřel se do její přízně tak dobře, že se později stal jejím hlavním důvěrníkem. Ona se stala dámou šatny královny, její manžel markýzem d'Ancre, a po smrti Jindřicha IV. se oba stali pány královny i státu. Na počátku roku 1616, když byl dvůr v Tours, došlo k velké změně ve vládě. Kancléř ze Sillery, Villeroy a prezident Jeannin, kterým se říkalo „šedé brady", byli vyhnáni[14] a s nimi Puysieux, státní sekretář, kancléřův syn a manžel Villeroyovy vnučky. Du Vair, první prezident parlamentu v Provenci, dostal pečeti, Mangot se stal státním sekretářem a Barbin byl dosazen na Jeanninovo místo s titulem generálního kontrolora financí. Ještě jako drobný královský prokurátor v Melunu se spřátelil s advokátem Bouthillierem a bydlel u něho, když jezdil do Paříže. Často tam vídal pana z Luçonu,[15] který si na něho zvykl a jemuž se Barbin tak zalíbil, že ho seznámil s Leonorou; to byl základ přátelství a důvěry, které k němu pojala Marie Medicejská a které ho přivedly k tak vysokému postavení. Byl stejně dobrým příbuzným a přítelem jako nepřítelem bez míry a bez mezí. Nezapomněl na památku svého děda z matčiny strany, advokáta La Porte, a nalezl ve svém strýci z matčiny strany a ve svém bratranci La Porte zásluhy, které mohl povýšit. Strýc se stal komturem v Braque, bailli Morey, velvyslancem řehole ve Francii, velkým převorem Francie, guvernérem Angers a Le Havru, generálním místodržitelem guvernérství Aunis a ostrovů Ré a Oléron a jedním z tehdejších mužů, s nimiž se nejvíc muselo počítat při udílení milostí a často i v záležitostech. Byl schopný, ale ve způsobech příliš povýšený. Zemřel koncem roku 1644, a užil si tedy celého štěstí svého synovce.

Jeho druhý synovec La Porte, který se jmenoval markýz z La Meilleraye, byl mužem velkého rozumu v kabinetu, velké statečnosti a velké schopnosti ve válce, takže on i komtur byli kardinálovi z Richelieu velmi užiteční. La Meilleraye byl muž čestný a ctnostný, mírný, přívětivý, zdvořilý, ochotný, jak jsem slyšel od svého otce, jehož

---

13. **Vysvětlivka:** Marie Medicejská (1575–1642), druhá manželka Jindřicha IV., v letech 1610–1617 regentka za nezletilého Ludvíka XIII.; roku 1631 uprchla z Francie a zemřela ve vyhnanství v Kolíně nad Rýnem.

14. **Vysvětlivka:** Nicolas de Neufville, pán z Villeroy (1543–1617), státní sekretář Jindřicha IV., děd prvního maršála z Villeroy (1598–1685); nezaměňovat s maršálem z Villeroy, o němž je řeč jinde v této kapitole. Spolu s kancléřem ze Sillery a prezidentem Pierrem Jeanninem tvořil sbor starých ministrů Jindřicha IV.

15. **Vysvětlivka:** Armand-Jean du Plessis, pozdější kardinál z Richelieu, byl tehdy biskupem v Luçonu; roku 1616 se poprvé stal státním sekretářem.

byl zvláštním přítelem, a neměl strýcovu hrubost a povýšenost. Dostal guvernérství Bretaně, Nantes a Port-Louis, stal se roku 1633 rytířem řádu, vykonával z pověření úřad velmistra dělostřelectva po maršálovi z Effiatu, svém tchánovi, a pak ho měl v titulu, když roku 1634 slavný vévoda ze Sully po smrti svého syna konečně svolil, že se ho vzdá výměnou za maršálskou hůl; a pan z La Meilleraye přijal maršálskou hůl Francie z rukou samého Ludvíka XIII. na průlomu v Hesdinu, který právě vzal útokem. Zemřel roku 1664, velmi sužovaný dnou, v šedesáti dvou letech. Zanechal jen syna z prvního manželství a s druhou ženou, dcerou vévody z Brissacu, děti neměl. Maršál z La Meilleraye a jeho syn byli oba, každý zvlášť, učiněni vévody a pairy mezi čtrnácti, které král zřídil, dal zapsat a přijal na svém *lit de justice* v prosinci 1663.[16]

Vévodkyně z Charostu zemřela v téže době, v jednapadesáti letech, po více než deseti letech nemoci, během nichž s ní nebylo možné hnout z lůžka, nemohla vidět žádné světlo, slyšet sebemenší hluk, vyslechnout ani říci víc než dvě slova za sebou, a i to zřídka, ani se převléknout víc než dvakrát nebo třikrát do roka, a po té námaze vždy dostávala poslední pomazání. Péče a vytrvalá pozornost vévody z Charostu v tomto stavu byly stejně chvályhodné jako nepochopitelné; a ona je pociťovala, neboť si až do konce zachovala plnou mysl s trpělivostí, ctností a zbožností, které ani na okamžik nepovolily a stále rostly. Vévoda z Charostu se oženil roku 1680, velmi mladý, s dcerou knížete z Espinoy a sestry svého otce, která svému manželovi, jak jsme viděli jinde, vynesla taburetku z milosti. Paní z Charostu zemřela o tři roky později a zanechala dva syny. Charost se roku 1692 znovu oženil s touto ženou, která byla Lametová a dědička. Její otec, markýz z Baule, padlý jako generálporučík u Neerwinden, měl guvernérství Doullens, které přešlo na Charosta a na jediného syna, kterého s touto ženou měl. Toho ztratil před rokem, šestnáctiletého, a guvernérství připadlo zpět jemu; a abych to řekl hned, vévodu ze Sully našli úplným koncem roku sluhové, kteří vešli do jeho pokoje, aby ho probudili, mrtvého v posteli; bylo mu čtyřicet osm let. Dlouho mu to hrozilo a usínal všude a v kteroukoli hodinu. Byl by to býval slušný a společensky přijatelný člověk, kdyby nebyl tak podivně a tak temně zhýralý. Zruinoval se s děvkami. Byl zetěm a švagrem vévodů z Coislinu a děti neměl. Sloužil málo a u dvora se objevoval málo. Jeho bratr, rytíř ze Sully, zdědil jeho hodnost a dostal maličkosti, které měl od krále: guvernérství Gienu a Mantes a malé místo královského místodržitele v Normandii. To všechno dohromady vynášelo osm tisíc livrů ročně, ale hodilo se to k jejich statkům.

Král vyslal 28. listopadu vévodu z Berwicku a dal vytáhnout do Roussillonu čtyřicet praporů a čtyřicet eskadron, aby přinutily Starhemberga zrušit blokádu Girony, kde velel markýz z Brancasu, dlouho potom maršál Francie atd., a kde měl potraviny už jen do konce prosince. O dva dny dříve uviděl král poprvé od jeho nemilosti Chamillarta ve své pracovně. Bloin ho přivedl zadními chodbami, když se král vrátil z

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vylíčení přijetí těchto vévodů a pairů viz výše.

Marly. Král mu projevil tisíc laskavostí a dovolil mu, aby ho čas od času navštěvoval. Je zábavné říci, že si to král přál už dlouho a že to Chamillartovi vzkázal víckrát; Chamillarta tento závan návratu přízně nesmírně potěšil, ale paní z Maintenon nebyl po chuti. Audience trvala sotva čtvrt hodiny, ale mezi čtyřma očima. Odešel zadními chodbami, ukázal se jen málokomu a vrátil se hned do Paříže, kde měl vždy velkou a dobrou společnost ze dvora i z města. Večeříval jsem u něho skoro každý večer, kdykoli jsem na tu krátkou dobu zajel do Paříže.

Ze tří zplnomocněnců, kteří přijeli ze Španělska, aby jeli do Utrechtu, zůstal v Paříži jen vévoda z Osuny, který čekal, až bude moci být připuštěn ke kongresu. Bergeyck se vrátil do Španělska a Monteleón odjel do Anglie s hodností velvyslance. Je to tentýž, kterého, jak jsme viděli, dal Vaudemont Tessému za evangelistu, když jel vyjednávat do Itálie a potom do Říma. Paní vévodkyně z Berry byla už několik měsíců těhotná. Šlo o vychovatelku. Zachovala se v tom stejně jako při obsazení úřadu prvního štolby pana vévody z Berry. Besons byl chudý a starý, to místo bylo výnosné a navíc si přál zanechat po sobě manželku v postavení, v němž by mohla chránit jeho rodinu; promluvil o tom se mnou a s paní ze Saint-Simon, která to od něho tlumočila paní vévodkyni z Berry. Ta se zdála nadšená z marnivé představy, že bude mít manželku jednoho z korunních hodnostářů, který vděčil za svou hůl panu vévodovi z Orléans, ač si ji jinak dobře zasloužil. Nevynechala nic, co by mohlo dokázat vhodnost té volby, zahrnula Besonse laskavostmi a velmi naléhala, aby promluvil s králem. Pravda je, že zatímco projevovala takovou horlivost získat maršálku z Besons, d'Antin a Sainte-Maure ji chytili do sítě pro svou sestřenici z Pompadour, která se, když už nic jiného nezbývalo,[17] snažila někde přichytit. Nic se nehodilo méně pro paní vévodkyni z Berry, pro její chování a pro situaci, do níž se dostala, než precióza prvního řádu, posedlá dvorem až do té míry, že provdala svou jedinou dceru za Dangeauova syna, jen aby se tam vetřela, ačkoli tam v životě nebyla, zcela v jejich moci a v rukou paní z Maintenon skrze paní z Dangeau, skrze svou sestru vévodkyni z Elbeufu a tím, že byla dcerou paní z Noailles[18] a vnučkou paní z Neuillant, která kdysi vzala k sobě paní z Maintenon, když přijela z ostrovů, a na kterou si paní z Maintenon zakládala trochu vzpomínat.

Pompadour sám od sebe se nehodil o nic víc. Dalo se o něm říci ten protiklad, že to byl hlupák s mnoha duchem a stejně posedlý dvorem jako jeho žena, kde už ničeho nedržel od té doby, co místo menina, které dostal od Dangeaua díky sňatku své dcery, a místo dámy paláce, které jeho dcera dostala od paní z Dangeau, přestala smrtí obou dauphinů a paní Dauphine existovat. Byl bratrem Chalaisovy matky, a

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré rčení (*à toutes restes*), které znamená „když není nic jiného".

18. **Ediční poznámka:** Paní z Pompadour byla dcerou maršálky z Navailles (rozené z Neuillant), nikoli paní z Noailles; předloha (i edice 1856) zde má chybné jméno, jak ukazuje i následující zmínka o paní z Neuillant, její babičce.

tím spjat, jak jen mohl, s princeznou des Ursins. To bylo přímo protichůdné panu vévodovi z Orléans a jeho dceři, a právě o to, co jim bylo u dvora nejvíc protichůdné, se snažili opřít. D'Antin, dvořan až do morku kostí, myslel jen na sebe, v naději, že se zalíbí paní z Dangeau a touto službou paní z Maintenon, u níž mu to paní z Dangeau zhodnotí; a paní vévodkyně z Berry se stala obětí víc než jedním způsobem. Besons, na kterého vévodkyně tlačila čím dál víc, šel promluvit s králem, a ten byl velmi udiven, že ho někdo žádá o věc už přislíbenou jiné. Maršál nebyl udiven o nic méně, když slyšel krále odpovídat, že si z něho paní vévodkyně z Berry udělala blázna, že ona i pan vévoda z Berry žádali o to místo pro paní z Pompadour, a on jim je schválil, jako by byl stejně tak rád viděl, že ho zastává maršálka z Besons, kdyby mu ji byli navrhli. Besons byl rozhořčen, že s ním někdo takto a tak bezdůvodně zahrál, a nenechal paní vévodkyni z Berry v nevědomosti; ta byla zdrcena. Paní ze Saint-Simon jí ze své strany[19] řekla svůj názor na takový postup a pak ji uvedla do obrazu, koho si to tak dobře vybrala. Paní vévodkyně nevěděla — ne o příbuzenství s Dangeauem, které nemohlo být neznámé, ale o příbuzenství s Chalaisem, o věci s paní z Neuillant ani o povaze těch osob. Byla rozhořčena, ale bylo už pozdě. Za čtyři nebo pět dní byla paní z Pompadour jmenována. Paní ze Saint-Simon zařídila, že místo podvychovatelky dostala paní z Vaudreuil, žena opravdových zásluh. Bylo to hluboko pod ní. Její manžel byl z dobrého rodu a generálním guvernérem Kanady; ona však měla malý majetek, mnoho dětí, které bylo třeba zaopatřit a pak prosazovat a které se od té doby svými zásluhami vypracovaly, a mnoho záležitostí, kvůli nimž se vrátila z Québecu.

Paní vévodkyně z Berry měla u sebe malou oblíbenkyni nízkého původu, urostlou, hezkou a duchaplnou, která byla vychována vedle ní. Byla dcerou Forcadela, úředníka úřadu nahodilých příjmů, a matky, která byla první komornou paní vévodkyně z Berry a dcerou ...,[20] prvního chirurga zesnulého Monsieura. Vévodkyně si ji ponechala i po svém sňatku a hledala pro ni manžela. Našla Mouchyho, muže z dobrého rodu, pokročilého věku i ve službě, jinak pravého vola, na kterého se dá naložit samar. Byl příbuzný Estréesů a toto příbuzenství jim nedělalo hanbu. Udělali si z toho u paní vévodkyně z Berry zásluhu; sňatek byl v okamžiku hotov. Chtěla u toho být a bavit se, a nevěděla, kde to uspořádat. Prosila paní ze Saint-Simon tak dlouho a tak úpěnlivě, až jí vyhověla. Velmi početná hostina, uložení novomanželů na lože i oběd druhého dne se konaly v našem bytě a měli jsme jen čtyřiadvacet hodin, abychom ji uspořádali. Přesto bylo všechno nádherné. Protože byt ležel velmi blízko tribuny kaple a ve stejném podlaží, měla z

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V originále *pour sa vade*: herní výraz, který se v přeneseném smyslu užíval ve významu „za sebe, ve svém zájmu".

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jméno je v rukopise vynecháno.

toho paní vévodkyně z Berry všechno pobavení, jaké si slibovala. Tato Mouchyová se ukázala jako podivná slepička, jak uvidíme v příslušné době.

Markýz z Meuse z rodu Choiseulů, který měl pluk, se v téže době oženil u vévodkyně d'Antin s dcerou zesnulého Zurlaubena, generálporučíka a, ač Švýcara, muže z dobrého rodu, a sestry Sainte-Maurovy.

Krále u paní z Maintenon v přestávkách mezi prací s ministry přepadala nuda. Prázdnotu, kterou tam zanechala smrt paní Dauphine, nemohly vyplnit zábavy toho velmi malého počtu dam, které tam byly občas připuštěny. Hudební produkce, které tam byly čím dál častější, právě proto ochabovaly. Přišlo se na nápad oživit je několika vybranými scénami z Molièrových komedií a dát je hrát královým hudebníkům převlečeným za herce. Paní z Maintenon, která dala maršálovi z Villeroy znovu vyplout na hladinu, aby krále bavil starými historkami z jejich mládí, ho jediného uvedla do důvěrnosti těchto malých zábav, aby je oživil nějakým tlacháním. Byl to muž odjakživa v její moci, který jí vděčil za svůj návrat. Hodil se k tomu, aby nadhazoval jisté věci, které nepatřily do sféry ministrů a které chtěla, aby se k ní potom vrátily od krále, aby ji jimi sondoval; a bylo-li to na místě, aby je podpořila a prosazovala o to jemněji a jistěji, čím méně se bude zdát, že pocházejí od ní. Smrt princů krve, kteří zanechali jen děti, smrt obou dauphinů a paní Dauphine, horší než nicota, do níž nejčernější a nejrafinovanější politika přivedla pana vévodu z Orléans, a vrozené chvění pana vévody z Berry před králem, pečlivě udržované, otevíraly široké pole nezměrné ctižádosti pana du Maine a zaslepené náklonnosti jeho všemocné bývalé vychovatelky k němu. Maršál z Villeroy byl ničemný dvořan a nic víc; žádný nástroj se jim nehodil lépe; paní z Maintenon tedy myslela už jen na to, aby ho dostala tam, odkud by ho mohla plně využít.

O několik dní později oznámil král cestou na mši, že dal guvernérství Guyenne hraběti z Eu.[21] Oba synové vévody du Maine, kteří už měli nástupnictví v Languedocu, u Švýcarů a v dělostřelectvu, tak byli slušně zaopatřeni. Maršál z Villeroy na to podle mého mínění neměl vliv; ještě tak daleko nebyl. Jakkoli byl dvůr zvyklý na obrovské přírůstky královských malých levobočků, byl tímto nesmírným navýšením stejně překvapen jako zdrcen a dával to znát skrze své lichotky, což pana du Maine dost uvedlo do rozpaků. Jiné, mnohem větší překvapení následovalo velmi brzy po tomto a uzavřelo tento rok. Vévodové z La Rochefoucauld si už odedávna zvykli chtít mít v rodě jen jednoho nástupce, který by zdědil všechen majetek a celé otcovo postavení, neprovdávat dcery ani neženit mladší syny, které pokládali za nic, a strkat je na Maltu a do církve; první vévoda z La Rochefoucauld udělal svého druhého a čtvrtého syna kněžími. Starší z nich zemřel jako biskup v Lectoure, druhý se spokojil s opatstvími, druhý syn byl maltézským rytířem. Ze šesti dcer, které měl, byly

21. **Vysvětlivka:** Louis-Charles de Bourbon, hrabě z Eu (1701–1775), mladší syn vévody du Maine; jeho starší bratr byl princ z Dombes.

čtyři abatyšemi, nejmladší řeholnicí. Třetí, tužší než ostatní, chtěla za každou cenu manžela. Nechtěli jí nic dát. Paní z Puysieux, která pak byla tak v přízni u královny matky za jejího regentství, chřadla v nemilosti a ve vyhnanství, v němž zemřel kancléř ze Sillery, její tchán, a které připravilo jejího manžela o úřad státního sekretáře i o postavení. Byla rozená Valençay, pyšná nade všechnu míru a stvořená, jak se později ukázalo, pro svět a pro intriky. Spojení s tím rodem ji právem oslnilo a nahradilo věno. Tento důvod zlomil pýchu La Rochefoucauldů; vévoda dal svou dceru Sillerymu. Oba zemřeli o mnoho let později v Liancourtu, zruinovaní, a paní ze Sillery, která nic nedostala, tam strávila většinu života, kterou jí — abych užil slušného výrazu — hradil její bratr a její synovec.

Druhý vévoda z La Rochefoucauld, který tolik vystupoval za nepokojů proti Ludvíkovi XIV. a byl tak proslulý svým duchem,[22] měl pět synů a tři dcery. Ze čtyř mladších synů se tři stali maltézskými rytíři a poslední knězem, velmi špatně povolaným; a všichni čtyři měli spoustu opatství. Tři dcery zemřely jako sibyly v koutě paláce La Rochefoucauld, kam je odklidili, sotva s tím, z čeho žít, a všechny tři ve velmi pokročilém věku.

Třetí vévoda z La Rochefoucauld, králův oblíbenec, jehož smrt brzy uvidíme, měl jen dva syny: staršího, který se oženil s nejstarší dcerou Louvoisovou a stal se pátým vévodou z La Rocheguyon, a markýze z Liancourtu, který se neoženil. O otci i obou synech se tu často mluvilo.

Vévoda z La Rocheguyon nebyl tak zdrženlivý jako jeho otec: měl osm synů a dvě dcery. Druhý žil jen deset let; nejstarší a třetí zemřeli, sotva vstoupili do světa; čtvrtý byl zahrnut opatstvími svých strýců a prastrýců, jak se uprazdňovala; pátý zemřel rovněž v deseti letech; šestý byl hozen na moře pod jménem hraběte z Durtalu. To on byl na výpravě galeon, které přivedl Ducasse, kterého tento velitel poslal donést králi zprávu o jejich příjezdu, a je to dnešní pátý vévoda z La Rochefoucauld. Sedmý zemřel opět v devíti nebo deseti letech. Osmý a poslední se stal maltézským rytířem a dostal ještě jako dítě na královu přímluvu magistrální komturství v Pézenas. Starší z obou dcer zemřela jako sestra od Navštívení; mladší vydržela do pětadvaceti let a byla nakonec roku 1725 provdána za dnešního vévodu z Uzès, který se laskavě spokojil s málem. Když je tento obraz vysvětlen, zde je, co se stalo.

Panu z La Rocheguyon zůstali už jen tři synové: nejstarší, kterému bylo tehdy pětadvacet let a měl přes šedesát tisíc livrů ročního důchodu z obročí, hrabě z Durtalu a komtur. To bylo velmi špatně uspořádáno. Aby to bylo, jak má být, musel by být nejstarší Durtal, a to otec s matkou chtěli. Abbé nikdy nechtěl ani slyšet o přijetí vyšších svěcení. Dokud měl starší bratry, byla to jeho věc, ale když se sám stal nejstarším, stalo se to věcí jeho rodičů. Naléhali na něho, aby se zavázal, posílali na

22. **Vysvětlivka:** François VI., vévoda z La Rochefoucauld (1613–1680), účastník Frondy a autor proslulých *Maxim*.

něho zbožné osoby, doktory teologie, preláty; nikdo ho nedokázal odpoutat od jistého očekávání hodností a majetku, které se tehdy týkaly jen jeho. Chtěl jich užívat, až na něho připadnou. K stavu, do něhož ho přiměli vstoupit, neměl jiné povolání než povolání mladších synů tohoto rodu.

Kromě touhy hromadit stále všechno na jednu hlavu poutal pány z La Rochefoucauld k tomu ještě jiný mocný důvod. Otec tohoto vévody nikdy nedokázal strávit knížecí hodnost udělenou pánům z Bouillonu. Pokládal se za člověka z rodu stejně dobrého jako oni, a neměl nepravdu; myslel také, že si tu hodnost zasloužil stejně dobře a stejnými cestami. Ani v tom se nemýlil, a ty cesty nebyly jeho rodu cizí. Nemohl se však měřit v zásluhách ve válce ani v kabinetu s pány z Bouillonu a z Turenne. Ačkoli byl galantnější než oni a měl ducha vhodnějšího pro úskoky salonních ruelí a pro zkoušky krasoduchů, nedosáhl váhy jejich spříznění, jejich autority ve stranách, jejich pověsti založené na věcech, které zosnovali a provedli, mínění, jež si o nich utvořil kardinál Mazarin, ani naděje na přátelství, radu a ochranu, kterou si představoval, že u nich najde, když si je připoutá, jak to udělal vším, čím je zahrnul. Tento hlodající červ knížectví přešel z otce na syna. Doufal v tu hodnost od trvalé přízně, která neustále dosahovala všeho, co chtěla; ale tu hodnost, o niž často žádal pána, který byl jeho přítelem, nedokázal nikdy vyrvat, ať se o to snažil sebevíc; a tato zlost ještě přispěla k nepřízni, v níž byli mladší synové a dcery rodu, které nechtěli ani zaopatřit, ani ukazovat u dvora. Bylo tedy pro lidi tak absolutní ve své rodině velmi tvrdé, když narazili u svého nejstaršího na nepřekonatelný odpor proti tomu, aby přijal svěcení a zřekl se svého prvorozenství.

Když byli s nadějí z této strany v koncích, zvolili jinou cestu. Navrhli mu, aby odložil malý kolárek, když to je stav, v němž nechce setrvat. Jenže na tom malém kolárku viselo šedesát tisíc livrů ročního důchodu. Viděl, jak se se všemi jeho bratry neustále zachází jako s malými chlapci a jak jim v každém věku chybí i to nejnutnější. Mírnost, vlídnost a něha nebyly slabou stránkou jejich rodičů. Krajní šetrnost spíš. Nemyslel si tedy, že by se měl vydat na jejich milost tím, že se vzdá svých obročí. Vytáčel se, snášel prosby, hrozby, rady. Zahnán nakonec do kouta prohlásil, že zůstane abbém a nejstarším, aby v pravý čas a na pravém místě udělal to, co mu bude nejlépe vyhovovat; že je příliš mladý, aby neměl žádný stav, a příliš starý, aby se stal mušketýrem a pak kapitánem a čekal na pluk. Nic nebylo rozumnějšího, ale rodině se to nehodilo. Došlo na hrubá slova, vyhnali mu hlavní sluhy, k nimž měl největší důvěru, poslali na něho všechny osoby, o nichž se domnívali, že na něho nejvíc zapůsobí. Všechno vyslechl a všechno snesl se vší možnou mírností, trpělivostí a úctou, aniž by mu uniklo jediné stěžování nebo jediné slovo, které by se mu dalo vytknout, ale nedal se otřást. Rodina, řvoucí vztekem a nevědoucí si už rady, sáhla k poslednímu prostředku.

Pan z La Rochefoucauld, slepý a uchýlený do psinců, se dal zavést do králova kabinetu a vylíčil mu se svou obvyklou prudkostí, navzdory svému věku, žalostný

stav, do něhož bude jeho rodina uvržena tvrdohlavostí jeho vnuka, který chce jíst ze dvou žlabů. Křičel, plakal, zoufal si, říkal, že je velmi ubohý, že přežívá zkázu svého rodu. Ta zkáza byla smyšlená, když měl tři vnuky, všechny tři mladé a schopné mít děti. Ale ženit mladší syny a vidět je bez hodnosti vedle mladších Bouillonů, to byl ten kámen úrazu, kvůli němuž se strhl takový povyk. Chtěli navíc jako obratní lidé využít svého domnělého neštěstí k tomu, aby z krále vytáhli milost neslýchanou, jakou si kdy kdo představil jen pro královy levobočky v ediktu z roku 1711, který byl pod jinými záminkami vydán jen pro ně a který navíc dokonce zpětně ruší vévodství přecházející po ženské linii. Tento edikt jednou ze svých nejhrubších novot dovoluje královým levobočkům, kteří mají více vévodství, jež vždy připadají nejstaršímu synovi, dávat je mladším synům, a tak z nich činit vévody a pairy, a to výjimkou udělenou jen jim a s vyloučením všech ostatních. Pan z La Rochefoucauld tedy sebral všechny síly, které mohl čerpat ze své staré a trvalé přízně, ze svého vlivu na krále, ze svého věku, ze své slepoty, ze zoufalství, v němž byl, a ze zkázy svého rodu. Zdvojnásobil křik, pláč a záchvaty zuřivosti a omráčil krále tak dokonale, že mu ten, napůl ze soucitu s tímto starcem, kterého měl tak dlouho rád, napůl z touhy ukončit tak dotěrnou scénu, povolil, oč žádal, proti všem zákonům a pravidlům, proti znění zřizovacích listin a zápisů všech vévodství, vévodství La Rocheguyon stejně jako všech ostatních, a proti pýše, s níž by někoho stavěl na roveň svým levobočkům; a dovolil vévodovi z La Rocheguyon postoupit toto verifikované vévodství panu z Durtalu, svému druhému synovi, a učinit z tohoto mladšího syna nový kmen vévodů z La Rocheguyon se stejnou starobylostí, jakou mělo zřízení pro otce, čímž byl zbaven nejstarší syn a jeho potomstvo, které jediné a výslovně k němu bylo povoláno. Údiv dvora, abych neřekl nic víc, ještě předčil radost pánů z La Rochefoucauld, otce i syna. Syn, jakmile byly patenty vyhotoveny, se vzdal statku i hodnosti La Rocheguyon ve prospěch hraběte z Durtalu, který hned přijal jméno a hodnost vévody z La Rocheguyon. U statku se to stalo darováním mezi živými, přičemž si otec ponechal jeho výnosy, které činí osmdesát tisíc livrů ročně, s nádherným zámkem a nejkrásnějšími právy na světě, na břehu Seiny a blízko Paříže. Abbé, který se viděl tak podivně ošizen, pevně doufal, že se k tomu v jiných časech vrátí, a pozdější vévodové také.

Když byla věc hotova, dal se pan z La Rochefoucauld ještě jednou zavést do králova kabinetu. Znovu tam začal se svými nářky a bolestmi a dosáhl ještě toho, že král promluví s jeho vnukem, kterého nikdy neviděl, aby ho přiměl k volbě. Abbé tedy musel přijít za králem a nepochyboval, že se s ním zle naloží. Naštěstí se zmýlil: král s ním mluvil s otcovskou dobrotou a abbé mu odpovídal s takovou úctou, moudrostí a rozumem, že ho odzbrojil. Všechno záviselo na důchodu a na nezávislosti, s níž by ho pobíral v dostatečné výši. Král to pochopil a dobře věděl, s kým má co dělat. Jeho příbuzní, takto bez východiska, se obrátili jinam. Chtěli především zůstat pány svého měšce a abbé pánem svých obročí, aby nebyl vydán na jejich libovůli. Aby vyhověli obojímu, vymysleli papežské breve, které by abbému dovolilo jít do války a ponechat

si přitom obročí. Navrhli mu to; neodvážil se tomu vzepřít, protože tím byla odstraněna veškerá obtíž, na níž dosud trval. Takových breví bylo tisíce příkladů, i mezi prostými soukromníky. Forbin, kapitán šedých mušketýrů před Maupertuisem, takové měl a zemřel jako abbé a generálporučík královských armád; a mnoho jiných jako on. Řím nedělal žádné potíže. Ubohý abbé z La Rochefoucauld se tedy chopil meče. Válka v Uhrách přiměla k odjezdu syny pana du Maine a mnoho dalších. Abbé tam jel také; ale po příjezdu do Budína ho roku 1717 ve třiceti letech přepadly neštovice a vysvobodily z něho jeho otce i bratra, který se stal vévodou na jeho úkor. To, co se v této rodině stalo později, nedalo důvod věřit, že by Bůh těmto opatřením požehnal.

Kapitola třináctá

1713. — Stenbockovo vítězství nad Dány; vypálí Altonu. — Porta pomáhá švédskému králi penězi a mění podle jeho přání své ministerstvo. — Rákóczi ve Francii. — Odbočka o způsobu jeho pobytu zde; jeho původ, jeho rodina, jeho osudy a osudy jeho blízkých, Zrínyiho a Thökölyho; zacházení s ním; jeho povaha. — Třicet tisíc livrů penze slečně z Armagnacu. — Tři tisíce livrů penze vráceno slečně z Chausseraye. — Tři tisíce livrů penze paní z Vaugué. — Girona osvobozena a zásobena. — Berwick zpět u dvora. — Bulkeley brigádním generálem. — Brancas rytířem Zlatého rouna a velvyslancem ve Španělsku. — Rozmnožené zábavy u paní z Maintenon. — Matignon postupuje synovi své úřady v Normandii. — Sňatek Mailleboise s dcerou d'Alègra. — Sňatek Châteaurenaulta s dcerou maršálky z Noailles. — Sňatek pana z Isenghien se slečnou z Rhodes. — Arias, Polignac, Odescalchi, Sala vyhlášeni kardinály; kdo byli ti tři cizinci; proč in petto*; proč vyhlášeni. — Polignac, jediný odvolaný z Utrechtu, přijíždí a dostává z králových rukou červenou čepičku. — Jakub III., pod jménem rytíř ze Saint-Georges, natrvalo opouští Francii kvůli míru a odchází do Lotrinska. — Králova slabost pro kardinály, jimž vyhrazuje místo v kapli při kázání. — Zmírnění průkazů pro vstup do štrasburské kapituly a jeho příčiny. — Přehmat vůči vévodům. — Smrt markýzy z Mailly a její počínání v rodině. — Smrt biskupa z Lavauru, jejího syna. — Smrt Brissaca, dříve majora tělesné gardy. — Jeho vzestup; jeho povaha. — Komický kousek, který Brissac provedl pobožným dámám dvora.*

Dvůr se v prvních dnech tohoto roku dozvěděl o vítězství Stenbockově[1] nad Dány v Meklenbursku, které bylo úplné. Tento hrabě se se zbytkem švédských vojsk, který mu zůstal po porážce jeho pána u Poltavy, stále držel a nakonec na hlavu porazil armádu mnohem silnější než svou. Potom vytáhl k Altoně a žádal po ní kontribuci šest set tisíc livrů. Toto město, značné, ale neopevněné, leží naproti Hamburku, na druhém břehu Labe. Mělo tu neprozřetelnost, že odmítlo zaplatit; Švédové je hned nato zapálili. Shořely tři tisíce domů a došlo ke všemu, co takové neštěstí obvykle provází. Město patří dánskému králi, jehož území svírá Hamburk z velké blízkosti po obou březích Labe a drží toto říšské město v ustavičné podezíravosti a ve strachu z jeho nároků. Stenbock zajal pět tisíc mužů a množství důstojníků. Po altonské exekuci si šel vybrat velké kontribuce z dánského Holštýnska. Švédský král v téže době dostal mnoho peněz z Cařihradu, kde také dosáhl všech změn ve vládě, jaké si přál.

1. **Vysvětlivka:** Magnus Stenbock (1665–1717), švédský generál; 20. prosince 1712 porazil u Gadebusche v Meklenbursku dánsko-saskou armádu a v lednu 1713 dal vypálit Altonu.

Rákóczi,[2] který za pomoci peněz a obratnosti uprchl z přísného vězení ve Vídeňském Novém Městě, se dostal do Polska, nakonec se nalodil v Gdaňsku a připlul do Rouenu. Přijal titul sedmihradského knížete, uznávaný zemí, Turkem i všemi uherskými nespokojenci, kteří ho chtěli učinit uherským králem, když vtom ohromný úspěch bitvy u Höchstädtu změnil celou tvář věcí. Také Francie ho uznala a platila mu subsidie. Des Alleurs u něho dlouho pobýval, nakonec tam přijal veřejnou hodnost králova vyslance a odtud přešel na velvyslanectví v Cařihradu. Rákóczi, který neměl jiné útočiště než Francii, dobře pochopil, že jeho titul by tu byl na obtíž a vyloučil by ho ze všeho; zvolil tedy inkognito, nic nechtěl ani si na nic nečinil nároky a přijal jméno hrabě ze Šariše. Pan z Luxembourgu,[3] který byl v Rouenu, ho přijal bez poct, ale s nejvybranější zdvořilostí, ubytoval ho, hradil mu výlohy a půjčil mu svůj dům v Paříži, kam Rákóczi za několik dní přijel. Naposledy přijížděl z Anglie, kde se zdržel jen krátce. Tento tak milovaný vůdce uherských nespokojenců si jistě zaslouží malou odbočku.

Jeho prapraděd Zikmund Rákóczi byl zvolen sedmihradským knížetem po smrti proslulého Bocskaie roku 1606. Byl to muž bez ctižádosti, klidný a mírumilovný, stejně dobře zapsaný u sultána Ahmeda jako u císaře Matyáše. O knížectví nestál a už roku 1608 je postoupil Gabrielu Báthorymu, kterého pro jeho ukrutnosti vyhnal Gabriel Betlen, jenž se stal sedmihradským knížetem.

Jiří Rákóczi byl učiněn říšským knížetem a roku 1631 byl s podporou rakouského domu zvolen sedmihradským knížetem. Oženil se s dcerou Štěpána, bratra sedmihradského knížete Gabriela Betlena;[4] podruhé se Zuzanou Lorántffyovou, s níž měl Zikmunda, vévodu mukačevského, který neměl děti s Jindřiškou, dcerou falckého kurfiřta Fridricha V.

Z prvního manželství pocházel další Jiří, kníže Rákóczi, sedmihradský kníže po svém otci, který zemřel roku 1648. Tento druhý Jiří utrpěl od Turků mnoho zlého a zemřel v červnu 1660 ve Velkém Varadíně na zranění, která utržil o měsíc dříve v bitvě, již proti nim prohrál u Plansenbergu nedaleko Sibině a v níž konal zázraky statečnosti. Byl ženat s Žofií, dědičkou rodu Báthoryů, a zanechal po sobě Fridricha, knížete Rákócziho,[5] který celý život prožil jako soukromá osoba. Ten se oženil

---

2. **Vysvětlivka:** Saint-Simon píše uherská jména po francouzsku (Ragotzi, Tékéli, Serin, Nadasti, Berzini). Jde o Františka II. Rákócziho (1676–1735), vůdce protihabsburského povstání v Uhrách z let 1703–1711, jeho otčíma Imricha Thökölyho, děda z matčiny strany Petra Zrínyiho a o hrabata Nádasdyho a Bercsényiho. Rákóczi zemřel ve vyhnanství v tureckém Rodostu.

3. **Vysvětlivka:** Zde Charles-François-Frédéric de Montmorency-Luxembourg (1662–1726), syn maršála z Luxembourgu, guvernér Normandie.

4. **Ediční poznámka:** Jiří I. Rákóczi (1593–1648) byl ženat jen jednou, se Zuzanou Lorántffyovou; ta byla matkou obou jeho synů, Jiřího II. i Zikmunda.

5. **Ediční poznámka:** Saint-Simon ho nazývá Fridrichem; šlo o Františka I. Rákócziho (1645–1676), otce Františka II.

s Ilonou Zrínyiovou, dcerou Petra, hraběte Zrínyiho, místokrále neboli bána Chorvatska, jenž byl jedním z hlavních vůdců vzpoury, která začala roku 1665 proti císaři. Uhři si stěžovali na německé posádky a na porušování svých výsad. Zrínyi, místo aby plnil císařovy rozkazy k opevnění pohraničních pevností, myslel jen na to, jak je zmařit. Roku 1666 sbíral vojsko s hrabětem Nádasdym, předsedou nejvyšší uherské rady, pod záminkou, že se chce postavit Turkům. Jejich záměrem bylo zbavit se císaře Leopolda,[6] až pojede kolem Pottendorfu, Nádasdyho sídla, jen s dvanácti šlechtici a s Lobkovicem, nejvyšším hofmistrem svého dvora, naproti španělské infantce, s níž se měl oženit. Velitel léčky ho měl obklíčit a probodnout dýkou; léčku však nastražili teprve poté, co císař projel. Když tato velká rána selhala a když Zrínyiho navíc rozhořčilo, že mu bylo odepřeno místo guvernéra Karlovce, které by z něho učinilo úplného pána Chorvatska, rozhodl se odtrhnout Uhry od císaře. Získal hraběte Frankopana, jehož sestru měl za ženu, hraběte z Tattenbachu a vlastního zetě, knížete Rákócziho, otce toho, kdo dal podnět k této odbočce. To vše se odehrálo roku 1669.

Tito vůdcové pochopili, že se bez Turků neobejdou, a učinili jim návrhy. Sultán chtěl za poskytnutí vojska zajišťovací pevnosti v Uhrách; snažili se mu je ze všech sil vydat. Ať už však sultán, málo nakloněný válce, tajemství prozradil, nebo bylo vyzrazeno Řekem jménem Panagiotis, který dělal tlumočníka císařskému rezidentovi v Cařihradu, císař se dozvěděl o všem, co se tam událo. Roku 1670 poslal generálmajora Spankaua se šesti tisíci muži do Chorvatska, kde Zrínyi, příliš slabý, aby mohl vzdorovat, prosil o císařovu milost a poslal mu svého jediného syna jako rukojmí své budoucí věrnosti. To nezabránilo Spankauovi oblehnout Čakovec, kam se Zrínyi a jeho švagr Frankopan uchýlili, a zmocnit se ho; zajal tam hraběnku Zrínyiovou, Frankopanovu sestru. Oba švagři utekli tajnou brankou; uchýlili se na hrad hraběte Keriho, kterého pokládali za přítele, ale on se jich zmocnil a dal je dopravit do Vídně, kde byli uvrženi do vězení. Zrínyi tam zakusil obvyklý osud velkých zločinců, kteří neměli štěstí. Frankopan, aby dosáhl milosti a získal jeho úřady, nenechal nic neudělaného, aby ho zahubil. I Rákóczi vydal všechny dopisy, které od něho dostal. Kapitán Tcholnitz, který byl do jejich tajemství zasvěcen a litoval toho, donesl císaři dopis, který mu Zrínyi dal pro Frankopana ještě před jejich uvězněním; po něm byl zatčen Nagiferentz, sekretář spolku. Našly se u něho listiny spiknutí, různé smlouvy a pět schránek plných dopisů, instrukcí a listin, které poslali do Vídně. Nádasdy už byl zatčen dříve. Proces byl veden řádnou soudní cestou; soudci byli jmenováni nejpřednější velmoži; vězňům, kteří byli převezeni do Vídeňského Nového Města, tam byly 30. dubna 1671 veřejně sťaty hlavy. Hraběnka Zrínyiová, Frankopanova sestra,

6. **Vysvětlivka:** Leopold I. (1640–1705), císař od roku 1658, otec císařů Josefa I. a Karla VI.; roku 1666 se oženil se španělskou infantkou Markétou Terezou. Zemřel 5. května 1705 ve Vídni.

byla sťata o dva roky později, 18. listopadu 1673.[7] Jejich jediný syn přišel o jméno i erb své rodiny; dali mu jméno Gadé a zavřeli ho na celý život na hrad Rattenberg. Vpád bavorského kurfiřta do Tyrolska způsobil, že ho roku 1703 převezli do Štýrského Hradce, kde téhož roku zemřel na nemoc. Jeho jediná sestra, od roku 1681 vdova po Rákóczim[8] a matka našeho Rákócziho, se tak stala mocnou dědičkou.

Proslulý Thököly si ji chtěl vzít, už když byla svobodná. Hrabě Štěpán, jeho otec, byl v Uhrách velmi mocný a měl tam tři sta tisíc livrů ročního důchodu. Císařští ministři byli obviňováni, že ho neprávem zapletli do aféry hraběte Zrínyiho, aby se zmocnili jeho velkých statků. Po popravě hraběte Zrínyiho a ostatních vůdců šel generál Sporck oblehnout Thökölyho pevnosti; Thököly, který nebyl s to jim vzdorovat, ho zdržoval a mezitím nechal uprchnout svého jediného syna Imricha Thökölyho, převlečeného za sedláka, se dvěma stejně přestrojenými šlechtici, kteří ho šťastně dovedli do Polska. Otec potom dlouho nežil. Jeho statky byly zkonfiskovány. Měl tři dcery, které odvezli do Vídně; tam přestoupily na katolickou víru a císař se o ně postaral. Dvě se provdaly za knížata Františka a Pavla Esterházyho, z nichž druhý byl uherským palatinem; třetí za barona Letha.

Imrich, jejich bratr, který se později tolik proslavil, přišel z Polska, kam se nejprve uchýlil, do Sedmihradska. Tam si svým duchem a statečností tak získal přízeň knížete Apafiho, že ho postavil v čelo své rady a svých vojsk a poslal ho na pomoc uherským nespokojencům, kteří ho roku 1778[9] učinili svým generalissimem, ačkoli mu bylo teprve dvacet let. Svými výboji a postupem se stal tak obávaným, že ho císař dal požádat o smír, na němž se však nedalo dohodnout. Císař se o to pokusil znovu roku 1680 během dvouměsíčního příměří. Thököly nabídl, že přestoupí na katolickou víru, aby se mohl oženit s dcerou hraběte Zrínyiho, vdovou po knížeti Rákóczim a matkou toho, jehož jsme právě viděli přijet do Paříže. Císař s tím nemohl souhlasit ze strachu, že by ho velké statky této dámy učinily příliš mocným a že by chtěla pomstít smrt svého otce. Císař svolal uherské stavy k jednání; ale Thököly, rozhořčený odmítnutím tohoto velkého sňatku, prohlásil, že bez Turků nemůže nic učinit. Zatímco císař vyslal barona Kaunitze do Cařihradu, Thököly znovu zahájil nepřátelství s úspěchy, které se ještě zvětšily díky pomoci, jíž se mu dostalo od Porty. Znovu se jednalo o smír; jednání se přerušila a zase navázala. Když se sultán dozvěděl, že se Thököly vážně chystá vrátit pod císařovu poslušnost, poslal mu nabídnout záruku sedmihradského knížectví po Apafim. On a ostatní vůdcové slíbili jménem Uher roční tribut osmdesát tisíc tolarů, jestliže jim Turci vydatně pomohou. To ne-

7. **Ediční poznámka:** Hraběnka Kateřina Zrínyiová, rozená Frankopanová, popravena nebyla; zemřela v listopadu 1673 v internaci v klášteře ve Štýrském Hradci.

8. **Ediční poznámka:** František I. Rákóczi zemřel už roku 1676; od té doby byla Ilona Zrínyiová vdovou.

9. **Ediční poznámka:** Zjevná chyba za 1678; Imrichovi Thökölymu (nar. 1657) bylo tehdy dvacet let, jak uvádí i Saint-Simon.

zabránilo Thökölymu, aby v říjnu 1681 neujednal s císařem příměří, které mělo trvat do konce června 1682; císař je potřeboval, aby mohl dát korunovat císařovnu na uherskou královnu. Thököly, který měl hned potom vytáhnout do pole, se zatím šel domluvit s budínským pašou; ten ho přijal skvostně, a to do té míry, že se tvrdilo, že ho za přítomnosti několika dalších pašů oděl uherskou korunou a ostatními královskými insigniemi. Thökölyho sekretář byl mezitím ve Vídni, aby vymohl svolení ke sňatku s hraběnkou Zrínyiovou. Dosáhl ho díky tomu, že se ve Vídni soudilo, že by Thököly dokázal sňatek uskutečnit i přes zákaz, a díky krajní touze získat ho na svou stranu. Z Budína tedy odjel na hrad Mukačevo, který patřil hraběnce a byl jejím obvyklým sídlem, a tam byl jejich sňatek neprodleně slaven s velkou nádherou. Uvedl tam část svého vojska, stejně jako do všech ostatních pevností své nové choti, na začátku srpna 1682 se spojil s Turky, šířil všude hrůzu a dal razit medaile, na nichž si přisvojil titul uherského knížete. Na sněmu v Košicích došlo ještě k návrhům na smír, které neměly žádný výsledek.

Když se Turci blížili, rozšířil Thököly manifest, který nespokojencům otevřel brány většiny měst. Turci oblehli Vídeň; obléhání zrušil proslulý polský král Jan Sobieski[10] úplným vítězstvím, které vybojoval. Pak se ujal zprostředkování smíru s nespokojenci, ale marně, pro povýšenost vídeňského dvora. Když se Thököly dozvěděl, že ho tato jednání činí u Porty podezřelým, odjel do Cařihradu, dovedl proniknout až k sultánovi a řekl mu, že mu přináší svou hlavu. Tato smělost, podepřená tím, co dovedl říci, mu vyšla tak dobře, že ho sultán ujistil o své ochraně a pomoci. Od té doby byl stále oddán Portě a stál v čele nespokojenců. Téhož roku ho Porta po Apafiho smrti učinila sedmihradským knížetem.[11] Tam na hlavu porazil generála Heuslera a zajal ho. Pak pokračoval v různých činech, dokud se nerozešel se Sedmihraďany, a sužován dnou se uchýlil do Cařihradu. Tam byl přijat a hostěn jako velký kníže, s velkými důchody a s několika sultánovými paláci k bydlení. Zemřel v tomto skvělém postavení 13. září 1705, ještě mu nebylo padesát let, a jako katolík. Jeho choť zemřela 10. února 1703. Vraťme se nyní k jejímu synovi z prvního manželství, knížeti Rákóczimu. S tímto proslulým hrabětem Thökölym neměla žádné děti.

Leopold František, kníže Rákóczi, si už narozením přinesl víc, než bylo třeba, aby byl vídeňskému dvoru podezřelý. Ani jeho styky a nároky ho nečinily nevinnějším. V dubnu 1701 byl zatčen a odvezen do Vídeňského Nového Města, obviněn, že se pokusil vzbouřit Uhry. Prodal všechno, co ve Vídeňském Novém Městě mohl mít, pěti sty zlatými dukáty si získal Lehemana, kapitána pluku Castelli, který mu opatřil dragounský stejnokroj, sblížil se se svými strážci, důstojníky i vojáky, hostil je, opil

10. **Vysvětlivka:** Jan III. Sobieski (1629–1696), polský král od roku 1674, proslulý zejména vítězstvím nad Turky u Vídně roku 1683. Zemřel náhle 17. června 1696 ve Wilanówě.

11. **Ediční poznámka:** Apafi zemřel až roku 1690; teprve tehdy byl Thököly s tureckou pomocí prohlášen sedmihradským knížetem a 21. srpna 1690 porazil a zajal u Zărnești císařského generála Heisslera (u Saint-Simona Heusler).

je a 7. listopadu téhož roku 1701 utekl na předměstí, kde našel tři koně, které pro něho drželi připravené, a dostal se do Rábu a do Polska, odkud se spojil s hrabětem Bercsényim, jedním z vůdců uherských nespokojenců. Jakmile se zjistilo, že uprchl, poslali za ním všechny, koho se dalo. Ve Vídni byly vyvěšeny proskripční vyhlášky, v nichž byla na jeho hlavu vypsána odměna. Jeho manželku, která byla ve Vídni, zavřeli do kláštera. Kapitána, který mu opatřil dragounský stejnokroj, popravili, stejně jako všechny, o nichž se myslelo, že jeho útěku napomohli. V dubnu 1703 byl ve Vídni odsouzen ke stětí. Jeho manželka dostala roku 1705 svolení odejít do Čech. Tam byla roku 1707 zatčena, ale brzy nato našla způsob, jak uprchnout do Saska, a odtud odešla do Gdaňska. Jeho dva syny svěřili do opatrování hofmistrovi rábského biskupa. Roku 1704 byl Rákóczi prohlášen sedmihradským knížetem. Byl jím prohlášen znovu roku 1707. Na různých místech těchto Pamětí jsme viděli mnohé z jeho činů a to, že dokázal císaře roztřást přímo ve Vídni, jejíž okolí bylo nejednou zpustošeno, a hořící vesnice byly vidět z oken paláce. Nešťastná bitva u Höchstädtu zastavila všechen jeho postup; nespokojenci se rozprchli. Jejich vůdci se většinou jeden po druhém se dvorem smířili. On sám, který v tom nemohl doufat ani v čest, ani v bezpečí, se uchýlil do Polska a přišel do Francie, která mu poskytovala subsidie a držela u něho ministra s veřejnou hodností.

V září 1694 se oženil se Šarlotou Amálií, dcerou Karla, lankraběte Hesensko-Rheinfelsko-Wanfriedského, a Alexandriny Julie, hraběnky z Leiningenu. Tento lankrabě byl mladším bratrem lankraběte Viléma Hesensko-Rheinfelského, manžela sestry paní z Dangeau a otce lankraběte Hesensko-Rheinfelského, jehož tři dcery se provdaly za sardinského krále, za pana Vévodu, jemuž ta, která se za něho provdala, zanechala pana prince de Condé, a za dnešního mladého prince z Carignanu. Rákóczi byl tedy zetěm švagra paní z Dangeau. Byla to rodilá Němka a velmi lpěla na svém příbuzenstvu. Toto Rákócziho spříznění bylo velmi blízké, i když bez skutečného pokrevního příbuzenství, ale působilo na ni stejně. Byla oblíbenkyní paní z Maintenon, v dobré přízni u krále a účastnila se všech jejich zábav i důvěrných chvil. Dangeau, který se celý život pohyboval v nejvyšší společnosti a v nejlepší společnosti dvora, byl tím opojen. Shlížel se ve všem, čeho dosáhl. Plaval ve vznešenosti blízkých příbuzných své ženy. Oba si vzali Rákócziho za vlastní věc; ten tu nikoho neznal a měl dost rozumu, aby se jim svěřil. Vedli ho velmi dobře. Nejenže si na nic nečinil nároky, ale ani se o nic okázale neucházel; tím si získal všechny, neboť každému dovolil, aby se s ním cítil volně, a sám se cítil volně se všemi. V zemi tak posedlé nároky mu to přičítali k dobru a dostalo se mu za to stokrát víc úcty a vyznamenání.

Dangeau, který vedl velký a dobrý stůl a stýkal se s tím nejvznešenějším a nejvybranějším, uvedl Rákócziho postupně, ale rychle do dobré společnosti. Rákóczi se v ní ujal a brzy byl u všech zábav a u všeho s tím nejlepším, co u dvora bylo, a to bez příměsi. Paní z Dangeau mu úplně získala paní z Maintenon a skrze ni pana du

Maine. Módní záliba v lovu, k níž přidal trochu péče, ho sblížila s panem hrabětem z Toulouse, až se z něho postupně stal jeho zvláštní přítel. Tak se mu podařilo učinit z obou bratrů své rádce v tom, jak se chovat ke králi, a prostředníky ve všem, co si od něho mohl přát z důvěrností a z oněch projevů osobní familiárnosti a ohleduplnosti, které nezávisejí na hodnosti. S touto pomocí, na kterou nemusel dlouho čekat, byl u všech lovů, u všech zábav, na všech cestách do Marly, o něž však žádal jako ostatní dvořané; ze dvora se téměř nevzdaloval, chodil ke králi pilně, ale bez nucenosti, v hodinách veřejných, a velmi zřídka se stalo, aby s ním král nehledal příležitost promluvit; a kdykoli si přál audienci, byl přijat o samotě v jeho kabinetu, v čemž však byl velmi zdrženlivý. Rákóczi byl velmi vysoké postavy, ale ne přehnaně, statný, aniž byl tlustý, velmi souměrný a velmi dobře rostlý, s výrazem silným, robustním a velmi vznešeným, až vzbuzujícím respekt, ale bez jakékoli hrubosti; tvář měl dosti příjemnou a celou fyziognomii tatarskou. Byl to muž rozvážný, skromný, uměřený, velmi málo duchaplný, ale vše u něho směřovalo k dobrému a rozumnému; velmi zdvořilý, ale dosti rozlišující podle osob; velmi nenucený se všemi, a přitom — což se zřídka snoubí — s velkou důstojností, aniž by v jeho chování bylo cokoli nadutého. Mnoho nemluvil, a přece přispíval k rozhovoru a velmi dobře vyprávěl, co viděl, aniž by kdy mluvil o sobě. Byl to velmi čestný muž, přímý, pravdivý, nesmírně statečný, velmi bohabojný, aniž to dával najevo, ale také aniž to skrýval, a s velkou prostotou. Potají dával mnoho chudým a věnoval značný čas modlitbě; brzy měl početnou domácnost, kterou co do mravů, výdajů i přesného placení vedl v nejpřísnějším pořádku, a to vše s mírností. Byl to velmi dobrý člověk, velmi milý a příjemný ve styku, ale když jste ho poznali zblízka, zůstávali jste v úžasu, že byl hlavou velké strany a že nadělal ve světě tolik hluku. Po příjezdu do Versailles se zastavil u Dangeaua, kde byl i baron z Breteuil, uvaděč velvyslanců, který ho měl dovést ke králi. Breteuil se vzdálil, aniž vstoupil do kabinetu, v němž byl Torcy, a ten zůstal jako jediný třetí. Potom navštívil Madame, aniž ho k ní kdo uvedl, a obědval u Torcyho, který ho skvostně pohostil. Žádného prince ani princeznu krve slavnostně nenavštívil. Stýkal se s nimi jen tak, jak se k tomu familiárnost naskytla. Nejvíce jí měl s paní Vévodkyní, trochu také s paní princeznou de Conti. Král mu dal šest set tisíc livrů poukázaných na pařížskou radnici a kromě toho mu vyplácel šest tisíc livrů měsíčně a Španělsko třicet tisíc livrů ročně. To mu činilo kolem sta tisíc livrů ročního důchodu. Jeho dům v Paříži sloužil výhradně služebnictvu, on sám byl stále u dvora, kde však nikdy nedával hostiny. Král mu ve Fontainebleau vždy dával zařídit pěkný byt. Nosil Zlaté rouno, které mu španělský král poslal, ještě když stál v čele nespokojenců.

Pýcha pana Velkého nemohla dlouho snést jedinečné vyznamenání, jímž byla penze třiceti tisíc livrů udělená vévodkyni z Chevreuse. Dal se donést ke králi, neboť už dlouho se pro těžkou dnu skoro nemohl udržet na nohou, a tam se jako zmen-

šenina pana z La Rochefoucauld[12] dal do řeči o svých bolestech, o svém blízkém konci, o stavu svých záležitostí, a to tak dojemně, že nakonec se vší možnou naléhavostí poprosil o milost, aniž ji blíže určil. Král, odedávna zvyklý nic mu neodpírat, se ho zeptal, co si přeje. Tu vylíčil zásluhy slečny z Armagnacu, svou něhu k ní a své zoufalství, že ji má brzy zanechat bez chleba. Těmito teatrálními řečmi pro ni dosáhl penze třiceti tisíc livrů.

Slečna z Chausseraye v téže době získala zpět penzi tisíce tolarů, o kterou přišla výměnou za velký finanční obchod, který jí král dovolil uzavřít. Tvrdila, že z něho nic neměla, a penzi si zase přichytila. Kdo byla tahle mazaná slepička, o níž bude ještě řeč, jsme už viděli (viz výše). Maršál z Villars vymohl rovněž stejnou penzi pro svou sestru, paní z Vaugué, z níž udělal dueňu a Argusa své ženy. Za to ji u sebe ubytoval a živil; jinak ale nedal ani sou jí ani jejím dětem, které umíraly hlady. Byli to nanejvýš drobní šlechtici z Dauphiné, a z těch nejbezvýznamnějších, o nichž nikdo nikdy neslyšel.

Bulkeley, bratr vévodkyně z Berwicku, přinesl králi 12. ledna zprávu, že se Starhemberg 3. večer stáhl k Hostalricu a zrušil blokádu Girony, když viděl přicházet vévodu z Berwicku s jeho vojskem. Berwick ihned poslal vystřídat posádku a celá země spěchala dopravit tam všemožné potraviny. Dopravili tam také hojnost střeliva a potraviny na rok. Berwick sledoval nepřítele, dokud všechno nebylo v Gironě a dokud se nestáhl natrvalo; hned nato se vrátil ke dvoru, kde byl výborně přijat. Brancas za to dostal Zlaté rouno a velmi brzy nato byl jmenován velvyslancem ve Španělsku, kam ho poslali, aniž by se směl vrátit do Paříže. Bulkeley byl za to povýšen na brigádního generála.

Soukromé zábavy u paní z Maintenon byly čím dál častější. Obědy, hudba, scény z komedií, dějství z oper, loterie se samými černými losy,[13] tytéž obědy v Marly, někdy v Trianonu, a vždy tentýž velmi malý počet a tytéž dámy; při hudbě a hrách vždy maršál z Villeroy; velmi zřídka pan hrabě z Toulouse, který měl hudbu rád, téměř nikdy pan du Maine, a jinak žádný muž bez jakékoli výjimky, kromě kapitána tělesné gardy ve čtvrtletní službě, který se na chvíli objevil, když přišel králi oznámit, že je podávána večeře, a hudba ještě nebyla u konce.

Matignon dostal povolení vzdát se svých úřadů v Normandii ve prospěch svého syna a ponechat si do smrti velení i služné. Byl to převlek, užívaný už nějakou dobu k tomu, aby nahradil nástupnictví v úřadě, a zastíral je tak velmi hrubě.

D'Alègre, který mnohem později zemřel jako maršál Francie a jehož ani všechna příkoří, jež snesl ze spříznění s Barbezieuxem, nevyléčila ze záliby ve spříznění s mi-

---

12. **Vysvětlivka:** Pan z La Rochefoucauld je zde František VII. (1634–1714), velký lovčí a velký mistr šatny, dávný králův oblíbenec, který od něho dostal mnoho milostí.

13. **Vysvětlivka:** V tehdejších loteriích byly výherní losy označeny černě, prázdné zůstávaly bílé; v loterii „se samými černými losy" tedy vyhrával každý.

nistry, provdal svou dceru za Maillebois i se svým generálním místodržitelstvím v Languedocu, vynášejícím dvacet tisíc livrů ročně. Král dal dvě stě tisíc livrů, Desmarets málo: svatba v Paříži byla velkolepá.

Maršálka z Noailles měla ještě jednu dceru na vdávání, velmi ošklivou, která už začínala zůstávat na ocet a které proto doma říkali „vdova". Aby ji mohla provdat za syna maršála z Châteaurenault, mnohem mladšího než ona, vymohla pro něho generální místodržitelství v Bretani, které měl maršál, a jinak jí dala velmi málo. Châteaurenault byl velmi bohatý a měl jen tohoto syna, kterého tak uvedl do velkého spříznění, jež velmi potřeboval.

Pan z Isenghien se brzy nato oženil se slečnou z Rhodes proti vůli paní z Rhodes. Dcera byla zletilá a příbuzní ji podpořili. Byla bohatá a myslím, že poslední z rodu Pot, což byl dobrý, slavný a velmi starý rod. Nějaký čas nato se Vieuxpont, generál, vdovec po dceři kněžny z Montaubanu a Rannese, jejího prvního manžela, který padl jako generální plukovník dragounů, oženil s dcerou Beringhena, prvního štolby.

Papež si při jmenování, které provedl roku 1712, ponechal pro koruny čtyři klobouky *in petto*;[14] na začátku tohoto roku je vyhlásil. Byli to don Manuel Arias, arcibiskup sevillský, abbé z Polignaku, Benet Sala, benediktin, biskup barcelonský, a Benedetto Erba, arcibiskup milánský, kterého jeho strýc don Livio Odescalchi, synovec Inocence XI., jenž už neměl nikoho svého jména, přiměl přijmout toto jméno se zárukou části svého velkého jmění, takže se pak nazýval kardinál Odescalchi. Arias, vysoce postavený v maltézském řádu a velvyslanec své řehole u zesnulého španělského krále, byl jednou z nejlepších hlav a jedním z nejctnostnějších mužů Španělska. Zasedal v radách a měl hlavní podíl na závěti. Potom byl guvernérem Kastilské rady; a když se paní des Ursins cítila dost silná, aby odstranila všechny, kdo nejvíce přispěli k povolání Filipa V. na trůn a měli největší podíl na vládě, vzdálila tohoto sevillským arcibiskupstvím a nominací španělského krále na kardinálský klobouk. Tyto věci jen připomínám, protože jsem o Ariasovi obšírně mluvil při příležitosti a v době závěti Karla II.

Arcivévoda, kterého v Římě uznali z donucení, jak jsme viděli v době, kdy tam byli velvyslanci markýz z Prié a maršál z Tessé, se stavěl proti tomu, aby Filip V. dostal klobouk. Jako španělský král nominoval Salu a výhrůžkami si jeho klobouk pojistil. Nunciatura ve Španělsku byla od tohoto uznání arcivévody zavřena. Filip V. trval na klobouku pro svého kandidáta a protestoval proti Salovu jako proti urážce, jednak proto, že on sám, a ne arcivévoda, je španělským králem právem i skutečností, jednak pro Salovo chování vůči němu. Tento mnich pocházel ze spodiny lidu, v mládí byl kočím, pak se stal benediktinem, aby měl chleba a něčím se stal. Byl to chytrý a

14. **Vysvětlivka:** Kardinála jmenovaného *in petto* („v srdci") papež určil, ale jeho jméno zatím nezveřejnil; vyhlášení mohlo přijít až později. Klobouky „pro koruny" se udělovaly na návrh (nominaci) katolických panovníků.

podnikavý chlapík, který poštval lid a pak i barcelonské úředníky proti španělskému králi a hrál mezi nimi tak velkou roli, že měl velký podíl na vzpouře Katalánska a byl pokládán za duši arcivévodovy strany; arcivévoda ho za odměnu učinil biskupem barcelonským. V této hodnosti se Sala vyznamenával čím dál víc a zasloužil si nakonec arcivévodovu nominaci. Tyto vzájemné námitky způsobily, že klobouk španělské nominace byl při jmenování pro koruny ponechán *in petto*. Polignac, který měl nominaci krále Jakuba, nenarážel na žádný odpor; ale jeho poslání v Utrechtu, neslučitelné s kardinálským kloboukem, způsobilo, že si král přál, aby byl ponechán *in petto*; Polignac to však věděl a měl tak zajištěno, že klobouk dostane, jakmile bude uzavřen mír. Proč byl v tomto očistci zadržen Erba, nevím.

Když měl být mír uzavřen všemi mocnostmi kromě císaře, chtěl tento panovník, který jím byl zvolen a korunován, ale kterého ve Francii a ve Španělsku dosud titulovali jen arcivévodou, aby Sala byl kardinálem bez dalšího odkladu, a španělský král neméně naléhal, aby byla vyřízena jeho nominace. Papež, takto sužovaný z obou stran a vidoucí, že Itálie nakonec zůstane císaři, se už neodvážil ho déle vodit za nos a lichotil si, že Salu španělskému králi usnadní tím, že zároveň vyhlásí Ariase. Dal tedy krále uvědomit, že vyhlásí Polignaka s ostatními a že to už nelze odkládat. V Utrechtu zbývalo upravit už jen maličkosti a naděje, že se tam tehdy skončí i s císařem, byla ztracena: král tedy svolil k vyhlášení a zároveň poslal Polignakovi kurýra, aby se okamžitě vrátil. Polignac tedy přenechal, co zbývalo dokončit, i podpis míru maršálu z Huxelles a Ménagerovi a spěchal pro svůj biret. Kurýr, který vezl jeho červenou čepičku, ho zastihl na půli cesty. Polignac si ji strčil do kapsy a pokračoval v cestě. 22. února přijel do Paříže a ve čtvrtek 23. odpoledne jel do Marly k Torcymu, který ho mezi koncem hudby a večeří zavedl k paní z Maintenon.

Polignac, který cestou přijal v salonu blahopřání a projevy horlivosti, předložil králi svou čepičku; král mu ji nasadil na hlavu a dal mu pokoj v Marly. Byla to dost podivná věc, že kardinál *in petto* z nominace krále Jakuba vyjednal a uzavřel v Utrechtu poslední dovršení neštěstí tohoto panovníka a jeho vyhoštění z Francie, se vším, co se Angličanům zlíbilo v tom ohledu předepsat. Jeho děkovná návštěva v Saint-Germain a návštěva oplátková musely být velmi trapné; ale kdo je kardinál, toho už nic neuvede do rozpaků: rozpaky mu mohla způsobit nanejvýš anglická královna. V důsledku toho, co bylo ujednáno s Angličany, anglický král[15] už odjel s malou družinou pod jménem rytíř ze Saint-Georges, aby se uchýlil do Baru, kde mu pan Lotrinský dal zařídit zámek a kam ho přijel navštívit. Jel také do Lunéville navštívit pana a paní Lotrinské a dosti dlouho pobýval v Baru, v Commercy u pana z Vaudémontu a v celém tom okolí.

---

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon má na mysli Jakuba III., syna Jakuba II. a uchazeče o anglický trůn. (Poznámka se v edici váže k obsahu kapitoly, kde je král označen jako Jakub II.)

Král, který se nikdy nedokázal zbavit úcty ke kardinálům, již mu vštípil kardinál Mazarin,[16] stanovil s kardinály z Rohanu a z Polignaku místo, které budou kardinálové zaujímat při kázání v kapli, a to s takovou ohleduplností, že se namáhal je před nimi a podle jejich přání nakreslit na papír. Do té doby v tom nebylo nic stanoveno. Místa kardinálů z Bouillonu a z Coislinu byla dána jejich úřady; kardinál z Janson nepobýval jako kardinál u dvora téměř vůbec až do doby, kdy se stal velkým almužníkem; Bonzi byl velkým almužníkem královny a po její smrti byl skoro stále v Languedocu; Le Camus od svého jmenování nikdy neviděl Paříž ani dvůr; Estrées, často v Římě, pak ve Španělsku, o pevné místo při kázání nestál; Fürstenberg ještě méně, protože tam skoro nikdy nebyl. Král potom téměř dvě hodiny mezi čtyřma očima rozmlouval s kardinálem z Polignaku o utrechtských záležitostech.

Na svém místě jsme viděli, jakým kejklířským kouskem, za pomoci veškerého umu a zlata paní ze Soubise, podporované vší královskou autoritou, byl kardinál z Rohanu přijat za štrasburského kanovníka a stal se tam koadjutorem a nakonec biskupem. Množství a krajnost nerovných sňatků, k nimž dlouhé trvání téhož ducha vlády přinutilo celou šlechtu království, aby měla z čeho žít, ji celou vylučovalo ze štrasburské kapituly, počínaje princi krve a dále vším, co je nejvznešenějšího a nejslavnějšího. Už tehdy nebyl nikdo, kdo by mohl předložit potřebné důkazy, kromě pánů z Uzès, kteří tomu brzy svými sňatky učinili překážku, pana z Duras a hraběte z Roucy, jehož syn o to přišel. Uvážilo se však, že je velmi podstatným zájmem krále, aby tam mohli být přijímáni Francouzi, protože bylo v jeho zájmu, aby biskup byl Francouz, a ten je volen jen kapitulou a z kapituly. Král tedy hledal, jak tu najít nějaké zmírnění. Kardinál z Rohanu mu v tom posloužil, ale protože šlo jen o kapitulu, jednalo se jen s kapitulou. Ta vyslala v této záležitosti ke králi hraběte z Löwensteinu, bratra paní z Dangeau, velkého děkana štrasburského, kanovníka kolínského a jiných velkých chrámů, kterého brzy uvidíme biskupem v Tournai, aniž by přijal svěcení. Tento hrabě měl u krále dlouhou audienci mezi čtyřma očima. Kapitula postupně svolila ke zmírnění požadavků na urozenost matek, dokonce i pro Němce, a nakonec pomalu i k tomu, že bez důkazů přijme Francouze, kteří budou mít tři mužské předky vévody. Tito tři předkové byli velmi špatný nápad; stanovit se mělo datum. Já jsem například vévodou a pairem o třicet let dříve než pan z Aumontu, abych uvedl jen jeho a mnoho jiných pominul; a přece jsem teprve druhý, neboť vévodou byl učiněn můj otec, který byl zapsán a přijat 1. února 1635. Pan z Aumontu je pátý; jeho děd by tedy, kdyby žil, mohl dát své děti do štrasburské kapituly, kdežto já bych tam přijetí svých dětí nedosáhl, a maršál z Aumontu je vévodou a pairem teprve od konce prosince 1665.

---

16. **Vysvětlivka:** Jules Mazarin (1602–1661), kardinál a první ministr za regentství Anny Rakouské a v prvních letech vlády Ludvíka XIV.; zemřel po dlouhé nemoci 9. března 1661 ve Vincennes.

Stará paní z Mailly zemřela ve věku osmdesáti pěti nebo šesti let, duševně i tělesně stejně svěží jako ve čtyřiceti. To je ta, které pro protáhlost úzkého obličeje a zvláštnost nosu říkali Sluka. Byla rozená Montcavrelová a dlouho po svatbě se stala dědičkou svého rodu, který z velké chudoby, v níž byli ona i její manžel, učinila velmi mocným co do majetku, a to prací, vytrvalostí, uměním a procesy. Na svém místě jsem mluvil o substituci, kterou zřídili. Celý život vedla své děti velmi zkrátka; jednoho z nich strčila do Saint-Victor, bez čehož by se byl rád obešel. Stal se tam však převorem, pak biskupem v Lavauru a byl to řádný muž. Zemřel v Montpellier měsíc nebo dva před ní. Jiného ze svých synů donutila stát se knězem, z čehož se nemohl utěšit, a nechala ho v kabátě s prodřenými lokty hnít v Saint-Victor, aniž by byl řeholníkem, dokud sňatek jejího dalšího syna s neteří paní z Maintenon z druhého kolena, která se stala dámou šatny paní Dauphine, neudělal z tohoto abbého z Mailly arcibiskupa v Arles, pak v Remeši, a uvidíme ho jako kardinála. Pokud jde o její dvě dcery, jedna jí utekla a provdala se proti její vůli za nejstaršího z Maillyů; druhou dala do kláštera; ta se z nouze ctnosti stala dobrou řeholnicí a byla vynikající abatyší v Poissy, nanejvýš zbožňovanou a ctěnou v té komunitě, tak velké a tak žárlivě lpějící na volbě, o niž přišla. Neviděli jsme, že by Bůh tomuto počínání požehnal v čemkoli, co se celé této rodině později přihodilo.

Starý Brissac zemřel také v témž věku, už několik let na odpočinku u sebe doma. Byl generálporučíkem a guvernérem Guise a dlouho byl majorem tělesné gardy.[17] Byl to velmi drobný šlechtic, který prošel všemi hodnostmi tělesné gardy a zalíbil se králi svou pilností, péčí o podrobnosti, horlivostí ve službě a tím, že bral ohled jen na krále a nešetřil nikoho. Získal si tak jeho důvěrnost a důvěru ve všem, co se týkalo tělesné gardy, že kapitáni tělesné gardy, ač to byli velcí páni a vrchní velitelé armád, s ním zacházeli šetrně a museli s ním počítat, tím spíše všichni důstojníci gardy. Byl neotesaný, hrubý, jinak velmi nepříjemný a králem nesmírně rozmazlený, ale muž cti a ctnosti, statečný a poctivý, a za takového uznávaný, ač ho mnoho lidí nenávidělo a ač se ho bál každý, kdo s ním měl co do činění, ba celý dvůr i ti nejvýznamnější, tak byl nebezpečný. Jen on se odvážil napadat Fagona kvůli medicíně. Uštědřoval mu před králem štulce, které Fagona přiváděly do opravdové zuřivosti a nad nimiž se král i přítomní smáli od srdce. Fagon, rovněž velmi duchaplný, ale prchlivý, mu oplácel pořádnými šlehy, které bavily neméně; ale Fagon ho nikdy nemohl vidět ani o něm slyšet mluvit s klidem.

Jedna příhoda tohoto majora gardy podá malý náčrtek dvora. Každý večer na konci dne se v kapli ve Versailles konala veřejná modlitba, po níž každou neděli a čtvrtek následovalo požehnání s Nejsvětější svátostí. V zimě bylo požehnání v šest hodin, v létě v pět, aby se pak dalo jít na procházku. Král je o nedělích nikdy ne-

17. **Vysvětlivka:** Albert de Grillet, pán z Brissacu; s vévodským rodem Cossé-Brissac neměl nic společného.

vynechával a o čtvrtcích v zimě jen velmi zřídka. Na konci modlitby běžel modrý sluha, který čekal na tribuně, uvědomit krále, který vždy přicházel chvíli před požehnáním; ale ať měl přijít, nebo ne, požehnání na něho nikdy nečekalo. Důstojníci tělesné gardy předem rozestavovali gardisty na tribuně, odkud král požehnání vždy sledoval. Dámy pečlivě obsazovaly oddíly tribun a v zimě se snažily upoutat pozornost malými svíčkami, které měly ke čtení svých knížek a které jim plně svítily do tváře. Pravidelnost byla zásluhou a každá, stará a často i mladá, se snažila si ji získat u krále a u paní z Maintenon. Brissac, kterého unavovalo vídat tam ženy, o nichž se neříkalo, že by jim moc záleželo na tom vyslechnout požehnání, se jednoho dne domluvil s důstojníky, kteří rozestavovali stráže; a během modlitby přijde do králova oddílu tribuny, uhodí do něho holí a začne velitelským tónem volat: *Královská gardo, odchod; král na požehnání nepřijde.* Na tento rozkaz všechno poslechne, gardisté odejdou a Brissac se přitiskne za pilíř. V oddílech tribun, které byly plné, se zvedne velké reptání; a za chvíli každá žena sfoukne svou svíčku a odejde, takže tam nakonec zůstala jen paní z Dangeau a dvě další, dosti obyčejné.

Bylo to ve staré kapli. Důstojníci, kteří byli zasvěceni, zadrželi gardisty na Bloinově schodišti a na podestách, kde byli dobře ukryti, a když Brissac dal dámám dost času, aby se vzdálily a nemohly zaslechnout návrat stráží, dal je znovu rozestavit. To vše bylo načasováno tak přesně, že král přišel o chvíli později a požehnání začalo. Král, který vždy přelétl tribuny pohledem a vždy je nacházel plné a natlačené, byl nanejvýš překvapen, když tam nenašel vůbec nikoho kromě paní z Dangeau a těch dvou dalších žen. Hned jak vyšel ze svého oddílu, mluvil o tom s velkým údivem. Brissac, který vždy kráčel blízko něho, se dal do smíchu a vyprávěl mu, jaký kousek provedl těm dobrým dvorským pobožnůstkářkám, jež už nemohl snést, jak krále vodí za nos. Král se tomu velmi smál a dvořané ještě víc. Zhruba se vědělo, které to byly, jež sfoukly svíčky a usoudily, že král nepřijde, a některé byly vzteky bez sebe a chtěly Brissacovi vydrápat oči, což si za všechny řeči, jež o nich vedl, docela zasloužil.[18]

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tuto anekdotu vyprávěl Saint-Simon už dříve (viz výše); obě vyprávění se však v mnoha podrobnostech liší, a proto jsme nepovažovali za správné tuto pasáž vypustit, jak to učinili předchozí vydavatelé.

Kapitola čtrnáctá

Smrt, postavení a povaha hraběte z Nassau-Saarbrückenu. — Smrt a zvláštnost Chambonase, biskupa z Viviers. — Podivná zvláštnost Desmaretse, arcibiskupa z Auch. — Smrt konetábla Kastilie. — Villena, nejvyšší hofmistr španělského krále, na jeho místo. — Chalais odváží svého zajatého františkána do Španělska. — Vévoda a vévodkyně ze Shrewsbury u dvora. — Postavení a jméno tohoto velvyslance a velvyslankyně; povaha vévodkyně, která úplně změní účesy žen, s nimiž si král nedokázal poradit. — Dům vévody z Aumontu v Londýně vyhořel. — Povaha vévody z Aumontu. — Požár stojí krále pět set padesát tisíc livrů. — Výroční zádušní obřady za dauphina a paní Dauphine v Saint-Denis. — Dějiny Tovaryšstva Ježíšova *od otce Jouvencyho. — Pohoršení nad touto knihou, z něhož se jezuité vyvlíknou lacino. — Abbé z Castries prvním almužníkem paní vévodkyně z Berry. — Jeho povaha; jeho vzestup. — Longepierre sekretářem rozkazů paní vévodkyně z Berry; jeho povaha. — Smrt braniborského kurfiřta, prvního pruského krále. — Kolínský a bavorský kurfiřt v Paříži a v Suresnes; vidí se s králem. — Nařízení o dvaceti pěti článcích, vydané králem, mezi guvernéry nebo generálními veliteli Guyenne a guvernérem Blaye, v němž na radu vévody du Maine vyhrávám dvacet čtyři články proti maršálovi z Montrevelu. — Temná podlost Pontchartrainova, která mě přiměje k výbuchu. — La Chapelle; kdo to byl; činím mu podivné prohlášení. — Podivný rozhovor mezi kancléřem a mnou. — Tentýž rozhovor s paní kancléřovou. — Marný útok na paní ze Saint-Simon. — Plná důvěrnost mezi kancléřem, paní kancléřovou, paní ze Saint-Simon a mnou trvá dál.*

Hrabě z Nassau-Saarbrückenu zemřel na svém zámku v Saarbrückenu, kam se před několika lety jaksi uchýlil. Sloužil celý život, byl generálporučíkem a měl pluk Royal-Allemand, který vynáší dvacet pět tisíc livrů ročního důchodu. Byl to muž nejlépe urostlý na světě, velmi vznešeného a imponujícího vzezření, velmi zdvořilý, velmi statečný, velmi čestný, nepříliš duchaplný a vážený. Byl také velmi bohatý, ale luterán, a nikterak starý. Sám král ho s laskavostí několikrát zkoušel obrátit a nenechal ho na pochybách, že by dosáhl všeho, kdyby se stal katolíkem; nepodařilo se mu však jím pohnout.

Jiné úmrtí, o němž bych nemluvil, nebýt podivínství toho člověka, je úmrtí biskupa z Viviers. Byl bratrem Chambonase, který byl ve službách pana du Maine. Nepochybně tahle ochrana způsobila, že se trpělo, aby deset let po sobě žil v Paříži v zařízeném bytě nedaleko mého domu. Psal celou noc, až vyčerpal několik sekretářů, a vstával v jednu nebo ve dvě hodiny odpoledne. Každou řádnou poštou posílal z

Paříže, kde pobýval, zprávy o languedockých fanaticích[1] a jiné zprávy z provincie Bâvillovi, intendantovi, nebo spíše králi Languedocu, který sídlil v Montpellieru a který nikdy nedokázal tuto korespondenci přetrhnout; Viviers ji navíc rozmnožoval spoustou memoránd a instrukcí. Při padesáti tisících livrů ročního důchodu ze svého biskupství a z jednoho opatství zanechal šest set tisíc livrů. To mi připomíná podivínství jiného druhu. Arcibiskup z Auch, bratr Desmaretsův, trávil život v Paříži v zařízeném bytě a v domácím županu, nikoho nepřijímal a neotevřel jediný dopis, který dostal; nechával je hromadit v kupách. Nakonec to krále omrzelo a řekl Desmaretsovi, ať ho pošle zpátky do jeho diecéze. Podniknout tu cestu bylo o to obtížnější, že už dost dlouho žil z půjček a z různých úskoků. Když ho všude, kam se obrátil, odmítli a nepřestávali ho přitom tlačit, napadlo jeho sekretáře navrhnout mu, aby se pustili do té hory dopisů a zapečetěných balíků, zda se v ní nenajde nějaká směnka; protože jiné východisko neměl, svolil. Sekretář se dal do práce a našel směnky na sto padesát tisíc livrů s nejrůznějšími daty, o nichž neměl ani tušení, a přitom umíral hlady. Odjel tedy a už neměl starost, jak zaplatit své útraty.

Konetábl Kastilie zemřel v téže době ve svém vězení v Bayonne. Byl nejvyšším hofmistrem španělského krále, což je nejvyšší úřad. Ten byl okamžitě udělen markýzi z Villeny, který býval místokrálem Neapole a byl zajat Císařskými se zbraní v ruce v Gaetě. Volba nemohla být důstojnější, až to ctilo krále, který ji učinil. O tomto pánovi jsem už mluvil a budu mít příležitost mluvit znovu a vysvětlit, co je to za úřad, který dostal.

Chalais, který navštívil paní des Ursins v Bagnères a odtamtud se vrátil do Paříže, v téže době znovu odjel se svým zajatým františkánem, kterého dopravil do Španělska. Toto biřické řemeslo mu ve společnosti neprospělo.

Vévoda a vévodkyně ze Shrewsbury přijeli už před nějakou dobou. Dvěma slovy jsem uvedl (viz výše), jaký byl tento anglický velvyslanec. Podrobněji se o něm dočteme v Dokladech týkajících se Londýnské smlouvy.[2] Měl první soukromou audienci obvyklým způsobem. Protože nebylo ani královny, ani paní Dauphine, šla vévodkyně pozdravit krále do jeho kabinetu mezi radou a obědem; uvedla ji vévodkyně z Aumontu a doprovázel ji baron z Breteuil, uvaděč velvyslanců. Večer ji vévodkyně z Aumontu uvedla, aby zaujala svou taburetku při králově večeři. Angličané jsou velcí cestovatelé. Tento, který při korunovaci Jakuba II. nesl státní meč, těšil se jeho důvěře a byl jeho velkým komořím, ho roku 1680 opustil a odešel do Holandska,

1. **Vysvětlivka:** Fanatici — dobové označení kamisardů, vzbouřených hugenotů v Cévennách (velké povstání 1702–1704).

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Už bylo řečeno, že tyto Doklady nebyly panu vévodovi ze Saint-Simon předány současně s Pamětmi, jejichž jsou doplňkem.

kde nabídl své služby princi Oranžskému.[3] Potom cestoval po Itálii, byl v Římě, kde se oženil s dcerou markýze Paleottiho, Boloňana, a Catherine Dudleyové, dcery vévody z Northumberlandu a Marie-Madeleine Gouffier de Brazeux. To je tedy pěkná směsice. Náboženství Italku nijak nesvazovalo. Následovala manžela do Anglie, kde vládl princ Oranžský, který ho učinil vévodou a rytířem Podvazkového řádu. Byl také státním sekretářem. Královna Anna ho jmenovala do své tajné rady a učinila ho svým velkým komořím. Po návratu ze svého francouzského velvyslanectví byl místokrálem Irska a zemřel v Londýně roku 1718.

Jeho žena byla velká a tlustá ženská, mužatka, přes zenit a ještě dál, která bývala krásná a myslela si, že je jí dosud; celá vystřižená, učesaná za uši, plná líčidla a mušek a drobných koketností. Hned po příjezdu se ničeho nezalekla, mluvila nahlas a hodně špatnou francouzštinou a s každým se hned důvěrně kamarádila. Všechno její chování bylo chováním blázna, ale její hra, její tabule, její nádhera, ba i její důvěrnost ke všem ji uvedly do módy. Brzy shledala účesy žen směšnými, a ony takové skutečně byly. Byla to stavba z drátu, stužek, vlasů a všelijakých tretek, vysoká přes dvě stopy, která umisťovala ženám obličej doprostřed těla, a staré ženy je nosily také, jen z černého flóru.[4] Jakmile se ženy jen trochu pohnuly, stavba se třásla, a nepohodlí bylo nesmírné. Král, tak svrchovaný pán i v nejmenších věcech, je nemohl vystát. Trvaly přes deset let, aniž je dokázal změnit, ačkoli pro to řekl a udělal, co mohl. Čeho tento panovník nedokázal, provedl vkus a příklad jedné staré cizí bláznivky s nejpřekvapivější rychlostí. Z krajnosti výšky se dámy vrhly do krajnosti plochosti, a tyto účesy, jednodušší, pohodlnější a mnohem slušivější, trvají až dodnes. Rozumní lidé netrpělivě očekávají nějakou jinou cizí bláznivku, která by naše dámy zbavila těch obrovských kruhových štítů obručových sukní, ve všem nesnesitelných jim samým i ostatním.

Palác Powis v Londýně, kde bydlel vévoda z Aumontu,[5] úplně vyhořel a bylo nutné strhnout sousední dům, aby se požár nerozšířil na další. Jeho stříbrné nádobí bylo zachráněno. Tvrdil, že přišel o všechno ostatní. Tvrdil také, že dostal několik varování, že ho chtějí vypálit, ba i zavraždit, a že královna, které to řekl, mu nabídla stráž. Svět v Londýně i v Paříži soudil jinak a byl přesvědčen, že žhářem byl on sám, aby vydělal na tom, co za to dostane od krále, a aby zakryl obludný podloudný obchod, na který si Angličané otevřeně stěžovali hned od jeho příjezdu a na kterém

---

3. **Ediční poznámka:** Jakub II. vládl teprve od roku 1685; Charles Talbot, vévoda ze Shrewsbury (1660–1718), odešel do Holandska k princi Oranžskému roku 1688, kdy patřil k signatářům pozvání, jež prince vyzvalo k výpravě do Anglie. Letopočet 1680 je chybný.

4. **Vysvětlivka:** Tzv. fontáž (*fontange*), vysoký účes na drátěné kostře se stužkami a krajkami, módní u francouzského dvora od 80. let 17. století; nazván podle vévodkyně z Fontanges.

5. **Vysvětlivka:** Louis d'Aumont (1667–1723), vévoda z Aumontu, první šlechtic komory, francouzský velvyslanec v Londýně v letech 1712–1713; syn vévody z Aumontu († 1704) a Louvoisovy sestry, a tedy bratranec Barbezieuxův.

nesmírně vydělal: aspoň to se veřejně tvrdilo u obou dvorů a v obou městech a to téměř všichni věřili.

Pan z Aumontu byl celý život děravá kapsa, která vždycky žila z vynalézavosti; dlouho měl co dělat s velmi tvrdým otcem a s macechou, která ho velmi nenáviděla a byla strašlivá pobožnůstkářka. Oženil se proti jejich vůli ze vzájemné lásky se slečnou z Piennes, jejíž matka byla rozená Godetová, z téhož rodu jako biskup z Chartres, který do věci nakonec zatáhl paní z Maintenon a skrze ni krále; ten nakonec rozhodl a přiměl otce k souhlasu, když ten sňatek několik let vázl a oba byli odhodláni nikdy neuzavřít jiný. Vévoda z Aumontu byl ohromně silný, velmi zdravý, náležitě prostopášný, měl vynikající vkus, ale byl nesmírně nákladný ve všech věcech, v nábytku, ozdobách, šperkách, ekvipážích; rozhazoval na všechno a vytahal hory zlata z generálních kontrolorů i ze svého bratrance Barbezieuxe, s nímž se, protože z něho podle svého gusta nevytahal dost, urážlivě rozkmotřil. Bral, kde se dalo, a stejně utrácel. Byl to muž velmi duchaplný, ale nevzdělaný, se zlatými slovy na rtech, věrolomný, bez duše, s malou válečnou pověstí, abych to řekl střízlivě, a jemuž jeho velvyslanectví nevyšlo ani v Anglii, ani ve Francii. Ještě před otcovou smrtí, když bydlel v najatém domě, dal jej upravit a celý pozlatit, dal obložit stáj dřevem jako krásný kabinet, s velmi vybroušenou římsou kolem dokola, kterou všude osadil kusy porcelánu. Podle toho lze posoudit, kolik utrácel za všechno. Král dal dvě stě padesát tisíc livrů lordu Powisovi a vévodovi z Aumontu sto tisíc franků a padesát tisíc ročně po čtyři roky, jak s ohledem na jeho požár, tak na výdaje jeho velvyslanectví.

V Saint-Denis se konaly výroční zádušní obřady za dauphina a paní Dauphine — neodvažuji se říci za Francii. Všechno, co následovalo po takové ztrátě, to dokazuje až příliš zřejmě. Byly tam jen jejich domácnosti, princové a princezny královského rodu, krve a legitimovaní a pan z Met, který sloužil mši, a netrvalo to o mnoho déle než hodinu.

Kniha jezuity Jouvencyho[6] tehdy způsobila velký rozruch. Jsou to latinské dějiny jeho tovaryšstva od jeho počátku až do našich dnů. Byl v Římě, kde je sepsal. Nehodlám zde podávat jejich výtah. Stačí říci, že se chtěl zalíbit Římu i svým a že použil nejkrásnější latiny a všeho umění, v němž jsou jezuité tak velkými mistry, aby lichotil a upevnil nejultramontánnější nároky a aby kanonizoval nejvíce zostouzenou nauku teologů a kazuistů svého řádu. Udělal ještě víc: svými chvalořečmi udělal světce prvního řádu a mučedníky, kteří zasluhují veřejný kult, z jezuitů nejvíce zošklivených pro běsnění Ligy, pro prachové spiknutí v Anglii[7] a pro spiknutí, která byla osnována proti životu Jindřicha IV.: to vše dokazováno nadřazeností papeže nad svět-

6. **Vysvětlivka:** Joseph de Jouvancy (1643–1719), jezuitský latinista; jeho kniha je pátý díl latinských dějin Tovaryšstva Ježíšova (*Historiae Societatis Jesu pars quinta*), vydaný v Římě roku 1710.

7. **Vysvětlivka:** Spiknutí anglických katolíků, kteří chtěli 5. listopadu 1605 vyhodit do povětří parlament i s králem Jakubem I.; z vědomí o spiknutí byl obviněn a roku 1606 popraven představený anglických jezuitů Henry Garnet.

skou mocí králů, jeho právem zprošťovat jejich poddané přísahy věrnosti, sesazovat je a nakládat s jejich korunou, konečně zásadou, která se u nich stala dogmatem, že je dovoleno zabíjet tyrany, totiž krále, kteří překážejí. Veřejnost se při té četbě zachvěla a parlament chtěl splnit svou povinnost.

Otec Tellier pevně a neochvějně hájil dílo, které neslo jméno svého autora, bylo opatřeno schválením jeho představených a tak dokonale odpovídalo duchu, zásadám, nauce a stálému počínání tovaryšstva. Několikrát se mnou o tom přišel mluvit. Nezatajil jsem mu nic z toho, co jsem si myslel o hrůzných věcech v té knize a o drzosti ji vydat. Žasl jsem nad vytáčkami jeho odpovědí a nad zatvrzelostí jeho lpění na tom, aby tyto hrůzy prosadil. Neméně mě překvapila jeho vytrvalost, s níž mě chtěl přesvědčit, a jeho trpělivost, s níž snášel mé odpovědi. Ačkoli od ztráty dauphina už neměl tytéž důvody o mě pečovat, nepolevil v tom ani v nejmenším. Nemohl nevědět, v jakém postavení jsem byl u pana vévody z Berry, a zvláště u pana vévody z Orléans. Viděl krále stárnout a dauphina v útlém dětství: jezuita má všechny časy přítomné. S králem pořídil lépe, ačkoli ta kniha tak přímo útočila na moc, korunu, ba i na život králů. Král si zřejmě vzpomínal na smrtelný odkaz otce de La Chaise; mám na mysli tu tak neslýchanou radu, kterou mu dal a která je zaznamenána (viz výše).[8] Raději jezuitům prominul všechno, než aby je dráždil a vystavil se nebezpečí dýk.

Několikrát si zavolal prvního prezidenta[9] a generálního prokurátora s generálními advokáty, aby zkrotil jejich horlivost, která mířila k ničemu menšímu než ke stigmatizaci osoby Jouvencyho a jeho schvalovatelů, k tomu, aby jeho kniha byla rukou kata roztrhána a spálena, aby byli představení a hlavouni obvodu předvoláni a napomenuti a aby se veřejně před soudní přepážkou parlamentu odřekli těch ohavných zásad. První prezident se chtěl zalíbit u dvora a naklonit si jezuity; nechtěl si ale také znepřátelit parlament; všechna jeho vážnost u dvora i ve společnosti závisela na té, kterou měl ve svém sboru. Plul tedy obratně mezi dvěma vodami, a to věc tolik protáhlo. Záležitost skončila nakonec potlačením knihy rozsudkem parlamentu bez roztrhání a spálení a předvoláním představených tří pařížských domů před parlament, jimž první prezident udělil lehké a zdvořilé napomenutí a kteří prohlásili zhruba, co se po nich chtělo, ale tak obecnými slovy, tak vzdálenými čemukoli konkrétnímu o těch zásadách a o jejich otci Jouvencym, že to byl spíš výsměch než co jiného, a že si ponechali hojnost zadních vrátek, k rozhořčení veřejnosti a k rozechvění parlamentu, jemuž král dal roubík do úst. Otec Tellier se tvářil velmi nespokojeně, v skrytu blažený, že krále tak dobře omámil a že je to nestálo víc.

---

8. **Vysvětlivka:** Otec de La Chaise († 1709) podle Saint-Simonova dřívějšího vyprávění před smrtí varoval krále, aby si zpovědníka vzal znovu z jezuitů a nedráždil tovaryšstvo, neboť jeho nepřátelství by mohlo ohrozit i královu bezpečnost.

9. **Vysvětlivka:** Jean-Antoine de Mesmes (1661–1723), první prezident pařížského parlamentu od roku 1712.

Abbé z Castries, bratr rytíře cti paní vévodkyně z Orléans, se v té době stal prvním almužníkem paní vévodkyně z Berry; byl řádným almužníkem paní Dauphine, aby měl důvod bydlet u dvora se svým bratrem, kde se pohyboval v nejlepší společnosti. Býval mladý a urostlý; patřil k těm abbé, o nichž si král předsevzal, že je nikdy neudělá biskupy. Byl to muž mírný, ale jízlivý, duchaplný a stvořený pro společnost. Dosud žije ve vysokém věku, uzavřen ve svém arcibiskupství v Albi, kde je velmi oblíben, je komturem řádu a odmítl Toulouse i Narbonne. Paní vévodkyně z Berry vzala zároveň za sekretáře svých rozkazů Longepierra, jakéhosi pokřiveného krasoducha a intrikánského šibala, o němž už byla řeč a o němž bude možné mluvit ještě.

Fridrich III., braniborský kurfiřt,[10] narozený roku 1657, zemřel 25. února tohoto roku. Dnešní je jeho vnuk. Šel ve stopách kurfiřta, svého otce, v odporu proti Francii a v oddanosti rakouskému domu. Mocně posloužil císaři při všech příležitostech, ve válkách v Uhrách i na Rýně. Ocitl se jako nejmocnější z kurfiřtů a ten, s nímž musel císař nejvíce počítat. To mu vnuklo myšlenku prohlásit se sám pruským králem, jak bylo řečeno v příslušné době, když se předtím ujistil o smýšlení a uznání císaře v této hodnosti a o smýšlení několika knížat Říše, a prohlásil se sám králem 18. ledna v Královci, hlavním městě vévodského Pruska, při hostině, kterou tam dal svým předním generálům a ministrům a hlavním pánům tohoto Pruska a svých ostatních zemí. Ze tří žen, s nimiž se oženil, měl svého nástupce, otce dnešního krále, s jednou Nasavankou, sestrou otce prince Oranžského, pozdějšího anglického krále, na jehož dědictví si braniborští kurfiřti tím činili nárok.[11] Fridrich se nedočkal radosti, aby byl jako pruský král uznán Francií a Španělskem; zemřel před mírem těchto dvou korun s císařem a Říší, který byl uzavřen teprve o rok později a kterým byl jeho syn všude uznán pruským králem.

Kolínský a bavorský kurfiřt přijeli: první do Paříže, do domu ve čtvrti Richelieu, který mu dal zařídit jeho vyslanec; druhý do malého domu v Suresnes, oba ve svém obvyklém inkognitu. O několik dní později viděl kolínský kurfiřt krále velmi krátce; po kázání ho do králova kabinetu zadním schodištěm uvedl Torcy. O dva dny později přijal král bavorského kurfiřta na témže místě, v tutéž hodinu a týmž způsobem; kurfiřt však u něho zůstal dlouho. Ani jeden, ani druhý nepřespal ve Versailles.

Je nyní čas promluvit o nařízení, kterého jsem v té době dosáhl pro guvernérství v Blaye a které by zde bylo málo zajímavé, nebýt podivných následků, jež způ-

---

10. **Vysvětlivka:** Fridrich III. Braniborský (1657–1713), braniborský kurfiřt od roku 1688, od roku 1701 jako Fridrich I. první král v Prusku; zemřel 25. února 1713 v Berlíně po vleklé plicní chorobě (záducha, kašel, horečka).

11. **Ediční poznámka:** Saint-Simon zaměňuje generace: Luisa Henrieta Oranžsko-Nasavská, sestra otce Viléma III., byla manželkou Velkého kurfiřta a matkou Fridricha I. samého. Jeho nástupce Fridrich Vilém I. se narodil z druhého manželství Fridricha I. se Žofií Šarlotou Hannoverskou.

sobilo. Jinde jsme viděli, že uzurpacím maršála z Montrevelu[12] a jeho počínání v té věci nedokázalo zabránit nic, co jsem pro to ze své strany udělal, a jak přestal chtít Chamillartovo rozhodčí slovo, jakmile Chamillart padl, a potom odmítl, aby se toho ujal maršál z Boufflers. Viděli jsme také, že mi to zabránilo odjet do Guyenne, když jsem se po podivném účinku sázky o Lille chtěl docela stáhnout od dvora. Unaven neustálými drzostmi blázna, který byl bláznem do té míry, že v Bordeaux prohlašoval, že mi nedá přednost, a dával se tím vysmívat arcibiskupovi, prvnímu prezidentovi, intendantovi i všem ostatním, pomyslel jsem po smrti vévody z Chevreuse na to, učinit své guvernérství nezávislým na guvernérství Guyenne. La Vrillière se ujal, že to navrhne králi, který věc přijal tak dobře, že jsem měl všechny důvody doufat. Ale když jsem brzy nato viděl, že guvernérství Guyenne bylo dáno druhému synovi pana du Maine,[13] pochopil jsem, že o tom už nemůže být řeč; chtěl jsem však mít věc z krku a vědět, na čem jsem. Rozhodl jsem se tedy zajít za panem du Maine, říci mu dvěma slovy o neustálých výpadech maršála z Montrevelu, říci mu, na co jsem kvůli tomu pomýšlel a co jsem dal po smrti pana z Chevreuse přednést králi, že jsem na to přestal myslet, jakmile pan z Eu dostal Guyenne, ale že ho prosím, aby svolil, abych mu přinesl spis o stavu sporných otázek mého práva, důvodů a zvyklostí; aby si laskavě vyžádal totéž od maršála z Montrevelu o jeho otázkách, o němž jsem věděl, že má přijet do Paříže, aby sám rozsoudil otázky a nároky mezi panem svým synem a mnou, protože Montrevel byl jen jeho zástupcem, a aby potom požádal krále, aby to, co rozsoudí, proměnil v trvalé nařízení, abych si z hlavy vyhnal, co mi bude odňato, a abych jednou provždy také zůstal jistý a klidný v tom, co mi bude ponecháno.

Pan du Maine, který mě po celý život, ať jsem dělal cokoli, nepřestal vyhledávat, mě zahrnul zdvořilostmi a díky za takové jednání a přijal, co jsem mu navrhoval. Montrevel přijel; neodvážil se vyhnout nařízení ani tomu, podrobit se tomu, co pan du Maine uzná za vhodné; byl však tak rozzloben, že se ocitl zahnán do kouta kvůli uzurpacím bez podkladu, že jsem si všiml, že mě se zřejmou okázalostí zdraví velmi nedbale, když jsem ho potkal, a v Marly, kam přišel, to bylo neustálé, takže jsem se mu začal dívat přímo do očí a pozdrav mu rovnou odpírat. Po několika dnech této okázalosti z mé strany je tu člověk vyšinutý z kolejí, který jde za panem du Maine, říká, že ho urážím, a vrhá se do nejživějších stížností. Krátce nato jsem šel k panu du Maine kvůli své záležitosti. Na konci rozhovoru mi mluvil o rozhovoru, který s ním měl maršál, a zeptal se mě, co to má znamenat. Řekl jsem mu to a dodal jsem, že se, co žiji ve světě, nebojím, že by mě někdo obvinil z nezdvořilosti vůči komukoli, ale

12. **Vysvětlivka:** Nicolas-Auguste de La Baume, markýz z Montrevelu (1645–1716), maršál Francie od roku 1703, dříve velitel v Languedocu proti kamisardům, v letech 1704–1716 velitel v Guyenne. Zemřel 11. října 1716 v Paříži; podle Saint-Simona na horečku čtyři dny poté, co se na něho při obědě u Birona vysypala slánka, čehož se pověrčivě bál nade vše.

13. **Vysvětlivka:** Louis-Charles de Bourbon, hrabě z Eu (1701–1775), druhý syn pana du Maine; guvernérství Guyenne dostal po smrti vévody z Chevreuse (1712).

že také nejsem zvyklý, aby si kdokoli dovoloval vůči mně nasazovat pózy; že ty Montrevelovy mě přiměly dát mu najevo, že pohrdám domýšlivci a chvastouny, a že jsem to dělal jen proto, aby to pocítil. Pan du Maine mi chtěl domlouvat s ohledem na místo, kde jsme byli, na to, co by mohlo vyplynout z toho, být takto na štíru s člověkem, kterého člověk potkává každou chvíli, a že jsou hlouposti, kterých si člověk nemá všímat, nebo se jim smát. Odpověděl jsem, že se jim také směji, ale že nechat dělat hlouposti vůči sobě nejsem zvyklý a že mě k tomu maršál přivykne méně než kdokoli na světě; že dobře chápu, když ho znám jako takového blázna, jakým je, že je schopen nějakého výstřelku, ale že se považuji za dost schopného, abych mu ho zase vrazil zpátky do těla, a krále za příliš spravedlivého, než aby se nepustil do toho, kdo by se ho dopustil, a ne do toho, kdo by ho utrpěl a odrazil; a že dvěma slovy: Montrevel může počítat s tím, že své chování k němu nezměním, dokud on své chování ke mně nezmění, a to úplně, jako první; že ostatně není-li spokojen, stačí mu vzít karty. Nato jsem se s panem du Maine rozloučil; tomu nepřipadalo špatné, co jsem mu řekl, ale byl by si přál něco jiného.

Nevím, co řekl Montrevelovi, ale o dva dny později jsem byl překvapen, když jsem viděl, jak Montrevel, který se mi často vyhýbal a mohl to tehdy snadno dělat, na mě čeká na dosah a skládá mi před mnoha lidmi v salonu poklonu tu nejhlubší na světě, nejokázalejší, nejzdvořilejší. Opětoval jsem mu ji slušně a od té chvíle zůstala mezi námi obnovena zdvořilost, kterou si lidé navzájem dluží. Naléhal jsem na pana du Maine, maršál to protahoval. Spoléhal přitom na onu podivnou a stále trvající zálibu, kterou v něm měl král po celý život, na tajnou ochranu maršála z Villeroy, který byl jeho přítelem v domýšlivosti a ve staré galantnosti, ale nechtěl se ukázat proti mně, a konečně na zájem hraběte z Eu, který hájil před jeho otcem, protože vykonával všechny funkce guvernéra Guyenne. Byli jsme on a já velmi daleko od dohody; nárokoval si mnohem víc, než si kterýkoli guvernér provincie kdy nárokoval nad kterýmkoli zvláštním guvernérem, jehož guvernérství bylo zcela podřízeno generálnímu guvernérství provincie. Já naproti tomu jsem mu nechtěl přiznat žádnou pravomoc nade mnou ani to, aby se jakýmkoli způsobem míchal do čehokoli civilního nebo vojenského v celém rozsahu mého malého guvernérství, které bylo mnohem méně, než kolik pravomocí měli guvernéři provincií nad guvernéry a guvernérstvími na nich závislými; tuto závislost jsem však uznával, ale jen v hrubých rysech. Tak to vždycky probíhalo mezi panem princem de Conti, panem z Épernonu a všemi guvernéry a veliteli Guyenne a mým otcem, a měl jsem písemné důkazy, jak v dopisech těchto guvernérů či velitelů provincie, tak v rozhodnutích a rozkazech krále, pro všechno, co jsem si nárokoval.

Montrevel naproti tomu nemohl předložit žádný, ale počítal s tím, že jeho křik, hudba jeho řeči, jejíž zvláštní harmonie podle jeho mínění nahrazovala zdravý rozum, kterého měl málo, jeho zásluhy, jeho vojenské hodnosti, zvyklosti všech ostatních guvernérů či generálních velitelů provincií, jeho přízeň, jeho důležitost, ohled

na závazek, do něhož se pustil, mu vynesou celek, ne-li větší část jeho uzurpací. Věc byla pro mě ještě důležitější než pro kteréhokoli jiného závislého guvernéra; jen princové krve, aniž jsou ve svých guvernérstvích, v nich vydávají rozkazy, bez nichž se tam nic neděje, jim ti, kdo mají velení v jejich nepřítomnosti, podávají zprávu o všem, a velí tam nepřítomni stejně jako přítomni. Můj otec měl tutéž zvyklost, král mu ji zavedl a udržoval v paměti důležité služby, kterou mu tímto guvernérstvím prokázal za nepokojů, o nichž jsem mluvil na začátku těchto Pamětí. Po něm jsem se v ní udržel proti různým útokům, kdy král rozhodl v můj prospěch, a to rozkazy psanými státním sekretářem, takže jsem měl veškerý rozum, právo i zájem nepodrobit se opovážlivému a novému jhu tohoto starého fintila. Pan du Maine s ním měl časté rozhovory, La Vrillière, státní sekretář pro tuto provincii, rovněž, a jeden i druhý, kolik jen chtěl; ale nakonec bylo třeba skončit.

La Vrillière tedy s panem du Maine vypracoval návrh nařízení o dvaceti pěti článcích, aby jej přednesl králi, protože jsem žádal, aby bylo všechno zřetelně rozlišeno a vysvětleno, abych nebyl vystaven žádným dohrám a novým sporům. Kromě toho, že mé právo bylo jasné a doložené a zvyklost stálá a prokázaná až do Montrevelových výpadů, proti nimž jsem od prvního vždycky protestoval, byl La Vrillière mým přítelem, a to z otce na syna důvěrným, a pan du Maine si velmi přál mi vyhovět ve věci, o níž viděl, že je mi velmi citlivá a jíž by se jeho syn, jak usuzoval, nikdy neužíval jinak než v zastoupení; a nebylo mu proti mysli mít příležitost ukázat se spravedlivým proti vlastnímu synovi a nezanedbat nic, čím by otupil závist, kterou tento nový dar znovu rozdmýchal. Konečně v neděli 19. března po kázání bylo nařízení rozhodnuto králem v jeho kabinetu jen s panem du Maine a La Vrillièrem, a z dvaceti pěti článků jsem vyhrál dvacet čtyři úplně a bezvýhradně. Jediný, který jsem prohrál, byl ten, že guvernér nebo generální velitel Guyenne, přijde-li přímo do Blaye, města a citadely, v nepřítomnosti i za přítomnosti guvernéra Blaye, bude tam doprovázen svou gardou s bandalíry a v kabátcích. Chtěl jsem učinit opatření proti oné bláznivosti s předností, o níž Montrevel rozhlašoval, že mi ji ve svém domě nedá, ale nepovažoval jsem za správné připustit, aby se v nařízení zdálo, že si někdo tuto drzost vůbec vymyslel. Tento článek tedy stanovil, že guvernéři nebo generální velitelé Guyenne a guvernér Blaye, ocitnou-li se spolu v provincii, a jsouce oba korunními hodnostáři, budou se k sobě chovat podle pořadí svých korunních úřadů.

Tímto rozhodnutím mi maršál z Montrevelu nejen už nemohl upírat přednost ve svém domě, ale byl uveden do stavu, kdy se neodvážil upírat mi přednost před sebou kdekoli, kromě mého domu, jak jsem si to ostatně také nárokoval. Zuřil, byl rozhořčen a první dva dny se nedokázal ovládnout. Nevím, kdo mu dal pocítit jeho bláznovství a jak by se znelíbil králi a panu du Maine a dal by mi příležitost vysmívat se mu: to ho přimělo přejít z jedné krajnosti do druhé. Rozhlašoval, že dosáhl všeho, co si přál, dělal dobrou tvář, jak jen mohl, ale nevydržel to tváří v tvář mně a po osmi dnech se náhle vrátil do Guyenne. Nařízení stanovilo, že bude zapsáno na radnici v

Blaye; neztrácel jsem čas, a maršál po příjezdu do Bordeaux našel všude rozšířené jeho opisy, které ho naplnily vztekem a zuřivostí. Byl to však vztek němý,[14] neboť jsem dal udělit různé tresty, a dokonce uvěznit několik měšťanů z Blaye, a to na dlouho, za to, že mu nosili stížnosti; dal jsem jim veřejně říci, že je to právě za to, a dal jsem to rozhlásit. Maršál spolkl hořkou pilulku a neodvážil se ani hnout, ani si stěžovat. Nikdy potom se nemíchal do ničeho, co se týkalo guvernérství v Blaye, a už jsme jeden o druhém neslyšeli.

Byl bych nesmírně spokojen, nebýt neuvěřitelné podlosti Pontchartrainovy. Viděli jsme, že ačkoli jsem měl nejsilnější důvody přispět k jeho pádu a docela jsem se s ním rozešel, jsem mu nejen neuškodil, ale zachránil jsem ho; že jsem potom zprostředkoval smíření a upřímné sblížení jeho otce s vévodou z Beauvilliers navzdory tomuto vévodovi, tehdy všemocnému, a že jsem se potom vrátil do obvyklých vztahů s Pontchartrainem, který po vzoru svého otce nemohl jinak než mě zahrnout díky a ujišťováním o věčné vděčnosti. Tato vděčnost však dosud nedošla tak daleko, aby odstranila to, co bylo mezi námi kamenem úrazu. Nemluvil se mnou o milicích v Blaye ani o svých důstojnících pobřežní stráže, a já jsem mu o tom nechtěl nic říkat a stále jsem čekal. Pana du Maine jsem vídal dost často v Marly; nebylo mým zvykem chodit k němu jinak než při příležitostech, kdy mu přicházel blahopřát celý svět. Marly je zařízeno tak, že každý vidí, kam kdo jde, zvláště do pavilonů a do Perspektivy, kde měl pan du Maine svůj stálý byt. Pontchartrain velmi slídil i po věcech nejlhostejnějších: dozvěděl se o těchto zdvojených návštěvách; byl jimi tím více překvapen, že jsem s ním žil příliš dlouho, než aby neznal můj názor na levobočky. Mluvil se mnou o tom, odpověděl jsem prostě, že občas chodím navštívit pana du Maine. Ta odpověď jeho zvědavost ještě podnítila. Dozvěděl se, nikdy jsem se nedozvěděl jak, o co jde. Předem si zpracoval krále ve věci svých pobřežních stráží, takže když bylo nařízení hotovo a rozhodnuto a milice v Blaye rozhodnuty ve všech bodech jako náležející ke jmenování a správě guvernéra Blaye, král sám od sebe připojil: „bez újmy plnému účinku ediktu o zřízení kapitánů pobřežní stráže“,[15] čímž jsem, vyhrav všechno, co jsem si nárokoval ohledně milic v Blaye proti guvernérům a generálním velitelům Guyenne, to plně prohrával proti Pontchartrainovi a jeho kapitánům pobřežní stráže. Nařízení bylo vydáno ve Versailles, a tam jsem se zároveň dozvěděl o tomto Pontchartrainově kousku. Kdo viděl, co se v té věci odehrálo předtím i potom, snadno pochopí, do jaké míry mě to pobouřilo.

Šel jsem za La Chapellem, jedním z prvních úředníků Pontchartrainových a jeho důvěrníkem a důvěrníkem jeho otce, který se naposledy zabýval touto záležitostí

---

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Němou vzteklinou (*rage mue*) se nazývá ta, při níž zvíře postižené touto nemocí pění, ale nekouše.

15. **Vysvětlivka:** Kapitáni pobřežní stráže velili pobřežní milici, která podléhala státnímu sekretáři pro námořnictvo, tedy Pontchartrainovi.

mezi námi a věděl, co jsem pro Pontchartraina udělal u pana z Beauvilliers, i o smíření tohoto vévody s jeho otcem. Vylíčil jsem La Chapellovi, co se mi právě stalo, a hned jsem dodal, že dokonale znám veškerý nepoměr vlivu a moci mezi státním sekretářem a mnou, ale že také vím, že se člověku někdy podaří dosáhnout cíle, když mu podřídí všechno ostatní, a že velmi pevně obětuji všechno i své vlastní štěstí, velikost, přízeň, majetek a vše, co by mi v životě mohlo lichotit, zkáze a naprostému zničení Pontchartraina, aniž by mě cokoli mohlo kdy odvrátit od toho, abych na tom bez ustání pracoval a vložil do toho všechno, co ve mně bude, aniž by existoval jakýkoli ohled, který by mě od toho mohl odvrátit na jediný okamžik, a že s takovou soustavností a neúnavnou prací se někdy dosáhne úspěchu, v té či oné době. La Chapelle se marně snažil mě uklidnit a hledal způsoby, jak věc urovnat; řekl jsem mu, že o tom do smrti nechci slyšet; že Pontchartrain bude užívat mých milic v naprostém klidu a já naděje a potěšení pracovat ze všech sil svého ducha a vším, co bude ve mně, a bez oddechu na tom, abych ho zničil a svrhl; a odešel jsem z jeho pokoje, který byl úplně nahoře u Pontchartraina v zámku. La Chapelle, vyděšen zuřivostí, s níž jsem mu učinil tak jasné prohlášení, sešel okamžitě dolů ke kancléři a všechno mu vylíčil. Neuběhla ani půlhodina, co jsem se zavřel ve svém pokoji, když přišel kancléřův komorník a jeho jménem mě naléhavě prosil, abych laskavě okamžitě přišel k němu. Odebral jsem se tam.

Našel jsem ho, jak se sám prochází po svém kabinetu, velmi smutný a s velmi ustaraným výrazem. Jakmile mě uviděl, řekl: „Pane, co mi to La Chapelle právě vyprávěl? Je to vůbec možné?“ — „A co ho to napadlo, pane,“ odpověděl jsem, „jít Vám to vyprávět?“ Kancléř mi slovo od slova zopakoval, co jsem řekl La Chapellovi; uznal jsem, že tam není změněno ani slovo, a dodal jsem, že je to mé velmi pevné a velmi ustálené rozhodnutí, jímž nic na světě neotřese; že mě mrzí, že La Chapelle byl nediskrétní, ale že když už jím byl natolik, že mu ho sdělil, jsem příliš pravdomluvný, než abych ho před ním zastíral. Nebylo nic, co by mi kancléř neřekl a čeho by nepoužil, aby mě obměkčil. Připomněl jsem mu případ z Marly a ten z Fontainebleau a to, co se předtím odehrálo mezi jeho synem a mnou a co mě s ním veřejně rozkmotřilo a přimělo přestat se s ním stýkat, a rozvedl jsem mu nevděk, jímž mi splácel, že jsem mu zabránil být vyhnán a znovu ho posadil do sedla.

Kancléř uznal tu hanebnost, ale stále se mě snažil obměkčit ohledem na sebe sama, na paní kancléřovou, na památku své snachy, na své vnuky; já jsem mu odpovídal, že to všechno nebrání tomu, aby jeho syn byl netvor stejně odporný jako nenáviděný, který mě přivedl tak daleko, že se pokusím o všechno, abych dosáhl spravedlnosti a zničil ho tak od kořene, aby se z toho už nikdy nevzpamatoval; že plně znám nekonečnou nerovnost sil, ale že také vím, že když je člověk pevně odhodlán ničeho se nebát a o všechno se pokusit, nenechat se odradit ani zdlouhavostí, ani překážkami, někdy se i roztočům podaří povalit kolosy, a že tomu obětuji majetek, klid i štěstí, aniž by mě v tom jakýkoli ohled mohl na okamžik zdržet. Nechtěl jsem ani okusit

žádný ze způsobů urovnání, jejichž volbu mi ve věci, jež mě dráždila, nechával. Řekl jsem mu, že se přiznávám k porážce a že jeho syn je se svými pobřežními strážemi pánem mých milic; že může plně užívat svého vítězství a že mu v tom nepostavím ani tu nejmenší překážku; ale přijmout je z jeho dobroty, z jeho milosti, z cti jeho ochrany, když mi je předtím vyrval lstí a ničemností, že bych raději ztratil i s nimi své guvernérství, než abych mu byl čímkoli zavázán, protože jediné, čím jsem mu chtěl být zavázán a čím jsem mu chtěl hotově splácet, jak jen to kdy a v kterékoli době bude možné, je smrtelná nenávist a úplné vykořenění.

Nikdy jsem neviděl člověka tak hluboce zasaženého ani tak naprosto zdrceného. To, co udělal jeho syn, to, co jsem já navzdory jeho zločinu udělal pro něho, a ničemnost, jíž splácel tuto krajní službu, drtily otce, který proti tomu nenacházel nic, co by namítl. Znal mě až do morku kostí. Cítil, že své slovo přesně dodržím a že ať je postavení jeho syna jakkoli mocné, nepřítel rázný, nesmiřitelný, který se za nepřítele prohlašuje, který vsadí všechno na jednu kartu a který není schopen povolit, je vždycky velmi nebezpečný pro člověka tak nenáviděníhodného a tak všeobecně nenáviděného, jakým, jak věděl, byl jeho syn. Odjakživa byl po vévodovi z Beauvilliers mým nejdůvěrnějším přítelem; viděl krále stárnout; nebylo mu neznámo, jak jsem na tom s panem vévodou z Berry a co mohu u pana vévody z Orléans díky přátelství z dětství a službám nejkrajnější důležitosti, které jsem mu prokázal ve všech oblastech, a jako jediný člověk, který se za něho nikdy nezastyděl před králem, před Monseigneurem, před paní z Maintenon a před nejohavnější kabalou. Kancléř se o svého syna třásl a nevěděl, co říci ani co dělat. Po tak prudkém rozhovoru následovalo dosti dlouhé mlčení. Občas ke mně obrátil oči, které ke mně mluvily s hanbou a něhou, a procházeli jsme se po tom kabinetu. Řekl jsem mu, že ho považuji za příliš spravedlivého, než aby mě přestal mít rád za to, že jsem byl probodnut jeho zrádným synem, a to způsobem mnohem horším než bezdůvodným; že ho velmi lituji, že ho zplodil; ale že k němu zdvojnásobím oddanost a úctu i něhu, abych mu dal zapomenout, je-li to možné, na spravedlivé a neměnné smýšlení, které mě právě donutil mu ukázat. Objal mě; řekl mi, že i kdyby mě chtěl přestat mít rád, nebylo by mu to možné; že jsem příliš rozzloben, než aby se mnou dále mluvil, ale že nechce přestat doufat v mé přátelství k němu, v mé úvahy a v blahodárný účinek času. Znovu jsme se objali, já aniž bych cokoli odpověděl, a tak jsme se rozešli.

Nazítří jsem měl tutéž scénu s paní kancléřovou. Nebyl jsem k ní ani méně upřímný, ani méně pevný, ani zdrženlivější. Otec i matka znali svého syna stejně; ale matka, ačkoli s ní jednal s ještě menšími ohledy než s otcem, k němu měla slabost a něhu, které otec neměl. Nemohla však neuznat tu úkladnou léčku ani předchozí křivdy svého syna vůči mně a nesmírnost jeho nevděku; ale stále se vracela k odpuštění a ke způsobům urovnání. Vyvlékl jsem se z rozhovoru s ní se vší úctou a osobní přízní, ale aniž bych v nejmenším povolil. Hned nato přišla na řadu paní ze Saint-Simon; její zbožnost, její mírnost, její moudrost ji učinily umírněnou ve

výrazech, ale nezměnily nic na tom, co dlužila sama sobě, a jen se s nimi rmoutila. Dali se mnou mluvit prvního štolbu, který nepořídil víc než oni. Přestal jsem se s Pontchartrainem stýkat, ba i přibližovat se k němu a mluvit s ním na veřejných místech, jako u krále a v Marly, a sotva jsem ho pozdravil; on byl v největších rozpacích na světě, jakmile mě zahlédl, a skládal spoustu poklon.

Kancléře a paní kancléřovou jsem navštěvoval ještě častěji; zůstal jsem s nimi úplně tak, jak jsem s nimi byl předtím; doufali, že mě tím pomalu a postupně usmíří; a věci tak zůstaly. Ve společnosti jsem nedával najevo nic o tomto omezení nařízení; poděkoval jsem králi za spravedlnost, kterou mi zjednal, ale řekl jsem svůj názor na Pontchartraina panu du Maine, když jsem mu děkoval; ten se mi ukázal velmi pohoršen výhradou o pobřežních strážích a dal najevo, že Pontchartraina nezná o nic méně a nemá ho o nic radši než já. La Vrillière, který znal záležitost od samého počátku a všechno, co se v ní odehrálo, i to, jak jsem Pontchartraina zachránil právě v době, kdy jsem měl nejvíc důvodů si na něho stěžovat, byl tímto posledním kouskem pobouřen a nezatajil mi nic z toho, co si myslel o svém věrolomném bratranci, kterého ostatně neměl rád a který s ním jednal s povýšeností velkého a důležitého ministra, ačkoli byl státním sekretářem jako on. Pravda byla, že oba úřady byly velmi nerovné. V dalším uvidíme, co tento zločin Pontchartraina stál.

Kapitola patnáctá

Stručný původ Tallarda. — Sňatek jeho syna s dcerou prince z Rohanu. — Zásnuby vévody z Tallard a dcery prince z Rohanu v králově kabinetu a příčina této pocty. — Králův podpis jím prohlášen za bezvýznamný na svatebních smlouvách mimo jeho rodinu. — Obratnost a pak smělost státních sekretářů, jak se zbavit své podstatné povahy veřejných notářů a královských sekretářů. — Maršál z Tallard podepisuje všude nad princem z Rohanu a vévoda z Tallard nad svou nevěstou. — Falešné zneužití králova galantního gesta, jímž se Rohanové snaží oklamat svět. — Zřeknutí. — Stručné úvahy. — Pairové zváni jménem krále, každý zvlášť velmistrem ceremonií, aby se dostavili do parlamentu. — Rozpaky vévody z Berry, jak odpovědět na proslov prvního prezidenta; jak odstraněny. — Vévodové z Berry a z Orléans jedou z Versailles do parlamentu. — Mše ve Svaté kapli. — Průvod ze Svaté kaple do velké komory. — Zasedání dole. — Pairové přítomní a nepřítomní; počet pairů a pairií. — Vévoda z Berry uvízne. — Přestávka zasedání. — Vévoda z Berry a všichni pairové na zasedání nahoře. — Pyšná liknavost prezidentů při návratu na místa; nikdo pro ně nevstává. — Zasedání nahoře. — Dvě malé směšné příhody. — Ukončení zasedání a odchod. — Oběd v Palais-Royal. — Návrat do Versailles. — Netaktní poklona paní z Montaubanu vévodovi z Berry. — Zoufalství a úvahy vévody z Berry.

Maršál z Tallard měl dva syny; starší, který mnoho sliboval, padl, jak bylo na svém místě řečeno, v bitvě u Höchstädtu.[1] Zbýval mu už jen jeden, který po bratrově smrti odložil malý kolárek a měl pěší pluk, o jehož zaopatření se otec během svého dlouhého zajetí nemohl postarat.[2] Jejich šlechta, ačkoli dosti dobrá, nebyla proslulá, a tudíž ani příliš známá. Žádná velká léna, málo úřadů, a to těch nejprostředněji postavených, matky nanejvýš jim rovné, s výjimkou jedné Montchenuové, jedné Beauffremontové a jedné Gadagneové, a to vše v různých větvích a nedávno; sňatky s Tournonovou a d'Albonovou jsou vesměs čerstvé. Maršálův otec byl mladším synem z Tournonové a založil vlastní větev. Roku 1646 se oženil s Catherine de Bonne, dcerou Alexandra, pána z Auriacu a vikomta z Tallard, který pocházel od mladšího bratra prapraděda konetábla z Lesdiguières, a Marie de Neuville, dcery markýze z Alincourtu, guvernéra Lyonu, Lyonnais atd., a jeho druhé manželky, rozené Harlay-Sancy; Marie de Neuville byla vlastní sestra po otci i matce prvního maršála z Villeroy, provdala se podruhé za Louise-Charlese de Champlois, pána z Courcelles, po-

1. **Vysvětlivka:** Bitva u Höchstädtu (Angličany zvaná u Blenheimu) 13. srpna 1704, v níž byl maršál z Tallard poražen a zajat; v anglickém zajetí, převážně v Nottinghamu, zůstal až do roku 1711.

2. **Vysvětlivka:** Marie-Joseph d'Hostun (1683–1755), mladší syn maršála z Tallard; po otcově odstoupení vévoda z Tallard, ženich v zásnubách popsaných dále.

ručíka dělostřelectva, pod jehož jménem se o ní tolik mluvilo, a zemřela velmi stará roku 1688. Tímto sňatkem získal statek Tallard, jehož jméno pak nosil, a díky prvnímu maršálovi z Villeroy, bratrovi své ženy[3], se stal lyonským seneschalem a v nepřítomnosti maršála z Villeroy velel v jeho guvernérství. Z tohoto manželství vzešel maršál z Tallard, který tak byl bratrancem druhého maršála z Villeroy, z něhož celý život čerpal veškerou svou ochranu. Velmi tedy potřeboval spříznění; a protože byl bohatý a skvěle zaopatřený, a především otrokem každé přízně, za níž vždycky štěkal, bylo mu dobré cokoli, jen aby jeho syn, a tedy i on sám, plaval v lesku všeho druhu. Lesk Rohanů byl tehdy v plném rozkvětu, a on se domníval, že když s nimi splyne, dostane se na samý vrchol štěstí.

Princ z Rohanu měl jediného syna a tři dcery, všechny tři krásné.[4] K nim Tallard obrátil své tužby. Maršál z Villeroy byl odjakživa víc než důvěrným přítelem vévodkyně z Ventadour. Její vysoké postavení, velké jmění, vyhlídka na její úřad v daleké budoucnosti a velké přátelství ji pevně a s velkou vahou poutaly k Rohanům. Šlo o jednu z jejích vnuček. Tallard se spokojil se vším, jen když nějakou dostane; touto cestou a za těchto podmínek mu to bylo brzy přislíbeno. Princ z Rohanu chtěl provdat své dcery kvůli cti a vlivu spříznění, všechno vyhradit synovi, pro případ, že by nebylo jeho ani jeho synů, vše svěřit fideikomisem Guéménéům, provdat za ně jednu ze svých dcer, která by jim věkem odpovídala, a té dát mnoho na úkor druhých dvou. Tallardovo jmění, hodnost a guvernérství, o nichž doufali, že připadnou jeho synovi, synovi jedinému, a obratný duch otce, kterého hodlali dostat do své závislosti, stále činného, zaměstnaného a plného záměrů, z nichž doufali dobře těžit — to vše se jim zalíbilo, sňatek byl brzy ujednán a maršál se ve prospěch syna vzdal svého vévodství.

Král, který už byl unaven tím, že se v jeho kabinetu konají zásnuby jiných než princů krve, kteří se mu občas odvážili dát najevo nepatřičnost toho, nemohl odepřít nepatřičnost ještě křiklavější vnučce té, kterou tolik miloval a z lásky k níž povýšil Rohany na knížata. Tato pocta zásnub v králově kabinetu, jedno z vyznamenání, jichž se cizí knížata zmocnila, se řádně uděluje jen tehdy, když ženich i nevěsta jsou oba tohoto stavu. Král se přes to přenesl ve prospěch dcery syna paní ze Soubise, ačkoli ta už nebyla naživu; její ustavičná přízeň však stále spočívala na její rodině. A tak v úterý 14. března se zásnuby konaly v králově kabinetu za veškeré možné okázalosti kolem šesté večer; vykonal je biskup z Met, první almužník.[5] Princ z Rohanu si pro sebe i pro svou dceru přisvojil všechny knížecí tituly, jaké se mu zlíbily, a maršál

---

3. **Ediční poznámka:** První maršál z Villeroy byl bratrem tchyně maršálova otce, Marie de Neuville, nikoli jeho ženy.

4. **Vysvětlivka:** Nevěstou byla Marie-Isabelle-Gabrielle-Angélique de Rohan (1699–1754), dcera prince z Rohanu a vnučka vévodkyně z Ventadour i paní ze Soubise; jako vévodkyně z Tallard později převzala po babičce úřad vychovatelky královských dětí.

5. **Vysvětlivka:** Henri-Charles du Cambout de Coislin († 1732), biskup z Met od roku 1697 a první almužník krále; po smrti svého bratra roku 1710 vévoda z Coislinu a pair.

z Tallard mu je ve svatební smlouvě nepopíral; s královým podpisem nebyly žádné potíže, neboť král už velmi dávno prohlásil, že jeho podpis na svatebních smlouvách mimo jeho rodinu je jen pro čest, že v těchto listinách nic neschvaluje, nic neuděluje a nic nepotvrzuje a že ničemu, co se do nich vepíše, nedodává žádnou váhu.

To je, mimochodem řečeno, věc, které se chopili státní sekretáři, aby ze své existence smyli špínu. Ta tkvěla celá v jejich postavení královských notářů. Právě díky tomuto postavení se jejich podpis stal nezbytným na všech listinách, které král podepisuje, a činí je platnými silou, kterou mu dává ověření jejich podpisu, že totiž králův podpis je jeho vlastní, a ne falešný a podvržený; z toho plyne, že králův podpis by bez podpisu státního sekretáře sám neplatil. Dva státní sekretáři tedy vždy podepisovali všechny svatební smlouvy, které podepisoval král, a to jako jeho notáři; a jsou notáři natolik, že kdyby chtěli sepisovat listiny mezi soukromníky, jak to dělají notáři, a sami je podepsat, nebylo by k tomu jiných notářů třeba. Od té doby, co ponižování a zmatení převládlo jako vládní zásada, co se tím státní sekretáři začali stávat míšenci, pak opicemi, přeludy, jakýmisi dvořany a lidmi z urozeného stavu, až byli nakonec připuštěni a přidruženi ve vší rovnosti k lidem vysokého rodu, a co král podepisoval svatební smlouvy kohokoli, kdo mu je chtěl předložit, až po nejpodřadnější osoby, státní sekretáři se jejich podepisování zdrželi a přenechali tuto funkci notářům. Zbývaly ty, které se slavnostně podepisovaly při zásnubách konaných v králově kabinetu, kde se státní sekretáři neodvážili svou notářskou funkci setřást.

Tituly, jichž se strany ve smlouvách dovolávaly, nečinily žádné potíže, dokud byla tato pocta zásnub v králově kabinetu vyhrazena princům ze svrchovaných rodů nebo z rodu Longueville,[6] jehož velikost služeb, úřadů a ustavičných spříznění dospěla k téže rovnosti, ba i k jistým přednostem před skutečnými princi z domů lotrinského a savojského. Když se však Bouillonové proradností a zastrašováním kardinála Mazarina stali knížaty, když Rohanové Frondou, nepokoji, pletichami a uměním začali vystrkovat růžky a když krása paní ze Soubise dokončila, co započala přízeň a intriky proslulé vévodkyně z Chevreuse a princezny z Guéméné, její švagrové, tu tituly přijímané ve svatebních smlouvách těchto umělých knížat, které jim skuteční knížata vůči sobě nepřiznávali, začaly působit potíže a dlouho nemohly být připuštěny. Jiní jednotlivci, povzbuzení tím, jak snadno se dalo nárokovat a podnikat, se je začali rovněž zkoušet.

Tyto spory, ačkoli bylo tak snadné je krátce utnout, krále unavovaly; nechtěl je ani potvrdit, ani připustit, ale v duchu, který si osvojil, se mu nároky a zmatení líbily. Z toho vzešlo ono prohlášení, že jeho podpis ve svatebních smlouvách mimo jeho rodinu nic neopravňuje a nepotvrzuje a že je pouze čestný; odtud mu pak státní sekretáři kousek po kousku vyložili potvrzující účinek svého podpisu připojeného

6. **Vysvětlivka:** Vévodové z Longueville pocházeli od Jana, bastarda Orleánského (Dunoise), druha Johanky z Arku; jako levobočná větev královského rodu požívali knížecích poct.

k listinám, které podepisoval. Dobře se vyvarovali vysvětlit mu, že je potvrzující jen proto, že dosvědčuje, že jde o podpis králův, a že tudíž nemůže působit víc než podpis králův. Nahnali mu strach, že listina, která by tituly, jež nechtěl ani udělit, ani strpět, obsahovala a byla sepsána před nimi a podepsána králem i jimi, je potvrdí a schválí; a touto obratností dosáhli, že král schválil, aby se nadále zprostili sepisování a podepisování všech těchto svatebních smluv jako státní sekretáři, i smluv skutečných princů, kde by s tituly nebylo potíží, aby se nedělal rozdíl, a aby je všechny v obvyklém pořádku přenechali notářům, s výjimkou smluv jeho rodiny. Tak se státní sekretáři kousek po kousku zbavili špíny svého původu a dospěli tam, kde je vidíme. Ale ani tohle svlečení jim ještě nestačilo: podepisovat královo jméno na všem, co jejich kanceláře vyhotovují, mohli jen v postavení královských sekretářů.

Tento zbytek měšťáctví, ač méně nepříjemný než notářství, se jim nelíbil. Ale z trpaslíků se stali obry a konečně se umyli od notářské kanceláře; to na jednu vládu, ať byla sebepodivuhodnější, stačilo. Počkali si na jinou: všechno jim v ní šlo podle přání. Král, který nemohl ani vidět, ani vědět, člověk jejich druhu jako absolutní pán krále i státu bez jakéhokoli odporu, který zmatek rozdmýchával a chránil z vlastního zájmu a který dosáhl vrcholu se zničením všeho, kancléř, jemuž vyhnanství nenechala nic než strach a ohebnost korouhvičky — příhodnější souhra okolností pro to, aby setřásli svůj podstatný stav královských sekretářů, nemohla být, aniž by se ti královští sekretáři odvážili hnout, nebo kancléř, jejich rozený ochránce, otevřít ústa. Sami si tedy vyhotovili listiny, které je opravňovaly podepisovat královo jméno, aniž byli královskými sekretáři, směle je předložili k zapečetění a kancléř je zapečetil, aniž se odvážil říct jediné slovo. Jakmile se to stalo, prodali své úřady královských sekretářů, a ti, kdo se od té doby dostali na místa státních sekretářů a úřady královských sekretářů neměli, se dobře vyvarovali si je pořídit, ačkoli to předtím bylo nezbytné. Takto se ti, kdo nebyli ničím, nakonec stali vším, až svlékli i svůj podstatný původ, za nějž se styděli; a jako na miskách vah klesli v nicotu ti, kdo byli vším rodem i podstatou.

Abych se vrátil k zásnubám: král, vždy galantní a citlivý k půvabným tvářím a ještě víc k něžné vzpomínce na babičku snoubenky, řekl vévodovi z Tallard, že ho má za příliš galantního, než aby podepisoval první, a dal podepsat jeho nastávající; sám jí však ukázal místo, kam se má podepsat, a položil přitom konec prstu na papír, a pak dal vévodu z Tallard podepsat nad ni, kde mu nechal ponechat místo. Maršál z Tallard šel podepsat hned potom a ihned po něm princ z Rohanu. O této podrobnosti oni nemluvili. Zřejmě doufali, že ji početné shromáždění buď zapomene, nebo si jí ani nemuselo všimnout, a vykládali králův galantní kousek jako výsadu knížecí hodnosti, o níž pro ně rozhodl. Tuto lež roznášeli všude a přesvědčila venkov i ty, kdo se v takových věcech nevyznají. Ostatní se jim vysmívali, a Tallardovi, spokojení se skutečností a s tím, že mají důkaz přímo ve svatební smlouvě, kde pořadí podpisů lživé chlubení vyvracelo, a také v článcích, kde maršál z Tallard rovněž podepsal před princem z Rohanu, a ještě ve farářově matrice, dělali, že nic. O půlnoci sňatek oddal

kardinál z Rohanu v kapli, kam nešel ani král, ani žádný princ či princezna. Mši sloužil versailleský farář. Pozvaných bylo mnoho a k večeři byli rozděleni na čtyři různá místa: k paní z Ventadour, kde byli novomanželé, k maršálovi z Tallard, k princi z Rohanu a ke kardinálovi z Rohanu. Nazítří přijímala na lůžku vévodkyně z Ventadour návštěvy celého dvora i ty, jež vévodkyně obvykle přijímají od královských osob.

Záležitost zřeknutí[7] dozrála. Mír byl ujednán. Král naléhavě toužil vidět ho podepsaný, protože na tom měl svůj nejnaléhavější zájem; a anglický dvůr, jemuž jsme za něj vděčili celý, toužil po dovršení tohoto velkého díla neméně, aby se vedle slávy, že ho vnutil všem mocnostem, těšil i z domácího klidu, který ustavičně zneklidňovala strana, jež mu stála v cestě a jež, podněcována zahraničními nepřáteli míru, nemohla přestat znepokojovat ministerstvo královny, dokud by se v myslích díky odkladu podpisu udržovaly marné naděje mír zmařit a zabránit mu. Španělský král učinil v této velké věci zřeknutí zadost s veškerou pevností a slavnostností, jakou si jen bylo lze přát podle zákonů, obyčejů a zvyklostí Španělska; zbývalo už jen, aby ho Francie napodobila.

O této látce bylo řečeno zhruba vše, čeho je schopna, a ještě jasněji je objasněna mezi Doklady.[8] Bylo by tedy zbytečným opakováním znovu líčit, čím mohou být zřeknutí se francouzské koruny ze strany prince a starší větve ve prospěch mladších, proti řádu ustálenému a od Huga Capeta nikdy nepřerušenému, aniž by je Francie přijala novým zákonem, který by rušil zákon všech staletí, a zákonem opatřeným takovými formami a takovou svobodou, jež by mu mohly zjednat sílu a pevnost nezbytnou pro tak důležitý akt; a zřeknutí se práva na španělskou korunu, založené jedině na zřeknutí se práva na Francii a na bližší nástupnictví díky odstranění celé jedné větve ve prospěch dvou princů a jejich větve a po nich ostatních princů krve podle stáří — princů, kteří, podřízeni nejabsolutnějšímu a na svou absolutnost nejžárlivějšímu králi, jaký kdy vládl, jenž byl dědem jednoho, strýcem a tchánem druhého a ještě jiným způsobem dědem obou princů krve, jsou nuceni být spolu s pairy přítomni čtení a registraci těchto listin, aniž by se kromě jejich přečtení předtím věc vyložila, tím méně projednala, a aniž by potom byl kdokoli vyzván, aby se vyjádřil, nebo aby se, kdyby k tomu byl vyzván, kdokoli odvážil říct jediné slovo kromě prostého souhlasu. A přece to bylo vše, co se, jak hned uvidíme, učinilo k provedení tohoto velkého aktu, určeného k tomu, aby ve Francii dosud neslýchaným způsobem stanovil nový řád nástupnictví na korunu, upevnil jiný, sotva méně podivný řád nástupnictví na španělskou monarchii a tím zajistil klid celé Evropě, která ho jen vzhledem ke Španělsku nedokázala nalézt ve slavnostnosti zřeknutí Pyrenejského

---

7. **Vysvětlivka:** Podmínkou utrechtského míru bylo, aby se francouzská a španělská koruna nikdy nespojily: Filip V. se 5. listopadu 1712 před kortesy zřekl za sebe i své potomky nároků na francouzský trůn a vévodové z Berry a z Orléans se obdobně zřekli nároků na trůn španělský.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz Doklady. (Poznámka Saint-Simonova.)

míru a svatebních smluv Ludvíka XIII. a Ludvíka XIV., vesměs registrovaných v parlamentu; přičemž Pyrenejský mír a svatební smlouva Ludvíka XIV. s jejími nejvýslovnějšími zřeknutími byly sjednány a podepsány na hranicích oběma prvními ministry Francie a Španělska osobně a slavnostně odpřisáhnuty oběma králi v přítomnosti jeden druhého, uprostřed obou dvorů.

Až příliš jasně je cítit nesmírný rozdíl mezi tím, co se tehdy dělo, a tím, co bylo právě vylíčeno a co bude ještě vyprávěno, a i to, že při Pyrenejském míru a králově sňatku vůbec nešlo o to převrátit pořádek nástupnictví na francouzskou korunu a zavést v něm nástupnictví, o jakém všechna staletí nikdy neslyšela.

Tento nejvyšší kult, na nějž byl král kvůli své moci tak žárlivý, protože její pevné ustavení bylo nejdražší a nejvytrvalejší péčí celého jeho dlouhého života, tedy nemohl utrpět sebemenší újmu, ani novostí věci, ani nesmírnou důležitostí, kterou měla pro vnitřní poměry, pro zahraničí, pro jeho vlastní rod, ani ohledem na jeho nejbližší rodinu, ani úvahou, že mu tato modla, které všechno obětoval, v jeho věku brzy unikne a nechá ho stanout nahého před Bohem jako posledního z jeho poddaných. Všechno, čeho se podařilo dosáhnout, aby byla věc slavnostnější, byla přítomnost pairů. A i v tom byla jeho choulostivost tak veliká, že se chtěl spokojit s tím, že obecně řekne, že si přeje, aby pairové byli kvůli zřeknutím v parlamentu přítomni. Dozvěděl jsem se to čtyři dny předem. Mluvil jsem s několika z nich a řekl jsem vévodovi z Orléans, že spokojí-li se král s takovým vyjádřením, může počítat s tím, že žádný pair do parlamentu nepůjde, a že je na něm, aby uvážil, co se mu v tom hodí, aby ze špatného platiče vytěžil, co se dá; ale nebudou-li pairové pozváni jeho jménem, každý zvlášť velmistrem ceremonií, jak se ukázalo, že bývá zvykem, nedostaví se do parlamentu ani jeden. Tato pevná rada, po níž by byl následoval i čin, jak jsme viděli, že se stalo při zádušní mši za Monseigneura v Saint-Denis, zabrala. Vévoda z Orléans a vévoda z Berry o tom s králem mluvili a naléhali tak, že Dreux šel osobně ke všem pairům, kteří bydleli na zámku ve Versailles, a těm, které nezastihl, nechal lístek, který se najde v Dokladech a v němž stálo, že pan vévoda ten a ten je jménem krále upozorňován, že se toho a toho dne bude v parlamentu jednat o velmi důležitých věcech, při nichž si Jeho Veličenstvo přeje, aby byl přítomen. Podepsáno Dreux a datováno. Těm, kdo byli v Paříži, se spokojil s tím, že lístek poslal; prince krve a legitimované musel zastihnout osobně, takže lístek nedostali. Angličané, kteří nedokázali dosáhnout víc a na nichž, jak bylo řečeno, krajně záleželo, aby se věc skončila, se nakonec ochotně přesvědčili, že je to vše, co bylo možné udělat. Tady je tedy konečně, co se stalo.

Zasedání mělo začít proslovem prvního prezidenta de Mesmes k vévodovi z Berry, který mu měl odpovědět. Vévodovi to působilo velké starosti. Paní ze Saint-Simon, které se svěřil, si dokázala prostřednictvím jednoho podřízeného opatřit proslov prvního prezidenta a dala ho vévodovi z Berry, aby podle něho upravil svou odpověď. Ta práce se mu zdála příliš těžká: přiznal to paní ze Saint-Simon a

řekl, že neví, jak si poradit. Navrhla mu, aby mi to svěřil, a on byl tím východiskem nadšen. Napsal jsem tedy odpověď na stránku a půl obyčejného dopisního papíru běžným písmem. Vévoda z Berry ji shledal velmi dobrou, ale příliš dlouhou, než aby se ji naučil; zkrátil jsem ji; chtěl ji ještě kratší, takže měla nanejvýš tři čtvrtě stránky. Pustil se tedy do učení nazpaměť; dokázal to a večer před zasedáním ji v kabinetu odříkal o samotě paní ze Saint-Simon, která ho povzbudila, jak nejlépe uměla.

Ve středu 15. března jsem se v šest hodin ráno dostavil k vévodovi z Berry v parlamentním oděvu a brzy nato přišel ve stejném úboru s velkou družinou i vévoda z Orléans. Kolem půl sedmé nasedli oba princové do kočáru vévody z Berry; vévoda ze Saint-Aignan a já jsme se posadili na přední sedadlo. I on byl v parlamentním oděvu a byl prvním šlechticem komory vévody z Berry; u dvířek na jeho straně jel kapitán gardy vévody z Berry se služební holí, u druhých první šlechtic komory vévody z Orléans. Následovalo několik kočárů obou princů plných jejich družiny a kolem kočáru vévody z Berry jela spousta jeho gardistů s důstojníky. Cestou byl velmi zamlklý. Seděl jsem naproti němu a zdálo se mi, že ho velmi zaměstnává všechno, co ho čeká a co bude muset říct. Vévoda z Orléans byl naopak velmi veselý a vyprávěl historky ze svého mládí a ze svých nočních pěších toulek Paříží, při nichž poznal její ulice; vévoda z Berry se jich nijak neúčastnil. K bráně de la Conférence, tedy dnes, kdy je zbořena, na konec terasy a nábřeží tuilerijské zahrady, se dojelo dosti rychle.

Tam jsme našli trubače a kotlaře gardy vévody z Berry, kteří po celý zbytek cesty dělali velký hluk; ta už pokračovala jen krokem až k Justičnímu paláci, kde se jelo přímo ke schodišti Svaté kaple; u jejího vchodu je přijal pokladník abbé z Champigny, jak se tam obvykle přijímají synové Francie. Opěradla dvou chórových stolic nejblíže k oltáři na epištolní straně byla pokryta kobercem s poduškami a tam se oba princové usadili. Třetí stolici jsem nechal prázdnou a odstranil jsem podušku, kterou mi dali na čtvrtou. Pan ze Saint-Aignan se usadil na své v páté. Jiných podušek nebylo a do horních stolic nevystoupil kromě nás nikdo, ani na jedné, ani na druhé straně. Přední úředníci obou princů zasedli do dolních stolic na obou stranách směrem k oltáři a nechali prázdné obě stolice, které byly pod stolicemi obou princů. Ve Svaté kapli bylo dosti lidí a mezi nimi několik urozených osob, které přijely z Versailles, aby prince doprovodily, ale ne v jejich kočárech, v nichž byla jen jejich družina.

Když skončila tichá mše u hlavního oltáře, vyšlo se z kaple a u jejích dveří stáli dva prezidenti parlamentu (*à mortier*) a dva radové velké komory, vyslaní parlamentem, aby vévodu z Berry přivítali. Po krátkém pozdravu, přijatém a opětovaném, se vyšlo v průvodu; oba prezidenti po obou stranách vévody z Berry, za nímž šel kapitán jeho gardy se služební holí. Před ním šel vévoda z Orléans mezi oběma radami; já jsem šel sám bezprostředně před tímto princem a vévoda ze Saint-Aignan rovněž sám bezprostředně přede mnou. Přední úředníci obou princů a mnoho urozených osob šli bez pořádku vpředu i vzadu a gardisté vévody z Berry s mušketou na rameni a se svými důstojníky lemovali průvod z obou stran a měli co dělat, aby zjednali místo.

Tlačenice lidu od Svaté kaple až do velké komory byla taková, že by špendlík nepropadl na zem, a lidé vylezli všude, kam se dalo. Když vévoda z Berry dorazil, bylo zasedání v plném počtu, totiž princové krve a legitimovaní, všichni ostatní pairové, celý parlament. Tournelle, vyšetřovací a petiční komory zasedaly spolu s velkou komorou, čestní radové, radové emeritní a čtyři nejstarší dvorní referendáři; celé zasedání bylo dole, a nahoře a za zasedacím prostorem na lavicích pokrytých liliemi pro všechny, kdo měli právo zasedat, ale nevešli se do obvyklého čtverce, kde bylo místo téměř jen pro pairy. Zasedalo se dole, protože to, co se mělo dít, se pokládalo za neveřejné, ale celá velká komora byla v nepořádku plná všemožných lidí, kteří stáli v tlačenici. Na zadní poslední lavice se usadilo, kolik se jen dalo, dvořanů a urozených osob. Oba princové, následováni oběma prezidenty, prošli parketem na svá místa; vévoda ze Saint-Aignan a já jsme zaujali svá a vstoupili do zasedání bezprostředně před nimi; oba radové, kteří při vstupu do zasedání zůstali vzadu, se dostali na svá místa, jak mohli. Celé shromáždění povstalo a smeklo, jakmile se princové při vstupu do zasedání přiblížili, ještě než jsme do něho vstoupili my, a znovu se posadilo a pokrylo hlavu teprve, když se posadili a pokryli hlavu oni. Vévoda ze Shrewsbury, doprovázen uvaděčem velvyslanců a několika Angličany ze své družiny, byl nahoře v lóži na straně u krbu, kterou pro něho připravili jako pro nezbytného svědka tohoto aktu za Anglii. Uvedu zde pairy, kteří zasedali, a vedle nich ty, kteří přítomni nebyli; většina z nich neměla věk stanovený ediktem z roku 1711 pro přijetí do parlamentu. Tak bude vidět všechno, co tehdy ve Francii bylo vévodů a pairů.

Pairové přítomní na zasedání

Vévoda z Berry.
Vévoda z Orléans.
Vévoda z Bourbonu.
Princ de Conti.
Vévoda du Maine.
Hrabě z Toulouse.
Arcibiskup-vévoda z Remeše, Mailly, později kardinál.
Biskup-vévoda z Laonu, Clermont-Chattes.
Biskup-vévoda z Langres, Clermont-Tonnerre.
Biskup-hrabě z Châlons, Noailles.
Biskup-hrabě z Noyonu, Châteauneuf-Rochebonne.
Vévoda z La Trémoille.
Vévoda ze Sully.
Vévoda z Richelieu.
Vévoda ze Saint-Simon.
Vévoda z La Force.
Vévoda z Rohan-Chabot.
Vévoda z Estrées.

Vévoda z La Meilleraye a Mazarin.
A.[9] Vévoda z Villeroy.
C. Vévoda ze Saint-Aignan.
Vévoda z Foix.
Vévoda z Tresmes.
Vévoda z Coislinu, biskup z Met.
D. Vévoda z Charostu.
Vévoda z Villars, maršál Francie.
Vévoda z Berwicku, maršál Francie.
Vévoda d'Antin.
Vévoda z Chaulnes.

Nepřítomní pairové

Kardinál z Janson, biskup-hrabě z Beauvais. Umíral, a kromě toho kardinálové-pairové do parlamentu nechodí, protože v něm zasedají jen podle pořadí své pairie.
Vévoda z Uzès, byl v Languedocu.
Vévoda z Elbeufu.
Vévoda z Ventadour. Oba se nikdy neobtěžovali dát se přijmout do parlamentu.
Vévoda z Montbazonu, nemocen.
Vévoda z Luynes.
Vévoda z Brissacu.
Vévoda z Fronsacu. Všichni tři neměli věk k přijetí.
Vévoda z La Rochefoucauld, slepý.
Vévoda z Valentinois, v Monaku.
Vévoda z Bouillonu, nemocen.
Vévoda z Albretu, nepřijat.
Vévoda z Luxembourgu, ve svém guvernérství Normandii.
A. Vévoda z Villeroy, maršál Francie, odstoupivší.
B. Vévoda z Grammontu.
B. Vévoda z Guiche. Oba odstoupivší.
B. Vévoda z Louvigny, nepřijat.
Vévoda z Mortemartu, nepřijat.
C. Vévoda z Beauvilliers, odstoupivší.
Vévoda z Noailles, ve čtvrtletní službě kapitána tělesné gardy.
Vévoda z Aumontu, velvyslanec v Anglii.
D. Vévoda z Béthune, odstoupivší.
Kardinál z Noailles, arcibiskup pařížský.
Vévoda z Boufflers, nepřijat.

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Písmena označují otce, kteří odstoupili, a syny, kteří jejich odstoupením nabyli hodnosti. (Poznámky Saint-Simonovy.)

Vévoda z Harcourtu, maršál Francie, byl nemocen doma v Normandii.

Zasedání se tedy skládalo z jednoho syna Francie, jednoho vnuka Francie, dvou princů krve, dvou levobočků, pěti duchovních pairů a osmnácti světských pairů; nepřítomni byli dva princové krve, ještě děti, dva duchovní pairové kardinálové, deset pairů nepřítomných nebo nemocných, devět nepřijatých, většinou příliš mladých, a šest, kteří odstoupili svou hodnost synovi nebo bratrovi a do parlamentu už nevstupovali. Bylo tedy tehdy sedm duchovních pairií a sedm arcibiskupů či biskupů-pairů, třicet sedm světských vévodství-pairií a díky odstoupením čtyřicet dva vévodů a pairů, nepočítaje levobočky. Z různých příčin jich tedy chybělo dvacet pět, a vévodu z Berry v to počítaje nás zasedalo dvacet devět. Takové zasedání by si dobře zasloužilo, aby mu přišel předsedat kancléř: ale ten neměl rád obřady; od té doby, co byl kancléřem, do parlamentu nikdy nepřišel, a to, co se tam mělo dít, se zdálo málo odpovídat pravidlům. Král, který jen stěží svolil ke všemu, co přesahovalo slavnostnost obyčejné registrace, mu nenavrhl, aby tam šel, a on sám měl ještě dál k tomu, aby si to nechal říct a aby tam toužil být.

Když vévoda z Berry zaujal své místo, dalo dost práce zjednat ticho. Jakmile bylo možné se slyšet, pronesl první prezident svůj proslov k vévodovi z Berry. Když skončil, bylo na princi, aby odpověděl. Napůl smekl klobouk, hned si ho zase nasadil, pohlédl na prvního prezidenta a řekl: „Pane…“ Po chvilce odmlky opakoval: „Pane…“, pohlédl na shromáždění a pak řekl ještě jednou: „Pane…“ Obrátil se k vévodovi z Orléans, oba rudější než oheň, pak k prvnímu prezidentovi, a nakonec se zarazil, aniž mu z úst mohlo vyjít něco jiného než „Pane“. Byl jsem naproti čtvrtému prezidentovi parlamentu (*à mortier*) a viděl jsem princův zmatek naplno: potil jsem se z toho, ale nebylo už pomoci. Znovu se obrátil k vévodovi z Orléans, který sklopil hlavu. Oba byli celí bez sebe. Nakonec první prezident, když viděl, že už není východiska, ukončil tuto krutou scénu tím, že před vévodou z Berry smekl čepici a hluboce se uklonil, jako by odpověď byla skončena, a hned vyzval královské zástupce, aby promluvili. Lze si představit rozpaky všech dvořanů, kteří tam byli, a údiv veškerého soudcovského stavu. Královští zástupci tedy vyložili, oč jde, a pronesli o tom pak dlouhý řečnický kus: šlo o to vyjmout z rejstříků parlamentu královský patent, který španělskému králi a jeho větvi zachovával právo na francouzskou korunu, ačkoli nepřítomným a nedomorodým, když odcházel do Španělska, a přečíst jeho zřeknutí se francouzské koruny za sebe i za celou svou větev a zřeknutí se španělské koruny vévody z Berry a vévody z Orléans za sebe i za své potomstvo a všechna tato tři zřeknutí registrovat. První prezident vyložil královy úmysly. Slova se ujal advokát Joly de Fleury a přednesl návrh; byly přečteny závěry generálního prokurátora; hlasovalo se čepicí:[10] to vše trvalo velmi dlouho.

---

10. **Vysvětlivka:** Hlasovat čepicí (*opiner du bonnet*) — vyjádřit souhlas pouhým pozdvižením čepice, bez rozpravy a bez odůvodnění.

Když byl vyhlášen rozsudek o registraci, prezidenti povstali s veškerým soudcovským stavem; hluboce se uklonili vévodovi z Berry, který smekl, aniž vstal; prezidenti odešli do bufetu a celý soudcovský stav je následoval. Vévoda z Orléans rovněž vůbec nevstal, ani při pozdravu, ani když odcházeli. Po tomto příkladu nevstali vůbec ani oba princové krve a oba levobočci, kteří pro prezidenty parlamentu (*à mortier*) vždy vstávají, protože ti vstávají pro ně; a pairové, kteří pro prezidenty parlamentu (*à mortier*) ani pro prvního prezidenta nikdy nevstávají, protože ti nevstávají pro ně, zůstali rovněž sedět. Zůstalo se tedy na místech, dokud talárníci nevyprázdnili všechny své lavice, pak se každý přiblížil k princům a jeden k druhému, a urozené osoby i dvořané opustili svá místa a vstoupili na parket, kde princové i všichni ostatní stáli páté přes deváté a hovořili spolu. Po čtvrthodině mě vévoda z Orléans dal mezi všemi těmi lidmi zavolat a zeptal se mě, zda by se nemělo zaujmout místa před příchodem prezidentů a soudcovského stavu. Řekl jsem mu, že je to možné, ale že také stačí být včas upozorněn a usadit se chvilku předtím, nebo dokonce dorazit všichni na místa současně s nimi. Usoudil, že se brzy vrátí, protože jim šlo jen o to vzít si velké červené taláry s epitógami a mortier do ruky, a že nebudou chtít nechat vévodu z Berry čekat. Řekl mi tedy, abych dal pairům vědět, že vévoda z Berry a on vystoupí na horní sedadla a zaujmou tam místa. Za chvíli se to provedlo a parket se vyprázdnil. Každý se snažil usadit tam, odkud by viděl a slyšel. Lidé z parlamentu mezitím na horních sedadlech vpravo zdvojili jednu lavici, pokrytou kobercem s liliemi, pro pairy, kteří by se nevešli na obvyklou pevnou lavici opřenou o zeď; díky tomu bylo místo pro všechny.

Nevím, co se mezi princi odehrálo, když zaujali místa, neboť ačkoli jsem seděl na lavici opřené o zeď, byl jsem od nich daleko, patnáctý, protože duchovní pairové, kteří při lit de justice sedí vlevo u královského koutu na horních sedadlech, sedají vpravo, když jde jen o parlament jako toho dne. Krátce poté, co jsme všichni zasedli a čekali na návrat parlamentu, uslyšel jsem, jak mě z ruky do ruky volají pairové sedící nade mnou a říkají mi, abych šel promluvit s vévodou z Berry a vévodou z Orléans, kteří mě žádají. Nevím, zda pan Vévoda, který byl možná v rozpacích, zda má jako obvykle vstát, nebo po příkladu obou prvních princů nevstávat, když prezidenti odcházeli, je neponoukl k tomu, aby vstali při jejich návratu. Šel jsem tedy za nimi k královskému koutu, a protože kromě nás nikdo nebyl na místě, nevstali ani oni, ani pairové, kolem nichž jsem procházel tam i zpět; jinak totiž, když se skutečně zasedá, synové Francie, princové krve a ostatní pairové vstávají pro přicházejícího paira úplně na nohy a usedají teprve zároveň s ním. Vévoda z Orléans mě tedy postavil mezi sebe a vévodu z Berry, kteří seděli obráceni ke mně, a tam se mě zeptali, zda mají vstát, až první prezident, následován ostatními, vstoupí lóží od bufetu a bude se podél jejich lavice sunout až k nim. Řekl jsem jim, že ne; že mají zůstat s odkrytou hlavou, aby jí měli odkrytou, až se prezidenti objeví; nechat je všechny dojít na místa a opětovat jim lehkým pokývnutím těla, aniž by se jinak pohnuli, až se jim před used-

nutím ukloní, a to jediným pokývnutím pro všechny, přičemž přejedou pohledem podél jejich lavice. Drželi se toho a nic dalšího nepřidali. Pan Vévoda, který z toho něco zaslechl, mě zastavil, když jsem šel kolem něho zpátky na své místo, a zeptal se mě, zda má vstát. Usmál jsem se a řekl jsem mu, že nevím, co je ochoten těm pánům poskytnout; ale že vévoda z Berry ani vévoda z Orléans nevstanou ani nebudou činit sebemenší náznak, že by vstávali, protože to nemají dělat, a že pairové se ani nepohnou; a vrátil jsem se na své místo.

Prezidentská nadutost si nemohla nechat ujít tak krásnou příležitost uplatnit se na synech Francie. Svou toaletu protahovali přes tři dobré čtvrthodiny a vyvolali tím hlasité reptání, které jsme slyšeli ze svých míst. Konečně dorazili a já jsem zpozoroval, že prvnímu prezidentovi a dvěma či třem prvním, kteří šli za ním, vstoupil do tváře silný ruměnec, když viděli, že vévoda z Berry a vévoda z Orléans se při jejich příchodu ani nehnou, že oba princové krve a oba levobočci se nepohnou o nic víc a že se jim ode všech, stejně jako od pairů, které rovněž pozdravili obráceni k nim a s pohledem podél jejich lavic, nedostalo ničeho než lehkého pokývnutí, které jsem navrhl. Zároveň se dolní sedadla a lavice s liliemi, které byly přidány vzadu, zaplnily veškerým soudcovským stavem. Chvíli mu trvalo, než se usadil, a pak zase soudním sluhům, než zjednali ticho.

Protože se nahoře hrálo na „paní", jako se hrálo dole, kde se v přítomnosti všech diváků, kolik jich jen velká komora pojala, předstíralo, že se jedná o samotě za zavřenými dveřmi, a jako by v tomto novém zasedání šlo jen o vyhlášení toho, co se stalo v předchozím, zvolal první prezident, aby se otevřely dveře a vpustili se lidé. Bylo to pro formu; dveře nebyly po celé to dlouhé dopoledne zavřeny ani chvíli a všechno bylo tak plné, že nemohl vejít nikdo navíc k těm, kdo tam byli a byli tam pořád. Když tento první povyk soudních sluhů přešel, když potom zvolali ticho a hluk se trochu utišil, začalo se znovu číst a přednášet, jen jinými slovy, aby se obměnila výmluvnost královských zástupců, totéž, co se četlo a přednášelo při zasedání dole, takže to trvalo nesmírně dlouho.

Do nejvážnějších, ba někdy i nejsmutnějších věcí se dosti často vmísí žertovné příhody, jejichž protiklad vyloudí smích i u těch nejvážnějších. Nemohu si odepřít vylíčit dvě, jichž jsem byl při tomto obřadu svědkem velmi zblízka, a při té první jsem měl velký strach, co mě z ní potká. Moje pořadí při zasedání na dolních sedadlech mě posadilo mezi vévodu z Richelieu a vévodu z La Force. Už dost dlouho zasedali a čekali na vévodu z Berry. Krátce po jeho příchodu jsem ucítil, jak se dobrák Richelieu[11] vrtí, a brzy nato se mě zeptal, zda to bude dlouhé. Řekl jsem mu, že myslím, že ano, kvůli čtení a kvůli přehlídce řečí královských zástupců. A už začal brumlat a shledávat to velmi špatným. Dlouho nevydržel v klidu, aby se zase nevrá-

11. **Vysvětlivka:** Armand-Jean de Vignerot du Plessis, vévoda z Richelieu (1629–1715), prasynovec a dědic kardinála z Richelieu, otec vévody z Fronsacu.

til k otázkám a k vrtění a aby mi nakonec neřekl, že umírá touhou jít na stolici a že tedy musí odejít. Představil jsem mu, jak nepatřičné by bylo odejít ze zasedání, kde ho všichni přítomní vidí od hlavy až k patě a kde před sebou nemá nic než prázdný čtverec parketu zasedání. To ho neuspokojilo a brzy jsem měl nový útok. Znal jsem toho člověka ze zkušenosti, kterou jsem pro její vzácnost výše nevynechal (viz výše). Věděl jsem, že skoro každý večer bere kasii a často ráno klystýr, s nímž vycházel ven, nosil ho tři nebo čtyři hodiny s sebou a vypustil ho u toho, u koho se zrovna nacházel. Zmocnila se mě hrůza o jeho kalhoty, a tudíž o můj nos. Začal jsem se tedy rozhlížet, jak bych se tak nebezpečného souseda zbavil, a s bolestí jsem viděl, že je to kvůli nesmírné tlačenici nemožné. Abych to zkrátil, záchvaty touhy odejít a hrozby, že už to nevydrží, pokračovaly celé zasedání a ke konci tak zesílily, že jsem se nejednou cítil ztracen. Když skončilo, požádal jsem abbé Roberta, duchovního radu velké komory, který seděl přesně za námi a celý ten rozhovor slyšel, aby se pokusil pana z Richelieu dostat ven. Dalo to nesmírnou práci a vyžádalo si to veškeré úsilí abbé Roberta i soudních sluhů, které si přivolal na pomoc. Na zasedání na horních sedadlech se už nevrátil.

Výjev, který mě tam bavil, neměl v sobě nic hrozivého. Pan z Met se ocitl zády u mých kolen na té zdvojené lavici, postavené podélně v šíři horních sedadel pod lavičkou, která se táhne pod obvyklou pevnou lavicí opřenou o zeď, na níž jsem seděl já. Brzy poté, co se začalo, se pan z Met začal netrpělivě ošívat, posmívat se zbytečnosti toho, co se přednášelo, ptát se, zda nás ti lidé hodlají nechat spát v Justičním paláci, vrtět se a nakonec říkat, že pukne touhou se vychcat. Byl vtipný, a to s přirozenou komičností, která pronikala i do nejvážnějších věcí. Navrhl jsem mu, ať se vychčije před sebe na uši radů, kteří seděli pod ním na dolních sedadlech. Kroutil hlavou, mluvil nahlas, mezi zuby se obracel na generálního advokáta a ošíval se tak, že vévodové z Tresmes a z Charostu, mezi nimiž seděl, mu každou chvíli říkali, ať sedí klidně, jako by to říkali dítěti, a my jsme umírali smíchy. Chtěl doopravdy odejít, viděl, že je to nemožné, přísahal, že ho na takovou slávu už nikdy nikdo nedostane; občas prohlašoval, že si uleví na vlastní účet i na účet kohokoli, koho se to bude týkat; zkrátka nás bavil celé zasedání. Nikdy jsem neviděl nikoho tak šťastného, jako byl on, když skončilo.

Bylo už velmi pozdě, když bylo vše skončeno. Shromáždění povstalo; princové sestoupili malým schodištěm u královského koutu. Oba prezidenti a oba radové, kteří vévodu z Berry přivítali u Svaté kaple, ho čekali u východu z parketu, šli stejně jako cestou sem a doprovodili ho k témuž schodišti Svaté kaple. Zatímco princové sestupovali z horních sedadel tímto malým schodištěm u královského koutu, pairové a prezidenti, kteří stáli, se navzájem pozdravili a zároveň se každý podél lavice, na níž seděl, obrátil k odchodu, nejstarší první; prezidenti odešli lóží od bufetu, pairové lóží u krbu, jak se přišlo, a pairové vyšli spolu, po dvou, jako obvykle s jedním soudním sluhou v čele. Pan ze Saint-Aignan a já jsme je opustili u východu z velké komory,

abychom se připojili k vévodovi z Berry a vévodovi z Orléans a nasedli s nimi do kočáru. Jeli rovnou do Palais-Royal, krokem a se stejnou okázalostí, s jakou přijeli do Justičního paláce. Rozhovor cestou byl velmi střídmý; vévoda z Berry se zdál zdrcený a rozpačitý, ale také rozmrzelý. Po příjezdu do Palais-Royal se oba převlékli do svých obyčejných šatů, a pan ze Saint-Aignan a já do svých.

Vévoda z Orléans pozval mezi oběma zasedáními mnoho pairů a urozených osob na oběd do Palais-Royal s vévodou z Berry. Pověřil i mě, abych pozval pairy a ty z urozených osob, které mi jmenoval a které bych mezi oběma zasedáními měl po ruce a on možná ne, a své přední úředníky, aby jeho jménem pozvali mnoho dalších, což pro ně bylo snazší, protože se s nimi mimo zasedání stýkali. Chvíli se postávalo a přecházelo v onom velkém apartmá Palais-Royal, které vévoda z Orléans nádherně upravil a rozšířil, dokud pozvaní nemohli dorazit z Justičního paláce. Byla prostřena tabule ohromné velikosti, stejně skvělá jako vybraná, bez jediného masitého jídla. Vévoda z Berry usedl doprostřed do křesla, přijal ubrousek, který mu podal vévoda z Orléans, a jedině on měl podšálek na pití a ubrousek pod příborem, ale žádný *cadenas*.[12][13] Vévoda z Orléans se posadil bez mezery po jeho pravici na sedadlo zcela stejné jako sedadla celé společnosti, pan z Remeše a pan z Laonu usedli vedle nich vpravo a vlevo a po nich ostatní vévodové. Pan z Poix se posadil naproti nim doprostřed. Jejich přední úředníci seděli u stolu a mnoho urozených osob také. Úředníci vévody z Orléans se mezi ně rozptýlili, aby dělali hostitele; vévoda z Orléans to dělal i sám, s velkým půvabem a nenuceností, ale důstojně a s mírou. Sedělo se dlouho, protože jídlo bylo vydatné a dobré a každý umíral hlady. Množství přihlížejících, počet těch, kdo seděli u stolu, ani množství mís a chodů nezabránily tomu, aby se ve vší možné spořádanosti včas a rychle neměnily a aby každý nebyl obsloužen jako u stolu o pěti či šesti stolovnících. Krajní vážnost vévody z Berry a jeho mlčení před jídlem i během něho mu ubraly na veselosti. Každý hovořil se svými sousedy a hlad a dobré jídlo zabránily tomu, aby se kdo nudil. Před jídlem, během něho i po něm byl vévoda z Orléans nekonečně zdvořilý a ke všem velmi pozorný. Oba princové krve a oba legitimovaní, kteří byli v parlamentu, pozváni do Palais-Royal nebyli, a anglický velvyslanec také ne.

Oba princové odjeli brzy poté, co vstali od stolu, a jeli krokem až k bráně Saint-Honoré se stejnou okázalostí, s jakou ráno vjeli do Paříže. Oba se zdáli velmi pohoršeni několika věcmi, kterých si v parlamentu všimli; některé se týkaly jen pairů, jiné postihly je samé spolu s nimi. Zde je vynechávám, protože bude příležitost mluvit o nich později. Jinak vévoda z Berry, který se celou cestu nerozjasnil, držel v kočáře vážnost a zdrženlivost. Vystoupili ve Versailles na Dvoře princů, zřejmě proto, že gar-

---

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámku (viz výše).

13. **Vysvětlivka:** *Cadenas* — uzamykatelná schránka na podnosu se solničkou, příborem a ubrouskem, kterou u stolu směli mít jen král a nejvyšší osoby.

disté vévody z Berry by ho na velké nádvoří nemohli následovat. U dvířek kočáru je čekal vzkaz. Vévodkyně z Tallard byla, jak bylo řečeno, den předtím zasnoubena, v noci provdána a toho dne přijímala návštěvy na lůžku vévodkyně z Ventadour. Ta tedy poslala na oba prince počkat a poprosit je, aby, chtějí-li jí prokázat čest a přijít ji navštívit, laskavě přišli k její vnučce dřív, než půjdou k sobě, protože návštěvy už skončily a ona čeká jen na ně, aby mohla z lůžka vstát. Šli tam rovnou.

Přijala je mimo jiné kněžna z Montaubanu, která se svým obvyklým lichocením, a aniž věděla slovo o tom, co se stalo, začala křičet, jakmile zahlédla vévodu z Berry, že je okouzlena půvabem a důstojnou výmluvností, s níž mluvil v parlamentu, a rozváděla toto téma všemi chválami, jichž bylo schopno. Vévoda z Berry zrudl zlostí, aniž řekl slovo, a šel stále dál, aby se dostal k lůžku; ona chválu ještě zdvojnásobila, obdivovala jeho skromnost, která ho nutí rdít se a neodpovídat, a nepřestala, dokud nedošli k nevěstě. Vévoda z Berry tam pobyl jen několik okamžiků vestoje a odešel. Byl vyprovázen tak, jak byl přijat, a ta stará ho stále pronásledovala řečmi o divech, které vykonal, a o potlesku, který sklidil od parlamentu i od celé Paříže. Když se jí konečně zbavil, protože vyprovázení skončilo, odešel k vévodkyni z Berry, kde zastihl společnost, nikomu tam neřekl ani slovo, sotva vévodkyni z Berry, vzal s sebou paní ze Saint-Simon a odešel s ní sám k sobě, kde se zavřel v kabinetu.

Tam se vrhl do křesla, zvolal, že je zneuctěn, a už křičel a plakal horkými slzami. Paní ze Saint-Simon vylíčil mezi vzlyky, jak v parlamentu uvízl a nemohl ze sebe vypravit slovo; zdůrazňoval, jakou potupu mu to přineslo před takovým shromážděním, že se to bude všude vědět a že ho to udělá hlupákem a slabomyslným; pak přešel na poklony, kterých se mu dostalo od paní z Montaubanu, která si z něho prý tropila posměch a urazila ho a která určitě dobře věděla, co se mu stalo; a odtud přešel k tomu, že ji v nejvyšší zuřivosti častoval všemi možnými jmény. Paní ze Saint-Simon nevynechala nic, aby ho uklidnila jak ohledně jeho příhody, tak ohledně paní z Montaubanu, a ujišťovala ho, že ta nemohla vědět, co se v parlamentu stalo, o čemž ve Versailles ještě nikdo nevěděl, a že lichocení ji přimělo říct všechno, co si jen představovala. Nic nezabralo: stížnosti a mlčení se mezi slzami stále střídaly. Pak se najednou pustil do vévody z Beauvilliers a do krále a obviňoval svou výchovu: „Mysleli jen na to," zvolal, „jak mě otupit a udusit všechno, čím jsem mohl být. Byl jsem mladší syn, stavěl jsem se na odpor bratrovi, báli se následků, zničili mě; nenaučili mě nic než hrát a lovit, a podařilo se jim udělat ze mě hlupáka a tupce, neschopného čehokoli, který nikdy k ničemu nebude a bude terčem pohrdání a posměchu světa." Paní ze Saint-Simon umírala soucitem a nevynechala nic, aby ho uklidnila. Tento podivný rozhovor mezi čtyřma očima trval skoro dvě hodiny, takže už byl téměř čas jít ke královské večeři. Nazítří začal znovu, s menší prudkostí. Paní ze Saint-Simon ho kousek po kousku utěšila, i když nedokonale. Vévodkyně z Berry se mu o tom sotva odvážila něco říct, vévoda z Orléans ještě mnohem méně; ale nikdo se od té doby neodvážil mluvit nejen s ním, ale ani v jeho přítomnosti o tomto zasedání parlamentu ani o

ničem z celé té cesty do Paříže. Téhož dne po odchodu z parlamentu vyslal vévoda ze Shrewsbury kurýry do Anglie a do Utrechtu, kteří velmi rychle uspíšili podpis míru mezi všemi mocnostmi kromě císaře.

Kapitola šestnáctá

Císařovna jede z Barcelony do Vídně přes Itálii v naprostém inkognitu. — Zplnomocněnci Španělska přijati v Utrechtu. — Orry povolán zpět do Španělska. — Nízkost, povaha a vzestup vévody z Bournonvillu. — Mír podepsán, vyhlášen; slavnosti v Paříži. — Smělá politika pana a paní du Maine. — Fojtství v Haguenau zajištěno panu z Châtillonu. — Čtyřicet osm tisíc livrů zvýšení penze Madame. — Dvanáct tisíc livrů penze vévodovi z Charostu. — Dvacet tisíc livrů penze zajištěno paní z Monasterolu. — Fiefmarcon generálním místodržitelem Roussillonu. — Klamné záblesky naděje pro arcibiskupa z Cambrai. — Smrt Montgaillarda, biskupa v Saint-Pons. — Smrt pana z L'Aigle; jeho povaha. — Smrt a povaha Sévigného. — Smrt, povaha a vzestup starého Clérembaulta. — Smrt markýzy z Mirepoix. — Smrt hraběnky z Uzès. — Smrt, vzestup a povaha kardinála z Janson. — Beauvais dáno abbému ze Saint-Aignan, navzdory vévodovi z Beauvilliers. — Smělá obratnost Říma s jeho bulami. — Narození a smrt vévody z Alençonu. — Kolínský a bavorský kurfiřt se několikrát vidí s králem. — Princezna de Conti, králova dcera, kupuje palác Lorges v Paříži. — Sňatek d'Aubignyho se slečnou z Villandry. — Villars se omlouvá, že nemůže sloužit, pak jde na Rýn; Besons na Moselu. — Harcourt, určený pro Rýn, není schopen sloužit. — Sto tisíc livrů Villarsovi. — Odjezd generálů. — Stenbock a jeho vojsko zajati Dány. — Châteauneuf velvyslancem v Holandsku; Bonac v Cařihradě; du Luc ve Švýcarsku. — Abbé z Mornay; kdo to byl, a proč do Portugalska. — Lassay syn vyslancem do Pruska, kam nikdy nejel. — Löwenstein biskupem v Tournai.

Jennings[1], jeden z anglických admirálů, už předtím převezl císařovnu[2] z Barcelony do Janova, a nastala chvíle, kdy se zdálo, že se Katalánci jejímu odjezdu postaví se zbraní v ruce. Projela Itálií s malým doprovodem a v naprostém inkognitu a co nejrychleji se dostala do Innsbrucku a pak do Vídně. Jennings se potom vrátil, aby převezl anglická vojska, která už dlouho nevycházela ze svých ubikací. Vévoda z Osuny, jist si tím, že bude v Utrechtu připuštěn, se tam odebral z Paříže a Monteleón z Anglie. Orry[3], který zůstával v Paříži od té doby, co ho král dal vyhnat ze Španělska a málem ho dal oběsit, byl tam vlivem paní des Ursins povolán zpět. Španělský král

1. **Vysvětlivka:** Sir John Jennings (1664–1743), britský admirál, za války o španělské dědictví velitel anglického loďstva ve Středomoří.

2. **Vysvětlivka:** Alžběta Kristýna Brunšvicko-Wolfenbüttelská (1691–1750), manželka arcivévody Karla, nyní císaře Karla VI.; po jeho odjezdu do Vídně (1711) zůstala v Barceloně jako jeho místodržitelka a roku 1713 ji opustila. Matka Marie Terezie.

3. **Vysvětlivka:** Jean Orry (1652–1719), francouzský finančník, chráněnec paní des Ursins, který reorganizoval finance Filipa V.; otec pozdějšího generálního kontrolora Philiberta Orryho.

si k tomu přál králův souhlas; ten ho nikdy dát nechtěl, ale dovolil, aby Orry odjel bez jeho svolení, a tak se tam Orry vrátil. Tato suverenita paní des Ursins[4] brzdila mír se Španělskem. Podrobnosti o tom budou k vidění v Dokladech[5], stejně jako to, jak velmi to král nesl nelibě. Právě to založilo štěstí barona z Capres, jehož paní des Ursins poslala svým jménem do Utrechtu.

D'Aubigny tam už byl; nedostal se tam dál než do předpokojů a pro své nízké postavení byl v opovržení. Usoudila tedy, že mladší syn z rodu Bournonvillů, který měl ducha, obratnost ve styku s lidmi i smysl pro intriky, nesl v Nizozemí vážené jméno, měl tam spoustu příbuzných a byl to člověk ochotný udělat cokoli, jen aby se zalíbil a něčeho dosáhl, prorazí a dovede ke zdárnému konci věc, po níž toužila nade všechno na světě, a to zcela bezmezně. Zmýlila se. Capres se zostudil tak směšným posláním, hluboko pod svou úrovní; v Utrechtu nebyl připuštěn k jednání o ničem a zakusil tam všechna příkoří, jaká jeho poslání mohlo jeho osobě přivodit. Pokud však šlo o něho samého, dosáhl, čeho chtěl, totiž zalíbit se rozdavatelce milostí všeho druhu. Paní des Ursins mu byla tak vděčná, že tu cestu podnikl jejím jménem a že tam z lásky k ní tolik vytrpěl, že s odměnou neotálela. Neměl žádné milosti ani zbla majetku; zajistila mu blahobyt a dala mu udělit Zlaté rouno, brzy nato grandezu a nakonec valonskou kompanii tělesné gardy španělského krále. Tyto drobné události jsem zrychlil, abych se k nim už nemusel vracet. Doklady, v nichž je vše, co se týká míru, tak dobře vysvětleno, mě zbavují povinnosti mluvit o tom zde podrobně.

Na Velký pátek 14. dubna kolem osmé večer vstoupil Torcy do pokojů paní z Maintenon a přivedl ke králi rytíře z Beringhenu, dnes prvního štolbu a rytíře řádu, kterého maršál z Huxelles pověřil, aby přinesl tolik očekávanou zprávu o podpisu míru, uzavřeného konečně předešlé pondělí 10. dubna hluboko v noci s Anglií, Holandskem, Portugalskem a oběma novými králi, sicilským a pruským; a abych to řekl hned, ratifikace přišly 14. května a 22. května byl mír s velkou slavností vyhlášen v Paříži[6].

Pan a paní du Maine, kteří už tehdy usilovně pomýšleli na to, jak si získat oblibu lidu, přijeli ze Sceaux k vévodovi z Rohanu na place Royale, aby se podívali na průvod, ukázali se na balkoně a házeli lidu peníze – štědrost, která by se u krále jiným neprošla. Večer hořelo před domy mnoho ohňů a několik domů bylo osvětleno. Dne 25. května se v Notre-Dame zpívalo *Te Deum* za obvyklé účasti; večer byl na náměstí

---

4. **Vysvětlivka:** Filip V. přislíbil paní des Ursins suverénní knížectví ve Španělském Nizozemí a jeho uznání vyžadoval při mírových jednáních v Utrechtu; mocnosti je odmítly a záměr nakonec padl.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz Doklady o nezdařené suverenitě princezny des Ursins. (Poznámka Saint-Simonova.)

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Mír a válka se ve staré monarchii vyhlašovaly se slavnostními formalitami; kupecký prévôt a jiní městští či královští úředníci chodili s lučištníky a herolty provolávat je v různých čtvrtích Paříže. Popis jedné z těchto slavností najdeme v Deníku advokáta Barbiera k datu 12. února 1749.

Radnice v Utrechtu, kde se od ledna 1712 jednalo o mír. Lept Jana Smita, výřez. Rijksmuseum, Amsterdam.

Grève velký ohňostroj a po něm skvělá hostina, kterou na vlastní náklady vystrojil na radnici vévoda z Tresmes, guvernér Paříže, pro velvyslance a pro velký počet vznešených osob ode dvora i z města, obojího pohlaví, a při jídle hrálo čtyřiadvacet houslí.

Ta doba se zdála dobou milostí; nikdo ji neprometkal. Zmýlil jsem se, pokud jde o smrt vévody Mazarina. Jeho kritický stav v jeho věku dal k té domněnce podnět; zemřel teprve ke konci tohoto roku. Po této opravě už o něm tedy nebudu mluvit. Svému synovi dal při jeho sňatku fojtství v Haguenau s dvaceti tisíci livrů ročního důchodu. Nevážnost, na kterou si u něho všichni po dlouhá léta zvykli, a krajní opovržení, do něhož upadl pro hanebný, pohoršlivý a nevýrazný život svého syna, přivedly Voysina na myšlenku požádat krále o toto fojtství pro svého zetě Châtillona, který od té doby udělal tak velké a tak nečekané štěstí. Voysin ho dosáhl tak, aby ho Châtillon užíval po smrti vévody Mazarina a aby po Châtillonovi přešlo na jeho mužské potomstvo. Vévoda z La Meilleraye mohl křičet, jak chtěl, síly nebyly vyrovnané; veřejnost však byla podivně pobouřena drzostí a chamtivostí tohoto ministra, který dal první příklad násilí, kdy se z pouhé přízně odnímá majetek žijícím osobám, které na něj mají právo a odjakživa jej drží – to jest od té doby, co o něm král mohl rozhodovat –, a to bez stínu práva, dluhu či jakéhokoli nároku, jen z moci a vůle uchvátit. Netrvalo dlouho a převedl na svou dceru, paní z La Rochepot, penzi šesti tisíc livrů, kterou mu vynášely královské cesty do Flander v době, kdy tam byl intendantem.

Madame, která při čtyřech stech tisících livrů ročního důchodu jen stěží stačila na výdaje svého velkého dvora, požádala krále o pomoc; ten jí s omluvou, že je to málo, přidal čtyřicet tisíc livrů.

Vévoda z Charostu, který neměl zbla majetku a byl sevřen mezi otcem a matkou na jedné straně a dvěma syny na druhé, dostal v téže době penzi dvanácti tisíc livrů.

Monasterol, už velmi dlouho ministr bavorského kurfiřta ve Francii, kde vedl ve všem ohromující výdaje, měl od krále penzi třicet tisíc livrů. Oženil se z lásky, k pohoršení všech, s jednou z nejkrásnějších žen v Paříži, vdovou po starém La Chétardiem, guvernérovi Thionvillu a bratru faráře od Saint-Sulpice, který byl duchovním vůdcem paní z Maintenon po panu z Chartres. Neměla nic a provdala se za toho starce, s nímž měla syna, mnohem později velvyslance v Rusku, kde o sobě dal tolik mluvit a kde od carevny získal tolik poct a majetku[7]. Monasterol dosáhl toho, že kdyby zemřel, zůstane z jeho penze jeho ženě dvacet tisíc livrů ročního důchodu.

Fiefmarcon, mnohem později, roku 1724, rytíř řádu, dostal po smrti starého Quinçona a díky ochraně Noaillesů místo generálního místodržitele Roussillonu.

Už nějaký čas se objevovaly záblesky naděje, jichž se přátelé arcibiskupa z Cambrai dychtivě chytali, aby si lichotili. Nikdo se neodvážil vyslovit jeho jméno před králem,

7. **Vysvětlivka:** Jacques-Joachim Trotti, markýz z La Chétardie (1705–1759), francouzský velvyslanec v Petrohradě, který roku 1741 podporoval převrat, jímž se na ruský trůn dostala carevna Alžběta Petrovna.

ani když za života dauphina dvořané sloužící ve Flandrech nejvíce spěchali, aby mu při cestě tam i zpět složili poklonu, a dokonce si kvůli tomu schválně zajížděli. Po celou válku, a ještě za posledního tažení, si počínal vůči vojsku a jeho důstojníkům všech stavů tak velkoryse, že o tom Maréchal před králem mluvil nejednou, a král to téměř pokaždé přijal stroze, ale dost příznivě. Upozornil jsem na to vévodu z Chevreuse, který ještě žil, a vévodu z Beauvilliers; ti byli dojati radostí tím živější, že už velmi dlouho ztratili vůči němu jakoukoli naději. Ratabon, biskup v Yprech, se z Paříže skoro nehnul a tvrdil, že v jeho katedrále jsou jakési výpary, které ho přivádějí k mdlobám pokaždé, když do ní vstoupí. Byl to muž duchaplný, světák, a s jezuity vycházel tak dobře, že to mohl být popel Jansenia[8], jeho slavného předchůdce, co na něj tak působilo. Dali mu biskupství ve Viviers a otec Tellier, který byl panu z Cambrai zcela oddán, aniž se to odvážil ukázat, a jehož vliv neustále rostl, provedl kousek a prosadil toto biskupství v Yprech pro abbého z Lavalu, generálního vikáře pana z Cambrai, který ho vychoval od útlého mládí a vždy ho velkoryse živil a vydržoval u sebe, protože to byl jeho vzdálený příbuzný a protože tato hodně mladší větev Laval-Montigny sotva měla na chleba. Tento abbé z Lavalu z tak dobře umístěné štědrosti nesmírně vytěžil; byl učený, velmi bohabojný a získal si velkou lásku. Nikdy arcibiskupa neopustil, miloval ho a ctil jako otce a byl jím stejně tak milován. Tato příchylnost byla tím nejformálnějším vyloučením: nikdo pro něj také na nic nepomýšlel, když otec Tellier z vlastního popudu provedl tento velký tah, který zcela oživil naděje i ohledně samotného arcibiskupa a který pana z Beauvilliers nadchl. Uvidíme, že jeho důsledky byly klamné. Ubohý abbé z Lavalu zemřel v Yprech několik měsíců po vysvěcení. Škola, z níž vyšel, byla škole Janseniově velmi vzdálená, jistě aspoň pokud jde o tento svět; byla ta náhlá smrt ranou od Jansenia? Abbé z Lavalu byl posledním biskupem v Yprech z královy nominace; král ji ztratil spolu s tímto městem provedením míru.

V této době zemřel svatý a velký biskup, Montgaillard[9], biskup v Saint-Pons, kterého jeho biskupské ctnosti, velká učenost, stálá rezidence po více než čtyřicet let, život vskutku apoštolský a trpělivost pokorná, odvážná, rozvážná a nezdolná učinily mimořádně slavným za pronásledování ze strany jezuitů, do něhož zatáhli krále téměř po celou dobu jeho episkopátu.

Litoval jsem jednoho ze svých sousedů od La Ferté, manžela paní z L'Aigle, dvorní dámy paní Vévodkyně; oba byli velkými přáteli mého otce i mými. Sotva jsem poznal manželský pár s takovým duchem, takovou zdvořilostí, lépe o všem zpravený a schopnější přátelství. Pan z L'Aigle, sužovaný neduhy, se před několika lety uchýlil

---

8. **Vysvětlivka:** Cornelius Jansen (Jansenius, 1585–1638), biskup v Yprech, jehož posmrtně vydaný spis *Augustinus* (1640) dal vzniknout jansenismu, proti němuž vedli jezuité dlouhý boj.

9. **Vysvětlivka:** Pierre-Jean-François de Percin de Montgaillard (1633–1713), biskup v Saint-Pons od roku 1665, příznivec jansenistů a odpůrce jezuitů.

domů do L'Aigle, odkud už nevycházel. Je to jedno z nejkrásnějších a nejúplnějších markýzství ve Francii, šest mil ode mne. Zemřel tam v pětasedmdesáti letech, plně při smyslech, aniž kdy pozbyl co ze své soudnosti či z půvabu své konverzace.

Zemřel také Sévigné, a to bez dětí; žil už nějaký čas se svou ženou v ústraní na předměstí Saint-Jacques ve velké zbožnosti. Byl synem paní de Sévigné, dosud tak známé svými dopisy. Ta ho dobře uvedla do světa a do nejlepší společnosti. Byl to dobrý a poctivý člověk, ale spíš odlesk cizího ducha než muž ducha, zažil podivná dobrodružství, sloužil málo, ale dobře, a z přirozeného, okouzlujícího a překypujícího ducha své matky a ze strojené, škrobené a vyumělkované preciéznosti své sestry si udělal poněkud neobratnou směs.

Pan z Luxembourgu bez jakékoli lítosti ztratil svého tchána Clérembaulta, kterému se neříkalo jinak než Clérembault Paruka, protože byl podezříván, že své paruky kupuje na nábřežích; přinejmenším tak docela vypadaly. Jmenoval se Gillier, byl nevelkého původu a osobně ještě mnohem menšího významu. Býval dobře urostlý a dokonale krásný. Ještě ve věku přes sto let, které si pečlivě napočítal, bylo k vidění starého fintu, který až do toho věku, a ještě déle, jezdil každý týden obtěžovat ke dvoru, kde nikdy k ničemu nepatřil. Býval hofmistrem Jindřišky Anglické, když se provdala za Monsieura. Maršál du Plessis[10] nemohl královně matce odmítnout, že bude Monsieurovým vychovatelem. Zůstal pak vrchním správcem jeho domu a prvním šlechticem jeho komory. Zemřel jako vévoda a pair (od roku 1665) na konci roku 1675. Hrabě du Plessis, jeho syn, byl prvním šlechticem komory Monsieura s právem nástupnictví. Oženil se roku 1659 s Marií-Louise Le Loup de Bellenave, která byla dvorní dámou Madame s právem nástupnictví po maršálce du Plessis; měli jediného syna, který padl ve dvaceti letech před Lucemburkem, neženatý, v květnu 1684, čímž se rytíř du Plessis, mladší bratr jeho otce, stal vévodou a pairem z Choiseul; v něm tato hodnost vymřela. Hrabě du Plessis, jeho starší bratr, padl při dobytí Arnhemu v Holandsku roku 1672 ve třiceti osmi letech, a zemřel tak dříve než jeho otec. Jeho vdova se zbláznila do Clérembaulta, s nímž se denně vídala u Madame, a vzala si ho. Byl to druhý sňatek velmi nízký ve srovnání s prvním, a ještě sňatek dvorní dámy Madame s jedním z jejích hofmistrů. Tou Madame už nebyla Jindřiška Anglická. Ta zemřela 30. června 1670 a Monsieur se už koncem roku 1672 znovu oženil s dcerou falckého kurfiřta[11], které stálý německý obyčej činil tento nerovný sňatek ještě podivnějším, neboť hraběnka du Plessis přešla od první Madame k ní. Našel se tedy způsob, jak Clérembaulta udělat jejím prvním štolbou, aby byl tento sňatek méně nesnesitelný, a dali mu ještě koupit malé guvernérství

10. **Vysvětlivka:** César de Choiseul, hrabě du Plessis-Praslin (1598–1675), maršál Francie (1645), vítěz od Rethelu (1650), vychovatel Monsieura; roku 1665 vévoda z Choiseul a pair.

11. **Ediční poznámka:** Monsieur se s Alžbětou Šarlotou Falckou oženil už v listopadu 1671, ne koncem roku 1672.

v Toulu. Byl bohatý, jeho žena ještě bohatší; smrt vévody z Choiseul, jediného syna z jejího prvního manželství[12], ji uvedla do ještě větší hojnosti. Oba Madame opustili. Byli nesmírně lakomí a nahromadili velký majetek, který vévodkyně z Luxembourgu, jejich jediná dcera, zemřelá dříve než její matka, převedla na svého syna, dnešního vévodu z Luxembourgu. Paní z Clérembault zemřela roku 1724 ve čtyřiaosmdesáti letech. Byla velmi duchaplná a těšila se ještě zbytku vážnosti. Ona i její muž byli jeden lakomější než druhý.

Ve stejné době zemřela poměrně mladá markýza z Mirepoix. Byla nejstarší dcerou vévody a vévodkyně z La Ferté a vdovou po Mirepoixovi, podporučíkovi mušketýrů, bez dětí; ten byl starším bratrem otce markýze z Mirepoix, dnes rytíře řádu, hlavy rodu Lévis. Paní z Mirepoix měla leccos po své matce. Zruinovala se a žila dost osaměle v klášteře Početí Panny Marie v Paříži.

Zemřela také při porodu hraběnka z Uzès. Byla dcerou královského náměstka v Condé, který byl brigádním generálem, a vdovou po finančníkovi jménem Hamelin. Byla to vysoká žena, která bývala krásná a dobře urostlá, neměla ještě čtyřicet let, pan Chamillart jí přál a já jsem ji často vídal v L'Étang, kde si získávala lásku všech. Zanechala tři syny s hrabětem z Uzès, bratrem vévody z Uzès, který neměl nic.

Stát i náboženství utrpěly velkou ztrátu v osobě kardinála z Janson, biskupa a hraběte z Beauvais a velkého almužníka Francie, který zemřel v Paříži 24. března tohoto roku ve třiaosmdesáti letech, s hlavou stále naprosto jasnou. Král ho velmi litoval, veřejnost také, a jeho diecéze a chudí hořce. Je to jeden z oněch vzácných a vynikajících mužů, kteří si zaslouží, abychom se u nich zastavili; a učiním to tím raději, že mezi mnoha přáteli, které měl po celý život, byl zvláště blízkým přítelem mého otce a velkým přítelem mým. Byl krátce koadjutorem v Digne, pak biskupem v Marseille, kde byl pověřen všemi záležitostmi Provence, k velké nelibosti hraběte z Grignanu[13], generálního místodržitele provincie, jak je vidět z dopisů paní de Sévigné. Tyto záležitosti seznámily ministry s jeho schopnostmi.

Forbin, jeho vzdálený příbuzný, ale téhož jména, který zemřel jako kapitán šedých mušketýrů, byl už tehdy dobře zapsán u krále a byl velkým přítelem Bontempse, jenž se spřátelil i s biskupem z Marseille a po celý jeho život mu u krále velmi dobře posloužil. Už sedm nebo osm let řídil všechny záležitosti Provence, když byl roku 1674 vyslán jako velvyslanec do Polska u příležitosti volby krále. Jeho obratnost tam sjednotila všechny strany, když to nikdo nečekal. Slavný Jan Sobieski, velký maršálek a vrchní velitel koruny, byl jednomyslně provolán. Z vděčnosti nabídl biskupovi z Marseille svou nominaci na kardinálský klobouk; ten ji však

12. **Vysvětlivka:** Jediný syn hraběnky du Plessis z prvního manželství zdědil roku 1675 po dědovi, maršálovi, titul vévody z Choiseul; zemřel roku 1684 na zranění utržené před Lucemburkem a titul přešel na jeho strýce, rytíře du Plessis († 1705).

13. **Vysvětlivka:** François de Castellane-Adhémar, hrabě z Grignanu (1632–1714), generální místodržitel Provence, manžel dcery paní de Sévigné, jíž matka adresovala většinu svých dopisů.

chtěl přijmout teprve poté, co k tomu dostane svolení od krále. Brzy po návratu byl roku 1679 přeložen do Beauvais a o rok později znovu poslán jako velvyslanec do Polska a k různým německým knížatům. Roku 1630[14] dostal Řád Svatého Ducha a 13. února 1690 ho Alexandr VIII. (Ottoboni) učinil kardinálem. Tento papež, kterého na Svatý stolec dosadil vévoda z Chaulnes, Francii oklamal. Po jeho smrti odjeli naši kardinálové do Říma. Janson tam velkou měrou přispěl ke zvolení Inocence XII. (Pignatelliho)[15], jednoho z nejmoudřejších, nejlepších a nejsvatějších papežů, kteří na Svatém stolci po velmi dlouhé době zasedli. Janson zůstal v Římě, pověřen francouzskými záležitostmi, a urovnal tam všechny spory, které Francie měla za dvou předchozích pontifikátů. Po sedmi letech pobytu v Římě se vrátil do Francie. O dva roky později ho tam smrt Inocence XII. přivedla znovu ke konkláve spolu s ostatními francouzskými kardinály. Byl zvolen Klement XI. (Albani) a Janson zůstal u něho, opět pověřen francouzskými záležitostmi, až do roku 1706, kdy se týmž královým kurýrem dozvěděl o smrti kardinála z Coislinu a o tom, že je na jeho místě velkým almužníkem a že se smí vrátit, aby úřad vykonával. Krátce nato opustil Řím a už ho nikdy neviděl.

Kardinál z Janson byl muž velmi vysoký, dobře urostlý, s tváří, která bez čehokoli odpudivého či zvláštního přece jen nebyla příjemná a měla v sobě cosi zadumaného, aniž mnoho slibovala. Byl plný cti a ctnosti, měl velkou lásku k svým povinnostem a ke zbožnosti. Byla to moudrá a vynikající hlava, vždy se dokonale ovládající, a proto dokonale uspěl při všech svých jednáních a posloužil králi v Římě lépe než kdokoli jiný, kdo tam byl pověřen jeho záležitostmi. Bál se ho tam víc a vážil si ho víc než kohokoli z nich, protože při pomalé řeči a hlasu nepříjemného, přiškrceného zabarvení měl bystrost, která velmi přidávala jemnosti a přesnosti jeho ducha – a ta byla velká –, takže nikdy nemohl být oklamán, ani v Římě. Byl dlouholetou praxí ve věcech zcela zběhlý, ve všem a všude nádherný a přitom velmi pořádný, zcela nezištný, vlídný k těm nejmenším, od přírody ochotný, velmi zdvořilý, ale s výběrem a důstojností, třebaže zdvořilý byl ke všem, a ze všech lidí na světě nejschopnější přátelství, věrnosti k přátelům a dobré služby jim. Narodil se chudý. Jeho starší bratr a otec markýze z L'Aigle, o jehož smrti jsem právě mluvil, se oženili se dvěma dcerami starého dobráka La Saladieho, který býval kdysi ve válce velmi vážený a velmi pokročil. Kaple na zámku L'Aigle vynáší kaplanovi nadací osm set livrů ročního důchodu. Bylo to první obročí, které dostal, a z vděčnosti si ho chtěl ponechat po celý život. Platil tam kaplana a zbytek dával rozdávat místním chudým od té doby, co se stal velkým pánem. Když byl kardinálem a velkým almužníkem, rád říkal před všemi panu a paní

---

14. **Ediční poznámka:** Letopočet 1630 je zjevně chybný (kolem toho roku se Janson narodil); Řád Svatého Ducha dostal při velké promoci na přelomu let 1688 a 1689.

15. **Vysvětlivka:** Inocenc XII. (Antonio Pignatelli, 1615–1700), papež 1691–1700; za jeho pontifikátu se Francie s Římem smířila ve sporu o články z roku 1682.

z L'Aigle, že je velkým almužníkem krále i jejich a že si pokládá za čest zůstat jejich, protože tehdy, když neměl nic, byl velmi šťasten, že mu jejich otec dal tou kaplí z čeho žít.

Měl duši i všechny způsoby velkého pána, mírného a skromného, ducha velkého ministra zrozeného pro státní záležitosti, srdce výborného biskupa, nic z kardinála, byl nad svou hodností, zcela francouzský, pokud šlo o naše svobody a zásady království a o výboje Říma, a to jasně a neochvějně až k otevřenému sporu, a v těchto věcech byl dokonale poučen, takže nejednou řekl římským ministrům, ba i samému papeži, že ať mu jeho purpur sebevíc lichotí, pokládá si biskupství za větší čest než kardinálství a že mu na jeho klobouku vůbec nezáleží. Tato stálá a opravdová pevnost měla často velké účinky. Ač byl dokonalým dvořanem, byl stejně málo bojácný doma jako navenek a stejně nepřístupný vlivu a úskokům jezuitů, kteří ho nikdy nevyvedli z míry a které vždy držel v bázni a v úctě, jak jsme viděli. Viděli jsme také, jak král litoval, že ho nemůže vzít do své rady, a jaké výborné důvody ho od toho odradily – důvody, jichž Francie bude dlouho krvavými slzami oplakávat, že po jeho smrti nebyly dodržovány.

Ať byl na záležitosti sebevíc zvyklý, ať nacházel ve společnosti, kde byl všeobecně ctěn a kde měl mnoho přátel, protože si je zasloužil, sebevíc potěšení, ať se mu u dvora dostávalo sebevíc přízně a vyznamenání, nikde se mu nelíbilo tolik jako v jeho diecézi, kde byl mimořádně vážen, ba lze říci zbožňován, zejména chudými všech stavů, jimž rozdával velké almužny. Velmi pomáhal šlechtě a podporoval ji; a dokud byl ve Francii, trávil každý rok vždy víc než sedm či osm měsíců v Beauvais, kde vizitoval svou diecézi a vykonával všechny své funkce s velkou pílí a bdělostí. Král dal arcibiskupství v Arles jeho synovci, abbému z Janson, když pan z Mailly, mnohem později kardinál, byl přeložen z Arles do Remeše. Kardinál z Janson se tomu bránil, jak jen mohl. Řekl králi, že svého synovce zná, že je to malý duch, velmi bohabojný člověk, ale že by mu nesvěřil ani místo venkovského vikáře a že je pro biskupský úřad naprosto nezpůsobilý; že chce-li mu král prokázat dobro, bude mu velmi zavázán a velmi rád, dá-li mu opatství s osmnácti nebo dvaceti tisíci livrů ročního důchodu, že to bude dost na to, aby mohl v klidu žít a modlit se k Bohu, a mnohem víc, než jeho synovec potřebuje. Mohl naléhat, jak chtěl, král trval na svém. Dlouho jsme pak viděli, jak správně kardinál soudil. Jeho smrt přišla v neblahé době. Se svobodou a pevností, které měl, a s královou důvěrou, jíž se těšil, mohl zabránit onomu přívalu zel, který po ní přišel na církev a který nešetřil ani stát; a jeho neblahý nástupce[16] by si nebyl svůj úřad koupil, jak to nakonec udělal od otce Telliera, a nebyl by díky němu získal přístup, jehož pak, aby za něj zaplatil, tak zhoubně využil, jak se brzy nato ukázalo.

---

16. **Vysvětlivka:** Nástupcem kardinála z Janson v úřadu velkého almužníka se stal kardinál z Rohanu, biskup ve Štrasburku.

Po čtrnácti dnech dal král obě krásná opatství, která kardinál měl: Marchiennes ve Flandrech kardinálu Ottobonimu a Corbie s padesáti tisíci livrů ročního důchodu kardinálu z Polignaku. Zároveň jmenoval do Beauvais abbého ze Saint-Aignan[17], který byl ještě v semináři v Orléansu. Vévoda z Beauvilliers králi namítl, že ačkoli se zdá, že jeho bratr má zbožnost a věnuje se pilně věcem svého stavu, je ještě příliš mladý, aby si jím člověk mohl být tak jist, jak je třeba, má-li se stát biskupem. Nebylo nic, čeho by nepoužil, aby krále v tom přiměl ke změně, dokud se o jmenování nevědělo. Král byl neoblomný, pochválil jemnocit pana z Beauvilliers, opřel se o vše dobré, co se k němu o jeho bratrovi doneslo, dodal, že Beauvais se neuvolňuje vždycky a ve vhodnou chvíli, a že mu chce říci, že kdyby bylo ještě zvykem, jako za starých časů, aby synové Francie byli biskupy, neměl by pro svého druhého syna nic lepšího než Beauvais. Papež mu odepřel buly, protože abbé ze Saint-Aignan na králův rozkaz hájil ve svých tezích články shromáždění duchovenstva z roku 1682[18].

Ne že by Řím měl k tomuto odmítnutí právo, nebo že by k němu měl i vůli, ale chtěl touto obtíží, učiněnou bratrovi tak vážného ministra, ukázat, co mají čekat všichni ostatní, zastrašit dvůr a tak odnaučit lidi hájit tyto zásady – zvyk, který už značně upadal a který pak upadal čím dál víc. Bylo stanoveno, že je budou hájit všichni, kdo budou získávat akademické hodnosti, a že na to bude dohlížet parlament. Nějaký čas se tak dělo, pak se to po francouzsku zanedbalo a za Alexandra VIII. (Ottoboniho) se duchovenstvo jich zřejmě vzdalo hanebným listem, který ho král přiměl napsat tomuto papeži, aby dosáhl bul, jež Inocenc XI. odepřel a o něž se žádalo už čtrnáct let. Od té doby se tyto články hájily už jen pokradmu a při návalech nespokojenosti s římskou kurií, která dovedla využít všech výhod, jež se jí nechávaly k jejich zničení, a která pak dovedla uchvátit i mnoho jiných a vydat se pěkně na cestu k tomu, aby Francii přivedla do stavu nevědomosti, zbožňování a závislosti, do něhož přivedla Itálii a obě Španělska. Odmítání trvalo celých šest měsíců. Když se pak Řím spokojil s tím, že dal tak ponižující a tak poučný příklad, a neodvažoval se také příliš riskovat, byly buly z milosti uděleny, s obvyklým *gratis* pro syny a bratry ministrů. Abbé ze Saint-Aignan se ukázal jako dokonalý seminarista. Nikdy nebylo nic tak neohrabaného, tak nemastného, tak pobožnůstkářského. Navrhl jsem vévodovi z Beauvilliers, aby mu dal učitele tance, který by ho naučil aspoň se uklonit a vstoupit do pokoje. Okázale dbal nejpřesnější kázně a vzdal se opatství Saint-Germer u Beauvais, jediného, které měl, aby nedržel více obročí najednou. Dali je abbému Begonovi, pozdějšímu biskupovi v Toulu, blízkému příbuznému Colbertů, který byl vybrán, aby mladého preláta vedl pod titulem generálního vikáře. Pan z Beauvilliers

17. **Vysvětlivka:** François-Honorat de Beauvilliers, nevlastní bratr vévody z Beauvilliers, syn vévody ze Saint-Aignan z druhého manželství; biskup v Beauvais od roku 1713.

18. **Vysvětlivka:** Čtyři články (Deklarace francouzského duchovenstva) přijaté shromážděním duchovenstva roku 1682 omezovaly moc papeže nad francouzskou církví a podřizovaly ji koncilům; král nařídil, aby se vyučovaly a hájily na univerzitách. Jádro tzv. gallikánských svobod.

ani král nežili dost dlouho, aby viděli, kolik moudrosti a rozumu bylo v obavách a odmítání vévody z Beauvilliers učinit tak brzy svého bratra biskupem; jeho skandální a vytrvalé výstřednosti způsobily, že byl nakonec zavřen do kláštera na zbytek svých dní, téměř pod stálým dozorem, a donucen vzdát se biskupství, aby se vyhnul soudní degradaci a sesazení.

Paní vévodkyně z Berry porodila v neděli 26. března kolem čtvrté ráno prince, který dostal jméno vévoda z Alençonu[19]. Narodil se v sedmém měsíci a podlézavost byla taková, že se skoro celý dvůr najednou ocitl mezi těmi, kdo se v tom čase narodili nebo měli v tom čase děti. Radost byla krátká; pro svou slabost způsobil několikrát poplach a zemřel v sobotu 25. dubna o půlnoci[20]. Král určil vévodu ze Saint-Aignan a markýze z Pompadour, aby doprovodili tělo do Saint-Denis. Vyjelo z Versailles v pondělí 27. dubna po obědě s gardou, pážaty a kočáry pana vévody z Berry; biskup ze Séez, který nesl srdce, měl z toho důvodu první místo a pan ze Saint-Aignan druhé, vzadu v kočáře, jako vévoda; pan a paní z Pompadour vpředu, ona jako vychovatelka; a malé tělo položené mezi nimi. Když projeli nádvořími a trochu postoupili alejí, pan ze Saint-Aignan ze zdvořilosti přiměl paní z Pompadour, aby si s ním vyměnila místo. Ze Saint-Denis zavezli srdce do Val-de-Grâce. Pan vévoda a paní vévodkyně z Berry byli nesmírně zarmouceni.

Bavorský kurfiřt, který stále pobýval v Suresnes a bavil se tam lovem v saintgermainském lese i jinde, posezeními u sebe po návratu z lovu, vysokou hrou a pořádáním venkovských slavností u příležitosti míru, který pro něho ovšem ještě nebyl příliš příjemný, obědval 21. dubna u d'Antina ve Versailles, potom navštívil krále v jeho kabinetu zadním vchodem, zdržel se tam krátce, doprovodil ho na sokolnický lov a večer se vrátil do Suresnes. Kolínský kurfiřt navštívil krále nazítří stejným způsobem a zůstal s ním dlouho. O osm či deset dní později, když byl král v Marly a štval jelena, přidal se bavorský kurfiřt k lovu a potom sestoupil v Marly u d'Antina. Šel hrát do salonu, kde na něj čekal pan vévoda z Berry; vrátil se k večeři k d'Antinovi, pak hrál v salonu až do čtyř do rána a odjel do Suresnes. O dva dny později přijel kolínský kurfiřt odpoledne do Marly, navštívil krále v jeho kabinetu a rozloučil se s ním. Nazítří se bavorský kurfiřt jako minule zúčastnil královova lovu, po návratu hrál v salonu s Madame, s paní vévodkyní z Berry a se spoustou dam, večeřel u d'Antina a potom se vrátil do salonu. Král pro něj udělal něco neobvyklého: přišel se podívat na hru a hodil kurfiřtovi peníze, aby si přisadil na „réjouissance". Nezůstal tam dlouho, ale bylo to velmi nápadné. Hra se protáhla dost dlouho a po ní se kurfiřt vrátil do Suresnes. Několik dní nato přijel znovu na lov, večeřel u d'Antina a hrál v salonu před

19. **Vysvětlivka:** Karel, vévoda z Alençonu (1713), syn vévody a vévodkyně z Berry, vnuk Monseigneura; zemřel po několika týdnech.

20. **Ediční poznámka:** Dny týdne neodpovídají datům: v roce 1713 připadl 25. duben na úterý a 27. duben na čtvrtek; sobota a pondělí odpovídají 15. a 17. dubnu. Vévoda z Alençonu zemřel podle běžně uváděných údajů v noci na 16. dubna 1713.

večeří i po ní. Brzy nato se zúčastnil dalšího lovu. Král se pak procházel v zahradě, kde se k němu kurfiřt hned u hřiště na mail připojil; dívali se tam na hru a procházka pak pokračovala, kurfiřt pěšky s dvořany a král ve svém malém vozíku; král mu za to projevil zdvořilost. Po procházce kurfiřt jako obvykle hrál v salonu před večeří, kterou mu vystrojil d'Antin, i po ní. Přijel ještě potom na další lov a na hru v salonu a hned nato přijel znovu podívat se, jak dámy jezdí na roulette, což byla zábava, kterou neznal; ale v těchto posledních případech viděl krále jen na lovu. Objevil se už jen proto, aby se rozloučil s králem ve Versailles, kde s ním byl krátce v kabinetu, a odjel do Compiègne. V této době koupila paní princezna de Conti, králova dcera, doživotně palác Lorges od vévody z Lorges, který na jedné straně všechno prodával a na druhé stavěl a utrácel, kolik jen mohl. Tato koupě, následující po koupích hraběte z Toulouse a d'Antina, překvapení ještě zvýšila. V jiných dobách by to krále tak pohoršilo, že by se to neodvážili; ale začínal být kvůli neštěstím ve své rodině vším tak znechucen, že už se skoro na ničem nepodílel víc, než k čemu ho přiměli. Tato opatření lidí, kteří nesměli přespávat mimo dvůr – s výjimkou d'Antina, a i ten jen s mírou, svolením a pod záminkou –, zařídit si sídlo v Paříži, dávala velmi podnět k úvahám o králově zdraví, jehož úpadek však ještě nebyl vidět nikde mimo jeho nejdůvěrnější okolí. Nějakou dobu nato získala paní princezna de Conti tento dům i do vlastnictví.

Stín paní z Maintenon, který kryl d'Aubignyho, jejího domnělého bratrance, a arcibiskupa rouenského, jeho strýce, a byl jim tak užitečný, zprostředkoval d'Aubignymu sňatek se slečnou z Villandry, bohatou dědičkou ze sousedství.

Neústupnost císaře, který udržel říši na své straně, způsobila, že jsme všechny své síly soustředili na Rýn a na Moselu. Villars byl určen pro Moselu a Harcourt pro Rýn. Brzy nato se Villars omluvil kvůli svému zranění a chtěl jet do Barèges; místo něho byl určen Besons a 12. a 15. květen byly stanoveny jako dny odjezdu vrchních velitelů obou armád; ale nový záchvat mrtvice učinil maršála z Harcourtu neschopným služby a sám od velení odstoupil. To změnilo cestu do Barèges; maršál z Villars přijal rýnskou armádu. Král mu dal sto tisíc franků, aby si znovu pořídil výstroj, které se zbavil, protože počítal, že už sloužit nebude. Odjel ihned nato a Besons také.

Dozvěděli jsme se, že Stenbock se už nemohl déle udržet uprostřed tolika nepřátel, v nepřátelských krajích, daleko od Švédska, kam se nemohl přeplavit zpět. Jeho armáda se zmenšila na osm či deset tisíc mužů, byla ze všech stran obklíčena a vyhladověna, takže byl nucen se s ní vzdát do válečného zajetí za podmínky bezpečného průchodu do Skåne (Schonen) po zaplacení výkupného, což dánský král slíbil, a za jejich závazek, že po rok nebudou nosit zbraň.

Král vybral pro velvyslanectví v Holandsku Châteauneufa-Castagnèrese, radu parlamentu, který si velmi dobře počínal v témž úřadu v Portugalsku a v Cařihradě a jehož mezitím použili ve Španělsku bez diplomatické hodnosti. Bonac, který tam byl v hodnosti vyslance a vracel se odtamtud, protože tam jako velvyslanec odjížděl

pan z Brancasu, byl jmenován na velvyslanectví v Cařihradě, hrabě du Luc na velvyslanectví ve Švýcarsku a abbé z Mornay na velvyslanectví v Portugalsku. Byl synem pana a paní z Montchevreuil, a přesto se nikdy nemohl stát biskupem. Byl velmi dobře urostlý a měl zásluhy, ducha, společenské vystupování i učenost; ale král, který si vsugeroval, že svých tělesných předností užíval víc než ostatních, se z toho nikdy nedokázal vymanit. Nebyl už příliš mladý; král ho myslel vytáhnout z bláta zahraničními úřady, v nichž si skutečně počínal velmi dobře. Lassay syn byl určen pro Prusko. Nejel tam; uvidíme, že udělal lépe.

Hrabě z Löwensteinu, s velmi hezkou tváří a dobře urostlý, měl větší štěstí s menšími překážkami; byl ovšem Němec a bratr paní z Dangeau, týž, kterého jsme nedávno viděli jako vyslance štrasburské kapituly u krále kvůli zmírnění důkazů urozenosti. Neměl žádné svěcení. V této době obdržel buly na biskupství v Tournai, které pan z Beauvau právě opustil, aby nebyl pod cizí vládou; a spolu s Tournai dostal od papeže svolení ponechat si velké děkanství ve Štrasburku a své kanovnictví ve Štrasburku a v Kolíně, kromě dvou opatství, která měl ve Francii.

Kapitola sedmnáctá

Skryté a hluboké pletichy otce Telliera a Bissyho, biskupa z Meaux. — Voysin dosazen místo Torcyho pro záležitosti kardinála z Noailles. — Bissy jmenován ke kardinálství. — Nesmírný plán otce Telliera. — Záležitost kardinála z Noailles přenesena do Říma. — Otec Daubenton a Fabroni; kdo to byli. — Sami a tajně sestavují konstituci Unigenitus. *— Papež se pevným slovem zaváže vydat svou konstituci jen po dohodě s kardinálem z La Trémoille zvlášť a s posvátným kolegiem obecně a s jejich schválením. — Opovážlivá návštěva otce Telliera u kardinála z Rohanu. — Povaha kardinála z Rohanu; jeho výchova. — Za všechno vděčí kardinálu z Noailles. — Výsady života kardinálů. — Vnitřní boj kardinála z Rohanu. — Tallard strhne kardinála z Rohanu k otci Tellierovi. — Kardinál z Rohanu velkým almužníkem. — Kardinál z Polignaku mistrem královské kaple. — Pýcha jeho přísahy. — Dostává biret z králových rukou; v čele Francouzské akademie k němu pronáší proslov o míru. — Vittement rektorem univerzity; jeho krásný proslov a jeho velmi zvláštní účinek.*

Otec Tellier se mílovými kroky blížil k cíli, který si vytkl na celý život a pro který bez ustání pracoval v ústraní své pracovny; jeho postavení a nesmírný vliv, jehož v něm nabyl, mu dovolovaly odvážit se k dosažení toho cíle čehokoli. Viděli jsme, jakou strašlivou povahu ten jezuita měl; okolnosti byly pro velký záměr, který pojal, co nejpříznivější. Měl co dělat s panovníkem, který byl podle vlastního přiznání v nejhlubší nevědomosti; královna, jeho matka,[1] ho vychovala v přesvědčení, že ti, jimž se říkalo jansenisté, jsou republikánská strana v církvi i ve státě, nepřátelé jeho moci, která byla jeho modlou; celý život byl nepřístupný všemu, co nebylo zcela oddáno opačné straně; ultramontánní názory královny matky a kardinála Mazarina ho navykly ve všem ustupovat římské kurii a uplatňovat svou moc vůči parlamentům, aby je k tomu přiměl ohnout se; vypovídat, ba i věznit jednotlivce, kteří se učenými spisy dotkli Říma tím, že se postavili proti jeho uzurpacím vůči církvi a korunám. V tomto duchu ho pečlivě udržovali jeho zpovědníci, vždy jezuité, a paní z Maintenon, kterou týž duch ovládal už tak dlouho: byl to duch pana z Chartres,[2] jejího dávného duchovního vůdce, jemuž bezmezně důvěřovala, a duch celého Svatého Sulpicia; pan z Chartres ji před smrtí jakoby odkázal do rukou faráře La Chétardie a

1. **Vysvětlivka:** Anna Rakouská (1601–1666), dcera španělského krále Filipa III., manželka Ludvíka XIII., matka Ludvíka XIV. a Monsieura (Filipa Orleánského); po manželově smrti roku 1643 regentka za nezletilého syna, s kardinálem Mazarinem jako prvním ministrem. Zemřela 20. ledna 1666 v Paříži na rakovinu prsu.

2. **Vysvětlivka:** Paul Godet des Marais (1647–1709), biskup z Chartres, v jehož diecézi ležel Saint-Cyr; duchovní vůdce paní z Maintenon a rozhodný odpůrce jansenistů i Fénelona.

Bissyho, biskupa z Toulu, později z Meaux, který ji díky tak těsné blízkosti své nové diecéze téměř nespouštěl z očí.

Bissy, jehož duše šílela ctižádostí pod farizejským zevnějškem obyčejného semináristy od Svatého Sulpicia, byl odjakživa oddán jezuitům jako těm, od nichž očekával pro svou kariéru všechno a bez nichž cítil, že sám od sebe nemůže doufat v nic: neměl rodinu, přátele ani přístup ke dvoru a byl zapadlý v Toulu, kde nepatřil ani k francouzskému duchovenstvu. Viděli jsme svého času, jak tam svým křikem zkoušel trpělivost pana Lotrinského, aby dosáhl přeložení jinam; jak toho dokázal využít v Římě, kde si držel zvláštního agenta, aby si s podporou jezuitů proklestil cestu ke kardinálskému klobouku; a jak nechtěl Bordeaux, příliš vzdálené od dvora, když ho tam pan z Chartres tak dobře protlačil, protože jeho římské záležitosti, pokud šlo o Lotrinsko a o jeho naděje, nabraly takový obrat, že už Toul nepovažoval za slepou uličku a že mu už nedovolovaly opustit toto biskupství jinak než pro nějaké jiné, které by jeho nadějím přálo ještě víc — a takové bylo Meaux.

Byl příliš zasvěcen, než aby nevěděl o odporu paní z Maintenon, a dokonce i Svatého Sulpicia vůči jezuitům; byl však také příliš obratný, než aby ochladl vůči nesmrtelným přátelům s trvalou mocí kvůli rozmaru ženy, která v jejím věku mohla každou chvíli zemřít, a kvůli houfu špinavých bradáčů, kteří bez ní neměli žádnou váhu a které jezuité dříve či později odkopnou.

Před paní z Maintenon, která vinou mechanického řádu svých dnů viděla svět jen hrdlem láhve a která se dávala ze všech lidí na světě nejsnáze napálit těmi, jimž přišla na chuť, před ní tedy, pravím, zatajil svůj starý a co nejdůvěrnější svazek s jezuity jako takovými a nechal ji vidět mezi sebou a otcem Tellierem jen to spojení, které si vyžadovala nutnost postupovat společně v dobré věci, pro církev, pro čistotu učení, to jest proti kardinálu z Noailles; a tím lépe se jí tak zalichotil, že paní z Maintenon, která v této záležitosti postupně propadla krajní zuřivosti, byla ráda zpravována o krocích otce Telliera u krále, aby mohla jednat ve shodě s ním a podle toho, ba aby si myslela, že je řídí, aniž by přitom chtěla otce Telliera vidět nebo o něm slyšet, ani aby on věděl něco víc než v hrubých rysech, a to jen nakolik to bylo nutné s ohledem na ni a bez ní; a to si myslela, že činí prostřednictvím Bissyho, aniž by ji kdy napadlo, že ti dva jsou jedno srdce a jedna duše a že Bissy je jezuitům zcela vydán.

Na druhé straně otec Tellier dosahoval všeho, co chtěl, prostřednictvím paní z Maintenon u krále v této záležitosti skrze téhož Bissyho, aniž by se sám ukázal. Těmito temnými machinacemi vedli kam chtěli krále, kterého v tomto ohledu drželi pod svým zámkem a který pro vše, co se této záležitosti týkalo, už neměl za ministra Torcyho: toho učinili podezřelým pro jeho spříznění s Arnauldy a pro jeho bratra, biskupa z Montpellier.[3] Nahradili ho Voysinem, chráněncem paní z Maintenon a

3. **Vysvětlivka:** Charles-Joachim Colbert de Croissy (1667–1738), biskup z Montpellier, Torcyho bratr, nakloněný jansenistům. Torcyho manželka byla rozená Arnauld de Pomponne, z rodu, k němuž patřil i jansenistický teolog Antoine Arnauld.

jejího štěstí a jejím slepě oddaným nástrojem, a přitom tak nevzdělaným a tak prodejným, jak potřebovali. Z tohoto doupěte temných pletich vzešla Bissyho nominace na kardinála, kterou paní z Maintenon a otec Tellier bez vzájemné domluvy, ale se stejnou horlivostí stejnou měrou prosadili a kterou Řím dychtivě přijal jako nominaci muže, jehož využije nejvíc a který pro něj všechno pošlape. Pro otce Telliera to byl velký krok, od něhož si sliboval všechno; chtěl však provést tolik věcí najednou, že usoudil, že potřebuje posily.

První plán, na kterém pracoval, měl, jak už bylo řečeno, jen nasadit papeži udidlo a způsobit mu ve Francii potíže, které by ho přinutily šetřit jezuity a upustit od jejich záležitosti čínských obřadů, která už byla pro ně v zoufalém stavu. Druhým cílem bylo pomstít se kardinálu z Noailles, který dosedl na stolec hlavního města bez nich a jehož přízeň a vážnost vyvažovaly jejich moc při rozdělování obročí. Když se jim podařilo odloudit mu velký počet přívrženců, protože poznali jeho slabost a ukázali ji světu souhlasem, který mu král vynutil k úplnému zničení Port-Royal des Champs, a brzy nato ho rozeštvat s paní z Maintenon tak, že se z ní stala jeho nejzarytější nepřítelkyně, a pak i s králem kvůli *Morálním úvahám* otce Quesnela,[4] slíbil si Tellier všechno od toho, že sůl země zvětrala, což plně poznal na shromážděních biskupů o této záležitosti. Všeobecný zákaz kázat a zpovídat, vydaný všem jezuitům pařížské diecéze kromě jediného králova zpovědníka, a to jen pro krále samotného, naplnil u jezuitů a u otce Telliera míru touhy po nejokázalejší pomstě; a žalostné počínání kardinála z Noailles, který se později odloučil od svých biskupů, od své kapituly, od škol, od sborů farářů i od řeholních kongregací, které byly veškerou jeho silou uvnitř a veškerou jeho oporou navenek, dovedlo záměry otce Telliera k samému vrcholu jeho přání. Chtěl jen jedno: vnést do této záležitosti takový zmatek a takovou rozpolcenost, aby ji bylo nutno předložit Římu, proti všem zákonům církve, všem zvyklostem a všemu rozumu, které chtějí, aby se spory rozhodovaly jasně a podle práva v místech, kde vzniknou, s výhradou odvolání k papeži, který prostřednictvím legátů vyslaných na místo první rozsudek přezkoumá a opraví, anebo ho stejně právním způsobem potvrdí. Tato právní forma přitom nemůže být jiná než koncil, kam je autor knihy, která spor vyvolala, předvolán a plně vyslechnut, aby sám vydal počet ze své víry i ze znění a smyslu zkoumaných vět — jak to otec Quesnel, tehdy ještě živý, nepřestával ústně žádat a výslovně písemně požadovat po papeži i po biskupech —, anebo, je-li autor mrtev, aby byli místo něho vyslechnuti ti, kdo se ho chtějí zastat. To ovšem nebyla hra otce Telliera. Věděl až příliš dobře, co si myslet o výsledku záležitosti projednávané tímto způsobem. Chtěl ji uškrtit autoritou a udělat si z ní pak látku k mnohaletému pronásledování, aby jejich škola, do té doby v církvi jen s velkou námahou trpěná, byla povýšena na článek víry.

---

4. **Vysvětlivka:** Pasquier Quesnel (1634–1719), oratorián, nástupce Antoina Arnaulda v čele jansenistů, od 80. let 17. století v exilu v Nizozemí. Jeho *Morální úvahy o Novém zákoně* (*Réflexions morales*) schválil kardinál z Noailles ještě jako biskup z Châlons.

Jeho záměrem tedy bylo, když nechá záležitost postoupit papeži, přimět ho, aby se vyslovil konstitucí,[5] která by odsoudila velký počet vět vybraných z té knihy, a to odsoudila zrůdným způsobem, takže by jejich protiklady uvedla Molinovu školu[6] ve čest a učinila z ní mlčky dogma a zároveň zničila všechny katolické školy, jediné v církvi uznávané a následované; a protože v to se nedalo doufat jasnými slovy, která by si nesla vlastní klatbu na čele, chtěl odsouzení *in globo*, jež by nic nešetřilo, dopadalo na všechno, a přitom se mohlo zachránit neurčitostí, kterou bylo možné podle potřeby použít nebo odvrátit; a tím se odvážit odsoudit v té knize i věty doslova převzaté ze svatého Pavla a z jiných míst Písma a jiné doslova ze svatého Augustina a z dalších otců — což se ještě nikdo nikdy neodvážil —, aby z toho mohl vyvozovat nutné důsledky ve prospěch Moliny proti svatému Augustinovi, svatému Tomáši a všem ostatním školám a nakonec postupně dosáhnout toho, aby věty Molinovy školy, ostatním školám nejvíce protichůdné, byly povýšeny na dogmata, a tím by bylo poskvrněno všechno, co v církvi až dosud sloužilo za pravidlo.

K dosažení toho cíle bylo třeba stejně mnoho obratnosti a tajnůstkářství jako drzosti ve způsobu, jak sestavit bulu čili konstituci: utajit ji před kardinály a římskými teology, zvláště před nesčetnými stoupenci svatého Augustina a svatého Tomáše; zalichotit v ní Římu a papeži nejnehoráznějšími ultramontánními nároky, a to dost pevně, aby k zachování té listiny připoutal jejich nejživější zájem, ale zároveň ne tak hrubě, aby to krále pohoršilo nebo aby hrozilo, že by ho v tomto ohledu parlamenty mohly přemoci; a přitom ji vyrobit tak, aby se papež ocitl zapleten do odsouzení tak neudržitelných, že by se cítil bez prostředků podat k nim jakýkoli výklad, kdyby si ho francouzští biskupové usmysleli vyžádat, a aby mu pýcha jeho domnělé neomylnosti vždy bránila strpět, že by se jiní odvážili vykládat ji sami; aby tak trval na tom, že musí být přijata prostě a bez výhrad; a aby jezuité, majíce na své straně papeže i Řím, stejně zainteresované kvůli své moci i kvůli svým nesnázím, a ve Francii krále, zavázaného už tím, že o ni požádal, prosadit její přijetí, a příliš posedlého svou mocí, než aby k tomu nenasadil všechnu svou sílu, získali tímto způsobem přednost pro svou školu na troskách všech ostatních; ta by, nesena oběma mocemi zároveň, oslnila nevědomost nebo slabost biskupů, ostatní by přilákala ctižádostí, přinutila by každého teologa, aby se veřejně vyslovil pro, nebo proti, nesmírně by rozmnožila jejich stranu a dala by jim příležitost zničit druhou stranu jednou provždy otevřenou inkvizicí a pátráním proti lidem, kteří by byli stejně vydáni autoritě Říma jako au-

5. **Vysvětlivka:** Konstituce (bula) *Unigenitus*, kterou Klement XI. vydal 8. září 1713 a která odsoudila 101 vět z Quesnelových *Morálních úvah*; ve Francii vyvolala spor trvající desítky let. Dále v textu „konstituce".

6. **Vysvětlivka:** Luis de Molina (1535–1600), španělský jezuita, autor spisu *Concordia* (1588) o souladu Boží milosti se svobodnou vůlí; jeho učení (molinismus) hájili jezuité proti augustiniánskému a tomistickému pojetí milosti.

toritě krále; tím navyknout každou hlavu, aby se sklonila pod toto jho, a stupeň za stupněm je povýšit na článek víry — a tam dnes, bohužel, jsme.

Když byla mezi biskupy, rozličným způsobem shromážděnými k této záležitosti, obratně zaseta rozpolcenost do různých stran, nevěřil už nikdo z nich, že se z ní dá vyjít jinak než přes Řím. Král tedy napsal papeži co nejnaléhavěji a požádal ho o rozhodnutí, ovšem způsobem vůči knize otce Quesnela krajně stranickým. Papež se domníval, že je s tím hotov odsouzením, které vynesl a k němuž se kardinál z Noailles připojil tím, že odvolal schválení, jež jí kdysi udělil. Co však samo o sobě stačilo, otci Tellierovi nevyhovovalo. Chtěl konstituci, která by odsoudila množství vět vybraných z této knihy, a to způsobem a z důvodů, které byly právě vyloženy. Král u papeže zdvojnásobil naléhání a otec Tellier, aby oba později nemohli couvnout, zařídil, že král papeži ručil svou autoritou ve svém království, že jeho konstituce tam bude bez obtíží přijata, ať by šlo o kohokoli.

Otec Tellier neměl v Římě o nic méně příznivé okolnosti než ve Francii. Otec Daubenton,[7] o němž budu mít příležitost mluvit jinde, učenější, uhlazenější, zběhlejší ve světě a u dvorů, ale v jádru jezuita o nic méně odhodlaný než otec Tellier, propuštěný z místa zpovědníka španělského krále pletichami paní des Ursins, jíž jeho vliv a jeho machinace začaly vadit, odešel do Itálie, kde zůstal jako francouzský asistent jezuitského generála, což je pro každý velký národ první místo po generálovi. Byl tedy v Římě a žil tam jako ti nejvýznamnější z jeho spolubratří a ti nejzasvěcenější do nejtajnějších tajemství jejich řádu, v nejužším spojení a v nejvzájemnější důvěře s kardinálem Fabronim.[8] Nevím, zda patřil k těm, které si jezuité v Římě umějí přivlastnit, od nejvýznačnějších osobností až po nejobskurnější, dary a penzemi úměrnými postavení a službám, které z nich mají. Tato politika pro ně není nová a odjakživa jim velmi užitečně sloužila, není dokonce ani neznámá; ale ani ti, kdo platí, ani ti, kdo jsou placeni, se jí rozhodně nechlubí. Co se týče Fabroniho, skromné poměry, v nichž se narodil, kariéra, kterou udělal, otevřená podpora, kterou u jezuitů nacházel po celý život, ta, kterou jim sám otevřeně poskytl, jakmile k tomu byl s to, píle, vytrvalost a často i zuřivost, s níž hájil všechny jejich věci, všechny jejich zájmy, i zájmy osob, o něž se zajímali, mohly vést k domněnce, že jim nebyl zaprodán zadarmo — protože je pravda a všeobecně známo, a on sám to netajil, že byl horlivějším jezuitou než i ti nejzuřivější z druhu otce Telliera a že se jejich záležitostmi zabýval víc než oni sami.

Byl to měšťan z Pistoie, který přišel do Říma s důvtipem, se scholastikou, se zápalem, s pílí k nejnevděčnější práci a s odhodláním prorazit za jakoukoli cenu. Za

---

7. **Vysvětlivka:** Guillaume Daubenton SJ (1648–1723) byl zpovědníkem Filipa V. od prosince 1700 do svého odvolání roku 1705 a znovu od roku 1715 do smrti.

8. **Vysvětlivka:** Agostino Fabroni (1651–1727), rodák z Pistoie, sekretář Kongregace pro šíření víry, kardinál od roku 1706; patřil k hlavním autorům buly *Unigenitus*.

neustálé podpory jezuitů se ve čtyřiceti letech, roku 1691, stal sekretářem memoriálů a o čtyři roky později sekretářem Kongregace pro šíření víry, kde měl příležitost rozvinout svou obratnost ve prospěch svých patronů. V Římě se už nezná nic než kanonické právo, a to po jejich způsobu, a scholastika. Kardinál Albani, který byl mladý a málo vzdělaný, se Fabronimu svěřil, aby ho vedl v jeho funkci sekretáře brev; dobře na tom vydělal. Tak si zvykl radit se s ním i později a postupně se tak dal ujařmit tímto povýšeným a prudkým duchem, že se Fabroni stal jeho pánem. Když se Albani stal papežem, učinil ho kardinálem, a tím své poddanství ještě zvětšil. Fabroni a Daubenton tedy z papežova příkazu vypracovali návrh konstituce.

Král žádal, aby byla dohodnuta s kardinálem z La Trémoille,[9] jak co do samé podstaty, tak proto, aby se předešlo všemu, co by mohlo působit potíže s ohledem na francouzské zásady. Záležitost vzbudila rozruch. Věroučné rozhodnutí, a to pro Francii v prvním stupni, probudilo římskou kurii; posvátné kolegium tvrdilo, že věc je dost důležitá, a dokonce právě takové povahy, aby se o ní konzultovalo; několik nejstarších a nejváženějších kardinálů o tom promluvilo s papežem, který uznal za spravedlivé vyžádat si jejich mínění a všem jim co nejurčitěji slíbil, že jim bude návrh této konstituce předložen, že ho bude moci každý zvlášť prozkoumat podle libosti, pak se po několika sejít v různých kongregacích, a že bude sestavena jen podle mínění většiny kardinálů. Papež dal totéž slovo kardinálu z La Trémoille, pokud jde o něho jako o pověřence královых záležitostí. Tak daleko věci byly v době smrti kardinála z Janson a Bissyho nominace na kardinála.

Ač otec Tellier pevně počítal s tím, že Bissyho povýšení do purpuru mu přinese mocnou posilu, velikost a rozsah toho, co zamýšlel, se mu zdály zasluhovat, aby nezanedbal shromáždit všechny síly, které mohl. Lesk, v němž se nový kardinál z Rohanu[10] nacházel díky postavení svého rodu, svým sňatkovým spojením a svým stykům, a ještě víc užitek, který si od jeho získání sliboval z králova osobního zalíbení v synovi paní ze Soubise, a tak dostat krále ze všech stran, přiměly tohoto smělého jezuitu, aby neotálel a aby kardinálu z Rohanu předvedl celou svou moc a získal ho na svou stranu strachem i okamžitou odměnou. Šel ho navštívit a vyložil mu bez obalu své úmysly s drzostí a autoritou, která se ničeho nebála. Řekl mu tedy, že nemůže pochybovat o tom, že tak vzdělaný muž, jako je on, smýšlí o církevní záležitosti, která byla předložena Římu, tak, jak má; ale že muži v jeho postavení nestačí dobře smýšlet — a předpokládal a chtěl se přesvědčit, že smýšlí dobře —, nýbrž že musí také dobře jednat, a nejen dobře jednat, ale udělat všechno, podniknout všechno, vykonat všechno, aby zaštítil správné učení a jednou provždy rozdrtil tu buřičskou

9. **Vysvětlivka:** Joseph-Emmanuel de La Trémoille (1659–1720), bratr princezny des Ursins, kardinál od roku 1706, který vyřizoval v Římě záležitosti francouzského krále.

10. **Vysvětlivka:** Armand Gaston Maxmilián z Rohanu (1674–1749), syn paní ze Soubise (Anna z Rohan-Chabot, 1648–1709, podle pověsti dvora někdejší králova milenka), od roku 1704 biskup štrasburský, od roku 1712 kardinál a od roku 1713 velký almužník Francie.

stranu, která tak dlouho kalí klid církve; že král je k tomu plně odhodlán, že úspěch je zaručen, že je na něm, aby uvážil, jakou stranu chce zvolit: buď se zničit u krále, jemuž vděčí za všechno a od něhož si může, bude-li se dobře chovat, slibovat ještě mnohem víc; nebo zůstat v neutralitě, kterou by nemohl dlouho udržet, která by ho zneuctila a mezitím by ho připravila o veškerou vážnost; anebo konečně přimknout se k povinnostem svého stavu a své vděčnosti vůči králi tím, že se prohlásí za církev a za dobrou věc, a aby mu nic nezatajil, nic přitom nešetřit a postupovat v důvěrné, úplné a neotřesitelné shodě s těmi, kdo si z toho udělali svou věc a kdo mu ručí, že zvolí-li tuto stranu, ale zaváže-li se k ní tímto způsobem, může počítat s úřadem velkého almužníka a se všemi výhodami, milostmi, důvěrnostmi a s veškerou důvěrou krále. Rohan byl tak otevřenou poklonou, která mu tak nezastřeně nabízela mír, nebo válku, podivně omráčen. Koktal a ve svém zmatku ze sebe nedokázal vypravit nic než zdvořilosti a vše, co nejistota a úžas dokázaly zakrýt těmi největšími zdvořilostmi. To nebyla mince, kterou by se Le Tellier dal vyplatit; chladně vstal a řekl kardinálovi, ať si to rozmyslí; že jelikož si přeje být jeho služebníkem, přeje si a doufá, že se rozhodne dobře, a že až své úvahy dokončí, počítá s tím, že mu je sdělí; že ho však musí upozornit, aby je nenechal trvat dlouho, protože úřad velkého almužníka nemůže zůstat dlouho neobsazen. Hned nato odešel a nechal kardinála zděšeného tak drzým prohlášením.

Kardinál z Rohanu byl jasné hlavy a měl přirozený důvtip, který se zdál trojnásobný díky půvabům jeho osoby a jeho vyjadřování, díky nejvybranější společnosti, styk s níž ho vytříbil, a díky pletichám a stykům, do nichž ho paní ze Soubise velmi brzy uvedla. Jeho povaha byla dobrá, mírná, povolná, a nebýt ctižádosti a nutnosti, kterou ukládá, byl zrozen jako poctivý člověk a muž cti; jinak byl okouzlujícím způsobem přístupný, ochotný, všeobecně a dokonale zdvořilý, ale s mírou a s rozlišováním, v rozhovoru nenucený, vlídný a příjemný. Byl dosti vysoký, trochu příliš tlustý, měl tvář syna Amorova, a kromě neobyčejné krásy měla jeho tvář všechny možné půvaby, ovšem ty nejpřirozenější, s něčím, co budilo úctu, a ještě víc s něčím, co poutalo; obdivuhodně snadno mluvil a měl podivuhodnou nenucenost, s níž si dokázal uchovat všechny výhody, které mohl vytěžit ze své knížecí hodnosti a ze svého purpuru, aniž by projevoval strojenost nebo pýchu a aniž by uváděl do rozpaků sebe nebo druhé; zvláště dbal na to, aby byl zadobře s biskupy, aby si je získal a aby si uchoval oddanost celé učené obce, jejíž přízeň si už na školních lavicích umínil získat a v čemž dokonale uspěl.

Narodil se v červnu 1674. Kardinál z Noailles byl na vrcholu své přízně, když se pro šťastného syna krásné paní ze Soubise začalo jednat o semináři a teologii. Ona dokázala po celý život všechno šetrně zvládnout a její nesmírná, otevřená a vždy trvalá přízeň jí všechno usnadňovala. Byla tedy odjakživa zadobře s Noaillesovými, kteří byli příliš prozíraví, než aby ještě víc netoužili být jejími přáteli. Prostřednictvím nich, a dokonce i paní z Maintenon, jíž se tím zavděčila, svěřila svého syna kardi-

nálu z Noailles hned při jeho nastoupení na pařížské arcibiskupství a předala mu ho, aby se na něho mohla zcela spolehnout v celé jeho církevní výchově. Tyto ohledy přiměly prélata, aby s ním nakládal jako se svým synovcem; a tento vetřelý synovec, již zběhlý v machinacích své matky, neopomenul nic, aby s prélatem nakládal ve všem jako se skutečným strýcem, protože cítil, že na něm závisí jeho kariéra a že může být jedině velká a rychlá, jestliže svým chováním přiměje tohoto adoptivního strýce, aby ji chtěl. Kardinál ho umístil do Saint-Magloire,[11] z něhož si udělal svůj důvěrný seminář, vybral lidi, kteří ho měli vychovávat a bdít nad jeho mravy a studiem a podávat mu o nich zvláštní zprávy. Půvaby žákovy osoby podporovalo všechno umění chování, které ve všem odpovídalo rozsáhlým záměrům jeho matky s ním, a snadnost, s níž jeho duch chápal všechno, čemu ho chtěli naučit. Jeho píle, pokroky, skromnost, zdvořilost a snaha zalíbit se mu získaly jeho učitele a celé Saint-Magloire, kněze z Oratoře i semináristy. Udělal si pověst. Na Sorbonně si nepočínal o nic méně obratně ani pozorně a s o nic menším úspěchem. Upřímně se snažil naučit se; a skutečně nabyl vědění, které dovedl ztrojnásobit půvabem a lehkostí svého přednesu, a tak si získat ten učený lid, že ten, jakkoli je od přírody hrubý, pedantský a nevrlý, ho chtěl jen obdivovat a vychvalovat. Tolik dobrých svědectví nezůstalo ladem. Noailles s potěšením nosil je králi a paní z Maintenon, sám okouzlen svým žákem, a král byl ještě spokojenější, že má tolik opory, aby mohl přestrojit za spravedlnost sklony a náklonnosti svého srdce.

Paní ze Soubise zemřela v oddanosti a vděčnosti ke kardinálu z Noailles, bez něhož, jak cítila, by veškerá její přízeň a veškerá králova vůle přinesly jen málo ovoce, a tyto city vštípila svému synovi, jehož věk a dráha jako by se nikdy nemohly dostat do rozporu s dobrodincem, jemuž tolik vděčil a vůči němuž by mu vždy bylo ke cti projevovat vděčnost.

Tak závažné důvody podpíraly u kardinála z Rohanu jiné, které se ho dotýkaly ještě blíž. Knížetem se stal i se svým rodem z milosti krále a díky kráse své matky a do rodu tím přišly nesmírné statky a velká postavení. Své rané mládí prožil pod rákoskou, v práci a ve všemožném odříkání, aby dosáhl velké kariéry. Dosáhl jí s rychlostí, jakou by mu jeho mravy, zbavené Argova dohledu, nebyly zajistily. Viděl se před čtyřicítkou biskupem štrasburským a kardinálem, s více než čtyřmi sty tisíci livrů ročního důchodu, se zálibou v rozkoších, v nádheře a v pohodlí po tolika námahách, tak protivných jeho přirozené lenosti. Zdálo se mu, že už nemá po čem toužit, než užívat si postavení, v němž je všechno dovoleno a kde se už nemusí s nikým počítat. Kardinál má právo trávit život hrou, dobrým jídlem a s nejmladšími a nejhezčími dámami; mít dům plný lidí jako místo schůzek a pro pohodlí druhých, jejich zábavy a jejich rozkoše a jako středisko svých vlastních; pořádat v něm plesy a slavnosti a předvádět v něm všechen přepych a nádheru všeho druhu, která může lichotit, a

11. **Vysvětlivka:** Saint-Magloire, pařížský seminář kongregace oratoriánů (Oratoře).

především už neslyšet o knihách, o studiu, o ničem církevním; jezdit kralovat do své diecéze, aniž by se o ni staral; nebýt obtěžován ani svými generálními vikáři, ani posvěceným a mitrovaným sluhou placeným za vkládání rukou; a žít tam bez starostí v paláci na venkově, uprostřed dvora jako panovník, mezi hrou, dámami a rozkošemi, tam stejně jako v Paříži a u dvora zcela osvobozen od jakýchkoli ohledů na slušnost. Ne že by naši kardinálové všichni žili takto, ale měli k tomu plnou volnost. Kardinál z Bouillonu jí využil v celém rozsahu a tento si jí užíval stejně plně; byl stvořen k tomu, aby byl a žil jako velký pán a nic si neodpíral; měl na to dokonale prostředky a král, tak ochotně přísný k jiným, byl zvyklý kardinálům nejen leccos prominout, ale považovat u nich všechno za dobré. Tomuto kardinálovi bylo velmi sladké takto žít; byl to jeho sklon a jeho záliba; spolu s vysokým postavením to byl právě tento stav naprosté volnosti, který mu nejvíc lichotil a jehož vyhlídka ho nejvíc držela na té svízelné cestě, po níž ho dosáhl. Co si lze předsevzít lepšího než užívat tak šťastného postavení, které nad sebou nevidí nic a nic svobodnějšího, a jaká záminka k tomu, aby ho naplno využil, mohla být přirozenější a čestnější než oddanost a vděčnost k muži, jemuž, jak všichni věděli, vděčil za všechno; jehož mravy a chování požívaly té nejpevněji zakořeněné úcty; který byl starší o dvacet čtyři let věkem, o dvacet dva let biskupským svěcením, o třináct let kardinálskou hodností; arcibiskup hlavního města; spojený s nejsvětějšími a nejučenějšími sbory a jednotlivci v Paříži a stojící v jejich čele, k nimž se přidávalo tolik dalších z provincií a k nimž ti první tíhli; který měl za sebou mocnou rodinu a všechno, co nebylo otrokem jezuitů, to jest všechny poctivé lidi všech stavů? Kardinál z Rohanu, unášen důvody tak souladnými s jeho vlastní povahou, našel ve svém rodě muže, který do něj nevstoupil teprve nedávno proto, aby toho nevyužil. Tallard,[12] který se od samého kardinála a od prince z Rohanu dozvěděl o drzosti návrhu otce Telliera, shledal tuto příležitost obdivuhodnou a vrcholem štěstí Rohanů.

Čím víc měla řeč zpovědníka povýšenost řeči oblíbence a prvního ministra, tím víc z ní vytěžil, aby Rohanům ukázal na jedné straně peklo otevřené pod jejich nohama, na druhé nebesa, která je volají do své slávy. Vylíčil jim zájem a strašlivou povahu jezuity a jeho lidí; paní z Maintenon, kterou tato strana vytrhla z úcty, přátelství, spříznění a nejdůvěrnějších svazků s kardinálem z Noailles, jež se v ní proměnily v zuřivost a v nejotevřenější a nejprudší pronásledování; krále, který se k této straně hlasitě přidal, který byl přesně uzavřen tak, že naslouchal jen jejím nejhorlivějším stoupencům, který do toho vložil svou autoritu i své svědomí, který se ničím jiným nezabýval a o ničem jiném nemluvil, který považoval opačnou stranu za nepřátele církve i státu, za republikány, za nepřátele své autority i své osoby, a kterého od dětství živili tímto předsudkem proti všemu, co jezuité chtěli označit za jansenisty.

---

12. **Vysvětlivka:** Maršál z Tallard se s Rohany spříznil sňatkem svého syna Marie-Josepha d'Hostun s dcerou prince z Rohanu (1713).

Zastrašil je příkladem kardinála z Bouillonu, kterého podobná záležitost — a přece bez stínu jansenismu a se zpovědníkem na jeho straně — zničila kvůli arcibiskupu z Cambrai a jehož nemilost oni sami dovršili štrasburskou aférou, takže jeho rod byl na krok od ztráty svého postavení. Upozornil ho, že na neutrální osoby, zvláště tak vzácné vážnosti v tomto oboru, jaká byla jeho, budou obě strany hledět jen s mrzutostí a pohrdáním, nehledě na to, že příležitosti, které se v průběhu této záležitosti budou každý den naskytovat, mu velmi ztíží udržet neutralitu; že je na něm, aby se sám vyzkoušel, zda se cítí schopen snášet všechna příkoří všeho druhu, která by na něj král s potěšením nechal padat, a k tomu ještě všechna ta, která by mu jezuité pod ochranou jeho naprosté nemilosti všemi způsoby a skrze všemožnou chátru dokázali způsobit — chátru, která se dnes cítí poctěna, když ho vidí procházet jeho předpokojem.

Když jím takto otřásl, Tallard ho zahanbil představou, že by velkým almužníkem viděl někoho jiného a na svém místě v čele oblíbené strany Bissyho, který by měl všechnu její autoritu, byl by jejím shromaždištěm a požíval by přízně, důvěry a důvěrností krále a stal by se mu nezbytným po celý život; zatímco on sám by byl odložen a měl by snad potupu vidět Bissyho vstoupit do rady — Bissyho, který by byl šťasten, kdyby mu směl všude nosit aktovku — a rozhodovat o všech vysokých církevních místech, o něž by mu nepřetržitá potřeba, kterou by zpovědník Bissyho měl, nedovolila se s ním přít. Odtud přešel k celému nepoměru mezi Bissym a jím a vylíčil všechny výhody, které by nepřetržitě získával pro své blízké, kdyby se postavil do čela této strany, při zalíbení, jež král choval k němu i k jeho rodině; že by byl s to žádat všechno a všeho dosáhnout, a dokonce se zdálo, že by mohl být vynesen až do rady. Nepochybně nevěděl, nebo nechtěl vědět, co králi v tomto ohledu uklouzlo o kardinálu z Janson, jak bylo vylíčeno výše.

Když tak kardinálu z Rohanu zalichotil, že by si mohl podmanit všechno, vysmál se jeho ohleduplnosti ke kardinálu z Noailles, který by nebyl o nic méně ztracen, kdyby se Rohan ztratil s ním; Rohan by byl a vždy by platil jen za jeho žáka, kdyby se přidal na jeho stranu, a nikdy by nemohl dosáhnout žádné z výhod a vážnosti, které plynou z postavení hlavy strany; ty by všechny zůstaly kardinálu z Noailles, jen díky němuž by živořil a který by ho v jádru nepočítal za nic; kdežto kdyby se přidal k opačné straně, v níž by byl daleko nejpřednější rodem, postavením, vážností a hodností, ocitl by se rázem tváří v tvář kardinálu z Noailles s převahou, jakou by mu dávala tak otevřená přízeň, jíž se těší strana, v jejímž čele by stál — a stál by v jejím čele bez druha, protože Bissy, až by se stal kardinálem, by se v žádném ohledu nemohl přiblížit k jeho všestranné vznešenosti a pro tento vrozený nepoměr by byl, navzdory svému věku, vůči němu ještě menší, než by byl on sám vůči kardinálu z Noailles, kdyby měl to bláznovství dát přednost jeho straně.

Co činilo Tallarda tak výmluvným, byl jeho vlastní zájem. S Rohany se spříznil jen proto, aby z toho těžil. Jejich přízeň považoval za cestu, která se mu otvírá ke

všemu. Chápal, že ani jeden z obou bratrů do rady nevstoupí, a bylo to zřejmé. On však, který prošel všemi druhy významných záležitostí, který neměl ani hodnost cizího knížete, ani závazky k cizí moci, který viděl Harcourta tolikrát blízko vstupu do rady, a toho teď jeho zdraví vyřazovalo ze hry, si lichotil, že jezuité z vlastního zájmu udělají pro něho, co nemohou udělat pro kardinála z Rohanu. Chtěl pairii, chtěl nástupnictví ve svém guvernérství, chtěl vysoký dvorský úřad; zkrátka, co jen nechtěl a v co jen nedoufal, když postaví kardinála z Rohanu do čela strany, která mohla a bude moci všechno a do níž se díky tomu doufal dobře zaplést! Nakonec kardinála z Rohanu definitivně rozhodl tím, že ho přesvědčil, že bude mít jen čest řídit tuto záležitost a shromáždění a stát v čele francouzského duchovenstva místo kardinála z Noailles — on, v jeho věku, a ač pro svůj stolec k tomuto duchovenstvu ani nepatřil —; že se stane jeho usměrňovatelem a rozhodčím; a že práci přenechá komisařům a výborům, které mu ji předloží hotovou, takže bude mít jen čest. Tento bod lenosti kardinála silně držel, a byl to také ten, který Tallard překonal jako poslední; ale jeho ctižádostivá výmluvnost dokázala zvítězit i nad ním a uvrhnout kardinála z Rohanu do bažiny, za niž ho jeho lenost a poskvrnění jeho cti stály tichou a palčivou lítost a v níž jeho ješitnost musela mnoho vytrpět rovností s ním, kterou si kardinál z Bissy díky své úlisnosti nakonec přinejmenším uzurpoval jako ve skutečnosti pravá důvěrná hlava celé této strany.

Kardinál z Rohanu, zmítaný a několik dní bombardovaný, nedokázal odolat svému bratrovi a Tallardovi — bratra si ten maršál získal. Jeho obchod byl hrubě uzavřen za cenu, kterou určil otec Tellier, jehož otrokem se stal ve stejné chvíli, kdy složil přísahu jako velký almužník Francie. Čím méně se hodlám rozepisovat o dějinách samé konstituce, které samy plní foliové svazky, tím víc pokládám za svou povinnost odhalit její temné pletichy, a jen na ně se hodlám omezit. Jakkoli málo si jezuité cenili lehkomyslného ducha a ještě vrtkavějšího srdce kardinála z Polignaku, byl to kardinál a nechtěli ho rozladit. Dvořanská posedlost, pod níž úpěl celý život, v něm vzbudila vášnivou touhu po úřadu mistra královské kaple, to jest jen nad hudebníky kaple, od té doby, co se uprázdnil smrtí arcibiskupa z Remeše. Když se stal kardinálem, netoužil po něm o nic méně, a ačkoli jej už zastávali jiní kardinálové, domníval se, že jeho purpur bude králi lichotit, přispěje k tomu, že mu ho dá, a ještě víc se mu tím zavděčí; nemýlil se, zvláště s přispěním jezuitů; jeho nová hodnost však způsobila potíž.

Tento úřad, který nepatří k prvním ani k druhým, se přísahou zavazuje jen do rukou velmistra královské domácnosti, a tím velmistrem byl princ krve. Jak se tedy odvážit připravit ho o nabyté právo, ale také jak sklonit římský purpur k takovému druhu ponížení? Králova úcta k tomuto posvátnému purpuru, kterou mu odkázal Mazarin, tentokrát převážila nad úctou, na niž tak žárlivě dbal u princů své krve. Pan Vévoda byl jeho vnuk a v prvním mládí. Král dal kapli Polignakovi a rozhodl, že tentokrát a bez důsledků pro budoucnost, pod záminkou, že musí spěšně nastoupit

do funkce, využije cesty, kterou pan Vévoda poprvé podnikal do Burgundska, aby tam vedl zasedání stavů, a s jeho souhlasem složí v jeho nepřítomnosti přísahu do rukou krále; a to se stalo hned nato spolu s přísahou na úřad velkého almužníka.

Zároveň kardinál z Polignaku přijal z rukou krále kardinálský biret, který mu přinesl papežský komoří abbé Howard. Bylo v pořádku, aby anglický komoří přinesl biret z nominace anglického krále, ale nebylo v pořádku, aby nominovaný byl ten, kdo v Utrechtu vyjednal všechno, co bylo dohodnuto proti panovníkovi, jemuž vděčil za svou kariéru.[13]

Navzdory pýše purpuru prorazila ješitnost na výmluvnost. Kardinál z Polignaku nepohrdl tím, že se před králem objevil v čele Francouzské akademie, v řadě za všemi sbory, které k němu měly proslov o míru. Jeho půvaby, jeho kouzlo a jeho výmluvnost, tak voňavá a tak lichotivá, však ustoupily přesnosti a mužné a přirozené výmluvnosti rektora univerzity, který strhl všechny hlasy tak prudce, že ho přerušil potlesk a že mu král odpověděl řečí plnou obdivu nad jeho proslovem. Vittement[14] — tak se jmenoval — se tím nijak nepovznesl, zůstal o nic méně zavřen v prachu kolejí a nikomu se nedvořil; ale — co se snad nikdy nevidělo, a to u dvora, jaký byl tehdy — jeho proslov z královy paměti nevymizel. Udržel se v ní, což je ještě neobyčejnější, navzdory všemu, co ho mohlo učinit podezřelým, pokud jde o učení, i navzdory mravům příliš čistým a příliš přísným pro tehdejší vkus; tento jediný proslov, o němž se myslelo, že byl zapomenut s tolika a tolika jinými, převážil všechno a o dva roky později z něho učinil podučitele nynějšího krále, a to díky vzpomínce, kterou si na něj Ludvík XIV. stále živě uchoval. Uvidíme svého času, že to byla jediná dobrá volba, kterou učinil pro výchovu tohoto mladého panovníka, a že i ona sdílela obvyklý osud toho nejlepšího, co je u dvorů.

---

13. **Vysvětlivka:** Anglickým králem je míněn Jakub (III.) Stuart, syn Jakuba II., kterého Francie uznávala za anglického krále a na jehož nominaci byl Polignac povýšen na kardinála. Polignac byl francouzským zplnomocněncem na mírovém kongresu v Utrechtu (1712–1713), kde Francie uznala protestantské nástupnictví v Anglii a zavázala se, že Jakub nebude pobývat na jejím území.

14. **Vysvětlivka:** Jean Vittement, rektor pařížské univerzity, později podučitel Ludvíka XV.

Kapitola osmnáctá

Dějiny Francie *otce Daniela; jejich úspěch; jejich účel; jejich rychlý pád; odměna. — Kardinál Gualterio u dvora. — Příčina jeho nemilosti v Římě a toho, že nunciové ve Francii tam už nedostávají zprávu o svém povýšení do purpuru. — Milosti udělené kardinálu Gualteriovi, který se vrací do Říma. — Návrat maršála z Huxelles a Ménagera. — Zásluhy Ménagera, jemuž král dává penzi deseti tisíc livrů. — Smrt, povaha, šibalství, postavení a rodina Sainctota. — Skutečná větev rodu La Tour neuznaná La Tour-Bouillony. — Komický kousek, který tím Wartigny provedl kardinálu z Bouillonu. — Spor vévody z Estrées a hraběte z Harcourtu. — Nároky maršálů Francie a jejich nezdařené pokusy o soudní pravomoc nad vévody. — Krátký přehled novosti, nesmyslnosti a nevelkého úspěchu nároků maršálů Francie na pravomoc nad vévody a způsobu urovnávání jejich sporů. — Maršál z Estrées královským komisařem ve věci urážky, kterou Mademoiselle způsobila Madame.*

Štědrosti pana a paní du Maine, tak oblíbené u lidu a vzhledem k povaze krále tak překvapivé, o nichž jsme mluvili u příležitosti vyhlášení míru v Paříži, brzy ukázaly, kam směřují. Jezuité, tak obratní v rozpoznávání slabostí panovníků a tak zruční v chopení se všeho, co je samotné může chránit a vést k jejich cílům, ukázali, jak dokonale to ovládají. Objevily se nové, a jistě velmi nové, *Dějiny Francie* ve třech velmi tlustých svazcích ve folio, nesoucí jako jméno autora otce Daniela, který bydlel v Paříži v jejich profesním domě;[1] papír i tisk byly co nejvybranější a sloh obdivuhodný. Nikdy francouzština tak jasná, tak čistá, tak plynulá, šťastné přechody, zkrátka vše, co může čtenáře upoutat a okouzlit: obdivuhodná předmluva, velkolepé sliby, krátké učené rozpravy, okázalost a autorita co nejsvůdnější. Co do dějin samých: mnoho románu v první dynastii, ještě mnoho ve druhé a spousta mlhy v prvních dobách třetí.[2] Všechno umění, všechna práce se stíny a se šerosvitem jako na nejkrásnějším obraze se tu objevily pod maskou zdánlivé prostoty, a v nejchoulostivějších místech všechna pomoc, jakou mohl duch poskytnout smělosti, která ví, že má oporu. Jedním slovem, celé dílo se zcela zjevně ukázalo jako sepsané k tomu, aby pod naivním zdáním muže, který s rozvahou odklízí předsudky a hledá jen pravdu, přesvědčilo, že většina králů první dynastie, mnozí z druhé, a dokonce i někteří z třetí byli bezpečně levobočci, velmi často z cizoložství, a to i dvojího, že tato vada je od trůnu nevylučovala a že nikdy nebyla považována za něco, co by je od něho mělo

1. **Vysvětlivka:** Gabriel Daniel (1649–1728), jezuita, autor *Histoire de France depuis l'établissement de la monarchie françoise dans les Gaules* (1713); profesní dům byl pařížský dům jezuitů u kostela Saint-Louis v ulici Saint-Antoine.

2. **Vysvětlivka:** Tři „dynastie" (*races*) francouzských králů: Merovejci, Karlovci a Kapetovci.

či mohlo vzdálit.[3] Říkám tu bez obalu to, co nejjemnější delikátnost zakrývá, avšak přesto velmi zřetelně vyjadřuje v celém předivu díla, s nenuceností, která co nejvíc odvrací oči od hlavního záměru a ponechává jen příjemné překvapení z těch historických objevů, jejichž pravda, zbloudilá v temnotách několika staletí, je zásluhou vytrvalého bdění učence, který je všechno zasvěcuje hledání, čerpání, srovnávání a pronikání k nejskrytějším pramenům a jehož práci potomstvo vděčí za světlo, jež objasňuje, co bylo dosud neznámé. Oslnění bylo zprvu nesmírné a kniha tak módní, že se po ní hnali všichni, až po ženy. Týž zájem, který ji dal sepsat, žádal ji také rozšířit. Viděli jsme při tažení u Lille a uvidíme i dále, jak úžasní byli ti, jichž se tento zájem týkal a kteří se jím řídili, v temných intrikách a v tom, jak čarodějně vládli zuřivostí módy. Chvály té knihy prosákly z pokojů paní z Maintenon; král o ní mluvil a ptal se některých dvořanů, zda ji čtou; ti nejbdělejší brzy vycítili, jak velkou ochranu má: byla to zcela jistě jediná historická kniha, o níž kdy král a paní z Maintenon mluvili. Brzy se tedy objevila ve Versailles na všech stolech dvořanů; a muži i ženy nemluvili o ničem jiném a pěli na ni podivuhodné chvály, které byly někdy k smíchu v ústech lidí buď velmi nevzdělaných, nebo takových, kteří, neschopni čtení, se vydávali za to, že právě tuto četbu provádějí a vychutnávají. Ale tato překvapivá móda měla jednu nevýhodu: zjistilo se, že tyto rozsáhlé dějiny, které jako by tak zblízka probíraly temné doby, se v ostatních dobách drží jen stránky čistě vojenské, táborů, pochodů, každého válečného činu až po podrobnost o oddílu čtyřiceti či padesáti jezdců nebo stejného počtu pěších, který narazil na jiný, a v dlouhém líčení nevynechávají ani nejnepatrnější okolnost. Když se takto rozepisuje, získá člověk široké pole, a to je také to, co naplňuje ty tři svazky. Ale o jednáních, klikách a dvorních intrikách, o portrétech osob, o vzestupech, pádech, o hybných silách událostí v celém díle ani slovo, leda suše, krátce a stroze jako v novinách, často ještě povrchněji. O věcech zákonů, veřejných obřadů, slavností různých dob totéž mlčení, nanejvýš táž strohost; a v záležitostech Říma, potom Ligy, je radost se dívat, jak klouže po tom ledu na svých jezuitských bruslích.

Nakonec jím znalci pohrdli a z tolika potlesku vzešly velmi špatné dějiny, které ani nemohly být jiné z pera, z něhož vyšly, vinou politiky tovaryšstva, ale které velmi důmyslně a velmi podvodně splnily jediný účel, kvůli němuž byly sepsány. Dílo tedy upadlo; byli učenci, kteří proti němu napsali rozpravy; ale hlavního choulostivého bodu, bodu, kvůli němuž se zrodilo a bylo korunováno hned při zrození, se ve Francii pero téměř nedotklo, tak velmi se tu cítilo jeho nebezpečí.

Otec Daniel z toho vytěžil od krále penzi dva tisíce franků, což je u řeholníka, a to i jezuity, ohromující, spolu s titulem historiografa Francie. Plně si užíval svých lží, o nichž dobře věděl, a možná lépe než mnozí jiní; a se svou přízní a penzí se vysmíval

3. **Vysvětlivka:** Narážka na legitimované syny Ludvíka XIV. a paní z Montespan, pana du Maine a hraběte z Toulouse, které král ediktem z července 1714 prohlásil za způsobilé k nástupnictví na trůn, kdyby vymřeli princové krve.

všemu, co se proti jeho Dějinám napsalo, a neodpověděl ani slovem, protože sám dobře věděl, co si o tom myslet.

Cizí země nebyly tak zdrženlivé jako Francouzi, pokud šlo o ty krále, kteří byli v tak velkém počtu prohlášeni za levobočky, a o tento levobočský původ tak způsobilý k trůnu; ale velmi se dbalo na to, aby Francie nebyla nakažena těmito nepříjemnými pravdami. Bylo to teprve šestnáct měsíců, co jsme ztratili dauphina, paní Dauphine a prince, jejich nejstaršího syna; a k napsání takových Dějin Francie je zapotřebí času.

Měl jsem to potěšení znovu spatřit svého přítele kardinála Gualteria.[4] Psali jsme si každý týden a velmi často šifrou, abychom spolu mohli mluvit svobodněji, a tato korespondence trvala pravidelně až do jeho smrti. Jako nuncius obdržel zprávu o svém povýšení v Paříži a kardinálskou čepičku a potom biret z rukou krále. Měl tu nesmírný úspěch. Král ho měl rád a vážil si ho; ministři k němu získali důvěru. Udělal si mnoho přátel.

Při odjezdu byl tak vstřícný, že navštívil pana du Maine a hraběte z Toulouse se stejným ceremoniálem jako prince krve; ale co mu u krále získalo nejcitelnější zásluhu, ho zahubilo v Římě. Byl tam špatně přijat papežem, jeho ministry i posvátným kolegiem, žil tam dlouho velmi v ústraní, protože ho všichni opustili, a byl vydán napospas té nejtíživější nemilosti.

Je to také poslední nuncius, který dostal zprávu o svém povýšení ve Francii. V Římě měli takový strach z opakování — neboť levobočci tuto poctu před Gualteriem nikdy nedostali —, že pokaždé, když byli nunciové ve Francii od té doby povýšeni, dostali rozkaz rozloučit se a odjet, takže žádný z nich nedostal zprávu a čepičku jinde než při vstupu do Itálie. V Římě to Gualteriovi nikdy zcela neodpustili, takže když se viděl nejen bez naděje na papežský stolec, ale i bez naděje na jakýkoli úřad, kromě toho nejobyčejnějšího mezi kardinály, oddal se veřejně Francii a dal si nad dveře královy erby jako národní kardinál. Za nedostatku lepšího se ujal také záležitostí anglického krále. Dostal od krále penzi a opatství Saint-Remi v Remeši a Saint-Victor v Paříži.

Protože byl v Římě dost nečinný, chtěl ještě jednou v životě přijet navštívit krále a své přátele a v polovině června přijel do Paříže a hned nato ke dvoru. Král byl touto cestou opravdu dojat a dal mu to najevo všemi možnými projevy přátelství a vyznamenáními: byl na všech pobytech v Marly. Kardinál z Rohanu mu poskytl ubytování a opatřil ho ekvipážemi.

Velmi jsem se s ním nasmál strachu, který nahnal ministrům. Královy zásady, o nichž jsem mluvil nejednou a které vyslovil v souvislosti s kardinálem z Janson, je nedokázaly uklidnit. Panovníci se někdy mění, tvář dvora se od kardinálova odjezdu úplně změnila; příklad Mazarina je zastrašil a nedokázali pochopit, že by muž jeho

4. **Vysvětlivka:** Filippo Antonio Gualterio (1660–1728), papežský nuncius ve Francii 1700–1706, kardinál od roku 1706, Saint-Simonův přítel a dopisovatel.

věku a jeho hodnosti podnikl jen tak pro radost tak dlouhou cestu bez jiného cíle než toho, který ho skutečně přivedl. Dlouho u něho opatrně ohledávali půdu; ale když nakonec viděli, že se nic nevylíhlo, vzpamatovali se a vrátili se ke svému dřívějšímu chování k němu.

Všichni ho velmi oslavovali, ti nejpřednější s horlivostí. Dvůr opustil jen proto, aby navštívil anglického krále v Lotrinsku[5] a strávil cestou dva dny ve svém remeském opatství se svým přítelem arcibiskupem. Krále mezi čtyřma očima viděl málo; král mu slíbil řád. Byl na cestě do Fontainebleau, velmi dobře ubytován, a tam se začátkem října rozloučil s králem a se svými přáteli se sevřeným srdcem dobrého člověka, který dobře ví, že je už neuvidí; a král sám byl zjevně zarmoucen a zahrnul ho laskavostmi. Přijel po moři do Marseille, vrátil se přes Turín, odkud se vydal k lodi do Janova.

Maršál z Huxelles v doprovodu Ménagera pozdravil krále 21. června, když přijel z Utrechtu do Versailles. Byl tam s Polignacem stejně málo zajedno jako v Geertruidenbergu a jednal s ním s náladovostí a povýšeností, které se nehodily k rovnosti jejich diplomatické hodnosti a ještě méně k nerovnosti jejich původu. Polignac, který viděl, jak se k němu purpur přibližuje stále víc, přes všechno obratně překlouzl, aniž v jednáních ustoupil; moudře se vyhnul pohoršení a otevřené roztržce, ale od té doby se skoro nevídali a nedávali najevo, že by si jeden druhého příliš cenili. Ménager při jednání s nimi nezapomínal, kým je, a nenechal se zkazit svou nestvůrnou rovností hodnosti; vyhověl jednomu i druhému stejnou měrou s velkým uměním, mírností a úctou; a přestože se víc kláněl k Polignacovi pro mírnost jeho mravů a také pokud jde o jádro věcí a způsob jejich vedení, který přicházel celý předžvýkaný od Torcyho, ale do něhož chtěl maršál vždy přidat něco svého, nebyl Ménager mezi nimi neužitečný a velmi dobře posloužil ve věcech obchodu, které ti dva znali málo a jimiž byl zvlášť pověřen. Byl tedy velmi dobře přijat a hned po příjezdu dostal penzi deset tisíc livrů.

Sainctot zemřel náhle ve věku osmdesáti pěti nebo šesti let.[6] Byla to rodina neurozená. Měl bratra, který byl radou parlamentu. Byl dlouho ceremoniářem. Mohli jsme vidět (viz výše), jaká byla jeho poctivost v tomto úřadě a jak bylo prokázáno šizení jeho záznamů, které musel přiznat a napravit. Byl to člověk samá sladkost a přitom samá domýšlivost, otrok přízně na úkor pravdy a spravedlnosti, který si myslel, že má právo zvýhodňovat, koho se mu zachtělo, porušováním pořádku. Měl tolik sporů s Blainvillem, když byl ten velmistrem ceremonií a on se mu stále snažil vyrovnat, že byl nucen prodat svůj úřad ceremoniáře. Zároveň koupil jeden ze dvou

5. **Vysvětlivka:** Jakub František Eduard Stuart (1688–1766), syn Jakuba II., katolický pretendent anglického trůnu, ve Francii uznávaný jako Jakub III.; po utrechtském míru musel Francii opustit a uchýlil se do Lotrinska, do Bar-le-Duc.

6. **Vysvětlivka:** Nicolas Sainctot, uvaděč cizích vyslanců u francouzského dvora, byl v této funkci proslulý svévolným výkladem protokolárních pravidel.

úřadů uvaděče velvyslanců, v němž natropil spoustu hloupostí, jak jsme viděli (viz výše), kromě mnoha jiných, které nestály za to vyprávět. Měl nejstaršího syna, který se dal na nejhorší cestu; a před několika lety postoupil svůj úřad druhému synovi, který si v něm vede mnohem rozumněji než on. Zanechal velkou a dosti ošklivou dceru, která se o dva roky později provdala za hraběte z La Tour, u něhož možná nebude zbytečné se na chvíli zastavit.

Tito La Tourové byli větví rodu La Tour-Bouillon, kterou páni z Bouillonu, když se stali knížaty, nechtěli uznávat, protože se jimi nestala spolu s nimi a zůstala chudá a málo známá; a to tak, že považovali za urážku, když se s nimi o ní mluvilo a když se mělo za to, že jsou téhož rodu jako oni, ovšem bez jakéhokoli jiného důvodu, a aniž se odvážili upírat jim jejich erb a jméno, jako to učinila paní ze Soubise, pokud jde o jména a erby, větvi Rohan Gué de l'Isle neboli du Poulduc, která v nich přes všechen její vliv byla po sporném řízení potvrzena rozsudkem bretaňského parlamentu. Tento hrabě z La Tour, Sainctotův zeť, měl staršího bratra, velmi málo zámožného, který zanechal jen dcery a za jehož života sloužil v Itálii v nižších hodnostech, pak jako kapitán pěchoty. Kardinál z Bouillonu poobědval při průjezdu na jedné ze svých římských cest u pana z Vaudemontu. Wartigny, tehdy brigádní generál dragounů, o němž se tu několikrát mluvilo, byl jakýsi velmi zábavný drzoun, obvykle velmi příjemný ve styku, ale snadno ho urážely nehoráznosti. Při tomto jídle ho zřejmě urazily nehoráznosti kardinála z Bouillonu, který v nich byl velkým mistrem. Když se vstávalo od stolu, našel Wartigny po ruce hraběte, tehdy zvaného rytíř z La Tour, mezi spoustou důstojníků, kteří se tam přišli podívat a dvořit se panu z Vaudemontu. Vzal ho za paži a uprostřed všeho toho vznešeného společenství ho přivedl ke kardinálovi a řekl mu, že ho prosí, aby mu dovolil představit šlechtice z jeho rodu, který si svou statečností a svým chováním zasluhuje jeho laskavost a podporu, a že všichni, kdo ho znají, mu dosvědčí, že není nehoden cti nosit jeho jméno a jeho erb. Kardinál z Bouillonu, který nic takového nečekal, zrudl při té pro něho tak podivné a tak veřejně pronesené poklonce až do bělma, pohlédl na Wartignyho zuřivým pohledem, beze slova se otočil zády a spěchal do místnosti, kam se odcházelo od stolu, a vztekle si cosi bručel pod vousy. Přítomní se dali do smíchu, posmívali se tak nemístné pýše kardinálově a děkovali Wartignymu, že jim to představení dopřál. Přejděme nyní k původu této větve.

Anne IV. z La Tour[7], pán z Oliergues a vikomt z Turenne, jeden z komořích Ludvíka XI., měl s Annou z Beaufortu, svou sestřenicí, kterou si vzal s dispenzí roku 1444, několik dětí, z nichž jedno pokračovalo v rodu, a jediného mladšího syna, který založil větev těchto La Tourů, o nichž je tu řeč. Tímto mladším synem byl Antoine-Raymond de La Tour a jeho větev nesla jméno La Tour-Murat. Byl bratrem Antoina de La Tour, vikomta z Turenne, jednoho z komořích Karla VIII., otce Františka II. z

7. **Ediční poznámka:** V genealogiích Agne IV. z La Tour († 1489).

La Tour, vikomta z Turenne, který začal velmi vynikat a jehož syn František II.[8] z La Tour, vikomt z Turenne, se oženil s dcerou slavného Anne, vévody z Montmorency, konetábla Francie; ten byl otcem maršála z Bouillonu, kterého Jindřich IV. oženil s dědičkou Bouillonu a Sedanu, otce pánů z Bouillonu a z Turenne a děda kardinála z Bouillonu atd. To stačí, aby se ukázalo, odkud a kdy vznikla větev La Tour-Murat.

Je pravda, že neměla štěstí ani v bohatství, ani v poctách. Ani sňatky v ní nebyly lichotivější, s výjimkou jedné La Fayettové, kterou si vzal zakladatel této větve, a jedné Apchierové, kterou měli později. Tento zakladatel větve, který sám začal temnotu, v níž zůstalo celé jeho potomstvo, byl pradědem Jacquese de La Tour, pána z Muratu, který byl na základě předložení svých listin potvrzen ve svém šlechtictví Fortiou, intendantem Auvergne, 18. června 1677. Tento Jacques de La Tour byl s maršálem z Bouillonu ve čtvrtém stupni, to jest byli dětmi bratranců z druhého kolena; a tentýž Jacques de La Tour byl vlastním dědem Sainctotova zetě, to jest Sainctotův zeť a kardinál z Bouillonu byli v šestém stupni. Ostatní Bouillonové je zapírali s neméně rozhořčeným pohoršením než kardinál, tak knížecí hodnost mate hlavy. Tento Sainctotův zeť zanechal syny; kromě nich je ještě větev La Tourů, pánů z Blanchas a ze Saint-Exupéry, pocházející od mladšího syna nejstaršího syna zakladatele větve Murat, a ve stejné nicotě jako ona. Dlouho po smrti Ludvíka XIV., když byli Bouillonové zredukováni na čtyři hlavy — vévodu z Bouillonu, prince z Turenne, jeho jediného syna, hraběte z Évreux, raněného mrtvicí a neschopného znovu se oženit, a kardinála z Auvergne —, byli v pokušení učinit spravedlnosti zadost a ty La Toury konečně uznat. Jednou to chtěli, podruhé už ne. Potom se rozdělili na ano a ne. Jádrem věci byl ten bůh knížecí hodnosti. Dvořili se kardinálu Fleurymu, který pro ně udělal tolik nehorázností, a doufali, že od něho dosáhnou i té, aby udělal knížata i z těch chudých malých bratranců, bez čehož by bylo velmi nepříjemné je uznat. Kardinál zemřel, aniž jim to povolil, a oni je dosud neuznali.

Spor, k němuž došlo koncem června při večeři u vévodkyně z Albretu mezi vévodou z Estrées[9] a hrabětem z Harcourtu,[10] způsobil ve společnosti velký rozruch. Jinde jsme viděli, jak málo byl a jak málo stál tento malý vévoda z Estrées. Hrabě z Harcourtu, který dlouho po smrti krále získal od lotrinského vévody statek v Lotrinsku, dal mu jméno Guise a dal si říkat hrabě z Guise, byl jakýsi podvodník a lotr, který nestál o mnoho víc. Byl synem prince a princezny z Harcourtu, o nichž jsem mluvil jinde. Maršál z Huxelles, který byl náhodou nejstarším z maršálů Francie, kteří

8. **Ediční poznámka:** Saint-Simon dvakrát uvádí Františka II.; syn Františka II. z La Tour († 1532), který se oženil s dcerou konetábla Anne z Montmorency, byl František III. z La Tour († 1557), otec maršála z Bouillonu.

9. **Vysvětlivka:** Louis-Armand d'Estrées (1682–1723), vévoda z Estrées, z rodu maršála a kardinála z Estrées.

10. **Vysvětlivka:** Anne-Marie-Joseph Lotrinský, hrabě z Harcourtu, z lotrinského domu, syn prince a princezny z Harcourtu; nezaměňovat s maršálem-vévodou z Harcourtu.

byli v Paříži, poslal ke každému z nich exempta konetablie, aby u nich zůstal. Ani jeden z nich ho nechtěl přijmout, protože vévodové ani cizí knížata neuznávají pravomoc ani soudní moc maršálů Francie a nikdy jí nebyli podřízeni, přestože se ten soud chápal každé příležitosti, aby si ji osoboval a uzurpoval. Zvláštní je, že vévodové-maršálové Francie dbali obvykle víc na přechodnou moc a více je jímaly nároky korunního úřadu, o němž je jejich sebeláska přesvědčovala, že ho získali svou zásluhou, než výsady dědičné hodnosti spjaté s jejich rodem.

Maršál z Villeroy, přestože měl tolik osobních důvodů bránit se této pošetilosti, jí byl opojen víc než kdokoli jiný. Promluvil s králem, a protože to bylo bez odpůrce, dosáhl okamžitě zapečetěného listu, který těm pánům nařizoval, aby se buď odebrali do Bastily, nebo přijali tytéž exempty. Přijali je tedy, ale na tento rozkaz krále, a ne na rozkaz maršálů Francie, a tak to také při jejich přijetí vyslovili.

Několik dní nato je shromáždění maršálové Francie předvolali, aby se dostavili před jejich soud; hrabě z Harcourtu nebyl doma, vévoda z Estrées, který tehdy z domu neodešel, se odmítl dostavit. Maršál z Villeroy přišel ke králi hořekovat nad nebezpečím, že by mezi těmi pány mohlo k něčemu dojít, když je tak obtížné jejich záležitost ukončit, a vůbec se neodvážil mluvit o jejich údajné neposlušnosti. Nato král, který se skutečně obával, aby se nesetkali, kdyby unikli exemptům, které k nim přidělil zapečetěným listem, a ne z moci maršálů Francie, nařídil vydat každému z nich nový zapečetěný list s rozkazem jít se vydat do Bastily, aniž se v těchto listech jakkoli zmiňovala jejich neposlušnost nebo moc maršálů Francie, a třetí guvernérovi Bastily, aby je přijal, protože ten nesmí přijmout nikoho bez králova zapečetěného listu. Po měsíci od toho sporu jmenoval král maršály z Villeroy, z Huxelles a z Tessé, aby ne jako maršálové Francie, ale jako komisaři jím vybraní ukončili záležitost těch pánů. Tito tři komisaři se tedy sešli v Paříži u maršála z Villeroy, který poslal guvernérovi Bastily králův zapečetěný list, aby propustil vévodu z Estrées a hraběte z Harcourtu a po obědě je poslal rovnou k němu. Protože už nešlo o soud ani o údajnou moc maršálů Francie, ale o moc krále skrze jeho komisaře k tomu jmenované, ti páni bez potíží uposlechli. Také se tam neobjevilo nic z maršálů Francie. Komisaři vstali a přijali je se vší možnou zdvořilostí a neřekli jim ani slovo o jejich údajné neposlušnosti ani o údajné moci úřadu maršálů Francie, ani o své vlastní. Vévoda a hrabě se jim zase ani v nejmenším neomluvili za to, že ji vždy odmítali uznat, a neřekli jim ani slovo o všem, co se stalo. Maršál z Villeroy, jakmile je pozdravil, jim krátce řekl, že když se z šetření, které všichni tři provedli, dozvěděli, že zvěsti, které kolovaly ve společnosti, nejsou pravdivé, a když je vidí spokojené jeden s druhým (aniž se jich přitom na cokoli zeptal nebo řekl o slovo víc, než co uvádím, nebo slyšel zvuk jejich hlasu), nezbývá jim než je poprosit, a ne jim nařídit, aby se objali a žili v přátelství. Okamžitě se objali, a stále v dokonalém mlčení. Hned nato maršál z Villeroy dodal, že zvěsti o jejich sporu byly velké; že kdyby se později znesvářili, nebylo by možné nepovažovat tuto roztržku za pokračování té první, a že jim král zakazuje jakékoli

násilí — aniž by maršálové mluvili sami za sebe. Hned nato je poprosil (poprosil, a ne nařídil), aby se znovu objali; učinili to a hned odešli se stejným mlčením a za mnoha zdvořilostí tří maršálů komisařů, na něž odpověděli jen pozdravem. Odešli odtud, kam se jim zlíbilo, na úplné svobodě, a od té doby se o nich nic neslyšelo.

Nebudeme se tu pouštět do dlouhé odbočky, abychom ukázali, jak postrádá rozumného základu nárok maršálů Francie, že se přes všechno jejich úsilí nikdy neuplatnil a že nikoho z nich ani nenapadl dříve než po polovině vlády Ludvíka XIV. Bylo by také ztrátou času chtít ukazovat naprostý rozdíl mezi hodností paira, ba i samotného vévody, a úřadem maršála Francie. Je do očí bijící; vidí se ve všem a všude; sami maršálové Francie si nikdy nevymysleli se s ní srovnávat; a jestliže ve válce maršálové Francie ve všem zastiňují vévody, je tento argument příliš silný na to, aby byl kdy předložen, protože ani sami princové krve tu nejsou vyňati. Nikdo jim neupírá žádnou čistě vojenskou výhodu, ale pokud jde o soudní pravomoc spojenou s jejich úřadem, nedokážou ukázat, že by je vůbec napadlo podřídit jí vévody před polovinou vlády Ludvíka XIV. a před zmatkem, který ministři tohoto panovníka vnukli králi, aby jej rozséval k ponížení všeho vznešeného a pod záminkou jeho moci k upevnění své vlastní, aby se vytáhli ze své nicoty a dospěli tak postupně tam, kam je dnes vidíme dospět; k čemuž velmi přispěl počet oněch čtrnácti vévodů a pairů a pak čtyř dalších, přidaných později na konci roku 1663 a 1665.[11]

Od nového zrodu tohoto nároku se vyskytlo málo příkladů příležitosti, kdy jej chtěli uplatnit. Spor vévodů z Aumontu a z La Ferté byl první; maršálové Francie nezanedbali nic, aby z něho vytěžili. Byla to doba živé a šťastné války, tedy doby vlivu a lesku pro ně; přesto se jim nepodařilo podřídit ty dva vévody svým rozkazům, vymoci si od nich sebemenší omluvu, ani se odvážit udělit jim sebemenší důtku za to, že exempty konetablie,[12] které k nim poslali, shodili ze schodů a ještě jim pohrozili, že je vyhodí z oken, se slovy velmi málo slušnými vůči soudu, který je posílal; a věc skončila tím, že je maršálové Francie usmířili jako komisaři krále, z moci této funkce, a vůbec ne z moci svého úřadu, s mnoha zdvořilostmi a poklonami, dali je obejmout, vyprovodili je, a v celém tomto jednání, při němž nepadla žádná zmínka o všem, co se stalo proti jejich údajné moci, nebylo nic, co by připomínalo formu soudu, ani nic jiného než moc krále, velmi skromně vykonávaná v postavení těchto komisařů.

V těchto Pamětech jsme viděli spor vévody z Lesdiguières s Lambertem, pozdějším generálporučíkem, který se maršálové Francie neodvážili vůbec vzít na vědomí,

---

11. **Vysvětlivka:** Roku 1663 dal Ludvík XIV. zaregistrovat v parlamentu najednou celou řadu nových vévodství-pairství; Saint-Simon v tom vidí počátek „zmatku“, který snížil vážnost pairů.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Konetablie byla původně soudem konetábla Francie. Když Ludvík XIII. tuto hodnost zrušil, dostal jméno konetablie soud, kde maršálové Francie rozhodovali otázky týkající se cti. — Byla ještě jiná konetablie, která soudila všechny zločiny a přečiny spáchané vojáky v táborech, na pochodech nebo v posádkách. Saint-Simon tu mluví o první konetablii neboli soudu maršálů.

přestože k němu došlo na veřejném místě v Paříži, a který urovnal jen maršál z Duras, tchán vévody z Lesdiguières, ne jako maršál Francie, ale jako komisař krále.

Totéž se tedy stalo i zde. Vévoda z Estrées a hrabě z Harcourtu byli dáni do Bastily tak málo kvůli tomu, že odmítli uznat soudní pravomoc maršálů Francie a přijmout jejich exempty, a tak výlučně proto, aby mezi nimi do jejich usmíření k ničemu nedošlo, že kdyby tomu bylo jinak, soud by nebyl opomněl užít svého práva — jak se stalo tolikrát, když se jeho rozkazům vzpírali lidé, kteří jim byli podle svého stavu podřízeni — a dát je zatknout s ozbrojenou mocí a odvést do For-l'Évêque,[13] což je vězení jejich soudu. Zde bylo nutné uchýlit se k moci krále, který, zdaleka nevydávaje ty pány moci maršálů Francie, dal vyhotovit zapečetěný list každému z obou soků a třetí guvernérovi Bastily: jedněm, aby se tam dostavili, druhému, aby je přijal do Bastily, což je zvláštní vězení, kam nikdo nevejde a odkud nikdo nevyjde bez bezprostředního králova rozkazu; a král dal vyhotovit podobné rozkazy k jejich propuštění, a tedy bez sebemenší zmínky o maršálech Francie; a jestliže k nim byli exempti posláni, než šli do Bastily, doprovodili je tam a doprovázeli je bezprostředně z Bastily až k maršálovi z Villeroy, prvnímu ze tří králových komisařů, bylo to jedině proto, aby mezi nimi v těch mezidobích k ničemu nedošlo. Ostatně ze sedmi či osmi maršálů Francie, kteří byli tehdy v Paříži — kam se dokonce vrátil i maršál z Montesquiou z Flander, aby se tam už nevracel, a místo něho tam odešel velet pan z Tingry jako generální místodržitel té země —, byli králem jmenováni za jeho komisaře jen tři maršálové Francie; a jejich údajná soudní pravomoc maršálů Francie tu tedy neměla žádný podíl, protože ostatní maršálové Francie byli vyloučeni a ani ti tři v této záležitosti v ničem nejednali z moci svých úřadů, ale jedině z moci krále jako jeho komisaři k tomu jmenovaní. Proto také u maršála z Villeroy žádná forma řádného soudu: nebyl tam ani dvorní referendář jako zpravodaj, ani tajemník soudu, ani obvyklé uspořádání a pořádek, ba ani obvyklý den: okázale se zvolila neděle. Proto také ani nejmenší zmínka o moci maršálů Francie, ani ta nejnepatrnější důtka za to, že jí pohrdli a nechtěli ji uznat, ani náznak omluvy v tomto ohledu; a když jim maršál z Villeroy zakázal násilí a dal je obejmout, řekl jim, že jim král zakazuje násilí, a ne obvyklou formuli, která zní: „Zakazujeme Vám," a stejně tak „Nařizujeme Vám, abyste se objali" atd., nýbrž: „Prosíme Vás", protože tu nevkládali do věci moc krále jako při zákazu násilí a mluvili sami za sebe jako komisaři krále: samé naprosté rozdíly, které ruší jejich moc a ponechávají jen moc krále. Potom jim prokázali mnoho zdvořilostí; maršál z Huxelles, který se sporem jako první zabýval a poslal exempty, nebyl mezi komisaři; jedním slovem, [nebylo] při tomto usmíření nic, co by jen trochu připomínalo maršála Francie.

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** For-l'Évêque (*forum episcopi*) byl původně sídlem soudní pravomoci pařížského biskupa. Tato budova byla později přeměněna ve vězení a nakonec zbořena roku 1780.

Je ovšem pravda, že synové Francie nebo princové krve často urovnávali spory tohoto druhu, když vzhledem k postavení jedné z osob přesahovaly pravomoc maršálů Francie. Monsieur, vévoda z Orléans, pan Princ, otec i syn, a jiní princové krve to učinili nejednou, a obvykle hned v horké chvíli. Ale při této příležitosti neměl vévoda z Orléans u krále žádné postavení, aby se do čehokoli vměšoval; všichni princové krve byli ve věku, kdy to učinit nemohli; a levobočci ještě tak daleko nebyli, ať se tomu viděli sebeblíž. Bylo tedy nutné uchýlit se ke způsobu komisařů; a jakmile šlo o komisaře krále, jím jmenované, kteří jednali jedině v tomto postavení, nezáleželo už na tom, že byli vybráni z maršálů Francie, protože tento úřad v nich zůstával němý a bezmocný a zcela v tom mizel pod jménem a mocí osobního pověření, které jim už nedovolovalo jednat jinak než z moci tohoto pověření.

Osoby nesrovnatelně vyššího postavení než vévoda z Estrées a hrabě z Harcourtu měly přece za komisaře krále maršály Francie, a to ve věci, kde se nedalo vyhnout zadostiučinění, většímu či menšímu. Z Pamětí Mademoiselle je vidět, co se jí přihodilo s Madame,[14] která byla její macechou a která s ní sdílela Lucemburský palác, kde bydlely spolu a dokonale se nenáviděly. Spor došel tak daleko, že Mademoiselle vytrhla hůl z rukou jednoho důstojníka gardy Madame, zlomila ji oběma rukama o koleno a hodila mu kusy do obličeje, před velkým shromážděním, na očích Madame a v jejím apartmá, se slovy velkého pohrdání vůči Madame. Bylo zcela přirozené, aby takto okázalou a vážnou záležitost mezi svou sestřenicí a vdovou po bratru krále, svého otce, urovnal sám král, tím spíš, že nebyl nikdo, kdo by měl pravomoc se do toho vměšovat nebo se to navíc odvážil nárokovat. Nevím, co krále od toho odradilo, leda snaha vyhnout se dotěrnostem, jimiž by ho ty princezny obtěžovaly; ale poslal je ke starému maršálovi z Estrées, otci kardinála,[15] kterého jmenoval svým komisařem, aby tu záležitost posoudil a urovnal; a Mademoiselle sama ve svých Pamětech vypráví vše, co se při tom odehrálo, jaké starosti jí to způsobilo a jaké zadostiučinění maršál z Estrées nařídil a Mademoiselle dala Madame přesně tak, jak je maršál předepsal, k její velké zlosti, a s nímž se Madame, rovněž ke své zlosti, musela spokojit, neboť nárokovala větší, a se zákazy jedné i druhé a jejich důstojníkům atd. Nikdo si jistě nebude myslet, že by maršálové Francie měli či nárokovali s mocí a soudní pravomocí cokoli nad syny a dcerami Francie proto, že to, co měl a mohl král přirozeně rozhodnout mezi nimi sám, svěřil k posouzení maršálovi Francie jako svému komisaři. Ať je jich jeden, nebo několik, vždycky jde o komisaře, kteří jednají jako komisaři, a ne jako maršálové Francie; a viděli jsme, že maršál z Duras byl jmenován jediným komisa-

14. **Vysvětlivka:** Mademoiselle je zde velká Mademoiselle, Anna Marie Ludovika Orleánská, vévodkyně z Montpensier (1627–1693), dcera Gastona Orleánského z prvního manželství; Madame je Markéta Lotrinská (1615–1672), druhá manželka Gastona Orleánského, bratra Ludvíka XIII.

15. **Vysvětlivka:** François-Annibal d'Estrées (asi 1573–1670), maršál Francie, bratr Gabrielly d'Estrées, otec kardinála z Estrées.

řem k urovnání sporu vévody z Lesdiguières, jehož byl dokonce tchánem a kterého měl u sebe v domě.

Na věc tak zřejmou, jako je nepodloženost nároku maršálů Francie, jeho zcela nedávná novost a naprostá nicotnost jeho uplatňování, to stačí. Dodám jen, že kromě Pamětí Mademoiselle jsem to v mládí slyšel vyprávět od svého otce, který jí byl velmi oddán, a od mnoha současníků, s okolnostmi málo příjemnými, které podle mého zdání zamlčela. Jisté je, že maršál z Estrées si povolal k sobě přední důstojníky Madame a že Mademoiselle u něho kvůli tomu byla několikrát: a to všechno, aniž by král v celé té věci sám promluvil.

Přejděme nyní k jinému druhu sporu, nebo spíše k tomu, co jej vyvolalo a co nás nutí začít hezky zeširoka.

Kapitola devatenáctá

Návrh sňatku jedné z dcer vévody z Orléans s princem de Conti, vedený slečnou de Conti. — Slečna de Conti, obviněná, že sňatek zmařila ve vlastním zájmu, se kvůli tomu nesmiřitelně rozkmotří s paní vévodkyní z Berry. — Paní Princezna dosáhne, že král nařídí dvojí sňatek pana Vévody se slečnou de Conti a pana prince de Conti se slečnou z Bourbonu. — Obvyklý dar krále princům a princeznám krve, kteří uzavírají sňatek. — Zásnuby, sňatek, hostina, košile a návštěvy při dvojím sňatku pana Vévody a pana prince de Conti. — Špatné manželství prince a princezny z Monaka. — Velmi neobvyklé milosti udělené panu z Monaka pro přenesení jeho vévodství-pairie. — Navržený sňatek syna hraběte z Roucy se slečnou z Monaka, který paní z Monaka okázale překazí; [ona] přijíždí do Paříže a ke dvoru, kde se jí dostane málo příjemností. — Sňatek vévody z Olonne se slečnou z Barbezieux. — Sňatek Pontchartraina se slečnou z Verderonne, na němž mě kancléř donutí být přítomen. — Smrt hraběnky z Prada. — Původ a vzestup Pradů. — Smrt vévodkyně z Angoulême, vdovy po levobočkovi Karla IX. — Smrt biskupa rosalijského; jeho rodina; jeho život. — Smrt abbého Regniera. — Změna úřadů u Madame. — Beauvau arcibiskupem v Toulouse. — Zábavy krále u paní z Maintenon. — Zcela neobvyklá rozlučková audience vévody a vévodkyně ze Shrewsbury v Marly.

Slečna de Conti byla přítelkyní vévodkyně z Berry od jejich mládí, ačkoli byla o šest let starší. Často se vídaly; přispíval k tomu i jejich pobyt v Paříži. Dcery paní Vévodkyně byly vychovávány ve Versailles a mezi paní Vévodkyní a paní princeznou de Conti, její švagrovou,[1] nikdy žádné přátelství nebylo. Také mezi vévodkyní z Orléans a paní Vévodkyní už dávno vyhaslo, takže jejich děti, nehledě ani na vzdálenost míst, nebyly s to žít spolu. Slečna de Conti vedla velmi stísněný život; její matka byla náladová a měla v sobě něco ze svého otce, pana Prince. Paní Princezna, k níž zesnulý pan princ de Conti lnul s něžnou úctou, ho velmi milovala a slečnu de Conti chovala v lásce tím něžnější, že ji pan princ de Conti vždy vášnivě miloval a zanechal jí toho velké důkazy ve své závěti. Paní Princezna byla tedy oporou a útěchou slečny de Conti, která k ní měla veškerou důvěru a svěřovala jí všechna svá trápení, ale u níž pro její věk, zbožnost a způsob života nemohla najít žádné rozptýlení. To jí obstarala známost s Mademoiselle, a to drobnými výlety v Paříži a v Saint-Cloud; přátelství

1. **Vysvětlivka:** Paní princezna de Conti je v této kapitole zpravidla Marie Thérèse Bourbonská (1666–1732), dcera pana Prince, vdova po princi de Conti († 1709) a matka slečny de Conti i nového prince de Conti. „Její teta“ níže v tomto odstavci je naproti tomu druhá vdova téhož titulu, Marie Anne Bourbonská, legitimovaná dcera Ludvíka XIV. a paní de La Vallière, nevlastní sestra vévodkyně z Orléans i paní Vévodkyně a vdova po starším bratru otce slečny de Conti.

mezi nimi se utužilo natolik, že trvalo i po sňatku vévodkyně z Berry, která slečně de Conti byla nesmírně vděčná za radost, již z něho měla a již neskrývala navzdory veřejné nevoli paní Vévodkyně a jejích dcer, paní princezny de Conti, její tety, a dokonce i té, kterou ráčila dát najevo paní Princezna; v tom ji podporovala její matka. Byla jedinou princeznou krve, která z toho měla radost. To pouta jejich přátelství ještě utáhlo, takže slečna de Conti, která se ve Versailles téměř nikdy neukazovala, tam kvůli vévodkyni z Berry občas přijížděla, a ta jí zase často dávala schůzky a pořádala pro ni svačiny v Saint-Cloud.

Toto smýšlení matky i dcery přivedlo vévodkyni z Orléans na myšlenku dát prostřednictvím vévodkyně z Berry opatrně vyzvědět u slečny de Conti, co by říkala sňatku jedné z mladších sester vévodkyně z Berry se svým bratrem, panem princem de Conti, a pokud by se to ujalo, posloužit si jí u její matky, aby věc prosadila. Vévoda z Orléans ten záměr schválil. Já jsem ho pokládal za riskantní, protože se mi zdálo obtížné zabránit všem náhodám, jimiž by se král mohl o těchto krocích dozvědět; a protože si tak žárlivě střežil, aby o všem ve své rodině a mezi princi krve rozhodoval sám, nejen že by sňatek zmařil, ale vzhledem k tomu, jak nepříznivě byl tehdy naladěn vůči vévodovi z Orléans a vévodkyni z Berry, vystavili by se všichni následkům jeho nespokojenosti a nelibosti, kterou by pocítil a v níž by měl víc než dost důvodů dát jim pocítit, že není radno sjednávat sňatky bez jeho vědomí. Slečně z Chartres, krásné a dobře urostlé, bylo tehdy patnáct let, ale velmi koktala a už projevovala jistou chuť stát se řeholnicí. Slečně z Valois, dokonale krásné, ale plnější, bylo třináct, a volba mezi oběma by se byla ponechala. Mé úvahy nezastavily ani vévodu, ani vévodkyni z Orléans, jimž tyto princezny začínaly být na obtíž a po nichž následovaly ještě tři další. Vévodkyně z Berry promluvila v Saint-Cloud se slečnou de Conti, která se zdála nadšená návrhem i tím, že se obrátili právě na ni. Podala o tom zprávu své matce, které se věc velmi zalíbila. Slečna de Conti, která slíbila bezvýhradné mlčení, se z toho svěřila paní Princezně. Slečně de Conti bylo dvacet pět let. Krutě ji unavovalo, že ji drží jako malou holčičku v nudě a náladách paláce Conti, a vzhledem ke svému věku v tom neviděla jiné východisko než provdat se za pana Vévodu, k čemuž krajní rozhořčení sporu o dědictví po panu Princi[2] nenaklánělo ani paní Vévodkyni, ani paní princeznu de Conti. Měla mnoho ducha a mírnosti, půvabu a přesvědčivosti v projevu. Měla krásnou tvář, ale postava, ač dosti vysoká, jí neodpovídala.

Z této důvěry vyplynulo, že paní Princezna, která se až dosud marně snažila přimět své děti, aby se dohodly o dědictví po panu Princi a znovu se usmířily, náhle prohlédla a spatřila velmi přirozený prostředek, na nějž do té doby nepomyslela: dvojí sňatek mezi svými vnuky. Kdyby je k němu chtěla přimět sama, nemohla čekat žádný úspěch; pomyslela si však, že král, který se rovněž snažil zabránit jim v soudních spo-

2. **Vysvětlivka:** Pan Princ Jindřich Julius Bourbonský zemřel roku 1709; o jeho dědictví se vedly spory mezi rodinou jeho syna pana Vévody († 1710) a jeho dcerami, zejména paní princeznou de Conti a vévodkyní du Maine.

rech a usmířit je a který se do toho chtěl nejednou vložit, by mohl být přístupný řešení samo o sobě tak vhodnému, které přirozeně vedlo k uhašení rozhořčení a ke smíru ohledně závěti pana Prince, a že by král byl o to ochotnější jim dvojí sňatek nařídit, že by se ho jistě dotklo, kdyby se cizí cestou dozvěděl, že se už velmi pokročile jedná o sňatku pana prince de Conti s dcerou vévody z Orléans. Nebudu se pokoušet proniknout tajemství, které se odehrálo mezi čtyřma očima mezi slečnou de Conti a paní Princeznou, její babičkou. Jisté je, že zdání nemluvilo ve prospěch slečny de Conti, která vyzradila tajemství, jež slíbila zachovat. Paní Princezna nikdy neplatila za ženu duchaplnou ani rozhodnou. Její postavení a ctnost jí v rodině zjednávaly vnější úctu; její malá bystrost a slabost způsobovaly, že jí ve skutečnosti pohrdali; takže ačkoli měla miliony, s nimiž mohla podle povahy majetku i podle zákonů a obyčejů naprosto volně nakládat, jak by chtěla, přesto se s ní vždy počítalo jako s nikým a neměla nejmenší vliv na cokoli ve své rodině. Před králem byla nesmírně bázlivá; bázlivá byla vůči každému i vůči všem svým dětem. Pan Princ ji zdeptal až k otupělosti, a ona k tomu měla od přírody plný sklon. Je tedy velmi těžké si představit, že by sama od sebe a náhle pojala myšlenku dvojího sňatku, který bylo nutno nepochybně uskutečnit proti vůli obou ovdovělých matek, nanejvýš rozhořčených jedna na druhou, které se navíc nikdy neměly rády; že by kvůli tomu se stejnou prudkostí zmařila sňatek, který se líbil a byl jakoby dohodnut; a že by to všechno provedla absolutní mocí krále, bez jakéhokoli jiného nástroje u něho než sebe sama; zatímco slečna de Conti tím uzavírala nejskvělejší sňatek, v jaký mohla doufat, a jediný, k němuž jí její věk a rod mohly dovolit dospět, a mohla doufat, že nestráví zbytek mládí v nudě a v otroctví, nad nímž si zoufala.

Když se paní Princezna rozhodla jít promluvit s králem, ocitla se slečna de Conti ve velkých rozpacích, jak se z věci vyvléknout vůči své matce a vůči vévodkyni z Berry. Mezi rozhodnutím a provedením uběhl jen okamžik, protože bylo třeba se obávat, že když věci mezi vévodou a vévodkyní z Orléans a paní princeznou de Conti pokročily tak daleko, promluví o nich s králem, a že jakmile by sňatek schválil, nebylo by už pomoci. Slečna de Conti tedy požádala vévodkyni z Berry o schůzku v Saint-Cloud kvůli velmi naléhavé věci, a to na den po svém vzkazu, který poslala až pozdě. Obě odjely, jedna z Versailles a druhá z Paříže, do Saint-Cloud ve stejnou dobu, kdy paní Princezna odjížděla do Versailles, aby ji u krále nemohl předejít vévoda z Orléans, kdyby se to dozvěděl.

Nevím, jak slečna de Conti v Saint-Cloud svou řeč obrátila; ale musela přinejmenším přiznat, že nezachovala tajemství, které slíbila, a že tím byla přinejmenším příčinou rozhodnutí, k němuž paní Princezna dospěla, i rychlosti, s níž je prováděla. Víc nebylo třeba, aby se vévodkyně z Berry přesvědčila, že slečna de Conti využila důvěry, kterou v ni měla, jen ke svému vlastnímu prospěchu, když porušila její tajemství a popohnala paní Princeznu ke kroku, jehož ráznost a rychlost se k ní tak málo hodily a jehož veškerý užitek připadal slečně de Conti. Netajila jí, co si o tom myslí, a jednala

s ní se vší potupou a povýšeností, které si podle ní zasloužila. Slzy hněvu a vzteku prodloužily návštěvu víc než rozhovor. Vévodkyně z Berry jí to už nikdy neodpustila a až do smrti si zakládala na tom, aby jí při každé veřejné příležitosti — neboť soukromé už mezi nimi nebyly — dala pocítit celou tíhu své nenávisti, svého pohrdání a svého postavení. To, co se právě dozvěděla, vyřídila vévodovi a vévodkyni z Orléans. Všichni tři hned pochopili, že se na jejich sňatek už nedá spoléhat, a byli ve velkých starostech kvůli mlčení, které o něm před králem zachovali.

Paní Princezna dala hned po příjezdu do Versailles králi vzkázat, že ho prosí, aby jí určil chvíli, kdy by měla tu čest podat mu v soukromí zprávu o něčem, co velmi spěchá a co je pro její rodinu velmi důležité. Král ji nenechal čekat a povolal ji do svého kabinetu. Slyšení bylo dlouhé; nic o něm neřeknu; ale i když se podrobnosti nevěděly, brzy se vědělo, že se král velmi urazil, když se dozvěděl o sňatku dohodnutém v jeho rodině, aniž mu o něm kterákoli ze stran řekla slovo, že uznal, že paní Princezna má právo být ze své strany dotčena tajností, kterou před ní její dcera zachovávala, a že dvojí sňatek byl na místě rozhodnut. Král tím horoucněji toužil vrátit do této rodiny mír, že rozhořčení v ní dosáhlo nejvyššího stupně, protože moudře předvídal, že pan du Maine v ní bude vždy slabší stranou a že tento mír je pro něho důležitější, než by mohl být majetek, který by získal rozsudky.

V tomto pevném rozhodnutí ještě téhož večera vévodovi a vévodkyni z Orléans i vévodkyni z Berry důkladně vyčinil a zakázal jim dál myslet na sňatek, na který se odvážili nejen pomyslet, ale který značně pokročili, aniž mu o něm řekli a zjistili, zda by s ním souhlasil. Téhož večera promluvil k paní Vévodkyni jako otec, ale jako pán, který chce být poslechnut bez odmluvy, o sňatku jejího syna se slečnou de Conti a její nejstarší dcery s panem princem de Conti; paní Vévodkyně z toho byla tím víc ohromena, že o druhém sňatku, tak blízkém uzavření, vůbec nevěděla, stejně jako o tom, co přijela paní Princezna do Versailles dělat. Paní princezna de Conti byla povolána z Paříže. Král ji přijal ve svém kabinetu a narazil u ní na nejpevnější odpor. Řekla králi, že nejdřív musejí být rozsouzeny spory, než bude moci o čemkoli slyšet; že jí navíc pro její dceru učinili jiné, velmi vhodné návrhy, na něž přistoupila; a konečně, že slečna z Bourbonu nemá žádné jmění. Král s ní diskutoval, zkoušel všechny možné tóny; potom, když viděl, že nepostupuje dál, promluvil jako král a pán a prohlásil paní princezně de Conti, že dvojí sňatek chce, že ho chce hned teď a že je oba uzavře i proti její vůli, nepodvolí-li se jeho vůli, rozumu a všem ohledům, které k ní byl ochoten mít. Vyšla z králova kabinetu v zuřivosti a odjela rovnou do Paříže, kde se opevnila za samé obtíže a kde slečna de Conti až do svatby trávila krutý čas.

Pan princ de Conti se v celé této záležitosti ničím neprovinil. Byl vychován v nenávisti ke Condéům; mrzelo ho, že sešlo z jeho sňatku s dcerou vévody z Orléans, a mrzelo ho také, že si má vzít dceru paní Vévodkyně, kterou toto zaopatření neutěšilo za to, že jí — jak jsme viděli — po tolika snahách, pletichách a kabalách unikl vévoda z Berry; matka ani dcera nicméně nebyly necitelné k zlosti vévody a vévod-

kyně z Orléans a vévodkyně z Berry, že jim byla povýšeně, a to ve prospěch matky a dcery, vyrvána partie, kterou pokládali za jistou.

Paní Princezna, nadšená tak rychlým a úplným úspěchem, zůstala pro každý případ ve Versailles a několikrát se s králem sešla mezi čtyřma očima, aby zlomila obtíže, jimiž se její dcera ježila, a aby uzavření urychlila. Král k ní několikrát poslal Pontchartraina, který z jeho rozkazu nakonec sáhl k hrozbám. Ty měly účinek; poslalo se do Říma pro dispense a mezitím se začalo pracovat na svatebních smlouvách. Vyjednávání bylo velmi krátké. Král chtěl, aby tyto sňatky byly uzavřeny a dovršeny dřív, než pan Vévoda a pan princ de Conti odjedou k armádě v Německu. Stálo to krále pět set tisíc livrů, neboť dává vždy sto padesát tisíc livrů každému princi krve, který se žení, a sto tisíc livrů každé princezně krve, která se vdává.

Konečně se obojí zásnuby konaly v sobotu 8. července k večeru v králově kabinetu; vykonal je kardinál z Rohanu,[3] který se kvůli tomu vrátil ze Štrasburku, kam teprve přijel. Paní Vévodkyně a paní princezna de Conti daly pozvat jen příbuzné, ale do dosti vzdáleného stupně. Přesto se tam nahrnulo velké množství všech, kdo pozváni nebyli. Slečna z Charolais a slečna z La Roche-sur-Yon nesly vlečky plášťů obou snoubenek. Nazítří, v neděli 9., sloužil kardinál z Rohanu v poledne mši v kapli za přítomnosti krále a celého dvora a oddal tam oba prince a obě princezny, kteří stáli všichni čtyři pod týmž svatebním závojem. Nebyl žádný oběd ani zábavy. Večer povečeřela s králem u něho celá královská rodina, všichni princové a princezny krve, pan a paní du Maine s oběma svými syny a pan hrabě z Toulouse. Když vstal od stolu, přešel s nimi všemi do svého kabinetu, a čtvrt hodiny nato sestoupil do apartmá zesnulého pana Prince, které si paní Princezna ponechala celé a které bylo dvojité. Oba novomanželské páry se tam uložily; král podal košili oběma ženichům a vévodkyně z Berry oběma nevěstám. Neobešlo se to bez toho, aby jednu z nich nezahrnula svým nejostřejším pohrdáním. Nazítří, v pondělí, se král po obědě vrátil do téhož apartmá podívat se na obě novomanželky, každou na jejím loži, kam se po zbytek dne hrnul celý dvůr. Hned ten večer vstoupil pan princ de Conti po večeři do králova kabinetu a zůstal tam až do králova ukládání ke spánku jakožto manžel jeho vnučky — výsada vázaná výhradně na toto postavení. Pan Vévoda byl skoro o čtyři roky mladší než jeho nová choť a pan princ de Conti o dva roky mladší než jeho. Z celé této záležitosti zůstala paní princezna de Conti rozhořčena na svou dceru, rozzuřena na paní Princeznu, rozhořčenější než kdy dřív na paní Vévodkyni, čím dál odhodlanější vést spory dál a nechtít za nic na světě slyšet o žádném smíru, a v úzkém a veřejném přátelství s vévodou a vévodkyní z Orléans a s vévodkyní z Berry. Také jeden méně důležitý sňatek způsobil mnoho zmatku a pozdvižení. Byl to sňatek nejstarší dcery pana z Monaka s nejstarším synem hraběte z Roucy. Pan

3. **Vysvětlivka:** Armand Gaston Maxmilián z Rohanu (1674–1749), biskup štrasburský, kardinál od roku 1712.

z Monaka se kdysi, jak jsme viděli na svém místě, oženil s dcerou pana Velkého,[4] aby získal postavení cizího knížete. Získal je; ale hned od okamžiku sňatku se jeho otec a pan Velký velmi rozkmotřili, jak jsme rovněž viděli tamtéž, a brzy nato spolu muž a žena žili velmi špatně. Nakonec byla poprvé odvezena do Monaka, odkud se — jak jsme také viděli — vysvobodila nejohavnější pomluvou proti svému tchánovi. Když tento o několik let později zemřel jako velvyslanec v Římě, jeho syn, který přijal jméno princ z Monaka, ji tam znovu odvezl a držel ji tam u sebe po mnoho let. Manželství tím svornějším nebylo; život v Monaku s mužem, kterého nikdy nemilovala, se velmi lišil od živosti života a zábav dvora a od otevřeného a nádherného domu pana Velkého. Občas dokonce zůstávala sama, když pan z Monaka podnikal krátké cesty do Paříže a ke dvoru.

Měl jen dcery; už nedoufal, že bude mít další děti, a jeho jediný bratr byl kněz. Jeho větev jimi končila a vévodství-pairie Valentinois s nimi zanikalo. Hledal tedy pro svou nejstarší dceru sňatek, který by se líbil králi, od něhož zamýšlel dosáhnout pokračování své hodnosti pro dceru; a král se tomu nebránil. Slíbil mu nové zřízení vévodství s pořadím starobylosti od tohoto nového data pro toho, kdo si vezme jeho nejstarší dceru, a svolení postoupit mu své vévodství hned od okamžiku sňatku, aby jeho dcera, která od té doby, co měl hodnost knížete, měla právo sedět, nemusela stát. Jakmile to bylo takto navlečeno, pan z Monaka namítl, že ačkoli nemůže doufat v další děti a ačkoli mu jeho věk a ještě mnohem víc jeho zdraví nedovolují počítat s tím, že manželku přežije, tento případ by přece jen mohl nastat; že by se mu pak mimořádná milost, kterou mu král uděluje, stala velmi hořkou, protože by mu brala možnost zachovat svou hodnost v potomstvu tím, že by se znovu oženil a měl syna — a takový případ by byl podle právních pravidel v podstatě nepříjemný i pro jeho zetě. Král, který mu už v jeho domácích opatřeních začal vycházet vstříc, ráčil přidat ještě milost mnohem neobvyklejší. Slíbil mu, že do nového zřízení, jež se učiní ve prospěch zetě, kterého si vybere, vloží klauzuli, že kdyby paní z Monaka zemřela, pan z Monaka se znovu oženil a měl z toho manželství syna narozeného po sňatku své dcery, nastoupí tento syn po něm v hodnosti a ve starobylosti jeho vévodství-pairie Valentinois, a to i pro své potomstvo; v tom případě by jeho zeť zůstal po celý život vévodou a pairem, ale jeho hodnost by v jeho osobě zanikla a nepřešla by na syny z jeho manželství s dcerou pana z Monaka. Pan z Monaka, zahrnutý víc, než se odvážil doufat, začal pro dceru hledat partii, která by byla milá králi a hodila se i jemu samému, a spěchal s tím tím víc, že tyto velké a neobvyklé milosti nemohly být provedeny, ba ani vyhotoveny, jinak než skutečným uzavřením sňatku jeho dcery, a že mu záleželo na tom, aby je dovršil ten, kdo mu je uděloval.

---

4. **Vysvětlivka:** Marie Lotrinská (1674–1724), dcera pana Velkého, od roku 1688 manželka Antonína Grimaldiho, nyní pana z Monaka. Při prvním pobytu v Monaku obvinila svého tchána Ludvíka I. z Monaka, že se ji pokusil znásilnit (viz výše).

Svět se o tom brzy dozvěděl a začalo se o závod usilovat, kdo se tímto sňatkem stane vévodou a pairem. Hrabě z Roucy na to pro svého syna pomyslel mezi prvními. Kancléř, jemuž byla památka jeho snachy[5] stále nekonečně drahá, mu v tom pomáhal ze všech sil, stejně tak páni z La Rochefoucauld a z La Rocheguyon; hrabě uvedl do pohybu všechny své přátele a získal pana z Monaka. Král se do toho nechtěl míchat, ale dal najevo, že sňatek schvaluje a že je mu velmi milý. Aby se mohlo přistoupit ke smlouvě, bylo nutno obrátit se na paní z Monaka, protože musela ve smlouvě vystupovat a protože se bez ní při uspořádání záležitostí pana z Monaka nedalo obejít. Zuřivá, jak na něj byla, stačilo, že on ten sňatek chtěl, aby ona odmítla dát souhlas. Potřeba, kterou jí měli, obrátila proti ní všechna děla a učinila pana z Monaka povolným. Bála se, že ji k tomu donutí autorita pana Velkého. Zdálo se tedy, že změkla a že věc zkoumá, zatímco pracovala na tom, aby si pana Velkého získala. Zkoumání jí k tomu poskytlo prostředky. Děti se nežení, aniž se vyloží papíry na stůl. Hrabě z Roucy byl celý život děravá kapsa, hraběnka z Roucy byla zavalena dluhy a spory svého rodu. Ukázala se tedy velká panství, velké dluhy, žádný pořádek, velké nesnáze a lidé, kteří vždycky žili z vynalézavosti, z úvěru a z toho, čemu se říká dělat obchody. Na druhé straně měl pan z Monaka panství velmi rozsáhlá. Valentinois je nesmírné, to bylo jeho vévodství. Ani tento kus, ani Monako nemohly připadnout nikomu než nejstarší dceři; dluhů bylo mnoho, čtyři dcery bylo třeba zaopatřit a abbé z Monaka měl dostat svůj podíl, který ještě nedostal. Paní z Monaka dala tohle všechno doložit své rodině, zajistila si její podporu a potom prohlásila, že nikdy nesvolí ke sňatku, který je vzhledem ke stavu a povaze majetku a záležitostí obou stran nemožný, nemá-li to být pošetilost. Argument byl pádný a nepřipouštěl mnoho námitek. Pan Velký se se svou obvyklou povýšeností a hrubostí rozkřikoval u dvora; jeho děti a maršál z Villeroy ho podpořili; povyk byl veliký. Pan z Monaka dal ze vzteku dceru do kláštera v Aix se zákazem pouštět k ní matku; ta si, jista svou rodinou, vybrala dobu, kdy manžel odjel do Janova, aby se rozptýlil, a přijela do Paříže k panu Velkému.

Myslela, že tam bude vládnout jako za časů své matky a plavat jako kdysi v zábavách dvora. Zmýlila se. Paní domu se stala slečna z Armagnacu; ta si pamatovala, jak neustále musela snášet, že za časů paní z Armagnacu byla její sestře dávána přednost před ní. Pan Velký přijal paní z Monaka chladně a hned zkraje jí prohlásil, že žena rozkmotřená s manželem, která proto přichází k otci, nemá z domu vycházet ani na okamžik, králi se má dvořit jen z povinnosti a zřídka, nemá konat žádné návštěvy ani žádné přijímat, má se spokojit s velkou společností, která se u něho scházela, ale nemá hrát, nemá se strojit, má se oblékat velmi prostě a česat nedbale a má se soustavně vzdalovat všem výletům a všem zábavám. Tato řeč byla méně domluvou než

5. **Vysvětlivka:** První manželka Jérôma Pontchartraina, Éléonore-Christine de La Rochefoucauld-Roye († 1708), sestra hraběte z Roucy a sestřenice paní ze Saint-Simon.

velmi kategorickým rozkazem, a to od otce, před nímž se v rodině všechno třáslo. Paní z Monaka neměla ani povoz, ani služebnictvo, ani groš, aby si je opatřila. Manžel nebyl člověk, který by jí dovolil sáhnout na cokoli, a pan Velký byl stejně málo nakloněn dávat jí víc než střechu nad hlavou a stravu u svého stolu. Jedenáct let nepřetržitého pobytu v Monaku ji změnilo k nepoznání; nemohla to před sebou tajit při přijetí, jehož se jí dostalo u dvora, kde nevycházela z otcova bytu, kde viděla vládnout svou sestru a hrát nejvyšší hru na světě. Dosáhla toho, že sňatek byl s velkým hlukem zmařen, ale jinak jen vyměnila jednu nudu a trápení za jiné. Brzy uvidíme, že z toho vytěžil Matignon.[6]

Jiný sňatek proběhl s menším hlukem. Vévoda z Châtillonu, víc než zmrzačený ranou do nohy, která mu postupně ochromila nervy a učinila ho jakoby ochrnutým, postoupil vévodství svému jedinému synovi, kterého nechal nazývat vévodou z Olonne, a oženil ho s jedinou a velmi bohatou dcerou, kterou zanechal Barbezieux[7] z prvního manželství se sestrou vévody z Uzès; svatbu nádherně vystrojila paní z Louvois.

Bylo tomu nanejvýš pět let, co Pontchartrain ztratil ženu ve všech ohledech hodnou zbožňování, jedinou snad, která mohla mít tolik ctnosti, rozumu, uvážlivosti a nesrovnatelné trpělivosti, aby byla jeho ženou, a jejíž vážnost ho, jak jsme viděli na svém místě, podržela a zachránila mu úřad. Brzy ho omrzela vynucená komedie jeho žalu, a ačkoli měl dva syny, chtěl se za každou cenu znovu oženit. Jeho tvář, ohavná a nadmíru odpudivá, ale ve srovnání s celým zbytkem příjemná, ba půvabná, nezabránila svodu, jímž působil oslnivý lesk jeho úřadu. Slečna z Verderonne, která byla bohatá a pocházela z rodu L'Aubépine jako moje matka, i když byla jen vzdálenou příbuznou, byla ochotna si ho vzít.

Kancléř, který s nejvyšší nelibostí viděl, jak se chovám k jeho synovi, si vzal do hlavy zalátat věc na oko před veřejností a vymoci si, abych šel na svatbu. Při tom návrhu jsem vykřikl. Nedal se odradit. Obrátil jsem se na paní kancléřovou, která, v tom rozumnější než on, se ho pokusila přesvědčit: všechno bylo marné. Prosil, naléhal, zapřísahal, zlobil se, nasadil tón autority, kterou nade mnou měl. Nakonec jsme vyjednali kapitulaci. Prohlásil jsem mu tedy, že násilí, které na mně touto povolností páchá, je tyranie; že vůči jeho synovi nezměním ani smýšlení, ani vůli, ani úmysly; že mu je dokonce znovu potvrzuji, a že při tom nevidím, co by kdo z nás mohl získat tím, že mě budou vláčet na svatbu, kde budu kvůli vzpomínce na jeho první snachu jen zarmoucen a kde by vzhledem k tomu, co se stalo, sotva mohl jeho syn nebýt mou přítomností velmi v rozpacích a já zoufalý z té jeho. Nevím, co si kancléř představo-

---

6. **Vysvětlivka:** Jacques-François-Léonor Goyon de Matignon (1689–1751), syn hraběte z Matignonu; roku 1715 se oženil s nejstarší dcerou pana z Monaka a stal se vévodou z Valentinois.

7. **Vysvětlivka:** Louis-François-Marie Le Tellier, markýz z Barbezieux (1668–1701), syn Louvoisův a jeho nástupce v úřadu státního sekretáře pro válku.

val, ale prominul mi všechno, jen když půjdu na tu svatbu a budu se tu a tam vídat s Pontchartrainem — totiž abych už okázale nedával najevo, že jeho syna nevídám, a neotáčel se k němu zády všude, kde ho potkám. Snad mu chtěl ušetřit veřejnou potupu, v jeho úřadu velmi novou, a odvrátit tím každodenní poznámky světa a jeho úvahy o chování, s nímž kancléř zjevně souhlasil, když na důvěrnosti a pravidelnosti našeho styku nic nezměnilo, a jež tedy viny jeho syna jen zhoršovalo. Nevím, zda doufal, že až zmizí tato vnější hrubost, čas nás sblíží a otupí mou nenávist, má předsevzetí a mé plány; ať tak či onak, kancléři jsem odolat nedokázal.

Na paní ze Saint-Simon se neodvážil žádat stejnou povolnost. Památka její drahé sestřenice jí byla příliš hluboko v srdci, než aby jí dovolila přihlížet obřadu, který by jí ji připomněl tak dojemným způsobem. Nemohla ani opětovat všechny vstřícné kroky, jimiž ji nová žena zahrnovala; místo, které zaujímala, jí bylo nesnesitelné. Přiznala jí to a téměř se s ní nevídala.

Já jsem tedy šel na svatbu, jako se jde na šibenici. Konala se v Pontchartrainu za účasti velmi malého počtu osob. Oddal je biskup z Chartres jakožto místní diecézní biskup. Kancléř a paní kancléřová tam nepřestávali oplakávat svou první snachu; ani se tím netajili. Přátelé a příbuzní se příliš nepřemáhali. Všechno služebnictvo neustávalo v slzách. Ti, kdo tam byli za slečnu z Verderonne, setrvávali v zachmuřenosti, kterou nevrlost krásného ženicha nerozjasnila. Nikdy v životě se mi dva dny nezdály tak dlouhé.

Tak smutné svatby připomínají smrt a nabádají k úvahám. Tehdy také přišla zpráva o smrti jedné dcery maršála z Villeroy, provdané roku 1688 v Lisabonu za hraběte z Prada, jehož syna jsme dlouho vídali u maršála z Villeroy, který ho velmi vznešeně ubytoval, živil a ve všem vydržoval; podnikl s ním několik tažení a ještě dlouho po míru pobýval v Paříži. Jmenoval se J. de Sousa a byl třetím markýzem das Minas, šestým hrabětem z Prada, osmým pánem z Beriguelu, šlechticem komory portugalského krále, válečným radou, generálním polním mistrem v jeho vojsku a generálem jeho jízdy — samé velké tituly, které se získávají rychle a nejsou nic moc. Zaslepenost portugalského krále velikostí hodnosti lisabonského patriarchy,[8] kterou vymohl u papeže pro stolec tohoto arcibiskupství a z níž udělal kolos, přivodila hraběti z Prada vyhnanství a konfiskaci toho mála, co měl, a donutila ho, aby ze strachu, že jeho osobu stihne něco horšího, uprchl z Portugalska, protože nechtěl v lisabonských ulicích zastavit svůj kočár před kočárem patriarchy. To ho přivedlo do Paříže. Když se konečně s portugalským králem usmířil, vrátil se do Lisabonu, kde byl brzy nato v září 1622[9] při odchodu z kostela zavražděn donem

8. **Vysvětlivka:** Na žádost portugalského krále Jana V. povýšil papež Klement XI. roku 1716 lisabonské arcibiskupství na patriarchát.

9. **Ediční poznámka:** Letopočet 1622 stojí v rukopise i v edici 1856, je však zjevně chybný: João de Sousa, třetí markýz das Minas, byl zavražděn 17. září 1722, necelý rok po smrti svého otce (prosinec 1721).

Juanem de La Cueva y Mendoza. Měl jediného syna, kterého před několika měsíci ztratil svobodného, a teprve začínal užívat svého jmění. Jeho otec nebyl mrtev ani rok.

Tento otec, který se jmenoval markýz das Minas a bylo mu skoro osmdesát let, je ten, který po celou dobu velel portugalské armádě proti Filipu V., dobyl ve Španělsku mnoho míst, která si dlouho neudržel, dokonce vstoupil do Madridu, který si uchovat nedokázal, a velel křídlu armády arcivévody s osmnácti portugalskými prapory v bitvě u Almanzy, kterou vévoda z Berwicku 25. dubna 1707 úplně vyhrál a která měla tak velké následky. Das Minas sloužil jako vrchní velitel až do míru. Byl místokrálem Brazílie, po návratu předsedou Rady Indií a postupně guvernérem několika portugalských provincií. Jeho otec měl guvernérství provincie, předsednictví Rady Indií a velvyslanectví v Římě. Byl velkým štolbou a velkým hofmistrem králů Jana IV. a Alfonse VI. Byl šestou přímou mužskou generací po Rodrigovi de Sousa, levobočkovi Martima Afonsa de Sousa, syna Pedra Afonsa de Sousa, jehož otec Afonso Dinis byl levobočkem portugalského krále Alfonse III., zemřelého roku 1279. Byla velmi vzácná věc vidět ještě až do tohoto roku žít nemanželskou snachu Karla IX.; zemřela v této době stářím a bídou. Jmenovala se Fr. de Nargonne. Byla dcerou barona z Mareuil a měla bratra, který byl pážetem vévody z Angoulême, levobočka Karla IX.[10] Ten se roku 1591 oženil v Pézenas s nejstarší dcerou posledního konetábla z Montmorency a z tohoto manželství mu zůstal jen syn, který ho přežil jen o tři roky a byl posledním vévodou z Angoulême. Otec, který Montmorencyovou ovdověl roku 1636, se zamiloval do sestry svého pážete a v únoru 1644 se s ní oženil. Byla to velká žena, dokonale krásná a dobře urostlá ještě v době, kdy jsem ji viděl, a měla v sobě něco mírného, ale majestátního. Ztělesňovala důstojnost a ctnost, která u ní byla po celý život bez poskvrny a bez vrásky v každém ohledu. Pan z Angoulême ji roku 1650 zanechal jako vdovu bez dětí a velmi chabě zaopatřenou. Bylo mu skoro sedmdesát osm let. Jeho syn se o ni příliš nestaral; zemřel koncem roku 1653 v padesáti sedmi letech; jeho vdova ještě méně — byla z rodu La Guiche, dcera velmistra dělostřelectva, táž, o níž jsem mluvil na začátku těchto Pamětí, u níž byla vychována a provdána má matka a která zemřela roku 1682 ve věku osmdesáti čtyř let. Nemohla vystát tchyni, a k tomu tak podřadnou, které musela dávat přednost.

Tato tchyně byla tedy velmi chudá a velmi opuštěná v bytě v klášteře svaté Alžběty v Paříži, kde žila z královské penze dvaceti tisíc livrů a z velmi mála čehokoli jiného. Jednou či dvakrát do roka přijížděla ke dvoru, kde ji pro její ctnost a chování dobře přijímal každý a král s vyznamenáním, ale aniž se jí kdy dostalo některé z nových poct jako vévodkyni z Verneuil, pod záminkou, že bastardství jejího manžela nepocházelo od bourbonských králů. Neštěstí války, která všechno dohnala do krajnosti, zastavila

10. **Vysvětlivka:** Karel z Valois, vévoda z Angoulême (1573–1650), syn Karla IX. a Marie Touchetové; jeho druhou manželkou byla Françoise de Nargonne († 1713).

vyplácení penzí. Paní z Angoulême marně namítala, že nemá na světě jinou obživu než svou penzi; krále nijak nedojímalo nechat ji umřít hlady, a byla by tak zcela jistě zemřela, nebýt jedné staré slečny, která jí byla dlouho oddána a která měla malý statek dvanáct či patnáct mil od Paříže. Odvezla ji tam, protože už nemohla platit klášter ani stravu, a ona žila několik let u této slečny na její útraty a tam i zemřela, aniž to král, jeho levobočci či bohatí dědicové obou vévodů z Angoulême mohli nevědět a aniž se za to sebeméně styděli.

Jiná zvláštní osobnost zemřela v téže době v Paříži, v semináři Zahraničních misií. Byl to třetí syn slavného Lionna, ministra a státního sekretáře,[11] a narodil se v Římě roku 1655 během otcova velvyslanectví u italských knížat. Bylo mu teprve šestnáct, když otce ztratil. Jeho bratr, který měl po otci nástupnictví v úřadu, nedokázal sám unést jeho tíhu. Skoro okamžitě padl a rodina upadla do rozvratu navzdory spříznění s vévodou z Estrées, který ji nedokázal udržet. Zbožnost a pohroma přiměly abbého z Lionne vydat se na misie na Východě. Byl vysvěcen na biskupa *in partibus* rosalijského. Přes dvacet let pracoval s velkou horlivostí v těch vzdálených zemích a nabyl velké znalosti čínské literatury a vědy. Vrátil se do Francie se siamskými velvyslanci roku 1686 a příštího roku se s nimi vrátil zpět. Ze Siamu přešel do Číny, kde se stejně jako všichni ostatní misionáři velmi rozkmotřil s jezuity kvůli čínským obřadům.[12] Tyto záležitosti ho roku 1703 přivedly zpět do Říma, aby tam hájil věc proti jezuitům. Zůstal tam několik let. Z Říma se vrátil do Paříže do semináře Zahraničních misií, aby tam s nimi pracoval na téže záležitosti, a zemřel tam po životě velmi uzavřeném a velmi pracovitém, aniž se vzdal úmyslu vrátit se na misie, kvůli němuž si také vždy ponechával dlouhý vous.

Abbé Regnier, stálý tajemník Francouzské akademie, zemřel také, ve věku přes osmdesát let. Měl zvláštní nadání pro jazyky a poezii a napsal množství veršů francouzských, latinských, španělských a italských. Strávil téměř celý život v paláci Créqui, měl rozsáhlé známosti a byl dobře přijímán v nejlepší společnosti.

Zemřel také Souliers, rytíř cti Madame. Byl to Janson, velmi dobrý člověk, pro něhož paní z Maintenon v Marly občas odpoledne posílala, aby si s ní přišel zahrát vrchcáby. Nevím, jak k tomu došlo. Byl jediný, kdo požíval této důvěrnosti, ale nijak jí nevyužil. Mortagne, který byl prvním štolbou Madame, přešel na úřad rytíře cti a úřad prvního štolby prodal jednomu vzdálenému Simianovi; to se však stalo až po nějaké době, protože úřad rytíře cti dostal nejprve Souliersův bratr, který byl v Provenci.

---

11. **Vysvětlivka:** Hugues de Lionne (1611–1671), státní sekretář pro zahraniční věci Ludvíka XIV.; zde zesnulý je jeho syn Artus de Lionne (1655–1713), misijní biskup v Siamu a v Číně.

12. **Vysvětlivka:** Spor o čínské obřady se týkal otázky, zda smějí čínští křesťané dál uctívat Konfucia a předky; jezuité tyto obřady pokládali za občanské zvyky a tolerovali je, jiné řády a Zahraniční misie je odsuzovaly.

Král byl tak spokojen s chováním Beauvaua, biskupa v Tournai, během obléhání tohoto města i po něm, a zvláště s tím, že nechtěl zůstat jeho biskupem po jeho dobytí, že mu dal toulouské arcibiskupství, uprázdněné smrtí bratra Villacerfa a Saint-Pouange. Později přešel do Narbonne a byl se svým bratrem, markýzem z Beauvau, v jmenování rytířů řádu roku 1724.

Zábavy u paní z Maintenon byly večer stále častější; nic tam nemohlo vyplnit prázdnotu po nebohé paní Dauphine. Vévoda z Noailles, který se tam — jak jsme viděli — stal velmi cizím, se tam snažil znovu uchytit idylou o míru, k níž dal napsat slova Longepierrovi a hudbu La Landovi, řediteli hudby královské kaple.[13] Král ji dal několikrát zazpívat. Bylo to v Marly, kde pobyt trval velmi dlouho.

Vévoda ze Shrewsbury, který spěchal zpátky do Anglie, dosáhl něčeho, co se dosud neučinilo pro žádného jiného velvyslance ani jiného cizího ministra, a pokládal to za milost. Přijel do Marly sám, bez průvodu a bez uvaděče velvyslanců, jako dvořan, a poobědval u Torcyho, který mu jménem krále dal králův portrét zdobený diamanty za šedesát tisíc livrů. Krále viděl ráno po příjezdu a sám s ním v jeho kabinetu se rozloučil. Jeho žena přišla téhož dne poobědvat k paní princezně de Conti a odpoledne se šla rovněž rozloučit s králem v jeho kabinetu; oba se večer vrátili do Paříže, odkud odjeli, aniž se s kýmkoli jiným rozloučili.

13. **Vysvětlivka:** Michel-Richard de Lalande (1657–1726), dvorní skladatel Ludvíka XIV., autor velkých motet pro královskou kapli.

Kapitola dvacátá

Obléhání Landau. — Posádka a posádka Kaiserslauternu se vzdávají do zajetí. — Biron přichází v Landau o ruku a dostává jeho guvernérství. — Villars, rytíř Zlatého rouna, překračuje Rýn; obkličuje Freiburg. — Kardinál z Bouillonu se vydává z Nizozemí do Říma. — Bavorský kurfiřt se vidí s králem v Marly. — Cesta do Fontainebleau přes Petit-Bourg. — Bavorský kurfiřt tam přijíždí strávit čtrnáct dní a vrací se do Compiègne. — Sňatek prince z Robecque s dcerou hraběte ze Solre. — Větev Robecque rodu Montmorency. — Kariéra prince z Robecque ve Španělsku; jeho smrt, a jeho bratr. — Větev Solre rodu Croï. — Původ tohoto rodu. — Páni ze Solre pocházející z větve Chimay. — Biskup z Cambrai jmenován vévodou. — Přelud nejstaršího syna posledního hraběte ze Solre. — Větev Havré rodu Croï pocházející z větve Solre. — Roztržka, k níž málem došlo mezi vévodou z La Rochefoucauld a mnou, zastavená vévodou z Noailles. — Tři tisíce livrů zvýšení penze Saint-Heremovi. — Dvanáct tisíc livrů služného Bloinovi z Normandie za guvernérství Coutances. — Hrabě z La Mothe, povolaný zpět, se vidí s králem v jeho kabinetu. — Moudrá politika krále ohledně úřadů v provinciích. — Narození infanta dona Ferdinanda.

Besons vedl obléhání Landau, kam se Villars jednou nebo dvakrát přijel projít a hrát si na generála. Velel armádě, která obléhání kryla. Zákopy tam byly otevřeny v noci z 24. na 25. června. Mezitím Dillon[1] vytáhl na Kaiserslautern. Šest set mužů a třicet sedm důstojníků, kteří ho pod velením jednoho plukovníka bránili, se vzdalo do válečného zajetí. Biron, tehdy generálporučík, dnes vévoda a pair a nejstarší z maršálů Francie, tam při jednom velkém výpadu přišel o ruku a od té doby už nesloužil. Villars zatím rozesílal spoustu oddílů široko daleko a jako obvykle nezapomněl při kontribucích na sebe. Dne 19. srpna se v Landau začalo bubnovat k vyjednávání. Dohodnout se dokázali až 20. Princ Alexandr Württemberský[2], guvernér, se vzdal i s posádkou do válečného zajetí. Vyšlo z ní čtyři tisíce osm set mužů, kteří byli rozmístěni v Horním Alsasku, a princ Württemberský dostal tříměsíční dovolenou. V pevnosti zůstalo dvanáct set raněných a našlo se v ní už jen dvacet tisíc liber prachu a šedesát děl, většinou nepoužitelných. Lutteau, bratr maršálky z Besons, přinesl králi zprávu o dobytí a Valory, bratr inženýra, který řídil obléhací práce, přinesl podrobnosti a třicet devět praporců.

1. **Vysvětlivka:** Arthur Dillon (1670–1733), irský jakobitský generál ve francouzských službách, majitel irského pluku Dillon, od roku 1706 generálporučík.

2. **Vysvětlivka:** Karel Alexandr Württemberský (1684–1737), císařský generál, obránce Landau roku 1713; od roku 1733 württemberský vévoda.

Villars dostal zároveň Zlaté rouno, aniž se kdy zjistilo, jakou cestou, a aniž měl se Španělskem jakékoli válečné či jiné styky. Byl to člověk, který chtěl všechno, a ten nejnestoudnější, jakého si lze představit, pokud šlo o vychloubání a o žádosti. Překvapení nad tímto Rounem bylo všeobecné. Dne 12. září překročil Rýn, zčásti u Fort-Louis, zčásti po štrasburském mostě. Velmi snadno dobyl opevnění, která nepřítel zřídil u Freiburgu, a ihned nato tuto pevnost obklíčil.

Kardinál z Bouillonu, v celém Nizozemí krajně opovrhovaný od podivného sňatku, který uzavřel pro svou neteř, a od procesu, který v důsledku toho prohrál s vévodkyní z Arembergu, už nevěděl, kde se v těch provinciích zdržovat, když vyzkoušel a vystřídal různá místa pobytu. Ještě se zesměšnil důležitou tváří, s níž předstíral, že se zdržuje v dosahu Utrechtu, jako by se tam mohly projednávat záležitosti tak nepatrné soukromé osoby, jako byl on. Tato záminka skončila k jeho hanbě; uchýlil se k roermondskému biskupovi a odtud, když už nevěděl, co si počít, se konečně vydal do Říma přes Německo a Tyrolsko, po čtyřech nebo pěti mílích denně a s hojnými zastávkami, aby zabil čas a protáhl si cestu.

Bavorský kurfiřt přijel z Compiègne do onoho domku v Suresnes, který si vypůjčil, právě v době, kdy se král dozvěděl o dobytí Landau, což mu oznámil po d'Antinovi. Několik dní nato přijel k večeru do Marly, když předtím strávil den ve Versailles a díval se, jak hrají vodotrysky. Byl nějakou dobu s králem sám v jeho kabinetu, večeřel u d'Antina, hrál v salonu před večeří i po ní s vévodou a vévodkyní z Berry a vrátil se do Suresnes.

Ve středu 30. srpna měl král v Marly státní radu, obědval u malé tabule, pak jel rovnou přenocovat do Petit-Bourgu k d'Antinovi a nazítří do Fontainebleau. Ve svém kočáře měl vedle sebe vévodkyni z Berry, na předním sedadle paní Vévodkyni, její novou snachu a slečnu z Charolais[3], u dvířek vévodu z Berry a novou princeznu de Conti; Madame, která byla trochu indisponovaná, jela raději ve svém kočáře. Bavorský kurfiřt tam přijel v sobotu 9. září a ubytoval se v bytě jednoho správce Dianiny zahrady, který mu zařídili hned vedle d'Antinova bytu; d'Antin mu také dal upravit malou lóži, aby mohl být na komedii inkognito a přicházet i odcházet pohodlně, kdykoli by chtěl. D'Antin se ujal toho, že ho bude hostit obědy i večeřemi a že mu bude od rána a po celý den obstarávat u sebe spoustu spoluhráčů. Účastnil se několika štvanic na koních a několika královských procházek kolem kanálu, kam ho d'Antin vždy vezl ve svém kočáře. Večer u něho hrávalo mnoho dam a ve dnech, kdy se hrálo u vévodkyně z Berry, k ní vždy chodil. V úterý 26. září po králově vstávání byl čtvrt hodiny s králem sám v jeho kabinetu, rozloučil se tam s ním a odjel strávit jeden

3. **Vysvětlivka:** Paní Vévodkyně je zde vdova Louise Françoise, legitimovaná dcera Ludvíka XIV. Její novou snachou byla Marie-Anne de Bourbon-Conti, dříve slečna de Conti, sestra prince de Conti, provdaná v červenci 1713 za jejího syna, pana Vévodu Ludvíka IV. Jindřicha; „nová princezna de Conti" je naopak dcera paní Vévodkyně Louise-Élisabeth, provdaná zároveň za Ludvíka Armanda II., prince de Conti.

den v domě, který si právě koupil v Saint-Cloud, a odtud se vrátit do Compiègne. Ve Fontainebleau viděl krále v jeho kabinetu jen tentokrát.

Hraběnka ze Solre přijela s dcerou do Fontainebleau rozloučit se s králem, protože vezla dceru do Španělska, kde se měla provdat za prince z Robecque a stát se dámou paláce španělské královny. Nebude zbytečné se tu trochu zastavit.

Pan z Robecque byl z rodu Montmorency, z větve pocházející od druhého syna Louise de Montmorency, hlavy větve Fosseux, která se později stala starší větví rodu Montmorency, a Marguerite de Wastines; ten se usadil v Nizozemí. Ogier, onen mladší syn z Fossieux, který založil větev pánů z Robecque, ani jeho syn nijak nevynikli; jeho vnuk vynikl velmi málo a Louis, syn tohoto vnuka, ještě méně; sňatkem s J. de Saint-Omer však získal panství Morbecque a Robecque a několik dalších a po matce, dvorní dámě uherské královny, místodržitelky Nizozemí[4], a dceři Adriena III. Villaina a Marguerite Stavèle, paní z Isenghien, panství Esterres a několik jiných. Esterres bylo povýšeno na hrabství roku 1611. Jean, jeho syn, mnoho sloužil v Uhrách, dostal Zlaté rouno a guvernérství Aire; Filip IV. ho jmenoval princem z Robecque, což dává jen označení a žádnou hodnost ani výsadu, a markýzem z Morbecque. Byl ženat s Madeleine de Lens a zemřel roku 1631. Eugène, jeho syn, princ z Robecque, byl zetěm vévody z Aarschotu z rodu Ligne-Aremberg a tchánem hraběte z Brouay ze Spinolů. Tento princ z Robecque měl Zlaté rouno a velel v Saint-Omer, když král toto město roku 1677 dobyl. Zemřel roku 1683. Jeho syn Philippe-Marie, princ z Robecque, přešel roku 1678 do francouzských služeb a zemřel na nemoc v Briançonu roku 1691 jako majitel pluku. Byl ženat s dcerou hraběte ze Solre, rytíře Zlatého rouna, otce rytíře Řádu Svatého Ducha, a Isabelle Claire Villain, sestry prince z Isenghien, zetě maršála z Humières a otce maršála z Isenghien. Druhá sestra prince z Isenghien, zetě maršála z Humières, se ve Španělsku provdala za vévodu z Montellana. Tu si princezna des Ursins při své první nemilosti vybrala, aby se na jejím místě stala *camarera mayor* královny; po svém návratu místo znovu převzala a od té doby ji vždy měla ráda a chránila. Vévodkyně byla později *camarera mayor* asturské princezny, dcery vévody z Orléans, která zemřela v Paříži jako španělská královna a vdova[5].

Tento princ z Robecque, zemřelý v Briançonu, zanechal jednu dceru jeptišku a dva syny. Starší, kvůli němuž je tento rodokmen vykládán, nesl jako jeho předkové jméno prince z Robecque, bez hodnosti a bez jakéhokoli vyznamenání kdekoli; mladší jméno hraběte z Esterres. Oba sloužili ve Francii: starší byl polním maršálem. Koncem roku 1709 odešel se svolením krále do Španělska, aby se tam usadil. Vévod-

4. **Vysvětlivka:** Marie Habsburská (1505–1558), sestra Karla V., vdova po uherském králi Ludvíkovi II. (padl u Moháče 1526), v letech 1531–1555 místodržitelka Nizozemí.

5. **Vysvětlivka:** Louise-Élisabeth Orleánská (1709–1742), dcera regenta, od roku 1722 manželka asturského prince Ludvíka, který se roku 1724 stal králem a téhož roku zemřel; ovdovělá se vrátila do Francie a zemřela v Paříži.

kyně z Montellana byla, jak jsme viděli, sestrou jeho babičky a hrabě ze Solre, rytíř Svatého Ducha a generálporučík ve francouzských službách, byl bratrem jeho matky. Tento hrabě ze Solre byl ženat s jednou Bournonvillovou, sestřenicí maršálky z Noailles, neboť byly dcerami dvou bratrů, a s maršálkou velmi spjatou. Vliv maršálky z Noailles a vévodkyně z Montellana u paní des Ursins, která za dávných časů, jež strávila v Paříži, také dobře znala a měla ráda hraběnku ze Solre, způsobil štěstí prince z Robecque ve Španělsku. Hned po příjezdu byl jmenován generálporučíkem, měl velmi blízko ke španělskému králi, brzy nato se stal šlechticem komory a v dubnu tohoto roku španělským grandem první třídy, aby se mohl oženit se slečnou ze Solre, svou sestřenicí, neboť sňatek byl už tehdy ujednán; roku 1716 ho uvidíme plukovníkem pluku valonské gardy. Dostal také Zlaté rouno, ale zemřel bezdětný měsíc poté, co dostal valonskou gardu.

Jeho bratr, hrabě z Esterres, dostal pluk Normandie a stal se s velkou ctí generálporučíkem ve Francii. Vévoda z Noailles ho roku 1711 poslal se zprávou o dobytí Girony, kde se vyznamenal, ke španělskému králi do Zaragozy a ten mu dal Zlaté rouno. Později zdědil statky i grandezu po svém bratrovi, ale Francii neopustil. Ještě není čas říci o něm víc. Přejděme nyní k hraběti ze Solre, který je z jedné větve rodu Croï. Brzy uvidíme, proč se zastavuji u několika poznámek.

Většina velkých rodů má své přeludy a tyto přeludy jim dělají víc škody než užitku. Tento rod dohnal pošetilost až k rodokmenu, který ho vede od Adama až k uherskému králi Ondřeji II.; a tento rodokmen, krásně vypsaný a vyzdobený iluminacemi, je vystaven na zámku v Havré. Erb Uher a jejich erb jsou tytéž; jen z toho pochází jejich nárok, že pocházejí od uherských králů, aniž pro to mohou ukázat jiné doklady. Maršál z Besons nosil erb Švédska. Bazinové[6] jsou ještě příliš noví, než aby se z toho dalo cokoli vyvozovat. Jestliže se povznesou, budou mít za několik století stejný důvod odvozovat se od prvních švédských králů jako rod Croï od králů uherských. Vévodové ze Sully a z Montausier nosili týž erb; Béthunové ani Sainte-Maurové si nikdy nevymysleli, že pocházejí z téhož kmene. Páni z Hennin, hrabata z Bossu a později princové z Chimay, a páni z Noailles nosí také týž erb, aniž by si vymysleli, že jsou příbuzní: jedni jsou z Nizozemí, druzí z Limousinu; a všechny tyto shodné erby nosí všichni v plné podobě a bez jakéhokoli sloučení. Takové příklady nejsou vzácné a nejsou zdaleka průkazné. Od krajnosti Adama a uherských králů se přešlo ke krajnosti opačné, totiž chtít klást počátek povznesení rodu Croï k proslulému pánovi z Chièvres[7], vychovateli Karla V., což je další nesmysl, neboť jeho děd

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis má Bazin, a ne Besons, jak se tisklo v předchozích vydáních. Bazin neboli Basin bylo rodové jméno Besonsů.

7. **Vysvětlivka:** Guillaume de Croï, pán z Chièvres (1458–1521), vychovatel a první rádce mladého Karla V.

z otcovy strany byl roku 1462 velmistrem Francie, roku 1475 rytířem Zlatého rouna[8] a zetěm Antoina Lotrinského, hraběte z Vaudemontu; a jeho děd z matčiny strany byl Louis de Luxembourg, hrabě ze Saint-Paul, z Brienne a z Ligny, konetábl Francie. To stačí, aby se ukázala směšnost této pomluvy. Podívejme se teď, jaká je o tomto rodu pravda.

Panství Croüy neboli Croï dalo tomuto rodu původ, bytí i jméno. Toto panství, které se uvádí a píše oběma způsoby, z nichž převládl druhý, leží pod Pecquigny, nedaleko řeky Sommy, a opatství Le Gard je postaveno v croïských bažinách. Eustache, pán z Pecquigny neboli Picquigny, neboť i toto jméno se píše oběma způsoby, držel panství Croï roku 1066, jak dokazuje založení kapituly v Pecquigny. Byl také vidamem z Amiens. Jeho vnuk Gérard, pán z Pecquigny a vidam z Amiens, ještě držel panství Croï i celé jeho okolí. Dokazuje to jeho založení opatství Le Gard. Postavil je na croïských pozemcích; daroval mu polovinu této vsi a okolních dvorců, a to roku 1115. Konečně Gilles, pán z Croï, který je prvním známým příslušníkem tohoto rodu, je jmenován jako leník vidama z Amiens Enguerranda v jedné listině opatství Le Gard z roku 1215. To dává šlechtice, prvního známého ze svého rodu, v docela obvyklé starobylosti, který má velmi skromné léno, po němž nese jméno, jež se stává jménem jeho potomstva, a které je přímo podřízeno pánovi, jehož velké panství činí toto léno velmi malým, stejně jako šlechtice, jehož je celým majetkem, aniž se ví, jak k němu přišel. Pravda však je, že potomstvo tohoto šlechtice se brzy proslavilo a mělo to štěstí, že se obřími kroky povzneslo ve všech ohledech. Všechno je tu malé a temné až po Jacquese I., pána z Croï, který žil bez jakéhokoli významu roku 1287 a oženil se s Marguerite d'Araisnes; jeho syn, kterého ovšem také nevidíme nijak vynikat a který byl Jacques II., pán z Croï a z Araisnes, se roku 1313 oženil s Marií z Pecquigny, dcerou vidama z Amiens. Tento sňatek byl prvním velkým krokem. Guillaume I., pán z Croï a z Araisnes, se roku 1354 oženil s Isabeau, dcerou a dědičkou Andrého, pána z Renti, a Marie de Brimeu. To bylo další povznesení, spojené s velkým jměním, a bylo ceněno tak, že celý rod Croï, který z něho vzešel, vždy a stále, ve všech svých větvích až do dneška, čtvrtil svůj erb ve druhém a třetím poli erbem Renti. Jean I., pán z Croï, z Renti atd., syn z tohoto manželství, se oženil s Marguerite de Craon a padl roku 1415 v bitvě u Azincourtu. To on začal velikost svého rodu. Byl komořím krále a dvou posledních burgundských vévodů a velkým číšníkem Francie. Jeho sestry byly dobře provdány. Jeden z jeho synů založil větev Chimay; a jeho nejstarší syn Antoine, o němž už byla řeč předem, byl zetěm Antoina Lotrinského, hraběte z Vaudemontu. Byl pánem z Croï, z Renti, z Beaurain, z Rosay, z Bar-sur-Aube, hrabětem z Beaumontu, z Porcanu a z Guines. Roku 1462 se stal velmistrem Francie, potom rytířem Rouna, dostal přízvisko Veliký a zemřel roku 1475. Aarschot mu při-

8. **Ediční poznámka:** Antoine de Croï Veliký byl rytířem Zlatého rouna už od založení řádu roku 1430; roku 1475 zemřel (jak uvádí Saint-Simon níže).

padl po manželce spolu s jinými panstvími. Jeho druhý syn založil větev Rœux. Jeho nejstarší syn neměl takové štěstí jako on; oženil se s dcerou konetábla ze Saint-Pol, jak už bylo řečeno, a byl otcem dvou synů, kteří nijak nevynikli, a třetího, jímž byl slavný pán z Chièvres, vychovatel Karla V. To stačí, aby se ukázalo, jaký je rod Croï, který měl štěstí být slavný ve všech ohledech a ve všech svých větvích. Je čas vrátit se k větvi Solre. Jean de Croï, druhý syn Jeana, pána z Croï, a Marguerite de Craon a bratr velmistra Francie, hrál velkou roli v Nizozemí, kde celý život zastával vysoké vojenské i mírové úřady. Byl rytířem Zlatého rouna. Karel, poslední burgundský vévoda, povýšil v jeho prospěch na hrabství panství Chimay, které koupil od posledního pána z Morœil[9]. Nesl jeho jméno, které se stalo jménem jeho větve. Oženil se s dědičkou z rodu Lalain; měl mnoho dětí; vynikly jen tři nejstarší, zato velmi. Rod pokračoval jen po nejstarším z nich. Druhý byl biskupem z Cambrai a byl prvním, kdo byl biskupem a vévodou z Cambrai, na základě listiny císaře Maxmiliána I. z roku 1510; titul to byl bez jakékoli hodnosti, ryze ozdobný, od té doby a vždy potom. Philippe de Croï, hrabě z Chimay, nejstarší z tolika dětí, hrál celý život velkou roli, stejně skvěle provdal a oženil své dcery a syny, které měl s Walpurgou z Moers, a zemřel roku 1482. Z jeho tří synů druhý neměl potomstvo; třetí založil větev Solre, k níž se vrátíme. Nejstarší, který vynikl skoro tolik jako jeho otec, uzavřel velmi skvělý sňatek; roku 1495 se oženil s Louise d'Albret, vikomtesou z Limoges, paní z Avesnes a z Landrecies, sestrou Jeana d'Albret, navarrského krále, dcerou Alaina, zvaného Veliký, pána z Albretu, hraběte z Gavre, z Dreux, z Penthièvre a z Périgordu, a Françoise de Bretagne. Zemřel roku 1527 a zanechal jen dvě dcery, z nichž starší vnesla toto velké dědictví zpět do jeho rodu sňatkem s Philippem II., pánem z Croï, prvním vévodou z Aarschotu; a druhá, která byla přesto velmi bohatá, se provdala za Charlese, hraběte z Lalain. Jejich otec byl roku 1486 jmenován císařem Maxmiliánem I. princem z Chimay, což byl čestný titul bez jakékoli hodnosti.

Antoine de Croï, mladší bratr tohoto prvního prince z Chimay, založil větev Solre. Nesl jméno pána ze Sempy, sloužil Maxmiliánovi I., dostal Zlaté rouno a guvernérství Le Quesnoy a byl zetěm Jacquese de Luxembourg, markýze z Richebourgu. Jacques, jeho syn, nijak nevynikl, ač byl rytířem Zlatého rouna. Oženil se s Yolande, nejstarší dcerou Philippa de Lannoy, rytíře Zlatého rouna, po níž získal panství Molembois a Solre, které dalo jméno jeho větvi. Jeho syn Philippe odešel do Španělska, kde byl roku 1591 jmenován hrabětem ze Solre. Byl také rytířem Zlatého rouna, kapitánem gardy španělského krále v Bruselu, velkým štolbou a státním radou arcivévodů[10] a velkým bailli v Tournai; zemřel na počátku roku 1612. Byl třikrát ženat: s

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V rukopisu stojí Morœil, a ne Mareuil, jak se tisklo v předchozích vydáních.

10. **Vysvětlivka:** Arcivévoda Albrecht Rakouský a jeho manželka infantka Isabela Klára Evženie, dcera Filipa II., společně vládnoucí ve Španělském Nizozemí od roku 1598.

Anne de Beaufort v Artois měl J. de Croï, hraběte ze Solre, svého nejstaršího syna, který větev pokračoval; s Anne de Croï, paní z Renti, syna, který byl hlavou financí Nizozemí a guvernérem Tournai a v jehož prospěch Filip IV. roku 1627 povýšil na vévodství panství Havré, jehož dědičku, rovněž z rodu Croï, měl za manželku; zemřel roku 1640 a zanechal jen dcery. S dědičkou z rodu Coucy, vdovou po jednom Maillym, kterou si první hrabě ze Solre vzal potřetí, zanechal jen jednoho syna, který založil větev vévodů z Havré.

J. de Croï, čtvrtý z této větve a druhý hrabě ze Solre, strýc z otcovy strany prvního vévody z Havré, který neměl potomstvo, a starší bratr toho, kdo založil větev vévodů z Havré, byl rytířem Zlatého rouna, kapitánem španělské gardy, členem flanderské rady, šlechticem komory španělského krále a zemřel v Madridu roku 1640. J. de Lalain, jeho manželka, mu přinesla Renti, které zdědila po matce, jež byla z rodu Croï, a po otci panství a město Condé, které se stalo jednou z dobrých královských pevností, ale jehož panství zůstalo hrabatům ze Solre. Jeho syn, třetí hrabě ze Solre, byl rytířem Zlatého rouna jako jeho otec, děd, praděd a prapraděd, zakladatel této větve, a nijak nebo jen málo vynikl a zůstával v Nizozemí. To je ten, o němž byla řeč předem a který se oženil s Villainovou z Isenghien; měl s ní hraběte ze Solre, který se oženil s Bournonvillovou, vstoupil do francouzských služeb a roku 1688 se stal rytířem Svatého Ducha, padesátým devátým v tom jmenování, to jest po dvaceti sedmi šlechticích a s jedenácti dalšími po sobě. Zemřel v Paříži roku 1718 jako generálporučík a guvernér Roye, Péronne a Montdidier, v sedmdesáti sedmi letech. To je ten, jehož manželka přijela s jejich dcerou do Fontainebleau rozloučit se, protože ji vezla do Španělska provdat za prince z Robecque, jak jsme viděli na začátku a kvůli čemuž byla tato odbočka učiněna. Slečna ze Solre byla sestřenicí prince z Robecque, jehož matka byla sestrou hraběte ze Solre. Kromě této dcery měl dva syny: starší nesl jméno hraběte z Croï, mladší hraběte z Beaufortu; ten převzal pluk po svém bratrovi, rytíři ze Solre, padlém v bitvě u Malplaquet, a když ho po dlouhé době omrzelo, že ve francouzských službách dost nepostupuje, odešel do Španělska. A teď proč tato odbočka.

Hrabě z Croï, nejstarší syn hraběte ze Solre, rytíře Svatého Ducha, byl velmi zvláštní člověk. Chtěl využít prostoty a nevelkého ducha svého otce, aby se stal pánem v rodině. Jeho matka, žena duchaplná a ráda intrikující, se s tímto plánem nesmířila; dlouho spolu zápasili, až syn dokázal otce natolik získat a ovládnout, že ho s matkou rozeštval. Domácí výstupy prosákly ven, příbuzní a přátelé se do toho vložili a neuspěli. Hraběnka ze Solre, krajně zle nakládaná, se chtěla odloučit; vtom se naskytla příležitost sňatku její dcery. Ta už nebyla mladá, vždycky byla ošklivá a ztratila naději, že se provdá. Matka ji vždy vášnivě milovala, a ona matku stejně. Hraběnka se chopila tak přirozené příležitosti k odloučení bez skandálu a odvezla dceru do Španělska s předsevzetím, které dodržela, že tam bude žít s ní a nikdy se nevrátí. Po jejím odjezdu zůstal syn absolutním pánem. Roku 1718, měsíc

před otcovou smrtí, se stal generálporučíkem, po ní se dal nazývat princem z Croï; a oženil se s dcerou hraběte z Milandonu, z okolí Lutychu směrem k Německu, kterou nakazil svým novým přeludem.

Princem je člověk jen tím, že pochází z rodu, který skutečně vládne. Právě jsme viděli, že původ rodu Croï má k takovému původu velmi daleko. Nikdo z tohoto rodu si nečinil nárok jím být; a byla-li v něm jedna nebo dvě říšská knížata, nebylo to původem, nýbrž povýšením od císařů; a nebylo to ani ve větvi Solre; a tato knížata z císařovy milosti nemají žádnou hodnost ve Francii ani nikde jinde než u císaře, i tam velmi skromnou, a v Německu. Hraběnku ze Solre a její dceru jsem neustále vídal stát při večeři, při toaletě a na všech místech, kde vévodkyně a princezny sedí. Hraběte ze Solre nenapadlo dělat sebemenší potíže, když přijímal řád mezi šlechtici a hluboko pod jejich středem, a celý život se mezi nimi účastnil všech obřadů Řádu Svatého Ducha. Nic z toho nemohlo převážit choutky tohoto prvního prince jeho rodu. Uchýlil se na své statky; jeho žena se svými novými nároky z nich nevycházela. Bavili se tam šetřením a soudními spory a hraním si na prince ve svém domě, aniž tam kohokoli vídali; a tento zakladatel knížecí hodnosti zemřel doma v Condé koncem roku 1723, ve čtyřiceti sedmi letech, ve velmi zlých vztazích se svým bratrem, který chtěl jeho majetek, a vůbec ne být princem. Žena zůstala s dítětem skoro ještě v kojeneckém věku jako vdova doma, dala tomu dítěti říkat princ z Croï a konečně s ním přijela do Paříže, když byl ve věku, kdy ho bylo třeba zaopatřit. Nepochybovala o tom, že bude sedět; pravda je ovšem také, že se nepochybovalo o tom, že jí to nepřísluší. Metala blesky, intrikovala, ke dvoru nechodila, ale nadělala tolik hluku, že kardinál Fleury dal jejímu synovi rovnou pluk. Později ho oženila s dcerou vévody z Harcourtu a jejich taburetka teprve přijde; ale přijde dříve či později v zemi zmatku, kde, ať je to jak chce, stačí si činit nárok, být drzý, nestoudný a nepouštět se. Když už jsem toho tolik řekl o rodu Croï, podívejme se na větev Havré, která se právě definitivně usadila ve Francii.

Philippe-François de Croï, který založil větev vévodů z Havré, byl jediným synem z třetího manželství prvního hraběte ze Solre s vdovou po Louisovi de Mailly, pánovi z Rumesnil, nejstarší dcerou a dědičkou Jacquese II. de Coucy, pána z Vervins. Oženil se s Marií-Claire de Croï, jedinou dědičkou větve markýzů z Havré, která byla vdovou po jeho bratrovi, jehož Filip IV., jak bylo řečeno, učinil roku 1627 vévodou z Havré a který zanechal jen tři provdané dcery a jediného syna, jenž se stal karmelitánem a zemřel jako jmenovaný biskup gentský. Philippe-François de Croï se tedy tímto sňatkem stal vévodou z Havré a hlavou větve vévodů z Havré. Byl jmenován španělským grandem, rytířem Zlatého rouna, guvernérem Lucemburského vévodství a hrabství Chiny a hlavou financí Nizozemí. Zemřel v Bruselu roku 1650. Zanechal jen jednoho syna, který měl Rouno, byl jmenován říšským knížetem a říšským maršálem, nevím jakou cestou, a zemřel v Bruselu roku 1694. Ten se roku 1668 oženil s dcerou a dědičkou Alexise d'Halluyn, pána z Wailly u Amiensu a mnoha

dalších panství. Dožila se vysokého věku a zůstala sama a poslední z rodu Halluyn. Vídal jsem ji několikrát v Paříži, když přicházela navštívit mou matku. Ke dvoru nechodila, protože neměla žádnou hodnost; říšská knížata nemají ve Francii žádnou a španělští grandové ji tehdy ještě neměli. Měla jen dva syny, kteří přežili, a dcery. Starší ze synů postoupil ve službách Filipa V.; byl generálporučíkem a plukovníkem pluku valonské gardy, v jehož čele padl jako hrdina v bitvě u Zaragozy, kterou nepřítel vyhrál v září 1710[11]; nebyl ženat. Jeho bratr po něm převzal titul vévody z Havré, grandezu i pluk valonské gardy. Princezna des Ursins mu dala za manželku dceru své sestry, vévodkyně Lanti, kterou si povolala do Španělska a učinila dámou paláce. Nějaký čas po nemilosti paní des Ursins chtěli ve valonské gardě provést několik závažných změn, pro tento pluk velmi nepříjemných; vévoda z Havré se jim vzpíral s takovou umíněností, že mu pluk byl odňat a dán princi z Robecque, jak jsme viděli výše. Protože ho v tom pluku zbožňovali, markýz z Lavère, bratr prince z Chimay, který byl jeho podplukovníkem a generálporučíkem ve španělském vojsku, odešel i s celým velením a se vším, co bylo v pluku jinak nejlepšího. Vévoda z Havré se vrátil do Francie se svou ženou, která přišla o místo dámy paláce. Uchýlili se na své statky v Pikardii, kde vévoda z Havré zemřel, aniž se ukázal u dvora nebo ve společnosti. Jeho vdova se usilovně věnovala tomu, aby dala do pořádku záležitosti této rodiny, které byly velmi rozvrácené. Je sestrou prince Lanti, z něhož paní des Ursins udělala španělského granda sňatkem v Madridu, a kardinála Lanti, který byl právě velmi mladý povýšen a žije v Římě. Oba své syny oženila: staršího s dcerou maršála z Montmorency, druhého ve Španělsku s jedinou dcerou svého bratra, která z něho činí španělského granda a kde se usadil. Vévoda z Havré má pluk, užívá zde své hodnosti španělského granda a nikdy neměl, stejně jako jeho otec ani matka, přeludy o knížecí hodnosti svého bratrance, takzvaného prince z Croï.

Krátce poté, co byl král ve Fontainebleau, jsem se dozvěděl, že potají koluje spis pana z La Rochefoucauld o jeho nároku na starší pořadí proti mně, v němž se advokát pro nedostatek lepších důvodů dal strhnout k několika nehoráznostem; a ujistil jsem se o tom z opisu, který se mi dostal do rukou. Ihned jsem na něj napsal odpověď, v níž jsem nešetřil nic z toho, co jsem dosud s takovou námahou zakrýval, a v níž jsem ostatně nešetřil ani toho, kdo mě napadl. Vévoda z Noailles, s nímž jsem se tehdy stýkal velmi důvěrně, mě s tímto spisem v rukou zastihl. Zděsil se jeho obsahu. Zapřísahal mě, abych ho nerozšiřoval a počkal, až promluví s vévodou z La Rocheguyon. Rychle se vrátil s ujištěním, že pan z La Rocheguyon se od spisu, na nějž jsem si měl důvod stěžovat, distancuje, že stáhne všechno, co se z něho objevilo, a potlačí ho tak, že ho už nikdo nikdy neuvidí, pokud budu i já ochoten potlačit svou odpověď. Řekl jsem vévodovi z Noailles, že v této záležitosti nevyhledávám spor, jak se až

11. **Ediční poznámka:** Bitva u Zaragozy, v níž Filip V. podlehl spojencům, se svedla 20. srpna 1710, ne v září.

příliš ukázalo z celého mého jednání; ale že se také nesmí myslet, že je to z nedostatku prostředků, hrdosti a odvahy; že se objeví několik opisů mé odpovědi, tak jako se objevily opisy spisu, na nějž odpovídala; a že zmizí-li spis, jak mi dával slovo, nebudu svou odpověď dále rozšiřovat a přijmu za dobré všechny zdvořilosti a ujištění, jež mi měl vyřídit; jinak že se v úskocích nevyznám a že ústně i písemně nebudu nic šetřit a budu se snažit postupem i věcně dát tvrdě litovat tomu, kdo mě napadl, když jsem to nejméně čekal. Skutečně jsem promluvil a rozdal několik výtisků své odpovědi. Spis, od něhož se distancovali, hned nato zmizel v Paříži i u dvora, kde ho skoro nikdo neviděl. Vévoda z Noailles, po něm vévoda z Villeroy a pak vévoda z La Rocheguyon mě zahrnuli zdvořilostmi a ujištěními, já je odpověďmi trochu chladnými, a o spisech už nebylo řeči. Přesto to nadělalo hluk, o kterém král nechtěl vědět a ani ho tehdy nenapadlo rozhodnout tuto otázku přednosti, rozhodnutou ediktem z roku 1611[12], kterou si však na křik pana z La Rochefoucauld musel znovu dát přednést a rozhodnout ji, jako by rozhodnuta nebyla.

Král dal Saint-Heremovi, guvernérovi a kapitánovi Fontainebleau, zvýšení penze o tři tisíce livrů k penzi stejné výše, kterou už měl, aby měl šest tisíc livrů penze, jako měl jeho otec. Zároveň zatížil provincii Normandii dvanácti tisíci livry služného za guvernérství Coutances ve prospěch Bloina, jednoho ze svých prvních komorníků, jemuž dal normandský hřebčín, který míval Monseigneur. Pravda je, že pro sluhu, který měl jiné penze a k nim výnosnou intendanturu Versailles a Marly, to bylo věru málo – dvojnásobek toho, co dostal šlechtic, jehož záležitosti byly ve velmi špatném stavu.

Hrabě z La Mothe[13] zůstával ve vyhnanství od té doby, co vzdal Gent. Tolik se za něho u krále přimlouvali, že dostal povolení přijet ho pozdravit do Fontainebleau, a dokonce vstoupit do jeho kabinetu, kde se chtěl pustit do nějakého ospravedlňování. Král mu dosti chladně řekl, že je považuje za učiněné a že je s ním spokojen. S tím vyšel z kabinetu a jeho záležitost byla skončena. Potom se volně ukazoval u dvora i ve společnosti, ale po celý zbytek králova života bez jakéhokoli projevu přízně.

Zmíním se tu o maličkosti, abych ukázal, jak nerad se král, který byl vychován uprostřed nepokojů[14] a osvojil si v nich některé dobré zásady vlády, od nich odchyloval. Uprázdnilo se malé guvernérství Alès v Languedocu; dal je Baudoinovi, jehož si vážil a který byl podplukovníkem pluku Vendôme. Lze se domýšlet, že v tom měl prsty pan du Maine, guvernér Languedocu, a to pro důstojníka, který byl oddán panu z Vendôme. Krátce nato, nevím jak, se král dozvěděl, že Baudoin je z Langue-

---

12. **Ediční poznámka:** Předloha má 1611; míněn je zjevně edikt o vévodstvích a pairiích z května 1711.

13. **Vysvětlivka:** Hrabě z La Mothe, generálporučík, vzdal na přelomu let 1708 a 1709 Gent spojencům a upadl v královu nemilost.

14. **Vysvětlivka:** Fronda (1648–1653), řada povstání parlamentu a velmožů v době Ludvíkovy nezletilosti.

docu; ihned mu dal vzkázat, aby vrátil breve na toto malé guvernérství, se slibem, že se postará dát mu jiné; a guvernérství Alès dal d'Ivernymu, brigádnímu generálovi pěchoty, který z té země nebyl.

Španělská královna porodila naposledy, a to čtvrtého prince. Za kmotra a kmotru měl sicilského krále a královnu, své prarodiče z matčiny strany, a dostal jméno Ferdinand[15]. Smrtí všech starších princů se stal asturským princem. Oženil se s dcerou portugalského krále a sestry císařů Josefa a Karla, posledních z rodu Rakouského, s níž nemá děti. Narodil se v Madridu 23. září tohoto roku a na kortesech roku 1724 byl prohlášen nástupcem španělské monarchie a byla mu složena přísaha.

15. **Vysvětlivka:** Ferdinand VI. (1713–1759), španělský král od roku 1746; manželka Barbora Portugalská († 1758), děti neměli. Zemřel 10. srpna 1759 ve Villaviciosa de Odón po roce těžké duševní choroby, která ho postihla po smrti manželky.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Kancléři a strážci pečetí v první polovině 17. století

(K Tomu 10, kap. 3.)

Kancléřů a strážců pečetí bylo v první polovině 17. století velmi mnoho. Saint-Simon o nich mluví jen mimochodem a nepouští se do podrobností (v Tomu 10, kap. 3). Jeden spisovatel, který téměř všechny tyto úředníky znal, jak sám říká, o nich podal nejpřesnější údaje. Zde je to místo z nevydaných Pamětí Andrého d'Ormesson:[1][2]

„Philippe Hurault, hrabě z Cheverny, se stal strážcem pečetí roku 1577 a kancléřem roku 1583 po smrti kancléře z Birague a držel pečeti až do října 1588, kdy upadl v nemilost. Král Jindřich III. dal pečeti Françoisovi de Montholon, synovi strážce pečetí Montholona, staršímu advokátovi parlamentu a advokátovi Ludovica, vévody z Nevers, který (Montholon) krále ani dvůr nikdy předtím neviděl. Po smrti Jindřicha III. v srpnu 1589 byl ze svého úřadu propuštěn a pečeti byly svěřeny do opatrování Karlovi, kardinálu Bourbonskému, potom MARŠÁLOVI Z BIRONU (ARMANDU DE GONTAUT), který je držel až do července 1590, kdy je král vrátil zmíněnému hraběti a kancléři z Cheverny; ten zůstal ve svém úřadu až do své smrti, která nastala v srpnu 1599 v jeho domě v Cheverny nedaleko Blois.

„Messire Pomponne de Bellièvre, syn Clauda de Bellièvre, prvního prezidenta parlamentu v Grenoblu, byl prezidentem pařížského parlamentu, vrchním správcem financí, byl užit při různých poselstvích, na konferenci v Suresnes[3] a při mírovém jednání ve Vervins, kde byl roku 1598 uzavřen mír mezi Francií a Španělskem, k prospěchu Francie (Španělé vrátili Francouzům pět nebo šest pikardských pevností); v srpnu 1599 se po smrti pana kancléře z Cheverny stal kancléřem Francie a tento úřad vykonával s velikou bezúhonností až do své smrti. Roku 1605 vrátil pečeti, které byly svěřeny panu Nicolasovi Brûlartovi de Sillery, zemřel v září 1607 a byl pohřben ve své kapli v kostele Saint-Germain-l'Auxerrois.

---

1. **Vysvětlivka:** André Lefèvre d'Ormesson (1577–1665), státní rada, otec Oliviera d'Ormesson; zanechal rukopisné paměti, z nichž Chéruel cituje.

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis, fol. 11 a násl.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Konference v Suresnes, zahájená 29. dubna 1593 mezi Jindřichem IV. a umírněnými katolíky, měla za následek, že se tento král zřekl protestantství.

„Messire Nicolas Brûlart, pán ze Sillery, syn Pierra Brûlarta, prezidenta třetí vyšetřovací komory, byl radou parlamentu, prezidentem vyšetřovací komory, velvyslancem ve Švýcarsku, velvyslancem v Římě, prezidentem parlamentu a velmi zaměstnávaným státním radou; strážcem pečetí se stal roku 1605 a kancléřem v září 1607 (v lednu) po smrti pana z Bellièvre. Tento úřad vykonával v klidu až do května 1616, kdy byl poslán domů a pečeti byly svěřeny panu du Vair, prvnímu prezidentovi parlamentu v Provence. V dubnu 1617, po smrti maršála d'Ancre a po nemilosti královny matky (Marie Medicejské) i celé její kliky, byl Nicolas Brûlart znovu dosazen na první místo v radě, zatímco pečeti drželi páni du Vair, Mangot, du Vair, z Luynes, de Vic a Caumartin; po Caumartinově smrti mu byly pečeti v lednu 1623 vráceny. V únoru 1624 upadl podruhé v nemilost.

„Messire Guillaume du Vair, duchovní rada pařížského parlamentu, potom roku 1614 dvorní referendář v nově zřízeném úřadu, potom první prezident parlamentu v Provence, byl v květnu 1616 povolán, aby se stal strážcem pečetí. V listopadu téhož roku mu byly pečeti odňaty a svěřeny panu Claudu Mangotovi. Po smrti maršála d'Ancre v dubnu 1617 mu byly pečeti vráceny a držel je až do své smrti při obléhání Tonneins 3. srpna 1621. Jeho tělo bylo převezeno do Paříže a pohřbeno v jedné kapli u bernardinů.

„Messire Claude Mangot byl radou parlamentu a komisařem v druhé komoře soudu žádostí paláce, osmnáct let dvorním referendářem, byl jmenován prvním prezidentem v Bordeaux a z pověření vykonával úřad státního sekretáře; strážcem pečetí byl vybrán v listopadu 1616 po nemilosti pana du Vair a vrátil je 14. dubna 1617, v den, kdy byl zabit maršál d'Ancre. Zemřel roku 1624, aniž byl do svého úřadu znovu dosazen.

„Messire Charles d'Albert, vévoda z Luynes, od dubna 1621 konetábl Francie, držel pečeti po smrti pana du Vair v srpnu 1621; pečetil v přítomnosti krále a úředníků pečeti, přijímal přísahy úředníků a vykonával všechny funkce toho úřadu až do dne své smrti, která nastala 14. prosince 1621 při obléhání Monchenu. Jeho tělo bylo převezeno a pohřbeno v Maillé v Touraine, které dal povýšit na vévodství a nazvat jménem Luynes.

„Messire Méry de Vic, bratr pana z Vic, velikého vojevůdce a guvernéra Calais, byl radou parlamentu, dvorním referendářem, velvyslancem ve Švýcarsku a starším státním radou; strážcem pečetí se stal 20. prosince 1621, po smrti vévody z Luynes, když byl král právě v Bordeaux, kam byl zmíněný pan de Vic vyslán k pánům z duchovenstva. Zmíněný pan de Vic zemřel v Pignas 12. září 1622. Jeho tělo bylo převezeno zpět a pohřbeno na jeho statku Armenonville nedaleko Senlis.

„Než král vybral nového strážce pečetí, bylo pověřeno pečetěním šest státních radů, kteří byli v jeho průvodu při obléhání Montpellier. Pečetili páni Caumartin, Bullion, de Léon, Viguier, Préaux a Halligre.

„Messire Louis Le Fèvre, pán z Caumartinu, byl radou parlamentu, dvorním referendářem, prezidentem Velké rady, velvyslancem ve Švýcarsku a starším státním radou; strážcem pečetí se stal v ležení u Montpellier 24. září 1622 a zemřel ve svém pařížském domě v sobotu 21. ledna 1623; byl pohřben ve své kapli v kostele Saint-Nicolas-des-Champs, kde jsem byl přítomen.

„V pondělí 23. ledna 1623 vrátil král pečeti panu kancléři ze Sillery na naléhání pana z Puysieux, jeho syna. Tak po sedmi letech a šesti strážcích pečetí opět nabyl plného a úplného výkonu úřadu kancléře, až do druhého dne měsíce ledna, kdy mu král pečeti odňal a dal je v sobotu 6. ledna 1624 panu Halligrovi; v únoru nato byl zmíněný kancléř ze Sillery poslán domů do Sillery spolu s panem z Puysieux, státním sekretářem, svým synem, který upadl v nemilost jako jeho otec; tam zemřel na úplavici 1. října 1624. Jeho tělo bylo převezeno a pohřbeno na jeho statku Marines nedaleko Pontoise.

„Messire Étienne Halligre, rodák z Chartres, byl roku 1588 radou Velké rady, stal se intendantem domu Karla Bourbonského, hraběte ze Soissons, roku 1610 vstoupil do královy rady a po několika úkolech v provinciích Languedoc a Bretaň se 6. ledna 1624 stal strážcem pečetí a téhož roku po smrti kancléře ze Sillery kancléřem a vrchním intendantem královnina domu. Dne 1. června 1626 byl poslán domů na svůj statek La Rivière nedaleko Chartres, kde zemřel v úterý 11. prosince 1635 a kde je pohřben.

„Messire Michel de Marillac byl roku 1588 radou parlamentu, potom dvorním referendářem, státním radou, v srpnu 1624 vrchním správcem financí spolu s panem z Champigny a od ledna 1626 sám; strážcem pečetí se stal 1. června 1626 po nemilosti pana kancléře Halligra. Pečeti mu byly odňaty v Glatigny, když byl král ve Versailles, v úterý 12. listopadu 1630.[4] Dny svého života dokončil na zámku v Châteaudunu, kde zemřel v srpnu 1632; je pohřben u karmelitek na předměstí Saint-Jacques, ve své kapli.

„Messire Charles de L'Aubépine de Châteauneuf, syn pana z Châteauneuf, děkana rady, byl duchovní radou parlamentu, státním radou, velvyslancem ve Flandrech a v Anglii, kancléřem Řádu Svatého Ducha a podle compiègneského řádu[5] řádným radou krále v jeho radách; strážcem pečetí se stal po nemilosti pana de Marillac ve Versailles 12. listopadu 1630 a stal se také intendantem královnina domu, jako jím byl pan de Marillac. V pátek 25. února 1633 byl zatčen v Saint-Germain-en-Laye a odvezen jako vězeň na zámek v Angoulême, odkud vyšel v červenci 1643.

---

4. **Vysvětlivka:** Odnětí pečetí Marillacovi souviselo s tzv. Dnem oklamaných (*journée des Dupes*) v listopadu 1630, kdy Ludvík XIII. podržel kardinála z Richelieu proti královně matce Marii Medicejské a její straně, k níž Marillac patřil.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Nařízení o uspořádání státní rady ze dne 1. června 1624.

„Messire Pierre Séguier, pán z Autry, syn pana Séguiera, civilního poručíka, a vnuk Pierra Séguiera, prezidenta parlamentu, byl radou parlamentu, dvorním referendářem, intendantem spravedlnosti v Guyenne u vévody z Épernonu a prezidentem parlamentu po rezignaci Antoina Séguiera, svého strýce a dobrodince; strážcem pečetí se stal po nemilosti pana z Châteauneuf a přízni kardinála z Richelieu v pondělí 28. února 1633 a kancléřem 19. prosince 1635 po smrti pana kancléře Halligra; kardinál z Richelieu ho nechal osm dní čekat, než mohl králi složit přísahu.

„V červnu 1643 se pan z Châteauneuf, propuštěný z vězení na zámku v Angoulême, usadil v Montrouge. Čalounění bylo poseté liliemi; modrou stuhu a kříž Svatého Ducha nosil na saténovém taláru; a protože se po smrti kardinála z Richelieu nemohl vrátit do svého úřadu, jak očekával, rozhodl se, že tam bude bydlet a v tomto postavení se do Paříže nevrátí, neboť úřad stále vykonával pan kancléř Séguier, který jej vykonává ještě nyní, v tomto měsíci dubnu, kdy píši tuto stránku.

„Tento seznam kancléřů a strážců pečetí jsem sepsal v Ormessonu v pondělí 30., posledního dne měsíce dubna 1646, abych si je lépe pamatoval, neboť jsem je téměř všechny důvěrně znal, počínaje panem kancléřem z Bellièvre, který mě v lednu 1605 vzal do přísahy jako dvorního referendáře, a kancléřem z Cheverny, který mi roku 1598 zpečetil listinu o jmenování radou parlamentu, na jejímž základě jsem byl roku 1600 přijat do parlamentu, a kterého jsem také mnohokrát viděl, když jsem doprovázel pana prezidenta d'Ormesson, svého otce.[6]“

André d'Ormesson později připojil několik údajů o kancléřích a strážcích pečetí za Frondy: „V úterý 1. března 1650 si šel pan de La Vrillière (Phélypeaux), státní sekretář, vzít pečeti od pana Séguiera, kancléře Francie, který se uchýlil do Pontoise k matce Jeanne, své sestře, řeholnici karmelitce, a potom do Rosny k svému zeti; a ve středu, druhého března, na Popeleční středu, vložila královna regentka zmíněné pečeti do rukou pana z Châteauneuf, který přijal titul strážce pečetí a nesložil novou přísahu, neboť se vrátil do svého dřívějšího úřadu a nebyl z něho suspendován ani odsouzen, nýbrž jen uvězněn.

„Dne 3. dubna 1651 vrátil pan z Châteauneuf pečeti, které byly ihned svěřeny panu prvnímu prezidentovi; 13. dubna mu byly odňaty a vráceny panu kancléři.

„Dne 7. září 1651 král odňal pečeti kancléři a vrátil je Mathieu Molému, prvnímu prezidentovi. Ve čtvrtek 8. září 1651, o svátku Narození Panny Marie, byl pan kancléř poslán domů. Pan z Châteauneuf se stal předsedou královy rady a messire Mathieu Molé, první prezident pařížského parlamentu, strážcem pečetí Francie; první radu stran držel v úterý 19. září 1651.

„Messire Mathieu Molé, dříve první prezident pařížského parlamentu a strážce pečetí Francie, zemřel v Paříži v domě prezidenta (*sic*) Séguiera 3. ledna 1656, v den svaté Jenovéfy, v šest hodin ráno, a pečeti byly messiru Pierru Séguierovi, kancléři

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Otec Andrého d'Ormesson byl prezidentem účetní komory.

Francie, vráceny nazítří, v úterý 5. ledna 1656, v jedenáct hodin dopoledne, králem, královnou a kardinálem Mazarinem. To je potřetí, co mu pečeti Francie svěřují."

II. Uprázdněný úřad kancléře roku 1672 a královo nařízení o pečetění

(K Tomu 10, kap. 3.)

Po smrti kancléře Séguiera, k níž došlo roku 1672, se rozpoutal zápas mezi dvěma předními ministry Ludvíka XIV., Colbertem a Louvoisem, o to, aby uprázdněný úřad dostal někdo z jejich příbuzných, nebo aspoň některý z jejich chráněnců. Saint-Simon tuto rivalitu stručně připomíná (v Tomu 10, kap. 3). Paměti té doby o ní nic neříkají a nařízení, které král tehdy vydal a na které Saint-Simon odkazuje, se ve sbírce *Anciennes lois françaises* (Staré francouzské zákony) nenachází. Abychom toto mlčení vynahradili, uvedeme místo z *Deníku* Oliviera d'Ormesson,[7] které podává rozbor nařízení a výklad okolností, jež si je vyžádaly. Toto místo obsahuje zajímavé podrobnosti o uspořádání staré kanceláře a o způsobu, jak se v ní pečetily královské listiny. Dvorní referendáři a jiní úředníci o nich podávali zprávu. Kancléř nebo strážce pečetí za účasti státních radů rozhodoval o platnosti listin. V některých případech je odmítal jako odporující zákonům nebo získané podvodnými prostředky.

„Ve čtvrtek 28. ledna 1672," píše Olivier d'Ormesson,[8] „zemřel v Saint-Germain v sedm hodin večer pan Pierre Séguier, kancléř Francie, po třiceti devíti letech služby v tomto úřadu, od 10. února 1633, kdy obdržel pečeti uprázdněné nemilostí pana z Châteauneuf,[9] a od roku 1635 hodnost kancléře Francie po smrti pana Haligra,[10] zesnulého na svém statku La Rivière. Zmíněný pan kancléř (Séguier) už několik let značně pozbyl duševní svěžesti, ke konci nepoznával ty, kdo k němu přicházeli, a ztratil paměť; v posledních dnech se mu však duch zcela vrátil a zemřel velmi zbožně a při plném vědomí. Jeho rodina odnesla pečeti králi několik dní předtím a král je přijal velmi zdvořile a řekl, že si je chce ponechat jen do úschovy a vrátit je panu kancléři, až se mu vrátí zdraví.

---

7. **Vysvětlivka:** Olivier Lefèvre d'Ormesson (1616–1686), syn Andrého d'Ormesson, dvorní referendář; jako zpravodaj v procesu s vrchním správcem financí Fouquetem (1661–1664) se postavil proti trestu smrti, a tím si přivodil nemilost. Jeho *Deník* vydal tiskem až Chéruel.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Deník*, fol. 188 recto.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Charles de L'Aubépine, markýz z Châteauneuf, byl jmenován strážcem pečetí roku 1630; roku 1633 upadl v nemilost a byl uvězněn. Zemřel roku 1653. Viz oddíl o kancléřích a strážcích pečetí (viz výše, příloha I).

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Étienne d'Aligre, jmenovaný kancléřem roku 1624, zemřel 11. prosince 1635.

„Uprázdnění úřadu kancléře vyvolává mnoho dohadů o tom, koho král na toto místo vybere. Nejprve se říkalo, že je určeno pro pana Le Telliera,[11] potom pro pana prvního prezidenta,[12] a každý jmenuje toho, koho chce; král však nic neprozrazuje, leda to, že když se u jeho oběda mluvilo o tom, že bývali kancléři i muži meče, říkalo se, že chce vybrat muže meče.

„Ve čtvrtek 5. února mi pan Boulanger d'Hacqueville, když jsem byl u něho, ukázal zásilku, kterou právě dostal od pana Haligra[13] a která byla nařízením vydaným králem. Praví se v něm, že Jeho Veličenstvo, rozhodnuvši se ponechat si pečeti, dává na vědomí, co si přeje, aby se zachovávalo, dokud o tom nerozhodne jinak: že bude jeden den v týdnu konat zasedání pečeti; že k zasedání s hlasem rozhodujícím vybralo pány Aligra, de Sève, Ponceta, Boucherata, Pussorta a Voysina, státní rady, spolu se šesti dvorními referendáři, které vybere na začátku každého čtvrtletí,[14] a s radou Velké rady, který bude v tom pololetí velkým zpravodajem; a pro toto čtvrtletí vybírá pány Barentina, Boulangera d'Hacqueville, Le Pelletiera, de Faucon, de Lamoignon a Pellissona.

„Státní radové [budou] sedět podle svého pořadí a dvorní referendáři stát kolem králova křesla. Velký audiencier[15] a strážce rejstříků[16] budou stát za posledním státním radou, ohřívač vosku[17] za nimi a kontrolor na konci, strážci kvitancí a jiní úředníci za křesly státních radů. Jako první budou předkládány justiční listiny, opatřené jménem toho, kdo o nich podal zprávu, a jím dole podepsané. Velký audiencier potom předloží listiny, které má na starosti, strážce rejstříků jmenovací listiny k úřadům a královští sekretáři přečtou listiny o milosti; o nich se poradí přítomní státní radové a dvorní referendáři a rozhodne Jeho Veličenstvo. Prokurátoři a syndikové

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Michel Le Tellier byl státním sekretářem od roku 1643; kancléřem se stal roku 1677 a zemřel roku 1685.

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Prvním prezidentem byl tehdy Guillaume de Lamoignon, narozený roku 1617, prvním prezidentem od roku 1658, zemřel roku 1677.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Étienne d'Aligre, syn předešlého, byl postupně radou Velké rady, státním radou a roku 1674 kancléřem; zemřel ve věku osmdesáti pěti let 25. října 1677. Olivier d'Ormesson píše Aligre jednou s H, jindy bez H. Protože psal roku 1672, právě v době událostí, které vypráví, je třeba uznat, že pravopis tohoto jména byl tehdy nejistý. Činíme tuto poznámku proto, že Saint-Simon na tomto bodu trvá (v Tomu 10, kap. 3).

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Dvorní referendáři sloužili střídavě po tři měsíce, tedy po čtvrtletí.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Úředník velké kanceláře, který podával zprávu o listinách o milosti, o povýšení do šlechtického stavu atd.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Strážce rejstříků (*garde des rôles* neboli *garde-rôle*) uchovával rejstřík královských úředníků, vedl o něm záznamy a dával pečetit jejich jmenovací listiny.

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Kancelářský úředník (*chauffe-cire*), který připravoval vosk k pečetění listin.

pěti sborů královských sekretářů[18] budou mít přístup, a to vybraní z každého sboru, totiž osm ze starého sboru, čtyři ze sboru padesáti čtyř, stejně tolik ze sboru šedesáti šesti, dva ze sboru třiceti šesti a jeden ze sboru dvaceti navarrských. Královský prokurátor u soudu žádostí královského domu[19] a [prokurátor] generální velké a malých kanceláří[20] bude mít přístup a místo za dvorními referendáři. To je obsah tohoto nařízení o devíti článcích, jehož opis mám; dáno v Saint-Germain-en-Laye 4. února 1672, podepsáno LUDVÍK, a níže Colbert.[21]

„Toto nařízení vyvolává dohady; neschvaluje se, neboť nemůže dlouho trvat a záležitosti se tak nebudou moci vyřizovat. Říká se, že důvodem tohoto nařízení je získat čas k nápravě všech zlořádů, které prý v kanceláři jsou, a zmenšit autoritu a působnost tohoto úřadu kancléře. Neboť jako se přijala zásada rušit velké úřady, úřad konetábla a admirála,[22] chtějí, ne-li zrušit, tedy aspoň zcela vyprázdnit i úřad kancléře a dát všechnu autoritu ministrům; a k tomu mi bylo řečeno, že pan Princ[23] poznamenal, že ty dva velké úřady byly zrušeny jen proto, aby se pan Colbert stal admirálem a pan z Louvois konetáblem; a protože pan Colbert už deset let vykonává hlavní část úřadu kancléře tím, že rozděluje všechna místa mezi dvorní referendáře a sám navrhuje králi osoby způsobilé obsadit úřady, které se uprázdní, a dává je všechny svým příbuzným[24] — tak úřad prvního prezidenta berního dvora a civilního poručíka panu Le Camus, úřad generálního prokurátora berního dvora panu Duboisovi, synovi prvního úředníka státní pokladny, svému příbuznému, úřad prvního prezidenta v Rouenu panu Pellotovi, který má za ženu jednu z rodu Camusů —, a protože je pánem souhlasu ke všem úřadům talárového stavu, takže nikdo nemůže žádný z nich dostat jinak než jeho prostřednictvím, kvůli složení kupní ceny, nechce pan Colbert, který si celé toto působení přisvojil na úkor úřadu kancléře díky slabosti zesnulého, o ně přijít tím, že by byl dosazen nový kancléř, který by chtěl svůj

---

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Podle ediktu z března 1704 bylo tři sta čtyřicet královských sekretářů; měli za úkol vyhotovovat královské listiny, které se předkládaly k pečetění.

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Soud žádostí královského domu (*requêtes de l'hôtel*) byl tribunál, který rozhodoval spory úředníků královského domu a několika dalších privilegovaných osob.

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Velká kancelář byla ta, v níž se vyhotovovaly listiny vydané králem a zpečetěné velkou pečetí kancléřem nebo strážcem pečetí. Malé kanceláře byly připojeny k parlamentům a soudům a pečetily listiny o zplnoletnění a jiné listiny, které se opatřovaly malou pečetí.

21. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto nařízení se nachází v rukopise Císařské knihovny, fond Sorbonna, č. 1080. Rozbor Oliviera d'Ormesson podává všechna jeho ustanovení.

22. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Úřady konetábla a admirála byly zrušeny za vlády Ludvíka XIII., roku 1626.

23. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde zde o Ludvíka Bourbonského (Velkého Condého).

24. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Už jsme upozornili, že Olivier d'Ormesson, který upadl v nemilost pro své ušlechtilé a odvážné počínání v procesu s Fouquetem, nebyl nakloněn posuzovat Colberta nestranně.

úřad skutečně vykonávat. — V pondělí 8. února konal král první zasedání pečeti, při němž bylo nařízení přesně dodrženo: dvorní referendáři podávali zprávy a král všechno vyslechl s pozorností a znalostí, které udivovaly.

„Pan Haligre nazítří řídil radu na zámku a vykonával tytéž funkce jako kancléř: zaujal jeho místo a podepisoval výnosy jako on. Je k tomu nařízení, které neříká [nic jiného], než že dokud král neobsadí úřad kancléře, bude pan Haligre jako děkan vykonávat funkce při vyřizování soudních a finančních záležitostí."

III. Vardes, paní Hraběnka a „španělský dopis"

(K Tomu 10, kap. 11.)

Příhodu Vardese a paní Hraběnky[25] vylíčily paní de La Fayette[26] a paní de Motteville.[27] Pan Amédée Renée ve svých *Mazarinových neteřích* (*Les Nièces de Mazarin*), díle, v němž dokázal učinit učenost příjemnou a pikantní, tyto intriky připomněl; způsobily na dvoře Ludvíka XIV. skutečný převrat, neboť vedly k vyhnání dvou osobností proslulých svou elegancí, duchaplností a skvělými dobrodružstvími. Hrabě z Guiche[28] a Vardes[29] se z této nemilosti už nevzpamatovali. K dokladům o těchto intrikách lze připojit vylíčení, které o nich podal Olivier d'Ormesson:[30] „Pan z Baru nám vyprávěl o intrice odhalené u dvora, a protože jsem se o ní dozvěděl i od jiných osob a protože může mít následky, chci ji zapsat celou, tak jak jsem se ji dozvěděl. Před několika lety vyvolala velký rozruch důvěrná známost Madame[31] s panem hrabětem z Guiche.[32] Pan hrabě z Guiche byl po urovnání lotrinské záležitosti poslán do Lotrinska a potom podnikl cestu do Polska. Pan z Vardes byl pověřen, aby vyzvedl dopisy z rukou slečny z Montalais, a byl mezi oběma prostředníkem; nevrá-

---

25. **Vysvětlivka:** Paní Hraběnka (*Mme la Comtesse*) — Olympie Manciniová (1638–1708), neteř kardinála Mazarina, od roku 1657 manželka Eugena Mořice Savojského, hraběte ze Soissons, vrchní intendantka domu královny Marie Terezie, matka prince Evžena.

26. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Histoire de Madame Henriette* (Dějiny paní Henriety), sbírka Petitot, sv. LXIV, s. 410.

27. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Paměti paní de Motteville*, sbírka Petitot, sv. XLI, s. 180, 228.

28. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Armand de Grammont, hrabě z Guiche, narozený roku 1637, zemřel roku 1673.

29. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** François-René du Bec-Crespin, markýz z Vardes, zemřel roku 1688.

30. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Deník*, II. část, fol. 97.

31. **Vysvětlivka:** Madame — zde Jindřiška Anglická (1644–1670), dcera Karla I. Stuarta a sestra anglického krále Karla II., od roku 1661 manželka Monsieur, královského bratra Filipa Orleánského.

32. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato první intrika spadá do roku 1661, jak je vidět z Pamětí paní de Motteville.

til však všechny dopisy, dva si ponechal a dal je do rukou paní Hraběnky, aby jich mohla v případě potřeby použít proti Madame.

„V téže době začínala láska slečny de La Vallière a krále a paní Hraběnka ji chtěla rozbít. Vzala obálku od zásilky španělského krále královně a smluvila s Vardesem dopis, jakoby od španělského krále královně, který ji zpravoval o lásce slečny de La Vallière a krále; dali jej hraběti z Guiche přeložit do španělštiny, dali jej napsat švagrem Gourvillovým[33] a poslali jej Gourvillovi do Flander, aby jej odeslal po kurýrovi.

„Ten dopis byl adresován seňoře Molině, Španělce, aby jej odevzdala královně.[34] Ta jej dala králi, který usoudil, že jde o podvržený dopis, nemohl však zjistit, odkud pochází, a tvrdí se, že podezíral paní z Navailles[35] a že to je skutečná příčina její nemilosti. Když se potom pan z Vardes rozešel ve zlém s Madame, protože řekl synovi pana hraběte z Harcourtu, že by se měl obrátit rovnou na Madame a nezdržovat se s jejími dvorními slečnami, poslal ho král na prosbu Madame do Aigues-Mortes,[36] aniž proti němu ovšem cokoli měl, a řekl, že se sám bude starat o jeho záležitosti.

„Paní Hraběnka, znavená tímto dlouhým vyhnanstvím, dala Madame poprosit, aby změkla, a aby ji k tomu přiměla, dala jí vzkázat, že má dopisy a čím jí způsobit nepříjemnosti. Madame se nad tím rozhněvala, a protože znala od hraběte z Guiche historii toho dopisu, vyprávěla ji králi. Bylo to na tribuně v den baletu, odkud paní Hraběnku vykázala; a když na ni král naléhal, aby paní Hraběnce prokázala nějakou zdvořilost, a řekl jí, že by k ní měla být šetrná, protože má dopisy, řekla mu na to Madame o španělském dopisu.[37]

„Hrabě z Guiche, kterého si král ihned povolal, mu poté, co dosáhl odpuštění, vypověděl celou intriku a Vardese velmi zatížil; král dal jeho výpověď sepsat a dal mu ji podepsat. Říká se, že hrabě z Guiche odhalil ještě další intriky týkající se dunkerqueské záležitosti a že radil Madame, aby se tam i s Monsieur uchýlila a že s podporou anglického krále bude mít váhu; a mluví se o tom, že králi byly odevzdány dopisy, v nichž psal Madame: *Váš bázlivý švagr je jen chvastoun a lakomec. Až jednou budete v Dunkerque, donutíme ho s napřaženou holí udělat všechno, co budeme chtít.* Král poslal k Vardesovi exempta s gardisty, aby ho zatkli a dopravili jako vězně do citadely v Montpellier a přikázali mu zbavit se svého úřadu. Pan maršál z Gram-

---

33. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Olivier d'Ormesson připsal na okraj: tento údaj je nejistý.

34. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tyto události spadají podle Pamětí paní de Motteville do konce roku 1662.

35. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vychovatelka královniných dvorních slečen. Viz Paměti paní de Motteville.

36. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vardes byl guvernérem Aigues-Mortes od roku 1660.

37. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto rozuzlení intriky, která sahala do roku 1661, spadá do března 1665.

montu měl s králem dlouhé rozhovory a říká se, že pro svého syna dosáhl odpuštění; že je to však přesto muž, jehož štěstí je ztraceno."

IV. Vévoda Mazarin

(K Tomu 10, kap. 12.)

Vévodu Mazarina,[38] jehož povahu Saint-Simon líčí (v Tomu 10, kap. 12), všichni současníci vykreslují jako pomateného, jemuž žárlivost a směšná zbožnost rozvrátily rozum. Hortensie Manciniová, s níž se oženil,[39] dává představu o jeho žárlivosti v následujícím místě svých Pamětí: „Nemohla jsem promluvit se sluhou," říká, „aby nebyl nazítří propuštěn. Nemohla jsem přijmout dvakrát po sobě návštěvu téhož muže, aby mu nebyl zakázán přístup do domu. Projevila-li jsem náklonnost k některé ze svých komorných, hned mi ji vzali. Žádala-li jsem kočár, se smíchem zakazoval, aby se do něho zapřáhli koně, a žertoval se mnou o tomto zákazu... Byl by chtěl, abych na světě neviděla nikoho než jeho." Vévoda Mazarin se neomezil na to, že svou ženu podroboval tomuto směšnému a tyranskému dozoru; dal zmrzačit sochy nebo zamazat obrazy v Mazarinově paláci, které se mu zdály urážet slušnost.[40] Svou mánii napravovat zašel tak daleko, že se chtěl vměšovat do lásky Ludvíka XIV. a slečny de La Vallière. Vážný současník, Olivier d'Ormesson, vypráví ve svém nevydaném *Deníku*[41] tuto příhodu, která vévodu Mazarina vystihuje: „Chci zapsat pravdivou historku o panu vévodovi Mazarinovi, který si umínil upozornit krále na pohoršení, jež jeho chování ke slečně de La Vallière vyvolává v jeho království; před týdnem v neděli šel k přijímání, odebral se do Louvru k ranní královské audienci (lever), a když králi řekl, že by si přál mluvit s Jeho Veličenstvem mezi čtyřma očima, král ho uvedl do svého kabinetu. Tam králi po mnoha omluvách za smělost, které se dopouští, řekl, že už nějakou dobu cítí ve svědomí hnutí; že právě přijal svátost oltářní a že se cítí naléhavěji než předtím puzen říci Jeho Veličenstvu, jaké pohoršení svým chováním ke slečně de La Vallière dává celé Francii, atd. Král ho nechal říci všechno, co chtěl říci, a pak mu řekl: *Řekl jste už všechno? Už dávno vím, že jste raněn tady,* a ukázal si přitom rukou na čelo."

---

38. **Vysvětlivka:** Armand-Charles de La Porte, vévoda Mazarin (1632–1713), syn maršála z La Meilleraye; roku 1661 se oženil s Hortensií Manciniovou, neteří kardinála Mazarina, a s její rukou zdědil kardinálovo jmění a jméno.

39. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz *Les Nièces de Mazarin* od Amédéeho Renéeho.

40. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz *Paměti abbého de Choisy*, sbírka Petitot, 2. řada, sv. LXIII, s. 207.

41. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Deník Oliviera d'Ormesson*, fol. 80 verso a 81 recto; k datu 16. prosince 1665.

Tom jedenáctý (1713–1715)

Kapitola první

Konstituce Unigenitus *zhotovena a náhle vyhlášena v Římě. — Všeobecné pobouření s obtížemi utišeno. — Všeobecné pobouření proti konstituci při jejím příchodu do Francie. — Podivné rozhovory mezi otcem Tellierem a mnou o způsobu, jak dosáhnout přijetí konstituce, a o ní samé. — Návrat z Fontainebleau přes Petit-Bourg do Versailles. — Podivný rozhovor mezi čtyřma očima o konstituci mezi otcem Tellierem a mnou, který mě uvrhne do obrovského* sproposita.

Daubenton a Fabroni mezitím dovedli své temné dílo do konce, aniž kdokoli třetí věděl, co se jejich rukama děje, kromě toho, že se zhruba vědělo, že se pracuje na konstituci ve francouzské záležitosti. Listina byla v témže utajení dovedena do toho stavu dokonalosti, jaký si otec Tellier objednal. Všechno v ní zářilo, jen pravda ne. Na trůně tam sedělo umění a drzost a všechny záměry, které si tam vytkli, byly naplněny víc než dokonale. Umění se v ní vyčerpalo, drzost tam překonala drzost všech věků, neboť zašla až k tomu, že výslovně odsoudila doslovné texty svatého Pavla, které všechny věky od Ježíše Krista ctily jako výroky samého Ducha svatého, a to bez výjimky i všichni kacíři, kteří se přinejmenším spokojovali s tím, že místa Písma překrucovali k cizím a násilným smyslům, ale nikdy se neodvážili zajít tak daleko, aby je zavrhli či odsoudili. V tom tato konstituce kacíře předčila; a co s nimi měla společného, bylo pohrdání svatým Augustinem a ostatními otci a výslovné odsouzení jejich učení, které papežové, všeobecné koncily a celá církev vždy přijímali za své vlastní.

Ta nesnáz byla poněkud silná, ale k cíli, k němuž se směřovalo, naprosto nezbytná. Oba autoři listiny to cítili. Nedoufali, že ji protlačí u kardinálů, které by tak ohromující novota pobouřila, a zvláště ne u kardinála z La Trémoille, pokud šlo o ultramontánní zásady, naprosto nutné k tomu, aby se Řím získal tak drahým zájmem. Daubenton dodal obratnost; na Fabronim bylo, aby se ujal nestoudnosti. Zavřeli tiskaře, vytiskli tolik výtisků, kolik chtěli, podrželi si desky i tiskaře, dokud jim na utajení záleželo, a pak šli za papežem, jemuž listinu rychle přečetli.

Rychle to nemohlo být natolik, aby Klementa nezarazilo odsouzení výslovných textů svatého Pavla, svatého Augustina a ostatních otců. Vykřikl. Fabroni naléhal, aby se čtení, které Daubenton skromně obstarával, dokončilo. Papež si chtěl listinu ponechat, aby si ji v klidu přečetl znovu a provedl v ní své opravy. Fabroni s ním zacházel jako kdysi; omráčil papeže a hrubě ho seřval. Klement myslel, že se z toho aspoň vykroutí oklikou, když Fabronimu předestřel, jak nebezpečné je vystavit zkoumání kardinálů výslovnou cenzuru doslovných slov svatého Pavla, pro niž v církvi nebylo příkladu, a dokonce i svatého Augustina, a to ve věci, v níž církev jeho učení

přijala za své. To však Fabroniho nezastavilo; odpověděl mu, že by bylo k smíchu dávat jeho dílo revizorům a že se nenechá posadit na lavici obžalovaných, a nedopustí to ani u papeže, jehož jménem bylo dílo sepsáno a který je vyhlašuje, neboť v něm mluví a rozhoduje sám. Klement řekl, že dal slovo, zvláště kardinálu z La Trémoille, že v té věci nic nevydá jinak než po dohodě s ním, a že slavnostně slíbil posvátnému kolegiu, že listina nespatří světlo světa, dokud ji kardinálové neprozkoumají v malých kongregacích jedni s druhými, a jinak než podle mínění většiny z nich. Fabroni vybuchl hněvem, nazval papeže slabochem, který ze sebe dělá malého kluka, tvrdil mu, že konstituce je dobrá a správná, přesně taková, jaká má být, a že jestliže udělal tu hloupost, že dal takové slovo, nemá ji ještě korunovat tím, že je dodrží — nechá papeže v naprostém zmatku, odejde a rovnou ji pošle vyvěsit na všechna veřejná místa, kde se obvykle vyvěšují a vyhlašují buly a konstituce nově vydané v Římě.

Papež Klement XI. (1649–1721), původce konstituce Unigenitus. Jacobus Harrewijn podle Giuseppa Passeriho. Rijksmuseum, Amsterdam.

Ta rána vzbudila mezi kardinály velký rozruch, neboť se viděli oklamáni a vysmáni tak naprostým a tak nečekaným porušením slova. Scházeli se v houfech jeden u druhého a tam se rychle usneslo na nejrozhodnějších stížnostech. Hlavy kardinálských řádů a nejváženější z ostatních chodili po osmi, po deseti, po šesti za papežem, jemuž vyjádřili svůj úžas nad tak křiklavým porušením slova, a to slova tak slavnostně vyšlého z jeho úst, a své pohoršení nad tím, že v Římě vychází věroučná konstituce, a to rozhodnutí v prvním stupni, aniž byli konzultováni, jak to vyžaduje jejich právo, jejich purpur, jejich postavení přísedících a nezbytných rádců, ve věcech takové dů-

ležitosti a takové povahy. Papež v rozpacích nevěděl, co jim odpovědět. Ujišťoval, že vyhlášení se stalo bez jeho vědomí, a odbyl je poklonami, omluvami a slzami, které měl velmi po ruce.

To rozruch neutišilo. Kardinálové se chtěli vrátit ke zkoumání a hájit svou pošlapanou důstojnost. Casoni, Davia[1] a několik dalších, kteří požívali nejvyšší vážnosti pro svou učenost nebo pro záležitosti, které vedli, shledali podstatu věci ještě nesnesitelnější než postup. Šli papeži předestřít, že jeho konstituce převrací učení církve přijímané všemi věky, učení svatého Augustina a jiných otců, které za takové přijaly všeobecné koncily a všichni papežové až po něho; že ani kacíři se nikdy neodvážili sáhnout k výslovnému odsouzení doslovných textů Písma; a že on je první, kdo od Ježíše Krista otřásl nejnespornějšími základy náboženství tím, že odsoudil věty, které jsou slovo od slova ze svatého Pavla. Co by se stalo s konstitucí ve Francii a s tak pokročilými plány otce Telliera, kdyby v Římě zašla, sotva se narodila? Proto také bylo mistrovským kouskem umění, peněz a vší ohebnosti jezuitů a jejich lidí, že takovou zhoubnou ránu odvrátili. Kardinál Albani[2] a papežovi nejoddanější chráněnci se postupně přimlouvali za zmírňující úpravy, které ve skutečnosti nechtěli připustit, ale kterými chtěli kardinály oklamat, aby otupili první zápal; a abychom se v Římě příliš nezdržovali: velký zájem kardinálů nerozcházet se s papežem, zájem na jeho neomylnosti, která na ně tak užitečně dopadá, zájem na ultramontánních zásadách, co nejsilnějších a co nejobratněji do konstituce vložených, nakonec uklidnily nevzdělance a politiky, kteří se sami stali uzdou těm, kdo v posvátném kolegiu, v prelatuře a v řeholních úřadech, zasaženi svým poznáním a vedeni svým svědomím, chtěli konstituci vzdorovat, a nakonec byli odkázáni na to, aby ji nenáviděli téměř mlčky.

Týž den, kdy byla v Římě vyvěšena, byla poslána otci Tellierovi tajným kurýrem, který o pár dní předešel kurýra, jenž ji přivezl nunciovi;[3] ten ji obdržel ve Fontainebleau v pondělí 2. října a nazítří ráno ji předal králi v jeho kabinetu při soukromé audienci. Pronesl ke králi pěknou řeč italsky a král, který italsky rozuměl a kterého otec Tellier měl čas připravit, mu odpověděl francouzsky tím nejpříznivějším způsobem na světě. Lidé si všimli, že na odpoledne byla nařízena velká procházka kolem kanálu a že se nekonala, protože král na té záležitosti pracoval sám s Voysinem až do šesti hodin večer. Otec Tellier, aby vyzkoušel smýšlení, pustil několik výtisků konstituce do oběhu dřív, než ji nuncius přinesl králi. Povolal prvního prezidenta a parket,[4]

---

1. **Vysvětlivka:** Lorenzo Casoni (1645–1720), kardinál od roku 1706, a Gian Antonio Davia (1660–1740), kardinál od roku 1712, patřili k nejváženějším členům posvátného kolegia.

2. **Vysvětlivka:** Annibale Albani (1682–1751), synovec papeže Klementa XI., kardinál od roku 1711.

3. **Vysvětlivka:** Papežským nunciem ve Francii byl tehdy Cornelio Bentivoglio (1668–1732), nuncius od roku 1712, horlivý zastánce konstituce.

4. **Vysvětlivka:** První prezident pařížského parlamentu, od roku 1712 Jean-Antoine de Mesmes; parket (*parquet*) tvořili generální prokurátor a generální advokáti, kteří u parlamentu hájili práva krále.

kteří, už 1. října znepokojeni ultramontánními zásadami, jimiž byla konstituce plná, přišli králi předložit spis.

Ve Francii ji stihl týž osud, jaký zakusila v Římě: křik byl všeobecný. Kardinál z Rohanu prohlásil, že nemůže být přijata, a dokonce i Bissy proti ní protestoval; jedni rozhořčeni tím, že se zrodila z nejhustší tmy, druzí větou o exkomunikaci, která papeže nepřímo činila pánem všech korun; jedni pohoršeni odsouzením učení a míst svatého Augustina a ostatních otců; všichni zděšeni odsouzením samých slov svatého Pavla. Za prvních osm dní nebyly dva názory. Kardinál z La Trémoille, jemuž papež zvlášť nedodržel slovo, jako je nedodržel celému posvátnému kolegiu, a u něhož jeho stížnosti měly právě tak malý účinek, poslal zvláštního kurýra, aby se ospravedlnil, že dopustil vyhlášení konstituce tak přímo odporující zásadám království, na něž útočila zpříma, a pobouřil všechny ministry kromě vévody z Beauvilliers. Dvůr, město i provincie, jak se v nich konstituce stávala známou, se bouřily stejně.

Otec Tellier vydržel, svraštil obočí na Bissyho jako na člověka na sobě závislého, který ještě neměl svůj klobouk a kterému jedním slovem, zde i v Římě, mohl způsobit, že o něj přijde; s Rohanem mluvil pevně a dal mu na srozuměnou, jakému nebezpečí se vystavuje, nedodrží-li sliby, které mu vynesly úřad velkého almužníka; a nezanedbal nic, aby se zmocnil všech biskupů, kterých se zmocnit mohl, a aby zastrašil ty, kteří už byli jeho, tak, aby mu žádný nemohl uniknout.

Konstituci bylo třeba přijmout, a způsob, jak to provést, byl choulostivý kvůli odporu, na který narážela hned při svém prvním příchodu. Tellier, který si mě stále pěstoval, se mnou o té záležitosti často mluvil předtím i poté, co byla přenesena do Říma; a já, který jsem se těm rozhovorům vyhýbal, ale nemohl jsem mu zavřít dveře, zvláště ve Fontainebleau, kde stále pobýval, jsem mu odpovídal tak otevřeně a tak docela podle pravdy a podle svého smýšlení, že mi to paní ze Saint-Simon často vyčítala a říkala mi, že se nechám vyhnat od dvora a možná i zavřít do Bastily.

Když konstituce dorazila, požádal mě otec Tellier o schůzku, abychom si o ní pohovořili. Myslel jsem, že mi ji chce ukázat, neboť ji ještě skoro nikdo neviděl a nuncius ji ještě nepřinesl králi. Když jsme byli mezi čtyřma očima, požádal jsem ho, abych ji mohl vidět. Řekl mi, že má jen jeden výtisk, na kterém se pracuje, ale že mi ji co nejdřív dá a že mě může ujistit, že je dobrá a správná a taková, že s ní budu spokojen; že ho k tomu, aby mě požádal o tento rozhovor, přimělo to, že se se mnou chce poradit o způsobu, jak ji dát přijmout. Dal jsem se do smíchu, že se mě chce ptát na to, co ví mnohem lépe než já, a možná na to, o čem už rozhodl. Rozpovídal se, zčásti v poklonách, zčásti o obtížnosti věci po prvním poplachu, který začínal bzučet. Tak na mě naléhal, že jsem mu řekl, že má, jak se mi zdá, svou lekci úplně

narýsovanou ve způsobu, jakým dal král přijmout odsouzení pana z Cambrai,[5] který byl dokonale právně bezvadný, bez nesnází a podle všech nejcírkevnějších forem.

Sotva jsem to vypustil z úst, řekl mi s výrazem důvěry a prostodušnosti, z něhož se dosud nemohu vzpamatovat, doslova, že se do toho nepustí a že ta forma je příliš nebezpečná; že se bude dobře chránit vydat konstituci provinčním shromážděním každého metropolity, povaze každého biskupa v království a lidem, kteří nebudou v Paříži pod jeho dohledem. Ihned jsem pocítil násilí, které chtěl provést, a to mě podnítilo, abych se proti tomu přel a předestřel mu nepravidelnost přijetí provedeného biskupy, kteří by se náhodou nacházeli v Paříži. „Náhodou!" odpověděl zpovědník, „já se na náhodu spoléhat nechci; hodlám povolat z provincií biskupy, kteří se mi budou hodit, a zabránit v příjezdu těm, o nichž budu soudit, že se těžko dají vést; a protože nemohu zabránit těm, kteří jsou v Paříži, aby se zúčastnili shromáždění, jež tu bude třeba uspořádat k přijetí, a mohou mezi nimi být svéhlavci, nastrčím tam biskupy *in partibus*[6] a dokonce i ty, kteří jsou jmenováni a ještě nemají své buly, abych byl jejich prostřednictvím silnější v hlasech a postavil je proti každému, kdo bude chtít mudrovat." Zachvěl jsem se nad tou řečí a odpověděl jsem mu, že tomu se říká přebírat a vybírat si jako na zahrádce. „Vskutku," odpověděl s horlivostí, „to je právě to, co chci udělat, a nevydat se napospas delegacím." — „Ale," řekl jsem mu, „jakou moc budou mít biskupové, kteří budou v Paříži nahodile, nebo kteří tam budou povoláni, přijmout konstituci za své spolubiskupy z provincie, když od nich nebudou mít plnou moc?" — „To připouštím," odpověděl mi zpovědník, „ale ze dvou zel je třeba vyhnout se horšímu; a horší je vydat se náhodě a dobře se nepojistit. Jen když ve shromáždění přijmou, o ostatní se nestarám; a s touhle lžící na boty uvidíme, kdo se odváží vzepřít papeži a králi. Nedostatky nahradí autorita a bula bude přijata tak či onak: to je to, co je třeba."

Ještě nějakou dobu jsme se přeli a rozprávěli o těch biskupech *in partibus* a o těch dalších jmenovaných, a dosud bez bul, z mé strany méně proto, abych ho přesvědčil, než abych ho přiměl mluvit, a v duchu jsem se stejnou měrou podivoval té hlubině podvodu, obratnosti, násilí, převracení všech pravidel, jako i té neuvěřitelné snadnosti, s jakou mi to odkrýval. Je to upřímnost, kterou jsem nikdy nedokázal pochopit u člověka tak falešného, tak úskočného, tak hlubokého, a ještě méně, k čemu ji mohl považovat za užitečnou. Odešel jsem od něho zděšen jím i následky, které jsem předvídal.

Domluvili jsme si další schůzku, abychom mluvili o bule samotné, až mi dá její výtisk. Sešli jsme se znovu velmi málo dní před odjezdem z Fontainebleau. Zastihl jsem

---

5. **Vysvětlivka:** Papež Inocenc XII. odsoudil roku 1699 Fénelonovy *Výklady zásad svatých o vnitřním životě*; Ludvík XIV. dal toto odsouzení přijmout provinčními shromážděními biskupů pod předsednictvím jednotlivých metropolitů.

6. **Vysvětlivka:** Biskupové *in partibus infidelium* byli vysvěcení biskupové s titulem zaniklé diecéze v zemích nevěřících, bez vlastní diecéze ve Francii.

ho zářícího. Podrobil své vůli Bissyho i kardinála z Rohanu a obdržel zřejmě dobré zprávy o svých přípravách v Paříži. Nesnažil jsem se získat pro rozum a pravdu člověka, o kterém jsem viděl, jak málo dbá na jedno i na druhé a jak hluboko se zapletl do toho, aby je potlačil, ale neodvažoval jsem se rozejít s tak nebezpečným člověkem, který ke mně choval ohledy až k bláznivé důvěře. Řekl jsem mu tedy, že ačkoli jsem slyšel hodně mluvit o učení konstituce, ačkoli jsem byl jako všichni pohoršen tím množstvím odsouzených vět, a to s takovou všeobecností krutých a nesčetných nadávek, které tím, že dopadaly na všechny, nedopadaly přece zvlášť na žádnou, ačkoli jsem byl zděšen přímými cenzurami doslovných textů svatého Pavla a málo povznesen věroučnou konstitucí, která se halila do temnoty, místo aby do mysli vnášela jasnost, zřetelnost a poučnou přesnost, jsem příliš nevzdělaný, než abych se s ním pouštěl do teologických sporů; ale co se týká římských nároků, a zvláště věty o exkomunikaci, troufám si považovat se za dost způsobilého, abych mu řekl, že tato místa konstituce jsou neudržitelná a nemohou být nikdy přijata. Řekl mi, že se k tomu vrátíme; a hned nato dosti dlouze rozváděl, co se mu zlíbilo, o učení, přičemž jsem mu málo odporoval, protože jsem cítil, že by to bylo víc než zbytečné. Tato látka zabrala skoro celý čas naší porady.

Když jsme se vrátili k exkomunikaci, začal mluvit páté přes deváté a připustil, že jeho odpovědi nejsou příliš pevné; dodal však, že mě žádá o slyšení u mne ve Versailles v pátek po prvním pátku, kdy tam král přijede, protože on sám tam hned po odjezdu z Fontainebleau nepojede; a že si slibuje, že mě v tom rozhovoru přesvědčí, že cenzura, na kterou si stěžuji, nijak nezasahuje práva krále ani jeho koruny.

Vyprávěl mi, stále s tou prostodušností, že jsem sotva mohl věřit svým uším, o počtu biskupů, které povolal z provincií — o což se nepochybně postaral dřív, než se mnou o tom poprvé mluvil, aby je měl včas —, a o dalších obecných opatřeních, a to se zvláštním rozjařením. Takto jsme se rozešli, abychom se znovu sešli u mne v den, na kterém jsme se právě dohodli.

Ve středu 11. října měl král jako obvykle státní radu, potom poobědval, odjel přespat do Petit-Bourgu k d'Antinovi a nazítří do Versailles.

Aby bylo rozumět tomu, co následuje a co se mi přihodilo, je třeba porozumět mému bytu ve Versailles. Jednou stranou ústil v jedné úrovni do galerie nového křídla, která je v jedné úrovni s tribunou kaple, druhou stranou se opíral o schodiště a zabíral polovinu širokého koridoru, který je naproti velkému schodišti spojujícímu dolní galerii s horní: nejprve úzký pruh do koridoru, který z něho bral světlo, pro záchody a východy; předpokoj o dvou oknech, z něhož se vcházelo napravo a nalevo, kde bylo na každé straně po pokoji o dvou oknech; a za ním kabinet o jednom okně; a všech těchto pět místností mělo krb, stejně jako první, tmavý předpokoj. Celý ten tmavý úzký pruh byl rozdělen mezipatry, pod nimiž měl každý kabinet zadní kabinet. Tento zadní kabinet, nižší než kabinet, měl světlo jen z kabinetu samého. Všechno bylo obloženo dřevem; a tyto zadní kabinety měly dveře a okna, která, když

byla zavřená, nebyla vůbec vidět a budila dojem, že za nimi nic není. Ve svém zadním kabinetu jsem měl psací stůl, sedadla, knihy a vše, co jsem potřeboval; velmi důvěrní známí, kteří o tom věděli, mu říkali můj krámek, a opravdu se mu to dost podobalo.

Otec Tellier se na schůzku, o kterou mě požádal, spolehlivě dostavil. Řekl jsem mu, že si zvolil špatnou chvíli, protože pan vévoda a paní vévodkyně z Berry požádali paní ze Saint-Simon o svačinu, že každou chvíli přijdou, že jsou docela schopni procházet se po celém bytě a že nemohu být pánem svého pokoje ani svého kabinetu. Otec Tellier se zdál tou nepříjemnou shodou okolností velmi zarmoucen; a tak naléhal, abychom našli nějaký kout nepřístupný společnosti, aby nemusel odložit naši poradu až na svůj návrat za týden, že jsem mu, krajně jím tlačen, řekl, že znám jen jediný prostředek, totiž aby poslal pryč svého bratra *vatblé*,[7] aby ho to, co mělo přijít, nezastihlo v předpokoji; abychom se on a já zavřeli v mém krámku, který jsem mu ukázal; abychom tam měli svíčky, abychom nebyli závislí na světle z kabinetu, a že pak budeme v bezpečí před procházkami, a nanejvýš budeme muset zmlknout, uslyšíme-li někoho přicházet do mého kabinetu, dokud z něho zase neodejde. Ten prostředek shledal obdivuhodným, poslal svého průvodce pryč; a zavřeli jsme se tam tváří v tvář, s mým psacím stolem mezi sebou a dvěma rozsvícenými svíčkami na něm.

Tam mi začal parafrázovat přednosti konstituce *Unigenitus*, jejíž výtisk přinesl a položil na stůl. Přerušil jsem ho, abych přešel k větě o exkomunikaci. Probírali jsme ji s velkou zdvořilostí, ale s velmi malou shodou. Každý ví, že odsouzená věta zní: *že nespravedlivá exkomunikace nemá bránit v plnění povinnosti*;[8] z jejího odsouzení tedy plyne: *že nespravedlivá exkomunikace má bránit v plnění povinnosti*. Nehoráznost této druhé věty udeří ještě silněji než prostá pravdivost věty odsouzené. Je to stín, který ji nechává lépe vyniknout. Následky a strašné důsledky té cenzury bijí do očí.

Nehodlám náš spor vylíčit. Byl živý a dlouhý. Abych ho zkrátil, upozornil jsem ho, že v nynějším stavu věcí, kdy při úvaze je třeba všechno předvídat, zvláště případy nejpřirozenější, a tedy nejmožnější, může zemřít král a také Dauphin,[9] kteří se oba nacházejí na dvou opačných koncích věku; že kdyby se to dvojí neštěstí stalo, koruna by podle práva narození náležela španělskému králi a jeho větvi; že podle práva, které právě zavedla zřeknutí, by náležela panu vévodovi z Berry a jeho větvi, a nebude-li jí, panu vévodovi z Orléans a jeho větvi; že kdyby se o ni oba bratři chtěli přít,

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *vatblé* se ustáleně užívalo k označení bratra, který doprovázel řeholníka.

8. **Vysvětlivka:** Jde o 91. z vět Quesnelových *Morálních úvah* odsouzených konstitucí *Unigenitus*: „Strach z nespravedlivé exkomunikace nám nikdy nemá bránit v plnění povinnosti."

9. **Vysvětlivka:** Dauphinem byl tehdy tříletý pozdější Ludvík XV. Podle zřeknutí z let 1712–1713 se Filip V. vzdal nároků na francouzský trůn, takže dědicem by po dauphinovi byl vévoda z Berry a po něm vévoda z Orléans.

měl by každý vojsko, spojence a ve Francii stoupence; že pak by papež měl snadnou hru, kdyby jeho konstituci věřili a přijali ji bez výhrady, dát korunu tomu z obou uchazečů, kterému by se mu zlíbilo, a exkomunikovat druhého, protože při přijetí té jeho cenzury a víře v ni, ať by bylo právo exkomunikovaného sebespravedlivější, ať by byla povinnost podporovat jeho stranu sebevětší, bylo by třeba ho opustit a přejít na druhou stranu, neboť by bylo zavedeno a lidé by byli přesvědčeni, že nespravedlivá exkomunikace má bránit v plnění povinnosti; a tím, tak či onak, je papež pánem všech korun svého společenství, může je odejmout tomu, kdo je má nosit, ba i tomu, kdo je nosí, a dát je komukoli, kdo se mu zlíbí, jak si to od Řehoře VII.[10] osobovalo tolik papežů a jak se o to pokoušeli, kdykoli se cítili dost silní.

Ten argument byl stejně prostý, aktuální, přirozený a naléhavý; nabízel se sám od sebe. Zpovědník jím také byl omráčen; krev mu stoupla do tváře, začal mluvit páté přes deváté; a já jsem na něho naléhal. Pomalu se vzpamatoval; a s úsměvem uspokojení nad rozhodujícím řešením, které mi chtěl podat, mi řekl: „To jste vedle; dejte pozor, jediným slovem vám celý váš úsudek zbořím; poslyšte: Kdyby v případě, který uvádíte a který se bohužel může až příliš snadno přihodit, papež přišel na to, že se postaví na stranu jednoho z obou uchazečů a exkomunikuje druhého a ty, kteří by mu pomáhali, pak by tato exkomunikace nespadala pod cenzuru, kterou papež vynáší ve své bule; nebyla by jen nespravedlivá, nýbrž byla by falešná. Dobře si ten rozdíl uvědomte, pane, a procítěte ho; neboť papež nemůže mít žádný důvod exkomunikovat kteroukoli z obou stran ani kteréhokoli z obou uchazečů. A protože to tak je, jak je to pravda, jeho exkomunikace by byla falešná. Nikdy nebylo rozhodnuto, že by falešná exkomunikace mohla či měla bránit v plnění povinnosti; tato exkomunikace by tedy mířila naprázdno a nepřinesla by žádnou výhodu jednomu ani žádnou újmu druhému, který by jednal zcela tak, jako by žádné exkomunikace nebylo.“ — „To je, otče, obdivuhodné,“ odpověděl jsem mu, „to rozlišení je jemné a obratné, to připouštím, a přiznávám také, že jsem je nečekal; ale ještě několik malých námitek, prosím Vás. Připustili by ultramontánci neplatnost té exkomunikace? Není neplatná, jakmile je nespravedlivá? Neboť kdo může přikázat, aby se páchala nespravedlnost, a přikázat to pod trestem exkomunikace? Má-li papež moc exkomunikovat nespravedlivě a dosáhnout poslušnosti své exkomunikace, kdo omezil tak neomezenou moc a proč by jeho neplatná exkomunikace nebyla respektována a poslouchána stejně jako jeho exkomunikace nespravedlivá? Konečně, až přijetím biskupů a parlamentů celého království, a v důsledku toho kázáním, zpovědí a vyučováním, bude všem lidem všeho druhu dobře vštípeno a ustáleno, že nespravedlivá exkomunikace má bránit v plnění povinnosti, a až potom uvedený případ ve Francii nastane a papež v důsledku toho exkomunikuje jednoho z uchazečů a ty, kdo bu-

10. **Vysvětlivka:** Papež Řehoř VII. (1073–1085) prohlásil roku 1076 v boji o investituru římského krále Jindřicha IV. (pozdějšího císaře) za sesazeného a zprostil jeho poddané přísahy věrnosti.

dou podporovat jeho stranu, myslíte si, že by tehdy bylo snadné vysvětlit Vaše jemné rozlišení mezi nespravedlivou a falešnou exkomunikací lidu, vojákům, důstojníkům, měšťanům, pánům, ženám, převážné části světa, dokázat jim ten rozdíl, uplatnit jej na vyhlášenou exkomunikaci, dobře je o tom přesvědčit, a to všechno ve chvíli, kdy by šlo o to jednat a chopit se zbraně? To jsou, otče, velké nesnáze; a já nevidím žádnou v tom, nepřijmout cenzuru, o níž mezi námi v bule jde, kromě té, že se papeži nedovolí přisvojit si ten nový titul, který si sám dává, totiž že může sesazovat krále, zprošťovat jejich poddané přísahy věrnosti a nakládat s jejich korunou, proti výslovným slovům Ježíše Krista a celého Písma."

Tento krátký výklad jezuitu rozběsnil, protože uhodil hřebíček na hlavičku navzdory všem jeho kličkám a obratnostem. Stále se vyhýbal tomu, aby mi řekl cokoli osobního, ale zuřil; a čím víc se ovládal vůči mně, tím méně se dokázal ovládat ve věci samé; a jako by se chtěl odškodnit za svou umírněnost vůči mně, tím víc se rozvášnil a rozpovídal o způsobu, jak donutit celé království, aby bulu přijalo, aniž by v ní cokoli sebeméně změnilo.

V tom zápalu, kdy už nebyl pánem sám sebe a kdy se mu vymklo mnoho věcí, za jejichž zamlčení by, jsem si jist, potom velmi draze zaplatil, mi řekl tolik věcí o podstatě i o násilí, jímž se má přijetí prosadit, tak nehorázných, tak krutých, tak děsivých, a s tak krajní vášní, že jsem upadl do skutečné mdloby. Viděl jsem ho z očí do očí mezi dvěma svíčkami, kdy mezi námi nebylo nic než šířka stolu (jeho strašlivou fyziognomii jsem popsal jinde); náhle omámen sluchem i zrakem, byl jsem, zatímco mluvil, zachvácen představou, co je to jezuita, který pro svou osobní nicotnost, a to přiznanou, nemohl ničeho doufat pro svou rodinu, a pro svůj stav a své sliby ani pro sebe sama, ani jablko či doušek vína navíc oproti všem ostatním; který svým věkem stál těsně před chvílí, kdy bude skládat účty Bohu; a který s rozmyslem, a s velkou úskočností k tomu dospěv, se chystal uvrhnout stát i náboženství do nejstrašnějšího požáru a rozpoutat nejhroznější pronásledování kvůli otázkám, na kterých mu nijak nezáleželo a které se týkaly jen cti jejich Molinovy školy.

Jeho hlubiny, násilnosti, které mi odhalil, to vše dohromady mě uvrhlo do takového vytržení, že jsem mu náhle, přerušiv ho, řekl: „Otče, kolik je Vám let?" Jeho krajní překvapení — neboť jsem se na něho díval vší silou svých očí, které viděly, jak se mu kreslí ve tváři — mi vrátilo smysly a jeho odpověď mě docela přivedla k sobě. „Ale proč se mě na to ptáte?" řekl mi s úsměvem. Úsilí, které jsem vynaložil, abych se dostal z tak jedinečného *proposita*, jehož celou děsivou závažnost jsem pocítil, mi poskytlo východisko: „To proto," řekl jsem mu, „že jsem se na Vás nikdy tak dlouho v kuse nedíval jako teď, tváří v tvář a mezi těmi dvěma svíčkami, a že máte při vší své práci tvář tak dobrou a tak zdravou, že mě to překvapuje." Tu odpověď spolkl, nebo to aspoň tak dobře předstíral, že na tom nikdy nebylo nic znát, ani tehdy, ani potom, a že se mnou nepřestal velmi často, a skoro při každé své cestě do Versailles, mluvit jako předtím, a se stejnou otevřeností, ačkoli jsem o to vůbec nestál. Odpověděl mi,

že mu je sedmdesát čtyři let,[11] že se opravdu těší velmi dobrému zdraví, že je celý život zvyklý na tvrdý a pracovitý život; a odtud pokračoval tam, kde jsem ho přerušil.

Brzy nato jsme byli přerušeni i my a donuceni k mlčení, ba ani jsme se neodvážili pohnout, kvůli společnosti, kterou jsme slyšeli vstoupit do mého kabinetu. Naštěstí se tam skoro nezdržela a paní ze Saint-Simon, která o mém rozhovoru mezi čtyřma očima věděla, přispěla k tomu, aby nás vysvobodila.

Takto uběhly víc než dvě hodiny: on oplácel jemnůstkami dětinskými, pokud šlo o podstatu, autoritou a nestoudností, pokud šlo o přijetí a o formu přijetí; já jsem už jen čeřil povrch, v naprostém přesvědčení, do něhož mě právě uvedl, že nejzoufalejší a nejzuřivější rozhodnutí jsou přijata a pevně stanovena. Rozešli jsme se, aniž jsme jeden druhého přesvědčili: on mi přitom řekl spoustu lichotek o mém důvtipu, že to nechápu, že látce nerozumím, že se zastavuji jen u planého zdání, že ho to překvapuje a že mě prosí, abych o tom dobře uvážil; já jsem odpověděl bez okolků, že má úvaha je hotová a že má schopnost dál nesahá. Navzdory této upřímnosti se zdál tehdy i potom se mnou velmi spokojen, ačkoli ze mě nikdy nemohl dostat nic jiného; a já jsem si zase dával dobrý pozor, abych se nezapomněl ukázat s ním velmi spokojen.

Vypustil jsem ho malými dveřmi za svým kabinetem, takže ho nikdo nezahlédl; a jakmile jsem je za ním zavřel, vrhl jsem se do křesla jako člověk, který lapá po dechu, a dlouho jsem v něm zůstal sám ve svém kabinetu a přemýšlel o zázraku svého vytržení a o hrůzách, které mi je způsobily.

Jejich následky začaly hned nato shromážděním biskupů v Paříži; a to patří do zvláštních dějin konstituce, jimž je přenechám, abych se k nim vrátil, jen až budu nutně muset mluvit o tom, co z toho prošlo mýma rukama, nebo, stejně zajímavým způsobem, před mýma očima či mýma ušima.

---

11. **Ediční poznámka:** Otec Tellier se narodil roku 1643, na podzim 1713 mu tedy bylo teprve kolem sedmdesáti let; údaj o sedmdesáti čtyřech letech je patrně Saint-Simonův omyl.

Kapitola druhá

Pan Savojský přijímá titul krále sicilského. — Napodobuje krále ve věci svých levobočků. — Prie, jmenovaný velvyslancem v Turíně, se žení s dcerou Pléneufa, která se stane pro Francii osudnou. — Guvernérství Alsaska a Brisachu maršálovi z Huxelles. — Tři sta tisíc livrů Torcymu; čtyři sta tisíc livrů Pontchartrainovi; čtyři sta tisíc livrů vévodovi z La Rochefoucauld. — Lamoignon zapisovatelem, Chauvelin velkým pokladníkem řádu; Voysin a Desmarets dostávají jejich „râpé". — Chauvelin; kdo to byl; a jeho tchán. — Dalon; kdo to byl. — Vyhnán ze svého místa prvního prezidenta parlamentu v Bordeaux. — Dobytí Freiburgu Villarsem, který posílá ke dvoru Contadese. — Vévoda z Fronsacu přináší zprávu o dobytí Brisachu; král mu dává dvanáct tisíc livrů a byt v Marly. — Kirn se vzdává Besonsovi, který rozpouští svou armádu a vrací se do Paříže. — Konference v Rastattu mezi Villarsem a princem Evženem, kteří tam vyjednávají a uzavírají mír mezi Francií, císařem a Říší. — Redukce vojska. — Smrt toskánského prince. — Smrt Harlevilla. — Smrt rytíře z Grignanu neboli hraběte z Adhémaru. — Smrt Gassiona; kdo to byl, a jeho rodina. — Smrt princezny z Courtenay, její rodina, o níž král dává najevo, že cítí, že je jeho krve. — Saintrailles; kdo to byl; jeho smrt. — Smrt a povaha Phélypeauxe. — Smrt vévody z Mediny Sidonie. — Ronquillo zbaven místa guvernéra Kastilské rady; dostává penzi deset tisíc tolarů. — Návrat vévody z Aumontu. — Sicilský král se odebírá s královnou na Sicílii a zanechává prince piemontského jako regenta s radou. — Peterborough a Jennings se představují králi. — Bavorský kurfiřt v Paříži; navštíví krále.

Pan Savojský přijal 22. září na základě utrechtského míru titul sicilského krále a hned nato si začal hrát nejen na velkého krále, ale napodobil i jejich nejnovější kousky svévolné moci. Měl syna a dceru s paní z Verrue[1]; legitimoval je; až dosud setrvávali v tomto prostém postavení; nyní chtěl, aby jim celý jeho dvůr přiznával Výsost. Syn padl neženatý, dceru otec velmi miloval; chtěl napodobit krále; provdal ji za prince z Carignanu[2], jediného syna onoho proslulého němého a po svých dvou synech předpokládaného dědice svých zemí. Staršího dal nazývat vévodou savojským, druhého

1. **Vysvětlivka:** Jeanne-Baptiste d'Albert de Luynes, hraběnka z Verrue (1670–1736), dcera vévody z Luynes, byla od konce 80. let 17. století milenkou Viktora Amadea II.; roku 1700 uprchla z Turína do Francie.

2. **Vysvětlivka:** Viktor Amadeus, princ z Carignanu (1690–1741), syn Emanuela Filiberta, prince z Carignanu (1628–1709), hluchoněmého od narození; s legitimovanou dcerou pana Savojského se oženil roku 1714.

princem piemontským.[3] Král jmenoval markýze z Prie velvyslancem v Turíně a přidal mu čtyři tisíce livrů k penzi, tisíc tolarů měsíčně a deset tisíc na výstroj. Před odjezdem se markýz oženil s dcerou Plénœufa, který zbohatl na úkor zásobování a polních špitálů armád a který se potom, aby se kryl, stal Voysinovým úředníkem. Paní z Prie[4] byla neobyčejně hezká a dobře urostlá, velmi duchaplná a podivuhodně sečtělá. Jela s manželem do Turína; po návratu se stala veřejnou milenkou pana Vévody a za ministerstva tohoto prince Médeou Francie.[5]

Guvernérství Alsaska a guvernérství Brisachu, uprázdněná smrtí vévody Mazarina, dal král maršálovi z Huxelles, což byl dar téměř sto tisíc livrů ročního důchodu; Torcymu dal sto tisíc tolarů z poštovních příjmů a Pontchartrainovi čtyři sta tisíc livrů, aby mu pomohl koupit statky, které mu maršálka z Clérembault prodala s tím, že je převezme až po její smrti; a dalších čtyři sta tisíc livrů panu z La Rochefoucauld[6], který pod záminkou nářků, že nemá čím platit dluhy, chtěl nacpat své sluhy.

La Vrillière prodal svůj úřad zapisovatele řádu Lamoignonovi, prezidentu parlamentu (*à mortier*), se svolením ponechat si modrou stuhu; Voysin dostal „râpé“[7][8] tohoto úřadu. Také Chamillart prodal svůj úřad velkého pokladníka řádu a modrou stuhu si ponechal; Desmarets dostal jeho „râpé“ a Chauvelin[9] úřad. Byl velmi mladý a teprve generálním advokátem. Pro tyto úřady to byl nový pád, který velmi pokořil ministry, ač jim bylo ke cti, že je kdysi zastávali, i nejvyšší soudce. Tento Chauvelin, starší bratr toho, který se mnohem později stal strážcem pečetí, věděl ještě víc než on;

---

3. **Ediční poznámka:** Saint-Simon se mýlí: syn Viktora Amadea II. a paní z Verrue, Vittorio Francesco, markýz ze Susy (1694–1762), nepadl. Princem piemontským byl starší z legitimních synů, Viktor Amadeus († 1715), mladší Karel Emanuel byl vévodou z Aosty.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Paní z Prie byla dcerou bohatého finančníka jménem Berthelot de Plénœuf neboli Pleinœuf. Markýz d'Argenson ve svých Pamětech (s. 201–202) potvrzuje, co o paní z Prie říká Saint-Simon: „Nevěřím,“ píše, „že by kdy existovala nebeštější bytost. Okouzlující postava a ještě víc půvabu než krásy; živý a jemný duch, genialita, ctižádost, lehkomyslnost, a přece velká duchapřítomnost atd.“ Nevydaný Deník markýze d'Argensona přináší o paní z Prie podrobnosti, které by bylo těžké do Pamětí zařadit.

5. **Vysvětlivka:** Pan Vévoda je zde Ludvík IV. Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), v letech 1723–1726 první ministr Ludvíka XV.; paní z Prie, rozená Agnès Berthelot de Pléneuf (1698–1727), měla na jeho vládu rozhodující vliv a po jeho pádu byla vypovězena na svůj statek v Normandii, kde roku 1727 zemřela. Médea je v řecké báji čarodějnice, která z pomsty zahubila vlastní děti.

6. **Vysvětlivka:** Pan z La Rochefoucauld je zde František VII., vévoda z La Rochefoucauld (1634–1714), velký lovčí a velký mistr šatny, dlouholetý králův oblíbenec.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Smysl tohoto slova byl vysvětlen v poznámce (viz výše).

8. **Vysvětlivka:** „Râpé“ (doslova patoky z vylisovaných matolin) se říkalo králově svolení nosit odznaky Řádu Svatého Ducha jako hodnostář řádu, ačkoli dotyčný řádový úřad už nebo vůbec nezastával; Saint-Simon výraz podrobně vysvětlil výše.

9. **Vysvětlivka:** Louis Chauvelin, generální advokát pařížského parlamentu, starší bratr Germaina-Louise Chauvelina (1685–1762), strážce pečetí v letech 1727–1737.

dokázal si získat důvěru krále, který ho používal k mnoha jezuitským pletichám; míval dlouhé a časté audience zadními dveřmi; sotva se to ještě dalo postřehnout, a byl by to dotáhl na cokoli, kdyby byli král i on žili jen o něco déle. Byl zetěm Gruchyho, který byl dlouho správcem jmění mého otce, který na něj nikdy nezapomněl, který mu dobře a věrně sloužil, který zbohatl v daňových pachtech za generálního kontrolora Pontchartraina a který se dožil téměř sta let v dokonalém tělesném i duševním zdraví.

Dalon, který po svém otci — jednom z nejlepších a nejpoctivějších soudců království a příteli mého otce — nastoupil na místo prvního prezidenta v Pau a který byl velmi duchaplný a schopný, přešel na místo prvního prezidenta v Bordeaux. Natropil tam tolik bláznovství a nehorázných darebáctví, že dostal rozkaz z místa odstoupit. Tento trest se zdál zázrakem při beztrestnosti, kterou si soudcovský stav spolu s tolika jinými uzurpacemi za této vlády vydobyl. Dalon se první léta po svém pádu hanbou skrýval. Potom znovu nabral odvahu a dlouho nestoudně žádal jiné podobné místo nebo místo státního rady. Neúnavně klepal na všechny dveře. A stejně neúnavně ho nechávali štěkat. Konečně se po mnoha letech odebral pohřbít se u sebe doma, kde žil velmi opuštěn a ještě víc opovrhován až do své smrti, k níž došlo nedávno.

Maršál z Villars dal 14. října v pět hodin odpoledne zaútočit na kontreskarpu Freiburgu. Vivans byl službu konajícím generálporučíkem a velmi se vyznamenal. Boj byl dlouhý a velmi tuhý. Padlo dvacet pět kapitánů granátníků a dvanáct set mužů, víc zabitých než raněných; nakonec se vojsko usadilo na kontreskarpě a na lunetě.[10] Maršál z Villars zůstal v zákopu až do jedenácti hodin večer, kdy bylo zakopání úplně dokončeno. Na ravelin se zaútočilo posledního října. Narazilo se tam na malý odpor, kdo tam byl, byl zabit nebo zajat. Druhého dne se chystali k útoku na vlastní pevnost, když spatřili na valu dvě bílé vlajky. Baron d'Arche[11], který v pevnosti velel, opustil město a stáhl se do zámku a do pevnůstek se vším vojskem, které tam dokázal umístit. Ve městě nechal přes dva tisíce raněných či nemocných, osm set zdravých vojáků, pro něž v zámku a v pevnůstkách nenašel místo, a všechny ženy, děti a spoustu sluhů posádky. Villars nechal do města vstoupit pluk gardy, nedovolil těm zbytečným krkům odejít, ať křičeli jakkoli, dal po měšťanech požadovat milion, aby se vykoupili z plenění, poskytl guvernérovi pětidenní příměří, aby mohl poslat k princi Evženovi pro jeho rozkazy, a vyslal ke králi Contadese, který dorazil do Marly v pondělí 6. listopadu ráno. Villars dal baronu d'Arche ještě lhůtu do 15., během níž se z žádné strany nestřílelo, maršál však nechával pracovat na svých bateriích a guvernér posílal jídlo

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Malé opevnění trojúhelníkového tvaru zřizované uvnitř ravelinů.

11. **Vysvětlivka:** Baron d'Arche je Saint-Simonova podoba jména císařského generála Ferdinanda Amadea barona Harrsche, velitele Freiburgu při obléhání roku 1713.

těm, které nechal ve městě. V úterý 21. listopadu přijel do Marly vévoda z Fronsacu a přinesl králi zprávu o kapitulaci zámku a pevnůstek Freiburgu. Bylo tam sedm tisíc mužů, velmi namačkaných, a ti odtáhli 17. se všemi válečnými poctami; tímto činem válka skončila. Asfeld, mnohem později maršál Francie, byl ponechán ve Freiburgu, aby tam a v Breisgau velel pod rozkazy du Bourga, velitele v Alsasku. Villars se vrátil do Štrasburku; vévoda z Fronsacu dostal za svou cestu dvanáct tisíc livrů a byt v Marly po zbytek pobytu a k armádě se už nevracel, protože se měla rozejít.

Besons při rozpouštění své armády vyzval ke kapitulaci Kirn, který se vzdal; a sám se vrátil do Paříže a poklonit se králi.

V posledních dobách obléhání přicházely od prince Evžena maršálovi z Villars tajné návrhy; maršál se dokonce jednou s velmi malým doprovodem na celý den z obléhání vzdálil. Contades, když přinášel zprávu o kontreskarpě, byl pověřen i jinými věcmi týkajícími se těchto návrhů a měl přivézt královy rozkazy. I potom jezdilo spousta kurýrů, jaké stav téměř skončeného obléhání nevyžadoval. A skutečně maršál z Villars odjel 27. listopadu ze Štrasburku v doprovodu prince z Rohanu, Châtillona, Broglieho a Contadese, aby téhož dne a zároveň s princem Evženem přijel na zámek v Rastattu, který nádherně vystavěl zesnulý princ Ludvík Bádenský a který jeho vdova propůjčila, aby se v něm mezi oběma generály konaly konference o míru mezi Francií, císařem a Říší.[12] Oba zachovávali ve všem nejúplnější rovnost a nejdokonalejší zdvořilost. Každý z nich měl stráž o sto mužích. Konference mezi nimi dvěma o samotě začaly ihned nato. Princ z Rohanu tam zůstal jen dva nebo tři dny a vrátil se do Paříže. V Dokladech se najde vše, co se týká těchto konferencí, smlouvy, která z nich vzešla a kterou tam oba generálové podepsali, i toho, co se v důsledku toho dělo později v Badenu, kde byla podepsána definitivní smlouva; to mě zbavuje povinnosti se tu o těchto věcech šířit.[13]

Během těchto konferencí král rozpustil šedesát praporů, po osmnácti mužích z každé roty pluku gardy a sto šest eskadron, z toho dvacet sedm dragounských. Nejenže se mír s Německem zdál jistý, ale král, v míru s ostatní Evropou, by už tolik vojska nepotřeboval, ani kdyby válka proti císaři a Říši pokračovala.

Rok se uzavřel několika úmrtími. Velkovévoda ztratil 30. října svého nejstaršího syna[14], padesátiletého prince, který vzbuzoval velké naděje, ale jehož zdraví bylo už dávno podlomené. Roku 1688 se oženil se sestrou paní Dauphine Bavorské a ko-

---

12. **Vysvětlivka:** Mír mezi Francií a císařem podepsali Villars a princ Evžen v Rastattu 6. března 1714; mír s Říší byl pak uzavřen 7. září 1714 ve švýcarském Badenu (v Aargau), o němž Saint-Simon mluví dále.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Protože listiny, na něž Saint-Simon odkazuje, chybějí, lze nahlédnout do Pamětí Torcyho, který všechna tato jednání řídil jako státní sekretář pověřený zahraničními věcmi.

14. **Vysvětlivka:** Ferdinand Medicejský (1663–1713), nejstarší syn toskánského velkovévody Cosima III. a Markéty Luisy Orleánské, manžel Violanty Beatrix Bavorské. Druhý syn, Gian Gastone Medicejský

línského a bavorského kurfiřta, s níž nikdy neměl děti. Paní velkovévodkyně, jeho matka, která se už před mnoha lety vrátila do Francie, pocítila tuto ztrátu méně než celé Toskánsko a než velkovévoda, jemuž kromě druhého syna nezbýval žádný dědic; ten žil už několik let odloučen od své ženy, s níž neměl děti a která se vrátila žít k sobě do Německa. Neměla děti. Ona a její sestra, vdova po slavném princi Ludvíku Bádenském, byly posledními z tohoto starobylého a velkého rodu sasko-lauenburského. Králův smutek byl černý a trval tři týdny.

Harleville zemřel v dosti pokročilém věku. Jmenoval se Brouilly, stejně jako vévodkyně z Aumontu a markýza z Châtillonu, jeho sestřenice z druhého kolena, od jehož otce[15] koupil guvernérství Pignerolu. Dobře sloužil, byl velmi čestný muž a těšil se vážnosti. Král mu z něj i nadále vyplácel třicet pět tisíc livrů ročního služného, z nichž osm tisíc zůstalo jeho ženě.

Hrabě z Adhémaru zemřel v Marseille bez dětí se slečnou d'Oraison, kterou mu rodina dala za ženu, aby je měl. Byl dobře znám pod jménem rytíř z Grignanu. Patřil k prvním meninům Monseigneura; byl to muž velmi duchaplný, rozumný, statečný a sečtělý, hodně se pohyboval ve velkém světě a vyhledávala ho nejlepší společnost. Dna, která ho nesmírně a velmi brzy sužovala, ho donutila odejít do Provence. Byl bratrem hraběte z Grignanu, rytíře řádu, generálního místodržitele a velitele v této provincii. Paní de Sévigné o něm hodně píše ve svých dopisech.

Gassion, služebně velmi starý generálporučík, velmi vynikající, guvernér Daxu a Mézières, zemřel v Paříži po dlouhé nemoci ve věku sedmdesáti tří let. Byl dlouho poručíkem tělesné gardy a z tohoto sboru odešel, aby mohl volněji sloužit jako generálporučík, v naději, že se stane maršálem Francie. Maršály udělali už nejednoho, kdo se mu nevyrovnal, ale nikdy nikoho nevzali z tělesné gardy, a to ho přimělo odejít. Král se tím tajně cítil dotčen, ze žárlivosti na své kompanie tělesné gardy; navenek s ním jednal slušně, zaměstnával ho, ale to bylo vše. Byl to malý živý Gaskoňec, ctižádostivý, horlivý, který si připadal ještě cennější, než byl, a který na to pomalu umřel žalem. Byl vlastním synovcem slavného maršála z Gassionu a to mu pomotalo hlavu. Gassion, jeho synovec, měl víc štěstí než on a vyšlo ho to laciněji. Maršálův děd, první z těchto Gassionů, kterého lze zřetelně rozpoznat, byl generálním prokurátorem v navarrské radě, kterého dala vychovat Jana d'Albret, královna navarrská. Vrhl se do Navarrenxu obleženého Španěly; guvernér tam padl, on velel na jeho místě, přinutil Španěly ustoupit až do Orthezu, kam je pronásledoval, oblehl je tam a donutil je vzdát se. Za tento čin dostal předsednictví ve svrchované radě Navarry a později byl představeným tajné rady navarrského krále. Jeho syn byl generálním prokurátorem,

---

(1671–1737), manžel Anny Marie Františky Sasko-Lauenburské, byl posledním velkovévodou z rodu Medicejských.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Otiskli jsme přesně Saint-Simonův rukopis, ale patrně by se mělo číst *du père desquelles* („od jejichž otce").

pak prezidentem svrchované rady Navarry a zemřel roku 1598 s breve státního rady. Byl otcem maršála z Gassionu, jednoho biskupa z Oloronu a jejich nejstaršího bratra, který byl prezidentem parlamentu (*à mortier*), když předtím byl generálním prokurátorem navarrského parlamentu. Byl také intendantem generality Pau; dostal roku 1636 jedno z těch breve státního rady, jaké měl jeho otec; a roku 1660 dosáhl povýšení svého statku Camou na markýzát pod jménem Gassion. Ten je otcem Gassiona od tělesné gardy, který dal podnět k této malé odbočce, a několika dalších dětí, z nichž nejstarší byl prezidentem parlamentu (*à mortier*) v Pau a dostal roku 1664 jedno z těch breve státního rady. Mezi několika dětmi měl markýze z Gassionu, zetě strážce pečetí Armenonvilla, který se stal vynikajícím generálporučíkem, guvernérem Daxu a Mézières a o Letnicích 1743 rytířem Svatého Ducha.

Princ z Courtenay[16] ztratil manželku, která ho svým jměním živila a která mu zanechala syna a dceru; dcera se provdala za markýze z Bauffremontu, rytíře Zlatého rouna a později generálporučíka. Syn se oženil se sestrou pana z Vertus z bretaňských levobočků, vdovou po donu Gonzalovi Carvalhovi Palatinovi, velmistru staveb portugalského krále, odkud se vrátila. Málo sloužil a měl staršího bratra, který padl u mušketýrů při obléhání Monsu, kde byl jejich otec v průvodu dvora. Král otce kvůli této ztrátě navštívil, což se zdálo velmi neobvyklé, a byla to pocta, kterou mu chtěl prokázat v době, kdy ji už mnoho let nikomu neprokazoval; ukázalo se tím, že nemohl nevědět, že je skutečně princem jeho krve, což však ani králové, jeho předchůdci, ani on sám nikdy nechtěli uznat. Tento princ z Courtenay byl synem Harlayové, s Lametovou, svou první ženou, neměl děti a tyto děti měl s druhou, která byla vdovou po Le Brunovi, prezidentu Velké rady, a dcerou Duplessise-Besançona, guvernéra Auxonne a generálporučíka. Budu mít příležitost ještě mluvit o tomto princi z Courtenay a o synovi, který mu zůstal a který byl posledním z této nešťastné větve královského rodu.

Zemřel Saintrailles, který byl už starý a patřil k domácnosti pana Vévody a o němž jsem měl příležitost mluvit při smrti pana Vévody, králova zetě. Byl to muž čestný a statečný, nejlepší hráč vrchcábů své doby, který ovládal i všechny ostatní hry, aniž z toho dělal řemeslo. Měl důležitý vzhled, mluvil mravoučně a v sentencích, byl lakomý a navykl všechny prince krve a jejich důvěrné přátele, kteří se stali i jeho přáteli, na své drzé způsoby. Nebyl ani Poton, ani Saintrailles[17], nýbrž velmi drobný šlechtic, a nebyl ženatý. Měl jen jednu neteř, velmi hezkou a počestnou, dvorní slečnu paní Vévodkyně. Když už paní Vévodkyně dvorní slečny neměla, zůstala neteř u paní Princezny. Markýz z Lanques z rodu Choiseulů se do ní tak zamiloval, že si ji chtěl vzít.

16. **Vysvětlivka:** Courtenayové odvozovali svůj původ od Petra Francouzského, nejmladšího syna Ludvíka VI.; byli tedy Kapetovci, jejich nárok na postavení princů krve však francouzští králové nikdy neuznali. Princ z Courtenay je zde Louis-Charles de Courtenay (1640–1723).

17. **Vysvětlivka:** Jean Poton de Xaintrailles (asi 1390–1461), druh Johanky z Arku ve stoleté válce, později maršál Francie; Saint-Simon tím říká, že s jeho rodem neměl nic společného.

Byl kapitánem v pluku Bourbon, za tažení byl raněn, vrátil se umírající do Paříže, dal se donést do kostela svatého Sulpicia, kde se s ní oženil, a o dva dny později zemřel. Saintrailles jí odkázal celé své jmění, s nímž se provdala za pana z Illiers.

Z dopisů z Martiniku se dozvěděli, že tam zemřel Phélypeaux.[18] Byl to člověk velmi neobyčejný, nesmírně duchaplný, sečtělý, výmluvný a přirozeně půvabný; velmi urostlý, neženatý, neměl nic, lakomý, kdykoli mohl, ale přitom vznešených způsobů a ctižádostivý; dobře věděl, kdo je, ale stavěl na svých zásluhách a na ministerstvu; zdvořilý, se vším vzezřením světáka a výborný společník, ale samotář, velmi náladový a s vytříbeným vkusem v dobrém jídle, v nábytku a ve všem. Byl generálporučíkem, velmi líný a schopnější pro práci v kabinetu než pro válku. Působil u kolínského kurfiřta, potom byl velvyslancem v Turíně a při roztržce s ním bylo velmi zle zacházeno; po návratu o ní podal zprávu, stejně přesnou jako jízlivou a dobře napsanou, a při té příležitosti jsem o něm měl možnost mluvit. Po návratu se stal státním radou z meče; ale po tomto spise, v němž bylo s panem Savojským krutě zacházeno, a po řečech, v nichž ho Phélypeaux nešetřil o nic víc, se mu paní vévodkyně z Bourgogne stala nepříjemnou překážkou, a po míru i sám pan Savojský. Neměl nic; a měl jen jednoho bratra, biskupa z Lodève, který nebyl o nic méně duchaplný a měl lepší mravy než on, a k němu odešel žít do Languedocu. Byli vlastními bratranci Châteauneufa, státního sekretáře, otce La Vrillièra, který spolu s kancléřem a jeho synem dokázal zařídit, že byl poslán na Martinik jako generální guvernér ostrovů, což je nezávislý úřad s víc než čtyřiceti tisíci livrů ročního důchodu, nepočítaje postranní příjmy, které uměl dobře zhodnotit.

Rok uzavřela smrt vévody z Mediny Sidonie. Přišla náhle v Madridu, když se chystal nastoupit do kočáru španělského krále, jehož byl velkým štolbou; byl také rytířem Svatého Ducha. Patřil k největším a nejdokonalejším velmožům Španělska, byl velmi starý a velmi oddaný španělskému králi. Měl jsem příležitost o něm mluvit v souvislosti se závětí Karla II. a nástupem Filipa V. na trůn. Zanechal syna, který měl rovněž potomstvo. Byl hlavou tohoto velkého a starobylého rodu Guzmánů a nejstarším vévodou Španělska. Ale tam o všem rozhoduje grandeza; a ačkoli ta jeho patří k prvním, už jsem poznamenal, že mezi grandy se stáří grandezy nedodržuje. Budu mít příležitost o tom ještě mluvit v souvislosti se svým mimořádným velvyslanectvím ve Španělsku. Tam budu mluvit i o velkém úřadu prezidenta Kastilské rady a, není-li obsazen, o místě guvernéra této rady. To měl Ronquillo, který v této hodnosti neprokazoval u sebe panu z Vendôme přednost, navzdory podivné Výsosti a postavení, které mu paní des Ursins zjednala, aby si pak vzala totéž. Byl propuštěn s penzí deset tisíc tolarů.

---

18. **Vysvětlivka:** Raymond-Balthazar Phélypeaux du Verger (1650–1713), velvyslanec v Turíně, byl při přechodu pana Savojského na stranu císaře roku 1703 zadržen; později generální guvernér Francouzských Antil, zemřel na Martiniku.

Vévoda z Aumontu se vrátil ze svého velvyslanectví v Anglii a měl u krále v jeho kabinetu dlouhou audienci. Bylo pozorováno, že okázale přejal všechny anglické způsoby, až po to, že si přivazoval řádový kříž k modré stuze, jako rytíři Podvazkového řádu nosí své medaile připevněné ke stuze. Jeho příjezd nevzbudil velký potlesk. Peníze, které odtamtud dokázal přivézt, ho však dokázaly utěšit.

Nový sicilský král neotálel a vydal se ten ostrov osobně poznat a zjistit, co z něj bude moci vytěžit. Vzal s sebou královnu, svou manželku, zřídil radu, která měla v jeho nepřítomnosti vládnout v Turíně, a nabídl paní své matce hodnost regentky. Při tom, jak málo podílu na záležitostech jí celý život dával od chvíle, kdy převzal správu z jejích rukou, dobře vycítila prázdnotu titulu nabízeného jen ze zdvořilosti a omluvila se, že jej nepřijme. Po jejím odmítnutí jej svěřil princi piemontskému, svému synovi, mladému princi, který vzbuzoval největší naděje, a odplul na lodích admirála Jenningse, které ho dopravily do Palerma. Tam byl korunován; a Sicilané nevynechali nic, horlivost, holdy ani slavnosti, aby si získali přízeň tak žárlivého a prozíravého panovníka. Jenningsovi dal za přepravu padesát tisíc livrů a svůj portrét posázený diamanty a sicilská královna mu dala velmi krásný prsten. Jennings pak zakotvil u pobřeží Provence a v Toulonu se mu dostalo mnoha poct. Potom přijel do Paříže. Hrabě z Peterborough, který tolikrát procestoval Evropu a s takovou zuřivostí sloužil arcivévodovi ve Španělsku, se také přijel do Paříže projít. Byl to člověk, který ani ve velmi pokročilém věku a jako rytíř Podvazkového řádu nevydržel na jednom místě. Torcy ho představil králi ve Versailles v pondělí 4. prosince a Peterborough hned nato představil králi Jenningse. Tito admirálové eskadry nejsou pod těmi velkými názvy ničím jiným než u nás velitelé eskadry. Tento říkal, že od té doby, co slouží, vydělal pět set tisíc tolarů. Naši zdaleka tolik nevydělávají. Ihned nato odjel do Anglie.

Bavorský kurfiřt přijel v pondělí 18. prosince z Compiègne do Paříže a ubytoval se u Monasterola, svého vyslance v tomto městě. Ve středu 20. jel do Versailles. Krále viděl odpoledne jako obvykle zadem, byl s ním půl hodiny sám v jeho kabinetu a pak se vrátil do Paříže k Monasterolovi, kde přijímal málo lidí, velmi smutný, že už nemůže doufat v titul sardinského krále.

Kapitola třetí

Evangelium podáno králi k políbení kardinálem, přednostně před almužníkem konajícím službu, v nepřítomnosti velkého i prvního almužníka. — Vévoda z Uzedy málo vážený ve Vídni a jeho syn uvězněn na milánském hradě. — Vévoda z Nevers zbaven králem práva jmenovat do betlémského biskupství. — Vévoda z Richelieu se rozhádá se svou ženou a opustí ji. — Cavoye se o něho stará. — Mnoho plesů u dvora i v Paříži. — Plesy, hry, komedie a probdělé noci v Sceaux. — Paní vévodkyně z Berry, těhotná, jí při velké tabuli v domácích šatech. — Abbé Servien ve Vincennes. — Smrt, kariéra, rodina a povaha vévody z La Rochefoucauld. — Bachelier; jeho kariéra; jeho zásluhy. — Podivné překvapení vévody z Chevreuse a mne u vévody z La Rochefoucauld. — Smělá šlechetnost vévody z La Rochefoucauld. — Starý liancourtský kvas. — Jeho dva synové. — Hrabě z Toulouse velkým lovčím. — Dvanáct tisíc livrů penze novému vévodovi z La Rochefoucauld. — Kancléř vidí člověka, který se zabije. — Počátek pronásledování ve prospěch konstituce Unigenitus. — Sňatek prince z Pons se slečnou z Roquelaure. — Guvernérství Dunkerku Granceymu, který se žení s dcerou Médavyho, svého bratra. — Velmi podivných dvacet pět tisíc livrů ročního důchodu prvnímu prezidentovi. — Smrt Bragelogna. — Holandští velvyslanci se představují králi. — Těžká nemoc anglické královny v Saint-Germain. — Smrt vévody z Melfortu v Saint-Germain. — Smrt Mahonyho. — Pan vévoda z Berry vstupuje do finanční rady.

Prvního dne tohoto roku 1714 nebyl při slavné mši řádu, kterou sloužil abbé z Estrées, přítomen ani velký, ani první almužník. Vznikla nesnáz, kdo má podat králi evangelium k políbení, zda almužník ve službě toho dne z almužníků čtvrtletní služby, nebo kardinál z Polignaku, který řád neměl, ale byl u klekátka; král rozhodl v jeho prospěch. Novoroční dary toho roku nedal žádné. Týkaly by se jen paní vévodkyně z Berry, s níž nebyl kdovíjak spokojen, a Madame, jíž právě velmi značně zvýšil penze. Pokud jde o vévodu z Berry, s tím si hlavu nelámal; bylo to sotva rok, co mu zvýšil penze o čtyři sta tisíc livrů. Několik dní nato ho uvedl do finanční rady, kde zasedal několik rad, aniž hlasoval, stejně jako tomu bylo v radě depeší, když do ní začal chodit. Byla to cesta k tomu, aby byl brzy připuštěn do rady státní. Král užil týchž stupňů u Monseigneura i u monseigneura vévody z Bourgogne.

Vévoda z Uzedy, kterého si císař příliš nevážil od té doby, co tak hanebně opustil stranu Filipa V. a přidal se k jeho, zažil hned na samém počátku tohoto roku tu nelibost, že jeho syna uvěznili na milánském hradě.

V neverském vévodství je přízrak biskupství s titulem Betlém, bez území, se sídlem v Clamecy, které vynáší jen pět set tolarů ročně a na něž vždy jmenovali vévodové

z Nevers.[1] Pan z Nevers ho dal otci Sanlèqueovi, řeholníkovi od Svaté Jenovéfy, který vynikal ve vyučování výmluvnosti a humanitních věd v jejich koleji v Nanterre, byl také dobrým latinským básníkem a jehož mravům nebylo co vytknout. Ale jezuité, žárliví na všechny koleje a nemající v lásce řeholní kanovníky, se nesmířili s tím, že by jim tato karikatura biskupství unikla, neboť jím mohli vysvléknout z kutny nějakého mnicha a touto návnadou si jich mnoho připoutat. Otec Tellier, využívaje doby a malé vážnosti udělitele, dal králi na srozuměnou, že se nesluší, aby soukromá osoba dělala bez něho v jeho království biskupa, a dokončil, co jezuité začali před ním, neboť už dvanáct let byl Sanlèque jmenován, aniž mohl dosáhnout bul. Zařídil, že byly uděleny otci Le Belovi, rekolektovi, kterého král tehdy jmenoval a na něhož už nevzpomínal. Le Bel byl vysvěcen a Sanlèque nedostal žádnou náhradu. Od té doby zůstalo toto zdánlivé biskupství v královské nominaci.

Vévoda z Richelieu, už dosti dlouho potřetí ženatý, který bydlel u své ženy na předměstí Saint-Germain, se s ní rozkmotřil a chtěl se vrátit do paláce Richelieu na place Royale, který pronajal arcibiskupovi z Remeše; ten však nevěděl, kam jinam se podít, a chtěl trvat na své nájemní smlouvě. Cavoye a jeho žena, odjakživa přátelé pana z Richelieu, kteří do Paříže skoro nikdy nejezdili, půjčili svůj dům arcibiskupovi, dokud si nenajde jiný k pronájmu, a začali pečovat o pana z Richelieu, kterému bylo osmdesát šest let a který se za celý život nenaučil pečovat sám o sebe. Bylo jim to přičteno k dobru u paní z Maintenon, a tedy i u krále.

Tato zima byla na plesy u dvora bohatá. Bylo jich několik, slavnostních i maškarních, u vévody z Berry, u paní vévodkyně z Berry, u pana Vévody a jinde. Byly i v Paříži a v Sceaux, kde paní du Maine pořádala hojně slavností a probdělých nocí a hrála mnoho komedií, na něž jezdil kdekdo z Paříže i ode dvora a při nichž dělal hostitele pan du Maine. Paní vévodkyně z Berry byla těhotná a na plesy mimo svůj dům skoro nechodila. Král jí kvůli jejímu těhotenství dovolil večeřet s ním v domácích šatech, jak to v témž případě dovolil jen oběma paním Dauphine.

Abbé Servien, o němž jsem už mluvil jinde, se v Opeře nedokázal udržet při chvalozpěvech na krále v prologu. Pustil najednou do přízemí krvavý, ale velmi trefný a velmi vtipný parodický výrok, který tam zabral, byl za takový uznán, opakován a odměněn potleskem. O dva dny později byl zatčen a odvezen do Vincennes se zákazem s kýmkoli mluvit a bez jediného sluhy, který by ho obsluhoval. Pro formu se zapečetily jeho papíry. Nebyl to člověk, který by měl důležitější papíry než na podpálení v kamnech. Pravda ovšem je, že ve svých víc než pětašedesáti letech, které tehdy měl, byl podivuhodně zhýralý.

Vévoda z La Rochefoucauld zemřel ve čtvrtek 11. ledna, v sedmdesáti devíti letech, slepý, ve Versailles, ve svém pěkném domě v Chenilu, kam se před několika lety uchý-

---

1. **Vysvětlivka:** Titulární biskupství betlémské: biskupové z Betléma, kteří přišli o své sídlo ve Svaté zemi, sídlili od doby křížových výprav v Clamecy v Nivernais, kde jim hrabata z Nevers darovala špitál; biskupství zaniklo za revoluce.

lil. Ačkoli jsem měl příležitost mluvit o něm vícekrát, byl po celý život postavou tak zvláštní a tak význačnou, že je namístě se u něho trochu zastavit. Byl nejstarším synem druhého syna La Rochefoucauldova[2] a jediné dcery André de Vivonne, pána z La Châtaigneraie, velkého sokolníka Francie, kapitána gardy královny Marie Medicejské, a Marie-Anne de Loménie. Tento André de Vivonne byl vnukem staršího bratra Françoise de Vivonne, pána z Ardelay, oblíbence Jindřicha II., který byl v jeho přítomnosti zabit ve veřejném souboji Guyem Chabotem, synem pána z Jarnacu, odkud pochází přísloví o Jarnakově ráně, 10. července 1547.[3] Marie-Anne de Loménie byla dcerou pána z La Ville-aux-Clercs, státního sekretáře. Pan z La Rochefoucauld nosil za života svého otce prázdný titul prince z Marsillacu, bez jakéhokoli postavení či vyznamenání; otci byl vždy velmi oddán, ačkoli se mu naprosto nepodobal. Následoval ho do strany pana Prince a vrátil se k poslušnosti teprve s ním.[4] V listopadu 1659 se oženil s Jeanne-Charlotte, dcerou a jedinou dědičkou Henriho-Rogera du Plessis, hraběte z La Rocheguyon, prvního šlechtice královy komory v nástupnictví po svém otci, který byl později vévodou a pairem z Liancourtu, a Anne-Élisabeth de Lannoy, rok předtím znovu provdané za vévodu z Elbeufu, otce dnešního, jehož byla první ženou a s nímž měla pana z Elbeufu, řečeného Třasoun, a paní z Vaudemontu. Pan a paní z Marsillacu byli bratranec a sestřenice z druhého kolena. První vévoda z La Rochefoucauld, děd pana z Marsillacu, se oženil s Gabrielle du Plessis, dcerou pana z Liancourtu, prvního štolby, v jehož prospěch byl tento úřad oddělen od úřadu velkého štolby, a proslulé Antoinette de Pons, markýzy z Guercheville; ti byli otcem a matkou vévody z Liancourtu, takže děd a babička snoubenců byli bratr a sestra. Mezi oběma rodinami panovala dokonalá svornost a v Paříži bydleli všichni pohromadě v ulici de Seine, v tom krásném paláci Liancourt, který se stal palácem La Rochefoucauld. O obou Liancourtech, otci a synovi, a o jejich ženách by se dalo říci mnoho zajímavého, ale to je od naší doby příliš vzdálené. Pan z Marsillacu měl se svou ženou jen dva syny; ztratil ji 14. srpna 1674. Vévodkyně z Liancourtu, její babička, zemřela 14. června téhož roku v sedmdesáti třech letech a vévoda z Liancourtu 1. srpna téhož roku v sedmdesáti pěti letech. Velký Bože, jaké štěstí přežít jen o šest týdnů!

---

2. **Ediční poznámka:** Předloha zde zřejmě porušena („du second fils de La Rochefoucauld"). Otcem zesnulého byl François VI., druhý vévoda z La Rochefoucauld (1613–1680), autor *Maxim*, manžel Andrée de Vivonne.

3. **Vysvětlivka:** Souboj se konal 10. července 1547 v Saint-Germain-en-Laye před Jindřichem II. a dvorem: François de Vivonne, pán z La Châtaigneraie, oblíbenec krále, se postavil za pomluvu, že Guy Chabot z Jarnacu udržuje poměr se svou macechou. Jarnac ho nečekanou ranou zasáhl pod koleno a La Châtaigneraie na zranění zemřel; odtud „Jarnakova rána" (*coup de Jarnac*) pro nečekaný úder.

4. **Vysvětlivka:** Míněna Fronda (1648–1653), odboj parlamentu a velmožů proti kardinálu Mazarinovi. „Pan Princ" je zde Ludvík II. Bourbonský, princ de Condé, Velký Condé (1621–1686), který se roku 1651 vzbouřil, přešel ke Španělům a ke králi se vrátil až po pyrenejském míru 1659.

Snad nikdy se slepota, kterou vyčítáme štěstěně, neukázala v jasnějším světle než u tohoto prince z Marsillacu, který v sobě spojoval všechny příčiny nemilosti, a přesto bez jakékoli pomoci odkudkoli najednou zazářil tou nejpřekvapivější přízní, jež pak zůstala zcela stálá po celý jeho život, totiž téměř padesát let, bez nejmenšího přerušení. Byl synem otce, kterému král nikdy nedokázal odpustit, snad jedinému ze všech velmožů ze strany pana Prince, a pan z La Rochefoucauld to cítil tak dobře, že se před králem téměř nikdy neukazoval. Pan a paní z Liancourtu byli očerněni jiným zločinem: manžel dlouho předtím, než úřad prvního šlechtice komory pozbyl, ho už nevykonával; žena odmítla stát se dvorní dámou královny. Trávili téměř celý život v Liancourtu v těch nejbudovatelnějších a nejvytrvalejších zbožných cvičeních a u dvora se už neukazovali; a protože tam žili v té nejvýbornější a nejskvělejší společnosti, měli v Liancourtu tu nejlepší, ale nejméně módní. To místo bylo útočištěm všeho, co mělo vztah k Port-Royal, a úkrytem pronásledovaných toho druhu.[5] Jiné příbuzné pan z Marsillacu neměl; a tihle nebyli lidé, kteří by ho uvedli do světa nebo mu byli oporou.

Postava, která často, a u krále téměř vždy, předem získává, nebyla darem, jejž by dostal do vínku; slýchal jsem od dvořanů jeho doby, že jeho postava byla naprosto nevzhledná. Muž prostřední postavy, hubený, s hrubými kostmi, s přihlouplým, i když drsným výrazem, s rozpačitými způsoby, s vlasy jako koudel, a nic, co by se nad to povznášelo.

Takto uzpůsoben a sám, bez jakýchkoli spojenců přišel k tomu nejskvělejšímu a nejgalantnějšímu dvoru, kde se hrabě z Guiche, Vardes, hrabě du Lude, pan z Lauzunu a tolik jiných přeli o královu přízeň a o přední místo u hraběnky ze Soissons, od níž se tehdy král nehnul.[6] Toto středisko dvora, z něhož všechno vycházelo, bylo navíc místem, kde Marsillac, syn pana z La Rochefoucauld, musel být pro neteř kardinála Mazarina pašovaným zbožím; také byl zprvu velmi špatně přijat a nikdo se ho neujal. Ale brzy celá ta vybraná společnost, která se mu vysmívala, žasla, když viděla, že ho král bere na své zábavy, aniž on sám udělal něco jiného, než že se před králem ukazoval, a aniž mu král předtím projevil nějakou přízeň. Tak to trvalo nějaký čas a začínalo to budit závist, když se přízeň projevila naplno a už jen rostla.

Pan z Lauzunu byl zatčen v prosinci 1671[7] v Saint-Germain ve svém pokoji jednoho večera, kdy se vracel z Paříže a přinášel paní z Montespan drahokamy, jimiž ho pověřila. Byl kapitánem tělesné gardy a zatkl ho markýz z Rochefortu, pozdější

---

5. **Vysvětlivka:** Port-Royal des Champs, cisterciácký klášter jihozápadně od Versailles, středisko jansenismu, k němuž se uchylovali „samotáři" (Arnauld, Pascal, Nicole aj.); jeptišky byly roku 1709 vyvezeny a budovy v následujících letech na králův rozkaz strženy.

6. **Vysvětlivka:** Olympe Manciniová (1638–1708), neteř kardinála Mazarina, manželka Evžena Mořice Savojského, hraběte ze Soissons, a matka prince Evžena; v prvních letech samostatné vlády Ludvíka XIV. byl její dům střediskem dvorské společnosti. Roku 1680 uprchla kvůli travičské aféře do Bruselu.

7. **Ediční poznámka:** Lauzun byl zatčen 25. listopadu 1671.

maršál Francie, který jím byl také, neboť kapitána tělesné gardy smí zatknout jen jiný kapitán tělesné gardy, a hned nazítří byl poslán na cestu do Pignerolu. Byl guvernérem Berry; Marsillac ten úřad dostal okamžitě a pan z Luxembourgu jeho úřad kapitána gardy.

Guitry, oblíbenec, pro kterého král zřídil úřad velkého mistra šatny, padl roku 1672 při přechodu Rýna. Pan z Marsillacu, který tam byl těžce raněn do ramene, dostal jeho úřad; a když roku 1679 zemřel Soyecourt, velký lovčí, napsal král panu z Marsillacu, který si zajel navštívit otce, ten lístek, jenž se stal tak slavným a v němž mu sdělil, „že se s ním jako jeho přítel raduje z úřadu velkého lovčího, který mu jako jeho pán dává".

Ať měl syn přízně sebevíc a ať se otec po dohodě s ním sebeumíněněji vzpíral postoupit mu své vévodství, pan z Marsillacu nikdy nemohl dosáhnout knížecího postavení ani jiného vyznamenání; a stejně marná byla jeho naléhání i po smrti otce, kterého ztratil počátkem roku 1680. Ke konci otcova života mu přízeň a úsilí syna vynesly několik králových slov; jejich stopy jsou vidět v dopisech paní de Sévigné, vždy však řídké a málo přirozené.

Pan z Marsillacu, kterého budu odtud nazývat vévodou z La Rochefoucauld, byl jediným důvěrníkem králových lásek a jediným, kdo s pláštěm přes obličej jako on ho z povzdálí doprovázel, když chodil na své první schůzky. Byl tak zasvěcen do důvěrného styku s paní de La Vallière, s paní z Montespan, s paní z Fontanges, do všech jejich soukromých chvil s králem a do všeho, co se dělo v tajnosti toho vnitřního života. Po celý život zůstal důvěrně spjat s paní z Montespan, i po jejím vzdálení ode dvora, s paní z Thianges a s jejími dcerami. D'Antina by měl rád, nebýt jeho přízně. Proto také nikdy nemohl vystát paní z Maintenon, ať se ona i král snažili sebevíc. Ani ona se ho nikdy neodvážila dotknout. Držel se v uctivém mlčení a nikdy se k ní nepřiblížil; když ji náhodou potkal, hojně se klaněl; a na všechno laskavé, co mu při takových příležitostech řekla, platil vždy jednoslabičnými odpověďmi a zdvojenými poklonami.

Pan z La Rochefoucauld měl mnoho cti, statečnosti a poctivosti. Byl ušlechtilý, dobrý, štědrý, okázalý; byl ochotný a soucitný k neštěstí. Uměl a odvážil se víc než kdokoli jiný prolomit ledy a často krále přinutit. Ale tím, že své služby rozdával bez výběru a rozlišování, krále nakonec unavil a omrzel, to však až v posledních dobách; jinak byl bez jakéhokoli ducha, bez úsudku, pyšný do krajnosti, hrubý a neotesaný ve všech svých způsobech, velmi snadno surový, nepříjemný v celém svém chování, rozpačitý se všemi, kdo nepatřili k jeho pochlebníkům, ale jako člověk, který neumí přijmout návštěvu ani vejít do pokoje či z něho vyjít; a především zoufalý, když na něho některá žena při setkání promluvila. Kromě pana z Bouillonu a maršálů z Duras a z Lorges nechodil k nikomu, leda na okamžik s nezbytnými zdvořilostmi při úmrtí, sňatku a podobně, a i to co nejméně. U sebe žil s takovou vládou, že ani tam nikoho neviděl, leda při týchž příležitostech; byli tam jen zahálčiví lidé, kteří jinde

bývali přijímáni málo a většinou vůbec ne a kterým se říkalo nudní páni pana z La Rochefoucauld, a jeho sluhové, kteří byli jeho pány, mluvili do rozhovoru a k nimž bylo třeba mít všemožné ohledy a úslužnost, chtěl-li kdo dům navštěvovat.

Měl několik šlechticů, jednak vlastních, jednak z lovčího personálu; ale u něho, v tom velmi podobného svému pánovi, se málo počítali, kdežto jeho sluhové znamenali všechno, a to tak, že jeho děti byly nuceny se jim dvořit a nedosáhly u něho ničeho jinak než přes Bacheliera, který se jeho přičiněním vypracoval z lokaje na prvního komorníka šatny a který proti obyčeji těch lidí nikdy před nikým nezpychl, ačkoli pan z La Rochefoucauld nevynechal nic, aby ho zkazil. Byl to jeden z nejlepších a nejpoctivějších lidí, jaké jsem v těch vrstvách viděl, a nejhodnější svého štěstí; vždy činil dobro, kolik mohl, nikdy zlo, ke všem nekonečně uctivý, naprosto nezištný; se sluhy pana z La Rochefoucauld žil jako se svými druhy, s jeho dětmi jako se svými pány, vždy pamětliv toho, aby se jim zalíbil a byl jim užitečný, styděl se za to, že ho potřebovali, dělal pro ně tisíc věcí bez jejich vědomí, a s nezměrnou převahou, kterou měl nad panem z La Rochefoucauld přirozeně a bez jakéhokoli vlastního přičinění, vždy dbal, aby jí užíval jen k dobru, k míru, k jednotě, k prospěchu jeho rodiny a ke cti a slávě svého pána, aniž kdy navenek ukázal, co všechno u něho zmohl.

Ostatně pan z La Rochefoucauld nikdy neviděl ve své snaše nic jiného než dceru člověka, kterého nenáviděl nejvíc na světě, ani ve svém synovi nic jiného než Louvoisova zetě. Tak si na to zvykl, že ani smrt tohoto ministra na tom nic nezměnila. Pan z Liancourtu[8] nebyl u něho na tom o nic lépe. Jeho nemilost u krále mu otec po celý život přičítal za zločin. Ze svých sester si vážil jen nejstarší, která skutečně měla mnoho ducha a zásluh, ale ta vážnost k ničemu nevedla. Ostatních a svého bratra abbého z Verteuil si nevážil vůbec a dával jim to ustavičně najevo, stejně jako svým synům, abbému z Marsillacu a rytíři,[9] dávno zemřelým; ty neměl o nic raději, ale počítal s nimi víc, protože s nimi počítal svět a protože se dovedli prosadit. Duchem se dost podobali svému otci. Jediný, koho pan z La Rochefoucauld měl rád, byl tedy abbé z La Rochefoucauld. Ač to byl jeho strýc z otcovy strany, byli stejného věku a v mládí mu v nouzi pomáhal. Byl vždycky děravá kapsa, neschopný jakékoli péče o domácnost a jakéhokoli obchodu, a po celý život vydán napospas sluhům, kteří toho jako praví sluhové ustavičně zneužívali a všichni na jeho útraty zbohatli, a někteří i na jeho vlivu.

Nikdy nezapomenu, co se nám přihodilo po smrti jediného syna knížete z Vaudemontu, jehož smrtí připadl veškerý majetek první ženy vévody z Elbeufu, otce dnešního, dětem pana z La Rochefoucauld, syna její dcery z prvního manželství. Byli jsme

---

8. **Vysvětlivka:** Zde mladší syn zesnulého, Henri-Roger de La Rochefoucauld, markýz z Liancourtu, nikoli jeho praděd vévoda z Liancourtu zmíněný výše.

9. **Ediční poznámka:** Abbé z Marsillacu a rytíř z La Rochefoucauld byli bratři zesnulého, ne jeho synové; synové byli jen dva (viz výše) a oba ho přežili. Předloha má „ses fils".

v Marly a král štval jelena. Pan z Chevreuse, kterého jsem zastihl, když se král přezouval z lovu, mi navrhl, abych s ním šel k panu z La Rochefoucauld vyslovit mu blahopřání, a zdrželi jsme se v salonu, abychom ho nechali vrátit se a chvíli pobýt doma. Jaké bylo naše překvapení, a dodám i náš stud, když jsme po vstupu našli pana z La Rochefoucauld samotného v jeho pokoji, jak hraje šachy s jedním ze svých lokajů v livreji, který seděl naproti němu! Panu z Chevreuse i mně, který jsem šel za ním, to vzalo řeč. Pan z La Rochefoucauld si toho všiml a sám zůstal zaražen. K takovým rozpakům mu nebylo třeba ani tolik: stačilo přijmout návštěvu pana z Chevreuse, s nímž se nikdy nevídal jinak než při zvláštních příležitostech. Koktal, zamotával se, pokoušel se omluvit to, co jsme viděli, říkal, že ten lokaj hraje velmi dobře a že v šachu se hraje s kýmkoli. Pan z Chevreuse mu nepřišel odporovat, já ještě méně. Přešlo se to, posadili jsme se, brzy jsme zase vstali, abychom nerušili partii, a co nejdřív jsme odešli. Jakmile jsme byli venku, řekli jsme si s panem z Chevreuse, co si o tak vzácném setkání myslíme, ale nechtěli jsme je rozhlašovat.

Pana z La Rochefoucauld tedy oplakali jen jeho sluhové, kteří ho zneuctili vládou, jakou nad ním v každé době vykonávali, a tím směšným a strohým ústraním v Chenilu, kde ho drželi stranou od jeho rodiny a od slušných lidí, ale na dosah, aby mohl obtěžovat krále v jejich prospěch. Litovali ho i jeho *nudní páni*, ale mnohem méně od jeho ústraní. Dvůr ho nikdy neměl rád, protože s ním nikdy nežil. Jeho záliba a neobyčejná horlivost, s níž byl přítomen ve všech hodinách své služby a při všech královych procházkách, ho od něho vždy úplně oddělovaly, a tato horlivost uvedla do obyčeje horlivost všech velkých hodnostářů, kteří o překot soutěžili, kdo ho bude lépe napodobovat.

Král, který se bez něho neobešel, ale jemuž byl ke konci na obtíž, který si od jeho ústraní ulehčil, ale kterého velmi obtěžovaly časté výpady, jež z něho na krále podnikal kvůli svým sluhům a naposledy kvůli své rodině, si jeho smrtí velmi ulehčil. Takové byly jeho city po smrti téměř všech, které miloval a zahrnoval přízní a milostmi.

Vždycky se mělo za to, že štěstí pana z La Rochefoucauld způsobil jeho nedostatek ducha. Král tehdy začínal pociťovat duševní převahu většiny toho výkvětu dvora, který s ním ustavičně žil u hraběnky ze Soissons. Nadutost, tvrdost a nepříjemnost pana z La Rochefoucauld se krále netýkaly; jeho omezenost se mu líbila a dodávala mu jistoty. Vedle této vady měl i tu, že záviděl všechno, až po převorství za pět set livrů, a při tolika úřadech a milostech všeho druhu pro sebe i pro své, s dluhy, které mu král zaplatil třikrát nebo čtyřikrát, s velkými a častými peněžními dary, shledával, že všichni jsou na tom dobře, kromě něho.

Nedokázal se utěšit, že mu sňatek Louvoisovy dcery s jeho synem, který na něm král vyžadoval, aby usmířil ty dva muže, velmi znepřátelené, s nimiž se král ustavičně stýkal, nevynesl postavení cizího knížete, o něž, jak jsme viděli jinde (viz výše), jeho otec i on usilovali celý život, a že se všechno v tomto ohledu omezilo na vévodství

La Rocheguyon pro jeho syna, jako pan z Luynes dostal pro svého syna vévodství Chevreuse, když se oženil s Colbertovou dcerou.

Tato všeobecná závist byla mnohem silnější vůči lidem jeho druhu, kteří byli v přízni. Pan z Chevreuse, pan z Beauvilliers a především pan Velký byli jeho trnem v oku. Nenáviděl ministry a ti se ho báli a šetřili ho. Ačkoli s rodem Condé a Conti neměl téměř žádné styky, zachovala se mezi nimi tradice úcty a přátelství, jež se projevovala při každé příležitosti a kterou velmi udržovaly jeho děti, příliš důvěrné s princem de Conti, jak jsme viděli, a které jimi zůstaly až do jeho smrti.

Abych dokončil, co se týká tak zvláštního oblíbence, je třeba k jeho cti připomenout příhodu, o níž jsem vyprávěl (viz výše), kterou provedl Portlandovi, jehož všechno nejpřednější, až po pana Prince, horlivě hostilo a obletovalo.

Byl jsem svědkem jiné, mnohem silnější na dvořana, jakým byl. Stalo se to při jednom pobytu v Marly, v zahradách, kde se král bavil u fontány, kterou dával stavět. Už si nevzpomínám, co krále přivedlo k řeči, jeho, který byl vždy tak zdrženlivý. Ale ten den mluvil s rozhorlením o Montgaillardovi, biskupovi v Saint-Pons, který byl tehdy v hluboké nemilosti, v níž také zemřel, kvůli záležitostem Port-Royal a regálie.[10] Pan z La Rochefoucauld nechal krále mluvit, ale jakmile domluvil, dal se do chvály biskupa. Málo souhlasné mlčení krále ho rozpálilo. Pokračoval v útoku a vyprávěl, že když biskup jednou objížděl svou diecézi, dal se cestou, která se stále zužovala a nakonec končila nad propastí. Nebylo jiného východiska než se vrátit, ale nebyl žádný prostor, kde by se dalo otočit nebo sesednout. Svatý biskup – neboť to bylo jeho slovo, dobře jsem si ho povšiml – pozvedl oči k nebi, pustil úplně uzdu a odevzdal se Prozřetelnosti. Jeho mula se hned vzepjala na zadní nohy, a takto vzepjatá se pomalu otočila, on stále na ní, a přední nohy postavila na zem teprve tehdy, když měla hlavu tam, kde předtím měla ocas. Hned nato se dala zase do kroku, kudy přišla, až našla, kde se vrátit na správnou cestu. Všichni kolem krále napodobili jeho mlčení, což vévodu ještě podnítilo, aby to, co právě vyprávěl, rozvedl. Ta velkodušnost mě okouzlila a překvapila všechny, kdo jí byli svědky.

Z onoho starého liancourtského kvasu si vždy uchoval náklonnost ke všemu, co tam viděl a slyšel, a styky a spojení s mnohými z těch, kdo přežili pana a paní z Liancourtu, a to tak, že někteří z těch svatých pronásledovaných strávili za jeho časů v Liancourtu dlouhá léta a tam zemřeli. Choval k panu a paní z Liancourtu takovou úctu – ona to krásné sídlo vybudovala, aby pana z Liancourtu v tom ústraní pobavila –, že nikdy nedovolil, aby se tam něco z toho, co vytvořili, změnilo, ačkoli mnohé věci zastaraly a byly by mnohem lepší jinak; a bylo potěšením slyšet ho mluvit o nich s láskou a úctou, které k nim vždy choval.

---

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Právo, které měli francouzští králové, požívat plodů a důchodů biskupství a arcibiskupství po dobu uprázdnění stolců a udělovat obročí, jež na nich závisela.

Jeho dva synové, u krále neoblíbení, se dali různými cestami; a tak navzdory jejich důvěrné a neochvějné jednotě, věci mezi dvěma bratry stejně vzácné jako úctyhodné, nebylo nic v ničem rozdílnějšího, než byli oni: starší nadutý, nadmíru lakomý, bez ducha, který nahrazovalo mlčení, pošklebování a zlomyslnost, jež mu vynesla přezdívku Monseigneur ďábel, s velkou pýchou a zároveň nízkostí a s dlouhou zkušeností ve společnosti místo ducha, vykonával úřad velkého mistra šatny otrocky, bez jakéhokoli půvabu, jako horlivý sluha, který je posedlý tím, že je sluhou. Jeho zvučné trojslabičné jméno – vzal si totiž jméno svého otce, které se proslavilo ve stranických bojích a poté budilo strach v kabinetech – mu dodávalo zbytek vážnosti, která sotva přesáhla jistou vrstvu a v sobě samé nenašla žádnou oporu. Bez stolu, bez ekvipáže, ale s velkým jměním; po večerech u jeho ženy dvůr pařížských klevetnic, s večeří a hracími stolky, a velká podlézavost vůči soudnímu stavu, která jim vynesla mnoho vyhraných sporů. Jeho bratr, mírný, společenský, zdvořilý, ozdobený velkou prostotou, sečtělostí a duchem, plný cti, odvahy, citu a zdravé hrdosti, se vinou samých nemilostí stal samotářským a plachým a byl, což je velmi vzácné, zároveň vážen, ctěn a málo počítán.

Abych tuto látku dokončil: nový vévoda z La Rochefoucauld, který měl dnu, se dal několik dní po otcově smrti donést do králova kabinetu; král mu o jeho otci řekl samé krásné věci, ale ani slovo o padesáti tisících livrů, které mu každoročně dával ze své pokladny jako přídavek k úřadu velkého lovčího, aby lovecká výstroj byla nádhernější. Toto mlčení, udržované téměř dva měsíce při různých zprávách o honech a o lovecké výstroji, které se pan z La Rochefoucauld snažil králi podávat, a osobní postavení, v jakém se u něho cítil, ho přesvědčily, že nemůže doufat v pokračování, a tedy že se má zbavit namáhavého úřadu, který bez tohoto přídavku shledával příliš obtížným a jehož ztráta ho při druhém úřadu, který si ponechával, o nic nepřipravovala. Dal přes paní Vévodkyni vnuknout chuť na něj hraběti z Toulouse, který ho koupil za pět set tisíc livrů hotově, z čehož dvě stě třicet tisíc livrů připadalo na listinu „brevet de retenue“ pro věřitele. Jako nástupce v úřadě měl pan z La Rochefoucauld penzi devět tisíc livrů, která zanikala tím, že úřad sám zastával. Král mu kvůli té koupi dal osobní penzi dvanáct tisíc livrů a hrabě z Toulouse připojil svou smečku ke královské a loveckou výstroj značně rozšířil.

Den po smrti pana z La Rochefoucauld zažil kancléř velmi tragickou scénu. Jeden vicebailli z Alençonu právě prohrál spor, na němž mu patrně velmi záleželo kvůli cti nebo majetku. Přijel do Pontchartrainu, kde kancléř pobýval, a čekal na něho na nádvoří, když se kancléř chystal nasednout do kočáru. Tam ho požádal o revizi svého sporu a o zpravodaje. Kancléř mu mírně a laskavě vyložil, že cesta kasace je ze zákona otevřena, je-li k ní důvod, ale že revize se v praxi nezná, a začal nasedat do kočáru. Zatímco nasedal, ten nešťastník řekl, že je kratší způsob, jak se dostat z nesnází, a současně se dvakrát bodl dýkou. Na křik služebnictva kancléř z kočáru

vystoupil, dal ho odnést do jednoho pokoje a poslal pro chirurga, kterého měl, a pro zpovědníka. Ten muž se dosti klidně vyzpovídal a za hodinu zemřel.

Nyní jsme dospěli k době prvních násilných zásahů státní moci ve prospěch konstituce[11] a pronásledování, které nadělalo tolik tisíc vyznavačů a několik mučedníků, vylidnilo školy a úřady, zavedlo nevědomost, fanatismus a nevázanost, korunovalo neřesti, uvedlo všechna společenství do krajního zmatku, všude nepořádek, zřídilo tu nejlibovolnější a nejbarbarštější inkvizici; a všechny tyto hrůzy se už třicet let jen ustavičně stupňují. Spokojím se s tímto slovem a nebudu jimi tyto Paměti špinit. Kromě toho, co se denně vidí, se jimi zabývalo a bude zabývat mnoho per. To není apoštolát Ježíše Krista, ale apoštolát důstojných otců a jejich ctižádostivých chráněnců.

Roquelaure přijel z Languedocu, kam ho poslali velet po jeho příhodě s liniemi[12] a odkud se osm let nehnul. Jeho žena, která mu to místo vymohla, sjednala sňatek jejich druhé dcery s princem z Pons, nejstarším synem zesnulého hraběte z Marsanu; z nenávisti k nejstarší dceři jí dali všechno, co mohli, a to dosáhlo milionu, z něhož polovina připadne po jejich smrti, a to bez zřeknutí se dědictví. Roquelaure byl na tom finančně velmi špatně a jeho otec také, když se Roquelaure ženil bez jakéhokoli věna kromě svého vévodského breve. Z toho ničeho dokázala paní z Roquelaure silou soudních sporů, vlivu, finančních obchodů a důmyslu vybudovat jeden z nejbohatších domů v království. Svatba se konala v Paříži u Roquelaura s velmi malou okázalostí.

Médavy, který měl jen jednu dceru, ji chtěl provdat za svého bratra a dosáhl za tím účelem, že směl převést na jeho osobu své guvernérství v Dunkerku a ponechat si jeho plat. Tak se po jezuitsku obcházela nástupnictví od té doby, co je král chtěl udělovat už jen na úřady státních sekretářů.

Král v téže době prokázal prvnímu prezidentovi[13] milost bez příkladu, o jakou by si dokázala pomyslet požádat jen děravá kapsa té nejkrajnější nestoudnosti, a to s tak silnou podporou, jakou měl on. Měl listinu „brevet de retenue" na pět set tisíc livrů. Odvážil se navrhnout, aby mu z ní král platil úroky, a obratem to dostal. Byla to vlastně penze dvaceti pěti tisíc livrů, kterou by bylo méně nehorázné dát mu rovnou. Pan du Maine měl své důvody vzít ho za jeho slabou stránku, ačkoli už mu byl zcela oddán, a král a paní z Maintenon měli své, aby mu k tomu dali všechny prostředky. Pohoršení přesto bylo velké.

---

11. **Vysvětlivka:** Bula *Unigenitus*, kterou papež Klement XI. vydal 8. září 1713 na žádost Ludvíka XIV. a otce Telliera a jež odsoudila 101 vět z Quesnelových *Mravních úvah o Novém zákoně*; její přijetí bylo vynucováno proti jansenistům a jejich příznivcům v duchovenstvu i v parlamentech.

12. **Vysvětlivka:** V červenci 1705 prolomil Marlborough u Elixheimu brabantské linie, které hájil Roquelaure; nato byl Roquelaure odeslán velet do Languedocu.

13. **Vysvětlivka:** Jean-Antoine de Mesmes (1661–1723), od roku 1712 první prezident pařížského parlamentu, oddaný straník vévody du Maine.

Bragelogne, který býval kapitánem v pluku gardy a generálním majorem armády v Německu, ale pro chatrné zdraví už nesloužil, padl mrtev o Hromnicích v Paříži u Le Rebourse při hře lomber.

Do Paříže přijeli Buys a Goslinga, holandští velvyslanci:[14] první, aby tam zůstal jako řádný velvyslanec, druhý, aby se po několika měsících vrátil zpět z poslání mimořádných velvyslanců. Několik dní nato pozdravili krále v soukromí v jeho kabinetu. Buys, který mluvil, pronesl krásnou řeč. V Dokladech bylo možno vidět, jaká byla jeho povaha, jeho zaujatost proti Francii a všechno, co podnikl, aby zabránil míru. Jeho velvyslanectví ho úplně změnilo a pobyt ve Francii z něho udělal úplného Francouze. Tato zvláštnost se mi zdála hodna zaznamenání.

Anglická královna těžce onemocněla v Saint-Germain a přijala všechny svátosti. Lékaři ji odsoudili a ona s tím byla spokojena; život neměl nic, co by ji k němu poutalo, už mnoho let, a ze svých neštěstí činila ten nejsvatější užitek. Král jí během této nemoci prokazoval velkou péči a paní z Maintenon také.

V Saint-Germain zemřel vévoda z Melfortu. Měl Podvazkový řád, býval skotským státním sekretářem a byl bratrem vévody z Perthu, rovněž rytíře Podvazkového řádu. Prošel podezřeními a vyhnanstvími. Viděli jsme, že zesnulý král Jakub byl v hodině smrti přesvědčen, že byla neopodstatněná, a že ho na odčinění učinil vévodou. Ne všichni v Saint-Germain a ve Versailles o tom byli tak přesvědčeni jako tento panovník.

Mahony, Ir, generálporučík, muž velkého ducha, cti a nadání, který se ve válce velmi vyznamenal, zvláště v cremonské události,[15] o níž přinesl králi zprávu, zemřel ve Španělsku, kde se usadil a nabyl majetku. Byl ženatý se sestrou vévodkyně z Berwicku, vdovou a matkou hrabat z Clare; a vévoda z Berwicku s ním žil ve velké úctě a přátelství. Zanechal děti, které se rovněž s vyznamenáním staly generály.

Dne 3. února vstoupil vévoda z Berry poprvé do finanční rady. Král chtěl, aby jich se zúčastnil několik, než v ní začne hlasovat, jak to udělal, když byl připuštěn do rady depeší, a spěchal, aby ho uvedl do státní rady.[16]

---

14. **Vysvětlivka:** Willem Buys (1661–1749), pensionář Amsterdamu, a Sicco van Goslinga (1664–1731), fríský zástupce v Generálních stavech, byli oba zplnomocněnci Spojených provincií na utrechtském mírovém kongresu.

15. **Vysvětlivka:** Přepadení Cremony císařskými vojsky prince Evžena 1. února 1702, při němž byl zajat maršál z Villeroy; útočníky nakonec vytlačily posádka a irské prapory.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon zde nazývá *státní radou* to, co jinde nazývá *nejvyšší radou* (*conseil d'en haut*); byla to rada, která se zabývala politickými záležitostmi a do níž Ludvík XIV. připouštěl jen malý počet osob.

Kapitola čtvrtá

Helvétius ve Španělsku k umírající královně. — Orry a jeho syn. — Španělská královna před posledním pomazáním propouští svého zpovědníka jezuitu a bere si dominikána. — Její smrt. — Španělský král se uchyluje k vévodovi z Mediny Celi. — Smutek za španělskou královnu. — Rastattské konference zmateny. — Contades u dvora. — [Konference] obnoveny. — Neobratnost Villarsova. — Mír podepsán v Rastattu. — Contades přináší tuto zprávu. — Smrt, povaha, rod a rodina vévody z Foix. — Smrt paní z Miossensu; její povaha. — Albretští levobočci vysvětleni. — Maršál z Albretu; jeho kariéra. — Smrt Montpérouxe a rozdělení jeho úřadů. — Smrt Charmela. — Králova tvrdost. — Smrt a povaha maršálky z La Ferté a její sestry hraběnky z Olonne. — Král dává princi Karlovi dvanáct tisíc livrů ročního důchodu z pozemků; přijímá o samotě bavorského kurfiřta; uděluje maršálovi z Villars právo velkého vstupu a jeho synovi nástupnictví v jeho guvernérství v Provence. — Villars, du Luc a Saint-Contest zplnomocněnými velvyslanci v Badenu. — Počátek prvního nároku státních radů ustupovat jen titulovaným osobám. — Šest tisíc livrů penze Saint-Contestovi. — Villars, rytíř Zlatého rouna, vymáhá tři tisíce livrů penze pro hraběte z Choiseul, svého švagra. — Abbé z Gamaches auditorem Roty; jeho povaha. — Maršál z Chamilly vymáhá pro svého synovce své velení v La Rochelle atd.

Španělská královna, kterou už dlouho prudce sužovaly krtice kolem obličeje a na krku, byla na sklonku života. Lékaři jí nedokázali nijak pomoci, a tak si přála Helvétia[1] a zvláštním kurýrem prosila krále, aby jí ho poslal. Helvétius, sám dost nemocný a navíc znalý princeznina stavu, tam jet nechtěl, ale král mu to rozhodně přikázal. Okamžitě odjel v cestovním kočáře, za nímž jel ještě druhý pro případ, že by se jeho vlastní polámal, a v tom druhém seděl Orryho syn. Tehdy by člověk musel být dobrý prorok, aby předpověděl, že ho tu uvidíme jako generálního kontrolora, velmi samovládného a velmi dlouho, a jako státního ministra, bez něhož by se Francie obešla stejně užitečně jako Španělsko bez jeho otce, který měl právě v té době krásné pokoje v paláci a jehož přízeň a správa byly Španělům stále protivnější.

Helvétius přijel do Madridu 11. února. Jakmile královnu spatřil, prohlásil, že ji může zachránit jen zázrak. Měla zpovědníka jezuitu. Zachovala se jako paní Dauphine, její sestra: když přišla řeč na poslední svátosti a na to, aby se doopravdy připravila na smrt, poděkovala mu a vzala si dominikána. Španělský král přestal

1. **Vysvětlivka:** Adrien Helvétius (1661–1727), lékař holandského původu usazený v Paříži, proslul léčbou úplavice kořenem ipekakuany.

spávat v královnině loži teprve 9. února. Zemřela ve středu 14. února s velkou statečností, při plném vědomí a velmi zbožně.

Král hned nato opustil palác a uchýlil se na druhý konec Madridu, do jednoho z nejkrásnějších domů, kde bydlel vévoda z Mediny Celi, dost blízko Buen Retira, kam brzy potom odvezli španělské prince. Že si vybral tento dům, a ne Retiro, se zdálo podivné; ještě není čas o tom mluvit.

Ve Španělsku, kde tuto královnu všichni zbožňovali, zavládl všeobecný zármutek. Nebylo rodiny v žádném stavu, která by ji neoplakávala, a nikdo ve Španělsku se s její ztrátou od té doby nesmířil. Budu mít příležitost o tom mluvit, až dojde na mé velvyslanectví.[2] Španělského krále to nesmírně zasáhlo, ale trochu po královsku. Nutili ho jezdit na hon a chodit střílet, aby se nadýchal čerstvého vzduchu. Při jedné takové vyjížďce se ocitl nablízku právě ve chvíli, kdy převáželi královnino tělo do Escorialu. Podíval se na průvod, sledoval ho očima a pokračoval v honu. Jsou tihle panovníci stvořeni jako ostatní lidé?

Král španělskou královnu velmi oplakával. Vzal za ni fialový smutek na šest neděl. Vévoda z Berry dal potáhnout kočáry načerno. Paní ze Saint-Simon to udělat nechtěla. Říkala právem, že není se mnou rozloučena, jako byly vévodkyně z Ventadour a z Brancasu se svými manžely, a že kočáry a koně patří tedy mně, a já kočáry načerno nepotahoval. Několik dní se o to vedl spor, ale vévoda a vévodkyně z Berry si z toho udělali věc cti a prosili paní ze Saint-Simon tak naléhavě, že bylo nutné ze vstřícnosti ustoupit; a tak byla naše domácnost rozpůlená, s kočáry a livrejí napůl černou a napůl obvyklou.

Konference v Rastattu pokračovaly. Villars se do nich zapletl tak nevhod, že ho bylo třeba desavuovat, to jest nařídit mu, aby se hnal za tím, co pustil z ruky, a ať to stojí co to stojí, aby napravil hloupost, kterou provedl. Kancléř, kterého to podle mého pozorování velmi rozladilo, mi to hned vyprávěl a měl Villarse ve všech jeho konferencích za velmi neobratného člověka; a ani Torcy, s nímž jsem se mnohem později důvěrně stýkal, o něm nemluvil lépe, nejen pokud jde o Rastatt, ale o všechna jednání, do nichž se Villars kdy vložil, a je to dobře patrné z Dokladů, které jsou sem přiloženy. Tento Villarsův návrat k tomu, co pustil z ruky — a co nevykládám, stejně jako celé toto mírové jednání s císařem a Říší, protože je to v Dokladech[3] —, tento návrat, pravím, velmi překvapil prince Evžena, který s tím, co Villars pustil, počítal. Vznikl z toho mezi nimi spor, vždy zdvořilý, ale v jádru tak ostrý, že princ Evžen předstíral přerušení jednání, aby maršála přinutil povolit, a ten se nakonec nemohl vyhnout tomu, aby s ním ujednal, že pošlou ke králi a do příchodu jeho rozkazů

---

2. **Vysvětlivka:** Saint-Simon byl v letech 1721–1722 mimořádným velvyslancem v Madridu, kde za regentství vyjednával sňatky mezi francouzským a španělským královským domem.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Všechny pasáže, v nichž Saint-Simon mluví o Dokladech připojených k jeho Pamětem, byly v předchozích vydáních vypuštěny.

se rozejdou. Maršál se odebral do Štrasburku téhož dne, kdy princ Evžen odjel do Stuttgartu a kdy byl ke králi vypraven Contades. Torcy, u něhož Contades sesedl, ho zavedl ke králi do pokojů paní z Maintenon, kde Contades zůstal přes hodinu. Bylo to v sobotu 10. února. Contades odjel zpátky následující čtvrtek, 15. února. Po jeho návratu se oba vojevůdci znovu sešli v Rastattu a pokračovali v konferencích. Ty skončily v úterý 6. března ráno podpisem míru.[4] Oba vojevůdci se dohodli, že se po výměně ratifikací co nejdřív znovu sejdou v Badenu ve Švýcarsku, aby tam upravili řadu podrobností a některé zájmy říšských knížat, které se nezdály dost důležité na to, aby kvůli nim zdržovaly mír. Zprávu o něm přivezl Contades.

Vévoda z Foix[5] zemřel v Paříži ve věku sedmdesáti tří let, bez dětí, bez úřadu a bez guvernérství. Byl rytířem řádu a posledním svého rodu. S ním zaniklo i jeho vévodství-pairie. Byl to velmi malý mužík velmi nevzhledné postavy, který měl ve způsobech ušlechtilost, v jednání čest, v tom málu, co sloužil, statečnost, a ducha jen prostředního; nikdy ničím nebyl a nikde nehrál žádnou roli, ale všude si získal oblibu příjemností a vlídností svého společenství. Nikdy mu nešlo o nic jiného než se bavit a veselit. Ve vévodkyni z Foix našel ženu téže povahy a o obou se právem říkalo, že jim nikdy nebylo víc než osmnáct let a že v tom věku zůstali — ale vždy v nejlepší společnosti, a málo u dvora, kde se netěšil velké vážnosti. Ukončil nejšťastnější rod na světě, u něhož však štěstí nevydrželo.

Ten rod pocházel z Bresse a nesl jméno Greilly, zkomoleně Grailly. Náhoda dvojnásobného sňatku s rodem hrabat z Foix mu proti všemu očekávání vynesla hrabství Foix a všechny země tohoto mocného rodu. Jiná, stejně nepravděpodobná náhoda z něj učinila dědice navarrského království. Třetí, stejně podivná náhoda mu to vše téměř vzápětí vzala a převedla do rodu Albret a odtud brzy nato skrze matku Jindřicha IV. do rodu Bourbonů. Matka Anny, dědičné vévodkyně bretaňské a dvakrát francouzské královny, byla z rodu Greilly-Foix; a slavný Gaston de Foix, vévoda z Nemours, který vyhrál bitvu u Ravenny a v ní padl, i jeho vlastní sestra, druhá manželka aragonského krále Ferdinanda Katolického, byli rovněž z rodu Greilly-Foix, děti sestry našeho krále Ludvíka XII. Kdyby to bylo na místě, mohl bych uvést ještě jiné jeho velikosti. Pan z Foix měl také ty své ve své větvi, i když nepocházel z oněch zmíněných. Přesto se při veškeré trvalé přízni, jíž se těšily markýza ze Senecey a její dcera hraběnka z Fleix, matka vévody z Foix, nemluvilo o knížecí hodnosti pro tak vznešený rod — a to v době, kdy byla královna matka regentkou a mohla všechno, kdy si zakládala na vděčnosti, přátelství a veškerých ohledech k paní ze Senecey, kterou kvůli ní kdysi vyhnali z místa její dvorní dámy, a kterou povolala zpět a vrátila

4. **Vysvětlivka:** Mír podepsaný v Rastattu 6. března 1714 ukončil válku Francie s císařem Karlem VI.; mír s Říší byl dojednán v Badenu (v dnešním Švýcarsku) a podepsán 7. září 1714.

5. **Vysvětlivka:** Henri-François de Foix-Candale (1640–1714), vévoda z Randanu, zvaný vévoda z Foix, pair Francie; jeho vévodství vzniklo roku 1663 pro jeho babičku, matku a staršího bratra (viz odstavce níže).

do úřadu, jakmile se stala paní, a dala nástupnictví v něm její dceři; v době, kdy se k ní Bouillonové dostali zradami a tím, že naháněli strach kardinálu Mazarinovi; v době, kdy pletichy a přízeň vévodkyně z Chevreuse a paní z Montbazonu a z Guéméné získaly její první plody a proklestily k ní cestu Rohanům. Co by si byli počali tito poknížecení šlechtici, kdyby jako Greillyové měli ve svém rodu rozsáhlé země a království, a zvláště Bouillonové, kdyby měli takové sňatky?

Paní ze Senecey měla jediné dítě, hraběnku z Fleix, vdovu jako ona sama, a ta měla jen dva syny. Tyto dámy přesto dostaly jen taburetku z milosti, s nádechem taburetky Rohanů. Rozruch, který kvůli tomu ztropila šlechta — moudřejší a lépe znalá svých zájmů za nezletilosti Ludvíka XIV., než se ukázala za nezletilosti Ludvíka XV. —, způsobil, že jim je odňali.[6] Když nepokoje pominuly, byly vráceny, totiž pro Rohany jedině princezně z Guéméné, která jediná ji urvala — říkám schválně urvala, jak jsme viděli (viz výše) —, a oběma dvorním dámám, matce a dceři, které byly nakonec zahrnuty do oné podivné várky vévodů a pairů z konce roku 1663.[7]

Randan byl povýšen na vévodství ve prospěch obou těchto dam a staršího syna hraběnky z Fleix; mladší syn, ten, o němž je tu řeč, byl v listinách povolán k nástupnictví. Starší se ve společnosti sotva ukázal a velmi brzy zemřel, bez dětí s jedinou dcerou vévody z Chaulnes, staršího bratra velvyslance, a nejstarší dcery prvního maršála z Villeroy; ta se pak tak podivně znovu provdala za onoho pana z Hauterive, o němž už byla řeč, a byla od té doby vždy známa pod jménem paní z Hauterive-Chaulnes. Pan z Foix, o jehož smrti jsme právě mluvili, se tak stal velmi záhy vévodou a pairem; nikdy si nečinil nárok na knížecí hodnost, ale bylo radost ho poslouchat a pozorovat, když šlo o tyto cizí hodnosti, ačkoli jinak byl prostý a skromný. Všude a hodně po něm truchlili a zasloužil si to.

Paní z Miossensu zemřela v téže době ve věku sedmdesáti osmi let v pěkném, úplně zařízeném bytě v dolních dvorech Lucemburského paláce, který jí dal král a který po ní dostala paní z Caylusu. Paní z Miossensu byla stejně dobrá, jako byla její mladší sestra, paní z Heudicourt, zlá. Měla velmi malé jmění a u dvora se ukazovala velmi zřídka. Byla to velmi hubená žena, postavy, která děsila svou neobyčejnou výškou, s živýma očima, zarudlou tváří a dlouhými bílými zuby, které byly hodně vidět; vypadala jako čarodějnice. Žila velmi uzavřeně a zbožně. Se svým manželem, kterého roku 1672 zabil v souboji Saint-Léger-Corbon, neměla děti; a ten manžel byl mladším bratrem maršála z Albretu, jehož nejstarší bratr byl prvním manželem vévodkyně z Richelieu, dvorní dámy královny a potom, z důvěry, i dvorní dámy bavorské dauphiny při jejím sňatku. Příležitost je příliš přirozená, než abych ji promeškal a

---

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O sporech kvůli těmto taburetkám viz tamní poznámku (viz výše).

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O této várce vévodů a pairů viz poznámku na konci prvního svazku (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. IV).

nevysvětlil jednou provždy tyto albretské levobočky, tím spíš že tak podivuhodně ohromné štěstí, jehož zdroj našla paní z Maintenon u maršála z Albretu, i štěstí těch, s nimiž se v tomto domě seznámila, musí vzbudit zvědavost na maršála z Albretu.

Gilles d'Albret byl pátý syn Karla II., pána z Albretu, hraběte z Dreux a vikomta z Tartasu, nejstaršího syna konetábla z Albretu Karla I., který padl v bitvě u Azincourtu 25. října 1415, vyhrané Angličany a pro Francii tak zhoubné. Bratři Gillese d'Albret byli: Jean d'Albret, vikomt z Tartasu, děd Jeana, pána z Albretu, jenž se sňatkem s Catherine de Greilly, zvanou de Foix, dědičkou všech těch zemí, stal navarrským králem, hrabětem z Foix atd. a jehož vnučka Jana d'Albret byla dědičkou a přinesla je do rodu Bourbonů, když se provdala za Antonína Bourbonského, vévodu z Vendôme, s nímž měla našeho krále Jindřicha IV. Dalšími Gillesovými bratry byli kardinál z Albretu, pán z Orvalu, jehož větev vymřela s jeho synem, který měl jen dcery, a pán ze Sainte-Bazeille, který nezanechal dětí a byl 7. dubna 1473 stat v Poitiers za to, že zradil Pierra Bourbonského, pána z Beaujeu, a vydal ho hraběti z Armagnacu. Ale jestliže dobří autoři uvádějí našeho Gillese jako posledního syna Karla II. d'Albret s titulem pána z Castelmoronu, jiní, stejně dobří, mu tento původ upírají a činí z něj levobočka Jeana d'Albret, děda toho, který se sňatkem stal navarrským králem, hrabětem z Foix atd.

Ať je tomu jakkoli, tento Gilles d'Albret, levoboček či manželský syn, se nikdy neoženil; s Jeannette Le Sellier měl levobočka jménem Étienne, který je praotcem Miossensů, o nichž je tu řeč. Tento Étienne byl senešalem v kraji Foix a prvním komořím Jeana d'Albret, navarrského krále a hraběte z Foix skrze sňatek s výše zmíněnou Catherine, a dostal od tohoto panovníka nějaké statky. Byl také prvním z vyslanců této královny Catherine při uzavírání její spojenecké smlouvy s Ludvíkem XII. roku 1512; a od tohoto panovníka obdržel roku 1527 legitimační listinu[8], v níž je oslovován jako bratranec a jeho otec je nazván mladším synem Karla II. d'Albret. Étienne nesl jméno pána z Miossensu od svého sňatku s Françoise, dcerou a dědičkou Pierra, barona z Miossensu, s níž se oženil roku 1510 a s níž měl jediného syna, Jeana zvaného d'Albret, barona z Miossensu a z Coaraze. Ten byl generálním místodržitelem Henriho d'Albret, navarrského krále, hraběte z Foix atd., v jeho krajích a zemích; oženil se se Suzanne, zvanou de Bourbon, dcerou pána z Bussetu, lutyšského levobočka, která byla vychovatelkou našeho krále Jindřicha IV. Měli syna a dceru, která se provdala za jednoho Cochefileta. Syn, Henri zvaný d'Albret, baron z Miossensu atd., se stal roku 1595 rytířem Řádu Svatého Ducha a guvernérem a senešalem Navarry a Béarnu. Oženil se s Antoinette de Pons, sestrou jiné Antoinette de Pons, proslulé markýzy z Guercheville, dvorní dámy královny Marie Medicejské, manželky pana z Liancourtu a matky vévody z Liancourtu. Z tohoto manželství vzešla dcera, která

8. **Ediční poznámka:** Ludvík XII. zemřel roku 1515; legitimační listinu z června 1527 vydal František I.

se roku 1609 provdala za Jeana de Grossolles, barona z Flamarensu, a dva synové, z nichž mladší byl duchovní a málo známý.

Starší, Henri zvaný d'Albret, baron z Miossensu a po matce hrabě z Marennes, se oženil s Anne de Pardaillan, sestrou otce pana z Montespanu, manžela příliš proslulé paní z Montespan.

Z tohoto manželství vzešli tři synové, jimiž tato levobočí linie skončila, a šest dcer, z nichž nejstarší se roku 1637 provdala za René Gruela, pána z La Frette a hraběte z Jonsacu v Saintonge,[9] bratra otce pánů z La Frette, tak známých svým slavným soubojem;[10] dvě další se provdaly a tři byly abatyšemi.

Těmi třemi syny byli: François Alexandre zvaný d'Albret, hrabě z Marennes, zemřelý roku 1648, první manžel Anne Poussartové, později znovu provdané za vévodu z Richelieu a dvorní dámy královny atd. Zemřel mladý, žádnou roli nehrál a zanechal syna, který si troufale říkal markýz z Albretu a nesl plný erb bez jakékoli brizury, natož se znamením levobočí, jak to dělali jeho předkové od vymření rodu Albret. Paní z Richelieu, jeho matka, ho velmi mladého oženila s jedinou dcerou maršála z Albretu, svého švagra a strýce svého syna z otcovy strany. Byla to opravdová dědička, to jest bohatá, ošklivá a nevrlá. Markýz z Albretu, mladý, galantní, dobře urostlý, lehkomyslný a přesvědčený, že je z krve navarrských králů, si jí příliš necenil a dal se nešťastně zabít kvůli milostné pletce v prvním rozpuku mládí. Jeho vdova zůstala bez dětí u své tchyně, která ji prosadila mezi dámy paláce královny, mezi prvními, jež jí král dal. Hrabě z Marsanu, mladý, chamtivý a nuzný, zvyklý žít z vychytralosti, který už zruinoval maršálku z Aumontu, se markýze z Albretu, jež nebyla zvyklá, aby se jí někdo dvořil, dvořil tak úspěšně, že si ho vzala a manželskou smlouvou mu dala celé své jmění, aniž se o tom vévodkyně z Richelieu dozvěděla dřív, než došlo na svatbu. Doplatila na to. Pan z Marsanu ji nechal v koutě svého domu v nejhlubším opovržení a v krajní nouzi, zatímco se sám radoval z jejího jmění. Zemřela v tomto neštěstí bez dětí.

Maršál z Albretu byl druhým ze tří bratrů; nesl jméno Miossens. Byl to muž duchaplný, odvážný, rozvážný a ještě víc intrikánský a vynalézavý, který se oddal kardinálu Mazarinovi, ale dokázal si u něho zjednat váhu a rychle se dostat do čela gendarmů gardy, jimž velel hrabě z Coligny, který se však málo ukazoval. Když měl kardinál vše připraveno k zatčení pana Prince, prince de Conti a pana z Longueville

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jonsac leží v Saintonge, kdežto Lonsac, uváděný v předchozích vydáních, leží v Angoumois.

10. **Vysvětlivka:** Bratři La Frettové svedli roku 1663 hromadný souboj proti skupině vedené princem z Chalais (prvním manželem pozdější princezny des Ursins); padl v něm markýz d'Antin a účastníci museli uprchnout z Francie.

v pokojích královny matky odpoledne 18. ledna 1650 v Palais-Royal v Paříži,[11] svěřil jejich převoz z Palais-Royal do Vincennes Miossensovi a oddílu gendarmů gardy, který si vybral. Kočár se vznešenými vězni se za Paříží polámal. Bylo třeba ho opravit, a tehdy pan Princ zvolal: „Ach, Miossensi, kdybys chtěl!" a nabízel hory doly. Ale Miossens věděl příliš mnoho, než aby se dal svést. Měl svůj obchod uzavřený: tím, že zveličoval choulostivost a nebezpečnost tohoto převozu, si vymohl slib maršálské hole. Necelý rok nato nastoupil po Colignym. Kardinál ho myslel uchlácholit tím, že mu dal kompanii gendarmů, a zbavit se tak jeho častého upomínání na daný slib. Miossens úřad přesto vzal, ale za velmi krátký čas se kardinálovi znovu pověsil na paty, a se silou, kterou mu navíc dávala tato kompanie, jejímž byl teď kapitánem, ho tak vystrašil, že z něj hůl vyrval při jmenování 15. února 1653. Nečekal na ni tedy dlouho. Bylo mu tehdy třicet devět let, sloužil velmi málo, nikdy nikde jako vrchní velitel, a potom už válku neviděl; dokázal si však získat a po celý život udržet velkou vážnost a obdržel guvernérství v Guyenne.

Roku 1645 se oženil s mladší dcerou Guénégauda, pokladníka státní pokladny, sestrou státního sekretáře; brzy ovdověl a měl s ní jen dceru, jejíž život jsme právě vylíčili. Palác Albret býval v Paříži vždy místem setkání nejlepší a nejvznešenější společnosti a stal se kolébkou štěstí paní z Maintenon, a skrze ni i přátel, které tam získala. Paní z Heudicourt to pocítila mezi prvními. Její starší sestra, paní z Miossensu, z toho sesbírala jen pár drobků. Jejím manželem byl třetí a poslední bratr, jehož konec jsme už viděli. Maršál z Albretu odjel zemřít do Bordeaux 3. září 1676 ve věku šedesáti osmi let[12] a hodně po něm truchlili. Paní z Miossensu a paní z Heudicourt byly z rodu Pons, stejně jako babička maršála z Albretu, který si na tomto příbuzenství právem velmi zakládal. Slečny z Pons, tím jeho příbuzné, z jeho domu nevycházely. Neměly ani na punčochy; pomáhal jim a mladší se mu velmi líbila pro svou krásu i ducha; provdal ji bez věna za Heudicourta, kterému ji vnutil pro čest takového příbuzenství, a toho Subleta očistil úřadem velkého vlčaře, který mu prodal Saint-Hérem, když dostal guvernérství a lovecké kapitánství ve Fontainebleau. Královo svolení, které maršál z Albretu pro Heudicourta získal, bylo uděleno kvůli tomuto sňatku.

Montpéroux, generálporučík a generální polní mistr jízdy, zemřel dost mladý. Už dlouho usínal všude, vstoje i při jídle. Byl to statečný muž, dost dobrý důstojník, bez jakéhokoli ducha. Nezanechal dětí. La Vallière, generální komisař jízdy, postoupil na jeho místo a svůj úřad prodal hraběti z Châtillonu, Voysinovu zeti.

---

11. **Vysvětlivka:** Pan Princ je zde Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský, 1621–1686), princ de Conti jeho bratr Armand (1629–1666) a pan z Longueville jejich švagr Henri II. d'Orléans, vévoda z Longueville (1595–1663); všichni tři byli zatčeni na Mazarinův rozkaz 18. ledna 1650 a propuštěni v únoru 1651.

12. **Ediční poznámka:** César Phoebus d'Albret se narodil roku 1614 (Saint-Simon sám o něm výše říká, že mu roku 1653 bylo třicet devět let); při smrti roku 1676 mu tedy bylo jedenašedesát nebo dvaašedesát let, ne šedesát osm.

Viděli jsme ve své době vyhnanství pana du Charmel a jeho příčiny; jak jsem tehdy vyprávěl, jeho tvrdošíjnost, s níž nechtěl chodit za králem, a králova zlost na lidi, kteří se stáhli do ústraní a za ním nechodili, byly hlavní příčinou jeho nemilosti. Tato králova zatvrzelost vůči němu nepominula a zvrhla se v podivnou tvrdost, abych se vyjádřil střízlivě. Charmel, postižený kamenem, dal požádat o svolení, aby směl přijet do Paříže dát se operovat. Svolení mu bylo nemilosrdně odepřeno. Nemoc spěchala; Charmela bylo nutno operovat na místě. Zákrok byl tak krutý a možná tak špatně proveden, že na něj za tři dny zemřel, v nejhlubší zbožnosti a kajícnosti. Jen velmi zřídka ji někdo dovede tak daleko a udrží ji tak dlouho se stejnou horlivostí a stejnou přesností, jako to dokázal on se svou, uprostřed nesčetných dobrých skutků a všech, jež mohl konat. Neměl téměř žádné vzdělání a ducha měl jen tolik, kolik mu ho dal styk s velkým světem. Zbožnost nahradila všechno. Víc o tom neřeknu, protože jsem o něm dost mluvil jinde. Bylo mu šedesát osm let a strávil v ústraní právě tolik let, kolik jich prožil ve velkém světě. Byl vždycky přesvědčen, že ho to potká, a několikrát mi to řekl. Pan z Beauvau-Craonu, manžel dvorní dámy paní vévodkyně lotrinské, jemuž pan Lotrinský zjednal a opatřil tak neuvěřitelné štěstí, je synem Charmelovy sestry.

Maršálka z La Ferté zemřela v téže době v Paříži ve věku přes osmdesát let. Byla matkou zesnulého vévody z La Ferté a jezuity otce de La Ferté a sestrou hraběnky z Olonne, která byla starší, velmi bohatá a bezdětná, kdežto ona sama byla velmi chudá. Paní z Olonne byla vdovou po mladším synovi z rodu La Trémoille, který po celý život držel u sebe doma doupě hazardu a zhýralosti. Obě sestry byly z rodu Angennes, z mladší větve, která jimi vymřela. Jejich krása a nevázanost jejich života způsobily velký rozruch. Žádná žena, ani mezi nejpověstnějšími pro milostné pletky, se je neodvážila navštěvovat ani se s nimi kdekoli ukázat. Tak to tehdy chodilo. Móda se od té doby hodně změnila. Když zestárly a už je nikdo nechtěl, pokusily se stát se pobožnými. Bydlely spolu a jednou na Popeleční středu šly na kázání. To kázání, které mluvilo o postu a o nutnosti činit pokání, je vyděsilo. „Sestro," řekly si po návratu, „ono je to doopravdy, žádné žerty, musíme činit pokání, nebo jsme ztracené. Ale, sestro, co budeme dělat?" Když o tom dlouho přemýšlely: „Sestro," řekla paní z Olonne, „víte, co uděláme? Necháme postit naše služebnictvo." Byla velmi lakomá; a při všem svém duchu, a měla ho mnoho, se domnívala, že to vymyslela znamenitě. Nakonec se přece jen opravdu oddala zbožnosti a pokání a zemřela tři měsíce po své sestře, maršálce z La Ferté. Ať byl maršál, její manžel, sebeprudší, byl po celý život jejím hlupákem, nebo se jím chtěl zdát. Nikdy se nezapomene, že právě na ní se vytvořil precedens, jak legitimovat levobočka bez uvedení matky,[13] jak jsem jinde vyprávěl,

13. **Vysvětlivka:** Jde o rytíře z Longueville, syna vévody z Longueville (Charles-Paris d'Orléans, padl 1672) a maršálky z La Ferté, legitimovaného roku 1672 bez jména matky; tento precedens posloužil k legitimaci královských dětí s paní z Montespan.

aby se podle tohoto příkladu mohli legitimovat králové levobočci bez uvedení paní z Montespan.

Král dal princi Karlovi, synovi pana Velkého a jeho nástupci v úřadu, dvanáct tisíc livrů trvalého ročního důchodu z mýtného práva v Normandii; a půl hodiny přijal o samotě ve svém kabinetu bavorského kurfiřta, který tam vystoupil zadními schody. Kurfiřt bydlel v jednom domě v Saint-Cloud, kam přijel z Compiègne.

Maršál z Villars, který přijel z Rastattu, se poklonil králi 15. března v jeho kabinetu ve Versailles, když se král vrátil z parforsního honu na jelena v Marly. Král ho objal, velmi ho chválil, dal jeho synovi nástupnictví v jeho guvernérství v Provence a jemu samému právo vstupu prvních šlechticů komory, jehož se ujal hned ten večer při králově ukládání ke spánku. Tyto tak neobyčejně velké milosti dvůr velmi překvapily, a nehledě na závist, nijak ho nepovznesly.

Zároveň ho král jmenoval svým prvním zplnomocněným velvyslancem pro Baden, hraběte du Luc druhým, který byl už na místě, neboť byl velvyslancem ve Švýcarsku, a třetím La Houssaye, státního radu a intendanta v Alsasku, který byl rovněž na místě ve Štrasburku. Nesmírný údiv vyvolalo, že La Houssaye odmítl, neboť prý nemohl ustoupit hraběti du Luc, který nebyl státním radou; a ještě větší pohoršení vzbudilo, že se tomu král jen zasmál a nahlas si z toho dělal legraci a jmenoval Saint-Contesta, dvorního referendáře a intendanta v Metách, který za to dostal šest tisíc livrů penze. Nehledě na to, že hrabě du Luc byl svým rodem velmož a že byl právě velvyslancem, nikdy se ještě neslyšelo, že by se nějaký úředník odvážil vznášet jakýkoli nárok na rovnost s mužem urozeného rodu, nebo s tím, kdo za takového platil. Tady je tedy okamžik, kdy to bylo poprvé vymyšleno a hned prošlo. Křičelo se; i sami lidé z talárového stavu se za to styděli, ale nic dalšího z toho nebylo. Takto si talár troufá na všechno, všechno si přisvojuje a nad vším vládne. Nejvyšší úředníci si dnes nárokují, že ustupují už jen vévodům a korunním hodnostářům. I to je ještě velká skromnost, za kterou jim musíme být velmi zavázáni.

Několik dní nato maršál z Villars, který chtěl dosáhnout všeho a který, aniž kdy Španělsku sloužil, od něho dostal Zlaté rouno, přijal ve Versailles v pokojích vévody z Berry řetěz tohoto řádu z rukou tohoto prince za přítomnosti všech, kdo měli ve Francii tento řád a kteří se tam dostavili s řetězem. Maršál téměř současně zařídil, aby jeho švagr hrabě z Choiseul dostal penzi tisíc tolarů.

Abbé z Gamaches byl jmenován auditorem Roty[14] na místo kardinála z Polignaku. Byl to chlapík duchaplný, učený a ještě víc ctižádostivý, který rozhodně počítal s tím, že se stane kardinálem. Ale aby se jím stal Francouz, je k tomu třeba jiných stupňů než Roty a spousty pák, o nichž si tento abbé rovněž lichotil, že mu nebudou chybět. Udělal pro to opravdu všechno, co mohl, ale zemřel v tom úsilí, poté co nejednou byl jen kousek od toho, aby byl odvolán a upadl v nemilost.

---

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O soudním dvoru Roty viz poznámku (viz výše).

Maršál z Chamilly, kterému bylo sedmdesát osm let, neměl děti a jemuž velení v La Rochelle a v sousedních krajích už nemohlo být k ničemu, si u krále vymohl, aby ho převedl na hraběte z Chamilly, služebně starého generálporučíka a syna svého bratra, který býval velvyslancem v Dánsku.

Kapitola pátá

Král mezi čtyřma očima s kancléřem, který mu přednáší spor mezi panem z La Rochefoucauld a mnou, přiznává mi plnou přednost. — Smrt Saint-Chamanta. — Tessé vyžádán Španělskem k obléhání Barcelony. — Vybrán Berwick, a Ducasse, aby tam přivedl eskadru. — Nezdařená suverenita princezny des Ursins. — Palác, který si připravuje u Amboise, a co se s ním stane. — Úpadek princezny des Ursins v mysli krále a paní z Maintenon. — Princezna des Ursins vychovatelkou infantů. — Její opatření, jak se vetřít na místo zesnulé královny. — Šlechetnost Robineta, jezuity, zpovědníka španělského krále. — Princezna des Ursins spěchá se sňatkem španělského krále s parmskou princeznou; její důvody. — Postavení markýze z Brancasu ve Španělsku. — Důvody, které ho přimějí požádat o dovolení strávit čtrnáct dní ve Versailles; dostane je. — Poplach princezny des Ursins. — Narychlo posílá do Francie kardinála del Giudice. — Brancas spěchá za ním a předstihne ho. — Kdo byl Giudice. — Brancas v Marly. — Giudice za ním se svým synovcem Cellamarem. — Povaha del Giudice. — Smrt a povaha paní kancléřové z Pontchartrainu. — Smrt dánské královny vdovy. — Smrt a povaha biskupa ze Senlis. — Chamillart dostává byt ve Versailles. — Smrt a povaha paní Voysinové. — Povaha paní Desmaretsové. — Smrt Zurbecka. — Smrt prezidenta Le Bailleula, jehož syn dostává jeho úřad. — Jejich povaha.

Až příliš často jsem tu měl příležitost mluvit o sporu o přednost, který byl mezi panem z La Rochefoucauld[1] a mnou, a o rozličných věcech, k nimž v něm došlo, hlavně při mém přijetí do parlamentu a v souvislosti s ediktem z roku 1711. Postačí tedy připomenout, že když pan z La Rochefoucauld svým křikem dosáhl toho, že otázka bude znovu přezkoumána a nově rozhodnuta, jako by nebyla rozhodnuta už tímto ediktem z roku 1711, a to ediktem zapsaným v parlamentu, vyhradil si král rozhodnutí sám pro sebe, aniž by s ním byl kdokoli jiný než jedině kancléř, který měl věc přednést; strany mu měly bez dalších formalit odevzdat své spisy podepsané vlastní rukou a jeho prostřednictvím dostávat k nahlédnutí spisy protistrany. Viděli jsme také, co se mezi nimi v důsledku toho odehrálo. Obratnost jednoho spočívala v tom, že se snažil podráždit královu žárlivost na vlastní moc vůči parlamentu; obratnost druhého v tom, že dobře vysvětlil, že to, co se v parlamentu týkalo zápisu listin a přijímání těch, jimž byly uděleny, je nutná forma, ale vycházející od krále samého, a že se tedy jeho moci nijak nedotýká.

1. **Vysvětlivka:** Pan z La Rochefoucauld je zde François VIII. z La Rochefoucauld (1663–1728), dříve vévoda z La Roche-Guyon, syn Františka VII., velkého lovčího a králova oblíbence, po jehož smrti v lednu 1714 převzal vévodský titul. Jeho manželka Madeleine-Charlotte Le Tellier byla dcerou Louvoisovou a sestrou zesnulé vévodkyně z Villeroy.

Své spisy jsem sepsal sám. Udělal jsem je tak krátké, jak jen to bylo možné. Snažil jsem se v nich nevynechat nic, co sloužilo k dokonalému objasnění věci, a vyléčit krále z podezření, která se mu snažili vnuknout a která mě, jak jsme viděli, jednou málem připravila o výhru.

Když byly konečně všechny spisy obou stran odevzdány kancléři a žádná strana už neměla co odpovědět ani dodat, vyžádal si kancléř od krále pokyn k rozhodnutí.

Na Smrtnou neděli 18. března měl král po mši státní radu, poobědval u malé tabule, vyslechl kázání a vrátil se nahoru do svých pokojů, kde našel kancléře, jak mu nařídil, aby mu věc přednesl. Trvalo to dobré dvě hodiny.

Po návratu z kázání jsem se králi ukázal, aniž jsem mu cokoli řekl. Náhodou jsem, když jsem procházel dole pod velkým schodištěm, abych vystoupil po malém, které ústilo do prvního předpokoje, uviděl kancléře, jak schází dolů. Zastavil jsem se, abych na něho počkal a zeptal se ho, jak na tom jsem. Měl tu zlomyslnost, že si na mně poprvé v životě zahrál na kancléře. Řekl mi s přísnou vážností: „Pane, nemohu mluvit." Byl jsem tak prostoduchý, že jsem zůstal zaražen. Nechal jsem ho projít a za několik okamžiků jsem šel za ním. Vešel jsem do jeho kabinetu, právě když se převlékal z taláru. „Nuže, pane," řekl jsem mu, „jsme aspoň rozhodnuti?" Zlomyslnost ho ještě neopouštěla. Týmž tónem jako dole na schodech mi odpověděl: „Ó, pokud jde o to, ano, pane, rozhodnuti jste, a rozhodnuti jste úplně ve všem;" a upíraje na mě smutné a přísné oči dodal: „a rozhodnuti nezvratně." Výraz, tón i slova, tak odlišné od toho, na co jsem byl u něho zvyklý, mě zmrazily. Věděl jsem, že stál na mé straně; dovedl mě přesvědčit, že prohrál, že král rozhodl proti mně navzdory němu a že ho do stavu, v jakém jsem ho zastihl, uvedla mrzutost z této porážky. Mlčel jsem v nejsmrtelnější úzkosti, dokud komorníci nedokončili odchod. Jakmile se zavřely dveře: „Proboha, pane," řekl jsem mu, „jsem mrtev? Povězte mi, jaký je můj osud." Dal se do smíchu, objal mě a řekl mi, že jsem vyhrál naplno, ve všem a ve všech bodech.

Těžko lze někomu v jediném okamžiku sejmout z beder těžší mlýnský kámen. Znovu jsem ho objal a políbil ho, jako se líbá milenka, a vyčítal jsem mu jeho zlomyslnost, která mě málem zabila. Přiznal se mi, že se chtěl chvilku pobavit a vynahradit si tím všechnu námahu, kterou jsem mu způsobil. Lze si domyslet, že jsem mu odpustil. Já zase přiznám, že jsem pocítil velkou radost a velkou úlevu.

Ihned jsem šel zbavit starosti paní ze Saint-Simon a odtud čekat na krále u východu z jeho kabinetu, když šel k paní z Maintenon. Jakmile mě tam spatřili, všichni pochopili, že jsem vyhrál, ale byli zvědaví, zda jsem kromě parlamentu vyhrál i u dvora; o parlamentu se nepochybovalo, a sám pan z La Rochefoucauld o něm pochyboval tak málo, že se až do poslední chvíle pokoušel o všechno možné, aby mě přiměl k dohodě v tomto smyslu, což jsem vždy vytrvale odmítal. Musel jsem tedy snést skoro tolik otázek jako blahopřání, ale byl jsem chladný a skromný a spokojil

jsem se s krátkou odpovědí, že jsem spokojen; a když je člověk tak spokojen, jako jsem byl já, je to snadné.

Když král vyšel, poklonil jsem se mu a poděkoval. „Pane," řekl mi král, „vyhrál jste všechno a jsem velmi rád, že jsem Vám mohl udělat radost tím, že jsem učinil spravedlnosti zadost." Protože jsem se k žádné z otázek, které mi kladli, nevyjádřil ani se nesvěřil, napínali všichni uši ke králově odpovědi, která hned běžela od úst k ústům, a nová blahopřání. Už jsem netajil, že jsem plně vyhrál, ale velmi jsem dbal na to, abych dál zůstal skromný a abych unikl lidem, kteří se se mnou radovali, možná s nelibostí, a jistě, alespoň většinou, aniž by na tom měli nejmenší účast kromě zvědavosti, s níž si mě prohlíželi.

Pan z La Rochefoucauld byl rozzuřen, a s ním všichni, kdo k němu patřili. Přestože mu nemohlo být neznámo, jaké je jeho osobní postavení u krále, přízeň, jíž se těšil jeho otec, ho navykla nepochybovat o úspěchu ničeho, co bylo věcí přízně. V této věci na nic nezapomněl, až po úskoky nejvhodnější k tomu, aby krále strhly zájmem o moc, jež byla jeho modlou, a sliboval si od toho všechno, přinejmenším to, že mu u dvora přednost zůstane. Šel tedy ke kancléři velmi krátce poté, co jsem od něho odešel, a kancléř mi nazítří vyprávěl, že od něho musel vyslechnout podivné nářky.

O dva dny později jsem dostal svůj rozsudek. Čím víc jsem byl spokojen, tím víc jsem chtěl dovést zdvořilé jednání až do krajnosti. Jel jsem do Paříže a k návštěvě paláce La Rochefoucauld jsem si zvolil dobu, kdy jsem měl jistotu, že tam nikoho nezastihnu. Dal jsem jim vyřídit, že jsem tam přišel, abych ho poprosil, aby mi nezazlíval, že jim dám rozsudek doručit. Zejména paní z La Rochefoucauld zuřila; byli by si přáli mít aspoň možnost křičet na mé jednání. Rozsudek byl doručen, pak zapsán v parlamentu a spor skončil. Velmi častý a velmi volný styk mezi oběma švagry a mnou se od smrti vévodkyně z Villeroy značně omezil. Obnovení tohoto sporu jej ještě víc ochladilo a zředilo a tento konec jej docela uhasil; zůstalo jen u pouhých zdvořilostí při vzácných příležitostech. Měl jsem, co mi náleželo, a utěšil jsem se. Později uvidíme, že je tato skrytá hořkost svedla k velmi špatnému jednání.

Saint-Chamant zemřel na venkově, kam se už dávno uchýlil. Býval poručíkem tělesné gardy. Velel oddílu královské vojenské domácnosti, který doprovázel španělskou královnu, dceru Monsieura[2], k hranici. Královna tuto cestu protahovala, jak jen mohla. Saint-Chamant byl velmi urostlý; měl ducha a ještě víc smělosti; královna málo zkušenosti, opatrnosti a sebeovládání. To všechno způsobilo u dvora velký rozruch a silně se to rozlehlo ve Španělsku, kde to královně velmi uškodilo, a zde to zničilo Saint-Chamanta.

---

2. **Vysvětlivka:** Marie Luisa Orleánská (1662–1689), dcera Monsieura z prvního manželství s Henriettou Anglickou, od roku 1679 manželka španělského krále Karla II.

Vévoda z Berwicku byl jmenován, aby jel vyslovit španělskému králi soustrast; šlo o obléhání Barcelony a o pokoření Katalánců, kteří se navzdory míru drželi a kterým se tajně dostávalo pomoci. Paní des Ursins byla s poddajným a dvořanským Tessém tak spokojena, že nechtěla jiného generála, a dávala o něho žádat španělským králem. Tessé, který v té zemi už neměl co získat, nijak nestál o to, aby byl pověřen tak těžkým podnikem. Král a paní z Maintenon z důvodů, které bude brzy čas rozvést, dali přednost před kýmkoli jiným vévodovi z Berwicku, který kromě svých schopností, své dobré vůle a své zkušenosti se Španělskem byl odedávna ve velmi špatných vztazích s Orrym, protože s ním často zacházel tak, jak si zasloužil, a tudíž byl velmi málo po chuti paní des Ursins, která ho shledávala přímým, pevným, nezávislým, železnou tyčí — samé vlastnosti, s nimiž se nerada setkávala, zvláště u velitele armády. Král dal vévodovi z Berwicku patnáct praporů; a Ducasse byl pověřen velením eskadry, která dovezla vše potřebné k obléhání a kterou jeho nemoc a potom protivětry dost zdržely.

Nyní je třeba podívat se do Dokladů, co se odehrálo kolem suverenity, kterou chtěla princezna des Ursins získat mírovou smlouvou a kvůli níž španělský král mír tak dlouho a tak skandálně zdržoval. Počítala s ní natolik — i s tím, že ji potom s králem vymění za Touraine a amboiský kraj a přijede tam užívat této nové velikosti —, že pověřila svého věrného d'Aubignyho, aby jí koupil pozemek u Amboise, položený podle přání, postavil na něm rozlehlý palác s hospodářskými dvory a obslužnými budovami pro celý dvůr, nádherně jej zařídil, nešetřil zlacením ani malbami, obklopil jej nejkrásnějšími zahradami a nestaral se přitom o žádné léno ani panství, protože panovnice té země je nepotřebovala. D'Aubigny, opovrhovaný v Utrechtu, kam jel tuto suverenitu vyjednávat a kde se nikdy nedostal dál než do předpokojů, a vystřídaný Bournonvillem, jak jsme viděli, se vrátil do Paříže a do Touraine a ze všech sil pracoval na této nádherné stavbě. Šla tak rychle, že byla téměř hotová, když se provaz se suverenitou přetrhl; a aby se už k té pošetilosti nemusel vracet, d'Aubigny, vida, že to už nemůže sloužit tomu, co si jeho paní předsevzala, osekal vše, co se ještě osekat dalo, koupil, jak mohl, několik len, aby tak krásné místo nebylo docela ve stavu výletní hospůdky, a paní des Ursins, která se pak za tento džbán mléka dobré ženy[3] styděla, přenechala všechno d'Aubignymu, jenž nebyl dost velkým pánem, aby to místo naplnil, ale byl dost bohatý, aby v něm dobře přijímal sousedy a pocestné. Strávil tam zbytek života, oblíbený a vážený v kraji, a měl dost rozumu, aby své velké způsoby a nejvyšší naděje nechal ve Španělsku. To místo se jmenuje [Chanteloup] a přešlo na paní z Armentières, d'Aubignyho dceru. Je to jedno z krásných a nejosobitějších míst ve Francii a nejskvěleji zařízené.

---

3. **Vysvětlivka:** Narážka na La Fontainovu bajku *Mlékařka a džbán mléka*: mlékařka cestou na trh sní o bohatství, které jí mléko vynese, poskočí radostí, džbán upustí a s mlékem se rozlijí i všechny její plány.

Tato suverenita, na jakou paní z Maintenon neměla zdaleka dosah, se jí dotkla. Ten krajní rozdíl urazil její pýchu, neboť jí dal pocítit vzdálenost hodností a původu, na níž se tak vysoký vzlet zakládal. S žárlivostí pocítila, že nezměrný vliv, který paní des Ursins vynesl tak vysoko, byl jen výsledkem ochrany, kterou jí sama poskytla. Nemohla snést, aby jej zneužila do té míry, že se povznese tak vysoko nad ni, a aby si tuto suverenitu zřídila a užívala jí přímo před jejíma očima. Také král pocítil celou přemíru tohoto záměru, ale navíc ho dráždilo, že vidí kvůli němu mír zdržovaný, že je nucen brát ohledy a nakonec donucen nebrat už ohledy na nic, rozhněvat španělského krále, hrozit, mluvit jako otec a jako pán a dát mír uzavřít bez této suverenity navzdory svému vnukovi, který z ní nechtěl slevit a který ustoupil jen z bezmoci odolávat tolika nepřátelům, opuštěn Francií, a to kvůli tak podivné a tak nicotné věci. Lze si také představit, jaký byl vztek paní des Ursins, když dohnala svou snahu až k tak nezměrné tvrdohlavosti, dala se na odiv celé Evropě a neodnesla si nic než pohrdání a hanbu z tak bláznivého podniku. To byl kámen úrazu mezi oběma nejvyššími vladařkami Francie a Španělska. To byl také důvod, proč Berwick dostal přednost před Tessém. Od tohoto vzepětí k suverenitě už souhra mezi paní z Maintenon a paní des Ursins nebyla jako dřív. Ale ta druhá dosáhla ve Španělsku takového postavení, že se domnívala, že se bez ní obejde víc než snadno.

Viděli jsme, s jakým uměním neustále izolovala španělského krále, do jaké míry ho uzavřela s královnou a učinila nepřístupným nejen jeho dvoru, ale i jeho vysokým dvorním hodnostářům, jeho ministrům, ba i nejnezbytnějším sluhům, takže ho obsluhovali jen tři nebo čtyři, kteří byli Francouzi a zcela jí oddaní. Záminka zármutku nad smrtí královny tuto samotu prodloužila; a k ústraní byl dán přednost paláci Medinaceli před palácem Buen Retiro, aby byl král sevřenější na místě nesrovnatelně menším než tento královský palác, kam mohl dvůr hojně proudit a kde by bylo obtížnější nepustit ke králi nikoho. Sama zaujala místo královny; a aby měla jakousi záminku být u krále v téže samotě, dala se jmenovat vychovatelkou jeho dětí. Ale aby tam byla stále a aby se nedalo zjistit, kdy jsou jeden u druhého, dala postavit dřevěnou chodbu od králova kabinetu až do bytu jeho dětí, v němž bydlela, aby mohli přecházet jeden k druhému ustavičně a nepozorovaně a aby nemuseli procházet dlouhou řadou místností, které ležely mezi nimi a byly plné dvořanů. Tak se nikdy nevědělo, je-li král sám, nebo s paní des Ursins, ani u ní totéž, kdo z nich dvou je u druhého, ani kdy, ani jak dlouho jsou spolu. Tato krytá a prosklená přístavba byla nařízena s takovým spěchem, že navzdory vší královské zbožnosti nebyly z této práce vyňaty ani svátky a neděle. Byla krajně nemilá celému dvoru, který chápal, k čemu slouží, a dokonce i těm, kdo stavbu řídili. Kontrolor staveb, který měl rozkaz dát na ní pracovat i ve svátky a v neděli, se jednoho dne v jedné z těch místností, kde se zdržoval dvůr a jimž se paní des Ursins tak spěchala vyhnout, zeptal, pravím,

otce Robineta[4], zpovědníka krále a jediného výborného, jakého kdy měl, zda má dát pracovat zítra v neděli a pozítří o svátku Panny Marie. Robinet odpověděl, že mu o tom král nic neříkal; a na druhé naléhání odpověděl totéž. Na třetí dodal, že počká, až mu o tom král promluví. Konečně, unaven čtvrtým, ztratil trpělivost a odpověděl, že kdyby šlo o zbourání započatého díla, myslí, že by se na něm mohlo pracovat i v samotný den Velikonoc, ale že pokračovat v té chodbě by podle něho nešlo ani v neděli, ani ve svátek. Celý dvůr tleskal; ale paní des Ursins, které ta slova brzy donesli, se velmi rozhněvala.

Podezírali ji, že pomýšlí na víc než na to, stát se jedinou společnicí krále. Měl několik princů. Šířily se řeči, které se zdály dvojznačné a které vzbudily strach: rozhlašovalo se, že král už nepotřebuje potomstvo, když mu Bůh ráčil požehnat tak početným, ale jen ženu, a takovou, která by je dokázala vést. Nespokojila se s tím, že trávila s králem celé dny a že ho — jako zesnulá královna — nenechávala pracovat s ministry jinak než ve své přítomnosti; princezna des Ursins pochopila, že má-li toto počínání trvat, musí si krále zajistit v každém okamžiku. Byl zvyklý chodit na vzduch a byl po něm o to hladovější, že byl v posledních dobách královny a v prvních po její smrti hodně zavřený. Paní des Ursins vybrala čtyři nebo pět mužů, kteří měli krále doprovázet s vyloučením všech ostatních, i jeho vysokých či jiných nejnezbytnějších dvorních hodnostářů. Chalais, Masseran, Robecque a dva nebo tři další, na jejichž služebnost se mohla spolehnout, byli určeni, aby krále doprovázeli, kdykoli vyšel. Říkalo se jim královi *recreadores*, tedy ti, kdo měli za úkol ho bavit. Při tolika opatřeních, takovém obléhání a takových pečlivě rozšiřovaných přípravných řečech se nepochybovalo, že má v úmyslu se za něho provdat, a toto mínění i obava z toho se staly všeobecnými; král, jeho děd, se tím velmi znepokojil, a paní z Maintenon, která nikdy nedosáhla toho, aby byla prohlášena, ačkoli se tomu okamžiku dvakrát velmi těsně přiblížila, byla žárlivostí dohnána do krajnosti. Jestliže si však paní des Ursins něco takového namlouvala, netrvalo to dlouho.

Španělský král, vždy dychtivý zpráv z Francie, se na ně často vyptával svého zpovědníka, jediného člověka, s nímž mohl mluvit a který nepatřil paní des Ursins. Obratný a smělý Robinet, znepokojený jako kdokoli jiný postupem záměru, o němž nikdo na obou dvorech, francouzském i španělském, nepochyboval, se nechal zahrnout otázkami ve výklenku okna, kam si ho král odvedl, a dělal zdrženlivého a tajemného, aby jeho zvědavost ještě víc podnítil; když ji viděl tam, kde ji chtěl mít, řekl králi, že když ho k tomu nutí, přizná mu, že jeho zprávy z Francie se shodují se všemi zprávami z Madridu, kde se už nepochybuje, že prokáže princezně des Ursins tu čest, že se s ní ožení. Král zčervenal a příkře odpověděl: „Ó, to tedy ne," a odešel od něho.

---

4. **Vysvětlivka:** Pierre Robinet, francouzský jezuita, v těchto letech zpovědník Filipa V.

Ať už se princezna des Ursins o této prudké odpovědi dozvěděla, nebo už o úspěchu zoufala, náhle změnila směr; usoudila, že tento přechodný stav v paláci Medinaceli nemůže trvat věčně, a rozhodla se zajistit si krále královnou, která by jí vděčila za tak skvělý sňatek a která by se, nemajíc žádnou oporu, vrhla do její náruče z vděčnosti i z nutnosti. S tímto úmyslem se svěřila Alberonimu[5], který po smrti vévody z Vendôme zůstal v Madridu jako pověřenec pro parmské záležitosti, a navrhla mu sňatek s princeznou[6], dcerou vévodkyně parmské a zesnulého vévody, bratra panujícího vévody, který se oženil s vdovou po svém bratrovi.

Alberoni stěží věřil vlastním uším; tak nepřiměřené spojení mu připadalo tím neuvěřitelnější, že nedoufal, že by s ním francouzský dvůr mohl souhlasit, a ještě méně věřil, že by se je někdo odvážil uzavřít bez něho. Vskutku osoba pocházející z dvojího levobočství — po otci od papeže, po matce od nemanželské dcery Karla V. —, dcera malého vévody parmského a matky veskrze rakouské, sestry císařovny vdovy, sestry španělské královny vdovy, s níž byli tak nespokojeni a kterou převedli z vyhnanství v Toledu do internace v Bayonne, a sestry portugalské královny, která přiměla svého manžela, aby přijal arcivévodu v Lisabonu a přenesl válku do Španělska[7], nebyla partie, na niž by bylo pravděpodobné pomýšlet, aby z ní byla španělská královna.

Nic z toho však princeznu des Ursins nezastavilo; jejím nejsilnějším ohledem byl její naléhavý zájem; vládla vůli španělského krále, cítila celou změnu krále a paní z Maintenon vůči sobě a nedoufala už, že se k ní vrátí: dokonce se domnívala, že se musí opřít proti moci, která ji tak mocně dosadila a která by ji mohla zničit, a myslela už jen na to, jak urychlit sňatek, od něhož si slibovala všechno, a jak s novou královnou naložit stejně, jako naložila s tou, kterou právě ztratila. Španělský král byl zbožný, potřeboval ženu, princezna des Ursins byla ve věku, kdy její půvaby byly už jen dílem umění: zkrátka, dala Alberonimu práci, a lze věřit, že ta nebyla nijak obtížná od chvíle, kdy se podařilo v Parmě přesvědčit, že to myslí vážně a že si z nich nikdo nedělá legraci. Orry, vždy zajedno s paní des Ursins a jejím prostřednictvím všemocný, byl jediným důvěrníkem této důležité záležitosti.

Markýz z Brancasu byl tehdy francouzským velvyslancem v Madridu, jak jsme v pravý čas viděli. Po Gironě si dělal naději na grandezu a byl velmi blízko k tomu, aby

---

5. **Vysvětlivka:** Giulio Alberoni (1664–1752), kněz z Piacenzy, tajemník vévody z Vendôme a po jeho smrti parmský pověřenec v Madridu; po sňatku Alžběty Farnese se stal hlavním ministrem Španělska a kardinálem (1717), roku 1719 byl ze Španělska vypovězen. Zemřel v Piacenze.

6. **Vysvětlivka:** Alžběta Farnese (1692–1766), dcera parmského dědičného prince Odoarda Farnese († 1693) a Doroty Žofie Falcko-Neuburské, která se po jeho smrti provdala za jeho bratra, panujícího vévodu Františka. Roku 1714 se stala druhou manželkou Filipa V.; z jejich dětí byli Karel (pozdější neapolský a španělský král Karel III.), Filip (vévoda parmský), Marie Anna Viktorie (portugalská královna) a Ludvík (kardinál-infant). Zemřela roku 1766 v Aranjuezu.

7. **Ediční poznámka:** Portugalská královna Marie Žofie Falcko-Neuburská, manželka Petra II., zemřela již roku 1699; arcivévoda Karel přistál v Lisabonu až roku 1704, takže k tomu nemohla krále přimět.

ji dostal. Stále věřil, že mu ji paní des Ursins dala změnit na Zlaté rouno, a tuto výměnu jí neodpustil. Byl zcela oddán paní z Maintenon. Jinde jsme viděli, díky jakým vzácným shodám okolností získal její ochranu, kterou jeho obratná matka i on dovedli dobře pěstovat a udržet. Právě proto byl princezně des Ursins velmi podezřelý, a ta navíc dobře tušila, jakou zášť k ní chová kvůli zmařené grandeze: nepouštěla ho k sobě a bedlivě sledovala celé jeho počínání. Brancas viděl a věděl všechno, co se dělo. Zpovědník se tomuto chráněnci svého řádu svěřoval se svým znepokojením nad počínáním princezny des Ursins a přední osobnosti všeobecně nespokojeného dvora mu chodily ulevit svému srdci v domnění, že jedině Francie může zjednat ve Španělsku pořádek. Brancas pochopil, jak je to důležité, ale poučen příhodou abbého z Estrées[8] a obávaje se dokonce o své kurýry, rozhodl se napsat králi, že mu musí naléhavě podat zprávu o záležitostech té největší důležitosti, které nelze svěřit papíru a které vyžadují, aby mu dovolil strávit čtrnáct dní ve Versailles. Odpovědí bylo povolení, o něž žádal, ale s rozkazem zastavit se tam, kde na cestě potká vévodu z Berwicku, který jel obléhat Barcelonu, a poradit se s ním.

Paní des Ursins, která vždy našla způsob, jak se o všem dozvědět, se dozvěděla nejen o Brancasově cestě, ale i o rozkazu, který dostal, poradit se s Berwickem; to ji znepokojilo: dala prostřednictvím španělského krále uspíšit maršálův odjezd, jako by bylo k obléhání Barcelony všechno připraveno, aby se s ním Brancas na cestě nesetkal. Dala rozestavit šestnáct přepřah mul na cestě do Bayonne a na Zelený čtvrtek dala náhle odjet do Francie kardinála del Giudice[9], velkého inkvizitora a státního ministra, který jí v tom nízce vyhověl. Byla to dvojí rána: kardinál byl na její rozkazy, ale kardinál, který byl ministrem a velkým inkvizitorem, jí překážel; takto se ho aspoň na čas zbavila, než se naskytne něco lepšího, a vahou jeho purpuru a jeho postavení ve Španělsku dodávala váhu poslání, jímž ho pověřila, a předešla Brancase, což u našeho dvora nebylo nic zanedbatelného. Brancas, který chápal, jak je to důležité, vyrazil za ním hned na Velký pátek a dokázal ho dostihnout v Bayonne v noci, kdy tam kardinál přespával. Projel přímo dál, uložil přitom veliteli, jímž byl Dudoncourt, aby kardinála celý příští den bavil a zdržoval, jak dlouho jen bude moci, získal náskok a dorazil do Bordeaux s dvaceti osmi poštovními koňmi, které všude bral s sebou, aby je kardinálovi odňal. Dorazil tak do Paříže o dva dny dřív než on a odtud jel ihned do Marly, kde byl král, aby mu podal zprávu o záležitostech, které ho přivedly tak spěšně; měl u něho dlouhou audienci za Torcyho účasti a dostal ubytování po zbytek pobytu v Marly.

---

8. **Vysvětlivka:** Abbé Jean z Estrées, synovec kardinála z Estrées, byl v letech 1703–1704 francouzským velvyslancem v Madridu; paní des Ursins dala otevřít jeho depeši do Versailles a připsala na její okraj vlastní poznámky, což vedlo roku 1704 k jejímu dočasnému odvolání ze Španělska.

9. **Vysvětlivka:** Francesco del Giudice (1647–1725), neapolský kardinál, od roku 1711 velký inkvizitor Španělska.

Kardinál del Giudice si čtyři nebo pět dní odpočinul v Paříži, pak přijel z Paříže k Torcymu do Marly a ten ho po králově lever uvedl do jeho kabinetu. Kardinál králi představil prince z Cellamare[10], syna svého bratra, vévody z Giovenazza, španělského grandu a státního rady v Madridu dosti váženého; Cellamare hned z kabinetu odešel a kardinál v něm zůstal sám s králem a s Torcym dobrou hodinu. Torcy ho pohostil obědem; po jídle se vrátili do Paříže. Kardinál, jak mi Torcy dlouho poté vyprávěl, byl poněkud v rozpacích, co se sebou; nebyl pověřen žádnou záležitostí; celé jeho poslání se omezovalo na chválu paní des Ursins a na stížnosti na markýze z Brancasu. Tyto chvály paní des Ursins byly jen neurčité; nespoléhala na kardinála natolik, aby se mu přiznala, v jakém postavení se u našeho dvora nachází, a aby ho v tomto ohledu něčím pověřila, takže látka byla brzy vyčerpána. Proti markýzi z Brancasu nebylo co uvést; jeho zločinem bylo, že viděl příliš jasně a že nebyl princezně oddán.

Kardinál byl muž duchaplný, dvorský, zkušený v záležitostech i v intrikách, který jako člověk svého stavu a své váhy cítil prázdnotu svého poslání a trápilo ho to. Ukázal se jako příjemný společník v rozhovoru i ve styku, který odsouvá stranou břemena hodnosti a role, a dobrá společnost ho velmi oblíbila a ráda přijímala. Pilně se zdržoval u krále, aniž ho obtěžoval audiencemi, které by neměl čím naplnit, a celým svým počínáním dával tušit, že vytušil úpadek princezny des Ursins u našeho dvora a že se snaží získat si jeho úctu a důvěru, aby se s královou oporou stal prvním ministrem ve Španělsku; ale brzy uvidíme, že ultramontánní pošetilost jeho úřadu a jeho klobouku zmařila všechny jeho záměry. Celý úspěch jeho cesty se omezil na to, že zabránil Brancasovi vrátit se do Španělska, a třebaže bez jakékoli dohody, Brancas v tom táhl s ním za jeden provaz: od tamního dvora nemohl nic očekávat v postavení, v jakém byl vůči paní des Ursins, a nebyl člověk, který by vědomě ztrácel čas. Bylo nutné dovést tuto záležitost až sem v jednom kuse; nyní je třeba se trochu vrátit zpět.

Paní kancléřová byla už dávno ohrožena hrudní vodnatelností po astmatu, jímž trpěla téměř celý život. Byla dcerou Maupeoua, prezidenta jedné z vyšetřovacích komor, a nebyla bohatá, ale pro Pontchartraina, který byl ještě méně bohatý, když si ji bral, byla dobrou partií. Ošklivější být lze sotva, ale přitom to byla statná žena, dobré postavy a dobrého vzhledu, s imponujícím vzezřením a také s čímsi jemným. Žádná žena ministra ani kterákoli jiná se jí nevyrovnala v umění vést dům, spojit v něm s veškerým pohodlím a nádherou co nejvíc pořádku, vyhnout se v něm všem nepříjemnostem s co největší pozorností, uměním a prozíravostí, aniž by to bylo znát, a mít v něm co nejvíc důstojnosti s co největší zdvořilostí, a to tou zdvořilostí prozíravou a pozornou, která umí rozlišovat a odměřovat, a přitom nechává každého, aby se cítil volně. Měla mnoho ducha, aniž ho kdy chtěla ukazovat, a v duchu mnoho půvabu, obratnosti a šikovnosti a pružnosti, bez čehokoli, co by se blížilo falši, a

10. **Vysvětlivka:** Antonio del Giudice, princ z Cellamare (1657–1733), kardinálův synovec, pozdější španělský velvyslanec v Paříži, podle něhož se nazývá spiknutí proti regentovi z roku 1718.

když bylo třeba, lehkost, jež překvapovala; ale ještě mnohem víc zdravého rozumu, přesnosti v poznávání lidí, bystrosti ve volbách a v jednání, než jakých ve své době dosáhlo jako ona i jen málo mužů. Je s podivem, že žena z úřednického stavu, která neznala jiný svět než Bretaň, se v tak krátké době vyznala ve způsobech, duchu a řeči dvora; stala se jednou z nejlepších rádkyň, jaké bylo možno najít, jak se u něho dobře chovat. Také byla po celou dobu velkou pomocí svému manželovi, který se tam, dokud jí věřil, nikdy nedopustil chyby a v tomto ohledu se mýlil, jen když se od jejích rad odchýlil. Přes to všechno se příliš dlouho máčela v měšťanstvu, než aby jí z něho nezůstal nějaký slabý pach. Měla přirozeně v duchu vytříbenou, okouzlující galantnost a štědrost tak ušlechtilou, tak prostou, tak samozřejmou, tak provázenou půvabem, že se jí nebylo možno ubránit. Nikdo se tak dokonale nevyznal v pořádání slavností. Měla k tomu všechen vkus a všechnu vynalézavost, s okázalostí navenek i uvnitř, ale pořádala je jen z dobrých důvodů a ve vhodnou chvíli, a to vše s prostým, klidným vzezřením a aniž by kdy vybočila ze svého věku, svého místa, svého stavu a své skromnosti. Nejochotnější příbuzná, přítelkyně nejspolehlivější, nejúčinnější, nejužitečnější, nejlepší ve všech ohledech a nejjistější. Rozkošná na venkově a v soukromí; nebezpečná u stolu, protože ho uměla protahovat, protože se vyznala v dobrém jídle, ačkoli ho sama skoro neokusila, a protože dovedla své hosty přecpat k prasknutí; někdy velmi zábavná, aniž by kdy řekla něco nepatřičného; vždy veselá, i když nebyla vždy prosta nálad. Ctnost a zbožnost, nejosvícenější a nejpevnější, jež měla po celý život, rostly stále spolu se štěstím. Kolik s rozvahou rozdávala penzí, kolik provdala chudých dívek, kolik jich dala do kláštera — ale jen když se dobře přesvědčila o jejich povolání —, kolik jich uchránila před příležitostmi ke hříchu, kolik lidí s výběrem a rozvahou postavila na nohy, to se nedá spočítat.

Její dobročinnost si zaslouží tento malý detail: když jednou v neděli vycházela s paní ze Saint-Simon z velké mše ve versailleském farním kostele, zdržela se cestou. Paní ze Saint-Simon, která spěchala, protože měla jet obědvat k Monseigneurovi do Meudonu s paní vévodkyní z Bourgogne, ji pobízela a s údivem se jí zeptala, co je to za malou dívku z prostého lidu, u níž se zastavila. „Nepřipadala Vám velmi hezká?" řekla jí kancléřová. „Padla mi do oka, když jsem šla kolem. Zeptala jsem se jí, kdo jsou její rodiče. Umírá to hlady, je tomu čtrnáct nebo patnáct. Hezká, jak je, snadno si najde zákazníka. Bída dožene ke všemu. Trochu jsem ji vyzpovídala; zítra ráno přijde ke mně a já ji hned zabalím a uklidím někam, kde bude v bezpečí a naučí se vydělávat si na živobytí."

Tím se tato žena ustavičně zabývala, aniž by to kdy bylo znát: neboť by to nebyla řekla nikomu jinému než paní ze Saint-Simon, kterou považovala za své druhé já. Kromě všeho, co bylo právě řečeno, byly její pravidelné almužny hojné; mimořádné je převyšovaly. Měla ve Versailles celou komunitu, třicet až čtyřicet chudých mladých dívek, které vychovávala ke zbožnosti a k práci, které živila a ve všem vydržovala a které, když dospěly, zaopatřila. Spolu s kancléřem založila a vystavěla špitál

v Pontchartrainu, kde bylo všeho duchovního i časného hojnost, kam často jezdili obsluhovat chudé, který je stál přes dvě stě tisíc livrů a jehož údržba je ročně nevyšla pod osm ani deset tisíc livrů. Z tolika dobrých skutků bylo vidět jen tento špitál a její versailleskou komunitu, které se nedaly skrýt a z nichž se i tak vidělo jen to, co bylo na povrchu. Všechno ostatní bylo pohřbeno v nejhlubším tajemství. Všechno, i domácí záležitosti, zařídila po ránu, potom už o ničem nebylo řeči, a všechno v obdivuhodném pořádku.

Ale rok 1709 ji prozradil. Nedostatek a drahota způsobily jakýsi hladomor. Zdvojnásobila své almužny, a protože na venkově všechno umíralo hlady, zřídila v Pontchartrainu pece, kotle a lidi, kteří rozdávali chléb a polévku každému příchozímu a většině i vařené maso, dokud bylo slunce nad obzorem. Nával byl obrovský. Nikdo neodcházel, aniž by si odnesl chleba, čím nasytit dva nebo tři lidi na několik dní, a polévku na jeden den. Tento příliv dosáhl za mnoho dní až tří tisíc lidí, a s takovým pořádkem, že se nikdo netlačil, nikdo nepředbíhal, a v takovém klidu, že by člověk neřekl, že je tam víc než padesát lidí. Čím početnější bylo rozdávání, tím byla kancléřová radši, a trvalo to takto šest až sedm měsíců.

Kancléř, nadšený, že může konat i tyto dobré skutky, jí v tom ponechával úplně volnou ruku. Jejich jednota, jejich přátelství, jejich úcta byly nekonečné a vzájemné. Odloučili se od sebe jen ze vzácné nutnosti a všude spali v jedné ložnici. Měli tytéž přátele, tytéž příbuzné, tutéž společnost. Ve všem byli jedno. Byli jedno i v žalu nad svou první snachou[11], nad jejíž ztrátou se nikdy nedokázali utěšit. Taková byla paní kancléřová z Pontchartrainu, kterou Bůh stále víc tříbil dlouhými a bolestnými nemocemi, jež vyvrcholily hrudní vodnatelností, kterou snášela s trpělivostí, odvahou a zbožností, jež byly příkladem dvoru i světu. Několik měsíců před smrtí se od něho zcela odloučila uprostřed Versailles, aby už vídala jen svou nejužší rodinu, paní ze Saint-Simon a zbožné lidi, zaměstnána dnem i nocí jen svou spásou. Zemřela tam ve čtvrtek 12. dubna [...], ve věku [...] let, všeobecně litována celým dvorem, který ji miloval a ctil, a chudými oplakávána téměř se zoufalstvím. Kancléř šel skrýt svůj žal do svého malého bytu v Instituci otců oratoriánů. Paní ze Saint-Simon ani já jsme nikdy neměli lepší přítelkyni. Byli jsme tím hořce zasaženi. Její syn byl jediný z celé rodiny, a dokonce i ze služebnictva, kdo tuto ztrátu snesl s klidem.

Ve stejné době zemřela dánská královna vdova[12]. Byla Hesenská a vnučka slavné lankraběnky, o níž se pro její odvahu, její vznešenou a bojovnou duši a její oddanost Francii tolik mluvilo. Byla vlastní sestřenicí Madame.

---

11. **Vysvětlivka:** Éléonore-Christine de La Rochefoucauld-Roye, první manželka kancléřova syna Jérôma z Pontchartrainu, zemřela roku 1708.

12. **Vysvětlivka:** Šarlota Amálie Hesensko-Kasselská (1650–1714), vdova po dánském králi Kristiánu V. Slavnou lankraběnkou je její babička Amálie Alžběta Hanavsko-Münzenberská (1602–1651), která jako regentka vedla Hesensko-Kasselsko za třicetileté války ve spojenectví s Francií; Madame byla vnučkou téže lankraběnky po její dceři Šarlotě.

Zemřel také biskup ze Senlis[13]. Byl to Chamillartův bratr, nejlepší a nejhloupější z lidí, což jeho tvář a vystupování prozrazovaly sotva méně než jeho řeči. Neměl ani stopu po pýše a drzosti tak obvyklé u dětí, bratrů a příbuzných ministrů; byla to domýšlivost dobroty a důvěřivosti, která ho přesvědčovala o přátelství celého světa a činila ho bezprostředním a mazlivě vlídným. Byl k popukání, když mluvil o panu Princi, který mu prokazoval tisíc podlézavostí, jež všechny přičítal sobě, a velmi pečlivě dával najevo, že bratrův úřad v tom nehraje žádnou roli, že pan Princ je nejlepší člověk na světě, nejpříjemnější soused a že nechápe, jak ho někdo může vidět jinak; ale když byl bratrův úřad ztracen, přízeň a pozornosti pana Prince se s ním rozplynuly. Už ho nenavštěvoval, už ho nezval do Chantilly. Brzy ho odtamtud svým chováním vypudil. Konec darům zvěřiny, konec volnosti jeho lidí lovit, dokonce i na pozemcích jejich vlastního pána. Ubožák nemohl tuto změnu strávit; ranila ho možná víc než pád jeho bratra, protože mu ukázala jeho hloupost. Za časů přízně se mu jeho neteře a všichni, kdo se s ním stýkali důvěrně, hrubě posmívali, a on to chápal tak málo, že se tomu smál první. I jeho bratr se jím občas bavil. Přes to všechno ho měli všichni rádi, takový to byl dobrák. Nic nevěděl, ale měl vynikající mravy, snad si zachoval křestní nevinnost. Byl to člověk, kterého bylo třeba bohatě usadit v Mende nebo v Auch a tam ho uzavřít, aby ho nikdo nikdy neviděl. Jeho bratr se dopustil té hlouposti, že ho převedl z Dolu do Senlis, přivedl ho ke dvoru, připoutal ho k němu po smrti pana z Meaux úřadem prvního almužníka paní Dauphine, kde byl pro smích všem jejím dámám; a nakonec ho dostal na jeho místo do Francouzské akademie, která byla tak ubohá, že ho zvolila. To přetáhlo všechnu míru, protože se od té chvíle pokládal za krasoducha. Chamillart napsal králi, aby ho požádal o byt, který si biskup ponechal, a ihned ho dostal. To ukázalo, že králova náklonnost nezeslábla, navzdory paní z Maintenon a všem úkladům, které ho vypudily z místa.

Paní Voysinová zemřela v Paříži po dosti dlouhé nemoci: kdo by věřil, kdyby to nevěděl, že to bylo žalem, když byla se svým manželem tak svorná, když byl v tak zářném postavení a když za ně vděčil jen jí? Viděli jsme (viz výše), jaká to byla žena a nakolik byla Voysinovi užitečná; ten bez ní neměl nic, co by mu mohlo zjednat kariéru, které si nikdy nezasloužil, tím méně tak nezměrnou, jaká ho nakonec postavila do čela vojenství i justice. Paní z Maintenon byla vrtkavá: manžela dosadila na místo jen proto, aby měla jeho ženu u dvora. Kromě toho, že je oba považovala, a právem, bezvýhradně za své, to, co později jeho prostřednictvím ukula pro pana du Maine, nemohlo ještě být v jejích úmyslech v době, kdy neštovice a jed ještě nezničily královský rod a kdy dospělí princové krve byli ještě plni života. Paní Voysinová měla v prvních dobách po svém příchodu ke dvoru veškerou přízeň a veškerou důvěru paní z Maintenon. Nepostřehla dost včas, že se jí nesmí přejíst. Přesycení přicházelo po-

13. **Vysvětlivka:** Jean-François de Chamillart, dříve biskup z Dolu. Paní Dauphine je zde vévodkyně z Bourgogne (dauphinou od roku 1711, † 1712), jejímž prvním almužníkem byl do své smrti roku 1704 Bossuet, pan z Meaux.

zvolna. Veškerá přízeň, veškerá důvěra přešla z ženy na muže. Shledala ho člověkem ochotným ke všemu, kterého, aby se jí zalíbil, nezastaví žádný ohled. To ještě nějaký čas drželo jeho ženu, ale chuť byla pryč. Všechno, co se jí na ní tolik líbilo, jí začalo být na obtíž nebo se jí zdát směšné. Její vytrvalá přítomnost, její horlivost, její lichotky ji obtěžovaly; její sladké řeči a úslužnost jí byly protivné. Její oděv a účes, napodobené po jejím, se jí zdály směšné. Paní Voysinová začínala pociťovat svůj úpadek, když její zkázu dovršila žárlivost na paní Desmaretsovou.

Vauxbourg, státní rada, muž vzácné ctnosti, poctivosti a zbožnosti ve všech svých úřadech, v nichž se ukázal dosti schopným, byl starší bratr Desmaretsův a oženil se s Voysinovou sestrou. Toto spříznění obou ministrů obstálo docela dobře mezi nimi, ale nedokázalo usmířit jejich ženy. Paní Desmaretsová, vysoká, dobře urostlá, vždy dobře oblečená bez strojenosti, měla prosté, přirozené vzezření a vedle ducha mnoho znalosti světa, vůbec nic měšťáckého, ušlechtilé vzezření i způsoby a zdání upřímnosti, které nebylo bez umění, ale toto umění nebylo bez dvojakosti. Její péče a úcta vůči paní z Maintenon byly bez podlézavosti. Vždy si tak dobře odměřovala, jak se k ní přibližovat, že místo aby jí byla na obtíž, dovedla dosáhnout, aby po ní paní z Maintenon vždy toužila. To vše bylo velmi vzdáleno sladkobolnému, strojenému, předem připravenému vzezření a krajnímu měšťáctví paní Voysinové: ta tím také byla zcela potopena. Nedokázala snést osobní nemilost ani sokyni tím nenáviděnější, že se na tom nijak nepodílela a nedávala jí žádný důvod ke stížnosti. Dvůr změnu postřehl, manžel ji pocítil. Byl tím rozhořčen, ale neodvážil se nic z toho projevit. Krajní žal se podepsal na zdraví paní Voysinové, do té doby pevném a zářivém. Nemoc propukla, odjela do Paříže a tam nakonec zemřela zoufalstvím v pátek 20. dubna ve věku jednapadesáti let, málo litována. Pro paní z Maintenon to bylo vysvobození. Manžel, cele oddaný kariéře, se snadno utěšil; možná se dokonce cítil ulehčen, že už nemá nikoho tak nutně důvěrného, koho paní z Maintenon vzala do nelásky, když on sám už u ní nikoho nepotřeboval.

Několik dní poté zemřel Zurbeck, bývalý generálporučík, plukovník pluku švýcarské gardy a devíti dalších švýcarských pluků ve francouzských službách. Pro pana du Maine to byla velká kořist k rozdělení[14].

Ve stejné době zemřel Le Bailleul, prezident parlamentu (*à mortier*). Byl synem přítele mého otce a vnukem vrchního správce financí. On, maršál z Huxelles a Saint-Germain-Beaupré byli dětmi bratra a dvou sester. Byl to muž čestný a ctnostný, jinak velmi bezvýznamný. Zanechal jen syna, který se mu, kromě cti a ctnosti, podobal ve všem ostatním. Ten měl už tehdy velmi špatnou pověst, ale úsilí maršála z Huxelles, který v parlamentu uplatnil jeho jméno a zásluhy jeho předků, mu nakonec s velkou námahou zjednalo otcův úřad. Nenamáhal se ho vykonávat, zruinoval se s hanbou

14. **Vysvětlivka:** Pan du Maine byl od roku 1674 generálním plukovníkem Švýcarů a Graubündenských, a měl proto hlavní slovo při obsazování uvolněných švýcarských míst.

a skandálem a nakonec jej prodal Chauvelinovi, pozdějšímu strážci pečetí[15], o jehož vzestupu i pádu se tolik mluvilo. Tento poslední Bailleul zemřel neženatý v naprostém zapomnění.

15. **Vysvětlivka:** Germain-Louis Chauvelin (1685–1762), od roku 1727 strážce pečetí a státní sekretář pro zahraniční věci; roku 1737 padl do nemilosti a byl vypovězen ze dvora.

Kapitola šestá

Sňatek syna markýze du Châtelet s dcerou vévody z Richelieu; [dostává] nástupnictví ve Vincennes. — Vyhlášení míru a oslavy. — Contades nadpočetným velkokřížem Řádu svatého Ludvíka. — Marly. — Giudice dobře přijímán králem. — Ducasse nemocen. — Chalais povolán od armády do Madridu. — Ronquillo a další vypovězeni. — Bergeyck se zcela stahuje ze záležitostí; jeho chvála. — Redukce vojska. — Bavorský kurfiřt na honu v Marly. — Pan vévoda z Berry nemocen a otráven. — Smrt pana vévody z Berry; jeho povaha. — Jaký byl ke své rodině. — Pan [vévoda] a paní vévodkyně z Berry; jak spolu vycházeli. — Královy rozkazy. — Tělo pana vévody z Berry velmi rychle převezeno do Paříže do Tuilerií. — Šestiměsíční smutek s potahy. — Král nechce žádné poklony, dlouhé pláště, mantily, proslovy ani soustrastné projevy. — Králův stav. — Jeho návštěva u paní vévodkyně z Berry. — Pan [vévoda] a paní vévodkyně z Orléans velmi dojati. — Zvláštní důvody pana vévody z Orléans. — Paní z Maintenon a vévoda du Maine. — Vévodkyně du Maine. — Biskupové si poprvé při stráži u těla osobují křesla a podušky. — Svěcená voda. — Hrabě z Charolais a vévoda z Fronsacu vezou srdce do Val-de-Grâce. — Pan Vévoda a vévoda z La Trémoille vezou tělo do Saint-Denis. — Jen synové a vnuci Francie dávají u krále potáhnout smutkem své byty. — Opatření u paní vévodkyně z Berry, z nichž vzejde několik směšných příhod.

Neobyčejná událost, která dvoru dělala čest, nám na několik chvil odpočine od těchto smutků. Mezi všemi dámami paláce, z nichž mnohé byly zbožné, se jen jediná zabývala výhradně Bohem; její manžel byl velmi čestný muž a oba byli lidé na světě nejméně schopní vytěžit z čehokoli sebemenší prospěch — on pro malou obratnost v jednání s lidmi, ona proto, že se starala jen o spásu své duše — a byli velmi chudí. Byla to markýza du Châtelet, dcera zesnulého maršála z Bellefonds.[1] Zbytek ohledů k památce jejího otce a to, že bývala dvorní slečnou paní Dauphine Bavorské, spolu s velkou pověstí rozvážnosti a ctnosti ji vyvedly z Vincennes, kde žila se svou matkou, a udělaly z ní dámu paláce, když na to nejméně myslela. Svou samotu milovala natolik, že se vyhnula cestě do Pont-de-Beauvoisin[2] a později, kdykoli jen mohla, i pobytům v Marly, aby mohla odjet do Vincennes; a ve Versailles se zdržovala, kolik jen mohla, v kapli nebo ve svém pokoji. Jinak byla veselá, klidná, pilná ve své službě, do ničeho

1. **Vysvětlivka:** Markýza du Châtelet, dáma paláce vévodkyně z Bourgogne, byla dcerou Bernardina Gigaulta, markýze z Bellefonds (1630–1694), maršála Francie od roku 1668. Její manžel markýz du Châtelet byl guvernérem zámku Vincennes, kde žila i maršálova vdova.

2. **Vysvětlivka:** Pont-de-Beauvoisin — hraniční místo mezi Francií a Savojskem, kde byla na podzim 1696 převzata savojská princezna, budoucí vévodkyně z Bourgogne.

se nepletla, ale pro svou ctnost, mírnost a upřímnou zbožnost ji všichni milovali, vážili si jí a ctili ji — i sama vévodkyně z Bourgogne a dvorská mládež, jejíž život se jejímu podobal nejméně.

Ani ona, ani její manžel, bývalý generálporučík, muž vznešeného rodu a velmi vážený, nevěděli, co si počít se svým synem, který měl pluk a jen málo nebo vůbec nic, z čeho by při něm žil; jinak to byl statečný a počestný mladík, ale stejně nemotorný jako otec, a protože nevěděli, co s ním, vůbec na to nemysleli. Jednoho krásného dne, kdy byli všichni ve Vincennes a dvůr ve Versailles, zastihl Cavoye, který se staral o starého vévodu z Richelieu, vévodu ve velkých starostech kvůli dceři, která k němu právě přišla z jednoho venkovského kláštera. Poradil mu, aby se jí co nejdřív zbavil a dal ji muži. Hledal, přemýšlel a přišel na Clefmonta, syna pana a paní du Châtelet, s nástupnictvím ve Vincennes.[3] Na všechno dobré, co mu o nich všech řekl, dobrý stařec přistoupil tak ochotně, že Cavoye v témže rozhovoru ujednal všechno, co mohl dát, a věc byla rázem rozhodnuta. Aby se dozvěděli, co by ženich měl, poslali v tu ránu pro paní ze Saint-Géranu, která strávila svá první léta u maršála z Bellefonds a byla jejich důvěrnou přítelkyní. Přišla a řekla jim, co o tom věděla. Přes skrovné jmění ji pan z Richelieu pověřil, aby promluvila s otcem a matkou. Jakmile od nich odešla, mluvila o tom paní ze Saint-Géranu s paní z Nogaretu, svou přítelkyní, která byla přítelkyní i paní du Châtelet a bývala její družkou jako dvorní slečna a dáma paláce u obou paní Dauphine. Paní z Nogaretu, která byla velmi bystrá, usoudila, že pro pana z Clefmontu nemůže být nic výhodnějšího, a zatímco poslaly pro paní du Châtelet do Vincennes, paní ze Saint-Géranu se na radu paní z Nogaretu vrátila věc urychlit, takže ještě téhož večera — neboť to netrvalo déle — šel pan z Richelieu promluvit s paní z Maintenon chvíli předtím, než k ní vstoupil král. Zakládala si na přátelství k němu a její dveře mu byly vždy otevřené. Poslala ho napsat králi a o ostatní se postarala sama. Poslal jí dopis, jakmile ho dopsal; předložila ho králi, který nástupnictví udělil s ohledem na sňatek, a paní z Maintenon to ihned oznámila panu z Richelieu, takže mezi obědem a večeří byla věc vymyšlena, ujednána a uzavřena, aniž o ní pan a paní du Châtelet měli nejmenší tušení.

Nazítří přijeli do Versailles. Paní ze Saint-Géranu a paní z Nogaretu je hned vyhledaly a oznámily jim, že jejich syn je ženatý, a to s 500 000 livrů — pravda, poněkud vratkých a nijak hotových — s dobře vychovanou dcerou vévody a paira, která právě vyšla z kláštera, a navíc s nástupnictvím ve Vincennes. Nikdy nebylo překvapení podobné jejich. Po překvapení přišla radost. Nemohli pochopit, že je to pravda. Svatba se konala hned nato. Viděli jsme, že jen vážnost, jíž se těšila paní du Châtelet, vynesla jejímu manželovi — aniž se o to ona či on jakkoli přičinili — guvernérství Vincennes po smrti jejího synovce. Ctnost tak byla dvakrát odměněna jedině řízením Pro-

3. **Vysvětlivka:** Nástupnictví (*survivance*) — králem udělené zaručené právo nastoupit po současném držiteli do jeho úřadu; zde do otcova guvernérství zámku Vincennes.

zřetelnosti, a je velmi pozoruhodné, že ze všech dam paláce byla jediná, která z toho vytěžila, a vždy bez nejmenšího vlastního úsilí, ba aniž o tom věděla.

Mír s císařem a Říší byl vyhlášen,[4] zpívalo se *Te Deum* a večer se zapalovaly slavnostní ohně. Král, který byl v Marly, kde se *Te Deum* nemohlo zpívat při jeho mši, si je šel poslechnout kolem páté odpoledne do farního kostela. Vévoda z Tresmes uspořádal na radnici velkou hostinu a o půlnoci velkou večeři u sebe pro mnoho dam a cizinců i pro dvořany.

Zároveň [král] udělil Contadesovi nadpočetný velkokříž Řádu svatého Ludvíka, protože žádný nebyl uprázdněn, než dostane nějaké guvernérství.

Tento pobyt v Marly byl opět velmi neblahý. Je na místě vylíčit jej od samého začátku, neboť je to tentýž, během něhož přijel markýz z Brancasu a kardinál del Giudice[5] byl přijat u krále, a během něhož se odehrály věci, které jsem mezitím vylíčil.

Nějaký čas předtím odjela paní ze Saint-Simon nemocná z Versailles do Paříže; dostala tam spalničky. Ke konci těch spalniček odjel král ve středu 11. dubna do Marly; o několik dní později jsme paní z Lauzunu a já dostali každý lístek od Bloina, který nám psal, že nám král oběma přidělil byt v Marly, že spalničky nejsou jako neštovice a že můžeme přijet do Marly hned nazítří. Dovolit v těchto věcech znamenalo nařídit, a tento rozkaz byl vyznamenáním a milostí, která pod záminkou strachu z nákazy vzbudila u mnoha lidí žárlivost. Paní ze Saint-Simon se, jakmile to její stav dovolil, usadila u paní z Lauzunu v Passy, aby se nadýchala vzduchu, změnila prostředí a vrátila se do Versailles téhož dne jako král, neboť pobyt v Marly byl ohlášen jako dlouhý. Vévodkyně z Berry, která byla těhotná, se necítila dobře a byla ráda, že může zůstat ve Versailles, jak se jí za pobytů v Marly občas stávalo; a protože zdaleka nebyla pro krále a paní z Maintenon zábavou, jakou bývala paní Dauphine, král se cítil ulehčen, ačkoli taková odloučení neměl rád.

Král dovolil kardinálu del Giudice, aby mu chodil do Marly dvořit, kdykoli bude chtít, aniž o to musí žádat. Velmi ho vyznamenával, s potěšením mu ukazoval své zahrady, a to vše nakonec skončilo tím, že mu dal byt v Marly. Tam se dozvěděli o nemoci Ducassově; že Chalais, který byl u vojsk mířících k obléhání Barcelony, byl povolán do Madridu kvůli tajnému poslání; že Ronquillo byl vypovězen spolu s několika dalšími, kteří byli nepohodlní princezně des Ursins. Král se také s lítostí dozvěděl, že Bergeyck dosáhl svolení stáhnout se ze všech záležitostí a dožít v klidu na jednom ze svých statků ve Flandrech. Byl to muž nesmírně skromný, vlídný, mírný, spravedlivý a naprosto nezištný; velmi duchaplný, ale rozvážný a ukázněný, a dů-

---

4. **Vysvětlivka:** Míněn mír uzavřený v Rastattu v březnu 1714 mezi Francií a císařem Karlem VI., jímž skončila válka o španělské dědictví na Rýně; Říše k němu přistoupila mírem v Badenu v září 1714.

5. **Vysvětlivka:** Francesco del Giudice (1647–1725), kardinál a španělský generální inkvizitor, kterého Filip V. roku 1714 vyslal do Francie.

kladně znalý všech oborů úřadu, jenž mu byl svěřen — totiž financí a obchodu Španělského Nizozemí, kde ho vždy zbožňovali. Byl to člověk na světě nejpravdomluvnější, nejodvážnější v říkání pravdy, ten, kdo nejvíc miloval a hledal dobro pro dobro samo, a ze všech nejoddanější zájmům španělského krále. Dohnán nakonec k zoufalství všemi překážkami, na které ve všem narážel u madridského dvora, kde se nedokázali smířit s ministrem tak bezúhonným, tak osvíceným a tak svobodně mluvícím, a ztrácel naději, že by mohl vykonat něco dobrého — což byla jeho jediná ctižádost —, rozhodl se, ač měl děti, všeho nechat, k velké úlevě Orryho a paní des Ursins. Uvidíme ho zastavit se u dvora cestou z Madridu, když se odebíral uzavřít se na malém statku ve Flandrech, kde žil v ústraní ještě velmi dlouho, milován, ctěn a vážen všemi. Král ho měl rád, věřil mu a velmi si ho vážil.

Král snížil stav pěších rot o pět mužů, takže v nich zůstalo čtyřicet pět, a jízdních, v nichž zůstalo třicet. Kurfiřt přijel ve čtvrtek 26. dubna do Marly na štvanici na jelena a krále viděl jen na lovu; večeřel u d'Antina, potom hrál v salonu s vévodou z Berry velký lansquenet a vrátil se do Saint-Cloud.

V pondělí 30. dubna užil král projímadlo a odpoledne pracoval s Pontchartrainem; kolem šesté večer vešel k vévodovi z Berry, který měl celou noc horečku. Vévoda vstal, aniž cokoli řekl, byl přítomen králově projímání a chystal se na štvanici na jelena; ale když kolem deváté ráno vycházel od krále, přepadla ho silná zimnice, která ho přinutila znovu ulehnout. Horečka pak byla prudká. Pustili mu žilou, za přítomnosti krále v jeho pokoji, a krev byla shledána velmi špatnou; při králově uléhání mu lékaři řekli, že nemoc je takové povahy, že by si přáli, aby to byla některá z vyrážkových horeček (*maladie de venin*). Hodně zvracel a to, co zvracel, bylo černé. Fagon s jistotou tvrdil, že je to krev; ostatní lékaři to svádělí na čokoládu, kterou pil v neděli. Od toho dne jsem věděl, co si o tom myslet. Boulduc, králův lékárník, který byl mimořádně oddán paní ze Saint-Simon i mně a o němž jsem už občas měl příležitost mluvit, mi pošeptal do ucha, že se z toho nedostane a že s několika malými obměnami je to v podstatě totéž co u pana [dauphina] a paní Dauphine.[6] Potvrdil mi to nazítří, nezměnil názor ani během krátké nemoci, ani potom; a třetího dne mi řekl, že nikdo z lékařů, kteří prince ošetřovali, o tom nepochybuje a že to před ním, který se mnou mluvil, netajili. Tito lékaři o tom zůstali přesvědčeni i později a mluvili o tom dokonce dost otevřeně.

V úterý 1. května pouštění žilou z nohy v sedm ráno, po velmi zlé noci; dvakrát dávidlo, které silně zapůsobilo, pak manna, ale dvakrát se horečka vystupňovala. Král k němu šel hned po mši, zasedl ve finanční radě, nechtěl jít střílet, jak si předsevzal, a procházel se ve svých zahradách. Lékaři ho proti svému zvyku ani jednou neuklidňovali. Noc byla krutá. Ve středu 2. května šel král po mši k vévodovi z Berry, kterému

6. **Vysvětlivka:** Dauphin (dříve vévoda z Bourgogne) a jeho choť zemřeli v únoru 1712 v rozmezí několika dní; u dvora se tehdy šířila pověst o otravě, z níž byl nepřáteli obviňován vévoda z Orléans.

znovu pustili žilou z nohy. Král zasedl jako obvykle ve státní radě, obědval u paní z Maintenon a potom šel provést přehlídku své tělesné gardy. Coettenfao, rytíř cti vévodkyně z Berry, přišel ráno krále jejím jménem prosit, aby vévodu z Berry viděl Chirac,[7] proslulý lékař vévody z Orléans. Král to odmítl s tím, že všichni lékaři jsou zajedno a že Chirac, který by možná byl jiného názoru, by je jen uvedl do rozpaků. Odpoledne přišly jejím jménem paní z Pompadour a paní z La Vieuville prosit krále, aby jí dovolil přijet, s mnoha řečmi o jejím znepokojení a o tom, že by raději přišla i pěšky. Kdyby po tom tolik toužila, stačilo přijet kočárem a před vystoupením se dát u krále ohlásit. Pravda je, že ona neměla o nic větší chuť přijet než vévoda z Berry touhu ji vidět; ten nikdy nevyslovil její jméno a nemluvil o ní ani nepřímo. Král těm dámám odpověděl důvody; když naléhaly, řekl jim, že jí dveře nezavře, ale že v jejím stavu by to bylo velmi neprozíravé. Potom řekl Madame a vévodovi z Orléans, aby jeli do Versailles a zabránili jí přijet. Po návratu z přehlídky vešel král k vévodovi z Berry. Znovu mu pustili žilou z paže; celý den silně zvracel a ve zvratcích bylo mnoho krve, a aby zvracení zastavili, dali mu až třikrát Rabelovu vodu.[8] Kvůli tomuto zvracení se odložilo přijímání; otec de La Rue[9] byl u něho od úterního rána a shledal ho velmi trpělivým a velmi odevzdaným.

Ve čtvrtek 3., po noci ještě horší, lékaři prohlásili, že nepochybují, že mu v žaludku praskla žíla. Už předchozího dne, ve středu, se začalo roztrušovat, že k této nehodě došlo námahou, kterou vyvinul na lovu v předcházející čtvrtek, kdy tam přijel bavorský kurfiřt, když zadržoval koně, který prudce podklouzl; a dodávalo se, že tělem narazil na hrušku sedla a že od té doby každý den plival a zvracel krev. Zvracení ustalo v devět ráno, ale bez jakéhokoli zlepšení. Král, který měl jet na štvanici na jelena, lov odvolal. V šest večer se vévoda z Berry dusil tak, že nemohl dál zůstat na lůžku; kolem osmé se mu ulevilo natolik, že řekl Madame, že doufá, že na to neumře; ale brzy nato se nemoc zhoršila tak, že mu otec de La Rue řekl, že je čas myslet už jen na Boha a přijmout viatikum. Ubohý princ si to, jak se zdálo, sám přál. Něco po desáté večer šel král do kaple, kde se od prvních dnů nemoci uchovávala proměněná hostie; vévoda z Berry ji přijal, a s ní i poslední pomazání, za přítomnosti krále, s velkou zbožností a úctou. Král zůstal v jeho pokoji skoro hodinu, šel povečeřet sám do svého, po večeři nepřijal princezny a ulehl. Vévoda z Orléans odjel ve dvě hodiny po půlnoci do Versailles, protože vévodkyně z Berry chtěla ještě přijet do Marly. Krátce před smrtí vyprávěl vévoda z Berry otci de La Rue — který to aspoň tak vypravoval — o té nehodě s podklouznutím, o níž byla právě řeč; ale jak se dodávalo, hlava se

7. **Vysvětlivka:** Pierre Chirac (1650–1732), lékař vévody z Orléans, od roku 1730 první lékař Ludvíka XV.

8. **Vysvětlivka:** Rabelova voda — směs kyseliny sírové a lihu, užívaná tehdy jako prostředek k zastavení krvácení.

9. **Vysvětlivka:** Charles de La Rue (1643–1725), jezuita a proslulý kazatel, zpovědník vévodkyně z Bourgogne.

mu už začínala mást; když ztratil řeč, vzal krucifix, který držel otec de La Rue, políbil jej a položil si ho na srdce. Skonal v pátek 4. května ve čtyři hodiny ráno, ve svém dvacátém osmém roce; narodil se ve Versailles posledního srpna 1686.

Vévoda z Berry byl obvyklé výšky většiny mužů, dost tělnatý, a to po celém těle, krásně plavý, se svěží a dost hezkou tváří, která prozrazovala skvělé zdraví. Byl stvořen pro společnost a pro zábavy, které měl rád všechny; byl to nejlepší člověk, nejmírnější, nejsoucitnější, nejpřístupnější, bez pýchy a bez marnivosti, ale ne bez důstojnosti ani bez vědomí, kým je. Měl prostředního ducha, bez jakýchkoli rozhledů a bez představivosti, ale velmi zdravý rozum, a rozum přímý, schopný naslouchat, porozumět a vždy zvolit správnou cestu mezi několika na pohled dobrými. Miloval pravdu, spravedlnost, rozum; všechno, co se příčilo náboženství, ho nesmírně trápilo, aniž byl nápadně zbožný; nebyl bez pevnosti a nenáviděl nátlak. Právě to budilo obavy, že nebude tak poddajný, jak se žádalo od třetího syna Francie, který v raném mládí nemohl pochopit, že by mezi ním a jeho starším bratrem byl nějaký rozdíl, a jehož dětské hádky často nahnaly strach.

Karel, vévoda z Berry (1686–1714), jako dvanáctiletý. Gerard Edelinck podle de Troy, 1698. Rijksmuseum, Amsterdam.

Byl ze tří bratrů nejhezčí a nejvlídnější, a tedy nejvíc milovaný, nejvíc hýčkaný a nejvíc popichovaný ze všech; a protože měl povahu otevřenou, volnou a veselou, v jeho mládí se mluvilo jen o jeho pohotových odpovědích Madame a panu z La Ro-

chefoucauld, kteří ho každý den popichovali. Vysmíval se vychovatelům a učitelům, často i trestům; nikdy se nenaučil skoro nic víc než číst a psát a nenaučil se už nic, jakmile byl zbaven nutnosti se učit. To vedlo k tomu, že výchova přitvrdila; ale to mu otupilo ducha, zlomilo odvahu a učinilo ho tak přehnaně nesmělým, že se stal neschopným ve většině věcí, až po slušnosti svého postavení, až k tomu, že nevěděl, co říct lidem, na které nebyl zvyklý, a neodvážil se odpovědět ani prokázat zdvořilost ze strachu, že řekne něco nevhodného, a nakonec až k tomu, že byl přesvědčen, že je jen hlupák a tupec k ničemu. Cítil to a trápilo ho to až k zoufalství. Lze si v té souvislosti vzpomenout na jeho příhodu v parlamentu a na kněžnu z Montaubanu.[10] Paní ze Saint-Simon, před níž byl zcela otevřený, ho v tom nedokázala uklidnit, a je pravda, že mu tato přehnaná nedůvěra v sebe sama nesmírně škodila. Sváděl to na svou výchovu, jejíž důvod velmi dobře vysvětloval, ale ta mu nezanechala žádnou náklonnost k těm, kdo se na ní podíleli.

Byl Monseigneurovým oblíbeným synem pro shodu vkusu, pro svou vlastní povahu, která tíhla ke svobodě a k zábavě, pro přízeň společnosti a pro onu kliku, vylíčenou jinde, která tak zištně a tak horlivě usilovala vzdálit a zdeptat monseigneura vévodu z Bourgogne. Protože tento princ od doby, kdy vyrostli z raného mládí, nikdy nedal najevo své prvorozenství, žil s vévodou z Berry vždy v nejdůvěrnějším přátelství a familiárnosti a prokazoval mu všemožné pozornosti, ani vévoda z Berry, který byl veskrze dobrý a přímý, nikdy vůči němu nezneužil otcovy přízně. Vévodkyně z Bourgogne ho milovala neméně a nestarala se o to, aby mu dělala všechny malé radosti, jež mohla, o nic méně, než kdyby byl jejím vlastním bratrem; a on jim oběma oplácel samou něhou a úctou, nejupřímnější a nejzřetelnější. Smrt jednoho i druhé ho hluboce zarmoutila, zvlášť smrt monseigneura vévody z Bourgogne, tehdy dauphina, a to zármutkem nejopravdovějším, neboť nikdy nebylo člověka, který by se méně uměl přetvařovat. Krále se bál natolik, že se k němu skoro neodvažoval přiblížit, a byl tak zaražen, jakmile se na něj král vážně podíval nebo s ním mluvil o něčem jiném než o hře či lovu, že ho sotva slyšel a myšlenky mu vysychaly. Lze posoudit, že takový strach se s velkým přátelstvím příliš nesnáší.

S vévodkyní z Berry začal tak, jak začínají téměř všichni, koho ožení velmi mladé a nezkušené. Velmi se do ní zamiloval, což spolu s jeho přirozenou mírností a povolností mělo také obvyklý účinek: dokonale ji rozmazlil. Netrvalo dlouho a všiml si toho; ale láska byla silnější než on. Shledal, že má ženu povýšenou, zpupnou, prchlivou, neschopnou opětovat, která jím pohrdala a dávala mu to cítit, protože byla nesrovnatelně duchaplnější než on, a navíc nesmírně falešná a naprosto odhodlaná. Dokonce si na obojím zakládala, stejně jako na tom, že se vysmívá náboženství a pohrdavě se posmívá vévodovi z Berry, protože on ho měl; a všechny tyto věci se mu

10. **Vysvětlivka:** Obě příhody Saint-Simon vypráví výše: při zasedání parlamentu v březnu 1713, kdy se registrovala odřeknutí nástupnických práv, vévoda z Berry v rozpacích nedokázal pronést připravenou odpověď a velmi se tím trápil.

staly nesnesitelnými. Všechno, co dělala, aby ho rozeštvala s [vévodou] a vévodkyní z Bourgogne, a čeho u obou bratrů nedokázala dosáhnout, ho nakonec rozhořčilo úplně. Její milostné pletky byly tak rychlé, tak překotné, tak nemírné, že si je nemohl zastírat. Její každodenní a nekonečná důvěrná posezení s vévodou z Orléans, při nichž přinejmenším všechno váznulo, když byl přítomen jako třetí, ho přiváděla z míry. Docházelo mezi nimi k prudkým a opakovaným scénám. Poslední, k níž došlo v Rambouillet, vynesla nešťastnou shodou okolností vévodkyni z Berry kopanec do prdele a pohrůžku, že ji dá zavřít do kláštera na celý zbytek života; a když onemocněl, byl už tak daleko, že jako dítě přešlapoval s kloboukem v rukou kolem krále, aby mu vylíčil všechna svá trápení a požádal ho, aby ho vévodkyně z Berry zbavil. Tyto věci v hrubých rysech stačí, podrobnosti by byly ubohé i hrůzné; jediná za všechny postačí.

Chtěla za každou cenu, aby ji uprostřed dvora unesl La Haye, štolba vévody z Berry, kterého si udělala svým komořím. Nejvášnivější a nejbláznivější dopisy o tomto plánu byly zachyceny, a podle takového plánu — za života krále, jejího otce i manžela — lze posoudit, jaká hlava ho zplodila a neustále naléhala na jeho provedení. Uvidíme později ještě další. Při smrti vévody z Berry tedy pocítila méně svůj pád než své vysvobození. Byla těhotná, doufala v syna a počítala s tím, že si naplno užije svobody, zbavena toho, co jí přivodilo tolik nepříjemností od krále a paní z Maintenon, kteří už nebudou mít na jejím chování stejný podíl.

Vévoda z Berry byl velmi oblíbený a všichni ho litovali. V pátek ráno, kdy zemřel, se paní z Maintenon, princové a princezny sešli při králově probuzení v malém salonu před jeho pokojem. Vše proběhlo zhruba tak, jak jsme viděli při smrti monseigneura vévody z Bourgogne, tehdy dauphina. Král dal z lůžka rozkazy Dreuxovi, velmistrovi ceremonií, vstal, vyslechl mši v kapli dříve než obvykle a celý zbytek dopoledne strávil u paní z Maintenon. Jakmile poobědval, vyjel si na projížďku v kaleši do marlyského lesa, to jest mezi třetí a čtvrtou hodinou. Jakmile odjel, bylo tělo vévody z Berry uloženo do jeho kočáru, obklopeného jeho pážaty a gardisty, a za ním jel další z jeho kočárů plný jeho hlavních dvořanů: pan z Béthune, pozdější vévoda ze Sully, první šlechtic komory ve službě toho roku; rytíř z Roye, kapitán tělesné gardy ve čtvrtletní službě; Sainte-Maure, první štolba; Montendre, kapitán Švýcarů jeho gardy; Pons, mistr šatny ve službě toho roku; a Champignelle, první hofmistr. Narychlo byl připraven smuteční byt v Paříži, v Tuileriích, kde bylo tělo uloženo. Nezůstal tedy po smrti v Marly ani dvanáct hodin. Král téhož dne rozhodl, že jeho dvůr zůstane zachován až do slehnutí vévodkyně z Berry, aby pokračoval, narodí-li se princ.

Nazítří, v sobotu, král při vstávání nařídil, že smutek začne následující úterý, že princové krve, vévodové, korunní hodnostáři, cizí knížata a velcí úředníci dají potáhnout kočáry načerno, ačkoli on sám smutek nenosil; že bude trvat šest měsíců; a prohlásil, že nechce žádné smuteční poklony ani nikoho vidět v dlouhém plášti

nebo ve smutečním závoji, takže nebyly ani u vévodkyně z Berry. Pověřil Breteuila, uvaděče velvyslanců, aby uvědomil cizí diplomaty, že jejich soustrast přijme cestou na mši a zpět, ale že kvůli tomu nedá audienci ani jednomu z nich; a prvnímu prezidentovi, který si přišel pro jeho rozkazy, řekl, že nechce soustrast od žádného sboru. O ztrátě, kterou právě utrpěl, zpravil anglickou královnu v Saint-Germain prostřednictvím vévody z Tresmes, a vévodkyni z Berry vzkázal, že ji nazítří navštíví. Ten den žil jako obvykle a provedl poslední přehlídku své tělesné gardy, kterou pak propustil do jejích ubikací. Měl duši velmi zachmuřenou; jinak byl ale málo dojat a nesnažil se rmoutit. Slušnost tím utrpěla.

V neděli odpoledne jel král do Versailles navštívit vévodkyni z Berry. Paní ze Saint-Simon se tam už vrátila a dostalo se jí od něho mnoho zdvořilostí a od vévodkyně z Berry mnoho laskavostí. [Vévoda] a vévodkyně z Orléans byli u ní. Král se k ní choval velmi dobře; zůstal tam však jen čtvrt hodiny a vrátil se do Marly procházet se ve svých zahradách.

[Vévoda] a vévodkyně z Orléans pocítili celou velikost ztráty. Bylo to pouto, které je velmi těsně vázalo ke králi. Jeho přetržení bylo nenapravitelné. Představa regentství vévodu z Orléans neutěšila. Nemohl si zastírat, že duchem převyšuje zetě, s nímž měl ostatně společné zájmy a kterého by nutně vedl. Navíc se toto regentství ještě nezdálo blízké. Byl upřímně zarmoucen, ze zájmu i z přátelství.

Povaha nemoci, která tohoto zetě odnesla, se brzy stala veřejnou a ohlas byl stejný jako u předchozích ztrát. Čím víc jich přibývalo a čím osamělejší vévoda z Orléans zůstával, tím víc rostl zájem obléci ho do všeho nejodpornějšího a učinit ho takovým v očích krále i světa, a k tomu dodávala odvahy zkušenost z předchozích pokusů. Paní z Maintenon a hlouček důvěrných komorníků z královna nejbližšího okolí k tomu poskytovali veškerou pomoc, a nezapomínalo se ani navenek využít pák, které panu z Vendôme vynesly po všechny časy tolik úspěchů, zvláště proti vévodovi z Bourgogne. Těmito pákami vládl pan du Maine; tehdy s nimi zacházel příliš často, než aby zrezivěl a nedokázal je znovu uvést do chodu, a příliš užitečně jich použil při smrti obou dauphinů a paní Dauphine. Král navenek nic nedal znát; ale tito dobří řemeslníci tím nic neztratili, jak uvidíme na nejednom místě, a na tak dobrém základě vždy dokázali dál růst a stavět. Vévoda z Orléans se ještě nevzpamatoval, ani u krále, ani u společnosti, z prvních pomluv, které proti němu byly rozdmýchány. Ti, kdo je osnovali, je nenechali vyprchat. Tyto nové je znovu rozdmýchaly a vytvořily podivnou hromadu, pod níž nezbývalo než sklonit hlavu a nahrbit ramena.

[Vévodu] a vévodkyni z Orléans trápil ještě ohled rodinný. Poznali, čeho byla jejich dcera schopna, když měla za manžela syna Francie. Snadno tedy pochopili, jak se může rozletět jako vdova, a měli důvod se toho třást. Vévoda z Orléans, takto napadaný a podkopávaný, byl jediný legitimní princ, který byl v mužném věku.

Nikdy také nebyl pan du Maine tak zářivý a tak bezstarostný jako tehdy. Bylo vidět, že se skrývá ještě víc než obvykle; ale z toho mála, kdy ho člověk občas zahlédl,

bylo cítit, že se jen stěží ovládá, a přesto se radostí nedotýká země. Ani Guisové[11] nikdy nebyli tak vlídní, jak se ukazoval on — zčásti proti své vůli, zčásti proto, že takový být chtěl, neboť chtěl získat všechny. To vše, a všechno najednou, bylo cítit, jako by to člověk měl pod nosem. Sotva se kdo odvážil pošeptat do ucha půl slova, a to jen mezi nejprozíravějšími a těmi, kdo si byli navzájem nejjistější. Paní du Maine se tolik nekrotila. Triumfovala v Sceaux; plavala tam v zábavách a slavnostech, a pan du Maine, který usazen u dveří dělal jejich hostitele častěji, než by si přál, vypadal rozpačitě a zahanbeně.

Pohřeb vévody z Berry proběhl poněkud ledabyle. V Tuileriích to bylo žalostné. Biskupové si při stráži u těla vzali křesla a podušky. Dreux je nechal. Bylo to poprvé, kdy k této uzurpaci došlo. Princové krve, velvyslanci a vévodové šli v dlouhých pláštích ke kropení svěcenou vodou, a také sbory; všechny přijímali hlavní dvořané zesnulého jako jeho dvůr a vyprovázeli je. Hrabě z Charolais a vévoda z Fronsacu odvezli ve čtvrtek 10. května srdce do Val-de-Grâce.[12] Vévoda z Orléans měl doprovázet tělo do Saint-Denis, ale požádal krále, aby ho toho zprostil; místo něj byl pověřen pan Vévoda spolu s vévodou z La Trémoille. Bylo to ve středu 16. května. U vévodkyně z Berry se velmi dbalo na slušnost, na což paní ze Saint-Simon pozorně dohlížela. Synové a vnuci Francie dávají potáhnout smutkem své byty i v králově sídle, což princové krve činit nesmějí. Ani paní Vévodkyně, navzdory výsadám levobočků, neměla ve svém bytě nic, co by připomínalo vdovu.

Byt vévodkyně z Berry byl zcela uzavřen a bez denního světla — totiž pokoj, kde byla; zbytek byl jen potažen smutkem. Toto opatření bylo učiněno, aby ji nikdo neviděl v lůžku; a když tam poprvé přišel král, vpustilo se světlo jen ve chvíli, kdy vstoupil, aby viděl, kam jde. Nikdo kromě něho tuto výsadu neměl, což způsobilo spoustu směšných scén a dost nepatřičného smíchu, který se dal jen těžko potlačit. Osoby, které v pokoji pobývaly, byly zvyklé v něm trochu vidět, ale ty, které přicházely z plného světla, neviděly nic, klopýtaly a potřebovaly pomoc. Otec du Trévoux a po něm otec Tellier pronesli svou soustrast ke zdi, jiní k nohám lůžka; stalo se to tajnou zábavou. Dámy a služebnictvo byli zarmouceni, ale přihodí se směšné nehody, které člověka přimějí k smíchu, a pak se za to stydí. Tato strojená tma trvala tak krátce, jak jen to bylo možné.

---

11. **Vysvětlivka:** Vévodové z Guise, vůdci Katolické ligy v 16. století, proslulí vlídností, jíž si získávali přízeň lidu i šlechty.

12. **Vysvětlivka:** Val-de-Grâce — pařížský klášter benediktinek založený Annou Rakouskou, kam se ukládala srdce členů královské rodiny; těla se pohřbívala v královské hrobce v opatském kostele v Saint-Denis.

Kapitola sedmá

Král přijímá o samotě kardinála del Giudice, oba s překvapením; a brzy nato bavorského kurfiřta. — Smrt La Tasta; jeho žena. — Smrt vévody z Guastally. — Kardinál z Bouillonu v Římě. — Smrt, původ a povaha maršálky z Estrées, vdovy. — Badenský kongres. — Mírové tábory. — Nesle opouští službu; je za to potrestán. — Dědictví po panu vévodovi z Berry. — Zvýšení penze paní vévodkyně z Berry o dvě stě tisíc livrů. — Kanál u Mardicku. — Zvýšení penze Rákóczimu o třicet tisíc livrů a čtyřicet tisíc livrů penze k rozdělení v jeho straně. — Nástupnictví v guvernérstvích vévody z Beauvilliers pro jeho zetě a jeho bratra. — Smrt a povaha vévodkyně z Lorges. — Des Forts státním radou. — Smrt a povaha Saint-Georgese, arcibiskupa lyonského. — Smrt Matignona, biskupa z Lisieux. — Menší vzpoura v Lyonu; jede tam maršál z Villeroy. — Chalais v Paříži; Giudice v Marly. — Král, jemuž unikne nesrozumitelné slovo o princezně des Ursins, se zcela rozhodne pro její pád. — Španělsko podepisuje mír, aniž by se dál mluvilo o suverenitě pro princeznu des Ursins. — Osmašedesát francouzských praporů s Berwickem k obléhání Barcelony. — Giudice, potom Chalais přijati králem o samotě. — Ducasse se nemocen vrací; nahrazen Bellefontainem. — Smrt Menagera; jeho povaha. — Vévodkyně z Berry předčasně porodí dceru. — Paní ze Saint-Simon ji omylem krále doprovází do Saint-Denis a srdce do Val-de-Grâce. — Smrt první hannoverské kurfiřtky. — Smrt, původ, rodina a povaha vévodkyně z Bouillonu. — Sňatek La Motha se slečnou z La Roche-Courbon; a jedné dcery markýze z Châtillonu s Bacquevillem. — Sňatek Creuillyho se Spinolovou. — Giudice usazen v Marly. — Berwick odjíždí obléhat Barcelonu. — Chalais zvlášť oznamuje králi sňatek španělského krále s parmskou princeznou. — Giudice je hned nato přijat králem o samotě. — Bergeyckův odchod na odpočinek; přijíždí ze Španělska, přichází do Marly.

Král žil v Marly jako obvykle hned po ztrátě svého vnuka, ale hudební večery u paní z Maintenon začaly znovu až několik dní po návratu do Versailles. Nedlouho po smrti vévody z Berry dal jednoho rána uvést do svého kabinetu kardinála del Giudice, který to vůbec nečekal. Král se domníval, že je pověřen nějakou záležitostí, o níž nechce, aby se dozvěděli ministři, a byl sám; kardinál mu však neřekl nic nového, a ukázal tak prázdnotu svého poslání.

O několik dní později přijel bavorský kurfiřt ze Saint-Cloud kolem šesté hodiny večer do Marly. Vešel rovnou do králova kabinetu, zůstal tam s ním mezi čtyřma očima čtvrt hodiny a hned se vrátil do Saint-Cloud. Nazítří přijel znovu na štvanici na jelena a krále viděl jen na honu.

Tlustý La Taste zemřel náhle ve Versailles. Byl to takový tlustý hrubián, s nímž král zacházel dobře a kterého znal každý, protože skoro celý život strávil jako pobočník majora tělesné gardy. Odešel na odpočinek, zůstal bydlet ve Versailles, protože jiný kraj neznal, a oženil se z lásky. Byl přitom už velmi starý a když zemřel, bylo mu přes osmdesát let. Král ponechal té ženě, která byla hezká a měla ochránce, penzi dva tisíce livrů. Staral se o ni Chamlay, a staral se i o něho, když zestárl a trpěl záchvaty mrtvice. Ona na tom neprodělala.

Zároveň zemřel vévoda z Guastally, který by byl měl nastoupit po vévodovi mantovském, kdyby císař, jenž se jeho zemí zmocnil za války, nebyl dal přednost tomu, aby si je při míru ponechal. Velikost duše, věrnost a osobní statečnost Ludvíka XIII. u slavného průsmyku u Susy, jeho neústupnost a schopnost, s níž jej prolomil, kdysi zachránily rod Gonzagů ze spárů rodu rakouského;[1] ale tento hrdina už nežil.

Kardinál z Bouillonu konečně dorazil z Nizozemí do Říma. Zdálo se, že jako by tam jel proti své vůli, tak dlouho svou cestu protahoval. Všem Francouzům i všem, kdo byli vázáni ke koruně, bylo zakázáno se s ním vídat a vůbec s ním mít jakýkoli styk. Kardinálové Gualterio a z La Trémoille dostali svolení navštívit ho jedinkrát, protože byl děkanem posvátného kolegia, a jinak dostali tentýž zákaz jako všichni ostatní Francouzi. Kardinál z Bouillonu hrál v Římě smutnou roli a působil tam velmi opuštěně a velmi málo váženě.

Maršálka z Estrées, vdova, zemřela v Paříži.[2] Při této cestě do Marly, z nichž málokterou vynechala, dostala zbrusu nový byt, který ji zabil. Bylo jí v něm velmi zle, dala se odnést do Paříže a brzy nato tam zemřela. Byla dcerou bohatého finančníka jménem Morin, jemuž se neříkalo jinak než Morin žid. Byla to vysoká a dosti tlustá žena dobrého vzhledu, i když s trochu vpadlýma očima, s výrazem povýšeným, odvážným, rozhodným a plným ducha; také se málokdy viděla žena, která by ho měla tolik, tolik věděla a byla tak výtečnou společnicí. Byla příkrá, a přitom zdvořilá, uměla velmi dobře prokazovat, co byla povinna, a uměla si to dát prokazovat i sama. Celý život strávila u dvora a v nejlepší části nejvyšší společnosti, hrála vysokou hru, poctivě a s rozvahou. Velmi se jí obávali, a přesto ji vyhledávali. Měla pověst zlé ženy. Zlá byla jen tím, že o všem říkala své mínění otevřeně a velmi svobodně, často velmi vtipně, vždy s velkým duchem a silou, a že nebyla s to cokoli snášet. Proto byla nebezpečná, když se pustila do několika slov pádných a krutých a řekla lidem něco do očí, až se div nepropadli do země. Jinak neměla ráda hádky ani pomluvy pro pomluvy, chtěla však, aby se jí vážili a počítali s ní, což se také velmi dělo, a ve své rodině žila velmi dobře.

---

1. **Vysvětlivka:** Průsmyk u Susy (*Pas de Suse*) v Alpách prolomil Ludvík XIII. osobně v čele vojska 6. března 1629 za války o mantovské dědictví; zajistil tím Mantovu a Montferrat Karlu Gonzagovi, vévodovi z Nevers, proti Habsburkům a Savojsku.

2. **Vysvětlivka:** Marie-Marguerite Morinová, vdova po maršálu Jeanu z Estrées († 1707) a matka maršála Victora-Marie z Estrées; odlišit od nynější maršálky z Estrées, její snachy z rodu Noailles.

Byla nadmíru lakomá a sama se tomu smála první; k tomu kupčila s věcmi, vyznala se ve věcech i v cenách, měla výtečný vkus a nic si neodpírala. Když ji popadl rozmar dát hostinu, nebylo nic vybranějšího, lahodnějšího ani nádhernějšího. Byla dobrou přítelkyní, výborně radila, byla věrná a spolehlivá, a i kdo nepatřil k jejím přátelům, nikdy nic neriskoval, když před ní mluvil.

Slečna z Tourbes,[3] která neměla o nic méně ducha než ona, a téhož druhu, jen panovačnějšího a jízlivějšího, jednou v Marly uprostřed salonu upadla, obtížená drahokamy, když tančila na plese před králem. Její matka, která jako staré dámy seděla ve druhé řadě, přelezla tu první, přiběhla k dceři, a aniž se zeptala, zda není zraněná — ta ještě ležela na zemi —, myslela jen na drahokamy. Velmi se tomu smáli, ona také.

Odkázala jí přes osm set tisíc livrů; skoro tolik svému synovi maršálu z Estrées; paní z Courtenvaux a abbému z Estrées, svým ostatním dětem, každému šest set tisíc livrů, nepočítaje obrovskou spoustu nábytku, šperků a porcelánu, stříbrného nádobí v hojnosti a drahokamy. Bylo jí sedmasedmdesát nebo osmasedmdesát let, měla ducha i zdraví jako ve čtyřiceti, a nebýt toho nového bytu, byla by žila ještě velmi dlouho. Ačkoli málokoho měla ráda, litovali jí, ale se vším svým duchem by nikdy nevydržela mimo dvůr a vysokou společnost. Se svou snachou i s Noaillesovými vycházela dobře, a přesto si o nich i v jejich přítomnosti uměla výtečně rýpnout.

Ve středu 16. května, v den pohřebního průvodu vévody z Berry, opustil král toto neblahé Marly a vrátil se do Versailles. Zároveň princ Evžen sdělil maršálu z Villars, že hrabě Goëss a baron Seilern, zplnomocněnci císaře spolu s ním v Badenu, jsou na cestě tam a že mají plnou moc Říše pro to, co se jí týká. Hned vyslali Saint-Contesta a Villars, který ho brzy následoval, se řídil podle příjezdu prince Evžena do Badenu. Zároveň zřídili dva mírové tábory, aby se cvičila vojska, která to příliš nepotřebovala; byla to však jen jízda, aby se spotřebovala píce, jíž bylo ve skladech příliš mnoho.

Markýz z Nesle, který měl skotskou kompanii gendarmerie, cítil, že se pro službu příliš nehodí, a prodal ji svému bratranci hraběti z Mailly, který v ní také žádné kariéry nedosáhl. Nesle ji koupil za dvě stě deset tisíc livrů. Král, který neměl rád, když někdo opouštěl službu tak brzy, stanovil její cenu na sto padesát tisíc livrů.

Král večer po večeři ve svém kabinetu řekl Madame, že chce být poručníkem vévodkyně z Berry a dítěte, jímž byla těhotná. Téhož dne poslal Voysina a Pontchartraina sepsat inventář drahokamů vévody z Berry. Ty, které přinesla vévodkyně z Berry, jí byly vráceny; ty, které měl vévoda z Berry jako své před sňatkem, byly vyhrazeny dítěti, jež se mělo narodit; ty, které byly nabyty později, byly rozděleny mezi matku a dítě. Zároveň král přidal vévodkyni z Berry k penzi dvě stě tisíc livrů.

---

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tuto dceru maršálky z Estrées nazývali také slečnou z Tourpes.

Ztráta Dunkerku, kde Angličané vymohli zboření opevnění a přístavu, přivedla na myšlenku vybudovat kanál u Mardicku, aby tam časem vznikl náhradní přístav.[4] Navrhl to Le Blanc, intendant této provincie, Pelletierovi, který měl na starosti správu opevnění a ženijní službu. Velmi se to zalíbilo a s velkým zápalem se začalo pracovat. Angličané se nad tím vždy velmi pohoršovali; odpovídalo se jim, že se tím nečiní nic proti mírovým ujednáním, a toto dílo, přestože bylo občas přerušeno jejich křikem a hrozbami, se dosti dobře podařilo, takže se od té doby nepřestalo rozšiřovat.

Rákóczi[5] měl od krále šest set tisíc livrů v rentách na pařížské radnici *au denier vingt-cinq*,[6] z nichž však byly dvě pětiny sraženy, a dvacet čtyři tisíce tolarů penze. V této době dostal přídavek k penzi deset tisíc tolarů a navíc další penzi čtyřicet tisíc livrů, aby ji podle svého uvážení rozděloval mezi přední muže své strany, jejichž statky v Uhrách byly zkonfiskovány. Pan z Beauvilliers, opět navzdory všemu, co jsem mu mohl říci, zařídil, aby vévoda z Mortemartu dostal nástupnictví v jeho guvernérství Le Havre, které je nezávislé a vynáší třicet tři tisíce livrů ročně, a vévoda ze Saint-Aignan nástupnictví v Loches, které nevynáší nic, ale leží uprostřed statků, jež mu dal, když ho ženil. Spravedlnost na tom měla větší podíl než náklonnost. Tvrdil, že tuto náhradu dluží svému zeti za výhody, které poskytl svému bratrovi.

Vévodkyně z Lorges, třetí dcera Chamillartova,[7] zemřela v Paříži při porodu svého druhého syna, posledního května, v den Božího těla, ve svém osmadvacátém roce. Byla to vysoká, velmi urostlá žena příjemné tváře, s duchem a s povahou tak prostou, tak pravdivou, tak nad vším plující, že to bylo okouzlující; nejlepší žena na světě a nejbláznivější do všech radovánek, zvláště do vysoké hry. Neměla vůbec nic z hloupé pýchy a nadutosti ministerských dětí; ale všechno ostatní měla v plné míře. Zkažená od nejútlejšího mládí dvorem, který se prostituoval přízni jejího otce, a matkou neschopnou jakékoli výchovy, nikdy nevěřila, že by se Francie nebo král mohli bez jejího otce obejít. Neznala žádnou povinnost, ani povinnost slušnosti. Pád jejího otce ji žádnou nenaučil ani neotupil její vášeň pro hru a radovánky. Přiznávala to co nejbezelstněji na světě a dodávala, že se nedokáže ovládnout. Nikdy nebylo nikoho, kdo by o sebe tak málo dbal, tak rozháraného: účes nakřivo, šaty, které se na jedné straně vlekly, a všechno ostatní stejně, a to vše s půvabem, který všechno napravil. O své zdraví se vůbec nestarala; a co se týče výdajů, nevěřila, že by

4. **Vysvětlivka:** Utrechtský mír (1713) zavázal Francii zbořit opevnění Dunkerku a zasypat jeho přístav; nový kanál u Mardicku, západně od Dunkerku, měl přístav nahradit.

5. **Vysvětlivka:** František II. Rákóczi (1676–1735), vůdce uherského povstání proti Habsburkům (1703–1711), který od roku 1713 žil ve Francii.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Čtyři procenta.

7. **Vysvětlivka:** Manželka Guye Nicolase de Durfort, vévody z Lorges, bratra paní ze Saint-Simon, tedy autorova švagrová.

jí kdy mohla dojít půda pod nohama. Byla křehká a její plíce chřadly. Říkali jí to; sama to cítila, ale v ničem se krotit nebyla schopna. Za svého posledního těhotenství se hrou, vyjížďkami a probděnými nocemi dovedla úplně na pokraj sil. Každou noc se vracela ležíc napříč ve svém kočáře. Ptali se jí, jaké potěšení v tom stavu má. Odpovídala hlasem, který byl slabostí sotva slyšet, že má velké potěšení. Také brzy skonala. Byla velmi zadobře s paní Dauphine a ve většině jejích důvěrností. Já jsem s ní byl velmi zadobře; ale vždycky jsem jí říkal, že bych za nic na světě nechtěl být jejím manželem. Byla velmi mírná, a pro toho, kdo s ní nemusel nic mít, velmi milá. Její otec a matka byli velmi zarmouceni.

Orcey, bratr zesnulé paní z Montchevreuil, který býval kupeckým prévôtem, zemřel v téže době. Byl státním radou. Jeho místo dostal des Forts, který byl později dvakrát generálním kontrolorem a byl tehdy ještě velmi mladý, syn Pelletiera de Sousy a intendant financí.

Saint-Georges, arcibiskup lyonský, zemřel v Lyonu; byl to prelát zbožný, důstojný, řádný, učený, vzbuzující úctu, sídlící ve své diecézi a vznešeného vzhledu se svou vysokou postavou a bílými vlasy. Ta velká církev, jejímž kanovníkem neboli hrabětem, jak je tam nazývají, býval a jejímž arcibiskupem se stal, když předtím byl arcibiskupem v Tours, už dlouho neviděla biskupa; a od jeho doby žádného neviděla — myslím biskupa, který by si dal tu práci jím být. Brzy nato zemřel biskup z Lisieux, bratr hraběte a maršála z Matignonu.

V Lyonu došlo k menším nepokojům kvůli dávce z masa, kterou město nově zavedlo. Řezníci pobouřili lid, z něhož se mnoho chopilo zbraní a vyvolalo dosti velkou vzpouru, takže intendant Méliant byl nucen dávku zrušit a tím všechno uklidnil. Ta dávka se příliš neschvalovala, a tak se schválení dostalo intendantovi. Maršál z Villeroy, který nade všechny lidi na světě rád hrál důležitou roli, byl tehdy na zámku Villeroy s lehkou dnou. Napsal králi, aby mu dovolil odjet do Lyonu. Dostal svolení a odjel. Některým oddílům z tábora na Saóně byl poslán rozkaz táhnout tam, a maršál z Villeroy po příjezdu zjistil, že už není co dělat; přesto tam zůstal. Aspoň tam byl lépe než v čele armády.

Chalais, o němž jsme viděli, že byl odvolán od armády určené k obléhání Barcelony, se v Madridu dlouho nezdržel. Přijel do Paříže jako posel princezny des Ursins, která mu svěřila dopisy pro kardinála del Giudice. Král právě přetrhl provaz v otázce její suverenity a mír se Španělskem, které jediné zůstalo pozadu, zaseknuté právě na tomto bodě, byl konečně uzavřen, aniž se o ní mluvilo. Mezitím odjel král v úterý 29. května do Marly a dal tam byt kardinálu del Giudice.

Účastnil jsem se, jako obvykle, cesty, ačkoli paní ze Saint-Simon zůstala ve Versailles u vévodkyně z Berry. Král ještě od španělského krále neslyšel, že by se chtěl znovu oženit, tím méně s parmskou princeznou; ale věděl o tom odjinud. Tento postup, naroubovaný na suverenitu, které se domáhala princezna des Ursins, a na celé

její počínání se španělským králem od smrti královny, zpečetil rozhodnutí zničit ji nadobro.

Králi, vždy tak pánu sebe sama i svých slov, uklouzlo o paní des Ursins slovo a úsměv tak záhadné, třebaže nápadné, že Torcy, jemuž to řekl, z toho nic nepochopil. Ve svém překvapení to vyprávěl Castriesovi, svému důvěrnému příteli, a ten vévodkyni z Orléans, která to vyprávěla vévodovi z Orléans a mně. Marně jsme si lámali hlavu, abychom tomu nějak porozuměli. Přesto mi slovo tak nesrozumitelné o osobě, jako byla paní des Ursins, která až do posledních dob byla tak dokonale zadobře s králem i s paní z Maintenon, nepřipadalo příznivé. Utvrzovalo mě v tom to, co se právě odehrálo kolem její suverenity, ale byl jsem na tisíc mil vzdálen tušení blesku, který toto zablesknutí ohlašovalo a který nám je objasnil teprve svým úderem. Ale o tom ještě není čas mluvit.

Parmský sňatek byl uzavřen, a král o něm ještě nějakou dobu ze strany Španělska nic neslyšel. Všechno však nasvědčovalo tomu, že Chalais přijel jen kvůli této záležitosti a že depeše, které přivezl kardinálu del Giudice, se jí týkaly. Snad se z nich ocitli v rozpacích a odložili to. Víc jsem se o tom nedozvěděl. Snad se to také týkalo teprve nezdařené suverenity a rozkazu zaslaného španělským zplnomocněncům, aby podepsali mír a už o ní nemluvili. Ať je tomu jakkoli, Chalais sám přinesl zásilky, kterými byl pověřen, kardinálu del Giudice do Marly. Vrátil se, aniž viděl krále či kohokoli jiného. Bylo to v sobotu 2. června.

Nazítří, v neděli 3., král, konečně uspokojený rozkazem španělského krále zaslaným do Utrechtu, dal uvést do svého kabinetu vévodu z Berwicku a nařídil mu, aby byl připraven vydat se k obléhání Barcelony s osmašedesáti francouzskými prapory, jimž byl zároveň poslán rozkaz tam táhnout, a se čtyřmi francouzskými generálporučíky a čtyřmi polními maršály, kromě těch, kteří už tam byli. Vévoda z Mortemartu dosáhl toho, že mohl být pátým z těchto polních maršálů. Mimochodem si povšimněme, jak velmi byl ten odjezd zdržen, zatímco Španělé v síle celé armády nečinně chřadli v Katalánsku pod vévodou z Popoli, který se hned, jak obléhání začalo, ostudně vrátil do Madridu. Brancas, který se s kardinálem del Giudice předháněl, kdo bude dřív, dostal, jak jsme viděli, rozkaz zastavit se na cestě tam, kde potká Berwicka, a poradit se s ním. Král si to bezpochyby rozmyslel kvůli tvrdošíjnosti, s níž Španělsko zdržovalo mír pro suverenitu paní des Ursins. Brancas i kardinál už byli dávno na místě, aniž byla řeč o odjezdu Berwicka či o vojsku, které mu bylo určeno, a rozkaz k tomu byl vydán, jak vidíme, teprve bezprostředně poté, co se král ujistil, že jeho vnuk konečně poslal svým zplnomocněncům do Utrechtu rozkaz podepsat a na suverenitu už nemyslet.

Hned jak vévoda z Berwicku vyšel z králova kabinetu, dal král uvést kardinála del Giudice, patrně aby mu řekl, co právě nařídil; a o tři dny později přijel Chalais znovu strávit několik hodin v Marly, kde ho Torcy na několik okamžiků uvedl do králova kabinetu.

Ducasse, který na moři znovu onemocněl, požádal o propuštění. Nahradili ho generálporučíkem Bellefontainem.

Menager, třetí zplnomocněnec v Geertruidenbergu a v Utrechtu,[8] o němž bylo v té době řečeno dost, aby byl znám,[9] zemřel v Paříži na mrtvici, velmi bohatý, aniž se kdy oženil. Byla to škoda pro jeho poctivost, skromnost, jeho znalost obchodu a důvtip v záležitostech. Nebyl vůbec starý.

Vévodkyně z Berry v sobotu 16. června ve svém pokoji předčasně porodila dceru, která žila jen dvanáct hodin. Král, který byl v Rambouillet, určil paní ze Saint-Simon jako vévodkyni, aby doprovodila to malé tělo do Saint-Denis a srdce cestou zpět do Val-de-Grâce. O dvě hodiny později řekl, že ji určil, protože mu jako první přišla na mysl, poněvadž byla ve Versailles, a stejně tak paní z Pompadour jako šlechtičnu, ale že kdyby byl pomyslel, že jedna je dvorní dámou a druhá vychovatelkou, která má z titulu svého úřadu jet vždy, byl by určil jinou vévodkyni a jinou dámu. Věc však byla hotová, a to z Rambouillet, a paní ze Saint-Simon ji musela odbýt. Biskup ze Séez, první almužník zesnulého vévody z Berry, byl s ní, vpravo vzadu v kočáře, a nesl srdce; paní z Pompadour a paní z Vaudreuil, vychovatelka a podvychovatelka, vpředu; farář u jedněch dvířek a u druhých dvířek to malé tělo; gardisté, pážata, kočáry doprovodu. Trvalo jim to čtrnáct nebo patnáct hodin.

Princezna Žofie Falcká,[10] vdova po prvním hannoverském kurfiřtovi a matka prvního Hannoverce na anglickém trůně, zemřela v osmdesáti letech.[11] Byla dcerou sestry anglického krále Karla I., kterému sťali hlavu, a dcerou falckého kurfiřta, kterému se tak zle vyplatilo, že se chtěl stát českým králem. Skrze ni přešlo právo na anglickou korunu na hannoverský rod — ne že by nezávisle na královské linii Stuartovců nebylo více bližších dědiců, ale všichni byli katolíci, a ona byla nejbližší z protestantů. Byla to princezna velkých zásluh, bylo jí osmdesát let. Vychovala Madame, dceru svého bratra, která k ní chovala nesmírnou oddanost a celý život jí psala dvakrát týdně dvacet až pětadvacet stran každou řádnou poštou. Právě jí psala ty tak podivné dopisy, které král viděl a které ji po smrti Monsieura málem zničily, jak jsme tehdy viděli. Ztrátou této tety byla zarmoucena do krajnosti.

---

8. **Ediční poznámka:** V Geertruidenbergu (1710) jednali za Francii jen maršál z Huxelles a abbé z Polignaku; Mesnager byl zplnomocněncem až v Utrechtu.

9. **Vysvětlivka:** Nicolas Mesnager (1658–1714), obchodník z Rouenu a diplomat, který roku 1711 tajně vyjednával v Londýně předběžné mírové podmínky s Anglií; v Utrechtu byl třetím francouzským zplnomocněncem vedle maršála z Huxelles a abbého z Polignaku.

10. **Vysvětlivka:** Žofie Falcká (1630–1714), dcera Fridricha V. Falckého, „zimního" českého krále, a Alžběty Stuartovny, vdova po Arnoštu Augustovi, prvním hannoverském kurfiřtovi. Zákon o nástupnictví z roku 1701 ji určil za dědičku anglické koruny; po její smrti nastoupil v srpnu 1714 na trůn její syn jako Jiří I.

11. **Ediční poznámka:** Žofie Falcká se narodila 14. října 1630 a zemřela 8. června 1714; bylo jí tedy třiaosmdesát let, ne osmdesát.

Pan z Bouillonu prodělal ve Versailles dosti těžkou nemoc, o níž se dokonce myslelo, že se z ní nevzpamatuje. Když byl s to změnit vzduch, odjel se nadýchat do Clichy. Paní z Bouillonu[12] ho tam ve středu 20. června časně ráno jela navštívit. Když vstoupila do jeho pokoje, udělalo se jí tak zle a tak náhle, že mu padla k nohám a v tu ránu zemřela. Prodělala dva nebo tři záchvaty mrtvice tak lehké, že byly léčeny jako zažívací potíže, a nedbala žádné opatrnosti. Bylo jí osmašedesát let a bylo na ní dosud vidět krásu a tisíc půvabů. Tuto strašlivou podívanou pokládali všichni za veřejné pokání vůči manželovi za její chování, při němž se ani na okamžik nekrotila, a to tak, že se stýkala jen s velmi málo ženami, a to s takovými, které neměly co ztratit, ale s nejlepší a nejskvělejší mužskou společností, jejímž dostaveníčkem byl její dům, odkud téměř nevycházela, s velkou hrou a skvělou tabulí. Ke konci však zlakoměla a svou společnost prořídila svou náladou, svou špatnou tabulí a tím, že se dávala zvát na večeře všude, kde jen mohla.

Provdána byla roku 1662 a byla poslední z neteří kardinála Mazarina, který zemřel 9. března 1661 na zámku ve Vincennes, kam se dal odnést. Narodila se v Římě roku 1646 Michelu Lorenzovi Mancinimu, který zemřel roku 1657, a sestře kardinála Mazarina, provdané roku 1634 a zesnulé roku 1656.[13] Tito Manciniové jsou od roku 1380 známi jen ze smluv o koupi a prodeji v ceně čtyřiceti nebo padesáti florénů a z věn čtyřiceti a padesáti dukátů, a to až do velmi pozdní doby. Nikdy žádný úřad jakéhokoli druhu, nikdy léna ani statky, nikdy jediný sňatek, který by se dal jmenovat, ať by do rodu přivedl nevěstu, nebo z něho dceru vyvedl. Kolem roku 1530 se najde jakási Giacoma Manciniová, provdaná za Giovanniho Paola Orsiniho; tento Giovanni Paolo je však naprosto neznámý Imhofovi,[14] který je přesný a dobře zpravený o italských rodech, a nenajde se nikde. Nevidíme ani nikoho z rodu Orsini, kdo by nesl jméno Giovanni Paolo. Přidejte k této temnotě sňatky, jež Manciniové v téže době uzavírali na obě strany, a sňatek s tímto neznámým nikomu neimponuje.

Jediná koupě zříceného hradu s trochou půdy kolem, u bran Říma, zvaného Leprignana, od Giacoma Contiho za pět tisíc florénů, který byl po dlouhé době prodán za čtyřicet tisíc tolarů jakémusi Giustinianimu, tvoří veškerý jejich lesk. Vidíme také, že kolem doby tohoto prodeje přesahovala jejich věna tisíc dukátů a že v téže době prý jakýsi Lorenzo Mancini sloužil s vyznamenáním Benátčanům, ale v jaké hodnosti? to se neříká. Konečně Paolo Mancini, děd paní z Bouillonu, sloužil roku 1597 ve válce o Ferraru, zase se neříká v jaké hodnosti, oženil se roku 1600

12. **Vysvětlivka:** Marie Anna Manciniová, nejmladší z neteří kardinála Mazarina, od roku 1662 manželka Godefroye Maurice de La Tour d'Auvergne, vévody z Bouillonu, velkého komořího.

13. **Ediční poznámka:** Michele Lorenzo Mancini zemřel roku 1650, nikoli 1657. Marie Anna Manciniová, pozdější vévodkyně z Bouillonu, se narodila roku 1649; rok 1646 je rok narození její sestry Hortense.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz výše, kde je řeč o Imhofových *Výzkumech* o španělské šlechtě.

s Vittorií Capocciovou, dcerou Vincenza, který se tituloval římským patricijem, a dostal s ní patnáct tisíc tolarů věna. To je to slavné v tom rodu. Vrátil se do Říma, oddal se studiu a v jeho domě vznikla akademie Umoristů. Když pak ovdověl, přijal duchovní roucho; zanechal tři syny a dvě dcery. Jedna se roku 1624 provdala za Giacoma Velliho, druhá za Sartoria Teofila. Až potud sňatky nijak nezáří; tři synové byli: Lorenzo, který se oženil se sestrou kardinála Mazarina dávno před jeho vzestupem a zemřel roku 1657, rok poté, co ovdověl. Druhý, Francesco Maria Mancini, dostal na královu nominaci roku 1660 kardinálský klobouk. Narodil se roku 1606 a zemřel roku 1672. Třetí, Lorenzo Gregorio, narozený roku 1608, zemřel mladý a neznámý; žádný z těch tří nevytáhl paty z Itálie.

Michele Lorenzo Mancini neměl žádný úřad ani známé statky, nezářil o nic víc než jeho otcové a jako oni žil v Římě jako neznámý měšťan, zcela neznámý. Jeho děti byly šťastnější. Kardinál Mazarin s nimi nakládal jako se svými vlastními a dal je přivézt do Francie. Byli to tři chlapci a pět dívek; dvě další zemřely v Římě jako děti.

Nejstarší ze synů padl ve velmi mladém věku v bitvě u Saint-Antoine roku 1652.[15] Mnoho sliboval a štěstí mu slibovalo ještě víc. Kardinál Mazarin byl velmi zarmoucen. Druhým byl pan z Nevers, o němž bylo řečeno na svém místě. Třetí, který na svůj věk sliboval neméně než nejstarší, zemřel ve čtrnácti letech roku 1658. Byl v jezuitské koleji. Žárlivost, kterou v několika žácích vzbudila vyznamenání, jichž se mu tam dostávalo, je přiměla vyhazovat ho na přikrývce. Spadl z ní a zranil se tak, že na to zemřel, z čehož byl kardinál Mazarin zdrcen. Tento příklad a příklad nejstaršího syna maršála z Boufflers, způsobený samými jezuity, spolu s mnoha jinými ukazují, že jezuitská kolej není bezpečné místo pro ty, které štěstí vynese vysoko už v jejich nejranějším mládí. Zde jsou nyní dcery:[16]

Laura Vittoria, provdaná 4. února 1651 za vévodu z Mercœur, nejstaršího syna vévody z Vendôme, levobočka Jindřicha IV., a později sám vévodu z Vendôme, zemřela v Paříži 4. února 1657; byla matkou posledního vévody z Vendôme, o němž bylo v těchto Pamětech tolik řečeno, a velkého převora Francie. Nebylo jí ještě jednadvacet let. Její manžel se stal v březnu 1667 kardinálem a zemřel v srpnu 1668.

Olympie, provdaná 20. února 1657 za Evžena Mořice Savojského, hraběte ze Soissons, generálního plukovníka Švýcarů a Graubündenských, guvernéra Champagne a Brie, s nímž měla mimo jiné děti hraběte ze Soissons a slavného prince Evžena. Mluvil jsem o ní tolik na různých místech, že nemám co dodat.

---

15. **Vysvětlivka:** Bitva u pařížského předměstí Saint-Antoine 2. července 1652, za Frondy, mezi vojskem Velkého Condého a královským vojskem vedeným Turennem; Paul Mancini v ní bojoval na královské straně a podlehl zraněním.

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu II).

Marie, která byla předmětem první lásky krále, jenž se s ní chtěl oženit. Z tohoto důvodu ji poslali ze země a provdali v Římě v dubnu 1661 za konetábla Colonnu, kterého ztratila roku 1689. Budeme mít ještě příležitost o ní mluvit.

Hortense, která se s věnem osmadvaceti milionů, s hodnostmi, guvernérstvími atd. a s povinností přijmout výhradně jméno a erb Mazarin provdala za vévodu Mazarina, jediného syna maršála z La Meilleraye; o obou bylo také řečeno dost.

Konečně Marie Anna, provdaná 20. dubna 1662 za vévodu z Bouillonu, který roku 1658 koupil od rodu Guise úřad velkého komořího Francie.

Přidejme k tolika velikostem, že starší sestra kardinála Mazarina se roku 1634 provdala za Girolama Martinozziho, údajného římského šlechtice, s nímž měla jen dvě dcery, které kardinál Mazarin rovněž provdal dosti slušně: starší roku 1655 za Alfonsa d'Este, vévodu modenského — a anglická královna, choť Jakuba II., oba zemřelí v Saint-Germain, byla jejich dcerou —, druhou za prince de Conti, bratra pana Prince, onoho hrdiny; s ním měla dva syny: staršího, který zemřel velmi mladý a byl zetěm krále skrze jeho nemanželskou dceru, a druhého, tak proslulého svou pověstí, který byl na okamžik polským králem a jehož vnukem je nynější princ de Conti. Paní z Bouillonu, se čtyřmi sestrami tak skvěle zaopatřenými, tak byla stejně jako ony sestřenicí princezny de Conti a vévodkyně modenské, matky anglické královny, která našla útočiště ve Francii. Kardinál Mazarin vybavil věnem svých sedm neteří, a lze si představit jak, aby je umístil tak vysoko při původu tak vytrvale nízkém, chudém a temném. Přidejte k tomu osmadvacet milionů jeho skutečné dědičky, statky, které dal panu z Nevers, jehož vévodství je celá provincie, nábytek, domy, šperky, drahokamy, sochy a obrazy, guvernérství a úřady, a uvidíte, co znamená první ministr pro krále, pro jeho poddané, pro království. A přitom je třeba přiznat, že toto bezuzdné drancování je z jeho nešvarů tím nejlehčím a nejméně nebezpečným, snad i nejméně hanebným, a jistě, ať je jakkoli obludné, nejméně škodlivým.

Jestliže otcové těchto neteří nebyli ničím, jejich matky, sestry kardinála Mazarina, byly, je-li to možné, ještě méně. Nikdy se nepodařilo dostat se výš než k otci této příliš proslulé Eminence, ani zjistit, kde se narodila, ani cokoli o jejím nejranějším mládí;[17] všechno, co následovalo, je tak známé, že o tom zde nebudeme mluvit. Ví se jen, že pocházeli ze Sicílie; měli je za sedláky z údolí Mazzare, kteří přijali jméno Mazarin, tak jako v Paříži vidíme lidi, kteří si dávají říkat Champagne a Bourguignon. Matka kardinála byla Buffaliniová. Všechny předchozí neznáme, protože o Mazarinech nevíme nic. Otec kardinála žil celý život v Římě tak neznámý, že když tam v listopadu 1654 ve věku osmasedmdesáti let zemřel, nevzbudilo to ani nejmenší rozruch. Římské veřejné noviny měly tu zlomyslnost, že do nich vložily tato slova: „Dopisy z Paříže

17. **Ediční poznámka:** Kardinál Mazarin se narodil 14. července 1602 v Pescině v Abruzzách; ze Sicílie pocházel rod jeho otce Pietra Mazzariniho.

nám oznamují, že pan Pietro Mazarini, otec kardinála toho jména, zemřel v tomto městě Římě dne“ atd. Vraťme se nyní k paní z Bouillonu.

S tolika velikostmi, a tak blízkými, zastihla paní z Bouillonu při svém sňatku pana z Turenne na vrcholu jeho lesku a vlivu u krále, jenž šel tak daleko, že vůči němu veřejně zastínil vliv i těch nejmocnějších ministrů, a hraběnku ze Soissons jako královnu dvora, střed krásné galantnosti, která vládla společnosti, od níž se král nehnul a která držela osud všech ve svých rukou. Tento zářivý stav trval dlouho, u pana z Turenne až do jeho smrti roku 1675. Viděla navíc manželova bratra kardinálem v šestadvaceti letech, roku 1669, a roku 1671 velkým almužníkem, v nejvyšší přízni; a svého druhého švagra, jak získal úřad generálního plukovníka jízdy a guvernérství pana z Turenne: proto také dohnala pýchu až k drzosti, a to pýchu, která se vztahovala na všechno; ale protože měla mnoho ducha, obratnosti a půvabu v duchu, cítila míru a měla dost soudnosti, aby ji příliš nepřekračovala a aby svou hru zakrývala velkou zdvořilostí vůči osobám, do nichž se nesmělo narážet, a vůči ostatním důvěrným tónem, který jako by z dobroty zastíral tón panovačný. Kdekoli byla, udávala tón a vystupovala jako paní. Bylo nebezpečné se jí znelíbit; málo co si odpírala, a to jen s ohledem na sebe samu; jinak byla velmi dobrou přítelkyní a velmi spolehlivou ve styku.

Její volné chování bylo nejen smělé, ale drzé, a přes chování, o němž jsme se zmínili hned zprvu, byla jistou osobností v Paříži a soudem, s nímž se muselo počítat; říkám v Paříži, kde byla jakousi královnou; neboť u dvora nikdy nenocovala a jezdila tam jen při zvláštních příležitostech, nanejvýš jednou nebo dvakrát do roka.

Král ji osobně nikdy neměl rád; její nenucenost ho plašila; byla často vyhoštěna, a někdy na dlouho. Přesto přicházela ke králi se vztyčenou hlavou a bylo ji slyšet přes dva pokoje; tento hlasitý hovor neztišil tón, a velmi často ani při králově večeři, kde napadala Monseigneura a jiné prince či princezny, kteří seděli u stolu a za nimiž se nacházela, i dámy sedící vedle ní.

Se svými dětmi a často i se svými přáteli a společníky zacházela panovačně; tutéž moc si přisvojovala nad bratry a synovci svého manžela i nad svými vlastními, nad panem princem de Conti, a dokonce nad panem Vévodou,[18] jakkoli byl divoký, který se od ní v Paříži nehnul. S panem z Bouillonu zacházela s pohrdáním a všichni byli před ní menší než tráva. K nikomu nechodila, leda při zvláštních příležitostech, při nichž však byla přesná, a k několika velmi důvěrným přátelům; a při těchto návštěvách si zachovávala výraz velikosti a převahy nade všemi, který však dovedla stupňovat nebo odměřovat a okořenit velkou zdvořilostí podle osob, které velmi dobře znala a uměla rozlišovat.

---

18. **Vysvětlivka:** Ve vzpomínce na paní z Bouillonu je pan princ de Conti François-Louis († 1709) a pan Vévoda Ludvík III. Bourbon-Condé († 1710), otec nynějšího pana Vévody.

Její dům byl otevřen od rána; nikdy nebylo ženy, která by se méně zabývala svou toaletou; málo bylo tak krásných a zvláštních tváří jako ta její, které by méně potřebovaly pomoci a jimž by všechno tak slušelo, a přesto vždy nějaká ozdoba a krásné drahokamy. Byla vzdělaná, mluvila dobře, ráda se přela a někdy šla rovnou na kord. Nádhera, kterou se viděla obklopena prvních dvanáct nebo patnáct let svého manželství, ji zkazila; co jí z ní zůstalo potom, ji nenapravilo; duch a krása ji udržely a společnost si zvykla, že ji ovládá. Dokud mohla, hrála si na princeznu a riskovala kvůli tomu občas věci, které jí přinesly ponížení, ale tuto vášeň v ní neochladily. Celkem to byla ztráta pro její přátele, zvláště pro její rodinu; byla to ztráta i pro Paříž. Nebyla ani vysoká, ani drobná, ale všechno ostatní obdivuhodné a zvláštní. Večer i ráno velká tabule, velká hra všech druhů najednou a mužská společnost ta největší, nejslavnější a často nejlepší. Jinak tvor velmi drzý, velmi podnikavý, a tudíž vždy nepohodlný a nebezpečný. Více než jednou opustila království; projížděla se po Itálii a po Anglii pod záminkou návštěvy svých sester a viděla i Nizozemí; ale v Římě a v Londýně vládla méně než v Paříži.

Nejstarší syn hraběte z La Mothe se oženil se slečnou z La Roche-Courbon, bohatou, mravnou a urostlou; a markýz z Châtillonu, který neměl svým dcerám co dát, provdal jednu z nich za Bacquevilla, syna prvního prezidenta účetní komory v Rouenu, jehož otec byl zámožný sedlák, který velmi zbohatl na pachtech, které držel. Manželství nebylo šťastné.

Creuilly, druhý syn zesnulého pana ze Seignelay, ministra a státního sekretáře, se v téže době oženil se Spinolovou, která neměla nic, sestrou té, s níž se oženil syn pana z Nevers. Ani z toho nebylo příliš šťastné manželství.

Král se v úterý 19. června vrátil z Rambouillet přímo do Marly, odkud jel navštívit vévodkyni z Berry do Versailles, aniž tam přenocoval. Účastnil jsem se, jako obvykle, i této cesty; upozorňuji na to, protože byla neobyčejně zajímavá; kardinál del Giudice se jí účastnil také. Hned v prvních dnech cesty se tam maršál z Berwicku rozloučil s králem a odjel vést obléhání Barcelony.

Chalais tam přijel po příjezdu kurýra ze Španělska v úterý 26. června po obědě k poradě s kardinálem del Giudice a pak s Torcym; krále neviděl, ale vrátil se nazítří ráno na konci králova vstávání a král ho uvedl do svého kabinetu spolu s Torcym. Jeho poslání bylo nesnadné: šlo o to oznámit králi sňatek španělského krále, již hotový a uzavřený, a bylo to poprvé, co mu o něm španělský král dal promluvit. Po skončení slyšení se Chalais rozloučil, aby se vrátil do Španělska. Paní des Ursins, znepokojená touto smělostí, chtěla od člověka, který byl jedině jí oddán, vědět, jak byla přijata a co při tom zpozoroval. Několik okamžiků poté, co Chalais vyšel z kabinetu, byl tam povolán kardinál del Giudice. Šlo o tutéž věc; to všechno se vědělo až později. Král přešel tento podivný sňatek i tak dlouhé a tak úplné tajemství, které se před ním o něm drželo, a které bylo, je-li to možné, ještě podivnější než sňatek sám,

co nejmírněji a nejlehčeji na světě. Nemohl mu zabránit a od té chvíle si byl jist svou pomstou na té, která jej zosnovala a takto dovedla do konce.

Bergeyck přijel z Madridu, když se, jak jsme řekli, vzdal úřadů a záležitostí, a ubíral se na odpočinek na jeden ze svých statků ve Flandrech. Král ho dlouho přijímal ve svém kabinetu, a protože s ním byl vždy dokonale spokojen, dovolil mu přijíždět do Marly, kdykoli bude chtít. Protože si předsevzal této svobody často užívat, ubytoval se ve Versailles, často jezdil do Marly, kde ho král vždy vyznamenával, a několikrát ho přijal ve svém kabinetu. Při vší své opatrnosti, moudrosti a skromnosti a se znalostí španělských záležitostí do hloubky i záležitostí tamního dvora, které kromě vlastních zkušeností viděl i z rubu, postavení princezny des Ursins u krále nenapravil. Dokud zůstal v této zemi, dvůr ho velmi vlídně přijímal a s králem i jeho ministry byl vždy na velmi důvěrné a vyznamenávající noze, aniž kdy vybočil z mezí své diskrétnosti a skromnosti. Také Cellamare dostal svolení přijíždět bez žádosti čas od času do Marly dvořit se, ale bez přenocování; vymohl mu to tak kardinál del Giudice.

Kapitola osmá

*Odchod kancléře Pontchartraina na odpočinek. — Voysin kancléřem a ponechává si místo státního sekretáře. — Pan du Maine. — Žertovné a peprné slovo pana z Lauzunu. — Bavorský kurfiřt dvakrát v Marly. — Král Stanislav v Zweibrückenu. — Připlutí východoindické flotily do Port-Louis. — Zvýšení penze paní ze Saint-Géranu o tři tisíce livrů. — Fagonův syn intendantem financí. — Sňatek Brassaca s dcerou zesnulého maršála z Tourville. — Polská královna, vdova po Janu Sobieském; příčiny její nenávisti k Francii, jejího pobytu v Římě, jejího uchýlení do Blois. — Rovnost králů od kardinála Mazarina. — Polská královna, přijatá jen průměrně, nechce žádné přijetí; jede rovnou do Blois, aniž by se směla přiblížit ke dvoru či k Paříži. — Zádušní služby za pana vévodu z Berry v Saint-Denis. — Princ z Dombes tam vystupuje jako třetí truchlící. — Zákopy před Barcelonou otevřeny 12. července. — Maisons, prezident parlamentu (*à mortier*); jeho žena; jejich rodina, jejich povaha, jejich chování, jejich postavení, jejich záměry. — Maisonsova touha sblížit se se mnou; jak se mu to podaří. — Velmi zvláštní první setkání Maisonse se mnou. — Naše styky se ustálí. — Maisons mě přiměje přijet za ním z Marly. — Sdělí mi, že levobočci a jejich potomstvo se stali plnoprávnými princi krve a způsobilými nastoupit na trůn. — Zvláštní výjev u Maisonse. — Zpráva se roznese v Marly, účinek, který tam vyvolá. — Moje gratulace levobočkům. — Hrabě z Toulouse. — Tajná příčina, proč si nový kancléř ponechal místo státního sekretáře.*

Kancléř tehdy způsobil událost, jaká dosud neměla obdoby a která podivuhodně překvapila — dalo by se dodat, že neblaze. Celý život si předsevzal vložit mezi život a smrt nějaký odstup; často mi to říkal. Jeho žena ho mnohokrát zdržela, aby se neodebral do ústraní ještě předtím, než se stal kancléřem, zdržela ho i potom a umírajíc ho zavázala slibem, že bude-li se chtít konečně stáhnout, bude o tom ještě šest týdnů přemýšlet. Jakmile po její smrti odešel do Instituce otců oratoriánů, do malého bytu, který tam měl a kam se uchyloval o velkých svátcích, začal pomýšlet na uskutečnění svého záměru a tajně tam učinil všechna opatření.

Nemohla však zůstat tak skryta, aby něco neproniklo do jeho rodiny. La Vrillière, kterého to znepokojilo, mě upozornil; poradili jsme se on a já s prvním štolbou; oba na mě naléhali, abych s ním promluvil o nevýhodách tohoto odchodu pro něho samého i pro jeho tolik nenáviděného syna, kterého by tím nechal nekrytého. Mluvil jsem marně, nic jsem nezískal.

Vyčkal své lhůty a promluvil s králem, jehož překvapení bylo nesmírné. Král si nemyslel, že by se kancléř mohl vzdát úřadu, a je pravda, že pro to nebylo příkladu. Odpor, který k němu pojala paní z Maintenon a který po smrti jeho ženy, již vždy

měla ráda a vážila si jí, už neměl protiváhu, a tato nenávist spolu s míněním, jež si král odedávna utvořil o kancléřově jansenismu, krále vůči němu velmi změnily; přesto zvyk a dávná náklonnost, kterou k němu choval, převládly a daly se pocítit v celé své šíři, když přišlo na skutečné odloučení. Král nevynechal nic, aby ho zadržel, svými důvody i vším, co k nim mohl přidat vlídného a co nejvíce svědčilo o jeho úctě; shledal ho však pevným a odhodlaným. Král se nakonec omezil na to, že ho požádal o čtrnáct dní, aby o tom ještě přemýšlel. Tato lhůta skončila s koncem června; kancléř se vrátil k útoku a nakonec, byť s velkou námahou, dosáhl svobody, po níž toužil a kterou užil tak statečně a tak svatě.

Jasnost jeho ducha, půvab jeho způsobů, správnost a přesnost jeho úsudků, vždy krátkých, světlých a rozhodných, především jeho naprostý opak pedanterie a ono spojení, které uměl s takovou mírou a lehkostí vytvářet — úcty se svobodou, vážnosti s jemným žertem, který se u něho projevoval živými a pronikavými výpady — se králi vždy nesmírně líbily; krále ostatně trápilo, když ho opouštěl kdokoli, kdo k němu měl blízko.

Zvěsti o chystané události se rozbzučely teprve čtyři nebo pět dní před jejím provedením, a to ještě velmi nejistě. V neděli 1. července zůstal kancléř dost dlouho sám s králem, když ostatní ministři odešli ze státní rady, a tam si kancléř navzdory poslední králově úsilí vymohl propuštění. Král, velmi pohnutý, si od něho vzal slovo, že ho bude čas od času navštěvovat zadním vchodem. Při příchodu, při odchodu ani během rady, jak potom vypravovali ostatní ministři, nebylo na kancléřově tváři ani v jeho chování nic znát a většina dvora byla stále v nejistotě.

Nazítří v pondělí 2. července, když se král vrátil od mše do svých pokojů, uviděli kancléře přijíždět v nosítkách ke dveřím malého salonu mezi královým bytem a bytem paní z Maintenon. Protože nebyla rada, všichni se seběhli z velkého salonu. Viděli ho vcházet ke králi se schránkou s pečetěmi a tehdy už nikdo o jeho odchodu nepochyboval. Následovala všeobecná chvála a všeobecné zděšení. Věděl jsem to od něho samého. Viděl jsem ho vcházet a vycházet se sevřeným srdcem — on sám měl výraz člověka, jemuž se ulevilo. Král ho zahrnul přízní a projevy úcty, důvěry a lítosti, a aniž ho o cokoli žádal, dal mu penzi třicet šest tisíc livrů a ponechal mu hodnost a pocty kancléře. Na konci audience požádal krále, aby se postaral o jeho dva sekretáře, kteří byli opravdu velmi poctiví lidé, a král dal na místě každému z nich penzi dva tisíce livrů.

Zatímco byl u krále, zpráva se rozletěla a shromáždila všechny muže, kteří se v Marly nacházeli, takže na jeho cestě byla skoro tlačenice. Vyšel od krále, jak k němu vešel, a nebylo na něm vidět nic jiného než obvykle; zdravil napravo i nalevo, ale s nikým nemluvil a nikdo s ním. Nasedl do nosítek tam, kde je nechal, dojel do svého pavilonu, kde hned nastoupil do kočáru, který na něho čekal, a odjel do Paříže. Byl tam přes měsíc ve svém domě vydán tomu, co v prvních dnech nemohl odmítnout, a pak se uzavřel, jak jen mohl. Dům, který smrt Charmelova zanechala zcela prázdný

a který si dával upravit pro sebe, ještě nebyl hotov.[1] Jakmile se do něho mohl nastěhovat, uchýlil se tam. Jinde budu mít příležitost mluvit o jeho samotě a o životě, který tam vedl, stejně svatém jako spokojeném.

Kromě věku, zármutku a svobody, kterou mu ztráta paní kancléřové dávala pro toto odvěké předsevzetí vložit mezi život a smrt odstup, cítil, že jeho provedení urychlují události, o nichž předvídal, že bude na jeho místě den ze dne těžší je snášet. Viděl záměry otce Telliera, pokroky záležitosti konstituce, převrácení svobod gallikánské církve i svobod škol, pronásledování, které se rozpalovalo, a i ty nejposvátnější hráze, které už nic nezadržely. Předvídal, že tyranie jezuitů a jejich podporovatelů, kteří svou věc proměnili ve věc králově moci na tomto světě a jeho spásy na onom, se bude postupně uchylovat ke všem druhům násilí. Nechtěl být jeho nástrojem pečetí ani jeho němým svědkem. Mluvit a pečeť odmítnout znamenalo zničit se, aniž by cokoli zastavil; a to byl jeden z jeho nejnaléhavějších důvodů, proč neodkládat svůj ústup do ústraní. Jiný, který ho popoháněl neméně, byl rychlý vzlet, který podle něho brala levobočkovská moc: zbavena synů Francie a princů krve v letech, kteří by ji mohli držet na uzdě, nebude už znát mezí ve své odvaze a ve svých výbojích. I to byla věc, při níž se jeho úřad nedal obejít a k níž se mu příčilo jej propůjčit, a přitom by ho jeho námitky zničily, aniž by mohl doufat v jakýkoli užitek. Brzké pokračování ukázalo celou bystrost jeho předvídavosti. Byl deset let generálním kontrolorem, krátce poté, co se jím stal, státním ministrem, pak po smrti Seignelayově roku 1690 státním sekretářem,[2] 5. září 1699 kancléřem a strážcem pečetí; v době svého odchodu mu bylo jedenasedmdesát let, nikdy neměl sebemenší neduh a hlavu měl jako ve čtyřiceti.

Velmi krátce poté, co vyšel z králova kabinetu, vstoupil tam Pelletier de Sousy ke své obvyklé práci o opevněních. Netrvalo to dlouho; a když skončil, král, který měl dost času vybrat kancléře od chvíle, kdy ho ten, kdo z úřadu odcházel, s takovou naléhavou vytrvalostí žádal o svolení, poslal pro Voysina, odevzdal mu schránku s pečetěmi a prohlásil ho kancléřem. Nikdo nepochyboval, že se vzdá svého úřadu státního sekretáře pro válku. Nebylo příkladu, že by kancléř byl zároveň státním sekretářem, ale tento měl dobrou chuť k jídlu a byl obojím.

De Mesmes, velmi bdělý a dobře zpravený, otevřel po tomto prvním úřadu talárového stavu dokořán chřtán. Velká a jediná opora, kterou měl, mu selhala. Pan du Maine, plný všeho toho, co se brzy mělo vylíhnout, potřeboval víc prvního prezidenta, který by mu byl zcela a otrocky oddán, než kancléře; nikdy nemohl najít prvního prezidenta, kterého by měl víc v rukou, ani dokonaleji zkaženého a zapro-

1. **Vysvětlivka:** Pan du Charmel, bývalý dvořan a vášnivý hráč, který se obrátil a žil zbožně v ústraní; patřil k okruhu La Trappe a byl prostředníkem mezi Saint-Simonem a opatem de Rancé.

2. **Vysvětlivka:** Seignelay, syn Colbertův, státní sekretář námořnictva, zemřel v listopadu 1690; jeho úřad převzal Pontchartrain, tehdy generální kontrolor.

daného štěstí, a tedy přízni a protekci, než byl Mesmes; bylo tedy v jeho hlavním zájmu ponechat ho na tom místě. Za kancléře měl po ruce Voysina, plně zasvěceného do rady, do zvyklostí a do důvěrné blízkosti krále, stejně zkaženého jako ten druhý, pokud šlo o štěstí a přízeň, ale vůbec nezpůsobilého k tomu, aby cokoli řídil jinak než cestou moci a násilí, a který byl ostatně v nejdůvěrnějším spojení s paní z Maintenon, sluhou na všechno, ochotným cokoli udělat i podniknout. Ona i pan du Maine proto neváhali dát přednost Voysinovi, s nímž u krále zacházeli, jak chtěli, zatímco první prezident, zaprodaný panu du Maine, byl ponechán k tomu, aby mu sloužil u dvora i v parlamentu veškerým uměním a hanebnými pletichami, o nichž bude brzy čas mluvit nejednou. Dostatečně jsem jinde vysvětlil, kdo byli oba tito kancléři a tento první prezident, takže sem nemám co dodat než slovo o tom, co bylo na povrchu.

Voysin nesl oba své [úřady], jak bylo právě řečeno, a král měl tu dětinskost, že se bavil tím, jak ho ukazoval. Na radě, a dokonce každé ráno, i když žádná rada nebyla, byl Voysin oblečen jako kancléř. Odpoledne nosil krátký plášť z damašku a tak pracoval s králem. Večer, protože bylo léto, plášť odkládal a ukazoval se na králově procházce v kabátci z damašku. Připadalo to nesmírně směšné a naprosto nové. Pan z Lauzunu, který rád zajížděl z Marly do Paříže, se ocitl ve společnosti, kde se ho ptali na novinky z Marly. „Nic," odpověděl tím tichým a prostodušným tónem, který tak často nasazoval, „nejsou žádné novinky; král se baví tím, že obléká svou panenku." Přítomné, kteří dobře pochopili, co tím chtěl říct, popadl výbuch smíchu; i on se zlomyslně usmál a zamířil ke dveřím.

Bavorský kurfiřt přijel do Marly na štvanici na jelena a viděl krále se všemi ostatními na lovu. Potom hrál v salonu až do půlnoci. Král po večeři proti svému zvyku vešel do salonu, přistoupil ke kurfiřtovi a chvíli se díval, jak hraje. Kurfiřt šel na *media noche* k d'Antinovi s paní Vévodkyní a velkou společností a pak se vrátil do Saint-Cloud. Zúčastnil se v Marly stejným způsobem ještě dvou honů, aniž krále viděl soukromě nebo jinde než na lovu.

Současně se dozvěděli, že král Stanislav, když velmi dlouho bloudil a nevěděl, kam se uchýlit, konečně přijel do Zweibrückenu jen se čtyřmi důstojníky pluku barona Sparreho.[3] Toto vévodství, které má krásný, obyvatelný a zařízený zámek, patřilo švédskému králi, který ho tam dal přijmout jako v útočišti.

Současně přišla zajímavější zpráva: do Port-Louis připlula východoindická flotila se zbožím za deset milionů.

Král přidal paní ze Saint-Géranu k penzi tisíc tolarů a vybral Fagona, dvorního referendáře, syna svého prvního lékaře, na úřad intendanta financí, který zastával du Buisson, a to velmi důstojně, ale byl už příliš starý, aby mohl ve funkci pokračovat.

---

3. **Vysvětlivka:** Stanislav Leszczyński (1677–1766), roku 1704 dosazený na polský trůn Karlem XII., po porážce Švédů u Poltavy (1709) korunu ztratil; Karel XII. mu jako vládce falckého vévodství Zweibrücken (Dvojmostí) poskytl útočiště. Sparre byl švédský důstojník, později polní maršál.

Pro Fagona to bylo v jeho věku velké vyznamenání, tím spíš, že nebyl intendantem provincie. Ukázal se později jako muž velmi duchaplný a schopný a ve financích hrál velkou roli.

Brassac se oženil s dcerou zesnulého maršála z Tourville, která se o něco později stala dámou vévodkyně z Berry. Nikdo nebyl neobyčejněji ani jemněji hezký, a k tomu měla půvabnou postavu. Neštovice ji změnily do té míry, že ji nikdo nemohl poznat. Uvádím to pro neobyčejnost věci dovedené do takové krajnosti. Brzy nato přišla tloušťka a udělala z ní věž; jinak to byla dobrá, poctivá a velmi milá žena.

Polská královna, vdova po slavném Janu Sobieském, už nějakou dobu nevěděla, kde se usadit, a měla chuť dožít ve Francii.[4] Vášnivá touha, kterou kdysi měla, přijet ukázat svou korunu ve své vlasti pod záminkou lázní v Bourbonu, z ní učinila nejúhlavnější nepřítelkyni Francie. Chtěla přesně vědět, s čím může počítat. Pokud jde o ceremoniál, ukázalo se, že protože polská koruna je volitelná, nemohla jí královna dát ruku.[5] Bylo dokonce velmi nové, že ji král dává dědičným králům, a zavedení rovnosti králů pochází od kardinála Mazarina; a severští králové, kteří se nezdráhali dávat ruku velvyslancům našich králů, nejenže tento zvyk zrušili, ale došli tak daleko, že se s nimi začali poměřovat. Polská královna, která neměla jiný cíl své cesty než pýchu vidět se postavena na roveň královně, ji ihned zrušila a nikdy to neodpustila.

Tvrdilo se, že její pletichy měly velký podíl na vytvoření proslulé Augsburské ligy proti Francii; a jisté je, že po celý život užívala téměř úplné moci, kterou získala nad králem svým manželem, k tomu, aby ho proti jeho vlastní náklonnosti odvracela od Francie a poutala k rakouskému domu; za to byla odměněna velkým sňatkem svého nejstaršího syna se sestrou císařovny, královen Španělska a Portugalska, vévodkyně modenské a falckého kurfiřta Neuburského.[6]

Přes všechny své nepřátelské služby se nezdráhala požádat krále, aby jejího otce učinil vévodou a pairem. Malý úspěch jejích proseb v ní vzbudil novou zlost, kterou dala v celé šíři najevo proti Francii a proti princi de Conti po smrti krále svého manžela.[7] Když už nemohla doufat ve vévodství pro svého otce, který byl dlouho

---

4. **Vysvětlivka:** Marie Kazimíra de La Grange d'Arquien (1641–1716), Francouzka z Nivernais, nejprve vdova po Janu Zamoyském, od roku 1665 manželka Jana Sobieského, polského krále Jana III. († 1696); z jejich dětí se dožili dospělosti princové Jakub, Alexandr a Konstantin a dcera Tereza Kunhuta, manželka bavorského kurfiřta. Zemřela v Blois roku 1716.

5. **Vysvětlivka:** „Dát ruku" znamenalo postoupit hostu čestné místo po pravici; mezi panovníky to byl projev rovnosti.

6. **Ediční poznámka:** Jakub Sobieski se roku 1691 oženil s Hedvikou Alžbětou Falcko-Neuburskou, sestrou císařovny Eleonory Magdaleny, španělské královny Marie Anny, portugalské královny Marie Žofie a falckého kurfiřta Jana Viléma; další její sestra Dorotea Žofie byla vévodkyní parmskou, nikoli modenskou.

7. **Vysvětlivka:** François-Louis, princ de Conti († 1709), byl roku 1697, po smrti Jana III. († 1696), zvolen polským králem, trůn však získal saský kurfiřt August; Marie Kazimíra jeho kandidaturu nepodporovala.

vdovcem a rytířem Řádu Svatého Ducha, udělala ho kardinálem na nominaci Polska.

Její povýšenost a krajní lakota ji v Polsku učinily nenáviděnou; a odpor, který bez míry dávala veřejně najevo svému nejstaršímu synovi, princi Jakubovi, stál její rod korunu. Nemohla se tedy odhodlat zůstat v zemi, kde poté, co byla vším, se ocitla nenáviděná, opovrhovaná, cizí a bez opory, protože její děti byly mezi sebou rozdělené, a rozhodla se usadit se svým otcem v Římě. Počítala s tím, že tam s ní bude zacházeno jako kdysi s královnou Kristinou Švédskou; jenže ta byla dědičnou královnou sama o sobě a navíc si římskou kurii získala svým obrácením od luteránství. Byly tedy rozdíly, které polskou královnu natolik ponižovaly, že pobyt v Římě nedokázala dál snášet, jakmile tam ztratila kardinála d'Arquien; a protože nevěděla, kam se podít, chtěla přijet do Francie. Vzhledem k tomu, jak se chovala, není divu, že její žádost byla přijata chladně a že svolení přijet dávalo na sebe čekat. Nakonec král svolil, ale pod podmínkou, že nebude pomýšlet na to, aby přijela ke dvoru nebo do Paříže, ani se k nim přiblížila, a dal jí na vybranou město na Loiře, a dokonce i zámky Blois, Amboise a Chambord.

Připlula 4. července do Marseille na papežských galérách a nalezla tam, aby ji jménem krále přivítal, markýze z Béthune, syna své sestry a otce maršálky z Belle-Île, která tehdy ještě nebyla ani poprvé provdána. Nechtěla nikde žádné pocty, patrně ze strachu, že by nebyly takové, jaké by si přála, v Marseille se zdržela krátce a odjela nejpřímější cestou do Blois, které si vybrala a odkud už nevyjela. Měla s sebou nejstarší dceru prince Jakuba, svého syna, která se později v Římě provdala za anglického krále Jakuba, kterého Angličané nazývají Pretendentem.[8] Žily v Blois v naprosté samotě a bez jakéhokoli lesku.

Pan Vévoda, jeho bratr pan hrabě z Charolais a pan princ de Conti měli vést smutek při zádušní mši za pana vévodu z Berry v Saint-Denis. Hrabě z Charolais onemocněl; panu vévodovi z Chartres bylo jedenáct let. Stejně mladí i mladší princové vedli smutek při podobných obřadech; a abychom nesahali daleko, synové paní Dauphine Bavorské na jejím pohřbu, kteří byli Francii dražší; a pan z Chartres neměl tytéž důvody se omluvit jako pan vévoda z Orléans; ale čas tlačil, chtěli toho využít a král nechtěl promeškat příležitost nechat tam jako třetího vystoupit prince z Dombes. Tato rovnost se zdála velmi podivná: byl to však jen lehký pokus. Při té mši byly přítomny jen sbory jako obvykle a jedině důstojníci domácnosti vévody z Berry. Smuteční řeč měl abbé Prévost. Bylo to v pondělí 16. července.

Maršál z Berwicku dal 12. července večer otevřít zákopy před Barcelonou.

---

8. **Vysvětlivka:** Jakub František Eduard Stuart (1688–1766), syn Jakuba II., kterého jakobité uznávali za krále Jakuba III.; roku 1719 se oženil s Marií Klementinou Sobieskou, nejmladší dcerou prince Jakuba. Saint-Simon tu sestry zaměňuje: s polskou královnou přijela do Blois nejstarší žijící Jakubova dcera Marie Kazimíra (1695–1723), která se neprovdala.

Maisons, prezident parlamentu (*à mortier*), a jeho žena, starší sestra maršálky z Villars, byli dvě osobnosti zvláštního druhu, o nichž je čas promluvit.[9] Jeho děd, rovněž prezident parlamentu, byl vrchním správcem financí, postavil nádherný zámek Maisons a byl přítelem mého otce, který mu, aby mu vyhověl — neboť pro přátele mu nikdy nic nebylo zatěžko —, prodal téměř za nic kapitánství Saint-Germain-en-Laye, které měl a které prezident potřeboval, protože Maisons leží těsně u Saint-Germain uprostřed tohoto kapitánství. To on, když mu odňali finance, řekl nahlas: „Dělají chybu; já už jsem si své záležitosti zařídil a chystal jsem se zařídit jejich." Dokud žil, přátelství s mým otcem trvalo. Jeho syn, otec toho, o kom je řeč, a rovněž prezident parlamentu, se s mým otcem také stýkal. To on tak nehodně předsedal při rozhodování našeho sporu s panem z Luxembourgu, jak jsem vylíčil na příslušném místě.[10] Jeho jednání mi nedodalo chuti pěstovat staré přátelství a neměl jsem jí víc ani vůči jeho synovi, o němž jsem také nic neslyšel až do samého počátku tohoto roku, nejdříve na samém konci předchozího. Toto vylíčení bylo nutné pro porozumění tomu, co bude následovat.

Maisons byl vysoký muž velmi pěkného vzhledu, velmi duchaplný, rozumný, s rozhledem a ctižádostí, ale ve svém oboru jen velmi povrchně vzdělaný, velmi bohatý, výmluvný, se způsoby velkého světa, bez čehokoli z fintivého švihácství a nafoukanosti lidí z talárového stavu, bez jakékoli drzosti prezidenta parlamentu. Myslím, že mu příklad pana de Mesmes velmi posloužil k tomu, aby se vyhnul těm směšnostem, jimiž se onen ověšel. Daleko od toho, aby jako on dělal opici velkého pána, dvořana a muže velkého světa, spokojoval se s tím, že žil s nejlepší společností města i dvora, kterou on i jeho žena dokázali přilákat k sobě nejzdvořilejšími, ba skromnými způsoby, aniž by kdy ustoupili od toho, co byli komu povinni; úcta jedněm, velmi zdůrazněná zdvořilost druhým; se svobodným a odměřeně důvěrným chováním, které, místo aby urazilo nebo bylo nemístné, jim získávalo vděk za to, že dovedli každého uvést do pohody, aniž by se jim kdy vymklo cokoli nepatřičného.

Jeho žena, s velmi malým nebo žádným duchem, měla přece ten, že dovedla vést dům s půvabem a nádherou a dát se vést manželem. Neměla tedy nic z prezidentové ani z žen talárového stavu, jen o maličko víc než on z velkého světa, ale se stejnou zdvořilostí a stejnými ohledy. Byla to vysoká žena, která by s menší plností měla krásnou postavu, a měla římskou krásu, které mnozí dávali přednost před krásou její sestry. Měla ten zdravý rozum, že se sestrou vždy dobře vycházela a velmi peč-

---

9. **Vysvětlivka:** Claude de Longueil, markýz z Maisons, prezident pařížského parlamentu; jeho děd René de Longueil byl vrchním správcem financí v letech 1650–1651 a dal si od Françoise Mansarta postavit zámek Maisons nad Seinou.

10. **Vysvětlivka:** Jde o spor o přednost, který Saint-Simon spolu s dalšími vévody a pairy vedl v letech 1694–1696 před parlamentem proti maršálu z Luxembourgu, jenž se domáhal staršího pořadí jako vévoda z Piney.

livě potlačovala žárlivost na hodnost i soupeření v kráse; a Maisons ze své strany žil s maršálem z Villars ve velmi zdůrazněné uctivosti, ale důvěrně.

Měl ten dobrý rozum, že velmi záhy pochopil, že parlament je základ, na němž musí stát; že na vlivu, který v něm bude mít, bude záviset jeho vážnost ve světě; a že celý svět, do něhož se mísil, mu bude užitečný jen potud, pokud s ním bude počítat jeho sbor. Byl tedy dost prozíravý, aby z toho učinil své hlavní dílo: přitahovat k sobě parlamentní soudce, dvořit se, abych tak řekl, nejváženějším ve všech komorách, přesvědčovat je, že si pokládá za čest být jedním z nich, vést k tomu i svou ženu, velmi pilně docházet do Justičního paláce a získávat si tam nižší soudní personál vůbec a zvláště to, co nejvíc vynikalo mezi advokáty, prokurátory a soudními písaři, svými laskavými, otevřenými a přívětivými způsoby, chválou a pozornostmi, pro něž ho zbožňovali. Z tohoto jednání vzešla pověst, o níž v celém parlamentu nebyly dva hlasy, která získala dvůr i svět, vzbudila žárlivost prvního prezidenta a díky níž byl Maisons pokládán za toho, kdo parlament vždycky dovede ke všemu, k čemu bude chtít.

Poloha Maisons tak blízko Marly mu poskytovala příležitosti, jež uměl dobře využít, přilákat tam přední dvořany. Stalo se módou zajíždět tam z Marly a on se dlouho spokojoval s tím, že z teras svého zámku viděl dvůr. Do Versailles jezdil málo a své cesty odměřeně přiblížil na jednou týdně; a protože přední lidé z královy blízkosti jezdili během dlouhých pobytů v Marly obědvat do Maisons, král si zvykl mluvit s ním o tom místě téměř pokaždé, když ho viděl, a nikdy ho to nezkazilo. Dokázal to tak dobře, že pan Vévoda a pan princ de Conti s ním byli ve spojení a jejich smrt pokládal za ztrátu, kterou utrpěl.[11] Pracoval také skrytě a nevím, jakou cestou se dostal do těsného styku s panem z Beauvilliers, ale do styku, který nebyl vidět a jehož způsob ani datum jsem nerozpletl.

Když tito dva princové krve zemřeli, obrátil se k panu vévodovi z Orléans a bylo pro něho snadné se k němu přiblížit prostřednictvím Canillaca, svého důvěrného přítele, který byl odjakživa přítelem tohoto prince, ale vídal ho jen v Paříži, protože ke dvoru téměř nikdy nejezdil.[12] Canillac tedy vychvaloval Maisonsovy zásluhy, jeho vliv v parlamentu i ve světě, výhody, které se z toho a z jeho rad daly získat, natolik, že pan vévoda z Orléans, zvyklý nechat se ovládat Canillacovým duchem, myslel, že v Maisonsově známosti a oddanosti nachází poklad.

Maisons, který chtěl prince obklíčit, nepokládal Canillaca za dostačujícího, protože byli příliš stále od sebe odloučeni; hodil očkem po mně. Myslím, že se mě bál kvůli tomu, co jsem vyprávěl o jeho otci. Měl jediného syna zhruba ve věku mých

---

11. **Vysvětlivka:** Pan Vévoda je zde Ludvík III. Bourbon-Condé († 4. března 1710) a pan princ de Conti François-Louis († 1709), nikoli jejich synové, kteří tyto tituly nesou v době vyprávění.

12. **Vysvětlivka:** Canillac, z rodu Montboissier-Beaufort, důvěrný přítel vévody z Orléans, za regentství člen jeho rad.

dětí; už dávno učinil všechny vstřícné kroky a ten se s nimi často vídal. Dál to nic nepřinášelo a s tím otec nebyl spokojen; nakonec se mnou dal promluvit panem vévodou z Orléans. Tehdy jsem se dozvěděl o tomto novém spojení, jak moc si Maisons přál spojení se mnou, o úctě, chvále, přátelství našich otců, co mi všechno princ vyřídil; byl jsem chladný, odbyl jsem ho zdvořilostmi, namítl jsem, že do Paříže jezdím jen velmi málo a na chvilku, a myslel jsem, že mám pokoj. O několik dní později pan vévoda z Orléans naléhal znovu a já nebyl povolnější. Čtyři nebo pět dní nato mě velmi překvapilo, že mi o tom začal mluvit pan vévoda z Beauvilliers, říkal mi tytéž věci, prozradil mi svůj styk s ním, chtěl mě přesvědčit, že spojení, které si Maisons přál, abych s ním navázal, může být nesmírně užitečné k mnoha věcem, a nakonec, když viděl, že se k tomu nemám, použil autority, kterou nade mnou měl, a řekl mi, že mě o to prosí a že si to přeje, protože nemám žádný zvláštní ani osobní důvod se tomu bránit. Tehdy jsem jasně viděl, že Maisons, protože se přes pana vévodu z Orléans nedostával kupředu, jak chtěl, mě dobře znal a dobře pochopil, že vévodovi z Beauvilliers neodolám, pokud se on ujme toho spojení vytvořit a nebude chtít být odbyt; také nebyl odbyt, ale poté, co jsem zůstal v obraně vůči panu vévodovi z Orléans, nechtěl jsem mu ukázat, že skládám zbraně před někým jiným.

Čekání nebylo dlouhé. Tento princ na mě zaútočil znovu a tvrdil mi, že nic by pro něho nebylo užitečnější než spojení Maisonse se mnou, protože Maisons se s ním odvažoval vídat jen zřídka a jako tajně a nemohl s ním mít stejný klid ani stejnou volnost probírat mnoho věcí, které se mohly naskytnout. Jindy jsem na to všechno odpovídal, ale protože jsem se rozhodl mu ustoupit od chvíle, kdy mě přemohla autorita vévody z Beauvilliers, svolil jsem k tomu, co princ chtěl.

Maisons se o tom brzy dozvěděl. Nechtěl dát rozhodnutí vychladnout. Pan vévoda z Orléans na mě naléhal, abych jel přespat jednu noc do Paříže. Když jsem tam přijel, našel jsem lístek od Maisonse, který mi už předtím dal vyřídit samé krásné věci prostřednictvím prince i vévody. Lístek obsahoval z důvodů, které si vyhrazoval mi sdělit, schůzku v jedenáct hodin večer téhož dne za Invalidovnou, na pláni, a to s velmi tajemným výrazem. Jel jsem tam se starým kočím své matky a s jedním lokajem, abych své lidi svedl ze stopy. Trochu svítil měsíc. Maisons s nepatrným doprovodem mě čekal. Brzy jsme se setkali. Přisedl do mého kočáru. Nikdy jsem nepochopil tajemnost té schůzky. Mluvilo se jen o vstřícnosti, o poklonách, o ujišťováních, o vzpomínkách na staré svazky našich otců a o všem, co může říci duchaplný a světaznalý muž, který chce navázat úzké spojení; jinak o šlechetných řečech, chvále a oddanosti k panu vévodovi z Orléans a k panu z Beauvilliers, o současném stavu dvora, jedním slovem o věcech, které nevedly k ničemu důležitému ani zvláštnímu. Odpovídal jsem co nejzdvořileji na hojnost, kterou mě zahrnoval. Potom jsem čekal něco, co by stálo za tu hodinu a to místo; mé překvapení bylo velké, když jsem tam nenašel nic než prázdnotu, a jako jediný důvod to, že toto první setkání mělo být tajné, načež už nebude nic na závadu, aby za mnou občas přišel do Versailles a pak

návštěvy zhušťoval, až si lidé zvyknou ho tam občas vídat; a prosil mě, abych k němu do Paříže dlouho nechodil, protože tam bývá vždycky příliš mnoho lidí. Tento rozhovor mezi čtyřma očima netrval o moc déle než půl hodiny. I to bylo ještě mnoho na to, co se při něm odehrálo. Rozešli jsme se ve velké zdvořilosti a hned poprvé, když jel do Versailles, přišel ke mně ke konci dopoledne.

Netrvalo dlouho a přicházel tak každou neděli. Naše rozhovory se pozvolna stávaly vážnějšími. Přesto jsem se měl na pozoru, ale provázel jsem ho po mnoha tématech a on se k tomu velmi ochotně propůjčoval.

Takto jsme spolu rozmlouvali a takové jsme spolu měli vztahy, když jsem se v neděli 29. července ke konci dopoledne vrátil do svého bytu v Marly a našel tam Maisonsova lokaje s lístkem, v němž mě zapřísahal, abych nechal všeho a okamžitě přijel k němu do Paříže, kde mě bude čekat sám a kde uvidím, že jde o věc, která nesnese sebemenší odklad, kterou nelze ani naznačit písemně a která je té nejkrajnější důležitosti. Ten lokaj tam byl už dlouho a dával mě mými lidmi všude hledat. Paní ze Saint-Simon byla ve Versailles s paní vévodkyní z Berry, která jezdila večer večeřet s králem, aniž by ještě v Marly přespávala, a já měl obědvat u pana a paní z Lauzunu. Kdybych tam nepřišel, uvedl bych do chodu zvědavost a zlomyslnost pana z Lauzunu: neodvážil jsem se tedy zmizet. Dal jsem rozkaz k vozu; jakmile jsem poobědval, vytratil jsem se. Nikdo mě neviděl nasedat do vozu; velmi rychle jsem dojel do svého domu v Paříži a odtud jsem se okamžitě vydal k Maisonsovi s dychtivostí, kterou si lze snadno představit.

Našel jsem ho samotného s vévodou z Noailles. Na první pohled jsem viděl dva zdrcené muže, kteří mi umírajícím hlasem, ovšem po živé, byť krátké předmluvě, oznámili, že král prohlašuje své dva levobočky a do nekonečna jejich mužské potomstvo za skutečné prince krve, oprávněné přijmout jejich titul, plnou hodnost a pocty, a způsobilé nastoupit na trůn, kdyby vymřeli všichni ostatní princové krve.[13] Při této zprávě, kterou jsem nečekal a jejíž tajemství se až dosud uchovalo, aniž z něho to nejmenší proniklo, mi klesly ruce. Sklonil jsem hlavu a zůstal jsem v hlubokém mlčení, pohroužen do svých úvah. Ty brzy přerušil křik, při kterém jsem se probral. Ti dva muži vstali a začali pobíhat po pokoji, dupat, strkat do nábytku a bušit do něho, předhánět se v zuřivých výrocích a plnit dům svým hlukem. Přiznávám, že tolik hluku se mi zdálo podezřelé u dvou mužů, z nichž jeden byl tak rozvážný a uměřený a jemuž na té hodnosti nic nezáleželo, a druhý vždy tak klidný, tak posměvačný, tak ovládající se. Nechápal jsem, jaká náhlá zuřivost u nich vystřídala tak zachmuřenou sklíčenost, a nebyl jsem bez podezření, že jejich výbuch je předstíraný, aby rozpálil ten můj. Jestli to byl jejich záměr, dosáhli pravého opaku. Zůstal jsem

13. **Vysvětlivka:** Edikt z července 1714 o panu du Maine a hraběti z Toulouse a jejich potomcích; parlament jej zaregistroval 2. srpna 1714.

sedět ve svém křesle a chladně jsem se jich zeptal, na koho se zlobí. Můj klid jejich zuřivost ještě vydráždil. Nikdy v životě jsem neviděl nic tak překvapivého.

Zeptal jsem se jich, jestli se nezbláznili a jestli by místo té bouře nebylo vhodnější uvažovat a podívat se, jestli se dá něco dělat. Vykřikli, že jsou tak rozzuřeni právě proto, že s věcí nejen rozhodnutou, ale už provedenou, vydanou jako deklarace a poslanou do parlamentu, se nedá dělat nic; že pan vévoda z Orléans, v tom stavu, v jakém je s králem, se neodváží ani hlesnout; princové krve jsou ve věku, kdy se třesou jako děti, jimiž jsou; vévodové bez jakékoli možnosti se postavit na odpor a parlament umlčen a zotročen; a nato se předháněli, kdo z nich bude křičet hlasitěji a víc nadávat, neboť z jejich strany nebylo šetřeno ničeho — ani věcí, ani výrazů, ani osob.

Byl jsem také velmi rozzloben, ale je pravda, že mě ten čarodějnický sabat rozesmál a uchoval mi chladnou hlavu. Souhlasil jsem s nimi, že prozatím nevidím žádnou nápravu a žádná opatření, která by se dala učinit; ale že v očekávání toho, co se může v budoucnu přihodit, jsou mi přece jen milejší jako princové krve způsobilí nastoupit na trůn než s tou jejich prostřední hodností. A je pravda, že jsem si to tak myslel, jakmile jsem se vzpamatoval.

Konečně se uragán pozvolna utišil. Rozvažovali jsme a oni mi sdělili, že první prezident a generální prokurátor, kteří opravdu toho dne přijeli velmi časně do Marly ke kancléři, jenž byl u krále v kabinetu hned po jeho ranním vstávání, a hned se vrátili do Paříže, přivezli deklaraci už vyhotovenou. Maisons se to však musel dozvědět dřív odjinud, protože v hodinu, kdy lokaj, kterého mi poslal, přijel do Marly, nemohli tito pánové být ještě zpátky v Paříži, když lokaj vyjížděl. Protože naše řeči nikam nevedly, rozloučil jsem se a co nejrychleji jsem se vrátil do Marly, aby se o mé nepřítomnosti nemluvilo.

To všechno mě nicméně zdrželo až do hodiny královské večeře. Šel jsem rovnou do salonu a našel jsem ho velmi zachmuřený. Lidé se na sebe dívali, skoro se neodvažovali k sobě přiblížit, nanejvýš nějaké kradmé znamení nebo nějaké slovo pošeptané do ucha, když se o sebe otřeli. Viděl jsem krále usedat ke stolu; zdál se mi povýšenější než obvykle a hodně se díval napravo a nalevo. Zpráva se rozšířila teprve před hodinou, lidé z ní byli ještě ztuhlí a každý se měl velmi na pozoru. S věcí, které nelze pomoci, je třeba se smířit, a smíří se s ní snáz a čestněji, když se člověka nedotýká přímo jako ta prostřední hodnost, k níž levobočci ode mne nikdy nedostali ani blahopřání, ani sebemenší jeho zdání. Byl jsem tedy rozhodnut.

Jakmile byl král u stolu — a cestou se na mě velmi upřeně podíval —, šel jsem k panu du Maine; přestože hodina byla trochu nepatřičná, dveře se přede mnou otevřely dokořán a viděl jsem muže radostně překvapeného mou návštěvou, který mi šel naproti skoro poskokem, jakkoli kulhal. Řekl jsem mu, že tentokrát mu přicházím blahopřát, a to upřímně; že vůči princům krve nemáme na nic nárok; že to, nač si činíme nárok a co nám náleží, je, aby mezi princi krve a námi nikdo nebyl; že jakmile

je jím on i jeho potomci, nezbývá nám nic jiného než se radovat, že už nemusíme snášet onu prostřední hodnost, která mi, jak jsem mu přiznal, byla nesnesitelná. Radost pana du Maine při tomto blahopřání vybuchla. Všechno, co mi za ně prokázal, všechno, co mi řekl, nelze vylíčit, se zdvořilostí, ba s výrazem úcty, jaký vnuká duch v opojení triumfu.

Totéž jsem nazítří řekl hraběti z Toulouse a paní vévodkyni z Orléans, stokrát víc levobočce a radostnější než její bratři, která je už viděla korunované. Paní Vévodkyně, velmi princezna krve a vůbec ne jako paní její sestra, vypadala velmi vážně a své dveře neotevřela. Pan vévoda z Orléans byl rozmrzelý, ale rozmrzelý po svém, a nedalo mu velkou práci nic nedat najevo. Vévodové a cizí knížata zuřili, ale němým vztekem. Dvůr propukl v tlumené reptání mnohem víc, než by se bylo čekalo. Paříž i provincie se rozpoutaly; parlament, každý zvlášť, se nijak nekrotil. Paní z Maintenon, unesená svým dílem, přijímala od svých důvěrnic jejich zbožňování. Ona ani pan du Maine nezapomněli na to, co se málem stalo s hodností jeho dětí. Ačkoli už nebylo třeba se obávat nikoho z legitimní krve, byli přesto poplašeni a krále hlídali na každém kroku a nastrčenými zprávami ho přesvědčovali o všeobecné radosti a souhlasu s tím, co právě udělal. Pan du Maine se dobře střežil chlubit se smutným, zachmuřeným a zkoprnělým výrazem, který provázel všechna blahopřání, jimiž mu otrocký dvůr vzdával vynucenou poctu a který neskrýval, jak velké násilí si to žádalo. Paní du Maine v Sceaux triumfovala nad veřejným zármutkem. Zdvojnásobila slavnosti a zábavy, brala za dobré ty nejsušší a nejkratší blahopřání a přecházela velký počet lidí, kteří se nemohli odhodlat jít ji osobně zbožňovat. Zbožštění levobočkové se v Marly ukázali jen na několik chvil. Pan du Maine pokládal tento výraz skromnosti a ohleduplnosti k veřejnosti za nutný. Neměl nepravdu.

Hrabě z Toulouse z této obludné události těžil, aniž se na ní jakkoli podílel. Bylo to dílo jeho bratra, jejich věrné a všemocné ochránkyně a obratnosti, kterou tehdy lidé prohlédli: že totiž Voysin, když se stal kancléřem, si ponechal úřad státního sekretáře. Jako kancléř by neměl nic, co by ho ke králi přiblížilo, žádnou pravidelnou práci s ním, žádné záminky jít s ním mluvit, kdykoli by to uznal za vhodné. Měl by jen příležitosti na konci rad, když z nich ministři odcházejí; a protože by neměl na starosti nic, co by se týkalo krále, musel by na něj zaútočit bez předmluvy, bez záminky, bez nenápadného navádění a bez možnosti ohledat terén; přičemž ve věci levobočků by krále našel na stráži. Přivlastňování si audiencí by krále poplašilo a učinilo by mu Voysina nepříjemným; a protože kancléř pracuje s králem jen v mimořádných záležitostech, vzácných, krátkých, které zpravidla ani nejsou tajné, jako byla má záležitost s panem z La Rochefoucauld a jiné podobné, i když různé povahy, tyto audience, kdyby se opakovaly, by vzbudily pozornost a vyvolaly zvědavost nebezpečnou pro tajemství, jímž se toto tajemství nepravosti tolik potřebovalo zakrýt a jehož důležitost jeho strůjci tak dobře cítili. Proto si také Voysin ponechal místo státního sekretáře, které mu dávalo nutnou příležitost pracovat téměř každý den o

samotě s králem, nebo jen s paní z Maintenon jako jedinou třetí osobou, a možnost záminek pracovat s ním mimořádně, a to každý den a víckrát denně, kolik se mu jen zlíbilo, aniž by to králi nebo jeho dvoru připadalo neobvyklé. Tím byl Voysin s to sledovat chvíle a nálady, ohledávat, postupovat, zastavit se; tím nebyl ztracen žádný čas, který by se nedal dohnat nazítří a někdy ještě téhož dne; tím měl volnost probírat věc a dotírat, když k tomu viděl příležitost, a prodlužovat rozhovor, jak dlouho bylo třeba; bez toho by toho nikdy nedosáhli.

Král měl přes všechnu náklonnost, kterou ke svým levobočkům cítil, stále zbytky svých dávných zásad. Nezapomněl na obratný precedens legitimace rytíře z Longueville bez jména matky, kterým se dostal k tomu, aby svým dětem dal postavení, když je chtěl vytáhnout z jejich vlastní nicoty a z tajného ústraní, v němž byly vychovány. Co pro ně od té nicoty postupně učinil, aby je případně dovedl až na trůn, je tak neslýchané, že si to celé zaslouží, aby to tu bylo vyloženo najednou jedním pohledem a aby byly srovnány první stupně, které je nevídaným dosud vypětím moci pozvolna postavily na roveň ostatním lidem tím, že jim přiznaly společná práva všech, se stupni posledními, které je dovedly ke koruně. Budeme tu mluvit jen o dětech paní z Montespan.

Kapitola devátá

Rychlé stupně, které z nejhlubšího nebytí vynášejí k způsobilosti nastoupit na trůn z práva narození potomstvo vzešlé z dvojitého cizoložství krále a paní z Montespan. — Obratnost při přijetí Césara, vévody z Vendôme, do parlamentu. — Procházení parketem princi krve; jeho počátek. — Úvahy. — Postoj králova ducha k jeho levobočkům se jeví velmi málo vyrovnaný.

1. Legitimační listina pro Charlese-Louise (rytíře z Longueville), s povolením užívat jména levoboček orleánský, jíž je prohlášen za způsobilého zastávat všechny úřady; ověřena v parlamentu, aniž v ní bylo uvedeno jméno matky — což je první takový případ; 7. září 1673.

Tak byla připravena cesta k legitimaci královых dětí: aby nesly jméno Bourbon, aby jim bylo možno dávat úřady, a to aniž by se jmenovala paní z Montespan.

2. Legitimační listiny pro Louis-Auguste, narozeného posledního března 1670 (vévodu du Maine), pro Louis-César, narozeného 1672 (hraběte z Vexinu),[1] a pro Louise-Françoise, narozenou 1673 (slečnu z Nantes, později paní Vévodkyni); všechny z prosince 1673, ověřeny 20. téhož měsíce a roku.

3. Uložena jména provincií, jaká se dávají jen synům Francie.

4. Ještě před udělením této způsobilosti dostal vévoda du Maine v únoru 1674, tedy dříve, než mu byly čtyři roky, úřad generálního plukovníka Švýcarů a Graubündenských.

Legitimační listina pro Louise-Marie-Antoinette (slečnu z Tours),[2] leden 1676. Zemřela 15. září 1681.

5 a 6. Listina z prosince 1676, která prohlašuje Louis-Auguste de Bourbon za způsobilého zastávat všechny úřady a stanoví, že se bude nazývat vévodou du Maine. (Hrabě z Toulouse nedostal k užívání tohoto jména nic písemného.)

Toto prohlášení tedy udělilo oprávnění, které skutečnost předešla o dva roky, pokud jde o úřady i o titul vévody du Maine, a předem u něho předpokládá, jak hned uvidíme, jméno Bourbon, které ještě neměl.

7. Hrabě z Vexinu, celý znetvořený, jmenován opatem v Saint-Germain-des-Prés a v Saint-Denis; zemřel 10. ledna 1683, v deseti a půl letech, v opatském domě v Saint-Germain-des-Prés.

---

1. **Vysvětlivka:** Louis-César de Bourbon, hrabě z Vexinu (1672–1683), druhý syn Ludvíka XIV. a paní z Montespan; zemřel jako dítě.

2. **Vysvětlivka:** Louise-Marie-Antoinette de Bourbon, slečna z Tours (1676–1681), dcera Ludvíka XIV. a paní z Montespan, zemřelá v dětství; nezaměňovat s pozdější slečnou z Tours, chráněnkyní paní princezny de Conti.

8 a 9. Královský patent, podle něhož vévoda du Maine, hrabě z Vexinu, slečna z Nantes a slečna z Tours ponesou příjmení Bourbon a budou po sobě navzájem dědit jak majetek, který obdrželi z naší štědrosti, tak ten, který budou moci nabýt odjinud, a rovněž jejich děti budou dědit podle pořádku zákonné posloupnosti. Vydán v lednu 1680, registrován v parlamentu 11. ledna téhož roku a v účetní komoře nazítří.

Tak jsou tedy postaveni na roveň ostatním lidem, povzneseni z nicoty do obecného stavu, obdařeni všemi právy manželských dětí ve společnosti, a zároveň ozdobeni příjmením vládnoucího rodu a jmény provincií, jež nenosí ani princové krve.

10. Mademoiselle daruje (to jest: je k tomu donucena, aby dostala pana z Lauzunu z Pignerolu) vévodovi du Maine knížectví Dombes atd., 2. února 1681.

Legitimační listina pro Françoise-Marie, narozenou v květnu 1677 (slečnu z Blois, později vévodkyni z Orléans), a pro Louis-Alexandre, narozeného 6. června 1678 (hraběte z Toulouse), s povolením nosit jméno Bourbon; a s oprávněním pro ně i pro Louis-Auguste, Louis-César a Louise-Françoise navzájem po sobě dědit atd. Listina vydána v listopadu 1681, registrována 22. téhož měsíce a roku.

11. Vévoda du Maine dostává v červnu 1682, ve dvanácti letech, guvernérství Languedocu.

12. Hrabě z Toulouse dostává v listopadu 1683, v pěti letech, úřad admirála Francie.

Tento úřad, tak škodlivý svými peněžními právy a tak nepohodlný svou mocí, byl kdysi s velkým rozumem zrušen. Král jej obnovil pro hraběte z Vermandois, syna, kterého měl s paní de La Vallière, a po jeho smrti jej dal hraběti z Toulouse.

Je třeba si povšimnout, že jakmile si parlament i svět jednou zvykly na levobočky z dvojitého cizoložství, učinil král pro oba poslední jediným a týmž prohlášením to, co se u prvních odvážil předložit jen v několika.

13. Louise-Françoise de Bourbon provdána 24. července 1685 za Ludvíka III., vévodu z Bourbonu.

Kromě jejího věna, šperků a penzí dostal její manžel nástupnictví v úřadu velmistra Francie a v guvernérství Burgundska, vysokou penzi a všechna práva vstupu, i ta po večeři. Jeho otec, který stejně jako on dosud žádná neměl, dostal první vstupy, které nejsou ani vstupy prvních šlechticů komory. Než král u příležitosti dlouhého záchvatu dny v roce, kdy zemřel první vévoda z Bretagne, zrušil dvořanům své ukládání ke spánku, bylo možno vídat pana Prince — jímž tehdy už byl — na taburetce v koutě u dveří královského kabinetu, zvenku, v pokoji, kde všichni čekali na ukládání ke spánku, jak tam spí, zatímco jeho syn byl s králem a s tím, čemu král říkal svá rodina. Když se dveře k ukládání otevřely, pan Princ se probudil a viděl vycházet svého syna, vévodu z Orléans, Monseigneura a po nich krále, u jehož ukládání zůstával jako ostatní dvořané a potom s těmi, kdo měli právo vstupu, i u malého ukládání, které bylo velmi krátké. Ostatní z rodiny odcházeli zadními dveřmi.

14. Vévoda du Maine rytířem řádu v šestnácti letech, o Letnicích 1686.

Skoro se to bojím říci, ale ve dvanácti letech, kterých jsem ještě neměl, jsem byl velmi znepokojen a často jsem se vyptával, jak je vévodovi z Luynes,[3] který měl dnu; umíral jsem strachy, že ho dna opustí, protože by byl spolu s vévodou z Chaulnes kmotrem pana prince de Conti, a pan du Maine by připadl mému otci. Dna vytrvala a můj otec uváděl prince de Conti s vévodou z Chaulnes. Řád v neslýchaném věku, jaký je vzácný i u synů Francie, a to jako čtvrtý spolu s vévodou z Chartres, kterého kvůli tomu tehdy předsunuli, [s] panem vévodou z Bourbonu (neboť velký princ de Condé zemřel až koncem podzimu) a [s] panem princem de Conti, se jevil jako vyznamenání velmi neobyčejné. Monseigneur a Monsieur byli kmotry vévody z Chartres, pan Princ a pan Vévoda[4] kmotry vévody z Bourbonu; zesnulý princ de Conti,[5] králův přirozený zeť, zemřel, aniž byl rytířem řádu, a tento by jím nebyl býval, nebýt všeobecného pokřiku, jehož se král obával, kdyby jmenoval pana du Maine a prince de Conti vynechal. Ten byl tehdy ve vyhnanství v Chantilly a do Versailles přijel kvůli obřadu jen na jednu noc. Byl to následek jeho cesty do Uher. Povolán zpět byl až na naléhavou prosbu umírajícího pana Prince, ale nikdy mu nebylo odpuštěno, jak bylo možno vidět výše na nejednom místě.

15. Vévoda du Maine dostává roku 1688 po smrti vévody z Mortemartu úřad generála galér.

16. Hrabě z Toulouse guvernérem Guyenne v lednu 1689, v jedenácti letech.

17. Vévoda du Maine velí roku 1689 jízdě ve Flandrech.

Až do té doby konali princové krve jedno nebo dvě tažení v čele některého ze svých pluků. Pan du Maine má v osmnácti letech, a hned při svém prvním tažení, vyznamenání, jehož princové krve tak záhy nedosahovali, které bylo i pro ně novinkou a které i u nich velmi urážělo tři hodnostáře, kteří byli z moci svých úřadů rozenými generály jízdy.[6]

18. Marie-Françoise provdána 18. února 1692 za Filipa Orleánského, vévodu z Chartres, vnuka Francie.

---

3. **Vysvětlivka:** Louis-Charles d'Albert, vévoda z Luynes (1620–1690), syn konetábla z Luynes a otec vévody z Chevreuse; nezaměňovat s jeho pravnukem, nynějším vévodou z Luynes.

4. **Vysvětlivka:** Roku 1686 byl „panem Princem" ještě Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský, † 11. prosince 1686) a „panem Vévodou" jeho syn Jindřich Julius, otec vévody z Bourbonu; také „umírajícím panem Princem" je níže míněn Velký Condé.

5. **Vysvětlivka:** Ludvík Armand I., princ de Conti (1661–1685), manžel Marie-Anne de Bourbon, legitimované dcery Ludvíka XIV. a paní de La Vallière. S bratrem Františkem Ludvíkem, pozdějším princem de Conti († 1709), odjel roku 1685 bez králova souhlasu bojovat proti Turkům do Uher; téhož roku zemřel na neštovice a František Ludvík upadl po návratu do nemilosti a byl vypovězen do Chantilly.

6. **Vysvětlivka:** Generální plukovník jízdy, generální polní mistr jízdy a generální komisař jízdy.

Tento zázrak byl mistrovským dílem dvojitého cizoložství a sodomie, obojího veřejného a štědře odměněného. Otevřené násilí, s nímž byl uzavřen tento sňatek vlastního králova synovce, jediného syna jeho bratra, mělo za svědka celý dvůr, a co se při něm dělo, je podrobně vylíčeno na začátku těchto Pamětí. Srovnáme-li tento sňatek se sňatky všech uznaných a legitimovaných nemanželských dcer našich králů, zplozených z prostého cizoložství, až po Jindřicha IV.[7] včetně, je ten pád až dech beroucí.

19. Vévoda du Maine se 19. března 1692 žení s dcerou pana Prince; a ještě si mohl vybrat ze tří.

Král uspořádal jakési slavnosti a sám se vystrojil k sňatkům svých dcer i k tomuto, a dal při něm královskou hostinu — v naprostém rozdílu od sňatku prince de Conti s nejstarší dcerou pana Prince, jehož obřadu se sice zúčastnil, ale nedal při něm ani hostinu, ani slavnost.

Vévoda du Maine generálporučíkem, 3. dubna 1692.

Netrvalo mu dlouho dosáhnout hodnosti, které dobře nevyužil, ale s níž ho král zamýšlel rychle dovést daleko. To jsou věci, které tu byly vylíčeny na svém místě.

20. Hrabě z Toulouse jmenován rytířem řádu, a to sám, 2. února 1693, před patnáctým rokem.

21 a 22. Královo prohlášení ve prospěch vévody du Maine a hraběte z Toulouse z 5. května 1694, registrované 8. téhož měsíce a roku, jímž král chce, aby oni i jejich děti, které se narodí v řádném manželství, měli první místo bezprostředně po princích krve a aby na všech místech, při všech úkonech a obřadech… i u parlamentního dvora v Paříži a jinde, při všech pairských úkonech, budou-li pairie mít, měli přednost přede všemi knížaty z rodů, které mají suverénní panství mimo naše království, a přede všemi ostatními pány jakékoli hodnosti a důstojnosti, bez ohledu na jakékoli listiny, pokud by nějaké opačné existovaly, a i kdyby pairie zmíněných knížat a pánů byly starší než pairie zmíněných přirozených dětí.

Tomu se říkalo prostřední postavení, a hned uvidíme, že oba levobočci tehdy ještě nebyli pairy. Výše jsme viděli, že jejich legitimace i toto bylo dílem Harlaye,[8] při prvním [z těchto aktů] generálního prokurátora, při druhém prvního prezidenta, a že za obojí dostal slib pečetí, které nikdy nedostal a z čehož nakonec vzteky pukl.

23. Listina o pokračování pairie Eu ve prospěch vévody du Maine, vydaná v květnu 1694, registrovaná 8. téhož měsíce a roku, pro něho, jeho dědice a právní nástupce mužského i ženského pohlaví, pod starým titulem hrabství a pairie Eu, aby jí užívali s postavením, právy a poctami atd., jak to činili staří hrabata z Eu od prvního povýšení roku 1458.

---

7. **Vysvětlivka:** Jindřich IV. (1553–1610), král navarrský od roku 1572 a francouzský od roku 1589, první Bourbon na francouzském trůně, děd Ludvíka XIV. Dne 14. května 1610 ho v Paříži v ulici de la Ferronnerie ubodal v kočáře nožem François Ravaillac.

8. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay (1639–1712), generální prokurátor a v letech 1689–1707 první prezident pařížského parlamentu.

Dne 6. května 1694 oznámil první prezident parlamentu, že si ho král povolal, aby mu vyložil své úmysly ohledně poct, které mají být podle jeho vůle prokazovány vévodovi du Maine a hraběti z Toulouse, až přijdou do parlamentu;

Že mu král řekl, že chce, aby vždy byl rozdíl mezi princi krve a vévodou du Maine a hrabětem z Toulouse, a mezi nimi a vévody a pairy.

I toto všechno bylo vynálezem prvního prezidenta. Nakonec uvidíme, že tento rozdíl oproti princům krve byl velmi slavnostně a velmi úplně odstraněn.

24. Že on (král) ví, že vévoda z Vendôme[9] byl přijat velmi mladý a bez předchozího šetření, protože si to tak přál Jindřich IV. Domnívá se, že jeho [králova] svědectví může dobře posloužit místo šetření a že pan du Maine od něho může být osvobozen.

Byla to troufalost a podvod. Pan ze Sully se dával přijmout do parlamentu. Lze si představit, že oblíbenec, vrchní správce financí a velmistr dělostřelectva tam přišel s velkým doprovodem. Vévoda z Vendôme se tam náhle objevil, aniž to kdo čekal, a bez meškání zaujal své místo. Parlament byl tak překvapen a zároveň tak ohromen, že se neodvážil ceknout, a věc zůstala hotová. Pokud jde o věk, viděli jsme, že vévoda z Luynes byl bez jakékoli přízně či zvláštního vyznamenání přijat bez obtíží 24. listopadu 1639 v devatenácti letech, a jakým uměním a z jakých důvodů Ludvík XIV. jako první přivedl věc ke stanovení věku.

Že také ví, že parketem velké komory procházejí jen děti Francie; protože však princové krve mají toto právo v držbě, nemá se na tuto držbu sahat, neboť až vévoda du Maine zasedne v parlamentu, bude procházet kolem přepážky;

Bylo to proto, aby se princové krve usmířili a aby se jim polichotilo, a tím se poprvé potvrdilo uzurpování, které nikdy potvrzeno nebylo a bylo pouze trpěno. Princ de Condé, kterého Jindřich IV. povolal ze Saint-Jean-d'Angély, aby ho vychovával u svého dvora, byl nejbližším následníkem koruny. Procházel parketem, a protože pocty se neztrácejí, procházel jím po celý život a tvrdil, že je to právo prvního prince krve. Když jednou za nezletilosti Ludvíka XIII.[10] procházel parketem, jeho syn, který šel za ním a byl pyšný na svá vítězství, začal jím procházet také. Pan Princ se otočil, aby mu v tom zabránil. „Jen jděte, jděte si svou cestou, pane, a nechte to na mně," odpověděl mu slavný vévoda d'Enghien,[11] „uvidíme, kdo se mi to odváží zakázat." Nikdo se skutečně neodvážil, a od té doby jím všichni princové krve vždy procházeli.

---

9. **Vysvětlivka:** Zde César z Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielle d'Estrées, děd vévody Louis-Josepha z Vendôme († 1712), o němž je řeč v položce 29.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis má *za nezletilosti Ludvíka XIII.*; zjevně je však třeba číst *za nezletilosti Ludvíka XIV.*, neboť vévoda d'Enghien, o němž je zde řeč, se v době, kdy skončila nezletilost Ludvíka XIII., ještě nenarodil.

11. **Vysvětlivka:** Ludvík II. Bourbonský, vévoda d'Enghien, pozdější Velký Condé (1621–1686), vítěz od Rocroi (1643); syn zde zmíněného prince Jindřicha II. de Condé.

25. Že chce, aby první prezident smekl, když se bude ptát pana du Maine na mínění, a aby se mu uklonil méně, než se uklání princům krve, a oslovoval ho jménem jeho pairie;

Prince krve nejmenuje; duchovní paire oslovuje jménem jejich pairie, a nikdy ne biskupem, nýbrž pane vévodo z Remeše, pane hrabě z Beauvais atd.; o biretu bude brzy zmínka, proto se o něm zde nic neříká.

26. A konečně, že zatímco princové krve jsou při odchodu ze soudního dvora předcházeni až ke Svaté kapli dvěma dveřníky, vévoda du Maine bude předcházen jen jedním.

Paiři, odcházejí-li společně, nebo jeden, je-li na zasedání jen jeden, mají před sebou rovněž dveřníka, až za velkou síň a ještě o něco dál.

27. Že registrace listiny o pokračování hrabství Eu jako pairie se provede za shromáždění velké komory a Tournelle.

Nikoli všech komor parlamentu.

28. Rozsudek o registraci a přijetí pana vévody du Maine jako hraběte z Eu a paira Francie do parlamentu z 8. května 1694; [ten] po složení přísahy, bez jakéhokoli rozdílu od pairů v tomto ohledu, zaujal místo pod panem princem de Conti.

Princové krve přísahu neskládají.

29. Rozsudek z 8. června 1694 o přijetí Louis-Josepha, vévody z Vendôme, do hodnosti paira Francie, aby měl postavení a místo v souladu s královským patentem krále Jindřicha IV. z 15. dubna 1610 (který od smrti Jindřicha IV. zůstal pohřben), přičemž složil obvyklou přísahu, a když ji složil, vzal si zpět svůj kord a přešel na lavici nad pana arcibiskupa-vévodu z Remeše.

30. První prezident předtím z králova rozkazu oznámil parlamentu, že úmyslem Jeho Veličenstva je, aby se při přijetí pana z Vendôme, a kdykoli přijde do soudního dvora, postupovalo stejně jako u pana du Maine.

31 Listina o povýšení a obnovení země a panství Aumale na titul a hodnost vévodství-pairie Francie ve prospěch vévody du Maine a jeho dětí mužského i ženského pohlaví, jeho dědiců, nástupců a právních nástupců, aby jí užívali se stejnými tituly, právy a poctami jako ostatní vévodové a paiři atd. Tato listina vydána v červnu 1695, registrována 1. července téhož roku.

32. Listina o novém povýšení země a panství Penthièvre na titul a hodnost vévodství a pairie Francie ve prospěch hraběte z Toulouse, jeho dědiců, nástupců a právních nástupců mužského i ženského pohlaví, s předností nejstaršího a nejschopnějšího z nich atd. Tato listina vydána v dubnu 1697, registrována v parlamentu 15. prosince 1698.

33. Hrabě z Toulouse guvernérem Bretaně v březnu 1698.[12]

---

12. **Ediční poznámka:** Výměna guvernérství proběhla v březnu 1695, jak uvádí i sám Saint-Simon na jiném místě (Díl I, Tom 1, kap. 15); roku 1698 zemřel vévoda z Chaulnes.

Viděli jsme, s jakým násilím byla provedena výměna guvernérství Bretaně a Guyenne, že to vévoda z Chaulnes neskrýval a že brzy nato zármutkem zemřel. Viděli jsme také, jak velmi tím byl Monsieur rozhořčen a jak hlučně si stěžoval, že mu král nedodržel slovo ohledně prvního uprázdněného guvernérství provincie, které se mu zavázal dát při sňatku vévody z Chartres a kterému se tím vyhýbal, i na moc, kterou své levobočky obdařoval.

34. Hrabě z Toulouse generálporučíkem roku 1703, velí jízdě na Máze; několikrát vyplouvá na moře.

35. Listina o novém povýšení zemí Arc a Châteauvillain, spojených a sloučených i s jejich příslušenstvím, na vévodství-pairii pod jménem Châteauvillain, ve prospěch hraběte z Toulouse, aby jí užíval on a jeho děti mužského i ženského pohlaví, které se mu narodí v řádném manželství atd., vydaná v květnu 1703, registrovaná v parlamentu 29. srpna téhož roku.

Předtím, ještě před Penthièvre, pro něho byla povýšena na vévodství-pairii země Damville, a pod tímto jménem byl přijat do parlamentu. Zde ji do řady nepočítáme, protože tuto zemi později prodal paní z Parabère, čímž vévodství-pairie zaniklo. Od té doby přešla do jiných rukou.

36. Hrabě z Toulouse rytířem Zlatého rouna roku 1704, když se vrátil z velení loďstvu.

37. Jakmile začali u dvora vystrkovat růžky, dal jim král ponenáhlu přisvojit všechny způsoby, vnější projevy a vyznamenání princů krve, aniž bylo cokoli výslovně stanoveno kromě pouhého zvyku, který se u nich i všude brzy ustálil, a aniž se král vyjádřil jinak než skutkem.

Proto vévodkyně du Maine nedostala při sňatku breve o zachování postavení a poct princezny krve, obvyklé u dcer princů krve, které se neprovdají za prince krve, a musela si je vzít, když král vydal nařízení o přednosti mezi manželkami a dcerami princů krve.

38. Breve z 13. března 1710, které zachovává paní vévodkyni du Maine její postavení princezny krve.

39. Nařízení, které král vydal 17. března 1710 ve prospěch prince z Dombes, narozeného 4. března 1700, a hraběte z Eu, narozeného 15. října 1701, dětí vévody du Maine, legitimovaného Francie, podle něhož budou mít jako vnuci Jeho Veličenstva stejné postavení, stejné pocty a stejné zacházení, jakých dosud požíval zmíněný vévoda du Maine.

To jest postavení, pocty, zacházení a vnější projevy princů krve v plném rozsahu, bez rozdílu. Takto se to vplížilo, protože pan du Maine a pan hrabě z Toulouse se toho zprvu zmocnili z tiché vůle krále, bez veřejného rozkazu, ať písemného, či ústního. Toto nařízení bylo pouze zaznamenáno poznámkou v registru státního sekretáře královské domácnosti. Na svém místě jsme viděli, co zvláštního se při té příležitosti odehrálo.

40 a 41. Vzdání se úřadu generála galér vévodou du Maine 1. září 1694 ve prospěch vévody z Vendôme.

Vévoda du Maine dostává 10. září 1694 úřad velmistra dělostřelectva, uprázdněný smrtí maršála-vévody z Humières.

42. Princ z Dombes dostává nástupnictví v úřadu generálního plukovníka Švýcarů a Graubündenských.

43. Hrabě z Eu dostává nástupnictví v úřadu velmistra dělostřelectva, oba 16. května 1710.

44 a 45. Král odnímá všem jízdním plukům karabinickou rotu každého pluku, aniž by je zprostil povinnosti dodávat do ní jezdce, vytváří z nich samostatný sbor rozdělený do pěti brigád, každou s vlastním plukovníkem a štábem, a vrchní velení, správu a veškeré jmenování pěti plukovníků i všech ostatních důstojníků svěřuje vévodovi du Maine.

Kromě tohoto sboru, sboru Švýcarů a Graubündenských a sboru dělostřelectva měl vévoda du Maine, a stejně tak hrabě z Toulouse, každý zvlášť jeden pěší a jeden jízdní pluk.

46, 47, 48 a 49. Článek 2 ediktu z května 1711, obsahujícího obecné nařízení o vévodstvích-pairiích, registrovaného 21. téhož měsíce a roku, zní takto: „Naše legitimované děti a jejich děti a potomci mužského pohlaví, kteří budou držet pairie, budou rovněž zastupovat staré paire při korunovaci králů, po princích krve a v jejich nepřítomnosti, a budou mít právo vstupu a rozhodující hlas v našich parlamentních dvorech, jak při veřejných líčeních, tak v radě, ve věku dvaceti let, složí-li obvyklou přísahu pairů, se zasedacím místem bezprostředně po princích krve, v souladu s naším prohlášením z 5. května 1694; a budou tam mít přednost přede všemi vévody a pairy, i kdyby jejich vévodství-pairie byla mladší než pairie zmíněných vévodů a pairů. A budou-li mít několik pairií a několik synů, dovolujeme jim, ponechají-li si jednu pairii pro sebe, dát podle libosti po jedné každému ze svých zmíněných synů, aby jich užívali se stejnými poctami, postavením, předností a hodností jako výše, a to ještě za života svého otce."

50. Breve z 20. května 1711, jimiž král chce a ustanovuje, aby páni vévoda du Maine a hrabě z Toulouse nadále po celý svůj život požívali u dvora, v královské rodině, při všech veřejných i soukromých obřadech, při audiencích velvyslanců cizích panovníků, při přidělování bytů a obecně při všech příležitostech a okolnostech stejných poct, jaké jsou a budou prokazovány princům krve, a to bezprostředně po nich, to vše bez újmy ediktu z tohoto měsíce, který chce Jeho Veličenstvo provést v celém jeho rozsahu.

51. Breve z 21. května 1711, jímž Jeho Veličenstvo, přihlížejíc k velmi pokorným prosbám, které mu přednesl vévoda du Maine, prohlásilo a prohlašuje, chce a ustanovuje, aby princové a princezny, synové a dcery pana vévody du Maine a vnuci Jeho Veličenstva, požívali napříště, jako již činili, všech takových a podobných poct

a jiných výhod, jakých zmíněný vévoda du Maine dříve požíval a má právo požívat podle breve z 20. tohoto měsíce, to vše bez újmy ediktu z tohoto měsíce, který chce Jeho Veličenstvo provést v celém jeho rozsahu.

Tak je přisvojení všech vnějších projevů prince krve, jehož se dopustil otec a pak děti z tiché vůle krále, nikdy ani ústně nevyslovené, převedeno na velmi jasný a velmi dobře formulovaný písemný titul. To je vskutku statný a vydatný měsíc květen. Monseigneur zemřel v Meudonu 24. dubna předtím.[13]

52. Listina o povýšení markýzství Rambouillet, k němuž jsou připojeny země, panství a les Saint-Léger, na vévodství-pairii ve prospěch hraběte z Toulouse a jeho dětí mužského i ženského pohlaví atd., vydaná v květnu 1711, registrovaná 29. července téhož roku.

53. Princ z Dombes dostává v květnu 1712 nástupnictví v guvernérství Languedocu.

54. Hrabě z Eu dostává v lednu 1713 guvernérství Guyenne, uprázdněné smrtí vévody z Chevreuse.

Dauphin a paní Dauphine zemřeli v únoru 1712 a vévoda z Berry v květnu 1714. Spěchalo se toho využít.

55. Edikt z července 1714, registrovaný v parlamentu 2. srpna téhož roku, který povolává k nástupnictví na trůn pana vévodu du Maine a pana hraběte z Toulouse a jejich mužské potomky, nebude-li již žádného z princů královské krve, a nařizuje, aby požívali stejného postavení, poct a předností jako zmínění princové krve, po všech těchto princích.

56. Princ z Dombes zasedá v parlamentu přesně tak jako princové krve, u příležitosti přijetí vévody z Tallard do parlamentu 2. dubna 1715.

57. Královo prohlášení z 23. května 1715, registrované v parlamentu 24. téhož měsíce a roku, podle něhož pan vévoda du Maine a pan hrabě z Toulouse a jejich potomci z řádného manželství přijmou titul princů královské krve.

Zde se zastavujeme, protože to, co král učinil dále, aby tuto nespoutanou velikost dobře zajistil, patří k jeho závěti, o níž ještě není řeč, a protože, ačkoli to činil v téže době, jeho ustanovení se poznala teprve při otevření jeho závěti a kodicilu po jeho smrti. Že nějakou závěť má, se dokonce vědělo až po čtrnácti dnech, jak hned uvidíme, aniž by kdokoli tušil, že na ní pracuje.

Jen trochu prozkoumáme-li tuto nesmírnou hromadu, která je z hlubokého nebytí dětí dvojitého cizoložství vynáší až ke koruně, bude nás méně udivovat obrazotvornost básníků, kteří nechali Titány silou paží vršit hory jednu na druhou, aby zdolali nebesa. Zároveň se mysli zcela přirozeně nabízí i příklad Enkelada a Briarea, který tito básníci podávají, jako nejspravedlivější vyznamenání podobných podniků.

---

13. **Ediční poznámka:** Monseigneur zemřel v Meudonu 14. dubna 1711.

Ať jsou králové pány v tom, aby dávali, zvyšovali a snižovali hodnosti, aby je převraceli, aby podle libosti prostituovali nejvyšší pocty, tak jako si nakonec přisvojili právo zmocňovat se majetku svých poddaných všech stavů a sahat na jejich svobodu jediným tahem pera podle své vůle, častěji podle vůle svých ministrů a oblíbenců — to je neštěstí, jemuž otevřela dráhu nespoutaná svévole poddaných a kterou vláda Ludvíka XIV. dokázala proběhnout bez překážky až do samého konce, vláda, před jejíž autoritou se pouhé slovo zákon, právo, výsada stalo zločinem. Tento všeobecný převrat, který činí všechno otrokem, brzy navykne — dlouhým zvykem, že člověka nic nezastaví, že může bez jakékoli překážky vše, co chce, a že přijímá jen klanění o závod, vycházející z hloubi nejtrpčích a nejvšeobecnějších nářků a nejkrvavější bolesti všech stavů utlačovaného státu — chtít vše, co lze. Panovník, který dosáhl tohoto krajního vrcholu moci a zestárl v něm, zapomíná, že jeho koruna je fideikomis, který mu nepatří jako vlastnictví a o němž nemůže rozhodovat; že ji obdržel z ruky do ruky od svých otců na základě substituce, a nikoli jako volné dědictví (ponechávám stranou podmínky zrušené násilím a svrchovanou mocí, jež se stala zcela despotickou); že tudíž nemůže na tuto substituci sahat; že skončí-li vymřením legitimního rodu, jehož všichni mužští příslušníci jsou k ní postupně povoláni týmž právem, které jí obdařilo jeho samého, nepřísluší ani jemu, ani nikomu z nich rozhodovat o nástupnictví, jež nikdy neuvidí uprázdněné; že právo na ně se vrací národu, od něhož je oni sami obdrželi solidárně se všemi muži svého rodu, dokud bude některý naživu; že tři dynastie si je nepředávaly jedna druhé pouhým ediktem a absolutní vůlí; že kdyby tato moc byla v nich, mohli by ji vykonávat ve prospěch koho by se jim zlíbilo; že pak je menší krok zbavit jí muže svého rodu, povolané solidárně s nimi k téže substituci, a obdařit jí jiné podle své libovůle, než přisvojit si samotnou moc rozhodovat, neboť kdyby tato moc v nich skutečně byla, nic by jim nemohlo zabránit užít ji v celém rozsahu a se stejnou nespravedlností vůči spolupovolaným k substituci, s jakou jí neustále užívají vůči všem svým poddaným ohledně hodností, poct a majetku; že pak by každý král mohl zanechat korunu, komu by se mu zlíbilo; a že příklad Karla VI.,[14] který není jediný, i když je nejslavnostnější a jediný uskutečněný, alespoň po zbytek jeho vlády, ukazuje, že by nebylo nemožné vidět krále, kteří by ve prospěch cizince připravili o korunu všechny, kdo jsou k ní povoláni věčnou substitucí, a to až po vlastní děti. Nenecháváme tolik na úsudku, jaké by mohly být následky výkonu tohoto uzurpování — ty bijí do očí samy —, jako spíše na úvaze, že když byl tímto ediktem učiněn první krok, poprvé za tolik staletí, co monarchie trvá za tří dynastií, nebude nemožné, abych to řekl mírně, dohnat zneužití až tam, zvláště uvážíme-li pečlivě, z jak nepatrných porušení vzešlo naprosté pošlapání všech práv, zákonů, pří-

14. **Vysvětlivka:** Karel VI. (1368–1422), francouzský král; smlouvou z Troyes (1420) vydědil svého syna, pozdějšího Karla VII., a za dědice francouzské koruny ustanovil anglického krále Jindřicha V. Nezaměňovat s císařem Karlem VI.

sah, závazků a slibů, které způsobuje tento všeobecný zmatek a obecný nepořádek ve všech majetcích, stavech a poměrech království.

Co si tedy myslet o kreolce, veřejné ženě, vdově po onom básníkovi mrzákovi, odkázané na almužnu,[15] a o tom prvním ze všech plodů dvojitého cizoložství, navráceném do stavu ostatních lidí, kteří zneužívají tohoto velkého krále tak, jak vidíme, a kteří se nemohou nasytit hromadou majetku, poct a velikostí tak obludných a tak čelně útočících na veřejnou počestnost, na všechny zákony i na náboženství, nesáhnou-li ještě i na samotnou korunu? A může se člověk cítit povinen zahnat jako opovážlivý úsudek myšlenku, že zázrak těchto ediktů, které je povolávají ke koruně po posledním princi krve a dávají jim jméno, titul a vše, čeho princové krve požívají a budou moci požívat, nebyl v jejich plánu posledním stupněm — tak jako všechny předchozí byly jen přípravou k těmto —, posledním stupněm, pravím, k tomu, aby je vynesl ke koruně s vyloučením všech ostatních kromě dauphina a jeho potomstva? Zajisté je dál vytáhnout tyto temné děti z nebytí jejich stavu a vynést je pak na stupeň moci, jaký zde vidíme podle jejich zaopatření, a do plného postavení princů krve se stejnou způsobilostí nastoupit na trůn; zajisté je dál od nicoty k této velikosti než od této velikosti ke koruně. Celek je ovšem přesnou a souvislou tkání zneužívání moci, násilí a nespravedlnosti, ale jakmile je někdo jednou princem krve ve všem a všude, zbývá už jen jeden krok; a je méně obtížné dát při nástupnictví, o němž člověk tvrdí, že s ním smí volně nakládat — věří-li přece, že smí dělat prince krve ediktem —, přednost jednomu princi krve před ostatními, než vyrábět takové prince z inkoustu a vosku a činit je jimi bez nejmenšího odporu.

Počet stupňů, které levobočky vynesly na tento vrchol, jsme očíslovali úmyslně, abychom se v jejich množství neutopili. Prozkoumejme devětatřicátý a padesátý: shledáme, že výhody, které se v nich udělují dětem vévody du Maine, jsou založeny, formulovány, stanoveny a zdůvodněny tím, že jsou *vnuky krále*; slovo přirozený je vynecháno. Ne že by to mohlo zůstat neznámo, ale zkrátka tam není. To je tedy základ práva, jež se jim těmito články přiznává v tolika věcech a tolika způsoby! Tento základ, takto prohlášený a opakovaný, je týž, který se zcela výslovně předpokládá tam, kde vyjádřen není, u všeho, co se jim nově dává; potomci obou jeho levobočků jsou tedy spolu s nimi povoláni ke koruně po posledním princi krve jako potomci krále. Ale nikdo jiný kromě nich, s výjimkou jediného dauphina a španělské větve, z krále nepocházel. Dauphin byl jediný a v nejútlejším dětství, bez otce i matky, kteří zemřeli otráveni;[16] španělská větev se zřekla francouzského nástupnictví; vévoda z

15. **Vysvětlivka:** Narážka na paní z Maintenon: dětství prožila zčásti na Martiniku, roku 1652 se provdala za ochrnutého básníka Paula Scarrona a po jeho smrti (1660) zůstala bez prostředků. „Prvním plodem dvojitého cizoložství" je míněn pan du Maine.

16. **Ediční poznámka:** Vévoda a vévodkyně z Bourgogne zemřeli v únoru 1712 na horečnatou nákazu, podle většiny historiků na spalničky; pověst o otravě, kterou Saint-Simon opakuje, se nikdy nepotvrdila.

Orléans, s velkým uměním učiněný nenáviděným a podezřelým, měl jediného syna a pocházel jen z králova bratra; všichni ostatní princové krve byli nesmírně vzdálení, pocházeli z bratra otce Jindřicha IV. a museli jít zpět až k svatému Ludvíkovi, aby našli předka francouzského krále. Jaké srovnání blízkosti s vnuky krále, a kolik důvodů, jakmile se právo a možnost nacházejí v jejich dědovi, dát přednost jim a jejich otcům, kteří jsou jeho syny? A k takové zaslepenosti vede oddání se ženám zlých mravů, jak je tak božsky líčí Šalomoun. Je pravda, že králův život nebyl dost dlouhý, aby jim poskytl čas dospět k tomuto velkému cíli.

Ale i když tento záměr do tkáně tolika děsivých velikostí nezahrneme, ponecháme-li stranou nahromadění tak nebezpečné moci ve státě a rozvrat prvních, nejstarších a nejvyšších hodností království a omezíme-li se jen na samotné udělení jména, titulu atd. prince krve a způsobilosti nastoupit po nich na trůn — jakým jménem nazvat před Bohem takovou odměnu za původ tak nečistý, že až do těchto levobočků jej lidé v žádné zemi nechtěli uznat ani připustit k ničemu, co se týká jména, stavu a lidské společnosti, aniž v tom kdy povolili, a to ani v zemích, kde je shovívavost k ostatním levobočkům největší? A před lidmi, lze tu zastírat přímý útok na korunu, pohrdání celým národem, jehož právo je šlapáno nohama, urážku nejvyššího stupně všem princům krve, zkrátka zločin urážky majestátu v jeho nejširším a nejzločinnějším rozsahu?

Ať Bůh učinil majestát králů a jejich posvátné osoby, kteří jsou jeho pomazanými, lidem sebeúctyhodnějším, ať je zločin útoku na jejich život, známý jako urážka majestátu nejvyššího stupně, sebeohavnější, ať jsou tresty, právem vynalezené k jeho potrestání a k tomu, aby svou hrůzou odvrátily i ty největší zločince od pekelného úmyslu jej spáchat, sebestrašnější a sebejedinečnější, nelze se ubránit tomu, aby člověk v onom zločinu, o který zde jde, neshledal plnost, jaká není v tom druhém, ať je jakkoli ohavný, chce-li o tomto uvažovat rozumem místo zmatku a vzbouření smyslů, které jsou přirozeným účinkem dojmu z onoho druhého. Onen druhý zločin, který nelze dost zveličit (a Bůh zatrať každého, kdo by se ho opovážil sebeméně zlehčovat), je třeba nicméně, aniž by se upadlo do takového šílenství, zkoumat takový, jaký je, abychom ho mohli spravedlivě srovnat s tím, jehož vynález vděčí za svůj vznik zvrácenosti a nepořádku našich časů, a zkoumat i ten stejným způsobem. V jednom jde o život pomazaného Páně; ale ať je ten zločin jakkoli strašný, útočí jen na život jediného člověka. Druhý spojuje zároveň rozvrat nejsvětějších zákonů, které trvají po tolik staletí, co trvá monarchie a zvláště šťastně vládnoucí dynastie, aniž se na ně odvážila sáhnout ta nejnespoutanější ctižádost, s naprostým zničením nejsvětějšího, nejdůležitějšího a s celým národem nejvíce srostlého práva; a z tohoto národa, tak svobodného, že i ve svém novém porobení nese ještě to jméno a velmi zjevné zbytky jeho znamení, dělá tento zločin národ otroků a uvádí jej do téhož stavu nástupnictví čistě, svrchovaně a despoticky libovolného, daleko nad to, co se odvážil podniknout v Rusku car Petr I., první ze všech jeho panovníků, a v čem ho po

něm napodobili — daleko nad to, opakuji, neboť tam nebyl žádný početný rod povolaný ke koruně jako naši princové krve, a tím méně salický zákon, který je po tolik staletí posvěceným pravidlem jediného práva na nástupnictví francouzské koruny. A ať se zde nenamítají neblahé plody války s Angličany, kteří se nejprve podrobili rozsudku vynesenému ve prospěch salického zákona a své nároky pak zakládali jen na novém napadání tohoto základního zákona. Ať se neuvádějí ani hanebné úmysly Ligy; i kdybychom se nehrozili jimi se zaštiťovat, ligisté, zahalení pláštěm pokrytectví a chtějící vyloučit Jindřicha IV. jako relapsního kacíře, přece jen ještě respektovali práva národa, a předpokládajíce, že už nejsou žádní princové z rodu Huga Capeta schopní vládnout, chtěli, když se jim nepodařilo uchvátit korunu jako domnělým mužským a legitimním potomkům druhé dynastie, alespoň zdání volby a mít ji od národa samého.

Zde se s ním počítá jen jako s podlým otrokem, jemuž se, aniž se na něj pomyslí, dávají možní králové a nová řada králů, vytvořením princů krve způsobilých nastoupit na trůn, které nestojí nic víc než vůli a patent, jejž stačí vyhotovit a dát registrovat. Od té chvíle, jak už bylo řečeno, bude taková moc, ustavená a uznaná, rozhodovat o koruně nejen v daleké budoucnosti, která nemusí nikdy nastat, ale způsobem rychlým, náhlým, činným, na úkor zákonů všech dob, celého národa, veškerého rodu povolaného ke koruně, ba i synů Francie. A co si myslet o nepořádcích tak nutně vyvolaných zločinem této povahy, o životě princů, kteří budou v cestě, o životě samého krále, z něhož by bylo toto ustanovení, ať jakkoli, po dobrém či násilím, vyrváno?

Hle tedy zločin urážky majestátu proti státu, který zcela přirozeně s sebou nese ten, jenž je znám jako zločin nejvyššího stupně; který staví prince krve, a to v té nejcitlivější stránce, na roveň všem ostatním poddaným, jimž je může král při nástupnictví po sobě dát přednost, a který podle nutného sledu vede k ničemu menšímu než k tomu, rozdrtit je a zbavit se jich. Co se stane s královstvím během prudkosti takových otřesů, a co nepodniknou jeho sousedé, aby je dorazili a využili toho?

Nedokazují-liž tyto úvahy, které jsou zcela přirozené a které nemohou nebít do očí, s nadbytkem — co je strašné pomyslet, ale není to o nic méně pravda do očí bijící —, že zločin učinit se princem krve a způsobilým k nástupnictví na trůn pomocí patentu, který se ihned registruje, aniž by se kdo opovážil byť jen příliš hlasitě vzdychnout, je zločin černější, rozsáhlejší a strašnější než urážka majestátu nejvyššího stupně, a že kromě všech zločinů, které v různé míře nesou jméno urážky majestátu a které v sobě obsahuje, jich přináší bezpočet dalších, jež jeho nesmírnou povahu ještě zhoršují a jaké si nikdy nikdo nepředstavil?

Přibližme k této době jiné časy, některé dokonce ne příliš vzdálené, a budiž dovoleno se o nich krátce zmínit, aniž vyjdeme z toho, co je o nich roztroušeno v těchto Pamětech. Tato něžnost mocného krále k dětem jeho lásky, neustále pěstovaná zhoubnou správkyní jeho srdce, která bývala jejich vychovatelkou a která milovala pana du Maine jako vlastního syna od chvíle, kdy jí zcela obětoval vlastní matku; tato žár-

livá a pyšná citová přednost dětí jeho osoby, které nebyly ničím než skrze ni, před dětmi krále, velkými oním bytím na něm nezávislým, jež bylo v duši Ludvíka XIV. vždy tak mocnou pružinou — to vše ho mohlo přimět k prvním výstřelkům v jejich prospěch ohledně tiše uzurpovaných vnějších projevů princů krve a k tomu, aby je zahrnoval úřady a majetky, ba i aby provdal jejich sestry do oblak. Viděli jsme však, že se dlouho bránil sňatku bratrů a že se nerozpakoval říkat a opakovat, že takoví lidé by se nikdy neměli ženit.

Vskutku jen s největšími obtížemi a nakonec jen pod jedinou záminkou svědomí si pan du Maine vymohl svolení ke sňatku. Viděli jsme, že Longepierre byl potupně vyhnán z domu hraběte z Toulouse i od dvora, protože se zmínil o jeho sňatku se slečnou z Armagnacu,[17] do níž byl hrabě zamilován, ještě úplně mladou, původu víc než velmi přiměřeného a dcerou muže své doby, jemuž král po celý život projevoval nejstálejší a nejzřetelnější přátelství, vyznamenání a úctu. Viděli jsme, že hrabě z Toulouse, ve všem tak šťastně odlišný od svého bratra, se neodvážil pomyslet na sňatek, dokud byl král naživu. Viděli jsme, jakými dlouhými a lstivými oklikami se vévoda z Vendôme dostal k velení armád a s jakou strohostí mu bylo odepřeno střídat se ve velení rovnocenně s maršály Francie, to jest velet těm, kdo byli jako generálporučíci mladší než on, a poslouchat ostatní, kteří byli generálporučíky déle než on. Viděli jsme ještě, jakými slovy král odpověděl maršálovi z Tessé, který měl v Itálii, kam odjížděl, narazit na vévodu z Vendôme velícího armádám — byly tam totiž dva sbory — a žádal o pokyny, jak se k němu chovat; jakým tónem mu král řekl, že se nemá vyhýbat ani váhat převzít velení nad vévodou z Vendôme, a s jakým výrazem dodal, že tyto panáčky není třeba navykat — to byl jeho výraz, který Tessé tlumočil mně i mnoha jiným — na takové ohledy. Konečně nelze zapomenout na zvláštní večerní scénu v králově kabinetu, když tam oznámil postavení, které dává dětem pana du Maine, jak málo chybělo, aby bylo o dva dny později odvoláno, na směšné uchýlení se k mé pokloně, tak prosté jako vynucené, a na vysvětlení, které si ode mne kvůli tomu dala vyžádat paní vévodkyně z Bourgogne: jak velký rozdíl ve způsobu myšlení i jednání v tak krátké době!

Král však nesmýšlel jinak, ani když si nechával všechno vyrvat. Po tomto velkém aktu prohlášeného nástupnictví na trůn a před registrací ediktu, který následoval tak brzy, se král, zdrcen tím, co právě učinil, nedokázal ovládnout, ač byl tak velkým pánem sám nad sebou, a vzdychaje řekl panu du Maine v přítomnosti oné hrstky důvěrných dvořanů a onoho počtu předních sluhů, kteří byli v jeho kabinetu v Marly, že pro ně — míně tím i jeho bratra a jeho syny — udělal vše, co mohl; ale že čím více udělal, tím více se mají bát a usilovat, aby se toho stali hodnými, aby se mohli po jeho smrti udržet v postavení, do něhož je uvedl, což mohou očekávat jen od sebe

17. **Vysvětlivka:** Charlotte Lotrinská, dcera pana Velkého (Louis Lotrinský, hrabě z Armagnacu, velký štolba Francie), královského přítele.

samých, od své vlastní zásluhy. Tím dal opravdu najevo, co cítil a neříkal, a hned se to dozvěděl celý svět. Ještě není čas vyložit, jakými prostředky byl král doveden k tomuto poslednímu stupni, neboť to lze spojit s jeho závětí, která se sestavovala v téže době. K ní se dostaneme velmi brzy, neboť mezi oběma prohlášeními uplynulo jen asi čtrnáct dní. Odpočiňme si na chvíli vyprávěním o tom, co se odehrálo mezitím.

Kapitola desátá

Prodejnost maršála z Huxelles. — Maisonsovy rozpaky. — Registrace ediktu. — Levobočci v parlamentu pojednáni jako princové krve. — Velký dar krále paní vévodkyni z Berry. — Bavorský kurfiřt a Peterborough v Marly. — Noční procházky na Cours v módě. — Smrt paní z Vaudemontu; její povaha. — Smrt markýzy z Béthune-Harcourt. — Smrt Virvilla. — Smrt abbého z Clérembault. — Sourches postupuje svému synovi úřad velkého profouse. — Boje před Barcelonou. — Marlborough se vrací do Anglie. — Smrt královny Anny. — Hannoverský kurfiřt prohlášen. — Hluboké cesty, jimiž vévoda du Maine dosahuje stavu, jména a plného práva prince krve a králova testamentu. — Králova důrazná slova vévodovi du Maine.

Dvůr, Paříž i celá společnost byli nesmírně pobouřeni nestoudnou prodejností maršála z Huxelles, který přišel králi slavnostně poděkovat za to, co právě učinil pro levobočky, jako by šlo o tu největší milost, jaké se mu kdy osobně dostalo.[1] Usiloval o to, aby jim směl vystrojit velký oběd v jeden z těch dnů, které měli pro formu strávit obcházením a prosbami v Paříži. Neodvážil se na něj pozvat ani vévody, ani žádné význačné lidi. Zkrátka se předváděl, aby mohl přijímat poklony za celou tu záležitost. Hořel touhou dostat se do rady a schnul tužbou stát se vévodou; jeho prodejnost mu nevynesla ani jedno, ani druhé.

Mnohem víc mi však dalo k přemýšlení, že v jeden z těch dvou dnů obcházení obědvali vévoda du Maine a hrabě z Toulouse za zavřenými dveřmi u prezidenta z Maisons.[2] Nevím, jak mohl muž tak duchaplný doufat, že se to nerozkřikne. Přesto si to namlouval, a proto také nebyli žádní jiní hosté. Když jsem s ním o tom promluvil, byl velmi v rozpacích. Dělal jsem, že si toho nevšímám, a vzal jsem za bernou minci náhodu, na kterou se vymlouval: že prý spěchali se svými návštěvami, protože v Paříži nenocovali, a nevěděli, kde by snědli aspoň kousek, protože se nechtěli zdržovat obědem. Takové chování se mi pramálo hodilo k zuřivým výpadům, jichž jsem byl svědkem před tak nemnoha dny; a tito páni, na vrcholu své přízně a slávy a každý s vlastním palácem v Paříži, nemohli být odkázáni na to, že nevědí, kde v rychlosti zakousnout něco lehkého. Maisons nedostal toto přednostní a důvěrné vyznamenání, aniž by o ně usiloval. To jsem dal pocítit panu vévodovi z Orléans, před nímž Maisons tak rozvláčně rozkládal své úvahy proti levobočkům; vždycky jsem byl

1. **Vysvětlivka:** Edikt z července 1714 prohlásil pana du Maine a hraběte z Toulouse i jejich mužské potomky za způsobilé nastoupit na trůn pro případ, že by vymřeli legitimní princové krve; pařížský parlament jej zapsal 2. srpna 1714 (viz odst. 4).

2. **Vysvětlivka:** Claude de Longueil, markýz z Maisons, prezident pařížského parlamentu (*à mortier*), který se v té době snažil získat důvěru vévody z Orléans.

přesvědčen, že měl velký podíl na oné scéně, které mě u sebe učinil divákem a o níž dobře tušil, že ji tomuto princi vylíčím.

Oba bratři, sami se svým shromážděným doprovodem a aniž komukoli předem oznámili hodinu návštěvy, obešli všechny pairy a všechny ty členy parlamentu, kteří měli místo ve velké komoře. Jestliže byl udušen každý hlas, ba i potlačen každý vzdech, lze posoudit, jakým zločinem by bylo nedostavit se na toto pozvání pod jakoukoli záminkou, leda pro nemoc zcela skutečnou a zcela zřejmou. Ve čtvrtek 2. srpna nastal velký den možné korunovace tohoto nového druhu princů krve.[3] Dostavili se pan Vévoda, pan princ de Conti a asi dvacet pairů, totiž všichni, kdo se mohli zúčastnit. Byl jsem tam svědkem chvění, které proběhlo shromážděním, jakmile se oba levobočci objevili, a které zesílilo v jakýsi přidušený hluk, když se dali do pomalé chůze přes parket.

Na tváři a v celém držení pana du Maine se zračilo pokrytectví, na celé osobě hraběte z Toulouse, který šel za ním, hanbící se skromnost. Starší z nich, shrbený nad svou holí s velmi okázalou pokorou, se zastavoval na každém kroku, aby se ještě hlouběji klaněl na všechny strany. Bez ustání zdvojoval své úklony a setrvával v nich ponořen se zřetelnými pauzami; myslel jsem, že se snad vrhne na zem ke straně, kde jsem stál. Jeho tvář, ovládaná v mírné vážnosti, jako by z hloubi duše vyjadřovala *non sum dignus*, „nejsem hoden", a jeho oči, jiskřící unešenou radostí, to veřejně usvědčovaly ze lži; přejížděl jimi po všech, jako by po nich kradmo metal šípy. Když došel na své místo, ještě než usedl, znásobil své úklony celým tělem na všechny strany; a po celou dobu zasedání i ve chvíli, kdy odcházel, byl obdivuhodnou podívanou.

Princové krve byli ti, jimž se z toho množství poklon dostalo zřejmě nejméně; byli příliš mladí na to, aby si jich cenil.

Hrabě z Toulouse, zpříma a chladný jako obvykle, měl oči sklopené a úklony odměřené, nijak hojné; oči zvedal, jen když úklonu někomu věnoval. Celá jeho osoba prozrazovala, že se nechává vést, a jeho zahanbení nad tím, co se děje. Dokud byl na svém místě, seděl bez hnutí a neotevřel ústa, díval se jako do prázdna, se soustředěným výrazem, zatímco na vévodovi du Maine bylo vidět, jak se namáhá potlačit všechno, co se z něj dralo ven. Mohl se dosyta kochat zarputilým mlčením, jen zřídka přerušovaným jakýmisi vlnami tlumeného šumění, násilím potlačovaného, a pohledy, které všechny bez výjimky — jedině kromě prvního prezidenta, jenž se rovněž bez zábran topil v radosti — naplno odhalovaly hrůzu, jež se každého zmocnila.

První prezident vystrojil těmto novým nástupcům koruny velký oběd, při němž se maršál z Huxelles sám překonal; bylo tam mnoho služebníků obou pánů, několik soudců dychtivých po soudních spisech, d'Antin, žádný jiný vévoda ani jiní význační lidé, hrstka prezidentů parlamentu (*à mortier*), mezi nimi Maisons, který se při za-

3. **Vysvětlivka:** Šlo o slavnostní zasedání pařížského parlamentu, na němž byl edikt o způsobilosti levobočků k nástupnictví zapsán; pairové měli v parlamentu sídlo a hlas, a proto je oba bratři předem obešli s pozváním.

sedání tvářil velmi důstojně, velmi vážně a velmi odměřeně. Večer se oba levobočci vrátili do Marly.

Jakkoli málo byl král spokojen s paní vévodkyní z Berry, jakkoli byl odcizen jí i panu vévodovi z Orléans — v čemž ho paní z Maintenon vůči tomuto princi udržovala s tolika uměním a péčí —, to, co právě udělal pro své levobočky, ho přimělo pokusit se otupit hořkost zacházením, od něhož si mohl takový účinek slibovat. Pan [vévoda] a paní vévodkyně z Berry nadělali od své svatby přes pět set tisíc livrů dluhů; dali si zhotovit spoustu velmi krásného nábytku a nakoupili mnoho drahokamů, ačkoli jich už měli hodně, ale paní vévodkyně z Berry jich nemohla mít nikdy dost. Král za ni dal zaplatit dluhy ve výši čtyř set tisíc livrů; a protože nebyly žádné děti, daroval jí všechen nábytek a všechny drahokamy, i ty, které měl pan vévoda z Berry před svatbou, a ty, které dostal po zesnulém Monseigneurovi.

Bavorský kurfiřt přijel do Marly na hon, ke hře a k večeři, jako už několikrát předtím, a krále viděl jen při honu. Hrabě z Peterborough, který tak zaníceně sloužil spojencům proti Francii a který vykonal tolik cest, sehrál tolik rolí a vedl tolik jednání i válek, projížděl Paříží na zpáteční cestě do Londýna ze svého velvyslanectví v Turíně a přijel do Marly na oběd k Torcymu.[4] Král nařídil vévodovi z Aumontu, který se s ním dobře znal z Anglie, a d'Antinovi, aby mu ukázali zahrady v Marly a pustili tam vodotrysky. Připojil se ke králi na procházce a král s ním jednal s velkým vyznamenáním. Na noc se vrátil do Paříže a za několik dní odjel do Anglie.

V Paříži se začalo chodit o půlnoci na procházku na Cours, při pochodních, vodit tam hudbu a tančit v kruhu uprostřed.[5] Tato móda dlouho strhávala celou Paříž a mnoho lidí od dvora. Zrodila se z ní spousta historek, které nikoho neodradily od toho, aby tam chodil dál. Bývalo tam skoro tolik kočárů jako v nejkrásnějších letních dnech. Toto bláznovství mělo svůj průběh a skončilo s posledními dny, kdy se noci daly ještě snést.

Paní z Vaudemontu zemřela v Commercy na mrtvici; když k ní ráno vstoupili do pokoje, našli ji chroptící, bez vědomí, které se jí už nevrátilo. Kdo byla a že už neměla děti, bylo řečeno jinde. Vévoda z Elbeufu tedy zdědil, co měla po otci, a pan z La Rochefoucauld, co měla po matce. Celé to představovalo jen málo. Byla to strojená pobožnůstkářka, která si nedokázala zvyknout, že už není jakousi královnou, a pomalu usychala vztekem a žalem nad tím, že se jí jako dým rozplynuly bláznivé nároky na postavení a rozmáchlé přeludy, že bude u dvora a v Paříži hrát velkou roli. Rovnost se všemi titulovanými dámami, od nichž ji všechno umění, úlisnost a podpora nedokázaly v ničem odlišit, a samota, do níž ji uvrhlo její povýšené, suché, chladné a

---

4. **Vysvětlivka:** Charles Mordaunt, hrabě z Peterborough (1658–1735), anglický generál a diplomat; ve válce o španělské dědictví velel spojencům ve Španělsku a roku 1705 dobyl Barcelonu.

5. **Vysvětlivka:** Cours-la-Reine, stromořadím lemovaná promenáda podél Seiny na západním okraji tehdejší Paříže, kam se jezdilo v kočárech na projížďky.

nespokojené vystupování, ji brzy přiměly k rozhodnutí uzavřít se v Commercy, kde ji nuda dorazila. Paní z Espinoy tam spěchala pro svého drahého strýce a přivezla ho zpátky; jako všichni velcí princové dorazil už utěšen.

Maršál z Harcourtu ztratil zároveň svou sestru, matku dnešní maršálky z Belle-Île, zatímco její manžel, markýz z Béthune, odjel z králova pověření do Marseille přivítat polskou královnu vdovu, sestru své matky.[6]

Zemřel také Virville, který zanechal velké dědictví své sestře, provdané za Senozana, bohatého finančníka, jemuž ji hodlali udat za babku. Virville se chystal oženit; měl ještě jednu sestru, ale slabomyslnou, kterou si Verderonne, bratr paní z Pontchartrainu, přesto vzal a s níž neměl žádné děti. O původu Virvilla, jehož rodové jméno je Groslée, jsem mluvil při smrti jeho otce, který byl bratrem manželky maršála z Tallard.

Zemřel také abbé z Clérembault. Byl to dost ošklivý hrbáč, který měl ducha i vzdělání a příliš se neukazoval. Zanechal čtyři opatství. Maršálka z Clérembault, která už neměla jiné děti, nepovažovala za nutné se tím rmoutit.

Zároveň král dovolil Sourchesovi,[7] profousovi svého dvora, nesprávně zvanému velký profous, postoupit úřad svému nejstaršímu synovi Monsoreauovi, služebně starému generálporučíkovi. Sourches byl velmi starý, velmi sešlý a velký pobožnůstkář, který se nikdy nedokázal nikde u dvora prosadit.[8] Jeho otec byl ve stejném úřadě vážen a byl roku 1661 mezi jmenovanými do řádu, aniž by to komu vadilo. Pan z Louvois zabránil tomu, aby Cavoye, přítel pana ze Seignelay, byl mezi jmenovanými roku 1688. Cavoye se k tomu už nikdy nedostal; a vždycky jsem slýchal, že to zabránilo i jmenování velkého profouse, protože král nechtěl Cavoye jmenovat, ale nechtěl mu ani způsobit tu nelibost, aby viděl řád na velkém profousovi.

Vévoda z Berwicku dobyl 30. července krytou cestu u Barcelony bez odporu i bez ztrát. Jeden z bastionů byl napaden 13.[9] a byl statečně hájen. Sauvebœuf a Polastron, plukovníci pluků Blésois a La Couronne, jej dobyli; první při tom padl, druhý byl těžce raněn. Pluk La Couronne se tam chrabře udržel, ale když ho nazítří vystřídala valonská garda, byla odtud znovu vyhnána.

Nebezpečný stav, v němž se královna Anna nacházela, povolal vévodu z Marlborough zpět do Anglie, kde se s ním štěstěna okamžitě usmířila. Anna zemřela 1.

---

6. **Vysvětlivka:** Polská královna vdova Marie Kazimíra (1641–1716), Francouzka z rodu La Grange d'Arquien a vdova po Janu III. Sobieském, se roku 1714 vrátila do Francie a usadila se v Blois, kde zemřela.

7. **Vysvětlivka:** Louis-François du Bouchet, markýz ze Sourches († 1716), velký profous Francie, který měl u dvora soudní a policejní pravomoc; autor pamětí o dvoře Ludvíka XIV.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pan Bernier vydal Paměti markýze ze Sourches, o němž je zde řeč. Paříž, 2 sv. in-8°.

9. **Vysvětlivka:** Míněn 13. srpen 1714 (útok na bastion Santa Clara); předloha měsíc neuvádí.

srpna ve věku třiapadesáti let,[10] jako vdova a bez dětí, po dvanáctiletém panování, jehož konec zkalily četné frakce a trápení. Mělo se za to, že vždycky zamýšlela zařídit, aby po ní nastoupil král, její bratr,[11] že na tom plánu neustále pracovala, že právě on byl tajnou hybnou silou úplné výměny anglické vlády při pádu Godolphina a Marlborougha, i míru. Král v ní ztratil upřímnou přítelkyni, která si vroucně přála, aby přijal Podvazkový řád, jak to učinili jeho otcové a jiní z jeho předchůdců; ale král, který by jej z přátelství k ní rád přijal, se nedokázal odhodlat k tomu, aby na újmu pravého anglického krále a před očima královny, jeho matky, v Saint-Germain přidal nové a tak okázalé znamení svého uznání práva královny Anny. Měl dobrý důvod ji velmi oplakávat. Smutek trval šest týdnů a král jej nosil ve fialové. Hannoverský kurfiřt byl v Londýně ihned prohlášen králem, brzy nato byla vláda úplně vyměněna a ta, které jsme vděčili za mír, vydána nenávisti a vyšetřování.

Nyní je čas přejít ke královu testamentu, který se objeví s tak zvláštními opatřeními, pokud jde jak o hloubku tajemství celého jeho obsahu, tak o nedotknutelnou bezpečnost této listiny. Král stárl, a aniž by se na vnějším běhu jeho života projevila jakákoli změna, ti, kdo ho viděli nejzblízka, se už nějakou dobu začínali obávat, že nebude žít dlouho. Zde není místo rozvádět se o zdraví až dosud tak pevném a tak vyrovnaném; nyní stačí říci, že skrytě hrozilo. Zdrcen nejtrpčími ranami osudu po tak dlouhém zvyku nad ním vládnout, byl ještě mnohem víc zdrcen neštěstími v rodině. Všechny jeho děti zmizely před ním[12] a ponechávaly ho napospas nejzlověstnějším úvahám. Sám každou chvíli očekával tentýž druh smrti. Místo aby v této úzkosti našel úlevu u těch, kdo mu byli nejbližší a s nimiž byl nejustavičněji, nacházel tam jen nová trápení. S jedinou výjimkou Maréchala, svého prvního chirurga, který se neustále snažil vyléčit ho z jeho podezření, hleděli paní z Maintenon, pan du Maine, Fagon, Bloin i ostatní přední komorníci vnitřních pokojů, zaprodaní levobočkovi a jeho bývalé vychovatelce, ta podezření jen rozmnožit, a po pravdě řečeno s tím nemohli mít velkou práci. Nikdo nepochyboval o jedu, nikdo o něm nemohl vážně pochybovat; a Maréchal, který o něm byl přesvědčen stejně jako oni, zastával u krále jiný názor jen proto, aby se ho pokusil zbavit zbytečného trápení, které mu mohlo jen velmi uškodit. Ale pan du Maine měl příliš velký zájem udržovat ho v tomto strachu, a paní z Maintenon rovněž, ze své nenávisti a aby posloužila tomu, koho

---

10. **Ediční poznámka:** Královna Anna se narodila 6. února 1665; při své smrti 1. srpna 1714 jí tedy bylo čtyřicet devět let, ne třiapadesát. Obě data jsou podle juliánského kalendáře, tehdy platného v Anglii; podle gregoriánského kalendáře užívaného ve Francii zemřela 12. srpna 1714.

11. **Vysvětlivka:** Jakub František Eduard Stuart (1688–1766), syn Jakuba II. a nevlastní bratr královny Anny, kterého Ludvík XIV. uznával za anglického krále (Jakuba III.). Po Anně nastoupil podle zákona o nástupnictví hannoverský kurfiřt Jiří Ludvík jako Jiří I.

12. **Vysvětlivka:** Během tří let zemřeli Monseigneur (duben 1711), vévoda a vévodkyně z Bourgogne (únor 1712), jejich starší syn vévoda z Bretaně (březen 1712) a vévoda z Berry (květen 1714); z přímé linie zůstal ve Francii jen pravnuk, budoucí Ludvík XV.

milovala nejvíc; jejich uměním padala všechna hrůza z toho na jediného dospělého prince královského domu, kterého se rozhodli svrhnout, aby si udělali místo. Král, v těch myšlenkách bez ustání utvrzován a maje každý den před očima prince, kterého mu líčili jako původce těchto zločinů, u svého stolu a v určitých hodinách ve své pracovně — lze si představit, jak se jeho vnitřní pocity neustále stupňovaly.

Spolu s dětmi ztratil, a týmž způsobem, princeznu, kterou nebylo možné nahradit a která byla nejen duší a ozdobou jeho dvora, ale navíc veškerou jeho zábavou, veškerou jeho radostí, veškerou jeho náklonností, veškerým jeho potěšením téměř po všechen čas, kdy nebyl na veřejnosti. Nikdy, co byl na světě, nebyl důvěrný s nikým jiným než s ní; jinde jsme viděli, jak daleko to zašlo. Nic nemohlo vyplnit tak velkou prázdnotu; hořkost nad tou ztrátou se zvětšovala tím, že už nenacházel oddech. Tento nešťastný stav ho přiměl hledat oddech, kde mohl, a odevzdávat se stále víc paní z Maintenon a panu du Maine. Jejich zbožnost bez vnější trhliny a jejich ustavičná uzavřenost ho o nich ujišťovaly. Odedávna ovládali umění přesvědčit ho, že pan du Maine — ačkoli měl mnoho ducha a schopností pro věci veřejné, o nichž ho udržoval v dobrém mínění tím, že s ním probíral nejdrobnější podrobnosti svých úřadů, a podrobnosti byly jednou z velkých slabostí krále —, přesvědčili ho, pravím, že pan du Maine je bez záměrů, bez plánů, dokonce neschopen nějaké mít, zaměstnán jen svými dětmi jako dobrý otec rodiny, okouzlen velikostí jen v souvislosti s velikostí krále, do něhož byl z oddanosti nadmíru zamilován, docela prostý, docela upřímný, docela přímý, docela otevřený, a že poté, co celý den pracoval na svých úřadech z povinnosti a aby se mu zalíbil, poté, co věnoval mnoho času modlitbě a zbožnosti, odpočíval v ústraní na honu a ve svém soukromém kroužku se oddával veselosti a přirozenému půvabu svého ducha, aniž by většinou věděl cokoli o dvoru nebo o tom, co se děje ve světě.

To všechno se králi nesmírně líbilo a dokonale ho uklidňovalo vůči synovi, který byl beztak jeho miláčkem, který k němu měl tak ustavičný a tak blízký přístup a který ho výborně bavil svými historkami a žerty, v nichž vynikal víc než kterýkoli člověk, jakého jsem kdy poznal, s okouzlujícím a tak lehkým podáním, že člověk měl dojem, že by dokázal říci totéž; zároveň byl obratný v tom, jak uškodit, jak krutě se dotknout směšnosti, a to vše s mírou, podle doby, příležitosti, královy nálady, kterou znal do hloubky, a [podle toho], jak se věci vyvíjely, přidával nebo brzdil s takovou vychytralostí, přirozeností a půvabem, že by se řeklo, že na nic nemyslí; a k tomu byl, a vždycky, když chtěl, ten nejvýtečnější mim. Přiložíme-li k tomu jeho povahu, jíž jsme se dotkli jinde, s hrůzou pocítíme, jaký chřestýš se usadil v nejdůvěrnějším nitru králova soukromí.

V tom stavu, v jakém, jak jsme právě vylíčili, se král nacházel, kdy oba měli v jeho mysli a v jeho srdci tak pevné postavení a byli spolu dokonale zajedno, šlo o to využít drahocenného času, o němž dobře cítili, že už nemůže trvat dlouho. I kdyby jejich cílem nebyla přímo koruna, ačkoli se zdá těžké pochybovat, že jím byla, po tom, co

bylo poznamenáno o ediktu, který levobočky činí způsobilými k nástupnictví, chtěli přinejmenším všechny ty pocty, o nichž jsme právě mluvili, a zároveň si zajistit, nakolik to jen bylo možné, moc, která by je po králově smrti postavila do postavení tak obávaného, aby se nejen mohli trvale udržet v plném rozsahu, ale navíc donutit regenta, aby s nimi ve všem počítal.

V tomto rozsáhlém záměru se jim všechno dařilo; sami si k němu připravili cestu ohavnými pomluvami, jimiž s hlubokým a tak důsledně prováděným uměním očernili jediného prince, jemuž nemohlo být regentství upřeno. Úskoky a temnými, ale stále bdělými pletichami dosáhli toho, že přesvědčili nevědomé a prosté, ostatním vnukli podezření a pro všechny ho učinili přinejmenším podezřelým v Paříži i na venkově, a u dvora víc než jinde, kde se nikdo nechtěl nebo neodvažoval přiblížit k panu vévodovi z Orléans. Tyto řeči nemohly trvat věčně; nakonec člověka omrzí stále říkat a mluvit o tomtéž. Utichaly tedy, ale brzy nato znovu nabývaly nové síly. Lidé pak nemluvili o ničem jiném, aniž věděli, proč to znovu začalo; a tyto nárazy vichřice se takto obnovovaly a nějakou dobu držely týmiž pružinami, které jim daly první vznik. Tyto nárazy jim nesmírně posloužily k tomu, aby v králi probouzely všechny hrůzy vyprávěním o tom, co prý se doslechli, a udržovaly ho vůči synovci v nejzlověstnějších myšlenkách, o nichž by se mu sami od sebe, bez těchto záminek čerpaných z veřejnosti, neodvážili často mluvit. Tímto postupem, podporovaným komorníky vnitřních pokojů, utvrzovali krále veřejností a veřejnost králem, jehož odpor k synovci byl u dvora stále zřetelnější, a sami se postarali, aby se o tom vědělo. Víc nebylo třeba, aby se přední dvořané, a ostatní po jejich vzoru, k panu vévodovi z Orléans zachmuřili, ať z podezření, nebo ze strachu, že se zničí; ti nejlépe zasvěcení byli ještě bázlivější, protože jasně rozeznávali pana du Maine a paní z Maintenon v pozadí dvora. Týž duch se šířil v Paříži a zaplavoval venkov. Tyto pružiny uváděli do pohybu, jak se jim zlíbilo. Co jim mohl postavit do cesty osamocený princ v kruté situaci, do níž ho dostali? Jak dokázat zápor, a zápor tohoto druhu; a co jinak dělat, aby se očistil v očích krále takto obalamuceného a světa buď hloupého, nebo zlomyslného, nebo bázlivého? Mohl mít pan du Maine lepší hru? Pocítil to tak dobře, a paní z Maintenon také, že jakmile se ujistili, že věci dovedli až sem, už neotáleli a vydali se na cestu, aby z toho vytěžili všechno, co si předsevzali pro přítomnost i pro budoucnost.

Čím dokonaleji krále znali, čím víc z něho dosud vymohli neslýchaných věcí ve prospěch levobočků, čím lépe věděli, do jaké slabosti ho pro ně uvrhla jeho něha a pýcha, tím lépe také při každém stupni úspěchu pocítili, že nešlo ani tak o dar jako o dobývání, jemuž se staré královy představy, jak bylo řečeno a jak jsme viděli, silně vzpíraly; že to spíš dobyli než obdrželi a že za to vděčili obratnosti, úskokům, postupu krok za krokem, smíme-li ten výraz riskovat, vytrvalosti, a nade vše nepříjemnosti tvrdošíjně odmítat tvrdošíjná přání toho, koho milujeme, od koho chceme být milováni a s kým jedině trávíme nejvolnější soukromé chvíle.

Tyto úvahy, zvláště ta poslední, je dovedly k dalším. Teď už nešlo o úřady, guvernérství, nástupnictví, a tím méně o pocty a odlišení v postavení. To první usnadnila náklonnost; to druhé pozvolna vyrvala pýcha za pomoci jejich úskoků. S hrůzou si vzpomínali, co se odehrálo kolem postavení uděleného dětem pana du Maine a jak těsně unikli potupě, že jim bylo odňato hned poté, co je vybojovali. Všechny tyto věci byly vyčerpány, protože dosáhly vrcholu. Vévodové, cizí knížata, maršálové Francie, dokonce i velvyslanci a kardinálové jimi byli krutě dotčeni, ale to nebylo nic, co by je zastavilo, a král se navzdory tolikrát projevenému odporu nakonec ve všech těchto ohledech nechal přinutit.

To, co chtěli nyní, bylo něco docela jiného. Stát se zrozením tím, čím se zrozením stát nelze; z tvora, třebas korunovaného, udělat stvořitele; napadnout prince krve v jejich nejvznešenějším právu, tom nejvíce odlišujícím ze všech rodů lidských; zavést to nejtyranštější, nejneslýchanější, nejzhoubnější ze všech práv; zničit nejstarobylejší a nejposvátnější zákony; zahrávat si s korunou; pošlapat celý národ; a konečně přemluvit k tomuto hroznému dílu člověka, který nemůže poroučet přírodě a způsobit, aby to, co není, bylo; hlavu tohoto jedinečného rodu, tak zainteresovanou na ochraně jeho práva, že je králem jen z tohoto titulu, stejně jako po něm jeho děti; a krále národa nejoddanějšího a nejposlušnějšího — přemluvit ho, aby tento národ zneuctil a zvrátil všechno, co má nejposvátnějšího, jen aby případně korunoval dvojnásobné cizoložství,[13] které on první vytáhl z nicoty, co jsou Francouzi Francouzi, a které až do této chvíle zůstávalo u všech národů, ba i u divochů, ustavičně pohřbeno; pokus to byl neobyčejně odvážný, a přece[14] to nebylo všechno, protože nemohl být navržen sám, aniž by se zřítil pod vlastními troskami a aniž by se navíc ztratilo všechno, co už bylo dobyto.

Neviděli tedy nic jiného než královu závěť, nadiktovanou jimi samými, od níž by si mohli slibovat stálost své nové existence díky úctě k zůstaviteli a díky novým stupňům moci, do nichž by se dali dosadit. Ne že by pan du Maine mohl neznat obvyklý osud podobných opatření; ale ani v tomto ohledu nebyl v obvyklém případě, díky všem úskokům a pružinám, které odedávna dokázal uvést do pohybu a které od té doby tak pečlivě udržoval. Dokázal, jak bylo vyloženo, namluvit králi i většině světa o panu vévodovi z Orléans všechny ty hrůzy, které mu byly nejužitečnější; teď šlo o to sklidit jejich plody.

Tím plodem bylo využít smýšlení, do něhož krále přivedl, a přimět ho ze svědomí, pro zachování jediného potomka, který měl po něm bezprostředně nastoupit, a pro spásu království, aby co nejvíce oslabil moc prince, který byl učiněn tak podezřelým a

---

13. **Vysvětlivka:** Levobočci se narodili z poměru Ludvíka XIV. s paní z Montespan v době, kdy byl král ženatý s Marií Terezií a paní z Montespan provdána za markýze z Montespan; odtud „dvojnásobné cizoložství".

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *si* je zde užito ve smyslu „a přece" (*et pourtant*).

který po zřeknutích neměl mezi sebou a korunou nic než tohoto potomka v nejútlejším dětství; aby za nedostatku princů krve v rozumném věku obdařil své levobočky veškerou autoritou odňatou regentovi; aby učinil pana du Maine opatrovníkem a absolutním pánem osoby tohoto tak drahocenného potomka; aby ho obklopil jen osobami oddanými levobočkovi; a aby mu dal nad nimi i nad celou civilní a vojenskou domácností veškerou moc nezávislou na regentovi.

Pan du Maine měl důvod si lichotit, že dojem, jaký jeho péčí vznikl u dvora, v Paříži a na venkově o panu vévodovi z Orléans, bude těmito tak potupnými ustanoveními mocně posílen a že jim všichni budou tleskat, místo aby se nad nimi pohoršovali; že se tak ukáže a bude přijat jako strážce a ochránce života královského dítěte, na němž závisela spása Francie, jejíž modlou by se tím sám stal; že nezávislé držení mladého krále i jeho vojenské a civilní domácnosti posílí za veřejného souhlasu moc, kterou by mu ve státě tato závěť svěřila na úkor moci regentovy; že regent, takto zostuzený a oloupený, s hrůzou, kterou se podařilo uměle rozšířit kolem jeho osoby a udržovat, nejen nebude s to se odvážit cokoli zpochybnit, ale nebude mít ani čím se bránit proti všemu, co by levoboček proti němu později podnikl, usazen, jak by byl, v postavení tak výhodném a tak mocném, které by mu získalo pro přítomnost přední osobnosti i lid a pro budoucnost ty, jejichž ctižádost by toužila být doporučena zletilému králi tím, jemuž by vděčil za život i za korunu. Aby sám dosáhl tohoto velkého postavení, k němuž už tehdy v plánech směřoval na dobu královy zletilosti, bylo pro něho podstatné, aby v úřadech u mladého prince byli jen lidé na něm závislí a jemu oddaní, na něž by se mohl úplně spolehnout, a aby je dal vybrat a jmenovat závětí do všech míst při výchově — jednak aby je těmito volbami učinil pro regenta nezranitelnými, jednak aby nebudil dojem, že chce být absolutní, kdyby je pak vybíral sám, aby se nevystavoval nespokojenosti uchazečů, konečně aby se vyhnul jakékoli zámince ke sporu s regentem v této věci a měl zároveň své vlastní volby posvěceny závětí, která by se zdála jediná, kdo je učinil.

K tomuto druhu nadvlády — kde pro případ smrti, a aby byl regent celé Francii ještě podezřelejší a nenáviděnější tím, jak se proti němu množí opatření k zachování tak drahocenného dítěte, a aby se tato opatření rozšířila ve prospěch levobočků, bylo třeba ustanovit jednoho bratra náhradníkem za druhého a pro zakrytí té hrubosti vychovatele za toho, kdo bude jmenován —, k tomuto druhu nadvlády, pravím, pan du Maine nezapomněl připojit ještě jiný, a vždy tak, aby budoucího regenta ještě víc pohaněl: ponechat mu jen jméno a ve skutečnosti přenést veškerou moc regentství na radu zřízenou touž závětí, s nejpečlivější snahou sestavit ji tak, aby v ní oba bratři byli pány díky většině hlasů. Ještě není čas vyložit, jak dobře dokázal pan du Maine všechny tyto různé volby provést. Zůstaly všechny zapečetěny pod nejneproniknutelnějším tajemstvím, dokud král žil. S jejich rozplétáním je tedy třeba počkat, až je odhalí otevření závěti.

Zbýval ještě jeden bod, který nebyl nejsnadnější a který měl jako ty předchozí docílit několika věcí najednou: bezpečnost závěti, až se ji podaří dát sepsat — bezpečnost úplná, bezpečnost, která by hlukem a neobvyklostí zvýšila úctu k opatřením, bezpečnost, která by předem získala veřejné mínění pro závěť, bezpečnost konečně, která by z provedení všeho, co v ní bude obsaženo, učinila vlastní věc parlamentu a všech soudních dvorů království. Ale jak překonat královu zaujatost vůči parlamentu, nabytou už v době jeho nezletilosti, jejíž dojem nikdy nedokázal zeslábnout a jenž ho neustále vedl k tomu, aby parlament s žárlivostí, a často s rozhořčením, pokořoval? — smýšlení a cítění, které udržovaly různé obtíže kolem fiskálních ediktů a které věci římské, a naposledy věci konstituce, velmi vyostřily. Svěřit závěť do úschovy parlamentu sice neznamenalo jeho autoritou přidávat něco ke královým přáním, tím méně je potvrzovat, ale znamenalo to tuto autoritu jaksi uznat pro bezpečnost listiny, a dokonce pro ochranu těch přání při jejím otevření, jako u listiny, jejímiž byli členové parlamentu uschovateli a o niž se měli zasazovat. Tomu, kdo znal krále, pevnost jeho zásad, sílu nikdy nepřerušeného zvyku, přemíru jeho citlivosti na všechno, co se jen sebeméně, třeba i z největší dálky, mohlo dotýkat jeho autority, by se tato poslední obtíž zdála nepřekonatelná.

Ale bylo souzeno, že za trest za pohoršení, které celému světu způsobilo toto dvojnásobné cizoložství, ten, kdo je jako první ze všech lidí, a dodnes jediný, přemírou své moci vytáhl z nicoty a tím povzbudil své nástupce, aby se jej dopouštěli, pocítí při každém dalším kroku, který v jeho prospěch učiní, nespravedlnost tohoto kroku v celé její síle a hanbě; že bude proti své vůli strháván jít dál; a že od stupně ke stupni, všech přeskočených proti jeho vůli, dospěje nakonec, sténaje v hořkosti své duše a v zoufalství nad svou slabostí, k tomu, že svůj zločin korunuje nejpodivuhodnějším a nejhrozivějším zbožštěním.

K dosažení tohoto dvojího cíle, který nebylo možné oddělit — způsobilosti nastoupit na trůn spolu se jménem, titulem a celým postavením princů krve a závěti —, byla dvojí funkce Voysinova rozhodujícím tahem a nástrojem v rukou pana du Maine a paní z Maintenon, vždy po ruce, stejně nezbytným a ke všemu dosažitelným jako kancléř i jako státní sekretář, který měl záminku [vídat krále] a pracovat s ním v kteroukoli hodinu. Na něj také padlo celé břemeno. Člověk musel být hodně otrokem, hodně sluhou pro všechno, aby se odvážil vzít na sebe takové našeptávání; ale ještě víc musel být do hloubky obeznámen s neuvěřitelnou slabostí krále pro oba, když pomineme hrůzu té věci, hrůzu jejích následků, veškerou poctivost, veškeré náboženství, veškerou čest, veškeré pouto k vlasti, k níž nesměl být připoután ani tím nejtenčím vláknem. Uvážíme-li, že Voysin, který provdal své dcery, neměl syny ani synovce, jehož děd byl jedním z trestních zapisovatelů parlamentu, který na dvojím vrcholu svého postavení už nemohl mít jiný cíl než se na něm udržet, který z něho nemohl spadnout, kdyby dokázal, že o tu věc nelze usilovat, a který by si tímto tak čestným a prozíravým krokem, pro regenta tak užitečným, ještě jistěji zachoval po

králi celé své postavení — budeme silně v pokušení věřit v posednutí ďáblem, stejně skutečné a opravdové, jako je navenek málo viditelné. A pohlédneme-li odtud na smrt tohoto nešťastného člověka, budeme o tom jen ještě přesvědčenější.

Oba konzulové a jejich liktor se tedy dohodli na všem společně i na roli každého z nich v této zlověstné tragédii. Nepochybovali o odporu a hořkosti, jaké vyvolá tak podivné našeptávání, které nemohlo mít jiný základ než nepříliš vzdálenou smrt, předestřenou šestasedmdesátiletému králi, celému vyděšenému smrtí všech jeho dětí a jejím způsobem. Proto se usnesli, že se to bude dít jen pozvolna a v rozvážných obnovách, aby jim ústa nezavřel zákaz se k tak tvrdé věci ještě někdy vracet. Pokaždé, když se o to Voysin pokusil, podal zprávu svým dvěma příkazcům a čerpal od nich nové síly a pokyny. Když toto podkopávání, třebaže vedené tak jemně, narazilo jen na živou skálu, o niž se nástroje otupovaly, změnili paní z Maintenon a pan du Maine baterie: zmírnili Voysinovo úsilí, který už zkoušel přejít od našeptávání k návrhům, aby přešli k plánu, na němž se mezi sebou dohodli; a sami se mezitím králi ukazovali jen v podobě zcela odlišné od té, jakou před ním vždy stále zachovávali.

Do té doby se zabývali jen tím, aby se mu zalíbili a bavili ho, každý svým způsobem, aby uhodli jeho přání, aby ho chválili, řekněme rovnou, aby ho zbožňovali. Ve všem, v čem jen mohli, to ještě zdvojnásobili od chvíle, kdy se smrtí paní Dauphine stali oba jeho jedinou útěchou. Protože ho nemohli přivést k tomu, co chtěli, ve věci, kterou považovali za tak nadmíru zásadní, a chtěli ji z něj za jakoukoli cenu vyrvat, zvolili jinou podobu, v naprosté jistotě, že tím nic neriskují. Oba zvážněli, často byli zasmušilí, mlčenliví až do té míry, že do rozhovoru nic nepřispívali, brzy i nechávali padnout, co se král snažil říci, někdy dokonce ani neodpovídali na to, co nebylo přímou otázkou. Tím způsobem sloužila vytrvalá přítomnost, stále stejná, paní z Maintenon v jejím pokoji, dokud tam byl král, a pana du Maine ve vnitřních pokojích v době soukromých chvil, už jen k tomu, aby dala králi pocítit tíhu tím smutnější, čím byla pro něj neznámější; aby tímto ovzduším strojenosti a smutku spoutávala tu nepatrnou hrstku lidí různého druhu z vnitřních pokojů a u paní z Maintenon těch několik dam, stále týchž, připouštěných k soukromým obědům, k hudbě a ke hře ve dnech, kdy nebylo jednání s ministry; a aby v nudu a rozpaky obracela všechno, co bývalo oddechem a zábavou, aniž měl král jakoukoli možnost hledat je jinde.

Těmi dámami byly paní z O, paní z Caylusu, paní z Dangeau a paní z Lévis, odjakživa důvěrná přítelkyně paní ze Saint-Simon i moje, která se těšila naší plné důvěře. Vždycky se řídily paní z Maintenon. Nějakou dobu se nechaly klamat závojem jejího zdraví; ale když nakonec viděly, že to trvá přes všechnu míru, že nejsou žádné chvilky přestávky, že tvář neprozrazuje žádnou nemoc, že běžný život není v ničem narušen a že král je stejně vážný a stejně smutný, každá z nich začala zpytovat a ohledávat samu sebe. Strach z něčeho, co by se jich týkalo, každou z nich znepokojil, a tento strach z nich udělal ještě horší společnost, než do jaké je nutila zdrženlivost nebo příklad paní z Maintenon.

Ve vnitřních pokojích byly jedinou útěchou chladná vyprávění o honech a o výsadbách v Rambouillet, jimiž přispíval hrabě z Toulouse, který o spiknutí nic nevěděl, ale nebyl zábavný, a nějaká historka od některého z komorníků vnitřních pokojů; ti však ochabli, jakmile zpozorovali, že pan du Maine už nic nezvedá a nenechává jejich historky trvat a nevyzdvihuje je, jak to obvykle dělal. Maréchal a všichni ostatní, užaslí nad touto neznámou zasmušilostí vévody du Maine, se po sobě dívali a nedokázali proniknout k její příčině. Viděli krále smutného a znuděného, báli se o jeho zdraví, ale nikdo z nich nevěděl ani se neodvážil, co dělat. Čas plynul a v obou soukromých kroužcích zasmušilost houstla. Až sem bylo dovoleno proniknout těm, kdo byli nejlépe zpraveni o vnější stránce soukromých chvil, a bylo by psaním románu chtít předstírat, že jsem byl zpraven o scénách, které se nepochybně odehrávaly mezi čtyřma očima po celou dlouhou dobu, kdy tato hra trvala, aniž by v něčem polevila. Pravda žádá stejně přiznat, co člověk ví, jako přiznat, co neví; nemohu tedy jít dál ani hlouběji proniknout hustotou těchto temných tajemství.

Jisté je, že oba soukromé kroužky se náhle rozjasnily, a svědci byli stejně překvapeni jako předtím tou tak vytrvalou zasmušilostí, protože neprohlédli příčinu konce o nic víc než příčinu začátku a k tomuto dvojímu poznání dospěli najednou teprve několik dní poté, co paní z Maintenon a pan du Maine znovu, a s jakousi lichvou, nasadili před králem svou obvyklou podobu, totiž při strašlivém rachotu blesku, který udeřil na Francii a ohromil celou Evropu. Nyní je třeba přejít k té černé události, která následovala tak těsně po oné první a o nichž bylo rozhodnuto společně.

Už jsme viděli z toho, co král nechtěně řekl panu du Maine o tom, co pro něj právě udělal, pokud jde o způsobilost nastoupit na trůn, z tónu a výrazu, jež byly tak nápadné, jak proti jeho vůli z něj byla ta nehoráznost násilím vyrvána. Nyní uvidíme ještě, že tento panovník, ze všech lidí nejvíce svým pánem, se v tom stal neméně průhledným znovu, a to i v tom, co se týkalo jeho závěti. Několik dní předtím, než tato novina vyšla najevo, ještě plný nehoráznosti celého postavení a práv princů krve a způsobilosti nastoupit na trůn, které z něj právě byly pro jeho levobočky vyrvány, pohlédl na oba ve své pracovně, v přítomnosti toho malého kroužku komorníků z vnitřních pokojů a d'Antina a d'O,[15] a s trpkým výrazem, z něhož byla cítit zlost, jim najednou řekl, obraceje slova i přísný pohled k panu du Maine: „Vy jste to chtěli; ale vězte, že ať Vás učiním sebevětšími a ať jste za mého života sebevětší, po mně nejste ničím, a pak je na Vás, abyste uplatnili, co jsem pro Vás udělal, dokážete-li to." Všichni přítomní se zachvěli nad tak náhlým zahřměním, tak nečekaným, tak naprosto cizím královu charakteru a zvyklostem, které tak bezelstně ukazovalo krajní ctižádost vévody du Maine a násilí, jaké učinil královské slabosti, již si král, jak se zdálo, tak zjevně vyčítal, a levobočkovi jeho ctižádost a tyranii.

---

15. **Vysvětlivka:** Gabriel-Claude, markýz z O, manžel paní z O, bývalý vychovatel hraběte z Toulouse.

Tehdy se zvedla opona před celým tím vnitřním kroužkem, až dosud tak překvapeným, tak užaslým, tak znepokojeným tak nápadnými a tak vytrvalými změnami pana du Maine v tomto kroužku, které byly vyloženy před nedávnem. O dva dny později to, co se stalo, oponu zvedlo docela. Zdrcení pana du Maine se nad tímto tak příkrým výpadem, který nevyvolala žádná řeč, jež by k tomu vedla, zdálo krajní. Král se mu oddal z plnosti srdce. Všichni přítomní, s očima upřenýma na parket, až zadržovali dech. Ticho bylo hluboké po dost znatelnou dobu; skončilo teprve, když král odešel do své šatny a v jeho nepřítomnosti si každý oddechl. Měl srdce plné toho, co ho donutili udělat; ale jako žena, která rodí dvojčata, přivedl na svět teprve jednu zrůdu a nosil v sobě ještě druhou, které se musel zbavit a jejíž úzkosti už všechny pociťoval, bez jakékoli úlevy od bolestí, které mu způsobila ta první.

Kapitola jedenáctá

Králův testament. — Jeho slova, když jej odevzdává prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi, aby byl uložen v parlamentu. — Slova krále k anglické královně o jeho testamentu. — Místo a opatření při uložení králova testamentu. — Pozoruhodný edikt o testamentu. — Všeobecné zděšení nad testamentem a jeho příčiny. — Vévoda z Orléans; jeho chování ohledně testamentu. — Poslední projev přátelství a důvěry krále k vévodovi z Beauvilliers a vévodova přátelství a důvěry ke mně. — Smrt vévody z Beauvilliers. — Jeho rod; jeho rodina. — Jeho povaha a jeho chvála. — Počátek a povaha úřadu předsedy královské rady financí, který vévoda z Beauvilliers přijímá jen nerad. — Zlomyslná poklona hraběte z Grammontu vévodovi ze Saint-Aignan.

Dvůr byl tehdy ve Versailles. Nazítří, 27. srpna, vstoupili Mesmes, první prezident, a Joly de Fleury,[1] generální prokurátor, které si král povolal, po jeho ranním vstávání do jeho kabinetu; předtím byli u kancléře v jeho bytě a tam byl dohodnut celý postup, jak se bude uložená listina opatrovat. Lze si domyslet, že jakmile si byl vévoda du Maine svou věcí dobře jist, důkladně ji probral s prvním prezidentem, svým chráněncem. Když byli s králem sami, vytáhl jim král ze zásuvky, kterou měl pod vlastním klíčem, tlustý a velký balík zapečetěný sedmi pečetěmi (nevím, zda tím chtěl pan du Maine napodobit tajemnou knihu o sedmi pečetích z Apokalypsy, aby ten balík zbožštil). Když jim ho podával, řekl: „Pánové, to je má závěť; nikdo kromě mne neví, co obsahuje. Svěřuji Vám ji, abyste ji uschovali v parlamentu, jemuž nemohu dát větší důkaz své úcty a své důvěry, než že jej činím jejím opatrovníkem. Příklad králů, mých předchůdců, i příklad závěti krále, mého otce, mi nedovolují nevědět, co se s touto může stát; ale chtělo se to, trápili mě, nedali mi pokoj, ať jsem říkal cokoli. Nu dobrá! Koupil jsem si tedy svůj klid. Tady ji máte, odneste ji, stane se s ní, co se stane; aspoň budu mít pokoj a už o tom nic neuslyším.“ Při tom posledním slově, které zakončil velmi úsečným pohybem hlavy, se k nim otočil zády, přešel do jiného kabinetu a nechal je oba stát jako skoro zkamenělé. Podívali se na sebe, zmrazení tím, co právě slyšeli, a ještě víc tím, co právě viděli v králových očích a na celém jeho držení, a jakmile se vzpamatovali, odešli a odjeli do Paříže. Teprve odpoledne se vědělo, že král sepsal závěť a že jim ji svěřil. Jak se zpráva šířila, naplnilo dvůr zděšení, zatímco pochlebníci, v hloubi duše stejně zděšení jako ostatní dvůr a jako potom Paříž, se mohli umluvit chválou a velebením.

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon jméno Joly de Fleury škrtl a nahradil je jménem d'Aguesseau. Viz níže následující poznámku.

Nazítří, v pondělí 28., přijela anglická královna z Chaillot, kde bývala téměř pořád, k paní z Maintenon. Král ji tam šel navštívit. Jakmile ji spatřil, řekl jí jako člověk, který je plný té věci a rozladěný: „Madam, sepsal jsem svou závěť, trápili mě, abych ji sepsal"; a pak, přejíždějíc pohledem po paní z Maintenon: „Koupil jsem si klid; znám její bezmocnost a zbytečnost. Můžeme všechno, co chceme, dokud jsme; po nás můžeme méně než soukromé osoby; stačí se podívat, co se stalo se závětí krále, mého otce, a to hned po jeho smrti, i se závětmi tolika jiných králů. Vím to dobře, a přesto se to chtělo, nedali mi ani pokoj, ani chvíli strpení, ani klid, dokud nebyla sepsána; nu dobrá, madam, tedy je sepsána, stane se s ní, co se stane, ale aspoň mě už nebudou trápit."

Slova tak výmluvně svědčící o krajním násilí, které musel snést, a o dlouhém a houževnatém boji, než se ze vzdoru a z únavy vzdal, tak zřejmá a tak podivuhodně nápadná, vyžadují důkazy stejně jasné a přesné, jako jsou ona sama, a tady jsou hned. Slova, která král řekl prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi, mám od prvního z nich, který je ovšem nezapomněl; je pravda, že to bylo až mnohem později, neboť v tom, co člověk vypráví, je třeba být přesný. Na nějaké dva roky jsem se s prvním prezidentem rozkmotřil až k těm největším výstupům; trvalo to dlouho. Po sňatku jeho dcery s vévodou z Lorges,[2] kvůli němuž jsem se dal strhnout k nejkrajnějším krokům, udělal tolik, aby se se mnou usmířil, že se usmíření nakonec uskutečnilo, a to tak dokonale, že jsem s ním mohl mluvit o všem a že jeho sestra, paní z Fontenilles, žena vzácné zbožnosti a ducha, se stala jednou z našich nejdůvěrnějších přítelkyň, paní ze Saint-Simon i mojí, aniž se to od té doby na okamžik změnilo. Tehdy mi první prezident slovo od slova vypověděl, co jim král řekl, když jim svěřoval závěť, a generální prokurátor mi to vyprávěl přesně stejně, každý z nich zvlášť a v jinou dobu,[3] přesně tak, jak jsem to právě zapsal. Ještě není čas mluvit o té roztržce, a tím méně o usmíření; ale zdálo se mi nutné podat zde toto vysvětlení.

Co se týče toho, co král řekl anglické královně, což je ještě mnohem silnější a mnohem otevřenější, protože se s ní cítil volněji, a snad také proto, že byla přítomna paní z Maintenon, na niž z větší části dopadaly výčitky, které z něho vyrážela zlost nad tím, že byl donucen, dozvěděl jsem se to o dva dny později od pana z Lauzunu, jemuž to anglická královna vyprávěla ještě v prvním úžasu. My jsme užasli natolik, že paní z Lauzunu, k níž měla královna velkou náklonnost a otevřenost a kterou často

2. **Vysvětlivka:** Guy Nicolas de Durfort, vévoda z Lorges, syn maršála z Lorges a bratr paní ze Saint-Simon, tedy autorův švagr; jeho sňatek s dcerou prvního prezidenta Mesmese, autorova úhlavního nepřítele, se uskutečnil až mnohem později, za regentství.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tuto větu: *a generální prokurátor mi to vyprávěl přesně stejně, každý z nich zvlášť a v jinou dobu*, Saint-Simon škrtl a připsal tuto poznámku: „Spletl jsem se zde ve jménu i v paměti; Fleury tehdy nebyl generálním prokurátorem a o tom, co jim král řekl, věděl jen od prvního prezidenta a od generálního prokurátora, jímž byl d'Aguesseau. Tuto poznámku činím, abych vysvětlil škrt v tom, co jsem napsal předevčírem."

vídala, a často o samotě mezi čtyřma očima, si pospíšila, aby jí šla složit poklonu a dala si to vyprávět. Královna se nedala prosit, tak byla ještě plná té věci a ohromená, a zopakovala jí řeč, kterou k ní král pronesl, slovo od slova, jak nám ji pověděl pan z Lauzun, a tak, jak jsem ji zde přesně zapsal.

Ze změny králova obličeje, tak neobvyklé, z celého jeho držení, z úsečnosti a suchého a povýšeného tónu jeho řeči, ještě skoupější než obvykle, a z jeho odpovědí na všechno, co se naskytlo, z krajních a trýznivých rozpaků paní z Maintenon, které její důvěrné dámy viděly naplno, a ze sklíčenosti vévody du Maine bylo patrné, že špatná nálada trvala přes týden a že se pak rozplývala jen pozvolna. Je zřejmé, že museli snést leckteré výstupy; ale měli v rukou všechno, po čem tolik toužili, a byli rádi, že se vyvázli tak lacino, když museli snést jen přechodnou nevrlost, a navíc si byli po tom, co právě zakusili, jisti, že budou-li ji snášet trpělivě a obratně a obnoví-li, ba zdvojnásobí-li své obvyklé chování k němu, bude brzy až příliš šťasten, že se může vzdát a vychutnávat klid, který si od nich tak draze koupil.

Jakmile se první prezident a generální prokurátor vrátili do Paříže, dali zavolat řemeslníky a zavedli je do jedné věže Justičního paláce, která stojí za bufetem Velké komory a za kabinetem prvního prezidenta a sousedí s kanceláří soudu. Dali vysekat velký otvor do velmi silné zdi té věže, uložili do něho závěť, otvor dali uzavřít železnými dveřmi s železnou mříží jako druhými dveřmi a přes to všechno ještě zazdít. Dveře i mříž dostaly tři různé zámky, ale na dveřích stejné jako na mříži, a ke každému ze tří jeden klíč, takže každý z nich otvíral dva zámky. První prezident si nechal jeden, generální prokurátor druhý a vrchní soudní písař parlamentu třetí. Jako záminku, proč dát klíč vrchnímu písaři, uvedli, že úschovna byla těsně u písárny parlamentu, aby se tím předešlo žárlivosti mezi druhým prezidentem parlamentu (*à mortier*) a děkanem parlamentu a rozkolu, který by mohla způsobit přednost daná jednomu z nich. Zároveň bylo svoláno plénum parlamentu a první prezident mu podal zprávu co nejvhodněji, aby tomuto sboru zalichotil a podnítil jeho čest, pokud jde o důvěru projevenou touto úschovou a o zachování všech ustanovení, která v ní budou obsažena.

Zároveň tam královští zástupci předložili edikt, který první prezident a generální prokurátor dostali z rukou kancléře ve Versailles téhož rána, kdy jim král svěřil svou závěť, a dali tento edikt zaregistrovat. Byl velmi krátký. Prohlašoval, že balík svěřený prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi obsahuje jeho závěť, kterou pamatoval na opatrování a poručenství nezletilého krále a na výběr regentské rady, jejíž ustanovení z oprávněných ohledů nechtěl zveřejnit; že chce, aby tato listina zůstala uložena v kanceláři parlamentu až do konce jeho života; a že v okamžiku, kdy se zalíbí Bohu povolat ho z tohoto světa, se mají všechny komory parlamentu shromáždit se všemi princi královského rodu a se všemi pairy, kteří tam budou moci být, aby se v jejich přítomnosti závěť otevřela a po jejím přečtení aby ustanovení v ní obsažená byla zveřejněna a vykonána, aniž by komukoli bylo dovoleno jednat proti nim, a aby

duplikáty téže závěti byly z rozkazu regentské rady rozeslány všem parlamentům království atd. a tam zaregistrovány.

Bylo pozoruhodné, že v celém tom ediktu nebylo pro parlament jediné slovo, ani úcty, ani důvěry, ba ani jediné slovo o volbě kanceláře parlamentu, aby se aspoň neurčitě řeklo, že úschovnou je tato kancelář, ani nic, co by se mohlo týkat opatrování klíčů. Přitom bylo zcela přirozené zavděčit se parlamentu v ediktu tohoto druhu, a vydaném tak výslovně kvůli této úschově, zkrátka udělat to menší a vlídné, když se dělalo to podstatné a důležité. A bylo to také v zájmu a v duchu pana du Maine, aby se v něm parlamentu zalichotilo; ten byl spolu s celou veřejností překvapen, když v něm nenašel vůbec nic než suché a tvrdé mlčení vůči tomuto sboru, které se dokonce zdálo úmyslné. Ačkoli to, co král řekl panu du Maine o poslední milosti, kterou mu prokázal stran postavení prince krve a způsobilosti k trůnu, a prvnímu prezidentovi, generálnímu prokurátorovi a anglické královně o své závěti, nebylo veřejně známo, krajní překvapení svědků prvního výroku a ohromný úžas obou soudců a královny dali něčemu z toho prosáknout. Také králova předchozí a dlouhá nevole trochu pronikla na veřejnost. Nevědělo se o podstatě ani o podrobnostech, ale nejlépe zpravení dvořané, a skrze ně i jiní u dvora a ve městě, zhruba věděli o násilí, o vzdoru a o zjevném zármutku krále. Neobyčejná suchost ediktu toto přesvědčení utvrdila a nikdo nepochyboval, že král si z rozmrzelosti zatvrzele postavil hlavu, aby edikt byl právě takový, a že se tomu muselo ustoupit.

Řekli jsme mimochodem, že zděšení nad zprávou o závěti bylo velké. Bylo osudem pana du Maine dosáhnout všeho, co chtěl, ale s veřejnou kletbou. Tento osud ho neopustil ani v případě závěti, a jakmile ji pocítil, byl tím zdrcen, paní z Maintenon rozhořčena, a jejich bdělost a péče se zdvojnásobily, aby krále uzavřeli tak, že by k němu toto reptání nemohlo doléhat. Víc než kdy jindy se snažili ho bavit a líbit se mu a dávat kolem něho rozeznívat chvály, radost a obdiv veřejnosti nad činem tak šlechetným a tak velkým, zároveň tak moudrým a tak nezbytným pro zachování dobrého pořádku a veřejného klidu, který mu dá slavně vládnout i za hranicemi jeho vlády.

Toto zděšení bylo zcela přirozené, a právě v tom se vévoda du Maine velice zmýlil a ocitl ve velkých nesnázích. Myslel si, že všechno připravil a všechno urovnal tím, že vévodu z Orléans učinil tak podezřelým a tak nenáviděným; toho skutečně dosáhl, ale myslel si, že ho dosáhl ještě víc, než tomu ve skutečnosti bylo. Jeho přání a jeho vyslanci mu všechno zveličili; a ocitl se v nejtíživějším úžasu, když místo veřejného jásotu, jímž, jak si lichotil, bude zpráva o závěti provázena, nastal přesný opak.

Nebylo to tím, že by lidé velmi jasně neviděli, že tato závěť mohla být sepsána jedině proti vévodovi z Orléans, neboť kdyby ho nechtěli spoutat, nebylo by ji třeba sepisovat, stačilo nechat věci běžet obvyklým během a v přirozeném stavu. Nebylo to ani tím, že by se změnily názory a smýšlení, s takovou úskočností a vytrvalostí zasévané a vštěpované proti tomuto princi; ale ať si o něm lidé mysleli cokoli a ať k němu

chovali jakkoli zlověstné pocity, nikdo nebyl tak slepý, aby neviděl, že nutně bude regentem z nepopiratelného práva svého narození; že ustanovení závěti ho mohou oslabit jedině zřízením moci, která by vyvažovala jeho moc; že to znamená vytvořit ve státě dvě strany, jejichž vůdce by měl každý zájem udržet se a srazit toho druhého vším, co čest, zájem a nebezpečí mají nejmocnějšího a nejpalčivějšího; že se pak nikdo neubrání nutnosti zvolit si jednoho, nebo druhého; že tato volba na obou stranách bude mít tisíc nebezpečí a žádnou rozumnou dobrou naději pro vlastní osobu.

Všichni jednotlivci tedy našli důvod naříkat nad svým postavením, nad sebou samými a nad státem, takto vydaným napospas ctižádosti stran. Vůdce té spravedlivější strany, či spíš jediné, která byla sama o sobě spravedlivá, učinili předmětem hrůzy. Vůdce té druhé — a nebylo nikoho, kdo by v něm nepoznal pana du Maine — nebudil o nic menší hrůzu svou bezuzdnou ctižádostí; ta ho vynesla tam, kde byl, pokud jde o nástupnictví na trůn, pobouřila všechna srdce, a on teď navzdory následkům, které se předvídaly, chtěl po králově smrti dělat regentovi protiváhu a stavět oltář proti oltáři. Srovnávala se práva, svatá u jednoho a nicotná u druhého. Srovnávaly se osoby, a obě byly shledány nenáviděnými; ale statečnost, nemilost a právo krve u jednoho stále převažovaly nad vším, co bylo vidět na panu du Maine. Nemluvím o širokém, málo poučeném davu a o tom, co se samo od sebe přirozeně nabízelo; čím spíš pak v těch, kdo byli poučenější a neměli žádný důvod vystupovat z neutrality!

Tyto úvahy, jimiž byli všichni zasaženi, více či méně silně podle toho, jak byli poučeni a jak bystří, plodily ony stížnosti a ty úvahy šeptané do ucha, z nichž se rodilo reptání, které, ačkoli dušené strachem, přece pronikalo na povrch a nakonec všude pronikalo čím dál víc.

To, co velel rozum, co si přáli ti nejvýznamnější, co dokonce vcházelo i do prostých hlav, které tvoří největší počet v tom, čemu se říká veřejnost, bylo všechno jiné než zapečetěná závěť, která všechny držela ve strachu a hnala je do stranictví. Nedostatek oněch mužů proslulých svými činy, svými schopnostmi a dlouhou a šťastnou zkušeností, kteří byli proto uznáváni za nadřazené ostatním a měli výsadu vést a strhávat ostatní svými zásluhami a svou pověstí; nedostatečný věk všech princů krve; názory tak falešné, ale tak všeobecně přijímané, které stavěly do špatného světla toho, komu měly z práva a z nevyhnutelné nutnosti připadnout otěže státu — to vše vzbuzovalo přání, aby král zjednal pořádek ve vládě, která nastoupí po jeho vládě, ale ne ve tmě.

Přáli si, aby král ještě za svého života zavedl vládu takovou, jakou ji po sobě chtěl zanechat; aby již teď do své rady a do svých záležitostí uvedl ty, které tam určil na dobu po sobě, a na místa a do funkcí, které měli zastávat; aby sám, stále vládnoucí se stejnou autoritou, veřejně upravil tu, která měla nastoupit po jeho autoritě, v mezích a ve výkonu, jaké pro ni zamýšlel; aby připravil budoucího regenta a ty, kdo by po něm v každém oboru vstoupili do správy, na podíl, jaký měl mít každý z nich; aby utvářel jejich ducha a jejich souhru tím, že by je již odteď používal stejným způsobem,

jakým měli po něm sloužit, každý ve svém oboru vlády státu; aby měl čas vidět a opravit, změnit a zavést, co by shledal potřebným; aby navykl na tuto práci a poučil ty, které k ní zatím jen určoval, a ostatní své poddané aby navykl vídat je na jejich místech a ctít je; zkrátka aby sám všechno provedl tak, aby při jeho smrti nenastala žádná změna, aby nepřerušila ani povrch záležitostí a aby stačilo jen hned a plynule pokračovat v tom, co by sám zavedl, řídil a upevnil.

Ale to, co bylo přáním veřejnosti, a dokonce i těch nejmoudřejších, a pevným dobrem státu, nebylo přáním vévody du Maine; příliš se bál veřejného pokřiku nad vším, co by bral regentovi, i prince, jenž jím měl být a jenž by se tomu nemohl se ctí a bezpečně podrobit; bál se srovnání zákona se slepou a násilnou přízní; srovnání jejich společného základu, legitimní krve králů, jejímž byl vévoda z Orléans vnukem a synovcem, s temnou nicotou zrození tak zločinného, že až do vévody du Maine bylo lidské společnosti neznámé; konečně vojenského srovnání v národě veskrze vojenském; a úplné nahoty vnuka Francie oproti té ohromné a nestvůrné hromadě úřadů, guvernérství, vojsk, hodností a neslýchaných poct, jejichž děsivé seskupení sloužilo za podstavec plodu dvojího cizoložství, aby šlapal po všech stavech státu a uvrhl tam přinejmenším všechno ve zmatek, jakmile by jen trochu chtěli použít moci, kterou dokázal vyrvat.

Pan du Maine se bál úvah, které by z těchto příliš silných ohledů vzešly, a královy lítosti, příliš ohlášené násilím, které musel snést a nad nímž nedokázal zadržet své stesky; a bál se, aby se král nechopil veřejného rozhořčení, zvětšeného výkonem funkcí, a nezničil to, co on s takovou námahou vybudoval. Konečně se bál, a snad král ještě víc než on, stížností těch, kdo by nebyli mezi vyvolenými: jeden, že si z nich nadělá nepřátele, kteří by se hned přidali k vévodovi z Orléans, druhý, že ho budou obtěžovat nespokojenci a zachmuřené tváře. Bylo tedy velmi daleko k tomu, aby byla odhalena tajemství, která jejich původci měli takový zájem skrývat.

Vévoda z Orléans byl tou ranou ohromen; cítil, jak přímo míří na něho; za králova života pro to neviděl žádnou nápravu. Hluboké a uctivé mlčení se mu zdálo jedinou cestou, kterou mohl zvolit; jakákoli jiná by vedla jen ke zdvojnásobení opatření. Na tomto místě u toho zůstaneme; ještě není čas vstoupit do opatření a záměrů tohoto prince do budoucna. Král se s ním jakémukoli rozhovoru o této věci vyhýbal, kromě prostého oznámení po skutku; pan du Maine právě tak. Vévoda z Orléans se spokojil s prostým jednoslabičným souhlasem vůči jednomu i druhému, jako dvořan, který se do ničeho nemá plést, a dokonce se vyhýbal pouštět se o tom do řeči s vévodkyní z Orléans i s kýmkoli jiným. Já jediný jsem byl ten, před nímž si troufal ulevit si a důkladně o věci uvažovat; vůči všem ostatním měl tvář otevřenou a obvyklou a střežil se jakéhokoli nespokojeného výrazu a zvědavosti všech očí. Nevýslovná opuštěnost, v níž se uprostřed dvora a společnosti nacházel, mu aspoň posloužila k tomu, že ho uchránila jakékoli neopatrné řeči o závěti, neboť nikdo neměl příležitost s ním

o ní mluvit; a marně se Maisons,[4] který schválně nechal uplynout nějaký čas, aniž ho navštívil, pokoušel přes Canillaca i sám přimět ho, aby o tom promluvil. Teprve později se to jemu a vévodovi z Noailles podařilo s větším úspěchem, když králův stále hrozivější zdravotní stav přiměl k tomu, aby se šířeji mluvilo o opatřeních, jež je třeba učinit.

Muselo to už být nějakou dobu, co král pomýšlel na to, jak se po něm postarat o výchovu dauphina.[5] Bylo zcela přirozené, že zvláště když o vévodovi z Orléans smýšlel tak, jak mu o něm dávali smýšlet, nechtěl mu přenechat rozhodování o ní a pomýšlel, že o ní rozhodne sám. Snad právě tímto bodem dali paní z Maintenon a pan du Maine Voysinovi před ním otevřít zákop, aby ho od jednoho k druhému dovedli ke všemu ostatnímu. Ať je tomu jakkoli, když jsem velmi krátce po smrti vévody z Berry jel do Vaucressonu, kde pan z Beauvilliers ležel trochu churav v posteli, chtěl se mnou být sám. Tam mi bez úvodu, a aniž by k tomu vedl rozhovor, neboť to bylo hned, jakmile jsme byli sami, řekl, že mi chce položit otázku, ale že dřív, než mi řekne, oč jde, vyžaduje můj slib, že mu odpovím bez úslužnosti, bez nucenosti, ale přirozeně, podle toho, co si myslím, a že jen na tomto pevném základě se mnou může mluvit.

Byl jsem tou řečí překvapen a dal jsem mu to najevo. Zeptal jsem se ho, zda po tolika letech laskavosti a důvěrné důvěry z jeho strany ke mně, během nichž mezi námi bylo projednáno a prošlo tolik tak důležitých věcí, mu otevřenost, upřímnost a úplná volnost z mé strany vůči němu nejsou zárukou, že je ve mně vždy najde stejné. Odpověděl mi s veškerým přátelstvím, které jsem u něho vůči sobě znal, a dodal, že dám-li mu slovo, které ode mne žádá, uvidím z toho, co mi má říci, že měl důvod chtít se o tom ujistit. Dal jsem mu je tedy, ještě překvapenější tímto opětovným naléháním a ještě zvědavější, co ho k němu vede.

Řekl mi, že král, který nedoufá, že by se dožil doby, kdy dauphin dosáhne věku, v němž přechází do rukou mužů, se cítí povinen postarat se o jeho výchovu sám; že ho král chce pověřit jí a vším, co se jí týká, jako byl pověřen výchovou monseigneurů, jeho otce a jeho strýců; že se vymlouval na svůj věk a na své neduhy, které mu nedovolují potřebnou neustálou přítomnost a nedovolují mu ani doufat, že by výchovu dovedl až do věku, jímž končí; že král, který trvá na tom, že ho jí chce pověřit, svoluje, aby dělal jen to, co bude moci a chtít; a hned nato, upíraje na mě pozorněji pohled, řekl: „Jste vévoda a pair, v pairství starší než já; bylo by Vám zatěžko být vychovatelem společně se mnou, zastat všechno, co bych já nemohl dělat, jednat v této funkci v naprosté shodě, zkrátka, ač jsme si rovni ve funkcích a Vy jste starší pair než já, nebýt

4. **Vysvětlivka:** Claude de Longueil, markýz z Maisons, prezident pařížského parlamentu (*à mortier*), který se v posledních letech Ludvíka XIV. snažil získat důvěru vévody z Orléans; Canillac byl jedním z vévodových důvěrníků.

5. **Vysvětlivka:** Dauphinem je zde králův pravnuk, budoucí Ludvík XV. (nar. 1710), který se dauphinem stal roku 1712 po smrti svého otce, vévody z Bourgogne, a staršího bratra.

první? Na to Vás zapřísahám, abyste mi odpověděl přirozeně, bez úslužnosti, jist, že se mě nic nedotkne. Vidíte," dodal, „že jsem měl důvod žádat od Vás slovo; dal jste mi je, dodržte mi je nyní."

Odpověděl jsem mu, že mu je skutečně bez potíží dodržím, že dobře chápu, že pod stejným titulem jde o to být vychovatelem pod ním ve všem a všude; že neznám nikoho, bez výjimky, kromě něho, s kým bych to přijal; ale že s ním, jehož jsem celý život pokládal za svého otce, který mi jím byl, jehož schopnosti a ctnost znám a ctím rovněž celý život a jehož důvěru a přátelství znám ze zkušenosti stejně dlouhé, budu s ním a pod ním, ve všem a všude, bez nejmenších potíží, a že mé srdce k němu lne tak, že budu mít radost projevovat mu neustále úctu, ohled a odevzdanost, jejíž obtížnější důkaz jsem mu již dal při zřeknutích.[6] Objal mě, řekl mi, že mu nesmírně ulevuji, a tisíc dojemných věcí.

Požádal mě o hluboké tajemství, a z toho, jak se mnou mluvil, jsem měl důvod myslet si, že až všechno zváží a učiní všechna opatření a výběry pro celou výchovu, král je bez prodlení vyhlásí, jakmile mu je navrhne. Přesto jsem s ním pro důležitost, jakou se mi věc zdála mít, probral i jiné osoby. O dvou, kteří mu byli velmi blízcí, jsem mu řekl, že pravda ode mne vyžaduje, abych mu přiznal, že jeden se pro to hodí lépe než já; že než druhý se pokládám za vhodnějšího já. Jen po nich přelétl, jako po ostatních, o nichž jsme mluvili; byl to jen rozhovor: rozhodl se pro mne. Nebylo to nic nového, neboť monseigneur dauphin byl pevně rozhodnut požádat krále, abych byl vychovatelem staršího bratra dnešního krále,[7] což mi nebylo neznámo, a tento princ mohl k tomu rozhodnutí dojít a utvrdit se v něm jedině skrze vévodu z Beauvilliers, který vůbec nechtěl být vychovatelem toho mladého prince, zaměstnán, jak už byl a jak by byl čím dál víc, funkcemi u dauphina, které ho vyžadovaly celého pro naprostou důvěru tohoto prince a pro státní záležitosti.

Taková byla poslední známka úcty, přátelství a důvěry, kterou mi pan z Beauvilliers dal; takové bylo také poslední svědectví královy úcty a důvěry, které přijal, navzdory vytrvalé nenávisti paní z Maintenon. Jeho chatrné zdraví vydrželo po tomto rozhovoru příliš krátce, než aby věc mohla trvat. Jeho zdraví bylo samo o sobě křehké; život, zcela rozdělený mezi zbožná cvičení, povinnosti jeho úřadů, z nichž nevynechal žádnou, pokud se navzájem nekřížily, a státní záležitosti, mu nechával jen krátké oddechy v nejdůvěrnějším kruhu jeho nejužší rodiny a ještě menšího počtu přátel a nepřispíval k pevnému zdraví. Ztráta jeho dětí ho do hloubi zasáhla; viděli jsme, s jakou odvahou a s jakou vynikající zbožností je on i paní z Beauvilliers v tutéž ho-

---

6. **Vysvětlivka:** Zřeknutí nároků na trůn, jimiž se roku 1712 Filip V. vzdal práv na francouzskou korunu a vévodové z Berry a z Orléans práv na korunu španělskou; Saint-Simon se na jejich přípravě podílel.

7. **Vysvětlivka:** Ludvík, vévoda z Bretaně (1707–1712), druhý syn vévody z Bourgogne a dauphinem po otcově smrti; zemřel v březnu 1712 jen několik týdnů po rodičích, takže dauphinem se stal jeho mladší bratr, dnešní Ludvík XV.

dinu obětovali Bohu, ale ani jeden, ani druhý se neutěšili. Smrt dauphina ho zasáhla ještě úplně jinak: mnohokrát mi to přiznal. Všechna jeho něha se soustředila v tomto princi, jehož ducha, schopnosti, práci, záměry, ctnost, oběti a úplnou proměnu, kterou v něm vykonala milost a v níž ho bez ustání utvrzovala, obdivoval; byl hluboce dojat jeho bezvýhradnou důvěrou a jejich vzájemnou volností sdělovat si, probírat a rozhodovat všechny věci; byl prodchnut láskou ke státu, k pořádku a k náboženství, které měl spatřit znovu rozkvétat a jakoby se znovu rodit za jeho vlády a mezitím díky jeho prozíravosti, moudrosti, spravedlnosti, umírněnosti, pracovitosti a díky vlivu, který mu král rád nechával získávat na dvůr, na záležitosti i na sebe samého. Ať byl jakkoli přesvědčen o jeho svatosti a jeho blaženosti, jeho smrt ho zdrtila tak, že už vedl jen život chřadnoucí, hořký, bolestný, bez oddechu a bez útěchy. Konečně smrt vévody z Chevreuse, jeho srdce, jeho duše, opatrovníka a často rozhodčího jeho nejtajnějších myšlenek, i zbožných, zkrátka po celý jejich život jeho druhého já, mu zasadila poslední ránu.

Byl téměř dva měsíce nemocen ve Vaucressonu, kam se krátce předtím uchýlil a uzavřel se tam před světem, dokonce i před svými nejdůvěrnějšími, aby už myslel jen na svou spásu a zasvětil jí všechny chvíle své samoty. Zemřel tam v pátek, posledního srpna, k večeru, smrtí spravedlivých, a až do konce si zachoval plnou mysl. Bylo mu skoro šedesát šest let, asi o tři roky méně než vévodovi z Chevreuse; narodil se 24. října 1648 z velmi starého a velmi vznešeně sešvagřeného rodu, zvláště jdeme-li do minulosti.

Byl synem pana ze Saint-Aignan, který byl při své poctivosti a statečnosti veskrze romantický v galantnosti, v krásném písemnictví i ve zbrani. Býval kapitánem gardy Gastonovy a na samém konci roku 1649 koupil od vévody z Liancourtu, tehdy vévody na breve, úřad prvního šlechtice královy komory. Potom velel v Berry proti straně pana Prince, tehdy uvězněného, a pak [byl] generálporučíkem armády určené proti pánům z Bouillonu a z Marsillacu v Guyenne.[8] Dostal guvernérství Touraine po smrti markýze z Aumontu a měl tu moc prodat je velmi draho ještě mladému Dangeauovi, když se po nemilosti pana a paní z Navailles[9] vyrovnal s ním o guvernérství v Le Havru roku 1664. Stal se rytířem řádu při jmenování roku 1661 a vévodou a pairem roku 1663, v té podivné várce čtrnácti.[10] Byl předsedou a rozhodčím

8. **Vysvětlivka:** Pan Princ je zde Velký Condé, Ludvík II. Bourbonský (1621–1686), uvězněný za Frondy od ledna 1650 do února 1651; páni z Bouillonu a z Marsillacu jsou Frédéric-Maurice, vévoda z Bouillonu, Turennův bratr, a François de La Rochefoucauld, do otcovy smrti v únoru 1650 princ z Marsillacu, pozdější autor *Maxim*, kteří roku 1650 vedli frondistické povstání v Bordeaux.

9. **Vysvětlivka:** Pan z Navailles, pozdější maršál, a jeho žena, dvorní dáma královny, upadli roku 1664 v nemilost, protože paní z Navailles dala zazdít dveře, jimiž král docházel k dvorním slečnám královny; manželé museli prodat své úřady a odejít ode dvora.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámku na konci prvního svazku (v tomto vydání Díl I, Přílohy vydavatele k Tomu 1, č. IV).

kolbiště při posledních královych karuselech a zemřel v Paříži 16. června 1687. Byl ženat s jednou Servienovou, příbuznou vrchního správce financí, kterou ztratil roku 1679. Po roce se znovu oženil s komornou své ženy, která k ní nejprve nastoupila, aby se starala o její psy. Ona byla tak skromná a on se tak styděl, že na něho král často, a vždy marně, naléhal, aby ji nechal zaujmout taburetku. Žila vždy velmi uzavřeně a s takovými ctnostmi, že si zjednala úctu po celý svůj život, který byl dlouhý. Z prvního manželství měl hraběte ze Seri a rytíře ze Saint-Aignan, který byl zabit v souboji pánů z La Frette[11] — starší zemřel v šestadvaceti letech jako nástupce v úřadu prvního šlechtice komory a vyznamenal se ve válce —, dva syny, kteří zemřeli v dětství, dcery abatyše a jednu, která nechtěla být řeholnicí a kterou provdali za Livryho, prvního králova hofmistra, aby se jí zbavili. Pan z Beauvilliers zůstal z tohoto lože sám. Z druhého měl dva syny, z nichž starší se stal biskupem-hrabětem z Beauvais a druhý vévodou ze Saint-Aignan, jak jsme viděli na příslušném místě, a dceru stejně romantickou jako otec, ale ve zbožnosti, která se provdala za syna Marillaca, státního rady, padlého v pokročilé hodnosti ve válce bez dětí, a pak za pana z L'Aubépine, mého bratrance z prvního kolena, s nímž má syna, který slouží ve vojsku a je zetěm vévody ze Sully.

Nevím, jakou péči věnovali pan a paní ze Saint-Aignan svým starším synům. Pana z Beauvilliers nechali až do šesti nebo sedmi let napospas svému vrátnému, vychováván v jeho vrátnici, odkud ho poslali do Notre-Dame de Cléry na byt k jednomu kanovníkovi; všechny kanonikáty tam byly na jmenování pana ze Saint-Aignan. Nejsou nijak tučné. Celé kanovníkovo služebnictvo tvořila jedna služka, která chlapce ukládala spát k sobě, a ten s ní spával ještě ve čtrnácti a patnácti letech, aniž by na něco zlého pomysleli on nebo ona, a aniž by kanovníka napadlo, že je už trochu velký. Smrt hraběte ze Seri způsobila, že ho otec povolal zpět; zároveň mu dal udělit nástupnictví ve svém úřadu a přiměl ho vzdát se dvou opatství, která držel. Bylo to na samém konci roku 1666. Sloužil s vyznamenáním v čele svého jezdeckého pluku a stal se brigádním generálem.

Byl vysoký, velmi hubený, s dlouhým a zardělým obličejem, s velmi velkým orlím nosem, s propadlými ústy, s duchaplnýma a pronikavýma očima, s příjemným úsměvem, s velmi mírným výrazem, ale obvykle velmi vážný a soustředěný do sebe. Narodil se živý, prchlivý, výbušný a miloval všechny radovánky. Měl mnoho přirozeného ducha, nesmírně přímý úsudek, velkou přesnost, často až příliš velkou preciznost; vyjadřoval se snadno, příjemně, přesně a přirozeně; chápal rychle, rozlišoval dobře, měl neobyčejnou moudrost, prozíravost, která sahala daleko, ale aniž by bloudila; krajní prostotu a krajní bystrost, které si navzájem nijak nepřekážely; a od chvíle,

11. **Vysvětlivka:** Proslulý souboj z 21. ledna 1663, v němž se bratři La Frettové se dvěma druhy, mezi nimi rytířem ze Saint-Aignan, utkali se čtveřicí šlechticů vedenou knížetem z Chalais; souboje byly královskými edikty přísně zakázány, a přeživší účastníci proto museli uprchnout z Francie. Saint-Simon se mýlí: v souboji nepadl rytíř ze Saint-Aignan, nýbrž markýz d'Antin z protější strany.

kdy se ho dotkl Bůh, což se stalo velmi brzy, myslím, že mohu tvrdit, že nikdy neztratil vědomí Boží přítomnosti, z čehož lze posoudit, osvícen, jak byl, do jaké míry dovedl zbožnost. Mírný, skromný, vyrovnaný, zdvořilý s rozlišováním, dosti vstřícný, snadno a slušně přístupný až pro ty nejnižší lidi; svou zbožnost neukazoval, ale ani ji neskrýval, a nikoho s ní neobtěžoval, avšak na své služebnictvo dohlížel, snad až příliš zblízka; upřímně pokorný, aniž by tím utrpělo to, co dlužil tomu, čím byl, a tak odpoutaný od všeho, jak jsme viděli při několika příležitostech, které byly vypráveny, že nevěřím, že by jím byli víc i ti nejsvětější mniši. Krajní rozvrat majetkových poměrů jeho otce ho přesto vedl k velké pozornosti k vlastním poměrům (což pokládal za povinnost), která mu nebránila být ve všem opravdu nádherný, protože soudil, že to přísluší jeho postavení.

Láska k bližnímu ho svírala v poutech, která ho omezovala tím, že krotil své rty, uši i myšlenky, a viděli jsme na několika místech, jaké to mělo nevýhody. Ministerský úřad, politika a přílišný strach z krále tuto neustálou pozornost k sobě samému ještě zvětšily, a z toho se rodila jakási strojenost, uzavřenost, ba řekl bych až upjatost, která od něho odpuzovala, a záliba ve velmi úzkém soukromí a v samotě, která se málo hodila k jeho úřadům, která ho izolovala, která mu, kromě jeho funkcí, k nimž počítám i jeho otevřený stůl po ránu, dělala ze dvora poušť a nechávala ho nevědět o všem, co nebylo záležitostmi, do nichž ho jeho úřady nutně zapojovaly. Viděli jsme, kam ho to málem nejednou srazilo, aniž by se tím sebeméně porušil mír jeho duše nebo aniž by měl sebemenší pokušení se v tom ohledu uvolnit; jeho srdce bylo přímé, dobré, něžné, ne příliš široké; ale co miloval, to miloval opravdu, jen když si toho mohl také vážit.

Jeho strach z krále, strach, aby se nezadal, a jeho úzkostlivá přesnost příliš ochromovaly jeho upřímnou touhu sloužit přátelům. Po smrti Monseigneura byl, jak jsme viděli, v tomto ohledu stejně jako ve všem ostatním úplně jiný, a tehdy nebylo možno pochybovat, že rád slouží svým přátelům v malých i velkých věcech.

V soukromí, kde byl volný, jako večer u sebe, zvláště u vévody z Chevreuse a ve Vaucressonu, byl veselý, uváděl ostatní do pohody, žertoval s vtipem, laškoval s půvabem a rád se smál. Měl rád, když se žertovalo i s ním; jen spaní u kanovníkovy služky zraňovalo jeho stydlivost, a viděl jsem ho někdy v rozpacích z té historky, kterou vyprávěla paní z Beauvilliers, přesto se jí smát, ale někdy ji také prosit, aby ji nevyprávěla.

Oženil se s ní roku 1671; smutný stav majetku jeho rodu, který otec zruinoval, je přiměl k tomuto spojení se třetí dcerou pana Colberta s velkým jměním. Nejstarší se o čtyři roky dříve provdala za vévodu z Chevreuse a o osm let později byla nejmladší dcera provdána za vévodu z Mortemartu. Vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers a jejich ženy se k sobě hodili tak dokonale, že byli celý život jedno srdce, jedna duše, jedna myšlenka a jeden cit, jedno přátelství, jedna vzájemná úcta, ochota, ohleduplnost a důvěra. Stejný vztah byl mezi oběma sestrami a brzy vznikl i mezi oběma švagry. Oba

žili u dvora, vázáni svými úřady a místem dam paláce svých žen, vídali se neustále a jedli střídavě po týdnu jeden u druhého, což trvalo, dokud vysoké úřady vévody z Beauvilliers nepřinutily k tomu, aby vedl veřejný stůl; vídali se o nic méně, zřídka jen jednou denně, dokud žili. Bylo také vzácné být do jisté míry přítelem jednoho, aniž by člověk byl i přítelem druhého a jejich manželek.

Zbožnost vévody z Beauvilliers, která začala velmi brzy, ho dosti oddělila od jeho vrstevníků. Jednou v poli, při jedné královské projížďce, při níž konal službu, jel sám kousek napřed; někdo si toho všiml a začal říkat, že tam koná své rozjímání. Král, který to slyšel, se obrátil k tomu, kdo mluvil, a hledě na něho řekl: „Ano, tamhle je pan z Beauvilliers, který je jedním z nejmoudřejších mužů u dvora a v mém království." Tato náhlá a krátká obhajoba umlčela a dala hodně přemýšlet, takže posměváčci zůstali před jeho zásluhami v uctivé zdrženlivosti.

Král o něm musel být už tehdy velmi dobrého mínění, když ho roku 1670 pověřil nejchoulostivějším posláním. Madame[12] byla právě tak hrubě otrávena,[13] přesvědčení o tom bylo tak úplné a tak všeobecné, že bylo velmi těžké to zastřít.[14] Král i anglický král, jejichž nejdůvěrnějším poutem se právě stala cestou, kterou nedávno vykonala do Anglie, byli stejnou měrou pronikáni bolestí a rozhořčením, a Angličané se nedovedli ovládnout. Král vybral vévodu z Beauvilliers, aby šel vyslovit jeho soustrast anglickému králi a pod touto záminkou se snažil, aby toto neštěstí nenarušilo jejich přátelství a spojenectví, a aby utišil zuřivost Londýna a národa. Král se nezklamal; obezřetná obratnost vévody z Beauvilliers zcela usměrnila zbloudilá ústa anglického krále, a dokonce zmírnila i Londýn a národ.

Maršál z Villeroy[15] zemřel v Paříži ve svém osmaosmdesátém roce, 28. listopadu 1685. Pana Colberta, intendanta kardinála Mazarina a zároveň v době jeho smrti intendanta financí, doporučil tento všemocný první ministr králi jako nejschopnějšího muže, jakého znal, pro správu financí, a zároveň, když předtím vysál vrchního správce financí Fouqueta až do krve, mu ho učinil víc než podezřelým. Nebylo tedy pro Colberta po smrti jeho pána těžké vetřít se ke králi a usadit se na troskách Fouqueta. Znal krále dokonale z toho, co o něm tak často slýchal od Mazarina. Získal si ho podrobnostmi, schopnostmi a pravomocí dělat všechno; ve shodě s Le Tellierem dovršil Fouquetovu zkázu a vklouzl do místa generálního kontrolora, které až dosud dusil úřad vrchního správce. Přesvědčil krále o nebezpečnosti toho velkého úřadu,

---

12. **Vysvětlivka:** Madame je zde Jindřiška Anglická (1644–1670), dcera Karla I. a sestra anglického krále Karla II., první manželka Monsieura; zemřela náhle 30. června 1670 v Saint-Cloud, krátce po návratu z Anglie, kde pomohla sjednat tajnou doverskou smlouvu mezi oběma králi.

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámku na konci svazku (viz výše).

14. **Ediční poznámka:** Pověst o otravě se tehdy všeobecně šířila, pitva ji však nepotvrdila a dnešní bádání má převážně za to, že Jindřiška zemřela přirozenou smrtí, nejspíš na zánět pobřišnice.

15. **Vysvětlivka:** Míněn starý maršál z Villeroy, Nicolas de Neufville (1598–1685), vychovatel mladého Ludvíka XIV. a otec maršála z Villeroy doby Pamětí; od roku 1661 předseda rady financí.

a protože si netroufal o něj usilovat, namluvil králi, aby si všechny jeho funkce vyhradil sám. Král se domníval, že je vykonává svými *schváleními* a podpisy, jimiž ho Colbert, poddajný úředník, zavaloval, zatímco on se zmocnil veškerého hospodaření a veškeré moci nad financemi a stal se jejich pánem víc než kterýkoli vrchní správce; ale protože nebyl tak urozený, aby mohl tuto moc vykonávat bez závoje, vymyslel závoj z gázy, když krále přesvědčil, aby zřídil zcela nový úřad předsedy rady financí, který by měl přístup do rad, jež bude král konat, do velkých direkcí,[16] předsedal by u sebe malým, podepisoval by finanční rozhodnutí a s titulem a reprezentací by ve financích ve skutečnosti nedělal nic a jemu by ponechával plnou moc všechno v nich dělat a všechno upravovat.

Tento úřad byl tedy zřízen při Fouquetově pádu a dán maršálovi z Villeroy, který býval za kardinála Mazarina vychovatelem královy osoby, předsedou jeho výchovy, a který při tomto přeludu nikdy nebyl státním ministrem. Vynášelo to čtyřicet osm tisíc livrů ročního důchodu spolu s dalšími věcmi, takže při tomto uprázdnění se o místo ucházelo všechno, co bylo u dvora nejvýznamnějšího a nejpřednějšího: vévoda z Montausier, který býval vychovatelem Monseigneura; vévoda z Créqui, guvernér Paříže, první šlechtic komory, jehož velvyslanectví v Římě a slavná aféra s korsickou gardou papeže[17] způsobily tolik hluku a jehož žena byla dvorní dámou královny; a několik dalších z královy důvěrné blízkosti a z prvního postavení.

Král před nimi dal přednost vévodovi z Beauvilliers, kterému bylo třicet sedm let a který na to ani nepomyslel. Byl tomu tak vzdálen, že úzkostlivost jeho svědomí, polekaná vším, co zavánělo financemi, se nemohlo odhodlat úřad přijmout, když mu ho král dal. Králův údiv nad odmítnutím toho, co bylo předmětem ctižádosti nejvýznamnějších osob jeho dvora, ho v jeho volbě jen utvrdil. Naléhal a přiměl vévodu, aby se poradil s osobami, k nimž mohl mít důvěru, a vymohl si na něm slib, že to udělá v dobré víře, s poctivou nestranností, a že se podřídí jejich radě, pokud by vedla k tomu, aby úřad přijal. Vévoda se zavázal a radil se. Po sedmi nebo osmi dnech se ho král zeptal, jak to dopadlo, a dotlačil ho až k přiznání, že všichni, s nimiž se radil, byli toho názoru, aby už déle neodmítal. Král byl velmi rád, vyzval ho, aby dostál svému slovu, a o dvě hodiny později jeho jmenování vyhlásil, k velkému úžasu svého dvora.

---

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O královských radách viz výše. Jde tam o finanční rady známé pod jménem velká a malá direkce.

17. **Vysvětlivka:** V srpnu 1662 napadla papežova korsická garda v Římě palác francouzského velvyslance vévody z Créqui; Ludvík XIV. obsadil Avignon a vynutil si v Pise roku 1664 rozpuštění korsické gardy a veřejné zadostiučinění.

Hrabě z Grammontu,[18] který si zvykl bavit se vším na účet koho se to týkalo, a který věděl, že i vévoda ze Saint-Aignan se o tento úřad ucházel, ho hodinu po vyhlášení potkal v galerii. Šel rovnou k němu a řekl mu, „že mu blahopřeje, že pochází z tak šťastného rodu, který dává všechny předsedy, jež si král vybírá: že když je třeba předsedy pro karusely, vezme otce; když se má jmenovat předseda rady financí, vybere syna“, a nečekaje na odpověď, nechal ho tam s poklonou a piruetou, celého bez sebe vzteky nad svým blahopřáním.

18. **Vysvětlivka:** Philibert, hrabě z Grammontu (1621–1707), nevlastní bratr maršála z Grammontu, dvořan proslulý jízlivým vtipem; jeho mládí vylíčil švagr Anthony Hamilton v *Pamětech hraběte z Grammontu*.

Kapitola dvanáctá

Vévoda z Beauvilliers; jaký byl vůči kardinálu z Noailles, Římu, Svatému Sulpiciovi, jezuitům. — Budoucí opatření pro arcibiskupa z Cambrai. — Ctižádost tohoto preláta. — Velikost duše a ctnosti vévody z Beauvilliers. — Srovnání vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers. — Žertovné a pravdivé slovo kancléře Pontchartraina. — Povaha vévodkyně z Beauvilliers. — Kariéra a chování Saumeryových. — Zkouška a čin hrdinské ctnosti vévodkyně z Beauvilliers. — Smrt vévodkyně z Beauvilliers roku 1733.

Pan z Beauvilliers se stal vévodou při svém sňatku, když se jeho otec vévodství vzdal v jeho prospěch; po otcově smrti dostal jeho guvernérství a rytířem řádu se stal při jmenování roku 1688. Roku 1689 se ho král zeptal, zda bude dělat stejné obtíže s místem vychovatele monseigneura vévody z Bourgogne, kterého se chystal vzít z rukou žen, jaké dělal, když šlo o místo předsedy rady financí. Žádné nedělal a přijal. Stal se vychovatelem i obou dalších synů Francie, jakmile opouštěli péči žen; a král mu přitom projevil takovou důvěru, že s výjimkou Moreaua, jednoho ze svých prvních komorníků šatny, kterého učinil prvním komorníkem tohoto prince, a dvou či tří komorníků, které tam chtěl umístit, ponechal všechno ostatní na volbě vévody z Beauvilliers: učitele, podvychovatele i všechno ostatní, aniž se po kterémkoli z nich pídil. Jinde jsme viděli, že vévoda přitom projevil také takovou nezištnost, že rozhodně odmítl plat za oba další prince: čtyřicet osm tisíc livrů ročně za každého, tedy devadesát šest tisíc livrů.

Louvoisova smrt, která krále v mnoha věcech uvolnila, způsobila, že byl hned nato, roku 1691, povolán zpět do státní rady Pomponne,[1] a zároveň do ní vstoupil vévoda z Beauvilliers. Byl to zázrak — jediný šlechtic, který do ní byl za dvaasedmdesát let vlády přijat; říkám jediný, protože z obou maršálů z Villeroy,[2] kteří šlechtici byli sotva víc, než bylo nezbytně třeba, otec nikdy ministrem nebyl a syn, který jím byl jen rok, od smrti pana z Beauvilliers do smrti krále, nemůže být za tak krátkou dobu počítán. Pan z Beauvilliers na to nemyslel o nic víc než na svá dvě předchozí místa.

Ať mu král imponoval sebevíc, ať se zdál sebeslabší, když s ním mluvil o milostech, pro plachost, která v něm byla, v radě ho nebylo možné poznat — jak jsem slyšel vyprávět Chamillarta, jeho přítele, a kancléře Pontchartraina, tak dlouho jeho

1. **Vysvětlivka:** Simon Arnauld, markýz z Pomponne (1618–1699), státní sekretář pro zahraniční věci v letech 1671–1679; po svém pádu byl roku 1691 povolán zpět do rady jako státní ministr.

2. **Vysvětlivka:** Nicolas de Neufville, starý maršál z Villeroy (1598–1685), vychovatel mladého Ludvíka XIV., a jeho syn François, maršál z Villeroy (1644–1730), který byl státním ministrem od smrti pana z Beauvilliers (1714) do smrti krále (1715).

nepřítele —, kdykoli šlo o soudní záležitosti nebo o důležité státní věci. Tehdy hlasoval rozhodně, obsáhl celou šíři věci jasně a přesně, osvětleně ji rozvinul, své stanovisko zaujímal na pevném základě a hájil je skromně, ale se silou, s níž neotřásl ani projevený sklon krále. V ostatních věcech se dost poddával své mírné a plaché povaze. Jeho přesnost, či spíš, abych to řekl výstižněji, jeho dochvilnost v rozmanitých a neustálých povinnostech byla bez sebemenšího polevení; ta podle mne vystupňovala jeho přirozenou přesnost až na minuty, a to tak, že věděl, kolik jich potřebuje, aby došel od sebe ke králi.

Jinde jsme viděli, s jakou velikostí duše, s jakou odpoutaností, s jakou odevzdaností Bohu a s jakou jemnou a úplnou závislostí na jeho řízení přestál bouři kvietismu, nemilost arcibiskupa z Cambrai a těch, kdo do ní byli zataženi, i krajní nebezpečí, v němž se přitom ocitl; jak vznešeně si při tom počínal a s jakou pokorou přijal zprávu o odsouzení knihy pana z Cambrai v Římě. Avšak i nejvzácnější obrazy mají stíny a pravda mě zavazuje nezamlčovat stíny tohoto vzoru všech ctností. Kdo je bude spravedlivě zvažovat, nebude si ho vážit o nic méně, ale zachvěje se při pohledu na hlubiny Boží a pokoří se až k zemi při pohledu na to, čím jsou i ti nejdokonalejší lidé.

Tento muž, s nejvrozenější poctivostí, s nejvroucnější a nejupřímnější láskou k pravdě a žízní po ní, s nejúzkostlivější čistotou, s citelnou a ustavičnou přítomností Boha ve všech rozmanitých povinnostech a situacích svých dnů, k němuž se svatou žárlivostí vztahoval své nejdůležitější i nejnepatrnější činy, svou práci, své povinnosti, svá přátelství, své styky, své záměry, své ohledy na slušnost, a dokonce i oddech a potřeby ducha i těla — tento muž, tak přímý, tak ostražitý vůči sobě samému a tak bdělý, se dal i s panem z Chevreuse natolik okouzlit půvaby arcibiskupa z Cambrai, že ačkoli ho od jeho nemilosti nikdy neviděl, zůstával mu tento prelát duší jeho duše a duchem jeho ducha; že všechno, co činil ve svém nitru, ve svědomí i ve své domácnosti, svrchovaně řídil pan z Cambrai; že okouzlen po něm paní Guyonovou ji nikdy neviděl jinak než jako světici a znamenitou učitelku; a konečně že když se odvážila jasných proroctví, která se, jak viděl, všechna nevyplnila, páska mu z očí nikdy nespadla. Řekněme všechno a nedržme pravdu v zajetí: na svém místě jsme viděli velký a svatý čin, jímž ho kardinál z Noailles zachránil a udržel v jeho úřadech na úkor vlastního bratra, jemuž byly s jejich vědomím určeny a s nímž se kvůli tomu na několik let rozešel. Když pak kardinál sám upadl do nemilosti kvůli aféře konstituce — až k zákazu vidět krále, až k tomu, že se usilovalo o odnětí jeho kardinálského klobouku a o jeho sesazení z arcibiskupského stolce, až k velmi oprávněnému podezření, že ho král dá zatknout a odvézt do Říma —, trápilo mě vědět, že pan z Beauvilliers patří k jeho nejzarytějším odpůrcům a že jeho tak drahá oddanost panu z Cambrai, jehož nauky a knihy byl kardinál z Noailles jedním z největších odpůrců, zbavila tuto duši tak pravdivou, tak přímou, tak upřímnou vděčnosti i lidskosti, když zbožštila jeho předsudky.

Nemohl jsem si odpustit promluvit s ním o tom jednoho dne, kdy si se mnou přišel popovídat do mého pokoje ve Versailles, jak to dělal dost často, aby tam byl volnější. Po několika slovech jsem mu řekl zpříma: „Ale Vy, pane, nikdy nepomyslíte na to, že nebýt vzácné ctnosti a čistoty duše kardinála z Noailles, byl byste vyhnán a jeho bratr by s jeho vědomím dostal všechny Vaše úřady? Byl si jejich určením jist; maršál a maršálka z Noailles mu to dlouhá léta nemohli odpustit. Dobře víte, že Vás znovu upevnil jen s námahou a že se za Vás u krále dokonce zaručil — a dnes byste štval proti člověku, jemuž vděčíte za všechno, a už tak dlouho, a bez něhož byste už tolik let byl ze hry!“ Vévoda chvíli zůstal bez odpovědi, zčervenal, po chvíli ticha to připustil jediným „to je pravda“, hájil se svým svědomím, ale chabě, a od té doby byl se mnou vždy velmi zdrženlivý, pokud šlo o kardinála z Noailles, když jsme hovořili o těchto věcech, v nichž jsme se ostatně nikdy neshodli. Rozhodně to nebyl nedostatek citu u člověka, který měl city tak jemné, a tím méně nevděk. Byl velmi vděčný z povahy i ze zásady, ale taková v něm byla síla slepé oddanosti panu z Cambrai, kterou v sobě z náboženství zbožštil.

Tatáž dispozice ho stavěla vždy na stranu Říma při jeho rozličných výbojích a činila ho vynalézavým v jejich zlehčování a omlouvání. Mívali jsme o tom často živé spory. Jeho úvod byl v takových případech vždy stejný: posvátná práva francouzských králů, jež sám svatý Ludvík hájil proti papežům důrazněji než kterýkoli jiný král; ale případ, o který šlo, podle něho nikdy nepatřil k těm, které bylo třeba hájit.

Svatý Sulpicius, k němuž vždy choval hlavní důvěru — a ne jezuité, s nimiž dobře vycházel, ale které znal a jimž by on i pan z Chevreuse byli rádi odňali list obročí a zpovědnici králů[3] —, Svatý Sulpicius, pravím, ho záhy zkazil, pokud jde o Řím, a arcibiskup z Cambrai, který měl své důvody, jež se mu dobře střežil ukázat, to dokonal.

O těchto věcech a o věcech konstituce se mnou mluvil vždycky první, ať z důvěry, ať z naděje, že mě obrátí, až mě na samém konci svého života, když jsme se o tom přeli, oba sami v mém pokoji ve Versailles, požádal, abychom o tom spolu už nemluvili, protože ho to příliš rozrušovalo; a od té doby jsme o tom opravdu už nikdy nemluvili.

Při této oddanosti panu z Cambrai, která ho tak pevným řetězem poutala k celému tomu malému stádci, zachoval věrnost a udržoval s ním styk jen s královým vědomím a ty, které arcibiskupova aféra vzdálila od princů a vyhnala ode dvora, vídal jen ve Vaucressonu, velmi potají, ale s královým svolením. Jak je vidět, do těchto tajemství jsem nikdy zasvěcen nebyl, ale ve Vaucressonu jsem ty lidi vídal volně; i přede mnou se tam mluvilo zcela volně; a po smrti dauphina mi pan z Beauvilliers, pan z Chevreuse i tito vyhnanci otevřeně mluvili o své nesmírné touze po Fénelo-

3. **Vysvětlivka:** List obročí (*feuille des bénéfices*) — seznam uprázdněných církevních obročí, o jejichž obsazení rozhodoval král na návrh svého zpovědníka; za Ludvíka XIV. byl královým zpovědníkem vždy jezuita.

nově návratu. Všechno, i ty nejmenší věci, které se mohly tohoto preláta dotknout, byly u nich všech hlavní pohnutkou, a to nejneomylněji mocnou. Oba vévodové — a nikdy jsem to nepochopil — zachovávali se mnou vždy naprosté mlčení o nauce a zásadách, jimiž je okouzlení pohltilo, protože mě k nim nepovažovali za způsobilého, nebo protože cítili, že bych na ně nepřistoupil; přesto se přede mnou nejenže ani v nejmenším neostýchali v jakékoli důvěře, jak bylo vidět z tolika věcí, které tu byly vyprávěny, ale vždy se mi otevírali, pokud šlo o jejich přilnutí k panu z Cambrai a k těm, kdo k němu lnuli týmiž pouty, i o všechno, co se jich týkalo.

Po smrti dauphina se mnou tedy mluvili upřímně, aby mě získali, abych se za něj přimlouval u vévody z Orléans, aby byl povolán zpět a po smrti krále velkoryse použit; dobře viděli, že tento princ snadno povede vévodu z Berry, u něhož neměli proč počítat s velkým vlivem, jak bylo jinde poznamenáno, a jemuž na jeho učiteli vůbec nezáleželo; mně na něm v nitru nezáleželo o nic víc, ale panu z Beauvilliers jsem nemohl nic odepřít. Zavázal jsem se tedy jemu i panu z Chevreuse a uspět mi bylo o to snazší, že vévoda z Orléans byl k Fénelonovi přirozeně nakloněn úctou i sympatií. Tato podložená naděje, kterou jsem jim dal, je naplnila blahem. Z řečí vévody z Chevreuse jsem pochopil, že arcibiskupa zpravuje o tom, co se v jeho věci děje. Řekl jsem to vévodovi, který mi to přiznal a pak o tom se mnou mluvil otevřeně, až mi upřímně řekl, že arcibiskup, ačkoli si je jist tím, co pro něj dělám, se mne přesto bojí. Doneslo se mi to i jinými cestami.

Znal jsem ho jen od vidění; když byl vypovězen, byl jsem příliš mladý a od té doby jsem ho neviděl. Ani on mě tedy nemohl znát jinak než z doslechu, a podle toho, jak jsem si stál s oběma vévody, a podle toho, co jsem z toho spolku[4] volně vídal ve Vaucressonu, se k němu nemohlo donést nic, co by mu nahánělo takový strach. Ale zvyklý, jak byl, vládnout po božsku nad svým královským chovancem, nad oběma vévody, nad celým tím malým stádcem, bál se, že nebude stejně vládnout nad vévodou z Orléans, že mě najde mezi tímto princem a sebou a že mě neshledá tak povolného pod svým jhem jako ty, které si podrobil. Jeho přesvědčovací moc, zkažená zvykem, nesnesla odpor; chtěl, aby se mu věřilo na první slovo; autorita, kterou si přisvojoval, nepřipouštěla u posluchačů žádné uvažování a jeho vláda ani ten nejmenší odpor; být věštírnou se mu stalo zvykem, z něhož ho nepřimělo nic slevit ani jeho odsouzení se svými následky; chtěl vládnout jako pán, který nikomu neskládá účty, vládnout přímo a bez prostředníků. Kdo si jen trochu vybaví, co je na svém místě řečeno o jeho povaze a jeho počínání u dvora i poté, co z něj byl vyhnán, pozná ho po všech těchto rysech. To v něm vzbudilo strach ze mne, z něhož ho nevyléčilo nic z toho, co jsem pro něj dělal, ani nic z toho, co se o mně dozvídal od obou vévodů. Jeho ctižádost nevěděla, že nebude žít dost dlouho, aby byla ukojena, ba ani aby se viděla na cestě k tomu.

---

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Faciende* — klika.

Ať byl vévoda z Beauvilliers sebepevněji pokorný, ať si sebevíc zvykl přikládat váhu názorům vévody z Chevreuse, měl daleko k tomu, aby vždy smýšlel jako on a ve všem se mu podroboval. Na svých místech jsme viděli několik příkladů, mimo jiné v otázce zřeknutí, kdy se postavil na mou stranu proti němu, a já byl stejně zahanben jako překvapen, protože šlo o můj názor. Pokora v něm neubírala důstojnosti; čím upřímněji byl odpoután od všeho, tím víc se držel svého místa, bez nízkého či zbytečného dvoření. Nikdy neudělal jediný krok k Monseigneurovi ani k nikomu z jeho nejbližšího okolí, kteří ho neměli rádi, ani k paní z Maintenon od bouře kvietismu; ta mu nikdy neodpustila, že unikl všem jejím snahám ho zničit, které, jak jsme viděli, čas od času zdvojnásobovala a vzdala se jich, teprve když konečně pocítila jejich bezmocnost.

Vévodu z Chevreuse nenáviděla ještě víc a proti němu neměla o nic víc štěstí. Je k smíchu, že přitom měla dost ráda paní z Chevreuse a velmi ráda její dceru, paní z Lévis, která přitom byla zcela upřímně zajedno se svým otcem a matkou i s panem a paní z Beauvilliers. Tu paní z Maintenon nemohla vystát. Paní z Beauvilliers si z toho mnoho nedělala, neprokazovala jí žádnou úctu, nepatřila jako její sestra k důvěrnému okruhu krále, který s ní přesto jednal velmi vlídně, a nikdy ji nevídala, leda zřídka náhodou na procházkách, na které ji král bral a kam občas přišla i paní z Maintenon, a tehdy velmi zdvořile, rovnocenně, ale se suchou zdvořilostí z obou stran. Teprve nehoráznosti lillského tažení[5] a jejich následky sblížily pana z Beauvilliers s paní z Maintenon, která k tomu učinila první kroky. Shoda mezi nimi byla úplná a styk živý, ale ustal naráz s věcí, která jej vyvolala, a navždy pak zůstali tak, jak byli předtím, než k němu došlo.

Ačkoli byl nepřístupný všemu, co nebylo přísnou povinností a nezbytnou slušností, bez společenských styků u dvora a u krále velmi rád stranou — a to nepoměrně víc než pan z Chevreuse —, je s podivem, jak velký respekt budil u krále i všude jinde, jakmile se někde objevil; paní z Chevreuse a paní z Beauvilliers stejně, ačkoli byly do dvorského života zapojeny o něco víc, i když s velkou zdrženlivostí. Princové krve, dokonce i levobočci, nejpřednější velmožové, ministři se k němu přibližovali jen s výrazem úcty, ohleduplnosti a velmi často rozpaků. Sledovalo se, s kým mluví; často jsem se chvíli bavil tím, že jsem viděl oči předních dvořanů — což se stávalo dost často v Marly — upřené na mne, sedícího stranou vedle něho, když mi šeptal do ucha. Neviděl jsem u dvora nikoho v tak velké vážnosti, a to, až na několik týdnů bouře kvietismu, po celý jeho život, i po smrti dauphina.

Od té osudné chvíle se stahoval do ústraní čím dál víc a udržoval se jen silou zbožnosti, odvahy, odevzdanosti Bohu a souladu s jeho vůlí. Trocha hudby se smutnými áriemi a několik večeří u mne, ačkoli řidších než před tou ranou, byly veškerým jeho

5. **Vysvětlivka:** Flanderské tažení roku 1708, v němž vévoda z Bourgogne velel spolu s panem z Vendôme; po porážce u Oudenaarde padlo Lille do rukou spojenců a Vendômova klika svalovala vinu na vévodu z Bourgogne.

oddechem. Byl jako stvořený k tomu, aby byl schopen a zároveň hoden vychovat výtečného krále, dobrého, svatého, velkého před Bohem i před lidmi. Vložil do toho všechny své schopnosti a všechnu svou péči a s nadšením a s neustálými díky viděl, že úspěch daleko předčí jeho nejlichotivější naději. Byl důvěrným rádcem, srdcem, duchem, duší tohoto prince, který měl ducha nesmírně mnoho. Očekával od něho všechno pro obnovení pořádku, spravedlnosti a blaha poddaných všech stavů a pro obnovu království, protože znal jeho záměry, plány a přání, které mu sám vnukl; a ze zkušenosti viděl dost na to, aby se nebál, že svrchovaná moc zkazí jeho srdce nebo zmámí jeho ducha. Konečně měl před očima věk, který v samém rozkvětu přemohl všechny nejstrašnější vášně; ctnost pevně založenou, která prošla podivnými zkouškami; a nakonec dlouhou řadu let, jež skýtala všechen čas pro moudrá a pomalá opatření doma i navenek, z nichž on sám si po těch nejnaléhavějších mohl lichotit, že uvidí počátky; a najednou vidí, jak je odňat tento zázrak schopností a milosti, jehož jsme nebyli hodni, který nám byl ukázán jen proto, abychom obdivovali moc pravice Boží a pocítili přemíru svých hříchů hloubkou svého pádu.

Tehdy, smíme-li se odvážit toho výrazu, se otřásly spoje jeho duše s tělem; jediným pohledem postřehl neblahé následky, které z toho pro Francii plynuly, zakusil nejstrašnější účinky něhy, vstoupil do nicoty, kterou ta hrozná prázdnota zanechala, oživil jí svou úplnou oběť, zkrotil zdrcenou přirozenost úsilím tak strašlivým, že mi často přiznával, že oběť jeho dětí ho v porovnání s tím nestála téměř nic. Vše bylo složeno k patě kříže. Dychtiv vytěžit všechnu hořkost tak vybraného kalicha, neztratil z něj, jak jsme viděli, ani jedinou kapku při svých strašných povinnostech v Saint-Denis, v Notre-Dame a u krále, s vládou nad sebou samým, jež přesahovala lidské síly. Smrt vévody z Chevreuse v něm dovršila zničení živočišného člověka. Jeho samota byla méně samotou než vězením. Krvavé oběti se staly tkanivem jeho života. Vznešené očištění jeho duše, bez ustání vržené k Bohu, dokonalo rozklad hmoty a učinilo z jeho smrti zápalnou oběť. A kdyby to, co mě pravda přiměla uvést o panu z Cambrai a o kardinálu z Noailles, mohlo vrhnout nějaké klamné stíny, ať si čtenář vzpomene, pokud jde o druhého z nich, na svatého Epifania a svatého Jana Zlatoústého;[6] a pokud jde o prvního a jeho Guyonovou, na slavného Granadu,[7] o jehož osvícenosti a svatosti nikdo nepochyboval a který pro podobné, a ještě překvapivější zaslepení nemohl být svatořečen; a z našich dnů na učeného Boileaua z arcibiskup-

6. **Vysvětlivka:** Svatý Epifanios, biskup ze Salamíny na Kypru, přijel roku 403 do Cařihradu, aby vystoupil proti cařihradskému patriarchovi svatému Janu Zlatoústému, jehož podezíral z přízně k origenistům; oba jsou uctíváni jako světci.

7. **Vysvětlivka:** Luis de Granada (1504–1588), španělský dominikán a proslulý duchovní spisovatel; uvěřil lisabonské řeholnici Marii de la Visitación, jejíž stigmata a vidění se ukázala jako podvod.

ství[8] a na pana Dugueta,[9] jehož četná zbožná díla nutí obdivovat rozsah a vznešenost jeho učenosti a osvícenosti — oba byli až do své smrti obdivovateli a oběťmi oné slečny Rose, té podivné pobožnůstkářky, která byla nakonec vyhnána, aniž se jim na ni otevřely oči, a o níž byla řeč v příslušné době.

Měl jsem to potěšení, že jsem zakusil všechnu radost z dokonalého smíření, které jsem, jak jsme viděli na svém místě, zprostředkoval mezi vévodou z Beauvilliers a kancléřem Pontchartrainem, i z opravdového zármutku prvního nad odchodem druhého do ústraní; a měl jsem útěchu vidět kancléře upřímně zarmouceného smrtí vévody. Už před tímto smířením mi kancléř, ačkoli byl přítelem vévody z Chevreuse, občas žertem říkal o obou švagrech, „že je podivuhodné, že při tom, jak jsou spjati zvykem celého svého života, až jsou oba jen jedno srdce, jedna duše, jeden duch, jeden cit, má pan z Beauvilliers anděla, který ho v pravou chvíli zastaví a nikdy neopomene odvrátit ho od všeho, co je na panu z Chevreuse škodlivé a někdy nesnesitelné — to první v jeho počínání, které ničí jeho majetek i zdraví, to druhé v jeho úvahách; anděla, který ho vede k tomu, aby dělal pravý opak, a který přitom ve všem ostatním jejich svazek v ničem nenarušuje, a právě proto jej neporušuje". Vskutku nebylo nic protikladnějšího než nepořádek a dobrý stav majetku jednoho a druhého, při vší pečlivosti jednoho a obecnější pečlivosti druhého; než přísná střídmost jednoho a hojná strava druhého — jeden k tomu byl přesvědčen filozofií a Cornarovou knihou, druhý Fagonem; přesnost hodin pana z Beauvilliers až na minutu, člověka, který nejvíc šetřil svým časem a omlouval se svému kočímu, jestliže nepřijel přesně ve chvíli, na kterou si objednal kočár, a lhostejnost pana z Chevreuse, který se vždy nechával čekat, o čemž jsme na svých místech viděli zábavné příklady, a jeho nedbání hodin, ačkoli rovněž žárlivě střežil svůj čas; konečně přesnost jednoho, s jakou všechno dělal a dokončoval, kdežto druhý dělal bez ustání a zdálo se, že nikdy nekončí. Proto se pan z Beauvilliers, který chtěl ve všem dobré, s dobrým spokojil; a pan z Chevreuse, který hledal lepší, velmi často minul obojí.

Pan z Beauvilliers viděl věci, jaké byly; byl nepřítelem přeludů, všechno pečlivě vážil, s přesností srovnával možnosti a na jistých základech zůstával ve své volbě neotřesitelný. Pan z Chevreuse, s větším duchem a bez srovnání s větším věděním ve všech oborech, viděl všechno růžově a v plné naději, i to, co jí skýtalo nejméně, a neměl přesnost druhého ani tak přímý úsudek. Přemíra jeho nedostatečně soustředěného světla ho oslňovala klamnými záblesky a jeho obdivuhodná snadnost chápat a usuzovat mu otevírala tolik cest, že snadno bloudil, aniž si toho všiml, a v nejlepší víře na světě. Tyto nedostatky u pana z Beauvilliers nikdy nebyly; ten byl lepší v

8. **Vysvětlivka:** Jean-Jacques Boileau (1649–1735), kanovník u Saint-Honoré v Paříži, jehož si cenil kardinál z Noailles; nezaměňovat s kazatelem abbé Charlesem Boileauem.

9. **Vysvětlivka:** Jacques-Joseph Duguet (1649–1733), bývalý oratorián, jansenisticky smýšlející teolog a plodný autor zbožných spisů.

radě a pan z Chevreuse ve všech akademiích. Měl také přirozeně výmluvnější a strhující řeč, nebezpečnou i půvaby, které se v ní samy rodily: řetězem článků strhávala k omylu, jakmile mu člověk pro nedostatečně bdělou pozornost jednou propustil jeho výchozí tvrzení v celku, a tímto strháváním vedla k omylu, který člověk nakonec prohlédl celý, ale už v nezadržitelném pohybu, v němž cítil, že je do něj vržen. Konečně, abych dokončil tento kontrast dvou mužů tak spjatých, že byli jedno: vévoda z Chevreuse nedokázal ani vstát, ani jít spát; pan z Beauvilliers, ve všem spořádaný, vstával velmi časně a uléhal brzy, to znamená, že vstával od stolu na začátku dezertu a ležel v posteli dřív, než skončila večeře.

Oba byli, jak jsme viděli jinde, ochránci a oporou svých bratrů a sester z druhého manželství a manželek svých otců. Pan z Beauvilliers měl prostředky a neblahou příležitost být v tom štědřejší než jeho švagr; měl v tom také víc štěstí a paní z Beauvilliers v tom předčila sama sebe. Ona vypila do dna kalich pádu biskupa z Beauvais, jehož se pan z Beauvilliers nedožil. Poskytovala tomuto švagrovi byt, dávala mu peníze a v přesvědčení o jeho zbožnosti v něm měla veškerou útěchu. Sama nesla bolest nad jeho prvními výstřednostmi, které se snažila pohřbít v co největším tajemství. Byly takové povahy, že v něm nemohly zůstat dlouho. Neopomněla žádnou péči, laskavost ani opatření, ani ta, jež byla nejméně podle jejího srdce, neboť použila kardinála z Noailles, který se k tomu propůjčil jako její vlastní bratr. Byl jsem svědkem všeho, co se dělo, opravdu něžné a činorodé lásky i nejtrpčí bolesti paní z Beauvilliers. Hrozný skandál, jemuž pro bláznovství toho politováníhodného biskupa nikdy nedokázali zabránit, postupně dospěl vrcholu, jenž byl i vrcholem bolestí vévodkyně z Beauvilliers a novou a těžkou zkouškou její ctnosti; byl by tu býval zamlčen, kdyby dvůr, Paříž, celá Francie a odleskem, který se stal nevyhnutelným, i sám Řím nebyly tímto neštěstím rozezvučeny — neštěstím, které výstřednost počínání, jež bylo pečetí zármutku paní z Beauvilliers, učinila tak neobvyklým a tak podivně veřejným.

U dvora nebylo ženy, která by měla víc ducha než ona, pronikavějšího, jemnějšího, přesnějšího, ale také moudřejšího a ukázněnějšího, a která by nad ním víc vládla. Nikdy ho nechtěla ukazovat, ale nemohla zabránit tomu, aby si ho člověk nevšiml, jakmile otevřela ústa, často i beze slova. Byl přirozeně plný půvabu, s tak velkou lehkostí výrazu, že ji zdobil, až dával zapomenout na její ošklivost, která, ač bez znetvoření či čehokoli odpudivého a při postavě průměrné a urostlé, byla neobvyklá. V jejím duchu byl dokonce i jistý galantní rys. Ráda dávala a kromě ní a paní kancléřové jsem neviděl nikoho, kdo by to uměl dělat s tak dokonalým obratem a půvabem. Její vkus byl vybraný a všestranný: nábytek, ozdoby pro každý věk, stůl, zkrátka ve všem; velmi vznešená, velmi nádherná, velmi zdvořilá, ale s velkým rozlišováním a důstojností. Byla by měla sklon ke světu. Upřímná zbožnost od nejútlejších let a touha líbit se panu z Beauvilliers ji zdržovaly, ale byla pro svět velmi stvořena; a i bez osobního styku s ní to bylo cítit z velkého, vznešeného, nenuceného, s rozvahou přívětivého

způsobu, jakým dokázala vést svůj dům nebo společnost u dvora; a urození cizinci u ní hojně obědvali.

Její duch, který se jí občas vymkl, ačkoli vždy s velkou obezřetností, se proti její vůli projevoval natolik, že bylo líto, že mu nedopřává víc volnosti. Její rozhovor byl příjemný, v důvěrném kruhu okouzlující, s živými, jemnými, pronikavými postřehy, po nichž bylo zábavné vidět, jak se za nimi občas rozběhne, aby je zachytila. Jinde v něm bylo cosi strojeného, co přenášelo strojenost i na druhé; a vůbec je pravda, že jen velmi málo lidí, i z nejdůvěrnějších, se s ní cítilo plně volně, na rozdíl od paní z Chevreuse, která při stejné zbožnosti měla mnohem méně ducha. Jinak byla paní z Beauvilliers dokonale přímá a pravdivá, něžná přítelkyně a výborná příbuzná. Almužny a dobré skutky, které ona a pan z Beauvilliers vykonali, lze označit za nesmírné; byly jejich první starostí a vedle modlitby jejich nejmilejším zaměstnáním.

Ve všem zajedno s panem z Beauvilliers si po smrti svých dětí, jak jsme viděli jinde, počínala vůči dětem starého vévody ze Saint-Aignan z druhého manželství tak, že je zahrnula majetkem, péčí a něhou a nikdy jim nedala pocítit, jakou dýkou jí byla tato neustálá připomínka jejích ztrát.

Ztráta pana z Beauvilliers byla mečem, který z jejího srdce už nevyšel a probodl je. Zůstala stejně bohatá, jako vévodkyně z Chevreuse zůstala chudá; proto také kancléř Pontchartrain tvrdil, „že je to stále působení téhož anděla ve prospěch jednoho, aby zahanbil filozofii druhého“.

Paní z Beauvilliers, po celý život tak něžně a zbožně zajedno se svým manželem, zůstala neutěšitelná, ale jako křesťanka a silná žena. Chtěl být pohřben v Montargis, v klášteře benediktinek, kde osm jeho dcer chtělo složit sliby a kde nejstarší byla doživotní představenou, aniž kterákoli z nich chtěla slyšet o opatství; paní z Beauvilliers tam jela a činem zbožnosti, při jehož pomyšlení se člověka zmocňuje nejstrašnější hrůza, chtěla být přítomna jeho pohřbu. Bylo to od té doby také místo jejího nejmilejšího ústraní, po všechna léta jejího života, dlouho a často víckrát do roka; žila tam uprostřed svých dcer a dalších velmi blízkých příbuzných, jimiž byl klášter naplněn, v nejpronikavější bolesti a nejpřísnějším pokání, aniž z toho bylo cokoli znát v hodinách společného oddechu komunity. V Paříži, ve svém rozlehlém domě, velmi daleko od svých sester (a byla to další oběť, zvláště vůči paní z Chevreuse), se necítila povinna žít jako ostatní vdovy, neboť neměla ani děti, ani potřeby. Její ústraní bylo úplné; žádný stůl, ani sebemenší zábava jakéhokoli druhu. Všechno, co by mohlo mít sebemenší nádech zábavy, bylo vykázáno, veškerý styk se světem byl přerušen. Omezila se na svou nejužší rodinu a na co nejmenší počet přátel, kteří byli zároveň přáteli pana z Beauvilliers, s nímž měla všechno společné. Její samota byla úplná, jen zřídka přerušená někým z toho malého počtu. Její dny byly jen modlitbou doma nebo v kostele, občas u sester a u paní ze Saint-Simon, od té doby, co jsme byli v Paříži; nikde jinde, nebo jako by nikdy. V létě trávila dost času na svých statcích, aby

tam konala dobré skutky, a byla tam, je-li to možné, ještě osamělejší než v Paříži. Jeden její rys, který si nemohu odepřít, ukáže, kam až dovedla svou ctnost.

Kuchtíci z kuchyně Jindřicha IV., než získal francouzskou korunu, měli štěstí, jak dosvědčilo jmění La Varenna[10] a jeho potomstva. Dva další, kteří v této funkci přišli z Béarnu, se jmenovali Joannes a Beziade. Ten druhý by se velmi divil, kdyby viděl svého vnuka d'Avaraye rytířem řádu. Joannes, to jest Jan, jméno u baskických lokajů velmi běžné, byl dán za zahradníka do Chambordu, postupně se stal vrchním zahradníkem, který už nepracoval, a kastelánem zámku. Na svůj stav a svou dobu zbohatl, koupil statky, dal svému synovi jméno jednoho z nich, Saumery; a z Joannes odstranil *s* a udělal z toho Joanne jako jméno svého rodu. Tento syn se ukázal jako počestný muž, statečný a čestný, sloužil s vyznamenáním, stal se kapitánem a kastelánem Chambordu, jako jsou jiní kastelány královských sídel, a oženil se v Blois s dcerou Charrona, tamního měšťana, který druhou dceru dal Colbertovi ještě před jakýmkoli počátkem jeho štěstí.[11] S touto sestrou paní Colbertové měl Saumery, který zemřel velmi starý, kterého jsem vídal přijíždět na krátké návštěvy do Versailles z Chambordu, kam se uchýlil, a kterého lidé vlídně přijímali pro jeho věk a proto, že nikdy nezapomněl, kým je, několik dětí; nejstarší z nich, velmi urostlý, smělý a přiměřeně tomu drzý, záhy opustil službu kvůli zranění, které mu lehce zmrzačilo koleno a kterým se dokázal chlubit a těžit z něj lépe než kterýkoli raněný, jakého jsem kdy na vlastní oči viděl.

Žil v ústraní v Chambordu, na nějž měl právo nástupnictví, s dcerou Besmauxe, guvernéra Bastily, kterou si vzal a která byla ještě nevychovanější a drzejší než on: v provincii se nafukoval, ozdoben úřadem mistra vod a lesů. Byl tedy bratrancem dětí pana Colberta, který ho tam nechal, dokud ho odtamtud nevytáhl pan z Beauvilliers, aby z něho udělal podvychovatele, když vévoda z Anjou, pozdější španělský král, přešel z péče žen do péče mužů. Měl několik dětí a velký apetit. Místo mu právem připadalo jako vrchol nečekaného jmění, ale brzy v něm viděl jen cestu, jak si jmění teprve udělat.

Nebyl to ani duchaplný člověk, ani hlupák, ale chlapík, jemuž byla dobrá každá cesta a který všude slídil. Navazoval známosti, dobrý den říkal do ucha, mluvil skrz prsty a denně vyšel sto schodišť. Zkrátka, uvedl se u vévody z Harcourtu a u těch, kdo byli panu z Beauvilliers nejvíc nepřátelští a kdo měli patrně své důvody, aby ho přijímali. Dělal ze sebe čím dál důležitějšího a vtíral se, kam jen mohl. Nevím, zda něco tušil, ale lillskému tažení se vyhnul, a to až skandálně, cestou do Bourbonne.[12]

---

10. **Vysvětlivka:** Guillaume Fouquet de La Varenne (1560–1616), původně kuchař Kateřiny Bourbonské, sestry Jindřicha IV., později králův důvěrník a generální kontrolor pošt; založil jmění svého rodu.

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato pasáž, od slov „Dva další, kteří v této funkci přišli z Béarnu", byla v předchozích vydáních vypuštěna. O Saumerym viz výše.

12. **Vysvětlivka:** Bourbonne-les-Bains, lázně v Champagni; nezaměňovat s lázněmi Bourbon.

Vrátil se odtamtud ke dvoru v době největšího křiku proti monseigneurovi vévodovi z Bourgogne a všech těch pohybů, o nichž bylo vyprávěno. Viděl, odkud vítr vane, a nestyděl se být jedním z velkých chvalořečníků pana z Vendôme a útočit na monseigneura vévodu z Bourgogne, k němuž byl přidělen a u něhož stále byl. Tato hanebnost ho zneuctila, ale byla dobře odměněna patrony, které mu získala. Zemřel o mnoho let později s více než osmdesáti tisíci livry ročních důchodů z milostí Ludvíka XIV., nepočítaje vojenské milosti pro své děti. Týž vliv z něho udělal podvychovatele dnešního krále, a jeho nejstarší syn dostal neobvyklé nástupnictví i výkon úřadu.

Ten byl velmi počestný muž, statečný, rozumný a skromný, a otce dlouho nepřežil. Měl mladšího bratra, který si hrál na krasavce a na muže úspěšného u žen; a o tom bude nyní řeč.

Pan a paní z Beauvilliers nadále přijímali Saumeryho celkem jako obvykle; přicházel k nim tak nenuceně, jako by si neměl co vyčítat, ačkoli o celém jeho počínání byli velmi dobře zpraveni. Marně jsem jim to vytýkal a ve společnosti jsem se nijak nezdráhal říkat, co si o Saumerym a jeho jednání myslím. Jeho synové rovněž zbohatli. Mladší, onen krasavec, o němž jsem mluvil, si o mnoho později koupil statky, mimo jiné jeden, který se hodil paní z Beauvilliers kvůli lenní svrchovanosti,[13] jež by jí jinak způsobila mnoho nesnází, a který jí vyfoukl. Byl bezvýznamný a nebyl významný ani pro Saumeryho, kterému se říkalo Puyfonds a který neměl tytéž důvody. Rozhodla se, že ho od něj vyplatí, a dala mu to sdělit se vší možnou zdvořilostí. Ten chlapík považoval za k smíchu, že ji napadlo uplatnit své právo vůči muži jeho důležitosti, a nestyděl se zeptat, „kdo je tedy ta paní z Beauvilliers, kterou nezná a která si nárokuje, aby se k ní mělo ohledy". Tvrdohlavě popíral její právo proti všem z rodiny, kdo s ním o tom mluvili.

V nesnázích procesu a jednání stejně drzého jako jeho řeči zjistila paní z Beauvilliers, že z důvodů týkajících se statků a lenní svrchovanosti mu může imponovat a přimět ho, aby povolil, jen d'Antin; sama však neměla žádný způsob, jak se k d'Antinovi přiblížit natolik, aby se její věci ujal. Často jsme viděli, jak měl vždy daleko k panu z Beauvilliers a pan z Beauvilliers k němu. Já jsem k němu neměl blíž; ale ke konci králova života se ke mně velmi přimkl a potom ještě víc. Paní z Beauvilliers, s níž jsem stále žil v nejužším svazku, usoudila, že jen já mohu dosáhnout toho, aby jí d'Antin vyšel vstříc. Dobře se střežila mluvit se mnou o této záležitosti, o níž jsem nevěděl, ale přišla ji vylíčit paní ze Saint-Simon a vybrala si úmyslně dobu, kdy jsem byl v regentské radě. Když jí vysvětlila věc i jednání protistrany a co bych v tom mohl udělat, řekla jí, že je na ní, aby posoudila, zda bych byl schopen jí posloužit, aniž bych se proti Puyfondsovi rozkřikl; ať si vzpomene, jak jsem kvůli nim zatočil s otcem; že se bojí, abych se nevrhl na syna, a to jak prudkými řečmi, tak činy, při vlivu, který

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Lenní svrchovanost (*mouvance*) léna byla, jak už bylo řečeno, závislost nižšího léna na lénu panujícím neboli vrchním. O to, zda Bretaň byla lénem podléhajícím normandskému vévodství, se vedly velmi dlouhé spory.

mám; že kdybych se v tom jen trochu neovládal, prosí ji naléhavě, aby se mnou o tom nikdy nemluvila, protože za nic na světě nechce zavinit, abych urazil Boha a bližního, a raději svou věc ztratí a zmaří, než aby toho byla příčinou. Bylo tedy třeba se mnou o službu, které se ode mne žádalo, vyjednávat, aniž se cokoli vysvětlilo nebo kdokoli jmenoval kromě paní z Beauvilliers, dokud jsem nepřistoupil na podmínky. Přistoupil jsem na všechny, z touhy být jí užitečný a s velkou zvědavostí rozluštit tak vzácné podmínky a tak zvláštní opatrnost. Záležitost jsem velmi rychle vyřídil, ale ne tak snadno sebe, pokud šlo o to, co jsem slíbil — nebylo to bez toho, že mi noha trochu uklouzla, ani bez velkého úsilí a zásluhy, abych se tolik ovládl.

Tento nevděčný a drzý Puyfonds měl za doby, v níž jsme žili, velké štěstí, že narazil na ctnost tak vznešenou, jakou paní z Beauvilliers přinutil projevit. Tento rys je natolik nad přirozeností, a dokonce i nad ctností více než obyčejnou, a tak jasně charakterizuje vévodkyni z Beauvilliers, že bych měl za to, že se dopouštím víc než krádeže, kdybych ho nechal zaniknout v zapomnění — rys o to hrdinštější, že byla od přírody velmi citlivá.

Její krajní samota ji pomalu hlodala a značně zvětšila tíhu jejího pokání: nebyla na ni zvyklá a nic ji nepřimělo, aby si ji zmírnila. Smrt vévody z Rochechouartu, jejího vnuka, který skýtal ty největší naděje a který ji utěšoval ve všem utrpení, jež jí působil vévoda z Mortemartu svým chováním a jednáním vůči ní, a ztráta vévodkyně z Chevreuse, jež přišly rána za ranou, ji dokonale zdrtily. Zahrnula majetkem vévodu ze Saint-Aignan až i svou závětí, která byla stejně moudrá, spravedlivá i zbožná, a podlehla nakonec nejtvrdším zkouškám dlouhé obrny, kterou snášela s dokonalou trpělivostí a odevzdaností; a od chvíle, kdy začala být zasažena hlava, ji probouzely už jen věci Boží, jimiž se dokázala zabývat, a to i živě, čehož jsem byl často svědkem. Ona i pan z Beauvilliers jimi byli tak naplněni, že to, co jim o tom se mnou občas uniklo, ale vždy stručně, bylo plné obdivuhodné vroucnosti a ohně. Žila téměř dvacet let v nejosamělejším a nejkajícnějším vdovství, paní z Chevreuse přežila o necelý rok a zemřela roku 1733, v sedmdesáti pěti letech, nesmírně bohatá na almužny a dobré skutky všeho druhu.

Kapitola třináctá

Moje postavení u dvora. — Podivné chování Desmaretsovo. — Hrubost vůči mně, která se mu stane osudnou. — Maršál z Villeroy předsedou královské rady financí. — Jeho syn arcibiskupem lyonským. — Pokračování mého postavení u dvora. — Macanaz; kdo to byl. — Kardinál del Giudice vykonává v Marly funkci velkého inkvizitora Španělska; pohoršení oba krále; je odvolán; veřejně oznamuje sňatek španělského krále; odjíždí s velkou nelibostí; dlouho čeká v Bayonne se zákazem pokračovat v cestě. — Prostředky ve Španělsku proti výbojům Říma. — Marná lítost princezny des Ursins nad parmským sňatkem. — Sňatek španělské královny v Parmě, která odjíždí do Španělska; její průvod. — Sňatek syna prince z Rohanu s dcerou kněžny z Espinoy. — Sňatek hraběte z Roye s dcerou Hugueta, rady parlamentu. — Cesta do Fontainebleau přes Petit-Bourg. — Král ve velmi špatné náladě. — Bavorský kurfiřt ve Fontainebleau. — Zábavy krále u paní z Maintenon zdvojnásobeny a neobvyklé. — Mír Říše a císaře podepsán v Badenu. — Anglický král oznamuje králi své nastoupení na tento trůn, odjíždí do Anglie a provádí tam úplnou změnu. — Maršál z Villeroy přijíždí do Fontainebleau; je jmenován ministrem. — Ministři neskládají přísahu. — Dokonalá neschopnost maršálova. — Návrat maršála z Villars. — Vévoda z Mortemartu přináší králi zprávu o generálním útoku na Barcelonu, která se vzdává na milost i nemilost s Montjuïcem a Cardonou. — Katalánsko podrobeno. — Broglie, Voysinův zeť, přináší podrobnosti o dobytí Barcelony. — Záměry a domácí počínání polského krále, který nechává svého syna cestovat inkognito. — Ten přijíždí do Paříže a ke dvoru; přijat velmi dobře. — Co se na něm shledává. — Jeho průvodci. — Jeho tajné obrácení. — Bavorský kurfiřt přijat králem o samotě a vrací se do Compiègne.

Přiznávám, že se jen těžko odtrhuji od předmětů, které mi byly tak drahé a budou mi drahé po celý život. Je čas znovu si udělat představu o mém postavení u dvora, velmi odlišném od toho, v jakém jsem býval. Ztráta dauphina a paní Dauphine, rozptýlení jejích dam, které už nic neznamenaly, nemilost Chamillartova, odchod kancléře Pontchartraina do ústraní, smrt maršála z Boufflers, vévody z Chevreuse a nakonec i vévody z Beauvilliers mě zanechaly v prázdnotě (nemluvím o srdci, o tom zde není místo), kterou nic nedokázalo nejen vyplnit, ale ani zmenšit. Byl jsem v důvěrném vztahu a v nejužší důvěře těchto ministrů a tak předních pánů, a stejně tak u několika velmi zasvěcených a velmi významných dam, které tak či onak zmizely ze scény. Tyto svazky, a zvláště to, co navzdory nejmoudřejším opatřením přece jen proniklo na veřejnost z mých styků s dauphinem na samém konci jeho života, a ještě víc potom, na mne obrátily všechny pohledy. Žárlivost daleko předbíhala mé

štěstí, které se teprve rýsovalo v dálce. Že bych už tehdy mohl vstoupit do státní rady — na což jsem nikdy ani nepomyslel —, se považovalo za tak málo přeludné, že za dauphina i potom o tom pro dobu po králi nikdo nepochyboval; strach z toho způsobil, že to Bloin, zaprodaný panu du Maine, utrousil před králem, což byl nejvhodnější způsob, jak mě odstavit. Řekl mu to jako řeči, které podle něho byly směšné, ale které dvůr za směšné nepovažoval a kterých se obával. Nezdálo se však, že by tato šlechetná služba na krále zapůsobila.

Z celého králova soukromého okolí všeho druhu jsem měl jen Maréchala, který za mne nejednou zlomil kopí proti ostatním, kteří mě před králem napadali a měli k tomu dobré zastání. V ministerstvu jsem už neměl vůbec nikoho: Desmarets se ode mne bez jakékoli příčiny vzdálil, a jakmile jsem to zpozoroval, vzdálil jsem se od něho stejně. Páni z Chevreuse a z Beauvilliers si toho všimli; naléhali na mne, abych ho navštěvoval a omlouval člověka zavaleného tak obtížnými záležitostmi, a když konečně viděli, že mě nepřesvědčí, donutili mě, abych s nimi šel k němu na oběd, což se jim skoro nikdy nestávalo. Desmarets se ke mně choval po celou dobu ledově, nad čímž byli oba vévodové tak pohoršeni, že mi řekli, že ode mne už nic dalšího žádat nebudou. Bylo to ve Fontainebleau, přesně rok před smrtí vévody z Chevreuse. Když jsem později potřeboval s Desmaretsem mluvit kvůli nějakému vydírání finančníků na mých statcích nebo kvůli výplatě služného, prosil jsem vždy paní ze Saint-Simon, aby tam šla. Brzy s ním nebyla o nic spokojenější než já. Nechávala se nahromadit několik věcí, aby s ním o všech mluvila najednou; nakonec se nemohla odhodlat jít tam znovu. Nahromadilo se několik výplat služného; pořád jsem odkládal, abych si o ně šel říct, až mě jednoho dne paní ze Saint-Simon tak naléhavě pobízela, že jsem tam šel po obědě, kdy se s ním obvykle dalo mluvit.

Jeho oběd právě končil, když jsem vstoupil do jeho pracovny ve Versailles, která byla velká. Právě si sedl ke svému psacímu stolu. Jakmile jsem se objevil, šel ke mně rozrušeně, hned při prvním slově mi skočil do řeči a říkal, že je velmi nešťastný, že je obětí veřejnosti, a další stížnosti, při nichž stále zvyšoval hlas. Když jsem tak viděl, jak příliv stoupá před očima, chtěl jsem se pokusit znovu se ujmout slova; okamžitě mě přerušil, zrudl, oči mu vzplanuly, jeho trpké stížnosti, ale neurčité a bez čehokoli, co bych mohl vztáhnout na sebe, se velmi zvýšeným hlasem zdvojnásobily, a najednou se vrhl na papíry, které jsem držel v ruce a které jsem mu chtěl dvěma slovy vysvětlit, než mu je nechám: „Tak se podívejme," řekl, „co to všechno je" — tónem, který mě v mém krajním překvapení přiměl, abych nečekal na nic dalšího. Přišel ke mně až docela blízko ke dveřím; otevřel jsem je, a aniž jsem se ohlédl, běžím dodnes.

Šel jsem vyprávět své dobrodružství paní ze Saint-Simon a několika našim přátelům, kteří s námi obědvali a které jsem tam ještě zastihl, a pevně jsem si slíbil, že s tak nevděčným a tak hrubým zvířetem budu mluvit už jen písemně, až s ním budu mít nezbytně co do činění. Pravda je, že od té chvíle jsem si pevně slíbil, že neopomenu

nic, abych ho zbavil možnosti chovat se surově ke komukoli, a podařilo se mi to, jak se uvidí později.

Hned nazítří mi jeden úředník poslal zpět vyhotovení provedená na základě papírů, o nichž jsem právě mluvil, a výplaty se uskutečnily; ale ty výplaty mi náležely, a tato drzost mi nenáležela, takže jsme zůstali v tomto vztahu, a když bylo třeba jít přes něho, posílal jsem mu písemné podání.

Byl tak opojen svým úřadem a svou nečekanou přízní, tak vydán napospas své náladě a lichotkám nových přátel, kterým šlo jen o obchody, že zapomněl na poučení své dlouhé nemilosti i na své skutečné, staré a nezištné přátele. Pan z Beauvilliers a pan z Chevreuse už tehdy nebyli naživu; i k nim ochladl tak, že styky ustaly, a těžce se rozkmotřil s paní z Croissy,[1] která byla za jeho nemilosti, od chvíle, kdy směl bydlet v Paříži, celou jeho oporou, a následkem toho byl velmi chladný i k Torcymu. Takový byl ten lidožrout.

Pokud jde o Torcyho, viděli jsme, že jsem s ním nikdy neměl žádné styky, a na jak špatné noze jsem zůstal s Pontchartrainem; s Voysinem, kancléřem a státním sekretářem, jsem neměl ani tu nejlehčí známost, a byl to ostatně oddaný sluha paní z Maintenon a pana du Maine.

Všichni nástupci mých nejdůvěrnějších přátel tak byli proti mně silně zaujati, nebo přinejmenším naprosto lhostejní; a ještě jsem měl důvod nemyslet si, že jsem u kteréhokoli z nich vyvázl tak lacino, až po nástupce pana z Beauvilliers, jak jsme viděli roztroušeně na několika místech; naposledy jsme se spolu dokonce dost rozešli od těch krásných nároků francouzských maršálů při aféře vévody z Estrées a hraběte z Harcourtu, které silně podporoval a o nichž jsem se o něm bez ohledů rozhovořil.

Je dost zřejmé, že mám na mysli maršála z Villeroy; právě získal pro svého syna lyonské arcibiskupství a vrchní velení v celé provincii, jaké měl arcibiskup, jeho prastrýc, a to navzdory jeho mravům i jeho nevědomosti, obojímu dokonale známému. Sotva se uvolnilo místo předsedy rady financí, král mu do Lyonu, kde ještě byl, vzkázal, že mu ho dává. Kromě toho, jak jsme spolu vycházeli, to byl ještě člověk zaprodaný paní z Maintenon, a tedy přinejmenším tehdy i vévodovi du Maine. S Tallardem, Tessém a jinými významnými dvořany jsme vždy táhli pod různými prapory, a ačkoli se mi Harcourt často přibližoval, to, čím jsem byl vévodovi z Beauvilliers, mi nedovolilo, abych se mu kdy podvolil za hranici prosté a nezbytné slušnosti.

Jedním slovem, nebyl jsem už spjat s nikým; Charost navzdory svému úřadu nic neznamenal, a Noailles se všemi svými vnějšími okázalostmi a s vnitřní rakovinou své skryté nemilosti potřeboval spíš mne pro budoucnost než já jeho pro přítomnost. Měl jsem tedy bez jakékoli opory ministerstvo i králův soukromý kruh proti sobě a na dvoře spoustu kopí namířených na mne ze strachu a žárlivosti, které ke mně

---

1. **Vysvětlivka:** Paní z Croissy byla vdova po Charlesi Colbertovi, markýzi z Croissy (1625–1696), bratru velkého Colberta a státním sekretáři pro zahraniční věci, a matka Torcyho; Desmarets, Colbertův synovec, byl tedy jejím synovcem z manželovy strany.

pojali, a navíc kvůli představě nepříliš vzdálené budoucnosti, totiž regentství pana vévody z Orléans.

Pouto mezi ním a mnou trvalo celý náš život; už nebylo tajemstvím, že jeho rozchod s paní z Argentonu, jeho smíření s paní vévodkyní z Orléans, svornost, v níž od té doby žili, sňatek paní vévodkyně z Berry jsou mým dílem. Králova nemilost, tak okázalá, tak hluboká, nebezpečí španělské aféry, tolikrát obnovovaný povyk kolem jedů, všeobecné vyhýbání se jeho přítomnosti, které stále trvalo, výstrahy a tajné hrozby, o něž se někdo postaral, aby se ke mně donesly, mě od něho nedokázaly odloučit, ani mi zabránit, abych byl jediným mužem u dvora, který se s ním veřejně stýkal a který se s ním veřejně ukazoval v zahradách v Marly, a to i přímo před očima krále. Stálost tohoto chování nebylo možné připisovat nadějím, protože bylo stejné za Monseigneura a princů, jeho synů, kdy jsem od toho nemohl čekat nic než nemilost. Už tehdy se tato malá ohleduplnost považovala za neobyčejnou smělost vzhledem k postavení, v jakém se tento princ nacházel vůči králi a paní z Maintenon, které bylo všem známo a jehož zjevným důkazem se ve své nejasnosti stávala králova závěť, která směřovala všechny kroky k vévodovi du Maine.

Ten nezapomněl na marnost všech svých kroků vůči mně ani na můj krajní odpor k hodnostem, jichž dosáhl. Mé chování k panu vévodovi z Orléans důrazně vyvracelo ohavné obvinění vznesené proti tomuto princi, pro vévodu du Maine tak důležité, z něhož dokázal tak obratně těžit a které pro budoucnost s takovým uměním a takovými úskoky živil a křísil, vždy napůl se svou spojenkyní paní z Maintenon.

Zachoval jsem si neposkvrněnou pověst pravdomluvnosti, poctivosti a cti, na kterou žárlivci, spory o hodnost ani rozličné bouře nikdy nezaútočili; paní ze Saint-Simon měla po celý život tu největší pověst v každém ohledu; všichni věděli, byť jen zhruba, že jsme dauphinem a paní Dauphine ztratili nesmírně mnoho pro přítomnost i pro budoucnost, a znali hořkost našeho žalu. Nikdy jsem neplatil za člověka, který se umí ovládat; bylo tedy zřejmé, že bych se s panem vévodou z Orléans rozešel bez ohledů a bez jakéhokoli zřetele na budoucnost, kdybych ho byl jen v nejmenším podezíral: i to se všeobecně uznávalo, a stýkal jsem se s ním příliš denně a příliš důvěrně, než abych nakonec nic nepodezíral, kdyby k tomu byl jen sebemenší důvod. To bylo to, co na mne přivolalo tolik výstrah a hrozeb ze všech stran, které mě měly přimět, abych své chování k tomuto princi změnil; a jejich marnost se ze strany paní z Maintenon a pana du Maine obracela ve vztek proti mně, neboť ti kromě onoho hlavního cíle, který zde znovu stavím před oči, ačkoli jsem se ho dotkl už jinde, sledovali ještě záměr připravit pana vévodu z Orléans o jediného člověka, který se s ním stýkal a s nímž mohl uvažovat a radit se.

Přisluhovači těchto dvou tak nesmírně předních osob jim v tomto ohledu nechyběli. K nim se navíc přidávala vždy početná skupina závistivců a žárlivců, kteří byli pevně přesvědčeni, že jakmile se pan vévoda z Orléans stane regentem, budu u něho

hrát první roli v důvěře i ve vlivu, a kteří si z toho zoufali předem. I to patřilo k obavám pana du Maine a paní z Maintenon.

Pověst duchaplnosti, kterou mi přišili, aby mě zničili u krále, když mě roku 1706 vybral pro římské velvyslanectví, a která tak dobře vyšla podle přání počestných lidí, kteří si ji vymysleli, jak jsme tehdy viděli, zůstala v hlavě pana du Maine, paní z Maintenon i samého krále; většina lidí, kteří tomu uvěřili, to raději přijala za své, než aby se šla přesvědčit, a tak vzniká a trvá tisíc mylných představ, které si lidé každý den vytvářejí. Prošel jsem mnoha příhodami, spory o hodnost i záležitostmi jiné povahy s princi krve a s nejvyššími a nejvlivnějšími osobami u dvora, ba i bouřemi, vesměs věcmi, které jsme zde většinou viděli na svých místech. Žádné z nich jsem se nezalekl, ze všech jsem vždy vyšel dobře. To vše dohromady, spojeno závistí a žárlivostí, budilo strach a vydávalo mě napospas účinkům těchto krutých vášní.

Ačkoli se zdálo, že král začíná chřadnout, navenek ještě nic nehrozilo, a viděl jsem před sebou dlouhou plavbu, při níž se budu muset sám provést mezi těmito útesy a víry; viděl jsem je všechny vynořovat se nebo otevírat přede mnou; cítil jsem, jak velice jsem byl trnem v oku panu du Maine a paní z Maintenon, v jedinečné důvěrnosti s princem, který jim byl terčem, on i já bez sebemenší obrany; jak nebezpečný se jim zdám po jeho boku pro dobu po králi; konečně kolik závistivců, žárlivců a nepřátel trápí tytéž myšlenky z různých hledisek. Už žádná hlavní a důvěrná rada a už nikdo vlivný, kdo by mě podpořil a hájil. Bůh dopustil, že jsem se nezneklidnil; rozhodl jsem se pro moudré chování, ale aniž bych cokoli měnil na svých způsobech, aniž bych se o kohokoli ucházel, a zvláště jsem se rozhodl žít s panem vévodou z Orléans v soukromí i na veřejnosti zcela tak, jak jsem byl zvyklý, a nedopřát nikomu potěšení vidět mě slábnout a hledat, čeho se zachytit. Tento krátký výklad byl nezbytný pro to, co bude následovat, ačkoli ještě není čas mluvit o tom, co se odehrávalo mezi panem vévodou a paní vévodkyní z Orléans a mnou. Vraťme se zatím do světa, který jsme příliš dlouho opustili.

Je třeba si připomenout, že v neděli 26. srpna odevzdal král ve Versailles svou závěť prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi, že téhož rána obdrželi od kancléře edikt, který ji doprovázel, že byl registrován následující úterý 28. a závěť téhož dne uzavřena v místě svého uložení; že nazítří ve středu jel král přenocovat do Petit-Bourgu, že ve čtvrtek 30. srpna přijel do Fontainebleau a že nazítří, v pátek posledního srpna, zemřel ve Vaucressonu vévoda z Beauvilliers. Vraťme se teď na chvíli o kus zpět a podívejme se souvisle na odvolání kardinála del Giudice.

Ať se Španělsko zdá Římu sebepoddajnější, výboje tohoto dvora, který se neustále snaží rozšířit svou moc, často vyvolávají malé bouře. Jeho jho se pokládá za příliš těžké, než aby se nechalo ještě přitížit; jeho rozšiřování se tam brání ze všech sil, a když se Řím rozvášní, madridský dvůr ho zkrotí hladem a donutí ho podrobit se rozumu. To se snadno provede uzavřením nunciatury, jejíž soudní dvůr má velmi rozsáhlou působnost a vynáší římskému dvoru přes dvě stě tisíc tolarů, když se za-

platí všichni úředníci i sám nuncius, který z toho tyje. Mravy zemí s inkvizicí jsou od našich tak odlišné a tento výklad by vedl tak daleko, že se zdržím líčení sporu, který vyvolal římský dvůr a který urazil dvůr madridský.

Macanaz,[2] nositel úřadu v Kastilské radě, muž velmi učený a velmi oddaný právům i osobě španělského krále, dostal za úkol psát proti tomuto výboji. Učinil to dílem tak dobře doloženým, že Řím nemohl odpovědět jinak než zneužitím, k němuž se tak často uchyluje. Španělská inkvizice vydala zuřivý dekret proti osobě i dílu Macanazovu a poslala jej do Francie kardinálu del Giudice, velkému inkvizitorovi Španělska, který jej vyhotovil a datoval v Marly posledního července. Král byl velmi pohoršen tímto výkonem jeho úřadu v jeho vlastním domě, mimo jeho španělské území a v jeho království, které žádnou inkvizici ani inkvizitory neuznává. Přesto nechtěl dát navenek nic znát, leda zlehka prostřednictvím Torcyho, který se z králova rozkazu snadno spokojil s omluvami, jež kardinál hojně rozdával a které římské ministry nic nestojí, pokud udělali, co chtěli, a pokud omluvy nezastaví, co udělali.

Ve Španělsku byli velmi rozhořčeni chováním velkého inkvizitora, který zasedal zároveň ve státní radě, který se v Římě mohl tak snadno vymluvit na svou nepřítomnost ve Španělsku a díky oběma svým úřadům tak vhodně vystoupit ve sporu jako smírčí rozhodce, a ne jako soudce tak stranický a tak přísný. Paní des Ursins byla nadšena tak přirozenou příležitostí zbavit se ve Španělsku nepohodlného břemene kardinálovy přítomnosti. Tento záměr měla na čas už tehdy, když ho tak nepatřičně poslala do Francie; ale druhý záměr, který s touto cestou sledovala a který se týkal sňatku španělského krále, ještě nebyl splněn; spokojila se tedy s tím, že španělského krále proti kardinálovi popuzovala, ale vyčkávala, dokud nebude jeho poslání splněno. Kardinál je skutečně dokončil téhož rána, kdy král odpoledne odjel z Versailles přenocovat do Petit-Bourgu, a veřejně mu oznámil sňatek španělského krále, o němž mu do té doby dal zprávu jen soukromě, z úcty a důvěry jeho vnuka, který jej však uzavřel dřív, než mu o něm dal říct jediné slovo.

Král nadále předstíral, že nevidí kardinálův, velkého inkvizitora, výboj ani sňatek. Pozval kardinála do Fontainebleau, kde mu dal krásné ubytování. Ale princezna des Ursins, která znala přesný den, kdy bude dána ta veřejná zpráva o sňatku, si to zařídila tak, že hned nazítří kardinál obdržel výslovný rozkaz, který ho okamžitě povolával zpět do Španělska. Giudice z toho byl zdrcen. V pondělí 3. září přijel do Fontainebleau, nazítří po králově vstávání s ním dlouho mluvil v jeho pracovně, rozloučil se s ním a vrátil se do Paříže. Před nikým netajil svůj zármutek nad odjezdem, a ani dost svůj neklid, protože se nezdráhal říkat, že opouští pozemský ráj, aby se vrátil do země, kde najde jen trní a ani jednoho člověka, jemuž by mohl důvěřovat, a že by s radostí opustil všechny úřady, které ve Španělsku má, kdyby mu jeho pán král

2. **Vysvětlivka:** Melchor de Macanaz (1670–1760), španělský právník, generální fiskál (královský prokurátor) Kastilské rady; jeho spis z roku 1713, hájící práva koruny proti nárokům římské kurie, odsoudila roku 1714 španělská inkvizice. Saint-Simon píše „Macañas".

prokázal tu milost a jmenoval ho svým velvyslancem ve Francii, aby tu mohl zůstat navždy. O dva dny později mu král poslal diamant za deset tisíc tolarů, a kardinál hned nato odjel se svým synovcem Cellamarem, aby se poštou vrátil do Španělska.

Když přijel do Bayonne, zastihl tam rozkaz, který mu zakazoval vstoupit do Španělska a nařizoval mu, aby v Bayonne vyčkal dalších rozkazů. Zdál se tím velmi sklíčen. Poslal synovce do Madridu a sám zůstal v Bayonne. Necháme ho tam, protože tam zůstal dlouho. Musel tam spolknout i tu potupu, že dostal zákaz vidět novou španělskou královnu, která do Španělska vstoupila, zatímco on v Bayonne nečinně trčel. V pravý čas se uvidí, co se s ním stalo a s Macanazem.

Nevím, co se doneslo princezně des Ursins o povaze princezny parmské, ale pojala taková podezření z jejího povýšeného a podnikavého ducha, že litovala, že ten sňatek dojednala, a dostala chuť ho zrušit. Vyvolala tedy jakési obtíže, kvůli nimž dala vypravit kurýra do Říma ke kardinálu Acquavivovi,[3] který tam spravoval záležitosti španělského krále, s rozkazem, aby odložil svou cestu do Parmy, kam měl rozkaz jet požádat o ruku princezny a být přítomen, až si ji v zastoupení vezme vévoda parmský, mladší bratr zesnulého otce princezny, který se oženil s její matkou krátce poté, co nastoupil na vévodský stolec. Paní des Ursins změnila názor příliš pozdě. Kurýr už Acquavivu v Římě nezastihl: kardinál byl na cestě a blízko Parmy, takže nebylo možné couvnout.

Byl přijat s velkými poctami a velkou nádherou: požádal o ruku, ale sňatek odkládal, jak mohl, a toto zdržení vyvolalo mnoho řečí. Výdaje zatím Parmu tížily; sňatek, který se měl slavit 25. srpna, byl slaven až 16. září, a to kardinálem Gozzadinim, legátem *a latere* pro tento úkon a k tomu, aby španělskou královnu pozdravil jménem papeže. Hned nato odjela, aby se nalodila v Janově a plula po moři do Alicante, v doprovodu markýze z Los Balbases a princezny z Piombina, ženy velmi duchaplné a zvláštní přítelkyně princezny des Ursins. Alberoni, kterého tam poslala do Parmy hned na počátku té sňatkové záležitosti, se vrátil jménem vévody parmského ke svému úřadu ve Španělsku v družině nové královny.

Současně se uzavřely dva méně významné sňatky. Kněžna z Espinoy, úzce spjatá, jak jsme viděli na nejednom místě, se zesnulou paní ze Soubise a jejími syny, dala svou dceru, která byla velmi bohatá, jedinému synovi prince z Rohanu, který měl být na své straně nesmírně bohatý. U krále se zásnuby nekonaly, a o několik dní později paní z Espinoy představila svou dceru, která při večeři zaujala taburetku.

Druhý sňatek nebyl tak rovný co do majetku a rodu. Hrabě z Roucy upustil od toho, že by pro svého syna uzavřel sňatek se slečnou z Monaka, navzdory paní z Monaka a panu Velkému. Oženil ho s dcerou Hugueta, rady parlamentu, jedinou a velmi bohatou, kterou hrabě z Roye velmi naléhavě potřeboval.

---

3. **Vysvětlivka:** Francesco Acquaviva d'Aragona (1665–1725), italský kardinál, který v Římě zastupoval zájmy Filipa V.; roku 1714 jeho jménem požádal v Parmě o ruku Alžběty Farnese.

Král, který měl po celou cestu velmi špatnou náladu, až se proti svému zvyku zlobil pro maličkosti, propustil kočího, který ho vezl, a obořil se na prvního štolbu, kterého měl rád — jak mi řekla paní ze Saint-Simon, která jela do Fontainebleau a vrátila se odtud jako jediná v jeho kočáru s princeznami —, se zřejmě ještě nevzpamatoval z trýzně, kterou vyčítal vévodovi du Maine a o níž mluvil tak otevřeně a tak hořce s prvním prezidentem, s generálním prokurátorem i s anglickou královnou, kvůli všemu, k čemu ho tak velice proti jeho vůli přiměli. Ve Fontainebleau našel své pokoje zcela změněné. Nevím, zda byly pohodlnější, ale krásnější se nezdály.

Bavorský kurfiřt tam přijel o několik dní později a usadil se u d'Antina, s vlastní tabulí a s nejvyšší hrou na světě, která začínala hned od rána. Přesto chodil hrát k paní Vévodkyni a ona občas k němu. Obvykle ho vozila ve své gondole po kanálu, když se tam král, provázený celým dvorem, projížděl v kočáře. Kurfiřt se účastnil všech honů, kde krále vídal; jinak ho v jeho pracovně vídal velmi zřídka.

Paní z Maintenon se velmi snažila krále u sebe bavit obědy, hudbou a nějakou hrou v jejich nejužším kruhu. Nad divadelním sálem naproti jevišti zřídili tribunu. Na tuto tribunu se chodilo z pokojů paní z Maintenon. Král, který už mnoho let nechodil na představení, se tam několikrát ukázal na několik dějství s několika vybranými dámami kromě těch, které bývaly na obědech. Jednou jsem tam viděl paní z Espinoy. Přesto u paní z Maintenon zhlédl několik celých Molièrových her, které hráli herci, s hudebními mezihrami.

Syn hraběte du Luc[4] tam přijel ráno ve středu 12. září se zprávou, že mír císaře a říše s králem byl podepsán 7. v Badenu podle vzoru podepsaného a dohodnutého mezi císařem a králem v Rastattu.

Prior[5] tam rovněž při soukromé audienci oznámil králi jménem nového anglického krále jeho nastoupení na tento trůn, jeho blízký odjezd z Hannoveru do Londýna a jeho úmysl zachovávat mír a dobré sousedství. Nový král vykonal 1. října velmi nádherný vjezd do Londýna; zbavil úřadů vévodu z Ormondu,[6] lorda Bolingbroka a několik dalších pánů; vyměnil celé ministerstvo královny Anny a vzal si zcela opačné, které stíhalo předchozí kvůli míru Anglie s Francií i kvůli vnitřním záležitostem; navrátil Marlboroughovi všechny jeho úřady a velení; povýšil whigy na úkor toryů. To nevěstilo pro Francii nic příznivého, a také byl zcela na straně císaře.

---

4. **Vysvětlivka:** Charles-François de Vintimille, hrabě du Luc, francouzský velvyslanec ve Švýcarsku, byl vedle maršála z Villars druhým francouzským zplnomocněncem na mírovém kongresu v Badenu (1714).

5. **Vysvětlivka:** Matthew Prior (1664–1721), anglický básník a diplomat, který se podílel na tajném vyjednávání utrechtského míru a od roku 1712 zastupoval Anglii v Paříži.

6. **Vysvětlivka:** James Butler, 2. vévoda z Ormondu (1665–1745), torijský generál, který roku 1712 vystřídal Marlborougha ve velení anglické armády ve Flandrech; roku 1715 uprchl do Francie a přidal se k jakobitům.

Maršál z Villeroy přijel z Lyonu do Fontainebleau v úterý 18. září, šťasten, že byl nepřítomen při posledním zahrnutí levobočků poctami a při závěti a mimo dosah těchto tak bouřlivých časů v nejužším důvěrném kruhu, do něhož byl připuštěn. Byl přijat jako miláček zcela čerstvě zahrnutý nejvyššími milostmi, prohlášen státním ministrem a nazítří zaujal své místo ve státní radě. Je k smíchu, že tento úřad, nejdůležitější ze všech, je jediný, k němuž se neskládá žádná přísaha; důvodem je, že před každou státní radou jde dveřník téhož rána vyzvat všechny, kdo jsou jejími členy, aby se dostavili, takže kdyby někdo z nich vyzván nebyl, nepůjde tam a pochopí, že byl propuštěn. Takto se to ovšem nikdy nestává; jejich nemilost se ohlašuje rozkazem odejít buď do vyhnanství na určené místo, nebo jen pryč od dvora. Mnohem později mi Torcy vyprávěl, že král zpočátku bral slovo před maršálem z Villeroy, aby mu lépe vysvětlil, o co jde, že maršál hlasoval tak ubohě a říkal nebo se ptal na tak podivné věci, že král rudl, rozpačitě klopil oči, někdy přerušoval jeho otázky, aby na ně odpověděl předem, a že si nikdy nezvykl — ač jako vychovatel, který svého žáka hýčká — na maršálovu nevědomost, na jeho *sproposito*, na jeho neschopnost; ten díky dlouhému zvyku na dvůr a na velení armádám, v posledních dobách i na záležitosti a na králově důvěře, všechny překvapoval tím, že nikdy nevěděl, co říká, ani co chce říct. Sám jsem tím byl po králově smrti krajně udiven.

Maršál z Villars přijel z Badenu nazítří po onom druhém, jímž byl značně zastíněn.

Vévoda z Mortemartu přijel do Fontainebleau ve čtvrtek 20. září, vyslán vévodou z Berwicku, který dal 11. září za úsvitu zahájit všeobecný útok na Barcelonu, na nějž obležení nebyli připraveni. Své průlomy hájili špatně a útočníci se zmocnili tří bastionů a dvou kurtin. Ve čtvrtém bastionu, svatého Petra, napadeném současně, se vůbec nebránili. Útočníci se v něm však nemohli udržet pro silnou palbu z kláštera, který jej ovládal. Tam se ztratilo nejvíc, a celkem ta akce stála mnoho na obou stranách. Obležení se stáhli za staré opevnění, které odděluje obě města, a maršál z Berwicku byl rád, aby jim dal příležitost kapitulovat a sobě zabránit vyplenění města; padli tam brigádní generálové Talleyrand a Houdetot. Nakonec se obležení vzdali na milost a nemilost se zárukou života, ale bez jakékoli zmínky o svém majetku; Montjuïc se současně vzdal stejně, a o několik dní později Cardona, jak bylo dohodnuto.

Tento všeobecný útok, při němž Dillon velel jako generálporučík v zákopech a Cilly jako generálporučík s novou zákopovou službou, která ho měla vystřídat, provedlo jednatřicet praporů a třicet osm granátnických rot pod velením generálporučíků markýze z La Vère, bratra prince z Chimay, a Guerchyho, a Châteaufort se šesti sty dragouny současně napadl redutu u moře, podporován Armendárizem se třemi sty jezdci, který byl později místokrálem Peru. Všechno bylo napadeno současně; za celou frontou útoku se ukázal velký zákop, kde se obležení, vyhnaní ze tří bastionů a dvou kurtin, bránili pevněji. Útočníci se rozvinuli a dobyli je; ihned se zmocnili mnoha domů a několika náměstí a udrželi se v nich navzdory několika protiútokům

obležených. Berwick byl stále uprostřed nejprudší palby a vydával rozkazy se stejnou chladnokrevností, jako by byl ve svém pokoji. Dal udělat v náspu průkop, aby mohl provést nové rozmístění a s pomocí domů postoupit vpřed. Palba byla velmi prudká ze všech stran a trvala až do čtyř hodin odpoledne, kdy nepřítel dal troubit k vyjednávání. Jeho vyslanci vyšli, bylo několik cest sem a tam. Konečně nazítří 12. se vzdali na milost a nemilost, jak bylo řečeno. Jízda vstoupila ke konci akce průlomy do města.

Útočníci dost trpěli několika minami a fugasami, které obležení během útoku odpálili; při tomto útoku se napočítalo na každé straně asi patnáct set mrtvých nebo raněných, s mnoha důstojníky. Město se drželo jedenašedesát dní otevřených zákopů s krajní odhodlaností a zarputilostí vojsk i obyvatel, zuřivých nad tím, že je císař opustil, a nad tím, že jejich podrobením navždy přijdou o svá privilegia i o privilegia své provincie, na něž byli odjakživa tak žárliví a jichž tak podivně zneužívali. Mniši všech řádů, zvláště kapucíni a všichni ostatní františkáni, ba i jezuité, projevili svou zuřivost námahami a nebezpečími, jimž se neustále vystavovali, i svými vášnivými výzvami, podpořenými vlastním příkladem.

Berwick zavedl všude takový pořádek, že hned nazítří po kapitulaci bylo v celém městě tak klidno, že obchody byly otevřeny jako obvykle. Dal měšťanům odevzdat zbraně, změnil celou starou formu správy, rozpustil deputaci, ustanovil nové úředníky, zavedl novou formu vlády pod názvem junta, než přijdou rozkazy španělského krále, k němuž vyslal prince Lantiho, synovce princezny des Ursins. Miqueleti a dobrovolníci z venkova se přicházeli vzdávat v zástupech. Katalánsko bylo podrobeno. V Barceloně velel Villarroel, o němž byla řeč v souvislosti se španělskou aférou pana vévody z Orléans. Byl naloděn s Bassetem a asi dvaceti dalšími předními vůdci povstání, samými vojáky, a dopraveni na hrad v Alicante, aby tam zůstali do konce svých dnů nebo byli rozděleni do jiných vězení.

Vévoda z Berwicku zůstal měsíc v Barceloně, aby uspořádal všechny vojenské i civilní záležitosti města a provincie, a potom odjel do Madridu. Toto dobytí, které zahrnulo slávou jeho statečnost, jeho schopnosti a jeho prozíravost, bylo pečetí upevnění španělské koruny na hlavě Filipa V. a veřejného klidu, a císař nedokázal skrýt svou krajní nelibost nad ním, navzdory míru.

Broglie, Voysinův zeť, přijel 23. září do Fontainebleau se všemi podrobnostmi. Od něho se dozvědělo, že nebyla žádná kapitulace ani žádné podepsané články, že to vévoda z Berwicku nechtěl připustit a že do Barcelony umístil čtrnáct francouzských praporů s nějakou španělskou jízdou. Pokud jde o Cardonu, převzal ji pro španělského krále Montemar,[7] o němž se později tolik mluvilo v Itálii; posádce, jíž celé udělil milost, dovolil, aby odešla podle své volby mimo španělské panství, nebo domů ti, kdo tam měli majetek.

---

7. **Vysvětlivka:** José Carrillo de Albornoz (1671–1747), španělský generál, později vévoda z Montemaru; roku 1734 porazil Rakušany u Bitonta a získal Neapolsko pro dona Carlose, syna Filipa V.

Polský král,[8] který se stal katolíkem, aby získal tuto korunu, tak dobře se hodící k poloze jeho kurfiřtství, se v ní od pohromy švédského krále cítil dost pevně, aby si mohl lichotit, že po něm nastoupí jeho syn. Prvním krokem k tomu však bylo, aby i kurprinc přijal katolické náboženství, a v tom se naskýtaly velké obtíže. Jako saský kurfiřt byl rozeným hlavou a ochráncem německých luteránů; na něho se obracely všechny jejich stížnosti týkající se náboženství, jemu příslušelo zjednávat jim nápravu u císaře a říše a dohlížet na provádění všech smluv o tom uzavřených. Tato hodnost mu dávala velkou váhu v říši, a byl o tom tak přesvědčen, že ač se stal katolíkem, našel způsob, jak si tuto diktaturu zachovat. Neměl jiné děti než tohoto syna, jemuž chtěl tutéž autoritu v říši rovněž předat. Celé Sasko bylo přísně luteránské, jeho ostatní země zčásti také; dva katoličtí kurfiřti po sobě nemohli luterány než velmi znepokojit a přimět je, aby si přinejmenším zvolili jiného ochránce.

Velkou překážku nacházel navíc v osobě své choti Christiane Eberhardine, matky kurprince, dcery Christiana Ernsta, markraběte braniborsko-bayreuthského, kněžny pyšné, odvážné a horlivé luteránky, která veřejně odsoudila jeho změnu náboženství i ctižádost, která ho k ní přivedla, a nikdy nechtěla vkročit do Polska ani přijmout jméno, odznaky a hodnost královny. Zašla dokonce tak daleko, že ho nechtěla vidět, když pobýval v Sasku: jakmile se dozvěděla, že odjíždí z Polska, uchýlila se na vzdálený zámek a zdržovala se tam, dokud se zase nevrátil.

Tolik překážek ho nedokázalo odradit. Při svých pobytech v Sasku si získal mysl svého syna, nenápadně mu podstrčil několik spolehlivých služebníků, kteří měli jeho důvěru, a aby ho odvedl od kurfiřtky v době své nepřítomnosti a od zcela luteránského dvora, poslal ho na cesty s malým doprovodem v naprostém inkognitu pod jménem hraběte z Lužice.

K tomu, aby mu svěřil prince i své tajemství, vybral livonského vojvodu,[9] a bylo by těžké najít pána, který by měl všechny vlastnosti tohoto muže a byl by stejně schopen vést mladého prince tak důstojně a tak vhodně různými částmi Evropy, které mu ukázal. Polský král k němu přidal schopného převlečeného jezuitu, který k tomu dostal svolení svého generála i papeže a který vedl princovo obrácení i královy záležitosti tak šťastně a s takovou obratností, že byl jmenován kardinálem, když se usoudilo, že

8. **Vysvětlivka:** August II. Silný (1670–1733), saský kurfiřt od roku 1694, který roku 1697 přestoupil ke katolictví, aby byl zvolen polským králem; roku 1706 ho Karel XII. donutil k abdikaci, po švédské porážce u Poltavy (1709) se na polský trůn vrátil. Zemřel 1. února 1733 ve Varšavě vysílen cukrovkou a vleklou chorobou nohy (roku 1727 mu byl amputován prst); jeho jediným legitimním synem byl Fridrich August, pozdější August III.

9. **Vysvětlivka:** Vojvoda (*palatin*) byl v polsko-litevském státě nejvyšší zemský úředník vojvodství, s místem v senátu; livonský vojvoda spravoval tu část Livonska, která patřila Polsku.

je čas obrácení zveřejnit. To je ten, kdo později tak dlouho vystupoval pod jménem kardinála Salerna a zemřel v Římě po devíti nebo deseti letech svého kardinálství.[10]

Kurprinc s tímto malým doprovodem uviděl celou Itálii, poté co projel část Německa. Dlouho pobýval v Římě, kde tajně složil své odpřisáhnutí.[11] Papež mu udělil breve, které mu dovolovalo držet je v tajnosti, takže i jeho služebnictvo bylo oklamáno. Dva nebo tři spolehliví služebníci zachovávali neproniknutelné tajemství, a jejich prostřednictvím poslouchal ve svém pokoji mši otce Salerna a často přistupoval ke svátostem, dřív než se u něho někdo probudil. Přijel do Francie v této době a najal si celý zařízený dům na nábřeží Malaquais, na rohu ulice des Petits-Augustins.

Do Fontainebleau přijel 26. září, poté co strávil několik dní v Paříži. Hned po příjezdu navštívil Madame, která ho představila králi pod jménem hraběte z Lužice, když král vstával od večeře. Ukázal se jako velký a statný mladík osmnácti let, svěží, plavovlasý, s pěknou barvou, velmi připomínající pana vévodu z Berry, rozvážného vzhledu, skromný, ke všemu pozorný, velmi zdvořilý, ale s mírou a důstojností, a takový, který v inkognitu, jež si nikdy nečinilo žádné nároky, dával znát, že si dobře uvědomuje, kým je, a to bez rozpaků. Jeho vojvoda se všem nesmírně líbil svou duchaplností, rozvahou, úsudkem, který se na něm dal pozorovat, svým vystupováním člověka velkého světa a nenuceností ve volném chování, vždy ve správné míře, která navenek nikdy nedávala znát, že je mladému princi mentorem.

V pátek 28. září obědval u bavorského kurfiřta, který po své mši viděl krále v jeho pracovně a večer odjel do Saint-Cloud a odtud do Compiègne. Nazítří král štval jelena. Dal přidělit několik ze svých nejlepších koní kurprinci a vojvodovi a jiné předním osobám z jejich družiny. Po celou dobu jeho pobytu mu prokazoval všechnu pozornost, jakou inkognito dovolovalo, a s vyznamenáním jednal i s vojvodou. Přední osoby u dvora jim dobře vykonávaly pocty hostitelů. Král ho často zval na hony, a když se v Paříži převrhl s kočárem, poslal jednoho ze svých řádných šlechticů, aby se zeptal, jak se mu daří.

---

10. **Vysvětlivka:** Giovanni Battista Salerno (1670–1729), italský jezuita, jenž doprovázel saského kurprince na jeho cestách a připravil jeho obrácení; kardinálem byl jmenován roku 1719 a zemřel v Římě.

11. **Ediční poznámka:** Saský kurprinc Fridrich August složil katolické vyznání víry tajně 27. listopadu 1712 v Boloni, nikoli v Římě; veřejně je oznámil až roku 1717.

Kapitola čtrnáctá

Smrt a rodina paní z Bullionu; její povaha. — Smrt a povaha Sézanna; jeho rodina. — Smrt a povaha bailliho z La Vieuville a hraběnky z Vienne. — Bailli de Mesmes po něm nastupuje, ale nenahradí ho na maltském velvyslanectví. — Smrt, povaha, rodina, závěť markýzy ze Saint-Nectaire. — Španělská královna vystupuje na břeh v Monaku a jede po souši do Španělska. — Její věno. — Její přijetí inkognito. — Béthune, první šlechtic komory pana vévody z Berry, který měl v roce jeho smrti službu, vrací jeho Zlaté rouno do Španělska a dostane je. — Vévoda ze Saint-Aignan přiváží španělské královně při jejím průjezdu nevalný dar od krále. — Chalais španělským grandem s vyloučením toho, aby měl ve Francii hodnost a pocty s tím spojené. — Princ z Rohanu a kníže z Espinoy vévody a pairy. — Pletichy, které je jimi učiní. — Pyšná lest prince z Rohanu. — Druhý přijímá jméno vévody z Melunu. — Cesta nového krále Sicílie na Sicílii a jeho návrat. — Maffei; jeho úřady; jeho povaha. — Návrat z Fontainebleau přes Petit-Bourg; král během cesty zachmuřen. — Nesnáze s konstitucí. — Amelot vyslán do Říma kvůli konání národního koncilu ve Francii. — Otec Tellier mi navrhuje, abych byl královým komisařem na koncilu; jeho nevědomost; jeho překvapení nad mým odmítnutím. — Podivná smrt Brûlarta, biskupa ze Soissons; jeho povaha. — Smrt pana ze Saint-Louis, který žil v ústraní v La Trappe. — D'Avaray velvyslancem ve Švýcarsku. — Hrabě du Luc velvyslancem ve Vídni a státním radou meče. — Císařovna korunována uherskou královnou v Prešpurku. — Kolínský a bavorský kurfiřt přijati králem v Marly. — Saumeryho syn vyslancem krále u bavorského kurfiřta. — Pompadour a d'Alègre marně velvyslanci ve Španělsku a v Anglii. — Návrat vévody z Berwicku s kordem s diamanty darovaným španělským králem. — Sazba ceny pěších pluků. — Penze deset tisíc livrů princi z Montbazonu. — Zvýšení listin „brevet de retenue" na jeho úřadech o sto padesát tisíc livrů pro Torcyho. — Deset tisíc tolarů Amelotovi na jeho cestu. — Proces pro impotenci vedený proti markýzi z Gesvres jeho ženou; urovnán. — Pan vévoda z Orléans se cítí dosti špatně. — Velké svědectví krále o mně. — Králův výrok o panu vévodovi z Orléans.

V Paříži zemřela paní z Bullionu. Pocházela z těch Rouillé od pošt a nebyla stará; byla to žena duchaplná, ale ve své rodině panovačná; obratná, povýšená, ctižádostivá, a nedokázala se smířit s tím, že je rozená Rouillé a manželka Bullionova, který byl zavřen doma na venkově a měl být zavřen mnohem dřív, než se to stalo. Jinde už o ní byla řeč. Její sestry měly povolnější manžely. Markýz z Noailles, bratr kardinálův, a Bouchu, státní rada, jim svou smrtí umožnili provdat se za vévodu z Richelieu a

za vévodu z Châtillonu. Paní z Bullionu by úžasem a radostí zemřela, kdyby se byla dožila roku 1724 a viděla svého syna rytířem řádu.

V téže době zemřel v Rouenu Sézanne. Byl nevlastním bratrem vévody z Harcourtu po otci a nevlastním bratrem vévodkyně z Harcourtu po matce, generálporučíkem a ještě velmi mladým. Byl to velký krasoň, velmi zaujatý svými zásluhami a schopnostmi, který tím však ostatní příliš nezaujal, a velmi zhýčkaný skvělým postavením svého bratra, jenž ho vychoval jako syna. Jeho nemocí byla mnohaletá chřadnoucí slabost, která ho stravovala a v níž se lékařství nevyznalo. Byl přesvědčen, a lidé tomu věřili také, že mu jeho milostné pletky v Itálii s milenkami, které vévoda mantovský veřejně a lacino vydržoval, na něž však velmi žárlil, vynesly pomalý jed. Ze svého manželství s jedinou a velmi bohatou dcerou Nesmonda, velmi významného generálporučíka námořních vojsk, nezanechal dětí. Harcourt mu ve Španělsku vymohl Zlaté rouno, které bylo určeno jemu samému. Po jeho smrti je získal pro svého druhého syna. Ten syn zanedlouho zemřel; rouno bylo dáno třetímu. I ten zemřel velmi brzy. Ale časy se změnily a toto tak posloupné rouno z rodu Harcourtů odešlo.

Zemřel také bailli z La Vieuville, velvyslanec Malty, na následky operace kamene, a všichni ho litovali. Byl to jeden z nejpříjemnějších lidí, jaké jsem poznal, a velmi poctivý muž, ve svém úřadě vznešený a nádherný, nakolik to jen šlo, aniž by komukoli ukřivdil. Byl synem zesnulého pana z La Vieuville, vévody na breve, který zemřel jako vychovatel pana vévody z Orléans, tehdy vévody z Chartres, měsíc poté, co byl při jmenování roku 1688 přijat za rytíře Řádu Svatého Ducha. Jeho švagrová, hraběnka z Vienne, která hodně hrála a v Paříži se hodně stýkala s velkým světem, zemřela brzy nato v Paříži u vévodkyně z Nemours, k níž si přišla na návštěvu. Bailli z La Vieuville byl špatně nahrazen; pan du Maine si nemohl nechat ujít tuto příležitost, jak si prvního prezidenta připoutat ještě víc jeho nejcitlivějším místem. Pohnul krále, aby se přimluvil za bailliho de Mesmes, jeho bratra, a ten se stal velvyslancem. Byl to člověk bez ducha a bez vzhledu, nesmírně zhýralý, velký rozhazovač, dost neznámý, který svému úřadu dělal hanbu nejedním způsobem a nejednou mu hrozilo, že o něj přijde.

V Paříži zemřela v jednasedmdesáti letech markýza ze Saint-Nectaire. Byla duchaplná a uměla intrikovat, bývala dvorní slečnou královny, velmi hezkou, aniž se o ní kdy mluvilo; byla rozená Longueval a zbohatla smrtí svého bratra, který padl jako generálporučík v Itálii a nebyl ženatý. Roku 1668 se provdala za bratrance vévody z La Ferté, syna jeho strýce. Ten zabil ve Vídni v Rakousku v souboji hraběte z Roure a zůstal po tom souboji bez ruky. Měl velké rozepře se svou matkou, rozenou z Hautefortu, která se podivně znovu provdala za Maupeoua, prezidenta parlamentu (*à mortier*) v Metách. Kvůli těmto rozepřím byl roku 1671 v Privas zavražděn, bylo mu teprve sedmadvacet let. Silné podezření padlo na jeho matku a na jejího druhého syna, rytíře ze Saint-Nectaire, že na tom měl tolik podílu, že za to strávil přes pětadvacet let ve vězení a dostal se z něho jen narovnáním. Potom se ve společnosti

ukazoval s velmi otupělým výrazem. Paní ze Saint-Nectaire měla jedinou dceru, jejíž krása vzbudila tolik rozruchu; ta zemřela před matkou a zanechala po Florensacovi, bratru vévody z Uzès, syna, který nežil dlouho, a dceru, která se provdala za krásného hraběte z Agénois, jehož princezna de Conti a parlament učinili vévodou a pairem z Aiguillonu. Paní ze Saint-Nectaire odkázala všechen svůj majetek Canymu, z přátelství k jeho otci Chamillartovi, pro případ, že by děti její dcery nezanechaly potomstvo.

Vyslanec Parmy měl 11. října ve Fontainebleau audienci u krále kvůli sňatku parmské princezny. Bylo to trochu pozdě. Dostala věnem sto tisíc pistolí a šperky za tři sta tisíc livrů. Nalodila se do Alicante v Sestri di Levante. Silná bouře jí moře zprotivila. Vystoupila na břeh v Monaku, aby po souši projela Provence, Languedoc a Guyennu a dostala se do Bayonne, kde chtěla navštívit španělskou královnu, vdovu po Karlu II., sestru své matky. Ceremoniář Desgranges jí vyjel naproti do Provence s rozkazem doprovázet ji a postarat se, aby ji guvernéři, generální místodržitelé a intendanti provincií, jimiž měla projíždět, dávali doprovázet a ve všem jí posluhovali, přestože cestovala v naprostém inkognitu.

Markýz z Béthune, dnes vévoda ze Sully, první šlechtic komory pana vévody z Berry, který měl v době jeho smrti službu, odvezl jeho Zlaté rouno zpět do Španělska. Byl Desmaretsovým zetěm a paní des Ursins nepromeškala tuto příležitost, aby mu rouno dala udělit. Vévodu ze Saint-Aignan, druhého prvního šlechtice komory, který by byl velmi rád rouno odvezl v naději, že je dostane, král utěšil tím, že ho poslal ke španělské královně, aby jí při jejím průjezdu vyřídil jeho pozdravy a předal jí dar od něho. Dar se skládal z jeho portrétu, vykládaného čtyřmi diamanty, a z několika klenotů. Bylo na něm znát, jak málo byl král s tím sňatkem spokojen, neboť nestál víc než nějakých sto tisíc franků.

Princezna des Ursins dala v téže době učinit španělským grandem první třídy Chalaise, svého důvěrníka, syna bratra svého prvního manžela, kterého jsme tu na nejednom místě viděli, jak ho používala k mnoha tajným věcem. Bylo nutno požádat o svolení krále, který je chtěl dát jen pod podmínkou, že se už do Francie nevrátí, anebo že se smíří s tím, že tu nebude požívat žádné hodnosti ani poct, jako by španělským grandem nebyl. Tato novota, k níž od nastoupení Filipa V. na španělský trůn ještě nedošlo, měla paní des Ursins dát co přemýšlet. Byla to rána bičem, která mířila přímo na ni. Chalais se grandem přesto stal, a věru už byl pro něho nejvyšší čas; v dalším uvidíme, že nad dosažení takových velkých milostí nic není.

Král, když v sobotu 20. října vyšel od oběda, vzal prince z Rohanu do svého kabinetu. Řekl mu, že ho činí vévodou a pairem, a také knížete z Espinoy, protože nemůže tuto milost odepřít zásluhám jeho matky, a přikázal princi z Rohanu, aby jí tu zprávu od něho donesl. Kněžna z Espinoy přišla králi poděkovat, když se vrátil z lovu, a on ji zahrnul zdvořilostmi; a když mu děkoval kníže z Espinoy, řekl mu, že je jeho matce velmi zavázán a že jí nemůže dost projevovat vděčnost, úctu a oddanost.

Princ z Rohanu si vroucně přál být vévodou a pairem a často o to žádal; nikdy jsem také neviděl člověka tak spokojeného, ani nikoho, kdo by to dával najevo upřímněji, ačkoli upřímnost nebyla jeho oblíbenou ctností. On a paní z Espinoy právě oženili a provdali své děti. Je třeba připomenout si důvěrné spojenectví, o němž byla řeč na svém místě; že ho chytrá paní ze Soubise s ohledem na Monseigneura a na budoucnost uzavřela s paní z Lislebonne a jejími dvěma dcerami, které se k němu kvůli přítomnosti ochotně propůjčily; že paní ze Soubise proto sjednala sňatek zesnulého knížete z Espinoy, syna své sestry, s druhou dcerou paní z Lislebonne; a že spojenectví bylo takové, že slečna z Lislebonne, abatyše v Remiremontu, po smrti Monseigneura, a její sestra paní z Espinoy byly s princem a kardinálem z Rohanu jedno, a tak to zůstalo po celý jejich život.

Paní ze Soubise před svou smrtí vymohla na králi slib, že prince z Rohanu učiní vévodou a pairem. Ať už její krása dokázala z Rohanů udělat knížata sebevíc, přiznávala zcela otevřeně, že to visí jen na knoflíku a že ve Francii není pro rody pravé a pevné velikosti než vévodství-pairie. Tak to viděl i lotrinský dům, jemuž skutečnou knížecí hodnost nelze upřít, v době své největší moci. Nahromadil jich ve svých různých větvích deset nebo dvanáct najednou. Po tomto stupni pak vystoupil ke všemu, čeho se odvážil v otázce hodností, a odtud k věcem nejvyšším, které tak málem převrátily stát a vzaly korunu potomstvu svatého Ludvíka a Huga Kapeta — k hodnostem a výsadám, které si dokázal uchovat i při pádu Ligy a jejichž požívání až dodnes vzbuzuje údiv a úžas všech, kdo myslí a uvažují. Co paní ze Soubise tak moudře takřka zajistila, dokonal její syn kardinál. Stal se s otcem Tellierem jedinou a touž osobou ke zkáze kardinála z Noailles a ke všem rozsáhlým a zhoubným záměrům tohoto strašlivého jezuity, jemuž se, jak jsme viděli jinde, nakonec docela odevzdal; a nenechal si ujít konstelaci pro svůj rod tak příznivou, jakou pro něho byla nynější aféra konstituce, a chtěl zároveň využít tak mocných opor pro knížete z Espinoy, syna svého bratrance, jehož sestra se právě provdala za jeho synovce. Paní z Espinoy měla, jak jsme viděli jinde, odedávna s paní z Maintenon podivné a neviditelné styky, tak silné a důvěrné, že bylo stěží možné, aby jí nevyhověla podle přání; a tak tato spleť věcí udělala oba nové vévody a pairy. Brzy uvidíme třetí pairii, vzešlou stejným způsobem z této plodné konstituce. Vévodstvím-pairií, zřízeným pro knížete z Espinoy, se stalo Joyeuse; kníže však dal přednost jménu svého rodu, který je opravdu velmi vznešený, a přijal jméno vévody z Melunu.

Princ z Rohanu, unesený tou pevnou věcí, za níž se tak dlouho hnal, použil lsti a chtěl udělat víc než kdokoli z lotrinského domu, ze savojského domu či z ostatních skutečných cizích knížat, kteří byli vévody — s jedinou výjimkou hraběte ze Soissons, manžela oné všemocné neteře kardinála Mazarina, pro niž byl vymyšlen úřad

vrchní správkyně domu královny.[1] Dal povýšit na vévodství-pairii Frontenay, jehož vévodou na breve učinil Ludvík XIII. Soubise, onoho proslulého rebela.[2] Princ z Rohanu však dal změnit jeho jméno a dát mu své vlastní, zdvojené: Rohan-Rohan, po vzoru některých větví německých rodů, jako Baden-Baden, které se tak odlišují od jiných téhož jména; on sám prý proto, aby se odlišil od vévodství-pairie Rohan, které přešlo na rod Chabotů, ale ve skutečnosti proto, aby mohl dál nosit jméno prince z Rohanu pod záminkou, že by jinak vznikal ustavičný zmatek mezi jmény vévody z Rohanu a vévody z Rohan-Rohan, kteří oba existují. Touto obratností si zachoval jméno prince z Rohanu a hlupákům nechal věřit, že neráčil užívat titulu, po němž, jak ani neskrýval, tak vroucně a tak dlouho toužil a jehož dosažení ho naplnilo radostí.

Vévoda savojský, díky míru nový sicilský král, se odebral se svou chotí královnou na svůj ostrov, aby se dal korunovat, sám jej poznal a zavedl tam svou vládu. Strávil několik měsíců v Messině a Palermu uprostřed početného dvora z největších pánů a první šlechty Sicílie. V této době se vrátil do Turína a místokrálem tam zanechal hraběte Maffeiho,[3] muže velmi duchaplného a jemného, který měl velkou jeho důvěru a kterého často pověřoval choulostivými a tajnými záležitostmi.

Právě jeho poslal k Pont-de-Beauvoisin při sňatku paní vévodkyně z Bourgogne, aby viděl, jak bude ve Francii přijata. Potom působil na různých důležitých velvyslanectvích, nakonec v Paříži, kde dostal Řád Zvěstování, který je nejvyšší poctou savojského dvora, při posledním jmenování tohoto řádu, které jeho pán vykonal. Maffei byl poddajný, prozíravý, úlisný, schopný největších záležitostí i nejobratnějšího provedení, jak to v pravý čas uvidíme na Sicílii. Přitom veselý, dokonce velmi zhýralý a výborný společník, vždy a všude ve společnosti těch nejlepších. Měl velké vědomosti a hodně sloužil ve válce. Zemřel ve vysokém stáří, u nového krále ve velkém podezření a od katastrofy prvního krále,[4] k němuž byl jedině oddán, docela opuštěný.

Král se ve středu 23. října vrátil z Fontainebleau, přenocoval v Petit-Bourgu a nazítří ve Versailles.[5] Paní ze Saint-Simon, která jela v jeho kočáře, mi řekla, že nebyl o

---

1. **Vysvětlivka:** Evžen Mořic Savojský, hrabě ze Soissons († 1673), otec prince Evžena, byl manželem Olympie Manciniové, neteře kardinála Mazarina, pro niž byl zřízen úřad vrchní správkyně domu královny.

2. **Vysvětlivka:** Benjamin z Rohanu, pán ze Soubise (1583–1642), bratr Jindřicha z Rohanu, jeden z vůdců hugenotských povstání za Ludvíka XIII.

3. **Vysvětlivka:** Hrabě Annibale Maffei (1666–1735), savojský diplomat a vojevůdce, místokrál Sicílie za Viktora Amadea II.

4. **Vysvětlivka:** Viktor Amadeus II. se roku 1730 vzdal trůnu ve prospěch svého syna Karla Emanuela III.; když se pak pokusil vládu znovu převzít, dal ho syn roku 1731 zatknout a Viktor Amadeus zemřel roku 1732 ve vazbě na zámku v Moncalieri.

5. **Ediční poznámka:** Středa připadla roku 1714 na 24. října; král tedy přijel do Versailles 25. října, jak autor uvádí níže.

nic lépe naladěn než cestou tam a že když ho tak viděla pořád, zdálo se, že jeho zdraví ubývá. Byla to také jeho poslední cesta do Fontainebleau.

Velmi ho také trápila aféra konstituce, do níž mu otec Tellier dal vložit jeho svědomí i jeho autoritu. S kardinálem z Noailles se vedla spousta jednání. Kardinál z Estrées, který se do nich z králova rozkazu zprvu vložil, se z nich téměř okamžitě stáhl, rozhořčen ustavičnými šibalstvími otce Telliera a Bissyho, o nichž nemlčel. Kardinál z Polignaku se do toho vmísil mnohem později. Výsledek byl týž; zůstal u krále ve špatném světle a rozešel se s kardinálem z Rohanu s takovým hlukem, že mu ani neblahopřál k vévodství-pairii jeho bratra. Všechno, co bylo učené a v dobré víře, šlo za kardinálem z Noailles: v episkopátu, celé slavné univerzity, mnišské a řeholní řády, kapituly a faráři Paříže a nesčetní ze všech provincií, konečně parlamenty a všichni vzdělaní laici, kteří nebyli otroky jezuitů; i u dvora byl potají jen jeden hlas.

Mezi přijímajícími nebylo ani stínu jednoty: jedni, biskupové i jiní, se v malém počtu připojovali k tomu, co učinilo shromáždění čtyřiceti,[6] a i ti každý s nějakými odchylkami; většina přijímajících, aniž se připojila, měla mezi sebou všelijaké rozdílné výklady; i sami čtyřicet začali kolísat ve výkladu svého pastýřského listu o přijetí; byl to chaos a babylonská věž, jak ukázal výtah pořízený ze všech pastýřských listů biskupů, kteří si všichni při přijímání odporovali, aniž by se jediný shodl s druhým.

Bylo tedy jasněji než kdy jindy vidět, že bez hrozeb a slibů, odměn a nejtvrdších a nejrozsáhlejších trestů, bez úskoků a otevřeného násilí by byla konstituce všeobecně odmítnuta a že mezi přijímajícími šlo jen o to, najít způsob, jak přijmout pouze slova a celý smysl odmítnout.

Papež navíc, velmi nespokojený, že nenašel slepou a jednotnou poslušnost, za kterou mu otec Tellier tolik ručil a bez níž by se do této ohavné aféry nikdy nepustil, dal čtyřiceti biskupům zvlášť veřejným breve pocítit svůj hněv nad jejich troufalostí, že se odvážili jeho bulu vykládat a nepřijali ji slepě; takže ti, kdo udělali nejvíc, papeže podráždili o nic méně než ostatní. Neboť on chce vynášet věštby a nevykládat je, ze strachu, aby jeho domnělá neomylnost neutrpěla nějakou trhlinu; a chtěje být jediným biskupem a jediným svrchovaným soudcem víry a pokládaje ostatní biskupy za ty, kdo mají svou autoritu jen od něho samého, nikoli bezprostředně od Ježíše Krista — proti výslovnému, jasnému a opakovanému textu evangelia a proti víře všech století i papežů, kteří se od ní odchýlili teprve v posledních z nich —, kladl za zločin všechno, co nebylo nejslepější poslušností a nejpokornějším přijetím všeho, co ráčí vyhlásit, ať je to sebenesmyslnější a sebenesrozumitelnější, a za zločin ještě větší snahu tomu porozumět, vyložit to, ba odvážit se ho o výklad požádat, jak byli ve všech stoletích o výklad žádáni papežové ve všem nejasném, co od nich vycházelo, a oni jej vždycky dali a vždycky biskupy povzbuzovali, aby je o něj žádali, po příkladu

6. **Vysvětlivka:** Shromáždění biskupů svolané do Paříže (1713–1714) přijalo bulu Unigenitus většinou asi čtyřiceti hlasů a spolu s ní pastýřskou instrukci, která ji vykládala; menšina vedená kardinálem z Noailles se k přijetí nepřipojila.

samého Ježíše Krista, jak to tolik jasných a výslovných míst evangelia tak zřejmě dokazuje.

Tolik obtíží tedy vedlo k rozhodnutí, aby král vyvinul úsilí u papeže a dosáhl od něho nějakého výkladu, anebo svolení, aby se ve Francii konal národní koncil, který, jak lze soudit z toho, co bylo právě řečeno, je pro Řím strašidlem. Amelot, přítel jezuitů, ale muž čestný a s velkým talentem k vyjednávání a k záležitostem, jak se tolikrát ukázalo na jeho různých velvyslanectvích, byl tedy jmenován, aby jel do Říma bez jiného postavení než prostého králova ministra. Král s ním dvakrát či třikrát mluvil ve svém kabinetu a Amelot odjel v prvních dnech prosince.

Král tedy, když 25. října přijel z Fontainebleau do Versailles, jmenoval Amelota 29. Svátek Všech svatých připadl na čtvrtek a nazítří odjel král do Marly, kde zůstal až do soboty 1. prosince. Někdy na začátku tohoto pobytu mě otec Tellier, který mi stále dvořil a neúnavně se mnou mluvil o konstituci, ať už mohl být se svými rozhovory se mnou o ní sebeméně spokojen, mnoho hovořil o národním koncilu a učinil mi návrh, který jsem u člověka tolika ducha a tak znalého machinací a úskoků nikdy nedokázal pochopit. Po mnoha řečech, jimiž mi chtěl tento koncil zalíbit — a já bych ho opravdu velmi schvaloval, kdyby bylo možné, aby ho nechali docela svobodný —, mi řekl, že je rozhodnut konat ho v Senlis; že v Paříži to není možné z mnoha důvodů, které mi uvedl a které všechny směřovaly k tomu, aby se on sám stal plně pánem a tyranem koncilu; že je zapotřebí města, aby se všichni mohli ubytovat, a blízko Paříže, aby se z ní dalo čerpat jednak světlo, to jest jeho rozkazy, a jednak zásobování; dost daleko od Paříže, aby nebylo možné tam často jezdit, a dost daleko i od dvora, aby nevzniklo zdání, že omezuje svobodu, a zároveň aby preláti nemohli dvůr navštěvovat; pak se na mě podíval s vlídným, ale živým výrazem: „Jste," dodal, „guvernérem Senlis; musíte být králův komisař na koncilu; nikdo k tomu není schopnější než Vy a nic se nehodí lépe." — „Já, otče," zvolal jsem zděšeně, „komisařem na koncilu! Za nic na světě to nepřijmu, ani Vás nenapadej na to myslet."

Zpovědníkovo překvapení bylo nevýslovné, a u člověka tolika ducha, opakuji to znovu, byla nevýslovná i neohrabanost jeho odpovědi. „Jakže, pane!" řekl mi mírným tónem, jímž se mě snažil získat zpět, „pokládal byste tu funkci za nedůstojnou Vás, protože jste vévoda, a císařové ji svěřovali svým komitům Východu nebo svého paláce pro koncily své doby?"[7] Dal jsem se do smíchu a odpověděl jsem mu, že jsem nikdy nevěřil, že by naši vévodové sahali komitovi Východu ani po kotníky, ba ani vévodové burgundští. Že je také pokládám za hluboko pod autoritou a mocí oněch komitů paláce velkých císařů; že jsem tedy velmi daleko od toho, abych se s nimi srovnával, a stejně daleko od toho, abych funkci králova komisaře na koncilu nepokládal za nesmírně čestný úřad; ale že je tak nad mé schopnosti a tak naprosto proti

7. **Vysvětlivka:** Komit Východu (*comes Orientis*) byl v pozdní římské říši vysoký úředník spravující diecézi Oriens; císaři posílali na církevní koncily své vysoké úředníky (komity) jako své zástupce.

mé chuti, že ho prosím, aby myšlenka, která ho napadla, nešla dál, protože bych byl zoufalý, kdybych se odmítnutím znelíbil, které bych však přesto učinil.

Údiv dobrého otce se zdvojnásobil a neodpověděl mi nic. Snažil jsem se zmírnit příkrost svého zvolání i toho, co po něm následovalo, abych zbytečně nedráždil tak nebezpečného člověka, o němž jsem jasně viděl, že si mě po tom všem, co tak zřetelně viděl ve všech našich rozhovorech, pošetile vyhlédl, aby ze mě udělal kata koncilu a vykonavatele všech svých vůlí pod jménem krále; o mně pro tento úřad už nemluvil, ale jinak vždycky jako obvykle.

Za těchto okolností se přihodila událost, kterou se se vší možnou péčí snažili utajit, ale kterou úskoky a autorita přes všechen strach z moci a autority nedokázaly zabránit, aby nenadělala velký hluk. V Paříži zemřel Brûlart, biskup ze Soissons,[8] nijak starý, uprostřed pevného a trvalého zdraví. Byl bratrem Puysieuxe, rytíře řádu, o němž byla nejednou řeč, a Silleryho, štolby zesnulého pana prince de Conti až do jeho smrti. Byl dlouho biskupem v Avranches, kde, prosycen pýchou a ctižádostí, zuřil, že je, jak říkal pan z Noyonu, biskupem druhého řádu, vzdáleným všem prostředkům, jak se uplatnit. Huet,[9] tak známý svou vzácnou učeností, který býval podvychovatelem Monseigneura, byl biskupem ze Soissons a cenil si jen svých knih. Brûlart mu navrhl výměnu biskupství a nabídl mu doplatek. Huet svolil a ten druhý si myslel, že už udělal kariéru, když se tak přiblížil k Paříži, k Sillery a k remešskému arcibiskupskému stolci, na nějž, jak si lichotil, mu jeho nová hodnost prvního suffragána usnadní přeložení. Aby toho dosáhl, oddal se celý dvoru a jezuitům, zakročil proti nejlepším knihám a obětoval klid řeholních komunit své nové diecéze.

Zmocnila se ho zuřivost, když viděl svá očekávání zmařena, zvlášť když měl tu neprozřetelnost, že se nahlas chlubil a veřejně počítal s remešským arcibiskupstvím. Byl tak pošetile ješitný, že svou bolest dával najevo i Maillymu, přeloženému z Arles do Remeše a později kardinálovi, a že si veřejně stěžoval. Lítost následovala těsně za prudkostí jeho bolesti a vzteku, který byl silnější než on; bál se následků pro svou kariéru; nešetřil podlézáním a lnul čím dál víc k jezuitům a ke všemu, o čem si myslel, že by se mohlo líbit dvoru. Dobrým otcům to bylo jen k potěše. Pohrdali jím tím víc a našli v něm to, co mají nejradši: sluhu pro všechno, z naděje na to, co nikdy nepřijde, který se nikdy neodváží rozzlobit, ani se jim přestat zcela poddávat, ze strachu, aby nepřišel o dřívější služby.

Brûlart měl mnoho ducha a učenosti, ale obojí velmi nepříjemné, protože to provázel výraz povýšenosti, pohrdání druhými, nadřazenosti, pedantství, důležitosti, sebestřednosti a panovačnosti, rozlitý v jeho řeči i v celé jeho osobě až po tón hlasu a

8. **Vysvětlivka:** Fabio Brûlart de Sillery (1655–1714), v červnu 1689 jmenován biskupem v Avranches, ale ještě téhož roku je vyměnil s Huetem za Soissons, kde byl roku 1692 potvrzen a vysvěcen (Saint-Simonovo „dlouho biskupem v Avranches“ tedy neplatí), člen Francouzské akademie.

9. **Vysvětlivka:** Pierre-Daniel Huet (1630–1721), proslulý učenec, podvychovatel Monseigneura, později biskup v Avranches.

chůzi, který bil do očí a činil z něho jednoho z těch lidí, kteří mají takový dar budit nelibost a odcizovat, že jakmile otevřou ústa, člověk umírá touhou říct jim ne. K tomu všemu přidával zpupnost a onu nadutost La Rochefoucauldů, z nichž pocházela jeho matka, a domýšlivost synů ministrů, ačkoli jeho otec byl jen synem vyhnaného ministra. Zakládal si ještě na vybrané společnosti, krásném písemnictví a krásné řeči: zkrátka, byl členem Francouzské akademie i Akademie nápisů.

Aféra konstituce se mu zdála vhodná k tomu, aby mu přinesla velkou kariéru. Vrhl se do ní celý a měl ten žal, že v ní nebyl mezi prvními. Účastnil se různých komisí, kde se jeho horlivost a práce velmi líbily, když onemocněl. V nemoci se ho zmocnily úvahy o slepotě štěstěny k němu, z nichž se zrodily další o jeho vlastní slepotě vůči ní. Odtud lítost, pak hrůzy, výčitky svědomí, které se proměnily v řev, v hlasité protesty proti konstituci a ve veřejné vyznání, že ji podporoval proti svému vědomí a svědomí. Jeho rozechvělá rodina nevěděla co lepšího udělat, než ho skrývat a odstranit nepotřebné sluhy z vedlejších pokojů, odkud ho bylo slyšet vykřikovat svou lítost, svá vyznání o konstituci, své protesty. Ti, kdo ho obklopovali, doufali, že ho uklidní řečmi prelátů, s nimiž v této aféře nejvíc pracoval: křičel, že jsou to svůdci, a nechtěl vidět ani jednoho. Nakonec mu museli dát přijmout svátosti s největší opatrností a v naprosté samotě, kromě několika spolehlivých sluhů, bez nichž se nebylo možné obejít, ze strachu z veřejného pokání proti konstituci a proti tomu, co pro ni udělal. Jeho nářky, výčitky sobě samému, jeho křik neustaly a tak také zemřel, stále při plném vědomí, v úzkostech a výbuších nejživější lítosti a v nejstrašnějších obavách z Božích soudů.

Ať se rodina snažila sebevíc utajit konec tak výmluvný, jehož výbuchy trvaly téměř po celou nemoc, příliš mnoho lékařů či ošetřovatelů, příliš mnoho sluhů, příliš mnoho i příbuzných a dokonce přátel na počátku toho překvapení bylo těch věcí svědky. Byli jimi příliš vyděšeni, než aby se od jednoho k druhému brzy nerozšířily. Zapíralo se, dusilo se, co se dalo, ale marně. Příliš mnoho lidí to vidělo a slyšelo a v prvním rozrušení se nedokázalo zdržet, aby to nevyprávělo. Autorita způsobila, že se po prvních dnech skoro nikdo neodvážil mluvit o tom nahlas; ale skutečnost tím nepřestala být jistá, doložená a veřejná. Aspoň se dobře postarali, aby se o tom král nic nedozvěděl, a tím bylo vyhráno všechno. Tento politováníhodný biskup byl první obětí konstituce, která si jich obětovala mnoho dalších a obětuje si je ještě každý den už třicet let.

Odvraťme oči od tak strašné podívané a utěšme se šťastným koncem jednoho předurčeného ke spáse. Pan ze Saint-Louis byl šlechtic z dobrého rodu, jménem Le Loureux, který to dotáhl na jízdní pluk. Sloužil dokonce jako brigádní generál s velkým vyznamenáním, poctěn úctou, přátelstvím a důvěrou generálů, pod nimiž sloužil, zvláště pana z Turenne; a král, před jehož zraky rovněž sloužil, mu vždycky projevoval úctu a laskavost a často o něm takto mluvil, i několikrát po jeho odchodu na odpočinek. Pocházel z krajů mezi Perche a hrabstvím Évreux; jezdil tam někdy na

zimu a toto sousedství mu dalo poznat pana z La Trappe, jemuž, aniž ho kdy viděl, jen na základě pověsti o reformě, kterou podnikal, [šel] nabídnout své služby v době, kdy pan z La Trappe nebyl v La Trappe v bezpečí před starými mnichy, kteří tam do té doby žili podivným životem a netajili se tím, že se ho chtějí zbavit.

Tento čin pana z La Trappe dojal; všechno, co Saint-Louis na něm pozoroval, ho okouzlilo. Od té doby už nejel domů, aby pana z La Trappe nenavštívil. Přišel o jedno oko, které si vypíchl koncem proutku, když trestal koně. Zánět přešel i na druhé oko, o něž mu hrozilo přijít, právě když král uzavřel ono dvacetileté příměří, které válka roku 1688 porušila.[10] Tyto okolnosti dohromady přiměly Saint-Louise odejít ze služby. Prodal svůj pluk nejstaršímu synovi Villacerfovu, pro něhož byl pluk přejmenován na Royal-Anjou a který padl v jeho čele. Saint-Louis dostal od krále dost vysokou penzi; král dával najevo, že jeho odchodu lituje. Ve volném čase na něho přišly úvahy. Bůh se ho dotkl; bránil se. Nakonec ho silnější milost přivedla do La Trappe.

Pan z La Trappe ho umístil v domě, který právě postavil mimo obvod svého kláštera, aby tam ubytovával komendatární opaty na místě, odkud by nemohli rušit řeholní kázeň. Saint-Louis, živý a vznětlivý, který měl rád společnost a který, ač nikdy nepropadal hodování, měl potěšení ze stolu, který neměl vzdělání ani latinu, ani nečetl, byl zpočátku takovou samotou velmi zaražen. Prodělal krutá pokušení, proti nimž potřeboval všechnu svou odvahu a onen obdivuhodný dar vedení, jímž ve vysoké míře vládl ten, kdo se laskavě ujal vedení jeho, přestože byl tolik zaměstnán vedením svého domu a spisy, které musel z nutnosti podniknout na obranu jeho řeholní kázně. Říkal Saint-Louisovi stále, aby si vytvořil pravidlo života a zbožných úkonů tak mírné, jak bude chtít, jen když mu zůstane věrný. Saint-Louis si je vytvořil a zůstal mu věrný až do smrti, ale pravidlo, které si vytvořil, by se každému jinému zdálo velmi tvrdé. Setrval v něm jedenatřicet let ve všemožných dobrých skutcích a zemřel tam svatě někdy v této době, v pětaosmdesáti letech, dokonale zdráv na těle i na duchu až do té nemoci, která ho odnesla, aniž mu zmátla hlavu.

Všichni čestní a vznešení lidé, kteří jezdili do La Trappe, ho tam rádi navštěvovali; mnozí se s ním dokonce spřátelili. Nepoznal jsem člověka, který by měl přímější srdce, byl prostší a pravdivější a měl větší a ve všem správnější úsudek, při velmi malém duchu, který mu nahrazovala zkušenost se světem, kterou měl a neztratil, a velká zdvořilost. Byl jsem jediný z celého kraje, koho občas navštěvoval v La Ferté, a domů jezdil jen zřídka a zůstával tam velmi krátce. V La Trappe, kde byl velkým příkladem, byl neobyčejně milován, vážen a oplakáván, stejně jako všemi, kdo ho znali. Kdysi byl ženatý a neměl dětí.

---

10. **Vysvětlivka:** Řezenské příměří (1684) mezi Francií, císařem a Španělskem mělo platit dvacet let; porušilo je již roku 1688 vypuknutí války o falcké dědictví.

Král jmenoval d'Avaraye, generálporučíka, aby ve švýcarském velvyslanectví vystřídal hraběte du Luc, jemuž dal velvyslanectví ve Vídni a uprázdněné místo státního rady meče.

Císař dával v téže době s velkou nádherou v Prešpurku korunovat svou choť císařovnu na uherskou královnu a snažil se tam od stavů dosáhnout, aby prohlásily dcery za způsobilé nastoupit na jejich trůn. To bylo daleko od volby, a to i pro syny, kterou tak dlouho drželi a na kterou si ještě činili nárok; ale rakouský dům se tak mocně upevnil ve své moci, že nebylo nic, čeho by se nedomníval dosáhnout.[11]

Kolínský kurfiřt, který před několika dny přijel s nádherným doprovodem do Paříže, tam byl zdržen dnou. Přijel 11. listopadu kolem třetí hodiny do Marly, byl čtvrt hodiny sám s králem v jeho kabinetu a vrátil se do Paříže. Bavorský kurfiřt, rovněž přijevší z Compiègne do svého domku v Saint-Cloud, přijel 15. do Marly štvát s králem jelena a král ho po lovu provedl svými zahradami. Kurfiřt večeřel u d'Antina, hrál v salonu před večeří i po ní a vrátil se do Saint-Cloud. Nejstarší syn Saumeryho byl jmenován, aby kurfiřta, až odjede do svých zemí, doprovázel jako králův vyslanec u něho.

Byli jmenováni také Pompadour a d'Alègre: první na španělské velvyslanectví, kam, jak byl král dobře jist, nepojede; a d'Alègre na anglické, kam nejel také, ale z jiných důvodů. Oba přijali s radostí. Zvlášť Pompadour vypadal jako u vytržení. Nikdy v životě nebyl ničím; viděli jsme na svém místě, že po dlouhém, velmi bezvýznamném životě on a jeho žena prodali svou dceru Dangeauovi, aby se zachytili u dvora. Jejich prostřednictvím a díky ochraně, kterou si z toho vytěžili u paní z Maintenon, spíš zdánlivé než skutečné, se po hlavě vrhli k princezně des Ursins. To znamenalo vábit ji velvyslancem zcela jejím a touto volbou ji přesvědčit, že její chyby ve věci její suverenity a sňatku španělského krále jsou smazány a že král víc než kdy jindy chce, aby ve Španělsku vládla naprosto. Pompadour a jeho žena, ba i Dangeauovi, viděli otevřené nebe, řády a hodnosti, jak prší na Pompadoura, jehož jistá grandeza přejde na jeho dceru a na Courcillona, a Pompadoura navíc s důvěrou dvora i paní des Ursins, jak se stává významnou osobou. Tenhle džbán mléka dobré ženy je okouzloval; Pompadour už dělal důležitého a Dangeau se tím celý nadouval. Bohužel tohle štěstí zůstalo jen vyhlídkou; vždyť ta volba také byla jen pro oko.

Vévoda z Berwicku přijel[12] a byl přijat králem, jak si zasloužil; král mu pozítří poskytl v Marly ve svém kabinetu dlouhou audienci. Vévoda bydlel stále v Saint-Germain a, jak jsme poznamenali jinde, nikdy neměl v Marly ubytování; měl však volnost jezdit tam dvořit, aniž o to žádal, a při všech královýchpobytech tam jezdil

---

11. **Vysvětlivka:** Uherský sněm uznal dědičnost koruny v mužské linii Habsburků roku 1687; ženskou posloupnost (pragmatickou sankci) přijal až roku 1723.

12. **Vysvětlivka:** Berwick se vracel ze Španělska, kde v září 1714 dobyl Barcelonu.

každé ráno. V Madridu strávil jen týden. Španělský král ho tam obdaroval kordem s diamanty, který měl po Monseigneurovi.

Král stanovil sazbu pro pěší pluky, jejichž cena vystoupila do přemrštěné výše. Tato prodejnost jediné brány, jíž lze dospět k vyšším hodnostem, je velkou ranou ve vojsku a zadržuje mnoho lidí, kteří by byli výbornými důstojníky. Je to sněť, která odedávna rozežírá všechny stavy a všechny části státu, pod níž stát stěží nepodlehne, a která ve všech ostatních zemích Evropy naštěstí není známa vůbec, nebo jen velmi málo.

Rohanové, příliš kvetoucí a příliš čilí, než aby nevytěžili ze všeho, dokázali, že jejich princ z Montbazonu, který touto sazbou ztrácel čtyřicet tisíc livrů na pluku Picardie, až se stane polním maršálem a prodá jej, dostal penzi deset tisíc livrů. Torcy dostal v téže době zvýšení listiny „brevet de retenue" o padesát tisíc tolarů na svých dvou úřadech, takže mu to dělalo šest set padesát tisíc livrů na úřadu státního sekretáře a dvě stě tisíc livrů na úřadu kancléře řádu. Amelot dostal deset tisíc tolarů na svou cestu.

Markýz a markýza z Gesvres bavili veřejnost svými spory už čtyři roky; ona neměla otce, matku ani tchyni. Vévoda z Tresmes měl u sebe v domě svou sestru hraběnku z Revelu a svěřil jí svou snachu; ta byla držena tak zkrátka, že se nudila a rozhodla se žalovat manžela pro impotenci, aby dala jejich manželství zrušit. K tomu došla až po mnoha domácích výstupech. Podporovala ji babička a příbuzní; Caumartinové, bratři její matky, se kvůli tomu otevřeně rozešli s Gesvreovými, s nimiž byli odjakživa důvěrnými přáteli a kteří ten sňatek sjednali. Při projednávání pře před officialitou[13] se na líčení sešla celá Paříž; obhajovacími spisy (*factums*) se nešetřilo a lítaly všude. Snadno si lze představit všechny hlouposti, jimiž oplývaly řeči před soudem, písemná podání i hovory, které se o tom vedly a které byly opětovně předmětem konverzace u dvora i ve městě. Oba byli několikrát soudně prohlédnuti, s hanbou a posměchem, které jsou neoddělitelnými průvodci takových příhod. Gesvreové umírali žalem. Nakonec markýza z Gesvres, která měla mnoho ducha, se toho hanebného rámusu nabažila a podala kardinálovi z Noailles řádné zpětvzetí tohoto ošklivého sporu výměnou za narovnání, jímž si stejně dobře zajistila, že už nebude na nikom závislá, že bude bydlet s manželem v samostatném domě, oni dva sami, že na venkově bude moci pobývat jen s ním, že jí budou vydržovat koně, kočáry, komorné a lokaje, aby mohla vyjíždět a jezdit, kam se jí zlíbí, a že jí bude řádně vypláceno osm tisíc livrů ročně na šaty a drobné radosti. Obě strany byly velmi spokojeny; s trochou rozumu by byly spokojeny dřív a nebyly by světu dělaly komedii.

---

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Officialita byla biskupský soud. Officiál neboli církevní soudce měl pravomoc nade všemi duchovními diecéze a v některých případech i nad laiky, například v pořech týkajících se manželství, kacířství, simonie atd. Officiál mohl ukládat jen tresty kanonické. Šlo-li o tresty tělesné, musel věc postoupit světskému soudci. U každého officiála byl promotor, který vykonával funkce veřejného žalobce.

Ve středu 28. listopadu jsem byl odpoledne hodinu s vévodou z Orléans, který byl jako obvykle úplně zdráv; paní vévodkyně z Orléans, která měla několik lehkých záchvatů horečky, byla ve Versailles; odtud jsem šel za králem, který byl ve svých zahradách. Když jsem byl nějakou dobu na jeho procházce, vyhnala mě odtud ke konci dne zima a šel jsem se ohřát do malého salonu, který odděloval jeho byt od bytu paní z Maintenon, a čekal jsem, až se král vrátí k sobě převléknout a přejde k ní. Když jsem tam byl asi sedm osm minut úplně sám, slyšel jsem volat pana Fagona, pana Maréchala a další jména toho druhu, o nichž se předpokládalo, že jsou v králově kabinetu a čekají na jeho návrat. Vzápětí se volání zdvojnásobilo a salonem zároveň proběhli modří hoši. Zeptal jsem se jich, co se děje. Řekli mi, že pan vévoda z Orléans je na tom velmi zle. Hned jsem tam běžel. Našel jsem ho spíš vlečeného než podpíraného dvěma jeho lidmi, celého rozepjatého, bez nákrčníku, jak ho vodili po jeho bytě, se všemi okny otevřenými. Byl ještě červenější než obvykle, ale obličej nijak zkřivený, oči trochu strnulé a udivené, řeč volná a beze změny. Řekl mi hned, že ho to popadlo najednou jako závrať a že si myslí, že to nic nebude. Brzy nato přišel Fagon, Maréchal atd., kteří ho nechali ještě chodit, dali mu vzít nějaké esence a poté mu radili, aby si lehl do postele, ale aby v ní nespal. Chtěli mu pustit žilou, ale on se tomu vzpíral; na několik hodin povolili. Zůstal jsem u něho sám. Řekl mi, že v nejistotě, co by to mohlo být, a protože má jasnou hlavu a necítí nikde žádné ochrnutí, chce se ohmatat, naslouchat sám sobě a vycítit se dřív, než se rozhodne pro pouštění žilou, protože jsou jedy, při nichž je pouštění žilou bezpodmínečně smrtelné.

Jakmile se král vrátil k sobě, poslal Maréchala zjistit, jak se mu daří, a vyřídit mu, že jelikož ví od Fagona, že to nic nebude, a jelikož se mu špatně chodí do schodů, nepřijde ho navštívit. Zůstal jsem tam pořád až do po půlnoci, téměř stále sám. Přišlo velmi málo lidí, většinou společně v hloučcích, které jen vešly a odešly. Paní vévodkyně z Berry a Madame odjely do Versailles navštívit paní vévodkyni z Orléans, které jsem během večera dvakrát napsal. Žilou se pouštělo pozdě. Maréchal tam přišel čtyřikrát či pětkrát až do králova uléhání a dva dny nato mi vyprávěl, že se ho král pokaždé ptal, koho zastihl u pana vévody z Orléans, a že mě pokaždé jmenoval, a že při jednom z posledních případů mu král, který na ty předchozí nic neodpověděl, řekl: „Pan ze Saint-Simon je velkým přítelem mého synovce; přál bych si, aby nikdy jiné neměl, protože je to velmi čestný muž a dává mu jen dobré rady. O ty si starosti nedělám; přál bych si, aby se jiných neřídil."

Toto vyprávění mi přece jen ulevilo. Přiznám bez pýchy, ale poctivě, že jsem nemohl mít obavy o svou pověst; ale pan vévoda z Orléans byl u krále tak krutě pronásledován tím, co měl král nejdůvěrnějšího, na mě se snášelo tolik varování a hrozeb kvůli mému úzkému styku s ním, že aniž jsem se bál o svou pověst u krále či u kohokoli jiného, měl jsem všechny důvody soudit, že mu toto tak důvěrné spojení vadí a je mu velmi nepříjemné, a cítil jsem se velmi dobře, když jsem nemohl pochybovat, že tomu tak není. Tato králova odpověď Maréchalovi mi s novou a zcela jasnou zřej-

mostí ukázala, odkud ke mně přicházelo tolik varování, bez ustání opakovaných, a tolik hrozeb kvůli tomu, jak jsem se choval k panu vévodovi z Orléans, i naléhavé důvody, které měli, aby mě od něho odstrčili, a které jsem vysvětlil nejednou.

Hledal jsem, odkud mohl král nabýt tak lichotivého mínění, smím říci tak pravdivého, a zároveň tak opačného tomu, co se mě neustále snažili přesvědčit. Bylo víc než zjevné, že je nedlužím paní z Maintenon, panu du Maine, nejužšímu okruhu lidí na nich závislých ani žádnému z ministrů. Snad Maréchalovi; ale ten by mi byl řekl kdy a při jaké příležitosti, a to nebylo z odpovědi, kterou mu král dal, aniž ji Maréchal vyvolal, znát; snad panu z Beauvilliers; co se mi zdálo nejpravděpodobnější, bylo celkově to, že jsem nikdy nebyl podezírán z žádné z tak závažných věcí, které byly tolik házeny na pana vévodu z Orléans, ani v nejlehčí představě, mezi tolika nepřáteli a závistníky, které jsem nijak nešetřil; a mé úplné a stálé oddělení po všechny časy od všeho, co byly nejen milenky, hýření a večeře, ale i od všech přátel pana vévody z Orléans pro zábavu a z Paříže; zvláště to, že se král nakonec dozvěděl, že jsem to byl já, kdo oddělil pana vévodu z Orléans od paní z Argentonu, kdo ho usmířil s paní vévodkyní z Orléans, kdo udržoval jejich svornost a byl jejím trvalým poutem; a snad paní vévodkyně z Orléans sama, která byla velmi šťastná, že jsem neustále s panem vévodou z Orléans, měla příležitost říci o tom králi něco. Mně to však nikdy neřekla ani nenaznačila.

Maréchal mi dodal, že když se toho večera při malém uléhání, poté co dvořané, kteří tam mají právo vstupu, vyšli, chopil příležitosti a znovu zavedl řeč na pana vévodu z Orléans, od něhož znovu sestoupil, aby krále přiměl o tomto princi mluvit — král se mu totiž zdál velmi suchý ke všem zprávám, které mu o něm celé to odpoledne podával —, začal ho chválit pro jeho ducha, pro jeho různé vědy, pro umění, která ovládal, a žertem říkat, že kdyby byl člověkem, který si musí vydělávat na živobytí, měl by pět nebo šest různých způsobů, jak si vydělat tučně. Král ho nechal chvíli mluvit, pak, když se usmál nad tou představou, jíž Maréchal svou řeč takřka zakončil, nasadil vážný výraz a pohlédl na Maréchala: „Víte," řekl mu, „co je můj synovec? Má všechno, co jste právě řekl: je to chvastoun zločinů." Při tomto Maréchalově vyprávění jsem byl krajně ohromen tak velikým tahem štětce; tím byl pan vévoda z Orléans opravdu vystižen jediným rysem, v nejvěrnější a nejdokonalejší podobě. Musím přiznat, že bych nikdy nevěřil, že je král tak velký mistr. Pan vévoda z Orléans se cítil tak dobře, že byl nazítří u králova vstávání a odtud odjel do Versailles, kde zůstal. Z pobytu v Marly zbývaly už jen dva nebo tři dny. Užil několik lehkých léků a už to na něm nebylo znát.

Kapitola patnáctá

Švédský král dorazil z Turecka do Stralsundu. — Croissy velvyslancem u něho. — Setkání obou španělských královen. — Dvůr vládnoucí královny. — Vévoda ze Saint-Aignan se k ní připojuje a doprovází ji do Madridu. — Smrt Alexandra Sobieského v Římě. — Van Holl, bohatý finančník; co se stane z jeho syna. — Smrt hraběnky z Brionne. — Smrt Jarnaca; jeho povaha. — Smrt, původ, rodina, kariéra a povaha kardinála z Estrées. — Vtip abbého z La Victoire. — Roztržitosti. — Kardinál z Estrées, když se vzdává biskupství v Laonu, kardinálem už deset let, dostává jako první breve na zachování hodnosti a poct vévody a paira. — Kousek biskupa-hraběte z Noyonu při hostině u kardinála z Estrées na oslavu přijetí biskupa-vévody z Laonu do parlamentu. — Kousek kardinála z Estrées, jak se zbavit svých správců majetku. — Vtip kardinála z Estrées. — Stálý a soustavný plán jezuitů zavést ve Francii inkvizici. — Sňatek Goesbriantova syna s dcerou markýze z Châtillonu. — Saský kurprinc při králově vstávání. — Bergeyck se loučí před odchodem na odpočinek. — Bavorský kurfiřt přijat králem o samotě. — Albergotti zpět z Itálie. — Jmenováni různí vyslanci. — Bissy opatem v Saint-Germain-des-Prés. — Rohan a Melun přijati jako vévodové a pairové, Melun s dispenzí a podmínkou. — Bláznovství v Sceaux. — Neklid vévody du Maine; žertovné slovo, které mu přitom uklouzne. — Černý záměr vévody du Maine. — Nutná zkrácená odbočka o hodnosti paira Francie a o pařížském parlamentu a ostatních parlamentech.

Švédský král dorazil konečně 22. listopadu se dvěma průvodci do Stralsundu. Zdržím se toho, abych víc vyprávěl o panovníkovi, který na světě nadělal tolik a tak podivného hluku a o němž psalo tolik per. Torcyho bratr Croissy[1] byl k němu ihned jmenován velvyslancem a brzy nato odjel.

Když španělská královna přijížděla do Pau, zastihla kus cesty před městem španělskou královnu vdovu, svou tetu,[2] která jí jela naproti. Přijela z Bayonne výslovně proto, aby ji viděla. Když se jejich kočáry přiblížily, vystoupily obě zároveň a po pozdravech nastoupily samy dvě do krásného kaleše, který královna vdova přivezla prázdný a který své neteři, královně, darovala. Večeřely spolu o samotě. Královna vdova ji doprovodila až do Saint-Jean-Pied-de-Port (neboť v tamějším kraji, stejně

1. **Vysvětlivka:** Louis-François-Henri Colbert, hrabě z Croissy (1677–1747), mladší bratr Torcyho, voják a diplomat; nezaměňovat s jejich otcem Charlesem Colbertem, markýzem z Croissy, státním sekretářem pro zahraniční věci.

2. **Vysvětlivka:** Marie Anna Falcko-Neuburská (1667–1740), vdova po španělském králi Karlu II., žila od roku 1706 v Bayonne; byla sestrou matky nové královny Alžběty Farnese, vévodkyně parmské Doroty Žofie.

jako ve Španělsku, se horským průsmykům při jejich vstupu říká *ports*, brány). Tam se rozloučily; královna vdova jí dala mnoho darů, mimo jiné soupravu diamantových šperků. Vévoda ze Saint-Aignan[3] se ke španělské královně připojil v Pau a z králova rozkazu ji doprovodil až do Madridu. Poslala Grilla, janovského šlechtice, z něhož později nechala udělat španělského granda, aby králi poděkoval za vyslání vévody ze Saint-Aignan a za dar, který jí přivezl. Španělský král jí sestavil dvůr: markýze ze Santa Cruz nejvyšším hofmistrem — byl jím až do své smrti, ve Španělsku jsem ho dobře znal a budu mít příležitost o něm mluvit; markýze z Gastañagy velkým štolbou; princeznu des Ursins *camarera mayor*, která celý ten dvůr vybrala; vévodkyni z Havré a princezny z Masserana, ze Santo-Buono, z Robecque a Lanti dámami paláce, z nichž první byla dcerou a poslední snachou zesnulé vévodkyně Lanti, sestry princezny des Ursins. Později k nim přibyly další.

Alexandr Sobieski,[4] rytíř Řádu Svatého Ducha, druhý syn krále Jana Sobieského, polského krále, zemřel v Římě neženatý. Vedl dosti nenápadný a dosti potulný život kvůli nárokům, z nichž mu žádný nikde nevyšel. Papež ho za to patrně chtěl odškodnit skvělým pohřbem, na jehož průvod se chtěl dívat z oken svého paláce.

Van Holl, bohatý finančník, generální pokladník námořnictva a potom velký audienciér,[5] který v Paříži i ve svém krásném domě v Issy pořádal velkou hru a hostil u bohatého stolu mnoho lidí ode dvora a jehož princ a kardinál z Rohanu navštěvovali a měli velmi rádi, [stejně jako] maršál z Villeroy a spousta dalších, si natolik rozvrátil poměry, že udělal úplný bankrot, u něhož uznal za vhodné nebýt. Říkalo se, že ho našli v Issy mrtvého v posteli, a se spěchem se pohřbil buď on, nebo poleno. Tvrdilo se, že si nahrabal, aby mohl někde žít v neznámu. Byl to Holanďan. Jeho syn, chráněný Rohany a některými dalšími, se nejprve neodvážil ukázat; pozvolna se objevil, stal se dvorním referendářem a prošel různými intendanturami. Není bez ducha ani bez schopností. Z Van Holla se udělal panem de Vanolles: „de" je urozenější a jméno francouzštější.

Ve stejné době zemřela hraběnka z Brionne, bohatá dědička z rodu Épinay v Bretani, jedna z nejnešťastnějších žen, jaké kdy žily, aniž si to zasloužila. Zanechala dceru, která zemřela o několik let později neprovdaná, a prince z Lambesc.

Zároveň zemřel v Paříži na neštovice Jarnac. Vyznamenal se ve válce a měl mnoho ducha, a to vzdělaného, který mu získal mnoho přátel. S dědičkou z Jarnac-Chabot, s níž se oženil, nezanechal děti. Sám neměl nic; byl to nejmladší syn z větve Mon-

---

3. **Vysvětlivka:** Paul-Hippolyte de Beauvilliers, vévoda ze Saint-Aignan (1684–1776), nevlastní bratr vévody z Beauvilliers, který mu vévodství postoupil; v letech 1714–1718 francouzský velvyslanec ve Španělsku.

4. **Vysvětlivka:** Aleksander Benedykt Sobieski (1677–1714), druhý syn polského krále Jana III. Sobieského a královny Marie Kazimíry; usadil se v Římě, kde roku 1714 zemřel.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Úředník velké kanceláře. O velkých audienciérech viz řád, který Ludvík XIV. vydal pro vedení pečeti (viz výše).

tendre rodu La Rochefoucauld. Věděl, jak co udělat, a chtěl něco dokázat, a se svým selským vzezřením, které měl navzdory svému původu, by to byl daleko dotáhl. Byla to škoda, velmi ho litovali.

Kardinál z Estrées[6] zemřel v Paříži, ve svém opatství Saint-Germain-des-Prés, skoro v plných osmdesáti sedmi letech; až do této nemoci, která byla velmi krátká a nechala mu až do konce úplně jasnou hlavu, se vždy těšil dokonalému zdraví těla i ducha. Je spravedlivé a zajímavé chvíli se zastavit u osobnosti, která byla po celý život významná a která v době své smrti byla kardinálem, biskupem z Albana, opatem v Longpont, v Mont-Saint-Éloi, v Saint-Nicolas-aux-Bois, ve Staffardě v Piemontu, kde Catinat ještě před tím, než se stal maršálem Francie, vyhrál slavnou bitvu, v Saint-Claude ve Franche-Comté, kde byl jeho koadjutorem jeho synovec abbé z Estrées a z něhož bylo před několika lety učiněno biskupství,[7] v Anchinu ve Flandrech a v Saint-Germain-des-Prés v Paříži. Byl také komturem řádu, ze jmenování roku 1688.

Zásluhy, jimž napomohly náhody štěstěny, obojí ve čtyřech posledních pokoleních, udělaly z nevýznamných a dosti nových šlechticů z Boulonnais rod nesmírně a velmi neobvykle proslavený, z něhož zbývá už jen slečna z Tourbes, sestra posledního maršála z Estrées. Kardinál, jejich strýc, si v tom nic nenamlouval a docela prostě říkal, že zná své předky až k jednomu, který byl pážetem královny Anny, vévodkyně bretaňské, ale že za ním už nic neví a že se nemá pátrat dál. Nuže, to páže, které nijak velké kariéry neudělalo a oženilo se s jednou La Cauchie, bylo dědem jeho děda, jehož otec byl synem levobočka z rodu Vendôme-Bourbon, a jeho žena byla Babou, dcera pana z La Bourdaisière a jedné z rodu Robertet, lidí ve velké přízni. Tato Babou měla šest sester. Byly krásné, provdané, intrikánky; za jejich časů se jim říkalo Sedm smrtelných hříchů. To bylo to, co kardinálova děda začalo spojovat příbuzenstvím a uvádět do společnosti. Babou, jeho babička, byla stejně odhodlaná jako intrikánská. Pozoruhodné je, že byla zabita v Issoire, kam se uchýlila a které poslední den roku 1593 hájila proti ligistům.

Zanechala dva syny a šest dcer, z nichž tři se proslavily. Starší syn padl rok po matce při obléhání Laonu, druhý je první maršál z Estrées, otec kardinálův. Z dcer se nejstarší stala druhou ženou maršála z Balagny, levobočka slavného biskupa z Valence, bratra maršála z Montluc. Maršál z Balagny se zbraněmi a obratností učinil svrchovaným pánem Cambrai. Dlouho tam nemohl odolávat Španělům, jimž zemi i pevnost uchvátil. Jeho první žena, sestra proslulého Bussyho d'Amboise, která neměla o nic méně odvahy než on, zemřela vzteky a hořem několik okamžiků poté,

---

6. **Vysvětlivka:** César d'Estrées (1628–1714), biskup-vévoda z Laonu, od roku 1672 kardinál, dlouholetý francouzský diplomat v Římě a v letech 1702–1703 francouzský velvyslanec u Filipa V. ve Španělsku; zemřel po krátké nemoci 18. prosince 1714 v Paříži.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Biskupství Saint-Claude bylo zřízeno 22. ledna 1742.

co opustila Cambrai, roku 1595. Balagny zemřel roku 1603 a jeho druhá žena o dva roky později. Druhou byla Gabriela d'Estrées,[8] jejíž krása udělala štěstí jejímu otci a jejíž příběh je příliš známý, než abych se u něho zdržoval. Byla sestrou kardinálova otce, ale zemřela téměř třicet let před jeho narozením. Třetí, která se proslavila, se provdala za prvního vévodu z Villars, k jehož vzestupu velmi přispěla. Abychom se vrátili k jejich otci: Gabriela, tehdy už plně a veřejně milenka Jindřicha IV., ho učinila guvernérem Paříže a Île-de-France po panu z O a velmistrem dělostřelectva po panu ze Saint-Luc. Tento úřad vykonával už velmi dlouho předtím během dlouhé nemoci svého tchána La Bourdaisièra, který ho zastával. Pan z Estrées býval komořím vévody z Alençonu, guvernérem části jeho apanáží a byl s ním zadobře; a tento princ, který z pohrdání ke svému bratru Jindřichu III. nosil vždy Řád svatého Michala a Řád Svatého Ducha nikdy nechtěl, mu ho při prvním jmenování roku 1579 zjednal; dělostřelectva se vzdal roku 1599 a dostal je pan z Rosny, pozdější první vévoda ze Sully, tehdy v plné přízni, který jako litkup dosáhl toho, že guvernérství Île-de-France přešlo z otce na syna; to zůstalo pánům z Estrées až do čtvrtého a posledního pokolení. Dělostřelectvo bylo tehdy jen úřadem. Korunním úřadem se stalo teprve v rukou pana ze Sully, který si ho nechal roku 1601 zřídit. Je to poslední ze všech, protože od té doby žádný další zřízen nebyl.

Matka kardinála z Estrées byla neteří onoho prvního a slavného vévody ze Sully, dcerou jeho bratra, hraběte z Béthune, tolik známého svými schopnostmi, svými velkými velvyslanectvími v Římě i jinde a velkým množstvím rukopisů, které nashromáždil, jeho syn rozmnožil a daroval králi. Byla tedy sestrou onoho druhého hraběte z Béthune, rytíře cti královny, který byl rovněž známý svými velvyslanectvími, a hraběte z Charostu, který byl kapitánem tělesné gardy a potom vévodou na breve, děda vévody z Charostu, vychovatele královy osoby. Tyto věci už zestárly; je dobré osvěžit si je v paměti, ale nerozšiřovat se o nich víc.

Otec kardinála z Estrées byl po celý život významnou osobností díky svým vysokým úřadům, svým zásluhám, svým schopnostem a vážnosti, kterou si po celý život udržel. Maršálem Francie se stal roku 1626 a je to jedinečné, že on, jeho syn a jeho vnuk byli nejen maršály Francie, poslední ještě za otcova života, ale všichni tři i služebně nejstaršími maršály Francie, a to dlouho. Prvnímu maršálovi bylo devadesát dva let, když se roku 1663 stal vévodou a pairem v oné kruté várce čtrnácti[9] a složil přísahu. Bylo mu devadesát osm, když roku 1670 zemřel. Z tohoto prvního manželství měl tři syny: vévodu z Estrées, který zemřel v lednu 1687 v Římě, kde byl čtrnáct nebo patnáct let velvyslancem; druhého maršála z Estrées; a kardinála z Estrées. Tento druhý vévoda z Estrées byl otcem třetího, který zemřel před padesátkou

8. **Vysvětlivka:** Gabriela d'Estrées (1573–1599), milenka Jindřicha IV. a matka jeho legitimovaných dětí, mezi nimi Césara z Vendôme; zemřela náhle roku 1599.

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz výše.

na kámen v Paříži roku 1698, a biskupa-vévody z Laonu, zesnulého roku 1694. Třetí vévoda z Estrées byl otcem posledního, který zemřel bez potomků v červenci 1723, ve věku přes čtyřicet let; a druhý maršál z Estrées byl otcem třetího, kterého se dožil vidět španělským grandem a maršálem Francie a který zdědil hodnost vévody a paira; a abbého z Estrées, komtura řádu, který zemřel jako jmenovaný arcibiskup z Cambrai, když čekal na buly, a který zastával několik velvyslanectví, stejně jako oba jeho strýcové a jeho děd. Z tohoto krátkého výtahu je vidět pět světských vévodů a pairů, dva duchovní vévody-pairy, jednoho kardinála, jednoho španělského granda, tři služebně nejstarší maršály Francie, dva komtury a pět rytířů Řádu Svatého Ducha, tři velvyslance, jednoho státního ministra a dva viceadmirály, nepočítaje guvernéry provincií; a tak krásky povznášejí rodiny, které z nich umějí těžit! Paní ze Soubise a krásná Gabriela jsou toho příkladem pro potomstvo. Vraťme se nyní ke kardinálovi z Estrées.

Narodil se roku 1627[10], prožil se svým otcem čtyřicet let a uměl těžit z jeho rad i z jeho vážnosti. Mezi otcem a jeho synovci a prasynovci z Vendôme, jimž byl po celý život rádcem, trvalo po celý jeho život nejdůvěrnější spojenectví, a kardinál se na něm podílel od mládí. Byl to muž, jakého nebylo na světě lépe a ušlechtileji utvářeného tělem i duší, duchem i tváří; bylo vidět, že byl v mládí krásný, a ve stáří byl úctyhodný; vzezření vlídné, a přece majestátní, vysoká postava, vlasy téměř bílé, výraz tváře, který prozrazoval mnoho ducha a dodržel, co sliboval; nadřazený duch a duch krasoducha, vzácná učenost, rozsáhlá, hluboká, přesná, jasná, určitá, mnoho pravé a moudré teologie, stálá oddanost svobodám gallikánské církve a zásadám království, přirozená výmluvnost, mnoho půvabu a lehkosti ve vyjadřování, žádná chuť jich zneužívat ani předvádět ducha a vědění; nesmírně ušlechtilý, nezištný, okázalý, štědrý, plný cti a poctivosti, veliký důvtip, veliká pronikavost, dobrý a spravedlivý úsudek, často až příliš zápalu při vyřizování záležitostí. V mládí býval galantní a zůstal jím, aniž kdy porušil jakákoli pravidla slušnosti. Uprostřed proudu záležitostí, po většinu jeho života neustálých, byl ve všem spořádaný, dobročinný a velmi bohabojný. Byl to muž, jakého nebylo na světě v nejlepší společnosti, nejpoučnější, nejpříjemnější, a jehož vždy pohotová paměť nikdy nic nezapomněla ani nezaměnila z toho, co věděl, viděl a četl; vždy veselý, vyrovnaný a bez sebemenších nálad, ale často neobyčejně roztržitý; rád prokazoval podstatné služby, pomáhal, zavazoval si lidi, snadno se k tomu nabízel a nikdy si to nepřipisoval k dobru; uměl také nenávidět a dát to pocítit; ale ještě lépe uměl milovat. Byl to muž velmi velkorysý; byl také velký dvořan, velmi pozorný k ministrům a k přízni, ale s důstojností, s nenuceností, která mu byla vlastní, a neschopný čehokoli, co nepovažoval za správné udělat. Jezuité ho nikdy v ničem nedokázali nahlodat, ani král v jejich prospěch, ani v tom, co se mu vydávalo za jansenismus, ani naposledy, jak jsme viděli, v otázce konstituce, ani mu zabránit, aby o

10. **Ediční poznámka:** Správně 5. února 1628.

všech těchto věcech jednal, a dokonce mluvil s největší volností, aniž to snížilo jeho vážnost u krále.

Tolik velkých a milých vlastností způsobilo, že ho všichni milovali a ctili; jeho vědění, jeho duch, jeho pevnost, jeho volnost, ostrost jeho výrazů, když se mu zlíbilo, jemný a někdy kousavý žert, okouzlující způsob podání způsobovaly, že se ho báli a brali na něho ohled, a to až do jeho smrti, i ti, kteří se stali postrachem všech; při veliké, ale odstupňované zdvořilosti si uměl být vědom sám sebe, býval někdy povýšený, někdy prchlivý. Nebyl to člověk, u něhož by bylo radno v čemkoli ohledávat půdu. To vše dohromady z něho dělalo muže nesmírně milého a spolehlivého a vždy mu to získávalo velký počet přátel.

Biskupem-vévodou z Laonu se stal v pětadvaceti letech, vysvěcen byl ve dvaceti sedmi a o pět let později velmi zazářil na shromáždění duchovenstva roku 1660. Měl hlavní podíl na ukončení slavné aféry čtyř biskupů tím, čemu se říkalo mír Klementa IX.[11] Otcem uveden do důvěrného kruhu rodu Vendôme, vyjednal a uzavřel roku 1665 sňatek slečny z Nemours s vévodou savojským a roku 1666 sňatek její mladší sestry s Alfonsem, portugalským králem. První byla matkou prvního sardinského krále, tak známá pod jménem Madame Royale, které si přisvojila při sňatku svého syna; druhá proslula svým odvážným rozhodnutím, na němž měl kardinál z Estrées velký podíl, vyměnit manžela a zůstat vládnoucí královnou. Obě byly dcerami předposledního vévody z Nemours, kterého v souboji zabil jeho švagr vévoda z Beaufortu,[12] a dcery Césara, vévody z Vendôme, levobočka Jindřicha IV. a krásné Gabriely, sestry kardinálova otce. Získal za to se souhlasem krále portugalskou nominaci a zlé jazyky ho obviňovaly, že s vyhlídkou na kardinálský klobouk sjednal sňatek svého synovce s dcerou slavného Lionna, ministra a státního sekretáře pro zahraniční věci; o tom kolovaly dost veselé písničky, jimiž se on sám bavil první.

Ten klobouk se vlekl a znepokojoval ho. Abbé z La Victoire, který měl mnoho ducha a velmi se pohyboval ve velkém světě, byl jeho dobrým přítelem, a tehdy bylo módou konat spoustu návštěv. Jednou večer, když přišel velmi pozdě k večeři do domu, kde ho čekali ve vybrané společnosti, ptali se ho netrpělivě, odkud jde a co ho mohlo tolik zdržet. „Ach," odpověděl abbé žalostným hlasem, „odkud jdu? Celý dnešní den jsem doprovázel tělo ubohého pana z Laonu." — „Jakže, pana z Laonu!" vykřikli všichni, „pan z Laonu zemřel! Včera byl zdráv, to je žalostné; povězte nám tedy, co se stalo?" — „Stalo se," pokračoval abbé stále stejným tónem, „že si pro mě přijel, abychom spolu konali návštěvy, že jeho tělo bylo celou dobu se mnou a jeho

---

11. **Vysvětlivka:** Čtyři biskupové (z Aletu, Pamiers, Angers a Beauvais) odmítli bezvýhradně podepsat protijansenistický formulář; spor urovnal v letech 1668–1669 takzvaný mír Klementa IX., při němž formulář podepsali s výhradou.

12. **Vysvětlivka:** Karel Amadeus Savojský, vévoda z Nemours, a jeho švagr François de Vendôme, vévoda z Beaufortu, oba velitelé frondy, se rozešli ve sporech o velení a přednost; 30. července 1652 se utkali v Paříži v souboji a Beaufort Nemourse zastřelil z pistole.

duch v Římě, že jsem se s ním právě rozloučil a jsem k smrti znuděný.“ Při tomto vyprávění se zármutek změnil ve smích.

Na svém místě jsme viděli onen velký oběd ve Fontainebleau pro toskánského prince, jediného, koho zapomněl pozvat, ačkoli slavnost byla pořádána jen kvůli němu. Ve styku s lidmi míval takové roztržitosti, které byly jen zábavné, protože se nikdy netýkaly záležitostí ani ničeho vážného.

Kardinálem se stal od Klementa X. roku 1671, ale *in petto*, vyhlášen byl konečně následujícího roku; stal se protektorem portugalských záležitostí a roku 1676 se zúčastnil konkláve, na němž byl zvolen Inocenc XI.; o šest měsíců později byl v Mnichově kvůli sňatku Monseigneura[13]. Roku 1681 se vzdal svého biskupství ve prospěch svého synovce, syna vévody z Estrées; a přestože byl už deset let kardinálem, požádal o breve na zachování hodnosti a poct vévody a paira a dostal je. Je to první případ, a pokud jsem za první označil stejnou milost udělenou d'Aubignymu při jeho přeložení z Noyonu do Rouenu, je to proto, že jsem nepočítal tuto, udělenou kardinálovi, který nikdy neměl jiné biskupství než jedno ze šesti připojených k šesti nejstarším kardinálům, které si zvolil za svůj titul, když dosáhl potřebného služebního stáří.

Na hostině, kterou dal v den přijetí svého synovce do parlamentu a kde byli pan Princ, pan Vévoda, později naposledy známý jako pan Princ, a starší pan princ de Conti,[14] spolu s mnoha pairy, si pan z Noyonu, když se zasedalo ke stolu, všiml hlouposti sloužících z domu — kardinál se na ně potom pořádně rozzlobil —, kteří prostřeli tři *cadenas*[15] pro tři prince krve. Šel a odnesl všechny tři jeden po druhém, pak se na všechny tři podíval a dal se do smíchu: „Pánové,“ řekl jim, „je to tak, že je kratší tři odnést než jich nechat přinést nějakých dvacet.“ I oni se tomu zasmáli, jak jen dokázali, protože právo je naprosto uznané a nebylo možné se kvůli tomu zlobit. Slyšel jsem to vyprávět několik hostů i samotného pana z Noyonu, který to nikdy nevyprávěl bez nového potěšení.

Kardinál z Estrées se vrátil do Říma kvůli aféře regálie a kvůli různým otázkám svobod gallikánské církve, které dokázal velmi dobře hájit. Říkalo se však, že z vedlejších místností bylo slyšet, jak spolu křičí a hádají se, on a don Livio Odescalchi,[16]

---

13. **Ediční poznámka:** Sňatek Monseigneura v zastoupení se konal v Mnichově až 28. ledna 1680, tedy více než tři roky po konkláve z roku 1676.

14. **Vysvětlivka:** Vzpomínka se týká doby kolem roku 1681: panem Princem je tu Velký Condé (Ludvík II. Bourbonský), panem Vévodou jeho syn Jindřich Julius, pozdější pan Princ († 1709), a starším princem de Conti Ludvík Armand I. († 1685).

15. **Vysvětlivka:** *Cadenas* — uzamykatelná schránka s příborem, solničkou a ubrouskem, kterou u stolu prostírali jen králi, princům krve a několika nejvyšším hodnostářům na znamení výsady.

16. **Vysvětlivka:** Livio Odescalchi († 1713), synovec papeže Inocence XI., jeden z nejbohatších mužů tehdejší Evropy; roku 1696 koupil od zadluženého Flavia Orsiniho vévodství Bracciano i s titulem; Orsiniho vdova Anne-Marie de La Trémoille proto po manželově smrti (1698) přestala užívat titul vévod-

a že záležitosti vyřizují pěstmi. Několik let byl v Římě pověřen francouzskými záležitostmi spolu se svým bratrem vévodou, který tam zůstal čtrnáct let velvyslancem; bydleli a stolovali spolu v největší svornosti. Vévoda tam zemřel roku 1687 a kardinál zůstal sám s celou tíhou na bedrech. Potom musel unést i celou tíhu podivného velvyslanectví markýze z Lavardinu a všechny zuřivé výbuchy téhož papeže, málo schopného, velmi umíněného a zcela oddaného nepřátelům Francie; z toho všeho se vymotal s velkou obratností a důstojností a uchoval si velkou osobní vážnost u dvora, kde si tehdy zakládali na tom, že budou krále ve všem urážet. Konečně se dočkal smrti tohoto hloupého papeže, jemuž císař Leopold tolik dlužil a jemuž Anglie a princ oranžský dlužili svou revoluci a svou korunu a z něhož by Římané byli rádi udělali světce. Po zvolení Alexandra VIII., Ottoboniho, kterého prosadila Francie a který si z ní vystřelil, se kardinál z Estrées po roce 1689 vrátil ke dvoru. Nebyl tam ani dva roky, když se vrátil na konkláve, na němž byl roku 1691 zvolen Inocenc XII., Pignatelli. Zůstal dva roky v Římě, pověřen spolu s kardinálem z Janson záležitostmi, aby dovedl do konce záležitosti duchovenstva. Pak se vrátil do Francie, kde zůstal až do roku 1700, kdy se znovu vypravil na konkláve Klementa XI., Albaniho, odkud odjel do Benátek a do Madridu. V příslušné době jsme viděli, co v obou těchto městech vykonal, i jeho poslední návrat do Francie roku 1703.

Když se stal opatem v Saint-Germain-des-Prés, žil se svými řeholníky jako otec a každý večer u něho byli dva, tři nebo čtyři učení mniši, kteří s ním až do jeho ulehnutí rozmlouvali o svých dílech a kteří přiznávali, že se od něho mnoho naučili.

Nesnesl, aby se mluvilo o jeho domácích záležitostech. Když na něho jeho intendant a jeho hofmistr naléhali a sužovali ho, aby se konečně podíval na své účty, které neviděl už velmi mnoho let, určil jim jednou den. Žádali, aby zavřel dveře, aby je nikdo nerušil; svolil s nevolí, pak si to rozmyslel a řekl jim, že přinejmenším kardinála Bonzi, který byl v Paříži a byl jeho přítelem a kolegou, nemůže nepřijmout, ale že by byl div, kdyby právě tento jediný člověk, jehož nemůže odmítnout, přišel zrovna ten den. Hned nato poslal důvěryhodného sluhu ke kardinálu Bonzi s naléhavou prosbou, aby k němu toho a toho dne přišel mezi třetí a čtvrtou hodinou, že ho zapřísahá, aby nevynechal, a že mu řekne proč; ale především, aby to vypadalo, že přichází sám od sebe. V určený den ráno si dal zavolat svého švýcara a zakázal mu po celé odpoledne pustit dovnitř kohokoli, kromě jediného kardinála Bonzi, který jistě nepřijde; ale kdyby ho to napadlo, aby ho neodmítal. Jeho lidé, nadšení, že ho budou mít celý den u jeho záležitostí, aniž je někdo vyruší, přišli kolem třetí hodiny; kardinál nechal svou rodinu a těch pár lidí, kteří ten den u něho obědvali, a odebral se do kabinetu, kde jeho správci rozložili své papíry. Říkal jim tisíce nesmyslů o výdajích, jimž nerozuměl ani za mák, a bez ustání, aniž to dával znát, pokukoval

---

kyně z Bracciana a začala se psát „princesse des Ursins“ (Orsini), jménem, pod nímž později proslula jako důvěrnice královny a fakticky nejvlivnější osoba madridského dvora (1701–1714).

k oknu a potají vzdychal po rychlém vysvobození. Krátce před čtvrtou vjel na nádvoří kočár; správci se rozzlobili na švýcara a křičeli, že tedy nebude možné pracovat. Kardinál, celý šťastný, se vymlouval na rozkazy, které dal. „Uvidíte," dodal, „že to bude ten kardinál Bonzi, jediný člověk, kterého jsem vyjmul a kterého zrovna dnes napadne přijít." Vzápětí ho ohlásili; on krčil rameny, ale dal odnést papíry i stůl, a správci odcházeli a láteřili. Jakmile byl s Bonzim sám, vyprávěl mu, proč ho o tu návštěvu požádal, a oba se tomu od srdce nasmáli. Nikdy potom ho jeho správci už nenachytali a do konce života o tom nechtěl ani slyšet.

Museli to opravdu být poctiví a schopní lidé. Jeho stůl byl každý den skvělý a v Paříži i u dvora plný nejlepší společnosti. Jeho ekvipáže byly rovněž skvělé, měl početné služebnictvo, mnoho šlechticů, almužníků a sekretářů. Hodně dával chudým, plnými hrstmi svému bratru maršálovi a jeho dětem, kteří tehdy nebyli zámožní; a zemřel, aniž by komukoli dlužil jediný tolar.

Jeho smrt, na kterou se dlouho připravoval, byla pevná, ale budující a velmi křesťanská; nemoc byla krátká — nikdy předtím žádnou neměl — a hlavu měl až do konce úplně jasnou. Všichni ho litovali: něžně jeho rodina, jeho přátelé, jichž měl mnoho, chudí, jeho služebnictvo a jeho řeholníci, kteří cítili, co v něm ztrácejí, a kteří brzy nato poznali, že vyměnili otce za vlka a tyrana. Abbé z Estrées se stal opatem v Saint-Claude, kde byl koadjutorem.

Při vší své upřímnosti ohledně vlastního původu mu nerovné sňatky vadily. Maršálka z Estrées, jeho švagrová, dcera žida Morina, která měla tolik ducha a světa, od něho často schytávala žerty, které ji, aniž by v nich bylo cokoli hrubého, v nejnečekanější chvíli vyvedly z míry. O abbém z Estrées říkal, že z Portugalska vyjel, aniž do něho vjel: byl tam totiž velvyslancem a nekonal slavnostní vjezd. Rád se bavil tím, že ho přiváděl k zoufalství.

Posmíval se starému vévodovi z Charostu, svému bratranci, který si od té doby, co se stal pairem, liboval v tom, že chodil soudit do parlamentu a bral s sebou vévodu z Estrées. „Bratránku," říkal kardinál Charostovi, „to zavání L'Escalopierem." Jinde jsme viděli, co udělalo L'Escalopiera prezidentem parlamentu (*à mortier*), a sňatek jeho dcery a dědičky s Charostovým otcem.

O paní des Ursins byl kardinál výtečný: nedokázal o ní přestat, byl v tom vždy nový a s volností, která si nic neodpírala.

Jedno jeho slovo ke králi se traduje dodnes. Byl u jeho oběda — král mu vždy projevoval zvláštní pozornost, kdykoli se před ním objevil —; král se k němu obrátil a stěžoval si na nepohodlí, že už nemá zuby. „Zuby, Sire," odpověděl kardinál, „ech, kdopak je má?" Vzácné na této odpovědi je, že je ve svém věku měl ještě bílé a velmi krásné a že jeho ústa, velmi velká, ale příjemná, byla utvářena tak, že je při mluvení hodně ukazoval; král se proto odpovědi zasmál, a s ním celé shromáždění i on sám, kterého to vůbec nepřivedlo do rozpaků. O něm by se dalo vyprávět bez konce; to, co se ho týká, zakončím něčím vážnějším.

Na svém místě jsme letmo viděli — říkám letmo, protože není mým záměrem zdržovat se u této rozsáhlé látky —, že se aféra konstituce na chvíli projednávala u něho. Vůdcové strany buly nedokázali odvrátit toto přikázání věci, k němuž krále vedla jeho úcta ke schopnostem kardinála z Estrées a jeho touha po míru. Brzy zjistili, že kardinál ví na ně příliš mnoho teologie, a to příliš přesně, a že se také příliš vyzná ve světských záležitostech. Ten, kdo v mládí tak dobře dokázal ukončit aféru čtyř biskupů, nebyl ve stáří, se zkušeností a autoritou, kterých nabyl, mužem, jakého potřebovali. Rozhodli se tedy přerušit porady, k nimž kardinál z Estrées neměl nejmenší chuť, protože v nich až příliš jasně viděl na jedné straně přímost a pravdu, na druhé zaslepení, stranictví, úskoky a násilí.

Právě v krátké době těchto porad chodil otec Lallemant, jeden z hlavních jezuitských štváčů, tak často, jak jen mohl, vyzvídat, co se děje v opatském paláci v Saint-Germain-des-Prés. Když tam jednou byl s maršálem z Estrées, který bydlel u svého strýce, a oba hovořili o věci, která byla na pořadu dne, zatímco kardinál pracoval ve svém kabinetu, začal otec Lallemant vychvalovat inkvizici a nutnost zavést ji ve Francii. Maršál ho chvíli nechal mluvit, pak mu vstoupila krev do tváře a na ten ohavný návrh mu ostře odpověděl a skončil tím, že nebýt úcty k domu, v němž se nacházejí, dal by ho vyhodit oknem.

Tento plán, který je odedávna oblíbeným plánem jezuitů a jejich nejoddanějších stoupenců, jakožto plán, jehož uskutečnění by korunovalo jejich moc na této i na oné straně Alp, je ten, k němuž si zpovzdálí neustávali urovnávat všechny cesty a na jehož prosazení neustávali pracovat, od té doby co jim naději a prostředky k tomu poskytlo zničení míru Klementa IX. a jejich mistrovské dílo, aféra konstituce; ty zavedly skutečnou inkvizici tím postupem, jaký se v ní od jejího zrodu den ode dne víc a víc uplatňuje a který je předehrou a dobrou přípravou, aby si na ni svět zvykl.

Jejich otec Contencin, který se vrátil do Evropy kvůli jejich čínským záležitostem, v nichž byl jedním z největších dělníků, a roku 1729 se tam vracel, se nemohl zdržet, aby při nalodění v Port-Louis neřekl, že brzy bude vidět buď inkvizici přijatou a zavedenou ve Francii, nebo všechny jezuity vyhnané. Toto slovo nadělalo velký hluk a velmi silně se rozlehlo až do Paříže.

Roku 1732 mě navštívil otec du Halde, který vydal úskočné zprávy o jejich rozličných misiích pod názvem *Lettres édifiantes et curieuses* (Listy budující a zajímavé) a později velmi dobře udělané dějiny a mapy Číny, v nichž však není méně lstivosti, jako ke mně občas chodíval od té doby, co jsem ho poznal jako sekretáře otce Telliera. Byl jsem s ním spokojen v jedné záležitosti, která se za života krále týkala La Trappe, a po králově smrti jsem mu zjednal slušnou penzi, která ho natrvalo usadila v jejich pařížském profesním domě, v pohodlí a s vážností. Hodně kroužil kolem a nakonec mi řekl totéž, co před patnácti lety řekl otec Lallemant maršálovi z Estrées, a s jezuitským medem mi chtěl dokázat, že nic není lepší ani nutnější než zavést ve Francii inkvizici. Je pravda, že jsem ho tak hrubě usadil, že se mi o tom do konce života ne-

odvážil znovu zmínit. Tak tihle dobří otcové chodí, sondují a sejí, aniž se kdy dají odradit, dokud se k tomu se zbraní v ruce nedostanou díky zaslepenosti vlády, za jakoukoli cenu a všemi možnými cestami. Jinak by bylo o čem se šířit u látky tak zajímavé a tak podivně závažné; zde musí stačit, že jsem se jí dotkl natolik, abych doložil úmysl, plán a stálou a vytrvalou práci k dosažení tohoto ohavného cíle.

Goesbriant, který platil za velmi bohatého a měl oporu ve vlivu svého tchána Desmaretse, oženil svého syna s jednou z dcer markýze z Châtillonu; jeden byl oslněn spřízněním, druhý jměním a tím, že se za nic zbaví jedné ze svých dcer, kterých měl spoustu, a žádného syna.

Saský kurprinc viděl krále při jeho vstávání a král mu prokázal mnoho zdvořilostí. Bergeyck se pak s králem rozloučil a král ho zahrnul chválou, až mu řekl, že lituje krále, svého vnuka, že ho už nemá v čele svých financí. Odebral se do Flander, v létě na jeden statek, v zimě do Valenciennes, a uchoval si přátele a velkou pověst a vážnost.

Bavorský kurfiřt střílel bažanty v malém parku ve Versailles, potom viděl krále o samotě v jeho kabinetu, hrál u paní Vévodkyně, večeřel u d'Antina a vrátil se do Saint-Cloud. V tomto malém parku střílel jen král a za svého života velmi zřídka zesnulý Monseigneur.

Albergotti se vrátil z Florencie a z několika dalších malých italských dvorů, kde podle všeho plnil nějaké králem svěřené poslání. Král zároveň jmenoval Rottembourga svým vyslancem u pruského krále a různé další pro Řezno a německé dvory.

Bissy, biskup z Meaux, navržený králem na kardinála, dostal opatství Saint-Germain-des-Prés a úplné osvobození od poplatků, jako by už byl kardinálem. Toto sousto bylo vždy určeno kardinálům nebo princům. Takové štěstí tak nepatrného člověka bylo věru zásluhou konstituce.

Oba vévodové a pairové, které právě udělala, byli přijati do parlamentu v úterý 18. prosince. Jinde jsme viděli, že to byl král, kdo poprvé stanovil pro vstup do parlamentu věk pětadvaceti let, a co tuto novotu způsobilo. Vévoda z Melunu, který jich ještě neměl a který se bál, že by se mohli udělat další, kteří by je měli, a že by se s nimi ocitl v případě pana z La Rochefoucauld se mnou, dosáhl svolení, aby byl přijat před tímto věkem a tentokrát hlasoval, ale pod podmínkou, že do parlamentu nebude chodit, dokud mu nebude pětadvacet. Byl tedy přijat spolu s princem z Rohanu, který ve svém nádherném domě uspořádal spíš slavnost než velkou hostinu. Tak skončil tento rok, jehož běh jsem nepovažoval za vhodné přerušovat začátkem aféry, která pokračovala v roce, do něhož nyní vstupujeme, a která měla podivné následky.

Sceaux bylo víc než kdy jindy dějištěm bláznovství vévodkyně du Maine; dějištěm hanby, rozpaků a zkázy jejího manžela, způsobené nesmírností jejích výdajů, a podívanou pro dvůr i město, které se tam hrnuly a vysmívaly se tomu. Sama tam

hrála *Athalii* s herci a herečkami, a další hry, několikrát týdně. Probdělé noci[17] s loterií, hry, slavnosti, iluminace, ohňostroje, jedním slovem slavnosti a rozmary všeho druhu a každý den. Plavala v radosti ze své nové velikosti[18] a zdvojnásobovala kvůli ní svá bláznovství, a vévoda du Maine, který se jí vždy třásl a který se navíc bál, aby jí sebemenší odpor docela nepomotal hlavu, to všechno snášel, až do té míry, že tam žalostně dělal hostitele, nakolik se to dalo srovnat s jeho stálou přítomností u krále v jeho soukromí, aniž by se od ní příliš vzdaloval.

Ať byla jeho radost sebevětší, ať dosáhl sebevětší a sebenepředstavitelnější velikosti, nebyl proto o nic klidnější. Podoben oněm tyranům, kteří svými zločiny uchvátili svrchovanou moc a kteří se bojí všech svých zotročených spoluobčanů jako mnoha nepřátel spiknutých k jejich zkáze, považoval se za sedícího pod oním mečem, který dal Dionýsios, tyran syrakuský, zavěsit na koňské žíni nad svým stolem nad hlavu člověka, kterého tam posadil, protože ho považoval za šťastného, a jemuž tím chtěl dát pocítit, co se bez ustání děje v něm samém. Pan du Maine, který tak rád vyjadřoval nejvážnější věci žertem, říkal svým důvěrníkům otevřeně, že je jako veš mezi dvěma nehty (princů krve a pairů), jimiž nemůže nebýt rozmáčknut, nebude-li se mít dobře na pozoru. Tato úvaha kalila nadbytek jeho spokojenosti, i spokojenosti z velikosti a moci, k nimž ho povzneslo tolik machinací. Bál se princů krve, jakmile dosáhnou věku, kdy pocítí potupu a nebezpečí rány, kterou zasadil tomu nejvznešenějšímu v jejich původu a tomu, co je nejvíc odlišuje od všech ostatních lidí; bál se parlamentu, který ani před jeho očima nedokázal skrýt rozhořčení nad tím, jak porušil všechny nejsvatější a nejnedotknutelnější zákony, a nemohl se uklidnit ani bezmeznou oddaností prvního prezidenta, příliš zostuzeného svou nevědomostí, příliš zneuctěného svým životem a mravy, než aby mohl doufat, že s jeho pomocí udrží jeho sbor v rukou. Konečně se bál i vévodů, tak bázlivé jsou tyranie a nespravedlnost.

Strach ho tedy přivedl na záměr rozeštvat své nepřátele tak dokonale a poštvat je proti sobě tak vášnivě, aby ho ztratili z očí a aby jim unikl v průběhu jejich dlouhého a prudkého zápasu, který by jim vzal veškerou možnost spojit se proti němu, což se mu zdálo nejvíc obávanou věcí. Abychom porozuměli, jak k tomuto velkému cíli dospěl, je třeba vysvětlit jisté věci mezi pairy a parlamentem. Spokojíme se s nezbytným, protože zde není místo, kde tuto látku do hloubky probírat, ale toto nezbytné nemůže být tak krátké, jak bychom si zde přáli.

Je třeba nejprve vidět, co je hodnost pairů Francie, zda není dnes táž, jaká byla u oněch mocných panovníků nebo téměř panovníků, jejichž vévodství a hrabství-pairie byla v různých dobách připojena ke koruně, a co je pařížský parlament a

---

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O probdělých nocích v Sceaux viz poznámku výše.

18. **Vysvětlivka:** Ediktem z července 1714 přiznal Ludvík XIV. svým legitimovaným synům, vévodovi du Maine a hraběti z Toulouse, i jejich potomkům právo nastoupit na trůn po vymření princů krve.

ostatní parlamenty království. Je to znalost nezbytně předcházející věcem, o nichž je čas vyprávět.

Kapitola šestnáctá

Původ a povaha francouzské monarchie a jejích tří stavů. — Její vláda. — Březnová, potom květnová pole. — Pairové Francie pod různými jmény, od založení monarchie ve všem titíž co do hodnosti a nezbytných funkcí. — Lenní pairové; jejich funkce. — Vysocí baroni; jejich původ, jejich užití, jejich podstatný rozdíl od pairů Francie. — Změna služby zrušením lenní služby a zavedením placeného vojska. — Původ povyšování do šlechtického stavu. — Kapituláře našich králů. — Legisté; kdo to byli; jejich užití; jejich vzestup. — Radové; původ tohoto jména. — Parlamenty; původ tohoto jména. — Vzestup parlamentu. — Rozmnožení soudců a soudních dvorů či tribunálů. — Horní a dolní sedadla velké komory parlamentů. — Rovnost dnešních pairů s pairy všech dob, pokud jde o hodnost pairů Francie a co s ní souvisí. — Jména, jež pairům dávali naši králové všech věků. — Pairie je apanáží, svědkem Uzès. — Návrat ke koruně. — Apanáž; co to je. — Verifikovaní vévodové; Bar. — Neverifikovaní vévodové. — Korunní hodnostáři. — Neverifikovaní vévodové v ustavičném soupeření s korunními hodnostáři.

Nelze pochybovat, že první Faramundovi nástupci byli méně králi než vojevůdci, kteří stáli v čele bojovného národa, jenž se už nemohl udržet ve svých hranicích, rozlil se se zbraní v ruce a dobýval. Chlodvík[1] dal jako první tomuto novému státu větší pevnost, své hodnosti větší majestát, a křesťanstvím, které přijal, svým poddaným, jejichž byl snad prvním králem, více řádu a pořádku; a více pravidelnosti a styků se sousedy. Nová dobytá monarchie byla zcela vojenská, nikdy despotická. Hlavní náčelníci, kteří pomohli ji vytvořit, byli povoláváni ke všem poradám o válce, o míru, o zákonech, které bylo třeba vydat a hájit, ke všem, které se týkaly věcí uvnitř i navenek.

Když se výboje rozmnožily, dali Frankové, kteří je vykonali, své jméno Francie Galii, kterou si podrobili, a od svých králů dostávali podíly z dobyté půdy podle svých zásluh, své váhy a svých úřadů. Tyto podíly jim byly místo žoldu. Měli je nejprve doživotně a ke konci prvního rodu[2] téměř všichni do vlastnictví.[3] Tehdy ti, kdo měli

1. **Vysvětlivka:** Faramund je pověstný první král Franků z 5. století, o jehož skutečné existenci nejsou zprávy. Chlodvík I. (asi 466–511), franský král z rodu Merovejců, sjednotil Franky, dobyl většinu Galie a přijal křest.

2. **Vysvětlivka:** Saint-Simon dělí francouzské krále tradičně na tři „rody“ (*races*): první rod jsou Merovejci, druhý Karlovci (od Pipina roku 751), třetí Kapetovci (od Huga Kapeta roku 987), k nimž patří i Valois a Bourboni.

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Beneficii (*bénéfices*) se nazývaly pozemky, které byly po dobytí rozdány franským bojovníkům. O povaze těchto pozemků viz *Essais sur l'Histoire de France* (Eseje o dějinách Francie) pana Guizota.

podíly nejrozsáhlejší, rozdělili jejich části mezi Franky nižší, než byli sami, za týchž podmínek, za jakých sami drželi své podíly od krále, totiž za věrnost vůči všem a proti všem, za vydržování vojska na vlastní náklad a za povinnost přivést je k tomu, kdo jim dal jejich půdu, aby pod ním sloužili ve válce, tak jako on sám byl zavázán králi touž věrností a touž válečnou službou, kdykoli ho král povolal. Z toho vzniklo panství a vazalství. Ti, kdo měli své podíly od králů, se brzy nazývali *feudi*[4] a *věrní* podle věrnosti, k níž se zavázali a kterou slíbili, když přijímali tyto podíly, jež se nazývaly *léna*;[5] a úkon jejich přijetí se slibem věrnosti a vojenské služby králi se nazýval *hold*.[6] Tito první páni byli tedy velcí *feudatáři*, kteří měli pod sebou další feudatáře, jak bylo právě řečeno, a ti od nich drželi léna s touž povinností věrnosti a vojenské služby vůči nim. Odtud pochází šlechta, známá dlouho před tímto jménem pod obecným označením *miles*, válečník, neboli šlechtic — obojí synonyma, když se jméno šlechtic začalo užívat — na rozdíl od podrobených národů, které se pro své úplné nevolnictví nazývaly *nevolníky*.

Tato šlechta — abych mluvil srozumitelně — nestačila obdělávat svou půdu. Dala z ní podíly nevolníkům, každý ve své závislosti, nikoli za podmínku vojenské služby jako léna, nýbrž za *činži* a *rentu* a za různé podmínky, z nichž vzešla rozličná práva k půdě. Tak se tento nevolný lid, který neměl nic, zčásti začal stávat vlastníkem, kdežto zčásti nadále nevlastnil vůbec nic; a z těchto dvou druhů nevolníků, z nichž jedni se stali vlastníky a druzí ne, se skládá lid, neboli to, čemu se později říkalo *třetí stav*, a co se jako dnes dalo už tehdy rozlišit na měšťanstvo a prostý lid. Tyto pachtovní statky,[7] dávané nejprve nejlepším obyvatelům měst, se rozšířily i na nejlepší obyvatele venkova. Brzy se staly známými pod jménem *roture* (nešlechtický statek) na rozdíl od lén, a jejich držitelé pod jménem *roturiers* (nešlechtici)[8] na rozdíl od lenních pánů — výraz, který měl a velmi dlouho si podržel jen svůj přirozený význam a který pýcha později obrátila v hanlivý.

Také církev vykonala své pokojné výboje; štědrostí králů a velkých pánů se jimi stali i biskupové a opati. Dostali velmi rozsáhlé podíly půdy, dávali z nich léna, jak to dělali velcí páni, a odtud pocházejí velká obročí, která vidíme ještě dnes; a tehdy věrnost a vojenská služba, kterou dlužili králům a která byla dlužna i jim samým

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Saint-Simon napsal toto slovo takto místo *leudi*, které se vyskytuje níže. Slovo *leudes* pochází z německého *leuten* (doprovázet) a označovalo druhy neboli věrné barbarských králů.

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu II).

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz výše poznámku o lenním holdu.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Bezvýznamné pozemky dávané do pachtu (*baillettes*).

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Slovo *roturier* pochází z barbarské latiny *ruptarius* (*qui rumpit terram*, ten, kdo láme zemi); původně se vztahovalo na rolníky, kteří byli odsouzeni k tělesným pracím neboli k robotě.

od jejich vazalů, a jejich velký světský stav způsobily, že byli považováni za rovné ostatním velkým pánům. Když dospěli až sem, nevědomost těchto pánů si udělala náboženskou povinnost z toho, ponechat jim přednost pro spojení jejich kněžství s jejich velkými lény, takže šlechta, která byla jediným sborem státu, dovolila vytvořit druhý, který se stal prvním; a oba vytvořili svými pachtovními statky ještě jiný, neboť z mnoha nevolníků udělaly vlastníky, a ti spolu s ostatními nevolníky, kteří vlastníky nebyli a kteří všichni byli podrobeným lidem, se časem stali třetím sborem státu pod již zmíněným jménem třetí stav.

Tato zcela vojenská říše se také zcela vojensky spravovala prostřednictvím toho, čemu se říkalo *březnová* a pak *květnová pole*. Každý rok v březnu, a později už ne v březnu, ale v květnu, svolával král shromáždění. Určoval jeho den a místo. Každý prelát a každý velký pán se tam dostavil se svými vazaly a se svým vojskem. Tam byly pod širým nebem připraveny jakési dvě komnaty,[9] jedna pro preláty, druhá pro velké pány, totiž pro *hrabata*, známá už tehdy pod tímto jménem; hned vedle, na otevřeném prostranství, stál vojenský dav, totiž vojsko a vazalové, kteří mu veleli. Král, sedící na vyvýšeném soudním stolci, čekal na odpověď obou komnat na to, co jim dal předložit. Když bylo všechno dohodnuto, vyhlásil král nahlas usnesení, která byla přijata, ať občanská, ať vojenská; a vojenský dav okamžitě propukl v opakované výkřiky slávy na znamení své poslušnosti. V tomto davu žádný duchovní, žádný nešlechtic, žádný lid; všechno byli válečníci neboli šlechta, což bylo totéž, jak bylo poznamenáno. Tento dav o ničem nerokoval, nebyl ani tázán; byl zastoupen svými pány a jeho jediným podílem bylo tleskat jejich usnesením, spojeným s usneseními krále, který je vyhlašoval. Odtud se vyráželo do války, když bylo třeba ji vést. O tomto krátkém nástinu by se dalo dlouze mluvit; jde však o vylíčení co nejstručnější, jak je nezbytné, a ne o sepsání pojednání.

Tato forma vlády trvala nepřetržitě za prvního rodu našich králů a toto shromáždění se nazývalo *placita*, od *placet*, totiž od toho, co se mu zalíbilo usnést a rozhodnout.

Pipin,[10] první z druhého rodu, vynesený na trůn velkými vazaly díky vlivu, moci a autoritě, kterých si dokázal získat, zachoval tutéž formu vlády; ale v květnu místo v březnu, který byl shledán jako příliš časná jarní doba pro konání *placit*. Karel Veliký, jeho syn, v nich stejně tak pokračoval, pokud mu to jeho cesty dovolovaly, ale bez svých velkých vazalů nikdy nepodnikl nic významného, ať šlo o válku, mír, dělení mezi své děti či veřejnou správu, kdežto ve Španělsku a v Itálii jednal sám. Starého zvyku se drželo i jeho potomstvo. Za něho velcí vazalové vzrostli v moci a autoritě na-

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu II).

10. **Vysvětlivka:** Pipin III. Krátký (714–768), majordomus franské říše, se roku 751 dal provolat králem místo posledního Merovejce a založil rod Karlovců; byl otcem Karla Velikého.

tolik, že za posledních králů tohoto rodu byli vazaly téměř jen podle jména, k čemuž dala podnět změkčilost, slabost a neschopnost těchto králů.

Pozvolna přestaly spory o léna docházet až ke králům. Feudatáři rozhodovali spory, které jejich vazalové nedokázali skončit mezi sebou soudem sobě rovných; a nejzávažnější pře rozhodovali velcí feudatáři shromáždění s králem. Tyto spory se množily s rozmnožením udílení lén za rozdílných podmínek, v nepořádku válek, které nutily dělat dluhy a které donutily uvést do obchodu léna, jež v něm nikdy nebyla, takže pak přecházela různými stupni často sporného dědění, a nakonec i na ženy, bez ohledu na slavný salický zákon, který je vylučoval z veškeré salické půdy:[11] zákon, který se týkal jen této půdy, totiž té, jež byla dána místo žoldu a jež odlišovala dobyvatele Franka od podrobeného Gala, léna od nešlechtických statků, šlechtu od lidu, zůstal omezen výhradně na léno všech lén, jímž je koruna.

Když druhý rod spěl k zániku pro slabomyslnost posledních králů, byl Hugo Kapet,[12] vévoda Francie, hrabě pařížský, blízký příbuzný císaře, jehož děd už o korunu soupeřil, vynesen na trůn se souhlasem všech velkých vazalů království; a on je potvrdil ve všem, co od koruny drželi, a rozšířil to stejně jako jejich autoritu; to je doba, kdy se vévodové a hrabata, velitelé vojsk a doživotní guvernéři provincií, kterým pak byla udělena v léno velká panství, stali z lenních pánů svrchovanými pány nejen těchto panství, ale i provincií, jejichž dosud byli jen guvernéry. Říkám svrchovanými pány, protože ačkoli byli vazaly koruny za tatáž panství a tytéž provincie, jejich moc se stala tak rozsáhlou a tak velkou, že se svrchovanosti velmi blížila.

Jméno *pair* Francie, neznámé za prvního rodu, dlouho i za druhého, možná dokonce i na počátku třetího, chybělo jen největším z těchto prvních velkých feudatářů neboli velkých vazalů koruny, neboť jak přiznávají nejlepší autoři, vykonávali tytéž funkce jako ti, kdo se objevili pod jménem pairů Francie, a ti hned nato konali přesně totéž, a vše týmž způsobem, a to bez zřizovacích listin u prvních šesti světských i duchovních, kteří ho nesli. To stačí k důkazu, že bez jména nebo pod jinými jmény je podstata táž bez změny i bez přerušení a že to, co bylo tehdy známo pod jménem a titulem pair Francie, sedělo vedle trůnu od počátku monarchie, a pod jménem pairů Francie a pairie Francie od té doby, kdy na něj byl vynesen šťastně panující rod.

Toto jméno pair se ujalo nepozorovaně z toho, že každý byl souzen svými pairy, totiž sobě rovnými. Tak mělo každé velké léno své lenní pairy, jejichž pozůstatky vidíme až do našich dnů v pairech Cambrésis a jiných velkých či menších lén, a jméno pairů Francie zůstalo největším z těchto velkých feudatářů, kteří drželi svá velká léna od krále; kteří s ním soudili závažné pře všech velkých lén, přímo nebo v odvolání, a

---

11. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Salickou půdou je třeba nejspíš rozumět půdu dobytou, a zejména prostor obklopující hlavní sídlo. Viz poznámky pana Pardessuse k Salickému zákonu.

12. **Vysvětlivka:** Hugo Kapet (asi 940–996), vévoda Franků a hrabě pařížský, byl roku 987 zvolen králem a založil rod Kapetovců. Jeho matka byla sestrou císaře Oty I. a jeho děd Robert I. byl v letech 922–923 králem proti Karlu Prostému.

pomáhali mu ve správě státu, vojenské i vnitřní, při vydávání zákonů, jejich změnách a úpravách a při vydávání velkých státních sankcí na těchto *placita conventa* neboli každoročních shromážděních. Brzy všechny hlavní lenní svrchovanosti pánů podléhaly králi nebo těmto pairům, jejichž rozsah panství pohltil ostatní hlavní vazaly.

Naši králové měli kromě vazalů své koruny, kterými byli už téměř jen tito první velcí pairové Francie, také vlastní vazaly jakožto vévodové Francie a hrabata pařížští, jimiž byl Hugo Kapet, než dosáhl koruny, a jež jim přenechal. Viděli, jak staří velcí páni vymírají a pairové Francie se zvětšují o jejich velká léna. Pomýšleli tedy, jak jim na *placitech* dát přísedící, na něž by si nemohli stěžovat, a připustili k nim některé z velkých vazalů vévodství Francie, kteří rovněž podléhali bezprostředně jim, ne jako králům, ale jako vévodům Francie, aby tam pairové nebyli sami pro nedostatek velkých bezprostředních vazalů.[13] Ti se nejprve nazývali *vysocí baroni* vévodství Francie, pak *vysocí baroni* Francie. Povolávali tam také některé biskupy, protože úbytek velkých lén tato shromáždění zmenšil; a zvykem, který si naši králové osvojili, povolávat tam některé z těchto vysokých baronů, vyvažovali příliš velkou autoritu malého počtu těchto příliš mocných pairů Francie. Rozdíl, který se udržel až do našich dob ve všech rozličných druzích shromáždění, jež nastoupila po *placita conventa*, spočíval v tom, že všichni pairové se jich účastnili z práva, tvořili jejich podstatu, že se tam nic nedělo bez jejich účasti, ať všech, nebo části z nich, a že potřebovali *exoine*, totiž zákonnou a závažnou omluvu, aby se mohli z účasti vymluvit; kdežto přítomnost vysokých baronů tam nutná nebyla, mohli se jich účastnit jen tehdy, když je tam král jmenovitě povolal, nikdy tam nebyli povoláni všichni ani jejich většina a téměř nikdy titíž několikrát po sobě; tito vysocí baroni, povolávaní na tato shromáždění podle volby a vůle králů, tam tedy byli jen přísedícími, připuštěnými osobně pokaždé zvlášť, a nikoli nezbytnými; kdežto pairové jimi byli natolik, že se všechno dělalo s nimi a nic bez nich.

Z tohoto nepřerušeného řetězu od zrodu monarchie je vidět, že tatáž zákonodárná a ústavodárná moc pro velké sankce státu nutně spolupůsobila, a to z nutnosti spočívající v témž druhu osob, ať pod jakýmkoli jménem, *velkých vazalů, velkých feudatářů, leudi, věrných*, avšak vždy bezprostředně podléhajících koruně, posléze pairů; a že tato moc za všech tří rodů našich králů náležela výhradně jim samým, s vyloučením všech ostatních pánů, ať byli jakkoli velcí.

Spory a pře o léna kvůli dědictví, dluhům, dělení, zabavení pro nesložený hold, pro neposkytnutou službu nebo pro zločiny se stále víc množily, stejně jako záležitosti občanské správy, a učinily velká shromáždění častějšími i mimo obvyklou dobu měsíce května. Protože porady nebyly vojenské a už se z nich nevyráželo do války, vojenský dav se na nich už nescházel. Tato shromáždění tvořili král, pairové a ti z vysokých baronů a několik biskupů, které tam král povolal; a z toho pozvolna vzešlo,

13. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vazalové, kteří podléhali přímo králi.

že záminka nepořádku plynoucího z lenní služby, rozmnožené tím, že lén bylo pod velkými lény a podlény bez počtu, a zneužívání této služby vazaly velkých lén i proti samým králům, když s nimi velcí vazalové válčili, způsobily, že králové, posílení v autoritě a moci, dosáhli zrušení této lenní služby, jak pro lenní pány všeho druhu, tak pro sebe; pod rozličnými záminkami změnili formu vojska a převedli je v podstatě na odvody, žold a rozdělení do setnin, zhruba do stavu, v jakém je dnes. Tak vzali králové do svých rukou prostředky moci a odměn, které zcela ochromily moc a sílu všech velkých vazalů a všech lenních pánů, za nimiž už jejich lidé do války nešli; tak zmizel onen vojenský dav květnových polí a brzy už vůbec pohromadě neexistoval. Do vojska byli připuštěni i jiní než tito staří Frankové původem; odtud ta umělá šlechta, která moc králů ještě zvětšila.

Čistě občanská shromáždění nebyla neznámá ani v době *placita conventa* neboli květnových polí, jak dosvědčují kapituláře Karla Velikého a jeho synů. Byla to shromáždění, která tito panovníci svolávali do svých falcí, ale skládala se jen z týchž velkých feudatářů a prelátů, s nimiž se rokovalo na květnových polích; vydávala se na nich nařízení týkající se církve, náboženství a obecných, avšak občanských záležitostí, což nebránilo obvyklému konání květnových polí.

Když však tato květnová pole neboli *placita conventa* zmizela se změnou formy vojska, o níž jsme právě mluvili, a když shromáždění nabyla podoby, kterou jsme vyložili chvíli předtím, než jsme se zmínili o kapitulářích, nadměrný počet procesů, které se stále víc množily, a z téže příčiny různá nařízení a rozdílné obyčeje rozličných provincií se staly pro pairy a pro ty z vysokých baronů, kteří byli na tato shromáždění povoláváni, tak tíživými, že svatý Ludvík,[14] který miloval spravedlnost, povolal legisty, aby tyto procesy rozpletli a zjednodušili a usnadnili pairům a vysokým baronům rozhodování světlem, které jim do věci vnášeli.

Tito legisté byli nešlechtici, kteří se věnovali studiu zákonů, nařízení a rozdílných zvyklostí jednotlivých krajů, čemuž se později říkalo *obyčeje*; radili jednotlivým feudatářům při rozhodování, které měli vynést se svým lenním pánem, odkud pozvolna vzešly panské soudy neboli vrchní soudní pravomoci pánů — velmi nedokonalé obrazy těch, které vykonávali, než je králové pomalu svou autoritou změnili, po změně formy vojska a po připojení několika velkých lén ke své koruně.

Tito legisté sedali na stupínku lavice, na níž zasedali pairové a vysocí baroni, aby se s nimi mohli pairové a baroni radit, aniž by opouštěli svá místa, a hned. Tato porada však byla čistě dobrovolná, nebyli povinni se jí řídit, a tito legisté, zdaleka nehlasujíce, neměli jinou funkci než objasnit pairům a vysokým baronům pokaždé a v každém bodě, s nímž se k nim naklonili, aniž kvůli tomu vstávali; načež, nebo i bez toho, hlasovali, jak se jim zdálo, buď ve shodě, nebo v rozporu s tím, co se od

14. **Vysvětlivka:** Ludvík IX. Svatý (1214–1270), francouzský král od roku 1226, zemřel na křížové výpravě u Tunisu a roku 1297 byl svatořečen; platil za vzor spravedlivého krále.

legistů dozvěděli o tom, nač se jich ptali. Odtud jim přišlo jméno *radové*, protože radili pairům a vysokým baronům, když se jich chtěli ptát o objasnění, a ne jméno soudců, kterými nebyli; a toto jméno radů jim zůstalo jako titul, ač bylo zprvu jen přechodné podle jejich funkce.

Pozvolna se pairové, zaměstnaní válkou a jinými velkými záležitostmi, často zdržovali účasti na těchto shromážděních, kde šlo jen o sporné věci, jež se netýkaly závažných záležitostí. I králové se jich zbavovali. Vysocí baroni tam byli povoláváni v malém počtu a někteří z nich se také omlouvali, takže aby se vyřídil stále rostoucí počet procesů, které rozmanitost místních obyčejů a nařízení neustále rozmnožovala, dali králové legistům rozhodující hlas, a tito, navyklí na tuto čest, si ji pozvolna dokázali udržet i v přítomnosti samých pairů. Nikoho však dosud nenapadlo, že by tito legisté tehdy ani dlouho potom získali nebo si nárokovali rozhodující hlas v závažných záležitostech nebo ve velkých sankcích státu. Kromě toho, že pro to není žádný příklad, stačí je srovnat s pairy a vysokými barony oněch dob. V dalším bude vidět totožnost dnešních pairů s oněmi, pokud jde o hodnost, podstatu a funkce, jak jsme to už začali ukazovat. Sledujme legisty.

Táž nutnost vyřídit tento stále rostoucí příval procesů dala podnět k častějším shromážděním. Naši králové je vypisovali na určité svátky v roce do svých paláců, jednou na ty, jindy na jiné, a tato shromáždění dostala jméno parlamenty, od toho, že se tam spolu mluvilo; odtud parlamenty vánoční, svatodušní, svatomartinské atd. Pairové se jich účastnili, kdy se jim zlíbilo, aby tam soudili, aniž byli povoláváni; vysocí baroni, které tam král osobně povolal, v malém počtu; a ti z legistů, které si král přál. Nikdy žádný vysoký baron ani legista, který nebyl králem jmenován a povolán, nikdy titíž na dvou shromážděních po sobě, pokud to bylo možné.

Tyto parlamenty trvaly v této formě až do Karla VI. Za této nešťastné vlády je skládaly podle své vůle strany orleánská a burgundská, podle toho, která měla navrch, v obdobích, kdy král nebyl schopen je jmenovat. Nepořádek, který z toho vzešel, způsobil, že v dobrých obdobích tohoto panovníka bylo shledáno vhodným ponechat doživotně tato pověření, která platila jen pro jednotlivé shromáždění. Tak se tato pověření pozvolna proměnila v úřady; a protože shromáždění začala trvat dlouho, bylo třeba volit mezi mečem a kalamářem, a šlechtici, kteří byli vybíráni, aby v nich zasedali s legisty, nemajíce už na to kvůli válkám, které je zaměstnávaly, čas, se této funkce téměř všichni vzdali, takže jich zůstal jen velmi malý počet, z nichž vzešly nejvýznačnější rodiny pařížského parlamentu, z nichž už žádná nezbývá. Celé toto vylíčení je spíš přiškrcené než dostatečně vyložené, ale historická a doložená pravda je v něm zachována úzkostlivě. Spis o zřeknutích, o němž byla řeč výše a který se najde mezi Doklady, ačkoli je také velmi zkrácený, vysvětluje úplněji a uspokojivěji to, co bylo dosud vyloženo a co bude vyloženo dále.

Zůstal velmi pozoruhodný památník postavení legistů, sedících u nohou pairů a vysokých baronů na stupínku jejich lavic, a to i od doby, kdy se parlamenty staly tím,

čím je vidíme dnes. Měli pro své shromáždění jen jednu komoru, které se říká *velká komora* od doby, kdy vznikly komory vyšetřovací, žádostí, Tournelle atd., zrozené z této jediné komory. Jsou v ní ještě vidět horní sedadla, která byla lavicí pairů a vysokých baronů, a dolní sedadla, která byla stupínkem této lavice, na němž sedali legisté; ze stupínku si nakonec udělali lavici, jak ji vidíme dnes, a z této lavice pak vystoupili na horní sedadla. To je počátek uzurpací, které umění na jedné straně a nedbalost a slabost na druhé straně rozmnožily do nekonečna. Avšak navzdory této uzurpaci se magistratura, která se stala tím, čím ji vidíme, dosud neodvážila nárokovat si výstup na horní sedadla při *lits de justice*.[15] Sám kancléř, ačkoli je druhým korunním hodnostářem, jediným, který si zachoval postavení a vyznamenání kdysi společná všem, a hlavou justice, ale legistou a soudcem, sedí při nich na stolici bez opěradla na dolních sedadlech, kdežto nejen pairové, ale i všichni ostatní korunní hodnostáři sedí na horních sedadlech po obou stranách krále.

Nakonec se shromáždění parlamentu, jehož členové legisté se stali doživotními, jak jsme právě vyložili, stalo celoročním a usedlým v Paříži kvůli stále rostoucímu množství procesů a zavedení procesních řádů. Pairové, kteří si v něm zachovali své právo a své zasedání, v něm soudili, kdy se jim zdálo, jako to činí ještě dnes; a odtud tento první a nejstarší ze všech parlamentů přijal jméno *soud pairů*, který se stal vzorem ostatních parlamentů, jež nutnost rozhodovat do nekonečna rozmnožené procesy přiměla krále postupně zřizovat v různých částech království, každý s vlastním obvodem, k ulehčení poddaným.

Místo určené pro toto shromáždění, kde se pairové scházeli, kdy se jim zlíbilo, místo v hlavním městě a v paláci našich králů, se stalo místem vlastním a přirozeným pro závažné záležitosti a velké sankce království, a odtud si ještě přisvojil jméno soudu pairů. Říkám přisvojil, protože mu nepřísluší a protože všude, kde se našim králům zlíbilo shromáždit pairy, aby tam rozhodovali závažné záležitosti nebo vydávali nejdůležitější sankce, byl pro ten den soudem pairů jejich kabinet, venkovský dům, jiný parlament než pařížský, všechna tato různá místa; a toho je mnoho příkladů i od doby, kdy si pařížský parlament toto jméno osvojil.

Takoví byli legisté, takovými se staly parlamenty, jejichž autorita neustále rostla nepořádky dob, které přivodily prodejnost úřadů a pak je zavedením *paulette*[16] učinily dědičnými a nakonec do nekonečna rozmnožily soudní dvory a jejich úřady.

Nyní je třeba vrátit se k posouzení rovnosti starých pairů s moderními pairy až po dnešní, pokud jde o hodnost, nezbytné funkce a moc zákonodárnou a ústavodárnou, a k tomu se zbavit povrchních předsudků, které se tak snadno a tak ochotně

---

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O *lits de justice* viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu II).

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tato daň dostala jméno po finančníkovi Pauletovi, který byl jejím prvním nájemcem. *Paulette* pochází z roku 1604; soudci platili každoročně šedesátinu ceny svého úřadu, aby se stali jeho vlastníky.

nacházejí v jejich tak velké nerovnosti co do původu, moci a postavení, z níž však neplyne vůbec nic, pokud jde o hodnost samu a o všechno, co k hodnosti paira náleží.

Abychom se o tom dobře přesvědčili, stačí projít dějiny — s výjimkou dob zmatku a útlaku státu, jako byly události, kdy málem podlehl řezníkům, univerzitě atd. za Karla VI., dříve za zajetí krále Jana a naposledy pod náporem Ligy[17] — a podívat se, zda se ve státě kdy vykonalo něco velkého, sankce, rozhodnutí závažných pří atd., bez svolání, nutné přítomnosti a rozhodnutí pairů, od počátku monarchie až po vzájemná zřeknutí Filipa V. a vévodů z Berry a z Orléans francouzské a španělské koruny za nejabsolutnějšího ze všech francouzských králů, nejžárlivějšího na svou autoritu, který se ve velkých i malých věcech nejsoustavněji projevoval jako nejvíce nepřátelský hodnosti vévody a paira a nejpečlivěji se snažil ji oloupit. Důkazy tohoto velmi krátkého výkladu jsou rozesety ve všech dějinách všech dob a s jistotou na ně odkazujeme, neboť zde není místo psát o nich celé svazky, kdybychom je chtěli sesbírat. Sama korunovace a spravedlivá a moudrá deklarace Jindřicha III. ve prospěch princů krve,[18] která je všechny činí rozenými pairy z titulu jejich narození, by poskytly množství důkazů.

Duchovní pairové jsou živým důkazem, kterému se dosud nelze vyhnout. Viděli jsme, jak vznikla velká obročí a jak se preláti, kteří se štědrostí králů a jejich velkých feudatářů stali velkými pány, stali velkými pány a někteří i sami velkými feudatáři. Církev ve stínu nevědomosti a tuposti laiků tehdy vzrostla natolik, že se zneužitím duchovní moci a strachem z ní oděla veškerou mocí světskou. Neznámý původ pairie spojené s titulem vévodství se stolci v Remeši, Laonu a Langres a s titulem hrabství se stolci v Beauvais, Châlons a Noyonu nelze přičítat jiné době. Hle tedy šest duchovních pairií bez zřizovacích listin, stejně jako vévodství Burgundsko, Normandie a Guyenne a hrabství Toulouse, Flandry a Champagne; všech dvanáct se stejnými právy a funkcemi, pokud jde o hodnost, a navzdory nezměrné vzdálenosti v původu a moci mezi šesti světskými a šesti duchovními, v témž postavení, s týmiž vyznamenáními a v rovnosti. Těchto šest prelátů se nelišilo od svých nástupců až do našich dnů, a jestliže dávali přednost šesti světským, bylo to z důvodu stáří, neboť mezi nimi bylo všechno dokonale a úplně rovné. S výjimkou Remeše a Beauvais — a co to ještě bylo ve srovnání se světskými pairy z Burgundska atd. — není, až na hodnost, téměř menších stolců než ostatní čtyři, a lze tvrdit, že není žádný, který by se nevyrovnal Laonu a Noyonu. Když se však páni znovu naučili číst a vrátil se jim rozum, a jejich vazalům po jejich příkladu, domáhali se zpět toho, co si církev uzurpovala, a ačkoli si

17. **Vysvětlivka:** Řezníci jsou pařížští cabochiens, kteří spolu s univerzitou ovládli roku 1413 Paříž v době bojů orleánské a burgundské strany za choromyslného Karla VI.; král Jan II. Dobrý byl po bitvě u Poitiers (1356) v anglickém zajetí, v němž Paříž ovládlo povstání Étienna Marcela. Liga je Katolická liga Guisů, která v 80. a 90. letech 16. století vládla Paříži proti Jindřichu III. a Jindřichu IV.

18. **Vysvětlivka:** Deklarací z prosince 1576 přiznal Jindřich III. princům krve přednost před všemi ostatními pairy bez ohledu na stáří jejich pairií.

zachovala, co nejvíc mohla, z výbojů, které učinila nad hrubostí laiků, zůstala jakoby oloupená ve srovnání s tím, jakou moc a autoritu kdysi měla. Jen těchto šest stolců si, ač ztratily církevní zlořády, zachovalo neporušené své postavení, své funkce, moc zákonodárnou a poradní v čele největších, nejmocnějších a nejvznešenějších pánů království, a to jedině právem své pairie.

Dokonce se někdy stalo, že jim jejich pairie dala přednost i při obřadech zcela církevních, jako se to přihodilo při všeobecném procesí všech sborů, konaném v Paříži na poděkování za vysvobození Františka I.[19] Byl na něm arcibiskup lyonský s křížem neseným před sebou, jakožto uznaný Sensem, jemuž byla Paříž tehdy podřízena jako sufragánní biskupství. Biskup z Noyonu si nárokoval přednost před ním. Přednost mu byla přiznána rozsudkem parlamentu jakožto pairovi Francie. Využil jí a arcibiskup lyonský ustoupil a procesí se zúčastnil.

V oněch dávných dobách, kdy tyto staré světské pairie bez zřizovacích listin ještě existovaly, aspoň ty nejmocnější, v držení největších knížat, jako byli burgundští vévodové, angličtí králové atd., nebylo těchto šest duchovních pairií o nic významnějších co do pozemků a důchodů než dnes; a biskupové těchto stolců, jejichž řadu známe, nebyli o nic významnější co do původu ani postavení než biskupové dnešní, a jestliže v Remeši a v Laonu bylo několik kardinálů a několik jiných z královské krve nebo ze svrchovaných rodů, bylo to jen zřídka, a na ostatních stolcích mnohem vzácněji nebo nikdy; a přesto vidíme těchto šest biskupů ve všem a všude rovných co do postavení, moci a zákonodárné a ústavodárné autority ve státě, a ony jiné pairy, tak velké samy o sobě a tak mocné svými državami, jak si s nimi a jako oni počínají bez sebemenšího rozdílu, pokud jde o autoritu moci, pořadí při zasedáních, účast a rozhodování závažných pří a užívání téže zákonodárné a ústavodárné moci pro velké sankce království, s nimi a jako oni bez stínu rozdílu, rovní ve všem, co se týkalo hodnosti a výkonu pairie, a také v postavení, ačkoli jinak ve všem tak naprosto nesouměřitelní. Je to řada a řetěz, které nám dějiny předkládají ve všech nejvzdálenějších dobách až po naše dny a které zároveň ukazují, jací byli tito biskupové co do své osoby, podle řady, kterou nám podávají; kdežto pokud jde o to, co se týká jen biskupského úřadu, neměli víc výhod než všichni ostatní biskupové ve Francii, kde se v oněch staletích a dlouho potom autorita metropolitů nad sufragány plně vykonávala. Tím zůstává zřejmé, že původ a moc, plynoucí z velikosti rodu a osobní hodnosti, z počtu a rozsahu držav a majetků, autorita, stupeň a církevní jurisdikce, jsou vedlejší a naprosto lhostejné pro hodnost, postavení, autoritu, moc a funkce paira Francie, která odjakživa měla přednost před největšími osobnostmi království co do rodu, rozsahu lén a světských držav i před nejvýznačnějšími metropolity, jak se to neustále ukazovalo na těchto biskupech. Z toho plyne, jak bude ještě objasněno

19. **Vysvětlivka:** František I. (1494–1547), francouzský král od roku 1515, byl zajat v bitvě u Pavie (1525) a z vězení v Madridu byl propuštěn roku 1526 po podpisu madridské smlouvy.

níže, že noví pairové, kteří mají zřizovací listinu po vzoru oněch prvních, u nichž žádnou neznáme, a kteří byli zřízeni, aby je nahradili, a pak aby rozmnožili jejich počet, a kteří všichni zcela soustavně požívali, pokud jde o tuto hodnost, všeho, co bylo právě řečeno o oněch prvních, byli pairy jako oni v naprosté rovnosti ve všem, co k pairii náleží, a z ruky do ruky až po nás, jejichž původ a majetek nejsou nižší než u těchto šesti duchovních pairů ve všech dobách.

Stručnost, pod níž nutně sténá látka tak bohatá, pojednávaná z donucení v odbočce, mě přiměje vynechat nesčetné existující doklady, z nichž je vidět, co naši králové smýšleli a říkali o hodnosti a funkcích pairů, jak ve zřizovacích listinách pairií, které vydávali, tak jinde; uvedu jen jedno místo Filipa Sličného,[20] za jehož doby byli ti staří pairové z Burgundska atd. v plném lesku své osobní velikosti, rodu a pozemkové moci, tak odlišném od osobního postavení tehdejších i dnešních biskupů-pairů. Jde o dopis Filipa Sličného papeži z roku 1306, který se dodnes zachoval v originále a v němž ho prosí, aby výběr osoby k obsazení uprázdněného laonského stolce odložil na jejich příští setkání. *In Laudunensi Ecclesia*, píše mu, *quam licet in facultatibus tenuem, intra ceteras nostri regni utpote paritate seu paragii regni ejusdem dotatam excellentia, nobilissimam reputamus, ejusque honorem, nostrum et, regni nostri proprium arbitranmur.... Personam praefici cupientes, quae honoris regii et regni zelatrix existat, et per quam praefata Ecclesia debitis proficiat incrementis urgente causa rationabili, Sanct. Ap. attentis precibus, supplicamus... per quam etiam sicut nobis et status nostri regni expedire conspicimus regimen ipsius paritatis seu paragii, quod est honoris regii pars non modica, poterit in melius augmentari*, atd. Slova tohoto dopisu, ať v souvislosti, ať jednotlivě, jsou tak výslovná, že nepotřebují žádný komentář, aby byla pochopena a vynikla. Tento text je tak pozoruhodný, že vykládat jej by znamenalo jej oslabit. Není v něm slovo, které by nezasáhlo a neukazovalo s nejzářivější jasností to, co bylo řečeno výše. Tady je ve francouzštině. Vidíme v něm jedním pohledem nepatrnost a víc než průměrnost laonského stolce, vyjmeme-li pairii, a zároveň vznešenost této hodnosti, která činí tuto církev nejušlechtilejší a nejvznešenější ze všech, jejíž čest je pokládána za čest samého krále a království, jejichž je přední součástí, a jejíž rozmnožení světského majetku je považováno za důležité pro krále a pro stát, který k tomu účelu naléhavě prosí papeže atd., a který považuje výběr biskupa pro tuto církev za věc tak důležitou pro sebe a pro své království, a který toto biskupství-pairii nazývá dvakrát apanáží.[21]

Co může výslovněji dokázat krajní nerovnost pozemkové moci a osobní hodnosti na jedné straně, a na druhé naprostou totožnost, pokud jde o hodnost pairie a o

20. **Vysvětlivka:** Filip IV. Sličný (1268–1314), francouzský král od roku 1285, proslulý sporem s papežem Bonifácem VIII. a zrušením templářského řádu.

21. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** V dopise Filipa Sličného nejde o apanáž, nýbrž o *parage* (*paragium*). Slovo *parage* označovalo rovnost mezi šlechtici; odtud výraz *paritas*, užitý v tomtéž dopise jako synonymum *paragium*.

všechno, co v sobě zahrnuje, mezi pairií laonskou a oněmi velkými, starými a prvními; mezi osobou dosud neznámou a oněmi starými a prvními pairy Francie; a tudíž marnost dávat se ohromit nerovností ve všem, co se týká pairie, založenou na všem, co je jí zcela cizí, jako je rod, pozemková moc, svrchovanost? A abychom se o tom, je-li to možné, ještě lépe přesvědčili, je třeba dodat, že v oněch dávných dobách, totiž 19. a 26. února 1410, dal králův generální prokurátor v při arcibiskupa a arcijáhna remešského přednést podle starého přirovnání svatého Ludvíka, že „pairové byli zřízeni, aby podporovali korunu, jako kurfiřti, aby podporovali říši, a proto se nemá trpět, aby byl pair exkomunikován, protože je třeba s ním obcovat při králových radách, a král by ho musel živit, kdyby neměl z čeho žít; je ovšem velký rozdíl mezi řečenými pairy a kurfiřty říše, kteří činí císaře, kdežto řečení pairové nečiní krále, který pochází z rodu a nejbližšího stupně."

Bylo by těžké vyslovit zákonodárnou a ústavodárnou moc pairů jasněji a důrazněji, než to činí toto místo. Přirovnání si od svatého Ludvíka vypůjčil generální prokurátor při soudním jednání, a aby je neoslabil, dbá na to, aby předešel tak přirozené námitce volby císařů kurfiřty, kdežto pairové naše krále nevolí, neboť ti přicházejí ke koruně dědičným právem spojeným s nejstarším z jejich vznešeného rodu. Šlo o exkomunikaci, která v oněch dobách způsobovala, že se třásli panovníci i největší z poddaných, a která otřásala pevností trůnů. Exkomunikovaný, ať byl jakéhokoli postavení, byl vyloučen ze všeho, až po radu a službu. Kdokoli s ním mluvil, upadl už tím samým do téže exkomunikace. Francouzští králové, prvorození synové církve a zakladatelé světské velikosti papežů a jejich stolce, si nárokovali, že exkomunikaci nepodléhají. Rádci, které si vybírali pro své záležitosti, totiž jejich ministři, si nenárokovali účast na této výsadě. Generální prokurátor, rozený strážce práv koruny, se o nich nezmiňuje ani slovem. Ale nezbytní rádci, ti, kdo svou pairií z práva vykonávali s králem zákonodárnou a ústavodárnou moc pro velké sankce království, ti, bez jejichž spoluúčasti se tyto sankce nemohly obejít, aby měly sílu zákona, ani závažné pře velkých lén nebo osoby velkých a bezprostředních feudatářů, aby byly platně a s konečnou platností rozhodnuty, podstatné a nedílné součásti koruny, bez styku s nimiž nebylo možné se obejít ve všem, co se týkalo státu, ti jediní nemohli být exkomunikováni, ani sami, ani za to, že jednali s exkomunikovaným.

Hle podstatný rozdíl mezi ministry králů podle jejich volby a vůle a rozenými ministry z titulu lén a hodnosti pairie, nepostradatelnými ministry království, které svatý Ludvík přirovnal ke kurfiřtům říše, ne co do práva volby císařů v dědičném království, nýbrž co do rovného, stejného a podobného práva kurfiřtů v říši a pairů Francie ve Francii, kde císař ani král nemohli vydat zákon, sankci ani rozhodnutí závažné pře bez jejich účasti a jejich dobrozdání, které jediné dávaly sankci nebo rozhodnutí závažné pře sílu zákona nebo svrchovaného rozsudku.

A o kom se generální prokurátor takto vyslovuje? O právní výsadě vůči exkomunikaci, tehdy tak rozsáhlé, tak uznávané a tak obávané i největšími, o výsadě nutné a

plynoucí z práva neodlučitelného od koruny; jde o paira Francie jakožto paira Francie, ačkoli paira Francie z titulu jeho stolce, totiž z titulu, který by ho jako biskupa, nebýt úcty k pairii s ním spojené, činil víc než kohokoli jiného podřízeným papeži a podrobeným jeho cenzurám; o paira nejistého původu, neboť je to biskup, tak vzdáleného dědičnému rodu oněch velkých knížat a panovníků oděných pairií; o paira, který s nimi nemá nic společného kromě hodnosti paira a který by v poměru k rozsahu lén a územní moci byl sotva almužníkem a sluhou těchto velkých a mocných pairů, a přece touto hodností, kterou s nimi sdílí, týž jako oni, ve všem jim rovný, stejný jako oni v právech, postavení, zákonodárné a ústavodárné moci a v nezbytné účasti na velkých funkcích státu, a právě tím stejně nedotknutelný jako oni a týmž společným právem stejně vyňatý z možnosti být exkomunikován, i když jeho arcijáhen jedná za něho a z jeho příkazu.

Generální prokurátor dovršuje důkaz, nakolik je velikost hodnosti paira, tak dokonale podobná, rovná a ve všem stejná hodnosti oněch velkých a mocných světských pairů, nezávislá na této velikosti a moci čistě osobní, když dodává, že „kdyby pair Francie neměl z čeho žít, byl by ho král povinen živit". Marně bychom se rozšiřovali o důkazech, že je den, když vidíme svítit slunce; stejně marně bychom se po tak nadmíru přesvědčivých důkazech snažili dokázat, že nejchudší pairové, nejvíce zbavení držav a územní moci, nejvzdálenější slavnému rodu oněch velkých a mocných pairů, ba i panovníků, jsou jejich spolupairy ve všem, co se týká hodnosti, postavení, poct, velikosti, oprávnění, moci, autority a funkcí jejich společné hodnosti pairů Francie, a tudíž že právě v tom jsou dnešní pairové ve všem a všude pairy, takovými jako oni staří pairové, jinak nesrovnatelně nad nimi vynikající, neboť arcibiskup z Remeše, biskup z Laonu a ostatní čtyři, v dávných dobách takoví, jaké je vidíme dnes, byli nesporně rovni co do hodnosti, postavení, funkcí, autority a zákonodárné a ústavodárné moci, jedním slovem ve všem stejní a dokonalí spolupairové vévodů burgundských, normandských atd., a spolupairové i pairů zřízených později ve všech dobách až po nás, a jedni i druzí bez jakéhokoli umenšení toho, co náleží hodnosti paira Francie, ačkoli tak nepodobní co do původu, moci a vnějších atributů cizích pairii oněm starým pairům, tak velkým, tak mocným a z nichž někteří byli králi a panovníky.

Tak velkolepá jména, která králové ve svých rozličných zřizovacích listinách pairií a v řadě jiných listin, a soudci, jejichž úřadem je mluvit za ně a jejich jménem, dávají ve všech staletích pairům Francie, jsou dalším důkazem všeho, co bylo uvedeno o velikosti a funkcích, o postavení a bytí pairů Francie jakožto takových, nezávisle na jakékoli jiné velikosti cizí této hodnosti i u těch, kdo ji drželi. Všechno v nich označuje první místo ve státě a onu moc, neodlučitelnou a nutně spočívající jen v nich, vydávat s králem velké sankce království a rozhodovat závažné pře. Vidíme je neustále nazývány „poručníky králů a koruny; velkými soudci království a salického zákona; oporami státu; částí královské moci; drahokamy a drahocennými květy ko-

runy; pokračováním a rozšířením královské moci; sloupy státu; správci a usměrňovateli státu; ochránci a strážci koruny (výraz generálního advokáta Le Maître při *lit de justice* roku 1487); největším darem a největším vypětím moci králů“ (jak to ještě vlastními slovy řekl a uznal Ludvík XIV.); nebrali bychom konce s těmito označeními, jejichž důraz vyčerpává jakýkoli výklad a které jsou nejvýslovnější, pokud jde o velikost postavení, o výkon zákonodárné a ústavodárné moci a o totožnost pairií a pairů všech staletí a všech dob, neboť tyto výrazy žádné nevyjímají a platí jen pro pairy jakožto takové, z titulu hodnosti jejich pairie, aniž by u nich šlo o jakýkoli jiný druh velikosti; a rozšiřovat se v důkazech o věci tak jasné a tak zjevné by znamenalo upadat do opakování, ještě méně snesitelných v odbočce než jinde.

Spokojíme se s poznámkou, že doby těchto výrazů byly ještě přesné a čisté v tom, co se chtělo vyjádřit. K tak velkolepé řeči vedla naše krále a jejich mluvčí jen pravda; jakékoli nadsázky byly, aspoň ve veřejných listinách nesoucích královo jméno, ještě šťastně neznámé; nikomu v nich nebylo dáváno nic než pravdivé, přesné a oprávněné, a nikdo se dosud neodvážil nárokovat si víc; nic v nich tedy nebylo vkládáno z lichocení, přízně či slabosti, nic pro ozdobu, pro výmluvnost, pro sluch, všechno pro skutečnost účinnou a existující, všechno doslova pro pravdu, přesnost a užívání; a teprve o mnoho let později se do listin začala vkrádat zkaženost, nároky v nich převládat, slabost v nich povolovat, a nakonec teprve v našich dnech dávají ti, kdo dostávají patenty, do nich vkládat všechno, co se jim zlíbí, i to nejnepravdivější a nejzneužívavější ve svůj prospěch, a to ještě osobní, nikoli hodnosti či úřadu, který je jim patentem udělován. Zřizovací listiny se tedy vyjadřovaly jen přesně, a soudci, mluvící jménem krále a pod jejich autoritou, odpovědní vlastním jménem králům i soudním dvorům za své výrazy a označení, by se byli dobře střežili odchýlit se od přesnosti, pravdy a nejpřesnější určitosti, což by jim soudní dvory nebyly prominuly a z čehož by je byli králové přiměli vydat přísný počet, zvláště šlo-li o výrazy a slova tak se dotýkající jejich osoby a koruny, kdyby tyto výrazy a slova nebyly obsahovaly nejposvátnější, nejskutečnější a nejúzkostlivější upřímnost a pravdu.

Je nemilé tak prodlužovat odbočku; ještě nemilejší by však bylo — ne snad neříci všechno, neboť to tu zdaleka není možné, ale aspoň neukázat a takřka nenaznačit to, co je podstatné nenechat neznámým.

Ne každá apanáž je pairií, ale každá pairie je natolik apanáží, že vidíme, jak pairie a apanáž[22] jsou jakoby synonyma v citovaném dopise Filipa Sličného o laonském biskupství, kde je tomu tak a kde se to vyskytuje dvakrát. Mezi pairií laonskou a všemi pairiemi dnešními však není žádný rozdíl v rozsahu ani v moci léna, ani v osobní velikosti biskupa tohoto stolce oproti dnešním pairům.

22. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz předchozí poznámku.

Tato pravda o apanáži nebyla nikdy zpochybněna. Ludvík XI.,[23] tak žárlivý na svou korunu a na všechno, co k ní náleželo, prohlašuje roku 1464 ve zřizovací listině Angoulême zcela jasně: *Že odedávna drží pairové své pairie jako apanáže*; a abychom to nezvratně uťali, stačí pohlédnout na zřizovací listinu Uzès.[24]

Uzès je obyčejný statek, jeho pán je obyčejný pán; není to ani Anjou, ani syn Francie atd. Je to pairie a pair Francie, který svým lénem ani svou osobou nemá nic, co by neměli jiní pairové, existující i pozdější než on, a u něho se nelze chytat oné kůry cizí pairii, jejíž lesk oslňuje u oněch starých pairů, tak velkých rodem i mocí, a která slouží k oklamání těch, kdo z tohoto celku dělají jedinou věc a chtěli by vnést rozdíl i do samé hodnosti pairů a jejích atributů mezi tyto pairy tak velké samy o sobě a jejich dnešní spolupairy. Zřizovací listina Uzès zcela výslovně zjevuje dokonalou rovnost v hodnosti pairie a ve všem, co s sebou nese, mezi dnešními pairy a oněmi starými pairy, jinak jim tak nepodobnými velikostí a mocí cizí jejich hodnosti paira Francie, která jim byla čistě osobní. Zřizovací listina dává Uzès jako apanáž vévodovi z Uzès a dodává tato slova: „Že připadne-li tato pairie pro nedostatek mužského potomka zpět koruně, bude moci řečené vévodství-pairie sloužit jako část apanáže pro nejmladší děti Francie a být přiměřené jejich velikosti a hodnosti."

Nevím, jaký výraz by mohl být použit, aby byl jednoznačnější než tento. Uzès, zřízené jako vévodství-pairie, se tedy už tím samým stalo apanáží, a to apanáží přiměřenou nejmladším dětem Francie, přiměřenou, pravím, jejich velikosti a hodnosti, vrátí-li se Uzès pro nedostatek mužského potomka koruně. Nic tedy nebylo zapomenuto ani pro povahu a podstatu apanáže, ani pro hodnost apanáže, neboť je prohlášena za přiměřenou velikosti a hodnosti synů Francie. Sotva lze namítnout, že se ve zřizovací listině praví *jako část apanáže*, neboť nemůže být částí apanáže, aniž by byla apanáží svou podstatou, a to podstatou přiměřenou velikosti a hodnosti synů Francie. Ale proč část apanáže? Protože vévodství Uzès, které má veškerou hodnost přiměřenou velikosti syna Francie, nemá ani rozsah, ani důchod, který by mohl stačit k vytvoření celé jeho apanáže, tak jako ve větším měřítku vévodství Chartres atd. nejsou apanáží, nýbrž částí apanáže, která byla vytvořena pro Monsieura, bratra Ludvíka XIV., a tak je tomu u apanáží všech synů Francie. A o apanážích těchto princů je třeba říci totéž, co bylo dokázáno o starých pairech, jejichž osobní velikost byla cizí jejich hodnosti paira Francie a všemu, co tato hodnost s sebou nese. Tak i apanáž syna Francie je apanáží, ale má rozšíření cizí apanáži, jako jsou důchody, právo navrhovat na úřady a obročí, práva a udílení pověření, která nepocházejí z apanáže, nejsou apanáží, ale jsou těmto princům přiznána osobně pro velikost jejich narození

23. **Vysvětlivka:** Ludvík XI. (1423–1483), francouzský král od roku 1461, upevnil královskou moc proti velkým vazalům, zejména proti burgundskému vévodovi Karlu Smělému.

24. **Vysvětlivka:** Uzès v Languedocu bylo povýšeno na vévodství roku 1565 a na vévodství-pairii roku 1572; v Saint-Simonově době to byla nejstarší existující světská pairie a vévoda z Uzès zasedal jako první mezi vévody a pairy.

a k vydržování jejich dvora: všechno to jsou věci osobní těchto princů a naprosto cizí povaze a vlastní kvalitě apanáže.

Nakonec z toho zcela jasně vyplývá, že pairie Francie byly vždy pairům dávány a jimi drženy ve všech staletích až po dnešek jako apanáže, a jako vlastní apanáže synů Francie; a tento řetěz, víc než jednou citovaný, pokračuje tak ze staletí do staletí až do našich dnů, pokud jde o hodnost, postavení, podstatu a funkce pairů Francie všech věků jakožto takových, nezávisle na nerovnosti osoby, moci a rodu; o čemž by i vévodové z Uzès poskytli nadmíru přesvědčivé důkazy co do postavení, práv atd., kdybychom měli čas se tu u toho zastavit.

Abychom však nic nezamlčeli, co by mohlo ponechat sebemenší zdání oprávněnosti vytáčkám, které postrádají i zdání, je třeba říci, že zřizovací listiny pozdější než listina Uzès obsahují většinou odchylku od návratu zřízeného statku koruně pro nedostatek dědiců, a tato klauzule je v nich formulována s takovou neslušností, že praví: *bez této odchylky by obdarovaný zřízení nebyl chtěl přijmout*. Každá výjimka ze zákona jej potvrzuje. Tato zásada není pochybná; a nemůže být přesnější výjimky ze zákona než tato, neboť je nejen jasná, přesná a formální, ale dokonce zachází tak daleko, že vyjadřuje příčinu a důvod, a to velmi neslušný.

Je tedy pravda, že zákon je v nich jasně potvrzen právě tímto výrazem a že všechny pairie, v jejichž zřizovací listině se nachází, se v ničem neliší od všech těch, kde se nenachází; tudíž že všechny jsou svou povahou zcela stejné, podobné, rovné a tytéž, a že to, co Filip Sličný a Ludvík XI. — abychom se tu spokojili s citáty, které jsme viděli — řekli o laonském pairovi a laonské pairii, je řečeno a je dokonale a plně pravdivé o všech pairech a o všech pairiích dnešních; z čehož nezvratně vyplývá, že všechno, co bylo řečeno, zastáváno a viděno o prvních a nejstarších pairech, pod jakýmkoli jménem byli zprvu známi, o prvních a nejstarších pairech, u nichž nemáme zřizovací listinu, o prvních a nejstarších pairech zřízených po nich a o jejich pairiích, lze a je třeba říci o pairech všech dob a o jejich pairiích až po dnešek, pokud jde o hodnost paira a pairie Francie a o všechno, co s sebou nese co do postavení, práv a zákonodárné a ústavodárné moci, bez výjimky, bez rozlišení, bez rozdílu, bez dělení, jedním slovem, že jsou ve všech dobách ve všem spolupairy, nezávisle na osobní velikosti rodu a moci cizí hodnosti pairie Francie, jim všem společné, jejíž totožnost se v nich všech nese od věku k věku bez nejmenšího přerušení všeho, co k ní náleží.

Že existují apanáže, nebo spíše části apanáží, které nejsou pairií Francie — neboť bylo málo celých apanáží daných synům Francie, které by neměly pairii —, že existují statky vratné koruně, udělené v léno pod touto podmínkou, které nejsou ani pairiemi, ani apanážemi, to jsou věci zcela cizí tomu, o čem se tu pojednává, a nemají na to sebemenší vliv. Chtěli jsme jen ukázat, že dnešní pairie, ne co do rozsahu léna a jeho moci, a dnešní pairové, ne co do velikosti rodu a majetku, nýbrž co do hodnosti paira a podstaty pairie a všeho, co k ní náleží, jsou rovní, stejní a ve všem a všude spolupairy, bez jakéhokoli rozdílu, výjimky či nepodobnosti, pairům všech dob, a je-

jich pairie pairiím oněch; že tyto nově zřízené pairie jsou zřízeny podle vzoru všech předchozích; že jsou svou povahou apanáží a vratné koruně, a že jejich podstata je podle slov našich králů o pairii Uzès dost majestátní, aby byla přiměřená tomu stát se apanáží synů Francie, přiměřená, pravím, jejich velikosti a hodnosti; že výjimka ze zákona jej potvrzuje; že Laon pro nejvzdálenější doby a Uzès pro naše nemají nic vnějšího, ba ani cizího pairii, oproti dnešním pairům, a že všichni dnešní pairové, ve všem shodní, pokud jde o hodnost paira, s pairy všech dob, mají s nimi i s pairy všech věků stejnou, podobnou a úplnou shodu.

Co je tedy apanáž? Tady to je ve dvou slovech. V nejstarších dobách se francouzské království dělilo na tolik svrchovaných a nezávislých států, kolik synů naši králové zanechali, často i za svého života. Nepořádek a oslabení, které z těchto dělení vzešly, je napravily, a nejstarší syn krále nastoupil na celé království. Tehdy se naši králové ocitli vůči svým mladším synům v téže nutnosti jako soukromníci, totiž postarat se o jejich obživu a o obživu dětí, které se jim narodí. Neměli žádné dědictví, z něhož by ji vzali, neboť dědictví králů je spojeno s korunou, mají-li nějaké, když na ni nastupují, a připadnou-li jim nějaká dědictví poté, co na ni nastoupili, jsou s ní rovněž a z práva spojena. Synové koruny tedy musí být živeni a zaopatřeni korunou, totiž z majetku koruny; a protože majetek koruny je už tím samým nezcizitelný, část majetku, která je jim dána, je jim jen propůjčena, to jest nemohou s ní nakládat, nýbrž jen ji užívat, oni i jejich potomci po meči, aby se pak, pro nedostatek mužského potomka, vrátila koruně; a to je to, co je známo pod jménem apanáž.

Odtud lze snadno usoudit, jaké hodnosti je statek daný jako apanáž, neboť září paprskem samé koruny, který se rozlévá na jeho držitele; a jaké nové světlo vrhá na to, co bylo dosud řečeno o hodnosti paira a o pairii Francie, o jménech dávaných pairům atd., to, co jsme citovali od našich králů, kteří v různých dobách prohlašují, že pairie a apanáž jsou synonyma a že pairie jsou odjakživa apanážemi, a nedávno ještě o vévodství Uzès. Konečně je třeba k této přirozené úvaze připojit to, co naši králové až po Ludvíka XIV. včetně řekli o pairech a pairiích, a jejich přiznání, že je to největší vypětí jejich moci a to největší, co mohou učinit a dát. Řekli to nezávisle na kvalitě apanáže, která je pairii, jak jsme viděli, svou povahou vlastní. Spojíme-li dohromady představu, která vzniká ze sloučení těchto dvou věcí v jedné, jaká nádhera a jaký majestát! Také naši králové nemohli pro své mladší syny a pro své bratry až po dnešek, ani pro prince své krve, ač tak jedinečně velké majestátním účinkem, který na ně má salický zákon, učinit víc, než je učinit a prohlásit všechny pairy Francie z práva jejich vznešeného narození, aniž by vůbec měli pairii, a s předností před všemi ostatními pairy. To učinil Jindřich III., a to tím spravedlivěji, že bylo velmi nepatřičné, aby princové, které jejich narození povolávalo ke koruně, nastane-li ten případ, měli před sebou nejstarší z větví mladších než jejich, které mohly nastoupit až po nich, a pairy, kteří se mohli stát jejich poddanými, aniž sami měli jakékoli právo nástupnictví na korunu.

Kdyby to tu místo vynucené odbočky, a tím samým tak nutně zkrácené, že je jakoby zmrzačená, bylo pojednání, nabízela by se zcela přirozená příležitost promluvit o vévodech bez pairie verifikovaných v parlamentu a poučit mnoho lidí, kteří jsou přesvědčeni, že je vymyslel zesnulý král, že tato hodnost je zřetelně známa nejméně od roku 1354 zřízením vévodství Bar ve prospěch Roberta, vévody z Baru, jehož rod je znám od roku 1044 v osobě Ludvíka, hraběte z Montbéliardu, z Mousonu a z Ferrette, který získal hrabství Bar sňatkem se Žofií, druhou dcerou Fridricha II., vévody hornolotrinského, a Matyldy Švábské; jeho potomstvo přijalo jméno Bar a jeho desátý potomek Robert se roku 1364 oženil s Marií, dcerou našeho krále Jana a Bony Lucemburské.

Měl s ní Jindřicha, Filipa, Eduarda, Ludvíka, Karla a Jana a čtyři dcery, z nichž nejstarší byla Jolanda. Jindřich byl otcem Roberta, který zemřel bez dětí[25] jako všichni jeho strýcové a byl takřka posledním z tohoto rodu. Ludvík byl biskupem-vévodou z Langres, biskupem-hrabětem z Châlons, biskupem ve Verdunu a kardinálem: přežil všechny své bratry i synovce. Jolanda, nejstarší z jeho sester, se provdala za Jana Aragonského, syna aragonského krále Petra IV. a Eleonory Portugalské. Jan se stal portugalským králem a Jolanda, jeho manželka, zemřela v Barceloně roku 1431.[26] Zanechala mimo jiné děti Jolandu Aragonskou, která ze svého manželství s Ludvíkem II., vévodou z Anjou, králem neapolským a sicilským, měla dobrého krále Reného, vévodu z Anjou, krále neapolského a sicilského, jemuž Ludvík, kardinál z Baru, jeho prastrýc z matčiny strany, vévoda z Baru a poslední muž svého rodu, daroval vévodství Bar. Jolanda z Anjou, dcera krále Reného a vévodkyně lotrinská po své matce Isabele, nejstarší dceři a dědičce Karla I., vévody lotrinského, a Markéty Bavorské, přinesla roku 1444 vévodství Lotrinsko a Bar věnem Ferrymu Lotrinskému, hraběti z Vaudemontu, svému bratranci, a z tohoto manželství pocházejí všichni lotrinští vévodové.

Tito vévodové, ačkoli svrchovaní a z tak význačného rodu, pokládali hodnost vévodů z Baru za takovou čest, ačkoli byli jako takoví vazaly francouzské koruny, že přijali její znaky, které odložili teprve dlouho potom; a na branách Nancy je dosud vidět jejich erb ozdobený vévodským pláštěm, jak jsem jej tam sám viděl a zaznamenal.

Stejně tak bylo bez pairie zřízeno a roku 1498 verifikováno Valentinois pro proslulého Cesara Borgiu,[27] tak známého svými zločiny a ohněm, který pro jeho povzne-

---

25. **Ediční poznámka:** Robert z Baru, hrabě z Marle († 1415 u Azincourtu), zanechal dceru Jeanne, provdanou za Ludvíka Lucemburského, hraběte ze Saint-Pol.

26. **Ediční poznámka:** Jan I. Aragonský (1350–1396) se stal králem aragonským (1387), nikoli portugalským; jeho matkou byla Eleonora Sicilská, třetí manželka Petra IV., nikoli Eleonora Portugalská.

27. **Vysvětlivka:** Cesare Borgia (1475–1507), syn papeže Alexandra VI. (Rodriga Borgii), dostal roku 1498 od Ludvíka XII. vévodství Valentinois; svými výboji v Romagni a bezohledností se stal vzorem Machiavelliho *Vladaře*.

sení tolikrát po celé Evropě rozdmýchal papež Alexandr VI., jehož byl levobočkem; Longueville roku 1505, a další ve prospěch princů savojského rodu, jako Nemours, a princů krve, jako Estouteville. Nebudeme se zdržovat uváděním dalších, ale poznamenáme, že od té doby vždy nějaká existovala a že například Longueville atd. vymřela teprve po podobném zřízení La Feuillade a dalších Ludvíkem XIV.

Vidíme tu tedy dvě věci: starobylost těchto vévodství bez pairie verifikovaných a velikost těch, v jejichž prospěch byla zřízena, mezi nimiž se kromě Baru počítají princové z rodu lotrinského a savojského, levobočci Francie a rod Longueville, velmi velcí francouzští i cizí páni, a nad to všechno princ krve. Proto jsou tato vévodství, pokud jde o hodnost lén a apanáže, postavena na roveň pairiím, ale bez úřadu, který pairie má navíc a který dává pairům ony velké funkce, jichž jsme se dotkli, a získal jim ona velká jména, která jim králové dali; protože však postavení hodnosti verifikovaného vévody je cizí příčině této odbočky, nebudeme ji rozšiřovat o důvody, které ukazují, že verifikovaní vévodové, jimž zvyk říká dědiční, jsou tím, čím byli vysocí baroni.

Abych však nenechal žádný ze tří druhů vévodů známých ve Francii bez nějakého vysvětlení, když se tu tak přirozeně nabízí, dodám slovo o vévodech neverifikovaných, jimž zvyk nevhodně říká vévodové na breve, neboť žádné breve nemají, nýbrž listiny jako ostatní, které však nejsou verifikovány, a tudíž nepůsobí nic skutečného ani dědičného, jen prosté pocty u dvora, bez postavení a bez existence v království. Jen s těmi se přou korunní hodnostáři z titulu svých úřadů, skutečných a existujících ve státě, proti prostým poctám podobnosti, bez léna i úřadu, bez úředního charakteru, postavení či existence v království. A o těch také kardinál Mazarin drze říkával, že jich nadělá tolik, že bude hanba jím být i nebýt, a přesto se jím sám udělal.

Pokud jde o jejich původ, upadlo se do téhož omylu jako u vévodů verifikovaných: měli je za vynález doby nezletilosti Ludvíka XIV. Je pravda, že pro tyto by snad bylo těžké najít je dříve než za Františka I.; také nejsou ve státě ničím; ale Roannez se za této vlády stalo vévodstvím tímto způsobem. Pak jsme stejně tak viděli Dunois pro rod Longueville, Albret ve prospěch Jindřicha, navarrského krále; Brienne pro Charlese de Luxembourg, švagra vévody z Épernonu, a mnoho dalších pro velmi velké francouzské i cizí pány; a takoví neverifikovaní vévodové existovali vždy až do současnosti, a vévoda z Chevreuse, velký komoří, nejmladší syn vévody z Guise zabitého v Blois, byl dlouhá léta vévodou tohoto posledního druhu, než se stal vévodou a pairem.

Korunní hodnostáři nemají s příčinou této odbočky nic společného a mluvit o nich tu by znamenalo ji zneužít. Ať jsou jejich úřady sebevětší, zvláště oba první, nemají ani všeobecnost, ani majestát úřadu paira Francie, a důkazy toho nejsou obtížné. Jejich úřad je navíc jen doživotní a léno jakožto korunní úřad nemají žádné, ačkoli se najdou lenní sliby a holdy někdy skládané našim králům za tyto úřady, ale bez jakékoli zmínky o lénu.

Pairové mají tedy největší léno a největší úřad, jaký může francouzský král dát a jakým může být oděn vazal, i syn Francie, a tím spíš poddaný. Verifikovaný vévoda má léno bez úřadu, což zakládá velký rozdíl mezi pairem a jím, a mezi ním a korunním hodnostářem, který má jen úřad, a to doživotní a bez léna, ale úřad ve všem velmi nižší než úřad paira Francie, a to tak, že dokonce neverifikovaní vévodové, kteří nemají ani léno, ani úřad, nic skutečného ve státě, kteří mají jen vnější pocty a obraz ostatních vévodů, jichž jsou jen marnou a fiktivní kůrou, neustupují z titulu tohoto obrazu bez skutečnosti, který v nich je, neustupují, pravím, korunním hodnostářům, kteří nemají jako oni toto vnější zdání podobnosti s ostatními vévody, byť marné. Ani korunní hodnostáři nechtějí ustupovat těmto neverifikovaným vévodům z titulu svých úřadů a toho, čím skutečně ve státě jsou, takže soupeření mezi nimi je neustálé a při dvorských obřadech — neboť tito neverifikovaní vévodové nemají místa při jiných — jdou smíšeně, jak král předepíše, což bylo vždy a za všech dob upravováno stejně.

Když jsem tak stručně, jak to bylo možné, ukázal, jaká je hodnost vévody a paira ve všech věkách monarchie až po ty, kdo jsou jí dnes oděni, je třeba pokusit se ukázat také, co je pařížský parlament a ostatní parlamenty utvořené podle jeho vzoru, a snažit se to učinit s touž zřejmostí a touž stručností; to je druhá část odbočky nezbytné k pochopení toho, co bude třeba dále vyprávět.

Kapitola sedmnáctá

Pařížský parlament a ostatní podle jeho vzoru. — Jejich původ; jejich povaha; odkud nazvány parlamenty. — Zkrácená rekapitulace. — Starobylá vláda. — Legisté. — Radové; odkud toto jméno. — Legisté, kteří se stali soudci. — Původ a doklad horních a dolních sedadel. — Parlament, jakými stupni nabývá dnešní podoby. — Ze šlechticů si jedině pairové zachovávají hlas a místo v parlamentu, kdykoli toho chtějí užít. — Přednost pairů ve všech parlamentech; jediní ze šlechticů do nich vstupují před králem, když tam přichází, a proč. — Kancléř jediný z korunních hodnostářů na dolních sedadlech při lits de justice *a mluví tam ke králi jen na kolenou, jediný z nich, jemuž král nedává oslovení bratrance, a jediný z taláru tam mluví a podává mínění vsedě a pokrytý. — Proč všechny tyto věci. — Původ předsednictví a jeho nároku zastupovat krále. — Místo prezidentů vždy nalevo od místa pairů. — Původ registrace ediktů atd. v parlamentech; souzení velkých pří atd. v nich a titulu soudu pairů, který si osobuje pařížský parlament. — Nutnost zmínky o přítomnosti pairů v rozsudcích velkých pří a v registracích sankcí. — Původ nároku parlamentů přidávat registracemi nezbytnou moc. — Původ remonstrancí, zprvu dobrých, později zvrhlých ve zneužívání. — Výboje římského dvora potlačované parlamentem; nedávají mu žádné právo vměšovat se do jiných státních záležitostí ani do vlády. — Parlament příslušný jedině ke sporným věcem mezi soukromníky; slavnostně to uznává při regentství paní z Beaujeu. — Soud pairů na každém místě, kde je král shromáždí. — Registrace mírových smluv v parlamentu jen z důvodu čistě soudního. — Regentství Marie Medicejské je první, které se odehrálo v parlamentu, a proč. — Počátek jeho nároku vměšovat se do státních záležitostí a oné chiméry poručníků králů, kteří ho ve všem tom ustavičně krotili. — Opatření Ludvíka XIII. při jeho smrti, stejně obdivuhodná jako marná, a proč. — Regentství Anny Rakouské; proč prošlo parlamentem. — Nebezpečné výhody, které si z toho sbor osobuje a které Ludvík XIV. později tvrdě potlačuje. — O regentství pana vévody z Orléans v parlamentu bude pojednáno v pravý čas. — Vévoda z Guise, který dělá všechno, aby se zmocnil koruny, je prvním velmožem, který se stává kostelním správcem, a aby se zalíbil parlamentu, nechává ke své přísaze paira připojit výraz rada svrchovaného dvora. — Záměr parlamentu od té doby vůči pairům. — Výraz rada svrchovaného dvora konečně navždy odstraněn z přísahy pairů. — Nutnost vyložit nudné podrobnosti. — Pořádek a formy vstupu na zasedání dolních sedadel a odchodu z něho. — Prezidenti si nepokrytě osobují přednost před princi krve a pairy při odchodu ze zasedání dolních sedadel. — Pořádek a formy vstupu na zasedání horních sedadel a odchodu z něho. — Místo při* lits de justice*: pairů nahoře, kteří podávají mínění vsedě a pokrytí, a rovněž korunních hod-*

nostářů; prezidentů a ostatních soudců dole, kteří podávají mínění s odkrytou hlavou a na kolenou; a kancléře dole, který mluví ke králi jen na kolenou, protože je legista, ale podává mínění a vyhlašuje vsedě a pokrytý, protože je korunním hodnostářem. — Prezidenti si osobují podávat mínění mezi královnou regentkou a králem; roku 1664 jsou vráceni k podávání mínění po posledním korunním hodnostáři; tak to od té doby trvá. — Změna přijímání pairů úskokem a překvapením z horních sedadel, kde se konalo, na dolní sedadla, kde zůstalo od roku 1643. — Kontrast původního stavu legistů v parlamentech s jejich pozdějšími uzurpacemi. — Úsilí a vztek prezidentů roku 1664 a potom. — Novion, první prezident, zbavený místa pro své podvody, žárlí na povýšení Gesvreů.

Chceme-li si učinit správnou představu o podstatě a povaze této korporace, je třeba si připomenout, co bylo řečeno o legistech, o způsobu, jakým se vynášely rozsudky, a o třech stavech, které tvoří národ; že každého soudili jemu rovní; že velcí vazalové soudili své vazaly, každý ve svém lénu spolu s předními leníky, kteří od něho drželi léna; a že velcí a bezprostřední leníci koruny, známí od založení monarchie pod různými jmény a nakonec jako pairové Francie, soudili velké pře a závažné záležitosti spolu s králem a s ním vykonávali moc zákonodárnou a ustavující pro velká ustanovení státu; co byli vysocí baroni a velcí preláti a že k tomu byli zprvu občas, posléze vždy povoláváni, ale osobně, jednou ti, podruhé oni, a to králem, takže své právo odvozovali jen z toho, že je král obeslal, stejně jako později korunní hodnostáři, jichž bylo třeba ve věcech týkajících se jejich úřadů, kdežto pairové tam přicházeli všichni ze svého práva a bez nich se nedalo nic učinit; že když pře neustále přibývaly, neboť léna proti své původní povaze přešla i na ženy a stala se předmětem dělení, dědictví a zástav, a když se ve všech těchto věcech zvykem zavedla v různých provinciích rozdílná obyčejová práva a nahromadila se nařízení, vedlo to k rozmnožení parlamentů o různých svátcích, které trvaly osm, deset či patnáct dní, aby se ty pře vyřídily; že svatý Ludvík, který miloval spravedlnost, uvážil, jak málo poučení mohou tito soudci, tak urození a tak zaujatí válkou, přinést k rozhodování tolika spletitých otázek a rozdílných místních obyčejových práv, a posadil jim k nohám legisty, aby je mohli poradit, když se k nim skloní, aniž však byli povinni to činit, nebo, učinili-li to, řídit se jejich míněním, které celé shromáždění neznalo a které legisté říkali jen do ucha tomu pánovi, u jehož nohou seděli, když se s nimi chtěl poradit, a že odtud se těm legistům začalo říkat radové; že lid, svou povahou nevolný, byl postupně osvobozen a pak se z dobroty pánů, jejichž nevolníky byli, stal zčásti vlastníkem, vytvořil měšťanstvo a lid, a ti, kdo měli statky zvané nešlechtické (*rotures*), protože nemohli držet léna, byli odtud nazváni neurozenými (*roturiers*); že z tohoto osvobozeného lidu se ti, které jejich rozum a píle povznesly nad zemědělství a řemesla, věnovali místním obyčejovým právům, znalosti nařízení a římského práva, které zůstalo v užívání v několika provinciích po dobytí Galie a od té doby se tam vždy uplatňovalo. Tito lidé se množili spolu s přemi, učinili si z nich předmět studia, stali se rádci těch,

kdo pře vedli, i rodin v jejich záležitostech. Pro své zaujetí zákony, z něhož si udělali řemeslo, byli nazváni *legisty* a svatý Ludvík je povolal do parlamentů, aby sedali na podnožce lavic soudců, kteří byli takoví, jak bylo vysvětleno, a byli jim na dosah, aby jim do ucha podávali objasnění k tomu, co se před nimi projednávalo, a pomáhali jim utvořit si úsudek a mínění, když se ti páni domnívali, že to potřebují, a skláněli se k nim, aby se jich zeptali. [Je třeba si připomenout,] že když pak pře přibývaly víc a víc, a tedy i shromáždění k jejich souzení, která podle toho, že se na nich spolu mluvilo, přijala stejně jako velká shromáždění pro závažné pře a pro velká ustanovení státu, a ze stejného důvodu *mluvení spolu*, jméno *parlament*, páni, jak pairové, kteří tam zasedali ze svého práva, tak ti, které tam král povolával jmenovitě, se často omlouvali zaneprázdněním válkami nebo vlastními záležitostmi; tehdy nutnost vyřizovat pře vedla k tomu, že v jejich nepřítomnosti, aby byl počet dostatečný, dostali rozhodující hlas titíž legisté, kteří, těžíce z nepřítomnosti pravých soudců, za něž je nutnost nechávala zaskakovat, využili času a získali rozhodující hlas i vedle nich, avšak stále sedíce u jejich nohou na podnožce jejich lavic.

Hle, jak se tito legisté z pouhých našeptávačů, s nimiž se radilo jen podle libovůle a kteří nesměli promluvit jinak než do ucha soudcům z řad pánů, stali sami soudci vedle nich. Odtud, jak bylo řečeno, když se jim to pokorné sezení stalo nepříjemným, si osobovali vložit opěradlo mezi nohy pánů a svá záda, potom poněkud zvýšit tu podnožku lavice pánů, která jim sloužila za sedadlo, a pozvolna z ní udělat lavici. Takový je původ horních a dolních sedadel velké komory a po ní i velkých komor ostatních parlamentů, zřízených v provinciích podle tohoto prvního vzoru, které všechny měly zprvu každý jen jednu komoru, a když pak přibylo pří i soudců, rozmnožily počet komor, odkud se první, předtím jediná, ve všech [dvorech] nazývá *velkou komorou*, aby se odlišila od ostatních.

Je třeba si dále připomenout, že tyto parlamenty, v nichž se soudci-legisté měnili s každým parlamentem o Velikonocích, o Všech svatých atd., stejně jako páni, kteří nebyli pairy a které tam král jmenovitě obsílal, páni i legisté, trvaly až do nepokojů orleánské a burgundské strany za Karla VI.[1] Jeho časté a dlouhé recidivy, které mu nedovolovaly vybírat členy těchto parlamentů, vydávaly jejich jmenování té ze dvou stran, která měla tehdy navrch. Nepořádky, které z toho vzešly, vedly ke změně dosavadního zvyku; a aby se při každém parlamentu znovu neupadalo do téže nesnáze, bylo stanoveno, že titíž členové jimi zůstanou doživotně a že noví budou dosazováni jen po smrti stávajících; a to je doba, která učinila legisty fakticky jedinými soudci, protože když už nešlo o to věnovat mimochodem čtrnáct dní nebo tři týdny souzení pří, páni a šlechtici, které tam králové dosud při každém zasedání jmenovitě povolávali, jednou ty, podruhé jiné, nemohli opustit službu ve zbrani ani své domácí zá-

1. **Vysvětlivka:** Karel VI. Francouzský (1368–1422), král od 1380, trpěl od roku 1392 opakovanými záchvaty šílenství; za jeho vlády soupeřily o moc strana orleánská (armagnacká) a burgundská, což vyústilo v občanskou válku.

ležitosti, aby strávili život souzením při všech těch různých zasedáních parlamentu, takřka všichni odešli a nechali svá místa zaplnit legisty, kteří neměli nic lepšího na práci. Mezi nimi si církev ponechala kleriky, odkud pocházejí *duchovní radové*, aby tam bděli nad jejími zájmy, ale z téhož těsta jako ti legisté, protože biskupové a velcí preláti, zaměstnaní svou rezidencí, často velkými záležitostmi, a dokonce i válkou, nemohli těm častým shromážděním věnovat svůj čas a opustili je stejně jako šlechta.

Tak legisté, kteří se stali soudci, a fakticky jedinými soudci, a to doživotními, nabyli vážnosti. Neštěstí státu a naléhavá potřeba peněz přiměly naše krále, aby z nich peníze vytloukli, a tak z doživotní funkce udělali úřady a nakonec úřady dědičné a prodejné. Hle, tito soudci se tedy stali úředními magistráty, a těch magistrátů v důsledku týchž finančních potřeb přibývalo a rozmnožili se až do toho davu, který dnes vidíme a který pod různými jmény zaplňuje Paříž i provincie v rozličných soudech vyšších i nižších. Konečně parlament, usazený natrvalo v Paříži, povznesl své členy-legisty, a protože už nesoudil při různých svoláních během roku, nýbrž po celý rok, nabyl konečné stálosti, která z něj udělala sbor magistrátů, vzor, podle něhož pohodlí vzdálených sporných stran a do nekonečna rozmnožený počet pří dal postupně vzniknout ostatním parlamentům; a odtud, jak bylo řečeno, z potřeby financí, vzešel nápad i provedení tolika zřízení soudů všude, vyšších i nižších tolika druhů, a toho davu prodejných a dědičných úřadů taláru.

Legisté, kteří se všemi těmito různými stupni stali jedinými, kdo tvořili parlament, jenž se stal trvalým a usedlým v Paříži, a sami byli úředníky s prodejným a dědičným titulem, zbavení šlechticů, kteří opustili přechodné kalamáře, jakmile se staly trvalými, i předních duchovních, které stejně jako šlechtice už králové nepovolávali jako před Karlem VI., měli vedle sebe už jen pairy, kteří tam ze svého práva, aniž je králové povolávali, na rozdíl od vysokých baronů, korunních hodnostářů, prelátů a šlechticů v jistém počtu, a to jmenovitě ke každému parlamentu a nikdy týchž, vstupovali a soudili, kdykoli se jim zlíbilo tam dostavit. Odtud si tam zachovali svůj vstup a rozhodující hlas, kdykoli tam chtějí zasednout, jak v pařížském parlamentu, tak ve všech parlamentech království, kde bez obtíží mají přednost před guvernérem provincie a diecézním biskupem, jsou-li tam s nimi.

Odtud také ten rozdíl, že pairové zasedají v parlamentu ještě před příchodem krále, když tam přichází, kdežto korunní hodnostáři a všichni ostatní, které se králi zlíbí obeslat jako svůj doprovod, smějí zasednout jen v jeho průvodu a po něm, ačkoli korunní hodnostáři sedí na horních sedadlech s rozhodujícím hlasem, s vyloučením guvernérů a generálních místodržitelů provincií a rytířů řádu obeslaných králem, kteří sedí dole a nemají hlas; a to je pozůstatek toho, co bylo řečeno o oněch starých shromážděních, kterých se ze svého práva účastnili jen pairové, dlouho jediní, potom ti z vysokých baronů, které tam králové obsílali atd. A nesmí se zapomenout, že ačkoli korunní hodnostáři mají své místo na horních sedadlech, jediný kancléř má své dole, jak bylo řečeno výše, protože ačkoli je druhým korunním hodnostářem a tak

významným ve všem, a právě tam ve svém triumfu hlavy justice a předsedy pod králem, není nic než legista a nyní magistrát, a jako takový nemůže zasedat na horních sedadlech. Z téhož důvodu mu nepřísluší oslovení *bratrance*, jež naši králové dávají nejen vévodům a pairům a vévodům registrovaným, ale i vévodům neregistrovaným a všem ostatním korunním hodnostářům.

Když se tak parlament stal usedlým a trvalým po celý rok, legisté, kteří se stali doživotními, pak úředními a dědičnými, byli nejen soudci a magistráty, ale jedinými, kdo parlament tvořili, s vyloučením všech ostatních šlechticů kromě pairů; a protože to byl soudní dvůr určený k souzení pří, jichž bylo bez počtu, pairové tam přicházeli jen v mimořádných případech; tak tito magistráti, jediní páni místa, vystoupili na horní sedadla a ten zvyk se nepozorovaně udržel i v přítomnosti pairů.

Procesních forem přibývalo spolu s přemi a kličkování, které je zprvu učinilo nezbytnými, se pak živilo jejich rozmanitostí, a obojí se rozmnožilo do nekonečna; odtud vznikla zvláštní řeč v žádostech a v rozsudcích, která vyhlášení rozsudků činila často obtížným pro méně zběhlé magistráty a všem ostatním nemožným. Odtud předseda shromáždění tuto funkci vykonával dál i v přítomnosti pairů, a pak už z titulu úřadu, tak jako se legisté z pouhých rádců stali magistráty.

Z tohoto úředního předsednictví a z toho, že se spravedlnost vykonává jménem krále, vzešla myšlenka, že krále představuje ten, kdo tento úřad zastával, potom nárok, který se časem upevnil, protože nikdo nedal pozor na to, co z toho mohlo vyplynout u lidí, kteří uměli tak, jak už vidíme, užívat umění růst a povyšovat se.

Později ostatní prezidenti, které dala zřídit potřeba financí a kteří podle zvláštní čapky, již nosili a kterou zvětšili tak, že si ji už nemohli nasadit na hlavu a museli se spokojit s tím, že ji drží v ruce, vešli ve známost pod jménem *présidents à mortier* (prezidenti s moždířem), si osobovali, že s *prvním prezidentem* tvoří jediného a téhož prezidenta, čili jediný a týž sbor předsednictví, a v důsledku toho že jsou spolu s ním všichni dohromady zástupci krále; a se stejným úspěchem.

Nicméně přes všechno toto domnělé zastupování mají lavici oddělenou od radů jen dole, kde sedí sami; neboť nahoře sedí radové hned za nimi na téže lavici; a jak nahoře, tak dole zaujímají jen levou stranu, pairové pravou. Když nezasedají žádní pairové, zaujímají ji radové celou, kromě těch, kdo sedí na lavici prezidentů, kteří se dobře vystříhali změnit stranu, aby ji nemuseli postoupit pairům, když nějací do parlamentu přijdou. Tyto pravé a levé strany budou ještě vysvětleny níže.

Hle tedy magistráty, prezidenty z titulu úřadu, kteří vykonávají předsednictví i v přítomnosti dauphina, regenta, je-li nějaký, a kteří je postupují jen kancléři Francie nebo strážci pečetí, je-li nějaký a není-li kancléř přítomen. Tento pokrok následoval velmi brzy po vypuzení prelátů a šlechticů.

Když se tak starý způsob, že každého soudí jeho lenní pairové atd., změnil postupným zřízením parlamentů svolávaných králem v různých dobách roku, které se pak pozvolna, po stupních, staly takovými, jak bylo právě vysvětleno, nemohli už

edikty, nařízení a deklarace králů vyhlašovat velcí leníci, kteří už neměli lenní dvory. Bylo však třeba, aby byly známy, aby se zachovávaly. Mohly tedy být vyhlašovány už jen prostřednictvím shromáždění těchto parlamentů svolávaných králi v různých dobách roku; a po jejich přeměně v parlament pevný, usedlý a nepřetržitý tímto soudem; a později ostatními parlamenty, každým pro jeho obvod, které byly zřízeny po vzoru pařížského v různých provinciích, aby se ulehčilo sporným stranám a urychlilo vyřizování pří.

Odtud vzešel zvyk soudit závažné pře a vyhlašovat velká ustanovení v pařížském parlamentu, zprvu jediném, potom prvním, sídlícím v hlavním městě a nejblíže králům a velmožům království. Legisté, kteří jej tvořili a stali se soudci a magistráty, a jak jsme viděli, soudci i v přítomnosti pairů, ba samého krále, jimi zůstali i při těchto velkých příležitostech; a odtud tento parlament, s vyloučením ostatních v království, pozvolna přijal jméno a titul *soudu pairů*.

Je pravda, že si nikdy nečinili nárok být příslušní k závažným přím ani rozhodovat o velkých ustanoveních sami a bez účasti pairů, v nichž jediných z podstaty věci to právo spočívá, nýbrž jen souběžně s nimi a podílejíce se na něm díky jejich přítomnosti; a to je to, co při těchto velkých příležitostech vedlo k tomu, že se do rozsudků a registrací vkládala ona posvěcená slova, která jim dávají všechnu sílu a platnost: *soud dostatečně obsazený pairy*; slova, která dost často přešla i do obyčejných rozsudků a registrací, když byli pairové přítomni.

Z tohoto zasílání ediktů, nařízení, deklarací králů, královských patentů atd. parlamentu, aby byly známy a zachovávány a aby k nim parlament přizpůsobil své rozsudky ve věcech, které se jich týkaly, daly nepokoje ve státě parlamentu příležitost osmělit se a činit si nárok, že jsou prostředníkem mezi králem a jeho lidem, že jsou ochránci, strážci a opatrovníky tohoto lidu, a že když je lid edikty utiskován, náleží parlamentu podávat proti nim králi remonstrance.

Zvyk, který se zavedl ve věcech čistě právní úpravy, kde parlament svými připomínkami často vyjasňoval a napravoval to, co v těch ediktech atd. nebylo dost jasné nebo dost v souladu s obecným či veřejným právem, mu dal příležitost k remonstrancím proti fiskálním ediktům, k utvoření nároku, o němž jsem právě mluvil, a k jeho upevnění díky zvyku, k němuž králové sami parlament pozvolna přivedli, totiž aby svou autoritou činil proti zásahům římské kurie, a někdy dokonce proti zásahům některých biskupů v království, to, co jim politika doby nedovolovala činit samým; odtud si parlament osoboval autoritu lidovou, k níž jej jako za ruku dovedla autorita policejní. Zneužívání ze strany oblíbenců, špatná správa financí, slabost vlád a okolností mu daly volnou ruku, aby toho využil a získal si lid, za jehož ulehčení zdánlivě bojoval, zatímco upevňoval svou autoritu.

Odtud dospěli k nároku, že edikty atd. se jim nezasílají jen proto, aby byly zveřejněny, aby je každý znal a zachovával a aby k nim parlament sám přizpůsobil své rozsudky. Odvážili se činit si nárok na moc souběžnou s mocí krále, ba převažující

nad ní, pokud jde o účinnost ediktů, nařízení, deklarací, královských patentů atd., které jim byly předkládány k *registraci*; odtud v běžné řeči změnili tento výraz na *ověřovat* a *registraci* na *ověření*, protože parlament se už neostýchal tvrdit, že tyto zákony mohou platit jen z autority jejich registrace, jinak že zůstávají zbytečné, neplatné a bez výkonu, takže to jsou oni, kdo je svou registrací činí pravými zákony, a tím, že je takovými činí, je činí pravdivými a účinnými, tedy je ověřují a činí jejich výkon nezbytným a nezachovávání je stavějí pod zákonné tresty, jimž by jinak nepodléhalo, a neposlušnost by byla dovolena a hájena jako vůči věci, která nenastala ani se nestala. Fiskální edikty byly parlamentu velmi užitečné k upevnění této autority. Tím, že je odmítali, získali si lid, který v nich nalezl ochranu proti daním; zajistili si ty, kdo záviděli oblíbencům a ministrům, a oddali si ctižádostivce, kteří chtěli rozvracet stát a donutit ostatní, aby s nimi počítali.

Ačkoli králové vždy proti tomuto domnělému souběhu moci protestovali, zlé časy je nutily snášet jej fakticky takřka bez ustání, a dějiny jsou plné tohoto zápasu, v němž králové vítězili jen obratností, lstí a často tím, že si nejvlivnější členy parlamentu získávali peněžitými milostmi.

Tato nová moc, tak směle uchvácená, ač nikdy neodsouhlasená, spoutala krále oporou všech, kdo se báli zneužívání ze strany oblíbenců a ministrů, a navykla i největší ve státě uchylovat se k ní, když se cítili poškozeni, a to v případech nejzávažnějších, které neměly nic společného, nemluvím jen o příslušnosti parlamentu, ale ani s jeho uzurpacemi.

Nikdy se neodvážil pozvednout oči tak vysoko, aby si osoboval něco v otázce regentství. Vévoda z Orléans, později král pod jménem Ludvík XII., dotčen tím, že je z něho vyloučen, ačkoli byl nejbližším mužským příslušníkem královské krve, a že vidí, jak jím byla vůlí umírajícího Ludvíka XI. a se souhlasem těch, jimž příslušelo jej dát, obdařena žena, paní z Beaujeu, jeho dcera, mnohem starší sestra nezletilého Karla VIII.,[2] obrátil se se svými stížnostmi na parlament. Ten mu ústy prvního prezidenta de La Vacquerie[3] odpověděl oněmi slavnými slovy, tak známými a tak přesně přepsanými ve všech dějinách: „že parlament je soudní dvůr zřízený jen k tomu, aby vykonával spravedlnost jménem krále jeho poddaným, nikoli aby se vměšoval do státních záležitostí a do velkých ustanovení království, leda na výslovný králův roz-

2. **Vysvětlivka:** Ludvík Orleánský (1462–1515), od 1498 král Ludvík XII.; Anna Francouzská, paní z Beaujeu (1461–1522), dcera Ludvíka XI., řídila spolu s manželem vládu za svého nezletilého bratra Karla VIII. od roku 1483.

3. **Vysvětlivka:** Jean de La Vacquerie († 1497), první prezident pařížského parlamentu od roku 1481.

kaz“, čímž se vévoda z Orléans nemohl ani domoci slyšení a odtud se chopil zbraní s oním smutným výsledkem, jejž každý zná.[45]

Toto svědectví prvního prezidenta de La Vacquerie, tak hodnověrné, vydané na plném zasedání parlamentu, a od magistráta proslulého vážností svých mravů a své učenosti, je pravda, jejíž zjevnost a obecná známost, právní i faktická, se zdála příliš tíživá jeho nástupcům i těm, kdo později nastoupili do ostatních parlamentních úřadů.

Staré uzurpace zvaly k novým, a tak parlament velmi nelibě nesl, že nemá žádný podíl na regentstvích Kateřiny Medicejské, a stejně hlasitě jako marně křičel kvůli tomu, že v rouenském parlamentu spolu s pairy a korunními hodnostáři učinila prohlášení zletilosti Karla IX.,[6] a to s tou novotou, že ten princ teprve vstupoval do svého třináctého roku[7], který byl od té doby navždy pokládán u nezletilých králů za dovršený, jakmile započal; což byl ve skutečnosti spíše než výklad nařízení Karla V., schváleného a vydaného spolu s ním všemi velmoži státu, které stanoví zletilost králů na čtrnáct let, změna a nový zákon naroubovaný na starý.

Pařížský parlament vyslal deputaci. Bylo mu odpovězeno, že soud pairů nemá místo, že je všude, kde se králi zlíbí shromáždit pairy, a tak tomu skutečně je. Pařížský parlament zůstal bez činu jako bez odpovědi a od té doby se neodvážil svůj nárok obnovit, kdykoli se králům zlíbilo soudit pairy atd. ve svém kabinetu spolu s pairy, ať to bylo kdekoli, a s těmi, které k sobě chtěli povolat. Stalo se to několikrát.

Rozsudek nad vévodou z La Valette,[8] vynesený v kabinetu Ludvíka XIII. v Saint-Germain-en-Laye po zrušení obléhání Fuenterrabíe, je jedním z posledních příkladů. Byl k němu povolán první prezident s několika málo členy parlamentu; a protože se zasedalo kolem stolu rady, zaujali pairové první místa po obou stranách, po nich korunní hodnostáři a za nimi první prezident, bez jakékoli obtíže.

Regentství Marie Medicejské je prvním příkladem, jejž může parlament uvést na doklad toho, že se vměšoval do věcí státu a vlády, vyjmeme-li spory s Římem, kde politika králů vždy chtěla stavět parlament mezi sebe a onen dvůr a nechat ho dělat to, co sami nechtěli činit zjevně. Registrace mírových smluv neznamená nic, protože parlament nebyl nikdy tázán o radu při jejich vyjednávání a uzavírání. Děje se *ut no-*

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ludvík Orleánský byl poražen a zajat v bitvě u Saint-Aubin-du-Cormier roku 1468.

5. **Ediční poznámka:** Bitva u Saint-Aubin-du-Cormier se odehrála 28. července 1488, nikoli 1468.

6. **Vysvětlivka:** Kateřina Medicejská (1519–1589), vdova po Jindřichu II., vládla za nezletilého syna Karla IX.; jeho zletilost byla vyhlášena v srpnu 1563 na zasedání rouenského parlamentu.

7. **Ediční poznámka:** Karel IX. (nar. 27. června 1550) byl prohlášen zletilým 17. srpna 1563, tedy ve třinácti letech, na počátku čtrnáctého roku věku.

8. **Vysvětlivka:** Bernard de Nogaret de La Valette, vévoda z La Valette (1592–1661), syn vévody z Épernonu, byl obviněn z viny na nezdaru obléhání Fuenterrabíe (1638) a roku 1639 v nepřítomnosti odsouzen k smrti; uprchl do Anglie a po smrti Ludvíka XIII. byl rehabilitován.

tum sit, stejně jako u ediktů, deklarací, nařízení, královských patentů, a aby se podle ní řídily jeho rozsudky mezi soukromníky, stěžuje-li si někdo na porušení a plenění ze strany jiných soukromníků. Odmítnutí registrovat madridskou smlouvu, které mu nařídil František I., bylo jen aktem poslušnosti v souladu s obecným hlasem národa, a jeho registrace, i kdyby ji byl provedl, by Karlu V. nebyla k ničemu víc. Je tedy třeba klást první zasahování parlamentu do státních záležitostí a vlády do doby neblahé smrti Jindřicha IV.

Tato ohavná událost, jejíž podrobnosti těmto pamětem ušetří všechny dějiny a paměti oné doby, naplnila celý dvůr hrůzou a celé město zděšením. Princ de Condé byl za hranicemi království a byl prvním princem krve; Monsieur[9] byl ještě mladší než nezletilý král a jiný syn Francie nebyl; ostatní princové krve, a byli jen dva, princ de Conti a hrabě ze Soissons,[10] byli pro královnu nebezpeční z nejedné příčiny; v Paříži bylo málo velmožů, takže vévoda z Épernonu,[11] počítaje s tím, že bude hrát velkou roli, bude-li mu královna zavázána celou svou mocí, myslel jen na to, jak jí ji opatřit co nejveřejnějším a nejslavnostnějším způsobem a jak jí zajistit co nejvíc lidí tím, že je přibere k činu, který je pak jejich vlastní zájem zaváže hájit, aniž v té náhlé chvíli pomyslel na důsledky.

Využil tedy na místě autority svého úřadu generálního plukovníka pěchoty, dal svolat parlament, ačkoli byl svátek, obklíčil Justiční palác zvenčí i velkou komoru a zaplnil velký sál vojskem, to vše okamžitě a, jak se říká, v mžiku, a hned tam poslal s královnou tu hrstku pairů a korunních hodnostářů, která tam byla; a královna byla okamžitě se souhlasem všech prohlášena regentkou a sama obdařena svrchovanou mocí.

Odtud chtěl parlament využít nepokojů, které následovaly, k vměšování do vlády, a to je počátek jejich chiméry, že se nazývají poručníky králů. Jejich pokusy jim nevynesly žádný akt, na němž by mohli v tomto ohledu cokoli zakládat, jen ukázaly, že to nevázlo na nich a že ty nepokoje rozmnožili.

Ludvík XIII. jim při mnoha příležitostech dobře uměl říci, „že nejsou nic než prostý soudní dvůr k souzení pří soukromníků a k vykonávání spravedlnosti jeho jménem, bez jakéhokoli práva přesahujícího jejich spornou pravomoc"; a to na plném zasedání parlamentu, kde sám zasedal, jindy jejich deputacím; a po celou svou vládu je v těchto mezích uměl udržet.

Jeho smrt, stejně hrdinská, křesťanská a svatá, která pro Francii příliš brzy završila jeho statečnost, jeho činy, jeho spravedlnost a zázrak tolika ctností u panovníka tak

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde zde o Gastona, vévodu z Orléans, bratra Ludvíka XIII.

10. **Vysvětlivka:** François Bourbonský, princ de Conti (1558–1614), a Karel Bourbonský, hrabě ze Soissons (1566–1612), strýcové prince de Condé.

11. **Vysvětlivka:** Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda z Épernonu (1554–1642), bývalý oblíbenec Jindřicha III., generální plukovník pěchoty.

úmyslně špatně vychovaného a zrozeného na trůně, dala parlamentu druhý faktický titul pro regentství. Ten panovník, který neměl důvod spoléhat na dobrou vládu královny, své choti, a ještě méně na moudrou správu Monsieura, svého bratra, chtěl je vyvážit jednoho druhým; a oba autoritou, kterou chtěl dát panu Princi, a regentskou radou, kterou jmenoval.

Nedůvěřuje právem moci a účinku vůle i největších, nejmoudřejších a nejspravedlivějších králů, jakým byl, po jejich smrti, pokusil se to nahradit tím, že přesvědčí o spravedlnosti a prozíravosti svých opatření. Shromáždil tedy ve své komnatě příslušníky své krve, pairy, korunní hodnostáře, velké hodnostáře svého dvora, své ministry a přední ze státních radů a z členů parlamentu a v jejich přítomnosti dal jednomu ze státních sekretářů přečíst svou závěť. Všichni ji chválili, schvalovali, obdivovali; ale chyběla forma, jak ji povýšit na zákonné ustanovení, tak jako chyběla u závěti Karla V., který ji připojil k nařízení o věku zletilosti králů. Proto také ono nařízení, tak odporující prvnímu pohledu na věc, tak protivné zájmu regentů a nejmocnějších ve státě, zůstalo stálým zákonem až do této chvíle, a obě závěti, tak moudré, tak prozíravé, tak spravedlivé, jedna téhož Karla V., druhá Ludvíka XIII., nebyly nijak provedeny.

Královna, jejíž ctižádost podněcovali ti, v jejichž zájmu bylo, aby byla plnou paní, aby oni sami byli pány pod jejím jménem, [se dala přesvědčit,] aby napodobila Marii Medicejskou, tím snáze, že parlament byl zpraven o králových opatřeních pro regentství, protože je dal přečíst jeho předním členům; že jde-li o to připravit Monsieura, pana Prince a ty, kdo byli jmenováni do regentské rady, o jejich autoritu a obdařit jí jen sebe, nemůže v to doufat jinak než lichocením parlamentu, jehož členové byli na jakémkoli zájmu spojeném s těmi princi a ministry mnohem nezávislejší než velmoži státu, a přemožením počtem hlasů lidí, kteří budou doufat ve větší milosti od ní než od součinnosti rady a z nichž žádný nebyl v postavení, aby si je vynutil, jako velmoži království svou pověstí, svými spřízněními a svými úřady. To ji přimělo jít dát vyhlásit své regentství do parlamentu, kde byla skutečně sama obdařena veškerou královskou autoritou díky malomyslnosti obou princů, po jejichž příkladu se členové regentské rady neodvážili odepřít.

Parlament pak v nepokojích tohoto regentství dobře uměl využít své výhody na úkor státu a královské autority, kterou Ludvík XIV. jen s velkou námahou získal zpět, a vrátit parlament do jeho mezí, v nichž jej pak dobře uměl držet, dokud žil, až tak, že jednou přišel v šedém oděvu konat své *lit de justice* s prutem v ruce, jímž parlamentu pohrozil, a mluvil k němu slovy odpovídajícími tomuto gestu.[12]

Regentství pana vévody z Orléans je třetím po sobě jdoucím příkladem ve prospěch parlamentu v otázce regentství, o němž si vyhrazuji promluvit v pravý čas.

---

12. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu II).

Zlé časy jsou vždy časy novot a výbojů. Počátky Ligy, které jich přinesly množství všeho druhu, nebyly o nic méně příznivé výbojům parlamentu. Vévoda z Guise,[13] který nemířil k ničemu menšímu, než vsadit si korunu na hlavu a odtud ji přenést do svého rodu, si předsevzal získat si všechna srdce. Byl, jakoby dědičným právem po svých předcích, modlou vojska a katolické strany i římské kurie, která myslela jen na to, jak využít doby k rozšíření své autority ve Francii a ke zničení svobod gallikánské církve, památky prastaré, která ji tak bolestně zraňuje. Byl si víc než jist rakouským rodem, který až do svého konce nikdy jeho rod nezklamal, a to až tak, že jej ve všem, v čem mohl, učinil svým nástupcem; který však chtěl jen rozvrat Francie, aby těžil z jejích trosek. Svedl ministry hodnostmi řádu a kabinet dobrodiními a strachem; disponoval teologickými školami a kazateli, takřka všemi preláty; lid jej zbožňoval, a aby si jej získal ještě víc a stále víc si oddal faráře, je prvním člověkem, neříkám jeho stavu, ale říkám i z nejméně vznešené šlechty, který byl kostelním správcem své farnosti a razil tím cestu, po níž pak po francouzsku šli i nejvznešenější páni. Nezapomněl se pokusit získat ani parlament. Jeho předkové i on sám se povznesli k pairii a nahromadili jich ve svém rodě několik. Jejich moc je pak přiměla překročit všechny meze, a tuto hodnost, jíž se on sám na svých počátcích tak velice dovolával po příkladu svých předků a strýců, se nerozpakoval zprostituovat, aby se přiblížil svému velkému záměru.

Přísaha pairů při jejich přijetí v parlamentu zní: „pomáhat králi v jeho vysokých a důležitých záležitostech, zachovávat porady soudu v tajnosti a chovat se ve všem tak, jak má činit dobrý, ctnostný, velkodušný vévoda a pair Francie." To jsou posvěcená slova, slovo od slova, užívaná od zavedení přísahy pairů, když kterýkoli z nich poprvé přichází zasednout do parlamentu. Je táž i pro duchovní pairy; mění se v ní jen titul hraběte místo vévody pro světské i duchovní pairy, kteří jsou hrabaty a pairy. Již tehdy pohlížel parlament na jejich hodnost se žárlivostí, a protože se jich nemohl zbavit jako ostatních prelátů a ostatních šlechticů, hledal, jak je znechutit a jak jim ubrat, aniž se to však odvážil zkusit.

Naskytla se příležitost přijetí pana z Guise, který se jí chopil a nechal ke slovům přísahy „jako dobrý, ctnostný a velkodušný vévoda a pair" připojit tato: „a jak má činit dobrý rada svrchovaného dvora". Ať bylo spojení hodnosti pairy Francie s postavením rady svrchovaného dvora jakkoli zrůdné a ať se tak zdálo všem, veřejné rozhořčení bylo umlčeno vahou vévody z Guise a jeho příklad dlouho platil za zákon.

Dlouho poté se našli pairové méně povolní, kteří tuto podivnou novotu odmítli, a léta tak plynula mezi více poddajnými než renitentními;[14] nakonec už o tom pai-

13. **Vysvětlivka:** Jindřich I. Lotrinský, vévoda z Guise (1550–1588), vůdce Katolické ligy; byl zavražděn z rozkazu Jindřicha III. 23. prosince 1588 na zámku v Blois.

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Latinský výraz (*renitentes*), který znamená „zápasící proti"; předchozí vydavatelé jej nahradili slovem *résistants* (vzpírající se).

rové nechtěli ani slyšet. Parlament cítil, že věc je neudržitelná, ať se na ni podíváme z kterékoli strany; připojená slova byla pozvolna vypouštěna; ale teprve na začátku doby, kdy byl prvním prezidentem poslední Harlay,[15] bylo rozhodnuto, aniž do toho král zasáhl jinak, než že to shledal spravedlivým, že už o tom nikdy nebude řeči.

Tento pokus, který trval tak dlouho, ukazuje jasně snahu magistrátů snížit pairy v parlamentu pozvolna na úroveň radů, a hned uvidíme, kam byla jejich drzost dále dohnána, i temnou vynalézavost, které se nikdy neunavili, stejně jako neuvěřitelnou nedbalost a lhostejnost pairů.

Princové krve, tak právem rození pairové od Jindřicha III. a mající přednost přede všemi ostatními, se tehdy ještě neodlišovali od pairů, jak to od té doby nepřestali činit vším, co se jim zlíbilo podniknout. Pro parlament bylo tedy obtížné pokusit se držet pairy při zasedáních zkrátka, aniž by to dopadlo i na prince krve. Mohli to učinit, když k přísaze pairů připojili postavení radů svrchovaného dvora, protože princové krve žádnou přísahu neskládají; ale tak tomu nebylo u ostatních výbojů, které se chystaly.

Tento výklad bude možná nudný, ale je nezbytný pro to, co má následovat o spiknutí pana du Maine, které by se bez něho nedalo pochopit, a poslouží prostým vylíčením faktů k odhalení ducha třetího stavu, neodvažuji se říci hlouposti šlechty ani slabosti královské krve, a jednání magistrátů, směřujícího stále k témuž cíli po tak dlouhou řadu let. Po tomto vyprávění se připojí plán velké komory s čísly, která odkážou na vysvětlivky, jež spolu s prohlédnutím plánu objasní to, co by samotný výklad objasnil jen stěží.

Jsou obecně dva rozdílné způsoby, jak vcházet na zasedání a odcházet z něho, jeden pro dolní sedadla, druhý pro horní. Dole vcházejí magistráti otvorem, který zábradlí ponechává mezi sedadlem tlumočníka a stolkem písaře. Tento otvor je naproti královskému koutu, šikmo. Když vyjdou z tohoto otvoru, prezidenti přecházejí parket, aby došli ke svým lavicím; radové naopak jdou podél lavic po každé straně, procházejí mezi lavicemi a malými stolky rozestavenými před lavicemi, a tak každý dojde na své místo.

Princové krve a pairové nevcházejí, dokud magistráti nejsou na místě. Vejdou a dojdou na svá místa, princové krve tak, že přecházejí parket jako prezidenti. Jinde jsme viděli, že tomu tak nebývalo, i kdy se to změnilo. Pairové jdou touž cestou jako radové.

Toto rozlišení prezidentů, z něhož chtějí vyvozovat přednost, je ve skutečnosti nicotné, ale pro prince krve vzhledem k postavení lavic přednost je. Prezidenti sedí sami na té, která je naproti vchodu, a proto je zbytečné, aby k ní šli po dvou stranách čtverce, neboť zaplňují tu, k níž jdou rovnou, každý naproti svému místu. Princové

15. **Vysvětlivka:** Achille III. de Harlay (1639–1712), první prezident pařížského parlamentu 1689–1707.

krve, kteří stejně jako pairové a radové zaplňují jen jednu postranní lavici, najdou svá místa, když jdou podél ní, a přecházeli by parket zbytečně, kromě prvních míst lavice pairů, která se v pravém úhlu stýká s místem prvního prezidenta; takže bylo schválným příkořím vůči nim nutit je obcházet lavice do pravého úhlu, aby došli na svá místa, od čehož je osvobodil pan Princ, onen hrdina; a co se týče procházení mezi lavicemi a malými stolky, kterých je před lavicemi jen několik pro pohodlí zpravodajů a jejich spisů, je to možná nová schválnost, aby se lépe odlišilo přecházení parketu prezidenty, ale nebudu to tvrdit, protože neznám její původ.

Pokud jde o odchod ze zasedání, věc se velmi měnila. Kdysi odcházeli pairové první, v čele magistrátů. Potom prezidenti dosáhli toho, že kráčeli v jedné řadě s pairy, kteří tak měli po jejich pravici čestné místo. Od té doby, co byla při přijetí vévody z Guise změněna přísaha, se prezidentům zdálo, že jejich důstojnost je dotčena tím, že kráčejí v jedné řadě s lidmi, kteří snášejí postavení radů svrchovaného dvora. Byli však v rozpacích kvůli princům krve, které nemohli od pairů oddělit.

Nakonec se osmělili: odvážili se navrhnout princům krve, aby při odchodu kráčeli za posledním z prezidentů, a ti princové s tím souhlasili, čímž se tomu pairové nemohli vyhnout. Omezíme se na prosté vyprávění a úvahy přenecháme čtenářům. Dále uvidíme, že toto jho bylo nakonec setřeseno, i dva rozdílné způsoby odchodu, které se od té doby užívaly pro pairy, a jiný, zvláštní pro prince krve.

Při horních sedadlech jsou princové krve až dodnes a pairové u krbu, poblíž lóže, kdežto magistráti jsou v bufetu, kam princové krve a pairové mají právo chodit, ale kam nikdy nechodí, aby nemuseli vcházet ani vycházet s magistráty, leda někdo, kdo jim chce říci slovo, a ten tam jde, když tam jsou, a odejde dřív, než se oni sami chystají k odchodu. Od té doby, co byla velká komora opravena a krb byl přemístěn od lóže a přistaven ke zdi velkého sálu Justičního paláce, zdržují se princové krve a pairové během bufetu dál u téže lóže. Dbají na to, aby byli upozorněni, když se z něho vychází.

První z nich, následován po jednom všemi ostatními podle pořadí služebního stáří, vyjde z lóže v tutéž chvíli, kdy první prezident vyjde z lóže bufetu. První z princů krve, nebo není-li žádný, první z ostatních pairů, měří svůj krok podle kroku prvního prezidenta, za nímž jdou ostatní prezidenti a radové, tak aby kráčeli podél obou lavic ve stejné výši a došli na svá místa u královského koutu v tutéž chvíli. Podél lavice na straně pairů, pod jejich stupněm, mezi tímto stupněm a přesahem opěradla dolních sedadel, se staví lavice bez opěradla pokrytá kobercem s liliemi. Tam usedají pairové, kteří by podle svého služebního stáří neměli místo na zadní lavici, a po nich radové, kromě těch, kdo sedí na lavici prezidentů; a ti obcházejí dolní sedadla vně zábradlí a vcházejí lóží u krbu za pairy.

Při odchodu vstanou všichni najednou; a pairové a prezidenti, stojíce a s odkrytými hlavami jako při příchodu, se pozdraví; první prezident a první z princů krve, nebo v jejich nepřítomnosti první z ostatních pairů, se stáhne ke své lavici, neboť je

tam prostor, druhý na každé straně stejně, když první prošel kolem něho, a tak třetí i všichni ostatní, a odcházejí tak v tomtéž pořadí a touž cestou, jakou přišli. Pairové procházejí velkými dveřmi, které vedou přímo do velkého sálu, a prezidenti, následováni rady, malými dveřmi, které vedou do parketu zřízenců a odtud do velkého sálu.

Tento parket zřízenců je jakýsi malý předpokoj mezi velkým sálem a velkou komorou, kde sporné strany čekají, když se jedná za zavřenými dveřmi; a kde se zastavuje kříž pařížského arcibiskupa a garda pařížského guvernéra, když arcibiskup a guvernér jdou zasednout do parlamentu. K doprovázejícím zřízencům se vrátím později.

Prezidenti byli velmi spokojeni, že takto pokojně mají při odchodu ze zasedání na dolních sedadlech přednost před pairy, ba i před princi krve, a celý talár sdílel tuto slávu s uspokojením; ale čím víc si na ni zvykali, tím víc hořkosti shledávali ve změně, kterou jejich velikosti přinášela přítomnost krále. Dolní sedadla [jsou] tehdy místem všech magistrátů a prezidenti parlamentu (*à mortier*) tam sedí u nohou duchovních pairů. Nelichotili si, že by mohli vystoupit nahoru, a utěšovali se tím, že vidí dole jako sebe i kancléře, svou hlavu. Ale podávat mínění s odkrytou hlavou a na kolenou jim působilo velké hoře, zatímco viděli pairy, a dokonce i korunní hodnostáře, podávat mínění vsedě a s pokrytou hlavou. Nacházeli v tom sice jistou podobnost s kancléřem, který se krále táže na mínění s odkrytou hlavou a na kolenou u jeho nohou a po celé zasedání k němu nemluví v jiném postoji, ačkoli je druhým korunním hodnostářem, protože je stavem legista a magistrát; ale ačkoli sedí na téže úrovni jako ostatní magistráti, na místě, které při velkých slyšeních zaujímá písař, mluví tam, podává mínění vsedě a s pokrytou hlavou, a stejně tak vyhlašuje rozsudek. Prezidenti vyjednali a dosáhli toho, že jakmile kleknou, když začínají mluvit, kancléř jim jménem krále přikáže vstát, ale že při vstávání položí jedno koleno na svou lavici, že budou podávat mínění nebo mluvit vždy s odkrytou hlavou v tomto postoji a že na konci řeči kleknou na zem. Tak se to zachovává dodnes.

Úmyslně poukazuji na tento ponižující způsob, jakým třetí stav mluví před králem, a na jeho místo dole, na rozdíl od baronstva, kvůli nepředstavitelnému kontrastu toho, co se prezidenti odvážili podniknout. Usilovali podávat mínění před pairy a před princi krve, a prosadili to. Povzbuzeni tímto nečekaným úspěchem, chtěli podávat mínění před syny Francie, a podařilo se jim to. Konečně tak dobře využili zrušení závěti Ludvíka XIII., po němž královna tak vášnivě toužila a jež se dala přesvědčit, aby se obrátila na parlament, že svolila, ač královna a regentka, aby prezidenti podávali mínění před ní, hned po králi.

Tato nehoráznost trvala až do roku 1664; pairové konečně požádali o spravedlnost, z čehož vznikl proces, v němž se parlament jako sbor stal stranou, a celý talár za ním. Spisy jsou v rukou všech, stejně jako po slyšení obou stran vynesený a velmi slavnostní rozsudek, jímž je král vrátil do pořadí při podávání mínění, kde měli být, totiž po posledním ze všech, kdo sedí na horních sedadlech, což se od té doby vždy

dodržuje až dodnes; proto se o tom nebudu šířit a opět přenechám čtenáře jeho úvahám.

Protože v dějinném vyprávění je časový sled přednější než přirozená souvislost výkladu, přeruším zde souvislost s rozsudkem z roku 1664, k níž se vrátím později, abych promluvil o úplné změně, k níž došlo při přijímání pairů v parlamentu.

Pairové byli až do smrti Ludvíka XIII. vždy přijímáni v parlamentu při velkém slyšení za otevřených dveří, a tedy na horních sedadlech; advokát předkládal jmenovací listiny s řečí, generální advokát mluvil po něm a podával návrh. Pair po vykonání přísahy, tak jak se koná dnes, vystoupil na své místo. Projednávala se pře takové povahy, aby mohla být rozhodnuta při tomtéž slyšení, aby nový pair podal mínění, a po skončení slyšení se odcházelo.

Pan z Monaka,[16] znavený nadvládou Španělů, uzavřel s Ludvíkem XIII. smlouvu, že se oddá Francii, kterou tajně vyjednal poslední vévoda z Angoulême,[17] guvernér Provence, který se tam tehdy nacházel. O těchto pánech z Monaka bylo dost řečeno při příležitosti sňatku posledního Monaka-Grimaldiho s dcerou pana Velkého, než abychom tu přerušovali nit výkladu. Jedním z článků smlouvy bylo ujednáno, že pan z Monaka bude učiněn vévodou a pairem. Provedl ji s velkou obratností a odvahou, vyhnal španělskou posádku z Monaka a přijal tam francouzskou, a král ji ze své strany rovněž splnil. To se stalo roku 1642. V tom roce bylo nově zřízeno vévodství Valentinois s pairií a registrováno v parlamentu a pan z Monaka byl posledním vévodou a pairem Ludvíka XIII. a také posledním rytířem Svatého Ducha, jehož řetěz obdržel z rukou tohoto panovníka v táboře před Perpignanem, který byl jeho posledním činem. Pan z Monaka se odtud vrátil do Monaka, kde zůstal až do doby po smrti Ludvíka XIII., a nějaký čas po ní, ale téhož roku, přijel do Paříže a využil té cesty, aby se dal přijmout v parlamentu.

Byla to doba slabosti, kvašení a stranického rozdrobení; pro tuto korporaci to byla doba triumfu, neboť se k ní podruhé obrátili kvůli regentství, a navíc kvůli zrušení královy závěti a odevzdání veškeré moci královně. Parlament počítal s její vděčností a ještě víc s jejím strachem, a tedy s jejími a jejích ministrů ohledy, na počátku nezletilosti, uprostřed těžké války, kdy potřeba peněz učiní souhlas parlamentu nezbytným pro registraci ediktů, při moci, kterou mu právě přiznali ve všem, co se právě stalo, a kdy velmoži státu, dbalí svých soukromých zájmů, byli takřka všichni na hranicích nebo ve svých guvernérstvích; zkrátka doba, kdy každý hledal oporu a kdy vše přispívalo k tomu, aby byl parlament významný, smělý a podnikavý.

---

16. **Vysvětlivka:** Honoré II. Grimaldi, kníže z Monaka (1597–1662), uzavřel s Francií roku 1641 smlouvu z Péronne a roku 1642 obdržel vévodství Valentinois; je to praděd pana z Monaka, o jehož sňatku s dcerou pana Velkého bylo řečeno dříve.

17. **Vysvětlivka:** Louis-Emmanuel z Valois, vévoda z Angoulême (1596–1653), syn Karla z Valois, guvernér Provence.

Tato korporace nikdy nepřestala pracovat na tom, jak přiblížit pairy úrovni radů, od té doby, co vévoda z Guise, zabitý v Blois, a po něm ostatní pairové snesli změnu přísahy pairů, která byla vysvětlena, a ještě víc od té doby, co prezidenti parlamentu (*à mortier*) dosáhli toho, že je při odchodu ze zasedání následovali princové krve a ostatní pairové, ačkoli je pravda, že příležitost k tomu se naskytala zřídka, protože se jen velmi vzácně stávalo, že by nějací byli přítomni malým slyšením dole nebo písemným procesům, které se tam soudí, neboť všechny velké pře a až dosud všechna přijetí pairů se konala a projednávala na horních sedadlech, kam každý vcházel a odkud odcházel po své straně, jak bylo vysvětleno.

Doba tak příznivá výbojům parlamentu se stala ještě příznivější osobou, která přišla složit přísahu pairy Francie a zaujmout jeho místo. Pan z Monaka byl cizinec, který strávil celý život doma mezi Španěly a Italy, nikdy ve Francii nebydlel, nic v ní neznal a neměl v ní ani příbuzné, ani přátele, ani známé: pan z Angoulême mu jich se svou smlouvou a sousedstvím mohl opatřit víc, [ale] nebyl pairem a o zasedáních parlamentu nevěděl víc než on. Tato korporace se tedy dlouho nerozmýšlela; přijala ho na dolních sedadlech před malým ranním slyšením, se zpravodajem, který referoval o jeho jmenovacích listinách, což je forma přijímání radů. Byla to novota velmi smělá a velmi podivná, a přesto nepozornost, nevědomost a lhostejnost byly již takové, že nevím, zda si toho někdo všiml. Pan z Monaka to přinejmenším nemohl tušit, a jestliže si toho jiní mohli všimnout, slabost a netečnost byly rovněž takové, že se to nevytklo.

Takový je novodobý počátek této úplné změny přijímání pairů v parlamentu. Nepokoje a autorita této korporace, která v nepořádcích stále roste, a táž slabost pairů zachovaly bez hluku tento nový způsob přijímání, který se nakonec udržel až dodnes.

Výboje, jichž parlamenty dosáhly, jim měly připadat dost krásné, aby se jimi spokojily. Provedly onu podivnou novotu v přísaze pairů, která byla vysvětlena a kterou se pairové doznávali k postavení radů svrchovaného dvora; snížily je při jejich přijímání na roveň radům; měly přednost před princi krve, a tedy i před pairy, při odchodu ze zasedání na dolních sedadlech, a tato příležitost, dosud vzácná, se stávala častější a slavnostnější od té doby, co se tam konala přijetí pairů. Konečně podávaly mínění mezi králem a královnou regentkou, tedy před ní, před syny Francie, princi krve a pairy. To byl pěkný kus cesty pro legisty, našeptávače baronstva sedící na jeho podnožce, aby mu byli na dosah, když se kterémukoli z těch pánů zlíbilo poradit se s nimi do ucha, aniž však k tomu byli povinni nebo se museli řídit radou, kterou jim legisté také říkali do ucha.

Viděli jsme, že pokud jde o hodnost a funkce pairie, dnešní pairové jsou ve všem tíž jako ve všech dobách, a sami legisté, kteří se stali takovými, jaké je dnes vidíme, nemohou zastřít ani sobě, ani komukoli svůj stav legistů, a dokonce i ve svém triumfu své místo u nohou pairů a korunních hodnostářů, navzdory všemu umění a

času, které z té podnožky udělaly lavici, a že jako takoví podávají mínění a mluví jen s odkrytou hlavou a na kolenou, stejně jako třetí stav, jehož jsou svými úřady členy, ať by se někteří z nich chtěli prohlašovat za jakkoli urozené a ať dospěli k jakkoli zrůdnému pořadí při podávání mínění, až tak, že v něm předcházeli královnu, matku svého krále a regentku království. Jaký div pro poddané z lidu, jaký by i prvním v království nepřišel na mysl, že by si ho troufli nárokovat, a jaká zrůda velikosti na hliněném podstavci!

Domácí nepokoje a válečné nesnáze navenek tuto nehoráznost udržely. Ale po Pyrenejském míru se vrátily myšlenky i možnost napravit hlavní nepořádky. Tento, který se zdál nejkřiklavější ze všech, byl, jak jsme viděli, roku 1664 zrušen a první prezident spolu se všemi ostatními vrácen na své původní místo při podávání mínění, po posledním ze všech, kdo seděli na horních sedadlech.

Bylo to padnout z velké výšky, když po podávání mínění před královnou regentkou podávali mínění už jen po posledním korunním hodnostáři, z nichž první, totiž konetábl, je-li nějaký, sedí a podává mínění až po posledním pairovi Francie, nebo, je-li sám pairem, podle svého služebního stáří mezi nimi. Proces byl veden sporně a spisy, k nimž svými schopnostmi mnoho přispěl vévoda z Luynes, jsou v rukou všech, stejně jako spisy prezidentů. Ti byli tak obratní, že přiměli parlament jako sbor stát se spolu s nimi stranou; vyčerpali umění i vliv, aby protáhli řízení a oddálili královo rozhodnutí.

Čím víc hluku věc způsobila, tím větší byla zuřivost z prohry a touha se pomstít. Ale neodvážili se nic podniknout proti pořadí při podávání mínění, které zůstalo až dodnes v řádu, jak je rozhodl rozsudek z roku 1664. Spokojili se v tomto ohledu tím, že stáhli spisy a podání vytištěné roku 1664, kde jsou vidět podpisy vévodů z Guise a z Elbeufu podle jejich služebního stáří: prvního po duchovních pairech, druhého po vévodovi z Uzès. Jejich citlivost v tom byla dokonce tak vášnivá, že se uchýlili až k výhrůžkám a násilí, aby zabránili jejich novému vytištění, a pak jejich rozšiřování a prodeji, když za regentství bylo pořizováno nové vydání, které bylo provedeno a veřejně prodáváno navzdory jejich výbuchům, tak málo slušícím stavu legistů a vážnosti magistrátů.

Jejich vztek je dlouho nutil hledat náhrady, které se neodvážili riskovat v prvních letech po roce 1664. Lamoignon, první prezident, zemřel roku 1677; nastoupil po něm Novion,[18] který byl z tohoto krásného místa vyhnán roku 1689 pro své darebnosti a falšování rozsudků, které při podepisování měnil. Zpravodajové si toho všimli dávno předtím, než se odvážili si stěžovat; nakonec s ním přední členové velké komory promluvili a donutili ho snést, aby se jeden z radů jako svědek díval, jak podepisuje. U rozsudků vynášených při slyšení měl ještě smělejší způsob; vyhlašoval je

18. **Vysvětlivka:** Nicolas Potier de Novion (1618–1693), první prezident pařížského parlamentu od 1678 do 1689, kdy byl přinucen odstoupit.

podle své libovůle. Každá strana zasedání, od níž sbíral mínění, se dlouho divila, jak mohla celá druhá strana zastávat jiné mínění, než jaké měla většina na její straně, a tak to šlo dlouho. Protože se to stávalo čím dál častěji, jejich překvapení způsobilo, že si je navzájem sdělili. Ještě vzrostlo, když se od sebe dozvěděli, že je oběma stranám společné už dlouho a že ty rozsudky, které je vyvolávaly, nebyly míněním žádné z obou stran. Rozhodli se s ním promluvit, až si toho všimnou příště. Příležitost na sebe nedala dlouho čekat a náhoda chtěla, že pře se týkala obsazení místa kostelního správce; několik z nejvlivnějších členů velké komory s ním promluvilo, jak se mezi sebou dohodli, a docela skromně ho zatlačili do kouta; když už nevěděl kudy kam, dal se do smíchu a odpověděl jim, že by byl velmi nešťastný, kdyby jako první prezident nemohl udělat kostelního správce, když se mu zachce. Tyto roztomilosti byly nakonec doneseny králi v barvách, jaké si zasloužily, a byl by býval hanebně a okázale vyhnán, nebýt vévody z Gesvres, prvního šlechtice komory, který byl odjakživa s králem velmi zadobře a mluvil s ním velmi volně; ten od něho dosáhl, že Novion podá demisi jako člověk, který se chce uchýlit na odpočinek, a sám se ujal toho, že ji králi přinese. Věc proběhla takto a Harlay, tehdy generální prokurátor, se stal prvním prezidentem a La Briffe, prostý dvorní referendář, generálním prokurátorem.

Kapitola osmnáctá

Oba Novionové, Harlay a Mesmes, první prezidenti; jací byli. — Aféra s čepicí. — Princové krve a pairové přestávají následovat prezidenty při odchodu ze zasedání dolních sedadel. — Nová forma pro prince krve a dvě další po sobě jdoucí pro pairy. — Doprovodní soudní sluhové. — Novoty v tomto ohledu a uzurpace prezidentů. — Pýcha prezidentů vůči princům krve. — Nová velmi nepatřičná uzurpace se soudním sluhou. — Princové krve a pairové vyloučeni z Tournelle lstí a novotou prezidentů. — Rada si osobuje přerušovat řadu míst pairů, aniž však mezi nimi kráčí nebo podává mínění. — Nová nezdařená uzurpace. — Pairové mají ve velké komoře všude zcela zřetelně pravou stranu před prezidenty. — Rozlišení a přednost přepážky u krbu před druhou. — Uzurpace stejně podivná jako nepatřičná: odstranění vycpávky a nadvycpání míst u královského kouta. — Nová uzurpace na dolních sedadlech: kryt na lavici prezidentů. — Pozdravy. — Původ místa velkého komořího na stupních trůnu při lit de justice. *— Novota roku 1715: průchod princů krve malými královskými schůdky, aby v jeho průvodu vystoupili na horní sedadla při* lit de justice. *— Jediné sedadlo kancléře, a v jeho nepřítomnosti strážce pečetí, při* Te Deum *a při* lit de justice*; při tom druhém, jak je pokrytý. — Duchovní pairové znovu uvedeni ve svou přednost před kardinály v parlamentu, ať je král přítomen či nepřítomen, rozhodnutím Ludvíka XIV., které nebylo porušeno. — Marný a hanebný pokus kardinála Duboise. — Novota, lhostejná a pro pohodlí odsouhlasená, místa korunních hodnostářů pod duchovními pairy namísto pod světskými pairy, při prvním* lit de justice *Ludvíka XV., která od té doby trvá. — Volba mezi oběma stranami daná vévodovi z Coislinu, biskupovi z Met; proč dává přednost právu.*

Tento úvod byl nezbytný, než půjdeme dál, jak kvůli datům, tak aby bylo vidět, s jakými prvními prezidenty měli pairové co do činění. Bylo by vskutku velmi nesnadné najít u kteréhokoli soudního dvora tři po sobě jdoucí tak hluboce zkažené, jako byli Novion, Harlay a Mesmes,[1] a se zkažeností tak rozmanitou podle jejich osobní povahy, aniž by se přitom dalo říci, který z těch tří byl nejzkaženější, ačkoli zkažení až do krajnosti byli všichni tři, a každý také jinak, se všemi nadáními a vlastnostmi, které mohly jejich zkaženost učinit nebezpečnější. Novion zanechal vnuka, kterého pan Vévoda[2] učinil prvním prezidentem téměř hned, jakmile se stal prvním

1. **Vysvětlivka:** Nicolas Potier de Novion (1618–1693), první prezident pařížského parlamentu 1678–1689, odvolán pro korupci; Achille III. de Harlay (1639–1712), první prezident 1689–1707. Jean-Antoine de Mesmes byl prvním prezidentem od roku 1712.

2. **Vysvětlivka:** Ludvík Jindřich, vévoda z Bourbonu (1692–1740), první ministr Ludvíka XV. v letech 1723–1726.

ministrem. Dlouho se v tom úřadě neudržel a odešel. Byl to nebezpečný maniak, který zanechal mnoho památek svého bláznovství a pomatenosti svého ducha.

Pro vévody to byla taková hanba a pro Potiery tak obrovská čest, že viděli jednoho ze svých učiněného vévodou a pairem mezi čtrnácti z roku 1663,[3] že se dalo věřit, že se Novion, zahrnutý tou ctí, bude svým chováním snažit tu hanbu zmírnit. Tento měšťák to tak neviděl. Ačkoli byl s vévodou z Gesvres velmi zadobře, hnětlo ho, že vidí mladší větev své rodiny v postavení velkých pánů, zatímco on zůstal v postavení svého původu; a ačkoli žili s Gesvreovými v přátelství a dělali pro ně všechno možné, on i jeho vnuk — neboť jeho syn zemřel mladý a v zapomnění — si vždycky libovali v jízlivých a ironických projevech úcty ke Gesvreovým a v tom, že se nazývali měšťáky, aby je dopálili. Taková byla jejich podivínskost, či spíše jejich hlodající červ a vnitřní příčina jejich počínání vůči pairům, přičemž vnuk mohl tutéž náladu projevit jen při krátkých příležitostech.

Novion, který nastoupil po Lamoignonovi,[4] aniž mohl zastat jeho místo, tedy myslel jen na to, jak podpořit rozmrzelost parlamentu a přitom sledovat svou vlastní. Nebyl v tom úřadě dlouho a už začal s piklemi, které zprvu nebyly patrné, později se daly pocítit a svým tvrdošíjným trváním se staly uzurpacemi té nejkrajnější nepatřičnosti. Protože byly zaváděny jen po troškách a po hmatu, protože si jich pairové všimli až pozdě a ještě později si na ně stěžovali, nemohu každé z těchto zdánlivých maličkostí přiřknout datum a odkládám je na konec této odbočky, abych přešel k hlavnímu bodu, který mě k ní nutně přiměl.

Po těchto piklích, které odkládám na konec, následovalo něco mnohem vážnějšího, co se začalo vkrádat pod rouškou roztržitosti a nestálosti. Při slyšeních vstává první prezident a jde sbírat hlasy nejprve na jedné, pak na druhé straně, po hloučcích, které se kolem něho shromažďují vestoje; od okamžiku, kdy vstane, až do chvíle, kdy se vrátí na své místo a usedne, je bez pokrývky hlavy, a rozhodnutí vyhlašuje pokrytý. Při procesech na zprávu, kterým se jinak říká písemné, kde se jedná za zavřenými dveřmi (nebo kde se, jako při zprávě o přijetí paira, předpokládá, že se tak jedná), sbírá první prezident, aniž se hne z místa, dobrozdání celého zasedání s čepicí na hlavě; všichni hlasují bez pokrývky hlavy, jak první prezident vyvolává jméno každého z nich. Když přišel k pairům, smekal, když vyvolával prvního z nich, kdo měl hlasovat; hned nato hlasovali princové krve, aniž byli jmenováni, pak prezidenti, rovněž bez jmenování; potom se pokryl a vyhlásil rozhodnutí.

Je třeba mimochodem říci, že tento rozdíl, že se princové krve ani prezidenti nevyvolávají jménem, může pocházet jedině z toho, že je první prezident má blízko,

---

3. **Vysvětlivka:** Roku 1663 dal Ludvík XIV. zapsat v parlamentu najednou čtrnáct nových vévodství-pairství; mezi nimi bylo vévodství mladší větve Potierů, pozdějších vévodů z Gesvres, z jejíhož rodu pocházel i Novion.

4. **Vysvětlivka:** Guillaume de Lamoignon (1617–1677), první prezident pařížského parlamentu 1658–1677.

takže stačí, aby se na ně podíval jednoho po druhém, a dá jim najevo, na kom je řada hlasovat; kdežto jeho vzdálenost od ostatních míst ho nutí vyslovit jméno každého, neboť jeho vzdálené pohledy, nutně málo zřetelné mezi čtyřmi či pěti sousedy sedícími těsně vedle sebe, by byly přijímány zmateně a nedovolily by jim rozeznat pořadí hlasování. Tento zvyk, který nemůže mít jiný původ, se stal výsadou princů krve a prezidentů parlamentu (*à mortier*), kteří se jim v tom, stejně jako v jiných věcech, jak se postupně ukáže, vyrovnali.

Novion začal tím, že jakoby nedbale kladl čepici na stolek, jednou na začátku, jindy uprostřed, někdy ke konci vyvolávání jmen radů, a vždycky se vyhnul tomu, aby ji smekl ve chvíli, kdy vyvolával prvního z pairů, kdo měl hlasovat. Odtud zašel ve strojené nepozornosti dál: zůstával pokrytý, když vyvolával první pairy, kteří měli hlasovat, pak smekl, jako by na to byl zapomněl, a dokončil vyvolávání jmen ostatních. Pairové byli nějakou dobu dost prostoduší, aby si toho nevšímali. Jejich přijetí byla vzácná. Když si toho všimli, zapomnělo se na to až do dalšího přijetí, které vyvolalo totéž překvapení, a vždy s toutéž lhostejností. Tato předehra je přesto měla probudit, tím spíše že si nemohli myslet, že by se prezidenti, ba ani celý sbor, byli vzpamatovali z rozmrzelosti nad rozsudkem z roku 1664 o předběžném hlasování a že měli od té doby ještě jiný důvod k rozladění, jehož skutkovou podstatu vyložím po této.

Konečně byl roku 1681 přijat do parlamentu biskup-hrabě z Châlons, tak dlouho poté známý jako kardinál z Noailles, arcibiskup pařížský, a právě při jeho přijetí Novion odhodil masku: zůstal pokrytý, když vyvolával všechna jména pairů, a smekl teprve, když došel k princům krve. Vévoda z Uzès[5] ztratil trpělivost, narazil si klobouk a hlasoval pokrytý s výhrůžným výrazem. Vévodové se rozhořčili a stěžovali si králi.

Král, kdykoli jen mohl, ponižoval a zmenšoval postavení vévodů ve všem, v čem to bylo možné; spory tohoto druhu mu nebyly proti mysli a rád je nechával trvat tím, že je nerozhodoval, aby strany udržoval v rozkolu a tím víc ve své závislosti. Vzal si za záminku, že vévoda z Uzès zjednal spravedlnost sám sobě, a spolu se sebou i pairům, a nechtěl se do toho míchat. Nemělo být nesnadné postavit ho se vší úctou ke zdi: buď ho prosit, aby rozhodl — a nebylo možné, aby rozhodl ve prospěch nepatřičnosti tak přehnané a zároveň tak nové —, anebo, kdyby trval na tom, že se do toho nebude míchat, žádat po něm v důsledku toho neutralitu na obou stranách a hlasovat v písemných procesech už jen pokrytí.

Těžko bych chápal, že se při tom zůstalo a že se pairové vrátili k hlasování bez pokrývky hlavy, zatímco první prezident od té doby zůstává pokrytý, kdybych na vlastní oči neviděl dost věcí, které činí uvěřitelným všechno ze strany pairů vůči par-

5. **Vysvětlivka:** Emmanuel II. de Crussol, vévoda z Uzès (1642–1692), nejstarší z vévodů a pairů, a proto první z nich, kdo hlasoval.

lamentu — abych mluvil jen o tom, oč tu jde — a ze strany parlamentu vůči nim v každém druhu troufalosti.

Spokojím se s touto smutnou poznámkou a s tím, že řeknu, že tato záležitost, o níž spor trvá v témže stavu dodnes a která je tak známá pod jménem aféry s čepicí, je ta, jíž se pan du Maine posloužil s tak černou důmyslností a s takovým úspěchem a která dává podnět k této odbočce. Než ji skončím, je třeba dobrat se dalších roztomilostí prezidentů parlamentu, kteří se nemohli spokojit s tím, že postavili pairy na roveň radům přenesením přijímání pairů z horních sedadel a více než nepatřičností svého nového způsobu hlasování v písemných procesech.

Nyní je třeba se vrátit a vyložit onen nový důvod k rozladění, který pairové prezidentům způsobili, o němž jsem právě mluvil a který jsem odložil sem kvůli následkům, které zanechal a které trvají dodnes. Za prvního prezidenta Lamoignona prince krve konečně omrzelo odcházet ze zasedání na dolních sedadlech v patách prezidentů, a Lamoignon měl příliš rozumu a ducha, aby necítil, že se tato nepatřičnost, abych o ní mluvil střízlivě, bude moci udržet jen tak dlouho, dokud se princům krve zlíbí nechat ji trvat. Zároveň pochopil, že pairové, kteří si nemohli stěžovat na něco, co měli společné s princi krve, by se nesmířili s pořadím, které by už nemělo tento štít; takže bez sporu a bez hluku se pan Princ,[6] jehož byl tento první prezident přítelem, s ním dohodl na jiném způsobu odchodu ze zasedání na dolních sedadlech, jak pro prince krve, tak pro pairy, při němž první získali velmi výraznou výhodu nad druhými, kteří ani nedali najevo, že to cítí. Zde je tedy, co bylo pro prince krve ujednáno mezi panem Princem a prvním prezidentem a co se od té doby vždycky dodržuje.

Když dole skončí malé slyšení, první prezident smekne čepici, zůstane sedět a podívá se na prince krve; ti hned smeknou a vstanou, a zároveň totéž udělají pairové a prezidenti. Princové krve se s úklonou otočí napravo a nalevo, přejdou parket a odejdou. Než vyjdou z parketu, prezidenti dbají na to, aby se znovu posadili; pairové se zároveň posadí také. Jedni i druzí tak zůstanou několik okamžiků, pak celé zasedání vstane najednou; prezidenti se ukloní pairům, pairové jim, bez hnutí z místa a bez pokrývky hlavy; potom se první z pairů a první prezident dají do pohybu a přecházejí parket. První pair se protahuje kolem pairů stojících před svými místy, kteří ho všichni postupně jeden po druhém následují, zatímco prezidenti, následováni rady, vycházejí z parketu, přičemž se radové stahují podél svých lavic, a vycházejí tak jeden po druhém otvorem, který je mezi stolcem tlumočníka a stolkem zapisovatele. Když vyjdou, pokryjí se a opouštějí velkou komoru parketem soudních sluhů. Pairové vycházejí ze zasedání neboli z parketu otvorem, který je v přepážce u lóže u krbu, o několik kroků dál se jeden po druhém zastaví, aby šli po dvou, pokryjí se a opouštějí

6. **Vysvětlivka:** Zde Ludvík II. Bourbonský, princ de Condé (1621–1686), zvaný Velký Condé, neboť jde o dobu prvního prezidenta Lamoignona (1658–1677).

velkou komoru velkými dveřmi, které vedou do velkého sálu. To se pro prince krve zachovává dodnes a viděl jsem to dlouho poté zachovávat i pro pairy při přijetích v parlamentu.

Tento otvor v přepážce, těsně u lóže u krbu, má dvířka do výše přepážky, to jest do výše, o niž se stojící člověk opře, a advokáti, kteří za ní přednášejí, je otevírají a vstupují do otvoru, aby přednesli závěrečné návrhy. Krátce předtím, než první prezident Harlay odešel, byla tato dvířka pro pairy odcházející ze zasedání tak pevně zavřena, že je nemohli otevřít, takže vystoupili po schodech hned u horních sedadel a prošli lóží; byl jsem u toho dvakrát. Tato okázalost vzbudila obavu, že budou zavřeny i dveře samotné lóže, čímž by byl znemožněn jakýkoli jiný odchod než ten, kudy chodí prezidenti a radové; takže od té doby pairové zůstávají sedět, když zasedání po odchodu princů krve vstane, zůstávají bez pokrývky hlavy jako prezidenti a radové a dívají se, jak všichni do posledního vycházejí z parketu, aniž vstanou ze svých míst.

Prezidenti se jim při průchodu ukloní a oni prezidentům, ale bez jakéhokoli náznaku nadzvednutí; a když je všechen talárnický stav do posledního z parketu venku, pairové vstanou a vyjdou z něj, už nezáleží kudy. Vždycky jsem to viděl dělat lóží u krbu, neboť dvířka v přepážce zůstala tehdy zavřená. Z lóže se tak vychází bez pořádku a teprve potom se seřadí po dvou podle stáří. Jeden soudní sluha parlamentu na ně čeká u východu ze zasedání a s čepicí v ruce jde před nimi a zjednává jim místo až za velký sál, do jisté vzdálenosti od galerie, kde se s nimi rozloučí. Na tomto místě také pairové smeknou a rozejdou se, každý ke svému kočáru. Prezidenti najdou při odchodu z parketu dva soudní sluhy, kteří jdou před nimi a zjednávají jim místo až k Svaté kapli, přičemž při průchodu velkým sálem tlučou svými hůlkami do krámků. I kdyby byl na zasedání jen jeden pair, a bez jiné příležitosti než té, že na ně přišel, byl by stejně doprovázen soudním sluhou, a stejně daleko. Když pair přijede do parlamentu, aby byl přijat, najde u vystoupení z kočáru soudního sluhu, který ho vede do velké komory, jde před ním bez pokrývky hlavy a zjednává mu místo. To bylo zvykem vůči všem pairům, bez ohledu na přijetí. Tato povinnost zmizela pod záminkou velkého počtu po čtrnácti zřízeních z roku 1663 a toho, že by soudní sluhové nestačili. Princové krve najdou u vystoupení z kočáru vždycky dva, kteří je k němu i doprovázejí zpět, kdykoli jdou do parlamentu. Prezidenti, kteří jsou tam pány a mají ty soudní sluhy v rukou, si je dávají jít před sebou sami, i když nejsou v čele velké komory, když jdou palácem.

Nevím, odkdy to začalo. Co se týče tlučení hůlkami, nevidím jeho původ v ničem jiném než v tlačenici a v potřebě důrazněji upozornit, aby se udělalo místo, což se pak obrátilo ve výsadu u lidí, kteří tak bedlivě dbají, aby v ni obrátili i ty nejmenší věci a dali vzniknout výsadám všeho druhu, jak hned uvidíme. Velmi je mrzel nevalný úspěch zavření dvířek v přepážce u lóže u krbu a stěžovali si, že pairové zůstávají na zasedání, když z něho soudcové odcházejí, a že to dělají proto, aby se dívali, jak jdou

prezidenti kolem, a nevstávali kvůli nim. K tomuto bodu se ještě vrátím, ale sami jim v tom zabránit nemohli. Neodvážili se ani stěžovat si králi, protože tušili, že by jim odpověděl poukazem na dvířka tak nedávno zavřená; a tak věci zůstaly při tom až dodnes.

Princové krve nalezli svou výsadu v tomto způsobu, že odcházejí ze zasedání na dolních sedadlech sami; a prezidenti, aby je princové nepředešli, vždycky velmi dbali na to, aby se po pozdravu znovu posadili, aby touto přestávkou po jejich odchodu ukázali, že soudní dvůr stále zasedá a že princové krve odešli dříve, než zasedání skončilo. První prezident Harlay dal ze své hlavy princům krve, nějakou dobu poté, co nastoupil do úřadu, novou výsadu pro jejich odchod z horních sedadel, na která dodnes vstupují a z nichž tehdy i odcházeli v čele pairů: otevřel jim totiž malé královské schůdky, které z jeho kouta vedou dolů k místu zapisovatele při velkých slyšeních, což je místo, které při *lits de justice* zaujímá kancléř. Od tohoto Harlayova vynálezu, když zasedání na horních sedadlech skončí, princové krve, místo aby se otočili zpět podél pairů, jak to dělávali a jak to pairové dělají dosud, a vyšli podél své lavice lóží u krbu — princové krve, pravím, postoupí ke královu koutu, pozdraví pairy po své pravici, pozdraví prezidenty u tohoto kouta a sestoupí po královských schůdcích, pod nimiž najdou své dva soudní sluhy, kteří jdou před nimi.

Z tohoto odděleného odchodu dal Harlay vzniknout nepatřičnosti, kterou se zdržím pojmenovat: v okamžiku, kdy poslední z princů krve přítomných na zasedání vkročí na schůdky, které mají jen pět stupňů jako schůdky obou lóží a po nichž nikdo nemá chodit, šplhá soudní sluha na horní sedadla tak, že vystoupí na dolní sedadla a přelezením opěradla naproti nejstarším pairům projde rovnou před prvního prezidenta, který na něho čeká, aby šel před ním, a který, zůstav stát s celým zasedáním od odchodu princů krve, se dá do pohybu, vraceje se podél své lavice, jak bylo řečeno jinde, teprve když má toho soudního sluhu před sebou. Než princové krve začali odcházet po těchto královských schůdcích, čekal tento soudní sluha s jiným soudním sluhou na prvního prezidenta u východu z lóže od bufetu, kde druhý soudní sluha čeká dosud a kudy první prezident odchází ze zasedání na horních sedadlech, následován prezidenty a rady, kteří sedí na této lavici. Radové, kteří sedí na straně pairů, čekají, až poslední pair vyjde z lóže u krbu, a pak jdou za svými kolegy do velké komory, bez soudního sluhy. Člověk se stydí popisovat tyto ubohosti a drobné vynálezy výsad a pýchy; ale popisuje se tím povaha, která je vymýšlí a provádí. Hned budou vyloženy další, a ještě směšnější.

Od té doby, co princové krve, a po nich pairové, přestali chodit za prezidenty při odchodu ze zasedání na dolních sedadlech, přestal první prezident povolávat Tournelle do velké komory k trestním věcem duchovních a šlechticů, které vyžadují shromáždění obou komor, ačkoli tam dříve přicházela. Nadutost důstojnosti velké komory ustoupila zlomyslnosti vyloučit pairy z tohoto zasedání s Tournelle, protože tam nejsou dvě oddělené cesty z jedné komory do druhé jako při prostém odchodu

ze zasedání, a tak by tam mohli zůstat jen sami pairové, kteří nechtějí jít za prezidenty. Princové krve jsou v tom zahrnuti do téhož odnětí, a z téže příčiny, z čehož vyplývá, že princové krve ani pairové už do Tournelle nechodí — týmž zánikem zvyku, který je připravil o radu stran, kde měli právo zasedat a hlasovat.

První prezident de Novion, nespokojen s čepicí, chtěl své troufalosti hnát dál a dát na nich radům zvláštní podíl, a tím lépe poštvat parlament v otázce čepice. Vymyslel, že nechá jednoho rady zůstat na lavici pairů, takže když jejich počet zabere víc než jednu lavici, poslední místo na každé lavici, kterou zaplní, ať na dolních, ať na horních sedadlech, je obsazeno radou, který tak přetíná zasedací řadu pairů a sedí uprostřed nich. Tato troufalost měla týž úspěch jako tolik jiných a trvá dodnes. Je pravda, že první prezident měl až do této chvíle tu skromnost, že se na dobrozdání těchto radů, kteří pairy přetínají v pořadí zasedání mezi nimi, neptá. Přeskočí ho a vrátí se k němu v jeho pořadí, jako by tam zasedal mezi rady. Říkají tomu držet lavici. Proti komu a pro koho, to by vysvětlit nedovedli; ale na uzurpacích ve skutečnosti je vidět, že jsou tam pány.

Viděl jsem je pokusit se o další roku 1700, kdy bylo v parlamentu několik přijetí pairů rychle za sebou. Viděl jsem, jak jeden rada zůstal v čele třetí lavice na dolních sedadlech, ačkoli princové krve a ostatní pairové jich zaplnili víc než dvě. Upozornil jsem na to své sousedy, kteří to shledali stejně špatným jako novým, ale spokojili se s tím, že potichu bručeli. Tato malátnost, která všechny ty uzurpace obrátila v trvale uplatňované nároky, mě okamžitě přiměla dát velmi výrazné znamení prvnímu prezidentovi Harlayovi (ačkoli jsem s ním od aféry pana z Luxembourgu[7] přerušil všechny ohledy), odhodlán způsobit okamžitě skandál a odejít ze zasedání s pairy, kdyby byl v té sázce vytrval; ale neodvážil se a v tu chvíli dal tomu radovi očima a rukou znamení, aby odtamtud odešel, a mně znamení omluvy. Rada okamžitě poslechl; ale kdyby ho tam napoprvé nechali, jako ho nechali na posledním místě, když si je poprvé uzurpoval, zůstalo by to při tom jako v onom druhém případě. Od té doby se o tohle znovu neodvážili.

Přejděme nyní ke dvěma troufalostem, o nichž lze říci, že v žádném ohledu nemají jméno a které je stejně nutné jako hanebné popsat, aby bylo vidět, do jaké krajnosti pýchy a malicherností dovedli prezidenti věci. Vyprávění o nich je stejně zajímavé, jako je samo o sobě odporné.

Velká komora je prostorná a tvoří obdélník delší než širší, a zasedací prostor, který ji přetíná opěradly zasedacích lavic do pravého úhlu, jak bude lépe vidět na plánku, tvoří další čtyřúhelník. U tohoto zvláštního čtyřúhelníku, a tedy i u velké komory jako celku, se pravá a levá strana řídí a určují podle pravé a levé strany místa, které zaujímá král, když tam přijde, a které je v zadním rohu; tomu se říká královský kout.

---

7. **Vysvětlivka:** Spor maršála z Luxembourgu s ostatními vévody a pairy o přednost (1694–1696), v němž Saint-Simon stál mezi jeho odpůrci a první prezident Harlay jednal ve prospěch maršála; od té doby s ním Saint-Simon přerušil styky.

Lavice pairů, nahoře i dole, lóže u krbu a krb, který je za přepážkou ve velké komoře u této lóže, jež od něho dostala jméno, jsou po pravici královského kouta; a lavice prezidentů, nahoře i dole, je po jeho levici, stejně jako lóže od bufetu.

Kromě toho, že tomu tak podle skutečnosti a prostého pohledu je, existují dva další důkazy: jeden ten, že když král zasedá, sedí královna regentka, je-li nějaká, synové Francie, princové krve a ostatní pairové za sebou, bez jiného rozlišení než přednosti, na této lavici napravo, a duchovní pairové na druhé, která je nalevo; přitom duchovní pairové ani kardinálové, když tam chodili, by neměli přednost před královnou regentkou a před syny Francie; ba ani při tomto zasedání nahoře duchovní pairové před světskými, protože tyto dvě lavice jsou vyhrazeny a zůstaly podle stáří zasedání, a tehdy šest starých světských pairů předcházelo jako starší šest duchovních. Není tedy pražádná nesnáz v tom uznat tuto lavici pairů za lavici po pravici krále, a tedy za čestnější.

Tehdy, jak bylo řečeno, je celý soudcovský stav na dolních sedadlech, a prezidenti raději při těchto příležitostech zůstávají na své obvyklé lavici, která je nalevo i tehdy, když se obvykle zasedá dole, protože lavice napravo je i tam pro pairy, než aby změnili místo a posadili se na tuto lavici dole napravo, kterou by jim žádný soudce nemohl upírat a kam pairové, je-li přítomen král, přijít nemohou, protože mohou být tehdy jen na horních sedadlech; prezidenti, pravím, raději zůstávají dole na svém obvyklém místě, než aby ukázali, že se na lavici napravo mohou posadit, jen když pairové nezasedají dole; ale tato volba prezidentů nic nemění na pravé a levé straně.

Další důkaz je ten, že mezi advokáty protivných stran nestejného postavení zaujímá advokát strany vyšší důstojností, ať je žalobcem nebo žalovaným, právem přepážku u krbu. To je bez nesnází pro prince krve, pairy, vévody verifikované a korunní hodnostáře. Tomu se říká volba přepážky. A když jde o spor o postavení uznávané v parlamentu — neboť postavení cizího knížete tam stále zůstává neznámé —, například mezi dvěma pairy, kteří se přou o stáří, je nezbytnou předběžnou otázkou rozhodnout o této přednosti, a přiznání přednosti přepážky jednomu z nich je předběžným rozhodnutím příznivým pro jeho nárok na stáří vůči druhému. U téže přepážky také přednášejí generální advokáti a mluví generální prokurátor, a nikdy u přepážky u bufetu, která rovněž přiléhá k lóži od bufetu. Jiné přepážky než tyto dvě nejsou. Ze všech těchto věcí je tedy jasné, že nahoře i dole sedí pairové napravo a prezidenti nalevo. Tato levá strana se prezidentům nesmírně nelíbí, a hle, co vymysleli, aby ji zakryli, nahoře i dole.

Nahoře přiléhají lavice pairů napravo i lavice prezidentů nalevo obě stejně těsně ke královskému koutu. Tento kout je přesně v úhlu zdi a je k ní těsně opřen, tak jako jsou k ní opřeny i obě lavice napravo a nalevo. Když tam král není — a o té době se tu mluví —, je tento kout holý, potažený jako lavice, bez jiného podnoží než podnoží obou lavic, které má stejnou výšku a šířku podél obou i před koutem, kde se stýkají. Kout je o dvě stopy vyšší než sedadlo lavic; je hlubší, s malým výstupkem vpředu i

vzadu kvůli rohu, ale nepřesahuje šířku sedadla lavic, a kdyby se na něj člověk posadil, jak je holý, není o mnoho širší, než je třeba; vzadu nic než tapiserie, která sleduje obě stěny zdi, a nad ním vůbec nic. Tak se první z princů krve nebo pairů na pravé straně a první prezident na levé straně stejně dotýkají loktem tohoto královského kouta.

Tato rovnost se nelíbila prvnímu prezidentovi de Novion. Dal z lavice pairů odstranit vycpávku v délce osmi stop u královského kouta, takže kdo by se tam posadil, seděl by tak nízko, že kromě nepohodlí holého prkna pod tenkým kobercem s liliemi jako na ostatní lavici by mu temeno hlavy při stejné postavě nesahalo k rameni toho, kdo by seděl na konci téže lavice, kde vycpávka odstraněna nebyla; z toho plyne, že zatímco se první prezident dotýká loktem královského kouta, první z princů krve je od něho osm či deset stop. Pan vévoda z Berry a pan vévoda z Orléans to sami zakusili k velkému pohoršení na zasedání o zřeknutích,[8] ale spokojili se s tím, že o tom mluvili bez obalu, a byli tak malátní, že při tom zůstali. Tutéž vzdálenost zakoušejí princové krve, kteří vždycky chodí na přijetí pairů a vždycky potom zůstávají na velkém slyšení, pokaždé, když se tam ocitnou.

Možná by se dalo myslet, že první prezident de Novion zůstal při tom; ale jak mít velkou komoru a tapiserie k dispozici a nevyužít toho všemi způsoby! Lavice pairů a lavice prezidentů, docela stejné, stejně vysoké k sezení a stejně široké, se Novionovi nelíbily. Chtěl malý trůn, a proto dal prvních šest míst nejblíže královskému koutu vycpat o stopu a půl nad obvyklou vycpávku lavic. Díky tomuto vynálezu sedí prezidenti parlamentu (*à mortier*) o stopu a půl výš než princové krve a pairové. Bylo to další rozhořčení pana vévody z Berry a pana vévody z Orléans, kteří toto vyvýšení nad sebou museli snést, vyvýšení, které princové krve snášejí i s tou vzdáleností pokaždé, když zasedají při velkých slyšeních. Je třeba dodat, že radové, kteří sedí hned za nimi na lavici prezidentů, si na prezidentské vyvýšení nesedají. Je to nově vymyšlený trůn, který přísluší jen jeho vynálezcům, takže je-li na velkém slyšení jen jeden nebo dva prezidenti, první z radů na lavici je od něho vzdálen šest či sedm míst, která zůstávají prázdná, a není-li ten rada příliš vysoký, má to pohodlí, že se může o toto vyvýšení opřít jako o opěrku vysokého křesla. Taková je nová vynalézavost k pozvednutí majestátu prezidentství, pokojně snášená velkými i malými, princi krve i rady. Je pravda, že je třeba, aby postava prezidentů trochu odpovídala vyvýšení jejich sedadla, a že jsem občas viděl malé, jak se kymácejí nohama, sotva se udrží, a trochu rozesmávají sbor.

Dole je to něco jiného; vynálezy chtějí rozmanitost. Tento má trochu nádech polního tábora; prosazuje se pod záminkou průvanu, ale je tam přesto ve všech ročních obdobích. Připomíná ony staré vojenské tribunály stavěné v širém poli, kde císařové přijímali tributy podrobených národů a odkud vojevůdci promlouvali ke svým

8. **Vysvětlivka:** Slavnostní zasedání pařížského parlamentu v březnu 1713, na němž byla za účasti vévodů z Berry a z Orléans zapsána zřeknutí (Filipa V. francouzského trůnu, obou vévodů trůnu španělského); Saint-Simon je popsal výše.

vojskům nebo jim rozdělovali kořist. Jsou tam tyče a zařízení, která se tak důmyslně napínají nad lavicí prezidentů, že se v mžiku ocitne pod baldachýnem s liliemi, který má zadní stěnu a dvě boční závěsy, trochu ji vpředu přesahuje a klene se trochu nad nimi jako besídka. Lavice nebyla zvýšena vycpávkou jako ta nahoře. To snad přijde časem, a pak se tato lavice stane skutečným, trochu protaženým trůnem, jako když jich bylo několik společně přibráno k vládě nad říší.

Ačkoli tento baldachýn nemizí před princi krve, a tím méně před pairy, neodvážili se ho přece jen ukázat před panem vévodou z Berry a panem vévodou z Orléans na zasedání o zřeknutích dole; ale jednou jsem viděl, při shromáždění všech komor, už si nevzpomínám proč (a tehdy, protože dole, kde se zasedá, chybí místo, sedají komory na horní sedadla), když jsem seděl na svém místě s princi krve a ostatními pairy, že byl tento baldachýn napnut, viděl jsem šum na horních sedadlech vzadu u těch, jimž baldachýn bránil ve výhledu na zasedání, jeden či dva vzkazy donesené do ucha prvnímu prezidentovi Harlayovi, a hned se baldachýn složil a v okamžiku zmizel.

Bylo by zneužitím říkat víc. Je třeba ponechat tyto věci úvahám čtenářů, které budou nepochybně silnější a správnější, než jaké by se tu daly slušně podat. Ale je ještě třeba říci slovo o nepatřičnosti pozdravů.

Pozdrav je vzájemný mezi syny Francie, princi krve a pairy. Synové Francie a princové krve smeknou a vstanou na nohy, jakmile se pair objeví v rohu vstupu do zasedání dole, nebo když nahoře vychází z lóže u krbu, jak se vždycky stává, že někdo z nich přijde, když už se zasedá. Synové Francie a princové krve mu oplácejí úklonu, kterou od něho dostávají, když jde na své místo, čekají, až tam dojde, a posadí se a pokryjí teprve současně s ním. Bylo by zbytečné dodávat, že pairové jednají stejně vůči synům Francie a vůči princům krve. Synové Francie zůstávají sedět, smeknou a trochu se ukloní, aniž se nadzvednou, kvůli prezidentovi, který přichází na zasedání; princové krve jednají vůči nim stejně jako vůči pairům; a prezidenti vzájemně. Ti smekají a vstávají kvůli synovi Francie a posadí se a pokryjí teprve současně s ním. Pan vévoda z Orléans jednal jako synové Francie pokaždé, když byl v parlamentu, a prezidenti vůči němu, pokud jde o pozdrav, stejně jako vůči synům Francie.

Pozdrav je vzájemný také mezi pairy a prezidenty. Jakmile se pair objeví u vstupu do zasedání nahoře nebo dole, jak bylo právě vyloženo, všichni prezidenti smeknou, a když dojde na své místo, ukloní se mu, ale aniž vstanou nebo se jen nadzvednou, a pokryjí se teprve, když se on uklonil jim, posadí se a pokryje se. Pairové jednají vůči prezidentům naprosto stejně.

Působí to trochu podivně, když se na zasedání vidí synové Francie, princové krve a pairové stát kvůli pairovi, který vchází, a všechen talárnický stav jen smeknout, aniž se pohne. Podivné je podruhé vidět také prince krve, jak stojí docela sami kvůli prezidentovi, který vchází, zatímco celé ostatní zasedání je bez pokrývky hlavy, ale sedí bez hnutí. Konečně je to podivné potřetí, když se vidí synové Francie, princové krve,

pairové a prezidenti stát kvůli princi krve, který vchází, a radové zůstávají sedět, bez pokrývky hlavy, neboť nevstávají kvůli nikomu kromě synů Francie, ba ani kvůli Tournelle, která při přijetích pairů přichází do velké komory se svými prezidenty v čele, kvůli nimž vstávají jen princové krve a prezidenti velké komory, a stejně tak při odchodu Tournelle po přijetí. Zdá se, že je to pozůstatek oněch znalců práva, kteří sedávali na podnoží lavice pairů, baronů, prelátů atd. a kteří snad z tak nízka, jak seděli, nevstávali kvůli šlechticům, kteří přicházeli, jako by byli tak podřízení a tak nesouměřitelní, že nešlo o to, aby je zdravili.

Prezidenti ani radové se nijak nepohnou kvůli radovi, který vchází nebo odchází, na horních ani na dolních sedadlech; totéž platí pro pozdravy. Je třeba jen dodat, že kancléř, který vstupuje na zasedání před králem, a pairové také, sám vstává kvůli pairovi, který vchází, a pairové vzájemně kvůli němu. K ostatním korunním hodnostářům nelze činit žádné poznámky, protože ti, které si král povolal, vstupují na zasedání za ním a tehdy není k pozdravu příležitost.

Přejděme nyní k výkladu plánku velké komory, který je na následující straně[9], s poznámkou, že byla roku 1720 důkladně upravena, ale bez jakékoli jiné změny než té, že krb byl odstraněn z místa, kde je na tomto plánku vyznačen, a přenesen k velkým dveřím, které vedou z velké komory přímo do velkého sálu paláce a kudy princové krve a pairové odcházejí ze zasedání, jak bylo řečeno.

A. Horní sedadla opřená o zdi.

1. Vyvýšení v rohu. Je to místo krále, když přichází do parlamentu, které v jeho nepřítomnosti nikdo nikdy nezaujímá. Je potaženo toutéž tapiserií s liliemi, která pokrývá zdi a která je stejná jako látka, jíž jsou potaženy i všechny lavice a stolky zasedání. Toto místo krále se podle své polohy nazývá královský kout. Když král přichází, zdobí se jinými koberci a poduškami, kryje se baldachýnem a opatřuje se podnožím o několika stupních.

2. Prostor pro stupně královského podnoží, když král přichází do parlamentu. Jsou pokryty kobercem podnoží. Na těchto stupních, na něž se kladou podušky, zasedá velký komoří, který tam jakoby leží. V jeho nepřítomnosti zaujímá toto místo první šlechtic komory, který má ten rok službu. Je to stará novota ve prospěch Ludvíka, vévody z Longueville,[10] který nebyl pairem a kterého při vysokém postavení, k němuž se Longuevillové povznesli, trápilo, že má sedět v pořadí korunního hodnostáře. Tuto výsadu, ovšem spojenou s jeho úřadem, získal přičiněním prvního vévody z Guise, jehož dceru si vzal. Jejich jediný syn nezůstal naživu. Léonor, vévoda z Longueville po Ludvíkovi,

9. **Ediční poznámka:** Plánek v předloze není. Rok úpravy uvádí text dvojí: zde 1720, níže 1721.

10. **Vysvětlivka:** Ludvík II. Orleánský, vévoda z Longueville (1510–1537), manžel Marie de Guise, dcery Clauda, prvního vévody z Guise, která se po jeho smrti stala manželkou skotského krále Jakuba V.

jeho bratranec, byl ten, kdo jejich velikost dovršil vším, co získal od Karla IX. Tento Léonor je dědem vévody z Longueville, otce hraběte ze Saint-Paul, zabitého při přechodu Rýna, a posledního z Longuevillů, který zemřel jako kněz, pomatený a zavřený v opatství Saint-Georges u Rouenu, roku 1696[11]. Týž Léonor byl otcem markýzy z Belle-Île-Retz a hraběnky z Thorigny-Matignon. Pán z Rothelinu byl jeho nemanželský bratr, z něhož pocházejí všichni Rothelinové.

3. Schůdky o pěti stupních, po nichž král vystupuje na zasedání a sestupuje z něho. Někdy s ním i synové Francie, v jeho nepřítomnosti vždycky. Výše jsme viděli, jak první prezident Harlay tyto schůdky otevřel princům krve. Od této novoty Ludvík XIV. do parlamentu nepřišel, a za nezletilosti Ludvíka XV. je tam pan vévoda z Orléans jako regent nechával chodit s králem. Viděli jsme, že předtím vstupovali na zasedání a odcházeli z něho v čele pairů a toutéž cestou jako oni. Tyto schůdky jsou pokryty cípem koberce královského podnoží. Je to místo,

ale bez podušek, pařížského prévôta,[12] který tam rovněž jakoby leží se svou holí z bílého sametu v ruce; zůstává však bez pokrývky hlavy, nemá hlas a uhýbá, aby udělal místo kancléři nebo strážci pečetí, který po těchto schůdcích vystupuje, aby promluvil s králem, a sestupuje po nich zpět na své místo.

4. Místo kancléře, nebo v jeho nepřítomnosti strážce pečetí. Je to místo zapisovatele při velkých slyšeních, které je dole pod stupni malých královských schůdků. Zapisovatel tam v nepřítomnosti krále sedí na taburetu, se svým stolkem před sebou v rohu, natočeným do úhlu. Když je král přítomen, je kancléř natočen stejně, s týmž stolkem před sebou. Místo zapisovatelova taburetu má sedadlo s područkami, bez jakéhokoli opěradla, pokryté týmž cípem koberce královského podnoží, ale tak, že ten před jeho sedadlem dosahuje k zemi a kancléř na něm nemá nohy. Tento druh sedadla, jediný pro něho, jehož v jeho nepřítomnosti užívá strážce pečetí a který slouží i při *Te Deum*, je spíše pomocí poskytnutou stáří, tak obvyklému u těchto korunních hodnostářů, kteří by bez nějaké opory nevydrželi dlouho sedět, než výsadou.

5. Stolek zapisovatele před kancléřem, který je tehdy pokryt jen jako obvykle. Ačkoli kancléř i jeho stolek jsou dole jako všichni soudcové, byl tu vyznačen

---

11. **Ediční poznámka:** Poslední vévoda z Longueville, Jean-Louis-Charles d'Orléans, zemřel roku 1694, nikoli 1696.

12. **Vysvětlivka:** Pařížský prévôt (*prévôt de Paris*) stál formálně v čele královského soudu Châtelet; v Saint-Simonově době byl úřad již převážně čestný a svěřovaný šlechticům.

v pořadí kvůli jeho cestám ke králi a kvůli koberci královského podnoží, který pokrývá jeho sedadlo.

6. Místo královny regentky nebo regenta, je-li nějaký, královské krve a pairů. Ať je král přítomen, nebo ne, sedí za sebou bez mezery a bez jiného rozlišení podle pořadí prvorozenství a stáří. Po nich korunní hodnostáři v pořadí svých úřadů mezi sebou, s výjimkou kancléře a velkého komořího, jejichž místa byla vyznačena. Korunní hodnostáři, kteří jsou pairy, zasedají ve svém pořadí podle stáří mezi pairy. Je-li velký komoří pairem, zůstává na místě svého úřadu a hlasuje sám po celé pravé straně a před celou levou stranou. Není-li král přítomen, zasedají na téže lavici duchovní pairové, po nich všichni pairové, potom čestní radové, pak čtyři dvorní referendáři a ne víc, po nich děkan parlamentu a radové a mezi nimi radové emeritní. Pro tyto soudce však místo nikdy není.

7. Prostor tří nebo čtyř míst u královského kouta, z něhož je vycpávka zcela odstraněna a který je mnohem níž než zasedací lavice napravo i nalevo, stejné výšky, šířky a hloubky, s podnožím po celé délce obou stran, stejné výšky a šířky. Tyto lavice stejného provedení jsou potaženy toutéž modrou látkou s liliemi až k zemi, aniž se vleče, a opěradla rovněž. Na tomto místě bez vycpávky, o němž byla řeč výše, nikdo nesedí. Na pravé straně je to to, co zůstává prázdné z úcty ke králi, když je v parlamentu, a tvoří prostor, který zaujímají stupně královského podnoží, rozšiřující se stejně na obě strany, kdy se místo bez vycpávky jeví jako volný prostor stejně jako na druhé straně, kde je v nepřítomnosti krále ona vyšší vycpávka prezidentů, o níž byla řeč výše.

8. Místo prvního na této lavici, ať je z královské krve, nebo pair, nejsou-li přítomni princové krve, ať je král přítomen, nebo ne, anebo soudce, není-li tam král (neboť v jeho přítomnosti není na horních sedadlech žádný soudce), není-li tam ani princ krve, ani jiný pair. Totéž místo zaujímal pan vévoda z Berry na zasedání o zřeknutích na horních sedadlech, bez jakéhokoli odlišení od celé ostatní lavice.

9. Prostor mezi podnožím horních sedadel a horním okrajem opěradla dolních sedadel, kam se po celé délce přistavuje lavice bez opěradla, ale potažená a s liliemi jako ostatní, když lavice opřená o zeď pro pairy nestačí.

10. Podnoží o jednom stupni, táhnoucí se podél horních sedadel na obou stranách, všude stejné výšky a šířky, bez rozdílu na kterémkoli místě.

11. Prostor všude stejně široký mezi horními a dolními sedadly na obou stranách, téměř ve výši opěradla dolních sedadel.

12. Lavice duchovních pairů, je-li přítomen král. Sedávali na ni i kardinálové. Nepřišli tam od rozhodnutí o přednosti duchovních pairů před nimi, které pan z Clermont-Tonnerre, biskup-hrabě z Noyonu,[13] dosáhl u Ludvíka XIV., když se chystal konat *lit de justice*, na němž chtěli být kardinálové z Bouillonu a Bonzi, jak bylo řečeno jinde. Kardinál Dubois,[14] všemocný první ministr, se pokusil zúčastnit se *lit de justice* Ludvíka XV. a dělal kvůli tomu velký hluk a výhrůžky. Pan z Tavannes, biskup-hrabě z Châlons, později arcibiskup rouenský, který byl jediný z duchovních pairů v Paříži, mu dal vzkázat, že tam rozhodně půjde, a kdyby se kardinál pokoušel posadit se nad něho nebo tam zůstat, přijde-li dřív než on, shodí ho z horních sedadel dolů, ať se stane cokoli, a že mu přitom budou pomáhat a podporovat ho světští pairové, s nimiž bylo toto rozhodnutí přijato. Bylo vskutku přijato, šlo přese mne a bylo by provedeno, kdyby se kardinál Dubois odvážil. Pan z Châlons přišel na zasedání brzy. Kardinál Dubois se neukázal. V nepřítomnosti krále zde při velkých slyšeních zasedají prezidenti a duchovní radové.

13. Moderní vyvýšení přídavnou vycpávkou, velmi vysoké nad zasedacími lavicemi. Přiléhá ke královskému koutu a má pět či šest míst, a mělo by jich i osm, nebýt šíře rouch prezidentů, kteří na něm sedí. Na této levé straně byl týž prostor, jaký je dosud na pravé, před tímto vynálezem a novotou, a dosud tam je, je-li přítomen král.

14. Místo, kde sedí první prezident nebo prezident, který předsedá na jeho místě. Viděl jsem je, jak si familiárně odkládají svůj mortier, a někdy i čepici, na královský kout.

15. Místo, kde přídavná vycpávka končí a náhle klesá na úroveň vycpávky zasedacích lavic pod toutéž tapiserií s liliemi, která pokrývá všechny lavice.

16. Místo prvního duchovního rady, i když je na místě jen jeden prezident; zbytek vyvýšení pak zůstává prázdný, protože na ně sedají jen prezidenti, a to se stává velmi obvykle. Když jsou tam všichni, což je velmi vzácné, jako na zasedání o zřeknutích na horních sedadlech, posadilo se pět prvních prezidentů na toto vyvýšení, ostatní dole pod vyvýšením na místa duchovních radů, kteří se posadili hned vedle nich a bez mezery.

17. Schůdky o pěti stupních, které spojují horní a dolní sedadla, na konci lavice pairů u lóže u krbu.

---

13. **Vysvětlivka:** François de Clermont-Tonnerre, biskup-hrabě z Noyonu (1629–1701), proslulý svou přehnanou ješitností; zvolen do Francouzské akademie roku 1694.

14. **Vysvětlivka:** Guillaume Dubois (1656–1723), bývalý vychovatel vévody z Orléans, kardinál od roku 1721 a první ministr 1722–1723.

18. Lóže u krbu.

19. Lavice opřená o zeď v lóži u krbu.

20. Žebřík, po němž se vystupuje na tribunu lóže u krbu.

21. Schůdky o pěti stupních ve dveřích, které vedou z lóže u krbu do velké komory, po nichž pairové vstupují na zasedání na horních sedadlech a odcházejí z něho, a pod nimiž při odchodu najdou soudního sluhu, který jim zjednává místo a doprovází je, jak bylo řečeno. Královská krev v čele pairů tudy dosud vstupuje na zasedání na horních sedadlech, ale už tudy neodchází, jak bylo řečeno. Tudy vstupují i světští radové, ale odcházejí jinudy.

22. Lóže od bufetu.

23. Lavice opřená o zeď v lóži od bufetu.

24. Schůdky, po nichž se vystupuje do lóže od bufetu.

25. Schůdky o pěti stupních lóže od bufetu, po nichž duchovní pairové, jen je-li přítomen král, a v jeho nepřítomnosti prezidenti a duchovní radové vstupují na zasedání na horních sedadlech a odcházejí z něho, a pod nimiž na prezidenty čekali dva soudní sluhové, před novotou se šplháním, o níž byla řeč, a nyní jeden soudní sluha, aby šli před nimi, zjednávali jim místo svými hůlkami, jimiž tlučou do dřeva, na které narazí, a doprovázeli je, jak bylo řečeno.

26. Dveře lóže od bufetu, které vedou do velké komory a v nichž jsou zmíněné schůdky. Ta část velké komory, kam tyto dveře vedou, je však ulička mezi ohrazením parketu dolních sedadel a zdí, která vede bez přepážky do volné části velké komory, kdežto dveře lóže u krbu, které jsou cestou pairů, vedou přímo do volné velké komory. Světští radové, kteří v nepřítomnosti krále mohou mít místo na straně pairů, čekají na místě, až všichni do posledního vejdou do lóže u krbu, pak jdou podél lavice, projdou před královským koutem a podél druhé lavice dojdou k soudcům lóží od bufetu.

27. Dveře lóže od bufetu, které vedou do bufetu.

Než opustíme horní sedadla, je třeba poznamenat, že když se počet pairů zvětšil, navrhli korunní hodnostáři, kteří nejsou pairy — a to jsou už skoro jen maršálové Francie, ale zato mnohem početnější, než bývali —, pairům, že budou při *lits de justice* sedět nalevo, pod duchovními pairy, jejichž lavice je pro jejich malý počet vždycky velmi málo zaplněná. Být pod světskými pairy, jak bývali, nebo pod duchovními pairy, jak žádali, se pairům zdálo stejné, a tak svolili, a pan vévoda z Orléans to

schválil. Tak se to provedlo na prvním *lit de justice* Ludvíka XV. a od té doby se v tom vždycky pokračuje. Vévoda z Coislinu, biskup z Met, měl na vybranou obě strany; dal přednost pravé, protože nebyl pairem díky svému biskupskému stolci, nýbrž sám o sobě, a vždycky tam zasedal ve svém pořadí podle stáří v rouchu duchovních pairů.

B. Dolní sedadla.

28. Jsou bez podnoží, na rozdíl od horních sedadel, což je památka toho, že se tato dolní sedadla, jak bylo řečeno, stala sedadly z podnoží, jímž byla pro horní, aby na nich sedávali znalci práva u nohou šlechticů, jediných soudců, na dosah, aby se jich ti mohli potichu radit, kdykoli se jim zlíbilo. Tato dolní sedadla mají od té doby, co se jimi stala, opěradlo, protože nejsou jako horní sedadla opřena o zeď. Mají také područku na každém konci lavice, protože na rozdíl od horních sedadel nepřiléhají na jedné straně ke královskému koutu a na druhé k lóžím. Kromě toho, co bylo vyznačeno jako místo bez vycpávky a s přídavnou vycpávkou u královského kouta na horních sedadlech, vynález prezidentů, jsou všechny lavice velké komory stejné výšky a šířky, bez jakéhokoli rozdílu mezi sebou. Zasedací lavice jsou potaženy, stejně jako zdi a stolky, modrou látkou posetou nesčetnými žlutými liliemi. Tyto stolky jsou přenosné a jsou, jako klekátko, bez podnoží, aby se o ně mohl v těsnu opřít jeden člověk. Je jich pět či šest rozestavěno před lavicemi na dolních sedadlech pro pohodlí zpravodajů. Lavice mimo zasedací prostor a jejich opěradla jsou z holého dřeva a slouží k sezení královským zástupcům, stranám, sporným stranám a advokátům, kteří chtějí poslouchat přelíčení.

29. Opěradlo dolních sedadel, stejné pro všechny.

30. Sedadla, neboli místa, kde se na všech lavicích sedí.

31. Výška lavic.

32. Stolce a stolky zapisovatele a jeho písaře, odklizené, když se zasedá na dolních sedadlech.

33. Závěs do výše zábradlí, který, když se zasedá na dolních sedadlech, uzavírá a zakrývá schůdky královského kouta a stolce a stolky zapisovatele a jeho písaře, kteří tam sedí v nepřítomnosti krále, když se zasedá na horních sedadlech. Když se tam má vystoupit, odstraní se tento závěs během přestávky v bufetu a umístí se tam stolce a stolky zapisovatele a jeho písaře.

34. Parket.

35. Lavice prezidentů. Zaujímají ji sami, když se zasedá na dolních sedadlech, i kdyby tam byl jen jeden prezident, a kdyby se ve velmi vzácném případě nenašel žádný prezident, nejstarší rada, který by předsedal, by zůstal na svém místě a nechal lavici prezidentů prázdnou. Je zcela jasně vidět, že je to uzurpace prezidentů vůči radům, protože duchovní radové sedí na horních sedadlech na téže lavici s prezidenty, neboť na horních sedadlech je to strana duchovních, kteří nemají před světskými rady žádnou přednost. Při *lits de justice* je tato lavice rovněž lavicí prezidentů; v nepřítomnosti krále při velkých slyšeních, když se zasedá na horních sedadlech, je táž lavice lavicí královských zástupců, kam si nikdo jiný nesedá.

36. Moderní nástavec opěradla vysunutý nad lavici prezidentů na způsob přidělaného baldachýnu, klenoucí se nad jejich hlavou jako besídka, se závěsem na každé straně lavice. Látka je s liliemi, stejná jako potah lavic a zdí. V létě se zatím nenapíná; zatím se ho neodvažují prohlásit za výsadu; mezitím se zavádí pod záminkou průvanu a chladu, jako by jim byla vystavena jen tato lavice. Viděli jsme, co bylo o tomto zařízení řečeno výše; s pomocí tyčí se napne i sundá v několika okamžicích. Vždycky se sundává během přestávky v bufetu, když se má potom vystoupit na horní sedadla k velkému slyšení. V přítomnosti krále se ho neodvážili riskovat.

37. Stolek, za nímž sedí první prezident nebo prezident, který předsedá na jeho místě. Přijde-li kancléř do parlamentu, aniž tam má přijít král, zaujme toto místo, předsedá, vykonává v přítomnosti prvního prezidenta všechny jeho funkce a úplně ho zastíní; stejně je tomu na horních sedadlech, kde ho vytlačí z místa. Nahoře i dole, v nepřítomnosti krále, sedí první prezident po levici kancléře a těsně vedle něho. Přijde-li kancléř do parlamentu, když tam přichází král, vytlačí stejně prvního prezidenta z místa a zastíní ho, a na své místo pod malými královskými schůdky usedne teprve, když král přijde a zaujme místo v koutě vyzdobeném jako trůn. Kancléř dole i nahoře, v nepřítomnosti krále, vstupuje na zasedání a odchází z něho toutéž cestou jako první prezident. Je-li kancléř nepřítomen a zbaven pečetí, koná strážce pečetí v parlamentu všechno, co tam koná kancléř, a má jeho místo.

38. Lavice královské krve, duchovních a světských pairů a duchovních radů.

39. Stolek, za nímž sedí první z královské krve nebo nejstarší pair, a nejsou-li tam ani princové krve, ani jiní pairové, první ze soudců, který není prezidentem parlamentu (*à mortier*). Totéž místo zaujímal pan vévoda z Berry při zřeknutích, kdy se zasedalo nejprve dole, pak nahoře. Ani dole, ani nahoře nebyla mezi jeho místem a místem posledního paira žádná vzdálenost ani žádné od-

lišení. Na totéž místo si při obyčejných velkých slyšeních, v nepřítomnosti krále, sedá ještě první soudní sluha, ale mimo zasedání.

40. Poslední místo na konci této lavice, kde podle moderní uzurpace zůstává sedět nejstarší z duchovních radů, i když tato lavice pairům nestačí.

41. Druhá lavice, často zaplněná pairy při jejich přijetích a jiných slavnostech.

42. Poslední místo na této lavici za stolkem, kde podle moderní uzurpace zůstává sedět druhý duchovní rada, i když tato druhá lavice počtu pairů nestačí.

43. Stolek. Je třeba poznamenat, že všechny tyto stolky, jak byly výše popsány, jsou si navzájem rovny a bez jakéhokoli rozdílu. První prezident na svém až do této chvíle žádný nezavedl.

44. Prostřední stolek, před nímž se nechodí, když se vstupuje na zasedání nebo z něho odchází. Chodí se tedy mezi lavicí a tímto stolkem, jinak by se přecházel parket. Výše bylo vyloženo, co to je přecházet parket a kdo ho přechází.

45. Holý stolec zapisovatele na konci zmíněné druhé lavice, kde sedí, když se zasedá na dolních sedadlech.

46. Stolek téhož zapisovatele.

47. Holý stolec tlumočníka, který přiléhá ke konci třetí lavice. Mezi ním a stolcem zapisovatele je průchod pro vstup na zasedání a odchod z něho. Oba mají područky. Sedadlo a opěradlo jsou o něco vyšší než sedadla a opěradla lavic, k nimž přiléhají, a opěradla jsou nahoře uprostřed trochu zaoblená. Cizí země se kdysi dosti často radily s parlamentem o svých otázkách a dávaly tam někdy rozhodovat své pře. Protože jejich jazyky byly parlamentu neznámé, byl tento stolec postaven pro toho, kdo tlumočil listiny a spisy předložené v cizích jazycích. Od té doby zůstal tento stolec jakoby památkou svého minulého užívání, kterou parlament nechce nechat upadnout v zapomnění. Tento stolec, stejně jako stolec zapisovatele, se nepočítá k zasedacímu prostoru.

48. Třetí lavice, na kterou sedají pairové, když první dvě jejich počtu nestačí. Tehdy si nejstarší z těch, kdo na ni přecházejí, sedají nejblíže ke stolci tlumočníka, který je prázdný, a nejmladší nejblíže k lavici prezidentů. Jak pairové tyto lavice zaplňují, radové z nich odcházejí a sedají si na horní sedadla.

49. Stolek na konci této třetí lavice, těsně u lavice prezidentů. Za tímto stolkem je místo děkana parlamentu. Od moderní uzurpace tam on nebo jiný světský rada zůstává sedět, i když tato třetí lavice počtu pairů nestačí, což jsem

viděl víc než jednou kvůli přítomnosti veškeré královské krve, legitimní i nelegitimní, zesnulého krále a velkého počtu duchovních i světských pairů. Ačkoli jsem starý pair, ocitl jsem se na této lavici na zasedání při otevření závěti Ludvíka XIV. Je třeba poznamenat, že pairové tam mezi sebou sedí obráceně, než to dělají radové, z nichž nejstarší sedají nejblíže k děkanovi a tak dále, takže nejmladší rada na lavici sedí u stolce tlumočníka.

50. Prostor v parketu před touto třetí lavicí, kam se staví lavice bez opěradla, ale potažená a s liliemi jako všechny ostatní, aby na ní seděli zbývající pairové, když se předpokládá, že tři lavice jejich počtu nestačí. Na této přidané lavici nesedí žádný rada, i kdyby na ní bylo málo pairů nebo kdyby zůstala úplně prázdná, jak jsem to několikrát viděl. Je třeba poznamenat, že pairové, kteří přecházejí na tuto lavici, se na ni neřadí jako na tu, která je za ní; nejstarší si sedají nejblíže k lavici prezidentů a tak dále.

51. Místo, kde pairové, kteří ještě nezaujali místo na zasedání, stojíce a bez klobouku i bez kordu, skládají přísahu paira Francie, kterou předříkává první prezident ze svého místa, sedě a pokrytý, zatímco všichni princové krve, ostatní pairové a soudcové sedí na zasedání pokrytí. Tato přísaha, ačkoli stará, byla zavedena dodatečně. Pairové vstupovali na zasedání poprvé bez šetření a bez přísahy, jako to dosud dělají princové krve. První soudní sluha, který stojí u paira skládajícího přísahu, mu vrátí klobouk a kord, jakmile je vyhlášen rozsudek o přijetí, což není nic jiného než to, že jakmile pair zvedne ruku a první prezident mu řekne: *Tak přísaháte a slibujete*, dodá: *Pane, vystupte na své místo*; a pair si v tu chvíli připne kord k boku, vstoupí na zasedání a jde se posadit na své pořadí. Toto vyhlášení *Vystupte na své místo* je to staré, které nebylo změněno od té doby, co bylo přijímání přeneseno z horních sedadel, na která se vystupuje, na dolní, kde není jediný stupeň, po kterém by se vystupovalo.

52. Lavice královských zástupců, když se zasedá na dolních sedadlech nebo když je přítomen král.

53. Lavice stran a diváků v nepřítomnosti krále. Tyto lavice jsou před ní a další, zdvojené za nimi, slouží také jako sedadla vyšetřovacím a petičním komorám při shromážděních všech komor a při *lits de justice* těm, jimiž se král dává doprovázet, jako guvernérům nebo generálním místodržitelům provincií, baillům meče a rytířům Řádu Svatého Ducha, kteří však nemají hlas a zůstávají bez pokrývky hlavy.

54. První přepážka volby neboli přednosti, kde přednášejí generální advokáti, když se zasedá na dolních sedadlech, a kde přednášejí i advokáti, kterým tato

přepážka náleží podle přednosti jejich stran, ať se zasedá na horních, nebo na dolních sedadlech.

55. Místo, kde přednáší advokát.

56. Průchod, do něhož advokát postupuje, aby u vstupu do parketu přednesl závěrečné návrhy, a který slouží pairům k odchodu ze zasedání na dolních sedadlech, když ho ukončují spolu se soudním dvorem.

57. Dvířka tohoto průchodu do výše, o niž se stojící člověk opře, kde je práh, který je zastavuje. To jsou ta dvířka, která pairové našli zavřená, jak bylo řečeno, a kvůli nimž zůstávají na zasedání sedět, aniž vstanou, když soudní dvůr vstává a odchází, jak bylo vyloženo.

58. Průchod bez dveří, kterým soudní dvůr vstupuje na zasedání na dolních sedadlech a odchází z něho a kterým tam vstupují i princové krve a pairové, zatímco soudní dvůr zasedá, jak postupně přicházejí. Princové krve tudy také odcházejí dříve, než soudní dvůr zasedání ukončí, jak bylo řečeno, a jdou obvykle ke krbu velké komory čekat na velké slyšení, kam potom přicházejí i pairové.

59. Druhá přepážka; a jsou jen tyto dvě.

60. Místo, kde přednáší advokát, ať se zasedá na dolních, nebo na horních sedadlech.

61. Průchod, do něhož advokát postupuje, aby u vstupu do parketu přednesl závěrečné návrhy, a který nemá jiné užití.

62. Dvířka tohoto průchodu do výše, o niž se stojící člověk opře, která mají práh, jenž je zastavuje.

63. Dlouhý a úzký prostor mezi druhou přepážkou a zdí, který vede z bufetu a z lóže od bufetu do velkého prostoru velké komory za první přepážkou. Tímto prostorem jde soudní dvůr ze zasedání na dolních sedadlech do bufetu a odchází jím ze zasedání na horních sedadlech.

64. Rozlehlý prostor velké komory mezi zdí společnou s velkým sálem a první přepážkou a zdí společnou se čtvrtou vyšetřovací komorou a parketem soudních sluhů.

65. Krb velké komory, který byl, jak bylo řečeno, odstraněn a přenesen ke zdi společné velké komoře a velkému sálu, když se velká komora roku 1721 opravovala.

66. Dveře velké komory, které vedou do čtvrté vyšetřovací komory.

67. Dvoukřídlé dveře velké komory, které se otevírají pro pairy a vedou přímo do velkého sálu; jsou mnohem větší než ostatní dveře.

68. Dveře velké komory, které vedou do parketu soudních sluhů, kudy obvykle všichni vstupují do velké komory a kudy z ní soudní dvůr společně odchází. Pairové společně odcházejí velkými dveřmi přímo do velkého sálu, i sami, když je tam jen jeden.

69. Okna velké komory.

70. Cesta královské krve při odchodu ze zasedání na horních sedadlech od té doby, co jí první prezident Harlay otevřel malé královské schůdky; někdy také, když přichází král, k vstupu na zasedání současně s ním. Při zřeknutích vystoupili pan vévoda z Berry a pan vévoda z Orléans po zasedání na dolních sedadlech a během přestávky v bufetu na horní sedadla s princi krve a všemi pairy, ale bez pořádku, a zůstali tam všichni zasedat podle pořadí až do příchodu soudního dvora, který se vracel z bufetu. Jinde jsme viděli, že se tito princové ani nenadzvedli a že prezidentům oplatili pozdrav jen lehkou úklonou, když na ně čekali bez pokrývky hlavy. Princové krve se toho dne zachovali stejně a pairové také, jak to dělají vždycky. Pan vévoda z Berry a pan vévoda z Orléans se velmi pohoršovali nad délkou přestávky v bufetu a zdlouhavým převlékáním prezidentů, kteří si mohli aspoň toho dne svou toaletu zkrátit.

71. Cesta královské krve pro vstup na zasedání na dolních sedadlech a odchod z něho.

72. Cesta pairů pro vstup na zasedání na horních sedadlech a odchod z něho. Je to táž cesta duchovních radů, v nepřítomnosti krále, pro vstup, ne pro odchod.

73. Cesta prezidentů pro vstup na zasedání na dolních sedadlech a odchod z něho, a také duchovních radů.

74. Cesta prezidentů pro vstup na zasedání na dolních sedadlech a odchod z něho.

75. Obvyklá cesta pairů pro vstup na zasedání na dolních sedadlech, pro ty, kteří sedí na první lavici a na první polovině druhé.

76. Cesta, které někdy užívají někteří pairové pro vstup na zasedání na dolních sedadlech, pro ty, kteří sedí na první lavici a na první polovině druhé. Je to táž cesta, kterou pairové odcházejí ze zasedání, když vstávají spolu se soudním dvorem.

77. Cesta, které zřídka užívají někteří pairové pro vstup na zasedání na dolních sedadlech, pro ty, kteří sedí na první lavici a na první polovině druhé.

78. Cesta pairů pro vstup na zasedání na dolních sedadlech, pro ty, kteří sedí na druhé polovině druhé lavice.

79. Cesta pairů pro vstup na zasedání na dolních sedadlech, pro ty, kteří sedí na třetí lavici a na přidané lavici.

80. Cesta světských radů pro odchod ze zasedání na horních sedadlech.

81 a 82. Obvyklá cesta pairů pro vstup do velké komory a pro společný odchod z ní, se soudním sluhou v čele. Je to také cesta královské krve, ale pairové téměř vždycky přicházejí jeden po druhém, každý podle libosti, až do velké komory parketem soudních sluhů, a princové krve také.

83. Cesta, kterou pairové někdy společně odcházejí z velké komory, vždy se soudním sluhou v čele.

84. Místo, kudy první soudní sluha podle moderního vynálezu a uzurpace od nějaké doby šplhá přes lavici dolních sedadel a její opěradlo, aby vylezl na horní sedadla, když se z nich vstává po zasedání, a postavil se před prvního prezidenta nebo prezidenta, který předsedá na jeho místě, když vstává, a šel před ním.

Je třeba upozornit, že když se zasedá nahoře, v nepřítomnosti krále, sedá si na zasedací lavice dolních sedadel bez rozdílu kdokoli — sporné strany, posluchači, zkrátka kdo chce a může —, kromě lavice prezidentů, která je tehdy, jak bylo řečeno, pro královské zástupce. Zbytek davu sedí dole na zemi, páté přes deváté, v parketu, a kdo může, na stolcích, které pokládají na bok. Děje se to s velkým hlukem a prudkostí, jakmile začne nahoře velké slyšení.

Je třeba jednou provždy poznamenat, že když se tu mluví o prezidentech, jde jen o prezidenty parlamentu (*à mortier*), kteří jediní jsou prezidenty parlamentu. Prezidenti vyšetřovacích a petičních komor jsou jen radové s pověřením předsedat v té které komoře, takže při shromáždění všech komor ve velké komoře nebo kdekoli jinde, kde je parlament shromážděn celý nebo deputacemi celého sboru, nemají přednost před rady velké komory a ve všem a všude jsou považováni jen za rady.

Přesto existuje spor, jehož se ministři užitečně posloužili a který se pečlivě potajmu živí: stává se totiž, a není to vzácné, že při shromáždění všech komor je většina parlamentu proti tomu, co chce dvůr prosadit, a první prezident nedokázal sbor přivést k souhlasu; tu se raději rozhodne odejít, než aby riskoval, že bude ostříhán. Velmi obvykle ho následují všichni prezidenti parlamentu (*à mortier*), lidé, kteří mají co

ztratit i získat a chtějí se zalíbit, kteří si přejí nástupnictví pro své děti a jiné milosti. Kdo bude tedy předsedat? Děkan parlamentu, v jeho nepřítomnosti nejstarší rada velké komory z těch, kdo zůstávají na zasedání, tvrdí, že on; nejstarší prezident vyšetřovacích komor mu to upírá; první z prezidentů první vyšetřovací komory se dovolává přednosti své komory a svého předsednictví v ní. V tomto sporu, v němž dosud nikdo nechtěl ustoupit, nepředsedá nikdo, a pro nedostatek předsedy je zasedání nuceno se rozejít a skončit. Dobře cítí, co všechno tímto sporem ztrácejí, ale pýcha vítězí nad rozumem i nad obecným zájmem sboru.

Kapitola devatenáctá

Krátká rekapitulace. — První stav legistů. — Druhý stav legistů. — Třetí stav legistů. — Čtvrtý stav legistů. — Pátý stav legistů. — Šestý stav legistů. — Sedmý stav legistů, kteří se stali soudci. — Parlamenty a jiné tribunály. — Legisté, kteří se stali soudci, nemění svou povahu. — Původ jména soud pairů, které si osvojil pařížský parlament. — Původ registrací. — Neuvěřitelná zneužívání. — Falešná, ale užitečná dvojznačnost jména parlament; její ochrana; její rozpletení. — Staré parlamenty Francie. — Parlamenty Anglie. — Moderní chiméra parlamentu, že se prohlašuje za první sbor státu, vyvrácena. — Počátek třetího stavu. — Parlament jedině soudním dvorem k vykonávání spravedlnosti soukromníkům, nepříslušný ve věcech velkých a veřejných. — Parlament mluví ke králi, a to i ve svém největším lesku, jen s odkrytou hlavou a na kolenou jako třetí stav. — Ulpívání legistické složky až i na kancléři. — Žádný soudce parlamentu ani odjinud, vyslaný na generální stavy, nikdy nebyl vyslán jinak než za třetí stav, i kdyby byl šlechtického původu. — Příklady shromáždění, kde justice tvořila zvláštní sbor, nikdy v rovnosti s církví ani se šlechtou, a nikdy na generálních stavech až po poslední z roku 1614 včetně. — Nesmyslnost zastoupení nebo zmenšeniny generálních stavů v parlamentu. — Krátké srovnání rady s parlamentem. — Závěr celé dlouhé odbočky.

Na svém místě se najdou ještě další uzurpace parlamentu, stejně málo podložené a ještě silnější, je-li to vůbec možné, než ty, které byly právě vyloženy; žádají si velmi stručnou rekapitulaci, od prvního stavu legistů až k tomu, do něhož je vidíme dospět.

Podmaněný lid, dlouho nevolný a v nejkrajnějším poddanství, byl osvobozen teprve dlouho po dobytí, a to po částech. Z těch, kdo byli osvobozeni, jedni zůstali na venkově jako usedlíci a rolníci, buď pro sebe na nešlechtických statcích, které za určitých podmínek obdrželi, nebo pro jiné jako pachtýři; druzí se dál věnovali řemeslné práci, totiž různým živnostem potřebným k životu ve městech, a to lidé téhož druhu osvobozeného lidu. Z jedněch i druhých vznikla další část lidí, kteří svou prací více zbohatli, dali se na nějaký obchod a jichž páni užívali ke společné správě svých měst; odtud pocházejí konšelé a jiní pod různými jmény. Z nich se někteří dali na studium zákonů, obyčejů a nařízení, jichž přibývalo s dělením lén, s jejich zástavami atd. a s procesy, které z toho vznikaly, a ti se stali rádci jednotlivců v jejich domácích záležitostech; byli známi pod jménem legistů, živili se tímto řemeslem, jako to dělají dodnes, byli částí onoho nevolného, avšak osvobozeného lidu a místo orby a řemesel si zvolili řemeslo studia procesů. Takový je první stav legistů.

Tyto legisty posadil svatý Ludvík na stupínek u nohou šlechticů a duchovních, kteří byli králi jmenovitě vybíráni, aby vynášeli spravedlnost mezi jednotlivci na různých k tomu konaných shromážděních; ta se podle toho, že se na nich spolu rozmlouvalo, nazývala parlamenty, ačkoli se zcela lišila od vyšších shromáždění, rovněž zvaných parlamenty, která navázala na březnová a pak květnová pole[1] a na nichž král soudil vyšší pře pairů a velkých vazalů a činil s nimi velká rozhodnutí království. Svatý Ludvík, úzkostlivý ve věcech spravedlnosti, pokládal za svou povinnost ulehčit svědomí těchto šlechticů a duchovních, kteří byli soudci jednou ti, jindy oni na těchto parlamentech o Letnicích, o Všech svatých atd., trvajících jen několik dní: dal jim možnost potichu si vyjasnit své pochybnosti při rozsudcích, které měli vynést na místě, tím, že se potichu radili s těmito legisty sedícími u jejich nohou, kteří jim svůj názor sdělovali jen do ucha, a to jen tehdy, když se jich někdo zeptal; a ten názor ostatně nijak nezavazoval toho, kdo se radil, aby se jím řídil, pokud se mu to nezdálo dobré. Takový je druhý stav legistů, který trval velmi dlouho.

Rozmnožení záležitostí a jejich forem, z něhož se zrodilo kličkování, malomocenství tak zhoubné a tak všeobecné, rozmnožilo a prodloužilo zasedání parlamentů a znechutilo je šlechticům a duchovním jmenovaným pro každé zasedání; ti se většinou omlouvali, zaměstnáni válkami, domácími záležitostmi a církevními povinnostmi; a ještě víc pairové, kteří ze zákona a bez jmenování patřili ke všem těmto parlamentům, kdykoli se jim zlíbilo jich se účastnit, na rozdíl od všech ostatních, i vysokých baronů, kteří do nich nemohli vstoupit, aniž byli výslovně a jmenovitě povoláni. Toto jakési zběhnutí a nutnost procesy vyřizovat získaly legistům možnost soudit je s tou hrstkou šlechticů a duchovních, kteří se na těchto parlamentech nacházeli z počtu povolaných, zatímco ostatní posílali omluvy; legisté však přitom stále seděli na témž stupínku. A to je třetí stav legistů.

Brzy nato se i ta hrstka duchovních a šlechticů z těch, kdo byli povoláni, aby tyto parlamenty tvořili, nadobro znechutila. Tehdy legisté, kteří se s nimi nejprve stali soudci, jimi zůstali i bez nich z téže nutnosti vyřizovat pře. To je čtvrtý stav legistů; ale stále na stupínku, protože mohli přijít někteří z těch povolaných šlechticů a duchovních, z nichž se jich na některých zasedáních často pár našlo.

Nemoc Karla VI. a ustavičné střetávání orleánské a burgundské strany vedly k rozhodnutí členy těchto parlamentů už neměnit, takže zůstávali doživotně. To byla doba propuštění legistů na svobodu. Šlechtici a duchovní vybraní pro tyto parlamenty, když viděli, že se budou muset napříště účastnit všech, se k tomu nedokázali odhodlat, příliš zaměstnáni svými válkami, svými povinnostmi a svými záležitostmi. Téměř všichni odešli, takže legisté zůstali jedinými členy parlamentů a jedinými soudci procesů. To je jejich pátý stav, který od té doby jen rostl obřími kroky.

---

1. **Vysvětlivka:** Březnové pole (*champ de mars*) bylo výroční shromáždění franských bojovníků a velmožů, na němž král projednával válku a důležité záležitosti; v 8. století bylo přeloženo na květen (květnové pole, *champ de mai*).

Parlament, který se pro nesčetné rozmnožení procesů usadil natrvalo v Paříži a zasedal po celý rok, legisty pozvedal čím dál výš; to byl jejich šestý stav.

Neštěstí státu a nedostatek peněz proměnily jejich doživotní pověření v úřady prodejné, později dědičné, a vytvořily sedmý stav legistů, kteří se tehdy, jako soudci z titulu prodejného a dědičného úřadu, stali magistráty a vytvořili řádný a stálý sbor, jakým od té doby zůstali. Odtud vzešlo postupné ustavení ostatních parlamentů království a tolika dalších druhů soudů všude. To je sedmý stav legistů, který tvoří jejich podobu až dodnes.

Tyto stupně však nezměnily původní a čistě lidovou povahu legistů, z nichž se stali magistráti, jak brzy dokážeme, a nezměnily ji dodnes, ať se později jakkoli snažili vymanit se z této podstatné nízkosti; ta myšlenka je napadla až dlouho poté.

Pařížský parlament, který se stal soudním dvorem k souzení pří jednotlivců, využil příležitosti a osoboval si titul soudu pairů, protože pairové, jelikož byl ze všech soudů obvykle nejsnáze na dosah králům a jejich průvodu, v něm mnohem častěji zasedali, a protože králové, chtěli-li něco učinit všeobecně známým nějakou veřejnou slavností, chodili to s pairy vyhlásit do parlamentu. Tentýž důvod — učinit všeobecně známým, co od krále vycházelo, jako edikty, nařízení, deklarace, zřízení pairství, královské patenty atd. — je přiměl posílat je k registraci do parlamentu, *ut nota fierent*, a aby soudy podle nich řídily své rozsudky. Proto se tytéž akty posílaly i ostatním parlamentům a různým dalším soudům, které by mohly mít vynášet rozsudky v souladu s nimi.

Ať už tyto různé stupně zavedly legisty do jakkoli obrovské vzdálenosti od jejich pramene a původního stavu — aniž by však tehdy či kdykoli později mohli změnit svou původní povahu —, kdo z nich samých by se při výši, v níž je tu vidíme, byl odvážil pomyslit na to, aby se poměřoval[2] s pairy, aby měl přednost před pairy, kteří se rodí jako právoplatní dědicové koruny, aby hlasoval před královnou regentkou na *lit de justice* navzdory nesmírnému rozdílu místa a postoje při hlasování, aby mluvil k pairům veřejně tak, jak se dnes už nemluví ani k cizím lokajům, aby nic neopomněl, aby je ve všem srovnal s legisty, a aby se odvážil zřídit si trůn, jeden vysoko vyvýšený, druhý pod jakýmsi královským baldachýnem, a odtamtud hledět na pairy, prince krve a syny Francie na obyčejných místech — a aby se tyto troufalosti trpěly tolik let a ještě se rozmáhaly podle libosti pýchy a důmyslu? A konečně, kdo z těch legistů, tak vysoko vystoupivších, až k bodu, k němuž je vidíme dospět v této při, by byl věřil, že jejich nástupcům přijde na mysl prohlásit se za poručníky nezletilých králů a za usměrňovatele zletilých, jejichž moc by potřebovala tu jejich natolik, že by bez její součinnosti zůstala neplatná a bez účinku, a nárokovat si, aby z pouhého soudního dvora byl první sbor státu, mající sám o sobě veškerou moc nad všemi velkými akty týkajícími se království? Většinu těchto obludných uzurpací jsme už viděli a zkrátili

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tj. rovnat se.

jsme vše, co se zkrátit dalo, tak, abychom neoslabili jejich světlo, že by jejich rekapitulace byla skoro stejně dlouhá jako samo vyprávění, kdybychom se nespokojili s těmito několika řádky. Přejděme, než přijdou podrobnosti, které poskytne regentství pana vévody z Orléans, k onomu tak modernímu nároku být prvním sborem státu, který je takový, že neexistuje jméno, jímž by se dal nazvat.

Jméno parlament se velmi hodilo k oslňování. Nevědomí, kteří víc než kdy jindy tvoří ve všech státech převelikou většinu; justice a její přisluhovači, kteří tvoří celý jeden národ a jejichž zájem nikdy nepřestal šířit ty nejnesmyslnější představy; lidé slabí a nízcí, kteří nechtějí urazit lidi, již mohou mít v rukou jejich statky, někdy i jejich život, a kteří jich k svým pomstám užívají s nejkrajnější směloství a volností; všichni lidé soudcovského postavení nebo ti, kdo k němu míří, když vycházejí z nízkých finančních a písařských zaměstnání, a kteří dnes zaplavují všechny parlamenty; všechno měšťanstvo, které nemůže mít pro své rodiny jiný cíl; obchodníci a ti, kdo zbohatli v řemeslech, aby pozvedli své děti — to vše tvoří skupinu, která se od všeobecnosti příliš neliší. Připočtěme k té váze lichotivou představu, která strhuje tolik jiných, že parlament je hradbou proti výpadům ministrů pokladny na majetek poddaných, a zjistíme, že téměř všechno, co ve Francii je, bude tleskat všem nejbláznivějším chimérám velikosti ve prospěch parlamentu — ze strachu, z potřeby, z nízké vychytralosti, ze zájmu nebo z nevědomosti. Tento sbor si tak příznivé nálady dobře uvědomil a dobře je dovedl využít; jeho jméno parlament, zvukem stejné jako jméno oněch starých francouzských parlamentů, kde se činila velká rozhodnutí státu, a stejné i jako jméno anglických parlamentů, mu znamenitě posloužilo k tomu, aby se ve veřejném mínění postavil na roveň těmto shromážděním, s nimiž parlament nemá nic společného kromě jména.

Viděli jsme, jak naprostý je rozdíl mezi povahou starých francouzských parlamentů a dnešních a jak veliká je vzdálenost a nepoměr mezi předměty, členy a mocí oněch starých shromáždění a předměty a členy soudu, který není ničím jiným než soudním dvorem k souzení pří mezi jednotlivci a jehož členové, legisté, kteří se stali soudci a magistráty, jak jsme viděli, aniž změnili svou povahu, mají už jen úřady prodejné každému, kdo o ně stojí, dědičné a tvořící část jejich jmění, jak jejich jistinou,[3] tak platy, poplatky za úkony, sportulemi[4] a vší tou špínou výnosu, po němž všichni, od prvního prezidenta až po posledního člena parlamentu, denně natahují ruku a dostávají za každou hodinu práce, skutečné nebo domnělé, mzdu.

Takoví členové jsou od pairů a vysokých baronů, kteří jediní tvořili staré parlamenty, vzdáleni, je-li to možné, ještě víc, než je kus louky nebo pole, zástava na ten či onen statek a placené kličky, které jsou předmětem rozsudků dnešních parlamentů,

---

3. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tj. cenou úřadu.

4. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O sportulích (*épices*) viz poznámky na konci svazku (v tomto vydání Přílohy vydavatele k Tomu II).

vzdáleny od rozsudků ve vyšších pří velkých lenníků a od velkých rozhodnutí království, jež byla předmětem rozhodování oněch starých parlamentů. A srovnáme-li s dnešními parlamenty ony parlamenty konané v různých obdobích roku, stačí srovnat šlechtice a duchovní jmenované králem, aby je tvořili, s legisty sedícími na stupínku u jejich lavic, aby jim radili, když si chtěli potichu něco vyjasnit; a pokud jde o předměty, i když jsou si o něco bližší, nezjistíme, že by si ony parlamenty konané v různých obdobích roku byly vymyslely, že mohou soudit vyšší pře nebo se usnášet o čemkoli veřejném.

Hledáme-li větší podobnost s anglickými parlamenty, ty, o nichž je zde řeč, ji tam nenajdou o nic lépe. Anglický parlament je shromáždění národa, čili podle našich představ zasedání generálních stavů, s tím rozdílem od našich, že ty anglické mají moc vydávat nebo měnit zákony a rozhodovat o všem, co je právem a daní, natolik jako svou vlastní, že moc anglických králů je v obou těchto oborech bez jejich moci právně i fakticky nulová a že se tam nemůže nic učinit než z autority parlamentu. Ta je taková, že ačkoli právo vyhlásit válku a uzavřít mír je tam jednou z královských výsad, vidíme přesto, že králové chtějí mít v těchto věcech radu a souhlas svých parlamentů a že nepodnikají nic významného navenek ani uvnitř, aniž by se s ním poradili. Z toho je vidět, že subsidie, odvody vojska, opevnění, zbrojení a tisíc jiných veřejných věcí jsou v rukou parlamentu stejně nebo víc než v rukou králů.

Chtěly by snad k tomu dospět naše dnešní parlamenty, když porazily velmože království, získaly přednost před princi krve, hlasovaly před královnou regentkou, ukazovaly své prezidenty královské krvi, sebe na jakémsi trůnu a ty prince na obyčejných lavicích, rušily rozsudky rady a učinily se poručníky nezletilých králů, usměrňovateli zletilých a obránci práv lidu proti ediktům a dobrého pořádku proti královským patentům, zkrátka, jak se rády nazývají, vznešeným senátem, který drží váhy mezi králem a jeho poddanými? Při takových záměrech jak daleko mají k anglickému parlamentu, kde nemůže nic projít bez součinnosti obou sněmoven, kde dolní má víc šlechticů a mladších synů velkých pánů než jiných poslanců, kde horní se skládá jen z pairů a s vyloučením dolní sněmovny soudí všechny sporné pře, které se před parlament dostanou, tak jako se dolní s vyloučením horní stará o subsidie, daně, účty a o vše, co je obchod a finance — s tím rozdílem ovšem, že k provedení všech těchto věcí potřebuje souhlas horní sněmovny, kdežto horní sněmovna dává vykonat všechny rozsudky, které vynese, bez jakékoli součinnosti dolní sněmovny. Kde tu najít stín, neříkám podobnosti, ale sebelehčí podoby s našimi parlamenty?

Navzdory tak dokonalé, tak úplné, tak naprosté nepodobnosti povahy a členů našich dnešních parlamentů s povahou a členy našich starých parlamentů a s anglickými parlamenty až dodnes, a navzdory nepodobnosti mezi předměty — kličkami a právními či skutkovými otázkami, které mezi jednotlivci soudí magistráti, legisté původem až do našich dnů, kteří sami od sporných stran dostávají tolar za hodinu jako mzdu po skončení každého úkonu, a věcmi veřejnými a státními, jako jsou roz-

sudky o velkých lénech a velkých lenících a velká rozhodnutí království, vyhrazená králi a všemu, co je s ním ve státě největší a nejvznešenější —, a pokud jde o Anglii, navzdory tomu, co o ní bylo právě vyloženo a co odsouvá naše parlamenty do postavení šerifů a porotců, chtějí-li stůj co stůj anglickou podobnost, se parlament, polichocený tímto jménem, zalíbil v hře se slovem a v klamání světa dvojznačnostmi, které svět přijal z důvodů nevědomosti, zájmu a slabosti, jež byly vyloženy hned zpočátku.

Tato falešná světélka, která tak rychle mizí při sebeslabším paprsku světla, podpořená hlukem, jejž dvůr často nechával parlament dělat proti římské kurii z důvodů, o nichž byla řeč, a posledními regentstvími vyhlášenými v parlamentu za okolností a z příčin, které byly vyloženy, povzbudila parlament k nárokům, a on sám, zvyklý díky nečekaným úspěchům na ty nejnepochopitelnější nesmysly, *accinxit se*,[5] aby na ně přivykl i svět. To mě přimělo dát nutnosti přednost před studem a vážně vyvrátit tento tak moderní a tak nesmyslný nárok parlamentu být prvním sborem státu spisem, který se najde mezi Doklady; říkám studem, protože takové tvrzení samo o sobě nemůže zasluhovat nic než mlčení a pohrdání. Spis, který uvádím, mě zbaví povinnosti rozepisovat se zde tolik, kolik by bylo bez tohoto odkazu třeba, abych ukázal, kam až dojde šťastná pýcha, organizovaná, stále trvající a radící se, která se ze stupně na stupeň, jeden udivující víc než druhý, dostane nakonec k vrcholu, jehož nehoráznost bere řeč i světlo a který se pouhou drtivostí vydává za pravděpodobný.[6]

Celý stát se skládá jen ze tří stavů, jak jsme ukázali na začátku této dlouhé, ale nutné odbočky. Není Francouze, který by nebyl členem jednoho z těchto tří stavů, a tedy není Francouze, který by mohl být něčím jiným než duchovním, šlechticem nebo příslušníkem třetího stavu. Každý stav má své pododdíly; ten, který se stal prvním, se skládá ze sboru pastýřů prvního a druhého řádu, z kapitul světského duchovenstva a z řeholního duchovenstva, které se dále dělí na různé řády a komunity. Totéž platí o stavu šlechtickém a o třetím stavu. Jak lze při tomto důkazu pochopit, že by soudní dvůr, který svou podstatou nepatří ani k prvnímu, ani k druhému stavu a který je zřízen jen k souzení pří jednotlivců, mohl být prvním sborem státu? Tu máme vyloučení, jehož zřejmost bije do očí.

Nelze pochopit, jak se sbor třetího stavu staví nad tyto tři stavy, jestliže se kdy vědělo, že část nemůže být větší než celek, a že třetí stav, jehož je parlament částí, nejenže nemá přednost před oběma dalšími stavy — a právě proto je znám pod jménem třetí stav —, ale že jim ani není roven a je jim podřízen v množství velmi zřetelných věcí. Už tato úvaha by měla stačit, ale kličkování, mistr vytáček a plodné v úskocích, chce být zahnáno až do svých posledních okopů.

---

5. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Připravil se a jaksi ozbrojil, aby.

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Pasáž od slov *To mě přimělo* předchozí vydavatelé vynechali.

Vidím jich tu jen dva: jeden, že parlament nepatří ke třetímu stavu; druhý, že je něčím jiným než pouhým soudním dvorem. Rozepisovat se zde o povaze parlamentu, o němž bylo výše ukázáno, že je pouhým soudním dvorem, nepříslušným k ničemu jinému než k souzení procesů mezi jednotlivci, by znamenalo vracet se nudným opakováním zpět. Ukázali jsme to na jeho původu, na jeho stupních, i na jeho vlastním přiznání v plném parlamentu ústy jeho prvního prezidenta La Vacquerie, na stálém a uznávaném zvyku až do moderních nároků, které naši králové vždy tvrdě potlačovali, a do nepokojů a zmatků, ochránců a opor týchž nároků, jež s nepokoji a zmatky ztratily účinek, ačkoli zůstaly v srdci a v hlavě nových uchazečů. V tomto bodě tedy odkážeme na to, co bylo řečeno výše.

Pokud jde o bod, že parlament patří ke třetímu stavu, dalo by se rovněž odkázat na tak jasné a tak jisté důkazy, které se o tom nacházejí v této odbočce, kdyby úsilí, které parlamenty v tomto ohledu v různých moderních dobách vyvinuly, nenutilo k jistému novému objasnění.

Svatý Ludvík, jak jsme viděli, je první, kdo, aby poučil[7] preláty a šlechtice, kteří na různých parlamentech svolávaných o hlavních svátcích roku soudili procesy jednotlivců spolu s pairy, jež tam ze zákona a bez povolání přicházeli, kdykoli se jim zlíbilo, posadil k jejich nohám legisty, sedící na stupínku jejich lavic. Viděli jsme, kdo byli tito legisté a jaké byly tehdy jejich funkce bez hlasu. V království byly tehdy jen dva sbory čili stavy a lid, rozdělený na nevolníky a osvobozené, a tito osvobození na venkovské usedlíky, městské měšťany, lidi zákona a řemesel, měl ještě daleko k tomu, aby tvořil třetí sbor čili stav království. Teprve za Filipa Sličného, vnuka svatého Ludvíka, který po mnoha výbojích ve Flandrech, kde zajal i hraběte, je všechny zase ztratil v bitvě u Courtrai roku 1302[8] a potřeboval peníze, jež hledal v měšci tohoto osvobozeného a zbohatlého lidu, začal tento lid vystrkovat růžky.[9]

Neštěstí za vlády Filipa z Valois, který na základě salického zákona nastoupil po třech králích, synech Filipa Sličného, zemřelých bez mužského potomstva, a války s Angličany, jejichž král, zeť Filipa Sličného,[10] si činil nárok na korunu, a to podněcován nevěrností Roberta z Artois, poté co se byl podrobil rozsudku pairů vynesenému ve prospěch salického zákona, uvedly Filipa z Valois do nutnosti učinit z lidu třetí sbor čili stav království kvůli peněžní pomoci, kterou v něm nalezl; a teprve od

---

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Rukopis má toto slovo (*éclaircir*) místo slova *éclairer*, které sem bylo dosazeno.

8. **Vysvětlivka:** V bitvě u Courtrai (tzv. bitvě zlatých ostruh) 11. července 1302 porazily flanderské městské milice francouzské rytířské vojsko.

9. **Ediční poznámka:** Zástupci měst byli k radě přizváni už na generální stavy, které Filip Sličný svolal do Paříže roku 1302 během sporu s papežem Bonifácem VIII.; třetí stav tedy nevznikl až za Filipa z Valois, jak uvádí následující odstavec.

10. **Ediční poznámka:** Nárok na francouzskou korunu vznesl Eduard III., který byl vnukem Filipa Sličného (synem jeho dcery Isabely); zetěm Filipa Sličného byl jeho otec Eduard II.

těchto nešťastných časů je to, co není ani duchovní, ani šlechtické, uznáváno pod jménem třetí stav a přidruženo k oběma ostatním stavům.

Tento nový stav se, stejně jako oba první, skládal z různých sborů, a to v ještě větším počtu než ty dva. Soudní sbory, legisté, kteří je tvořili, i ti, kteří je netvořili, jako advokáti-konzultanti a přisluhovači těchto sborů, všichni tehdy podřízení oněm parlamentům svolávaným v různých obdobích roku k souzení pří jednotlivců, dále městské sbory, různé sbory obchodníků, měšťanů a řemeslníků, venkovští usedlíci a jejich nekonečné pododdíly podle bailliaží a provincií — ti tvořili onen třetí stav, který od té doby nic nezměnilo.

Legisté, kteří se postupně a díky zběhnutí duchovních a šlechticů stali, jak jsme viděli, jedinými soudci a magistráty, netvoří v parlamentu nic jiného než soudní dvůr, který jako ony dřívější obecné parlamenty konané v různých obdobích roku soudí jen pře jednotlivců, nikoli vyšší pře, leda za přítomnosti pairů a z vůle krále, ani velká rozhodnutí státu, jak jsme viděli, když to první prezident La Vacquerie jasně řekl v plném parlamentu vévodovi z Orléans, pozdějšímu králi Ludvíku XII.,[11] při jeho nároku na regentství proti paní z Beaujeu, která je bez jakékoli součinnosti parlamentu držela a v jeho držení zůstala. Takové je stálé právo. A toto je zvyk:

Viděli jsme ten, který se udržel až dodnes, že první prezident a všichni magistráti parlamentu mluví v samotném parlamentu, je-li přítomen král, jen na kolenou a s obnaženou hlavou, a že jestliže od jisté doby mluví vstoje, ale vždy s obnaženou hlavou, začínají všichni na kolenou, vstávají až na královský rozkaz vyslovený ústy kancléře a své řeči končí na kolenou, aby dali najevo, že tato králova laskavost nechat je mluvit vstoje nijak neruší podstatu třetího stavu, k němuž patří, totiž mluvit v přítomnosti krále na kolenou a s obnaženou hlavou, na rozdíl od obou prvních stavů, které mluví vsedě a s pokrytou hlavou.

Viděli jsme také, že kancléř, druhý korunní hodnostář a hlava justice, nemohl přes všechen ten lesk odložit svou původní povahu legisty. Sedí na dolních sedadlech, ke králi mluví jen na kolenou: to je legista. Když mluví ze svého místa, sedí a má pokrytou hlavu: to je korunní hodnostář. Je jediný v tomto postavení, kterému král nepřiznává oslovení bratrance,[12] a to je legista; kdežto všichni ostatní, i maršálové Francie pocházející z nejnižšího místa, jak jsme jich několik viděli, kteří se ze zrozených nešlechticů a příslušníků třetího stavu stali šlechtici svými vojenskými funkcemi, mají jako jejich ostatní druhové oslovení bratrance, a přesto ustupují kancléři, který má jako korunní hodnostář velmi význačné postavení. Je tedy zřejmé, že nic nemůže legistu zbavit jeho povahy ani ho vyvést ze třetího stavu, neboť kdyby to něco

---

11. **Vysvětlivka:** Ludvík XII. (1462–1515), jako vévoda z Orléans se po smrti Ludvíka XI. roku 1483 domáhal regentství za nezletilého Karla VIII.; králem byl od roku 1498.

12. **Vysvětlivka:** Král oslovoval ve svých listech vévody a pairy, maršály Francie a korunní hodnostáře „můj bratranče"; bylo to znamení jejich hodnosti.

dokázalo, byl by to nepochybně druhý korunní úřad, nejvyšší hlava justice a rozený nadřízený všech magistrátů. Vidíme na něm přesto veškerou význačnost jeho úřadu a celou jeho povahu legisty dokonale od sebe odlišené, a to, co mu z legisty zůstává, ani v nejmenším nepřestávat patřit ke třetímu stavu.

A konečně, a to rozhoduje všechno: od té doby, co ne-duchovní a ne-šlechtici tvoří ve státě třetí stav, známý pod jménem třetí stav ve shromáždění generálních stavů království, které tvoří a zastupuje celý národ, nebyl tam nikdy žádný magistrát vyslán jinak než za třetí stav. Byli mezi nimi první prezidenti pařížského parlamentu a mnoho jiných magistrátů tohoto parlamentu i ostatních parlamentů království; bylo jich mnoho ze všech ostatních vyšších soudů, aniž kdy vyvstala otázka, že by mohli patřit jinam než ke třetímu stavu, za nějž byli všichni bez výjimky vysíláni. Důvod je zřejmý: protože nejsou ani duchovní, ani šlechtici, a přitom jsou Francouzi, musejí nutně patřit k jednomu ze tří stavů, které jediné tvoří národ, a protože nepatří k prvním dvěma, musejí se z nutnosti nacházet ve třetím; a to se ukazovalo až do posledních generálních stavů, které byly svolány roku 1614.[13]

Ale je toho víc: šlechtic, jehož původ není nijak pochybný, ale který zastává jakýkoli soudcovský úřad v parlamentu nebo jinde, je už tím pokládán za příslušníka třetího stavu a nemůže být na generální stavy vyslán jinak než za třetí stav — tak je mu tato vlastnost legisty od přirozenosti vlastní a nemůže z něho být vyrvána z žádného důvodu; a to se ukázalo u několika poslanců z parlamentů na generálních stavech. Jak lze po těchto důkazech zpochybňovat, že parlament je svou povahou a nikdy nepřerušeným zvykem, a jako všichni ostatní magistráti, nutným a podstatným členem třetího stavu?

Je pravda — neboť nesmí se nic zamlčovat —, že existuje jeden nebo dva případy, kdy justice tvořila na obecných shromážděních zvláštní sbor, ale nikdy na generálních stavech, a to natolik, že tato shromáždění, na nichž tvořila zvláštní sbor, nikdy neplatila, nebyla počítána ani pokládána za generální stavy; za druhé, před těmito shromážděními, která generálními stavy nebyla a nikdy za ně neplatila, i po nich byli soudní úředníci, a to jak z pařížského parlamentu, tak z ostatních parlamentů, vysíláni za třetí stav bez jakékoli námitky. Jde tedy o ojedinělou výjimku, učiněnou u příležitosti prohrané bitvy u Saint-Quentinu,[14] kdy šlo o mimořádné úsilí, že justice byla dána stranou, protože svůj podíl odvedla už před obecným shromážděním, které bylo svoláno jen kvůli tomu a s nímž ji nebylo možné smísit, aniž by se vystavila tomu, že zaplatí dvakrát. Toto shromáždění nebylo generálními stavy, a přesto[15]

---

13. **Vysvětlivka:** Generální stavy svolané v roce 1614 za regentství Marie Medicejské byly posledními před rokem 1789.

14. **Vysvětlivka:** V bitvě u Saint-Quentinu 10. srpna 1557 porazila španělská vojska vedená Emanuelem Filibertem Savojským francouzskou armádu; Jindřich II. pak svolal do Paříže shromáždění, které mu mělo zajistit peníze.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tj. přece však (*si*).

justice v tom, v čem s ním byla spojena, bez potíží ustoupila šlechtě: nic tedy, co by svědčilo proti tomu, co bylo právě vyloženo.

Kdyby si parlament činil nárok, že má podíl na generálních stavech, ba že je zastupuje, protože v sobě v malém obsahuje tři stavy, odpověď by byla snadná. Stačí tuto skladbu vykostit a zjistíme, že v klamání nebude o nic šťastnější než dvojznačnost jména parlament. Výhodou falešných tvrzení je záludnost a nevyslovenost, které nabízejí lenosti nebo nevědomosti, jež je nerozvíjejí. Lstivost dovede zhodnotit to, co se jen zdá. Ale vynaložíme-li trochu péče, abychom věci prozkoumali do hloubky, brzy uvidíme past odhalenou a zbude jen údiv nad směloství, která vydává nesmysl s autoritou věci všeobecně známé.

Řekne se tedy, chce-li kdo, že duchovní pairové a duchovní radové, světští pairové a čestní radové a magistráti parlamentu v něm zastupují tři stavy království. Je pravda, že patří k těmto třem stavům, ale z toho neplyne, co se z toho vyvozuje.

Pairové, ať se parlament snaží jakkoli, nepatří ke sboru parlamentu: jedna věc je mít v něm místo a rozhodující hlas, jiná věc je být členem tohoto sboru. Pairové mají tentýž hlas a místo ve všech parlamentech: řekne se snad, že patří ke všem parlamentům? Řekne se to o kancléři, který všem předsedá, kdykoli se mu zlíbí? Řekne se to o dvorních referendářích, kteří tam vstupují z tohoto titulu? Viděli jsme, co je to, co jedině pairům zachovalo toto místo a hlas, když z nich byli všichni ostatní šlechtici a duchovní vyloučeni. Má to snad nějakou spojitost se zvláštní vlastností člena parlamentu? Nikdy se velké léno koruny, mající ze své povahy majestát apanáže, a s ním spojený největší a nejstarší úřad státu nepodobaly prodejnému soudcovskému úřadu, který legista získává a prodává. Tu tedy máme oba první stavy, které pairové v parlamentu zastupovat nemohou. Nebudeme o nic šťastnější, budeme-li chtít ukázat první stav v duchovních radech. Preláti parlamentů shromažďovaných v různých obdobích roku k souzení pří jednotlivců k nim nepatřili z titulu úřadu, tím méně prodejného, a ještě mnohem méně jako doktoři práv a legisté, neboť legisté tam seděli u jejich nohou bez hlasu, aby jim radili do ucha, když se těmto prelátům zlíbilo požádat je o nějaké objasnění. Totéž platilo o šlechticích, a jedni i druzí tam byli jako takoví jmenováni a povoláváni králem, jednou ti, jindy oni. Nic se jim nepodobá méně než duchovní radové, kteří jako legisté a nijak jinak, ale také jako klerici, aby chránili církev, když se preláti z oněch příliš častých a příliš dlouhých zasedání stáhli, dostali prodejné úřady radů vyhrazené klerikům: jsou to tedy klerici, ale legisté, a nebýt legisty, nemohli by být rady. Tito legisté klerici tedy nemohou v parlamentu zastupovat první stav státu za své peníze a za své zkoušky a hodnosti v právech.

Šlechta je tam zastoupena stejně málo, i čestnými rady. Až do první třetiny vlády Ludvíka XIV. se tato místa dávala lidem z dobrých rodů, dokonce maršálům Francie. Ale tito pánové vstupovali do parlamentu jako kdysi duchovní a šlechtici do oněch parlamentů konaných v různých obdobích roku, bez hodností, bez zkoušky, bez čehokoli, co by páchlo legistou, jak to dosud činí pairové. Byla to čest pro parla-

ment a vyznamenání pro tyto pány, kteří, podobně jako po nich pairové, ale osobně a jen v jediném parlamentu, měli hlas a místo, aniž by se o nich mohlo říci, že patří k parlamentu, neboť neměli jiný úřad než královo jmenování. Ale tento argument, jakkoli je falešný, nyní padl, protože už tolik let žádný šlechtic nedostal žádné z těchto míst čestných radů, která se stala odměnou magistrátů, doporučitelných svou zásluhou, svým služebním stářím nebo přízní, takže je už zastávají jen legisté. Vidíme tedy nesmyslnost tohoto zastoupení tří stavů království v parlamentu a nesmyslnost činit jeho členy, stejně jako legisty, kteří z titulu hodností v právech a peněz v něm mají úřad, pairy, guvernéry provincií, diecézní biskupy — z nichž první vstupují do všech parlamentů království a ostatní do parlamentu své provincie nebo svého biskupského města —, kancléře Francie, který předsedá všem, a konečně, abychom na nic nezapomněli, dvorní referendáře, kteří tam mohou každý den chodit soudit po čtyřech najednou.

V návaznosti na tuto úvahu, která se zdá jasná a srozumitelná, musí překvapit myšlenka pouhého soudního dvora, který, jakkoli majestátním se stal, není přece ničím jiným, nárokovat si, že se stane prvním sborem státu. Kdyby jím byl, jak by se mohly všechny ostatní sbory království ukázat před králem, když tento celý sbor ve svém největším lesku, totiž když ho král, doprovázen vším, co je ve státě největší, poctí svou přítomností, mluví jen s obnaženou hlavou a na kolenou u nohou pairů a korunních hodnostářů, kteří mluví vsedě a s pokrytou hlavou? Nezbylo by jim než padnout na zem tváří k zemi, s tím hlubokým mlčením dnešních orientálců. Vpravdě, první sbor státu a zároveň nedílná, podstatná součást a od všech dob až dodnes člen třetího stavu — to jsou dvě krajnosti až příliš neslučitelné.

Ať se parlament prohlásí za první ze všech sborů, které dohromady tvoří třetí stav — nikdo ze sborů obou prvních stavů, myslím, nebude mít snahu mu to upírat; pak bude na tomto sboru, aby viděl, jak to tvrzení přijme Velká rada,[16] která se s ním pře o přednost, a soukromá rada,[17] která ruší jeho rozsudky, jejíž radové, známí pod jménem státní radové, se všude přou o přednost s prezidenty parlamentu (*à mortier*) a jejich děkan s prvním prezidentem, a jejíž dvorní referendáři, kteří v ní nikdy nesedí, přicházejí, kdykoli se jim zlíbí, z jediného titulu dvorních referendářů zasednout a soudit do velké komory a mít tam přednost před děkanem parlamentu.

Konečně: první sbor státu, a přitom být svou povahou i ve skutečnosti jen lidmi třetího stavu, kteří za své peníze a jako legisté zastávají úřady čistě soudcovské, aby soudili výhradně pře jednotlivců, a nemají sami o sobě příslušnost k velkým rozhodnutím státu a k souzení vyšších pří — to je paradox, o němž nemůže přesvědčit žádné umění ani žádná moc.

---

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** O Velké radě viz poznámku (viz výše).

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Soukromá rada je totéž co rada stran, o níž byla řeč (viz výše).

Po odbočce tak rozsáhlé, ale tak nutné pro porozumění aféře, kterou budeme vyprávět, i pro mnoho dalších důsledků, které se objeví v průběhu let regentství, je čas vrátit se k tomu, co k ní dalo podnět. Připomeňme si tedy zde, co bylo vyloženo před odbočkou o svrchovaném postavení vévody du Maine u krále, o jeho strachu z toho, co by mohl ztratit jeho smrtí, kterou viděl nepříliš vzdálenou, a o jeho plánu chránit se před tím tak, že nesmiřitelně poštve proti sobě vévody a parlament, jichž se bál stejně, jedněch jako druhých; a z dřívější doby, co jsme viděli o jeho povaze, o povaze vévodkyně du Maine, o jejich hlubokých úskocích, o jejich ctižádosti, o vrcholu stejně děsivém jako ohromujícím, na nějž ho povznesly pikle pana du Maine, a o všem, co mohl ztratit. Pohleďme nyní, jakou síť dokázal upříst.

Kapitola dvacátá

Pan du Maine, který se stal princem krve, mi prohodí slovo o čepici, které nechám padnout. — Pan du Maine se nečekaně nabízí v aféře s čepicí, o níž nebyla řeč, a mnoha úskoky a návrhy uvrhne vévody do nebezpečí odmítnutí i přijetí. — Ručí za krále, za prvního prezidenta i za parlament. — Nabídky vévody du Maine jsou přijaty, a proč, ale proti vlastní vůli. — Pan du Maine ručí za prince krve a za paní Princeznu. — Skvělé sliby prvního prezidenta vévodům z Noailles a z Aumontu. — Král jako první mluví s d'Antinem o čepici. — Připravená vytáčka. — Pan du Maine požaduje krátký spis pro krále. — Krajní opatrnost ohledně tohoto spisu. — Pan vévoda z Orléans mi dává své pevné slovo, a paní Vévodkyně vévodům z La Rochefoucauld, z Villeroy a d'Antinovi, že budou vévodům ve věci čepice ve všem příznivi, a dodrží je přesně a dokonale. — Dřívější návrhy ohledně čepice, mně i jiným vévodům, chladně přijaté a vévodou du Maine stále víc zdvojnásobované až k vynucenému zahájení aféry. — První prezident v Marly, zcela změněný, tam přijímá doporučení pana vévody z Orléans a spis od krále, který s ním mluví příznivě. — Postoj prvního prezidenta ke spisu, proti slovu i pravdě, záměrně. — Dlouho předstírá nemoc. — Prvního prezidenta navštíví vévodové z Noailles a d'Antin; navrhuje jim jako náhradu za čepici, aby následovali prezidenty při vstupu na zasedání a při odchodu z něho. — Různé body podivně projednávané, ačkoli oba vévodové nepočítali s tím, že budou s prvním prezidentem o čemkoli mluvit; ti toto následování i jakoukoli náhradu za čepici odmítají. — Neklid prezidentů. — Role Maisonse; jeho původ. — Lest Noviona, která získá Maisonse pro prezidenty. — Oběd domluvený u d'Antina v Paříži s prvním prezidentem; hosté. — Král tam posílá šlechtice ze své služby; poprvé v životě se bez nich obejde; obsluhuje ho Souvré, mistr šatny, a to se opakuje třikrát; poslední dvakrát bez jídla, jen porady. — Všechno bez úspěchu. První prezident nezdvořile na obědě chybí. — Maisons je přítomen, jeho chování; spojuje se víc než kdy jindy s vévodou a vévodkyní du Maine, s nimiž byl nespokojen.

Už po mnoho let užívali páni z parlamentu v klidu svých uzurpací a svých výpadů proti pairům, jejichž slabost a lhostejnost jim dopřávaly naprostý klid, aniž je v tom ohledu cokoli vyburcovalo. Když jsem blahopřál panu du Maine k jeho novému postavení prince krve,[1] jak bylo vidět na svém místě, utrousil mi slovo o čepici mezi ujišťováními, jimiž mě zahrnul ohledně vévodů i mé osoby. Pokládal jsem to za horlivost člověka zahrnutého přízní nade všechnu míru, který se snaží zmírnit rozhořčení

1. **Vysvětlivka:** Ediktem z července 1714 prohlásil Ludvík XIV. své legitimované syny, pana du Maine a hraběte z Toulouse, i jejich potomky za způsobilé nastoupit na trůn po vymření legitimních Bourbonů a přiznal jim tím postavení princů krve.

těch nejvíce dotčených a který si chce lidi získat neurčitými a falešnými nabídkami. Přešel jsem to tedy velmi zlehka a neurčitou odpověď jsem utopil v záplavě poklon, v čemž mi přála hodina, neboť to bylo během královy večeře, jak bylo vidět. Úmyslně jsem tuto okolnost odložil až sem, abych ji přiblížil k aféře s čepicí. Nevím, zda mi tu řeč nadhodil v tom smyslu, který jsem právě vylíčil, jak jsem tehdy věřil, nebo zda už tehdy pojal tu hlubokou černotu, kterou hned vysvětlíme, na dobu, až se mu podaří stát se princem krve, a zda mi podle toho záměru chtěl o tom něco nadhodit, jakmile se jím stal, aby vyzkoušel, jak se to ujme. Byl-li to jeho záměr, nebyl patrně s účinkem své návnady spokojen, neboť s jejím dalším nasazením pak dlouho otálel a nabídl ji jiným, a ne mně, aniž mi o ní dále mluvil jinak než v pozdějším průběhu, k čemuž jsem mu ostatně ani nedával příležitost; neboť s ním se člověk setkával jen v královských kabinetech, zřídka u paní vévodkyně z Orléans, kam chodil v nepravidelných hodinách, a já jsem k němu chodil jen s veřejnými poklonami, kterých jsem se nemohl zprostit, s výjimkou oné záležitosti ohledně Blaye s maršálem z Montrevelu, o níž jsem mluvil v příslušné době.[2] Je třeba si ještě oživit v paměti povahu prvního prezidenta de Mesmes a jeho odevzdanost panu du Maine od nepaměti, která mu vynesla úřad, jemuž by byl zcela vzdálen, nebýt zájmu, který pan du Maine shledal pro sebe naléhavým: překonat všechny překážky, aby ho do něj dosadil. Konečně je třeba upozornit, že tato aféra s čepicí, která začala v listopadu tohoto roku, se přetrhla až v březnu roku následujícího. Protože je takové povahy, že její vyprávění nelze přerušovat, zařadil jsem ji jako poslední událost tohoto roku; a protože zasahuje dost hluboko do roku následujícího, začnu jej teprve po dokončení tohoto vyprávění.

Jednoho rána, když král po svém lever dával ve svém kabinetu pokyny pro svůj den, jak je dával každý den těm, kdo u něho konali službu, za přítomnosti dvořanů, kteří měli v tyto hodiny přístup do jeho kabinetu, přistoupil pan du Maine k d'Antinovi a bez jakýchkoli úvodů s ním mluvil o nepatřičnosti čepice. Totéž řekl o dva dny později vévodovi z Aumontu, pak vévodovi z Harcourtu, nabízel se jim s množstvím poklon a nic neopomenul, aby je pro tu věc rozpálil. Každý z nich odpověděl neurčitě a chladně. Žádný z nich se nenabídl, že by byl původcem podniku, do něhož se za nynějších časů nedalo rozumně pouštět; byli těmi řečmi překvapeni, ale nechali je vyznít naprázdno. Pan du Maine je však nevedl proto, aby tím skončily. Když viděl jejich nevalný úspěch a že jeho nabídky služeb jsou přijímány jen všeobecnými zdvořilostmi, vzal si o několik dní později stranou, vždy na témže místě a v tutéž hodinu, vévodu z Noailles a d'Antina. Řekl jim, že nechápe chlad, s nímž se setkal u těch, s nimiž už mluvil, ve věci, která je v jiných

2. **Vysvětlivka:** Nicolas-Auguste de La Baume, markýz z Montrevelu, maršál Francie od 1703, velel v Guyenne, kam patřila pevnost Blaye, jejímž guvernérem byl Saint-Simon, a zasahoval do jeho guvernérských práv. Guvernérem Guyenne byl od roku 1712 hrabě z Eu, syn pana du Maine; Saint-Simon proto požádal pana du Maine, aby spor rozsoudil, a ten skončil královským nařízením z 19. března 1713 (Tom 10, kap. 14).

dobách tak rozohňovala, a to s tak dobrým důvodem; že ho vždycky pobuřovala tak neobyčejná nepatřičnost; že neřekl ani slovo, dokud mu sloužila k vyznamenání, ale že teď, když má vyznamenání jiná, se mu zdá nesnesitelná; že je přítelem některých vévodů a služebníkem všech vůbec; že ctí jejich hodnost, první v království; že touží po jejich přátelství a chce si je zasloužit tím, že jim poslouží v tak důležitém bodě. Nakonec dodal, že jeho přání je tak upřímné, že už u krále tu věc nadhodil; že král je jí nakloněn; že mluvil také s prvním prezidentem, který, jak řekl, vládne parlamentem; že za prvního prezidenta ručí, a skrze něj i za parlament; a že jim může zaručit, že král nebude dělat žádné potíže, jakmile parlament svolí. Pak se vrátil k chladu, který s takovým překvapením zpozoroval; nakonec je požádal, aby se několik z nich sešlo, sdělili si navzájem rozhovor, který s nimi vedl, a potom mu řekli, co si od něho přejí.

První řeči velmi překvapily ty, k nimž byly proneseny, ale tato opakovaná a tak důrazná zdvořilost je ohromila mnohem víc. Zdála se jim příliš naléhavá a celá věc příliš soustavně sledovaná, než aby se mohli vyhnout tomu, aby se mezi sebou sešli; a hned téhož dne vévoda z Harcourtu, chromý, neduživý a s obtížemi chodící, vzkázal několika z předních vévodů, kteří byli ve Versailles, aby k němu přišli trochu před polednem. Našli jsme se tam vévodové z La Rochefoucauld, z Villeroy,[3] z Noailles, z Aumontu, z Charostu a já. Harcourt vyložil, co bylo právě vyprávěno, ale podrobněji, a nutnost se k něčemu rozhodnout, abychom panu du Maine odpověděli. Pan z Noailles v nepřítomnosti d'Antina, který nemohl přijít a který už v králově kabinetu vévodovi z Harcourtu vylíčil, co se právě odehrálo mezi panem du Maine, d'Antinem a jím, doplnil některé okolnosti. Pak šlo o to uvážit věc. Na háček se nikdo nechytil, kromě Noaillese a Aumonta, a i ti jen velmi zlehka. Všichni znali obojakost toho, kdo jej nahazoval, nepřítele stavovských pořádků ve státě, jeho řádu i jeho pravidel, kvůli němuž byla všechna porušena a převrácena, člověka, jehož zájmem bylo udržovat veškerý zmatek, který se na vévody díval s odporem, jaký je přirozený uchvatiteli toho, co je lidem nejdražší, a který se do nich najednou nezamiloval. Všichni usoudili, že pan du Maine chce tu věc rozjet, aby vévody znesvářil s parlamentem, aby se pro případ smrti krále, o němž bylo vidět, že chřadne, pojistil proti jejich spojenectví, které mu mohlo být osudné, a aby vévody nezdarem jejich podniku ponížil ještě víc. V tomto návrhu pana du Maine, k němuž nic nevedlo a který prosazoval tak soustavně a s takovou horlivostí, nebylo možné spatřovat jiný záměr; a po pravdě jiný ani být nemohl, jak se nakonec velmi jasně ukázalo. Na pohnutce těchto tak úslužných a tak naléhavých nabídek, které se tak málo daly očekávat, jsme se tedy snadno shodli; ale jak se k němu chovat, to tak snadné rozhodnout nebylo.

Od té chvíle jsme před sebou viděli dvě otevřené propasti: na jedné straně nebezpečí následků, víc než velmi zjevných, jichž jsme se právě dvěma slovy dotkli, kdy-

3. **Vysvětlivka:** Louis-Nicolas de Neufville, vévoda z Villeroy (1663–1734), syn maršála z Villeroy.

bychom skočili do nastražené léčky, a krutost skočit do ní vědomě; na druhé straně nebezpečí odmítnout naléhání vévody du Maine. To by mu znamenalo mlčky, ale jasně dát najevo, že jeho záměr prohlédáme nebo že mu nechceme být ničím zavázáni, protože jsme odhodláni proti němu vystoupit; a obojí vystavovalo všemožným nesnázím a nebezpečím, obecně i jednotlivce, při stupni moci, jíž pan du Maine, zajedno s paní z Maintenon, nad králem dosáhl. Jedno se vážilo proti druhému. Ukázalo se, že nebezpečí, že dáme panu du Maine příležitost vylíčit vévody králi jako své nepřátele, je ještě větší než to druhé; že přijmout jeho nabídky není rozhodnutí z volby, ale z nutnosti, v jakém stavu se věc ocitla; že nezbývá než si v ní počínat se vší opatrností, jaké je jen možno užít; a že když se tomu nelze ubránit, je třeba moudře, protože nuceně, zvážit, jaký prospěch se z toho dá vytěžit. Odpověď byla tedy v tomto duchu dána panu du Maine nazítří ráno, na témže místě, kde svůj návrh učinil a tak usilovně na něm trval. Zdál se nadšen a dychtivý dát se do práce, s nejlichotivějšími poklonami a nejsilnějšími ujišťováními. Ručil za prince krve, jejichž věk a postavení jim, jak řekl, nedovolí zaváhat vůči králově vůli. Namítli jsme mu paní Princeznu a paní Vévodkyni. Nad první se dal do smíchu a krčil rameny; a po několika krátkých posměšcích o její slabomyslnosti a o tom, jak malé má ve své rodině slovo, za ni ručil a ujistil, že nebude překážet věci, která se stala jeho vlastní. O paní Vévodkyni odpověděl, že nevěří, že by jí na čepici záleželo, a ještě méně, že by se odvážila podniknout něco proti králově zálibě a vůli; že ostatně je známo, jak málo s ní má styku, a že je na vévodech, aby s ní promluvili, stejně jako s panem vévodou z Orléans, jehož si sám vzít na starost netroufá. Potom vybídl d'Antina, který k nim přistoupil, protože byl o věci zpraven, aby neztrácel čas a promluvil o tom s králem slovo, a ujistil, že se neprodleně sejde s prvním prezidentem.

Tento soudce odpověděl vévodovi du Maine samé skvělé věci; na jeho slovo ho navštívili vévodové z Aumontu a d'Antin a shledali, že je samý med a cukr. D'Antin nemusel mluvit s králem, král promluvil s ním jako první. Řekl mu, že s ním pan du Maine mluvil o aféře s čepicí; že pokud se věc vyřídí ve shodě, nepřeje si nic jiného, než odstranit tento skandál, který shledává neudržitelným (to byl jeho výraz), a že bude velmi rád, když vévodům udělá tu radost. V tom vězel kámen úrazu, a od té chvíle jsem měl o zdaru čím dál horší mínění. Nebyl jsem v tom sám. Pan z Harcourtu se stejně jako já obával zadních vrátek připravených v těch slovech „ve shodě". Ani d'Antin sám nevěděl, co si o tom myslet. Páni z Noailles a z Aumontu byli přesvědčeni, nebo chtěli vypadat přesvědčeni, o přímosti a dobrých úmyslech pana du Maine i prvního prezidenta. Ale vyplutí se nedalo vyhnout: už se stalo; nezbývalo než plout dál se vší opatrností, jaké se jen dalo užít.

Pan du Maine, kormidelník té bárky, chtěl, aby vévodové předložili králi krátký spis, který by, jak říkal, sloužil za podklad rozhodnutí. Přál si to i první prezident. Muselo se tedy na to přistoupit. Obával jsem se v tom léčky, Harcourt ji také vytušil; probírali jsme to, aniž jsme našli způsob, jak ji odvrátit. Bylo vynaloženo všechno,

co šlo, na opatrnost. Úkolem byl pověřen d'Antin. Sepsal jej na jednu stránku dopisního papíru, uvážlivě, slušně, umírněně ve věcech i ve výrazech vůči parlamentu a prvnímu prezidentovi. Ukázal jej panu du Maine, který jej pochválil a schválil. Přečetl jej králi, který ho ujistil, že jej shledává velmi dobrým a [bez] čehokoli, co by se mu dalo vytknout. Poslal jej prvnímu prezidentovi s lístkem, v němž ho prosil, aby jej opravil, kdyby v něm proti jeho úmyslu našel něco, co by se mu zdálo opravy hodné, a pak mu jej vrátil, aby jej mohl předložit králi. Zdá se tedy, že byla učiněna všechna možná opatření, když spis po schválení pana du Maine a krále byl ještě poslán k posouzení prvnímu prezidentovi a podroben jeho opravám. Za dva dny jej první prezident d'Antinovi vrátil, ale bez dopisu; a d'Antin jej odevzdal králi a podal mu zprávu o tom, že mu jej první prezident vrátil, a ten je s ním patrně spokojen, dodal, když mu jej vrátil bez poznámky a bez opravy; a král to vzal stejně, nebo to tak předstíral. Znovu pochválil spis i postup a ujistil d'Antina, že spis při nejbližší příležitosti, kdy uvidí prvního prezidenta, mu odevzdá a záležitost mu doporučí. Brzy se ukáže, proč první prezident vrátil spis d'Antinovi bez opravy, bez poznámek a bez lístku.

Mezitím jsem se ujal toho, že promluvím o čepici s panem vévodou z Orléans, a vévodové z La Rochefoucauld a z Villeroy s paní Vévodkyní, aby tam d'Antina podpořili. Ani oni, ani já jsme nenarazili na žádný odpor ani na nesnáz, kterou by bylo třeba překonávat. Dostali jsme od nich slovo, že s čepicí prostě a jednoduše souhlasí, a oba plně uznali, že její nepatřičnost je neudržitelná. Oba také slovo dodrželi přesně a beze zbytku. Pokud jde o hraběte z Toulouse, o tom se ani nemluvilo ve věci, kterou pan du Maine takto vedl na vlastní pěst, nehledě k tomu, že neschvaloval povýšení, které jim jeho bratr zjednal, a že nebyl člověk, který by chtěl čepici odporovat.

Abych nic nevynechal, je třeba říci, že vévoda du Maine mi hned ve chvíli, kdy se stal princem krve, když jsem mu téhož večera blahopřál, dal najevo, že by rád mohl skoncovat s aférou s čepicí, o níž se mnou tehdy mluvil poprvé, při svém uvedení do parlamentu jako princ krve, a aby ten den byl dnem konce této neuvěřitelné nepatřičnosti, ale že čas je tak krátký a tak naléhavý, že pochybuje, že by se to dalo provést za tak málo dní. Tato vějička mě neoslnila a připadala mi naopak jako žvanění velmi odpovídající povaze toho, kdo mi je vykládal. V den, kdy zasedl v parlamentu jako princ krve, mluvil o tom s d'Antinem a potom si mě během přestávky v bufetu vzal stranou, aby mě znovu ujistil o svých přáních v té věci, která hodlal účinně projevit po cestě do Fontainebleau. Během té cesty si tam první prezident zajel a sešel se s panem du Maine, který pak vyprávěl vévodům z Noailles a d'Antinovi, že mu první prezident mluvil o své lítosti nad tím, že tito dva vévodové příliš lehkomyslně přerušili jakési rozhovory o čepici, které s ním vedli jako jeho zvláštní přátelé, hned jak se stal prvním prezidentem; že na něj dokonce naléhal, aby k věci přispěl, když se stal princem krve, a jeho zájem se tedy změnil; a že mu za sebe i za parlament v té věci ručí. Všechny tyto návrhy byly přijaty s krajním chladem a nebyly sděleny téměř ni-

komu z pairů. Ti dva mu řekli, že už dávno padlo rozhodnutí zachovávat hluboké mlčení a vyhýbat se příkořím, která by jiné chování přivolalo, při bezmoci, v níž se cítili dosáhnout sebemenší spravedlnosti; a d'Antin dodal, že krále ujistil, že ho tím nikdy nebude obtěžovat.

Po návratu z Fontainebleau mluvil pan du Maine ještě důrazněji s vévodou z La Force[4] v Sceaux. Ten tam jezdil často; tam se tedy dozvěděl, co se odehrálo ve Fontainebleau, a jaké, jak pan du Maine říkal, má trápení z toho, že nemohl pohnout pány ze Saint-Simon, z Noailles a d'Antinem. Dodal, že počítá s jeho přátelstvím a že ho žádá o jeho důkaz: aby o rozhovoru s ním podal zprávu co největšímu počtu vévodů a zařídil, aby lehkovážně nepromarnili tak příznivou příležitost, kdy první prezident ručí za úspěch ze své strany i ze strany parlamentu a on, vévoda du Maine, ze strany krále, u něhož se zavazuje s úspěchem prolomit všechny ledy. Bylo to v téže době, kdy v kabinetu třikrát mluvil s vévody z Noailles atd., jak jsem vyprávěl, a kdy jsme se sešli u pana z Harcourtu. Všechno se tak dělo zároveň, protože pan z La Force mluvil současně s několika dalšími, kteří byli všichni rovněž pro to přijmout nabídky pana du Maine, o nichž jsme se, jak bylo vidět, právě rozhodli, že je neodmítneme, protože nebezpečí odmítnutí se nám zdálo ještě větší než nebezpečí přijetí.

Z Marly byl spis poslán prvnímu prezidentovi a z Marly jej také d'Antin po jeho vrácení odevzdal králi, který jej, jak bylo řečeno, už předtím viděl a schválil, aby jej dal prvnímu prezidentovi. Ten nějakou dobu do Marly nepřijel; a když tam jednou ráno přijel, ležel d'Antin s těžkou rýmou v posteli. První prezident zajel nejprve k panu du Maine, s nímž byl dost dlouho o samotě; pak k d'Antinovi, kde zastihl vévody z La Rochefoucauld, z Noailles a z Aumontu. Připadal jim úplně jiný, než jak ho viděli u něho doma; byl zamračený a vypadal rozpačitě. Řekl, že zatím s nikým nemluvil a čeká na královy rozkazy; ale aniž se blíže vyjádřil, uklouzlo mu, že nynější zvyklost ohledně čepice je stará věc, od níž parlament jen nerad upustí. Dával najevo, že spěchá ke králi, a nechal ty pány velmi udivené tak velkou, tak rychlou a tak nečekanou změnou. Čekal jsem na něho cestou v salonu s panem vévodou z Orléans, který, jakmile ho uviděl, šel k němu a řekl mu, že ví o věci, která je na pořadu, že se jí nejen nestaví na odpor, ale že ji shledává spravedlivou a rozumnou a že mu udělá radost, když jí poskytne všemožné usnadnění. První prezident odbyl tohoto prince všeobecnými projevy úcty, starobylostí zvyklosti a vážným tónem a řekl, že jde přijmout královy rozkazy. Hned nato vešel do jeho kabinetu; zdržel se tam krátce a vyšel velmi rozpálený. Když vycházel, našel pohromadě vévody z Villeroy, z Noailles, z Aumontu, z Charostu a z Harcourtu, jimž velmi suše řekl, že mu král odevzdal spis; že mu dovolil poradit se s parlamentem a měl tu laskavost ho ujistit, že na nich nemíní nic vymáhat. Přešel hned k domnělé starobylosti zvyklosti s čepicí, rozohnil

4. **Vysvětlivka:** Jindřich Jakub Nompar de Caumont, vévoda z La Force (1675–1726). Sceaux je zámek vévody a vévodkyně du Maine jižně od Paříže.

se v řeči, prudce je opustil a nechal je ještě udivenější než ráno u d'Antina, kam se už nevrátil. Šel k panu du Maine, odkud nasedl do kočáru a vrátil se do Paříže.

Král nazítří ráno vzkázal d'Antinovi po Bontempsovi,[5] že váhal, zda dát spis prvnímu prezidentovi, ale že protože v něm neviděl nic než dobré a vzpomněl si, že ho d'Antin prosil, aby jej odevzdal, učinil tak. Když šel d'Antin další den ke králi, král mu řekl, že prvnímu prezidentovi uložil, aby spis prošel, s kým uzná za vhodné ze svého sboru; že to, oč vévodové žádají, se mu zdá rozumné; že pokud jde o něho, souhlasí s tím; že princové krve s tím souhlasí; že je na prvním prezidentovi, aby uvážil, co je v té věci třeba učinit, aniž by z toho dělal spor nebo proces, a že on, král, je zatím rád, že se dozvěděl, že tato záležitost, v níž nechce nikoho nutit, se vyřizuje ve shodě a slušně mezi všemi. Král dodal, že první prezident nedělal sebemenší potíže, dokonce přiznal, že vévodové si nestěžují neprávem, a odpověděl, že vyčká vhodné chvíle, aby o tom promluvil se svým sborem, a potom že mu přijde podat zprávu. Totéž jsme se dozvěděli od vévody du Maine. Tato povolnost v králově kabinetu se zdála tak nepodobná tomu, co první prezident projevil, než do něho vešel a když z něho vyšel, že se někteří přesvědčili, že má chuť věc dobře vyřídit, ale také se uplatnit a zároveň ukázat svému sboru, že neopouští to, co sbor chtěl pokládat za svůj zájem, protože se udála řada věcí, které mu sbor velmi odcizily. Já, který jsem měl stále na mysli nebezpečí, jež jsem předem vylíčil, a před očima mlhu kolem spisu, vymáhaného bez nejmenší potřeby, sděleného prvnímu prezidentovi a vráceného bez odpovědi, ať souhlasné, nebo nesouhlasné, jsem se nemohl ukolébat tím, co jsem neviděl, a pan z Harcourtu byl i v tom mého názoru.

Až dosud bylo tajemství zachováváno tak úplně a tak přesně, že je s podivem, že vydrželo šest týdnů mezi tolika lidmi, aniž z něho cokoli prosáklo. O čtyři dny později vyšlo najevo stížnostmi na spis, který jim byl sdělen, jež si vedli soudci v Paříži a které se donesly do Marly. První prezident shromáždil u sebe prezidenty parlamentu (*à mortier*) Noviona,[6] Maisonse, Aligra, Lamoignona a Portaila, děkana parlamentu Le Naina a rady Dreuxe, Le Ferrona a Ferranda, světské, a Le Meusniera, Roberta a de Vienne, duchovní. Chtěli v prvních řádcích spisu najít zlomyslnou připomínku nepokojů za králova nezletilství; ukázali se tím nesmírně dotčeni a ve výrazech prvního prezidenta nenašli nic, co by je uklidnilo. Byl to on, kdo se proti spisu ozval první, kdo ostatní podněcoval a kdo se snažil učinit nespokojenost v parlamentu nakažlivou.

D'Antin mu o svém překvapení a svých výtkách napsal velmi umírněný dopis, který předtím ukázal několika vévodům. Dovolával se v něm jejich vzájemného slova, daného v přítomnosti vévody z Noailles: svého, že mu spis pošle, než jej předloží

5. **Vysvětlivka:** Syn a nástupce Alexandra Bontempse († 1701) v úřadu prvního komorníka krále.

6. **Vysvětlivka:** Zde vnuk prvního prezidenta Noviona († 1693), prezident parlamentu (*à mortier*), kterého pan Vévoda roku 1723 učinil prvním prezidentem.

králi, což splnil; a prvního prezidenta, že v něm označí, ba i opraví, co bude chtít, a takto mu jej vrátí, najde-li v něm něco, co by si to zasluhovalo; slovo, které první prezident nedodržel, neboť mu spis vrátil bez poznámky a bez opravy, a potom si na něj tak hořce stěžoval. Dodával, že jeho jednání není jednáním lidí, kteří by měli v úmyslu urážet, neboť jim spis předložil k posouzení dříve, než ho použil; a končil tím, že místo, na něž si stěžovali, vysvětlil způsobem, na který nebylo co odpovědět, protože bylo vskutku třeba je podivuhodně překroutit, aby se v něm našlo to, co d'Antina ani nenapadlo do něj vložit. Šlo v něm totiž jen o zájem domu Guise a o vévodu z Guise, který, aby si během Ligy získal parlament, jako první strpěl, aby se při jeho přijetí do přísahy paira přidal titul rady. Tento titul byl přitom z přísahy už dávno vypuštěn a vzpomínka na dobu Ligy měla místa, která parlamentu dělala čest. Kámen však byl vržen a dosáhl plného účinku.

Téměř současně první prezident onemocněl, nebo to předstíral. Obával se vředu v hlavě, což je nemoc, která není vidět. Pro zdraví se mu zdál nutný pobyt na venkově; vrátil se odtamtud s dnou a protáhl to všechno na dva měsíce. Důvod či záminka byla dobrá k oddálení odpovědi, kterou měl dát králi, k rozdmýchání ohně a k pečlivé přípravě všech kroků. Tak se to o něm tušilo; a to podezření mu vyneslo návštěvu vévodů z Noailles a d'Antina spolu, kteří mu hned při vstupu řekli, že nepřicházejí mluvit o záležitostech, ale zeptat se na jeho zdraví; on však chtěl o nich mluvit. Nejprve se pustil do zběžného vysvětlování ohledně rozruchu, který spis vyvolával. Jen se toho dotkl, ve krajních rozpacích z toho, že má odpovídat za mlčení, které o spisu zachoval, ačkoli jej měl posoudit a podle libosti opravit dříve, než se ho použije, a vrátil jej, aniž cokoli dal najevo. Ti druzí nechtěli věci rozjitřovat víc, než už byly; a tak se všichni snažili jen přes to přeskočit.

Potom jim první prezident učinil návrh, který je nesmírně překvapil. Nadutý nebo vlídný podle toho, jakou roli měl zrovna hrát, vyložil oběma vévodům co nejpřívětivěji, že není jediným prezidentem, ač je první, ani pánem svého sboru, ač je jeho hlavou; že ostatní prezidenti, kteří s ním sdílejí týž zájem, nehledí na věc týmiž očima jako on; že u nich naráží na velmi živý odpor; že sbor se o věc velmi zajímá; že nezapomněl, že myšlenka ukončit spory, které svornost narušují, vzešla z touhy po svornosti; že by se tento záměr naplnil a zároveň by se odstranily všechny překážky, kdyby vévodové chtěli v něčem povolit ve prospěch nároků soudců parlamentu. Na tak podivný návrh od lidí, kteří vévodům, jak bylo vidět výše, kus po kuse všechno uchvátili, silou či lstí, zněla odpověď, že to, oč se žádá, buď je spravedlivé, nebo není; že jde o odstranění velmi nepatřičné nezdvořilosti a novoty bez jakéhokoli základu, za kterou sami uznávají místo rady na konci každé lavice pairů; že pokud jde o tento bod, je tedy třeba jen jej vrátit do starého pořádku, platného odjakživa; a pokud jde o čepici, že nechtějí-li ji smeknout, ať aspoň odstraní jakousi urážku, která, dokud bude trvat, nemůže přestat být kamenem pohoršení; že ani jedno, ani druhé si svou

povahou nežádá náhradu; a že navíc pairům nezbývá nic, čeho by se mohli vzdát, když už byli oloupeni tolika způsoby.

První prezident, stále mírný a slušný, neopomněl nic zdvořilého ani uctivého, ale stále trval na nějaké náhradě, v duchu, jak často ujišťoval, dohody a míru, a učinil jim dva návrhy. Pokud jde o první, řekl jim, že se nehodí, aby lidé, kteří si jako oni stěžují na nepatřičnost a novost jistých zvyklostí, sami udržovali zvyklosti podobné; že taková je zvyklost pairů zůstávat sedět na místě, když soud ukončuje zasedání na dolních sedadlech, což je nepatřičné vůči celému parlamentu. Druhý návrh zněl, aby chodili za prezidenty jak při vstupu na zasedání, tak při odchodu z něho. Dodal, že s tím by bylo všechno brzy k oboustranné spokojenosti vyřízeno. Páni z Noailles a d'Antin by měli na první návrh rozhodnou odpověď, kdyby se byli chtěli rozpomenout na zvyklost, kterou tolikrát viděli. Stačilo odpovědět, že tato novota přestane, jakmile přestanou být zavírána malá dvířka, jimiž advokát, který má přepážku u krbu, vstupuje dva kroky do parketu, aby přednesl své závěry, a jejichž zavírání nutí pairy zůstávat sedět, jak to dělají od zavedení této novoty; neboť než se tak začalo dělat, zasedání se ukončovalo dole stejně jako nahoře: pairové i soudcové vstávali současně, první z pairů šel podél lavice a všichni ostatní za ním k těm malým dvířkům, zatímco první prezident, následován soudci, šel k otvoru mezi stolcem tlumočníka a stolcem zapisovatele. Ale tito dva vévodové, aniž by uvedli tento důvod, na nějž první prezident neměl odpověď, se spokojili s tím, že přiznali novost a nepatřičnost zůstávat na místě, když soud vstává; a spokojili se s tím, že odvedli řeč jinam, když navrhli odstranit nepatřičnost vzájemného odpírání pozdravu mezi pairy a prezidenty, když přicházejí na zasedání, nepatřičnost, kterou odsuzuje zvyklost princů krve, kteří vstávají stejně, a to úplně, pro každého paira i pro každého prezidenta, který na zasedání přichází. První prezident se z nesnáze nahradit vzájemnou neslušnost vzájemnou slušností vytáhl tím, že řekl, že se to týká jen prezidentů, kdežto zůstávat na zasedání, když soud vstává, je nepatřičnost vůči celému parlamentu.

Páni z Noailles a d'Antin nepřišli k prvnímu prezidentovi, aby s ním o něčem jednali. Neměli k ničemu pověření, tím méně plnou moc; a ani prvnímu prezidentovi nešlo o to se na něčem dohodnout, nýbrž nahromadit potíže, které se po tom, co proběhlo s panem du Maine a co on sám řekl těmto dvěma vévodům, nedaly očekávat. Bod o ukončování zasedání tím tedy zůstal ležet a přešlo se k druhému, který byl velkým předmětem ctižádosti prezidentů, aby z něho potom vytěžili všechny důsledky a následky, jež by jim jejich pýcha a jejich umění vnukly. Proto také tito dva vévodové, kterým to nebylo neznámé z toho, co o tom bylo nadhozeno při jiných příležitostech, v tomto článku nepovolili. První prezident uvedl příklad Velkého Condého, o němž jsem mluvil na svém místě. Na to oba vévodové odpověděli, že jsou neodlučitelní od princů krve a budou je následovat, ať se rozhodnou sestoupit na jakékoli místo; že se tedy v této věci nemá obracet na ně, ale na tyto prince. První prezident, který cítil, jak obratně byla proti němu obrácena síla, kterou zamýšlel ze

svého argumentu vytěžit, odpověděl trochu rozčileně, že nevěří, že by si tito princové dali záležet na tom, aby z toho dělali potíže, pokud by jim je pairové nevnukli; ale že nezávisle na tom jim příklad pana Le Telliera, arcibiskupa-vévody z Remeše, a pana z Gordes, biskupa-vévody z Langres,[7] dokazuje, že toto chození za prezidenty není nic nového. Páni z Noailles a d'Antin připomněli prvnímu prezidentovi, co je zde uvedeno výše o tomto přehmatu obou prelátů; a prohlásili mu rovnou, že pairové nikdy neobnoví zlořád, který byl u těchto prelátů ojedinělý, navíc tak krátký a skončil bez stížností, a který měl svůj pramen ve zvyklosti princů krve, zrušené hned, jakmile byla zavedena.

Tím skončila tato dlouhá návštěva. Skončila zdvořilostmi a ujišťováními, jimiž začala. První prezident jim řekl, že se neprodleně sejde s pány z parlamentu ohledně této záležitosti a potom s králem, jakmile mu to dovolí zdraví, které se mu, jak shledával, den ode dne zlepšovalo. Vskutku brzy nato začal vycházet a opět prokazovat markýze z Créqui, paní z Beringhen a paní z Vassé svou obvyklou pozornost. První dvě byly sestrami vévody z Aumontu a poslední dcerou paní z Beringhen, s níž bydlela.

Prezidenti byli mezitím ve velkých nesnázích, protože nebyli zasvěceni do důvěrností vévody du Maine ani prvního prezidenta. O Novionovi a Maisonsovi jsem jinde mluvil dost, aby byli známi. Ten druhý těžil z rozmrzelostí, které si první prezident a parlament neustále navzájem působili. Ačkoli byl Novion téhož jména jako Gesvreové a ačkoli první prezident nic neopomněl, aby ze sebe dělal muže vznešeného rodu, Maisons je oba v tomto ohledu zastiňoval. Tito Longueilové pocházeli z nedávné doby od dědičného lenního soudního sluhy (*huissier fieffé*) ze vsi Longueil v Normandii, kde je všechno plné listin, které to dosvědčují. Vrchní správce financí, který byl také prezidentem parlamentu (*à mortier*) a dědem tohoto Maisonse,[8] se mocí svého úřadu naroubil na rod starých pánů z Longueil, jejichž panství má tuto ves za hlavní místo, rod vymřelý, který dal guvernéry Normandie a který byl velmi dobrý a velmi starý. Jmenoval se Longueil podle svého léna, které bylo krásným panstvím a které se později dostalo do rodu Longueville, stejně jako se Longueil jmenoval i děd vrchního správce financí, ale podle vsi, z níž pocházel. Přízeň a úřad vrchního správce financí tuto lež upevnily a parlament si liboval v tom, že má z otce na syna prezidenta ze staré rytířské šlechty. Maisons toho dovedl využít; a zatímco si, jak bylo vidět, získával dvůr i město, zachoval si rozum a hýčkal si parlament čím dál víc; jeho členové mu byli nesmírně vděčni za vlídné přijetí, jehož se jim u něho dostávalo, a za to, že mezi sebou nacházejí jako jednoho ze svých velmože tak vznešeného rodu,

7. **Vysvětlivka:** Charles-Maurice Le Tellier (1642–1710), arcibiskup remešský, bratr Louvoisův; Louis-Marie-Armand de Simiane de Gordes († 1695), biskup z Langres od roku 1671. Arcibiskup z Remeše i biskup z Langres byli z titulu svého sídla duchovními pairy.

8. **Vysvětlivka:** René de Longueil, markýz z Maisons († 1677), prezident parlamentu (*à mortier*), vrchní správce financí v letech 1650–1651, stavitel zámku Maisons.

který se stýká s tím nejvybranějším ve městě i u dvora. Vliv, který si v parlamentu získal, ho stavěl nad všechny ostatní prezidenty, ba i nad prvního prezidenta, který, když první místo vybojoval na hrotu vlivu vévody du Maine, byl až příliš rád, že se může dvořit Maisonsovi, o němž se dokonce říkalo, že ho ovládá a že si s tím dává práci jen tehdy, když se mu to hodí.

Novion se od něho obával všeho; nebyla mu neznámá jeho ctižádost, jíž mohl dvůr posloužit užitečněji než lidé z talárového stavu. Nedoufal tedy, že od něho v otázce čepice něco získá, leda nakolik ho na ní mocně zainteresuje, a měl dost důvtipu, aby to udělal jedním rázem, skrze dvě vášně, které mají nad většinou lidí největší moc. Navštívil ho u něho doma, a přizpůsobiv svůj výraz a tón tomu, co chtěl udělat, řekl mu, že přichází prosit o jeho ochranu pro parlament. Překvapení z tak podivné poklony jen lépe dalo pocítit, co mu Novion chtěl říci, tím spíš, že se brzy vyjádřil. Maisons se zachvěl, že by v jediném okamžiku ztratil všechno, co si ve svém sboru s takovou péčí získal. Chtěl v něm být diktátorem a považoval to postavení za základ veškerého štěstí, k němuž směřoval skrze přátele, které si získal u dvora a jejichž přátelství by mu bez tohoto hlavního kola bylo k ničemu. Nestálost dvora se mu při volbě nezdála srovnatelná s pevností sboru, který trvá stále, jejž povznášely nedávné příklady, a s nadějí na ty, které mohly být blízko. Znal svět dost na to, aby počítal se svou obratností u přátel u dvora, přinejmenším se snadným usmířením po skončení záležitosti, kdežto kdyby se doopravdy nepřidal na jednu stranu, ztratil by se nenávratně u svých kolegů a skrze ně u parlamentu, jemuž namluvili, že hájí ani ne tak své vlastní vyznamenání jako vyznamenání parlamentu ve svých osobách. To byl počátek Maisonsova obratu. Do té doby se velmi krotil. Spokojoval se s dvojznačnostmi a s tím, že dával najevo jakousi nerozhodnost, přičemž však naléhal na vévody ze svých přátel, mezi jinými i na mne, aby nebránili princům krve chodit za prezidenty, což by, kdyby k tomu tito princové svolili, odstranilo veškeré potíže, pokud jde o vévody, i veškerou překážku ze strany parlamentu změnit to, co si vévodové přáli. Taková byla Maisonsova řeč.

Zpráva, kterou vévodové z Noailles a d'Antin podali ostatním vévodům o své návštěvě u prvního prezidenta, je začala vyvádět z omylu o jeho dobrých úmyslech; neboť pokud jde o jeho přímost, té už mnoho let nikdo ve Francii nenaletěl, nebo spíše jí nenaletěl nikdy. Jeho přátelé vévody velmi ujišťovali, že dělá obtíže jen proto, aby si získal větší důvěru ve svém sboru a byl s to jej přivést k povolnosti. Jeho odklady a nahromaděné potíže se však málo shodovaly s jeho tak přesnými, tak výslovnými, tak jasnými slovy, která dal týmž vévodům sám a jim i několika dalším skrze vévodu du Maine. Na ně se tedy spoléhalo, a vůbec ne na nějaké náhrady, o nichž nikdy nebylo ani nejmenší řeči a při jejichž sebemenší zmínce by se do toho nikdo nikdy nepouštěl, protože by se tomu dalo vyhnout s tak dobrou záminkou, aniž by se panu du Maine ukázalo nebezpečné osobní odmítnutí. Šlo jen o čepici a — podle toho, co se na to odtud navázalo — o radu na konci lavice pairů, o němž první prezident

i pan du Maine dokonce mluvili první jako o novotě stejně směšné, zbytečné jako neudržitelné; ostatní uzurpace, o nichž oni mlčeli, vévodové na přetřes nevznesli, příliš zvyklí prohrávat, než aby se pokoušeli získat zpět tolik krádeží najednou.

Mezitím se pobyt v Marly chýlil ke konci. První prezident chodil po ulicích a o cestě tam nemluvil. Pan du Maine shledával toto chování trochu podivným, přesto je omlouval a stále za něho ručil. Chtělo se v tom vidět ještě jasněji, a aby se věc urychlila, domluvil se oběd v Paříži u d'Antina, pod záminkou předvést jeho krásný dům a skvostný nábytek k posouzení prvnímu prezidentovi a jeho dobrému vkusu v tomto oboru, ve skutečnosti však proto, aby se záležitost pohnula. První prezident slíbil, že přijde s prezidentem z Maisons a s vévodkyněmi z Elbeufu a z Lesdiguières,[9] velmi duchaplnými sestrami, svými důvěrnými přítelkyněmi, jejichž matka byla rozená de Mesmes, dědička pana z Avaux, tak proslulého leskem, počtem a úspěchem svých velvyslanectví, staršího bratra děda prvního prezidenta. Neměly nic z mateřské talárové hrubosti, ba ani jejich vlastní matka, ačkoli z toho rodu pocházela; byly navíc rovněž důvěrnými přítelkyněmi d'Antina a jeho sestřenicemi, děti bratra a sestry. Bylo dohodnuto, že budou přítomni vévodové z La Rochefoucauld, z La Force, z Guiche, z Villeroy, z Noailles a z Aumontu. Tento poslední konal ten rok službu prvního šlechtice komory; a náhodou téměř jedinečnou nebyl ani pan z Bouillonu, velký komoří, ani žádný z ostatních prvních šlechticů komory v Marly, ani tak blízko, aby tam mohl přijet, pro nepřítomnost nebo nemoc: vznikl tak případ, který se nikdy předtím nestal a nad nímž žasl celý dvůr. Král, který nesmírně lpěl na veškeré možné vnější okázalosti, nikdy neviděl, aby funkce jeho velkých hodnostářů u jeho osoby připadly menším lidem, než byli oni; a těchto pět držitelů úřadu se se svými nástupci s právem přežití (*survivanciers*) tak dobře domluvilo ohledně pilnosti služby, že nikdo nepamatoval, že by byli zastoupeni víc než dvakrát nebo třikrát, a to ještě panem z La Rochefoucauld, velkým mistrem šatny. Navzdory této velké lásce k důstojnosti své služby nařídil král vévodovi z Aumontu a vévodovi z La Rochefoucauld, aby šli na oběd do Paříže k d'Antinovi, ať mu oba namítali cokoli, a řekl, že to tak chce a že ho bude obsluhovat Souvré, mistr šatny, který ten rok konal službu. Zapisuji fakta přesně, úvahy vynechávám. Souvré odjel s dovolením strávit několik dní v Paříži, odkud pro něho král poslal; a abych se k tomu už nemusel vracet, konaly se pak ještě dvě další porady v Paříži, při nichž si král opět přál, aby byli přítomni titíž, a byl opět v těch dvou dalších dnech, což dělá tři během osmi nebo deseti dní, obsluhován jedině Souvrém.

Pozvaní, kteří byli všichni ve zvláštních stycích s prvním prezidentem, jenž si celý život zakládal na tom, že patří k nejvznešenější a nejlepší společnosti, byli vybráni s ohledem na něj. Přijeli k d'Antinovi; čekali tam dost dlouho; nakonec přišel Maisons

9. **Vysvětlivka:** Obě byly dcerami maršála z Vivonne, bratra paní z Montespan, a jeho manželky Antoinette-Louise de Mesmes; byly tedy sestřenicemi d'Antina, syna paní z Montespan.

s omluvou prvního prezidenta, který se prý cítil trochu indisponován a který přesto téhož dne večeřel u markýzy z Créqui s paní z Vassé. Takový postup půdu připravoval špatně; přesto se do věci pustili před obědem i po něm. Všechno se točilo kolem starého či nového původu čepice, kolem její víc než nepatřičnosti a kolem náhrady v podobě chození za prezidenty. Maisons se vší svou duchaplností, světáctvím a obratností byl často uveden do rozpaků, ba i umlčen; ale jeho umíněnost nepolevila a společnost se rozešla zcela bezvýsledně. Maisons se za to styděl; pošeptal d'Antinovi, aby k němu navečer zašel, že mezi čtyřma očima budou svobodnější. Do záměru toho pozvání (*convi*)[10] jsem nepronikl; ale d'Antin tam šel a mezi nimi dvěma se nepokročilo o nic víc než s celou společností. Od té chvíle se Maisons otevřeně přidal na stranu. Nemohl strávit, že když se celý život dvořil vévodovi du Maine spíš tajně než veřejně a měl důvod si od něho slibovat všechno, vévoda učinil prvním prezidentem pana de Mesmes a kancléřem Voysina, lidi takového věku a zdraví, že ho nechají shnít na velké lavici. Od těchto krajních příkoří vídal pana du Maine co nejméně, a to jen tolik, kolik se neodvážil vynechat, aby si z něho neudělal nepřítele. Najednou se vrátil do Sceaux, kam vévoda du Maine jezdil obden a odkud paní du Maine vůbec nevycházela. Zahustil tam své návštěvy na několikrát týdně, býval tam často sám s paní du Maine a ve třech s ní a jejím manželem; a ve Versailles chodil často k vévodovi a dlouho s ním sedával mezi čtyřma očima v jeho kabinetu. Veškerá zášť byla odložena, a vůči vévodům, s nimiž se stýkal, se už nezdráhal ukazovat se naprosto nepřátelským, s nejsladšími a nejpozlacenějšími slovy.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Staré slovo ve významu pozvání.

Kapitola dvacátá první

Vévoda z Aumontu se mě pokouší nachytat na následování prezidentů. — Nekonečné odklady prvního prezidenta. — Je povolán do Marly a králem velmi příznivě pro vévody naléhán; odchází zuřivý. — Nestoudnost jeho stížností a řečí, které dával roztrušovat. — Příčina jeho vzteku. — Maisons vodí d'Aligra k vévodovi a vévodkyni du Maine žádat milost pro parlament. — Maisonsovo úsilí přesvědčit mě a některé další o následování prezidentů. — Král pokládán za spolčeného s vévodou du Maine. — Důvody tomu nevěřit. — Králův názor na vévodu du Maine. — Hlubiny vévody du Maine. — Rozpaky prvního prezidenta. — Pletichy, které aféru protahují. — Černé pomluvy prvního prezidenta před králem proti vévodům, kterým je král dá ihned oznámit. — Bezmezný výbuch proti prvnímu prezidentovi. — První prezident si stěžuje králi na vévodu z Tresmes, s nímž nemá valné uspokojení. — Urážka, jíž se vévoda z Aumontu dopustil na prvním prezidentovi Novionovi v králově pokoji, těsně u něho, a z níž nic nebylo. — Dvojí rozpaky vévody du Maine, s prvním prezidentem i s vévody, zavazují vévody, a vždy proti jejich vůli, ke konferenci v Sceaux se samotnou vévodkyní du Maine. — Podivná role vévody z Aumontu. — Konference v Sceaux mezi vévodkyní du Maine a vévody z La Force a z Aumontu. — Nehorázné návrhy vévodkyně du Maine. — Obludná slova vévodkyně du Maine, která konferenci ukončí. — Přesnost vylíčení konference v Sceaux. — Vévoda du Maine uvede do hry paní Princeznu, za kterou výslovně ručil, a ukončí aféru s čepicí tím, že ji nechá tak, jak byla. — Zřejmost hry vévody du Maine. — Navštívím vévodu du Maine a řeknu mu nejtvrdší slova. — Úvaha o nebezpečí vytvářet obludy velikosti. — Úvaha o čepici. — Prezidenti nezastupují v parlamentu krále. Pairové tam mají před nimi pravou stranu atd., jak na horních, tak na dolních sedadlech. — Srovnání kancléře, který v radě smeká, aby se tázal vévodů na mínění, s prvním prezidentem. — Podivná penze daná prvnímu prezidentovi.

Dva dny nato mi vévoda z Aumontu vzkázal, že by rád se mnou mluvil příštího rána u krále. Už jsem tušil, čemu jsem se nemohl přimět uvěřit, ale přesto jsem tu schůzku nechtěl odmítnout; nebylo to ani třeba. Druhý den ráno, když jsem se chystal jít ke králi, viděl jsem vévodu z Aumontu vcházet do mého pokoje; když ke mně posílal, nebyl jsem doma, nedostal tedy žádnou odpověď, a nechtěl zmeškat rozhovor, od něhož si všechno sliboval od svého ducha a své výmluvnosti. Obojího měl skutečně mnoho, ale nic víc neměl. Přešel hned k věci, vyložil obtíže, které podle něho přibývaly v záležitosti, do níž se pustili jen kvůli snadnostem, jež se zprvu nabízely, vydal prvního prezidenta na pospas jako člověka, který nedrží slovo, nemá víru a jemuž je dobré cokoli, jen aby si uchoval svou čepici, důrazně připomněl králův

odpor k vyslovení rozhodnutí, jakmile by šlo o to rozhodnout jako soudce, zveličil, jaké ponížení by bylo, kdyby byli odbyti v podniku takovém a tak zrale uváženém, a uzavřel, že jelikož je cokoli lepší než v něm ztroskotat, je třeba jít za prezidenty.

Vyslechl jsem vše v naprostém mlčení a s velkou pozorností. Namítl jsem mu, že by to byla pěkná odměna za zdvořilost, kterou neodepřeme ani počestnému cizímu sloužícímu, když s ním mluvíme, za lest, s níž změnili pořadí, v jakém jsou pairové přijímáni, a za násilí, s nímž jim zavřeli malá dvířka v zábradlí lóže, kudy vycházeli současně s prezidenty a ostatními magistráty, kteří procházeli mezi sedadlem tlumočníka a stolkem písaře; že v otázce čepice snášíme uzurpaci podepřenou nejprve zájmem princů krve a později posílenou zájmem levobočků, které jsme zabránit nemohli, proti níž však stále hlasitě protestujeme; kdežto přivolit k tomu, abychom šli za prezidenty, by bylo krajní potupou, znamenalo by to udělat ze sebe prosté rady a postavit nad to nejvyšší, v co může doufat ta nejvyšší šlechta, lidi třetího stavu, které my, sedíce s pokrytou hlavou na svých horních sedadlech, vidíme mluvit na kolenou a s obnaženou hlavou z dolních sedadel, totiž z našeho podnoží, jako legisty; ta dolní sedadla, jež se stala sedadly z podnoží, jímž byla, jsou toho dodnes památkou, a jejich místo při zasedání stejně jako jejich postoj jsou památkou jejich podstatného stavu legistů a třetího stavu; že abychom pochopili, jak by prezidenti využili tohoto souhlasu a zavedení zvyku, že pairové půjdou při vstupu do zasedání a při odchodu z něho za nimi, stačí si vzpomenout, jak využili své uzurpace hlasovat před námi na *lits de justice*, navzdory nekonečné nerovnosti v tom, jak tam sedí a mluví, což je stupeň za stupněm dovedlo k tomu, že hlasovali před syny Francie, a nakonec i před královnou matkou a regentkou; že si nesmíme lichotit, že by nás postavení princů krve mezi nimi a námi, i kdyby bylo možné, že by princové chtěli za nimi jít, uchránilo před jejich uzurpacemi založenými na tomto novém zvyku, který bychom jim přiznali, protože stav princů krve je nezranitelný a jejich hodnost dnes víc než kdy jindy, a nebylo by nám dovoleno krýt se jimi jako štítem; a že místo jednoty, kterou bychom si měli klást za cíl odstraněním urážlivých výstřelků, bychom sami a vlastním činem otevřeli dokořán bránu všem nejbláznivějším nárokům a té nejhanebnější obraně z naší strany, i kdyby proti vší pravděpodobnosti, po tolika nehorázných příkladech, ničeho nedosáhli. Vynechávám zde mnoho dalších důvodů, které by byly lépe na místě v samostatném pojednání, jež však neexistuje, protože k němu nebylo příležitosti; a uzavřel jsem, že je v našem nejnaléhavějším zájmu odmítnout tak hrubou návnadu a co nejdůraznějšími námitkami odvrátit prince krve od souhlasu jít za prezidenty, kdyby bylo možné, že by se v tom dali zviklat.

Vévoda z Aumontu trval na týchž zásadách, či spíše pohnutkách, které ho ke mně přivedly, a s mnoha květnatými slovy se uchýlil k tomu, že mě chtěl přesvědčit, že se nemáme čeho bát, když budeme mít mezi sebou a prezidenty prince krve, kteří půjdou za nimi, a zapřísahal mě, abych k tomu přiměl pana vévodu z Orléans. Chladně jsem odpověděl, že bych byl špatným obhájcem věci, kterou pokládám za tak špat-

nou, a že se ten princ navíc se mnou velmi vysmál tak směšnému nápadu, pokud jde o prince krve, a tak zjevně škodlivému pairům. Když na mě nesmírně naléhal muž velmi výřečný, o němž jsem viděl, že je odhodlán z mého pokoje neodejít, řekl jsem mu, že vše, k čemu se mohu z úcty k němu propůjčit, je přispět ke shromáždění, kde by tato otázka princů krve byla znovu projednána, ale početnému, a jinak ne, kde by každý vyložil své důvody a kde by rozhodla většina; a že kdyby tam prošlo udělat, co se dá, aby byli princové krve přesvědčeni jít za prezidenty, promluvil bych o tom s panem vévodou z Orléans, ne abych mu předkládal důvody tam, kde jsem žádné nenacházel, ale abych mu uctivě vyložil přání, která se pokládalo za nutné vyslovit. Ať už z únavy, nebo z jiného důvodu, spokojil se pan z Aumontu s tím, co si odnášel; ale při odchodu mě požádal, abych na něho druhý den ráno ve stejnou hodinu počkal doma, abychom spolu uvážili plody našich společných úvah. Ten druhý rozhovor byl kratší; oba jsme zůstali při svých názorech.

Mezitím už všechny unavovaly průtahy prvního prezidenta; ty se už nemohly opírat o jeho sbor, neboť o tom u sebe pořádal několik schůzí, ani o jeho zdraví, neboť byl každé ráno ve velké komoře a odpoledne venku po ulicích. Bylo dokonce velmi neuctivé vůči králi tak dlouho a bez záminky odkládat podání zprávy o záležitosti, kterou mu král doporučil a o níž mu sám řekl, že v ní nevidí žádnou obtíž. Nakonec o tom d'Antin promluvil s králem, když viděl, že tyto průtahy směřují jen k tomu, aby poštvaly parlament, jak se hned ukáže, a znesvářily vévody s jeho členy. Tento důvod si však dobře dal pozor králi uvádět; jiných, které mohl říci, bylo dost. Moudře jsme se rozhodli vším pohrdat, na nic nereagovat, nevznést ani tu nejmenší stížnost, ale jít přímo k věci, neuhýbat ani napravo, ani nalevo a nezatěžovat ji trním. Král tedy vzkázal prvnímu prezidentovi, aby za ním přišel; musel poslechnout. Král mu řekl, že je konečně čas dát odpověď; že to, co vévodové žádají, se mu zdá spravedlivé; že by byl rád, kdyby se tak stalo; že nemíní poroučet, ale že by mu bylo milé, kdyby tato záležitost neprodleně skončila k jejich spokojenosti. Na několik obtíží, které první prezident uváděl, mu král řekl, že on sám se mu zprvu nezdál dělat obtíže; že je tou změnou překvapen; že se ta záležitost vleče už dost dlouho; že si tak či onak přeje, aby už neotálel s odpovědí, kterou se zavázal mu přinést. První prezident se vymlouval, jak mohl, na své zdraví a vyšel z králova kabinetu celý rozpálený.

Bylo to ještě v Marly. Vstoupil tam mírný, zdvořilý, vlídný, s každým se přívětivě vítal, zvláště s vévody, které potkal; ale už nebyl týž, slyšení ho úplně změnilo. Vévodové, kteří mu přišli pod ruku, tím byli překvapeni. Hořce si jim stěžoval, že chtějí svou záležitost uškrtit, že je neslýchané mít takový spěch; odvolával se na svou nemoc. Dokonce mu ujelo, že d'Antin krále dobře naučil, co má říkat, prodral se skrz společnost a zmizel. Neříkal hlavní příčinu své rozmrzelosti, kterou jsme se spolu se zbytkem rozhovoru, jejž jsem právě vylíčil, dozvěděli o půl hodiny později od d'Antina, jemuž to král řekl, sotva od něho první prezident odešel. Malý počet členů parlamentu vedl hojně řečí o vévodech: „že král dělá příliš mnoho pairů; že je třeba

s nimi zacházet jako s prostými rady a nepřipustit jich na zasedání víc než dvanáct najednou.“ Král se to dozvěděl do puntíku a velmi ho pohoršila svévole těch pánů; a chlad a mlčení d'Antina, s nímž o tom mluvil, ho rozhořčily ještě víc. Patrně z toho vycítil, že jaký rozdíl je mezi osobami, takový je i mezi jejich počínáním, a že ty řeči míří méně na vévody než na jeho autoritu. Mluvil o tom důrazně s prvním prezidentem, výslovně mu nařídil, aby dal jeho nespokojenost najevo svému sboru i těm drzounům, a velmi důrazně ho pověřil, aby zarazil jakékoli řeči o této záležitosti a o vévodech. To podkopávalo samé základy záměru prvního prezidenta, který chtěl záležitost udusit postupy a rozruchem a navenek se od ní držet stranou, jak dlouho to půjde; odtud pocházela zlost a hněv, které nemohl skrýt, když vycházel z králova kabinetu.

Brzy nato sehrál Maisons jinou scénu. Byl nově zasvěcen do této záležitosti s panem a paní du Maine a neustále s nimi býval v soukromí, takže z jejich strany nemusel mít žádné obavy. Nebyl to tedy ani tak jeho neklid jako komedie domluvená s nimi, co ho přimělo, aby jim přivedl největšího hlupáka nejen mezi svými kolegy, ale v celém parlamentu. Předvedl jim tedy prezidenta d'Aligre,[1] aby je požádal o milost pro parlament, neboť právě takto začali mluvit o záležitosti, která se týkala výhradně prezidentů. Maisons tam nešel proto, aby uspěl. Byli také odbyti všemi myslitelnými zdvořilostmi, s nimiž d'Aligre i on — na Maisonsovo slovo, který ovšem neříkal tu pravou — odešli spokojeni. Přesto bylo třeba skončit. Král se k tomu vyjádřil. Prezidenti spatřovali tak nestvůrnou výhodu v tom, vzdát se čepice výměnou za to, že za nimi budou pairové chodit, že nechtěli nic opomenout, aby toho dosáhli.

Na svém místě jsme viděli, jaké styky se Maisonsovi podařilo se mnou navázat a jak je pěstoval. Lehce přešel ochlazení, a ještě něco víc, které do nich z mé strany vneslo počínání v této aféře s čepicí. Měl stejně mnoho světáckosti jako vévoda z Aumontu, víc ducha a zejména ještě víc hloubky a obratnosti v pletichách, a vzal si do hlavy, že není nemožné mě přesvědčit a že kdyby se mu to podařilo, strhnu s sebou všechny ostatní. Moje přímost a prudkost, kterou mi připisovali, mu dávaly naději, že ode mne zjistí naše poslední slovo v této záležitosti. Přimkl se také k d'Antinovi a zkoušel to na všechny, o nichž se domníval, že je může získat, a každému namlouval, že mluví jen s ním, aby svým slovům dodal větší váhu. Musel jsem tedy snášet návštěvy stejně dlouhé jako časté a řečnické výlevy, při nichž jsem přes svou netrpělivost obdivoval ohebnost a vynalézavost, jež stovkou různých obratů vždy směřovala k témuž cíli. Duch, obratnost a *sproposito*[2] obvykle nahrazovaly důvody a jeho trpělivost zůstala neochvějná vůči výpadům, jimiž moje netrpělivost často úto-

1. **Vysvětlivka:** Étienne d'Aligre, prezident pařížského parlamentu (*à mortier*), z rodu kancléřů Aligre.

2. **Vysvětlivka:** *Sproposito* (it.) — nemístná, nesmyslná poznámka; zde vtipné odbočky, jimiž Maisons nahrazoval argumenty.

čila na prezidenty a jejich uzurpace. Užitečnost jednoty pro blaho státu za okolností, které králův věk dovoloval spatřovat už zblízka, obracel na všechny strany, protože mi prokazoval tu čest, že mě pokládal za velmi vnímavého k tak velkému důvodu; a nedal se odradit odpovědí, tak pohotovou a tak rozhodnou, že je na nich, aby tu jednotu mezi námi nastolili tím, že vrátí uzurpaci tak nedávného data a tak urážlivé povahy, a ne na nás, abychom si ji kupovali dobrovolným a nepochopitelným ponížením. Toto pronásledování trvalo až do té bomby, která všechno vyhodila do povětří a která se mezitím nabíjela.

Nejhlubší černé úklady zanechávají mnoho nesnází, i když jsou utkány se vším uměním, duchem a zkušeností a podepřeny tím nejmocnějším vlivem. Záležitost už nemohla trvat déle; vynechávám z ní tisíce věcí, které by nedaly víc poznání, než jaké lze z tohoto vyprávění vyvodit o duchu, jenž ten záměr zplodil, upředl jeho osnovu a dovedl ji až do konce, a o duchu, v němž si v ní vévodové počínali, když k tomu byli donuceni, jak jsme viděli. Úcta, kterou dlužím památce velkého krále, jehož poddaným jsem se narodil, mi nedovoluje podezírat ho, že by v tom byl zajedno se svým oblíbeným levobočkem. Nezávisle na tomto velkém důvodu je tu na místě vysvětlit, co se ví od něho samého o tom, co si o panu du Maine myslel, a k tomu mě zavazuje i spravedlnost.

Králi v soukromí často ujelo — a vím to od několika z těch, kdo toho byli při různých příležitostech svědky, mimo jiné od Maréchala, prvního králova chirurga, který byl sama čest a pravdivost a jemuž to nikdo neupíral —, že pan du Maine má sice mnoho ducha a nadání, ale neumí s nimi nic udělat; že všechny jeho dny plynou mezi jeho pilnou přítomností u krále v jeho hodinách, lovem, na němž býval úplně sám, a jeho pracovnou ve Versailles nebo v Sceaux, kde byl rovněž úplně sám a kde byl jeho čas rozdělen mezi modlitbu, četbu a povinnosti jeho úřadů, v nichž hodně pracoval; že je to se vším svým duchem idiot, který nikdy neví nic z toho, co se děje mimo okruh jeho úřadů, kterému nezáleží na tom, aby to věděl, který nemá ani ten nejmenší záměr a žije ze dne na den, a který, ačkoli je velmi vtipný, zábavný a příjemný společník, je takový samotář, že nechce nikoho vidět a že se někdy dozvídá věci, jež zaměstnávaly dvůr a jež se staly před měsícem, často i před dvěma a třemi, který nikdy nemyslí na sebe a který je podle vlastního přiznání neschopen spravovat ani vlastní dům. Král se tak vyjádřil několikrát před smrtí pana [dauphina] a paní Dauphine; a vzhledem k ohromné houževnatosti, s níž lpěl na dojmech, které si jednou utvořil, není nemožné, že násilí, které, jak jsme viděli, potom na sobě snášel, aby povýšil své levobočky až ke koruně a upevnil je svou závětí, mu byla dost obratně zastřena blahem státu a nebezpečím pro postavení, velikost, ba i pro osobu pana du Maine, takže se od tohoto dojmu o něm nikdy neodvrátil. Tento dojem byl mistrovským dílem jeho ctižádosti, jeho politiky a hloubky jeho znalosti krále, jež ho dovedla ke všemu. Byl také mistrovským dílem umění paní z Maintenon, která mu v tom vší péčí pomáhala a která o něm často mluvila stejně. Je-li tedy král takto naladěn — a

je velmi jisté, že tak byl vždy před smrtí pana [dauphina] a paní Dauphine, a velmi pochybné, že by od té doby změnil názor, ať k tomu mohl mít jakékoli důvody —, jeho jednání se tím objasňuje.

Pan du Maine, který chce pod vévody otevřít propast, jež by je kvůli jeho zájmu nesmiřitelně znepřátelila s parlamentem, to má snadné: s výrazem skromnosti a spokojenosti s novým postavením prince krve, k němuž král povýšil jeho i jeho potomky, přimět krále, aby byl příznivě nakloněn otázce čepice, v níž už on sám nemá jiný zájem než společný s princi krve, s nimiž sdílí tolik jiných výsad. Zájem levobočků dělal z krále odpůrce vévodů v otázce čepice; a král se jim stává příznivým, jakmile vidí, že je v zájmu levobočků získat zpět tolik významných lidí zrušením novoty bez opodstatnění a velmi urážlivé. Pan du Maine, jist si prvním prezidentem, nic neriskoval, když krále takto do té záležitosti zapojil; dobře znal jeho krajní odpor ke každému rozhodování. Chrání se tím, že tomuto odporu lichotí. Nejen že mu otázku čepice předkládá jako záležitost, na níž se obě strany shodly, ale předbíhá všemu, až do té míry, že už když o ní král poprvé mluví s prvním prezidentem, výslovně ho ujišťuje, že nemíní nic nařizovat, a obnovuje mu totéž ujištění i později. Tím si pan du Maine zajišťuje, že ať se stane cokoli, král nic nerozhodne a nechá vévody v pasti; a kdyby na něho naléhali, bude pro ně mít odpověď hotovou: že se do té záležitosti pustil jen proto, že mu byla předložena jako věc dohodnutá; že první den slíbil prvnímu prezidentovi, že nebude poroučet; že mu ve prospěch vévodů řekl, že to, co žádají, pokládá za spravedlivé a rozumné a že by mu bylo velmi milé, kdyby byli spokojeni; že to je vše, co mohl udělat; že poté, co se s jejich vědomím zavázal nic nepřikazovat a pustil se do toho jen pod touto podmínkou, nemůže jít dál. Tak hrál pan du Maine svou komedii v bezpečí a obratně se uchránil před tím, aby mu někdo vynutil ruku; komedie však mohla skončit jen rozruchem, a to byla jeho nesnáz. Chtěl se před ním uchránit, první prezident ho nechtěl snést sám, a proto se záležitost vlekla.

Vévoda du Maine chtěl prvního prezidenta zatáhnout do kroků a schovat se za něho. Tento magistrát cítil jejich důsledky; ale jsa zotročen panu du Maine, který ho mírně hýčkal, a paní du Maine, která s ním zacházela prudce, ocitl se v podivné tísni; a kromě velkých výhod, které si on i ostatní prezidenti slibovali od výměny čepice za to, že za nimi budou pairové chodit, by ho tato cesta zbavila všech nesnází a ponechala by naopak v pasti pana du Maine, který by pro sebe nic nezískal a posloužil by jen výhodě prezidentů, spolu s přechodnou jednotou vévodů s parlamentem, která by však stačila zničit všechno, čeho dosáhl na velikosti a moci, čehož se smrtelně bál. Pan du Maine se však v této úžině ničím neprozradil. Cítil, že ukázat strach z takové dohody by příliš odhalilo, oč mu jde; doufal, že se vévodové na tak hrubou návnadu nechytí, a nezmýlil se. Pan z Aumontu se snažil marně, nezviklal nikoho z těch, bez jejichž součinnosti se nedalo nic udělat; v nejhorším případě měl pan du Maine díky králi pevnou půdu pod nohama, aby zabránil princům krve přivolit k tomu, že půjdou za prezidenty, a pak nebylo možné věřit, že by vévodové byli natolik zbaveni

rozumu, aby se chtěli od těchto princů oddělit a vydat se tak hanebné prostituci. První prezident, který cítil, že ho z úžiny, do níž ho pan du Maine zatáhl, může vysvobodit jedině to, že za prezidenty budou pairové chodit, a který, lehkomyslný a domýšlivý, jak byl, spatřil její hrůzu, až když se jí dotkl, stále protahoval v naději, že vévoda z Aumontu a Maisons silou umění, výmluvnosti, intrik a průtahů nakonec vévody přesvědčí, aby z toho vyšli touto cestou; potom by se panu du Maine vymluvil na prezidenty, kteří ho k tomu donutili a mezi nimiž měl jen svůj hlas, kteří získali na svou stranu parlament a — což nebylo nijak možné si představit — i vévody. Protahoval tedy, jak jen mohl, a přes všechnu míru, podání odpovědi králi.

Vzteky bez sebe, že se nakonec vidí zklamán v naději, kterou choval, krajně dotčen tím, že ho král zarazil v řečech, které dal o této záležitosti a o vévodech šířit, a že mu bylo znemožněno vyvolat rozruch prostřednictvím zástupu neznámých lidí z talárového stavu, jejichž by byl hybatelem, zatímco by se sám vydával za smírčího rozhodce, a když už měl být s vévody rozkmotřen — a dobře předvídal, že bude, až odmítne vzdát se čepice poté, co to tolikrát tak jasně a tak určitě slíbil —, ať je rozkmotřen, a donucen konečně jít dát králi odpověď, řekl mu, že vévodové mezi sebou pořádají ustavičné schůzky pod záminkou této záležitosti, ve skutečnosti však s výhledem na budoucnost, na niž lze pomýšlet jen s hrůzou, a většina z nich víc než kdokoli jiný, vzhledem k milostem, jimiž je Jeho Veličenstvo zahrnulo; že jsou největšími nepřáteli jeho přirozených dětí; že spolu činí všechna opatření, aby je o všechno připravili, jakmile Jeho Veličenstvo nebude, a zároveň aby se stali jedinými pány vlády. A že je tu ještě víc: že povzbuzeni neštěstími, která v tak krátké době zničila část královského rodu,[3] počítají s tím, že to, co z něho zbývá, dlouho nepotrvá, a že pak udělají totéž co v Polsku, k čemuž je zve i příklad Švédska: učiní korunu volitelnou a zvolí jednoho ze svých řad, aby ji nosil. To byly hlavní body, které první prezident králi předložil, a doprovodil je úvahami co nejlépe přizpůsobenými tak hrozným pomluvám. Ty na krále přesto zapůsobily; čtvrt hodiny nato je vyprávěl d'Antinovi, dotčen, vyděšen, ale nerozhodnut a hledaje objasnění. Nebylo to nesnadné. D'Antin s ním mluvil tak jasně o těch výmyslech, tak vzdálených všem myšlenkám, a tak přesvědčivě o nemožnosti něco takového vymyslet a v něco takového doufat bez naprostého šílenství, že král, mrzutý, že se tím dal pohnout, a podrážděný proti opovážlivosti tak ukrutného a zároveň tak nesmyslného udání, dovolil d'Antinovi zpravit o tom vévody, aby věděli, s jakým člověkem mají co do činění. D'Antin nepromeškal příležitost k snadnému srovnání vévodů a parlamentu co do věrnosti, poslušnosti a oddanosti ke králi; a nebýt opatrnosti, kterou obratný vévoda du Maine dokázal učinit, když přiměl krále, aby se vůči parlamentu v osobě prvního prezidenta zavázal nic nenaři-

3. **Vysvětlivka:** Narážka na úmrtí Monseigneura (duben 1711), vévody a vévodkyně z Bourgogne a jejich staršího syna, vévody z Bretaně (únor–březen 1712), a vévody z Berry (květen 1714); z přímé královy linie zbýval vedle Filipa V. Španělského, který se nároků na francouzský trůn zřekl, jen malý dauphin, budoucí Ludvík XV., narozený roku 1710.

zovat, byla by otázka čepice tímto úderem vybojována útokem. Holé vylíčení je ve své prosté a čisté pravdě samo silnější než všechny komentáře. Spokojíme se s tím, že řekneme, že nástroj byl hoden toho, kdo ho používal, a stačil i na ta nejodpornější užití, a to s bronzovou tváří a poté, co všechno slíbil vévodům i samotnému králi, aniž by vévodové na cokoli pomýšleli a cokoli žádali.

D'Antin během zbytku dne podal několika vévodům zprávu o tom, o čem mu král dovolil je zpravit. Lze posoudit, s jakým účinkem. Za necelé dva dny si všichni vévodové dali slovo, že se s prvním prezidentem už nikdy nebudou stýkat a nebudou k němu zachovávat žádné ohledy ve skutcích ani ve slovech, že k tomu strhnou své rodiny a budou s ním jednat jako s veřejným nepřítelem a proradným a zneuctěným pomlouvačem; není to řečeno příliš. Rozruch byl dohnán tak daleko, jak jen mohl být, a velmi dlouho se udržel v celém žáru, jaký si zasloužila ničemnost, a to bezdůvodná, tak dokonale hanebné povahy. Pomlouvač byl omráčen jednomyslností, jakou od vévodů nečekal. Pan z Aumontu a možná několik dalších, kteří byli vévody jen podle jména a jichž mezi nimi používal, se už neodvážili s ním stýkat; a tento muž, který si vždycky zakládal především na dvoru a velkém světě, se v okamžiku ocitl opuštěn tím, co v osobách vévodů, jejich nejbližších rodin a nejdůvěrnějších přátel tvořilo jeho nejvýznačnější část. Nikdo ho nepozdravil, a vyjma osobních urážek, které by bylo nepatřičné činit muži, jenž ze svého stavu nenosí kord, neexistovalo příkoří, jehož by se mu nedostávalo každý den. Rozhořčen tak trapným stavem, který se neměl brzy skončit, a podepřen vévodou du Maine, chopil se příležitosti postěžovat si králi. Vévoda z Tresmes[4] nechal při králově vstávání postupně vstoupit všechny ostatní a jeho nechal v předpokoji. Dosáhl toho, že král vévodovi z Tresmes řekl, že nemá svůj úřad používat k osobní pomstě, ale bez rozmrzelosti; jinak zůstal hluchý ke všemu, co mu první prezident mohl říci, a do ničeho se nechtěl plést.

Král zapomněl, že když po operaci píštěle[5] začal přijímat lidi na lůžku, měl roční službu vévoda z Aumontu, otec toho, o němž je zde řeč,[6] a vévodové byli velmi uraženi uzurpacemi prvního prezidenta Noviona. Ten přišel do Versailles v hodinu, kdy se mělo brzy jít ke králi, a požádal dveřníka, aby vyřídil vévodovi z Aumontu, že je tu; vévoda z Aumontu ho nechal v předpokoji skoro až do konce dezertu králova oběda a nechal přitom vstoupit všechny, kdo vstoupit mohli. Nakonec ho dal zavolat. Novion se nemohl dostat králi na oči, neboť král ležel v posteli. Čekal, až lidé odejdou, a když se začali rozcházet, přiblížil se k balustrádě. Vévoda z Aumontu, který ho pozoroval, ho nechal udělat dovnitř dva kroky, aby to nemohl zapřít, a pak ho

4. **Vysvětlivka:** Vévoda z Tresmes z rodu Potierů, guvernér Paříže a první šlechtic královy komory; první šlechtic komory, který měl službu, řídil vstup do králova pokoje při vstávání.

5. **Vysvětlivka:** Ludvík XIV. podstoupil 18. listopadu 1686 operaci píštěle na konečníku; během zotavování přijímal dvořany na lůžku.

6. **Vysvětlivka:** Louis-Marie-Victor, vévoda z Aumontu (1632–1704), první šlechtic královy komory; otec vévody z Aumontu, o němž se v této kapitole jedná.

velmi hrubě zatáhl za talár a stejně hrubě mu řekl: „Kam jdete? Odejděte; lidé jako Vy nevstupují za balustrádu, nezavolá-li je král, aby s nimi mluvil.“ Novion, už tak rozhořčený dlouhým čekáním v předpokoji, byl tak zdrcen, že nenašel jediné slovo odpovědi. Odešel plný hanby a vzteku, a protože za sebou neměl žádného levobočka, neodvážil se stěžovat a zůstal s tou urážkou.

Pan du Maine, potěšený, že tak vévody naprosto rozkmotřil s prvním prezidentem, byl přesto v nesnázích, jak věc uzavřít. Pomluvy na krále neučinily účinek, v jaký oba doufali; a pan du Maine s velkou úzkostí viděl, že skrze prvního prezidenta prohlédli i jeho. Neméně ho tížilo zoufalství, v němž viděl toho magistráta kvůli následkům jeho pomluv, protože se nechtěl rozkmotřit s člověkem, který znal jeho tajemství a kterého on postavil do čela parlamentu. Chtěl tedy ukázat, že se nedá ničím odradit od hledání způsobů, jak vévody se ctí vyvést ze záležitosti, do níž je zatáhl násilím, na své slovo a na slovo prvního prezidenta; a tím, že ji ukončí, vysvobodit, bude-li to možné, prvního prezidenta z podivné nesnáze, do níž ho vydal. Začal tedy vévodům ukazovat své zoufalství, svá přání a stále svou naději a lehce přitom podsouval chabé omluvy prvního prezidenta. Odpovídali mu jen vážnými a mlčenlivými poklonami, které mu daly mnoho k přemýšlení. Nakonec navrhl týmž vévodům, s nimiž jednal o čepici, schůzku v Sceaux s paní vévodkyní du Maine samotnou, která se v této záležitosti dosud otevřeně neukázala, a doufal, že se tam dají najít dobré cesty. To, o čem se tam, jak uvidíme, jednalo, ukáže s naprostou zřejmostí nejvyšší stupeň jeho moci nad králem i nadmíru jeho obav o všechno, čeho od něho dosáhl. Vévodové se tomu bránili, jak mohli, až do tvrdošíjnosti; ale opakovaným naléháním a tím nejživějším a nejvytrvalejším doléháním je týž důvod, který je proti jejich vůli zatáhl s ním do aféry s čepicí, znovu strhl k ústupku, ačkoli dost dobře viděli, že od toho nelze čekat nic než záminku, aby se provaz přetrhl na jejich straně. Každý se tedy předháněl, aby tam nemusel jet.

Pan z Aumontu, který se brzy nato už skoro neskrýval, že byl ochočeným holubem, jenž láká ostatní do sítě, využil toho, že všichni odmítali, a nabídl se sám. Podívali se na sebe; ještě nebyl natolik odhalen, aby mu mohli veřejně udělat urážku, a tou by bylo ho odmítnout; a tak, protože se v počátcích i v celém dalším průběhu této záležitosti všechno dělo z donucení, nezbylo než i s tím souhlasit; ale jelikož ani nikoho nenapadlo mu důvěřovat, hned navrhli, že je třeba přidat k němu ještě někoho. Vévoda z Aumontu se zeptal proč a začal řečnit, aby tam mohl jet úplně sám. Kdyby už nebyl víc než podezřelý, byla by tahle tak ochotná nabídka, že tam pojede, a tahle horlivost jet tam sám měla otevřít oči. Nesnáz byla s průvodcem. Pověření samo nebylo ničím příjemným; společnost pana z Aumontu je činila ještě odpornějším. Naštěstí se nabídl pan z La Force,[7] o němž budu mít příležitost mluvit jinde,

7. **Vysvětlivka:** Jindřich Jakub Nompar de Caumont, vévoda z La Force (1675–1726), vévoda a pair; nezaměňovat s jeho otcem, čtvrtým vévodou († 1699).

a byl s radostí přijat. Měl mnoho ducha, byl velmi vzdělaný, byl vévodou a pairem každým coulem a naprosto neschopný uhýbat. Už dlouho se hodně stýkal se společností paní vévodkyně du Maine a konečně byl vévodovi z Aumontu nadřazen stářím vévodství; uměl velmi dobře mluvit a z nich dvou měl přirozeně vést slovo on. Nebyl mezi posledními, kdo prohlédl počínání vévody z Aumontu, a byl kromě toho dobře upozorněn, aby se ho v Sceaux ustavičně střehl a díval se na něho a jednal s ním jako se spoluhráčem paní du Maine. Mezi tolika zlověstnými věcmi v této záležitosti bylo štěstím, že vévodovi z La Force bylo dobré cokoli, jen když se do něčeho mohl plést, a že mu tato záliba dodala chuť stát se druhým vévodovi z Aumontu.

Oba tedy přijeli do Sceaux v určený den, který velmi brzy následoval po vynuceném souhlasu, že tam pojedou. Paní vévodkyně du Maine je přijala s nevídanou zdvořilostí a úslužností a chvíli po jejich příjezdu je zavedla do svého kabinetu, kde zůstala s nimi ve třech. Tam jim paní du Maine po všech úvodních řečičkách bez okolků řekla, že jelikož je do této záležitosti zatáhl pan du Maine, který se zaručil, že se podaří, a jelikož ji pokládají za tak důležitou, zvláště od té doby, co byla zahájena a co se zdálo, že se jí špatně vede, je rozumné, aby pan du Maine vsadil všechno na jednu kartu, aby je z ní dobře vyvedl; ale že je také spravedlivé, aby měl od nich jistotu, že nezavazuje nevděčníky, a aby s ním vstoupili do závazků, na které by se mohl spolehnout. Při tomto úvodu se ti páni na sebe podívali a zdáli se velmi překvapeni návrhem, který slyšeli poprvé v životě; a jestliže pro vévodu z Aumontu byl méně nový, zprvu to dobře zahrál.

Paní du Maine, která si toho všimla a která to bezpochyby dobře očekávala, lichotila jednomu po druhém a pak vévodům vůbec, řekla jim, že se nemají divit tomu, co jim navrhuje; že je v jejich zájmu prosadit to, co bylo započato, a v zájmu pana du Maine zajistit si tolik velkých pánů, kteří neviděli bez nelibosti ta různá povýšení; že o tom je už dávno dobře zpraven; že přesto touží po jejich přátelství a že to dobře vidí z kroků, které v této záležitosti podnikl; ale že také počítá s tím, že mu je úspěch získá tak, aby v nich uhasil jejich dřívější nelibost vůči němu a vytvořil v nich oddanost (jaký výraz!), o níž by si mohl být jist; že právě na to je prosí, aby jí odpověděli. Nato spousta poklon a spousta tlachání; ale prohlásila, že se s tím nespokojí. Odpověděli, že nevědí, co víc odpovědět, než jí říci smýšlení, které jí vykládají, protože když nejde o nic určitého, nemají co odmítnout ani přijmout. Paní du Maine, když viděla, že je všemi svými řečmi k ničemu nepřiměje a že pan z La Force jako starší vévoda stále bere slovo panu z Aumontu a nikdy mu je nenechá, rozhodla se promluvit první. Řekla jim tedy, že po všech milostech, jimiž král právě zahrnul pana du Maine, a zvláště po milosti způsobilosti k následnictví na trůn, už si nemá co přát, ale že zároveň není tak neprozíravý, aby neviděl, že toto ustanovení a jiná, která mu předcházela, by mohla — ne být po králi napadena (neříkala, co si o tom myslí), neboť je král velmi pevně opatřil vším, co je mohlo dobře zajistit —, ale dát podnět k tomu, aby se štěkalo (jaký výraz!), křičelo, aby se poštvali princové krve, mladí a ne-

zkušení, ačkoli s nimi tak spjatí tak blízkými a tolikrát opakovanými sňatky, aby se v pairech probudila chuť spojit se s nimi proti panu du Maine, zkrátka aby je obtěžovali; že pan du Maine chce této nepříjemnosti předejít a pokojně užívat všeho, co mu bylo přiznáno, a že je na nich, aby uvážili, zda se k němu chtějí na tomto základě nedvojznačně zavázat.

Vévoda z Aumontu se chopil slova. Vévoda z La Force mu je okamžitě vzal a přerušil ho, protože začínal nanizovat víc než pouhé zdvořilosti. Když jich pak sám pronesl několik, začal La Force vychvalovat pevnost všeho, čeho pan du Maine dosáhl, a slavnostnost forem, které při tom byly zachovány, a uzavřel, že jde o panický strach z věcí, které nikdo nemá jak napadnout. Vévodkyně du Maine odpověděla, že nemají-li k tomu prostředky, nesmějí si ani uchovávat vůli; že to se nedokazuje řečmi, ale činy; že je na nich, aby uvážili, jaké činy to budou, k nimž by se chtěli zavázat. Vévoda z La Force, čím dál překvapenější vším, co slyšel, a vidoucí už, kam míří, se bránil tím, že si nedovedou představit nic nad to, co jí právě řekl; že k tomu navíc připojí všechna ujištění, o nichž usoudí, že ji ujistí o jejich úmyslech; že viděla, že žádný z nich se nijak nepostavil proti všem králově vůlím týkajícím se vévody du Maine; a znovu se vrátil k jejich pevnosti. Paní du Maine, nakonec nucena říci to naplno, jim prohlásila, že mluví-li upřímně, jak za sebe, tak za ostatní vévody, nebude je nic stát dát jí písemné ujištění, že po králi budou hájit to, co za svého života stanovil pro své přirozené syny a jejich potomstvo, jak pokud jde o jejich hodnosti a pocty, tak pokud jde o následnictví na trůn.

Pan z La Force, který ten návrh předvídal od samého začátku tohoto prudkého rozhovoru, ji snažně prosil, aby uvážila, co jim navrhuje; aby se zamyslela, zda si poddaní, ať jsou kdokoli, mohou bez zločinu osobovat moc a právo potvrzovat ustanovení žijícího a vládnoucího krále; a konečně aby pohlédla na oprávněnou královu žárlivost na jeho moc a na pošetilé pomluvy, které se jim první prezident právě v tomto ohledu moci opovážil přičítat, a to před samým králem; o nich nemohla nevědět, neboť je král hned nato pověděl vévodovi d'Antinovi s dovolením zpravit o nich vévody, a d'Antin mu dokázal jejich ohavnost i pošetilost. Vévoda z La Force pokračoval a rozváděl svou odpověď; ale vévodkyně du Maine, která sotva měla trpělivost vyslechnout ho až potud, ho přerušila s prudkostí, kterou nedokázala ovládnout. Řekla mu, že to vždycky dobře tušila; že vévodové hledají jen vytáčky; ale že tuhle jim vyvrátí a ručí jim za to, že král nejenže se nebude cítit dotčen písemností, kterou od nich žádá, ale že jim za ni bude dokonce velmi vděčen, a že pan du Maine se za to zaručuje. Vévoda z Aumontu hbitě využil zaražení, do něhož tato živá odpověď uvrhla vévodu z La Force, a zamyšlení, v němž se ocitl, ať už to předvídal sebevíc. „Pane," řekl mu Aumont, „jestliže už nenacházíme žádnou obtíž, jak paní ujišťuje a jak se za to zaručuje pan du Maine, co riskujeme? Naopak, takové ujištění z naší strany je jen čestné."

La Force potlačil rozhořčení, které ho při tomto oslovení zachvátilo, a se skromným úsměvem mu odpověděl: „Ale kdo nám zaručí, pane, že to, co král dnes schválí z ohledu na pana vévodu du Maine, mu nebude zítra otráveno proti nám — v otázce jeho moci, na niž bychom sáhli tím, že bychom k ní přidali svou — a proti samému panu vévodovi du Maine, který by, nespokojen s celou mocí královského majestátu, navíc ukázal, že pokládá tuto naši spoluúčast za nezbytnou, a že se k ní uchýlil? Kdo nám zaručí, že první prezident ve vzteku, který projevuje, a parlament v odcizení vůči nám, do něhož ho uvedl, nebudou ještě žárlivější než král, když uvidí, že potvrzujeme to, co tento sbor slavnostně zaregistroval; a že v době, kdy ti páni nešetří ničím, aby nás srazili na pouhé postavení členů svého sboru, jako jsou sami, bez čehokoli, co by nás od nich odlišovalo, nevynaloží všechno úsilí, aby tuto moc, osobenou nad jejich moc a na její potvrzení, označili za zločinný útok? Madam," dodal, obraceje se k vévodkyni du Maine, „to je příliš choulostivé; nikdo z nás by se neodvážil to riskovat." Paní du Maine zuřila a dobře to dávala znát ve tváři. Tento rozhodující tah zahrnoval všechno: ať už aby se skutečně jednou provždy dobře a pevně ujistila o vévodech, jak dávala najevo, nebo aby je nenávratně zničila u krále — přičemž pan du Maine, který se v tomto ohledu zaručoval za Jeho Veličenstvo a který se tolik a tak důrazně zaručoval za prvního prezidenta, by se byl zachoval se stejnou proradností —, nebo aby je zničila u princů krve, bez jejichž sebemenší účasti bylo písemné ujištění žádáno a bylo by bývalo uděleno, nebo u parlamentu, nebo u veřejnosti, která by viděla, jak vévodové, pokud to na nich záleží, vlastní a výhradní mocí, listinou jimi podepsanou, disponují právem nástupnictví na trůn, bez jakékoli příčiny než své touhy po čepici a vůle vévodkyně du Maine; vévoda du Maine by ji byl popřel, prohlásil by, že si tu listinu vymyslela ze své hlavy bez jeho vědomí, že ji žádala bez sebemenší jeho účasti a za krále se zaručila sama od sebe, aniž by s ním o tom kdy mluvil, kdyby se mu takové popření později hodilo, jak jsme ho od té doby viděli činit ve věcech, v nichž šlo o víc pro stát i pro něho, jak uvidíme na svém místě. Byl to tedy tah natolik rozhodující, že se vévodkyně du Maine ovládla, nedala se odradit a začala odpovídat, znovu odpovídat a vynakládat krajní úsilí, aby silou ducha a autority zvítězila nad panem z La Force, s nímž jediným měla co do činění, neboť vévodovi z Aumontu už noha tak dobře uklouzla. Ten se chtěl jednou či dvakrát do sporu vmísit, ale ten druhý ho pokaždé odrazil, položil mu ruku na paži, nepřestával mluvit a slovo mu vždy udusil.

Vévodkyně du Maine, když byla v koncích, podlehla nakonec svému hněvu. Řekla těm pánům, že dobře vidí, že ani je, ani jejich druhy nelze získat zpět; že předstírají planý strach z krále, za něhož jim ona ručí, i jiný planý strach, planou skromnost ohledně sebe samých, a hlavně mnoho ducha a poklon místo nutných skutků; že chtějí jen to své a chtějí si ponechat volné ruce pro to, co se jim v budoucnu bude hodit; že je na panu du Maine a na ní, aby se před tím dokázali uchránit; a že jim chce říci (a to je podivuhodně pozoruhodné, tím spíš, že ona ani

pan du Maine nic neopomněli, aby to od té doby skutečně provedli, jak uvidíme na svém místě), že jim chce říci, aby o tom nemohli pochybovat, že když člověk jednou získal způsobilost k nástupnictví na trůn, musí raději zapálit království uprostřed i ve všech čtyřech koutech, než si ji nechat vyrvat. To byla její poslední slova. Když je dořekla, prudce vstala, aniž jí však ušlo cokoli proti těmto dvěma vévodům nebo proti vévodům vůbec. Rozešli se s mnoha vynucenými poklonami na jedné straně a s projevy úcty, které nebyly o nic méně vynucené, na straně druhé, přičemž vévoda z La Force neustále sledoval vévodu z Aumontu, který se neodvážil říci vévodkyni du Maine nic mezi čtyřma očima ani jít za ní. Hned odjeli ze Sceaux a přijeli podat zprávu o své cestě.

To, co bylo právě vyprávěno o rozhovoru v Sceaux, je doslovně opsáno ze zprávy, kterou o něm podal vévoda z La Force v přítomnosti vévody z Aumontu, jenž k ní neměl co dodat, ubrat ani změnit. Zdála se tak důležitá a zároveň tak zajímavá, že byla zapsána okamžitě na místě, a odtud byla převzata. Vynecháno bylo jen to, co vynechal už ten první zápis, totiž změť odpovědí a protiodpovědí na obou stranách, které byly jen ustavičným opakováním týchž prvních výroků jinými slovy, výroků, abych tak řekl, základních, které byly zapsány a které jsme přesně opsali. Naložíme s tím zde stejně jako s pomluvami prvního prezidenta u krále, to jest vynecháme jakýkoli komentář. Holé vyprávění nejenže převyšuje všechny komentáře, které by se daly připojit, ale lze říci, že návrh vévodkyně du Maine, její hrozba zvrátit stát a její prohlášení, že to raději udělá, než by ztratila nástupnictví na trůn, převyšují nejen všechno očekávání, ale i veškerou představivost. Zbývalo by zjistit, jaký byl skutečný záměr toho, že vévody přiměli ke schůzce s vévodkyní du Maine. Byla to past nastražená na touhu po čepici, na hanebnou nesnáz, v níž se záležitost právě nacházela, a na hloupost vévodů, v niž se doufalo, totiž na ono písemné ujištění, aby je jím pak zdrtili u krále, u princů krve, u parlamentu a u veřejnosti? Zdá se, že k této myšlence vede hanebná role udavače a pomlouvače, kterou první prezident právě sehrál u krále proti vévodům. Nebo to byl jen krajní strach z budoucnosti, který se chopil chvilkové naděje, že tu listinu získá, se skutečným úmyslem dát vévodům čepici a nechat prvního prezidenta v pasti, když se předtím zajistí u vévodů a v tomto ohledu snad předem i u krále? Ale kdo by mohl změřit hlubiny černé a bezedné propasti nitra vévody du Maine, který si dosadil na své místo manželku poté, co se v hrozném počínání prvního prezidenta ukázal víc, než chtěl? Bůh je oba soudil; lidem nepřísluší to činit.

Ať byl záměr jakýkoli, nevyšel, díky vévodovi z La Force, který, když se viděl zrazen svým společníkem, si zachoval všechnu duchapřítomnost a odvahu, aby se z toho obratně a čistě vymanil a nedal ani v nejmenším příležitost se ho chytit. Pan du Maine, nadšený přinejmenším tím, že tak prudkým rozruchem znesvářil vévody s prvním prezidentem, a skrze něho s parlamentem, neztrácel ze zřetele svůj původní záměr, aby se provaz přetrhl na straně vévodů, aniž by se zdálo, že má na tom podíl, a

zároveň aby prvního prezidenta ušetřil toho, že by musel králi dát jasně zápornou odpověď. Taková odpověď navíc nebo méně by mu po tom, co králi o vévodech řekl, talár vůči nim už víc nepošpinila. Ale ať už první prezident myslel, že toho udělal dost, nebo se pan du Maine bál, že by se tímto posledním krokem ještě víc prozradil, nebo se snad také bál — za předpokladu, že král nebyl do hry zasvěcen —, aby se král, podrážděný jednáním prvního prezidenta, nerozzlobil natolik, že by rozhodl otázku čepice ve prospěch vévodů, uchýlil se vévoda du Maine k nové scéně, skrze niž se ještě zjevněji ukázal jako původce celé hry: přivedl do ní paní Princeznu. Nemohl přitom nevědět, že se od samého začátku záležitosti zaručoval za prince krve, a jmenovitě za ni, až do té míry, že o ní užil slova *happelourde*,[8] výrazu pro hloupou ženu, s níž se vůbec nepočítá, která se nikdy do ničeho nepletla ve své rodině ani mimo ni, která by se neodvážila ani pomyslet na to, aby se postavila proti králově náklonnosti, a která se nikdy ani nehne při sebemenším slově, jež jí on, její zeť, řekne. Neřekl to vévodům jen jednou, ale několika z nich a mnohokrát to opakoval, sám se za ni zaručoval a přidával k tomu žerty o tom, jak málo je s ní třeba počítat. Ale věc spěchala, bylo třeba nějakého východiska; vybral si toto, nebo žádné jiné nenašel. V tu chvíli se z paní Princezny stala duchaplná, rozhodná a vlivná žena, která šla mluvit s králem za svou rodinu. Řekla, že pan Princ jí o čepici vždycky mluvil jako o nejdražší výsadě princů krve před pairy; že má příliš úcty k jeho památce, k jeho smýšlení, k jeho vůli a k neporušenosti hodnosti princů krve, než aby krále ze všech sil neprosila, aby v tom nic neměnil. Nato král řekl d'Antinovi, že ho mrzí tento rozmar, který napadl paní Princeznu, že ji nemůže přesvědčit ani ji pominout a že už nechce o čepici slyšet. D'Antin, který dobře viděl, že je to věc připravená, přesto odpověděl, jak nejlépe uměl. Ale bylo jasně vidět, že se král s panem du Maine dohodl, že z toho vyjde tímto způsobem, a nic s ním nedokázalo pohnout.

Nic nebylo průhlednějšího než tato role paní Princezny. Každý věděl, jak nepatrnou úlohu hrála celý život ve své rodině, i o pohrdání a tvrdosti, s nimiž s ní pan Princ až do své smrti ustavičně zacházel; to měl k mluvení s ní o čepici, ba i o té nejmenší domácí věci, hodně daleko. S miliony, jimiž mohla disponovat, neměla nejmenší vliv ani prostředek, jak uhasit oheň, který mezi jejími dětmi vznítila závěť pana Prince; a jestliže jsme na svém místě viděli, že královou autoritou, za níž zašla, v okamžiku prosadila dvojí sňatek pana Vévody a pana prince de Conti, bylo to proto, že ji vedl a ponoukal zájem slečny de Conti, náhle a bez vědomí všech, a protože to, co král od ní díky zradě slečny de Conti zvěděl o sňatku slečny z Chartres s panem princem de Conti, o němž se dohodli pan [vévoda] a paní vévodkyně z Orléans s paní princeznou de Conti, aniž by o tom král věděl jediné slovo, ho okamžitě přimělo ukázat svou autoritu tím, že ten sňatek zmařil a zároveň dal oženit pana prince de Conti se

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Toto slovo, které se ve vlastním smyslu říkalo o falešném drahokamu, označovalo v přeneseném smyslu osobu pěkného vzhledu, ale bez ducha.

slečnou z Bourbonu a pana Vévodu se slečnou de Conti.[9] Zde král, místo aby byl rozhněván na vévody, byl rozhněván na prvního prezidenta, a vliv paní Princezny se u krále nikdy nijak neprojevil. Pan du Maine vévodům o paní tchyni nic nového neřekl; ale vévodové, vždy podezíraví, chtěli od něho několikrát slyšet ujištění — ne o ní, příliš neschopné na to, abychom se jí museli obávat, zvláště když jsme si byli sami jisti paní Vévodkyní, která s ní byla velmi zadobře, ale o tom, že se díky ujištěním, která nám o paní Princezně dával, až do té míry, že se za ni několikrát zaručil, jak jsme viděli, ocitne v situaci, kdy ji proti nám nebude moci vystrčit, což se po tom všem nestyděl udělat, aby ji proti nám použil. Paní Princezna navíc neměla k tomu ani vlídnost, ani záminku, ani důvod; půjdeme ještě dál: neměla právo ani postavení, aby se stavěla proti tomu, k čemu svolovala její snacha za své syny, tím méně proti tomu, k čemu svoloval za sebe, za svého syna a za své potomstvo pan vévoda z Orléans — oni tak vzdálení od trůnu, on syn jediného králova bratra a otec prvního prince krve. Nikdo tedy nebyl, kdo by za paní Princeznou nepoznal vévodu du Maine; bez něho by se jí král, naladěný, jak se zdálo, a tak zvyklý počítat s paní Princeznou jen kvůli vnějšímu zdání princezny krve, byl dobře zeptal, proč se do toho plete, když pan vévoda z Orléans a paní Vévodkyně svolují k věci, kterou on sám pokládal za spravedlivou a rozumnou; nebo spíše, bez pana du Maine by čepice byla přiznána nebo odepřena, a ona by se o tom, při způsobu, jakým žila, možná nedozvěděla ani za šest měsíců. Nikdo, ani z nezúčastněných, se tedy nechytil na stížnosti pana du Maine, který každému, kdo chtěl poslouchat, říkal, že mu paní Princezna pořádně vyčinila, že s aférou s čepicí přišel. Ta tedy skončila tímto způsobem. D'Antin řekl vévodům, co mu král prohlásil poté, co vyslechl paní Princeznu, která za ním šla mluvit osm nebo deset dní po schůzce v Sceaux.

Byl jsem v této záležitosti od samého začátku, od první porady, o níž jsem se zmínil, že jsme ji v pěti nebo šesti měli u maršála z Harcourtu, abychom uvážili, zda se do toho pustit, a pan du Maine mě v Marly několikrát odchytil, ačkoli jsem se mu vyhýbal, aby se mnou o tom mluvil před rozruchem s prvním prezidentem. Nebudu zastírat, že jsem byl rozhořčen, když jsem viděl, že jsme hříčkou umění a moci pana du Maine a ničemnosti prvního prezidenta. Bylo to v sobotu večer, kdy nám d'Antin ve Versailles vyřídil definitivní královu odpověď. Měl jsem před sebou noc. Nedokázala mě přesvědčit, abych nechal pana du Maine pokojně užívat plného, víc než plného úspěchu jeho kliček; myslím, že tento výraz není příliš silný. Zaručil se mi za sebe, za paní Princeznu, za prince krve, za prvního prezidenta, za parlament, stejně jako ostatním vévodům; dával mi tatáž ujištění o své touze a dobré víře; v prvních dobách mě dokonce naléhavě žádal, abych si zajistil souhlas pana vévody z Orléans. Žádné nebezpečí mě nemohlo přimět k tak nízké poddajnosti, abych ho nechal v

9. **Vysvětlivka:** Dvojí sňatek z července 1713: Ludvík Armand II., princ de Conti, se oženil se slečnou z Bourbonu, sestrou pana Vévody, a pan Vévoda se slečnou de Conti, sestrou prince de Conti. Saint-Simon jej popsal výše.

nevědomosti o tom, co cítím. Nechtěl jsem do toho s sebou zatáhnout nikoho jiného, ale nemohl jsem snést, aby v tom pokračoval dál. Bydlel jsem v novém křídle v úrovni tribuny kaple, on v témž křídle dole, hned u velkých dveří kaple. Druhý den, v neděli, jsem ho dal vyhlížet, až bude vycházet z kaple. O svátcích a nedělích nikdy nevynechal velkou mši, nešpory a požehnání, a přece jeho zbožnost nikoho neklamala. Často chodil na kompletář, na modlitbu, na kázání vždycky, když nějaké bylo, a ve čtvrtek na požehnání.

Jakmile mi dali vědět, sešel jsem k němu. Našel jsem ho samotného v jeho kabinetu; přijal mě s otevřenou tváří, co nejzdvořileji a nejnenuceněji. Neotevřel jsem ústa, dokud jsem neseděl ve svém křesle a pan du Maine ve svém. Pak jsem mu velmi vážně řekl, co jsem se dozvěděl. Pan du Maine káral paní Princeznu, pustil se do ní, omlouval se, rmoutil se. Přerušil jsem ho, jen abych mu vážně jmenoval prvního prezidenta. Pan du Maine ho chtěl trochu omluvit a rychle dodal, že se nesmí nad tou záležitostí zoufat ani ji pokládat za skončenou; že on sám na ní nepřestane pracovat a že nebude spokojen, dokud ji nedovede do konce. Klidně jsem ho vyslechl a pak jsem mu pověděl všechny pomluvy prvního prezidenta u krále proti vévodům, které král ihned pověděl d'Antinovi s dovolením nám je říci a od něhož jsem je znal; a pak jsem s prvním prezidentem zacházel bez jakýchkoli ohledů, ale bez hněvu, prostě s výrazem nejhlubšího pohrdání a hrůzy z jeho ničemnosti. Nepočítal jsem s tím, že by mu to bylo něčím novým, šlo mi o to ukázat mu, že nic z toho mi není neznámo; a hned nato, dívaje se mu upřeně do očí, jsem pokračoval: „Vy, pane, jste nás proti naší vůli zatáhl do této záležitosti; Vy jste se nám zaručil za krále, za prvního prezidenta a skrze něho za parlament; Vy jste se nám zaručil za paní Princeznu; Vy ji teď necháváte zasáhnout, když jste předtím nechal prvního prezidenta sehrát tak nedůstojnou roli; zkrátka Vy, pane, jste nám nedodržel slovo a děláte z nás hříčku parlamentu a pro smích světu." Pan du Maine, vždy tak ruměný a nenucený, zůstal jako opařený a zbledl jako smrt. Chtěl se koktavě omlouvat a projevovat svou úctu k vévodům, a zvláště ke mně. Poslouchal jsem ho, aniž jsem na okamžik spustil oči z jeho očí. Nakonec, upíraje na něj oči stále víc, jsem ho přerušil a řekl mu zvýšeným a hrdým hlasem, ale stále klidně a bez hněvu: „Pane, Vy můžete všechno, dobře to ukazujete nám i celé Francii; užívejte své moci a všeho, čeho jste dosáhl," — ale tu jsem zvedl hlavu i hlas a díval se mu až do dna duše: „Přicházejí někdy časy, kdy člověk příliš pozdě lituje, že jí zneužil a že chladnokrevně oklamal a vodil za nos všechny přední pány království hodností i postavením, kteří na to nikdy nezapomenou;" a prudce vstanu a obrátím se k odchodu, aniž mu nechám chvilku k odpovědi. Vévoda du Maine, s výrazem zdrceným údivem a možná i zlostí, šel za mnou a stále koktal omluvy a zdvořilosti. Šel jsem pořád, aniž jsem se otočil, až ke dveřím. Tam jsem se obrátil a s rozhořčeným výrazem mu řekl: „Ó, pane, vyprovázet mě po tom, co se stalo, to je přidávat k urážce posměch." Okamžitě jsem prošel dveřmi a odešel, aniž jsem se ohlédl.

Téhož odpoledne jsem tu návštěvu do puntíku vylíčil ostatním vévodům. Nevím, zda by ji mnozí byli chtěli vykonat, ale všichni se zdáli velmi spokojeni. Nikdo nebyl spokojenější než já. Nedozvěděl jsem se, co pan du Maine s tímto rozhovorem udělal; myslím, že dosud nic podobného nezažil. Zda o něm mluvil s králem, zda se s ním svěřil paní z Maintenon, zda si ho ze své strany nechal pro sebe, to jsem nevypátral a příliš jsem si s tím nelámal hlavu. Jestliže se o něm král dozvěděl, choval se, jako by o něm nevěděl; paní z Maintenon stejně. Paní ze Saint-Simon ani já jsme nikdy nic nepozorovali. Nikdo z domu pana du Maine ani ze Sceaux o něm nikdy nemluvil. Lze si domyslet, že jsme se pan du Maine a já už navzájem nenavštěvovali a nevyhledávali. Potkávali jsme se zřídka; pan du Maine se pak zastavil a hluboce a co nejokázaleji mě pozdravil (jeho koňská noha ho nutila takto se zastavit, když chtěl někoho pozdravit skutečnou poklonou); já jsem mu věrně odpovídal poloviční poklonou, stále v chůzi; a tak jsme žili až do královy smrti.

Ačkoli úvahy často paměti kazí, je těžké zdržet se jich zde nad zvrácením všech zákonů, práv a řádu kvůli povýšením bez míry. Ti, kdo jich dosáhnou, pokládají za nepřítele každého, kdo jejich štěstí neschvaluje, a za lidi, které je třeba zničit, všechny, kdo by je v nich v jiných časech mohli rušit. Podobni tyranům, kteří zotročili svou vlast, bojí se všeho, nedůvěřují všemu, lidem rozumu a odvahy, jejichž postavení je tímto podivným povýšením zraněno; myslí si, že je jim proti nim dovoleno všechno, a strach z pádu se v nich stává vášní tak převyšující každý jiný cit, že není zločinu, z něhož by mohli mít hrůzu, jakmile poslouží k udržení toho, co si uzurpovali.

Vidíme zde nejčernější záměr vévody du Maine, dovedený k úspěchu nejčernějšími postupy, a zároveň nejhlouběji promyšlenými. Falešnost, zrada, proradnost, neustále se množící porušování slova, obratné násilí, aby druhé násilně vlákal do svých pastí, rozličné role stejně vytrvale hrané, krajní zneužití duše z bláta, kterou jako takovou postavil na svícen, které dává foukat, jak chce, chladným i teplým dechem, z níž dělá zrádce i bez nejmenší záminky a které nakonec používá k tomu, aby před králem vychrlila ty nejnesmyslnější, ale nejďábelštější pomluvy proti všemu, co má jeho dvůr nejvznešenějšího a co je mu nejblíže. Tím, jak se skrývá za závoji a hromadí ohavnosti, je cítit, že je původcem a hybatelem všech těch strojů a že nic neopomíjí, aby nebyl spatřen. Zasvěcuje se temnotám, a samy temnoty ho vyvrhují. Vidíme pak, jak se on a jeho hanebný nástroj pokoušejí o všechno, aby jeden oklamal druhého: první prezident, aby od vévodů dosáhl, že půjdou za prezidenty, a nechal pana du Maine v pasti; pan du Maine se snaží zajistit si vévody tím, že jim dá, co chtěli, a nechá prvního prezidenta na dně bahna, které si ten sám vykopal svou služebností vůči tomuto proradnému pánovi. Když jsou nakonec oba pokryti vším, co může lidi učinit nejopovrženíhodnějšími a nejodpornějšími, a už nemají žádnou možnost, jak se nedat vidět takoví, jací jsou, a nebýt zcela odhaleni, vidíme, jak pan du Maine používá své manželky a zneužívá úcty, která náleží jejímu rodu dcery prvního prince krve, aby jasně a zřetelně předložila ty nejzločinnější návrhy, zároveň napěchované

všemi druhy jedů, a ta se ve vzteku, že je nemůže prosadit, odváží prohlásit, že raději, než by si nechali vyrvat to, co není v moci králů ani v povaze věcí udělit, totiž nástupnictví na trůn, zapálí království uprostřed i ve všech čtyřech koutech. Mluví tu [osoba] pocházející z královského rodu? Někdo, jehož bratři a synovci jsou k trůnu nesporně povoláni? Mohl by si nejúhlavnější nepřítel našich králů, našich princů a naší vlasti vypůjčit od té nejzuřivější zloby slova, která by byla víc její řečí? A tato řeč je řečí princezny krve, která zapomněla, kým je, i vděčnost za všechen majetek, úřady a hodnosti, jichž dosáhl muž, kterého si vzala, a které přešly na jeho děti — všichni jsou to první dvojnásobní levobočci z cizoložství,[10] jaké kdy slunce spatřilo a jaké porušené zákony strpěly, aby vyšli z nicoty a nebytí! Hrozba konečně, která podle všech zákonů a i podle vší politiky, jež je v tom se zákony dokonale zajedno, zasluhuje to, co bychom se neodvážili vyslovit. A ke komu se obrací, aby vychrlila tuto zločinnou hrozbu? K lidem nejvyššího stavu, které pokládá za své nepřátele a které v té chvíli za nepřátele činí, a nebojí se jim to říci. Uvidíme později, že nezáleželo na ní ani na jejím manželovi, který se tehdy, jak jen mohl, skrýval za ní, a to až do poslední komedie, stejně jako se za ní skrýval zde, že nezvrátili stát a nevydali Francii napospas… Co by se k tomu ještě dalo dodat!

Mesmes, příliš nízký na to, abychom se u něho zastavovali, a který se tím, co jsme o něm právě viděli, ukázal až příliš hanebným na to, aby už pouhým dotykem nezneuctil toho, kdo by o něm chtěl uvažovat nebo jej předvádět, ať nám dovolí přeskočit přes svou páchnoucí hnilobu, abychom krátce pouvažovali o čepici.

Viděli jsme výše její novost, lstivost a víc než nepatřičnost; je taková, že ji sami prezidenti musejí přiznat. Celá jejich obrana spočívá v tom, že se kryjí jménem a majestátem krále, kterého prý všichni dohromady ve svém společném předsednictví představují, a touto představitelskou rolí se snaží své nároky podpořit. Nepravdivost tohoto tvrzení vyplývá z toho, že by představitelé krále měli mít první místo tam, kde svou představitelskou funkci vykonávají. Je však skutečností, že první místo před nimi mají pairové, a to jak na horních, tak na dolních sedadlech, neboť sedí po pravici královského koutu, na horním konci, za nímž není průchod, a na straně krbu, na straně zábradlí, které má přednost, na straně místa a řečniště královských zástupců. Byl-li krb nově přemístěn, zůstává nesporné, že je to novota; a pravá strana, podle toho, co o ní bylo právě vyloženo, trvá a je zřejmá. Je tedy třeba říci, že prezidenti předsedají jménem krále, a ne že ho legisté, kteří si úřad koupili za své peníze, představují. Toto představování je dokonce i v jejich vlastních očích tak nepravdivé, že se ho nemohli dovolávat v králově přítomnosti na *lit de justice*. Nemohli se tam opírat ani o pouhé předsednictví, neboť přítomnost kancléře jim je odnímá a naprosto je zastiňuje. Přesto jsme viděli, jak si na *lit de justice* uzurpovali hlasování nejen před

10. **Vysvětlivka:** Dvojnásobný levoboček z cizoložství (*double adultérin*) — dítě, jehož oba rodiče žili v době jeho narození v manželství s jinými osobami; tak tomu bylo u dětí Ludvíka XIV. a paní z Montespan, mezi nimi u vévody du Maine.

pairy a princi krve, ale i před syny Francie a před královnou matkou a regentkou; a úsilí, které vyvinuli, dobře ukazuje, že šlo jedině o jejich osoby, a zapojili do něho i parlament, ačkoli na tom neměl nejmenší zájem, když byla tato záležitost konečně předložena roku 1662 králi[11], který po vyslechnutí obou stran rozhodl proti nim ve prospěch pairů, a to platí od té doby až dodnes. Z tohoto příkladu, s nímž se zde spokojíme, je tedy zřejmé, že se neodvažují hájit nehoráznou uzurpaci čepice ani na základě představování krále, které jim nenáleží, ani na základě předsednictví, které vykonávají jeho jménem, a že kdyby je král přiměl vyslovit, z jakého titulu, zůstali by zahanbeni.

Ale co by na to mohli králi namítnout, i kdybychom je nechali hájit to falešné a pomyšlené představování, jakmile král, pokud jde o něho, svoluje a říká prvnímu prezidentovi, že to, co vévodové žádají, se mu zdá spravedlivé a rozumné a že si přeje, aby byli spokojeni? To je stavělo ke zdi. Proto se také první prezident nikdy neodvážil dát králi konečnou odpověď; a aby ho jí zbavil, nestyděl se pan du Maine, poté co se tolikrát zaručoval za paní Princeznu, přivést ji nakonec na scénu, aby záležitost ukončil, jak jsme viděli.

Skončeme velmi krátkým slovem. Kancléř chodí do parlamentu, kdykoli se mu zlíbí, předsedá mu a prvního prezidenta i všechny ostatní prezidenty tam naprosto zastiňuje; v nepřítomnosti krále sesazuje prvního prezidenta z jeho místa; je nadřízeným parlamentu. Když k němu tento sbor jde s projevem, a není kancléře, jemuž by se to nestalo, děje se tak skrze deputaci, mezi níž je první prezident a další prezidenti parlamentu (*à mortier*). První prezident k němu promlouvá a vždy ho oslovuje „monseigneur"; deputaci kancléř vyprovází jen velmi zběžně, přičemž si bere ruku[12] před prvním prezidentem i před všemi, a v běžném životě nedává u sebe doma ruku žádnému magistrátovi; ani paní kancléřová, která má ostatně hodnost mnohem nižší než on, nedává u sebe doma ruku ani paní první prezidentové, ani žádné ženě z talárového stavu, ačkoli ji dává všem ostatním, na rozdíl od kancléře, který ji dává jen osobám s titulem. Tu máme tedy úplnou nadřazenost kancléře nad prvním prezidentem a nade všemi prezidenty, kteří mu jako sbor, a první prezident zvlášť, píší „*monseigneur*" a dostávají od něho velmi nepoměrnou odpověď. Tajná rada neboli rada stran,[13] která ruší rozsudky parlamentu, má jediného předsedu, a tím je kancléř. Když se táže na mínění, má pokrytou hlavu a ponechává si ji pokrytou, zatímco státní radové se odkrývají, když je vyzve k hlasování. Klobouk smekne jen tehdy, když vyzývá děkana rady, a oslovuje ho „pane děkane", a ne jeho jménem,

---

11. **Ediční poznámka:** Správně 1664: královská rada rozhodla 26. dubna, registrováno na *lit de justice* 29. dubna 1664.

12. **Vysvětlivka:** Dávat ruku (*donner la main*) znamenalo přenechat hostu u sebe doma čestné místo po pravici a přednost; „brát si ruku" naopak toto místo zaujmout.

13. **Vysvětlivka:** Tajná rada neboli rada stran (*conseil privé ou des parties*) byla královská rada pro soudní věci, jíž předsedal kancléř a která mohla rušit rozsudky parlamentů.

jako to dělá u všech ostatních státních radů. Když v ní zasedali pairové, dokonce i pan z Vitry, který byl jen vévodou na breve a státním radou z meče, kancléř se před nimi vždycky odkrýval, a příklad pánů z Remeše a z Noyonu je nedávný. Nechť se nyní srovná kancléř a první prezident a jejich velmi odlišné zvyklosti; co by na to mohli prezidenti odpovědět, co by se dalo snést? To stačí o této podivné záležitosti, která se protáhla až do března 1715. Její povaha si vyžádala souvislé a nepřerušené vyprávění; vraťme se nyní k obvyklým látkám a vraťme se zpět k 1. lednu 1715. Spěch s ukončením tak nepříjemné látky však nesmí vést k tomu, abychom opomněli, že pan du Maine zaplatil prvnímu prezidentovi předem, téměř bezprostředně předtím, než ji zahájil. Tento magistrát, který byl děravý koš, rozhazoval na všechny strany, a hodně za cetky, vždycky naléhavě potřeboval peníze a dával se touto ustavičnou touhou velmi řídit. Měl listinu „brevet de retenue" na čtyři sta tisíc livrů, které zaplatil svému předchůdci; nestyděl se žádat jejich výnos v podobě nové penze dvaceti tisíc livrů a vévoda du Maine se nestyděl o ni žádat krále, který už nebyl s to odmítnout cokoli tomuto velmi drahému levobočkovi, drahému ve všech smyslech.

Kapitola dvacátá druhá

Rok 1715. — Grillo přijíždí králi poděkovat jménem španělské královny. — Listina „brevet de retenue“ na tři sta tisíc livrů vévodovi z Bouillonu na jeho guvernérství v Auvergne. — Tři tisíce livrů penze Arpajonovi; šest tisíc Harlayovi, intendantovi v Pau. — Bavorský kurfiřt ve Versailles. — Kolínský kurfiřt se tam s králem loučí a vrací se do svých zemí. — Sňatek hesensko-kasselského dědičného prince se sestrou švédského krále. — Smrt princezny z Isenghien (rozené Pot), bez dětí. — Smrt; povaha a rodina hraběte z Grignanu; rozdělení jeho úřadů. — Smrt a povaha maršála z Chamilly; rozdělení jeho úřadů. — Povaha, život, chování a smrt Fénelona, arcibiskupa z Cambrai. — Pletichy Fleuryho, biskupa z Fréjus, aby se stal učitelem Ludvíka XV. — Původ nesmiřitelné nenávisti a pronásledování bez mezí a míry, které vedl Fleury, biskup z Fréjus, později kardinál a pán království, proti otci Quesnelovi a jansenistům. — La Parisière, biskup z Nîmes, Zópyros otce Telliera. — Jeho ultramontánní vynález; jeho bídná smrt. — Smrt a povaha abbého z Lionne a Henriota, biskupa z Boulogne. — Gesvres, arcibiskup z Bourges, získává nominaci na kardinálský klobouk od obou polských králů, Stanislava a saského kurfiřta. — Languet jmenován biskupem ze Soissons a uděleno několik dalších obročí. — Smrt a povaha vévodkyně z Nevers. — Bezvýsledná zlomyslnost pana Prince.

Tento rok začal díky, které španělská královna vzdala králi za dary, jež od něho dostala prostřednictvím vévody ze Saint-Aignan. Vyslala k němu markýze Grilla, janovského šlechtice, kterého měla v oblibě a kterého učinila španělským grandem, jakmile se tam zmocnila vlády.

Pan z Bouillonu dostal listinu „brevet de retenue“ na 100 000 tolarů na své guvernérství v Auvergne; markýz z Arpajonu penzi 1000 tolarů a Harlay, syn zplnomocněného velvyslance při ryswickém míru, 2000. Byl intendantem v Pau. Král se nikdy ani v té nejmenší věci nezpronevěřil své zřetelné a ve všem patrné přednosti, kterou dával taláru před mečem a měšťákovi před šlechticem.

Bavorský kurfiřt střílel v Malém parku, což byla přízeň, jíž synové Francie dosahovali jen zřídka; potom hrál u paní Vévodkyně, večeřel a hrál u d'Antina, krále vůbec neviděl a odjel zpátky. Zároveň se vědělo, že švédský král, který byl stále ve Stralsundu, přislíbil svou sestru princeznu Ulriku dědičnému princi hesensko-kasselskému, který se s ní měl oženit ve Stockholmu.[1] Je to tentýž princ,

1. **Vysvětlivka:** Fridrich Hesensko-Kasselský (1676–1751), od roku 1720 jako Fridrich I. švédský král; jeho manželka Ulrika Eleonora, mladší sestra Karla XII., se po bratrově smrti stala švédskou královnou a roku 1720 přenechala vládu manželovi. Médavy ho porazil u Castiglione 9. září 1706, dva dny po porážce Francouzů před Turínem.

který vždycky sloužil ve spojeneckých armádách proti Francii a kterého v Itálii porazil Médavy téměř současně se zrušením obléhání Turína. Kolínský kurfiřt se odpoledne rozloučil s králem v jeho kabinetu, aby se konečně vrátil do svých zemí; ke králi vešel i od něho odešel jako obvykle zadem.

Paní z Isenghien zemřela při porodu mrtvého dítěte. Byla rozená Pot, jediná dcera posledního markýze z Rhodes, a myslím, že poslední z tohoto slavného a starobylého rodu. Byla rozhádaná se svou matkou, rozenou Simianovou, neteří zesnulého biskupa-vévody z Langres, proti jejíž vůli se provdala. Její smrt přinesla smíření.

Hrabě z Grignanu, jediný generální místodržitel a velitel Provence a rytíř řádu, zeť paní de Sévigné,[2] která o něm tolik píše ve svých dopisech, zemřel ve věku osmdesáti tří let v hostinci na cestě z Lambesc do Marseille. Byl to velký muž, velmi urostlý, ošklivý, který si velmi dobře uvědomoval, kým je, velmi čestný, velmi zdvořilý, velmi vznešený, ve všem velmi úslužný a v Provenci všeobecně vážený, milovaný a ctěný; tam se také tím, jak rozhazoval, a protože mu nikdo nepomáhal, zruinoval. Zůstaly mu jen dvě dcery: paní z Vibraie, dcera sestry vévodkyně z Montausier, kterou špatné zacházení poslední paní z Grignanu, rozené Sévignéové, donutilo k velmi nerovnému sňatku a která byla s nimi vždycky rozhádaná; a paní ze Simiane, dcera oné Sévignéové, kterou matka zbožňovala, tak jako tu zase zbožňovala její matka. Provdala se za Simiana z oboustranné lásky. Ten sloužil v armádě málo a byl prvním šlechticem komory vévody z Orléans, tehdy nevýznamný úřad, který mu však sledem událostí vynesl generální místodržitelství Provence, o němž král v době své smrti ještě nerozhodl.

Maršál z Chamilly zemřel v Paříži 7. ledna po dlouhé nemoci ve věku sedmdesáti devíti let.[3] Byl to velký a tlustý muž, velmi urostlý, nesmírně vynikající svou statečností a řadou činů a proslulý obranou Grave. Mluvilo se o něm jinde už několikrát. Byl to muž velmi čestný a poctivý a všude žil velmi důstojně; ale měl tak málo ducha, že to každého vždy znovu překvapovalo, a jeho žena, která ho měla mnoho, byla často v rozpacích. Za mlada sloužil v Portugalsku a právě jemu byly psány ony proslulé *Portugalské listy*, od jeptišky, kterou tam poznal a která se do něho šíleně zamilovala.[4] Neměl děti. Jmenoval se Bouton; z toho rodu byli komoří

---

2. **Vysvětlivka:** Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626–1696), proslulá autorka dopisů, z nichž většinu psala své dceři Françoise-Marguerite, třetí manželce hraběte z Grignanu; dcerou této paní z Grignanu byla paní ze Simiane, o níž je řeč dále.

3. **Vysvětlivka:** Noël Bouton, markýz z Chamilly (1636–1715), maršál Francie od roku 1703; roku 1674 dlouho hájil Francouzi obsazenou holandskou pevnost Grave proti vojskům Viléma Oranžského. Podle životopisných údajů zemřel 8. ledna 1715 ve věku 78 let (narozen 6. dubna 1636); Saint-Simonovo datum i věk jsou tedy o den a o rok posunuty.

4. **Vysvětlivka:** *Portugalské listy* (*Lettres portugaises*, 1669), pět vášnivých milostných dopisů, které tradice připisovala portugalské jeptišce Marianě Alcoforado z Beji; dnešní badatelé je většinou pokládají za literární dílo Gabriela-Josepha de Guilleragues.

posledních burgundských vévodů, z kteréžto provincie pocházeli. Uvolnil jen guvernérství Štrasburku, které král dal maršálu z Huxelles; bylo to pěkné sousto přidané k jeho guvernérství Alsaska, kam se však už nikdy nevrátil. Pravda je, že za Štrasburk, který vynášel přes 30 000 livrů ročně, vrátil 12 000 livrů platu z guvernérství Brisachu.

Na samém počátku ledna vstoupil ke mně ve Versailles, právě když jsem dojídal oběd, Fénelon, dnes státní rada z vojenského stavu, generálporučík, guvernér Le Quesnoy a rytíř řádu, předtím velvyslanec v Holandsku. Velmi zarmouceně mi řekl, že se právě od kurýra dozvěděl, že arcibiskup z Cambrai, jeho prastrýc, je na tom velmi zle, a že mě přišel poprosit, abych u vévody z Orléans vymohl, aby k němu okamžitě poslal svého lékaře Chiraca, a abych mu půjčil svůj cestovní kočár. Ihned jsem vstal od stolu. Poslal jsem pro kočár a šel jsem k vévodovi z Orléans, který poslal pro Chiraca a nařídil mu odjet a zůstat v Cambrai, dokud tam bude zapotřebí. Mezi Fénelonovým příchodem ke mně a Chiracovým odjezdem neuběhla ani hodina a Chirac jel jedním tahem do Cambrai. Našel arcibiskupa bez naděje a ve stavu, kdy už nebylo možné zkusit žádný lék. Přesto tam zůstal čtyřiadvacet hodin, po nichž arcibiskup zemřel. Tak jsem to byl já, jehož se tolik obával u vévody z Orléans pro budoucí časy, kdo mu prokázal poslední službu. Tato osobnost byla tak známá a tak proslulá, že po tom, co se o ní na mnoha místech zde říká, by bylo zbytečné se o ní příliš šířit, ačkoli přece jen není možné se u ní trochu nezastavit.

Viděli jsme zde jeho původ ze staré a dobré šlechty, ozdobený velvyslanectvími, různými úřady, řetězem Svatého Ducha za Jindřicha III. a sňatky; jeho chudobu, jeho temné začátky, jeho různé pokusy u jansenistů, u jezuitů, u otců oratoriánů a u semináře Saint-Sulpice, kterého se nakonec, ne bez potíží, zachytil a který ho uvedl k vévodům z Chevreuse a z Beauvilliers; rychlý vzestup v jejich vážnosti, místo učitele dětí Francie, které mu tato vážnost vynesla, co z něho dokázal udělat, prameny a průběh katastrofy jeho názorů i jeho postavení; díla, která sepsal, i ta, která mu na ně odpověděla; obratné úskoky, jichž užil a které ho nedokázaly zachránit, nemilost jeho stoupenců, přátel a ochránců, a jak málo chybělo, aby strhla do záhuby i vévody z Chevreuse a z Beauvilliers; a nesrovnatelný čin Noaillese, arcibiskupa pařížského, později kardinála, který se tím na dlouho rozkmotřil se svým bratrem vévodou a se svou švagrovou; různé zvraty jeho aféry, kterou nakonec přenesl do Říma, kde proti němu král dal jednat svým jménem jako strana sporu; jeho odsouzení, kanonicky přijaté všemi shromážděními církevních provincií království podléhajících králi; pohotovost, jasnost a okázalost jeho podrobení a jeho obdivuhodné chování na jeho vlastním provinčním shromáždění vůči Valbellovi, biskupovi ze Saint-Omer, který se tím zostudil; konečně štěstí, že si zcela a navždy uchoval srdce i vážnost monseigneura vévody z Bourgogne, vévodů z Chevreuse a z Beauvilliers a všech svých přátel, aniž kterýkoli z nich ochladl, navzdory příkrosti a hloubce jeho pádu, stále činnému pronásledování ze strany paní z Maintenon, propasti otevřené na straně

krále a sedmnácti letům vyhnanství; všichni byli k němu stejně vřelí, stejně pozorní, stejně pokládali všechno, co se ho týkalo, za svou hlavní věc, stejně se podřizovali jeho duchovnímu vedení, stejně dychtivě využívali všeho, aby ho znovu dostali na první místo, jako v prvních chvílích jeho nemilosti, a všichni s největší mírou úcty ke králi, ale aniž to skrývali, a ze všech nejméně vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers, celá jejich rodina, ba i sám monseigneur vévoda z Bourgogne.

Tento prelát byl velký hubený muž, dobře urostlý, bledý, s velkým nosem, s očima, z nichž oheň a duch vytryskovaly jako proud, a s tváří, jaké jsem nikdy neviděl podobnou a jakou nebylo možné zapomenout, i kdyby ji člověk viděl jen jednou. Spojovala všechno a protiklady v ní spolu nezápasily. Měla vážnost i galantnost, přísnost i veselost; stejnou měrou z ní byl cítit učenec, biskup i velký pán; co v ní, stejně jako v celé jeho osobě, vystupovalo navrch, byla jemnost, duch, půvab, slušnost a nade vše vznešenost. Bylo třeba úsilí, aby se na něho člověk přestal dívat. Všechny jeho portréty jsou jako živé, ale žádný nedokázal zachytit přesnost souladu, který na originálu udivoval, ani jemnost každého rysu, jejž tato tvář spojovala. Jeho způsoby jí odpovídaly ve stejné míře, s nenuceností, která dodávala nenucenosti i ostatním, a s oním vzezřením a vkusem, které se získávají jen stykem s nejlepší společností a s velkým světem a které se samy sebou rozlévaly do všech jeho rozhovorů; k tomu přirozená výmluvnost, laskavá, květnatá; zdvořilost podmanivá, ale vznešená a přiměřená; řeč snadná, jasná, příjemná; schopnost jasně a zřetelně se vyjádřit i v nejspletitějších a nejtvrdších látkách; a k tomu muž, který nikdy nechtěl mít víc ducha než ti, s nimiž mluvil, který se přizpůsoboval každému, aniž to dal kdy pocítit, který lidem dodával volnosti a jako by je očarovával, takže nebylo možné se od něho odtrhnout, ani se mu ubránit, ani ho znovu nevyhledávat. Právě tento tak vzácný talent, který měl v nejvyšší míře, udržel všechny jeho přátele po celý jeho život tak úplně k němu připoutané navzdory jeho pádu, a který je i v jejich rozptýlení sváděl dohromady, aby spolu o něm mluvili, aby po něm truchlili, aby po něm toužili, aby k němu lnuli stále víc, jako Židé k Jeruzalému, a aby vzdychali po jeho návratu a stále v něj doufali, jako ten nešťastný národ dosud čeká a vzdychá po Mesiáši. Touto prorockou autoritou, kterou si získal nad svými, si také zvykl na vládu, která ve své mírnosti nesnesla odpor. Proto by také dlouho nesnášel společníka, kdyby se byl vrátil ke dvoru a vstoupil do rady, což byl vždy jeho velký cíl; a jakmile by se jednou pevně usadil a přestal potřebovat ostatní, bylo by velmi nebezpečné nejen se mu vzepřít, ale i nebýt k němu stále povolný a plný obdivu.

Uchýlen do své diecéze, žil tam se zbožností a pracovitostí pastýře, s uměním a nádherou člověka, který se ničeho nezřekl a který si hledí naklonit všechny lidi a všechny věci. Nikdy nikdo neměl víc než on vášeň líbit se, a to sluhovi stejně jako pánovi; nikdy ji nikdo nedovedl dál, s úsilím soustavnějším, stálejším, všeobecnějším; nikdy nikdo v tom nedosáhl úplnějšího úspěchu. Cambrai je místo velkého přílivu lidí a velkého průjezdu; nic se nevyrovnalo zdvořilosti, rozlišování a vlídnosti, s ni-

Fénelon (1651–1715), arcibiskup z Cambrai a vychovatel vévody z Bourgogne. Dobový kolorovaný list. Rijksmuseum, Amsterdam.

miž tam přijímal každého. V prvních letech se mu lidé vyhýbali a on se za nikým nehonil; ponenáhlu mu kouzlo jeho způsobů přivedlo jistý hlouček. Pod záštitou tohoto malého zástupu byli mnozí z těch, které strach odradil, ale kteří si také přáli zasít semena pro jiné časy, rádi, když měli příležitost projet Cambrai. Jeden za druhým se tam všichni hrnuli. Jak monseigneur vévoda z Bourgogne začínal hrát úlohu, prelátův dvůr rostl; a stal se skutečným dvorem, jakmile se jeho žák stal dauphinem. Počet lidí, které tam přijal, množství těch, které ubytoval u sebe, když projížděli Cambrai, péče, kterou věnoval nemocným a raněným, jež při různých příležitostech přinesli do jeho města, mu získaly srdce vojska. Byl stále v nemocnicích a u nejnižších důstojníků, pozorný k vyšším, mnoho jich měl u sebe, a to i po několik měsíců za sebou, až do jejich úplného uzdravení, bděl jako pravý pastýř nad spásou jejich duší, s onou znalostí světa, která je dovedla získat a mnohé přiměla, aby se obraceli přímo na něho, a nikdy se neodepřel ani nejnižšímu z nemocných, kteří k němu chtěli jít, a věnoval se jim, jako by neměl jiné starosti; a nebyl o nic méně činný v tělesné úlevě. Vývary, jídla, pochoutky proti nechutenství, často i léky vycházely z jeho domu v hojnosti; a při tak velkém množství panoval pořádek a péče o to, aby každá věc byla ve svém druhu ta nejlepší, jaké nelze pochopit. Předsedal nejdůležitějším lékařským poradám; a je také neuvěřitelné, do jaké míry se stal modlou vojáků a jak jeho jméno zaznívalo až do středu dvora.

Jeho almužny, jeho biskupské vizitace, opakované několikrát do roka, díky nimž sám do hloubky poznal všechny části své diecéze, moudrost a mírnost jeho správy, jeho častá kázání ve městě i na vesnicích, snadný přístup k němu, jeho lidskost k malým, jeho zdvořilost k ostatním, jeho přirozený půvab, který zvyšoval cenu všeho, co říkal a dělal, způsobily, že ho lid zbožňoval; a kněží, jimž se prohlašoval otcem a bratrem a s nimiž se všemi tak jednal, ho všichni nosili v srdci. Při tolika umění a takové horlivosti zalíbit se, a to tak všeobecně, nic nízkého, nic obyčejného, nic strojeného, nic nepatřičného, vždy to, co se ke komu hodilo; u něho snadný přístup, rychlé a nezištné vyřízení věcí; týž duch, vdechnutý jeho duchem, ve všech, kdo pod ním v té velké diecézi pracovali; nikdy pohoršení ani nic násilného proti komukoli; všechno v něm i u něho v nejvyšší slušnosti. Jeho dopoledne patřila záležitostem diecéze. Protože měl ducha vznešeného a pronikavého, protože v diecézi stále sídlil a nebylo dne, kdy by nevyřídil, co se naskytlo, bylo to každý den zaměstnání krátké a lehké. Potom přijímal, kdo ho chtěl vidět, pak šel sloužit mši, a sloužil ji rychle; bylo to vždy v jeho kapli, kromě dnů, kdy celebroval slavnostně, nebo když ho nějaký zvláštní důvod přiměl sloužit ji jinde. Po návratu domů obědval se společností, vždy početnou, jedl málo a lehce, ale dlouho zůstával u stolu kvůli ostatním a okouzloval je nenuceností, rozmanitostí, přirozeností a veselostí své konverzace, aniž kdy sestoupil k čemukoli, co by nebylo hodno biskupa i velkého pána; když vstal od stolu, zůstával se společností jen krátce. Přivykl ji k tomu, aby u něho žila bez nucenosti a aby se ani on kvůli ní nenutil. Odešel do svého kabinetu a pracoval tam několik hodin, které prodlužoval, bylo-li špatné počasí a neměl-li co dělat mimo dům.

Když vyšel z kabinetu, chodil na návštěvy nebo se procházet pěšky za město. Tento pohyb měl velmi rád a rád ho prodlužoval; a nebyl-li tu nikdo z těch, které u sebe ubytoval, nebo nějaká vznešená osoba, vzal s sebou některého generálního vikáře a některého jiného duchovního a hovořil s nimi o diecézi, o věcech zbožnosti nebo učenosti; často do toho vpletl příjemné odbočky. Večery trávil s těmi, kdo u něho bydleli, večeřel s předními z oněch armádních průjezdů, když nějaký přišel, a jeho stůl byl pak prostřen jako v poledne. Jedl ještě méně než při obědě a vždy šel spát před půlnocí. Ačkoli byl jeho stůl nádherný a vybraný a všechno u něho odpovídalo postavení velkého pána, nebylo tam přece nic, z čeho by nebylo cítit biskupský úřad a nejpřesnější kázeň, uprostřed nejpočestnější a nejlaskavější volnosti. On sám byl vždy přítomným příkladem, jehož však nebylo možné dostihnout; všude pravý prelát, všude také velký pán, všude ještě autor *Telemacha*. Nikdy ani slovo o dvoru, o státních věcech, nic, co by se dalo vytknout nebo z čeho by byla sebeméně cítit nízkost, lítost nebo lichocení; nikdy nic, co by jen dalo tušit, čím býval, nebo čím ještě mohl být. Při tolika velkých přednostech velký pořádek v domácích záležitostech a velká kázeň v diecézi; ale bez malichernosti, bez pedanterie, aniž kdy kohokoli jakéhokoli stavu obtěžoval kvůli věroučným otázkám.

Jansenisté žili v cambraiské diecézi v hlubokém pokoji, a bylo jich tam velké množství; mlčeli tam a arcibiskup vůči nim také. Bylo by si pro něho přát, aby i ty mimo ni nechal ve stejném klidu; ale byl příliš důvěrně spjat s jezuity a příliš mnoho od nich očekával, než aby jim nedopřál to, co nerušilo jeho vlastní klid. Byl také příliš pozorný ke svému malému vyvolenému stádci, jehož byl srdcem, duší, životem i věštírnou, než aby mu čas od času nedopřál pastvu několika spisů, které kolovaly v jeho rukou s nejvyšší dychtivostí a jejichž chvála se rozléhala. Jansenisté ho tvrdě vyvraceli; a je navíc pravda, že mlčení ve věcech nauky by se slušelo autorovi tak slavnostně odsouzené knihy *Výklad zásad svatých*; ale ctižádost nebyla ani zdaleka mrtvá; rány, které dostával v odpovědích jansenistů, se mu stávaly novými zásluhami u přátel a pro jezuity novými důvody, aby udělali a podnikli všechno, co by mu zajistilo hodnost a mocenská místa v církvi i ve státě. Jak se bouřlivé časy vzdalovaly a časy jeho dauphina se blížily, tato ctižádost se mocně probouzela, třebaže skrytá pod zdrženlivostí, která ho jistě musela stát mnoho. Slavný Bossuet, biskup z Meaux, už nežil, ani Godet, biskup z Chartres. Konstituce zničila kardinála z Noailles; otec Tellier se stal všemocným. Tento králův zpovědník byl zcela jeho, stejně jako výkvět jezuitského vedení; a celé Tovaryšstvo se k němu otevřeně hlásilo od smrti otce Bourdaloua,[5] otce Gaillarda a několika dalších předních jezuitů, kteří mu byli nepřátelští, kteří zdržovali i jiné a které politika představených nechávala jednat, aby proti celému řádu nepopudila krále ani paní z Maintenon; ale tyto časy pominuly a celý ten obávaný řád byl s ním konečně zajedno. Král ho v poslední době při dvou či třech příležitostech nemohl nepochválit. Otevřel své sýpky vojsku v době drahoty, kdy byli dodavatelé proviantu u konce se silami, a dobře se střežil přijmout za to cokoli, ačkoli by z toho mohl vytěžit velké sumy, kdyby obilí prodal jako obvykle. Lze si představit, že tato služba nezůstala zahrabána, a právě ona také dovolila poprvé se odvážit vyslovit před králem jeho jméno. Vévoda z Chevreuse se konečně odvážil ho navštívit a jindy ho přijmout v Chaulnes; a lze si představit, že to nebylo, aniž se ujistil, že to král schvaluje.

Fénelon, navrácen konečně k nejlichotivějším a nejvyšším nadějím, nechal toto semeno klíčit samo od sebe; ale nemohlo dozrát. Tak málo očekávaná smrt dauphina ho zdrtila a smrt vévody z Chevreuse, která za ní brzy následovala, tu hlubokou ránu rozjitřila; smrt vévody z Beauvilliers ji učinila nevyléčitelnou a srazila ho k zemi. Byli jedno srdce a jedna duše, a ačkoli se od vyhnanství nikdy neviděli, Fénelon ho z Cambrai vedl až do nejmenších podrobností. Navzdory hlubokému žalu nad smrtí dauphina se přece v tomto ztroskotání chytil prkna. Ctižádost vyplouvala nad vším a chytala se všeho. Jeho duch se vždycky líbil vévodovi z Orléans. Pan z Chevreuse mezi nimi pěstoval a udržoval vážnost a přátelství a já jsem k tomu také přispěl z

5. **Vysvětlivka:** Louis Bourdaloue (1632–1704), nejproslulejší kazatel své doby, jezuita, oblíbený zpovědník a kazatel na královském dvoře.

oddanosti k vévodovi z Beauvilliers, který u mě mohl všechno. Po tolika ztrátách a nejtvrdších zkouškách byl tento prelát stále ještě mužem nadějí; a nevložil je špatně. Viděli jsme, jaká opatření mě vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers přiměli pro něho u tohoto prince učinit a že se zdařila natolik, že mu byla určena nejvyšší místa, a že jsem mu o tom dal prostřednictvím obou vévodů ujištění; jejich zbožnost se o něho tak živě zajímala a byli přesvědčeni, že nic nemůže být pro církev tak užitečné ani pro stát tak důležité jako postavit ho ke kormidlu vlády; ale bylo rozhodnuto, že bude mít jen naděje. Viděli jsme, že ho nic nemohlo uklidnit, pokud jde o mě, a že mi to vévodové z Chevreuse a z Beauvilliers přiznávali. Nevím, zda se ten strach jejich ztrátou ještě zvětšil a zda si myslel, že když už je nemá, aby mě drželi, nebudu už k němu tentýž, ačkoli jsem s ním nikdy neměl žádný styk — před jeho vyhnanstvím jsem byl příliš mladý a potom nebyla žádná příležitost. Ať je tomu jakkoli, jeho slabá tělesná konstituce nemohla odolat tolika starostem a protivenstvím. Smrt vévody z Beauvilliers mu zasadila poslední ránu. Nějakou dobu se držel silou odvahy, ale síly mu docházely. Vody, jako Tantalovi, příliš vytrvale ustupovaly od jeho rtů pokaždé, když už si myslel, že se jich dotýká, aby uhasil palčivost své žízně.

Podnikl krátkou vizitační cestu a na nebezpečném místě se s ním převrhl kočár; nikdo nebyl zraněn, ale viděl celé nebezpečí a jeho chatrné tělo utrpělo celý otřes té nehody. Přijel do Cambrai churav, přidala se horečka a příznaky přicházely tak rychle za sebou, že už nebylo pomoci; ale hlavu měl stále volnou a jasnou. Zemřel v Cambrai 7. ledna tohoto roku, uprostřed skrytého žalu, a na prahu splnění svých nejvyšších tužeb. Věděl, jak králův stav upadá, věděl, co ho čeká po králi. Už se ho zevnitř radili a zvenčí se mu znovu dvořili, protože záliba ve vycházejícím slunci už prosákla. Nesla ho neúnavně činná horlivost jeho malého stádce, které se stalo vybraným jádrem velké strany konstituce z nenávisti ke starým nepřátelům arcibiskupa z Cambrai, kteří nebyli o nic menšími nepřáteli nauky jezuitů; o tu šlo, aby se z nauky, jež byla od dob jejich otce Moliny jen s velkou nesnází trpěna, stala naukou vítěznou, vládnoucí a jedinou. Kolik mocných důvodů želet života; a jak hořká je smrt za okolností tak dokonalých a ze všech stran tak příznivých! Přesto na něm nebylo nic znát. Ať už z lásky k dobré pověsti, která byla vždy věcí, jíž dával přednost přede vším, ať z velikosti duše, která nakonec pohrdá tím, čeho nemůže dosáhnout, ať z omrzení světem, který ho tak ustavičně klamal, a jeho podobou, která pomíjí a která se mu chystala uniknout, ať ze zbožnosti oživené dlouhým zvykem a oživené snad i těmito smutnými, ale mocnými úvahami, zdál se lhostejný ke všemu, co opouštěl, a zaujatý jedině tím, co ho čekalo, s klidem a pokojem, které vylučovaly jen zmatek a které zahrnovaly pokání, odpoutanost, jedinou péči o věci duchovní a o diecézi, konečně s důvěrou, která jen vyplouvala nad pokorou a bázní.

V tomto stavu napsal králi dopis o duchovních věcech své diecéze, který o něm samém neříkal ani slovo, v němž nebylo nic než dojemné a nic, co by se nehodilo velkému biskupovi na smrtelném loži. Jeho smrt, ve věku necelých pětašedesáti let,

posilněného svátostmi církve, uprostřed jeho blízkých a jeho duchovenstva, mohla být pokládána za velké poučení pro ty, kdo zůstávali naživu, a zanechat velké naděje o tom, který byl povolán. Zděšení v celém Nizozemí bylo nesmírné. Zkrotil tam i nepřátelská vojska, která dbala o ochranu jeho majetku stejně, ba ještě více než naše. Jejich generálové i bruselský dvůr si zakládali na tom, aby ho zahrnovali zdvořilostmi a největšími projevy úcty, a protestanti přinejmenším stejně jako katolíci. Žal byl tedy upřímný a všeobecný v celém rozsahu Nizozemí. Jeho přátelé, a zvláště jeho malé stádce, upadli do propasti nejtrpčího zármutku. Celkem vzato to byl skvělý duch a velký muž. Lidství se za něho rdí kvůli paní Guyonové, v jejímž obdivu, ať skutečném nebo předstíraném, stále žil, aniž kdy byly jeho mravy sebeméně podezírány, a zemřel, když byl jejím mučedníkem, aniž ho kdy bylo možné od ní odloučit. Navzdory notorické falešnosti všech jejích proroctví zůstala vždy středem, v němž se v tom malém stádci všechno sbíhalo, a věštírnou, podle níž Fénelon žil a vedl ostatní.

Rozepsal-li jsem se o této osobnosti poněkud víc, strhla mě k tomu zvláštnost jeho talentů, jeho života, jeho proměnlivých osudů, role a rozruch, jež ve světě způsobil; byl jsem také přesvědčen, že nedlužím méně zesnulému vévodovi z Beauvilliers, pokud jde o přítele a mistra, který mu byl tak drahý, a chtěl jsem ukázat, že nebylo divu, že jím byl tak okouzlen — on, který ve své upřímnosti v něm nikdy neviděl nic než nejvznešenější zbožnost a nepodezíral ho ani z ctižádosti. U pana z Cambrai bylo všechno tak přesně vyměřeno, že zemřel, aniž byl dlužen jediný groš, a bez jakýchkoli peněz.

Jeden prelát, šťastnější pro tento svět, ale který chtěl učinit šťastným jen sebe, položil v té době první základ vlády, jež udivila Evropu a jež se zároveň stala největším a nejtrvalejším neštěstím Francie. Mluvím o příliš proslulém Fleurym, který už před více než dvěma lety složil Bohu účty ze svého dlouhého života a ze své všemocné a zhoubné vlády, o níž ještě není čas mluvit. Viděli jsme jeho více než temné začátky, jeho postup z více než podezřelých příčin, s jakým úsilím a jak pozdě se stal biskupem z Fréjus, i předpověď, kterou král vyslovil před kardinálem z Noailles, když od něho tento kardinál proti králově vůli vymohl toto biskupství. Fleury tam živořil daleko od dvora a velkého světa, kam se odvažoval přijíždět jen zřídka. Viděli jsme také, jak se snažil si to vynahradit v Provenci a v Languedocu; podivné chování, jehož se, na francouzského biskupa, dopustil, když pan Savojský přišel do Fréjus při výpravě na Toulon; spravedlivý hněv krále a umění i smělost, jichž Torcy použil, aby od něho odvrátil nejtěžší projevy nevole; ale ctižádost se žádnou překážkou nedá odradit. Celý život se dvořil maršálu z Villeroy. Viděl paní z Dangeau a paní z Lévis v důvěrném okruhu paní z Maintenon a při všech královských soukromých zábavách. Vždy si pěstoval Dangeaua a jeho ženu, u nichž se často scházela dobrá společnost dvora a kteří byli důvěrnými přáteli maršála z Villeroy. Vetřel se k paní z Lévis a podmanil si ji svými způsoby, svou přívětivostí, svou řečí. Při nejvyšší přízni, v níž viděl maršála z Villeroy u krále — vrácen ke dvoru a potom bez ustání podporován paní

z Maintenon —, nepochyboval, že s ním král počítá ve svých opatřeních, zvláště od chvíle, kdy ho viděl nastoupit po vévodovi z Beauvilliers na jeho místa v radě. Vždy se dvořil panu du Maine; a z toho všeho usoudil, že bude-li postupovat přes ty dvě dámy, může se dát jmenovat učitelem. Obě byly zcela na jeho straně; paní z Dangeau mohla mnoho u maršála z Villeroy. Ten a pan du Maine byli v nejdůvěrnějším spojení, jehož poutem byla paní z Maintenon. Jezuité ho znali příliš dobře, než aby mu důvěřovali; a právě to rozhodlo o jeho štěstí.

Paní z Maintenon je nenáviděla a důvody jsme viděli jinde. Maršál z Villeroy je v duchu neměl rád o nic víc než ona. Pan du Maine toho věděl příliš mnoho, než aby chtěl učitele z jejich ruky, jimi vedeného, poučovaného a podporovaného. Obě dámy prolomily ledy u paní z Maintenon a byly dobře přijaty. Paní z Dangeau promluvila s maršálem z Villeroy, který se snadno naklonil muži, jehož celý život chránil, a to tak, že ho někdy i ubytovával u sebe. Svěřil se s tím panu du Maine, který neměl nic proti Fleurymu, a když viděl, že se líbí paní z Maintenon, snadno svolil, že ho podpoří. Když byla tato opatření učiněna, Fleury pochopil, že je třeba odstranit každou záminku k odmítnutí tím, že se vzdá biskupství ležícího na samém konci království. S těmito nadějemi požádal, aby se ho směl vzdát, pod záminkou svého zdraví. Otec Tellier, jakkoli byl obratný a prozíravý, v tom past nevycítil. Ten krok se mu zdál lhostejný; šlo o biskupství, které mohl obsadit některým ze svých chráněnců, a myslel jen na to, aby se s Fleurym vypořádal lacino, když mu dá jen nevelké opatství. Brzy nato se uprázdnilo opatství Tournus; bylo mu nabídnuto a Fleury je přijal bez smlouvání. Mezitím, spěchaje, aby mohl zblízka bdít nad velkým cílem, kvůli němuž opouštěl Fréjus, vydal pastýřský list na rozloučenou se svými diecézany, jehož pojetí nebylo příliš schvalováno; ďábel toho dokázal využít.

Fleury, jemuž učenost, mravy ani náboženství nikdy nebyly hlavní věcí jeho života, se vždy vyhýbal věroučným otázkám. Jezuité ho neměli příliš v lásce a on se stýkal s nejlepší společností, takže se nezdráhal kritizovat inkvizici a tyranii, jež se provozovala proti jansenismu, a svou diecézi nechával vždy v pokoji. Myšlenka stát se učitelem ho přiměla změnit chování; chtěl se vyhnout úskalím a předejít všemu v látce tak choulostivé a tak jistě vylučující, takže posledních šest měsíců jeho biskupování ve Fréjus bylo věnováno jen pátrání po nauce, po knihách, po zpovědnících a trápení těch několika řeholnic, které v diecézi byly. Protože chtěl hluk, nadělal ho víc než škody; ale tento hluk, který se tak dobře hodil do jeho záměrů a který jeho přátelé dokázali u dvora náležitě využít, se rozlehl až do Nizozemí a do útočiště slavného otce Quesnela. Ten právě dokončil svůj sedmý spis k přezkoumání konstituce, který byl vytištěn teprve roku 1716,[6] a pracoval na předmluvě, když, rozhořčen novou rolí pronásledovatele, kterou Fleury právě přijal, dostal jeho pastýřský list na rozlouče-

6. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz v Dokladech výtah z otce Quesnela o tomto prelátovi. (Poznámka Saint-Simonova.)

nou s diecézany. Nedokázal odolat touze potrestat Fleuryho novou horlivost směšností tohoto kusu, který dovedl zasadit do své předmluvy s nejtrpčí a nejpohrdavější ironií, jež ten krásný pastýřský list skutečně roztrhala na kusy. *Inde iræ*.[7] Fleury se svým mírným, usměvavým a skromným vzezřením byl v nitru nejpyšnější a nejneúprosnější člověk, jakého jsem kdy poznal. Neodpustil to otci Quesnelovi; a to je jediná příčina, která ve Fleurym vyvolala onu dosud neslýchanou zuřivost, jež se bez ustání stupňovala k nejkrajnějším výstřelkům krutosti a tyranie proti jansenistům a odpůrcům konstituce, i ona pekelná opatření, jimiž je chtěl uchovat i po své smrti, na úkor církve i státu.

Když už mluvíme o konstituci, nebude na tomto místě nepatřičný a zaslouží si tu místo jeden kousek otce Telliera a jeho chráněnců, k němuž došlo právě v této době. La Parisière, člověk nejtemnějšího původu, jehož učenost spočívala jen v pletichách a intrikách, nastoupil po učeném a slavném Fléchierovi na biskupský stolec v Nîmes. To byli vybraní lidé otce Telliera. Poučen jím, vydával se potají za horlivého odpůrce konstituce, dokonce ji odmítl přijmout; a tímto krokem se na languedockých stavech vetřel do přízně biskupů. Hrál svou roli tak dobře, že když byl stavy zvolen za poslance duchovenstva, dostal zákaz přijet ke dvoru a stavy rozkaz zvolit jiného biskupa. Tato okázalá nemilost mu definitivně otevřela všechna srdce odpůrců konstituce. Dozvěděl se tedy počet biskupů, farářů, světských i řeholních představených, kněží, mnichů a předních světských osob, kteří konstituci nechtěli, jejich sílu co do schopností, horlivosti, přátel a opor, jedním slovem celé tajemství utlačovaných lidí, kteří se spolu domlouvají. Tento nový Zópyros[8] sepsal všechny své poznatky do zpráv a poslal je otci Tellierovi. Když usoudil, že se už nemá co dozvědět, vystoupil náhle na kazatelnu ve své katedrále, pronesl hromové kázání proti těm, kdo se protiví rozkazům krále a papeže, přijal tam hned konstituci co nejpřesněji a nejbezvýhradněji; a o několik dní později ukázal králův rozkaz, jímž mu bylo poslanectví stavů vráceno, a s drzým čelem přivezl jejich stížnostní spisy do Versailles. Byl to on, kdo si později dovolil dát příklad dotazovat se na konstituci biskupů a univerzit Španělska, Portugalska a Itálie, které si ovšem dobře hleděly k ní přistoupit, ze strachu z inkvizice a v ultramontánním mínění o papežské neomylnosti. Tento ničema, všude i ve své diecézi nenáviděný, tam o několik let později zemřel jako bankrotář a jako člověk bez víry a bez zákona.

V tomto lednu zemřel také abbé z Lionne, syn slavného státního ministra.[9] Jeho mravy, jeho hra a jeho chování ho vzdálily od biskupského úřadu i od společnosti po-

---

7. **Vysvětlivka:** Latinsky „Odtud ten hněv“ (podle Juvenala, *Satiry* I, 168: *inde irae et lacrimae*).

8. **Vysvětlivka:** Zópyros, perský šlechtic, který se podle Hérodota sám zmrzačil, aby se jako domnělý přeběhlík vloudil do důvěry obležených Babyloňanů, a pak jim město zradil králi Dareiovi.

9. **Ediční poznámka:** Jules-Paul de Lionne, opat z Marmoutier a převor ze Saint-Martin-des-Champs, zemřel až roku 1721.

čestných lidí. Byl nesmírně bohatý na obročí, která mu dávala velká kolační práva.[10] Zneužívání, jehož se jich dopouštěl, přimělo jeho rodinu, aby mu dala někoho, kdo by nad tím s autoritou bděl. Bylo nutné uchýlit se k autoritě krále, tedy k jezuitům, protože šlo o církevní statky a kolace. Vypátrali jakéhosi Henriota z nejnižší spodiny lidu, pověstného svými mravy i podvody. To byl jejich muž; učinili ho poručníkem abbého z Lionne, u něhož zbohatl prodejem všech jeho kolací. Nicméně tento Henriot, sluha pro všechno, se otci Tellierovi zdál tak znamenitým a tak po ruce, že ho v Paříži pověřil několika mimořádnými úkoly v ženských klášterech, s podporou Pontchartraina, který si liboval v páchání zla a který se otci Tellierovi podlézavě dvořil. Oba dělali u krále nemožné, aby ho učinili biskupem, ale král, který o tomto chlapíkovi věděl své, je nikdy nechtěl vyslechnout. Vůdci konstituce si za regentství učinili hlavní věcí udělat ho biskupem a nakonec se jim podařilo udělat ho biskupem, či lépe řečeno vlkem v Boulogne, po smrti pana z Langle.[11] Nic na světě nemohlo být dokonaleji nepodobného. Henriot, kterého znali, a tedy dokonale opovrhovali a nenáviděli, tam žil a zemřel jako vlk. Byl jedním z prvních biskupů, které chtěl světit kardinál Fleury. Vykonal ten obřad ve Fontainebleau ve farním kostele, k všeobecnému pohoršení. Abych se vrátil k abbému z Lionne, strávil celý život v naprosté zapomenutosti. Bydlel v Paříži ve svém krásném převorství Saint-Martin-des-Champs, kde každé ráno, posledních dvacet let svého života, vypil od pěti hodin ráno do poledne dvacet a někdy i dvaadvacet pint vody ze Seiny — s menším množstvím si nevystačil — a k tomu ještě pil vodu k obědu. Nebyl nijak zvlášť starý a nepostrádal ducha ani vzdělání.

Viděli jsme na svém místě, když jsem mluvil o starém vévodovi z Gesvres a o všem, co podnikl u krále proti svému synovi vracejícímu se z Říma, aby mu zabránil stát se arcibiskupem z Bourges, jaký byl tento prelát a jak velkou přízeň měl u Inocence XI., jehož byl čestným komořím, a jak doufal v římský purpur, když roztržka mezi králem a papežem kvůli svobodě čtvrti velvyslanců[12] způsobila, že roku 1688 byli z Říma odvoláni všichni Francouzi; a že mu bylo dáno arcibiskupství v Bourges jako náhrada za naděje, o které přicházel, proti zvyklosti dosud stále zachovávané dávat arcibiskupství jen biskupům. Tento abbé, který se tak stal arcibiskupem jedním skokem, nikdy neztratil z očí klobouk, v nějž tolik doufal. Uchoval si v Římě přátele a tajné styky. Podařilo se mu získat přátelství Croissyho a Torcyho, státního sekretáře

---

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Právo udělovat církevní obročí.

11. **Vysvětlivka:** Pierre de Langle (1644–1724), biskup z Boulogne, jeden ze čtyř biskupů, kteří roku 1717 apelovali proti konstituci *Unigenitus* k všeobecnému koncilu. Jeho nástupce Jean-Marie Henriau byl jmenován až v květnu 1724, tedy po skončení regentství (1723), a vysvěcen 28. října 1724; Fleury, který ho světil, byl tehdy bývalým biskupem z Fréjus a kardinálem se stal teprve roku 1726.

12. **Vysvětlivka:** Velvyslanectví v Římě si nárokovala takzvanou svobodu čtvrti, tj. azylové právo a osvobození od papežské policie a cel v okolí svých paláců; Inocenc XI. ji roku 1687 zrušil, Ludvík XIV. se jí odmítl vzdát a spor vyústil roku 1688 v obsazení papežského Avignonu francouzskými vojsky.

pro zahraniční věci. Přivykl krále k tomu, aby schvaloval, že dělá, co může, aby se stal kardinálem. Když nominace krále Jakuba, kterou zprvu měl, nevyšla, našel způsob, jak si dát od krále Stanislava v krátkém období jeho vlády udělit nominaci polskou; a byl ještě dost obratný, aby tutéž milost získal od saského kurfiřta, když ten opět nastoupil na tento trůn. Tento klobouk byl veškerým zaměstnáním a celým životem arcibiskupa z Bourges. Uvidíme, že čekal ještě léta, která se mu zdála velmi dlouhá a během nichž bez ustání pracoval na svém cíli, jehož nakonec dosáhl.

Král, proti svému zvyku udílet obročí jen ve dnech, kdy ráno přijímal, totiž na Bílou sobotu, v předvečer Letnic, Nanebevzetí Panny Marie, Všech svatých a Vánoc, je udělil v polovině ledna tohoto roku, ale jen synovi svého ministra financí, víc než nešťastně obdařenému tělem, mravy i duchem, a třem oblíbencům konstituce. Abbé Desmarets, který už měl velké opatství a jiná obročí, dostal opatství Saint-Antoine-aux-Bois; a abbé z Montbazonu bohaté opatství Le Gard u Met[13] s výnosem přes 50 000 livrů ročně. Kardinál z Rohanu se konečně příliš úplně zaprodal otci Tellierovi a tento otec ho ještě příliš potřeboval, než aby si ho stále víc nezajišťoval. Languet, z nejnovějšího a nejnižšího úřednického stavu dijonského parlamentu, který byl almužníkem vévodkyně z Bourgogne a kterého jsem neustále vídal v předpokojích dam paláce, dostal biskupství v Soissons, kde o sobě brzy nato dal mluvit svou horlivostí pro konstituci. Bratr d'Argensona, tak potřebného jezuitům v Paříži i u králova ucha, přešel z chudého biskupství v Dolu na arcibiskupství v Embrunu, uprázdněné smrtí Brûlarta-Genlise, nejstaršího z arcibiskupů; a Dol byl dán synovi Sourchesovu, který hnil jako králův almužník ve velkém opovržení.

V té době zemřela vévodkyně z Nevers.[14] Dostatečně jsme ukázali, jaká byla, i vévodu z Nevers, jejího manžela, takže zde je potřeba jen nepatrného doplňku. Málokterá žena ji předčila krásou. Její krása byla všech druhů, se zvláštností, která okouzlovala. Nikdo se nemohl nabažit, když vyprávěla příhody ze svých cest po Itálii. Pan Princ[15] do ní byl nesmírně zamilován. Chtěl jí pod jinou záminkou uspořádat slavnost, a byl to člověk, který se na to vyznal nejlépe na světě. Ale protože nebyl o nic méně zlomyslný než zamilovaný, vymyslel si, že přiměje pana z Nevers, aby napsal verše ke hře, která měla být hlavní zábavou slavnosti a jejíž veškerá galantnost byla určena paní z Nevers. Lichotil mu tak obratně, že mu pan z Nevers slíbil ty verše napsat, a podařily se mu nad očekávání pana Prince. Připravoval tedy slavnost s dvojí rozkoší: zalíbit se své dámě a vysmát se manželovi. Ten, jakkoli žárlivý, jakkoli Ital a jakkoli plný ducha, nepojal o této slavnosti ani nejmenší podezření, ačkoli o lásce

13. **Ediční poznámka:** Opatství Le Gard leželo v Pikardii v amienské diecézi, nikoli u Met.

14. **Vysvětlivka:** Diane-Gabrielle de Damas de Thianges, neteř paní z Montespan, manželka Filipa Juliána Manciniho, vévody z Nevers († 1707), synovce kardinála Mazarina.

15. **Vysvětlivka:** Zde Jindřich Julius Bourbonský († 1709), syn Velkého Condého; titul pana Prince nesl od otcovy smrti roku 1686.

pana Prince věděl. Čtyři nebo pět dní před dnem slavnosti zjistil, oč jde, neřekl ani slovo a druhý den odjel se ženou do Říma, kde zůstal dlouho a sám se zase dobře vysmál panu Princi. Paní z Nevers byla ve více než šedesáti letech ještě dokonale krásná, když zemřela na velmi krátkou nemoc. Od té doby, co ovdověla, se stala velmi lakomou a nehnula se od vévodkyně du Maine.

Přílohy vydavatele (edice 1856)

Následující přílohy připojil ke svazku vydavatel edice z roku 1856, historik Adolphe Chéruel. Odkazy na stránky francouzského vydání jsme nahradili odkazy na kapitoly tohoto překladu.

I. Saint-Simon o Francouzské akademii

(K Tomu II, kap. 4.)

Většina Saint-Simonových poznámek k *Deníku* Dangeauovu se znovu objevuje v jeho Pamětech. Tady je jedna, která tvoří výjimku. Když Saint-Simon mluví o přízni, jíž byl Villars po svém návratu roku 1714 zahrnut (viz kap. 4), neříká nic o jeho zvolení do Francouzské akademie (17. května 1714). Ale v jeho poznámkách k Dangeauovu *Deníku*, který tuto novinu zaznamenává, najdeme následující pasáž:[1]

„Francouzská akademie se pozvolna zničila svou ješitností a svou povolností. Byla by si udržela lesk, kdyby se byla držela svého původního určení; začala ji kazit povolnost: osoby mocné svým vysokým postavením nebo svým vlivem protežovaly lidi, kteří jí nemohli být užiteční, a tudíž jí ani nemohli dělat čest. Tato protekce se pak z pýchy rozšířila až na jejich služebnictvo, a tito služebníci, kteří často neměli jinou literární zásluhu, byli přijímáni. Odtud se z toho stalo jakési právo, které zvyk posvětil a které Akademii podivně zaplnilo. Aby se pokusila pozvednout aspoň urozeností svých členů, zvolila lidi významné, ale významné jen svým rodem nebo svými úřady, bez nichž by je písemnictví nikdy do literární společnosti nepřijalo; a tyto osoby byly tak malicherné, že se domnívaly, že je hodnost akademika činí akademickými. Od jednoho k druhému se tato móda ujala a Akademie si v ní libovala z ješitnosti, že tyto vynikající muže podrobuje literární rovnosti v místech, v sedadlech, v hlasech, ve funkcích ředitele a kancléře, střídavě nebo volbou; a leckdo, komu by u jiného sotva nabídli židli, si připadal jako něco velkého díky tomuto smíšení s ním uvnitř Akademie a necítil, že toto vnitřní a chvilkové vyznamenání se příliš nelišilo od vyznamenání divadelních králů a operních hrdinů.

Aby urozenost osob nebyla na překážku jejich přijetí, a tím k poctě Akademie, pokud jinak měly čím přispět vlastní osobou, svými znalostmi a svým dobrým vkusem, a aby se u toho zůstalo, to bylo rozumné; tak se začínalo; to ctilo kohokoli; literární rovnost přispívala k soutěživosti a k jednotě různých členů na místě, kde

1. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento dosud nevydaný Saint-Simonův text vděčím laskavosti pana Amédéa Lefèvre-Pontalise, autora výtečné *Řeči o životě a Pamětech Saint-Simonových*, kterou Francouzská akademie poctila cenou.

se cenil jen duch a písemnictví a kde se žádný jiný lesk nesměl brát v potaz. Dokud byla Akademie otevřena jen nevelkému počtu prelátů a magistrátů, kteří se skutečně vyznamenali v písemnictví, a lidem vznešeného původu, ba i hodnostářům, pokud se takoví našli, dávala jim lesk a od nich lesk přijímala navzájem; ale co se v ní od jednoho k druhému, módou a během času, sešly vysoké úřady a služebníci bez jiného titulu, upadl tento nerovný sňatek do směšnosti a písemnictví do nicoty, protože v ní mělo místo jen velmi málo literátů, a ti ztratili odvahu kvůli kolegům, které jim dali a kteří byli pro písemnictví naprosto neužiteční a hodili se jen k tomu, aby v ní kuli pikle při volbách. Budeme žasnout nad nadutostí mnoha významných lidí, kteří se do toho nechali strhnout, a nad nadutostí Akademie, že je volila."

II. Kardinál Mazarin a Richelieuův dopis

(K Tomu II, kap. 7.)

Kardinál Mazarin a jeho rodina jsou v několika Saint-Simonových pasážích, zejména v kap. 7, posuzováni s velkou přísností. Nemám v úmyslu psát obhajobu kardinála ani jeho neteří. Pokud jde o jeho rodinu, omezím se na to, že čtenáře odkážu na zajímavé dílo pana Amédéa Renéeho *Neteře Mazarinovy*.[2] Pokud jde o kardinála, nesmí se věřit, že vděčil za svůj vzestup jedině šťastnému rozmaru jedné královny. Příliš se zapomíná, že ho již dávno předtím proslavily služby prokázané státu a že ho Richelieu na smrtelném loži určil za svého nástupce. Zde je dosud nevydaný dopis, jímž umírající kardinál odkazuje Mazarinovi péči o pokračování svého díla.

„Když mi Boží prozřetelnost, která vymezuje hranice života všem lidem, dala v této poslední nemoci pocítit, že mé dny jsou sečteny a že ze mne vytěžila všechny služby, které jsem mohl světu prokázat, opouštím jej jen s lítostí, že jsem nedokončil velké věci, které jsem podnikl ke slávě svého krále a své vlasti. Protože se však musíme podrobit zákonům, které nám ukládá, velebím tuto nekonečnou moudrost a přijímám rozsudek své smrti se stejnou vyrovnaností, s jakou mám radost, když vidím, jak pečuje o to, aby mě v něm utěšila. Jako horlivost, kterou jsem vždy měl pro prospěch Francie, byla mým nejpevnějším zadostiučiněním, tak je mi nesmírně líto, že ji opouštím, aniž bych ji upevnil všeobecným mírem. Ale protože mi velké služby, které jste již státu prokázal, dávají dostatečně poznat, že budete schopen provést to, co jsem začal, svěřuji Vám své dílo do rukou, se souhlasem našeho dobrého pána, abyste je dovedl k dokonalosti, a jsem rád, že ve Vaší osobě získá zpět víc, než by mohl ztratit v mé. Protože Vám nemohu, abych tím neukřivdil Vaší ctnosti, doporučit nic jiného, budu Vás prosit, abyste vynaložil modlitby Církve za toho, kdo umírá, pane, jako Váš nejponíženější služebník, ARMAND, kardinál-vévoda z Richelieu."

---

2. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Str. 88 a násl. prvního vydání.

Tento dopis, který oběma kardinálům dělá největší čest, je uložen v rukopisném oddělení Císařské knihovny.

III. Beneficia a léna

(K Tomu II, kap. 16.)

Saint-Simon říká, že půda rozdělená po dobytí země leudům[3] neboli druhům králů se nazývala *léna*. Toto tvrzení není zcela přesné. Tato půda nesla původně název *beneficia*, neboli půda udělená za odměnu za služby. Zpočátku nedávala těm, kdo ji obdrželi, svrchovaná práva, to jest právo razit minci, vybírat daně, soudit a vést válku. Králové dokonce mohli tuto půdu odejmout leudům, kteří neplnili přesně povinnosti, jež jim byly uloženy. Teprve smlouvou z Andelot (587)[4] a zejména uzurpacemi, v oněch dobách anarchie tak častými, učinili leudi beneficia neodnímatelnými a dědičnými. Pokud jde o léna a lenní zřízení, musíme dojít až do IX. století, abychom našli jejich organizaci pevně ustavenou a propůjčující výsostná práva, která byla vyjmenována výše. Většina historiků před naším stoletím zaměňovala *beneficia* a *léna*, jako to v této pasáži dělá Saint-Simon. Především panu Guizotovi[5] vděčíme za to, že na tento omyl upozornil ve svých *Esejích o dějinách Francie*; a ve svém *Kurzu dějin civilizace ve Francii* jasně vyznačil rozdíl mezi beneficii a lény a zároveň ukázal, že rozdělování beneficií a uzurpace leudů vedly postupně k lennímu zřízení.

IV. Shromáždění Franků

(K Tomu II, kap. 16.)

Shromáždění Franků nebyla vždy rozdělena *na dvě komory*, abychom použili Saint-Simonových vlastních slov. Bylo by těžké najít toto rozdělení na *březnových polích* Merovejců; ale za Karlovců se zvyklosti, jež Saint-Simon připomíná, obvykle dodržovaly, jak dokazuje dokument z IX. století, zachovaný v dopise, který roku 882

---

3. **Vysvětlivka:** Leudi (*leudes*) — franští velmoži a královi družiníci, vázaní k panovníkovi zvláštní přísahou věrnosti.

4. **Vysvětlivka:** Smlouva z Andelot (587) — dohoda mezi merovejskými králi Guntramem Burgundským a jeho synovcem Childebertem II. Austrasijským, která mimo jiné zaručovala leudům držbu darované půdy.

5. **Vysvětlivka:** François Guizot (1787–1874) — historik a státník, profesor na Sorbonně, za Ludvíka Filipa ministr a předseda vlády.

napsal Hinkmar,[6] arcibiskup remešský.[7] Zde je překlad, který z něho pořídil pan Guizot:

„Za časů Karla Velikého bylo zvykem konat každý rok dvě shromáždění: na jednom i na druhém se předkládaly k posouzení nebo k poradě velmožů články zákona zvané *capitula*, které sepsal sám král z vnuknutí Božího nebo jejichž nutnost se mu ukázala v době mezi sněmy. Když tato sdělení přijali, radili se o nich jeden, dva nebo tři dny i déle, podle důležitosti záležitostí. Palácoví poslové, kteří chodili sem a tam, přijímali jejich otázky a přinášeli jejich odpovědi, a žádný cizí člověk se nepřiblížil k místu jejich shromáždění, dokud nemohl být výsledek jejich porad předložen velkému panovníkovi, který pak s moudrostí, kterou obdržel od Boha, přijal usnesení, jež všichni poslechli. Tak se postupovalo u jednoho, dvou nebo většího počtu kapitulářů, dokud nebyly s Boží pomocí upraveny všechny potřeby doby.

Zatímco se tyto záležitosti takto projednávaly mimo královu přítomnost, byl panovník sám uprostřed množství, které přišlo na všeobecné shromáždění, zaměstnán přijímáním darů, zdravil nejváženější muže, rozmlouval s těmi, které vídal zřídka, projevoval nejstarším vlídný zájem, bavil se s nejmladšími a činil tyto i podobné věci pro duchovní stejně jako pro světské. Jestliže však ti, kdo se radili o věcech předložených jim k posouzení, projevili takové přání, král se k nim odebral, zůstal u nich, jak dlouho chtěli, a tam mu se vší důvěrností sdělovali, co si o všem myslí a jaké přátelské rozepře mezi nimi vznikly. Nesmím zapomenout říci, že *bylo-li pěkné počasí, dělo se to všechno pod širým nebem*,[8] jinak v několika oddělených budovách, *kde ti, kdo se měli radit o královych návrzích, byli odděleni od množství osob, které přišly na shromáždění;* a tehdy nemohli vstoupit lidé nejméně významní.

Místa určená ke shromáždění velmožů *byla rozdělena na dvě části tak, aby se biskupové, opati a vysocí duchovní hodnostáři mohli scházet bez jakékoli příměsi laiků*. Rovněž hrabata a ostatní přední muži státu se hned od rána oddělovali od ostatního množství, dokud nebyli všichni, ať byl král přítomen, nebo nepřítomen, shromáždění: a tehdy se výše jmenovaní velmoži, duchovní na své straně, laici na své, odebrali do síně, která jim byla vykázána a kde jim byla se ctí připravena sedadla. *Když byli světští a duchovní velmoži takto odděleni od množství, záleželo na nich, zda zasedají společně, nebo odděleně*, podle povahy otázek, které měli projednat, církevních, světských nebo smíšených. Rovněž chtěli-li si někoho zavolat, ať aby si vyžádali jídlo, nebo aby mu položili nějakou otázku, a poslat ho pryč, když od něho dostali,

---

6. **Vysvětlivka:** Hinkmar (asi 806–882) — arcibiskup remešský od roku 845, přední církevní a politická osobnost západofranské říše.

7. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento dopis tvoří skutečné pojednání pod názvem *De ordine palatii*. Reprodukuje starší dokument, který sepsal Adalhard, opat z Corbie, příbuzný a rádce Karla Velikého.

8. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Vyznačil jsem místa, která potvrzují Saint-Simonovo vyprávění.

co potřebovali, bylo to na nich. Tak probíhalo projednávání záležitostí, které král předkládal k jejich poradě."

V. *Lits de justice*

(K Tomu II, kap. 16.)

Lits de justice, o nichž je v dějinách staré monarchie často řeč, byla slavnostní zasedání parlamentu, na nichž král zasedal osobně, obklopen princi krve a velkými korunními úředníky.[9] Vévodové a pairové na ně byli svoláváni a měli tam zasedat podle svého pořadí, určeného dnem jejich přijetí. Tyto obřady dostaly své jméno podle toho, že král seděl na jakémsi loži (*lit*) z polštářů. Mluví se o nich už v nařízení Filipa z Valois z 11. března 1344 (1345). Článek 14 říká, že při těchto obřadech „nikdo nesmí přijít usednout k lůžku krále, vyjma komoří".[10] Je tedy omylem, že někteří historikové pokládali za první *lit de justice* to, které konal Karel V. roku 1369, aby soudil prince z Walesu, vévodu z Guyenne,[11] obviněného z porušení lenní věrnosti.

Ceremoniál *lits de justice* byl přísně stanoven. Když se král odebíral do parlamentu konat *lit de justice*, uvědomil ceremoniář shromáždění, jakmile král dorazil do Sainte-Chapelle. Ihned mu šli čtyři prezidenti parlamentu (*à mortier*) se šesti světskými a dvěma duchovními rady naproti, aby ho přijali a pozdravili jménem parlamentu. Potom ho doprovodili do velké komory; prezidenti kráčeli po králových bocích, radové za ním a první soudní zřízenec mezi oběma královými žezlonoši. Král kráčel za gardisty, jejichž trubky troubily a bubny bubnovaly až do velké komory. Králův *lit de justice*, zastřešený baldachýnem, stál v jednom z rohů velké komory. Velcí úředníci měli vyznačená místa: velký komoří u královych nohou; vpravo na taburetce velký štolba s královým slavnostním mečem zavěšeným na krku; vlevo stáli čtyři kapitáni tělesné gardy a kapitán Sta Švýcarů. Kancléř zasedal pod králem v témže rohu; měl křeslo s opěradly, které pokrýval fialový sametový koberec posetý zlatými liliemi, sloužící králi jako podnožní koberec. Velmistr ceremonií a jeden řádný ceremoniář usedli na taburetky před kancléřovým křeslem. Pařížský prévôt s bílou holí v ruce stál na malém stupni, po němž se sestupovalo do parketu. V témže parketu stáli před *lit de justice* dva královi zřízenci se žezly v rukou a šest heroldů.

Vysoká sedadla po královu pravici zaujímali princové krve a světští pairové; po levici duchovní pairové a maršálové, kteří přišli s králem. Obvyklou lavici prezidentů

---

9. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Viz *Listy o lits de justice* od Le Paige, Paříž 1756.

10. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** *Sbírka nařízení francouzských králů*, sv. XI, str. 228, čl. 14: „Que nul ne se parte de son siège ne vienne seoir de lez le lict du roy les chambellans exceptez, ne ne vienne conseillier à luy, se il ne l'appelle." (Ať nikdo neopouští své místo a nepřichází usednout vedle králova lože, vyjma komoří, ani k němu nepřichází radit, nezavolá-li ho.)

11. **Vysvětlivka:** Eduard z Woodstocku, zvaný Černý princ (1330–1376), nejstarší syn anglického krále Eduarda III., jako vévoda z Guyenne (Akvitánie) leník francouzského krále.

parlamentu (*à mortier*) zaplnili první prezident a prezidenti (*à mortier*), oděni do červených talárů a hermelínových epitóg. Na ostatních lavicích zasedali čestní radové, čtyři dvorní referendáři, kteří měli v parlamentu místo, konečně radové velké komory, vyšetřovacích a petičních komor, všichni v červených talárech. Byly tu vyhrazené lavice pro státní rady a dvorní referendáře, kteří doprovázeli kancléře a byli oděni do černých atlasových talárů, jakož i pro čtyři státní sekretáře, rytíře královských řádů, guvernéry a generální místodržitele provincií, bailliy meče atd.

Když král seděl s pokrytou hlavou a celé shromáždění zaujalo místa, král smekl a hned zase nasadil klobouk a udělil slovo kancléři, aby vyložil předmět zasedání. Kancléř pak vystoupil ke králi, poklekl před ním, a když přijal jeho rozkazy, vrátil se na své místo, kde vsedě a s pokrytou hlavou pronesl slavnostní řeč. Když skončil, první prezident a prezidenti povstali, poklekli na jedno koleno před králem, a když opět vstali, první prezident, stoje a s odkrytou hlavou stejně jako všichni prezidenti, pronesl řeč v odpověď na řeč kancléřovu. Mluvil jménem parlamentu, kdežto kancléř mluvil jménem krále.

Po těchto řečech vystoupil kancléř znovu ke královu *lit de justice* a na jednom koleni opět přijal jeho rozkazy; po návratu na své místo řekl, že je králova vůle, aby byly přečteny jeho edikty. Na jeho rozkaz je přečetl jeden z písařů. Kancléř pak vyzval královy zástupce, aby podali své návrhy. Jeden z generálních advokátů pak přednesl návrhovou řeč (*réquisitoire*), jejímž závěrem bylo vždy, že soud má nařídit registraci ediktů. Stalo se však, že několik generálních advokátů, mezi nimiž vynikají Omer Talon a Jérôme Bignon, využilo těchto slavnostních příležitostí, aby panovníkovi přednesli moudrá napomenutí.

Po řeči generálního advokáta sbíral kancléř hlasy, ale jen pro formu. Vystoupil potřetí ke královu *lit de justice* a požádal ho o jeho mínění; pak se obrátil k princům, ke světským a duchovním pairům, k maršálům Francie, k prezidentům parlamentu, ke státním radům, k dvorním referendářům a k radům parlamentu, kteří všichni hlasovali potichu a pro formu. Po skončení tohoto zdánlivého hlasování šel kancléř počtvrté požádat krále o rozkazy a po návratu na své místo vyslovil formuli registrace, která zněla takto: *Král, zasedající na svém lit de justice, nařídil a nařizuje, aby tyto edikty byly zaregistrovány, vyhlášeny a zaslány všem parlamentům a soudcům království*. Formule, kterou kancléř jménem krále diktoval písaři, končila takto: *Dáno v parlamentu, za přítomnosti krále zasedajícího na svém lit de justice*. Král pak opouštěl parlament obklopen stejnou nádherou a stejným průvodem jako při svém příchodu.

Lits de justice byla obvykle pokládána za mocenské zásahy (*coups d'État*). Parlament se někdy sešel nazítří po *lit de justice*, aby protestoval proti vynucené registraci, a odtud vznikaly konflikty a nepokoje. Taková byla roku 1648 příčina Frondy.[12]

Králova přítomnost v parlamentu nestačila k tomu, aby šlo o *lit de justice*. Důkaz poskytuje Deník Oliviera d'Ormesson: k datu 2. prosince 1665 zaznamenává přítomnost krále v parlamentu, aniž by toto královské zasedání bylo skutečným *lit de justice*. „Král," říká, „vstoupil bez bubnů, trubek a bez jakéhokoli hluku, na rozdíl od *lits de justice*." Při téže příležitosti uvádí ještě jiný rozdíl, který se týká kancléře: „Pan kancléř," říká, „tam přišel a deputovali se dva radové velké komory jako obvykle, aby ho přijali, aniž by před ním nesli žezla, jako při *lits de justice*." André d'Ormesson líčí ve svých nevydaných Pamětech jedno z těchto královských zasedání, která nebyla *lits de justice*. Šlo o trestní proces vedený proti princi de Condé.[13] Autor, který byl státním radou, zachází do všech podrobností obřadu, jehož byl očitým svědkem:

„Toho dne (19. ledna 1654) jsem byl kolem osmé hodiny u pana kancléře,[14] když mě o tom den předtím uvědomil pan Sainctot, ceremoniář. Pan kancléř mě posadil dozadu vedle sebe, aby dal místo ostatním ve svém kočáru. Když jsem byl u něho, řekl mi, že vévoda z Anjou[15] se nedostaví, protože není ve věku, kdy může soudit, a že král je k tomu způsobilý jen díky zákonu království, který ho prohlásil plnoletým ve třinácti letech; že kapitáni tělesné gardy nebudou u krále, protože nemají v parlamentu hlas ani místo; že pařížský prévôt tam rovněž nebude a že vévoda z Joyeuse tam vstoupí jen jako vévoda z Joyeuse a nebude u královových nohou jako velký komoří; že králové zástupci zůstanou přítomni po dobu procesu, třebaže mají ve zvyku se vzdálit, jakmile podají své návrhy písemně; že příbuzní princové sestoupí ze svých míst a požádají, aby byli omluveni z účasti na procesu, a že jim král oznámí, že souhlasí, aby zůstali.

Když jsme přijeli do Sainte-Chapelle a šli odtud zaujmout svá místa, vyšli panu kancléři vstříc páni Chevalier a Champron, radové parlamentu. Usedl nad prvního prezidenta a po celé zasedání se odtud nehnul. Krále, když zaujal své místo, doprovázeli na straně světských pairů, po pravé ruce, vévodové z Guise, z Joyeuse, jeho bratr, z Épernonu, z Elbeufu, ze Sully, z Candale a čtyři maršálové Francie, radové soudu, kteří mezi sebou zaujali pořadí nikoli podle dne, kdy se stali maršály Francie, nýbrž podle dne, kdy byli přijati za rady soudu v parlamentu, jak jim to pan kancléř ozná-

12. **Vysvětlivka:** Fronda (1648–1653) — řada povstání pařížského parlamentu a vysoké šlechty proti vládě regentky Anny Rakouské a kardinála Mazarina za nezletilosti Ludvíka XIV.

13. **Vysvětlivka:** Ludvík II. Bourbon, princ de Condé, zvaný Velký Condé (1621–1686) — vojevůdce, který za Frondy přešel na stranu Španělska a bojoval proti Francii až do pyrenejského míru (1659).

14. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Kancléřem byl tehdy Pierre Séguier.

15. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Bratr Ludvíka XIV., který přijal jméno vévoda z Orléans po smrti svého strýce Gastona, vévody z Orléans.

mil, když proti tomu vznesli námitku. Tak maršál z La Mothe-Houdancourt, maršál z Grammontu, maršál z L'Hôpital a maršál z Villeroy zaujali svá místa po vévodech a pairech. Na straně duchovních pairů, po levé ruce, seděli pan z Aumale, arcibiskup remešský, vévoda a pair Francie, biskup z Beauvais (Chouart-Busenval), hrabě a pair, biskup z Châlons (Viallard), hrabě a pair, biskup z Noyonu (Baradas), hrabě a pair. Na nízkém sedadle, pod vévody, hrabě z Brienne (Loménie),[16] Bullion, pán z Bonnelles, Le Fèvre d'Ormesson,[17] d'Aligre a Morangis-Barrillon, státní radové přijatí do parlamentu.[18] Byli přítomni všichni prezidenti soudu kromě prezidenta z Maisons (Longueil), vypovězeného do Conches v Normandii za to, že se se svým bratrem, radou soudu, přidal ke straně princů. Přítomní prezidenti byli páni z Bellièvre, první prezident, z Nesmondu, z Novionu (Potier), de Mesmes (d'Irval), Le Coigneux, Le Bailleul a Molé-Champlâtreux. Přítomní dvorní referendáři byli páni Mangot, Laffemas, Le Lièvre a d'Orgeval-Lhuillier.

Když společnost usedla, pan du Bignon,[19] generální advokát, za asistence pana Fouqueta, generálního prokurátora, a pana Talona, rovněž generálního advokáta, předložil králi předmět tohoto shromáždění a mluvil proti neposlušnosti pana Prince;[20] a z jeho řeči se zdálo, že krále povzbuzuje, aby mu odpustil a zapomněl na všechny jeho minulé činy; a nakonec odevzdal své návrhy písemně panu Doujatovi, zpravodaji. Pan kancléř řekl královým zástupcům, aby zůstali na svých místech; nad čímž společnost reptala, protože to neodpovídalo pořádku, který se při takových příležitostech dodržuje; a pan kancléř mi při návratu, když jsem byl ještě vedle něho, řekl, že to už neudělá. Pan kancléř se otázal na mínění pana Chevaliera, děkana parlamentu, jednoho ze zpravodajů, a pak pana Doujata, který řekl, že proti panu Princi jsou tři důkazy: první je obecná známost skutků, druhý dopisy a patenty podepsané „Louis de Bourbon", a pak svědci, kteří proti němu vypověděli o nepřátelských činech. Předtím byly přečteny výpovědi pěti nebo šesti svědků, čtyři nebo pět princových dopisů a jeho patenty. Když pan Doujat domluvil, celá společnost hlasovala jen kývnutím čepice a připojila se k návrhům, které zněly, *aby uvedený princ byl obeslán, aby se dostavil osobně, odevzdal se do Conciergerie a dostavil se do měsíce; aby byl obeslán ve městě Péronne veřejným vyhlášením*

16. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Hrabě z Brienne, pán z La Ville-aux-Clercs, byl jedním ze čtyř státních sekretářů.

17. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jde o samotného autora těchto Pamětí, Andrého Le Fèvre d'Ormesson, otce Olivierova, jehož deník jsem často citoval.

18. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tito radové se nazývali čestní radové, což byl titul udělovaný zřídka a jen vynikajícím mužům.

19. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Jérôme Bignon je v těchto Pamětech obvykle nazýván du Bignon. Generální prokurátor, ačkoli byl generálním advokátům hierarchicky nadřízen, se omezoval na účast na královských zasedáních a *lits de justice*. Slovo měl generální advokát.

20. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Ludvík Bourbon, princ de Condé.

za zvuku trubky a aby jeho statky byly mezitím obstaveny; zatykač na prezidenta Violea, Leneta, Marchina (Marsina), Persana a ještě šest nebo sedm jiných pánů a kapitánů; jejich statky obstaveny atd.“

VI. Ludvík XIV. v parlamentu roku 1655

(K Tomu 11, kap. 17.)

Saint-Simon vypráví, že Ludvík XIV. přišel „v šedém oděvu konat své *lit de justice* s prutem v ruce, jímž parlamentu pohrozil, a mluvil k němu slovy odpovídajícími tomuto gestu“. Tato dramatická scéna se hluboko vryla do myslí a stala se jedním z obecných míst tradičního dějepisu. Přidali k ní jeden z oněch efektních výroků, které už z paměti národů nevymizí. Ludvík XIV. prý podle tradice odpověděl prvnímu prezidentovi, který mu mluvil o zájmu státu: „Stát jsem já.“ Tato scéna se klade na 20. března 1655.

Co o tom vyprávějí současní dějepisci? Hlavními autory pamětí, kteří v té době psali a zabývali se vnitřními poměry Francie, jsou slečna z Montpensier, paní de Motteville, Montglat a Gourville; je třeba k nim přidat Guie Patina,[21] jehož dopisy tvoří skutečné noviny té doby. Slečna z Montpensier, která tehdy žila daleko od Paříže, se zabývá jen intrikami svého malého dvora. Paní de Motteville o těchto scénách, jimž zůstala Anna Rakouská vzdálena, nemluví. Pokud jde o Gourvilla,[22] který byl tehdy ve službách Nicolase Fouqueta, zároveň vrchního správce financí a generálního prokurátora, podává zajímavé údaje o ceně, za kterou radové parlamentu prodávali své hlasy.[23] Gui Patin, jehož mrzutá povaha je známa, se omezuje na to, že v dopise z 26. března 1665[24] píše: „Nazítří ráno byl král v paláci, kde dal ověřit množství ediktů o různých úřadech a jiných. Pan Bignon tam přede králem velmi procítěně promluvil a řekl podivuhodné věci, a navzdory všemu to prošlo; *interea patitur justus; nec est qui recogitet corde*.“ V dopise z 21. dubna dodává: „Parlament se znovu sešel, aby přezkoumal edikty, které dal král ověřit ve své přítomnosti, když byl naposledy v paláci,

---

21. **Vysvětlivka:** Gui Patin (1601–1672) — pařížský lékař, děkan lékařské fakulty, autor proslulé korespondence plné novinek a jízlivých soudů.

22. **Vysvětlivka:** Jean Hérault de Gourville (1625–1703) — dobrodruh a finančník, nejprve ve službách vévody z La Rochefoucauld, pak vrchního správce financí Fouqueta; zanechal paměti.

23. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** „Když mi pan Fouquet jednoho dne mluvil o tom, jak těžké je dát v parlamentu ověřit edikty, řekl jsem mu, že ve všech komorách jsou radové, kteří strhnou většinu ostatních; že se domnívám, že by se s nimi dalo promluvit prostřednictvím lidí z jejich známosti, dát každému z nich pět set tolarů odměny a dát jim naději na stejnou částku i později k Novému roku. Sestavil jsem zvláštní seznam a byl jsem pověřen, abych navštívil část z nich, které jsem znal. Totéž se udělalo s ostatními.... Nějaký čas nato se v parlamentu naskytla příležitost, při níž pan Fouquet dobře poznal, že to, co udělal, mělo užitečný úspěch.“ *Paměti Gourvillovy*, k roku 1655.

24. **Ediční poznámka:** Rok 1665 je zjevně tisková chyba za 1655: dopis se týká zasedání z března 1655, o němž je tu řeč.

což bylo koncem postu: to podráždilo radu a byl jim v té věci zaslán zákaz dále se scházet. A aby se nestalo, že král nebude poslechnut, dal si sám tu práci a zajel do paláce s velkým doprovodem, *kde jim vlastními ústy, bez jakéhokoli dalšího obřadu, zakázal dále se scházet proti ediktům, které onehdy dal vyhlásit*."

Markýz z Montglatu,[25] jehož Paměti vynikají přesností, je ze současných autorů ten, kdo nejvíce zdůrazňuje neobvyklý králův oděv. Zde je ta pasáž: „Král šel 20. března (1655) konat své *lit de justice* do parlamentu, aby dal ověřit edikty. A protože královská autorita ještě nebyla dobře obnovena, komory se sešly, aby edikty přezkoumaly, s tím, že králova přítomnost odňala hlasování svobodu a že je nutné v jeho nepřítomnosti je prozkoumat, aby se vidělo, zda jsou spravedlivé. Vzpomínka na minulé věci vzbuzovala z těchto shromáždění obavy po neblahých událostech, které způsobila. Tato úvaha přiměla krále, že 10. dubna odjel ze zámku ve Vincennes a přišel ráno do parlamentu v červeném kabátci a šedém klobouku, provázen celým svým dvorem ve stejné výstroji: *což bylo až do toho dne neobvyklé*. Když byl na svém *lit de justice*, zakázal parlamentu scházet se; a když řekl pár slov, vstal a odešel, aniž vyslechl jakoukoli řeč."

Montglat, který byl jako mistr šatny dokonale obeznámen s ceremoniálem, je zaujat jen neobvyklým oděvem krále a jeho dvora. O prutu, který jiní nahradili bičem, neříká ani slovo. Konečně jeden deník z té doby, jehož autor zůstal neznámý, doplňuje Montglatovo vyprávění a podává celou scénu v celém rozsahu, jehož je třeba k opravě mylných tvrzení:[26]

„Když se parlament," říká anonymní autor,[27] „sešel v pátek 9. dubna (1655), aby si vyslechl čtení ediktů obšírněji a pozorněji, než to učinil v přítomnosti Jeho Veličenstva, nemohl se dozvědět o jejich dosahu a o nepříjemnostech, které by z nich každý utrpěl, bez hrůzy a bez zmatku, natolik byly k útisku všech jednotlivců i nemožné k provedení.[28] Pan kancléř (Séguier) se hájil, jak nejlépe mohl, ‚že o nich,' jak říkal, ‚neměl žádnou zprávu'. Pan strážce pečetí[29] ujišťoval, že edikt viděl teprve tehdy, když jej pečetil ráno téhož dne, kdy byl donesen do parlamentu, a celá rada upřímně prohlašovala, že se na něm nijak nepodílela; takže aby utišil tento velký rozruch, který se chystal rozšířit po celém městě a potom do všech provincií, kdyby parlament ve svých shromážděních pokračoval, bylo králi doporučeno, aby se tam

---

25. **Vysvětlivka:** François de Paule de Clermont, markýz z Montglatu (1620–1675) — mistr šatny Ludvíka XIV. a autor pamětí o válkách a dvoru v letech 1635–1660.

26. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tento rukopisný deník je uložen v Císařské knihovně pod č. 1238 d (bis); S. F.

27. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Fol. 326 a násl.

28. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Z této pasáže je vidět, že autor nebyl nakloněn fiskálním ediktům a že by si nebyl nechal ujít příležitost zdůraznit okolnosti, které by svědčily o násilnosti vlády.

29. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Strážcem pečetí byl od roku 1651 Mathieu Molé.

vrátil následující úterý, 13. dubna,[30] aby je rozpustil a jednou provždy zabránil jejich průběhu. Jeho Veličenstvo tam bylo přijato obvyklým způsobem, ale aniž by společnost věděla cokoli o jeho rozhodnutí. Při vstupu dávalo až příliš zřetelně najevo ve tváři hořkost, kterou mělo v srdci. ‚Každý ví,' řeklo jim tónem méně mírným a méně vlídným než obvykle, ‚kolik zmatku vaše shromáždění vyvolala v *mém státě*[31] a kolik nebezpečných následků v něm způsobila. Dozvěděl jsem se, že je zamýšlíte ještě dále konat pod záminkou porady o ediktech, které byly nedávno přečteny a vyhlášeny v mé přítomnosti. Přišel jsem sem zvlášť proto, abych zakázal (přičemž ukázal prstem na pány z vyšetřovacích komor) jejich pokračování, jak to také naprosto činím; a Vám, pane první prezidente[32] (přičemž i na něho ukázal prstem), abyste je trpěl nebo povoloval, ať o ně vyšetřovací komory jakkoli naléhají.' Poté Jeho Veličenstvo rychle vstalo, aniž kdokoli ze společnosti řekl jediné slovo, a vrátilo se do Louvru a odtud do vincennského lesa, odkud ráno vyjelo a kde na ně čekal pan kardinál."

To je nejúplnější a nejpodrobnější vyprávění o této scéně, kterou představivost některých historiků tak podivně překroutila. Ludvík XIV., kterému bylo tehdy sedmnáct let, se usadil na zámku ve Vincennes, aby se mohl snáze oddávat potěšení z lovu; to vysvětluje neobvyklý oděv, o němž mluví Montglat. Navzdory králově výslovnému zákazu se parlament nepokládal za poraženého; první prezident vstoupil do jednání s kardinálem Mazarinem a vyšetřovací komory žádaly o shromáždění komor.[33] Dne 29. dubna šel první prezident s deputovanými parlamentu prosit krále, aby jim je povolil. „Ale," říká autor deníku, „král, setrvávaje v pevnosti, kterou jeho rada pokládala za nezbytnou k úplnému obnovení jeho autority, mu řekl jen, *že nechová žádnou hořkost vůči nikomu ze společnosti; že se nechce dotknout jejích výsad; ale že protože prospěch jeho nynějších záležitostí nemůže připustit jejich shromáždění, Jeho Veličenstvo jim jejich pokračování nadto zakazuje*."

VII. *Épices*

(K Tomu 11, kap. 19.)

Épices (doslova „koření"), o nichž je v tomto svazku Saint-Simona řeč, byly původně dary v naturáliích, které se dávaly soudcům po vyhraném procesu. Tento zvyk byl velmi starý. Svatý Ludvík zakázal soudcům přijímat jako *épices* víc, než činila hodnota deseti sous za týden. Filip Sličný jim zakázal přijímat víc, než mohli denně spo-

30. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Je tu nepatrný rozdíl v datu proti Montglatovi. Anonymní deník uvádí přesně dny; to by naklánělo váhy v jeho prospěch.

31. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Nebyla to snad tato slova, co dalo podnět ke slavné větě: Stát jsem já? Mnohé údajné historické výroky nemají vážnější původ.

32. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Prvním prezidentem byl tehdy Pomponne de Bellièvre.

33. **Poznámka vydavatelů (edice 1856):** Tyto podrobnosti jsou v anonymním deníku, který jsem citoval výše.

třebovat ve své domácnosti. Pozvolna se ujal zvyk nahrazovat *épices* penězi; jméno však zůstalo stejné. Roku 1369 vidíme, jak jeden pán z Tournonu dává svým dvěma zpravodajům dvacet zlatých franků, a to poté, co si to vymohl žádostí podanou parlamentu. Soudci nakonec začali pokládat *épices* za poplatek, který jim náleží, a jeden rozsudek z roku 1402 rozhodl v tomto smyslu. Dokonce se stranám ve sporu uložilo, aby je odevzdávaly předem, a od té doby se *épices* nazývala částka, kterou soudci různých soudů dostávali od stran, jejichž proces přezkoumali.

Tiráž

Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon
Paměti. Díl III: Smrt dědiců trůnu (1710–1715)
Úplný český překlad s poznámkami francouzského vydavatele a s vysvětlivkami

Autor: Louis de Rouvroy, vévoda de Saint-Simon (1675–1755)

Původní název a vydání: *Mémoires complets et authentiques du duc de Saint-Simon sur le siècle de Louis XIV et la Régence*, collationnés sur le manuscrit original par M. Chéruel, Paris, L. Hachette et Cie, 1856, svazky 8–11. Text i ediční poznámky jsou volným dílem.

Předloha: digitalizace ve francouzském Wikizdroji (fr.wikisource.org); kapitoly 5–20 Tomu 8 podle digitalizace vydání z roku 1856 v Internet Archive (archive.org).

Překlad a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence.

Obálka: Pierre Gobert, podobizna Marie-Adélaïde Savojské, vévodkyně z Bourgogne (1685–1712), 1710. The Metropolitan Museum of Art, New York (63.120), volné dílo (CC0); výřez. Ilustrace v textu: Rijksmuseum, Amsterdam (Public Domain Mark), a The Wallace Collection, Londýn; volná díla. Autograf na titulním listu: podpis „Le duc de St Simon“, reprodukce z Wikimedia Commons.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické (listopad 2026)

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz".

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.